De Gids. Jaargang 36

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1872

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001187201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

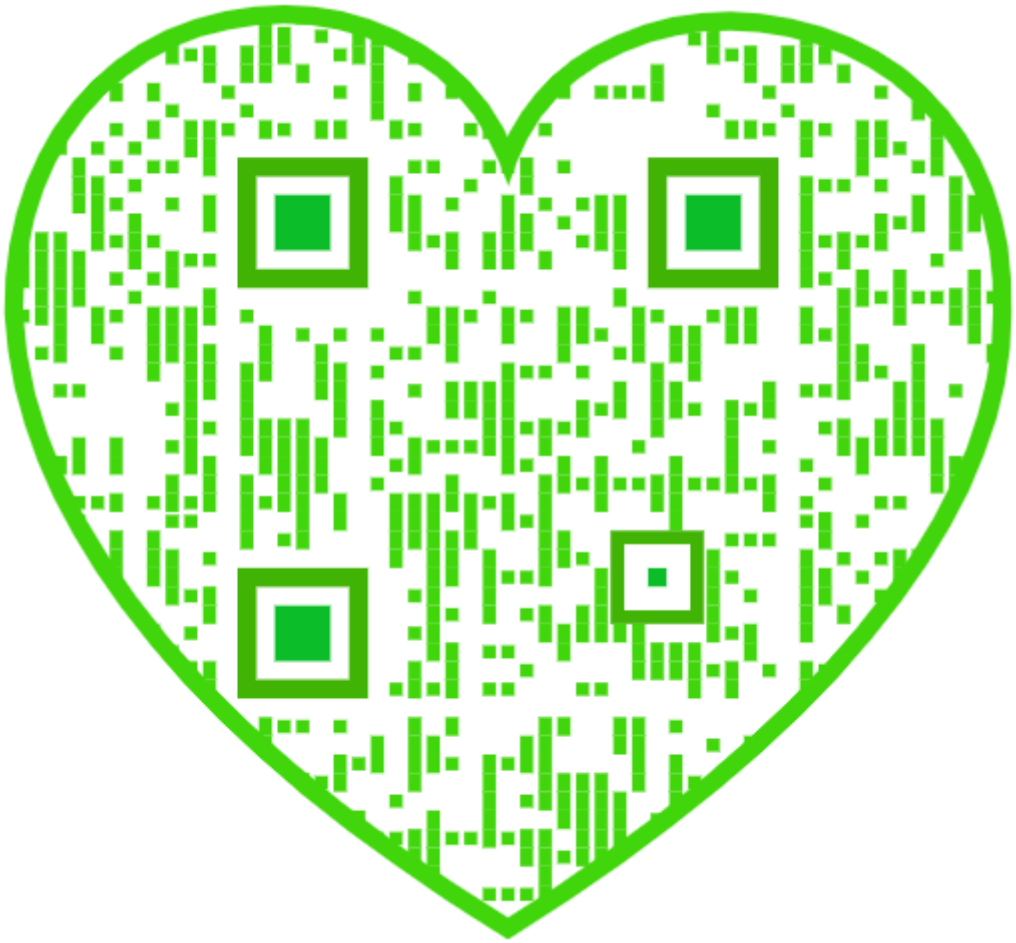

Javasche landschappen.

Java, naar schilderijen en teekeningen van A. Salm, lid der Kon. Akad. van beeldende kunsten, op steen gebracht door J.C. Greive Jr. Amsterdam, Frans Buffa en Zonen.

Wie het geluk niet genoten heeft ons schoone rijk van Insulinde, die smaragden eilanden van het Oosten, die zich als een keten om den evenaar slingeren, met eigen oogen te aanschouwen, zal, wat moeite hij zich ook geve, niet licht er in slagen, zich van het eigenaardig karakter, de eenige schoonheid zijner landschappen, eene juiste voorstelling te vormen. Wanneer zij ons door de meesterhand van een Junghuhn, een Wallace of een Verkerk Pistorius worden beschreven, dan voelen wij ons opgetogen en medegesleept door den gloed hunner tafereelen; maar naarmate zij ons meer verrukken, beseffen wij te dieper wat er aan ontbreekt, en betreuren wij te meer het vage en onzekere dat er noodwendig overblijft in iedere voorstelling, die alleen berust op beschrijvingen in woorden gegeven. Roepen wij de hulp der kunst in, wie zoovele middelen ten dienst staan om aan te vullen en te vergoeden wat aan de beschrijving ontbreekt, dan zullen wij, ja, dankbaar erkennen, dat onze kunstenaars het ons niet geheel hebben laten ontbreken aan schetsen die onze verbeelding te hulp komen, maar bij die dankbaarheid blijven wij toch onvoldaan. Een vluchtige blik op hetgeen wij bezitten, zal ons de oorzaak dier onvoldaanheid gemakkelijk verklaren. Dat wij daarbij alleen op grootere plaatwerken het oog vestigen, ligt in den aard der zaak. De schetsen die vele reisbeschrijvingen en monographiën over bijzondere eilanden vaak meer ontsieren dan versieren, en die, ook in geval zij aan alle redelijke eischen voldoen, toch wegens de kleine schaal en beperkte middelen slechts een zwakken steun aan ons voorstellingsvermogen lee-

nen, blijven billijk van den kring onzer tegenwoordige beschouwing buitengesloten.

I.

Het is geene miskenning van de verdiensten onzer oude reizigers, wanneer wij beweren dat de prentverbeeldingen waarmede zij hunne werken hebben uitgedost, niets hoegenaamd hebben bijgedragen om ons het schilderachtig effect der tropische landschappen voor den geest te stellen. Zij waren doorgaans geen groote teekenaars; de kunst miste in hunne dagen nog een groot deel der middelen waarover ze thans beschikt, om, zelfs door betrekkelijk onkostbare platen, de schoonheden van een landschap, zoo al niet weêr te geven, althans te doen vermoeden; vele der heerlijkste natuurtooneelen, in de voor hen ontoegankelijke binnenlanden verscholen, bleven onttrokken aan hunnen blik; en de zin voor het eenvoudige, maagdelijke natuurschoon heeft hun waarschijnlijk doorgaans ontbroken, gelijk die in het algemeen in hunne dagen nog weinig ontwikkeld was. Men weet dat toen Johnson zijn ‘tour to the Hebrides’ schreef, de heerlijkheid der Schotsche Hooglanden nog een verborgenheid was, die zich aan weinigen geopenbaard had; dat de thans zoo algemeene zucht om vreemde landen te bereizen, enkel met het doel om zich in schoone natuurtooneelen te verlustigen, destijds ten minste tot de zeldzaamheden behoorde. Onverklaarbaar is het schier hoe onze oude landschapschilders, een Ruysdael en Hobbema vooral, de schoonheden der onopgesmukte natuur zoo diep hebben kunnen gevoelen, zoo dichterlijk hebben weten weêr te geven, dat op het aanschouwen hunner tafereelen u een heilige huivering door de leden vaart, in een tijd toen de groote meerderheid de tuinen van le Notre verkoos boven het pijnwoud der Alpen en de parken van Versailles of Drottningholm boven de rotsen der kust van Bretagne en de watervallen van Trollhätta. Men zou in de schriften van een Valentijn en Rumphius te vergeefs zoeken zelfs naar een zweem dier verrukking, die Meyer, bij de herinnering aan de tooneelen der Molukken, voor den geprangden boezem lucht deed zoeken in die schoone regels:

Daar blinken gouden vrachten
Door 't onverwelklijk loof,
Daar vullen balsemluchten
Vallei en heuvelkloof,
En vreemde bloemen tieren er
In ongekende pracht,
En vreemde sterren sieren er
Den gordel van den nacht!
Er zweven vreemde stemmen
Door 't groen bewelfde woud,
Die 't volle hart beklemmen
Als de eenzame avond grauwt;
Zij ruischen door de toppen
Der donkre strandpalmkroon
En doen den boezem kloppen
Van heimwee bij haar toon!

Het Engelsche tusschenbestuur lichtte voor de beschaafde wereld een tip van den sluier op, die, in weêrwil eener tweehonderdjarige heerschappij van Europeanen, over de eilanden van Insulinde gespreid was gebleven, omdat de gouddorst meer de blikken naar die oorden had gericht, dan de liefde voor wetenschap en kunst; omdat de Compagnie, wilde zij haar monopolie handhaven, tot geheimzinnigheid hare toevlucht had moeten nemen; omdat eindelijk de vreemdeling de studie der Hollandsche taal versmaadde, die hem alleen nog eenige werken bood waarin de weetgierigheid een zekere mate van bevrediging had kunnen vinden. Met een ongeloofelijken ijver werden de talen, de letterkunde, de overleveringen, de wetten en instellingen, de zeden, de kunstvoortbrengselen en oudheden der veelsoortige bevolkingen van den Archipel bestudeerd, en de wel is waar oppervlakkige, op vluchtig bijeengeraapte kennis steunende, maar toch de wereld door den rijkdom en de nieuwheid hunner mededeelingen verrassende werken van Raffles en Crawfurd zagen het licht. Vooral het eerstgenoemde was met een uitgebreiden atlas van platen toegerust, waarin plaats was gevonden voor alles wat Java beziens- en wetenswaardigs oplevert, behalve voor de schoonheden zijner natuur. Slechts in de ‘Memoir’ van Raffles' leven, in 1830 door zijne weduwe uitgegeven, werden eenige weinige platen geleverd, die van enkele van Java's grootsche natuurtooneelen een dragelijke voorstelling gaven.

Verre boven deze stugge en gevoellooze zwartekunst-prenten van Raffles verheffen zich de steendrukplaten van Javasche landschappen in de ‘Rumphia’ van den heer Blume. De uitvinding van Aloys Sennefelder had aan de kunst een nieuw middel geleverd om schetsen van landschappen op onkostbaarder en, mits door een meesterhand aangewend, zelfs volkomener wijze te vermenigvuldigen, dan de graveerkunst vermag. Verdient deze laatste verre de voorkeur voor de reproductie van historie- en genrestukken en van de voortbrengselen van beeldhouw- en bouwkunst, - voor die der spelende vormen van het geboomte, der bruisende en kabbelende wateren, der smeltende verschieten, der ineendommeling van land en lucht aan den horizon, schijnt de steendruk naast de etsnaald eene bijzondere geschiktheid te bezitten. In de ‘Rumphia’ zijn ons een twaalftal steendrukplaten van landschappen van den Archipel in folioformaat geleverd. Zij zijn naar teekeningen van den heer Blume zelven, den Javaanschen kunstschilder Raden Saleh, den heer Bik, en vooral van den voortreffelijken teekenaar Payen, die twee derden van het geheele twaalftal leverde, door den bekwamen Belgischen lithograaf Lauters op steen gebracht. Van deze twaalf gezichten verplaatsen ons een drietal naar de Molukken. De andere zijn allen op Java genomen, en wel, met ééne uitzondering, uit Buitenzorg en de Preanger-regentschappen. Ofschoon het doel waarmede de heer Blume ze in zijn botanisch werk heeft opgenomen, vooral was den indruk der hoofdvormen van de plantbekleeding van Java's bodem weder te geven, kunnen ze tevens als welgelukte proeven van Nederlandsch-Indische landschappen beschouwd worden. De meeste dezer schetsen, en, naar het mij voorkomt, de fraaiste, worden gevonden in de beide eerste deelen der ‘Rumphia,’ die in 1835 en 1836 in het licht verschenen. Ik vestig inzonderheid de aandacht op het schoone berglandschap met koffietuin en een hoogen en slanken vergiftboom (Antiaris toxicaria) op den voorgrond, uit de residentie Banjoewangi; op den trotschen waterval van de Tjigeureuh, aan de noordelijke helling van den Malabar bij Bandong in de Preanger-regentschappen, waar de stroom uit een dicht woud van Amentaceeën te voorschijn komt, terwijl meer naar voren eenige sierlijke boomvarens op eene hoogte ter linker omhoog rijzen; eindelijk op het maagdelijk woud uit het gebied der Artocarpeeën aan de boorden van de Tji-taroem in de Preanger, waarin een pracht-exemplaar van Myristica glauca

(corticosa) de hoofdfiguur vormt; - allen naar teekeningen van Payen en allen in het eerste deel der ‘Rumphia’ vervat.

Na de platen in de Rumphia, waarnevens nog een minder goed geslaagde afbeelding van den berg Gedeh, naar eene teekening van Payen, in de ‘Flora Javae’ van denzelfden schrijver (1828) in het voorbijgaan kan vermeld worden, komen het eerst de landschappen in aanmerking in de afdeeling ‘Land- en Volkenkunde’ van de ‘Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen’, door den heer Temminck uitgegeven uit het materiaal door de leden der Natuurkundige Commissie bijeengebracht. Dit in 1839 tot 1844 verschenen werk bevat, nevens een aantal meerendeels zeer fraaie afbeeldingen tot opheldering der ethnographie, ook eene groote menigte landschappen van Nieuw-Guinea, de Molukken, Celebes, Timor, Borneo en Java, op steen gebracht door de heeren van Groenewoud en Gordon, grootendeels naar de schetsen van de heeren van Oort en van Raalten, die als teekenaars aan de Commissie waren toegevoegd, gedeeltelijk ook naar de teekeningen van den kolonel Verhuell, den majoor von Henrici, de heeren Sal. Muller en Bik en den Chinees Tsjing Wang Ke.

Ik wil niets afdoen van den rechtmatigen lof die aan dit door de Regeering uitgegeven werk toekomt, - een werk waarvan in 1848 een Engelsch schrijver (de heer Hugh Low) getuigde: ‘the magnificent national work on the colonies of Netherlands India, will be such as, when completed, no other nation can boast.’ Ongelukkig bleef de voorwaarde onvervuld, in het ‘when completed’ opgesloten; want ofschoon aan het werk een einde is gemaakt, toen 30 afleveringen, te zamen 3 deelen in folio vormende[1], verschenen waren, kan men niet beweren dat het toen gecompleteerd was, - zeker niet als algemeene beschrijving van Ned. Indië, welke trouwens nooit in de bedoeling had gelegen; maar ook niet als resumé der onderzoekingen van de Natuurkundige Commissie. In de afdeeling ‘Land- en Volkenkunde’, die ons hier alleen aangaat, vernemen wij omtrent Sumatra zoo goed als niets, en omtrent Java zeer weinig. Dat weinige bestaat uit een 25tal gezichten van bergen en kraters, allen behoorende tot Buitenzorg en de Preanger-regentschappen, uitgezonderd eene enkele

1 Één voor Zoölogie, één voor Botanie, één voor Land- en Volkenkunde.

schets van het Tenggersche gebergte op de grens van Pasoeroean en Probolinggo. Bij deze gezichten zijn slechts eenige zeer korte aanteekeningen gevoegd, die de onmisbaarste ophelderingen bevatten. De heer S. Muller, van wien de tekst der geheele afdeeling ‘Land- en Volkenkunde’ afkomstig is, legt bij die aanteekeningen de verklaring af, dat zijn voorraad bouwstoffen op verre na niet was uitgeput, en dat zijne nog onuitgegeven geographische, statistische en inzonderheid zoölogische aanteekeningen over Java en Sumatra, gevoegd bij de nagelaten handschriften zijner op het veld des onderzoeks als slachtoffers gevallen vrienden en reisgenooten, meer dan voldoende waren om eene nieuwe reeks van ‘Verhandelingen’, in omvang gelijk aan de gepubliceerde, in het licht te geven. De hoop, dat de Hooge Regeering tot zulk eene voortzetting zou besluiten, is nooit vervuld geworden. Door afzonderlijke geschriften en periodieke verzamelingen heeft een groot deel der bedoelde bouwstoffen allengs zijn weg tot het publiek gevonden, maar zulke fraaie en kostbare platen, als het door de Regeering bekostigde werk versieren, moesten daarbij natuurlijk achterwege blijven.

Onder de talrijke platen waarmede de ‘Verhandelingen’ zijn toegerust, zijn de voorstellingen van landschappen over het geheel de minst bevredigende. Het zou echter hoogst onbillijk wezen, bij de beoordeeling daarvan uit het oog te verliezen, dat het doel der uitgave niet was een kunstwerk te leveren, maar eene reeks van wetenschappelijke verhandelingen, door afbeeldingen opgehelderd. De landschappen zijn gekozen met het doel om ons de physionomie des lands, zijne geologische gesteldheid en eenige uit een wetenschappelijk oogpunt bijzonder merkwaardige verschijnselen te leeren kennen, niet met het doel om ons een denkbeeld te geven van de schoonheden der Natuur in de tropische gewesten, door voorstellingen die door schoonheid van lijnen en effecten den kunstzin kunnen bevredigen. Nogtans kan dit tot zekere hoogte samengaan, gelijk er dan ook werkelijk onder de hier geleverde landschappen voorkomen, die ons schilderachtige, nu eens liefelijke, dan eens trotsche en indrukwekkende natuurtooneelen voor oogen stellen. Als voorbeelden vermeld ik de beide gezichten op de rivier van Goa bij Makasser, de teekening van den beroemden Batoe-Gantong op Amboina, en, wat Java betreft, waarmede wij ons hier voornamelijk bezig houden, de afbeelding van den Goenong Patoeha, en die van den schilder-

achtigen dubbelen waterval (Tjoeroek Penganten) van den bergstroom Tjimahi, beide in de Preanger-regentschappen. Maar hoe groot de verdiensten ook zijn mogen van de teekenaars Verhuell en van Oort, aan wie wij de oorspronkelijke teekeningen dezer landschappen verschuldigd zijn, als modellen van lithographie kunnen die platen niet geciteerd worden. De meeste landschappen in de ‘Verhandelingen’ missen te zeer kracht, gloed en werking om aan het oog te kunnen behagen; zij zijn grijs en eenkleurig van toon, en de zoo even bijzonder genoemde, die ook uit dat oogpunt tot de beste behooren, laten nog altijd, in vergelijking met de beste Engelsche, Fransche en Belgische lithographiën van dien tijd, wel het een en ander te wenschen overig.

Dezelfde aanmerkingen zijn ook toepasselijk op een zestal gezichten van Java, die omstreeks 1840 door de firma Frans Buffa en Zonen werden in het licht gegeven. Deze platen zijn, naar teekeningen van de heeren Bik en Reygers, door den heer Gordon op steen gebracht, en leveren ons gezichten van het paleis en park te Buitenzorg en van de particuliere landgoederen Tjikoppo en Koeripan in dezelfde adsistent-residentie. Reeds de keuze der onderwerpen toont ons, dat deze platen, de uitvoering nog daargelaten, als studiën van de Javaansche natuur minder in aanmerking kunnen komen.

Een werk van veel grooter gewicht en verdienste zijn de in 1844 en 1845, mede door de heeren Frans Buffa en Zonen in het licht gegeven ‘Gezichten van Neêrlandsch-Indië’, naar de natuur geteekend en beschreven door den luitenant ter zee C.W.M. van de Velde. Dit werk bestaat uit 50 platen, waarvan 22 aan Java, 28 aan de Buitenbezittingen zijn gewijd. Daaronder bevinden zich echter een paar portretten van inlandsche hoofden, en eenige stadsgezichten en tooneelen uit het volksleven, waarin het landschap op den achtergrond treedt. De heer van de Velde heeft zijne schetsen bijeengebracht op een kruistocht met de korvet Triton, en dus doorgaans slechts de kusten en kustplaatsen gezien; een uitstap in de residentie Bantam en een andere in de Minahassa stelden hem echter in staat ons ook eenige fraaie schetsen uit een deel der binnenlanden van Java en Celebes te leveren. Men zou kunnen wenschen dat de heer van de Velde, vooral wat Java betreft, over eene ruimere keuze van grootsche en schilderachtige tafereelen had kunnen beschikken. Zijne schetsen zijn hier tot

de residentiën Batavia en Bantam beperkt. Slechts eene enkele, het gezicht op Bezoeki en den Goenong Ringgit, maakt daarop eene uitzondering. Van de schoonste en verhevenste natuurtooneelen die Java in het vulcanisch hoogland der Preanger, in de bekoorlijke vallei van Kadoe, in het rijke en afwisselende Pasoeroean, langs den kalkrotsboord der Zuidkust met zijne fantastische klippen en holen, en overal in het binnenland waar zijne trotsche vulcaankegels omhoog rijzen, ten toon spreidt, kan ons het werk van den heer van de Velde geen denkbeeld geven. Alleen aan de natuur van Bantam, en dan nog wel slechts van de meer bebouwde noordelijke helft dier gedeeltelijk zoo woeste residentie, wordt eenigszins recht gedaan. De gezichten op Serang met zijne prachtige waringinboomen, op de oude moskee van Bantam, op de Dano-vallei, het meer en de bergen Karang en Poelo-sari, op Lebak en vooral dat op den heerlijken waterval Tjoeroek Betoeng kunnen ons althans eenigermate een denkbeeld geven van Java's natuurschoon, al ware op ruimer terrein vaak nog gelukkiger keuze te doen geweest. De uitvoering der door den Belgischen lithograaf Lauters op steen gebrachte schetsen is doorgaans veel beter dan van die in de ‘Verhandelingen’, wat vooral uitkomt in die platen die door het pittoreske van het onderwerp den bekwamen teekenaar het meest opwekten om er zijne krachten aan te beproeven[1].

Het is opmerkelijk dat al de tot dusverre beschouwde plaatwerken zich, wat Java betreft, tot een zoo eng begrensd terrein bepalen. Een enkel landschap uit Banjoewangi in de ‘Rumphia’, een enkel gezicht uit het Tenggersche gebergte in de ‘Verhandelingen’, een enkel strandtooneel uit de residentie Bezoeki in de ‘Gezichten van Ned.-Indië’, ziedaar alles wat Midden- en Oost-Java tot den tot hiertoe in oogenschouw genomen schat hebben bijgedragen. Wij komen thans tot het werk van een man, die Java als natuuronderzoeker gedurende eene reeks van jaren in alle richtingen heeft doorkruist; die meer dan iemand voor of na hem met zijne vulcanen, zijne kraters, zijne rotsen, zijne grotten, zijne stroomen, zijne watervallen, zijne maagdelijke bosschen en alle verscheidenheden van zijn plantengroei vertrouwd was; die met een buitengewonen zin

1 Eene uitvoerige beschouwing van dit werk plaatste ik in de jaargangen 1844 en 1845 van dit Tijdschrift.

voor de schoonheid en heerlijkheid der Natuur was begaafd, en in hooge mate de kunst bezat om zijne gewaarwordingen in bezielde taal uit te storten; en die op al zijne tochten met de teekenpen gewapend was, waardoor hij in staat werd gesteld zijn groot werk over Java door een ‘Atlas van Platen’, die elf der meest karakteristieke gezichten uit verschillende deelen des eilands bevat, te doen vergezeld gaan. Ik bedoel den heer Frans Junghuhn, den schrijver van het klassieke werk: ‘Java, zijne gedaante, zijn plantentooi en inwendige bouw’, dat in de jaren 1850-1853 te Amsterdam bij den heer van Kampen in het licht verscheen.

Het is hier de plaats niet om over de letterkundige verdiensten van den heer Junghuhn uit te weiden; om den lof te verkondigen der, alleen door wat te groote breedsprakigheid ontsierde welsprekendheid, waarmede hij de natuur van Java heeft beschreven, - eene welsprekendheid te verrassender, daar onze taal, hoe lang hij ze ook had gehoord en gesproken, toch niet zijne moedertaal was. Vermoedelijk is hij, wat taal en stijl betreft, met letterkundige vrienden te rade gegaan; hoe het zij, zijn werk, dat onderwerpen behandelt waarover nog zoo weinig in het Hollandsch was geschreven, verstrekt onze literatuur tot eer, en bevat menige bladzijde die in eene bloemlezing van fraaie natuurbeschrijvingen op hare plaats zou zijn. Maar ligt het ook niet in mijn plan hierover thans in bijzonderheden te treden, men vergunne mij toch eenige worden aan te halen, waaruit men Junghuhn's enthusiastìsche liefde en bewondering voor Java's natuurschoon eenigermate kan opmaken. Ziehier het slot der voorrede van het bedoelde werk, geschreven toen hij op het punt stond, na in Nederland doorgebrachten verloftijd, naar het geliefde Java weder te keeren.

> ‘Levendig is mij het beeld bijgebleven der wouden, die ginds met eeuwigdurend groen zijn versierd, - der duizenden van bloemen, wier liefelijke geur nimmer verzwakt; met het oor mijns geestes hoor ik den zeewind ruischen door de bananen en door de toppen der palmen, - verneem ik het donderend geplas der watervallen, die in het binnenste des lands van hooge bergwanden nederstorten; - het schijnt mij toe als adem ik de koele morgenlucht in, als trad ik voor de gastvrije hut der Javanen, terwijl nog eene diepe stilte rust op de oorspronkelijke wouden, die mij van rondsomme insluiten; - hoog boven mij in

> de lucht ijlen zwermen van kalongs klapwiekend terug naar de landstreek waar zij des daags hun verblijf houden; - allengs komt leven en beweging in het loofgewelf der wouden, pauwen heffen hun luid gekrijsch aan, apen hervatten hun levendig spel en doen de echo's der bergen ontwaken door hun morgenlied; - duizenden van vogelen vangen hun gekweel aan, en vóór nog de zon den oostelijken hemel kleurt, gloeit reeds de majestueuse top van gindschen berg in goud en purper; en uit die hoogte blikt hij mij aan als een van ouds bekende, - mijn verlangen klimt, en reikhalzend zie ik uit naar den dag waarop ik zal kunnen zeggen: gij bergen, zijt gegroet!'

Het is niet zonder opzet dat ik deze weinige regelen hier heb ingelascht. Zij zijn op verre na niet toereikend om ons een denkbeeld te geven van het talent, waarmede Junghuhn de natuur van Java in dit werk heeft beschreven. Maar zij zijn mij genoeg om te doen zien, dat men schilder met woorden kan zijn, terwijl men geheel het talent mist om teekenstift en penseel als kunstenaar te hanteeren. Voor de tweede helft dezer stelling kan ik hier het bewijs niet leveren, maar het wordt dadelijk geleverd aan ieder die op den Atlas zijner platen een blik werpt. De gezichten vertoonen ons een elftal landschappen van Java, die allen belangwekkend en met zorg uit de verschillendste deelen des eilands gekozen zijn: den Gedé op de Zuidgrens van Buitenzorg: den ketelvormigen krater van den Goentoer, van ieder spoor van vegetatie ontbloot, - den krater van den Patoeha, met zijn meer van lichtblauw water, - de door prachtige wouden omzoomde Telaga Patengan, - allen in de Preanger; den Diëng met zijn prachtige Hindoe-overblijfselen op de Zuidgrens van Pekalongan; den Soembing en den Merapi, die links en rechts het heerlijk dal van Kadoe begrenzen; de met rijstvelden bedekte alluviale vlakte van Samarang aan het Noorderstrand; de fantastische teerlingvormige kalksteenrotsen van den Goenong Gamping, - de uitgestrekte, met weelderige vegetatie getooide kalkbank van den Goenong Séwoe, - den steilen kustmuur van het Zuiderstrand voorbij Rongkob, - allen in Djokjokarta; terwijl als twaalfde gezicht, uit Probolinggo in den Oosthoek, het beeld van den kleinen, maar werkzamen vulcaankegel van den Lamongan als titelblad voor het werk zelf is geplaatst. Deze platen, die allen in den tekst door fraaie

beschrijvingen zijn toegelicht, worden tevens versierd met de kleuren die wij in de voorstellingen van het landschap van ons onbekende gewesten zoo noode ontberen. Maar in weêrwil van de blijkbare liefde van den schrijver voor deze tafereelen, van de kwistige zorg er aan besteed, zijn deze platen uit het oogpunt van kunst te beschouwen als een volkomen *failure*. Alles wat in het oog eens kunstenaars aan teekening, plaat of schilderij van landschappen waarde geeft: de harmonie, de fijne toon, de smeltende verschieten, de wijking, het betooverend spel van licht en bruin, de behoorlijke inachtneming van lijnen luchtperspectief, wordt er geheel in gemist. Alles is hard, kakelbont, onnatuurlijk, en de rechte verhouding tusschen de duidelijkheid waarmede de détails der voorwerpen onderscheiden worden, en den betrekkelijken afstand van het oog des beschouwers waarop zij moeten gedacht worden, is zoozeer uit het oog verloren, dat wij nu en dan nauwelijks kunnen nalaten aan de ‘verkeerde perspectief’ van Hogarth te denken. Ongetwijfeld zijn niet al deze platen even slecht, maar zoo enkele *dragelijk* zijn, de meeste kunnen zonder aarzeling *leelijk* genoemd worden.

In de jaren 1852-1856 verschenen ter lithographie van den heer C.W. Mieling te 's Hage drie afleveringen van een prachtwerk, dat, schoon het den titel van ‘Javasche Oudheden’ draagt, en voornamelijk aan de overblijfselen der Hindoekunst op Java gewijd is, hier toch niet onvermeld mag blijven. Die vervallen en vaak tot een puinhoop ineengestorte monumenten van den Hindoetijd, die den bodem van sommige gedeelten van Java in grooten getale bedekken, en vooral het menigvuldigst zijn in Kadoe en de Vorstenlanden, worden vaak aangetroffen te midden der bosschen en wildernissen, overschaduwd door de reuzen van het tropische woud, met rookende vulcanen op den achtergrond, en maken een zeer eigenaardigen trek in de physionomie van het Javasche landschap uit. Tal van planten hebben zich overal tusschen de voegen der steenen genesteld, door de krachtige ontwikkeling hunner wortels de reusachtige blokken uit elkander gewrongen, de rechte lijnen tot duizenderlei grillige vormen opgebroken, de architektoninische sieraden en rijke basreliefs half bedekt door hun weelderig gebladerte; frissche bloemen, getuigend van de kracht der eeuwige Natuur, heffen niet zelden het hoofd op te midden van dit tooneel van verval en verwoesting, schilderachtig te midden der langzaam voortschrijdende slooping, als de bonte en

schitterende tinten die in onze noordelijke gewesten in den herfst het reeds verschrompeld en krachteloos loof der wouden versieren. In het werk dat ik hier op het oog heb, en dat aanvankelijk op grooteren omvang was berekend, maar vermoedelijk wegens gebrek aan belangstelling bij het publiek tot een tiental platen beperkt bleef, is aan deze eigenaardige schoonheden van het Javasche landschap volle recht wedervaren. Alleen de voorstelling van het inwendige van Tjandi Moendoet in Kadoe heeft niets met de Natuur uitstaande; al de overige platen kunnen in meerdere of mindere mate als landschappen beschouwd worden, waarin de alma mater hare kracht toont in de welige vegetatie der keerkringslanden, die de gewrochten van 's menschen hand overwoekert en vernielt. In de afbeelding van een der opgangen tot den reuzentempel van Boro Boedor in Kadoe; in de bij uitnemendheid geslaagde voorstelling der schilderachtige tempelgroep van Tjandi Séwoe bij den post Prambanan op de grenzen van Soerakarta en Djokjokarta, waar in het blauwend verschiet de kruin van den Merapi met de wolken ineensmelt; in het niet minder aantrekkelijk beeld van het prachtig maar ontzettend tooneel van verwoesting, getemperd door den vriendelijken aanblik van een verschiet van rijstvelden en palmboomen, dat in denzelfden omtrek de Tjandi Loro Djongrang aanbiedt, - vormen echter de gebouwen het hoofdmotief. In andere platen, zooals die van een fragment der ruïnen van Madjapahit in Soerabaja, van de ruïne van een weinig bekenden Tjandi in een pepertuin te Bangil in Pasoeroean, krijgt reeds de plantengroei, door fraai geboomte vertegenwoordigd, een grooter gewicht. In nog andere, zooals in de voorstelling van de Artja Domas (acht honderd beelden), een groep van steenen beelden, door de Javanen voor versteende vluchtelingen uit Padjadjaran gehouden, die in Buitenzorg op een der ruggen van den Gedé in een dicht en prachtig woud ligt verscholen; in die der op zich zelf minder fraaie, maar door een bekoorlijke verscheidenheid van trotsch geboomte overschaduwde overblijfselen van Matjan Poetih in de residentie Banjoewangi; en in die der vorstelijke graven te Bima op het eiland Soembawa (strikt genomen in een werk over Javasche oudheden een hors d'oeuvre), waar het donkere loofgewelf dichte schaduwen spreidt, die slechts een enkelen lichtstraal doorlaten, - zijn de oudheden, even als de vaak schilderachtige groepen van inlanders of Europeesche bezoekers die er bij geplaatst zijn, niet

veel meer dan de stoffage die aan het trotsche, maar sombere woud leven en bevalligheid geeft. De titelplaat, die als de tiende kan worden aangemerkt, schijnt mij toe een vrijere compositie te zijn. Zij bevat eene afbeelding van een der kleinere tempels van Prambanan, die te veel overeenkomt met eene plaat in den Atlas van Raffles, om ze niet voor een kopij daarvan te houden, in het verschiet een gebergte met een rookenden vulcaan en op den voorgrond een groep Javanen, die zich met het oplaten van vliegers vermaken, bij welk spel, gelijk men weet, de groote aardigheid is, de lijnen tegen elkander te laten schuren en te wedden wiens lijn het eerst breken zal.

Deze fraaie platen zijn naar teekeningen van de heeren Bik en van Pers op steen gebracht door de met roem bekende kunstenaars Ch. Rochussen, J. en F.H. Weissenbruch, Springer, v.d. Maaten en Lauters, en smaakvol met bruin en blauw getint. Het is zeer te betreuren dat eene zoo belangrijke en zoo goed aangevangen verzameling niet is voortgezet, en onder andere de afbeelding van het geheel van het grootsche monument van Boro Boedor achterwege bleef, dat ons in den tekst tot opheldering van den boven vermelden opgang naar dien tempel bepaaldelijk was toegezegd.

Wij zijn thans genaderd tot een ander niet minder verdienstelijk en voor het eigenlijke Javasche landschap nog gewichtiger werk, dat in de jaren 1865 tot 1869 in zes afleveringen, ieder van twee platen, door den heer Mieling werd in het licht gegeven, Het is getiteld: ‘De Indische Archipel, tafereelen uit de natuur en het volksleven in Indië, naar teekeningen en schilderijen van de heeren C. Deeleman, J.D. van Herwerden, F. Lebret, M. Rochussen, A. Salm, Raden Saleh, Jhr. L.H.W.M. de Stuers enz., met text van de heeren S. van Deventer Jszn., A.P. Godon, D.W. Schiff, A.W.P. Weitzel enz., chromolithographie van C.W. Mieling’. Wanneer wij het geleverde met dezen titel vergelijken, dan missen wij onder de teekenaars den heer J.D. van Herwerden, die echter vroeger op onze tentoonstellingen van schilderijen meermalen de blijken gaf dat hij de gelegenheden hem geboden om het Javasche landschap en artiste te bestudeeren, niet ongebruikt heeft laten voorbijgaan, alsmede den heer M. Rochussen, terwijl de heer Lebret, wiens rijke portefeuille van op Java geteekende natuurtafereelen aan vele kunstvrienden bekend is, slechts eene enkele schets, als landschap van ondergeschikt belang, eene groep nam. van karbouwen en

Javaansche jongens, heeft bijgedragen. Raden Saleh is door twee, Jhr. de Stuers door vier platen vertegenwoordigd. De heeren Deeleman en Salm schonken ons ieder eene enkele, terwijl de drie overige van de heeren Hardouin, Wilsen en Gramberg afkomstig zijn, de eerste bekend als verdienstelijk teekenaar door zijne ‘Tooneelen uit het leven, karakterschetsen en kleederdrachten van Java's bewoners’, met tekst van W.L. Ritter ('s Gravenhage, 1855); de tweede, behalve als schrijver, door zijn belangrijk aandeel aan het groote plaatwerk over het monument van Boro Boedor, sinds jaren door de Regeering voorbereid, maar waarvan de uitgave zich nog steeds laat wachten; de laatste vooral door zijn roman Madjapahit, waarin hij de opneming van platen geduld heeft die ons vrij wat minder kunstzin bij hem deden vooronderstellen, dan hij hier in het fraaie landschap ‘de Goenong Prahoe van Pelantoengan gezien’ heeft ten toon gespreid. De ophelderende tekst is grootendeels afkomstig van de heeren Gramberg en Wilsen, die, even weinig als de schrijver van het dichterlijke bijschrift op Raden Saleh's ‘boschbrand’, de heer Banck, op den titel genoemd zijn. Van de werkelijk op den titel genoemde schrijvers heeft daarentegen de heer Weitzel niets geleverd.

Uit deze vergelijking van den titel met den inhoud leeren wij twee zaken: vooreerst dat ook dit werk op een grooteren omvang is berekend dan het tot dusver heeft erlangd; ten tweede dat het aan stof voor de voortzetting niet kan ontbreken. Dat die wenschelijk is, zal niemand ontkennen, die de groote verdiensten dezer chromolithographiën eenigszins waardeeren kan, of met mij haakt naar de vermeerdering der gelegenheden om in het hoekje van den haard met de heerlijke natuur van Insulinde vertrouwd te worden. Maar de vraag of zij te verwachten is, zou ik niet bevestigend durven beantwoorden.

Daar het in dit artikel hoofdzakelijk mijn doel is in het licht te stellen wat de teekenpen tot dusver voor de kennis van het natuurschoon der Javasche landschappen, voor zoover dit uit gepubliceerde werken blijkt, heeft geleverd, stip ik slechts even aan, dat in deze verzameling drie platen gevonden worden waarvan de onderwerpen in de Buitenbezittingen te huis behooren, en wel in twee gedeelten die beide door hunne verhevene en liefelijke natuurtooneelen de schoonste residentiën van Java naar de kroon steken. Het huiveringwekkende Karbouwengat, met zijne steile uit zand en puimsteen opgebouwde wanden, naar

eene teekening van den heer Deeleman, en de diepe ketel der Danau van Manindjoe, omsloten door een rotsmuur, het overblijfsel van een ingestorten vulcaan van reusachtigen omvang waarvan de krater in dit uitgestrekt meer werd herschapen, door den heer Wilsen geteekend, zijn, voor zoover mij bekend is, tot dusver de eenige gezichten in onze grootere plaatwerken over Indië, die ons een denkbeeld kunnen geven van de zoo hoog geroemde natuurtooneelen van de Padangsche Bovenlanden. De Minahassa van Celebes is eenigszins gelukkiger geweest; maar het meer van Tondano, ofschoon ons reeds uit de ‘Gezichten’ van den heer van de Velde bekend, was wel waardig om ons hier nogmaals in kleurdruk naar de fraaie teekening van den heer de Stuers te worden voorgesteld, te meer daar wij op de plaat van van de Velde het meer zelf, met de schoone lijnen van het Lembean-gebergte daarachter, slechts ontwaren in het nevelachtig verschiet.

Onder de artisten die in dit werk hebben bijgedragen om ons Java te leeren kennen, komt de eerste plaats toe aan Raden Saleh, niet slechts omdat hij een geboren Javaansch edelman is, maar omdat hem ook de hoogere adeldom van het genie versiert. Men behoeft slechts een blik te werpen op de beide platen in dit werk naar de schilderijen van den Javaanschen meester gevolgd, om zich te overtuigen dat de geniaalste kunstenaars onder de blanken in dezen bruinen man hun evenknie mogen begroeten, n'en déplaise aan hen die op ethnologische gronden den Javaan tot een eeuwigdurende middelmatigheid veroordeelen. De schilderijen van Raden Saleh zijn doorgaans minder landschap- dan dierenstudiën. Maar welke dierenstudiën! Niet het kalme, vredige vee in de weide, niet de trage buffel voor den ploeg of de pedatti trekken hem aan, maar het vlugge hert, het edele ros, de trotsche banteng, de bloeddorstige tijger, in de oogenblikken waarin zij door de koortsige verhitting eener wilde jacht of den angst voor onvermijdelijk gevaar tot den hoogsten hartstocht zijn opgezweept. Weinigen hebben in de dierenwereld meer geniale grepen gedaan, weinigen zijn er in geslaagd, de woede, den toorn, de vertwijfeling der bewoners van het woud beter voor ons te vertolken. Sla het oog op zijn ‘boschbrand’! Het vuur, in eene met dicht bosch bedekte wildernis uitgebroken, heeft eene groep dieren, tijgers, panters, bantengs, voor zich uitgedreven tot aan den rand eener vreeselijke steilte. Geene keuze dan tusschen het verterende vuur

en een verpletterenden val! Angst en ontzetting teekenen zich in de wilde sprongen, in de vonkelende blikken der dieren, die in het gemeene lot hunne eeuwige vijandschap vergeten hebben. Een der wilde stieren stort reeds van een rotsbrok in de diepte, een tijger zweeft er over heen, maar klampt zich in krampachtige vertwijfeling met de klauwen vast aan het reeds vallende dier, dat met hem een wissen dood zal vinden in den gapenden afgrond.

Niet minder geniaal is de greep dien Raden Saleh gedaan heeft in het tweede der tafereelen, die ons hier van hem worden aangeboden. Hij verplaatst ons bij een der groote drijfjachten op herten, zoo geliefd bij de Javaansche grooten in de Preanger-regentschappen, in een deel der vlakte van Bandong, ter manshoogte met allang-gras bedekt. Men zet zich bij deze jacht op ongezadelde paarden, waarmede men het afgejaagde wild tracht voorbij te rennen, om te midden der vaart den klewang te trekken en met éénen houw de nekspieren door te kappen. Tal van drijvers hebben het wild opgejaagd, dat men in het verschiet door den jagerstoet ziet vervolgen. Maar ook op den voorgrond is een nieuw-aangekomen stoet, hoofden en hunne volgelingen, op moedige paarden gezeten, op het punt een hert te bereiken. Daar schiet eensklaps met schor gebrul een koningstijger uit de wildernis te voorschijn, en stort zich woedend op het paard van een der aanvoerders, een prachtigen schimmel, die steigerend terugdeinst. Dit is het oogenblik door Raden Saleh gekozen, om, nevens den schrik die onder de rossen vaart, ons de kalme onversaagdheid van den Javaanschen edelman te teekenen, en zijne uitvoering is der schoone conceptie waardig.

De heer Hardouin heeft voor zijn tafereel een soortgelijk onderwerp gekozen. Ook hier is het tooneel een allang-veld in de Preanger; ook hier wordt eene parforce-jacht gehouden, en is zij op den tweeden grond alsnog in vollen gang. Eene pandopo op eene hoogte in het verschiet verleent aan eene menigte heeren en dames, die alleen als toeschouwers aan het jachtvermaak deel nemen, eene schuilplaats tegen de brandende zou. Heuvelrijen met kreupelhout en daarachter blauwende bergen vormen den prachtigen achtergrond. Maar het voornaamste bedrijf wordt op den voorgrond afgespeeld; een hert ligt geveld door het gelukkig schot van een Europeaan, die met een vriend in een bamboezen wachthuisje, hoog te midden

van het allang-veld opgericht, had plaats genomen. Een ander Europeaan, te paard gezeten, wuift hem met den hoed zijn gelukwensch toe, terwijl een Javaan gereed staat met zijn jachtmes den hals van het gevelde hert door te snijden. Hoe verdienstelijk ook, laat deze voorstelling ons koel, na de aangrijpende tafereelen die wij aan Raden Saleh verschuldigd zijn.

Wij blijven in de Javasche dierenwereld met de karbouwen van den heer Lebret, maar hier is alles even rustig en vredig, als het ginds in de wildernis en op het jachtveld woest en onstuimig toeging. De heer Schiff heeft den zin van het tafereel goed begrepen, toen hij ons, naar aanleiding daarvan, op de kalmte van de Javasche natuur, op de onverstoorbare deftigheid van het Javaansche karakter opmerkzaam maakte. De heer Lebret stelde ons terecht den buffel voor in gezelschap van kinderen; zij zijn elkanders onafscheidelijke gezellen. ‘De kinderen,’ zegt de heer Schiff, ‘zijn de meest intieme vertrouwelingen van den karbouw. Zij leven den ganschen dag met hem mede, klouteren op zijn rug, voeren hem naar de weidevelden of ten arbeid, of, na afloop daarvan, naar de rivier, plassen met hem in den stroom, en drukken of wrijven hem, met de voeten staande op nek en schouders, ten einde de huid lenig te maken en aan de spieren nieuwe veerkracht te geven. Eindelijk begeleiden zij hem, tegen het vallen van den avond, zingend en dartelend naar de kraal achter de ouderlijke woning. Te zamen begeven zij zich ter ruste, om den volgenden morgen, tegen het opgaan der zon, van nieuws in elkaârs gezelschap hun dagwerk aan te vangen.’

Jhr. de Stuers schonk ons twee belangwekkende tafereelen uit het Javaansche volksleven: het rampokfeest of het afmaken van een tijger te Soerakarta, en een senennan of Javaansch tournooispel. De bonte groepen, door prachtige waringinboomen beschaduwd, komen uit tegen den gewonen achtergrond van een Javasch landschap, inlandsche woningen onder palmen en ander geboomte verscholen, en blauwe bergen in het verschiet. De eerste dezer voorstellingen kon niet beter passen als illustratie bij de beschrijving van het rampokken door v. Hoëvell in zijne tafereelen ‘uit het Indische leven’ gegeven, indien zij opzettelijk daartoe was vervaardigd. Het is dus overbodig hier nog daarbij te verwijlen. Eene beschrijving van een Javaansch tournooi zou wellicht meer door nieuwheid behagen; doch ik zou vreezen mij daardoor te ver van mijn eigenlijk onderwerp,

het Javasche landschap, te verwijderen. In beide deze tafereelen zijn de kleuren deels van het landschap zelf, deels en vooral van de bonte stoffage, wat hard uitgevallen, zoodat de harmonie wel iets te wenschen overig laat.

De eigenlijke landschapstudiën van Java zijn in deze kleine verzameling slechts drie in getal. De eerste stelt ons een tooneel voor uit het Buitenzorgsche, dat wij weder aan het penseel van den heer de Stuers verschuldigd zijn. Het onderschrift luidt ‘Batoe toelis’, en ik maak er uit op, wat het bijschrift van den heer Gramberg bevestigt, dat wij hier het bekende dorp voor ons hebben waarnaar de inlanders ter bedevaart gaan, omdat er een als heilig beschouwde, met oude karakters beschreven steen wordt gevonden, waaraan de plaats haren naam verschuldigd is. De steen zelf en de overige daar bewaarde oudheden zijn natuurlijk op deze plaat niet te vinden, maar, wat vreemder is, evenmin de beroemde, door den inlander op een ouderdom van wel 2000 jaren geschatte waringinboom, met hollen stam en ontzachlijke bladerkroon, die den hoofdtrek vormt in de afbeelding door Blume in de Rumphia van Batoe toelis gegeven. Voor 't overige levert ons deze plaat een karakteristiek Javaasch landschap van uitnemende schoonheid. Eene kampong in de dichte lommer van een dorpsboschje verscholen, waarboven zich de sierlijk gevederde kruinen der kokospalmen verheffen, een snelle bergstroom die haar voorbijschiet en waarover een hangbrug van bamboe is geslagen, eenige verstrooide hutten, eene onafzienbare reeks van terrasvormige sawah's door beken en slokans besproeid, eene rij van met bosch bedekte heuvels in het verschiet, een krakende pedatti en vier of vijf langzaam voortschrijdende inlanders op den breeden weg die zich naar den voorgrond slingert, en over dat alles een waas van stillen vrede, dat aan de rustige rust doet denken, die in den regel de natuur op Java en het leven der Javanen evenzeer als de rapporten onzer Indische ambtenaren kenmerkt.

Het tweede landschap is een gezicht op den berg Salak, op de grenzen van Buitenzorg en de Preanger, den tweelingbroeder van den Gedé, doch van hem onderscheiden door de 170jarige rust der onderaardsche vuren, die hem vergund heeft zich weder tot aan den top met den weligen plantengroei der keerkringslanden te tooien. De karakteristieke stoffage dezer fraaie plaat wordt gevormd door een inlandschen bruiloftsstoet. Doch ik wil er hier niet verder over uitweiden; want de teekening

waarnaar deze plaat is op steen gebracht, is afkomstig van den heer Salm, en wij zullen in de straks te beschouwen verzameling, die haar aanzijn geheel aan zijne studiën dankt, eene tweede nog gelukkiger navolging daarvan aantreffen.

De laatste plaat in het werk van den heer Mieling is het ‘Gezicht op den Goenong Prahoe’ van den heer Gramberg, waarvan ik boven reeds met een woord gewag maakte. De Prahoe is de hoogste oostelijke top van het Diëng-gebergte, en is hier voorgesteld zooals hij zich vertoont van het nog wat meer oostwaarts gelegen bad-établissement Pelantoengan, even over de grens die Pekalongan van Samarang scheidt. Tusschen groepen van hoog en karakteristiek geboomte aan weêrszijden van het tafereel, ontrolt zich een vruchtbaar landschap, waarschijnlijk met koffietuinen bedekt, terwijl zich daarachter in stoute en indrukwekkende lijnen het hooge gebergte aan den horizon teekent. De zon is verborgen achter de boomgroep ter rechterzijde des aanschouwers, haar licht speelt door het gebladerte der ijlere toppen en werpt zijn gouden gloed op den voorgrond en tegen de boomgroep die de andere zijde van het tafereel begrenst.

II.

Wij zijn genaderd tot de laatste en belangrijkste in de reeks der pogingen om ons het landschap van Java aanschouwelijk voor te stellen, het werk waarvan de titel aan het hoofd van dit opstel geplaatst is, het werk dat ik mij voorstelde door deze vluchtige schets voornamelijk aan mijne landgenooten te doen kennen en aan te bevelen. Trad in de tot dusverre beschouwde werken het eigenlijke landschap vaak eenigermate op den achtergrond, hier hebben wij een werk dat uitsluitend aan het landschap in den meer beperkten zin des woords is gewijd. Waren wij verplicht, bij ons overzicht, soms den blik van Java naar de Buitenbezittingen te wenden, omdat het doel der teekenaars meer geweest was ons het natuurschoon van Insulinde in het algemeen, dan dat van Java in het bijzonder te leeren kennen, hier hebben wij een werk dat zich tot den engeren kring van het hoofdeiland bepaalt, maar ons dien dan ook te

volledіger leert kennen. Moesten wij ons in de werken die wij de revue lieten passeeren, doorgaans met eenige weinige landschappen van Java, bijna altijd uitsluitend uit zekere bepaalde gedeelten, vergenoegen, in dit werk vinden wij eene keur van niet minder dan 24 Javasche landschappen, uit de meest uiteenliggende deelen van het heerlijke eiland bijeengebracht. Gaven ons de tot hiertoe beschouwde werken òf enkel zwarte, òf met een paar kleuren getinte, òf ten hoogste door, wel is waar bij uitnemendheid geslaagden, kleurdruk opgeluisterde platen te aanschouwen, thans verbeidt ons het genot der beschouwing van een werk waarvan althans de kostbaarste exemplaren onder het oog van de kunstenaars die de stof leverden en op steen brachten, met bijzondere zorg naar de oorspronkelijke schilderijen als teekeningen zijn gekleurd. Er bestaat ook eene minder kostbare uitgave met drie tinten gedrukt. Ik zal mij echter in deze aankondiging, om redenen die de lezer gemakkelijk bevroeden zal, tot de platen der eerste soort bepalen, waarvan ik ook alleen een exemplaar heb voor mij liggen.

De kunstenaar aan wien wij dit prachtwerk in de eerste plaats verschuldigd zijn, heeft een groot deel van zijn leven als industriëel op Java doorgebracht, maar, meêgesleept door de schoonheid en heerlijkheid der tropische landschappen, ook nooit eene gunstige gelegenheid ongebruikt laten voorbijgaan, om te woekeren met het talent dat hem geschonken was, ten einde, na den terugkeer in het Vaderland, de herinnering van zijn verblijf en zijne reizen op Java voor zich en zijne kinderen levendig te houden. Het groote publiek op de vruchten van zijn keurig penseel te vergasten, was in den nederigen man niet opgekomen, toen de heer Caramelli, de tegenwoordige chef van de van ouds met roem bekende firma Frans Buffa en Zonen, de verlichte kunstvriend, die reeds zoo dikwijls, meer als Maecenas dan als handelaar, in het belang der vaderlandsche kunst - eene niet altijd dankbare taak - soms met opoffering van eigen belangen, werkzaam was, - toen de heer Caramelli, zeg ik, hem een bezoek bracht om de schilderijen en schatten te zien, waarvan hij toevallig had vernomen, en zich daarmede zoo ingenomen betoonde, dat hij hem dadelijk het voorstel deed, die verzameling voor eenigen tijd aan hem af te staan, ten einde daaruit een Album van Javasche landschappen te vormen. De heer Salm, door dit voorstel gevleid, aarzelde niet lang met zijne toestemming. Aan den be-

kwamen kunstenaar J.C. Greive Jr. werd de taak toevertrouwd om de gekozene landschappen op steen over te brengen, en zijn werk, ter steendrukkerij van R. de Vries Jr. te Amsterdam met zorg gedrukt, bevredigde de wenschen en verwachtingen zoowel van den heer Salm als van den smaakvollen uitgever, zoodat thans alleen nog voor het publiek de taak overblijft, wat zij tot de eer der vaderlandsche kunst en tot de gelegenheid om het genot van het Javasche natuurschoon, ook zonder eene reis naar Indië, te smaken, hebben bijgedragen, dankbaar te erkennen en door het feitelijk bewijs van warme belangstelling te beloonen. Dan ook zal de heer Salm, hersteld van eene langdurige ongesteldheid, die hem geruimen tijd in zijn geliefde kunstoefening verhinderde, zich, naar wij vertrouwen, spoedig opgewekt gevoelen, om tot eene nieuwe keuze uit den ruimen voorraad die hem nog rest, over te gaan, en de firma Frans Buffa en Zonen op nieuw bereid zijn, ons de herhaling te schenken van het genot, dat het doorbladeren van dit Album in zoo ruime mate aan den vriend der natuur en der kunst kan verschaffen.

Om onze lezers een geregeld overzicht te geven van hetgeen in dit Album is geleverd, en hen in staat te stellen te beoordeelen, in hoeverre het de gapingen in onze kennis van het Javasche landschap kan aanvullen, zal ik de platen in eene andere orde rangschikken, dan de bloot toevallige of de tijdsorde der uitgave volgende die in de Inhoudsopgave is aangenomen. Wij willen ons namelijk voorstellen dat wij den schilder op eene reize over Java, hoofdzakelijk in de richting van het Westen naar het Oosten, vergezellen, en de landschappen die hij ons voorlegt, in oogenschouw nemen in de orde, waarin zij zich op zulk een tocht in de werkelijkheid zouden voordoen. Gemakkelijk is ons dit niet gemaakt; want de aanwijzing van het punt waar het gezicht is genomen, is meermalen zeer onvolledig, en niet ieder landschap bevat trekken, waaraan de juiste plaats waar het te huis behoort, gemakkelijk te herkennen is. Een ‘woest landschap in den Oosthoek’, b.v., kan men, zonder eenige nadere aanduiding, zoowel in Bezoeki of Banjoewangi zoeken, als in de omstreken van Malang, waar het werkelijk te huis behoort. Te dezen aanzien, gelijk ook bij eenige vragen die zich bij het gezicht van sommige platen natuurlijk moeten opdringen aan ieder die Java niet door eigen aanschouwing kent, is het volkomen

gemis van een opheldérenden tekst zeer voelbaar. Door bijzondere mededeelingen van den heer Salm, die echter slechts zeer enkele platen betreffen, is het mij gedeeltelijk vergoed.

Wie door Straat Soenda naar de hoofdstad van Nederlandsch Indië zeilt, doet gewoonlijk Anjer aan, dat van oudsher door den overvloed en de goedkoopheid zijner ververschingen beroemd was. Nauw is men Tandjong Tjikoening of Java's vierde punt voorbij, of in het verschiet beginnen zich de woningen van Anjer op te doen, afstekende als witte stippen tegen het steile gebergte dat zich daarachter verheft, terwijl men boven het geboomte dat de huizen beschaduwt, het wapperen der Nederlandsche vlag begroet. De piek van Anjer, 2500 voet hoog en tot den top begroeid, vormt den hoofdtrek in de physionomie van het landschap. Dit is het eerste tafereel, ons door den heer Salm geschetst. Het is morgenstond, de zon gaat op achter de bergen aan de linkerhand des beschouwers, werpt hare stralen op de Oostzijde van de piek en kleurt met een sterk licht de zeilen van een fregat en eenige schepen die westwaarts houden, terwijl andere, die oostwaarts naar Batavia stevenen, geheel in de schaduw liggen. Alles is kalm en vredig, en van de drukte die zich hier gewoonlijk vertoont, wanneer tal van prauwtjes, met ververschingen geladen, zich om de voorbijzeilende schepen verdringen, is op dit oogenblik zeer weinig te bespeuren.

Er is in de residentie Bantam geen gebrek aan schoone en verhevene natuurtooneelen. De Karang en de Poelosari, ofschoon minder hoog dan de vulcanen der verder oostwaarts gelegen residentiën, vertoonen in gelijke mate de vreeselijke verwoestingen der onderaardsche vuren: dood en vernieling te midden van welige bosschen en vruchtbare akkers, - de scheppingen eener altijd jeugdige, eeuwig werkzame natuur, die den winterslaap niet kent. De diepe ketel, door de voorbergen dier vulcanen en het Anjersche gebergte gevormd, eertijds een uitgestrekt meer, thans door de droogmaking van duizenden bunders grootendeels in eene vruchtbare vlakte herschapen, in wier midden echter nog steeds de heete modder uit de onpeilbaar diepe kolk Pinasa opwelt, levert er, van de hellingen van den Karang gezien, een tafereel dat met de schoonste van andere deelen des eilands kan wedijveren. De minnaar eener woeste, maagdelijke natuur kan er in de wildernissen en schier ondoordringbare wouden van het Kendanggebergte, dat de Zuider-

helft der residentie bedekt, overvloedige bevrediging vinden, b.v. op een bezoek aan de Badoeï's, dien volksstam die nog zoovele zonderlinge gebruiken uit vroegere tijden heeft bewaard. De reuzen van het woud zijn er niet minder hoog, zijn er niet minder met lianen als guirlandes behangen, dragen er niet minder een wereld van mossen, varens, orchideeën en andere woekerplanten op takken en stam; de sawah's langs de glooiende berghellingen ten toon gehangen, verblijden er niet minder het oog door het frissche malsche groen; de dessa's zijn er niet minder bevallig onder boschjes van palmen en vruchtboomen verscholen: de aloen-aloens der regenten prijken er niet minder met heerlijke waringins, dan dit alles in andere deelen van Java het geval is. Doch slechts een klein deel dezer schoonheden wordt ons door den heer Salm veraanschouwelijkt door het prachtige panorama, begrensd door een machtigen berg, waarvan de top half in wolken gehuld is, dat ons onder den naam ‘Landschap in de residentie Bantam’, in eene zijner schetsen wordt geboden. De berg dien wij daar ontwaren, ligt buiten de grenzen van Bantam; het is de Salak, op de grenzen van Buitenzorg en de Preanger, dien wij straks gelegenheid zullen vinden nader te leeren kennen.

Voor het oogenblik vergezellen wij in gedachten onzen landschapschilder naar de residentie Batavia, waar de Ommelanden der hoofdstad hem de stof voor een allerbevalligst tooneel hebben geleverd, maar dat, bij gebrek aan toelichting, een vreemdeling op Java, al heeft hij ook veel van dat eiland gehoord, toch niet geheel begrijpen kan. Op den voorgrond een uitgestrekte plas met badende Javanen, waarvan het spiegelgladde water de veelkleurige tinten weêrkaatst waarmede de avondzon den benedenrand der wolken verft; een stuk halfverdronken land, door onzekere grenzen van het water gescheiden, dat - zoete herinnering dunkt mij aan de vaderlandsche dreven - de voeten kust van eenige grazende of met gerekten hals voor zich uitziende runderen; daarachter een soort van dam, waarschijnlijk door de kunst gevormd, maar op twee plaatsen doorboord, zoodat het water van twee riviertjes zich door de openingen een weg baant naar den plas op den voorgrond; de wanden dier openingen zoo steil, of liever zoo overhangende en uitgetand, dat zij slechts denkbaar zijn als door harde rotsbrokken gevormd; aan de linkerzijde des beschouwers een groep huizen en palmen, waarlangs een weg gaat, die, tusschen

zware rotsblokken te voorschijn komende, over den dam loopt en over twee overdekte bruggen, die ter plaatse der doorboringen de gemeenschap onderhouden, en dan aan de andere zijde van het tafereel zich achter een tweede groep inlandsche woningen, door palmen beschaduwd, verliest; eindelijk een reeks van zachthellende, met bosch bedekte heuvels op den achtergrond, waarop nog de gloeiende tinten der reeds onder de kimmen gedaalde zon rusten; dat alles te zamen vormt het bekoorlijke tafereel, waarvan ik zoo gaarne den zin volkomen zou verstaan, maar niet tot mijne bevrediging kan ontcijferen. De heer Salm heeft de schets er van vervaardigd op den weg naar Tjikandi Ilir, het landgoed der heeren van Motman, dat aan de overzijde der Tjidoerian, in het aan Batavia grenzende deel van de residentie Bantam gelegen is. Van Tjikandi, maar eerder verder zuidwaarts in het regentschap Lebak, b.v. van Sadjira, waar het terrein zich meer begint te verheffen en allengs naar het Zuidoosten in de richting van den Salak oploopt, zal vermoedelijk ook het vergezicht uit Bantam op den Salak genomen zijn, dat ik reeds vroeger met een woord heb vermeld.

Uit de Ommelanden van Batavia volgen wij den heer Salm naar de afdeeling Buitenzorg (want zij is geene afzonderlijke adsistent-residentie meer), en brengen er een bezoek aan de particuliere landen Tjileboet, Tjitrap en Kedoeng Badak, die ieder aan zijn penseel de stof voor een schilderij of teekening hebben geleverd. Bestaan de Bataviasche Ommelanden uit vlak land, dat eerst naar het Zuiden een weinig begint te rijzen, de bodem der afdeeling Buitenzorg stijgt van het Noorden af langzaam omhoog, totdat aan de Zuidgrens de ontzettende gevaarten der Blauwe Bergen verrijzen, die de Natuur tot een schier onoverkomelijken scheidsmuur tusschen Buitenzorg en de Preanger-regentschappen heeft gesteld. Eerst wanneer men de hoofdplaats Buitenzorg voorbij is, wordt de terreinverheffing aanmerkelijk; al de genoemde landgoederen liggen op het zacht hellende vlak dat vandaar naar de Ommelanden van Batavia afloopt. Over dit terrein loopt, ten Oosten van de Tjiliwong of Groote Rivier, langs Tjimangis, Tjibinong en Tjiloewar, de groote postweg, die de residentie van den Gouverneur-Generaal met de hoofdstad van Ned. Indië verbindt. Nabij dezelfde rivier, aan de andere zijde, gaat een tweede vrij goede rijweg, de zoogenaamde Westerweg, die, van Tanabang bij Batavia over Simplicitas en

Pondok Tĕrong loopende, even voorbij Kedoeng Badak met eerstgemelden samenkomt. Aan dezen tweeden weg ligt het landgoed Tjileboet, op slechts 6 palen van Buitenzorg en ter hoogte van 495 voet boven het zeevlak. De plaat van den heer Salm vertoont ons op den tweeden grond het landhuis, omgeven door rijstvelden en plantsoenen van palmen en vruchtboomen, en daarachter het grijs-blauwe gebergte, schitterende van purperen weêrgloed. Ter linker eenige rotsblokken met welige vegetatie bedekt, terwijl zich van één dezer een kleine waterval afstort, - in het midden de wateren van een kleinen bergstroom, die zich tusschen de rotsen heenwringt, schuimende en kokende waar hij den dubbelen straal van den waterval opneemt, - ter rechter een groep van slanke kokosboomen en breedbladerige pisangs, vormen den voorgrond van het bevallige landschap.

De andere weg is beter bekend en meermalen beschreven, met geestdrift en bewondering door hen, die, vreemdelingen op Java, hier het eerst kennis maakten met die uitgestrekte, amphitheatersgewijze aangelegde rijstvelden, door kleine dijkjes in vakken afgedeeld en door kunstig verdeelde kanalen besproeid, die voor de vlijt van den Javaan zulk een schoone getuigenis afleggen; met kalmte en zelfs geringschatting door hen, die, reeds aan het natuurschoon van Java gewoon, het gemis van afwisseling en van lommerrijk geboomte beklagen, en zich ergeren dat de landgoederen die men voorbij rijdt, hunne huizen en tuinen en fraaiste partijen meer van den weg af hebben aangelegd. Doch ook deze laatsten prijzen het verschiet, dat gedurig belangwekkender wordt, naarmate de Salak en de altijd rookende Gedé, aan wier voet Buitenzorg ligt, zich scherper en klaarder aan den horizon teekenen.

Is men tot Tjibinong genaderd, dan voert een kleine zijtak van den weg in zuidoostwaartsche richting in minder dan een half uur naar het landgoed Tjitrap, dat 447 voeten boven het vlak der zee verheven is. Schilderachtig ligt op de plaat van den heer Salm, op een kleine hoogte, het landhuis, waarvan het roode pannen dak in het zonlicht flikkert, omgeven door bloemperken en boschjes, waaruit eenige palmen omhoog rijzen, terwijl men op den voorgrond gemakkelijk het breed gebladerte eener groep van pisangs onderkent. Links van het landhuis (van het standpunt des teekenaars namelijk) breidt zich eene uitgestrekte vlakte uit, bedekt met sawah's, door beken

en slokaus rijk bewaterd, en naar den achtergrond zachtkens omhoog rijzende, totdat ook hier weder de blik op het hooge gebergte stuit. Bijzonder indrukwekkend is de aanblik dier kolossale gevaarten. De hoogste spits moet die van den Mandelawangi zijn, een steilen, met dicht woud begroeiden kegel, die zich, als een nieuwe vulcaan, uit den krater van den Panggeranggo tot eene hoogte van 9300 voet heeft opgeheven, maar aan wien reeds sedert eeuwen zich geen spoor meer van vulcanische werking heeft geopenbaard. De afgeknotte kegel van den eigenlijken Gedé (want ook de Panggeranggo behoort tot het Gedé-gebergte in ruimeren zin) ligt schier geheel achter die hooge spits verborgen, maar is te herkennen aan de rookkolom, die zonder verpoozing uit zijne ingewanden opstijgt.

Van Tjibinong over Tjiloewar den postweg volgende, bereikt men weldra het schoone, schilderachtig gelegene Kedoeng Badak. Onder de schoone plekjes van Java heeft dit in de laatste jaren eene bijzondere vermaardheid erlangd. De lezer van dit Tijdschrift zal zich wellicht uit den jaargang 1861 de ‘Mijmeringen in het koepeltje van Kedoeng Badak’ van den heer Groen herinneren, en dan ook bij dezen naam onmiddellijk denken aan de gelegenheid tot huisvesting, die hier geboden wordt aan hen die in de koele berglucht herstel van gezondheid zoeken, in eene inrichting die alles van een logement heeft, behalve den naam. De plaats ligt minstens twee à drie honderd voet hooger dan Tjileboet en Tjitrap, en het landhuis staat op een heuvel, die naar alle zijden de schoonste gezichten biedt. Het zooeven vermelde koepeltje staat op dezelfde hoogte, een weinig meer naar voren. De omtrek is bezaaid met grasperken, dessa's onder het geboomte verscholen, rijstvelden, klapperboschjes, suikerrietplantsoenen en koffietuinen. Daarachter verheffen zich weder, aanvankelijk met zachte glooiing, de hooge toppen van den Salak en den Gedé. Op de plaat van den heer Salm ziet men, als ik ze wel opvat, den heuvel waarop landhuis en koepeltje liggen op den tweeden grond, maar zonder dat men één van beiden kan onderscheiden, terwijl zich om den voet dier hoogte de groote weg naar Buitenzorg slingert. De berg in het verschiet moet, naar zijn profiel te oordeelen, de Panggeranggo zijn. Op den voorgrond ziet men een paar inlandsche woningen door palmboomen beschaduwd, en voorts een woest en brokkelig terrein, met kloven en spleten, hier en daar met een dicht tapijt van hooge

grassen bedekt en aardig door eenige Javaansche landbouwers en eene kudde geiten gestoffeerd.

Buitenzorg met zijn paleis, zijn park en prachtigen plantentuin, trouwens reeds uit vroegere afbeeldingen in de ‘Rumphia’ en de zes het eerst door de heeren Buffa uitgegeven ‘Gezichten van Java’ bekend, schijnen den heer Salm minder te hebben aangetrokken, dan de wilde pracht der bergen en wouden en stroomen. Geene schets van zijne hand noopt ons te verwijlen bij dat veelgeprezen oord, waar de kunst geene middelen heeft gespaard om de schoonheid der natuur te verhoogen. Maar wij willen hem ook nog niet dadelijk van Buitenzorg uit over den postweg volgen, die langs het schoone landgoed Pondok Gedé, om de noordwestelijke voorbergen van den Gedé heen, naar Toegoe, en vandaar tot eene hoogte van 4600 voet over den Megamendoeng voert, om er den ijzeren wil van Daendels te bewonderen of te bejammeren, die, ten koste van honderden menschenlevens, den roem oogstte van Buitenzorg met Tjiandjoer verbonden te hebben over het hoogste punt heen dat men op Java met rijtuig passeeren kan. Wij vergezellen onzen schilder eerst op een uitstap naar den Salak, en verlaten tot dat einde den postweg bij het station Wangoen, om vandaar een pad te volgen, dat langs den voet van den Salak en over den rug die dezen berg met den Gedé verbindt, naar Tjitjoeroeg in de Preanger voert. Het is op dezen weg dat de heer Salm het schoone punt moet hebben aangetroffen, bij welks afbeelding hij het onderschrift plaatste: ‘weg van Buitenzorg naar de vallei van den Salak’. De plaat vertoont een met drie ruiters gestoffeerden doorgang tusschen twee steil oprijzende hoogten, die met inlandsche woningen en hooge klapperboomen gekroond zijn. De voorgrond ligt in een donkere schaduw, maar een sterk licht valt in het achterste gedeelte der kloof en op den bruingelen rotswand die de helling vormt van de hoogte ter linker, een licht dat zich in zwakkeren gloed ook uitbreidt over hare kruin. Door de kloof heen, waarin eene woning en een fraaie en groote loofboom de aandacht trekken, rust het oog op een lageren rug, en daarachter teekenen zich aan den horizon de grootere lijnen van een vervaarlijke bergmassa, waarin wij ongetwijfeld een deel van den Salak mogen begroeten.

Welke kan de dessa zijn, die het tooneel is der nu volgende bevallige voorstelling ‘huwelijksoptocht in de valle

van den Salak' getiteld? De heer Salm meldt het ons niet en het doet ook weinig ter zake; zij gelijken zoozeer op elkander, dat wie er ééne zag, schier zeggen mag dat hij ze allen heeft gezien. Maar gemakkelijk herkenbaar daarentegen is het gebergte, dat zich in schoone, trotsche lijnen op den achtergrond verheft. Hier kan het geen oogenblik twijfelachtig zijn, of het is de Salak dien wij voor ons zien. Hij beantwoordt geheel aan Junghuhn's beschrijving: 'Op het eerste gezicht schijnt de kruin van den Salak uit verscheidene bergen te bestaan. Onder dezen onderscheidt men er bijzonder drie: den Salak, den Gajak en den Tjiapoes, die, in een driehoek tegen elkander geplaatst, als hooge zuilen of pieken verre boven het land uitsteken, maar niets anders zijn dan hoogere punten van een en dezelfde bijna kringvormige bergnok, namelijk van den ouden kraterrand des vulcaans. Overal onbeklimbaar en op vele plaatsen loodrecht stort zich de binnenzijde van dezen rand naar beneden en omschrijft eenen afgrond die van boven als een ketel gesloten is, maar dieper beneden zich noordwaarts in een zeer groote kloof (de Djoerang Tjiapoes) verlengt, die aan het samengeloopene water door de Kali Tjiapoes, een uitweg verschaft. De geheele massa schijnt hierdoor als in twee helften gespleten, en juist door deze bergkloof ziet men van Buitenzorg in het duistere, met bosschen begroeide binnenste van de kolk. Nergens evenwel ontwaart men meer in dezen ouden krater het minste spoor van vulcanische werkzaamheid.'

Ik heb reeds vroeger vermeld dat dezelfde teekening of schilderij van den heer Salm, waarnaar deze plaat gevolgd is, ook tot model heeft verstrekt van eene der chromolithographische tafereelen van den heer Mieling. De vergelijking der beide platen is leerzaam. Zij toont ons dat de teekenaars, of althans een hunner, zich eenige vrijheid hebben veroorloofd ten aanzien der stoffage, maar de trekken van het landschap trouw hebben weêrgegeven. Uit artistisch oogpunt verdient, dunkt mij, de teekening van den heer Greive, die uit de hand gekleurd is, de voorkeur. De chromolithographie heeft iets mats, het gevolg der meer mechanische wijze waarop de kleuren zijn aangebracht, in vergelijking waarvan de andere plaat van leven tintelt. Er is daarin meer kleur, meer warmte, meer spel van het licht, meer geestige toetsing. Er is meer leven in de talrijke figuren van den bruiloftsstoet en de groepen der

toeschouwers; zij zijn beter geteekend, ofschoon niet beter gegroepeerd. Maar in sommige opzichten verdient toch ook de chromolithographie de voorkeur. Haar teekenaar is beter geslaagd in het weêrgeven der karakteristieke trekken van den tropischen plantengroei. Vooral valt dit in het oog bij den grooten waringinboom, onder wiens breed loofdak een tal van toeschouwers verzameld is. De heer Greive is vermoedelijk niet bekend geweest met de eigenaardigheid dezer boomen, van wier takken talrijke luchtwortels loodrecht naar beneden hangen en, in den grond dringende, vaak bijstammen vormen, die de breede bladerkroon dezer reusachtige boomen steunen. Ook op de chromolithographie heeft de waringin geene bijstammen, maar men ziet ten minste overal zijne luchtwortels afhangen. Bij den heer Greive doen zij zich eenvoudig als neêrhangende, met loof bekleede takken voor.

Maar ook eenige der overige boomen die de boschjes vormen waarin, als naar gewoonte, de kampong verscholen ligt, hebben bij den heer Mieling de karaktertrekken waaraan zij te herkennen zijn, duidelijker bewaard. De heer Gramberg spreekt in den tekst bij deze plaat van ‘pisangbosschen, die met hun breede, heldergroene bladeren sterk afsteken bij het donkere puntige loof van enkele bamboestoelen, manggaboomen en verspreid staande koffieheesters, terwijl hoog in de lucht de slanke kokospalm zijn sierlijke kroon zacht heen en weêr beweegt.’ Ik twijfel er aan of men er gemakkelijk in slagen zal, al die verschillende gewassen op de plaat van den heer Greive te onderscheiden.

Doch het wordt tijd dat wij terugkomen van onzen uitstap naar de vallei van den Salak, en thans ook den reeds vermelden postweg inslaan, die van Buitenzorg over den top van den Megamendoeng, ten Noordoosten van het Gedé-stelsel, naar de Preanger voert. Een deel van dien weg is ons afgebeeld op de plaat, ‘de groote weg van Buitenzorg naar de Preanger-regentschappen’ getiteld. Wij bevinden ons hier nog niet op dat gedeelte waar de moeilijkheden van den weg zoo groot worden, dat vier paarden niet genoeg zijn om een wagen tegen de steilte op te sleepen, maar de hulp van vier karbouwen wordt vereischt, die daartoe gewoonlijk gereed staan. Wij zijn nog op het lager gedeelte, waar geene bijzondere bezwaren de paarden verhinderen, op de gewone Javaansche wijze, in vollen ren door te hollen. Denken wij ons in dien wagen gezeten dien

wij daar in duizelingwekkende vaart zien voorbij ijlen (het is, naar de zes paarden en het groote gevolg te oordeelen, vermoedelijk het rijtuig van den Toewan Besar), dan hebben wij nog slechts kort die opene, vlak over den weg gebouwde, met roode pannen gedekte loods op den voorgrond verlaten, waaronder de gladagsdienst ons van versche paarden heeft voorzien, en laten wij rechts van ons het oog weiden over de bosschen en beemden, die zich uitstrekken tot aan den voet van den Panggeranggo, van achter wien thans de rookende krater van den Gedé een weinig duidelijker dan bij het gezicht te Tjitrap te voorschijn treedt. De meer naar voren komende berg, die met zijn voet een deel van den Panggeranggo voor onze oogen bedekt, zal wel de Gĕgĕr Bintang zijn, en bedrieg ik mij niet, dan zien wij daarachter reeds de kruin van den Megamendoeng opdagen. Rijstvelden, die de linkerzijde van den weg omzoomen, eene kampong met het gewone geboomte, die om de postloods verspreid ligt, vier ruiters, die haar nog niet bereikt hebben, en eene groep Javanen, die den stoet uit de verte nastaren, ziedaar wat hoofdzakelijk onze aandacht trekt op den voorgrond van dit prachtige en aangenaam gestoffeerde berggezicht.

Na den Megamendoeng te zijn overgetrokken, snellen wij, steeds den grooten postweg volgende, Tjiandjoer, Bandong, Oedjoengbroeng voorbij, niet omdat er niets te zien en te bewonderen valt, maar omdat het penseel van den heer Salm ons niets van dat alles heeft veraanschouwelijkt, en bereiken, nabij Tandjong Sari, de grenzen van Soemedang, den Noordoostelijken hoek der Preanger. De weg die een tijdlang met vrij onnoodige kronkelingen over de hooge vlakte van Bandong heeft geloopen, voert ons hier weder over een sterk geaccidenteerd terrein, over steilten en ravijnen, waar nu eens zware uitkappingen in de rotsen, dan weder kolossale aanvoeringen van grond tot vulling der kloven, zijn noodig geweest om een rijweg te banen. Telkens bevindt men zich tusschen schier loodrechte rotswanden ter eene, en duizelingwekkende afgronden ter andere zijde. Eindelijk komt men op eene plaats waar de weg midden door eene rots loopt, waarvan men een deel met kruid heeft laten springen. Eene inscriptie vermeldt dat dit grootsche werk in 1822, onder het bestuur van den resident v.d. Capellen, werd tot stand gebracht. Het is de beroemde rotspoort van den berg Polla, die thans een gemakkelijken en veiligen doortocht verleent, ter plaatse waar vroe-

ger eene vervaarlijke steilte moest bestegen worden. Dit moet, dunkt mij, het punt zijn, ons voorgesteld door het prachtige landschap, dat de heer Salm eenvoudig: ‘in het Soemedangsche’ heeft betiteld. Men ziet hier althans werkelijk aan de rechterzijde van het tafereel den weg, met eenige ruiters en lastdieren gestoffeerd, zich verliezen in eene rotspoort, aan de ééne zijde gevormd door een hoogen steilen wand, hier kaal, ginds met rijke vegetatie getooid, aan de overzijde door twee steile rotspunten, waartusschen zich een prachtige boom, waarschijnlijk eene soort van vijgeboom, heeft genesteld. Langs den voet dier rotspunten aan de buitenzijde heeft een kleine beek, misschien de Tji Emang, die een weinig verder, bij Tjiledoek, hare schatting aan de Tji Pelles, de hoofdbeek van Soemedang, levert, een diepe dalkloof gegraven, die aan de andere zijde omzoomd is door eene hooge, welig begroeide bank, waarvan zich een schuimende waterval afstort. Daarachter boomrijke landouwen en de heuvels van hetgeen Junghuhn het noordelijke voorterras der Soemedangsche vlakte noemt, terwijl de hooge berg met afgeronde kruin in het verschiet, voor een der geïsoleerde voorbergen van den Tampomas schijnt te moeten gehouden worden.

Bekoorlijk zijn de omstreken van Soemedang, de hoofdplaats van het gelijknamige regentschap; een Engelsch schrijver past er de bekende uitdrukking op toe, waarmede een dichter de schoonheid van Napels verheerlijkt: ‘un pezzo di cielo caduto in terra’. Het ligt in een schoone, rijk bebouwde, sterk bevolkte, met welige kokoswouden bedekte vlakte, door de kloof der Tji Pelles doorsneden, ten Zuiden begrensd door het Gerimbi-gebergte, waarvan de dwarstakken zich tot in de nabijheid der hoofdplaats uitstrekken, ten Westen door den Boekit Toenggoel, ten Oosten door de voorbergen van den Tampomas, ten Noorden door het reeds vermelde lage terras dat den Boekit Toenggoel met den Tampomas verbindt. Over de schoonheid der tooneelen die deze omstreek aanbiedt, doet de heer Salm ons eenigermate oordeelen door zijn: ‘landschap bij maneschijn in de omstreken van Soemedang’. Geen enkel kenteeken geeft mij recht te bepalen naar welke hemelstreek onze blik hier is gericht, ofschoon ik de bergen op den achtergrond voor de toppen van den Gerimbi houd die het dichtst tot de hoofdplaats naderen. Het is alweder eene inlandsche kampong, waarvan de woningen door kokos-, mangga- en andere

vruchtboomen omringd zijn, en wier bewoners zich gedeeltelijk in de nachtelijke koude aan een knappend houtvuur verwarmen, die het middelpunt dezer voorstelling vormt. Op den voorgrond rijzen aan den grasrijken oever van een water, waarnaar een ruwe trap afdaalt, en waarin het maanlicht zich bekoorlijk spiegelt, drie slanke kokosboomen omhoog, wier fraaie vederen in den nachtwind zachtkens wuiven. Men wane niet dat de hemel te blauw, het landschap te kleurig is voor een maaneffect; men kan in dit opzicht de tropische gewesten niet naar onze hooge breedte beoordeelen. Waar men vaak zelfs bij sterrenlicht lezen kan, moet de volle maan wel een glans verbreiden, die in zeker opzicht meer aan onze schemering, dan aan onze nachten beantwoordt.

De heer Salm schijnt zijne reis niet verder door de Preanger te hebben voortgezet, waar anders het regentschap Limbangan met het heerlijke dal van Garoet, tusschen den Goentoer en Pepandajan ter eene, den Telaga Bodas en Tjikorai ter andere zijde, hem ongetwijfeld stof voor eenige schetsen zou geleverd hebben. Evenmin draagt hij iets bij tot onze kennis der schoone tooneelen die ook de residentie Cheribon, vooral in de omstreken van den Tjerimai, in kwistigen overvloed aanbiedt. Vermoedelijk snelde hij van Soemedang langs den postweg naar Karang-Sambong en van daar dwars door het vlakke land van Cheribon, ten Noorden van den Tjerimai, naar Tagal, om hier op een uitstapje zuidwaarts de suikerfabriek Pangkah te bezoeken. De naam wekt geene aangename herinneringen bij ons op, doch dit behoeft ons, gelukkig! niet te hinderen in het waardeeren van het karakteristiek tooneel van Javaansche bedrijvigheid, ons door de plaat ‘suikerfabriek Pangkah’ geboden. Wij bevinden ons hier in de heete, noordelijke strandvlakte van Java, het ware gebied der suikercultuur; in het verschiet vertoonen zich echter reeds de lage heuvelreeksen die den trapswijzen overgang vormen tot het grensgebergte tusschen deze residentie en Banjoemas, dat in den Slamat, den tweeden in hoogte van Java's bergen, tot 10,600 voet stijgt. Het is een warme zonnige voormiddag, op het uur dat de schaduwen de lengte der voorwerpen evenaren. De uitgestrekte gebouwen der fabriek met hunne roode pannen daken en hunne hooge, rookende schoorsteenen, liggen te blakeren in de zon. Achter die gebouwen ziet men weder op meer dan één punt de kokospalmen wuiven met hunne gevederde kruinen. Vóór de

fabriek strekt zich een ruim plein uit, het tooneel van drukke werkzaamheid. Het is in den maaltijd. Aan zijne rechter ziet men nog de reusachtige suikerhalmen met hunne vijf voet lange bladeren en wijd uiteen gespreide pluimen te veld staan, maar het meeste riet is reeds gesneden en tot bundels gebonden, en van alle kanten drijven de Javaansche voerlieden hunne volgeladen en met karbouwen bespannen karren naar den molen, terwijl elders eene groep reeds geledigde karren bijeen staat, en zoowel het trekvee als zijne drijvers zich vermeiden in trage rust. Geeft ons ook deze voorstelling minder natuurschoon te bewonderen, zij verbreekt de eentonigheid der steeds wederkeerende berggezichten. *Varietas delectat*, en wij zouden dit levendig tafereel van een voornamen tak van Java's nijverheid niet gaarne in deze verzameling missen.

Wij springen thans een groot gedeelte van Midden-Java over, hetzij dat onze reiziger het te vluchtig doortoog, om eenige studiën te kunnen maken, hetzij hij alsnog in portefeuille hield wat ons, hopen wij, later zal worden geboden. Wij vinden ons eensklaps verplaatst naar het Rembangsche regentschap Toeban, bij den prachtigen waterval dien de Kali Ngĕlirip bij Djojogan, niet ver van Singahan, vormt. De Ngĕlirip is een bergstroom, die zich een bed heeft gegraven in de schrale kalkheuvelen ten Noorden der Solo-rivier, en daardoor hare wateren toevoert aan de Kali Kĕning, die zich een weinig boven Bodjo-nĕgoro met Java's zoo even genoemde hoofdrivier vereenigt. Van eene hoogte van omstreeks 120 voet stort de Ngĕlirip zich ter aangeduide plaatse langs een steilen, schier loodrechten rotswand met donderend geraas naar beneden. De schoonheid van het tooneel wordt nog verhoogd door eenige rotsbrokken, die den val ongeveer in het midden breken, en een deel van het ziedende water in millioenen droppelen doen uiteenspatten. De gansche omgeving is den waterval waardig, die er het hoofdsieraad van uitmaakt. Hij schijnt aan het hoofd als door een fraaie boomgroep gekroond; de rotswanden zijn, als steeds in deze gewesten, nergens geheel kaal, maar op een aantal plaatsen met meer of minder weligen plantentooi gedekt. Een vooruitspringend rotsblok dat een klein deel van den val aan het oog onttrekt, prijkt met eenige sierlijk gevederde palmen. Op den voorgrond zien wij eene groep Javanen en eenige geiten, die, hoewel een gepaste stoffage van zulk een berglandschap vormende, op de platen van den heer Salm wel eene wat

grootere rol spelen, dan men van hare betrekkelijke schaarschheid op Java zou verwachten.

Niet ver van Singahan, meer zuidwaarts in hetzelfde regentschap Toeban, is het fraaie punt aan de Solo-rivier gekozen, dat ons als een tweede gezicht uit de residentie Rembang geboden wordt. De gemeenschap tusschen de beide oevers wordt door een vlot onderhouden, en ofschoon het nog aan den overkant ligt, ziet men zich reeds de personen verzamelen, die van de eerstvolgende gelegenheid tot den overtocht willen gebruik maken. Op den weg die zich aan de overzijde onmiddellijk aan de aanlegplaats aansluit, ziet men op den afstand van weinige schreden eene postloods. Deze kenteekenen veroorloven nauwelijks aan eenige andere plaats te denken dan aan den overgang der rivier tusschen Simo en Tawang Sari, op den zijtak van den grooten weg, die van Toeban over Renggel naar Bodjo-Negoro voert. Bekend is het, dat de Solorivier, voor zoover zij door de residentie Rembang stroomt, het regentschap Bodjo-Negoro grootendeels tegen Blora en Toeban begrenst, en met haar bed en de breede vlakten langs hare boorden de twee kalkgebergten vaneen scheidt, waarvan zij het zuidelijke van Ngawi tot Padangan doorbreekt. Van dit laatste punt af vormen de oevers der rivier het vruchtbaarste gedeelte van den anders schralen bodem van Rembang. Met ontelbare kronkelingen, die zich naar alle streken van het kompas wenden, en meer bevorderlijk zijn aan de schoonheid der gezichten die zij oplevert, dan aan de snelheid van het vervoer over hare wateren, vervolgt zij haren loop naar de grenzen van Soerabaja. Bekoorlijke dorpen, door hoog geboomte beschaduwd, verlevendigen hare oevers, en steeds is zij bedekt met prauwen, die koffie, tabak, indigo en djatihout van de plaatsen waar zij langs stroomt, naar Gresik afvoeren. De indruk van dit alles wordt ons door de plaat van den heer Salm voortreffelijk weêrgegeven. Het is een tooneel zoo kalm en liefelijk, er ligt zulk een poëtisch waas over verspreid, dat het oog zich slechts met moeite zelfs van de afbeelding afwendt, en men zich voorstellen kan dat men, zonder verzadigd te worden, op de werkelijkheid uren lang zou kunnen turen.

Wij verlaten de residentie Rembang en betreden het aangrenzend gebied van Soerabaja, om er getuigen te zijn van een dorpsfeest in de omstreken van den Ardjoeno. Deze vulcaan, die op de grenzen van Soerabaja en Pasoeroean is gelegen,

vertoont zich als een schakel van vijf half ingestorte, door hooge tusschenzadels verbonden eruptiekegels, die elkander opvolgen in de richting van het Noordwesten naar het Zuidoosten. De noordwestelijkste, de Walirang, is de eenige nog werkzame en stoot aanhoudend dikke zwaveldampen uit. Binnen de grenzen van Soerabaja blijvende, kan men den Ardjoeno slechts uit het Noordwesten en Westen gadeslaan, en in ieder geval moet dan de rookende Walirang de meest in het oog loopende trek zijner physionomie wezen. Ik maak hieruit op, dat de berg die zich op den achtergrond onzer plaat vertoont, niet de Ardjoeno zelf is, maar de uitgedoofde vulcaan Penanggoengan, die met de noordoostelijke helling van den Walirang door een 1500 voet hoogen tusschenzadel is verbonden. Ook pleit daarvoor dat de berg op de plaat, gelijk de Penanggoengan naar Junghuhn's beschrijving, tot op de helft zijner hoogte met dicht bosch begroeid is. De dessa zelve zou ik zoeken aan zijne zuidwestelijke helling, ongeveer ter plaatse waar Ketidoor ligt. Of mijne voorstelling juist is, doet misschien weinig ter zake; maar ik kan de zucht niet weêrstaan, om mij in deze Javasche landschappen zooveel mogelijk te oriënteeren, en althans te trachten mij rekenschap te geven van hetgeen ik zie. Bij het genot ook van het schoonste panorama zijn toch ook weinigen tevreden, zoolang zij niet al de bergtoppen en torens herkend hebben, die hun blik tot in het verste verschiet kan bereiken.

Maar welke zij dan ook zijn moge, op deze plaat is de dessa zelve met hare ompaggerde en met atap gedekte woningen, hare boschjes van kokos- en pinangpalmen, mangga's, pisangs en andere vruchtboomen, en hare op Javasche wijze kalm feestvierende menigte de hoofdzaak. Het dorp is met de Nederlandsche driekleur, wapperend of tot guirlandes geslingerd en met bloemen afgewisseld, feestelijk uitgedost. Onder een afdak wordt de gamĕlan bespeeld, en eene vertooning van ronggengs of topengs houdt de kleine schaar der toeschouwers bezig (men weet hoe gering doorgaans het zielental eener Javasche dessa is), die in schier ademlooze stilte de kunstige wendingen en draaiingen der vertooners gadeslaat. De geestig geteekende groepen zouden nog tot menige opmerking aanleiding geven, indien niet het aantal landschappen dat ons ter beschouwing overblijft, tot bekorting maande.

Wij verplaatsen ons naar de tegenovergestelde zijde van den

Ardjoeno, in de residentie Pasoeroean, om er de Kali Brantas, verderop rivier van Kediri genoemd, als bergstroom, nog op kleinen afstand van haren oorsprong, gade te slaan. Hare bronnen liggen ten N.O. van Sisir of Batoe, op de zuidelijke helling van den Ardjoeno, ongeveer 6 à 7 duizend voet boven de zee, en zij baant zich een weg tusschen de bergjukken door, die in alle richtingen van hem afstralen. Klotsend en ziedend met onstuimige vaart schiet zij op onze plaat uit een eng en donker rotsdal te voorschijn, door hooge wanden ingesloten, en stort zij zich klaterend en schuimend langs een door steenen gebroken helling naar beneden, juist ter plaatse waar een bergpad haar kruist en eene houten brug hare beide oevers verbindt. Het tegen de rolsteenen in zijne bedding brekende water is verwonderlijk schoon weêrgegeven, en met huivering staart men de geheimzinnige rotspoort in, waaruit de rivier te voorschijn komt, en die de verbeelding niet kan nalaten zich voor te stellen als aan de heerschappij van daemonische machten overgegeven.

De Brantas, aan het gebergte ontkomen, zet haren loop zuidwaarts voort door het schoone hoogland van Malang, en slingert zich daarna om den uitgestrekten zuidelijken voet van den Kawi en zijn tweelingbroeder den Kĕloed, om later het dal van Kediri, tusschen den Kĕloed en den Wilis, weder in noordwaartsche richting te doorstroomen. Dat gedeelte van Malang dat zich langs de oostelijke en zuidoostelijke hellingen van den Kawi en langs de boorden van de Brantas uitstrekt, de districten Kota Malang, Gondang-lĕgi en Sengoro, vormen op Java eene der beste streken voor de tabaksteelt en zijn met tabaksondernemingen bezaaid. Ook de heer Salm had zich in Indië aan dezen tak van industrie gewijd. Zijne ondernemingen hebben haren zetel deels in Kota, deels te Tanah Wangi in Gondanglĕgi. Van beide punten kan men den Kawi gadeslaan, maar mijne topographische kennis is niet nauwkeurig genoeg om met zekerheid te beslissen van welk van beide het ‘gezicht op het Kawische gebergte en op de tabaksonderneming’ is genomen. In ieder geval moet het profiel van den berg eene algemeene overeenkomst behouden met het door Junghuhn op den post Brantas nabij de hoofdplaats Malang geteekende, gelijk dit dan ook werkelijk hier het geval is, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat een kunstenaar zich niet licht het recht zal laten ontnemen om tot zekere hoogte de wetenschappe-

lijke nauwkeurigheid aan de schoonheid zijner lijnen ten offer te brengen. Ons standpunt bij de beschouwing der plaat is echter bepaald meer zuidelijk, zoodat van de drie hoogste spitsen van den Kawi de stompe kegel van den Goenong Bitrang het meest naar voren treedt. Dit doet mij de voorkeur geven aan Tanah Wangi. Ofschoon de top des bergs gedeeltelijk in wolken gehuld is, kunnen wij twee der kratervormige uitholingen in zijne kruin duidelijk onderscheiden. De eigenlijke Kawi of Boedak, de hoogste spits der geheele massa, wijkt hier wat meer naar achter, en den zooveel lageren Bokong of noordelijken Kawi, meer een bergjuk dan een kegel, ontwaart men slechts in het verre verschiet. Vóór dit gebergte en zijne voorbergen ligt een heerlijk landschap uitgebreid, besproeid door eene beek, een der takken van de Brantas, waarover eene brug voert en die meer op den voorgrond een fraaien kleinen waterval vormt. Op het oneffen en golvend terrein bespeurt men slechts hier en daar een groep boomen en onderscheidt men elders grazende kudden van buffels en geiten. Daarachter ziet men de lichtkleurige gebouwen der onderneming, scherp afstekende tegen de donkere hellingen der voorbergen.

In dezelfde streek is ook de voorstelling te huis, die ons onder den titel ‘woest landschap, Oosthoek van Java’, geboden wordt. De voorkeur die onze schilder aan uitgestrekte vergezichten schijnt te schenken, heeft zich bij den aanblik van dit schilderachtig tooneel eenigermate verloochend. Deze plaat is hoofdzakelijk een boomstudie, waarop ons eenige karakteristieke vormen van den tropischen plantengroei met veel talent worden weêrgegeven. Het hooge woud op den achtergrond is begrensd door het in woeste rotsblokken gegraven bed van een bergstroom, die, zich hier in twee verschillende richtingen van de hoogte afstortende, een dubbelen waterval vormt. Als omklemd door die beide armen van den stroom, verrijst, te midden eener met welig gras en kruiden begroeide plek, een oude, half vermolmde, van takken beroofde, maar met woekerplanten rijk bedekte boomstam, die, sterk door de zon verlicht, scherp afsteekt tegen het donkere woud daarachter. De grootere watermassa vervolgt na den val, als de bergstroom Jaroman, haren weg langs het woud; de kleinere straal heeft aan den voet der hoogte waarvan hij afdaalt, een wijden plas gevormd, waarin een panter zijn dorst komt lesschen, terecht de eenige stoffage van dit eenzame en woeste tafereel. Wie thans nog het tooneel van

dit landschap zou willen weêrzien, zou de sporen er van waarschijnlijk geheel vinden uitgewischt. Het werd door den heer Salm geschilderd toen hij zich pas in deze streken kwam vestigen; en het is het woeste oord zelf waarin het gelegen was, dat thans in het fraaie land Tanah Wangi herschapen, en met rijke plantsoenen van rijst, tabak en koffie bedekt is.

Wanneer wij weten dat de heer Salm in dit gedeelte van Java het middelpunt zijner industriëele werkzaamheid heeft gevonden, dan zal het ons ook niet verwonderen dat het hem de meeste stof voor zijn penseel geleverd heeft; te minder, indien wij ons herinneren, dat Malang, om den rijkdom en de verscheidenheid zijner verhevene en liefelijke tooneelen, als het ‘paradijs van Java’ pleegt geroemd te worden. Uitstapjes in deze bekoorlijke streek moesten wel eene bijzondere aantrekkelijkheid hebben voor een man die met zulk een fijnen smaak voor de schoonheden der natuur begaafd is, en in zoo hooge mate het talent bezit om ze op zijn doek te doen herleven.

Een dezer uitstapjes bracht onzen teekenaar naar de badplaats Wendit, in het district Pakis, dat zich van Malang in de richting van den Tengger uitstrekt. Om deze plaats te bezoeken gaat men van Malang noordwaarts langs den grooten weg tot aan den derden paal en slaat dan een zijpad in, dat eerst over de Kali Sari, een zijtak van de Brantas, en dan langs een ouden koffietuin voert. Wanneer men, na het verlaten van den grooten weg, omstreeks vijf palen heeft afgelegd, opent zich het terrein, men stijgt af en daalt langs een trap naar eene kleine vlakke plek, schier geheel door rotsige hoogten ingesloten. Hier ontspringen onderscheiden bronnen, waarvan het met kracht uit den grond wellend water gedeeltelijk in antieke badplaatsen wordt opgevangen, die echter niets opmerkelijks hebben, maar grootendeels wegvloeit en de kleine vlakte onder water zet, zoodat zij op een meer of rawah gelijkt. Eenige bamboezen woningen met vruchtboomen staan langs de boorden van den plas, die met de Kali Sari gemeenschap heeft. Groepen van badende inlanders verlevendigen het tafereel van dit bekoorlijke plekje, dat ons de heer Salm heeft geschonken; en een warm zonlicht is over de hoekige en ruwe kanten der heuvelen en over een deel van den plas uitgegoten, waardoor een treffende werking wordt te weeg gebracht.

Het zuidelijk deel van Malang, de breede strook van laag Neptunisch gebergte, die zich van het Zuiderstrand eenige palen

ver landwaarts over de districten Sengoro en Gondang-lĕgi uitstrekt, maakt een sterk contrast met de lachende landouwen der vallei die van den voet van den Kawi tot aan dien van den Tengger reikt. Hier in dit Zuiderdeel is alles woest en onbebouwd; nergens ontwaart men menschelijke woningen of vruchtboomen, en alleen de dieren der wildernis, tijgers, bantengs, herten, zwijnen, apen en roofvogels, bevolken deze eenzame streken. Hier ontmoet men bosschen met eeuwenheugend geboomte, waaruit de Bendo als een reus omhoog schiet, die verachtend neêrziet op de dwergen aan zijn voet. Hier vindt men steile en klippige paden, waarvan de bezwaren alleen getrotseerd worden door den enthusiastischen vriend der natuur, of door den Javaan die, na dagen van gebed en vasten, opdat hij zich wapene tegen den invloed der Lelemboets, die anders zijne oogen zouden verduisteren, in deze onherbergzame streken het fraai gevlamde kajoe pèlèt gaat zoeken, waarvan hij zijne krisscheeden vervaardigt en waaraan zoo geheimzinnige krachten worden toegekend. Hier nadert men het gebied der Ratoe Loro Kidoel, der groote Koningin der Zuiderzee, dat de Javaan slechts betreedt in een stroozak gehuld en met zolen van arén-vezelen aan de voeten, blootshoofds, zonder andere wapenen dan kapmes en bijl, en in eerbiedige stilte, om de rust der geesten niet te storen.

Een enkele meer bruikbare, ofschoon nog altijd zeer moeilijke weg, voert door deze woeste streken van Gondang-lĕgi over Tjeloempret, Watoe gèsèk en Bantoer naar Srigontjo, eene passanggrahan die aan een kleinen inham van het Zuiderstrand is gelegen. De weg derwaarts daalt van Gondang-lĕgi tot aan de vallei van de Lesti, doch begint te stijgen en wordt moeilijk en klippig, zoodra men dit dal is doorgetrokken. Heeft men het strand bereikt, dan ziet men de kalkbergen steil in zee afvallen, zoodat zij zich vertoonen als een muur van rechtstandige klippen, waarop zich de golven te barsten stooten. Op het tafereel van de baai van Srigontjo dat wij aan den heer Salm verschuldigd zijn, is de sombere aanblik dezer woeste natuur getemperd door het bekoorlijke licht dat de randen der rotsen verguldt, en door de kalmte van het water, in welks spiegel zij zich rustig weêrkaatsen. Onder al zijne fraaie schetsen is er niet ééne die ik voor mij hooger stel dan dit verrukkelijk gezicht.

Gelijk op de grenzen van Passoeroean naar de zijde van Soe-

rabaja en Kediri de Ardjoeno en de Kawi zich verheffen, zoo verrijzen twee andere vulcanen op de oostelijke grens tegen Probolinggo, de Tengger, en verder zuidwaarts de Sméroe, die van alle bergen van Java zijn kruin het hoogst in de wolken verheft. De hellingen en voorbergen dezer reusachtige gevaarten bedekken links en rechts een groot deel van den bodem van dit gewest, en vormen met het tusschenliggend dal, de vruchtbare strandvlakte aan de Noordkust en de woeste kalkrotsboorden van den Zuider-oceaan, die verbazende afwisseling van liefelijke en trotsche tooneelen, die deze residentie van alle andere onderscheidt. De Tengger, zoo bijzonder merkwaardig uit geologisch oogpunt, is, na de herhaalde beschrijvingen van de heeren Domis, van Herwerden, Beete Jukes, Junghuhn, Zollinger, Emil Stöhr en anderen, zeker een der best bekende gedeelten van Java. Het zal dus, vertrouw ik, onnoodig zijn om lang bij zijne topographie stil te staan. Het gebergte verheft zich in een wijden, over het algemeen cirkelvormigen kring, die in de hoogste spitsen tot 7 en 8 duizend voet omhoog stijgt, en waarvan de hellingen tot eene grootere hoogte dan eenig ander gedeelte van Java door eene merkwaardige bevolking, de zoogenaamde Tenggereezen of Heidenen van het Tenggersche gebergte, bewoond zijn. Dit gebergte vormt tevens den ringmuur van den ouden, ingestorten, met vulcanisch zand opgevulden krater, waarnaar men binnenwaarts ter diepte van duizend en meer voeten afdaalt. Hier dus betreedt men de onafzienbare vlakte der Dasar of Zandzee, die meer dan een uur gaans in middellijn heeft. Maar uit deze zandzee hebben zich, door de voortgezette werking der onderaardsche vuren, vier nieuwe onderling verbonden, doch zich niet volkomen tot de hoogte van den ringmuur verheffende vulcaankegels omhoog geheven, waarvan alleen de Bromo zijne voortdurende werkzaamheid door eene uit zijne ingewanden opstijgende kolom van zwaveldampen toont, en het voorwerp is van de bijgeloovige vereering der Tenggereezen.

Van het Tenggersche gebergte biedt de heer Salm ons twee gezichten, waarvan het ééne aan de buitenzijde van den ringmuur bij een der dorpen op zijne helling, het andere in de Dasar zelve, met het gezicht op den Bromo is genomen. Voor het eerste kan, dunkt mij, het standpunt slechts gekozen zijn in het noordoostelijke splijtingsdal, in de omstreken der tot Probolinggo behoorende volkrijke dessa Ngadisari, die hier op

eene hoogte van 6200 voet boven het vlak der zee is gelegen. Slechts van dit punt kan men, dunkt mij, over den lageren dwarsdam Tjemoro-lawang heen, die zich tussshen de hoogste toppen van den ringmuur, den Gedalo ter rechter-, den Boedolemboe ter linkerzijde uitstrekt, den Bromo met zijne rookzuil, die binnen den ringmuur is gelegen, zoo waarnemen, als hij zich op dit grootsche tafereel eener woeste natuur aan ons voordoet. De inlandsche woningen op de plaat behooren dus, naar mijne gissing, tot de evengenoemde dessa, ofschoon ik erkennen moet, dat zij niet geheel beantwoorden aan de voorstelling van zeer lange, in een reeks van vertrekken verdeelde en door een aantal gezinnen bewoonde huizen, die wij naar de beschrijving van Junghuhn ons moeten vormen.

Nog veel woester is het andere tafereel, al is het hier door eenige bezoekers te voet en te paard verlevendigd. Wij bevinden ons hier in eene zandwoestijn in den volsten zin des woords. Slechts in enkele hoeken, waar het regenwater te zamen loopt, is de Dasar eenigermate met een licht bekleedsel van gras en cyperaceeën bedekt; overal elders is het zand los, beweegbaar, kaal, van allen plantengroei verstoken. ‘Bij droog weder,’ zegt Junghuhn, ‘heeft het zand eene lichtgele kleur, en lost het zich, door de zonnestralen in hooge mate verhit, in stofwolken op; de verticale luchtstroomen, welke alsdan opstijgen, treden in strijd met den heerschenden horizontalen luchtstroom van den zuidoostewind, en geraken daardoor met dezen in eene ronddraaiende, cirkel- of spiraalvormige beweging; dan ziet men op een dozijn plaatsen tegelijk zandhozen zich al draaiende in eene snelle vaart over het zandmeer bewegen; dan beeft als het ware de verwijderde zoom der vlakte, die in golven rijst en daalt, en zelfs de verschijnselen der mirage doen zich aan de blikken des bezoekers voor, die nu eens door stofwolken wordt omhuld, dan weder daarvan bevrijd is; kleine zandduinen vormen zich hier en daar, - het stuifzand overstelpt de paden, en alle sporen daarvan worden uitgewischt. Zoo herhalen zich hier in dezen kraterbodem, 6500 voet boven de zee, doch op kleinere schaal, getrouwelijk al de verschijnselen eener Africaansche woestijn.’ Maar het is niet slechts de vlakte die uit zand bestaat; zand is ook het eenige zichtbare bestanddeel van de bergtoppen die uit de Dasar omhoog rijzen. Welke ook de vaste gesteenten mogen zijn die hunne blijvende vormen bepalen, in hunne diepst ingesneden kloven,

zelfs in hunne kraters, laat zich niets waarnemen dan los zand. Slechts in den omtrek van den Bromo is het zand met kleine lavabrokken, het uitwerpsel van den berg, bezaaid.

De Bromo, dien wij hier voor ons zien, is een groote, bijna cirkelvormige kolk, omgeven door een scherpen, niet begaanbaren rand van zeer ongelijke hoogte, zoodat hij zich in het Noorden slechts 600 en in zijne hoogste zuidelijke spits ten minste 1000 voet boven de Dasar verheft; de zandmassa's die de als bochtige ribben gevormde hellingen uitmaken, zijn volkomen kaal. De opening waaruit de dampzuil opstijgt, ligt naar de oostelijke zijde heen. De damp is eerst grijskleurig, gaat dan in het bruinachtig gele, en, door de zon beschenen, in eene geelachtige tint over, en verbreedt zich eerst hoog boven den kraterrand tot eene wolk. Het algemeen karakter van het woeste en sombere tooneel is, dunkt mij, door den heer Salm voortreffelijk uitgedrukt; maar het verwondert mij dat de rookzuil, die wij toch op de vorige plaat waarnamen, hier niet is aangegeven, waardoor het ook moeielijk wordt, zich ten opzichte van het gekozen standpunt te oriënteeren. Dit landschap mist het bekoorlijke en liefelijke der meeste die ons hier worden aangeboden; toch zou ik het ongaarne in deze verzameling missen, dewijl wij dan van een hoogst karakteristiek en in zijne grootsche somberheid ontzettend natuurtafereel, ‘beauty lying in the lap of terror’, zooals een Engelsch dichter zegt, zouden verstoken zijn. Terecht heeft de heer Salm in het opschrift van deze plaat het jaar 1856 vermeld als dat waarin hij den Bromo schilderde; want het is bekend, dat de krater van dezen uit zand gebouwden vulcaan bij zijne veelvuldige uitbarstingen telkens veranderingen ondergaat.

Ten Zuiden van den Tengger, op een afstand van 3 à 4 uren, verrijst de hoogste van Java's vulcaankegels, de Sméroe, tot eene hoogte van 11,480 voet. Een uitgestrekte, zacht uitgeholde tusschenzadel, die het meer Koembolo omsluit, verbindt den kraterwand van den Tengger met een boogvormig gebergte, door Junghuhn Goenoeng Goembar genoemd, dat de ringmuur is van een tweeden krater, uit welks midden zich de nieuwere, maar thans ook uitgedoofde eruptiekegel van den Garoe verheft. Door eene verplaatsing der vulcaanschacht is aan den zuidelijken hoek van dien kraterbodem een andere eruptiekegel verrezen, die, hoe hoog hij ook zijn moge, alweder uit enkel zand en lavapuin schijnt opgebouwd. Dit is

de Sméroe. De berg heeft twee kruinen, door een vrij scherp toeloopenden zadel verbonden, een noordwestelijke, waarvan de krater thans gesloten is, en een zuidoostelijke, die aanhoudend zware dampwolken en steenbrokken uitbraakt.

De Sméroe maakt den hoofdtrek uit in de beide landschappen die mij nog ter beschouwing zijn overgebleven. Het eene draagt het onderschrift ‘de vulcaan de Sméroe’; op het andere, ‘landschap in het Malangsche’ getiteld, waar hij zich op veel grooteren afstand in het grijze verschiet vertoont, is hij gemakkelijk aan de overeenkomst van den vorm te herkennen. Gelukkig kan ik de plaats vanwaar dit laatste gezicht genomen is, nauwkeurig bepalen. Zij bevindt zich bij Kendal Pajak, in de onmiddellijke nabijheid van het land Tanah Wangi, en dus vermoedelijk niet ver van de plaats vanwaar wij vroeger, met het aangezicht naar de andere zijde gekeerd, den minder verwijderden Kawi gadesloegen. De rivier die wij, bruisend en schuimend tegen de rolsteenen die hare vaart breken, zich door een eng rotsdal naar den voorgrond zien spoeden, is de Brantas, die hier de grens vormt tusschen de districten Sengoro en Gondang-lĕgi. Over de rivier is eene brug geslagen, in verband met een weg die hier waarschijnlijk in later tijd, ten behoeve der pasverrezen landbouwonderneming, is aangelegd, daar hij op geen onzer kaarten is aangeduid. Die weg voert aan de overzijde der rivier door eene diepe kloof, waarvan de nog kale wanden den nieuweren oorsprong schijnen te bewijzen, daar de hoogten waarin zij is uitgehouwen, met dichten plantengroei bedekt zijn. Over de hoogte aan de linkerhand slingert zich een voetpad, dat naar eene kleine groep inlandsche woningen voert, en langs een ruwen steenen trap bereikt men van dit voetpad den welig begroeiden oever der rivier. Door de kloof heen kan men den opwaarts voerenden weg een eind ver met het oog volgen, en stuit het tegen een boschrijken bergrug, terwijl zich daarachter in het verre verschiet de majestueuse kegel van den Sméroe verheft. De stoffage van dit fraaie landschap is bijzonder gelukkig gekozen. Zij bestaat uit een reiswagen met vier paarden bespannen, die langzaam en met ingehouden tred van den hoogen weg door de kloof afdalen, en waarvan de voorste juist de brug betreden, die de beide als naar gewoonte met lange lansen gewapende voorrijders reeds zijn overgetogen, terwijl men het verdere gevolg langzaam ter zijde en achter den wagen ziet aanstappen. Eéne

omstandigheid is er in dit fraaie tafereel, die ik niet recht begrijp, en waarbij ik aan eene door den schilder genomene vrijheid meen te moeten denken. Volgens de ligging der plaats moest het water der Brantas naar den achtergrond afvloeien, terwijl het hier duidelijk naar den voorgrond komt.

Ongeveer in dezelfde richting, maar meer van dichtbij, ofschoon nog altijd op aanmerkelijken afstand, zien wij den Sméroe op de laatste plaat. De noordwestelijke spits, door de neigende zon verlicht, is naar den toeschouwer gekeerd, en bedekt voor zijn blik de zuidoostelijke, waaruit hij echter de rookzuil ziet stijgen. Statig en naar alle zijden gelijkmatig afhellende, rijst de trotsche kegel omhoog, wiens voet door zijne voorbergen aan onzen blik onttrokken wordt. Voor deze laatsten liggen welig begroeide heuvels, en kronkelt zich een beek naar den voorgrond, waarover een kleine vlonder is geworpen. Zij onderhoudt de gemeenschap tusschen de inlandsche woningen aan weêrszijden van de beek, waarvan die aan de ééne zijde, onder een groep van drie hooge kokospalmen gelegen, geheel in de schaduw zijn, terwijl die aan de overzijde, met de daarvoor geplaatste groepen van inlanders en paarden, door een fel zonlicht worden beschenen, dat een voortreffelijke werking doet. Deze plaat munt bovendien bijzonder uit door de karakteristieke wijze waarop de verschillende vormen van den plantengroei, vooral de fraaie breedbladige planten op den voorgrond en de mild bloeiende kruiden langs den oever der beek, zijn weêrgegeven.

Ik ben aan het einde mijner beschouwing gekomen. Dat ik mij wel eens zal vergist hebben in mijne poging tot topographische toelichting dezer landschappen, acht ik genoegzaam zeker; maar ik heb er toch geen berouw over. Want ver kan ik toch in geen geval van de waarheid zijn afgedwaald; altijd zullen, vertrouw ik, voor hen die Java niet door aanschouwing kennen, mijne opmerkingen wel iets hebben bijgedragen om hun den zin dezer voorstellingen te verduidelijken. En zonder die poging zou het mij ook niet wel mogelijk geweest zijn in détail op de veelvuldige schoonheden te wijzen, waardoor zij zich boven alle ons tot dusver geleverde gezichten van Java, of liever van geheel Nederlandsch Indië, onderscheiden. Wie het heerlijke eiland wil leeren kennen, zal met onze beste be-

schrijvingen, vooral die van Junghuhn, tot gids, en met deze landschappen als illustratie dier beschrijvingen, het zich in al zijne schoonheid en luister zoo kunnen voorstellen, als dit in het algemeen zonder eigen aanschouwing mogelijk is. Geen werk dat meer verdient de tafels onzer salons te versieren; want het is een werk van Nederlandsche kunstenaars, die daardoor de schoonste en rijkste onzer buitenlandsche bezittingen, en die door de meeste en sterkste banden aan het moederland verbonden is, op waardige wijze hebben verheerlijkt. Voor hen, die op Java dierbare betrekkingen hebben, zal het een middel zijn om zich in gedachten te beter te verplaatsen in den kring van hun leven en streven; voor hen die eenige schoone jaren in zijne binnenlanden hebben doorgebracht, eene dierbare herinnering aan een gelukkigen tijd; voor allen die meer van Java willen weten, eene milde bron van kennis; voor allen die de schoonheden der natuur en de edele kunst van den landschapschilder liefhebben, eene bron van onuitputtelijk genot. Allen zullen den eenvoudigen, maar met echten kunstzin begaafden man zegenen, die de landschappen welke hij, te midden van een werkzaam en bedrijvig leven, op het doek bracht, om voor zich zelven de indrukken van Java's schoone natuur levendig te houden, op de eerste aansporing zoo welwillend tot een gemeen goed van zijn volk heeft gemaakt, - den kunstenaar die hem op zoo verdienstelijke wijze ter zijde stond om ze door den steendruk te vermenigvuldigen, - de onbekrompen uitgevers, die een werk hebben willen stichten dat Nederland tot eer zou strekken, zonder angstvallig te berekenen of de kostbare onderneming ook kans op voordeel bood, maar die wij juist daarom te meer hopen dat in een ruim debiet boven verwachting vergoeding voor hunne opofferingen mogen vinden.

Java, heerlijk Java! hoe gelukkig waren de uren die ik nu weder, door dit werk te bestudeeren, in den geest in uwe schoone landouwen mocht doorbrengen! welk een genot was het mij, ook slechts in de verbeelding mij weder te vermeiden aan de oevers uwer stroomen, bij uwe rijke graanvelden, in uwe maagdelijke bosschen, in uwe romantische dalen, op de toppen uwer onvergelijkelijke panorama's biedende bergen! Hoe zou ik verlangen, ik die in mijne gedachten sedert jaren schier het meest in en met u heb geleefd, u eenmaal vóór mijn dood met het lichamelijk oog te aanschouwen! Hoe weinig verklaar ik mij het streven van hen, wier snoeren in uwe

liefelijkste plaatsen gevallen waren, en die toch, terwijl zij een rustig leven konden leiden in uwe heerlijke dreven en onder uwe zachtaardige bevolking, rusteloos ijdele vermaken komen najagen in alle hoofd- en badplaatsen van Europa! Maar ook hoe wreekt gij u aan die ongelukkigen, die nergens de genoegens schijnen te kunnen vinden die zij zoeken! De herinnering aan hetgeen gij voor hen geweest zijt, stapelt vurige kolen op hun hoofd.

P.J. VETH.

Letterkundige studiën.

Ce n'est pas icy ma doctrine, c'est mon étude.
MONTAIGNE.

Discours prononcé à l'Académie Française, par M. Jules Janin, en venant prendre séance à la place de M. Sainte-Beuve, 9 Novembre 1871. Over Alexandre Vinet. Eene voorlezing van Dr. A. Pierson, Hoogleeraar te Heidelberg. Arnhem, D.A. Thieme.

In den aanvang der 17de eeuw, toen het schoonste tijdperk van Frankrijk's geschiedenis aanbrak, toen de Fransche taal zich vormde, en overal elementen vol jeugd en kracht woelden in den bodem des nationalen levens, gaf een maan van groot karakter en fijne beschaving uitvoering aan een denkbeeld, dat in alle opzichten een geniaal staatsman waardig was. De kardinaal de Richelieu voorzag de groote toekomst, die Frankrijk te gemoet ging, en den invloed waardeerende, dien een schoone en zuivere taal niet kan nalaten uit te oefenen, wilde hij, door middel van een instelling tot volmaking der Fransche taal, een grooten en edelen stijl van spreken en schrijven burgerrecht doen krijgen in zijn land. Hij schonk het aanzijn aan de Académie Française, een instelling, die Fransche beschaving en ontwikkeling tot onvergankelijke eer verstrekt.

Aan een achttal letterkundigen, die in het jaar 1629 een soort van club hadden opgericht, tot bespreking van de belangen der letterkunde, maakte de groote minister zijn plan kenbaar, om, met hen tot kern, eene Academie te vormen, die, door den Staat erkend en ondersteund, als hoogste jury der letterkunde, recht spreken en de taal beschermen zou. Dit voorstel werd aangenomen en de nieuwe maatschappij in 't begin van het jaar 1635 bij koninklijk decreet opgericht;

doch het Parlement, dat dit besluit bekrachtigen moest, en Richelieu's ijver voor de letterkunde niet deelde, draalde tot het najaar van 1637 met het geven der vereischte goedkeuring. Het begreep het doel des kardinaals volstrekt niet, en zag dus met leede oogen een nieuw staatslichaam oprichten, dat wellicht door den listigen minister gebruikt zou worden om het Parlement te bestrijden. Booze tongen hebben sinds beweerd, dat deze tegenwerking van het Parlement niet voortkwam uit bezorgdheid voor zijn privileges, maar dat de oprichting van een maatschappij, die zich het zuiveren en verfraaien der taal tot taak stelde, schrikwekkend was voor een vereeniging van rechtsgeleerden, gelijk het Fransche Parlement, dat het toevluchtsoord was van barbaarsch kramerlatijn en gewetenlooze taalverminking.

Volgens de statuten der Academie is het toch haar eerste en voornaamste plicht, om met alle mogelijke zorg te arbeiden aan de vervaardiging van deugdelijke wetten voor de Fransche taal, ten einde haar op die wijze zuiver, welsprekend en geschikt te maken, om ten tolk te dienen aan kunst en wetenschap. De Fransche Academie is haar bestaan verschuldigd aan de liefde van het volk voor duidelijkheid en sierlijkheid in gedachten en uitdrukking. Zij heeft steeds tot middelpunt gediend aan het intellectueele leven van het volk; zij heeft de rechten der taal verdedigd, en de traditie van den grooten stijl en de classieke vormen in het leven gehouden. Het is de taak der Academie, gelijk Ernst Renan verklaart: ‘*de maintenir la délicatesse de l'esprit français*.’ Zij vertegenwoordigt een soort van ‘*maîtrise en fait de bon ton*’, en duidt een zeker peil aan, beneden hetwelk taal- en letterkunde niet zinken mogen.

Vaak heeft deze Alma Mater der Fransche letteren het verlies van geniale zonen te beweenen gehad, van letterkundigen en geleerden vol talent en volharding, van dichters en prozaschrijvers, wier namen nog op aller lippen leven; doch wij betwijfelen het, of zij wel ooit een zoon verloren heeft, wiens lang en welbesteed leven zoo geheel was toegewijd aan het grootsche doel, dat zij beoogt, als dat van Sainte-Beuve, den koning der moderne critiek, wiens dood de beschaafde wereld sinds October 1869 te betreuren heeft. Zoo ooit een letterkundige den dank en lof der Academie verdiende, dan was het wel de man, die zijn geheele leven heeft gesleten in een voort-

durend ijveren en strijden voor de groote tradities der Fransche letterkunde, die duidelijkheid en schoonheid in gedachten en uitdrukking waardeerde, waar hij ze vond. Geharnast in zijn grondige kennis, geoefenden smaak en aangeboren gaven, heeft hij pal gestaan in de bres om de condottieri der letteren af te weren, die met sophismen, paradoxen en verkeerde practijken het genie der Fransche letteren naar het hart staken. Een ras van dichters, critici en prozaschrijvers, die dachten dat geest en vernuft voldoende waren, en studie en waarheidszin overbodig maakten, die met de 'phrase' de schoone logische taal van Frankrijk in het aangezicht sloegen, werd door den kampioen der Academie tot staan gebracht en gedwongen op te zien naar de groote genieën en intellectueele reuzen, die hun oppervlakkigheid beschaamden.

'La louange académique' van dezen waardigen zoon der wijdvermaarde Academie is den 9^{den} November ll. uitgesproken in de groote gehoorzaal van het Palais-Mazarin, door Jules Janin, die, in de plaats van Sainte-Beuve verkozen, der verdiensten van zijn voorganger hulde brengen moest.

'*L'Académie est surtout un salon de bonne compagnie*,' heeft Jules Janin eens in een zijner feuilletons gezegd, en deze uitdrukking, die den man kenschetst, toont reeds aan dat hij niet de geschiktste literator was om Sainte-Beuve te waardeeren, voor wien de Academie, volgens zijn eigen verklaring, '*le haut jury de la littérature*' was. Hier hebben wij toch Jules Janin, den grootsten virtuoos in feuilletons, paradoxen en pasquinades, den schitterenden, oppervlakkigen, geestigen, beminnelijken schrijver van 'l'Ane Mort et la Femme Guillotinée', door het luidste klinken van wiens narrebellen heen, het gezond verstand zich wel steeds hooren laat, en die soms, als door een plotselinge ingeving, de meest logische gevolgtrekking maakt en de scherpzinnigste critiek uitoefent, doch die meestal jacht maakt op effect, opzichtig en excentriek is in stijl en gedachten, altijd met het publiek coquetteert, en in den volsten zin '*le critique des salons*' is. Deze feuilletonschrijver nu moest op 67jarigen leeftijd den lof uitspreken van een tijdgenoot[1], wiens critische methode het tegenovergestelde

1 Sainte-Beuve werd geboren den 23sten December en Jules Janin den 24 December 1824.

beoogde van de zijne, van een letterkundige, afkeerig van paradoxen, degelijk, kalm en volhardend, van een schrijver, die zijn taak ernstig opvatte en van wien Janin erkent: ‘Il croyait au génie, au travail, à toutes les grandes vertus de l'intelligence. D'une main généreuse il répendait sa sympathie et ses enseignements sur les écrivains de toutes les nations.’ Bewijst deze laatste zinsnede ook al dat Jules Janin waarlijk gepoogd heeft zijn grooten voorganger billijk te waardeeren, zoo is het tevens onmiskenbaar, dat zijn redevoering geen recht heeft laten wedervaren aan de uitnemende gaven van Sainte-Beuve als letterkundige en criticus, en dat hij, van den hak op den tak springende, geen begrip gegeven heeft van zijn bijzondere verdiensten. Hiertoe liepen de karakters en schrijfmethodes der beide critici wellicht ook te veel uiteen, en Jules Janin is zelf van den minderen omvang van zijn eigen talent volkomen overtuigd. Geen zelfkennis zal men den schrijver ontzeggen, die op de volgende wijze Sainte-Beuve's Lundis met zijn eigen feuilletons vergelijkt.

‘A cette critique honorée et sérieuse comme l'entendait M. Sainte- Beuve, il faut ses franches coudées. Elle s'adresse, non pas au lecteur impatient d'en finir avec les petites nouvelles de la semaine dramatique, elle s'adresse à la tête calme et reposée, exempte d'affaires, au lecteur qui prend le temps de bien lire et de comparer l'oeuvre du poète avec l'arrêt de son juge. Consultons notre esprit. *Ne faisons pas du feuilleton, ce petit cri de joie ou de colère, une chaire au Collège de France*. Ainsi, le critique, s'il veut être absolument compté parmi les puissances de ce bas monde, il ne faut pas que sa page, écrite en courant, se recommande uniquement par les fugitives qualités d'une improvisation pleine de caprices. A quoi bon tant de peine, si tu ne peux pas vivre au moins huit jours? Quel dommage enfin de renoncer à la durée et de s'en fier aux bienveillances d'alentour pour obtenir la récompense! Or, justement parcequ'il aspirait à la durée et qu'il espérait ne pas mourir tout entier, M. Sainte-Beuve a mérité les rares honneurs qu'il emporte au fond de son tombeau.’

In de redevoering van Jules Janin vindt men verschillende dergelijke gelukkige uitdrukkingen en juiste waardeeringen, op welke wij achtereenvolgens de aandacht zullen vestigen, doch hij heeft ons geen portret geleverd van den grooten criticus.

Geen portret, doch evenmin een caricatuur.

Het verwijt, dit laatste gedaan te hebben, vrees ik te moeten richten tot Dr. A. Pierson, die in een studie over Alexandre Vinet - welke grootendeels over Sainte-Beuve handelt - een beeld van dezen laatste schetst, dat evenveel op hem gelijkt, als een caricatuur op het origineel pleegt te gelijken. Addison's Spectator spreekt in Essay N°. 537 van de wijze, waarop verschillende menschen uit vooroordeel of andere beweegredenen het karakter en de talenten van sommige personen onjuist voorstellen. ‘Van hun hand.’ zegt hij, ‘ontvangen wij zulke teekeningen der menschheid, als men ziet in de “burlesque” schilderijen, die de Italianen *caricaturas* noemen, waarvan de kunst hierin bestaat, dat men, te midden van verwrongen proporties en overdreven gelaatstrekken, eenige kenmerkende gelijkenis van den voorgestelden persoon behoudt, doch op zulke wijze, dat de aantrekkelijkste en schoonste in een monster herschapen wordt.’

In dergelijke caricaturen wordt groteske overdrijving echter aangewend, met het doel, om satyrisch te zijn, en in zooverre kan men de schets, die Dr. A. Pierson van Sainte-Beuve geeft, geen caricatuur noemen. Wij zijn er volkomen van overtuigd, dat de heer Pierson aan niets minder dan aan satyre gedacht heeft. Hij heeft een portret willen schilderen van Vinet, wien hij een groote, bijna heilige vereering toedraagt, en om het licht beter te doen uitkomen, heeft hij de schaduw verzwaard. Sainte-Beuve dient tot donkeren achtergrond, waartegen de lichtende gestalte van den jongen christen-criticus stralend moet uitkomen, en dat deze tendenz-critiek wel wat onbillijk is tegenover den armen achtergrond, die ter wille van het effect zwart wordt gemaakt, is vergeten.

Doch doen wij ook recht aan de bedoeling des schrijvers, zoo mogen wij toch zijn wijze van handelen niet verontschuldigen. ‘Al wat naar oppervlakkigheid zweemt is tegenover Vinet, ik zou bijna zeggen, heiligschennis’, verklaart hij met volkomen juistheid; doch voor de leerlingen van Sainte-Beuve, die hem oneindig veel verplicht zijn, strekt elke zweem van oppervlakkigheid, in een oordeel over hem, tot geen minder groote ergernis. De heer Pierson zag in, dat het niet mogelijk was Vinet als letterkundig criticus te kenschetsen, zonder in beschouwingen over de beginselen der litterarische critiek in het algemeen te treden. Doch daar hij vreest dat zulke algemeene beschouwingen te dor en te afgetrokken zouden kunnen wor-

den, knoopt hij ze vast aan bekende namen. Hij vergelijkt de christelijke critiek met de critiek van het ongeloof, die hij kortheidshalve Taine doopt, en met de critiek van het scepticisme, die hij om dezelfde reden Sainte-Beuve noemt, en het is tegen deze wijze van critiek uit te oefenen, dat ik met allen ernst wensch op te komen. Ik acht haar volmaakt onbillijk en weinig leerzaam; ik geloof dat zij het publiek, met de dus behandelde schrijvers slechts oppervlakkig bekend, niets verder brengt, en alleen een ongemotiveerden afkeer voor geniale mannen inboezemt, terwijl zij geenszins strekt tot betere waardeering van den man, wiens apotheose op deze wijze verkregen moet worden.

Voor het karakter en de uitstekende talenten van den heer Pierson gevoel ik zulk een grooten eerbied, dat ik bij voorbaat boete wensch te doen voor elke uitdrukking en opmerking die, tegen mijn wil, den schijn zou kunnen hebben van op een toon te zijn gezegd, minder passend voor den jongere, als hij over een strijder, die sinds lang zijn sporen verdiende, waagt te oordeelen. In zijn voorlezing heb ik den kristal helderen stijl, den gelukkigen vorm en het zuiver Hollandsch gewaardeerd, dat hij, ofschoon omgeven door tal van Duitsche professoren, blijft schrijven. Ik gevoel groote sympathie voor zijn moedige pogingen om te verhinderen dat het gemoedsleven en de godsdienstige aspiraties van den mensch langzamerhand verstikt worden door een dor en droog intellectualisme, en ik wensch dit met grooten nadruk te zeggen, omdat het mij smarten zou, door hem gerangschikt te worden onder ‘die onvriendelijke en onrustige menschen, die hem tot mikpunt van hunne onvriendelijkheid kiezen’, van wie hij in zijn voorrede gewaagt.

Nog grooter leed dan dit echter zou het mij zijn, te vernemen, dat het harde, wreede oordeel, dat de heer Pierson over Sainte-Beuve uitspreekt, op zijn gezag, en omdat zijn vonnis geen tegenspraak uitlokt, geloofd werd door een gedeelte mijner landgenooten.

Ik acht zijn oordeel toch volmaakt onbillijk. Het gaat niet aan om, uit vrees voor de dorheid van algemeene beschouwingen over beginselen, een schilderachtig effect te maken door personen dienst te laten doen voor argumenten, en deze wijze van critiek uit te oefenen toont dat een rijk begaafd man als Dr. Pierson ‘tien jaren lang elken dag met Sainte-Beuve's

Causeries geleefd kan hebben', zonder dat de eigenaardige verdienste van diens critische methode hem tot navolging wekt.

Welke is Sainte-Beuve's methode? Ik veroorloof mij een kleine inleiding, betrekking hebbende op critiek in het algemeen, en schets die methode dan zooveel mogelijk met Sainte-Beuve's eigene woorden.

Swift zeide eens, dat er al geen kostbaarder liefhebberij denkbaar was, dan als criticus te willen optreden. 'Want evenals het middel om een echte bedelaar te worden, den rijksten candidaat elken stuiver van zijn vermogen kost, zoo heeft de man, die een waar criticus worden wil, al de goede hoedanigheden van geest en gemoed te offeren.' De geestige *dean* van St. Patricks is de eenige niet, die dus de critici gehekeld heeft. Men heeft hun invloed '*la puissance des impuissants*' genoemd, en meer snoode bedoelingen en verachtelijke karaktertrekken zijn hun toegedicht, dan het mij lust in herinnering te brengen. Zulke beschuldigingen zijn zeer geschikt om hem, die als criticus optreedt, zich zelven te laten afvragen wat op eenig gegeven oogenblik het ware nut der critiek is, zoo voor hem zelven, als voor den gerecenseerden auteur en het publiek. Het was de meening van Wordsworth, dat, indien al de tijd, besteed aan de recensie van de werken van anderen, gewijd werd aan oorspronkelijke opstellen, recensenten hun eigen rang in de letterkundige wereld spoedig genoeg ontdekken zouden, terwijl zij dus tevens minder kwaad zouden stichten. Een onwetende of onbillijke critiek kan veel nadeel doen, doch een dom of belachelijk werk in proza of poëzie is onschadelijk.

Nu ben ik het eens met Wordsworth, dat een onrechtvaardige of onwetende critiek nadeel doet aan de letterkunde. Er zijn veerkrachtige, mannelijke naturen, die zich niet bekommeren om een al te scherpe of onrechtvaardige critiek, en zich alleen wreken op hun recensent door het schrijven van een nieuw meesterstuk, doch het beste bewijs van de groote macht om te wonden en te verbitteren, die critici bezitten, kan men vinden in de duizenden bijtende gezegden, waarin beroemde schrijvers hun toorn over ondervonden aanvallen hebben gelucht. '*La férocité naturelle fait moins de cruels que l'amour-propre*', heeft la Rochefoucauld gezegd, en de vinnige wijze, waarop de goedaardigste schrijvers wraak pogen te nemen over de onschuldigste critiek, toont de waarheid hiervan aan. Men

moet voorzichtig omgaan met een wapen, dat, zelfs door onervaren handen opgenomen, zulke pijnlijke wonden kan slaan, en 't is nuttig zich steeds de groote verantwoordelijkheid te herinneren, die men op zich laadt, wanneer men dit geduchte zwaard in handen neemt. Zachte, gevoelige dichternaturen, als Racine, worden toch door vijandige critiek tot zwijgen gebracht, want indien ook al een enkele auteur tot het schrijven van meesterstukken geprikkeld wordt door de begeerte om dezen of genen Zoïlus te beschamen, zoo is het toch, geloof ik, een gevolg van de nerveuse natuur der meeste kunstenaars, dat de toejuiching en waardeering van het publiek hun schier onmisbaar zijn; dat ten minste het bewustzijn van eens te zijn geslaagd, hen aanspoort zich zelven te overtreffen, hun talent tot vollen wasdom op te kweeken en hun lauweren te verdienen door ze te vermeerderen. Wanneer men bovendien denkt aan al hetgeen de wereld verschuldigd is aan dichters en schrijvers van genie en talent, dan komt onwillekeurig de vraag op: welk recht hebben critici om, uit naam van het publiek, de neerslachtigheid van ware schrijvers - die toch nooit tevreden zijn over hun eigen werk - te doen toenemen, en hen wellicht berouw te doen gevoelen, dat zij een meesterstuk geschreven hebben, dat de menschheid gedurende eeuwen bekeeren en verheffen zal? Heeft men niets beters dan afkeuring en veroordeeling voor de weldoeners der menschheid?

Ik gevoel volkomen de kracht van opmerkingen als deze, en zij doen mij reeds in de eerste plaats toegeven, dat een criticus, zoo hij nut en geen nadeel te weeg wil brengen, noch dogmatisch, noch absoluut moet zijn. Doch zoo wij een criticus hebben, die niet lichtvaardig spreekt, niet van de hoogte van een predikstoel onfeilbare leerstellingen verkondigt, die een schrijver en zijn werken grondig bestudeert, eer hij de pen opvat, en dus een geoefend oordeel verkrijgt, dan geloof ik dat juist de prijs, dien de meeste schrijvers op de waardeering van het publiek stellen, hen in critici, als dezen, hun weldoeners moet doen erkennen. Zulk een onpartijdige en oordeelkundige critiek verlicht toch de openbare meening en is haar vooruit. Een schrijver wil door zijn gelijken en niet alleen door zijn minderen beoordeeld worden; en de criticus, die als tusschenpersoon tusschen hem en het publiek optreedt, die schoonheden doet waardeeren, fouten aantoont en de strekking van het geschrevene duidelijk maakt, verplicht zoowel

het publiek als den schrijver, terwijl hij zelf al gaande krachten wint en telkens beter in staat wordt een juister en billijker oordeel te vellen dan dat waartoe de schrijvers zelven in staat plegen te zijn.

Er is verscheidenheid van gaven en bedieningen, en de critische gave is niet de minste. Het voorstel van Wordsworth, dat een criticus, die uitmunt in het maken van letterkundige portretten, en door langdurige vergelijkende studie der letterkunde langzamerhand een geoefend oordeel verkregen heeft, uit algemeene menschenmin, afstand zou doen van zijn critische pen, om een vervelenden roman of een langdradig heldendicht te gaan schrijven, is waarlijk al te naïef. Bovendien is het voortbrengen van inferieur proza en watersnood-poëzie volstrekt niet zulk een kleine zonde als Wordsworth schijnt te denken. En er is meer. Ten eerste kan scheppende kracht zich ook in critische opstellen op de weldadigste wijze doen gevoelen; ten tweede zijn er tijdperken van overgang in de letterkunde van elk volk, waarin de uitoefening van scheppende kracht in het voortbrengen van groote werken van letterkunde niet mogelijk is, zoodat arbeid, die verspild zou zijn in pogingen daartoe, vruchtbaar kan worden, wanneer hij besteed wordt in het voorbereiden en mogelijk maken van deze uitoefening der scheppende kracht. Matthew Arnold toont dit in zijn merkwaardige '*Essays on Criticism*' aan. Deze kracht toch werkt met elementen en bouwstoffen, die aanwezig moeten zijn. Nu zijn in letterkunde denkbeelden de elementen die de scheppende kracht gebruikt, en dat wel de beste denkbeelden, die op het oogenblik in omloop zijn. Het groote werk van een letterkundig genie is een werk van synthesis en duidelijkmaking, niet van ontleding en ontdekking.

Er zijn sterrekundigen, die beweren, dat meteoren de materie zijn, waaruit toekomstige werelden gemaakt worden; zoo ook zijn de denkbeelden, die in de intellectueele en spiritueele atmospheer van een eeuw rondzweven, de bouwstoffen, waarmede de groote schrijver werkt. Hij wordt door die denkbeelden bezield, en heeft de gave om ze in den meest aantrekkelijken en indrukwekkenden vorm te rangschikken en er schoone meesterstukken van te maken.

Groote tijdperken van scheppende kracht zijn zoo zeldzaam, omdat tot de schepping van meesterstukken in de letterkunde twee krachten moeten samenwerken: de kracht van den man

van genie en de kracht van het oogenblik. De tijd, waarin hij leeft, verschaft den schrijver de bouwstoffen die hij behoeft, zoodat de elementen, waarmede hij werkt, niet van hem afhankelijk zijn.

Deze bouwstoffen zijn meer ondergeschikt aan de critische macht en methode, wier rechtstreekschen invloed zij gevoelen. Het is de taak der critiek, om in alle takken van kennis, theologie, wijsbegeerte, geschiedenis, kunst en wetenschap de voorwerpen te zien zooals zij, op zich zelf beschouwd, werkelijk zijn. Dus wordt kennis verspreid en een intellectueele toestand geschapen, waarvan de scheppende macht partij kan trekken. Matthew Arnold heldert dit door een voorbeeld op. Een dichter behoort de wereld en het leven te kennen, voor hij ze in poëzie bespreken en wedergeven kan. Nu zijn het leven en de wereld in de nieuwere tijden echter zeer samengestelde zaken, en het werk van een modernen dichter moet, zoo het blijvende waarde wil hebben, daarom een krachtige critische poging achter zich hebben, met de vrucht van wier onderzoek het woekeren kan; anders is het werk onvruchtbaar, en is zijn bestaan kortstondig.

Dit is de reden dat Byron's poëzie zoo weinig duurzamen invloed heeft gehad, terwijl de invloed van Goethe daarentegen zoo groot en blijvend is. Byron en Goethe bezaten beiden groote scheppende en voortbrengende kracht, doch die van Goethe was gevoed en werd gerugsteund door een groote critische beweging, welke hem de ware bouwstoffen verschafte, die aan Byron ontbraken. Goethe had zijn baanbrekers en wegbereiders gehad; Byron niet. De Engelsche poëzie van het eerste vierendeel onzer eeuw had geestkracht, genie, oorspronkelijkheid en voortbrengend vermogen, doch het faalde haar aan wetenschap en kennis. ‘*This makes Byron so empty of matter, Shelley so incoherent, Wordsworth even, profound as he is, yet so wanting in completeness and variety*,’ zegt Arnold ten slotte.

Het aangehaalde moge duidelijk maken, welke, in mijne oogen, de taak der critiek moet zijn. Zij moet het peil verhoogen en de strooming bevorderen. Zij moet kennis verspreiden, leeren opmerken en waardeeren, en bekendheid verschaffen aan het beste en edelste, dat in de wereld geweten en gedacht wordt. Dit kan zij doen, geheel afgescheiden van de practijk, zonder dat zij met elk pas ontdekt denkbeeld of half-denkbeeld -

gelijk Arnold zich uitdrukt, - onmiddellijk de straat behoeft op te loopen, om het daar te doen heerschen. Zij stelt zich alleen ten taak om den voorraad ware en frissche denkbeelden te vergrooten, tot studie op te wekken, kennis te verspreiden en de werken der schrijvers te waardeeren en te beoordeelen naarmate zij het beste, dat in de letterkunde der wereld bekend is, naderbij komen, zonder dat bij dit onderzoek eenige theologische of staatkundige voorliefde mag voorzitten.

Van alle mij bekende critici komt Sainte-Beuve dit ideaal van wegbereider en verspreider van letterkundige kennis het meest nabij, en dat dit zoo is, schrijf ik in de eerste plaats toe aan de critische methode, die hij volgde. Sainte-Beuve is het tegenovergestelde van een dogmatisch denker; zoo hij de koning der critici is, dan moet dit zijn, gelijk de Engelsche Spectator eens opmerkte, '*because he was the most extraordinarily sympathetic intelligence which the world of literature ever produced*.' Hij had de gave om de gedachten van anderen te assimileeren; zijn kracht, als die van een degen, lag in haar buigzaamheid. Alles wat studie, ervaring en talent een schrijver geven kunnen, bezat hij. Twintig jaren geleden schreef Gustave Planche van hem: '*son érudition active et variée est pour moi le sujet d'une vive admiration*', en die belezenheid en kennis zijn steeds toegenomen. Kernachtig, smaakvol, sober en beschaafd was al hetgeen hij schreef. Hij heeft het verschil opgeheven tusschen de kunst van oordeelen en de gave van voort te brengen, en dank zij der weergalooze kracht van zijn wetenschap en talent, schijnt hij te scheppen hetgeen hij opmerkt. Hij sloop niet als een banneling, die eigen neerlaag wreken wil, door de verborgen poort der critiek het rijk der letteren binnen; doch hij trad als evenknie der grootste en wijd vermaardste schrijvers het breede kampperk in der letterkunde, het zich tot roem rekenende den roem van anderen naar waarheid te beoordeelen, jonge schrijvers aan te moedigen en te leiden, en de groote mannen te doen waardeeren, door op te helderen wat duister schijnt, en hun fouten en schoonheden in haar ware evenredigheid te doen uitkomen. Zijn letterkundig leven bestaat uit een reeks goed geslaagde pogingen om eenigen tijd in gemeenschap te leven met de geesten der voornaamste mannen van het verleden, en hun wijze van denken en gevoelen op heeter daad te betrappen. Door deze geesten met elkander te vergelijken, en ons op het verschil van tijd, om-

standigheden, zeden en kennis opmerkzaam te maken, stelde hij ons in staat een eerlijk, onpartijdig oordeel uit te spreken. Juistheid van waardeering gaat bij hem hand aan hand met scherpzinnige geleerde critiek, en van den aanvang van zijn letterkundig leven af, treffen zijn gematigdheid en hoffelijkheid den oordeelkundigen opmerker. Toen hij als journalist zijn *carrière* begon, en met Jouffroi, de Broglie en Cousin de Globe uitgaf, werd Goethe, die voor alle teekenen des tijds een geopend oog had, getroffen door zijn gelukkige wijze van zich uit te drukken, en in Juni 1826 zeide Duitschland's groote dichter, in een zijner gesprekken met Eckermann: ‘ik vind de Globe zulk een voortreffelijk dagblad, dat ik er niet langer buiten kan. De schrijvers zijn mannen, die de wereld kennen, levendig, scherpzinnig, helderdenkend en stoutmoedig in de hoogste mate. Zij hebben een manier om afkeuring uit te drukken, die hoffelijk en fijn is. Onze Duitsche geleerden integendeel gelooven altijd dat het noodig is, een persoon onmiddellijk te haten wanneer zij het toevallig niet met hem eens zijn.’

De wellevendheid, gematigdheid en onpartijdigheid, die den jongen schrijver in de Globe Goethe's aandacht waardig maakten, hebben hem zijn geheele leven onderscheiden. Steeds bezielde hem de zucht om te begrijpen, te verklaren en te waardeeren. Zijn eerste werk is een historische en critische beschouwing der Fransche poëzie in de 16de eeuw, en ieder, die dit werk leest, zal de bezadigdheid en kennis van den jongen schrijver bewonderen. Hij wil de namen der dichters van de 16de eeuw en hunne werken aan een onverdiende vergetelheid onttrekken; hij toont hoe de genieën van ‘le Grand siècle’ waardige voorloopers hebben gehad, en dat de bloesempracht der lente van Frankrijk's letterkunde de weelderige vruchtbaarheid van den zomer voorspelde. Ronsard, Marot en Regnier ontvangen van zijn hand een nieuw leven, dat hun, zoolang de Fransche letterkunde beoefend wordt, niet meer te ontnemen is.

Sainte-Beuve was in staat dus schrijvers en dichters te doen herleven, omdat hij, als criticus, in de eerste plaats portretschilder is. Gelijk een geniaal schilder de gelaatstrekken van groote mannen doet leven op het doek, wist Sainte-Beuve in zijn letterkundige portretten, die de gelukkigst mogelijke combinatie vormen van levensbeschrijving en critiek, de personen, die hij

behandelde, als in levenden lijve voor ons te doen verschijnen. Geen treffender voorbeeld is ons daarvan bekend dan het volgende: Aan het hof van Lodewijk XIV leefde een Duitsche prinses, de vrouw van den hertog van Orleans, en dus de schoonzuster van ‘le Roi-Soleil’. Niemand wist iets aangaande haar, totdat Sainte-Beuve haar deed opstaan uit den doode, en ziet, zij is een allerbelangwekkendste vrouw, waarschijnlijk de eenige persoon, die ooit de deur toesloeg in het aangezicht van le Grand Roi. Hij wijdt een geheelen Lundi aan haar, en het is ons alsof wij haar sinds onze jeugd kennen.

Sainte-Beuve noemt zich zelven van de Engelsche en Hollandsche school als portretschilder. ‘Ce qui nous sépare, c'est l'idéé différente que nous nous faisons de l'excellence d'un portrait. M. de Pontmartin veut le portrait embelli, ennobli, au point de vue du rôle public et des illusions de la perspective, il appelle, minutie et commérage tout ce qui y déroge. Je crois, au contraire, que, quand on le peut, et quand le modèle a posé suffisamment devant vous, il faut faire les portraits le plus ressemblants possible, le plus étudiés et réellement vivants, y mettre les verrues, les signes au visage, tout ce qui caractérise une physionomie au naturel, et faire partout sentir le nu et les chairs sous les draperies, sous le pli même et le faste du manteau. En cela je serais de l'école anglaise et hollandaise. Je crois que la vie y gagne et que la grandeur vraie n'y périt pas’[1].

Sainte-Beuve knoopt, als letterkundig portretschilder, het werk van een schrijver vast aan het algemeen karakter zijner eeuw, en doet het zijn verklaring vinden in den toestand der maatschappij en in de beweging der geesten en gemoederen; doch dit alles komt op den achtergrond, en deze achtergrond wordt zoo kunstig geschilderd, dat de persoon op den voorgrond er te helderder door uitkomt. Hij poogt den mensch te verklaren door den schrijver, en den schrijver door den mensch, want voor hem was ‘kennis van karakter’ gelijk Joubert zich uitdrukt, ‘de bekoorlijkheid der critiek’. In zijne oogen is het de plicht van den criticus, naar het leven en de daden van een schrijver de waarde van zijn geschriften te beoordeelen.

In het derde deel zijner Nouveaux Lundis (*Chateaubriand jugé*

1 Nouveaux Lundis, II, p. 17.

par un ami intime) geeft hij eene uitvoerige omschrijving van zijne critische methode, waaruit wij eenige zinsneden aanhalen.

‘Chaque ouvrage d'un auteur, après qu'on l'a replacé dans son cadre et entouré de toutes les circonstances qui l'ont vu naître, acquiert tout son sens, - son sens historique son sens littéraire - reprend son degré juste d'originalité, de nouveauté ou d'imitation, et l'on ne court pas risque, en le jugeant, d'inventer des beautés à faux et d'admirer à côté, comme cela est inévitable quand on s'en tient à la pure rhétorique.’ .....‘On ne saurait s'y prendre de trop de façons et par trop de bouts pour connaître un homme, c'est-à-dire autre chose qu'un pur esprit. Tant qu'on ne s'est pas adressé sur un auteur un certain nombre de questions et qu'on n'y a pas répondu, ne fût-ce que pour soi seul et tout bas, on n'est pas sûr de le tenir tout entier, quand même ces questions sembleraient les plus étrangères à la nature de ses écrits: - Que pensait-il en religion? - Comment était-il affecté du spectacle de la nature? - Comment se comportait-il sur l'article des femmes? - Sur l'article de l'argent? - Était-il riche, était-il pauvre? Quel était son régime, quelle sa manière journalière de vivre? etc. - Entin, quel était son vice ou son faible? Tout homme en a un. Aucune des réponses à ces questions n'est indifférente pour juger l'auteur d'un livre et le livre lui-même, si ce livre n'est pas un traité de géométrie pure, si c'est un surtout ouvrage littéraire, c'est-à-dire où il entre de tout.’

De heer Busken Huet heeft deze methode dus omschreven: ‘De moderne litterarische critiek ziet in elk auteur van eenige beteekenis in de eerste plaats een belangwekkend menschelijk wezen. Hare leer is, dat een schrijver juister gewaardeerd wordt, naarmate men zijne werken meer als een uitvloeisel van zijnen aard en hem zelf nadrukkelijker als het product beschouwt van den maatschappelijken toestand, te midden waarvan hij geboren is en geleefd heeft, of voortgaat te leven. Die methode heeft ongetwijfeld hare schaduwzijden. Zij stelt de critiek bloot aan het verwijt, in den loop des tijds *mauvaise langue* te zijn geworden: en die beschuldiging is dikwijls verdiend. Daartegen staat evenwel over, dat door haar toedoen de gezichteinder der litteratuurgeschiedenis veel uitgebreider is geworden, en het grondig beoordeelen van een schrijver in

onze dagen historische en physiologische oefeningen eischt, waaraan vroeger slechts bij uitzondering werd gedacht. De litterarische critiek van den nieuwen tijd is eene moeielijke methode; en zulke methoden zijn de slechtste niet.'

Professor Geel vestigt eveneens de aandacht op de schaduwzijden dezer methode, doch toont tevens aan hoe noodig het is de waarheid aan den dag te brengen. Hij zegt: 'De tijdgenooten beminnen zoo gaarne den geleerde, dien zij min of meer van nabij kennen: hunne liefde voor den *man* helpt hen zelfs zich opwinden tot hooge bewondering van hetgeen in den *geleerde* misschien minder lof verdient. Het nageslacht is onpartijdiger: het leest zijne werken; het bekommert zich minder om de deugden of gebreken van zijn karakter - *immers zoo hij niet geschreven heeft over onderwerpen, waarin zijn hart betrokken was*. De naklank der gebreken wordt allengs flauwer, en wie, als snuffelaar in de *historia literaria* of als liefhebber van anecdoten, er jacht op maakt, zal misschien leeren - dat er niets volmaakt is onder de zonne. En juist om het weinig opbeurende van deze bekende uitkomst, zou ik niet gaarne een gunstig vooroordeel der tijdgenooten bestrijden of hun genot bederven, *zoolang het, om der wetenschap of lezeren wille, niet noodig was dat de waarheid aan den dag kwam*.'

Sainte-Beuve trachtte steeds aan zijn portretten al de bewegelijkheid van het leven te geven, en hij ving daartoe zelfs de meest vluchtige uitdrukking van het gelaat op. Hij bestudeerde daartoe den *schrijver* in den *man*. In het reeds aangehaalde artikel over Chateaubriand zegt hij: 'Letterkundige producten zijn in mijn oog op geenerlei wijze af te scheiden van het overige van den man en zijn organisatie. Ik kan genoegen scheppen in een boek, doch het is mij moeielijk er over te oordeelen, afgescheiden van eenige kennis aangaande den man zelven: ik zou gaarne zeggen: *tel arbre, tel fruit*.'

Een voorbeeld moge dit duidelijker maken. Wij maken gebruik van Edmond Scherer's woorden: 'Kan men, b.v., van Vinet een goed begrip ontvangen, zijn denkbeelden en stijl waardeeren, indien men niet weet dat hij een zwakke gezondheid had, en zijn geheele leven leed aan een kwaal, die hem op twintigjarigen leeftijd had aangetast; dat hij van het lichaam alleen den last en 't lijden kende, en dat geen natuur zoo gevoelig en tevens zoo zinnelijk was; dat hij schreef

te bed liggend, op een kussen leunend en met een fijn schrift kleine blaadjes papier bedekkend.'

Zoo zoude het eveneens een onbekwame criticus zijn, die het genie en de oorspronkelijke zeggenskracht van Shelley poogde te doen waardeeren zonder te gewagen van de opvoeding, welke hem ten deel viel, of van het feit dat hij nog slechts 28 jaren oud was toen hij verdronk. 'Echte waardeering heeft kennis tot grondslag,' gelijk de heer Busken Huet te recht opmerkt, 'en de voorwerpen van onze ingenomenheid worden niet waarlijk door ons gekend, zoolang wij niet een klaar inzicht hebben in hunne zwakheden en leemten en gebreken. Cirkels zonder omtrek zijn voor ons stervelingen geene meetkunstige figuren, maar ijdele visioenen. Doch lijnen trekken is geen miskennen: beperken geen verkleinen.' 'Critiek mag alles onderzoeken, want grensloos is haar rechtsgebied', meende de Genestet, en dus dacht Sainte-Beuve ook: 'Être critique c'est tout soumettre à l'examen et les idées et les faits, et même les textes; c'est ne précéder en rien par prévention et enthousiasme'[1].

In zijn Portraits Littéraires noemt hij '*la curiosité*' een der eigenschappen van goede critiek. De heer Pierson ziet neer op deze 'nieuwsgierigheid', doch ik moet opmerken dat het Hollandsche '*nieuwsgierigheid*' evenmin als het Engelsche '*curiosity*' - woorden die steeds in min vleienden zin gebruikt worden - de beteekenis wedergeeft van het Fransche *curiosité*, dat beter door *weetgierigheid* vertaald wordt. 'Curiosité,' zegt Sainte-Beuve, 'de wensch om alles te zien, alles nauwkeurig te onderzoeken, het buitengewone genoegen, dat ik altijd ondervind, wanneer ik de betrekkelijke waarheid ontdek van elke zaak en elke organisatie, drong mij tot het nemen van deze reeks proeven, die voor mij niets meer of minder zijn dan een lange cursus van zedelijke physiologie.'

Bewijzen deze woorden niet, dat Sainte-Beuve steeds uitging van een onvoorwaardelijk wetenschappelijk oogpunt; dat waarheidszin zijn drijfveer was? Hij stelt geen beginselen en trekt geen gevolgen, doch hij beperkt zich tot hetgeen hij ziet op het oogenblik dat hij schrijft. Slechts één zaak te gelijk schijnt hij te willen bevestigen, terwijl hij het voor en tegen der mee-

1 Nouveaux Lundis, II, p. 11.

ningen van den schrijver, dien hij behandelt, of van het beginsel, dat hij poogt te waardeeren, op onpartijdige wijze uiteenzet. Hij was naturalist. In zijn jeugd had hij in de medicijnen gestudeerd, en hij bleef der methode van zijn studie in de ontleedkamer steeds getrouw, terwijl hij het ontleedmes echter hanteerde met al de kieschheid en gratie van den letterkundige. Hij onderzocht alles op de grondigste wijze en bezag het van elke zijde; hij nam alles waar zonder zich te laten verstoren door de resultaten van zijn verkregene ondervinding, die hij eerst raadpleegde, wanneer hij al zijn indrukken van het nieuwe geval gerangschikt en overdacht had.

Jules Janin heeft dezer onpartijdige wetenschappelijke methode volkomen recht doen wedervaren in zijne redevoering:

‘Il est le plus habile accoucheur des esprits dont ce siècle se glorifie. Il aimait à parler de ses premières études; en pleine poésie, il avait gardé de son admiration pour M. Dupuytren un profond respect du scalpel: vous retrouverez plus d'une fois le grand chirurgien dans cette analyse sagace et pénétrante des gloires du temps passé, des renommées du temps présent. Même un jour en parlant d'Armand Carrel, qu'il avait aimé comme un fils aime son père: ‘Médecins moralistes, n'oubliez pas qu'il avait une maladie de foie et qu'il en avait gardé l'irritabilité.’

‘Aux premiers moments de sa critique inépuisable, il embrassa, pour les réunir sans peur et sans reproche, le passé à l'avenir des diverses littératures dont le monde était occupé. Le passé et l'avenir, disait un poête allemand, sont également cachés à nos regards: le passé sous le voile des veuves, l'avenir sous le voile des vierges.’ Quelle main délicate pour toucher à ce double mystère! Ce fut surtout le talent de M. Sainte-Beuve; énergique avec les réputations malades, charmant et paternel quand il s'agissait de rendre une éclatante justice aux renommées bien portantes. Véritablement il avait toutes les qualités du guérisseur, si nous en croyons un célèbre médecin (Celse) expliquant la condition du critique ou du chirurgien: ‘“Il sera voisin de la jeunesse; il aura la main exercée et ferme; sa vue est nette et perçante, son coeur est inaccessible à la crainte; dans sa pitié, il se propose avant tout de guérir le malade; enfin, il réglera son opération comme si les plaintes du patient n'arrivaient pas jusqu'à lui.”’

Om dus te kunnen analyseeren en onderzoeken, is ‘*la main*

délicate,' van welke Janin gewaagt, onontbeerlijk, en hetgeen een lichte en toch vaste hand voor den ontleedkundige is, zal de letterkundige stijl wel voor den criticus zijn. Men zal zijn methode het best uit zijn stijl leeren kennen, en om dien van Sainte-Beuve te leeren waardeeren, is het volgende gedeelte uit zijn boek, aan Chateaubriand gewijd, van veel gewicht.

'Elke natie verkrijgt, zoo zij aan zich zelve en aan de leiding van haar eigen genie wordt overgelaten, een eigenaardigen stijl van letterkundige critiek. Frankrijk had in zijn roemrijken tijd een eigen stijl, welke niets gelijkt op dien van Duitschland of van een der naburige volken; een weinig meer oppervlakkig zal men zeggen; ik geloof het niet; doch levendiger, minder met geleerdheid overladen, minder theoretisch en systematisch, met meer vertrouwen in de onmiddellijke uitspraken van den goeden smaak. "*Un peu de chaque chose et rien de l'ensemble, à la Françoise*", was Montaigne's motto, en dit is ook het motto der Fransche critiek. Wij zijn niet *synthetisch*, gelijk de Duitschers zouden zeggen, en waarlijk het woord zelf is niet Fransch. Wij stellen ons tevreden met verbeelding voor *détails* te hebben..... Ik erken mijn zwak; wij zijn oneindig bekwamer geworden in het houden van geleerde verhandelingen dan wij in vroeger tijden waren; doch nooit zal ik ophouden de vrijere letterkundige methode te betreuren, die der verbeelding de teugelen vierde en vrij baan maakte voor alle wendingen van den geest - op deze wijze een gezonde, aangename atmosfeer makende, waarin het talent zich onverhinderd kan bewegen en vrij kan ademhalen.'

Dit ideaal van letterkundige critiek heeft Sainte-Beuve in zijn 'Causeries' meestal bereikt. Hetgeen Villemain, in zijn 'Eloge de Montaigne', van dezen schrijver zegt, is geheel op Sainte Beuve toepasselijk. 'Ces épanchements familiers de l'auteur, ces révélations inattendues sur de grands objects et sur des bagatelles... donnent à ses écrits la forme d'une longue confidence. On croit converser; et comme la conversation est piquante et variée, que souvent nous y venons à notre tour, que celui qui nous instruit a soin de nous répéter, "*ce n'est pas icy ma doctrine, c'est mon étude*", nous avoue ses faiblesses, pour nous convaincre des nôtres, et nous corrige sans nous humilier, jamais on ne se lasse de l'entretien.'

Laat ons ter verdere kenschetsing van Sainte-Beuve's methode nog een aanhaling doen uit zijne 'Pensées'. 'L'esprit

critique est de sa nature facile, insinuant, mobile et compréhensif. C'est une grande et limpide rivière qui serpente et se déroule autour des oeuvres et des monuments de la poésie, comme autour des rochers, des forteresses, des coteaux tapissés de vignobles, et des vallées touffues qui bordent ses rives. Tandis que chacun de ces objets du paysage reste fixe en son lieu et s'inquiète peu des autres, que la tour féodale dédaigne le vallon, et que le vallon ignore le coteau, la rivière va de l'un à l'autre, les baigne sans les déchirer, les embrasse d'une eau vive et courante, les *comprend*, les réfléchit, et, lorsque le voyageur est curieux de connaître et de visiter ces sites variés, elle le prend dans une barque; elle le porte sans secousse, et lui développe successivement tout le spectacle changeant de son cours.'

De heer Pierson heeft geen vrede met deze vergelijking van de critiek met een groote rivier, die zich door een afwisselend bekoorlijk en stout landschap heenslingert en waarin wijnbergen, steden, oude kasteelen, rotsen en geboomte zich weerspiegelen. Zoo deze groote rivier - die hij goedvindt een zilveren beek te noemen - ook al een beeld is van de sceptische critiek, dan vraagt hij of ze wel altijd zuiver weerspiegelend en ontvangend is, en of ze niet naast gebouwen van zuiveren bouwstijl ook die weerkaatst, welker rococostijl een gekuischten smaak minder bevredigen kan. De critiek moet volgens hem voor een objectieve beschouwing van den mensch een geheel ander standpunt innemen, een standpunt hoog genoeg om boven persoonlijke voorliefde of weerzin verheven te zijn.

Nu beken ik, in een letterkundig betoog weinig op te hebben met de woorden 'objectief' en 'subjectief', die meer in een philosophische verhandeling te huis behooren. Met een objectieve beschouwing van den mensch wordt waarschijnlijk bedoeld een beschouwing van den mensch zooals hij *is*, en met een subjectieve beschouwing, een beschouwing van den mensch zooals hij ons *schijnt* te zijn. Het onderscheid tusschen objectief en subjectief is dan het onderscheid tusschen de gewone, ware en natuurlijke gedaante der zaken en de buitengewone, valsch-gekleurde, onware gedaante, die zij in onze oogen aannemen, wanneer wij ze onder den invloed eener krachtige emotie of der opgewekte verbeelding zien. Is dit waar, dan acht ik Sainte-Beuve's standpunt beter geschikt om den toeschouwer de zaken te laten zien zooals zij zijn, dan het hooge

standpunt, dat de heer Pierson verkieslijk acht. Sainte-Beuve ziet menschen en zaken, terwijl hij glijdt langs een breede, snelvlietende rivier, die hem vele landen en steden doet bezoeken en hem als 't ware dwingt, ze met elkander te vergelijken. Hij bevindt zich in een boot, die hem brengt waarheen hij wil en die hem in staat stelt de zaken één voor één nauwkeurig gade te slaan en van alle zijden in oogenschouw te nemen. Voorwaar, een betere wijze is niet denkbaar om alles grondig te onderzoeken en met kennis en nauwgezetheid de zaken te beoordeelen, zooals zij in werkelijkheid bestaan.

De heer Pierson meent, dat men de zaken beter naar waarheid leert kennen, staande op een hooger standpunt, op een heuvel; en ook dit beeld karakteriseert de critische methode, die hij aanbeveelt op niet minder juiste wijze dan Sainte-Beuve's beeld het de zijne doet. Wanneer wij van der heuvelen top de landstreek gaan aanschouwen, geschiedt dit in de eerste plaats om een algemeenen indruk te verkrijgen. Wij bemoeien ons niet met onderdeelen, en doen niet de vergeefsche poging om van die hoogte te zien hoe de kasteelen en dorpen aan onzen voet gebouwd zijn; doch wij laten den blik in het oneindige ronddwalen, en stellen in de eerste plaats belang in de speling van licht en schaduw op de breede landstreek beneden ons. Men beklimt een heuvel meest om lichteffecten te bestudeeren, om te zien hoe de ondergaande zon of opkomende maan een eigenaardig schijnsel werpt over het landschap. Langzamerhand denkt men minder aan de voorwerpen, die verlicht worden, dan aan het licht, dat hun zulk een tooverachtig aanzien geeft. Hoe geheel anders zijn onze gedachten, wanneer wij bij het eerlijke heldere daglicht rondom ons zien. Dan denken wij aan de voorwerpen zelven, en wij zeggen: welk een schoone boom; welk een bouwvallig huis; welk een vruchtbaar veld; doch niet welk een schoon zonnelicht. Wanneer daarentegen de zon ondergaat of de maan schijnt en wij van een hoogte het fantastisch verlichte landschap gadeslaan, dan hebben wij slechts oogen voor de bleeke maan of voor den purperen zonsondergang.

Van de critische methode, wier beeld de heuveltop is, zou men dus eerder kunnen zeggen, dat zij de zaken ziet zoo als zij *schijnen* te zijn, terwijl van de methode van Sainte-Beuve, die algemeenheden haatte, nooit generaliseerde, maar elk voorwerp met de grootste nauwgezetheid afzonderlijk onderzocht en bekeek, gezegd kan worden, dat zij de zaken ziet zoo als zij *zijn*.

Het zal iedereen, die ooit van den top van heuvelen of bergen heeft willen oordeelen over afstanden en over de betrekkelijke grootte der zaken, die men aanschouwt, getroffen hebben, hoe de hoogte, waarop men zelf staat, het meest ervaren oog misleidt. Niets is zoo moeilijk voor hem, die het natuurschoon der Alpen bestudeert, als de oefening van het oog, dat leeren moet acht te slaan op de kleine kenteekenen, die grootte en afstand aanduiden. Vele bezoekers van Chamounix zien de *Grand-Mulets* voor een reisgezelschap aan, dat de *Mont-Blanc* beklimt, en terwijl men dus groote voorwerpen, die op een afstand liggen, te klein acht, vervalt men dikwijls in het tegenovergestelde uiterste door de grootte der zaken, in wier onmiddellijke nabijheid men staat, te overdrijven. De heer Pierson is van dit gebrek niet altijd vrijgebleven, en zoo hij wellicht al de voordeelen geniet van een hoog standpunt, zoo kan men niet ontkennen, dat het gezichtsbedrog, den bergbezoekers eigen, hem dikwijls parten speelt. Zoo herinner ik mij, dat hij zijn studie over het leven van Macaulay dus aanvangt: ‘Ik wil het bekennen, ik ben *bezweken*; bezweken voor de verleiding om een *essay* te geven over Macaulay, Engeland's grooten staatsman en letterkundige. Is het overmoed dezen KOLOS te willen schetsen?’

Dr. Pierson was, toen hij deze woorden schreef, het slachtoffer van een gezichtsbedrog. Hij had een hoogte beklommen in de onmiddellijke nabijheid van Macaulay, die hem nu buiten alle evenredigheid groot voorkwam in vergelijking van alle Engelsche schrijvers - op één na - die verder van hem verwijderd waren. Zoo Macaulay toch een ‘*kolos*’ is, wat zijn Gibbon, Milton en Shakespeare dan wel?

Het geschrift, dat wij nu bespreken, heeft hij geschreven, staande op een heuvel in de onmiddellijke nabijheid van Vinet, die op hem dan ook zulk een verpletterenden indruk maakt, dat verderafgelegene toppen der intellectueele wereld hem in vergelijking nietig schijnen. Dr. Pierson is geheel overweldigd door den reus in zijn nabijheid. Evenals hij ‘*bezweken* is voor de verleiding om over den kolos Macaulay te spreken’, dien hij niet aandurfde, omdat hij hem zoo reusachtig scheen, is hij thans ook bezweken voor een nieuwe verleiding, nu hij zich in Vinet's tegenwoordigheid bevindt. ‘Er zijn onderwerpen,’ zegt hij, ‘die een spreker niet aandurft, omdat zij al te uitlokkend zijn. Hij vreest, dat de verlokking hem een val-

strik spant. Hij vliegt en fladdert er een tijdlang om heen, zengt zich de vleugelen en valt eindelijk in het verleidelijk, maar meedoogenloos kaarslicht. Zulk een onderwerp was voor mij sedert geruimen tijd eene beschouwing van Alexandre Vinet, enz., enz.'

Het zou belangrijk zijn te vernemen, welke meening Dr. Pierson over Macaulay zou uitspreken, wanneer hij hem van zijn tegenwoordig standpunt af aanschouwde. Het zou mij niet verwonderen, zoo de 'kolos' hem minder reusachtig voorkwam nu hij zoo dicht bij een anderen reus staat.

'*L'une fait tort à l'autre; et Monsieur le curé*
De quelque nouveau Saint charge toujours son prône.'

De methode, die de heer Pierson aanbeveelt, stelt hem natuurlijk in staat *à vol d'oiseau* de zaken te overzien, en in een korte lezing drie mannen als Vinet, Sainte-Beuve en Taine te behandelen, - dit is onmogelijk zonder een zeer ruim gebruik te maken van generalisatie. Taine is een materialist, Sainte-Beuve een twijfelaar, Vinet een christen op het gebied der letterkundige critiek. Daar nu een christen beter is dan een materialist of een twijfelaar, is de critiek, die 'van de verhevenheid van den kruisheuvel' alles gadeslaat, ook de beste.

Onwillekeurig denkt men bij deze laatste woorden aan de critiek, waarmede christenleeraars, die bij professie de zaken toch altijd van 'de verhevenheid van den kruisheuvel' gadeslaan, de menschheid plegen te stichten. Zij beklimmen dien heuvel meestal om met te meer kracht steenen te kunnen werpen op hen, die den kruisheuvel van een andere zijde als zij beklimmen. Welke humane, scherpzinnige, geleerde, liefderijke critiek oefenen zij gewoonlijk uit wanneer zij andersdenkenden van hun standpunt af beoordeelen[1]!

Deze woorden duiden genoegzaam aan, dat ik niet met Dr. Pierson van meening ben, dat Vinet's christelijke geloofsleer het aanzijn schonk aan zijn critische methode - die ik vereer en liefheb - en dat ik evenmin erken dat zijn critiek daarom zoo humaan en liefderijk was, 'omdat het hoofdken-

1 'No doubt, a quiet literary malice *is* a great temptation to all eclesiastical minds whether in newspapers or out of them. Did not Sidney Smith himself answer, when he was asked, after a serious illness, how he felt, just strength enough to stick a knife into a dissenter?' Spectator.

merk zijner beschouwing bestaat in den nadruk gelegd op de gevolgen van den zondenval, die in het vroegst verleden van ons geslacht heeft plaats gehad.'

Volgens mijn inzicht is een juiste, scherpzinnig waardeerende critiek de vrucht van waarheidsliefde en wijsgeerige ontwikkeling, van warme menschenmin en van geestdrift voor al wat schoon en goed is. Hoe grooter de zielenadel en ware beschaafdheid van den criticus zijn, des te meer nut zal zijn critiek ook stichten, maar ik geloof dat deze zielenadel onbeschrijfelijk weinig te maken heeft met een zeer vaste overtuiging aangaande den zondeval van Adam en Eva, en ik kan mij zelfs zonder overgroote inspanning, een edel, menschlievend criticus voorstellen, die in alles de evenknie van Vinet is, en niettemin het waarschijnlijke van Darwin's[1] theorieën erkent.

Het critisch standpunt van Sainte-Beuve wordt door den heer Pierson veroordeeld, doch indien het geoorloofd is het standpunt te beoordeelen naar de juistheid der waarnemingen, waartoe het leidt, dan verkies ik het standpunt van Sainte-Beuve boven dat van Dr. Pierson.

De manier, waarop deze laatste met enkele houwen twee groote schrijvers nedersabelt, om over hun lijken den edelen Vinet omhoog te voeren, is zoo volmaakt in strijd met de methode van Sainte-Beuve, die zich nooit aan dergelijke executies bezondigde, dat ik mij den afkeer, dien Dr. Pierson voor Sainte-Beuve's methode gevoelt, levendig kan voorstellen.

Het diepzinnig gezegde van Coleridge, dat iedereen van geboorte een volgeling van Aristoteles of een volgeling van Plato is, wordt bevestigd door een critiek als die van Dr. Pierson. Een volgeling van Aristoteles begrijpt en waardeert een anderen volgeling van dezen wijsgeer, onverschillig in welke eeuw of welk land hij geleefd heeft of nog leeft. Dus begrijpt de eene Platonist veelal ook den anderen; doch het schijnt een ijdele verwachting te zijn, dat een Platonist ooit een broeder, een land-

1 De verbijsterende volzin in Dr. Pierson's lezing, waarop wij doelen, luidt aldus: Maar bij den ernst der vraagstukken, die onzen tijd bewegen, kan ik slechts twee richtingen erkennen, die der positivisten en die van hen, welke geene positivisten willen zijn; de richting dergenen, die in hun denken geene plaats meer hebben voor den godsdienst zoomin als voor eene volstrekte zedewet, en de richting van hen, die voor beide eene plaats hebben of haar zoeken. Met Darwin, uit een..., of met Genesis, uit God? Ziet gij een derde?

genoot waardeeren of begrijpen zal, wiens oorspronkelijke geestesrichting die van Aristoteles is. Zijn groote wijsgeerige kracht, de scherpzinnigheid en helderheid zijner analyse, zijn moedige waarheidsliefde, de breedte zijner opvatting, de machtige greep, waarmede hij de hand legt op de meest afgetrokken begrippen en hun logische gevolgen - niets van dit alles wordt door den Platonist in den volgeling van Aristoteles bewonderd, omdat deze een ideale philosophie en mystieke levensbeschouwing slechts luttel waardeert.

Men zie slechts hoe de Platonist Pierson over Sainte-Beuve, den begaafden volgeling van Aristoteles, oordeelt.

Hij ontzegt hem ‘kalmte en onpartijdigheid’; ‘Sainte-Beuve had den mensch niet lief, maar eenige menschen’ ‘Geen critiek werd zoozeer door hartstocht en indien niet door hartstocht, dan toch in elk geval door persoonlijke voorliefde en weerzin ingegeven als juist die critiek, die zich als de rustige beek (“*une grande et limpide rivière d'une eau vive et courante*”) van het landschap verkondigde’..... ‘Uw scepticisme was de hartstocht zelf, uw scepticisme was uit sympathie en antipathie samengesteld, o eenig schrijver, o beminde meester!’

Na de lezing dezer woorden is men geneigd den heer Pierson toe te roepen:

> Quels foudres lancez-vous quand vous vous irritez; Si même vos faveurs ont tant de cruautés?

Toen ik deze scherpe veroordeeling las, welke de leerling uitspreekt over den ‘beminden meester’, wiens onpartijdigheid mijn grootste bewondering steeds opwekte, was het mij alsof ik droomde. De meester moge de zaken liever van den oever aanschouwen en de leerling moge zijn standpunt bij voorkeur op een hoogte nemen, ‘*Littus ama, altum alii teneant*’; doch wettigt zulk een verschil van standpunt een dergelijke hevigheid en onbillijkheid?

Dr. Pierson verwijt Sainte-Beuve in de eerste plaats partijdigheid, en keurt het in de tweede plaats in hem af, ‘dat hij den mensch en vooral den schrijver naar den maatstaf eener volstrekte, algemeen geldende zedelijkheid beoordeelt.’ Sainte-Beuve is nu eenmaal - volgens Dr. Pierson - een scepticus, en daarom mag hij geen censor zijn. ‘Kan de mensch geene volstrekte waarheid bezitten, zoo kan hij dit evenmin op zedelijk als op eenig ander gebied.’ Welk een vreemde betoogtrant!

Sainte-Beuve is een scepticus. Hij legt den mensch een maatstaf aan, dien een scepticus nooit gebruikt. Derhalve moet hij veroordeeld worden, want, ofschoon hij niet handelt als een scepticus, is hij er toch een. Welke definitie geeft Dr. Pierson van dat scepticisme van Sainte-Beuve, dat, in tegenstelling van gewoon scepticisme, ‘de zaken naar den maatstaf eener algemeen geldende zedelijkheid beoordeelt?’ Hij zegt: ‘Het kenmerkende van deze geestesrichting is het gemis van elk *parti-pris*, zoodat men, bij volstrekte afwezigheid van alle eigen en zelfstandig gemoedsleven, beurtelings zijn telkens weder verdoovend licht aan allerlei fakkels ontsteekt.’

Dit beeld acht ik misleidend. Het zou slechts juist zijn indien de schrijver, wiens licht zoo onophoudelijk uitgaat, werkelijk in het duister had moeten blijven, zoo er niet gelukkig een fakkel bij de hand geweest ware, aan welke hij telkens zijn verkoolde, rookende pit weêr kon aansteken. Sainte-Beuve gelijkt in mijn oog meer op een honiggarende bij, dan op een defecte lamp zonder olie. ‘LES ABEILLES PILOTTENT DE çà ET DE là LES FLEURS; MAIS ELLES EN FONT APRÈS LE MIEL QUI EST TOUT LEUR: CE N'EST PLUS THYM NI MARJOLAINE.’

Dit bevallige beeld van den ouden Montaigne doet, dunkt mij, Sainte-Beuve's methode meer recht aan.

De honig, dien Sainte-Beuve gaart uit al de bloemensappen, heet wetenschap en smaak, en deze twee voortreffelijkste hulpmiddelen van den criticus, die een kunstvoortbrengsel wil doen waardeeren, bezat hij in groote mate. ‘*Un excellent critique serait un artiste qui aurait beaucoup de science et de goût, sans préjugés et sans envie*,’ zegt Voltaire, en 't schijnt mij steeds alsof die woorden op niemand zoo volmaakt van toepassing zijn als op Sainte-Beuve. Nu is het echter de gewoonte om op den smaak als op iets zeer ondergeschikts van uit de hoogte neer te zien. Ook de heer Pierson meent, ‘dat men over den smaak, - naar het bekende spreekwoord - bezwaarlijk twisten kan,’ en dat ‘de volmaakte letterkundige criticus beter dan iemand begrijpt, dat bewondering en afkeuring al te vaak met eene voorbijgaande mode of met vreemde invloeden samenhangen.’

Ik zou dit niet zoo stellig hebben durven verklaren. Laat ons eens luisteren naar hetgeen Villemain aangaande den smaak zegt: ‘Je sais qu'il est un goût acquis par l'étude, la lecture

et la comparaison; et je ne prétends pas en nier l'empire ni le mérite. C'est ce jugement pur et fin, composé de connaissances et de réflexions, que possédera d'abord le critique; il a pour fondement l'étude des anciens qui sont les mâitres éternels de l'art d'écrire, non pas comme anciens, mais comme grands hommes. Cette étude doit être soutenue et variée par la méditation attentive de nos écrivains, et par l'examen des ressemblances de génie, et des différences de situation, de moeurs, de lumières, qui les rapprochent ou les éloignent de l'antiquité. Voilà le goût classique; qu'il soit sage, sans être timide, exact, sans être borné; qu'il passe à travers les écoles moins pures de quelques nations étrangères, pour se familiariser avec de nouvelles idées, se fortifier dans ses opinions, ou se guérir de ses scrupules; qu'il essaie, pour ainsi dire, ses principes sur une grande diversité d'objets: il en connaîtra mieux la justesse: et, corrigé d'une sorte de pusillanimité sauvage, il ne s'effarouchera pas de ce qui parait nouveau, étrange, inusité; il en approchera, et saura quelquefois l'admirer.... Le goût n'exige pas une foi intolérante. Vous éprouverez qu'il adopte de luimême, dans les combinaisons les plus nouvelles, tout ce qui est fort et vrai, et ne rejette que le faux, qui presque toujours est la ressource et le déguisement de la faiblesse..... Le critique éclairé s'empressera d'accorder au talent qui s'égare des louanges instructives. Pourquoi montrerait-il une injuste rigueur? C'est au mauvais goût qu'il appartient d'être partial et passionné; *le bon goût n'est pas une opinion, une secte; c'est le raffinement de la saison cultivée, la perfection du sens naturel*. Le bon goût sentira vivement les beautés naïves et sublimes dont Shakspeare étincelle: il n'est pas exclusif. Il est comme la vraie grandeur, qui, sûre d'elle-même, s'abandonne, sans se compromettre..... Dans un esprit faible et impuissant, le bon goût se rapetisse, et se rétrécit, devient craintif et superstitieux, et se proportionne à la mesure de l'homme médiocre qui s'en sert aussi timidement pour juger que pour écrire. Le talent seul peut agrandir l'horizon du goût, lui faire prévoir confusément de nouveaux points de vue, et le disposer d'avance à reconnaître des beautés qui n'existent pas encore'[1].

Men ziet dat Villemain den smaak vrij onafhankelijk achtte van vreemde invloeden of een voorbijgaande mode. '*Il faut*

1 Villemain, 'Discours et Mélanges Littéraires', pag. 36.

avoir de l'âme pour avoir du goût,' zeide Vauvenargues, die dus evenzeer karakterlooze wispelturigheid aan den goeden smaak vreemd acht.

Merkwaardig is het op te letten, op welke wijze Sainte-Beuve den smaak verdedigde, die naar het schijnt ten allen tijde een doorn geweest is in het oog der orthodoxie. De streng Roomsche Victor de Laprade, 'qui prend avec une fatuité naîve, son propre patron pour le patron universel,' veroordeelt eveneens den smaak, en wenscht dat alle uitspraken zich op de religie gronden. 'L'homme de goût par excellence est celui qui n'a jamais rien admiré,' zegt hij, en Sainte-Beuve, deze zinsnede aanhalende, zet hem op de volgende wijze te recht: C'est ce qu'il ose dire, il en veut au *goût* de se que son nom est emprunté au moins noble de tous les sens; il estime qu'il est ignoble pour l'homme de manger, et, en mangeant, de savoir goûter. Il ne sent pas que c'est, au contraire, en vertu d'une analogie exquise que ce mot de *goût* a prévalu chez nous sur celui de *jugement*. Le jugement! je sais des esprits qui l'ont très-bon, et qui, en même temps, manquent de goût, parceque le goût exprime ce qu'il y a de plus fin et de plus instinctif dans le plus confusément délicat des organes'[1].

Ter waardeering van Sainte-Beuve's smaak verwijzen wij verder naar het artikel, dat de heer Busken Huet hem wijdde in het Augustusnummer A^{o}. 1863 van dit tijdschrift.

'Met Goethe behoorde Sainte-Beuve tot de klasse dier onaandoenlijke naturen, wier voorname levensfunctie gelegen is in het opsporen en indrinken van het schoone..... Met zijne onbegrensde vrijmoedigheid in het afkeuren, gaat een onbedriegelijk instinct gepaard, waardoor hij het schoone overal opmerkt; en door niemand wordt over echte dichters en kunstenaars in soberder taal met warmer geestdrift gesproken dan door hem..... Het is bij hem, gelijk bij Goethe, dat men ter schole behoort te gaan voor de vorming van den smaak, voor het aanleeren en ontwikkelen van dat zielsvermogen, dat de bron is van sommige onzer reinste genietingen.'

Een smaak als deze geeft, naar mijn inzicht, den criticus den best mogelijken maatstaf ter beoordeeling, en de beschouwingen, waartoe hij leidt, kunnen zeer wel door innerlijke waarheid uitmunten. Dr. Pierson beweert, dat dit onmogelijk is,

1 N.L. I, p. 12.

tenzij de criticus geloove, dat men ‘de volstrekte waarheid bezitten kan.’ Maar is de leer van den kunstsmaak dan een hersenschim; kan de aesthetica ons niet leeren het schoone te genieten, te verklaren en te beoordeelen? Gelijk Dr. van Vloten opmerkt, ‘beheerscht 's menschen vrije geest, die zich wel den zinnelijken indrukken der buitenwereld niet onttrekken kan, ze met de macht van zijn denken’, en het is volstrekt niet noodig, dat eenige kerkelijke overtuiging, dat denkvermogen op zijn beurt beheerscht door het dogmatische boeien aan te leggen.

Een kunstsmaak als die van Sainte-Beuve stelt zijn bezitter in staat zich juist rekenschap te geven van de zaken zoo als zij werkelijk zijn; hij is ‘*the fruit of golden contemplation, the harvest flower of life*,’ en is een zielsvermogen dat niet het allerminst te maken heeft met ‘eene voorbijgaande mode.’ Practische wijsheid en onnavolgbare tact laten zich veelal niet door algemeene regels besturen. Zij ontleenen aan een schat van ondervinding en kennis hunne waarde, en wanneer men hem, die deze wijsheid en tact bezit, verwijt, dat hij verzuimt de beginselen te formuleeren, die hem tot toetssteen dienen, dan zou hij kunnen antwoorden ‘dat de uitgebreidheid groot is onzer kennis die niet met de noodige nauwkeurigheid in woorden kan uitgedrukt worden’[1].

Het gaat niet aan om een geoefenden kunstsmaak te minachten op grond van dat wanhopige woord: de smaken verschillen. ‘Zeker, de smaken verschillen;’ zeggen wij met Prof. Opzoomer's woorden, ‘een geheel andere is de smaak van hem, die aan de voeten der grootste meesters heeft neêrgezeten; die zijn gevoel voor het schoone en zijne begrippen over de kunst heeft laten vormen en ontwikkelen, voor de poëzie in de school van Homerus en Sophocles, van Shakespeare en Goethe, voor de beeldende kunst in de galerijen der antieken of van Michel Angelo en Rafael, voor de muziek bij Bach en Händel, bij Mozart en Haydn; en een geheel andere is de smaak van hem, die zijne indrukken ontvangen heeft van de goden van den minderen, wie weet, hoe lagen rang..... Ik heb er niets tegen, dat men den smaak voor het schoone met den zinnelijken smaak vergelijkt, zooals men pleegt te doen om de machtspreuk te verdedigen, dat de smaken verschillen.

1 Dr Spruyt, Gids, Jan. 1871.

Ook trots die vergelijking is de nietigheid van dit oordeel licht te bewijzen. Smaakt de eene spijs of drank u beter dan de andere, gaarne berust ik er in; ook zal ik u niet lastig vallen, wanneer gij aan de lyrische poëzie boven de dramatische, of omgekeerd, de voorkeur geeft. Maar ge zult toch wel toestemmen, dat er zelfs in den zinnelijken smaak iets algemeen menschelijks is; wanneer suiker u bitter smaakt, ge erkent het, dat uw maag, en daarmede uw smaak bedorven is'[1].

Het spreekwoord: de smaken verschillen, mag ons dus niet verhinderen, het bestaan te erkennen van een kunstsmaak, die den criticus in staat stelt naar waarheid de zaken te beoordeelen. Een kunstrechter heeft, om zoo te zeggen, een aesthetisch geweten. Iedereen heeft een geweten, in den gewonen zin van het woord, dat in verschillende landen en bij verschillende volken op verschillende wijze spreekt en een combinatie is van rede en sympathie, die kracht van gewoonte gekregen heeft, en zich instinctmatig hooren laat. Het woord geweten is beperkt geworden, in de volkstaal, tot het zedelijke leven, omdat deze levendige fijngevoeligheid in zedelijken zin zoo veel meer algemeen is dan in intellectueelen zin, doch een groote fijngevoeligheid van smaak, door oefening en vergelijking verkregen, en een ontwikkelde intellectueele sympathie geven eveneens geboorte aan een aesthetisch geweten, dat ook als bij instinct zich hooren laat. De Atheners bezaten dit geweten, en de Franschen hebben er eveneens vele aanspraken op. Sainte-Beuve omschrijft het eenigermate wanneer hij zegt: 'In Frankrijk overwegen wij niet in de eerste plaats of een kunststuk of boek ons behaagt en vermaakt, en evenmin of wij er door geroerd zijn. Hetgeen wij bovenal pogen te ontdekken, is of wij *wel deden* vermaak te gevoelen, toe te juichen en bewogen te worden.'

Gelijk men in het zedelijk leven acht dat hij zijn plicht doet, die de stem van zijn geweten volgt, mag men in de letterkunde aannemen, dat hij een eerlijk, onpartijdig criticus is, die de inspraken van zijn aesthetisch geweten volgt, zonder zich van het rechte spoor te laten brengen door theologische of persoonlijke antipathieën en sympathieën. Dit geweten wil niet dat men de zaken van een onveranderlijk standpunt aanschouwt; het kan niet gedoogen, dat men de critiek alleen bestaan laat

1 De Waarheid en hare Kenbronnen, blz. 158.

in de toepassing van een zeker aantal regelen, waaraan men zich zoo streng houdt, dat, gelijk Sainte-Beuve opmerkt, ‘on croit que le lis est beau pour *huit* raisons et non pour neuf’[1]. Zulk een geweten is gegrond op een snel werkende, fijngevoelige sympathie met de tallooze instincten en veranderlijke pogingen der menschelijke natuur, en is onbestaanbaar met een dogmatische overtuiging, die alle zaken meet naar haar enge beginselen en begrippen. Sainte-Beuve critiseerde hen dan ook steeds, die met een onveranderlijk model aankwamen, naar hetwelk zij alles pasklaar wilden knippen. ‘*Tocqueville arrivait avec son moule tout prêt; la réalité n'y répond pas, et les choses ne se prêtent pas à y entrer*.’

Liefde voor de waarheid is de ziel van alle ware critiek, die de uitspraken van het aesthetische geweten volgt. ‘L'âme, l'inspiration de toute saine critique, réside dans le sentiment et l'amour de la vérité: entendre dire une chose fausse, entendre louer ou seulement lire un livre sophistique, une oeuvre quelconque d'un art factice, cela fait mal et blesse l'esprit sain, comme une fausse note pour une oreille délicate; cela va même jusqu'à irriter certaines natures chez qui la sensibilité pénètre à point dans la raison et vient comme aiguiser celle-ci en s'y tempérant. *La haine d'un sot livre* fut, on le sait, la première et la plus chaude verve de Boileau. Tous les critiques distingués en leur temps ont été doués de ce sens juste et vif que la nature sans doute accorde, mais qu'on développe aussi, et que plus d'un esprit bien fait peut, jusqu'à un certain point, perfectionner en soi’[2].

Een criticus, die dus de waarheid liefheeft en eert, wil natuurlijk niet vergunnen, dat men de zaken onderzoekt met het plan om ze tot tekst te doen dienen van een preek of betoog ter verheerlijking van zekere beginselen[3]. Doet men dit, dan is

1 N.L., I, pag. 19.

2 Portr. Contemp., V, p. 269.

3 Lieden, die dit doen, komen trouwens soms in moeielijke omstandigheden. Zoo hoorde ik onlangs van een Engelsche dame, die op een Zondagschool les gaf, in welke verlegenheid zij geweest was. Zij wilde eenigen jongens uit de laagste volksklasse in Londen - *city-Arabs* - een denkbeeld geven van de dankbaarheid, die zij der Voorzienigheid schuldig waren, en ten einde aan te toonen hoe zij vooral dankbaar moesten wezen voor de genoegens, die zij smaakten, vroeg ze hun, welke uitspanning zij in de laatste maanden wel het aangenaamst gevonden hadden. Zij had hen op een dagje naar buiten en op een Kerstmis-pudding onthaald, en rekende er op, dat een dezer beide genoegens vermeld zouden worden; in welk geval zij een stichtelijke toepassing in gereedheid had.
De kinderen bedachten zich eenigen tijd en beraadslaagden te zamen, waarop hun woordvoerder de dame fiks in de oogen keek en antwoordde: ‘*Cock-fighting ma'am*’. (Een hanengevecht, jufvrouw.) Men kan zich de verlegenheid der jonge dame voorstellen, die nu plotseling had aan te toonen, hoe innig dankbaar de straatjongens moesten zijn aan de Voorzienigheid, omdat zij toestaat dat er wreede hanengevechten, ter sluiks, in de achterhoeken van Lon den gehouden worden.

men niet onpartijdig, ‘il est trop aisé de déclamer alors dans un sens ou dans un autre; le thème est tout donné, on n'a qu'a le suivre; l'appréciation véritable et distincte des oeuvres de l'esprit demande plus de précaution, et l'emploi d'un art tout différent, *qui a ses principes aussi sans les afficher*’[1].

Aan hen, die, zooals Dr. Pierson doet, eischen dat het christelijk geloof zich in de eerste plaats op het gebied der letterkundige critiek moet doen gelden, antwoordde Sainte-Beuve: ‘Aristote, je le pense, était un grand critique, et Lessing, et Schlegel, et Goethe, et Schiller lui-même; dites leur donc d'appliquer dans l'art pour règle et mesure le principe du *spiritualisme chrétien*; c'est à dire un principe ascétique et qui appartient à un ordre tout différent. Essayez donc vous-même d'appliquer ce principe à l'étude des deux poètes les plus grands qu'ait produits la nature humaine: Homère et Shakspeare.

Ah! Messieurs les hommes à principes, comme vous êtes de votre couvent’[2].

Wij hebben gezien, welke de critische methode van Sainte-Beuve was, en hoe nauwgezet hij rekenschap gaf van zijn door arbeid en studie verkregen resultaten. Buitengewone fijngevoeligheid en groote bezadigdheid en helderheid van oordeel kenschetsten hem als criticus, en door het overwicht, dat de eerste dezer twee hoedanigheden in het begin, de laatste op het einde van zijn leven verkreeg, laat zich de wijziging, die vele zijner inzichten ondervonden, zeer goed verklaren, zonder dat men daartoe eenige smet behoeft te werpen op zijne eerlijkheid en onpartijdigheid.

Enkele keeren verzaakte hij die onpartijdigheid; hij poogde, b.v. het publiek met te veel hartstocht te ontgoochelen omtrent de innerlijke waarde van de letterkundige verdiensten en zedelijke persoonlijkheid van Chateaubriand. Ik ontken het niet. Voor het gevoel is er iets stuitends in den scherpen

1 N.L., II, pag. 4.
2 N.L., II. p. 8.

aanval van Sainte-Beuve op een man, dien hij vroeger geëerd en geprezen had; en het ontzettend egoïsme en de verbazende onoprechtheid van Chateaubriand, hoe geschikt ook om ergernis te geven, kunnen dit niet verontschuldigen. Ik geef dit geheel toe. Het geeft niet alleen aan dweepende, maar schier alle fijngevoelige naturen voor het oogenblik een schok, wanneer zij zien hoe de wetenschappelijke waarheidsliefde van Sainte-Beuve hem noopt, om, bij elke nieuwe editie zijner werken, in aanteekeningen en postcripta terug te komen op hetgeen hij in den tekst gezegd heeft; eenige dezer opmerkingen zijn even ontgoochelend als de levensondervinding, die schier alle menschen opdoen aangaande vele zaken en personen. Ik erken hiervan de volmaakte juistheid. Doch wanneer ik dit alles heb toegegeven, vraag ik: En wat dan? Sinds wanneer is het gewoonte geworden om iemand te beoordeelen naar enkele afdwalingen, in plaats van zijn geheele leven voor hem te laten getuigen; sinds wanneer gebruikt men uitzonderingen om aan te toonen, dat zij de regel zijn, in plaats van ze juist aan te halen als bewijzen van den regel, waarop zij de uitzonderingen zijn?

Hier hebben wij een man, aan wiens onpartijdigheid de voornaamste schrijvers der beschaafde wereld eenstemmig lof hebben toegebracht; die als naturalist op wetenschappelijke wijze alles onderzocht heeft, en van dat grondig onderzoek, gedurende een lange reeks van jaren, week aan week de rijpe vruchten aan een kieskeurig publiek heeft aangeboden; en omdat deze man een enkelen keer den fijngevoelenden lezer, en sommige keeren den dweependen lezer hindert, zou hij moeten veroordeeld worden niet alleen als een hartstochtelijk, onrechtvaardig criticus, maar als ‘de hartstochtelijkste en onrechtvaardigste van alle critici.’

Gaat zulk een vonnis niet alle grenzen der rechtvaardigheid te buiten? Zoo men, door een hoog standpunt in te nemen, tot zulke onbillijke generalisaties komt, dan is dat standpunt hierdoor veroordeeld. De tallooze geschriften van Sainte-Beuve gelijken niet op een zak koren, waarvan men iemand een handvol als monster toezendt om hem over het geheel te doen oordeelen. Een letterkundige middenman, die een ongelukkige hand heeft en, gelijk Dr. Pierson, alleen eenige aangestoken korrels grijpt, zou dan het geheel kunnen laten veroordeelen. Een makelaar in huizen loopt zelden met een paar steenen in

zijn zak, als monster van het huis, dat hij poogt te doen waardeeren. Men oordeelt een bouwstijl naar zijn geheel, en niet naar een paar losse stukken.

Sainte-Beuve heeft gedurende meer dan twintig jaren elke week een artikel van twintig a dertig bladzijden geschreven, dat steeds waardig was in nieuwen vorm afzonderlijk te worden uitgegeven. Over de meest uiteenloopende onderwerpen schreef hij met kennis, zorg en nauwgezetheid, en elk artikel kneedde hij in den meest geëigenden vorm. Wij zeggen het nogmaals met den heer Busken Huet: ‘Zij zijn niet vele in getal, diegenen onder onze tijdgenooten, die, als Sainte-Beuve, in een zoo breede rij van geschriften, waarin met zoo groote vrijmoedigheid gesproken wordt over zoo vele zaken en zoo vele personen, aan het publiek inzage hebben gegund in zoo vele schuilhoeken van hun karakter. Een onbevooroordeeld rechter kan omtrent hem veel gemakkelijker dan omtrent de meesten uitspraak doen; en ik voor mij houd het er voor, dat weinig karakters in onze dagen de vuurproef der publiciteit met zoo loffelijk gevolg hebben doorgestaan als dat van Sainte-Beuve..... Hij is de billijkheid in persoon en zijne zorg in het afwegen van zijn oordeel over nog levende tijdgenooten is niet grooter dan wanneer het personen geldt, wier daden of schriften reeds sedert geruimen tijd tot het verleden behooren..... Waar ter plaatse men Sainte-Beuve's werken ook opensla, overal vindt men denzelfden man terug; denzelfden geest, dezelfde persoonlijkheid. Nooit heb ik iets van hem gelezen, waarin hij ontrouw wordt aan zijn ik.’

En deze waardeering zou men kunnen aanvullen met de woorden van een man, die evenmin als de heer Busken Huet zich schuldig maakt aan hetgeen Vinet de grootste fout van een criticus noemt ‘la manie admirative et l'enthousiasme banal.’ Gustave Planche zegt: ‘Il n'y a pas une page qui ne porte l'empreinte d'un sentiment réellement éprouvé, et ne rapelle la devise de Montaigne: “C'est avant tout un livre de bonne foi”..... La pratique de l'art d'écrire ne l'a pas conduit comme tant d'autres à séparer la parole de la pensée, à mettre sa parole au service d'une pensée quelconque; c'est pourtant ce qu'on appelle aujourd'hui le triomphe du talent. M. Sainte-Beuve n'a jamais exprimé que ce qu'il avait senti, que ce qu'il avait pensé!’

Van de onpartijdigheid van Sainte-Beuve vind ik het groot-

ste bewijs in zijn critiek en waardeering van het godsdienstig leven[1]. ‘Dit is dus alleen omdat hij stelselmatig in niets gelooft en alles ontkent!’ zal wellicht deze of gene dogmatische christen met theologische hevigheid uitroepen. Ik betwijfel dit. Er zijn vele voorbeelden ten bewijze dat negatie minstens even hartstochtelijk is als affirmatie, en dat zij, die het bestaan van God ontkennen, niet veel meer kalmte in hunne argumenten toonen dan zij, die de onfeilbaarheid van den Paus of der heilige predestinatieleer prediken. Geloof in verwonderlijke zaken maakt den mensch volstrekt niet partijdiger dan gebrek aan eenig geloof.

Sainte-Beuve waardeert het goede van elke richting. Dit bespeurt men in zijn groot werk over ‘Port-Royal,’ waarin hij de Jansenisten, die edele puriteinen van het Katholicisme, met sympathie en kennis aan ons voorstelt; dit bespeurt men uit zoo menig stuk, waarin hij bewijst dat hij Bossuet zoowel als La Mennais begrijpt, en dat zijn bewondering voor de schitterende gaven van Roomsche prelaten hem niet blind maakt voor den stroeven ernst en de vurige overtuiging van mannen als Calvijn.

1 Het onderwerp is zoo weergaloos rijk, dat ik mij tot snoeien en beperken gedwongen gevoel. Ik kan echter niet nalaten ter loops de aandacht te vestigen op het volgende. Onpartijdigheid blijkt zeker wel uit juiste zelfcritiek. Is dit waar, dan zijn de twee volgende proeven welsprekend. In de ‘Pensées d'Août’ wijdt hij een gedicht aan Villemain. Men bewondere de wijze, hoe hij in enkele regelen de beminnelijke wijze kenschetst, waarop Villemain hem aantoont, dat hij geen dichter maar een geboren prozaschrijver was.

> Si votre grâce aimable élude quelque chose,
> Quand je vous parle vers, si vous louez ma prose,
> Si, quand j'insiste, hélas! sur le poème entier,
> Votre fuite en jouant se jette en un sentier,
> J'ai compris, j'ai senti que quelque point m'abuse,
> Qu'il manque en plus d'un lieu le léger de la muse;
> Et bien que tout poète en ce siècle ait sa foi,
> Son château fort à lui, dont il est le seul roi,
> J'hésite.....

De tweede proeve is deze. In de laatste editie zijner ‘Portraits Contemporains,’ vindt men een brief van mevrouw George Sand, die met innige bewondering over zijn letterkundige studiën spreekt. ‘Ik laat dezen brief gelijk hij daar ligt,’ zegt Sainte-Beuve, ‘omdat dit tot juist begrip van den geheelen zin noodig is; mais personne ne sait mieux que moi à quoi s'en tenir sur le mérite absolu de ces articles, qui sont tout-au-plus, et même lorsqu'il réussissent le mieux, des choses sensées dans un genre médiocre. Ce qu'ils ont eu d'alerte et d'à-propos à leur moment suffit à peine à expliquer ces exagérations de l'amitié. Réservons l'admiration pour les oeuvres de poésie et d'art, pour les compositions élevées; la plus grande gloire du critique est dans l'approbation et dans l'estime des bons esprits.’

Hij maakt van zijn ‘Lundis’ een salon in de oud Fransche beteekenis van dit woord, waar de grootste tegenstanders elkander ontmoeten. Goethe ontmoet Wordsworth, en Voltaire ontmoet Veuillot. La Fontaine en Béranger verkeeren op den besten voet met La Prade en de Pont-Martin, en Lacordaire is met Rousseau in een belangrijk gesprek gewikkeld, terwijl Renan, die op den schouder van de Sacy leunt, aandachtig toeluistert. De gastheer, die hen allen ontvangt, begrijpt en waardeert hen en brengt de verdiensten van den een aan het licht, ten einde de gaven van den andere beter te doen uitkomen, zoodat het mystieke rationalisme van Renan het pantheïsme van La Mennais in zijn ontwikkeling doet begrijpen.

Laat ons liever dit salon bezoeken dan op den heuschen gastheer schimpen, van wien wij allen onbeschrijfelijk veel kunnen leeren. In de critiek bestaan verschillende scholen en verschillende rangen, en elke school en rang heeft haar eigen verdienste. Hun ongelijkheid en verschil maken hun roem uit. Er bestaat zeker een betrekkelijke verdienste, en het is natuurlijk dat men de eene school boven de andere voortrekt; doch de vraag, welke de beste school en methode is, moet op de onpartijdigste wijze beantwoord worden. Ik heb mij onthouden van elke vergelijking tusschen Sainte-Beuve en Vinet, omdat zulk een vergelijking onvruchtbaar is, zoolang men in algemeenheden blijft, terwijl een degelijke studie een boekdeel vullen zou. Zij, die twee schrijvers met elkander vergelijken *met het doel* om den een boven den ander te verkiezen, doen mij steeds denken aan een geestige vertelling van Marmontel. De oude heer Fintac, bijgestaan door zijn nichtje, ontvangt aan zijn tafel een aantal critici. Gedurende het diner ‘on parcourt tous les genres de littérature, et pour donner plus d'essor à l'érudition et à la critique, on mit sur le tapis cette question toute neuve, sçavoir, lequel méritoit la préférence de Corneille ou de Racine. L'on disait même là-dessus les plus belles choses du monde, lorsque la petite nièce, qui n'avait pas dit un mot, s'avisa de demander naïvement lequel des deux fruits, de l'orange ou de la pêche, avoit le goût le plus exquis et méritoit le plus d'éloges. Son oncle rougit de sa simplicité, et les convives baissèrent tous les yeux sans daigner répondre à cette bêtise. Ma nièce, dit Fintac, à votre âge, il faut sçavoir écouter et se taire.’

Zoo wij, ondanks de schalksche vraag van 't lieve nichtje van

Fintac, er op gesteld blijven een keuze te doen, dan zij het onze eerste plicht, met den smaak van Sina's-appelen en perzikken ter dege vertrouwd te worden, door ze herhaaldelijk in de volheid hunner rijpheid en geur te proeven. Verkiest men den perzik, dan zegge men niet - op grond dat een der Sina's-appelen, dien men at, bitter en wrang was - de Sina's-appel is de bitterste en wrangste van alle vruchten; men zorge er voor matig te zijn en zich niet tien jaren lang dag aan dag zoodanig aan deze vrucht te buiten te gaan, dat men, gelijk de schooljongens zeggen, haar zich tegen eet. Wanneer men na zulk een onmatigheid ten laatste van diëet verandert, en een perzik in handen krijgt, is men natuurlijk buiten zich zelven van vreugde over de afwisseling; doch ik beweer, dat men met den nieuwen smaak in den mond niet de beste beoordeelaar is om aan de eigenaardige verdienste van den Sina's-appel, die ons in den winter en 't vroege voorjaar laaft en streelt, recht te doen wedervaren.

Sainte-Beuve heeft aanspraak op een onpartijdige, grondige studie, en ik hoop hartelijk, dat hij eens door een evenknie, volgens zijn eigen methode, zal gewaardeerd en verklaard worden. In menig opzicht is deze methode toch de eerlijkste en leerzaamste en zij verstrekt aan wijsgeeren en dichters de voortreffelijkste bouwstoffen. Het is waar, dat Sainte-Beuve niet met geloof en vurige overtuiging heeft aangedrongen op die belangrijke toepassingen van zijn degelijke en veelzijdige wetenschap, die zij menig wijsgeer zal doen maken, en dat hij zijn kennis niet heeft laten strekken tot de bevordering van de eene of andere godsdienstige of philosofische richting; doch dit is gelijk Matthew Arnold opmerkt, ‘gedeeltelijk een gevolg van zijn persoonlijkheid en karakter, doch meer van zijn tijdperk, omstandigheden en omgeving. Laat het genoeg zijn voor een man één behoefte zijner eeuw wèl gediend te hebben; en te midden van staatslieden en phrasenmakers naturalist te zijn geweest in een tijd toen het voor elk goed en blijvend werk in regeering en letterkunde noodzakelijk was, dat onze oude conventioneele beschouwingen aangaande de natuur der zaken in duizende richtingen hernieuwd en hervormd werden.’

CHARLES BOISSEVAIN.

Een onvergetelijke dag.

What the leaves are to the forest,
With light and air for food,
Ere their sweet and tender juices
Have been hardened into wood, -

Thát to the world are children; -
Through them it feels the glow
Of a brighter and sunnier climate
Than reaches the trunks below.
LONGFELLOW.

Het najaar van '68 was reeds zeer opgewekt geweest. Alle menschen hadden toen met kokarden, linten en strikjes van oranje- of driekleurige zijde geloopen. Men zag en vernam allerlei staaltjes van vaderlandslievende opgewondenheid. Een eenvoudige boer van ons dorp was naar ‘de stad’ gegaan, om een varken aan de stadswaag af te leveren. Bij het binnenrijden van de poort had hij zich verbaasd over de vele menschen, die er mooi gekleed op de been waren geweest, en waaronder geen enkele zonder een teeken van zijne vaderlandsliefde of oranjemin op pet of jas. Eenigen hadden hem iets toegeroepen, maar hij had het niet verstaan. Doch toen hij daarna omziende bemerkt had, dat eenige lieden op klompen achter zijn wagen aandraafden, had hij zijne paarden ingehouden - vlak voor een garen- en bandwinkel - en gevraagd: ‘Wat is 'r toch gaande?’ - ‘Wel Jannesmoat, dat zullen w'oe gauw duudelijk maeken, man!’ En in een ommezien had men de paarden bij den bek gevat, deze met oranjelint uit den winkel bestrikt, de wielen van den wagen bestrikt, den boer bestrikt, het krullende varkensstaartje bestrikt, en onder het gejuich van de lachende menigte was het de stad doorgegaan. - Ook vertelde men, dat Zijne Majesteit in burgerkleeding in den Haag wandelde en een straatjongen in 't voorbijgaan ‘Kees!’ riep, omdat de koning geen oranjestrikje droeg.

Maar hoe opgewekt ook, November is een slechte tijd voor kinderfeesten, althans op onze dorpen, waar men geschikte lokalen mist. Bovendien wat is een feest op het land, als het geen landelijk feest is? Daarom was Juni '65 beter dan het najaar van '68, en ik kan u verzekeren, dat menig dorpskind nog schik heeft, als hij denkt aan de Waterloo-pret.

De oudelui kregen hun deel in overvloed. In couranten, preeken, tijdschriften, verzen, werd heel wat gezegd van den Franschen dwingeland, den held van Waterloo, den band tusschen Oranje en Nederland, en ‘Neêrlands God.’ Maar daarna kwam de beurt aan de jeugd. Men hoorde en las niet dan van optochten, krentenbrood, feestzangen en versierde petten.

Nu rees de vraag op, of wij niet ook onze dorpsjeugd zouden laten feestvieren. Maar die vraag werd pas zaterdag uitgesproken en zondag was 't de eigenlijke feestdag. Geen nood! dan maar een paar dagen later pret gemaakt. Werkelijk vormde zich nog des zaterdags eene commissie, bestaande uit den pastoor, den predikant, den plattelandsheelmeester en twee notabele ingezetenen, Harm Blom en Garriet Veenman. Onmiddellijk gingen zondagmorgen na kerktijd inteekenlijsten rond. Zondagnamiddag zou de commissie eene vergadering houden; maandag alles in orde gebracht worden en dinsdag de feestdag zijn.

Men begrijpt, dat er maandag vrij wat moest geschieden. Moeilijk werd het vooral, daar, zooals in elke commissie, ook hier de meerderheid alles ‘bestig’ verklaarde en ‘dat ze zorgen zouden er dinsdag op hun tijd te wezen.’ Er moest bij de bakkers krentenbrood en koek worden besteld. De winkeliers moesten chocolade en suiker leveren. Eenige boeren werden uitgenoodigd, om voor de noodige melk en boter te zorgen: ‘goed,’ antwoordden de meesten, ‘moar 'k wil d'r gien geld veur hebben.’ De stad moest prentenboekjes, prenten, kokarden en strikken verschaffen. Er waren banken noodig, stoelen, tafels, vlaggen en vlaggestokken, ja, zelfs spelden voor de versiering van jurk of pet. Voorts moest de schooljeugd eenige liederen leeren of er repetitie van houden, en eenige duidelijke voorschriften ontvangen voor den feestdag. Er moest worden omgezien naar eenige reusachtige ketels; de vriendelijke hulp van een paar kloeke vrouwen worden ingeroepen voor chocolâmakerij, en eindelijk dienden eenige jonge boerinnetjes te worden uitgenoodigd, om te komen fungeeren als commissie voor de spijs en drank. Die maandag had schier te weinig uren. Maar

eer de late Junizon onderging, was toch alles zóóver gereed, dat alleen de vlaggen nog opgerold lagen in de pastorie en de vlaggestokken ongebruikt op het schoolplein. Dinsdagmorgen echter zouden in de vroegte eenige vlugge handen het werk ondernemen, om het schoolplein, en vooral den prachtigen lindeboom, die met zijn reuzenkroon heel het plein overschaduwde, in feestdos te hullen.

Nog nooit, zoo ver men zich herinnerde, was er eenig algemeen kinderfeest op ons dorp gevierd, maar nu het op touw werd gezet, toonde ieder zich er mee ingenomen. Zaterdagavond kwam ik bij Willem Berendsz, waar het gezin bijeenzat. Ik vertelde van het plan, dat mij ter oore was gekomen. Terstond verklaarde Berendsz: ‘Nou, doar bin 'k stark veur, da's 'n oarigheid!’ Natuurlijk verdiepten we ons in gissingen en berekeningen omtrent den loop en de kosten van het feest, en de ontzaglijke pret, die de kinderen zouden hebben. Hoe langer wij er over praatten, des te meer keek men elkander met een tevreden glimlach aan, en des te algemeener en nadrukkelijker werd de uitspraak herhaald, dat het ‘'n oarigheid was.’ - 't Scheen, dat dit woord alleen in staat was, om alles te zeggen wat men van het plan gevoelde en dacht. Want men hoorde het niet alleen in dezen kring, maar bijna ieder, die van de zaak vernam, stortte zijn bewondering, zijn blijdschap, wat niet al uit in dat ééne woord. Gij moet dit gezegde ook uit den mond onzer dorpelingen en dikwijls hebben gehoord. Gij kunt er anders niet half de kracht van gevoelen. Als onze dorpsgenooten de lente bewonderen; zich verheugen over de vlugheid van hunne kinderen op de school; als een schoon lied diepen indruk op hen maakt; een spreker hun beste aandoeningen wakker roept: de ruischende regen op de dorstige akkers hun in de ooren klinkt ‘als naderde de Heer’, komt er schier geen ander woord over hunne lippen dan dit ééne. Ze zeggen het luide en zacht, vroolijk en ernstig, snikkend van den lach en als ze met vochtig oog den vredigen doodslaap van een hunner lievelingen beschouwen. Bewondering, dankbaarheid, blijdschap, eerbied, zaligheid - beurtelings ligt dit alles in het woord. ‘'t Is 'n oarigheid.’

In welk eene spanning onze jongens en meisjes verkeerden tot dinsdagmorgen laat zich moeilijk beschrijven. Zagen ze elkander maar uit de verte, zoo werd luid roepend toch een woordje gewisseld over het feest. Op alle paden en wegen zag

men samenscholingen van kleine dreumessen, die met levendige gebaren en niet zelden onder hevig verschil van gevoelen, de zaak behandelden. Alle woorden, die ze hier en daar opvingen, brachten ze in verband met de feestelijke plannen. In allerlei dingen, die er niets mede te maken hadden, zagen ze voorteekenen en voorbereidselen van den grooten dag. Toen ze 's zondags eenige menschen met inteekenlijsten van huis tot huis zagen gaan, liepen ze onwillekeurig een eind weegs mee, bleven voor de woningen wachten, totdat de mannen er weer uitkwamen, en zetten zich vlak achter hen in beweging. Waarom en waartoe? - wisten zezelven niet.

'D'r is vergaêringe bij Garriet Veenman, 'k hebbe de pastoor al zien rieden,' zei 's middags om vijf uur een elfjarige jongen tot een troepje knikkerende kinderen. En daar het huis van Garriet in de nabijheid was, gevoelde ieder een onweerstaanbaren aandrang, om de knikkers in den zak te steken en dien kant eens uit te loopen. 'Nou, wat heb 'k oe ezegd? doar zitten ze!' sprak met niet weinig trots de boodschapper van zooeven. Ieder stak zijn neus eens door de houten tralies van het tuinhek voor het huis van Veenman, om zich van de waarheid te overtuigen. Toen keerde men tevreden terug.

'Lubbert!' zei er een uit den hoop, toen een boerenknecht hen voorbijkwam, - 'Lubbert, wat doen ze doar bij Garriet Veenman?'

'Heb ie dat nog niet 'heurd? Van daege wordt er bepoald, wa' veur kiender thuus motten blieven dingesdag. Kwoâ kiender meugen joa niet mitdoen.' - Werkelijk sloeg het troepje een oogenblik de schrik om het hart; wie hunner had een zuiver geweten!

'Neen, da's nou moar gekheid allemoale,' zei de knecht goedig, 'moar za 'k oe zeggen, wa' ze doar van de middag doen? Zie pruven de sukeloa en de krentenweg, of 't wel lekker genog is.' - Lachend ging hij weg, en ook de kinderen lachten bij de gedachte aan die smakelijke artikelen.

Gij kunt u niet begrijpen, hoe ze zwetsten en bluften op hetgeen ze wisten, gehoord of bemerkt hadden. Een ventje, bekend onder den naam van Harms Joapien, omdat hij de zoon van het commissielid Harm Blom was, voorspelde bepaald wonderen. - 'Hoe veule hef *oe* vaeder egeven? *Mienen* vief gulden!' zei hij met nadruk. 'En za 'k oe' reis wat vertellen? 'n Heele bult juffers en heeren koemen dingesdag uut de stad

by de skoele. Dan kriegen we riestebrij met botter en suker. En we goan 'n toertien rieden, noa de stad en weêr umme, allemoale in waegens, en 's oavens om negen uur goan we noar huus.' - De groote loop liet zich meeslepen. Maar een lange wijsneus stond er bij en zei boos: 'Leugens, allegelieke, dat Joapien kan liegen dat hie zwart wordt.'

En werkelijk - al beweerde Joapje: 'onze Kloasien (de boerenmeid) hef 't my zelfs ezegd' - werkelijk, als liegen zwart maakte, dan ware hij op dat oogenblik een neger geworden. Toch verzoek ik u, hem niet hard te vallen. Bij hem, als bij zoovele anderen, had het goede vooruitzicht de verbeelding ontzaglijk in werking gebracht. Ze betooverde de wereld en droeg hem telkens over in een land van wonderen. Na zaterdagavond vertoefde hij er nacht en dag. En hijzelf wist de werkelijkheid en zijne droomen niet goed meer uiteen te houden.

Eene heerlijke gelegenheid boden die dagen aan tot kleine plagerijen. Kleine Antje van Joapik Bouwer, een behoeftig arbeider, werd maandagmorgen wakker en stond weldra op bloote voetjes van het feest te vertellen, toen vader plotseling zei: 'Och kom, kiend, ik wete niks van 'n feest, dat heb ie moar 'edroomd; oe moeder weet 'r ook niks van!' En Antje pleitte zich de lippen droog, om uit allerlei omstandigheden te bewijzen, dat het toch waarlijk zoo was.

Zondagavond kwam Lubbert van Klaas Egge opgetogen te huis. Hij had voor het eerst gehoord van den feestdag, van linten op de pet, van kortom een hemel, die er dinsdag op aarde zou zijn. Maar zijn oudste zuster sprak: 'Wel, wel! oe wol 'k nou toch wiezer hebben, Lubbert! Zoo'n groote jongen! Geleuf ie dan alles, wat de kiender oe hebben veurejokt? 't is, joa, niks as malligheid.' En ofschoon hij zijne zuster niet vertrouwde, ging hij toch zóó ongerust naar bed, dat hij nog laat zijn vader wel had willen vragen: 'reis bij de noabers (buren) te goan en te heuren of 't leugen was of woarheid.'

'Nou boer en vrouwe.' Zoo sprekend en met een ernstig gelaat kwam de knecht van Meine Zoeters het woonvertrek binnen. - 'Nou boer en vrouwe, de groetenisse van domeneer, en dat er dingesdag niks van komt, omdat 'r gien sukeloa in de winkels is en de bakkers willen gien krentenweg maeken.' En kleine Trientien, die op eene stoof bij 't vuur zat te fantaiseeren over de wonderen, die op handen waren, klopte het

hart tegen de keel en de tranen sprongen in de oogen. Zoodat de medelijdende boerin met een bestraffing den plaaggeest wegzond.

't Was nu maandagavond. Hier en daar gingen eenige kinderen vroeg slapen: ‘dan is 't gauwer morgen,’ zeiden ze. Anderen staken het hoofd door de gordijnen van de bedstee en vroegen: ‘Vaeder, morgen mooi weêr?’ Sommigen konden den slaap niet vatten en zongen nog laat hun Wilhelmus eens over. Enkelen ook lieten zich nog even van de hooge bedstee zakken, om in nachtgewaad de deur te openen van de huiskamer - tot niet geringen schrik van moeder - en te vragen ‘of 't zundagsche goed al kloar lag.’ Maar eindelijk waren alle jonge oogen gesloten, en de verrukte zielen van onze dorpsjeugd zweefden vol weelde en zaligheid in het land der droomen.

Daar brak de morgen van den 20sten Juni aan, den ongeduldig verwachten dag. Ware er dien dag een Zendingsfeest gehouden, het verslag zou ongetwijfeld u hebben verteld, dat de Heer zichtbaar zijne goedkeuring aan de zaak gaf.

Want het was een morgen, die niet alleen maar een mooien, neen, een glansrijken, prachtigen dag beloofde. Een ochtendstond met een zachten nevel, overgaande in een morgen vol goud, licht en blijdschap. Met onzichtbare hand schoof de liefelijkste lentewind het dun gordijn der morgendampen weg, die in hun statig rijzen als voorzegden, dat zij heilige tooneelen u gingen ontsluieren. Het rijke, volle groen van de boomen in het rond; de sierlijke kroon van de heerlijke linde, die het plein voor de school geheel overlommerde; de slanke spits van den kerktoren, rijzende uit het jonge gebladerte van krachtige eiken - het verhief zich alles als met majesteit. Het blonk en praalde in het morgenlicht, het kwam schilderachtig uit tegen het reine en diepe blauw van den hemel..... O, hoe de velden lachten, hoe de vogelen zongen, hoe de ochtendwind lispelde door heesters en heggen..... Het was een morgen als trof nu eens een luid gejubel uw oor en uw hart, en dan weer een statige lofpsalm met plechtige akkoorden. Een morgen als Mendelssohn moet bezield hebben, toen hij het welsprekend morgenlied toevoegde aan zijne *Lieder ohne Worte*.

Maar nu handen en voeten gerept. De banken uit herberg

en kerktoren aangedragen en langs de vier zijden van het plein geplaatst. De vlaggen ontrold en aan de stokken vastgehecht. De ladders tegen de boomen en de school gezet en met het noodige touw in de hand naar boven geklommen. Vlug de speelplaats van de kinderen in een feestzaal herschapen, en vooral onze trouwe linde van alle zijden met de driekleur getooid. Zie! daar waait reeds de vlag hoog van den toren. Wat golft ze sierlijk, wat wappert ze vroolijk!

‘Hou, hou, Lammert! Veurzichtig 'n beetien. Ze doen de boom schaê!’ - ‘Hooger, Oarie! nòg hooger, nog 'n zettien! Zoo, maek nou moar vast!’ En flink stond onze grootste vlag recht op den top van den boom, nu eens krachtig de lucht slaande, dan eens als spelend en koozend zich neervleiende op de groene kruin.

‘Wat weêrslag, doen ie nou? Kom, Jan, ken ie onze Hollandsche vlagge nog niet?’ - ‘Hoe dat zoo, boas?’ - ‘Ei, jongien, mot 't blauw dan boven en 't rood onder? gauw ummedraeien!’

't Was half acht en alles kant en klaar. Gelukkig, want de kinderen waren reeds aangekomen langs den grintweg, de zandwegen en de ontelbare paden, die in ons dorp over weiden en langs akkers loopen. Verreweg de meesten waren reeds aanwezig. Natuurlijk waren ze voor dag en dauw opgestaan, veel te vroeg tot vertrekken gereed geweest en ook te vroeg vertrokken, - wie ware in staat geweest om hun ongeduld te bedwingen?

Ik wed, lezer, gij hadt er schik in gehad, als ge met mij een kijkje hadt kunnen nemen van de groepjes, die in de donkere schaduw van den boom stonden. Een bont gewoel van blauwe, rozeroode, witte, bruine jurkjes; schortjes van allerlei vorm en stof; haarlintjes van elke kleur; lakensche en bombazijnen buisjes; gestreepte, geruite en effene broeken en kielen. Werkelijk ‘'n oarigheid!’ Vooral ook, omdat ge het den armen kindertjes kondt aanzien, dat de moeders op het eerste gerucht van het feest met den meesten ijver aan 't wasschen, naaien, strijken en plooien waren gegaan.

Weldra sloeg de torenklok acht uur. De hoofdonderwijzer verscheen en achter hem de hulponderwijzer, beide in 't zwart, den hoed op en met een kleurig strikje versierd. De kinderen stroomden de school binnen, en toen ieder op zijne plaats zat, werd nog eens eene korte zangoefening gehouden. - ‘heel

zacht maar,' zei de meester. Het ging volmaakt. - Daar trad om negen uur de feestcommissie in de school. 'Kiek, kiek, de pestoor, de dokter, allemoale zoo'n mooi strikkien. Krek 'n roosien, blaedties van rood, wit en blauw, en 'n oranjehartien.' En zie, achter de commissie kwam een dozijn zestien- à twintigjarige boerinnetjes binnen, keurig in het zondagspak, het bontkleurige roosje vastgespeld op de borst, zij zelven rozen. Nieuwsgierigheid drijft nu de jongens van de achterste banken, om half op te staan en met uitgerekte halzen te zien, wat 'de maegies' in de hand hebben. Strooken oranjekleurig papier zijn het. Op de eene leest ge: 'Waterloo', op de andere: 'Voor Vaderland en Vorst'; op deze: '18 Juni 1815' en 'Holland leve' op die. De vriendelijke helpsters verspreiden zich door de school; tusschen de banken spelden ze de fraaie papierreepen om de armen der meisjes. Van de jongens vragen ze de petten en hoeden. Als om strijd worden die toegereikt, toegeworpen; weldra lachend en juichend weer versierd in ontvangst genomen

'Nou goan we vort,' was vervolgens de algemeene gedachte. Maar neen. Een van de commissieleden verzoekt stilte. Hij vraagt naar de beteekenis van de opschriften, die ze op arm en pet hebben gekregen. Enkele meisjes en jongens beantwoorden die vraag tamelijk goed. Daarop vertelt hij met weinige woorden, waarom het feest plaats heeft. Hij wijst op het geluk, dat ook zij, kleine Hollanders, smaken door den vrede dien het lieve vaderland geniet, en de vrijheid, waarin ons volk zich verheugt; vermaant hen om bij alle vreugde de zaak niet te vergeten, waarom klein en groot zich verblijden, en spreekt wel niet van 'den God van Nederland', maar roept toch ernst in het oog en op het gelaat onzer dorpsjeugd, door te gewagen van de goedheid des Scheppers, die de aarde bloeiend en heerlijk maakt, het vaderland zegent en het hart van goede kinderen verblijdt!

Gelukkig voor spreker en gehoor beide was de toespraak van den eerste kort. In het tegenovergestelde geval zou hij hebben ontdekt, dat dien dag vooral van de jeugdige aandacht niet te veel kon gevergd worden.

'En nu zullen we een mooien en vroolijken optocht gaan houden. Maar goed opgepast! Geeft elkander twee aan twee de hand. Neen, nog niet opstaan! Bank voor bank zal ik je verlof geven, om naar buiten te gaan. En buiten vooral goed

letten op hetgeen je gezegd wordt. Mooi en ordelijk loopen en mooi gelijk zingen! En luister, als er geroepen wordt: “halt!” dan moet je allemaal direkt blijven stil staan.’

Werkelijk werd er onder weg over het geheel flink aan het kommando gehoorzaamd.

Reeds was een gedeelte van den langen trein op den grintweg, toen de laatste tweetallen de school verlieten. ‘Halt!’ Nog even langs de rijen geloopen, tot orde vermaand, een kleinen strijd tusschen een paar twistende tochtgenooten bijgelegd, en voorwaarts ging het.

Het ‘Wien Neerlandsch bloed,’ 't ‘Wilhelmus’ en andere liederen wisselden elkander af, telkens achtervolgd door een luid hoezee! Men ging ‘het Dal’ door; den heuvel over, die deze buurt van de andere, Berghoek geheeten, scheidt, en hier, in de schaduw van huizen en boomen, werd rust gehouden. Er was wel behoefte aan wat verademing. Men had in een wolk van stof geloopen, opgejaagd door zooveel schuivende en sloffende kleine voeten. De warmte en het gezang hadden de keelen droog en de aangezichten warm gemaakt. Alle menschen in den Berghoek hadden het druk met de kinderen van drinkwater te voorzien. Kannen met water, kopjes, glazen en schoteltjes werden ijverig uit en in de huizen gedragen. Na een half uur was men genoeg verkwikt, om de terugreis aan te nemen.

Zie zoo, nu weer allemaal twee aan twee. De meisjes voorop, de jongens achteraan. En netjes loopen! Maar luistert eerst eens goed. Jelui kent allen den ouden baas Hamer wel, onzen ouden smid in het Dal. Welnu, Hamer was soldaat bij het Hollandsche leger in den slag van Waterloo. Hij heeft mee gevochten voor ons vaderland. Nu zullen we op de terugreis bij den ouden Hamer stil houden, en hem verzoeken buiten te komen. Dan moet je, zoodra je hem ziet, flink uit de borst roepen: ‘Leve Hamer! leve 't Vaderland! hoera! Natuurlijk met de petten en hoeden af. En vervolgens ter eere van baas Hamer eens heel mooi: “Wien Neerlandsch bloed” zingen! Goed begrepen?’ - ‘Joawel, joa!’ - en de voeten trappelden van ongeduld.

Weldra was men weer op weg, en eenige minuten later stonden de meer dan honderdvijftig kinderen in vier gelederen geschaard voor de smidse in het Dal. Een paar Commissieleden gaan binnen en verzoeken den oud-strijder, om daar buiten de

jeugd in de gelegenheid te stellen, hem op dezen vaderlandschen feestdag te danken en te begroeten. - Zwijgend en lachend treedt hij het huis uit. Alle hoofden ontblooten zich en ook de grijze smid ontdekt de dunne haren. En terwijl met petten en hoeden wordt gezwaaid, davert de buurt van de kreten: ‘Leve Hamer! leve 't vaderland! hoera! hoera!’ aangeheven door de kleine, herhaald door de groote dorpelingen.... Maar waar is nu onze oude man zelf gebleven? Hij is naar binnen gegaan te midden van het gejuich; men heeft het gezien. ‘Om 't schootsvel toch effenties of te doen,’ zegt hij, weer buitenkomende. Maar dit was een kleine leugen. Hij wilde de waterlanders niet laten zien, die hem in 't oog drongen, bij 't geroep van al die kinderstemmen. - ‘Koman, nou mot ik toch mien soldoaten toch ook spekteeren,’ zegt hij, en den gebogen rug zoo recht mogelijk houdende, loopt de zeventigjarige langs de rijen van de blonde en blozende jeugd. De onderwijzer geeft nu een teeken met de hand en heft ‘Wien Neerlandsch bloed’ aan, dat liefelijk en plechtig klinkt op dit oogenblik. Na afloop der inspektie belooft Hamer om het feest verder te komen bijwonen. De trein zet zich op nieuw in beweging, onder herhaalde kreten ter eere van den grijsaard; men trekt het Dal verder door en bereikt spoedig de welkome schaduw op het feestterrein.

In het Dal en de nabijliggende buurten was geen mensch in huis gebleven. Met de eene hand in een grijze wollen kous en de andere hand boven de oogen, kijkt Trientien, ‘'n olde weduwvrouwe’, rond of niet iemand haar aanziet en in de gelegenheid stelt tot ‘'n woordtien’. Maar ieder oogt nog de kinderen in de verte na. Daarom kijkt ook zij dien kant uit en roept zoo luid hare zwakke stem toelaat: ‘Och, minsen, minsen, wat 'n plezier veur die kiender van daege, wat is 't mien 'n oarigheid!’

Langs de zijden van het schoolplein, om den stam onzer linde, overal zaten de kinderen, rustende en de dingen afwachtende die komen zouden. Ieder had zich voorzien van zijn kopje of kom. Op verzoek namelijk der Commissie hadden de kinderen ieder een kopje van huis meegenomen, en enke-

len hadden gezorgd voor een stuk aardewerk van aanzienlijken omvang.

Daar kwamen de weldoensters aan, de leden der vrouwelijke spijs- en drankcommissie, met chocola, ketels vol, en koek op groote ‘priesenteerblaeden’. Ik verzeker u, dat ze het druk hadden met de dorstige en hongerige schaar, die zich om haar heendrong. Ware niet onmiddellijk het kommando gegeven: ‘Ieder moet op zijne plaats blijven en zijne beurt afwachten; allemaal zitten; niemand mag staan!’ - dan zouden ze stellig verlegen zijn geworden onder al die grijpende handen en al 't geroep en gedrang.

Nu de kinderen bleven zitten, ging het beter. - ‘Stille moar, moatien, d'r is nog veul meer koeke’, troostte eene van de spijzigsters een zesjarigen dreumes, die begon te schreien, omdat zijn vóórman het laatste stuk van het blad nam. ‘Oafien, ik hebbe moar zoo'n klein koppien en Jantien hef zoo'n groot kommegien,’ klaagde met ijselijk hangende lip een klein meisje, terwijl ze haar kopje liet zien. Maar de vriendelijke schenkster sprak: ‘Joa, moar kiek ereis, oe koppien schenk ik vol en Jantiens niet,’ terwijl Jantien een geruststellend knipoogje kreeg. - ‘Heur 'reis, onze Geertien!’ fluisterde een schooljongen in het oor van zijne oudere zuster, die met een grooten ketel in de hand naar hem luisterde, - ‘heur'reis, die Berend van doove Teunis hef eerst sukeloa van oe 'had en nou loopt hie stillegies noa d' oandere bank en vroagt van Maregien nog 'reis.’ - ‘Joa,’ was 't antwoord, ‘'k hebbe 't ook wel 'ezien, moar kiek 'r moar niet noa, 't is zoo'n aerm kiend!’

Uit mijn eigen schooltijd herinner ik me, dat ik op een snikheeten namiddag in onze smoorheete Latijnsche school Virgilius zat te vertalen (mocht het soms Virgilius niet zijn, dan was het een ander Latijnsch dichter), en de beschrijving van een gastmaal las, waarop de aanliggenden de lippen in den vollen beker lieten zwemmen. Nog gevoel ik, hoe ik, zoo warm en dorstig, het wijndrinken dier oude feestvierders mij als bijna de hoogste zaligheid dacht.

Die herinnering kwam bij mij op en deed me glimlachen, toen ik daar onze dorpsjeugd zag smullen, slurpen, zwelgen van de lekkere chocolade. Ge moet ook denken, dat velen van die drinke-broêrtjes en zusjes dezen drank beter van hooren zeggen dan van ondervinding kenden. Ook was koek een alles behalve dagelijksche kost; krentenbrood hadden velen ette-

lijke malen - gezien: de glasruiten bij den bakker hadden steeds behoorlijk scheiding gemaakt tusschen de begeerlijke neuzen en monden en het smakelijk gebak. En nu - 't is bijna ongeloofelijk! - ge hadt het maar voor 't nemen en eten; ze brachten het u bij bladen vol; ge naamt van alles zooveel, dat ge moest zeggen: ‘neen, dank oe, nou 'reis wachten!’ - Baas Hamer verklaarde ronduit, toen hij dat volop genieten zag: ‘'n old minse wordt er jonk van!’

‘'t Was wel goed, als we nu de kinderen maar wat lieten spelen,’ meende een lid van de Commissie. - ‘Wel zeker,’ zei een ander; ‘maar ook zonder onze permissie maken ze al vast een begin, zooals ge ziet.’ - Werkelijk deden knikkers, tollen en springtouwen reeds drukken dienst, en hadden eenige groepen spelletjes georganiseerd. Waar het spel van zelf vlotte, liet men het zijn gang gaan. Waar het kwijnde, werd een handje geholpen om het aan den gang te brengen. Hier werd een blindemanspelletje op touw gezet, daar haasje-over aangeraden, ginds werd door een tiental jongens en meisjes een geregelde hardlooperij gehouden, waarbij ze twee aan twee naar de overwinning dongen; elders danste men lustig zingend een patertje. Ook waren er eenige spelen afzonderlijk voor de grootste jongens: geblinddoekt naar een hangende flesch slaan, aardappelrapen en zelfs zakloopen. Depotsierlijkste tooneelen zag men hierbij en verrukkelijk klonk het uitbundig gelach. Bij de meeste dezer spelen ging het zeer ernstig toe; de jongens spanden zich in. 't Wàs dan ook volstrekt geen gekheid. Bij elke groep stond een Commissielid, gewapend met papier en potlood, om behoorlijk punten aan te teekenen en de namen der overwinnaars op te schrijven. Ieder winner zou aan het eind van het feest een prijs ontvangen. Er waren jongens, die hun buizen en kielen uittrokken; anderen probeerden, of het op kousen niet beter ging dan met schoenen aan.

Nadat men gedurende ruim twee uren op allerlei wijze de dolste pret had gehad, luidde het kommando: ‘Ieder weer op zijne plaats!’ Er verliepen eenige minuten, voordat elk aan dit bevel had voldaan. 't Was duidelijk, dat men zich geweld moest doen, om het spel te staken. Zoodra allen zaten, werd er gezongen. En nu bleek het zonneklaar, dat de vreugde van die kleinen ontzaglijk aanstekend werkte ook bij de grooten. Daar waren volwassenen die, in het midden van den kring, met opgeheven armen de maat sloegen en met luider stem mee-

galmden. Niet één stellig was er onder den drom van menschen, die het schoolplein omringden, die niet luid of zacht met het gezang instemde.

Ketels en presenteerbladen kwamen nu weer voor den dag en gingen rond. Al heeft hij al vrij wat op, een kind is ‘zóó niet’ of hij lust altoos nog wel wat lekkers. Ofschoon ik ter eere van den ijver der schenksters en den drinklust van onze jongens en meisjes moet zeggen, dat enkelen bedankten en om water vroegen. Lang overigens hield men het zittende niet uit. Men had eenmaal den smaak van het spel. Ook was menige wedstrijd onbeslist gebleven. Een oogenblik slechts en een Jan liep weer tegen een Berend, en men juichte op nieuw ter eere van den winner. Men zag weer een geblinddoekt ventje een vrouwelijk makkertje bij de jurk grijpen; men hoorde de omstanders roepen: ‘Roaden, wie is 't?’ en als hij een verkeerden naam noemde: ‘Mis, moat, mis!’ Alles was op nieuw in vollen gang.

De leden der Commissie liepen rond, regelend en orde bewarend, en - lachten. De onderwijzers waren in alles den kinderen behulpzaam en lachten. De kinderen zelven?..... een oogenblik mocht er een pruilen om eene scheur in de jurk; en mocht een jongske in het zweet van zijn aangezicht een spel verliezen en den winner een ribbenstootje geven; een derde mocht gedurende vijf minuten zijn broek beweenen, waarover ‘'n gemiene jongen’ chocola had gestort - het verdriet ging niet diep en duurde niet lang. Hun mond, hun oog, hun ziel lachte heel den lieven Junidag.

Ziet eens, hoeveel mannen en vrouwen in 't rond. Ge kunt er op aan, dat in huis en op 't veld alleen het allernoodzakelijkste gedaan wordt. Iedereen wil eens gaan kijken. Men dringt, men staat op de teenen en - lacht. Daar vóóraan staat Peter Luiks, een stug en onvriendelijk man, die meestal wat te bedillen en te klagen heeft Maar 't is hem aan te zien, dat ook bij hem van daag het zonnetje van binnen schijnt. Hij heeft de klep van zijn pet over de oogen getrokken, om het felle zonlicht te weren; zijn handen leunen op de greep van een schop, die op den grond rust, en om beter te kunnen zien staat hij boven op één uitgetrokken klomp. - Krak, zegt het geïmproviseerde bankje; de klomp is stuk. ‘Wel, blikstiens!’ zegt Peter verrast. Maar toch lacht hij.

De uren schenen dien dag vleugelen te hebben. Het was vijf uur, en men zou gezworen hebben, dat de klok van drieën ‘nog niet kold was.’ Het werd hoog tijd, vond men, om als begin van het einde, de prijzen uit te deelen aan de overwinnaars. Maar het was nu een zwaar werk, om de noodige stilte te verkrijgen. Vele stemmen maakten echter den arbeid licht. ‘Stille, kiender!’ vermaande deze. ‘Zwiegen, maegies!’ riep gene. ‘Stilte!’ gebood de basstem van onzen pastoor, terwijl hij glimlachend het hoofd schudde over de onvermoeide en speelzieke dartelheid van de jeugd.

Toen echter een van de Commissieleden op een stoel ging staan, met een stapel kleurige boekjes onder den arm, en riep, dat hij de prijsuitdeeling ging houden, werd alles muisstil en de winners drongen met armen en schouders naar voren. Met korte toespraken en onder luide hoera's ontving ieder zijn prijs. ‘Nu spijt het mij toch,’ zei daarna de uitdeeler, ‘dat er zoovelen niets hebben gekregen. Kijk! nu gaan die winners straks vroolijk heen; ze komen tehuis en zeggen: Moeder, zie eens hier! Vader, dit heb ik gekregen. En de anderen komen in huis en hebben niets. Vindt je dat ook niet onplezierig?’ Hij zweeg en keek rond. En 't was een tal van jonge gezichten aan te zien, dat de zaak hun vrij wanhopig voorkwam. Maar daar bukt de vrager en neemt van een buurman een zwaar pak aan, altemaal platen en prenten. ‘Stelt je maar gerust, kinderen! Niemand gaat naar huis, of hij neemt wat moois mee.’ - Rechts en links deelt hij de prenten uit, en als met een tooverslag is de eenigszins verslagen hoop veranderd in een juichende warboel van dringende, schaterende, grijpende en dankende kinderen. - Nog een woordje tot slot en tot afscheid, en de reis naar huis wordt aanvaard.

De jeugd verwijderde zich langs verschillende wegen en paden. Maar nog lang hoorde men van nabij en van verre het gezang en gejuich. Telkens bleven de onderscheidene groepjes, die naar ééne buurt huiswaarts gingen, bij elkander staan om de prenten te bekijken, of te bluffen op 't aantal kopjes, die ze gedronken en de massa krentenbrood, die ze gegeten hadden. Ook was er in enkele dezer reisgezelschapjes een guit, die in 't midden van den kring ging staan, en even als het Commissielid op het schoolplein, toespraken hield en voorging in het ‘hip,

hip, hoera!’ wat luide en schaterend bijval vond. Hoe lachten die kinderen langs de lachende velden.

Onder den lindeboom - waarin den ganschen dag het goud en het groen hadden gedarteld boven de hoofden der kleinen - stonden de leden der Commissie, de vriendelijke helpsters en de onderwijzers. Men was algemeen stil na die groote drukte, en ieder gevoelde vermoeidheid. Toch verdreef het gevoel van moe te zijn, den trek van welbehagen en innig genot van geen enkel aangezicht. Men ging aan 't opruimen, inhalen en bergen van al wat 's morgens was aangedragen. Eerst hielp men een handje aan 't een of ander, daarna vergenoegde men zich met aan te wijzen, wat hier gebracht en daar moest geborgen worden.

Op voorstel van den predikant ging men wat uitrusten in de pastorie. De hoogopgeschoven ramen brachten frissche lucht in de kamer, die men intrad, en de namiddagzon wierp schuinsche stralen er binnen, die vredig gleden en glommen langs de eenvoudige meubelen, en het bruin van den vloer helder rood verfden. Den pastoor werd de eereplaats aangewezen; de anderen zetten zich vervolgens neder. Hoe rustte dat uit! hoe verkwikte die stilte! hoe verkoelend en lavend smaakte het glas wijn!

Onwillekeurig vertelde ieder de ontmoetingen en tooneelen, die hem gedurende het feest hadden getroffen, ofschoon ieder ze reeds in den loop van den dag aan meer dan één der aanwezigen met kleuren en geuren had verhaald. Maar wie wenschte er niet nòg eens van te spreken, en wien verdroot het om nòg eens te luisteren? Was van het gehoorde en geziene het hart dezer groote menschen niet vol?

Er werd verteld van ‘bakker Hein's kleine Jantien,’ die 's morgens bij den optocht zóó vermoeid was geweest, dat ze niet langer kon loopen; twee van de grootste jongens hadden toen de handen ineengelegd en op dien draagstoel was ze teruggekomen. - Er werd gevraagd, of men wel gelet had op ‘'n klein jongien, 'k geleuve, dat 't 'r iene was van Oaldert Karkstra, van 't hooge pad.’ Hij was in den namiddag op den grond gaan zitten, met den rug tegen den stam der linde. Zijne oogen waren al kleiner en kleiner geworden, en eindelijk was hij in diepen slaap gevallen. ‘'t Was mien zoo'n vrendelyk gezichte, dat kiend zoo rustig in sloap by al dat geroas,’ zei eene onzer boerinnetjes. - Men verhaalde, hoe geweldig men had moeten lachen om een meisje, dat waarschijnlijk nog nooit

blindemannetje had meegespeeld. Zij had het allereerst den doek voor de oogen gekregen en daarop een van de anderen beetgepakt. Maar toen men haar vertelde, dat ze nu moest zeggen, wien ze vasthield, was ze heel boos geworden en had ze uitgeroepen: ‘Dat kan joa gien minse oe zeggen, as hie 'n doek veur de oogen hef!’ - Men had gezien hoe driftig Tijs van ‘Doavid uut de Boomhof’ geweest was, toen hij, na drie jongens in het aardappelrapen de loef te hebben afgestoken, zelf door een vierde van de baan werd geknikkerd. Hij was zoo kwaad geworden, dat hij de mand met aardappelen van den winner had omgeschopt. - Men luisterde naar 't geen iemand vertelde van Gerrit Mulder, die zóó opgetogen was geweest toen hij de grootste hardlooper bleek te zijn, dat hij met opgeheven handen had uitgeroepen; ‘O Meister! o jongens! wa' bin 'k bliede!’

Men lachte. Men moest lachen, 't zij men wilde of niet. Enkelen lachten, dat hun de tranen langs de wangen biggelden. Ik geloof wel, dat het voor een groot deel de uitwerking was van de grappen, die men had gezien of nu vernam. Doch ten deele was deze vroolijkheid eene vrucht van alles wat er dien dag gebeurd was. Men had zelf zooveel mede genoten van het genot van de kinderen, dat men te vergeefs beproefde het onder woorden te brengen. Woon het zelf eens bij, zie en hoor, dat de kinderen van uwe stad, uwe buurt, uw dorp zulk een onuitsprekelijke pret hebben, zoo'n feestdag zonder wederga, een dag die van den morgen tot den avond één lied, één lang gejuich is, - zie en hoor dat, en al zijt ge de zwartgalligste mensch van de wereld, het zingt en juicht in uw binnenste mee. Ik was getuige van het feest, en ik vergeet dien dag nooit!

Wiens verbeelding was in staat, om 't alles te omvatten, wat het kinderlijk hart gevoelde, wat zijn oor vernam en zijn oog zag, toen de school met vlaggen was getooid en vlaggen ook prijkten op de linde, de lieveling van oud en jong - toen ‘de schoelhof’ (het schoolplein) was omgetooverd in eene mooie groote kamer met banken en tafels; - toen op een gewonen dag in de week de onderwijzers gekleed waren in het zondagspak en versierd met kleurige strikken; - toen zijzelven den heelen lieven dag vrij en vroolijk waren en de beste kleeren aan hadden; - toen de groote menschen en de deftige mannen van het dorp met hen dansten en zongen; - toen ze krentenbrood en chocolade kregen, niet ééns, maar twee-, driemaal, ‘zooveul

as oe moar lustte!' - Het stoutste sprookje was werkelijkheid geworden. Men vertoefde uren lang in Luilekkerland. Één dag was de hemel op aarde.

Er was eene arme vrouw, wier zoontje het feest had bijgewoond. Die moeder sprak ik den volgenden dag. Ze zei me: Och, och, onze Willempien hadde zooveule te proaten; d'r was gien ende oan. Veurdat hie op bedde goeng, zat hie doar op 't drumpeltien van de buutendeure. Of hie wat vermeuid was, weet 'k niet, moar op 't lest was hie stille. 'k Geleuve, 't knoapien was tot boven toe vol van 't pleizier. Moar toe hie op bedde lag en zien moeder goê nacht wenschte, toe zeidie: 'Moeder, zoo'n dag komp er toch zeker nooit weêr, watte?'

Waarom toch laten zoo dikwijls onze landgenooten in stad of dorp een jaar voorbijgaan, zonder een feest te bereiden aan hunne kleine medeburgers, hun erfgenamen en opvolgers in het ernstig werk en den ernstigen strijd des levens? Dat moest nooit en nergens plaats hebben. Zorg ieder jaar voor een feestelijken, genotvollen dag, en gij bewijst een onschatbare weldaad, die vruchten draagt gedurende vele, wellicht alle jaren van menig leven. In het gemoed van een aantal kinderen wekt ge het gevoel van en het geloof aan de weldaad van 't leven, de heerlijkheid der aarde, de vriendelijkheid der menschen. Wie weet, of bij onze knapen en meisjes, die heden juichten en sprongen, niet in later en moeilijker dagen zich de kracht zal openbaren van dezen éénen zaligen, heiligen dag, waarop aarde en hemel, God en de menschen hun lachend en liefderijk te gemoet kwamen. -

Ook het gezelschap in de pastorie ging uiteen. De schemering viel en de starren verschenen allengs in grooter aantal in de blauwe, smettelooze lucht. Ik ging de koelte van den avond genieten, en wandelde langs het schoolplein, waar nu de nachtelijke schaduw zich legerde en de linde als in een plechtig zwijgen haar kroon ten hemel beurde. Onwillekeurig liep ik het plein op en stond ik stil onder den boom. Gelijk menigmaal twee geheel tegenstrijdige aandoeningen ons aangrijpen, zoo maakte ook op dat oogenblik eene wonderbare mengeling van gewaarwordingen zich van mij meester. Ik hoorde op nieuw het gerucht van de kinderstemmen, die hier hadden weerklonken, en tegelijkertijd gevoelde ik het stille, statige, indrukwekkende van den schoonen avond. 't Was alsof het kinderlied nog was blijven hangen tusschen het groen en nagalmde

n de takken der boomen. 't Was alsof dat lied nog wegster vende was en met den suizenden avondwind ineenvloeide, om als met een dankgebed, een lofzang den dag te besluiten. Allerlei gedachten en wenschen rezen onwillekeurig bij mij op. Ik dacht aan de toekomst; aan onze jeugd, eenmaal opgegroeid tot mannen en vrouwen, de hoop van gemeente en vaderland. Mijn wenschen tooverden mij de liefelijkste tooneelen van eendrachtig volksleven voor den geest.....

Toen ik het schoolplein verliet, haalde ik een bejaard man, een boer uit onze buurt, al wandelende in. Ik herkende hem in de schemering aan zijne stem. Samen liepen we voort. En hij vertelde: ‘Ik dochte zoo in 't vortloopen: wat is 't 'n goed dink, zoo'n kienderfeest. Al wat 'n minse veur 'n kiend zien genugen doet, is 'n dankboar wark, en 't is noatuurlyk um de kiender begint. Moar 't is ook zoo goed veur ons allemoale. 't Liekt mien zoo nuttig veur d'ienigheid. Da' z' allemoale zoo gelieke zingen en speulen, d'aarme en de rieke kiender, de Roomschen en de Griffermeerden, en dat alle minsen dat zien en heuren, kiek, da' viend' ik zoo'n oarigheid!’

Zoo sprak hij, en met een ernstigen glimlach reikte hij mij de hand ten afscheid.

Cheribon, Sept. 1871.

P. HEERING.

Een oudejaarsavond-praatje.

Daar zaten ze weder op den stillen oudejaarsavond te zamen, de beide oude trouwe vrienden, stevige vijftigers, de zestig al vast naderende; daar zaten ze, als vele malen voor dezen, in langvervlogen tijden nagenoeg geregeld elk jaar, later meer bij geval, om nog eens de uitvaart van het scheidende jaar met elkander te vieren. Eenige dagen geleden had Barend van den Heer en Mevrouw v.O. eene deftige invitatie ontvangen om Zondagavond aan een oesterpartij te komen deelnemen; hij had zonder bedenken bedankt. Gisteren had nicht Suze laten vragen of oom familiair op oblieën met warmen wijn wou komen; het zou haar man en de kinderen zoo'n pleizier doen. Hij had half besloten het vriendelijk verzoek aan te nemen. Daar was van morgen Dirks briefje gekomen: ‘ik ben van avond alleen, komt gij?’.... en zijn besluit was genomen. - Het schaakbord was achteruit geschoven, de stukken stonden in 't wilde op en naast het bord. Zij hadden de stoelen iets nader aan den open haard gerukt en keken in het vroolijk vlammend vuur. De drie pitten van de gaskroon boven de tafel, niet ten volle geopend, verspreidden een helder maar getemperd licht door het gezellig vertrek, half huishalf studeerkamer. De zware groendamasten overgordijnen sloten de kou en het gedruisch der buitenwereld af. Tegenover de vensters werd het muurvak gedeeltelijk ingenomen door een mahoniehouten boekenkast, waar Dirk zijne lievelingsauteurs geschaard had. Zijne wetenschappelijke bibliotheek had hij in de werkkamer daarnaast. Op het grijsbruine behangsel, met lichtgroene vakbanden afgezet, prijkten platen, producten van Engelsche en Hollandsche kunst; aan een paar keurige teekeningen van moderne meesters was het beste licht gegund; statuetten op consoles tegen den muur bevestigd, braken de stijfheid der hoeken van de vierkante kamer. De pendule op den marmeren

schoorsteenmantel vertoonde het statige beeld in brons van Pallas Athene, zittende als ter rust na volbrachten strijd, speer en schild achteloos met de linkerhand gevat houdende, in de rechter de Overwinning dragende.

De gastheer, al was hij te huis, al was hij maar een oud vrijer, al belette niets hem, de grillen der gemakzucht op te volgen, was netjes in de kleeren: omdat hij zich voor niemand had te geneeren, had hij tot regel aangenomen, het voor zich zelven te doen. Hij was fijn gevormd van leden, maar had die gezetheid, die op dezen leeftijd teeken is van eene goede gezondheid en een opgeruimd gemoed. De frissche gelaatskleur stemde daarmee samen, vriendelijkheid sprak uit de bewegelijke oogen, om de lippen plooide zich doorgaans een nauw merkbaar glimlachje, het gladde ronde voorhoofd scheen hooger dan het was, doordat het zich in een kalen kruin verlengde.

De gast was in vele opzichten zijn tegenbeeld. Ofschoon zij van gelijke grootte waren, scheen deze veeleer lang en schraal. Men kon hem aanzien, dat de zorgen des levens hem niet waren voorbijgegaan. Haar en baard waren sterk grijzende, de gelaatskleur was mat, de dunne, meestal dichtgeknepen lippen deden denken aan overleg en vastberadenheid; de oogen scholen achter een stalen bril, maar konden soms uit dien schuilhoek een scherpen blik werpen, dien het niet velen gegeven was door te staan. Men zou zeggen, dat het bewegelijkste deel van dat gelaat het breede, bleeke voorhoofd was, waarop de rimpels en plooien af en aan gingen.

Hunne levenswegen hadden zich beurtelings tot elkander gevoegd en van elkaar verwijderd, sedert de eerste kennismaking der knapen op de kostschool van van Wijk te Kampen. Maar hunne jongensvriendschap, daar gesloten, was met hen opgegroeid en, onder alle omstandigheden, bij afzijn en samenzijn, onder lief en leed, vaster en inniger geworden. Dirk was van het instituut naar de latijnsche school en naar de Leidsche akademie gegaan en had zich toen te Amsterdam als advocaat gevestigd. Hij had sedert lang praktijk zooveel hij begeerde, maar hij was zeer keurig op zijne clientelle en was daarmee het gevaar ontgaan van de slaaf van zijn beroep te worden. Waarom hij ongetrouwd was gebleven, was dikwijls gevraagd, maar nooit beantwoord. Hij zelf had de al te onbescheiden vragers afgescheept met de bewering, dat hij zijne idealen te hoog had opgehangen. Maar daar school een geheim achter, dat alleen

zijn trouwe vriend kende. Zoo leefde hij dan voor zich zelven, doch niet eenzelvig. Hij had open oog en oor voor de wereld om hem heen; 's zomers reisde hij veel; te huis omringde hij zich met de schatten van wetenschap, kunst en literatuur. Hij was tevreden met zijn lot.

Barend was van kind af bestemd geweest voor den handel Hij had zich op verscheidene kantoren, ook buitenslands, gevormd en was bij zijn meerderjarigheid opgenomen in eene oude, respectable firma te Amsterdam. Kort daarna was hij gelukkig gehuwd, maar had zijne vrouw na eenige jaren aan de tering verloren. De opvoeding zijner eenige dochter was van toen aan zijne zorg en zijn lust geworden. Ook haar had hij gelukkig gehuwd mogen zien, maar ook haar had de erfelijke kwaal der moeder vroeg naar het graf gesleept. En toen iets later ook de vader zijner kleinkinderen aan eene hevige ziekte bezweken was, had hij wederom de zorg voor de beide weezen op zich genomen. In zijne zaken had hij voorspoed gehad; hij was een vermogend man, schatrijk, zeide de wereld, en men vroeg wel eens, wat hij er aan had, om nog altijd voort te sloven. Maar hij had het zich ten plicht gesteld, om de oude firma in hooge eere te houden, tot den dag dat hij haar, zoo God hem het leven gunde, aan zijn kleinzoon zou mogen overdragen. Een leven zoo vol zware beproevingen had reeds vroeg een ernstigen plooi aan zijn karakter gegeven. Hij was wel niet zwaarmoedig, maar zwaartillend. Streng jegens zich zelven, was hij ook wel eens veeleischend jegens anderen. Zijne liefste ontspanning was de omgang met zijn ouden, trouwen vriend.

Zoo zaten zij bij elkander.

- ‘De fortuin is u voor 't laatst van 't jaar nog eens gunstig geweest’, zeide Dirk, een blik achterom op het schaakbord werpende. ‘Was ik in 't begin van 't spel niet zoo haastig geweest, mijn witten raadsheer tegen uw paard te ruilen, gij hadt mij niet zoo spoedig mat gekregen.’

- ‘Gij doet als de geschiedschrijvers, die ons willen vertellen wat er gebeurd zou zijn als niet gebeurd ware wat gebeurd is. Denk eens, als Benedetti eens niet in last gehad hadde, om bij Koning Willem op garantie aan te dringen.’

- ‘Gij hebt *ma Mission en Prusse* gelezen? Wat zegt gij er van?

- Ik heb mij geërgerd.’

- ‘Ik acht het het merkwaardigste boek, dat de Europeesche pers in 1871 geleverd heeft.’

- ‘Zeg liever, het immoreelste!’

- ‘Waarom?

- Het boek heeft op mij een diepen treurigen indruk gemaakt. Ik laat daar, dat de auteur met onbegrijpelijke naïveteit doet uitkomen en zelfs met bewijzen tracht te staven, dat hij jaren lang aan het Berlijnsche hof geene andere rol te vervullen had, dan die van spion. Trouwens, de enkele malen waar hij zelf handelend optreedt, begaat hij zulke groote blunders, dat zijn gouvernement volkomen gerechtvaardigd is, dat het de draden zijner politieke intrigues te Parijs in eigen handen hield....’

- ‘Hoe meent gij dat?’ viel Dirk in.

- ‘Denk maar aan het befaamde ontwerp-tractaat betreffende Luxemburg en Belgie, waarvan de openbaarmaking in de *Times* bij het uitbreken van den oorlog verleden jaar zooveel geruchts gemaakt heeft. Hoe verdedigt hij het? Hij erkent, het in het kabinet van von Bismarck tusschen 15 en 30 Augustus 1866 te hebben geschreven; hij erkent, het zelf te hebben geformuleerd, maar beweert, het te hebben gedaan ten gevolge van gesprekken met von Bismarck, om aan de denkbeelden en insinuatiën van dezen een bepaalden vorm te geven en zoo als hij zegt, “en quelque sorte sous sa dictée.” Tot zoover alles goed en wel. Maar kunt gij u de onnoozelheid verklaren, die het document in handen laat van den Pruisischen minister? Begrijpt gij de nog grootere onhandigheid om het te schrijven op een vel papier, dat met den stempel der fransche legatie geteekend is? Of liever, voelt gij niet de zwakheid eener verdediging, die over dit feit heenglijdt? Sinds wanneer is het stijl, dat de vreemde gezant, die een minister komt spreken, officiëel papier in zijn rokzak medebrengt voor 't geval, dat er iets opgeschreven zal moeten worden?’

- ‘Ik kan dit raadsel evenmin als gij oplossen. Maar de domheden van Benedetti verklaren nog niet uwe kwalificatie van zijn boek.’

- ‘Gij hebt gelijk. Onder de versche lezing van de bladzijden, waar dit incident behandeld wordt, heb ik mij laten afbrengen van 'tgeen ik eigenlijk zeggen wilde. En dat was dit. Het boek is een verweerschrift, dat in het licht moet stellen, met hoeveel trouw en eerlijkheid en beleid de fransche gezant zijne taak aan het Pruisische hof vervuld heeft. Het

onthult daartoe de geheimen der diplomatie, de gevoerde vertrouwelijke gesprekken, de gewisselde brieven. Welnu, wat is de som van den inhoud dier openbaringen? Ik spreek nu niet van het bekende incident van Ems: voor mij ligt de beteekenis van het boek in de diplomatische onderhandelingen, die daaraan sedert 1864 zijn voorafgegaan. Met een cynisme, alsof het niet meer gold dan eene eenvoudige handelsoperatie, worden daarin de kansen gewogen van een roofstelsel op groote schaal: hoever de een gaan kan zonder den ander al te zeer te hinderen, op welke compensatie de ander zou mogen rekenen, als de een zijn doel bereikte, welke steden, welke landschappen, welke vreemde staten voor zulke compensatie in aanmerking zouden komen.'

- 'Welnu, komt u dat zoo vreemd voor? Is niet de oorlog van het begin der wereld af geweest het stelsel van den georganiseerden, gewettigden roof?'

- 'Ik weet dit zoo goed als gij. Maar wat mijne verontwaardiging opwekt is, ik moet het woord nog eens gebruiken, dat gruwelijk cynisme. Of Benedetti in dat onderhoud van Augustus 1866 gezegd hebbe: "Gij moet ons toelaten en helpen België te nemen", dan, of von Bismarck gezegd hebbe: "neem België, ik zal u desnoods helpen", is mij volkomen onverschillig. De een heeft het gezegd, de ander heeft het aangehoord, en bij geen van beiden is het opgekomen, of hun gesprek iets anders was, dan de samenspanning tusschen twee boeven, waarvan de een zegt: ik ga bij mijn buurman inbreken, gij moet mij helpen, of de ander zegt: ga gij bij mijn buurman inbreken, ik zal op de wacht staan. En aan zulke handen is het lot der volken toevertrouwd.'

- 'Gij moest lid van den vredebond worden.'

- 'Och, scherts nu niet. Geen vredebond kan hier of ergens baten. Het kwaad ligt dieper, oneindig dieper. Waar zulke verdorvenheid in het gemoed huist van de hoogstgeplaatsten van de leiders der volken, wie zal daar nog den staf durven breken over den gewonen straatroover?'

- 'Het is het oude lied: "on respecte un moulin, on vole une province." Met dat al is er van het plan niets gekomen, waarschijnlijk wel omdat de compères elkander in 't eind niet vertrouwden. Integendeel hebben zij, zooals men dat meer ziet, onderling twist gekregen. En de keizer der Franschen heeft voor zijne oneerlijke politiek zwaar geboet.'

- ‘En zijn arm volk met hem, ik weet het....’

- ‘Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi’, sprak Dirk voor zich zelven.

- ‘Ik weet het,’ ging Barend voort. ‘En wie weet welke Nemesis vroeg of laat Pruisen achterhaalt.’

- ‘Discite justitiam moniti nec temnere divos!’ viel Dirk weder in.

- ‘Maar ik vrees, dat het schandelijk beginsel, dat bij de Europeesche diplomatie voorzit, daarmede nog niet uitgeroeid zal zijn. En wie weet, hoe spoedig het plan op nieuw zal worden opgevat.’

- ‘Hoe zoo?’

- ‘Hoe zoo? Frankrijk en Duitschland zullen vroeg of laat weer goede vrienden moeten worden. Maar Frankrijk zal het verlies van Elzas en Lotharingen nooit kunnen verzetten. En Pruisen zal Elzas en Lotharingen nooit weer goedschiks teruggeven. Welnu, wat belet, dat het oude compensatieplan weer opgedolven worde. Het Fransch-sprekend België worde in Frankrijk ingelijfd en de nationale ijdelheid zal voldaan zijn, Frankrijk zal weer groot en machtig wezen!’

- ‘Zal Thiers zich in zulke avonturen wagen?’

- ‘Thiers of een ander. Geen nieuw goevernement zal zich in Frankrijk kunnen staande houden, zonder iets pour la gloire de la France te doen. Ik zie de toekomst donker in.’

- ‘Ook voor ons?’

- ‘Ook voor ons. Of meent gij dat het roofsysteem ons ongerept zal laten?’

- ‘Ik heb beter moed. Men zal wel wijzer zijn en bedenken, dat men ons wel nemen, maar niet houden kan.’

- ‘In elk geval zou dat nemen ons veel ellende brengen, en het herwinnen der vrijheid ons zwaren strijd kosten.’

- ‘Dit slaat niet volkomen op mijn woord. Maar ook dàn nog, wie weet of een volk niet soms zwaren strijd noodig heeft, en of de ellende niet in 't eind in zegen verkeert?’

- ‘Gij wordt paradoxaal!’

- ‘Niet geheel. Bedenk, dat wij een groot herinneringsjaar gaan intreden. 1872 zal ons de gedachtenis verlevendigen aan 1572 en aan 1672. Wij zullen die gedachtenis feestelijk en dankbaar vieren. Waarom? Omdat wij gedenken zullen aan uitredding uit den uitersten nood. Vóor twee en vóor drie

eeuwen beide scheen de zaak des Vaderlands reddeloos verloren. De vreemde overweldiger, de machtigste der mogendheden van Europa, was er meester. Zijne beste legers zwermden over het land, onze steden en vestingen had hij in. Wat middel restte ons nog om hem te weerstaan? Toch werd de weerstand volgehouden; zij werd overwinning; zij dreef den vijand het land uit. O, wat reeks van gedenkdagen, gelijk geen ander volk ter wereld in zijne geschiedbladen vindt opgeteekend, zullen ons de eerstvolgende jaren brengen. Dagen van herinnering aan lijden ook, maar juist het lijden was het offer, waarvoor de victorie ten leste gekocht werd. Welke stad van Holland en Zeeland zal niet op hare beurt ten feest hebben op te gaan! Brielle's vermeestering, Vlissingen's bevrijding, Enkhuizen's overgang, Naarden's moord, Haarlem's val, Alkmaar's victorie, de vloten van Bossu en Medina verslagen, Leiden's ontzet, Middelburg's overgaaf, wie kan alles noemen?'.... En zoo sprekende sprong Dirk op, greep van Haren's *Geuzen* uit zijn boekenkast en las:

'Gij Neêrland, Neêrland, dat den volken,
Daar ge uit den schoot der waterkolken
  Den vrijen hals ten hemel heft,
Een blinkend voorbeeld hebt gegeven,
Hoe 't past, voor 't Vaderland te leven,
  Dat alle voorbeeld overtreft!'

'O mijn vriend, laat ons deze herinneringen niet gering schatten. Mochten ook over ons dagen van benauwdheid en strijd komen, zij zullen ons tot steun en kracht strekken. Zij zullen ons zeggen: door lijden is Neêrland groot geworden.'

- 'Mits maar niet ons feestvieren voor ons volk een bron te meer worde van inwendigen strijd in eigen boezem!'

- 'Wat bedoelt gij?'

- 'Hebt gij niet waargenomen, hoe nu reeds Nuyens en Alberdingk Thijm met hun trawanten in verzet komen?'

- 'Dat bare u weinig zorg. Ik verwacht integendeel alles goeds van de beproeving der geesten die de komende dagen medebrengen zullen. Ik houd van geteekende positiën. Bij geen volk ter wereld vindt men misschien zooveel innigen godsdienstzin, zoo sterke gehechtheid aan de kerk, dan bij onze roomsch-katholieke landgenooten. Wie zou er hen niet hoog om achten? Maar de zonde en de vloek der kerk, en niet

het minst van de roomsch-katholieke, is heerschzucht. Heerschen wil zij over het gemoed, heerschen over het verstand, heerschen over de politiek, heerschen over de beurs. Dat is hare zonde, want zij verloochent hare heilige roeping voor wereldsche belangen; het is haar vloek, want zij daalt van haar verheven standpunt af in den alledaagschen strijd des levens en verlaagt zich tot de twisten over mijn en dijn met al hare chicanes, tot de politieke partijschap met al hare intrigues en knoeierijen, tot de dagbladen-polemiek met al hare uitspattingen en grofheden. Zie ik wel, dan ligt er in de groote beweging, die in de kerk zelve ontstaan is sedert het vaticaansche concilie, een streven om haar van dat slijk der wereldsche belangen en bedoelingen te zuiveren. Onze roomsch-katholieke landgenooten hebben zich tot nog toe buiten die beweging gehouden, waarvan zij voor de eenheid der kerk gevaar duchten. Maar zouden zij er niet den blik op gevestigd hebben? Zouden velen van hen niet in hun gemoed innerlijk er door bewogen zijn, al leggen hun ook eerbied en liefde tot heden het zwijgen op? Maar laat nu voor hen het oogenblik komen, dat zij kiezen moeten. Laat men hun nu komen zeggen, dat zij geen deel hebben aan het lijden en strijden en de glorie der vaderen, dat het vrije Nederland niet ook hun vaderland is, dat gehechtheid aan de kerk hun verbiedt, dat vaderland lief te hebben en met ons van die liefde te getuigen, zij zullen den ontrouwen leidslieden, die hun dat zeggen en hun dit willen verbieden, den rug toekeeren.’

- ‘En zoo meent gij, als ik u wel begrijp, dat de laatste ure der katholieke partij als politieke richting bij ons nabij is? Ik vind integendeel, dat zij in de jongste tijden maar al te veel blijken van toenemende levenskracht gegeven heeft. Denk aan de demonstratiën bij het pauselijk jubilé, denk aan de verkiezingen, denk aan den toon, dien hare woordvoerders in de Kamers en in de pers aanslaan; denk aan de toejuiching den syllabus ten deel gevallen.’

- ‘Ik zie niets van dat alles voorbij, maar ik zie er geen reden tot beduchtheid in. Aan de feestviering van Juni heb ik mij niet geërgerd: veeleer heb ik er voor kunnen voelen, want zij was de eerbiedige en eerbiedwekkende uiting van een warm, religieus gemoed. Trouwens, dat ik dit in 't voorbijgaan opmerke, wie onzer heeft er anders over gedacht? al zit ook der groote meerderheid der natie het protestantisme in merg en

been, waar is er ook maar het minste spoor geweest, dat iemand onzen katholieken landgenooten die hulde aan het hoofd hunner kerk euvel afnam? Wel mogen wij in dit opzicht op onzen tijd roemen. En wat de katholieke partij betreft, en haar drijven en haar taal en haar leerstellingen - al is het ook onzin eene politieke partij in den staat te kenmerken met een kerkelijken naam, noem haar, zoo gij wilt, de katholieke, de clericale, de ultramontaansche - zij was er, zij is er, zij zal er altijd zijn; haast zou ik zeggen, zij moet er logisch zijn, want zij is het noodzakelijk uiterste in ééne der twee richtingen waarin zich de verscheidenheid der politieke inzichten overal en altijd zal openbaren, zij is de ultra-consequente representant van het autoriteitsbeginsel. En zij heeft de onvermijdelijke eigenschap van alle uiterste richtingen, stoutheid, die voor niets terugdeinst, stoutheid in daad en woord. Maar juist daarom, laat zij zich openbaren, hoe oprechter hoe liever; die stoutheid wint niet, maar stoot af. Het ernstige en denkende deel des volks, dat kent en wikt en oordeelt en in 't eind beslist, laat zich minder meesleepen naarmate het drijven sterker is. En onder die verstandige kern des volks durf ik niet minder een tal van geloovige katholieken als van strenge protestanten rangschikken. Of denkt gij, dat de beschaafde Nederlander, al is hij getrouw zoon zijner kerk, niet de waarde beseft van burgerlijke en politieke vrijheid, van goede wetten, die zijne rechten verzekeren, van een ordelijk bestuur van staat en gemeente, van een onafhankelijk parlement en een vrije drukpers als wachters der publieke belangen, van ontwikkeling, onderwijs en wetenschap als bronnen van volkskracht? Hoe geloovig hij zich ook neerlegt bij de veroordeeling van de beginselen der hedendaagsche maatschappij, zelfs de syllabus kan niet verhinderen dat hij zich elk oogenblik een kind van zijnen tijd gevoelt.'

- 'Toch is er een hemelsbreed verschil tusschen de houding der katholieke partij in de kamer in 1853 en in 1871. Toen schaarde zij zich aan de zijde der liberalen, en nu....'

- 'Niets natuurlijker. In 1853 bestond er nog geen katholieke partij. De katholieke leden der Kamer, de Papothorbeckianen, zooals men toen sprak, sloten zich aan de liberalen aan, omdat zij zich verdrukt gevoelden en van de liberalen alleen verlossing konden wachten. Het autoriteitsbeginsel had toen zijne felste vertegenwoordigers aan den anderen kant, bij de laatste aanhangers der traditie van den gereformeerden neder-

landschen staat. Thans hebben de katholieken alles verworven wat zij behoefden. Zij hebben niets meer te begeeren en niets meer te duchten. Zij hebben de liberalen niet meer noodig. En voor zooverre zij zich tot een staatspartij vereenigen, nemen zij eenvoudig de plaats in, die hun van nature toekomt, en wie toen hunne heftigste tegenstanders waren, nemen zij thans op het sleeptouw.'

- 'Wel is er veel bij ons sedert 1853 veranderd. Hoe gansch anders teekenen zich nu onze politieke partijen.'

- 'Zonder twijfel. Toch is de verandering niet zoo groot als men oppervlakkig zou meenen. De menschen gaan voorbij, maar de menschheid blijft, zegt de oude spreuk. Zoo is het ook hier. De worsteling der strijdige beginselen blijft, hoe zich ook hare openbaring in partij-groepeeringen en andere uiterlijke teekenen wijzige.'

- 'Maar de merkwaardigste verandering is zeker te zien in de verhouding tegenover den man, die toen aan het hoofd van het goevernement stond, gelijk hij het thans weder het door allen erkende hoofd der regeering is. Wat tegenstreven, wat felheid, wat bitterheid, wat haat toen; wat deferentie aan bijna alle zijden thans.'

- 'Ook in dit opzicht zijn wij zeker vooruitgegaan en niet het minst hierin, dat ons volk van zijne vooroordeelen afstand heeft weten te doen. Maar is het wel zoo vreemd? Kracht, onverstoorbaar in ééne richting werkzaam, eindigt met allen weerstand te overwinnen. Plaats den man, die weet te willen, in welken kring ook, hij zal eenmaal heerschen waar hij optreedt. Onwillekeurig denk ik hier aan mijn studententijd terug. Het was nog niet lang geleden, dat de Thor uit Gent overgekomen en in de Juridische Faculteit te Leiden ingeschoven was. Hij was er overcompleet, geen vak was er voor hem open; hij wist zich een eigen vak te scheppen. Wij jongelui waren bang voor hem, toch droegen wij hem op de handen; en wat wel eens uitlekte bewees dat de collegaas in den Senaat niet minder bang voor hem waren. Hoe menig verouderd misbruik heeft zijn: "dit is niet in den regel" onbarmhartig vermoord? Gij zijt een tiran, maar ik respecteer u! werd hem eens door een der gemoedelijksten uit den achtbaren kring toegevoegd. Toen hij in 1849 als minister naar den Haag vertrok, was het, zoo als de Studenten-Almanak het met een Latijnsch citaat ondeugend genoeg uitdrukte, alsof allen een

zwaar pak van de schouders genomen wierd. Maar trève de souvenirs. Ik kan merken, dat ik oud word. Op één punt wou ik den Thor anders hebben.'

- 'Wat dan?'

- 'Hij moest wat scheutiger wezen.'

- 'Hoe! heeft hij niet wel eens geroemd een dure minister minister te willen zijn?'

- 'Ja, maar hij is te veel utiliteitsman. Trouwens, hoe hij in andere opzichten vrij moge zijn van de gebreken zijns volks - zooals gij weet, volgens zijn eigen zeggen, een reden om niet populair te zijn - in dit opzicht is hij de volmaakte uitdrukking van den volksgeest.'

- 'Ik vat nog niet, wat gij bedoelt.'

- 'Misschien is het niet vreemd, dat ik voor u in raadselen spreek, want ik spreek onder den indruk van een droom, dien ik van avond had. Laat ik u dien droom vertellen. Ik was daar straks van mijn diner in het Amstel-hôtel te huis gekomen en had mij voor het vuur in de voltaire uitgestrekt om een uurtje in eenzaamheid te schemeren. De vlammen van den haard flikkerden en wierpen fantastische schaduwen op het behangsel. De oogen vielen mij toe. Ik verkeerde in dien genottelijken toestand tusschen waken en slapen, dien men platweg soesen noemt, waarin allerlei denkbeelden en beelden in bonte wanorde door het brein gaan. Die Minerva daar op den schoorsteen werd voor mijne verbeelding de rechter der natiën, die bij het einde des jaars beurtelings alle volken der aarde voor zijn stoel daagde om hem rekenschap te geven wat zij in het afgeloopen jaar gedaan hadden. Welk vonnis hij over de anderen velde, weet ik niet meer. Maar het laatst van alle kwam voor hem opgetreden de Nederlandsche maagd, eene schuchtere naar het mij scheen vrij bedaagde maagd, niet als op de prentjes in Grieksch kostuum, met speer en vrijheidshoed, maar stemmigjes gekleed in een bruin schijntje, met een helder wit gesteven kraagje om den hals en een breikous in de hand. - "En wat hebt gij gedaan?" vroeg de rechter. - "Ik heb vredig en ordelijk mijn huishouden bestuurd en mijn boeltje netjes gehouden." - "En verder?" - "Verder heb ik mijn vermogen verstandig en voorzichtig beheerd." - "En wat meer?" - "Ik heb elk het zijne gegeven, mijn huis hier en daar wat gerepareerd, mijne deur van nieuwe sloten en grendels voorzien, voor het onderwijs mijner kinderen veel geld uit-

gegeven en nog een goede som in nuttige ondernemingen belegd, waar ik later nieuw profijt van wachten mag.” - “Is dat alles?” - “Neen, ik heb nog een aardig sommetje overgehouden. Mijn rentmeester zegt zelfs, dat het een berg geld is, waartegen hij opziet.” - “Wat zult gij met die overwinst doen?” - “Dat weet ik zelve niet. Denkelijk zal ik haar opleggen voor den ouden dag.” - “En wat hebt gij besteed om uw huis te versieren, om uwen geest te verrijken, om u zelve waardiglijk onder uwe zusters te vertoonen?” - “Niets; mij dacht, ik kon het er zóó van 't jaar wel mee doen.” Toen luidde het vonnis van den rechter: “Ga weg van mij, huismoederlijke ziel; uwe straf zij die van den dienstknecht die zijn talent in de aarde begroef!” - Toen knarste de deur. Hendrik kwam binnen om de gaskroon aan te steken en mijn droom was verzwonden.’

- ‘En wat is nu de toepassing van het verhaal? want ik beken, dat ik nog niet veel wijzer ben geworden.’

- ‘De toepassing ligt in het gesprek dat ik aan tafel met mijn buurman gehad had over de amortisatiewet, die verleden week in de Tweede Kamer is aangenomen. Ik had het gewaagd, die tien millioen schulddelging geld weggooien te noemen, en den wensch uitgesproken, dat een der leden van de Kamer bij wege van amendement een nieuw artikel aan de wet toegevoegd hadde, luidende: “Van de ingeloste schuld wordt een gedeelte, ter waarde van drie millioen gulden, niet vernietigd maar gereserveerd om besteed te worden aan niet nuttige uitgaven.” Gij hadt het gezicht van mijn buurman eens moeten zien!’

- ‘Ik zou waarschijnlijk in zijne verbazing gedeeld hebben.’

- ‘Hem kon ik niet daarvan terugbrengen, want juist begon nu een gesprek over den invloed, dien de amortisatiewet op de beurs al gehad heeft en vermoedelijk nog hebben zou, en daarvoor was hij geheel oor. Maar u hoop ik nog voor mijn excentriek denkbeeld te bekeeren.’

- ‘Laat hooren.’

- ‘Zie Barend, wij zijn rijk, schatrijk, onbegrijpelijk rijk. Vijftien jaren achtereen hebben wij honderde millioenen voor aflossing van schuld besteed; daarna hebben wij honderddertig millioen voor den aanleg van ons spoorwegnet gebruikt, en hoeveel andere kostbare werken hebben wij bovendien aangelegd of onder handen genomen. Waar vindt gij een tweede voorbeeld hieraan gelijk komende? Toch hooren wij niets anders

dan klachten over onze armoede, over dreigende te korten, over de noodzakelijkheid, waarin wij komen zullen, om schuld te maken. Bij elke begrooting wordt op ieder postje beknibbeld tot het uiterste. Dat is nu alles zeer voorzichtig en zeer loffelijk, maar ten slotte wordt het zeer belachelijk. Voor de eer onzer natie wenschte ik wel dat wij eenmaal eens roekeloos konden wezen. En wilt gij nu weten waarom ik juist drie millioen wilde afzonderen voor niet nuttige uitgaven? Ten eerste: In de opgewondenheid der Novemberfeesten van 1863 is door de regeering -, door den Thor zelven nog al! - een voorstel van wet gedaan en door de beide Kamers aangenomen, luidende: “Eenig artikel. Te 's Gravenhage wordt voor de vergaderingen van de beide Kamers der Staten-Generaal een paleis van staatswege opgerigt.” Die wet is te lezen in het Staatsblad, maar zij is er tot heden te lezen tot spot van ons volk en onzen tijd, bij vreemdeling en nageslacht. De wet is afgekondigd, ontwerpen zijn er gevraagd en ingekomen en .... op zijde gelegd. Het Binnenhof valt in puin, dagelijks gaan de leden van regeering en vertegenwoordiging de stutbalken voorbij, die de instortende gebouwen nog schragen. Wie hunner denkt er nog aan de Wet van 1 November 1863! Is het u duidelijk waarvoor ik mijn eerste millioen van niet nuttige uitgaven besteed wilde hebben? - Ten tweede: Over drie jaren zal de Leidsche hoogeschool haar driehonderdjarig bestaan gedenken. Van heinde en verre zullen landgenooten en vreemden opgeroepen worden om met haar die plechtige dagen te vieren. Het zal het waardig besluit zijn van al de feesten ter gedachtenis van de vestiging van ons onafhankelijk volksbestaan. Een heerlijk feest zal het mogen zijn. Wat schitterend verleden zal de Alma Mater daarbij in herinnering brengen! Maar wanneer dan landgenoot en vreemdeling door Leidens straten zullen zwermen, dan zullen zij ons vragen: en wat hebt gij nu gedaan om uw pronkjuweel van wetenschap in eere te houden? Dan zullen wij hen wederom hebben te wijzen op eene wet, op eene wet van 1815, zegge van 1815, waarin verordend is, “dat de stichting van een nieuw akademiegebouw te Leiden zal worden aangevangen, zoodra de omstandigheden het maar eenigzins zullen toelaten.” Wij zullen hun voorts hebben te vertoonen een opgelapt en bijgelapt akademiegebouw, welks gehoorzaal het meeste gelijkt op een paardenstal, op musea en verzamelingen, die het voorkomen hebben van magazijnen en pakzolders, en wij zullen schaam-

rood voor hen staan terwijl zij de schouders ophalen. Voelt gij, voor welke niet nuttige uitgave ik mijn tweede millioen bestemmen wilde? - Ten derde. Hier te Amsterdam prijkt in een weinig aanzienlijke buurt een huis, dat het bewijs is hoe in vroegere tijden een Amsterdamsch koopman zijn geld dorst te besteden. De vorstelijke burgerwoning is thans, waarvoor zij allerminst was bestemd en ingericht, museum. Sedert tal van jaren stopt Nederland kunstschatten, waarvan noch de Louvre, noch de Dresdener Gallerie, noch het Britsch Museum de wedergade heeft aan te wijzen, weg in dit Trippenhuis, een huis van weerszijden en van achteren bekneld tusschen woonhuizen, werkplaatsen en bergplaatsen, zelfs van licht ontvlambare stoffen. Men weet het, men ziet het, men kan het jaarlijks eenmaal in de Tweede Kamer hooren verkondigen, zulke achteloosheid is eene schande voor Nederland. Eene commissie heeft zich gevormd, plannen zijn gevraagd en geleverd voor een museum Willem III, die schatten waardig, waar zij veilig zullen kunnen zijn voor brand en bederf, waar zij den volke toegankelijk zullen wezen, en ..... Nederland verklaart zich bij den officiëelen mond zijner regeering elk jaar voor de gansche beschaafde wereld te arm om zijne glorie te bewaren. Mijn God, was er dan van al die honderde millioenen, in den put der schulddelging geworpen, niet één af te zonderen geweest om deze schuld aan onze eer te kwijten! - Begrijpt gij mij nu?'

- 'Ik begrijp, dat gij nog altijd de oude onpraktische fantast zijt.'

- 'Zeg liever, de onverbeterlijke droomer. Ik heb het meer moeten hooren en trek het mij niet aan. Och, dat mijn volk wat meer poësie had, ik zou zoo excentriek niet zijn. Maar helaas! All is barren, from Dan unto Berseba.'

- 'Misschien mag ik u niet geheel ongelijk geven. Toch vrees ik, dat wanneer er over de besteding van overtollige millioenen sprake komt, nog andere hoogere en dringender belangen zullen opkomen, aan wie de voorrang behoort boven uwe poëtische verzuchtingen.'

- 'Hoogere niet. Dringender, dat is mogelijk. Maar ik ben benieuwd uwe lijst te vernemen.'

- 'Daar is in de eerste plaats de defensie met hare kostbare geniewerken.'

- 'O ja, wij kunnen voortgaan, gelijk wij jaren lang hier en op Java gedaan hebben, met millioenen na millioenen te be-

steden om het land te bedekken met molshoopen, die men forten noemt, en ze weer te slechten nadat zij voor een intusschen opgekomen nieuw stelsel van defensie onbruikbaar gebleken zijn. Alsof niet op stuk van zaken de defensie ten slotte alleen afhangt van goede soldaten en van geniale bevelhebbers, die van hun terrein partij weten te trekken.'

- 'Daar is de verdere uitbreiding van ons middelbaar onderwijs en de oprichting van scholen voor meisjes.'

- 'Die stormram bij gebrek aan beter voor de ongeduldigen. Mijn hemel, wij hebben op deze baan zooveel mijlen in korten tijd afgelegd, dat wij wel eens een oogenblik stil mogen staan om adem te halen, en te zien, hoe datgene wat verricht is beklijft. Voorloopig zie ik er nog weinig heil in om ook onze vrouwen tot louter verstandswezens om te scheppen.'

- 'Daar is bovenal de voltooiing onzer groote communicatiën, onzer spoor- en waterwegen; daar zijn de onmisbare aanvullingslijnen van het groote spoorwegnet, van Harlingen-Heerenveen, Nieuwe Schans-Leer, Meppel-Almelo, Arnhem-Nijmegen, welligt nog meer. Daar is vooral de krachtige doorzetting van het werk aan Amsterdam's kanaal naar zee, dat werk van zooveel gehaspel, waarop ten volle toepasselijk dreigt te worden het woord van den Franschen schrijver: "Les Hollandais ont fait de grandes choses mais sans grandeur....." Daar is eindelijk een groot belang, een levenskwestie voor onzen handel, zou ik durven zeggen, waarin, vrees ik, de regeering het initiatief zal moeten nemen, omdat het volk er geen oog voor open heeft, de omschepping onzer handelsvaart in eene stoomvloot. De handel heeft een goed jaar gehad, ik ben de eerste om het dankbaar te erkennen. Maar wij hebben daarin gedeeld, en misschien nog niet eens gelijk op, met onze buren Hamburg, Bremen, Antwerpen. In mijne oogen is het niet meer dan een vleugje geweest aan tijdelijke omstandigheden te danken, en waarop wel reactie volgen zal. Inderdaad ondergaat de wereldhandel eene geleidelijke revolutie, waarvan wij, als we niet oppassen, de slachtoffers zullen worden. Het Suezkanaal en de bergspoorwegen over den Semmering, den Brenner, den Splügen, den St. Gotthard, den Mont-Cénis zullen vroeg of laat de markt der Oost-Indische producten in Europa verplaatsen, tot onze onberekenbare schade, omdat wij ons zoo uitsluitend aan den Oost-Indischen handel vastgeklemd hebben. De ijzeren noodzakelijkheid zal ons wel

dwingen de bakens te verzetten als het tij verloopt. Mits het maar niet te laat geschiede. Westward ho! zal de leus der handelsvolken van westelijk Europa moeten worden. Dáár is een veld voor onze bedrijvigheid, een veld dat zich met elk jaar ontzachelijk verruimt naarmate de Nieuwe Wereld zich bevolkt, een veld dat onmetelijk worden kan. Maar wel zullen wij onze uiterste krachten moeten inspannen om nu alreeds onze schade in te halen. Vraag aan de Amerikanen zelven, hoe weinig wij bij hen in tel zijn, wij die nog in 1780, in den tijd, die in onze historie geldt voor den tijd van verval, van flauwheid, van lamheid, er een oorlog met Engeland aan waagden om dien handel meester te worden. Thans laten wij ons door Engeland uit de tweede hand bedienen, ja zelfs door Bremen en Hamburg en Antwerpen, wier volgeladen stoomers wij onze havens voorbij zien snellen. Ik zie onze toekomst donker in.'

- 'Wat zoudt gij dan willen?'

- 'Het is gemakkelijk in twee woorden te zeggen: een nieuw leven. Maar gij kent mij genoeg om te weten, dat het niet op mijn weg ligt, in het rijk der vormlooze idealen om te doolen. Ik voel de noodzakelijkheid, dat er gehandeld worde, maar voel te gelijk mij bezwaard om te zeggen hoe er gehandeld moet worden. Doch dit staat bij mij vast, niet ééne stoombootlijn zullen wij hebben te organiseeren, maar vijf of zes, maar een dozijn, willen wij op den duur onzen rang onder de handeldrijvende mogendheden handhaven. Daartoe zal veel kracht van wil en daad noodig zijn. Zullen wij die kracht zonder impulsie van de regeering ontwikkelen? Ik weet al wat er tegen staatsinterventie in handel en bedrijf gezegd wordt, en ik beaam het zelfs grootendeels, maar ik moet mijns ondanks erkennen, dat er waarheid ligt in het gezegde, dat in wereldsche zaken de ware wijsheid hierin bestaat, dat men op zijn tijd inconsequent wete te zijn.'

- 'Gij pleit na in een verloren proces. De Kamer heeft over het voorstel 's Jacob haar vonnis geveld.'

- 'Misschien zou de uitspraak anders uitgevallen zijn indien de minister van financiën toen niet zoo pertinent verklaard had, dat hij geen geld had. Intusschen, ik wil toegeven, dat het voorstel, zoo als het daar lag, zijne bedenkelijke zijde had en de regeering dreigde prijs te geven aan plannenmakers, wier toeleg zou wezen, "not to catch the fish but to catch the bounty." Maar niets belet, dat de regeering zelve, nu

er wèl geld is, met een weloverlegd plan te berde kome. Misschien ware het voldoende, zoo zij maar hare gezindheid tot medewerking te kennen gaf; want mij rest nog ééne hoop, dat wij het buiten haar initiatief doen kunnen.'

- 'En die is?'

- De Handelmaatschappij. Voor haar zal het nieuwe tijdperk van bestaan, dat zij te gemoet gaat, zeker een n i e u w l e v e n moeten worden. Gelukkig heeft zij zelve in de laatste jaren door daden getoond, en nog onlangs met woorden verklaard, dat zij een nieuwen weg op wil. De macht van kapitaal heeft zij, en wordt, gelijk te voorzien is, hare betrekking tot het goevernement gewijzigd, dan zal zij kapitaal te over hebben. Zij zoeke daarvoor nieuw emplooi met kennis, met beleid, met energie. Men schaffe dan eene bepaling in hare statuten, die thans geen raison d'être meer heeft, af, en late haar vrij eigen schepen te bouwen en te gebruiken. Zij schenke ons eene stoomvloot, waarvoor zelfs de Noordduitsche Lloyd de vlag moet strijken. Dat zal voor haar het middel kunnen zijn om in het nieuwe tijdperk van haar bestaan op schitterende wijze te beantwoorden aan hare oorspronkelijke bestemming: 'nieuwe wegen voor den Nederlandschen handel te openen.'

- 'Ik help het u wenschen.'....

Daar sloeg de klok van twaalven van den Westertoren.

- 'En nu het oogenblik van wenschen daar is,' ging Dirk voort, oprijzende, 'alles wat wenschelijk is voor ons en de onzen en het lieve vaderland. Vrede van buiten, eendracht van binnen, een rappe hand, een helder hoofd, een warm hart! Boven alles, Gods zegen!'

- 'Tot dusver heeft de Heer geholpen,' sprak Barend.

En een hartelijke handdruk bevestigde op nieuw het broederlijke verbond tusschen de twee mannen.

S.V.

Regtsgeleerdheid.

Letterkundig overzigt.

Toen ik (het is nu ongeveer zeven jaren geleden) voor de eerste maal een overzigt der regtsgeleerde letterkunde in dit tijdschrift gaf, meende ik geen beter begin te kunnen maken dan door eenige te dier tijde in het licht verschenen handleidingen tot de kennis van het handelsregt naast en met elkander te bespreken. Hare schrijvers op den voet te volgen, en over elke vraag van eenig aanbelang mijn instemmend of afwijkend oordeel kenbaar te maken, achtte ik in de eerste plaats onnoodig, en werd mij bovendien door de uitgebreidheid der stof verboden. Ook zoude ik mij op die wijze alligt genoodzaakt hebben gezien om tot allerlei bijzonderheden af te dalen, die, misschien geschikt voor een zuiver regtsgeleerd tijdschrift, in de Gids zeker misplaatst zouden zijn geweest. Daarom gaf ik er de voorkeur aan, in weinige algemeene trekken de beteekenis te schetsen, welke ieder werk mij voorkwam in de literatuur van ons handelsregt te bezitten, en aldus door onderlinge vergelijking aan den lezer eene voorstelling te geven van het eigenaardig karakter, dat aan ieder hunner eigen scheen te zijn.

Het eerste toen besproken geschrift was uitgegaan van vijf practiserende advocaten; geen wonder dus zoo zij zich hoofdzakelijk ten doel stelden de leemten aan te wijzen, welke de ondervinding in het wetboek had doen vinden, en de vragen op te lossen, die zich in het werkelijke leven bij de uitlegging der wetsvoorschriften voordoen. De schrijver van het tweede, bezield met eene alleszins verklaarbare bewondering voor het Duitsche Handelswetboek, verlangde blijkbaar niet alleen deze wetgeving hier te lande meer algemeen bekend te maken, maar

verbond daaraan eene kritiek op ons eigen wetboek, welks bepalingen hij aan die van het zoo veel hooger staande jongere werk toetste. Aan deze beide commentaren sloten zich vervolgens drie academische handleidingen voor de aankomende beoefenaars onzer wetenschap aan; waarvan wederom ieder het gemeenschappelijke onderwerp van zijn eigenaardig standpunt opvatte. Terwijl toch de eene er zich zooveel mogelijk op toelegde om de onderscheidene regtsinstituten tot in hunnen oorsprong in de Middeleeuwen op te sporen, en van daar tot in onze wetgeving te volgen, stelde de tweede vooral op den voorgrond, hoe ze zich thans in de verschillende wetgevingen hebben ontwikkeld, en wat derhalve als het algemeene regt van onzen tijd te beschouwen is. Een derde schrijver eindelijk, wiens werk trouwens eerst in een later overzigt ter sprake gebragt kon worden, vergenoegde zich met op eenvoudige en duidelijke wijze de beginselen, die onzen wetgever geleid hebben, voor zijne leerlingen uiteen te zetten. Zoo openbaarde zich (en kon het eigenlijk wel anders?) in ieder werk genoeg van de individualiteit des schrijvers, om, welke ook overigens hunne uiteenloopende verdiensten mogen geweest zijn, de aandacht van het regtsgeleerd publiek op allen gelijkelijk te kunnen vestigen.

Naast deze onderscheidene werken van meer algemeenen aard besprak ik in hetzelfde Overzigt ééne monographie, de Maatschap of Vennootschap van Mr. J.G. Kist. Ik herinnerde toen, dat de geschriften van den heer K. zich bij hunne degelijkheid, onderscheiden door eene groote helderheid van voorstelling en gemakkelijkheid van vorm, en prees de toenmaals uitgegeven verhandeling bepaaldelijk om de consequente wijze, waarop iedere voorkomende vraag in verband was gebragt met des schrijvers theorie, die de regtspersoonlijkheid der vennootschappen ten eenenmale verwierp. Zijne voordragt had op die wijze eene eenheid verkregen, die niet minder dan de zoo even vermelde helderheid van voorstelling er toe bijdroeg om den lezer een duidelijk beeld van het behandelde regtsinstituut in te prenten. Geen wonder, zoo ik eindigde met den wensch uit te spreken, dat ook de overige onderdeelen van het handelsregt door den heer K. op gelijksoortige wijze bewerkt zouden worden, als toen reeds met het Handelspapier en de Maatschap het geval was.

Die wensch is thans tot mijn genoegen vervuld. De heer K., dien ik toen alleen als bewerker eener monographie ver-

melden kon, is thans bezig eene plaats onder de eerstbedoelde groep van schrijvers in te nemen, en geeft ons een uitvoerig werk over de Beginselen van Handelsregt volgens de Nederlandsche wet, waarvan tot op heden drie deelen het licht hebben gezien. Uit den aard der zaak verdient dit werk eene ernstige bespreking te dezer plaatse; en den meest geleidelijken weg daartoe achtte ik het, indien ik mij weder op hetzelfde standpunt plaatste, hetgeen ik voor nu zeven jaren geleden innam, en mij zelven en mijnen lezers de vraag stelde, welke plaats nevens de toen door mij besproken schrijvers aan deze nieuwe verklaring van het handelsregt behoort te worden toegewezen.

Maar vooral meende ik geregtigd te zijn om op die wijze mijne lezers naar mijn vroeger opstel te verwijzen, omdat, wanneer ik de toen gevolgde methode op de voorstelling van den heer K. toepaste, het mij toescheen, dat ook deze weder haar eigenaardig karakter bezit, hetwelk haar ten duidelijkste van die der overige schrijvers onderscheidt. Reeds toen wees ik er op, dat hij zich onmiskenbaar beijverde, om het ingewikkelde begrip van vennootschap, bij welks ontwikkeling de wetgever zooveel aan de wetenschap heeft overgelaten, en waaromtrent de schrijvers, die zich meer bepaald met de uitlegging der wet bezig houden, zoo vaak onvolledig zijn, in zijn geheelen omvang te verduidelijken; en kenschetste ik onzen S. als dengenen, bij wien de thans geldende regtsbeginselen in den meest systematischen vorm wedergegeven worden. Zoo ik thans, na van zijn groote werk te hebben kennis genomen, hetzelfde moest uitdrukken, zou ik verklaren, dat hij ons daarin niet (of althans niet in de eerste plaats) heeft gegeven eene historische of practische verklaring van het handelswetboek; evenmin eene vergelijking van onze wetgeving met die van andere natiën; maar bovenal eene wetenschappelijke bearbeiding van ons handelsregt, zooals het, onafhankelijk van eenig wetboek, in ons vaderland geldt.

De codificatie, die op het einde der vorige eeuw en in den loop der tegenwoordige langzamerhand over geheel Europa werd ingevoerd, heeft ons groote verbeteringen aangebragt. Terwijl het vroeger bij elke vraag van eenig gewigt onzeker kon zijn, of zij naar de voorschriften van het Romeinsche en kanonieke, dan wel naar die van het inlandsche regt, of zij volgens de opvattingen der oude regtsdoctoren dan wel volgens die van

nieuwere regtsbeoefenaars te beslissen was, zijn thans de meeste dezer zwarigheden door den wetgever uit den weg geruimd. Terwijl vroeger niet alleen iedere provincie, maar bijna iedere stad en iedere heerlijkheid haren eigen wetgever had, heerscht thans hetzelfde regt over het geheele grondgebied van het rijk, en is daarmede de aanleiding tot een aantal conflicten, die zich onder het oude regt telkens moesten voordoen, voor goed afgesneden. In dit alles zijn voorregten gelegen, die alleen onbekendheid met vroegere toestanden zou kunnen doen miskennen. Maar daartegenover staat een nadeel, waarvoor wij evenmin blind mogen zijn. Wij kunnen ons thans beroemen, dat ons regt veel meer dan in vroegere eeuwen vast staat; maar mogen niet vergeten, dat deze uitdrukking in beiderlei beteekenis waarheid behelst. Aan den eenen kant heerscht over zijnen werkelijken inhoud veel minder onzekerheid; maar aan den anderen kant is het ook veel moeijelijker geworden, het in beweging te brengen, en aan den vooruitgang en de ontwikkeling, waartoe alle menschelijke instellingen geroepen zijn, te doen deel nemen.

Werd vroeger eenige leemte ontdekt, dan had het weinig bezwaar in, den wetgever te bewegen om door eene nieuwe verordening daarin te voorzien; omtrent de wijze, waarop zich die aan het bestaande regt zou aansluiten, behoefde de wetgever zich weinig of niet te bekommeren; dit was de taak der wetenschappelijke regtsgeleerden. Thans, nu door de geheele wetgeving eene zekere eenheid heerscht, en al hare onderdeelen als uitvloeisels van hetzelfde stelsel met elkander zamenhangen, is het veel minder gemakkelijk geworden, daarin eene gedeeltelijke hervorming of verbetering aan te brengen. Het is voldoende kennis te nemen van het voorstel der Staats-Commissie tot herziening van onze wetgeving betreffende de onroerende goederen, om in te zien, hoe de hervorming van een enkel onderwerp haren invloed door het geheele wetboek laat gelden. Daarbij komen dan nog de vele waarborgen, waarmede de nieuwere staatsregelingen de uitoefening van het regt der wetgevende magt omgeven hebben, en die, hoe heilzaam ook in vele opzigten, toch zeker niet bijdragen om het werk te bespoedigen.

Bedenkt men dit alles, dan zal men de reden bevroeden, waarom het regt in onze dagen zooveel minder veranderlijk is dan vroeger, en waarom zelfs hervormingen, die algemeen ge-

wenscht worden, zooveel moeite hebben om tot verwezenlijking te geraken. Wanneer wij ons alleen bepalen tot het handelsregt, vrees ik geene tegenspraak bij de bewering, dat de algemeene opinie eene herziening van het faillietenregt en van de wetsbepalingen omtrent de naamlooze vennootschappen en de makelaardij dringend vordert. Ook over de beginselen, waarop die zou moeten rusten, bestaat, zoo al geene eenstemmigheid dan toch zeker eene communis opinio. En toch zien wij dergelijke verbeteringen tot stand komen in Engeland, waar geene codificatie bestaat, en in Frankrijk, waar (onder het keizerrijk) geene parlementaire regten te eerbiedigen waren, terwijl zij bij ons nog immer tot de desiderata blijven behooren. Zoo heeft ook onze tegenwoordige regtstoestand, even als elke zaak, zijne keerzijde, die wij, dankbaar voor de vele zegeningen, die wij uit anderen hoofde daaraan ontleenen, zij het dan ook onvoldaan, te dragen hebben.

Dienzelfden belemmerenden invloed, welken de codificatie ons is gebleken op de ontwikkeling der wetgeving uit te oefenen, heeft zij in niet geringere mate op de wetenschappelijke bearbeiding van het regt gehad. Waar de wet zich zelve de magt toeschrijft om als eenige kenbron voor het regt op te treden, daar spreekt het wel van zelf, dat de verklaring van de woorden dier wet in de opvatting van iederen regtsgeleerde de eerste plaats begint in te nemen. En nu zijn er geene kwesties minder aantrekkelijk dan die over woorden. Wanneer gij u hebt ingespannen, om eenig regtsinstituut op logische wijze te ontwikkelen uit de beginselen, welke de wijsbegeerte des regts u aan de hand heeft gedaan; wanneer gij hebt aangetoond, dat uwe resultaten in overeenstemming zijn met de geschiedkundige ontwikkeling, en gevorderd worden door de behoeften onzer tegenwoordige zamenleving; en wanneer dan uw geheele gebouw wordt omvergeworpen door een verkeerd gekozen woord des wetgevers, of zelfs (horribile dictu!) door eene taalfout, die bij het overbrengen van den oorspronkelijken Franschen tekst begaan is; - dan is zulks genoeg om den meest wetenschappelijk gestemden geest af te schrikken. Zoo ooit, dan geldt ook hier de oude regel, dat het woord doodt, en zullen er weinigen zijn, die genoeg geestelijke ontwikkeling bezitten, om uit die doode woorden den levendmakenden geest op te delven.

Daarbij komt dan nog, dat de wetgever, somtijds misschien

op onnoodige wijze, maar meestal toch ook omdat zonder eene zekere theorie geen ineensluitend geheel denkbaar was, het zuivere terrein der wetgeving verlaten heeft, om op dat der wetenschap over te gaan. In zulke gevallen komt de regtsbeoefenaar ligtelijk in een moeijelijken tweestrijd. Volgt hij zijne eigene theorie, dan loopt hij telkens gevaar, dat zijne resultaten in strijd geraken met die des wetgevers, en vervreemdt hij de meerderheid zijner lezers van zich, wie het uit den aard der zaak het meest om de verklaring en toepassing van het geldende regt te doen is. En sluit hij zich aan de theorie des wetgevers aan, dan wordt het alligt zijne taak, beschouwingen te verdedigen, die aan eene verouderde opvatting ontleend zijn, en wier onhoudbaarheid zijn eigen wetenschappelijk geweten hem onder het schrijven luide verwijten moet.

Aan die gevaren geheel te ontkomen, is hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk. En ziedaar, dunkt mij, eene der voornaamste redenen, waarom de landen, waarin eene codificatie bestaat, den indruk op ons plegen te maken, alsof het tijdperk der groote juristen aldaar afgesloten is. De stoot tot het verwerpen van oude dwalingen, tot het aannemen van meer juiste denkbeelden, tot het verwerken van nieuwe regtsbetrekkingen, is in onze dagen uitgegaan van Duitschland, het land, hetwelk in vele opzigten het meest achterlijk gebleven was, maar waar de juristen bij hunnen arbeid de minste belemmering ondervonden. En in dien zelfden tijd hield men zich in Frankrijk, even als in ons vaderland, hoofdzakelijk bezig met de verklaring der wet. Ja, zoozeer was men overtuigd van de noodzakelijkheid om telkens weder tot die woorden terug te keeren, dat eindelijk voor menigeen het onderzoek naar den geest van het hedendaagsche regt scheen zamen te vallen met dat naar de bedoeling van eenen wetsontwerper, en de beoefening der regtsgeschiedenis zich oploste in de kennis der beraadslagingen van dit of dat wetgevend ligchaam.

Bestaat hierin maar al te zeer de fout, die onze Nederlandsche en Fransche juristen pleegt te kenmerken, dan zal men begrijpen, dat ik het als eene groote lofspraak beschouw, indien ik als den eigenaardigen karaktertrek van het werk des heeren K. mag opgeven, dat hij mij voorkomt beter dan anderen geslaagd te zijn in de poging om zich los te maken van de woorden der wet, en eene zelfstandige ontwikkeling te geven van het regt. Die onafhankelijkheid blijkt uit verschillende

omstandigheden. In de eerste plaats, en ook dit reeds heeft zijne verdiensten, worden de onderwerpen door hem gerangschikt naar zijne eigene opvatting van het regtssysteem. In de tweede plaats, en dit acht ik van meer belang, worden verschillende regtsinstituten, die in de eerste helft dezer eeuw nog van ondergeschikte beteekenis waren, of wel door den wetgever zijn over het hoofd gezien, met evenveel zorg behandeld als die, welke eene plaats in onze wetgeving zijn waardig gekeurd. Eindelijk, en dit reken ik het gewigtigst, klimt de S. telkens op tot de beginselen, die naar de inzigten der hedendaagsche wetenschap, het algemeene handelsregt beheerschen, en worden deze, overal waar eene bijzondere bepaling onzer wetgeving zich daartegen niet verzet, ingeroepen om tot de beslissing der onderscheidene regtsvragen te leiden.

Om dit oordeel te staven, wensch ik kortelijk het werk van den heer K., voor zooverre het thans reeds in het licht verschenen is, te doorloopen.

Nadat in het eerste hoofdstuk het handelsregt omschreven is als dat, hetwelk de onderlinge betrekkingen van bijzondere personen in handelszaken regelt, en als bronnen voor dat regt opgegeven zijn het Wetboek van Koophandel, het Burgerlijke Wetboek en de handelsgewoonte, volgen eenige hoofdstukken, die aan den handel en de handelaren zijn gewijd. Een eigenlijke handelsstand bestaat volgens onze wetgeving niet. Wel beschouwt de wet als kooplieden hen, die daden van koophandel uitoefenen, en daarvan hun gewoon beroep maken, maar daarmede is voor anderen de mogelijkheid niet benomen om, ook zonder dat hun beroep zulks medebrengt, aan het handelsbedrijf deel te nemen. Het ligt dus voor de hand, dat in het tweede hoofdstuk de vraag werd gesteld, wat als het begrip van handel en handelsdaad aan te merken is. En dan verdient het reeds dadelijk opmerking, dat de S. zich losmaakt van de definitie des wetgevers, door den handel voor te stellen als de omzetting van waren tusschen den voortbrenger en den verbruiker; eene omschrijving, waarmede ik mij zeer goed kan vereenigen, en die boven art. 3 W.v.K. het voordeel heeft, dat ook de enkele handelsdaden, in art. 4 omschreven, daaronder, al is het op indirecte wijze, te brengen zijn.

Het derde hoofdstuk leert ons, wie jure publico onbevoegd, en jure privato onbekwaam zijn om koophandel te drijven, een onderwerp, dat in onzen tijd, nu de eerste categorie zich tot

eeenige weinige uitzonderingen bepaalt, en de tweede de grenzen van het gemeene regt niet te buiten gaat, van ondergeschikt belang te achten is.

Gewigtiger is het vierde hoofdstuk, hetwelk aan de ‘zaak’ (in den zin van affaire genomen), het handelsbedrijf of handelsfonds, gewijd is. Wanneer iemand zijn beroep maakt van het uitoefenen van daden van koophandel, heeft hij daartoe noodig een zeker kapitaal, voorraad, werktuigen, crediet, klandisie, enz. Het geheele zamenstel van al die ligchamelijke en onligchamelijke zaken noemt de koopman zijne ‘zaak.’ Nu leert ons de S., dat, volgens het regtsbewustzijn der kooplieden, waarvan zich reeds in de Middeleeuwen sporen vertoonen, en dat thans algemeen heerschende is, zulk eene zaak min of meer als een afzonderlijk wezen te beschouwen is. Dat deel van het vermogen des koopmans, hetwelk voor dit bepaalde doel bestemd is, schijnt, door die bestemming van het overige vermogen afgescheiden, een afzonderlijk zamenstel van regten en verpligtingen te vormen. Vooral echter zou zulk eene beschouwing bij hen gelden, indien dezelfde koopman onderscheidene zaken drijft. Dan zoude de crediteur van eene dier zaken zich daartoe in eene geheel andere verhouding rekenen, dan tot de andere, en geven zelfs sommige handelswetten hem het regt om in geval van faillissement de afscheiding der onderscheidene zaken te vorderen.

Aan het hier besproken onderwerp sluit zich van zelf het vijfde hoofdstuk aan, over de firma handelende. Indien men alleen ons wetboek raadpleegde, zoude men alligt tot de meening komen, dat deze instelling uitsluitend gevonden werd bij eene zekere soort van vennootschappen, en zij hoofdzakelijk diende om aan deze een naam te verzekeren, die ze, in tegenstelling met de naamlooze vennootschappen, die hare benaming aan het voorwerp harer ondernemingen ontleenen, en met de enkele kooplieden, die hunnen bijzonderen naam voeren, zoude kunnen onderscheiden. Een ieder weet, dat eene zoodanige voorstelling hoogst onjuist zoude zijn, en men, om de ware beteekenis van dit woord te leeren kennen, het liever in verband moet brengen met het zoo even ontwikkelde begrip van ‘zaak.’ Iedere zaak wordt gedreven op eene bepaalde firma, die ontleend kan zijn aan eene ontbondene vennootschap of aan eene nog bestaande, aan eenen vroegeren chef of aan den nog levenden, die zelfs kan zamenvallen met de benaming,

waaronder eene naamlooze vennootschap aangewezen wordt. Wel behoort het onder de eigenaardigheden der firma, dat zij een verpligt element uitmaakt bij een deel der vennootschappen; maar ook daarbuiten wordt zij toegepast in een kring van gevallen, die zeker niet minder uitgebreid mag heeten.

Dit alles wordt door onzen S. zeer duidelijk ontwikkeld, en geeft hem aanleiding om den wensch uit te spreken, dat ook in onze wet het beginsel worde opgenomen, dat het handelsvermogen een afgescheiden geheel uitmaakt. Tot op zekere hoogte kan ik mij wel aansluiten bij dien wensch, wiens verwezenlijking wederom eene klove zou dempen tusschen de opvatting des handels en die der regtsgeleerden. Toch geloof ik niet, dat hij zich zeer gelukkig heeft uitgedrukt, door te verklaren, dat de wetgever aan de door hem bedoelde afscheiding niet gedacht zou hebben. Liever zoude ik voor mij aannemen, dat hij daaraan wel zeer bepaaldelijk gedacht heeft, maar er geene andere beteekenis aan heeft willen geven dan die eener particuliere regeling van den koopman, die voor vreemden in geenerlei opzigt verbindend kon zijn. In deze meening word ik versterkt, omdat ook voor die laatste voorstelling gewigtige gronden pleiten, die mij wel niet leiden tot eene algeheele verwerping van des schrijvers beginsel, maar toch zeker tot omzigtigheid bij de toepassing daarvan behooren te nopen. Drijft een koopman slechts ééne zaak, dan zoude men kosten en moeiten zonder eenig nut veroorzaken, door te vorderen, dat de crediteuren eerst het bijzonder handelskapitaal zullen uitwinnen, vóór dat zij zich tot de overige bezittingen van hunnen schuldenaar, die dan een soort van waarborgfonds zouden uitmaken, wenden mogen. Drijft hij meerdere zaken op denzelfden naam, dan zoude ik de afscheiding, die de heer K. ook voor dat geval verlangt, zeer betreuren, omdat zij menigmalen tot misrekening en verwarring, en onder sommige omstandigheden zelfs tot bedrog aanleiding zou kunnen geven. Alleen dan, wanneer hij onderscheidene zaken op verschillende firma's gedreven had, zoude ik in het verlangen van den heer K. deelen, omdat in zoodanig geval de schuldeischers inderdaad onder dit verschil van firma's ook verschil van debiteuren kunnen hebben aangenomen. Dat overigens wisselprotesten en dagvaardingen niet aan de woning van den koopman, maar aan het kantoor zijner firma zullen gedaan worden, en dat regtsgedingen in ieder geval op naam der firma gevoerd zullen worden, zijn gevolgen van hetzelfde

hier bedoelde beginsel, wier wenschelijkheid ik volkomen beaam.

Evenzeer vereenig ik mij met het verlangen van den heer K. naar meerdere waarborgen tegen het onregtmatig aannemen of gebruik maken eener firma. In Duitschland, waar dit onderwerp naauwkeurig geregeld is, wordt elke firma gepubliceerd, en is het dus mogelijk te zorgen, dat niemand handel drijft op eenen naam, die reeds ter zelfder plaatse voorkomt; terwijl daarnaast een uitdrukkelijk verbod bestaat tegen het voeren eener firma zonder toestemming van de belanghebbende personen. De nakoming dezer voorschriften wordt door policiestraffen verzekerd; eene regeling, die de heer K., daarin afwijkende van hetgeen ik vroeger in ditzelfde tijdschrift gelegenheid had op te merken, ook voor ons vaderland schijnt aan te bevelen.

De beide laatste hoofdstukken van het eerste deel zijn gewijd aan de eigenaardige verpligtingen van kooplieden (bepaaldelijk de boekhouding) en aan de beschouwing van hen, die, zonder in eigenlijken zin handel te drijven, hun beroep maken van het verleenen van hulp aan, en het vertegenwoordigen van den koopman (handelsbedienden, makelaars, kassiers, enz.). Met de uiteenzetting van deze onderwerpen, die mij tot geene bijzondere opmerkingen heeft aanleiding gegeven, is het eerste deel, hetwelk men in zekeren zin als aan het handelspersonenregt gewijd zou kunnen aanmerken, ten einde gebragt.

Een afzonderlijk handelszakenregt schijnt de heer K. niet te erkennen. Trouwens, een eigen systeem van zakelijke regten bestaat er in het handelsregt niet; en al hetgeen men dus onder deze rubriek vermelden kon, zou zich bepalen tot eenige in den handel gebruikelijke wijzen van levering, of tot de beschouwing van die goederen, aan wier eigendom of bezit het handelsregt bijzondere gevolgen verbindt (effecten aan toonder, orderpapier, enz.). Beide onderwerpen konden echter gevoegelijk bij het obligatiënregt ter sprake gebragt worden; en van daar ongetwijfeld, dat de heer K. voor eene afzonderlijke behandeling uit het hier aangewezen oogpunt geene noodzakelijkheid gevonden heeft.

Het tweede deel, hetwelk de verbindtenissen uit schrift behandelt, bevat eene herziene uitgave van het vroegere werk over het handelspapier. Zoo ergens, vindt de S. hier eene uiterst geschikte stof om de eigenaardige verdiensten zijner methode

te doen uitkomen; en het kan dan ook geene verwondering baren, indien zij reeds terstond de algemeene aandacht getrokken hebben, en aan dit werk, waarvan thans de derde druk in het licht verschenen is, eene eerste plaats onder de literatuur van ons handelsregt hebben verzekerd.

De oude theorie omtrent dit onderwerp kan ik als bekend veronderstellen. De regtsgeleerden van vroegeren tijd, vast overtuigd, dat tot elke verbindtenis, die niet uit een uitdrukkelijk voorschrift der wet ontsproot, eene voorafgaande overeenkomst der betrokken partijen noodig was, spanden onvermoeid hunne krachten in om de onderscheidene betrekkingen, waartoe de wissel aanleiding geeft, onder een der van ouds bekende contracten van het Romeinsche regt te brengen. Die pogingen blekens telkens ijdel, omdat men altijd weder in dit of dat opzigt stuitte op een punt, waar men, niettegenstaande alle mogelijke scherpzinnigheid, in strijd geraakte met de behoeften en de gewoonten des handels. Onze wetgever, die zich over het algemeen genomen op hetzelfde standpunt bevond, beging de gelukkige inconsequentie van overal, waar zich zulk een conflict voordeed, zijne theorie op te offeren, en aan de eischender praktijk toe te geven. Van daar dat onze wet eene reeks van in den regel juiste, doch slecht tezamenhangende voorschriften bevat, die dringend noodig hebben, dat eene organiserende hand ze vereenige tot een vast stelsel, dat, beter dan de verouderde theorie der vroegere juristen, aan de behoeften van onzen tijd voldoet.

Dat nieuwe stelsel is uit Duitschland tot ons gekomen. Reeds vóór dat de algemeene wisselwet van 1848 tot eenheid van wetgeving op dat gebied geleid had, waren Duitsche regtsgeleerden, onder wie in de eerste plaats Liebe verdient genoemd te worden, tot het inzigt gekomen, dat op den weg, door hunne voorgangers gevolgd, nimmer eene volkomen juiste beschouwing van de wisselverbindtenis te verkrijgen zou zijn. De verpligting des schuldenaars kon onmogelijk uit eenig contract worden afgeleid; het oude adagium liet daaromtrent geen twijfel: niet die zich door een wettig contract heeft verbonden, maar ieder, qui accepte, paye. Of er dus eene overeenkomst is voorafgegaan of niet, of er voor zoodanige overeenkomst eene causa licita bestond of niet, is onverschillig; de acceptant of endossant is tot betataling gehouden, omdat hij die in den gebruikelijken vorm beloofd heeft. Zijne handteekening, en niets dan deze, is het, die hem verbindt: zijne verpligting is van geheel formeelen aard.

Nog is deze theorie echter niet algemeen aangenomen. Eene middenpartij, wier verdediging in ons vaderland de hoogleeraar Faure heeft op zich genomen, verwerpt het begrip eener zoodanige formeele verbindtenis, en tracht den regtsgrond nog altijd te vinden in eene overeenkomst, al erkennen zij ook dat deze laatste een geheel eigenaardig formeel karakter vertoont. Niet alzoo de heer Kist, die er geen bezwaar in ziet, het flinkweg uit te spreken, dat art. 1269 B.W., volgens hetwelk alle verbindtenissen ontstaan of uit overeenkomst, of uit de wet, reeds in het burgerlijk regt niet volkomen juist, voor het handelsregt geheel verworpen moet worden. Nadat hij zich aldus op het meest zuivere standpunt geplaatst heeft, is het hem niet moeijelijk aan te toonen, dat verreweg de meeste bepalingen onzer wet niet alleen aan de eischen der praktijk voldoen, maar zich ook van eene meer wetenschappelijke en theoretische zijde beschouwd, zeer wel laten verdedigen. En zijn er dan nog enkele, met wie zulks niet het geval mogt zijn, dan heeft men daar slechts de nawerkingen eener verouderde opvatting, die thans evenzeer door de wetenschap als door de praktijk verworpen wordt. Maar daarbij blijft hij niet staan. Het aldus gewonnen resultaat wordt thans ook op andere handelsverbindtenissen toegepast; en zoo sluiten zich nieuwe hoofdstukken over acceptatiën, papier aan toonder, cognoscementen en ontvangcedullen op waardige wijze aan de beschouwingen over het eigenlijke wisselregt aan. Overal blijkt dezelfde met het gemeene regt strijdende eigenaardigheid te heerschen; overal ligt de regtsgrond der verbindtenis in de eenzijdige schriftelijke belofte, onafhankelijk van de materiëele oorzaak; overal kan getuigd worden: literis obligatio contrahitur.

Onder de hier bedoelde hoofdstukken meen ik bijzonder de aandacht te mogen vestigen op die over papier aan toonder en over de ontvang-cedullen, omdat zij twee soorten van handelspapier betreffen, die, ofschoon van dagelijksch gebruik, echter in onze wet slechts zeer ter loops vermeld worden, en uit dien hoofde ook bij onze schrijvers nog volstrekt niet die opmerkzaamheid getrokken hebben, welke hun toekomt. Zich aansluitende aan de theorie van Kuntze, geeft de heer K. van het papier aan toonder eene voorstelling, die het in volkomeu harmonie doet zijn met de algemeene beginselen, welke naar zijne opvatting, de geheele leer omtrent het handelspapier beheerschen. Evenals de wisselverbindtenis ontstaat ook hier de

verpligting uit eene eenzijdige wilsverklaring, uit eene betalingsbelofte des schuldenaars, die door den vorm, waarin zij gegeven is, door het schrift, voor hem verbindend wordt. Alleen in zooverre wijken zij van elkander af, dat de schuldenaar zich niet verbindt aan een bepaald persoon of aan dengenen, die door dezen zal worden aangewezen, maar aan toonder van het papier. Het papier is hier derhalve niet alleen bewijsmiddel, zooals bij andere verbindtenissen; het is de drager van het regt. Van daar dat bij het papier aan toonder twee regten bestaan, die bij onzen S. ieder in een bijzonder hoofddeel nader worden ontwikkeld: het regt op het papier, het zakelijke regt, en het regt van vorderen uit het papier, de obligatie. Tusschen beiden bestaat ten gevolge van de betalingsbelofte des schuldenaars een verband, zoo al niet in dien zin dat het regt op het papier met dat uit het papier één is, dan toch zoo, dat de eigenaar aanspraak kan maken op het bezit, terwijl het regt van vorderen van het houden of het bezit van het papier volstrekt afhankelijk is.

Met de ontvang-cedullen, die het eerst door onze vroegere O.I. Compagnie afgegeven zijn, en wier gebruik thans niet alleen bij ons, maar onder den naam van warrants of Lagerscheine zich over geheel Europa heeft uitgebreid, blijkt het hetzelfde geval te zijn. Ook daar verlangen partijen eene onmiddellijke verbindtenis van den onderteekenaar der ontvang-cedul aan den houder daarvan, zoodat het regt des houders geheel onafhankelijk is van dat zijns voorgangers, en zoude men de beginselen, omtrent verbindtenissen uit overeenkomst geldende, niet altijd kunnen toepassen, zonder tot groote onregtvaardigheden te vervallen.

Kan ik mij dus met de opneming van deze beide hoofdstukken volkomen vereenigen, niet zoo onbepaald is zulks het geval met dat over cognoscementen handelende. In de eerste plaats meen ik te mogen betwijfelen, of de theorie der formeele schriftelijke verbindtenis hier wel, zooals onze S. zulks voorstelt, in het algemeen en zonder eenige uitzonderingen toegepast zal kunnen worden. Onze wet vordert in art. 507 W.v.K. de onderteekening van den schipper en van den inlader; eene bepaling, waaraan echter, zooals de heer K. ons leert, nooit voldaan wordt; altijd geeft volgens hem de schipper alleen eene schriftelijke verklaring omtrent de door hem ingenomen goederen af. In de overgroote meerderheid van geval-

len is deze voorstelling zonder twijfel juist; en waar zulks geschiedt, zal men zeker in die formeele handeling alleen de regtsgrond voor de verpligting des schippers te zoeken hebben. Maar toch zijn er gevallen denkbaar, waarin het voorschrift der wet wordt nagekomen, en daar zal men dunkt mij tot eene andere opvatting moeten komen. Nog onlangs deed zich een voorbeeld hiervan voor de regtbank te Amsterdam voor. De directie der Stoombootmaatschappij van Amsterdam op Antwerpen bleek daar, evenals zulks met de meeste stoomboot- en spoorwegondernemingen het geval is, pogingen te hebben beproefd om de gestrengheid harer wettelijke verpligtingen in sommige opzigten te beperken; van daar dat zij in dorso op hare cognoscementen eenige bijzondere bepalingen had laten afdrukken, waarnaar in den tekst verwezen werd, en, om daarvan tegen de inladers gebruik te kunnen maken, de onderteekening van dezen vorderde. In zoodanig geval nu, waar zelfs de hoofdverbindtenis des schippers gewijzigd is door de bijkomende overeenkomst der partijen, kan naar mijne opvatting voor die verbindtenis moeijelijk een andere regtsgrond worden aangewezen dan juist die overeenkomst.

Eene tweede opmerking van meer ondergeschikt belang bestaat daarin, dat, welke ook de beteekenis moge zijn, die men aan dit papier wil hechten, zijne behandeling veeleer onder het zeeregt zou hebben tehuis behoord. Vroeger, toen de heer K. een afzonderlijk geschrift over het handelspapier in het licht gaf, moge hij ook dit onderwerp ter wille der volledigheid daarin hebben opgenomen; thans, nu hij zich voorstelt een geheel stelsel van handelsregt te leveren, waarin zelfs een afzonderlijk deel aan het zeeregt gewijd zal zijn, zal men van dit laatste altijd eene geheel gebrekkige voorstelling ontvangen, indien een zijner belangrijkste onderdeelen reeds elders behandeld is. Mogt de geachte S. mij hierop willen antwoorden, dat hij onder den naam van zeeregt niet anders denkt te begrijpen dan eenige overeenkomsten, meer bijzonder aan den zeehandel ontleend, dan zoude ik hem herinneren, dat hij, om consequent te blijven, ook de reederijen in het eerste deel naast de handelaren had moeten plaatsen, den schipper en het scheepsvolk onder de personen rekenen, die den koopman in zijn bedrijf ten dienste staan, en de bijzondere regten op schepen behandelen in een afzonderlijk deel voor het zakenregt, dat alsdan zeker niet had kunnen ontbreken. Hoe men de zaak ook voorstelle, geloof ik, dat wij hier ongetwijfeld te doen hebben

met een ongelukkig gevolg der omstandigheid, dat het oude werk over handelspapier zoo min mogelijk veranderd in het nieuwe groote geschrift moest worden opgenomen.

Het derde deel, hetwelk aan de handelsverbindtenissen uit overeenkomst gewijd is, vangt aan met een algemeen hoofdstuk, waarin de vraag gesteld wordt: wanneer komt de overeenkomst tot stand? Het Duitsche handelswetboek, waarnaar de heer K. te dezer plaatse verwijst, bevat daaromtrent bijzondere voorschriften, die echter bij ons niet als geldende kunnen worden aangemerkt. Naar ons regt zal men zich moeten houden aan de gewone regelen van het burgerlijke regt en geene verbindende overeenkomst mogen erkennen, dan nadat van beide zijden eene met die der andere partij overeenkomende uitdrukkelijke wilsverklaring gegeven is Toch acht het regtsbewustzijn der kooplieden zich, zoodra een bepaald en ernstig aanbod gedaan is, daaraan gebonden, minstens zoo lang totdat hij, aan wien het gerigt is, een bekwamen termijn gehad heeft om zich over de aanneming of verwerping daarvan te verklaren. Eene wijziging onzer wet, die haar ook op dit punt in overeenstemming zoude brengen met de opvatting des handels, wordt door den heer K., en naar mijne meening teregt, wenschelijk geoordeeld.

Het tweede hoofdstuk handelt over koop en verkoop. Meermalen reeds is gewezen op het zonderlinge feit, dat ons het Wetboek van Koophandel, daarin zelfs afwijkende van den Code de Commerce, die er althans een enkel artikel aan wijdde, geene bepalingen bevat omtrent die overeenkomst, die toch den grondslag van allen handel uitmaakt. En te meer mag dit bevreemding wekken, omdat het er verre van daan is, dat het handelsregt daaraan geene behoeften zou hebben, en eene enkele verwijzing naar de gewone regtsbeginselen hier voldoende zou zijn. Wie er aan mogt twijfelen, leze dit hoofdstuk. Het bevat onderscheidene beschouwingen omtrent den koop op monster (een onderwerp, door den Duitschen wetgever met zorg bearbeid), koop en verkoop van eens anders goed (het ondoordachte verbod van art. 1507 B.W. zal in handelszaken zelden te pas komen, vooreerst omdat altijd gehandeld wordt in roerende goederen, waarbij bezit voor volkomen titel geldt, en bovendien omdat in den regel het gekochte alleen ten aanzien der soort bepaald is), levering als nakoming van de verbindtenis des verkoopers (waarbij de vraag voorkomt, in hoeverre eene onvoorwaardelijke aanneming der

geleverde waar als goedkeuring geldt), levering als middel van eigendomsverkrijging (waarbij de onderscheidene aan den handel eigene wijzen van overdragt ter sprake komen), gevaar der verkochte zaak (waaromtrent in het algemeen de beginselen van het burgerlijke regt beslissen), reclame of terugvordering der verkochte zaak (dit regt, ofschoon een uitvloeisel van het algemeene art. 1191 B.W., is het eenige, dat in ons Wetboek van Koophandel afzonderlijk in bijzonderheden geregeld wordt).

Op het koopcontract volgen eenige eigenaardige handelsovereenkomsten, die door onzen wetgever reeds eene zelfstandige behandeling zijn waardig gekeurd: het commissie-, het expeditie-, het vrachtcontract. De daarop toepasselijke regtsregelen worden door den heer K. ontwikkeld, telkens echter niet dan nadat hij eene juridieke constructie gegeven heeft van de overeenkomst, die aan elk hunner ten grondslag ligt. Zoo beschouwt hij het commissiecontract als eene niet naar buiten werkende lastgeving, die geheel met het oorspronkelijke Romeinsche mandatum zoude overeenstemmen, indien de eisch, dat het voor zeker loon of provisie (gewerbemässig) moet worden aangegaan, daaraan niet een geheel eigenaardig karakter verleende. In het expeditie-contract ziet hij eene zamengestelde overeenkomst daar de expediteur, tegelijk bewaarnemer en lasthebber, in het algemeen en afgescheiden van de bijzondere bepalingen van het handelsregt, aan de beginselen omtrent bewaarnemers en lasthebbers geldende, onderworpen wordt genoemd. De noodzakelijkheid om eene zoodanige vereeniging aan te nemen, neem ik voor mij echter nog niet aan; ontvangt een expediteur goederen, en bewaart hij die totdat hij ze aan anderen aflevert, dan doet hij zulks naar mijne opvatting veeleer als lasthebber dan wel als depositaris. Eerder zoude ik mij bij het derde genoemde contract, hetwelk onze S. als eene vereeniging van bewaargeving met huur van diensten omschrijft, aan deze voorstelling kunnen aansluiten: de bewaarneming (het receptum nautarum der Romeinen) kan daar dienen om de buitengewone aansprakelijkheid des vervoerders te verklaren.

Het volgende hoofdstuk bevat een herdruk van het vroegere werk des schrijvers over de maatschap of vennootschap. Na hetgeen ik vroeger omtrent deze monographie gezegd heb, meen ik thans kort te kunnen zijn. De S. gaat uitdrukkelijk uit van het denkbeeld, dat aan de handelsvennootschappen, zelfs aan de naamlooze maatschappijen, de regtspersoonlijkheid ont-

zegd behoort te worden: zij, die daaraan deel nemen, zijn en blijven verschillende, op zich zelve staande personen, die alleen in zooverre met elkander verbonden zijn, dat tusschen hen eene overeenkomst bestaat, die zich in twee nominaatcontracten laat oplossen: societas en mandatum. In hoe verre deze voorstelling juist is, laat ik thans geheel in het midden. Tot mijn leedwezen moet ik erkennen nog niet volkomen door hem overtuigd te zijn; maar om dit oordeel te staven, zoude ik in allerlei bijzonderheden moeten treden, waarvoor het hier de plaats niet is. Liever herhaal ik dus mijn vroeger oordeel, dat, terwijl onze wet te dezen aanzien blijkbaar op twee gedachten hinkt, de heer K. zich naar mijn inzien heeft weten vrij te houden van de inconsequentiën, waartoe zijne medestanders in den regel vervallen zijn. Niemand zal dan ook, welke overigens zijne overtuiging moge zijn, dit hoofdstuk doorwerkt hebben, zonder dat de ware bedoeling des wetgevers, afgescheiden van zijne menigmaal gebrekkige uitdrukking, hem duidelijker en beter dan vroeger voor den geest staat.

Het laatste hoofdstuk handelt over de overeenkomst van geldleening op roerende zakelijke zekerheid, de contracten van beleening en prolongatie. Het geldt hier een onderwerp, dat niet alleen door den wetgever weder niet geregeld is, maar dat zijn juridiek belang hoofdzakelijk ontleent aan de omstandigheid, dat deze overeenkomsten door de kooplieden zijn in het leven geroepen, om te ontkomen aan enkele bepalingen der wet, die te zeer hunne vrijheid schenen te beperken. Wat de eerstgenoemde aangaat, zoo komen zij voor in den vorm van een werkelijk pandcontract (dit geschiedt echter alleen bij de Nederlandsche Bank), of als koop met regt van wederinkoop. Bekend is de vraag, of zij in dezen laatsten vorm geldig zijn: de heer K. beantwoordt haar toestemmend, omdat zoowel het Amsterdamsche formulier als het Rotterdamsche hem toeschijnt eene voldoende aanwijzing te bevatten van den persoon, aan wien het regelen van den koopprijs toevertrouwd wordt. Daarnaast staat dan het prolongatie-contract, hetwelk de S. omschrijft als eene vereeniging van twee koop-overeenkomsten, wier geldigheid als zoodanig weder naar zijne opvatting vast staat. Dat hij echter de noodzakelijkheid eener dergelijke wetsontduiking (want dat dit hun karakter is, is onloochenbaar) betreurt, en den wensch uitspreekt, dat de wetgever ook hier eerlang aan de eischen des handels zal toegeven, zal na hetgeen ons reeds

meermalen omtrent zijne opvatting van het handelsregt gebleken is, naauwelijks vermeld behoeven te worden. Even weinig kan het twijfelachtig zijn, dat ik mij bij dien wensch van ganscher harte aansluit.

Met het zoo even besproken onderwerp wordt het derde deel gesloten. Welligt ware er voor den S. aanleiding geweest, om op zijn standpunt daaraan nog een afzonderlijk hoofdstuk toe te voegen over de rekening-courant, die, ook al meent men haar nu niet te kunnen beschouwen als eene zelfstandige overeenkomst, toch altijd een zoodanigen invloed op de onderscheidene verpligtingen van partijen uitoefent, dat eene uitdrukkelijke behandeling van dit onderwerp in het handelsregt alleszins gepast zou mogen heeten. Ondertusschen, de heer K. is hieromtrent van eene andere meening geweest, en ik eindig dus de aankondiging van zijn geschrift. Ik doe zulks echter niet dan met een gevoel van leedwezen, dat de beschikbare ruimte mij verhinderd heeft, om menig punt, dat zulks in elk opzigt verdiend had, op degelijker wijze te bespreken; en in de hoop, dat ook dit vlugtige overzigt den lezer de overtuiging moge geschonken hebben, dat het gunstige oordeel, waarmede ik mijne behandeling begonnen ben, op goede gronden steunde.

Hetgeen ik bij den heer Kist geprezen heb, dat hij namelijk zich meer heeft toegelegd op eene ontwikkeling van het regt dan op eene verklaring van het wetboek, datzelfde behoort ook onder de eigenschappen van het tweede werk, hetwelk ik in dit overzigt ter sprake wensch te brengen. Ik bedoel ‘het Nederlandsche burgerlijke Procesrecht’, door Mr. R. van Boneval Faure.

Van alle deelen van ons regt is het procesregt welligt datgene, bij welks regeling de wetgever zich het minst heeft schuldig gemaakt aan inbreuken op een gebied, hetwelk overal aan de wetenschap overgelaten had moeten worden. Er zijn titels in onze wetboeken, die, geheel uit excerpten van Pothier bestaande, meer het karakter van een regtsgeleerd handboek dan van eene proeve van wetgeving vertoonen, ja, die eigenlijk eerst dan in hun werkelijken zamenhang kunnen begrepen worden, indien men telkens het uitvoerige traité, waaraan zij ontleend zijn, naast den tekst des wetgevers raadpleegt. In het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering is dit veel minder het geval. De vormen, die noodig zijn om ieder regt te handhaven, worden daar in den regel omschreven, zonder dat de wet-

gever zich eenigszins in schoolsche definitiën of verdeelingen begeeft. De taak om van al die op zich zelve staande voorschriften een behoorlijk zamenhangend geheel te vormen, en de verhouding te schilderen, waarin zij tot elkander of tot het materiëele regt staan, wordt door den wetgever bijna overal stelselmatig ontweken, en aan de zorg der regtsgeleerden overgelaten.

Is dit eene goede of eene slechte eigenschap?

Na hetgeen ik boven omtrent den noodlottigen invloed heb herinnerd, dien de wetgever maar al te ligt op de wetenschappelijke beoefening des regts uitoefent, zal het den lezer niet bevreemden, indien ik de matiging, welke hij te dezer plaatse betoond heeft, prijs. De bewerker van het procesregt heeft thans eene vrijheid, welke die van het burgerlijke regt maar al te dikwijls mist, en ziet zich in staat om de resultaten van eigen of anderer nadenken aan te bevelen, zonder dat hij telkens angstig behoeft te vragen, of hij ze niet moet opgeven ter wille van verouderde begrippen, die door eene magtspreuk des wetgevers voor hem verbindend zijn verklaard.

Alleen dan zoude de soberheid des wetgevers nadeelige gevolgen kunnen hebben, indien de uitlegger, de zoo even herinnerde omstandigheden voorbijziende, meende te mogen uitgaan van de stelling, dat ook hier het begrip van codificatie noodwendig medebrengt, dat in de geschreven wet de eenige kenbron voor het geheele regt te zoeken is. Wie zich op dat standpunt plaatste, zou telkens op leemten stuiten, en dus moeten eindigen met zich van ons procesregt eene uiterst verminkte voorstelling te vormen, die evenmin aan de eischen eener goede theorie als aan de behoeften der praktijk beantwoorden zou. Een merkwaardig voorbeeld van het gevaar, hetwelk ons ten dezen aanzien dreigt, levert art. 158 W.v. B.R., over de exceptie van verwijzing handelende.

De gevallen, die zich hier kunnen voordoen, zijn van een vrij uiteenloopend karakter. Het kan zijn, dat twee regtsvorderingen volkomen identiek zijn, d.i. dat zij over hetzelfde onderwerp tusschen dezelfde personen zijn aanhangig gemaakt; het kan ook zijn, dat zij, tot verschillende onderwerpen betrekking hebbende, echter zoozeer aan elkander verknocht zijn, dat de beslissing der eene noodzakelijk invloed op die der andere uitoefent. Beide omstandigheden kunnen uit den aard der zaak voorkomen, zoowel wanneer de zaken voor twee verschillende regters zijn aangebragt, als wanneer zij voor den-

zelfden regter dienen. Wat zal in ieder geval het gevolg zijn van de hier bedoelde verhouding?

Komen twee geheel gelijke zaken voor denzelfden regter, dan spreekt het van zelf, dat slechts ééne van beiden behandeld zal kunnen en mogen worden. Deed men dit niet, dan zoude, indien de vordering des eischers gegrond bevonden werd, de gedaagde even dikwijls tot dezelfde praestatie veroordeeld worden, als hij gedagvaard was: een resultaat, welks absurditeit te zeer in het oog springt dan dat het noodig zou zijn daarover uit te weiden. De gedaagde zal zich dus met eene exceptie van litispendentie (of hoe men haar noemen wil) tegen alle volgende vorderingen kunnen verdedigen.

Worden twee verknochte zaken voor denzelfden regter aangebragt, dan zal het noodig zijn ze bijeen te voegen, opdat bij hetzelfde eindvonnis over beiden worde uitspraak gedaan. Deed men dit wederom niet, dan zoude het kunnen gebeuren, dat, hetzij ten gevolge eener verandering in het personeel der regtbank, of omdat de regter na zijne eerste uitspraak tot een ander inzigt was gekomen, of ook wel omdat hij zich die eerste uitspraak niet meer herinnerde, in beide zaken eene tegenstrijdige beslissing gegeven werd omtrent het punt, hetwelk zij gemeen hebben. Dat dit evenzeer onbillijk zou zijn, ligt voor de hand; de verknochte zaken zullen dus op verzoek der belanghebbenden moeten gevoegd worden.

Doet zich eindelijk een der hier omschreven gevallen voor bij verschil van regters, dan zal men, om hetzelfde gevaar van dubbele condemnatie of tegenstrijdige regtsspraak te voorkomen, moeten beginnen met eene der zaken van den regter, voor wien zij aanhangig is, te verwijzen naar den anderen, voor wien de tweede zaak behandeld wordt. Van zoodanige verwijzing zal dan voeging het noodzakelijk gevolg zijn.

Nu is het bekend, dat het aangehaalde art. 158, het eenige, waarin van dit onderwerp sprake is, alleen het laatstgenoemde geval regelt. ‘In zaken, welke reeds te voren door eene dagvaarding voor een anderen regter zijn aanhangig gemaakt tusschen dezelfde personen en over hetzelfde onderwerp, of in geval het geschil aan eene zaak verknocht is, die reeds voor een anderen regter aanhangig is, mag de verwijzing gevraagd worden naar dien anderen regter.’ Wat regtens zal zijn, indien het hier bedoelde verschijnsel zich voordoet voor denzelfden regter, daaromtrent bevat het artikel geen woord.

Beteekent dit nu, dat ons procesregt in zoodanig geval geenerlei regtsmiddel aan de hand geeft, en alle zaken, die bij één zelfden regter zijn aangebragt, derhalve ieder haar eigen loop behooren te vervolgen? Er zijn er, die zulks beweren; zelfs bestaat er een arrest van den Hoogen Raad in dien geest. Toch meen ik deze leer te mogen verwerpen als eene bekrompen opvatting, waartoe men alleen kon komen door zich angstvallig aan de woorden der wet te binden. Dringt men verder tot haren geest door, dan zal men moeten erkennen, dat eene verwijzing tot niets dient, indien niet voeging daaraan onafscheidbaar verbonden is; terwijl deze voeging weder eene onverklaarbare anomalie zoude uitmaken, indien zij niet bij alle verknochte zaken, waar hetzelfde belang bestaat, kon worden ingeroepen. Men zal dus moeten erkennen, dat, zoo de wetgever hiervan gezwegen heeft, het alleen was, omdat hij zich geene rigtige instructie der processen kon denken zonder dit regtsmiddel, en het dus, als van zelf sprekende, geene afzonderlijke vermelding waardig keurde. De toepassing van den algemeenen regel op een bijzonder geval heeft hij uitdrukkelijk vermeld, den regel zelf heeft hij, teregt of ten onregte, dit doet thans niets ter zake, gemeend aan de theorie te kunnen overlaten.

Zal deze bedoeling des wetgevers echter bereikt worden, dan dient de wetenschappelijke beoefenaar van het Nederlandsche procesregt zich ook van zijne roeping als zoodanig bewust te zijn, en zal hij, minder nog dan waar hij andere gedeelten van het ruime veld der regtsgeleerdheid bearbeidt, zich mogen vergenoegen met eene enkele verklaring van den tekst der wet. En vooral zal zulks de pligt zijn van hem, die als hoogleeraar geroepen is om de burgerlijke regtsvordering voor zijne leerlingen te ontwikkelen. De termijnen en formaliteiten, zooals zij in het wetboek zijn omschreven, leveren enkel stof op voor geheugenwerk; alleen dan, wanneer men ze met de theorie van het procesregt in verband brengt, is het mogelijk er eene voorstelling van te geven, zooals in de collegiekamer voegt.

Bij eene dergelijke opvatting van de eischen, die men aan een nieuw handboek voor de kennis onzer burgerlijke regtspleging stellen mag, was het mij natuurlijk hoogst aangenaam te ontdekken, dat ook de hoogleeraar Faure geheel deze zelfde zienswijze is toegedaan. Een enkele blik op den inhoud van zijn werk zal de juistheid van dit oordeel staven.

Het eerste deel, het eenige dat tot heden in het licht verschenen is, bevat, na eene inleiding, die aan de ontwikkeling der begrippen van regtsvordering en procesregt, en de optelling der bronnen en hulpmiddelen gewijd is, vijf hoofdstukken. Daarin worden behandeld: 1. de regterlijke magt, 2. de partijen en haar bijstand, 3 scheidsmannen, 4. regtsvorderingen en middelen van verdediging, 5. de regterlijke bevoegdheid. Als bijlagen worden daarbij gevoegd: *a.* de observations préliminaires de la Cour de Cassation sur le projet de Code de Procédure Civile, *b.* het décret sur l'organisation judiciaire du 16-24 Août 1790, *c.* de wijzigingen, bij de wetten van 7 April 1869 in ons Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering gebragt, *d.* de bijzondere wetsbepalingen, die de regtspleging betreffen in registratie-, zegelen successie-geschillen.

Bij de vermelding van deze inhoudsopgave mag ik de opmerkingen niet terughouden, dat noch het beginsel, hetwelk aan de hier gevolgde verdeeling ten grondslag ligt, noch dat, hetwelk tot het opnemen der bijlagen geleid heeft, mij volkomen duidelijk zijn geworden. Wat het eerste punt betreft, zoo zoude ik, daar scheidsmannen niet wel anders kunnen worden aangemerkt dan als eigengekozen regters, en de regterlijke bevoegdheid zich uit den aard der zaak aansluit aan de regterlijke inrigting, het veel eenvoudiger gevonden hebben, indien die drie onderwerpen in eene doorloopende reeks behandeld waren. De beschouwing der partijen had zich daaraan dan geleidelijk kunnen aansluiten; terwijl de leer der actiën eene zelfstandige plaats vóór of na de behandeling der overige onderwerpen had kunnen innemen. En wat het tweede punt aangaat, zoo ding ik niets af op de waarde der afgedrukte wetsontwerpen of decreten, maar begrijp ik toch niet, waarom juist deze bronnen bij uitzondering boven vele andere door des schrijvers leerlingen in originali bestudeerd zullen moeten worden.

Ondertusschen heeft onze S. daarvoor waarschijnlijk goede en afdoende redenen gehad; terwijl de zaak bovendien niet van genoegzaam gewigt is om er lang bij stil te staan. Liever wil ik trachten, den lezer dezer aankondiging eene voorstelling te geven van de methode, waarnaar dit handboek bewerkt is, en, om daartoe te geraken, een enkele paragraaf bij wijze van proeve met hen in bijzonderheden doorloopen. Ik kies daartoe § 30, de tweede van het vierde hoofdstuk, als eene dergenen, waarbij de eigenaardigheden dier methode het zuiverst kunnen worden

waargenomen; blijkens het opschrift handelt zij over den grond, de strekking en het voorwerp der regtsvordering, met de daaraan ontleende onderscheidingen.

Als *grond* of bron der actie kan men aannemen het regt, waarop zij steunt, of waaruit zij voortspruit. Hiervan uitgaande zou men derhalve de actiën kunnen verdeelen, al naar dat zij gegeven zijn tot handhaving òf van personen-, òf van vermogensregten, en deze laatste wederom, al naar dat zij in verband staan tot regten op zaken of tegen personen (verbindtenissen). De S. verwerpt echter eene zoodanige onderscheiding, omdat zij voor de regtsvorderingen geene bijzondere beteekenis zou hebben. Let men op het eigenaardig karakter van dezen, dan is er meer aanleiding om te spreken van 1. persoonlijke of relatieve, die in den regel alleen werken tegen een bepaalden persoon (hiertoe behooren in het vermogensregt alle actiën uit verbindtenissen, en in het personenregt die, bij welke niet bij het ontstaan der regtsbetrekking ook de persoon is aangewezen, tegen wien casu quo de vordering moet worden ingesteld, zooals tot scheiding van goederen, echtscheiding, enz.) en 2. onpersoonlijke of absolute, die ingesteld kunnen worden tegen ieder, die de uitoefening van het betrokken regt hindert (als zoodanig kunnen uit het vermogensregt vermeld worden de actiën tot bescherming van zakelijke regten, en uit het personenregt die betreffende den staat en de afstamming). Ik doe hierbij opmerken, dat deze verdeeling in tweëerlei opzigt boven die van art. 129 W.v.B.R. aanbeveling verdient; vooreerst omdat ook de persoonlijke regten er onder begrepen zijn, en daarenboven omdat de gemengde regtsvorderingen, die geen gemeenschappelijk kenmerk vertoonen en dus niet wel eene afzonderlijke categorie kunnen uitmaken, achterwege zijn gelaten.

Als *strekking* der regtsvordering beschonwt onze S. de erkenning van een regt en veroordeeling tot voldoening, in dien zin, dat in den regel beiden gezamenlijk van den regter worden gevraagd; in enkele gevallen daarentegen (b.v. die den staat of de afstamming betreffen, of wel die tot het uitspreken der nietigheid van deze of gene regtshandeling) bestaat de strekking alleen in erkenning. Ook deze onderscheiding komt mij zeer gewigtig voor; niet alleen omdat er inderdaad actiën zijn, waarbij alleen eene sententia declaratoria gevraagd wordt, zonder dat daaraan tegelijk praktische gevolgen worden verbonden, maar bovenal omdat zij goed begrepen kan beschermen tegen eene ver-

warring, waartoe de gewone vorm der vonnissen thans maar al te ligt aanleiding geeft. Gewoonlijk is het den eischer alleen te doen om het oogenblikkelijk door hem gevorderde; in het dictum onzer vonnissen is dan ook alleen daarvan sprake, en de beslissing omtrent den regtsgrond, waarop de veroordeeling berust, verschuilt zich onder de overwegingen, die den regter tot het vormen van zijn eindoordeel geleid hebben. Dit is nu zonder twijfel voldoende voor de praktische behoeften van het oogenblik; maar wanneer het er later op aankomt te weten, welke punten door den regter beslist zijn, m.a.w., wanneer men de res judicata moet gaan omschrijven, begint de moeijelijkheid. Stel b.v. dat ik krachtens eene geldleening renten vorder, of als erfgenaam van Titius een deel zijner nalatenschap opeisch, en de gedaagde wederspreekt den grondslag mijner vordering, dan bestaat het vonnis, dat mij in het gelijk stelt, inderdaad uit twee afzonderlijke beslissingen: *a.* dat ik geld heb uitgeleend of erfgenaam ben, *b.* dat ik uit dien hoofde regt heb op de thans ingestelde vordering. Kom ik dan later om nieuwe renten of het overige deel der nalatenschap, dan is niet alleen het tweede punt, maar ook het eerste eene res judicata geworden, en behoorde mijne actie te worden toegewezen, zonder dat ik verpligt behoefde te worden, een nieuwen strijd over dezelfde regtsvraag te voeren. Te wenschen ware het, indien de vorm van het vonnis medewerkte om deze waarheid in het licht te stellen: daar hierin echter wel zeer bezwaarlijk eene verandering te brengen zal zijn, is het de taak van den wetenschappelijken beoefenaar van het procesregt, op deze eigenaardigheid te wijzen.

De benaming *voorwerp* wordt volgens den heer F. in tweeërlei beteekenis gebruikt. In de eerste plaats kan men daaronder verstaan het regt, waarover de strijd gevoerd wordt, en in dien zin komt de onderscheiding tusschen petitoire en possessoire vorderingen voor, wier onderlinge verhouding in de artikelen 130-132 W.v.B.R. geregeld wordt. Even goed kan men echter met de benaming de zaak zelve aanwijzen, die het voorwerp is van het regt, waarover de strijd loopt, zoodat men de actiën onderscheidt al naar dat zij roerend goed betreffen of tot onroerende goederen betrekking hebben; eene verdeeling, waarop o.a. bij de beoordeeling der competentie gelet wordt.

Ook in een ander opzigt komt het voorwerp der actie in

aanmerking, voor zoo verre er verschil wordt aangenomen tusschen de zaak, welke het hoofdvoorwerp der vordering uitmaakt, en die, welke slechts bijkomende is (vruchten eener zaak, interessen eener geldsom, proceskosten, schadevergoeding). Wel is de verhouding tusschen beiden niet van dien aard, dat de bijzaak nimmer onafhankelijk van de hoofdzaak gevorderd zou kunnen worden; maar toch zijn er gevallen, waarin de bijkomende vordering ook formeel alleen een gevolg der principale is, en alzoo niet onafhankelijk van deze laatste zou kunnen worden ingesteld. Welke die gevallen zijn, zal naar schrijvers voorstelling van iedere bijzondere wetgeving afhangen; zoodat het geene verwondering kan wekken, indien Unger en Wächter, van wie de een de Oostenrijksche en de ander de Wurtembergsche wet gevolgd is, verschillende regelen aan de hand geven. Bij ons zal in de meeste der opgenoemde gevallen door een bepaald wetsvoorschrift de afzonderlijke vordering van interessen of proceskosten uitgesloten zijn. Ten slotte behandelt de S. nog de bekende regtsvraag, of de regter ambtshalve de veroordeeling tot betaling van interessen of proceskosten kan uitspreken, en verdedigt hij eene ontkennende beantwoording daarvan, op grond, dat de zelfstandigheid der hoofdvordering in dien zin zal blijven voortduren, dat zij niet geacht kan worden, de bijkomende vordering stilzwijgend in zich te sluiten.

Op de paragraaf, die, naar ik vertrouw, de wijze van behandeling van den heer F. zal hebben duidelijk gemaakt, volgen dan verschillende andere, waarin de leer der actiën verder ontwikkeld wordt. Overal wordt zoowel in dit als in de overige hoofdstukken het behandelde onderwerp geformuleerd in stellingen, waarbij het menigmaal mijne aandacht getrokken heeft, hoe zeer het ontwerp van 1820, dat als wetgeving door onze Staten-Generaal verworpen is, nog steeds gebruikt kan worden, om voor eene wetenschappelijke voorstelling tot grondslag gelegd te worden. Uitvoerige noten dienen dan, ongeveer gelijk in het bekende werk van prof. J. van Hall, om die stellingen nader te verklaren, en door de vergelijking met verschillende buitenlandsche wetgevingen, of de uitspraken der onderscheidene Nederlandsche en vreemde regtsgeleerden toe te lichten. Den S. op dezen weg ten einde toe te volgen, achtte ik onnoodig, omdat, naar ik vertrouw, het reeds aangehaalde voldoende zal zijn geweest om bij den lezer de overtuiging te vestigen, dat het werk van den heer F., al is het oorspronke-

lijk voor studenten geschreven, door zijne eigenaardige methode ook voor oudstudenten belangrijk genoeg is, om naast de geschriften van de Pinto en Oudeman eene blijvende plaats in te nemen.

Ik eindig met den wensch uit te spreken, dat het aan beide geachte schrijvers gegeven moge worden, de omvangrijke werken, die zij hebben aangevangen, ten einde te brengen, zoodat eerlang de overige gedeelten van het handels- en procesregt, op gelijke wijze door hen bearbeid, zich waardiglijk aan de thans besproken deelen mogen aansluiten.

P.R. FEITH.

Bibliographisch album.

Het kerkrecht der Nederlandsche Hervormde kerk, historisch-critisch beschreven door J.J. Prins. Leiden, S.C. van Doesburgh. 1870.

Verdient de voorrede tot eenig werk altijd de aandacht van eenen belangstellenden lezer, omdat daarin inlichting pleegt te worden gevonden omtrent het doel, hetwelk de schrijver zich met dat werk voorstelt, nog te meer is zulks het geval voor dengene, die zich voorstelt eene aankondiging te leveren van het werk, welks titel hierboven is afgeschreven.

Die voorrede toch is voor een deel opzettelijk tot de te verwachten beoordeelaars gerigt. ‘Vooral zal ik mij verblijden’, zegt de Hooggeleerde schrijver, ‘wanneer elke beoordeeling van mijnen arbeid zich door die bescheidenheid en waarheidsliefde mag kenmerken, welke ik voor mijzelven getracht heb in beoefening te brengen.’ Eene uitmuntende vermaning voorzeker, en welke, al zou de S. bij nadere beschouwing waarschijnlijk zelf den daarin doorstralenden twijfel omtrent waarheidsliefde en bescheidenheid van die (hem nog onbekende) beoordeelaars minder heusch hebben geacht, desniettegenstaande volle behartiging verdient. ‘Op tegenspraak, misschien scherpe en hartstogtelijke tegenspraak, ben ik voorbereid.’ De verwachting van tegenspraak kan wel is waar niet bevreemden bij iemand, die brandende kwestiën van den dag in het openbaar behandelt, en eene ambtsbetrekking bekleedt, welke aan het door hem geschrevene nog te meer gewigt bijzet. Doch van waar dat vermoeden, dat deze tegenspraak scherp, dat zij hartstogtelijk zal zijn? Zou het ook wezen, dat de Hoogleeraar, de afgedrukte bladen van zijn werk herlezende, een zekeren twijfel bij zich heeft voelen opkomen, of hij zelf niet zich hier en daar aan die gebreken schuldig

makende, tot het ontstaan daarvan bij anderen aanleiding kon hebben gegeven? Of het noodig ware geweest in een leerboek van kerkregt, naar aanleiding van den tegenstand tegen de nieuwe organisatie van het kerkelijk beheer, te spreken van ‘min betamelijke en misplaatste zucht naar zelfstandigheid, door valsche voorstellingen en ongegronde vermoedens aangewakkerd’ en waaronder ‘ook partijschap haar onwaardig spel drijft’? (pag. 111). Of het vooral niet te ver ging, met zinspeling op een bepaald persoon, ‘het onzin te achten, dat er in onze dagen gesproken wordt van de vrijmaking der Kerk, of het moest zijn, dat men daarmede de vrijheid bedoelde, om naar willekeur te handelen, wet en orde niet voeten te treden en anderen te onderdrukken of uit te drijven’? (pag. 161). Wat daarvan ook zij, het staat dus vast, dat aan eene zuiver wetenschappelijke behandeling van het kerkregt der Nederlandsche Hervormde kerk hartstogt niet alleen kan -, maar ook behoort vreemd te blijven; en dat scherpheid daarbij in logische verdeeling en definitie, niet in de wijze van uitdrukking behoort te worden gevonden.

Eene zuiver wetenschappelijke behandeling van het kerkregt der Nederlandsche Hervormde kerk: dit toch is het doel, dat de Hooggeleerde schrijver zich met dit werk heeft gesteld. Na in 1859 eene *Korte schets van het hedendaagsche kerkregt der Nederlandsche Hervormde kerk*, ten gebruike bij de academische lessen, in het licht te hebben gegeven, heeft de S., gelijk hij in de voorrede mededeelt, gedurende den vorigen academischen cursus de stof op nieuw, en met het oog, niet alleen op het belang zijner hoorders, maar ook op eene eventueele uitgave, bearbeid. Het kwam hem toch voor, ‘dat menigeen in onze dagen met belangstelling zou willen kennis nemen van de resultaten der historisch-critische beoefening van ons Kerkregt, ten einde daarmede winst te doen voor de wezenlijke belangen der Hervormde Kerk in ons vaderland.’ Met de hulp van historie en kritiek aan zijne lezers een helder inzigt te geven in de beginselen van het tegenwoordige kerkregt der Nederlandsche Hervormde kerk, en hen te helpen een zelfstandig oordeel te vormen over hetgeen in de instellingen dier kerk goed, of hetgeen daarin gebrekkig is, ziedaar dus het doel, hetwelk de S. zich voorstelt. Het groote belang van zoodanig wetenschappelijk onderzoek zal wel niet kunnen worden betwist. Gaan we thans na, hoe de Hoogleeraar de opgenomen taak heeft volbragt.

De indeeling van het werk is als volgt: Na eene *Inleiding*, handelende over het begrip en de bronnen van het kerkregt in het algemeen en dat der Nederlandsche Hervormde Kerk in het bijzonder, volgen drie Afdeelingen; de eerste met het opschrift: *Het kerkregt der Nederlandsche Hervormde Kerk, zooals het allengs ontstaan is*; de tweede: *het kerkregt der Nederlandsche Hervormde Kerk, zooals het thans bestaat*; het derde: *het kerkregt der Nederlandsche, Hervormde Kerk, zooals het, bij voortgaande regelmatige ontwikkeling, worden moet*. Met andere woorden: eerst wordt behandeld de historia juris; daarna het jus constitutum; eindelijk het jus constituendum.

In het eerste hoofdstuk der Inleiding wordt gehandeld over het kerkregt in het algemeen. Hier stuiten wij reeds aanstonds op eene moeijelijk te verklaren leemte. Kerkregt is het *regt der kerken*, of het *regt eener kerk*, al naar men het woord in algemeenen of in bijzonderen zin opvat. Om het begrip van kerkregt juist te definieren, behoort in de eerste plaats de beteekenis der beide zamenstellende termen vastgesteld te worden. Nu wordt wel is waar de vraag, wat *regt* is, op pag. 3 behandeld; maar het begrip van *kerk* blijft in eene zonderlinge onklaarheid zweven. Wel wordt een en ander medegedeeld omtrent eene collectieve eenheid aller geloovige christenen, die eene zigtbare gestalte aangenomen en zich als genootschap georganiseerd hebbende, onder den naam van de algemeene christelijke kerk zou bekend zijn, en binnen welke verschillende bijzondere kerkgenootschappen zouden zijn opgetreden (pag. 1-3). Doch bij deze voorstelling heerscht blijkbaar begripsverwarring. De algemeene christelijke kerk, waartoe alle christenen zonder onderscheid gerekend worden te behooren, is niet anders dan eene theologische abstractie; als georganiseerd genootschap is zij in rerum natura niet aanwezig. Hetgeen wij behoeven is eene duidelijke voorstelling, wat de kerkgenootschappen zijn, die zich, niet alleen onder de Christenen, maar ook daarbuiten (men denke aan de Israëlieten) ontwikkeld en als zelfstandige ligchamen georganiseerd hebben. En deze definitie van het begrip van kerkgenootschap, die den grondslag van elke wetenschappelijke beoefening van eenig kerkregt moet uitmaken, wordt ons door den S. niet gegeven.

Beproeven wij dus, deze leemte aan te vullen. Allereerst zal het wel vaststaan, dat een kerkgenootschap is eene vereeniging van menschen, tot een bepaald doel opgerigt. Welk nu is dit doel?

De geschiedenis leert ons, dat de kerkgenootschappen zich van alle andere, eenigzins gelijksoortige vereenigingen daardoor onderscheiden, dat zij een zeker aantal stellingen hebben (al of niet zamengevat in eene confessie of symbolum), en dat hunne werkzaamheid in de eerste plaats daarop gerigt is, om aan die stellingen meerderen ingang, hetzij alleen onder de leden van het genootschap, hetzij ook daarbuiten, te verschaffen. Nog éen trek, en ik geloof, dat het beeld voltooid is: de bedoelde stellingen zijn van godsdienstigen, niet van zuiver wetenschappelijken of zedelijken inhoud. De definitie, waartoe wij komen is dus deze: Een kerkgenootschap is eene vereeniging van menschen, opgerigt met het doel om het geloof te bevorderen aan zekere stellingen aangaande de betrekking tusschen de Godheid en den mensch.

Bij de behandeling van het kerkregt kan men zich tweeërlei doel voorstellen. Men kan een onderzoek instellen naar het positieve kerkregt van een of meer bepaalde kerkgenootschappen. Of wel men kan onderzoeken, welke algemeene beginselen de instellingen aller kerkgenootschappen en hunne betrekkingen tot den staat behooren te beheerschen (natuurlijk of philosophisch kerkregt). Alleen het eerste, het positieve kerkregt, heeft natuurlijk verbindend gezag; doch uit een wetenschappelijk oogpunt heeft ook het laatste eene groote waarde, daar het den grondslag oplevert, waarvan bij de kritiek van het positieve regt van eenig kerkgenootschap moet worden uitgegaan. Het is daarom te betreuren, dat de S. aan dit philosophisch kerkregt en de wetenschappelijke beoefening, die daaraan is te beurt gevallen, niet eene meer opzettelijke behandeling heeft geschonken. Thans worden in de tweede paragraaf van dit hoofdstuk aan de onderscheiding tusschen zuiver kerkregt en staatskerkregt en hetgeen volgens het philosophisch kerkregt tot den inhoud van beide deze hoofddeelen behoort, slechts enkele woorden gewijd.

Het Canonieke regt, dat verder in dezelfde paragraaf wordt behandeld, is het positieve regt van een bepaald kerkgenootschap (het Roomsch Katholieke). Hetgeen daarover is gezegd, had daarom naar mijn oordeel eerder eene plaats behooren te vinden in de derde paragraaf, waarin onder het opschrift: de geschiedenis van het kerkregt, wordt gehandeld over de verschillende vormen van kerkbestuur, welke achtereenvolgens van kracht zijn

geweest in het Roomsch Katholieke en in de Protestantsche kerkgenootschappen, en over de begrippen, welke op onderscheidene tijdstippen bij deze kerkgenootschappen over de verhouding tusschen Staat en Kerk hebben geheerscht. Het ware belangrijk geweest, indien dit overzigt ook tot andere kerkgenootschappen, het Grieksche b.v. en het Israëlitische, ware uitgebreid, en indien er ook eene opgave van de voornaamste bronnen voor de kennis van het positieve kerkregt der onderscheidene kerkgenootschappen ware bijgevoegd.

Met een tweede hoofdstuk, bevattende in drie paragrafen een overzigt van de bronnen van het kerkregt der Nederlandsche Hervormde Kerk; van de wetenschappelijke beoefening van dit kerkregt; en eenige beschouwingen over de waarde en het nut dier beoefening, wordt de Inleiding besloten.

De Eerste Afdeeling van het werk is, gelijk reeds werd opgemerkt, aan de geschiedenis van het kerkregt der Nederlandsche Hervormde Kerk gewijd. In vijf hoofdstukken wordt hier een zeer belangrijk en duidelijk overzigt dezer geschiedenis gegeven. Wij zien hier, hoe de hervorming in de Nederlandsche gewesten geenszins het werk is geweest van de overheid, maar van het volk zelf is uitgegaan, en hoe de hervormde kerk zich, nog in ballingschap, zelve hare eerste organisatie heeft gegeven. De strijd tegen de suprematie, welke na de vestiging onzer Republiek het politiek gezag zich over de kerk meende te mogen toekennen, maakt den hoofdinhoud van de eerste tijdperken dezer geschiedenis uit; een strijd, welke, niettegenstaande het hevige verzet der kerk en de schijnbare overwinning door haar in het bijeenkomen der Dordtsche Synode van 1618 behaald, in werkelijkheid ten voordeele van het politiek gezag beslist werd. Dit was dan ook onvermijdelijk, zoodra de Hervormde Kerk door verordening van het Staatsgezag tot heerschende kerk werd verheven. De voorregten der heerschappij kon de kerk niet anders koopen, dan voor den prijs harer zelfstandigheid tegenover den Staat. In werkelijkheid is de Hervormde Eeredienst een tak van Staatsdienst geworden[1]. Kerk en Staat waren één.

1 Hoever de bemoeijing der regeering met kerkelijke aangelegenheden ging, blijkt b.v. uit het bekende feit, dat de thans nog gebruikt wordende vertaling van den bijbel in 1637 werd bekrachtigd en ingevoerd, niet door het kerkelijk gezag, maar door de Staten Generaal!

De scheiding werd, na den val der Republiek, wel is waar uitgesproken bij de bekende publicatie van 18 Augustus 1796; doch de Hervormde Kerk bleek na twee eeuwen van onderwerping de vereischte zelfstandigheid te missen, om zich de noodig geworden vernieuwde organisatie te geven. Zelfs berustte zij, toen in 1816 de nieuwe Koning, Willem I, met meer stoutmoedigheid en goede bedoeling, dan regt, aan de Hervormde Kerk eene organisatie gaf, waardoor de vroegere afhankelijkheid van de regeering op nieuw werd bevestigd.

Eindelijk beginnen zich, zij het ook langzaam, in de Hervormde Kerk sporen van leven, van zucht naar meerdere zelfstandigheid te vertoonen, en blijkt thans ook de Regeering bereid, zich tegen dezen wensch der kerk niet langer te verzetten. Zoo komt in 1852 langs kerkelijken weg een nieuw Algemeen Reglement voor de Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden tot stand; en korten tijd daarna wordt in de wet van 10 September 1853 het beginsel afgekondigd, hetwelk voortaan de betrekking tusschen den Staat en de Kerkgenootschappen zal beheerschen: ‘aan alle kerkgenootschappen is en blijft de volkomen vrijheid verzekerd, alles wat hunnen godsdienst en de uitoefening daarvan in hunnen eigen boezem betreft, te regelen.’

Dit wat de uitwendige geschiedenis, de betrekking van de kerk tot den Staat aangaat. Wat haar inwendig bestuur betreft, heeft bij de Hervormde Kerk van den aanvang af gegolden de zoogenaamde Presbyteriaal-Synodale kerkvorm; dat is die vorm, welke geene geestelijken kent, in rang boven de overige leden der kerk verheven, maar alle gezag in de kerk opdraagt aan collegiën, welker leden slechts voor bepaalden tijd worden gekozen en na afloop van hun mandaat in de stelling van gewone leden der gemeente terugtreden. De eenheid der kerk werd vertegenwoordigd door de Nationale Synode, die regtens de eenheid der kerk vertegenwoordigde, en om de drie jaren zou bijeenkomen. Feitelijk evenwel bleven deze Synoden, na die van Dordrecht in 1618 en 1619, achterwege en verviel de kerk daardoor in zeven onafhankelijke kerkelijke republieken onder hare Provinciale Synoden. Op lageren trap stonden de classes, terwijl de afzonderlijke gemeenten door hunne consistoriën of kerkeraden bestuurd werden, uit welke consistoriën door trapsgewijze verkiezingen alle hoogere collegiën hunnen oorsprong

namen. Zou men nu met het oog op den geest en den oorsprong der Hervorming verwachten, dat ook de leden der consistoriën bij regtstreeksche verkiezing door de leden der gemeente werden benoemd, dit was evenwel niet het geval. ‘De keuze der kerkeraadsleden, te Wezel (1568) aan het volk uit dubbeltallen toegekend, werd reeds te Emden (1571) op den kerkeraad overgebragt.’ ‘Later is men voor de benoeming van ouderlingen en diakenen te Dordrecht in 1574 gekomen tot de voordragt van dubbeltallen aan de gemeente, maar in 1578 is dit voorschrift weder facultatief gelaten.’ (pag. 33). Het ware niet onbelangrijk geweest, indien de S. eene verklaring van dit verschijnsel hadde beproefd.

Het geheel aristocratische stelsel van zich zelf coöpterende kerkeraden heeft nog geruimen tijd de Republiek overleefd, en maakte ook nog den grondslag uit van het in 1816 door Koning Willem I gereorganiseerde kerkbestuur. Ja door het overbrengen van de werkzaamheden der vroegere Classes en Provinciale Synoden op de veel minder talrijke Classicale en Provinciale besturen, en door de instelling eener Algemeene Synode met beperkt ledengetal, al welke collegiën daarenboven bijna uitsluitend uit predikanten bestonden, dreigde de aristocratie hoe langer hoe meer in eene oligarchie te ontaarden. Bij de herziening van het Algemeene Reglement in 1852 is eindelijk met dit stelsel gebroken. Art. 23 van de nieuwe grondwet der kerk bepaalde: ‘het regt tot benoeming van ouderlingen en diakenen en tot beroeping van predikanten berust bij de gemeente’, zoodat, daar alle hoogere collegiën van bestuur van de kerkeraden uitgaan, voortaan in beginsel het bestuur der kerk op democratischen grondslag zou zijn gevestigd.

De geschiedkundige schets heeft ons thans geleidelijk gebragt tot het onderwerp in de Tweede Afdeeling van 's Hoogleeraars werk behandeld: het kerkregt der Nederlandsche Hervormde kerk, zoo als het thans bestaat, of het jus constitutum der kerk.

De S. heeft teregt begrepen, dat aan de behandeling der bijzonderheden een afzonderlijk hoofdstuk over de Hervormde kerk in het algemeen behoorde vooraf te gaan. Alvorens toch tot eene omschrijving van de organisatie der verschillende collegiën van kerkbestuur en hunner bevoegdheden en verpligtingen te kunnen overgaan, behoort vooraf het antwoord te zijn gegeven op de volgende vragen: Wat is de Nederlandsche Hervormde Kerk? Welk is het

doel tot bereiking waarvan zij werkzaam is? Wie zijn hare leden? Over welk grondgebied strekt zich hare werkzaamheid uit? Welke zijn de onderdeelen, waaruit zij is zamengesteld?

Wat is de Nederlandsche Hervormde kerk? De S. geeft in de eerste paragraaf, even als bij de behandeling van het begrip van kerkgenootschap in het algemeen, ten antwoord: zij maakt een deel uit van de algemeene Christelijke Kerk op aarde. Dezelfde opmerking als reeds vroeger werd gemaakt, is ook hier van toepassing: die algemeene Christelijke Kerk, ‘welke is eene heilige vergadering der ware geloovigen, die allen hunne zaligheid verwachten in Jezus Christus,’ enz., is eene theologische abstractie, niet een ligchaam, dat in rerum natura aanwezig is. In kerkregtelijken zin is de Nederlandsche Hervormde kerk niet een deel van een grooter geheel, maar een zelfstandig ligchaam, bestaande en werkzaam tot bereiking van een bepaald doel.

Welk is nu dat doel? In de tweede paragraaf stelt de S. zich de vraag, waardoor de Nederlandsche Hervormde kerk zich onderscheidt van alle andere genootschappen in ons vaderland, aan de behartiging van letterkundige, industriëele, burgerlijke of bloot maatschappelijke belangen toegewijd. Het antwoord luidt: in de eerste plaats door dat zij is een kerkelijk genootschap of godsdienstige vereeniging; die zich voorts weder van andere dergelijke genootschappen onderscheidt, vooreerst, omdat zij Christelijk is, in tegenoverstelling van de onchristelijke kerkgenootschappen; Protestantsch in tegenoverstelling van het Roomsch Katholieke; terwijl zij zich eindelijk van alle andere Protestantsche kerkgenootschappen onderderscheidt door het gereformeerd karakter, hetwelk ‘niet slechts in den geest en de hoofdzaak harer belijdenis, maar ook in kerkinrigting, eeredienst en volksgebruik, op velerlei wijzen zigtbaar is.’ Vrijheid, waarheid, heiligheid en liefde worden voorts genoemd als de zedelijk godsdienstige beginselen, waardoor de Nederlandsche Hervormde kerk zich moet laten besturen, om overeenkomstig haren oorsprong te beantwoorden aan hare bestemming.

Men ziet, er zijn hier wel bouwstoffen tot eene beantwoording der gestelde vraag; maar eene bepaald geformuleerde conclusie ontbreekt. Ik geloof, dat de vroeger gevonden definitie van het begrip van kerkgenootschap den weg aanwijst, om deze leemte aan te vullen. Is de Hervormde kerk een kerkgenootschap in den zin dien

dit woord door de geschiedenis en het gebruik heeft verkregen? Zoo ja, dan is zij eene vereeniging, opgerigt met het doel om het geloof aan zekere stellingen van godsdienstigen aard te bevorderen. De vraag blijft dan nog alleen over: welke zijn die stellingen, op welker meer algemeene aanneming en behartiging de werkzaamheid der Hervormde kerk gerigt is? Zijn het, gelijk door velen zal worden geantwoord, de uitspraken vervat in de zoogenaamde Symbolische Schriften of formulieren van eenigheid? Zoo neen, welke zijn het dan?

Het zij ten allen overvloede herinnerd, dat het hier niet de vraag is, of hetgeen in de zoogenaamde formulieren van eenigheid staat te lezen, waar is, maar alleen of die stukken volgens het bestaande regt in de Hervormde kerk verbindend gezag hebben; of zij al dan niet inhouden de officieele leer der Hervormde kerk?

Aan de behandeling dezer vraag heeft de S. eene afzonderlijke paragraaf gewijd, die, zonderling genoeg, is opgenomen in het vierde hoofdstuk der derde Afdeeling, onder de zaken die geene betrekking hebben tot de beginselen van het kerkregt. De S. betwist niet, dat de meergenoemde drie Symbolische schriften, zijnde: 1°. de ware Christelicke belijdenisse der Nederlantsche Kercken; 2°. de Catechismus; 3°. de Canones of leerregelen omtrent de verschilpunten met de Remonstranten, door de Dordtsche Synode (bij besluiten van 23 en 30 April en 1 Mei 1619) zijn vastgesteld en afgekondigd als bevattende de leer der Gereformeerde Kerk. Hij zelf vermeldt (blz. 221) het onderteekeningsformulier, door dezelfde Synode (bij besluit van 18 Mei 1619) vastgesteld, door de bekrachtiging waarvan alle predikanten hunne volkomen instemming met die leer moesten betuigen, en (blz. 84) de maatregelen tegen de Remonstranten genomen, op grond dat zij van die leer, naar het oordeel der Synode, waren afgeweken. Hij had er nog bij kunnen herinneren, dat de Synode, na de vaststelling der geloofsbelijdenis, met de handhaving door het kerkelijk gezag niet tevreden, zich ook tot H.H.M. de Staten-Generaal heeft gewend met het verzoek, dat ook dezen de regtzinnige leer in de Nederlandsche kerken voortaan door hun gezag ongeschonden zouden handhaven en bevestigen. Al ware het nu juist, gelijk de S. meent (blz. 84), dat deze handelingen der Dordtsche Synode bezwaarlijk te rijmen zijn met de verklaring in art. 32 der geloofsbelijdenis opgenomen: ‘Wy verwerpen alle men-

schelicke vonden, ende alle wetten diemen soude willen invoeren, om God te dienen, ende door de selve de conscientien te binden ende dwinghen, in wat manieren het soude mogen zijn'; dan zou daaruit nog alleen volgen, dat de besluiten der Synode inconsequent, niet dat zij onverbindende zijn. En zelfs tegen de beschuldiging van inconsequentie zoude de Dordtsche Synode op goede gronden kunnen worden verdedigd. Is het onredelijk, zoo mag men vragen, dat een kerkgenootschap van de predikanten, de ambtenaren door welke het zijne leer laat verkondigen, waarborgen vraagt, dat zij die leer werkelijk zijn toegedaan? Is het conscientiedwang, wanneer een genootschap, hetwelk zich de handhaving en verbreiding eener bepaalde leer ten doel stelt, diegenen, welke van die leer in belangrijke punten afwijken, niet langer in zijn midden duldt, maar van hun lidmaatschap ontzet? Bezwaarlijk kan, dunkt mij, op deze vragen een bevestigend antwoord worden gegeven.

Staat het vast, dat de meergenoemde belijdenisschriften door wettig besluit van het bevoegd gezag zijn aangenomen, als aanwijzende de leer der kerk; de vraag blijft nog over, of een later besluit in dezen regtstoestand verandering heeft gebragt. De S. schijnt dit aan te nemen, en wel op grond daarvan, dat in 1816 en later in 1854 het door de Synode van Dordrecht vastgestelde onderteekeningsformulier is gewijzigd; zoodat de predikant thans alleen behoeft te verklaren, dat hij den geest en de hoofdzaak der leer, in de formulieren van eenigheid begrepen, zal handhaven. Doch wat volgt uit deze verandering? Immers alleen, dat de Kerk het tegenwoordig niet meer noodig acht, dat ieder predikant alles wat in die belijdenisschriften staat, geloove. Doch geenszins, dat die geschriften regtens ook thans niet zijn de eenige en verbindende uitdrukking van de leer der kerk.

Is het nu waar, dat de 'oude Formulieren' in de kerk eigenlijk weinig instemming meer vinden, en dat 'zelfs de meer of minder streng regtzinnige leeraars zich belangrijke afwijkingen veroorloven van de letter der kerkleer;' dan kan dit eene krachtige drangreden opleveren om de herziening der belijdenisschriften niet langer uit te stellen. Maar door al het aangevoerde is, naar mijn oordeel, het bewijs niet geleverd, dat zij volgens het bestaande regt haar verbindend gezag in de kerk zouden hebben verloren.

Heeft dit punt tot eenigzins breedvoerige behandeling aanleiding

gegeven, ik behoef mij daarover niet te verontschuldigen, want het is duidelijk, dat het doel, waartoe het kerkgenootschap werkzaam is, de grondslag van zijn geheele kerkregt uitmaakt. Gaan we thans over tot de andere vragen, waarop we het antwoord in dit hoofdstuk van 's Hoogleeraars werk meenden te moeten zoeken.

Wie zijn leden (lidmaten) der kerk? Het juiste antwoord vinden we eigenlijk eerst in Hoofdstuk III: het lidmaatschap wordt verkregen door openbare bevestiging na afgelegde geloofsbelijdenis; het wordt verloren: door den dood, door vrijwillige afscheiding met woord of daad, of door ontzetting. Hetgeen hier ter plaatse (blz. 80) wordt gezegd, mag dus niet tot de opvatting leiden, dat allen, die volgens art. 2 van het Algemeen Reglement tot eene bijzondere gemeente behooren (waaronder degenen, die alleen gedoopt zijn en zelfs de ongedoopte kinderen van Hervormde ouders) in eigenlijken zin leden der kerk zijn. Het had evenwel eenige opheldering verdiend, welke de regtsbetrekking is, waarin de genoemde categoriën van personen tot de Kerk staan.

Welk is het grondgebied der Kerk? Volgens art. 1 van het Algemeen Reglement, bestaat de Nederlandsche Hervormde kerk uit al de Hervormde gemeenten in het Koningrijk der Nederlanden, Waalsche, Presbyteriaansch-Engelsche en Schotsche, zoowel als Nederduitsche. Onder het koningrijk is hier te verstaan: het koningrijk in Europa; de Protestantsche gemeenten in Oost- en West-Indië behooren niet tot de Nederlandsche Hervormde kerk.

De onderdeelen der kerk, kerkelijke provinciën, classen en gemeenten worden door den S. in algemeenen zin niet opzettelijk behandeld. Echter doen zich hier onderscheidene vragen voor. Zijn de provinciën en classen zelfstandige zedelijke ligchamen, bevoegd om eigendom te bezitten en in regten op te treden, of bloot administratieve onderdeelen? Hoe kunnen hare grenzen worden gewijzigd, zoo zulks wenschelijk blijkt? Bovenal zijn de gemeenten een zeer belangrijk onderwerp. Het is toch hoofdzakelijk om harentwil, dat het kerkgenootschap bestaat, en door haar middel, dat het in de eerste plaats werkzaam is. Zij zijn zelfstandige zedelijke ligchamen, bevoegd om in regten op te treden, vaak aanzienlijke eigendommen bezittende, en door middel van de opbrengsten daarvan, van vrijwillige bijdragen en zoo noodig van kerkelijke belastingen in hare uitgaven voorziende. Wie zijn nu als leden van

eene bepaalde gemeente te beschouwen? Zijn alle lidmaten der kerk, die op het grondgebied eener gemeente gevestigd zijn, van regtswege leden dier gemeente? Of heeft de volksmeening gelijk, dat bij verhuizing eene opzettelijke wilsverklaring door inlevering van attestatie vereischt wordt om het lidmaatschap der gemeente, waar men zich vestigt, deelachtig te worden? De vraag is van zeer practisch belang, onder anderen zoo dikwijls een kerkelijke hoofdelijke omslag moet worden uitgeschreven. Hoe kunnen gemeenten ontstaan, tenietgaan, vereenigd of gesplitst worden? hoe hare grenzen veranderd? Welke zijn de regtsverhoudingen, die ontstaan, wanneer twee of meer gemeenten zijn gecombineerd, dat is, gezamenlijk éénen predikant hebben, of wanneer ééne gemeente verdeeld is in onderdeelen, die afzonderlijke bezittingen hebben onder afzonderlijk beheer? Al deze vragen behoorden mijns inziens in een leerboek van kerkregt hare beantwoording te vinden.

In de twee volgende hoofdstukken (het II^{de} en III^{de}) dezer Afdeeling wordt in hoofdtrekken een overzigt gegeven van hetgeen den inhoud uitmaakt der talrijke reglementen in de Nederlandsche Hervormde kerk geldende. De volgende inhoudsopgave zal een denkbeeld kunnen geven van de wijze, waarop de Hoogleeraar deze stoffe heeft behandeld. Hoofdstuk II heeft tot opschrift: het Kerkbestuur, en is verdeeld in drie paragrafen; de eerste over de eigenlijke collegiën van kerkbestuur, namelijk de kerkeraden, Classicale besturen, Provinciale Kerkbesturen en de Synode; de tweede over de ‘Vergaderingen en Commissiën die evenzeer werkzaam zijn ten nutte der kerk, al oefenen zij geen eigenlijk gezegd bestuur uit’, waaronder worden verstaan: de Ringsvergaderingen, Classicale Vergaderingen, Synodale Commissie en Commissie voor de Oost- en West-Indische kerken (juister: Commissie tot de zaken der *Protestantsche* kerken in Neêrlands Oost- en West-Indië); de derde over de Commissiën belast met het beheer der kerkelijke goederen en fondsen: Synode, Kerkvoogden en Notabelen, Provinciale en Algemeen Collegie van Toezigt en Diaconiën. In het derde hoofdstuk: Kerkelijke personen, zaken en handelingen, wordt aan elk dezer drie onderdeelen eene paragraaf gewijd.

Wat den inhoud betreft, heeft hetgeen in deze twee hoofdstukken wordt gezegd, mij slechts tot ééne opmerking aanleiding gegeven, die ik ten bewijze van naauwkeurige lezing vermeld. Op

blz. 128 erkent de S. de bevoegdheid, niet alleen der kerk, maar ook van de ‘hooge Regeering om in bijzondere omstandigheden een biddag of ook een dankdag uit te schrijven.’ Meent de Hoogleeraar werkelijk, dat de ‘hooge Regeering’ de bevoegdheid zou hebben te bevelen, dat op een bepaalden dag de Hervormde kerkgebouwen zullen worden geopend, en dat predikanten alsdan de gemeente in den gebede zullen voorgaan? En door welke middelen zou de Regeering in staat zijn, de naleving dezer bevelen te verzekeren?

Dit wat den inhoud betreft. Minder aanbevelenswaardig komt mij voor de indeeling der stof, die door den S. is gevolgd. Een logische grondslag schijnt daaraan ten eenenmale te ontbreken. Waarom toch wordt de Synodale Commissie afgescheiden van de Synode, de Classicale Vergadering van het Classicaal en Provinciaal Kerkbestuur? Welk begrip kunnen de woorden: kerkelijk persoon of kerkelijke zaak geacht worden te vertegenwoordigen? Als men ziet, dat onder de eerste, behalve de kerkelijke ambtenaren, ook begrepen worden stemgeregtigde lidmaten, studenten in de godgeleerdheid, Candidaten tot den Heiligen Dienst, ouderlingen, diakenen (waarom niet leden van andere kerkelijke besturen?), kerkvoogden, notabelen en floreenpligtigen; dat onder kerkelijke zaken behalve de kerkelijke goederen en fondsen ook worden gerangschikt bijbelvertalingen, symbolische boeken, liturgische schriften, psalmberijmingen en gezangbundels, kerkelijke archieven en kerkelijke courant, dan schijnt het bezwaarlijk aan deze uitdrukkingen een bepaald omschreven begrip te verbinden. Eene verdeeling nu, die niet strekt om door zamenvatting van gelijksoortige onderdeelen aan het behandelde onderwerp meerdere duidelijkheid bij te zetten, en dus op logischen grondslag berust, is alleen reeds daarom te verwerpen.

De indeeling, gelijk die uit den aard der zaak voortvloeit, behoorde naar mijn inziens ongeveer de volgende te zijn. Nadat het eerste Hoofdstuk ons de Hervormde Kerk heeft doen kennen als een genootschap, bestemd tot het bereiken van een bepaald doel, behoort een tweede ons uiteen te zetten, hoe het genootschap tot dit einde is georganiseerd: met andere woorden, door welke collegiën of personen in de kerk gezag wordt uitgeoefend, hoe deze worden benoemd, en welke in het algemeen hunne bevoegdheid en

onderlinge verhouding is. Naar den aard van het uitgeoefende gezag splitst zich dat onderwerp in drie hoofddeelen: *a.* Wetgeving en bestuur, uitgeoefend door verschillende collegiën in de gemeente, de classis, de kerkelijke provincie en in de kerk in haar geheel, en, wat het beheer der bezittingen van de gemeente betreft, door de gezamenlijke lidmaten der gemeente; *b.* uitvoering van hetgeen door het bestuur der kerk is verordend, opgedragen aan kerkelijke ambtenaren en collegiën van uitvoering, als: predikanten, godsdienstonderwijzers, kerkelijke bedienden, diakenen, kerkvoogden, notabelen, enz. en de door deze laatsten gekozen collegiën van toezigt; *c.* regtspraak, zoowel wat betreft de beslissing van kerkelijke geschillen, als de toepassing van kerkelijke tuchtmiddelen.

De organisatie van elk dezer takken van bestuur ontvouwd zijnde, blijft als onderwerp voor een derde Hoofdstuk over de beschouwing van de middelen, door welke het kerkgenootschap het doel, waartoe het bestaat, tracht te bereiken; als daar zijn: openbare godsdienstoefening (prediking, gebed, gezang, doop, avondmaal, huwelijksinzegening), godsdienstonderwijs, herderlijke zorg, armenzorg, kerkelijk opzigt en tucht. In dit kader zal elk der te behandelen onderwerpen in logischen zamenhang zijne plaats kunnen vinden.

Na een vierde hoofdstuk over de betrekking der Nederlandsche Hervormde Kerk tot andere kerkgenootschappen, waarin men met leedwezen eenige minder welwillende uitdrukkingen ten opzigte van andersdenkenden, met name de Roomsch Katholieken en de Afgescheidenen aantreft, volgt het vijfde over de betrekking dier kerk tot den Staat. Jammer dat ook dit belangrijk onderwerp (in twee paragrafen, te zamen 6 bladzijden beslaande) wordt afgehandeld op eene wijze, die zachtst gesproken van oppervlakkigheid niet valt vrij te spreken. Een overzigt van den inhoud zal dit oordeel staven.

In de eerste paragraaf (verhouding van den Staat tot de Kerk) worden eerst vermeld de bepalingen van art. 164 tot 168 der Grondwet omtrent vrijheid van godsdienst en geweten, staatkundige gelijkstelling van alle kerkgenootschappen, waarborg van tractementen en andere inkomsten uit 's lands kas, benevens uitzigt op verdere ondersteuning. Dan wordt medegedeeld de bepaling welke geestelijken en bedienaren van den godsdienst uitsluit van het lidmaatschap van Staten Generaal, Provinciale Staten en gemeenteraden, welke bepaling genoemd wordt eene zeldzame, misschien overmijdelijke uit-

zondering op het beginsel (van scheiding van kerk en staat?). Waarom onvermijdelijk? Dit wordt niet gezegd. Van den inhoud der wet op de kerkgenootschappen van 1853 wordt niets anders gezegd, dan dat zij aan de bepalingen der Grondwet nog eenige andere van meer bijzonderen aard heeft toegevoegd, die, zonder aan de vrijheid te kort te doen, dienen moeten om schadelijke botsingen te voorkomen, en bij het belijden van verschillende godsdienstbegrippen en meeningen de openbare orde en rust in veiligheid te stellen. Daarna volgt de opmerking, dat de Grondwet wederkeerig de Hervormde Kerk verpligt tot gehoorzaamheid aan de wetten van den staat, en aan de Regeering het onbetwistbaar regt voorbehoudt om toezigt te houden op alle kerkelijke handelingen, kennis te ontvangen van genomen kerkelijke besluiten en rekenschap te vragen van het gebruik der gelden uit 's Lands kas verstrekt. Waar de Grondwet dit laatste bepaalt wordt niet gezegd. Welligt heeft de Hoogleeraar art. 195 der Grondwet van 1815 voor oogen gehad, hetwelk evenwel in 1848 is ingetrokken. Daarna worden vermeld: de opheffing der Koninklijke collatiën in 1861, die van het Ministerie van Hervormden Eeredienst, en de intrekking der provinciale reglementen op het kerkelijk beheer, eene vermelding welke niet bij de behandeling van het jus constitutum, maar bij die van de historia juris (1ste Afdeeling) behoorde. Eindelijk worden opgegeven de maatregelen, welke nog van staatswege zijn te verwachten: regeling van het beheer der Classicale kas, overdragt van het regt der jaarlijksche quotisatie, opheffing der particuliere collatiën en van de vermeende regten der floreenpligtigen, regeling van de predikantspensioenen, wijziging van de godgeleerde faculteiten aan de Hoogescholen en meer kerkelijke inrigting van het bestuur over de Protestantsche Kerken in Neêrlands Oost- en West-Indië.

De tweede paragraaf (verhouding van de kerk tot den staat) geeft op, welke veranderingen de Kerk en hare reglementen heeft gemaakt, tsn einde hare scheiding van den staat te voltooijen; welke bepalingen omtrent inmenging der regeering daarentegen in stand zijn gebleven als betrekking hebbende op de verpligtingen der Kerk jegens den Staat, voortvloeijende uit het duurzaam genot van finantieele ondersteuning.

Wat zou dan de inhoud van dit Hoofdstuk hebben behooren te zijn? Vooraf zij opgemerkt, dat terwijl de door de S. gemaakte onder-

scheiding (de verhouding van den Staat tot de Kerk en die van de Kerk tot den Staat) louter vormelijk is, en weinig tot verduidelijking der zaak bijdraagt, daarentegen eene zeer wezenlijke door hem is verwaarloosd. Vooreerst zijn er betrekkingen, die bestaan tusschen den Staat en de Kerkgenootschappen in het algemeen, die alzoo het gemeene regt der kerkgenootschappen vormen; ten andere zijn er bijzondere betrekkingen, tusschen den Staat en het Hervormde, in onderscheiding van andere kerkgenootschappen, bestaande.

Het gemeene regt der kerkgenootschappen volgens het Nederlandsche Staatsregt is in hoofdtrekken het volgende. De kerkgenootschappen worden door den Staat erkend als privaatregtelijke zedelijke ligchamen, bevoegd om eigendom te bezitten, burgerlijke handelingen te verrigten en in regten op te treden. Ten einde deze regtspersoonlijkheid te verkrijgen, behoeven zij niet even als andere genootschappen de erkenning van den Koning of bij eene wet te erlangen. Alleen zijn zij verpligt de bepalingen betreffende hunne inrigting en bestuur aan de Regeering mede te deelen. Volkomen vrij om al wat hunnen godsdienst en de uitoefening daarvan in eigen boezem betreft te regelen, zijn zij aan de algemeene wetten van den Staat gehoorzaamheid verschuldigd, en kunnen zij, gelijk trouwens van zelf zou kunnen geacht worden te spreken, over de medewerking van het Staatsgezag niet beschikken, tenzij de Regeering zelve daarin hebben toegestemd (art. 1 der wet van 1853, art. 169 der GW.). Van den Staat genieten alle kerkgenootschappen gelijke bescherming, terwijl hunne leden op gelijke staatkundige bevoegdheid aanspraak kunnen maken (art. 165, 166 GW.).

Maar de staat gaat verder dan deze bloote dulding en gelijkstelling der kerkgenootschappen, en verleent hun ook regtstreeksche medewerking, zoowel door zijn gezag, als door geldelijke toelagen en door vrijstelling van verschillende lasten. Storing van openbare godsdienstoefening is met bijzondere straffen bedreigd (art. 260-264 C.P.). Behalve de inkomsten uit 's Rijks kas, welke zij in 1815 bezaten en die hun door de Grondwet gewaarborgd zijn, kan de Regeering aan de leeraars ook nieuwe of verhoogde tractementen verleenen, natuurlijk zoo door de Volksvertegenwoordiging de daartoe noodige geldmiddelen worden toegestaan. Volgens bepalingen van onderscheidene wetten en verordeningen wordt vrijdom toege-

kend: van grondbelasting voor kerken en pastorieën (art. 25 der wet van 26 Mei 1870, Stb. N°. 82), van personeel voor kerkgebouwen (art. 5 der wet van 29 Maart 1833 Sb. N°. 4); van patent voor geestelijke personen, godsdienstonderwijzers, kosters en kerkebedienden (art. 3 der wet van 21 Mei 1819 Sb. N°. 34); van briefport en zegel voor verschillende kerkelijke stukken. De kerkelijke besturen worden toegelaten om gratis te procederen, ook zonder bewijs van onvermogen (art. 874 Wetboek van Burg. Regtsv.). Geestelijken en bedienaars van de godsdienst, benevens studenten in de godgeleerdheid worden ontheven van de werkelijke dienst bij de Nationale Militie (art. 127 der wet van 19 Augustus 1861 Sb. N°. 72) en van de dienst bij de schutterijen (art. 3 der wet van 11 April 1827 Sb. N°. 17). Al is dus de openbare eeredienst niet meer eene staatszaak, gelijk onder het bestaan eener heerschende kerk het geval was, maar wordt de zorg daarvoor thans aan de kerkgenootschappen overgelaten: de staat blijft evenwel de verspreiding van godsdienstige begrippen als eene aangelegenheid van publiek belang beschouwen, en begunstigt daarom, blijkens het bovenstaande, de kerkgenootschappen met onderscheidene voorregten, welke andere privaatregtelijke zedelijke ligchamen, tot het bereiken van andere doeleinden werkzaam, niet genieten.

Daartegenover staat, dat de kerkgenootschappen aan verscheidene bijzondere bepalingen en beperkingen van bevoegdheid onderworpen zijn. Het is ten deele het belang der openbare rust en orde, waarvan de handhaving aan het staatsgezag is opgedragen, ten deele de zorg tegen inmenging van het kerkelijk gezag in de regten der regeering, welke tot het vaststellen dezer bepalingen aanleiding heeft gegeven. Onder de eerstbedoelde zijn te rekenen: het voorschrift, dat de hoogste kerkelijke besturen 's Konings goedkeuring zullen vragen op de plaats hunner vestiging; het verbod aan vreemdelingen om kerkelijke bedieningen te aanvaarden zonder toestemming des Konings; het verbod van godsdienstoefening en van het dragen van kerkelijk gewaad buiten de gebouwen en besloten plaatsen, behalve in enkele gevallen; het verbod om zonder vergunning der overheid kerkgebouwen op te rigten binnen 200 ellen van de bestaande; de bevoegdheid der regeering om het klokkengelui tot kerkelijke doeleinden te verbieden (zie art. 167 der Gr. W. en de wet van 1853). Onder de laatstbedoelde categorie: het verbod voor

geestelijken en bedienaren der godsdienst om het lidmaatschap der Staten Generaal, Provinciale Staten en gemeenteraden te aanvaarden (art. 91 GW. enz:); het verbod aan bedienaren der godsdienst om godsdienstplegtigheden te vervullen alvorens het huwelijk burgerlijk is voltrokken; en de bijzondere strafbepalingen tegen bedienaren der godsdienst, die in leerredenen of herderlijke geschriften handelingen van de regeering berispen of tot ongehoorzaamheid daartegen aanzetten, of die zonder voorkennis der regeering over zaken van godsdienst met buitenlandsche regeeringen in verstandhouding getreden zijn (art. 199-208 Code Pénal).

Dit dan is het gemeene regt van alle kerkgenootschappen in Nederland, waarin de Hervormde kerk deelt, alleen omdat zij een kerkgenootschap is. Maar daarenboven heeft zij nog andere betrekkingen met den Staat, haar uitsluitend of in gemeenschap met slechts sommige andere kerkgenootschappen eigen. Hieronder valt te rangschikken: de wettelijke bescherming van de viering van den zondag en van de overige algemeen erkende feestdagen der Christelijke kerkgenootschappen (Wet van 1 Maart 1815, Stbl. N°. 21); de waarborging van het voortdurend behoud der in 1815 uit de Staatskas genoten inkomsten (art. 168 Grondw.), een waarborg voor het Hervormd in veel grooter mate, dan voor eenig ander kerkgenootschap van belang. Voorts, uitsluitend de Hervormde kerk betreffende: de bemoeijing der Regeering met het beheer der algemeene geldmiddelen van de Hervormde kerk (de zoogenaamde Classicale kas) en met de vaststelling van de quotisatie der gemeenten; de instelling van regeeringswege van godgeleerde faculteiten, uitsluitend bestemd tot opleiding van Hervormde predikanten, en de bepaling, dat niemand bij het Hervormd kerkgenootschap tot den predikdienst zal worden toegelaten, tenzij hij een academischen graad hebbe verworven (art. 56 en 116 van het Kon. Besluit van 2 Augustus 1815, betreffende het hooger onderwijs); eindelijk de handhaving van regeeringswege van de kerkelijke regten van collatoren of andere geregtigden tot medewerking bij de benoeming van predikanten. Omtrent de verhouding der regeering tot de Oosten West-Indische protestantsche kerken, door den S. in zijn werk bij herhaling ter sprake gebragt, kan worden gezwegen, daar die kerken, gelijk door den S. zelven wordt erkend, geen deel uitmaken van de Nederlandsche Hervormde kerk.

Het bovenstaande is een overzigt in hoofdtrekken van het jus constitutum omtrent de betrekking tusschen de Hervormde kerk en den Staat, gelijk het naar mijn oordeel door den S. had behooren te zijn behandeld. Alleen het bestaande regt is vermeld; alle kritiek is voorloopig uitgesloten. Voor deze is volgens het plan van 's Hoogleeraars werk de derde Afdeeling bestemd: het kerkregt der Nederlandsche Hervormde kerk, zooals het bij voortgaande regelmatige ontwikkeling worden moet, tot welke wij thans zijn genaderd.

Van het eerste Hoofdstuk dezer Afdeeling, eene beoordeeling bevattende van den grondslag der tegenwoordige kerkinrigting en van de beginselen die haar beheerschen, handelt de eerste paragraaf over de bekende vraag omtrent de al of niet verbindende kracht der tegenwoordige organisatie. De S., ofschoon erkennende, dat de invoering van het Algemeen Reglement in 1816 buiten medewerking der Kerk, door den Koning onbevoegdelijk geschied is, beantwoordt, in overeenstemming met de bestaande jurisprudentie, deze vraag toestemmend, op grond, dat die organisatie door de Kerk is aangenomen en uitgevoerd. Hij maakt hierbij de zeer juiste opmerking, dat men zich zou bedriegen, indien men meende, dat de van zekere zijde verlangde intrekking van de Koninklijke besluiten van 1816, waarbij het eerste Algemeene Reglement is goedgekeurd, de bestaande kerkorganisatie zou te niet doen. Ligt toch de grond van de verbindende kracht dier organisatie niet in het gezag des Konings, die haar vaststelde of goedkeurde, maar in dat der Kerk, die haar aannam, het is duidelijk, dat eene vernietiging dier verbindende kracht alleen het gevolg kan zijn van een nader besluit der Kerk, niet van een besluit des Konings.

Het beginsel van scheiding van Kerk en Staat vindt bij den S., gelijk te verwachten was, volkomene instemming; - evenwel met eene reserve, wat betreft de finantieele ondersteuning van den Staat. Om der wille dezer ondersteuning moet, meent hij, de Kerk zich zelfs eenige onvermijdelijke beperking harer vrijheid getroosten; waarbij alleen de wenk gevoegd wordt, dat de Staat hiervan niet onedelmoedig misbruik maken mag, om de Kerk te bemoeilijken of te overheerschen. De bedoeling van den S. is hier niet volkomen duidelijk. Wil hij alleen betoogen, dat de Staat behoort voort te gaan, aan het Hervormde kerkgenootschap die subsidiën uit te beta-

len, waartoe hij door vroegere handelingen de verpligting op zich heeft genomen, dan kan ik mij volkomen met zijne zienswijze vereenigen. Doch het genot dezer subsidiën, die immers op een vast cijfer kunnen worden bepaald, behoeft de Kerk niet in eene afhankelijke stelling tegenover den Staat te plaatsen. Zulks wordt alleen in zekere mate het geval, wanneer de Kerk niet met een vast bedrag tevreden is, maar dit van tijd tot tijd wenscht te zien verhoogd. In dit geval toch zal bij elke nieuwe verhooging de Kerk van de toestemming der regeering en de voorwaarden, waaronder deze die toestemming verleent, afhankelijk zijn. Is nu dit stelsel van voortdurende subsidiëring door den staat naar gelang der behoeften in beginsel goed te keuren? Ik geloof het niet. Vooreerst zal het wel vaststaan, dat, als aan de Hervormde Kerk nieuwe subsidiën worden geschonken, ook alle andere kerkgenootschappen op gelijke begunstiging aanspraak kunnen maken. Aangenomen nu al, dat de moeijelijkheden, aan eene billijke verdeeling dier onderstanden verbonden, te boven waren te komen, is het dan niet eenvoudiger en rationeeler, de tusschenkomst van den staat weg te laten, en aan elk kerkgenootschap over te laten om in eigen kring de benoodigde gelden bijeen te brengen? Zou ook de inwendige kracht der kerkgenootschappen niet beter bevorderd worden, indien aldus aan het steunen op den staat een einde werd gemaakt? Maar welke weg ook wordt gevolgd, als gedragsregel voor de Kerk behoorde altijd op den voorgrond te zijn gesteld, dat zij liever van de subsidiën behoort afstand te doen, dan er in toe te stemmen, dat de Staat daarvan gebruik make om de Kerk ‘te bemoeilijken of te overheerschen.’ Liever dan het flauwe protest, dat de S. tegen deze laatste eventualiteit doet hooren, had dan ook b.v. behooren te zijn verwezen naar het waardiger voorbeeld van zelfstandigheid, indertijd door de Roomsch Katholieke kerk gegeven. Toen in 1814 bepaald werd, dat voortaan geene toelagen uit 's Lands kas aan nieuw te benoemen predikanten of geestelijken zouden worden uitbetaald, indien niet op hunne benoeming de agreatie des Konings was verkregen, heeft, niettegenstaande andere kerkgenootschappen berustten, het bestuur van het Roomsch Katholieke aan zijne geestelijken verboden, onder deze voorwaarde toelagen uit 's Lands kas aan te nemen. En bij dit verzet is het blijven volharden, totdat in 1827 de Koning zijn besluit van 1814 ten

opzigte der Roomsch Katholieke geestelijkheid buiten werking stelde.

Met nog twee paragrafen, handelende over het beginsel van de autonomie der Kerk en het Presbyteriaal Synodale beginsel, aan haar bestuur ten grondslag liggende, met welke beide de S. zijne volledige instemming doet blijken, wordt dit Hoofdstuk besloten.

Het tweede Hoofdstuk heeft tot opschrift: Onderzoek naar hetgeen voor de vrijheid der Kerk, vooral in hare betrekking tot den Staat, nog geschieden moet. Vijf punten worden hier achtereenvolgens ter sprake gebragt: de Oost- en West-Indische kerken; de godgeleerde faculteiten; de particuliere collatiën en de regten der floreenpligtigen en eigenerfden; de classicale kas; de quotisatie der gemeenten, en de pensioenen der predikanten en predikantsweduwen. Alleen over het tweede punt eenige opmerkingen.

De S. geeft als zijn gevoelen te kennen, dat wel is waar de bestemming der theologische faculteiten bepaaldelijk voor de opleiding van Hervormde kerkleeraars niet behoort te worden gehandhaafd, maar dat toch het universitair onderwijs voor al de zuiver wetenschappelijke vakken, thans in de theologische faculteit begrepen, behouden moet blijven. Of deze laatste meening juist is, is een vraagpunt niet van kerkregt, maar van onderwijs. Ik meen mij hier dan ook te moeten bepalen tot hetgeen de S. zegt omtrent de vraag, of, ingeval de Staat op zijne hoogescholen bepaalde leerstoelen voor de godsdienstwetenschap behoudt, de Kerk met dit staatsonderwijs zal behooren genoegen te nemen (alleen onder aanvulling harerzijds van het onderwijs in de dogmatische en practische vakken, waarin door den Staat natuurlijk niet langer zou kunnen worden voorzien); dan wel of zij in elk geval eigen seminariën zal behooren op te rigten. De S. verklaart zich met warmte voor het eerste alternatief; ja hij wil zelfs niet, dat de Kerk aan de candidaten de vrijheid late om hunne kennis op te doen waar zij goedvinden, maar dat zij de universitaire opleiding verpligtend stelle. Vrijheid van studie zou voor de Kerk geene genoegzame waarborgen opleveren. Wetenschappelijke opleiding der aanstaande godsdienstleeraars daarentegen acht hij van het hoogste belang. ‘Eene Protestantsche kerk, door het licht der wetenschap niet meer bestraald, is geene Protestantsche meer.’ ‘Van Seminarien, waar de leeraar door een kerkelijk formulier in zijn

onderwijs beperkt, en, bij afwijking, voor eene kerkelijke regtbank strafbaar ware, is geen heil te verwachten.' Naar aanleiding hiervan twee opmerkingen. Vooreerst, de S. erkent, dat op een kerkelijk seminarium het onderwijs door een formulier beperkt zou moeten zijn. En teregt; want daar het doel van een kerkgenootschap is, om aan een bepaald formulier, eene bepaalde belijdenis ingang te verschaffen, kan zij bezwaarlijk aan degenen, die zij tot hare leeraars opleidt, een onderwijs doen geven, dat van dit formulier afwijkt. Maar de kerkelijke hoogleeraren, welke de S. voor de dogmatische en practische vakken nevens elke hoogeschool zou willen doen benoemen, zullen toch ook wel door hetzelfde formulier in hun onderwijs beperkt, en bij afwijking voor eene kerkelijke regtbank strafbaar moeten zijn. En het zal wel hoofdzakelijk bij hun onderwijs zijn, dat zich de beperkende invloed van het kerkelijk formulier zal doen gevoelen. Ten andere stel ik dit alternatief: óf de Kerk kan in het afnemen van een kerkelijk examen en in het doen onderteekenen eener verklaring voldoende waarborgen vinden voor het aanwezig zijn der vereischten, die zij in hare leeraars verlangt, en dan kan zij zich tot de toepassing dezer maatregelen bepalen, aan de candidaten volkomen vrijheid latende om hunne kennis op te doen, waar zij willen. Of het tegendeel is het geval, en dan behoort de Kerk zelve de leiding van het geheele onderwijs in eigene kweekscholen op zich te nemen. De verpligte opleiding aan de Hoogeschool, door den Hoogleeraar voorgestaan, komt mij in geen geval geregtvaardigd voor.

Thans nog een blik op het derde hoofdstuk: Onderzoek naar bestaande gebreken en leemten met opzigt tot de inrigting van het kerkbestuur. Verschillende punten, waarop door den S. wijziging in de inrigting van het kerkbestuur wordt wenschelijk gekeurd, of waaromtrent door anderen voorslagen tot wijziging zijn gedaan, worden hier achtervolgens ter sprake gebragt. De voornaamste veranderingen, welke de S. aanbeveelt, zijn de volgende: De benoeming van predikanten zoude weder aan den kerkeraad moeten worden opgedragen. De regtstreeksche verkiezing door de gemeente zou alleen te behouden zijn voor de benoeming van ouderlingen en diakenen. Het getal der ouderlingen, in de kerkelijke besturen zitting hebbende, waar zij thans in sterke minderheid zijn in tegenoverstelling van de predikanten, zou moeten worden uitgebreid.

Ook op de zamenstelling der Synode zou dit beginsel moeten worden toegepast; volgens de voorslagen van den S. zou deze vergadering voortaan zijn zamengesteld uit 5 ouderlingen tegen 11 predikanten, in plaats van 3 tegen 13, gelijk thans het geval is. De leden der Synode zouden voortaan niet meer voor één, maar voor 3 jaren moeten worden gekozen. Andere punten van minder algemeen belang ga ik voorbij.

Onder de vragen, welke de S. behandelt, doch niet toestemmend meent te kunnen beantwoorden, behoort die, of niet tot belangrijke vereenvoudiging van het raderwerk der kerkelijke administratie de provinciale kerkbesturen zouden kunnen worden opgeheven, zoodat boven de kerkeraden alleen zouden overblijven de Classicale Besturen en de Synode met hare Commissie. Alleen om der wille der zonderlingheid vermeld ik hier twee der bezwaren, welke bij den S. tegen dit denkbeeld bestaan. Vooreerst, dat het werk van den Secretaris der Synode door dezen maatregel zou worden vermenigvuldigd (!). Vervolgens, ‘het geenalles afdoet’, dat de Provinciale besturen zelve, van wier goedkeuring en wel met twee derden der stemmen, elke verandering van het Algemeen Reglement afhankelijk is, in deze verandering niet ligt zouden toestemmen. Alsof veronderstelde baatzucht bij de leden dier besturen den Hoogleeraar behoefde terug te houden, om zijne overtuiging omtrent de wenschelijkheid dezer hervorming uit te spreken! Met het denkbeeld om een afzonderlijk Collegie van Judicature, gelijk hij het noemt, in te stellen, waardoor het beginsel der scheiding van administratie en justitie ook in het kerkelijke zou worden verwezenlijkt, toont de S. zich weinig ingenomen, en wel omdat zoodanig collegie ‘welhaast ontaarden zou in eene kerkelijke regtbank voor correctionneele en crimineele zaken.’ Daar nu evenwel zoodanig regtsprekend collegie bepaaldelijk zou worden in het leven geroepen om mede de kerkelijke strafgedingen te behandelen, is het niet geheel duidelijk hoe het beantwoorden aan deze roeping eene ontaarding genoemd, of hoe daaruit een grond tegen de instelling geput kan worden.

Nog enkele woorden over de uitbreiding van het getal ouderlingen in de collegiën van kerkbestuur, eene der hervormingen door den S. aanbevolen. De tegenwoordige toestand ten dezen opzigte is, dat in de Classicale Vergaderingen de helft en in de Classicale en Provinciale besturen ⅔ der leden; in de Synode 13 van de 16,

in de Synodale Commissie 5 van de 8 leden predikanten moeten zijn. Daarenboven zijn de invloedrijke betrekkingen van Voorzitter en Secretaris dezer vergaderingen aan predikanten voorbehouden. De overwegende invloed op het bestuur der Kerk is dus aan predikanten in handen gegeven. De S. wil nu daarin wel beperking brengen, en het getal ouderlingen allengs vermeerderen; doch het beginsel, dat een aanmerkelijk getal der leden predikanten zullen moeten zijn, vindt bij hem geene bestrijding. Is nu dit stelsel goed te keuren? In het algemeen zal wel niet worden weêrsproken, dat de instelling eener klasse van personen, die boven andere met invloed op het bestuur begunstigd worden, van eene aristocratie met andere woorden, alleen dan geregtvaardigd is, wanneer die personen werkelijk boven de anderen in geschiktheid uitmunten. Wat hieromtrent vroeger ook het geval moge geweest zijn, ik geloof niet, dat men tegenwoordig zal willen beweren, dat het niet mogelijk zou zijn, de onderscheidene collegiën van kerkbestuur zamen te stellen uit gemeenteleden, tot de taak van wetgeving, bestuur en regtspraak even bekwaam als predikanten. Daarentegen hebben de predikanten dit tegen zich, dat zij als bezoldigde ambtenaren der Kerk in vele opzigten minder onafhankelijk en onpartijdig zijn te achten, dan andere gemeenteleden. Bij het staatsbestuur zou voorzeker eene bepaling, medebrengende, dat een aanzienlijk deel der wetgevende en besturende collegiën uit ambtenaren moet bestaan, bij zeer weinigen verdediging vinden. Hetzelfde geldt ook in de Kerk. Dezelfde kwaal, die in het staatsleven den naam draagt van bureaucratisme, doet zich anders onvermijdelijk als clericalisme in de Kerk voor; dat namelijk bij de bestuursmaatregelen de belangen van den predikantenstand, zij het ook met volkomen goede trouw van de onmiddellijk handelende personen, onwillekeurig het overwigt erlangen op die van het algemeen. En daar nu toch eenmaal het bestuur der Nederlandsche Hervormde kerk op democratischen grondslag berust, zoo breke men kloekmoedig met dit laatste overblijfsel van het vroegere aristocratisme, en late den kiesgeregtigden op elken trap volkomen vrijheid, tot leden der Classicale Vergaderingen, Classicale en Provinciale besturen, Synode en Synodale Commissie te benoemen, wie zij daartoe de geschiktsten achten. Voor clericalisme heeft men dan niet langer te vreezen; mogt hier of daar in eenig bestuur tijdelijk een te groot aantal

predikanten verkozen worden, de vrijheid zal haar eigen correctief medebrengen.

En hiermede wensch ik deze aankondiging te besluiten. Het laatste Hoofdstuk, waarin onderscheidene onderwerpen worden ter sprake gebragt, ‘die voor de Hervormde Kerk bijzondere waarde hebben,’ doch waarbij volgens de opmerking van den S. zelven niet juist sprake is van de beginselen van het kerkregt, kan om die reden met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Het is geenszins mijn streven geweest aanmerkingen op het werk van den Hooggeleerden S. te zoeken; integendeel zou het mij veel aangenamer geweest zijn, indien ik in de gelegenheid geweest ware, meer dan thans ingenomenheid daarmede te betuigen. Uit de vele opmerkingen, die zich voordeden, heb ik hoofdzakelijk alleen diegene medegedeeld, welke aanleiding konden geven omtrent de hoofdbeginselen van het kerkregt der Nederlandsche Hervormde kerk tot eenige meerdere helderheid te komen. Ik betreur het, dat de S., in plaats van zijn werk in den tegenwoordigen toestand in het licht te zenden, niet zelf zijn onderzoek vooraf meer tot den grond der zaak heeft voortgezet. Juist bij teedere vraagpunten, en die zoo ligt de hartstogten in beweging brengen als met de kerkelijke en kerkregtelijke ongetwijfeld het geval is, is niets zoo nadeelig als halve en oppervlakkige wetenschap. Eene heldere, wetenschappelijke uiteenzetting van de beginselen der bestaande regtsinstellingen en betrekkingen, ziedaar hetgeen een wetenschappelijk leerboek van kerkregt in de eerste plaats behoorde te geven. En wil men daarbij eene kritiek voegen, en voorslagen doen ter verbetering, men betrachte bovenal dat gezonde radicalisme, dat, wars van alle transactiezucht, na naauwgezet onderzoek tot vaste beginselen gekomen, voor geene tijdelijke moeijelijkheden terugdeinst om deze beginselen tot de meest volledige toepassing te brengen.

W.A. VAN VERSCHUER.

De oorlog van 1870. *Bouwstoffen tot de studie der latere krijgsgeschiedenis van den veldtocht der Duitschers in Frankrijk, door van Sloten*, 1e *Luitenant*. (1e *en* 2e *gedeelte*.) *Amsterdam, J. van Egmond Jr.*, 1870.

Julius von Wickede brengt ons in zijn onlangs in de 'Kölnische Zeitung' verschenen 'Militärische Briefe', de woorden in herinnering, die den maarschalk Blücher in den mond gelegd worden, toen deze met den chef van den generalen staf Gneisenau, den avond van den slag aan de Katzbach, over het met lijken bezaaid terrein van den strijd reed. 'Na, dasz wir die Bataille hier gewonnen,' zou Blücher alstoen gezegd hebben, kann uns kein Deubel nich abstreiten, nu lassen Sie uns aber mal nachdenken, lieber Gneisenau, was wir den Leuten sagen, wie wir es gemacht haben, um sie zu gewinnen.

Daar, waar feiten elkaar snel opvolgen, en in korte tijden groote momenten worden doorleefd, waar oorzaak en gevolg om zoo te zeggen samenvloeien, waar gedachte en handeling onmiddellijk aan elkaar sluiten, is de ontleding der waarheid moeilijk. Is dit reeds moeilijk voor een veldheer, die de opperste leiding in handen heeft, te grooter zullen de bezwaren zijn voor hem, die, ver van het oorlogstooneel en met geen andere dan geschreven hulpbronnen, zich de taak oplegt, om het gebeurde te boek te stellen. Voor hem is de les, die in de eenvoudige woorden van Blücher opgesloten ligt, een dubbele behartiging waard: hij denke goed na, hij wikke en wege hoe de gebeurtenissen voorgedragen en in onderling verband beschouwd moeten worden, opdat hij de zuivere waarheid zeggen, en haar goed begrijpelijk maken kan.

De jongst gevoerde oorlog is in veel opzichten nog een gesloten boek. De reusachtige uitkomsten van dien krijg mogen wel sterk tot den geest spreken, maar de draden die feiten samenbinden, de juiste samenhang van oorzaak en gevolg, het 'waarom' van de verrichte handelingen zijn nog niet in voldoende mate blootgelegd. Inderdaad, wanneer men een overzicht neemt van de gebeurtenissen der laatste jaren, dan zijn er een tal van vragen, die zich als van zelve voordoen; vragen, waarvoor het antwoord wel gegist, maar niet met zekerheid gegeven kan worden.

In vollen vrede barst de oorlog uit. Een oorlog tusschen Frankrijk

en Pruissen was, wel is waar, reeds lang voorzien, maar dat hij juist zou uitbreken op het oogenblik, dat, volgens het zeggen van Ollivier, de vrede nooit beter verzekerd was, daaraan had zeker niemand gedacht. Na de staatkundige gebeurtenissen, die sedert 1864 hadden plaats gegrepen, was een ernstige botsing tusschen Frankrijk en Pruissen onvermijdelijk, en de episode die te Ems werd afgespeeld, was de luchtstroom, waarmede het smeulend vuur tot een vlam werd aangeblazen.

Frankrijk en Pruissen waren het zich sedert jaren bewust, dat het oogenblik waarop het zwaard zou worden getrokken, niet zou uitblijven, en dat een dag als 18 Juli in de naaste toekomst lag. Wie bij een rustig heden, een woelig morgen kan tegemoet zien, behoeft de toekomst niet onvoorbereid in te gaan. De dag van 18 Juli, hij moge verrassend getroffen hebben, even als alle groote slagen, die men weet dat eenmaal, doch op onzekeren tijd, geslagen zullen worden, bracht Frankrijk en Pruissen voor een lang voorzien feit, waarop beide natiën zich ten volle hadden kunnen voorbereiden.

Maar was elk harer voorbereid? Pruissen ja, maar Frankrijk?....

De wetenschap van het oorlogvoeren berust op de hoofdstelling, om, in den kortsten tijd, op een beslissend punt, de grootste krachten te vereenigen, en daar sterker te zijn dan de tegenpartij. Bij gelijk gehalte, bij even deugdelijke aanvoering en wapening, men kan zeggen, bij gelijke intensieve kracht, kan de eene oorlogvoerende partij zich alleen door getalsterkte een overwicht op de andere oorlogvoerende partij verzekeren. Is echter de intensieve kracht van het eene leger grooter dan die der tegenpartij, dan nog kan het in getalsterkte zwakkere leger zeer goed zegevieren. Hebben de Nederlanders in de Koloniën, de Franschen in Algerië, de Engelschen in hunne bezittingen niet menigmalen de overwinning behaald op een tiendubbele overmacht? Heeft Gustaaf Adolf den roem zijner wapenen bij Breitenfeld, Rain en Lützen niet hoofdzakelijk aan de goede oefening en wapening zijner troepen te danken gehad? Is het Frederik den Groote niet gelukt bij Roszbach en Leuthen den driemaal sterkeren vijand te verslaan?

Bij den laatsten oorlog was het Fransche leger niet alleen numeriek, maar, zooals later ten volle bleek, ook intensief minder sterk dan het Duitsche. Het eerste, de numerieke minderheid, was eene vóór den aanvang des krijgs volmaakt uitgewezen zaak; koesterde Frankrijk dus werkelijk hoop op een gunstigen afloop van den krijg

- en het koesterde die hoop, zonder welke de gezochte oorlogsverklaring tegenover de natie een schandelijke daad zou geweest zijn - dan kon het zich daarbij alleen gronden op een hoogere innerlijke waarde van het leger.

De uitkomst heeft bewezen dat de toekomst met een valsche hoop werd ingegaan, en dat ijdelheid en lichtvaardigheid eigen krachten hebben doen overschatten. De oorlog is ondernomen zonder het leger, dat men bevechten ging, te kennen, meenende dat de vijand van 1870 van geen ander gehalte dan die van 1854 en 1859 zou zijn. Frankrijk had zich niet voorbereid om een vijand als Pruissen te bestrijden; met zijn chassepots en schrootkanonnen had het zich op vroeger behaalde lauweren te slapen gelegd, droomende van onverwinlijkheid, en niet beseffende dat onbezonnenheid, onwetendheid en onverstand onmogelijke factoren zijn om te zegevieren.

Was er dan niemand die het ingedommelde volk de waarheid wist te zeggen? Zeker. Trochu wees met kracht en met den moed zijner overtuiging op de gebreken van het leger. Hij werd niet geloofd. Niel toonde aan dat Frankrijk, wilde het zijn staatkundig gewicht niet verliezen, de militaire krachten der natie moest verhoogen. Hij werd niet begrepen. Enkele sprekers in de kamers trachtten bij herhaling te betoogen, dat gelden voor de landsverdediging uitgegeven, hun renten moesten opbrengen. Zij werden niet aangehoord.

Het vertrouwen op eigen kracht was zóó groot en bij de Regeering zelfs zóó gevestigd, dat de belangrijke studiën van den kolonel Stoffel over het Pruissische leger ter zijde geschoven, en de lessen die hij, als ware hij met een profetischen blik begaafd, aan Frankrijk gaf, met schouderophalen begroet werden.

Volgen we Frankrijk in de eerste dagen na de oorlogsverklaring, dan zien we wanorde in de hoogste mate heerschen, en een toestand geboren worden, waarbij, door slechte voorbereiding, door het niet gewapend zijn op alle eventualiteiten, elke energieke handeling onmogelijk wordt, het zelfvertrouwen wegzinkt en plaats maakt voor een twijfel, die overal en in elke omstandigheid, waar ze gevoed wordt, onheil aanbrengt.

De onvoldoende organisatie van het langs de Duitsche grenzen opgesteld Fransche leger, was ten deele oorzaak, dat geen aanvallende bewegingen ondernomen konden worden. Veertien kostbare dagen werden met nuttelooze marschen zoek gemaakt, en eindelijk om iets te doen, de comedie van Saarbrücken gespeeld.

Von Wickede doet in zijn reeds aangehaalde ‘Militärische Briefe’ uitkomen, dat het zoek brengen van die veertien dagen een misslag was, die over den geheelen loop van den veldtocht besliste. Onmiddellijk na de oorlogsverklaring had Frankrijk met alle troepen, die het slechts met eenige mogelijkheid kon bijeenbrengen, Duitschland moeten binnentrekken. Op 19 Juli, zegt von Wickede, stonden op den Duitschen linker-Rijnoever - het garnizoen van Mainz, Coblenz en Keulen niet meegerekend - niet meer dan 40 à 45,000 Pruissische en eenige duizend Beiersche en Hessen-Darmstadsche troepen. In Baden waren ongeveer 5 tot 6000 en in Wurtemberg nagenoeg evenveel man onder de wapenen.

Had Frankrijk slechts een geheel strijdvaardig leger van 200,000 man gehad, het zou de vijandelijkheden met een marsch in Duitschland hebben kunnen openen. De troepen kwamen dan in een land, dat niet van hulpmiddelen ontbloot was, en konden zich van alles wat tot hun onderhoud moest strekken, voorzien. De zwakke garnizoenen van Saarbrücken, Saarlouis en Trier toch zouden geen hinderpaal voor dien opmarsch geweest zijn, en evenmin die van Landau en Rastadt. Ware Frankrijk met zijn leger op verscheiden punten in de Rijnprovincie, de Rijn-Palts, Rijn-Hessen, Baden en zoo mogelijk door het Schwarzwald tot in Wurtemberg gerukt, het had den oorlog, al zou het ook slechts voor korten tijd geweest zijn, van eigen bodem afgewend hebben, het zou tunnels vernield, spoorwegen opgebroken en de oorlogstoebereidselen van Duitschland bemoeilijkt hebben. Het zou in de 14 dagen die het Bondsleger behoefde, om geheel marschvaardig en tot den strijd toegerust te zijn, de streek die de Duitschers later zoo rijkelijk kon voorzien, van de ruime hulpmiddelen ontbloot kunnen hebben. De toegangen tot Frankrijk, de spoorwegen vooral, zou men onbruikbaar gemaakt kunnen hebben, de snelle opmarsch van het Duitsche leger zou hierdoor aanzienlijk vertraagd zijn geworden, en dientengevolge de overmacht, waarmee dit onmiddellijk tegenover Frankrijk kon optreden, onmogelijk geweest zijn. Onder zulke omstandigheden had de oorlog, al zou hij op 't eind toch ten ongunste van Frankrijk uitgevallen zijn, niet die noodlottige wending genomen, die thans den val van Frankrijk heeft veroorzaakt.

Maar laat ons niet langer spreken over 't geen had kunnen zijn. Laat ons liever opmerken dat, nu het bloedig drama is afgespeeld en de

verschillende gebeurtenissen van de laatste jaren rustig kunnen worden overzien, het onderzoek moet aanvangen, ten einde het ‘waarom’ en ‘daarom’ van 't geen geschied is, in onderling verband te brengen.

Zeer zeker eene moeilijke taak. Maar hoe moeilijk ook, zij moet ondernomen worden, opdat de weg aangewezen worde hoe in vrede kan worden geleefd, of wanneer die vrede onmogelijk blijkt, hoe de oorlog met eer te voeren en met de minste schade te dragen is.

De oorlog van 1870-1871 is rijk aan leering. De bloedige gebeurtenissen van de laatste jaren roepen elke natie toe: Slaap niet voort. Waan u niet sterk, wanneer ge zwak zijt. Merk de fouten op van het legerbeheer, bestudeer de gebreken in de opleiding van den militair en verbeter ze. Regel het defensiewezen, zoowel het passief als het actief, naar de eischen des tijds. Wees wakker, opdat de toekomst u niet verrasse, opdat in de ure des gevaars geen roekeloos spel gespeeld worde en het bloed uwer zonen niet voor niets vloeie.

Daarom, men bouwe niet voort op traditiën. Men meene niet dat dapperheid en geestdrift voldoende zijn. Om te zegevieren is ontwikkeling van het individu, algemeene intelligentie onmisbaar. Men mete de kracht van het leger niet uitsluitend af naar de honderdduizenden die het sterk is, maar men wege daarbij het intellectueel gehalte van het personeel, dat het leger uitmaakt, en men lette op deugdelijke oefening en vorming. Het militaire kleed maakt den militair niet; evenmin het wapen dat in de ongeoefende hand gedragen wordt. Men begrijpe dat wanneer een kostbaar, heilig pand beschermd moet worden, de inspanning van alle krachten gebiedend is, en dat een legerorganisatie op conscriptie gegrond, geen getuigenis geeft van de ontwikkeling der uiterste krachten van een land. Men gewenne zich aan het denkbeeld van algemeenen weerplicht; men vereenzelvige zich met de noodzakelijkheid van dien plicht jegens den Staat, jegens het vaderland, jegens zijne betrekkingen, jegens zichzelf, en denke aan de milliarden francs die Frankrijk arm werd, aan de zes en een half duizend millioen dollars die de secessieoorlog den Noordamerikanen kostte. Men overtuige zich dat deze sommen èn voor Frankrijk èn voor Noord-Amerika tot het genoemd hooge bedrag stegen, omdat die landen geen aan de eischen des tijds geëvenredigde legermacht onderhielden, en men beruste in de onvermijdelijke uitgaven en noodzakelijke

grieven, die het jaarlijksch onderhoud van een defensiewezen meebrengt, mits het goed georganiseerd zij.

Het boek, waarvan we den titel aan het hoofd van dit opstel schreven, wordt ons door den Heer van Sloten als een hulpmiddel aangeboden voor de studie van de l a t e r e krijgsgeschiedenis van den veldtocht der Duitschers in Frankrijk. Wij twisten niet gaarne over de juiste beteekenis die S. in het woord ‘latere’ heeft willen neerleggen, en behandelen onze aankondiging alsof dat woord niet geschreven ware, ten einde het verwijt te ontgaan van B o u w s t o f f e n gekeurd te hebben voor een gebouw dat niet nu, maar eerst later opgetrokken zal worden.

Om iets te overzien, dit is zeker, stelle men zich niet te zeer van nabij op, en daarom ook loopt hij, die de geschiedenis der gebeurtenissen van zijn tijd te boek stelt, gevaar van te dwalen. Maar dit is ook zeker, dat wanneer de weg niet gekend wordt, het dwalen tot het opsporen van dien weg kan leiden. Daarom oordeele men niet streng over de pogingen die reeds nu in het werk zijn gesteld om de geschiedenis van den jongsten oorlog te leveren, en die in ieder geval naar de bevrediging streven van den rechtmatigen wensch van den tijdgenoot, om, zij het dan ook niet volledig, ingelicht te worden omtrent de gebeurtenissen van den dag. v.S. was op blz. 9 en 10 zijner I n l e i d i n g , naar wij gelooven op weg om weinig toegevendheid te betoonen voor de geschiedenissen van den oorlog van 1870-1871, die reeds nu geschreven zijn. ‘Zulke werken,’ zegt hij, ‘kunnen onmogelijk degelijke waarde bevatten,’ doch matigt zijn gestrengheid, door er onmiddellijk op te laten volgen: ‘hunne bestudeering kan - zonder eene studie der strijdende legers en van het oorlogstooneel - van niet meer nut zijn dan de lectuur van een spoorwegroman.’

Om welke redenen is het te boek stellen voor den tijdgenoot zoo moeilijk? Eenig en alleen omdat de bouwstoffen òf ontbreken, òf gebrekkig zijn. De gestrengheid, waarmee een haastige bouwmeester wordt behandeld, zou dus al licht op den leverancier der bouwmaterialen kunnen overslaan.

Een der eerste eischen voor de studie der krijgsgebeurtenissen is de juiste kennis van de strijdkrachten en hulpbronnen der oorlogvoerende partijen. v.S. heeft getracht hierin eenigszins te gemoet te komen (blz. 10) en gemeend zijn ‘kameraden en het publiek

in het algemeen, geen ondienst te doen' met het samenstellen zijner B o u w s t o f f e n . Ondienst is nu wel het woord niet, maar dat met de uitgaaf van dat werk een dienst bewezen zou zijn, willen we in de volgende bladzijden aantoonen dat niet het geval is, en reeds nu als onze meening te kennen geven dat de B o u w s t o f f e n bij 'het publiek in het algemeen', dat wil zeggen, onder de niet-militairen, zeer weinig lezers zal vinden. Die arbeid mist het aantrekkelijke dat algemeene verspreiding waarborgt. De wijze van behandeling niet alleen, maar ook de aard der behandelde onderwerpen kunnen op geen belangstelling aanspraak maken bij hen, die slechts algemeene kennis van de militaire wetenschap beoogen.

Daarmee wil nu niet gezegd zijn, dat de arbeid van den geachten Schrijver geen denkbeelden bevat, die bij het publiek algemeenen ingang verdienen. Dit zij verre. Wij noemen er een, zonder op stylistiek aanmerking te maken: 'Met het welzijn en de ontwikkeling van een staat, staat het leger - het middel tot behoud zijner onafhankelijkheid - in nauw verband' (blz. 8). Wij noemen er nog een: 'In een constitutionelen staat, waar ieder gelijke rechten en plichten te vervullen heeft, is eene legerorganisatie zonder algemeenen dienstplicht, onzin en strijdig met de eerste beginselen der constitutie' (Noot, blz. 17). Maar eene overtuiging wordt niet op anderen overgeplant door theses, al zijn ze ook nog zoo sterk geformuleerd, zonder dat ze met toelichtingen gepaard gaan. Juist in een boek dat in veler handen gewenscht wordt, is het der moeite waard een waarheid, die vooral voor ons vaderland van groot belang is, ingang te doen vinden. Wij nemen gaarne aan dat dit niet tot het kader behoorde, dat v.S. zich met het schrijven zijner B o u w s t o f f e n ter invulling stelde, maar dan moet ook niet op algemeene belangstelling gerekend worden, of liever men mag niet meenen 'het publiek in het algemeen' van dienst te zijn geweest, wanneer verzuimd is onderwerpen van algemeen belang te behandelen, niettegenstaande de gelegenheid daartoe zich als 't ware ongevraagd opdeed.

De organisatie, sterkte en samenstelling van het Fransche en Duitsche krijgswezen is het onderwerp geweest dat de Schrijver heeft willen toelichten. Daartoe zijn veel cijfers, sterktestaten en tabellen noodig. Deze zaken zijn den lezer dan ook in het boek van v.S. niet onthouden. Enkele daarvan werden door ons met de

ons ter dienste staande bronnen vergeleken, doch wij maken van de kleine afwijkingen die opgemerkt zijn, geen uitvoerige melding, in de onzekerheid waarin we verkeeren, welke der bronnen, door den S. en door ons geraadpleegd, het meest te vertrouwen zijn[1]. We hebben ons niet toegelegd op de strenge contrôle der gegeven cijfers, omdat we ons die moeite konden besparen. Er zijn andere zaken, die meer voor de hand liggen en gemakkelijker tot den juisten maatstaf leiden van het vertrouwen, dat aan den arbeid van den Heer v.S. geschonken kan worden.

Wij laten het boek op blz. 140 openvallen en lezen daar, dat de Pruisische 6-ℭ er - S. zegt overal p o n d en p o n d e r , waar ℭ en ℭ er geschreven had moeten worden - meer bepaald als positiegeschut gebezigd wordt, dat het sluitstuk bij den 4-ℭ er geheel overeenkomt met dat van Broadwell, en dat de kulassluiting bij den 6-ℭ er aangebracht is volgens het stelsel van Wahrendorff of Kreiner.

De 6-ℭ er een positiegeschut. We hebben er niet tegen, mits aan het woord positiegeschut geen te strenge beteekenis gehecht wordt. Bij elk legerkorps telt men 6 voetbatterijen van 6 ℭ , en 9 batterijen van 4 ℭ , waarvan 6 voet- en 3 rijdende batterijen. Bij ieder der beide infanteriedivisiën van het armeekorps zijn een gelijk aantal batterijen van 4 en 6 ℭ ingedeeld, en wel 2 van ieder soort. Wetende dat de cavaleriedivisie 2 rijdende 4-ℭ er batterijen heeft, zoo blijven voor de reserve-, of zooals de Duitschers zeggen, voor de korpsartillerie over: een gelijk aantal voetbatterijen van 4 en 6 ℭ , namelijk twee van elke soort, en eene rijdende batterij van 4 ℭ . Uit deze gelijke verdeeling van de kalibers van 4 en 6 ℭ bij de infanteriedivisiën, blijkt voldoende, dat de onderscheiding tusschen veld- en positiegeschut niet te streng opgenomen moet worden. Hecht men aan dit laatste woord de beteekenis van bij-

1 Om een enkel voorbeeld te geven van de afwijkingen die hierboven bedoeld zijn, laten we hieronder eenige sterktecijfers volgen van het leger van den Noordduitschen Bond, op voet van oorlog, getrokken uit de ‘Rapports Militaires’ van Stoffel (blz. 173) en uit de op blz. 179 voorkomende opgaven van van Sloten:

	Volgens Stoffel.	**Volgens van Sloten.**
Officieren	12 530	12.327
Strijders	480.596	479.553
Nietstrijders	39.992	45.774
Paarden	125.944	149.829

zondere geschiktheid tot verdediging van vaste positiën, dan hebben we er vrede mede, doch brengen in herinnering dat de 4 en 6-ℭ er in den jongsten oorlog meermalen naast elkander gestreden hebben en eenzelfde bestemming te vervullen hadden, en dat, wanneer aan den 6-ℭ er overwicht wordt toegekend, dit niet zoozeer aan eene in 't oog vallende verhoogde uitwerking van dit kaliber boven dat van 4 ℭ moet worden toegeschreven, als wel aan het sluitingsmechanismus dat nimmer faalde, terwijl de kulassluiting van den 4-ℭ er, door de onvoldoende werking van den koperen sluitring, enkele malen tot herstellingen aanleiding gaf, waarvoor de vuurmond naar de Rijkswerkplaatsen moest worden teruggezonden.

Dat het sluitstuk bij den 4-ℭ er geheel overeenstemt met dat van Broadwell, moet den Schrijver ondoordacht uit de pen gevloeid zijn, want hij verwijst op dezelfde bladzijde 140, in een noot, naar de bronnen waaruit de niet-overeenkomst ten duidelijkste kan blijken, en om te bewijzen, dat bij den 6-ℭ er de kulassluiting volgens het stelsel van Wahrendorff of Kreiner is aangebracht - iets dat niet volkomen juist en daardoor niet gemakkelijk aan te toonen is - wordt naar een artikel van ‘De Militaire Spectator’ verwezen, waarin van de sluiting van den 6-ℭ er geen woord gerept wordt.

In een werk dat de titel van B o u w s t o f f e n draagt, moeten onjuistheden zwaar aangerekend worden; daarom kunnen we het den Schrijver niet vergeven, dat hij, van de Pruissische projectielen sprekende (blz. 141), zegt, dat ze met een looden bekleedsel omgeven, en van ringvormige verhoogingen voorzien zijn en overeenkomen met die van de Fransche artillerie; NB. met die van de Fransche artillerie, die geen looden bekleedsel en geen ringvormige verhoogingen hebben, maar twaalf nokken voeren. En wat zonderling is, de nokkenquaestie is voor S. een punt van bijzondere opmerkzaamheid geweest. Hij spreekt er van op blz. 65 en komt er in de ‘Errata en Verbeteringen’ nogmaals op terug, zonder de fout van blz. 141 goed te maken.

De ‘Errata en Verbeteringen’ hadden aanzienlijk kunnen worden uitgebreid. Een paar voorbeelden om dit te bewijzen. In Pruissen worden tot de bediening van den 4-ℭ er (blz. 143) geen 8, maar 5, en tot die van den 6-ℭ er geen 9, maar 6 man gebezigd. Bij de allereerste oefeningen in de kanonnierschool, dat is, bij de oefeningen met het niet aangespannen stuk, zijn bij elk der kalibers 8 man ingedeeld.

Bij de Pruissische batterijen zijn, met uitzondering van enkele

6-ℭer batterijen, de vandehandsche paarden niet opgetuigd om de bedieningsmanschappen te doen opzitten. Wel is waar, is naar aanleiding van de in den jongsten oorlog opgedane ondervinding het wenschelijke gebleken, om de vandehandsche paarden op gelijke wijze als bij de bijdehandsche op te tuigen, doch niet om het opzitten mogelijk te maken, maar om het vervangen der gekwetste of doode paarden gemakkelijker en sneller te doen gaan. v.S. schijnt de zitplaatsen aan de affuiten van de kanonnen van 4 ℭ en aan die van de kanonnen van 6 ℭ , model 1864, niet te kennen, als hij (blz. 144) de vandehandsche paarden tot opzitten van 3 bedieningsmanschappen aanwijst.

Op blz. 65 staat, dat de bestreken ruimte van het Fransche kanon van 4 ℭ grooter is dan bij het geschut met kulaslading. Het Pruissische veldkanon is een vuurmond met kulaslading, ergo, de bestreken ruimte van den Franschen 4-ℭer grooter dan van den Pruissischen. Maar op blz. 141 staat juist het omgekeerde te lezen.

Het Fransche veldgeschut bestaat uit de kalibers van 12, 8 en 4 ℭ . alsmede uit schroefkanonnen. De Heer v.S. heeft het bestaan van het kaliber van 8 ℭ niet gekend.

Het getal veldstukken dat Frankrijk kon uitbrengen is 984, te zamen 164 batterijen vormende. Onder die sterkte zijn de 24 mitrailleuse batterijen, uitmakende 144 schrootkanonnen, begrepen. De Schrijver zegt tot tweemaal toe van niet (blz. 7 en 89). Op blz. 87 is de sterkte der Fransche artillerie op voet van oorlog juist opgegeven; op blz. 62 is de opgaaf van die sterkte weder foutief.

Na de opsomming van de grieven, die tegen den arbeid van den Heer v.S. aangevoerd kunnen worden, gebiedt de eerlijkheid te erkennen, dat verscheidene bladzijden uit zijn boek als geslaagd zijn te beschouwen. Het zijn vooral die, waarbij de grondslagen der legervorming behandeld zijn. Ook die, waarin gegevens over het onderricht der troepen voorkomen, verdienen opmerking, al moge men soms omtrent dat onderricht meer uitvoerige toelichtingen gewenscht hebben. Voor zulke bladzijden hebben we een woord van lof over. We roemen ook gaarne de werkzaamheid en den ijver van onzen kameraad, maar goedkeuren kunnen we niet, dat hij de vruchten zijner studiën onrijp aan de markt heeft gebracht, en voor B o u w s t o f f e n heeft willen doen doorgaan, wat geene bouwstoffen zijn.

September 1871.

W.C. HOJEL.

Logarithmen-tafels met vier decimalen, benevens physische constanten, door A.J. van Pesch. Leiden, bij A.W. Sijthoff.

Er zal wel geen boek bestaan, dat van de eene zijde zoo wordt geminacht, en van de andere zoo hoog verheven, als eene logarithmen-tafel. ‘Zoo droog als eene logarithmen-tafel’ en dergelijke uitdrukkingen hoort men niet zelden uit den mond der leeken; - Poisson, een der beste wiskundigen van lateren tijd, sprak daarentegen: ‘des noods kunnen wij alle boeken verbranden, wanneer slechts een bijbel en eene logarithmen-tafel behouden blijven.’ Hierbij moet niet over het hoofd worden gezien, dat de laatste uit diepe ervaring getuigde, en het oordeel der eerstgenoemden slechts op bloot aanschouwen berust. Uit dat oogpunt is de uitspraak niet zoo ongerijmd, want een boek, alleen bestaande uit rijen van lange getallen, kan bij het doorbladeren niet veel aanlokkends bezitten. Doch wanneer men daarbij bedenkt, dat zonder zulk een werk van nauwkeurige tijd- en plaatsbepaling zoowel te land als ter zee niet veel te recht zou komen, - dat het de sleutel is voor ingewikkelde interest-, lijfrente- en pensioenberekeningen, - dat het onmisbaar is, wanneer hetzij de beweging van een lichaam buiten of in den dampkring, hetzij de constructie van een brug of sluis moet bepaald worden - dan zal men tusschen beide uitersten in, naar waarheid de spreuk kunnen bezigen: ‘zoo nuttig als eene logarithmen-tafel.’

De geschiedenis van de ontdekking en invoering der logarithmen is genoegzaam bekend. De eerste tafel was als de voorlooper van de groote beweging, die op wis- en natuurkundig gebied in de zeventiende en achttiende eeuw plaats had. De eerste volledige tafel zag op Hollandsch gebied het levenslicht en wel te Gouda in 1628. Hare berekening en samenstelling eischte met de gebrekkige hulpmiddelen van dien tijd een reuzenarbeid; en hoewel men in later dagen door het openen van nieuwe bronnen wegen leerde kennen, langs welke op veel eenvoudiger en nauwkeuriger wijze de tafelen kunnen berekend worden, is toch het berekenen van eene volledige logarithmentafel een hoogst omslachtig en langdurig werk.

Echter zou men zich zeer bedriegen door aan te nemen, dat de menigte tafels, die in de laatste jaren verschenen, alle afzonderlijk zijn berekend. Toen namelijk eenmaal eene volledige tafel naar de nieuwste hulpmiddelen was bewerkt, werd het uitgeven en samenstellen van eene nieuwe zeer vereenvoudigd. De cijfers worden, soms met de noodige correctiën, uit de eerste overgenomen en het nieuwe der tafel bepaalt zich verder tot den vorm, waarin zij wordt gegoten. Daarom zijn het *berekenen* en het *vervaardigen* van eene logarithmen-tafel twee handelingen, die vooral niet onderling mogen verward worden.

Zoo als bekend is, heeft men *groote* en *kleine* 1.-tafels; deze zijn niet scherp van elkander onderscheiden, maar vormen een regelmatigen overgang. Wellicht zou men meenen, dat eerst de kleine tafels zijn vervaardigd en langzamerhand uitgebreid tot grooter omvang; doch juist het omgekeerde heeft plaats gehad. De hierboven genoemde eerste 1.-tafel was door onzen landgenoot Adriaan Vlack, in navolging en tot voltooiing van het werk van Briggs, berekend tot in tien en veertien decimalen, waardoor zij een grooten omvang had en vrij onhandelbaar was. Eerst veel later werden tafels met zeven decimalen vervaardigd en uitgegeven. Een der eersten van die soort was ongetwijfeld een werkje, dat ik onder oude papieren vond en tot titel heeft: ‘*de taeffelen der sinuum, tangentium en secantium*, ofte der Hoekmaaten, Raecklijnen en Snijlijnen, alsmede de Logarithmi der Hoekmaaten, Raaklijnen en Snijlijnen, en achter deselve de Logarithmus Numeri van 1 tot 1000 (moet zijn 10,000). Met welcke Logarithmische Taaffelen dat alles licht door toevoegingh en aftreckingh gereeckent wort en achter deselve volcht de Taeffel der *vergrootende Breedte*, als oock de *Taeffel der Kromstreecken*, welcke alle na naeuwe toeversicht van veele te vooren bij andere ingesloopene misslagen zijn door de letter druk Gekomen, hebben om dit voor te komen alle in koperen Platen laten snijden ende streek tafel berekent tot 80 Graden met Previlegie.’ Dan volgt eene nette gravure van een zeeslag tusschen Hollandsche en Engelsche schepen en daaronder: ‘*t' Amsterdam*, by *Johannes van Keulen*, Boek en Zee-kaert-verkooper bij de Nieuwe Brugh in de Gekroonde Lootsman. Anno 1707.’ Ook hier is de hollandsche tafel onder de eerste van hare soort en onderscheidt zich door nette uitvoering en handige inrichting. Aan de keerzijde des titels staan

een paar kleine versjes, die ik hier voor de liefhebbers zal weergeven.

Op de tafelen sinuum tangentium en secantium.

Dit is een bondelken beknopt
Met weinig lettren opgepropt,
De nuttigheyd van dit is meer
Dan duysent boecken in de weer.
wort trow

Op de logarithmische taeffelen.

Wilt gy de boogen van het ruym Heel-Al af-meeten,
Wilt gij in 't tellen oock de Kromme Graden weten,
De welck een Konstenaar met rechte koorden peyld,
Met 't Kruys of iets dat konst heeft klaar en net verdeyld:
De Logarithmus (die den Merchestonschen Nepper
Ons uyt vond waer van 't lof hem toekomt naest den Schepper
Van 't Heel-Al) is 't dat ons het sware werck verlicht.
Vergeefs is 't, dat men hier al sulcke Taeflen sticht
Op 't blanck papier alwaer ons Ouders niet vermochten,
Ten zij dat sy 't getal tot een meervoudigh brochten.
In tegendeel alleen met tellen licht voldoet
De Logarithmus ons tot het begeerde goet.
wort trow

In de tweede helft der vorige eeuw werd de eerste *kleine* tafel met vijf decimalen uitgegeven door Lalande; zij was ontstaan door afknotting der groote tafels, maar in zulk een gemakkelijken vorm gebracht, dat zij nog steeds alom wordt gebruikt; - en zoo nauwkeurig gecorrigeerd, dat toen Lalande voor elke fout een premie van 100 frs. had uitgeloofd, hij later kon verklaren geen enkele aanvraag te hebben ontvangen.

Tegenwoordig heeft men 1.-tafels in alle grootte en vorm; hoe kleiner tafel, hoe gemakkelijker en spoediger berekening; - hoe grooter tafel, hoe nauwkeuriger. De grootste in gebruik zijnde tafels, waarvan de meest bekende zijn de oude van Callet en de nieuwe van Schrön, geven zeven decimalen; de nauwkeurigheid gaat tot tiende en honderdste deelen eener secunde. Weinig in gebruik, bij vele wiskundigen zelfs onbekend, zijn de tafels met zes decimalen, die bij de K. marine zijn ingevoerd. Bij groote gemakkelijkheid van inrichting en handigheid van gebruik geven zij voldoende nauwkeurigheid, nl. tot in secunden; het vraagstuk moet al van hoog-wetenschappelijken aard zijn om meer te eischen. Op het gebied van het onderwijs is het zeker een vreemd verschijnsel, dat deze voortreffelijke zee-tafels geen *burgerrecht* hebben verkregen. Vervolgens komen de tafels met vijf decimalen, die gewoonlijk de *kleine* worden genoemd, en waartoe die van Lalande, en de bij ons welbekende in denzelfden trant gebouwde van Strootman behooren. Zij geven eene gemiddelde nauwkeurigheid van tientallen secunden. Ten slotte komen de zeer gekortwiekte tafels in vier decimalen, die eerst van de laatste jaren dagteekenen, in Duitschland reeds vrij algemeen bekend zijn, en ons nu in gewijzigden vorm en Nederlandsch gewaad gestoken door den Heer van Pesch worden aangeboden.

Die vorm der nieuwe tafels is zeker al zoo beknopt mogelijk; het geheele werkje bestaat slechts uit twee losse op linnen geplakte blaadjes, waarvan het een dubbel gevouwen tevens tot omslag dient. Het ander in drieën gevouwen bevat de meest voorkomende logarithmen, namelijk van de getallen 1-1000 en van de goniometrische grootheden. Dat lastige om- en naslaan bij grooter tafels wordt dus geheel vermeden, en dit is een niet gering voordeel. Ieder, die met 1.-tafels werkt of gewerkt heeft, weet hoe verdrietig en omslachtig dat herhaald omslaan is; andere kunnen daarvan een denkbeeld krijgen, door zich voor te stellen, dat alle woorden van een opstel achtereenvolgens in een woordenboek worden opgeslagen, en dan nog aan elk woord eene kunstbewerking wordt verricht. Hier nu staan alle woorden aan beide zijden van een ongevouwen blad, en zoo wordt het opzoeken heel wat bespoedigd. Maar hoe de vervaardiger kan verzekeren, dat ook het interpoleeren zooveel is vereenvoudigd, blijkt niet duidelijk. Die met de tafels van Schrön

en ook met de bovengenoemde van zes cijfers goed kan omgaan, behoeft door de hulptafeltjes geene enkele berekening te doen, maar kan terstond alle logarithmen opschrijven; hier daarentegen is door het gemis van hulptafels bij elk getal eene berekening noodig, al is het met weinig cijfers.

Tegenover het onmiskenbaar groot gemak, dat deze nette en duidelijke tafels geven, staat natuurlijk als schaduwzijde de mindere nauwkeurigheid. Bij gewone getalberekeningen verkrijgt men vier juiste cijfers; de hoeken zijn nauwkeurig tot in minuten. De vervaardiger verklaart, dat deze graad van juistheid voldoende is ‘bij alle berekeningen, waarbij de gegevens geene grootere nauwkeurigheid bezitten dan van 1/1000 - en slechts in betrekkelijk weinige gevallen bereikt men die nauwkeurigheid.’ Deze uitspraak kan slechts onder zeker voorbehoud worden aangenomen. Wanneer men, op de verzekering des schrijvers afgaande, meende dat de uitkomsten volgens deze tafels berekend bij gegevens op 1/1000 nauwkeurig volkomen juist zijn, zou men teleurstelling ondervinden. Tot toelichting hiervan diene het volgend eenvoudige voorbeeld. Van een rechthoekig stuk land is de lengte 522 el, de breedte 412 el; men vraagt het oppervlak. Door gewone vermenigvuldiging vindt men 21 bunder 5064 □ el; door van de tafels gebruik te maken komt men niet verder dan tot 21,51 bunder, gevende een verschil van 36 □ el.

Hieruit blijkt, hoe niet alleen de *gegevens* den genoemden graad van nauwkeurigheid moeten bezitten, maar ook - en dat is hier van belang - dat van de *gevraagde* grootheden geene meerdere juistheid dan op 1/1000 verlangd wordt. En hoe deze maatstaf sober genoeg is, zelfs voor de gewone berekeningen van het maatschappelijk leven, blijkt uit bovenstaand voorbeeld. Kan dus de nieuwe logarithmen-tafel dienst doen, waar snelle, al is het weinig nauwkeurige berekening vereischt wordt, bij wetenschappelijke, en alle andere vraagstukken van eenigzins teederen aard laat zij ons geheel in den steek. Merkwaardig is het, hoe in dit opzicht het werkje zich zelf weerspreekt. Zoo vindt men in Tafel VII, bevattende eenige physische Constanten, grootheden (verhoudingen), waarvan het geheele bedrag blijft beneden 1/1000, namelijk al de uitzettingscoëfficienten behalve die der gassen; verderop staat: lengte secundeslinger = 0,99415, terwijl men het in de 1.-tafel niet verder kan brengen dan tot de drie eerste decimalen.

Om teleurstelling te voorkomen moet derhalve, bij gebruik dezer tafels, nooit uit het oog worden verloren, tot welken graad van nauwkeurigheid de verkregen uitkomsten te vertrouwen zijn. Die door zijn maatschappelijken werkkring of andere omstandigheden dikwijls samengestelde, maar minder nauwkeurige berekeningen moet volbrengen, en daartoe geene 1.-tafel wilde gebruiken, omdat dit zoo omslachtig en vervelend is, zal wellicht bij dit gemakkelijk ingericht werkje baat vinden. Uit dit oogpunt gezien, is zijue invoering bij het middelbaar onderwijs wenschelijk, waar tot nu toe ongetwijfeld vele omslachtige berekeningen noodeloos werden verricht. Vooral de volksklasse, die de burger dag- en avondscholen bezoekt, zal, na ingewijd te zijn in het gebruik, daarmede zeer gediend zijn. De hooge prijs der 1.-tafel is geen hinderpaal meer, want dit werkje is voor weinig stuivers te verkrijgen. Wanneer dan ook de vervaardiger in zijn *bericht* den wensch had te kennen gegeven, dat zijn boekje naast het groot aantal leerboeken van het middelbaar onderwijs een naats mocht vinden, zou hij gewis alom instemming verkregen hebben, en ook deze beschouwing daarmede eindigen. Maar nu hij een veel hooger toon aanslaat en niet minder verlangt, dan de geheele verdrijving der tafels met zeven decimalen uit het M.O., is het noodig, dien wensch nader te onderzoeken.

Hierboven is nagegaan, welke nauwkeurigheid met de verschillende 1.-tafels is te bereiken. Door verbanning van de groote, zet men alle getallen van zes en meer cijfers ter zijde, en brengt de hoeken niet verder dan tot tientallen van secunden. Wanneer dit alles nu alleen in het Hooger Onderwijs mag behouden blijven, waar zullen dan zijne beoefenaars de kennis en het gebruik der groote tafels opdoen? Toch niet aan de Hoogeschool, waar de studenten wel wat anders te doen hebben, dan vraagstukken met logarithmen op te lossen. Moet de Polytechnische school zich ook maar met de kleine tafels vergenoegen? Zal de ingenieur nooit eene nauwkeurige tijd- of plaatsbepaling behoeven te verrichten, of eenigen wetenschappelijken arbeid van meer dan gewonen omvang en diepte volbrengen? - Want hierbij moet niet uit het oog worden verloren, dat, wanneer men nooit anders dan kleine tafels leerde gebruiken, het werken met eene groote, zoo niet ondoenlijk, dan toch zeer lastig en stellig omslachtig is. De noodige vaardigheid in het

omgaan met tafels en formulen verkrijgt men het gemakkelijkst in de jeugd; is men toen thuis geworden in de groote tafels, dan zal men later zooveel te gemakkelijker en sneller werken met de kleinere.

Dat de wensch des vervaardigers wel wat ondoordacht is terneer gesteld, blijkt weer uit zijn eigen werk. In het *bericht* - dat wel door kortheid maar zeker niet door duidelijkheid uitblinkt - staat: 'omtrent de inrichting zijn weinige opmerkingen voldoende, daar de tafels, zooveel mogelijk, als de grootere ingericht zijn'. - Hoe is dat overeen te brengen met den wensch, 'dat men bij het onderricht aanvankelijk alleen tafels met vier decimalen zal bezigen, om eerst later den leerling eene tafel met vijf decimalen in handen te geven.' Bij die volgorde zou men toch verwachten, dat de inrichting der tafels uitvoerig werd uiteengezet bij de kleine, en bij de grootere zooveel mogelijk daarheen werd verwezen, - maar niet omgekeerd. - In tafel VI vindt men eenige opgaven, die in de lijst der voorgaande tafels volstrekt niet passen. Daar zijn opgegeven de 'lengte der bogen in deelen van den straal' tot in *zeven* decimalen; verder verschillende logarithmen evenzoo tot in *zeven* decimalen; ook nog een hoek tot in *honderdste deelen* eener secunde en een getal van *acht* cijfers; waartoe moeten die opgaven dienen, wanneer door de tafels nauwelijks de helft dier nauwkeurigheid kan bereikt worden.

Het is gewis een loffelijk streven om de honderde kweekelingen van het middelbaar onderwijs zooveel mogelijk overbodigen en nutteloozen arbeid te besparen, doch ook hierbij moet met omzichtigheid worden te werk gegaan. De jonge lieden zijn er uit zichzelven genoeg op uit, om hun werk op allerlei wijzen te bekorten, en vooral zijn zij steeds geneigd, om alle schijnbaar overtollige en doellooze studiën te minachten. Hieraan toe te geven kan soms gevaarlijk zijn. Al wat dient tot vermeerdering van kennis of ontwikkeling van den geest is nuttig; de praktische toepassing is bijzaak. In de wet op het m.o. staat duidelijk geschreven: hoogere burgerscholen zijn geen vak- of ambachtsscholen. Uit dit oogpunt kan het gebruik der groote 1.-tafels worden verdedigd. De voortreffelijke nauwkeurigheid, die zij aan de berekeningen geven, werpen een helder licht over de juistheid der wiskundige methode. Leert men de wegen kennen, langs welke vraagstukken worden opgelost, geef

dan ook de beste middelen om ze te berekenen. Zooveel haast is er niet bij de studie der kweekelingen van het m.o., dat zij zooveel mogelijk moet bekort of gecondenseerd worden. Zijn de eischen te veel en de tijd beperkt, zou het dan tot herstel van evenwicht niet beter zijn, om het aantal vakken te verminderen en de leerstof in te krimpen, dan elk stuk afzonderlijk te verminken. Begint men met uit het oogpunt van het nut de groote 1.-tafels te verbannen, dan kunnen de kleine ook wel volgen, want verreweg de meeste leerlingen zullen evenmin de laatste als de eerste noodig hebben; geen tiende deel zal na volbrachten leertijd nog eene logarithmen-tafel ter hand nemen. Het algemeen en uitsluitend gebruik der *kleine* tafels zou, op die wijze beschouwd, kunnen vergeleken worden met de invoering van werkjes, die men wel eens in de dagbladen vindt aangekondigd, als ‘om in drie maanden fransch te leeren’ of in ‘twintig lessen eene vreemde taal machtig te worden’ en ‘de differentiaal-rekening te gebruiken zonder eenige kennis van hoogere wiskunde.’ Ik zou mij zeer bedriegen, wanneer dit op den weg van ons middelbaar onderwijs ligt.

De mededinging der hoogere burgerscholen mag niet ontaarden in een wedloop, waar in den kortst mogelijken tijd het grootst aantal vakken wordt geleerd. De school, die zich daaraan onttrekt en op zelfstandige wijze de algemeene ontwikkeling harer leerlingen beoogt, zal wellicht op examens de minste figuur maken, en even als de school van *meester Hazelhorst* uit de *Frans Holster*, bij autoriteiten het laagst staan aangeschreven; - toch zullen hare kweekelingen in later leven meer voordeel trekken van het genoten onderwijs, dan die van de school, waar de hoogste prijzen zijn behaald.

Leiden, Juli 1871.

P. VAN GEER.

***De nieuwe wijze van suikerbereiding uit beetwortels, genaamd diffusie, beschouwd en toegelicht door G. Lotman, Technisch Chemist. Amsterdam, G.L. Funke*. 1871.**

Volgens den schrijver van bovenstaande brochure wordt in de meeste inlandsche beetwortelsuikerfabrieken daarom nog het oude pers-systeem gevolgd, omdat eensdeels het nieuwere en betere diffusie-stelsel nog weinig bekend is en er gebrek bestaat aan bekwame technische leiders, en anderdeels wegens het vooroordeel, dat de overblijfselen bij de diffusie voor de veevoedering geen waarde zouden bezitten.

Welke handelwijze men ook volgen moge, in elk geval begint de fabriekaadje van beetwortelsuiker met het winnen van een waterig vocht, dat behalve de suiker ook min of meer van de andere oplosbare stoffen (eiwitachtige lichamen, zouten, enz.) bevat. De uitdrukkingen: pers-systeem, diffusie-stelsel (men heeft bovendien nog een centrifugaal- en een maceratie-stelsel) hebben alleen op dit eerste deel der fabriekaadje betrekking. In 't algemeen zal dat stelsel het beste zijn, volgens 't welk op de eenvoudigste en goedkoopste wijze de suiker in de grootste, en de andere oplosbare stoffen in de geringste hoeveelheid uit de beetwortels in het sap overgaan. Ook op de concentratie van het laatste en de voedingswaarde van de overblijfselen der beetwortels, moet bij de beoordeeling der stelsels gelet worden.

Volgens het oude pers-systeem wordt het bedoelde suikerhoudende vocht gewonnen door de bieten, onder bijvoeging van een weinig water, fijn te malen en de aldus verkregen brij in wollen lappen te vouwen en met behulp van eene hydraulische pers sterk saâm te drukken. De brooze massa (pulpe), die in de doeken achterblijft en uit de verbrijzelde celwanden, benevens de overige onoplosbare stoffen der beetwortels bestaat, wordt als veevoeder ten nutte gemaakt, terwijl het uitgeperste sap, dat aan de lucht spoedig gekleurd wordt, op suiker bewerkt wordt. De hoofdbezwaren tegen deze handelwijze zijn de kostbaarheid der hydraulische pers, het verlies van een deel der suiker, die ook na herhaalde persing niet geheel uit de pulpe kan worden afgezonderd, en eindelijk de over-

gang in het sap van een goed deel der eiwitachtige stoffen, die men wegens hare hooge voedingswaarde veel liever in de pulpe zou achterhouden, en nog meer daarom, omdat zij in het sap chemische werkingen te weeg brengen, waardoor een deel der suiker ontleed en de afzondering van de overige verzwaard wordt.

Het zoogenoemd diffusie-stelsel, dat reeds in 1855 door Dubrunfaut werd aanbevolen, en voornamelijk sedert 1864 door Robert, fabriekant te Seelowitz, verbeterd is, komt hierop neêr, dat men de bieten door middel van eene snijmachiene in dunne schijfjes verdeelt en deze vervolgens met water behandelt. De verbeteringen van Robert bestaan vooral in de doelmatige wijze waarop de schijfjes achtereenvolgens met water van verschillende temperaturen in aanraking komen. Om te begrijpen op welke wijze de suiker uit de schijfjes in het water geraakt, dient men eenigermate met den anatomischen bouw der beetwortels bekend te zijn. Volgens de onderzoekingen van Julius Wiesner (‘Einleitung in die technische Mikroskopie,’ Wien, 1867, S. 141 en 258), komt de suiker vooral voor in de parenchymcellen, die de hoofdmassa der beetwortels uitmaken, in mindere mate evenwel ook in de aan eiwit rijke cambiumcellen. Het bleek hem nu, dat bij toepassing van het diffusiestelsel beide soorten van cellen ongeschonden blijven (uitgezonderd natuurlijk die, welke aan de buitenvlakte der schijfjes gelegen zijn), en dat de suiker door de celwanden in het water overgaat, met achterlating van de eiwit- en pectine-stoffen. Er heeft, met andere woorden, in waarheid osmose of diffusie plaats, een proces, waarvoor wel de suiker, maar niet de pectine- en eitwitstoffen vatbaar zijn. Aan de oppervlakte der schijfjes, waar de cellen gescheurd zijn, kan natuurlijk van osmose geen sprake zijn. Het water neemt uit de gescheurde cellen alles op, en dit verklaart, waarom het volgens dit stelsel gewonnen sap toch nog eiwit- en pectinestoffen bevat, ofschoon dan ook veel minder dan de vochten, volgens de andere stelsels verkregen.

Als voordeelen van het diffusie- boven het pers-stelsel, geeft men op: geringere kosten, zindelijkheid, m e e r d e r e voedingswaarde der overblijfselen[1], grootere opbrengst aan suiker en eindelijk volkomene afwezigheid van wortelvezels in het sap.

1 Deze bevatten evenwel zeer veel water, nemen daardoor een zeer groot volume in en zijn bijgevolg moeilijk vervoerbaar. Het absolute gehalte aan voedingsstoffen is nu wel grooter, maar een g e l i j k volume perspulpe is natuurlijk voedzamer, en in zooverre hebben de tegenstanders van het diffusiestelsel gelijk.

Uit een wetenschappelijk oogpunt is het diffusie-stelsel ongetwijfeld het beste. Of het dit, door de verbeteringen van Robert, ook uit een praktisch oogpunt reeds nu is, laat zich op het papier niet uitmaken. In elk geval verdient het de opmerkzaamheid van alle belanghebbenden, en om deze reden meen ik de lezing van deze brochure zeer te moeten aanbevelen. Uit een literarisch oogpunt is het werkje vrij gebrekkig. De beschrijving van het stelsel is grootendeels ontleend aan een opstel van Scheibler (o.a. te vinden in 'Dingler's Polytechnisch Journal'), wiens bewoordingen niet altijd even duidelijk zijn weêrgegeven. Zoo moet men b.v. Duitsch verstaan, om te weten wat op blz. 6 met 'gelijkgewicht' bedoeld wordt.

R.S.T.M.

Isis. Weekblad voor natuurwetenschap. Redacteur: Dr. D. Huizinga, Hoogleeraar te Groningen. Haarlem, de Erven F. Bohn. Prijs ƒ 5.75 per jaargang.

Ofschoon nog slechts een enkel nommer van bovengenoemd weekblad verschenen is, meenen wij er toch al dadelijk de aandacht op te moeten vestigen. Dat men het waagt met een dergelijk blad voor den dag te komen, is op zich zelf reeds een bewijs hoe de tijden veranderd zijn. Tien jaar geleden zou zeker niemand op het denkbeeld zijn gekomen, een *weekblad* voor natuurwetenschap uit te geven; want wie zou er op hebben ingeteekend? Een enkele geleerde ten onzent mocht al de natuurwetenschap beoefenen, maar het groote publiek was veel te weinig op de hoogte om zijne aandacht te schenken aan een blad, dat ten minste de kennis der eerste grondbeginselen van de natuurwetenschappen onderstelt. Maar in die laatst verloopen tien jaren is er allengs eene nieuwe generatie gevormd, voor wie de kennis der natuur niet meer iets is,

alleen goed voor geleerden en voor hen die er onmiddellijk voordeel van trekken. En daarbij is het niet gebleven. Sedert de natuurwetenschappen als een der gewichtigste groepen van vakken aan de Hoogere Burgerscholen werden onderwezen, vertienvoudigde zich ook in betrekkelijk korten tijd het aantal docenten in die vakken. In dat korte tijdsverloop zijn er bij ons zeker meer populaire boeken op het gebied der natuurkennis verschenen, dan in de 50 daaraan voorafgaande jaren te zamen. En dit alles is ook op velen, die hunnen schooltijd reeds achter zich hadden, niet zonder invloed gebleven. Men begint het allengs meer te begrijpen, dat de eerste beginselen van natuurwetenschap ons van niet minder nut zijn, dan eene oppervlakkige kennis van de literatuur van eenige naburige volken.

Of de uitgave van dit blad daarom in eene bestaande behoefte voorziet? Wij willen van ganscher harte hopen, dat het debiet zoodanig zijn zal, dat men op de zoo even gestelde vraag volmondig ja kan antwoorden. Dat het ten minste niet aan het blad zelf zal liggen, wanneer het na een kwijnend bestaan te niet gaat, daarvoor is de naam van den redacteur en het uitgelezen stel medewerkers, als beoefenaars der verschillende takken van natuurkennis, ons ten borg.

Dit nommer vangt aan met een stuk van de hand van den redacteur, getiteld: Een pleitrede als programma. Hij gaat hierin de voor- en nadeelen van het populariseeren der wetenschap na; hij doet uitkomen dat een man als Goethe geheel daartegen gekant was. en niet zoo geheel ten onrechte, en vraagt dan: ‘Kan met het oog op die beschuldigingen (nl. tegen het populariseeren der wetenschap) de uitgaaf van dit blad gerechtvaardigd worden?’ En zijn antwoord is ja, want ‘ons doel is niet, den geheel onervaren lezer een dragelijke kennis te geven van elementaire natuurverschijnselen en hunne verklaring; ons doel is veeleer een doorloopend exposé te geven van *de vorderingen der natuurwetenschap in onzen tijd*, voor zoover zij elk beschaafd mensch belang inboezemen.’

In een tweede artikel toont de Heer Hartogh Heys van Zouteveen ons aan, waarom de naam van Isis, het symbool der natuur bij de oude Egyptenaren, voor dit blad een zeer geschikte naam is. Wij vinden daarna een beredeneerd uittreksel van een belangrijke

rede door den beroemden Physioloog Virchow gehouden in de jaarlijksche algemeene vergadering van Duitsche natuuronderzoekers in 1871 te Rostock gehouden: ‘über die Aufgaben der Naturwissenschaften in dem neuen nationalen Leben Deutschlands.’

Ofschoon van minder actueel belang dan het voorgaande, is ook het onderwerp dat de stof voor een vierde artikel leverde, niet minder belangwekkend. Naar aanleiding van een werk van den duitschen philoloog L. Geiger, ‘über den Farbensinn der Urzeit,’ wordt hierin aangetoond, dat de waarneming voor blauw en groen bij de ouden niet zoo scherp was als tegenwoordig. Hoe vreemd dit ook klinke, zoo zal men bij de lezing toch moeten toegeven, dat dit volstrekt zoo onmogelijk niet is, als het in den aanvang kan schijnen.

Na eenige ‘berichten’ en ‘korte mededeelingen over allerlei,’ vinden wij een paar ‘boekbeschouwingen’ en eene ‘nalezing van tijdschriften,’ in welke laatste een kort overzicht opmerkzaam maakt op eenige belangrijke artikelen uit vreemde periodieke schriften. Onder de mededeelingen komt er eene voor, onder den titel: ‘de electriciteit en de politie,’ die wij om de curiositeit ook hier even willen vermelden. Dr. Jobert heeft nl. aan de Académie des Sciences te Parijs medegedeeld, ‘dat, als men op de bekende gewone wijze iemand electriseert, door hem op een isoleerbankje te zetten en met een werkende electriseermachine in geleidend verband te brengen, de vonken, die dan van het lichaam van zoo iemand op geleidende voorwerpen overspringen, voor elk individu verschillend zijn en tevens bij denzelfden persoon zoo constant gelijk, dat zij tot karakteriseering van den persoon kunnen strekken. Het zou eene nieuwe wijze zijn om een signalement op te maken.’

Met eene reeks van advertentiën wordt dit nommer gesloten, terwijl ons tevens nog wordt medegedeeld, dat in de eerstvolgende nommers zullen worden opgenomen: Empirie en Wetenschap, door Prof. J.W. Gunning; Darwin's laatste werk ‘the descent of Man’, door Prof. M. Salverda; de nieuwste vorderingen op het gebied der scheikundige technologie, door Dr. H.F.R. Hubrecht; en de parthenogenesis, door Dr. H.J. van Ankum, het laatste waarschijnlijk naar aanleiding van het belangrijke dezer dagen uitgekomen werk van Prof. von Siebold, getiteld ‘Beiträge zur Parthenogenesis der Arthropoden.’

Men ziet het, dit weekblad is populair, maar zoo, dat het ook van groot nut is voor elken geleerde, die zich op een of ander onderdeel der uitgebreide natuurwetenschap heeft toegelegd, maar toch ook op de hoogte wil blijven van hetgeen in de niet speciaal door hem behandelde vakken omgaat. Ook drukt de redacteur in het inleidende artikel den wensch uit, en wij hopen het met hem, dat dit blad zijn weg zal vinden onder diegenen, die het onderwijs aan de Hoogere Burgerscholen hebben genoten, opdat daardoor de verkregen kennis niet uitslijte, maar integendeel het vroeger geleerde onderhouden en uitgebreid worde.

Wij hebben gemeend, dat het van groot belang was de talrijke lezers van de Gids zoo spoedig mogelijk op het verschijnen van dit weekblad opmerkzaam te maken. Meer dan eene aankondiging is het natuurlijk niet; eene beoordeeling kan eerst plaats hebben, wanneer het blad eenigen tijd bestaan heeft.

H.J.V.

Tegen Stroom of Paul de Vagebond. Naar het Engelsch van Bow Bells. Delft, IJkema en van Gijn.

Onder het tal van dwaasheden, door de Engelsche romanschrijvers in de laatste jaren al geleverd, neemt dit boek een eerste plaats in. En dat zegt veel! Wat Dickens zoo aandoenlijk en meesterlijk geschetst heeft in zijn Oliver Twist, een jongen die eerlijk blijft ten spijt van den toeleg van aartsschelmen om hem tot een schurk te maken, dat wordt hier op eene wijze nagebootst, die soms tot in 't belachelijke toe overdreven is en geheel mislukt mag heeten. Gemeene streken en boos opzet vullen bladzij aan bladzij zonder de minste reden, en de eene serie van onwaarschijnlijkheden verdringt hopeloos de andere. Het éénige goede dat de lectuur van dit boek misschien nog uitwerken kan, is dat 't uitlokt om Oliver Twist weer eens te herlezen en dit kunstproduct alzoo op nieuw genoten wordt.

‘Born and bred under the sounds of Bow Bells’ is de cockney. Laat deze cockney dan voor zijn vrienden schrijven, maar geen vertaler brenge zijne letterkundige zonden weer buiten de grenzen van het land alwaar ze bedreven zijn.

M.

Het moderne oorlogsrecht ter zee.

Friedrich der Grosse und die Vereinigten Staaten von Amerika. Mit einem Anhang: Die Vereinigten Staaten und das Seekriegsrecht, von Friedrich Kapp.

Sedert het traktaat van Parijs van 1856 is de eisch der Vereenigde Staten om in oorlogstijd de onschendbaarheid van den particulieren eigendom ook ter zee te erkennen, geplaatst geworden op de agenda van het zoogenaamde moderne volkenrecht. Reeds drie jaren, nadat Amerika verklaard had alleen onder die voorwaarde de kaapvaart te willen opgeven, trachtten de bremer kooplieden eene agitatie op touw te zetten om het standpunt van Amerika ook door de andere mogendheden te doen innemen. Overal, in Engeland, in Frankrijk, in Duitschland, in Amerika en ook bij de kleinere mogendheden heeft die poging onder den handelsstand warme ondersteuning gevonden, en ook de verschillende regeeringen betuigden hare hooge ingenomenheid met die beweging. Lord Palmerston echter verklaarde zich ten sterkste tegen de agitatie; hij beweerde, dat Groot-Britannië zijn krachtigsten steun in oorlogstijd zou opgeven, en dat het met Engelands machtige houding tegenover de wereld zou gedaan zijn, wanneer het verlangen der bremer kooplieden in het volkenrecht tot wet werd gemaakt. Deze verklaring is aan den engelschen minister zeer ten kwade geduid, vooral daar hij niet lang na het traktaat van 1856 te Liverpool uitzicht geopend had, dat Engeland tot de onschendbaarheid van den particulieren eigendom zou toetreden. Aan de engelsche regeering is het sedert geweten, dat de nieuwe hervorming van het zeerecht nog niet tot stand is gekomen. In 1866 konden dan ook de heeren Aegidi en Klaushold in

hun geschiedkundig overzicht, behoorende bij de verschillende stukken die over het vraagstuk waren gewisseld, de bemoedigende verklaring afleggen: ‘dat, met uitzondering van Engeland alleen, alle zeemogendheden in beginsel niet afkeerig zijn van den privaten eigendom in den zeeoorlog’, dat ‘de Vereenigde Staten duurzaam verbonden, ten minste “*bound by honour*” geacht moeten worden’; ‘Rusland heeft de plechtige verplichting op zich genomen’; ‘Frankrijk heeft zich herhaaldelijk zeer gunstig uitgelaten, en kan niet ontrouw worden aan een denkbeeld, dat de eerste keizer tot een onveranderlijk denkbeeld van het keizerrijk, tot een waarlijk Napoleontisch denkbeeld heeft gemaakt: in deze zaak heeft de regeering den steun van alle kanten, van alle partijen’; ‘Pruisen, Oostenrijk en Italië hebben het beginsel als een integreerend deel hunner wetgeving geproclameerd’, en uit den boezem der zeemogendheden van den tweeden rang is de krachtige beweging voortgekomen.... Als Engeland dus maar voor één keer het nut van de erkenning in een concreet geval zal ondervonden hebben, was volgens die schrijvers de aanneming van het beginsel in de geheele wereld verzekerd.

Deze voorstelling, die algemeen geldig was vóór den oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland, is door de latere gebeurtenissen wel sterk geschokt geworden, maar de voorstanders van de hervorming zetten hunne beweging onvermoeid voort. Om eene verandering van Engeland is het hun vooral te doen, en deze kan, meenen zij, niet uitblijven, omdat de engelsche regeering wel zal moeten toegeven aan den krachtigen aandrang van den handelsstand.

Vooral in Duitschland is men in de zaak van den particulieren eigendom ter zee zeer werkzaam. Daar eigent men zich dit vraagstuk zelfs als een nationaal eigendom toe. De duitsche schrijvers meenen, door voor den particulieren eigendom te ijveren, eene erfenis te aanvaarden, hun door hunnen grooten staatsman Frederik den Groote nagelaten. Reeds lang vóór het traktaat van Parijs, dadelijk na den amerikaanschen vrijheidsoorlog, hebben Frederik de Groote en Franklin bepalingen gemaakt, die wel sedert weêr zijn opgegeven, maar die toch de hoeksteen zijn gebleven van het volkenrechtelijke toekomstgebouw. De duitsche wijsgeer Frederik de Groote en de amerikaansche humanist Franklin hebben aan de wereld het voorbeeld gegeven, wat de verhouding tusschen de volken moet

zijn, wanneer zij in overeenstemming is met wetenschap en vrijheidsbegrippen. Hoort wat de duitsche schrijvers zeggen: in de eerste plaats Trendelenburg, die eenige '*Lücken im Völkerrecht*' aanwijst, welke zich gedurende den laatsten oorlog hebben geopenbaard. 'Bij het begin van den oorlog bepaalde het hoofd van den Duitschen Bond, zegt hij, dat fransche koopvaardijschepen niet genomen zouden worden door de noordduitsche vloot. Frankrijk daarentegen maakt op de gewone wijze jacht op noordduitsche koopvaardijschepen en verontrust den handel, zoo veel het maar kan. *Duitschland volgde Frederik den Groote, die op het laatst van zijn leven zijne rechtvaardige en vrije beginselen openbaart in een handelstraktaat, met Amerika gesloten*.... In dat traktaat is bepaald, wat het doel is, dat het volkenrecht moet trachten te bereiken, door de staten aan wederzijdsche verplichtingen te onderwerpen. In dat verdrag maakten zich de oude en nieuwe wereld in hunne grootste mannen der vorige eeuw aan elkander bekend, in dat verdrag ontmoetten elkander de vrije en diepe denkwijze van Frederik den Groote en de wijsgeerige meeningen van Franklin.' Tecklenborg sluit zijne brochure, *die Freiheit des Meeres*, ook een produkt van den fransch-duitschen oorlog, met deze phrase: 'Het zou zeer wonderlijk samenvallen, wanneer een werk, dat onder Frederik den Groote begonnen is, onder "Duitschlands" tegenwoordigen heldhaftigen koning ten einde gebracht werd.' Bij de verhandelingen over het vraagstuk in den noordduitschen rijksdag werd datzelfde denkbeeld meer dan eens uitgesproken, en het heeft eindelijk aanleiding gegeven tot een arbeid, die ons meer inlichtingen over dat traktaat van 1785 geeft, dan de aangehaalde phrases ons verschaffen. De heer Friedrich Kapp, wiens werk mij er toe brengt de zaak van de onschendbaarheid van den particulieren zeeeigendom te behandelen, heeft de rol aangewezen, die Frederik de Groote bij het tot stand komen van het traktaat van 1785 heeft gespeeld, en daaraan eene beschouwing vastgeknoopt over het standpunt der amerikaansche en pruisische politiek ten aanzien van dat vraagstuk. Zijn arbeid geeft een nog zwaarderen stoot aan de optimistische beschouwingen over het vraagstuk, waarvan hierboven een voorbeeld uit velen is aangehaald, dan de fransche-duitsche en ook de deensche oorlogen voor den onpartijdige daaraan hadden toegebracht. Nadat zoo lang met theoretische wapenen uit de handboeken over volkenrecht is geschermd, geeft zijn werk

gelegenheid om onder het licht van historische feiten de beweegredenen na te gaan, die de houding van de verschillende volken tegenover de onschendbaarheid van den particulieren eigendom hebben bepaald.

I.

Het doel, dat Kapp zich heeft voorgesteld, was het volbrengen van het laatste gedeelte eener taak, die hij zich gedurende een twintigjarig verblijf in Amerika had gesteld. ‘Deze taak bestond daarin, om uit de bronnen aan te toonen, welken invloed de Duitschers op de ontwikkeling der amerikaansche Republiek hebben gehad, en in hoever zij deelgenomen hebben aan de geschiedenis van dat land. Na in mijn werken tot hier toe over volk, generaals en soldaten in hunne betrekking tot de gebeurtenissen gesproken te hebben, bleef mij nog slechts over te besluiten door de verhouding van Frederik den Groote tot de Vereenigde Staten uiteen te zetten.’

Met dit beperkte doel heeft hij zich echter niet tevreden gesteld. Hij heeft aan het laatste gedeelte zijner geschiedenis van den duitschen invloed op de Vereenigde Staten een aanhangsel toegevoegd, dat voor ons onderwerp een groot belang heeft. Daarin tracht hij aan te toonen, dat de schijnbaar edele houding door de Vereenigde Staten tegenover de afschaffing der kaapvaart aangenomen, niets minder ten doel heeft, dan haar uit eigenbelang te bestendigen. De strekking en de ontwikkeling van dat betoog is niet zeer vleiend voor de overzeesche Republiek, en vele stemmen zijn dan ook dadelijk in Amerika opgegaan, om tegen de aanklachten van Kapp krachtig op te komen.

Met den heer Kapp zullen wij ons echter eerst bezig houden met de onderhandelingen, die over het traktaat van 1785 tusschen Frederik den Groote en de Vereenigde Staten zijn gevoerd.

Deze beginnen reeds in den zomer van het jaar 1776. De engelsche koloniën in Amerika waren gedurende ruim een jaar in oorlog met het moederland, en hare agenten deden vele pogingen om Europa voor hare zaak te winnen, waartoe zij vooral aangemoedigd werden door de ideeën van vrijheid, die onder de volken veld wonnen en den amerikaanschen onafhankelijkheids-

oorlog als het begin van een nieuwen toestand deden beschouwen. Bij de vorsten vonden zij een geopend oor, omdat aan deze de engelsche suprematie en aanmatiging ter zee bijzonder verdroot. Welke rol Frankrijk gespeeld heeft en hoe het ten koste van een reeds uitgeputte schatkist geld en bloed voor de Amerikanen heeft gestort, is bekend, en dat de amerikaansche oorlog een sterken invloed heeft uitgeoefend op de fransche revolutie is voor niemand een geheim. Ook behoeft het in Nederland niet gezegd te worden, dat het deelnemen aan den amerikaanschen oorlog ons vaderland een zwaren slag toebracht, en het uit een kunstmatige hoogte en schijnbaren bloei zeer diep deed vallen. Maar nieuw is de verhouding van Pruisens koning tegenover de amerikaansche Republiek, en niet zoo bekend was het, zooals uit Kapps mededeelingen blijkt, dat Frederik de Groote met de amerikaansche agenten van 1776 tot aan het eind van den oorlog voortdurend in onderhandeling is geweest, nu eens inniger, dan weêr meer op een afstand, al naarmate zijne politieke aangelegenheden hem het een of het ander raadzamer deden voorkomen.

Oppervlakkig schijnt het vreemd, dat de Amerikanen zoo veel moeite gedaan hebben om eene mogendheid zonder rechtstreekschen transatlantischen handel en zonder oorlogsmarine tot hunne zijde over te halen, want wat zij noodig hadden was vooral schepen en materiëel, om den oorlog tegen Engeland te kunnen volhouden. Evenzeer schijnt het verwonderlijk, dat de onderhandelingen werden geopend en voortdurend liepen over handelsartikelen. Doch bij eene nadere beschouwing wordt het spoedig duidelijk, dat de Amerikanen met het vragen van handelsbetrekkingen begonnen, om al onderhandelende tot het verkrijgen van steun in hunnen moeielijken oorlog te komen. Die hulp kon van veel beteekenis worden, omdat Frederik de Groote de kleinere zeemogendheden, die over Engelands handelwijze ter zee verbitterd waren, wilde ondersteunen, en vooral omdat Frederik de Groote in Duitschland zelf aan Engeland veel kwaad kon doen. De engelsche koningen uit het huis van Hannover waren zeer aan hunne bezitting op het vaste land gehecht, en de kontinentale politiek was bij de engelsche regeering van niet weinig gewicht. Daarbij kwam nog een belangrijke reden, die Frederik den Groote tegenover Engeland machtig maakte: dat was de duitsche soldatenhandel, de uitvoer van het ‘hessische rundvee’ uit Duitschland. Over de houding

van Frederik den Groote ten aanzien van dien menschenhandel deelt Kapp belangrijke bijzonderheden mede. De koning had het in zijne macht den uitvoer hinderpalen in den weg te leggen, wanneer hij den overgang dezer troepen over zijn land verhinderde. Hij had hierin tegen Engeland een machtig wapen, dat hij niet uit humaniteit gebruikte ten voordeele van de arme Hessen, maar eenvoudig uit overwegingen van politieken aard. In 1777 weigerde hij plotseling den doortocht dier troepen, toen hij meende van Engeland niets te vreezen te hebben, en handhaafde dien maatregel niettegenstaande de belachelijke weeklachten van het engelsche kabinet. Maar toen hij in den beierschen oorlog Engelands onzijdigheid noodig had, liet hij den doortocht weder vrij. Wel een bewijs, dat èn Frederik èn Engeland zelven het gewicht van die hessische troepen zeer hoog stelden. Kapp beweert zelfs, dat Frederiks politiek voor een goed deel tot het gelukken van den amerikaanschen oorlog heeft bijgedragen. ‘Washington lag na zijnen ongelukkigen najaarsveldtocht van half December 1777 tot half Juni 1778 in zijne winterkwartieren te Valley Forge; hij ondervond alle ontberingen van het jaargetijde en was blootgesteld aan alle misbruiken en gebreken van een gedesorganiseerd bestuur. Tot dien tijd had, zelfs na de nederlagen in den zomer en den herfst van 1776, de zaak der jonge Republiek nog nooit zoo slecht gestaan, want nooit vóór dien waren de geestkracht en het vermogen van het volk om den oorlog voort te zetten zoo zeer ter neder gebogen en ontmoedigd. De arme duivels, die in lompen gekleed waren, van den honger en de vorst leden, en, nauwelijks meer dan 5000 man sterk, in den beginne van 1778 het amerikaansche leger moesten verbeelden, en onder Steuben nog de beginselen van de krijgstucht leerden, zouden geen tegenstand hebben kunnen bieden, als Howe ze met zijne grootere macht had aangegrepen. Maar de engelsche generaal liet het gunstige tijdstip voor den aanval voorbij gaan, want juist op dit beslissend oogenblik kreeg hij de tijding van Frederiks verbod, dat hem voorloopig elk uitzicht op versterking afsneed. Niet juist het vertragen van de aankomst of het geheel gemis van een paar honderd man brachten derhalve Engeland een zeer gevoelig nadeel toe, maar wel de onzekerheid voor de toekomst, die aan elke juiste berekening een einde maakte en Engeland bedreigde met afsnijding der bronnen, waardoor het duitsche versterking verkreeg. Vooral

daarin ligt voor den amerikaanschen oorlog de beteekenis van de politiek van Frederik. Zij was voor Washington in hare gevolgen evenveel waard als een nieuwe bondgenoot, ze gaf hem tijd en werkte mede om het krijgsgeluk te doen omslaan.'

Frederik de Groote had nu wel dit verbod niet ten voordeele van Amerika uitgevaardigd, maar het blijft daarom niet minder waar, dat hij Engeland er groot kwaad mede kon doen en ook deed. Dit verklaart het gewicht, dat de Amerikanen er aan hechtten om den koning tot den hunne te maken. Dit doel meenden zij te kunnen bereiken door op den haat te speculeeren, dien Frederik de Groote Engeland toedroeg, en op zijn zucht om den pruisischen zeehandel een grootere vlucht te doen nemen. Niet onwaarschijnlijk stonden ook deze beiden in nauw verband. Want hoe moet het gevoel van onmacht ter zee tegenover het trotsche Engeland hem gehinderd en zijn naijver op den uitgebreiden handel van dat land opgewekt hebben! Ter zee gevoelde hij zijne minderheid, want hoeveel moeite hij deed om Emden, dat hij sedert 1845 met Oost-Friesland onder zijn bestuur had gekregen, tot een handelstad te maken, het mocht hem niet gelukken. Hij verklaarde de stad tot een vrijhaven, stichtte er een asiatische en een bengaalsche handelmaatschappij; bovendien wilde hij niets liever dan aan zijne veroverde silesische provinciën een débouché geven voor hare linnen en lakensche fabrikaten; hij trachtte later in den hollandsch-engelschen oorlog een gedeelte van den handel van Amsterdam voor Emden te verkrijgen, doch alles te vergeefs, hij mocht er niet in slagen Emden tot een haven van gewicht te maken.

De Amerikanen echter trachtten van deze pogingen des konings partij te trekken. Zij deden allerlei aanbiedingen om handelsbetrekkingen aan te knoopen: van hunne zijde boden zij tabak uit Virginië aan, waarop de koning zeer gesteld was om zijne regie grootere voordeelen te doen afwerpen. Later werd ook van rijst en indigo gesproken, maar de tabak speelde toch de hoofdrol. Van duitschen kant zouden daartegen lakken, linnen en ijzerwaren geruild worden.

Het zou voor de toenmalige amerikaansche diplomaten niet sterk pleiten, wanneer zij de onafgebroken onderhandelingen met zooveel kracht hadden voortgezet, alleen om eenige handelsartikelen te ruilen, daar het toch gedurende den oorlog onmogelijk was om een regelmatigen handel te drijven, bij gebrek

aan schepen, èn aan de zijde van Pruisen èn aan de zijde der Amerikanen zelven. Amerika had met den oorlog reeds de handen vol; was eenmaal de onafhankelijkheid bevochten, dan was het nog tijds genoeg om aan handel te denken.

Maar den Amerikanen was het te doen om politieke hulp van Pruisen, en zij hadden op datzelfde Emden, dat Frederik zoo gaarne groot wilde maken, hun oog laten vallen voor het binnenloopen van hunne kapers en het verkoopen van hunnen buit.

Noch Frankrijk, noch Holland durfden hun dit nog in hunne havens toestaan, en toch waren beide landen in de uitingen hunner sympathie voor Amerika veel verder gegaan dan Frederik de Groote. Deze begreep zeer goed het gevaarlijke van het verzoek, en hij sloeg het zonder eenig voorbehoud af. Zijne verontschuldiging was, dat hij geene oorlogsmarine had om tegenover Engeland zijne belangen ter zee te kunnen verdedigen, en dat de stad Emden zelfs geen fort ter harer bescherming had. Hij hield echter de amerikaansche gevolmachtigden aan de praat en gelastte zijnen minister van koophandel, Schulenburg, het verzoek af te wijzen, doch onder de beleefdste vormen, en zijn onvermogen aan te voeren om tegen de reclames van Engeland eenige macht over te stellen. Zijne antwoorden waren zoo ingericht, dat de Amerikanen hoop konden blijven koesteren op eene verandering ten hunnen gunste, maar aan den anderen kant ook zoo, dat het later in den beierschen oorlog gemakkelijk viel om met Amerika af te breken, toen hij Engelands vriendschap noodig had. De langdurige onderhandelingen, van amerikaanschen kant met taai geduld voortgezet en telkens op nieuw begonnen, en de beleefde weigeringen van hetgeen zij eigenlijk wilden, zijn zeer naauwkeurig door Kapp medegedeeld, en hen, die er meer van willen weten, verwijzen wij naar zijn werk. Dat Frederiks houding van diplomatiek beleid getuigt is daaruit op te maken, dat de Amerikanen, zonder de minste verstoordheid te toonen, na het einde van den oorlog met buitengewone welwillendheid de onderhandelingen over het handelstraktaat hebben voortgezet, en hunne diplomatie de vleiendste getuigenissen over die van Pruisen aflegde.

Frederik de Groote heeft in zijne opvatting van den amerikaanschen vrijheidsoorlog zijn staatsmansblik niet verlooc hend. Meer dan eens heeft hij over den goeden uitslag voor de Amerikanen de beste verwachting uitgesproken, en zich zelfs op

zeer scherpe wijze uitgelaten over de fouten, die door Engeland begaan werden en voor de amerikaansche Republiek de gunstigste gevolgen moesten hebben. Wanneer hij een oorlogsmarine had bezeten, zou hij misschien het verlangen der Amerikanen wel hebben ingewilligd, maar nu hij deze niet had, kon hij niet besluiten Emden voor hunne kaperschepen open te stellen, ofschoon de verleiding bij hem sterk schijnt te zijn geweest. Hij begreep, dat een toegeven aan het amerikaansche verzoek hem even als Frankrijk, Spanje en de Nederlanden in den oorlog zouden slepen, en hij zag wat daarmede was te verliezen. Frankrijk toch ruïneerde zich geldelijk, en de hollandsche handel werd van de zee gedreven, zoodat de eenigen, die van den oorlog partij trokken, de Amerikanen waren. Hij bleef dus onzijdig, vergenoegde zich aan zijn haat tegen Engeland lucht te geven door zich over dat land minachtend uit te laten, en hield de Amerikanen aan de praat. Kapp resumeert deze ‘verhouding van Frederik tot den opstand’ aldus: ‘Het resultaat of liever het gebrek aan eenig resultaat der onderhandelingen, die gedurende den revolutieoorlog werden gevoerd, kan in een paar zinnen worden samengevat. Beide partijen wilden elkander gebruiken en van elkander voordeel trekken, en toch van zijnen kant geene werkelijke vergoeding aanbieden. De koning tracht handelsvoordeelen te verkrijgen, maar weigert ook het minste te wagen. De Amerikanen jagen een dadelijk politiek voordeel na, en stellen daartegenover de hoop op betaling in de toekomst. Zij zijn in zuivere handelszaken den koning zoo ver de baas, dat deze hen niet eens geheel begrijpt. Zijn angstig vastklemmen aan de dwaalleer van het mercantieele stelsel, zijne bestendige vrees om meer te geven dan hij zal verkrijgen, zijne verwachting, die den kleinhandelaar teekent, dat dadelijk bij de eerste pogingen een dubbel en drievoudig voordeel behaald moet worden, zijn enge begrippen van overzeesche ondernemingen, aan al deze zwakheden en zwarigheden zou men nauwelijks geloof slaan, wanneer zij niet door zijn eigen woorden waren bewezen. Ten laatste loopt de geheele onderhandeling uit op eene zaak van weinig gewicht, op een paar scheepsladingen in het belang van de pruisische tabaksregie. 200,000 thaler werden in het toen nog arme Pruisen voor een gewichtige en gewaagde zaak gehouden! Zeker waren de voordeelen, die de Amerikanen aanboden, van twijfelachtige natuur; maar de ware gebreken waren aan den koning, die

slecht op de hoogte was, noch aan zijne ministers bekend, en zoo moesten zij in hunne oogen wel werkelijke voordeelen schijnen. Staatkundig gesproken had daarentegen Frederik ten volle gelijk, dat hij de amerikaansche voorstellen niet aannam. Hij was tegenover Engeland te zwak, om het op eene vredebreuk of op eene vernedering door de engelsche vloot te laten aankomen. De Amerikanen dwaalden in al hunne politieke veronderstellingen, en werden daardoor op harde wijze ontgoocheld. De koning had hetgeen zij aanboden en mededeelden slechts aangenomen als eene kaart, die hij misschien in zijn eigen belang met succes zou kunnen uitspelen. Maar de gelegenheid daartoe kwam niet, en zoo bleef de kaart in zijne hand.'

Deze schildering der amerikaansche diplomatie is te ongunstig. Nadat het haar toch reeds gelukt was drie europeesche mogendheden in haren oorlog te betrekken, en daardoor een machtigen steun tegen Engeland te verkrijgen, hadden hare pogingen ook aan het pruisische hof reeds zooveel uitgewerkt, dat Frederik de Groote het van belang oordeelde 'de kaart in zijne hand te blijven houden' en het engelsche hof meer dan eens zijne bezorgdheid over de betrekkingen tusschen Amerika en Pruisen aan den dag legde. Dat zij van Pruisen geene oorlogsverklaring tegen Engeland vermochten uit te lokken, mag men niet wijten aan onhandigheid of onwetendheid. Dit riekt wel wat naar onbeperkten eerbied voor het succes.

Onder dit voorbehoud kan men zich geheel vereenigen met het tafereel, dat Kapp van de betrekking van Frederik den Groote tot den vrijheidsoorlog ophangt, en moet het bij de beoordeeling van het traktaat van 1785 onmisbaar geacht worden. Het is uitgemaakt, dat het doel der onderhandelingen van pruisischen kant was het aanknoopen van handelsbetrekkingen en het openen van een rechtstreeksch verkeer op Amerika. Het traktaat, dat daarvan het gevolg moest zijn, zou dus in de eerste plaats een handelsverdrag worden, en de bepalingen over volkenrecht, waaraan het zijnen roem heeft ontleend, waren niet de hoofdzaak, althans niet van pruisische zijde, maar zijn, zooals zal blijken, van amerikaanschen oorsprong.

Dadelijk nadat Engeland de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten heeft erkend, verandert de houding van Frederik den Groote. Hij kan zijn ongeduld om het handelstraktaat te sluiten niet bedwingen. Hij vreest, dat de handelsvoordeelen, waarvan hij voor zijn land droomt, hem zullen ontsnappen.

De Amerikanen gaan hem nu veel te langzaam te werk. Zijn gezant te Parijs, von der Goltz, wien hij gelast had met Franklin te onderhandelen, scheen hem niet genoeg voortvarendheid te toonen, en de pruisische gezant in den Haag, von Thulemeister, krijgt een eigenhandigen brief van zijnen koning, waarin hem bevolen wordt met ‘einem gewissen Adams’ te spreken, welke ‘gewisse Adams’ uit Amerika naar Holland was gezonden, om met de Republiek der Vereenigde Nederlanden een handelstraktaat te sluiten. De nieuwe onderhandelingen werden met meer spoed doorgezet, en reeds den 9^{den} April 1784 werd een pruisisch ontwerp door Thulemeister aan Adams overhandigd, dat deze laatste in kopie aan Franklin te Parijs en aan het Kongres zond. ‘Het eigenlijke doel van den koning, bij het sluiten van dit traktaat, blijkt dadelijk uit het derde artikel. Hij wilde niets als nieuwe markten voor den aftrek van de belangrijkste pruisische stapelprodukten verkrijgen, en daartegen in de eerste plaats amerikaanschen tabak, rijst en indigo inruilen. Hij hoopte op deze wijze zich aan den engelschen tusschenhandel te onttrekken en meende de nieuwe betrekking als elken anderen regeeringsmaatregel van boven te kunnen bepalen en doorzetten, maar vergat dat de handel zijn eigen wetten en wegen heeft, en dat in het bijzonder het beleggen en besteden van kapitalen niet door orders uit het kabinet verkregen kunnen worden.’ Van handel had Frederik weinig verstand, dit komt duidelijk uit in zijne correspondentie met zijne ministers, en wat er goeds in het ontwerp voorkomt, is van deze laatsten en niet van hem zelf. Het had tot titel: *Project of a treaty of amity and commerce between His Majesty the King of Prussia and the United States of North America*, en bevatte niet, zooals de voorafgaande onderhandelingen lieten veronderstellen, alleen bepalingen over den handel, maar bovendien ook onderscheidene volkenrechtelijke bepalingen. Doch deze waren hoofdzakelijk overgenomen uit het zweedsche traktaat met Amerika, dat tusschen beide landen den 3^{den} April van het jaar 1783 was gesloten naar de beginselen van de gewapende neutraliteit. In het pruisische ontwerp kwamen noch de afschaffing der kaapvaart, noch de onschendbaarheid van den particulieren eigendom voor.

Toen op eene kleinigheid na beide partijen het eens waren geworden, stelden de Amerikanen op eens twee belangrijke wijzigingen voor. Zij betroffen de kontrabande en de kaapvaart.

De Amerikanen wilden, ten voordeele van den neutralen handel, de bepaling zien opgenomen, dat, zoo ééne der partijen in oorlog mocht geraken met andere mogendheden, zij het recht zou hebben de schepen met kontrabande en de artikelen der andere partij aan te houden en ze zoolang te bewaren als de nemers het zouden noodig achten, maar dat zij dan verplicht zou zijn het verlies, door de eigenaars geleden, te vergoeden. Over de kaapvaart was een afzonderlijke nota bij den brief aan Thulemeister gevoegd, die uit de pen van Franklin schijnt gevloeid te zijn. De wijzigingen, welke werden voorgesteld, waren het gevolg van eene instructie, die het Kongres van Amerika den 7^{den} Mei 1784 gegeven had aan de 3 commissarissen, welke in last hadden gekregen om in het buitenland overal vriendschaps- en handelstraktaten te sluiten. Daar deze instructie gegeven was, toen de onderhandelingen met Pruisen reeds zeer ver waren gevorderd, is het opgehelderd waarom de nieuwe wijzigingen, welke van zoo groot belang waren, plotseling en bijna aan het einde dier onderhandelingen werden voorgesteld.

Het nieuwe artikel over de kaapvaart bepaalde, dat in geval van oorlog tusschen beide mogendheden ‘alle handels- en koopvaardijschepen, die gebruikt worden om de voortbrengselen van de verschillende plaatsen te ruilen, en daardoor bewerken dat de behoeften, benoodigdheden en gemakken van het menschelijke leven lichter en algemeener verkregen kunnen worden, vrij en ongehinderd zullen mogen varen; en geen der beide partijen zal eenigen brief verleenen of uitvaardigen, waarbij particuliere gewapende schepen toestemming bekomen om zulke schepen te nemen of te vernielen, of zulken handel te storen.’

Dit was de inhoud van artikel 23 van het amerikaansche tegenontwerp, dat door Adams, Franklin en Jefferson aan Thulemeister werd gezonden, en het behoeft niet uitdrukkelijk gezegd te worden dat van pruisische zijde noch gedurende den oorlog, noch bij de onderhandelingen over het traktaat, aan bepalingen van volkenrecht was gedacht; dat Pruisens eenig doel was om een zuiver handelstraktaat te sluiten, waarbij het in zijn ontwerp eenige bepalingen over volkenrecht uit een ander verdrag overnam, en dat eindelijk in het bijzonder het artikel over de onschendbaarheid van den particulieren zeeeigendom uitsluitend een werk was van amerikaansche vinding.

De behandeling en beantwoording van het voorstel was ge-

heel in den geest, die de onderhandelingen van pruisische zijde had gekenmerkt. De ministers van buitenlandsche zaken, Hertzberg en Finkenstein, aan welke de minister van koophandel, Schulenburg, advies over het amerikaansche tegenontwerp had gevraagd, antwoordden, ‘dat Zijne Majesteit zonder gevaar deze voorstellen aannemen kan, daar dit eensdeels Zijne Majesteit tot eer zal strekken, anderdeels ook niet te denken is, dat hij ooit met de Staten van Amerika of met eene andere zeemogendheid in oorlog geraken zal.’

Schulenburg schrijft daarop aan den koning dat de artikelen over de neutraliteit aangenomen kunnen worden, daar zij overeenstemmen met die der gewapende neutraliteit, waarmede de koning zich heeft vereenigd. ‘Voor het overige is het traktaat in de pen gegeven door dien philosophischen zin, die er zich op toelegt, zoo veel mogelijk de rampen van den oorlog te verminderen.’ Na het opnoemen der bepalingen gaat hij voort: ‘Ik erken, dat, lettende op de ligging der Staten van Uwe Majesteit en van die der Vereenigde Staten, mij het grootste aantal van deze artikelen overbodig schijnt. Daar intusschen de nieuwe amerikaansche Republiek het aannemen er van door Uwe Majesteit ijverig wenscht, om daardoor den roem harer menschelijkheid en belangeloosheid te vestigen, zoo zal Uwe Majesteit misschien te gemakkelijker haar ter wille kunnen zijn, daar in het geval, waarin deze vragen zich werkelijk zullen voordoen, de onderdanen van Uwe Majesteit bijna uitsluitend het voordeel van deze artikelen zullen genieten. Want het is zeer licht mogelijk dat de amerikaansche kapers in de Noordzee kruisen, hetgeen al reeds in den laatsten oorlog is geschied, terwijl niet de minste waarschijnlijkheid bestaat dat Uwe Majesteit hare onderdanen zal veroorloven gewapende schepen te zenden in de zeeën, die Amerika bespoelen.’

De koning gaf zijne toestemming, en het traktaat werd, na onderhandelingen van minder belang, vastgesteld naar het amerikaansche ontwerp, en den eersten September 1785 uitgewisseld.

Dit is de geschiedenis van de wording van het beroemde traktaat, dat voor een tijdvak van 10 jaren bepalingen bevatte, naar wier liberaliteit de schrijvers over het moderne volkenrecht nog in den tegenwoordigen tijd watertanden. Het ging een heel eind verder dan de gewapende neutraliteit, welke haar ontstaan te danken had aan de behoefte der neutrale mogendheden om hare belangen en die harer onderdanen

te beschermen tegen den overmoed van oorlogvoerende mogendheden. Aan het traktaat van 1785 lag het beginsel ten grondslag dat de oorlog eene zaak is tusschen de staten, en voor de burgers en hun verkeer alles in den ouden toestand moet blijven.

In den Krimoorlog en in het traktaat van 1856 werd als regel aangenomen dat geene kaperbrieven zouden worden uitgegeven; maar ook deze door de leeraren van het moderne volkenrecht zoo hoog geprezen verklaring ging niet zoo ver als het traktaat van 1785, waarbij de onderdanen der vijandelijke staten tegen het nemen van hunne schepen werden gevrijwaard. Dit was ook de reden, waarom Amerika zeide in 1856 niet tot de bekende parijsche verklaring te willen toetreden, en wanneer wij wederom niet de eigenlijke beweegredenen van de diplomatie opsporen, zouden wij met de genoemde leeraren moeten gelooven, dat ééne drijfveer de amerikaansche politiek heeft bewogen, van hunne onafhankelijkheid af tot op het huidige oogenblik. In hoeverre ook deze meening waarheid bevat, zal nu duidelijk gemaakt worden.

II.

In allen gevalle moet de eer van de nieuwe regelen in het volkenrecht aan de Amerikanen worden gegeven. Als Washington aan Rochambeau en aan Lafayette schrijft dat het traktaat ‘eene nieuwe aera in de diplomatie’ opent, het noemt ‘het vrijzinnigste traktaat, dat ooit gesloten werd door onafhankelijke mogendheden’, en meent dat het ‘meer dan eenige tot nu toe beproefde maatregel tot eene algemeene pacificatie zal leiden’, dan mag hij dit alles aan de bemoeiingen der amerikanen toeschrijven; Frederik de Groote heeft niets meer gedaan dan op raad zijner ministers, die geen gevaar in het traktaat zagen, zijne toestemming tot toetreding te geven. Maar de nieuwe aera kwam niet, en evenmin de algemeene pacificatie, en zelfs het oorspronkelijke doel werd niet vervuld, want de hoop op nieuwe handelsbetrekkingen werd verijdeld. Het was een algemeene illusie geweest te meenen dat Engeland zijne handelsrelatiën met Amerika aan andere mogendheden zou moeten inruimen.

In 1795 was de termijn van het verdrag verstreken, maar hoeveel was er veranderd! Frederik de Groote was gestorven, en onder zijn opvolger was de uiterlijke glans van het pruisische rijk heel wat gedaald. De handel met Amerika was gebleven wat hij vroeger was geweest, dat is, de goederen, die daarheen werden vervoerd gingen met engelsche schepen; Emden was geen belangrijke haven geworden. Daarentegen was de handel der jonge Republiek met reuzenschreden vooruitgegaan. De binnenlandsche politiek had, tegen de verwachting van sommigen, geleid tot consolidatie der Unie, en John Adams, de voormalige haagsche gezant die de onderhandelingen over het traktaat met Thulemeister in 1783 had aangeknoopt, kon als president der Vereenigde Staten met rechtmatigen trots op het afgelegde tijdperk terugzien. Hij had in 1795 niet zonder eenige ironie gesproken van de ‘platonische Philosophie unserer Artikel, die wenigstens eine gute Lehre für die Menschheit enthalten’; in 1795 heeft hij, nu zelf leider der amerikaansche diplomatie, wel iets anders te doen dan wijsgeerige traktaten te maken. Ofschoon de termijn reeds verstreken was, schrijft hij zijnen zoon John Quincy Adams, den gezant in Berlijn, in September van het jaar 1798, dat deze geen haast behoefde te maken met het sluiten van een nieuw verdrag, als Pruisen zich niet kan vereenigen met de gegevene instructie, want de behoefte van Pruisen om het handelstraktaat te vernieuwen is grooter dan die van Amerika, dat ook zonder verdrag alles heeft wat het kan verlangen. Van amerikaansche zijde werd de intrekking begeerd van hetgeen Franklin met zooveel aandrang had doen opnemen. De tijd van hopen op een eeuwigdurenden vrede was voorbij; de Republiek was zelve bezorgd voor oorlog, en zelfs de bepalingen der neutraliteit, o.a. die van vrij schip vrij goed, werden opgegeven. Het heette nu ‘zeer onvoorzichtig, als wij op een oogenblik, waarin wij door Frankrijk tot een oorlog kunnen gedwongen worden, ons zoozeer binden, dat Frankrijk en zijne koloniën door pruisische schepen met benoodigdheden, ja zelfs met onze eigene produkten voorzien kunnen worden.’

De amerikaansche diplomatie weet zich dus te schikken in nieuwe toestanden. Het vermaarde artikel 23, de onschendbaarheid van den particulieren eigendom ter zee, moet onherroepelijk vallen. De platonische philosophie ruimt het veld voor de politieke noodzakelijkheid. De kaapvaart is voor

Amerika, dat geen oorlogsvloot heeft, onmisbaar; zij is het krachtigste middel om een zeehandel drijvenden vijand te benadeelen. Als verontschuldiging wordt er bijgevoegd dat de amerikaansche handel zelf van de kaapvaart het meeste nadeel zal ondervinden. Bij het latere traktaat met Pruisen van 1 Mei 1828, dat nog van kracht is, werd op die verandering van politiek niet teruggekomen.

Kapp trekt, na geklaagd te hebben over de verzendingen van wapenen uit Amerika naar Frankrijk in den laatsten oorlog, deze gevolgtrekking: ‘Er is in het algemeen geen grooter dwaling dan deze, om de Vereenigde Staten als den voorvechter van de vrijheidlievende pogingen in de vragen van zeerecht te vereeren. Zij handelden en handelen enkel naar hunne belangen van het oogenblik, en interpreteeren het volkenrecht zoo strikt mogelijk, zoodra het hun als oorlogvoerenden dient, terwijl zij aan de bepalingen, die in hun voordeel luiden, de grootst mogelijke uitbreiding geven, wanneer zij als neutralen daaruit profijt kunnen trekken.’ Dit wordt nu in het Aanhangsel, waarvan wij reeds spraken, nader betoogd, en uit de geschiedenis tot op onzen tijd wordt bewezen dat de hooggevierde liberaliteit van Amerika niets dan schijnvertooning geweest is. Dit Aanhangsel is ééne doorloopende aanklacht tegen de Vereenigde Staten. Zij hebben noch vóór, noch in 1856 aan afschaffing der kaapvaart in ernst gedacht, en hun politieke toestand toont aan dat die afschaffing ook nu niet door hen gewenscht wordt.

De meeste der door Kapp medegedeelde bijzonderheden waren reeds bekend uit het werk van Aegidi en Klaushold; ook deze laten in hun historisch overzicht vrij wel doorschemeren dat zij aan de goede trouw van Amerika in de hervorming van het zeerecht niet sterk gelooven. Kapp echter groepeert de feiten zoodanig, dat hun kwade trouw bepaald wordt bewezen. Het verschil van zijn bewerking der geschiedkundige gebeurtenissen met die van Aegidi en Klaushold kan niet beter worden aangetoond, dan door de noot mede te deelen die hij aan hun werk wijdt. ‘Diese äussert werthvolle und für das Studium der vorliegenden Frage ganz unentbehrliche Quellensammlung hat nur den einen Fehler, das sie sich in ihrem erzählenden Theil zu einseitig auf diplomatische Berichte und Anschauungen stützt.’ De verklaring van dit verschil ligt voor de hand, want Aegidi en Klaushold hebben door het uitgeven van hun

werk de zaak van den particulieren eigendom willen bevorderen, en met dit doel zou een scherpe beoordeeling der amerikaansche diplomatie, die toch voornamelijk het vraagstuk met zooveel kracht heeft aan de orde gebracht, slecht strooken; Kapp daarentegen tracht als geschiedschrijver op te treden. Zijne voorstelling is dus voor den onpartijdigen onderzoeker van grootere waarde. Ziehier de loop van zijn verhaal.

Reeds in 1787 was het ‘Quakers-idea’ van Franklin in Amerika prijs gegeven. Twee jaren na het traktaat van '85 nam de vergadering te Philadelphia, die de nog heden geldende constitutie voor Amerika samenstelde, onder de bevoegdheden van het Kongres de uitgifte van kaperbrieven op, zonder dat er een woord over viel, en als iets dat van zelf sprak. Tijdens de oorlogen in Europa in het begin dezer eeuw was het streven der amerikaansche politiek uitsluitend op handelsvoordeelen gericht, en de president Jefferson knakte zelfs den internationalen handel door de uitvaardiging van het embargo. In den oorlog met Engeland van 1812 tot 1814 brachten de amerikaansche kapers den Engelschen handel belangrijke verliezen toe. Amerika toonde dus geen sterken afkeer van het aanwenden van de middelen, waardoor de zeeoorlog zooveel stoornis toebrengt in het internationale verkeer. Deze politiek werd gedurende eenige jaren verlaten, in het tijdvak namelijk waarin Monroe president en John Quincy Adams staatssecretaris was. Deze laatste geeft gedurende den onafhankelijkheidsoorlog der spaansche koloniën van Zuid-Amerika aan zijne gezanten eene instructie, waarin de oude stelregel van de afschaffing der kaapvaart wederom wordt voorgestaan. Maar toen dezelfde Adams later president werd en de amerikaansche schepen niet meer in het gevaar verkeerden om door die der Spanjaarden te worden aangehouden en buit gemaakt, gaf hij veel van zijnen aandrang op, en onder Jackson wordt de verklaring afgelegd dat sedert 1824 de amerikaansche politiek ten aanzien van het zeerecht tot zijn voormalig standpunt was teruggekeerd.

De Krimoorlog was voor de Amerikanen weder aanleiding om zich over het moderne zeerecht uit te laten. Pierce was president en Marcy minister van buitenlandsche zaken. De oorlogvoerende mogendheden hadden verklaard dat geene kaperbrieven zouden uitgereikt, en dat de vijandelijke goederen onder neutrale vlag vrij vervoerd zouden mogen worden. Pruisen had aan de Vereenigde Staten voorgesteld om tot die afschaffing

der kaapvaart toe te treden. Maar Pierce verklaarde in zijn boodschap aan het kongres dat hij zich met eene internationale bepaling van dien aard alleen dan zou kunnen vereenigen, wanneer de vijandelijke schepen ook tegen het nemen door oorlogsschepen zouden gevrijwaard zijn. De bekende depêche van Marcy bij het tractaat van Parijs plaatst zich geheel op hetzelfde standpunt. Marcy zegt dat met de private kaapvaart ook de staatskaapvaart moet worden opgeheven. Voor de Vereenigde Staten is het onmogelijk anders te handelen, want stemmen zij toe in het afschaffen der private kaapvaart, dan moeten zij hunne politiek geheel veranderen en eene militaire macht ter zee worden, hetgeen tot nu onnoodig was omdat Amerika's kracht in oorlogstijd lag in zijne kaperschepen. Ook voor de kleine zeemogendheden is die maatregel onbillijk, want zij laten zich het krachtigste wapen ter harer verdediging tegenover mogendheden met eene groote militaire zeemacht ontnemen, wanneer zij toestemmen in het afschaffen der private kaapvaart. Dit offer kan alleen dan gebracht worden, wanneer het opgewogen wordt door de concessie dat ook de oorlogsschepen zich niet meer met kapen zullen bezig houden.

De inhoud dezer depêche heeft onder de diplomatie, onder de leeraren van het volkenrecht en onder den handelsstand groote aandacht getrokken. Het standpunt waarop zij zich plaatste gaf daartoe evenzeer aanleiding, als de wijze waarop zij dat standpunt verdedigde. Eenstemmig was het oordeel dat zij het voortbrengsel was van een edelen geest; men verschilde alleen in opvatting of het wel van practischen blik getuigde het mindere te verwerpen, omdat men voorloopig nog het meerdere niet kon krijgen.

Doch van Kapp hooren wij geheel andere dingen. Volgens hem had de amerikaansche diplomatie minder edele beweegredenen. Zij dacht er niet aan de kaapvaart af te schaffen, op wier behoud zij den hoogsten prijs stelde, in een tijd dat een oorlog met Spanje haar bedreigde over het bezit van het eiland Cuba, waarvan zij zich hoopte meester te maken om er slaven van te trekken. Zoo doende komt de liberale politiek van Marcy neder op een middel om de slavernij te steunen en uit te breiden. Hevige aanvallen gaan met dit betoog tegen Pierce en Marcy gepaard. ‘De uitbreiding der slavernij naar buiten en binnen'slands was het politieke zwaartepunt en de uitsluitende inhoud van de regeering van Pierce’, en ofschoon Marcy

er minder slecht afkomt dan Pierce zelf, wordt hem ten laste gelegd, dat hij in deze belangrijke aangelegenheid geheel de speelbal was van de zuidelijke slavenhouders, op wier politieken steun hij rekende om bij de eerstvolgende verkiezing zelf president der Unie te worden. Marcy's oogmerk was dus om onder het masker eener ver gaande liberaliteit een voorstel te doen, waarvan hij vooruit berekenen kon dat het door de europeesche mogendheden toch niet zoude aangenomen worden; door daarvan het prijsgeven der kaapvaart afhankelijk te maken, zou hij er in kunnen slagen de kaapvaart voor Amerika in stand te houden.

Had Marcy in ernst het beginsel van de onschendbaarheid van den particulieren zeeëigendom willen gehuldigd zien, niets ware hem in 1854 gemakkelijker geweest dan het door de europeesche mogendheden te doen aannemen. Van Rusland en Pruisen kon hij zeker zijn, en Engeland, dat zich altijd met hand en tand verzet had tegen elke wijziging van het oorlogsrecht ter zee, had eindelijk den regel van vrij schip vrij goed erkend; het was daartoe door Amerika gedwongen geworden, dat de ladingen zijner schepen niet aan confiscatie wilde blootgesteld zien en dat, zooals later in Engeland erkend is, met eene alliantie met Rusland dreigde. Onder deze omstandigheden had Amerika het in zijne macht aan Engeland ook de onschendbaarheid van den particulieren zeeëigendom af te dwingen. Maar het was Pierce en Marcy geen ernst met hun voorstel. De minister van buitenlandsche zaken schrijft zijnen gezant te Londen den 4^{den} Jan. 1857: ‘Hadden wij geweigerd tot de parijsche verklaring toe te treden, alleen op grond dat zij de kaapvaart heeft afgeschaft, dan zouden wij in een geheel geïsoleerde stelling zijn gekomen, daar alle overige mogendheden tot de geheele verklaring hunne toestemming hebben gegeven. Thans is onze houding *voor de wereld* geheel omgekeerd; wij zullen, alleen met uitzondering van Engeland misschien, alle volken aan onze zijde hebben.’ Hij voegt er wel bij dat hij ‘om het eene te vermijden of zich van het andere te verzekeren, geen voorstel zou gedaan hebben, dat hij niet voor rechtvaardig en in het algemeen niet voor gunstig hield voor de belangen van dit land,’ maar zijne handelingen zijn daar om te getuigen of hij wel ernstig meende wat hij voorgaf.

Terwijl toch de parijsche verklaring was openbaar gemaakt, waarbij de europeesche mogendheden van de kaapvaart afstand de-

den, zendt hij in het voorjaar van 1856 een gezant naar Londen, die een bekend tegenstander is van de hervorming van het zeerecht en die meent dat Amerika de kaapvaart nooit moet opgeven. De instructie, die Marcy zijnen gezant Dallas medegeeft, legt hem als plicht op het punt der kaapvaart met de engelsche regeering niet te bespreken, tenzij deze hem daartoe eerst uitnoodigt. Bij de kennis, die hij van Dallas' denkbeelden over de kaapvaart had, kon hij zeker zijn van eene goede uitvoering dezer instructie. Met het gezantschap in Frankrijk speelt hij een dergelijk spel. Mason, de amerikaansche gevolmachtigde te Parijs, was niet op de hoogte van de plannen zijner regeering, en dacht dat hare verklaringen over het zeerecht ernstig gemeend waren; hij legde in dien geest den franschen minister van buitenlandsche zaken Walewsky het standpunt der amerikaansche regeering bloot. Een gunstig antwoord van den franschen minister bleef niet uit; hij verklaarde dat Frankrijk bereid was toe te treden, wanneer Engeland evenzeer daartoe geneigd was. Mason schrijft daarop aan zijnen collega Dallas, om dezen te bewegen in Londen gelijke stappen te doen en te trachten daar te verkrijgen, wat hem zelven reeds te Parijs gelukt was. Het antwoord is natuurlijk dat de londensche instructie anders luidt dan die te Parijs, en dat den engelschen gezant werkeloosheid bevolen is. Mason stuit bij zijne regeering op gelijke werkeloosheid; zijne berichten van 17 September, van den derden, zevenden en achtsten November 1856, worden niet eens beantwoord. In Februari van het volgende jaar zendt Marcy hem eindelijk de verlangde instructie om met Frankrijk een traktaat te sluiten, doch Dallas ontvangt wederom geene machtiging om hetzelfde met Engeland te doen. Den 4^{den} Maart daarop is de laatste dag van Marcy's bestuur gekomen, Buchanan volgt Pierce als president op, en hij is zoo weinig gerust dat de europeesche regeeringen het amerikaansche voorstel toch nog zouden kunnen aannemen, dat hij zich beijvert het nog onaannemelijker te maken door er eene beperking van het recht van blokkade aan toe te voegen. Dallas erkende ronduit dat deze nieuwe voorwaarde, door Amerika voor zijn toetreden tot het traktaat van 1856 gesteld, niets meer dan een politiek middel was om de kaapvaart in stand te houden, die Amerika, zooals hij op het einde van April aan de engelsche regeering verklaarde, niet missen kon zoolang het geene oorlogsmarine had gelijk die van Engeland.

In 1863 kreeg Lincoln dan ook machtiging van het Kongres, om in den oorlog tegen de zuidelijke staten kaperbrieven uit te reiken; hij maakte er echter geen gebruik van, omdat er bij de Zuidelijken niets te kapen viel.

Achter de coulissen is er dus meer gebeurd dan de openbare voorstelling van het drama der onschendbaarheid zou doen vermoeden. De rol van Amerika is niet, zooals men dat gewoonlijk dacht, het uiterste van edelmoedigheid, menschelijkheid en bezorgdheid voor het internationale verkeer geweest; het heeft zich als elke andere mogendheid laten leiden door zijne politieke belangen. ‘Hunne houding in deze vraag - daarop kan niet genoeg nadruk gelegd worden - is nooit beginselvast geweest, maar steeds werd zij bepaald door de dringendste belangen van het oogenblik.’

Het is onnoodig den schrijver verder te volgen in de zwarte tafereelen, die hij van den inwendigen toestand der amerikaansche Republiek ophangt. Zelfzucht, gelddorst, regeering van het gepeupel, het vleien van de domme leren en het veronachtzamen van de soliede en niet gewetenlooze Duitschers zijn de drijfveêren van de politiek. In Amerika is het reeds opgemerkt dat Kapp te eenzijdig oordeelt en dikwijls alleen de oppervlakte der zaken laat zien. Wij kunnen echter al die ontboezemingen voorbijgaan, omdat naar ons inzien de politiek van Amerika, die het belang van het land tegenover de andere mogendheden in het oog houdt, niet zoo afzichtelijk is als zij door Kapp wordt voorgesteld. Zonder in den inwendigen politieken toestand dieper door te dringen, willen wij gaarne erkennen dat de handelingen der amerikaansche diplomatie in een geheel ander daglicht treden dan vroeger het geval was, en dat al het voorgaande duidelijk aantoont, hoe weinig lust er in Amerika bestaat om de kaapvaart op te geven, om moeite te doen tot eenige verandering. Een enkel oogenblik slechts, in 1861, tracht het zijn standpunt op te geven, en is het bereid tot de parijsche verklaring toe te treden; maar de andere mogendheden begrijpen te recht dat dit wederom slechts geschiedt om een politiek oogmerk te bereiken, om namelijk de zuidelijke kapers in den oorlog als zeeroovers te kunnen behandelen. Noch Engeland, noch Frankrijk willen zich hiertoe leenen en Amerika heeft dezen stap niet herhaald. Hoe kon het anders bij het voortdurend dreigende gevaar van een oorlog met Engeland, waarbij Amerika tegen de engelsche oorlogsma-

rine door het uitrusten van kaperschepen zou opgewassen zijn. Dit gevaar schijnt wel afgewend te zijn sedert het Alabamatraktaat, maar de amerikaansche handel vaart bij vijandelijkheden tusschen andere staten te wèl, om met veel kracht op de onschendbaarheid van den vijandelijken eigendom ter zee aan te dringen. Amerika, welks politiek tegenover buitenlandsche verwikkelingen altijd strekt om de belangen van zijne neutraliteit te handhaven, geeft daardoor aan zijne burgers de gelegenheid om onder de amerikaansche vlag de vijandelijke goederen te vervoeren en aan de oorlogvoerende mogendheden menig artikel te brengen, dat zij anders van elkander ontvangen. Slechts een enkele wenk van den president Buchanan was in 1860 voldoende om de amerikaansche kamers van koophandel te weêrhouden verder te ijveren voor de bremer agitatie. Den vijfden Januari 1871 werd het voorstel in de New-Yorker kamer om zich er bij aan te sluiten nogmaals gedaan, maar het viel met algemeene stemmen, op die van den voorsteller na. Het voornaamste orgaan voor den handel, het Journal of Commerce in New-York, noemde het voorstel een: *onamerikaansch denkbeeld*. ‘Zooveel kan als positieve uitkomst van dit onderzoek vastgesteld worden, dat de Vereenigde Staten, zoolang hunne politiek de tegenwoordige wegen bewandelt, niet minder als oorlogvoerenden, dan als neutralen hunne toestemming tot de afschaffing der kaapvaart zullen weigeren.’

III.

Het is duidelijk genoeg, welke beteekenis de twee groote momenten van het vraagstuk der onschendbaarheid van den particulieren zeeeigendom hebben gehad, hoe het traktaat van 1785 en de depêche van Marcy moeten beschouwd worden. Frederik de Groote en de Amerikanen hadden elkander gedurende den onafhankelijksoorlog voor ieders eigene plannen zoeken te gebruiken, maar door de omstandigheden hadden hunne onderhandelingen geen belangrijke gevolgen gehad. Na het einde van den oorlog werd daarop een handelstraktaat gesloten, waar-

van Frederik de Groote hooggespannen verwachtingen had, en waarin hij de door Franklin vooral gewenschte hervormingen in het oorlogsrecht op den koop toe opnam. Maar de handel tusschen Amerika en Pruisen kwam niet, en na den termijn van het traktaat hadden de Amerikanen genoeg van wijsgeerige beschouwingen over internationaal verkeer en reeds geleerd practische politici te worden. Zij begrepen dat zij tot bevestiging van hun binnenlandschen toestand tegenover de europeesche geschillen eene neutrale houding moesten aannemen. Zij eischten van Europa niets anders dan dat zij op hun terrein vrij gelaten werden. Kapp is wel erg verbolgen tegen de amerikaansche politiek gedurende de oorlogen van Napoleon, en vooral vaart hij hevig tegen Jefferson uit, maar hij is hier niet geheel billijk. Want de buitenlandsche politiek der amerikaansche Republiek, sedert haar onafhankelijkheidsverklaring tot op onzen tijd toe, wordt voortdurend geleid in ééne richting, die onder Monroe zich het eerst als ‘het amerikaansch systeem’ deed kennen, en het is toch al te dwaas om te willen beweren, dat dit stelsel voor Amerika niet voortreffelijk heeft gewerkt; en Jefferson zelf heeft op het uitspreken van die politiek tegenover het buitenland rechtstreekschen invloed gehad.

Het amerikaansche systeem maakte voor Amerika zijne houding in vragen van volkenrecht beslissend. Het wilde zich niet bemoeien met de europeesche verwikkelingen, maar ook Amerika zelf tegen inmenging der europeesche mogendheden vrijwaren; wat kon het meer wenschen, dan dat zijn handel gedurende de oorlogen van anderen niet belemmerd werd? De regelen van vrij vlag vrij lading, en die van de onschendbaarheid van neutraal goed in vijandelijke schepen waren dus eischen, die met zijn politiek stelsel samenhingen. Anders staat het met de kaapvaart en de onschendbaarheid van den particulieren eigendom ter zee. Daar neutraliteit zijn doorgaande politiek was, richtte het zich niet gelijk de zeemogendheden der oude wereld als eene militaire mogendheid in. Het had geen oorlogsmarine, evenmin als een militaire macht te land. Wanneer het onder deze omstandigheden de beide regelen aangenomen had, dan ware het weêrloos geweest tegen elken aanval eener zeemogendheid. Te recht schreef dan ook de president Adams aan zijnen zoon, den gezant te Berlijn, dat Amerika ten koste van zijne welvaart eene militaire mogendheid zou moeten worden, of wel blootgesteld zijn aan een aanval van

Engeland, als het de bepalingen van het traktaat van 1785 vasthield. Dit stelsel heeft in den oorlog van 1812-1814 zijne bruikbaarheid bewezen, want de jonge Republiek, die inwendig nog lang niet stevig was geconstitueerd, heeft toen aan Engeland met zijne kapers veel schade berokkend.

De amerikaansche diplomatie is zich in den Krimoorlog gelijk gebleven. Zij heeft van de oorlogvoerende mogendheden de erkenning afgedwongen, dat door deze de neutrale vlag geeerbiedigd en de neutrale lading van vijandelijke schepen vrijgelaten zou worden. Een derde regel, de beperking der blokade, die bij het traktaat van 1856 werd aangenomen, vond op denzelfden grond bij haar ondersteuning, maar tot de afschaffing der kaapvaart heeft zij niet willen toetreden, niet omdat deze regel haar niet ver genoeg ging, zooals tot heden algemeen geloofd werd, maar omdat zij dezen strijdig achtte met het belang van haar land.

Maar mocht en mag Amerika zich op die wijze onttrekken aan het oplossen van de ‘Kulturfragen der Gegenwart,’ die aan groote mogendheden worden gesteld, en aan wier oplossing Duitschland, onder aanvoering van Pruisen, zich met zooveel grootmoedigheid wijdt?

Amerika of Duitschland? dat is voor Kapp de toetssteen voor illiberaal of liberaal in het volkenrecht. Amerika of Duitschland? dat wil volgens hem zeggen de leer van eigenbelang of de leer van opoffering. Amerika of Duitschland? dat is het handelen naar de belangen van het oogenblik, of het voeren, zoowel in theorie als in de praktijk, van den krachtigen strijd van het ‘verstandige recht’, tegen het ‘positieve zeerecht.’

Hoe men tot zulke gevolgtrekkingen kan komen, nadat met zooveel onpartijdigheid de bronnen zijn onderzocht, is ten eenenmale onbegrijpelijk. Waaruit toch is die verdienste van Pruisen in het zeerecht te bewijzen? Misschien daaruit, dat in 1864, 1866 en 1870 van Pruisen's kant verklaard werd dat het geen vijandelijke schepen wilde nemen? Maar het staat ieder levendig voor den geest dat in de deensche en fransche oorlogen het voordeel van de onschendbaarheid van den particulieren eigendom geheel aan de zijde van Pruisen zou geweest zijn, terwijl in den oostenrijkschen oorlog het verlies aan heide zijden tegen elkander ongeveer zou opgewogen hebben. Wij kunnen hier aan edelmoedigheid en vrijzinnigheid niet gelooven, maar erkennen slechts maatregelen van praktische politiek. Dat

behalve Amerika ook andere mogendheden zich daardoor laten leiden heeft Frankrijk bewezen. In den oorlog van 1859 tegen Oostenrijk heeft het zich onthouden van het nemen der vijandelijke particuliere schepen, maar hetzelfde land onder denzelfden keizer verwerpt, *et pour cause*, dien regel in 1870, niettegenstaande de verklaring van Pruisen. *The Nation*, 'het best geredigeerde weekblad, dat zich door levendige polemiek, scherpe kritiek en rijken inhoud de meest geachte en invloedrijkste plaats onder de amerikaansche bladen veroverd heeft,' noemt de pruisische verklaring van 1870 'niets dan een theatercoup, dan een speculatie op den bijval van neutrale toehoorders.'

Maar hoe dit zij, het geroep om de ellende van den oorlog te verminderen door hervorming van het zeerecht, klinkt bijzonder vreemd, wanneer men het oog vestigt op de verschrikkelijkheden, die de oorlogen te land in deze eeuw al hebben te weeg gebracht. In datzelfde tijdvak zijn sedert den oorlog van Napoleon met Engeland en dien tusschen Engeland en Amerika geen belangrijke zeeoorlogen voorgekomen, terwijl oorlogen te land, vooral sedert dien in de Krim, een chronische kwaal voor Europa zijn. Hoeveel honderd duizenden menschen, hoevele schatten, waarvan vorige eeuwen zich moeielijk een denkbeeld zouden kunnen vormen, wat verwoesting van kapitaal en arbeid heeft alleen reeds het tot stand komen der duitsche eenheid gekost! En daartegen heeft geen verzet plaats, maar tegen het vernietigen van kapitaal in zeeschepen brengen reeders en kooplieden overal den handelsstand in beweging, alsof het één der noodzakelijkste hervormingen geldt in het belang der menschheid!

Ik ben onmenschelijk genoeg de houding van Amerika, dat met zijne kapers den eigendom wil aantasten van de onderdanen dier mogendheden, welke het in de ontwikkeling van zijn welvaart storen, te verkiezen boven de politiek van vele andere mogendheden, die zich toeleggen om telkens, maar naar de regelen der wetenschap en van den vooruitgang, het internationale verkeer door oorlogen te storen. Het moge waar zijn, dat Amerika zich niet zooals deze bezig houdt met 'Kulturfragen der Gegenwart,' doch op den duur komt zijne politiek aan zijne eigene burgers en aan de geheele wereld meer ten goede.

De voorstanders van het moderne volkenrecht zullen zich

echter door dit alles niet van hunne leer laten afbrengen. De geschiedenis van het vraagstuk moge rechtmatigen twijfel doen ontstaan aan de zuiverheid en belangeloosheid van die staatslieden en volken, welke zich voor de leer der onschendbaarheid hebben verklaard, dit bewijst niet genoeg om de hervorming minder wenschelijk te maken; op zijn hoogst mag men er de gevolgtrekking uit trekken, dat de hervormers van het zeerecht evenmin onfeilbaar en onbaatzuchtig zijn als andere menschen. Niet met hun karakter, maar met de degelijkheid hunner gronden moet rekening gehouden worden. En deze steunen op de beginselen van het volkenrecht, en op de ervaring. De eerste leeren ons dat een beschaafd volk niet naar eigen goedvinden alleen mag vasthouden hetgeen de wetenschap verwerpt; de ervaring wijst aan, dat het vasthouden aan het oude zeerecht op het eindigen van den oorlog, het doel van dezen, geen invloed kan uitoefenen. Zonder eenig, zij het ook kort antwoord op deze vraag heeft de voorgaande beschouwing weinig nut.

Het volkenrecht leert dat de oorlogen worden gevoerd tusschen de staten, en dat daardoor de vijandelijkheden tegen particulieren worden uitgesloten. Dit argument weegt zwaar bij die schrijvers, welke een almachtigen staat voorstaan, zooals Bluntschli en Trendelenburg, die aan de neutrale staten zelfs de verplichting willen opleggen om door het opleggen van straffen te verhinderen, dat hunne onderdanen kontrabande vervoeren naar de oorlogvoerende mogendheden.

Met die leer van staatsalmacht is echter hun verlangen in het zeerecht volkomen in strijd. Want zijn burgers en staten zoo nauw verbonden, dat zij elkander in elke handeling wederkeerig betrekken, dan zal eene oorlogsverklaring van den staat noodzakelijk ook zijne burgers daarin medesleepen. In Engeland en in Amerika meenen de leeraren van het volkenrecht en de prijsrechters dan ook dat volgens strikt recht alle vijandelijke burgers aan gevangenneming, en al het vijandelijk goed aan confiscatie zijn blootgesteld, waar men de burgers en het goed ook moge vinden; en het is daar een afwijken van het strikte recht, wanneer in den oorlog minder strenge regelen worden gevolgd. Palmerston verdedigde op denzelfden grond het nemen van particuliere schepen; hij zeide dat Engeland zijn recht daartoe niet kon opgeven, omdat het moest verhinderen dat de matrozen dier schepen in dienst konden treden

van de vijandelijke vloot; in elken burger, dien hij vangen kon en niet gevangen nam, zag hij een gevaar voor het verlengen van den oorlog. Tecklenborg voert daartegen aan, dat dan ook in den landoorlog ‘de landbouwer eerst recht onschadelijk moest gemaakt worden,’ er niet aan denkende dat dit in werkelijkheid geschiedt, want in den laatsten oorlog werd op strenge straffen aan de boeren van den Elzas en Lotharingen verboden dienst te nemen bij het leger van hun vaderland; dit is hetzelfde beginsel van Palmerston toegepast te land, daar natuurlijk eene opsluiting van alle boeren dier veroverde provinciën niet uitvoerbaar was.

Het nemen van particuliere schepen is niet meer in strijd met het denkbeeld van statenoorlogen dan het vorderen van requisitiën, die aan particulieren worden opgelegd; en het eischen van oorlogsschattingen van veroverde streken en gemeenten, dan het nemen van gijzelaars tot zekerheid van opgelegde betalingen en het plaatsen van vijandelijke burgers en notabelen op de locomotieven, om zeker te zijn dat tegen de spoortreinen geen vijandelijkheden zullen worden gepleegd. Dit alles is een uitvloeisel van den oorlog, dat is van het middel, waardoor de vijand weerloos gemaakt en tot het sluiten van den vrede gedwongen wordt.

Het beweren dat de requisitiën betaald worden beteekent in de praktijk niets, want de vijand betaalt alleen met bons, en laat het aan de regeering van het andere land over, of het na al de door den oorlog geleden schade nog willens en bij machte is op die bons betaling te laten volgen. Men weet, dat de fransche regeering gemeend heeft niet meer dan ⅛ van het geleden verlies aan zijne burgers te kunnen voldoen.

Ook het verkeer wordt te land niet minder dan ter zee door den vijand, zooveel het kan, gestremd. De fransche spoorwegmaatschappijen kunnen er van mede spreken. De vijand heeft ze onder zijne administratie genomen en alle verkeer tusschen de oorlogvoerende staten doen ophouden. Hij heeft aan de spoorwegmaatschappijen een direct materieel verlies toegebracht, door het vernielen der kunstwerken en het wegnemen van eigendommen, en hij heeft ze belet in het vervoeren van personen en goederen, dat de leeraren van het moderne zeerecht ter zee in den oorlog willen doen voortduren... in navolging van het oorlogsrecht te land. Ook de praktijk te land is nu wel in strijd met de theorie, maar de eerste wint het van de tweede

af, wanneer de tijd van theoriseeren voorbij is en de staten tot een uiterste inspanning van al hun krachten worden genoodzaakt om den vijand te bedwingen.

Doch de leer zelve der statenoorlogen gaat wel wat mank. In het algemeen is het zeer wenschelijk dat de oorlog door den staat en niet door de burgers gevoerd wordt, omdat elke staat er belang bij heeft vele gruwelen te verhinderen, die bij zoogenaamde volksoorlogen plaats grijpen. Daaraan is het te danken dat roof en plundering niet meer zoo algemeen zijn als vroeger, en dat ook wreedheden minder dan vroeger voorkomen. Doch dit karakter der staatsoorlogen is niet het gevolg van het volkenrecht, maar van het staatsrecht en van de toenemende beschaving. Wanneer roof en wreedheden, welke schoone namen daarvoor dan ook worden uitgedacht, voor het overwinnen of bedwingen van den vijand bepaald noodig zijn, dan wordt de oorlog nu nog evenzeer tegen de particulieren gevoerd als in vroegeren tijd. Het groote verschil tusschen de vroegere en de ‘moderne’ oorlogen is dat de staat zich al het voordeel toeeigent, en zooveel hij het in zijne macht heeft zijne soldaten verhindert op eigen hand buit te maken of wreedheden te begaan. Maar het mag redelijkerwijze in twijfel getrokken worden of deze georganiseerde en uitstekend geadministreerde staatsoorlogen, waarbij de burger niets en de staat alles is, op den duur aan de menschheid meer goed dan kwaad zullen toebrengen, of zij het algemeene peil der zedelijkheid zullen verhoogen. Wanneer een staat het karakter aanneemt van een roofstaat, die naburige landen aanvalt en den vrede verstoort om zich te vergrooten of zijne oppermacht te doen erkennen, dan zal uit een zuiver moreel oogpunt een volksoorlog, met gruwelen en wreedheden gepaard, gerechtvaardigd zijn, wanneer hij gevoerd wordt om zich tegen dat geweld, hoe ‘modern’ ook uitgeoefend, te verzetten en om eigen bestaan te redden. Of zou de uitlegging door de wetenschap aan den oorlog gegeven, dat hij een middel is om recht te verkrijgen of te handhaven, de gedachte aan onrechtvaardige oorlogen, aan onrechtmatige aanvallen en aan roofstaten in den modernen tijd voor goed moeten uitsluiten?

In landoorlogen is het vasthouden aan volksoorlogen van minder belang, omdat zij tegen de georganiseerde statenlegers slechts op enkele terreinen succes kunnen hebben. Maar in den zeeoorlog is het anders. Daar geeft juist de volksoorlog,

de oorlog van particulieren tegen particulieren, eene groote macht; Amerika steunt er zoo zeer op, dat het zonder gevaar ongewapend blijft.

Het is echter betwist dat het nemen van den particulieren eigendom ter zee veel tot het eindigen van den oorlog zal bijdragen. Het antwoord moet ons de ervaring geven.

In Engeland gingen dadelijk na het sluiten van den vrede te Parijs en na de parijsche verklaring stemmen op, dat de aangenomen regelen voor Engeland nadeelig zouden zijn, hetzij men zich met de nieuwe beginselen vereenigde, hetzij men er tegen was. Door twee in beginsel tegenovergestelde partijen werd de parijsche verklaring zeer onvoldoende genoemd. De school van Cobden en Russel waren beiden van oordeel dat voortaan, als Engeland in oorlog was, zijn handel met neutrale schepen zou worden vervoerd, zoodat, en dat was de grief van Cobden en zijne geestverwanten, aan den engelschen handel een geweldige slag zou worden toegebracht, maar tevens, en dat voerde Russel aan, de engelsche vloot geene vijandelijke schepen meer zou kunnen nemen, daar ook het vijandelijke goed dan alleen met neutrale schepen zou vervoerd worden. De parijsche verklaring viel van deze beide kanten beschouwd geheel in het nadeel van Engeland uit. Uit welk politiek oogpunt men haar dus bezag, niemand kon vrede met de gemaakte regeling hebben, en men moest of tot het oude standpunt terugkeeren, dat is de parijsche verklaring in oorlogstijd als niet bindend tegenover den vijand verklaren, of wel men moest een stap verder gaan en den particulieren eigendom ook tusschen vijanden ongestoord laten. De oorlog zou dan alleen tusschen de marine gevoerd worden, en de handel als in vredestijd worden voortgezet. Ja, er werd beweerd, dat dit bij de uitkomst voor Engeland voordeelig zou zijn. In 1870 is er een werkje uitgekomen: ‘on International Reform’ van Frederic Seebohm, dat zich aan dit betoog wijdt. Met statistieken wordt aangetoond dat de staten neiging hebben om al meer van elkander afhankelijk te worden in hun internationaal verkeer, en dat dus het gevaar van een oorlog al grooter wordt, omdat hij den stroom der noodzakelijke levensbehoeften stremt en den handel en nijverheid doet ophouden, zoodat niet alleen de eerste benoodigdheden voor het leven niet meer aankomen, maar ook de middelen te gronde gaan, waardoor men in staat wordt gesteld ze te koopen.

Ongemerkt gaat dit betoog nog een eind verder dan de school van Cobden. Het is niet meer de onschendbaarheid van den particulieren zee-eigendom, die men wil, maar de afschaffing van den oorlog, welke volgens Seebohm de Lynch-wet is tusschen de volken, zooals zij in een barbaarschen toestand der maatschappij bestond tusschen de individuën. Deze wet wil Seebohm afschaffen, en hij geeft daarvoor hervormingen aan de hand, die veel verder gaan dan de onschendbaarheid van den zeeeigendom. Hij grijpt deze slechts aan als één der middelen, waardoor de oorlogen onmogelijk zullen worden gemaakt.

En Cobden en Seebohm zijn van groote eenzijdigheid niet vrij te pleiten: het is evenzeer onvoorzichtig den oorlog voor enkele landen onmogelijk te maken, wanneer andere mogendheden hunne oorlogsmiddelen niet uit de hand geven als onjuist, wat de school van Cobden beweert, dat de neutralen zoo maar op eens al het verkeer tusschen de oorlogvoerenden kunnen overnemen. Het antwoord van Palmerston tegen de bedenkingen der manchestersche school in de Parlementszitting van 17 Maart 1862 is geheel afdoende, en de voorstanders van de onschendbaarheid van den particulieren zeeeigendom, die zoo rijkelijk geput hebben uit de argumenten der engelsche economisten, welke bovendien slechts voornamelijk steunden op Engelands geïsoleerde geografische ligging, hadden verstandig gedaan de praktische opmerkingen van Lord Palmerston met wat koeler hoofd te bestudeeren. Reeds voordat latere oorlogen deze ook in andere landen hebben gerechtvaardigd, zouden zij zich gewacht hebben in de overdrijving te vervallen, waaraan men zich in Engeland schuldig maakte, eene overdrijving, die daar in de eerste jaren na 1856 zijne natuurlijke verklaring vindt in de geweldige verandering, welke het traktaat voor Engeland moest ten gevolge hebben. Eindelijk toch was Engeland in den Krimoorlog gedwongen voor den drang van Amerika te wijken en een recht op te geven tegenover andere mogendheden, dat het nooit goedschiks had willen loslaten. In het Westen was eene groote zeemogendheid ontstaan, die door handigheid en kracht het oude moederland noodzaakte om de neutralen niet te doen deelen in de rampen, waaraan oorlogvoerende mogendheden door hun eigen wil worden blootgesteld. Dat men zich over de gevolgen van deze politiek niet dadelijk een juist denkbeeld kon maken en in allerlei overdreven voorstellingen verviel, wien zal het verwonderen? Palmerston was in 1862 eerlijk genoeg om

te erkennen dat hem rijper nadenken had teruggebracht van zijne vroegere meening, dat ook de vijandelijke eigendom onschendbaar moet worden verklaard, nu eenmaal erkend was, dat de neutrale vlag geëerbiedigd moet worden.

De uitkomst heeft de juistheid van zijne ‘tweede meening’ aangetoond. ‘Ik meen te mogen beweren, dat de handel der wereld,’ zeide hij, ‘wordt vervoerd met de schepen van de wereld, en ik geloof dat onze handelsschepen een groot gedeelte uitmaken van de schepen, die dien handel vervoeren. Veronderstel dat onze schepen niet meer worden gebruikt, waar zult gij schepen vinden om hun plaats in te nemen? Schepen zijn geen zaken, die dadelijk kunnen in het leven geroepen worden; het vereischt tijd om een handelsmarine te scheppen.’ Daarmede wees hij zeer terecht aan, dat in werkelijkheid de wet van vraag en aanbod niet zoo snel en zoo zeker werkt als zij op het papier wordt vastgesteld. Hij had er nog kunnen bijvoegen, dat, al ware met één machtwoord een handelsvloot te scheppen, die de engelsche kon vervangen, het gevaar nog niet groot zou zijn, want die nieuw geschapene neutrale handelsmarine zou zich in den onzekeren termijn van éénen oorlog geheel vrij moeten varen, daar na den oorlog het vervoer weêr met de engelsche schepen zou verricht worden. En waar ter wereld zouden reeders gevonden worden, die op zulke onzekere kansen schepen zullen laten bouwen, welke misschien eerst gereed kunnen zijn, als de vrede weêr is gesloten?

En nu de feiten. In de eerste plaats de oorlog, die nog geen twee jaren na de woorden van Palmerston tusschen Denemarken en Pruisen uitbrak. Heeft de erkenning van den regel vrij vlag vrij lading gemaakt, dat de deensche oorlogsschepen geen pruisische schepen konden buit maken, daar al het pruisische goed in neutrale schepen vervoerd werd? De duitsche kooplieden weten beter; de schade door het kleine Denemarken aan het krachtige Pruisen, dat ter land niets dan overwinningen behaalde, toegebracht, was groot genoeg om Pruisen tot het nemen van represailles aanleiding te geven, speciaal tegen de handelingen van de deensche vloot, die de pruisische koopvaarders van de zee joeg. En in de tweede plaats, waren niet in den laatsten oorlog, volgens de klacht der Hamburger Börsenhalle, in Januari 1871, dat is in zes maanden tijds, ‘over de 100 duitsche schepen door fransche oorlogschepen opgebracht, in de Noordzee, in den Atlantischen Oceaan, aan de

westkust van Amerika en in de oost-aziatische wateren, en de duitsche zeehandel gedurende dien tijd braak gelegd,' zooals het blad zich uitdrukt? De kamers van koophandel van Hamburg en Bremen en de berlijnsche vergadering van afgevaardigden voor de duitsche belangen van den zeehandel jaagden waarlijk in October 1870, dus gedurende den oorlogstijd, geen humaniteitsbeginselen na, en dachten er evenmin aan *Kulturfragen der Gegenwart* op te lossen, toen zij bij den rijkskanselier herhaaldelijk er op aandrongen, om bij den vrede schadevergoeding te eischen, zoowel voor de genomene schepen en ladingen als ook voor de verliezen, die de zeevaart ondervond van het stilliggen, waartoe zij uit vrees voor de fransche oorlogschepen gedoemd was. Zij waren wel degelijk zeer positief in hunne beschouwingen en vorderingen, toen zij dit laatste verlies alleen, zonder de waarde der buitgemaakte schepen mede te rekenen, op een gemiddelde som van ⅓ millioen francs per dag begrootten. Zij konden het bevestigen dat een bestaande handel niet op eens voor eenige maanden door een vreemde marine kon overgenomen worden, en dat de mogendheid, die ter zee de sterkste is, aan de zwakkere veel schade kan toebrengen door den handel van deze op te sluiten in de havens en aan de schepen het vervoer te beletten.

Deze ervaring leert dat de meening, als moet de schade der oorlogvoerende partijen wederzijds ongeveer even groot zijn, niet opgaat. Men zal zeggen, dat het voorbeeld van den fransch-duitschen oorlog hier niets bewijst, omdat Duitschland geen jacht heeft gemaakt op de schepen van Frankrijk. Doch dit feit bewijst reeds genoeg. Want had Bismarck voordeel gezien in het nemen der particuliere schepen, hij zou niet eerst, toen de oorlog bijna op het eind was, zijne verklaring hebben ingetrokken. Zijne maatregelen in andere gevallen, zelfs tegenover neutrale mogendheden, spreken ons daarvoor borg. Het zij alleen herinnerd, hoe hij zijne utiliteitsbeginselen in het volkenrecht wist toe te passen op het zoogenaamde jus angariae, dat door bijna alle autoriteiten van het volkenrecht wordt verworpen. Dit recht dat, wordt het vastgehouden, aan de oorlogvoerende mogendheden toestaat om neutrale of vijandelijke particuliere schepen te gebruiken om troepen en oorlogsmaterieel te vervoeren, voerde Bismarck aan, toen hij eenige engelsche kolenschepen in den grond geboord had om den mond der Seine te versperren! Wanneer Bismarck voor-

deel verwacht had van jacht op fransche oorlogschepen, dan zou hij zijne eerste verklaring wel spoediger hebben ingetrokken. In geen geval had hem echter deze verklaring behoeven te beletten om aan het vervoer der kontrabande naar Frankrijk en aan de groote wapenverzendingen een einde te maken. Dat dit ongestoord plaats kon vinden is het duidelijkste bewijs, hoeveel Frankrijk vóór had door een krachtiger oorlogsvloot te hebben dan Duitschland; zij heeft Frankrijk in staat gesteld om den oorlog nog langen tijd voort te zetten.

Hierin is dus de meening van Seebohm bevestigd geworden, dat de onschendbaarheid van de vijandelijke schepen ter zee er toe zal bijdragen om den zeeoorlog veel van zijn kracht te ontnemen. Maar ik geloof dat het daarom voor zeemogendheden een onverstandige politiek is zich te verzwakken, terwijl de mogendheden te land alle moeite doen om hare militaire krachten voortdurend uit te breiden. Vooral moet dit gezegd worden van die mogendheden, die gedeeltelijk te land en gedeeltelijk ter zee hare krachten moeten ontwikkelen. Een verplaatsing van het evenwicht ten voordeele der zuivere landmachten zal daarvan het gevolg zijn. En juist van deze is meer verstoring des vredes en dus ook meer onrecht te verwachten, nadat de mogendheden ter zee afstand gedaan hebben van de onbillijkheden, die den zeeoorlog kenmerkten, door de bepaling vast te stellen dat zij zich zullen onthouden van vijandelijkheden tegen goederen en schepen der neutralen. De vrees dat een oorlogvoerende zeemogendheid voortaan den handel der neutralen zal beletten, zooals vroeger geschiedde, is verwijderd; de zeeoorlog is daardoor lang niet zoo winstgevend geworden en heeft een veel meer defensief karakter verkregen. Gaat men echter ook de onschendbaarheid van den vijandelijken eigendom erkennen, dan zal men het evenwicht verbreken tusschen de kracht der landmogendheden en der zeemachten, en zijn doel om tot den algemeenen vrede mede te werken niet bevorderen maar benadeelen.

Er zijn voor zeemogendheden, naar mijn bescheiden meening, slechts twee gevallen denkbaar om de onschendbaarheid van den particulieren eigendom te willen erkennen. Men moet òf als inwoner van een eiland, zooals Engeland, het ‘amerikaansche stelsel’ overnemen, en vertrouwen dat men, bij toepassing der non-interventie-leer tegenover het vasteland, door de natuurlijke gesteldheid van zijn eiland geheel veilig is tegen elken

aanval van een der kontinentale mogendheden, òf wel, men moet van het denkbeeld uitgaan, dat men in oorlogstijd de les moet toepassen: zoo wie u op de eene wang slaat, keer hem ook de andere toe; met andere woorden, men moet zich voornemen geheel weêrloos te blijven en zich niet te verdedigen. Alleen in die beide gevallen kan men het wenschelijk achten het evenwicht tusschen de mogendheden te land en ter zee te verbreken.

Nederland is geen eilandstaat en zijne geografische ligging alleen levert geen waarborgen op tegen een vijandelijken aanval. Zonder militaire land- en zeemacht is het van zijn bestaan als staat en van zijne onafhankelijkheid geen oogenblik zeker. Aan Nederland staat de vraag te beantwoorden of het zijn bestaan en zijn onafhankelijkheid hoog genoeg stelt om geld en bloed er voor veil te hebben, en of het mogelijk acht zich in den oorlog tegen eene overmacht te handhaven. Beantwoordt het die vraag ontkennend, laat het dan toetreden tot elk traktaat of tot elk kongres, waarbij de afschaffing van het nemen van vijandelijke zeeschepen in oorlogstijd wordt beoogd. Maar zoolang het nog te recht of ten onrechte de verdediging van den vaderlandschen grond plichtmatig en uitvoerbaar acht, en een penning voor een defensief leger en vloot uitgeeft, zoolang moet het in den tegenwoordigen stand van zaken de onschendbaarheid van den particulieren zeeeigendom strijdig noemen met de belangen van het vaderland. Bedrieg ik mij niet dat sedert het laatste der vorige eeuw en in de leer der nationaliteiten de richting zich openbaart om de lijnen, die de verschillende volken afscheiden, scherper te maken, dan is volgens de verklaring van Franklin de leer van de onschendbaarheid ter zee een anachronisme, want zij werd door hem voorgestaan om eene algemeene pacificatie, die met de tegenwoordige nationaliteitengroepeering in strijd is, te bevorderen. Daar deze pacificatie meer verwijderd is dan ooit, kan het aan de zeemogendheden niet ten kwade worden geduid dat ook zij hare onafhankelijkheid met de krachten, die haar ten dienste staan, trachten te verdedigen. Hare handelwijze heeft boven die van een militaire landmacht zelfs nog een groot voordeel. Want de kosten voor een leger en het onttrekken van een groot en krachtig deel der bevolking werken reeds in vredestijd noodlottig en zijn rampen, die onophoudelijk het internationale verkeer belemmeren, terwijl het nemen van schepen slechts in tijd van oorlog zal voorkomen, een oorlog,

die zeldzamer en rechtvaardiger is geworden, sedert het traktaat van Parijs er een bij uitstek defensief karakter aan heeft gegeven. Hetzelfde kan ongelukkig van een landoorlog nog niet gezegd worden. Met een gerust geweten kan Nederland dus zijn toestemming weigeren om tot het verlangen van de bremer kooplieden toe te treden.

Vooral zij Nederland op zijne hoede tegen het deelnemen aan kongressen, zooals dat van 1856. De ‘couronnement de l'édifice’ was reeds in dat jaar in Frankrijk geene onbekende zaak. Walewsky zegt in zijn aanzoek bij de vrije stad Bremen om zich bij de parijsche verklaring aan te sluiten, dat deze ‘a été considérée partout comme le véritable couronnement de l'oeuvre de pacification conclu à Paris.’ De leek beschouwt, dank zij vele ervaringen, zulke kroonwerken niet in het kunstlicht der diplomatie, maar liefst in het volle en ware daglicht. Is de dag nog niet aangebroken, dan schort hij voorloopig liever zijn oordeel op, tot dat de nacht voorbij zal zijn. Het is moeielijk te zeggen of het volle daglicht over het traktaat van Parijs reeds is uitgebroken, maar de lichtstralen die er op vallen doen vermoeden, dat het kroonwerk niet van zuiver goud is.

De overtuiging wint veld dat Engeland en Frankrijk in 1856 een niet minder ingewikkeld politiek spel hebben gespeeld dan Amerika. Engeland was bij het begin van den Krimoorlog door de Vereenigde Staten gedwongen geworden om de neutrale vlag te eerbiedigen, en op zijn beurt zocht het bij den vrede Amerika te dwingen zijne kaapvaart op te geven; Amerika paste echter bij dit spel, waartoe Engeland en Frankrijk het zoo hartelijk hadden uitgenoodigd, toen het zijne beurt was. Wie de gedupeerde was is duidelijk. Engeland was de eenige, die bij den nieuwen internationalen codex kostbare rechten had afgestaan. Geen wonder, de diplomatie van Frankrijk was nog niet in handen van de Grammont's of Favres. Engeland ondervond het; en het hielp niet of het traktaat van 1856 ‘a great blunder’ werd genoemd; terugtreden was onmogelijk, het had zich plechtig verbonden. Engeland was het slachtoffer geworden van den slimmen Walewsky, die de voldoening mocht smaken voor zijnen meester het beroemde traktaat van Parijs tot stand te hebben gebracht, dat het glanspunt was van de regeering van Napoleon III; deze zag de diplomatie der groote mogendheden samenkomen in zijne prachtige hoofdstad, waar eene wereldtentoonstelling en de geboorte van eenen zoon den

luister der jonge dynastie ten toppunt voerde. Engeland is een volgenden keer verstandiger geweest. Het heeft in 1859 niet wederom aan een kongres willen deelnemen en verhinderd dat de bremer voorstellen aan de beslissing der vereenigde europeesche diplomatie werden voorgelegd.

Nederland neme deze les ter harte. Aan onze diplomatie heeft het in 1859 niet gelegen dat het kongres niet tot stand kwam en dat de onschendbaarheid van den particulieren eigendom niet erkend werd. Het had zich aan het hoofd gesteld van de zeemogendheden van den tweeden rang, om het vraagstuk bij het kongres, zoo dit tot stand kwam, aanhangig te maken. Doch, zooals wij reeds zeiden, het kongres had geen plaats, en het initiatief van Nederland ook geen uitwerking.

Vooral na hetgeen de oorlogen van 1864 en 1870 hebben geleerd zal het verstandig zijn voor goed dergelijke goedgemeende pogingen te laten varen. Op den weg van het traktaat van 1856 moet geen stap verder gezet worden. Het toetreden tot de afschaffing der kaapvaart was een fout, die de amerikaansche diplomatie niet heeft begaan. Had de onze zich in 1856 bij die der Vereenigde Staten aangesloten, haar zou een fout minder verweten kunnen worden. Amerika had het haar door het optreden voor de belangen der kleine staten gemakkelijk genoeg gemaakt.

Het was vooral onze handelsstand, die de pogingen der bremer kooplieden in 1859 ondersteunde. Hij meent, dat de neutrale mogendheden niet minder dan de oorlogvoerenden te lijden hebben van de stremming des handels, die het gevolg is van elken zeeoorlog, waarin de particuliere vijandelijke eigendom niet veilig is. De geheele wereldhandel lijdt door de eenheid der belangen, wanneer het verkeer tusschen enkele mogendheden ophoudt, zoo zegt men, en de mogendheden, wier gewone politiek is het handhaven der neutraliteit tegenover de oorlogvoerenden, moeten derhalve vurig wenschen dat de vijandelijke eigendommen worden geeërbiedigd. Een land als het onze zou dwaas doen, volgens dat beweren, den gewonen toestand des vredes aan het bijna ondenkbare geval van een oorlog op te offeren.

Hun, die zoo spraken of nog spreken, leg ik de vraag ter beantwoording voor of het oorlogsjaar 1870 die theoretische beschouwing heeft bevestigd? Het verslag over onzen handel is daar om aan te wijzen, dat Nederland evenmin als de andere neu-

trale mogendheden slechte zaken heeft gemaakt. De Engelschen hebben ook hier weder juister gezien, toen zij meenden dat door het traktaat van Parijs en het erkennen van den regel vrij vlag vrij lading hun handel in oorlogstijd zou overgaan op de neutrale mogendheden, en vreesden, dat het Amerika met het doordrijven van dien regel alleen te doen was geweest om met de verstoring van den engelschen handel in eenen oorlog zijn voordeel te doen. Zij dwaalden alleen hierin, dat hun vrees te absoluut was. Maar waar is het, en de ondervinding heeft het in alle tijden bewezen, dat neutrale mogendheden profiteeren van vijandelijkheden tusschen naburen. Dit was reeds het geval, toen het niet algemeen aangenomen werd dat de vlag de lading dekte, en van daar dat oorlogvoerende mogendheden een soort van stilzwijgende overeenkomst hadden om den neutralen handel op alle wijzen te knakken. Hoeveel meer moet de neutrale handel in oorlog bloeien door de eerbiediging der neutrale vlag!

Ziedaar mijn oordeel over het ‘moderne zeerecht’ -in tegenstelling met de amsterdamsche kamer van koophandel en liberale dagbladen, in tegenstelling met talrijke vlugschriften en artikelen in tijdschriften, die het mij wel geoorloofd zal zijn niet allen afzonderlijk te weêrleggen. Het was mij voornamelijk te doen het nieuwe desiteratum in het internationale verkeer, dat men de onschendbaarheid van den privaten eigendom ter zee noemt, uit een ander oogpunt te beschouwen dan gewoonlijk geschiedt, en het uit de leerboeken of systemen over volkenrecht, welke meer dan andere stelsels nog buiten de werkelijkheid staan van het leven, over te brengen op het terrein der politiek, waar het t'huis behoort en behooren zal, zoolang de ontwikkeling der wereld zich in de eerste plaats bepaalt tot de naaste omgeving en binnen de grenspalen der staten, om daarna zich over de wereld te verspreiden. Het wegcijferen van grenzen en het vermengen der staten tot één wereldrijk heeft weinig kans van slagen en zou met de tegenwoordige - misschien onjuiste! - denkbeelden geen geluk zijn voor beschaving en vooruitgang. Voor Nederland in het bijzonder is, geloof ik, het uitwisschen van zijne grenzen en de annexatie of opneming bij een ander land nog niet wenschelijk. Wordt dit erkend, dan moet het, de eigenschap van sommige landen om zich voortdurend uit te breiden in aanmerking nemende, ook niet opzien tegen de onzachte middelen, die aan een volk

gegeven zijn om zich zijnen buurman van het lijf te houden. In het dagelijksche leven beklaagt men zich bij den rechter, die in de grootste kalmte en in plechtig gewaad de klachten aanhoort, nauwgezet overweegt en zonder overhaasting uitspraak doet naar regelen, wier overschrijding zijn vonnis aan vernietiging bloot stelt, - maar tegen de overtredingen en oneerlijkheid in het volkenrechtelijk verkeer is tot heden geen ander praktisch middel uitgevonden dan kwaad met kwaad te vergelden. Het geweld te willen verzachten is strijdig met zijnen aard, tenzij men kan bewijzen dat datgene, wat men wil weren, tot de kracht van het middel niet bijdraagt.

Onze minister van buitenlandsche zaken, die op het oogenblik Nederlands belangen naar buiten behartigt, heeft aan den drang van de amsterdamsche kamer van koophandel gehoor gegeven en de mogendheden gepolst, of zij geneigd waren na den laatsten oorlog de onschendbaarheid ter zee te erkennen. Het antwoord was ontkennend, zooals te verwachten was. Is dit de reden alleen, waarom de heer Gericke geen verdere pogingen heeft gedaan, of mag men van het kabinet Thorbecke verwachten dat het den stap gedaan heeft, zonder echter zelf naar het tot stand komen der hervorming al te zeer te verlangen? Het mag herinnerd worden dat de heer Thorbecke in de bekende Felixvergadering van Januari 1860 een advies gaf, dat aan de voorstanders van de onschendbaarheid niet in allen deele aangenaam kon zijn. In eenen brief aan den heer Joan Muller, dien deze op de vergadering voorlas, gaf de heer Thorbecke in overweging of men niet beter zou doen in plaats van *onaantastbaarheid* der schepen te verlangen, dat van *toeëigening* zou afgezien worden; daardoor zou men aan Engelands bezwaar te gemoet komen, dat bij monde van Palmerston verklaard had het nemen van schepen vast te houden om te verhinderen dat de matrozen van niet aangetaste bodems elk oogenblik op de vijandelijke vloot kunnen dienst nemen. Van hoeveel scherpzinnigheid het voorstel getuigt, het kan niet lang onopgemerkt blijven dat het eigenlijke doel van de voorstanders der *onaantastbaarheid* er niet door wordt bereikt: want de storing van den handel in oorlogstijd zal niet veel geringer zijn, indien de schepen als van ouds aangetast worden, en slechts de confiscatie vervangen wordt door eene opberging, totdat de vrede geteekend is. De handel en de scheepvaart zullen evenzeer gestremd worden, wanneer er gevaar

bestaat dat schepen en ladingen voor onbepaalden tijd zullen worden opgesloten. De kooplieden zullen hunne koopwaren beter vertrouwd achten in hunne eigene havens dan in die der vijanden, die waarschijnlijk de lading nog uit den koers zullen brengen. De verzending zal gestaakt worden, daar de zekerheid ophoudt dat de goederen nog gevraagd zullen zijn en aan de behoefte zullen voldoen op het tijdstip waarop de vrede gesloten wordt. De verrekening, die na den oorlog zal plaats hebben, zal de kooplieden niet aanlokken om den handel voort te zetten.

Laat ons dus kort en goed het bestaande recht handhaven; ons aansluiten bij Amerika, dat de onschendbaarheid van den particulieren eigendom slechts voor de leus eischt; bij Engeland, dat volgens velen het eenige land was, hetwelk de onschendbaarheid heeft tegengewerkt; bij Frankrijk, dat in den laatsten oorlog vele particuliere schepen heeft aangetast en buit verklaard, tot groot nadeel van zijnen vijand.

Wat men van ‘onmenschelijkheid’ moge spreken, of hoeveel tegenzin men ook moge toonen voor het ‘ruwe geweld ter zee’, het is verstandig die onmenschelijkheid en dat ruwe geweld als tegenwicht tegen andere onmenschelijkheden van vrij wat ergeren aard en tegen ruw geweld te land te handhaven.

Er is echter één argument door Kapp aan het slot van zijn boek aangevoerd, dat afdoende is om de leer van het ‘moderne’ zeerecht aan te nemen. Hij roept de Duitschers op om zich voortaan ook bij deze vraag te gedragen als eene groote mogendheid, en zich niet te storen aan het gemis van vertrouwen en liefde, dat zij van andere volken ondervinden. ‘Dat zij geen beletsel, *oderint dum metuant*!’ dat is: *laat hen haat koesteren, als zij maar bevreesd zijn*. Indien eenmaal het moderne zeerecht zulke vorderingen bij de andere mogendheden heeft gemaakt, dat dit argument haar doet besluiten om toe te treden tot de onschendbaarheid van den particulieren zeeëigendom, dan zal ook Nederland niet kunnen achterblijven; maar zoover is het gelukkig nog niet.

Zoolang door dergelijken dwang de vrije discussie en de souvereiniteit der mogendheden nog niet aan banden worden gelegd, zal Nederland wel doen zich te herinneren dat in dezen oorlogzuchtigen tijd allerwege geschermd wordt met de spreuk: si vis pacem para bellum, dat is volgens de vertaling der groote

mogendheden: Wanneer gij oorlog wilt, zorg dan dat gij u in vredestijd gereed maakt!

Wat is daartegen anders te doen, dan of met zich te laten spelen of geen enkele der krachten waarover men heeft te beschikken op te geven? Zij kunnen te pas komen in een tijd, waarin wij zeker niet over te groote krachten zullen te klagen hebben.

Amsterdam.

W. HEINEKEN.

Galilei en de onfeilbare Kerk.

Henri de l'Epinois, Galilée, son procès, sa condamnation, d'après des documents inédits (Extrait de la ‘Revue des questions historiques’). Paris 1867.

Silvestro Gherardi, Il processo Galileo riveduto sopra documenti di nuova fonte (Estratto della ‘Rivista Europea’). Firenze, 1870.

De twee geschriften, wier titels ik eershalve aan het hoofd van dit opstel plaats, zijn de belangrijkste die in de laatste jaren over het beruchte proces van Galileo Galilei verschenen zijn. Maar zij zijn geenszins de eenige. Wat er sedert de nieuwe en meer volledige uitgaaf van Galilei's werken door Albèri (1842-1856) aan boeken en tijdschriftsartikelen over den beroemden en ongelukkigen geleerde in het licht is gezonden, zou een kleine bibliotheek vormen. Zelfs het huiselijke leven van den man en zijn omgang met zijn dochter, zuster Maria Celeste, is, naar aanleiding eener vertrouwelijke briefwisseling, door een ongenoemd Engelsch auteur op het uitvoerigst beschreven.

Van waar die hooge ingenomenheid met een uitstekend natuurkundige voorzeker, die echter niet boven een aantal anderen uitmunt? Van waar inzonderheid die belangstelling in al de omstandigheden van zijn vervolging door de geestelijkheid en zijn veroordeeling door de H. Inquisitie? Op zich zelf beschouwd vertoont zijn lot niets dat ons bijzonder treft. Hij heeft begrippen verkondigd die aan de machthebbenden van zijn tijd mishaagden, en is voor dit vergrijp gestraft. Hij heeft dit met duizenden en tienduizenden gemeen, en van die velen

hebben verreweg de meesten zwaarder straf geleden en zich onder het lijden moediger en standvastiger gedragen dan hij. Waarom wordt hij dan boven zijn medegenooten geëerd en beklaagd? Waarom weidt de historie, die de martelingen van duizenden slachtoffers der onverdraagzaamheid in korte woorden samenvat, zoo breed uit over de betrekkelijk geringe kwellingen die hij van de Kerk ondervonden heeft?

Hij heeft die onderscheiding bovenal te danken aan den aard der begrippen, om wier verbreiding hij gestraft is.

Het misdrijf, waarvoor de martelaars in menigte hebben geboet, was het verkondigen van godsdienstige en godgeleerde meeningen, die door de heerschende Kerk als kettersch verworpen en verdoemd waren, en nog steeds onveranderlijk verdoemd worden. Of de Kerk tot die veroordeeling recht had, of de verboden stellingen werkelijk kettersch en met de waarheid in strijd zijn, is met geen zekere bewijzen uit te maken, want geloof en geloofsbegrippen liggen buiten het gebied der stellige wetenschap. Wegens ongeloof aan de transsubstantiatie en oneerbiedigheid jegens de hostie zijn duizenden met den dood gestraft. Waren dezen werkelijk misdadigers, heiligschenners, die niet meer dan de gerechte straf hebben ondergaan, of moedige waarheidsvrienden die gruwden van de afgoderij der paapsche misse, en een daad van edele verontwaardiging met den marteldood bezegelden? Niemand kan op die vraag een antwoord geven dat voor geen tegenspraak vatbaar is. De geloovige en ongeloovige staan nog steeds tegenover elkander, en de redeneeringen van den een kunnen de redeneeringen van den ander niet eens raken, veel minder overwinnen.

Maar de Kerk acht haar bevoegdheid niet binnen de grenzen van het geloof bepaald. Zij meent dat zij ook over de wetenschap toezicht moet houden. Nog onlangs op het jongste concilie heeft zij het op nieuw uitgesproken: aan de Kerk komt van Gods wege het recht en het ambt toe om de valschelijk dus genaamde wetenschap in den ban te doen, opdat men niet verleid worde door wijsbegeerte en ijdele dwaalleer. *Ecclisia ius et officium divinitus habet falsi nominis scientiam proscribendi, ne quis decipiatur per philosophiam et inanem fallaciam*. Met dit beweren begeeft zich de Kerk op een voor haar gevaarlijk gebied, binnen het bereik der onwraakbare ervaring. Of God aan de Kerk het toezicht op de wetenschap al dan niet heeft toevertrouwd, is zeker weer een bloote geloofsvraag,

en als zoodanig evenmin als alle diergelijke vragen voldingend uit te maken. Maar hoe de Kerk de taak, die zij beweert van God zelven ontvangen te hebben, heeft verricht, of zij altijd de waarheid als waarheid, de dwaling als dwaling heeft erkend, en de wetenschap steeds het rechte pad heeft gewezen: dit is een zuiver historische vraag, waarop het antwoord met volkomen zekerheid kan worden gegeven.

Twee uitspraken der Kerk zijn uit dien hoofde van buitengewoon belang: het verbod om rente van geleend geld te nemen, en het verbod om te gelooven en te leeren dat de aarde een planeet is, die met de overige zich om de zon beweegt. In beide gevallen heeft de Kerk zich bedrogen, en voor zoo ver haar macht reikte de wereld bedrogen. In beide gevallen heeft zij zich naderhand tot de door haar in den ban gedane wetenschap bekeerd. Na eeuwen lang boete gepredikt en straf gedreigd te hebben tegen hen die rente beurden van hun geleend geld, neemt zij en geeft zij thans geld te leen tegen rente, zoo goed als de beste ketter. Na tot tweemaal toe het systeem van Copernicus als strijdig met de heilige schrift en met de waarheid, als kettersch, veroordeeld te hebben, heeft zij in 1835 dit verbod opgeheven, door de veroordeelde geschriften over dat onderwerp van den Index te schrappen, en thans wordt door haar geloovige kinderen zoo goed als door haar felste vijanden geleerd, wat eens Galilei als ketterij had moeten afzweren.

Hoe is dit gedrag der Kerk te rijmen met haar aanspraak op onfeilbaarheid en haar beweerd gezag van Gods wege over de wetenschap? Het is die vraag, die in den laatsten tijd zoo veel pennen in beweging heeft gebracht. Ongeloovigen hebben willen aantoonen, dat een overheid, die zich zoo deerlijk aan de waarheid vergrepen heeft, haar ambt niet van Gods wege houden kan. Geloovigen daarentegen hebben getracht te bewijzen, dat niet de onfeilbare Kerk, maar een feilbare geestelijkheid de ergerlijke dwaling heeft begaan. Wij op onze beurt willen bij het licht, dat uit de kortelings verschenen processtukken en bescheiden van allerlei aard over het geding is opgegaan, eerst de geschiedenis in haar hoofdtrekken schetsen, en dan haar beteekenis voor de onfeilbaarheid der Kerk bespreken.

Het was in de maand October van het jaar 1608 een gewichtige en drukke tijd voor de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden. Den laatsten September was de onderhandeling met de Spanjaards over vrede als hopeloos afgebroken; Spinola en zijn medegevolmachtigden hadden hun afscheid genomen. Onder weerkeerige verwijten en bedreigingen met de gevolgen die het hervatten van den reeds veertigjarigen krijg na zich zou sleepen, scheidden de partijen. Maurits en zijn oorlogzuchtige vrienden juichten. Oldenbarnevelt was misnoegd, doch nog niet ontmoedigd: in overleg met Jeannin, den gezant van Hendrik IV, beijverde hij zich om de afgebroken onderhandeling weer aan te knoopen, en een langdurig bestand, indien vrede onmogelijk was, te sluiten. Tusschen hem en den Prins, eens zulke vertrouwde vrienden, nam de verwijdering met den dag toe; onteerende vermoedens werden over en weer gekoesterd en aan den dag gelegd. Het uitzicht op nieuwen strijd tegen 's lands vijand, terwijl men, in plaats van eendrachtig samen te werken als voorheen, elkaar mistrouwde en tegenwerkte, was hoogst bedenkelijk. De Staten-Generaal hadden al hun aandacht op den staatkundigen toestand gevestigd.

Onderwijl werd hun den 2^{den} der maand door een arm ingezetene van Middelburg octrooi gevraagd voor een uitvinding. De man heette Hans Lipperhey, hij was van Wesel geboortig, maar woonde sedert jaren te Middelburg, waar hij eerst als metselaarsknecht den soberen kost had verdiend, en zich later op het brillen slijpen had toegelegd en een winkeltje opgezet. Een gelukkig toeval had hem op het denkbeeld gebracht om, door twee geslepen glazen, een convex en een concaaf, in een buis op zekeren afstand van elkander te plaatsen, een werktuig te vervaardigen ‘om verre te zien.’ Voor die uitvinding vroeg hij thans octrooi van de Heeren Staten. Hij stelde hen in de gelegenheid om zelf over haar waarde te oordeelen. Op den toren van het stadhouderlijk kwartier aan het Binnenhof toonde hij aan hun gedeputeerden, hoe veel verder dan met het bloote oog men door zijn kijker kon zien, en hoe voortreffelijk het instrument bij het bespieden van een vijandelijk leger zou kunnen dienen. De proeven voldeden in alle opzichten. Maar spoedig bleek het, dat de uitvinding geen geheim meer was. Weinige dagen later meldde zich een burger van Alkmaar eveneens om octrooi voor zulk een werktuig aan; meer anderen

hielden zich reeds met het vervaardigen van soortgelijke bezig. Octrooi kon dus aan niemand worden verleend. Maar aan Hans Lipperhey, die de eerste was geweest om het te vragen, bestelden toch de Staten drie kijkers - die juist gereed waren toen de Staten gereed waren met het sluiten van het Twaalfjarig Bestand, in Februari 1609. Aan Hendrik IV en aan zijn minister Sully, door wier toedoen vooral die gewenschte uitkomst verkregen was, werden er twee ten geschenke gezonden. Zij waren de eerste die naar buiten 's lands gingen, maar spoedig leverden de Hollandsche brillenslijpers er vele overal heen; en zoo gemakkelijk was de uitvinding na te maken, dat de arme Lipperhey er weinig voordeel uit getrokken heeft, en tot aan zijn dood ‘een man van geringe middelen’ is gebleven.

Hoe vreemd zouden de Hoogmogende Heeren in den Haag hebben opgezien, als hun iemand had voorzegd, dat die uitvinding, waarvoor hun octrooi gevraagd werd, van oneindig meer belang was dan het tractaat van bestand met den vijand, en dat die eenvoudige brillenslijper met zijn plomp werktuig grooter invloed zou uitoefenen op de geschiedenis der menschheid dan Maurits met zijn heirmacht of de landsadvocaat met zijn diplomatie; dat hij den stoot zou geven aan een verandering in denkwijs, in wereldbeschouwing, waarbij het theologisch geschil tusschen de hooggeleerden Arminius en Gomarus (die zich juist toerustten om hun gevoelens voor den Hoogen Raad van Holland en Zeeland te bepleiten), en zelfs het verschil tusschen Roomschen en Gereformeerden zoo goed als niets te beteekenen had.

Het gerucht der Hollandsche uitvinding bereikte omstreeks Mei Venetië. Een hoogleeraar in de meetkunde aan de universiteit van Padua, Galileo Galilei, die zich toevallig in de stad bevond, hoorde de beschrijving met veel belangstelling, dacht op de thuisreis er over na en had weldra het geheim geraden. Wat de brillenslijper door een gelukkig toeval had gevonden, ontdekte de man van wetenschap door nadenken en bespiegelen. Daarom was dan ook het werktuig, dat hij naar de eischen en wetten der optica ontwierp, terstond voortreffelijker dan wat zijn voorganger op goed geluk had samengesteld. En met zijn eerste proefstuk niet tevreden, bedacht hij er weldra verbeteringen aan, en maakte zich een kijker die twee en dertig malen de voorwerpen vergrootte. Welk een onschatbaar middel voor den veldheer bij het verkennen van zijn vijand! dachten de

signoren en de doge van Venetië, aan wie de hoogleeraar een zijner eerste kijkers vereerde. Maar hij zelf was op andere verkenningen bedacht; hij richtte zijn kijker naar den sterrenhemel, en in minder tijd dan Columbus besteed had om een nieuw werelddeel te vinden, en het bewijs te leveren dat de aarde geen schijf maar een bol was, dien men om en rond kon trekken, ontdekte hij nieuwe werelden in menigte, en kwam tot de zekerheid dat de aardbol, gelijk Copernicus had geleerd en hij zelf sedert jaren geloofde, een planeet was als de overige planeten, en zich met deze om de zon als haar middelpunt bewoog. Tien maanden nadat hij zijn kijker had voltooid, en achttien maanden nadat Lipperhey zijn uitvinding het eerst aan de Staten had bekend gemaakt, verscheen de N u n c i u s S i d e r e u s , de Tijding uit den Sterrenhemel, die nog grootscher zaken kwam melden dan de eerste brief van Columbus aan Ferdinand en Isabella gemeld had.

De nieuwe Columbus was op dat oogenblik een man in de kracht van zijn leven, 46 jaren oud, reeds beroemd voor zijn ontdekking, doch niet zoo zeer als sterrekundige dan als wiskundige en werktuigkundige. Te Padua, onder het gebied der Venetiaansche regeering, doceerde hij met roem; zelfs mannen van jaren en van aanzien kwamen zijn onderricht genieten. Met astronomie had hij zich maar weinig ingelaten; een verhandeling over het verschijnen eener nieuwe ster in 1604 was ongeveer alles wat hij in die wetenschap geleverd had. Wel was hij in zijn hart een aanhanger van Copernicus, maar voor diens stelsel had hij tot nu toe geen nieuwe bewijzen weten bij te brengen en daarom er liever van gezwegen, te liever omdat hij geen lust gevoelde om zich bloot te stellen aan den smaad der halfgeleerden, die bij Aristoteles zwoeren en het zonnestelsel van Ptolemaeus voor het eenig ware gehouden wilden hebben.

Aan erger gevaar dan aan bespotting stelde men zich toen nog niet bloot, als men het stelsel van Copernicus verdedigde. De Kerk had er zich nog niet tegen verklaard. Zelfs had in 1543 Paus Paulus III zich laten welgevallen dat Coppernick zijn boek *De revolutionibus orbium coelestium*, waarin voor het eerst het nieuwe stelsel uiteengezet en aangeprezen werd, aan zijn Heiligheid opdroeg. Sedert werden onder de geleerden beide stelsels, het oude en het nieuwe, met volle vrijheid besproken. Zoo lang evenwel geen nieuwe waarnemingen gemaakt

waren of te maken schenen, had voor een man als Galilei de woordenstrijd weinig aanlokkends.

Nu evenwel, na het uitvinden van den verrekijker, veranderde de stand van zaken geheel. Nu kwamen nieuwe bewijsgronden voor het stelsel van Copernicus in menigte te voorschijn. In Februari 1610 bemerkte Galilei, dat Venus zich even als de maan sikkelvormig vertoonde. Dat was de proef op de som, de triomf van het nieuwe systeem. Het systeem van Copernicus vorderde, dat de binnenplaneten dezelfde schijngestalten voor ons aannamen als de maan, en ziedaar, nauwelijks is het oog gewapend om verre te zien, of het ziet dat inderdaad plaats heeft wat de theorie onderstelde. Ter zelfder tijd ontdekte de gelukkige geleerde een planetenstelsel in het klein; om Jupiter bespeurde hij vier manen zich rond bewegen. De maan zelf deed zich voor als een aarde in het klein; met bergen en dalen. Op de zon vertoonden zich vlekken, wier beweging tot het vermoeden leidde, dat ook dat hemellichaam zich om een as rondwentelde. Al die ontdekkingen, waartoe hem de kijker in staat stelde, pasten volkomen in het nieuwe zonnestelsel, maar stonden met het oude in geen noodzakelijk verband. De waarschijnlijkheid van het stelsel, waaraan hij steeds geloofd had, werd zoo groot dat zij voor hem met waarheid gelijk stond. Hij twijfelde niet meer. En hij was het zelf, die met zijn eigen gevonden, eigen gemaakten kijker, die grootsche ontdekkingen deed. Hij had zijn levenstaak gevonden. Hij zou de waarheid van hetgeen Coppernick wel geleerd maar niet meer dan waarschijnlijk gemaakt had, boven allen redelijken twijfel verheffen. Zijn karakter was voor zulk een taak, die niet zonder strijd te verrichten was, juist geschikt. Eigenliefde en roemzucht zoowel als waarheidsliefde bezielden hem. Het was hem niet genoeg voor zich zelf overtuigd te zijn, hij moest zijn overtuiging ook aan anderen instorten; aan de pas gewonnen waarheid wenschte hij voor altijd zijn naam te verbinden. Dit grootsche doel heeft hij bereikt: zijn naam nog meer dan die van Copernicus is onafscheidelijk van het ware zonnestelsel; maar hij heeft die glorie met zijn levensgeluk betaald. Hij is niet slechts de confessor maar tevens de martyr, het slachtoffer althans, van de waarheid geworden, die hij om haar zelf en ook om zich zelf beminde.

De eerste vrucht van zijn arbeid was zoet zonder bijsmaak. De Groothertog van Toscane, Cosmo II, riep hem uit den

tijdroovenden werkkring aan de Universiteit van Padua naar Pisa, met den titel maar zonder de verplichte werkzaamheid van eersten hoogleeraar in de meetkunde, op een aanzienlijke jaarwedde. Onbezorgd kon hij voortaan te Pisa, waar hij geboren en in zijn jeugd reeds hoogleeraar geweest was, of te Florence naar verkiezing, voor zijn studiën leven. Onder de hoede van den Groothertog scheen hij even veilig tegen zijn benijders en tegen de bestrijders van zijn leer, als hij onder de bescherming der Venetiaansche regeering geweest was, en zijn vriend de beroemde Paolo Sarpi voortdurend bleef. Hij vond te Florence onder de hovelingen van zijn meester vereerders en vrienden; zijn ontdekkingen werden naar waarde geschat; zijn kijkers, aan wier verbetering hij rusteloos arbeidde, werden door wereldlijke en geestelijke heeren met welgevallen op den hemel gericht, en wat hij leerde werd met welwillende aandacht, zoo al niet met volkomen instemming, aangehoord. In de lente van 1611 bracht hij een kort bezoek aan Rome, en vond ook daar bij de grooten en prelaten een vleiend onthaal. Zelfs de Paus, Paulus V, ontving hem met goedgunstigheid en achting, en wilde niet dat de uitstekende geleerde hem, naar het ceremonieel, geknield toesprak.

Maar reeds was de vreugd, die Galilei uit zijn ontdekkingen trok, niet meer onvermengd. Niet algemeen was de waardeering zijner verdiensten, noch het geloof aan zijn waarnemingen en aan de leer die hij daarop bouwde. Bejaarde geleerden en philosophen lieten zich door die nieuwigheden niet afbrengen van wat zij altijd gemeend en geleerd hadden. Een man als Kepler mocht aanstonds het gewicht van den kijker en wat hij te zien gaf erkennen en roemen; de goden van den tweeden rang waren niet zoo spoedig te winnen. Sommigen wilden niet eens door den kijker zien, daar zij toch vooruit wisten, dat wat Galilei voorgaf gezien te hebben niet bestond. Te Padua en te Pisa verklaarden zich sommige zijner ambtgenooten tegen hem. Van verschillende zijden werden boeken en brieven tegen zijn ontdekkingen en stellingen in het licht gegeven. Naijverige mededingers betwistten hem, aan den anderen kant, de prioriteit van eenige zijner waarnemingen, inzonderheid die der zonnevlekken. Ergernis in overvloed voor den grooten geleerde, die geen groot man was, maar behoefte had aan algemeene toejuiching, en tegenspraak aan persoonlijke vijandschap toeschreef.

De philosophen, die bij Aristoteles zwoeren, waren ook niet eens zijn gevaarlijkste tegenpartij. De geestelijken, vooral de lagere geestelijken, die zich aan den bijbel en de kerkelijke overlevering hielden, waren veel meer te vreezen. Zij zagen niet in, wat het baten kon, al kwam men tot zekerheid, wie er draaide en wie er vaststond, de zon of de aarde. Wat had dit met het eeuwige heil der Christenen gemeen? Maar bovendien geloofden zij niet aan de ontdekking. Zij gevoelden zich wel niet opgewassen tegen de Galileïsten (er had zich reeds een school gevormd, die naar den meester genoemd werd), zij hadden geen sterrekunde geleerd en ook geen lust om ze te leeren. Maar zij hielden zich verzekerd, dat al die fraaie nieuwigheden slechts vernuftige dwaasheden waren, strijdig met het gezond verstand, en, wat alles afdeed, strijdig met de heilige schrift, de kenbron der waarheid. De schrift leerde op verschillende plaatsen, dat de aarde vast staat en de zon zich beweegt: nooit had eenig schriftverklaarder er aan gedacht, dat die duidelijke woorden anders dan letterlijk te verstaan zouden zijn. Om dus den bijbel niet tegen zich te laten getuigen, waagden zich wel de Galileïsten aan een eigen verklaring, zoo nieuw als hun zonnestelsel; maar zoo doende zondigden zij tegen de decreten van het Concilie van Trente, dat uitdrukkelijk verboden had de schrift naar eigen inzicht te verdraaien en in anderen zin uit te leggen dan de heilige moeder de Kerk deed, aan wie uitsluitend de verklaring van den zin der schrift toekwam. Met vertrouwen voorspelden zij dan ook, dat de leer van Galilei weldra door de kerkelijke overheid veroordeeld zou worden. Inmiddels kon men haar ongemoeid laten zoolang zij binnen de school bleef; maar tot het volk mocht men ze niet laten doordringen. Het eenvoudige volk kon er slechts in zijn geloof door ontrust worden. Als het immers bemerkte, dat de schrift een anderen zin hebben kon dan de Kerk er steeds aan gehecht had, zou het zijn vertrouwen op de Kerk verliezen. Als het hoorde, dat er nog andere werelden waren, misschien bewoond door menschen aan ons gelijk, zou het vragen of die ook in Adams val verdoemd en door den dood des Heilands verlost waren. Ongeloof en ketterij waren de eenige vruchten, die men van die ergerlijke dwaasheden te wachten had.

Zoo redeneerden zeker vele monniken en predikers, die van wetenschap niet wisten en alleen het geloof en de zielerust hunner gemeente in het oog hielden, ter goeder trouw. Maar daarbij kwam de oude naijver tusschen geestelijken en wereld-

wijzen in het spel. De wijzen beweerden dat de Kerk haar schriftverklaring moest wijzigen naar de uitkomsten hunner onderzoekingen. De geestelijken begrepen dat de wetenschap tot geen uitkomsten mocht leiden die tegen de leer der Kerk indruischten. De vraag was, wie zou meesteres, wie dienares zijn, de theologie of de ongewijde wetenschap.

Zoo kreeg Galilei, te midden van velerlei eerbetoon, allengs een machtige partij tegen zich, uit de vereenigde aanhangers van Aristoteles en van de kerkelijke overlevering samengesteld. Zijn persoonlijke vijanden en benijders mengden hun hartstocht in de toch reeds felle tegenspraak. Te Florence vooral, waar hij zich gevestigd had, viel de miskenning den lichtgeraakten geleerde zwaar. De aartsbisschop was hem en zijn leer niet gunstig, en steunende op diens gezag durfden de geestelijken zich te vrijer uiten.

Het duurde echter tot het eind van 1614 eer een prediker het waagde van den kansel openlijk tegen hem te waarschuwen. Een dominikaner, Thomas Caccini, preekte gedurende den Advent in de kerk van S. Maria Novella over het boek Josua, en behandelde het 10^{e} hoofdstuk, waarin de bekende woorden ‘sol ne movearis’ hem een gezochte of ongezochte aanleiding gaven om over de theoriën van het zonnestelsel te spreken. Volgens zijn eigen verklaring voor de rechtbank der Inquisitie, weerlegde hij het stelsel van Copernicus zeer uitvoerig met voor te lezen de plaatsen uit den bijbel, die er tegen getuigden, en de verklaringen, die kerkvaders en doctoren van die plaatsen hadden gegeven, en eindigde hij met de betuiging, dat hij niet begreep hoe zulk een leer niet kettersch zou zijn. Galilei had hij niet met name genoemd, maaar als het welbekende verhaal waar is, duidelijk genoeg aangewezen met de tekstwoorden, die hij spottend aanhaalde: ‘Viri Galilaei, quid statis aspicientes in coelum?’

Die preek bracht de gemoederen in beweging. De vrienden van het oude lachten in hun vuist over de openlijke terechtwijzing, die Galilei ondergaan had, en niet minder over zijn onverholen gramschap. Want hij nam de zaak hoog op, en klaagde zelfs den monnik bij den generaal der orde aan, die welwillend antwoordde en de hevigheid van den prediker laakte, zonder hem echter te straffen of maar openlijk te berispen. De Galileïsten waren hiermee niet voldaan en verlangden gevoeliger kastijding. Het kenteekent den tijd en de toen-

malige denkwijs, dat zij op den monnik wraak dachten te nemen, door een anderen pater, die in de domkerk preekte, dezelfde stof in tegenovergestelden geest te laten behandelen. Zij konden echter dezen daartoe niet overreden.

De wrok, die dus in de lagere kringen der geestelijkheid tegen de leeringen van Galilei ontstond, steeg slechts langzaam tot de hooge kerkvorsten op. De meeste hunner waren begunstigers van den beroemden man of vrienden van zijn begunstigers. Zij zagen nog niet in, dat door de gevolgtrekkingen, uit zijn waarnemingen af te leiden, het volksgeloof werd bedreigd; zij beschouwden zijn stelsel als van bloot wetenschappelijken aard; zij moedigden hem aan om zijn onderzoekingen voort te zetten; alleen vermaanden zij hem zich strikt binnen de grenzen zijner wetenschap te houden en de theologie en de schriftverklaring ongemoeid te laten.

Maar hoe kon hij dit? Overal werden hem bijbelteksten tegengeworpen. Zelfs in de hoogste kringen te Florence hoorde hij soms, als hij er zijn ontdekkingen en theoriën ontvouwde, bezwaren daartegen opperen aan de woorden der schrift ontleend. Hij voor zich zag geen strijd tusschen de waarheid die hij ontdekt had, en de uitspraken des bijbels, mits zij verstandig werden opgevat; hij achtte zich in staat al de tegenwerpingen, die aan de schrift ontleend werden, volkomen op te lossen. Maar dan kon hij zich niet buiten de theologie en de verklaring der schrift houden. Zou hij nu zwijgen en zich zoo doende door zijn nietswaardige vijanden overwonnen verklaren, of, niettegenstaande de waarschuwing zijner begunstigers, den voet zetten op het verboden grondgebied? Tot die onvoorzichtigheid werd hij door zijn goede en minder goede eigenschappen onweerstaanbaar gedreven. Zou hij de waarheid bezitten en niet verdedigen, vroeg zijn waarheidsliefde. Zou hij zijn vijanden tot zwijgen kunnen brengen en ze echter over hem laten triomfeeren, vroeg zijn eigenliefde. Dat kon, dat mocht niet. Om niet bespot te worden had hij lang zijn gevoelen verzwegen; nu hij eens zich had uitgesproken, nu hij geeerd werd om zijn groote ontdekkingen, nu wilde hij niet door halfgeleerden en onwetende monniken worden aangevallen zonder zich te weren. Juist omstreeks den tijd waarop de dominikaan tegen hem gepreekt had, had hij in een brief aan zijn vriend en volgeling, Castelli, hoogleeraar te Pisa, de uitspraken der schrift door een nieuwe uitlegging in overeenstem-

ming trachten te brengen met de uitkomsten zijner astronomische studiën, en die brief ging, zoo als de schrijver ook bedoeld had, bij zijn weifelende vrienden en begunstigers in meerdere afschriften rond. Dat eerste opstel was echter slechts een onvolledige proeve. Nu de tegenspraak algemeener en stelliger werd, deed zich de behoefte aan een uitvoerige en doorwrochte verdediging gevoelen. Galilei schreef ze in den vorm van een brief aan de Groothertogin-moeder, die ook wel ingenomen was met de nieuwe ontdekkingen, maar toch twijfelde of zij wel met den bijbel overeen waren te brengen.

De brief was natuurlijk niet voor den druk bestemd en is ook eerst veel later, in 1636, uitgegeven. Gelukkig voor ons dat hij bewaard is gebleven, want hij opent een nieuw tijdvak in de geschiedenis der schriftverklaring, en verdient ten volle een eereplaats naast Spinoza's Tractatus theologico-politicus.

De groote vraag, die zich thans voor het eerst opdeed, was deze: indien er op eenig punt verschil ontstaat tusschen de heilige schrift, zoo als zij tot nog toe door de Kerk verklaard is, en de wetenschap, zoo als zij door nieuwe ontdekkingen wordt gestaafd, wat moet er dan geschieden? De waarheid is ontegenzeggelijk één: de waarheid door de schrift verkondigd kan niet in strijd zijn met de waarheid der wetenschap; zij kunnen slechts schijnen te strijden en moeten door een betere opvatting in overeenstemming worden gebracht. Maar welke van beide zal zich dan naar de andere moeten schikken? Zal de schrift zoo verklaard worden dat zij de wetenschap niet meer tegenspreekt, of zal men de nieuwe uitkomsten der wetenschap wraken in zoo ver zij indruischen tegen de aangenomen uitlegging der schrift? Gewichtige vraag! Zij betrof niets minder dan den voorrang van kerkleer boven wetenschap, of van wetenschap boven kerkleer. Tot nog toe had de theologie de eerste plaats bekleed. Zou zij die blijven behouden?

Galilei beslist tegen de oude schriftverklaring. Ook hij is overtuigd dat er tusschen openbaring en wetenschap slechts een schijnbare strijd kan bestaan, maar om dien strijd op te heffen moet de schrift naar de eischen der wetenschap verklaard worden. Dat de zon en niet de aarde het middelpunt is van het planetenstelsel is voor hem een uitgemaakte zaak. Dus kan de schrift, wel verstaan, het tegendeel niet leeren. De schrift leert eigenlijk niets aangaande de natuur, haar doel is een geheel ander; zij openbaart wat onbereikbaar is voor het ver-

stand; van de natuurverschijnselen gewaagt zij slechts ter loops en zij schikt zich daarbij naar de begrippen van die menschen, tot wie zij zich in de eerste plaats richt. Nu meenden de tijdgenooten der profeten en apostelen, dat de hemel zich om de aarde bewoog; van daar dat de schrift zich in denzelfden geest uitdrukt; maar zulke uitdrukkingen kunnen de waarheid dier meening volstrekt niet bewijzen. - Een vernuftige vinding voorzeker, waarvan later, ook nog in onzen tijd, een ruim gebruik is gemaakt. Zelfs den naam, dien wij zoo vaak gehoord hebben, had Galilei er reeds aan gegeven, dien van accommodatie[1]. Maar het stelsel leed aan een groot gebrek: het reikte veel verder dan voor als nog noodig was; zelfs de verst afgedwaalde ketters konden er zich mee behelpen. Indien immers de schrift zich accommodeert naar de valsche begrippen van een lang vervlogen tijd, indien bij gevolg nevens eeuwige waarheden ook onware voorstellingen in den bijbel voorkomen, hoe zal men dan waar van onwaar onderscheiden? Wat verhindert aan te nemen, dat de schrift zich evenzeer naar de rechtsbegrippen als naar de natuurkunde van den tijd geschikt heeft, en dat b.v. de leer der voldoening niet letterlijk moet worden opgevat? Galilei zag echter zoo ver niet vooruit, en zou, goed katholiek als hij was, van zulk een toepassing gegruwd hebben; hij was tevreden als hij zijn geliefd planetenstelsel maar kon redden. Maar het was natuurlijk dat de theologen er anders over dachten. Volgens hen was de theologie de leidsvrouw der wetenschap; zij was de leer der schrift, verklaard door de onfeilbare Kerk. De Kerk alleen had dan ook naar aanleiding van nieuwe leeringen der wetenschap te overwegen en te beslissen, hoe de schrift moest worden uitgelegd, en bij gevolg te oordeelen of de nieuwe vindingen der wetenschap al dan niet met de waarheid overeenkwamen, en al dan niet geloofd en geleerd mochten worden. Inderdaad, zoo de Kerk onfeilbaar is, komt haar en haar alleen die uitspraak toe. Galilei kon en wilde het niet loochenen; hij erkende zelfs het recht der Kerk uitdrukkelijk en verklaarde zich bereid in haar beslissing te berusten; maar hij wenschte dat zij nog niet beslissen en liever vooreerst vrijheid van onderzoek laten zou, of althans niet zou oordeelen dan na de wetenschap wetenschappelijk onderzocht te hebben. Hij

1 ‘Per accomodarsi alla capacità del vulgo.’

hoopte haar, zoo zij hem slechts hooren wilde, van de waarheid zijner leer nog wel te overtuigen.

Na het voltooien van dezen brief, die zijn verweerschrift mocht heeten, begaf hij zich tegen den aanvang van 1616 naar Rome om, gelijk hij later heeft betuigd, tot zekerheid te geraken omtrent hetgeen hij van het zonnestelsel behoorde te gelooven: doch wij zullen hem wel niet verongelijken als wij aannemen, dat hij er veeleer heen ging om de prelaten ten gunste van zijn stelsel te stemmen. Zeker wist hij niet, toen hij zich op weg begaf, dat hij reeds een paar jaar te voren bij de Inquisitie was aangeklaagd, en dat zijn zaak op dit oogenblik door die geduchte rechtbank onderzocht werd.

Voor wij verder gaan en eer wij ons begeven in de omstandigheden van het rechtsgeding, eerst iets over de processtukken en hun geschiedenis.

Oorspronkelijk stonden die stukken, zoo als van zelf spreekt, in de registers der Inquisitie op de plaats die hun naar tijdsorde en inhoud toekwam, sommige op de jaren 1615 en 1616, andere op 1632 en 1633, sommige onder de *decreta*, andere onder de *processus*. In later tijd, men weet niet juist wanneer, toen dit geding tot de causes célèbres was gaan behooren, zijn al de stukken uit de registers gelicht en tot één geheel in één band samengevoegd. Die kostbare bundel is op last van Napoleon in 1812 of '13 naar Parijs gebracht; een Fransche vertaling werd toen aangevangen maar is niet voltooid. Onder de Restauratie is de teruggave, hoewel er van wege de pauselijke regeering gedurig op werd aangedrongen, onder allerlei voorwendsels uitgesteld tot in 1846, toen eindelijk aan Gregorius XVI het HS. terug werd gezonden, onder voorwaarde echter dat het in zijn geheel zou worden uitgegeven. Aan deze verplichting is eerst door Mgr. Marini, in 1858 maar gebrekkig en onvolledig, eindelijk in 1867 zoo goed als volledig door de l'Epinois voldaan.

Het scheen dat men thans in het bezit was van al wat tot recht verstand van het wedervaren van Galilei en van het gedrag der Kerk vereischt werd. Maar het bleek weldra, dat, al was de uitgaaf der processtukken zonder terughouding en ter goeder trouw bezorgd, de stukken zelf toch enkele leemten open lieten en met zich zelf niet op alle punten overeenstemden. Hoe evenwel die tegenstrijdigheden en onvolledigheden weg te nemen? Dit scheen onmogelijk, tot dat in 1870 een Italiaansch pro-

fessor, Silvestro Gherardi, de geleerde wereld kwam verrassen met de uitgaaf van eenige nieuwe documenten, die hij reeds sedert twintig jaren in handen had. Hij had namelijk in 1848 en 1849, eerst als lid van de Romeinsche constituante en vervolgens als secretaris-generaal van den minister van onderwijs der republiek van Rome, toegang gehad tot de tijdelijk opengestelde archieven van de Heilige Officie. Hij stelde een bijzonder belang in het proces van Galilei, en begon terstond naar het HS. te zoeken, dat wel reeds uit Parijs teruggekomen maar nog onuitgegeven was, doch te vergeefs, het was te goed verborgen. Nu wendde hij zich tot de registers, waarin de processen en decreten der Inquisitie in een eindelooze reeks van deelen geschaard stonden, maar natuurlijk ook zonder veel vrucht, want wat hij zocht was, zoo als wij zagen, sedert lang uit de registers weggenomen om een afzonderlijken bundel te vormen. Toch vond hij nog hier en daar een enkel stuk, een losse aanteekening, die op de zaak van Galilei betrekking had, en daarvan nam hij zorgvuldig copie. Lange tijd werd hem voor zijn nasporing niet gegund. Weldra verdween de kortstondige republiek, en begon voor haar hoofden de ballingschap op nieuw. Gedurende dien tijd van gedwongen werkeloosheid dacht Gherardi er meermalen aan om zijn karige aanteekeningen betreffende Galilei bekend te maken, doch om redenen, die voor ons geen belang hebben, verschoof hij de uitgaaf tot nu toe. Ik weet niet of zijn brochure buiten 's lands reeds de aandacht heeft getrokken: mij schijnt verreweg het meeste dat zij bevat van gering belang te zijn, maar daarentegen heeft één decreet, dat ons hier voor het eerst wordt meegedeeld, een bijzondere waarde; het werpt een verrsasend licht op den aard van het gansche proces. Maar daarover later uitvoeriger.

Na deze uitweiding keeren wij terug tot het punt van waar wij uitgingen. Zonder het te weten was Galilei, toen hij zich naar Rome begaf, reeds bij de Inquisitie aangeklaagd; een onderzoek naar zijn schuld of onschuld was ingesteld, maar nog niet afgeloopen.

De aanklacht dagteekende van Februari 1615. Een monnik van dezelfde orde als Caccini, die tegen hem gepreekt had, de dominikaan Nicolo Lorini, had den kardinaal-president van de congregatie van den Index een afschrift toegezonden van den brief aan Castelli (de eerste proeve, zoo als wij zeiden, van het

uitvoerige verweerschrift, dat aan de Groothertogin gericht was) en hem opmerkzaam gemaakt op den inhoud, als strijdig met de leer der Kerk en te kort doende aan het gezag der schrift en der overlevering. De Inquisitie was daarop heimelijk aan het onderzoeken gegaan; zij had Caccini, die naar Rome verplaatst was, in verhoor genomen, en op zijn aanwijzing nog andere getuigen gehoord; zij had getracht, maar te vergeefs, den oorspronkelijken brief aan Castelli in handen te krijgen. Daarmee was geruime tijd verloopen. Eindelijk had men de hoop om den eigenhandigen brief, het eigenlijke corpus delicti, machtig te worden moeten opgeven, en ook de vervolging naar aanleiding van dien niet uitgegeven brief minder raadzaam gekeurd, omdat dezelfde gewaagde stellingen, die daarin voorkwamen, ook gevonden werden in het gedrukte boek over de zonnevlekken, *delle Macchie Solari*, dat in 1613 was verschenen. Het was den 25sten November, ruim negen maanden nadat de eerste aanklacht was ingekomen, dat dit boek in behandeling genomen werd. Terwijl het onder handen was, kwam Galilei zelf te Rome aan.

Hij werd er door de hooge prelaten en aan het pauselijk hof ontvangen, zoo als een man van zijn geleerdheid en vermaardheid verdiende. Vele kardinalen waren Maecenaten en hadden achting voor wie in wetenschap of kunst uitmuntte. De eigenliefde van den geleerde vond zich dus op het aangenaamst gestreeld, maar het doel, dat hij vooral beoogde, de rechtvaardiging van zijn stelsel, kwam hij niet nader. Hij mocht de wonderen des hemels in zijn kijker laten zien, met welgevallen aanschouwden de kardinalen wat hij hun toonde; maar begon hij gevolgtrekkingen te maken en zijn theorie aan te prijzen, dan vond hij geen ingang. De kardinalen hadden er niet tegen, dat de leer van Copernicus als een hypothese werd voorgesteld, die bij voortgezet onderzoek van dienst kon wezen, maar dat zij als uitgemaakte waarheid zou worden verkondigd, begonnen zij meer en meer gevaarlijk en ongeoorloofd te achten. Allen vermaanden hem tot voorzichtigheid en matiging; hem wilde men niet slechts ontzien maar alle eer bewijzen, mits hij zijn stelsel maar niet predikte en geen onrust en ergernis verwekte. Daarmee was hij echter niet gediend; daarvoor was hij niet naar Rome gekomen; hij wilde de domme monniken en hun aanhang te Florence beschamen; hij mocht het licht dat hij had ontstoken, en dat de

wereld verlichten en hem met glorie omstralen zou, niet onder de korenmaat verbergen. Vrijheid althans om zijn leer te bepleiten wenschte hij zich te verwerven. Maar zijn begeerte vermocht niets tegen den wil der Kerk. De paus begreep dat de spanning lang genoeg had geduurd. Aan den kardinaal Orsini, die hem ten gunste van Galilei sprak, antwoordde hij, dat de kardinaal best zou doen als hij zijn vriend raadde af te staan van zijn gevoelen, en toen de ander nog iets wilde inbrengen, brak hij het gesprek af met te zeggen, dat de zaak in handen was van de kardinalen der congregatie van de Heilige Officie.

Zoo was het werkelijk. Den 19^{den} Februari waren twee stellingen, die uit het geschrift over de zonnevlekken getrokken waren, aan ieder der vaders en theologanten van de congregatie ter qualificatie gezonden. De eerste luidde: dat de zon het middelpunt der wereld is en volstrekt zonder beweging in de ruimte. De tweede: dat de aarde niet het middelpunt der wereld is en niet zonder beweging, maar zich dagelijks rondwentelt. Den 23sten hielden de beoordeelaars een bijeenkomst; den volgenden dag spraken zij hun oordeel uit. Allen waren het eens, dat de eerste stelling philosophisch beschouwd dwaas en ongerijmd was, en ook formeel kettersch in zoo ver zij indruischte tegen uitspraken der heilige schrift naar de verklaring der kerkvaders en doctoren. Allen waren het ook eens, dat de tweede stelling philosophisch beschouwd even dwaas en ongerijmd was als de eerste, en theologisch beschouwd minstens een dwaling (in fide erronea).

Zoodanig was het oordeel der qualificatoren. Een langdurig onderzoek was niet voorafgegaan; sterrekundigen waren niet gehoord. Waartoe had dat ook kunnen dienen? Als het een vraag van astronomischen aard had gegolden, zou zeker een rechtbank van theologanten niet de meest bevoegde zijn geweest. Maar de sterrekunde was hier bijzaak, de theologie hoofdzaak, en zonder met astronomen te raadplegen konden de doctoren der congregatie wel uitmaken, dat de eene stelling kettersch en de andere minstens een theologische dwaling was; dat zij bovendien nog dwaas en ongerijmd waren als wetenschappelijke stellingen, was niet meer dan een bijkomende omstandigheid.

Het oordeel der qualificatoren werd onmiddellijk aan Z.H. den paus voorgelegd, ten einde hij uit zijn volle macht beslissen zou. Hij hechtte er zijn goedkeuring aan, en veroor-

deelde de leer, maar spaarde zooveel mogelijk den leeraar. Hij gelastte den kardinaal Bellarmino, die zich steeds een begunstiger van den geleerde en tevens een tegenstander van zijn stelsel had betoond, Galilei bij zich te ontbieden, en hem te vermanen om van zijn nu veroordeeld gevoelen afstand te doen. Weigerde deze te gehoorzamen, dan moest de commissaris-generaal der Inquisitie, in tegenwoordigheid van den notarius en twee getuigen, hem bevelen zich volstrektelijk te onthouden van zijn leer te verkondigen of te verdedigen of te behandelen. Gehoorzaamde hij dan nog niet, dan moest hij in hechtenis worden genomen.

Zeker voor Galilei was 's pausen beschikking zoo genadig mogelijk. Nu het eens was uitgemaakt dat zijn leer dwaalleer was, kon hem het terugkeeren tot de waarheid niet gemakkelijker worden gemaakt. Niet aan het paleis der Inquisitie, maar in de woning van den kardinaal, die als een zijner begunstigers bekend stond, werd hem onder vier oogen de uitspraak zijner kerkelijke overheid meegedeeld, waarin hij slechts te berusten had om tegen alle verdere onaangenaamheden gevrijwaard te wezen.

Heeft hij inderdaad aan de vermaning van den kardinaal zonder tegenspraak gehoorzaamd, of heeft de commissaris der Inquisitie met zijn stellig bevel hem tot onderwerping moeten dwingen?

Het laatste schijnt uiterst onwaarschijnlijk. Galilei was er de man niet naar om de verzenen tegen de prikkels te slaan, en een vermaning af te wijzen, die hij wel wist dat slechts een zachtere vorm van bevel was. Hij heeft het dan ook in zijn vertrouwde brieven van dezen tijd, en later bij zijn tweede proces voor den rechter, steeds doen voorkomen, alsof hem eenvoudig was aangezegd, wat ten opzichte van het stelsel van Copernicus beslist was, waaruit volgde dat hij het niet meer verkondigen of verdedigen mocht. Dat hij zich tegen dit besluit zou hebben verzet, is met zijn voorstelling der zaak in open strijd. En evenzeer is het in strijd met de welwillendheid die hem sedert nog, tijdens zijn verblijf te Rome, eenige weken lang betoond werd door de kardinalen en door den paus zelven, die hem kort daarop een audientie van meer dan een half uur verleende. Zou Z.H. zoo gehandeld hebben jegens iemand, die naar geen vermaning had willen luisteren en eerst voor een dreigend bevel der Inquisitie geweken was?

Ook Bellarmino bevestigt de voorstelling die Galilei van zijn wedervaren geeft. Er liep namelijk een gerucht te Rome en te Florence, dat de arme man zijn dwaling had moeten afzweren en boete moeten doen. Hij vroeg en verkreeg daartegen, eer hij Rome verliet, een schriftelijke verklaring van den kardinaal, van 26 Mei 1616, waarin het gerucht weersproken en daarentegen verzekerd werd, dat aan Galilei slechts het besluit van den paus was aangezegd, hetwelk (kort daarop) door de congregatie van den Index werd uitgevaardigd, houdende dat de leer van Copernicus strijdt met de heilige schrift, en bijgevolg noch geloofd, noch verdedigd mag worden. Meer, verklaart de kardinaal, was er niet voorgevallen. Van tegenspraak van Galilei, van aarzeling om te gehoorzamen, gevolgd door een stellig bevel van den commissaris der Inquisitie, waarvoor hij eerst zwichtte, schijnt de kardinaal niets te weten.

Doch tegen al die schijnbaar afdoende bewijzen staat een getuigenis over, die ook onwraakbaar schijnt: het proces-verbaal van den notarius van hetgeen ten huize van Bellarmino was voorgevallen; welk document bij het latere proces tegen Galilei gediend heeft. Wij lezen daarin, dat de kardinaal Galilei over zijn dwaling onderhouden en hem vermaand heeft haar af te leggen, en dat onmiddellijk daarop de commissaris-generaal der Heilige Officie hem, in tegenwoordigheid van den kardinaal, den notarius en getuigen, bevolen en gelast heeft zijn dwaling te verlaten, en ze voortaan noch mondeling noch schriftelijk te leeren of te verdedigen op welke wijs hoegenaamd, zullende anders de Inquisitie tegen hem ageeren; waarop hij zich onderworpen en gehoorzaamheid beloofd heeft.

Hier vinden wij de toedracht dus geheel anders voorgesteld dan door Galilei en Bellarmino, maar verre van duidelijk. Er wordt niet gezegd, om welke reden op de vermaning van den kardinaal het bevel van den commissaris der Inquisitie gevolgd is. Geen andere reden is denkbaar dan Galilei's weigering om te gehoorzamen. Het pauselijk decreet vordert dit ten stelligste; de commissaris zou bevelen als Galilei gehoorzaamheid weigerde, ‘si recusaverit parere’. Waarom wordt er dan van die weigering in het proces-verbaal geen melding gemaakt? En heeft de weigering niet plaats gehad, waartoe dan het overbodige dwangbevel, tegen de bedoeling van den paus en zeker ook tegen den wensch van Bellarmino?

Bij zijn later proces is Galilei naar aanleiding van het

proces-verbaal over hetgeen hem wedervaren was ondervraagd. Hij heeft toen geantwoord, zich wel te herinneren dat eenige geestelijken bij de vermaning van den kardinaal tegenwoordig waren of kort daarop binnenkwamen, maar niet dat een van hen iets aan die vermaning zou hebben toegevoegd. Zoo ver wij weten is hem niet gevraagd, of hij misschien ook geweigerd had naar den kardinaal te hooren en uit dien hoofde van den commissaris der Inquisitie een strenger en stelliger bevel om zich te onderwerpen ontvangen had. Die omstandigheden, als zij werkelijk hadden plaats gehad, zouden hem zeker wel niet uit het geheugen gegaan zijn.

In het geheel is de voorstelling in het proces-verbaal zoo vreemd en zoo slecht te rijmen met den samenhang der zeker bekende feiten, dat een Duitsch geleerde, Herr Wohlwill, die zich met de geschiedenis van Galilei veel heeft bezig gehouden, tot de stoute gissing is gekomen, dat het stuk, hoewel het ongetwijfeld bij het proces van 1632 gediend heeft, onecht, en door Galilei's vijanden opgemaakt is om als een wapen tegen hem gebruikt te worden. De gissing schijnt al te gewaagd. Maar zij heeft toch, sedert zij werd uitgesproken, een onverwachte bevestiging gevonden in de reeds meermalen genoemde brochure van Gherardi, en wel in het document, waarvan ik boven gewaagde als van het belangrijkste van al wat de auteur aan het licht heeft gebracht. Het is een aanteekening in het register der decreten, behelzende het verslag dat Bellarmino van zijn onderhoud met Galilei weinige dagen daarna aan de congregatie van de H. Officie heeft gegeven. Hij bericht eenvoudig, dat Galilei, uit naam der H. Congregatie vermaand om zijn meening te laten varen, gehoorzaamd heeft: ‘monitus..... acquievit.’ Van het praeceptum van den commissaris-generaal geen woord. Zoo is dus het proces-verbaal ook met deze authentieke aanteekening bezwaarlijk overeen te brengen. Wij zullen later op het gewicht van dit verschil en op de strekking van het verdachte stuk nog terug moeten komen.

De veroordeeling der dwaalleer van de beweging der aarde, op deze wijs het eerst ter kennisse van Galilei gebracht, werd eenige dagen later (5 Maart) op bevel van den paus door den Maestro di S. Palazzo, namens de congregatie van den Index, in den vorm van een decreet uitgevaardigd. Er werden daarin eenige boeken verboden, waarin ‘de valsche en met de schrift strijdige leer’ van Copernicus werd verdedigd, eenige andere

geschorst, totdat zij van de aanstootelijke plaatsen die dien geest ademden gezuiverd zouden zijn, eindelijk alle boeken zonder onderscheid verboden, die dezelfde dwaling leerden, Geen geschrift van Galilei werd genoemd; alleen onder de laatste algemeene aanduiding konden zijn werken gerekend worden begrepen te zijn. Een nieuw bewijs van de zucht der prelaten en van den paus om den man, wiens theoriën men zich genoopt zag te veroordeelen, zoo veel mogelijk te sparen. Hij had zich voortaan slechts stil te houden, de geruchtmakende stellingen te laten rusten, zijn vijanden te laten begaan: onder die voorwaarden kon hij zeker zijn van door de hooge geestelijkheid beschermd en begunstigd te zullen worden.

Met dat al was de geleerde in hetgeen hem het naast aan het hart ging op het gevoeligst getroffen. Hij kon het zich niet ontveinzen dat hij voor de vijanden, die hij den mond had hopen te stoppen, moest onderdoen. Een grievend gevoel voor zijn eigenliefde en eerzucht. En ook de edeler eigenschappen van zijn geest en karakter, zijn liefde voor de wetenschap, leden bij zijn neerlaag. Zijn geliefkoosd stelsel, de noodzakelijke slotsom der ontdekkingen die zijn glorie waren, moest hij stilzwijgend verloochenen, de dwaalleer der oude school stilzwijgend huldigen. Verbrak hij het zwijgen, dan moest hij den schijn aannemen van te gelooven wat hij verwierp en van te verwerpen wat hij geloofde. De weg, dien zijn studiën in de laatste jaren waren opgegaan, was hem versperd, zijn werkzaamheid verlamd. In zijn brief aan de Groothertogin had hij het voorzegd: het verbieden der nieuwe leer zou gelijk staan aan een verbod van alle astronomische onderzoekingen. Hij ondervond thans aan zich zelf hoe juist hij gezien had. Voor hem was zijn stelsel de oplossing van alle astronomische raadsels. Eb en vloed zelfs meende hij daaruit te kunnen verklaren; met een verhandeling, waarin hij dit bewees, was hij reeds bezig geweest. Het uitgevaardigde verbod benam hem den lust en den moed om ze uit te werken en uit te geven. Overal, bij alle studiën, voelde hij zich door dat heillooze verbod belemmerd en gebonden.

Zoo lang de paus, van wien het decreet was uitgegaan, en zijn opvolger Gregorius XV regeerden, hield Galilei zich stil. Met zijn vertrouwdste vrienden mocht hij zich over zijn studiën en theoriën onderhouden, in het openbaar zweeg hij er van. Hij verklaarde later (in zijn *Saggiatore*) dat hij tot de over-

tuiging was gekomen dat zijn vijanden hem te machtig waren, en dat hij om die reden besloten had hun geen vat op hem te geven. Slechts een enkele maal, na het verschijnen van drie cometen kort achtereen in 1618 en '19, gaf hij over dit onderwerp een verhandeling uit - die hem alweer in een pennestrijd wikkelde, thans met een geleerden Jesuiet, pater Grassi. Ook in dit geschil verhinderde hem het verbod der Inquisitie om zijn laatste woord te zeggen. Hij werd bestreden met de wapenen der oude Aristotelische school; zijn voornaamste ontdekkingen werden hem betwist; hij werd gelokt naar de grenzen van het gebied dat hij niet mocht en niet durfde betreden.

Maar onderwijl greep in den toestand een groote verandering plaats. In 1623 stierf Gregorius XV en werd opgevolgd door den kardinaal Maffeo Barberini (onder den naam van Urbanus VIII), een begunstiger van Galilei en een vereerder van zijn ontdekkingen, die hem tijdens zijn verblijf te Rome groote welwillendheid bewezen en nog een paar jaren later in een Latijnsch gedicht verheerlijkt had. Van dezen was meer toegeeflijkheid dan van zijn voorgangers - misschien zelfs meer dan toegeeflijkheid te wachten. Aanstonds nam hij er de proef van. Tegen de *Libra Astronomica* van pater Grassi schreef hij zijn *Saggiatore*, en werkelijk verwierf hij daarvoor te Rome het noodige imprimatur. In dat geschrift waagde hij het, hoogst omzichtig natuurlijk, de groote quaestie aan te roeren en ten gunste van de verboden leer te spreken. Kerkelijk, zeide hij, was het zonnestelsel van Copernicus wel veroordeeld, maar op astronomische gronden nog niet weerlegd. Daarentegen was het stelsel van Ptolemaeus niet langer astronomisch te verdedigen. Men had dus thans een stelsel te bedenken, dat even goed als dat van Copernicus aan de sterrekundigen en tevens ook aan de theologen voldoen kon. Niet zonder ironie erkende hij verder de verplichting der astronomen aan de Kerk, die hen van hun blindheid had genezen: had de Kerk de nieuwe leer niet veroordeeld, de weerlegging der sterrekundige tegenstanders zou daartoe niet in staat zijn geweest. In dien geest was het geheele geschrift gesteld. Het ging wel de grenzen niet te buiten, die Bellarmino en andere prelaten vóór het uitvaardigen van het verbodsdecreet aan Galilei hadden willen stellen: het sprak van het stelsel slechts als van een hypothese, die de verschijnselen overeenbracht en verklaarde, schijnbaar juist, maar werkelijk onwaar volgens de uitspraak der Kerk. Doch men moest de oogen

sluiten om niet te zien dat de buiging voor de Kerk een gedwongen en niet gemeende hulde was, en dat de auteur het met de hypothese ernstiger meende dan hij voorgaf. Niettemin durfden zijn vrienden te Rome, die de uitgaaf bezorgden, haar toewijden aan Z.H., die zich ook de verhandeling liet voorlezen en er met ingenomenheid van sprak. In plaats van terechtwijzing, had dus Galilei lof en eer ingeoogst. Zijn Heiligheid gaf zelfs het verlangen te kennen om hem te Rome te zien. Hij van zijn kant verlangde niets liever dan daarheen te gaan, en met eigen oogen te zien hoe zijn kansen stonden. Hij had reden om met zijn ontvangst tevreden te zijn. Zoodra hij zich aan het pausselijk hof vertoonde, werd hij overladen met eerbetoon en gunstbewijzen; en de goedgunstigheid van den vorst riep de welwillendheid en gedienstigheid der hovelingen te voorschijn. Ook over de groote quaestie liet Urbanus VIII zich even verdraagzaam uit als vroeger Maffeo Barberini. Aan den kardinaal Hohenzollern, die er hem volgens afspraak met Galilei van sprak, antwoordde hij geruststellend, dat de leer van Copernicus niet als kettersch, maar slechts als gewaagd door de Kerk was verboden. Zijn geheugen bedroog hem hierin, zoo als wij weten, maar zijn gezindheid bleek er duidelijk uit. Er bestaat dan ook geen reden om te twijfelen aan hetgeen ons uit de tweede hand wordt overgeleverd, dat Urbanus eens aan Campanella zou verklaard hebben, dat het verbodsdecreet, als het aan hem had gestaan, niet zou zijn bekrachtigd geworden.

Maar iets anders was het zulk een decreet, nadat het eens was uitgevaardigd, weer terug te nemen. Dat was voor de eer der Kerk en de waardigheid der pausen en der congregatiën niet raadzaam. Ik twijfel of men Urbanus ooit zoo iets heeft durven voorstellen. Zeker is het, dat hij aan het voorstel geen gehoor zou hebben gegeven.

Intusschen hield Galilei, naar Florence teruggekeerd, zich bezig met een groot werk, dat even als de *Saggiatore*, maar opzettelijker, de nieuwe leer schijnbaar als hypothese behandelen doch eigenlijk als waarheid aanbevelen zou. Jaren achtereen heeft hij aan dit boek gearbeid en beschaafd. Bij den aanvang van 1630 was het zoo goed als voltooid. Het is de beroemde *Dialogo delle due massime sisteme del mundo*. Drie personen worden voorgesteld als vier dagen achtereen samensprekende over de beide wereldstelsels; twee hunner, die het nieuwe stelsel zijn toegedaan, dragen de namen van gestorven

vrienden van den schrijver; de derde heet Simplicio en vertegenwoordigt de school van Aristoteles en het stelsel van Ptolemaeus; de figuur die hij maakt is even onnoozel als zijn naam. Zijn tegenwerpingen dienen tot niets dan om de waarschijnlijkheid van hetgeen hij bestrijdt te beter te doen uitkomen. Onder den schijn van beide stelsels onpartijdig te laten bepleiten, bepleit inderdaad de auteur alleen zijn eigen stelsel.

Het kwam er nu op aan om het imprimatur voor dit gewaagde geschrift te bekomen. Galilei ging daartoe zelf naar Rome en bracht het aan pater Riccardi, die als Maestro di S. Palazzo, namens de congregatie van den Index, met de censuur in hoogste ressort belast was. Hij was een vriend van Galilei en wenschte hem te believen en behulpzaam te zijn, maar hij zag op tegen de verantwoordelijkheid, want hij begreep bij de eerste lezing dat de Dialogo de leer van Copernicus niet slechts als hypothese besprak, maar als waarheid aanprees. Hij meende echter, en dit was een noodlottige misvatting, dat door het weglaten en veranderen van enkele plaatsen de geest, die uit het geheel sprak, een andere worden zou. Maar telkens als de veranderingen naar zijn verlangen gemaakt waren, bemerkte hij dat toch eigenlijk zijn bezwaren nog niet waren weggenomen. Dan vorderde hij nader onderzoek, nieuwe verandering, die evenmin tot bevredigende uitkomst leidde. Twee jaren lang heeft zijn tegenstribbelen de uitgaaf op deze wijs vertraagd. Eindelijk is evenwel in Februari 1632 het boek onder het schild van zijn imprimatur, maar blijkbaar tegen zijn wensch, uitgekomen. Al de bijzonderheden van zijn passiven weerstand tegen de volharding van Galilei zijn ons bekend: doch het zou de aandacht van mijn lezers noodeloos afmatten, indien ik ze hier l'Epinois navertelde. In zoover was Galilei verantwoord, dat hij alle veranderingen in zijn werk had gemaakt die men van hem vorderde, en dat hij het niet zonder behoorlijk imprimatur uitgaf. Maar de eindelooze bezwaren, die telkens weer door zijn censor in den weg waren gelegd, hadden hem moeten overtuigen dat hij de grenzen die hem gesteld waren overschreed, op gevaar af van zich vijanden te maken tegen wie hij niet was opgewassen.

Toch zou hij misschien geen wezenlijk gevaar hebben geloopen, indien zijn boek niet zoo grooten opgang had gemaakt. Wat Riccardi had bespeurd, viel aan het geletterde publiek terstond in het oog: de nieuwe leer vernietigde in de Dialogo de oude, die door de Kerk in bescherming genomen was. De

vrienden van het nieuwe riepen victorie, de voorstanders van het oude morden en dreigden. Wat de zaak nog erger maakte was dat de schrijver, om aan het verlangen van den censor te voldoen, voor het boek een voorrede had geplaatst, die volkomen adhesie betuigt aan de veroordeeling van het stelsel in 1616. Zulk een voorrede voor zulk een boek geleek naar ironie en bespotting.

Degeen op wiens gunst vooral Galilei vertrouwd had, de Paus, was een der meest gramstorigen. Hij wordt ons door de Venetiaansche ambassadeurs die aan zijn Hof verkeerden, beschreven als iemand van een ongestadig humeur en tevens van groote eigenzinnigheid, wiens zienswijze soms plotseling veranderde en in het andere uiterste oversloeg, doch die aan zijn wijs van zien, zoo lang zij duurde, stijfzinnig vasthield. Bij de veroordeeling van de nieuwe leer onder Paulus V had hij zich onzijdig gehouden, meer overhellende tot oogluikende toelating dan tot openlijk verbod, en zeer ingenomen met den leeraar, wiens grootsche ontdekkingen zijn verbeelding ontvlamden en zijn geestdrift wekten. Bij zijn komst op den stoel van St. Pieter had zijn gunst den moed van den geleerde verlevendigd, en diens eerste daad van moed had hij met welgevallen aangezien. Maar thans meende hij te bespeuren, dat de moed in overmoed ontaard was en dat van zijn goedheid misbruik werd gemaakt. Vertrouwende op zijn welwillendheid, had Galilei het gewaagd onder een doorzichtigen schijn van gehoorzaamheid inderdaad het verbod, dat niet was opgeheven, te overtreden, nadat hij met een behendigheid, die naar misleiding zweemde, aan Riccardi's toegevendheid het imprimatur had ontlokt. Die handelwijs was een misdrijf, hoe men ook over het oude of nieuwe stelsel mocht denken, en kon niet geduld worden. Een commissie, daartoe opzettelijk gekozen, moest de zaak in haar geheelen loop onderzoeken en Z.H. van advies dienen. Haar verslag, dat na een onderzoek van een maand werd uitgebracht, was voor Galilei niet gunstig; het legde zijn gedrag doorgaans in zijn nadeel uit, en beschuldigde hem inzonderheid van twee misdrijven; hij had het stelsel van Copernicus niet als een hypothese voorgesteld, maar als waarheid bepleit; hij had bij zijn aanzoek om een imprimatur bedriegelijk verzwegen, dat hem door de Inquisitie in 1616 stellig verboden was het stelsel te gelooven,

te leeren of te verdedigen, op welke wijs ook, mondeling of schriftelijk.

Wij zien hier voor het eerst het verdachte proces-verbaal (waarover wij reeds vroeger in het breede hebben gehandeld) tegen Galilei ingebracht. Had men het werkelijk in de registers op het jaar 1616 gevonden, of is het eerst nu, in 1632, opgemaakt en ondergeschoven? Ik durf niet beslissen. Evenmin durf ik reden geven waarom het stellig echte, maar met het proces-verbaal niet overeenstemmende verslag, door Bellarmino aan de Inquisitie gegeven (en door Gherardi eerst onlangs aan den dag gebracht) niet in den bundel der processtukken werd opgenomen. Ongelukkig voor Galilei leefde Bellarmino niet meer, wiens getuigenis anders voor hem van het grootste gewicht zou geweest zijn. Want er hing voor hem alles af van hetgeen met hem ten huize van den kardinaal gebeurd was. Was hij toen slechts vermaand om het veroordeelde stelsel niet langer te gelooven, dan zou het onmogelijk zijn hem thans van schuld te overtuigen, want hij had zich zorgvuldig gewacht zijn gevoelen duidelijk uit te spreken; men kon hem niet bewijzen dat hij het waarlijk geloofde. Had daarentegen de Inquisitie, bij monde van haar commissaris-generaal, hem verboden het nieuwe stelsel te leeren of te verdedigen, op welke wijs ook, dan had hij èn door het verzwijgen van dat bevel aan Riccardi, èn door het schrijven, zoo als hij geschreven had, ten gunste van het stelsel, onloochenbaar misdaan. Zoo begreep het ook de paus, die aan de echtheid van het proces-verbaal niet twijfelde, en hij gaf de zaak in handen van de Inquisitie over. Den 1sten October werd Galilei aangezegd, dat hij in den loop der maand te Rome voor de H. Officie verschijnen moest.

Nu ontzonk den ouden man de moed. Hij zocht tijd te winnen, hij verontschuldigde zich om zijn hooge jaren, om zijn zwakte, om een ongesteldheid die hem verhinderde op reis te gaan. Maar uitstel baatte niet. Al dringender en dreigender werd het opontbod. In den loop van Januari van het volgend jaar kwam hij in een draagstoel te Rome aan, en nam zijn intrek in het paleis van den ambassadeur van Toscane.

Zijn houding gedurende het proces is deerniswaardig. Van zedelijken moed is geen sprake, zelfs niet van vasthoudendheid

aan zijn overtuiging. Hij tracht te betoogen, dat hij niet ongehoorzaam is geweest en het veroordeelde stelsel niet heeft verdedigd. Hij betuigt zelfs, dat hij aan de waarheid van dat stelsel niet meer heeft geloofd, sedert de Kerk het als onwaar had veroordeeld. Hij verklaart zich dan ook bereid om, in een toevoegsel aan den Dialogo, met kracht de schijn-bewijzen te weerleggen, die in het boek zelf ten voordeele van het stelsel worden aangehaald. De zwakke man! om zijn rust en gemak te redden, wil hij des noods tegen zijn overtuiging schrijven.

Zulk een weerloos grijsaard hard te vallen, was onmogelijk. De Inquisitie spaarde hem zoo veel haar procedure slechts toeliet. Maar hem vrijspreken wilde zij toch niet. Zij wenschte dat hij schuld bekennen zou; dat hij erkennen zou in 1616 een bevel ontvangen te hebben, hetwelk hij tegen zijn belofte overtreden had; dat hij belijden zou het systeem van Copernicus ook na de veroordeeling der Kerk geloofd en in zijn Dialogo geleerd te hebben. Om hem tot zulke bekentenis te dwingen werd hij, op uitdrukkelijken last van Z.H., gedreigd met de pijnbank, maar, hoewel hij in zijn onschuldsbetuiging volhardde, niet meer dan gedreigd. Eindelijk, zonder bekend te hebben, werd hij, insgelijks op bevel van den paus, veroordeeld om deze dwaling en ketterij en alle andere dwalingen en ketterijen af te zweren, en in de gevangenis der Inquisitie te blijven zoo lang het de congregatie zou believen; zijn boek werd tevens verboden.

Den 22sten Juni 1633 heeft Gallilei werkelijk gedaan wat van hem werd gevorderd: met de woorden die hem werden voorgeschreven heeft hij de waarheid afgezworen. Om de zware verdenking van ketterij, waaronder hij met reden lag, weg te nemen, verklaarde hij met een oprecht en geloovig gemoed de twee bewuste dwalingen en ketterijen af te zweren, te verwerpen en te verfoeien, en zich te verbinden om in het vervolg nooit iets te zeggen of te beweren, dat tot zulke verdenking aanleiding zou kunnen geven. Zoo waarlijk moest God hem helpen en het H. Evangelie, dat zijn hand op dit oogenblik aanraakte.

Met dezen eed of meineed verliest Galilei voor de historie zijn beteekenis. De rest van zijn leven is treurig geweest.

Niet dat hij met hardheid bejegend zou zijn; de behandeling die hij ondervond was in het algemeen niet streng. Zijn gevangenis benam hem de vrijheid, maar niet de gemakken waaraan hij gewend was en behoefte had. Zijn grootste verdriet kwam van elders. Zijn dochter (een natuurlijk kind - hij is niet gehuwd geweest) waaraan hij zeer gehecht was, stierf. Zijn gezicht nam af, totdat hij nagenoeg blind was. Wel bleef hij voortstudeeren en schreef nog een hooggewaardeerd boek, maar met zijn lievelingstudie, met de sterrekunde, was het uit. Hij werd aangezocht om nog naar de Nederlanden te komen en met zijn kennis de scheepvaart der Hollanders voor te lichten: onderhandelingen zijn daarover gevoerd, maar zij hebben tot niets geleid. Den 8sten Januari 1642, het geboortejaar van Newton, stierf hij, 78 jaren oud, als goed Katholiek.

Ziedaar de geschiedenis van Galilei, naar de echte bescheiden verhaald. Hoe zeer verschilt zij van de legende, die zoo lang in omloop is geweest. Het is onnoodig de vele onjuistheden te vermelden en te weerspreken, waarvan deze wemelt. Zij weerleggen zich, nu de geschiedenis gesproken heeft, van zelf. Wat is b.v. ongerijmder dan een man als Galilei het ‘e pur si muove’ in den mond te leggen? Die woorden zijn een treffend motto voor de geschiedenis van zijn leer, die zich heeft blijven handhaven wat ook de kerk mocht besluiten, maar zij kenteekenen zoo onjuist mogelijk den man, die op dat oogenblik de aarde gaarne had laten stilstaan als hij zich zelf daarmee maar had kunnen vrijkoopen van straf, en die voor niets ter wereld zijn geduchte rechters getergd zou hebben.

Wij hebben ten slotte nog de vraag te bespreken, die aan het proces van Galilei zijn bijzondere waarde geeft: wie is het die het zonnestelsel, dat meer en meer gebleken is het ware te zijn, als ketterij veroordeeld heeft, een congregatie van feilbare kardinalen, of de onfeilbare paus aan het hoofd der congregatie? Sedert het uitgeven der processtukken, die eerst een zekeren grondslag voor de beantwoording dier vraag opleveren, is door vrienden der Kerk met veel talent betoogd, dat het slechts de feilbare Inquisitie en congregatie van den Index

zijn, die de waarheid dus miskend hebben. Vooral de Abbé Bouix, die door verschillende kerkhistorische en kerkrechtelijke geschriften gunstig bekend is, heeft zich in dit opzicht jegens de Kerk verdienstelijk gemaakt, en een even geleerde als scherpzinnige verhandeling aan het onderwerp gewijd, nog eer l'Epinois de volledige verzameling der processtukken in het licht had gegeven[1]. Na hem hebben anderen, van wie ik eershalve Th.H. Martin noemen wil, met nieuwe redenen hetzelfde gevoelen aangedrongen. Zij hebben aanvankelijk doel getroffen, en vele onpartijdigen, zoowel protestanten als katholieken, overreed, zoodat op het oogenblik, naar ik meen, de meesten, die de zaak onderzocht hebben, met hen instemmen. Ik ben evenwel niet overtuigd. Naar mijn bescheiden meening brengt ons een nauwgezette overweging van alle documenten en feiten veeleer tot een tegenovergestelde uitkomst.

De katholieke doctoren zijn het vrij wel eens, dat sommige decreten in naam der congregatiën, maar op bevel van den paus uitgevaardigd, aan Z.H. als onfeilbaar hoofd der Kerk moeten worden toegekend, en als onfeilbaar geëerbiedigd. Aan welke kenmerken zal men dezulke onderscheiden? Raadplegen wij den Abbé Bouix zelf. Volgens hem wordt daartoe vereischt, dat in het decreet uitdrukkelijk vermeld staat, dat de paus er kennis van genomen, het bevestigd en bevel om het uit te vaardigen gegeven heeft - ‘facta relatione ad Sanctissimum, Sanctissimus confirmavit et publicari mandavit.’ - De Abbé verzekert ons, dat dit het algemeene gevoelen der theologen is, slechts door enkele tegengesproken, tegen wie hij betoogt dat de paus niet als eenvoudig doctor het recht kan hebben om de uitvaardiging van dogmatische definities te bevelen, maar alleen als hoofd der Kerk. Aan den anderen kant zijn alle decreten, waaraan de clausule ‘sanctissimus confirmavit etc.’ ontbreekt, slechts aan te merken als het werk van feilbare kardinalen. Nu ontbreekt die alles afdoende clausule aan het decreet, waarin de leer van de beweging der aarde voor valsch en strijdig met de schrift verklaard wordt. Derhalve is dit decreet niet aan den onfeilbaren paus of aan de Kerk toe te schrijven, maar aan de feilbare congregatie van den Index.

1 Naar zijn voorbeeld vooral heeft een ongenoemde Nederlandsche auteur in *de Katholiek* van 1868 over Galilei en zijn proces een reeks van artikelen geschreven.

De redeneering komt mij voor onberispelijk te zijn in alle opzichten, uitgenomen één. Er wordt hier aan de vermelding der bekrachtiging door den paus een waarde gehecht, die niet in de vermelding, maar in de bekrachtiging zelve gelegen is. Indien er sprake was van rechtskracht tegen derden, zou de Abbé gelijk hebben: een wet, missende de vereischte formule, is geen wet, en heeft geen kracht. Maar met een gedachte, met een oordeel is het een ander geval. Mijn gedachte blijft mijn gedachte, hoe zij ook wordt uitgedrukt; de gebrekkigheid der uitdrukking kan dat niet veranderen. Heeft eens de paus, als hoofd der Kerk, een decreet eener congregatie aangenomen, en zoo doende tot zijn decreet gemaakt, dan is het van dat oogenblik af pauselijk en onfeilbaar geworden, al kan het eerst na de uitvaardiging als zoodanig door de geloovigen gekend en geëerbiedigd worden. Verzuimt de Maestro del S. Palazzo aan het decreet de vereischte clausule toe te voegen, en geeft hij het in dezen gebrekkigen vorm uit, dan mist het wel het kenteeken waaraan de geloovigen het als pauselijk kunnen erkennen, maar het heeft daarom het karakter van pauselijk en onfeilbaar decreet geenszins verloren. Als het van elders blijken mocht, dat de paus het werkelijk bekrachtigd heeft, behooren wij het te erkennen en te eeren als met pauselijk en onfeilbaar gezag bekleed.

Het geval, dat wij onderstelden, heeft werkelijk plaats gehad met het decreet, waarover wij handelen. De clausule wordt daarin niet gevonden, het vertoont geen kenmerk van hooger gezag dan dat der congregatie, maar uit het register der decreten van de Inquisitie weten wij dat het niettemin door den paus bekrachtigd is. Den 3^{den} Maart van het jaar 1616, nadat Bellarmino verslag had gedaan van zijn ontmoeting met Galilei, kwam het bedoelde decreet in behandeling, en beval de paus dat het zou worden uitgevaardigd: ‘relato decreto... Sanctissimus ordinavit publicari edictum a P. Magistro S. Palatii.’ Er wordt slechts gezegd; ‘ordinavit publicari’, niet ‘confirmavit et ordinavit publicari’, maar dit maakt geen onderscheid; in het bevel om uit te vaardigen ligt de bekrachtiging opgesloten. Of zou de paus de uitvaardiging bevolen hebben van een decreet dat hij niet wilde of durfde bevestigen?

Na de bewijsvoering, de autoriteiten. De tegenpartij be-

roept zich voor haar gevoelen op theologen en geleerden uit de 17e eeuw, die, afgaande op den vorm alleen van het decreet, getwijfeld hebben, of het wel de Kerk was die het stelsel van Copernicus veroordeeld had. Maar hun gevoelen weegt bij mij niet zwaar, omdat het berust op een onvolledige kennis van hetgeen in de congregatie was voorgevallen. ‘Ne voyant point encore (schrijft Descartes in 1634) que cette censure ait été autorisée par le Pape.... je ne perds pas tout-à-fait espérance.’ Natuurlijk: maar hij zou den moed geheel verloren hebben, indien hij had gehoord, wat wij thans weten dat de paus kennis van het decreet genomen en de uitvaardiging er van bevolen had. Doch waartoe zullen wij ons bij de meeningen van slechts ten halve ingelichte geleerden ophouden? Het zou ons slechts van de hoofdzaak afleiden, als ik ging aantoonen, dat Bouix in zijn ijver sommige auteurs, die hij aanhaalt, verkeerd heeft verstaan, en dat b.v. Caramuel, op wien hij zich beroept, juist het tegendeel zegt van hetgeen hij hem laat zeggen, en zich niet tegen, maar juist voor het onfeilbaar karakter van het decreet verklaart. Dat alles is van weinig of geen belang. Waar het op aankomt is, het oordeel te vernemen van hen, die den geheelen loop der zaak kenden, en wier gezag in quaestiën van dien aard onbetwistbaar is. Hooren wij in de eerste plaats den kardinaal Bellarmino. Hoe zeer hij in de geschiedenis betrokken is geweest, is ons uit het verhaal van het gebeurde gebleken. Dat hij, de schrijver *de Romano Pontifice*, aan den paus weet toe te kennen wat des pausen is, kan niet in twijfel worden getrokken. Welnu, in zijn verklaring, drie maanden na het uitvaardigen van het decreet, aan Galilei gegeven, noemt hij het ‘la dichiarazione fatta da Nostro Signore e publicata dalla sacra congregazione dell' Indice’.

Hooren wij verder een anderen kardinaal, die ook de toedracht der zaak vrij wel kende, Maffeo Barberini, na 1623 paus Urbanus VIII. Wij haalden boven reeds zijn antwoord aan kardinaal Hohenzollern aan, dat de kerk, ‘S. Chiesa’, de leer van Copernicus niet als kettersch maar als gewaagd verboden had. Hij vergiste zich; want de leer was wel degelijk als kettersch veroordeeld. Maar die vergissing in de bijzaak, in de qualificatie, geeft geen reden om te onderstellen dat hij zich ook in de hoofdzaak, in het feilbare of onfeilbare karakter

der veroordeeling vergist heeft. Wij zullen straks nog ten overvloede aantoonen, dat hier aan zulk een vergissing niet te denken valt.

Vernemen wij eindelijk hoe de Inquisitie over het decreet oordeelde. Zij heeft het in daden getoond. Zij heeft van Galilei gevorderd dat hij met hart en ziel de leer van Copernicus zou afzweren: ‘ut corde sincero et fide non ficta abjures supradictos errores et haereses’. Zoo iets mocht zij echter alleen vorderen, als het een door de onfeilbare Kerk veroordeelde dwaling gold. Daarover zijn de Roomsche doctoren het eens. De Abbé Bouix zegt met ronde woorden: ‘Le Saint Office n'a pas le droit d'exiger un acte de foi même sur une doctrine vraie, lorsque cette doctrine n'a pas encore été définie par l'autorité infaillible de l'Eglise.’ Ik neem dien major van zijn syllogisme over. Maar tegen den minor, dien hij er op laat volgen, heb ik bezwaar. ‘Or la doctrine de l'immobilité de la terre n'avait alors pour appui que la déclaration faillible de la congregation de l'Index’. Waarop dan de conclusie volgt: ‘Donc le Saint Office a depassé son pouvoir; il y eut, en fait, excès et injustice, non sans doute par méchanceté mais par erreur’. Is het mogelijk bij de Inquisitie zulk een dwaling te vermoeden? Ik zou de syllogisme liever omkeeren in dezen vorm. De Inquisitie mocht slechts afzwering eischen van een door de Kerk veroordeelde leer: zij heeft afzwering geëischt van de leer van Copernicus; dus achtte zij de leer van Copernicus door de onfeilbare Kerk en niet maar door de congregatie van den Index veroordeeld. Bovendien, de Inquisitie heeft niet op haar eigen gezag de afzwering gevergd, maar op uitdrukkelijk bevel van den paus. ‘Sanctissimus decrevit Galileum, praevia abjuratione de vehementi, condemnandum’. Zal dan de paus zich ook aan rechtsverkrachting hebben schuldig gemaakt, ‘non sans doute par méchanceté mais par erreur’? Merken wij wel op, dat het dezelfde paus is, dien wij acht jaren te voren aan kardinaal Hohenzollern hoorden zeggen, dat het de Kerk was, die veroordeeld had. Zijn dwaling, zoo hij gedwaald heeft, is wel van langen duur geweest.

Dus de paus, de inquisitie, kardinaal Bellarmino hielden de veroordeeling van het ware zonnestelsel voor een oordeel der Kerk. De Abbé Bouix en zijn vrienden houden haar voor de uitspraak eener congregatie. Welk gezag dient hier het

zwaarst te wegen? De vraag eens gesteld is met een beantwoord.

Het zou ook waarlijk geen houding hebben gehad, indien de onfeilbare Kerk, die van Gods wege het recht en den plicht heeft om de valsche wetenschap in den ban te doen, en de menschheid tegen haar verleiding te behoeden, bij een zoo eenige gelegenheid als deze, zelf gezwegen en het woord aan een feilbare en werkelijk falende congregatie gelaten had. Zoo ooit een onfeilbare uitspraak der Kerk te pas kwam, was het in dit geval. Tegenover een eeuwenoude dwaling kwam een nieuwe met de waarheid overeenkomende leer op. Zij had tegen de aanhangers van het oude een fellen strijd te voeren. Beide partijen zagen op naar de Kerk en verlangden haar voorlichting en haar steun. Ook de theologie verkeerde in onzekerheid, hoe zij de plaatsen der schrift, die op het geschil betrekking hadden, moest uitleggen. Een beslissing der Kerk werd door allen verwacht. Werkelijk kwam er ook een beslissing, die voor een beslissing der onfeilbare Kerk gehouden wilde wezen en gehouden werd; - maar die inderdaad slechts de uitspraak was van een feilbare congregatie en in die mate valsch, dat zij de waarheid als ketterij veroordeelde en de dwaling in bescherming nam. Dat alles zag de onfeilbare Kerk gebeuren en zij bleef zwijgen, en duldde dat haar gezag ten gunste der onwaarheid werd misbruikt.

Ik had niet gedacht dat iemand in zulk een handelwijs en in dien gang van zaken iets te bewonderen zou vinden. Doch de Abbé Bouix bewondert er het bestuur der goddelijke voorzienigheid in, die den paus belette *ex cathedra* een dwaling te verkondigen. Menschelijkerwijs gesproken (zegt hij) was zulk een dwaling onvermijdelijk. De congregatie van de Heilige Officie verklaarde de leer van de beweging der aarde voor kettersch. De paus had zich in denzelfden geest verklaard en wilde dat die leer als strijdig met de schrift veroordeeld zou worden. Men moest dus verwachten dat er een veroordeelingsdecreet van de H. Officie zou verschijnen, voorzien van de clausule: dat de paus het bevestigd en de uitvaardiging er van bevolen had. Doch die natuurlijke loop der dingen werd halverwege door de voorzienigheid gestuit. Het veroordeelingsdecreet verscheen, maar men had verzuimd er de vereischte clausule aan toe te voegen, met dat gevolg, dat de veroor-

deeling van het stelsel van Copernicus het vonnis van een feilbaar gezag geweest is en niet van den paus sprekende *ex cathedra*.

Men moet een zonderlinge voorstelling van de voorzienigheid hebben om zulk een tusschenkomst mogelijk te achten, en een bijzonderen smaak om ze nog te bewonderen bovendien. Ik verwonder mij alleen over zulk een Godsbegrip. God gedoogt dat de hoofden zijner onfeilbare Kerk de waarheid voor ketterij en de dwaling voor rechtzinnigheid aanzien, de dwaling handhaven en de waarheid doen afzweren. Hij gedoogt dat hun veroordeeling gehouden wordt voor een oordeel der onfeilbare Kerk, waaraan de geloovigen gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Hij gedoogt dat die waan voortduurt totdat eindelijk de waarheid de dwaling ontmaskerd heeft, en zelf niet langer te miskennen is. Maar hij gedoogt niet, dat bij dit alles het leerstuk der pauselijke onfeilbaarheid schade lijdt. Door zijn beschikking ontbreekt namelijk aan het decreet de gewone clausule. Wel had de paus het oordeel der congregatie bekrachtigd en de uitvaardiging gelast, maar men heeft verzuimd, dit in het decreet zelf te vermelden. Daarmee is alles gered.

Neen, dan geef ik nog altijd de voorkeur, als ik kiezen moet, aan de voorstelling die zich Th.H. Martin van den loop van zaken vormt. Hij laat althans God buiten spel, en geeft de eer of de schuld (naar ieders verschillend oordeel) aan Gods stedehouder op aarde. Volgens hem is het ondenkbaar, dat het weglaten der gewichtige clausule een onwillekeurig verzuim van Paulus V en Urbanus VIII geweest zou zijn. Veeleer gelooft hij, dat die pausen de mogelijkheid hebben voorzien dat mettertijd nieuwe bewijzen het stelsel van Copernicus kwamen bevestigen, en dat zij, uit vrees van dus hun gezag bij de geloovigen te verspelen, opzettelijk het decreet onvoltrokken hebben gelaten. ‘C'est d'après leurs ordres que les congregations se sont prononcées; mais ils n'ont pas voulu engager l'autorité de l'Eglise ni la leur’. Ik geef de eigen woorden van den auteur, om te doen zien dat ik niet overdrijf. Immers wie onzer zou zich niet schamen, een eerlijk man te verdenken van een sluwheid, als die hier door een geloovig zoon der Kerk in Zijn Heiligheid den paus ondersteld wordt. Urbanus VIII beveelt de Inquisitie, dat zij van Galilei het afzweren zal vorderen van zijn kettterijen en dwalingen, maar terwijl hij dit

beveelt is hij zelf niet zeker of die meeningen wel werkelijk dwaling en ketterij zijn, zoodat hij opzettelijk een formaliteit verzuimt, ten einde later, als het mocht blijken dat hij zich vergist had, de verantwoordelijkheid van zich en de onfeilbare Kerk op de feilbare congregatie te kunnen schuiven. Zoo vermoedt een vriend der pauselijke onfeilbaarheid. *Mieux vaudrait un sage ennemi*.

Zooveel is zeker, dat de Kerk zich in dit geval van haar plicht, om de valschelijk dusgenaamde wetenschap in den ban te doen en de menschheid tegen afdwaling te behoeden, op niet navolgenswaardige wijze gekweten heeft. Waren alle sterrekundigen haar gehoorzame kinderen geweest, de dwaling zou voor altijd over de waarheid hebben geheerscht. Immers in het vonnis van Galilei wordt het een zonde geheeten, te denken dat men een meening als aannemelijk mag beschouwen, die eens door de Kerk als strijdig met de heilige schrift is veroordeeld; ‘posse teneri ac defendi tanquam probabilem opinionem aliquam, postquam declarata ac definita fuerit contraria sacrae scripturae’. Een geloovig sterrekundige was derhalve verplicht iedere gedachte zelfs aan de mogelijkheid dat de leer van de beweging der aarde waar kon wezen, zoodra zij oprees, als misdadig te onderdrukken. Ook werd van Galilei de belofte afgevergd, dat zoo hij bemerkte dat iemand het kettersche gevoelen koesterde, hij dien onmiddellijk aan de Inquisitie zou aangeven. De veroordeelde waarheid kon derhalve niet geherbergd, niet gehuldigd worden dan door een daad van strafbare ongehoorzaamheid aan de Kerk. Het zijn dan ook de ketters, die de voor ketterij uitgemaakte waarheid de overwinning hebben bezorgd. Reeds in 1676 zegt Caramuel: ‘De leer van de beweging der aarde wordt heden ten dage met alle macht verdedigd door de Calvinisten’. En dat thans ook de gehoorzame zonen der Kerk niet meer verleid worden ‘per inanem fallaciam’, door de dwaalleer die de Kerk tegen de waarheid beschermde, hebben zij alleen aan de ketters te danken.

Welken waarborg hebben wij, dat niet meer gebeuren zal wat voormaals gebeurd is? Indien de paus, die onfeilbaar heet, eens de waarheid voor ketterij heeft aangezien, is hij feilbaar nu en altijd. Indien aan den anderen kant (naar het vermoeden van Bouix) door den paus, de kardinalen en de congregatiën eens voor een oordeel der onfeilbare Kerk is gehouden wat slechts een

oordeel der feilbare congregatiën was, wat verhindert dan dat dezelfde misvatting nog eens plaats grijpt? De syllabus errorum wordt heden door paus en geestelijken en geloovigen aangezien voor een onfeilbare uitspraak. Wie weet echter of de theologanten der toekomst niet zullen bemerken, dat er bij de uitvaardiging een formaliteit is verzuimd, waardoor het stuk zijn onfeilbaar karakter verloren heeft en het feilbare werk van feilbare menschen geworden is? Wij willen het hopen.

R. FRUIN.

Caroline.

Briefe, herausgegeben von G. Waitz. 2 Bände. 1871.

Deze verzameling van brieven is in alle opzichten een kunstwerk. Een nieuw vrouwenbeeld wordt ons in zuivere scherpe omtrekken voor oogen gesteld. En dat beeld maakt als met demonische kracht zich meester van de verbeelding, zoodat de gedachte het bijna niet los kan laten. Niet de kleine sierlijke veêrkrachtige gestalte, niet de blaauwe oogen, niet de zwierende lokken zijn het, die u zoo bijblijven, hoe bevallig het uiterlijk ook zij; neen, het is 't verrassend en afgerond samenstel van een geheel eigenaardigen geest dat u treft. En verwonder u niet dat zij die haar omringden, bij alle waardeering van haar talenten, soms in twijfel stonden of zij niet soms bang voor haar moesten worden; want haar gaven, haar hoedanigheden waren van den meest tegenstrijdigen aard. De fijnste helderheid van inzicht kon bij haar gepaard gaan met de meest alledaagsche afdwalingen. Het hing soms van u af, hoe zij zich vertoonde. De zachtste vrouwelijke teederheid kon afwisselen met de scherpste luim: en de kring van den goeden Schiller was niet de eenige die op haar de woorden van Tannhauser mocht toepassen: ‘o Venus, schoone vrouwe mijn, ge zijt een duivelinne.’ Wil men dadelijk uitvoerig weten hoe de beste van haar tijdgenooten over haar dachten, men leze deze bladzijde uit den veel gelezen en veel gelaakten roman van Friedrich Schlegel, de Lucinde. Ziehier het beeld van Caroline: ‘....de eerste aanblik was van een vrouw, die éénig was... Zij had gekozen en had zich gegeven.... Zij was vrolijk en bewoog zich gemakkelijk in haar geluk, zij was voor niets bevreesd, ontzag niets, en liet aan haar vernuft en haar luim vrij

spel.... Haar was eigen elke hoogheid en elke bevalligheid, die het deel der vrouwelijke natuur kan zijn: nu eens evenbeeld der godheid deed zij op andere tijden onaangenaam aan; maar alles was bij haar fijn gevormd en vrouwelijk. Vrij en krachtig ontwikkelde en uitte zich elk van haar bijzondere hoedanigheden, als ware die eigenschap haar eenigste kenmerk: en toch gaf de rijke en stoute vermenging van zoo ongelijke zaken geen verwarrenden indruk, want één geest bezielde het, een levende adem van harmonie en liefde. Zij kon in hetzelfde uur een of anderen lachwekkenden zet met den moedwil en de fijnheid van een goede actrice u vertoonen, en dan weder een verheven gedicht voorlezen als met de wegslependheid van een kunsteloos gezang. Nu wilde zij in de wereld coquetteren en spelen, dán was zij geheel geestdrift, dan weder hielp zij met raad en daad, ernstig, bescheiden en vriendelijk als een teedere moeder. Een niets beteekenende omstandigheid werd door haar kunst van te vertellen een schoon sprookje. Alles werd door haar omgeven met gevoel en met geest; zij had zin voor alles en alles kwam veredeld uit haar vormende hand en van haar zoet sprekende lippen. Geen goede of groote gedachte was te heilig of te algemeen voor haar hartstochtelijke deelneming. Zij begreep elke aanwijzing en beantwoordde ook de vraag die niet was uitgesproken. Het was niet mogelijk haar iets breed uiteen te zetten: het werden van zelfs gesprekken, en onder het klimmend belang dat zij in 't onderwerp stelde, speelde op haar fijn gelaat een altijd nieuwe muziek van blikken vol beteekenis en liefdevolle trekken. Men meende dat-zelfde spel van haar gelaat te zien, wanneer men haar brieven las: zoo doorzichtig en vol uitdrukking schreef zij ter neder wat zij zich als gesprek had gedacht. Wie haar slechts van deze zijde hoorde, had kunnen denken, dat zij alleen waard was om bemind te worden, dat zij had kunnen betooveren op het tooneel; dat aan haar gevleugelde woorden slechts maat en rijm ontbraken om tecdere poësie te worden. En toch toonde juist deze vrouw bij elke groote gelegenheid verwonderlijke moed en kracht, en dát was ook het hooge gezichtspunt, van waaruit zij de waarde der menschen beoordeelde.’ - Men ziet dadelijk dat dit portret niet de beeldtenis is eener alledaagsche vrouw. En stel u nu verder voor, dat diezelfde vrouw in den storm van het leven wordt medegenomen, dat zij in de twee groote gebeurtenissen der nieuwe geschiedenis, de fransche revolutie en

de duitsche letterkundige herleving in 't begin van onze eeuw, van nabij wordt betrokken en daarin optreedt; dat zij verder diep valt om even gemakkelijk zich te verheffen; dat zij zelve nooit als schrijfster optredend, de beste schrijvers van Duitschland voortdurend bezielt; dat de diepste wijsgeer van Duitschland zijn hulde haar aanbiedt, en gij begrijpt dat aan afwisseling en schakeering in zulk een leven geen gebrek is. En evenmin aan eenheid. Want ziedaar het verrassende. Die verschijning van Caroline maakt den indruk van een betooverende muziek: een quartet van een der groote meesters. De melodie wordt in den beginne helder, zuiver aangegeven, maar weldra komen de snijdendste toonen dat zachte weefsel van vliedende klanken verstoren. Wat bromt de bas, wat klaagt de viool! Harder en snijdender wordt het contrast. Het is de strijd van het gemoed. De storm zweept alle hartstochten op. De ondergang dreigt. En als de kamp nu het heftigst schijnt, komt daar echter in de verte nauw hoorbaar een zachte herinnering weerklinken aan die eerst in het begin slechts even aangegeven melodie. Die zachte toon wordt voller en voller. De oplossing nadert en in het schoonste en reinste accoord eindigt welhaast het gedicht der klanken. Zulk een indruk maakt het leven van Caroline.

Ze was geboren te Göttingen den 2^{den} September 1763, en in die academie-stad leefde zij de eerste twintig jaren van haar leven. Dat Göttingen was op het einde der 18de eeuw een stad vol beroemde namen en figuren om uit te teekenen. De Engelsch-Hannoversche koningen deden al hun best om hun academie tot de uitnemendste van Duitschland te maken; beroemde geleerden kregen er een leerstoel, en de studenten, waaronder de zonen der aanzienlijkste geslachten, vloeiden dan ook in die dagen van alle kanten naar Göttingen toe. Trekvogels van allerlei veêr en pluim streken er neder, toefden voor enkele maanden aan de voeten der Göttingsche professoren en trokken dan weêr vrij luidruchtig weg, na eerst hun beleefde buiging voor al die geleerden en hooggeleerden gemaakt te hebben. Die professoren werden dan ook niet weinig pedant. Zij beheerschten er een eigen kring en deden alles in de stad zich plooijen naar de vormen en gewoonten van die sfeer. Göttingen werd de type van een Duitsche academie-wereld. Moch-

ten wij enkele namen noemen van die wereld, wij zouden den naam vermelden van Schlözer, den beroemden statisticus, van Heyne, den baanbreker van de studie der Grieksche en Romeinsche oudheid, van Chr. Meiners, den bekenden historicus, van Gatterer... en wij zouden uit dien kring ook niet vergeten den geroemden orientalist, den bijbelkenner Johann David Michaelis.

Die Michaelis, die omstreeks het jaar 1793 stierf, heeft een lange levensbeschrijving van zich zelven nagelaten. Zijn eigen litterair karakter en werkzaamheid beschrijft hij daarin uitvoerig, benevens al de folianten die hij doorlezen en de boeken die hij beschreven heeft. Op het einde van zijn autobiografie vertelt de oude heer summier, dat hij een paar zonen en drie dochters ook aan de wereld heeft nagelaten. Hij noemt echter niet eens de namen van die dochters, als van minder belang. Vreemd zou hij zeker opgezien hebben, als men hem had voorspeld, dat honderd jaren later men hem noch om zijn folianten, noch om zijn boeken zou herdenken, maar juist om één van die dochters, om Caroline!

Trouwens hij kon het bijna niet helpen. Voor de vorming van zijn dochter heeft hij weinig gedaan: hij schijnt zich begraven te hebben onder zijn folianten. Ook de moeder schijnt niet innig vertrouwd met de dochter te hebben omgegaan. Maar Caroline wies in die professoren- en studenten-omgeving te Göttingen bloeijend op, had haar leed, vreugde en weemoed, haar vaag godsdienstige stemming, als alle meisjes. Haar eerste brieven schilderen ons dien toestand: het zijn al dadelijk eenvoudige heldere brieven; wanneer zij over haar lectuur spreekt, ziet men dat zij de goede dichters begrijpt, en dat zij den valschen smaak onmiddellijk weet te kastijden. Goethe wordt in zijn opkomst dadelijk gewaardeerd, en de valsche gevoeligheid, de ‘sehr poetische Schwung’ van anderen gelaakt. Zij gevoelt het verband tusschen poëzie en waarheid, en met zeldzame helderheid van uitdrukking deelt zij haar gedachte mede. Haar geest is vroeg rijp. Zij kent geen phrases en pathetische klachten. Te midden nu van die Göttingsche omgeving, ook van jeugdige lichtzinnigheid, waarvan zij zich beschuldigt - de academie met al zijn jongelieden scheen een parket, waarop men licht uitgleed - vindt zij een beproefde vriendin Louise, die weldra met den bekenden Gothaschen dichter Gotter (de bewonderaar en navolger van den franschen kunstsmaak) huwt, en treft zij overal een mededingster, de dochter van Heyne, Thérèse, die

spoedig de vrouw zal worden van den vermaarden Forster. Die beide vrouwen zullen op geheel haar leven een bepaalde inwerking hebben, de eerste altijd ten goede, de tweede, Thérèse Forster, meestal ten kwade. - Doch Caroline komt ook zelve weldra tot een huwelijk. Zij is nu 21 jaren oud. Enkelen zijn vroeger al afgewezen, o.a. de later zoo bekende Blumenbach: nu is doctor Böhmer, de zoon van den professor en *geheim-justizrath* van dien naam, de gelukkige, die haar in zijn huis zal voeren. Dit huwelijk schijnt voor haar geen grootere beteekenis te hebben gehad dan dat zij voortaan een gevestigde positie zou bezitten. Wij vinden nergens een kreet van groote liefde, wel betuigingen van veel achting voor Böhmer in haar brieven. Haar man was geneesheer te Clausthal in den Harz; derwaarts verhuist zij dus.

Zoo woont zij dan nu in den Harz. Die rotsachtige bergstreek, met de donkere dennen langs de hellingen, beklemt haar in het eerst blijkbaar. Een gevoel van somberheid en verlatenheid dreigt haar te bekruipen. De kleine steden, die zij bezocht, bijv. Goslar, maken op haar den indruk van ware uilennesten. Doch haar veêrkrachtige geest weet zich weldra toch te schikken, zelfs in de omgeving te Clausthal. De man heeft het verbazend druk: rijdt op zijn paard de omstreken rond; welnu, zij schrijft brieven aan haar zuster en vriendinnen, en leest en leest. Zij zorgt een elegant toilet te behouden - en zoo vergaan de dagen langzaam, totdat 28 April 1785 haar eerste kindje - haar dochter Auguste - geboren wordt. Van nu af aan heeft het leven een doel meer. De brieven worden ernstiger en hebben van die aandoenlijke woorden: zij teekent altijd zoo sober en met zulke verrassende trekken, hetzij zij van haar dochtertje spreekt en dat ons voorstelt op een rid naar haar schoonvader, ‘in haar armen half slapend, nu en dan ontwakend en dan in den hemel kijkend, die in haar hemelsoogjens zich weêrspiegelde’ - hetzij zij van het huwelijk van Thérèse Forster spreekt en met een breeden trek zegt: ‘buitengewone lotgevallen zullen Thérèse wachten, zij hebben haar grond in haar zelve’. Zij vindt het wel akelig stil, als zij, na een kort bezoek te Göttingen, weder te Clausthal is aangekomen, doch zij kan zich nu troosten. ‘Met droefheid (schrijft zij November 1785) zie ik de sneeuw vallen, de scheidsmuur tusschen mij en de wereld: het is weder het gevoel van den vorigen winter: zóó ontbladerden zich de boomen: zóó werden

de dennen weder geheel zwart; zoo loeide de wind tegen mijn eenzame kamer, dreven de wolken in duizend gestalten over ons heen: ik leefde niet in het tegenwoordige, maar in de hoop van de lente en wat zij brengen zoude.... Nu heb ik mijn kind.' Alles is vrolijker. Zelfs de winter in den Harz zou zij lief kunnen krijgen, 'wanneer hij woord hield, want hij kondigt zich aan met heldere lucht, met vrolijken zonneschijn, met boomen vol diamanten, en met een matige sneeuwvlakte, die door de avondzon met de zachtste rozenkleur wordt getint.' En is zij eenzaam, is de doctor ook altijd weg, zijn de menschen in Clausthal ook vervelend; zij heeft haar boeken. En zij leest alles, romans in massa, maar toch ook de degelijkste lectuur ter wereld. Voortdurend schrijft zij aan den bibliothecaris der Göttingsche academie-bibliotheek om haar goede werken te zenden. Nu eens vraagt zij naar de gedenkschriften van den Electrice Palatine, dan vraagt zij reisbeschrijvingen, deelen van Plutarchus, studiën over de oudste Engelsche geschiedenis uit de tijden van Alfred, Winckelmann, Garve, Möser, Ossian, Ariosto; de studie over God, door Herder; 'aanbidden zou ik u, mijn zuster, als gij mij spoedig die studie over God van Herder zond!' Kortom, zij leest alles: het verhevenste, het diepste, het zwaarste en het lichtste, en altijd door knort zij in haar brieven als de bode of zijn vrouw uit Göttingen niet iets nieuws brengt. 'Laat mij toch geen asschepoetster worden!' - 'Stuur mij wat te lezen, om 's Hemelswil wat te lezen.' - 'Spoedig, spoedig de brieven van Jacobi over Spinoza's leer.' - 'Ik ben doodarm, zend mij Archenholz' reizen door Engeland en Italië.' - '*Die Donner Blitz Hagel Wetters Botenfrau* heeft niets gebracht.' - En hoewel van tijd tot tijd vlagen van weemoed nog komen, vooral wanneer zij haar zuster Lotte op den goeden weg poogt te houden, het is blijkbaar dat zij zich in dat leven in den Harz heeft geschikt. Zelfs begint die Harz haar soms te bevallen! Trouwens alles lacht in de lente, zelfs Clausthal. Doch één ding staat vast, hoe zij overigens zich schikt, het groote interest in het leven is gedurende dat huwelijk met Böhmer als dood. 'Trouwens ik ben geen meisje meer: de liefde geeft mij niets meer te doen, dan de kleine huisselijke plichten te verrichten - ik verwacht niets meer van een rozenkleurige toekomst - mijn lot is geworpen. Ook ben ik geen mystieke geloofs-enthousiastin - en dát zijn toch de beide sferen in welke de hartstochten

der vrouwen ronddraaijen.' Het leven gaat zoo in die berusting voorbij. Den 23sten April 1787 krijgt zij een tweede dochtertje. Voorts worden de brieven weder gevuld met aanvragen om boeken.... totdat het eensklaps blijkt dat haar man, doctor Böhmer, 4 Februarij 1788 gestorven is.

Het sterven van den echtgenoot beteekent een weggaan uit den Harz. Zij is waarlijk in het minst niet gebroken, al heeft allerlei ongeluk haar getroffen, ook na Böhmer's sterven, sinds een zoontje na diens dood geboren, weldra weder is gestorven. Zij gaat nu eerst naar haar ouders te Göttingen, om dan weldra met haar twee kinderen te komen inwonen bij haar ouderen broeder Frits, die hoogleeraar in de medicijnen te Marburg was. Men bemerkt echter spoedig reeds, vóór het vertrek naar Marburg, dat een groote verandering in haar binnenste is voorgevallen. Zij had zich in dat huwelijk met Böhmer geschikt, het ten volle aangenomen, en getracht zich daarin te vinden; doch nu dat huwelijk (waarin zij nooit ongelukkig is geweest) verbroken is, is het haar toch alsof een steen van haar borst is afgewenteld. De geest, die zoo gemakkelijk, zoo elastiek tot den hemel zich kon verheffen, was verlost uit de enge begrenzing, waarin men dien had gekluisterd. De toon van de brieven krijgt dan ook een forscher zwaai. Men begint de vleugels te hooren kleppen. Opmerkelijk zijn dan ook nu de uitingen tegen elke opsluiting, tegen elke beperking. Den broeder Philip (jonger dan de Marburgsche professor) bespot zij, dat hij als een kuiken zich gedraagt, dat niet uit moeders nest wil gaan. En van den vader, die meer en meer zich in zijn boeken opsluit, heet het: 'Wat is het een ellendig leven, het leven van een geleerde: - o zoek toch tot aan het einde van uw dagen zin voor de wijde open wereld te behouden, dat is ons beste geluk.' En die uitspraken, die mededeelingen worden voller, die gedachten krijgen een scherper vorm, naarmate zij medegedeeld worden aan een vriend, wien zij bijna alles gaat biechten. Die vriend is niemand anders dan de man, die een oogenblik bibliothecaris te Göttingen was, te weten F.L.W. Meyer.

Er zwerven hier op aarde in onze kringen menschen rond, die veel meer van zich laten denken dan zij werkelijk beteekenen; mannen, die op de voorstelling van anderen werken; die interessant zijn: in staat schijnen om alles te volbrengen, en die toch eigenlijk niets uitvoeren; wier kracht zit in de

fijne, scherpe critiek, die zij al sprekende over anderen uitoefenen, en in de macht waarmede zij de verbeelding liefst van vrouwen beheerschen. Tourguenef heeft zulke karakters in zijn Dimitri Roudine geteekend en ook goed aangestipt hoe zulke mannen, als het werkelijk ernst wordt en zij voor een kloek besluit staan, nooit durven. Tot hun familie behoort ook F.L.W. Meyer, een man van veel verwachting, van grooten invloed op anderen en van weinig resultaten. Zijn eigen boek, een biografie over Schröder, is vergeten; doch het boek, dat eene vriendin over hem schreef, het in 1847 uitgekomen werk ‘zur Erinnering an F.L.W. Meyer,’ 2 deelen, door Frau Campe, doet zijn naam bij sommigen blijven leven. Welnu, ook Caroline heeft dien vreemden, zonderlingen, voor velen indrukwekkenden man leeren kennen en deelt hem nu haar meeste gewaarwordingen zoo open mogelijk mede. Het is een wisseling van de diepste gedachten, en dat alles uitgedrukt in een taal, die naar mijn inzien door weinig duitsche schrijvers geëvenaard wordt. Hoor bijv. fragmenten uit een van haar eerste brieven: ‘Gij moet u niet bekommeren over mijn lot - ik bekommer mij zelve er niet veel over, ik zorg niet en maak geen plannen; slechts één plan volg ik met vasten tred: het welzijn van mijn beide meisjes, *al het overige ligt voor mij als de golvende zee*: duizel ik voor dien aanblik, ik sluit mijn oogen, maar ik vertrouw mij aan de golven zonder vrees. Ik weet niet of ik geheel en al gelukkig kan zijn; maar dát weet ik, dat ik nooit geheel ongelukkig kan zijn; gij hebt mij gekend in een toestand, toen ik van alle kanten in de engte gehouden, door den druk van mijn eigen gedachten ter neêrzonk, - op harde wijze ben ik daaruit gesleurd; maar ik gevoel dat IK het ben, want het is nu zoo licht om mij geworden, alsof ik voor het eerst leefde; ik ben als de zieke, die in het leven teruggekeerd, de eene kracht na de andere terugkrijgt, nieuwe reine lentelucht inademt en in nooit gekend bewustzijn zwelgt. Een sluijer valt nu weg na de andere: niets is mij zeer gewichtig meer - de ondervinding vermindert altijd de waarde der dingen, want de nieuwheid gaat weg - ik waardeer niets meer als wat mijn hart mij geeft, en verwerf niets als wat ik mij zelve smeed. Gij praalt een weinig op uw armoede, en de mijne doet mij ten minste geen leed; mij is het alsof ik de menschen nooit minder noodig had gehad, alsof ik nooit van zoo hoogen top op hen had neêrgezien, dan toen zij begonnen te meenen, dat ik mij vaster

aan hen zou aansluiten. *Wij zijn trotsche bedelaars*, lieve Meyer.....' - 'Ik wilde dat gij in Londen kondet blijven, want een groote stad, waar gij in de menigte en niet in uw cirkel u verliest, waar gij alle avonden den last, dien gij den ganschen dag u hebt moeten toewegen, in een feest of in een comedie van u werpt, en gij in het gedrang der afwisseling u zelven vergeten kunt, dat ware toch uw element. Zijt gij niet één van hen, die zich dronken moeten maken om gelukkig te zijn, en wanneer nu de schrikkelijke leêgte tusschen den eenen roes en den anderen door geen uitwendige zaken wordt aangevuld, wat vangt gij dan aan?' - Men ziet het, dat zij daar in den Harz, in hare stilte en eenzaamheid, over wonderlijke raadselen van het leven heeft nagedacht. Uit de engte naar het volle leven is nu de leus. Aan haar vriendin Louise Gotter schrijft zij dan ook, hoe gaarne zij eens naar zuidelijker hemel zou gaan. 'Konde ik slechts ééns de balsemende lucht van zoo mild een hemelstreek inademen, slechts ééns in den regen van oranjebloesems rondwandelen, een vrolijk volk zien, of het tooneel van warme hartstochten - o vrome wenschen!'

Doch het vertrek naar Marburg was aanstaande. In Junij 1789 zou zij in die Hessische Academiestad - eenmaal met Wittenberg de bakermat der wetenschap van de Hervorming - wezen. Zij kwam aldaar een gansch andere vrouw als de broeder vroeger had gekend. Wat was zij reeds veranderd! En het belangrijkst is nog onvermeld: wij bedoelen de betrekking met Tatter en op den achtergrond die met Wilhelm August Schlegel. Het zijn zeer kleine vluchtige aanwijzingen, waaruit wij zooveel moeten opmaken, maar het feit blijkt toch duidelijk, dat zij een hartstochtelijke liefde voor Tatter had opgevat. Wie was die Tatter?[1] Ook hij behoorde eenigzins tot de mannen van die soort, waartoe wij Meyer konden rangschikken. De persoonlijkheid beteekende meer dan de werkkring dien hij volvoerde. Uit burgerlijke omgeving was hij door George III aan het hof verbonden. Hij moest gouverneur zijn van enkele der Hannoversche prinsen, en hen dan later op hun reizen verge-

1 Tatter is zeker juist geteekend door R. Haym in zijn opstel in het November-nummer 1871 der Preussische Jahrbücher. Wij ontleenen aan het daar geschetste beeld eenige trekken, en voorts, zie M. Bernays in zijn vier opstellen in de Augsburgsche Zeitung van 15, 16, 17 en 18 December 1871.

zellen. Zoo zien wij hem bij den hertog van Sussex en bij den hertog van Cambridge werkzaam. In deze positie, waarin hij onderworpen was aan de meest strenge hofétiquette, kon hij alleen zijn zelfstandigheid en menschenwaarde behouden, wanneer hij zich ook als het ware toeknoopte. Een volkomen afgesloten karakter vertoonde hij: een correcte manier van gedrag, een koude goede toon wezen aan hoever hij 't gebracht had in zelfbeheersching. Bewust dwong hij zich in al die strenge vormen om zijn onafhankelijkheid en levendigheid van geest te bewaren. Meyer gaf zich altijd over, liet zich meêsleepen door allerlei indrukken: Tatter bedwong zich altijd. - Welnu, Carolina had hem lief gekregen met gansch haar hart, hem den trotschen, den zonderlingen, den vormelijken en strengen man. Zijn mannelijke ingetogenheid was haar ideaal. Of hij die liefde in zulk een mate beantwoordde blijkt niet: hij waardeerde haar echter ten zeerste; doch daarentegen werd Caroline (terwijl zij daar bij haar ouders te Göttingen was) als aangebeden door A.W. Schlegel. Deze was vier jaren jonger dan Caroline, toen ter tijde 22 jaar oud, en in het begin van zijn beroemde loopbaan. Hij gevoelde zich toen nog vooral als dichter, door Bürger telkens aangemoedigd: de kritische gave had nog geen afbreuk gedaan aan de scheppende kracht. En nooit klonken zijn verzen melodieuser hem in 't oor, nooit was hij zich zijn eigen talent meer bewust, dan wanneer Caroline zijn poësie voordroeg: ja, Caroline werd voor hem de belichaamde poësie. En zij - zij waardeerde Schlegel ten zeerste; maar hare liefde was voor een ander. In die verhoudingen vervlogen de dagen in Göttingen. Met zulke herinneringen ging zij naar Marburg.

Te Marburg bleef zij bij haar broeder ongeveer drie jaren. Het waren in het algemeen voor de menschen van die dagen wilde jaren, de tijden der Fransche Revolutie. Die grooten omwenteling bruischte als een wilde orkaan voorbij. ‘De kranten - zoo schrijft Caroline zelve - bevatten zoo groote ongehoorde prachtige dingen, dat ik warm van de lectuur word.’ Een ieder, die iets beteekende, gevoelde zich in staat tot groote dingen. In een brief aan Meyer komt die stemming ook bij Caroline zóo goed uit; een brief, waarin zij tevens nog een laatsten blik op dat Clausthal werpt, waar zij zich zoo bekneld had gevoeld. Wij zullen die schoone tegenstelling hier opnemen. ‘Gij hadt vroeger - zoo zegt zij - mijn toestand daar te

Clausthal goed beoordeeld, maar ik kon daarover toen niet open met u spreken, omdat ik den laatsten waan te redden had, die mij mijn lot dragelijk maakte, den laatsten waan der liefde: teederheid. Te fijngevoelend, te goed, te zacht om deze weg te werpen - misschien ook te veel al reeds in de engte gedreven - behield ik haar vast bij mij, en zij leeft zelfs nog in de herinnering nu voort, al denk ik met vreezen en beven aan dien tijd terug, en al spreek ik daarvan, zoo als een gevangene van zijn kerker, met een ontzettende genoegdoening..... Nu heb ik mij een doel voor mijn blijven te Marburg gesteld - dan ga ik verder waarheen mijn geest mij voert - want ik vrees, dat het lot en ik geen invloed meer op elkander hebben - zijn goede aanbiedingen kan ik niet gebruiken - op zijn booze streken wil ik niet letten. Wenschen houden op bescheiden te zijn, wanneer in haar vervulling onze hoogste, zoetste zaligheid ligt; op wonderen rekent men niet, wanneer men zich in staat gevoelt zelve wonderen te doen, en een wederstrevend noodlot door een gloeiend, ten boorde toe zwellend, in smart als in vreugde zwelgend hart te bedwingen.' - Welk een trotsche toon! Geen zweem van sentimentaliteit is in zulke uitstorting te bespeuren, maar bijna de hoogmoed van een vrouwelijke Prometheus; men ziet, dat men hier te doen heeft met een zeer hoogen geest, die gewoon is op de bergtoppen der menschelijke gedachten te verkeeren. Een revolutionnaire hartstochtelijkheid geeft echter aan al die uitingen eerst haar vorm en toont aan dat de tijdgeest werkt. Die trotsche wereld- en levensbeschouwing wordt bijna bij haar - en het zijn meest altijd de brieven aan Meyer, waarin dit het best uitkomt - een vaste richting, een stelsel. 'Trots Goden en menschen, wil ik gelukkig zijn - dus aan geen bitterheid toegeven die mij kwelt - ik wil slechts mijn kracht in die bitterheid gevoelen. Wanneer het gelukt, dan zal mijn kinderlijk hart toch nog tot een zoete opwelling van dank zich verheffen tegenover de machten wien het weêrstond.... het onmogelijke blijft voorstelling, het mogelijke besluit, zoo sta ik met beklemde borst en met vrije ademhaling.... Was ik altijd zóó? Neen, ik heb menig pad van innige gedachte, geloof en ongeloof betreden, eer ik tot deze reine godsdienst terugkeerde - terug, want zij lag voor altijd gegrond in de zachtmoedigheid van mijn hart - mijn handelingen volgden die richting, hoe ook mijn denkwijze wisselde - en al was ik niet

sterk genoeg steeds de boeijen van een tegenstrevenden invloed te breken, zoo vond ik toch aan mij zelve overgelaten spoedig genoeg den weg, dien ik na teruggekregen vrijheid binnen kort zal betreden. - Ontberingen waren en blijven noodig om zóó te genieten: derhalve zal ik wel niet weekelijk worden. Maar genoegzaamheid alleen kan mij niet bevredigen; zij zou slechts een begrenzing zijn, wanneer het hier niet tevens gold een ruiling der bronnen uit welke de betere mensch onverzadelijk poogt te putten.' Nergens deemoed, altijd trotsch te zijn, dat is de leus. - En bij dat vormen van een richting voor zich zelve, weet zij tevens den kostelijksten raad aan anderen te geven. Aan Meyer in de eerste plaats, die door zijn zwerven en zwervende fantasie tot niets dreigt te geraken. Zij wil dat hij zich een doel stelt voor het leven. 'Een ieder moet weten tot welken prijs hij zijn leven geeft.... Zeg mij toch iets van uw toekomst, want uw toekomst verschijnt mij in mijn berekeningen op eenigen afstand zoo abrupt afgesneden, dat ik aan het einde der lijn zou kunnen zetten: hier heeft hij zich in den Etna geworpen - en of de lijn weder opgenomen wordt, weet geen sterfelijke ziener. Gij moet toch een hoofdgedachte voor u vastgesteld hebben - om het even of die vervuld wordt; ik wil een doel voor mijn verbeelding ten opzichte van mijn vriend, gelijk een ieder dit moet hebben voor zijn rede. Zij het doel de Etna - goed - in de vlammen omkomen is beter dan een rusteloos omzwerven - want een eeuwige jeugd is ons niet gegeven, zij die in schoone kracht de uitgelatenheid van heden en de onverschilligheid van den dag van morgen adelt.... De ouderdom is altijd schrikkelijk, en dubbel zoo wanneer geen groot belang den overgang lichter maakt.' En even flink weet zij in die dagen aan een jonger zuster Lotte en haar jongsten broeder Philip den juisten weg te wijzen. Zij doet een tijd lang al haar best om haar zuster Lotte de doornen te doen ontwijken waardoor zij anders in dat nest der academiestad Göttingen zou kunnen gekwetst worden. En wat haar broeder aangaat, zij is niet moede hem te bewegen zijn studiën goed voort te zetten. Hoor bijv. deze breede opvatting over studie: 'Ik vrees dat uw studiën te veel afgebroken zijn. - Gij zijt misschien nog in de jaren, waarin men de leemten door strenge toewijding kan wegnemen, en aan het onsamenhangende orde kan geven. - Wanneer deze tijd voorbijgaat, dan komt gij in het gevaar, waarin uw broeder hier

in Marburg omkomt, te weten alleen fragmentarische kennis te bezitten, en het talent van het hoofd in een eeuwige beoordeeling en verwerping van alles te verteren, *zonder zelf iets te scheppen*. Ik zou mij een vak kiezen, om het zeer grondig op te vatten - het is een weinigje een familiekwaal die toch niet van onzen vader stamt, om veel op te nemen, en dat vele, met een paar ideën daarover uitgesproken, weder weg te werpen. Gij moet u *dwingen* die fout af te leggen. Nu is elk uur kostbaar - beslissend voor het leven, in welk leven gij toch geen dubbelzinnige rol kunt spelen en met onafgewerkten aanleg in het begin van de loopbaan kunt blijven staan. Er is toch waarlijk niets onzaligers te denken als dat afgebrokene in de gedachtenreeks, in het weten, in het gansche zijn - en wie slechts critiek uitoefent, waartoe gij een zeer sterke neiging hebt, waant zich vroeg reeds vèr, en kan het in deze kunst ook zijn - maar waartoe helpt het hem, wat wint hij er mede? het is een negatieve verdienste, waardoor hij slechts al te gemakkelijk over het positieve heensluipt - neen - de jongeling moet niet vroeger rechter zijn, voordat hij zelf iets volbracht heeft, en weet wat scheppen beteekent.'

Zoo haar hoorende sprekende, zou men denken dat zij in Marburg zich in het volle bewustzijn van haar kracht gelukkig gevoelde. Toch zou men eerder het tegendeel kunnen zeggen. Wij denken nu niet alleen aan de verhouding tot Tatter of Schlegel. Beide, en natuurlijk Tatter altijd boven een ieder, blijven haar steeds bezig houden. Zij lacht er wel om als men te Göttingen gelooft aan een verbinding van haar met Schlegel. 'Schlegel en ik - ik lach terwijl ik schrijf,' - maar zij gedenkt hem toch naast Tatter. 'Ik heb een laurierstruik, die ik voor een dichter opkweek, zeg het aan Schlegel; - en een hemelsch resida-struikje - een herinnering - zeg het aan Tatter.' Zulke gedachten konden tot weemoed stemmen, maar er was meer: er was bepaald verdriet. Verdriet wanneer zij dacht aan den zich overlevenden vader en het gansche huisgezin te Göttingen. 'Onze familie is verpletterd door verdorvenheid, onverstand, zwakte en heftigheid der enkele leden. De één bidt, de ander klaagt het noodlot aan; de grond van het kwaad ligt echter niet aan de andere zijde van de wolken.' Een grievende smart kwam toen daarbij: haar tweede dochtertje Thérèse, waaraan zij innig gehecht was, haar lieveling, stierf. Hoe het haar te moede was lezen wij in een

brief aan haar broeder Philip, een brief zoo hartverscheurend droevig en bij die akeligheid zoo ijskoud naauwkeurig in haar opmerking, dat het lezen van dien brief nu nog door het hart snijdt. - En het door die smart aangegrepen gemoed werd nu allengs geheel en al vervuld door een gevoel van onvoldaanheid, weldra door een gevoel van bitter ongeluk, nu het bleek dat zij zich geheel en al niet verstaan kon met haar broeder Frits te Marburg, bij wien zij inwoonde. Het werd een bepaalde spanning tusschen die twee. Zij had dien broeder als jong meisje zeer liefgehad; in haar eerste brieven ziet men haar bepaald ongelukkig, omdat Frits als officier van gezondheid met de naar Amerika vertrekkende Hessen medegaat - soldaten, die door Engeland van den keurvorst te Cassel waren gekocht om de Americaansche vrijheidsmannen te beteugelen en den bouw van Wilhelmshöhe mogelijk te maken; - doch sinds zijn zooveel jaren verloopen, en de hoogleeraar in de medicijnen te Marburg was een andere man dan zij zich gedacht had. Zij was naar hem toegegaan ter wille van een goede opvoeding van haar kinderen; doch bij hem gekomen bemerkte zij zeer spoedig, dat het samenleven een onmogelijkheid zou zijn. Zij zat dan ook meestal alléén: ‘ik vergeet de gansche wereld, uitgenomen mijn kamer en mijn dal, waarlangs de stroom ruischt en enkele raven in vriendschappelijke vaart neêrstrijken.’ Het is wel niet dat vergeten zijn, dat haar hindert: ‘want zij kent den vloek der beroemdheid, niet onbemerkt door een straat te kunnen gaan, nooit zijn eigene innige privaatpersoon te kunnen voorstellen’ - maar toch de verhouding tegenover haar broeder maakt dat zij in de eenzaamheid nog als het ware een kunstmatig bestaan heeft, en dat geeft een gevoel van gevangenschap, van verdrukking. De brieven zijn zeer kort over dien toestand van ontevredenheid, waarin zij zich bevindt. Wij mogen dus niet uitvoerig zijn. Wij constateeren alleen de spanning tegenover den broeder. En wij merken op, dat zij met dien toestand geen vrede kan en wil nemen. In het huwelijk met Böhmer had zij zich geschikt: zich gedwongen niet ongelukkig te zijn, maar met deze kunstmatige positie met haar broeder wil zij geen genoegen nemen.

Zonderling is het, dat juist terzelfder tijd in die brieven - hoe sober ook in hare schilderingen - uitdrukkingen voorkomen, waarin Caroline zich haar macht bewust wordt over allen, haar demonische kracht ten goede - maar ook ten kwade. Zij

gaat weinig in de gezelschapskringen, maar als zij er gaat, merkt zij toch het volgende op: ‘men heeft mij lief, zonder dat ik er moeite voor doe; men zou mij aanbidden, als ik die liefde onderhouden wilde.’ - Wie weet, hoe den ouderen broeder die soort van omgang verdroot. Zij was schoon en goed: wie haar in die dagen naderde, werd aangegrepen door den glans en de bekoorlijkheid van haar wezen. Zij liet gevoelen wat macht haar over de gemoederen verleend was - haar trotsch zelfgevoel deinsde niet voor gevaren terug - wij kunnen vermoeden dat hare schoone en goede eigenschappen soms gebruikt werden als werktuig, als middel..... de edele trekken konden tegelijk onheil stichten; ‘de coquette jonge weduwe, de goddelooze kleine vrouw’, waren benamingen, die hier en elders op haar werden toegepast. Zij gevoelde in zich zelve een vereeniging van wegslepend gevoel en van sterke kracht. Zij zou zich op de dwaalwegen der passie kunnen begeven, overtuigd dat zij onverlet daaruit zou kunnen terugkeeren. Haar gecompliceerd karakter gaf bij wijlen zoo veel speelruimte aan luim en willekeur.....

Genoeg: weder had een heftig tooneel tusschen broeder en zuster plaats. Zij wil haar verwenscht slot - Marburg - verlaten. Waarheen dan nu? Naar Göttingen kan zij wel eenigen tijd gaan, doch niet lang blijven: zij heeft dan de keus tusschen Gotha, waar hare vriendin Louise Gotter woont, Weimar of Mainz, waar Thérèse Forster woont.

Zij peinst daarover en gaat Augustus 1791 naar Göttingen om weldra te Gotha bij de Gotters te zijn.

Te Gotha, bij haar beste vriendin, staat zij blijkbaar op den tweesprong. Aan den éénen kant wenkt het rustige, kalme familieleven. Een man van hooge kerkelijke waardigheid, tevens een man van smaak en beschaving, de ‘General-Superintendent’ Löffler, dong daar om haar hand. Gotter en zijne vrouw ondersteunden dit verzoek met al hun krachten. Dan was zij, zwervende vrouw, zonder geldelijke middelen, in de veilige haven gekomen. Caroline overwoog blijkbaar wat te doen. Het vóór en tegen werd door haar naauwkeurig gewikt. Aan de ééne zijde volkomen rust, een leven op effen spoor, met gelijkmatigen gang, met kalme bevrediging: - en aan den anderen kant een onzekere toestand, een sprong in 't donker: doch VRIJHEID. En met die vrijheid bleef verbonden de gedachte aan Tatter - al had deze volgens haar bekentenis, aan het

nieuwe huwelijk zijn volle toestemming gegeven. Zij sloeg het huwelijk af en moest nu echter spoedig Gotha ook verlaten. En toen een langer verblijf te Göttingen, na den dood van haar vader († 22 Aug. 1791), mede onmogelijk scheen, en een verblijf te Weimar ook moeijelijkheden bood, deed zij - het idee vrijheid bracht haar van zelf in de gedachte reeds weder in aanraking met Thérèse Forster - den noodlottigen stap en ging in Maart van 1792 naar Mainz. Zij stortte met roekeloos zelfvertrouwen zich in een maalstroom.

Het is een voor haar geweldig drama, dat zij daar te Mainz doorleeft. Een drama, dat wij slechts fragmentarisch uit haar brieven van dien tijd leeren kennen; dat wij dus uit bronnen van elders moeten reconstrueeren. - De donkere bisschopsstad aan den Rhijn bood in die dagen een wonderlijken aanblik. Alles bewoog er zich nog in de oude vormen van het meest versteende ancien régime: de vorst-aartsbisschop, kanselier van het Heilige Duitsche Rijk, eerste keurvorst van Duitschland, troonde er nog in vollen glans en zou zoo straks, van 19 tot 21 Julij 1792, den nieuwen Duitschen keizer Frans II, de koningen van Pruissen en Sicilië, de keurvorsten van Keulen en Trier, den hertog van Brunswijk, de fransche geëmigreerde prinsen en tallooze vorsten, ministers en gezanten bij zich ontvangen, en op die feestelijke bijeenkomst van alle vorsten zou men dan een manifest tegen de fransche Revolutie vaststellen; een manifest, dat de hertog van Brunswijk, aan het hoofd der binnen Frankrijk stormende legers, zou doen hooren aan het verdoolde Fransche volk; men waande zich dus in officiëele kringen veilig te Mainz; men was in het bolwerk van het Rijk. Doch de burgers in de stad waren reeds niet meer zoo zeker over hun toekomst. Die wonderlijke fransche Revolutie beteekende toch voor velen nog iets anders dan al de laagheden, waarvan de keurvorsten en bisschoppen haar beschuldigden. De nieuwe bewoonster van Mainz, die een paar zeer kleine kamers had gehuurd van een huis in de Welsche-Nonnen-Gasse, is ook door die Franschen levendig getroffen. Reeds vroeger, in October 1789, had zij tegen Meyer dat volk ‘een verheven natie’ genoemd: had zij met haar gedachten in Parijs verwijld: nu zag zij die Franschen van zooveel dichter bij. Zij maken op haar helder fijn verstand een scherpen indruk. ‘In

mijn nabuurschap (zoo zegt zij) wonen een aantal Franschen - men hoort en ziet dat volk overal; de mannen zijn meestal schooner dan de Duitschers, hebben een spiritueeler voorkomen, en dezelfde graad van verdorvenheid heeft bij hen niet zoo het karakter van afgestompte afgeleefdheid.' Zij leest nu daar in Mainz Mirabeau's geschriften, zijn brieven uit de gevangenis aan Sophie, en al die vurige uitingen 'van dien leelijken booswicht, die voor duizend andere eerlijke lieden nog deugden, talenten en krachten genoeg over had.' Kortom, zij ademt het nieuwe leven in. Zij werkt en leest en denkt en schrijft overdag in haar kamertje, waar zij met haar kleine Auguste zit, en gaat dan 's avonds theedrinken bij de Forsters, waar de belangrijkste kranten komen, waar vreemden zich laten voorstellen, waar iedereen praat en redeneert over de Fransche Revolutie.

Inderdaad, ter wille van die Forsters, heeft zij juist Mainz als verblijf gekozen, en dus bij hen komt zij wanneer zij kan. Thérèse Heyne, Forsters vrouw, was altijd-door Caroline's vriendin geweest, sinds zij, beide dochters van Göttingsche professoren, niet zonder glans te-samen in de kringen dier academiestad waren opgetreden. Zij hadden elkander liefgehad, dan weder gehaat, want zij waren op elk gebied mededingsters - doch de liefde was tot nu toe altijd het sterkst gebleken. Vóór het vertrek van Caroline naar Clausthal, was de omgang zoo vertrouwelijk mogelijk. 'Thérèse en ik (zoo schrijft zij in April 1784), wij geven ons ieder oogenblik een rendez-vous in den geest; want wat de ééne merkwaardigs, verstandigs of bijzonder doms leest, wordt dadelijk aan de andere gezonden.' En later was Thérèse nooit uit de gedachte gegaan. De bescheidene, zachte Louise Gotter moest telkens ook over haar komen. En tegenover Meyer neemt Caroline zoo warm Thérèse's partij: vooral tegenover hem, omdat hij de bijzondere vriend van Thérèse is geweest. In het voorjaar van 1790 had zij nog van uit Marburg een maand bij Thérèse te Mainz doorgebracht, en toen had zij meer dan ooit gevoeld hoe onverbrekelijk zij aan haar vriendin verbonden was: 'het waren schoone avonden als wij ons s'avonds laat nog in een bootje langs den Rijn op den stroom lieten wiegen.' Zij waardeerde steeds haar sterke energie, hare buitengewone hoedanigheden: de eenige vraag, die Caroline zich stelde, voordat zij voor goed naar Mainz ging, was deze, of het mogelijk zou zijn bij zoo groote liefde

voor Thérèse, naast haar een eigen weg te gaan. En als zij voortdacht, kwamen allengs ook de minder goede qualiteiten van Thérèse in de gedachte; eerst natuurlijk die schaduwen, die sterker geleken naarmate het licht heller was; maar dan ook de andere trekken, die tot ongeluk moesten leiden: onrust, ijdelheid, eigenschappen, die niet altijd als de ‘convulsieve bewegingen van een groote ziel’ konden verklaard worden. En inderdaad, nu deze beide merkwaardige vrouwen bij elkander zijn gekomen, ontbrandt van tijd tot tijd ook de oneenigheid. In later dagen wordt die vijandschap sterker en sterker. Het woord ‘valschheid’ wordt dan door Caroline op hare vriendin toegepast, en deze antwoordt dan met de betuiging dat Caroline slechts een ‘kunstgevoel’ heeft, en dat aan het bestaan van haar hart met-recht kan getwijfeld worden. Maar zelfs in die bitterste dagen voelen beide vrouwen, dat zij als het ware door een magnetischen invloed aan elkander geketend zijn. - Doch wij zijn nog niet in de dagen der vervreemding. Thans is die verhouding zoo vriendschappelijk mogelijk; en Forster zelf ‘is dankbaar, dat Caroline's omgang zoozeer zijn huisselijken kring verrijkt.’ - Wie kent Georg Forster niet? De heer R. Dozy heeft in een keurig opstel, in het Octobernummer van ‘de Gids’ van 1863, die figuur nog eens weder voor onze landgenooten geschetst, en hem eenigermate verdedigd tegen de would-be Duitschers van onze dagen; wij behoeven dus niet lang bij hem stil te staan, en willen slechts, liefst uit Caroline's brieven, enkele trekken weêrgeven van dezen zoo beminnelijken zwakken man. Wij herinneren alleen hoe goedhartig hij was: de oude Heyne te Göttingen, zijn schoonvader, is ontroostbaar bij zijn dood. ‘Hij was mij meer dan een kind - mijn boven alles beminde Forster - man van de schoonste grondbeginselen en de beste bedoelingen!’ Zoo zucht de oude man bij de herinnering aan zijn Forster, en zeer velen in Duitschland ondergingen dezelfde betoovering. Hij was zoo goed. Voeg daarbij een uitnemend scherp talent, dat in natuurwetenschappen blonk en in reisbeschrijvingen uitmuntte; een ondervinding als van één die de gansche aarde had gezien; hij had de ontdekkingsreizen van kaptein Cook medegemaakt en de aarde omzeild: een min of meer Engelsche opvoeding en voorts een trek naar het wereldburgerschap; hij was ook reeds in Polen, te Wilna, professor geweest - en gij hebt de elementen van een geest, die met alle vooroor-

deelen meent gebroken te hebben, die alles meent te kunnen aanvatten en telkens gevoelt dat de vleugels hem ontbreken. Hij was nu schijnbaar tot rust gekomen, sinds hij voor eenige jaren bibliothecaris der academische bibliotheek te Mainz was geworden. Het was wel geen betrekking voor zijn geest - maar hij had een redelijk tractement en zou kunnen werken. Doch al was de geldelijke bezoldiging voldoende, de finantieele zorgen van vroeger bleven drukken. Hij vertaalde en vertaalde om wat te winnen, werkte totdat hij ziek werd: nooit was er genoeg. En daarbij de vrouw, die hij zoo hartstochtelijk had liefgehad, Thérèse, met wie hij te Wilna gelukkig was geweest, beminde (hij had het spoedig te Mainz bemerkt) hem niet meer. Poog nu gelukkig te zijn, pochend daarop dat gij geen vooroordeelen hebt - wanneer gij voortdurend onder schulden zit, ziek wordt door het werken, terwijl uw huisselijk leven bovendien in rook is verdwenen! - Gedurende 1790 - den zelfden tijd toen Carolina er vertoefde - was de verwijdering in het huwelijk tusschen Thérèse en Forster tot een feit geworden. Forster was afwezig geweest op een betrekkelijk lange reis, en toen hij terugkwam zag hij dat Thérèse een ‘teedere vriendschap’ had opgevat voor den Saksischen legatiesecretaris Huber. ‘Geen vooroordeelen, ook in het huwelijk,’ aldus sprak Forster zich zelven toe. Hij liet begaan, vond alles goed, Huber bleef zijn vriend; hij berustte in alles, hij meende nu rust te hebben en schreef aan zijn vriend Jacobi: ‘Ik heb weêr moed als een leeuw, want wat mij eigenlijk tot nu toe gestoord heeft, een fatale huisselijke aangelegenheid, is nu in orde.’ - Men ziet 't, Forster was niet moeijelijk; maar men ziet ook wat de uitdrukking: het is in orde, beteekent voor dien kring van menschen van die dagen der fransche Revolutie. - Caroline heeft zich meer aan hem gehecht; wel noemt zij hem ‘den zwaksten aller menschen, zwakker dan hij wezen kon, wijl hij naast zijn energieke vrouw staat,’ - maar zij moet hem liefhebben, doen wat hem vreugde kan geven: hij is toch altijd zoo beminnelijk.

Doch met dat al is het duidelijk, dat Caroline in dezen kring zonderling wordt aangegrepen. Met haar eigen onbevredigd gemoedsbestaan, met haar fierheid, waarop zij zich zooveel inbeeldde - werd zij hier als het ware op de proef gesteld. Zij moest nu de vuurproef doorstaan. Aan den éénen kant opwindende wereldgebeurtenissen, aan den anderen kant harts-

toestanden, die u in een wereld brengen als die van de Wahlverwandschaften van Goethe, in een bedwelmende vervorming en verwringing van het natuurlijk gezond zedelijk leven. - Wat zou het einde ook voor Caroline zijn? Voor dat zij het zich zelve goed bewust werd, was zij in den maalstroom. In de brieven (die ons zoo afgebroken en verkort gegeven worden) zien wij dien gemoedstoestand. Natuurlijk denkt zij ook aan haar liefde voor Tatter; zij weet, in Augustus 1792, dat hij op zijn reis met den hertog van Sussex langs Mainz zal kunnen komen. Maar zal hij ‘zoo onnatuurlijk, zoo onmenschelijk, zoo wonderbaar zijn, haar en zich de vreugde te ontzeggen van te Mainz te komen, wijl hij die vreugde slechts als in 't voorbijgaan een oogenblik kan genieten?’ Zij wordt zoo heftig bij de gedachte daaraan. Het is blijkbaar dat die soort van liefde, die nooit vervuld wordt, haar toch niet meer geheel voldoet. ‘Mijn toestand geeft mij niet meer de weldadige verstrooijing om voor anderen nuttig te kunnen zijn,’ - ‘wanneer de smart niet meer zoet is, is het dan niet natuurlijk, dat men zich zoekt los te rukken.’ ‘Ik ben veel te boven gekomen, niet uit sterkte, maar omdat ik uit het leed nog vreugde kon scheppen..... ik voegde mij in omstandigheden, die mij bij een ledig hart waanzinnig zouden gemaakt hebben; een stroom van de reinste vreugde kon op mij neêrvallen wanneer de zon scheen of wanneer de wind langs het venster loeide, of ik ijverig bezig aan het werk was.... maar wanneer het hart verwoest is!.....’ Kortom, zij wil Tatter zien. Hij moet zich rechtvaardigen. Ditmaal komt Tatter werkelijk op het laatst van September eenige dagen en was zij gelukkig.

Doch terzelfder tijd zijn reeds de Franschen, onder den markies de Custine, van uit Straatsburg in het dal van den Rijn gevallen, en zijn daar in het grondgebied van die duitsche geestelijke vorstendommen - de rijkste en welvarendste streek van Europa - neêrgestreken. Hoe de vrolijke leuzen der Franschen overal weêrklinken! Alles stuift uiteen waar zij naderen. Hij, Custine, heeft met zijn adellijke vrienden, den jongen hertog Victor de Broglie, den hertog d'Aiguillon, den hertog de Lauzun, zich aan de zaak van het volk aangesloten, heeft niet mede willen gaan met de émigrés, en leidt nu die fransch republikeinsche scharen den weg naar de ‘Pfaffenstrasze’, zooals men 't noemde. Spiers en Worms zijn reeds ingenomen, en tegen 20 October 1792 rukken die Franschen tegen Mainz,

het bolwerk van den eersten keurvorst, kanselier van het Heilige Duitsche Rijk. Ach! de vorst-aartsbisschop kanselier is al lang gevloden; reeds den 3^{den} October, toen de franschen nog bij Spiers stonden, is hij reeds naar Würzburg gevlucht, en heeft hij de verdediging van de grootste vesting, die Duitschland in het westen had, toevertrouwd aan een ministerraad, oude pruiken, met evenveel moed als hij kanselier zelf bezat. Custine kwam met zijn legertje van 12 à 15,000 man, zonder eenig belegeringsgeschut; hij eischte de stad op, en op den derden dag werd Mainz aan de fransche Republiek overgegeven.

Het was een onweêrslag voor het oude Duitschland: doch die intocht der Franschen in Mainz werkte als een lichte dronkenschap op Caroline. Het is blijkbaar voor haar de dageraad van een nieuw leven. De regeering der priesters en der pruiken is voorbij. Wel begrijpt zij, dat de Duitsche burgers nog zoo weinig in het politieke leven ontwikkeld zijn: ‘hoever is de duitsche middenstand nog verwijderd van den graad van kennis en zelfgevoel, dien de geringste sansculotte daar buiten in het leger bezit!’: - doch zij heeft toch hoop. Het is blijkbaar voor haar, dat allerlei zaken en verhoudingen een gansch andere plooi in de wereld zullen nemen. Voorbij is het oude: het nieuwe begint.

Ook Forster ziet een gelegenheid om den zwaren last, die hem in de twee laatste jaren de borst heeft beklemd en de schouders heeft ter nedergedrukt, van zich af te werpen. Geldelijke zorgen kunnen te boven gekomen, het huisselijk leed vergeten worden, wanneer hij zich aan een groot doel verbindt. Welnu, na eenige aarzeling neemt hij de fransche partij op. Hij wil de woordvoerder zijn der Duitschers, die vooruit willen. Zie, hij spreekt reeds in de Clubs. Hij is de vriend van Custine. Doch den vinger kan hij niet geven: de Revolutie vraagt de hand, neemt den ganschen persoon. Custine behoort bijna reeds tot het verleden. In December 1792 zond de Conventie, als vertegenwoordiger bij het leger in Mainz, den wilden, overmoedigen, opbruischenden Merlin de Thionville.

En terwijl Forster aldus voortgaat, breekt het toch zoo lichte gebouw van zijn huisselijk leven geheel uit elkander. In het begin van die zelfde maand December 1792, was Thérèse Forster met de kinderen en met Huber uit Mainz vertrokken en liet zij Forster alleen. ‘Zij is met hare kinderen (zegt Caroline) naar Straatsburg gegaan - waarom? - vraag mij dat niet. Menschelijkerwijze gesproken, is dat de verkeerdste stap, dien zij ooit ge-

daan heeft, en de eerste stap, dien ik onbewimpeld afkeur. Zij, die alle vluchtelingen met heftigheid beschimpte, gaat nu - en in een oogenblik waarin zij hem met arbeid overladen achterlaat, beladen bovendien met de zorg van het huishouden - twee huishoudens moet hij nu bekostigen, en in een tijd dat alle bezoldigingen ingehouden worden... Hij wilde ook niet - zij heeft het echter doorgezet.'

In dezen labyrinth was nu Caroline gekomen. Wereldgebeurtenissen die zij niet kon overzien en die haar geweldig aangrepen; haar beste vriendin, aan wie zij zich als door tooverkracht gebonden gevoelde, vertrokken met achterlating van huis en echtgenoot. Alles in verwarring. De wereld uit zijn voegen! Zij had slechts de keus zich vast te blijven aansluiten aan Forster en aan de ideën der fransche Revolutie, of om ook te vlieden uit Mainz.

Maar stel, dat zij Mainz wilde verlaten; waar zou zij gaan? - Ja, zij wist het, bij wien zij hulp en liefde kon vinden. Laten de stormen gieren, de golven dwarlend naar een afgrond willen wentelen, zij weet wat zij waard is; zij heeft gekozen: Tatter zál nu helpen.

Slechts één mannelijk woord vordert zij van Tatter. Zij roept hem op. Uit de diepte van haar angst verlangt zij slechts dat ééne woord: 'Tatter! verlaat Mainz.'

Doch Tatter had geen mannelijken moed. Hij moest een besluit nemen, - het vurig verbeide, het vast-vertrouwde woord luidde anders: 'hij was wanhopend dat hij door omstandigheden gedwongen niets kon doen... en...'

De golven kwamen hooger en hooger; de dreigende maalstroom werd verleidelijker en verleidelijker. De franschen spraken van genieten en niet altijd van ontberen. Waar was uw trotschheid gebleven, Caroline, toen gij u liet vallen en meêslepen? Toen zij tot bezinning kwam en zou gaan denken over wat was voorgevallen, begreep zij - en alle weekheid was haar vreemd bij zulk een zelf-ontleding - dat zij voor twee ideeën te vergeefs in de laatste jaren had geleefd. Haar vriendschap met Thérèse bleek onhoudbaar, maar bovenal haar liefde voor Tatter was een liefde voor een zeepbel geweest. 'Tatter wilde niet gelukkig zijn, en ook voor mij vervloog de tijd. waarin ontbering genot is,' zoo schrijft zij. 'Mijn geduld brak, mijn hart werd vrij, en in dezen toestand, bij zulke onbestemdheid van het lot, meende ik niets beters te

kunnen doen, dan voor een vriend droeve uren wat vrolijker te stemmen en mij overigens te verstrooijen.'

De droefheid van een vriend eenigzins te verdrijven. Die vriend is natuurlijk Forster. De booze wereld heeft vroeger (en de Franschen gaven later, wij zullen zien hoe, daartoe mede aanleiding) dikwijls gedacht aan een liaison, die zij in die dagen zou aangeknoopt hebben met Forster. Uit haar brieven en van elders blijkt niets daarvan. Maar in dat wanhopende huishouden van Forster, waar zij nu 9 à 10 maanden elken avond kwam, was sinds de ongelukkige verhouding van Thérèse en Huber, als van zelf een vriendschappelijker band tusschen Forster en Caroline gesloten. Zij doorzag al de fouten van Forster en vond hem toch steeds beminnelijk. 'Het is de wonderbaarste man - ik heb van niemand zooveel gehouden. - Ik heb niemand zoo bewonderd en dan weder zoo gering geacht. Hij ging zijn politieken weg volkomen alleen, en deed daaraan wel... Hij gaat met een adel, een intelligentie, een bescheidenheid, een onbaatzuchtigheid te werk - doch was het slechts daarmede gedaan! helaas! op den achtergrond sluipt zwakte, behoefte aan bijval, armzalige onderdrukking van rechtvaardige eischen, een doorzetten van geringe zaken. Hij leeft van kleine attentiën en smacht naar liefde...' Caroline nam zich nu voor die kleine attentiën aan Forster te bewijzen, hem op te beuren als hij neêrslachtig was, zijn zieken-oppaster naar den geest te zijn: hem - die zoo vrouwelijk gevoelig was, zoo weinig krachten had - het leven toch dragelijk te maken. Zij zou de politieke droom van het idealisme met hem droomen. Dat was de taak, en voorts..... volgde verstrooijing. De geheele wereld was toch uit de vaste loopbaan gesleurd aan het dwalen; wat baatte het te kermen, het laatste wat nog op aarde overbleef te vervloeken! Zij wilde vergeten alles wat haar aan het leven had gehecht. In het eindeloos glijden der golvenjacht kon men heugenis van leed uit de gedachte drijven. Men verhaalt, dat zij zich in de armen wierp van een der door haar bewonderde Franschen.

De roes duurde niet lang. Lang genoeg echter om haar voor goeden tijd ongelukkig te maken. De opwinding voor het politieke leven vervloog. De stad Mainz werd nu tevens langzamerhand enger omsloten en belegerd door de Pruissische en

andere Duitsche legers. Plannen werden dus reeds door haar gemaakt om te vluchten naar Gotha. Zoolang echter Forster in Mainz was, kon zij tot geen vast besluit komen. ‘Forsters stemming was zoo onvast, dat al het onvermoeid geduld van een vrouwelijke zusterlijke vriendschap noodig was het bij hem uit te houden: doch wie zijn beminnelijke eigenschappen kent, zal licht begrijpen, hoe zij mij juist in vereeniging met zijn deerniswaardige zwakheid noopten tot een allervrijwilligst en onbaatzuchtigst weldoen.’ Intusschen ging eindelijk Forster - na een verblijf van drie weken in Februarij reeds uit Mainz - voor goed den 24sten Maart 1793 naar Parijs, als afgevaardigde van de Rijnprovinciën naar de Conventie. Caroline moest dus wel van haar kant een kloek besluit nemen. Zij had sedert eenigen tijd twee huisgenooten, de Forkels, moeder en dochter. De moeder had geen gunstigen naam, doch Caroline ‘had geen haat tegen zondaars’, en met deze beiden en haar dochtertje Auguste ging zij nu 30 Maart 1793 uit Mainz. Zij wilde Frankfort bereiken. Doch de man, die haar geleiden zou, verried haar aan den vijand. Zij werden gegrepen en als politieke gijzelaars in den kerker der vesting Köningstein, dicht bij Mainz, geworpen. - En er was allerlei aanleiding voor de Pruissen om zóó te handelen. Caroline's zwager, George Böhmer, die professor was geweest te Worms - een man, met wien zij overigens niets te doen had willen hebben, - had zijn professoraat verlaten en was secretaris van Custine geworden; men dacht in het vijandelijk kamp, dat zij met hem in verbinding stond, ja enkelen meenden in haar - door een licht verschoonbare dwaling - de vrouw te zien van dien Böhmer. Van den anderen kant was haar vriendschap voor Forster bij allen bekend, en de Franschen zelven hadden zulk een punt van aanklacht verscherpt, door in den Moniteur de volgende zinsnede op te nemen: qu'on a mené à la forteresse de K. la veuve Böh., amie du citoyen Forster. Om al die redenen werd zij streng vastgehouden en in harde gevangenis opgesloten. De Pruissen wenschten haar en de overigen als gijzelaars te behouden, om met haar te kunnen afrekenen, wanneer het belegerde Mainz weder in handen van de Duitschers zou zijn gekomen. Zij was intusschen ziek geworden en leed zwaar. ‘Het was - zoo schrijft zij aan Gotter - een schrikkelijk verblijf; adem de snijdende lucht in, die daar heerscht - laat u dan doorwaaijen van den door de schadelijkste

dampen verpesten tochtwind - zie de treurige gestalten die om het uur in de open lucht worden gedreven om het ongedierte van zich af te schudden, waartegen gij dan moeite hebt u zelve te beschermen, - denk u in een kamer met 7 andere menschen, zonder een oogenblik van rust en stilte, en genoodzaakt u altijd-door bezig te houden met de reiniging van wat u omgeeft, opdat niet alles in het stof vergaat, - en dan een hart vervuld van de diepste verontwaardiging,..... kunt gij over dat alles lachen? Gij schijnt het oponthoud in Königstein voor een koelen zomerschen droom te houden, en ik heb dagen daar doorleefd, waarin de schrik, de angst en de bezwaren van één dag toereikend zouden kunnen zijn, om een levendig, prikkelbaar gemoed tot razernij te brengen.....' Kortom, zij leed zwaar; het gemis van een stoel (zij kon slechts zitten op houten banken), het onophoudelijk hoesten: alles drukte haar.

Doch de vrienden en redders daagden op. Gotter spande alle pogingen in, om de Pruisische bevelvoerders te overtuigen dat Caroline in politieken zin geen misdrijven had begaan. Wilhelm von Humboldt deed van zijn kant stappen bij Dalberg, den coadjutor van Mainz, en door al die verschillende pogingen gelukte het hare vrienden haar een minder zwaren kerker te verschaffen. Den 14^{den} Junij werd zij met de Forkels en haar dochtertje van Königstein naar Kronenberg gevoerd. Kronenberg is een klein stadje, twee uren van Frankfort gelegen, en daar zou zij alleen plaatselijk in arrest zijn zonder verdere bewaking. Weldra - hoewel Mainz nog niet gevallen was - werd zij 12 Julij 1793 geheel en al in vrijheid gesteld. Hij, die het geluk had door zijn onvermoeide pogingen haar de vrijheid te kunnen teruggeven, was haar broeder Philip, die in allerijl, zoodra hij van het ongeluk van zijn zuster had kennis bekomen, was opgedaagd. Hij was in Italië, doch vloog terug, wendde zich tot den Pruissischen koning zelven, deed alles wat in zijn macht was, en redde haar.

Haar energie, haar moed en haar levenslust was geen oogenblik gebroken. Zonderling is het ons te moede, wanneer wij zien hoe veerkrachtig haar natuur was. De verleden toestand is bij haar dadelijk bepaald verleden. Zij schudt het af als oude kleederen. Zij gelijkt de kapel, die den rupsvorm achter zich laat. Van nadenken over hetgeen gedaan is, van berouw is bij haar nooit sprake. Toch zou er om allerlei redenen wel aanleiding tot weêklacht geweest zijn. De geboorte, een viertal

maanden later, van een kleinen citoyen français zou misschien wel stof hebben kunnen geven om over dit verleden bittere tranen te plengen. Doch de natuur van Caroline was niet daarop aangelegd, om zich aan zulke soort van droefheid over te geven. Het gold voor haar nú slechts om zich geheel te redden, om weder het hoofd, weldra de gansche persoon, te heffen uit die golven, waarin zij bijna was ondergegaan. De drenkeling voelde de lucht weder, zag de zon weder glinsteren, en nieuw leven tintelde in eens door alle aderen. - Zij had zich dadelijk willen spoeden naar Gotha, naar haar vriendin Louise Gotter. Zij maakte zich reeds op weg, doch zij moest nu ondervinden dat de wereld in het algemeen zich niet zoo spoedig over allerlei verleden zaken kan heênzetten, als zij zelve dat gewoon was. Zij kwam weder naar allen toe als de vroegere Caroline, met een lach op de lippen, met vrolijken straal in het oog - zij was immers gered - maar zachtkens schoven allen, tot wie zij naderde, zich terug. De staatkunde van den dag verbood haar het verblijf hier, en maakte het haar dáár weder moeijelijk. Weldra zag zij in dat zij haar vriendin te Gotha, indien zij bij haar kwam, slechts moeijelijkheden zou bezorgen; zij dacht er aan onder een verborgen naam ergens weg te schuilen, bijv. in Berlijn. Zij schreef dus aan den vriend, dien zij nevens Tatter vroeger alles toevertrouwd had, den vriend die nu in Berlijn woonde, Meyer. Doch ziedaar: dezelfde ondervinding die zij ééns opgedaan had met Tatter, ervaring die haar bijna radeloos had gemaakt, - datzelfde moest haar nu ten tweeden male overkomen met Meyer. Zij had een beroep gedaan op zijn vriendschap, op zijn gevoel, op zijn rechtschapenheid - doch ‘de trotsche bedelaar’ van weleer week zachtkens ter zijde. Hij ried den tocht naar Berlijn af. ‘Het zij zoo! - riep zij uit, in een brief van 30 Julij 1793. - Zooals ik nu door een ieder verlaten, mij, aan mij zelve alleen overgelaten, niet eens de mogelijkheid om te sterven had kunnen verschaffen, deed ik een beroep op een man, dien ik van mij verstooten, opgeofferd en gekrenkt had, dien ik geen enkel loon meer bieden kon - en hij bedroog mij niet.’

Die man was August Wilhelm Schlegel.

Wat al fijne en liefelijke gedachten rijzen er bij ons op, wanneer wij aan dien A.W. Schlegel, aan zijn eerste gedichten en aan zijn latere breede, schoone, esthetische en kritische

studiën denken! Zelfs Heinrich Heine is niet bij machte geweest den weldadigen indruk te verkleinen, dien deze man op de literatuur van Duitschland heeft uitgeoefend. Doch wij zijn door Caroline's lotgevallen in de gelegenheid enkele edele trekken van zijn persoon op te merken en hem voor een oogenblik niet alleen te waardeeren, maar ook lief te hebben. Zijn zeer ridderlijk gemoed komt hier in het volle licht. Hij had Caroline sinds de ontmoetingen te Göttingen blijven liefhebben - maar Caroline was met den jongen vriend blijven spelen. Wij missen (helaas) alle brieven die op de nooit geheel afgebroken betrekking tusschen A.W. Schlegel en haar in die jaren tot op dit tijdstip betrekking hebben. Doch uit de brieven, die zijn onstuimige en warme broeder Friedrich Schlegel hem voortdurend schrijft, zien wij hoe zeer het den ouderen broeder met zijn liefde ernst was. A.W. Schlegel had in die dagen een betrekking in Amsterdam; zijn broeder schrijft hem uit Leipzig en Dresden voortdurend over haar. Nu eens moet hij zich verontschuldigen dat hij haar te hard beoordeelt. ‘Zij heeft recht; wie niets als de zondares in haar ziet, verdient verachting... Enkele *zeer groote* trekken misken ik bij haar niet.’ Doch hij waarschuwt zijn broeder, toch zijn zelfstandigheid, zijn gevoel van eigenwaarde haar niet ten offer te brengen. Friedrich is bang dat zij August Wilhelm te gering acht. Hij houdt ‘de verbinding van een man met Caroline voor gevaarlijk wegens haar neiging om zich steeds te laten huldigen.’ - Den 8sten Mei 1793 (als haar gevangenneming bekend wordt) klinkt het echter ook uit Friedrichs brieven: ‘ja zij *moet* geholpen worden,’ - ‘In welke jammerlijke hulpeloosheid zouden in haar plaats de verstandigste, beminnelijkste vrouwen zijn? Is Tatter dan geheel werkeloos in deze zaak?’ - Wilhelm vliegt uit Amsterdam naar Frankfort en brengt haar te Leipzig in het huis van den boekhandelaar Göschen; weldra, daar hij naar Holland moet terugkeeren, zien wij nu op zijn verzoek Friedrich in Augustus 1793 bij haar, en geleidt deze haar naar een Altenburgsche plaats, in de nabijheid van Leipzig, en geeft hij aan zijn broeder rekenschap van den indruk, dien Caroline op hem (Friedrich) maakt.

‘De indruk - schrijft Friedrich Schlegel - dien zij op mij gemaakt heeft, is veel te buitengewoon, dan dat ik reeds dadelijk duidelijk alles kan overzien en kan mededeelen..... Alles wat ik nu zou kunnen zeggen, zou dooréénloopend, oppervlakkig zijn; misschien kon ik gevaar loopen mij “schwärme-

risch” uit te drukken, en het komt mij voor dat met haar te dweepen, gelijk zou staan mij aan haar te bezondigen.’ - ‘Ik keur het geheel goed - zoo heet het weldra 21 Augustus '93 - dat gij u voor haar waagt. Zij is een edele vrouw, en gij zijt haar meer schuldig, dan gij haar kunt vergelden.... De meerderheid van haar verstand over het mijne heb ik zeer spoedig gevoeld. Het is mij echter nog te vreemd, te onbegrijpelijk, dat een vrouw zoo wezen kan, dan dat ik, van haar sprekend, aan volledige afwezigheid van kunst recht vast kan gelooven.’ De zoo hartstochtelijke Friedrich wordt op zijn wijze verliefd op Caroline. Hij verontschuldigt zich daarover aan August Wilhelm. ‘Zij maakte waarlijk een levendigen indruk op mij; de eerste dagen gaf ik mij geheel en al daaraan over, trachtte haar te naderen, haar te leeren kennen; ik wenschte..... maar elke baatzuchtige aanspraak week spoedig. Van mij was geen sprake meer. Ik zette mij dus in de eenvoudigste verhouding tot haar: de eerbied van een zoon, de openheid van een broeder, de onbevangenheid van een kind, het gemis aan aanspraken van een vreemde. Zoo ben ik jegens haar, en dat moest zoo zijn, wijl het daarop aankwam, dat ik haar nuttig zou zijn, en niet dat zij mijn vriendin werd.’ - En wederom in October en November 1793 schrijft hij: ‘Zij heeft mij een brief moeten geven, na het verlies van Frankfort geschreven, vol van den gloeiendsten wrevel. Ik kan 't haar nu bijna vergeven, dat zij dien onzin heeft kunnen doen: U in den maalstroom en in uw eigen ongeluk mede te slepen; deze geestdrift voor een groote publieke zaak maakt dronken en maakt ons dom voor ons zelven en onze kleine aangelegenheden..... Haar geloof aan de eeuwigheid der korte Republiek moest haar stellig buiten de muren van Mainz zeer zwak schijnen, maar binnen die muren was het toch bij een groot verstand wel mogelijk.’ Denk er nu aan dat deze twee mannen alles van haar weten, dat Friedrich 4 November '93 bericht geeft van de geboorte van een kind; - dat er dus stof genoeg voor die beide mannen is, om den steen op haar te werpen, en gij moet wel bij u zelven het besluit trekken, dat deze vrouw, in staat om zoo ridderlijke liefde in zulke oogenblikken af te dwingen, wel van bijzonder samenstel moet geweest zijn.

Tot op het midden van Januarij 1794 bleef Friedrich in de nabijheid van Caroline; toen ging hij naar Dresden, en zij van haar kant dacht nu ook wel weder in de maatschappij te kun-

nen komen, en vertrok half Februarij naar haar vriendin Gotter te Gotha. Doch de wereld liet haar maar al te goed gevoelen dat de gebeurtenissen te Mainz en haar gevangenschap niet zoo spoedig waren vergeten. In enkele brieven aan Meyer - wien zij nog voortgaat te schrijven, al is het alleen om dien vroegeren vriend nog eens de pols te voelen, - komt dit gevoel van in zekeren zin in den ban te zijn, goed uit. Zij was daarbij soms in een stemming, die aan weemoed grensde. Forster stierf in die dagen, en die dood trof haar diep: ‘Bij Forsters dood was het mij - als had ik een kind in slaap gewiegd.’ Zij gedacht die laatste brieven van Forster, die een gemoed toonden zoo diep ongelukkig, zoo aandoenlijk in zijn lijden. Thérèse Forster (die, zooals men weet, nu zeer spoedig huwde met Huber) schreef haar bovendien bij dien dood brieven die al de oude doorleefde tijden als het ware weder opriepen: ‘Hij rust nu in het graf, de goede ongelukkige man - zoo schreef Thérèse over Forster - deze mengeling van de edelste eigenschappen, wier overmaat hem tot fouten verleidde, die zijn leven vergiftigden. Hij heeft nooit mijn liefde bezeten, nooit mijn zinnen ingenomen, maar van onze eerste verbinding af aan was hij het voorwerp van mijne weemoedige teederheid, van mijn bange zorgvuldigheid. Zijn geluk was noodig voor mijn rust, - hij was nooit gelukkig, en ik kende nooit rust en vrede.’ Dit over het verleden: - en Caroline kon misschien ook alles beamen, zij, die met één woord over Forster het vonnis uitsprak, toen zij schreef: ‘hoe kunt ge meenen, dat Forster ooit een man zou zijn geworden? En mannen die geen mannen zijn, maken toch eigenlijk het ongeluk ook van de voortreffelijkste vrouw.’ Maar in dienzelfden brief van Thérèse kwamen toch ook woorden voor, die als zoovele prikkels staken en die Caroline niet wilde aannemen juist van Thérèse: ‘Neem een bede van mij aan - zegt Thérèse - want zij is een waarachtig verzoek. Ik weet niet, of gij thans niet liefhebt, of wat voor u de plaats der liefde vervangt, maar komt gij in eenigerlei betrekking met mannen, zoo zorg toch daarvoor, dat men geen misbruik van u maakt of u een tweede plaats geeft. Geef u uit liefde, maar niet uit verdriet, uit spanning, uit vertwijfeling. Kunt gij liefde ontberen, zoo is het goed voor u totdat gij weder een vasten weg gevonden hebt. Gij moet Tatter uit uw hoofd zetten. Schlegel kon u *redden*, maar kan hij werkelijk u *leiden*?’ Helaas, ziehier weder de twee-

sprong. Al beaamde Caroline eenigszins de laatste woorden van haar vroegere vriendin, zij kon, na al wat A.W. Schlegel voor haar gedaan had, hem thans niet afwijzen, en Schlegel bleef haar met den hartstocht van vroeger beminnen. Nogmaals zocht zij bij Meyer, zonder iets te noemen, raad, werwaarts te gaan. Zij noemt Praag, zij noemt Berlijn; doch Meyer antwoordt blijkbaar niet zeer bepaald. Zij schrijft eindelijk - haast als bedreiging - dat zij naar Holland wenscht te gaan, naar Schlegel. Meyer zegt haar nimmer wat zij wenscht: om in Berlijn te komen. Hij is van nu af aan als vriend geschrapt. Toch kan zij wegens al het gepraat niet in Gotha bij de Gotters blijven. Van tijd tot tijd hoort zij bovendien hoe enkele steden - als bijv. Göttingen - haar het verblijf verbieden. Zij besluit eindelijk naar haar moeder te gaan, die te Brunswijk was gaan wonen, - want wat Holland betreft, ‘zij had al te grooten afkeer van alle nevelen’ - en komt daar in April 1795 aan.

En nu te Brunswijk komt ook in Augustus van 1795 A.W. Schlegel. Hij had zijn betrekking in Amsterdam laten varen. Hij kwam met zijn eerbiedige, ridderlijke liefde bij Caroline. Zij was voor hem dezelfde gebleven als die hij eens in zijn liederen jong had verheerlijkt. Auguste was weder haar eenig kind. Al wat aan Mainz herinnerde, was zij te boven gekomen. De verwarring van alle hartstochten en banden scheen nu te leiden tot zulk een eenvoudig te leggen knoop. Schlegel meende den genius te vinden die hem bezielen zou. Caroline wilde den vriend, die haar gered had, gaarne overal volgen. Zij wilde ook aan hare dochter Auguste een beschermer geven. Een tijd lang schijnt nog geaarzeld te zijn over het raadzame van het aangaan van een huwelijk. Doch toen Schlegel eindelijk een vaste betrekking in Jena kreeg, moest Caroline hem wel vergezellen Zij sloten den 1sten Julij 1796 in de kerk te Brunswijk den huwelijksband.

Ik wilde wel dat mijn pen kon zweven over 't papier, en het huis dáár te Jena kon teekenen, waar Caroline en haar echtgenoot zich aan de edelste en fijnste geuren der poësie en der kunst gingen verkwikken. In een geheel litterarische atmosfeer gaan wij nu ademen. August Wilhelm Schlegel had, na hier en daar rondgetast te hebben, den weg gevonden waarlangs

hij een glansrijk doel zou najagen: hij zou door eigen kunstscheppingen, maar vooral door middel van poëtische vertalingen en door aesthetische kritiek, op Duitschlands literatuur pogen in te werken; het was een veelzijdig arbeiden, maar alles en altijd op één doel gericht; een streven dat berekend was aan de kunst zeer hooge eischen te stellen, maar nu ook aan die kunstwereld volkomen vrijheid vergunde. De kunst was het hoogste en eerste op aarde. Naar haar voorwaarden moest alles zich schikken. De poësie moest in het leven treden. Wees niet bang - zoo redeneerde Schlegel - voor het greintje dwaasheid dat midden in dat genot u zal verrassen; - want ge zult, indien ge slechts vertrouwt, daaruit de phantasie zien ontkiemen en bloeijen, de phantasie die de kleuren van den regenboog van den hemel op aarde overbrengt. In den beminnelijken kring van de Muzen wordt geen *doctrine* toegelaten, geen ars poëtica geconstrueerd, want dat alles is slechts keurslijf en beletsel voor vrije beweging. Neen, de eenige voorwaarde voor elk kunstwerk is leven, en spelend gemakkelijk te leven: al wat arbeid veronderstelt, behoort niet meer tot het gebied der kunst; poësie die alléén de gedachten uitdrukt, is meestal slechts geversifieerde metaphysica. Leve daarom het volkslied en alle zangen die als aan de natuur zijn ontleend! Wij - zoo meende Schlegel - laten alles toe, slechts geen voorname deftigheid, die op sprookjes en tooververtellingen zou willen neêrzien: we zouden kunnen dwalen om te zoeken naar de blaauwe roos, die ééns in den droom ons had voorgezweefd. Door ironie en fijne kritiek zullen we dat terrein der kunst verdedigen tegen al de aanvallen van een geleerde en alledaagsche wereld. Want ge zijt bij ons als in een bloementuin, waar aan alle kanten de bijen om u gonzen. Gij geniet ook de fijne geuren, maar neem u in acht, want wilt ge de bloem meer materieel bezien, betasten dien fijnen plooi, dat zachte waas - wilt ge misschien de bloem van haar stengel nemen, daar vliegt eerst de bij uit de kelk, en zij kan gevoelig steken! - Wij schetsen hier vrij onvolkomen wat Schlegel wilde; trouwens wij rekenen op de kennis onzer lezers, die weten dat in die dagen door Schlegel en zijn broeder Friedrich, door Tieck en door Novalis, de richting in de kunstwereld werd aangegeven, die den naam heeft gekregen van de Romantische School.

En in die Romantische School nu is de invloed van Caroline

overwegend geweest. - Haar aanleg en haar gansche persoonlijkheid maakte dat zij die kunstrichting - die altijd een zekere willekeur in het gebied van het schoone toeliet - moest waardeeren en voorstaan. En wat haar talenten betreft, ze waren waarlijk niet van middelmatig gehalte. Uit de fragmenten die wij hier en daar uit haar brieven hebben medegedeeld, zal het - hoeveel ook vervlogen zij in een vertaling - gebleken zijn dat zij een hoogheid van denkbeelden en een fijnheid van stijl bezat, die door weinig vrouwen in Duitschland is geëvenaard. ‘Zij had - naar het oordeel van de beste kunstrechters - alle talenten om als schrijfster te schitteren.’ Maar haar eerzucht was daarop niet gericht. Een roman dien zij vroeger wel eens had ontworpen, werd niet eens begonnen. Zij inspireerde alléén.

En ziehier nu het verwonderlijke in dat huis te Jena. Terwijl Caroline Schlegel in staat is zelve het beste mede te werken; terwijl haar treffend oordeel en haar geest haar in staat stelden om naast haar echtgenoot op te treden, blijft zij met echte vrouwelijke berekening en ingetogenheid als het ware in het huis. Zij komt niet daarbuiten en geeft haar oordeel niet in de kolommen der tijdschriften, en in de wereld der boeken. Maar zij zoekt haar invloed in de bezieling van Schlegel en van zijn vrienden. In de muziek van haar wezen, daarin moest haar kracht zijn gelegen. Haar brieven aan Schlegels broeder bijv. blijven bewonderenswaardig als altijd; de meest frissche opvattingen worden in puntigen vorm daarin medegedeeld; want zij is zoo rijk in geest en gemoed, - maar als Friedrich nu haar dringend vraagt ook hem in zijn weekblad toch te helpen, toch te steunen, dan weigert zij standvastig, en het eenige wat Friedrich kan doen is, dat hij uit de brieven van Caroline - bij wijze van fragmenten - de liefste en stoutste gedachten in zijn blad overneemt. Zij wil schrijven, maar niet als auteur. Haar ideeën komen slechts als uit de tweede hand voor het publiek. En voor haar echtgenoot doet zij hetzelfde op dezelfde wijze. Het is bijna huisarbeid, een liefdedienst die zij vervult, wanneer zij alles voor hem overschrijft, alles hier en daar verbetert, het door hem afgebrokene voortzet, om den draad toch niet te laten vallen. Zij steunt zoo den man in den arbeid, doch blijft geheel en al de vrouw, die nergens als mededingster optreedt. Zij geeft recensies en kritieken in brieven, op stukjes papier, en de echtgenoot kan die zoo

juiste oordeelvellingen van Caroline gebruiken en uitwerken. Daar is iets aandoenlijks in, wanneer men dat samenwerken van man en vrouw opmerkt in het groote dichterlijke vertaalwerk van A.W. Schlegel, dat toch eigenlijk zijn besten roem uitmaakt, zijn vertaling van Shakspere. In de voorhanden copie ziet men overal Caroline's hand: en het geeft een eigenaardigen indruk, wanneer men, de vertaling van de Romeo en Juliet in het handschrift doorloopend, bij het tooneel waar Romeo en Juliet scheiden, in eens de krachtiger trekken van den man ziet ophouden, terwijl de verzen voortgaan in Caroline's weeker schrift: ‘Wilt gij reeds gaan? De dag is nog zoo verre.’

Doch die arbeid stond in haar geest op den achtergrond. De ware taak, die zij vervulde, was met hart en ziel al degenen, die in den kring der Romantische school werkten, door haar toespraak en aanmoediging te steunen. Zij hield den kring tesamen. Zij kampte flink mede. In al de strooptochten en avonturen, in al de kruistochten der ridders van de blaauwe roos, werd ook haar sierlijke gestalte, werden haar golvende lokken gezien. Haar geest, die zoo wonderbaar zeer verheven gedachten en zeer wereldsche indrukken kon vereenigen, verscherpte al de kanten waar de Romantische richting zich tegenover andere kunstuitingen meende te moeten afbakenen. Wij zullen weldra zien dat zij het was, die dapper medehielp om Schiller door de Romantische school te doen verketteren. En als eens haar oordeel afkeurend was, dan mengde zich hartstocht in hare gevoelens, en wee het slachtoffer van haar luim!

Het is een aardig schouwspel, Caroline in de werkplaats der Romantische school - ‘la boutique Romantique,’ zou Alfred de Musset zeggen - te zien. In het tijdschrift, dat van die school uitging - het Athenaeum - stelt zij het levendigste belang. Zij vooral helpt mede om die hooge bewondering voor Goethe te doen stand houden. Van de natuur-waarheid en van de innigheid der poësie van Goethe was zij in merg en been doortrokken. Als zij de Iphigenie van Goethe las, was zij zelve Iphigenie geworden. Haar dan ook die Iphigenie te hooren voorlezen, was een heerlijk genot. En altijd-door wijst zij haar vrienden op Goethe als den éénigen dichter; voortdurend poogt zij in zijn gezelschap te komen, wanneer hij op zijn talrijke bezoeken van Weimar naar Jena in haar nabijheid komt. Steeds vuurt zij haar omgeving aan tot den kamp tegen het gemaakte en

tegen het alledaagsche, tegen het nuchtere en tegen het platte. Maar daarin schijnt zij mij dadelijk weder zoo flink, zoo helderziend toe, dat zij onmiddellijk - zonder zich te vergissen - de gebreken ziet van de dichters en schrijvers der school, die zij heet te regeeren. Nooit heeft iemand L. Tieck beter gekenschetst dan in deze vernietigende woorden, die zij in een brief van October 1798 over hem ter neder schrijft: ‘Een phantasie, die altijd met de vleugels klept en fladdert en geen rechten streek (Schwung) kan houden.’ Een oordeel, dat zij nader preciseert, wanneer zij den Sternbald van Tieck onder handen neemt: ‘Het is altijd dezelfde onbestemdheid: men mist de aangrijpende kracht - men hoopt altijd op iets beslissends, op iets waar de held nu zichtbaar te voorschijn treedt. Doet hij dat? Vele liefelijke zonsopgangen en lente's zijn weder geschilderd; dag en nacht wisselen vlijtig; zon en maan en sterren verrijzen; de vogeltjes zingen; het is wezenlijk alles niet onaardig, maar toch eigenlijk.... zinledig, klein.’ De eigen vrienden worden dus dapper opgezweept. In haar arbeid is alles haar volkomen ernst. Zij is daarbij dadelijk gereed, zij aarzelt nooit. En de vrienden hechtten dan ook aan haar oordeel hoog gewicht. Zij deelen (men kan het opmerken uit de brieven van Friedrich Schlegel) haar alles mede, en vragen altijddoor haar kritiek. ‘Mag ik - zoo luidt het in een dezer brieven - mijn artikel in een brief aan u behandelen; nog schooner ware het echter, wanneer gij bij die inwilliging ook u zelve opofferdet en mijn stuk over de Grieken en Romeinen, historische en kritische onderzoekingen, nog eens wildet lezen, en mij schrijven hoe het der kritiek op uw gansch menschelijken rechterstoel toescheen.’ - In één woord, de vrienden vragen haar telkens om raad. En uit zulke kleine wenken - die zij altijd bereid is te geven, weet Wilhelm Schlegel de schoone studie over de Romeo en Juliet te geven, die, naast de analyse van den Hamlet door Goethe, altijd een waardige plaats behoudt Het zijn waarlijk tintelende bladzijden, die in haar brieven (I, p. 197-202) over dien Romeo en Juliet zijn afgedrukt, bladzijden, die zeer veel te denken geven. Wij kunnen ze hier niet invoegen en wijzen er dus alleen op hoe voortreffelijk Caroline aanwijst, dat Romeo's stemming al dadelijk zoo juist is geteekend door die eerste verliefdheid op Rosalinde, - ‘een droom van zijn fantasie’ - en willen een opmerking toch overnemen over den rijkdom van Shakspere, om te laten zien

hoe goed men in 1797 in dien kring te Jena den Engelschen grooten dichter reeds begreep: ‘Van een zekere (voortreffelijke) economie van de nieuwere stukken (de stukken van Lessing zijn zóó ingericht), waar al hetgeen overbodig toeschijnt wordt gespaard, en ook soms enkele personen slechts genoemd, niet opgevoerd worden, waar elk onderdeel zoo juist is berekend, dat geen woord wegvallen kan zonder schade voor het geheel, - daarvan wist Shakespere trouwens niets. Hij was zoo mild als de natuur, wie men ook hier en daar zou kunnen verwijten overvloedige rollen en onnoodige omstandigheden te geven. Het is reeds veel, dat hij Rosalinde niet laat verschijnen, daar het hem op één figuur meer of minder niet aankomt. Misschien kon het noemen van Rosalinde geheel wegvallen, zonder schade voor het stuk. En toch pleegt men, hoe dieper men in den gang van een stuk van Shakespere doordringt, des te meer harmonie en noodwendigheid te ontdekken, zoodat men ten laatste niets meer uit Shakespere zich wil laten wegnemen.’ Men begrijpt gemakkelijk - wanneer men zulke juiste blikken ziet - welk een prijs de vrienden moesten stellen op hare voorlichting, zij het dan ook, dat zij waarlijk niet kwistig was met haar lof. Over de Lucinde van Friedrich Schlegel, - het werk waarmede deze zijn roem dacht te hebben gevestigd - den roman die door Schleiermacher werd gecommentarieerd, heet het kort af: ‘Lucinde had naar mijn meening niet moeten worden gedrukt, namelijk nu nog niet. Na 50 jaren kon ik het lijden dat zij vóór 50 jaren gedrukt ware.’

Het spreekt echter van zelf, dat wanneer de werken der vrienden dus zonder eenig mededoogen werden beoordeeld, de werken van hen, aan wie zij zich niet verwant gevoelde, er bepaald slecht afkwamen. Zij neemt altijd wakker ook de partij van haar vrienden op. Met hoeveel warmte verdedigt zij A.W. Schlegel tegen Huber (Thérèse's echtgenoot) - en toen Huber toch een kwaadwillige recensie van Schlegel's Journaal gaf, toen zegt zij hem in een verpletterenden brief (24 November 1799) open de waarheid en behandelt hem met zulk een dédain, dat antwoord niet meer mogelijk is. ‘Gij weet veel beter dan ik het u zeggen kan, dat gij dat alles waarover gij schrijft, slechts zeer oppervlakkig kent; philosophie in het geheel niet, de kunst zeer verward - zelfs de poësie is u nooit als een vrije kunst verschenen..... Daarin ligt uw dwaling, dat gij het werk der Schlegels als het werk van een factie beschouwt

- neen, het is een groote kamp: de minderheid is nog zoo klein als de meerderheid groot is: stonden echter de Schlegels een wijl gansch alléén, wat zij niet doen, dan zou ik toch niet bang voor hen zijn..... geloof mij, treed niet langer zoo te onpas in de rol van een wrekende godheid. Het gaat u niet af.' - Doch er was één dichter, die in dien kring der opkomende Romantische School voortdurend werd vervolgd. En die dichter was niemand anders dan de toen ook te Jena wonende Schiller. Bij Caroline ontwaakt al de vatbaarheid voor kwaadsprekendheid zoodra zij van Schiller iets vermeldt. Wordt van Goethe alles gewaardeerd, Schiller moet na de eerste wittebroodsmaanden der kennismaking, spoedig alles misgelden. In 1798 is het afkeurend oordeel geheel gereed. Slechts Wallenstein's Lager: 'waar Schiller zich den duivel heeft overgegeven om zich tot een realist te maken en zijn sentimentaliteit van het lijf te schudden,' wordt geprezen, al voegt men er in één adem bij, 'dat Schiller hier in jaren heeft tot stand gebracht, wat Goethe misschien in een namiddag had geschreven.' Sinds gaat het verwerpen van Schiller door allen van dien kring dapper van de hand. Friedrich Schlegel laat zich na een lezing van Schiller's gedicht: 'der Kampf mit dem Drachen', aldus uit: 'Wat Schiller betreft, zoo bewonder ik niets zoozeer als zijn geduld. Want om zulke lange draken op het papier in woorden en rijmen uit te knippen, daartoe behoort toch een impertinent geduld.' En dit alles bereikt zijn toppunt, wanneer Caroline in October 1799 deze luchtige zinsneden ter neder schrijft; Schiller's Muzenkalender is ook weder verschenen; het gedicht 'die Schwester von Lesbos' is niets dan een rist hexameters; maar over een gedicht van Schiller, 'het lied van de Klok,' zijn wij gisterenmiddag bijna van onze stoelen gevallen van 't lachen; het is 'à la Voss, à la Tieck, à la Teufel, minstens om des duivels te worden.' - Men ziet het, dat Schiller wel eenige reden had haar *Dame Lucifer* te noemen[1].

Zoo bewoog zij zich in dat huis te Jena, te midden van dien kring van dichters en geleerden, die allen (Schleiermacher

1 Ik denk hier aan een Nederlandschen bevrienden auteur - die de Glocke van Schiller een verhakstukt Panorama heeft genoemd en die Caroline's kritiek hier nog zoo kwaad niet zal vinden. Zie Dietsche Warande, Vijfde deel, 1860, p. 202.

is zoo blijde soms een woord van haar te hooren) naar haar opzagen. Naar haar vroegere ideeën of beginselen werd niet gevraagd: trouwens ze schreef aan Louise Gotter: ‘de mensch gaat zijn weg, en de beginselen loopen en draven er naast en mogen toezien hoe zij er komen. Verlaat u nooit op beginselen, en erger u niet, wanneer zij achterwege blijven, maar verlaat u altijd op menschen, die gij zóó kent zoo als gij mij kent.’

Het meest treft ons de veerkracht van deze natuur, die, nu zij op het rechte spoor van haar aanleg schijnt gekomen, in eens de eerste plaats zonder eenige moeite inneemt, als ware er niets vroeger met haar voorgevallen. - Toch meene men niet, dat nu geheel haar leven in deze literaire ideeën en denkbeelden is opgegaan. Neen, het leven zelf, het wonderlijk wisselende leven behoudt zijn indrukken, en blijft haar belangstelling boeijen. De dood van Gotter, die zoo schielijk stierf, toen zij nog niet lang te Jena was, deed haar innig deelnemen in het verdriet van haar vriendin. Welke diep gevoelige brieven weet zij haar Louise te schrijven! En dán; - er was één persoontje in dat leven dat allengs al hare gedachten, al haar zinnen, al haar teederheid, al haar liefde tot zich trok, en dat persoontje was haar dochter Auguste Böhmer.

Eenig overgeblevene van haar kinderen, was Auguste haar des te dierbaarder, daar zij al haar leed en vreugde mede had ondervonden. Dat tengere meisje had de harde gevangenis te Königstein, had al het ruwe leven te Mainz mede doorstaan. Vroeg ontwikkeld door al die lotverwisselingen, werd Auguste zulk een lieve verschijning. Ik geloof niet, dat zij bepaald schoon is geweest. De gravure naar haar portret door Tischbein, wijst echter een gelaat aan van eenvoud en diepte. In het museum van Thorwaldsen te Kopenhagen kan men haar beeld vereeuwigd vinden. En van allen die de moeder omgaven heeft het wonderlijk vroeg ontwikkelde meisje - met haar rijken aanleg en groote lieftalligheid - bepaald het hart gestolen. Toen Caroline met A.W. Schlegel in het huwelijk trad, was Auguste elf jaren oud; maar met het elfjarig meisje bemoeit ieder zich. Vooral Friedrich Schlegel is vol van innige teederheid voor het kind, en begint met haar een briefwisseling, die onnatuurlijk zou zijn, indien wij niet in een atmosfeer van poësie en fantasie verkeerden. En het meisje beantwoordt al die teederheid, toont dat zij het waard is zoo

hoog opgeheven te worden, en leert op haar twaalfde jaar reeds goed grieksch, leest Dante, Cervantes en Kant en lacht tegen al die geleerden en dichters over wier hart en verstand zij reeds op hare wijze een soort van heerschappij voert. Zij zwaait haar tooverstafje zoo vrolijk en onverlet in het rond. Trouwens alle beste geesten, van Fichte tot Schleiermacher incluis, lieten er zich aan gelegen zijn, wat zij dacht - en onbeschroomd liet zij dus haar geestige oordeelvellingen van haar lippen vloeijen. Zij heeft zelve zin voor poësie en schrijft aan Fichte en Fr. Schlegel op haar manier rijmbrieven. Hoe zou de moeder niet bijna het kind aanbidden, dat aldus opgroeit! In den winter van 1799 gaat Auguste voor eenige weken uit het moederlijk huis, en uit dien tijd dagteekenen enkele brieven van Caroline aan Auguste, brieven, die geheel het hart van de moeder verraden. Zoo aandoenlijk teeder is de toon der liefde, zoo schalks het vertellen van wat te Jena is voorgevallen, zoo luimig de kwinkslag en dan weder zoo moederlijk zorgelijk de raad - het is alsof men het hart van Caroline kan hooren kloppen. ‘Ik weet geen anderen troost - zegt de moeder, nu Auguste weg is - als een groote massa bloemen te koopen en om mij heen te zetten: dat waren nu mijn kinderen; zij geurden mij liefelijk toe - maar zingen konden zij niet.’ Het is uit den eersten brief, en de anderen zijn in denzelfden stijl; terwijl dadelijk een vrolijke toon de weemoedige gedachte verdringt. Alles wordt bont door elkander in die brieven gemengd: bezoek van vrienden, schoonmaak van het huis, raadgevingen om toch veel aan muziek te doen en overweging of het niet haast tijd is, dat Auguste haar belijdenis doet - ‘ik wil niets dan het eenvoudigste onderwijs en zou gaarne zien, dat de heer Löffler (haar oude aanbidder) dat onderricht gaf.’ - Kortom, alles wordt vrolijk en zorgeloos afgehandeld, totdat in eens de angst bij de moeder bovenkomt. ‘Mijn lief kind! hoe komt het dat ik geen brief krijg? zijt ge bedroefd, zijt ge onwel?’ - En midden in den brief, na een lachenden zet tegen Schiller, dringt die klacht eensklaps zich weder op: ‘Herzenskind, fehlt dir etwas?’

Ditmaal was Auguste niet ziek. Maar toen zij was teruggekomen en de winter weêr plaats zou maken voor de lente, was de moeder zelve ziek geworden. Zenuwkoortsen hebben haar bevangen en ter nauwernood is het gevaar te boven gekomen. Zij moet dus met Mei 1800 naar een badplaats om haar krachten te versterken. Men kiest Bocklet, niet ver van

Bamberg: en moeder en dochter, halverwege geleid door Schlegel en door een vriend, die met haar aan de badplaats zal blijven, gaan derwaarts op reis. De moeder komt geheel bij, maar de dochter zelve wordt allengs ziek. En plotseling sterft Auguste daar te Bocklet, 12 Julij 1800.

Zij was vijftien jaren oud geworden: en wij zelven - nu zoo vele jaren toch verloopen zijn, - hadden bij het lezen van de doodstijding in die oude brieven het gevoel, dat een heerlijke toekomst in eens was afgesneden, een schoone roos eensklaps was gebroken!

O het leven van kunst en fantasie, het weefsel van dichterlijke droomen, zelfs in den besten toovercirkel - den kring der Romantische school - is toch niets dan illusie, niets anders dan een zinsbegoocheling, wanneer de werkelijkheid van het leven plotseling aanklopt. Het web, waarin men zich gehuld had, wordt ruw gebroken; de vogels zingen niet meer; de bloemen bloeijen niet langer: voor u staat de Smart, 't marmeren beeld, dat niet wijkt.

Er heeft een gansche verandering bij Caroline plaats. Een verandering onverwacht, bijna grillig en toch bij haar niet onnatuurlijk. Een groot levensdoel kan alleen haar staande houden, en het slotdrama van haar leven begint: haar liefde voor Schelling. - Om dat gevoel, dien hartstocht, in zijn opkomen goed te begrijpen, moeten wij eerst nog een blik werpen op haar verhouding met A.W. Schlegel. Die verhouding was een edele vriendschap. Schlegel had als ridder haar gered, toen zij in het drassige moeras van jammer en ellende dreigde te zinken; hij was de eenige, die haar toen de hand had geboden; niet er op gelet had hoe onrein haar voorkomen mocht zijn, maar, daar hij haar beeld in zijn binnenste droeg, haar in zijn armen had verwarmd en verkwikt. Hem had zij niets kunnen weigeren. Ook niet, toen hij op het sluiten van 't huwelijk aandrong. Doch het was van Schlegel's zijde een volkomen misgreep geweest, dien eisch te stellen. Zij had hem altijd achting toegedragen; altijd zijn dichterlijken geest bewonderd; - maar als er van liefde sprake was, noemde zij vroeger een ander. En voor haar, die de liefde als zulk een grooten heiligen hartstocht beschouwde, was er altijd-door iets onvolkomens in dat huwelijk met A.W. Schlegel. Zijn karakter, dat niet vrij

was van ijdelheid en zwakheden, werkte mede om den indruk van zijn persoonlijkheid te verzwakken. Doch de moeder dwong haar ook tot dat huwelijk. Zij sloot het dus, hoewel met volkomen bewustzijn van wat zij deed. Beiden hadden dan ook reeds dadelijk de verbinding als een geheel vrije beschouwd en lang geaarzeld voor dat zij die sloten.

En op het einde van den zomer van 1798 was nu aan de Academie te Jena ook verbonden Schelling, die tegen den winter daar zijn lezingen zou beginnen. Hij kwam weldra aan huis bij de Schlegels, en zijn eerste indruk op Caroline was reeds beslissend. In dien toen 23jarigen jongeling - Schelling was twaalf jaren jonger dan zij - aanschouwde zij den man tegen wien zij opzag. Zijn trotsch en krachtig voorkomen oefende een machtsinvloed op haar uit. Haar uitdrukking over hem (in een brief van 14 October 1798 aan Friedrich Schlegel) is onmiddellijk deze: ‘Schelling zal zich, zooals hij zegt, van nu af aan met een muur omringen. Hij zal het echter niet uithouden. Hij is eerder een man om muren te doorbreken. Geloof mij, mijn vriend, hij is als mensch belangwekkender dan gij meent, een rechte Ur-natuur: uit 't oogpunt der mineraliën ECHT GRANIET.’ Zij begreep zijn stout bestaan om een nieuwe philosophie te scheppen; de gansche natuur te veroveren door de verbonden kracht der gedachte en der dichtkunst; zij had oogen voor dat Titans-streven. Zij zag wat hij waard was, toen de anderen, de Schlegels, hem wel merkwaardig en goed, maar toch nog zeer ruw vonden, en haast onwillekeurig begint zij hem lief te hebben. Trouwens, in den atmosfeer der Romantische School predikte men de absolute éénheid van poësie en leven; wat zou haar dan beletten waar te zijn en de aantrekking, die zij voor Schelling gevoelde, te volgen? Het zijn in het eerst zonderlinge vormen, waarin zij die liefde hult. Zij droomt eerst haast van een innige verbinding tusschen Auguste en Schelling. Nog in een brief van October 1799 wordt haar dochter door haar in deze termen beknord: ‘wat gij laatst tegen Schelling zeidet, was niet lief; wanneer gij u zoo tegen hem weert, zal ik gelooven, dat gij op uw moedertje jaloersch zijt!’ Weldra is de betrekking naauwer. Schelling komt dagelijks bij de Schlegels aan tafel; hij leest met hen allen Dante en Petrarca. In de muziek der Italiaansche poësie is Caroline voor Schelling nu Beatrice, dan Laura. Zij was voor hem de godin, die haar armen tot hem uitstrekte, die hem bezielde; hij bukte

dadelijk voor de tooverkracht die Caroline bijna op alle mannen uitoefende. - Schelling was de vriend die de beide vrouwen naar de badplaats Bocklet geleidde. Kleine brieven van Schelling aan Auguste en omgekeerd zijn ons bewaard, uitingen, waaruit Waitz en anderen hebben meenen te mogen besluiten dat er werkelijk een oogenblik sprake was van liefde tusschen Schelling en Auguste; - ons komt het met Haym voor dat dit alles slechts een spel der moeder met haar eigen passie was. Zij maakte zich diets dat zij zelve Schelling met een moederlijke teederheid beminde; zij wilde hem (ook na Auguste's dood) eerst alléén als broeder van haar dochter zien. Doch de werkelijke passie breekt spoedig genoeg door dat spel heen. Zij heeft Schelling lief, hartstochtelijk lief.

En Schlegel? - De verhouding met Schlegel was geweest een innige vriendschap en bleef het, hoe wonderlijk het ook schijne. Van storing van het geluk is dan ook nog in 1799 geen spoor, al heeft Caroline al de zwakheden bemerkt van een nog al ijdelen man. Slechts Savigny schrijft in een dagboek van een reis naar Jena in 1799: ‘De verhouding van Schlegel tot zijn vrouw moet zonderling zijn, en soms door een verschillend oordeel over de metrische maat van een syllabe en dergelijke dingen ontstemd worden.’ Doch voor het overige vóór het vertrek naar de badplaats schijnt niets op een breuk te doelen. Doch uit Bocklet klinken reeds deze woorden 9 Junij 1800 aan Schelling toe: ‘Gij weet, ik volg u waarheen gij wilt, want uw doen en leven is mij heilig, en in het heiligdom dienen - in Gods heiligdom - dat beteekent heerschen op aarde.’ En nauwelijks is de schaduw op aarde door den dood van Auguste gevallen, of Caroline breekt al het conventioneele, waarin zij zich gebonden had, en in haar brieven aan Schelling treedt de groote alles overweldigende liefde openlijk

Daar is iets geheel vrouwelijks in die overgave van Caroline aan Schelling. Tegenover A.W. Schlegel staat zij over als evenknie. Zij bewondert zijn dichterlijke en kritische gaven, maar weet zeer goed dat zij ook tot poësie of kritiek in staat is. Maar ziehier in Schelling ziet zij den Prometheus. Bovendien, de dichters der Romantische School brachten het niet verder dan tot een antasie-leven, kwamen hoogstens tot de

éénheid van poësie en leven. Deze echter weet de diepe geheimen van het leven te ontraadselen, weet de éénheid van natuur en God te ontvouwen. Welk een andere antieke heroïsche natuur was dus deze Schelling! Een gestalte uit granietblokken te houwen! Al wat haar aard aan teederheid en zachtheid bevatte kwam boven als zij Schelling zag, als zij aan Schelling dacht. Zij had dan geen hoogeren eisch dan de klimop te zijn die dat graniet zou omslingeren en omvatten. Deze liefde was in het wezen der natuur gegrond, was goddelijk, ja was, volgens haar, godsdienst.

Het is een zonderlinge verhouding die zich nu uitspint. Een periode waarin zij groote vriendschap voor haar echtgenoot en innige liefde voor Schelling zoekt te verbinden. Een periode vol van zonderlinge contrasten. De liefde voor Schelling (een liefde die Schelling volkomen accepteert) vloeit samen met de herinnering van haar dochter en smelt zoo inéén met een eigenaardig religieus gevoel, gelijk zijn philosophie dat van zelve aan de hand gaf. De vurige liefdes-brieven - want Caroline gevoelde niets ten halve - hebben dus tegelijkertijd iets sombers, en tevens iets wat van verlossing spreekt door hoogere machten. Voeg daarbij de voortdurende toespelingen op haar echtgenoot, en men zal begrijpen dat men hier met buitengewone toestanden te doen heeft. - Toch is die liefde eenvoudig en klaar, een heldere vlam die opschiet. Zij is na den dood van haar dochter naar haar moeder te Brunswijk gegaan en ontvangt daar Schelling's brieven. Zij is het, die van daaruit Schelling, die als ternedergeslagen is door al de wonderlijke ervaringen van zijn gemoed, tijdens het sterven van Auguste, zoekt te troosten. ‘Mijn hart, mijn leven - zoo antwoordt zij reeds in October 1800 - ik heb u lief met mijn gansche wezen. Twijfel slechts daaraan niet! Welk een bliksemstraal van geluk, toen Schlegel mij gisteren avond uw brief gaf!’ - ‘Wees niet bedroefd over mij, wanneer gij aan mijn smart denkt. Ik verwijl daarin niet. Wanneer ook de wolken van mijn leed mij voor een oogenblik het hoofd omhullen, snel bevrijdt het zich toch, en wordt het beschenen door het reine blaauw van den hemel boven mij, die mijn kind en mij zelve omvat. De alomtegenwoordigheid, dat is de Godheid - en meent gij niet dat wij het ook eens zullen zijn, allen de een in den ander, zonder daarom toch één te zijn?’ - En zoo gaat het altijd door. Nu eens zet zij hem uitéén dat zij bezig is zijn philoso-

phie te begrijpen, dan weder worden al die beschouwingen afgewisseld door bijna hartstochtelijke liefdesverklaringen, uitingen, waarin zij altijd zoekt te verbinden de liefde van de moeder en de liefde van de vrouw. ‘Wij behooren aan elkander. Wij moeten innig één zijn. Heb ik u ooit mistrouwd, gij, mijne ziele? Waarom zoudt gij 't mij doen? Laat ons nu weder in onze stilte ons begeven. Gij hebt mij zoo dikwijls reeds in die stilte verrukking over u zelven laten ondervinden. Ja, vrolijk mij op met uw streven, met uw gedachten. Bemin mij; ik kniel in gedachten voor u neder en bid u daarom.’ - ‘Waarom, mijn vriend, zijt gij zoo treurig? Ik zou u bijna, zooals een kind, kunnen zeggen: IK ben toch niet bedroefd. Ik ben 't niet anders dan zooals ik het eeuwig moet zijn, en uw troost is ook de mijne. Ons kind wijkt mij geen oogenblik van de zijde; ik ken geen vergeten, al leef ik ook uiterlijk zooals de anderen.’ - ‘Ik heb u mijn liefde geschonken: het was geen moedwillige scherts, dat spreekt mij vrij, dunkt mij.’ - ‘Denk aan mijn oogen, aan mijn liefde. Wanneer gij slechts mijn zoon waart, en zij met moederlijke vreugde op u konden rusten.’ - Dan weder poogt zij haar Schelling met Fichte te vergelijken, maakt de opmerking dat Fichte het licht in zijn helste klaarheid heeft, terwijl ‘gij, Schelling, ook de warmte hebt, en het eerste verlicht slechts, gij produceert ook. Naar mijn voorstelling moet ook Spinoza's werk meer poësie gehad hebben dan Fichte.’ Haar liefste voorstelling is, Schelling altijd in den geest naast Goethe te plaatsen; dat zijn haar twee idealen; de één vult den ander aan; als Goethe ziek is ‘moet Schelling des te meer zich behoeden; wat zou anders op aarde resten?’ - En weldra volgt dan deze schoone en ideëele biecht: ‘Bespot mij maar niet, liefste vriend, ik was toch geboren om trouw te zijn; ik zou ook trouw zijn geweest mijn leven-lang, wanneer het de goden gewild hadden: en ongeacht de neiging tot ongebondenheid, die in mij was, heeft het mij de smartelijkste moeite gekost ontrouw te worden, wanneer men dat zoo noemen wil, want innerlijk ben ik het nooit geweest. Juist dat bewustzijn van innerlijke trouw heeft mij dikwijls slecht gemaakt, heeft mij vergund mij wagend alles te veroorlooven; ik kende het evenwicht in mijn hart. Kon iets minder dan dat hoogste mij in mijn gevaarvol leven voor den ondergang behoeden?.... Ik moest mij verlaten op mijn hart in nood en dood, en het heeft mij in nood en dood

geleid.... Dat is mijn onmiddelbaar weten, dat deze zekerheid zeker is, en kon zij in mij verbroken worden, dan zou tegelijk de vernietiging voor mij intreden..... Gij ziet het, ik neem de trouw zoo hoog mogelijk op - maar zeker niet om u te ontsluipen; zoover ik mij zelve trouw ben, ben ik het u. Het is waar, gelijk naar mijn zienswijze *de zonde niet in de daden en handelingen ligt*, zoo behoeft daarom niet altijd de trouweloosheid in hem of haar, die ontrouw is, te blijken, en gij zult dus niet geheel tevreden zijn. Maar gij zijt het, niet waar.....?' - En zoo, met snelle overgangen van geluk en droefheid, vloeijen die zachte, bijna fluweelen zinsneden, die als met de hoogste gedachten spelend toch omgaan, uit haar pen, als zij schrijft aan haar éénigen vriend, aan haar Schelling. Zij bemerkt niet hoe zij zich zelve en Schelling in slaap wiegt; hoe zij met al de kunst van haar aantrekkelijk fijnen geest sophisme op illusie stapelt en den philosoof verwart in haar wegslepende en verleidelijke netten. 'Het gansche heelal is een kleinigheid, een speelgoed, maar wij hebben innerlijk voor eeuwig ons erkend.' Ja, zij was tot in den diepsten jammer gestort door Auguste's dood, maar nu heeft zij lief; 'want bij haar kan een lach grenzen aan den onuitsprekelijksten nood.'

Meent daarom niet dat zij in deze periode, die van 1800 tot het begin van het jaar 1803 duurt, niet tevens voor Schlegel vrij sterk zich in de bres stelt. Integendeel; eenmaal aangenomen dat vriendschap de verhouding is die zij voor hem kan koesteren, wordt die vriendschap trouw ter harte genomen. Schlegel schijnt daarenboven in die betrekking van Caroline tot Schelling berust te hebben onder zekere voorwaarden. Ten minste in een brief van 5 Maart 1801 aan Schlegel doelt zij hierop. 'Wat ik nu te zeggen heb is alleen dit: - ik kan Schelling nooit verloochenen, maar zal in geen geval een grens overschrijden, waarover wij overeengekomen zijn. Dit is de eerste en eenige gelofte van mijn leven, en ik zal die houden, want ik heb hem aangenomen in mijn ziel als den broeder van mijn kind.' Voorts wordt dan ook in haar brieven aan Schlegel de naam van Schelling ieder oogenblik genoemd.

En die brieven aan A.W. Schlegel zijn talrijk. Want de dood van Auguste was in zooverre ook een catastrophe geweest dat zij het huis der Schlegels te Jena geheel en al had doen uiteenvallen. De droom der fantasie van het samenleven was

gedaan. Met Friedrich, die te Jena was gekomen, waar hij zijn vriendin Dorothea Veit had gebracht, had Caroline, juist om die Dorothea, reeds allerlei ongenoegen gekregen. Allengs zagen Caroline en Friedrich elkander niet meer. Caroline was weinig edelmoedig, wanneer zij eens haar zin tegen iemand had gekeerd, en Friedrich had meermalen - na alles wat geschied was - recht zich te beklagen. En de echtgenoot August Wilhelm was in Februarij 1801 voor goed alléén naar Berlijn afgereisd, om dáár zijn geluk met litteraire voorlezingen te beproeven. - Hij blijft daar te Berlijn, ook toen Caroline van Brunswijk te Jena was teruggekeerd: en terwijl dus in die jaren Caroline en Schelling steeds bij elkander zijn, is de echtgenoot ver weg, en wordt de betrekking tusschen man en vrouw slechts aangehouden door brieven.

Maar die brieven zijn uit het standpunt van Caroline meesterstukjes van vleiende toespraak, om den man gerust te stellen en evenzeer als Schelling, maar op andere wijze, in slaap te wiegen. Zij houdt zich voortdurend bezig met alles wat Wilhelm doet, en spoort hem aan zijn loopbaan flink te volgen. Blijkbaar verwacht zij te veel van hem. Zij vleit zijn toch reeds groote ijdelheid. Want terwijl zij van de ééne zijde goed inziet dat zijn poëtische vertolking van Shakespere - die hij met Tieck had ondernomen - een zijner hoofdwerken zal zijn, wil zij hem toch steeds aanmoedigen en prikkelen, om ook eigen kunstwerken te scheppen, doet zij hem gelooven dat het alleen zijn kritische arbeid is die hem bij dat scheppen in den weg staat. De kritiek doodde, volgens haar, in hem den dichter. Maar daargelaten of Caroline misschien met opzet hem te vleiend schreef: welke kostelijke wenken zijn er niet in die brieven van Caroline op te merken! Hoort bijv. deze opwekking aan den dichter: ‘Het spijt mij dat ik mij geen geteekend stuk van u heb laten geven, dat gij u voortaan van alle kritiek zoudt hebben te onthouden. O mijn vriend, laat het u onophoudelijk in de ooren klinken, hoe kort het leven is, en dat niets zoo waarachtig bestaat als een kunstwerk. - Kritiek gaat weg, geslachten vergaan, stelsels wisselen elkander af, maar wanneer de wereld eenmaal zal wegbranden als een papieren strook, dan zullen de kunstwerken de laatste levende vonken zijn die in Gods huis gaan - dan eerst komt duisternis.’ En als Schlegel dan ook later eindelijk een drama in verzen heeft gemaakt in den trant van Goethe's Iphigenie,

getiteld ‘Ion’, wat geeft zij zich dan een moeite, Schlegel te prijzen, en hem de opvoering van de Ion te Weimar, onder Goethe's leiding, goed te verhalen. Voorloopig is het nog niet zoover, en houdt zij Schlegel goed op de hoogte van alles wat er in de litteraire wereld te Weimar en te Jena voorvalt. Over Goethe's vertaling van Voltaire's Mahomet leest men bij haar deze schoone woorden: ‘Hij zet dezen Voltaire in muziek, zooals Mozart met Schikaneder doet, maar zijn arbeid is toch niet zoo dankbaar.’ Ook haar ondeugende geest komt dan telkens voor den dag. Fichte had gezegd dat men, om zijn Wissenschaftslehre te begrijpen, alle overige begrippen ter zijde moest stellen; ‘welnu, - zegt ze - ik heb mij aan die studie gezet, zooals men nuchter het avondmaal moet genieten.’ - Haar vroegeren vriend Meyer karakteriseert zij zeer goed als te behooren tot de ‘slechte goede vrienden’ les faux bonhommes. Voor Tatter heeft zij, April 1801, dit snijdende woord: ‘Tatter is niet mede met den Prins gegaan; men had bepaald medelijden met hem, dat hij nu aan geen vorstelijke tafel meer kon aanzitten.’ - Kortom, zij schrijft aan Schlegel altijd op de meest vriendschappelijke, soms teedere wijze over alles en nog wat. Haar partijdig oordeel over of liever tegen Schiller blijft onverzwakt bestaan. Zij is bepaald driftig over zijn Macbeth: en zijn Maria Stuart en Maagd van Orléans kunnen (als ze gereed komen) geen genade in haar oogen vinden. ‘Wat de Maria Stuart betreft, al het poëtische *Drum und Dran* van dat stuk is in slotsom geen poësie... de weinige lyrische plaatsen zijn schoon - o ja - maar met het geheel slecht verbonden. De belangstelling in Maria Stuart verzwakt te veel, het heeft den schijn alsof het objectief gemeend is, maar het is geen echte, het is slechts nagemaakte patent-objectiviteit’. En wat ‘de Maagd van Orléans’ aangaat, daarvan weet zij zooveel kwaad mogelijk aan Schlegel te vertellen.

Zoo poogde zij de liefde voor Schelling en de echtelijke vriendschap voor Schlegel te verbinden. Doch inderdaad was die toestand toch niet houdbaar.

Stel dat één van die spiritueele Franschen, die Caroline vroeger gekend had, eens zulk een positie had mogen zien, meent ge niet, dat hem een zonderlinge fijne glimlach om de lippen zou hebben gespeeld, wanneer hij het embroglio had waargenomen, en dat hij al licht zou gemompeld hebben den titel van een bekenden roman: égarements du coeur et de l'esprit? -

Wij willen slechts aanstippen, niet zwaar verwijten, omdat alles hier zoo weemoedig ernstig is getint; maar wat te denken bijv. van Caroline, die de hexameters van Schelling aan Schlegel toezend, om ze wat te verbeteren? Wat te zeggen, wanneer Caroline aan Schelling meêdeelt dat ze zoo verrukt was, toen Schlegel het bekende vers van Schelling: ‘die letzten Worten des Pfarrers zu Drottning’ zoo schoon voorlas, dat hij zelf daarvan geheel en al was aangegrepen, en zij bevend het bewonderde? Wat te gelooven, wanneer Caroline Schlegel zoo dringend verzoekt haar toch wat *uit zijn gemoed* te schrijven - wanneer zij hem teeder zegt dat zij zoo hard werkt en lessen bij 't uur neemt: ‘het zijn toch weder uren waarin ik vergeten kan, dat in het dakkamertje boven geen vriend meer voor mij woont;’ of als zij hem schrijft: ‘Gij komt toch niet te laat weder hier. Ik zal niet rustig zijn vóór gij bij mij zijt.’

Dat alles was toch de meest ongezonde, vreemde en verwarde toestand ter wereld, en van den philosoof Schelling is het zelfs duister, hoe hij zoo iets heeft kunnen accepteeren. Friedrich Schlegel, die ook niet bang was voor een verwikkelden toestand, en wiens eigen huwelijksleven de grilligste vormen aannam, had toch gelijk, toen hij Wilhelm als in een tusschenzin vroeg, of hij Caroline werkelijk nog als zijn vrouw erkende. Wat Wilhelm aangaat, hij zag nu de fout in, dat hij van Caroline het huwelijk had gevergd: hij had nu echter blijkbaar den moed niet, het gedane te verhelpen, en liet de omstandigheden begaan. Voorloopig waren zij feitelijk gescheiden. Hij was in Berlijn: zij in Jena.

Een voorval, dat de kalmte van dezen feitelijken toestand telkens breekt, is de verbittering die er allengs tusschen Caroline en Friedrich Schlegel ontstaat. Friedrich had het eerst, reeds ten tijde van het sterven van Auguste, zijn broeder opmerkzaam gemaakt op de verhouding van Caroline en Schelling, en later waren de wrijvingen met Friedrichs vriendin Dorothea Veit daarbij gekomen; Friedrich had in zijn academische voorlezingen zich meermalen tegen de beschouwingen van Schelling verklaard; en daar Friedrich mede een vurige hartstochtelijke natuur was, werd het tusschen hem en haar een bepaalde breuk. En bij Caroline kwam, wanneer zij zich tegen iemand keerde, al de moedwillige ondeugendheid op, waartoe haar geest zoo schielijk kon vervallen. Tegenover Schelling is de toon over Friedrich Schlegel nog altijd eenigzins breed - zóó na een aca-

demische overwinning van Schelling op F. Schlegel: ‘Ja, gij zijt weder in den slag gekomen, waarde Achilles, en nu vlieden de Trojanen. De onsterfelijken hebben u weder geëerd en zullen u bovendien het lange leven geven. Dat is de ware wraak, ik triomfeer zonder terughouding. Geen leedwezen ken ik voor hem; het zou niet zijn in den grooten geest der humaniteit zelve. Want velen groeijen in de verdrukking, en daaronder behoort Friedrich, - het zou zijn beste eigenaardigheid verstoren, zoo hij eens de volle glorie van den overwinnaar genoot. U komt zij toe. Gij weet u in dat element te bewegen.’ - Maar die hooge toon over Friedrich wordt persifleerend, zoodra de brieven aan anderen zijn gericht. En de correspondentie met Wilhelm is vol van speldeprikken, vol van insinuaties tegen Friedrich en zijn vriendin. Zij weet Wilhelm telkens te beduiden hoe zeer zíj gelijk heeft, en schroomt niet de hatelijkste woorden tegen het aanstaande huwelijk van Friedrich te vermelden. Wil men weten hoever die haat tegen Dorothea Veit klimt, men leze dan deze enkele passage uit een brief aan Louise Gotter: ‘Friedrich is naar Frankrijk geijld, om op republikeinsche wijze zijn huwelijk te sluiten. Het verdrinken in de Loire heette onder Robespierre noces républicaines, en de ééne helft van het paar mocht ik gaarne zulk een bruiloft gunnen.’ Daar kijkt de duivelin u tegen. De weinig welluidende toonen van haar karakter doen snijdend zich hooren. - Friedrich gedroeg zich bij dat alles zooals het behoorde. ‘Geen kunsten van Caroline kunnen mij scheiden van u, broeder!’ zoo schreef hij aan Wilhelm - en hij poogde dien broeder te beduiden, dat het voor allen beter was indien de toch reeds losgemaakte band met Caroline geheel verbroken werd.

Inderdaad werd de toestand in het jaar 1802 hoe langer hoe ingewikkelder. In September 1801 was August Wilhelm nog eens in Jena geweest en had alles bij het oude gelaten. Caroline had weder met moed de vleiende correspondentie met haar man opgevat. Zij schijnt hartelijk deel te nemen in zijn lezingen. ‘In het uur waarop gij uw voorlezing houdt, ben ik altijd zeer bijzonder bij u: en hoe wenschte ik, dat de blaauwoogige Caroline slechts ééns de blaauwoogige Pallas Athene kon worden, om onzichtbaar naast u te staan, en u goddelijke redenen in den mond te leggen.’ - Zij zendt hem weder haar kritiek en oordeel over alles en allen, bijv. over Cl. Brentano, ‘wiens romanzen

er uitzien alsof zij niet gemaakt waren, maar alsof zij zich langen tijd geleden zelven gemaakt hadden,' en zij geeft meest altijd goeden raad. Schlegel scheen voor zijn literarische richting in Berlijn te veel aan bondgenooten te hechten, zocht overal vrienden. 'Laat toch de tolerantie niet te zeer bij u voortwoekeren - schrijft de vrouw - tolerantie is zulk een weelderig kruid.' Doch hoeveel moeite zij zich geeft, het blijft alles gekunsteld; de ware belangstelling is daar, waar zij Petrarca in zangerige verzen vertaalt en aan Schelling toewijdt.

Telkens komt het realistische leven dan ook mede in botsing tegen zulk een kunst-leven, tegen zulk een kunst-atmosfeer. Het moet haar getroffen hebben, toen zij op een bezoek in het noorden te Harburg aan haar broeder schreef van 'dat ongewone realistische leven.' En het reëele leven had zijn eischen, trad op met zijn finantiëele moeijelijkheden. De geldzorgen begonnen zich te doen gevoelen. Wilhelm had geen geld voor twee huishoudens, één te Berlijn, één te Jena.

Op dat terrein van geldelijke aangelegenheden, schijnt het besluit, om tot een scheiding over te gaan, gerijpt te zijn. Caroline was in April 1802 naar Berlijn gegaan. Zij vond te Berlijn alles zoo leelijk. De persoonlijke ontmoeting had beiden geen aangenamen indruk gegeven. Zij kwamen overeen het verzoek van scheiding aan den Hertog van Brunswijk te richten, in wiens stad zij gehuwd waren. Het verzoek werd ingezonden. Den 17^{den} Mei 1803 werd de echtscheiding uitgesproken.

Nu kwam er rust, volledige rust. De vergelijking aan de muziek ontleend, als alle uitroepen, alle vragen, alle zuchten, alle klachten allengs samensmelten, zich oplossen en zich verheffen tot die kristallen helderheid van een zuiver accoord, is flaauw en mat, vergeleken bij de zaligheid dezer laatste zes jaren van Caroline in haar huwelijk met Schelling. Een blijdschap van één toon: een toestand contrasterende met haar verleden te Mainz en te Jena, als het Paradijs van Dante verschilt van de Hel en den Louteringsberg. Alle begeerten, alle neigingen, alle vatbaarheid en alle wilsuitingen zijn bevredigd; alle trekken, die aan een eenigzins scherpe individualiteit doen denken, zijn als weggevaagd, en voor ons oog staat alleen de sierlijke vrouw, leunende tegen den man, 'mijn klein hoofd aan uw borst.'

Het huwelijk had spoedig plaats. Zij was dadelijk na het uitspreken der echtscheiding met Schelling naar Schwaben gereisd, en dáár te Murrhard, waar Schelling's vader predikant was, waren de bijna 40jarige vrouw en de 28jarige man door den vader van Schelling den 26sten Junij 1803 in het huwelijk verbonden. - Schelling wordt nu eerst professor te Würzburg, daarna lid der academie te München, en zij volgt hem natuurlijk werwaarts hij gaat. Het is voor Caroline een toestand van volkomen geluk, een toestand van enkel licht zonder slagschaduw, maar daarom beter te begrijpen dan te beschrijven. Alleen de liefde voor Schelling is nu het vaste element van het leven; alle anderen boezemen slechts een halve belangstelling in. Zij schrijft bijna niet meer: ‘een brief van haar wordt een gebeurtenis.’ Zij, die zoo snel en zoo juist met de pen weet om te gaan, schrijft alleen als het bepaald noodig is. Zij leest evenmin meer. Zij, die vroeger zich niet kon te-recht vinden zonder lectuur, die alle historieschrijvers en dichters en reisbeschrijvingen moest lezen, zij zegt het zelve: ‘ik lees zeer weinig, maar ik heb ook een profeet tot levensgezel, die mij de woorden uit den mond Gods mededeelt.’ Onverbeterlijke idealist die zij is, verlaat zij zich daarop, ‘dat God, Schelling en zij alles weten.’

Merkwaardig is het toch, hoe zeer zij ook thans haar talent behoudt van alles wat gedaan is achter zich te kunnen laten. Het verleden is voor haar altijd bepaald verleden, en heeft geen inwerking meer op het tegenwoordige. Als in een roman komen in haar leven in de laatste periode nog wel eens even de oude figuren het hoofd opsteken. Zij gaan haar voorbij en zij laat ze rustig voorttrekken. Zij ziet even Huber en Thérèse in het théater te München; zij laat ze gaan. Toch maakt de dood van Huber op haar indruk. Het is alsof zij een oogenblik denkt aan vroeger leven; zij heeft een droom, waarin zij nog eens met hem spreekt als vroeger. Een woord van blaam heeft zij dan ook dadelijk over voor Thérèse, die gedenkschriften van haar leven uitgaf. ‘De rust van deze dooden nu door rechtvaardigingen te storen, waar niemand rekenschap vordert en zoovelen bedroefd worden, dat doet mij 't hart in mij omkeeren.’ Tatter en Meyer gaan ook een oogenblik voorbij in haar latere brieven, maar als schaduwbeelden. Neen, zij vereert en heeft zich alleen gehecht aan Schelling, hem, ‘den strengen, ernstigen, zachten en onverzettelijken man...’

Zij gaat geheel in hem op. ‘Wij zitten zoo opgeruimd en zoo eendrachtig bijeen, dat het is alsof het goede weder en de zonneschijn, die daar buiten niet zijn, onder ons dak feestdag houden.’ En als Schelling vooruit naar Munchen gaat om ook voor haar het verblijf in orde te maken, dan heet het: ‘Ik heb uw beeld bij mij genomen en spreek daarmede. Vaarwel mijn hart, mijn ziel, mijn geest, ja ook mijn wil.’

Men ziet het, deze trotsche vrouw, die de meest eigendunkelijke willekeur altijd had ten toon gespreid, had zich met het meest volkomen bewustzijn gebogen, en vond in die overgave haar rust. Het was nu weder hetzelfde leven als te Clausthal: maar nu rijk, naar binnen gekeerd, vol vurigen gloed. Vroeger, toen zij nog daar in den Harz was, beklemde haar de sneeuw op de rotsen, de sombere zwarte dennen, waardoor de wind loeide en huilde: nu ‘vraag ik niet naar hemel of aarde; wanneer gij slechts gezond zijt, dat zijt gij u zelf, en dan is alles goed.’ Vroeger had zij ook soms met politiek gedweept. De Franschen en Napoleon waren altijd hare lievelingskinderen. Nog aan haar dochter Auguste had zij in 't jaar vóór haar sterven geschreven: ‘Bonaparte is in Parijs. O kind, bedenk, het gaat alles weder goed. De Russen zijn uit Zwitserland verdreven, - de Franschen dringen in Schwaben voort. Verheug u, anders geloof ik, dat ge het leven niet waardig opneemt en geen kloeke gedachten hebt’; en die zucht van vereering voor de Napoleons had zij nog later behouden. ‘Gisteren zag ik - zoo schrijft ze 13 Febr. 1801 aan Schelling - in het théater te Brunswijk Louis Bonaparte, die van Berlijn terugkeert; zoo heb ik nu ook iets van dat edele bloed met mijn oogen gezien’[1]. - Maar allengs gaat al de politieke geestdrift weg; Napoleon wordt voor haar het verpersoonlijkte Noodlot; en de ondergang van Pruissen, bij den slag van Jena, ontlokt haar alleen een zeer grootschen terugblik op het veld der zedelijke motieven: ‘Hoeveel liever wilde ik in een dorp op de slagveld-linie van Jena gewoond hebben en mede in het stof vertreden zijn, als mij de ziel laten beroeren door de-

1 Men herinnere zich dat Goethe die vereering voor Napoleon deelde. Toornig zeide hij nog in Mei 1813 aan den vader van Körner, die zijn eenigen zoon, den dichter, naar de vrijscharen van Lützow had zien vertrekken: Ja schüttelt nur an euern Ketten, so viel ihr wollt: *der Mann ist euch zu grosz*, ihr werdet sie nimmer zerbrechen, sondern nur noch tiefer ins Fleisch ziehen! - Zie Pertz, Leben des Freih. vom Stein, III, p. 347.

ze afschuwelijke verwarring van alle zedelijke dingen. Ik ben echter ook zeer gelukkig dat ik het beschuttend schild naast mij heb, want, gaat aan ééne zijde de gansche conventioneele wereld met al haar oude vormen te gronde, zoo rijst mij aan een schooner horizont een onvergankelijke wereld op. Hij, in wien ik die wereld vond, is een onuitputtelijke bron van al wat heerlijk is en troosten kan.' - Deze gedaehte komt dus weder te-recht op Schelling, gelijk al hare gedachten en gevoelens geen andere spil nu kennen. - Het heeft den schijn alsof op het laatst van haar leven te München hare wereldbeschouwing, die zoo vast zich aan Schelling had aangesloten, als het ware op de proef werd gesteld, daar de helden der Romantische School tijdelijk te München komen. Ludwig Tieck en zijn broeder en zuster komen in 1809 in de hoofdstad van Beijeren en ook bij de Schellings; doch zij maken met hun literarische studiën geen indruk meer op Caroline. Zij vond hen nu, vergeleken met de sfeer waarin Schelling verkeerde, bepaald irreligieus. Bettine Brentano is ook niet naar haar hart. 'Ze ziet er uit als een Berlijnsch Jodinnetje en zou zich op haar hoofd zetten om geestig te zijn: ze heeft dan ook geest, maar het is jammer dat ze zich zoo verrekt en wringt en inspant; al die Brentano's zijn onnatuurlijke naturen.' - 'Ze is - zoo heet het later - en dat is het wonderlijke aan haar, niet jong, niet oud, niet mooi, niet leelijk, en gelijkt noch op een jongen, noch op een meisje.' En terwijl zij aldus de oude bekenden der Romantische School ziet, komt ook eens (kort voor Kersmis, 1808) August Wilhelm Schlegel haar zien. Hij reisde met Mevrouw de Stael, aan wie hij zich had aangesloten. 'Deze aanwezigheid, welke 8 dagen duurde, heeft ons veel aangenaams gegeven. Schlegel was zeer gezond en vrolijk, de verhoudingen waren de allervriendelijkste en zonder eenige spanning. Hij en Schelling waren onafscheidelijk. Mevrouw de Stael heeft boven en behalve al den geest, dien zij bezit, ook den geest en het hart om Schelling zeer lief te krijgen.....' - Men ziet, alles eindigt letterlijk als een roman; het is een voor allen bevredigend slot. Later vergelijkt zij nog eens in een brief van Maart 1809 al die oude vrienden der Romantische School, noemt Wilhelm den reinsten van alle vrienden; - beeft voor de toekomst die Friedrich Schlegel zich bezorgt, nu hij, Catholiek geworden, aanleg heeft gekregen, een ketterjager te worden; de beste tijd voor hen allen

is voorbij; en als van zelve sluit zij weder haar retrospectieve beschouwing met deze woorden: ‘Hoe vast, hoe in zich zelf gevestigd, hoe goed, hoe kinderlijk, ontvankelijk en volkomen waardig is daarentegen de vriend gebleven, dien ik u niet behoef te noemen.’

Zonderling, bij het eindigen van dien levensroman, noemt zij ook voor den eersten en eenigen keer na zijn dood (in deze brieven) den naam van haar eersten man. Zij vraagt naar een sterfgeval, dat 4 of 5 Februarij 1808 moet hebben plaats gehad, en voegt er bij - alsof zij het zich herinnerde: ‘den 4^{den} Februarij was het, toen Böhmer stierf.’ Meer niets.

Zij heeft altijd nog één wensch gehad, een wensch, dien wij haar dadelijk na het sterven van Böhmer hebben hooren uiten: naar een zuidelijk land te gaan, in een milde hemelstreek te ademen, een vrolijk volk te zien. De blik uit München op de lichtblaauwe Tyroolsche bergen in de verte, deed nu telkens dien lust weder opkomen. Schelling beloofde het. Doch ieder jaar moest de reis naar Italië worden verschoven. - Zij zou het Zuiden niet zien, de geuren der oranje-bloesems niet opvangen..... Zij was een kleine reis gaan doen naar Schwaben om een bezoek te brengen aan de ouders van Schelling, die nu te Maulbronn woonden, waar de vader predikant was. Daar stierf zij plotseling aan een zenuwkoorts, 9 September 1809. Zij was 46 jaren oud.

‘Zij was - schrijft Schelling na haar dood - een gansch eigenaardig eenige persoonlijkheid; men moest haar geheel en al of in 't geheel niet liefhebben. Deze macht, het hart in het middelpunt te treffen, behield zij tot aan het einde. - Ware zij mij niet geweest wat zij was, ik zou als mensch haar moeten beweenen, treuren, dat dit meesterstuk van den geest er niet meer is, deze zeldzame vrouw, toegerust met mannelijke grootheid van ziel, met den scherpsten geest, en dat alles vereenigd met de weekheid van het vrouwelijkste, zachtste, liefdevolste hart. Zoo iets komt nooit weder.’

Dit is dan het kunstwerk, dat in de brieven door Waitz verzameld (hij is een schoonzoon van Schelling, door een dochter uit het tweede huwelijk van Schelling met Pauline Gotter), ons wordt voor oogen gesteld.

Geen dichter zou het gewaagd hebben, zulk een vereeniging van tegenstrijdige hoedanigheden in één persoon harmonieus ons voor te stellen. Doch wat geen poëet zou hebben durven ondernemen, heeft de natuur zelve gewrocht. Want hier is geen figuur uit een drama, geen heldin uit een epos; neen, hier is voor ons een vrouw uit onze wereld, die geleefd heeft als wij, en die haar zelfbekentenissen ons slechts mededeelt.

Die bekentenissen zijn zonderling, soms verbijsterend, doch zij bevestigen slechts hoeveel waarheid daar was in de uitspraak van Hamlet, als hij zijn vrienden, die niet eens de luit konden bespelen, waarschuwt voorzichtig te zijn met het beoordeelen van het geheim der menschelijke persoonlijkheid. Daar is meer muziek, meer afwisseling van toonen in den mensch dan oppervlakkig schijnt. Het gaat niet aan, dadelijk een formule voor alles gereed te hebben.

Mijn studie bedoelt niet anders dan een verklaring zoo goed als ik ze geven kon. Vergeving voor Caroline vraag ik niet.

Die in zijn eigen levensbeschouwing heeft opgenomen de begrippen van zonde en berouw, zal zich daarover kunnen verwonderen, dat een leven mogelijk was, waarbij alle transformatiën en overgangen van den éénen toestand in den anderen plaats hadden als de overgang van rups tot vlinder; hij kan 't nagaan in de analyse van deze vrouw, bij wie de walm van den hartstocht nooit de helderheid van het inzicht heeft verdonkerd, bij wie de passie nimmer tot zelfbedrog leidde, en die altijd van het verledene in het tegenwoordige met lichten stap oversprong, niet onbevlekt maar onverzwakt.

H.P.G. QUACK.

Letterkundige studien.

> Ce n'est pas icy ma doctrine, c'est mon étude.
> MONTAIGNE.

Mijne Lente. Liederen van C. Honigh. Arnhem, D.A. Thieme.

Het eenige wat Nederland en Utopia in veler oogen wellicht gemeen hebben, is dat het ras der dichters uitsterft. Slechts zelden wordt men bij ons verblijd door eerste gedichten die een voorproeve geven van mogelijke voortreffelijkheid in de toekomst.

Wanneer men de vorige jaargangen van *De Gids* raadpleegt, dan zal men opmerken dat, zoo ook al nu en dan een jong dichter met sympathie begroet is en een welwillende critiek zich veel beloofde van de ontwikkeling van een jeugdig talent, deze blijde verwachting zelden is vervuld, en men van menig dezer veelbelovende jonge poëten thans hetzelfde moet zeggen, wat Beets van de maandroos zeide:

> ‘Een beeld der Hoop, voor die haar ziet!
> De knop belooft hem schoone dingen -
> Maar 't flodd'rig bloemtjen brengt ze niet.’

In een der oudste nummers van de *Edinburgh Review* heeft Jeffrey eens een belangwekkend artikel geschreven: ‘*On the laws which influence the progress and decline of Poetry*,’ waarin hij betoogt, dat meesterstukken van poëzie en verbeelding zelden worden voortgebracht in tijden, waarin de smaak het meest verfijnd is. Het scheppende en het critische vermogen schijnen nooit in de hoogste volmaking te gelijk te kunnen bestaan. In het vorige *Gids*nummer heb ik reeds pogen aan

te toonen, dat er tijdperken van overgang in de letterkunde van elk volk zijn, waarin de uitoefening van scheppende kracht in het voortbrengen van groote werken van letterkunde moeielijk, zoo niet onmogelijk is. Doch er is nooit een tijd geweest, dat er niet stoffe te over was voor dichters van den tweeden rang, voor de dichters van ‘onder onsjes’, voor hen, die het lief en leed van het dagelijksch leven in minnezangen, leekedichten of elegiën bezingen. Zoo een volk, dat men niet misdeeld van talent en geest pleegt te achten, slechts enkele keeren een jong dichter in zijn midden ziet opstaan, dan behooren hiervoor dus nog andere redenen te bestaan als het onvoldoende van het tijdperk, waarin men leeft. Zoo God een waar dichter het aanzijn schenkt, dan zal hij, in welke eeuw hij ook geboren wordt, zeker als zanger optreden, en kan hij ook al aan geen groot werk het aanzijn schenken, dan zal hij toch zeker de menschen dwingen te luisteren naar schoone liederen, naar heerlijke gedachten, op welluidende wijze uitgedrukt. Zoo het heden hem te veel tegenstaat, dan kan hij zich altijd in verbeelding in het verleden verplaatsen, om aan Plato's zijde langs de blauwe Grieksche zee te wandelen, om het leven der middeleeuwen te leven, of om in de zestiende of zeventiende eeuw te strijden, te denken en te gelooven. Zeker boet een dichter deze onnatuurlijke poging om zich aan zijn eeuw te ontscheuren, met een gedeelte van zijn invloed, een gedeelte van zijn talent, doch zoo hij een geboren dichter is, zal hij zingen, want de geestvervoering der muzen dwingt hem daartoe.

Wanneer wij ons dus rekenschap pogen te geven van de reden, *niet* dat er tegenwoordig weinig geroepenen zijn, doch dat zoo weinigen zich geroepen achten, dan moeten wij in de eerste plaats denken aan de grootere eischen, die thans aan dichters gesteld worden, en aan de nieuwe wegen, die voor dichterlijke naturen - wel te onderscheiden van geboren dichters - tegenwoordig openstaan.

Ware dichters, zangers, die gedwongen worden hun gedachten in poëzie te uiten, zijn altijd schaarsch geweest en vormen nooit in eenig land een onafgebroken reeks genieën, want wat La Fontaine van de ware vrienden zeide, was steeds toepasselijk op de dichters: ‘*Rien n'est plus commun que le nom, rien n'est plus rare que la chose*.’ Voorwaar, ons volk was in de laatste vijftig jaren verre van misdeeld van heerlijk talent; en een tijdperk, dat onder anderen bogen mag op Bilderdijk en

da Costa, Potgieter en Staring, Beets en de Genestet, is een bloeitijd der letteren, waarmede de nageslachten zullen dweepen. Niettemin is het een feit, dat er tegenwoordig minder verzenbundels uitkomen dan weleer, en dat het aantal van hen, die gelooven dichter te zijn, merkbaar inkrimpt. Is dit een teeken van verval? Ik geloof het niet. Weleer waren verzen ongeveer de eenige uiting van dichterlijke, aesthetische, dwepende of sentimenteele naturen. De eischen waren niet groot, en een ‘zoet vaers’ was menigeen welkom. Onze voorvaders hadden een geduld om gelegenheidsgedichten aan te hooren, een betere zaak waardig, en achtten het een bewijs van letterkundigen smaak en aesthetischen zin, zoo zij op stoïcijnsche wijze deugdzame verveling zich lieten welgevallen. Tegenwoordig wordt een jong poeëet gelukkig weinig aangemoedigd. Zoo men in een beschaafden kring omgaat, en zich soms in jeugdige opgewondenheid laat verleiden tot het maken van gedichten, welke licht zoo goed zijn als die van de tallooze prulpoëeten, die in vroeger tijden de boekwinkels vulden, dan is het tien tegen één dat men, zoodra het hooge woord er uit is, en men bekend heeft een vers te hebben gemaakt, van alle zijden zich hoort toeroepen:

> ‘Quel besoin si pressant avez-vous de rimer,
> Et qui, diantre! vous pousse à vous faire imprimer!’

en de jeugdige dichter moet zijn snoeren al in zeer liefelijke plaatsen hebben doen vallen, zoo een broêr of vriend hem niet in gemoede toevoegt: ‘*Il est permis d'être parfois assez fou pour faire des vers, mais non pour vouloir qu'ils soient vus*.’ In den tegenwoordigen tijd geloof ik, dat niemand meer met het oude boerenbedriegertje voor den dag zou durven komen: ‘dat men ten laatste er toe over is gegaan om zijn verzen te drukken, daar men niet langer kon wederstand bieden aan den dringenden wensch van vrienden en verwanten.’ Voor een jongman van talent, die een dichterlijke natuur bezit, bestaat er al geen wanhopiger wensch, dan om als oorspronkelijk dichter op te treden. Hij heeft verbeelding en een geoefenden smaak, is vervuld met een innige liefde voor de poëzie, doordien hij de grootste dichters gelezen en de beste kunstrechters geraadpleegd heeft. Hij heeft wat te zeggen; hij gevoelt dat hij eenig talent bezit; doch als hij zijn ruwe pogingen vergelijkt met de voort-

brengselen der geëerbiedigde meesters, wier heerlijke woorden hem nooit rust laten, dan wordt hij eerst recht van het wanhopige zijner pogingen overtuigd. Het uur, waarop hij ontdekt, dat goed proza schrijven minstens even moeielijk is als verzen maken, en dat proza een betere tolk tevens is voor zijn gedachten, is voor hem een rijk gezegend uur. Gezegend niet alleen voor hem, maar ook voor wetenschap en letterkunde. Voor iederen koorknaap, dien de muzen verliezen, wint de maatschappij een romanschrijver, een wijsgeer, een criticus, een geschiedschrijver of een verspreider van nuttige kennis. Muziek is de dwingeland der moderne maatschappij geworden, en lieden die vage, onbestemde gevoelens willen uiten, die eenige verbeelding en veel gevoel hebben, dwepen nu met Beethoven in plaats van met Homerus of Horatius, en vervelen ons met gelegenheidssonaten op de piano, in plaats van met gelegenheidsgedichten aan tafel, waardoor de letterkunde zeer gebaat wordt.

Bovendien is de ontwikkeling der periodieke letterkunde niet zonder uitwerking gebleven, en laten mode en gewoonte krachtig haar invloed gevoelen. Zoo Breêroo of Langendijk in onzen tijd leefden, zouden zij waarschijnlijk medewerkers van *Spectator* of *Uilenspiegel* zijn; Huygens had *De Gids* helpen oprichten en Antonides schreef een theologischen roman.

Het eenige ras van dichters dus, dat uitsterft, is het ras van dichters, die wij volmaakt goed kunnen missen, en die ons meer zullen stichten zoo zij proza schrijven.

Ook in onzen tijd - ongeveer het merkwaardigste, dichterlijkste, werkzaamste tijdperk, dat men zich kan voorstellen - treden nog dichters op, die geboren zangers zijn, en naar mijn inzicht behoort de heer C. Honigh, dien ik heden bij de lezers van *De Gids* wensch in te leiden, tot deze benijdenswaardige gunstelingen der muzen.

De redenen, waarom ik dit geloof, vereischen een kleine inleiding.

Poëzie wekt de verbeelding op, die zij dwingt zich in te spannen, en zij geeft een zekere tint en toon aan de beelden, die dus het aanzijn ontvangen. Wellicht is dit wel het grootste genot, dat de poëzie hun aanbiedt, die nooit moede zijn naar haar betooverende stem te luisteren. De onvatbaarheid van vele beminnelijke en ontwikkelde lieden om gedichten te waardeeren moet dan ook gezocht worden in zekere traagheid

en ongeoefendheid der verbeelding en aan een weinig prikkelbare fantasie. Hierdoor zien zij alleen wat de dichter met zoo vele woorden zegt, en als het ware met den vinger aanwijst, terwijl hun het schoonste zijner poëzie ontgaat, daar zij de zonnige velden der verbeelding niet zien, waarop zijn gedichten de liefelijkste uitzichten openen; daar zij de welluidende orgeltonen niet hooren. die een enkele stoot des dichters op zijn Alpenhoren, uit de kaalste en hardste rotswanden weet te lokken.

Zij, die de poëzie liefhebben en voor haar zangerige stem een geopend oor beziten, vragen den dichter in de eerste plaats een opwekking voor hun verbeelding, woorden die suggestief zijn, ‘the key note of a melody.’ Zij bewonderen den dichter vaak het meest tusschen de regels zijner gedichten, en wanneer zij nagaan, welke dichters den diepsten invloed op hen gehad hebben, dan ontdekken zij vaak, dat de dichters, wier betoovering het onwederstaanbaarst was, steeds minder de geestdrift wekten door den rijkdom hunner beelden en de volmaaktheid van hunnen vorm, als wel door de vruchtbaarheid van den indruk, dien zij op de verbeelding maakten. Zij vormen een bedding voor den stroom onzer gedachten en emoties, en geven iets van den gloed, die hen bezielde toen de geestdrift der muze vaardig over hen was, aan de beelden die zij onze verbeelding *dwingen* te scheppen.

Wanneer ik mij rekenschap poog te geven van de waarde van eens dichters eerstelingen, dan gebruik ik steeds den toetssteen of hij suggestief gebleken is wanneer ik herhaaldelijk en in meer dan één stemming zijn gedichten ter hand heb genomen; of hij de verbeelding opwekt door het hart op de ware plaats te treffen.

Nu zal het niemand ontgaan, dat deze toetssteen bedriegelijk is, en dat het resultaat, waartoe men komt, te veel afhangt van de persoonlijkheid, het karakter, de gezondheid, de kennis en de stemming van den criticus om volmaakt juist te zijn. Ik spreek dit niet tegen; doch ik geloof niettemin dat deze toetssteen wel eenige waarde heeft zoo men door instinct en oefening het intellectueele geweten heeft verkregen, dat ik in 't vorig *Gids*nummer omschreef, en eerlijk opbiecht of men met eenig vooroordeel ten goede of ten kwade de gedichten ter hand nam.

Nu beken ik al dadelijk, dat ik met ingenomenheid de ge-

dichten van den heer Honigh ter hand heb genomen. Wat ik van hem vernomen had trok mij aan. en de wetenschap dat het Potgieter was. die hem herhaaldelijk had aangespoord tot het uitgeven zijner eerstelingen, deed mij verlangen deze liederen te leeren kennen. Ik had nog niet zeer lang in 't bundeltje gelezen, of onwederstaanbaar kwam ‘de lentevreugd der blijde jeugd’ mij weder in herinnering, en ik gevoelde mij opnieuw bewogen door de zoete dronkenschap der eerste liefde, door de heilige dwepende geestdrift met het verrukkelijk ideaal van dichterlijke jongelingsdroomen. De gouden harp van 't zalig jonge leven zingt onder de vingeren van dezen jongen dichter, en zilveren klanken, tooverzoete woorden streelen het oor. O liefde, heerlijke goddelijke jonge liefde! geeft het later leven wel ooit iets, dat uw betoovering evenaart?

N'est ce pas qu'il est doux, maintenant que nous sommes
Fatigués et flétris comme les autres hommes,
De chercher quelquefois à l'orient lointain
Si nous voyons encor les rougeurs du matin,
Et, quand nous avançons dans la rude carrière,
D'écouter les échos qui chantent en arrière
Et les chuchotements de ces jeunes amours
Que le Seigneur a mis au début de nos jours?[1].

Hoe genotrijk is het te luisteren naar de liederen van een jong dichter ter eer zijner geliefde. Elke aandrift in ons hart naar schoonheid heldenmoed en ideale deugd, uit zich in liefde, in behoefte te beminnen. De levensmei maakt ons schier dronken van hoop en geluk; wij zijn verliefd niet zoozeer op eene vrouw, als wel op Dione, als op de liefde zelve; en de slanke jonkvrouw, die het jongelingshart bemint, tooit de verbeelding vaak met den gordel van Venus, en we aanbidden dan, o zoete dwaasheid! voornamelijk dien gordel om haar midden. De liefde maakt iedereen min of meer tot dichter, al zijn het ook liederen zonder woorden, die het hart componeert: want liefde is het genie en de bezieling van den jongen man.

‘Des jeunes cours c'est le suprême bien,
Aimez, aimez, tout le reste n'est rien.’[2]

1 Charles Baudelaire.
2 La Fontaine.

Nu zal wellicht deze of gene opmerken, dat er geen dichtsoort beter geëigend is om gedachten en gevoelens op te wekken dan minnedichten, die toch door den heerlijksten en hevigsten der hartstochten zijn ingegeven, en een tijdperk van het leven in de herinnering roepen, dat iedereen doorleefd heeft, daar wel niemand zoo misdeeld en onterfd door de goden zal zijn, van niet ééns het hart onstuimig te hebben voelen kloppen door een eerste liefde. Moge het nieuwe, vreemde en onverwachte ook op 't eerste oogenblik de verbeelding meer schokken, zoo zullen toch minneliederen, die de affecties van 't jonge leven bezingen, het hart dieper roeren, daar zij de echo zijn onzer zaligste herinneringen! Indien gij dus een toetssteen gebruikt, zal men zeggen, dan behoort gij niet te vergeten hoe dankbaar die dichtsoort is.

Ik geef dit gaarne toe, doch men vergete daarentegen niet, dat na al de duizende liederen, die de liefde van het ontwakend hart aan der zangeren luite ontlokt heeft, de bezwaren ook grooter worden voor den dichter, om den toon te treffen, die den eigenaardigen klank heeft, welken een echo opwekt; dat het moeielijk is oorspronkelijk te zijn en niet te herhalen wat honderden reeds vóór ons gezegd hebben. In minnedichten komt het toch bovenal aan op de kracht van den hartstocht, die tot zingen dwingt, en op het bezit eener zeer oorspronkelijke poëtische gave; en ik beschouw het als geen geringen lof, wanneer ik verklaar, dat de liederen van den heer Honigh den lezer enkele malen op onwederstaanbare wijze dwingen het boek neder te leggen, opdat men ongestoord moge luisteren naar het eeuwig lied, dat altijd jong blijft, opdat men de beelden van jonge en reine liefde moge aanschouwen, waaraan zijne innig gevoelde liederen het aanzijn schonken.

Zoo trof mij als bijzonder liefelijk het volgende lied, dat mij niet meer uit het geheugen wilde gaan, nadat ik 't eens gelezen had.

> In 't woud, in het woud, in het zonnige woud,
> Daar heb ik in Meimaand, geliefde, u aanschouwd,
> Daar zongen de voog'len zoo lustig en blij,
> Daar sloeg ook mijn harte zoo vroolijk en vrij.

In 't woud, in het woud, in het zonnige woud,
Wat werd ik daar plots'ling gemeenzaam en stout!
Herinnert ge u, hoe ik een roosjen u bood,
Met een als gevangen uw handjen omsloot?

In 't woud, in het woud, in het zonnige woud,
Daar hebben we vroolijk en vriend'lijk gekout,
In schaduw der beuken op 't mosveld gerust,
Daar heb ik, o weelde, voor 't eerst u gekust.

In 't woud, in het woud, in het zonnige woud,
Daar heb ik 't geheim mijner liefde u vertrouwd,
Daar hoorde ik, o vreugde, hoe toen op mijn beê
Zoo'n heel klein lief woordjen uw lippen ontgleê.

In 't woud, in het woud, in het zonnige woud,
Of 's zomers of 's winters mijn oog 't nu aanschouwt,
Steeds geurt het en groent het en straalt me er de zon,
Als toen ik op Meidag uw hartjen verwon.

Onze jonge dichter treedt in dezen bundel alleen als minnezanger op, die ter eer van ‘'t Heiligjen daer hij bij zweert’ (van ‘'t klein blondje’ van pag. 8 of van ‘'t lief zwartje’ van pag. 32?) verliefde zangen zingt, en dat hij als troubadour veel kans zou hebben gehad om ‘en cour d'amour’ bekroond te worden, moge het volgende aantrekkelijke gedichtje nog ten overvloede bewijzen.

Als ge, lief zwartje! mij hoort of mij ziet,
Waarom te blozen?
Waarom te blozen?
Vreest gij, of 't boschjen aan and'ren verried,
Dat wij er koozen,
Of soms de rozen
Klapten, wat gis'tren bij 't gaan is geschied?

't Kussen verraadt geen bosschage of roos,
Minnende paren,
Minnende paren

Zijn in hun schaduw beveiligd altoos -
Wilden ons sparen
And're gevaren:
Oogen en tongen, zoo listig en boos.

Zoo ge voor 't oog van de wereld me ontmoet,
Wees niet verlegen,
Wees niet verlegen.
Koel zij uw houding en koud zij uw groet.
Eenzame wegen
Zien het verzwegen
Mij slechts door dubbele teêrheid vergoed.

Het benijdenswaardige meesterschap over onze schoone moedertaal, dat de heer Honigh reeds toont te bezitten, neemt evenzeer voor hem in als het onschuldige en diepgevoelde van menig gedicht. Hij bezingt de liefde, en het was ook de liefde, die hem tot zingen dwong, gelijk hij zinnebeeldig uitdrukt in 't volgende liedje.

Toen Amor 't hart mij wondde,
Schonk mij dat looze wicht
Een overkostb're gave,
Onwetend in zijn schicht.

De rieten pijlschacht nam ik
En groefde een spleetje er in,
En daarop blaas ik lustig
Nu 't liedje van de Min.

Aan deze rieten herdersfluit ontlokt hij menigen zoeten toon, en is de verscheidenheid zijner liederen ook al niet groot, zoo wordt dit wellicht voor een Hollander vergoed doordien de liefde, welke hij bezingt, zulk een echt vaderlandsch, zulk een echt Noordhollandsch karakter draagt, dat zijn gedichten, den vreemdeling, die onze taal kent, een eigenaardigen blik in ons volksleven doet slaan. De twee aangehaalde liederen hebben reeds bewezen, dat de dichter niet afkeerig is van kussen, doch zij kunnen geen flauw denkbeeld geven van de tallooze zoenen, die de gelieven in deze minnedichten elkander geven. Zoo een Franschman, ja, zoo een Engelschman verneemt, dat deze kussen door deugdzame jonge lieden gewisseld worden ge-

durende tal van maanden eer het huwelijk gesloten wordt, dan zal hij de handen ineenslaan van verbazing, en zijn ontzetting zou werkelijk onbeschrijfelijk groot worden, wanneer hij vernam, dat deze liederen op juiste wijze de zeer vertrouwelijke verhouding schetsen, welke in Nederland tusschen gelieven geoorloofd is.

Het regent, regent, regent,
  Het regent tal van kussen
Die toch de brand der lippen
  Mijn dorstige niet blusschen.

gelijk de heer Honigh zelf zingt, en hij spreekt van het ‘mollig lippenpaar’ zijner liefste met een geestdrift, die tot kussen zin geeft.

Het vrijen van verloofden geschiedt hier in Nederland zonder mysterie en op een gulle, goedronde, ongegeneerde manier, welke den Arcadischen eenvoud onzer burgerlijke zeden en gewoonten bewijst, en hieraan is het toe te schrijven, dat onze minnedichten geheel op zich zelven staan. Bij ons ziet men menigmaal verloofden deftig en recht bedaard naast elkander aan de theetafel zitten, waaraan het geheele gezin vereend is. De linkerhand van 't meisje rust op de tafel, omklemd door de hand van den minnaar en met hare andere hand schenkt zij thee voor het geheele gezin. De jeugdige gelieven nemen deel aan het algemeene gesprek, dat zij soms even verbreken om elkander hartelijk te kussen, waarop de draad van het gesprek weder wordt aangeknoopt als of er niets geschied ware.

Nu heeft deze wijze van openlijk te minnekoozen bij ons voor velen weinig belachelijks meer, daar zij nu eenmaal gewoonte is, doch men wordt niettemin een weinig verlegen door het ontelbaar aantal kussen, dat gelieven in deze minnedichten met elkander wisselen. Tot een jong meisje, dat onvervaard de knapen onder de oogen ziet, zegt onze dichter:

  Uw held're kijkers staren
  Den knapenkring in 't rond,
Of gij nog 't morgenrood niet zaagt
Der minneweelde die u daagt.

en nu is het juist voor hen, die het morgenrood ja het volle licht dier weelde zien, dat er iets onwederstaanbaar komieks is

in het eindeloos gekus van Hollandsche gelieven. Het is onmogelijk niet te meesmuilen als men het klappen dier tallooze zoenen hoort.

Uit al de gedichten blijkt, dat onze Zaansche dichter kussen voor een vrij onschuldig spelletje houdt, geheel *sans conséquence* en niet ongelijk aan Blindemannetje, of Pandverbeuren. Hij erkent, dat hij zekere blonde Bartje gezoend heeft bij maneschijn, zonder er zelfs aan te denken hare liefde te winnen:

Veel kusjes ontstal ik je, Bartje,
En nooit waart ge boos op den roover,
Maar - 't rooven van 't wisselziek hartje
Dat liet ik aan anderen over.

Dit nu is zeer edelmoedig, doch tevens min of meer onbegrijpelijk.

Men kan slechts zeggen: 's lands wijs, 's lands eer, wanneer men van den heer Honigh verneemt, hoe er aan de Zaan zelfs een veerman is, zoo op zoenen verzot, dat hij van de meisjes, die hij overzet, kussen in plaats van centen aanneemt.

Al over de Zaan is zoo menig veer,
zoo menig veer,
Dat brengt voor twee centen je heen en weer
je heen en weer.
Wie wil er wel niet ereis varen,
Zoo eventjes, effentjes heen en terug?
Het gaat er zoo vlug,
Maar heen en terug.

Een veerman, dat is er zoo'n oolijke guit,
zoo'n oolijke guit:
Van de aardige meisjes verlangt hij geen duit,
verlangt hij geen duit;
Die krijgen wat toe nog - een zoentje.
Zoo eventjes, effentjes heen en terug.
Hij doet het zoo vlug,
Eén heen, één terug.

Wat kent er dat gastje zijn luidjes toch goed!
zijn luidjes toch goed!

Want vaart hij een leelijke of ouwe, wat spoed,
wat heeft hij een spoed!
Dan krijgt hij het veerloon wel dubbel.
De leelijken geven 't verzoende hem weer,
De lieven - och heer,
Die geven oneindig, oneindig nog meer,
Die geven hem eventjes, effentjes, vlug
zijn zoentjes terug.

Wanneer ik bij dit kussen een weinig lang verwijl, dan is het om opmerkzaam te maken op een fout dezer gedichten. Zij zijn zangerig, teeder en pathetisch; zij getuigen van een innige liefde, doch zij missen een zeker aroma, een zeker perzikwaas, dat ik lichter kan aanduiden dan beschrijven.

De heer Busken Huet vergelijkt, in den *Java-Bode*, den heer Honigh bij Bellamy, en ik acht deze vergelijking treffend door hare juistheid, al deel ik de bewondering niet, die de heer Huet voor Bellamy gevoelt - een bewondering, welke mij jaren geleden reeds verbaasde in zijn geestige voorlezingen in ''t Wapen van Amsterdam.'

Door zangerigheid en meesterschap over de taal muntte Bellamy uit: en hij beloofde veel, want hij was oorspronkelijk en vol geestdrift; doch een vroege dood ontroofde hem aan 't vaderland, eer de bloesems zich tot vruchten gezet hadden, en zijn 'Roosje' is 't eenige zijner gedichten, dat blijvende waarde bezit. Zoo wij zijne minnedichten met die van den heer Honigh vergelijken, dan worden wij, evenals de heer Huet, getroffen door een groote gelijkenis. Bellamy is hartstochtelijker en vuriger, doch heeft daarentegen geen enkel minnedichtje geschreven zoo schoon als: 'In 't Woud, in het Woud, in zonnige Woud,' van den heer Honigh. Hun virtuositeit in 't zoenen drijft hen beiden om uit den vreemde voornamelijk die verzen te vertolken, die van kussen gewagen, en doet hen dan ook dezelfde fout begaan, welke misschien door het aanhalen van een paar gedichtjes van Bellamy, die haar erg overdrijft, kan aangeduid worden.

'Gij zijt toch immer lastig!
Gij wilt gestadig kussen! -
Wat doet toch al dat kussen?
Wat wil dat toch beteeknen?'

Zoo sprak mijn schoone Fillis,
En keek met donkre oogen,
En wendde 't hoofd ter zijde.
Ik greep haar lieve handjes,
En zei: mijn dierbaar meisje!
Mag ik u dan niet kussen!....
Zij schudde 't hoofd en boog zich,
En drukte met haar lipjes
Mij zachtjes op de wangen,
Zij sloot mij in heure armen,
En zei: wat is een kusje? -
'Wat wil het toch beteeknen?'
Mijn allerliefste meisje,
Het is de taal der liefde.
Zoo dikwerf onze lippen
Zich kussende vereenen,
Dan denk ik: liefste Fillis,
Gelijk ik met mijn lippen
Thans aan uw mondje kleve,
Zoo, liefste, is ook mijn leven
Verbonden aan het uwe.
Zoo vaak ik u dan kusse,
Gevoel ik, meer dan immer,
De banden onzer liefde,
Dit alles, schoone Fillis,
Dat alles zegt een Kusje.

Dit is het eerste gedichtje, dat Bellamy aan 't kussen van verloofden wijdt; doch *l'appétit vient en mangeant*, en langzamerhand wordt hij al driftiger en vuriger. N°. 2 luidt dus:

Gevoelt gij ook, mijn Fillis,
Wanneer wij zamen kussen,
Uw hartje sneller kloppen?
Wanneer ik met mijn lippen
Uw zuigend mondje nake,
Dan is het, of het hart mij
Ten boezem uit wil vliegen.
Dan spreidt een driftig vuur zich,
Op 't snelst, door al mijn leden,
Dan druk ik, bevend trillend,

U in mijn klemmende armen. -
En immers, gij gevoelt ook
Die driftige verrukking?
Want gij sluit, onder 't kussen,
Mij in uw scheutige armen,
En drukt mij aan uw' boezem,
Zoo hechten onze lippen
Zich klevend aan elkander.

Het zal zeker niemand verwonderen, dat Bellamy na zulk teeder kussen hoe langer zoo stouter wordt, en aan zijn Fillis een nieuw gedichtje zendt, waarin hij zegt:

Mijn Fillis, zoo mijn hand wat al te dartel speelt,
Moet gij die drift betoomen,
Zij zou, daar zij uw' hals en zachten boezem streelt,
Allengskens verder komen.
Nooit heeft de min genoeg; zij dorst altijd naar meer: enz.

In verzen als deze mist men zekeren ridderlijken schroom en piëteit, de *deisidaimonia* of *religious shudder of awe* - gelijk Lewis het Grieksche woord vertaalt - die de rechters van Phryne beving bij het aanschouwen harer ongesluierde schoonheid, en die men ongaarne mist in minnedichten, welke de liefde van verloofden bezingen. Zij, die dezen eisch belachelijk vinden, spreken daardoor het gestrengste vonnis uit over de in hun oog dan onnatuurlijke verhouding, welke men in Nederland gedurende een tal van maanden tusschen gelieven bestaan laat.

Nicolaas Beets, wiens verzen van Aleide mij steeds als de zoetste muziek in de ooren klinken, zal met enkele woorden mijn meening duidelijker maken.

't Is goed, in argloosheid een reinen kus te drukken
Op 't onbewolkt gelaat, dat niet dan lachend fronst,
zegt hij
Maar eindloos zoeter is die heilge en zwijgende eerbied,
Die opziet naar de schoone en huivert van ontzag;
Niet nadert dan met vreeze in iedren harteslag;
Verrukt is als haar oog slechts ééns genegen neêrziet;
Maar beeft als hij een zoom haars kleeds bereiken mag.

In een ander gedicht van Beets - wellicht het schoonste dat hij ooit geschreven heeft - wisselen de gelieven slechts

één enkelen kus, doch welk een beeld van reine liefde, van zoete vertrouwelijkheid, wordt ons getooverd voor de oogen!

Ik denk aan die wandelingen,
Waarop wij, hand aan hand,
Door het bosch en het korenveld gingen,
Onder praat naar ons beste verstand.

Wij zaten ter neêr op een dijkjen,
Van viooltjens en klokjens omtuild,
En genoten het vreedzame kijkjen
Naar het duin, waar zich Egmond verschuilt.

't Groote licht was gedaald, of op 't tippen.
Ons oog zag het na met ontzag....
Nog een strookjen, een streepjen, een stipjen...
En voorbij was de heerlijke dag.

Maar het avondrood blonk en vervulde
Heel de lucht met een vlammigen gloed,
Die de toppen der duinen verguldde,
En 't schroomvallige maantjen kreeg moed.

't Werd zoo stil langs den beemd en den akker,
Alles sliep of sliep in op dat pas,
Slechts de piepende krekel bleef wakker,
En het haasjen kwam spelen in 't gras.

‘Kom, mijn vriend! laat ons keeren’ klonk er
Dan een stem; ‘het wordt laat als gij ziet,
Moeder wacht ons op 't Huis, voor den donker,
Maar vergeet uwe bloemekens niet.’

En de ruiker geplukt tusschen airen,
Tusschen struiken en gras van het veld,
Werd, doorvlochten van bloeiende varen,
Met een kus in uw handen gesteld.

Welk een tijd, welk een tijd, mijn Aleide!
Zijn die zachte genoegens geleên!
Om het even: voor u, voor ons beide,
Is de liefde nog jong als voorheen.

Wanneer men daarna het volgend gedichtje van den heer Honigh leest, dan gevoelt men dat hij vaak te veel zegt, het mysterie der jonge liefde te weinig eerbiedigt, en het kussen te veel tot het alpha en omega der liefde maakt:

O Zalige weelde, als ik u vond,
Als ik voor het eerst u kuste,
Als ter bezeeg'ling van 't verbond
Mijn mond op d' uwe rustte.

Doch driewerf zaal'ger vreugdestond,
Als mij na droeve tijden
Opnieuw de kussen van uw mond
Als welkomsgroet verblijdden.

Doet de heer Honigh weer aan Bellamy denken, hoezeer hij hem ook in dichtgave overtreft, zoo is het echter zeer merkbaar in zijn gedichten, dat sinds Bellamy leefde, Beets en de Genestet gezongen hebben. De uitspraak van een onzer critici, dat eerstelingen in dicht meestal onwillekeurig een soort van autobiographie geven, is waar, doch in de eerste plaats verraden zij welke dichters den jongen poëet tot model hebben gestrekt. In zijn vooorrede verklaart de heer Honigh, dat hij zijn letterkundige ontwikkeling grootendeels aan Potgieter te danken heeft, en ik geloof gaarne dat Potgieter's ‘deege deeghelyckheit’, kernachtigheid en genialiteit even onwaardeerbaar zijn geweest voor den heer Honigh als voor de meesten onzer jonge letterkundigen, doch in zijn gedichten blijkt van dien invloed weinig. De voorrede noemt Potgieter, de verzen noemen de Genestet en Beets.

Doet het ‘geen engel zijt ge, maar een kind’ van den heer Honigh niet onmiddellijk denken aan het: ‘Gij zijt geen engel maar een mensch’, van Beets?

Wanneer men den heer Honigh hoort zingen:

Alles leeft, alles bloeit,
En het windeken stoeit
Met het eerste, het teêrste gebladert.
Waar de voeten ook treên,
Alles geurt om ons heen,
Nu de lieflijke lente is genaderd.

wordt men dan niet onwillekeurig gedwongen met de Genestet te vervolgen:

Alles lacht, alles zingt,
Alles bloeit, alles blinkt
Hier zoo lieflijk als immer te voren:
In de dalen is rust,
Op de heuvlen is lust -
Toch heeft alles zijn lichtglans verloren.

Wanneer men onzen jongen dichter de lente hoort toeroepen:

Ik vraag niet, of in dartel kozen
Het koeltje een schat van geuren strooit,
Of weer de lente de aarde tooit
Met vroolijk groen en frissche rozen.

dan moet men met Beets voortgaan:

Ik vraag niet of de hemel stralen
Niet of het bloembed rozen heeft,
Of geur en toongalm om mij zweeft
Van boschviool en nachtegalen.

Wij halen de eenige gedichten niet aan, die van den invloed van Beets en de Genestet getuigen, en ook Bellamy en Staring worden soms onwillekeurig gevolgd. Men oordeele. Een der liederen van den heer Honigh luidt:

‘O, Zeg 'reis’ vroog de liefste,
- Hoe toch kwam ze aan die vraag? -
‘Waarom van alle meisjes
Alleen ik u behaag?’
Mijn philosophisch meisje,
Rap vraagstertjen als geen,
Ik stelle in steê van antwoord
Drie vragen u voor één.

Doet dit niet denken aan het volgend versje van Bellamy?

Laatst was ik bij mijn Fillis,
Zij zat een wijl te peinzen,

Maar, in het einde vroeg zij:
‘Weet gij wat of een Kusje is?’
Ik zei, mijn liefste meisje
Dat is te philosofiesch;
Een Kusje laat zich voelen,
Doch laat zich niet beschrijven.

Doet eveneens:

Eén lonkje, één lachje,
Eén groet, één kus,
En 't stuursche harte
Vereert u flus.

niet onmiddellijk denken aan het geestig liedje van Staring aan de liefde:

Twee achjes,
Twee lachjes,
Hij 's binnen de guit,
En duizend sermoenen,
Hij is er niet uit.

Nu bedoel ik met deze opmerkingen zelfs in de verte niet aan de oorspronkelijkheid van den heer Honigh te doen twijfelen. Geen dichter, behalve de allereerste die ooit leefde, heeft waarschijnlijk bestaan, wiens eerstelingen niet getuigden wie zijn lievelingsauteurs waren, en dat de eerstelingen van den heer Honigh dit eveneens doen, bewijst allerminst gebrek aan oorspronkelijkheid, doch het is noodig voor zijn verdere ontwikkeling, dat hij zich wel rekenschap geve van den invloed, dien eenige vaderlandsche dichters op zijn dichterlijke vormen hebben.

Wanneer men trouwens van oorspronkelijkheid spreekt, geeft men zich veelal geen rekenschap van hetgeen men hiermede bedoelt. Men vergeet te vaak het verschil tusschen oorspronkelijkheid in den schrijver en oorspronkelijkheid in hetgeen hij voortbrengt. Zoo men alleen aan de laatste denkt, zou het schijnen, dat er in het geheel geen oorspronkelijkheid bestond; Virgilius leent van Homerus, en Horatius van de Grieksche minnedichters: Shakespear neemt zijn goed waar hij het vindt

en Molière volgt Plautus en de Spanjaarden. Oorspronkelijkheid beteekent alleen iets als men aan den schrijver en niet aan het boek denkt. Dan beteekent ze genie, scheppingskracht en voortbrengensvermogen. Een oorspronkelijke vorm is de allerlaatste verovering, welke een waar schrijver op letterkundig gebied maakt; hij begint zijn gedachten en gevoelens te dwingen door bestaande kanalen te vloeien: en het is in mijn oogen vaak een bewijs van zelfbewuste kracht in een jong schrijver, wanneer hij niet angstvallig oorspronkelijkheid zoekt in buitengewone, nieuwe en *bizarre* vormen. Oorspronkelijkheid is een synoniem van kracht, en indien men den meteoor niet boven de planeet, den vlinder niet boven de bij verkiezen wil, moet men voorzichtig met het woord oorspronkelijk omgaan. Ik zie in den heer Honigh een waar dichter; ik acht hem in den vollen zin oorspronkelijk, doch ik wijs hem slechts op een gevaar, dat hij vermijden moet.

Zoo volkomen ben ik overtuigd van de kostbare gehalte van zijn talent, dat ik niet schroom hem enkele bezwaren tegen zijn aantrekkelijke jongelingsgedichten mede te deelen. Een critiek, die van eerlijke, onpartijdige studie zijner verzen getuigt, zal hem meer baten dan de wierook, die hem wellicht wat al te bedwelmend van deze en gene zijde wordt toegewuifd, te meer daar hij zelf verklaart:

> Mij walgt, of 't laster ware
> Van 't dolle marktgeschreeuw
> En 't handgeklap der schare,
> Het lokaas onzer eeuw.

Ik heb reeds hulde gebracht aan zijn meesterschap over de taal, doch er zijn niettemin enkele gedichten, die niet geheel bevredigend zijn. Zoo werd ik getroffen door een gebrek aan symmetrie in het versje: ‘wil mij minnen’. Het eerste couplet luidt als volgt:

> Mint gij om rijkdom
> o, Min dan mij toch:
> Rijk moog' mijn lied zijn
> Rijker is 't hart nog.

Van de slepende rijmwoorden mij tŏch en hārt nŏg, rijmen

alleen de onbetoonde laatste lettergrepen, terwijl in het volgend coupletje

Mint gij om schoonheid? -
o, Wil mij minnen:
Leeft niet de schoonste
Beelt'nis hier binnen?

van de slepende rijmwoorden mīnnĕn en bīnnĕn beide lettergrepen rijmen.

Het aardige gedichtje ‘In 't Regensaizoen’ bevat een paar regels, die ik onverdedigbaar acht.

Wie hult zich dan zoo zedig in
Dat stemmig zwart, een kap op 't hoofd?
Zou 't een pleegzuster wezen?
Pleegzuster, dat is ze evenmin,
Haar mondje heeft in kussen zin,
Eer dan in zieken troosten.

Het is alsof de heer Honigh bevreesd is dat men zijn meisje voor twee pleegzusters zou aanzien, dat hij met zulk een nadruk vraagt:

Zou 't *één* pleegzuster wezen?

Ik heb de gedichten van den heer Honigh gelezen en overgelezen, en er niets anders in te berispen gevonden dan dit. Ik heb het boek gesloten met een gevoel van leedwezen, dat het reeds uit was, met een gevoel van bewondering voor den jongen schrijver. Ware ik niet bevreesd dat de heer Thieme te Arnhem - die van ‘Mijne Lente’ een aantrekkelijk boekdeeltje gemaakt heeft - een actie tegen mij in zou stellen wegens het nadrukken van zijn eigendom, dan zou ik verschillende gedichten willen aanhalen ten bewijze van het groote talent van den heer Honigh.

Zijn ‘Ghazelen’ bewijzen hoe zeer hij het Hollandsch meester is, en dat hij werkelijk reeds tooveren kan met onze taal. Wat zegt men van regelen als de volgende:

Vader, daar daagt voor mijn geest het Verleden -
Wie aan mijn zij

Greep me, als ik riep, waar ik uit was gegleden:
Wees mij nabij?
Wie heeft gesterkt, als ik moê was gestreden,
dat ik weer blij,
Juichte op den weg, dien mijn voet had betreden:
Wees mij nabij?
Wie uit den nacht schiep het licht van het Heden?
God, dat waart Gij!
Hoor, o verhoor dan ook nu mijn gebeden:
Wees mij nabij!

Een vijftal oud-Nederlandsche liederen, welke de heer Honigh dichtte, zijn bijzonder wel gelukt, en bewijzen hoe hij gewerkt en gestudeerd heeft. Men leze en bewondere b.v. het lied, dat begint met

Ter lustechen taveerne
Dick mitten ghesellen ic vaer,
Den coelen wijn so gheerne,
Den coelen wijn drincken wi daer.

en 't liedje hetwelk aanvangt met

Ha, langhet mi enen dronc!
Ha, langhet mi enen Dietscen dronck!

Een zijde van zijn talent, van welke ik voor de toekomst veel hoop, komt uit in zijn Jan Willemsen, waarvan ik een couplet aanhaal, om mijne lezers te dwingen het boekje bij hun boekhandelaar te bestellen, ten einde de andere coupletten te kunnen lezen.

Jan Willemsen, een harkige, ruwe vrijer, stapt naar de lieve Guurt, de dochter van Gerritbuur, om haar het hof te maken. Zij hoort den waren Joseph, van wiens bestaan Jan Willemsen niets afweet, aankomen, jaagt Jan hierop schrik aan, met uit te roepen: ‘Daar klopt er een. Jan het is vader!’ en zegt

‘Jan Willemsen kruip hier maar gauw in de kast!’
Ha, ha!

Wip was hij er in en het deurtje goed vast,
Ha, ha!
Daar zat hij op turven in 't duister,
Hoort binnen gelach en gefluister.
Ha, ha!
Hoort binnen gelach en gefluister,
En 't kloppen van zoentjes, ja, luister!

Ik zie in den heer Honigh een dichter van veel belofte; zijn frisch en krachtig jong talent zal ieder behagen, die een geopend oor voor poëzie heeft, en ik druk den hartelijken wensch uit, dat de waardeering van het publiek hem ter aanmoediging moge strekken, om ons te koesteren met de zomerwarmte van een gave, wier lente zooveel belooft.

CHARLES BOISSEVAIN.

Bibliographisch album.

Dr. Albert Forbiger. Hellas und Rom. Populäre Darstellung des öffentlichen und häuslichen Lebens der Griechen und Römer. Erste Abtheilung. Rom im Zeitalter der Antonine. Erster Band. Leipzig, Fues's Verlag (*R. Reisland*). 1871.

Het plan van dit boek, hetwelk door den uitgever aan de redactie van ‘de Gids’ ter aankondiging werd toegezonden, is niet nieuw. Reeds in de vorige eeuw gaf Barthélémy in zijne Reis van den jongen Anacharsis eene soortgelijke beschouwing van het openbaar en huislijk leven in Griekenland ten tijde van Epaminondas. Met hoeveel toejuiching dit werk ook ontvangen zij, - in tegenspraak met de bescheiden beoordeeling des schrijvers zelven, die meer oog had voor zijne tekortkomingen dan voor zijne onmiskenbare verdiensten - tegenwoordig wordt dit reisverhaal weinig opgeslagen, daar het volstrekt niet meer den stand teruggeeft, waarop de beoefening van de wetenschap der oudheid zich bevindt. Met voorbijgang van *de laatste dagen van Pompeï*, aan welker bearbeiding ernstige bronnenstudie klaarblijkelijk is voorafgegaan, maar waarin de romanschrijver volgens zijn goed recht aan de phantasie den vrijen loop laat, komen in den tegenwoordigen tijd, ter vervanging van den verouderden Anacharsis, vooral twee werken in aanmerking, door een en denzelfden schrijver, W.A. Becker, voor een dertigtal jaren kort na elkander in het licht gegeven en sedert herdrukt. Gallus heet het eerste, waarin het leven der Romeinen in den tijd van Augustus: Charicles het tweede, waarin dat der Grieken, kort na den slag bij Chaeronea beschreven wordt. De schrijver houdt zich met philologische nauwkeurigheid aan hetgeen door de oude schrijvers is overgeleverd. Met eene zorgvuldigheid, welke verdient erkend te

worden, verbindt hij allerlei kleine trekken uit het huislijk leven der ouden tot een verhaal, hetwelk voor den oningewijden eene tamelijk gelijkende voorstelling geeft dier aloude toestanden, terwijl de deskundige het talent weet op prijs te stellen, waarmede de hem bekende doch overal verspreide bijzonderheden tot een geheel zijn samengeweven. Aanteekeningen en ophelderingen zijn met de noodige bewijsplaatsen aan beide werken toegevoegd en nemen eene ruimte in, welke die van de eenvoudige verhaaltjes, waarom zij zich groepeeren, verre overtreft. Met recht zijn deze zes deelen bij de verschijning gunstig ontvangen en worden nog steeds veel gelezen en bij voorkomende gelegenheden nageslagen.

De hoogbejaarde en ook hier te lande welbekende schrijver van het werk, dat thans voor mij ligt, stelt zich tamelijk wel hetzelfde voor, als Becker gedaan heeft, en de vraag schijnt dus niet ongepast, of hij iets beters geleverd heeft dan het bestaande. Voor het minst zal het moeten blijken, dat zijn boek, zooal niet in plaats van, dan toch naast Gallus met vrucht kan gebruikt worden. Het komt mij voor, dat dusdanig onderzoek tot weinig bevredigende uitkomsten voert.

Forbigers plan laat zich nog wel niet geheel beoordeelen, maar het blijkt toch reeds, dat zijn werk bestemd is tamelijk uitvoerig te worden. Het voor mij liggende deel van 400 bladzijden, in hetwelk alleen Romeinsche toestanden geschilderd worden, moet eerst door minstens een tweede gevolgd worden, voor wij tot de Grieksche afdeeling geraken, die op den titel in de eerste plaats beloofd wordt, maar eerst later zal volgen, daar de auteur bij de schets van Romeinsche zeden op een uitgebreider kring van belangstellende lezers meent te mogen rekenen. Op zich zelf is tegen die uitvoerigheid geen bezwaar, maar het schijnt de bedoeling van Forbiger te wezen, om veel op te nemen, hetwelk beter aan eigenlijk gezegde handof leerboeken wordt overgelaten. Er kunnen overwegende redenen bestaan om het huislijk leven der ouden in eene aanschouwelijke schets voor te stellen en de talrijke bekende bijzonderheden, die zich moeilijk in den vorm van een samenhangend systeem laten voordragen, in eene kleine novelle of in eene reisbeschrijving bijeen te vatten, zij het dan ook dat handboeken als van Marquardt, door zulk eene behandelingswijze niet overtollig worden gemaakt. Maar het zou m.i. verkeerd wezen iets dergelijks te beproeven met hetgeen meer bepaald tot het openbaar leven der ouden en hunne politieke

instellingen behoort. Toch schijnt dit alles blijkens den titel en sommige verspreide aanteekeningen, bijv. op bl. 173, in een volgend deel binnen den kring van Forbigers plan te zullen getrokken worden. Het is licht te voorspellen dat de schrijver, bij dit moeilijker gedeelte zijner taak, ook aan matige eischen niet zal voldoen.

Het talent van Forbiger, wiens nauwgezette studie overigens gaarne erkend wordt, bestaat niet in het leveren van aanschouwelijke voorstellingen. Hij stelt zich een Griek voor, die onder de regeering van Marcus Aurelius een bezoek aan Rome brengt. Voor het reisverhaal is de keuze van het tijdvak der Antonynen ongetwijfeld gelukkig, dewijl de schrijver daardoor gelegenheid heeft velerlei te vermelden, dat bij Becker wordt buitengesloten, die zijn held ten tijde van Augustus laat leven. Hij vindt gelegenheid den reiziger in aanraking te brengen met Galenus, Apuleius, Lucianus en anderen. Doch zoo weinig gebruik wordt er gemaakt van de gunstige gelegenheid, dat geen dier personen ooit aan het woord komt. Wij vernemen, dat Galenus zeer geleerd en Lucianus zeer geestig is bij den maaltijd, waaraan hij met den reisbeschrijver aanzit; dat is op eenige weinige onbeduidendheden na alles. Het verhaal is zoo boeiend als het verslag van het bezoek door een doofstomme aan een wassenbeeldenspel gebracht. Mist hij het gebruik zijner ooren, hij gebruikt voortreffelijk zijne oogen: ongelukkig is niet al wat hij ziet wetenswaard en met name verwonderen wij ons over zijne belangstelling in zaken, die hem in Griekenland onmogelijk vreemd konden gebleven zijn. Ik erken het, hierover verontschuldigt hij zich op bl. 13; maar overal blijft hij een saai en vervelend reisgenoot. Liever dan een Griek in hem te zien, die op het gezegde tijdperk Rome bezocht, stel ik hem mij voor als een ouden schoolmeester, die zich voortdurend maar te vergeefs moeite geeft om pruik, bril en snuifdoos verborgen te houden. Blijkens het voorbericht, bl. 4, is deze fout althans den schrijver zelven niet ontgaan; hij geeft toe, dat het masker soms wat verschoven wordt en *der ehrliche Deutsche der Gegenwart* te voorschijn komt. Voor het comische, dat deze gedaanteverwisseling tegen zijne bedoeling heeft, schijnt hij dus geen oog te hebken.

Ook bij Forbiger, even als bij Becker, vindt men achter ieder hoofdstuk vrij uitvoerige aanteekeningen, waarin tot staving van het medegedeelde, het noodige uit de bronnen zelven wordt aan-

gehaald; maar er is in twee opzichten een belangrijk verschil. Vooreerst geeft Forbiger geene onderzoekingen, maar slechts de door anderen verkregen resultaten. Ten tweede schrijft hij de citaten slechts zeldzaam uit, gelijk, tot groot gemak van den lezer, Becker in de belangrijkste gevallen niet licht nalaat. Bezwaarlijk kan ik mij iemand voorstellen, die van de duizende hier verscholen citaten, het door den schrijver bedoelde gebruik maken zou. Ook zie ik het nut van die tallooze hoeveelheid aanhalingen te minder in, daar de meeste, zoo niet alle, in de handboeken over deze onderwerpen in geregelde volgorde, en dus met veel minder moeite, kunnen worden gevonden, als men ze behoeft. Korte verwijzingen naar de door den schrijver gevolgde leerboeken zouden, naar ik mij verbeeld, in den regel volkomen voldoende geweest zijn.

Maar deze citaten hebben ook niet alle gelijke waarde. Herhaaldelijk worden uit de oude schrijvers zaken bewezen, welke wezenlijk geen bewijs noodig hadden, en de bekende spotternij van Gil-Blas is nog altijd niet onverdiend. Zoo lezen wij hier bl. 46, dat men den zegelring vóór het gebruik bevochtigde, dat het zegelgaren, waarmede de brief was toegemaakt, bij het openen werd doorgesneden of ook wel doorgebeten; dat het adres buiten op den brief geschreven werd, ja, tot tweemalen toe, bl. 140 en 323, dat men zich bij de barbiers ook het haar liet snijden: altemaal zaken, welke wij ook zonder bewijs gaarne gelooven. Dergelijke volstrekt nuttelooze bijzonderheden konden beter vervangen worden door eenige houtsneden, welke tegenwoordig in een werk van dien aard niet meer mogen ontbreken.

Zeker zou ik geen bezwaar hebben gezien in het niet behandelen van sommige zeer belangrijke verschijnselen in het leven der ouden, welke van elders behooren bekend te zijn; maar de onevenredig korte en onvoldoende behandeling wekt mijne verwondering op. In de aanteekeningen vindt men een vrij onvolledig overzicht van de verschillende vormen van *manumissio*; daarnaast eene zoo volledige uiteenzetting van al de gereedschappen, welke in eene Romeinsche keuken voorkwamen en van al de artikelen, waaruit een Romeinsch damestoilet bestond, dat de aandachtige lezer met deze belangrijke onderwerpen veel grondiger bekend raakt, dan met de batterie de cuisine in zijn eigen huis of met den inhoud van de kleerenkast zijner vrouw. Onze Griek erkent, dat hij bij zijn keukenbezoek den

spot der slavinnen niet ontgaat; hij had ook moeten bedenken, dat die slavinnen volkomen gelijk hadden.

Het best geschreven hoofdstuk bevat eene beschrijving van eene Romeinsche villa, waarin de aanschouwelijkheid niet geheel en al gemist wordt. Het is eene verkwikking na het vermoeiend en eentonig verhaal van eenen weelderigen Romeinschen maaltijd, gelijk er al zoo vele beschreven zijn. Niet alleen is het hinderlijk ‘den ehrlichen deutschen’ voortdurend kwaad te hooren spreken van den man, wiens uitnoodiging hij had aangenomen; maar hier vooral is het bijna onafgebroken stilzwijgen der aanwezige gasten onuitstaanbaar. Had Lucianus of Apuleius, die mede aanzaten, dan volstrekt niets geestigs te zeggen? Zij zijn toch te goed om *κωφὰ πρόσωπα* of figuranten te zijn. Of vertrouwden zij den vreemdeling niet, die zich het uiterlijk gaf van een stillen verklikker? Aan de ongerijmde hoeveelheid spijzen bij dergelijke gelegenheden zijn wij reeds gewend door al die nieuwerwetsche beschrijvingen, waarin, met voorbijgang van Tacit. Ann. III, 55, Petronius het gezag heeft van een beëedigd proces-verbaal; nog stuitender is in den aanvang van het verhaal de beschrijving van een eenvoudigen en huislijken maaltijd van drie personen met een eetlust voor tien.

Zal het nu nog noodig zijn enkele bijzonderheden te behandelen? Ik geloof het nauwelijks, hoewel er anders stof genoeg ware. De bejaarde schrijver vermeldt, bl. 323, *jongelieden* beneden de *veertig* jaar. Zeer begrijpelijk ziet hij in den circus, bl. 337, onder de Vestaalsche maagden *slechts weinige* lieve gezichtjes. Volgens mijne overtuiging laat hij de gladiatorengevechten nog wreeder worden dan noodig is en plast hij op onverantwoordelijke wijze in menschenbloed rond. Maar wat nut het optellen van deze bijzonderheden? De lezer van dit verslag behoeft niet meer afgeschrikt te worden van de lectuur en de schrijver krijgt dit opstel waarschijnlijk nooit onder oogen.

Ik heb mij afgevraagd, of het wel eenig nut kon hebben deze opmerkingen op het papier te werpen. Maar het schijnt dat werken als het nu behandelde eene onverdiende populariteit genieten. Er verscheen onlangs in Duitschland een ander boek van gelijksoortige strekking, doch van nog veel minder allooi. Ik heb geen moed gehad dat prul aan te kondigen; maar wanneer ik zie, dat een uitgever eene uiterst middelmatige hollandsche vertaling in het licht heeft

durven zenden, kan het niet onnoodig worden geacht tegen dergelijke producten van tijd tot tijd protest aan te teekenen.

Onze Griek verraadt zijn Germaanschen oorsprong ten einde toe. Op de laatste bladzijde wordt hij aan den keizer voorgesteld, die hem vraagt hoe hem Rome bevalt, en hem uitnoodigt op een receptie ten hove te verschijnen. Deze ‘liebenswürdigkeit des Kaisers’ maakt dat hij verzoend wordt met ‘Manchem, was er in Rom mit anzusehen genöthigt war.’ Der ehrliche Deutsche der Gegenwart! Wie reich ist er auf einmal durch zwei Worte!

Amsterdam, 22 Sept. 1871.
S.A. NABER.

***Het beleg van Parijs*. 1870-1871. *Overzicht van Fransche en Duitsche zijde, of de ellende in Frankrijk door verzuim en onkunde; de kracht van Duitschland, en velen der toestanden, waarin een ieder kan geraken, als bijdrage tot de instandhouding onzer vrijheid, door C.D.L. Muschart, kapitein der infanterie. Amsterdam, R.C. Meijer*. 1871.**

‘Als bijdrage tot de instandhouding onzer vrijheid’. Deze woorden galmen na, en in den nagalm zweeft de les: Voorzichtig, Nederlanders, uw vrijheid loopt gevaar!

Is er dan werkelijk gevaar? - Ja, het gevaar bestaat. Het bestaat, even als het gevaar van omvallen bestaat, voor alles wat niet tegen kantelen verzekerd is; - even als het gevaar van zwak en ziek worden bestaat, door veronachtzaming van de gezondheidsregelen.

Hij, die voorrechten en weldaden niet naar waarde weet te schatten, verdient ze niet; zij worden alleen gegund aan hem, die ze genoegzaam waardeert en dit toont, niet bloot door betuigingen en verzekeringen van dankbaarheid en geluk, maar door handelingen, die in harmonie zijn met de voorrechten die genoten, met de weldaden die ondervonden worden; door handelingen, die tot bestendiging voeren van den gelukkigen toestand, waarin verkeerd wordt.

Wie de vrijheid niet liefheeft *wil* slaaf zijn. Hij is het reeds

zonder het te weten. Wie de vrijheid liefheeft en zich koestert aan al haar zegeningen, zonder iets te willen opofferen voor de instandhouding van dat kostbaar goed, *verdient* slaaf te zijn. Hij wordt het te zijner tijd. Even zeker wordt hij het, als een, die een schat bezit, zonder deze naar den eisch te willen bewaken, bestolen en arm zal worden. In den algemeenen strijd om het bestaan, kan het niet anders of de sterken van geest en van lichaam zullen regeeren; en zij die niets willen of niets kunnen om het eigen bestaan te verzekeren, verliezen elk recht op dat bestaan. Deze wet staat in het boek der natuur geschreven, en met de geschiedenis in de hand valt het licht te bewijzen, dat zij ook op het leven der volken van toepassing is. Een natie, die niet krachtig hare onafhankelijkheid wil of kan waarborgen, verliest haar vroeg of laat; en dat lot zal ook Nederland niet ontgaan, wanneer te bewijzen is, dat het de krachten mist om zijne onafhankelijkheid te kunnen verdedigen, of wel, dat de geest van het volk te ziek of te bot is, om haar te willen verdedigen.

Kunnen en willen behooren bij elkaar. Wil men derhalve op logische gronden het recht van voortbestaan van Nederland aantoonen, dan behoort men eerst te bewijzen, dat het land zich kan verdedigen; dat die verdediging tegen den machtigen belager zijner vrijheid met kansen op goed geluk gevoerd kan worden, zonder de levenskrachten der natie uit te putten. Is dit eenmaal bewezen, dan volgt het willen van zelf; want hij die de vrijheid begrijpt en haar omvang kent, dommelt niet voort en houdt zich niet blind voor het gevaar van het instorten van het gebouw der vrijheid, wanneer de fondamenten van dat gebouw dreigen te bezwijken. Hij zal mede, ongevraagd zelfs, een wig helpen plaatsen om het kantelen te voorkomen, of wel met anderen samen, ijveren voor algeheele vernieuwing der grondslagen.

Het zwaartepunt der quaestie is derhalve: Kan Nederland zich verdedigen? Wij en velen met ons hebben de volle overtuiging van ‘ja’. Maar dit is niet genoeg, want men kan niet verlangen dat dit ‘ja’ op gezag worde aangenomen. Deze uitspraak moet niet geloofd, maar hare waarheid goed begrepen worden. De overtuiging behoort de consequentie te zijn, niet van opvatting of gevoel, maar van kennis.

Nu heeft de verspreiding van kennis aangaande krijgszaken en

landsverdediging, geen bondgenoot in het wezen van die kennis, omdat deze niet is een zuiver afgeronde wetenschap, een met scherpe lijnen begrensde waarheid. In die kennis speelt het hypothetisch element een eigenaardige rol. Zij onderwijst, om iets te noemen, de maatregelen tegen een vijand, die zóó en zóó handelt, en van deze of gene zijde, of wel van beide zijden gelijktijdig aanvalt.

Uit dit enkel voorbeeld laat het zich reeds begrijpen, dat de verscheidenheid van toestanden, terugbrengen van de wetenschap tot absolute waarheden bemoeilijkt, en dit te meer omdat de regel die voor den eenen toestand wenschelijk en nuttig voorkomt, voor een anderen toestand niet wenschelijk of nutteloos, en weer voor een anderen schadelijk is. Deze permutatie van omstandigheden met haar vele relatieve waarheden, werkt het stellen van onveranderlijke regelen niet in de hand, en maakt het in alle mogelijke opzichten populariseeren van de quaestie der landsverdediging hoogst bezwaarlijk, zoo niet ondoenlijk. Het streven kan dus alleen daarheen gericht wezen, om hoofdbegrippen, die tot een algemeen eigendom te verwerken zijn, door het niet-militair publiek te doen opnemen. Wie daartoe meewerkt en den goeden weg inslaat, dient een belangrijke en eerlijke zaak.

Men hoort wel eens zeggen, dat de quaestie der landsverdediging een regeeringszaak, en niet die van het publiek is, en dat de ongevraagde inmenging van het algemeen in de belangen van de defensie, geen wezenlijk nut kan aanbrengen. De strekking van zoodanige redeneering is al heel zonderling en zou, toegepast op andere zaken van algemeen belang, als, de stoomvaart op Amerika, de staatsspoorwegen, de onderwijsregeling, de inkomstenbelasting enz., bijzonder vreemd klinken. Mag het krijgswezen dan niet, even als de zooeven opgesomde zaken, in de algemeene belangstelling van het publiek begrepen zijn?

Weer anderen zeggen, dat de inmenging van het publiek, het uitschrijven van prijsvragen over landsverdediging, het vormen van vereenigingen voor verspreiding van kennis omtrent krijgszaken, een smeulend gevoel van wantrouwen is, betrekkelijk de handelingen van het krijgsbestuur. Wie dat woord wantrouwen bezigt, hebbe zich daarover te verantwoorden; maar waarheid is het, dat het vertrouwen niet onverdeeld geschonken kan worden, wanneer geweten wordt, dat met de sinds jaren en jaren voor het oorlogsbudget

bestede millioenen, nog geen gunstige beoordeeling van onze strijdvaardigheid is gekocht. Waar het zulke hooge belangen geldt, wier vervulling geen uitstel lijdt, verlieze men geen tijd met het doen van verwijten, hetzij aan een minister van oorlog, die 's lands gelden niet op de meest nuttige wijze besteedde, hetzij aan een vertegenwoordiging, die de gevraagde sommen toestond, waar ze wist, of althans had behooren te weten, dat het geld niet tot een maximum van productie zou worden aangewend. Onder de omstandigheden van het oogenblik, kenne men vooral aan den tegenwoordig heerschenden geest van inmenging van het publiek in krijgszaken niet het wantrouwend karakter toe, dat hem in het oog van sommigen toekomt. Men zie veeleer in de algemeene pressie der natie een steun voor elke regeering, die krachtig de handen aan het werk wil slaan, om in de ongenoegzaamheid van het bestaande te voorzien. Men beschouwe haar als een hefboom voor krachtig handelen, en noeme haar niet het booze kind van het verzet, geboren uit den strijd van meeningen.

De arbeid van den Kapitein Muschart draagt tot hoofdnaam: ‘Het beleg van Parijs.’ Wie, op dezen titel afgaande, in dien arbeid historische waarde omtrent de belegering van Frankrijk's hoofdstad meent te vinden, zal zich teleurgesteld zien, en spoedig bemerken, dat de geschiedenis van het beleg in de opsomming bestaat van courantenberichten van Fransche en Duitsche zijde, dus niets anders is, dan een chronologisch overzicht van de feiten, gedurende de laatste helft van September 1870 en het begin van Maart 1871. Het doel van den schrijver was niet een afgewerkt historisch geheel te leveren; wat hij wilde, is de waarheid in grove omtrekken schetsen en daarbij aanleiding vinden om tot Nederland waarschuwende woorden te richten. Telkens wanneer overeenkomst van toestanden bestond, heeft hij niet verzuimd haar met enkele woorden aan te wijzen en de ellende te noemen, die door veronachtzaming van hooge belangen wordt voortgebracht. Zijn streven is geweest, om uit de jongste gebeurtenissen een moraal te trekken op Nederlandsche toestanden van toepassing; om, met het voorbeeld voor oogen, te herinneren: dat Nederland moet zorgen vóór dat de vijand er is, en zich bijtijds moet reorganiseeren; - dat ongeoefende schutterij niets waard

is; - dat het altijd verkeerd zal uitloopen, wanneer men niet rond voor de waarheid uitkomt, en dat een toestand, naar waarheid geschetst, veel ellende voorkomt, enz.

Ook de Inleiding en het Slot, die losse opgaven bevatten van enkele bijzonderheden, op het beleg betrekking hebbende, zijn rijk aan moraal. Wil men een voorbeeld, dan geven we het volgende, waarbij tot consequentie wordt aangespoord: ‘Nederlanders! Halve maatregelen deugen niets - erger nog: - ze zijn slechter dan geene maatregelen, - deze kosten niets, - halve maatregelen kosten geld, dat verloren is.’

De meest merkwaardige woorden heeft de schrijver in zijn woord tot besluit neergelegd. ‘Nederlanders!’ zegt hij, Wij vragen U, - is Duitschland niet m a c h t i g; - is de ellende niet groot in Frankrijk door v e r z u i m en o n k u n d e; moeten wij niet meer dan ooit ons v o o r b e r e i d e n en er voor zorg dragen, dat wij nooit door anderen kunnen gedwongen worden, om húnne belangen of húnne staatkunde te steunen, en o n s bloed voor hén te offeren, mogelijk verre van hier?

Vereenigt U meer en meer in stad en dorp, en bespreekt ‘de verdediging van uw land.’ - Vraagt de Regeering, waar uwe schutterij in bataljons of kompagniën, naar het weldra vast te stellen verdedigingsstelsel, zullen post vatten in tijden van gevaar; - dit zal úwe taak verlichten en de gehééle kracht verhoogen.

Zegt het voort, wat wij hierboven hebben aangewezen, - - - en ONDERWIJST HET VOLK!

Bedenkt welk een n u t gij stichten kunt, wanneer gij met k e n n i s naar het g o e d e streeft, - en dat gij zoodoende ook de taak der Regeering verlicht.

‘Wanneer wij dan óóit een vijand ONZE VRIJHEID z u l l e n z i e n a a n v a l l e n, d a n z a l h i j b i j o n s STERKE s t e l l i n g e n, - d e STERKSTE t e r w e r e l d, - e n e e n BEZIELDEN MUUR v i n d e n, w a a r t e g e n h i j, MET OVERMACHT z e l f s, - h e t h o o f d z a l s t o o t e n!’

Waar de bedoeling groot en edel is, is toegevendheid geboden en de criticus zwijgt gaarne over de tekortkomingen van een arbeid, die tot aanleiding genomen werd om het heilig doel op den voorgrond te stellen; maar het zal hem niet euvel geduid worden, dat hij den weg niet volkomen kan goedkeuren, die tot het bereiken

van dat doel is ingeslagen. Het boek van den Kapitein Muschart toch maakt op ons den indruk of de schrijver, door zenuwachtig prikkelen van het gemoed, de waarheid wenscht te doen ingaan. De door hem gegeven waarschuwingen, klinken ons als de taal van de snikkende, die wel wil, maar niet meer kan uitbrengen, die gaarne zou toelichten en omschrijven, maar dit nalaat omdat de stem hem begeeft.

De ware opwekking tot plichtsbetrachting, de echte drijfveer tot handelen wordt niet verkregen door de zenuwen in trilling te brengen. Wil de indruk blijvend zijn, dan herleide men hem niet tot een gemoedsquaestie, maar doe hem geboren worden uit gezette en degelijke ontleding van de waarheid, waarbij het verstand en niet het hart uitsluitend spreekt. Men zij kwistig met zijn toelichting en aanwijzing der geneesmiddelen. De diagnose alleen helpt den zieke niet. Heeft die ontleding tot juiste kennis geleid, tot juiste kennis van de kwaal en het geneesmiddel, dan kan geestdrift verhoogde energie geven, wij ontkennen het niet, maar de basis blijft toch kennis. Zij is het, die tot handelen zal aanzetten, en, als het onbevredigd geweten, geen rust zal schenken, vóór het recht geschied zij.

Breda, October 1871.

W.C. HOJEL.

***Beschouwingen over de krijgsoperatiën van den Fransch-Duitschen oorlog. Met* 4 *schetsen. Naar het Fransch. Kampen, Laurens van Hulst*. 1871. 70 blz.**

Ware ons dit boekje niet ter recensie gezonden, wij zouden er zeker geen kennis meê gemaakt hebben. Nu willen wij er alleen van zeggen, dat het noch de kosten van het drukken, noch de moeite van het lezen waard is. Het is samengeflanst uit de geschriften van twee Belgische militairen, den Kolonel Van de Welde en den Kolonel Lecomte, met aanhechting van een rapport van Maarschalk Bazaine. Wij kunnen er uit leeren, zoo wij het nog niet wisten, dat Frankrijk niet klaar was toen het den oorlog begon. - Alleen de schetskaartjes kunnen van eenigen dienst zijn voor hen, die zich nog eens de veldslagen bij Wörth, bij Gravelotte en bij Sédan voor oogen willen brengen.

Q. N.

***Leven en werken van Willem Jansz Blaeu, door P.J.H. Baudet. Uitgegeven door het Prov. Utrechtsch genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Utrecht, C. van der Post Jr.* 1871. In 8°. (XIX) en 178 blz. Met portret en facsimilés.**

Hoe dikwijls betreuren wij dat ons zoo weinig van de jeugd, van de vorming van onze groote mannen is overgeleverd! En ook al willen wij Willem Janszoon Blaen niet tot dezen rekenen, hoe wenschten wij meer dan een enkelen blik te kunnen slaan in het kantoor van den schepen Cornelis Pieterszoon Hooft, om zijn jongen neef te bespieden, als de patroon zich naar 't Stadhuis begeven heeft om ‘zijne bijzondere zaken ter zijde stellende, zijne krachten aan de gemeene zaak te wijden’; wij zouden den koopmansleerling de kantoorboeken met tegenzin op zijde zien leggen om, met een kaartboek van Lucas Janszoon Waghenaer of een atlas van Abraham Ortelius voor zich, een toekomst te droomen, waarvan het TOONEEL DES AERDRIJCX de eindpaal zou zijn. En een paar jaar later zouden wij ons met hem verplaatsen op het eiland Huen, luisterende naar de lessen van Tycho Brahé, den Deenschen edelman, die zijn leven der wetenschap had gewijd, en den meester hulp verleenende in 't vervaardigen van zijn instrumenten, die aan de wetenschap der sterrekunde eene toekomst beloofden. Wij zouden misschien vernemen hoe het verlangen naar ‘Marretien’ den jongen man naar zijn vaderland terugdreef[1], hoe hij met haar zich vestigde in Hollands eerste handelsstad, en weldra om zijn bekwaamheid als kaartemaker[2] geroemd, zich de protectie van neef Hooft waardig maakte. Maar dat fantaseeren brengt ons niet veel verder, zal de heer Baudet zeggen, met eenige minachting op de opstellen van Van Lennep wijzende, wien wij zoo gaarne een paar onjuistheden vergaven, als hij 't verleden ons voortooverde.

1 Data: W. Jz. Blaeu, geb. 1571. Verblijf op Huen, 1591. Zijn oudste zoon Joan geboren 1596. Oudste datum op de globes 1599.

2 Zeker niet als ‘kistemaker’ (oude aanteekening bij Baudet, blz. 121, die corrupt schijnt te zijn Voor ‘Joau Blaeu de grote Gever, 1650, den 14 Aug.’ leze men waarschijnlijk ‘Joan Blaeu, de jonge, geboren 1650’, enz.).

Wij vinden dan, historisch zeker, in de laatste jaren van de zestiende eeuw, Willem Janszoon als kaartemaker gevestigd te Amsterdam op het Water in den Vergulden Zonnewijzer, in het bezit van Marretjen, en weldra van een gezin, dat ‘seer aenwassende is’; maar onvermoeid bezig met het vervaardigen van land- en zeekaarten, hemel- en aardgloben, en vertrouwende dat zijn kennis en ervaring hem zal blijven in staat stellen de zijnen ‘eerlijk te onderhouden.’ Maar behalve het aanwassend gezin komen er andere wolken aan den horizon. Geen land waar in de zestiende eeuw der drukpers zooveel vrijheid gelaten werd als het onze. Men schroomde zelfs het eigendomsrecht op eigen vinding, eigen arbeid, voor meer dan enkele jaren toe te staan, zonder twijfel om den vinder tot voortdurend verbeteren, anderen tot wedijver te prikkelen. Of de Staten juist zagen? Zeker was 't niet billijk dat anderen het voordeel trokken, waar gij de kosten gedragen hadt, en Willem Janszoon was dus in zijn recht, als hij zich bij Hun Edel Mogenden beklaagde, dat ‘eenige luyden van deselve neeringe hun dagelijks onderwonden zijne soo wel nieuw gevonden als geamplieerde en vermeerderde werken na te snijden en te doen nasnijden’, want die werken, hij mocht het met grond betoogen, ‘niet en zijn te inventeeren, te amplieeren of corrigeeren, veel min te volvoeren, dan met seer groote moeyten, kosten en geltspillinge.’ Niet onbillijk was dus zijn verlangen, dat de Heeren hem ‘ten minsten voor den toekomenden tijd tegen soodanige injurien en ongelijk in (hun) vaderlijke protectie souden nemen,’ en anderen den nadruk verbieden. Ook toonden zich de Staten genegen zijn verzoek toe te staan. Voor tien jaren werd hem zijn eigendomsrecht gewaarborgd.

Zoo was Blaeu van 1608 tot 1618 voor nadrukkers, althans binnen de provincie Holland, beveiligd. Buiten Holland schijnt hij die minder gevreesd te hebben, of misschien verleenden de Staten-Generaal zulke persoonlijke octrooien aan uitgevers niet. Wij vinden die enkel voor afzonderlijke uitgaven en voor minder jaren toegestaan. Zoo verkreeg Blaeu reeds in 1606 octrooi voor 7 jaren voor ‘zeker zeekaertbouck’, bij hem uit te geven; dit boek nu, zijn ‘Licht der Zeevaert’[1], kwam eerst twee jaren later van de

1 De Heer Baudet denkt hier aan een vroeger zeekaartboek, waarvan geen spoor meer zou zijn overgebleven. Ik zie daartoe geen reden. Er staat in de Resolutie: ‘*zeker* zeekaartboek, mitsgaders *zekere* nieuwe Paskaart’. Alleen de laatste wordt nauwkeuriger omschreven. Misschien echter behoort dat ‘inhoudende de navigatie’ enz., bij het Zeekaartboek en niet bij de Paskaart. De titels van boeken in de Resoluties vloeien over van onnauwkeurigheden. - Het is jammer dat de heer Baudet het ‘Licht der Zeevaert’ 1e en 2e deel niet gekend heeft. Ik vond eerst onlangs een exemplaar van den nadruk van 1625-27 (waarover straks nader) op de Bibliotheca Thysiana.

pers. Hij bood het Hun Hoog Mogenden aan en ontving voor de praesentatie 200 gulden. Dit ‘Licht’ was bestemd om den ‘Spieghel’ van zijn voorganger Waghenaer te vervangen. ‘Lucas Jansz Waghenaer selve’ zoo lezen wij in de voorrede, ‘weynich voor zijn overlijden, heeft ons oock schriftelijck aanghewesen veel merckelijke feylen, die in zijne Boecken noodtwendigh verbetert waren’ (d.i. moesten worden). Of het nieuwe Licht veel op het oude voor had, moge een deskundige onderzoeken. ‘Dit Boeck’, schreef de jonge Hooft, op zijn kernachtige manier,

> Dit Boeck, dat wijst, om u in 't varen vaer (*van vrees*) t'ontslaen,
> Der Klippen dreyghen, en der Bancken laghen aen.
> Het leert u 's Hemels oordt, by menigh helder teecken;

en Zacharias Heyns riep den zeeman toe:

> ‘Zeylt sonder schroom door mist en donckerheden, want
> In 't duyster wordt u hier des Zeevaerts Licht ontsteecken.’

Eerst tien jaren later (1618) achtte Blaeu het noodig (en profijtelijk) het kaartboek van Willem Barentsz voor de Middellandsche zee door een ‘Derde Deel van 't Licht der Zeevaert’ te vervangen. Wel een bewijs voor de nauwkeurige waarneming van onzen beroemden zeeman.

Intusschen maakte hij zich ook door anderen arbeid verdienstelijk. ‘Natuur,’ zoo als Vondel zegt,

> ‘.. trof in Blaeu een stof tot veelerley bequaem.’

Zijne sterrekundige waarnemingen werden reeds in 1600 bekroond met het vinden van een nieuwe ster in het sterrebeeld de Zwaan[1]. Ook weten wij, dat door hem eene graadmeting onder-

[1] Dit is de merkwaardige ster, waarvan de hoogleeraar Kaiser (De Sterrenhemel verklaard, 3e druk, blz. 398) gewag maakt. Prof. K. zegt, dat Keppler haar ‘in 1600 aan den hemel zag verschijnen.’ Dit is echter niet geheel juist, en steunt misschien op het gezegde bij Cassini (Elémens d'astronomie, p. 69). Keppler zelf, in zijne ‘Narratio astronomica de stella tertii honoris in cygno, *quae usque ad annum* 1600 *fuit incognita*, necdum extinguitur’ (achter het tractaat: De stella nova in pede serpentarii. Pragae, 1606, pag. 149 sqq.) geeft te kennen, dat hij haar niet heeft waargenomen vóór 1601, en zegt van Blaeu: ‘Primus est Gulielmus Jansonius, qui hanc novam a se primum anno 1600 eonspectam profitetur, inscriptione in globum coelestem anno 1600 editum factâ; *de cujus viri integritate nihil est cur dubitem*: testantur de ea occupationes nobiles geographicae et astronomicae; quod genus studiorum sic est comparatum, ut non ferat amatorem, nisi fidum et candidum: Astrorum verò notitiam eum habere, satis probat illud, quod Tychonis Brahei discipulus, observationumque socius aliqnandiu fuit. Ad quem postquam rumoris hujus originem redire vidi, non destiti, maximo Caesare probante, literis ipsum interpellare de circumstantiis, quibus in primum hujus Novae stellae aspectum notitiamque inciderit. Quid vero literis meis acciderit, ignoro: responsum quidem hactenus ab illo accepi nullum.’ Misschien strekte tot antwoord op de vraag van Keppler de opgaaf der lengte en breedte, die Blaeu op zijne globes in 1603 aan zijne aanteekening omtrent deze ster toevoegde (Baudet, blz. 150). - De heer Baudet is op het punt van de ontdekking door Blaeu grooter twijfelaar dan Keppler, wiens tractaat hij niet schijnt gekend te hebben, hoewel zijn zegsman (Bailly) er naar verwijst.

nomen werd; en hoewel zijne aanteekeningen hiervan, die zich nog in 't bezit van zijn zoon bevonden, zoo 't schijnt verloren zijn gegaan, blijkt het uit de mededeeling van den laatsten aan dan franschen wiskundige Picard, dat die veel nauwkeuriger moet geweest zijn dan de meting door den Leidschen hoogleeraar Willebrord Snellius later tot stand gebracht. Ook gaven de Staten van Holland Blaeu reeds in 1611 een bewijs, dat zij zijne kennis op prijs stelden, door hem omtrent eene mathematische uitvinding te raadplegen; in later tijd (1636) maakte hij deel uit van de commissie door de Staten-Generaal benoemd om de uitvinding van Galilei ter bepaling van de geographische lengte te onderzoeken.

Met dat al schijnt het octrooi van 1608 niet vernieuwd te zijn, en toen dat ten einde liep deed zich een nieuwe gevaarlijke mededinger op.

Tot de bekwaamste kaartemakers van dien tijd behoorden de De Hondts, Jodocus (Josse) de oude, en zijne zonen Hendrik en Jodocus. Eene dochter van den eerstgenoemde huwde met zekeren Jan Jansz, waarschijnlijk een zoon van een Arnhemschen uitgever, die denzelfden naam droeg. De zoon noemde zich later naar de

gewoonte van dien tijd, Janssonius, even als de De Hondts Hondius, en Blaeu somtijds Caesius. Hij vestigde zich in of omstreeks 1617 te Amsterdam op het Water, in de Pascaert, dus in de buurt van Blaeu. Deze had in 1618 met veel moeite[1] verlof gekregen tot de uitgaaf van het Journaal van Willem Cornelisz Schouten, waarbij zich de kaart bevond van den nieuwen door Le Maire ontdekten waterweg, en verscheidene afbeeldingen voor dat reisverhaal in koper gebracht. Tekst en platen werden al aanstonds, bedriegelijk nauwkeurig, door Jan Jansz nagedrukt, en zonder twijlel goedkooper aan de markt gebracht, want zijne uitgave beleefde verscheidene herdrukken, terwijl die van Blaeu zoover ik weet niet herdrukt is. Maar dat was nog een kleinigheid. Weldra liet Jan Jansz Blaeu's Licht der Zeevaert, kaarten en tekst, namaken en op slecht papier drukken; en daar de ‘inventie’ hem niets kostte, kon hij ook dezen nadruk natuurlijk goedkooper van de hand zetten. Maar Blaeu liet zich niet uit het veld slaan. In 1624 zag zijn ‘Zeespiegel’ het licht, een verbeterde uitgave van zijn Zeeatlas, met geheel nieuwe kaarten en in gewijzigd formaat. En tevens begon hij zich in dien tijd ook meer op het uitgeven van andere dan wiskundige boeken toe te leggen. Hooft en Heinsius maakten reeds vroeger, De Groot, Vossius, Van Baerle nu eveneens van zijne persen gebruik. De typographische uitvoering had niet de volkomenheid van die der Elzeviers, maar mag toch met lof genoemd worden[2]. Vooral na de uitbreiding van zijne drukkerij door zijn oudsten zoon Joan, werd daaraan zorg besteed. Blaeu had dien zoon in de rechten laten studeeren en toen buitenslands gezonden; wie vooruit wilde moest in dien tijd wat van de wereld gezien hebben. Joan bracht geruimen tijd in Italië door en knoopte er connecties aan, die hem later van veel nut waren. Ook de tweede zoon, Cornelis, bezocht o.a. Italië en Engeland.

Maar nog vóór dat zijne zoons in de zaak werden opgenomen, had de oude Blaeu eene onderneming begonnen, die in de gevolgen zijn roem het blijvendst zou vestigen. Tot nu toe had hij wel een aantal afzonderlijke landkaarten in 't licht gegeven, maar nog geen

1 Zie de Resolutiën van de Staten van Holland op dat jaar.
2 Zie o.a. Gedichten van Hooft door Leendertz (een scherpziend rechter). Inleiding, blz. XL, enz.

verzameling (wat men sedert Mercator een ‘Atlas’ pleegt te noemen). De Atlassen, die toen het meest in gebruik waren, kwamen bij de De Hondt's van de pers. De oude Hondius had de koperen platen, die voor den beroemden atlas van Mercator gediend hadden, van zijn erven aangekocht (1604), en sedert zijn atlas meermalen herdrukt en telkens met nieuwe kaarten vermeerderd. Of hij daarbij gebruik gemaakt heeft van kaarten van Blaeu is onzeker, daar de meeste afzonderlijke kaarten van den laatsten niet tot ons gekomen zijn. In 1631 kreeg hij aan Blaeu een mededinger. In dat jaar toch gaf deze in het licht zijn ‘Appendix Theatri Ortelii et Atlantis Mercatoris’, eene verzameling van 103 kaarten met Latijnschen tekst. De uitvoering van dezen Atlas overtreft, volgens den heer Baudet, die van alle vroegere werken van dien aard. ‘De kaarten,’ zegt hij, ‘zijn in een anderen stijl bewerkt, de gravure van lijnen en letters is scherper, de versiering artistieker. De onoogelijke, golfsgewijze arceering der zeeën, die men bij Mercator en ook bij Hondius vindt, is weggelaten.’ Maar de man, die zich vroeger zoo over nadruk beklaagde, had zich nu aan hetzelfde kwaad schuldig gemaakt. Verscheidene kaarten uit den atlas van Hondius werden (zoo als den heer Baudet bij vergelijking gebleken is) door hem nagevolgd, sommigen nagedrukt. Misschien gevoelde hij zich daartoe vrij tegenover den zwager en deelgenoot van Janssonius, die hem in het groot dezelfde poets had gespeeld; ook houde men in 't oog, dat Blaeu de kaarten, althans wat de uitvoering betreft, verbeterde. Maar wij kunnen het Hondius niet euvel duiden, dat hij in de voorrede voor den vermeerderden Atlas, een paar jaar later door hem en Janssonius uitgegeven, braaf op Blaeu schimpte en zijn kaartboek een samenraapsel van oude kaarten noemde, veranderd of gecopiëerd naar de zijne; - al was deze beschuldiging zeer overdreven. Dat de tegenpartij echter de verdienste van Blaeu erkende, blijkt, zoo als de heer Baudet te recht opmerkt, uit hun streven om voortaan diens stijl na te volgen. Ook maakten zij er natuurlijk voortaan geen bezwaar in Blaeu's kaarten na te drukken[1].

1 Eene nauwkeurige vergelijking der verschillende kaarten zou m.i. voor de geschiedenis der geographie niet zonder belang zijn. Niet om de oudste rechten van de verschillende uitgevers te constateeren - ik acht dit, even als de heer Baudet, onbelangrijk - maar om de veranderingen die die kaarten langzamerhand ondergaan hebben aan 't licht te brengen. Ook de tekst der Atlassen zou zulk een vergelijkend onderzoek verdienen.

Maar ook Blaeu liet het niet bij zijn eerste proeve. Zijn oudste zoon was nu van de reis teruggekeerd en in de zaken opgenomen. Hij had zijn hulp te meer noodig, nu de O.I. Compagnie hem tot haar vaste kaartemaker aanstelde (1633) en hij zijne zeekaarten voortdurend op de hoogte moest houden van de ontdekkingen en waarnemingen, waartoe hem de journalen der stuurlieden verstrekt werden. Nu Joan hem ter zijde stond, kon tegelijkertijd een zijner liefste wenschen tot vervulling komen. ‘Op het voorbeeld der groote geografen’, zoo getuigt Joan, ‘was mijn vader reeds lang van plan geweest eene beschrijving der gansche aarde te geven.’ Eindelijk, in 1634, verschenen de beide eerste deelen van het ‘Tooneel des aertrijcx’ te Amsterdam bij Willem en Joan Blaeu, en daarmede was de grondslag gelegd voor den grooten Atlas[1]. Maar er moest nog veel verbeterd worden. Vele oude kaarten moesten door nieuwe worden vervangen. Met ijver legde Blaeu zich daarop toe en spaarde er geen kosten voor[2]. Tot in de laatste jaren van zijn leven is hij zijn zinspreuk trouw gebleven: *Indefessus agendo*.

Ook de verplaatsing en uitbreiding zijner handelszaak mocht Blaeu nog beleven. Deze had in 1637 plaats, onder het opzicht zijner zonen. De nieuwe inrichting op de Bloemgracht, in ruime lokalen, waar men boek- en plaatdrukkerij, gieterij, magazijn, enz. bijeen vond, wekte de bewondering op van landgenoot en vreemdeling. ‘On la tient’, schreef de kanunnik Joly, die in 1646 in 't gevolg van den hertog de Longueville Amsterdam bezocht, ‘on la tient pour la plus belle de toute l'Europe.’

De voltooing van den grooten Atlas beleefde de oude Blaeu niet meer. In 1638 overleed hij in den ouderdom van 67 jaar. Maar

1 Heeft de heer Baudet die eerste Hollandsche uitgave gezien? Zoo ja, dan ware een duidelijker beschrijving wenschelijk geweest, mededeeling omtrent voorrede, enz. De eerste Hoogduitsche uitgave schijnt mede in 1634 te zijn uitgegeven, de Fransche in 1635? De eerste Latijnsche van 1635 is op de Akademische Bibliotheek te Leiden.

2 Zie o.a. de briefwisseling met den Tubingschen hoogleeraar Schickard, door den heer Baudet uit het werkje van Schnurrer overgenomen. (Bijlage XII).

zijn zoon Joan - (Cornelis overleefde zijn vader niet lang), werkte voort in zijn geest en voltooide het groote kaartwerk op luisterrijke wijze. Als boek- en kaartdrukker heeft Joan zich een Europeeschen naam gemaakt.

Het werk van den heer Baudet, waarvan ik in de voorgaande schets meermalen gebruik heb gemaakt, is zijn ontstaan verschuldigd aan een prijsvraag van het Provinciaal Utrechtsch genootschap, waarin verlangd werd: ‘Eene levensbeschrijving van Willem Blaeu, met eene vermelding en beoordeeling der door hem uitgegeven Atlassen, Land- en Zeekaarten, Stedeboeken en Globen, en een onderzoek van den invloed, dien zij ter bevordering van land- en volkenkunde gehad hebben.’

Wat het leven van Blaeu betreft, bij de weinige gegevens die wij bezitten, kon alles wat hierover viel mede te deelen, in enkele bladzijden worden saamgevat; maar een onderzoek van den ‘invloed’ dien zijne werken zouden gehad hebben ‘ter bevordering der land- en volkenkunde,’ heeft de heer Baudet wijselijk laten rusten; die invloed toch moest geheel afhangen van de betrekkelijke waarde van Blaeu's uitgaven. Het is dus hoofdzakelijk eene beoordeeling van de laatsten, die wij van den heer B. ontvangen. Wat zijn arbeid betreft op het gebied van wiskundige geographie en zeevaartkunde, na dezen met zaakkennis onderzocht en met het werk zijner voorgangers vergeleken te hebben, komt de heer B. tot het resultaat, dat de wetenschap er niet veel verder door gebracht is. Evenwel onthoudt hij aan Blaeu's zeekaartboeken den lof niet ‘naar de beste bronnen van dien tijd te zijn bewerkt’ en zich te onderscheiden door volledigheid. Mij dunkt, dat van een intelligent uitgever niet meer te eischen viel.

Wat Blaeu's landkaarten betreft, erkent de heer B. dan ook zelf: ‘van Blaeu oorspronkelijke kaarten te eischen zou ongerijmd geweest zijn. Het beste te geven wat elders bestond, herleid op het formaat van zijn atlas, daardoor alleen verrichtte hij een zeer verdienstelijk werk, vooral omdat zijne kaarten in den regel fraaier gegraveerd zijn dan de oorspronkelijke.’ En wij hebben gezien dat

Blaeu, om dat *beste* te geven, geen moeite en kosten ontzag. Volkomen billijk komt mij dan ook het eindoordeel voor, door den heer B. over Blaeu geveld: ‘Levende in een tijdperk, waarin de Nederlandsche handel en zeevaart, in weinige jaren, eene ongehoorde vlucht namen, begreep hij de eischen, die een uitgebreid verkeer met alle natiën der wereld aan de aardrijkskundige kennis zijner landgenooten stelde. Wakker en ondernemend uitgever en handelaar wist hij, èn door voor de samenstelling zijner werken de beste bronnen te raadplegen, èn door de uitvoering daarvan aan de geschiktste handen op te dragen en zelf met zorg na te gaan, zijne voorgangers en tijdgenooten te overtreffen.’

Ten slotte een paar bibliographische aanteekeningen.

Van het ‘Tweevoudigh Onderwijs van de hemelsche en aardsche globen’ (Baudet, bl. 46 vv.) is mij geene vroegere uitgave bekend dan die van 1634, niet door den heer B. vermeld, doch zoowel op de Akad. Bibliotheek te Leiden als op die van 't Bat. Genootschap te Rotterdam aanwezig. Deze uitgave heeft een privilegie van de Staten-Generaal voor 9 jaren, gedagteekend 22 Sept. 1634. Het boek schijnt ook niet veel vroeger geschreven te zijn, want in de voorrede wordt melding gemaakt van een geschrift van Phil. Lansbergen, waarvan de eerste druk in 1628 het licht zag.

Van het Licht der Zeevaert (1^{e} en 2^{e} deel), dat de heer Baudet niet gekend heeft, bezit de Bibliotheca Thysiana een nadruk, waarvan ik om de groote zeldzaamheid van 't boek, titel en inhoud nauwkeurig opgeef: Het Licht der Zee-vaert daerinne claerlijck beschreven ende afghebeeldet werden alle de Custen ende Havenen vande Westersche, Noordsche, Oostersche ende Middelandsche Zeën. Oock van vele Landen, Eylanden ende plaetsen van Guinea, Brasilien, Oost ende West-Indiën. Wt de alderbeste Zeebeschrijvers gheschriften (als Lucas Jans z. Waghenaer ende meer andere) eensdeels vergadert: maer uyt vele ervarene Zeevaerders schriften ende mondtlijcke verclaringhen van alle verlopen ghebetert, ende met veel nieuwe beschrijvinghen ende Caerten seer vermeerdert. Alles ghedeelt in vier boecken, waer van yders inhoudt

voor elck uytgedruckt staet. Hier zijn bijghevoecht (beneffens eene onderwysinghe in de conste der Zeevaert) nieuwe tafelen van der Zonnen declinatie, gherekent uyt de observatien van Tycho Brahe, ende gherecht op de Meridiaen van Amsterdam. Mitsgaders nieuwe tafelen ende onderwijs van 't recht ghebruyck der Noordsterre ende andere vaste sterren..... Door Willem Jans zoon. Tot Amsterdam. Ghedruckt by Jan Janszoon, wonende op 't Water inde Pas-kaert. Anno 1627. In gr. langw. 4°.

Deze titel, waaronder een gezicht op ‘Amstelredam’, is gegraveerd. Aan de keerzijde vindt men een klinkdicht en epigram van Z. H(eyns). Daarop volgt een koperprent, voorstellende een les in de zeevaartkunde. Aan de keerzijde het bekende klinkdicht van P.C. Hooft. Opdracht aan de Staten-Generaal en Prins Maurits (2 blz.), Voorrede (2 blz.), Tekst (48 blz.). Gedrukte titel: ‘Eerste Boeck van 't Licht der Zee-vaert’, enz., met jaartal 1626. Tekst: blz. 3-119. Kaarten ten getale van 20, allen dubbel. De beide eersten hebben geen nommer, de overigen zijn gemerkt 2-19. De tweede kaart, later bijgevoegd zoo 't schijnt (Caerte vande Reede ende Haven van Medemblick, enz.), heeft het jaartal 1614. - Tweede Boeck van 't Licht der Zee-vaert (gedrukte titel, met het jaartal 1625). Tekst: blz. 3-131. Kaarten met nommer 20-41, allen dubbel, met uitzondering van de 35^{e} en 38^{e}.

De kaarten hebben allen fransch en hollandsch opschrift. Op sommigen staat de naam des graveurs: Petrus Kaerius (van der Keere), maar op geen enkele die van Blaeu.

In de Opdracht aan de Staten-Generaal zegt Blaeu: *‘Nu is my niet vergheten* hoe mildelijck uwer E.M. my met uwe Octroye op desen tegenwoordighen Boecke heeft vereert, nadat uwer E.M. by Certificatien van verscheyden ervaren Stuerluyden ende andere persoonen hun dies verstaende, jae uyt ghetuyghenissen van Lucas Jansz Wagenaer selve, was vertoont het groote nut 't welck alle leergierige Zeevarende Luyden meer uyt desen Boecke (sonder roem gesproken) als uyt... anderen.... van dier Materie.... sullen halen.’ Hieruit blijkt, dat het octrooi de uitgaaf eenigen tijd is voorafgegaan, wat mij in mijne meening versterkt in de aanteek. op blz. 358 uitgesproken.

Inleiding en Tekst verschillen voor een groot deel van die in den Zeespiegel. In den laatsten komen verbeteringen voor, sedert

1608 aangebracht, zoodat (ook blijkens de bijgevoegde Kaart van 1614) aan dezen nadruk eene vermeerderde uitgave van Blaeu ten grondslag moet gelegen hebben.

Zoo lezen wij blz. 17 van 't 1e deel: ‘Dese ghelegentheyt van 't Noorder-gat is my schriftelijck toe geschickt van de Lootsluyden van den Briel, in Januario des Jaers 1610.’

In deze beide eerste deelen zijn alleen afgebeeld de zoogenaamde Westersche, Noordsche en Oostersche Zeën. De Middellandsche komt voor in het IIIe deel, door den heer Baudet beschreven naar het exemplaar op de Akad. bibliotheek te Leiden.

Naar luid van den algemeenen titel zou er nog een IVe deel bij behooren, inhoudende de kusten van Guinea, Brazilië, O. en W. Indië. In de voorrede schrijft Blaeu: ‘Desghelijcks hebben wy voorbij ghegaen yet te schryven van 't vinden der lengde, dat men ghemeynlyck noemt, het Oost ende West..... Maer alle 't gene dat tot noch toe daer van in 't licht ghecomen is, en is niet alleen onnut, maer (soo men haer daer toe verlaten wilde) oock schadelijck ende bedrieghelijck, *waer van wy in 't vierde Deel deses Boecks breeder dencken te schryven*,’ enz. Is dit bij de belofte gebleven?

Eene fransche vertaling van het Ie en IIe deel bevindt zich op de Bibliotheek van S. Marco te Venetië. Zij draagt dezen titel: ‘Le Flambeau de la navigation, monstrant la description et delineation de toutes les Costes et Havres de la Mer Occidentale, Septentrionale et Orientale. Selon les instructions des plus entendus Autheurs des Escrits de Marine..... A quoy est adjoustée une Instruction de l'Art de Marine, avec Tables de la Declination du Soleil etc..... Par Guillaume Jeanszoon. A Amsterdam, Chez Guillaume Jeansz. demeurant sur l'eaue, à l'enseigne du Quadrant au Soleil l'An 1625. Avec Privilegie pour sept ans.’ In gr. langw. 4o. (Tekst 164 en 130 blz.)

Van den Zeespiegel (Baudet, blz. 64) bezit de Akad. Bibliotheek alhier eene uitgave van 1652, ‘nieuwelycx in verscheyde plaetsen verbetert en vermeerdert.’ De kaarten zijn in kl. fol., niet in langw. 4o., zooals die van 't ‘Licht der Zeevaert.’ Hetzelfde schijnt reeds met de eerste uitgaaf, althans met die van 1627, het geval te zijn.

Eindelijk, wat de fonds-catalogen van Joan Blaeu betreft, door Ebert vermeld (Encycl. van Ersch en Gr., Dl. X), bij de bekende

nauwkeurigheid van dien kundigen bibliograaf, zou ik zeer schromen met den heer Baudet zijne opgaven aan eene ‘vergissing’ toe te schrijven. Fonds-catalogen, zegt de heer B., bestonden nog niet. Dit is een dwaling. Er bestaan nog verscheidene oudere fonds-catalogen, maar ze zijn zeldzaam. Van daar dat de heer B. die van Blaeu te vergeefs op verschillende bibliotheken zocht.

Leiden, October 1871.

P.A. TIELE.

***Bonifacius. Eene kerkhistorische studie, door Dr. J.P. Müller, predikant der Doopsgezinden te Zwartsluis. Tweede deel. Amsterdam, Johannes Müller*. 1870.**

Al wat wij gezegd hebben tot lof dezer kerkhistorische studie, bij de aankondiging van het eerste deel[1], herhalen wij hier van ganscher harte. De schrijver heeft zijn onderwerp diep opgevat en gaat voort het met de uiterste naauwgezetheid van alle kanten te bezien en met de meest gemoedelijke stiptheid te behandelen. Al wat Bonifacius ooit ondernomen, tot stand gebragt of gesteund heeft wordt op breede schaal besproken, en er treedt ons daardoor een beeld van den apostel voor den geest, zooveel mogelijk ontdaan van alle nevelen, zoo helder als maar eenigszins verlangd kan worden.

Maar ook moeten wij hier herhalen wat we vroeger zeiden ten aanzien van de uitvoerigheid en het eindeloos polemiseren, waardoor deze studie, naar ons inzien, ontluisterd wordt. 't Is waar, het was de bedoeling niet van den auteur om een populair geschrift te leveren: zijn boek is blijkbaar voor geleerden geschreven. Maar is het dan een vereischte van wat op streng wetenschappelijke wijze geschreven wordt, dat het schier ongenietbaar is door eentoonigheid in onophoudelijk strijdvoeren? Nog eens, wat belang boezemt het ons in wat Seiters, Rettberg enz. van Bonifacius, vaak zeer dwaas en bezijden de waarheid, geschreven hebben? Wij verlangen alleen een klaar beeld van den Evangelieprediker, den vermaarden aartsbisschop, en als dit waarachtige beeld voor onze oogen staat,

1 Zie Gids, 1870, Juni, bladz. 510-514.

in het volle licht, dat een streng wetenschappelijk onderzoek er over heeft uitgestort, dan stellen wij er geen belang in, hoe anderen dat beeld hebben voorgesteld, maar wij staren met tevredenheid en zelfvoldoening op de heldere gestalte.

Daarom is 't eene verkwikking, als de schrijver eens het vervelend kritiseren, wikken en wegen van anderer voorstelling nalaat en ons eenvoudig weg een' eigene schets voor oogen schildert. Dat doet hij b.v. in het hoofdstuk, dat handelt over Bonifacius' stichting van het klooster Fulda. Dat hoofdstuk laat zich met onafgebroken genoegen lezen. En ook hier, evenals overal elders, maar hier vooral, treft ons de stijl, waarin de heer Müller zijne gedachten heeft voortgebragt.

Onze aanmerking betreft dus alleen den v o r m , waarin doorgaans dit wetenschappelijk onderzoek is ingekleed, het voortdurende polemiseren en daarbij ook op vele plaatsen de breedsprakigheid, waarmede het onderwerp behandeld wordt. Op den i n h o u d hebben wij daarentegen geene of slechts onbeduidende aanmerking. De beoordeeling van Bonifacius aan het slot van dit werk, met fiksche trekken voorgesteld, heeft onze volkomen instemming verworven.

Er staat ons, als wij na volbragte lezing het boek sluiten, een liefelijk beeld voor oogen. Al hebben wij ook den ijverigen zendeling leeren kennen meer als iemand, die de met heidensche elementen doortrokken kerk gezuiverd, dan als apostel der heidenen, die het Evangelie aan de barbaarsche Germanen gebragt en onder hen verbreid heeft, desniettemin blijft de verschijning van den ijverigen, verlichten, gematigden en gevoelvollen man, den grooten aartsbisschop, verheven en indrukwekkend. Wij beroemen er ons op, dat de groote man ook in ons vaderland gearbeid heeft, en al is 't met weemoed, wij wijzen toch ook met blijdschap en zekere fierheid aan den vreemdeling de plek op den Frieschen bodem, waar hij een ijvervol en verdienstelijk leven met den marteldood gekroond heeft. ‘Bonifacius staat vóór ons,’ zoo zeggen wij met het slot van dezen zoo moeitevollen als wèl volbragten arbeid, ‘Bonifacius staat vóór ons, niet als een dier vele duizenden, die zonder één enkelen sprekenden trek slechts den algemeenen menschelijken trek vertoonen, maar als een man in den waren zin des woords, een man met een eigen karakter. Dat wij de fijnere trekken zijner beeldtenis niet helderder onderscheiden, waardoor wij

ons over 't geheel meer tot de groote en buitenste omtrekken zijner gestalte hebben moeten bepalen, ligt minder aan hem zelv', dan aan hen, wien het aan vatbaarheid ontbrak om 't geen in hem was te beoordeelen. Zijne vijanden hebben hem gehaat, zijne vrienden hebben hem hoog vereerd en met warmte ondersteund in de taak die hij zich had voorgesteld; hij behoorde niet tot degenen die de gemoederen hunner medemenschen koud laten. Den heer des huizes, die hem had aangesteld, heeft hij trouw gediend naar zijne kracht, en zich een eerlijk rentmeester betoond in al zijn doen en laten: hij heeft naar den wil van God, zooals hij dien begreep, gewandeld, en 't komt ons niet toe hem een verwijt er van te maken, dat zijne kennis van dien volmaakten wil nog in menig opzigt onvolmaakt was. Ons voegt het, ook in dezen dienaar des Heeren de wijsheid Gods te bewonderen, die der germaansche kerk, toen zij aan de verbastering ter prooi was, ter bekwamer tijd den man zond om haar te bewaren, en om de kiem der toekomst te behoeden, die rijpen moest onder de tucht, ten einde in de vrijheid te ontluiken.'

H.Q. JANSSEN.

Differentieele rechten in Nederlandsch Indië, door een Amsterdamsch koopman. Amsterdam, C.M. van Gogh. 1872.

Een woord aan allen die belang stellen in den bloei onzer Koloniën, in verband met onzen handel en onze industrie. Amsterdam, Jan D. Brouwer. 1872.

De tegenwoordige Minister van Koloniën mag inderdaad van geluk spreken, met zijn waarlijk verre van voorbeeldig Indisch tarief. Tegen zijn voordracht tot afschaffing der differentieele rechten in Nederlandsch Indië is in Amsterdam maar ééne enkele brochure en één enkel adres van belanghebbenden verschenen, welke brochure en welk adres daarenboven nog wel onmiddellijk bestrijding gevonden hebben in eene andere brochure en in een ander adres, waarin zijn plan juist zeer wordt toegejuicht. Maar

wat nog veel krachtiger getuigt voor het veld winnen der beginselen van vrijheid van verkeer onder de Amsterdamsche kooplui is het gelukkig verschijnsel, dat in die enkele brochure en in dat enkele adres van de beschermingsgezinden nog maar alleen op een *tijdelijk*, op een *voorloopig* behoud der protectie wordt aangedrongen, en geenszins, zoo als te duchten was, op een bestendiging daarvan. Juist echter dat bescheiden vragen van een tijdelijk handhaven alleen van den bestaanden toestand, heeft menig koopman bewogen dat protectionistiesch adres te teekenen, 't geen een ieder die de Amsterdamsche beurs kent ook wel onmiddellijk, bij een vlugtig nagaan zelfs der teekeningen, zal zien. Immers men leest daaronder namen die juist in vrijzinnige kringen een goeden klank hebben, namen die herinneren aan liberale kiesvereenigingen, waarin elke afscheiding en beperking niet alleen in 't staatkundige, maar ook in het sociale leven, afkeuring vindt. En nu zou men conservatieve beginselen bij hen durven te onderstellen, daar waar 't regtstreeks hunne eigene belangen geldt! Neen, alleen met het tijdelijk voortgaan der bescherming kunnen zij zich vereenigen totdat, zooals de conclusie der brochure luidt, ‘ons fabriekwezen krachtiger en onze handel in katoen en katoenen goederen grooter en onze middelen van gemeenschap met de zee en het binnenland, verbeterd zijn.’ Maar ook de schrijver dier brochure, waarin de voordracht bestreden wordt, zegt: ‘het doel van dit betoog is dan ook niet om de stelling te verdedigen, dat differentieele rechten op in- en uitvoer van Ned. Indië altijd zullen moeten gehandhaafd worden, wij gelooven integendeel dat er een tijd zal kunnen komen, wanneer die bescherming onnoodig zal zijn; zij zal gemist kunnen worden.’ Alleen enkele fabriekanten van Twenthe strekken hunne wenschen verder uit, en al zeer vreemd zeker klinkt die vraag naar bescherming in den mond van hen, die in 't politieke de liberale vlag juist zoo ongemeen hoog houden. Intusschen bemoedigt de werkelijkheid daar; want hoe luid die enkelen ook tegen gelijkstelling met den vreemdeling in Ned. Indië opkomen, toch neemt Twenthe's verkeer met de onbeschermde transatlantische markten flink toe, en 't blijkt alzoo, dat ook daar alweer de natuur boven de leer gaat.

Ongelukkigerwijze hebben zij, die het vrije verkeer op Java eerst dan willen toepassen zoodra onze handel krachtiger en onze mid-

delen van vervoer veelvuldiger zijn, vergeten het bewijs te leveren, dat het stelsel van bescherming ons dien beteren toestand zal geven. De heer van Leeuwen daarentegen, die in zijn ‘Woord aan allen die belang stellen in den bloei onzer Koloniën’, alle bescherming noodlottig noemt voor handel en nijverheid, trekt beter geharnast tegen zijn vijand te velde. Dat zijn oordeel alle aandacht en overweging verdient zal een ieder toestemmen die den man kent, wiens jaren lang wonen en werken op Java en wiens steeds uitgebreider zaken op die Kolonie hem meer dan velen bevoegd maken om in eene zaak als deze, een zelfs beslissend woord te spreken. Ook hij wijst er op, dat de uitvoer van suiker van Java naar Nederland vermindert, ja waarschuwend haalt hij den telegram aan welke ons meldt, dat thans reeds ⅓ van den nieuwen oogst voor Engeland en Amerika gekocht was, en natuurlijk laat hij daarop onmiddellijk de vraag volgen, of zulke feiten niet voldingend de onmacht bewijzen van het bestaande stelsel om dat goede te bewerken wat de voorstanders er - dwaselijk, - van verwachten. Is dan de nauwelijks stationaire koffieproductie van Java tegenover de kolossale vermeerdering waarop Ceylon en Brazilië mogen roemen, en zijn tal van gelijksoortige feiten daarnaast niet een ernstige vingerwijzing voor ons, om toch eindelijk het stelsel van dwang en uitsluiting te verlaten en voor dat van vrijen ruil te verwisselen?

Een van beide, òf de uitsluiting van den vreemdeling op Java moet zóó krachtig zijn, dat alleen een verkeer met Nederland voor die Kolonie mogelijk is, - maar dan is ook de vraag naar eene *tijdelijke* bescherming alléén een dwaasheid, - òf wèl, men moet breken met het verleden, en den koninklijken weg der vrijheid opgaan dien Nederland zelf gelukkig bewandelt, en waarop het, - 1871 getuige 't luide en alom, - vrij wat rijker vruchten geoogst heeft dan het *beschermd* verkeer met Java opleverde. Weer den vreemdeling van de markten op Java; doe dus afstand van de ontwikkeling dier Kolonie door vrijen arbeid en door het lokken van Europeesch kapitaal en kennis en ondernemingsgeest; dwing den voortbrenger aldaar zich tevreden te stellen met datgene wat de Nederlander goedvindt hem te bieden en straf den verbruiker van andere dan Nederlandsche goederen met de betaling van een hoogeren prijs, immers onafscheidelijk van differentieele rechten, maar kom er dan

ook openlijk voor uit dat ge het belang van de bewoners van Java en van het moederland opoffert aan de eischen van enkele Nederlanders, die beweren, zonder 't nog te bewijzen, dat zij dan alleen winstgevende zaken met Java kunnen doen, zoodra de regering hen zorgvuldig vrijwaart om met vreemdelingen te moeten concurreren. Arm, maar ook onbillijk Nederland, wanneer zijne regeerders aan zulke eischen gehoor verleenden! Waarlijk, de eindelijk en ten leste verkregen stoomvaart op Java en de toch altijd door ons nog maar begeerde stoomlijn op Amerika en op welke andere transatlantische haven niet al, terwijl Hamburg en Bremen hunne booten overal heenzenden, ze moesten ons, met honderd dergelijke voorbeelden meer, toch ten slotte geleerd hebben, dat ons mercantiel belang grovelijk geschaad wordt door dat angstvallig lokken van onzen handel naar ééne enkele beschermde kolonie. Die kleine plek zien wij en halen er duizenden van daan; maar de groote en ruime en wijde wereld die daar om heen ligt bemerken wij niet, en ongehinderd laten wij daar Brit en Amerikaan en Duitscher hunne millioenen oogsten. Welhaast zou de beschermde kolonie ons tot een vloek worden terwijl ze een zegen voor ons zou kunnen zijn, indien maar vrijheid van verkeer ook aldaar de leuze was.

Mogen de leden van onze beide Kamers het differentieele rechtenstelsel op Java afschaffen, ten bate van kolonie en van moederland en ten bate stellig van hen, die door ongewoonte nu nog meenen niet zóó zelfstandig te kunnen werken op die ééne enkele plaats, hoewel zij 't sinds jaren met uitnemend gevolg, overal elders deden. Eindelijk verbreke de Nederlandsche koopman en fabriekant den leiband waaraan hij al te lang geloopen heeft, en voor goed werpe hij de krukken weg om dezelfde groote stappen voorwaarts te doen, waarmede andere natiën zich overal vrijelijk bewegen.

M.

***Afrikaansche Studiën. Koloniaal bezit en partikuliere handel op Afrika's westkust. Door Robidé van der Aa. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff*. 1871. In 8°. IV en 132 blz.**

Onze literatuur is niet rijk aan degelijke geschriften over landen volkenkunde. Te eer mag hier de aandacht wel gevestigd worden op een geschrift dat van zooveel studie en zaakkennis getuigt als het bovenstaande. Een overzicht van den inhoud zal genoegzaam doen zien dat men hier geen politiek *vlug*schrift voor zich heeft, maar het resultaat van grondig onderzoek, waarvan niemand, die in onzen overzeeschen handel belangstelt, mag nalaten kennis te nemen.

Sinds het monopoliestelsel, die bron van voortdurenden strijd tusschen handeldrijvende natiën, voor verlichter begrippen van handel heeft plaats gemaakt, heeft het *bezit* eener nederzetting de beteekenis van vroeger verloren. In den tijd toen geene natie in een haven die door eene andere bezet was werd toegelaten, moest men om handel te kunnen drijven vaste punten bezet houden, al was het met groote opofferingen. Vele dier nederzettingen hebben echter thans hun reden van bestaan verloren; het zijn, zooals de heer Van der Aa opmerkt, koloniale fossielen geworden. Ingesloten tusschen de uitgestrekte bezittingen van andere natiën, slepen ze een armoedig bestaan voort, omdat ze op zich zelven te gering zijn dan dat het moederland zich groote offers voor haar zou kunnen getroosten. Zulke nederzettingen - van eigenlijke volksplantingen is hier geen sprake - aan eene natie af te staan, die door uitgebreider bezit in dezelfde gewesten beter in staat en ook meer geroepen is ze tot ontwikkeling te brengen, acht de schrijver der ‘Afrikaansche studiën’ niet alleen geoorloofd, maar zelfs een plicht, omdat ‘de handhaving van haar bezit alleen dienen moet om zonder nut voor zich zelven en tot nadeel van den inlander’ een ander in zijne plannen van verbetering en ontwikkeling te belemmeren.

Heftig kant de S. zich echter tegen het denkbeeld dat wij sommige onzer koloniën zouden moeten verkoopen, omdat ze ons weinig opbrengen. Onze West-Indische bezittingen, in de eerste plaats, zijn plantagie-koloniën, en wij zouden die niet mogen vervreemden

zonder den uitdrukkelijken wensch van de kolonisten zelven. En wat sommige eilanden in onzen O.I. archipel betreft, Borneo b.v., vooreerst zou het ons staatkundig overwicht in die gewesten verzwakken, indien wij ze gedeeltelijk aan anderen afstonden, maar bovendien, men vergist zich zeer indien men meent dat andere natiën juist die lastposten met graagte zouden willen aanvaarden. De S. wijst er op hoe Engeland zich juist in den laatsten tijd eer op inkrimping dan op uitbreiding zijner koloniën toelegt. En ten bewijze dat wij ook in dezen voor de Duitschers niet bevreesd behoeven te zijn, bindt hij, na een overzicht der kolonisatie-plannen door sommige Duitsche particulieren geopperd, alle Borussophoben een riem onder het hart, door aan te toonen hoe de Pruisische regering niet alleen al die plannen genegeerd, maar ook de opdracht van den Sultan van Solok, om de souvereiniteit zijner staten te aanvaarden, geweigerd, en vooral hoe zij bij hare onderhandelingen met Frankrijk niet de minste moeite gedaan heeft om zich eene kolonie van dat rijk te bedingen, hoewel Cochin-china b.v. voor den Duitschen handel veel aanlokkelijks hebben moest.

Na deze inleidende hoofdstukken gaat de S. over tot een onderzoek der kwestie, ‘welk belang de Nederlandsche handel op West-Afrika hebben kan bij het behoud van ons tegenwoordig koloniaal bezit aldaar.’ Hij wijst er op dat men dikwijls bij den handel op de Kust van Guinee aan de kleine strook der Goudkust denkt waarop onze forten liggen, hoewel de schepen die de Kust bevaren voor een groot deel op andere punten hunne lading innemen of lossen; en dat dus de cijfers onzer handelsstatistiek niet geacht kunnen worden bepaaldelijk op onze nederzettingen betrekking te hebben. ‘Om op juisten grondslag te beoordeelen, welk verband er bestaat tusschen het koloniaal bezit en den handel der verschillende Europeesche natiën in West-Afrika, is het noodig, meer in bijzonderheden na te gaan, welk eene belangrijke vlucht de West-Afrikaansche handel in deze eeuw verkregen heeft; in hoever die handel is vooruitgegaan door de uitbreiding, die vooral de Franschen aan hunne koloniën hebben gegeven; welk voordeel deze natie, de Engelschen en Nederlanders uit hunne koloniën en uit de onafhankelijke negerlanden trekken.’

Uit S's. uitvoerige beschouwing van den West-Afrikaanschen handel, blijkt genoegzaam dat de eigenlijke Goudkust voor dien handel

geringe resultaten oplevert. Hierin kan volgens den S. alleen verandering komen als het bestuur niet meer tusschen verschillende staten versnipperd is, maar eene enkele mogendheid met vaste hand de teugels van het bewind opneemt en met kracht tegen de inlandsche roofstaten optreedt. Dat deze taak niet licht te achten is en men zich daarvoor zeer groote opofferingen zal moeten getroosten, bewijst de S. met een overzicht van hetgeen Frankrijk, ‘de eenige Europeesche mogendheid die in hare West-Afrikaansche bezittingen inderdaad als een beschaafd gezagvoerder der negervolken is opgetreden, en dat wel voornamelijk in Senegambië, door zijne talrijke rivieren zoo veel gunstiger terrein dan de stroomlooze Goudkust met haar moeielijk genaakbaar achterland, aan die uitbreiding van zijn politieken invloed heeft te koste gelegd.’

Maar vooral belangrijk om de van elders weinig of niet bekende gegevens zijn de hoofdstukken over den Nederlandschen handel op de Westkust van Afrika (blz. 73-108 en 128-132), die menigen nuttigen wenk behelzen waarvan de Regering partij kan trekken, en ons een verblijdenden blik doen slaan op de uitbreiding onzer handelsbetrekkingen in die gewesten. Met verlangen zien wij uit naar de nadere mededeelingen die de S. ons toezegt omtrent de Afrikaansche Handelsvereeniging te Rotterdam, en de meer uitvoerige beschrijving van het gebied waarop zij handel drijft. Moge hij daarbij ook van onzen handel op Afrika's Oostkust verblijdende berichten kunnen geven!

Om te doen zien hoe weinig het te beteekenen heeft dat men het bezit eener kolonie handhaaft zonder die productief te kunnen maken, en zonder dat men zijne krachten inspant tot beschaving der inboorlingen, verhaalt de S. ten slotte de lotwisselingen der Spaansche nederzetting op het eiland Fernando Po. Ook dit hoofdstuk behelst bijzonderheden die even als voor ons voor velen wel geheel nieuw zullen zijn.

Is het mij een genoegen op den uitstekenden arbeid van den heer Van der Aa de aandacht te vestigen, ik moet er tot mijn leedwezen bijvoegen dat de S. tegenover den heer De Jonge, die zoo als men weet zich vóór het behoud onzer nederzettingen op de Kust verklaard heeft, een toon heeft aangeslagen, die aan een wetenschappelijk debat vreemd moest blijven. Wie als de heer De Jonge onze letterkunde met zulk een in menig opzicht voortreffe-

lijken arbeid verrijkt als de Geschiedenis van het Nederlandsch gezag in O.I., heeft er recht op dat zijne feilen hem met bescheidenheid worden aangewezen.

Nov. 1871.

T. - E

Beginselen der scheikundige analyse, ten dienste van Hoogere Burgerscholen, door Dr. Fr. Rüdorff, 'Oberlehrer an der Friedrichs-Werdersche Gewerbeschule' te Berlijn. Naar den 2den verbeterden druk bewerkt door R. Sinia, Leeraar aan de Hoogere Burgerschool te Enkhuizen. Enkhuizen, J. Groot. 1871.

Deze kleine handleiding bij de praktische oefeningen in de analytische scheikunde, is in vele opzichten voor onze Hoogere Burgerscholen zeer bruikbaar. De beschrijving der proeven in de eerste afdeeling (reacties op verschillende zouten, in doelmatige volgorde) is kort en zaakrijk, maar voldoende, indien zij - zooals trouwens de bedoeling is - door de leerlingen onder toezicht van den onderwijzer genomen worden. De 2e afdeeling geeft eene beschrijving van den gebruikelijken systematischen gang bij het onderzoek op enkelvoudige en samengestelde verbindingen. Van de laatste zijn evenwel die stoffen uitgesloten, welke bij het onderzoek de grootste moeilijkheden opleveren.

De eenige aanmerking van belang, die ik tegen deze handleiding heb, is deze, dat daarin nog de oude nomenclatuur gevolgd is. (Formules komen in het werkje niet voor; het boekje is met wit papier doorschoten, met de bedoeling om daarop door de leerlingen de chemische werkingen in formules te laten brengen.) Dit zal, en niet zonder reden, menig leeraar terughouden om dit overigens praktisch boekje aan zijne leerlingen in handen te geven.

De vertaling is goed, en de uitgever verdient lof voor de nette uitvoering.

R.S.T.M.

***The Tragedy of King Richard III, by William Shakespeare. Uitgegeven met verklarende aanteekeningen en eene beschouwing van het Treurspel, door A.S. Kok, Leeraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Roermond. Haarlem, Erven F. Bohn.* 8°.**

Het is een verblijdend verschijnsel voor de vereerders van Shakespeare, dat men ook hier te lande meer en meer aan de grondige lezing van dien dichter behoefte begint te gevoelen, en men zich niet langer tevreden stelt met een of andere Engelsche octavo-uitgaaf in een mooi bandje, onaangeroerd in de boekenkast te laten staan. In het laatste tiental jaren is hij, wien het ernst is Shakespeare te leeren kennen, in de gelegenheid gesteld eenige der beste stukken van den grootsten dichter grondig te leeren begrijpen. Successievelijk verschenen geannoteerde uitgaven van den Macbeth, Othello, Hamlet, Romeo and Juliet, en nu schenkt de heer A.S. Kok ons een Richard III, en in 't verschiet ook een Julius Caesar. De naam van A.S. Kok heeft een goeden klank op het gebied van Engelsche letterkunde, en dat van Shakespeare in 't bijzonder. Na den onsterfelijken Moulin is hij het, die deels door vertalingen, deels door studiën in tijdschriften het meest heeft bijgedragen om aan zijne landgenooten een onschatbaar genot op hun levensweg te bezorgen: de kennis van den grootsten dichter en wijsgeer van den nieuweren tijd, misschien van alle tijden, verleden en toekomend. Toch wordt Shakespeare in ons land nog niet zooveel gelezen en bestudeerd, als men zulks van een natie van den Germaanschen stam zou verwachten. Menig zoogenaamd ‘belezen’ mensch kent Shakespeare slechts uit de vertellingen van Lamb of de verhanselde tooneelspelen naar den Franschman Ducis, berucht in de geschiedenis der Letterkunde over Shakespeare. Hoe lief en, uit een bellettristisch oogpunt, werkelijk verdienstelijk, de bekende vertellingen van Lamb ook zijn, toch hebben ze veel kwaad gedaan, en doen dat nog steeds. Zij stellen namelijk den luijen lezer en den man die zonder studie toch voor een beschaafd mensch wil gehouden worden, ‘iemand die veel gelezen heeft’, in staat met een zweempje van zaakkennis over den grooten Britschen Bard te kunnen spreken. Zij komen

er niet toe de dichtwerken zelf te genieten, - zij weten immers precies wat er in staat!

Een zeker Duitscher heeft onze onverschilligheid omtrent Shakespeare aan de ‘Nüchternheit’ toegeschreven, die den Hollanders, volgens hem, eigen is. Indien onze pedante stamgenoot ook al recht had met zijn beschuldiging van gebrek aan fantasie maar overmaat van proza, dan had hij toch kunnen bedenken, dat wij wel eens een natie van wijsgeeren genoemd worden, en Sh. dus uit dien hoofde onze geliefkoosde schrijver moest zijn. Waren wij al blind voor de dichterlijke schoonheden in zijne werken, we zouden de paarlen van philosophie toch weten te waardeeren. Waaraan dan onze koelheid omtrent Sh. toe te schrijven? Het is niet zoo gemakkelijk deze vraag voldoende te beantwoorden. Een verschijnsel waarnemen en verklaren zijn twee verschillende zaken. Zou gemakzucht soms oorzaak zijn, dat zoo weinigen in ons land Shakespeare lezen? Het gros der Hollanders houdt van gemakkelijke lektuur. Niet al te verheven, niet al te tragisch, vooral niet al te diep, zijn de drie eischen, die een schrijver zich dient te stellen, wil hij door Hollanders gelezen worden. Wij zien het in onze eigen letterkunde bewezen door de populariteit van Cats, vergeleken bij die van Vondel. Jacob Westerbaen, Cats lofdichter, heeft onwillekeurig zoowel den smaak van ons volk als de muze van Cats gekarakteriseerd, waar hij de werken van den laatste aldus beschrijft:

> Hier is geen duisternis, waarin de lezers smoren;
> Hier is geen gids van doen: de weg is licht en klaar:
> Hier zijn geen raadselen, daar 't zwaar is door te boren;
> Hier hoeft geen tolk, die het geheim ons openbaar.
>
> Men spreekt hier taal en reên, die ieder kan begrijpen,
> Hier vindt de Maagd en Vrouw hetgeen zij kan verstaan;
> Men heeft hier op het scherpst zijn geesten niet te slijpen,
> Dan daar men even wijs somwijlen komt van daan.
>
> Hier is geen wezelsch hout, dat wreed valt om te werken;
> 't Is effen wagenschot, dat glad en aardig beeldt;
> Hier is een zin, dien elk kan zonder moeite merken;
> Hier is een gladde veêl, die naar de voeten speelt.

In Duitschland is het met Shakespeare anders gesteld. Hij heeft er een tweede vaderland gevonden. Zelfs eenvoudige ‘Kammermädchen’, zooals een Duitsch schrijver verzekert, verdiepen zich in zijn werken, en wagen zich op de dikwijls onstuimige stroomen van gedachten. De uitstekendste tooneelspelers zijn er trotsch op hun Shakespeare te bestudeeren en in den schouwburg zijn werken te vertolken. Zij beroemen er zich op, en met recht, eerbiediger met den tekst om te gaan, dan de Engelsche tooneelspelers.

In Engeland zelf wordt Shakespeare niet minder aangebeden. Beschouwt het Nederlandsche publiek de werken van onzen hoofddichter Vondel als een gesloten boek, geheel anders is het met Shakespeare in Engeland gesteld; men kan dus niet beweren, dat geesten als Vondel en Shakespeare slechts voor de geleerden in den lande bestemd zijn. Er is geen dichter wiens woorden, gezegden en uitspraken zoo aan de taal en de ziel van het volk zijn verknocht geraakt. Men leest geen dagblad-artikel, hoort geen redevoering of alledaagsche *speech*, zonder verrast te worden door een kernspreuk aan den dichter ontleend; - dikwijls zonder aanhalingsteeken of eenig kenmerk van oorsprong: waarlijk een onbewuste hulde aan den dichter, welsprekender dan menige lofrede! Ook zonder die aanwijzing is de diamant onder het steengruis te herkennen. Het volk hoort men dikwijls een regel aan een der tooneelspelen ontleend, kortswijlend gebruiken. In een der Londensche parken hoorde ik eens een persoon een ander, dien hij ontmoette, wellicht een familiebetrekking, toespreken met de woorden:

> Ah, my prophetic soul, my uncle!

een citaat uit den Hamlet. Ik haal dit voorbeeld uit zoo vele aan, omdat het niet een kernspreuk of geflügeltes Wort bevat, en dus een nog sterker bewijs geeft voor de bekendheid van het volk met de werken van Shakespeare. Een dergelijken invloed zou men hier aan Cats kunnen toekennen, wiens half vrome, half vieze keukenmeids-philosophie, dikwijls in den mond van Hollanders van den echten stempel als bestorven ligt. Indien wij volgens dezen maatstaf de grootheid *onzer* dichters bepaalden, zou men moeten besluiten Cats onzen grootsten, onzen nationalen dichter te noemen. Doch de aanbidders van Cats, hopen wij, zullen langzamerhand uitsterven, en een meer gekuischte en degelijke smaak zal Vondel de

plaats doen innemen die hij verdient, en *zijn* dichterlijke taal vlechten in de taal die gansch het volk is. Een man die ‘op 't gesichte van een vercken, dat nedergeworpen wert van den slager’, aan zijn eigen dood en de eeuwigheid gaat denken, moet niet langer onze meest geciteerde dichter zijn. Een wijsgeer, die bij het slachten van een varken

> ‘Dat vry niet mager scheen te zijn,’

zich zelf bij het varken en ‘de Godt van hemelryck’ bij den slager vergelijkt, moeten wij niet te groote eer bewijzen, nl. *the honour of quotation*. Er mogen vele ‘vette ruggen’ onder de Hollanders gevonden worden, toch mogen wij niet zoo nederig zijn van den blik, dien het vette varken stervende ten hemel richt, als dichterlijk beeld op ons zelven toe te passen, en waarschuwend uit te roepen:

> O! goede Godt van hemelryck!
> Hoe is de mensch een swijn gelijck!
> Want als 't geluck hem gunste biet,
> Dan past hij op den Hemel niet;
> Maer als de saken qualyck gaen,
> Dan siet hy eerst den Hemel aen;
> Dan roept hy luyt, dan bidt hy God,
> En streckt het oogh op syn gebodt.

Ofschoon Shakespeare bij ons nog niet tot de populaire dichters behoort, vindt men toch een merkwaardig voorbeeld van den eerbied en de liefde die hij soms onzen landgenooten heeft afgedwongen, in Moulin. Prof. van Vloten haalt in zijn Naschrift op Moulin's vertalingen, het volgende aan, geschreven door den dichterlijken vertaler van Shakespeare zelf: ‘Mijn kennismaking met den dichter dagteekent van 1814, toen mij een deeltjen eener uitgaaf van 1805 in handen kwam, dat door een doortrekkend Hannoveraan in zijn kwartier was achtergelaten. Het bevatte Hamlet, Romeo, Othello, en nog een stuk, alles enkel text, zonder aanteekeningen. Onverwijld zette ik mij tot lezen, en ofschoon mij veel duister bleef, las ik onophoudelijk voort, met de verbeelding aanvullende, waar de letter mij ontviel. Met Hamlet beginnende, vond ik mij, als door een stroom van genot, steeds verder meêgesleept, en in een paar dagen was het boekdeeltjen verslonden. Van toen af was Sh. mij

niet uit de gedachten, en daar ik niets meer van hem bekomen kon, herlas ik 't geen in mijn deeltjen stond, ontelbare malen, met steeds verhoogde weelde, naarmate ik er, geholpen door een woordenboekjen, meer van leerde verstaan. Mijn vurigste wensch werd nu echter het bezit eener volledige uitgaaf, en in 1816 te Amsterdam zijnde, blonken mij de acht deeltjes van die van Walker, die bij een boekverkooper voor 't venster stonden, verlokkend in het oog. Doch de prijs van ƒ 24 was veel meer, dan ik toen met mogelijkheid kon betalen. Zoo werd ik gedwongen mijne vurige begeerte vooreerst te onderdrukken, maar voelde haar met verdubbeld leven ontwaken, toen mij vervolgens Schlegels bekende *Voorlezingen* over het Tooneeldicht in handen kwamen, en was in 1822 eindelijk zoo gelukkig, Walker's 2de uitgaaf in 6 deeltjes, voor ƒ 12.- machtig te worden. Een behoorlijke toelichting bleef mij echter ontbreken, en het duurde tot 1826, eer ik in die behoefte kon voorzien. Toen kocht ik de uitgaaf van Chalmers van 1823, 8 deelen groot 8°., en hervatte nu, met den blakendsten ijver, de lektuur van den dichter. Weldra schafte ik mij nu ook de vertaling van Voss aan, en zag, sedert dien tijd, mijn Shakspere-boekerij telkens aanwassen, zoodat zij thans (1 April 1856) 370 boekdeelen telt.'

Niet lang daarna stierf de ijverige man, die bij het vervullen van drukke beroepsbezigheden nog tijd kon vinden voor de grondige studie van zijn lievelingsdichter. In 1862 werd zijn boekerij tegelijk met die van de Genestet onder den hamer gebracht. Wanneer men den catalogus inziet, staat men verbaasd over de zorg waarmede ieder los tijdschriftartikel, ieder pamfletje op Shakespeare betrekking hebbende, een plaats in zijn verzameling had gekregen. Onder die meer dan vierhonderd banden Shakespeare-litteratuur waren er tal, die elk uit twaalf of meer losse brochures of artikelen bestonden.

Zooals hierboven gezegd werd, drukt A.S. Kok waardig de sporen van Jurriaan Moulin. Wij bezitten van hem echt wetenschappelijke vertalingen van Hamlet, As you like it en Richard III, van welk laatste stuk hij nu ook een zuivere Engelsche uitgaaf, met verklarende noten, heeft bezorgd. Hij, die eenigszins bekend is met de talrijke bronnen, die bij een dergelijke bewerking ten dienste staan, kan beseffen hoe moeilijk het is een geschikte keuze te doen uit de karrevrachten van zoogenaamde ophelderingen, die dikwijls met meer recht verduisteringen genoemd zouden kunnen worden. Dat

iemand als Kok, wiens geest zoo lang gezweefd heeft in de gedachtensferen van Shakespeare en Dante, het kaf van het koorn weet te scheiden, en in zijn opvattingen niet te werk gaat als sommige uitleggers, die Sh's stukken verklaren, alsof zij plotseling uit de lucht op hun schrijftafel waren gevallen - en dus 's dichters tijd en zeden geheel buiten rekening laten - behoeft geen betoog. Een woordspeling als: Uitleggen: Inleggen - Afleggen, is niet toepasselijk op de bewerking van Kok. Ofschoon ik bij het opslaan van deze uitgaaf van Richard III de beste plannen had om *à la recherche* van fouten te gaan - recensenten zijn nu eenmaal een nijdig en vitziek ras, en met den heer Kok behoefde volstrekt geen consideratie gebruikt te worden - toch is mijn oogst uiterst schraal, zooals ik trouwens reeds gevreesd had. Het gewone zwak van commentatoren: sommige duistere plaatsen onverklaard te laten en de helderste zaken met veel omhaal van woorden en geleerdheid duister te maken, - daarvan heb ik geen spoor ontdekt. De zuiverste Engelsche tekst, die der *Cambridge Edition*, is door den bewerker gevolgd. Dat ook dit een bijzondere waarde aan het boekje van Kok geeft is duidelijk, indien men bedenkt, dat ontelbare commentatoren sedert bijna anderhalve eeuw zich ongehoorde vrijheden met den tekst hebben veroorloofd, hun eigen scherpzinnigheden in de plaats stellende van zeer verklaarbare Shakespeareiaansche woorden en denkbeelden. Het was een groote verdienste der *Cambridge Editors* Sh's tekst, die een ware Augiasstal geworden was, te reinigen, en ons den oorspronkelijken tekst der oude quarto's en folio's terug te geven. Dien tekst heeft de heer Kok tot grondslag gekozen, zoodat vervalschingen, die nog wel in Engelsche uitgaven naar Stevens, Johnson, Malone, etc. voorkomen, in dezen Richard III niet gevonden worden.

De weinige aanmerkingen, die ik meen te kunnen maken, zal ik mededeelen, als bewijs, dat ik de nieuwe uitgaaf met belangstelling en aandacht heb nagegaan.

Op bl. 41 (Act. I, Scene 3), vindt men in Queen Margaret's verwensching van Richard:

> Thou elvish-mark'd, abortive, rooting hog!
> Thou that wast seal'd in thy nativity
> The slave of nature, and the son of hell!

Bij *slave of nature* teekent Kok aan: ‘slaven werden oudtijds gebrandmerkt, hetzij tot onderscheiding of straf,’ waarschijnlijk met het oog op R's mismaaktheid; het zou dus zooveel zeggen, als: door de natuur geteekende. Hoe treffend deze aanteekening schijne, zou men toch mogen vragen, of Shakespeare niet eenvoudig bedoelde ‘geboren schurk’; *slave* wordt dikwijls in den zin van ellendeling, schurk, gebruikt; b.v. *base slave*. In die beteekenis komt het telkens in Sh. voor.

Op bl. 89 (III, 1) zou men licht aan het woord *occasion*, dat niet verklaard wordt, een verkeerde beteekenis kunnen toekennen. De vertaling van *horse and foot*, op bl. 202, zou ik gaarne willen missen, voor de herinnering dat *occasion* ter plaatse, *aanleiding, noodzakelijkheid* en niet *gelegenheid* beteekent.

Bij den laatsten regel van dezelfde bladzijde:

> Weigh it but with the grossness of this age,

heeft de uitgever van alle betwiste lezingen ongetwijfeld de beste gekozen, en de toegevoegde verklaring is zoo juist en eenvoudig, dat menig lezer zich zal afvragen, hoe men toch wel over die questie heeft geschermutseld. Behalve de verklaring van W.N. Lettsom, ken ik geene, die meer *ad rem* is. Die van L. luidt: ‘Examine the matter well, with the superior knowledge and cleverness of the present age, and you will find you can seize the child without breaking sanctuary’; - maar dan zou men een ander woord dan *grossness* moeten kiezen. Bij de verklaring van Kok kan ik mij dus het best nederleggen.

Op blz. 91 (III, 1) tracht K. een woordspeling te verklaren, die hem zelf niet zeer bevredigt. Laat ons zien wat er bedoeld kan worden. De al te wijze opmerkingen van den jeugdigen prins, wiens karakter reeds te vroeg gevormd is, ontlokten aan zijn oom onwillekeurig de woorden:

> So wise so young, they say, do never live long.

Op welke eenigszins ter zijde uitgesproken woorden de prins vraagt:

> What say you, uncle?
> Gloster.
> I say, without character fame lives long.

en zegt daarop weder ter zijde:

> I moralize two meanings in one word.

Wij weten dus, dat hij een woord heeft gebruikt dat voor twee uitleggingen vatbaar is. Kok tracht, misschien op het voetspoor van Delius, de woordspeling te vinden in *never live long* en *fame lives long*, doch zegt zelf: ‘duidelijk zijn de woorden zeker niet.’ Indien ik de verklaring geef, die zich bij de eerste lezing opperde, dan bedoel ik nog niet de questie opgelost te hebben. Ik zocht dadelijk de woordspeling in één woord en wel in *character*, dat zoowel *letter* als *karakter, geest*, enz., beteekent. Richard herhaalt dus 't geen hij eerst zeide: ‘zoo jong en zooveel wijsheid, zooveel karakter, dat leeft niet lang,’ zelfs niet een doorluchtig prins; maar men kan er tevens uit lezen: ‘overlevering bewaart den roem beter, dan schriftelijke oorkonden.’ In kortere woorden:

> Zonder karakter leeft de doorluchtige lang.

of:

> Zonder letters leeft de roem lang.

Ook Johnson wil in Richard's spreekwoord reeds een toespeling zien op zijn duistere plannen ten opzichte van den prins. Hoe licht het woord *character* tot die woordspeling aanleiding kon geven, meen ik te zien in een passage in ‘Measure for Measure’, waar de hertog tot Angelo zegt:

> There is a kind of character in thy life,
> That to th' observer doth thy history
> Fully unfold.

Bl. 101 (III, 2).

> And for his dreams - I wonder he's so fond
> To trust me mockery of unquiet slumbers.

Hier wil Kok het woord *fond* vertalen met *geneigd*; maar waarom zou hier *fond* iets anders beteekenen dan op pag. 114 (III: 4):

> Woe, woe, for England! not a whit for me;
> For I, too fond, might have prevented this.

waar de bewerker aan dat woord de beteekenis van *dwaas* toekent.

Opmerkelijk genoeg hebben de folio's voor ‘he's so fond,’ ‘he's so simple’, dat mijn opvatting dus ondersteunt.

Bl. 128 (III, 7).

Buckingham zegt op het zien van Richard, die met den bijbel in de hand tusschen twee geestelijken staat:

> Two props of virtue for a Christian prince,
> To stay him from the fall of vanity:
> And, see, a book of prayer in his hand;
> True ornaments to know a holy man.

De laatste twee regels vindt men niet in de kwarto's; ze komen echter voor in de folio's. Zou *ornaments* niet in 't enkelvoud geschreven moeten worden? De bijbel is inderdaad ‘a true ornament’, dat den vromen man kenmerkt, maar twee geestelijken als zijstukken behooren meer tot de zeldzame gevallen.

Bl. 162 (IV. 4).

De passage waarin van *Humphrey Hour* gesproken wordt, noemt Kok terecht vrij duister; een bevredigende oplossing werd nog niet gegeven.

Bl. 194 (V. 3).

> Let me sit heavy on thy soul to-morrow.

Het verband van dezen regel met den vloek van Margaret op bl. 163, en Richards vrees voor de vervulling er van, zijn bijgeloof, op bl. 190 en 191:

> What, is my beaver easier than it was?

en

> Look that my staves be sound, and not too heavy,

had met een enkel woord kunnen aangewezen worden. Deze echt Shakespeareiaansche trek zou voorbijgezien kunnen worden, en een schoonheid van den eersten rang doen missen.

Bl. 194 (V. 3).

> I, that was washed to death with fulsome wine.

In aanmerking genomen dat Clarence in een vat *malvezy* gestopt was, kan het woord *fulsome* zeer goed in zijn gewone beteekenis van *walgelijk, olieachtig* genomen zijn. Een snuggere schooljongen zal hier waarschijnlijk verbaasd vragen of Sh. dan reeds vergeten

was, dat hij Clarence had doen doodsteken en eerst daarna in een vat wijn stoppen. De opmerking zou niet ongegrond zijn, om welke reden Alexander Dyce, een der degelijkste uitgevers van Sh's werken, dan ook vraagt, of men niet diende te lezen:

> 'washed *in* death with fulsome wine.'

Op de beschouwing over Richard III, die het boekje waardig besluit, heb ik slechts één opmerking te maken.

Het is volkomen juist in Richard geen alledaagsch huichelaar te zien, die zijn boosaardige plannen onder het masker van vroomheid zoekt te verbergen; waar hij zulks doet speelt hij acteur en wil dat gaarne weten. Maar zou de uitgever niet goed gedaan hebben te releveren, dat R. niettemin tot de huichelaars behoort, en wel tot de meest gevaarlijke onder hen? R. is niet zoo dom van zijn boosheid te verbergen onder een masker van deugd, een list, die zeer gemakkelijk ontdekt wordt; maar hij maakt van zijn eigen karakter en hebbelijkheden een kleed pasklaar onder welks plooien zijn boosaardigste kanten onmerkbaar zijn, zelfs voor den blik van hovelingen.

Opmerkelijk zijn daarom de woorden van Hastings:

> His grace looks cheerfully and smooth to day.
> There's some conceit or other likes him well,
> When he doth bid good morrow with such a spirit.
> I think, there's never a man in Christendom
> *That can less hide his love or hate*, than he:
> For by his face straight shall you know his heart.

Op Derby's vraag wat Hastings dan wel dien morgen uit Richard's voorkomen opmaakt, antwoordt hij:

> Marry, that with no man here he is offended;
> For, were he, he had shown it in his looks.

En toch zal H. dadelijk wedervaren, dat die immer driftige en openhartige Richard op dat oogenblik zijn dood had vastgesteld.

Onwillekeurig herinnert men zich Macaulay's karakterbeschrijving van Richard Talbot, Earl of Tyrconnel: 'The consummate hypocrite is not he who conceals vice behind the semblance of virtue, but he who makes the vice, he has no objection to show, a stalk-

ing horse to cover darker and more profitable vice which it is for his interest to hide.’ Dat de uitgever het met die beschouwing eens is, kan men duidelijk tusschen de regels lezen; maar het zou niet overbodig geweest zijn zulks meer op den voorgrond te stellen. Nu heeft het den schijn als trade hij alleen à décharge op, ten opzichte van Richards huichelarij.

Dordrecht.
A.C. LOFFELT.

Hugo Bernheim. Gedichte ohne Titel. Arnheim, K. van der Zande - Rotterdam, J. van Baalen & Söhne. 1871.

Vele jaren geleden bracht ik met een paar makkers, deugnieten als ik zelf toen ter tijd, ettelijke zomermaanden in het Gooi door. Om zonder groote vermoeienis van alles te kunnen genieten, huurden wij een wagentje met een hit, waarvan we ons heel wat genoegen voorstelden. Het was een prachtig beestje op 't uiterlijk, en rap ter been ook, naar het zich liet aanzien. Vóor de verhuring had de eigenaar ons gezegd, dat het dier een enkele maal woest wezen en gekke sprongen doen kon, maar het overigens zeer aangeprezen. Of wij dezen wenk vergaten, of de kwaal erger was dan de voorstelling, weet ik niet juist te zeggen, maar wel, dat wij weinige dagen later met eenige planken, als 't treurig overschot van ons sierlijk wagentje, en met ettelijke kneuzingen te huis kwamen. De verhuurder werd natuurlijk niet malsch door ons bejegend. Hij meende zich te kunnen verontschuldigen met zijne voorafgegane waarschuwing. Wij beweerden, dat hij dan alleen ten volle daartoe gerechtigd was, zoo andere uitnemende eigenschappen tegen dat gebrek opwogen. Dit laatste nu was, onzes inziens, minstens twijfelachtig.

Aan dit voorval uit lang vervlogen dagen werd ik levendig herinnerd bij de kennismaking met het bundeltje gedichten, welks titel aan 't hoofd dezer regelen staat. Vindt de ‘nagelneue Dichter’, zooals de auteur zich aan 't publiek voorstelt, iets min vereerends in die vergelijking, hij houde in 't oog, dat zijn woord aan den

lezer er aanleiding toe geeft. Immers, hij spreekt daarin van zijn ‘Pegasus, die wild en schijnbaar nog niet gedresseerd is.’

Daar zijn inderdaad heel wat ruwheden en gekke sprongen in dit boekske, en al meent de dichter wellicht, dat hij hun, die zich deswege beklagen, 't zwijgen kan opleggen door te wijzen op de waarschuwing in het inleidend woord, dan rest zeer zeker de vraag, of andere goede eigenschappen tegen dat gebrek voldoende opwegen. Slechts in dit geval toch is de uitgave van dit bundeltje gerechtvaardigd. Straks bij het opmaken der rekening hoop ik mijn gevoelen daarover te zeggen.

Reeds bij een vluchtig doorbladeren van dit bundeltje, wordt men onaangenaam getroffen door smakelooze flauwheden, valsch vernuft en onkiesche uitlatingen. Coupletten als deze:

> Die Lieder sind *Exkremente*
> Von schwerem, beladenem Gemüthe
> Und vor solchen Exkrementen
> Behüt' Dich Gottes Güte.
>
> Dann rathe ich aus Erfahrung,
> Ein Mittelchen noch zu probiren,
> Er nehme etwas *Glaubersalz*,
> Um tüchtig zu laxiren.
>
> Wüsst' ich, dass jede Thrän'
> Für Menschenleid geweinet,
> Liess Menschenwohl entstehn,
> Ich weint' dann Tag und Nächte,
> Und engagirt' ein Chor -
> Sie müssten Alle weinen.....
> Hielt' ihnen *Zwiebeln* vor.

geven zeker alleszins aanleiding daartoe. Wanneer men zich nu daardoor niet laat afschrikken van nadere, meer nauwgezette kennismaking, kan het oordeel over 't geheel genomen ook niet zeer gunstig luiden. Men stuit nu en dan op bepaalden onzin en op groote gebreken in den vorm. Enkele gedichten zijn niets meer dan berijmd proza; soms schijnt de dichter te vergeten, dat hij als zoodanig niet moet willen schilderen en allerminst photograaf mag

worden. Heb ik eindelijk medegedeeld, dat menigmaal is te kort gedaan aan waardeering, en dat hier en daar een jammerlijk gebruik van stopwoorden wordt gemaakt, dan is de lijst der grieven mijns inziens groot genoeg, om te doen gevoelen, dat ik geen onbepaalde lofredenaar wil of liever kan wezen. Al het gezegde door aanhalingen te staven, gelijk ik boven deed, komt mij niet noodig voor. Den dichter deed ik stellig een ondienst, en niemand wel eenig genoegen. Bij aandachtige lezing zal zelfs de Hr. Bernheim niet kunnen beweren, dat ik onbillijk of al te hard ben geweest. Een laatste en waarlijk niet geringe grief, die ik afzonderlijk noem, omdat zij gedeeltelijk verklaring geeft van enkele der reeds gemaakte aanmerkingen, is deze, dat onze dichter de noodige zelfstandigheid mist. Hij is namelijk een vurig bewonderaar van Heinrich Heine; uitsluitend bij hem is hij ter schole gegaan, om ten slotte dezen meester niet slechts te volgen, maar na te apen. Elke blinde nabootsing is leelijk, maar in dubbele mate die, waarvan 't model zulke eigenaardige bijzonderheden of bijzondere eigenaardigheden heeft als Heine. Bij dezen worden enkele gebreken zoo niet geheel vergoed, dan toch verzacht of bedekt door zijn meesterlijken vorm. De leerling bezit die gave niet, of, voor zoover zij de vrucht van studie is, heeft ze niet van den meester afgekeken. Gedurig aan worden wij aan Heine herinnerd, doch om telkens te ontwaren, dat de copij, die van bewondering voor den meester getuigt, eigenlijk strekt om diens gebreken in alle naaktheid ten toon te stellen. Kent men Heine door en door, dan is het treffend of eigenlijk treurig, op te merken, hoever die zucht tot nabootsing bij den Hr. Bernheim gaat. Waarschijnlijk tot groot genoegen van iemand ten onzent is hij van bitteren haat vervuld tegen de kerk en al wat maar in de verste verte daarmede in verband staat. De kerk is zijne nachtmerrie; haar te haten en te vervolgen werd hem bijna tot manie. Nu, dat is zijn zaak. Mij lust het niet, thans den handschoen voor haar op te nemen, te minder, omdat hier niet de kerk bestreden wordt, maar een karikatuur, die de dichter van haar gemaakt heeft. Wat ik echter niet onopgemerkt en onaangevochten kan laten voorbijgaan, is, dat 's dichters anti-kerkelijkheid aan de grens staat van haat tegen den godsdienst, ja! somwijlen die grenslijn overschrijdt. Meent hij wellicht met enkelen, dat daarin de kracht ligt van onzen tijd, dan moet ik ten sterkste daar-

tegen protesteeren, vooral ter wille van 't opkomend geslacht. Zoodoende wordt 't gemoedsleven met geweld verstikt, en welk een tijd zouden wij te gemoet gaan, als zoodanig streven de overhand verkreeg! Zullen zelfs de dichters daaraan medewerken, is het niet veeleer hunne heilige roeping, om een dam daartegen op te werpen? Maar de Hr. Bernheim verraadt hier en daar te veel gevoel, om te kunnen gelooven, dat hij in ernst tot zoo iets de hand wil leenen. Gemis aan zelfstandigheid deed hem als onwillekeurig in die richting gaan. Hij, die hier en daar de ellendige geld-aristocratie van onze dagen zoo volkomen verdiend geeselt, wil er toch niet opzettelijk aan medewerken, dat het aantal van wandelende cijfermachines en nuchtere verstandsploerten gedurig aan toeneemt. Waar 't geestelijk leven wordt weggecijferd, komt men tot verstoring en langzame dooding van het gemoedsleven, en dan tot hetgeen ik zoo even beschreef. Of men het weten wil of niet, wie in dien geest arbeidt, doet als zij die den mensch van brood alleen willen doen leven. Geen dichter kan medeplichtig daaraan worden, of hij neutraliseert dusdoende zijn eigen streven. Op hem toch rust de taak, het gemoed in de vereischte stemming te brengen, om 't goddelijke; edele en verhevene te begrijpen, en tot het wezen der poëzie behoort, dat 't leven daardoor bevrijd worde van zijn materiele ruwheid en lage zinnelijkheid.

Zou men soms uit het tot dusverre gezegde willen afleiden, dat de Hr. Bernheim mijns inziens niet meer moet optreden voor 't publiek; dat hem geraden wordt zijne geeteskinderen voortaan in portefeuille te houden, dan zou ik zelf met nadruk tegen die gevolgtrekking opkomen. Was er veel te laken, daar valt ook wat te prijzen. Er zijn enkele gedichten, die te over bewijzen, dat onze nieuwe bekende werkelijk een dichter is. Zijn entrée de chambre is niet geheel mislukt. In twee liedekens wordt op aandoenlijke wijze de moederliefde bezongen; beide teekenen diep gevoel en één hunner is ook zeer verdienstelijk van vorm. Zal kleingeestige vitzucht, met het oog op Heine, ook hier aan nabootsing denken, ik geloof dat in geenen deele. Zij zijn daartoe te fijn gedacht en te diep gevoeld. Ook zijn er enkele weinige gedichten in de verzameling, die van kracht getuigen, en wezenlijk verwachting doen koesteren van den auteur.

Wanneer ik na mijne indrukken nu het opmaken der rekening samenvat, kom ik tot de slotsom, dat de Hr. Bernheim iemand van onmiskenbaren aanleg en talent is, wien het echter ontbreekt aan strenge studie. Ik zou hem willen raden, behalve Heine ook andere dichters te bestudeeren. Dan wordt stellig zijn blik verruimd, en al blijft hij - wat zeer wel mogelijk is, en, laat mij er bijvoegen, zeer begrijpelijk zou wezen - een vurig bewonderaar van Heine, hij zal zich toch losser gevoelen van dien eersten leermeester, en zoodoende waarschijnlijk tot eene zeer gewenschte oorspronkelijkheid komen. Vraagt men met het oog op hetgeen ik in den aanvang zeide, of de uitgave van dit bundeltje gerechtvaardigd moet heeten, dan aarzel ik niet ontkennend daarop te antwoorden. Het weinige goede kan niet opwegen tegen de vele en groote gebreken. Heine zegt in zijne ‘letzte Gedichte und Gedanken’: ‘Ein Buch will seine Zeit, wie ein Kind. Alle schnell in wenige Wochen geschriebenen Bücher erregen bei mir ein gewisses Vorurtheil gegen den Verfasser. Eine honette Frau bringt ihr Kind nicht vor dem neunten Monat zur Welt.’ De Heer Bernheim, die bij Heine zweert, zal er niet tegen hebben, als ik zeg in te stemmen met dat woord. Welnu, op grond daarvan heb ik het straks genoemde oordeel over zijn bundeltje geveld. Hier doet zich mijns inziens een geval voor, waarbij die uitspraak volkomen te pas komt.

Als onze ‘nagelneue Dichter’ dien wenk van zijn ideaal wat beter behartigt, en overigens door ernstige en meer omvangrijke studie wat meer zich zelf wordt, zal het mij een waar genoegen wezen, hem eens weder te ontmoeten, en hoop ik alsdan in de gelegenheid te wezen, het publiek geluk te wenschen met zijn optreden.

Ditmaal reeds gevoel ik, ondanks alle grieven, volle vrijmoedigheid, hem een welgemeend ‘tot weerziens’ toe te roepen.

Zaandam, 2 Nov. 1871.

J.H.C. HEIJSE.

***Twee Novellen door Marie van Eergen. Enschede, M.J. van der Loeff*. 1871.**

Deze beide novellen waarvan de schrijfster, volgens het voorbericht, de uitgave niet heeft mogen beleven, hebben weinig literarische waarde en getuigen van eene jeugdige, ongeoefende pen.

Geven deze novellen geen blijken van menschen- of wereldkennis, ze dragen echter den stempel van een rein, liefderijk, vroom gemoed en zijn daardoor als lectuur voor aankomende meisjes aanbevelenswaardig, terwijl ze een lieflijk aandenken zullen wezen voor familie en vrienden, die de schrijfster hebben gekend en lief gehad.

C.M.

Eenige beschouwingen over den oorlog van 1870.

Tooneelen uit den oorlog van het jaar 1870 door Julius von Wickede. Middelburg, H.A. Boudewynse. 1871.
In het belegerde Parijs; herinneringen en indrukken door Francisque Sarcey; naar den negenden druk vertaald door W.N. Wolterink. Dordrecht, J.P. Revers. 1871.
De Duitsch-Fransche oorlog van 1870-71, door W. Rüstow. Vrij vertaald uit het Hoogduitsch door H.M.E. Landolt en E.H. Brouwer. Haarlem, Erven F. Bohn 1871.

Het eerste van de drie werken, hier genoemd, bevat schetsen, door een Duitsch officier gegeven van den door hem bijgewoonden veldtocht; hij geeft zijne ondervindingen, zijne opmerkingen, zijn oordeel, en dat alles in levendigen, opgewekten stijl. Het boek is zeer aangenaam om te lezen, vooral voor hem, die wat Duitschgezind is. De vertaling is goed.

Blijvende en groote waarde heeft dat schrijven van von Wickede niet: hij schrijft vluchtig, hij geeft de indrukken van het oogenblik, waarvan de latere waarneming soms de weinige gegrondheid aantoont. Dus, om maar een enkel voorbeeld aan te halen: er wordt in dit boek met afkeuring gesproken van den kolonel Stoffel, als zoude deze het Pruissische krijgswezen niet gekend hebben en zijne regeering daaromtrent verkeerdelijk hebben ingelicht, - terwijl het nu zonneklaar is gebleken, dat die Fransche officier ten volle heeft beantwoord aan het doel van zijne zending naar Berlijn, en zijne regeering goed op de hoogte heeft gehouden ten aanzien van de krijgszaken in Duitschland. Had von Wickede eenige maanden gewacht met het schrij-

ven van zijn boek, hij zou natuurlijk in een geheel anderen zin van kolonel Stoffel gewaagd hebben.

De schrijver is Duitscher, Duitsch officier, neemt deel aan den veldtocht, en is dus natuurlijk opgewonden van vreugde over de zegepralen, door de Duitsche wapenen behaald; zijne geestdrift, daarover gaat nog al ver; maar zij is natuurlijk en zeer verklaarbaar. Maar ééne zaak maakt von Wickede's toestand een weinig lastig: hij had vroeger met het Fransche leger veel omgegaan en als vrijwilliger met dat leger veldtochten bijgewoond in Afrika; hij is met dat leger ingenomen, bevriend; die sympathiëen zijn hier en daar bij hem zichtbaar, en zijn dan meer of min in strijd met zijne Duitschgezindheid. Die ingenomenheid van den Duitschen schrijver met het Fransche leger strekt zich echter niet uit tot het Fransche volk, vooral niet tot de Fransche volkswapening, waarvan hij met de uiterste minachting gewaagt; de *franc-tireurs* zijn bij hem ‘gespuis’. Von Wickede behoort tot die officieren, die een krijgsgewaad eene noodzakelijke voorwaarde achten om aan den krijg deel te mogen nemen, en die het eene misdaad noemen, wanneer men in eene blaauwe kiel zijn land verdedigt.

Het tweede werkje is zeer geestig, en toch zeer waar. Sarcey - de feuilletonist van *Le Gaulois* - geeft hier eene levendige en natuurlijke beschrijving van wat er in Parijs is voorgevallen, voor en gedurende het beleg. Voor een Franschman is het boekje zeer onpartijdig; want het stelt ook de minder goede zijden van het karakter der Parijzenaars in een helder licht. De vertaling is goed; en indien daarop eene aanmerking is te maken, dan is het dat er te veel vertaald is, ook dat wat door eene vertaling alle pit en geestigheid moet verliezen. Bij voorbeeld, van het spotdicht op den generaal Trochu, met het referein: ‘*c'est dans le plan de Trochu*’, komt hier eene vertaling voor, waar men niets aan heeft; waarom, wilde men toch vertalen, dan den Franschen tekst van het liedje er niet bijgevoegd?

Wat Rüstow's werk betreft, - het is van Rüstow, en dat is aanbeveling genoeg. Het is in onze taal overgebracht door twee kundige vertalers: Landolt, die een onzer talentvolste officieren was en wiens vroege dood betreurd wordt, niet alleen door zijne menigvuldige vrienden, maar ook door allen, die in de gelegenheid waren zijne waarde te schatten; en Brouwer, den verdienste-

lijken en kundigen bibliothecaris van de Bredache Akademie; den man die in zijnen langen en werkzamen levensloop zoo krachtig heeft medegewerkt tot verbreiding van de krijgswetenschap, en die ook daardoor rechtmatige aanspraak heeft op aller achting en onderscheiding.

Rüstow is een gevierd schrijver, die zich sinds lang een naam heeft gemaakt. Deze geschiedenis van den oorlog van 1870 is echter niet het werk, waarnaar men zijne waarde moet beoordeelen; want, komen daarin gedeelten voor, waarin de meesterhand zichtbaar is, het bevat ook vele andere gedeelten, waarbij die meesterhand volstrekt niet is te herkennen. Dikwijls krijgt men niets dan een dor, zeer dor verslag van de krijgsverrichtingen, zonder eenige kritiek, zonder eenige taktische bijzonderheden. Men zegge hier niet: die bijzonderheden *kon* Rüstow niet geven, want hij kon ze niet kennen op het oogenblik dat hij schreef; - want dan is het antwoord: waarom schreef hij dan over zaken, die hij niet kende? waarom niet gewacht? waarom die koortsachtige drift, om de zaken te beschrijven op het oogenblik dat zij voorvallen? dat is goed voor een dagblad; voor eene geschiedenis deugt het niet. Een dagblad kan volstaan met eene *oogenblikkelijke* waarde; de waarde van de geschiedenis moet *blijvend* zijn.

Behalve die ongelukkige gewoonte om te spoedig de pen op te vatten, geeft Rüstow ook wat ruim veel toe aan zijne zucht om het krijgsverhaal levendigheid bij te zetten, door het te vermengen met bijzonderheden en met zaken, die er niets hoegenaamd meê hebben uit te staan. Tot op zekere hoogte zijn zulke uitweidingen zeer geoorloofd, zelfs zeer goed; maar daar moet toch eenige overeenstemming bestaan tusschen die uitweidingen en het onderwerp, dat men behandelt; de goede smaak mag niet beleedigd worden. Dat men bij voorbeeld in onze krijgsgeschiedenis, bij het behandelen van eene der belegeringen van Nijmegen, Karel de Groote in herinnering brengt, daarin zal niemand iets afkeuren, evenmin als dat Rüstow, bij het verhaal van den slag van Sedan, in herinnering brengt, dat Turenne, de groote veldheer, zijne jeugd heeft doorgebracht op een kasteel in de nabijheid dier stad. Maar wat zal men zeggen, wanneer men bij Rüstow leest:

(2^{e} deel, blz. 108.) ‘De generaal von der Tann had op dat tijdstip zijn hoofdkwartier te Longjumeau, - de woonplaats van den vrolijken postiljon, dien de beroemde zanger Wachtel,

als voormalig huurkoetsier, steeds het natuurlijkst wist voor te stellen.'

Of wel (1e deel, blz. 323.) ....'Hij' (de koning van Pruissen) 'verplaatste derhalve den 23sten Augustus zijn hoofdkwartier naar Commercy, aan den spoorweg van Straatsburg, eene plaats, beroemd door een gebak, *Madeleines* geheeten; den 24sten Augustus ging hij weder voorwaarts naar Bar-le-Duc, eene stad, vermaard om hare frambozen- en kruisbessen-confituren.'

Lezer, die den oorlog van 1870 wilt bestudeeren, hecht gij er veel aan om te weten, dat de 'beroemde zanger Wachtel' vroeger huurkoetsier was, en daarom zoo goed voldeed als *postillon de Longjumeau*? Of stelt gij er groot belang in, dat Commercy gebakjes oplevert, die *Madeleines* heeten, en dat Bar-le-Duc frambozen- en kruisbessen-confituren voortbrengt? - Immers neen. Wie zal het ooit in het hoofd krijgen, om bij het verhaal van den moord, aan Willem I te Delft gepleegd, te gewagen van de *jaapmaatjes*; of, bij de vermelding van Breda's roemrijke verdediging tegen Spinola, juist in het bijzonder te spreken van de *Bredasche Kapuinen*? - Dat zijn van die uitweidingen, die gebrek aan smaak verraden.

Na deze korte aankondiging van de drie werken, aan het hoofd van dit opstel genoemd, willen wij eenige beschouwingen laten volgen over den oorlog van 1870.

Die beschouwingen, waartoe ook werken van andere schrijvers ons aanleiding geven, zullen volstrekt niet het geheel van dien oorlog omvatten; eene taak, die ons veel te zwaar zoude zijn. Wij willen alleen over enkele punten schrijven, als: I. Over de aanleiding tot den oorlog en de kansen op de overwinning; II. Over de krijgsgebeurtenissen bij Metz; III. Over de nederlaag bij Sédan; IV. Over de belegering van Parijs: V. Over de Fransche volkswapeningen, en VI. Over het bombardeeren der Fransche vestingen.

Wij zullen ons, bij de beschouwingen over die oorlogsfeiten, zoo weinig mogelijk op technisch gebied bewegen, zoo weinig mogelijk ons met getallen bezig houden; - wij waarschuwen zelfs dat de weinige cijfers, die wij zullen gebruiken, maar in het groot worden gebezigd, en men daarbij geene wiskundige

nauwkeurigheid moet verwachten. Wat wij voornamelijk beoogen is, in een onderzoek te treden naar de zedelijke drijfveeren van de oorlogshandelingen, - de belangrijkste studie bij de krijgsgeschiedenis; - want toch, de uitkomst van een oorlog hangt veel minder af van wapenen, uitrusting en organisatie, dan van het gehalte en het karakter der menschen, vooral der aanvoerders.

Hij die zich de moeite getroost om deze bladeren te lezen, zal van het daarin behandelde - ook waar dit niet is aangeduid - hier en daar misschien de toepassing kunnen maken op ons eigen land en volk.

I.

Over de aanleiding tot den oorlog en de kansen op de overwinning.

'*On a sudden, from the opposite side of the horizon, see, miraculous opportunity, rushing hitherward, - swift, terrible, clothed with lightning like a courser of the Gods: dare you clutch him by the thundermane, and flying yourself upon him, and make for the empyrean by that course rather? Be immediate about it, then; the time is now, or else never*!'

(Carlyle, *Frederick the Great*, Vol. VI, p. 149.)

Een prachtig beeld, maar dat dient om eene onrechtvaardige daad - het veroveren van Silezië - te bedekken.

Aan zoo iets maakt Carlyle zich meermalen schuldig. Hij treedt op als een apostel voor waarheid en plicht en onderwerping aan het Godsbestuur; hij neemt den toon aan van een streng boetgezant, die, met gezag bekleed, de menschen berispt en bestraft over hunne dwaasheden en ondeugden; - maar wanneer men eens onderzoekt - niet wat hij bestrijdt, maar wat hij leert en voorschrijft, - niet wat hij veroordeelt, maar wat hij roemt, - dan komt men tot de overtuiging, dat onder den profetenmantel, dien hij zich omhangt, zeer veel gebrekkigs en verkeerds verborgen is.

Bij den Britschen wijsgeer gelden, vooral, sterkte en macht; daarvoor buigt hij zich, als voor iets goddelijks; daden van

geweld vermeldt hij, zoo niet met goedkeuring, dan toch met blijkbaar welgevallen; naar menschelijkheid en recht vraagt hij minder; en in zijne blinde aanbidding van wat hij heldengeest noemt, is zeer zeker iets onzedelijks gelegen. Wanneer een van zijne uitverkorene mannen - Cromwell, Frederik II, Mirabeau - eene handeling verricht, die volgens de gewone menschenbegrippen tot de misdaden moet worden gerekend, can gaat Carlyle die handeling bijna stilzwijgend voorbij; of wel hij verbergt haar onder een prachtig beeld, een beeld dat indruk maakt door schilderachtige grootheid; of wel hij rechtvaardigt en verheerlijkt die handeling door eene mystieke verwijzing op de raadslagen en den wil van het Opperwezen, die zulk eene handeling onvermijdelijk hebben gemaakt. De vrije wil des menschen, des menschen verantwoordelijkheid voor zijne daden, cijfert Carlyle zeer dikwijls geheel weg, daar waar het zijne troetelkinderen aangaat: als Cromwell het hoofd van Karel I doet vallen en Ierland te vuur en te zwaard verwoest, of als Frederik II Silezië rooft en Polen verdeelt, dan zijn dat - volgens Carlyle - groote, lofwaardige handelingen geweest, omdat zij noodig waren voor de handhaving van de wereldorde en voor de voltrekking der oordeelen van de goddelijke gerechtigheid.

Wij weten niet, hoe er een ander over denkt, maar ons stuit zulk eene redeneering; ons komt zij niet eerlijk voor; wij kunnen haar niet overeenbrengen met den eerbied voor recht en waarheid.

Bismarck is, stellig, een man die in den smaak moet vallen van den Britschen wijsgeer; want ook Bismarck is sterk en machtig; ook hij heeft van de gelegenheid weten gebruik te maken - de zoo ras voorbijgaande en zoo zelden wederkeerende gelegenheid - om zich zelf en zijn land met grootheid te omgeven. De Deensche oorlog van 1864 is die gelegenheid geweest voor den Pruissischen staatsman; ‘daar vertoonde zich aan den verren gezichteinder het vreeselijke, met schitterend licht omgeven Godenpaard; het rende hem te gemoet; hij greep het bij de manen, hij beschreed het en vloog er meê de oneindigheid in;’ - in eenvoudige taal: hij veroverde Holstein en Sleeswijk en bragt Pruissen daardoor op den weg der volksgrootheid, even als Frederik II door de verovering van Silezië den eersten stap deed tot uitbreiding van zijn macht.

Die oorlog, in 1864 Denemarken aangedaan, is even onbil-

lijk en wederrechtelijk geweest als de oorlog in 1740 door Frederik II tegen Maria Theresia aangevangen; de vermeestering van Holstein en Sleeswijk door het Pruissen van onze dagen is evenzeer een roof geweest, als de vermeestering van Silezië in de vorige eeuw. Dit is zóó waar, dat, nog kort vóór 1864, Bismarck zelf met de uiterste geringschatting sprak van de aanspraken die Duitschland op het bezit van Sleeswijk deed gelden, en van de voorgewende rechten van den Hertog van Augustenburg; dit is zóó waar, dat, na den oorlog, toen Denemarken's Koning Holstein en Zuid-Sleeswijk had moeten afstaan, Pruissen en Oostenrijk zich die gewesten toeëigenden, alleen als oorlogsbuit, alleen uit kracht van het recht van verovering, van het recht van den sterkste. De oorlog van 1864 is voor de rechtbank der zedelijkheid niet in het allerminst te verdedigen; het recht is daarbij op de onbeschaamdste wijze met voeten getreden; - maar Bismarck heeft tot dien oorlog besloten, omdat daardoor Pruissen's magt aanmerkelijk werd uitgebreid, omdat daardoor de grondslag werd gelegd voor Pruissen's latere grootheid.

Werd de oorlog van 1866 door Pruissen tegen Oostenrijk op rechtmatiger gronden aangevangen? - Geen mensch die dit zal kunnen volhouden. Duitschland tot eenheid te brengen, - met andere woorden, de heerschappij van Pruissen over geheel Duitschland uit te breiden, - dit is het doel van dien oorlog geweest. Men kan verschillen van gevoelen aangaande het meer of minder wenschelijke van het bereiken van dit doel; maar stellig kan men niet verschillen van gevoelen, wanneer gevraagd wordt: waren de middelen, om dat doel te bereiken, lofwaardig; heeft Pruisen toen eerlijk gehandeld ten opzichte van Oostenrijk; was zijne staatkunde op het recht gegrond? - De rechtbank der openbare meening heeft reeds eene onherroepelijke uitspraak hierover uitgebracht.

Bij den oorlog van 1870 heeft Bismarck, met groote bekwaamheid, het ongelijk aan de zijde van Frankrijk weten te brengen, en het geheele Duitsche volk met de meening weten te doordringen, dat het de wapenen opvatte alleen om eene wederrechtelijke aanranding af te weren. Die meening zal mogelijk nog lang in Duitschland gezag uitoefenen; - of zij evenwel in alle opzichten gegrond en waar is? Of die opwinding van het Duitsche volk niet de vrucht is geweest van begoochelingen, van bedriegelijke voorstellingen? Of Duitschland toen

meer heeft toegegeven aan den ijver tot verdediging van eigen vrijheid, dan aan de zucht om zich door veroveringen uit te breiden? Of de oorlog toen door Pruissen niet reeds jaren te voren was voorzien, voorbereid, uitgelokt, bijna noodzakelijk gemaakt? Of Pruissen toen den oorlog niet langer heeft voortgezet dan noodig was, om door die voortzetting den vijand grootere verliezen toe te brengen, en zelve meer uitbreiding van macht te verkrijgen? - Het onderzoek van die vragen zal misschien tot de uitkomst leiden, dat ook de oorlog van 1870 meer pleit voor de bekwaamheid van de Pruissische staatkunde, dan voor hare eerlijkheid, dan voor haren eerbied voor recht en menschelijkheid.

Zooveel is zeker, dat beide regeeringen, zoowel de Pruissische als de Fransche, schuldig zijn aan dezen oorlog, door de volksdriften die zij, òf hebben opgewekt, òf niet genoegzaam hebben weten te beteugelen. Daardoor is die haat tusschen twee groote volkeren ontstaan en toegenomen, een haat die niet spoedig uitgedelgd zal worden, en die, in eene niet verwijderde toekomst, Europa weer met al de gruwelen van een volksoorlog bedreigt.

Nooit moest tot het voeren van een oorlog worden overgegaan, dan in geval van volstrekte noodzakelijkheid; een oorlog beginnen, alleen uit zucht naar veroveringen, uit zucht naar uitbreiding van grondgebied en macht, is eene misdaad plegen.

Maar lang nog zal het duren, eer die waarheid erkend en gehuldigd wordt, - wij zeggen niet alleen door de vorsten, - maar in het algemeen door de regeeringen, door de volken, die dikwijls in dit opzicht even weinig luisteren naar de stem van rede en menschelijkheid. Nog lang zal de wereld er getuige van zijn, dat een vorst, dat eene regeering, dat een volk, een oorlog aanvangt, die niet volstrekt noodzakelijk was, maar die alleen gevoerd wordt uit staatsbelang, of uit zucht naar roem en grootheid. Maar zelfs dan, ten minste, dienen vooraf de kansen van dien oorlog rijpelijk overwogen te worden; er moet waarschijnlijkheid bestaan, dat men, door tot het wapengeweld zijne toevlucht te nemen, winnen zal en niet verliezen, zegepralen behalen en geen nederlagen lijden; zonder

dat is het beginnen van den oorlog niet alleen eene misdadige, maar ook eene onverstandige, eene onzinnige handeling.

Napoleon III, toen hij in 1870 den oorlog aan Pruissen verklaarde, handelde in strijd met het recht; maar handelde hij dan ten minste overeenkomstig zijn belang; was er groote kans dat hij, bij dien oorlog, de overwinnende partij zou zijn? Het is moeijelijk die vraag anders dan ontkennend te beantwoorden.

Indien, bij dien oorlog van 1870, Frankrijk - zoo als sommigen meenden - had kunnen rekenen op het bondgenootschap van Denemarken en van de Staten van Zuid-Duitschland, dan zouden de kansen voor Frankrijk niet kwaad hebben gestaan; dan was het mogelijk goed van den Franschen Keizer, dat hij tot den oorlog overging, - hierbij de rechtskwestie geheel buiten het spel latende.

Frankrijk was ontegenzeggelijk meester ter zee; beschermd door zijne machtige oorlogsvloot, kon een sterk Fransch leger naar Denemarken worden overgebracht; dat leger kon zich daar aansluiten bij de Deensche krijgsmacht; en beide, vereenigd in Noord-Duitschland doordringende, waar Pruissen nog veel tegenstanders had, kon men het daar de Hohenzollern's zeer lastig maken. Even zoo kon de Fransche hoofdmacht, bij Straatsburg op den rechteroever van den Rhijn overgegaan, groote voordeelen in Duitschland behalen, wanneer men de zekerheid had dat de Fransche wapenen daar dadelijk den steun zouden vinden van het Wurtembergsche en van het Beijersche leger, - zoo zelfs niet den steun van het nog altijd machtige Oostenrijk. Was het zóó gesteld geweest met de zaken, dan zou Pruissen in een bedenkelijken toestand hebben verkeerd, en was er voor Frankrijk alle grond om, bij dezen oorlog, op eene voordeelige en glorievolle uitkomst te hopen.

Maar met de zaken was het *niet* zoo gesteld; en, mocht ook al het algemeen daaromtrent onkundig zijn gebleven, het is zoo goed als bewezen, dat Napoleon ten dien opzichte door zijne zendelingen met volkomen juistheid is ingelicht geworden. Hij wist dat, welke ook de neigingen of wenschen der regeeringen waren, noch Wurtemberg, noch Beijeren, - Oostenrijk allerminst - bij dezen oorlog als bondgenooten van Frankrijk zouden optreden; dat integendeel de volksstem, de kracht der openbare meening, het aan de regeeringen van Wurtemberg en Beijeren onvermijdelijk maakte, om hunne legers met de Pruis-

sische tegen Frankrijk te doen oprukken. En wat Denemarken betreft, men wist genoeg dat dit rijk niets vuriger verlangde, dan het onrecht, in 1864 geleden, te doen herstellen, en dat het daarom zich gaarne bij Frankrijk zou hebben aangesloten, wanneer er groote kans was op de zege; maar men wist even goed, dat Denemarken te omzichtig was om over te gaan tot zulk een beslissenden en hier roekeloozen stap, daar het, bij eene niet onwaarschijnlijke mislukking, schier zonder hulp zou blootstaan aan de vijandschap van het zoo overmachtige Duitschland, en daardoor ten geheelen ondergang kon gebracht worden. Frankrijk had dán alleen op Denemarken's bondgenootschap kunnen rekenen, wanneer bij dezen oorlog Frankrijk de sterkste partij was geweest.

Het lijdt dus geen twijfel, dat Napoleon III heeft kunnen en moeten inzien, dat hij, bij dezen oorlog, te doen zou hebben met een overmachtigen vijand.

't Is waar, ter zee was Frankrijk verreweg de sterkste; maar dit deed zeer weinig ter zake af. In het begin van deze eeuw heeft een Fransch dichter eens gezegd:

> ‘Le trident de Neptune est le sceptre du monde.’

Maar dat gold van het Engeland van die dagen, van dat eilandrijk, dat toen, nog meer dan thans, onaanvalbaar was voor vijandelijke legers; dat gold van een tijd, toen het gebruik meêbracht, dat eene zeemogendheid niet alleen den handel van hare vijanden mocht beletten, maar ook zich mocht verrijken door het nemen van de handelsschepen van die vijanden. In 1870 was de toestand geheel anders: Frankrijk's vloot kon niet verhinderen, dat Frankrijk's landgrenzen door de vijandelijke legers werden overschreden; en wanneer die vloot al 's vijands havens afsloot en 's vijands zeehandel belemmerde, dan was dit voor dien vijand wel een nadeel, maar een nadeel, dat alleen drukkend en overwegend wordt, wanneer de oorlog jaren duurt, maar dat zich veel minder doet gevoelen bij de kortstondige oorlogen van onzen tijd. De toestand van zaken kan met den dag veranderen; maar zoo als het nu gesteld is, schijnt het wel dat de oorlogsvloten slechts een ondergeschikten invloed zullen uitoefenen op den gang van een oorlog; - Engeland natuurlijk uitgezonderd, dat in zijne zeemacht altijd den hechtsten waarborg zal zien van zijn onafhankelijk volksbestaan.

De oorlog te land zou, in 1870, de beslissing moeten aanbrengen. Hoe was het nu ten dien aanzien met de krachten der beide strijdvoerende partijen gesteld? - Ten dien aanzien bestond aan de Fransche zijde eene groote minderheid; eene minderheid, waaromtrent Napoleon niet onkundig had moeten zijn, denkelijk ook niet onkundig geweest is.

Het doet er hier weinig toe af, hoe groot de *geheele* getalsterkte is geweest van de Duitsche en van de Fransche legermacht; zelfs komt het er minder op aan, welke strijdkrachten er in een later tijdperk van den oorlog aan weêrszijden zijn opgetreden; de hoofdzaak is om te weten, wat men in den aanvang van den oorlog aan weêrszijden kon te velde brengen, in de Rhijnprovinciën, in Lotharingen, in den Elzas. De cijfers met wiskundige nauwkeurigheid op te geven, is zelfs thans nog moeielijk; maar daar, waar van zoo reusachtige massa's sprake is, komt het niet op eenige duizenden meer of minder aan; en daarom zal men geen overgroote dwaling begaan, wanneer men aanneemt, dat Duitschland aanvankelijk optrad met eene legermacht van 500,000 man en Frankrijk daar eene van 300,000 man tegenover stelde. Daar zijn opgaven, die het geheele bedrag van de Fransche legers op de oostgrens op een veel kleiner cijfer stellen, op slechts 240 à 250,000 man; eene enkele opgave gaat nog beneden dat getal; - maar zelfs zich houdende aan het grootere cijfer, door ons opgegeven, is het duidelijk, dat er aan de Duitsche zijde eene zeer groote overmacht was.

Werd nu die overmacht der Duitschers misschien opgewogen door de meerdere militaire waarde van de Fransche troepen? - Wij beantwoorden die vraag ontkennend; wij zeggen: de militaire waarde van het Fransche leger overtrof die van het Duitsche niet.

Daar zijn een aantal beoordeelaars geweest, die ten dezen veel verder zijn gegaan; die de Duitsche legers hemelhoog hebben geprezen om hunne militaire waarde, en die daarentegen met de uiterste minachting hebben gewaagd van de Fransche troepen, alsof die slecht waren, ordeloos, zonder vastheid en samenhang; alsof zij slecht verzorgd waren en slecht uitgerust; alsof hunne officieren op een zeer lagen trap stonden van kennis, van krijgsgeest, van plichtgevoel.

Wij deelen niet in dat oordeel, dat ons voorkomt onrechtvaardig en onwaar te zijn.

De organisatie van het Fransche leger was zeker veel minder goed dan die van het Pruissische, vooral wat betreft de vaardigheid om spoedig op oorlogsvoet te komen, of tijdens den oorlog de verliezen aan te vullen; tusschen de twee oorlogvoerende partijen bestond dát verschil, dat Bismarck zoo juist aanduidde, toen hij tegen een franschman zeide: *la Prusse est une nation armée, et vous êtes une nation qui a une armée*; door de samenstelling van het Pruissische leger waren daarin bestanddeelen, die men te vergeefs bij het Fransche leger zou hebben gezocht; het Fransche leger was, in één woord, *anders* dan het Pruissische; maar daarom was het toch *ook* goed; maar het was *op andere wijze* goed.

Wie den oorlog van 1870 eenigszins bestudeerd heeft, zal tot de overtuiging zijn gekomen, dat op een aantal slagvelden de Fransche legers uitmuntend en met roem hebben gestreden; dat die legers meest altijd hun plicht hebben vervuld; dat wanneer zij maar den eersten Napoleon aan hun hoofd hadden gehad, de uitkomst van den oorlog denkelijk geheel anders zou zijn geweest; en dat de legers, waarmede die veldheer zijne schitterendste overwinningen heeft behaald, dikwijls geen grootere militaire waarde hadden dan de militaire waarde was van het leger, dat in 1870 te Metz de wapenen heeft nedergelegd.

Ook het onvolledige in de uitrusting en verzorging van de Fransche legers van 1870 is ten breedste uitgemeten geworden, en ook daaraan de ondervondene nederlagen geweten. Geheel ten onrechte. Bij het beste krijgswezen zal men toch altijd veel onvolledigs vinden in de uitrusting en verzorging der legers; bij de Fransche legers van Napoleon I, bij den oorlog in de Krim en bij den Italiaanschen veldtocht van 1859, was het ten dien aanzien niets beter gesteld; dat onvolledige kleeft alle menschelijke handelingen aan en belet niet het behalen van overwinningen; maar in tegenspoed dient het om stof te geven tot beschuldigingen, door partijgeest te berde gebracht en door de onkunde blindelings geloofd.

Frankrijk's leger in 1870 was goed; het was echter niet beter dan het Duitsche; en dus kon men niet aannemen, dat de grootere militaire waarde van de Fransche troepen hunne minderheid in getal zou vergoeden.

Maar de aanvoering dan? De aanvoering, waarvan bij een oorlog bijna alles afhangt, kon dit Frankrijk's minderheid in strijdkrachten eenigszins opwegen? - Volstrekt niet; dit maakte voor Frankrijk zelfs de meest nadeelige omstandigheid uit. Wij

spreken hier niet van de onderbevelhebbers; in dat opzicht kon men misschien bij de Fransche legers aanvoerders vinden, door bekwaamheid en geestkracht waardig om op ééne lijn geplaatst te worden met de uitstekende aanvoerders van de Duitsche legers; maar wij spreken hier alleen van de opperbevelhebbers: aan de Duitsche zijde von Moltke, aan de Fransche zijde keizer Napoleon III.

Over von Moltke behoeft niet veel gezegd te worden. Hij is een genie, dat schaars zijne wedergade heeft in de verheven kunst om de plaatsingen, bewegingen en gevechten der legers het best te doen dienstbaar zijn tot het bereiken van het doel des oorlogs.

Over den Franschen keizer is het moeielijk te spreken. Het gaat niet aan om thans, nu hij gevallen is, nu hij in het ongeluk is, hem met hevigheid aan te randen, en het slechte en onwaardige in zijne handelingen luid uit te bazuinen; dat mág men niet doen, dat is niet betamelijk. Bovendien is het niet te ontveinzen dat hij, als regent, meer dan gewone bekwaamheden heeft aan den dag gelegd; dat zijn bestuur zich door meer dan ééne schitterende handeling heeft gekenmerkt; dat hij door den Krim-oorlog den val van het Turksche rijk heeft voorkomen of vertraagd; en dat hij door den oorlog van 1859 het aanzijn heeft gegeven aan een vrij en onafhankelijk Italië. - Wij noemen het goede; wij zwijgen van het kwade.

Maar groot legerhoofd is Napoleon III nooit geweest; dit bleek reeds duidelijk genoeg uit de wijze, waarop hij die oorlogen in de Krim en in Italië bestuurde. Het kenmerkende van de openbare handelingen van dien Franschen keizer is altijd geweest een hinken op twee gedachten, een heulen met twee lijnrecht strijdige beginselen; een weifelen, een uitstellen, een tijdwinnen; - alle hoedanigheden, die mogelijk in staatshandelingen te pas kunnen komen, maar die zeer zeker in oorlogszaken geheel en al verkeerd zijn; in oorlogszaken moet men duidelijk weten wat men wil, en wat men wil moet men krachtig en met nadruk willen. Die voorname hoedanigheid van een legerhoofd miste Napoleon III geheel en al; en dit alleen zou reeds voldoende zijn om het verkeerde te verklaren van de wijze, waarop hij de krijgsverrichtingen leidde; aan kennis en aan verstand ontbrak het hem niet; maar het ontbrak hem aan kracht van wil, aan vastheid van karakter, aan heldengeest. Voeg hierbij, dat de keizer oud en ziekelijk was; oud, niet juist

door de jaren, maar door al die oorzaken, die bij vorsten de krachten spoedig ondermijnen en hen voor hun tijd verouderen; en de verzwakking van het lichaam doet veelal ook de geestvermogens verzwakken. Napoleon III, die nooit uitstekend legerhoofd is geweest, was dit in 1870 minder dan immer.

Men ziet het, de groote minderheid in getalsterkte bij het Fransche leger werd niet goed gemaakt, noch door de militaire waarde der troepen die niet beter was dan de militaire waarde der Duitschers; noch door de aanvoering, die veel minder goed was dan bij de tegenpartij.

In dien stand van zaken was het voor Frankrijk raadzaam, om zich tot de verdediging te bepalen.

Wat bij het oorlogvoeren het voordeeligste is, de aanval of de verdediging? - is eene vraag, bij wier beantwoording, wanneer men zich tot algemeenheden wil bepalen, het even gemakkelijk is, het *voor* als het *tegen* staande te houden; en tegen tal van aanvallende oorlogen, die tot eene gelukkige uitkomst hebben geleid, kan men misschien evenveel gelukkige verdedigende oorlogen opnoemen. Om ons tot den nieuweren tijd te bepalen: de verdediging van Frankrijk in 1792 en in 1793; de verdediging van Duitschland in 1796 door den Aartshertog Karel; de verdediging van Noord-Holland in 1799; de verdediging van Portugal door Wellington in 1810 en 1811; Rusland's verdediging in 1812; zelfs de onsterfelijke verdediging in 1814 door Napoleon, hoezeer die verdediging uit den aard der zaak met een noodlottig einde moest besloten worden. Zoo kan men een aantal oorlogen opnoemen, waarin het voordeel aan de zijde van de verdediging is gebleven; evenwel wij voegen er bij, dat die opsomming nog niet veel beduidt, dewijl men even goed daartegen een aantal voorbeelden kan overstellen van oorlogen, die tot eene geheel andere uitkomst hebben geleid. Men moet niet vragen: wat is *in het algemeen* voordeeliger, de aanvallende oorlog of de verdedigende? Men moet dat, voor ieder geval in het bijzonder, onderzoeken.

Nu lijdt het geen twijfel, dat voor het Frankrijk van 1870 de verdediging het raadzaamste was. 't Is waar, men zou daardoor het gewone nadeel ondervinden, dat men het eigen grondgebied, het eigen volk, aan al de jammeren en verschrikkingen van den oorlog prijs gaf; maar dit nadeel, dat zeker zeer gewichtig is, zou evenwel opgewogen worden door groote voordeelen. Wanneer men de verdediging behoorlijk had voorbereid

en geregeld, dan zou men groot voordeel hebben kunnen vinden in de sterke stellingen, die Lotharingen, die de landstreek der Vogesen, zoo veelvuldig opleveren; dan kwam men, terugtrekkende, zijne hulpbronnen meer nabij, terwijl de vooruitrukkende vijand zich al meer en meer verwijderde van de zijne; dan kon men de volkswapeningen organiseeren, die al meer en meer aantrekken bij de geregelde legers, en op die wijze die legers weldra zulk eene sterkte doen verkrijgen, dat zij in staat zouden zijn om op hunne beurt aanvallend op te treden tegen een verzwakten vijand. Want bij eene goede verdediging moet op den voorgrond staan, dat men niet altijd en lijdelijk 's vijands aanval blijft afwachten, maar dat men, bij elke gunstige gelegenheid, zelf op den vijand aanvalt.

De verdediging kon dus in 1870 voor Frankrijk voordeelig zijn geweest; maar dit onderstelt natuurlijk, dat die verdediging goed voorbereid en goed geregeld wordt; en dat had *niet* plaats. Uit alles is gebleken, dat men op geene verdediging bedacht is geweest; zoodat, toen men door den drang der omstandigheden gedwongen werd om zich te verdedigen, niets daarvoor was ingericht.

Men wilde aanvallend oorlogen; hoe? dat is moeielijk te zeggen. Van eene voorgenomene expeditie naar Denemarken kwam niets. Wél vertrok de oorlogsvloot derwaarts, maar het landingsleger bleef achter; en men begreep dan ook zeer spoedig, dat men dit leger in Frankrijk zelf beter kon gebruiken. Van de legermacht in het noordoostelijk gedeelte des rijks moest de eene helft - zoo is gezegd geworden - bij Metz den vijand het hoofd bieden en dien beletten tot Parijs door te dringen; en de andere helft moest bij Straatsburg op den regteroever van den Rhijn overgaan en den oorlog in Zuid-Duitschland overbrengen. Dit fraaie operatieplan is echter onuitgevoerd gebleven, doordien de Duitschers, spoediger op voet van oorlog dan hunne tegenpartij, zelve aanvielen en daardoor die tegenpartij dwongen om zich te bepalen tot de verdediging; misschien nog een geluk voor Frankrijk; want van dat leger, dat bij Straatsburg den Rhijn zou zijn overgetrokken en in Zuid-Duitschland doorgedrongen, zou denkelijk niet veel zijn terecht gekomen.

Wij herhalen het: het is thans niet de tijd tot eene heftige aanranding van den gevallen Franschen Keizer; - maar wanneer men van hem zegt: hij heeft den oorlog van 1870 zon-

der eenig recht aangevangen; hij heeft dien oorlog aangevangen, bijna zonder kans op een goeden uitslag; en hij heeft weinig of niets gedaan om die kans in zijn voordeel te vergrooten, - dan is zulk een oordeel niet anders dan eene eenvoudige en onvermijdelijke erkenning van de waarheid.

II.

Over de krijgsgebeurtenissen bij Metz.

Het te niet gaan van een groot Fransch leger te Metz in 1870, is eene van de meest buitengewone gebeurtenissen die de krijgsgeschiedenis weet aan te wijzen. Dat leger telde meer dan honderdduizend man; het bestond uit oude en zeer goede troepen, die op de slagvelden bij Metz uitmuntend hebben gestreden; - en toch gaat dit leger geheel te niet en legt de wapens neder voor den overwinnaar.

Waaraan is dit te wijten? - Naar onze innige overtuiging, alleen aan de slechte aanvoering.

Waarom liet dat groote Fransche leger zich binnen Metz opsluiten? Waarom niet tijdig teruggetrokken op Parijs, of in zuidelijke richting? Daar was niets dat dien terugtocht beletten kon, had men dien gewild.

Den 6^{den} Augustus heeft de slag bij Saarbrücken of Spicheren plaats; de eerste veldslag nabij Metz valt voor op den 14^{den}; *acht* dagen tijds verloopen er dus tusschen die beide wapenfeiten; en Metz is maar een paar dagmarschen - nog geen groote - van Saarbrücken verwijderd. Men had dus al den tijd om, èn Metz, èn de Moezel te verlaten, dien tweeden strijd te ontwijken, of ten minste te beletten van ingesloten te worden. Waarom dat niet gedaan? Waarom, alsof men met lamheid geslagen was, dagen en dagen bij Metz verwijld?

Die vesting was nog niet in staat van verdediging, zegt men; - kan men bespottelijker uitvlucht bedenken! Moest daarom een geheel leger worden opgeofferd? Alsof de sterke bezetting van Metz niet genoegzaam in staat was, om te verrichten wat er nog mocht ontbreken aan de wapening van de vesting. Metz, met zijn kring van forten, is geen sterkte

die men zoo in den eersten aanloop wegneemt, wanneer daar 20 à 30,000 man in zijn om haar te verdedigen; ontbreekt er hier of daar nog een stuk geschut op de wallen, dat is er spoedig en gemakkelijk te brengen, zonder dat de vijand daar buiten iets kan doen om dit te beletten.

Het standhouden bij Metz is dus ontegenzeggelijk een groote misslag geweest; en vreemd is het, dat Rüstow verzuimt daarop opmerkzaam te maken; die schrijver springt, bij het vermelden der verrichtingen van Napoleon's hoofdleger, in eens over van den 6^{den} Augustus, de dag van den veldslag van Spicheren, tot den 14^{den} Augustus, de dag van den eersten veldslag bij Metz. Maar van den 6^{den} tot den 14^{den} Augustus verloopen er *acht* dagen; wat is er in die acht dagen tijds bij Napoleon's hoofdleger gebeurd? Is er toen niets gebeurd, in dien tijd toen elke dag van onberekenbare waarde was? - Behalve het samentrekken van het Fransche hoofdleger bij Metz, dat reeds op den 8sten Augustus moet tot stand zijn gekomen, schijnt er werkelijk daar niets te hebben plaats gehad; het is alsof men de Duitschers al den tijd wilde laten om Napoleon's leger bij Metz in te sluiten.

Die onverklaarbare werkeloosheid in een zoo belangrijk tijdstip is alleen reeds voldoende om den staf te breken over de legeraanvoering aan de Fransche zijde.

Maar - wordt ter verdediging van den maarschalk Bazaine gezegd - de verantwoordelijkheid voor dat standhouden bij Metz kan niet op Bazaine nederkomen; want eerst den 13^{den} Augustus heeft hij het opperbevel aanvaard; dus wat er gedaan of niet gedaan is tot den 13^{den} Augustus, is enkel aan Keizer Napoleon te wijten.

Goed, dit zij zoo; tot den 13^{den} Augustus drukt de schuld van de slechte legeraanvoering enkel en alleen op den Franschen Keizer, die ook hier weder het bewijs heeft gegeven, dat het veldheersgenie van zijn grooten bloedverwant hem geheel vreemd is gebleven. Omdat Napoleon III, zoo men beweerde, getrokken geschut en gepantserde schepen had uitgevonden; omdat hij Caesar's oorlogsdaden had geboekt, daarom was hij in het oog zijner vleijers een groot krijgskundige. IJdele waan! Die uitstekende krijgskunde van Napoleon is gebleken noch door de leiding van den Krim-oorlog, noch door de leiding van den oorlog in Italië; en door den oorlog van 1870 is zij geheel en al te schande gemaakt. Die oorlog, door hem be-

gonnen met de overijling van een onbezonnen jongeling, is door hem gevoerd met de traagheid en besluiteloosheid van een suffenden grijsaard.

Dus, tot den 13^{den} Augustus is Napoleon III de verantwoordelijke man. Maar wat gebeurt er na den 13^{den}, toen Bazaine het opperbevel voert?

De eerste taak van den nieuwen veldheer moest geweest zijn, bedacht te zijn op het behoud van zijn leger: dat behoud werd ernstig bedreigd, wanneer men stand bleef houden tegenover een zeer overmachtig vijand, die een rechtstreekschen aanval kon doen gepaard gaan met omtrekkingen, welke de geheele insluiting van het Fransche leger konden ten gevolge hebben. Om dat gevaar af te wenden, moest dus onverwijld de terugtocht worden verricht in de richting van Châlons en van Parijs.

Die terugtocht had reeds den 13^{den} kunnen aanvangen; Bazaine stelde dien uit tot den 14^{den}. Dit maakt een verschil uit van maar een enkelen dag!.... Daar zijn omstandigheden in den oorlog, waarin één dag eene eeuwigheid geldt; en dit was hier het geval.

Den 14^{den} 's namiddags zal de terugtocht van het Fransche leger aanvangen. Maar terwijl zuidwaarts van Metz het leger van Prins Frederik Karel Bazaine's rechtervleugel tracht om te trekken en de vooruitgeschovene Pruissische ruiterij dien dag zich meester maakt van Pont-à-Mousson, een overgangspunt van den Moezel, een kleine dagmarsch bovenwaarts van Metz, trekt een ander Duitsch leger, onder Steinmetz, rechtstreeks op Metz aan. Een gedeelte van Bazaine's leger - de legerkorpsen van Decaen (het 3e), van Ladmirault (het 4e) en een gedeelte van dat van Frossard (het 2^{e}) - stond nog op den rechteroever van de Moezel, en werd door de Duitschers aangevallen; - aangevallen, met geen ander inzicht, dan om het Fransche leger bij Metz vast te houden en tijd te doen verliezen. Bazaine had dit moeten inzien; hij had onverwijld wat op den rechteroever van de Moezel stond, op Metz moeten doen terugtrekken, daar op den linkeroever doen overgaan, en zoo verder den terugtocht voortzetten; onder de bescherming van het geschut van Metz en van zijne forten, leverde dat terugtrekken niet de minste zwarigheid op; de Duitschers konden niets doen om het te beletten; het Fransche leger was dan behouden gebleven.

Maar, in stede van zoo te handelen, doet Bazaine juist het

omgekeerde: hij stelt den terugtocht uit; hij neemt op den rechteroever den strijd aan, die tot den avond wordt voortgezet; hij handelt dus juist zooals zijne vijanden dit wenschten. Die veldslag op den 14den Augustus bij Borny of Pange, - de namen van de veldslagen van 1870 zijn nog niet voor goed vastgesteld, - is geen nederlaag geweest voor het Fransche leger; volstrekt niet; dat heeft daar zeer goed gevochten, en al niet meer verliezen geleden dan de tegenpartij; die slag van Borny is een onbesliste veldslag gebleven; maar het was voor de Duitschers een zeer voordeelige veldslag, omdat daardoor Bazaine's aftocht een dag werd vertraagd.

Maar, had men den 14den Augustus zonder nut laten voorbijgaan, waarom dan den 15den niet gebruikt om Metz te verlaten en terug te trekken? Niets was er nog, dat dit kon beletten. Maar neen, ook den 15den Augustus blijft Bazaine's leger bij Metz; waarom? omdat, zegt Rüstow, de legerkorpsen, die den 14den slaags waren geweest, den dag van den 15den noodig hadden tot ‘aanvulling der munitie en andere administratieve werkzaamheden.’ Schim van Napoleon, wat moet gij u geërgerd hebben over zulk eene misdadige traagheid in het legerbestuur! Wanneer men in den oorlog alles zoo op zijn elf en dertigst wil doen, dan is er geen tijdverspilling zoo erg, of men kan redenen vinden om haar te verdedigen.

Den 16den Augustus wil Bazaine terugtrekken van Metz, in westelijke richting op Verdun: te laat! Het leger van Prins Frederik Karel, op den linkeroever van de Moezel overgegaan, valt den terugtrekkenden vijand aan, en dwingt dezen zich zuidwaarts tegen het Duitsche leger te wenden. Er heeft een veldslag plaats: de slag van Rezonville, of van Mars-la-Tour; een zeer bloedige strijd, roemvol voor de beide partijen, die hier beiden met groote dapperheid streden, een onbesliste veldslag, als men alleen op de verliezen let, die niet veel verschillen; maar voor de Duitschers eene belangrijke overwinning, in dien zin, dat door dien slag van Mars-la-Tour het Fransche leger verhinderd werd Metz te verlaten.

Voor Bazaine was er alles aan gelegen, om zich door den vijand niet te laten insluiten, om Metz te verlaten voor dat de Duitsche legers een kring om die vesting hadden getrokken. Daarom, op welke verliezen hem de slag van den 16den Augustus ook kwam te staan, was het zaak om reeds den 17den den strijd te hervatten en op nieuw eene poging te doen om zich naar

Verdun door te slaan. De fransche veldheer schijnt echter die poging te wanhopig te hebben gerekend; hij oordeelde het beter, zijn leger nog den 17den Augustus te doen stand houden op de hoogten westelijk en zuidelijk van Metz en het daar eenen rustdag te geven; - hij vergat hierbij, dat die rustdag door de Duitschers gebruikt zou worden om eene verpletterende overmacht tegen hem te vereenigen.

Den 18den Augustus heeft een derde veldslag plaats, de slag van Gravelotte. Bazaine wordt door de Duitschers aangevallen, niet meer als op den 16den bij Mars-la-Tour, door eene macht nagenoeg gelijk aan de zijne, maar thans door een leger tweemaal zoo sterk als het zijne. Het gevolg is dan ook dat na een bloedigen strijd, aan weerszijden met dapperheid gevoerd, het Fransche leger terug moet gaan tot binnen den kring der forten van Metz. Bij dien slag van Gravelotte op den 18den Augustus stonden de verliezen der beide partijen al weer nagenoeg gelijk; het was al weer geen eigenlijke nederlaag voor de Franschen, wanneer men dien veldslag op zich zelven neemt; maar brengt men dien strijd in verband met andere gebeurtenissen, let men er op dat daardoor de insluiting van Metz werd voltooid, dan hebben de Duitschers onbetwistbaar recht om Gravelotte als eene groote overwinning te beschouwen.

Die drie veldslagen van Borny, Mars-la-tour en Gravelotte, hoe eervol ook voor Bazaine's leger, hadden dat leger aanmerkelijke verliezen gekost; en het lijdt geen twijfel, dat het toen behoefte had aan eenige dagen van rust en verademing. De werkeloosheid van den Franschen veldheer in de eerste dagen na den 18den Augustus, na den slag van Gravelotte, laat zich verklaren; maar die werkeloosheid heeft geduurd tot den 31sten Augustus, en dat was veel te lang. Men moet toch wel in het oog houden, dat Bazaine te Metz - eene groote, van alles voorziene oorlogsstad - veel beter in staat was om zijne troepen te voeden, zijne gewonden te verzorgen, de ontbrekende munitie aan te vullen, en verder de nadeelen te herstellen in de drie veldslagen geleden, dan de Duitschers, die even groote nadeelen hadden geleden in die veldslagen, en die in het open veld stonden, in een landstreek die nagenoeg verwoest was en kaal gegeten. Bazaine kon weer strijdvaardig zijn in minder tijds dan zijne tegenpartij; hij had dus slechts zeer weinige dagen rust moeten nemen, en dan weer moeten aanvallen.

De ligging van Metz gaf de gunstigste gelegenheid om

aan te vallen op een vijand, welke die vesting wilde insluiten.

Die oude, vermaarde vesting, waarvoor reeds drie eeuwen te voren Karel V had moeten afdeinzen, was sinds dien tijd door menig opgeworpen werk aanmerkelijk uitgebreid en in sterkte toegenomen. De stad zelve, op den regteroever van de Moezel gelegen, daar waar deze het riviertje de Seille opneemt, heeft ten noorden en ten westen drie eilanden, - Chambière, Sauly en S. Simphorien, - omgeven door de twee armen waarin zich de Moezel verdeelt, kort voor dat zij Metz bereikt; die eilanden waren verschanst, en het sterke fort de la Moselle, op den linkeroever van den westelijksten tak der Moezel, diende voor bruggenhoofd. Op de hoogten rondom Metz, die vooral op den linkeroever van de Moezel nog al aanmerkelijk zijn, had men in de laatste jaren sterke forten gebouwd: op den linkeroever de forten S. Quentin, Plappeville en S. Eloy; op den rechteroever S. Julien, les Battes, Queleu en S. Privat. Die forten, waarvan de meest nabijzijnde op 2000 el afstands van de stad waren, en de verst verwijderde het dubbele van dien afstand, waren geheel voltooid, op een paar na, die toch reeds in verdedigbaren toestand waren. Een belegeraar moest een of twee van die forten vermeesteren, alvorens hij de sterke vesting zelve kon aanvallen; zij verhinderden ook het bombardement van Metz; - trouwens zou zulk een bombardement weinig uitgewerkt hebben, daar de burgerij van Metz zich toen, even als vroeger, onderscheidde door haren krijgsgeest en door hare gehechtheid aan de zaak des vaderlands.

Wanneer een leger van honderdduizend man goede beproefde troepen op zulk eene vesting steunt en daardoor naar willekeur op de beide oevers van eene rivier kan werkzaam zijn, dan is dit leger in den gunstigsten toestand om voordeelen te behalen op een insluitenden vijand, zelfs al is diens macht dubbel zoo sterk, zelfs al bestaat die macht ook uit zeer goede troepen, zoo als dit in 1870 bij Metz het geval was. Dat is een toestand, waarin een groot veldheer beslissende overwinningen kan behalen.

Dit is zeer duidelijk. De insluitende vijand moet zijne macht op de *beide* oevers der rivier verdeelen; hij kan dus op elken oever niet sterker zijn dan de tegenpartij; hij moet bovendien ook op dien oever zijne macht in een wijden kring uitbreiden, en het ingeslotene leger, het leger in Metz, kan

naar willekeur aanvallen op dát gedeelte van dien kring dat het zwakste is, waar de minste weerstand is te wachten: daar kan het dus een groot voordeel behalen, eene volkomene overwinning, voordat het insluitende leger den tijd heeft om zich op het punt van aanval samen te trekken. In het ergste geval, mislukt de onderneming, het doet er nog niets toe: men trekt eenvoudig terug op Metz en op de forten; men is daar veilig, men lijdt weinig verliezen. Men moet vooral in het oog houden, dat het insluitende leger niet spoedig van den eenen oever van de rivier naar den anderen kan overgaan; want de bruggen, die het over de Moezel slaat, moeten buiten het bereik blijven van het vuur van Metz en van de forten, en dit vordert dus dat de kring der insluiting zeer uitgebreid moet zijn; die bruggen kunnen door den uitvallenden vijand worden bereikt en vernield; en ook zonder dat, zij vormen toch altijd engten, die den marsch der troepen vertragen. Het was dus onmogelijk voor het Duitsche leger, om zich spoedig samen te trekken.

In één woord, de toestand van zaken voor het Fransche leger te Metz was toen zoo gunstig, dat het geen hersenschim was om te gelooven, dat het de Pruissische macht telkens met groot voordeel zou aanvallen en die macht bij gedeelten vernielen. Daartoe werd niets anders vereischt dan dat aan het hoofd van het Fransche leger een man had gestaan, die rustelooze voortvarendheid, stoutheid, veerkracht, iets van den geest van Napoleon had; - Bazaine heeft niets hoegenaamd van dien geest doen blijken.

Tot den 31sten Augustus blijft het Fransche leger te Metz werkeloos; dus gedurende *dertien* dagen na den slag van Gravelotte. Toen schijnt Bazaine bericht te hebben gekregen dat Mac Mahon voornemens was met zijn leger op te rukken tot ontzet van Metz; want de insluiting van die vesting was niet zoo nauw, of het gelukte wel soms aan een enkelen boodschapper om door de Pruissische linieën heen te sluipen. Verlangend om dat leger van Mac Mahon de hand te bieden, besloot Bazaine ook van zijne zijde den vijand aan te vallen; men zou zeggen dat die aanval dan bij voorkeur op den linkeroever van de Moezel moest plaats hebben, dewijl men aan die zijde Mac Mahon moest verwachten. Toch doet Bazaine zijn aanval op den rechteroever der rivier, en ook daarvoor kunnen redenen ter verdediging worden opgegeven: de Duitschers, om

Metz, hadden het grootste gedeelte van hunne macht - een 120,000 man - op den linkeroever van de Moezel; op den rechteroever hadden zij maar 70,000 man; dus op dien rechteroever had Bazaine de meeste kans van hen eene nederlaag toe te brengen; bovendien, door daar aan te vallen, kon hij den vijand misschien uitlokken om met een deel zijner macht den linkeroever te verlaten, waardoor de taak voor Mac Mahon minder moeijelijk zou zijn geworden.

Er is, ter verdediging van Bazaine, gezegd, dat hij den 31sten Augustus de Duitschers op den *rechter*oever van de Moezel aanviel, met het inzicht om met zijn leger de noordelijk gelegen vesting Thionville te bereiken; - die reden kan moeijelijk als ernstig gelden. Was Bazaine's onderneming gelukt en had hij Thionville bereikt, dan zou hij daar op nieuw ingesloten zijn geworden; en Thionville is, in vergelijking van Metz, eene kleine vesting, oneindig minder geschikt als steunpunt voor een groot leger; dus die ruil zou aan den Franschen veldheer geen voordeel hebben aangebracht; integendeel, hij zou van kwaad tot erger zijn vervallen.

Den 31sten Augustus worden de Pruissen op den rechteroever van de Moezel, bij de dorpen Noisseville en Failly, een groot uur ten noordoosten van Metz, door de Franschen aangevallen; den volgenden dag, 1 September, wordt de strijd voortgezet. Die tweedaagsche veldslag van Noisseville, waarin de Duitschers een 3000 man verloren en de Franschen denkelijk evenveel, eindigt daarmede, dat de laatsten weer op Metz terugtrekken, en dus de poging om zich door te slaan opgeven. Waaraan lag het mislukken van die onderneming? Daaraan, dat Bazaine die onderneming met te weinig kracht en nadruk doorzette; zijne handeling is daarbij schroomvallig en aarzelend; het is, alsof de zaak hem geen ernst is; hij brengt maar twee van zijne legerkorpsen in gevecht, nog niet eens de helft van zijne macht; hij valt de Duitschers aan met een 40 a 50,000 man, en hij had over de 100,000 man tegen hen kunnen aanvoeren. Is dat een verstandig beleid; is dat veldheersbekwaamheid?

Het leger van Mac Mahon gaat intusschen te niet, en legt te Sedan de wapens neer. Die geduchte krijgsramp, die natuurlijk door de Duitschers dadelijk wordt kenbaar gemaakt aan het Fransche leger te Metz, berooft Bazaine van elke hoop op ontzet en doet hem inzien, dat hij nu alleen op eigen krachten moet bouwen. Het is alsof die gebeurtenis alle

geestkracht bij den Franschen maarschalk uitdooft; drie weken lang blijft hij nu lijdelijk en werkeloos, - drie weken, waarvan het Duitsche leger gebruik maakt, om zich al meer en meer te verschansen en zich al meer en meer onaanvalbaar te maken. Eerst den 22sten September begint Bazaine weer uitvallen, die in het laatst dier maand en geheel in het begin van October telkens worden herhaald, en zoowel op den eenen als op den anderen oever van de Moezel plaats hebben. De laatste dier uitvallen, op den 7den October, gaf aanleiding tot een zeer ernstig gevecht bij het dorp Woippy, op den linkeroever der rivier, een groot half uur ten noordwesten van Metz, - maar voor het overige waren die uitvallen van een weinig beteekenenden aard, zwakke en meestal mislukte pogingen om in de omgelegen landstreek eenige levensmiddelen op te halen. In al die ontmoetingen was niets, wat maar eenigszins het kenmerk had van een grooten veldslag, of van eene ernstige poging om zich door den vijand heen te slaan.

Na den 7den October hebben er, om zoo te zeggen, geen krijgshandelingen meer plaats bij Metz. Van dien dag af aan, blijft het Fransche leger geheel lijdelijk; het strijdt nu niet meer tegen de Pruissen, maar het strijdt tegen den honger en het gebrek. Voor en na worden de paarden geslacht en gegeten, en men berooft zich daardoor van de medewerking van ruiterij en van veldgeschut; men heeft nu geen veldleger meer, maar een leger nog uitmuntend geschikt om Metz te verdedigen. Maar Metz wordt niet aangevallen; de Duitschers zoeken - en terecht - hunne toevlucht niet in wapengeweld, maar in de werking van den honger, die noodwendig aan 's vijands wederstand een einde moet maken. In Metz neemt de leeftocht af, en worden de rantsoenen gaandeweg verminderd; de ontberingen, het gebrek, stijgen met den dag, en zoowel burgerij als krijgsmacht worden daardoor geteisterd; en toen men eindelijk in onderhandeling trad met den overwinnaar, en het Fransche leger den 29sten October de wapens nederlegde, kan men zeggen dat het door den uitersten nood daartoe was gedwongen, en dat het verduurd had, zooveel als men verduren kan.

Op die capitulatie van Metz is het moeielijk eene gegronde aanmerking te maken: wat kon Bazaine anders doen? Men antwoorde hier niet met '*qu'il mourût*' van Corneille; - die verheven moed, die den dood boven de vernedering doet kiezen, is grootsch, is roemwaardig, wanneer zij een enkel mensch

geldt, of eenige weinige vurige vaderlanders, die met volle wetenschap en geheel vrijwillig zich ter dood wijden. Maar geheel iets anders is het, wanneer men een sterk leger, een leger van nog 80,000 à 100,000 man, moet opofferen; wie zal daartoe besluiten, zonder door de hoogste noodzakelijkheid gedwongen te worden? Het is Bazaine niet euvel te duiden, dat hij, in dit laatste gedeelte van de insluiting, niet is overgegaan tot eene poging, om door 's vijands leger heen te breken; eene poging, die bijna geen kans had van te slagen, en die geen ander gevolg zou hebben gehad, dan de nuttelooze opoffering van duizenden en tienduizenden van zijne soldaten. Zulk eene opoffering kan grootsch en verheven genoemd worden; maar men mag het iemand niet tot schuld toerekenen, dat hij zich niet heeft weten te verheffen tot zulk eene buitengewone handeling.

Toch moeten, èn bij den Franschen veldheer, èn bij zijn leger, grievende vergelijkingen zijn voor den geest gekomen, wanneer zij zich herinnerden wat vroeger onder den grooten Napoleon hunne landgenooten, hunne wapenbroeders, hadden gedaan.

Ney, bij den Russischen veldtocht, bij den onuitsprekelijken jammer van den terugtocht der Fransche legermacht, wordt met eene kleine achterhoede afgesneden; alom omringd door overmachtige vijanden, in eene woeste hem geheel onbekende landstreek en schier zonder uitweg, wordt hij opgeëischt om zich over te geven; '*un Maréchal de France ne se rend pas*', is het antwoord van den dapperen oorlogsman, die, ten koste van ongeloofelijke inspanningen, er eindelijk in slaagt om den kring, die hem omgeeft, door te breken en met zijne kleine schaar zich weer te voegen bij de overblijfselen van Napoleon's leger. Te Waterloo kiest Napoleon's garde den dood boven de krijgsgevangenschap; en het doet er niet toe of zij daarbij het vermaarde '*la garde meurt et ne se rend pas*' heeft doen hooren, of het gemeene scheldwoord dat Victor Hugo haar doet zeggen: het is op de daden, dat men letten moet, en niet op de woorden. Hoe geheel anders te Metz! welk een verschil tusschen Ney en Bazaine, tusschen de garde te Waterloo die met de wapens in de hand valt, en de garde te Metz, alleen reeds een leger in sterkte, en een leger uit uitmuntende troepen bestaande!

De opperbevelhebber is, strikt genomen, alleen de verantwoordelijke man voor de handelingen van een leger, maar toch

kan soms een deel dier verantwoordelijkheid ook neerkomen op zijne raadgevers, vooral wanneer die raadgevers door hun hoogen rang of door andere oorzaken een zedelijken invloed op hem uitoefenen. Het is echter moeielijk aan te nemen, dat Bazaine te Metz zulke raadgevers heeft gehad; hij had bij zich mannen die even hoogen krijgsrang bekleedden als hij, maar niemand voor wiens zedelijken invloed hij moest zwichten.

De maarschalk Leboeuf ging nog gedrukt onder de tegenspoeden, waardoor het begin van den oorlog zich had gekenmerkt, en die - te recht of ten onrechte - aan zijn verkeerd beleid werden geweten; van hem was dus geen lastige inmenging te vreezen in de aangelegenheden van het opperbevel.

Evenmin had men die inmenging te duchten van den maarschalk Canrobert, een dapper krijgsman, die op eene eervolle loopbaan kon wijzen, maar die zijne geschiktheid voor het opperbevel zelf zoo zeer wantrouwde, dat hij vroeger, bij den Krim-oorlog, met eene loffelijke zelfverloochening van dat opperbevel had afgezien.

Eindelijk had men nog te Metz den generaal Changarnier, die, toen de oorlog uitbrak, als vrijwilliger was opgetreden. Rüstow, misschien wat te veel toegevende aan partijgeest, spreekt een te ongunstig oordeel uit over dien ouden krijgsman: ‘een *miles gloriosus*, die zich door allerlei grootspraak onderscheidde, zonder eenig krijgs- of staatkundig doorzicht aan den dag te leggen’ (2^{e} deel, blz. 39). Een *miles gloriosus*, maar dan toch niet de *Hans de Zwetser* van Langendijk; want vroeger had Changarnier meer dan eenmaal eene schitterende dapperheid doen blijken; hij was het, die na het mislukken van het eerste beleg van Constantine, als bevelhebber der vervolgde achterhoede zijne soldaten tegen den overmachtigen vijand aanvoerde, met de woorden: ‘*Soldats, voilà six mille Arabes; nous sommes deux cent Français; en avant*!’ Woorden, waarin het nuchter gezond verstand zeker wel de noodige grootspraak kan opmerken; maar woorden, uitnemend geschikt om te werken op het licht ontvlambare gemoed van den Franschen soldaat. Maar Changarnier hoe uitstekend dan ook vroeger, was in 1870 reeds een zevenenzeventigjarige grijsaard; en nergens blijkt het uit, dat hij toen te Metz zelfs maar het minste aandeel heeft gehad aan de legerleiding.

Alles kwam dus toen neer op Bazaine; wie was dat legerhoofd?

Een van onze wapenbroeders te Metz zijnde, juist toen de oorlog zou beginnen, hoorde daar de Fransche officieren over hun maarschalk spreken met die losheid van taal en dien overmoed, die een der minst goede kenmerken van het Fransche krijgswezen zijn; over het karakter van Bazaine spraken zij met de uiterste minachting; maar toch, zij huldigden zijne militaire hoedanigheden: '*c'est un bon soldat*', zeiden zij.

De hoedanigheid van een beproefd krijgsman, van een goed aanvoerder, kan Bazaine volstrekt niet ontzegd worden; namelijk wanneer men de beteekenis dier woorden niet al te ver uitstrekt. Daar zijn legerhoofden, die op het slagveld hunne troepen goed weten te plaatsen, de bewegingen naar eisch weten te besturen, die troepen op het juiste oogenblik en op de juiste wijze in gevecht weten te brengen, die troepen tot dapperheid weten op te wekken; zulk een legerhoofd was Bazaine. Maar daar zijn andere legerhoofden, die - zoo als Von Moltke - zich maar schaars op het slagveld laten zien, maar die op zulk eene verstandige en uitstekende wijze de bewegingen en handelingen van een leger weten te besturen, dat daardoor de overwinningen niet alleen gemakkelijk gemaakt worden, maar ook die overwinningen de meest mogelijke vruchten dragen; zulk een legerhoofd was Bazaine *niet*. De Fransche maarschalk heeft de veldslagen bij Metz op goede wijze geleid en zijn leger daar goed doen strijden; maar de Fransche maarschalk heeft jammerlijk misgetast in de wijze om van die veldslagen gebruik te maken tot het bereiken van het doel des oorlogs. De veldslagen van Mars la-tour en van Gravelotte zijn volstrekt geen nederlagen geweest voor Bazaine; maar toch is door die veldslagen zijn leger ten verderve gebracht, en het is zijn schuld, dat zijn leger te Metz werd ingesloten.

Is die insluiting het gevolg geweest alleen van gemis aan bekwaamheid, of ook van kwaad opzet? Het verleden van Bazaine gerechtigt tot die vraag.

Bazaine is een *soldat de fortune*; hij is als tamboer in krijgsdienst getreden. Dit nu, zeker, kan hem volstrekt niet als verwijt strekken, vooral niet bij ons Hollanders, die weten dat onze De Ruyter uit den geringsten stand is voortgekomen. Maar De Ruyter leefde in een tijd van eenvoud en degelijkheid, toen men nederig en burgerlijk bleef, zelfs al was men opgeklommen tot den rang van vlootvoogd; en men klom toen niet tot dien rang op dan door verdienste, door groote daden; men be-

zigde daartoe geen middelen die het daglicht niet mogen zien. Bij het Fransche krijgswezen, tijdens het tweede Keizerrijk, was dit geheel anders: zij, die met de hoogste rangen in het leger waren bekleed, werden zeer rijkelijk betaald; zij waren met macht en luister omgeven; zij leefden op een grooten voet, in weelde, in eene soort van hofhouding; - in één woord, hunne betrekking was omgeven met al die aanlokselen, die zonder invloed blijven op den man van karakter, wiens geest veredeld is door kennis en beschaving, maar die zoo machtig werken op den minder ontwikkelde, die door geen andere drift bezield wordt dan door de brandende begeerte om plaats te nemen in de hoogere kringen der maatschappij. Voeg daarbij, dat de hoogere krijgsrangen bij het tweede Fransche keizerrijk niet altijd de prijs waren van uitstekende kennis of verdienste; dat zij soms verkregen werden door gunst, door vleierij, door hofintrigues en door het bewijzen van diensten van den minst vereerenden aard; dat men de hoogste betrekkingen van staat en leger soms gaf aan mannen, die zeer laag stonden in de algemeene achting; - dan zal men tot de overtuiging komen, dat de eerzucht, die Bazaine van den laagsten trap der militaire rangen tot maarschalk van Frankrijk deed opklimmen, nog maar een zwakken waarborg gaf voor de deugdelijkheid van zijn karakter.

Dat karakter werd dan ook gewantrouwd; en vooral het in Mexico gevoerde bevel had eene schaduw geworpen op Bazaine's naam; den tragischen dood van Keizer Maximiliaan had Bazaine, zegt men, kunnen en moeten voorkomen. Wij zeggen niet dat die beschuldiging waar is: maar wij zeggen dat de openbare meening haar voor waar hield.

Er is gesproken van omkooping van Bazaine door de Pruissen; - er is niet het minste bewijs of blijk voor zoo iets; en men mag dus niet aan opzettelijk verraad en heulen met den vijand de verkeerde handelingen van Bazaine te Metz toeschrijven, zoolang er maar de minste mogelijkheid is om die handelingen op andere wijze te verklaren. Die verklaring, - een zeer waarschijnlijke verklaring, - geeft Rüstow aan; en men kan haar voor waar aannemen, tot nadere wederspraak. Want zeer zeker is het, dat nog vele gebeurtenissen van dezen oorlog met duister omgeven zijn; om ze juist te beoordeelen, is het noodig, dat er later meer licht op valle. Zie hier, in de hoofdzaak, de verklaring die men van Bazaine's gedrag te

Metz kan geven, en die grootendeels ontleend is aan wat Rüstow daarover zegt:

Bazaine, den 13^{den} Augustus met het opperbevel bekleed, wordt weinige dagen daarna met zijn leger te Metz ingesloten. Denkelijk is hem die insluiting niet onaangenaam geweest; en misschien heeft hij wel opzettelijk de handelingen verzuimd, die het Fransche leger een vrijen aftocht konden verschaffen. Na den slag van Gravelotte was Bazaine afgescheiden van het overige van Frankrijk; maar dit had voor hem zelf eene zeer aangename zijde; hij kon nu geheel zelfstandig handelen; hij kon vrijelijk beschikken over een sterk en uitmuntend leger; hij had geen voorschriften meer af te wachten van den Keizer, wien hij niet erg genegen was, noch van de latere republikeinsche regeering, met wier beginselen mannen van een karakter als het zijne het zelden kunnen vinden; hij stond geheel op zich zelf en was oppermachtig gebieder. Het is waar, hem dreigde het gevaar van eene uithongering; en men zou zich vele ontberingen moeten getroosten, wanneer de insluiting acht of tien weken lang aanhield. Maar, *acht* of *tien* weken, dat was eene eeuwigheid! De hedendaagsche oorlogen duurden zoolang niet; dat had men gezien bij de oorlogen tegen Oostenrijk in 1859 en 1866; - indien hij zoo redeneerde, verviel Bazaine in de feil waarin zoovelen vervallen, van dadelijk een algemeenen regel te willen afleiden uit enkele feiten, die een buitengewonen indruk op de openbare meening hebben gemaakt. Er kon ook een ommekeer in de krijgskans komen; de vijand kon gedwongen worden de insluiting van Metz op te geven; en welk een roem zou dan Bazaine's deel zijn geworden, dat hij dit bolwerk van Frankrijk had behouden; zijn glorie zou dan dien van den Guise der zestiende eeuw hebben overschaduwd; of wel, wanneer de vrede gesloten werd, dan kon er een opstand te Parijs uitbreken, eene omwenteling was dan geen onwaarschijnlijke gebeurtenis; en dan kon het sterke leger van Bazaine het middel zijn om de orde te herstellen en de zege te verschaffen aan de partij die het steunde; dan had Bazaine het lot van den staat in handen; dan kon hij zijne hulp tot den duursten prijs verkoopen, en rijkdommen, hooge waardigheden, misschien het oppergezag, als loon voor zijne diensten eischen.

Met zulke droombeelden der zelfzucht hield zich die oorlogsman denkelijk bezig; die droombeelden zijn niet verwezenlijkt geworden. De oorlog heeft veel langer geduurd dan men ver-

wachtte; er is geen wending in de krijgskans gekomen; Metz is niet ontzet, de honger heeft het doen vallen; dat sterke leger dat daar was heeft, in stede van over het lot van Frankrijk te beslissen, de krijgsgevangenschap in Duitschland ondergaan; de krijgsroem van Bazaine is geheel ontluisterd geworden, en niemand zal er ooit aan denken, hem op ééne lijn te stellen met dien Guise, wiens heldenzwaard Karel de Vijfde van voor Metz deed afdeinzen.

Is deze verklaring van Bazaine's handelingen te Metz de ware, dan strekt zij alweder tot bewijs, van hoe hoog belang het is, dat eene regeering eene goede keuze doe bij het benoemen van de mannen die zij aan het hoofd der legers plaatst, of aan wie zij de leiding van gewichtige krijgshandelingen toevertrouwt. Het is niet alleen op de bekwaamheid dat hier moet worden gelet, maar ook op het karakter. Zeker, men moet geen overdreven eischen doen; men moet niet de volmaaktheid vorderen; men moet geen engelen of heiligen willen hebben: die zijn er niet; en waren zij er, engelen en heiligen zouden denkelijk zeer ongeschikte legerhoofden zijn. Maar men moet tot legerhoofd alleen hem nemen, die door zijn verleden alle waarborgen geeft dat hij een eerlijk karakter is, in de edelste beteekenis des woords; den man, bij wien het algemeen belang meer geldt dan eigen voordeel; die niet denkt aan wat hém groot en machtig kan maken, maar alleen aan wat het welzijn van het vaderland kan bevorderen; die trouw blijft aan de wetten van eer en plicht, en zich nooit door lage zelfzucht laat beheerschen.

III.

Over de nederlaag bij Sedan.

Frankrijk heeft in zijne geschiedenis, bij tal van overwinningen, ook vele groote nederlagen aan te wijzen; en meer dan eens is de krijgsgevangenschap het deel geworden van zijne oorlogzuchtige vorsten. Maar nooit heeft het grooter en smadelijker tegenspoed ondergaan, dan toen op den 1sten September 1870 eene macht van meer dan 80,000 man bij Sedan de wapenen

nederlegde, en een keizer als krijgsgevangene naar Duitschland werd vervoerd. Toen koning Frans I te Pavia in 's vijands handen viel, kon hij nog zeggen: '*tout est perdu, fors l'honneur*'; te Sedan zouden die woorden zeer ongepast zijn geweest.

De eerste veldslagen van dezen oorlog hadden plaats gehad op de oostelijke grenzen; te Spichern, nabij Saarbrücken, was de Fransche generaal Frossard geslagen; en op denzelfden dag (6 Augustus) had Mac Mahon eene nog grootere nederlaag ondergaan bij Wörth. De geslagene overblijfselen van Mac Mahon's macht, en die andere Fransche legerkorpsen die den rechtervleugel van het geheel uitmaakten, trokken toen terug in de richting van Parijs, soms langs omwegen; terwijl de hoofdmacht van Napoleon's leger, onder den maarschalk Bazaine, te Metz bleef, en daar door de overwinnende Duitschers werd ingesloten.

Omstreeks den 20sten Augustus kan men de sterkte en stellingen der beide partijen in groote trekken aldus opgeven: te Châlons aan de Marne, Mac Mahon met ongeveer 130,000 man; Bazaine te Metz, met een leger weinig minder sterk; rondom Metz twee Duitsche legers onder Prins Frederik Karel en Steinmetz, te zamen 190,000 man uitmakende; eene nagenoeg even sterke macht, samengesteld uit twee andere Duitsche legers, onder den Kroonprins van Pruissen en den Kroonprins van Saksen, op marsch naar Châlons. Dus, alleen in aanmerking nemende wat hier op dit hoofdtooneel van den oorlog te velde was, stond de getalsterkte der Fransche legers tot die der Duitsche legers nagenoeg als *twee* tot *drie*.

Dit zijn slechts opgaven in het groot; zelfs nu is het nog al moeijelijk, de sterkte der wederzijdsche partijen met wiskundige nauwkeurigheid op te geven; het spreekt dus van zelf, dat de krijgvoerende partijen, op het oogenblik der handeling, daaromtrent nog meer in het duistere verkeerden. Maar zóóveel wist men aan de Fransche zijde dan toch met zekerheid, dat de vijand eene groote overmacht had, en dat het daarom voor het leger te Châlons geen zaak was om vooreerst in het open veld een grooten veldslag te leveren.

Dit was te meer geen zaak, omdat Mac Mahon's leger, behalve de mindere getalsterkte, ook mindere militaire waarde had dan die der Duitsche legers. Men had bij die macht van den Franschen veldheer afdeelingen - zijn eigen legerkorps (het 1e) en gedeelten van het 7e - die bij Wörth in gevecht waren geweest, daar wel groote dapperheid hadden betoond,

maar tevens groote verliezen hadden geleden, en geschokt waren èn door die verliezen, èn door den daaropvolgenden terugtocht. Een ander legerkorps, het 5e, onder De Failly, was in een slechten, ordeloozen toestand, naar het schijnt te wijten aan het weinige beleid van den bevelhebber, die alle vertrouwen van zijne troepen had verloren. Rüstow trekt nog al partij voor den generaal De Failly, en zegt dat deze alleen daarom zoo de openbare meening tegen zich had, omdat hij vroeger, bij dat bekende gevecht van Mentana, de Fransche troepen had aangevoerd, die daar als hulpbenden van den Paus tegen Garibaldi waren opgetreden; maar, gegrond of niet gegrond, het is zeker, dat men de bekwaamheid van De Failly mistrouwde, zoozeer zelfs, dat hij in het laatst van Augustus in het bevel over zijn legerkorps vervangen werd door den generaal Wimpffen. Eindelijk had Mac Mahon nog een legerkorps - het 12e, onder den generaal Le Brun - dat pas was opgericht, en waarin nog weinig vastheid en samenhang zat. In één woord, dat Fransche leger te Châlons stond toen in deugdelijkheid volstrekt niet gelijk met het Fransche leger te Metz.

Châlons is geen versterkte plaats; bij Châlons was geen stelling van dien aard, dat zij door hare sterkte de minderheid van het Fransche leger kon opwegen; het verdedigen van de Marne, eene rivier van den tweeden rang of minder, leverde weinig gunstige kansen op. Het was voor Mac Mahon dus geen zaak om de Duitschers bij Châlons af te wachten; integendeel, hij moest bij hunne nadering teruggaan op Parijs. Daar, in den kring der forten van de hoofdstad, kon men stand houden en slag leveren, indien de Duitsche bevelhebbers daartoe wilden overgaan, wat echter niet waarschijnlijk was. Indien de vijand niet aanviel, kon Mac Mahon de te Parijs aanwezige strijdkrachten tot zich trekken, vastheid en samenhang in zijne legermacht brengen, en daardoor spoedig zulk eene sterkte verkrijgen, dat hij weer tot den aanval kon overgaan; eene insluiting van Parijs door de Duitschers was dan onuitvoerbaar. Kon Parijs zich verdedigen zonder de hulp van het leger van Mac Mahon - en de uitkomst heeft bewezen dat het dit kon - dan was het misschien beter dat dit leger zich niet ophield bij de hoofdstad, maar den terugtocht voortzette, al was het tot de Loire; dan zou het spoedig in staat zijn om met gelijke krachten tegen den vijand op te treden; want het is eene algemeene waarheid in de krijgskunst, dat naarmate een verdediger terug-

trekt en een aanvaller vooruitrukt, de eerste in sterkte wint en de tweede in sterkte verliest.

Misschien dat men aan de Fransche zijde zóó had gehandeld, wanneer men alleen het belang van Frankrijk had geraadpleegd; maar het belang van de dynastie stond hier ook op het spel; en dat was in strijd met zulk eene handeling.

Wat zou het wezen, wanneer de Keizer te Parijs terugkwam met een geslagen leger, hij, die nog zoo kort te voren, met zooveel overmoed, den oorlog was begonnen? Zou dan het volk niet opstaan, het geduchte volk der *Faubourgs*; zou die brullende leeuw niet zijne kluisters verbrijzelen; zou er geen opstand ontstaan, geen omwenteling uitbreken, waarin Napoleon's troon zou verdwijnen? Frankrijk was dan mogelijk wel behouden: maar het keizerschap ging te-niet!

Zeker, niemand kan zeggen, dat de vrees voor zoo iets denkbeeldig was; en die vrees werkte dan ook zoo sterk, dat men in de Napoleontische kringen terugdeinsde voor de gedachte om den Keizer als overwonneling te Parijs te zien terugkomen; hij *moest* eene overwinning behalen en den oorlog op de grenzen blijven voeren; daaraan moest alles worden gewaagd; daarvan hing het behoud van zijne kroon af. Mogt de Keizer al niet zelf van die meening zijn, die meening werd hem op de meest nadrukkelijke wijze voor oogen gehouden door de Keizerin en door hare omgeving; uit Parijs kwamen brieven en telegrammen, die bijna bevelen waren; - want daar, waar een heerscher door het ongeluk wordt getroffen, vermindert zeer spoedig de eerbied voor zijn gezag, zelfs bij hen, die zich anders het meest kenmerkten door slaafsche onderdanigheid.

Maar Keizer Napoleon had van de legeraanvoering afgezien; de opperbevelhebber van het leger te Châlons was de maarschalk Mac Mahon; deze had dus moeten weten wat er gedaan moest worden.

Die bedenking is niet geheel zonder grond; strikt genomen was Mac-Mahon, de opperbevelhebber, de eenige verantwoordelijke persoon; en het is dan ook bekend, dat later de Fransche maarschalk de verantwoordelijkheid van de ramp van Sedan geheel en al op zich heeft genomen, en verklaard heeft, dat alles wat tot die ongelukkige gebeurtenis heeft geleid, het gevolg is geweest van de door hem gegevene bevelen. Maar wij gelooven, dat die verklaring alleen voortspruit uit Mac Mahon's edel en ridderlijk karakter, dat er hem toe heeft aangedreven,

om alle schuld alleen op zich te nemen, ten einde daardoor zijn keizerlijken gebieder geheel van schuld vrij te pleiten.

Uit alles wat van Mac Mahon bekend is, blijkt, dat hij een man is, die in Frankrijk, zoowel bij het leger als bij het volk, eene hooge mate van achting geniet en die ten volle verdient; een karakter zonder smet of vlek; eerlijk, trouw en onbaatzuchtig; een edelman, in de goede beteekenis van het woord; daarbij een krijgsheld van buitengewone dapperheid, aan wiens naam schitterende wapenfeiten luister hadden geschonken; - maar met dat al geen bekwaam legerhoofd: om dien naam te verdienen ontbreekt het hem aan doorzicht en aan zelfstandigheid. - Mac Mahon schijnt wel de meening te hebben aangekleefd, dat hij niets beters te doen had dan op Parijs terug te trekken; maar daar kwam van den minister van oorlog, graaf Palikao - een titel, dien de generaal de Montauban bij den oorlog tegen China had verworven, toen hij zich met den roof verrijkte van het keizerlijk paleis te Peking, - het voorschrift om naar Metz op te rukken en Bazaine te ontzetten; en toen de Keizer dat voorschrift ondersteunde, nam Mac Mahon, na veel weifelingen, het besluit om af te zien van den terugtocht op Parijs, en die onderneming aan te vangen, die zijn leger ten verderve moest voeren.

Mac Mahon verklaart nu, dat hij dit besluit geheel vrijwillig heeft genomen; en die verklaring is zeer eervol voor hem: het is altijd eervol eene lastige verantwoordelijkheid op zich te nemen en die niet op anderen te willen schuiven. Maar dit belet niet, dat men die verklaring moeielijk kan beschouwen als geheel juist en geheel waar; dat men moeielijk, bij deze gebeurtenissen, in Mac Mahon een veldheer kan zien, die met volle macht, met volle vrijheid gehandeld heeft. De Keizer was en bleef bij het leger; de Keizer, het hoofd van den Staat, nog kortelings ook de opperbevelhebber; de man, aan wien Mac Mahon veel had te danken en aan wien hij zeer was gehecht; - en Mac Mahon was niet een van die wezens, die van den eenen dag op den anderen zoo maar dadelijk alle eerbied en gehechtheid voor hun gebieder afleggen. - Kan men nu in ernst beweren, dat de aanwezigheid van Napoleon III bij het leger daar even weinig invloed op de krijgshandelingen heeft gehad alsof hij maar een bijzonder persoon was geweest, die als vrijwilliger den veldtocht mede maakte? Immers neen; de aanwezigheid van den Keizer, zelfs al heeft hij zich niet recht-

streeks ingelaten met het opperbevel, moet toch noodwendig grooten invloed hebben gehad op de uitoefening van dat opperbevel. De aanwezigheid van een vorst bij een leger is altijd belemmerend; - ten minste wanneer hij de bekwaamheid van een legerhoofd mist.

Het voornemen van Mac Mahon schijnt geweest te zijn, om noordelijk van de twee Duitsche legers, die tegen hem in aantocht waren, over Sténay en Montmédy, nabij de Belgische grenzen, tot Metz door te dringen. Rüstow beweert, dat er eenige kans was geweest om die onderneming te doen slagen. De twee Duitsche legers, die naar Châlons oprukten - dat van den Kroonprins van Pruissen, dat van Nancy over Bar-le-Duc kwam, en dat van den Kroonprins van Saksen, dat van Metz over Verdun naderde, - vernamen eerst op den avond van den 25sten Augustus, dat hun vijand noordwaarts was uitgeweken. Mac Mahon had reeds den 21sten Augustus zijne beweging begonnen; en daar de afstand van Châlons, over Rethel en Sténay, naar Montmédy, maar 18 à 20 uren gaans is, had Mac Mahon dien afstand zeer goed in vijf dagmarschen kunnen afleggen, en dus den 25sten Augustus te Montmédy kunnen zijn, en drie of vier dagen daarna bij Metz. Daar zouden hij en Bazaine dan alleen te doen hebben gehad met de twee legers van Prins Frederik Karel en van Steinmetz, en niet met de twee andere Duitsche legers, die den 25sten Augustus kwamen op de lijn tusschen Clermont-en-Argonne en Vitry-le-Français.

Die redeneering van Rüstow is echter vatbaar voor tegenwerpingen. Men kan daarop aanmerken: dat de Fransche veldheer er niet op kon rekenen, dat zijne omtrekkende beweging zoo lang verborgen zou blijven voor zijne vijanden; dat het wel is te begrijpen, dat - zooals Rüstow de zaken wilde regelen - de Duitsche legers voor Metz geen tijdige hulp konden krijgen van het leger van den Kroonprins van Pruissen, dat den 25sten Augustus te Vitry-le-Français was; maar dat het moeielijk is in te zien, waarom die hulp niet kon komen van het leger van den Kroonprins van Saksen, dat den 25sten Augustus te Clermont-en-Argonne was, niet verder van Metz verwijderd dan Montmédy; en dat zelfs, al was het Mac Mahon gelukt, zich met Bazaine te vereenigen, hiermede nog zeer weinig was gewonnen, dewijl zij dan beide, aangevallen door de vereenigde macht der Duitschers, die de

hunne verre overtrof, denkelijk zouden zijn geslagen, en denkelijk beide zouden worden ingesloten te Metz. In één woord, die onderneming van Mac Mahon kon moeielijk tot eene goede uitkomst leiden; het was bijna zeker, dat zij zijn leger zou doen verloren gaan, zonder Bazaine's leger te redden.

Evenwel, *zekerheid* bestaat er in den oorlog evenmin als in andere wereldsche zaken; ook in den oorlog komt soms iets voor, wat geheel buitengewoon is, wat buiten alle berekeningen valt; en Mac Mahon kon zich dus nog vleijen, dat door eene uitzondering, die aan het wonderdadige grensde, het ontzet van Metz zou gelukken. Maar men mocht zich alleen met zulk een uitkomst vleien, wanneer men de beweging met de grootst mogelijke snelheid en voortvarendheid uitvoerde; en men deed juist het tegenovergestelde; er heeft bij die beweging van Châlons naar de zijde van Metz eene traagheid plaats, eene tijdverspilling, die zeer pleit tegen het beleid van Mac Mahon. Den 21sten Augustus breekt het Fransche leger op van Châlons en trekt op Rheims, waar het nog den 23sten is; den 24sten wordt de marsch voortgezet in noordoostelijke richting, op Rethel, en van daar den 26sten, in oostelijke richting naar de Argonnen, om door dit boschachtige heuvelland Montmédy en verder Metz te bereiken. Den 27sten is Mac Mahon te le Chêne populeux, vermaard door den veldtocht van 1792, toen Dumouriez, om den vijand tegen te houden, partij trok van die landstreek, die toen veel minder wegen had dan thans en dus veel gemakkelijker te verdedigen was.

Gaat men op de kaart die marschen van Mac Mahon na, dan ziet men hoe klein zij waren, hoe traag zijne beweging was; het is alsof hij inziet, hoe gevaarlijk die onderneming is om Metz te ontzetten, en hoe hij daarom huivert die vesting te naderen. Maar, een van twee: hij wilde de onderneming, of hij wilde ze niet; wilde hij ze, dan had hij ze met kracht moeten doorzetten; wilde hij ze niet, dan had hij ze nooit moeten aanvangen, maar rechtstreeks van Châlons op Parijs moeten teruggaan. Met dat ongelukkige aarzelen, met dat jammerlijk willen en niet-willen, komt men er nooit.

Den 27sten Augustus te le Chêne populeux, krijgt de Fransche veldheer het stellig bericht, dat de Duitsche legers, die naar Parijs oprukten, den marsch naar die hoofdstad gestaakt en eene frontverandering gemaakt hebben in noordelijke richting, zoodat zij nu tegen Mac Mahon optrekken, om dezen

aan te vallen op zijnen marsch naar Montmédy en Metz. Nú nog wil Mac Mahon den marsch naar Metz opgeven, en door het dal van de Aisne, over Rethel en Soissons, op Parijs terugtrekken; - misschien had dit zijn leger nog kunnen redden. Maar er komt toen weêr bepaald bevel uit Parijs, om de onderneming naar Metz door te zetten; de Keizer ondersteunt dat bevel en Mac Mahon geeft toe en brengt zijn leger ten ondergang.

In den avond van den 25sten Augustus kwam te Bar-le-duc, in het hoofdkwartier van den Koning van Pruissen - het hoofdkwartier van Von Moltke, - de zekere tijding van Mac Mahon's beweging. Dadelijk daarop wordt besloten, om de twee Duitsche legers, die naar Parijs oprukten, dien marsch te doen staken; die legers eene voorwaartsche frontverandering op den rechtervleugel te laten maken; met die legers Mac Mahon in de rechterflank aan te vallen, hem tegen het Belgische grondgebied aan te dringen, en hem te beletten aan de eene zijde Metz te bereiken, en aan de andere zijde naar Parijs af te trekken. De bevelen tot die handeling, nog in den nacht van 25 op 26 Augustus aan de beide Kroonprinsen van Pruissen en van Saksen afgezonden, worden met eene lofwaardige snelheid en veerkracht uitgevoerd.

De rechtervleugel van de Duitschers - het 12e Saksische legerkorps - den 26sten van Clermont naar Varennes opgerukt, kwam den 27sten te Dun op den rechteroever van de Maas, waar het ook den 28sten bleef, om de overige legerkorpsen den tijd te geven de frontverandering te verrichten. Een ruitergevecht op den 27sten Augustus bij Buzancy gaf de Duitschers de zekerheid, dat een groot gedeelte van de macht van Mac Mahon dien dag nog op den linkeroever van de Maas stond. Den 28sten Augustus was de Fransche veldheer met een zijner legerkorpsen te Mouzon, op den rechteroever van de Maas; den volgenden dag trokken twee andere Fransche legerkorpsen van Buzancy, over Nouart, naar Beaumont, een stadje op een uur gaans ten zuiden van Mouzon, maar op den linkeroever van de rivier; dien dag had er reeds een gevecht plaats bij Nouart, tusschen de vervolgende Duitschers en het terugtrekkende legerkorps van de Failly; - de jagers begonnen het vluchtende wild nabij te komen.

Den 30sten Augustus werd even ten noorden van Beaumont het legerkorps van de Failly door de Duitschers overvallen, en

met aanzienlijk verlies teruggeworpen op de Maas, tusschen Mouzon en Sedan. Die magt van de Failly, het meest zuidelijk gedeelte van het Fransche leger, het gedeelte dat den vijand het meest nabij was, schijnt evenwel zelfs de meest gewone maatregelen van veiligheid verwaarloosd te hebben; de Franschen waren rustig in hunne bivouacs bezig met het gereed maken van het eten, toen eensklaps de kanonkogels, in hun midden nedervallende, 's vijands nabijheid aankondigden. Met de orde en het beleid was het toen bij dit Fransche leger jammerlijk gesteld.

Bij de hevige wijze waarop Mac Mahon's leger door den vijand werd aangegrepen, begreep de Fransche maarschalk dat er moeielijk nog langer te denken viel aan het voortzetten van den marsch naar Montmedy; men zag dus daarvan geheel af. Een terugkeer naar de zijde van Parijs was ook niet meer uitvoerbaar, daar de Duitschers bij hunne frontverandering zich genoeg naar het westen hadden uitgebreid, om dien terugkeer te kunnen beletten. Er was nog één middel om het Fransche leger te redden, - ten minste te redden voor de wapenmacht der Duitschers; dat was, de wijk nemen op Belgisch grondgebied, zooals later een deel van Bourbaki's leger de wijk heeft genomen in Zwitserland; maar dan moest Mac Mahon's leger in België ontwapend worden; het moest daar blijven zoolang de oorlog duurde; het was dan toch voor Frankrijk verloren.

Mac Mahon oordeelde het te groote oneer, om zonder volstrekten nooddwang op die wijze het gevecht te ontgaan; en daarom besloot hij stelling te nemen bij de kleine vesting Sedan, op den rechteroever van de Maas, slechts een groot uur gaans van de Belgische grenzen verwijderd. De dag van den 31sten Augustus werd gebruikt om het leger in die stelling te vereenigen. De Keizer, een noodlottigen afloop voorziende, had zijn zoon naar België doen gaan; hij zelf echter bleef bij het leger, het te groote schande achtende om als vluchteling de zijnen te verlaten, op het oogenblik dat zij voor zijne zaak hun leven opofferden.

De beide Duitsche legers gebruikten den dag van den 31sten Augustus tot toebereidselen voor den beslissenden strijd die nabij was. Het leger van den Kroonprins van Saksen, geheel en al op den rechter Maasoever overgegaan, bovenwaarts van Sedan, was bestemd om de Fransche stellingen oostelijk van die

stad aan te vallen, en tevens den rechtervleugel al meer en meer vooruit te brengen, om daardoor den vijand ook aan de noordzijde te bedreigen. Van het leger van den Kroonprins van Pruissen was de rechtervleugel - het Beijersche legerkorps van Von der Tann - ook bovenwaarts van Sedan op den rechter Maasoever overgegaan, en moest nu daar het dorp Bazeille aanvallen, op een klein half uur gaans ten zuidoosten van Sedan gelegen; een ander gedeelte van het leger van den Kroonprins van Pruissen was bestemd om op den linker Maasoever te blijven tegenover Torcy, de versterkte voorstad van Sedan, om daar den vijand in bedwang te houden; maar een sterk gedeelte van dit leger moest te Donchery beneden Sedan op den rechteroever der rivier overgaan, den vijand aan de noordzijde aanvallen, en, door het vooruitbrengen van den linkervleugel, de hand reiken aan den rechtervleugel van het leger van den Kroonprins van Saksen, en op die wijze de insluiting van de Fransche macht voltooien.

De gezamenlijke sterkte der Duitschers zal ongeveer 180,000 man hebben uitgemaakt, beproefde troepen, vol zelfvertrouwen en geestdrift, en uitmuntend aangevoerd; de sterkte van het Fransche leger was 120,000 man, troepen waarbij ordeloosheid en ontmoediging heerschten, omdat het vertrouwen in de aanvoering verdwenen was. De uitkomst was dus niet twijfelachtig.

De dag van den 1sten is nauwelijks aangebroken, - vier uur 's ochtends - of Von der Tann begint den aanval op Bazeille. Dit dorp, geheel uit steenen huizen bestaande en het oude kasteel bevattende waar Turenne zijne jeugd doorbracht, was bezet door de Fransche divisie Vasoigne, uit zeesoldaten bestaande; er heeft eene dappere verdediging plaats, die lang met afwisselende kansen wordt gevoerd; het dorp wordt genomen en hernomen, en in het dorp zelf wordt de strijd met hevigheid voortgezet: eerst om 10 uur 's ochtends blijft Bazeille geheel en al in de macht der aanvallers. Er hebben hier erge wreedheden plaats gehad tegen de bevolking van Bazeille; is het waar, zooals de Duitschers beweren, dat die wreedheden zijn uitgelokt geworden door de inwoners zelve, die deel aan den strijd namen? Wie zal het zeggen? Zoo iets is niet onmogelijk, zelfs niet onwaarschijnlijk; - maar zooveel is zeker, dat de naam Bazeille thans in Frankrijk dezelfde herinneringen opwekt, als voor bijna twee eeuwen geleden bij ons de namen Bodegraven en Zwammerdam. Voltaire, een honderd jaar later

Holland bezoekende, hoorde hoe daar op de scholen de kinderen uit het boekje over ‘de Fransche Tirannye’ nog herinnerd werden aan die gruwelen door Luxembourg's soldaten gepleegd; bij een volk zooals het fransche, waarbij de gebeurtenissen veel minder diepen indruk achterlaten, zal denkelijk de herinnering aan Bazeille veel spoediger zijn uitgewischt; en dat is maar goed ook. Want waartoe dient het om gebeurtenissen te vereeuwigen, die den haat tusschen de volkeren bestendig doen blijven!

De strijd had nog maar korten tijd geduurd, toen aan het Fransche leger zijn veldheer ontviel: Mac Mahon, gevaarlijk gekwetst, was genoodzaakt zich van het slagveld te laten wegvoeren; - legerhoofd van weinig bekwaamheid, maar onvolprezen dapper oorlogsman! Na Mac Mahon's verwijdering - omstreeks half acht 's ochtends - kwam een oogenblik het oppergezag in handen van den generaal Ducrot, een dapper en bekwaam aanvoerder. Ducrot was voornemens het Fransche leger terug te doen gaan in eene stelling op hoogten ten noorden van Sedan, denkelijk wel met inzicht om, in het ergste geval, nog altijd de wijk te kunnen nemen op Belgisch grondgebied. Dit voornemen kwam echter niet tot uitvoering, daar - omstreeks 9 uur 's ochtends - het opperbevel weer in handen kwam van den generaal Wimpffen, die, ter vervanging van de Failly, toen juist bij het leger was gekomen, en hooger in dienstouderdom was dan Ducrot. Wimpffen gaf bevel den strijd te blijven voortzetten in de aanvankelijk aangewezen stellingen.

Het behoeft niet gezegd te worden, dat die afwisseling in het opperbevel ook eene nadeelige omstandigheid was voor het Fransche leger: eerst Mac Mahon, toen Ducrot, eindelijk Wimpffen, - en bij dat alles Keizer Napoleon zelf, die ook zijn invloed bleef doen gelden! Een leger, dat *zooveel* bevelhebbers heeft, is er haast even slecht aan toe, als een leger dat *geen* bevelhebber heeft.

Het zou te uitvoerig en te onbelangrijk zijn om hier de verschillende gedeelten van dien veldslag van Sedan in bijzonderheden te willen schetsen. Genoeg zij het te zeggen, dat de Fransche macht, zoowel westelijk als oostelijk van Sedan door de beide Duitsche legers aangevallen, langen tijd met dapperheid hare stellingen aan den vijand bleef betwisten; dat die macht echter al meer en meer werd teruggedrongen; dat om 3

uur des namiddags de beide uiteinden der twee Duitsche legers ten noorden van Sedan bijeenkwamen, en dus de insluiting des vijands voltooid was; en dat omstreeks 4 uur des namiddags aan de Fransche legermacht buiten Sedan bevel werd gegeven, om op de vesting terug te trekken, - een bevel afkomstig zegt men, niet van Wimpffen, maar van Keizer Napoleon zelf.

Wimpffen stelde toen nog aan den Keizer voor, een poging te beproeven om zich door te slaan in oostelijke richting naar de zijde van Carignan, om zoo België te bereiken; en werkelijk moet de Fransche bevelhebber tot zulk eene poging zijn overgegaan, waarvan hij echter spoedig afzag, omdat hij door te kleine macht werd gevolgd en te sterken tegenstand ontmoette. Rüstow verwondert zich dat de Franschen niet beproefd hebben om zich door te slaan in zuidelijke richting uit de voorstad Torcy; hij erkent echter dat dit ‘veel vastberadenheid’ vorderde, en dat het doorbreken aan die zijde alleen kon gelukken door ‘de grootste eenvoudigheid en de volkomenste duidelijkheid der dispositieën, en de onbepaalde gehoorzaamheid en bereid zijn tot zelfopoffering van alle afzonderlijke korpskommandanten.’ (1^{e} deel bl. 346.)

En aan die voorwaarden was er toen te Sedan niet meer te denken! Het was toen daar een bajert van verwarring en ordeloosheid; het geslagen leger, eene massa van nog meer dan tachtigduizend man, was in de kleine vesting opgehoopt, en alle wapens, alle korpsen, bont dooreengemengeld; nergens samenhang en vastheid meer, nergens vertrouwen meer in het beleid der aanvoerders of in eigen dapperheid. Op de hoogten rondom en nabij Sedan kwam spoedig de talrijke artillerie der Duitschers in batterij, en begon vandaar een verdelgend vuur te richten op de stad en op de opeengedrongene menigte die zij bevatte. In korten tijd was Sedan in brand, en werd het langer voortzetten der verdediging als eene onmogelijkheid beschouwd. Op Napoleon's bevel trad men in onderhandeling met den vijand, en den volgenden dag legde een leger van 83,000 man de wapenen neder; ruim 40,000 man waren gedood, gewond of gevangen genomen in den loop van den veldslag of bij de vroegere gevechten te Buzancy, Nouart en Beaumont; slechts een 3,000 vluchtelingen bereikten België.

Die cijfers mogen misschien geen wiskundige naauwkeurigheid hebben; men moge misschien twisten over eenige duizenden meer of minder; maar zooveel is zeker, dat een Fransch

leger, dat op den 20sten Augustus 1870 120 à 130,000 man sterk was, in minder dan veertien dagen tijds geheel verloren is gegaan door de onbekwaamheid der aanvoering.

Dat zijn van die rampen, die zwaar op een volk drukken, - nog minder om de stoffelijke nadeelen die zij aanbrengen, dan wel omdat er oneer meê gepaard gaat. De gebeurtenis van Sedan is eene vlek in de Fransche krijgsgeschiedenis. Toch moet men hierbij in het oog houden, dat er mogelijk geen volk is, dat niet in zijne geschiedboeken op zulke donkere bladzijden moet verwijzen, die van zwakheid en onverstand en schande getuigen; en dat, indien de krijgsramp van Sedan in omvang vroegere krijgsrampen zoozeer overtreft, dit ook daaraan is te wijten, dat in onze dagen de getalsterkte der legers zoozeer is toegenomen. Neemt men dit in aanmerking, dan zal men minder verbaasd staan over de gebeurtenissen van het jaar 1870; dan zal men tot de overtuiging komen, dat wat wij gezien hebben, onze voorouders het ook hebben gezien.

Herinner u maar het jaar 1806: den oorlog tusschen Pruissen en den eersten Napoleon. Toen ook is een Pruissisch leger van niet minder sterkte dan dat van Mac Mahon, en beter samengesteld, - maar even slecht aangevoerd, - in weinig tijds geheel te niet gegaan; en te niet gegaan met nog grooter oneer dan bij die gebeurtenissen van het vorige jaar in de Ardennen. De oneer van 1806 ligt voor de Pruissen niet in het verliezen van de veldslagen van Jena en Auerstädt; want daar hebben de Pruissische soldaten dapper gestreden en zich herinnerd, dat zij de soldaten waren van den grooten Frederik; - maar de oneer ligt in de gebeurtenissen die onmiddellijk op die veldslagen zijn gevolgd; in zooveel vestingen die dadelijk bezwijken; in Erfurt, dat zich zonder slag of stoot overgeeft; in het sterke Maagdenburg, dat met zijne talrijke bezetting valt, bijna op het eerste geschutvuur des vijands; in Stettin, dat zijne poorten opent, zoodra eene afdeeling Fransche huzaren zich voor die sterkte vertoont; in Hohenlohe's leger, dat te Prenzlow zich krijgsgevangen geeft, bijna zonder gevecht, en zeker zonder noodzakelijkheid: in eene andere Pruissische afdeeling, die te Pasewalk de wapens nederlegt, en die - men kan het nauwelijks gelooven - den vijand, aan wien zij zich wil overgeven, nog eerst moet laten opzoeken!

En toch, dat zelfde Pruissische leger trad slechts zeven jaren later, bij den oorlog voor Duitschland's bevrijding, met grooten

roem op. Waarom? Omdat het toen *goed* werd aangevoerd, en in 1806 *slecht*. Alles hangt van de aanvoering af; is deze slecht, dan ondervindt men tegenspoeden, dan lijdt men nederlagen, dan verdwijnt het vertrouwen van den soldaat, dan slaat de schrik allen om het hart, dan oogst men niets dan schande. De uitkomst van den oorlog van 1870 is grootendeels, zoo niet geheel, daaraan te wijten, dat het legerbestuur toen bij de Duitschers uitmuntend is geweest, en bij de Franschen zeer slecht.

W.J. KNOOP.

M^R^. Johan Valckenaer en de uitgeweken patriotten in Artois, 1787-1795[1].

De omwenteling in 't najaar van 1787 had een algemeenen uittocht van patriotten ten gevolge. Alle naburige staten kregen

1 Bovenstaand artikel is een hoofdstuk uit de biographie die ik bezig ben te bewerken van den merkwaardigen Hoogleeraar en Diplomaat Mr. Johan Valckenaer. Ziehier enkele data, waaruit kan blijken, welke plaats dit hoofdstuk in die biographie moet innemen. Johan Valckenaer, zoon van den beroemden philoloog L.C. Valckenaer, werd in 1759 geboren. Op 22jarigen leeftijd te Franeker tot professor in 't Jus publicum benoemd, brachten veelvuldige bemoeiingen met de destijds hoogloopende geschillen tusschen Patriotten en Keezen hem in botsing met de Curatoren der Hoogeschool; door hun toedoen in 't ongelijk gesteld, nam hij zijn ontslag en werd kort daarop tot Hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool benoemd. De omwenteling van 1787, en de door Pruisens tusschenkomst bewerkte overwinning der Stadhouderlijke partij, belette hem dien nieuwen werkkring te aanvaarden. Hij week naar Frankrijk uit en vestigde zich eerst in de buurt van St. Omer (tot 1791), daarna te Parijs, alwaar hij een werkzaam deel nam aan de pogingen der Patriotten om de fransche Republiek ten hunnen gerieve den oorlog aan den Stadhouder te doen verklaren. In 1795 in de Bataafsche Republiek teruggekeerd, aanvaardde hij het hem opgedragen Hoogleeraarsambt te Leiden, met eene oratie: *de officiis civis Batavi in turbata republica* (10 Oct. 1795). Iets later bracht hij zijne belangrijke adviezen uit tegen L.P. van de Spiegel, den gewezen Raadpensionaris, en tegen den gevluchten Stadhouder; dit laatste in overleg met zijn collega te Leiden, Bavius Voorda. In 1796 werd hij tot lid der eerste Nationale Vergadering benoemd, en kort daarop met het gezantschap aan 't Spaansche Hof belast. Hij keerde in 1799 terug, maar werd terstond weder met een extraordinaire missie naar Madrid gezonden, waar hij tot 1801 bleef. Toen ging hij te Amsterdam practiseeren; doch Koning Lodewijk gebruikte hem nog voor sommige bizonder netelige onderhandelingen, als in 1807 te Berlijn, - en in 1810 bij Napoleon, ten einde de inlijving van ons land bij 't Keizerrijk te voorkomen. Onder Napoleon trok Valckenaer zich geheel van 't openbare leven terug, en de regeering van Willem I riep zijne diensten niet meer in. In vertrouwelijken omgang met Bilderdijk, van Kooten en Wiselius, bracht hij de laatste jaren van zijn veelbewogen leven door, gedeeltelijk te Amsterdam en gedeeltelijk op zijne buitenplaats, het Huis te Bijweg, onder Bennebroek, waar hij op 25 Januari 1821 stierf.
Door de goedheid der familie Luzac mag ik gebruik maken van de nagelaten papieren van Valckenaer (wiens zuster met een der redacteuren van de Fransch Leidsche courant, Mr. Etienne Luzac, gehuwd was), eene rijke bron van onuitgegeven bescheiden over een tijd, die ons nog te weinig bekend is. - De in bovenstaand artikel aangehaalde brochures zijn grootendeels te vinden in de Stedelijke Bibliotheek te Leeuwarden en in die van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde.

daarvan hun contingent. Over de zuidergrenzen echter der Republiek liep de groote stroom der emigratie. In Duitschland toch kon zich de vluchteling alleen daar veilig achten, waar de invloed van Pruisen niet overwegend was, in plaatsen als Hamburg en Bremen en in sommige der ‘duodez-’ vorstendommetjes wier bezitters hunne onafhankelijkheid tegenover Pruisen nog trachtten te handhaven, zooals bij voorbeeld Bentheim-Steinfurt, waar de Deventer Hoogleeraar van der Marck een toevluchtsoord en een karig bezoldigd professoraat gevonden had. In de Oostenrijksche Nederlanden daarentegen was de uitgewekene althans veilig voor uitlevering om politieke redenen. Bovendien liep over België de naaste weg naar Frankrijk, dat, zelfs na de pas ondervonden teleurstelling, voor de Patriotten nog steeds het Beloofde Land was gebleven. Frankrijk zou eenmaal helpen, - en zoolang het oogenblik der hulp nog niet gekomen was, zou de Fransche koning wel voorzien in den nood van hen, die door te groot vertrouwen op zijn woord, in 't ongeluk geraakt waren. Zoo kwam het dat Antwerpen, Brussel en omstreken tegen 't einde van 't jaar 1787 door duizenden en tienduizenden Noord-Nederlanders als overstroomd werden.

De meesten van hen kwamen uit Holland en Utrecht, waar de patriotsche twisten het hevigst gewoed hadden. Doch weldra kwamen ook vele vluchtelingen uit de Noordelijke Gewesten te Brussel aan, - die in 't eerste oogenblik van schrik een toevluchtsoord over de Duitsche grens hadden gezocht.

Valckenaer behoorde niet tot hen die ter verdediging der patriotsche zaak de wapenen opgevat hadden. Toch had hij sedert jaren zulk een in 't oog loopende rol onder de Keezen gespeeld, en was zijn rustelooze ijver voor hunne zaak zoo bekend, dat ook hij sterk gecompromitteerd was. Vooral van zijne bemoeiingen te Amsterdam, waar hij verzet ten laatste toe tegen den vijand had aangeraden, had de overwinnende partij

gevaarlijke bewijzen in handen[1]. Hoe kon ook, dit daargelaten, een verder verblijf in de thans weer ‘georanjiseerde’ Republiek, voor den patriotschen Hoogleeraar aangenaam zijn? Zelfs de beoefening der wetenschap zou voortaan nauwlijks meer vrij zijn: die wetenschap aan zijne leerlingen mede te deelen op de wijze die hem goeddacht, dat zou men hem wel weten te beletten. Daarvan was hij zoozeer overtuigd, dat hij de Utrechtsche curatoren hierin besloot vóór te gaan door zijn ontslag te *nemen*, en de brief, waarmee hij dat deed, kruiste onderweg het bericht dat men hem zijn ontslag gaf[2]. Aan een herstel der Patriotten viel voorloopig niet te denken; beter dan iemand kende Valckenaer hunne verdeeldheid, hunne zwakheid in 't najaar van 1787.

Ernstig schijnt hij dan ook gedacht te hebben aan een levenslange ballingschap, en dat wel in Amerika. Althans vond zijn vriend Mr. Johan Luzac, de Leidsche Hoogleeraar en redacteur der Fransch Leidsche Courant, het niet overbodig hem in den aanvang van November een brief te schrijven, waarin hij zulk een plan ten sterkste afried. ‘Wat zou,’ zoo schreef hij, ‘een man als Valckenaer, *peritus Jure Romano*, wat zou die in de Ver[e]. Staten doen? Zij kennen geen andere rechtsgeleerdheid als hunne Engelsche *Common-Law*; en een vreemdeling kan aldaar volstrect niet practiseeren. Wat dan! zal UEd. zich begeven in één der twee Hoofdbezigheden aldaar: den *Landbouw* of den *Koophandel*? Dit, dunkt mij, is Uwe zaak in 't geheel niet. Intusschen is het levensonderhoud en woning aldaar zo noodig als elders, en de middelen van bestaan schaarser, vooral voor een Man van Uwe opvoeding en kunde’[3].

Die argumenten waren onwederlegbaar. Volgens Luzac deed Valckenaer beter, na de eerste woede der vervolging en wraakoefening te hebben laten uitrazen, zich te Amsterdam als advocaat te vestigen. Luzac was echter te zeer optimist; de

1 Volgens zeggen van Valckenaer's schoonvader de Lille, in een brief van 4 Nov. '91. (Coll. Luzac.)

2 ‘Lettre première à C.L. de Beyma.’ Pièces Justificatives D, p 112. - Valckenaer's Brief aan de curatoren, op 18 Sept geschreven, werd eerst op 24 Sept. voorgelezen, en op 22 Sept. werd het besluit tot afzetting van den Hoogleeraar genomen Later beriep Valckenaer zich hierop tegenover Beyma, die beweerde dat Valckenaer niets bij de Revolutie van '87 verloren, en zijn ontslag vrijwillig genomen had.

3 Coll. Luzac 4 Nov. 1787.

vervolgingen tegen de Patriotten duurden nog lang, en toen 't voor Valckenaer niet meer onveilig werd geacht terug te keeren, waren alle omstandigheden zoodanig veranderd, dat Valckenaer aan eene practijk te Amsterdam niet meer denken wilde.

Voorloopig ging hij naar Antwerpen, - gelijk de grootste menigte der gecompromitteerden.

Op dat oogenblik en gedurende de eerstvolgende jaren was voor de uitgewekenen de hoofdkwestie: hoe komen we aan ons dagelijksch brood?

Het Fransche gouvernement zag wel in dat het, ware 't ook maar fatsoenshalve, iets voor de ongelukkigen moest doen, die het zoo geheel onverdedigd gelaten had tegenover een gemeenschappelijken vijand. En de Graaf de St. Priest was naar Antwerpen gezonden om den toestand der uitgewekenen eens op te nemen. Hij het zich daarin bijstaan door enkelen der voornaamste Hollandsche Patriotten; o.a. door Valckenaer, die in 't zelfde logement woonde als hij. Met Valckenaer namen in deze commissie zitting de HH. Pottey Turcq, Gevaerts, Gevers en Heldewier; hunne taak was de schaden en verliezen der vluchtelingen op te nemen, en de door Frankrijk beloofde penningen te verdeelen[1].

Hoe vereerend ook, was die taak het tegendeel van winstgevend. Vooral in den eersten tijd deed de toevloed van onbemiddelde vluchtelingen een groote behoefte aan contante penningen ontstaan. En daar de hulp van 't Fransche gouvernement voorloopig nog slechts *beloofd* was, geraakten de leden der commissie al ras in voorschot. Twee van hen, Turcq en Gevaerts, gingen naar Versailles, om de vervulling der belofte te verhaasten. De overigen, waaronder Valckenaer, trokken kort daarop naar Brussel, 't geen thans het hoofdkwartier der emigratie was geworden. Hier kwam weldra het bericht in dat de Fransche regeering voorloopig een zekere som beschikbaar stelde ten bate der hulpbehoevende uitgewekenen.

Hoeveel die eerste onderstand bedroeg, vind ik niet vermeld. Veel zal 't niet geweest zijn. In 't jaar van de eerste bijeenkomst der Notabelen, onder 't Ministerie van den Kardinaal de Brienne, - juist op 't oogenblik dat het Parlement *en séance*

1 'Bundel van Bewijsstukken, dienende tot bestraffing der Logentaal van den Heer C.L.v. Beyma,' in het licht gegeven door Mr. Johan Valckenaer. Te Duinkerken, 1791, blz. 52.

royale het door dien minister ingediende plan van leening en van belasting weigerde te bekrachtigen (19 Nov. 1787) - kan 't eer nog verwonderen, dat de bodemlooze put der Fransche finantiën nog iets opleverde voor de patriotsche vluchtelingen.

In dien finantieelen nood zag men dan ook naar middelen om, ten einde den last zoo min mogelijk op de schatkist te doen drukken. De verstandigsten onder de uitgewekenen keurden dit goed, en wenschten daartoe naar hun vermogen mede te werken.

In overleg met Capellen van de Marsch, den neef en boezemvriend van den te vroeg gestorven Capellen tot de Poll, vinden wij Valckenaer sedert zijne aankomst te Brussel bezig met dergelijke plannen, en daarin werd hij bijgestaan door de voornaamsten der te Brussel vereenigde oud-regenten uit den Patriotten-tijd, bepaaldelijk ook door zijn grooten vriend C.L. van Beyma, oud-secretaris van Westdongeradeel[1] en gewezen president van de patriotsche Friesche Staten te Franeker. Om 's konings weldaden te genieten, bepaalde men inmiddels dat de uitgewekenen zich op Fransch grondgebied moesten bevinden en werd hun, door tusschenkomst van den Graaf de St. Priest, voorloopig de stad St. Omer als woonplaats aangewezen[2]. Tevens werd van wege de regeering verzocht, dat een of meer Hollandsche commissarissen zich zouden belasten met het beheer der onderstandsgelden. Beyma nam die taak, op verzoek van den Heer Pottey Turcq, den holl. commissaris te Brussel, op zich, en Valckenaer bood zich aan om hem behulpzaam te zijn. De Graaf de St. Priest nam met die schikking genoegen, en de twee vrienden, vergezeld van hunne echtgenooten, vertrokken weldra naar St. Omer, waar zij den 28sten Januari 1788 hunne taak aanvaardden[3].

Hier wacht een hoogst moeilijke en ondankbare taak den biograaf van Valckenaer. Wat kan 't ons ten huidigen dage schelen te weten, of Valckenaer secretaris geweest is van Beyma,

1 'Lettre première,' p. 64. - Cf. 'Andwoord aan den Heer Joh. Valckenaer op Deszelvs eersten brief.' St. Omer 1790.
2 'Bundel van Bewijsstukken,' bl. 44.
3 'Bundel van Bewijsstukken,' blz. 47. 'Apologie de C.L. van Beyma,' p. 6.

dan wel diens medecommissaris over de uitgewekenen te St. Omer? Welk belang stellen wij in de vraag: of H.L. van Altena recht had op den titel van eersten secretaris der Staten van Friesland, dan wel slechts op dien van provisioneel secretaris? Wie is er die iets geeft om de wetenschap, of zekere Willem Bos al dan niet terecht afgeranseld is in een koffijhuis te St. Omer? Toch zijn dat de kwestiën welke de uitgewekenen in Frankrijk gedurende meer dan vier jaren bijna uitsluitend bezig hielden. De hevigste hartstochten werden aan den gang gebracht, - de felste achterdocht opgewekt bij vroeger warme vrienden, - en een menigte menschen hadden aan die twisten hun ongeluk te danken. Tal van boeken en boekjes zijn er over geschreven, het een nog droger, nog onleesbaarder dan 't ander, - en toch moet Valckenaer's biograaf die treurige woestenij van onleesbaarheden doorworstelen, - want Valckenaer is een der hoofdpersonen in dien strijd, en er bestaat geen mogelijkheid hem te leeren kennen, als niet de beteekenis van dit geschil nader uitgelegd wordt; als niet de oorzaken er van opgespoord worden, soms achter de openlijk voorgedragen argumenten vrij wel verscholen. Moge 't mij gelukken er niet te veel bij om te halen: de bronnen zijn talrijk, overvloedig, mildvloeiend: en toch is het hier als overal meer te doen om de juiste, dan om de vele argumenten; en om te beslissen aan welke zijde het recht of de billijkheid was, zal de biograaf uiterst kieskeurig moeten zijn.

Een enkel woord vooraf ter teekening van den toestand, en ter opsomming van de voornaamste feiten die als palen boven water staan; feiten wier aantal bij de ontzettende partijdigheid van *alle* bronnen zonder onderscheid, niet talrijk zijn.

Beyma en Valckenaer kwamen, zooals wij gezien hebben, op 28 Januari 1788 te St. Omer aan. De instructie van den Hollandschen commissaris over de uitgewekenen (zoo er slechts één commissaris was, 't geen Valckenaer loochende) behelsde in hoofdzaak het volgende: Hij moest te St. Omer de uitgewekenen ontvangen, die met een certificaat van patriotisme voorzien waren, - welk certificaat de commissie te Brussel, bestaande uit de Heeren Pottey Turcq en Gevaerts, bevoegd was af te geven. De uitgewekene, aldus gewaarmerkt, werd te St. Omer gehuisvest in de kazernen, door den koning daartoe afgestaan, en op eene lijst van onderstand gebracht, die in den aanvang tusschen 8 en 40 francs per man en per week bedroeg, en wekelijks werd uitbetaald. Voor de sommen, daartoe

vereischt, teekende de Hollandsche commissaris bons, die bij den *commissaire des guerres*, Collignon, ingewisseld werden tegen reçus, waarop de *trésorier du roi* de betaling liet volgen. De verdeeling der aldus ontvangen onderstandsgelden geschiedde door den Hollandschen commissaris, tegen kwitantiën, die bij 't einde der administratie, of zoo dikwijls de Fransche regeering het vorderde, met de oorspronkelijk vastgestelde lijsten moesten worden vergeleken. Volgens deze instructie, - er was zelfs strijd over de vraag of zij schriftelijk gegeven was, - geschiedden de betalingen aan de vluchtelingen door Valckenaer op de twee eerste betaaldagen na diens aankomst te St. Omer. Op 12 Februari echter nam hij zijn ontslag en vestigde zich eenigen tijd daarna op het zoogenaamde Chateau de Watten, een oud Jezuïtenklooster op twee uren afstand van St. Omer, waar ook eenige andere uitgewekenen met hunne familiën hun intrek namen, o.a. Mr. B. Blok van Hoorn, Daendels, Mappa Wybo Fynje enz.

Op 14 Maart kwam bevel van de Fransche regeering, dat na 20 Maart (een termijn later verlengd tot ult^{o}. Maart) geen nieuwe vluchtelingen op de lijst van onderstand zouden geplaatst worden. Omstreeks dienzelfden tijd werd de Graaf de St. Priest, die als gezant naar den Haag vertrok, in zijne waardigheid als oppercommissaris over de Hollandsche uitgewekenen, vervangen door den Marquis d'Osmond.

In den aanvang van Mei werd het pensioen der te Bethune gehuisveste Hollandsche officieren ingetrokken; voor zoover die officieren vóór 1787 in militaire dienst geweest waren, werden zij, met behoud van hun rang, bij de koninklijke marine en landmacht ingedeeld; zij, die eerst gedurende de onlusten van '87 militaire rangen verkregen hadden, werden gedeeltelijk met reisgeld naar huis gezonden, gedeeltelijk op de algemeene onderstandlijsten te St. Omer overgebracht.

Op 29 Juni ontving Beyma een brief van den Franschen commissaris d'Osmond, waarin hem te kennen gegeven werd, dat zijne commissie met 1°. Juli ophield. Op dien datum kwam Collignon, de reeds vroeger vermelde *commissaire des guerres* te St. Omer, in zijne plaats.

In September verzocht Collignon rekening en verantwoording van 't door Beyma gevoerde beheer. De goedkeuring daarop kon niet verkregen worden, daar zich een verschil openbaarde van fs. 3600.- waarvoor Beyma reçu geteekend had, doch die hij

in uitgaaf niet kon verantwoorden. Over deze rekening en verantwoording ontstond eene briefwisseling met de Fransche autoriteiten, die in September '91 nog niet afgeloopen was.

In Maart 1789 werd door Beyma eene actie ingesteld tegen zekeren Albertus Glazer, tot teruggave van een recommandatiebrief, door Beyma aan Glazer medegegeven voor Antwerpsche vrienden; de verweerder riep Valckenaer in vrijwaring op, op grond dat deze sedert eenige maanden in 't bezit van dien brief was, dien hij op bedriegelijke wijze van Glazer zou hebben weten te verkrijgen. Tegen dezen eisch in vrijwaring kwam Valckenaer op, in een rekest door den procureur Liborel gesteld. Beyma liet dit rekest drukken, gaf het met aanteekeningen uit, en schreef kort daarop eene ‘Apologie’, - in welke beide brochures Valckenaer op de hevigste wijze werd aangevallen; - daarop volgde een ‘Eerste Brief’ van Valckenaer, - een ‘Antwoord’ van Beyma op den ‘Eersten Brief,’ - een ‘Bundel van Bewijsstukken, dienende tot Bestraffing der Logentaal van den Heer C.L. van Beyma’, - een ‘Brief van een Heer uit Rijssel’, - een ‘Verhaal van hetgeen er met de Patriotten is voorgevallen’, - ‘Het Caracter van den Heer J. Valckenaer, uit zijne eigene daaden en woorden opgemaakt’, enz., enz., enz., enz.[1].

Ziedaar een drooge opsomming van feiten, die althans dit voor zich hebben, dat niemand ze tegenspreekt. Omzichtig heb ik ze gekozen, lettende alleen op historische bewijsbaarheid, niet op onderlingen samenhang. Dezen te vinden, zij thans mijne taak.

Hoe kwam het, dat twee vrienden, die in 't politieke ééne lijn trokken, die elkander sedert jaren kenden, die elkander wederzijds groote diensten bewezen hadden, - hoe kwam het, dat die binnen den tijd van één jaar zoo van elkaar vervreemd raakten, dat ieder van hen geen woorden kon vinden om zijn afschuw en zijne verachting voor den ander uit te drukken?

1 Zie de volle lijst van de bibliographie dezer controversie bij Mr. J. Dirks, ‘De Uitgewekenen uit Nederland naar Frankrijk, 1787-1795.’ - Van den eersten brief van Valckenaer heb ik alleen de fransche vertaling gebruikt. - Tot mijne bronnen behooren bovendien nog vier lijvige portefeuilles uit de collectie Luzac, bevattende de correspondentie van een menigte uitgewekenen, als Cappellen van de Marsch, Dumont-Pigalle, ten Houten, Huber, Hofstra, en van de Fransche Autoriteiten met Valckenaer en met Beyma.

Het antwoord hierop vind ik in een brief van Valckenaer aan den vader van Beyma, te Leeuwarden woonachtig; eene copie er van bevindt zich onder Valckenaer's nagelaten papieren[1]. Ik geloof niet beter te kunnen doen, dan hem mede te deelen, daar hij een volledig overzicht bevat van den loop der vervreemding tusschen de beide vrienden, tot kort voor het tijdstip toen de strijd in een schriftelijke, openbare overging. Wel is de voorstelling der feiten éénzijdig, doch, vergelijkt men dezen brief met de wijze waarop zich Valckenaer later aangaande zijn ex-vriend uitliet, dan zal men erkennen dat hier nog een streven naar matiging op te merken valt, dat hem meer vertrouwen doet verdienen dan de hevige diatriben van latere dagteekening. Trouwens, waar het noodig is, zal ik de waarheid van het aangevoerde aan hetgeen ik van elders weet, toetsen. De brief is 5 September 1788 gedagteekend, en luidt aldus[2]:

> Ik hebbe altijd UWEGeb. Gest. Genegentheid te mijwaardts op te hogen prijs gesteld om langer te kunnen afzijn UWEGest. deze letteren te doen toekomen, en daarbij eenige Elucidatie te voegen van de toedragt van zaken alhier, waaromtrendt ik met gevoelig leedwezen van alle zijden verneme, dat zeer abusive en voor mij zeer lasterlijke berigten in Vriesland gespargeerd worden, en die welligt UWEGestr. ter ooren komende, UWE. Vriendschap voor mij nadeelig zou kunnen zijn; ik zal dit doen met dat menagement 't welk mijne pozitie ten respect van UWEGestr. na mijn inzien schijnt te vorderen.
> Ik hebbe zedert mijn komst in dit land, getragt eenige kunde in de kaart van het land te krijgen, en ik ben zedert het eijnde van Februarij reeds compleet geconvinceerd geweest van de absolute absurditeijt om een herstel in ons Vaderland door de Fransche wapenen in dezen tijd te hopen: dit denkbeeld heeft bestendig bij mij geheerscht en er is tot nog toe niets gebeurd 't geen die denkbeelden *niet meer en meer versterkt heeft*. Ik behoeve de motiven van dit mijn sentiment UWEGestr. niet te

1 Gedeeltelijk, - en zeer verminkt is deze brief ook uitgegeven in het ‘Verhaal van het voorgevallene ten opzichte der uitgewekenen’, enz., bl. 93 vlg. Valckenaer had het voornemen dezen brief in zijn geheel uit te geven, doch daarvan is later niets gekomen. Zie ‘Lettre première,’ Naschrift.

2 De copij is zeer slordig en niet van de hand van Valckenaer; vooral is de spelling dikwijls geheel afwijkende van die, welke Valckenaer meestal volgt. Ik heb die hier en daar gecorrigeerd, en er eenige interpunctie bijgevoegd.

recapituleeren, want ik bedrieg mij heel zeer indien UWEGestr. dien aangaande niet dezelve opinie bestendig heeft gekoesterd; - het zij verre van mij dat ik eene herstelling of een quasiherstelling als onmogelijk in tijd en wijle zou stellen, maar hoeveel mogelijkheden zijn er die nooijt gebeuren of die nooijt tot den graad van waarschijnlijkheid komen? - voeg daar bij dat het grootste gedeelte des Nederlandschen Volks, vergeef mij mijne rondborstigheid, mij door hun lafhartig gedrag in de laatste en critieke momenten van Sep: passato is gebleeken geheel onwaardig te zijn de Ed. pogingen van een klein aantal waardige mannen, die zig voor de Nationale Vrijheid hebben in de bresse gesteld. In dit denkbeeld heb ik gerealyseerd een besluit, 't welk ik nog in Vriesland zijnde reeds gevormd heb, en menigmaalen reeds opentlijk geuit heb; te weten dat bij het kenteren van de kans ik Nederland dagt voor altijd vaarwel te zeggen, en waarlijk het is niet dan met weerzin, dat ik van de Nederlandsche zaken hore spreeken, en ik gruw op het denkbeeld van weder te keeren in een land daar zulke gruwelen bedreven zijn en worden. In die denkbeelden verseerende heb ik uitgezien naar de mogelijkheid van mij een tweede Vaderland te verkiezen, en van daar mij het leven zo aangenaam te maaken als mijn omstandigheden zouden permitteeren.
Ik beef op 't herdenken van den rampzaligen toestand van circa 2500 zielen waaronder ten minsten duizend zoo vrouwen als kinderen zig bevinden, die van alle middelen van bestaan beroofd zich in een vreemd land, en 150 of 200 uren van hun Vaderland zouden bevinden, indien het Fransche Goevernement een maal goedvond om de beurs voor de ongelukkige vlugtelingen te sluiten; ik wist dat het ministerie door middel van een Etablissement of Colonie aan alle die ledige handen en monden werk en de kost zou zoeken te verschaffen; dit was ons door de ministers reeds in Nov. passato te Brussel formeel Gecommuniceerd; Frankrijk wilde op die wijze tragten eenige partij te trekken voor de aanzienlijke verschotten en uitgaven ten behoeve der gevlugte hollanders, die op dit moment reeds meer dan een millioen livres bedragen. Ingevolge van dit voorstel aan de Emigranten reeds te Brussel van 's Konigswegen gedaan, wierd in Dec. een rapport uitgebracht door 7 Heeren uit de respective Provincien, waaronder UWEGestr. Heer zoon, die reeds langen tijd te vooren met den Heer Cappellen van de Marsch te Versaille zig bevindende in Nov. en Oct. passato had gecorrespondeert met mijne Concurrentie, over de ingrediënten eener toekomstige colonie in Frankrijk. Bij dat rapport, waarvan de Heer B. Blok van Hoorn,

UWEGestr. Zoon nevens mij de principaalste auteurs waren, wierd zoodanig Etablissement in Frankrijk ten sterksten aangepreezen, als eenige middel om de Patriottische partij bijeen te houden, en wierd geconcludeerd, om een commissie te benoemen, om in Frankrijk de zeekanten langs te reijzen ten einde de beste plaatsen te bezigtigen, en een instructie voor die reijscommissie, overgelegd bij dit rapport, behelsde principaal dat de Heeren Gecommitteerden zouden behoren te letten op een plaats geschikt tot Commersie, Navigatie en Rederijen, gelegen aan de zee of aan een groote Rivier, met de zee communiceerende, blijkens het rapport waarvan Copie onder mij berust. Tot die commissie waartoe het Fransche hof een Commissaris, den Ridder de Poncet na Brussel afvaardigde, wierden gedespiceerd de Heeren Eijck, Stapert, C.L. van Beijma, Dr. van Schelle en Speeleveld van Vlaardingen; ik wierd ook aangezogt tot die commissie, waaraan ik veel zin had, dog de presentie van mijne huisvrouw die ik niet wel kon agterlaten te Brussel verhinderde mij daar in te treden; deze commissie hield op mijne kamer vele preparatoire besoignes en het resultaat was dat 3 Heeren tot de reijs zig aangordden. In al dien tijd was er geen questie van iets anders als van een établissement in Frankrijk; in 't rapport was nog gezegd dat inmiddels de Emigranten zig na Frankrijk in de nabijheid van een der uit te kiezene plaatsen zou begeven en men had daartoe St. Omer voorgeslaagen en dit wierd gegouteerd, en ingevolge van dien gingen de gevlugte Nederlanders naar St. Omer met brieven van de Heeren Turk en Gevaerts. De reijscommissie bleef 5 weeken uit, deedt in Febr. rapport, en Grevelingen was een der plaatsen door hun bezogt en met bijzondere attentie tevens met Honfleur en Duinkerken vereerd. Dit alles tot maturiteijt gebragt, moest er in een zogenaamde Nationaale vergadering te Brussel geprocedeert worden tot de electie van eenige gecomm. om te Versailles met het ministerie te confereeren, en de permissie voor zodanig Etablissement indispensabel te aplaneeren; dit mishaagde aan eenige weijnige welke in plaats van daar in te bewilligen, liever nog een poginge, zo zij spraken, wilden doen om het goevernement af te vragen, of zij ons door de wapenen niet wilden herstellen, en een zekere Advocaat en Med. Docter uit 's Hage van Hoeij, voorgevende geheime informatien van de oogmerken van 't Fransche hof, gaf in 't segreet opening van 2 a 3 brieven, waaronder een van den Marquis de la Fayette ontfangen, waar uit veel hoop geschept wierd. Men besloot dus in plaats van volgens de convocatie over het rapport te doen delibereeren, eene deputatie na Parijs te zenden,

om die poginge te doen, en dus de deliberatie over het rapport der Colonie zo lang op te schorten. Deze poginge tot hier toe met gestadige ijdele harsenschimmen onderhouden duurt nog en de gezegde van Hoeij is nog te Parijs als Ambassadeur, dikwerf veele fraaie tijdingen na Brussel overschrijvende en na St. Omer. De Franschen, ziende, dat er geen de minste voortgang gemaakt wierd van onze zijde, zijn voortgegaan, en de Marquis d'Osmont, op hoge order herwaards gezonden, heeft duidelijk gemanifesteerd de intentie van 't Goevernement, om te Greveling de gevlugte Nederlanders te Etablisseeren, zijnde in onderhandeling over een groot terreijn aldaar, zeer schoon landt ten behoeve van dat Etablissement, naar welk stadje reeds successivelijk zedert Feb. jl. tot nu toe 5 of 600 met er woon zijn vertrokken. Ik hebbe de laatste demarches van zommige Brusselsche Heeren en het zogenaamd categorisch afvragen van de oogmerken van 't Fransche Ministerie altijd als vrij overtollig beschouwd, en in den beginne scheen UWEd: Heer Zoon van dezelve opinie te zijn, ten minste, een aanzoek door die Heeren van Brussel, waarvan bijkans alle Regenten van Brussel en vele notabele Cooplieden van Rotterdam aldaar zijnde zig steeds hebben afgezondert, aan de Hollanders te St. Omer gedaan om mede eene procuratie op die Ambassadeurs of die Commissie te tekenen, is gedeclineerd[1]. Intusschen ben ik ingevolge het voorenstaande bestendig en consecutif aan mijn principes geweest een voorstander van zodanig Etablissement, begrijpende, dat dit het eenige middel was om het werk en deze arbeid geheel ontwende handen van 3 vierden der vlugtelingen wederom daaraan te wennen, en alzoo het Fransche Goevernement te doen volharden in de ruime bedeeling van onderstandsgelden, waarvan hetzelve door de gemanifesteerde onwil der meeste vlugtelingen veelligt een weerzin in zoude krijgen, terwijl van d' andere zijde, hetzelve Goevernement om een rampzalig klijn voordeel uit zulk een Colonie te verhopen, in tijd en wijle nooijt zoude nalaten, hunne groote en politique oogmerken, zoo zij kans zagen tot een 2de revolutie, te volvoeren. - In dit werk is egter een groote tegenstand ontstaan en ik behoore niet te ontveijnzen, dat verre de meesten mijner Friesche landgenooten, de hoofden dier oppositie zijn, welke met alle magt tegen zodanig Etablissement hebben geijverd en van eene zeer nabij zijnde en ophanden zijnde 2de revolutie hebben begonnen te spreeken, inzonderheijd de Heer Fortyn, van der Zwaag, Altena, Tuinhout, Huber en ook veelal de Hr. C.L. van Beyma, dermate

1 i.e. is door UWEd. Heer Zoon gedeclineerd.

> dat de Heer Huber mij op een papier met deszelfs cachet gezegeld en ondertekend heeft geschreven zeker te zijn, dat de Turksche oorlog 10 Sept. van dit Jaar zou ten einde zijn, en dat wij in Oct. alle zouden hersteld zijn; aan dit denkbeeld was vereenigdt een afkeer van alle Etablissement, zoodat wij die met eenige vaderlandsche vrienden een Casteel in de nabuurschap van St. Omer in April passato huurden en eenigzints beter bewoonbaar maakten, een huur Contract waarbij de Verhuurders *voor* 52 *jaren verbonden* en *wij alle jaren los zijn*, als verraders van 't Vaderland en afschuwelijke wezens, veel slimmer als Oranje-klanten, wierden gedecrieerd.

Een oogenblik wensch ik bij de geschiedenis van het Etablissement te Grevelingen te blijven staan. Oorspronkelijk was de bedoeling geweest dat de nieuw te vormen kolonie nog iets anders zou zijn dan een middel om den minvermogenden uitgewekene den kost te doen verdienen. De rapporteurs over het plan door Cappellen van de Marsch opgemaakt, - gelijk wij gezien hebben waren het de HH. Blok, van Beyma en Valckenaer[2], - vertrouwden dat, zoodra het succes van dat plan bekend werd, de in 't vaderland gebleven Patriotten in grooten getale naar Frankrijk zouden emigreeren, ten einde te kunnen deelen in de door den koning aangeboden voorrechten; hetgeen ten gevolge zou hebben de totale ruïne van de Republiek. De kolonie moest dus een politiek middel zijn om de Republiek, of liever de thans aldaar oppermachtige partij te bestrijden en te verzwakken op een ander terrein dan dat des gewelds. Waarschijnlijk hadden de uitgewekenen daarbij eene navolging in omgekeerden zin op 't oog van 't geen men na de herroeping van 't Edict van Nantes had zien gebeuren. Volgens de economische begrippen van dien tijd zou elke concurrentie dadelijk doodend werken op den bloei der nijverheid in de Republiek. Kon men een middel vinden, die concurrentie op Fransch grondgebied te doen ontstaan, dan sloeg men

2 Beyma ontkende later, dat Valckenaer dit rapport had helpen bewerken. Wel was hij daartoe aangewezen en was hij bij de eerste bespreking tegenwoordig; doch Beyma zeide zich te herinneren, ‘dat wij toen over de zaken zoo eenigzints beginnende te spreken, Gij, gelijk toen dikwijls in dien tijd gebeurde, mij gemelijk maakte door Uwe kwalijk geplaatste raillerie; en dat dit oorzaak was, waarom de Heer Blok en ik afspraken, om ieder een different gedeelte van onze commissie te bewerken en dan weder bijeen te komen.’ ‘Antwoord op den 1^{en} brief van Valckenaer’, blz. 48.

den besten weg in, om de Republiek te verarmen en dus ten val te brengen. Dit vaderlandlievende oogmerk nu juichten bijkans alle vluchtelingen toe. En zoo Beyma zich in 't vervolg met alle macht tegen het vestigen eener kolonie verzette. zoo ontstond dat verzet alleen uit de later verkregen overtuiging, dat de val der Republiek er *niet* door verhaast zou worden[1]. Wel is waar beging hij hierin *op zijn standpunt* eene inconsequentie: als mederapporteur over het plan had hij voor de kolonie op een bestaan van minstens vijf en twintig jaar gerekend, en nu ging het niet aan nog vóór de eigenlijke vestiging der kolonie een besluit omtrent de doelmatigheid daarvan te nemen. Hij werd echter verblind door die soort van fata morgana, welke den uitgewekene om politieke redenen zoo dikwijls een spoedig herstel voorgoochelt, en zag toen in elken stap tot vestiging dier etablissementen van nijverheid eene belemmering, een oponthoud van de vurig gewenschte tweede revolutie; in elken voorstander daarvan een verrader der patriotsche zaak, op zijn minst een flauwhartigen Laodicaeër.

Valckenaer dacht geheel anders over de kansen van herstel, gelijk wij nog zien zullen. Zoowel hetgeen hij zelf van den toestand in Frankrijk opmerkte, als zijne correspondentie met hen die 't konden weten, bevestigden hem in de overtuiging dat de Fransche legers voorloopig niet gebruikt zouden worden om de Patriotten te wreken. De Fransche regeering mocht, om althans den uiterlijken schijn van energie te bewaren, een kamp samentrekken nabij de noordelijke grenzen; - zij mocht tijdelijk haar gezant uit den Haag terugroepen, - ernstig gemeend was die houding niet. Men mocht al tevreden zijn, zoo Frankrijk zich niet openlijk met de mogendheid verzoende, die de omwenteling in de Republiek tot stand gebracht had, en zich onderwijl met geduld wapenen[2]. Aan 't Fransche hof

1 Antwoord op den 1sten brief van Valckenaer, blz. 49, 50. - Mr. J. Dirks (De Uitgewekenen uit Nederland in Frankrijk, 1787-1795), citeerende uit het ‘Verhaal van het voorgevallene ten opzichte der Uitgeweeken Nederlanders te St. Omer, Bethune en Gravelines (1790)’, stelt de zaak aldus voor, alsof Beyma het plan *tot geheelen ondergang van het vaderland*, hetwelk het plan van Valckenaer genoemd wordt, zou verworpen hebben. Uit het in de vorige noot aangevoerde kan blijken, dat Beyma zelf meer aanspraak heeft op het vaderschap van 't plan, dan Valckenaer. Het door Mr. Dirks aangehaalde ‘Verhaal,’ is een der meest partijdige pamphletten uit de geheele controversie, en er bestaat zelfs grond te vermoeden, dat het door Beyma voor de drukpers is gecorrigeerd.

2 Dit is de raad van Capellen van de Marsch, die op 1 Juni 1788 aan Valckenaer schrijft: ‘Ik kan UWEG. confidentlijk zeggen, dat er geen schijn is van een knoeypartij met Pruissen, waarvoor ik altoos bevreesd ben geweest, - deeze geruststelling is bij mij een paal boven water.’ Capellen had met den naar den Haag gezonden Franschen gezant de St. Priest gebesoigneerd en die had hem die verzekering gegeven. (Coll. Luzac.)

was niemand, die aan een oorlog dacht. Men mocht daar nog zooveel moeite doen om te betoogen, dat ‘de dispositie thans voor hen (de ministers) gunstig bleef, dat door den coup te doen, Engeland buiten staat raakte om eenen oorlog te kunnen voeren; dat men nu zonder moeyte de consideratie van dit Rijk, zoo schandelijk verlooren, en den voorigen politiquen invloed konde herstellen, en dat men de zaak eens volbragt zijnde, in de Republiek in overvloed middelen zou vinden, om aan de inwendige pressante besoins te voldoen’[1], de man die aldus sprak, Capellen, mocht geen ander antwoord ontvangen dan het refrein ‘Nous ne pouvons pas’, een Non possumus dat op physieke onmogelijk minstens even onwrikbaar vaststond als het hedendaagsch pauselijke op moreele onmogelijkheid. ‘Was hier een hoofd,’ voegt de schrijver er bij, ‘daar veerkracht bij was, aan het bewind, ik geloove men zou iets zien gebeuren.’

Doch dat hoofd ontbrak, en 't is daardoor onmogelijk te zeggen of Cappellen in zijn voorwaardelijke heros-vereering gelijk had. Zoolang nu op een krachtige houding van Frankrijk niet viel te rekenen, moesten volgens Valckenaer de uitgewekenen maar bij elkaar en aan het werk gehouden worden: zoowel zij, als het Fransche gouvernement, zouden daarbij de meeste baat vinden. Dit streedt echter lijnrecht tegen het gevoelen der ongeduldige Patriotten, die de teekenen des tijds niet kenden, en het hooge aanzien waarin men wist dat Valckenaer bij de Fransche autoriteiten stond, maakte hem dien ten gevolge tot het mikpunt voor allerlei beleedigingen van de zijde der anti-kolonisten, gelijk zij genoemd werden.

> Dit vuurtje, hetgeen op den gemeenen man als na gewoonte, een zeer diepen indruk maakte, en dagelijks door veele helsche uitstrooijsels wierd vergroot, zodat ik meer als 50 maalen met de dood bedreigd ben, wierd meesterlijk gestookt door eenige individuus, die zig geheel en al door diverse kunstenarijen, inzonderheyd door het voeden van groote hoop, van het vertrouwen van UWEd. Heer Zoon hadden meester gemaakt, en welken

1 Capellen aan Valckenaer, 10 Sept. 1788. (Collectie Luzac.)

zeer wel bekendt was dat ik meer als eens, zoo bij monde als geschrift, den Heer C.L. van Beyma voor hun menées, waar van ZEd. eenmaal de dupe zijn zou, had gewaarschuwd, ook wel in presentie van den Heer Huber; deze wisten, onzeker door welke Calumnien, den Heer C.L. van Beyma, die mij nooit vergeeven heeft, dat ik in 't laatst van Aug. 1787, ZEd. en de goede partij de Franeker staatsvergadering hebbe afgeraaden, tevens met Dom^{s}. Joha en de Raadsheer Huber, en die steeds die vergadering hebben afgekeurd, even zoozeer als onb.[1] Convooy zelve, en even zoo zeer als de noodlottige agterlating der staatspapieren in de Secretary der Academie door den Heer Altena, meer en meer tegen mij op te zetten, zodat ZEd. niet meer als 2 maal, en zulks geduurende een ogenblik bij mij te St. Omer is geweest, gedurende mijn verblijf aldaar, van meer als 4 maanden, en niet tegenstaande ik nog al dikwerf aan ZEd. een bezoek inzonderheid 3 maal gedurende deszelfs indispositie gegeven heb. De Heer H.L. van Altena kwam maar eenmaal in al dien tijd bij mij: de Heer Huber zeer zeldzaam, en nooijt als genodigt om over affaire te spreeken; de Heer Tuinhout, alle 4 bij UWEd. Heer Zoon inwonende niet eens op mijn kamer. - Ons goed was in Januarij te zamen op één wagen van Brussel gekomen, waaraan veele Frieschen participeerden: tevens met die van den Heer van der Zwaag om afrekening te bekomen, wij deden gezamentlijk de reijze van Brussel naar St. Omer in 2 koetsen, beijde hadden wij uitgaven gedaan, ik hebbe nooijt het genoegen mogen hebben, deswegens af te rekenen, - wij hebben met ons 7 drie weeken in een Hotel te zamen gelogeerd te St. Omer, te zamen gegeten; in februarij passato versogt ik de rekening ten eijnde dit poinct af te doen. Ik hebbe nog een kleijn billetje van UWEd. Heer Zoon van 2 maart, waarbij ZEd. mij de rekening in originali weigerde, ofschoon ik voor ⅓ daar in hevideerde (?) en mij meld eene copie daarvan aan mij te zullen zenden. Ik durve zeggen, zonder vreeze van gedesavoueerd te worden, dat ik er wel 50 maal zedert, zo aan ZEd. als aan den Hr. Huber om hebbe gevraagd, en tot op dit ogenblik moet ik ze nog bekomen. Dit alles waren kleine chicanes die uit het edelmoedig hart van UWEd. Zoon niet konden voortkomen, die mij chagrineerden, edog ik hebbe zulks laten lopen; in de behandeling der zaken, weet ik maar één different met zijn Ed. gehad te hebben rakende de form der comptabiliteit, waar omtrent ik wilde gevolgd hebben de form, door den Franschen Commissaris

1 Onbepaald.

den Heer Collignon aan ons aangepreezen; en op de minste hapering dienaangaande heb ik liever verkozen, zulks liever geheel aan ZEd. over te laten: en UEd. Heer Zoon zal steeds mij het regt moeten doen van te erkennen dat ik op eene wijze zeer flatteus voor ZEd. die Commissie heb gequitteerd; in welke UWE. Heer Zoon met mij en met de Heer Turck te Brussel, en op 't eerste ogenblik onzer aankomst te St. Omer was geconveniëerd, dat onze authoriteit egaal zou zijn, als zodanig ook bij den Grave de St. Priest erkent, en met den Heer de Collignon fungerende. Ik hebbe toen en kort daarop te Duinkerken zijnde bij missive aan UWEd. Heer Zoon en aan den Heer Huber voorspeld, dat de form van Comptabiliteit door hun Ed. geprefereerd geen ander gevolg konde hebben als occasie tot abuisen te geeven, en de uitkomst heeft dit getoond, want in Maart en April was de Cassa reeds eenige duizenden ten agteren, en dit is zoo voortgeloopen, dat ik wel meene te weeten dat er tans een zeer notabel deficit in de Cassa zig bevind, '*t welk zo ik mij niet bedrieg* door de Heer C.L. van Beyma zelve begroot is op 29 duizend livres; en 't welk ik aan de form van comptabiliteit, en aan het al te groot vertrouwen van UEd. Heer Zoon toeschrijve!

Daar nu het Goevernement een zigtbare onwilligheid om mede te werken tot de oogmerken des Franschen Hofs voor een Etablissement in de Emigranten bespeurde, onder welke men niet ontveijnzen kan dat zig veele onwaardigen bevinden, die van de nationale deugden van naarstigheid, zindelijkheid en bedaardheid den Nederlander zoo eigen, geheel en al verbasterd zijn en hunnen roem daarin schijnen te stellen, - en daar hetzelve Goevernement die onwilligheid meende gestijfd te zien door de inblazing van die persoonen, die UWEd. Heer Zoon bestendig omringen, zoo is daaruit geresulteerd de order aan den Heer Collignon, om met 1°. Juli de gehele directie over de Emigranten alleen te aanvaarden, zonder dat ik direct of indirect gesolliciteerd hebbe om daarin gebruikt te worden.

Dit heeft de woede tegens mij van die persoonen ten top gevoerd, en hebben dezelve geene middelen onbeproeft gelaaten, om mij te verguizen en hatelijk of veragtelijk te maaken, daar toe zelfs van diverse insertien, in de O(ranje) Nieuwspapieren van Nederland zig bedienende; ik heb tot nog toe stil gezeten, en ben niet na Parijs gegaan zooals mij evenzeer vrij stond en mogelijk was als aan de Heeren Romar, Tuinhout, Huber, Brengman, Rant en UWEd. Heer Zoon, die met den laatstgemelden, zijn intime confident, zig niet geschaamt heeft derwaarts te gaan, een persoon die wegens slegte conduite en dronkenschap als vaandrig onder

Pabst langen tijd in de provoost heeft gezeten, en alomme zeer bekent is uit diverse respecten: welk persoon in presentie van alle de Hollanders van de Generaliteit, Delft en andere, bij het aanprijzen van een request aan den Koning ter tekening, 't welk egter gelukkig gesust is, - zig niet ontzien heeft om te zeggen, dat zij Hollanders na drie diverse Koningrijken konden gaan, naar Pruissen, Engeland en Denemarken, en dat zij daar zoo veele Carolinen of guinees zouden krijgen als zij hier livres ontfingen, een beleedigende taal, welk door het Consonant getuigenis van 3 a 4 getuigen aan den Heer C.L. aan Beyma is bekendt geweest reeds den 30 a 31 Maart (*leze*: Mei) passato.

Ik weet wel, dat UWEd. Heer Zoon zig op een zeer onheusche wijze tegen mij, te Parijs heeft uitgelaten, maar ik ben verre van zulks na te volgen, of aan zijn Ed. hart toe te schrijven, dat ik te lang meene te kennen. De Heer Marquis d'Osmond, de Heer Collignon en anderen zullen steeds kunnen getuigen, in welke affectueuse termen ik mij ten regarde van mijn ouden Vriend hebbe uitgelaten, en dat ik steeds den schijn zo wel als de daad vermeijd hebbe, om uithoofde van onze particuliere discrepensen eenige animositeit tegen ZEd. te toonen; en hier van is ZEd. ook zeer wel onderrigt. Ik moet dus aan onwaardige vertrouwelingen deszelfs Conduite tegens mij, en die met mij van dezelve opinie omtrent de staatkundige vooruitzigten zijn, toeschrijven.

Ziehier een nieuwe blijk van de passen, waarin die vrienden den Heer C.L. van Beyma entraineeren. Zijn Ed. is gisteren met een aantal anderen, waaronder de fameuse dood of vrijgeweezene oppasser in de burgersocieteit te Amsterdam, den Prins van Condé gaan opwagten en den Zegen des Alderhoogsten over de wapenen van Frankrijk uit naam van alle goede Hollanderen toe wenschen, ik geloove niet dat onze heeren zeer content van de receptie van dien Prins geweest zijn, - hoe het zij, het moet alle gesenseerde Franschen ten uitersten belaggelijk voorkomen dien wensch over de wapenen te hooren uit den mond van lieden, die, zoo zij hunne oogen geloof geven wilden, zouden kunnen zien, dat er geen schijn of schaduw van eenig oogmerk, om zegen over de wapenen van dit Koningrijk nodig te hebben plaats heeft.

Et sic decipiuntur aves! Ik weet dat de geheele Republiek weergalmt van de ophanden zijnde komst der Franschen, ik zie hier uit de vensters van 't Casteel de witte tenten en de troepen campeeren en manoeuvreren, maar ik ben zoo wel overtuigd als van mijne existentie dat dezelve zig voor den 20 Sept. niet be-

wegen zullen buiten de vlakten waar zij thans campeeren, en den 26 dezer maand reeds alle naar hunne quartieren zullen retourneeren.
Dit alles kunnen mijne compatriotten even zoo wel weten als ik, daar zij nergens magazijnen, geene als veldt-artillerie, en geen een paard voor de artillerie zien, daar er ten minsten 3000 zouden moeten zijn en daar de Franschen met 20.000 man die hier campeeren niet ligt wagen zullen om Maastrigt te attaqueeren, laat staan met ter zijdelating van Maastrigt, de republiek te invaderen, daar men algemeen verzekerd dat 15 of 20.000 Pruischen in Westphalen, dat is op de grenzen der Republiek liggen. Met één woord de Franschen zullen evenmin te land komen als bij Oostmahorne gezien zijn de schepen, voor welke egter de eerlijke en standvastige J.C.B. van Metselawier met deszelfs Fettje de vlugt genomen heeft. Een iegelijk egter, die te St. Omer aan de dadelijke afmarsch van 't Camp na Nederland niet gelooft, word als vereerd met de tijtel van verrader der Vaderlandsche zaak, en 't geen veel slimmer is geagt word als colonist.
Ziedaar UWEGestr. Heer, een simpel detail van zaken. Ik kan geen grooter blijk van vertrouwen in UWE. stellen als door aan een Vader van een Heer die zig opentlijk beroemd mijn antagonist te zijn, dezelve ongevergde verklaring te zenden. Ik hadde mij met de komst van den dikken Tomas Joha gevleijd, deszelfs invloed en crediet zou veelligt alles in den regten haak gebragt hebben, maar dit is een ijdele hoop geweest; ik wenschte egter wel UWEG. ZEd. van mij wilt groeten op het hartelijkst nevens den eerwaardigen Screverius en P. Brouwer. Ik heb er tot hier toe aan niemand over geschreven, maar wenschte UWE. ten minste op mijn sujet gedesabuseert te zien, ten eijnde UWEd. Consteeren moge dat ik onveranderlijk mijne principes aankleeve, dat ik meene consequentelijk aan mij zelven te handelen, - dat ik in de voortduring van UE. genegentheid mijwaards het hoogste belang stelle, - dat ik na vele eerbiedige Complim. aan Mevrou en de Jufvrou en den Heer Eduard d' eer heb te zijn,
plus que jamais T.T.
(was get.) Joh. V-r.

Ter beoordeeling van de mate van vertrouwen die deze eenzijdige verklaring verdient heb ik mij de moeite moeten getroosten de daarin vermelde feiten, voor zoover 't mij mogelijk was, aan andere documenten te toetsen, met dit gevolg, dat die feiten vrij wel overeenstemmen met de voorstelling die Valckenaer er van geeft. Zoo bevestigen o.a. in de coll. Luzac drie brieven van de hand van Beyma met de concept-antwoorden van

Valckenaer al wat hierboven meegedeeld wordt aangaande het verschil over de reisrekening tusschen Brussel en St. Omer. De brief aan den ouden Heer Beyma had zelfs ten gevolge, dat de regeling van dit punt er door bespoedigd werd; de vader zond den brief, dien hij ongeveer den 12^{den} September zal ontvangen hebben, aan zijn zoon te St. Omer, en op 29 September hervatte de zoon de correspondentie weer over de reisrekening[1]. Evenwel had die regeling nog veel voeten in de aard, - en de brief zelf van Valckenaer schijnt voor Beyma Jr. bizonder onaangenaam geweest te zijn. Toen later de strijd à coups de pamphlets begon, beschuldigde hij Valckenaer, zijne reputatie bij zijn vader te hebben willen bederven. Dat is ook het breedvoerig uitgewerkte thema van een anoniem *Verhaal van het voorgevallene met de uitgewekenen*, dat in 1790 verscheen en hevig tegen Valckenaer uitvaart. Doch neemt men den toon in aanmerking en let men op de dagteekening van Valckenaer's brief, - die in een tijd viel toen de twisten te St. Omer al genoeg bekend waren, ook in Friesland, dan zal men toegeven, dat Valckenaer hier slechts op zelfverdediging bedacht was; - en 't is natuurlijk dat hij er prijs op stelde zich te rechtvaardigen in 't oog van een man dien hij groote achting toedroeg en met wien hij in geregelde briefwisseling stond. Trouwens gelden Valckenaer's beschuldigingen eer Beyma's vrienden en raadslieden dan Beyma zelf.

Onder die raadslieden schijnt Frederik Rant, oud regent van Heusden, Valckenaer's toorn bizonder te hebben opgewekt, en wel, volgens bovenstaanden brief, omdat Rant zich zoude schuldig gemaakt hebben aan opruiing der emigranten tegen hun weldoener, den Koning van Frankrijk. Er zat echter meer achter. Uit verklaringen, later door Valckenaer ten behoeve van zijne polemiek bijeengebracht, maak ik op dat Rant zich in 't openbaar op zeer kwetsende wijze over Valckenaer had uitgelaten. Hij had hem natuurlijk voor een Aristocraat uitgescholden: dat was ieder die te St. Omer met een ander van gevoelen verschilde; - hij had hem ook de oorzaak genoemd van 't ongeluk der uitgewekenen. Op 2 Juni 1788 reeds beklaagde zich Valckenaer rechtstreeks bij Beyma over de gunst waarin

1 Uitgeg. in ‘Bundel van Bewijsstukken,’ blz. 69 vlg.

Rant bij dezen stond[1], - en 't schijnt wel, dat eerst toen dit beklag niet naar Valckenaer's zin werd beantwoord de breuk tusschen de oude vrienden onherstelbaar bleek.

Wat nu de verdere punten betreft in den brief van 5 Sept. 1788 aan den ouden Heer Beyma aangeroerd, - een der meest gewichtige is het te kort dat volgens Valckenaer de administratie van Beyma zou opleveren. Valckenaer spreekt er zeer voorzichtig over; en op dat oogenblik kon hij ook niet meer weten dan 't geen losse geruchten en bizondere berichten er van meldden, daar de nieuwe commissaris over de Hollandsche vluchtelingen eerst in den loop van September met het opnemen der rekening en verantwoording werd belast. Intusschen had hij zulk een particulier bericht door tusschenkomst van zijn vriend Dumont Pigalle ontvangen, - en wel in een brief aan dezen uit Parijs op 4 Aug. 1788 geschreven. De schrijver meldde daarin dat hij een bezoek ontvangen had van van Hoeij en van Beyma, die zich destijds te Parijs bevonden; en dat

1 Ziehier eenige uittreksels uit dien brief, waarvan ik het ontwerp in de Collectie Luzac vind. ‘Ik kan niet langer wachten om UWEd. Gestrenge thans voor de laatste keer te verzoeken mij te willen berichten, welke de bepaling zij, die UWEd. heeft gemaakt omtrent het gezegde door den persoon van Frederik Rant; wiens discours thans na het hooren van zo veele getuigen, en speciaal het beleedigende voor den Edelmoedigen Weldoener der gevluchte Nederlanders, daar in vervat (om van de mij personeel gedaane insulte bij dat discours THANS te zwijgen) UWEd. na de depositie van Smits, Havermans, de Groot, Timmerman, en andere, niet onbewust kan zijn’..... (Intusschen blijkt Rant in blakende gunst te staan bij Beyma.) ‘Ik moet dus uit UWEd. Gestr. gedrag besluiten, dat onze oude, en zo ik mij vleijde, wel gevestigde relatiën van Uwe zijde ophouden: iets hetwelk ik in waarheid kan betuigen mij zeer moeijelijk en onaangenaam te zijn.....’ (Vraagt om een categorisch antwoord en waarschuwt Beyma dat als dat declinatoir of ontwijkend is, hij er gebruik van zal maken.) ‘Edog ik durve mij vleijen, dat UWEd. Gestr. oude gevoelens voor mij, ofschoon thans zoo het schijnt door quaadwilligen verdooft, wederom zullen herleeven, en het is in die aangenaame hoope en verwachting, dat ik met de oprechtste gevoelens van vriendschap en achting de eer heb te zijn
TT.
Joh. Valckenaer.’
Beyma antwoordt hierop door eene conferentie ten zijnen huize voor te stellen, waarin al de stukken rakende de administratie van Rant (die aan 't hoofd stond van een der departementen, waarin de vluchtelingen verdeeld waren) zouden onderzocht worden. Van den uitslag dier conferentie weet ik alleen, dat Valckenaer een duren eed schijnt gezworen te hebben, dat hij het huis, waar die gehouden werd, nooit meer zou binnentreden. (Collectie Luzac. Valckenaer aan Beyma, 15 Oct. 1788.)

hij Beyma over diens slechte administratie had aangesproken. ‘J'en suis venu au déficit,’ zoo gaat de brief voort, ‘il m'a avoué qu'il était de 29.000 ls. (vingt-neuf mille livres) mais que ce n'étoit pas à lui qu'il falloit s'en prendre; qu'il avoit des listes de l'argent pris par lui et employé par lui.....’ De schuld er van zou bij Collignon liggen, 't geen de briefschrijver[1] ontkende. Valckenaer had dus gegronde reden om het bestaan van een deficit in de kas der administratie aan te nemen.

Overigens dient opgemerkt te worden, dat Valckenaer noch in dezen brief van 5 Sept. 1788, noch in de stukken die hij later uitgaf, ooit beweerde of insinueerde dat Beyma in dezen oneerlijk gehandeld had. Het eenige wat hij hem steeds verweet was de gebrekkige vorm der comptabiliteit in Beyma's bureaux, die noodzakelijk tot abuizen aanleiding moest geven. Dat er abuizen plaats gehad hebben valt niet te betwijfelen, als men de correspondentie tusschen Beyma, Collignon, d'Osmond en Necker doorgelezen heeft; evenmin dat die vergissingen zeker voor een deel aan slordigheid in de administratie te wijten waren[2].

1 De brief is niet onderteekend; doch naar de hand te oordeelen moet hij van F. Bernard zijn, met wien Dumont Pigalle in briefwisseling stond.

2 Een beknopt overzicht van de rekening en verantwoording door Beyma aan Collignon overgelegd en na langdurige discussiën en veelvuldige wijzigingen door beiden goedgekeurd en geteekend, kan strekken om hiervan het bewijs te leveren. Tevens is het niet onbelangrijk het bedrag te leeren kennen, dat de Fransche regeering aan 't onderhoud der gevluchte patriotten besteedde. Ik put deze cijfers uit de copijen van de origineele stukken, die Collignon en d'Osmond later aan Valckenaer deden toekomen, toen de twist tusschen Beyma aan de ééne en Valckenaer en Collignon aan de andere zijde, de belangen van deze beiden deed samensmelten.
Ontvangst:
De gelden door Beyma ontvangen bedroegen, volgens de door hem op Collignon afgegeven bons (zie hierboven blz.399), ls. 281.944
Uitgaaf:

Weekelijkschе onderstand van 4 Febr. - 30 Juni '88	ls.	238.074
Nieuw aangekomenen	ls.	6.787
Noodzakelijke kleedingstukken	ls.	9.723. 2
Reisgeld aan vertrekkenden	ls.	9.677. 2
Ongelden	ls.	1.672.10
Tijdelijke onderstand	ls.	952.
Verplaatsing van emigranten naar Grevelingen en bureaukosten aldaar	ls.	1080.19
Bureaukosten te St. Omer	ls.	959. 4

		ls.	2.040. 3
	Transp.	lst.	268.926.17
	Transp.	ls.	268.926.17
Huur der Meubelen en Huisraad, in de Kazernen gebruikt		ls.	4.204.15
Begrafeniskosten		ls.	39.17.6
Logis en brandst. (v. Beyma)		ls.	792.13
Deficit op het fonds van den *sol par livre* (zie hieronder).			
Ontvangst:		ls.	3.658.12
Uitgaaf:		ls.	5.937.4
		ls.	2.278.12
	Totaal uitgaven	£	276.242.14.6

Zoodat Beyma schuldig bleef de som van ls. 5701.5.6. - Het fonds van den *sol par livre* had zijn ontstaan daaraan te danken, dat na 1° April, het tijdstip, waarop de Fransche regeering weigerde nieuw aangekomene vluchtelingen op de lijsten te plaatsen, nog enkelen aankwamen, die door Beijma ondersteund werden uit eene korting van 1/20 op den aan de overige emigranten toegekenden onderstand. Deze bedeeling werd echter nooit door het Fransche gouvernement gesanctionneerd, en het deficit, uit die administratie voortspruitende, bleef dus op Beyma's rekening. In April 1789 schijnt hij zich hierbij neêrgelegd te hebben, en stortte toen van bovengemeld

restant der rekening à		ls.	5701.5.6
de som van		ls.	2101.5.6
	Het nu nog resteerende à	ls.	3600.-

ontkende Beyma te moeten restitueeren, omdat hij het nooit ontvangen had, en hierover liep het geschil tusschen Collignon en Beyma. Dat Collignon die som in zijn zak gestoken zou hebben, is niet wel mogelijk, daar hij, gelijk wij gezien hebben, tijdens Beyma's administratie de gelden nooit zelf in handen kreeg, doch slechts tegen de door Beyma's gepresenteerde bons reçu's afgaf op den trésorier du roi te St. Omer. Ondanks alle nasporingen en aandrang gelukte het Beyma nooit zijne administratie te rechtvaardigen; van de door hem afgegeven bons had hij nooit boek gehouden; - van de bordereaux, die Collignon hem van tijd tot tijd liet toekomen, inhoudende opgave der door hem (Collignon) ontvangen bons, had Beyma maar twee bewaard, waaruit niets te bewijzen viel; - in één woord, zijne boekhouding was onvolledig, en het vermoeden ligt voor de hand, dat hij ook in andere opzichten even slordig geweest is, en dus best één bon te veel heeft kunnen afgeven, waarvan hij zich later niets meer herinnerde.

Een geliefkoosd sustenu van Beyma en diens aanhangers was dat Valckenaer de afzetting van den Hollandschen Commissaris had bewerkt, en dat hij daarbij gedreven werd door kwaadaardigheid over de weigering van Beyma om hem op eene lijst van personen te plaatsen, die bizondere aanspraak op pensioen hadden. In den hierboven meegedeelden brief zinspeelt Valckenaer daarop. Aangaande de afzetting van Beyma en het deel dat hij daarin zou gehad hebben, is mij niets gebleken. Alleen dit weet ik, - dat Beyma, wiens brieven gedurig vol klachten zijn over Valckenaer en over diens verachtelijke en eerroovende beschuldigingen, verschillende keeren van de Heeren d'Osmond en Collignon de verzekering ontving, dat Valcke-

naer zich nooit over hem uitliet dan in vriendschappelijken zin. O.a. ontving Beyma nog in Juni '89, toen hij op het punt stond zijn eerste pamphlet tegen Valckenaer in 't licht te zenden, van d'Osmond de volgende terechtwijzing:

> Quelque répugnance que j'aie à me mêler des tracasseries particulières, je dois vous dire que vous êtes souverainement injuste envers Monsieur Valckenaer; il m'a quelquefois parlé des inconvénients de votre susceptibilité, mais plus souvent et plus fortement il m'a parlé de l'estime qu'il conserve pour votre caractère et lorsque je me suis plaint de cette exagération Patriotique nuisible au véritable intérèt de la cause qui vous est commune, il l'a attribuée á un zèle louable dirigé par de mauvais conseils; ce ne sont pas là Monsieur, les effets d'une *haine implacable*. Je n'ai aucune idée du *but détestable* auquel M. Valkenaer pourroit parvenir en faisant travailler ses *créatures* et je suis persuadé que vous seriez bientot d'accord, si vous n'étiez point aigri par des intermédiaires[1].

Nu geloof ik wel niet, dat deze verzekering van den goeden Markies de strekking kon hebben Beyma tot bedaren te brengen, want indien ik 't wel heb, was Beyma juist iemand die nooit zou erkennen dat hij zich door anderen liet leiden; - toch is het niet zonder gewicht ter beoordeeling van de goede trouw van Valckenaer, dat hij als oorzaak van de verwijdering tusschen hem en Beyma hetzelfde opgeeft, zoowel aan diens vader, als aan iemand, die men niet kan aannemen, dat voor Beyma eenige sympathie gevoelde[2]; - en wat de kwestie betreft, of Beyma's afzetting aan Valckenaer te danken is, de getuigenis van een belangeloozen derde in dezen is van veel gewicht. Men zou, om die getuigenis te wraken, moeten aannemen, òf dat d'Osmond en Collignon tegenover Beyma, zonder de minste oorzaak, onwaarheid spraken, - òf dat Valckenaer de afzetting van Beyma bewerkt had door op diens goede

1 Coll. Luzac. Brief van den Marq. d'Osmond aan Beyma, van 12 Juni 1789, in antwoord op een van Beyma, v. 30 Mei, waarin deze Valckenaer hevig beschuldigt. - Uitgeg. in ‘Bundel van Bewijsstukken’, blz. 149.

2 Ook van der Capellen van de Marsch schijnt van Valckenaer geen andere beschuldiging tegen Beyma gehoord te hebben; op 5 Febr. 1789 schrijft hij hem uit Brussel: ‘De conduite van Uwen ouden vriend Beyma smert mij. 't Is ongelukkig voor hem, dat hij na de ingevingen van eenige wargeesten, om geen andere termen te gebruiken, geluisterd heeft.’ - Coll. Luzac.

hoedanigheden te wijzen. De eenige oorzaak trouwens van het ontslag aan Beyma toegezonden, ligt voor de hand, en daar behoefde Valckenaer niet eens op te wijzen: en d'Osmond noemt haar in den bovenaangehaalden brief van 12 Juni: 't was de voortdurende tegenstand van Beyma en diens vrienden tegen de oprichting der ondernemingen van nijverheid, die de Fransche regeering in 't leven wilde roepen.

En wat de min edele beweegreden betreft, waaraan Beyma later de tegenwerking van Valckenaer toeschreef, ook die schijnt mij toe niet te hebben bestaan: Valckenaer heeft Beyma niet *kunnen* verzoeken om eene plaats op de lijst van pensionabelen. Volgens Beyma's eigen zeggen (in 1790), zou hem die lijst *in 't midden van of preciselijk den* 13^{den} *Februarij* 1788 zijn gevraagd[1]; doch daarin vergist hij zich; althans zoo schrijft van der Capellen op 9 Maart aan Valckenaer:

> Ik heb den Heer Beima onder anderen ook medegedeeld, dat UHGel. op de lijst der geenen die de geringe intrest van het Capitaal dat Lodewijk XVI aan ons schuldig is, zullen genieten, met 1^{s}. 3000 geplaatst is; - ik hoop laatstgemelden Heer morgen te schrijven, voorloopig gelieve UHGel. zijn WEdgeb. te zeggen, dat het mij zeer dienstig voorkomt, dat een lijst der notabelste persoonen zich te St. Omer bevindende, in termen om pensioen te genieten..... hoe eerder hoe beter aan den graaf de St. Priest, of aan den marquis d'Osmond gezonden worde. Men zal mij dan zeker consulteeren wanneer de traitements zullen gereguleerd worden[2].

Hieruit blijkt, dat v.d. Capellen het bovenbedoelde verzoek om een lijst van pensionabelen eerst op 10 Maart aan Beyma dacht over te brengen, en dat Valckenaer op dat tijdstip al verzekerd was een pensioen te zullen ontvangen, zoodat hij niet kan verzocht hebben op de door Capellen bedoelde lijst geplaatst te worden. Dat Beyma vroeger nog van een anderen kant zou aangezocht zijn, zulk eene lijst op te maken, dunkt mij onwaarschijnlijk, daar Capellen in dien tijd de eenige was, die te Parijs de financieele belangen der Patriotten bij 't Ministerie waarnam;

1 'Antwoord op den 1sten brief' van Valckenaer, blz. 17.
2 Deze brief bevindt zich in de Coll. Luzac, en de eerste der door mij aangehaalde volzinnen heeft Valckenaer in zijne 'Bewijsstukken', enz., blz. 155, meegedeeld.

bovendien had Beyma dan later den naam wel genoemd van dengeen, die er hem om gevraagd had.

Alles wel gewikt en gewogen, komt het mij dus voor, dat de brief van Valckenaer aan Beyma's vader een vrij juist denkbeeld kon geven van de oorzaken, die het geschil tusschen de beide oude vrienden deden ontstaan, - en dat, toen hij geschreven werd, er vrij wat meer schuld bij Beyma was dan bij Valckenaer.

Er kwam echter een oogenblik, waarop een stap van Valckenaer dezen evenzeer in 't ongelijk stelde als zijn tegenstander. Hoe hij er toe gebracht werd, staat mij thans te onderzoeken.

In de maand September 1788 was de verhouding tusschen de beide gewezen vrienden al vrij gespannen, gelijk wij gezien hebben. In 't publiek wist men echter nog niets dan dat zij verschillende denkbeelden hadden omtrent de voornemens der Fransche regeering. Ook tegenover elkaar namen zij destijds nog de vormen der burgerlijke beleefdheid in acht, en in vergelijking met de liefelijkheden, die zij elkaar later naar 't hoofd slingerden, klinken de verzekeringen van hoogachting en vriendschap, waarmede zij hunne brieven aan elkaar eindigen, al behoeft men er geen geloof aan te slaan, nog bepaald warm.

Ondertusschen waren in den zomer van 1788 weer tal van vluchtelingen te St. Omer aangekomen; en ofschoon het Fransche gouvernement reeds veel vroeger de admissie op de onderstandslijsten had doen ophouden, scheen het ondoenlijk al die ongelukkigen zonder hulp te laten. Men had echter langzamerhand het gevaar leeren inzien van de toelating van allerlei Patriotten zonder onderscheid, en besloot voortaan alleen hen op de lijsten te plaatsen, die in de Republiek een zoogenaamd ‘fatsoenlijk’ bestaan of een aanzienlijke betrekking hadden gehad. Dengenen die hadden, werd dus ook hier gegeven. De overigen werden teruggezonden naar Brussel met een reisgeld, gelijkstaande met vier weken onderstand.

Tot zoover goed. - Doch er was nog eene categorie van personen, volgens veler getuigenis niet de minst lastige of talrijke. Vroeger gegeven orders bepaalden dat zij, die eenmaal op de onderstandslijsten geplaatst waren, zich mochten verwijderen wanneer zij wilden; niets was natuurlijk aangenamer voor den franschen fiscus, en deze trachtte dat vertrek aan te moedigen, met de belofte van een vrij aanzienlijk reisgeld; maar den

vertrekkende werd tevens de verzekering gegeven, dat het nu voor goed uit was, en dat - als hij terugkwam - de beurs des konings voor hem gesloten bleef.

Niettegenstaande deze verzekering kwamen velen dier vroeger ondersteunden terug. Wat moest men met die personen doen, welke natuurlijk tot de meest hulpbehoevenden behoorden?

Wel, zeiden de vrienden van Beyma, als de Koning te karig is, - of liever als die schelm van een Valckenaer, aan wien men alles toeschreef, zoo gemeen is, hun allen onderstand, ja zelfs reisgeld te weigeren, dan zullen wij 't wel doen; - en zoo gebeurde het, dat Albertus Glazer, een der hier bedoelde zwervende zielen, acht francs reisgeld ontving, - plus een brief door de HH. Beyma, Altena en van der Reyden onderteekend en geadresseerd aan den Heer Baron van Pallandt tot Zuithem, Drossaart van IJsselmuiden, te Brussel woonachtig.

Glazer was met zijn acht livres wel voor een oogenblik geholpen, maar niet voor lang: bovendien sprak hij op denzelfden dag (14 Nov. '88) hetzij na afspraak, hetzij toevallig, den Prof. Valckenaer, die hem kende als een Zwollenaar van vrij goede familie, en hem geheel andere berichten gaf dan de Heeren Beyma c.s. Naar Brussel wilde hij gaan? en daar zou men hem helpen? - Geloove dat wie wil, Valckenaer niet. Hij wist te goed dat daar de nood nog veel grooter was onder de emigranten[1]. Neen! Glazer deed veel beter maar stilletjes te St. Omer te blijven; voorloopig zou hij - Valckenaer - hem wel wat geven, en ondertusschen zijn best doen om hem bij wijze van exceptie op de lijst te krijgen. Den aanbevelingsbrief voor den Heer van Pallandt, die voor hem niets meer waard was, moest hij dan maar aan Valckenaer laten. Glazer, dien 't volkomen onverschillig was, waar hij zijne luiheid en zijne liefde voor den sterken drank bot vierde, nam hiermeê genoegen, en bleef voorloopig te St. Omer, waar hij eerst zes francs per week van Valckenaer ontving, en later op de onderstandslijst geplaatst werd.

1 Dit had de Hr. Pottey Turck te Brussel hem onlangs geschreven. ‘Remarques sur la requète’, enz., door Beyma uitgegeven, p. 27. Beyma beweert wel, dat die brief op speciaal verzoek van Valckenaer geschreven was, doch geeft daar niet het minste bewijs van; terwijl de nood onder de uitgewekenen te Brussel al genoeg van elders bekend is.

Zoodra nu Beyma en zijne vrienden dit vernamen werden zij woedend; weer had Valckenaer hun in den weg gezeten en zijn zin gekregen. Doch, o geluk, - hij had zich bloot gegeven. Een gesloten brief aan een ander geadresseerd af te troggelen van hem, die met de bezorging belast is, dien brief te openen en te lezen, is dat geen misbruik van vertrouwen? - Niet, naar 't schijnt, voor de Wet die in Artois gold. Althans verleende op eene aanklacht, tegen Valckenaer op dezen grond ingesteld, de rechtbank te St. Omer geen rechtsingang.

Maar er schoot een ander middel over, dat spoedig tot verrassende resultaten leidde.

Glazer werd door Beyma c.s. gedagvaard tot uitlevering van den brief, dien hij voor Pallandt had meêgekregen. Vooraf echter had men hem doen weten, dat hij hier slechts tusschenpersoon was, en dat hij zich van allen last kon bevrijden, als hij Valckenaer maar in vrijwaring opriep. - Dit deed Glazer dan ook, tevens verklarende, dat Valckenaer hem den brief voor ééne kroon afgekocht en daarop gezegd had: ‘Als iemand er naar vraagt, zeg dan maar, dat ik hem verbrand heb’[1].

Zoo werd Valckenaer gedwongen zich te verantwoorden. De zaak zelf liep voor hem goed af, zeker dank zij de eigenaardige faciliteit van Glazer in het afleggen van tegenstrijdige verklaringen, waarvan hij drie merkwaardige proeven gaf[2], voordat hij finaal van 't tooneel verdween, - om een geruimen tijd wegens wangedrag en dronkenschap in de gevangenis door te brengen. De rechtbank te St. Omer zal te midden van al die tegenstrijdigheden de kluts kwijt geraakt zijn, en maakte zich den 11^{den} Februari 1791 (dus na bijna twee jaren procedeeren!) van de zaak af door Partijen te stellen *buiten alle proces* en te *renvoyeeren buiten het Hof van Justitie*[3].

1 Verklaring van Glazer op 18 Maart 1789.

2 1°. Eene verklaring in den zin van Valckenaer, afgegeven op 26 Nov. '88, - waarschijnlijk ter afweering van de crimineele vervolging wegens misbruik van vertrouwen.
2°. De verklaring van 18 Maart '89, in den zin van Beyma.
3°. Eene verklaring van 13 Aug. '89 te Parijs afgelegd, waarbij hij zijn berouw uitdrukt over het afleggen der voorgaande, - waartoe hij slechts door bedreigingen zegt gebracht te zijn.

De drie prachtige stukken zijn te vinden in de brochure van Beyma, get. ‘Remarques sur la requête du S. Valckenaer,’ 1789.

3 ‘Bewijsstukken,’ p. 31.

Intusschen zie ik geen kans Valckenaer in dezen vrij te pleiten van onvoorzichtigheid of zelfs van onhandigheid, iets dat men van hem wel het minst zou verwacht hebben. Zoo als de zaken nu eenmaal stonden, had hij den brief van de drie Heeren nooit onder zich moeten behouden of hem althans op de eerste aanvrage moeten teruggeven. Hij schijnt echter niet gedacht te hebben aan de uitlegging, die men aan zijne handeling zou kunnen - en die zijne tegenstanders daaraan zeer zeker zouden trachten te geven. Liet hij het eenmaal tot een proces komen, dan kon zijn antwoord op de oproeping in vrijwaring op het eigenlijke punt van geschil slechts ontwijkend luiden: wat hij ook zeggen mocht, het feit stond vast, dat hij zich in 't bezit gesteld had van een gesloten brief, niet voor hem bestemd, en dien gelezen had. - Om nu de eer aan zich te houden, zocht hij in het rekest van verwering de aandacht zooveel mogelijk van de daad af te leiden op de beweegredenen, die hem aldus hadden doen handelen. Hierdoor werd hij genoodzaakt zaken aan te roeren, waarmeê '*Messieurs les Mayeur et Echevins de la Ville et Cité de Saint-Omer*' niets hoegenaamd te doen hadden, en aldus publiciteit te geven aan feiten, geschillen, beschouwingen, die Beyma en hem alleen aangingen. Wel was die publiciteit een zeer beperkte; - maar Valckenaers tegenstanders hadden volkomen recht te beweren, dat *Valckenaer* het eerst den strijd op het openbaar gebied had overgebracht. Bovendien werd Valckenaer door de valsche positie, waarin hij stond, verleid, door de scherpte en hevigheid zijner uitvallen tegen Beyma en diens vrienden, de zwakheid zijner verdediging in zake den brief te vergoeden.

Ook warme aanhangers van Valckenaer vonden die verdediging zwak. Dumont-Pigalle[1], die te St. Omer in een der Subventie-bureaux was aangesteld, hield Valckenaer gedurende diens afwezigheid geregeld op de hoogte was 't geen onder de emigranten gebeurde. Toen Beyma het rekest van Valckenaer voorzien met aanteekeningen, had uitgegeven, gaf Dumont-Pigalle er kennis van en voegde er 't volgende bij[2]:

1 Over Dumont-Pigalle, die in den Patriotten-tijd in Nederland een vrij belangrijke rol gespeeld had, zie o.a. de Bosch Kemper, 'Letterk. Aanteek.,' blz. 254, en Vreede, 'Geschiedenis van de Dipl. d Bat. Rep.', Deel II, 1ste st, Bijlage VI.

2 15 Nov 1789. - Collectie Luzac.

> Vous savez qu'au commencement de cette affaire je vous ai écrit que si j'avais à défendre la cause du général (waarmee Beyma bedoeld is) en ceci, je pourrois cent fois mieux la défendre que la votre. Vous savez encore, ou je me trompe, que lorsque vous m'avez envoyé la déclaration faite à Paris par Glazer, je trouvais certaines choses à redire à cette déclaration. - Tout ce qu'on peut dire là-dessus est que Glazer étant un coquin qui a fait tant de déclarations différentes et contradictoires, son témoignage n'est recevable ni en votre faveur, ni en celle de votre antagoniste. Le point principal[1] est de prouver que vous avez ouvert le billet; et comme les dépositions de Bode[2] et de sa femme n'affirment rien de positif la-dessus, il ne reste au Général que deux moyens de prouver cela; et ce sont 1° votre assertion de la conformité littérale des Lettres de Glazer et de Wijler; 2° la Lettre même de Glazer qu'on vous forcerait à représenter. Dire que vous ne l'avez plus, ce serait vous priver de la preuve à votre avantage, d'autres assertions de votre Requête.....

Hoe 't zij, het kwaad was nu eenmaal geschied, - en Valckenaer's tegenstanders hadden niets haastigers te doen dan aan het door hem ingeleverde verweerschrift grooter bekendheid te geven, door het te doen drukken, voorzien van aanteekeningen van de hand van Beyma, - die natuurlijk zijn best deed, de hevigheid van Valckenaer's uitvallen te evenaren, of zoo mogelijk te overtreffen. En zoo begon eene polemiek, die zich over eenige jaren uitstrekte en waarvan nog de minst schadelijke uitwerking was, dat de uitgeweken Patriotten belachelijk werden, zoowel in het vaderland als in het door hen gekozen toevluchtsoord.

Het lust mij niet, - en ik acht het volkomen overbodig hier een overzicht te geven van die polemiek. Alles werd er bij omgehaald, tot de kleinste nietigheden toe, en men staat verbaasd over de moeite die beide partijen zich hebben moeten geven om de noodige verklaringen van getuigen te verkrijgen over feiten die 't ons toeschijnt dat al zeer weinig belang hebben. Om daarvan althans één voorbeeld te geven wijs ik op een incidenteele kwestie die in den strijd een groote plaats

1 Namelijk voor Beyma.
2 De secretaris van Collignon, in wiens tegenwoordigheid de brief uit het bezit van Glazer in dat van Valckenaer was overgegaan.

innam. Was het waar, dat de onder-intendanten over de vluchtelingen en daaronder voornamelijk Frederik Rant, de bête noire van Valckenaer, op 23 Mei 1788 de emigranten tot eene vergadering hadden bijeengeroepen om hen een adres aan den Koning te doen teekenen, waarin deze verzocht werd zich over zijne toekomstige voornemens omtrent de Patriotten uit te laten, - daar er een besluit genomen moest worden omtrent voordeelige aanbiedingen van andere mogendheden? Was het waar, dat Rant tot aanprijzing van dit adres gezegd had, dat Engeland, Pruisen en Denemarken gereed waren de Patriotten met open armen te ontvangen, - en dat men o.a. in Engeland meer guinjes zou krijgen dan hier livres? In de Collectie nagelaten papieren van Valckenaer vind ik een menigte verklaringen van getuigen die dit bevestigen, - alle of bijna alle door Valckenaer eigenhandig opgesteld en door de getuigen geteekend; - voorts correspondentiën van Valckenaer met afwezige Patriotten over 't zelfde punt; - verhooren op vraagpunten, enz. enz. En toch, wat baatte het? Zoodra Valckenaer met zijne verklaringen voor den dag kwam, kon men zeker zijn dat Beyma een aantal contra-verklaringen, dikwijls van dezelfde personen, deed drukken, die het feit pertinent ontkenden[1]. De onstandvastigheid van Glazer scheen onder de uitgewekenen endemisch te zijn, en 't geen wij Dumont-Pigalle hierboven van de verklaringen van Glazer hebben hooren zeggen is van toepassing op bijkans alle bewijsschriften die van weerszijde werden aangevoerd.

Intusschen, de oneenigheid bepaalde zich volstrekt niet tot hen die aan deze polemiek deel namen. De kwestie: werken of niet werken, had al lang de uitgewekenen in twee uiterst vijandige kampen verdeeld. Een rustig leven was voor een emigrant te St. Omer eene onmogelijkheid geworden. Waar hij ook kwam woedde de strijd tusschen Beymanisten en Valckenisten, gelijk ze met verkrachting van alle regels van woordvorming genoemd werden. In de koffijhuizen, die natuurlijk druk bezocht werden, kwam het dikwijls tot vechtpartijen. Zij die werken wilden, overeenkomstig den wensch der Fransche regeering - werden voor verraders, voor kolonisten, voor aristokraten uitgescholden[2]. En

1 'Lettre première' van Valckenaer aan Beyma, pièces Justificatives, p. 123. - 'Andwoord' van Beyma, blz. 84.

2 Zie zulk een geval uitvoerig beschreven in een 'Brief aan den Heer C.L. van Beyma, behelzende eene verdediging van het gedrag van D. Speeleveld.' Duinkerken, 1791, blz. 34 vlg.

het spreekt van zelf dat onder de uitgewekenen velen het een ware uitkomst vonden, dat zij hun afkeer van werk tot de waardigheid van een politiek principe konden verheffen.

De aanhangers van Valckenaer hadden het dikwijls zwaar te verantwoorden. Zoo verhaalt Dumont-Pigalle aan Valckenaer, dat hij op een avond terugkeerende van 't Kasteel te Watten en langs de vaart loopende, door drie dronken Hollanders, Beymanisten natuurlijk, in 't water zou zijn gesmeten, indien hij hun niet met een lang mes en een stok, dien hij bij zich had, eerbied had weten in te boezemen.

> Les chemins publics voegt hij er bij, 'non plus que les caffés et les auberges que cette race fréquente, ne sont plus libres pour les honnêtes gens. J'espère que Dieu me procurera l'occasion légitime d'en tuer un ou deux. Il en arrivera ce qui pourra[1].'

Meer dergelijke voorbeelden zijn niet schaarsch, ook onder de uitgewekenen van hoogeren stand. Bij gelegenheid dat zeker adres aan de ministers opgezonden werd dat den Beymanisten mishaagde[2], werden de onderteekenaars er van overal lastig gevallen; Dumont-Pigalle schrijft er o.a. dit van aan Valckenaer:

> Plusieurs, ou plutôt un grand nombre des principaux de notre parti n'ont point voulu signer, et cela sous divers prétextes; mais essentiellement par crainte d'être injuriés ou maltraités par les furieux de la cabale, ainsi qu'il est arrivé à Vrijdag, que le Ministre (NB.!) Marcel, Verbuis, Zwanenburg et Snoek de Leyde voulurent éeraser à la table de Gerritse où ils mangeaient tous..... A S. Omer, Mr. Versteeg, qui a signé, a été cruellement injurié chez Ansoms, où il mange avec Altena, le ministre Cramer et autres partisans de la clique. Ce ministre y a dit hautement qu'il falloit avoir l'âme bien basse pour s'intéresser à la conservation d'un drôle (*van een Fransche Karel*) tel qu'étoit Mr. Collignon. Le Docteur Stevening de Middelbourg qui y mange aussi, a blamé très hautement ces expressions: mais il ne put arrêter la furie du Ministre. Ce dernier et Altena

1 10 Sept. 89. Coll. Luzac.
2 Het luidde ten gunste van Collignon.

> ont enfin quitté la table en disant qu'ils se croiroient déshonorés s'ils mangeoient d'avantage avec un infâme signant tel que Versteeg: et ils ont en effet changé d'ordinaire[1].

De uitgeweken dominés waren dus in geen enkel opzicht verstandiger dan de overigen; - en zelfs in de meest beschaafde kringen der Hollanders kwamen soortgelijke ergerlijke tooneelen voor, - waarvan dezelfde autoriteit ons weêr een staaltje kan geven:

> Je crois, zoo schrijft hij, vous avoir mandé aussi par la même occasion l'attaque que Daendels essuya le 10 à Dunkerque de la part du Baron van Aylva le Cadet, à la table de Madame Biesta, ou Mr. Croff avoit invité notre ami de Bergues[2]. La querelle en vint au point que Croff fit un défi à l'insolent Baron. M^{de} Daendels qui était présente, tomba évanouie et en est restée malade. Lorsque cette dame fut revenue à elle même, Daendels tira de sa poche deux pistolets et en donna un à choisir au Baron, qui à cette vue, saigna du né comme un lâche j.f. - Toutes ces querelles d'aujourd'hui roulent sur la signature des deux lettres aux ministres; lettres qu'ils (d.i. de Beymanisten) regardent comme un tissu d'infamies qui déshonorent au du ministère tous les braves et vrais patriotes[3].

In één woord, de Hollandsche Patriotten in Frankrijk ge-

1 Dumont-Pigalle aan Valckenaer, 25 Sept. 1789. - Coll. Luzac.

2 Daendels woonde destijds te Bergen - St. Winox, waar de strijd tusschen kolonisten en anti-kolonisten in Sept. '89 tot een gewelddadigen volksoploop aanleiding gegeven had. ‘Lettre première,’ Bijlage G. en vlg.

3 Dumont-Pigalle aan Valckenaer, 17 Oct. '89. Deze geheele correspondentie is uiterst leerrijk voor de kennis van den toestand der uitgewekenen. - De schrijver is een getrouw verslaggever o.a. ook van de chronique scandaleuse der uitgewekenen, die soms al heel scandaleus kan zijn. In den tijd van 1 Sept.-15 Nov., waarover die brieven loopen, vind ik o.a. twee pogingen tot worging vermeld, gedaan door uitgewekenen op vrouwen, waarmee zij leefden. Vechtpartijen, dronkenschap, oplichterijen zijn aan de orde van den dag. - De in den tekst meegedeelde voorbeelden heb ik gemeend te kunnen citeeren, al behoort D.P. tot de felste anti-Beymanisten. Hij schreef aan een geestverwant en behoefde dus om zijn correspondent te overtuigen, het gedrag der tegenstanders niet zwarter te schilderen. Bovendien geeft Dumont-Pigalle ook de anti-Beymanisten op hun tijd hun *dû*; zoo is een dergenen, die zijne bijzit wilde worgen, een opzichter over 't werkvolk te Gravelines, dus iemand, die in de Kolonie aangesteld was, en die ook in het ‘Verhaal van het voorgevallene,’ enz., onder de anti-Beymanisten wordt genoemd.

droegen zich al bizonder slecht, - en de geschiedenis vertoont gelukkig weinige voorbeelden van zulk een lui, kwaadsprekend en kleingeestig bijeenraapsel van menschen als het troepje, waarover ik in dit hoofdstuk eenige bizonderheden heb meegedeeld.

Wie daarvan meer weten wil, sla het werkje van Mr. Dirks en het vervolg op Wagenaar's Vaderlandsche historie op. Daar zal de lezer bewijzen te over vinden, dat diezelfde twistzucht zich ook op kerkelijk gebied openbaarde, - en dat de uitgewekenen, zoo zij al volgens Valckenaer's woorden ontaard waren van de ‘nationale deugden van naarstigheid, zindelijkheid en bedaardheid’, de niet minder nationale vatbaarheid voor kerkelijke polemiek ten minste ongeschonden bewaard hadden.

De eigenlijke directie over de nijverheidsondernemingen werd door personen uitgeoefend, die reeds in 't vaderland zich met soortgelijke zaken bezig gehouden hadden. Wel had Valckenaer in den aanvang er aan gedacht aan het hoofd der nieuwe kolonie te Grevelingen te gaan staan, doch weldra zag hij daarvan af, en wel, volgens eigen opgave, om deze reden: op zijn verzoek hadden de Fransche autoriteiten bepaald, dat een zeker aantal uitgewekenen van St. Omer naar Grevelingen zou worden verplaatst, ten einde aldaar een nieuw departement te vormen. Dit was ook geschied. Doch Beyma, die destijds nog commissaris te St. Omer was, zond tegen de gedane afspraak slechts lieden van de geringste klasse en van slecht gedrag, in één woord hen, waarvan hij zich wilde ontdoen, naar Grevelingen. Valckenaer voorzag hieruit, zegt hij, ‘eene bron van onaangenaamheden, wanneer ik, eenmaal aldaar gevestigd, mij daartegens zou willen verzetten. Ik besloot dus, om het bij het leergeld, eens te St. Omer door mij betaald, te laten berusten; weshalve ik, bij missive van den 22 Febr. '88, den Ridder (leze: Graaf) de St. Priest verzogt, om mij van alle verdere directie geheel en al te ontslaan’[1].

Het ligt niet in mijn bestek, de geschiedenis dezer etablissementen nader te onderzoeken. In de polemiek tusschen de aanhangers van Beyma en die van Valckenaer worden over en weer zoovele feiten aangevoerd en weder tegengesproken, dat men daaruit weinig te weten komen kan[2].

1 ‘Bundel van Bewijsst.’, enz., p. 193, 195.

2 Volgens Capellen (aan Valckenaer, Nov. '88) had de Fransche regeering hem in der tijd vijf millioen voor het stichten der kolonie beloofd; die kolonie zou ook een eigene municipaliteit hebben. Feitelijk liepen die fraaie plans op bijna niets uit, dank zij den tegenstand, die zich bij de vluchtelingen tegen het werken openbaarde, - dank ook den benarden staat der schatkist. 't Eenige dat tot stand kwam, was een scheepstimmerwerf, waarop eenige buizen werden gebouwd voor de haringvisscherij en de kustvaart, - en eene lijnbaan. In een brief van 29 Jan. 1789, geeft Necker aan d'Osmond kennis, dat de koning daarvoor een subsidie wil toestaan. - Coll. Luzac.

Het ontslag van Valckenaer belette echter niet dat hij zoowel door de belanghebbenden bij de ondernemingen als door de Fransche autoriteiten dikwijls geraadpleegd werd. Ook over de nieuwe regeling der onderstandsgelden, die de Minister Necker in 1789 wilde invoeren, en over de plaatsing op de lijsten van vele nieuw aangekomen vluchtelingen werd zijn raad gevraagd, en gaven zijne adviezen, dit dient hierbij gezegd te worden, menigvuldige aanleiding tot woeste kreten van verontwaardiging. Ook werd hij beschuldigd, de uitzetting uit het koningrijk bewerkt te hebben van een aantal uitgewekenen, die volgens het zeggen der Beymanisten, ware toonbeelden van deugd en patriottisme waren. Ik zie geen kans nu, ongeveer tachtig jaar na dato, uit de vreeselijke tegenstrijdigheid der daaromtrent afgelegde verklaringen van belanghebbenden de waarheid op te sporen: en ik geloof dat die ons vrij onverschillig zou laten. Dit echter is zeker, dat Valckenaer, al stond hij nog zoo hoog in aanzien bij de Fransche autoriteiten, omtrent vele van die zoogenaamde ‘wraakoefeningen tegen onschuldige Patriotten’ niet geraadpleegd is[1], - en dat Beyma

1 Ook Prof. H.W. Tydeman spreekt van een dier zoogenaamde slachtoffers van Valckenaer's haat, zekeren Hoetink, die in Juli '89 over de Fransche grenzen gezet werd (‘Aant. op Bilderdijk, Vaderl. Geschiedenis,’ Dl. XIII, blz. 215). In een zeer uitvoerige correspondentie tusschen Valckenaer, die van Mei 1789 tot Januari '90 te Parijs verblijf hield, en Dumont-Pigalle, - en waarin Valckenaer met de meeste openhartigheid verslag geeft van zijne bemoeiingen en plannen ten voordeele van sommige en ten nadeele van andere uitgewekenen, wordt de persoon van Hoetink eerst vermeld, nadat tot diens uitzetting uit Frankrijk besloten was; een feit, dat Valckenaer wel is waar toejuicht als behoorende Hoetink tot de onruststokers in Artois, - maar dat om die reden nog niet aan zijne tusschenkomst kan worden toegeschreven. Capellen v.d. Marsch had dat denkbeeld reeds veel vroeger opgevat; op 23 Mrt. '89 schreef hij aan Valckenaer, dat de eenige manier om den boel te St. Omer te redden, zou zijn een vijftal (ongenoemde) personen, die hij als stokebranden beschouwt, te doen verwijderen, en dat hij daarover aan d'Osmond zou schrijven. - Omtrent het geval van Cramer en Gelderman, waarin Valckenaer ook beschuldigd werd, zijn eenige interessante brieven van Capellen en Valckenaer in de Coll. Luzac te vinden, die ik later zal doen drukken.

gevallen aanhaalt van onderstandsweigering, waarvan 't kan bewezen worden, dat de schuld niet bij Valckenaer ligt. - Het spreekt intusschen van zelf, dat Valckenaer zich bij zijne adviezen omtrent den te verleenen onderstand liet leiden door de vraag of de rekwestrant al of niet werken wilde. En bij de hoog loopende geschillen onder de Nederlanders was het, dunkt mij, niet meer dan menschelijk, zoo hij hierin de billijkheid en de onpartijdigheid soms uit het oog verloor. Maar wie was billijk, wie was onpartijdig te St. Omer en te Grevelingen?

De slotsom waartoe Mr. Dirks bij 't vermelden van deze twisten komt, is in hoofdzaak juist. De pot verweet den ketel dat hij zwart was, zegt die schrijver. Ik kan daarmee instemmen, mits toegegeven worde, dat Valckenaer aan het ontstaan der geschillen wat minder schuld had dan zijne tegenpartij[1].

Wat nu den afloop van die geschillen betreft, die liet nog zeer lang op zich wachten. Van de hoofdpersonen trok zich één spoedig daaruit terug.

In den ‘Bundel van Bewijsstukken’, reeds meermalen door mij aangehaald, en die in Augustus 1791 werd uitgegeven, gaf Valckenaer nog zijn voornemen te kennen een tweeden en een derden brief tegen Beyma's ‘Andwoord’ op den eersten brief in 't licht te geven. Nu is mij nergens gebleken dat hij dat werkelijk gedaan heeft. Was hij dan *ad terminos non loqui* gebracht? - Een nauwlettende inzage van de papieren der collectie Luzac geeft mij de overtuiging dat hij tegenover het ‘ewige Einerlei’ van Beyma's beschuldigingen nog wel boeken vol verklaringen, bewijsstukken, contra-beschuldigingen had kunnen uitgeven. Daar hij dat niet deed, behield Beyma in 't openbaar het laatste woord, 't geen hij in Aug. 1792 in 't licht gaf[2].

Deze brochure behelst slechts ééne nieuwe beschuldiging tegen Valckenaar: hij was de vertrouwde raadsman geweest (misschien was hij 't nog!) van een *Emigrant* (de Marquis d'Osmond) en een gunsteling van een despotiek ministerie. Het tijdstip waarop dit geschreven werd, verklaart bij Beyma

1 ‘De Uitgewekenen uit Nederland in Frankrijk, 1787-1795’, door Mr. J. Dirks. Het onderzoek naar de oorzaken van den twist lag buiten het bestek van Mr. Dirks. Voor hem zijn beide partijen even schuldig.

2 ‘Het Caracter van den Heer. J. Valckenaer uit zijne eigene daaden en woorden opgemaakt.’ St. Omer, bij H. Fertel, Aug. 1792.

deze nieuwe beschouwingen van personen, omtrent wier gunst hij indertijd lang niet onverschillig geweest was, toen hij o.a. Necker het volgende kompliment toezwaaide: ‘Soyez persuadé, Monseigneur.... que particulièrement mon premier devoir sera toujours d'être toute ma vie l'admirateur de votre Grandeur que toute l'Europe revère’[1].

Het stilzwijgen van Valckenaer na de uitgave der ‘Bewijsstukken’, schrijf ik aan andere redenen toe dan gebrek aan argumenten. Vooreerst werd zijn tijd na 1791 al meer en meer ingenomen door bemoeiingen ten gunste eener tegenomwenteling in de Republiek, - waarop de kansen door den loop der Fransche revolutie beter begonnen te staan. En dan zal hij ook langzamerhand wel tot de overtuiging gekomen zijn dat noch de zaak der Patriotten, noch zijn eigene eer, bij de voortzetting der kleingeestige polemiek tegen Beyma baat kon vinden. Hem kon het niet verborgen blijven, dat het onophoudelijk gekijf onder de uitgewekenen op de Fransche regeering en de wetgevende vergaderingen een hoogst ongunstigen indruk moest maken. Hij zal daarom besloten hebben het voorbeeld te geven, - of zooals het onder kijvende kinderen heet, hij zal de wijste hebben willen zijn, en zich uit den strijd teruggetrokken hebben. In deze opvatting van Valckenaer's handelwijze word ik bevestigd door een incident, waarvan sommige stukken in de collectie Luzac mij de kennis verschaft hebben, en dat als eindtooneel van den strijd hier gevoegelijk eene plaats kan vinden. Die stukken zijn tevens interessant voor de kennis der revolutionnaire toestanden in de provincie.

Aanvankelijk was de revolutiekoorts, gelijk Baudot[2] ze noemde, in 't Noorden van Frankrijk veel minder hevig dan elders. In October '89, dus na de bestorming der Bastille, en na den tocht der Parijsche vrouwen naar Versailles, om den koning te halen, - vond Dumont-Pigalle de bewoners van Artois naar zijn zin nog veel te koel voor de groote, de heilige revolutie.

> Il n'est point question ici schrijft hij aan Valckenaer, de sacrifice volontaire pour la patrie, parcequ'on n'est que froidement patriotte. On y désire le rétablissement des choses, et l'on

1 Beyma aan Necker (eigenhandig), 16 Maart 1789. Collectie Luzac.
2 Zie Quinet, ‘Histoire de mes idées,’ p. 136.

> n'a point le courage d'y contribuer à ses dépens..... En un mot la plupart de nos Artésiens sont des huîtres sans coeur, sans courage, sans énergie, et froids comme l'animal auquel je les compare[1].

Doch langzamerhand was de phlegmatische bevolking der Noordelijke departementen in de algemeene gisting meegesleept. Kon het anders, te midden der geweldige hartstochtelijkheid, die zich van Frankrijk meester maakte, te midden van die vrees, die hoop, dien argwaan, door Carlyle bovennatuurlijk genoemd, en door Carlyle met onnavolgbaren gloed geschilderd?

Ook bij de zoogenaamde oesters in Artois had de drang zich doen gevoelen om bijeen te komen en mede te werken om de constitutie, die maar niet aan den gang scheen te willen gaan, tot stand te helpen brengen, om de toekomst te helpen verhaasten, en het Beloofde land van gelijkheid, vrijheid en broederschap te bereiken. Te Watten, waar Valckenaer woonde, had zich in October 1791 eene ‘Société des Amis de la Constitution’ gevormd, waarvan Valckenaer de eerste president werd. Toch was de toestand in Artois op dat tijdstip nog lang zoo scherp niet geteekend als te Parijs, waar de Jacobijnen reeds vrij openlijk de afzetting des konings eischten. Ik vind in de collectie Luzac een brief van 't bestuur dier constitutie-vrienden, waarin Valckenaer, die zich juist omstreeks dezen tijd te Parijs ging vestigen, geraadpleegd wordt over de kwestie of de vereeniging zich bij de Feuillants dan wel bij de Jacobijnen moet aansluiten! Valckenaer's antwoord ken ik niet; doch zonder tijfel zal hij zich voor aansluiting bij de Jacobijnen verklaard hebben, daar hij kort daarop als lid van dien club voorkomt.

Later had de Société-mère zelf hare handlangers aan 't werk gezet; en ook te St. Omer ontstond een club, *Société des Montagnards* genaamd, die de beginselen der Jacobijnen onvervalscht zou handhaven. Tot die beginselen behoorde o.a. ook, niemand naast zich te dulden, dan die hetzelfde *op dezelfde wijze* beoogde. Daarom moesten voor Robespierre en de zijnen niet alleen de Feuillantins, de Girondins, in één woord, de Modérés wijken, maar ook de volgelingen van een Hébert, een Chaumette, en mannen als Camille Desmoulins en Danton, wier geringste ge-

1 Collectie Luzac, 17 Oct. 1789.

brek toch zeker revolutionaire wankelmoedigheid geweest is. Daarom ook moest de Société des Montagnards te St. Omer hare suprematie in dat district handhaven, en toen sommige Hollandsche uitgewekenen eene '*Société des Sans-culottes Bataves*' oprichtte, die in hevigheid van revolutionnaire overtuiging zeker niet voor de Jacobijnen onderdeed, moesten ook zij ondervinden dat er slechts één weg ten revolutionnairen hemel leidde.

Men schreef toen 1793/94, of liever *an II de la République une et indivisible*. De haat tusschen Beyma's en Valckenaer's aanhangers was echter noch door het lange tijdsverloop noch door Valckenaer's stilzwijgen bekoeld, - en de Société des Sans-Culottes Bataves, wier leden allen aanhangers van Beyma waren, schijnt haar ontstaan vooral daaraan te danken gehad te hebben, dat de anti-Beymanisten zich voor het grootste deel bij de Montagnards hadden aangesloten. De vergaderzaal der Hollandsche Sans-culotten weêrgalmde dan ook van redevoeringen tegen Valckenaer en diens aanhang, - en daarbij kon 't licht gebeuren, dat de Société des Montagnards, die speciaal onder de hoede der Société Mère stond, beleedigd werd. Het was onder zulke omstandigheden te voorzien dat de twee clubs met elkaar in botsing zouden komen; en in dat geval stonden de kansen voor de Bataafsche Sans-culotten al zeer slecht.

Op 6 October 1793 hadden sommige leden van dien Club den Franschen Commissaris over de uitgewekenen, Collignon, - wiens stoelvastheid, om zoo te spreken, in die revolutionnaire tijden minstens genomen opmerkelijk mag heeten, - bij den Club der Montagnards aangeklaagd wegens misbruik van macht, in 1789 bij drie verschillende gelegenheden gepleegd. Collignon, ter verantwoording geroepen, zuiverde zich triomphantelijk door de bewijzen over te leggen, dat hij telkens gehandeld had volgens speciale lastgeving van den toenmaligen Minister. De commissie tot het onderzoek dier beschuldigingen benoemd en bestaande uit drie Franschen, Nicolle, Morpin en Chatagne en één Hollander, Lidth de Jeude, rapporteerde dan ook geheel ten gunste van Collignon[1]. Doch hiermeê was voor de aanklagers de zaak niet uit.

De Société populaire Montagnarde greep de gelegenheid aan,

1 9 Nov. 1793. Het antwoord van Collignon op de beschuldigingen, en het rapport der hier bedoelde commissie vind ik in de Collectie Luzac.

om aan de oppositie der Hollandsche Sans-culotten voor goed een einde te maken. Weldra werd men 't eens over een adres[1], aan de Société-mère op te zenden, waarin geklaagd werd over de houding en de bedoelingen van den Sans-culottenclub. Vroeger, zoo luidde het adres, kon er reden zijn voor het afzonderlijk bestaan van eene Société Batave, - toen men door de overwinningen van 1792 en '93 nog 't uitzicht had op een spoedig herstel der uitgewekenen in hun Vaderland. Thans, - na 't schandelijk verraad van Dumouriez, - was dat uitzicht verdwenen, en de uitgewekenen waren krachtens besluit van de representanten des volks bij het Noorderleger tot Fransche burgers herschapen[2]: - wat behoefde er nog een afzonderlijke Bataafsche club te bestaan? Gaarne wilde men erkennen, dat de leden van den Bataafschen Sans-culottenclub den uiterlijken schijn hadden van goede Patriotten: maar

> nous avons eu la hardiesse de soulever cette écorce saine et brillante, et nous n'avons trouvé au dessous que le vuide affreux de la pourriture. Nous n'avons trouvé dans la société des Sans-culottes Bataves, qu'un ancien parti reproduit sous un autre nom, nous avons vu un Beyma et ses plus chauds partisans poursuivans Valkenar et les siens, nous avons vu ces hommes obligés d'ajourner leur vengeance, tenir en main le livre des proscriptions, nous avons vu des ingrats plus occupés du Peuple qui les rejette que du Peuple qui les reçoit en amis et en frères, nous avons vu des ambitieux, jettant les bases du gouvernement d'un pays où ils ne peuvent entrer sans nous, nous les avons vus enz. enz.

Genoeg om de vrijheidminnende Montagnards te doen besluiten:

1º. Geen gemeenschap hoegenaamd te houden met de Société Batave.

2º. Eene motiveering van dit besluit te doen toekomen aan de Jacobijnen te Parijs, - aan de geaffilieerde Clubs[3] en aan de gestelde machten.

3º. Alle stukken betrekkelijk de beschuldigingen tegen de Hollanders aan het Comité de Surveillance op te zenden.

1 9 ventôse an II (27 Febr. 1794). Coll. Luzac.

2 Dit besluit van de representanten bij 't Noorderleger Berlier en Trullard, dagteekende van 19 vendém. an II (10 October 1793). Eene copij er van is in de Coll. Luzac.

3 't Waren er ongeveer 40,000!

Terwijl de adressanten niettemin volgaarne erkenden, dat onder de leden van den Bataafschen Club tal van eerlijke doch misleide Patriotten aanwezig waren.

Het onmiddellijk gevolg van dit adres, waarvan een gedrukt exemplaar door toedoen van Dumont-Pigalle in handen van Valckenaer kwam, was dat Beyma en de vier aanklagers van Collignon, Arnold, de Haas, Bisschop en Brederode door het *Comité de Surveillance* te St. Omer, *par mesure de sûrete générale*, in arrest genomen werden.

Bovenstaand adres was geteekend door Bancel, den President der Société Montagnarde, en door twee Secretarissen, Flament en Lidth de Jeude. Dat de Hollandsche leden der Vergadering op de aanneming er van sterk hebben aangedrongen, is niet meer dan waarschijnlijk. Men kan 't hun ook niet kwalijk nemen. Men leefde toen onder het schrikbewind, dat dagelijks strenger, despotieker, achterdochtiger werd, - en als in de Sansculotten-bijeenkomst een voorstel met acclamatie aangenomen werd, - waarbij Valckenaer, Lidth de Jeude, Collignon en tutti quanti van de tegenpartij aan het Comité de Salut public als *suspects* werden gedenuncieerd, - dan wist ieder dat de guillotine er mede gemoeid was. 't Was niet meer dan zelfverdediging, zoo Valckenaer's vrienden al hun invloed deden gelden om Beyma en den zijnen het stilzwijgen op te leggen[1].

1 Van hun kant verzuimden de Sans-culottes Bataves ook niet het middel van hooger beroep. Op een kattebelletje van de hand van Lidth de Jeude (ongedagteekend) vind ik 't volgende: ‘In eene extraordinaire publicque vergadering van de holl. sans-cullottes, gehouden den 7den germinal des voormiddags ten 9 ure, is een addres voorgelezen om te worden verzonden aan de Nationaale Conventie en om haar te feliciteeren over het ontdekken van het verraader(sic). In datzelve addres zeggen zij o.a. in substantie, dat er Hollanders mede in hebben gewerkt, dat er reeds een van zit, en dat er nog meer bedriegers en intriganten onder de hollandsche vluchtelingen zijn, daar reeds de beste van de Hollandsche Patriotten de slachtoffers van zijn en in de gevangenissen zitten. Dat zij de ware Patriotten zijn en de Conventie uitnoodigen om zeer naauwkeurig te waaken over de Hollandsche Vluchtelingen.

NB. Een fraai stukje om, als zij eenige influentie vonden, ons al te maal naar de donder te helpen, maar ik renvoyeer hun naar de historie van Haman, hun patroon Cloots heeft reeds loon naar werken ontvangen, en hun vriend Parcoeur (?) hebben wij gisteren als een gevaarlijk mensch en als een intrigant gedenonceerd bij het Comité de Salut Public en Sûrete générale. De Haas heeft dat zielroerend addres voorgelezen en is door Altena geappuieerd, en geen mensch heeft er in gesproken als die twee kleinhoofden. Pennink schijnt hun advocaat te zijn, die eenigen tijd geleden, niet zeer vergenoegd dat nobele gezelschap had verlaten. Omnia jam fiunt fieri quae posse negabam.’
Het verraad, waarvan de ontdekking het adres der Sansculottes bataves uitlokte, moet het zoogenaamde complot der Hebertisten geweest zijn, waarin Anacharsis Cloots en de hollandsche bankier de Kock geimpliceerd werden. Hunne executie had op 24 Maart 1794 plaats. (4 Germinal, an II.)

Hoe het zij, - en of de vrienden van Valckenaer er al dan niet mee te doen gehad hebben - het staat vast, dat Valckenaer zelf op dat tijdstip verzoeningsgezind was, en dat hij zelfs zijn best deed om Beyma, zijn aartsvijand, een grooten dienst te bewijzen. Hij haastte zich, zoodra hij van diens gevangenzetting hoorde, een brief te schrijven aan Lidth de Jeude, om dezen te bewegen, Beyma bij de revolutionnaire autoriteiten te St. Omer te verontschuldigen en zoodoende diens vrijlating te bewerken; hij wees daarbij op de diensten door Beyma aan de patriotsche zaak bewezen, - op de noodzakelijkheid van eendracht onder alle vrienden der revolutie, - op de smet dien Beyma's arrestatie op alle Bataven wierp, - en ging daarbij van de veronderstelling uit, dat Beyma gestraft werd voor pogingen, om onrust onder de Hollandsche uitgewekenen te stoken. Van Lidth de Jeude antwoordde op dien brief met eene *fin de non recevoir*; hij had niet eens voor Beyma mogen of kunnen solliciteeren: deze was, volgens v. Lidth, gevangen gezet omdat hij ‘den Club des Montagnards, een Tribunal en ook één representant des Volks opentlijk beleedigd had’ en Beyma bleef gedurende een geruimen tijd in arrest[1].

Dat hij dien tegenspoed aan Valckenaer weet, spreekt van zelf daar hij van diens brief geen kennis droeg: Valckenaer was nu eenmaal sedert jaren de man die alles moest bewerkt hebben, wat Beyma tegenliep. Beyma verliet dan ook St. Omer in 1795 onder het uiten der felste bedreigingen tegen Valckenaer, en diende zijn beklag voorloopig in bij Blauw, destijds minister der Bataafsche Republiek te Parijs. 't Is waarschijnlijk deze omstandigheid, die mij in staat stelt het incident hier aan te voeren. De gelegaliseerde copij van den brief van Valckenaer aan van Lidth, die ik in de Collectie Luzac vindt,

1 V. Lidth schrijft op 13 Ventose an III (3 Maart 1795), dat de gedetineerden onlangs ontslagen zijn. Zij zouden dus ongeveer een jaar gezeten hebben, indien hij daarmede Beyma en Arnold bedoelt, 't geen niet volkomen duidelijk is.

werd genomen om Blauw te overtuigen van de onwaarheid der beschuldiging tegen Valckenaer ingebracht. Het schijnt dat ook deze kwestie publiek gemaakt is, - ofschoon ik er geen spoor van gevonden heb in de gedrukte stukken uit dien tijd.

En hiermee stap ik af, naar ik hoop voor goed, van een der meest bedroevende episoden uit de geschiedenis onzer Nederlandsche beroeringen. Bedroevend om de kleingeestige vitzucht, - om de egoïstische drijfveeren die de voorstanders eener goede zaak deden handelen, - bedroevend ook om het treurige voorteeken dat daarin voor de toekomst dier goede zaak gelegen was.

Om Valckenaer's karakter en de beweegredenen van zijne daden in een juist daglicht te stellen, heb ik gemeend daaromtrent eenigszins uitvoerig te moeten zijn. Hem moet voorzeker een deel der schuld worden toegekend. Had hij meer zelfbeheersching, minder eigenliefde gehad, dan zou de twist nooit zulk een hoogte bereikt, - of dan zou hij er zich ten minste eerder uit teruggetrokken hebben; dan zouden ook niet de door hem geschreven pamphletten een monument geworden zijn van prikkelbaarheid van humeur. Intusschen verlieze men niet uit het oog, dat zijne tegenstanders in dat opzicht geenszins boven hem uitsteken: en dat de toon eener openbare polemiek in dien tijd veel vinniger was dan wij thans zouden dulden. In de kunst van te insinueeren hebben wij 't veel verder gebracht dan onze overgrootouders, - daarentegen konden zij elkaar beter uitschelden. Ziedaar het eenige onderscheid.

Eindelijk vergete men niet, dat de ballingschap met haar nasleep van rampen op de uitgewekenen te St. Omer meer dan gewoonlijk drukte. Zij dwong hen tot werkeloosheid, - althans zij ontrukte hen aan den gewonen werkkring, - zij bracht menschen bij elkaar, die niets dan den naam van Patriot met elkaar gemeen hadden, - zij maakte den onderstand des Franschen Konings tot een buit, waaruit zich ieder door vleierij, intrige of misleiding zoo veel mogelijk wilde toeëigenen. Dit laatste vooral moest de uitgewekenen lui, wangunstig, twistziek maken. Dat in dien dampkring ook de karakterfouten van Valckenaer meer voor den dag kwamen, is natuurlijk. Hij was een man van gelijke beweging als wij. Geen engel

en ook geen duivel, maar ‘*a man and a brother*,’ zou Thac keray zeggen, - en 't strekt nog tot zijn lof dat toen de Fransche revolutie het gansche wereldtooneel in rep en roer begon te brengen, - toen zij allen een doel, een bezigheid, ook een hartstocht schonk, - hij de eerste was die zich uit die giftige atmosfeer wist te verheffen, die de nietige twisten verzaakte en geleden onrecht wist te vergeten ten einde de groote zaak te bevorderen waarvoor vriend en vijand geleden had.

Dec. 1871.
J.A. SILLEM.

De gouden fontein.

La Fontana de Oro por Don Benito Perez Galdos. Madrid, 1871.

Frankrijk levert tegenwoordig een schouwspel op, waarvan niemand het einde waagt te voorspellen. Tirannie onder bedriegelijke liberale vormen heeft het levend geslacht aldaar blijkbaar ongeschikt gemaakt om aan het land eene regeering te geven welke voldoet aan de billijke eischen van den ontwikkelden staatsburger onzer dagen, en die tevens de rust handhaaft en de toeneming der algemeene welvaart waarborgt. Onmachtig tot verzet, heeft de woelige Franschman lang zijn troost gezocht in het uiten van klachten overal waar hij zeker was toehoorders te vinden, onverschillig welke hun gehalte en ontwikkeling was. Daar wist hij dan met levendige kleuren een toekomst te schilderen van onvergankelijk geluk, indien maar gehoor wierd gegeven aan zijne wenschen, waarvan echter de meest bezadigde al vaak een onmogelijkheid moest genoemd worden. Maar, terwijl hij daardoor den man van zich vervreemdde wiens kennis en ontwikkeling zoo krachtig het herstel der vrijheid des volks had kunnen bevorderen, won hij daarentegen aanhangers onder hen die door zijne woorden wel betooverd werden, maar die de waarheid zijner beweringen nergens aan konden toetsen. In de eerste revolutie de beste kon hij zeker zijn die mannen aan zijne zijde te vinden en bereid tot alles, maar zij zouden ook onvermijdelijk de slachtoffers worden van zijn dolzinnigheid, omdat dan feiten en niet langer woorden regeeren. Op inderdaad wanhopige wijze is het Fransche volk in den laatsten oorlog ter slachtbank geleid, maar 't vergoot zijn bloed nutteloos, omdat de enkelen ontbraken, zonder wier verstandige leiding de massa reddeloos is verloren. Zijn tegenstander daarentegen kende geen overijling

maar alleen overleg; en zwijgend zegevierde de enkele man van de daad, over de duizenden van het woord.

Niet geheel ongelijk aan den huidigen toestand van Frankrijk, was die van Spanje in vroegere jaren. Ook daar had tirannie, maar met open vizier en waarlijk niet onder verleidelijke liberale vormen zich vertoonende, de waarachtig vaderlandslievende mannen of naar den vreemde verbannen of met den kerker gestraft, zoodra zij 't waagden vrijzinnige instellingen aan te bevelen als het eenige maar ook onfeilbare middel, om rust en welvaart in den lande te doen heerschen. Overgebleven waren zij, die wel door groote woorden het volk wisten op te zweepen tot misnoegdheid met de bestaande orde van zaken, maar wien het talent ontbrak om bij die woorden ook de daad te voegen. Hunne medestanders aan te sporen tot verzet, dat vermochten zij, maar om hen ook met een goeden uitslag aan te voeren tegen dat verkeerde en er het betere voor in de plaats te stellen, daartoe waren zij onmachtig. De onverstandige ijveraars hebben in Spanje zoowel als in Frankrijk het krachtig wortel vatten van echt liberale beginselen onmogelijk gemaakt, want terwijl zij den man van gelijke beginselen dwaselijk van zich vervreemdden, kon toch nooit de zooveel beleid eischende taak van gelukkig aanvoerder de hunne zijn. 't Zij door den adel, met de geestelijkheid vereenigd, of wel door de hulp van het zoogenaamd vrijheidlievende Frankrijk, is in Spanje elke poging der liberale partij tot verbetering van den treurigen politieken toestand des lands verijdeld, niet omdat de beginselen zelve van vrijheid, hoe gehaat ook bij velen, evenzeer bij het verlicht gedeelte der bevolking bestrijders vinden, maar vooral omdat de hervormers doldriftig hunne eigene vrienden in schuilhoeken drongen, en de strijd dus beperkt werd tot de sluwe aanhangers van het despotisme en de onvoorzigtige lui der clubs.

In romantisch kleed, heeft een Spaansch schrijver van onze dagen dat politieke leven van zijn land aanschouwelijk gemaakt. De voor Spanje zoo benarde jaren van 1820 tot 1823 heeft hij voor zijn verhaal gekozen, omdat hij in de woelingen van die tijden eene groote gelijkheid zag met die welke den val van Isabella hebben veroorzaakt. Maar vooral wil hij in dat tijdvak de verdere ontwikkeling zien der groote beginselen van het jaar 1812, op welker eindelijke zegepraal hij blijkbaar nog altijd zijn hoop gevestigd houdt.

In Spanje heeft het boek grooten opgang gemaakt en, wat

aldaar veel zegt, tal van lezers gevonden. Ik heb gemeend dat een korte schets van dien roman velen niet onwelkom zou zijn, omdat ze ons een blik doet werpen op toestanden, waarvan de meesten onzer meer nog door lectuur dan wel door aanschouwing, kennis zullen hebben. En ik zou mij al zeer vergissen wanneer dat overzicht niet ook bij de lezers den indruk achterliet, dat Spanje dringend behoefte heeft aan een overwegende persoonlijkheid, wien de welbekende woorden in 't harte liggen:

‘Vrees niet, ik wreek geen kwaad, maar dwing tot goed.’

Of is die man allicht gevonden in Amedeüs? De vrees die in Italië voor zijn toekomst heerscht, wettigt den twijfel daaraan. Maar dan ook roepe Spanje waarlijk met al de kracht die er nog in leeft, en als een andere Richard III uit:

A man! A man! A kingdom for a man!

Een kort overzicht der gebeurtenissen, die in Spanje aan het jaar 1820 voorafgingen, is misschien niet ondienstig.

Spanje had zich in 1814 eindelijk vrijgevochten van Napoleons dwingelandij. Het lang zoo geduldig volk was toch als een leeuw opgesprongen, toen zijn nationaliteit werd aangerand, en 't bewees tot tweemaal toe in een Saragossa, dat zijn oude kracht nog niet verlamd was. Ongestraft had het Karel IV laten heulen met den verachtelijken Godoy, die boeleerde met de koningin, den prins van Asturië van hoog verraad betichtte en het volk onderdrukte; maar 't had gejuicht toen de nationale haat zich aan dien gunsteling koelde, al moest het daarvoor ook het onteerend schouwspel aanzien dat zijn vorst den troon aan den door hem zoo gehaten kroonprins overdroeg, om dien wulpschen hoveling, welken hij zijn vriend noemde, te redden. Maar toen Karel in 't volgend jaar, in 1808, te Bayonne de kroon van den lafhartigen Ferdinand terugeischte en ook herkreeg, en ze daarop aan den Franschen geweldenaar overdroeg die er zijn broeder mede begiftigde, was de lankmoedigheid van het Spaansche volk ten einde. De Junta, wijselijk door Ferdinand met het bestuur des lands belast eer hij dwaselijk op Napoleons bevel te Bayonne verscheen, doorzag dadelijk de plannen van den vreemdeling. Nauwelijks was de hoofdstad des lands dan ook door Murat bezet, of die Junta had reeds overal

in den lande de namen bekend gemaakt van hen die het gezag zouden opnemen, zoodra zij in haar bestuur belemmerd werd. En toen den 2den Mei het vertrek van den infant Antonio naar Bayonne ruchtbaar werd en het volk te wapen liep en een vreeselijk bloedbad in de straten van Madrid aanrichtte, de eerste daad van openlijk en krachtig verzet der natie tegen de regeering, gaf de Junta van Sevilië weldra door eene ruiterlijke oorlogsverklaring aan Frankrijk, het sein tot de wapening van geheel het land. Hoe manhaftig die strijd gestreden werd, weet een ieder. Immers al mocht ten slotte de hulp van Engeland beslissend medewerken, Spanje handhaafde toch zijn ouden roem van ridderlijke en dappere natie op menig oorlogsveld, bij menig beleg, in menigen bergpas. In 1814 was dan ook de zege bevochten op den vijand en mocht het volk, opgetogen van vreugde over de herwonnen onafhankelijkheid, blijde zijn koning Ferdinand op nieuw begroeten. Maar helaas, weldra moest het ondervinden dat het nauw den eenen onderdrukker had verdreven of de andere, en deze wel in den persoon van zijn wettigen vorst, stond in zijn midden. De centrale Junta had in 1808 haar gezag overgedragen aan een regentschap 't welk weder in handen der Cortès zijn macht had neergelegd, maar van die Cortès was de bekende grondwet van 19 Maart 1812 uitgegaan, waarbij voor goed een einde werd gemaakt aan het absolutisme der Spaansche koningen en het beginsel der volkssouvereiniteit werd gehuldigd. Die grondwet te bezweren weigerde Ferdinand VII echter onmiddellijk na zijn terugkeer in Spanje. Den 14den Maart 1814 zette hij voor 't eerst weer den voet op Spaanschen bodem en reeds den 4den Mei verscheen zijn manifest, waarbij hij niet alleen die constitutie als een schandelijke daad van verraad en majesteitsschennis brandmerkte, maar ook een ieder met bloedige vervolging bedreigde, die 't waagde op de handhaving van dat stuk aan te dringen. Een Bourbon, hij, de éénige van de vorsten van Europa, die ‘Ik, de Koning’ teekende, zou de verfoeielijke begrippen van vrijheid erkennen, welke Frankrijk zoolang in vlammen hadden gezet? De vorige orde van zaken moest geheel hersteld worden, en zoo ver ging hij in zijn overmoed, dat reeds op den 21sten Juli niet alleen de inquisitie door hem hersteld werd, over wier afschaffing geheel de natie zoo onverdeeld en blij gejuicht had, maar zelfs riep hij de Jesuiten in het land terug, wier verbanning Karel III nog

altijd bij het nageslacht tot eeretitel strekte. Alleen dat gedeelte der nieuwe wet, waarin zijn afstand van den troon te Bayonne nietig verklaard en het koningschap in zijne dynastie bevestigd werd, nam hij aan.

Maar was eene andere houding te verwachten van een kind van den lafhartigen Karel IV en de wulpsche Maria Louize van Parma, wiens bekrompenheid alleen achter zijn aangeboren sluwheid verborgen kon blijven, tegenover een grondwet, welke eene al te getrouwe afspiegeling was van de gevoelens der Fransche vrijheidsmannen? Daarenboven, maar al te velen in Spanje juichten den absoluten Koning toe om zijn krachtig fnuiken van die moderne begrippen en steunden hem in zijn tirannie. Franschgezind, die natuurlijk meest hatelijke aller scheldnamen in het pas ten koste van goed en bloed van den Franschman bevrijde Spanje, heette een ieder, die in vrije instellingen het behoud des lands zag. Zelfs van de leden der Cortès, welk lichaam Ferdinand dadelijk na zijn terugkomst ontbonden had, gingen verscheidenen tot de koningsgezinden over; en zoo leverde het pas herwonnen land, waar de vrede nauwelijks zoo duur gekocht was, weldra een tooneel op van burgertwisten en burgeroorlogen, waardoor de bekwaamsten van het volk naar den vreemde vluchtten of jaren lang in sombere kerkerholen werden begraven. Wel trachtten de voorstanders van de geliefde grondwet van 1812 telkens en telkens weer die in te voeren, maar gedurig leden hunne pogingen schipbreuk op de natie zelve, waarvan het meerendeel te lang en te veel geleden had onder zijne eigene revolutionairen en de Fransche omwentelingsmannen, om niet, in zijne bekrompenheid, vrijheid te verwarren met regeeringloosheid. Natuurlijk leed de welvaart des lands schromelijk onder zulk een toestand, maar tot zelfs de pogingen van bekwame mannen om regelmaat in het geldelijk beheer te brengen, stuitten af op Ferdinands onwil en trouweloosheid. De man die heden zijn volst vertrouwen scheen te bezitten, werd morgen smadelijk weggejaagd; en niemand kon zich beroemen de genegenheid van dien vorst blijvend te winnen.

Maar ook voor hem braken weldra andere dagen aan. Het verzet der Amerikaansche koloniën moest gefnuikt worden, en een leger stond in 1820 te Cadix gereed om derwaarts te worden overgevoerd, toen de soldaten eensklaps de uitvaardiging der grondwet van 1812 eischten en de wapenen tegen

hun eigene regeering keerden. Snel won de opstand veld, en hoewel de revolutionaire strijders herhaaldelijk door het trouw gebleven leger verslagen werden, zoo moest Ferdinand toch reeds op den 7^{den} Maart de door hem in 1814 zoo openlijk, en zeker nu nog inwendig, gevloekte grondwet aannemen en plechtig bezweren. Onder luid gejuich werd de weer opgeroepen Cortès geopend, de ter kwader ure uit den lande verbannenen keerden ijlings naar het vaderland terug, andermaal werd de inquisitie afgeschaft en zelfs aan de drukpers vrijheid verleend.

IJdele begoocheling echter! Hij die meende dat Spanje's vrijheid nu voor goed gewaarborgd was, bedroog zich deerlijk. Vele der hervormingen vonden algemeene toejuiching in den lande, maar zoodra 't de opheffing van oude gewoonten en gebruiken, de verandering van provinciale grenzen of de wijziging van nationale kleederdrachten gold, trad het vroegere verzet tegen elke hervorming, welke ook, dadelijk weer met vorige en onverzwakte kracht te voorschijn. Had de nieuwe partij die gehechtheid aan ingewortelde gewoonten en traditionele vooroordeelen met voorzichtigheid ontzien, en getracht de liefde van het volk te winnen voor de liberale begrippen, langzaam en geleidelijk, de onmogelijkheid inziende om ze wortel te doen schieten in weerbarstige harten: allengs zouden moderne denkbeelden de oude wel hebben vervangen. Maar al waren de teugels van het liberaal bestuur fluweelen banden vergeleken bij het loodzwaar juk dat Ferdinand op de schouders zijner onderdanen drukte, de hooghartige en minachtende wijze waarop de bezwaren der andersdenkenden werden bejegend, de stoute en uitdagende toon der volksmenners en de hevige smaadredenen van de pers, verbitterden ook hen zelfs, die in gemoede hulde deden aan de vrijer beginselen. Persoonlijke veeten traden in de plaats van overtuiging; de eene burger kwam in verzet tegen den anderen burger; de vrede in de gezinnen werd gestoord door de jongeren die toejuichten wat de ouderen als gevaarlijk schuwden, en zoo ontstond allengs een verdeeldheid in Spanje die inderdaad nog ondragelijker was, dan het wanbeheer van den sluwen Ferdinand. Adel en geestelijkheid waren daarenboven vast aaneengesloten tegen de hervormers, en de bekrompen boerenstand, die in zijn bergpassen en eenzame vlakten woonde, steunde hen overal, zoodra bloedige wraak op den schok der meeningen volgde. Die

toestand kon onmogelijk voortduren, en ze kwam dan ook weldra tot een beslissing, maar tot een beslissing door de hulp van Frankrijk's soldaten, welke alle partijen tot schande verstrekte. Den 7^{den} Juli 1822 trok de lijfwacht des konings Madrid binnen, maar ze stuitte op de pas ingestelde burgerwacht, welke, na een bloedig gevecht, de zege behaalde op den indringer. Die zegepraal kostte het land echter de aftreding van den bekwamen Martinez de la Rosa, die door partijgangers vervangen werd. Frankrijk begon toen op het congres van Verona de noodzakelijkheid te betoogen, om aan dien voor geheel Europa dreigenden revolutionairen toestand van Spanje gewapenderhand een einde te maken, en weldra trokken de Fransche troepen in 't begin van 1823 de grenzen over, nadat Ferdinand, zeer tegen zijn wil, reeds met de Cortès naar Sevilië getogen was. Daar werd de koning vervallen verklaard van den troon en gevankelijk naar Cadix overgebracht, maar de Franschen ontzetteden hem. En nauwelijks was hij weder in vrijheid, of onmiddellijk herriep hij al zijne liberale hervormingen van het jaar 1820, dus ook de grondwet van 1812, en de vroegere orde van zaken was weer hersteld. De moord van den edelen Riego, de verbanning en inkerkering van de bekwaamsten in den lande, het herstel der geestelijke orden, ze verbaasden niemand in Europa, hoewel ze een ieder ergerden, en Spanje was weder overgeleverd aan zijn dwingeland, omdat het volk niet tot eenheid kon komen en geen leider erkennen wilde. - Deze roman teekent den toestand van 1820 tot 1823.

Al had het eene raam van het huis, waarvoor die mannen aan 't twisten waren, niet geprijkt met de beeldtenis van een dik ingezeept heer, en het andere met die eener prachtig uitgedoste dame welke aan den voet adergelaten werd, ge zoudt wel aan den eigenaar, die voor de deur stond, dadelijk gezien hebben, dat hier een barbier woonde. En Callega, die als een ware liberaal het aristocratische *don*, na de revolutie van 1820 dadelijk afgezworen had, zou anders wel spoedig door zijn welbespraaktheid allen twijfel omtrent zijn beroep hebben weggenomen bij hem, die zijn hevigen strijd met don Gil Carrascosa bijwoonde. Maar 't ging toch ook waarlijk te ver om den man, die sedert tal van jaren dagelijks dozijnen van liberalen

onder 't mes had, het recht te ontzeggen een beslissend oordeel te vellen over de redenaars der clubs, waarvan hij immers niet alleen een der oudste maar ook een der hechtste steunpilaren was! En wie was die Carrascosa nog wel? Weggeloopen uit het klooster waarin hij was opgevoed, had hij door hofgunst den titel van abt weten te krijgen, met een goed inkomen, wat hij echter na 1812 verloor. Toen was hij overgeloopen naar de liberalen, die hij weder verliet zoodra Ferdinand terugkwam en hem op nieuw aan den kost hielp. En toen de koning zelf de grondwet van 1812 bezwoer, werd natuurlijk ook zijne overtuiging die der radicalen, en bragt hij al de uren waarin hij zich vrij kon maken van zijne geliefde Leoncina, eene schoone, die door het verhuren van gemeubileerde kamers waarlijk wel overtuigende bewijzen gaf van een lang niet te versmaden gegoedheid, in de clubs door. Tegenover zulk een man verloor Callega dan ook al spoedig dat weinigje bedaardheid waarover hij te beschikken had, en eensklaps flikkerde het vlammend scheermes boven Carrascosa's kaal geschoren kruin dreigende die voor eeuwig te doen bukken, toen gelukkig de krachtige arm der huisvrouw dien droeven moord verhinderde.

Ruwe tijden, roept ge uit, waarin staatkundige twisten zoo spoedig tot moordtooneelen leidden. Maar in de clubs vergaderden toen de jeugdigen van jaren en ondervinding, om den oorlog te prediken tegen de in Spanje vooral inderdaad ook al zeer bekrompen en verouderde ja vermolmde staatkunde, welker voorstanders al de onverzettelijkheid en al den onwil om overtuigd te worden, den ouderdom zoo dikwijls eigen, daartegen te velde bragten. 't Was een worsteling op leven en dood tusschen de vurige jeugd en den stugsten grijsaard. En terwijl die strijd door het opkomend geslacht open en ruiterlijk gevoerd werd, zonder ervaring, tact of beleid, 't is zoo, maar met eene warmte van overtuiging en bereidvaardigheid tot elk offer die een kroon verdiende, schoon ze een galg kreeg, gebruikte het absolutisme geene andere dan de slinksche wapenen van bedrog en list en omkooping. De koning stookte heimelijk de clubs aan tot overdrijving, omdat hij daarin gevaar zag voor de zaak der vrijheid; en het na 1820 liberale ministerie daarentegen trachtte juist die uitspattingen te beteugelen, en haalde zich daardoor den haat der ultra's van de eigene partij op den hals. Ja, zoo ver zelfs ging Ferdinand, dat hij zijn handlangers naar de clubs zond om aldaar de meest

oproerige taal te voeren en tot openlijk verzet op te ruien, ten einde die grondwettige instellingen toch bij den volke te brandmerken als de bron van alle onrust en verdeeldheid, De goedgeloovigen onder de liberalen waren of beweerden onkundig te zijn aan al die geheime lagen en streken; maar de vrijheid geraakte in de netten, die koning en ministers en clubbisten elkander spanden, in gevaar en al spoedig ook in minachting bij hen, die eens alles van haar hadden gehoopt.

De Gouden Fontein, het Groot Oosten, de Lorencini en het Maltezer Kruis, waren de grootste en invloedrijkste clubs. Maar de Gouden Fontein was de meest bezochte en drukste en daardoor ook de bij het volk meest geliefde. Al wat in Madrid jong was en tot barstens toe vol van ongeduld en van de edelste en meest vaderlandslievende gevoelens, vloog daarheen, en zweepte er door zijne ondoordachte maar des te treffender redevoeringen het volk op tot zulk een staat van opgewondenheid, dat het gedurig als dolzinnig de zaal uitstoof en op de straat die zamenscholingen en optochten vormde, waarin de kiem ligt van elke omwenteling die met banieren en kreten begint en in de stilte der gevangenissen gesmoord wordt. En telkens gaven die bijeenkomsten aanleiding tot groepeeringen in de nabijheid, waarin dan het pas gehoorde nog eens besproken werd door de mindere goden, en waarvan maar al te dikwijls het einde zoo bloedig dreigde te worden, als wij zoo even zagen.

't Was een gewoon koffiehuis, dat de woorden ‘Gouden Fontein’ in gulden letteren op het glas der nauwe ingangsdeur droeg, waaraan de machtige club zijn naam verschuldigd was en waarin ze hare zittingen hield. De lage en slecht gevormde maar ruime zaal, was op de gewone smakelooze wijze bont toegetakeld met schelle kleuren en goedkoope versieringen, welke ons nog heden ten dage het bezoek van dergelijke lokalen zoo pijnlijk maakt. In het kolossale buffet, gevuld met tal van flesschen, welker sterk sprekende etiquetten met de namen van alle ter wereld bekende en onbekende likeuren de inwendige leegte bedekten, zat de eigenaar, de eene hand, door gewoonte, altijd werktuigelijk half geopend naar het publiek toestekende, en de andere rustende op den rug van een kolossalen kater, die met onverstoorbare kalmte dag aan dag met zijn gluipende oogen naar de bezielde sprekers pinkte, en tot dank daarvoor van een hunner den hem tot zijn dood toe bijgebleven klassieken naam ontvangen had van Robespierre.

Krachtig weerklonk op zekeren avond de volle mannelijke stem van een jongen Andaluziër in de zaal der Gouden Fontein, en oorverdoovend was gedurig het handgeklap, 't welk onder aanvoering van vriend Callega de meest gewaagde en buitensporige uitingen van den spreker begroette, toen eensklaps een luid rumoer op de straat de aandacht der talrijke toehoorders trok en hen in een oogenblik deed opspringen en de deur uitsnellen. Hun daarop geoefend oor toch had al spoedig dat eigenaardig gedruisch van volksoploopen opgevangen, in 't deelnemen waaraan voor hen een waar genot school. Geen tien minuten duurde 't dan ook, of de nog pas zoo opgepropte zaal was geheel ledig, en het metaal geluid van den redenaar vervangen door het zacht gespin van Robespierre. Toen rees uit het donkerste gedeelte van de kamer langzaam de gestalte op van een man, die blijkbaar onbemerkt in de menigte had weten weg te schuilen. Het buffet naderende, zag men bij het wankel flikkeren der half uitgaande olielamp dat hij krachtig maar gebogen van gestalte was, terwijl de tandelooze mond de diepe groeven in beide wangen verklaarde. Zonderling stak het witte haar af bij de pikzwarte wenkbrauwen welke zijne groote starende oogen overschaduwden, en die waarlijk de hulp van den fijngekromden neus niet behoefden om de onaangename uitdrukking van het gelaat te temperen door een onmiskenbaren trek van groote scherpzinnigheid. Wie hij was, bleek al dadelijk toen hij met de beurs in de hand op den kastelein toetrad en dien vijf goudstukken voortelde, welke deze echter, met eene gewaande verbazing, weigerde. Hoe nu, voor dat beetje geld zou hij zijn eens zoo druk bezocht buffet moeten openstellen voor 's konings handlangers die soms, zoo als pas nog de spreker van dezen avond, zijn geheelen kouden proviand en twee volle flesschen wijn verorberden; en onverschillig zou hij 't moeten aanzien dat zijn oude klanten verdreven waren door die bende levenmakers, waarvan hij daarenboven nog wel 't ergste te vreezen had, zoodra een hunner ook maar vermoedde dat niemand ooit deze plaats betrad, of zijn naam werd in 's konings register opgeschreven met elk woord er achter, wat hij zich hier misschien ook maar liet ontvallen? Maar don Elias was doof voor al die beweringen en betuigingen, welke hij wel gewoon was dagelijks en op vele plaatsen aan te hooren, en met een schouderophalend verzekeren, dat de koning niet van groote uitgaven hield en eerst dan ruim betalen zou zoodra de

nieuwe toekomst geboren was, verliet hij het huis, onder de nederigste strijkages van den toch inwendig meesmuilenden kastelein.

Daar buiten echter wachtte hem een minder gedwee personeel. Pas had hij den voet op de donkere straat gezet of Callega, met vier kameraden, half dronken van den volksoploop huiswaarts keerende, kwam hem te gemoet. ‘De groote Coletilla, de vriend van alle volksverraders en de spion van alle ware patriotten, uit de Gouden Fontein komende, welk een zeldzaam geluk’, zoo hief het viertal dadelijk aan. En nu moest hij luidkeels een vivat toebrengen aan die edele grondwet van 1812 of wel, - en alras bleek 't door het geflonker van korte maar blanke wapenen dat de bedreiging ernstig gemeend was, - zou zijn verraderlijke mond voor altijd gesloten worden. Halstarrig weigerde Elias dien kreet te uiten en wanhopig worstelde hij met zijne aanvallers, die hem reeds over de straat voortsleurden en juist den doodelijken steek wilden toebrengen, toen eensklaps een jong officier hem ontzette en den dronken troep wist te overtuigen, dat hun slachtoffer een arme gek was, de aandacht van zulke edele helden onwaardig. IJlings richtte hij den ouden man op, die meer dood dan levend was, en begeleidde hem naar de straat Vàlgame Dios, welke hij als zijn woonplaats opgaf. Maar welke poging hij onder weg ook aanwendde om iets uit den geredde te krijgen; hoe hemelhoog hij de vrijheid verhief die Spanje nu genoot, sedert de koning gelukkig eindelijk de niet genoeg te roemen grondwet van 1812 had bezworen; en hoe hij tevens het treurige erkende, dat dolzinnigen een zoo teedere plant, als het constitutionele leven in den beginne mocht genoemd worden bij volken die door jaren lange tirannie onderdrukt en ontzenuwd waren, toch dadelijk als een krachtigen boom wilden behandelen, en daardoor het reeds als kiem door de verstandigen zoozeer gewaardeerde beginsel dreigden te dooden, 't baatte niets. Zwijgend hoorde Elias hem aan, en alleen met een kortaf: ‘hier’ gaf hij te kennen, dat bij dit breede sombere huis, zeker eens een klooster of een paleis, waarin beneden een smid, daarboven een pandjeshouder en eindelijk onze grijsaard woonde, hun reis en dus ook hun gesprek moest eindigen. Met moeite sleepte de officier den ouden man naar boven, en daar eerst, maar daar ook boven verwachting, zou hij het loon voor zijne edele daad oogsten.

Liefelijker gestalte toch had hij nooit gezien dan het jonge meisje, 't welk den ouden man met de grootste zorg en angst

tevens aan de deur van het eenvoudig maar zindelijk vertrek ontving, en hem dadelijk met allerlei wilde dienen en helpen en verfrisschen, vraag op vraag stapelende wat hem toch overkomen was, waarop zij echter nauwelijks eenig antwoord kreeg. 't Was een der schoonste rozen van de beide Castiliën, en dat zegt veel. Achttien jaar oud misschien, en reeds met al de weelderigheid ontwikkeld welke Spanje's dochteren waarlijk niet noodig hebben om gevaarlijk te worden voor allen, die 't wagen ook maar voor een oogenblik hun blik te laten rusten in die groote gitzwarte oogen, welker lange donkere wimpers de uitdrukking van smachtend vertrouwen nog verhoogen en die te krachtiger uitkomen tegen het marmerblanke der gelaatstint, waarop de kinderen van Alcolà en Segovia en Madrid, zoo terecht, trotsch zijn. Het kleine en fijn besneden neusje onder een niet hoog maar fraai gewelfd voorhoofd, kreeg iets coquets door het ronde en forsche van mond en kin, die volkomen pasten bij den sneeuwwitten en rijk gevulden hals. De jonkman had geen officier en vooral geen Spanjaard moeten zijn, indien hij zonder ontroering deze even liefelijke als verleidelijke verschijning had kunnen aanzien. Maar aan die beide hoedanigheden ontleende hij evenzeer de gaaf om van Clara al spoedig een trouw relaas van hare uitwendige omstandigheden te winnen, terwijl zij met groote zorgvuldigheid bezig was een windsel om zijn rechterhand te doen, die gekwetst was door den ponjaard van een der dronken heethoofden. Dat de man dien hij gered had 's konings welbekende geheime handlanger en spion was, begreep hij al spoedig; en des te dieper griefde 't hem dat zulk een in zijne liberale oogen dubbel verachtelijk wezen, de eenvoudige Clara in zijne ijzeren kluisters gevangen hield. Haar eenige uitgang was des zondags de vroegmis, en niemand betrad ooit den drempel harer woning dan de hoog adellijke freules de Perreño, die haar echter nauwelijks met een blik verwaardigden. De trouwe dienstmaagd Pascuala was haar eenige troost, en toch klaagde zij niet over haar lot, indien maar niet de gebeurtenissen van 1820 zulk een indruk op Elias hadden geoefend, dat deze soms nachten aaneen in halve razernij zijn woning op en nederliep en allerlei verwarde kreten van koning en ministers en volk en clubs en grondwet en rechten en wat niet al uitstiet, en dreigend op de arme vrouwen aanvloog, zoodra deze hem tot kalmte wilden brengen. Hoe gelukkig had zij zich dan ook gevoeld toen een ernstige ziekte haar verblijf in het lande-

lijke Ateca noodzakelijk had gemaakt, en ja, daaraan dacht zij dikwijls en gedurig, en sloeg zelfs blozend de oogen neder bij het spreken over die dagen. En de herhaalde en dringende vertoogen van den militair dat zij zulk een leven niet mocht voortslepen en in hem haar redder moest zien, en wat hij verder nog betuigde, 't scheen haar zelfs bij zijn toch eindelijk noodzakelijk vertrek, weinig bezig te houden. Hij daarentegen dacht aan niets anders dan aan 't geen hij daar gezien en gehoord had, maar 't zou hem weinig verder brengen. Laat mij den sluier voor u opheffen.

De nu zestigjarige Elias Orejon y Valdemorillo was lang het éénig en bedorven kind van een eenvoudig vader en een dwaze moeder. Een wonder van geleerdheid had de apotheker van het dorp al bij de geboorte in hem ontdekt; en jaar op jaar versterkte deze de moeder in die overtuiging, wanneer hij dag aan dag het kind, enkel uit belangstelling, kwam gadeslaan en telkenmale de hem dan voorgezette versnaperingen ook wel noodig had, om van zijn steeds klimmende verbazing over zulk een ongekende ontwikkeling te bekomen. Dat zijn voorspelling juist was geweest kwam vooral zegevierend uit, toen het later geboren dochtertje, 't welk toch dezelfde ouders had, niets opmerkelijks vertoonde en dan ook volkomen tevreden was met den boerenkinkel dien het trouwde. Maar Elias was ook inderdaad een opmerkelijk mensch. In een klooster streng opgevoed en vroeg met allerlei wetenschappen volgepropt, had het leven ook na zijn terugkomst in de ouderlijke woning voor hem geen ander genot, dan wat eenzaamheid en studie kunnen verschaffen. Somber en in zelven gekeerd ging hij eenzaam zijn weg, en toen hij naar Madrid vertrok en een betrekking zocht als gouverneur of rentmeester, was het plechtig gezin der hoog adellijke de Porrenōs hem 't meest welkome. De omwenteling van 1808 sleepte den edelen markies echter van zijn hoogheid in de armoede neder, en Elias gordde het zwaard aan om op leven en dood te strijden tegen die Fransche indringers, op wier banieren dat door hem op 't felst gehate woord van vrijheid te lezen stond. In 1814 keerde hij naar zijn dorp terug, dankbaar vooral dat ook zijn koning de moderne begrippen van gelijkheid en vrijheid verfoeide, tegen welke hij ijverde met een opgewondenheid en overtuiging, die aan waanzin grensde. De vorst, die zijn volk onteerde, vereerde weldra Elias met zijn opmerkzaamheid; en de althans lang nog eerlijke dweper werd toen onder het vloekwaardig

beleid der Camarilla de laaghartige spion en verrader die, juist door zijn scherpzinnigheid, een te gevaarlijker werktuig werd in zulke handen. Algemeen vreesde men dan ook weldra den woedenden en haast krankzinnigen ijveraar tegen alles wat vrijheid heette; en toen de koning het beruchte aanhangsel bij de troonrede voegde, werd Elias algemeen als de vader daarvan aangeduid, 't geen hem den spotnaam deed winnen van Coletilla of staartpruikje, door Callega's geestig brein aan 't eigen bedrijf ontleend.

Toch was hij van nature eens goed geweest. Toen hij als soldaat het kleine dorpje Sahugan binnentrok, welks wakkere bevolking juist van een dier heldentochten terugkeerde waaraan de Spaansche bevrijdingskrijg zoo rijk was, vond hij allen in de diepste verslagenheid. Hier ontbrak het hoofd des gezins en de trouwe echtgenoot, daar de wakkere zoon en kostwinner der arme weduwe, en geheel alléén en verlaten was het zesjarig meisje, welks vader gesneuveld was toen hij de dorpstroepen tegen den vijand had aangevoerd, en waarvan de moeder den man al sedert jaren had verlaten. Wie zou zich het lot van dat kind aantrekken in dagen als deze, nu iedere woning een tooneel van ellende en wanhoop opleverde! Dat belooft Elias te doen, en hij bleef trouw aan die belofte, zij 't ook op eene wijze die ons hart niet met dank voor hem, maar wel met medelijden voor de kleine Clara vervult. Vreeselijk toch was haar lijden bij die geestelijke zusters in de kloosterschool, waar onophoudelijke gebeden en kerkgangen, van den vroegen morgen tot den laten avond, - en wee! de ongelukkige waarvan het hoofdje soms door een diepen slaap schuddebolde, - bijna al den tijd wegnamen, voor 't onderwijs zoo onmisbaar, en welke waarlijk ook aan het korte speeluur zoo weldadig te goede zou gekomen zijn. Dan die somberheid en ernst en wreede straffen en hooge muren en dat weinigje licht en lucht, waarin alleen de gevreesde rotting der zuster, en deze maar al te vrij, rondspookte. Hoe gelukkig gevoelde de kleine elfjarige zich dan ook, toen zij weer bij Elias t'huis mocht komen, al werd zij daar niet door vriendinnetjes blij begroet en al lokte haar vroolijk gezang er geen jubelend gelach van anderen uit. In den eersten tijd ging zij nog soms met Elias een wandeling doen in het vrije veld, ja betrad zij zelfs eens den schouwburg met hem. Maar toen zijne staatkundige ergernissen hem bijna krankzinnig maakten, en nu eens een week voorbijging waarin geen enkel woord over zijne lippen kwam, en dan weer dagen van

de bitterste verwijtingen volgden over haar opschik, hoewel een meer dan sobere kleeding haar nauw toebedeeld was, werd 't der arme toch ook eindelijk te bar, en was inderdaad het ernstig ziekbed voor haar een paradijs van rust en vrede en kalmte. En o! hoe juichte zij toen het landelijke Ateca haar tot herstelling werd aangewezen, en de eenvoudige Marta de pleegdochter haars broeders welwillend ontving. Zij genoot daar en look er op, want andere harten begrepen de opwellingen en ontboezemingen van haar hart, en onderling deelde men in elkanders lief en leed en verheugde er zich ieder uur over, met het eerste zoo rijk bedeeld te zijn en het andere alleen bij gerucht en van verre te kennen. Daar komt Lazaro eensklaps te huis, en de arme weduwe is radeloos toen zij hoort, dat de deuren der universiteit van Saragossa gesloten zijn voor den zoo innemenden en begaafden en vurigen jonkman, haar eenig kind, omdat 't zijne wegslepende taal is die dag aan dag de studeerende jeugd en de verlichtsten der burgerij boeit en overreedt en gedurig tot allerlei ongeregeldheden vervoert, wanneer hij de schandalen van het absolutisme en de zegeningen van de vrijheid schildert. Wat nu aan te vangen? roept zij uit. Maar Clara, die wel wist wat leed is, troost haar en wekt hem op; en nu eerst wordt 't voor Lazaro duidelijk dat een schitterende toekomst hem wacht, wanneer maar die als van den hemel hem toegezonden bezielende engel aan zijne zijde blijft en hem aanvuurt tot den strijd, steunt om daarin te volharden, en niet hartelijker deelt in zijn zegepraal dan in zijn nederlaag. - Vraag nu nog of ook zij daar gelukkig was, waar zij zoo velen gelukkig maakte!

Terug naar Madrid, luidde het schrikkelijk bevel, en de pas nog zoo vroolijk rondvliegende vogel was weer in de enge kooi gesloten. Dubbel leed zij nu, want het bestaan van die gelukkige wereld daar buiten had zij leeren kennen. Waren de uren dan dagen en de dagen weken geworden sedert zij huiswaarts keerde? vroeg zij zich gedurig af. Te peinzen over 't gedroomde of misschien in de werkelijkheid doorleefde geluk, en die tallooze duizelende luchtreizen welke zij en Lazaro in hunne levendige verbeelding te zamen gemaakt hadden te herdenken, dat was nu haar genot, daarin zocht en vond zij ook haar troost. Was 't dan wonder dat zij in 't eerst hare ooren wantrouwde toen Elias haar, weinige dagen na het gebeurde met den militair, nog voor heden de komst van Lazaro aankondigde, die te Madrid een bestaan kwam zoeken? - De wijsheid en het verstand

van den oom had de jongen altijd hooren roemen, en 't was voor hem dus eene uitgemaakte zaak dat zulk een bekwaam man hoog moest staan in de gelederen der liberalen. Madrid, was dus voor hem het beloofde land.

't Was de avond van den 18^{den} September 1821. Riego, de afgod van het volk en later het slachtoffer van Ferdinands trouweloosheid, was te Saragossa ontzet van zijn ambt als kapitein-generaal, beschuldigd zijnde van opruiing der liberalen in Arragon. Madrid werd onrustig toen die tijding kwam, en de clubs vereenigden zich tot een plechtigen optocht door de stad ter eere van hun held, welke de regeering echter verbood. In massa snelden de partijmannen naar hunne vergaderzalen om onderling te beramen wat hun te doen stond en dengenen moed in te spreken, die de luisterende rol nog niet door de handelende durfden te laten volgen. Toen Elias zijn woning verliet, na aan Clara uitdrukkelijk gelast te hebben voor niemand de deur te openen dan voor Lazaro, die wel laat op den avond maar toch nog voor hem komen zou, kon hij van het luidruchtig gesprek van drie jonge mannen, die voor hem uitliepen, genoeg opvatten, om het plan van den veldtocht der woelige partijhoofden te doorzien. Dat drietal kende de kaart van het liberale kamp blijkbaar uitnemend. Uiterlijk zou men hen eer voor aristocraten dan voor volksmannen gehouden hebben, wanneer niet het wat overdreven *modieuse* hunner kleeding toch meer opschik dan smaak verraden had. Behalve de kennelijk oudste, die onder den naam van *doctrinair* overal bekend was, - misschien wel omdat alleen 's moeders naam hem toekwam, en 't zonderling verschijnsel van een gevulde geldbeurs in zijne handen altijd door zijne ellenlange vertoogen over 't heerlijke van ultra republikeinsche beginselen gevolgd werd, - en wiens trekken meer sluw dan aangenaam waren, mocht men die jonge lieden al zeer innemend van voorkomen noemen. Javier vooral zag er goed uit. Hij was van een aanzienlijk maar arm geslacht en voor een hooge kerkelijke waardigheid bestemd, maar de moderne begrippen hadden hem naar Madrid gelokt, alwaar hij met zijn vriend en medegezel, - een flink gebouwd en bevallig man, die altijd de *poëet* genoemd werd en wiens ouders hem hun zegen voor eenig kapitaal hadden medegegeven, - student was, en op eene ook voor hen zelven eigenlijk onverklaarbare wijze, den kost verdiende. De meest gewaagde stellingen in de dagbladen te verkondigen en te bezingen, en het publiek

in de clubs te betooveren door hun taal of, bij gebrek aan politieke geschilpunten, den schoonen van Madrid het bewijs te leveren dat de oude galanterie der Spanjaarden bij het levend geslacht nog niet was uitgedoofd, dat was eigenlijk, bij den weinigen tijd dien hunne studiën eischten, hun eenig werk. Thans haastten zij zich naar de diligence, die van Saragossa eenige studenten aanbrengen zou, welke aan de debatten in de Gouden Fontein leven en gloed moesten bijzetten en het volk op de markt over Riego's martelaarschap toespreken. Voor Elias ging dat opgevangene niet verloren.

Het logge gevaarte kwam eindelijk aan, de muildieren schudden met luid geklank hunne bellen, en ‘Lazaro!’ riep Javier, eensklaps verrukt uit, toen de eerste reiziger den wagen uitsteeg. De vrienden die men verwachtte, waren niet medegekomen, maar wat beteekende dat gemis bij deze ongedachte aanwinst! Oogenblikkelijk mede naar de Gouden Fontein moest hij, hoe hij ook tegenspartelde en zich verweerde en eindelijk bad en smeekte, dat men hem toch eerst bij zijn oom zou brengen. Maar 't bleek bij 't noemen van diens woonplaats dat de gang daarheen het bijwonen der vergadering in de Gouden Fontein onmogelijk zou maken. En dat zulk een verzuim op dezen avond met hoog verraad gelijk zou staan, moest zelfs Lazaro toegeven. Hij, de groote redenaar van de meest radicale club van Saragossa, van de universiteit verbannen om zijne opruiende taal, waarlijk, die man was immers als door de goden op het rechte tijdstip hierheen gezonden. ‘Wie weet hoe morgen geheel Madrid van u spreekt en ge voor Clara treedt als een man wiens fortuin gemaakt is,’ zoo fluisterde in zijn binnenste die verblindende hartstocht der ijdelheid hem toe, en weldra stond Lazaro in de eivolle zaal der Gouden Fontein.

Juist verweet een woest spreker het volk van Saragossa, den edelen Riego te hebben verlaten. Op smadelijke wijze en met honend gelach wilde hij 't gevraagd hebben, of dan dit geslacht al reeds de mannen van het Saragossa van 1808 wilde te schande maken. Woedend stoven eenige Arragonesen op om hunne landgenooten te verdedigen en op die krachtige clubs te wijzen, waarin de stoutste taal van geheel Spanje gevoerd werd door de meest begaafde redenaars des lands. En toen de spreker bewijzen eischte voor die beweringen en vroeg, wie die hem en allen zeker wel onbekende provinciale helden dan waren, en honend hen hier, op deze tribune, tot verantwoording riep, had

Javier's heldere stem den naam van Lazaro al genoemd en hem naar het spreekgestoelte voortgestuwd, eer deze zich nog recht duidelijk rekenschap kon geven waar en onder wie en waarom hij zich hier bevond.

Nu *moest* hij echter spreken, maar was 't misschien de vermoeienis van de lange reis, of de tot stikkens toe benauwde zaal, of de dwalmende olielamp, of de dichte wolk van tabaksrook, of die starende blik van het publiek, of was 't..... Maar spreken moest hij, niet raadselen oplossen, en hij sprak dan ook, eerst met een inleiding, lang en breed, om onder het kunstmatig vermenigvuldigen van eindelooze reeksen van woorden die aardige zetten en treffende pointes terug te vinden, welke hij op zijn eenzame dorpswandelingen, ook zonder ze nog te begeeren, in lastigen overvloed zelfs maar te vatten en te grijpen had, en die nu op zoo onverklaarbare wijze wegbleven. Weer en alweer was de eene zin uit en de andere begonnen, en nog altijd bleef die anders zoo opbruisende wel dor en droog. Telkens en telkens verving de eene algemeenheid de andere en moest wel door eene nog onbeduidender gevolgd worden, want het publiek eischte woorden, en o! toen kwam inwendig de overtuiging bij hem op dat, als hij maar met gesloten oogen voortgaan mogt en met dicht gestopte ooren, dat dan de bezieling wel komen zou. Blind en doof te zijn, welk een onwaardeerbaar hemelsch genot! Want dan behoefde hij die eerst nieuwsgierige en toen starende en nu eindelijk glimlachende blikken niet te zien, en van die aanvankelijke stilte en dat opkomend geschuifel en het nu inderdaad oorverdoovend gekuch en gehoest niets te hooren. - Spreker en hoorder, wier één te zijn wèlslagen en wier verdeeld te zijn mislukking heet, ze dreven al verder en verder van elkander af; en beide zegenden Javier in hunne harten, toen zijn daverend handgeklap Lazaro's aftocht noodzaakte en dekte. - Waar was nu dat groote Madrid, 't welk morgen van zijn roem zou weerklinken, en hoe zou hij nu voor Clara verschijnen?

Morgen de optocht en heden avond nog de serenade aan Morello, den kapitein-generaal van Nieuw Castilië, zoo luidde de stem van het spreekgestoelte, dat dadelijk was ingenomen door een der meest geliefkoosde redenaars van dit gehoor. En onder een oorverdoovend gejuich stoven allen de zaal uit en de straat op. Der wereld en des levens zat, wilde Lazaro nu stillekens naar zijn bloedverwant trekken, maar hij zou nog

meer boeten voor zijn overmoed, om boutweg op te treden voor 't hem geheel onbekende volk der hoofdstad. Aan de deur gekomen, wachtte de twistzieke Callega, met eenigen zijner makkers, hem lachend op; en na eenige schimpscheuten op den verwaten provinciaal, die den Madridschen burger zijn zinledig gewouwel meende te kunnen opdringen, was weldra een strijd van woorden tusschen hen ontstoken die al spoedig tot daden oversloeg, en die voor Lazaro en zijn edel klaverblad eindigde op dat hazenpad, 't welk velen bij ervaring kennen en soms als zoo weldadig zegenen. Maar wat kon Lazaro ook anders doen, dan in dit nachtelijk uur en in de hem geheel vreemde stad, zijne vrienden volgen? Uitgeput van ziel en lichaam zeeg hij eindelijk op een stoel neder, toen hij gelukkig het hoog verheven dakverblijf van den poëet bereikt had.

Hoe rijk was de avond geweest aan stof tot onderhoud. En al verscheen de robuste schoonheid van don Gil Carrascosa, want zij genoot 't voorrecht don Ramon, den poëet, te herbergen, gedurig voor de jongelieden, echter zedig gedoken in een ondoordringbaar hulsel van shawls en doeken, om hun de belangen der slapende bevolking aan te bevelen, 't baatte niets. De enkele flesch wijn en het stuk brood en kaas dat te voorschijn kwam, maakten het festijn niet uit, maar de jeugdige scherts en overmoed. Eindelijk begon de poëet zijn nog niet geheel voltooid treurspel voor te dragen, hij zelf op de tafel en zijne beide vrienden op het ruime bed gezeten, daar de afgetobde Lazaro den eenigen stoel bezette. Maar eer nog in het derde bedrijf de tranen der toehoorders moesten vloeien, verkondigde reeds een luid geronk dat hunne gedachten elders heengevloden waren. Lang weifelend wat te doen, flikkerde toen het verbolgen kaarslicht heen en weder, maar hulde eindelijk, met dien fellen lichtstraal aan het laatste oogenblik eigen, dit tooneel van grove miskenning in diepe duisternis. Hoe gelukkig zijn toch die halve goden, juichte don Ramon, eer ook hij onder de tafel de welverdiende rust zocht.

't Was al laat in den morgen toen Leoncia hen wekte met den angstkreet, dat de stad vol soldaten was, en men elk oogenblik van bloedige botsingen en wagens vol dooden en gekwetsten hoorde. Maar 't was immers ook hun groote dag, en dien zouden zij in vadsige rust vergeten? klonk 't onmiddellijk in deze hooge streken. In een oogwenk was het viertal op de straat en doorgedrongen tot aan de dragers van het beeld van Riègo, met 't welk op de groote markt een plechtigen

omgang zou gehouden worden. Die markt echter was door troepen bezet, en donderend klonk der menigte het ‘terug’ toe. Wat te doen, voortgaan, stilhouden, terugtrekken? De een vroeg 't den ander en niemand had het antwoord gereed, omdat een hoofd ontbrak dat allen leidde en bezielde en regelde. De nieuwsgierigen slopen weg, de bedaarden volgden hen, en allen werden bedreigd met wanorde, indien niet dadelijk iemand het volk toesprak, duidelijk maakte wat het wilde en hoe 't zijn wil zou toonen. Eén woord, eén aanvoerder, en de massa stond pal, maar dan moest dat woord ook dadelijk gesproken en die aanvoerder oogenblikkelijk gevonden worden. En Lazaro gevoelde een stem in zijn binnenste die hem toeriep, dat hij die man zijn moest en nu ook zijn kon, en eensklaps stond hij naast Riègo's beeld en wist inderdaad zoo krachtig en zoo bezielend tot die bijna weifelende menigte te spreken, dat 't werkelijk een oogenblik scheen als zou het volk voor bajonet noch sabel wijken en in zijn doel volharden. Daar stuift echter de cavalarie met luid gejuich op de achterhoede aan, die week en vlood en al spoedig een breeden weg opende tot aan, ja eindelijk tot om den spreker heen,... en geen half uur later had deze in den eenzamen kerker overvloed van tijd om na te denken over de gevolgen van zijn tweede proef van welsprekendheid in de hoofdstad.

Ook voor Clara was dat tweetal dagen beslissend. Ongeduld zoekt verstrooiing, en hoe zou het arme meisje die vinden in de eenzame woning, dan door alles wat maar in haar hoofd woelde en warrelde eerst te bepeinzen en nu op deze en dan op gene wijze te beslissen en eindelijk bij de trouwe Pascuala zoo veel er van uit te storten, als zij onmogelijk langer kon verzwijgen. Maar toen bleek 't, dat ettelijke zilveren penningen die vertrouwde al sedert dagen lang de vingeren brandden, want telkens en telkens weer had de jonge militair haar nieuwe sleutels van dien aard willen opdringen, om voor hem de huisdeur van Elias te openen, liefst na diens uitgang. Hoe schrikte zij van die mededeeling. Weken, ja maanden lang had Elias, bij elken nieuwen aanval van woede, haar gedreigd met het nemen van een besluit te haren opzichte, maar van welken aard dat zijn zou, verzweeg hij. 't Gold natuurlijk een verandering van haar verblijf; en o! dan kwamen die schooldagen haar voor den geest, en zij wenschte dood te zijn eer zij weder aan die tuchtroede werd overgeleverd, omdat die levende begrafenis haar erger toegrijnsde dan het stervensuur. Wanneer die militair

zijne helsche plannen nu eens ten uitvoer bragt en Elias vond hem in zijn huis! Zulk een voorstelling maakte haar wanhopend. En onderwijl kwam Lazaro niet, en de nacht verging en de dag brak aan, en er heerschte een onrust op de straten welke toenam en haar deed sidderen en beven. Daar klinkt de schel, de kamerdeur gaat open, en voor haar staat de militair. De ongelukkige wil hij verlossen uit de martelende gevangenschap waarin zij gehouden wordt door dien man, wiens naam en waanzinnigheid hij nu kent; en op haar smeekend gebed toch oogenblikkelijk het huis te verlaten, opdat Elias hem niet treffe, ontvangt zij enkel betuigingen van liefde tot antwoord, en bezweringen met hem te vluchten. En weer gaat de deur open en nu is 't werkelijk Elias, die weldra den officier weet te verwijderen, maar die in zulk een staat van woede tot haar terugkeert, omdat hij in dien vriend van den minister, behalve den minnaar van Clara, nog daarenboven een spion van zijne vijanden ziet, dat Clara hem met ontzetting aanstaart. Denzelfden avond nog kwam dan ook het zoo lang raadselachtig besluit tot uitvoering, want Clara was huisgenoote geworden van de freules de Porreños. Daar zou spion noch minnaar doordringen.

Men moet dat gezin der Porreños kennen, om de diepte van Clara's ongeluk te peilen. De oude don Baltasar, bij wien Elias rentmeester geweest was, had zijn fortuin door processen en den val van zijn vriend Karel IV verloren, en zijn broeder don Carlos volgde schandelijk Napoleon en stierf dan ook arm en verlaten, in Praag. Beiden lieten ieder ééne dochter na. Doña Salome, nu een veertigjarige, was tot driemaal toe de gelukkige minnares geweest van 't edelste blauwe bloed dat in Spanje vloot, omdat een ieder met bewondering die gebiedende houding en die fijne aristocratische trekken aanstaarde, waaraan alle hartstocht vreemd en waarop de vorst der versteening blijkbaar gezeteld was; maar 't scheen wel dat het noodlot rekende die ijskoude natuur toch niet te kunnen deren, althans haar bruidschap werd nooit een huwelijk. De doodsbleeke en heilige doña Paulita daarentegen, ook al de dertig voorbij, had zich nooit anders dan in 't gebed vermeid, en toch lag er vrij wat hartstocht verborgen in dat groote zwarte oog waarmede het eenig kind van den avontuurlijken don Carlos u soms kon binden aan uw plaats, wanneer zij haren doordringenden blik op u liet rusten. En de éénige zuster der

beide markiezen, doña Maria de la Paz Jesus, die van een halve eeuw met kennis zou kunnen praten indien zij 't wilde, en wier menigte van jeugdige vrijages in een maar zevendaagsch huwelijk met een kolonel geëindigd waren, zoodat zij al sedert jaren weduwe was, maar een weduwe van meer dan gewonen omvang, voltooide het edel klaverblad. Kommerlijk teerde het op een klein pensioentje en de enkele karige brokskens, die Elias nog had weten te redden van het eens zoo aanzienlijk vermogen. Onder voortdurend gebed en gekijf, sleten zij nu hare dagen in een gedeelte der oude huizing, dat zij opgepropt hadden met alle mogelijke onkostbare familiereliquiën die zij maar konden bijeenschrapen, en een eindelooze reeks van half vergane en half verkleurde de Porreños, van elke sekse en leeftijd, maar van één enkelen rang. Elias, die haar zoo trouw gebleven was in 't ongeluk, zou nu de ledige bovenverdieping van dit magazijn van levende en doode antiquiteiten bewonen, en Clara, als vertrouwde helpster, deel uitmaken van den intimeren kring. Arme Clara, maar waarheen zou de verlaten weeze vluchten?

Van tallooze luchtreizen in de verbeelding gemaakt, hadden die beide gedroomd, en nu waren de deuren van den kerker achter hen gesloten. Wel had Elias, die alle gangen van Lazaro had gevolgd, hem dadelijk een bezoek gebracht, maar het eerste gesprek tusschen oom en neef was ook hun eerste en waarlijk niet hun laatste strijd geweest. Dwaas, was het éénige woord waarmede Elias hem betitelde. Heeft de welverdiende schaterlach van die Fonteinisten u dan nog niet genezen van de kinderlijke begoocheling, dat Spanje uw hulp en uw dorpservaring zou noodig hebben? In vrijheid niet te gelooven, noemt gij 't geloof aan alles op te geven; en dwaselijk wilt ge het volk recht laten spreken over de handelingen van den koning, alsof 't niet Gode alleen toekwame dien gezalfde te straffen, indien hij een misstap beging, en den onderdaan altijd 't blind gehoorzamen. Ge raaskalt van heilige eeden, op de grondwet gezworen, en ge vergeet, dat die eeden nooit uit den wil van den koning maar uit den onheiligen dwang van het volk opgekomen zijn, zoodat 't kwade zou gestijfd worden als hij die hield. Maar gijlieden kent geen anderen god dan den demon dien ge geest des tijds noemt, en welks blinde losbandigheid u het schandaal, als norm van uw gedrag aanwijst. Intusschen zal Europa, dankbaar dat Spanje 't eens redde, ons weldra verlossen van u en de uwen, voor zoo verre ge niet reeds 's ko-

nings vriendschap ootmoedig hebt afgebedeld, omdat hij weder sterk en machtig is. Dat toch vergeten de meesten uwer nooit lang, lafhartig de domme menigte, die ge eerst verleid hebt, hulpeloos overlatende, om de door u verdiende slagen op te vangen. Maar vaarwel, tot dien dag der boete. Alleen voor den bekeerling staat mijn huis open, onthoudt dat.

En Clara? Majestueus rees het drietal freules van de eeuwenheugende tabouretten op toen zij binnentrad, en werd haar hier een veilige wijkplaats toegezegd voor die doodende begrippen van den tijdgeest. Maar eerst ééne vraag. Wie was zij, inwendig? Pijnigde inderdaad het berouw haar over een gedrag, waarvan het enkele vermoeden reeds den diepsten blos van schaamte op het gelaat der wereldsche vrouw zelfs moest brengen, en vooral, wat begeerde zij van de toekomst, welke waren de eischen die zij aan het leven stelde, wat wilde zij, om kort en duidelijk te zijn, later doen? En toen Clara, verwilderd over al die vragen en niet wetende wat te antwoorden, eindelijk stamelde dat zij eens hoopte te trouwen en een brave huismoeder te worden, toen vervulde het drietal geheel het huis door een rauwen kreet van ontzetting en kwam eerst tot eenige kalmte terug, toen Paulita der andere de Porrenos troostend toeriep: ‘bedenkt, ook Magdalena is gevallen en.... toch gered!’

Gelukkig brak het bezoek van een oud bekende den volgenden dag de eentonige stilte af. Clara was dien morgen hevig ontsteld, toen Paulita gebeden ging doen voor den verdwaalden neef van Elias, en Lazaro's noodlot haar dus ter ooren kwam. De afleiding was haar alzoo dubbel welkom. 't Was Gil Carrascosa die de freules bezocht. In zijne vroegere jaren had hij menigmaal als blinde bode der later zoo wankele minnaars gediend, en hij was er de man niet naar om oude banden met zulke lui, noodeloos te verbreken. Thans echter was een vraag het doel zijner komst. Een godsdienstige processie zou plaats hebben, en aan het twaalftal jeugdige schoonen die den trein zouden openen, ontbraken er nog vijf; en nu riep hij de hulp der freules in tot gedeeltelijke aanvulling. Met warmte overlegden deze eerst onder elkander, of zulke tentoonstellingen van Gods schoonste schepselen wel volkomen strookten met de zedelijkheid, en 't duurde lang eer voor Carrascosa eensklaps een licht opging en hij onvoorzichtig genoeg was uit te roepen niet op de freules zelve, maar op de door haar zoo liefderijk verzorgde Clara het oog te hebben. Toen echter was

ook de beslissing dadelijk gevallen, en de honende vraag of hij, die het geestelijk gewaad droeg, in de peillooze diepte wilde neerploffen wat zij met zooveel moeite daaruit trachtten te redden, moest hem tot antwoord en sein tot vertrek tevens, strekken.

'De zending is deerlijk mislukt,' was het antwoord dat hij lachend aan onzen vriend den militair gaf, die oogenblikkelijk op hem toeschoot zoodra hij de weidsche huizing uitkwam. Andere middelen moeten beraamd worden, om Clara uit die handen te wringen. - Alzoo had Carrascosa zijn vroeger ambt van liefdesbode blijkbaar weder opgevat, ten bate zijner allicht niet zeer rijkgevulde beurs. In de keuze van patroon, was hij ditmaal waarlijk niet ongelukkig geweest. Claudio Bozmediano was de zoon van een zeer rijk man, een der wetgevers van Cadix, die sedert de nieuwe orde van zaken ook hoog geplaatst was, maar natuurlijk gehaat bij den Koning en de Camarilla, om zijne liberale gevoelens. De zoon deelde met volle overtuiging in de nieuwe denkbeelden, maar de jeugd en een vroolijk hart maakten den waarlijk hoogst bevalligen jonkman tot een nog grooter bewonderaar der schoonen van Castilië, dan van welke grondwet ook. Hij was een wakker ridder. Hoe grooter de bezwaren werden om Clara te ontmoeten, hoe vaster hij besloten was die te overwinnen, en Carrascosa moest hem de middelen daartoe aanwijzen, indien nog niet alle genegenheid voor die kleine gouden toovenaars, bij hem was uitgebluscht. Lang waren dan ook de overwegingen die zij onderling hielden, totdat ten slotte de geslepen abt een onderzoek beloofde in te stellen of zekere deur, welke in een der belendende perceelen den toegang gaf tot dat der freules, nog bestond. Hij zelf had die voor den jeugdigen hertog de Valdes laten maken, een vroegere don Juan in naam zoowel als in de daad. Maar nauwelijks hoorde Bozmediano, dat een jeugdig vriend van Clara het slachtoffer geworden was van zijn onervarenheid in het politieke leven der hoofdstad en nu in de gevangenis zuchtte, ter zake van het Riegotumult, of zijn plan stond vast dien knaap te redden. Daarmede toch, zoo meende hij, won hij stellig Clara's genegenheid, en eens zoo ver zijnde vertrouwde hij genoeg op zijn tact, om dien landelijken minnaar in de donkerste schaduw te laten verdwijnen. Plan en uitvoering waren bij hem steeds één, en weldra gelukte 't hem dan ook den armen Lazaro in vrijheid te stellen onder de plechtigste betuigingen, dat de knaap aan Clara alleen zijn verlossing te danken had.

Waarheen echter zou hij zijn schreden wenden, nu hij ten tweedenmale in 't hem onbekende Madrid hulpeloos en alleen stond! Was hij de bekeerling, voor wien en voor wien alleen, de deur van Elias open zou staan? Immers neen. Het drietal op te zoeken op dit late uur van den dag ware vruchteloos, want de Gouden Fontein trok hen elken avond. Daarheen dus moest hij zich begeven. Eindelijk bereikte hij ook die zaal. Ze was weder eivol. Een onstuimig redenaar voerde het woord. Waarom echter wendden zich allen dadelijk naar hem toe, toen hij binnentrad? Niet lang zou hij die vraag doen. Immers een heftige uitval tegen hen, die onder den schijn van liberale gevoelens hier en elders, ja zelfs bij plechtige omgangen het woord voerden, en die toch feitelijk de trawanten waren van het absolutisme, lokte daverende toejuichingen uit van het gehoor. En toen de redenaar daarop met een donderende stem verkondigde, dat de jongste omgang met het beeld van Riego in volkomen orde zou afgeloopen zijn, ten spijt van de tartende houding der troepen, indien niet een omgekochte spreker het zoo rustige volk tot onrust had opgestookt, en dat die verrader niemand anders was geweest dan de neef van den verfoeielijken Coletilla, ging er een luide kreet van woede in de zaal op. In een oogwenk schoten de opgewektsten uit den hoop op Lazaro toe, en eer deze nog tot bezinning komen kon was de ongelukkige reeds buiten de deur geworpen en lag hij daar op de open straat, ten spot van de voorbijgangers.

Wat nu te doen? Vreemd in de stad, het huis van den eenigen bloedverwant alleen dan voor hem geopend wanneer hij zijne beginselen wilde verloochenen, en uitgeworpen door degenen aan wier partij hij juist het offer gebracht had van zijne persoonlijke vrijheid, waar zou de zoo bitter vervolgde een wijkplaats vinden? En de echt menschelijke stem van het zelfbehoud riep hem toe, dat nu het eerste beginsel voor hem moest zijn zich van een dak boven zijn hoofd te verzekeren en aan de toekomst over te laten, welken prijs hij daarvoor te betalen had. Immers de hand van allen was tegen hem, terwijl waarlijk niet, - zooals het Spaansche spreekwoord ten volle luidt, - ook zijne hand was tegen die van allen. Zoo bereikte hij dan ook de straat Valgàme Dios, maar alleen de breedsprakige Pascuala vond hij daar, die hem wel vertelde dat die mooie militair haar voortdurend geld gegeven en Clara eindelijk ook ontmoet had, maar uit wier verwarde mededeelingen hij onmogelijk kon

opmaken of die bezoeken ook welkom waren geweest. Dit echter was hem duidelijk, dat de moeielijkheden om bij Elias een onderkomen te vinden voor hem vermeerderd waren, terwijl martelende twijfel aan Clara's trouw bij hem ontwaakt was.

't Werd aan de heilige Paulita overgelaten of Lazaro's verblijf bij Elias geduld kon worden. En toen dat gitzwart oog lang gerust had in die thans weemoedig schoone oogen van den armen vluchteling, was het antwoord toestemmend niet alleen, maar verwijtende bijna voegde zij den huisgenooten toe, of dan ook niet in hun binnenste die juichtoon ruischte over het voorrecht een zondaar te meer te kunnen liefhebben, naar mate zijne zonden zwaarder waren! Was dan de gelijkenis van den verloren zoon alleen in het bijbelboek, en niet ook in hunne harten afgedrukt? - Hoe weinig kende de ongelukkige haar eigen hart. Stug en tartend, ja honend mogt Elias den jonkman bejegenen, en met majestueuse deftigheid mogten Paz en Salome hem half laveerende voorbij zeilen, terwijl elke poging van Clara om ook maar een enkel woord met hem te wisselen, oogenblikkelijk op de meest angstvallige wijze door het drietal verijdeld werd, door doña Paulita werd hij daarentegen gekoesterd en gekweekt en verzorgd op eene wijze, die hem ontrustte naarmate ze toenam in ijver.

De vrienden van Lazaro hadden hem niet vergeten; reeds den tweeden dag na zijn aankomst in den huize de Porreños, stonden zij voor hem. Hoe ontstelde hij echter toen de doctrinair en Alfonso voor Elias traden, en Aldama, dien onkundigen maar daarom des te heviger spreker in de clubs, en Cabanillas, den lichtzinnigen fantast, medebragten. 't Was misschien aan die ontsteltenis te wijten, dat hij de geheimzinnige gebaren van Elias niet bemerkte. Bezwaar tegen zijn uitgang met dit viertal had deze volstrekt niet, zoodat hij met luchtiger hart deelde in het weldra levendig gesprek onderling. De schandelijke bejegening welke Lazaro in de Gouden Fontein ondervonden had, was natuurlijk het onderwerp. Maar ook zij waren beleedigd en verraders gescholden. 't Was daarom dat zij een nieuwe club wilden oprichten, maar een club die zich niet beperkte tot een ijdel en doelloos woordenspel, integendeel, handelend, krachtig handelend zelfs zou die optreden. Of achtte men klanken, hoe hoog gestemd en harmonisch ook, bij machte om de wortels uit te roeien van het kwaad dat als een woekerplant geheel Spanje dreigde te overdekken en waarin

alle goeds verstikken moest! Dwaze begoocheling heette Lazaro's verwachting, dat de stem der rede ook de nu nog huiverenden tot hen lokken zou, en belachelijk zijn vrees, dat geweld van liberale zijde juist vurig gewenscht werd door het absolutisme, omdat het dan recht had te vuur en te zwaard tegen de constitutionelen op te treden en daarvoor de dankbare toejuichingen van bijna allen in den lande oogsten zou. Neen, kracht en geweld, dat moesten de wachtwoorden zijn der nieuwe club, en, schoon huiverende, toch zei Lazaro zijn deelgenootschap toe. Nauwelijks waren echter allen, behalve de woeste Aldama, vertrokken, en zat deze alleen met den doctrinair, in wiens ons bekend vertrek dit complot gesmeed werd, of 't bleek aldra dat Lazaro's nuchterheid daarom nog geen onverstand mogt heeten. Onmiddellijk toch luidde toen de vraag van den gast aan den gastheer, met hoeveel goudstukken Elias hun nieuw plan gesteund had. En al bleef die som verre beneden beider verwachting, toch was er voldoende brandstof aanwezig om weldra het vuurtje zoo heerlijk te doen opflikkeren, dat Ferdinand reeds in de verbeelding zijn onheilige handen warmen kon aan dien brandstapel, welken hij voor het door hem zoo schandelijk verraden volk oprichtte. - Alweer zegge men arme, maar tevens dwaze Lazaro!

De geslepen Carrascosa wilde toch niet, dat de deur der hooge de Porrenos voor hem gesloten zou zijn, en al zeer spoedig was hij weder bij de freules om deze uit te noodigen, over het balcon in eene hem bevriende woning te beschikken, waar de processie langs ging. Statig uitgedost, Salome zelfs met een rijk versierde sleuteltasch in de hand, werd de tocht ondernomen, en de arme Lazaro, die zoo zeer gehoopt had Clara nu eindelijk eens ongestoord te kunnen spreken, zou de geleider zijn. En ziet, nauwelijks waren zij vertrokken, of Carrascosa roept Elias ijlings naar een club, alwaar revolutionaire plannen gesmeed werden, zoodat Clara geheel eenzaam achterbleef. Wat is echter dat papiertje, 't welk die bedrijvige abt haar heimelijk in de hand heeft gestopt? Een briefje van Claudio. Wie is Claudio? Hij bezweert haar daarin van zijne liefde, zegt dat hij Lazaro alleen om harentwil uit de gevangenis verlost heeft en dat de afwezigheid van alle huisgenooten het werk is van Carrascosa, opdat..... maar reeds staat Claudio Bozmediano voor haar en vult mondeling het gesprek aan. Hoe verschrikt is de ongelukkige. Moet zij dan ten tweedenmale het

slachtoffer worden van zijn onbescheid! Geene verontschuldigingen, geene betuigingen van liefde, geene overredingen om met hem een huis te ontvluchten alwaar niemand haar genegen is, en nog veel minder dien hooghartigen toon over Lazaro, als ware hij een onbeholpen dwaashoofd en politiek dweper, wil zij langer aanhooren. Eerst gebiedende en toen vragende en eindelijk biddende, ja smeekende ten slotte, tracht zij hem te bewegen het huis te verlaten eer iemand hen overvalt, maar alles te vergeefs. Daar gaat de huisdeur open, een stem roept Clara's naam, en nauwelijks heeft Claudio den tijd om door de geheime deur te ontsnappen, of Lazaro treedt de kamer binnen. De sleuteltasch was aan Salome's handen ontglipt en van het balcon op de straat gevallen, alwaar Lazaro ze had gezocht, welk gelukkig toeval hij niet ongebruikt wilde laten. Maar weinig had hij dit tooneel verwacht. Woedend ijlde hij het huis uit, nadat hij Clara volle vrijheid gegeven had hare minnaars voortaan minder heimelijk dan thans te ontvangen, want drift belette hem een enkele harer betuigingen van onschuld aan te hooren of haar het woord te gunnen om zich te verantwoorden.

Zou Clara billijker jegens hem geweest zijn, wanneer zij in dienzelfden nacht de bedekte maar haast waanzinnige liefdesbetuigingen had aangehoord van doña Paulita aan Lazaro, wien onrust van zijne legerstede naar den tuin gedreven had en waarheen de heilige hem stillekens was nageslopen? En toch begreep de nog jeugdige en onervarene dweper niets van die verklaring, en achtte 't in zijne onnoozelheid de uitwerking der ijlende koorts, waaraan dat ongelukkig slachtoffer van bekrompenheid en onverstand den volgenden dag leed. Waarlijk, eenvoud speelde Lazaro en Clara beiden parten.

Bozmediano tot rekenschap te dwingen van zijn gedrag en nog wel heden, dat stond den volgenden dag vast bij Lazaro. Maar de portier van diens weidsche huizing gunde den boersch uitzienden vreemdeling nauwelijks een antwoord, en van toelaten tot den jonker, daarvan was geene sprake zelfs. Geduldig moest hij alzoo op de open straat zijn vijand afwachten, en eerst toen de avond al gevallen was trad deze het huis uit, maar in gezelschap van twee, blijkbaar aanzienlijke mannen. 't Was de vader van Claudio die op zijn arm leunde, en een generaal. Langzaam gingen zij naar de plaats der Afligidos en verdwenen aldaar eensklaps in een dier groote paleizen. Oogen-

blikkelijk nam Lazaro het huisnommer op, maar week dadelijk terug, toen nog twee personen, op even geheimzinnige wijze, die breede poort binnenslopen, en nog en alweer nieuwe bezoekers kwamen, zoodat hij weldra een getal van zestien had geteld. Geen twijfel meer dat hier een geheime bijeenkomst of een club gehouden werd, en die twijfel werd tot zekerheid bij hem, toen hij den volgenden avond hier weder de wacht betrok en dezelfde ervaring opdeed. Zulk een geheim aan zijn aartsvijand te ontlokken, verheugde hem tot in zijn binnenste, en opgeruimd zelfs ging hij naar de Gouden Fontein. De nieuw opgerichte club der ultra's toch had weldra zulk een overmacht gewonnen, omdat ze krachtig gesteund werd door de menigte die niet sprak, maar luisterende, alleen voor de meest oproerige taal ooren had, dat al wat in de Gouden Fontein gematigd en bezadigd was daaruit verdreven werd, en de oude club nu geheel aan de nieuwe liberalen toebehoorde. Ook die verandering was het werk van den sluwen Elias. De oplossing daarvan kan kort zijn.

De overmoed der ultra's moest aan Ferdinand aanleiding geven om tot krachtige maatregelen tegen alle vrijheidkraaiers, zonder onderscheid, over te gaan. Dan kon hij de gehate grondwet van 1812 ten vure doemen onder de toejuiching van geheel het volk, dat liever beginselen opgeeft dan goed en bloed. IJverig liet hij dus de ultra's aanstoken tot geweld, en ziet, daar dreigt de bezadigde liberale partij in de Cortès zich met de ministeriëelen te vereenigen, om juist alle overijling van de onstuimigsten hunner geestverwanten te beletten. Heulende met het liberaal bewind, was 't den koning onmogelijk die vereeniging openlijk tegen te werken, maar Elias zou hem daarin behulpzaam zijn. Bij het volk die gematigden verdacht te maken, was hem door middel van geheime handlangers en van de door hem omgekochte sprekers in de clubs, niet moeielijk; en reeds zien wij dat 't hem gelukt is de Gouden Fontein van die gevaarlijke mannen van overleg te zuiveren. Dan moesten eenige heethoofden aangezet en, des noods onder bedreiging van ontmaskering, gedwongen worden, een oproer te verwekken tegen de leiders dier gematigden. En wanneer de gewapende macht dan maar verhinderd werd een ontijdigen ijver te hunner bescherming te toonen was men zeker, dat zij al spoedig in het gewoel onschadelijk zouden gemaakt worden door enkele, deugdelijk beproefde handen. De fortuin was daarenboven blijk-

baar goedgezind aan Ferdinand, want alleen door een gelukkig toeval was hij achter het geheim van het bestaan dier vereeniging gekomen. De minister Feliù bij hem in zijn kabinet zijnde en een document uit den zak halende, liet bij ongeluk een klein gevouwen briefje vallen, waarop de koning oogenblikkelijk zijn voet zette, onderwijl het gesprek voortzettende als had hij niets bemerkt. Nadat hij den minister het sein gegeven had om te vertrekken, opende hij het papier en las de woorden: ‘Om tien uur wacht ik u met Arguelles en Calatrava.’ Alzoo die vroegere vijanden vereenigden zich nu! Dat de woningen van het drietal dien avond en den volgenden en een geheele week lang angstvallig bespied werden en gemaakte boodschappers zich van hun al dan niet te huis zijn verzekerden, is natuurlijk; maar blijkbaar had juist het verlies van dit billet hen onmiddellijk de vroegere plannen doen veranderen. En nu trachtte Elias al sedert lang, maar tot nu toe vruchteloos, te vernemen, waar en door wie die vergaderingen gehouden werden.

Daar treedt Lazaro binnen en is verwonderd Elias te ontmoeten in den kring van den doctrinair en Alfonso en Aldama en anderen. Nieuwsgierigheid, zoo fluisterde deze hem toe, was de reden zijner komst op deze plaats. Het gesprek over de deelhebbers aan het complot der gematigden was echter te levendig, dan dat Lazaro lang over deze verrassing kon nadenken. Met de heftigste taal werd vooral de oude Bozmediano aangevallen die, hoewel een der wakkere mannen van Cadix, nu toch zoo ver ging in zijn gematigdheid, dat hij de pers wilde beteugelen en de clubs sluiten, ja de politieke omgangen zelfs verbieden. En toen de naam van Claudio genoemd werd, ging een algemeene kreet van woede op onder dit jeugdig personeel, daar ieder van hen blijkbaar dien gelukkigen don Juan zegevierend op zijne paden ontmoet had. Hoe Lazaro met dien kreet instemde! Weldra was de doctrinair dan ook in 't bezit van het groote geheim der bijeenkomsten in het paleis van Alava.

Daverende toejuichingen van den kant der tribune lokten hen naar het hooger einde der zaal, en inderdaad, de taal van dien overmoedigen spreker was wegslepend, hoe opruiend ook. Dood en verderf aan die gematigden, dat was vooral de leus die hij aan allen opdrong. Nauwelijks had men Lazaro opgemerkt, of een algemeen handgeklap klonk hem tegen. Immers hij was pas nog het slachtoffer geweest van die gematigden, in de

dagen toen zij nog oppermachtig in de club geboden. Tegenstribbeling van zijne zijde baatte dan ook niet, hij moest hen weder toespreken van diezelfde tribune, waarvan hun schaterlach hem, zoo kort geleden nog, juist verdreven had. Dat 's jonkmans ijdelheid weer den boventoon voerde en over de wijsheid zegevierde, begrijpt men wel. Intusschen eischt de billijkheid toch ook dat men hem allen lof toezwaaie voor zijne inderdaad welsprekende improvisatie. Het gesprek over Claudio, en de uit jaloezij ontsproten haat tegen dien in zijne verbeelding gelukkigen medeminnaar, had zijne woede opgewekt tegen die bevoorrechte standen, voor wier rang en rijkdom en smijdiger vormen hij, de intellectueel hooger en alleen maatschappelijker lager staande, moest wijken. Werkelijk met bezieling en met overtuiging sprak hij waarschuwende over die valsche vrijheid, waarvan eenige weinige uitverkorenen zich tot de hoogepriesters hadden weten op te werpen; over die vrijheid in naam, welke de pas ten koste van zooveel bloed en moed ontrukte heerschappij aan den koning-tiran, onmiddellijk aan den nog veel ergeren en nooit te dulden rijkaard-tiran, overleverde. De oude slaaf bleef het volk, en nog méér heeren zou het moeten dienen, dan vroeger. Neen, niet de keuze tusschen twee tirannen, en wanneer die keuze toch moest gedaan worden, dan nog liever den tiran gekozen die er ruiterlijk voor uitkomt de vrijheid te schuwen, dan den gemaskerden dwingeland onder liberale vormen. Nog hadden zij, de mannen die voor volk en vrijheid opkwamen, pas den eersten stap gedaan. Zouden zij nu halverwege blijven staan? Immers neen. Moedig voorwaarts dus en.... maar genoeg om de bijvalsbetuigingen te verklaren welke hij oogstte. Toch schoot een helsche gedachte hem door de ziel, toen ook Elias hem geluk wenschte met zulk een zeldzame macht over het woord, welke hij hem werkelijk niet toegekend had. Kon de lofspraak waarheid bevatten in dien mond? En zoo neen, dan was hij immers in handen van een verrader en allicht, schoon onwetend en zeker onwillens, diens werktuig!

Mijmerende betrad hij zijne woning, maar hoe hevig ontstelde hij toen Paz en Salome hem als om strijd de verpletterende tijding deden hooren, dat zij Clara op dezen zelfden avond de straat hadden opgejaagd en de deur achter haar gesloten met de bedreiging geweld te zullen gebruiken, indien zij 't waagde terug te keeren. Buren hadden Claudio's bezoek door

de geheime deur bespied en verklapt. En evenmin als Lazaro de valschelijk betichte had willen aanhooren toen zij hem haar onschuld wilde bewijzen, zoo hadden ook de freules geen woord van verklaring uit haren mond willen aanhooren. De sedert eeuwen smettelooze woning der de Porreños was immers schandelijk onteerd door eene lage avonturierster! Naar de straat, alwaar ongetwijfeld hart en zinnen haar heenlokten, hadden zij die schandelijke overtreedster van alle wetten der eerbaarheid en gastvrijheid verwezen. Maar waar was zij heengegaan? was de telkens en telkens weer door Lazaro herhaalde vraag die eindelijk alleen dit antwoord kreeg, dat 't een smaad was der freules aangedaan te onderstellen, dat zij de plaatsen zouden kennen alwaar zulke wezens nestelden. Half vertwijfeld vloog hij toen de straat op, en weldra stond hij dan toch voor dien gevloekten Bozmediano. Want dat de ongelukkige in de strikken van dien verleider was gevallen, daarvan was hij te meer overtuigd, nadat hij pas het zondenregister van dien losbol had aangehoord. Toch zou hij daar juist kalmte vinden. Plechtig verklaarde Claudio hem, geenerlei oneerlijke bedoelingen jegens Clara gehad te hebben, en even onbekend te zijn met haar schuilplaats als -hij. Volkomen deelde hij ook in zijne woede over de lafhartige handeling der de Porreños. Ja met een zoo duren eed bezwoer hij zijn onschuld, dat Lazaro eindelijk warm de hand drukte van den man, dien hij nog zoo even zijn bittersten vijand gescholden had. Niet langer echter mogten zij den tijd met woorden verspillen, daden werden hier geëischt. De ongelukkige moest onmiddellijk opgespoord worden. Waar haar echter te zoeken? Allerlei plannen werden beraamd en verworpen en weer nieuwe opgezet die geen ander gevolg hadden, totdat 't Claudio eensklaps inviel hoe Pascuala hem menigmaal verteld had van haar aanstaand huwelijk met een herbergier, en nu zou de hulpelooze bij dat paar waarschijnlijk een schuilplaats hebben gezocht. Aan de oude woning van Elias was weldra de woonplaats van dien Pascual opgenomen en derwaarts togen nu de medeminnaars.

Zoo was de ongelukkige dan nog niet door een ieder verlaten! Toch scheen 't lang zoo. Als eene vagabonde was zij, de zich van niets kwaads bewuste, smadelijk ter deure uitgestooten en met krampachtige lippen 's Hemels vloek over haar hoofd ingeroepen, en zij stond dan nu ook verwilderd daar buiten op

de straat, niet wetende wat te doen. Vluchten, maar waarheen, tot wien? Elias zou drie dagen afwezig blijven, en Lazaro's schamper afscheidswoord bonsde haar nog te pijnlijk in de ooren, dan dat zij van hem hulp verwachtte. Een dronken troep volk dwingt haar tot handelen. Zij vlucht, maar wordt door enkelen uit den hoop lang achtervolgd, totdat eindelijk steenen, die haar nog maar zijdelings raken, het teeken zijn dat die ellendelingen 't opgeven. Daar stuit zij echter op een aantal mannen met vaandels, zeker een politieken optocht houdende, en alweer ijlt zij weg. Eensklaps schiet haar de trouwe Pascuala in de gedachten, die immers getrouwd is en in de Kapelstraat woont, en een vrouw, die haar gelukkig juist tegenkomt, vraagt zij naar den weg daarheen. Ruw echter luidt het antwoord, dat zij zich niet zoo gemakkelijk laat verschalken door gemaakte vragen van slecht volk, dat 's nachts eerlijke lui bestelen wil. Maar die bedelaarster met dat kind zal haar wel willen helpen, denkt Clara. O ja, wanneer zij meê wil gaan bedelen in de nog open zijnde kroegen en dan zamen den buit deelen en anders..... Welke verwenschingen in den mond eener vrouw! Nog eenige mannen en vrouwen naderen, en een van hen, ziende dat zij een pakje draagt, haar éénige plunje, vat haar bij den arm en vraagt, waar zij dat gestolen goed heen wil brengen. Lachend vormen de vrouwen een kring om haar, allerlei vragen doende waar die mooie burgerjuffer zoo laat nog heenging, totdat eindelijk een voorbijkomend heer haar ontzette. Maar ook uit diens omgeving moest zij weldra vluchten. Allicht helpt gindsche lantaarndrager haar. Maar jawel. ‘Wanneer zij den naam van Kapelstraat op den hoek leest, dan is zij te recht,’ is zijn spottend antwoord. Eindelijk nadert een deftig man in geestelijk gewaad. Met innemende vriendelijkheid zelfs zal hij haar gaarne begeleiden; maar toen hij eensklaps de deur van een somber uitziend huis opensloot en Clara huiverig zag om binnen te treden, vatte hij haar met een krachtigen arm aan en wilde haar naar binnen sleuren. Zich los te rukken en weer voort te snellen, was het werk van een oogenblik, en in waarheid zegende zij den nachtwaker die haar te gemoet kwam en, hoewel op barschen toon, toch den weg wees naar Pascuala's woning. Een goed half uur had zij echter nog wel af te leggen. Dat was haar onmogelijk. Zij zeeg neer onder een groot balcon, dat haar tevens beschutte voor den regen, die in stroomen van den hemel nederviel. Doornat en

rillende van kou en van angst en van ontroering bad zij toen, dat God haar toch op dit eigen oogenblik tot zich nemen wilde. Maar alweer was het: voort, voort, want een muilezeldrijver voer vloekende tegen haar uit, dat zijne beesten schrikten voor dat helsche spook daar op dien stoep. Moed gevat, en toen een andere nachtwaker haar met den vinger die zoo vurig begeerde Kapelstraat aanwees, stond zij weinige minuten later, haast juichende, in de deur der eerste herberg die zij zag. Niet hier echter woonde Pascual; in de geheele straat ook was niemand van dien naam te vinden, zoo heette 't uit den mond der beide vrouwen welke daar stonden, maar zij zouden wel voor haar zorgen als zij maar medeging. Dat duldde echter die man niet, die aan gindsche tafel zat en haar naar een ander huis, weinige deuren verder verwees, alwaar Pascual wel degelijk herbergier was. In een omzien was zij weder ter deure uit en door den dronken troep heen gedrongen die Pascual's voorhuis zingende en tierende vulde, rukte zich los uit de armen van den half beschonken kastelein, en viel eindelijk bewusteloos neder voor de voeten van de ijlings toegeschoten Pascuala, nauw verstaanbaar nog even de woorden fluisterende: ‘Goddank, gered!’

Zou zulk eene vluchtende bij nacht in onze groote steden thans ongemoeider haar weg kunnen gaan? - Genoeg zij 't, dat zij gered was en opgespoord door de beide mannen. En onnoodig zal 't wel zijn hier de verzekering bij te voegen, dat Lazaro en Clara zelfs nauwer nog aan elkander verbonden werden, dan toen zij in de eerste begoocheling der liefde in het vreedzame Ateca ronddoolden.

Met hoe luchtig een gemoed ging Lazaro dien avond naar de Gouden Fontein. Maar de zaal was leeg. Een enkelen slechts van den gewonen kleinen kring der aanvoerders, vond hij er. Blijkbaar was ook deze daar wachtende. En geen wonder; immers heden avond zou de onverhoedsche aanslag op de leiders der gematigden plaats hebben, zoo deelde deze hem mede. Gelukkig was de plaats hunner geheime zamenkomsten, door welk gezegend toeval wist de verslaggever niet, bekend geworden, zoodat in plaats van een bloedbad aan te richten in zestien verschillende woningen, al die verraders van het volk op ééne enkele plek zouden vallen. Alzoo het doodvonnis was over die allen uitgesproken? waagde Lazaro nog huiverend te vragen. En toestemmend klonk het antwoord, terwijl bij het opsommen

der slachtoffers de naam van Claudio Bozmediano een jubelkreet aan de lippen van den wraakgierigen ontlokte.

Nooit kon zulk een moordtooneel der liberale zaak baten, dat begreep Lazaro onmiddellijk. Niet de mannen van waarachtige overtuiging onder zijne partij konden dit bloedbad beraamd hebben, maar alleen handlangers van het hof, omgekocht ten einde de goed gezinde maar allicht te vurige liberalen evenzeer ten verderve te brengen, zoodra maar eerst de door de camarilla zoo gevreesde leiders der gematigden uit den weg geruimd waren. Die moord zou niet plaats hebben, dat stond vast bij hem, hij zou dien verhinderen. Spoedig was hij dan ook in het paleis der Alavas, na voortdurend op benden van half beschonken Fonteinisten, altijd aangestookt door de hem maar al te wel bekende leiders, gestooten te zijn, en aldra was Bozmediano door hem gewaarschuwd zich onverwijld met de zijnen door de vlucht te redden. Dat nooit, klonk echter uit den mond van allen. Door den koning, niet door het volk, worden wij verraden, en dien koning zullen wij toonen dat zijne ministers en generaals en troepen nog niet hulpeloos aan zijne tirannie zijn overgeleverd. Snel was het besluit genomen om heimelijk, in den tuin, twee compagniën voetvolk te plaatsen en de cavalerie gereed te doen staan, en nauwelijks waren die maatregelen ook ten uitvoer gebracht, of het arme volk, dat weerlooze slachtoffers meende te vinden, stootte op de bajonetten der soldaten, terwijl de ruiterij het in den rug viel. Eerst verbaasd terugwijkende, hervatte het echter onder aanvoering van Callega en Aladama en Alfonso en anderen, al spoedig den aanval. Toen echter het geweervuur der troepen breede bressen schoot in zijne rijen, trachtte het eerst geregeld af te trekken, maar weldra ontaardde die aftocht in zulk eene wilde vlucht, dat een ieder zich redde zoo goed hij kon. Tal van gekwetsten, en zelfs eenige dooden, bleven op de plaats der Afligidos, die nu terecht haren somberen naam droeg, achter, en onder die laatsten behoorde de doctrinair.

Met ongeduld zat Ferdinand den uitslag van het complot in zijn paleis af te wachten. Bijna ondenkbaar achtte hij het voorrecht, met éénen enkelen welberaamden slag bevrijd te zijn van zijne liberale ministers en de leiders dier vloekwaardige nieuwe denkbeelden in de Cortès. Elias was tot hem toegelaten en roemde hoog de verdiensten van Lazaro, aan wiens schrander beleid de ontdekking der vergaderplaats te danken was. Ook

Ferdinand erkende den dienst, en verklaarde zich niet ongenegen dien met een rijkbezoldigd staatsambt te betalen, mits de aanslag volkomen gelukte en niet het een of ander aanzienlijk hoofd ontsnapte. En mislukte de zaak, dan zou hij zijne woede koelen aan den toch altijd lagen verrader van de eigen partij. Werkelijk begon hij ook voor den afloop te vreezen toen de tijd voortging, en de berichtgevers nog altijd op zich lieten wachten. Twijfel, of de bijeenkomst wel heden avond en terzelfder plaatse gehouden werd, beving hem. Maar Elias stelde hem gerust, zeker zijnde van de zaak.

Daar wordt de minister Feliú aangediend. Hoe nu, de man wiens hoofd nu reeds moest gevallen zijn? Bleek van ontsteltenis verdwijnt Elias achter een gordijn en de minister treedt binnen. Een schandelijk complot is ontdekt maar tevens verijdeld, zoo meldt hij den koning. Vijanden van het bestaand bewind hebben verraderlijk eenigen der liberalen weten om te koopen, en door deze de goedgezinden dier partij tot een moordaanslag overgehaald. Gelukkig is die toeleg in tijds ontdekt door Lazaro, een jonkman en waardig vertegenwoordiger der constitutioneele partij, die Z.M. trouwen officier Bozmediano onmiddellijk gewaarschuwd heeft, zoodat deze nog de noodige maatregelen kon nemen om den aanval door de troepen af te slaan en de schuldigen te straffen. Een dier booswichten echter, zekere Elias, bijgenaamd Coletilla, die zich niet ontzag zelfs den geëerbiedigden naam des konings voor zijne plannen te gebruiken, was nog niet opgespoord, maar spoedig hoopte men hem vooral meester te worden. Eer hij vertrok veroorloofde hij zich nog den wakkeren Lazaro eerbiedig in de hooge gunst van zijnen koning aan te bevelen.

Geheel Spanje kent het laaghartig gelaat van Ferdinand VII, waarop blijkbaar geen enkele ondeugd vergeten heeft haar stempel te drukken, maar zoo afschuwelijk als toen hij Elias weder bij zich ontbood, heeft niemand hem toch durven afbeelden. Buiten zich zelf van woede, verweet hij dien lagen gunsteling zijnen koning en meester verkocht en verraden te hebben, en zonder zich te verwaardigen een blik naar dien kruipenden vleier te slaan, wees hij hem ter deure uit.

Maar nu was ook het doodvonnis over Lazaro uitgesproken. Met een duren eed zwoeren de hoofden van het complot, dat de verrader met zijn hoofd zou boeten voor den dood van de zoo velen uit hun midden, wien zonder zijn verachtelijke tus-

schenkomst eene glansrijke toekomst wachtte en die nu gekwetst of gedood daar lagen. Onbewust van het kwaad dat hem boven 't hoofd hing, zat hij rustig bij Pascuala, en deelde Clara de vreeselijke voorvallen van den nacht mede, toen de trouwe herbergierster hen met angstige blikken kwam waarschuwen, dat een viertal verdacht uitziende mannen post hadden gevat voor haar woning, als bewaakten zij een van hen allen. En kort daarop kwam Claudio door een achterdeur binnensluipen en beval hem onmiddellijk met Clara de vlucht te nemen, daar zijne vijanden gezworen hadden hem te zullen dooden. Ongemerkt konden zij over de plaats van Pascual's huis een achterstraat bereiken, daar zouden zij een vertrouwden knecht van Claudio vinden die in last had hen naar een gereed staand rijtuig te brengen, hetwelk hen in snellen draf naar Torrejon zou voeren. Maar spoed besliste hier over leven en dood! Een haastig afscheid van Pascuala werd genomen, en sidderende en bevende volgde Clara haren minnaar. Gelukkig bereikten zij de achterstraat, stapten in het rijtuig en waren reeds door het Prado tot aan de Alcalapoort gekomen, toen zij eensklaps den hoefslag van een rennend paard achter zich hoorden. De trouwe bediende greep naar zijne pistolen, maar de hoefslagen naderden, en blijkbaar volgden nog anderen te paard. Eensklaps knalt een schot, een der muilezels stort getroffen neder, het rijtuig staat stil, en eer Lazaro nog uit het half geopend portier kan springen, wordt hij doodelijk gewond door een dolksteek in de borst. In Clara's armen blaast hij den laatsten adem uit, en onmiddellijk sluit de op nieuw verlatene de oogen, zoodra zij het lijkkleurig gelaat van Elias voor zich ziet, die haar triomfantelijk aangrijnst.

Maar enkele dagen daarna, en ook zij sloot de oogen voor altijd.

Zoo was dan de mislukking van het complot gewroken en de leiders der gematigde partij hadden gezegevierd over hun koning. Evenwel, zeer kort maar duurde hun victorie. Ferdinand riep de hulp van Frankrijk in tegen zijne eigene onderdanen, en dezelfde mannen, die pas nog roemden de liberale vlag toch hoog gehouden te hebben ten spijt van 's konings wil en het ongeduld der eigen partij, zij zuchtten weldra in kerker of in ballingschap.

En nog lang zou Spanje het slachtoffer zijn van dwingelandij.

In onze dagen schildert een Spanjaard dit tafereel van vroegere, kommervolle tijden, omdat, en hij erkent 't ruiterlijk, het heden hem weer levendig herinnert aan het verleden. Zijne landgenooten begroeten die teekening met ingenomenheid, ja met erkentelijkheid, want ze is der waarheid getrouw en der aandacht van allen in den lande tegenwoordig overwaard, zoo verklaren zij. En toch mag Spanje thans roemen op een vorst, aan wien de geschiedschrijver te recht den naam van liberaal koning zal toekennen, en de traditiën van wiens huis reeds een voldoenden waarborg zijn voor de vrijzinnigheid zijner denkbeelden. Van waar dan toch die onrust en die onzekerheid indien het volk in waarheid de vrijheid begeert, waarvoor 't zegt telkens den strijd te aanvaarden?

Het antwoord op die vraag is ons hierboven, in romantisch kleed, gegeven. Zoolang bij den Spanjaard éénheid -van beginselen en van wil en vooral de overtuiging ontbreekt, dat vrijheid zonder gehoorzaamheid in bandeloosheid en onverbiddelijk in tirannie van den machtigsten ontaardt, zoolang zal elke revolutie hem nog vaster in de vuist van telkens nieuwe dwingelanden overleveren. Immers juist hij heeft het bij ons kunnen leeren, dat alleen Eendracht Macht maakt! Maar bezielt die eenheid eens allen, groot en klein en rijk en arm en oud en jong in den lande, dan is ook ieder koning en elke partij, hoe krachtig ze ook tijdelijk mogen zijn, op den duur machteloos daartegen. Want immers alleen ter bevordering van het waarachtig goede, is nationale éénheid denkbaar!

Vooral echter vatte eindelijk de overtuiging post in 't hart van iederen Spanjaard, dat de roem van het voorgeslacht alleen dan den trots van de nazaten mag uitmaken, wanneer die kinderen toonen zich door eigen kracht tot dezelfde hoogte te kunnen verheffen en zich daarop ook te kunnen handhaven, waartoe hunne vaderen klommen. En waarlijk, ook andere volken nog dan de Spanjaarden alleen, mogen daaraan herinnerd worden.

P.N. MULLER.

Potgieter's Bakhuizen van den Brink.

In een onafgewerkt opstel, onder een indruk van wrevel begonnen, spreekt Sainte-Beuve - een gevierd leermeester en voorbeeld voor sommige onzer geniaalste letterkundige kritici - van tweeërlei soort van Cesar. Zoo is er ook tweeërlei soort van beroemde mannen. Verder gaat de vergelijking met Cesar niet. Er zijn beroemde mannen, wier geloofsbrieven door het derde en vierde geslacht nog eens nauwkeurig zullen worden onderzocht met een onmiskenbaren twijfel omtrent hunne geldigheid; mannen, die vooral gedurende hun leven beroemd waren, en wier geniale persoonlijkheid, in weêrwil of wellicht tengevolge van hunne gebreken en tekortkomingen, een machtigen invoed heeft uitgeoefend op hunne tijdgenoten. Oorspronkelijkheid van opvatting, soms niet vrij van paradoxisme, kracht en levensvolheid, zich openbarende in stoutheid van optreding en handeling, plegen een magischen invloed uit te oefenen op allen, die er mede in aanraking komen. 't Is of de toetssteen der kritiek ontvalt aan de vingeren van zelfs de schranderste en verstandigste hunner vrienden en evenknieën ten opzichte van deze soort van beroemde mannen. Eene bewondering, die aan fetichisme grenst en allen twijfel als heiligschennis schuwt, is de cijns aan den genialen man gedurende zijn leven gebracht. Men ondergaat zijne genialiteit, en in de lichte dronkenschap der betoovering, vraagt men niet meer naar de vruchten, die hij leverde of naar de evenredigheid tusschen de resultaten en de buitengewone gaven en talenten, hem toebedeeld. Forsch is de halm; trotsch beurt zij haar goudgelen stengel; of de korrels, die de aêr bevat, zwaar en rijp zijn geworden, ziedaar een andere vraag, die allicht prozaïsch klinkt in het oor van den bewonderenden beschouwer.

Gedurende zijn leven geniet hij die schatting onverdeeld. In den regel duurt de hulde ook nog bij het eerstvolgende geslacht voort, dat zich vermeit in de mededeeling van de *histoire anecdotique* van den afgestorvene, zoo sympathetisch en geestdriftig door de beste zijner vrienden verteld. Het gesproken woord, de voortlevende persoonlijkheid, het aanschouwelijke beeld en de bezielde mondelinge overlevering vullen de nalatenschap aan en bestendigen een tijdlang de begoocheling. De tijd van het onderzoek breekt eerst later aan.

Daar is een ander soort van beroemde mannen, die niet zulk eene overwegende heerschappij op hun tijdgenoten uitoefenen, al is hun invloed in den engen kring der geestverwanten en vrienden soms grooter en ongetwijfeld meer vruchtbaar en bezielend dan dien der eerstgenoemde. Het zijn die mannen, die bij al de beminnelijkheid en bij al den charme hunner persoonlijkheid, in de levenwekkende resultaten van hun studie en arbeid nog duurzamer titels voegen op roem en onsterfelijkheid dan de geniale en oorspronkelijke soort, zoo straks door mij geschetst. - Hun roem vermeerdert, naarmate de blijvende invloed van hun werken beter kan worden gewaardeerd. De geslachten, die komen zullen en getuigen zijn, hoe hun arbeid krachtig voortleeft ook te midden van hen; hoe hunne verschijning, hunne richting en hun geest een nieuw tijdvak schiepen, waartoe ook zij nog behooren; zij eerst zullen in volle mate de waarde kunnen bepalen van hun werk en hun de plaats kunnen aanwijzen, die hun toekomt. Hunne werken volgen hen na, al is hun beeld reeds lang in de herinnering verflauwd. - Merkwaardig, niet alleen uit letterkundig maar uit psychologisch oogpunt, is de voorliefde, de piëteit der laatste voor de eerste. Waaruit moet dit verschijnsel worden verklaard? Uit dezelfde oorzaak wellicht, die de deugd in naïve verbazing, die van zeer nabij aan huivering of ontzag grenst, doet opzien - in plaats van neerzien - tegen de ondeugd; die de fijngevoelige, aesthetisch ontwikkelde man van studie zijne betrekkelijke minderheid doet gevoelen tegenover den zinnelijken type van brutale levenskracht; die de zedige en ingetogene beschaamd doet staan naast den schitterenden man der wereld? - De tegenstellingen trekken elkander aan, en het kan alleen den meestbegaafden en fijnstbewerktuigden van ons geslacht overkomen zich zelven te laag, en hun minderen te hoog aan te slaan. De middelmatigheid zij gerust. Zij loopt daarvan

niet het minste gevaar. Voor het tegenovergestelde gevaar haar te waarschuwen, zou vergeefsche moeite zijn.

Is deze tekst volkomen toepasselijk op de twee zeer bijzondere persoonlijkheden, wier werk ik te dezer plaats heb te behandelen? De voorzichtigheid gebiedt mij, de beantwoording dier vraag aan anderen over te laten. Indien ik mijn bescheiden oordeel in weinige woorden mocht samenvatten, ik zou zeggen: Bakhuizen van den Brink is..... Bakkes! en Potgieter is Potgieter. Het tijdelijke van den een, en het duurzame van den ander zou daarmede, dunkt mij, voor de lezers, tot wie dit tijdschrift zich wendt, duidelijk zijn uitgedrukt. Leerrijk en onderhoudend echter is het, in het boek, welks titel ik hieronder vermeld[1], na te gaan, hoe Potgieter's Bakhuizen er uitziet, maar nog belangrijker en boeiender de hier en daar verspreide fragmenten van autobiographie te verzamelen, die Potgieter er in geeft. Vermakelijk en verrassend zijn tevens de blikken op onze letterkundige geschiedenis der laatste vijftig jaren, die de verzamelaar ons in deze bladzijden doet slaan, en zijne beschouwingen over den maatschappelijken en staatkundigen toestand van ons vaderland vóór en na de Belgische revolutie, in tastbare tafereelen voorgesteld.

Met dankbaarheid aanvaard ik de aanleiding - de edelmoedige aanleiding - tot dit boek. De oude en beproefde vriend, de aanhankelijke in lief en leed, of laat mij liever zeggen, in smaad en eere, voelde eene behoefte een monument te stichten voor zijn strijdmakker en wapenbroeder. Inderdaad hebben wij hier een monument voor wijlen den Rijks-archivaris, of althans het voetstuk voor een monument. Het monument-zelf zullen zijne nagelaten en verspreide studiën op het gebied van vaderlandsche geschiedenis en letteren dienen te leveren. Meer-bevoegden mogen de gedenkzuil beoordeelen; ik verheug mij in de bescheiden taak der beschouwing van het arabeskenrijke voetstuk, door den vriend opgericht.

Alvorens evenwel tot Potgieter's Bakhuizen over te gaan, veroorloof ik mij in een paar trekken het beeld te schetsen, dat zich in mijne persoonlijke herinnering van den Rijks-archivaris heeft gegrift. Die schets maakt op geene volledigheid

1 Studiën en Schetsen over Vaderlandsche Geschiedenis en Letteren door R.C. Bakhuizen van den Brink, verzameld en uitgegeven door E.J. Potgieter, 1ste tot 5de aflevering. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1869-1870.

aanspraak; zij is ontworpen naar indrukken, slechts in de laatste twintig jaren ontvangen, en berust op geene intieme uitstortingen des gemoeds. Zij is het product van ontmoetingen in den gezelligen kring en kan dus niet veel meer geven dan de uiterlijke vormen. Ik schrijf de bewaarde trekken hier neder, bij wijze van lateren toetssteen en van veiligheidsmaatregel. Ik heb de vrees, dat ik, bij het einde der lezing van Potgieter's inleiding, Bakhuizen niet meer zoo onbevangen en zelfstandig zal kunnen beoordeelen als op dezen oogenblik. Ik wapen mij dus, en trek in tegenwoordigheid mijner lezers mijn maliekolder aan.

Bakhuizen van den Brink was het toonbeeld van kracht. Zijne zware en breede gestalte, zijn forsch hoofd, omhuifd door donkere leeuwenmanen, zijne ruw gebeitelde trekken, zijn flink, open voorhoofd, zijne vierkante houding, zijne versmading van alles, wat naar netheid en vormelijkheid zweemde, zoowel in kleeding als in gesprek en gebaar, gaven den onweêrstaanbaren indruk eener machtige persoonlijkheid en van een exuberante levenskracht. Den stempel van het genie droeg hij, zoo niet uitsluitend dan toch hoofdzakelijk, in de schranderheid en levendigheid zijner oogen. Vergeefs zoekt men in die figuur de sporen van grieksche cultuur, vergeefs spiedde men om dien mond den fijnen glimlach van de aristocratie des geestes, dien glimlach, dien men ziet en niet hoort. Bij Bakhuizen klonk de homerische lach door het gansche vertrek en deed tafel en stoelen dreunen. Welk een prachtig, onbehouwen blok van het zeldzaamste en kostbaarste marmer! Wat geest en vernuft, wat luim en jok ontstroomden aan die breede lippen; met welke souvereine minachting van het geijkte en het decorum barstte de vloed zijner levensgeesten los! Mij dunkt een imperator, die zijn triomfalen intocht hield, omstuwd door zijne krijgstrofeeën, zijne gevangenen en slaven; een imperator, die tot de latere en laatste romeinsche keizers behoorde, moet er zóo hebben uitgezien en op dezelfde wijs op zijne omgeving hebben geblikt, als Bakhuizen het op den gezelligen vriendenkring deed, wanneer hij eené opgewonden ontboezeming, of eene plastische voorstelling van eene welgelukte grap met zijn sacramenteel ‘W a l i e f ?’ bulderend en manenschuddend besloot. Aan alle deftigheid vreemd - al was hij zich volkomen bewust van de waarde van zijn genie en van zijn ambt - vertoonde niemand minder dan hij de enveloppe van den geleerde.

Gul en jolig, bleef hij zijn leven lang een studententype, onbekwaam om weêrstand te bieden aan de voortdurende aanvechting tot het bedrijven van ondeugendheid en stoutigheden tegenover zijne medemenschen. Zoo ernstig als hij de wetenschap opnam, als hij in eigen studeervertrek in het onderzoek van oude handschriften was verdiept, zoo onbehagelijk scheen hij het te vinden, wanneer men de wetenschap of de letterkunde in den vriendenkring tot het onderwerp maakte van ernstige beraadslagingen. Liever opende hij dan het oog voor de zwakke en dwaze zijde der verschijnselen en uitingen op letterkundig gebied, die hij in den laatsten tijd had waargenomen. Onverbiddelijk zwaaide hij de geeselroede over halfkennis of vernis. Mededoogen met zwakke pogingen kende hij niet. Zijne destructieve natuur drong hem om alles dood te slaan, wat in zijne schatting onjuist of gebrekkig, oppervlakkig of wansmakig was. Ik zal wellicht geacht worden iets overtolligs te zeggen, wanneer ik er bij voeg, dat zijn optreden ongedwongen en vrijmoedig was, tot miskennens toe der grenzen, aan die beide eigenschappen door goeden smaak, gewoonte of bescheidenheid gesteld. Toch is de vermelding niet geheel overbodig voor wie de beschroomdheid en *raideur* - ik wensch het woord linksheid niet te gebruiken - zijner jeugd hebben gekend. Maar Bakhuizen is niet de eenige, zelfs onder de mannen van genie geweest, die hunne aangeboren schroomvalligheid onder den mantel van den overmoed trachtten te verbergen en zich tot zekere mate moesten opwinden om hun natuurlijke blooheid te boven te komen. Wie om zich ziet, kan daarvan nog dagelijks de voorbeelden vinden.

Onbillijk en bekrompen is het oordeel van hen, die aan Bakhuizen dezelfde maat willen aanpassen, naar welke zij de hoogte en breedte bepalen der alledaagsche, kalme naturen in hunne nabijheid. 't Gelijkvloersche en de woning van éene verdieping, met of zonder zolder, moeten anders worden opgemeten dan de pyramide. De rijks-archivaris - persoonlijk heb ik hem in geen ander ambt gekend - was een zeer buitengewone verschijning; buitengewoon door de ontzachelijke gaven zijns geestes, buitengewoon ook door de hartstochtelijkheid zijner natuur en de weelderigheid van zijne physische kracht. Niet tot vergoêlijking, veel minder tot sympathie voor hetgeen der wereld aanstoot of ergernis gaf, moet dit verschil worden in het oog gehouden; maar tot verklaring en rechtvaardige weging van

de gebeurtenissen van zijn onrustig en oneffen leven. Indien Bakhuizen niet die hartstochtelijke en exuberante natuur had bezeten, had hij haar ooit op het gebied zijner studie kunnen overbrengen, zoo als hij tot groot voordeel en eer voor onze letterkunde heeft gedaan? Had hij ooit die man van initiatief, die reformator en pionnier kunnen worden, die zijn schoonste en minst-betwistbare aanspraak vormt op eene plaats in den tempel des roems?

Laat ons niet van den pionnier vergen, die in zijne krachtige constitutie den waarborg vindt, dat hij opgewassen zal zijn voor de zware taak die hem wacht, dat hij al de vormen en denkbeelden der beschaafde maatschappij met zich voert, wanneer hij met spade en houweel den maagdelijken boschgrond in het verre Westen gaat omtooveren tot een toebereiden akker. Het vellen der boomen, het kappen der dichtinéengegroeide struiken, het losrukken der wortels vereischt de ruwe, ongehandschoende hand.

Bakhuizen was zulk een pionnier op letterkundig terrein. Of dreef hij de ploeg niet door een onontgonnen veld, toen hij de stof wegblies van onze archieven en historieboeken, en zijn levenwekkenden adem liet gaan over den staatkundigen, maatschappelijken en letterkundigen toestand der zestiende en zeventiende eeuw? Ontdekte hij niet een nieuw en levend zeventiende-eeuwsch Amsterdam, toen hij Vondel met Roskam en Rommelpot ten tooneele voerde; riep hij het krachtige voorgeslacht niet in tastbare gestalten te voorschijn, toen hij in zijne cartons voor de geschiedenis van den nederlandschen vrijheidsoorlog de helden van den strijd ons in een nieuw en helderder licht deed verschijnen? Waren zijne studiën niet meestal revelaties, zoowel de historische als de litteraire? Werd de nieuwere nederlandsche letterkunde niet aan zich zelve ontdekt door zijne kritische beschouwingen; wees hij haar niet eene nieuwe bedding, daar de oude stroom in conventie was verzand? 't Is waar, hij deed het niet alleen; anderen, even geniaal en bezield met meer volharding en door meer piëteit wellicht dan hij, werkten samen tot die wedergeboorte. Maar meer dan iemand wist hij de natuurlijke *flair* om de waarheid te ontdekken en de juiste toedracht der gebeurtenissen te raden en te construëeren, welke hem bij zijn historisch onderzoek zoo uitstekend te stade kwam, ook dienstbaar te maken aan zijne opsporingen van het ware en schoone in de letterkunde.

Even als hij rook, hoe een historisch feit in elkander zat en welke lezing de juiste was, evenzoo strekte hij bij instinkt den vinger naar den nieuwen weg, dien onze letterkunde behoorde te bewandelen. Deze *flair* en dit instinkt - ik erken het - zijn oneerbiedige bewoordingen om het begrip van genialiteit uit te drukken. Maar zij teekenen de genie, die voor krachtsinspanning en langdurigen arbeid terugdeinst, die liefst zich op intuïtie en spontane ingeving verlaat, en zich met de vonken vergenoegt, ongenegen of onbekwaam om de vlam aan te blazen tot een weldadig en koesterend vuur. - Doe ik onrecht aan den Rijks-archivaris, wanneer ik naast de felle schittering van zijn talent het duurzame meen te betwijfelen van de warmte, door zooveel spranken voortgebracht? Immers vooral in de laatste jaren zijns levens verbande zijn cynisme alle denkbeeld aan geestdriftige overtuiging of innige toewijding, en gehoorzaamde zijn genie meer aan de grillige luim des oogenbliks, aan een kwalijk verborgen opwelling van moedwil dan aan een vroom streven naar het zoeken der waarheid.

En ziedaar, waarom ik met de hand op het hart niet verzekerd ben van de duurzaamheid van zijn roem. - De resultaten van zijn scherpzinnig onderzoek en zijne devinatorische gave zullen al spoedig gemeengoed zijn geworden; zij zijn het reeds voor onzen tijd. Groote werken van langen adem, uitvloeisels van een rijp, ernstig en volhardend onderzoek, laat hij weinige na, en geene eigenschap pleegt spoediger vergeten te worden dan juist de kenmerkende van Bakhuizen van den Brink. Over tien of twintig jaren zal men zich nauwelijks meer kunnen voorstellen, hoeveel genialiteit, hoeveel innig doordringen in de historie vereischt werden, om in de periode zijner groote werkzaamheid de feiten te reconstrueëren, hun oorzaak en samenhang te ontdekken en vast te stellen. De schitterende nimbus dezer kolossale persoonlijkheid zal dan zijn verdwenen, en de werken, die den rijks-archivaris navolgen, zullen allicht worden beschouwd als zoovele wélgeslaagde, maar daarom nog niet buitengewone monographiën over zekere deelen of figuren onzer geschiedenis. - Dit zou, naar mijne meening, het lot zijn geworden van dezen hoogbegaafden man, indien zijn trouwe vriend en biograaf - en hiermede ga ik van Bakhuizen naar Potgieter over - hem niet een boek had gewijd, dat beter dan alle betoogen zijn goed recht handhaaft op een eerste plaats onder de letterkundigen en de mannen der wetenschap van de

negentiende eeuw. - Potgieter heeft daardoor meer voor hem gedaan dan hij voor zich zelven deed. - Op het voetstuk, door hem aangebracht, verrijst de afgestorven vriend in volle herculische hoogte en kracht. Daar hij nu zelf door de ongetemde opbruisingen van eene weelderige ondeugendheid zijn zwaartepunt niet meer kan verliezen, heb ik goeden moed, dat hij zich op dien *socle* handhaaft, en dat alzoo, arm in arm, de gebiographeerde en de biograaf de onsterfelijkheid in zullen gaan. Ik wensch dit voor Bakhuizen om den wille der groote diensten aan onze litteratuur bewezen, en tevens uit dankbaarheid voor den prikkelenden invloed, dien hij op zijne tijdgenooten heeft uitgeoefend.

Potgieter's boek, dat door zijn titel niets anders zou doen verwachten dan eene nieuwe volledige uitgave van Bakhuizen's Studiën, naar tijdsorde of gelijkheid van stoffe gerangschikt, hier en daar misschien door eene kantteekening toegelicht, bevat in werkelijkheid in de 2de tot 5de aflevering hoofdzakelijk een merkwaardig blad geschiedenis onzer letterkunde der laatste vijftig jaren, vastgeknoopt aan het verhaal van Bakhuizen's jeugd. De toekomstige Rijks-archivaris is daarin slechts een bindende draad. Voor wie die afleveringen met aandacht heeft gelezen, is het blijkbaar dat zij slechts één grooten, aan gedachten en feiten overrijken tusschenzin vormen, die bij blz. 23 begint en bij blz. 303 eindigt. Begin en einde - zal ik zeggen: ingang en uitgang? - verplaatsen ons op een zomeravond van 1833 in de studeerkamer van Aernout Drost. De dramatis personae zijn de gastheer, de dichter Heije - de aanstaande zangerige medicijnen-doctor, - Bakhuizen van den Brink, ‘het niet bedorven, maar bekrompen opgevoede groote kind,’ en Potgieter, eerst sedert 1830 tengevolge van den Belgischen opstand uit Antwerpen in Noord-Nederland, en eerst onlangs van zijne reizen door het Noorden teruggekeerd. De vijf entwintigjarige Potgieter zou aan den drie-en-twintigjarigen Bakhuizen worden voorgesteld, of juister, zij zouden elkanders kennis maken. Beminnelijke gastheer, die hen samen bracht, ernstige en talentvolle jonggestorven Drost! hadt gij een voorgevoel van het gewicht dier ontmoeting, van de toekomstige beteekenis der twee mannen, die gij in uwe eenvoudige, maar gezellige studeercel tot elkander leiddet, den leidschen student, den jeugdigen amsterdamschen koopman? Ik ben geneigd het te vermoeden. Uw schrandere blik doorgrondde, wat beider

genie voor de toekomst beloofde; uw eerlijk en braaf gemoed erkende al vast de meerderheid dezer twee heterogene naturen, bestemd om zulk een aantrekkingskracht op elkander uit te oefenen en door zulke nauwe vriendschapsbanden samen te worden verbonden. Betreurenswaardig als het zijn moge, de invloed, dien de leidsche student op den amsterdamschen bellettrist bleek te oefenen, was grooter dan de weêrkeerige; betreurenswaardig voor Bakhuizen van den Brink. Wat zou er van dezen kunnen zijn geworden, indien hij van zijn jeugdigen vriend de reinheid en het idealisme, de ernstige volharding en ijver, de zelfstandigheid en cordaatheid, de innige toewijding aan het ware en schoone hadde overgenomen! - Voor Potgieter-zelven was de invloed slechts sterkend en prikkelend; hij putte uit den omgang alleen het bewustzijn van wat hem ontbrak en de begeerte om het aan te vullen. Het scheen, dat ook hem in Bakhuizen het ‘verterende vuur van den Apocalypsis’ toelachte, en hij gedreven werd door eene geweldige drijving om datgene te veroveren, waarin de leidsche student zijn meerdere was. Zijne zucht tot wetenschap werd er door aangevuurd; zijne kritische gave er door ontwikkeld en gescherpt.

Maar ik ben bezig den zomeravond van 1833 vooruit te loopen, en bij voorbaat den voet te zetten in de volgende afleveringen, want hoe omvangrijk de vijf verschenene zijn mogen, zij voeren ons niet verder dan tot de eerste kennismaking. De nadere en intiemere is voor ons bewaard. Ben ik ondankbaar, wanneer ik beken, dat vooral d e z e mij het meeste belang inboezemt, meer en grooter belang dan de beschrijving van Bakhuizen's geboorte, kinder- en jongelingsjaren, meer dan de psychologische en paedagogische verklaring van zijne onregelmatigheden en afwijkingen van lateren tijd? Ik heb daarbij tegen die verklaring een ernstige grief, het gevolg ongetwijfeld van een verschillend standpunt. Zij geschiedt ten koste der ouders; zij werpt een goed deel van de schuld op de bekrompenheid der opvoeding, op de strakheid der teugels. Medeplichtigen, tot hoofdschuldigen toe, worden door deze voorstelling de ouders voor de tekortkomingen van den zoon. Ziedaar eene bedenkelijke theorie. Heeft het Bakhuizen's ouders, heeft het zijner moeder aan innige liefde gefaald? Zoo deze vraag ontkennend moet worden beantwoord, verwerp ik - bij alle onvoldoend doorzicht en paedagogisch beleid - de verklaring in de opklimmende lijn. Die liefde alleen had behooren te vol-

staan om het kind te behoeden, ik zeg niet voor alle afdwalingen en wilde tochten, maar voor die doolpaden, waarin zijn voet zich verwarde. Ik wensch niet in beschouwingen te treden van hetgeen zijne tijdgenooten in Bakhuizen's wandel hebben berispt; ik ben zeer bereid om de wijde draperiën van den mantel der genie er over heen te spreiden, maar ik mag niet onopgemerkt laten, dat Potgieter's liefde en geestdrift voor den zoon hem schier tot liefdeloosheid jegens de ouders hebben verleid. Zelfs een *bachelor* mist, naar mijne meening, daartoe het recht. Ook op het gebied der opvoeding geldt het, dat de beste stuurlui op de kaaien loopen.

Ik keer tot de studeerkamer van Drost terug.

Wie getuige wil zijn van de geboorte van het Jonge Holland leze de levendige en plastische beschrijving van dien gedenkwaardigen zomeravond, de geestige schildering der vier jeugdige figuren, die in een kruisvuur van vernuft elkanders krachten maten en elkanders denkbeelden omtrent letteren en kunst trachtten uit te vorschen. Hoe daagt in aanschouwing de tijd voor onzen geest, met al zijne vragen van den dag, met zijne letterkunde, inheemsche en vreemde, met zijn levensvolheid, in verzet tredende tegen verouderde vormen en begrippen, tegen de Vaderlandsche Letteroefeningen en den Recensent ook der Recensenten en hetgeen zij vertegenwoordigden, tastende naar nieuwe, eigene uitdrukking voor nieuwe, eigene richting en gedachten! Met hoeveel liefde wordt ons het onderhoud geschetst tusschen Drost en den schrijver, vóor de komst van Heije en den gevierden leidschen gast! Met welke geestige toetsen wordt ons het zoeken van een naam voor Drost's roman, worden ons het binnentreden der verwachte gasten en de eerste indruk, dien van den Brink op Potgieter maakte, voor oogen getooverd! Maar niet alleen het vernuft, de weelderige spranken van den meest-bewegelijken geest vallen daarbij te waardeeren. Merkt op, hoe al de kenschetsende eigenschappen van Potgieter in deze schilderijen op den voorgrond treden! Zijne oorspronkelijke opvatting, zijne bewegelijkheid, zijn goddelijke eeuwige jeugd, zijne *soubre-saut*natuur en - niet 't minst van al - zijne warme gemoedelijke neiging tot idealiseeren. Ik spreek niet van zijne kennis, in volle stroomen van belezenheid tot ons vloeiende; ik spreek van hetgeen met hem geboren is en zijn litterair karakter stempelt.

Ik ben mij bewust van de straf, die mij te wachten staat,

wanneer ik met genoegen den klemtoon leg op die idealistische neigingen; maar ik heb mij van den aanvang reeds genoegzaam rekenschap gegeven van al de gevaren, waaraan ik mij blootstel door het schrijven van dit onschuldig opstel - gevaren van de zijde der vrienden en der vijanden - om ook niet het mogelijke verwijt van den vriend-zelven moedig tegemoet te gaan.

Vrienden en vijanden is eene onjuiste uitdrukking; ik had adepten en ongeloovigen moeten schrijven. Aan den biograaf van den Rijks-archivaris wordt geen *succès d'estime*, geene kalme waardeering of lauwe hulde toegebracht. Men g e l o o f t in hem of men doet het niet. Men geniet en savoureert hem, of men begrijpt hem niet. Een middenweg ontbreekt.

Ik meen eerlijk te moeten waarschuwen, dat ik het geloof heb, en een geloof, dat bergen verzet. Ik heb mij zelven daarin grootgebracht en ben daarin opgegroeid. Alle redeneeringen om dat geloof te schokken, hebben op mij geen vat. Hoe kalmer en nuchterder zij zijn, hoe meer zij op mij afstuiten. Hier sta ik. Ik kan niet anders. Maar ik zou zeker ten eenenmale zonder vrucht in de strenge school der litteraire kritiek op de banken hebben gezeten, indien mijn geloof blind ware en alle analytisch vermogen hadde gedoofd. Ik hoop - met alle gevorderde bescheidenheid - op Potgieter-zelven te bewijzen, dat zulks niet het geval is.

Potgieter heeft een zucht, om alles wat hem nadert en met hem in aanraking komt, te idealiseeren. Allermeest zijne vrienden en geestverwanten, maar deze niet alleen. Ook onverschillige personen, voorwerpen en gebeurtenissen; ook zelfs vijandige figuren deelen in dien onweêrstaanbaren lust. Het is bij hem een vorm van assimilatie; hij tracht, wat hem omgeeft en tot hem komt, te assimileeren; hij doopt het met zijn geest; hij leent het eigenschappen, die het niet bezit, maar die het - volgens zijne ingeving, zijne denkbeelden en behoeften - bezitten moest. Hij meent te zien en te hooren wat hij denkt en wenscht. Hij bekleedt onbeduidendheden met de beteekenis, die hij er zoo gaarne in zou vinden. Hij idealiseert aldus in den overtreffenden trap, en de neiging is zóo sterk en biologisch, dat hij zelf volkomen overtuigd is van de werkelijkheid en tastbaarheid zijner illusiën. Jagende naar objectiviteit, is hij een der meest subjectieve schrijvers, die ik ken. Plastisch

mogen zijne voorstellingen zijn, zij dragen het bewijs, alle in hetzelfde licht te zijn beschouwd en door dezelfde persoonlijkheid te zijn teruggegeven. Neemt in het boek, dat ons bezig houdt, de beschrijving der verschillende tableaux de genre en intérieurs, de reproductie der verschillende gedachtenwisselingen en samenspraken ter hand, en ziet, of niet overal Potgieter's individualiteit de binnenhuisjes, het gezellige verkeer, de gewisselde woorden tint. Spreken niet al die vrienden zooals hij; hebben zij niet z i j n geest en even zooveel geest? Kleedt hij ze niet, neen, schept hij ze niet naar zijne beeldtenis? Acht gij het mogelijk, dat ieder incident zooveel gewichts had, dat ieder woord zulk eene wijde strekking of zulk een diepen zin bevatte als de auteur er aan toekent? Ongetwijfeld neen; ze zijn slechts gepoëtiseerd door deze poëtische kwikzilvernatuur, die alle keien tot tintelende vuursteenen weet te vormen door het fijne staal zijner aanraking. Ik mag mij beroepen op twintigjarige ervaring tot staving van dit merkwaardige verschijnsel. Maar wie er van overtuigd zijn moge, Potgieter zelf vermoedt het niet en blijft ongeloovig het hoofd schudden, als men hem wijst op de onbeduidendheid der voorwerpen, die hij aldus uit hun lethargischen toestand wekt, om weder in dienzelfden toestand terug te keeren, zoodra de vonkenslaande geest zich van hen afwendt.

Mij dunkt, nergens spreekt deze eigenschap sterker dan in dit boek, het intiemste, dat Potgieter geschreven heeft, het eenige zelfs, waarin men hem onmiddellijk ziet optreden in zijnen kring en zich bewegen in zijn eigen tijd. Hoeveel sympathie ik voor haar gevoel, ik zie de schaduwzijde dezer eigenschap niet voorbij. Ik versta daaronder niet de minder photographische waarheid der voorstellingen, want *après tout* is deze geidealiseerde waarheid aautrekkelijker en soms natuurlijker dan die der kroniek; maar ik heb het oog op de aesthetische fout, die er het gevolg van is, namelijk het gemis aan licht en bruin, aan placide rust. Door al die schittering en tinteling van vernuft, waarmede schier alle figuren en gebeurtenissen zijn overgoten, heeft het boek tegelijkertijd iets onrustigs en gejaagds en iets eenvormigs in de voorstelling. Breede massa's, die bij een tafereel van zulken omvang weldadig zouden verkwikken, zijn moeielijk te ontdekken. Er zijn te veel boomen in dat woud. Voorzeker de houtvester - hier de beoefenaar onzer litteraire geschiedenis - zal iederen stam

waardeeren en geen enkelen willen missen, maar voor hen die het boek slechts als kunstwerk genieten, wordt de totale indruk door die veelheid geschaad. Had Potgieter niet iedere figuur, die hij ontmoette op den weg zijns vriends, door zijne zucht tot idealiseeren met *relief* en beteekenis bekleed, de biographie zou er door hebben gewonnen en de lezer ware nu en dan tot verademing gekomen. Nu dreigt hij schier overstelpt te worden door dien stortvloed van gewichtige feiten en persoonlijkheden, die van hunne natuurlijke bescheiden plaats in het halfdonker tot het oogverblindend daglicht worden overgebracht.

Wat mij dus in de kenmerkende eigenschap van den auteur het bedenkelijkst schijnt, is dat zij zich moeielijk met soberheid verdraagt. Rust en soberheid kunnen niet samengaan met zooveel bewegelijkheid, zulk een overweelderig vernuft en zulk eene geïnspireerde verbeelding. Potgieter, die zelf nooit de behoefte aan rust gevoelt, kan niet bevroeden, hoe zenuwachtig gejaagd het is, hoe veel inspanning het kost voor gewone stervelingen met hem te reizen. Met hem te reizen in het gebied der gedachten. Ook te reizen door het leven van zijn vriend.

Ik heb gepoogd mijne bedoeling en mijn indruk in korte woorden uit te drukken, toen ik zijn boek één grooten tusschenzin noemde en er het arabeskenrijke voetstuk in zag van het monument voor wijlen den Rijks-archivaris. Vordert men, dat ik de bedoeling door bewijzen toelichte, dan zal ik trachten dat te doen.

In het halfdonker hadden, naar mijn inzien, Ludolf en Johannes Bakhuizen en de kunsthistorici van vroegeren en lateren tijd, hadden de ouderwetsche en negentiende-eeuwsche schoolmeesters met hunne biographen kunnen blijven.

Schemeriger waren de figuren van Bakhuizen's jeugdige vrienden - vooral der minder vertrouwelijke - te houden geweest; vluchtiger omtrek had voor de gebeurtenissen der kinder- en jongelingsjaren, voor de herinnering der studenten-genootschappen kunnen volstaan. Minder arabesken zouden een voldoende lijst hebben gevormd om de vele beroemde namen, die ons oog voorbijgaan, en de overheerlijke episoden zouden te beter hebben uitgekomen tegen een stillen achtergrond. Dit geldt ook van Bakhuizen's leven te Leiden, van de beschrijving zijner leermeesters, van zijne studentenomgeving. De veelheid der détails leidt de aandacht van de hoofdgroepen af, en waar eene breede rij van tijdgenooten, geestverwanten of tegenvoeters, de vermelding van iedere inheemsche illustratie omringt en vergezelt,

dreigt men in het gedrang van dien overvulden salon den heer des huizes uit het oog te verliezen. Ik geniet met erkentelijkheid en groote belangstelling de aanschouwelijke herinnering aan de beroemde mannen, met wie Bakhuizen in aanraking kwam, of zelfs had kunnen komen, indachtig dat we hier meer dan eene biographie, dat wij hier bovenal eene tot dusverre in ons vaderland zeldzame bijdrage begroeten tot de hedendaagsche letterkundige geschiedenis. Ik wensch den omtrek ruim te trekken en er allen in op te nemen, die in dien tijd ten onzent op letterkundig of wetenschappelijk gebied eene rol hebben gespeeld. Ik zonder de bescheidene tweede en derde rollen niet uit. *Les amis de nos amis sont nos amis* pas ik gaarne op de liberaalste wijze toe; maar verder ware ik liever niet gegaan. Ik erken, dat wij veel schoons en verrassends zouden hebben gemist, indien Potgieter in zijne lijst ook niet de uitheemsche vernuften en de gestorvene geslachten had getrokken, maar ik geloof dat zijn werk door dat gemis daarentegen aan eenheid en harmonie zou hebben gewonnen. De vele en herhaalde uitweidingen, de tusschenzinnen in den tusschenzin, waartoe zijn weelderige geest en zijne rijke studie en universeele belangstelling den schrijver hebben verleid, en die ons aan de bloembedomzweving, de kortstondige nederstrijking en puring van den vlinder doen denken, zijn even zoovele arabesken, die de grondvormen deels verbergen, deels onduidelijk doen schijnen.

Verlangt men een treffend bewijs, hoe de geringste bijzonderheden onder Potgieter's hand eene beteekenis en omvang verkrijgen, verre boven hare natuurlijke evenredigheid, men herleze de inleiding tot Bakhuizen's ‘Vondel met Roskam en Rommelpot’, in de eerste aflevering. Het kon alleen in het warme gemoed van dezen schrijver opkomen, om de onthulling van Vondel's monument dienstbaar te maken aan eene prachtuitgave van eene der beste studiën van den overleden vriend. Ik eerbiedig de sympathie en het kunstgevoel, die Potgieter deden wenschen, dat de Rijks-archivaris 't allereerst werd gehuldigd bij de voltooiing van het beeld, waarvan hij de gedachte had aangegeven.

Aangegeven ter gelegenheid dat de marmeren Tollens in het Rotterdamsche park verrees. Maar ik betrap hem op zijn zwak, waar niet alleen van Lennep en Alberdingk Thijm, waar zelfs de Heer Binger eene gewichtige figuur wordt in de kleine komedie, die als voorspel tot de Vondel's-feesten door Potgieter, den commentator en den discipel van den ‘prins der poeëten’,

en den wakkeren uitgever van Vondel's dichtwerken werd gespeeld. Wat al gevolgtrekkingen, wat al beschouwingen, de eene nog puntiger en schalker, nog ernstiger en dieper dan de andere, weet hij vast te knoopen aan het schijnbaar niet zeer belangrijke en gemakkelijk verklaarbare feit, dat de feestcommissie en de Heer Binger voor de kosten van zulk eene prachteditie terugdeinsden!

Wenscht gij nog éene verduidelijking mijner meening - het moge de laatste zijn - ik sla de bladzijden op, waarin de biograaf de pogingen beschrijft door den Rijks-archivaris in de Koninklijke Academie van Wetenschappen beproefd, om eene geschiedenis van den nederlandschen Waterstaat te verkrijgen. Ik had haast geschreven: te doen aanbesteden. Zou ik der schim van Bakkes groot onrecht doen, wanneer ik zijn voorstel niet al te ernstig opneem? Geplaagd door een onweêrstaanbaren jeuk tot het maken van *amok* of het nemen van meer of minder gepaste loopjes, zoodra hij zich binnen de wanden van het geleerde lichaam bevond, rijst bij mij de twijfel, of ook dit voorstel niet onder eene dezer beide categoriën moet worden gebracht. Indien zijn geestdrift voor het onderwerp inderdaad zoo vurig ware geweest, zou hij zich dan tot eene vergadering hebben gewend, wier hoog voetstuk meermalen den schok zijner breede schouders ondervond? Zou hij zelf, gesteund door zijn staf, voorgelicht door zijne technische vrienden en beschikkende over een rijk arsenaal, niet beproefd hebben de hand aan het werk te slaan, en althans eene s c h e t s te ontwerpen van den veelomvattenden arbeid, waartoe hem vermoedelijk het geduld en de volharding zouden hebben ontbroken? Had hij zich ook hierin geen pionnier betoond? Ziet nu, indien gij wilt, hoe Potgieter deze poging idealiseert, en haar in verband brengt met stroomingen in het leven en de studie van zijn vriend, welke voor den oppervlakkigen beschouwer geene gemeenschap schijnen te hebben met het onderwerp, aan de belangstelling der achtbare vergadering aanbevolen. Het is of alle ondeugendheid bij hem plaats maakt voor heiligen ernst, als hij den ondeugendsten zijner vrienden beschouwt.

Één groot voordeel staat tegenover deze schaduwzijde. Wat de biographie als kunstwerk schaadt, gedijt der kennis van Potgieter's persoonlijkheid en geest ten goede. De antobiographie wint door die onbedwingbare zucht om alles op te nemen en te verwerken, wat middellijk of onmiddellijk met de levensbe-

schouwing van den genialen afgestorvene in aanraking kan worden gebracht. De *histoire littéraire* en de *histoire intime* vrijbuiten op Bakhuizen's domein, en in zooverre ik mij niet ontveins, dat mijne voorliefde voor den levensbeschrijver grooter is dan voor den man, wiens leven beschreven wordt, heb ik dus niet het minste recht mij persoonlijk te beklagen over eene eigenschap, waaraan ik een blik in Potgieter's innigste wezen te danken heb, welke mij zonder deze aanleiding wellicht zoude zijn ontgaan. Ik vraag dan ook niet het woord voor een persoonlijk feit, wanneer ik den vinger strek naar hetgeen mij toeschijnt eene fout te zijn; ik treed alleen op in het belang van het boek zelf, bovenal van die onnavolgbaar geschilderde episoden, wier belangrijkheid wedijvert met het bekoorlijke en verrassende der voorstelling. De keuze valt moeielijk. Men bladere waar men wil, men zal niet lang zoeken vóor 't oog rust op een van die zonnige groepen, die geestige genre-stukken, waarin het sociale, politieke en litteraire leven dier dagen in beeld wordt gebracht.

Ik heb reeds gewezen op het studeervertrek van Drost, op de beschrijving der eerste kennismaking, op het inzicht, dat ons al aanstonds wordt gegund in de beweging en den strijd van het jongere geslacht tegen de vormen en begrippen der achttiende eeuw, die zich niet alleen ten onzent onder de Bourbonsche restauratie nog steeds deden gelden. Eere wien eere toekomt! Jacob van Lennep en Adriaan van der Hoop J^{r}. worden als de baanbrekers herdacht en het tijdschrift ‘Apollo’ genoemd vóór ‘de Vriend des Vaderlands,’ waaraan Heije en Drost hunne krachten wijdden, vóór ‘de Muzen,’ wier verschijning reeds aan de kim daagde en waarin Bakhuizen van den Brink en Potgieter wakkere strijdknechten zouden blijken te zijn.

Slechts weinige bladzijden hebt gij om te slaan, om u te verlustigen in het *intérieur* van Jeronimo de Vries, met zooveel fijnheid en beminnelijke erkentelijkheid geteekend. Schooner hulde en levendiger herinnering is er noch aan dien gastheer, noch aan Heije - *der Herr Director* - gebracht, dan in die bladen hun ten deel valt. Het was in de gastvrije woning van de Vries, dat de beide jongelingen elkander leerden kennen. Heije en Potgieter, wie zou geen lust gevoelen zich op zijne beurt aan een studietje naar de natuur te wagen, indien hij zich niet te zeer van de zwakheid van eigen kracht ware bewust!

Ziet gij niet den angstigen toestand voor uw blik verrijzen van de Amsterdamsche beurs, toen na het herstel van het huis van Oranje, de plotselinge ommekeer in handel en bedrijf eene crisis te voorschijn riep, die menigen koopman en kassier te gronde richtte? De toestand wordt ons veraanschouwelijkt in het rustige beeld van den ouden Heer van den Brink, die ongedeerd den stormen het hoofd bood, overtuigd als hij was, dat zijne voorzichtigheid en waakzaamheid hem alle gevaren en bezwaren veilig zouden doen te boven komen. Om die figuur groept de schrijver het jaar 1813, de herinnering aan onzen eersten Koning, het kwijnend leven van scheepvaart en handel bij den geweldigen schok, dien de overgang van den eenen tot den anderen toestand veroorzaakte. Ook hier gelijk overal vergezelt een blik op het verleden en een gezichte in de toekomst de beschouwing van het oogenblik. Het is Potgieter's lust en leven, aan zijne weelderige fantasie den teugel vierende, in éénzelfden greep het moment te teekenen, met wat het deed geboren worden en op zijne beurt er door ontstond. Het verwijt kan hem niet treffen, dat hij het verband der dingen voorbijziet; het is niet mogelijk aan de genetische ontwikkeling van personen en toestanden meer recht te doen wedervaren.

Wilt gij nog meer van die prettige en tintelende tafereeltjes, waarvan deze biographie in hare litteraire bijpaden overvloeit, maakt dan kennis met de beschrijving van Jacob van Lennep's optreding in de zaal van den Doelen; van de physionomie van den jeugdigen, dichterlijken spreker en van het luisterend publiek dier dagen; - leest die geestige schets van Nayler's English literary Society, van den litterairen avond, waarop Mr. en Mrs. Nayler, Mr. Playter en Mr. Taylor, bijgestaan door van Lennep, den liefhebbers der engelsche letteren de meesterstukken voorlazen der britsche dramatiek. Ik zal u wel niet behoeven te vragen, of gij ooit zoo iets levends en tastelijks voor u hebt gezien als deze historisch-litteraire episoden. Mij dunkt, het teekent den tijd zoo nauwkeurig tot in zijne minste karaktertrekken, in zijn geest en costuum, dat men het beschrevene medeleeft. -

Van een anderen aard zijn de autobiographische herinneringen aan den toestand in Antwerpen en aan de stemming der aldaar verblijvende Noord-Nederlanders in den winter van 1830 op 1831. Geen lijvig gedenkboek van den opstand van België vergunt ons zulk een juisten blik op hetgeen in het gemoed

van Noord- en Zuid-Nederlander omging als Potgieter ons in bladz. 141 tot 154 schenkt. Hoe reizen wij mede met de vluchtelingen, die Antwerpen, waar het hun bang te moede werd bij het aangroeien der verbittering, verlieten om het oude vaderland weder te bereiken! Hoe worden wij op eenmaal weder verplaatst te midden van een strijd, dien wij ons nauwelijks meer te binnen brengen! Vlaming en Hollander, zijn ze niet de verpersoonlijking dier twee broeders, die het innigste aan elkander waren gehecht naarmate zij verder gescheiden waren?

Ik zal niet gewagen van de wandeling door Leiden, van de Breêstraat en het Rapenburg. Gij gist reeds, waartoe die stoffe Potgieter verleidt! Niet alleen Klikspaan, de student-leidenaar, en de student-amsterdammer dienen tot arabesken om dit médaillon; - ook Bakhuizen's vrienden, ook zij die slechts zijne tijdgenoten en niet anders waren, ook Bakhuizen's leermeesters, hunne voorgangers en hunne opvolgers, hunne ambtsbroeders en hun huiselijk verkeer, hunne vorming, hunne richting en hun school; - ook zelfs de vrienden van den idealiseerenden wandelaar zelven, - ook zelfs de heele breede rij der vermaardheden van het leidsch Atheen vinden in de krullen en het lofwerk om dit *tableau* hunne plaats. Zeker, de schrijver bezit te veel smaak, te veel levendigheid en rijkdom om in het zwaarmoedig gebrek te vervallen op personen en zaken te d r u k k e n . *Il n'appuie pas*. Maar hij zou zijner natuur geweld hebben moeten aandoen, indien hij niet alles hadde geeffleureerd en over allen zachtkens heengegleden ware.

Ik betreur dit niet ten opzichte van zoovele beroemde mannen - n a m e n zou het plastisch karakter van het boek niet wedergeven - als ons hier op het gebied der letteren worden voorbijgevoerd. Bilderdijk en da Costa, David Jacob en Jacob van Lennep, - de vroegere grootheden Helmers en Loots; - op Bakhuizen's aanvankelijk studieveld: Clarisse, van der Palm, Abraham des Amorie van der Hoeven; welk lezer geniet niet de uitnemende hulde hun gebracht? Wie heeft niet met aandoening de innige karakterteekening vooral van Isaäc da Costa gewaardeerd; wie heeft - wellicht met een bijna onmerkbaren glimlach - niet gaarne kennis gemaakt met de uitingen van Potgieter's sympathie voor den schrijver van ‘Onze Voorouders,’ niet alleen als dichter en letterkundige, niet alleen als man van vernuft en luim, maar ook als vertegenwoordiger van het amsterdamsche patriciaat in de vormen van het fransche

markiezaat? Maar is de herdenking van zoovele mindere goden, wier incidenteele aanraking zonder eenigen invloed op Bakhuizen van den Brink bleef, niet geschikt om de aandacht te overspannen of af te leiden? Mag dezelfde uitwerking ook niet worden gevreesd, waar de afgestorvenen - die Bakkes zelf nooit had gezien - onze opmerkzaamheid komen vragen in het tafereel van het levend heden, en is het volgende geslacht niet onbescheiden, wanneer het zich antecipando indringt tusschen de makers zijner dagen?

Bakhuizen van den Brink en Potgieter zouden te vergeefs hebben geleefd en gewerkt, indien ik in dezen tijd de taak van de kritiek nog evenzoo opvatte als de Vaderlandsche Letteroefeningen en de Recensent ook der Recensenten het in 1833 deden. Niet te vergeefs mogen zij ons getuigen hebben doen zijn van de wording der nieuwe school. De Vriend des Vaderlands en de Muzen hebben ook op de medewerkers - zelfs op de nederigste - van dit tijdschrift hun machtigen invloed uitgeoefend. De *allures* der nieuwe kritische school, die wellicht vóór 1833 voor *impertinence de bonne ou de mauvaise maison* zouden hebben gegolden, zijn vrijer geworden. Men verwacht van haar niet meer eene microscopische beschouwing van een kunstwerk, maar de karakteriseering van zijne schoonheden en zijne leemten. Men wenscht, dat zij het werk uit den maker verklare en ons doe zien, h o e en w a a r o m het de eigene vormen en den kenschetsenden geest bezit, welke er in zijn op te merken. Onbevreesd, dat haar het verwijt zal treffen de grenzen van het personeele te hebben betreden en het profane te hebben aangeroerd, vindt zij slechts in eigen schoonheidsgevoel en in de wetten der kieschheid en betamelijkheid de wachters, die haar waarschuwen waar hare roeping en haar domein behooren op te houden.

De biographie, die het onderwerp dezer bladzijden heeft uitgemaakt, is ongetwijfeld een der merkwaardigste en belangrijkste boeken, die onze nieuwere letterkunde heeft aan te wijzen. Zij is eene kostbare bijdrage tot de kennis van twee uitstekende vernuften, van twee geniale persoonlijkheden, waarop wij alle reden hebben roem te dragen. Zij beschrijft een tijdperk onzer litteratuur en eene phase onzer intellectuëele en aesthetische ontwikkeling, die tot de rijkste en levendigste mogen worden gerekend. Zij doet ons den overgang van het oude tot het nieuwe medeleven. Niet alleen als litteraire geschiedenis, maar als ze-

dentafereel en politieke beschouwing vloeit zij over van de pikantste en meest-kenschetsende bijzonderheden. Wie het Nederland van het jaar '30 wil leeren kennen, behoort deze biographie te lezen. Zij vordert studie en inspanning, maar beloont door haren rijkdom duizendwerf de taak der herlezing. Hare zwakheid ligt in hare kracht. Haar weelderigheid is haar eenig gebrek.

Ik geloof hiermede de vijf eerste afleveringen van dit werk te hebben gekarakteriseerd. De inhoud der volgende belooft nog rijker oogst. Zij zullen de levensgeschiedenis van Bakhuizen van den Brink na 1833 vervolgen; zij zullen hebben te beschrijven de jaren der geweldige stormen en der omzwervingen in den vreemde. Zij zullen onze letterkunde der laatste vijfen-dertig jaren ter wapenschouwing oproepen, en ons de wording en de lotgevallen van dit tijdschrift verhalen. Mogen zij te dien opzichte trouw blijven aan het plan, waarnaar de eerste afleveringen zijn ontworpen. De omvang en de belangrijkheid der te verwerken stof zullen Potgieter ongetwijfeld doen voorbijgaan, wat niet dan slechts van verre met zijn onderwerp in verband staat. Maar vóór wij den Rijks-archivaris volgen door zijn verder veelbewogen leven, laat ons het beeld in onze gedachtenis prenten, dat zijn biograaf in den zomer van 1833 van hem teekent.

Hij wordt ons voorgesteld, lezende in Schleiermacher's *Leben der Phantasie*. Ik schrijf af:

- Toe ging het boek - verder las hij dien dag niet - met het gelezene vast zoo oneens, als voorgevoelde hij welken anderen grondslag zijne rijpere studie eens der fantasie wenschen zou. Eene oefening van geest en ligchaam beide; niet louter ‘een luchtsprong’ eischte hij later voor hare vlugt. ‘Over eene reeks van herinneringen’ moest zij kunnen beschikken, als zij niet met gebroken wieken wilde neertuimelen. ‘Peinzen is goed’, zou hij schrijven, ‘maar de gedachte moet door eene gewaarwording gewekt, door eene daad gevolgd worden.’ Op dat oogenblik echter leidde de twijfel slechts tot het ter zijde leggen van het wijsgeerige boekske, tot het grijpen naar de beruchte baret, - weder gevoelde hij behoefte aan wisseling van gedachten. Lang genoeg immers had hij zich met deze of gene ingewikkelde exegetische vraag bezig gehouden om eene nieuwe beantwoording te beproeven? Of hij was van een strooptogt op het gebied van oude of nieuwe letterkunde zoo weinig platzak

thuis gekomen, dat de weitasch moest worden gelucht. Een andermaal scheen hem bij een voorwerp van vroeger of later kunst een verrassend licht opgegaan. Welk eene weelde te weten bij wien uitlegging of ontdekking, sophisme of paradox, het zekerst te toetsen viel: *il est bon de frotter et limer notre cervelle contre çelle d'aultruy*, had Montaigne uit ervaring gezegd. Zooveel wat het sterke geslacht betreft, en nu wat het schoone aangaat. ‘Droomen is goed,’ beweerde hij in een volgend tijdvak, zijn leven in beeld brengend, ‘droomen is goed, wanneer het voor de oogen schemert; maar het is zalig met een schoon beeld voor den geest in te sluimeren en te ontwaken met een verlevendigde zucht naar genot.’ Verbaast gij er u dan over dat zich in die dagen de eigenschappen, welke hem het kenschetsendst onderscheidden, om het zeerst ontwikkelden? Sensualiteit en genialiteit, met elkander wedijverend: - de eerste vereeuwigd in eene gestalte en op een gelaat, door Huet in het Museüm van Haarlem, op een der Doelenstukken van Frans Hals, hem meer opregt dan beleefd toegekend; de laatste eene zoo schitterende, dat slechts Rembrandt in staat zou zijn geweest haar weêr te geven, zevenachtste van het borstbeeld in schemering hullend, om alleen uit de oogen eene grootsche gedachte bezielend te doen lichten! Sensualiteit en genialiteit! - talrijk zijn de heugenissen, hoe beide gaven in hem bij wijle elkander bestreden, in hem bij wijle zaâmsmolten, in verspreide trekken bewaard.

Ik laat in het midden, in hoeverre sensualiteit eene g a v e mag worden genoemd; ik wijs slechts op Bakhuizen's eigen uitdrukking: ‘een schoon beeld voor den geest.’ - Wat hij onder ‘een schoon beeld,’ en wat hij onder het ‘voor den g e e s t staan,’ verstond, zal ons duidelijk worden, wanneer wij, eenige bladzijden verder omslaande, Potgieter's karakterstudie volgen:

- Allernatuurlijkst - het is in een brief - beklaagt hij er zich over niet verliefd te zijn; alleraardigst schertst hij met zich zelven, die ongehuwd geen dominé worden wil. ‘Maar dan wel onverliefd?’ Hoe weinig is de zaak hem ernst! ‘Waarde vriend! verneem, welke philosophie ik op dat punt nahoude. Ik schat het huisselijk geluk hoog, maar geluk is geluk, liever: *il y a bonheur et bonheur*; - nimmer heb ik in dat bijna kleingeestig denkbeeld mijn *summum bonum* kunnen stellen. Gij kent mijne oude kwaal: eerzucht.’ Arme jongen! al gelooft hij al het zuivere, al het teedere eener eerste liefde te

kunnen waardeeren, ‘hij is niet gelukkig genoeg geweest om andermaal dien hartstogt gehoor te geven: ik wil harmonie in mijn leven, een doorgaand streven naar een voorgesteld doel! Op den ingeslagen weg om te keeren? mij zelven en dat doel aan eene andere op te offeren? aan eene andere die, als ik deze offers zou hebben gebragt, weder nieuwe eischen zou?’ wie er aan denkt, niet hij. ‘Mijne zelfstandigheid wil ik handhaven en de leer van Paulus in beoefening brengen: “*Want ook en is de man niet geschapen om de vrouwe, maar de vrouwe om den man*.”’ - Moogt gij hem het misbruiken van dien niet ‘onvertaalden,’ maar toch ‘buitensporig aangehaalden’ bijbeltekst euvel duiden, hij besluit er niet minder om met de klagt: ‘O die idealen! waaraan wij in onze jeugd vasthielden, hoe verdwijnen zij met den tijd!’ Helaas! had hij dit waarlijk, dit ooit vurig en innig genoeg gedaan om, trots de teleurstelling dat ze zijnen blik ontzweefden, uit zulk een opzien naar boven de kracht te scheppen zich in de werkelijkheid des levens harer waardig te dragen? Het is hier nog even weinig de plaats die vraag te beantwoorden als eene volgende in het midden te brengen door de woorden: verving de eerzucht inderdaad de liefde? Al wat ik voor ditmaal wenschte was eene aanschouwelijke voorstelling te geven, hoe voor hem de hagchelijke dagen zijn aangebroken, in welke het goede en het kwade van buitengewone begaafdheden strijd voerden in zijn binnenste; - hij des daags uitschitterende boven de vrienden, die ik vast noemde, boven de voortreffelijksten zijner tijdgenooten in een woord; - hij des nachts het hoofd van gezellen, die naamloos zullen blijven, daar zij te gulzig den beker ledigden om in hunnen roes iets geestigs over te houden, daar zij geloofden er bij te hebben gewonnen als ‘de naaktheid’ hen had geleerd, ‘dat iedere vrouw eene dochter van moeder Eva is,’ - Eene laatste vergelijking met een gelijksoortigen toestand: *das Genie verschlang unendliche Würste, trank unendlich, liebte unendlich*, en dan blijve het eener beschouwing van een volgend tijdperk voorbehouden te beslissen of het: *ohne superlunarischen Aufschwung, in dem reinen Kreise sittlicher und sinnlicher Reize*, leven leerde.

Dit breede citaat zij de laatste en meest-afdoende toelichting tot de meening, die ik over het boek, over den schrijver en over het onderwerp gewaagd heb uit te spreken. De daarin vervatte beschouwing vormt het einde van den tusschenzin, die

de hoofdinhoud der biographie bevat. Zij scheen mij belangrijk en treffend, omdat zij ons tegelijker tijd eene bladzijde autobiographie van Bakhuizen van den Brink onthult, en Potgieter's waardeering van den afgestorvene doet kennen. Zij is tevens eene proeve van den vorm en den stijl van het boek. Een driedubbel doel hoop ik dus door de aanhaling bij mijne lezers te hebben bereikt.

In gespannen verwachting zie ik de beschouwing van een volgend, en van de volgende tijdperken tegemoet. Wie met mij de groote en veelzijdige beteekenis van het werk erkent, zal in die stemming deelen.

JOH. C. ZIMMERMAN.

Bibliographisch album.

L. Mühlbach. Brieven uit Egypte, vertaald door A.A. Deenik M.Lz. Haarlem, de Erven Loosjes.

Luischen Mühlbach sitzt und strickt
Am weltgeschichtlichen Strumpfe, enz.

Dit liedje van Heine dreunt mij altijd in de ooren waar ik van Louise Mühlbach hoor spreken. Zou de kous thans afgebreid zijn? - In alle geval heeft de onvermoeide breister haar voor eenigen tijd ter zijde gelegd toen zij op uitnoodiging van Egypte's onderkoning een paar jaren achtereen den winter in Cairo heeft doorgebragt. In het voorjaar van dit jaar is zij evenwel voor goed teruggekomen - volgens het zeggen van sommigen met de kous op den kop. Maar laat ons van L. Mühlbach leeren om niet te veel aan praatjes te gelooven.

***De onderkoning is gastvrij en niet ongevoelig voor den lof van het beschaafde Europa. Kan hij nu en dan eens een Westersch vernuft in zijn koninkrijk als gast ontvangen, dan blijft hij niet in gebreke dit te doen. Alles waar een Oostersch alleenheerscher over te beschikken heeft wordt dan den gelukkigen westerling toegeworpen: pacha's en bey's draven voor hem, koninklijke stoombooten brengen hem naar Thebe en Assouan, de keurigste voortbrengselen der fransche kookkunst en de geurigste wijnen van Europa staan dagelijks op zijn tafel; alles natuurlijk zonder onkosten voor den reiziger. Slechts ééne stilzwijgende voorwaarde verbindt de vorstelijke gastheer aan zijn gunstbewijzen. Er wordt bij de terugkomst een kleine douceur verlangd in den vorm van een boekje dat de wonderen opsomt van het land der Farao's, waar de weelde en overvloed van het Oosten thands hand in hand gaan met de beschaving en verlichting van het Westen en dat den lof zingt van Ismail den Khedive, den vader en weldoener van het volk der Egyptenaren. -

Dat het vervullen dezer bilaterale overeenkomst met eigenaardige moeijelijkheden gepaard gaat, heeft Edmond About in de opdragt van zijn roman Ahmet le fellah aan den schilder Leon Gerome niet onaardig laten doorschemeren. -

Louise Mühlbach heeft de zaak niet zoo zwaar opgenomen; zij is ligtgeloovig; wat men haar verhaalt gelooft zij en wil zij ook hare lezers doen gelooven. Zij gelooft aan de statistieke berekening - die iemand haar schijnt te hebben medegedeeld - dat de grond van Egypte aan verborgen schatten in zilveren en gouden muntstukken alleen twintig millioen pd. sterling bevat, en zoo zij het verhaal van Joseph en de vrouw van Potifar niet meer gelooft - anders een niet te versmaden onderwerp voor een nieuwen historischen roman - is het alleen omdat zij zich van zulk een kuischheid, die walgelijk en onnatuurlijk zoude zijn geweest, geen voorstelling kan maken. Dat zij zich dus in Egypte wel het een en ander op de mouw zou laten spelden was door ieder die eenigzins met het Oosten en de Oosterlingen bekend is reeds voor haar vertrek naar Alexandrië gemakkelijk te voorspellen. Doch wij willen er haar in het algemeen geen verwijt van maken; evenmin als wij hare historische romans aan onze jeugd zullen geven om er de geschiedenis uit te leeren, zullen wij hare beschrijving van Egypte aan hen aanraden, die zich een juist en waar begrip van den tegenwoordigen toestand van dat land willen vormen. Mijn pligt van verslaggever noodzaakt mij evenwel te bekennen dat ik een leelijk trekje ontdekt heb in het hart van de gevierde romanschrijfster. Dat men eene onwaarheid gelooft is begrijpelijk, dat men die laat drukken verschoonbaar, maar de zaak verandert zoo die onwaarheid aan bepaalde personen een smet aanwrijft. In dat geval is voorzigtigheid noodzakelijk en een onbevooroordeeld onderzoek pligtmatig. Louise Mühlbach die altijd met de dooden verkeert had moeten begrijpen dat men tegenover levenden behoedzaam moet zijn. Zoo zij Kaunitz wat zwarter schildert dan hij werkelijk was, of aan een Duisch vorstje wiens overblijfselen sinds jaren in den voorvaderlijken grafkelder tot stof zijn wedergekeerd een minnarijtje toedicht waaraan hij zich nooit heeft schuldig gemaakt, dan willen wij dat gaarne vergeven en vergeten; maar zoo zij een harer tijd- en voormalige stadgenoten van een misdaad beschuldigt die Art. 211 van het Noord Duitsche strafwetboek met den dood bedreigt, dan kan zij zich niet

verontschuldigen met te zeggen dat men haar dat verhaal heeft verteld. Zulk een handeling noemen wij eenvoudigweg een schandelijke belastering en de persoon die er zich aan schuldig maakt..... maar wij willen ons bij het feit bepalen. -

De lezers der Brieven uit Egypte zullen begrijpen dat wij het oog hebben op het verhaal dat op pag. 46 voorkomt. Wie de persoon is, die daar als de jeugdige schoone Kreoolsche wordt aangeduid, zal ieder begrijpen die eenigzins met de Alexandrynsche wereld bekend is. Zij is niet meer of minder dan de gemalin van den laatsten gezant van Napoleon III bij den koning van Pruissen, den al te bekenden Benedetti. Waarlijk dit echtpaar behoeft de hoofdstad der intelligentie niet meer te bezoeken. Bismarck beschuldigde er den gemaal van poging tot diefstal en Louise Mühlbach de gemalin van volbragten moord door vergiftiging. Over de waarheid der eerste beschuldiging zullen nog wel ettelijke vellen papier volgeschreven worden eer de zaak tot klaarheid is gebragt, maar wat de tweede aangaat meen ik voor de waarheid der hier volgende feiten te mogen instaan. -

Een kleine veertig jaar geleden gaf een fransch officier twee jonge Grieksche kinderen aan een rijken koopman in Alexandrië ten geschenke. Die meisjes waren door een toeval aan het bloedbad door de Turken in 1826 in Missolonghi aangerigt, ontkomen, en de fransche officier had zich de arme schapen van wier afkomst of familie niemand iets wist mede te deelen uit medelijden aangetrokken. De heer d'Anastasi - zoo heette de Alexandrynsche koopman - die ongehuwd was, nam de beide meisjes als dochters aan en liet hun zijn aanzienlijk vermogen bij zijnen dood na. Beiden traden in het huwelijk, de eene met een Griekschen bankier die zich later te Weenen vestigde waar hij en zijn vrouw nog leven, de andere werd de echtgenoot van den Heer Benedetti, toen fransch Vice-Consul in Alexandrië. Om het fortuin van hunnen pleegvader te verkrijgen behoefden de meisjes geen moord te bedrijven, want niemand stond hun in den weg. De slavin met welke d'Anastasi geleefd had was reeds overleden toen de twee kinderen op tien of twaalfjarigen leeftijd in zijn huis liefderijk opgenomen werden.

Nu twijfel ik er niet aan of het door Louise Mühlbach medegedeelde feit is haar door den een of ander verhaald. De Alexandrynen zijn bekend als kwaadsprekend en de ligtzinnigheid waar-

mede men in het Oosten de ongeloofelijkste verhalen verzint en rondvent, laat alles wat op dat gebied in Europa verrigt wordt nog ver achter zich; maar zulke verhalen voor een zoo uitgebreiden kring van lezers te brengen zonder naar de waarheid onderzoek te doen is inderdaad onverantwoordelijk. Ik weet niet of Louise Mühlbach wel eens een oog heeft geslagen in de werken van een der edelste vrouwen van dat Frankrijk, dat - zoo zij meent - zijn hooge beteekenis in de politiek, in de litteratuur en in de kunst reeds sinds lang verloren heeft, en die ook als schrijfster in begaafdheid en talenten voor hare Duitsche collega's zeker niet behoeft onder te doen. Zoo zij de beschrijving der reis die Mevr. de Gasparin in 1848 in Egypte deed, gelezen had, zou zij gezien hebben hoe deze het zich volstrekt niet tot oneer rekende met Mevrouw Benedetti om te gaan en haar met achting vermeldt. Indien de afschuwelijke verdenking waarheid bevatte dan zou toch in 1848, toen alles nog verscher in het geheugen was, wel een of andere gedienstige geest de vrome en eerbiedwaardige schrijfster der Horizons célestes voor den omgang met eene giftmengster gewaarschuwd hebben.

Over het verhaal van den bankier die ook door een reeks van misdaden tot het bezit van een groot vermogen zou zijn gekomen wil ik zwijgen. Wie de bedoelde persoon is, is wel te gissen; hij leeft - heb ik het wel - op dit oogenblik in Parijs. Maar ook dit verhaal vindt zonder nadere inlichtingen voorshands weinig geloof bij mij. Waar aldus met de grootste ligtvaardigheid de meest lasterlijke geruchten over levende personen als waarheid worden uitgekraamd, kan men nagaan hoe betrouwbaar de berigten over zaken van meer onschuldigen aard zijn.

Het is verdrietig om dit boekje te lezen zoo vol valsche beschouwingen wanneer men weet dat de naam van de schrijfster het in ieders handen zal brengen, vooral in die van hen die zelden een degelijk boek lezen, en dat al die verkeerde voorstellingen de geheele wereld door weer zullen worden nagebauwd. De onderkoning is een der grootste mannen onzer eeuw, hij is bestemd tot het volbrengen van groote dingen, zijn ongeluk is alleen dat hij slechts fransch spreekt. Frankrijk is zijn kwade geest, fransche invloed belet dat hij zich vrij maakt van Constantinopel. Met de meest angstige naauwgezetheid getroost hij zich de grootste opofferingen om

op goeden voet met den Sultan te blijven. Alles op raad van die verwaande en onbeschaamde Franschen. Maar er zal een einde aan komen: de Khedive zal Duitsch gaan leeren - misschien heeft Louise Mühlbach hem reeds een eerste les gegeven - en dan.... een nieuwe Siciliaansche vesper wacht de Franschen in Egypte. Nu wil ik den onderkoning volstrekt niet veroordeelen; doch ik houd hem niet voor een groot man, maar voor iemand die misschien bestemd, maar zeker ongeschikt is om groote dingen te volbrengen. Hij is geheel oostersch vorst gebleven, niettegenstaande het westersche blanketsel waarmede hij zich opsmukt. Hij heeft als de meeste Oosterlingen niet het minste gevoel van zedelijkheid en leeft voornamelijk voor het overdadigst zinnelijk genot. Hij is voorstander der westersche beschaving in zoo ver dat hij schouwburgen en cirques gebouwd en fransche en italiaansche zangeressen en tooneelspeelsters naar Cairo gelokt heeft, dat hij een franschen kok heeft, zich kleedt in Parijs en fransche wijnen drinkt trots het verbod van den Koran, - alles voor het geld bijeengebragt door een bevolking die van al die weldaden der westersche beschaving verstoken blijft, die geen onderwijs ontvangen kan, geen wapens mag dragen en zoo veel mogelijk belasting moet opbrengen. Ik wil hier den onderkoning geen verwijt van maken; het zou een dwaasheid zijn een oostersch vorst in het Oosten opgegroeid te midden van een onontwikkeld volk, met den maatstaf te meten dien wij voor westersche regenten plegen te gebruiken. Maar de krachtige geest van den wreeden maar genialen Mohamed Ali leeft niet in Ismail Pacha, en evenmin behoort hij tot het geslacht dier hervormers, die door krachtig voorgaan en doorzettenden ijver een volk van het laagste peil van ontwikkeling tot een hooger en edeler standpunt weten te verheffen. Ik maak er hem geen verwijt van - zeide ik - want waarlijk meer dan op de binnenlandsche toestanden moet zijn oog bestendig op het buitenland gerigt zijn. Van alle zijden wordt hij bestookt. Gedurende al den tijd der doorgraving van Suez landengte heeft hij gedobberd tusschen Engeland en Frankrijk. Steeds moest hij op zijn hoede zijn voor de strikken die in Parijs en in Londen voor hem gespannen werden, terwijl de groote heer in Constantinopel bedaard het geschikte oogenblik afwachtte om den afgevallen vasal onder zijne magt terug te brengen. De rol die Frankrijk in Egypte gespeeld heeft zal in

mij geen onbepaalden verdediger vinden. Louis Philippe en Napoleon III handelden bijna uitsluitend uit eigenbelang, maar Engeland evenzeer, en heeft het vaderland van Louise Mühlbach altijd een politiek gevolgd vrij van baatzuchtigheid en wars van eigen voordeel? - Dat de Franschen eene zekere suprematie in Egypte voeren, dat de fransche consuls in Alexandrië en Cairo niet soms, maar dikwijls vrij aanmatigend zijn geweest, zal niemand ontkennen; maar hebben ook niet Egypte's onderkoningen veel aan Frankrijk te danken, hebben niet fransche troepen geheel Egypte van de Middellandsche Zee tot het land der zwarte Nubiërs met den roem hunner krijgsbedrijven vervuld, en is niet de grootste gebeurtenis die Egypte in de laatste vijftig jaren beleefd heeft, tot stand gekomen door fransch geld en franschen ondernemingsgeest? En wat nu den band aangaat die Egypte aan Turkije verbindt, zoo de Khedive dien roekeloos verbreekt, zal hij zich zelf het meeste schade toebrengen; hij zal de souvereiniteit der Verheven Porte afschudden om onder de souvereiniteit der Europeesche groote mogendheden of van een hunner te vervallen, nadat zijn staten naar alle waarschijnlijkheid eerst den druk van een geweldigen oorlog te lijden zullen hebben gehad. Zoo Frankrijk en de andere Europeesche mogendheden den onderkoning dwingen den Sultan als leenheer in naam te blijven erkennen, dan is het omdat zij vóór alles den vrede in het Oosten wenschen te bewaren. -

Om Egypte in werkelijkheid te verjongen en tot een krachtigen staat te herscheppen zou allereerst verbetering van den maatschappelijken toestand dringend noodzakelijk zijn. Een hervorming van het Mohamedanisme zou moeten voorafgaan, de vrouw zou aan de zamenleving moeten worden teruggegeven en aan de kinderen gelegenheid tot onderwijs worden verschaft. De fellah zou verder voor zich zelf mogen arbeiden, zekerheid zou hem moeten gegeven worden dat de gouverneur zijner provincie zijn zuur verdiende penningen niet meer zou opeischen voor den vorst en voor zich zelf. Maar van de oostersche vorsten die, al geven zij niets om de voorschriften van den profeet, voor den invloed zijner priesters op het volk beducht zijn, die honderden vrouwen willen onderhouden, en in al hunne steden paleizen en tuinen begeeren, die als bedorven kinderen ter naauwernood tevreden zijn met het duurste en fijnste wat Parijs en Londen opleveren, en een weelde ten toon spreiden

waar het meest verkwistende Europeesche hof bij verbleekt, is zulk een hervorming niet te verwachten. Het aanleggen van spoorwegen, het bouwen van fabrieken en invoeren van stoommachines, het stichten van musea en schouwburgen; ziedaar handelingen die allen lof verdienen, maar voor de zedelijke en staatkundige wedergeboorte van een volk is nog iets meer noodig. - Maar over de toekomst van het Egyptische volk schijnt de schrijfster zich niet veel te bekommeren; zij was immers ook gast van den vorst niet van het volk. -

Louise Mühlbach heeft volgens hare eigen bekentenis één kwade gewoonte in Egypte afgeleerd, namelijk om 's morgens lang te slapen. Wij wenschen er haar geluk mede, maar wij vreezen dat zij andere dingen aangeleerd heeft die minder gelukkig zijn. Zij heeft veel cigarettes gerookt in Egypte - zoo verhaalt zij - iets waarvoor ik hoop dat zij zich in Berlijn zal wachten. Wat zullen anders die vorstinnen zeggen met welke zij zoo vriendschappelijk omgaat, dat zij eerst in Egypte moest ondervinden, hoe men bij gekroonde hoofden wel eens in de antichambre moet wachten. Maar er is nog iets ergers. Reeds op hare reis van Triëst naar Alexandrië riep de waarschuwende stem van een harer medereizigers haar toe: ‘Gij zult alles in Egypte vinden behalve zedelijkheid.’ En nu vrees ik inderdaad dat alle onzedelijkheid die zij gezien heeft aan haar zedelijkheidsgevoel een verbazenden knak heeft gegeven. Hoe anders is het te verklaren dat zij het ballet ‘la Charmeuse’ in den Italiaanschen schouwburg te Cairo ‘het bekoorlijkste aller balletten die zij immer gezien heeft’ noemt. Ik zou op dat ballet van die danseressen in ‘hunne bekoorlijke costumes en niet-costumes’ eer den superlativus van een ander bijvoegelijk naamwoord, dat ik liefst niet schrijven wil, toepassen. Dames, die jaren in Cairo gewoond hadden, heb ik hooren verklaren dat zij in Egypte veel gezien hadden en veel hadden leeren door de vingers zien; maar la Charmeuse ‘en effet c'était trop fort.’ -

Eén weldaad ondertusschen heeft Louise Mühlbach met dit boek ongetwijfeld bewezen. De Berlijners die in hunne domme zelfvergoding thans alles wat in Frankrijk geschreven wordt voor nietsbeduidend en oppervlakkig uitkrijten, en slechts de letterkundige voortbrengselen van hun eigen land als belangrijk en ‘gediegen’ prijzen, kunnen misschien door de brieven uit Egypte van hunnen jammerlijken

waan genezen worden en leeren inzien dat zelfs in de hoofdstad der intelligentie niet alles goud is wat blinkt. En niet alleen zij die Egypte kennen of bezocht hebben zullen zich die ervaring eigen kunnen maken, maar zelfs de Berlijnsche gymnasiast zal, zoo hij zijn Virgilius met vrucht bewerkt heeft, moeten lagchen om de Atheniensers die Louise Mühlbach zoo bang laat zijn voor de Danaers als die geschenken brengen, en zoo hij dan het Egyptisch museum eens doordrentelt dan bedenke hij dat al de daar verzamelde schatten afkomstig zijn van de graven der koningen te Thebe en andere gedenkteekenen der oudheid in Opper Egypte die daartoe opzettelijk geplunderd en misvormd werden, niet door een franschen consul of veldoverste of door ‘barbaarsche engelsche touristen’, maar door een duitsch professor.

Dat dit oppervlakkige en onnauwkeurige boekje eigenlijk geen hollandsche vertaling waardig was, moet ik gulweg erkennen; ook de vertaler schijnt van die meening te zijn geweest en zich daarom zoo vlugtig mogelijk van zijn taak gekweten te hebben. Er zijn dan ook nog al eenige taalfouten - ik meen natuurlijk drukfouten in de vertaling aan te wijzen. Dat de vertaler geen Arabisch verstaat zal niemand bevreemden, maar dat het Duitsch ook hier en daar voor hem Arabisch schijnt te zijn is een bedenkelijker verschijnsel. Zoo schijnt hij het woord ‘altan’ voor een arabisch woord te hebben aangezien en heeft het als de andere in het boekje voorkomende arabische woorden niet alleen niet vertaald, maar ook met grootere letters laten drukken. Zoo ook, ‘atlas’ (satyn) en ‘dolmetscher’; zelfs van een Arabisch werkwoord ‘dolmetschen’ schijnt hij het bestaan vermoed te hebben, p. 244. Ernstiger verwijt evenwel maken wij er hem van dat hij den argeloozen lezer in den waan wil brengen dat de kuische Louise Mühlbach in haar slaapsalet bezoek van krijgslieden ontvangt en dat nog wel van mousquetaires, p. 257. Waarschijnlijk hebben wij hier echter aan kortswijl te denken.

Wij willen van dit werkje geen afscheid nemen zonder er iets goeds van te hebben gezegd. Druk en uiterlijke vorm doen den uitgevers eer aan. -

Amsterdam, Dec. 1871.

D.B.

***Landbouw-onderwijs in Nederland, door Dr. Otto Pitsch*. (*Leeraar aan de Landbouwschool te Warffum*). *Groningen, Wollers*. 1871. 48 blz.**

Juist van pas heeft Dr. Pitsch ons hier zijne beschouwingen, over het onderwijs in den landbouw voor Nederland medegedeeld. Uit den mond van den buitenlander, die de behoeften van den landbouw van verschillende kanten, als beheerder van landgoed en als leeraar (zelfs als verpleger bij het Roode Kruis), heeft leeren kennen en uit een algemeen oogpunt overzien, mag men eene onbevooroordeelde beschouwing der vragen van den dag verwachten. Wij zullen hier de grondbeginselen van landbouw-onderwijs op den voorgrond gesteld vinden, die ongelukkig ten onzent, in den warmen strijd over bijzaken en personen, veelal over het hoofd worden gezien, hoewel wij ze zelve, wanneer wij ze wilden opmerken, klaar en duidelijk uiteengezet kunnen zien in de wet op het middelbaar onderwijs, en vooral ook in de discussiën over de wet, tijdens die bij de Staten-Generaal in behandeling was. Het is zeker thans juist een geschikt oogenblik om die grondbeginselen nog eens goed in het geheugen te prenten. Het redeneeren over de deugdelijkheid van landbouw-scholen, en over de wijze, hoe die ingericht behooren te worden, is geëindigd met den doodstrijd en het afsterven van de landbouw-school te Groningen. Requiescat in pace! Tegelijkertijd is er een school van den tweeden rang, eene zoogenoemde provinciale school, te Warffum geopend, en thans heeft men, bij het behandelen der begrooting in de Tweede Kamer vernomen, dat bij het Ministerie het oprichten van de Rijks-landbouwschool in ernstige overweging wordt genomen, maar dat er nog geen voornemen bestaat om in 1872 reeds iets, ten dien aanzien, in uitvoering te brengen. Mocht men 't thans eens worden omtrent de wijze hoe men de grondbeginselen in toepassing dient te brengen, dan zouden er geene redenen tot uitstel zijn en de zoo hoogst noodige regeling zou spoedig tot stand gebracht kunnen worden.

Ik wil hier geen uittreksel of overzicht geven van dit werkje. Een overzicht van het algemeen overzicht, ons hier door Dr. Pitsch

voorgelegd, zou te mager en te schraal uitvallen om genietbaar te zijn. Beter is het om een ieder, die belangstelt in den vooruitgang van onzen landbouw, de lezing van het werkje zelve aan te raden. Zeer velen zal zulks uitmuntend in hun oordeel te pas komen. Nalaten wil ik evenwel niet, om bij deze gelegenheid in weinig woorden te gedenken, wat er aan het verschijnen van dit werkje vooraf is gegaan. De herinnering daaraan zal ons des te meer doen waardeeren, dat Dr. Pitsch zich op een geheel onzijdig standpunt geplaatst en dus ook geen namen genoemd heeft; gelijk ook ik mij wel hoeden zal om hier eenen enkelen te noemen. Bij de kibbelarij over ons landbouw-onderwijs, is er reeds vrij wat meer persoonlijkheid van de kibbelenden in het spel geweest, dan wenschelijk ware.

In ons oordeel over hetgene er gedurende de laatste vier jaren over en weder gezegd is, moeten wij niet over het hoofd zien, dat men de aanleiding tot al die redeneeringen zoeken moet in een artikel van het Tijdschrift voor Nijverheid. Met voorbijgaan van alles, wat de ondervinding van lateren tijd ons als de echte, stevige grondslagen had leeren kennen van alle landbouwonderwijs, met voorbijzien van alles wat ten dien aanzien reeds bij de wet vastgesteld was, werd hier de verouderde inrichting, die toen nog haar kwijnend leven voortsleepte, als het non plus ultra voorgesteld, dat men diende te bestendigen. In de verste verte werd er niet aan gedacht, dat het juist deze inrichting was, die, ten gevolge eener ongelukkige, bij amendement in de wet op het middelbaar onderwijs geraakte zinsnede, de regeling van ons landbouwonderwijs tegenhield.

Dit artikel uit het Tijdschrift voor de Nijverheid heeft het zoogenoemde Gidsartikel in 't leven geroepen, en andersdenkenden uitgelokt om waarheid en gezonde begrippen van landbouwonderwijs weder op den voorgrond te stellen. Hier werd getracht om den verkondiger van de valsche leer van het voetstuk te rukken, waarop hij zich gesteld had, ten einde des te beter eene bende van min of meer blinde volgelingen en bewonderaars weder van den goeden weg af te brengen, die men al meer en meer begon in te slaan en als den rechten te erkennen. Dat die volgelingen ‘steenig hem!’ riepen, was niet vreemd, en bewees maar al te duidelijk, dat het Gidsartikel juist de zeere plek ge-

troffen had. Een tijd lang was dit rumoer alles overheerschend. Men meende de steeniging reeds volbracht te hebben, en wenschte in onderlinge bewondering, zich daarmede geluk; toen een krachtige stem eene sourdine op al dat gedruisch kwam zetten, en tevens de feiten aantoonden, dat het gezonde verstand der natie bij lange na niet eenparig daarmede instemde.

De geheel hervormde, in eene landbouw-school vervormde landhuishoudkundige school, bleek namelijk niet in den smaak van den landbouw te vallen; leerlingen kwamen er niet opdagen, en, wat 't ergste was, de versche strijders, die men in het vuur trachtte te brengen, bleken oordeel genoeg te bezitten om in te zien, dat de verouderde inrichting, hoezeer dan oogenschijnlijk hervormd en vernieuwd, geene levensvatbaarheid had; althans ze lieten zich niet aanwerven of maakten rechtsomkeer bij het openen van het vuur. Er zat niet anders op dan om den strijd op te geven, en eenen algemeenen boeldag van den inventaris te houden.

Dat de voorstanders van de oude inrichting het strijken van de vlag aan geheel andere oorzaken toeschreven dan de ware, was licht te voorzien. Wat verkeerde inrichting, slecht onderwijs en alom erkende slechte resultaten gedaan hadden, werd aan den in 't geheim ondermijnenden invloed toegeschreven van nijd en vijandschap; alsof die in staat geweest zoude zijn om eene waarlijk deugdelijke inrichting te gronde te richten, laat staan haar ernstig nadeel te berokkenen.

Gelijk ik zoo even zeide, is het alzoo thans het juiste oogenblik om ons de ware grondslagen, waarop ons landbouwonderwijs opgebouwd moet worden, weêr duidelijk en klaar voor den geest te brengen, ten einde eensgezind dien bouw, voor zooveel in elks vermogen ligt, te bevorderen. Het werkje van Dr. Pitsch is ons daartoe een uitmuntende leidsman.

Zij, die de nieuwelings opgerichte provinciale school, als de vervangster, al is het dan ook maar ten deele, beschouwen van de Rijks-landbouwschool, die bij de wet op het middelbaar onderwijs vastgesteld is, kunnen dit bij Dr. Pitsch als een geheel valsch begrip voorgesteld vinden. De school te Warffum, met hopen wij nog een zestal dergelijke scholen in de andere gewesten, moeten jonge lieden leveren tot het bezoeken van de Rijks-landbouwschool, maar tevens ook degelijk landbouw-onderwijs verstrekken aan de jonge land-

bouwers, welke geene hoogere opleiding verlangen dan degene, die voor het algemeen beoogd wordt met het onderwijs der hoogere burgerscholen van driejarigen cursus. Van geen jong mensch zal dus meer, zooals vroeger, gevergd worden om in drie of vier jaar, zonder eenigen grond te hebben gelegd, tot de hoogste wijsheid in den landbouw, het eindexamen van de Rijks-landbouwschool namelijk, te geraken.

Zij, die de Rijks-landbouwschool voor overtollige weelde houden, kunnen Dr. Pitsch zien aantoonen, dat die weelde meer dan ooit dringend noodig is, nu ook de school, die beweerde in de bestaande behoefte te voorzien, verdwenen is. In de opleiding van hoevelen, die bij den wetenschappelijk gedreven landbouw onmisbaar zijn, moet er hier te lande niet worden voorzien? Van den beschaafden eigenaar van landgoed, om daarvan de opbrengsten in zeer vele gevallen te leeren verdubbelen; van den beheerder van landgoed, ten einde de tuinbazen en tot werkbaas gepromoveerde arbeiders te vervangen; van leeraren in den landbouw, die ons thans geheel ontbreken; van mannen, die, tot voorlichting van den landbouwer, de landbouw-wetenschap op zich zelf moeten beoefenen en vooruit brengen; van degenen, die in onze Koloniën de wetenschap op den landbouw moeten toepassen, opdat daar niet langer empirie, en wel empirie van de ergste, meest onwetenschappelijke soort, overheerschende blijft, en zelfs de meest noodzakelijke, geheel voor de hand liggende verbeteringen, onuitvoerbaar maakt; en van wie al meer?

Zij, die alle heil van den landbouw alleen in het lager onderwijs zoeken, vinden hier aangetoond, dat zulks in het minste niet verwaarloosd behoort te worden, zooals 't ten onzent geheel en al verwaarloosd is; maar dat zelfs het beste lagere landbouw-onderwijs niet tegemoet komt in hetgene men met de zoogenoemde provinciale scholen moet bereiken. Het lager onderwijs kan niet anders zijn, dan, vooreerst, het mededeelen der allereerste beginselen van de natuurkundige grondslagen, waarop de landbouw berust, aan de schooljeugd ten platten lande, en, ten anderen, het houden van voordrachten, zoo populair, dat zij ook voor de geheel onontwikkelden begrijpelijk zijn. Zeer veel nut verspreiden zulke voordrachten ongetwijfeld. Kan men in elke provincie een paar de Beuckers aan het werk zetten, op dezelfde wijze als sedert een jaar of drie

door den omgaanden leeraar van Limburg geschiedt, en waren die voordrachten zoodanig, dat er steeds een tal van toehoorders bleef toestroomen, de moeite zou zonder twijfel zevenvoudig beloond worden; maar waar zulke de Beuckers te vinden? De voordrachten, die in der tijd wegens den Koning gehouden zijn, hebben ons geleerd waar ze op neêrkomen, wanneer ze niet door lieden als de Beucker gehouden worden, en buitendien zelfs deze treft niet altijd volle gehoorzalen aan. Ook moeten wij ons geene illusiën maken en gelooven dat er, bij wijze van voordrachten, degelijk onderwijs gegeven kan worden. Meer dan eene krachtige opwekking tot onderzoek en vermeerdering van kennis, vergezeld natuurlijk van eene goede dozis praktische leeringen, mag men niet van voordrachten verwachten. Het zijn voorbereiders en krachtige aanspoorders tot onderwijs; maar het onderwijs zelf kan niet anders dan op de school gegeven worden, waar de leeraar, tegenover eene klasse van een twintigtal leerlingen, zich aanhoudend moet vergewissen of het voorgedragene begrepen en in 't geheugen bewaard wordt.

Alzoo: èn onderwijs in de natuurkundige beginselen van den landbouw op de lagere school, èn populaire voordrachten voor volwassenen, èn vooral, zelfs allereerst, zoowel provinciale scholen als een Rijksschool.

Zij, die nog altijd praktisch onderwijs op de landbouw-scholen voorstaan, zullen uit het werkje van Dr. Pitsch zien, dat de ondervinding dit thans geheel en al heeft doen afschaffen. Reeds sedert geruimen tijd was men van het nuttelooze en verkeerde daarvan overtuigd, en wat nog hier en daar bestaan bleef, werd uit toegevendheid aan het vooroordeel van het algemeen, aangehouden; maar het praktische onderwijs aan de leerlingen der middelbare en hoogere landbouwscholen zelve, is verdwenen. Onze aanstaande Rijksschool heeft daarmede niets te maken, en bij de provinciale scholen moet het gevestigd zijn in landgemeenten, en voldoende gelegenheid geven om door aanschouwing van de praktijk, op de boerderijen in den omtrek, zooveel daarvan te leeren, als noodig is om de jongelieden niet tot zuivere kamergeleerden te maken, wien de handen verkeerd staan wanneer ze tot het werkelijke leven overgaan. Merkwaardig is het, dat terwijl de Duitschers reeds sedert bijna een vierde eeuw het ondoeltreffende van dat zoogenoemde praktisch onderwijs hebben ingezien, men eerst voor een paar jaren in Frankrijk en Engeland heeft

kunnen besluiten om de groote boerderijen, die aan de landbouwscholen van Grignon en Cirencester verbonden waren, te verpachten. Deze dienen thans den leerlingen niet meer dan ter aanschouwing van den praktischen landbouw, waartoe ze trouwens in werkelijkheid reeds sedert langen tijd alleen maar dienstbaar waren. Het ging er mede als met de groote boerderij te Weende, die aan de landbouw-akademie van Göttingen verbonden is, en als met de boerderij van Eldena. Wie men daar ook ziet, landbouwstudenten zijn 't niet. Velen hunner, zoo niet de meesten, hebben nimmer een voet op de boerderij gezet.

Mochten er eindelijk nog gevonden worden, zoozeer aan de oude sleur gehecht, dat zij van eenig onderwijs hoegenaamd in den landbouw niets weten willen, zoo zij, hoe onwaarschijnlijk ook, nog voor overtuiging vatbaar zijn, dan kan het boekje van Dr. Pitsch daartoe veel bijdragen. De kundige man wijst hier de onmisbaarheid van onderwijs in den tegenwoordigen tijd in het algemeen aan. Wanneer hij grondig met den toestand van onzen landbouw bekend zal zijn, en dat zulks al spoedig 't geval zal wezen, waarborgt ons de kennis van den Groningschen landbouw, reeds nu door hem opgedaan, dan zal hij ons zeker wijzen op al 't gebrekkige en verkeerde bij onzen landbouw, dat door grondige kennis bestreden en overwonnen moet worden. Ik behoef slechts te wijzen juist op den tegenwoordigen toestand van ons landbouwonderwijs en de onmaat van parlages, die de voorgenomen regeling daarvan opgewekt heeft; - het nog altijd voortbestaan van de tienden, waardoor wij ons chineesachtig van geheel Europa onderscheiden; - het in vele streken zoo versnipperd dooreenliggen der landerijen, dat daar aan geene landbouw-verbetering te denken valt, terwijl nog niemand er aan schijnt te gelooven, dat hier verbetering noodig en uitvoerbaar is; - de verbazende traagheid, waarmede tot verbetering der waterloozingen en van polderontlasting door stoomgemalen wordt overgegaan; want, op de zandgronden, verdrinken ten ontijde de meeste zoogenoemd laag liggende gronden nog evenzoo als voor eeuwen, al liggen ze meters hoog verheven boven het peil, waarop ze moeten afwateren; terwijl met de oprichting van stoomgemalen 't thans eerst vooruit begint te gaan, dertig jaar nadat men de gezegende uitwerking van den stoom daadwerkelijk bewezen kon vinden. Laat ik verder herinneren aan

de verbazende langzaamheid, waarmede het gebruik van werktuigen veld wint, en de scheeve beoordeelingen waaraan degene die men tracht in te voeren, blootgesteld staan. Terwijl de Engelschen stoomdorschwerktuigen bij duizenden en stoomploegen bij honderden tellen, werken wij met een dozijntje van de eerstgenoemden, en sedert tien jaar met éénen enkelen stoomploeg. Bij de ontginning onzer drooggemaakte meren, zijn er, uit onbedrevenheid, vele honderdduizenden door winstderving en rechtstreeks mislukte oogsten verloren gegaan. Door overdreven uitbreiding der teelt van sommige handelsgewassen, hebben wij, de vaste wetten der vruchtopvolging in den wind slaande, verliezen geleden, en zullen er wellicht spoedig nieuwe verliezen ondervonden worden, die een goed deel der gemaakte winsten weder zullen doen verdwijnen. Langzamerhand is er eenige verbetering gekomen bij onzen veestapel, maar onbedrevenheid in de kunst van veefokken doet ons nog verre ten achteren blijven bij de Engelschen, terwijl er geene redenen zijn waarom wij niet juist zulk vee als deze aan de Londensche markt zouden brengen, en waarom wij gedreigd worden om ons van de markt te zien dringen door Normandijsche ossen, die, nog voor weinige jaren, juist zoo grofbeenig waren als onze ouderwetsche Zeeuwsche. Met onze paarden gaat 't eveneens. Wanneer wij ons met kennis van de vaste regelen der paardefokkerij hierop toegelegd en algemeen het goede voorbeeld van enkelen gevolgd hadden, zoo zouden wij juist zulke paarden als Hannover fokt in den handel brengen, dat is voor elk een paar honderd gulden meer maken dan thans. Eindelijk, wanneer Dr. Pitsch eens met onze houtteelt bekend is geraakt, zal hij ons op het droevige verschijnsel wijzen, dat, terwijl die in eenige streken van Nederland zoo goed mogelijk gedreven wordt, men in verreweg het grootste gedeelte van het land daarin volslagen onbedreven blijft, en alle onaangenaamheden, winstderving en schade ondervindt van kale vlakten, kale stuifduinen en slecht groeiend, mishandeld geboomte.

Dr. Pitsch heeft zich door zijn werkje zeer verdienstelijk gemaakt ten aanzien van ons landbouw-onderwijs; en wij moeten hem hartelijk dank zeggen voor den betoonden moed om dit, vijf maanden nadat hij begonnen is om zich op het Nederlandsch toe te leggen, in die taal op te stellen. Hij geeft ons daarin een

bewijs hoe zeer hij zich bevlijtigt, om zijne kennis dienstbaar te maken voor het onderwijs zijner leerlingen, en om zich geheel en al te wijden aan de taak die hem toevertrouwd is. Dr. Pitsch zegt ons evenwel, dat een vriend ‘zijn slecht Nederlandsch in goed Nederlandsch vertaald’ heeft, en die vertaling is waarlijk niet slecht uitgevallen, hoewel de vertaler blijkbaar de groote moeielijkheid ondervonden heeft om zich van germanismen te onthouden, terwijl hij verplicht was om zich te midden van germanismen te bewegen; want hier en daar zou er nog al 't een en ander te polijsten vallen, zoo men geheel en al zuiver Nederlandsch begeerde te lezen. Laat het echter den vertaler ten troost verstrekken, dat hij hierin op verre na niet alleen staat, maar dat de meesten uit den vloed van vertalingen, waarmede onze landbouw-letterkunde overstroomd is, aan dit euvel mank gaan. Germanismen, Gallicismen en Anglicismen zijn zelfs zoozeer in ons schrijven en spreken in gebruik geraakt, dat velen meenen Nederlandsch te spreken, wanneer zij ons vertellen: hoe zij hun *bedrijf* drijven, *in den regel* een goed *gespan* voor mestvervoer*ingen*, ploeg*ingen*, egg*ingen*, en paardenhak*kingen* bezigen, en nieuwe *machines*, als ploegen met verbeterd *mes* en ronddraaiend *strijkbord*, uitmuntende *extirpators, cultivators, scarrificators, drilmachines* en *walsen*, zelfs *rails* voor mest- en oogst-*transport* gebruiken; terwijl zij hun heil zoeken in de *beetwortelteelt*, en de *kweeking* tot veevoeder niet verzuimen van *turneps, zweedsche knollen, topinambours* of *jerusalem-artichokken* met de *zonderling* voordeelige *eeuwige klaver*; dat zij *drillende* en *dibbelende* het *legeren* der granen tegen zoeken te gaan en *breedwerpig* zaaien hebben afgeschaft; dat zij zich ijverig op *draineeren* met *gebakken* buizen en *irrigeeren* of *besproeien* toeleggen, en *plichtmatig, doelmatig* en *kunstmatig* de *draagbaarheid* van de *akkerkruin* of *bouwbare aarde, merkbaar* en zelfs *opvallend* verbeterd hebben, vooral door het *benuttigen* van *boksen* bij de *veehouding*, terwijl zij zich *van af* het begin *tot toe* het einde op *mestmaking* toeleggen en dit geenszins als *nevenzaak* behartigen.

B., Septb. 1870.
S.

***Lodewijk Mulder. Proeve eener Statistiek van het Schoolverzuim in de Provincie Utrecht*.**
***Handelingen en Verslagen van het Nederlandsch Schoolverbond I-III en Circulaire van October* 1870.**
***Algemeene Statistiek van Nederland*, 7e *en* 8e *Aflevering*.**

Even als het den dischgenooten van Columbus ging toen hij de wereldberoemde manoeuvre met het ei maakte, zoo gaat het ook ons bijna elken dag. Hoe menigmalen verbazen wij ons, dat dit of dat denkbeeld, ons heden zoo gemeenzaam, niet reeds lang te voren publiek domein was geworden; hoe kunnen wij ons moeijelijk voorstellen dat hetgeen waarop wij prijs stellen elders koel en onverschillig wordt opgenomen. Zoo is het bovenal met de tegenwoordige question brûlante van het schoolverzuim. Waarom onderging ons land eerst in 1869 den electrieken schok, toen de Gebroeders Harting de vermaarde oproeping deden? Waarom niet reeds veel vroeger? Bijv. in 1825 kwam er een verslag uit, dat in elke provincie het aantal scholen en scholieren aanwees - het woord schoolverzuim ontbreekt er in, zoo ik mij niet vergis. Waarom viel niet hierop meer de aandacht toen de 2e Kamer in 1848 eene Commissie benoemde ten einde de twee laatste onderwijs-rapporten te beoordeelen? Waarom viel in 1857 het aantal niet onderwezen kinderen niet meer in 't oog? Ik laat de beantwoording dier vragen gaarne aan anderen over. Er is thans een beweging ontstaan om dit kwaad te keeren, een beweging echter die zich o.i. lang niet ver genoeg uitstrekt. Van de 1209 Burgerlijke Gemeenten in Nederland hebben zich weinig meer dan 100 als Afdeelingen van 't Schoolverbond geconstitueerd, terwijl het aantal dergenen die eene dergelijke doch locale vereeniging oprigtten naauwelijks 10 bedraagt; dus te zamen naauwelijks 10 pCt. van 't geheel.

Zijn er nu gewigtige redenen, waarom bijna 1100 Gemeenten, daaronder bijna alle Noord-Brabandsche en Limburgsche, zoo weinig ingenomen met het Schoolverbond kunnen zijn? Ik ken slechts ééne, dat men vooruit bevreesd is dat zedelijke middelen onvoldoende zullen zijn om het schoolverzuim te bestrijden. Ik laat in 't mid-

den of men gelijk heeft al of niet - hierover wil ik thans niet handelen - maar integendeel wil ik naar aanleiding der boven aangehaalde werkjes een woord van aansporing rigten tot mijn landgenooten, dat men ernstig de vraag onderzoeke in hoeverre er leerverzuim bestaat; en van zelf zal men zich opgewekt gevoelen de kwestie der middelen te behandelen.

De overzigten van de Heeren Von Baumhauer en Sillem in de Algemeene Statistiek van Nederland opgenomen bewijzen ons wel dat het onderwijs in omvang heeft toegenomen doch *in onvoldoende mate*. Het aantal scholen was in 1849 (van 't jaar 1848 spreken wij niet, wijl de statistische gegevens van dat tijdperk niet naauwkeurig zijn)

	in 1849	3237
	in 1857	3422
(in het 1^{e} jaar der nieuwe wet)	in 1858	3473
	in 1868	3675.

Minstens 82 van deze laatste schijnen destijds zonder hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres te zijn geweest, terwijl in 1849 het aantal hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen dat der scholen met 7 overtrof, wat zal zijn toe te schrijven aan de omstandigheid dat soms meer dan één hunner aan 't hoofd eener school stond. Men ziet dus, het aantal hoofdonderwijzers groeide niet in dezelfde mate aan als de scholen.

Er waren in	1849	2979	Hoofd-onderwijz.	en	265	Hoofd-onderwijze-ressen
Er waren in	1858	3105	Hoofd-onderwijz.	en	338	Hoofd-onderwijze-ressen
Er waren in	1857	3098	Hoofd-onderwijz.	en	352	Hoofd-onderwijze-ressen
Er waren in	1868	3156	Hoofd-onderwijz.	en	437	Hoofd-onderwijze-ressen

De voorstanders van de emancipatie van 't vrouwelijk geslacht hebben dus alle reden van tevredenheid voor *dezen natuurlijken loop van zaken*.

Gunstiger verschijnsel is de toeneming van 't hulppersoneel; jammer maar dat de grootste helft in toeneming van kweekelingen bestaat.

In	1849	waren er	2098	onder meest.	625	mannel. kweekel.	en	249	second.
In	1857	waren er	2419	onder meest.	963	mannel. kweekel.	en	559	second.

In	1868	waren er	3109	hulp-onderw.	2315	vrouwel. en kweekel.	1056	hulponder-wijzeres-sen en 322 vrouwe-lijke kweeke-lingen.

Maar het aantal leerlingen? De opgaven der jaren 1849 met 379,684 en 1850 met 374,840 leerlingen, schijnen minder waarborgen van juistheid te leveren; de volgende jaren groepeeren zich aldus:

1851	397,252	scholieren	1,316	op	10,000	inwoners.
1852	397,663	scholieren	1,303	op	10,000	inwoners.
1853	392,161	scholieren	1,281	op	10,000	inwoners.
1854	391,573	scholieren	1,284	op	10,000	inwoners.
1855	387,565	scholieren	1,269	op	10,000	inwoners.
1856	393,951	scholieren	1,289	op	10,000	inwoners.
1857	406,329	scholieren	1,322	op	10,000	inwoners.
1858	398,891	scholieren	1,279	op	10,000	inwoners.
1859	405,393	scholieren	1,280	op	10,000	inwoners.
1860	400,908	scholieren	1,252	op	10,000	inwoners.
1861	390,587	scholieren	1,206	op	10,000	inwoners.
1862	441,632	scholieren	1,354	op	10,000	inwoners.
1863	453.215	scholieren	1,374	op	10,000	inwoners.
1864	450,033	scholieren	1,352	op	10,000	inwoners.
1865	460,326	scholieren	1,394	op	10,000	inwoners.
1866	464,713	scholieren	1,400	op	10,000	inwoners.
1867	460,745	scholieren	1,381	op	10,000	inwoners.
1868	462,099	scholieren	1,412	op	10,000	inwoners.

Derhalve nam wel het aantal scholieren toe, doch was het in verhouding tot de bevolking eerst sedert 1862 voortdurend hooger dan in 1851. Toch slechts 106 op 1,316 of ± 7½ pCt. meer.

Hoeveel kinderen verzuimen nu de school?

De Heeren Baumhauer en Sillem deelen daaromtrent 2 berekeningen mede, wier resultaten nog al uiteenloopen, zoo bijv: waren gemiddeld tusschen 1862 en 1868

de jongens van	6-8 jaren	volgens de eene	27,103	volg. de ander	21,874
de meisjes van	6-8 jaren	volgens de eene	32.303	volg. de ander	27,711
de jongens van	9-11 jaren	volgens de eene	20,641	volg. de ander	20,445
de meisjes van	9-11 jaren	volgens de eene	28,587	volg. de ander	29,477

Eene gemiddelde becijfering brengt nu het aantal der schoolverzuimen in de

Provincie	Groningen	op	4,885	of	675	op	10,000
Provincie	Overijssel	op	5,790	of	734	op	10,000
Provincie	Drenthe	op	2,864	of	853	op	10,000
Provincie	Friesland	op	8,152	of	859	op	10,000
Provincie	Utrecht	op	4,332	of	860	op	10,000
Provincie	Z.-Holland	op	18,094	of	876	op	10,000
Provincie	Gelderland	op	11,871	of	893	op	10,000
Provincie	N.-Brabant	op	11,915	of	996	op	10,000
Provincie	Limburg	op	6,926	of	1008	op	10,000
Provincie	Zeeland	op	5,770	of	1062	op	10,000
Provincie	N.-Holland	op	18,963	of	1081	op	10,000

te zamen.....99,562 niet ter schoolgaande tegen een gemiddeld getal van 456,105 scholieren of 18 pCt.

Is die becijfering juist? Een officiëele leugen, zoo als gezegd is. Maar in welken zin te gunstig of te ongunstig?

Ziedaar wat het Schoolverbond als eerste taak van onderzoek op zich nam. De nieuwsbladen en het verslag van den Secretaris deelde ons mede, dat op verschillende plaatsen reeds met grooten ijver die taak was volbragt; doch dat men op de eene en de andere plaats zulk een verschillend systeem had gevolgd, dat een vergelijking hoogst moeijelijk zoo niet onmogelijk was. In 's Hage onderzocht men het tijdperk van 6-12 jaren, in Tiel, Groningen, Rotterdam van 6-13, elders van 6-14 en in Moordrecht van 5jarigen leeftijd af, zonder dat men in de meeste plaatsen voor de 6-12jarigen eene afzonderlijke becijfering uittrok.

Van harte zouden wij wenschen, dat die Verslagen werden medegedeeld; wel is waar, zoude men slechts een gedeeltelijk overzigt over den bestaanden toestand verkrijgen, en slechts met eenige volledigheid de staat van zaken in de grootste gemeenten onderling kunnen vergelijken, maar in allen gevalle was er iets gewonnen. Voor zooverre mij bekend is bedraagt het aantal niet schoolgaande kinderen: in Amsterdam en Leiden 15 pCt., 's Hage 14½ en Groningen 8½ pCt.

In de laatst genoemde plaats meent men dat de toestand te Rotterdam veel gunstiger is, terwijl in den Haag in eene stadswijk 12½ pCt. der kinderen van 6-12 jaren werkelijk geen onderwijs ontving. De algemeene indruk dien de hooggeachte Secretaris van

de door hem ontvangen Rapporten ontving was dus dat het absoluut schoolverzuim bij nader onderzoek geringer werd, doch het betrekkelijke schoolverzuim in dezelfde evenredigheid klom. M.a.w. het aantal kinderen dat van alle onderwijs verstoken is, is oneindig geringer dan men meent, en zelfs door vermeerdering van schoolruimte, beter plaatsing van scholen op 't platte land nog aanzienlijk te verminderen, maar het ongeregeld ter schole komen, het te vroeg verlaten daarvan, overtreffen alle ongunstige vermoedens.

Het Schoolverbond heeft in de laatste Algemeene Vergadering ter bevordering van meerdere gelijkheid bij 't verzamelen der statistische gegevens aan het Hoofdbestuur de vervaardiging eener tabel opgedragen van de Vragen die door iedere afdeeling moesten worden beantwoord. Voor zoover zij betrekking hebben op het absolute schoolverzuim (wat hier op 't voorbeeld van den Heer L. Mulder door het niet voorkomen op de schoollijsten wordt verklaard), is het systeem dit, dat men door telling in de bevolkingsregisters het aantal kinderen van 6-14 jaren tracht te verkrijgen, evenzeer door telling van de schoollijsten het aantal schoolgaanden, en vervolgens door berekening het aantal van hen, die elders onderwezen worden, huisonderwijs genieten, om ziekte of achterlijkheid worden teruggehouden, niet geplaatst konden worden of om andere reden niet school gingen - waarbij de Bewaarscholen wel uitdrukkelijk hadden mogen worden genoemd. Het komt mij voor, dat één naauwkeurig individueel onderzoek wenschelijker ware geweest, en men dan in volgende jaren liever het toenemen of afnemen der schoolbevolking vaststelde, dan berekeningen te vragen, die zoo ligt eene bron van onjuistheden worden. Het eerste Rapport zal welligt vrij juist zijn, doch later? En waarom heeft men in October 1871 naar den toestand van Mei 1871 gevraagd, in plaats van een later oogenblik aan te wijzen, wijl het verleden niet altijd gemakkelijk is weer te geven, wanneer de onderwijzers (zooals wel meerendeels het geval zal zijn) op eene andere wijze hunne scholieren boekten?

Eindelijk nog eene opmerking: waarom wordt dat onderzoek evenals alle officieele aanvragen niet gebaseerd op de kalenderjaren? Immers bij de vraag of een kind van 6-12 jaren oud is kunnen de onderwijzers verschillenden maatstaf kiezen òf naar het kalenderjaar, òf naar den geboortedag zich rigten, en 't is een feit, dat velen slechts éénmaal in 't jaar naauwkeurig alles uitrekenen en de ove-

rige drie keer slechts door berekening verkregen cijfers opgeven. De voorslag dien ik maak, zoude aanleiding kunnen geven tot eene gewoonte (zoo niet verpligting) dat de onderwijzers hunne leerlingen hetzij in afzonderlijke Registers, hetzij op afzonderlijke bladen van een Register naar de kalenderjaren zouden of moesten boeken. Wat men echter noch in 1872 noch in 1873 van 't Schoolverbond zullen verkrijgen, het overzigt eener geheele Provincie, een vergelijking van stedelijke en plattelandsgemeente, dat vinden wij terug in het werk van den Heer Lodewijk Mulder. Hem komt de dank toe van elken weldenkende, want naar het mij voorkomt heeft Schr. zelf niet eens geheel en al het nut van zijn werk doorzien. Als er toch ééne Provincie was, waaromtrent dergelijke arbeid noodig was, dan is het Utrecht. Want deze is juist de eenige waar de verhouding der onderwezene tot de geheele bevolking van 6-12 jaren in 1868 *ongunstiger* was dan in 1848[1]. Nog een tweede voordeel levert juist de bewerking eener geheele Provincie, omdat hierin de maatstaf ligt om te onderzoeken of de berekening onzer Statistici omtrent het aantal niet-schoolgaanden uitkomt. Ik geloof dat onze Statistici tevreden kunnen zijn: immers terwijl zij een manco raamden van 4332, vindt men bij den Heer L.M. 3602 schoolverzuimers. Het schijnbaar groot verschil verdwijnt bij eenig nadenken, zoo niet geheel dan grootendeels, wanneer men in aanmerking neemt dat 4332 den gemiddelden toestand van 1862-1868 voorstelt en dus + in 1865 zal aanwezig geweest zijn, terwijl de Heer L.M. den toestand van 1870 schetst. In die tijdruimte van 5 jaren mag men toch een grootere vooruitgang wel onderstellen.

Zoo zouden wij tevens tot het resultaat moeten komen, dat volgens dezelfde verhouding de niet schoolgaande bevolking voor 1870 in ons land op ± 81,700 zou moeten worden geschat.

De Heer L.M. heeft voor zijn arbeid insgelijks het systeem van berekening gevolgd, geteld uit de volkstelling in iedere gemeente het aantal kinderen van 6-12 jaren en van de onderwijzers het cijfer hunner leerlingen van dien leeftijd gevraagd. De oorzaken van 't verzuim worden niet in cijfers aangegeven, maar zijn toch van

1 Overijssel en Groningen schijnen hetzelfde aan te duiden, doch dit is slechts een gevolg van vroeger verkeerde berekeningen. Zeeland staat in 1857 achterlijker dan in 1848, doch ging sedert aanmerkelijk vooruit. Zie Algemeene Statistiek, afl. 7 en 8.

dien aard, dat door vermeerderde kennis van de bestaande gebreken, verscheidene verbeteringen zijn aan te brengen; hoe dikwijls wordt toch niet het ontbreken eener Gemeenteschool of Bewaarschool (deze laatste bijv. te Zeist!) of iets dergelijks in margine aangeteekend, een wetenschap, waarmede de Schrijver, Inspecteur van 't Lager Onderwijs gemakkelijk zijn voordeel zal kunnen doen.

Het systeem van berekening in plaats van individueel onderzoek, vooral met het oog op de redenen van niet-schoolbezoek, boven door mij minder goedgekeurd, is echter niet zóó te verwerpen, dat het in den arbeid onbepaald schadelijk is[1]. Toch mis ik tweëerlei wat ik gaarne aangevuld had gezien: 1°. het aantal kinderen van 6-12 jaren, die de in 21 Gemeenten opgerigte Bewaarscholen bezochten[2], en 2°. de resultaten van het onderzoek der afdeelingen Utrecht en Amersfoort omtrent het aldaar heerschende schoolverzuim. Van Utrecht wordt wel eene berekening opgegeven, volgens welke het schoolverzuim van 8 pCt. tot een leerverzuim van 3 pCt. daalt; doch de Amersfoortsche gegevens missen geheel. 22½ pCt. is het officiëele cijfer, maar 636 kinneren bezochten aldaar Bewaarscholen. Gebrek aan schoolruimte schijnt ons uit de vergelijking dier cijfers noodzakelijk voort te vloeijen.

Letten wij nu op de 49 Gemeenten (op de 70), waarin zich geene Bewaarscholen bevinden, zonderen wij daarvan af waar de opgaven blijkbaar foutief waren (in eenigen zouden meer kinderen ter school gaan dan er waren) en die waar het manco minder dan 20 pCt. was, zoodat *ieder kind*, dat toevallig huisonderwijs of dergelijk ontving, de percentage aanmerkelijk doet dalen, zoo blijven er 19 over, waar de verhouding ongunstiger is dan het gemiddelde cijfer 17,7, te weten 4 tusschen 17,7 en 20 pCt., 9 tusschen 21 en 30 pCt., 3 tusschen 31 en 40 (Houten 31,3 pCt., d.i. 61 op de 194, Vreeswijk 32 pCt., t.w. 11 jongens en 42 meisjes op 72 jongens

1 Recensent heeft zelfs bij een dergelijk onderzoek de approximatur juistheid van globale berekeningen leeren kennen toen hij de verschillende buurten der stad Amsterdam eens voorloopig, later bij voortgezet onderzoek definitief vergeleek.

2 Welligt was dit ook niet zeer gemakkelijk. Uit een karakteristieken brief in de toelichting te vinden blijkt hoe weinig personen op 't land zelfs hun eigen leeftijd weten!

en 94 meisjes; Hoogland 33 pCt., t.w. 31 jongens en 76 meisjes op 150 j. en 162 m.); één Leusden met 52 pCt. (74 op 142 kinderen), een Oudenrijn met 62 pCt. (33 op 43 kinderen) en één Snelrewaard met 77,8 pCt., of 28 op 36 kinderen.

Ook onder de Gemeenten met Bewaarscholen zijn er eenigen ongunstig, bij voorbeeld Amerongen, met 19,3 pCt., Driebergen met 25,5 pCt., maar vooral Montfoort met 33 pCt., Veenendaal met 40 pCt., waar 223 kinderen geen Lagere School bezoeken en de Bewaarschool slechts 102 bevat. Zoo telden wij reeds 23 ongunstige Gemeenten, waarbij wij nog wel eenige, als Haarzuilen, Hoenkoop enz., konden voegen, zoodat meer dan ⅓ der Utrechtsche Gemeenten, ten opzigte van 't schoolverzuim *zeer ongunstig* staat.

Het ergste daarbij is, dat schoolverzuim in de bedoelde gemeenten en met uitzondering van de beide steden wel in nagenoeg allen met leerverzuim gelijk staat. Nu is het wel niet onmogelijk, dat ook de meeste dier kinderen wel eens op school geweest zijn of later wel eens op school zullen komen, doch deze schrale troost wordt nog onvoldoender, wanneer men bedenkt dat dit in deze Provincie zooveel meer het geval is dan elders, en dat indien men het cijfer van huisonderwijs, bewaarschoolonderwijs enz. kende, wel het gemiddeld cijfer van leerverzuim beneden de 17,7 zoude dalen, doch de vrij ongunstige toestand van de meeste plattelandsgemeenten des te sterker zoude uitkomen.

Is het platteland elders ook zoo ongunstig? Wij weten het niet, maar wenschelijk, ja noodzakelijk is het, dat spoedig die kwaal eene volledige genezing onderga - het *hoe* laten wij in 't midden.

S.J. HINGST.

Deutscher Novellenschatz. Herausgegeben von Paul Heyse und Hermann Kurz. 3 vol.

Wanneer de verzameling van duitsche novellen, waarmeê deze drie deeltjes een begin maken, naar het plan der uitgevers voltooid wordt, dan zal zij over ettelijke jaren minstens uit even zoovele tientallen van deeltjes bestaan. In den prospectus worden voorloopig een dertigtal auteurs genoemd, die met een of meer hunner werken in de volgende deeltjes een plaats zullen vinden. Nu zal misschien de vermoedelijke omvang van het werk bij sommigen vrees wekken, of men wel doorgaans op strenge keus en zuiver gehalte zal kunnen rekenen. Wanneer wij echter op de lijst de namen vinden van de eerste meesters der novellistiek, zooals van: Auerbach, Immermann, Kopisch, Mörike, Riehl, dan begint die vrees al eenigzins te verminderen. Geen minderen waarborg geven de namen der beide uitgevers, waarvan de eerste onder de meest talentvolle novellisten van den tegenwoordigen tijd wordt gerekend, terwijl de andere als grondig kenner der duitsche literatuur te boek staat. Wanneer deze mannen het voornemen aankondigen om een ‘Novellen-Schatz’ bijeen te brengen, een verzameling die alleen de voortreffelijkste werken van het genre zal bevatten, dan mag men het vertrouwen koesteren, dat zij hun programma ten uitvoer zullen brengen; een vertrouwen dat door de eerste deeltjes in geenen deele te leur wordt gesteld.

In de inleiding geven de verzamelaars rekenschap van de wijze, waarop zij hun arbeid denken te volbrengen. ‘Het denkbeeld om het beste, dat in het genre der novellistiek werd geleverd, te verzamelen en in geregelde volgorde in 't licht te geven, zal wel geen rechtvaardiging behoeven. Wie dit rijk bebouwde veld onzer literatuur van de verste grenzen af aan doorwandelt, zal onder de wandeling zonderlinge opmerkingen maken. Novellisten, die nog voor weinige tientallen van jaren in het hoogste aanzien stonden, doen zich heden ten dage voor als verouderd en onbruikbaar; zoodat men hun gaarne den doodslaap der vergetelheid zou gunnen, ware het niet, dat er hier en daar, onder de massa van hun producten, een juweel schitterde, dat bewaart behoort te worden. Daarentegen

zijn er anderen die, door de een of andere gril van de godin, die de lotgevallen der boeken regelt, verstoken bleven van den bijval hunner tijdgenooten, maar verdienen dat hun die veronachtzaming door een later geslacht vergoed worde. Meermalen komt het voor, dat een lyrisch of dramatisch dichter een uitstap op het gebied der novelle gemaakt en iets eigenaardigs en voortreffelijks geleverd heeft, dat echter bij den glans van zijn grootere werken onopgemerkt bleef. En wat zal men zeggen van die groote menigte van dilettanten, die bij voorkeur het gebied der novelle tot oefenplaats kiezen van hun evolutiën? Kritiek en literatuur-geschiedenis slaan op hen geen acht, en hunne namen verdwijnen spoorloos in de kolommen der periodieke bladen, die een kortstondig bestaan aan hun producten hebben verleend. Desniettemin vertoont zich zelfs in deze kringen nu en dan een talent, dat ter goeder ure met gelukkigen greep zich meester maakte van een dankbare stof, die zelfs door middelmatige krachten in behoorlijken vorm kon worden gebracht. Voor al deze gevallen scheen het wenschelijk een verzamelplaats in te richten ter bewaring van hetgeen verdient bewaard te worden.

Wij zijn onze verzameling begonnen aan te leggen in een zekere chronologische volgorde, maar zullen in de volgende deelen wel eens genoodzaakt worden om daarvan af te wijken. Bij de onoverzienbare massa van stof, zou het nog tientallen van jaren kunnen duren, alvorens wij met een gerust geweten durfden beginnen, indien wij ons een strenge groepeering naar historische en aesthetische gezichtspunten tot wet wilden stellen. Van den beginne afaan was het ons voornemen niet, om onzen arbeid naar den strengsten wetenschappelijken maatstaf af te meten. In een behoorlijk gerangschikte verzameling van voorbeelden voor de literatuur-geschiedenis, zou tot karakteristiek van een tijdperk en den destijds heerschenden smaak, veel moeten opgenomen worden, wat van onzen “Novellen-*Schatz*” buitengesloten moest blijven. Maar, alhoewel het onze wensch is om enkel werken van blijvende waarde te geven, werken, waarmeê men zich heden en altijd zal kunnen verkwikken, wij mogen ons-zelve niet vleijen met de gedachte, dat wij het allen naar den zin zullen maken, noch ook, dat het ons mogelijk zal wezen om louter volmaakte werken aan te bieden. Reeds deze eerste deeltjes behelzen het een en ander, dat slechts met aanmerkelijke restricties aanbevolen kon worden, alhoewel het een wijd en zijd beroemden

naam aan het voorhoofd draagt. Wij hebben onze keus gedaan naar den grondregel, dien men ook bij de stichting van een publiek museum van schilderijen pleegt te volgen. Wij zijn niet uitgegaan van de stelling dat de vlag de lading dekt, maar meenden evenwel, dat roemvolle namen vertegenwoordigd behoorden te worden; we hebben daarom naar ons beste weten het meest eigenaardige werk uitgekozen, om het ter behoorlijker plaatse in de rij op te nemen.'

De inleiding biedt voorts gelegenheid aan om een weinig over de novellen-literatuur te theoretiseeren. Die gelegenheid laten onze auteurs dan ook niet ontsnappen. In breede trekken wordt de geschiedenis van het genre, voornamelijk in Duitschland, geschetst. Door Goethe, wien Cervantes tot model strekte, in de duitsche literatuur ingevoerd, werd de novelle door Tieck en eenige andere meesters der romantische school, ijverig gekweekt. Onder hunne handen bracht dit veld van literatuur eenige bekoorlijke bloemen voort; maar weldra werd de gezonde wasdom gestoord door de menigte van woekerplanten, die de romantiek al te welig liet opschieten. Sedert nam de novelle deel aan den omkeer, die in het tweede kwart dezer eeuw in de literatuur die nieuwe richting te voorschijn bracht, die men de realistische pleegt te noemen. Maar, wat is eigenlijk een novelle? Waardoor onderscheidt zij zich van den roman? Geef ons een definitie; wijs ons het kenmerkend onderscheid aan, dat het wezen van het genre uitmaakt. Deze vraag konden Heyse en Kurz van hun wijsgeerige landgenooten verwachten, en zij beijveren zich dan ook om een nauwkeurig antwoord te geven. Aanstonds valt in 't oog, dat een roman gewoonlijk uit een of meer octavo-deelen bestaat, terwijl een novelle gemakkelijk plaats vindt in een klein duodecimootje. Maar dit verschil in kwantiteit is betrekkelijk, en een definitie, daarop gebouwd, zou niemand kunnen bevredigen dan dien boekverkooper van Paul-Louis, die het onderscheid tusschen pamflet, brochure en boekdeel zoo netjes naar het aantal vellen druks wist vast te stellen. Misschien geeft vergelijking met andere genres eenig licht. Wat de ballade is tegenover het epos, dat is de novelle tegenover den roman. Onze auteurs doen zelfs een klein uitstapje op het gebied der natuurwetenschap, en vinden in de 'isoleering van de proef' een zekere analogie met de novelle. Daar echter niet ieder novellen-lezer zoo maar aanstonds een heldere voorstelling bezit van die 'isoleering van de

proef', en daar ook het onderscheid tusschen ballade en epos nog niet met volkomen naauwkeurigheid theoretisch is vastgesteld, wordt er nog een meer bepaalde verklaring vereischt. Zij wordt ons gegeven in de volgende woorden: 'Wenn der Roman ein Kulturund Gesellschaftsbild im groszen, ein Weltbild im kleinen entfallet, bei dem es auf ein gruppenweises Ineinandergreifen oder ein concentrisches Sichumschlingen verschiedener Lebenskreise recht eigentlich abgesehen ist, so hat die Novelle in einem einzigen Kreise einen einzelnen Conflict, eine sittliche oder Schicksals-idee oder ein entschieden abgegrenztes Charakterbild darzustellen, und die Beziehungen der darin handelnden Menschen zu dem groszem Ganzen des Weltlebens nur in andeutender Abbreviatur durchschimmern zu lassen.'

De lezers van den 'Novellen-Schatz' kunnen dus zichzelven geluk wenschen, dat zij de lectuur niet behoeven te beginnen zonder behoorlijk voorzien te zijn van een theorie en een definitie. Mogt echter het werk ook hier te lande ingang vinden, dan staat het te bezien of de hollandsche lezer den auteurs wel genoeg dank zal weten voor de moeite die zij zich met hun uiteenzetting gegeven hebben. Wanneer hij eenigen tijd heeft nagedacht over dat 'gruppenweises Ineinandergreifen' en dat 'concentrisches Sichumschlingen,' zal hij zich misschien de oogen wrijven en vragen of het wel zoo noodig is, dat hem een beknopte handleiding over de verschillende genres in de schilderkunst worde aangeboden, voor dat hij de zaal binnentreedt waar eenige kostbare kabinetstukjes ten toon zijn gesteld. Door smaakvolle en oordeelkundige keus en rangschikking geven ons de auteurs gelegenheid om ons te verlustigen in eenige meesterstukken der duitsche novellen-literatuur. Wie zou het hun ten kwade hebben geduid, indien zij het aan den lezer zelven hadden overgelaten om zich na de lectuur, zoo hij 't verkoos, een theorie van de novelle te vormen? Men vergeet echter gemakkelijk dat de auteurs hier ter plaatse een weinig te veel aan de neiging tot theoretiseeren hebben toegegeven, wanneer men bij de inleidingen tot de afzonderlijke novellen opmerkt, hoe goed zij daar de juiste maat en den juisten toon hebben weten te treffen. De kritiek en karakteristiek die daar gegeven wordt, verraadt de meesterhand, zoodat deze 'notices' voor den lezer dezelfde waarde hebben, die voor den bezoeker van een schilderijen-kabinet de intel-

ligente leiding hebben zou van een ervaren meester en kenner, die zich de moeite wou geven om het doek in het rechte licht en op den juisten afstand en hoogte te plaatsen, en daarbij met een enkel woord te wijzen op de eigenaardige trekken en toetsen, waarin zich het talent van den schilder bij voorkeur openbaart.

De verzameling wordt geopend met Goethe's neue Melusine. Het overige twaalftal novellen bestaat grootendeels uit werken van de romantische school: Tiecks ‘Die Gemälde’ en ‘des Lebens Ueberflusz’, von Kleist's ‘die Verlobung in St. Domingo’, Hoffmann's ‘das Fraülein von Scudéry’, Rumohr's ‘der letzte Savello’, Brentano's ‘Geschichte vom braven Kasperl und dem schönen Annerl’, von Arnim's ‘der tolle Invalide auf dem Fort Ratonneau’ en von Eichendorff's ‘die Glücksritter.’ Alles is gezegd over de deugden en gebreken der romantische school, vooral nadat de voormalige redacteur van de ‘Preuszische Jahrbücher’ over dit onderwerp een van die grondige en geleerde werken geschreven heeft, die hun stof uitputten, en waarvan het alleen jammer is, dat zij menigmaal minder gemakkelijk gelezen dan geschreven worden. In de hier bijeengebrachte novellen leert men de duitsche romantiek op een meer aangename wijs, uit de eerste hand en van een harer beste zijden kennen. De romantiek beweegt zich bij voorkeur in schemerschijn en halfdonker, in streken die minder tot klaarheid der voorstelling dan tot half bewusteloos mijmeren uitlokken, en waar verbeelding en werkelijkheid, zinnelijk en bovenzinnelijk, onmerkbaar samenvloeijen. Vandaar hare zwakheid op dat gebied der literatuur, dat door het volle daglicht moet beschenen worden. Voor het drama en de aan het drama verwante genres ontbrak het haar aan rijkdom van vinding, stoutheid en scherpte van karakterteekening, helderheid van koloriet. Daarentegen is zij gelukkiger geweest op het veld der lyriek, en de krachten die voor drama en roman te kort schoten, waren toereikend om nu en dan in het novellistische genre een werk van beteekenis voort te brengen. De novellen van de romantische school zijn echter veelal van lyrische elementen doortrokken, zoodat men het eigenaardig karakter van die lyriek in het oog dient te houden, en zijn fantasie en gevoel eenigermate naar haar dient te stemmen bij de lectuur der novellen. De lezer verplaatse zich dan nog eens uit het heldere zonlicht van het heden naar de ‘mondbeglänzte Zaubernacht’ van het

verleden; hij fluistere bij zich zelven eenige van die regels of strofen, waarin de meesters der romantiek de gewaarwordingen hebben uitgedrukt van den eenzamen zwerver, die mijmerend in de stilte en het halfdonker van het woud, zijne zinnen gevangen laat nemen door het gezang der nachtegalen, of door het ruischen van den bergstroom, terwijl de schemerstilte rondom verlevendigd wordt door de vluchtige droombeelden der fantasie. Hij wandele nog eens met Uhland door den verlaten kruisgang van de kloosterruïne, of luistere in eenzamen nacht met von Eichendorff naar het ruischen van het woud:

Es rauschen die Wipfel und schauern,
Als machten zu dieser Stund',
Um die halb versunkenen Mauern,
Die alten Götter die Rund'.

Hier hinter den Myrtenbaümen,
In heimlich dämmernder Pracht,
Was sprichst du wirr, wie in Traümen,
Zu mir, phantastische Nacht!

Om zijne ziel geheel en al in romantische stemming te brengen, wordt hem daarenboven vriendelijke hulp geboden door de duitsche toonkunst, die, inzonderheid bij het drietal: Weber, Schubert, Schumann, een zeer naauwe verwantschap met de lyriek der romantische school verraadt. Strofen, als de daareven aangehaalde, zijn door en door muzikaal en lokken den toonkunstenaar, die bij zijn kennis van generaalbas en compositieleer tevens een dichterlijk gemoed bezit, onweerstaanbaar tot componeeren. In de melodiën der genoemde componisten treedt de kracht van zulke eenvoudige woorden eerst recht te voorschijn, daar de vluchtige zin van het gedicht binnen een bepaalden omtrek van tonen als het ware gebannen en vastgehouden wordt. Een lied van von Eichendorff met een melodie van Schumann, vormt een zoo harmonisch geheel, alsof lied en melodie van een en denzelfden meester afkomstig waren. Zulk een werk bevat binnen het kleinste bestek de quintessens der romantiek.

Maar, alhoewel zulk een werk van romantische kunst, voortgebracht door de vereenigde werking van poëzij en muziek, een geheel eigenaardige schoonheid bezit, die niet licht op eenig ander

gebied haar weergâ vindt, men mag naauwelijks verwachten dat het bijzonder in den smaak zal vallen bij lieden van een helder brein, die te veel prijs stellen op hun gezonde en nuchtere zinnen, om ze te laten benevelen en bedwelmen door ‘Zwielicht’ en ‘Waldduft.’ Veel minder nog mag men hopen, dat von Eichendorff's novelle ‘die Glücksritter’ bij den hollandschen lezer veel bijval zal vinden. Bovenstaande kleine uitweiding over de romantische lyriek moge dan ten minste dienen als wenk om von Eichendorff niet naar deze novelle te beoordeelen, maar veeleer de novelle op te vatten van het standpunt waar zijn voornaamste kracht ligt. Men beschouwe de novelle als een half lyrische, half novellistische fantasie, dan zal men misschien het gemis aan karakteristiek in de personen en aan samenhang in het verhaal, zich laten welgevallen ter wille van de levendige frischheid waarmeê de afzonderlijke tafereeltjes zijn ontworpen en uitgewerkt. Ook de overige hier medegedeelde novellen uit de romantische school zijn niet vrij van de gebreken die de romantiek aankleven, wanneer zij zich op het gebied van verhaal en handeling begeeft. Maar het is onnoodig hier langer bij stil te staan, daar de verzamelaars, zoo als gezegd is, in hunne ‘notices’ met eenige juiste en scherpe trekken, het karakter en de kunstwaarde van het opgenomen werk in het licht stellen.

De moderne school wordt in deze deeltjes vertegenwoordigd door Adalbert Stiffter's ‘Brigitta’, August Wolff's ‘der Stern der Schönheit’, Adolf Widmann's ‘die katholische Mühle’ en Gottfried Keller's ‘Romeo und Julia auf dem Dorfe.’ Van dit viertal novellen zal waarschijnlijk Stiffter's ‘Brigitta’ reeds lang bekend zijn aan degenen, wien de ‘Novellen-Schatz’ in handen komt. Even waarschijnlijk echter zullen zij de gelegenheid niet verzuimen om deze novelle, het juweel der verzameling, nog eens te herlezen. Zij kan als model van het genre gelden. Hier is treffende en juiste karakterteekening, strenge eenheid en geregelde voortgang in de handeling, belangwekkende verwikkeling en verrassende ontknooping. Voeg daarbij de schoonste harmonie tusschen de schildering van de schouwplaats en het verhaal van de handeling, een harmonie die zooveel te meer verrast, daar zij niet altoos in gelijke mate door den auteur in acht werd genomen. Eindelijk zullen ook degenen, die bij een werk van kunst in de eerste plaats naar de ‘zedelijke strekking’ vragen, zich aan het slot van deze novelle bevredigd

vinden, ofschoon de auteur, meester in de kunst als hij is, er niet aan denkt om zedelessen te geven.

Van de drie overige novellen behoeft hier niets meer gezegd te worden; behalve dat ik nog in 't bijzonder zou willen wijzen op de inleidingen die bij deze drie novellen door Paul Heyse geschreven zijn. Auteurs en kunstenaars liggen onder verdenking, dat zij soms in hun medewerker bij voorkeur den mededinger zien. In Heyse's inleidingen zal men met genoegen de warme ingenomenheid opmerken, waarmeê hij de werken zijner kunstbroeders bestudeert en al hun verdiensten in het volle daglicht zoekt te plaatsen.

De lezer van dit tijdschrift is thans genoegzaam ingelicht omtrent den aard en de strekking van het werk dat hem door Heyse en Kurz wordt aangeboden. De verzameling maakt er aanspraak op iets meer te zijn dan enkel lectuur ter verstrooijing in verloren oogenblikken. De auteurs gaan een museum oprichten, waar enkel werken van echte kunst, indien ook niet allen van den eersten rang, hun plaats zullen vinden. De zalen zijn ruim en luchtig; een helder en vriendelijk licht valt op de wanden, waarlangs de stukken met smaak en oordeel zijn gerangschikt. Er bestaat alle reden om te verwachten, dat hun museum druk zal worden bezocht.

W.F.

***Murk's Twaalfde. Naar het Engelsch door J. de Vries. Amsterdam, Gebroeders Kraay*. 1872.**
Zonder Getuigen. Uit het leven eener Dienstbode. Naar het Engelsch van Miss Poole, door O.D.A. Amsterdam, L.J Eckel.
***Verkeerd begrepen. Naar het Engelsch van Florence Montgomery, door J.A. van Swinderen. Amsterdam, W.H. Kirberger*. 1871.**

Ginx's Baby heeft in Engeland groot opzien gebaard en geen wonder, want op de meest ondubbelzinnige wijze wordt daarin het

Britsche stelsel van armverzorging, met al zijn omhaal en mislukkingen, tentoongesteld en gehekeld. Ik twijfel dan ook niet dat degenen hier te lande, die de Engelsche toestanden niet alleen door lezen maar ook door aanschouwen kennen, dit boekje met groote ingenomenheid zullen lezen. Maar evenzeer twijfel ik er aan of zij, die vreemdelingen zijn in Engeland, de ironie zullen vatten en het doel van den schrijver begrijpen. Mij althans is 't gebleken dat velen die het boekske roemden, toch eigenlijk volstrekt geen begrip hadden van 't geen Mr. Jenkins zoo streng veroordeelt. In Engeland bijv. spreekt men over de leer van Malthus als bekend aan een ieder die maar lezen en schrijven kan, en ik waag 't twijfel te voeden of men er hier te lande even zoo over denkt.

Vertaler en uitgever zijn 't eigenlijk geheel met mij eens, blijkbaar immers uit hun aanvankelijk plan om de Engelsche toestanden in Hollandsche over te brengen, 't geen echter, volgens hen, bijna gelijk zou hebben gestaan met het schrijven van een nieuw boek. Mijn bezwaar zal hen dus niet vreemd voorkomen. Mogen zij er toch nog toe komen dat plan tot uitvoering te brengen, het publiek zal er hen stellig dankbaar voor zijn, want het denkbeeld van den schrijver is inderdaad aardig. Wie Engeland kent leze het boek, en hij zal ongetwijfeld deelen in mijne ingenomenheid.

‘Zonder Getuigen’ is daarentegen ook voor ons land geschikt. De duidelijke voorstelling van het leven in den eigen kring werkt 't krachtigst op het volk. Ter verspreiding als volkslectuur kan het zeer goed dienen.

Maar in alle landen en in alle kringen zal ‘Verkeerd begrepen’ ongetwijfeld dezelfde warme toejuiching vinden, die het boekje in Engeland genoten heeft. Zelden of nooit heb ik iets gelezen wat zoo eenvoudig, zoo natuurlijk, zoo treffend, ja zoo aandoenlijk geschreven is. Weinige ouders maar zullen het met drooge oogen knnnen doorlezen. 't Is een nuchter verhaaltje. Een weduwnaar heeft twee jongetjes, de oudste, vroeger moeders lieveling, een woeste knaap, de jongste, een zwak ventje, vaders oogappel. Telkens en telkens brengt die oudste zijn broertje in ongerief, hoe ernstig en voortdurend de vader hem ook waarschuwe en verbiede, en het einde is dan ook wat de man al zoo vaak duchtte. Ge ziet 't, sober en nuchter, maar zoo meesterlijk geteekend, dat 't mij

inderdaad leed doet toch op eene, en wel zeer groote fout er van, te moeten wijzen.

Die fout is, dat de titel ‘verkeerd’ is ‘gekozen.’ Onwillens en onwetens, gaarne neem ik 't aan, is de schrijfster tot het groote euvel vervallen waaraan tegenwoordig hare schrijvende landgenooten zich gedurig schuldig maken, dat zij het gezag veroordeelen en den misdadiger in bescherming nemen. De vader wordt hier beschuldigd zijn jongste kind voor te trekken boven het oudste, dat daarom dan ook gedurig aan zijn gestorven moeder denkt. Maar daargelaten nog het natuurfeit, 't welk wij elken dag kunnen opmerken, dat de moeders 't meest ophebben met de oudste zoons, wanneer die forsch en echt mannelijk zijn, en de vaders daarentegen het jongste kind koesteren, vooral als 't zwak is, zonder dat beide daarom nog onbillijk zijn jegens de anderen, - zoo heeft juist deze schrijfster haar verhaal zoo ingericht, dat hier de vader gedurig beschermend voor dat jongste kind tegen het oudste in de bres *moet* springen. Uit de eigenmachtig door haar zelve ontworpen toestanden wordt 't dien vader telkens weer tot *plicht* gemaakt, om dien oudsten te bestraffen. En dan zal zij zelve die berisping veroordeelen! Waarom dan niet gebrek aan liefde bij den vader geteekend, die nu echter gelukkig overal ontbreekt? Neen, tucht verbanne men uit de opvoeding, nooit echter waarschuwing.

Hoezeer echter de waarheid hier weer, als altijd, ongemerkt haar rechten heeft laten gelden, blijkt daaruit, dat de fout eigenlijk alleen in den titel steekt en in het boek nergens gemotiveerd te vinden is. Integendeel, met kunst en moeite is de titel op maar hoogst enkele plaatsen in het verhaal vertegenwoordigd, en door een half dozijn bladzijden te veranderen, valt die geheele strekking weg. 't Is een bewijs voor het kunstwerk, dat de onwaarheid er als onwillekeurig uit geweerd werd.

Ook het sterfbed is een vlek in het boek. Het overdreven godsdienstige moge er ter wille van enkelen in gebragt zijn, maar 't is te lang en wordt een marteling, terwijl de charge den indruk wegneemt. Jammer, want juist de eenvoud van het boekje is zoo treffend. Het slot is immers vooral daarom zoo aandoenlijk, omdat het alles aangeeft in een enkel paar woorden. Zoo is 't ook meesterlijk dat elke draad van het verhaal vereenigd wordt aan het einde.

‘Misunderstood,’ zoo luidt de Engelsche titel, leze een ieder die oog en hart heeft voor de nog zoo onschuldige kinderwereld. En wie heeft dat niet! Ik weet dat zij die 't boekje niet kennen en 't lezen, mij voor deze vingerwijzing dankbaar zullen zijn.

M.

***Fulko Barham, de waarachtige Edelman. Een roman uit het kerkelijk leven van Engeland, door de schrijfster van Rachel's geheim. Met een woord vooraf door J. ten Brink. 's Gravenhage, Thierry en Mensing*. 1871. 2 *deelen*.**

In een deftig donker grijs omhulsel, komt dit werk met den vrij omslachtigen titel tot u en zou misschien op zijn uiterlijk af geen lezers lokken, indien Dr. Jan ten Brink niet met een woord vooraf, op den meer dan alledaagschen inhoud opmerkzaam maakte.

Deze voorrede echter reikt het boek als 't ware met een soort van uitdaging aan den recensent over.

Als Dr. ten Brink u zegt, dat het een werk van blijvende letterkundige waarde is, als hij u daarenboven vertelt dat het meest kritische van alle Engelsche tijdschriften, ‘the Athenaeum’, er met grooten lof van gewaagde, en als hij ten slotte der verdienstelijke vertaalster zijne hulde aanbiedt, dan zou er wel een zekere voorraad moed noodig wezen, om zijne opinie tegenover die beide uitspraken te stellen.

Ik acht mij ten minste gelukkig ze binnen zekere grenzen te kunnen onderteekenen, overtuigd als ik ben dat de kennismaking met Fulko Barham niemand zal berouwen en deze schildering van echt Engelsche toestanden in dit leven der kathedraalstad bijna ieder zal boeien zooals het mij geboeid heeft.

Reeds in het vreemde der toestanden is eene zekere aantrekkelijkheid gelegen.

Klinkt bijv. de vermelding van de vrouw en dochters van den

bisschop voor Hollandsche ooren al eenigszins vreemd, Hollandsche oogen kijken verbaasd, wanneer ze de hooge geestelijkheid op een bal ontmoeten en de jonge geestelijken aan den dans zien deel nemen

Maar ook de roman op zich zelf genomen is boeiend en interessant. Natuurlijke, mogelijke toestanden, ten minste niet minder mogelijk en natuurlijk dan men ze in de meeste romans en *soms* in het werkelijke leven aantreft. - Hiervan zonder ik echter uit eene navolging en herhaling van de bekende mystieke Rochester - Jane Eyre-scène, als Jocelyne Mayburn's noodkreet op onmogelijken afstand tot Fulko's gehoor doordringt. Ook de handelende personen zijn voor het meerendeel goed volgehouden typen; de intrigue boeiend zonder overspanning, met eene geleidelijke ontknooping langs den rechten middenweg tusschen langdradigheid en overhaasting - het geheel beschreven met eene levendigheid van voorstelling, die de pen bijna tot teekenstift maakt.

Als ge het boek ter zijde legt, blijft er een indruk bij u achter alsof ge dien ouden grijzen dom door het maanlicht beschenen hebt gezien, alsof ge in persoon meer dan eens door die kathedraalwijk hebt gewandeld, alsof ge die klokken van den dom hebt *hooren* luiden, vroolijk en jubelend over het kerstfeest en de huwelijksplechtigheid, statig en somber ter ure van den dood, in harmonisch duet met het kleine klokje uit het gesticht der grijze zusters.

Ook de natuurschilderingen, die zonder eentonigheid zoo aanhoudend terugkomen, zijn aanschouwelijk en vol poëzie - de door het verhaal schitterende zilverdraad waar Dr. ten Brink ons opmerkzaam op maakt en die ook werkelijk eene eigenaardige bekoorlijkheid aan het boek verleent.

Maar verwend als wij worden door dat poëtische waas dat over het geheel ligt uitgebreid, gevoelen wij het als eene stuitende tegenstelling, wanneer de begaafde schrijfster zich hier en daar in ongelooflijk platte vergelijkingen vergeet.

Zoo lezen wij dat Mrs. Slydersly een gezicht trok, alsof hij veroordeeld was geweest tot een onverwacht vis-à-vis met iemand die pas ‘*uien gegeten had*!’

Van diezelfde dame hooren wij dat zij zoo vloeiend verhaalde ‘dat het was alsof men blanc-manger of slade, of aarbeziënroom

of eene dier zoetigheden gebruikte die als het ware in den mond smelten.' Ook worden wij ergens onthaald op 'geconfijte perzikken die in een zee van stroop zwemmen.'.....

Maar ik moet rechtvaardig wezen en erkennen dat deze kleine vlekjes aan den indruk van het schoone geheel geen afbreuk doen, wanneer wij het boek hebben doorgelezen. En met een soort van schuwen eerbied, kijken wij nog eens om naar Fulko Barham, dien chevalier sans peur et sans reproche, op wien wij alleen de aanmerking kunnen maken, dat er geen aanmerking op hem te maken is. Eerlijk gezegd, 't zou ons soms goed gedaan hebben, een klein foutje, of al was 't maar eene geringe zwakheid, in vriend Fulko te ontdekken.

Aan diezelfde overvolmaaktheid is ook Jocelyne Mayburn lijdende. Als wij nu echter eenmaal de onvolmaaktheid der menschelijke natuur als een feit aannemen, dan zou in de schets van zulke edele karakters als die van Fulko en Jocelyne, een weinig aangebrachte schaduw slechts gediend hebben om het licht zooveel te sterker te doen uitkomen - niet om dat licht te verduisteren.

Ik stel mij dan ook voor dat een soort van verbijsterde bewondering voor zooveel volmaaktheid, er de vertaalster toe gebracht heeft Fulko Barham tot een 'waarachtig edelman' te promoveeren, hoewel mijns inziens de schrijfster met haar 'Nature's nobleman' op een zielenadel zinspeelde, die deze (voor 't overige ook zeer weinig welluidende) vertaling tot een misgreep maakt.

Over 't geheel (Dr. Jan ten Brink houde het mij ten goede) komt de vertaling mij, hoewel verdienstelijk, niet geheel onberispelijk voor, niet altijd juist, niet altijd vloeiend. - Zoo vinden wij ergens in 12 regels driemaal het woord *stevig*, en wel als bijvoegelijk naamwoord, voor drie zeer verschillende voorwerpen, namelijk: een handdruk, zilverwerk en een keukenmeid!

Ik weet niet of de schrijfster van Rachels geheim in Engeland of in ons land tot dus verre bekend is geweest, maar wel dat zij door haar Fulko Barham het verdient te zijn en er ook zonder twijfel door bekend en gezocht zal worden.

C.M.

***M. Boon*. 12 *Liederen voor gemengd koor. Ten dienste van Zangvereenigingen en als bijdrage ter bevordering van het meerstemmig gezang in den gezelligen kring. Alkmaar, P. Kluitman*. (Zonder jaartal.) Prijs ƒ 0.50 (;) per 12 stuks ƒ 5.-. 38 bl. 8°.**

De titel is wel uitvoerig, maar daarom nog niet bizonder duidelijk. Wil de heer Boon zeggen, dat de zangvereenigingen en gezellige kringen tweeërlei zijn? Of zoekt hij zangvereenigingen alleen buiten, gezelligheid alleen binnen'shuis? Ik kan het niet beslissen, en zou mij daarover ook in 't geheel niet bekommeren, ware het niet, dat ik nu eenmaal het ongelukkig zwak had zelfs in den kunstenaar gezond logisch denken voor iets onmisbaars te houden. Maar wie weet? Misschien is dit ‘ten dienste van EN als bijdrage’ op den titel wel alleen te wijten aan de bizondere bezorgdheid des uitgevers, die vreesde, dat de bruikbaarheid van zijn boekske niet aanstonds door alle belanghebbenden, dus èn door zangvereenigingen èn door liefhebbers van gezelligheid, zou worden opgemerkt. Doch verdiepen wij ons niet langer in deze en dergelijke mysteriën. Laat ons liever vragen: hebben rechtgeaarde Zangvereenigingen Componist en Uitgever te danken voor dezen bundel als voor een haar bewezen dienst; zal deze verzameling een bijdrage, en wel een gewenschte, een welkome bijdrage zijn tot bevordering van het meerstemmig gezang in den gezelligen kring?

Eerst een woord over de gedichten. Van de 12 versjes zijn er vier van Dr. Heije, vier van den ons onbekenden P.J. en evenveel zonder eenige aanduiding van den dichter. Van Heije werden opgenomen: Meidrank, Hoop, Roep tot den Heer en Meilied. Dat zij uitnemend geschikt zijn om gezongen te worden, weet ieder, die den zangerigen, zoetvloeienden dichter in zijn eigenaardigheid kent. Dat de versjens van P.J. in dezen bundel opgenomen, minder voor het doel geschikt zijn, blijkt al dadelijk uit 's mans ‘Ochtendmijmering’, die, welke ook overigens hare voortreffelijkheden mogen zijn, allerminst voor een lied deugt.

Ik zal niet beslissen of men, na ze eens gehoord of gelezen te hebben, niet overgenoeg heeft van deze mijmering; maar zeker komt mij voor dat zij niet verlangt gezongen te worden. Men oordeele.

Als 't purperrood
Rijst uit den schoot
Der donkre(n) wolkenlagen,
Ons tegenlacht
Met kleurenpracht
In maagdlijk welbehagen; (!)
Een zee van licht
Met bliksemschicht (?)
Zich uitgiet op de velden
Waar 't al in blinkt
De staat verzinkt
Der fiere starrenhelden,
Dan klinkt de toon
Zoo wonderschoon,
Dien 't schepslendom doet hooren;
Door 't ruim gebied
Schalt dan het lied:
De morgen is geboren.

Erger nog is het met het tweede couplet gesteld.

En in 't geklang (?)
Dier (!) morgenzang,
Komt d'Echo zich herhalen:

(Een aardige echo, die zich zelf herhaalt! Of hebben we hier misschien een Germanisme voor *erholen*, en is de bedoeling: de echo komt zich op dezen frisschen morgen ook eens wat vermaken? Maar neen! dat kan ook niet; want uit het volgende blijkt, dat 's Echo's herhaling een bepaalden inhoud heeft en dat we hier te doen hebben met een voor een echo nog al zelfstandige apostrofe aan de Zon, waarbij nu alweder duister blijft, hoe er vooraf kon gaan het werkwoord: ZICH *herhalen*. Men ziet: de dichter is op dezen ochtend niet gelukkig geïnspireerd geweest; bij zijne mijmering was hij, schijnt het, nog niet recht wakker.)

Zon,

(zoo komt dan de echo zich herhalen)

Zon, doe uw licht
Door 't nevlenwicht
Op aarde nederdalen.
O lieflijk beeld
Dat ge in ons teelt,

(de echo schijnt hier uit naam van zijne committenten te spreken)

Van 't eeuwig morgenpralen,
Als 't duister zwicht
Voor 't heerlijk licht
Der reine hemelzalen.
Daal in mij neer,

(hier is de echo wel is waar weer tot een bescheiden enkelvoud teruggekeerd, doch de bede, dat de zon in de echo moge nederdalen, is toch waarlijk al te zonderling in een nuchtere ochtendmijmering),

Doe keer op keer
Mij aan dien morgen denken;

(gij weet wel, lezer, *dien morgen*, die daar schuilt in 't straks vermelde eeuwige morgenpralen, als 't duister zwicht voor 't heerlijk licht der reine hemelzalen, m.a.w. den morgen des *jenseits*;)

Dan zal uw groet
Verhoogd van moed
Een rijke winst mij schenken.

De dichter wil waarschijnlijk, dat wij deze frase aldus zullen analyseren: ‘dan zal, o zon, uw groet mij, in wien door dien groet de moed verhoogd is, mij een rijke winst schenken.’ Maar, als hij dat wil, dan eischt hij wel wat veel van zijn lezers.

Zooveel is wel zeker, dat, indien wij ons ook al veel moeite geven om dit gedicht te verstaan, ons daarom nog geen rijke winst wordt geschonken. Misschien heeft de heer Boon gedacht: ce qu'on ne dit pas, on le chante.

Ik zal de beide andere verzen van den heer P.J. niet even uitvoerig behandelen. Slechts een paar woorden.

Aan het bekende frissche en krachtige lied van Heije:

‘Sta pal, mijn dierbaar vaderland’

heeft de heer P.J. den moed gehad nog een derde en vierde couplet toe te voegen, waarin hij fantaseert op dit thema: welk een bizonder voorrecht is mij toch ten deel gevallen, dat het land, 't welk Dr. Heije ‘mijn vaderland’ noemt, ook mijn vaderland is. Vol van dit even stoute als aandoenlijke denkbeeld, roept hij in geestdrift uit:

Goddank, dat zulk een Vaderland,
Van alle landen 't lustwarand (!)
  Mijn wieg en bakermat omvat.
Wees volk van Nederland met mij prat

(ook al zingt men deze woorden niet, treffen ze door hunne euphonie!)

Op zulk een kleinood ons bereid,
Ons land is 't land der heerlijkheid!

Meer zal wel niet noodig zijn om de talenten van den heer P.J. te doen uitkomen. Mijne lezers zullen wel geen verdere bewijzen van noode hebben[1].

De vier versjes zonder eenige aanduiding van den dichter, door den Heer Boon in zijn bundel opgenomen, zijn zonder twijfel van beter gehalte. Jammer maar, dat aan de uitgave van deze lieve dichtjes een zoo leelijke geschiedenis verbonden is. Ik weet inderdaad geen anderen naam te geven aan de handelwijze van den heer Boon, die met kleine wijzigingen en toevoegingen - juist geen verbeteringen! - het werk van anderen eenvoudig van elders wegnam, zonder verlof te vragen en daarom ook zeker de namen der dichters verzweeg. De bedoelde gedichten zijn: N°. 1, van Hofdijk, oorspronkelijk getiteld: ‘In 't Duin’, thans met het opschrift: ‘Hooger op’, 't geen zeker aan ‘Excelsior’ moet

[1] De billijkheid eischt echter de verklaring, dat het 2^{e} couplet van N°. 10 en de 4 coupletten van N°. 11, mede producten van den heer P.J., niet zóo slecht zijn als de anderen.

doen denken[1]; N°. 7, Smeeklied van Dr. A. Pierson. Van de twee anderen N°. 2, Levenstroost en N°. 5 Minnegroet, worden de auteurs evenmin genoemd. In den Nederl. Spectator van 31 Dec. 1870 is echter ook van dezen de oorsprong aangewezen. Zij zijn nl. ontleend aan Mr. van Hall's kleine gedichten ter muzikale compositie. Aan de bevoegde machten wil ook ik gaarne overlaten te beslissen of Boontje in deze vernieuwde aanwijzing zijn loontje heeft ontvangen.

Nu blijft nog de vraag te beantwoorden, of de heer Boon zich op zoodanige wijze heeft gekweten van zijn taak als componist, dat zijn arbeid werkelijk zal kunnen dienen, om de verzamelde gedichten populair te maken.

Het is niet te ontkennen, dat de heer Boon eenige routine van componeeren verraadt; doch hetgeen hij hier levert, doet hem nog geenszins kennen als den voor de taak, die hij op zich nam, berekenden kunstenaar. Boven het middelmatige weet hij zich nooit te verheffen; soms blijft hij een weinig daar beneden. Doorgaande is wel de 4stemmige zetting onberispelijk; hier en daar echter worden doorslaande bewijzen gegeven van onbedrevenheid in de harmonie. Over het algemeen moge melodie, accent, declamatie en phrasenbouw natuurlijk en goed zijn, ook op dit gebied ontbreekt het niet aan zwakke plaatsen. Hetgeen echter het boekje schier onbruikbaar, altans niet aanbevelingswaardig, maakt, is de slechte, onduidelijke en incorrecte muziekdruk. De lijst van errata, die een menigte fouten aanwijst, is nog niet eens volledig. De gebruikte type is klein, niet fraai en zeer ongelijk.

Wilde de heer Boon eene tweede uitgave van zijn werkje bezorgen, ik zou hem in bedenking geven, voor een betere typografische uitvoering te zorgen, de aangeduide min gelukkige versjes of te doen vervallen of door betere te vervangen - en overigens het muzikale gedeelte van zijn arbeid aan een strenge kritiek te onderwerpen. Ik veroorloof mij daartoe eenige punten meer bizonder in zijne aandacht aan te bevelen.

1 Verandering van titel was hier noodig, daar hier een ongenoemde (de Heer Boon?) het lied van den heer Hofdijk met een tweede couplet verrijkte, waarin ‘de sterren van verren’ hetzelfde doen als de duintop meer van nabij, nl. naar hooger wenken.

Bl. 1. Laatste maat. Moest melodisch en harmonisch eene consequentie zijn van de frase die 2 maten vroeger begint. Ik zou dus willen schrijven:

Bl. 2. *Is dat niet uw stemme*. Slechte declamatie bij de herhaling van die woorden. Men oordeele:

Ook de harmonische bouw van deze plaats laat veel te wenschen over.

Bl. 3. Waarom gaan van de 5de tot de 6de maat de Sopraan en Alt unisoni van a op bes? waarom doen 2 maten verder Sopraan en Tenor in substantie hetzelfde? Is dat achteloosheid of onredzaamheid?

Op dezelfde blz. komt mij de volle sluiting in den onderdominant (F) zoo kort vóór het slot, niet gelukkig, en eenige maten later de val, ik zou haast zeggen: de bezwijming in kleine terts, en dat nog wel bij de woorden: *altoos naar den hoogsten top*, allerongelukkigst voor.

Bl. 4. No. 2. 5de maat. Octaven in Sopraan en Alt.

Bl. 5. 3de en volg. maten. Slechte declamatie:

Ib. 3 laatste maten. Onzingbare tenor; gos f | g as.

Bl. 7. 1ste en 2de maat. Slechte basgang: Tenor: c | ces / as | ces

Ib. Maat 12 en volg. Slechte declamatie:

Het volgt m'in Het volgt m'in

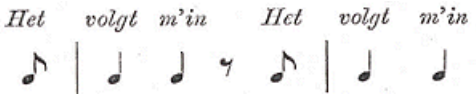

Het volgt m'in mijn droomen te nacht, te nacht, te nacht.

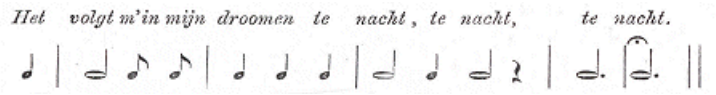

Ik wil niet op deze wijze voorgaan. Het aangestipte moge volstaan om aan te toonen, dat hier bij lange niet alles in den haak is. Wilde ik alles noteeren[1], dan vergde ik meer ruimte voor dit opstel, dan waarop het aangekondigde bundeltje aanspraak maakt.

L.

1 Er zijn b.v. nog meer verboden quinten- en octavengangen (b.v. bl. 14, maat 3, bl. 35 5e en 8e maat, bl. 37, maat 4); er zijn vele valsch geaccentueerde, gebrekkig gedeclameerde en aan matheid laboreerende plaatsen; zelfs heeft de componist zichzelf soms gecopieerd. (Vg. b.v. maat 6 van bl. 18 met maat 8 van bl. 24; vg. het slot van No. 6 met dat van No. 8)

Wijzigingen van onze kieswet.

In zijn éloge de Montesquieu roemt d'Alembert dezen onder anderen omdat hij zich heeft weten te onthouden van eene bij geleerden niet ongewone fout. ‘Pour lui’ - zoo zegt d'Alembert - ‘il s'occupe moins de la perfection métaphysique des loix, que de celle, dont la nature humaine les rend susceptibles.’

Metaphysische perfectie is eene keurige uitdrukking voor hetgeen wij veel minder fraai plegen te noemen: volmaaktheid op het papier. Op wetten toegepast wordt zij gebruikt van meesterstukken van vernuft, scheppingsvermogen en geduld, die vooral op de studeerkamer bewondering wegdragen, doch minder in den smaak vallen van de praktijk. Dweept de geleerde wereld er mede, de praktijk schijnt er eene soort van angst voor te gevoelen, misschien wel omdat zij niet geheel vreemd is aan de meening dat metaphysisch volmaakte wetten voor ondermaansche, onvolmaakte stervelingen niet berekend zijn, doch alleen voor metaphysische menschen. Aangezien deze op onze goede aarde niet te vinden zijn, en zij zich met die gewone stervelingen moet tevreden stellen, geeft zij licht toe aan hare neiging om met beleefde bewondering eerbiedig te buigen voor die heerlijke meesterstukken, ze in het voorbijgaan haastig te groeten, maar ze vervolgens zoo spoedig mogelijk den rug toe te keeren om zich weêr met haar gewonen arbeid te gaan bezig houden.

Of de praktijk daar wel aan doet? - Ja en neen. Ja, in zooverre zij verlangt dat bij het ontwerpen van wetten wordt te rade gegaan met de behoeften van het volk, en met den toestand waarin dit zich bevindt; voor zoo verre zij zorgvuldige onthouding predikt van de zucht om de menschen tot abstracties te maken en liever wil dat men zich bewege op het gebied

der werkelijkheid en beginne met de menschen te nemen zoo als ze zijn. Neen, voorzooverre zij haar oog gesloten houdt voor de goede gedachten, de juiste opmerkingen, de nieuwe gezichtspunten, welke somtijds worden aangetroffen in die gewrochten van de studeerkamer, en voorzooverre zij verzuimt daarmede haar nut te doen.

Zonder onbillijk te zijn, kunnen wij haar niet zeer hard vallen wegens dit verzuim, wijl zij van haren kaut niet zelden recht heeft om zich te beklagen over het gebrek aan eerbied, waaraan de geleerden zich maar al te dikwijls jegens haar schuldig maken. Juist hierom - ik laat nu in het midden of Montesquieu den lof verdiende - is het in den geleerde te prijzen, wanneer hij zijne neiging om te streven naar metaphysische perfectie der wetten weet te beteugelen en zich bij de aanwending van zijne krachten liever bepaalt tot het meer bescheiden doel om de wetten zoo volmaakt te doen worden als met het oog op de menschen, voor wie zij bestemd zijn, mogelijk is.

Met meer of minder geluk wordt hiernaar gestreefd. De juiste weg is niet altijd even gemakkelijk te vinden, en niet alleen de geleerde dwaalt somtijds af: maar ook de wetgever, en soms nog wel naar de zijde, waarheen men zou meenen dat hij gewoonlijk het minste overhelt. Geen beter voorbeeld, dan de materie der verkiezingen van volksvertegenwoordigingen, en, aangezien deze thans in ons land in hooge mate de aandacht verdienen, mag ik, wanneer ik op haar wijs, nog een ander doel beöogen dan alleen het leveren van een voorbeeld.

Sedert de troonrede in September 1869 de woorden heeft gesproken: ‘Herziening van de tabel, vermeld in art. 1 der kieswet, wordt noodzakelijk geacht,’ verwachtte men de indiening van een wetsontwerp met de strekking om het kiesrecht uit te breiden, en men mocht al spoedig vernemen, dat dit werkelijk voorbereid werd. Van wege het Departement van Binnenlandsche Zaken was reeds eene aanschrijving gericht tot de Gedeputeerde Staten der verschillende provinciën, met verzoek om inlichtingen. Evenwel, de aanschrijving was gedateerd van den 18^{den} September en dus van 2 dagen vóór de opening der Kamers. Zoo heel spoedig dus zou het ontwerp wel niet gereed zijn, en toen een der Ministers te kennen gaf, dat eene wijziging in het belastingstelsel behoorde vooraf te gaan,

bleek het al vrij duidelijk, dat de regeering de verlaging van den census niet onder de spoedeischende zaken rekende. Het ontwerp is dan ook, schoon de regeering nog eens tot spoed is aangespoord, eerst tegen het einde van het zittingjaar, n.l. in Augustus 1870, ingekomen. Met eene Memorie van Toelichting - die trouwens weinig toelichtte - terwijl de rapporten van Gedeputeerde Staten op de Griffie van de Kamer zijn neêrgelegd ter inzage voor de leden, maar niet openbaar gemaakt. Eene lijst, houdende opgave van het aantal kiezers in elke gemeente dat de ontworpen wet zoude opleveren, moest de nieuwsgierigheid van het publiek tevreden stellen. Zij is in het Bijblad opgenomen, en kan dus, al verspreidt zij niet veel licht, gebruikt worden bij het beoordeelen van den voorgestelden maatregel en: ‘beter weinig dan niets!’ Wie weet welk nut men er nog van hebben zal bij het vergelijken van hetgeen de Minister Thorbecke zal aanbieden als resultaat van het nader onderzoek, 't welk hij na intrekking van het ontwerp zijns voorgangers heeft geopend, om, nadat de belasting op de inkomsten zal zijn behandeld, eene nieuwe wet voor te bereiden!

Men overhaast zich niet! Trouwens, het is niet te ontkennen, dat de zaak met eenige moeielijkheid gepaard gaat. Of is het gemakkelijk overeenkomstig de plaatselijke gesteldheid, de som vast te stellen, die iemand om kiezer te kunnen zijn, moet betalen in de directe belastingen? Naar welken maatstaf zal men haar afmeten, die plaatselijke gesteldheid; op welke wijze zal men de noodige gegevens verkrijgen, om er over te oordeelen? - Kan men wellicht te werk gaan op dezelfde wijze als toen de kieswet, waaronder wij nog leven, is gemaakt; of zijn er thans andere, betere middelen beschikbaar?

Het ministerie, dat in 1849 een ontwerp heeft ingediend, kon stellig op verre na niet over zoo vele en zoo goede beschikken, als nu voorhanden zijn, en, is het indertijd min of meer verlegen geweest om den weg te vinden tot een deugdelijk resultaat, wij moeten erkennen, dat toen vooral de bezwaren niet gering zijn geweest. Immers het gold eene geheel nieuwe instelling, en van alle kanten werd op spoed aangedrongen. Thans is noch het een, noch het andere het geval. Zouden wij dan nog de Bijbladen gaan nasnuffelen, om te herinneren hoe de regeering in 1849 en 1850 is te werk gegaan? Misschien kan het zijn nut hebben om te vernemen, hoe men *niet* moet te werk gaan. Maar bij dat negatieve nut komt nog

iets anders. Wij kunnen er uit leeren hoe de census, die nog bestaat, is tot stand gekomen, en daardoor wellicht eene bijdrage verkrijgen tot beantwoording der vraag: of eene herziening werkelijk noodig is. Want ook nadat 's Konings uitspraak is gehoord, blijft twijfel nog geoorloofd - en blijft dan ook bij velen nog twijfel bestaan.

In 1849 is de regeering met de zaak verlegen geweest. De Memorie van Toelichting bij de Ontwerp-Kieswet toont dit duidelijk. Wij hebben het zus beproefd, leest men daar ongeveer, en wij hebben het zóó beproefd, maar noch het een noch het ander gaf een bevredigend resultaat. Eindelijk hebben wij den knoop doorgehakt, aan de plattelandsgemeenten der verschillende provinciën eenen census gegeven, zoo als die het best scheen, en voor de vroegere steden eene berekening gemaakt. - Eene berekening, die merkwaardig mag heeten!

'Men heeft' - zoo luidt de Memorie van Toelichting - 'van alle ingezetenen der gemeenten het gezamenlijk belastingbedrag aan grondlasten, personeel en patentrecht (de opcenten voor het Rijk daaronder begrepen) genomen, en die som door het aantal ingezetenen deelend, den gemiddelden aanslag van ieder gevonden. Van dezen aanslag heeft men het tienvoud voor census aangenomen.'

Waarom juist het tienvoud? - Omdat het geschikt voorkwam den census voor Amsterdam, waarmede men begon, op ƒ 120 te stellen, en dit gedeeld door 12 - zijnde het gemiddeld belasting-bedrag van ieder ingezeten dier gemeente - *tien* opleverde. 'Zoo is men tot het aangewezen tienvoud gekomen.' 'Men heeft hierdoor tusschen de verschillende gemeenten eene evenredigheid tot stand gebracht, die uitsluitend op het belastingbedrag gegrond is, en die men daarom oordeelt de meeste aanbeveling te verdienen.'

Niet de plaatselijke gesteldheid dus, maar de evenredigheid van het belastingbedrag was tot grondslag genomen. De ontwerper had op zijn studeervertrek of in zijn bureau eene becijfering gemaakt in plaats van zijn blik naar buiten te slaan op de menschen zelve, en met het oog op hunne ontwikkeling en hunne omstandigheden zijne maatregelen te kiezen. En ziedaar een der zwakke punten van het ontwerp. De latere wijzigingen, door de regeering aangebracht, konden de fout niet herstellen. Altijd bleef tegen den grondslag zelven het bezwaar bestaan, dat hij geheel abstract en ondoelmatig was. In plaatsen b.v.,

waar enkele ingezetenen groote sommen betaalden, werd het totaal bedrag der belasting hoog, en dus het 1/10 (of, zooals later werd voorgesteld, het 1/9 of 1/7) van den gemiddelden aanslag ook, en dus het getal kiezers kleiner, al bestond hiervoor overigens geen enkele reden. Het Ontwerp, in de Tweede Kamer niet gunstig ontvangen, is blijven rusten wegens de aftreding van het ministerie.

Thorbecke heeft een geheel anderen weg ingeslagen, zich gehouden aan de Grondwet, door de plaatselijke gesteldheid als maatstaf te nemen, en zijn best gedaan daarvan op de hoogte te komen. Aan vier commissiën, samengesteld uit leden van Gedeputeerde Staten, voorzien van locale kennis, droeg hij de taak op, om met inachtneming van zekere voorschriften, eene tabel te ontwerpen, die nader zoude herzien worden in eene gemeenschappelijke vergadering onder zijn presidium. Als regel werd daarbij in acht genomen bepaling van de som voor ieder district zoo na mogelijk bij het minimum der Grondwet, en voor die gemeenten, waarvoor eene afwijking noodig scheen, verhooging, enkele malen verlaging. Zoo is de tabel, bij art. 1 der Kieswet bedoeld, ontworpen; zoo is zij tot stand gekomen.

Het stelsel, dat men volgde, was in overeenstemming met de grondwet en rationeel. Uit den aard der zaak echter moest de toepassing gebrekkig blijven: het onderzoek toch der commissiën kon niet zeer grondig wezen, tenzij haar ruimte van tijd werd gelaten. Doch den 9^{den} Januarij 1850 waren zij benoemd; den 2^{den} Mei reeds is het wetsontwerp bij de Tweede Kamer ingezonden.

Neemt men de omstandigheden in aanmerking, dan zal men erkennen, dat over het geheel de uitkomst beter is geweest, dan kon verwacht worden. Doch men zal ook weinig verbaasd zijn, wanneer men hoort beweren, dat het werk zeer wel vatbaar is voor verbetering.

En daartoe bestaat thans ruimschoots gelegenheid. Om niet te herhalen, dat de noodige tijd om een degelijk onderzoek in te stellen thans wordt genomen, - hoe lang toch is niet reeds de administratieve enquête in gang? - men kan nu nagaan welk personeel de kieswet heeft opgeleverd, zoowel wat betreft de verkiezingen voor de Tweede Kamer als die voor de gemeenteraden. Waar men dus in 1850 min of meer in den blin moest rondtasten, kan men thans zich met vrij groote zekerheid orienteeren. Eindelijk heeft men nu in sommige

plaatselijke belastingen een hulpmiddel om meerdere kennis op te doen, 't welk niet is te versmaden. Het zijn de hoofdelijke omslagen, die ik bedoel. De Minister van Finantiën heeft in de toelichting bij zijn wetsontwerp op de inkomstenbelasting er gebruik vau gemaakt voor zijn doel, maar ook voor de beoordeeling van den census schijnen zij eenige bijdragen te kunnen leveren.

Gelijk alle overijling gevaarlijk is, heeft van den anderen kant de zeer langzame wijze van werken, die thans schijnt gevolgd te worden, een onbetwistbaar, zij het dan ook misschien niet een overwegend, voordeel.

Aan het publiek wordt ruimschoots de noodige tijd gegund om zijn oordeel te vestigen en uit te spreken, 't welk in eene aangelegenheid van zoo hoogst ernstigen aard niet dan zeer nuttig kan zijn, te meer daar aan de vraag of en hoever de census zal verlaagd worden zich zoo menige andere vastknoopt, dat eene voorzichtige behandeling niet verwerpelijk is. Het is wel minder waarschijnlijk dat de vele nieuwe plannen, die in de laatste jaren zijn voorgesteld en waarvan er sommige eene totale verandering in ons geheele kiesstelsel zouden meêbrengen, door den wetgever op ernstige wijze in behandeling zullen genomen worden, maar voor ons, die daar buiten staan, kan de gelegenheid om rond te zien of er iets goeds en aanbevelenswaardigs onder is zelden schooner zijn dan nu, terwijl bovendien de richting waarin de wetgever zich gaat bewegen niet zonder invloed is op de beoordeeling der vraag of hij tot de aanneming dier plannen op den duur al dan niet zal naderen. Want met het aanwijzen der kiezers staat de inrichting van het werk der verkiezingen in een niet te miskennen verband. Reeds nu heeft de ondervinding in Engeland na de jongste uitbreiding van het kiesrecht opgedaan velen tot de overtuiging geleid, dat geheime stemming noodzakelijk is, en het is niet onwaarschijnlijk, dat de mondelinge stemming, nog voor weinige jaren vrij algemeen als eene echt-Engelsche inrichting geroemd, er zal verdwijnen. De leer, dat slechte kiezers, al maakt men hun ook het voortreffelijkste kiesstelsel ter wereld, eene slechte volksvertegenwoordiging zullen samenstellen, en dat goede kiezers, al geeft men hun een gebrekkig kiesstelsel, toch een vrij goed parlement zullen leveren, is dan ook wat al te gemakkelijk en alleen geschikt om alle verbetering tegen te houden. Het is waar: de beste werktuigen zijn niet in staat

bruikbare producten te verschaffen wanneer zij aan onbekwame arbeiders in handen gegeven worden, en een uitstekend werkman kan zelfs met gebrekkige middelen goed werk leveren. Maar het is ook waar, dat het altijd van groot nut blijft, goede werktuigen te laten gebruiken, werktuigen, geschikt voor hem, die ze hanteert. En zoo is het geraden, om, welke kiezers men moge hebben, bij het regelen der mechaniek van het kieswerk alles daarhenen te leiden, dat als resultaat goede keuzen, een goede vertegenwoordiging, worde verkregen.

Doch wat noemt gij eene goede vertegenwoordiging, wie houdt gij voor geschikte kiezers, op welke wijze zal het kieswerk het best worden ingericht?

Voorzeker, wanneer er ooit vragen zijn gedaan, waarop uiteenloopende antwoorden zijn gegeven, dan zijn het deze! Wat al groote woorden en holklinkende frasen zijn er ten beste gegeven - en 't geen erger is, hoevelen hebben zich er door laten misleiden, hetzij om hunne aandacht uitsluitend op ééne zijde van de questie te laten vallen, hetzij om het verband over het hoofd te zien, dat er bestaat tusschen de inrichting der verkiezingen met het getal en de qualiteit der kiezers en vooral van beide met de werking der geheele staatsmachine, en met de ontwikkeling des volks. En toch, hoe nauw hangt dat alles samen! Geen antwoord op de vraag: wat verstaat gij door eene goede vertegenwoordiging - kan op voldoende wijze worden gegeven zoolang men niet weet welke werkkring voor haar is weggelegd, welke kracht zij heeft, welken invloed zij oefent, welke de graad van ontwikkeling is van het volk, waarvoor zij is bestemd. En zou men, zonder dit te weten, kunnen bepalen, aan welke personen het kiesrecht behoort te worden gegeven, of ook, hoe de uitoefening van dit recht dient geregeld te worden?

O de lust om metaphysisch perfecte wetten aan te prijzen heeft hier zulk een ruim spel!

Hoor, hoe er een beweert, dat de vertegenwoordiging moet samengesteld wezen uit de beste en verstandigste mannen onder het volk, dat men dus onrecht zou plegen door het verkiezen van hare leden aan minder brave en minder ontwikkelde lieden over te laten. Doch mistrouw voorloopig het resultaat waartoe hij komt. Want niet alleen brengt zijn betoog mede dat eene uitbreiding van het kiesrecht tot in lengte van dagen verkeerd zoude zijn, maar, voert bij het consequent door, dan komt hij

immers tot de conclusie, dat dit recht aanmerkelijk zou moeten ingekort worden! Hoevelen toch onder onze kiezers, of laat ik liever, schoon niet omdat ik hunne kennis geringschat, vragen, hoe weinigen zijn er met volledige, of ook maar eenigermate grondige, kennis van regeeringszaken toegerust?

De gevolgtrekking waartoe het betoog leidt, doet reeds vermoeden, dat het niet afdoende is.

En zoude dit ook niet gelden voor de leer van hen, die kortweg verkondigen, dat, vermits alle staatsburgers gelijke rechten hebben, zoo ook allen zonder onderscheid gelijk aandeel in het verkiezen der volksvertegenwoordiging moeten hebben?

Roept een ander ons toe: het parlement moet zijn de spiegel der natie, en geeft hij de middelen aan de hand om dien te verkrijgen, zonder zich af te vragen waarom wij zulk eenen spiegel noodig hebben, en of wij er genoeg aan hebben, dan rijst weêr de twijfel, of eene zoo algemeene stelling, hoezeer zij waarheid bevat, ons veel verder brengt. Is het toch noodig, is het mogelijk, dat in de volksvertegenwoordiging alle beginselen en belangen, alle meeningen en overtuigingen terug gevonden worden, welke in het volk leven en werkzaam zijn en nog wel zóó, dat ieder daarvan in dezelfde kracht en gelijke verhouding weêrgegeven wordt? Kan men een soort van staalkaart van belangen bijeenverzamelen? Waar ligt het verschil der belangen? Zult gij het afspiegelen, door, zooals waarlijk in vollen ernst is voorgesteld, in het Parlement eene plaats te vragen voor een zeker aantal vertegenwoordigers van de deugd, van het verstand, van de orde, enz., te kiezen respectievelijk door geestelijken, gegradueerden, juristen, enz.? Of zult gij het verschil zoeken in de materiëele belangen en met het oog daarop wenschen, zooals ook met nadruk is aanbevolen, dat het Parlement worde samengesteld uit leden, te kiezen voor een bepaald deel door landbouwers, een deel door fabriekanten, nog een deel door kooplieden, door advocaten, etc. tot negentien klassen toe?

En aangenomen, dat het mogelijk is een spiegel, eene photographie te verkrijgen, die althans met eenige juistheid het origineel weêrgeeft, en niet eene soort van staalkaart, is dàt genoeg? Zou het resultaat bruikbaar en doelmatig wezen, of behoeft hierop niet gelet te worden?

Nog meer stemmen gaan er op! De tirannij der meerderheid - zoo hooren wij van verschillende kanten - moet

éénmaal ophouden. Niet langer behoort een groot deel der kiezers buiten de gelegenheid te zijn om iemand, dien zij in de vertegenwoordiging wenschen, daar eene plaats te verschaffen. Ieder worde dus, voor zooverre mogelijk, in staat gesteld om met kans op succes zijne stem uit te brengen op een man, die zijne gevoelens deelt; aan ieder das worde de vrijheid gelaten om zich bij anderen, welke het met hem eens zijn, aan te sluiten, ten einde gezamenlijk genoegzame kracht te kunnen uitoefenen. Weg dus met de kiesdistricten, want zij belemmeren die aaneensluiting, zij noodzaken menigen kiezer, die tot de minderheid aldaar behoort, om zijne stem weg te werpen, of thuis te blijven!

Van andere zijden weêr wordt gevraagd: waarom aan de meerderheid het recht om te beslissen onthouden? Welke reden is er om dat recht te spelen in handen van eene minderheid? Heeft deze niet altijd moeten volgen, heeft zij niet overal zich tevreden moeten stellen met de hoop om ook eenmaal meerderheid te worden en op hare beurt den scepter te zwaaien? Weg dus, en zoo komt men langs een geheel anderen gedachtengang tot hetzelfde resultaat, weg met alle belemmeringen tegen de vrije werking van de kracht der meerderheid, weg met de kiesdistricten, weg met alle fijn uitgedachte inrichtingen om aan de minderheden een aandeel te geven in de vertegenwoordiging! Laat eenvoudig de meerderheid beslissen! Zij moet, wat men ook beproeve, ten slotte toch zegevieren, want zij is de sterkste!

Welke leer te volgen? Is het dan eene zoo vreemde zaak, waarvoor al die verschillende stelsels zijn aanbevolen? Bestaat er zoo weinig eenstemmigheid, ja, zoo weinig zekerheid? Waarlijk, men mag het vragen, wanneer men ziet, hoe ver de beginselen uiteenloopen en tot hoe lijnrecht tegenstrijdige resultaten zij leiden. Men zou bijna moedeloos worden, wanneer men al de bespiegelingen, dikwijls met schitterend talent, met scherpe consequentie, in een keurigen, wegslependen vorm voorgedragen, wil overwegen en beoordeelen. En nog zijn er zoovele verkondigd, die hier niet eens zijn aangeroerd!

Met dat al mogen wij ze niet met een eerbiedigen groet eenvoudig voorbij gaan, doch wij moeten juist in de tegenwoordige omstandigheden trachten er ons profijt mede te doen, nu eene wijziging van een zeer gewichtig deel onzer kieswet is

op touw gezet, en zoo niet spoedig, toch hoogstwaarschijnlijk binnen niet langen tijd tot stand zal komen.

Waartoe dient eigenlijk dat lichaam, 't welk men gewoonlijk volksvertegenwoordiging noemt? Moet ik vreezen, geëerde lezer, dat deze vraag wegens hare eenvoudigheid een glimlach bij u zal wekken? Houd het mij ten goede, dat ik u een oogenblik met iets zoo eenvoudigs lastig val, want eene juiste oplossing der vraag kan nuttig zijn bij het beoordeelen van andere vragen; zij kan ons minstens den weg wijzen, dien wij moeten inslaan om doeltreffende regelen voor de samenstelling van dat lichaam te vinden. Het is niet overbodig om, vóórdat men eenig middel aanraadt, te weten welk doel er mede moet bereikt worden, en, wil men zooveel mogelijk zekerheid verkrijgen, dan is het zelfs niet kwaad bij de oplossing van die vraag met de meeste behoedzaamheid te werk te gaan.

Met de afleiding van het woord stellen wij ons natuurlijk niet tevreden; in hoe menig geval die ook over de beteekenis er van veel licht kan verspreiden, zij geeft ons hier niet genoeg. Ieder weet tamelijk wel, wat in het dagelijksch leven het woord ‘vertegenwoordigen’ beteekent, hij behoeft daartoe geen studie van taal, van staatsrecht of van historie te hebben gemaakt. Maar dat woord alleen geeft nog niet een helder denkbeeld over de vraag: waartoe de vergadering, het lichaam, dient, dat gewoonlijk met den naam vertegenwoordiging, ook wel volksvertegenwoordiging, wordt aangeduid. Het is een terme technique geworden, waarvan de beteekenis niet kan worden gekend, zoolang de zaak, die zij moet noemen, onbekend is. Nu zou het zeer gemakkelijk zijn, uit onze Grondwet een schetsje te trekken met opgave van de rechten en plichten der Eerste en Tweede Kamer, maar - de waarde van zulk een schetsje daargelaten - is de Grondwet niet ten eenemale onverstaanbaar zonder de hulp der geschiedenis? Zouden wij dan niet den veiligsten weg inslaan door de geschiedenis te raadplegen? Wanneer deze ons n.l. in staat stelt te bepalen om welke redenen men is begonnen dergelijke vergaderingen bijeen te roepen en om welke redenen men ook bij gewijzigde toestanden en onder gewijzigde vormen tot op den huidigen dag is voortgegaan haar bijeen te roepen, dan verkrijgen wij reeds eenige deugdelijke gegevens. Zien wij dan verder, dat bij alle volken, waar eene dergelijke

inrichting heeft bestaan of nog bestaat, dezelfde redenen haar het aanzijn hebben geschonken, en blijkt het, dat die redenen nog aanwezig zijn en den toets eener gezonde critiek kunnen doorstaan, dan mogen wij met vrij groote zekerheid een antwoord geven op de vraag, die wij ons voorstelden. Het bezwaar, dat de volksvertegenwoordiging, zoo als zij in onzen tijd bestaat, nog van betrekkelijk jonge dagteekening is, schijnt grooter te zijn dan het in werkelijkheid is. Immers wij kunnen nagaan, hoe en waarom zij is geworden wat zij thans is, en dat geeft ons zelfs nog zooveel te beter de gelegenheid om te beoordeelen, waartoe zij hoofdzakelijk moet dienen, en wat dus een bezwaar scheen, dat wordt inderdaad eene hulp.

Onwillekeurig richt zich het oog naar Engeland, omdat in geen ander land de instelling zich zoo geleidelijk heeft ontwikkeld. Was zij oorspronkelijk eene vergadering, door den Koning van tijd tot tijd bijeengeroepen, om met hem te raadplegen over sommige onderwerpen van groot belang voor de verschillende onderdeelen van het volk, langzamerhand is haar werking en ook haar macht uitgebreid, zoodat er sinds geruimen tijd geen maatregel van eenige beteekenis zonder hare directe of indirecte medewerking kan tot stand komen, geene regeering zonder haren steun kan werkzaam zijn. Tegelijkertijd en evenzeer langzamerhand is in de wijze waarop zij wordt samengesteld, in den gang, in den omvang harer werkzaamheden zeer groote verandering gekomen. Telkens waren de veranderingen in hare samenstelling in deze richting, dat het volk op ruimer schaal deel kreeg in het benoemen der leden, die oorspronkelijk voor een deel althans door den Koning of zijne ambtenaren werden aangewezen. Tevens werd de werkkring van grooter gewicht, de macht naar boven, dat is in verhouding tot de Kroon, sterker en uitgebreider en in dezelfde mate ook de invloed van het volk op de samenstelling krachtiger, breidde zich het getal van hen, die dezen invloed uitoefenden, verder en verder uit.

En geen wonder. Want hoe meer het volk tot de overtuiging kwam, dat zijn geluk en zijn welvaren afhing van die hooge vergadering, zooveel te helderder moest het inzien, dat het recht om hare leden te verkiezen van het grootste belang was; zooveel te ernstiger dus moest het streven naar het behoud van dit recht, of, voorzooverre het dit nog niet bezat, naar het verkrijgen er van. Aan den anderen kant moest wel, juist door dat dit recht meer algemeen werd verleend, in ver-

band met de publiciteit harer vergaderingen en de periodieke aftreding harer leden, de volksvertegenwoordiging het vertrouwen der burgers meer en meer winnen, en zoo werd zij, uit en door hen gekozen, beter geschikt om voor hun heil te waken. Dit was en is het hoofddoel der instelling: zorg dragen dat het volk goed, goed in den meest uitgebreiden zin van het woord, geregeerd worde, en bij het volk de overtuiging te vestigen, dat dit inderdaad het geval is.

Niet alleen in Engeland.

In alle overige landen, waar dergelijke inrichtingen zijn tot stand gekomen, is haar doel hetzelfde geweest; tot het bereiken daarvan heeft men, onder huldiging der openbaarheid en der periodieke aftreding, haar in staat gesteld, zoowel door haar een aandeel te gunnen in de wetgeving en toezicht op den gang van het bestuur, alsook bovenal door haar den sleutel der geldkist in handen te geven; overal, waar men het ernstig meende met dat doel, zijn haar die noodige middelen toevertrouwd. En waar men het niet ernstig meende, veinsde men toch dat te doen: voorwaar wel een bewijs voor het geloof in de doeltreffendheid der middelen. Men gevoelde overal, dat een volk, zoodra het eenigszins ontwikkeld wordt, zelf verlangt mede te werken tot het samenstellen van die vergadering, omdat niemand meer belang heeft bij eene goede regeering dan het volk zelf, en geen volk op den duur zijne regeering zal vertrouwen als het niet zelf invloed er op uitoefent, deel er in heeft. Ook die potentaten, welke gaarne alle macht in hun eigen handen houden, zien dat zeer goed in, want eenen schijn van invloed geven zij geregeld aan eene dergelijke vergadering. Bij hen bestaat de groote kunst hierin, om het volk te doen gelooven, dat het zich zelf regeert, terwijl het inderdaad hoegenaamd geen macht heeft. Wat anders is de beteekenis van de Napoleontische plebescites? Ligt niet aan de invoering van het algemeene stemrecht in het Duitsche keizerrijk eene dergelijke gedachte ten grondslag? En zou de vraag geheel en al ongemotiveerd zijn, of niet de geringe sympathie, welke het verlangen tot uitbreiding van het kiesrecht hier te lande vond, toen het afkomstig was van eenen man, die de macht der gekozenen had trachten te fnuiken, - of niet die geringe sympathie was toe te schrijven juist daaraan, dat hij, die de vertegenwoordiging op breedere basis wilde vestigen, dezelfde was, die haar het ‘binnen de grenzen’ zoude toeroepen, wanneer zij tegen zijn gevoelen

eene regeeringsdaad afkeurde of eene begrooting verwierp? Wat men er ook tegen in te brengen hebbe, en hoeveel verschil er tusschen deze gevallen moge bestaan, in één opzicht kunnen zij gelijk gesteld worden, voor zooverre zij namelijk aantoonen, hoe ook bij regeeringen, die liefst zelve de hand zooveel mogelijk vrij houden, de overtuiging bestaat dat het volk, zal het haar met rust laten, ten minste in den waan moet gehouden worden als had het door middel van zijne vertegenwoordigers inderdaad iets in te brengen bij de beslissing over zijn eigen lot.

Het is niet ondenkbaar dat een volk een tijdlang goed wordt geregeerd door eenen vorst met absolute macht. Wanneer hij de gave bezat, om zich door voortreffelijke mannen te laten voorlichten, die de wenschen en behoeften des volks kenden en begrepen, de middelen wisten te scheppen om daaraan te voldoen, die een open oog hadden voor de denkbeelden van hunnen tijd, met het talent en de geestkracht om er het goede uit over te nemen en in toepassing te brengen, dan zou het volk wellicht met een dankbaar vertrouwen naar zijne regeerders opzien en geen oogenblik verlangen hunne macht te fnuiken. Evenwel: kost het reeds eenige moeite ons een zoo behagelijken toestand te denken, het is en blijft stellig zeker, dat hij, zoo hij al eens tot werkelijkheid mocht komen, niet duurzaam zoude wezen. Dergelijke ideaalmonarchen zijn er niet, en zullen er ook nog vooreerst wel niet komen. Eeuwig zoude hunne regeering in geen geval duren, en, werden zij eenmaal vervangen door de zwakkeren onder de broeders, dan was ellende in het land. Het volk in een zoeten dommel geraakt en overgegeven aan de gewoonte om niet zelf te zorgen, maar allen zegen te laten komen van boven, zou, na op zeer onaangename wijze te zijn wakker gemaakt, niet weten wat aan te vangen. Ook een zoo bij uitstek voortreffelijk bewind zou dus op den duur blijken zeer problematische weldaden te hebben opgeleverd, en het ware voor het welzijn van het volk beter geweest, als het zelf aan medewerking was gewoon geraakt. In allen gevalle, aangezien een zoodanige onovertreffelijke regeering uiterst zeldzaam zal voorkomen, is het onverstandig daarnaar het min of meer wenschelijke van eenige inrichting te beoordeelen. Het is beter de menschen te nemen zoo als ze zijn, onverschillig of ze tot het gild der vorsten en ministers of tot het ras der onderdanen behooren. De eerste zijn evenmin volmaakt als de laatste. En dat weten deze zeer goed. Daarom zoude hun ver-

trouwen in het beleid der zaken altijd zwak blijven, zoolang dit geheel en al buiten hen omging. Er zou weinig noodig wezen om hunne ontevredenheid, ja onwilligheid op te wekken. Kwam er tegenspoed, dan zou de voosheid van den toestand zich dadelijk openbaren en de hoofden zouden van geluk mogen spreken als er geen revolutie in het land kwam.

Hoe geheel anders is het daar, waar het volk wordt geroepen om door zijne vertegenwoordigers mede te werken tot zijne regeering! Daar vestigt zich een wakkere geest, een rustig, maar niet slaperig, vertrouwen. Daar voelt het, dat zijne regeerders gedrongen zijn om met zijne wenschen en behoeften te rade te gaan; dat zij gegronde grieven niet kunnen voorbijzien doch wel moeten wegnemen; dat zij heilzame maatregelen wel moeten nemen op straffe van te bezwijken voor hunne taak om haar aan anderen over te laten. Maar dan moet ook, het spreekt van zelf, de vertegenwoordiging macht hebben; zij moet werken in het openbaar, gekozen worden door het volk, aan periodieke aftreding onderworpen zijn, uit degelijke, maar tevens onderling verschillende, elementen bestaan, het volk kennen en door het volk gekend worden, bezield zijn met ijver en moed om voor zijne belangen te waken met, en zij het ook tegenover de regeering. Ontbreekt hieraan in een of ander opzicht iets, het vertrouwen zal er des te zwakker om zijn, vastheid en gestadigheid te geringer. Het moet alles samengaan, en dit juist geeft aanleiding tot de moeilijkheid van de praktijk! Ziet men te veel naar één dier vereischten, dan worden al te licht de overige vergeten, en wat men aan ééne zijde tracht te winnen werkt zoo licht naar enkele of vele andere kanten verkeerd. Vandaar dat zuivere logica, hoe onmisbaar anders ook, niet voldoende is om in dezen als veilige leidster te dienen; vandaar ook dat enkele algemeene beginselen hier niet het eenige richtsnoer kunnen zijn.

De leer, dat de vertegenwoordiging moet wortelen in het volk, is nog nooit bestreden en zal ook wel nimmer bestreden worden. Er kan voor een eerlijk voorstander van gezonde democratie, voor een echt vriend van den parlementairen regeeringsvorm geen eenvoudiger axioma worden uitgedacht. Maar nu de toepassing. Hier openbaart zich reeds verschil. Rechtstreeksche verkiezingen verlangen de meesten in de eerste plaats. Goed. Wel zijn er ook, die ze liever indirect zouden zien, maar het is niet te ontkennen, dat deze lichter den band tus-

schen volk en vertegenwoordiging los maken, of niet anders zijn dan een omweg, die ten slotte tot een zelfde resultaat voert als de directe, terwijl de ondervinding heeft bewezen, dat het met deze ook zeer goed, ja, veel beter gaat. Voorts het kiesrecht zoo ver mogelijk uitgebreid. Hier rijst eene grootere moeilijkheid. Geeft men het aan alle ingezetenen, die den leeftijd van het oordeel des onderscheids bereikt hebben, dan gaat men zeer zeker ver genoeg, en loopt men geen gevaar voor het verwijt, dat men het eigenlijke volk, de groote massa of een deel er van uitsluit. Toch is het de vraag, of men verstandig handelt. De ondervinding met het algemeen stemrecht opgedaan, is niet gelukkig. En al erkent ieder, dat het terrein waarop en de omstandigheden waaronder de proeven genomen zijn zeer ongunstig waren, toch blijft de vrees voor ernstige gevaren niet ongegrond. Alle overdrijving ter zijde gesteld, en dus gezwegen van bouleversementen der maatschappij, van communismus en wat dies meer zij: wanneer in een land, al heerscht er alom en voortdurend orde en rust, aan alle ingezetenen, ook de minst ontwikkelde en minst gegoede, het kiesrecht werd gegeven, zoude misschien de vertegenwoordiging al te eenkleurig, al te eenzijdig, al te onnadenkend, al te bewegelijk worden. Gelijk de representant geroepen is om te zorgen voor het welzijn van het geheele volk, zoo moet ook bij dengene, door wien hij gekozen wordt, het bewustzijn bestaan, dat het de zorg geldt voor dat geheele volk en niet alleen voor hem en de zijnen of zijns gelijken. Zijne taak vereischt dus eenige zelfverloochening, minstens de gave of de gewoonte om niet alles af te meten naar zijn eigen belang alleen. Maar bovendien, hij moet inzien, dat er niet slechts aan den dag van heden dient te worden gedacht, maar ook aan de toekomst. Voorzoover de ingezetenen schijnen blind te zijn voor die gedachten, voorzooverre hun wensch om kiezer te zijn is toe te schrijven aan een onbepaald verlangen om zelve den baas te spelen over anderen in plaats van aan de zucht om hun oordeel te doen gelden bij de behartiging van de algemeene zaak, behooren zij uitgesloten te blijven. Uitgesloten, ofschoon het beginsel, dat de vertegenwoordiging wortele in het volk, onbepaalde huldiging verdient. Want zoo de leer: ‘vivent les principes, périssent les colonies’, ooit tot ellendige resultaten kan leiden, dan is het wel hier. Men zou onverantwoordelijk handelen door in zoodanige omstandigheden het stemrecht aan iedereen, onverschillig wien, toe te kennen.

Zullen wij dan een anderen en wel een tegenovergestelden weg opgaan? - Zonder vergrijp tegen de logica is dat zeer wel mogelijk. Wij redeneeren dan op de volgende wijze.

De beoordeeling van sociale en politieke vragen - dat is: de taak van den volksvertegenwoordiger, en ook, schoon in mindere mate, van den kiezer - eischt een hoogen graad van ontwikkeling. Werd het stemrecht gegeven aan eene klasse bij wie deze niet aanwezig was, dan zou in verreweg de meeste gevallen een geheel onbevoegd persoon bij het kiezen van den vertegenwoordiger een oordeel uitspreken over zeer moeilijke vraagstukken, wier beteekenis alleen toegankelijk is voor meer ontwikkelden. Het is duidelijk, dat de belangen van den staat des te minder goed behartigd zullen worden, naarmate zij beoordeeld worden door minder bevoegde personen. Ieder kiezer begaat dus een onrecht en eene onzedelijke daad, wanneer hij de mogelijkheid doet ontstaan van zoo groote onheilen als kunnen voortvloeien uit de besturing van staatszaken door onbevoegden. Eerst wanneer het volk, dat achter de kiezers staat, de onwederlegbare bewijzen heeft gegeven van beter geschikt te zijn ter beoordeeling van politische en sociale vraagstukken dan de tegenwoordige kiezers, eerst dán zouden deze kiezers onrecht doen door het de kiesbevoegdheid te ontzeggen. Het algemeen stemrecht is dus ten eenenmale verwerpelijk. De bezwaren daartegen drukken in geringere mate op al de voorstellen ter verlaging van den census. Gebood onze Grondwet dat er in het jaar 1872 eene wijziging van onze kieswet zou worden vastgesteld, dan zou het zonder twijfel het best zijn het kiezerspersoneel niet uit te breiden maar in te krimpen.

De lezer zal bemerkt hebben, dat ik ben gaan citeeren uit eene beschouwing van Dr. C.B. Spruijt, getiteld: ‘Critisch-Metaphysische Politiek,’ opgenomen in het jongste Meinommer van dit tijdschrift. Ik heb bij de redeneering ook de toepassing op ons land medegedeeld. Op hare logische zuiverheid is geene aanmerking te maken. De kunst van regeeren is moeilijk. Hoe bekwamer zij zijn bij wie de regeermacht berust, des te beter; hoe onbekwamer zij zijn, des te erger. Dit geldt eveneens van de kiezers. Dus: beperk het getal van deze tot de meest bekwamen. Zie, dat sluit als een bus! Hoevelen er nu zijn, die bekwaam mogen heeten om over de zeer ingewikkelde vragen te oordeelen, dat doet niet ter zake. Daarover kan men van meening verschillen, misschien zijn er duizend,

misschien tienduizend in ons land. Dit behoeft thans niet te worden uitgemaakt, aangezien van eene inkrimping van het stemrecht tot hen niet ernstig sprake is, ook niet bij den schrijver, dien ik aanhaalde. Het is hier alleen te doen om de redeneering zelve. Zij leidt rechtstreeks tot de conclusie, dat het stemrecht, in plaats van uitgebreid, ingekrompen zou moeten worden, en dus tot eene conclusie lijnrecht tegenovergesteld aan die, welke zich zoo even voordeed. Wanneer men in denzelfden gedachtengang voortging, zou men waarschijnlijk indirecte verkiezingen moeten aanbevelen, ja, wellicht tot het besluit komen, dat het bete ware de wetgevende vergadering te laten benoemen door den Koning, die toch door zijne ambtenaren wel zóó goed kan worden voorgelicht, dat hij de bekwaamste mannen vrij wat beter zal weten te vinden dan dat kiezersvolkje.

Of ga ik nu te ver, maak ik soms een sprong? - Hoewel ik het niet inzie, ben ik toch bereid tot het mindere terug te keeren, namelijk tot de conclusie dat men, bijaldien men alleen diegenen welke politische en sociale vragen kunnen beoordeelen wilde laten mede kiezen, het getal kiezers zeer, zeer klein zou moeten maken. Zoo klein, dat de gekozenen den naam volksvertegenwoordigers moeilijk meer zouden kunnen dragen, dat hun collegie zeker zeer weinig vertrouwen bij het volk zoude genieten, en dat men hiervan, zoo de leer in toepassing werd gebracht, weldra de noodlottige gevolgen zou ondervinden.

Gelukkig echter wordt er door niemand ernstig aan gedacht. Integendeel, wie zich tegenwoordig de moeite geeft om over de verkiezingen na te denken, overweegt in de eerste plaats of eene uitbreiding niet langzamerhand noodig is geworden. Zeer wel beseffende, dat het getal dergenen, aan wie het middel om rechtstreeks invloed uit te oefenen op de bestiering der algemeene zaak, welke toch ook hunne zaak is, wordt onthouden, niet meer beperkt mag zijn, dan door de noodzakelijkheid geboden wordt, is hij niet afkeerig van eene uitbreiding. Overtuigd, dat degenen aan wie dat middel is gegund, door hun eigenbelang tot eene noodlottige eenzijdigheid kunnen verleid worden, aithans - wat weinig minder gevaarlijk is - te eeniger tijd onder de verdenking daarvan kunnen vallen, vraagt hij zich af, hoe ver men zouder schade zou kunnen gaan. Bij ons te lande verkeert de zaak zeker in dezen stand. De lo-

gica, die tot algemeen stemrecht leidt, valt er even weinig in den smaak, als de logica, die tot inkrimping van het stemrecht zonde voeren. Men weegt en wikt, men gaat, vóór tot een vast besluit te komen, een degelijk onderzoek instellen. En, of het nu wat langer zal duren of wat korter, alles schijnt naar eene uitbreiding van het kiesrecht henen te wijzen.

Nog zijn de wenschen tamelijk bescheiden. Zij bepalen zich vrij algemeen tot veranderingen in de kieswet. Tegen het minimum van ƒ 20, dat men volgens de grondwet aan directe belasting moet betalen, worden niet dan zeer enkele malen grieven gehoord. Wel zijn er velen, die de zoogenaamde capacités onder de kiezers zouden willen opnemen; of zij het echter de moeite waard achten alleen daarom tot eene wijziging van de grondwet over te gaan, mag betwijfeld worden. Trouwens: het is niet onmogelijk, dat op andere wijze aan hun verlangen te gemoet worde gekomen, zoo al niet geheel voldaan. Wanneer de wet op het personeel eene regeling toeliet of voorschreef, waardoor deze belasting ook van hen, die bij anderen inwonen, rechtstreeks werd geheven, dan zoude, vooral bij verlaging van den census, in dit opzicht reeds veel gewonnen zijn. En zouden daartegen waarlijk overwegende bezwaren bestaan? Het belang van den fiscus kan wel voldoende verzekerd worden, en de ambtenaren van den fiscus zouden bij goeden wil wel middel weten te vinden om kleine moeilijkheden in de praktijk te overwinnen.

Of zoude het gemakkelijker zijn de plaatselijke directe belastingen te laten medetellen?

Zoude hierdoor niet voor een goed deel gezorgd zijn voor de capicités, en bovendien nog een belangrijke vermeerdering van kiezers bereikt worden? Behalve de provinciale en gemeentelijke opcenten toch op grondbelasting en personeel, zouden ook de hoofdelijke omslagen in aanmerking komen. Hierin worden zij, die bij anderen inwonen, op eigen naam aangeslagen. En nu zullen degenen, welke den naam van capacités verdienden, zoo niet alle, dan toch voor een belangrijk deel, wel zooveel betalen, dat zij het kiesrecht verkrijgen.

Gemakkelijk zou dit zeker zijn. En de Grondwet - zegt men - verbiedt eene zoodanige regeling niet; wat zou ons dus er van weêrhouden haar aan te nemen?

De kwestie is bekend. In art. 76, waar het kiesrecht voor leden van de Tweede Kamer wordt behandeld, noemt de Grond-

wet directe belastingen, en in art. 78, waar de verkiesbaarheid voor de Eerste Kamer wordt geregeld, spreekt zij van *rijks* directe belastingen. Hier maakt zij eene beperking, in het eerst aangehaalde artikel niet. Indien wij dus geene andere gegevens hadden, zou er reden zijn om het daarvoor te houden, dat de Grondwet de plaatselijke belastingen geenszins heeft willen uitsluiten bij de regeling van het recht om leden van de Tweede Kamer te kiezen.

Toch is het tot dusverre altijd anders begrepen. De grondwetgever heeft het dan ook anders bedoeld. Werd er ten tijde van de herziening over directe belastingen gesproken door regeering of kamers, dan dachten zij alle altijd aan de rijksbelastingen. In het ontwerp der commissie van 17 Maart was in het artikel, dat nu 78 heet en 't welk handelde over de Eerste Kamer, het woordje ‘rijks’ weggelaten, zoo ook in het ontwerp van een voorloopig kiesreglement. Nadat later dit woord er bij gevoegd was op deze plaatsen, en niet in art. 76, werd er niettemin, wanneer de rijksbelastingen bedoeld worden, gedurig gesproken eenvoudig van directe belastingen en dat, ofschoon het verschil niet onopgemerkt was gebleven.

Er is in de Eerste Kamer op gewezen, hoe daaruit zou kunnen worden afgeleid, ‘dat een aanslag in eenen hoofdelijken omslag ten behoeve van een gewest of gemeente, mede regt tot kiezen zou kunnen geven.’ - Het is mij niet gebleken, dat de regeering deze opmerking heeft beantwoord, doch zij heeft bij eene andere gelegenheid hare zienswijze te kennen gegeven, en wel bij de behandeling van de verkiezing der gemeenteraden.

‘Bij de vereischten’ zoo sprak de Minister van Binnenlandsche Zaken (zie Voorduin p. 343) ‘om kiezer in eene gemeente te zijn ook de gemeentelasten in aanmerking te nemen, wordt onmogelijk geacht, omdat de gemeentelasten op verschillende plaatsen zeer verschillend worden geheven, en alzoo eene algemeene bepaling te dien aanzien gemaakt, niet *algemeen* zoude kunnen werken; - op de eene plaats *voor*-, op de andere *nadeel* aanbrengen.’

Men moge nu de gronden, welke zijne Excellentie aanvoert, weinig afdoende vinden, en over de wenschelijkheid der zaak juist een tegenovergesteld gevoelen deelen: de zeer positieve verwerping op grond der onmogelijkheid, dwingt ons, temeer daar de Minister geene tegenspraak heeft ontmoet, om te er-

kennen, dat de tot dusverre vrij algemeen gedeelde opvatting de juiste is. De grondwetgever heeft haar gevolgd bij de behandeling der herzieningsontwerpen, hij heeft haar toegepast bij de vaststelling van het voorloopig kiesreglement, de wetgever is bij de behandeling der kieswet denzelfden weg opgegaan. Zullen wij nu een ander systeem invoeren, en, om dit te kunnen doen, ons beroepen op - ik zou haast zeggen verschuilen achter - de omissie van het woordje ‘rijks’ in art. 76?

Toegegeven eens - schoon de zaak aan ernstigen twijfel onderhevig is - dat het, indien de Grondwet nieuw gemaakt moest worden, niet kwaad zou zijn de plaatselijke directe belastingen óok te laten meetellen: haar nu te wijzigen met dit doel schijnt in alle gevallen niet noodig; immers zij laat nog vrij wat ruimte, en eerst wanneer het gebleken ware, dat het door haar gestelde minimum te hoog is, zal de tijd voor de herziening gekomen zijn.

Zij laat vrij wat ruimte. Er zijn nog zeer vele gemeenten, waar de vereischte som boven het minimum is gesteld, en het zoude wel interessant zijn te weten, hoe groot in ons geheele land het getal is van hen, die - de overige vereischten om het te wezen bezittende - tot een bedrag van ƒ 20 in de rijks directe belastingen zijn aangeslagen, zonder kiezer te zijn. Tot dusverre is dit niet bekend[1]. Zoolang niet van regeerings-

1 In Groningen zijn er 1166 kiezers voor de Tweede Kamer en 2236 aangeslagen boven de ƒ 20, waaronder evenwel personen, die om andere redenen geen kiezer kunnen zijn, Voor de gemeenten, waar de census op ƒ 40 is gesteld, kan men het cijfer vinden door het aantal kiezers voor de Tweede Kamer af te trekken van dat voor de Gemeenteraden. Bedrieg ik mij niet, dan zijn er acht zulke gemeenten. De cijfers, welke ik genomen heb uit de tabellen, gevoegd bij het ontwerp Fock (Bijlagen 1869-70, vel 525 vv.), zijn deze:

	Kiezers voor de 2e Kamer.	**Kiezers voor den Gemeenteraad.**	**Verschil.**
Zwolle	654	928	274
Arnhem	1049	1333	284
Purmerend	201	310	109
Alkmaar	483	752	269
Vlissingen	262	404	142
Goes	236	393	157
Zierikzee	257	423	166
's Bosch	815	1181	366
Totaal	3957	5724	1767

wege een nader onderzoek is ingesteld en het resultaat daarvan openbaar gemaakt, ontbreken de juiste gegevens, en, willen wij eenigermate op de hoogte komen, dan dienen wij ons met berekeningen tevreden te stellen, waarvan de uitkomst uit den aard der zaak eenige onzekerheid overlaat.

De tabellen, die de Minister Fock bij zijn ontwerp tot uitbreiding van het kiesrecht heeft overgelegd met opgave van het aantal kiezers, op 1 January 1869 in ieder district bestaande, en van het aantal dat de door hem veorgestelde verlaging van den census zou opleveren, zoowel voor het geval dat de patentbelasting behouden bleef, als dat deze werd afgeschaft, geven eenig licht. Men moet zich echter niet weinig moeite getroosten, om dat licht te zien, want men dient de totalen zelf te gaan zoeken; eene optelling toch van alle districten ontbreekt. Zou deze aan het departement van Binnenlandsche Zaken niet gemaakt zijn? Het is onwaarschijnlijk, dat dit werk zoude verzuimd wezen: immers de omvang van den voorgestelden maatregel moest daar in allen gevalle bekend wezen. Maar waarom dan de totalen niet openbaar gemaakt? Waarom zelfs enkele kolommen niet eens volledig ingevuld? De lezer van het Bijblad, die wil weten, welke vermeerdering het getal kiezers over het geheele land zoude ondergaan, is nu veroordeeld om alle cijfers van de elfhonderd en zooveel gemeenten op te tellen, en alzoo een werk te verrichten, dat reeds eenmaal gedaan is, in allen gevalle behoorde te zijn gedaan[1]

Den eersten Januari 1869 was het aantal kiezers voor de Tweede Kamer 100,029. Werd de censusverlaging, zooals de heer Fock haar voorstelde, aangenomen, dan zou hun getal tot 125,102, dus met ongeveer 25 percent vermeerderd worden. Na aftrek evenwel van het contingent, dat de patentbelasting levert zou het weêr dalen tot 101,604, en dus ten naastenbij tot het bestaande

1 Het mag niet verzwegen worden, dat de tabellen hier en daar onnauwkeurig zijn. Bij oppervlakkige inzage is mij b.v. gebleken dat het getal kiezers te Breda zonder mederekening van het patent oningevuld is gebleven; dat het getal kiezers, 't welk er volgens den voorgestelden census te Maastricht zoude zijn, niet is opgegeven; dat er te Roermond, met inbegrip van het patent, volgens den tegenwoordigen census 267 kiezers zijn, en buiten het patent meer, n.l. 273, volgens den voorgestelden census respectievelijk 404 en 408; dat er te Maartensdijk (District Goes) 65 kiezers voor de Tweede Kamer en slechts 17 voor den Gemeenteraad zijn.
Ik herhaal, dat deze fouten bij oppervlakkige inzage door mij zijn opgemerkt, zoodat ik reden heb om te betwijfelen, of zij de eenige zijn.

cijfer. Werd deze belasting afgeschaft en niet door eene directe vervangen, dan zoude de vermeerdering dus niets beteekenen. Daar het echter veel waarschijnlijker is en in 1870 reeds was, dat zij òf nog eenigen tijd blijft bestaan, òf door eene andere directe belasting wordt vervangen, kan de vermeerdering van 25 percent voor ernstig gemeend worden gehouden.

Voor dit cijfer behoeft men waarlijk niet verschrikt te worden! Ook hij, die niet dan ongaarne tot eene uitbreiding van het kiesrecht zou willen overgaan, uit vrees dat zij de macht in handen van de zoogenaamde groote massa zoude spelen, en het land aan een wissen ondergang bloot stellen, zal zich door dit cijfer wel voelen gerust gesteld. In Engeland heeft men in 't jaar 1867 een vrij wat verder reikenden maatregel genomen. Het getal kiezers dat er in verhouding tot de bevolking reeds aanmerkelijk grooter was dan bij ons, is er toen met zestig percent vermeerderd. Daar is nu, en men bevindt zich er wel bij, ongeveer één kiezer op de twaalf inwoners; in Nederland, één op de vijfendertig; volgens het ontwerp Fock, zou er één zijn op de achtentwintig. Zeer bescheiden mocht dus dit ontwerp heeten. En men zal hiervan nog levendiger overtuigd worden, wanneer men bedenkt, dat eene directe belasting, geheven tot hetzelfde bedrag als die op de patenten, d.i. ƒ 3,200,000, waarschijnlijk een minder aanzienlijk getal kiezers zoude opleveren dan deze. Terwijl toch de opbrengst der drie belastingen ruim 21 millioen is, waarvan zij iets meer dan een zevende aanbrengt, zoude hare opheffing - altijd volgens de tabellen van Fock, - het getal kiezers van 125,102 reduceeren tot 101,604 en dus met een vijfde verminderen. Kwam er eene inkomstenbelasting in hare plaats, dan zou deze, om tweeëndertig ton op te brengen, zeker beneden 1 percent van het inkomen blijven en dus waarschijnlijk een geringer getal kiezers te voorschijn roepen.

Maar de invloed, dien een reeds weêr ter Griffie gedeponeerd ontwerp zoude gehad hebben, moet ons niet doen afdwalen. Wel kunnen wij nog eenig licht putten uit een ander ontwerp dat thans in behandeling is, of liever uit de daarbij behoorende Memorie van Toelichting. Het is het aanhangige ‘Ontwerp van Wet tot algemeene belasting op de inkomsten, ter vervanging van het recht van patent en van den accijns op het geslacht.’

Hoe onzeker zijn lot moge zijn, het zal in allen gevalle eene bijdrage opleveren voor de beslissing der censusquestie.

Komt de wet wegens tegenstand der Tweede Kamer niet tot stand, dan zal het vermoeden veld winnen, dat de keuze van de leden dier Kamer nog te veel in handen is van de meervermogenden in den lande, en dat zij tengevolge juist daarvan den incometax niet aanwil. Dit vermoeden zal den aandrang tot censusverlaging veel krachtiger en algemeener maken, en deze aandrang zal zich dan zeker niet langer laten tegenwerpen, dat de wijzigingen in het belastingstelsel behooren vooraf te gaan, wijl zij op den census van invloed zouden kunnen zijn. Integendeel, er zullen meer en meer stemmen opgaan, die van verder uitstel niets willen weten, juist op grond dat de maatregel blijkt noodig te zijn, om tot de zoolang gewenschte degelijke wijziging der belastingen te geraken.

Komt de wet tot stand, dan zal zich het verlangen naar censusverlaging misschien niet zoo spoedig, maar vooral niet minder sterk verheffen en het zal de vraag worden of niet overal tot het minimum, dat de Grondwet toelaat, zal moeten afgedaald worden.

Immers, wanneer er twee percent van het inkomen wordt geheven, zullen zij, die alleen wegens deze belasting twintig gulden betalen, een inkomen hebben van duizend gulden. Er zijn thans, zoo als bekend is, niet weinigen onder de kiezers, die minder inkomen hebben, en er zijn nu zeer velen onder de niet-kiezers, die meer inkomen hebben. Dikwijls verneemt men dan ook klachten over de onregelmatigheden, waartoe ons censusstelsel aanleiding geeft, en het antwoord daarop kan niet anders zijn dan erkenning van de onvolmaaktheid, die er uit den aard der zaak aan verbonden is. Daarbij pleegt dan betoogd te worden, dat eene wet niet anders kan doen dan eene grens trekken die, hoezeer in sommige gevallen minder goed, toch over het algemeen billijk en redelijk is; dat de grens niet lager kan getrokken worden, wijl in dat geval met de weinige geschikten zeer vele ongeschikten er binnen zouden vallen: en de meeste klagers erkennen de gegrondheid van deze opmerkingen; zij berusten in hun lot, wel begrijpende, dat hunne grief niet goed kan worden weggenomen. Dat zal, wanneer deze inkomstenbelasting wordt ingevoerd, anders worden. De klagers zullen dan gerechtigd zijn om te beweren: gij kunt wel degelijk de grens lager trekken, gij hebt nu een juisteren en scherperen maatstaf voor de gegoedheid der ingezetenen, gij loopt nu, door de deur wijder open te zetten, geen ge-

vaar meer om met de schapen ook de bokken binnen te laten! En de wetgever zal daar weinig tegen in kunnen brengen, tenzij hij mocht beweren, dat een inkomen van duizend gulden niet voldoende moet geacht worden om een vermoeden van gegoedheid, waarop het kiesrecht kan verleend worden, mede te brengen, voor welke bewering hij wel zal terugdeinzen. Ook indien het aanhangige wetsontwerp aangenomen wordt, zal dus de aandrang tot verlaging van den census toenemen.

Of verkeer ik ten onrechte in de meening, dat het getal ingezetenen, die een inkomen van minstens duizend gulden hebben, veel grooter zal zijn dan het getal der thans kiesgerechtigden? Laat ons zien. Wij moeten ons hier alweder natuurlijk behelpen met zeer beperkte gegevens. Gelijk het moeilijk is met zekerheid het nationaal inkomen te begrooten, zoo ook is het verre van gemakkelijk het aantal personen te bepalen, die duizend gulden of meer inkomen 's jaars hebben. Een blik in de beurzen der ingezetenen op zoo groote schaal wordt niemand gegund! Maar eene benadering is niet onmogelijk. De Minister van Finantiën heeft zich ook met eene dergelijke benadering moeten behelpen en is daarbij, blijkens de Memorie van Toelichting op de inkomstenbelasting, den volgenden weg ingeslagen.

Hij heeft nagegaan hoe groot de opbrengst van hoofdelijke omslagen is in die gemeenten, waar zij zuiver naar den maatstaf van het inkomen worden geheven. De opbrengst heeft hij vergeleken bij die van het personeel in dezelfde gemeenten. En door onderlinge vergelijking van de respectieve opbrengsten dier beide belastingen is hij tot het resultaat gekomen, dat eene inkomstenbelasting à twee percent ongeveer evenveel zoude opbrengen als het personeel, n.l. acht millioen. Bij die vergelijking moest hij natuurlijk voorzichtig zijn, daar toch het personeel in de grootere gemeenten, al ware het alleen wegens het verschil der klassen, hooger is dan in de kleinere, terwijl hij bovendien er op moest rekenen, dat hij de inkomsten van minder dan ƒ 500 niet wilde belasten, en deze dus niet bij het belastbaar inkomen mocht doen meetellen. Neemt men deze bezwaren in aanmerking, dan begrijpt men dat de berekening niet meer is dan eene benadering. Maar dat zij eene vrij goede benadering oplevert, wordt waarschijnlijk, wanneer men de proef op de som maakt. Dit kan men doenal is het weer op gebrekkige en min of meer ruwe wijze - door te onderzoeken, welke resultaten de berekening geeft voor

eene gemeente, waarvan het inkomen bekend is. Ik neem Groningen, omdat de hoofdelijke omslag, welke in die gemeente wordt geheven, zuiver op den grondslag van het inkomen is gevestigd, en omdat ik de noodige cijfers onder mijn bereik heb. Het totaal der belastbare inkomsten is in 1871 begroot op ƒ 4,633,000. -

Om den Minister van Finantiën op den voet te volgen, trek ik hiervan af de inkomsten beneden de ƒ 500 - welke gesteld zijn op ruim ƒ 300,000[1]. Rest dus ƒ 4,333,000.

Het getal inwoners (37,894) was iets meer dan een honderdste van de bevolking van ons land. En neemt men aan, dat het inkomen der geheele bevolking ook honderdmaal zoo groot zal zijn (hetgeen niet onwaarschijnlijk is), dan wordt dit ongeveer 433 millioen, 't geen vrij wel overeenstemt met hetgeen de Minister heeft aangenomen. De proef, hoezeer vrij ruw genomen en uit den aard der zaak gebrekkig, bevestigt dus zijn cijfer.

Nu zijn er in Groningen 1168 personen wier inkomen op ƒ 1000 of meer is uitgetrokken, hetgeen, vermenigvuldigd met 100, zou opleveren 116,800 voor 't geheele rijk, of een getal, reeds aanmerkelijk grooter clan dat der kiezers volgens den thans bestaanden census. Daarvan moeten afgetrokken worden de vrouwen en zij, die om andere redenen geen kiezer kunnen zijn, maar er zoude nog een aanzienlijk getal bijkomen wegens den aanslag in personeel en grondbelasting, aangezien er velen zullen zijn, die, hoezeer geen inkomen van ƒ 1000 bezittende, toch behalve hun bedrag aan inkomstenbelasting nog zooveel betaalden aan personeel en grondlasten, dat het totaal bedrag van rijks directe belasting de ƒ 20 bereikte.

Ik durf geene poging te wagen om dit getal te begrooten, omdat mij daartoe de gegevens ontbreken. Bedenk ik evenwel, dat de vermeerdering der directe belastingen met achtenveertig ton, d.i. met ruim een vierde, een vrij sterken invloed er op moet uitoefenen, voorts, dat de door den Minister Fock voorgestelde censusverlaging op zich zelve reeds eene vermeerdering van vijfentwintig percent zou teweeg brengen, dan mag ik aannemen, dat het bedrag van ƒ 20 als grens het getal kiezers be-

1 Dit cijfer is zoo gering, wijl volgens de verordening de inkomsten beneden de ƒ 300 niet, die van ƒ 300 tot ƒ 400 naar ƒ 100, en die van ƒ 400 tot ƒ 500 naar ƒ 250 betalen.

langrijk zou doen toenemen. Durfde ik een cijfer noemen, dan zou ik zeggen: de vermeerdering zal minstens vijftig percent bedragen.

Zou evenwel de Grondwet toelaten, dat in alle districten, ja, in alle gemeenten, de census op een zelfde bedrag werd gesteld? Zou dit niet verboden worden door haar voorschrift dat de som ‘overeenkomstig de plaatselijke gesteldheid’ tusschen de ƒ 20 en ƒ 160 moet bepaald worden?

Voorzeker, er is geen twijfel aan of de grondwetgever was van oordeel, dat de gelegenheid moest open blijven om de som niet overal even hoog te stellen. Maar er kan, dunkt mij, voor dit oordeel slechts ééne reden bestaan hebben, n.l. deze, dat met het oog op de personen in de verschillende plaatsen bij het verleenen van het kiesrecht de mogelijkheid om een onderscheid te maken naar mate van de gesteldheid dier verschillende plaatsen moest bestaan. Verviel evenwel die reden door dat dit verschil, zoo het al indertijd bestond, in den loop der jaren was uitgewischt en liet de gesteldheid van alle plaatsen toe, dat het minimum werd aangenomen, dan zou de Grondwet zich daar niet tegen verzetten. Alles moet dus afhangen van de vraag wat de plaatselijke gesteldheid der verschillende gemeenten ten opzichte van de geschiktheid der ingezetenen medebrengt. Hierover moet het onderzoek, waarmede de regeering zich bezig houdt, licht verspreiden. Toont het op overtuigende wijze aan, dat er nog verschil genoeg bestaat, dan zal men er in moeten berusten, dat niet overal tot het minimum worde afgedaald, en dat nog voor enkele gemeenten eene eenigszins hoogere som worde behouden.

De omstandigheden laten toe, dat het onderzoek veel gemakkelijker en tegelijkertijd veel grondiger en gelijkmatiger kan worden ingericht dan in 1850, en indien de regeering bij het opmaken van hare conclusiën uit de resultaten welke het zal opleveren, ernstig er op bedacht is om de uitbreiding zoo ruim mogelijk te maken, dan kunnen wij verwachten, dat de gewenschte wet zeer bevorderlijk zal zijn hieraan, dat de vertegenwoordiging meer en meer wortele in het volk.

Zoo ruim mogelijk. Dat wil zeggen: zoo ruim als, behoudens de grondwet, met het oog op de geschiktheid der personen geoorloofd is. Want daarop moet gelet worden. Wij hebben niet alleen met getallen te doen, die zeer geduldig met zich laten omspringen, maar met menschen, deukende en handelende wezens en vóór dat men hun eene taak toevertrouwt, waardoor

zij de macht in handen krijgen om over het lot van geheel het vaderland te helpen beslissen, moet men zich de vraag stellen: welk soort van menschen zijn het, voor wie het kiesrecht wordt gevraagd? De vertegenwoordiging toch is niet alleen geroepen om voor de wenschen des volks het orgaan te wezen: zij moet ook zorgen voor de wetgeving en waken voor den gang der regeering, waartoe uitgebreide kennis, ijverige zorg en niet zelden groote zelfstandigheid noodig zijn.

Kan er op die vraag een antwoord gegeven worden, dat ook maar eenigermate op juistheid en nauwkeurigheid mag aanspraak maken, een antwoord bovenal, dat op feiten en niet louter op bespiegelingen rust?

Laat ons omzien naar de gegevens. Deze ontbreken niet geheel en al.

Het zou voor de regeering niet zoo moeilijk zijn eene vergelijking te doen maken tusschen de kiezers voor de Tweede Kamer en die voor den Gemeenteraad, om na te gaan, of zij, wat ontwikkeling en zelfstandigheid aangaat, aanmerkelijk schijnen te verschillen. De Heer Heemskerk Az. heeft zich de moeite getroost om voor de residentie zulk eene vergelijking te maken, door de kiezers naar hunnen maatschappelijken stand op eenen staat te brengen. ‘De inzage van dezen staat,’ zoo spreekt hij in de door hem aan de Tweede Kamer in October 1869 overgelegde nota[1], leert dat de beroepen en bedrijven, die zekere wetenschappelijke opleiding of oefening vereischen, zoowel als die door min beschaafden worden waargenomen, over de beide kategoriën van kiezers verdeeld zijn, en wel vrij gelijk. Bij eenige standen, zooals bij ambtenaren, officieren en onderwijzers, is zelfs de meerderheid van die (intellectueele) standen aan de zijde van de kiezers voor den Raad.

‘Let men op enkele beroepen, die een vermoeden van mindere onafhankelijkheid kunnen medebrengen, bijv bierhuishouders, slijters en tappers, men vindt het overwicht aan de zijde van de kiezers voor de Staten.’

Ik wil de waarde van deze bijdrage niet overschatten; gaarne erken ik, dat de toestand van de residentie in menig opzicht zal verschillen van dien in de overige gemeenten. Ook is de invloed van het patent niet te miskennen, en zal door de afschaffing hiervan de verhouding zich merkbaar wijzigen. Doch

1 Bijbl. 1869-1870. Bijlagen 2, N°. 115, p. 12 vv.

de bijdrage is niet onbelangrijk, omdat zij eene meer algemeene beschouwing schijnt te bevestigen.

Het is de ondervinding, opgedaan bij de verkiezingen der gemeenteraden, welke ik bedoel. Zij geeft een niet te versmaden licht. Zoo men de leer: ‘aan de vruchten kent men den boom’ hier mag toepassen, en uit het gehalte der gemeenteraden een besluit mag trekken tot dat van hunne kiezers, dan kan op zijn minst dit als vaststaande aangenomen worden, dat deze kiezers eene voldoende dosis gezond verstand bezitten en niet plegen te verzuimen het aan den dag te leggen. Aarzelt men om onbepaald toe te geven, dat het gebrek aan belangstelling, 't welk nog hier en daar wordt bespeurd, grootendeels aan eene overdreven gerustheid en aan een te onbepaald vertrouwen dat de zaken in goede handen zijn, is toe te schrijven, men zal toch gaarne erkennen, dat de kiezers het er geenszins naar gemaakt hebben om hen te verdenken van revolutionaire bedoelingen en dolzinnige plannen. De veranderingen in de elementen, waaruit de gemeenteraden zijn samengesteld, hebben sedert de invoering der gemeentewet, naar ik meen, zóó geleidelijk plaats gehad, dat men veeleer aan bijzonder groote bezadigdheid bij de kiezers zoude moeten denken. Wanneer er - zoo als in meer dan eene plattelandsgemeente het geval schijnt te zijn - over die samenstelling nog gegronde klachten kunnen worden aangeheven, dan mag men vragen, of daar de schuld wel vooral aan de kiezers ligt en of zij niet meer is te wijten aan het gebrek aan geschikt timmerhout, waar zij kunnen te keur gaan. Trouwens, in verreweg de meeste plattelandsgemeenten, is de census reeds op het minimum gesteld, zoodat het personeel der kiezers voor de Tweede Kamer er alleen voor zooverre zoude worden uitgebreid, als van de invoering der belasting op het inkomen een gevolg zoude zijn.

Zou er dan gevaar bestaan tegen het toekennen binnen de grens der Grondwet van het kiesrecht voor de rijksvertegenwoordiging ook aan deze kiezers? De ondervinding heeft geleerd, dat zij over het algemeen reeds sinds twintig jaren van de rechten hun toen verleend, een verstandig gebruik gemaakt hebben. En is er niet alle reden om aan te nemen dat zij in die twintig jaren aanmerkelijk zijn vooruitgegaan in ontwikkeling? De bloei van landbouw, handel en nijverheid, de verbeterde middelen van gemeenschap, daarbij de onwaardeerbare vruchten van een zeer verbeterd volksonderwijs, die zich

bij den dag meer en meer zullen aanbieden, en straks ook van de middelbare scholen, dwingt dat alles niet om het te gelooven?

Ik moet erkennen, dat ik het gevaar, 't welk sommigen duchten van eene ruime verlaging van den census, niet voor zeer dreigend aanzie. De vraag, of zij de kracht van een of andere politieke partij zou versterken of verzwakken, acht ik van ondergeschikt belang. Al mocht zij, hetgeen ik niet voor waarschijnlijk houd, al ras eene belangrijke wijziging in de verhouding der partijen veroorzaken, dan zouden toch weldra de ware beginselen op nieuw bovendrijven. Het vertrouwen van eene partij in de waarheid harer beginselen moest haar er van terughouden, om eenen maatregel, dien zij overigens wenschelijk oordeelt, uit te stellen uit vrees voor eene tijdelijke nederlaag.

Of zijn het de clericalen en de versterking van hunne kracht, met den daaraan onvermijdelijk verbonden ondergang van het neutrale volksonderwijs, die men vreest? Er worden - waartoe het verbloemd? - ook onder hen, die overigens wel genegen zouden wezen om tot den maatregel mede te werken, niet weinigen gevonden, die zich daardoor laten terughouden.

Zeker, de ontwikkeling des volks, waarvoor dat onderwijs zoo veel goeds oplevert en nog in de toekomst belooft, is groote opofferingen waard, en het laat zich begrijpen, dat men het als een kostbaar kleinood tracht te bewaren met nauwlettende, soms zelfs overdreven, zorg. Doch gesteld, dat van ons volk, voorzoover het kan geacht worden eene overtuiging over de zaak te hebben, de meerderheid, zij het dan grootendeels van niet-kiezers, ernstig en vurig den ondergang der neutrale volksschool wenscht, denkt gij dan dat gij deze op den duur zoudt kunnen redden door aan die meerderheid het kiesrecht te onthouden? En, wat zwaarder weegt, meent gij rechtvaardig te handelen door aan de meerderheid op die wijze het bereiken van haren wensch onmogelijk te maken? Zou niet het geneesmiddel gevaarlijker zijn dan de kwaal?

Voor deze vragen is natuurlijk alleen plaats, wanneer men in de onderstelling verkeert, dat er zoodanige meerderheid bestaat, 't welk gelukkig aan gegronden twijfel onderhevig is. Naar alle waarschijnlijkheid zouden de verhoudingen ongeveer gelijk blijven: in de Veluwe, in Braband, in Groningen, en zoo elders, zoude bij vermeerdering van het aantal kiezers het

resultaat der keuzen, althans wat de onderwijsquestie betreft, wel ten naastebij zijn wat het nu is. Vallen de keuzen voor leden der gemeenteraden in den regel niet in dezelfde richting als die voor de Kamer, ook in de districten, waar het getal kiezers voor die beide lichamen onderling aanmerkelijk verschilt? Zou dan niet de vrees ongegrond, in allen gevalle zeer overdreven zijn, daargelaten nog de vraag of zij, zoo zij gegrond was, hier wel raadgeefster mag wezen?

Maar welke gevaren ducht men dan?

Er wordt wel eens gewezen op de internationale en daarbij de vrees te kennen gegeven, dat hare adepten bij eene eenigszins ruime uitbreiding van het kiesrecht, den alzoo verkregen invloed zouden gebruiken om hare theoriën in praktijk te brengen, en aldus de zaken weldra in de war zouden jagen. Is de vrees voor die adepten en voor hunnen invloed hier te lande niet een schrikbeeld, dat wijkt zoodra men het van naderbij beziet? Zijn niet de gemoederen over het algemeen kalm en rustig gestemd, en weinig vatbaar voor ontvlamming door groote woorden en holle frasen? En, aangenomen, dat de tevredenheid en het gezond verstand der geringere klassen noch zeer algemeen noch zeer duurzaam zijn, dat er onder degenen, welke thans het kiesrecht nog niet bezitten waarlijk worden gevonden, die heil verwachten van min of meer gewelddadige omkeeringen in de maatschappij - zoude hierin eene reden zijn gelegen om den maatregel te ontraden? Ik zou eerder het tegenovergestelde gelooven. Veel beter is het, dat zij, die ontevredenheid koesteren, zich openlijk kunnen doen hooren door middel van stemmen, die niet doodgezwegen kunnen worden maar eveneens openlijk tegenspraak vinden, dan dat zij in stilte wrokken, hunne al of niet gegronde, al of niet overdreven grieven verspreiden en er een schijn van recht aan verzekeren door te wijzen op het feit, dat naar hen niet wordt geluisterd, door zich er over te beklagen, dat men in zake van wetgeving en verdere staatszorg hen niet laat medespreken, dat men zelfs niet de stem wil hooren van degenen, die hun belangen kennen en voelen. Mocht er gegronde vrees voor het bestaan van den vijand zijn, dan zou deze waarschijnlijk op geen betere wijze tot het neerleggen der wapens kunnen gebracht worden dan juist door hem de gelegenheid te verschaffen, ze op het door hem zelven gewenschte terrein te gebruiken, waar zij spoedig zouden blijken uit een verkeerd arsenaal te zijn gehaald. Trouwens het blijft

de vraag, of het bezwaar wel in ernst kan aangevoerd worden tegen eenen census, die dan toch op ƒ 20 was gebaseerd, en dus nog lang niet het algemeene stemrecht medebracht.

Zoo er gevaar bestaat, dan is het niet van deze soort, maar het bepaalt zich tot de mogelijkheid, dat de minder gegoede kiezers zoo weinig ontwikkeld, zoo weinig zelfstandig zouden zijn, dat zij tot onheil van den Staat het hun verleende recht zouden misbruiken. De mogelijkheid is niet te loochenen. Maar is er waarschijnlijkheid? Laat ons rondzien naar hetgeen elders en ook vroeger hier is gebeurd. Levert niet de geschiedenis van elke uitbreiding van het kiesrecht, die in rustige tijden is tot stand gekomen, ons hare bijdrage ter beoordeeling van de vraag? Er twijfelt heden ten dage niemand aan, dat de reform van 1831, destijds door velen met zoo ontzaggelijken angst gevreesd, voor het Engelsche volk de meest heilzame gevolgen heeft gehad. En zijn niet verreweg de meeste tegenstanders van de reform van 1867 reeds met haar verzoend, omdat zij hare goede werking wel, doch de gevreesde nadeelen niet bespeuren? En hoe gelukkig zijn niet de hervormingen van 1848 en de daarop volgende jaren geweest voor ons land! Toch was de stap, die toen gedaan is, veel grooter dan die, welke nu wordt overwogen. De macht, die toen voor het eerst aan de kiezers, de meer gegoeden onder de bevolking, werd toevertrouwd, is zonder twijfel door het gebruik, dat er van gemaakt is, aan het geheele volk ten goede gekomen. Maar nu er allengs twijfel is gerezen, of zij niet nog rijkere vruchten zou kunnen afwerpen, kan eene uitbreiding van het getal kiezers veilig worden aangeraden. Niet zoozeer omdat het gekozen personeel dientengevolge eensklaps belangrijke wijzigingen zou ondergaan. Waarschijnlijk zou voor verreweg het grootste deel de vertegenwoordiging worden samengesteld uit ongeveer gelijksoortige elementen als tot nog toe. Maar de verandering in het kiezerspersoneel zou desniettemin zich doen gevoelen. De gedachtenkring der gekozenen zoude zich onwillekeurig en ongevoelig wijzigen. Voor zooverre daarin nog min of meer bij voorkeur de wenschen van de meervermogenden in den lande - waaronder de vertegenwoordiger zelf naar alle waarschijnlijkheid ook behoort - eene plaats innemen, zoude daarbij nu wat meer ruimte gevraagd worden voor die van anderen. Zelfs zonder dat deze hunnen vertegenwoordiger het leven lastig maakten, door hem beloften of verklaringen af te vragen, zouden zij

reeds alleen door het feit, dat zij kiezers waren, dit verkrijgen, dat hij, tot wiens verkiezing zij hebben medegewerkt, en wiens herkiezing weldra hunne medewerking vereischt, meer aan hen denkt. Hierdoor zou in zijne beschouwingen een element worden opgenomen, dat niet op te hoogen prijs kan gesteld worden. Ik wil door een voorbeeld duidelijk maken, wat ik bedoel. Gesteld, de meerderheid der vertegenwoordigers ziet niet in, dat de jachtwet voor den landbouw schadelijke gevolgen medebrengt, die door wijziging of opheffing moeten vermeden worden. Wanneer nu onder het kiezerspersoneel het getal lieden, bijv kleine landbouwers, die de schade lijden zonder eenig daar tegenoverstaand genot deelachtig te worden, werd versterkt, dan zouden de gekozenen zich aangespoord gevoelen om op den wensch naar wijziging of opheffing meer te letten. Zij zouden zich weldra ernstiger afvragen, of die wensch misschien ook redelijk was, en zich rekenschap geven of de aangevoerde bezwaren wel alle door hen waren overwogen, of de vermeende voordeelen wel juist door hen waren gewaardeerd. Zeer waarschijnlijk is het, dat zij dan tot een resultaat zouden geraken, afwijkende van dat, waartoe zij tot dusverre waren gekomen. Zij zullen dus, al blijven zij wie zij waren, toch nu en dan eene andere stem uitbrengen dan vroeger. Niet omdat zij zich beschouwen als vertegenwoordigers van een ander belang; ook niet omdat zij door 't geen men noemt de kiezersvrees worden genoopt tot het uitbrengen van eene stem tegen hunne overtuiging, maar omdat zij door den drang tot verder nadenken elementen, die zij vroeger hadden vergeten of gering geschat, mede in hunne beschouwingen opnemen, er het gewicht van gevoelen en dien ten gevolge tot eene andere overtuiging komen. Op zoodanige of dergelijke wijze zal de uitbreiding van het kiesrecht haren invloed doen gelden, ook al blijft het gekozen personeel ongeveer hetzelfde. Waarschijnlijk zal dit ook min of meer gewijzigd worden en de nieuwe elementen zullen dan de ruimte van blik en de juistheid van beschouwing der geheele vergadering uitnemend bevorderen.

Het kan niet anders, of de vruchten zullen zich doen vinden in de wetgeving en ook in het beleid der regeering zelve, daar deze toch onmogelijk ongevoelig kan blijven voor den gewijzigden geest der vertegenwoordiging. En ten slotte zal het vertrouwen der natie in hare staatsinstellingen hechter en vaster worden, niet alleen omdat zij de vruchten er van smaakt

maar ook omdat zij gevoelt, dat hare belangen wel moeten behartigd worden door degenen, die aan het roer zijn. Deze toch - zij weet het - bevinden zich daar enkel en alleen door haar eigen toedoen, en zouden reeds van hunne plaats verwijderd zijn, indien zij niet bij voortduring haar vertrouwen genoten! Zoolang zij - althans een groot deel van haar - dit niet weet, of liever weet dat dit het geval niet is, zal haar vertrouwen wankel zijn en blijven.

II.

De vraag van de censusverlaging kan niet lang meer aan de orde blijven. Zij zal binnen betrekkelijk korten tijd zijn beslist. Maar dan blijft nog de quaestie der kiesdistricten. Hoe zal het daarmeê afloopen? Die districten hebben in den laatsten tijd bij zoo menigeen aanstoot gevonden! Hoe vele en hoe verschillende stelsels zijn er niet zoowel hier te lande als elders aan de hand gedaan, om ze te doen verdwijnen?

Wat beteekent - zoo vraagt men - dat doorknippen van het land in stukjes, ieder een zeker aantal inwoners bevattende? Welke grond kan er toch met mogelijkheid voor worden aangevoerd om juist die menschen, welke binnen de grenzen van zulk een stukje wonen, met elkaar te laten stemmen, ook al kennen zij elkander weinig of niet, al voelen zij onderling niet de minste harmonie, ja, al zijn zij de meest uiteenloopende beginselen toegedaan? En de bewering, dat iemand, daar door eene, wie weet hoe kleine, meerderheid gekozen, het geheele volk vertegenwoordigt - is zij niet eene tastbare fictie, die de waarheid in het aangezicht slaat? Weg dus met de kiesdistricten!

Ik wil hier den lezer van dit tijdschrift, al heeft hij eene sterke memorie, herinneren dat, een vijftal jaren geleden, het stelsel waartoe deze gedachten den Engelschman Thomas Hare geleid hebben er vrij uitvoerig door mij is uiteengezet. Ook later is het er meermalen besproken, zoowel het vóór als het tegen aangevoerd. Herhaling is dus overbodig. Genoeg zij het te herinneren, dat Hare een procédé heeft aan de hand gedaan om *alle*. kiezers de gelegenheid te geven met *effect* te

stemmen, dat wil zeggen zoodat zij allen meewerken tot het bezorgen van het noodig aantal stemmen aan een der candidaten[1]. Daardoor wordt ook dit gewichtig bezwaar tegen de kiesdistricten, dat namelijk overal eene minderheid onvertegenwoordigd blijft, weggenomen, en wordt aan elk gevoelen, dat eenigen steun vindt bij het volk, de gelegenheid verzekerd om zich in het Parlement te doen hooren niet alleen, maar ook om er zich te doen gelden met eene kracht, juist geëvenredigd aan den steun, dien het vindt bij de natie.

Het ligt niet in mijne bedoeling bij deze gelegenheid op dit stelsel terug te komen, noch eene weêrlegging van zijne verdedigers te beproeven. Evenmin denk ik de vele andere systemen de revue te laten passeeren, die in de laatste jaren op min of meer vernuftige wijze zijn uitgedacht en bekend gemaakt[2]. Het zou een vermoeiend werk zijn, alle betoogen, rijp en groen, weer te geven, een werk tevens dat vrij overbodig mag heeten. Enkele systemen, door bekende namen in ons eigen land aanbevolen, trekken als van zelve de aandacht. En het is opmerkelijk, hoe bij gelijke bezwaren tegen de bestaande inrichting toch geheel uiteenloopende middelen worden aanbevolen om er aan te gemoet te komen.

Dezelfde ontevredenheid als die van Hare met de kiesdistricten heeft b.v. onzen landgenoot Mr. van Oosterwijk aan het werk gezet, om naar iets beters te zoeken. Het resultaat echter, waartoe hij is gekomen, is geheel anders. Zijn verlangen is evenmin gericht op het vertegenwoordigen van minderheden, maar, terwijl Hare nog de gelegenheid daarvoor open laat, wil hij de verkiezingen doen verrichten door het geheele volk in

1 Hel doel van Hare is geenszins het doen vertegenwoordigen van de minderheden; hijzelf ontkent dat ten stelligste: ‘I discard altogether’ - zoo spreekt hij - the argument for what has been called ‘the representation of minorities,’ wether by cumulative or restrictive voting. Zie Fortnightly review, 1866, January 15, p. 559. Minder juist wordt dan ook in een hoofdartikel van het Dagblad van Zuidholland en 's Q-ravenhage van 13 Sept. 1871 beweerd, dat aan het denkbeeld van Hare in Engeland reeds practische toepassing is gegeven. Practische toepassing en dat op zeer kleine schaai, is daar alleen gegeven aan het denkbeeld om minderheden te doen vertegenwoordigen.

2 Zie o.a. H.R. Droop: *On methods of electing representatives.* London, 1868. *La patrie et les partis,* par le directeur provisoire de l'association réformiste. Genève, 1865. *Exposition et Extension de la liste libre*, par le bureau de l'association réformiste a Genève, 1867.

eens, zooals hier ten tijde van de laatste grondwetsherziening werd aanbevolen door de Heeren Cnoop-Koopmans en Beijerrnan. Ieder kiezer, zegt hij, moet medewerken tot de samenstelling der vertegenwoordiging, niet door één of twee leden aan te wijzen, maar door over alle leden te stemmen. Dan eerst zal er eene Kamer te voorschijn komen, die het geheele Nederlandsche volk vertegenwoordigt; dan eerst zal die Kamer zijn zooals de meerderheid van het volk haar verlangt; dan eerst zal zij besluiten nemen door deze gewenscht. Even als de meerderheid der natie zou beslissen, bijaldien men haar zelve kon raadplegen over elke zaak, zoo ook moet die meerderheid beslissen, nu de natie niet zelve rechtstreeks maar door tusschenkomst van hare vertegenwoordigers zich regeert. De minderheid kan trachten zich buiten de Kamers te doen hooren en, zoo mogelijk, de meerderheid op hare hand te krijgen, maar de beslissende kracht moet berusten bij de meerderheid. ‘De volksvertegenwoordiging behoort te zijn eene uitdrukking der gezindheid van de meerderheid van het tot kiezen rijp verklaarde volk,’ en al wie consequent dit beginsel volhoudt moet tot zijn resultaat komen, 't welk hij aanbeveelt ook om zijne practische waarde, daar het toch een eind zal maken aan kunstmatige meerderheden, die zoo licht een gevolg zijn van het kiezen bij districten; daar het de uitstekendste mannen in de Kamer zal brengen, en deze door de zoogenoemde locale celebriteiten, voor wie zij nu tot schade van het land maar al te dikwijls de vlag moeten strijken, niet langer op den achtergrond zullen gedrongen worden[1].

Met eene andere redeneering is dezelfde afkeuring van de verkiezing bij districten gestaafd door Prof. R. Fruin in het Octobernummer van 1869 van dit tijdschrift. De historicus, twijfelende aan het recht van bestaan der tegenwoordige inrichting, stelt zich de vraag: hoe is zij ontstaan welke omstandigheden hebben haar in het leven geroepen, tot het vervullen van welke functiën is zij geschapen?

Vóór 1789 vindt hij nergens eene vertegenwoordiging des volks, slechts hier en daar eene vertegenwoordiging van standen. Toen zij voor het eerst in Frankrijk werd ingevoerd, kon bezwaarlijk aan alle kiezers het kiezen van alle volksvertegenwoordigers, ten getale immers van niet minder dan 750, wor-

1 Weekblad voor de Burgerlijke administratie, N°. 1048, 1049, 1052, 1054, 1055, 1056, 1058, 1059, 1060, 1063, 1065, 1109.

den opgedragen: het volk toch, voor het eerst met staatszaken gemoeid, kende niet zoo vele geschikte candidaten. Bovendien, men verlangde verkiezingen met eenen trap, en dit leidde van zelf tot eene indeeling in districten. Ten einde verscheidenheid in het gekozen personeel te verkrijgen, bepaalde men, dat in ieder district slechts ingezetenen daarvan mochten benoemd worden. Zoo werd feitelijk eene vertegenwoordiging van districten ingevoerd. Tegelijkertijd echter verkondigde men de stelling en schreef die neêr in de constituties, dat ieder afgevaardigde het geheele volk vertegenwoordigde: een bewijs, dat men hinkte op twee gedachten!

In ons vaderland werd ter zijde van de revolutie deze inrichting in hoofdzaak gecopiëerd. Na 1815 hebben vele landen stelsels ingevoerd, welke op dezelfde grondslagen zijn gevestigd. Nu de indirecte verkiezingen bij ons zijn afgeschaft, nu ieder Nederlander, onverschillig waar hij woont, overal mag gekozen worden, en het volk genoegzaam ontwikkeld is om over een grooter aantal candidaten een oordeel te kunnen vellen, bestaat er geen reden meer, om de onnatuurlijke en kunstmatige indeeling in districten, die toch altijd slechts fictieve eenheden zijn, te handhaven. Die zoude alleen dan nog eenigen zin hebben, wanneer het algemcen belang niets meer was dan de som van een aantal districtsbelangen, en wanneer werkelijk ieder der districten een bijzonder en eigenaardig belang had, dat vertegenwoordigd diende te worden.

Zoo leidt volgens Fruin de geschiedenis der instelling tot eene bevestiging van de reeds door krachtige gronden gesteunde meening. En hij laat het niet blijven bij afkeuring van het bestaande, hij geeft eene nieuwe inrichting aan de hand, wier grondslag hij voor degelijker en vaster houdt. Zij komt hierop neer - de bijzonderheden later - dat er zal gekozen worden naar partijen. Iets geheel anders dus dan het systeem Hare. En weer iets geheel anders dan het door Mr. van Oosterwijk aanbevolene. Dat gebrek aan harmonie onder de bestrijders der kiesdistricten getuigt van hunnen ijver voor de goede zaak, maar doet tevens vermoeden, dat het vervangen van het afgekeurde door iets beters verre, van gemakkelijk is. Een vermoeden, waarvan de gegrondheid ras blijkt!

Denk u het stelsel van Oosterwijk in practijk gebracht.

Stel u voor: ieder kiezer in Nederland zoekende naar tachtig namen, die hij op zijn stembriefje heeft te schrijven!

Gold het maar de keuze van één man, dan zou hij wel uitkomst vinden, even goed als zijn collega in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, wanneer deze eenen President moet helpen kiezen. Doch, waar zal hij ze vinden? Tachtig mannen, in wier karakter en kennis hij voldoend vertrouwen stelt, wier positie hun vergunt en wier neiging hen niet weerhoudt eene plaats in de Tweede Kamer te gaan innemen? Zal hij in zijne naaste omgeving zoeken? Maar dan kan hij immers op zijne vingers narekenen, dat er geen de minste kans bestaat, om de door hem uitverkorenen, zoo hij er een voldoend getal vindt, eene meerderheid te zien verkrijgen - zij het dan ook slechts eene relatieve meerderheid. - Zal hij dan eenige weinige van de tachtig namen invullen, en dus door de praktijk toonen, dat het stelsel op eene illusie berust? Of zal hij gaan luisteren naar den raad van anderen, die hem zonder twijfel eene serie namen weten op te geven, waaronder enkele goed klinkende en wèl bekende, die hem aantrekken? Die anderen, ze zullen hem wel aan 't verstand weten te brengen, dat het nog beter is hunne lijst gedwee te volgen, dan door zijn eigen zin te volgen, zijne stem weg te werpen! En wat zal het resultaat wezen? Voor het gros der kiezers, dat zij meer en meer op machines zullen gaan lijken. En het product der verkiezingen zal hoogstwaarschijnlijk zijn: eene Kamer van éene kleur, daar toch de partij, welke onder de kiezers de meeste aanhangers telt, aan hare 80 candidaten de meerderheid *kan* en *zal* verschaffen.

Is de vraag of de zoo gekozen vertegenwoordiging voortreffelijk zal werken, nu nog wel eene vraag? en schijnt het niet raadselachtig hoe eene bevestigende beantwoording daarvan mogelijk is? Toch is zij gegeven, en ik voer de gronden aan, omdat er weer uit kan blijken, hoe gevaarlijk het is, uit enkele algemeene beginselen, die op den voorgrond gesteld worden, door te redeneeren en daarop eene conclusie te baseeren. Zulke algemeene beginselen zijn b.v. deze.: ‘de Kamer vertegenwoordigt het tot mederegeeren rijp verklaarde volk’ en ‘evenals dit volk - kon het zelf rechtstreeks beslissen - bij meerderheid van stemmen een besluit mag en moet nemen, zoo ook zullen de personen, door die meerderheid aangewezen, kunnen en moeten besluiten.’ Ik wil de waarde van deze stellingen, mits goed verstaan, gaarne eerbiedigen, maar men zou toch, dunkt mij, wanneer het bleek, dat hare toepassing tot slechte, resultaten leidde, verstandig doen door zich de vraag te stellen

of men ze wel zoo letterlijk moet opvatten, in allen gevalle of men wel met genoeg behoedzaamheid te werk gaat, wanneer men poogt ze als regels voor de praktijk te doen doorgaan.

‘De Kamer vertegenwoordigt het tot mederegeeren rijp verklaarde volk.’ Wat beteekent dat? - Ik zou zeggen, goed verstaan, niet anders dan dit: de Kamer behartigt zooveel mogelijk in den geest van het volk de belangen van het volk, hetwelk echter door zijn kiesrecht ten slotte zelf de beslissing in handen heeft, en in zooverre kan gezegd worden ‘mede te regeeren.’ Nu is het juist de vraag, welken weg het volk moet inslaan om dat beslissen over zijn eigen belangen op geschikte, verstandige en doelmatige wijze in practijk te brengen. Vat het dat medereegeren zoo letterlijk mogelijk op, dan zal het nog veel verder moeten gaan dan het Zwitsersche volk, en voorschrijven dat geene wet, ja geen enkele maatregel kan tot stand komen zonder zijne eigen rechtstreeksche medewerking: het zal - aangezien dit wel zal blijken onmogelijk te wezen - op zijn minst eene bepaling vaststellen als de Fransche constitutie van 1793 inhield, dat het volk in zijne grondvergaderingen over het aannemen of verwerpen van wetten beslist. (Art. 10. ‘Il [le peuple] délibère sur les lois.’)

Zoo streng echter houdt tegenwoordig niemand dat beginsel vol. Men wijkt voor de practische bezwaren, men ziet in, dat het zóó verstaan, alleen in de studeerkamer of in de boeken op zijne plaats is doch niet in het werkelijke leven, en men is tevreden met het overlaten der beslissing aan een aantal personen door het volk zelf van tijd tot tijd te verkiezen, die in het openbaar beraadslagen en stemmen, zoodat het volk altijd de macht en de gelegenheid behoudt om in die vergadering zoodanige elementen te brengen, dat zij in zijnen geest en naar zijne wenschen werkzaam blijft.

Altijd komt dus de vraag weêr op den voorgrond: hoe dat doel het best te bereiken?

Brengt men in die vergadering zooveel mogelijk gelijksoortige elementen, dan is er groot gevaar, dat hare beslissingen nu en dan verkeerd zullen zijn, omdat de zaken niet van alle kanten worden bekeken. Daarom is het zaak haar voor verschillende elementen open te stellen: dan zal waarschijnlijk eene grondige beraadslaging hare besluiten voorafgaan, dan zal er veel minder gevaar zijn voor verderfelijke eenzijdigheid en overheerschend eigenbelang. - Of is dit eene bewering, die door de

werkelijkheid wordt weêrsproken? Geeft die discussie in de practijk wel veel; heeft niet vooraf bijna ieder lid reeds besloten hoe hij zal stemmen? Het laatste mag somtijds waar zijn. Er zullen wellicht ook in onze volksvertegenwoordiging leden zijn, die, voor argumenten doof, hunne stem eenvoudig laten afhangen van het antwoord op de vraag: wie is de voorsteller? Vooralsnog echter ben ik optimistisch genoeg om het er voor te houden, dat de zoodanigen tot de uitzonderingen behooren. Maar ook al ware het zoo, al ware de discussie, het geheele onderzoek, niet anders dan comediespel, dan nog zoude de waarborg, welken de verscheidenheid der bestanddeelen waaruit de vergadering is samengesteld oplevert, een wezenlijke waarborg zijn. Het bewustzijn toch, ook van de meerderheid, dat er in de vergadering zelve op elke fout scherp wordt gelet, dat er op elke handeling streng wordt toegezien, dat de publiciteit der discussie daarover een onmeedoogend licht doet opgaan, legt haar eenen breidel aan, die haar, met de periodieke aftreding in het verschiet, dwingt nauwgezet te wegen en te wikken alles wat zij wil doen of laten.

Dat onderzoek, die beraadslaging, zouden evenzeer plaats hebben, wanneer het volk rechtstreeks besliste. Beriep Mr. Oosterwijk zich dus, ten einde zijn stelsel te verdedigen, op het andere beginsel, dat n.l. de meerderheid, nu zij indirect beslist, evenzeer den doorslag moet geven, als wanneer zij dat rechtstreeks deed, dan zou hij de fout begaan van die beraadslaging, dat voorafgaand onderzoek, over het hoofd te zien.

Nog eens, worden die beide algemeene beginselen goed verstaan, dan zijn zij niet in staat om eene betrouwbare oplossing te geven van de vraag hoe de verkiezingen behooren te worden ingericht. Eene kamer die uit leden van éene kleur bestaat zal misschien uitmunten door de soberheid harer discussiën en door den overvloed der wetten die zij levert: hoe men er toe kan komen haar voor eene goede volksvertegenwoordiging te houden schijnt raadselachtig.

Of zoude het raadsel zich weer oplossen in de niet zeldzame misvatting der beteekenis van den naam ‘vertegenwoordiger,’ dien het lid der kamer heeft? Moet hij, om dezen naam te kunnen dragen, juist zijn aangewezen door allen wier belangen hij heeft ter harte te nemen, even als een lasthebber of gemachtigde moet benoemd wezen door zijn principaal of constituent? Bedrieg ik mij niet, dan is het inderdaad deze mis-

vatting die het raadsel oplost. Zij komt ook nu en dan te voorschijn wanneer Mr. Oosterwijk de vraag behandelt of onze Grondwet de toepassing van zijn stelsel veroorlooft. En hier verlaten wij voor een oogenblik het gebied der algemeene beschouwingen om ons met de artikelen der geschreven wet bezig te houden.

Ofschoon art. 76 - zoo redeneert hij - voorschrijft, dat de leden der Tweede Kamer gekozen worden *in* de kiesdistricten, waarin het Rijk verdeeld wordt, dwingt ons dat volstrekt niet, om bij de tot nog toe gevolgde inrichting te volharden. Immers dat is slechts eene aanwijzing, bestemd om de uitoefening van het kiesrecht nader te regelen, waaraan we ons zonder schade kunnen houden ook als we het nieuwe systeem aannemen, omdat ook dan voor het uitbrengen en verzamelen der stemmen zeer gevoegelijk van eene indeeling in districten kan gebruik gemaakt worden. Maar dat is dan ook de geheele beteekenis van het voorschrift. Het hoofdbeginsel, 't welk geraadpleegd moet worden, is er niet door uitgesproken, doch dit ligt in art. 74: ‘de Staten-Generaal vertegenwoordigen het geheele volk.’ Wie door een district gekozen is doet dat niet: hij vertegenwoordigt slechts dat district en niet het geheele volk; wie door het geheele volk is gekozen doet dat wèl, derhalve is het ontworpen stelsel inderdaad veel beter dan het bestaande in harmonie met de Grondwet.

Zoo heeft die naam ‘vertegenwoordiger’ den heer van Oosterwijk eene poets gespeeld, welke hem de bepaling der Grondwet in eenen zin doet uitleggen anders dan een der mannen die tot hare samenstelling hebben medegewerkt er ooit aan gehecht hebben. Hij heeft hem doen vergeten, dat het aangevoerde beginsel: ‘de Staten-Generaal vertegenwoordigen het geheele volk’ èn in de constitutie van 1798 was opgenomen èn in de Grondwet van 1814 èn in die van 1815 waaruit het onveranderd is overgenomen in 1848: nooit heeft men er onder de vroegere Grondwetten de beteekenis aan gehecht, die hij er nu aan geeft, hetgeen trouwens niet mogelijk was, omdat diezelfde Grondwetten indirecte verkiezingen voorschreven en dus zeer zeker verkiezingen bij of door districten of andere onderdeelen van het land. De discussies voor en tijdens de herziening van 1848 geven niet de minste aanleiding om te vermoeden, dat men er toen anders over dacht, en een paar artikelen van de Grondwet toonen duidelijk het tegendeel

aan. Daar lezen we, dat iemand die in meer dan één district te gelijk is gekozen moet beslissen welke benoeming hij aanneemt (art. 80) en dat de voorzitter van het stembureau niet kan verkozen worden in het district waar hij voorzit (art. 91).

Voorts: het beginsel staat geschreven niet alleen voor de Tweede maar ook voor de Eerste Kamer. En deze wordt toch niet gekozen door het geheele volk, maar bij provinciën! Zoude dus de grondwetgever zóó onbedachtzaam zijn geweest en een beginsel hebben willen uitspreken in strijd met hare onmiddellijk volgende voorschriften?

Eindelijk: het voorschrift om het geheele volk te vertegenwoordigen kan niet in dien zin worden opgevat; immers door wie zouden dan de niet-kiezers, die tocli ook tot dat geheele volk behooren, worden vertegenwoordigd?

Kan het nog duidelijker blijken, dat er gedacht werd aan verkiezingen niet alleen *in*, maar *bij* districten?

Dat de Grondwet de aangeprezen inrichting uitsluit in plaats van haar te verlangen is natuurlijk geen bewijs, dat die inrichting verkeerd zoude werken. De Grondwet is voor verandering vatbaar, en indien werkelijk de materie der verkiezingen op geheel gebrekkige wijze door haar ware geregeld, dan zoude eene verandering voorzeker moeten aangeraden worden. Ik heb mij er dan ook niet op beroepen om het nadeelige van het voorgestelde kiesstelsel te bewijzen, maar alleen om eene oplossing te vinden van het raadsel, hoe men er toe kon komen om te verwachten, dat eene vertegenwoordiging voortgesproten uit zulk een kiesstelsel eene goede vertegenwoordiging zoude zijn. De Grondwet kan op dit punt veilig onveranderd blijven. Eene volksvertegenwoordiging van éene kleur is waarlijk niet te wenschen in een land waar groote verscheidenheid van overtuigingen bestaat: zij zou het tooneel worden van persoonlijken strijd tusschen hare leden, aangezien de strijd over beginselen er onnoodig zou wezen; zij zou niets anders worden dan eene fabriek van wetten, van wetten nog wel die gevaar zouden loopen voor het meerendeel zeer slecht te zijn!

Wil men zulk eene fabriek, dan ga men nog eenen stap verder en men make eene regeling zooals door eene vereeniging te New-York, die zich verbetering van het kiesstelsel ten doel stelt, in vollen ernst is aanbevolen. Zij wenscht ook, dat ieder

ingezeten door middel van de gekozen vergadering eenen invloed uitoefene, even krachtig als hij door zijne eigen stem zoude uitoefenen indien de gelegenheid om de beslissing door algemeene volksvergaderingen te doen nemen, ware opengesteld. Om dit te helpen bereiken zet zij in eene memorie ‘on persenal representation addressed to the constitutional convention of the state of New-York’ een stelsel uiteen, dat in hoofdzaak hierop neêrkomt. Geen districten, maar keuze van de vertegenwoordigers door alle kiezers in eens op de wijze door Hare voorgesteld leder, die gekozen is, verkrijgt in de vergadering eene stemkracht geëvenredigd aan het getal personen, die op hem eene stem hebben uitgebracht. Wie b.v. 50,000 stemmen op zich heeft vereenigd, geldt wanneer eene vraag in de vergadering bij meerderheid moet beslist worden, evenveel a]s 10 leden die ieder 5,000, of als 50 die ieder 1,000 stemmen op zich hadden vereenigd. En, ten einde geen enkele stem eens kiezers te doen verloren gaan, worden nog de briefjes, waarop personen genoemd waren die geene meerderheid hebben verworven, toegerekend aan dengene, die er ook op genoemd zijnde wel gekozen is. Bij voorbeeld wanneer A, die 50,000 stemmen op zich had vereenigd, nog onderaan stond op briefjes, waarop X, IJ en Z genoemd waren zonder het vereischte quantum te hebben bereikt, dan zouden die briefjes nog aan A ten goede komen om zijne stemkracht te versterken.

Gesteld eens, dat deze inrichting hier te lande werd in practijk gebracht. Zoude zich niet iedere partij inspannen om de zege te behalen? En indien er nu eens van de 80,000 uitgebrachte stemmen 45,000 op Thorbecke of op een ander eminent man waren gevallen, dan zou die éene man in de Tweede Kamer de meerderheid van stemmen in zijne hand hebben! Zou die vertegenwoordiger niet facto alleenheerscher worden? Hoe onbepaald een vertrouwen de gelukkige, onverschillig wie hij ware, ook mocht verdienen, niemand zoude verlangen dat er naast den constitutioneelen koning nog een despoot met onbeperkte macht optrad.

Intusschen, voor ons land is deze zoogenaamde verbetering niet bestemd. De zucht om de vertegenwoordiging op de meest volmaakte wijze samen te stellen, heeft hier nog niet geleid tot het aanraden van het meest geschikte middel om haar voor goed te bederven, zoo niet te vermoorden.

Wel zijn er nog andere plannen uitgedacht om de verkiezing

bij districten te vermijden, waartegen het bezwaar, dat het gekozen personeel te veel van ééne kleur zal zijn, niet kan aangevoerd worden. In de plaats van die als kunstmatig bestreden indeeling wil men doen treden eene indeeling volmaakt natuurlijk en in overeenstemming met den aard der zaak, en wel eene die gebaseerd wordt op den grondslag der politieke partijen. Even als de kiezers in werkelijkheid naar partijen zijn verdeeld, zoo zullen zij ook naar partijen stemmen. Dit verlangt o.a. Prof. Fruin.

Voor zooverre mij bekend is, heeft eene fransche dame - Maria Chenu is haar naam - het eerst eene ernstige poging beproefd om dit denkbeeld uit te werken. In eene brochure, getiteld: ‘Le droit des minorités, leur avénement politique’ en uitgekomen te Parijs, heeft zij, ruim drie jaren geleden, hare plannen uiteengezet.

De brochure laat zich vrij aangenaam lezen. Mocht het onderwerp doen vermoeden, dat een min of meer vervelend betoog den lezer wacht, deze zal spoedig bevinden dat de schrijfster het op eene levendige wijze heeft behandeld en er zelfs een poëtischen gloed over heeft weten te werpen. Het boekje schijnt in ons land weinig bekend te zijn geworden, reden te meer, om er een en ander uit mede te deelen.

Ziehier in hoofdzaak hetgeen Maria Chenu verlangt. Tegen den tijd der verkiezingen geve ieder zich van zijne politieke gevoelens met volle nauwgezetheid en diepen ernst rekenschap; elke candidaat make door geschrift en woord bekend, wat hij over 's lands zaken denkt, zoodat de kiezers te weten komen wat zij aan hem hebben. Ieder der in het volk levende partijen zette, door een kort programma te publiceeren, de door haar te volgen gedragslijn ten opzichte van de voornaamste questiën van den dag op voor een iegelijk verstaanbare wijze uiteen. Eerst wanneer deze voorbereidende maatregelen zijn genomen - en ze zijn onontbeerlijk - kan er sprake van wezen om tot het doen van keuzen over te gaan. Dit geschiede zóo, dat aan elke denkwijze een met het aantal harer voorstanders in evenredigheid staand getal vertegenwoordigers worde verschaft.

Dat aantal voorstanders moet hiertoe natuurlijk geconstateerd worden. Hoe het te vinden?

De kiezers, daartoe door de openbaar gemaakte programma's in staat gesteld, hebben een besluit te nemen onder welke partij

zij willen gerangschikt worden, en hunne daartoe strekkende opgaven mede te deelen aan een centraal-bureau, hetwelk ze verzamelt om de sterkte van de politieke partijen te bepalen. Hun naam kan hierbij onbekend blijven, en, wilt gij weten hoe gemakkelijk de gelegenheid kan gegeven worden tot het verschaffen van volstrekte geheimhouding, zie hier eene zeer eenvoudige inrichting. Men begint met aan elken kiezer zooveel stembriefjes uit te deelen als er partijen zijn, op ieder waarvan de naam eener partij is gezet en waarop een gekleurde streep is aangebracht om hem in staat te stellen zonder eenige moeite de briefjes van elkâar te onderscheiden. Zoowel de kleur als de naam der partij wordt zóo op het briefje aangebracht, dat niemand ze kan zien wanneer het netjes is opgerold of toegevouwen.

De eerste stemming dient nu alleen om te constateeren, welke kracht de partijen hebben. Zij geschiedt aldus: ieder kiezer brengt in zijne eigen gemeente een der briefjes naar de stembus - natuurlijk dat van de kleur of partij, welke hij voor zich gekozen heeft. In alle gemeenten heeft zoo spoedig mogelijk de stemopneming plaats, en van het procesverbaal wordt onmiddellijk afschrift gezonden aan het centrale bureau. Dit is dan in staat om de volgende resultaten te verkrijgen:

1°. het getal voorstanders van elke politieke partij;

2°. de geografische verspreiding van die getallen over het land.

Het tweede punt is ook van belang. Want nu kan niet alleen worden bepaald op hoe vele plaatsen in de vertegenwoordiging elke partij aanspraak heeft, maar nu kunnen er op geschikte wijze kiesdistricten worden geformeerd, welke taak wordt opgedragen aan het hoofdbureau voor de statistiek. Dit beschouwt achtereenvolgens elke partij als de eenige in het land, en splitst het grondgebied in zoovele deelen, voor elk eene hoofdplaats aanwijzend, als die partij op grond van hare getalsterkte leden te verkiezen heeft; ieder deel kiest een lid van de vertegenwoordiging. Niet de uitgestrektheid dus van het grondgebied, noch de talrijkheid van de bevolking bepaalt den omvang van elk der deelen, maar het aantal kiezers van elke kleur.

Er zullen dus zoo vele van elkâar onafhankelijke indeelingen worden gemaakt als er partijen zijn: verkiezingen derhalve *in* districten maar niet *bij* districten.

Zijn deze werkzaamheden afgeloopen, dan wordt het tweede bedrijf geopend: het kiezen der personen.

Dit werk is ook niet moeilijk. Op den dag voor de stemming bepaald zendt ieder candidaat bij alle kiezers van zijn district een briefje met zijnen naam en tevens de kleur van zijne partij met wier program hij zich homogeen heeft verklaard, er op. Ieder kiezer brengt in persoon een dezer bij hem ontvangen briefjes, natuurlijk dat met den naam van den man zijner keuze, naar de stembus in zijne gemeente. Het stembureau maakt het resultaat op door eerst de briefjes naar hunne kleuren te sorteeren en daarna het getal stemmen, op elken candidaat uitgebracht, te constateeren. Vervolgens zendt het de briefjes van elke kleur naar de hoofdplaats van het voor die kleur aangewezen district, waar de stemmen, in alle gemeenten op de verschillende candidaten uitgebracht, worden opgeteld, zoodat bepaald kan worden wie het grootst getal op zich hebben vereenigd en dus gekozen zijn.

Ziedaar de mechaniek van het stelsel. Zij mag een weinig ingewikkeld heeten, onbegrijpelijk is zij niet en de toepassing zou geenszins afstuiten op de onuitvoerbaarheid voor zoover het formeele gedeelte van het werk betreft.

De voordeelen die het volgens de schrijfster zoude medebrengen heeten in hoofdzaak de volgende.

De verkiezingsstrijd zal loopen over beginselen, de personen zullen er buiten blijven. Een uitnemend gunstigen invloed moet dit hebben op de politieke ontwikkeling der natie.

Maar het is niet het eenige! Ieder persoon, die gekozen is, zal eene bepaalde zienswijze over het algemeen belang vertegenwoordigen en niet alleen opkomen voor eene enkele stad of voor eenige weinige gemeenten, zoo als nu, helaas, maar al te dikwijls het geval is.

Eindelijk: er zullen noch overwinnaars, noch overwonnenen zijn na de verkiezing. Alle kiezers toch zullen vertegenwoordigd wezen, zoo niet altijd door den candidaat hunner keuze, dan toch door een of meer leden van hunne partij, moreel verplicht het programma te volgen waarmede hij zich even als zij had vereenigd.

Zullen wij nu uitmaken, of deze verwachtingen werkelijkheid beloven te worden, of ons alleen bepalen bij de vraag, of zij, zóó ze dat werden, inderdaad heil zouden aanbrengen? In ieder geval moet opgemerkt worden, dat de verwachting, als zoude er van overwinnaars en overwonnenen geen sprake meer zijn, niets is dan eene illusie. Zal toch niet de uitslag der

eerste stemming, d.i. die over de respectieve krachten der partijen waarin het zwaartepunt der verkiezingen zal liggen, aan eene of enkelen de zege, aan anderen de nederlaag verschaft hebben? En zoude eene politieke partij in haar al of niet triumfeeren geene levensquaestie zien?

In dit opzicht, de schrijfster zou het, dunkt mij, zelve erkennen, heeft zij overdreven verwachtingen gevormd van haar geliefkoosd en met dichterlijk vuur voorgedragen systeem. - Maar de overige door haar geschetste voordeelen wegen misschien zwaar genoeg om het aan te bevelen boven het thans nog algemeen bestaande; de hoofdgedachte toch, welke er aan ten grondslag ligt: het kiezen naar partijen is niet door de bedenking getroffen, en, staat zij de critiek zegevierend door, dan kunnen de bijzaken op het eindoordeel niet dan ondergeschikten invloed uitoefenen.

Dit geldt eveneens van het door Prof. Fruin aanbevolen systeem 't welk op dezelfde hoofdgedachte rust. Eene uiteenzetting hiervan ga dus vooraf. Die uiteenzetting, zij kan moeilijk korter en duidelijker gegeven worden dan door hem zelven is gedaan. Ik schrijf daarom een tweetal paginas af.

'Ik hef,' zoo spreekt Fruin, de verdeeling in kiesdistricten op, het geheele volk vormt één district; een centraal bureau bestuurt het verkiezingswerk over het geheele land. Van wege dit bureau wordt zoo kort doenlijk voor den tijd der verkiezing aan elken kiesgerechtigde door het gemeentebestuur, waaronder hij woont, een brief bezorgd, waarin hem gevraagd wordt: of hij ditmaal met eenige erkende kiesvereeniging wil stemmen, en zoo ja, met welke; een lijst van de kiesvereenigingen, die door het bureau erkend zijn, gaat daarbij. Wie op dien brief niet antwoordt, verklaart door zijn zwijgen dat hij geen deel wil nemen aan de ophanden verkiezing. Anders moet het antwoord, op den brief geschreven en door den kiesgerechtigde onderteekend, op de thans gebruikelijke wijze bij het plaatselijk bureau worden ingeleverd. Uit de ingekomen antwoorden maakt het centraal bureau nu zoo spoedig mogelijk op: 1°. hoeveel kiesgerechtigden aan de verkiezing deel zullen nemen: 2°. hoeveel zich voor iedere vereeniging hebben verklaard, en hoeveel buiten alle vereenigingen verlangen te stemmen. Daaruit leidt het af, hoeveel vertegenwoordigers elke vereeniging, en hoeveel de afzonderlijk stemmende kiezers te benoemen zullen hebben. Het

doet dit op deze wijs. De Kamer bestaat uit 80 leden. Indien dus van de 100,000 kiezers, 80,000 voornemens zijn te stemmen, bestaat de kiezersafdeeling, die één lid mag kiezen, uit 1,000. Stellen wij nu dat zich voor de vereeniging der liberale partij 35,000 kiezers hebben verklaard, dan kiest die vereeniging 35 afgevaardigden; voor de conservatieve vereeniging hebben zich 20,000 verklaard, voor de katholieke antirevolutionairen 12,000, voor de protestantsche 8,000; derhalve hebben die vereenigingen respectivelijk 20, 12 en 8 vertegenwoordigers te kiezen; de 5,000 overige kiezers zijn tot geen vereeniging toegetreden: gezamenlijk kiezen zij dus 5 vertegenwoordigers. Zoodra deze berekening afgeloopen is, wordt de uitkomst bekend gemaakt, en aan ieder kiezer een stembiljet gezonden, dat aan het hoofd den naam draagt der vereeniging waarbij hij zich heeft gevoegd, en verder opgaaf bevat van het getal der door zijn vereeniging te kiezen leden, en ruimte om er de namen van zooveel candidaten in te schrijven. De kiezer brengt dit biljet ingevuld, maar niet onderteekend, op de thans gebruikelijke wijs terug. Het centrale bureau sorteert de biljetten naar de vereenigingen, en telt de stemmen op, die ieder der candidaten verworven heeft. Van hen, die de meeste stemmen hebben bekomen, worden er zooveel verkozen verklaard als de partij vertegenwoordigers te kiezen had.

Ziedaar de hoofdtrekken van het plan; straks over eenige bijzaken.

De voordeelen, die er naar mijn meening uit voortvloeien, zijn voornamelijk de volgende:

De vertegenwoordiging der partijen is zoo na mogelijk geevenredigd aan haar wezenlijke kracht. De meerderheid verdrukt de minderheden niet, maar kan ook niet door een coalitie van oneenige minderheden onderdrukt worden. Zulke coalitiën bij de stembus, met al haar kwade praktijken, komen niet meer te pas. Ieder stemt uitsluitend met zijne geestverwanten.

De keus der personen wordt volstrekt gescheiden van die der beginsels. Thans verklaren zich de kiezers voor de beginsels door te stemmen op een candidaat, dien zij niet zelf hebben gekozen, maar dien een talrijke kiesvereeniging hun heeft aangewezen. Naar mijn plan zouden allen zich eerst vrij en openlijk over hun beginsels hebben verklaard en vervolgens even vrij meêwerken om de beste vertegenwoordigers van die beginsels te kiezen.

De strijd tusschen de partijen zou zich bepalen tot een strijd over beginsels. Hadden de kiesgerechtigden zich eens daarover verklaard, dan was het strijden gedaan. Het kiezen van personen geschiedde vervolgens door elke partij in veiligheid buiten alle vrees voor de tegenpartij. Niemand behoefde te stemmen voor een candidaat, die hem niet aanstond, uit vrees van anders zijn stem weg te werpen en de tegenpartij te bevoordeelen. Voor zijn partij kon zijn stem niet meer verloren gaan. Kreeg al de man van zijn keus de meerderheid niet, in alle geval werd iemand van zijn beginsels gekozen.

'De partijen ontslagen van de vrees voor de mededinging der tegenpartij, en verstoken van de hoop om anderen dan haar aanhangers tot meestemmen te verlokken, zouden in de keus van haar candidaten veel onbeschroomder te werk kunnen gaan. Zij zouden niet behoeven te vragen, wie aan de meerderheid der kiezers van allerlei kleur het welgevalligst was; zij zouden met haar eigen oordeel uitsluitend te rade mogen gaan. Zij zouden de allerbekwaamste van haar aanhangers kunnen kiezen, en niet behoeven te herkiezen wie hun verwachting te leur hadden gesteld. Indien eenige partij in getal van aanhangers was afgenomen, en bij gevolg een of twee vertegenwoordigers minder te kiezen had dan te voren, zou zij zelf mogen bepalen, welke van haar woordvoerders zij het liefst wilde missen; haar hoofden althans zou zij behoouden. Een uitsluiting van mannen als Cobden en Bright, als Thiers en Favre, als Thorbecke en Groen van Prinsterer, ware niet te vreezen.'

De hoofdgedachte is dus dezelfde als die van M. Chenu. In de uitwerking van die gedachte echter is niet weinig verschil. Chenu wil tot op zekere hoogte de locale invloeden laten blijven werken en in zooverre den persoonlijken band tusschen gekozenen en kiezers in stand houden. Fruin doet hiertoe geene pogingen, hij voert zijn beginsel geheel consequent door; partijen en niet anders dan zij zijn de basis der indeeling. Voorts laat hij elken kiezer een grooter getal leden kiezen naarmate de partij onder wier banier hij zich heeft geschaard meer volgelingen telt, terwijl Chenu elken kiezer op niet meer dan éen persoon laat stemmen. Beide punten van verschil zouden mij aan het stelsel van de laatste de voorkeur doen geven boven dat van onzen landgenoot. Hoe meer de kiezers persoonlijk met hunne afgevaardigden bekend zijn, hun karakter en kennis, hun wilskracht, hun ruimte van blik, hunne

belangstelling, door eigen ervaring weten op prijs te stellen, zooveel te hechter zal het vertrouwen zijn, dat de geheele vergadering aan het volk inboezemt. Dat vertrouwen - waarin het geheim der duurzame kracht van den parlementairen regeeringsvorm voor een groot deel verscholen ligt - vestigt zich niet *alleen* door de heilzame wetten, die zij helpt tot stand brengen, en door den goeden gang van het bestuur, dien men aan haar toezicht te danken heeft. Zeker, ook dit alles zal er veel toe bijdragen, maar de persoonlijke betrekking vooral is er van onwaardeerbaar en overwegend belang voor. Ook in een ander opzicht is zij dit. Op de gekozenen zelve werkt zij heilzaam, niet alleen door hen wakker te houden, maar ook door hun eene kracht te verschaffen, die in sommige gevallen onmisbaar is. Immers hoe zullen zij, wanneer het noodig is pal te staan tegenover de regeering, zich sterker gevoelen dan door hunne bekendheid met hetgeen er bij het volk omgaat, met de wenschen die er leven, met de grieven die er bestaan, en door de bewustheid dat zij handelen in zijnen geest? Men steekt dikwijls den draak met de zoogenoemde locale celebriteiten, welke niet zelden worden verkozen boven menigeen die hen in talent en verdiensten verre achter zich laat; men lacht om die kiezersvergaderingen, waar van eene ernstige discussie over de candidaten geen sprake heet te zijn, doch waar eenige woordvoerders hunne beschermelingen aan het goede publiek zouden weten op te dringen. Maar men vergeet, dat toch diezelfde leiders of woordvoerders noch in hunne kiesvereeniging noch daar buiten hunne protegés kunnen doen kiezen, wanneer die niet het geluk hebben in den smaak van dat geminachte publiek te vallen, of liever, wanneer dat publiek hen niet voor de geschiktsten houdt, niet genoeg vertrouwen in hen stelt, hen niet genoeg respecteert, in één woord niet van hen gediend is. Voor zoo dwaas behoeft men de massa onzer kiezers niet aan te zien, dat zij enkelen die zich op den voorgrond weten te plaatsen door dik en dun volgen zullen. En de leiders weten dit meestal zeer goed: zij moeten, al ware het tegen wil en dank, bij het stellen of aanbevelen van candidaten wel zorgen voor namen waarmede zij behoorlijk voor den dag kunnen komen, op straffe niet alleen van een échec te lijden, maar ook van hun crediet te verspelen. Fruin maakt eene dergelijke opmerking, wanneer hij zegt, schoon in een ander verband: ‘de kiezersvereeniging moet vragen, wie heeft van al die in aan-

merking komen de meeste kans? Wien van onze politieke vrienden kunnen wij er “doorhalen”?’ Dikwijls - lang niet altijd, zoo als de ondervinding leert, - zullen dan mannen, die men ongaarne onder de vertegenwoordigers mist, blijven buiten staan, maar daarvoor verkrijgen wij een element dat ook zeer kostbaar is: mannen die door hunne werkzaamheden in meer beperkten kring, door hun deelnemen aan gemeenteof provinciaal bestuur zich het vertrouwen hunner medeburgers hebben waardig gemaakt. Men moge met minachting den neus optrekken voor die locale celebriteiten, en hun den spotnaam van mediocriteiten toedienen, - zij zijn onmisbaar om het vertegenwoordigend lichaam aan zijne bestemming te doen beantwoorden. Zij brengen daar dikwijls de zoo noodige kennis aan van de maatschappij zoo als zij leeft; zij zijn in staat gezichtspunten te openen die tot eene juiste beoordeeling van hetgeen al dan niet heilzaam is voor het volk allerbelangrijkste gegevens verschaffen; zij dragen er niet weinig toe bij om eene werkelijkheid te doen worden wat algemeen als wenschelijk is erkend en uitgedrukt pleegt te worden door het: ‘de vertegenwoordiging moet geworteld zijn in het volk.’

En het doen kiezen van een groot getal leden door alle kiezers? Zal ik herhalen wat ik reeds naar aanleiding van Mr. van Oosterwijk's stelsel heb gevraagd? Hoe zal de overgroote meerderheid der kiezers een zoo aanzienlijk getal namen bijeenverzamelen? Zoo het hun gelukt, zullen zij wel recht weten, wie zij noemen? Is het in dit opzicht niet zoo goed als onverschillig of het geheele land een enkel kiesdistrict is, dan wel of iedere partij als het ware één district uitmaakt?

Waar zal men de personen moeten vinden in staat om zulk een stelsel te hanteeren? Zon men niet moeten beginnen met het kiesrecht op groote schaal in te krimpen, in plaats van het uit te breiden? Dan zou de inrichting, welke door M. Chenu wordt aanbevolen, nog beter te gebruiken zijnf! Of liever, de bezwaren daartegen zouden niet zoo afdoende wezen. Want ook met die inrichting dweep ik niet. Zij onderstelt, even als die van Prof. Fruin, dat het aantal plaatsen, waarover iedere partij in de kamer zal kunnen beschikken, reeds wordt bepaald voor dat er eene keuze van personen plaats heeft. Het hoofdmoment der verkiezingen wordt dus verplaatst juist naar dat deel der werkzaamheden wat eigenlijk geene verkiezing is, namelijk het aanwijzen der partijen waartoe de kiezers wenschen

gerekend te worden. Daardoor wordt beslist welke partij over de meerderheid in de kamer zal kunnen beschikken. Wie weet, of niet weldra de ministers er den verderen duur van van hun leven van zullen doen afhangen, daar toch feitelijk hun lot er door wordt beslist. Wie dan de gekozen personen zullen worden dat doet minder ter zake. Immers, welke zal de toestand zijn waarin verreweg het grootste gedeelte der kiezers zal verkeeren, die, hoezeer vrij wel in staat zich eenige rekenschap te geven van de stem welke zij uitbrengen wanneer het is op iemand, dien zij kennen hetzij in persoon hetzij bij reputatie, toch geen politici van professie zijn? Zijn niet al die vreemden hun tamelijk onverschillig? Is het niet waar, wat Fruin zegt, als hij Hare critiseert: ‘een kiezer gevoelt doorgaans slechts voor weinige staatslieden persoonlijke voorkeur; wanneer hij een of meer genoemd heeft, is hij aan het eind, en dan is het hem onverschillig wie verder gekozen wordt, mits het iemand zij, die zijne staatsbegrippen is toegedaan’?. Zal dan niet de vraag, welke personen, zoo zij maar zijn van de partij, gekozen worden, hen koud en onverschillig laten, vooral wanneer toch het lot der partij reeds beslist is? Dat losmaken der beginselen van de personen, die er de dragers van zijn, is misschien mogelijk, maar vereischt een zoo onbepaald vertrouwen in de mogelijkheid om de geschikte personen voor het in toepassing brengen er van te vinden, dat er slechts weinigen aan zullen willen gelooven, en het onderstelt alweêr eene zoo hooge mate van ontwikkeling bij de kiezers, dat er slechts enkelen onder hen toe in staat zijn. Zal men dan het kiezerspersoneel tot die enkelen beperken? Zoo niet, dan zal men het kiezen totaal doen ontaarden in louter machinewerk, een machinewerk waarvan het product misschien zal wezen eene Kamer van uitstekend bekwame leden, die wie weet hoe voortreffelijke wetten fabriceeren: maar eene Kamer, die zoude staan buiten het volk.

Of druk ik mij te sterk uit? Ik stel mij deze vraag, omdat ik zeer goed weet, dat er over de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van de door mij voorspelde gevolgen verschil van gevoelen mogelijk is, en dat, vermits er tot heden geene proeven zijn genomen, niemand in staat is zijne zienswijze met de feiten in de hand te staven. Die proeven trouwens, ze zouden niet gemakkelijk zijn te nemen. Zij zouden weldra stuiten op een zeer groot bezwaar. Door te wijzen op dit bezwaar kan

ik mijne zienswijze, zoo ik mij niet bedrieg, krachtig steunen. Het geldt eene bedenking, die rechtstreeks het hoofdbeginsel der stelsels van Chenu en Fruin treft.

Dat formeele indeelen van het volk naar politieke partijen met een bepaald en afgebakend program, is, zoo al mogelijk, zeker verkeerd. Dit laatste zeg ik niet, omdat ik het bestaan van de politieke partijen ook op den duur in twijfel trek, of omdat ik deze voor een inkruipsel houd, 't welk hoe eer hoe beter moet verdwijnen. Integendeel, ik erken haar bestaan volmondig, ik houd haar voor zeer nuttig en onder eene parlementaire regeering vooralsnog voor noodzakelijk.

Maar hoe vormen zij zich; welke is hare eigenaardige werking?

Zij vormen zich op zeer natuurlijke en geleidelijke wijze, door dat personen, invloed hebbende op het bestuur, zich, wanneer zij het over hoofdbeginselen eens zijn, aaneensluiten om met gemeenschappelijke kracht het landsbelang te bevorderen. Die personen vatten gezamenlijk de zaken, welke hun voorkomen, aan, en trachten de questiën, die zich opdoen, tot eene beslissing te brengen in den geest dier beginselen. Van daar, dat in den regel elk gewichtig punt van staatsbeleid aanleiding geeft tot strijd tusschen de partijen. Maar terwijl de aaneengesloten personen het over de hoofdbeginselen eens zijn, doen er zich nog eene menigte gevallen voor, waarover ook onder hen verschil van denkwijze mogelijk is, zoodat sommigen van hen, vrije mannen als zij zijn, dan niet met hunne partij medegaan, doch zich bij anderen voegen, meest voor korten, soms voor langen tijd, enkele malen zelfs voor goed. Wil men hen vrije mannen doen blijven, dan is het verkeerd hen allen binnen de grenzen van een min of meer bepaald program te willen vastleggen - ondersteld altijd dat zij zich aldus laten vastleggen.

En is niet de loop der zaak bij het volk, dat is bij de menigte dergenen, die niet rechtstreeks invloed uitoefenen op het bestuur, ongeveer dezelfde? Hier doet zich de behoefte aan aaneensluiting niet zoo sterk gevoelen, hier teekenen de partijen zich nog veel minder scherp af, hier bewegen zij zich tusschen nog veel minder vast bepaalde grenzen, hier moeten dikwerf de dragers der beginselen, die op het staatstooneel werkend en handelend optreden, de bakens zijn, om het verschil duidelijk te doen blijven. Vandaar, dat menig kiezer, die in hoofdzaak met eene der politieke partijen eenstemmig denkt, nu en dan wegens het bijzonder gewicht, dat hij aan eene speciale zaak

hecht, de neiging voelt om zich van die partij tijdelijk af te scheiden; vandaar dat velen, die het verschil in het streven der partijen ('t welk lang niet altijd even gemakkelijk te bespeuren is) minder duidelijk zien, aarzelen zich bepaald bij éene er van aan te sluiten, terwijl eindelijk menigeen aan den triomf der beginselen, waarmede hij zich over het algemeen vereeuigt, niet zooveel hecht dat het nadeel aan dien triomf somtijds noodzakelijk verbonden, als bij voorbeeld eene verandering van ministerie, er in zijn oog door wordt opgewogen. Om deze en dergelijke redenen zou het niet raadzaam zijn de kiezers alle te dwingen zich onder eene der bekende politieke partijen te laten inlijven. Juist door het stemmen over de personen te doen samengaan met het stemmen over de partijen wordt eene zekere ruimte verkregen, eene ruimte, die zeer wenschelijk is, en door de belanghebbenden wordt gewenscht, zoodat zij zich haar niet gemakkelijk zullen laten ontnemen[1]. En gelijk de politieke beginselen zich ongevoelig als het ware vereenzelvigen met de personen, die er de dragers van zijn, zoo zijn de stemmingen op groote schaal over die beginselen, afgescheiden van de personen, ten eenenmale onpraktisch zoolang niet de kiezers geheel andere wezens zijn geworden dan zij nog vooreerst wel zullen blijven. En ook dan nog zou het te bezien staan, of een uitwendige band mag worden aangelegd om de politieke partijen aan den eenen kant bijeen te houden, aan den anderen kant onderling van elkaâr scherp te scheiden. Trouw aan de beginselen zij daartoe het eenige en is daartoe een voldoend middel; elke kunstmatige band, door eene wet in het leven geroepen, zou het partijleven doen ontaarden en het zijne gezondheid ontnemen.

1 Fruin schijnt dit te hebben gevoeld, althans hij wil aan ieder de vrijheid verleenen om zich niet aan eene partij aan te sluiten. Hoe, wanneer velen, ja misschien de overgroote meerderheid, van die vrijheid gebruik maakten? Dan zou het systeem zeer sprekend gaan gelijken op dat van Mr. van Oosterwijk. En de neiging om zich niet aan te sluiten zoude worden aangewakkerd door het voorschrift, dat ieder kiezer per onderteekenden brief aan het hoofdbureau moet berichten tot welke partij hij wil behooren. Velen zullen het voorzichtiger vinden die verklaring maar niet af te leggen, want het is een feit, dat het geheim der stemming niet alleen wordt gewenscht wijl de menschen niet durven uitkomen voor den *persoon* op wien zij hebben gustemd, maar ook wel degelijk, omdat zij liever voor zich houden, welke *partij* zij steunen. Men zou dit bezwaar echter kunnen vermijden door den onderteekenden brief te vervangen door een stembriefje met partijkleur en partijnaam op de wijze als door Maria Chenu wordt aan de hand gedaan.

Eindelijk - en hiermede raak ik den invloed aan der inrichting van het verkiezen op den gang der parlementaire regeering - eindelijk zou een stelsel, gebaseerd op de indeeling naar partijen, aanleiding geven tot moeilijkheden van geheel anderen aard.

Fruin verwacht dat de kiezers de gelegenheid zullen aangrijpen om zich niet langer naar enkele hoofdpartijen te groepeeren, maar om zich zoo aan een te sluiten, dat zij zich naar de vele onder hen bestaande zienswijzen, in kleinere vereenigingen samenvoegen, door ieder van welke dan eenige leden worden afgevaardigd. Hij ziet hierin het grootste voordeel van zijn stelsel. Geavanceerden en overige liberalen, conservatieve en andere anti-revolutionairen, clericale en conciliante conservatieven, allen zullen zich kunnen splitsen in min of meer verwante en bevriende, maar toch onderscheidene, vereenigingen.

Ik moet ook hier ernstige bedenkingen opperen. Een deel der kiezers en gekozenen zal van die vrijheid gebruik maken. Tot op zekere hoogte geeft de indeeling naar districten eene dergelijke vrijheid, hoewel zij aanmerkelijk wordt getemperd door den beperkten omvang van het district. Niet getemperd, zal die vrijheid, naar ik vrees, een groot gevaar opleveren. Men zou n.l. spoedig zien, dat diegenen onder de kiezers, welke een stokpaardje rijden, en die zijn er niet weinigen! zich aaneensloten om voorstanders te kiezen van die enkele zaken, welke in hun oog boven alle anderen verdienen tot stand gebracht te worden.

Die leden, op enkele speciale punten gekozen, zouden zich niet kunnen voegen tot groote politieke partijen, en, werd hun getal sterk, aan elke regeering alle vastheid ontnemen. Daardoor zou een onhoudbare toestand zijn in het leven geroepen. Wat zal eene regeering moeten doen, wanneer haar nederlagen zijn toegebracht door de kleine partijtjes waarvan zich enkele of vele voor een tijd vereenigen in de oppositie? Zal zij aftreden? Wie zal hare plaats innemen? Ieder weet immers vooruit dat morgen weer eenige partijtjes zich kunnen aaneensluiten, om op hare beurt het regeeren onmogelijk te maken. Ten slotte zal er, tenzij de ministers zullen ophouden zich aan de votums der kamer te storen, geene regeering meer kunnen optreden met eenige kans op duurzaam bestaan. Is dit niet een onhoudbare toestand? Weldra zoude dan ook de behoefte aan vastheid de vertegenwoordigers zoowel als de kiezers dwingen zich op nieuw tot groote partijen aaneen te sluiten en

naarmate deze behoefte zich te krachtiger deed gevoelen zou het partijleven zich krachtiger openbaren, en weldra zou de partijorganisatie met een ander niet minder ernstig gevaar dreigen.

Centrale kiesvereenigingen bestemd om over het geheele land invloed uit te oefenen schijnen tot dusverre bij ons weinig in den smaak te vallen. De éénige - en het is een geluk, dat het cijfer niet grooter is - de eenige poging heeft als weinig gelukkig resultaat de Algemeene Kiezersvereeniging gehad, een resultaat, dat tot navolging nog niet schijnt te hebben uitgelokt. En geen wonder: onze kiezers willen zich niet de candidaten laten geven, maar verlangen hen zelve te zoeken, gelijk zij dan ook in den regel toonen hen wel te kunnen vinden. Neem de locale invloeden weg, verg van alle kiezers dat zij geheele lijsten van vertegenwoordigers opschrijven - en de gouden eeuw der centrale kiezersvereenigingen zal gekomen zijn. Waar gaat het dan heen? De hoofdcomités beheerschen alles. Dat van de sterkste partij heeft facto het bestuur des lands in handen, het bezit eene onbeperkte macht over de op te maken programma's, over de op zijne aanbeveling of op zijn commando gekozen meerderheid in de kamer en daardoor over de regeering, eene macht, zooveel te gevaarlijker omdat het comité aan niemand verantwoordelijk is.

Eene der belangrijkste functiën van het vertegenwoordigend lichaam is zijne werkzaamheid als kiescollegie. Hoewel niet uitdrukkelijk als zoodanig aangewezen, en evenmin rechtstreeks als zoodanig optredende, verricht het die werkzaamheid door de uitoefening van eenen uit den aard der zaak overwegenden invloed op de keuze der ministers. Deze worden benoemd door den Koning, maar de practijk van den constitutioneelen regeeringsvorm leidt er noodzakelijk toe, dat de Koning bij deze benoemingen te rade gaat met den wensch der volksvertegenwoordiging. Die wensch wordt niet positief uitgesproken en is dan ook somtijds niet met volkomen zekerheid bekend; zelfs behoort het niet tot de onmogelijkheden, dat die wensch, wanneer hij minder levendig wordt gekoesterd, zich eenigermate richt naar de keuze welke de Koning meende te moeten doen, - in den regel evenwel is hij bekend, en wordt hij reeds om deze eenvoudige reden opgevolgd: omdat feitelijk de meeste ministers niet willen optreden, nog veel minder willen aanblijven als zij weten, dat de meerderheid van de volksvertegenwoordiging hen niet zal steunen. En in zooverre wordt som-

tijds de wensch min of meer duidelijk kenbaar gemaakt, dat uit een votum weleens rechtstreeks blijkt, welke ministers niet gewenscht worden, zoodat hij op negatieve wijze wordt uitgesproken.

Dit fungeeren als kiescollegie, om het zoo te noemen, is uit den aard der zaak van het allerhoogste belang. Immers, hoewel onzichtbaar heeft het iederen dag plaats. Iedere dag, die voorbijgaat zonder dat er wantrouwen in het beleid der ministers wordt te kennen gegeven, verlengt hunne regeering. En het behoeft geen betoog, dat de wijze waarop en de richting waarin de dagelijksche leiding der zaken wordt gevoerd van overwegend belang zijn voor het volk, wellicht van even groot belang als de wetgeving zelve.

De vertegenwoordiging nu is bijzonder geschikt om dezen invloed op het verkiezen der ministers uit te oefenen. Zij kent de wenschen des volks, maar dit heeft zij, ik geef het toe, misschien met anderen gemeen. Doch zij is boven alle anderen in staat, om te beoordeelen, of de omstandigheden in 's lands belang al of niet eischen dat er eene aftreding van ministers plaats hebbe, of de tijd daarvoor al dan niet rijp is, of er zijn te vinden die met kans van slagen de teugels van het bewind kunnen in handen nemen. Zoo blijft niet zelden, en dit om gewichtige redenen, een kabinet aan het roer ofschoon de meerderheid daar eigenlijk liever een ander zou zien. Voor het verrichten van deze functiën is het partijleven een onmisbaar vereischte. Wordt het opgelost, hoe en door wien zal dan de Koning worden in staat gesteld om te weten welke ministers er behooren te zijn? En indien het zich verloor in eene sterke partijorganisatie, zouden dan niet de hoofdcomités der telkens overheerschende partijen het werk verrichten, waartoe zij veel minder goed in staat zijn?

Is het na het voorafgaande nog noodig, dat ik mijn oordeel samenvat over den uitslag der tot dusverre aangewende pogingen om de verkiezingen bij districten door iets beters te vervangen? Het zou hierop neerkomen, dat die uitslag geheel onbevredigend is. De vertegenwoordiging, daargelaten of zij uit betere bestanddeelen zou worden samengesteld, zou er niet beter doch wel minder door wortelen in het volk; de zoo noodige elasticiteit van het partijleven zoude er door gestremd

worden, zoo het zich er niet tegen verzette en dus de systemen deed worden systemen op het papier, voor toepassing ongeschikt.

Vraagt men mij nu, of ik met de verkiezingen bij districten dweep, dan antwoord ik volgaarne, dat ik mij aan deze dweeperij niet schuldig gevoel. Voor volmaakt houd ik die inrichting geenszins. Tot nog toe evenwel komen de middelen, die zijn aanbevolen om haar door iets beters te vervangen, mij voor veel gebrekkiger te zijn. Bovendien ben ik niet vreemd van de meening dat hare bestrijders zich nu en dan aan onbillijkheid schuldig maken en gedeeltelijk althans van eene onjuiste opvatting uitgaan.

Van onbillijkheid is, zoo ik meen, Prof. Fruin zelfs niet vrij gebleven. En wel daar, waar bij zich op de geschiedenis beroept om te betoogen, dat de verkiezing bij districten haar raison d'être verloren heeft, dat de redenen die haar indertijd noodzakelijk maakten vervallen, de omstandigheden waaronder zij is ontstaan, verdwenen zijn.

Ik moet erkennen, dat het onderzoek der geschiedenis mij geenszins tot een gelijk resultaat heeft geleid, en diezelfde geschiedenis spreekt m.i. zoo duidelijk, dat ik eene andere opvatting wel moet toeschrijven aan onwillekeurige onbillijkheid. Deze bewering ben ik verplicht te staven, en ik begin met vooraf in korte trekken het betoog van Fruin weer te geven.

Voor 1789 - zoo zegt hij - bestond nergens eene vertegenwoordiging des volks. Slechts hier en daar eene vertegenwoordiging van standen, corporatiën of enkele personen. Met de samenkomst der Staten-Generaal in Frankrijk echter brak een nieuw tijdvak aan. De vroegere standen hielden op afzonderlijk te bestaan; één ondeelbaar rijk, één gelijkberechtigd volk kwamen in de plaats. Hoe moest toen de vertegenwoordiging van dat volk worden geregeld? De administratieve, verdeeling in departementen werd te baat genomen: en ieder van deze kreeg een zeker aantal vertegenwoordigers te kiezen.

Wel werd de stelling gehuldigd dat de gekozenen het geheele volk - en niet alleen het departement waar zij gekozen waren - vertegenwoordigden, en zoudt gij dus verwacht hebben, dat ook het geheele volk in eens hen koos. Daaraan echter schijnt niet gedacht te zijn. Men kon kwalijk tegelijk door alle kiezers 750 vertegenwoordigers laten kiezen. Het volk, voor het eerst in de staatszaken betrokken, kende niet zooveel

geschikte candidaten, en bij de beperkte publiciteit en de geringe ontwikkeling der staatsburgers was het niet mogelijk dat er zoovelen aanstonds algemeen bij hen bekend werden. Bovendien: Siéyès was voor het kiezen bij minstens twee trappen, hetgeen noodzakelijk eene verdeeling van de stemgerechtigden in groepen vereischte. Eindelijk, men hechtte er aan, dat de verkiezing geschiedde in vergaderingen. Het geheele volk in eene vergadering bijeen te roepen was onmogelijk. Kiesdistricten en grondvergaderingen waren derhalve onmisbaar. Bij ons bestonden in 1798 dezelfde bedoelingen en dus dezelfde noodzakelijklieid. Het getal der te kiezen vertegenwoordigers was hier zeker veel geringer, maar het bijeenbrengen van alle stemhebbende burgers op één plaats, in éene vergadering, was hier even ondenkbaar als in Frankrijk. Het was dus natuurlijk, dat men er niet aan dacht, om af te wijken van het Fransche voorbeeld.

Na de revolutie van 1813 werd weêr het oude stelsel der standenvertegenwoordiging in zwang gebracht. Eerst in 1848 kwam men tot het democratische beginsel van 1795 en tot de volksvertegenwoordiging terug. Doch het kiesstelsel werd toen niet naar het oorspronkelijk model der revolutie ingericht, maar naar de gewijzigde kopijën, die sedert 1813 in verschillende Staten van Europa in gebruik waren gekomen. De verkiezing zou niet trapsgewijze, maar rechtstreeks; niet door alle burgers, maar door de meer gegoeden, die voor de meest verlichte doorgingen; niet in vergaderingen, maar bij eigenhandig in te leveren stembiljetten geschieden. Zoo gaf men dus al de eigenaardigheden van het oude stelsel op, die in der tijd het verdeelen van het volk in districten noodzakelijk hadden gemaakt. Het kiezen van een zeventigtal volksvertegenwoordigers in eens, door nog geen honderdduizend kiesgerechtigden, kon in 1848 voor een land als het onze ook wel geen onoverkomelijk bezwaar opleveren. Toch bleef men juist in dit eene opzicht aan het overigens verlaten stelsel getrouw. De kiezers werden in districten van ongeveer 45,000 zielen gegroepeerd, die elk één vertegenwoordiger zouden benoemen.

Waartoe die verdeeling? Waarom thans zich niet gehouden aan den aard der zaak, waarvan men vroeger was afgeweken om redenen, die nu niet meer bestonden? En dat, ofschoon eene verkieziezing bij districten alleen dan redelijk zoude zijn, wanneer het algemeen belang niet meer was dan de som van

een aantal districtsbelangen, en indien werkelijk ieder der districten een bijzonder, een eigen belang had dat vertegenwoordigd diende te worden?

Tot zoover Prof. Fruin.

Waarlijk, wanneer de zaken zich zoo toegedragen hebben, wanneer men werkelijk het stelsel, dat overal, in alle constitutioneele Staten, in gebruik was genomen naar het voorbeeld van de Fransche van 1791, zonder nadenken ook in ons land heeft ingevoerd, dan moet aan de deugdelijkheid daarvan getwijfeld worden. Maar er valt een en ander bij het betoog op te merken en na te vragen. Om met het laatste te beginnen: is het waar, dat die omstandigheden, welke in 1791 tot de verkiezing bij districten aanleiding hebben gegeven, zijn verdwenen, en dat desniettemin de grondwetten van na de restauratie haar volgens het Fransche voorbeeld hebben overgenomen? Naar mijne overtuiging, noch het eene noch het andere.

De indirecte verkiezing bracht in Frankrijk van zelf eene verkiezing bij districten mede: dit is onbetwistbaar. Eveneens dat deze, wilde men het werk der verkiezingen in vergaderingen laten verrichten, zoo al niet noodzakelijk was, dan toch voor de hand lag. Maar zij was nuttig nog om eene andere reden, eene reden, die is blijven bestaan, en wel omdat het, tenzij met bijzonder enge beperking van het kiesrecht, ondoenlijk is een zeer groot getal vertegenwoordigers door elken kiezer te laten benoemen. Dat dit motief bij de Assemblée Nationale niet op den voorgrond is geplaatst spreekt van zelf, aangezien zij verkiezingen met een trap wilde en dus een grond had die veel meer voor de hand lag. Maar bij de Conventie heeft het wel degelijk gegolden. Het is bekend, dat deze in 1793 een ontwerp van eene nieuwe Constitutie heeft in behandeling genomen, waarbij directe verkiezingen en algemeen stemrecht met schriftelijke zoowel als mondelinge stemming door het Comité du salut public waren voorgesteld. Dus hier geene getrapte verkiezingen en geene vergaderingen. En toch op nieuw verkiezing bij districten voorgesteld. Waarom? Was het de zucht om zoo weinig mogelijk te veranderen, en om van de bestaande grondwet te behouden wat niet volstrekt moest veranderd worden? O neen! Die werd met diepe minachting voor een ellendig prulwerk uitgekreten; het Comité was innig verheugd haar te kunnen opruimen, en heeft er dan ook zoo goed als niets uit overgenomen. Dacht men dan misschien niet aan de mogelijk-

heid om alle kiezers in eens te laten stemmen? Zeker heeft men daaraan gedacht - en men is tevens verstandig genoeg geweest om het af te raden. Maar er was eene andere reden; en wel de zoo even door mij genoemde. Het Comité begreep zeer goed, dat éene enkele stemming over alle leden in eens, eene onmogelijkheid was en gaf dan ook, ten einde alle misverstand te voorkomen, duidelijk te kennen dat het vertegenwoordigend lichaam wel degelijk het geheele volk vertegenwoordigde, hoewel ieder van zijne leden slechts door een deel er van gekozen was.

Wij zouden wel - zoo sprak het in zijn rapport aan de Conventie - een middel hebben willen vinden om door eene enkele stemming van het geheele volk in eens den nationalen wil de gelegenheid te geven om zich uit te spreken; maar ‘dans l'impossibilité physique d'y réussir, après avoir épuisé toutes les combinaisons et tous les modes quelconques, on sera forcé d'en revenir comme nous au moyen le plus naturel et le plus simple, à celui que nous avons consigné' dans notre projet. Il consiste à faire nommer, sur un seul scrutin de liste, un député par chaque réunion de canton formant une population de cinquante mille âmes. Il ne peut pas y avoir une autre manière. On approche par-là aussi près qu'il est possible de la volonté générale, recueillie individuellement, et il devient vrai de dire que les représentants sortent du recensement de cette volonté par ordre des majorités. Toute autre tentative dans ce genre serait infructueuse et erronnée’[1]. De voorgestelde inrichting werd zonder strijd, bijna zonder discussie, aangenomen behoudens deze wijziging, dat de districten niet op de sterkte van 50,000, maar van 40,000 zielen werden gebracht.

De Conventie schijnt dus met het Comité du salut public van de noodzakelijkheid der districten doordrongen geweest te zijn. Of zoude zij zonder nadenken de voorstellen hebben aangenomen, en moet er dus aan eene vergissing gedacht worden? Er is geen enkele reden om dit aan te nemen. Immers de verkiezing bij districten was niets nieuws. Had niet Montesquieu haar in zijn Esprit des lois met zoo vele woorden aanbevolen en daarbij met ingenomenheid gewezen op het voorbeeld van Engeland?[2] Was Blackstone, die zich op bijna volkomen de-

1 Zie Réimpression de l'ancien moniteur, T. XVI, p. 617 seq., waar ook de discussiën in de Conventie gevoerd, te vinden zijn.

2 Livre XI, ch. VI.

zelfde wijze, ja bijna met dezelfde woorden er over uitliet, onbekend aan de revolutie-mannen?[1]. Wisten deze niet wat er in Amerika omging, waar toch ook dezelfde verkiezing bij districten bestond? Het is ten eenenmale onaannemelijk. Herhaaldelijk werden bij de discussiën in de Assemblée nationale en in de Conventie de beide evengenoemde schrijvers aangehaald, dikwijls - zelfs tot verveling van sommige heethoofden - werd er verwezen naar de Engelsche instellingen, die zeer goed bekend waren. En al stem ik toe, dat in Engeland destijds eigenlijk nog slechts eene vertegenwoordiging van corporatiën bestond, dan voeg ik er bij, dat zulks jure naar de oude traditie het geval was, gelijk het dit nog heden ten dage is, doch dat facto de communs wel degelijk ook toen reeds eene vertegenwoordiging van het gansche volk uitmaakten, zooals dan ook Blackstone en Montesquieu haar met nadruk noemen.

Dit zijn feiten. Waren zij onbekend en moest men zich dus op het terrein der gissingen begeven bij het beantwoorden der vraag: hoe is men in Frankrijk tijdens de revolutie van het laatst der vorige eeuw tot het invoeren van verkiezingen bij districten gekomen, dan zou men wellicht de oplossing die Prof. Fruin geeft aannemelijk kunnen vinden. Maar nu men die feiten kent, nu moet men ze ook in aanmerking nemen en dus toegeven dat er eene andere en wel eene zoo niet afdoende, dan toch zeer gezonde raison d'être voor de verkiezing bij districten bestond.

Zoo ook in ons land. Het is mogelijk dat men hier in 1848 het oog sloeg op de fransche constituties, en daaruit de verkiezing bij districten heeft overgenomen, en ik voel mij niet gerechtigd het bepaald tegen te spreken. Doch ik durf beweren, en twijfel of iemand mij zal tegenspreken, dat men toen vooral niet minder het oog had op de engelsche inrichting. Is er dus reden om te zeggen dat de bij ons vastgestelde inrichting van elders is overgenomen, dan is er minstens evenveel reden om het er voor te houden dat wij haar verschuldigd zijn aan Engeland als aan Frankrijk, of aan een der constitutiën welke naar het voorbeeld van de fransche van 1791 zijn geknipt. In allen gevalle is er geen enkele reden om te beweren dat de verkiezing bij districten er uit is overgenomen schoon zij haar raison d'être had verloreu.

1 Commentaries on the Laws of England. Vol. I Book I ch. II 9th ed. p. 158 sqq.

Zal ik nu nog wijzen op de historie van Engeland? Daar kozen van oudsher de boroughs en de counties, eene soort van afzonderlijke corporaties, de leden voor het Lagerhuis. Allengs echter zijn die corporaties minder zelfstandig geworden, zoodat zij thans onderdeelen van het geheel zijn, die met het oog op de verkiezingen vrij wel kunnen gelijk gesteld worden met de districten zooals ze op het vaste land bestaan. De geleidelijke ontwikkeling, waarvan de Engelsche geschiedenis ook in dezen getuigt, heeft allengs aan de ouderwetsche corporatiën hare rechten ingekort of ontnomen en naarmate het getal leden dat door ieder onderdeel van het rijk gekozen wordt meer met de bevolking in overeenstemming is gebracht, wordt de gelijkstelling volkomener. Op het voorbeeld van Engeland mag men zich met eenig vertrouwen beroepen, omdat daar in den loop der eeuwen veel is veranderd, maar in den regel juist datgene wat proefhoudend werd bevonden is blijven bestaan. Hieronder de locale indeeling voor de verkiezingen. Dit alleen moet ons reeds dwingen om ons tweemalen te bedenken voor dat wij de stelling opperen, dat de verkiezingen bij districten de raison d'être die zij eenmaal hebben gehad verloren hebben. In Engeland en in Nederland, ja in ieder land, waar directe verkiezingen met een uitgebreid kiesrecht gepaard gaan, is het bij den tegenwoordigen stand van ontwikkeling der kiezers niet doenlijk hen allen te laten stemmen over alle of zeer vele leden der vertegenwoordiging en zoo heeft men de districtsgewijze verkiezing doen voortbestaan, niet omdat men haar voor volmaakt hield, maar omdat er geen betere inrichting was te vinden. De bewering als zoude zij haar ontstaan te danken hebben aan onnadenkendheid van den wetgever, is dus eene gissing welke zich evenmin aanbeveelt door hare aannemelijkheid als zij van onbillijkheid is vrij te pleiten.

En de onjuiste opvatting, waarvan ik sprak, waarin is zij gelegen? Het is weêr ‘die alte Geschichte,’ de telkens terugkeerende theorie, alsof iemand die door een deel van het volk is verkozen zijnen plicht om als vertegenwoordiger van het geheele volk werkzaam te zijn, niet zou kunnen vervullen. Zal ik nog vele woorden gebruiken om de onjuistheid dier theorie in het licht te stellen? Mij dunkt, de zaak is zoo eenvoudig. Kiezers, gekozenen en regeering, zij behooren alle één doel voor oogen te hebben: het heil van gansch het volk. Evenzeer als men het der regeering euvel moet duiden, wan-

neer zij bij voorkeur de belangen van een enkel gewest, van de leden eener enkele partij of van een enkelen stand behartigde, evenzoo verdient de vertegenwoordiger, evenzoo de kiezer gelaakt te worden wanneer hij in zijnen kring hetzelfde doet. Wat zou er worden van een waterschap, welks ingelanden bij het verkiezen des bestuurs geen anderen wensch als maatstaf volgden dan bevordering van datgene waarbij ieders eigen land rechtstreeks belang had, in plaats van datgene wat voor het geheele waterschap nuttig en noodig is? En is het dan zoo moeilijk om in te zien, dat ook bij het kiezen van het hoogste collegie voor het geheele vaderland het algemeen belang het richtsnoer moet zijn? Verbeeld u, dat elk der leden van eene der kamers handelde alsof hij geroepen was om voor zijn district, zijne provincie, zijne kiezers, te zorgen? Er zoude niets tot stand kunnen komen, de stemmingen zouden ontaarden in wedloopen waarbij de prijzen zouden bestaan in bevrediging van bekrompen en baatzuchtige eischen, en na zeer kort tijdsverloop zou de kamer al haar crediet hebben verloren.

Verscheidenheid in hare samenstelling, zoowel met het oog op de politieke partijen als op de onderdeelen des lands is voortreffelijk, omdat er verschillend kan worden gedacht over de vraag, wat in ieder geval het publiek belang eischt, omdat de uiteenloopende beschouwingen een veelzijdig onderzoek, eene grondige overweging verzekeren. Hiertoe werkt de verkiezing bij districten mede, zij het dan niet op volmaakte wijze. Maar zij is niet bestemd, om te bewerken, dat elke wensch, ieder verlangen van een zeker aantal ingezetenen, door een getal pleiters, afgemeten naar de juiste evenredigheid van hunne getalsterkte, wordt verdedigd. Wie haar dus verwijt, dat zij niet geschikt is om dit te bewerken spreekt volkomen waarheid, maar hij vergist zich, wanneer hij meent op een gebrek te wijzen.

De districten geven een eenvoudig en gemakkelijk middel om het werk der verkiezingen te doen verrichten; het middel is niet volmaakt, maar ook niet zóo gebrekkig als wel beweerd wordt. Tot dusverre is er nog geen beter middel gevonden. Wat ter vervanging is aangeboden wordt minder geschikt, naarmate de wetgever zich meer beweegt in de richting van het kiesrecht uit te breiden.

Wij zullen ons dus voorloopig met de districten moeten behelpen, en waarschijnlijk zal de voorloopige toestand vrij langdurig zijn.

Of de inrichting intusschen te verbeteren is? Zeer zeker. Men beginne met zooveel mogelijk het kunstmatige der groepee-

ring van de gemeenten tot districten te vermijden, en trachte de veranderingen bij de vijfjaarlijksche herziening zoo spaarzaam, mogelijk aan te brengen. Dit in het voorbijgaan, meer om aan te toonen, dat ik onze inrichting geenszins voor volmaakt houd, dan wel om het onderwerp uit te putten. Waartoe trouwens herhaald hetgeen reeds in Mei 1869 op voortreffelijke wijze door Prof. Buijs in dit tijdschrift is betoogd?

Alleen wil ik vragen of het niet tijd wordt, dat bij de indeeling van het land in districten de grenzen der provinciën worden geëerbiedigd. Heeft de opgedane ondervinding iets geleerd, dan is het wel dit: dat zoo dikwijls een stukje van eene provincie, om het getal van 45 of 90 duizend vol te maken, gevoegd wordt bij een district dat in eene aangrenzende provincie is gelegen, de kiezers aldaar zich niet alleen machteloos gevoelen, maar onwillekeurig er toe overhellen om zich met heloten gelijk te stellen.

Hebben zij daartoe niet eenige reden? Men heeft de provinciale grenzen met opzet verwaarloosd, ten einde geen voedsel te geven aan provincialisme. Maar kan het antwoord twijfelachtig zijn, wanneer wij ons de vraag stellen of niet onder het leven der politieke partijen alle gevaar voor provincialisme verdwijnt? Weegt niet het algemeen belang in het oog der kiezers zwaar genoeg? Zouden wij hier niet gerust het voorbeeld van België kunnen navolgen? Mogen wij niet Burke, al sprak hij van een land als Frankrijk, nazeggen: ‘The love of the whole is not extinguished by this subordinate partiality. Perhaps it is a sort of elemental training to those higher and more large regards, by which alone men come to be affected, as with their own concern, in the prospesrity of a kingdom so extensive as that of France. In that general territory itself, as in the old name of provinces, the citizens are interested from old prejudices and unreasoned habits, and not on account of the geometric properties of its figure.’

Genoeg zij het, dit denkbeeld in herinnering te brengen, ik heb het thans niet nader uit te werken, en er op gewezen om te toonen dat er in mijn oog wel valt te verbeteren

Bij verbetering van de bestaande inrichting bepale men zich, tot dat een middel om haar te vervangen Wordt aangeboden 't welk proefhoudend schijne, en niet - om met d'Alembert te spreken - enkel metaphysische volmaaktheid belove!

Groningen, Januari 1872.

W.A. REIGER.

Verkeerd apropos.

Mr. S. van Houten, De Staatsleer van Mr. J.R. Thorbecke. Groningen, J.B. Wolters. 1872.

Wij allen hebben in onze kinderjaren medegedaan aan het vermakelijke spelletje van Verkeerd Apropos. Wij zaten in een kring, fluisterden elkander beurtelings rechts en links eene vraag en het antwoord op de vraag in, en vertelden, nadat het vragen en antwoorden den kring was rondgegaan, overluid wat ons aan de eene zijde gevraagd en wat ons aan de andere zijde op eene geheel andere vraag geantwoord was. Natuurlijk konden de openbaar gemaakte vragen en antwoorden niet op elkander slaan. Maar daarin lag juist de aardigheid. En hoe gekker het contrast, hoe grooter de pret.

Het is niet mijne schuld, dat dit kinderspelletje mij onder de lezing Van het geschrift van den heer van Houten herhaaldelijk voor den geest kwam.

Reeds dadelijk is de geheele inhoud van het boekje een kolossaal Verkeerd Apropos tegenover den titel. De titel belooft ons eene beschouwing van de *Staatsleer* van den heer Thorbecke; dat kan niet anders beteekenen dan eene beschouwing van zijne denkbeelden en theorieën over den staat, zijn wezen, zijn doel, zijne werking in de maatschappij, zijne inrichting, zijne vormen, de middelen, die hij tot bereiking van zijn doel aanwendt, enz. Waarlijk een aantrekkelijk onderwerp. Eene uiteenzetting en beoordeeling van de denkbeelden over dat alles van Thorbecke door van Houten zoude in hooge mate de lezing en overweging waardig zijn. Maar de inhoud van het boekje, reeds de eerste bladzijde der Voorrede, verrast ons met geheel iets anders.

Want de heer van Houten is zelf de eerste om ons te waar-

schuwen, dat wij hier te doen hebben, niet met eene objectieve wetenschappelijke kritiek, maar met een polemisch artikel. Hij komt, in de Voorrede, die doel en strekking van het geschrift aanwijst, er voor uit, dat het bestemd is oppositie voort te ‘zetten’, namelijk die oppositie tegen ‘het Thorbeckianisme’, welke uit meer dan ééne zijner welsprekende vertoogen in de Tweede Kamer ons te gemoet klonk.

Dit principiëele Verkeerd Apropos nu beheerscht het gehee]e geschrift. Het is waar, zijn wij eenmaal over den titel henen, dan verklaart dit oprecht uitgesproken karakter van het boekje veel van hetgeen anders daarin onze bevreemding zou gaande maken. De onpartijdigheid der kritiek, die zich binnen de grenzen van het zuiver wetenschappelijk onderzoek houdt en zich tot eersten plicht stelt, het voorwerp van hare beschouwing sine ira et studio van alle zijden te omvatten, heeft geen pas waar men zich voorstelt, in den politieken strijd een aanval op zijne tegenpartij te doen. Hier is de eerste eisch, dat de aanval krachtig zij, zóó krachtig, dat, zoo mogelijk, de tegenstander verslagen worde. Het staat toch dezen vrij, zich te verweeren: in den regel geldt zelfs de onderstelling, dat hij het doen zal. Immers, zonder dit kan er van geen strijd sprake zijn.

Niemand zal het derhalve den heer van Houten euvel duiden, dat hij, zijne oppositie tegen de politieke richting, welke hij als het Thorbeckianisme kenmerkt, voortzettende, zoo eenzijdig mogelijk zijne slagen aan de richting, die hij in gemoede verderfelijk acht, toebrenge. Maar de vraag blijft onbeantwoord, welk motief hem overtuigd kan hebben van de noodzakelijkheid om, terwijl voor hem in elke zitting der Tweede Kamer het eigenaardige kamp voor dezen strijd openstaat, van het winterreces der Kamer gebruik te maken, om onder den naam van een wetenschappelijk vertoog, de oppositie *in geschrifte* voort te zetten. Heeft oppositie dus gevoerd niet allen schijn van *mal-à-propos* te zijn? Het is niet waarschijnlijk, dat de heer Thorbecke tijd zal kunnen vinden, hem op dit terrein te ontmoeten. Oppositie echter onderstelt iets waartegen men zich verzet. Strijd wordt van twee kanten gevoerd. Hier, waar de tegenstander uit het krijt blijft, staat het te bezien, dat de felste slagen van den aanvaller niet meer kunnen zijn (de heer van Houten vergeve mij de triviale uitdrukking) dan een schermen in de lucht.

Er is nòg eene vraag, waartoe de Voorrede aanleiding geeft. Zinspelende op een woord van den heer Thorbecke, waarin

deze ons parlementair debat in zijne deugden en gebreken vergelijkt met dat van andere volken en tot de slotsom komt, dat de discussie bij ons, over het algemeen de gesteldheid der gemoederen matter afschilderende dan elders, in betamelijkheid wint, wat de waarheid verliest, verklaart de heer van Houten, dat in dit geschrift ‘de w a a r h e i d niet opgeofferd is aan de eischen, die men in naam der betamelijkheid, tot groot nadeel voor 's lands zaak, vooral tegenwoordig pleegt te doen.’ Wat bedoelt deze verklaring? Natuurlijk kan het niet zijn eene aankondiging, dat de schrijver met opzet aan de eischen der betamelijkheid te kort zal doen. Trouwens, men zou haar, den inhoud raadplegende, eene protestatio actui contraria mogen heeten. Is zij dan eene euphemistische paraphrase van het woord, dat men wel eens in het dagelijksche leven hoort uiten, wanneer iemand van plan is, een ander duchtig onderhanden te nemen: ‘ik zal hem eens ongezouten de waarheid zeggen’? Of moet zij, het woord in verhevener zin vattende, ons verzekeren, dat de lezer in dit geschrift DE w a a r h e i d , de volle, de geheele, de absolute waarheid vinden zal? Maar dit kan niet. Immers het erkende en vooropgestelde karakter van strijdschrift gedoogt het niet. Evenmin als het tot de taak van den pleiter behoort, dat hij de argumenten van partij nevens de zijne voordrage. Maar hoe past dan deze gezochte en gewrongen toepassing van het eenvoudige en redelijke denkbeeld van den heer Thorbecke, op de woorden door hem in geheel anderen zin gebezigd? Tenzij wij wederom aan Verkeerd Apropos willen denken. Doch het zij zoo. Zooveel is zeker, dat de schrijver ons er op heeft voorbereid, dat wij van hem de waarheid zullen hooren... van het standpunt der oppositie; eene waarschuwing, dat wij wellicht eene min of meer éenzijdige waarheid zullen vernemen.

En zoo is het inderdaad. Onder den schijn (gelijk wij zagen) van eene kritiek te geven van Thorbecke's Staatsleer, zoo als die is geschetst in de Narede van het in 1870 verschenen deel zijner Parlementaire Redevoeringen, geeft de heer van Houten eigenlijk eene kritiek van Thorbecke's *Staatsbeleid*; en zoo hij diens *Staatsleer* ter sprake brengt, het is bij voorkeur die van 1841, van 1839, ja, nog hooger op, van 1833 en 1830. Daarbij vertoont hij ons Thorbecke en zijn politiek bedrijf van driederlei gezichtspunt:

Thorbecke tegenover de Grondwet van 1848;
Thorbecke tegenover de liberale partij na 1848;
Thorbecke tegenover de beginselen en behoeften van het heden.
Maar van elk dezer punten teekent hij ons een beeld, waarvan de trekken zóó zijn verwrongen, dat het origineel er niet meer in te herkennen is. - Om dit in het licht te stellen heb ik niet meer te doen dan eenige van de grieven van den heer van Houten over te schrijven en daarnaast ter toetsing historische feiten in herinnering te brengen, van wier juistheid iedereen zich zal kunnen overtuigen.

I.

Thorbecke tegenover de Grondwet van 1848. Ziehier eenige zinsneden waarin deze verhouding is geteekend.

> ‘In de regtstreeksche verkiezing der volksvertegenwoordiging, nog in 1841 beschreven, had hij (Th.) bij het voorstel tot grondwetsherziening van 1844 uit staatkundige gronden berust. Eveneens in de ontbindbaarheid van de Tweede Kamer, welke hij ook nog in de tweede uitgave zijner aanteekening op de grondwet fel had bekampt. Ook op andere, meer ondergeschikte punten, was bij de grondwetsherziening in 1848 zijn advies ter zijde gesteld’ (bl. 5, v.).
> ‘Voorzeker heeft ook hij (Th.) geen kracht aan de volkssouvereiniteit willen geven. Hare beginselen zijn hem opgedrongen. De beweging is in 1848 veel verder gegaan dan hij wilde en na de grondwetsherziening is hij voortgegaan *zijne* beginselen, niet die der Grondwet, voor te staan.’ (blz. 16).
> ‘Thorbecke moest nogtans zwichten. Den volgens hem beteren weg wilde de natie niet bewandelen. Zij koos de directe verkiezing.... enz.’ (blz. 21.)
> ‘Thorbecke moest weder zwichten. Bij het voorstel van 1844 legde hij zich neer bij de ontbindbaarheid van ééne der twee kamers, en de Grondwet van 1848 maakte beide ontbindbaar.’ blz. 24.)
> ‘..... Zoo wil het de Grondwet. Om dien wil ingang in de practijk te verschaffen, werkt Thorbecke mede, doch met kwalijk verholen onwil.’ (blz. 26.)

> ‘Even als het Bonapartisme de parasiet is geworden van de beginselen van 1789, zoo dreigt het Thorbeckianisme de parasiet te worden van de beginselen van 1848. Daartegen te waken is pligt.’ (blz. 8.)

Nernen wij hier een oogenblik rust. De laatstaangehaalde zinsnede is zeker wel geschikt om sommige lezers tot stil nadenken te brengen. Maar ook al de overige moeten ons, ouderen van dagen, die de jaren '40-'53 medegemaakt hebben, bevreemden. Wie was het, naar onze schatting in die dagen, die in den aanvang van dat tijdperk de Grondwet, ‘tot hiertoe een meestal gesloten, den plooi gaf van een openliggend boek?’ Wie was het, die haar ‘van een louteren vorm tot eene nationale kracht’ wilde maken? Wie werd van 1840 tot '45 door de vrede- en behoudlievenden als een gevaarlijke revolutionnair met den vinger aangewezen en waar het mogelijk was geweerd? Wie stond in 1844 aan de spits der negen mannen, welke de toen verijdelde poging tot grondwetsherziening waagden? Wiens naam was in 1848 op ieders lippen, toen de herziening der Grondwet een feit moest worden? Welk ontwerp van herziening had wijdere strekking, dat van de Commissie van 17 Maart, of het omgewerkte, door de regeering den 20 Juni aan de Tweede Kamer aangeboden? Wie trad in November 1849 op aan het hoofd van het kabinet, welks ‘parlementaire oorsprong, hoe constitutioneel, hier te lande een ongewoon verschijnsel was,’ en dat ‘om de gedachte waarin het benoemd werd een schrik was voor allen, die tegen de volle toepassing van de liberale beginselen der Grondwet opzagen?’ Wie heeft als minister van 1849-1853 openbaren strijd en geheime verdachtmaking moeten verduren, alsof het zijn toeleg ware, de schrikbeelden van volkssoevereiniteit en republiek hier te lande te verwezenlijken? Wie moest in 't eind den ministeriëel en zetel ruimen omdat hij aan de Grondwet op een kritiek punt eerlijk uitvoering had gegeven? - Ik vrees, dat, zoo wij de voorstelling, die de heer van Houten thans van Thorbecke's verhouding tegenover de Grondwet geeft, hebben aan te nemen, wij onze politieke historie zullen moeten reconstruëeren, van den drijver een medegesleepte, van den aanvoerder een treinsoldaat maken en de hervorming onzer staatsinstellingen moeten dank weten aan iedereen behalve den reactionnairen Thorbecke.

De heer van Houten, al heeft hij dit alles niet mede beleefd (althans niet met kennis van zaken en oordeel des onderscheids), mag niet geacht worden de geschiedenis niet te kennen; veelmin verdacht worden haar met opzet te hebben verwrongen. Maar hij komt mij voor, in de fout te zijn vervallen van hen wier sterke overtuiging in *parti pris* ontaardt. Voor de geavanceerde liberalen, onder welke hij eene eerste plaats inneemt, is Thorbecke thans een hinderpaal: daarom heeft deze in zijne schatting te allen tijde een hinderpaal tegen elken vooruitgang moeten zijn. Om dit te betoogen legt hij in de Grondwet van 1848 *zijne* begrippen en maakt zich dan de taak gemakkelijk om aan te toonen, dat Thorbecke gedurende dertig jaren, zoowel vóór als na de afkondiging dezer Grondwet, niet anders gedaan heeft dan openlijk of bedektelijk tegen haar te reägeeren. Aan dit betoog is de eerste helft van zijn vlugschrift gewijd. Onze Grondwet is revolutionnair, Thorbecke is aan het *ancien régime* verkleefd; de Grondwet wil volkssoevereiniteit, Thorbecke wil van haar niet weten; de Grondwet wil, dat de vertegenwoordiging de vorstelijke regeermacht *deele*, Thorbecke heeft zich niet los kunnen maken van het standpunt, dat de volksvertegenwoordiging de regeermacht *beperke*; de Grondwet, met hare voorschriften over directe verkiezingen, ministeriëele verantwoordelijkheid en ontbindbaarheid der Kamers, wil heerschappij van den volkswil, Thorbecke ‘wil de zelfstandigheid der kroon, ten einde eene uitgebreide werking van den *ministerieelen* wil te verzekeren.’ (blz. 30). Zoo Thorbecke tot handhaving van de beginselen der Grondwet tegen het ministerie van Zuylen - Heemskerk ‘als leider der voorstanders van het parlementaire stelsel is opgetreden, het moet hem moeite hebben gekost.’ (blz. 28.)

Maar nu mag ik vragen: Voelde de heer van Houten dan zelf niet, dat hij hier Verkeerd Apropos speelde? Wat wordt er van al deze tegenstellingen, wanneer wij Thorbecke in de *Bijdrage tot de herziening der Grondwet* (blz. 9) hooren verklaren, dat een van de groote verschilpunten tusschen hem en den Graaf Schimmelpenninck was, dat hij ‘het ministeriëele regentschap,’ in Engeland door den loop der gebeurtenissen gesticht, ‘aan deze zijde van het Kanaal niet nagebootst wilde zien’: of wanneer hij in datzelfde boekje (blz. 88) een lagen census voor het kiesrecht aanbeveelt, of de verplichting der ministers om aan de Staten-Generaal inlichtingen te geven

ruimer gesteld wilde zien dan zij thans in de Grondwet is opgenomen (blz. 52)? Of eindelijk, hoe rijmen met de voorstelling des heeren van Houten de volgende zinsneden van het rapport der Commissie van 17 Maart, door Thorbecke als President onderteekend en, zoo men eenigermate op eigenaardigheden van taal en stijl afgaan mag, door hem gesteld:

'Wij zijn overtuigd, Sire, dat, om Nederland en de Grondwettige monarchie te kunnen behouden, onze instellingen boven alles eene andere en oneindig grootere medewerking der burgerij, dan tot dus ver, eischen..... De Grondwet heeft staatsburgerschap, de eerste drijfveer onzer eeuw, zooveel zij kon, laten slapen. Om hartstogt te mijden brak zij de ziel. De burgerij had tot hiertoe het besef, dat zij mederegeerde, niet. Zonder dit besef evenwel rust de staat niet op nationale kracht; en zonder hoog ontwikkelde nationale kracht wordt heden ten dage geen staat bewaard. Dit besef wordt door eene echte, eenvoudige vertegenwoordiging in plaatselijke, provinciale en landsregering aan de ingezetenen geschonken.

Alle vonden en kronkelingen eener vreesachtige staatkunst, die het kiesregt eener stembevoegde burgerij verlammen, doen niet anders dan dat zij de vertegenwoordiging, het hoofdwerktuig aller hedendaagsche regering, ondermijnen. Het is de vraag niet meer of regtstreeksche verkiezing de *beste* vorm zij; het is de vraag of thans eene andere *mogelijk* zij.

..... Eene politische meening kunnen, bij keuze door gekozen kiezers, de stemgeregtigden niet uitdrukken of doen gelden. De gekozen kiezer verbreekt den zamenhang tusschen het volk der stembevoegden en den afgevaardigde. Of er overeenkomst tusschen den geest der vertegenwoordiging en de natie zij, blijft steeds twijfelachtig.....

Hoe dit zij, het instellen van gekozen kiezers is, naar onze overtuiging, het zaad eener snelle vergankelijkheid in de Grondwet leggen; halvering van een regt dat inderdaad één en ondeelbaar is; eene scheuring, die òf het leven van het staatsburgerschap doodt, òf aanzet tot weerstand en omkeer.....

Wij wenschen geene heerschappij der volksmeening van den dag; maar geloof in eene vertegenwoordiging, die, zelfstandig orgaan van hetgeen de natie als één persoon gevoelt, denkt en wil, de regering met nationale kracht beziele.'

Het is waar, in 1839 en 1840 was de heer Thorbecke nog geen voorstander van de directe verkiezingen. Wie was het bij

ons in die dagen? Nog in 1848 was de overgroote meerderheid der Tweede Kamer er tegen, en was het een gewaagd stuk van de Commissie van 17 Maart, ze desniettemin aan te bevelen. Ik mag vragen, had de heer van Houten, die in ruime mate citaten uit de Aanteekening op de Grondwet aanvoert om Thorbecke's staatsleer te kenschetsen, zinsneden als deze uit dat Rapport van 1848 stilzwijgend mogen voorbijgaan? Mij dunkt van neen, ten zij hij de wetenschap hebbe, dat ook deze zinsneden ‘met kwalijk verholen onwil zijn geschreven,’ en niet de vrucht waren van voortgezette studie, dieper nadenken en van een letten op de teekenen der tijden en op de voorwaarts strevende behoeften en eischen der politische maatschappij.

II.

Thorbecke tegenover de liberale partij.

Wij willen ook hier in de eerste plaats de eigen woorden van den heer van Houten vernemen.

> ‘De partij, die *vrijzinnige* toepassing van de beginselen der Grondwet tot leus had, erkende hem (Th.) als haren leider, en hij liet zich gewillig met die leiding belasten.... Die beginselen waren bij uitnemendheid dierbare beginselen voor de liberalen; gaf de door Thorbecke geleide staatkundige partij ook daaraan alle bereikbare ontwikkeling? Voorzeker werd er in dien geest gewerkt; maar was er medewerking of geheime tegenwerking bij den leider? Streefde hij naar het hoogste bereikbare, of gaf hij karig wat noodig was, om niet in onmin te geraken met de partij in wier armen de loop der gebeurtenissen hem geworpen had?’ (blz. 6.)
> ‘Daarenboven was het een feit, dat vóór en na Thorbecke's vaandel verlaten werd, aan de eene zijde door de aanhangers zijner vroegere beginselen, die hem zijn optreden tegen het ministerie de Kempenaer (1849), zijne afstemming van de begrooting van den minister Simons om redenen buiten de begrooting (1856), en menige andere tot gezagsverovering op den grondslag van parlementaire meerderheid strekkende handeling niet konden vergeven; aan den anderen kant door menigen liberaal, die van den leider krachtiger optreden voor hetgeen naar zijne

> opvatting “liberale” beginselen waren, verwachtte en eischte.’ (blz. 7.)
> ‘Ook na herhaalde overweging vast overtuigd, dat de beginselen, die tegen Thorbecke's wensch in de Grondwet zijn gehuldigd, en tegen welker krachtige toepassing Thorbecke vroeger in het geheim en sedert 1869 meer openlijk reageert, de bron zijn van alle gezonde kracht in ons staatswezen, acht ik de breuk tusschen Thorbecke en de liberalen, tusschen Thorbecke en liberalisme een feit, 't welk men betreuren, maar niet ontkennen kan.’ (blz. 8.)
> ‘Die schoone dagen[1] zijn lang voorbij. Maar het volksbelang eischt dringend, dat ieder zijn best doe, om dergelijken toestand te doen terugkeeren. Kan daartoe dienstig zijn, dat de liberale rigting zich nog voortdurend door Thorbecke den weg laat wijzen en aan hem overlaat te bepalen, wat nog te doen is ter ontwikkeling onzer staatsinstellingen, ten einde den staat op ieder gebied zijne roeping naar de eischen des tijds te doen vervullen?’ (bl. 60.)

De slotsom kan geene andere zijn dan deze. De liberale partij was reeds in 1848 hem, dien zij tot haren leider verkoos, vooruit. Zij is hem sinds dien tijd nog verder vooruitgestreefd, terwijl hij bedektelijk of openlijk tegen haar reägeerde. Velen, die vroeger met hem medegingen, hebben zich om onderscheidene redenen van hem afgewend. Niettemin laat zich de liberale richting nog voortdurend door Thorbecke den weg wijzen.

Ook hier doet zich van zelf de vraag op: kan deze voorstelling op historische trouw bogen? In zich zelve bevat zij alreeds zooveel tegenstrijdigs, dat zij ook hem, die met de geschiedenis niet bekend is, bedenkelijk moet voorkomen. En - eene andere vraag - zoo zij juist ware, tegen wie zou zij méér pleiten, tegen Thorbecke of tegen de liberale partij? Hoe! de partij erkende als leider iemand, dien zij reeds voorbijgestreefd was! zij is dan in den aanvang wel zeer onnoozel of zeer ongedisciplineerd geweest. De afstand werd hoe langer hoe grooter; toch bleef hij haar leiden, terwijl hij haar in 't geheim tegenwerkte en karig alleen gaf wat noodig was om niet met haar in onmin te geraken. Waarom liet zij hem dan niet los?

1 De dagen van opgewekte volksstemming in 1849, met een citaat uit de voorrede vóór het tweede deel van Thorbecke's *Parlementaire Redevoeringen* beschreven.

Doch 't is waar: velen verheten allengs zijn vaandel, en eindelijk is de breuk tusschen de partij en den leider een niet te ontkennen feit geworden. Nogtans is het besluit van het boekje eene waarschuwing aan de partij, dat zij zich niet langer door dien leider den weg late wijzen. Hoe kan zij, zoo zij reeds met hem gebroken heeft, die waarschuwing nog noodig hebben?

De werkelijke geschiedenis is, dunkt mij, eenvoudig deze. Sedert 1840 ontwaakt bij ons volk het bewustzijn der behoefte aan eene hervorming onzer staatsinstellingen. Dat bewustzijn, aanvankelijk onbepaald en zwevend, vindt ligchaam en omtrek in de kritiek onzer staatsrechtelijke theorie en praktijk onder de Grondwet van 1815 in de *Aanteekening op de Grondwet*. Zoo geeft Thorbecke wel niet den eersten stoot, maar de aangewezen richting aan de beweging tot grondwetsherziening. Zij, die deze begeeren, en hun aantal wordt voortdurend grooter, scharen zich rondom hem als den man, die hunne wenschen het duidelijkst heeft geformuleerd. In den strijd, die uit de weigering der regeering om aan deze wenschen gehoor te geven ontstaat, treedt hij bij aanval en verdediging als opposant op den voorgrond. Als eindelijk in 1848 de overmachtig geworden hervormingsgezinde partij triomfeert, is hij de aangewezen man om hare denkbeelden uit te spreken en te verwezenlijken. Maar die denkbeelden zelve zijn in den loop der jaren bij de partij en haren leider beide tot ontwikkeling gekomen. De veranderingen, waarmee men in 1840 bescheiden en schroomvallig genoegen genomen zou hebben, zijn in 1848 tot den eisch eener geheele omkeering aangegroeid. En nu staat de leider, gesteund door de volksmeening, die in hem vertrouwen stelt, wezenlijk aan de spits der beweging. Nu ontstaat de eerste breuk tusschen Thorbecke en zijne voormalige medestanders. Het ontwerp der Commissie van 17 Maart wordt door diegenen van deze medestanders, die als ministers zijn opgetreden, veeleer ingekort dan uitgebreid, zoowel in het ontwerp zelf door hen voorgedragen en tot wet verheven, als in de eerste maatregelen door hen genomen om aan de wet uitvoering te geven. Van hier de parlementaire strijd, die zich oplost in de optreding van het eerste ministerie Thorbecke in November 1849. Aanvankelijk en langen tijd zelfs beschikt dit ministerie in de Kamers over eene overgroote meerderheid, en door deze krachtig geholpen brengt het de groote organieke wetten, uitvloeisels der nieuwe Grondwet, tot stand. Maar allengs slinkt die meerderheid. Velen

verlaten voor en na het vaandel van den leider. Waarom? Om zeer uiteenloopende motieven; sommigen, omdat zij zich bekeerd hebben tot het conservatisme, eenigen, omdat zijn tred hun te snel gaat, enkelen om persoonlijke grieven (te recht of ten onrechte, ik laat dit in het midden), of omdat zij dezen of genen bepaalden maatregel niet kunnen goedkeuren; ook waren er, diem (om eene uitdrukking over te nemen, waarmede in der tijd Prof. Tydeman eenen anderen onzer staatslieden, G.K. van Hogendorp, gekarakteriseerd heeft) ‘zijne wel wat drukkende persoonlijkheid, zijn magistralen toon, zijn *quant-à-moi*’ niet konden verdragen. Maar niemand scheidde zich toen nog af omdat de leider bij de partij zou zijn achtergebleven en haren voortgang zou hebben willen stremmen. Integendeel, de April-storm van 1853, die het eerste ministerie Thorbecke omverwierp, bewees slechts, dat de minister in de zuivere en consequente toepassing der liberale beginselen het volk en daarmede ook de meesten zijner partijgenooten verre vooruit was. Het kabinet, dat nu optrad, gaf zich zelf den karakteristieken naam van ‘ministerie der tegenovergestelde richting.’ Maar Thorbecke bleef leider der liberalen en onder zijne aanvoering werd de oppositie ‘regeerende partij’, tot na tal van mislukte proefnemingen om buiten hem te regeeren de teugels van het bewind, in 1862, weder in zijne handen werden gelegd. Eerst onder en sedert het tweede ministerie Thorbecke begon zich de scheuring in de liberale partij te openbaren, waarop de heer van Houten drukt. Zij had, als ik wel zie, tweederlei zeer verschillende oorzaak. Eerstelijk deze, dat de Roomsch-Katholieken, tot nog toe de getrouwe en wel gedisciplineerde aanhangers, nu zij verkregen hadden wat zij van de liberale beginselen mochten verwachten en niet meer behoefden te duchten, dat hun dat weder kon worden ontnomen, die beginselen vaarwel zeiden om zich allengs tot eene eigene partij te vormen, die eerlang de voorhoede der reactie zou worden. Ten tweede, dat, in den loop der jaren, de meesten der oude medestanders òf wegstierven òf zich aan het openbare leven onttrokken en plaats ruimden voor jongeren, die wel in alle oprechtheid zich onder de liberale vaan rangschikten, maar het deden met eigen inzichten en aspiratiën, met eene zucht naar onafhankelijkheid, waaraan de oudere liberalen, die men thans als ‘de oude garde’ kenmerkt, geen behoefte gevoeld hadden of althans weerstand hadden weten te bieden omdat zij haar strijdig met de krijgstucht en alzoo gevaarlijk voor de eenheid en de kracht der partij achtten. De

scheuring werd het eerst openbaar in de breuk tusschen Thorbecke en Fransen v. cl. Putte in 1865[1]. Schijnbaar geheeld in en door den gemeenschappelijken strijd tegen het ministerie van Zuylen-Heemskerk, barst zij echter bij den eersten stoot op nieuw open, en de tijd schijnt nabij, waarin zij blijken zal onherstelbaar te wezen. Ik durf mij vleien, dat niemand - zelfs de heer van Houten niet - iets op de juistheid dezer historische herinnering zal kunnen afdingen, en evenzeer, dat niemand het hemelsbreede verschil tusschen deze voorstelling en die van den Heer van Houten zal kunnen voorbijzien. Waarin ligt nu de grond van dit verschil? Alleen hierin, zoo ik mij niet bedrieg, dat de fout van den heer van Houten ook hier weder een Verkeerd Apropos is. Hij teekent ons de liberale partij niet zoo als zij, in haar doen en laten, werkelijk was, maar zoo als zij volgens zijn ideaal had kunnen en moeten zijn, en maakt het zich daardoor te voren onmogelijk, op de vraag: welke was de verhouding tusschen Thorbecke en zijne partij? het treffend antwoord te geven.

III.

Thorbecke tegenover de beginselen en behoeften van het heden.

Hier inzonderheid geldt het niet Thorbecke's staatsleer, maar Thorbecke's staatsbeleid. In de laatste twintig bladzijden van het vlugschrift worden bepaaldelijk aan Thorbecke's bestuur vele tekortkomingen op allerlei gebied verweten. Deze beschuldigingen worden ingeleid met de volgende woorden:

> ‘Onze staatkundige geschiedenis toont eene voortdurende uitbreiding der staatsbemoeijing, waaraan Thorbecke mededoet. Ik voeg kier echter gaarne bij, dat de bestuurstraditiën van het Fransche keizerrijk en van Willem I te sterk in onze staatslieden en zelfs in ons volk wortelen, dan dat eenig staatsman in onzen tijd daarmede volledig zou kannen breken. Maar dat neemt niet weg, dat de verderfelijke meening bestreden moet worden, als of Thorbecke ten onzent het ideaal van vrijheid en zelfregering heeft gewrocht.’ (blz. 43.)

1 Vreemd genoeg: het voorname onderwerp waarvan men te recht kan beweren, dat Thorbecke's geopenbaarde politiek achterlijk bleek bij het streven der liberale partij - de koloniale kwestie - wordt nergens door den heer van Houten aangeroerd.

De *autonomie van provinciën en gemeenten* is niet genoeg geëerbiedigd. Volgens Thorbecke zijn zij slechts '*onderdeelen* in plaats van *zelfstandige organen* voor den beperkten omvang der aan hare ingezetenen gemeenschappelijke belangen, onderdeelen, die zich niet mogen organiseren naar eigen behoefte, maar die hunne formatie wachten van het algemeen bestuur, en in wier formatie het beeld van de constitutionneele monarchie moet worden teruggevonden.'

Het onderwijs, onttrokken aan de heerschappij der kerk, loopt gevaar, door Thorbecke's medeplichtigheid, van onder den overheerschenden invloed van den staat te geraken; de school zal, door zijn toedoen vooral, het voertuig worden 'van een voor de staatsrnagt onschadelijk, maar voor de zedelijke kracht der maatschappij niet bevorderlijk christendom boven geloofsverdeeldheid - een onverschillig makend middending tusschen een steunend geloof en een kracht en levenwekkend ongeloof.'

De vrije beweging van handel en nijverheid heeft weinig steun of aanmoediging ontvangen van de hand des ministers, die *monumenta veteris aevi* als het kon. besluit van 1824 *de commodo et incommodo* en het kon. besluit van 1829 op de dienst der openbare middelen van vervoer te lande, in wezen het. De patentwet heeft Thorbecke's twintigjarigen staatkundigen invloed overleefd, niettegenstaande de liberale partij en hij zelf in haar naam in 1849 een nieuw stelsel van inkornsten en uitgaven heeft geëischt. De belemmerende werking der registratie-belasting schijnt Thorbecke nimmer te hebben bespeurd. In één woord, 'het economische leven is voor Thorbecke een tamelijk onbekend gebied'.[1]

De *vrijheid der kerkgenootschappen* heeft bij Thorbecke nooit sympathie kunnen vinden. In 1837 heeft hij de maatregelen tegen de afgescheidenen verdedigd, in 1852 als minister de regeling der Hervormde Kerk bij koninklijk besluit niet tegengehouden. 'De huldiging van de liberale begrippen tegenover het katholieke kerkgenootschap zou geen aanstoot gegeven hebben, indien er geen toeleg had bestaan om invloed op de Hervormde kerk te blijven behouden.' [?]

1 Geen kritiek; twee vragen slechts. Wie heeft het eerste en het krachtigste het voor dat economische leven zoo drukkende stelsel van gemeente-accijnsen in den wortel aangetast? Onder welk ministerie heeft de wakkere Betz tal van ingrijpende verbeteringen onzer belastingwetten voorgesteld, waarvan de Kamer slechts de kleinste helft aandurfde?

Terwijl Thorbecke alzoo door vasthouding aan het beginsel van staatsalvermogen vrije ontwikkeling en zelfregeering heeft tegengewerkt, heeft hij te gelijk door vasthouding aan de onthoudingstheorie de eischen des levens in de hedendaagsche maatschappij miskend. De fout van die theorie is aan het licht gekomen, ‘toen hij de bemoeijingen van den staat niet tot den aanleg en exploitatie van spoorwegen wilde uitstrekken en voorbijzag, dat spoorwegen evenmin als straten, kanalen en gewone wegen voorwerp van bijzonder eigendom en middel van winstbejag behooren te zijn.’ Maar vooral komt de fout der onthoudingstheorie ‘thans voor den dag, nu wij Thorbecke haar zien inroepen tegenover den aandrang naar bevordering van het onderwijs der vrouw en van betere tijdverdeeling in het leven des werkmans.’

Aan het betoog, dat een deel der liberalen de beteekenis dezer vraagstukken van den modernen staat niet schijnen te vatten, zijn de drie laatste bladzijden van het geschrift gewijd.

Ik geef geene kritiek van deze kritiek. Ik matig mij niet aan, den heer Thorbecke tegenover deze akte van beschuldiging te verdedigen, en heb geen lastbrief om namens de ‘oude’ liberalen den heer van Houten te antwoorden. Maar ook hier slechts ééne vraag; dezelfde, die ik reeds tweemalen heb moeten stellen: welke mate van historische juistheid kan er aan de in deze akte van beschuldiging geärticuleerde feiten worden toegekend? Ik voor mij zou, de, geschiedenis der laatste twintig jaren raadplegende, meenen, dat er nog al wat banden zijn geslaakt, nog al wat vrijheden op economisch gebied veroverd, nog al wat belemmeringen weggeruimd nog al wat drukkende belastingen afgeschaft, nog al wat groote ontwerpen met krachtige hulp van den staat volbracht of op het touw gezet zijn, en dat daaraan zoomin de drijvende kracht der liberale partij als het organiseerend talent van den heer Thorbecke vreemd gebleven is. En wanneer ik dan moet lezen, hoe er naar de - meening van den heer van Houten tegelijkertijd grovelijk gezondigd is èn door de toepassing van het beginsel van s t a a t s a l v e r m o g e n èn door de toepassing van het beginsel van s t a a t s o n t h o u d i n g , dan beweer ik nog niet, dat hij zich zelven tegenspreekt, maar dan kan ik toch niet nalaten te denken aan het fransche rijmpje, waarvan een paar coupletten dus luiden:

On est laid à Nanterre,
C'est la faute à Voltaire.
On est bête à Palaiseau,
C'est la faute à. Rousseau.

Joie est mon caractère,
C'est la faute à Voltaire.
Misère est mon trousseau,
C'est la faute à Rousseau.

Ten slotte.

Geene kritiek van deze kritiek, zeide ik. Tegenover de beweringen van den heer van Houten heb ik enkel eenige historische feiten gesteld, en hiertoe wil ik mij bepalen. Tegen *zijne* staatsleer, zooals die vooral in de laatste bladzijden van zijn vlugschrift wordt uitgesproken of doorschemert, zou ik nog al eenige bezwaren hebben. Doch ik laat deze liggen. Ik kan verder gaan. Ik ben geneigd een oplettend oor te lenen aan de verkondiging der nieuwe beginselen, die hij als vertegenwoordiger der jonge liberalen voordraagt. Ik ben mij bewust te behooren tot het geslacht, dat allengs oud wordt en meer geneigd is achteruit, op hetgeen er gedaan is, dan vooruit, op hetgeen er te doen overblijft, te zien. Maar omdat ik daarvan bewust ben, kan ik er ook vrede mee hebben, dat er een jeugdiger geslacht optreedt, bestemd om de ledig vallende plaatsen in te nemen, met nieuwe denkbeelden, met stoutere ontwerpen en hoogere aspiratiën, dan die, welke in den verleden tijd pasten. Ware het anders, ontbrak in ons midden die voorwaarts strevende en drijvende kracht, ons volks- en staatsleven zou gevaar loopen in een bedenkelijken stilstand te verzinken.

Maar ik heb eene ernstige bedenking tegen de methode van den heer van Houten. Op economisch gebied heeft hij zich vroeger bekend tot de leer der historische school. Bij de voordracht en toepassing zijner staatsleer daarentegen gaat hij zoo idealistisch mogelijk te werk. Hij heeft zijn systeem, en al wat niet daarin past, wordt zonder genade verworpen. De feiten zelve worden naar het patroon van dat systeem verknipt. Hij wil geene rekening houden met het bestaande. Hem schijnt

het niet bekend te zijn, dat ook hier in 't verleden het heden ligt, in het nu wat worden zal. De voor den waren staatsman onwaardeerbare kunst van voort-te-bouwen, door Burke zoo treffend aanbevolen, schijnt hij tot nog toe niet aangeleerd te hebben. Zijne kracht openbaart zich vooralsnog bijna alleen in afbreken, getuige de oppositie die hij gewoon is in de Kamer te voeren, getuige vooral de oppositie, waarvan dit boekje het voertuig is. Nu laat ik daar, dat het weinig edelmoedig is, wanneer men op iemands schouders is geklommen dezen te verwijten, dat hij niet zoo hoog staat en niet zoo ver ziet als gij zelf. Maar ik meen ook, dat het niet verstandig is, den grond onder onze eigene voeten te ondermijnen. Het zou wel eens kunnen gebeuren, dat de jonge liberalen, met hunne al te ongeduldige oppositie, in 't eind moesten erkennen gedaan te hebben wat de Franschen vóór 1870 mochten heeten: *faire la guerre pour le roi de Prusse*, en wat bij ons, in keukentermen, genoemd wordt: de kastanjes voor een ander uit het vuur halen.

Ik acht den Heer van Houten scherpzinnig genoeg om de meening van dezen wenk te vatten.

15 Maart.

S. VISSERING.

Eenige beschouwingen over den oorlog van 1870.

(*Vervolg van* 1e *Deel, blz*. 435.)

IV.

> Over de belegering van Parijs.

Toen onder de regeering van Koning Lodewijk Filips van Parijs eene vesting werd gemaakt, ondervond die handeling eene sterke, en naar het scheen, gegronde afkeuring.

‘Waarvoor zullen die versterkingen dienen?’ werd gevraagd; ‘ziet men dan niet in, dat Parijs niet geschikt is om eene vesting te zijn? Daar zijn altijd twee zaken, die het moeielijk of onmogelijk maken om eene groote, volkrijke stad, zooals Parijs, te verdedigen: het gevaar van een bombardement en het gevaar van uithongering. De forten rondom Parijs zullen, 't is waar, het bombardement onmogelijk maken, zoolang de verdediger meester blijft van die forten: maar die forten zijn niet onneembaar; een geregeld beleg doet ze bezwijken; en zoodra de aanvaller een of twee van die forten heeft bemachtigd, dan belet hem niets om Parijs te bombardeeren; en eenmaal het bombardement begonnen, dan is er op het voortzetten van de verdediging niet langer te rekenen; want hoe wilt gij eene bevolking van meer dan een millioen menschen in bedwang houden, wanneer zij door het oorlogsvuur hare huizen, hare have en bezittingen ziet verwoesten? Maar bovendien, die aanwending van geweld is niet eens noodig; eene insluiting is voldoende om Parijs te doen vallen. Laat die insluiting al niet zoo hermetisch zijn, dat het volstrekt onmogelijk wordt voor een enkel mensch om in of uit de stad te komen, toch kan die insluiting gemakkelijk zóó zijn, dat zij eiken eenigszins aanzienlijken toevoer van levensmiddelen naar Parijs belet; en dan ontstaat er in die

stad spoedig hongersnood, die het onmogelijk maakt de verdediging langer voort te zetten. Dan valt Parijs in 's vijands handen, in weêrwil van alle versterkingen, die het omgeven; in weêrwil van alle strijdkrachten, die daar zijn bijeengebracht; die strijdkrachten zijn dan nutteloos opgeofferd; de millioenen, aan de versterkingen besteed, nutteloos verspild.'

Op die wijze werd, toen en later, tot aan het beleg van 1870, geredeneerd, zelfs door de rneest bevoegde deskundigen. Een van de bestrijders van de bevestiging der hoofdstad had zulk een gering denkbeeld van de volharding der bevolking in het verduren der bezwaren van eene insluiting, dat hij zeide: 'Als de Parijzenaars maar acht dagen zijn zonder aanvoer van jonge groenten, versche boter en melk, dan zullen zij reeds willen capituleeren.'

Nog maar weinige jaren geleden - beweert men - zou Tottieben, de vermaarde verdediger van Sebastopol, na de bezichtiging van de vestingwerken van Parijs, de meening hebben geuit, dat die werken slechts korte dagen een vijandelijk leger konden tegenhouden.

Wat meer zegt de groote voorstander der bevestiging van Parijs, de man die voornamelijk die bevestiging heeft doorgedreven - Thiers - stelde zijne eischen over den duur der verdediging zoo weinig hoog, dat hij verklaarde, dat de vestingwerken van Parijs ten volle aan de bestemming zouden voldoen, wanneer zij den vijand maar eene maand tegenhielden, en daardoor Frankrijk in de gelegenheid stelden om nieuwe legers te velde te brengen.

Zoo weinig verwachting hadden van Parijs, als vesting, zelfs de mannen, die zich het meest op de studie der geschiedenis en der krijgskunst hadden toegelegd, en die dus de bevoegdste beoordeelaars in dit opzicht waren. De gebeurtenissen van 1870 hebben echter die meeningen te schande gemaakt; die gebeurtenissen hebben al weêr geleerd, dat het onvoorziene zulk eene groote rol speelt in de wereldsche zaken, dat het daarom verkeerd is, vast te bouwen op de redeneeringen, zelfs van de bekwaamste mannen.

Den 18^{den} September wordt Parijs door de Duitschers ingesloten; eerst den 28sten Januari daaraanvolgende houdt de verdediging op. Die verdediging heeft dus *groote vier maanden* geduurd; - niet maar weinige dagen, zooals Tottieben had voorspeld; niet maar ééne maand, zooals Thiers had gevorderd.

Gedurende al dien tijd is Parijs, met zijn twee millioen menschen, die het bevatte, nauw ingesloten gebleven en heeft geen toevoer van buiten ontvangen; toch heeft het zoolang de bezwaren verduurd, verbonden aan het gemis van aanvoer van leeftocht; het heeft zoolang ontberingen doorgestaan, die, met den dag toenemende, eindelijk tot volslagen hongersnood overgingen.

De buitenforten zijn door de Duitschers niet genomen, niet eens geregeld belegerd; maar het vèrdragend geschut van den aanvaller heeft, in weêrwil van die forten, toch het bombardement van Parijs verricht, zoodat die forten niet beantwoord hebben aan het doel van hare bestemming;- thans, nu de schootsverheid van de vuurmonden nog telkens kan toenemen, is het een ongerijmde eisch, dien men aan vestingwerken doel, dat zij het bombardement van eene stad onmogelijk moeten maken: misschien dat aan dien eisch van daag nog kan worden voldaan, maar morgen niet meer. - Parijs is dus in 1870 gebombardeerd; maar dat bombardement heeft volstrekt niet de uitwerking gehad, die men vroeger daaraan toeschreef; het heeft de overgave geen dag, geen uur, verhaast.

De uitkomst van de belegering van Parijs is dus geheel anders geweest, dan men van zulk eene handeling had voorspeld. Aan welke oorzaken is dit te wijten?

Eene van de oorzaken moet gezocht worden in de handelingen van den aanvaller, Rüstow verwondert zich daarover, dat de aanvaller niet is overgegaan tot de geregelde belegering van een of van een paar der forten; hij uit de meening, dat dan de Duitschers veel spoediger tot hun doel zouden zijn geraakt, dewijl, na de vermeestering van een of twee dier forten, Parijs zelve het ook niet lang meer zou hebben gehouden.

Die meening van Rüstow kan zeer gegrond zijn; - maar het is waarschijnlijk dat de aanvaller zulk een geregeld beleg als iets onnoodigs heeft beschouwd. De aanvaller heeft denkelijk gedeeld in de algemeen verbreide meening, dat door eene enkele insluiting Parijs zeer spoedig zou vallen; dat zeer spoedig daardoor in die hoofdstad gebrek en hongersnood zouden ontstaan, waaruit onlusten en opstand zouden geboren worden, die het voortzetten der verdediging tot eene onmogelijkheid zouden maken; en dat men dus op die wijze, bijna zeker en zonder opofferingen, tot eene uitkomst zou geraken, die met een geregeld beleg toch ook nog altijd twijfelachtig was, en zeker

inspanningen en opoffering van rnenschenlevens zoude kosten. Dat schijnt wel de voorname reden te zijn geweest, waarom de Duitschers zich langen tijd alleen tot de insluiting van Parijs bepaalden; toen echter die insluiting alleen geen heil aanbracht, ging men eindelijk over tot een bombardement, waarbij men echter ook niet veel baat vond.

Eene andere oorzaak van het langdurige der verdediging van Parijs moet gezocht worden in de geestkracht en vaderlandsliefde der bevolking.

Eere, wien eere toekomt. De bevolking van Parijs verdient hoogen lof voor de verdediging van hare stad tegen den vijand; ware dit feit niet overschaduwd geworden door de onmiddellijk daarop gevolgde schanddaden der *Commune*, men zou Parijs, voor die verdediging van 1870, gelijk moeten stellen met het Leyden van Van der Werf, en met het Haarlem van Ripperda.

Nóg moet men bij deze vergelijking aanmerken, dat de burgers van Haarlem en van Leyden, die in de zestiende eeuw den Spanjaard het hoofd boden, veel meer door de noodzakelijkheid gedwongen werden tot het voeren van een wanhopigen kamp., dan de Parijzenaars van onze dagen; werd Parijs aan den vijand overgegeven, dan zou de bevolking misschien eenige mishandelingen moeten verduren, denkelijk het opbrengen van zware oorlogslasten, mogelijk plundering op minder geregelde wijze, - maar daarbij zou het zich toch ook bepalen; vrijheid en leven werden hier niet bedreigd door den overwinnaar; het was een geheel andere toestand dan toen, na de overgave van Haarlem, Frederik de Toledo een aantal der verdedigers in de *Meir* deed verdrinken of op het schavot deed sterven. De Parijzenaar verdedigde zijne stad enkel uit vaderlandsliefde; toch heeft hij even zware offers daarvoor gebracht, als onze vroegere Hollanders voor onze steden: hij heeft evenzeer honger geleden als de burgers van Leyden; hij heeft even dapper gevochten als de Haarlemmers, die bij de verdediging van de *Kruispoort* of bij de uitvallen naar den *Hout* gestreden hebben.

Onbillijk zou het zijn, wanneer men de waarde van de verdediging van Parijs wilde verkleinen, door te verwijzen op de groote getalsterkte van de verdedigers, en door te spieken van eene bezetting van bij de *viermaalhonderdduizend* man. Dat cijfer klinkt indrukwekkend; - maar wanneer men gaat ontleden, waaruit die bezetting eigenlijk bestond, dan zal men opmerken, hoe weinig beduidend zelfs dat groote cijfer was.

En hier is het wel de plaats om in het algemeen aan te merken, dat men verkeerd doet met zooveel waarde te hechten aan de groote getalsterkte der legers. De kracht van een leger hangt veel minder af van de getalsterkte dan van het gehalte, en vooral van de aanvoering. Bij de vele meeningen, die dagelijks over de inrichting van ons krijgswezen en van onze landsverdediging worden geuit, is de bovendrijvende toon die, welke er op aandringt om eene *talrijke* legermacht te hebben; dat is bij ons de volkswaan van den dag; en het ongeluk wil, dat zij soms ook voorgestaan wordt, uit vooroordeel of partijgeest, door mannen van naam, van erkende bekwaamheid. Wij moeten *zestigduizend*, an aan den IJssel hebben, zal de een zeggen; wij moeten er *tachtigduizend* hebben, roept een ander; - och, al hadt gij er *honderdduizend*, het zou u nog weinig baten, wanneer die macht slecht geregeld, slecht geoefend, slecht aangevoerd is; wanneer het daarbij ontbreekt aan orde, aan samenhang; terwijl met een goed leger van *dertigduizend* man een bekwaam aanvoerder, in vele gevallen, den IJssel kan verdedigen, ook tegen den overmachtigsten vijand.

Men kan de krijgsmacht, die binnen Parijs was, op het oogenblik dat de Duitschers voor die hoofdstad verschenen, onderscheiden in: de geregelde troepen; de mobiele garden, grootendeels van buiten gekomen; en de Parijsche nationale garde. In ronde cijfers, zonder daarbij op wiskundige nauwkeurigheid te letten, kan men de sterkte van die verschillende bestanddeelen opgeven als volgt: de geregelde troepen 90,000 man; de mobiele garde 100,000, en de Parijsche nationale garde 200,000 man. In alles ongeveer 400,000 man.

Wat de geregelde troepen aanging, voorzoover zij tot het leger behoorden, kon men hun getal hoogstens op 60,000 man schatten. Dit cijfer is niet onbeduidend; maar van die geregelde macht bestond een groot gedeelte uit bataillons, die pas opgericht waren, of nog opgericht werden door bij de dépots der infanterie manschappen op te roepen, vroeger uit den dienst ontslagen, en een aantal rekruten; het gehalte van zulke pas opgerichte korpsen kan niet best zijn. Een ander gedeelte van dit cijfer werd uitgemaakt door het legerkorps van Vinoy, het 13de; die macht was ook niet van de beste, wat orde en zelfvertrouwen aanging; zij was bestemd geweest om deel te nemen aan Mac Mahon's beweging tot ontzet van Metz, maar was gelukkig te laat gekomen om zich bij het heir van dien maar-

schalk aan te sluiten. Het legerkorps van Vinoy was daarop naar Parijs teruggekeerd in vrij ordelooze en ontmoedigde stemming, eene stemming, waarvan het blijk gaf, door bij de eerste ontmoeting met de Duitschers, op den 19den September, van het slagveld weg te vluchten, of - zooals toen verzachtend werd gezegd - ‘met een betreurenswaardige haast terug te trekken.’

Behalve die 60,000 man van het leger, kon men als geregelde troepen beschouwen 18,000 man - of daaromstreeks - douanen, boschwachters, municipale garden van Parijs en marechaussées; troepen, die misschien in het veld minder goed waren aan te wenden, maar waarbij toch orde bestond., en die op de wallen groote diensten konden bewijzen.

Eindelijk had men 12,000 matrozen en zeesoldaten; troe pen, uitmuntende in orde en in dapperheid; eene keurbende, in de volste beteekenis van het woord, die bij de verdediging van de Parijsche forten uitstekende diensten heeft bewezen.

De 100,000 man mobiele garden waren samengesteld voor het kleinste gedeelte uit Parijzenaars, voor verreweg het grootste gedeelte uit bewoners van alle deelen van Frankrijk, die ter verdediging van de hoofdstad waren opgeroepen en volijverig opgekomen.

In epische gedichten - in den Ilias, in Tasso's Jeruzalem verlost, ook in Schiller's Maagd van Orléans - komen uitvoerige dichterlijke beschrijvingen voor van de samenstelling der kampende legers - Grieken en Trojanen, Kruisvaarders, de Bourgondische magt voor Orléans. - Welnu, voor zulk eene dichterlijke optelling der krijgsscharen kon men moeielijk eene betere stof vinden, dan die toen de mobiele garden te Parijs opleverden, want daarbij was de grootste verscheidenheid: bijna alle rassen en volksstammen die Frankrijk bevat waren daar vertegenwoordigd, met hunne oorspronkelijke, scherpgeteekende karaktertrekken: de Bourgondiër vurig als de wijnen die zijn land teelt; de Auvergnaat, die in zijn bergland de kern van rankrijk ziet; de Bretagner, eenvoudig en heldhaftig, en die in den vreemde altijd vervuld is met heimwee naar zijn dorre heidevlakten en zijne rotsachtige kust waarop rusteloos de baren der zee breken. Voeg daarbij, dat het schilderachtige van die macht nog verhoogd werd door de groote verscheidenheid, die in kleeding en uitrusting viel op te merken; en dan is het

duidelijk, dat de poëzie niets beters kon wenschen dan die mobiele garde, die in 1870 Parijs verdedigde.

De poëzie - ja; maar het oorlogvoeren? - dat had minder reden van tevreden te zijn. Niet dat de geest van die mobiele garden slecht was; integendeel, die was over het algemeen zeer goed; op enkele uitzonderingen na kenmerkten zich die troepen door krijgsgeest en door dapperheid. Dat kleeding en uitrusting wat te wenschen overheten, dat de wapening niet altijd voldoende was, ja zelfs, dat er bij velen nog ongeoefendheid was in het behandelen van de vuurwapenen, dat alles was minder, dat kon spoedig bijkomen. Maar het groote gebrek van de mobiele garden bestond in hunne aanvoering; de officieren waren, over het geheel, weinig of niet geschikt voor hunne taak; het waren- veelal menschen vreemd aan alle krijgskennis, zonder eenige opleiding in krijgszaken: menschen, die hun rang te danken hadden aan het toeval, of aan de noodzakelijkheid waarin de regeerders waren, om tot het bekleeden van die rangen maar te nemen alles wat zich aanbood, alles wat het eerste voor de hand kwam. Slechte kaders geven slechte bataillons; en vandaar dat men, ten minste in de eerste tijden van de verdediging van Parijs, die mobiele garde niet met goed gevolg in het open veld kon doen optreden. Later werd die troepenmagt beter, zoodat zij toen niet zonder roem tegen de Duitschers heeft gestreden; maar aanvankelijk was het geen macht waarop men veel kon bouwen.

Eindelijk de Parijsche nationale garde, in 266 bataillons verdeeld, die een 200,000 man uitmaakten. Al weer indrukwekkende cijfers, maar waardoor men al vreer zich niet moet laten misleiden.

Op die nationale garde kon men het minste rekenen.

Daar waren vooreerst bataillons bij, geheel samengesteld uit de meest oproerige bestanddeelen, en geheel luisterende naar de onzinnige taal van verblinde of gewetenlooze volksmenners. Van die bataillons der nationale garde hadden de verdedigers van Parijs volstrekt geen hulp te wachten, maar integendeel de meest vijandige aanranding, - zooals dit gebleken is, toen zij den 31sten October 1870 de regeering wilden omverwerpen, en toen zij na het beleg de schandelijke *Commune* hebben op het kussen gebracht. Er is niet het minste blijk, dat die woeste revolutionnaire bestanddeelen der Parijsche nationale garde door Bismarck werden opgestookt en bezoldigd, - zooals enkelen

hebben beweerd; dat is denkelijk geheel onwaar; maar wat niet onwaar is, dat is, dat de handelingen van dit revolutionnaire gedeelte der burgermacht geheel in het voordeel waren van de Duitschers, en deze, bij het berekenen van de kansen van vermeestering van Parijs, wel gedacht zullen hebben aan de waarschijnlijkheid, dat er binnen Parijs spoedig eene omwenteling zoude uitbreken. Zoo veel is ten minste zeker, dat die slechtgezinde bataillons van de nationale garde niet alleen geen voordeel aanbrachten bij de verdediging, maar zelfs groot nadeel; want om die bataillons in bedwang te houden, moesten strijdkrachten beschikbaar blijven, die men anders met voordeel had kunnen aanwenden tegen den vijand.

Maar ten tweede leverde ook het goedgezinde gedeelte der Parijsche nationale garde door zijne samenstelling weinig waarborgen op, dat men er in het open veld eene goed geregelde vijandelijke macht mede onder de oogen zou kunnen komen. Aan vaderlandsliefde heeft het de Parijsche nationale garde niet ontbroken, en enkele harer afdeelingen hebben soms eene dapperheid doen blijken, waarvoor men eerbied moet hebben; maar orde en krijgsgeest waren daaraan vreemd; aan vermoeienissen en ontberingen was zij nimmer gewend geworden, en de stipte opvolging van de ontvangene bevelen - dat eerste vereischte bij elke oorlogshandeling - was voor die verzameling van geestige praters eene onmogelijkheid. De nationale garde was ook altijd door de regeering verwaarloosd geworden en op den achtergrond geplaatst; het Keizerlijke bestuur, dat zoo lang Frankrijk had onderdrukt, had zijn steun voorname lijk gezocht bij het leger, en weinig geneigdheid betoond om de goede regeling van de volkswapening ernstig ter harte te nemen; en wanneer men eene volkswapening niet voorbereidt, maar alleen in het oogenblik van gevaar daartoe zijne toevlucht neemt, dan zal men daar weinig baat bij vinden. Men maait, wat men gezaaid heeft.

Maar bevatte de zoo talrijke nationale garde dan niet bestanddeelen genoeg om daaruit bataillons te trekken, die men na eenigen tijd met voordeel in het open veld kon doen optreden? Heeft men dit wel ernstig beproefd, met het noodige beleid, met de noodige voortvarendheid? - Die vragen, meermalen gedaan, houden eene beschuldiging in tegen het beleid van den man, die toen aan het hoofd stond der verdediging van Parijs; beschuldiging, die denkelijk niet geheel en al onge-

grond is en ten minste niet onwaarschijnlijk voorkomt, wanneer men let op het eigenaardig karakter van den Franschen opperbevelhebber.

Aan den generaal Trochu was de groote en gewichtige taak opgedragen om te Parijs het krijgsbevel te voeren. Bij den geheel ongunstigen afloop van den oorlog, heeft het natuurlijk in Frankrijk niet ontbroken aan vijandige beoordeelingen van Trochu; - dit is een ondank, waaraan hij, die de algemeene zaak behartigt in hooge betrekkingen, altijd blootgesteld is, en die men moet weten te verduren, zich daarmeê troostende, dat de tijd richten zal tusschen ons en onze aanranders. Trochu kan gerust het oordeel der nakomelingschap afwachten; dit zal niet anders dan gunstig voor hem zijn. Al zijne handelingen doen hem kennen als een dapper en kundig krijgsman, als een karakter, dat uitmunt door eerlijkheid, door eenvoud, door godsdienstigen ernst, door onafhankelijkheid; hij is een van die zeldzame menschen, die te trotsch zijn om naar waardigheden en onderscheidingen te streven: die niet naar populariteit willen jagen en ook niet naar hofgunst dingen; - zulke menschen, hunne vrijheid en onafhankelijkheid liefhebbende, blijven liever op den achtergrond en in het duister, dan dat zij het verkrijgen van hooge staatsambten zouden koopen door onwaardige middelen; zij hechten meer aan de eer, dan aan eereteekenen: - *plus d'honneur que d'honneurs*, de zinspreuk, die te lezen is op het gedenkteeken voor de Merode, in de S. Gudulakerk te Brussel. - In één woold, Trochu is een groot en edel karakter, zooals niet alle dagen voorkomt.

Maar om met Franschen om te gaan, vooral met Parijzenaars, was Trochu niet de geschiktste man. Hij was daartoe te bedaard, te geregeld, te langzaam, te eenvoudig; hij het zich te uitsluitend besturen door het gezond verstand; hij werkte te weinig op gevoel en verbeelding; - en hij, die dat verzuimt, zal moeielijk met het Fransche volk iets groots, iets buitengewoons uitrichten; het is een volk, dat in zijne regeerders een weinig opgewondenheid vordert, zelfs een greintje kwakzalverij. ‘Met geestdrift alleen richt men niet veel uit,’ heeft de koele, stelselmatige Wellington eenmaal gezegd; - dat is zoo: met *geestdrift alleen*; - maar *zonder* geestdrift komt men er ook niet; en dat - is iets, waaraan Trochu te weinig dacht.

Het heeft al den schijn, alsof Trochu van den beginne af aan zelf weinig vertrouwen heeft gehad op de verdediging van

Parijs: dat hij alleen uit diep plichtbesef zich alle mogelijke inspanningen heeft getroost voor die verdediging, maar zonder de hoop te koesteren, dat die inspanningen tot iets goeds zou den leiden. Hij schijnt nooit geloofd te hebben aan de mogelijkheid, om uit de strijdkrachten te Parijs aanwezig, een leger te scheppen, sterk genoeg om in een grooten veldslag de Duitschers te overwinnen en het beleg te doen opbreken. Integendeel, bij Trochu kan men een blijkbaren weerzin opmerken tegen groote uitvallen, omdat hij oordeelde, dat die toch niet zouden baten en niets anders dan eene nuttelooze opoffering van menschenlevens zonden veroorzaken. Drong de stem der openbare meening van tijd tot tijd tot een uitval, dan was die in den regel weinig beteekenend, en allerlei redenen werden dan opgegeven, waarom men weêr terugging.

Sarcey, in zijn ‘belegerd Parijs’, beschrijft op geestige wijze het ongenoegen der Parijsche burgerij over de uitvluchten, waarmede het mislukken der uitvallen telkens, verklaard werd:

(Blz. 89.) ‘Op zekeren dag vertelde men ons: O! als wij maar twee batterijen meer in het vuur hadden kunnen brengen!..... En het goedgeloovige publiek antwoordde: Maar, wat drommel! waarom had je ze niet laten uitrukken?

Op een anderen keer zou men tienduizend Pruissen afgesneden hebben, als men twee uur vroeger uitgetrokken was... Maar, wat Satan! zeide het publiek, waarom rukte men zoo laat uit?

Er was een smal voetpad, dat ons vlak in de flank van den vijand zou gebracht hebben. O! als we 't geweten hadden!... zeiden de mannen van het vak. - Maar, bij den Hemel! waarom hadt je geen terreinkaart bij je? antwoordde de burger.

Hoe jammer, dat we maar tienduizend man sterk warenr, riepen de militairen; wat zouden we anders met hen afgerekend hebben!... Hemel en hel! antwoordde het publiek; gaat dan met twintigduizend man met hen afrekenen!’

Dit uittreksel uit het boek van den vrolijken feuilletonist, geeft een denkbeeld van het ongeduld der Parijsche bevolking naar eene groote, beslissende uitkomst, en van de middelen, door de krijgsbevelhebbers gebezigd, om dat ongeduld zooveel doenlijk te stillen. Had Trochu zijne meening ronduit tegen de Parijzenaars uitgesproken, hij zou hen, gelooven wij, gezegd hebben: al die uitvallen kunnen ons niets baten; om Parijs te ontzetten, moeten er van andere deelen van Frankrijk legers tot onze hulp oprukken.

Die woorden zouden inderdaad eene juiste voorstelling hebben gegeven van den toestand, waarin men verkeerde. Men moet niet zeggen: met een leger van viermaalhonderdduizend man kan men zich altijd door den vijand heenslaan; - een *leger* van die sterkte was er in Parijs niet; daar was eene ver*zameling* van viermaalhonderdduizend gewapende mannen; maar dit is nog geheel iets anders dan een leger.

Het leger, de macht waarmede men buiten Parijs kon werkzaam zijn, maakte slechts eene getalsterkte uit van 100 à 150,000 man. Zeker, wanneer die magt uit goede beproefde troepen had bestaan, zooals Bazaine's leger te Metz, - dan had men bij Parijs groote, beslissende overwinningen kunnen behalen. Maar die macht van Trochu bestond uit nieuw opgerichte korpsen, uit zeer slechte troepen; ontmoette zij eene Duitsche legermacht van maar de halve getalsterkte, dan zou de overwinning nog maar zeer twijfelachtig zijn geweest, en dan was het alles behalve zeker, dat die poging, om zich door te slaan, zoude gelukt zijn.

Maar al gelukte het, wat dan nog? Waarheen getrokken? Men kwam dan vooreerst in landstreken, die weinig leeftocht meer opleverden, zoodat men den hongersnood, dien men door het verlaten van Parijs wilde ontvluchten, weêr buiten Parijs zou terugvinden. In zulk een toestand en dadelijk vervolgd en met kracht aangegrepen door den machtigen vijand, was er niet veel kans om het leger te redden; maar gesteld, men redde het, dan was voor Frankrijk een leger van 100 à 150,000 man behouden; maar Parijs met al zijn krijgsvoorraad en hulpmiddelen, Parijs, waarop het voornamelijk aankwam, Parijs was dan toch verloren gegaan.

Neen, Parijs moest behouden blijven: en daarom moest men de vijandelijke legers, die haar ingesloten hielden, slaan en terugdrijven: of men moest ten minste den kring, die de hoofdstad omgaf, op het een of ander punt doorbreken, ten einde aan die zijde den leeftocht binnen te brengen; want kwam er geen gebrek aan leeftocht, dan was er kans om de verdediging tot in het oneindige voort te zetten. Trochu heeft later gezegd, dat hij die doorbreking van den kring der insluiting vooral wilde beproefd hebben naar de zijde van Souaan, maar dat hij aan dat voornemen geen gevolg had kunnen geven, omdat de legers, die tot ontzet van Parijs oprukten, niet in overeenstemming handelden met zijne inzichten. Het is zeker, dat

de verbreking van de insluiting naar de zijde van Rouaan het meeste voordeel zou hebben opgeleverd; want dan kon men uit Engeland leeftocht doen aanvoeren, en dien over de Seine of over den spoorweg van Havre naar Parijs doen brengen. Maar om dit te doeu moest het leger van Trochu niet voor een korten tijd meester zijn van de Seine en van dien spoorweg; niet maar voor een enkelen dag, maar ten minste gedurende acht of veertien dagen, wilde men een eenigszins aanzienlijken voorraad levensmiddelen binnen Parijs doen komen; en nu was het zeer onwaarschijnlijk, dat Trochu's leger zich daar tusschen Parijs en Havre zoo lang zou hebben kunnen handhaven tegen de aanvallen van de sterke en goede Duitsche legers. De macht binnen Parijs was op zich zelve niet berekend voor die taak zij moest daarbij ondersteund worden door hulplegers uit andere deelen van Frankrijk.

Die hulplegers zijn er niet in geslaagd, om tot Frankrijk's hoofdstad door te dringen, en daaraan is de val van die hoofdstad te wijten; men moet dien niet wijten aan Trochu's verkeerd beleid. Het is zeer mogelijk dat dit legerhoofd, bij eene meer opwekkende wijze van handelen, er in geslaagd zou zijn, om spoediger van zijne troepen een goed leger te vormen, in staat om zich in het open veld met den vijand te meten; en het kan zeer wel zijn, dat door een onophoudelijk verontrusten van den insluitenden vijand, Troohu dien vijand zoozeer had kunnen afmatten, dat daardoor de kansen op de vermeestering van Parijs zeer zouden zijn verminderd; - wij willen de mogelijkheid van die beide zaken eens aannemen, maar ook niet meer dan de *mogelijkheid*. Maar wat zegt dit dan nog? Is Trochu's beleid verkeerd, omdat men het in een enkel opzichi misschien anders had gewenscht; of omdat hij door op één punt eene andere wijze van handelen te volgen, misschien tot eene betere uitkomst zou zijn geraakt? - Let niet op wat hij mogelijk verzuimd heeft, want dat was weinig: let op wat hij gedaan heeft, want dat was zeer veel. De taak, die op hem rustte, was onmetelijk groot.

Den 17^{den} Augustus 1870 was Trochu aangesteld als opperbevelhebber van Parijs; maar eerst na de omwenteling van den 4^{den} September, die aan het keizerschap een einde maakte, kan de Fansche generaal gerekend worden een onaf hankelijken werkkring te zijn ingetreden: vóór dien tijd moest hij de leiding volgen van den minister van oorlog, Graaf Palikao. Den

18^{den}September verschijnen de Duitsche legers voor Parijs, slechts een veertien dagen na den val van het Keizerschap; veel tijd had dus Trochu niet, om zich tot de verdediging van Parijs voor te bereiden; en alles moest daar nog gedaan worden.

Parijs was eene vesting, - 't is waar; maar niemand had dit vreger in ernst opgenomen; die buitenforten, die gebastionneerde hoofd wal der stad, waren er eigenlijk maar voor de vertooning; niemand dacht er aan, dat zij ooit zouden moeten dienen om een vijandelijke legermagt tegen te houden. Het spreekt dus van zelf, dat er zeer veel te doen viel, om die verwaarloosde en schier vergeten werken in staat van verdediging te brengen.

De wapening der forten was er gedeeltelijk; - natuurlijk niet op de wallen in batterij, want dan zouden de vuurmonden en de beddingen misschien eenige schade hebben geleden, wanneer zij zoo aan weêr en wind waren blootgesteld geworden; men bewaarde - zooal's men bij ons ook wel deed - de wapening liever in de arsenalen, met de uiterste zorg en netheid, maar op het gevaar af van er misschien te laat meê te komen, om ze tegen den vijand te gebruiken. Die vuurmonden moesten dus nu nog in batterij worden gebracht; bovendien werd een menigte geschut, vooral zware kalibers, van elders ontboden.

De legermacht voor Parijs benoodigd, moest bijeengebracht en georganiseerd worden.

Wij zwijgen van het oneindig aantal werkzaamheden, dat het in staat van beleg brengen eener vesting buitendien na zich sleept; het opruimen van de verboden kringen; het verzekeren van de middelen van gemeenschap tusschen de verschillende deelen der vesting; het maken van bomvrije lokalen; het palissadeeren van eenigszins bedreigde punten; de voorzorgen voor zieken en gewonden; - maar waar zouden wij eindigen, wanneer wij alles wilden opnoemen; beter is het, te verwijzen naar een handboek voor de versterkingskunst.

En toch, al die handelingen, hoe moeijelijk, hoe zwaar, hoe veelomvattend, werden geheel en al in de schaduw gesteld door de taak, om het levensonderhoud te verzekeren van twee millioen menschen gedurende eenige maanden; - eene reuzentaak, waarvoor de verbeelding schier terugdeinst!

Ziedaar de taak, die Trochu wachtte; de taak, die hij op roemvolle wijze heeft verricht.

De vestingwerken van de stad en van de buitenforten werden in die weinige dagen, die men ter beschikking had, in den besten staat van verdediging gebracht; zij werden gewapend met eene geduchte artillerie; geducht niet alleen door het getal, maar ook door hare zwaarte van kaliber. Zij, die na het beleg de Parijsche forten bezichtigd hebben, zijn eenparig in den lof van de inrichting der vestingwerken; zij zijn eenparig in de getuigenis, dat het vijandelijke geschutvuur, - daargelaten de vernieling, die worpgeschut altijd aanricht in de binnenruimte eener sterkte - aan de eigenlijke vestingwerken maar onbeduidende schade heeft toegebracht; zoodat dan ook, waren de Duitschers tot eene geregelde belegering overgegaan, de uitkomst van die belegering nog geheel en al twijfelachtig zou zijn geweest.

De gewapende menigte binnen. Parijs werd in weinig tijds georganiseerd, nog wel gebrekkig, - dit lag in den aard derzaak, maar men bracht er dan toch eenige orde in; men kon ten minste op het goedgezinde gedeelte van de Parijsche burgerwacht rekenen, om de wallen van Parijs te bezetten en te verdedigen.

En het vraagstuk van de voeding - verreweg het moeijelijkste - is opgelost geworden op eene wijze, die vriend en vijand met verbazing heeft vervuld. In weinige dagen werden er overgroote hoeveelheden levensmiddelen binnen Parijs gebracht en daar behoorlijk opgestapeld en op geschikte wijze ter beschikking van de bevolking gesteld; en op die wijze heeft men meer dan vier maanden lang in de voeding voorzien van twee millioen menschen. Wie dit eene gemakkelijke taak acht, heeft er nooit over nagedacht, wat er tot het vervullen daarvan vereischt wordt.

Natuurlijk dat men bij de oplossing van dat vraagstuk der voeding van Parijs, wel misslagen zal hebben begaan; bij eene handeling op zoo reusachtige schaal zijn die misslagen schier onvermijdelijk. Natuurlijk dat het dus ook niet ontbroken heeft aan redeneeringen over eene betere wijze van regeling der voeding, aan aanmerkingen over wat er gedaan is. Zulke aanmerkingen zijn zeer gemakkelijk te maken *na gedane* zaken; zij zijn minder gemakkelijk te vermijden, als men op het oogenblik handelen moet. Bovendien is de gegrondheid van sommige dier aanmerkingen van een zeer twijfelachtigen aard. Zoo is onder anderen beweerd, dat er wanorde bestaan heeft bij het

beheer der levensmiddelen; en men heeft die bewering gegrond op het feit, dat er bij de overgave van Parijs in sommige forten nog voor een aantal dagen voorraad aan leeftocht was; er zou dus - zegt men dan - bij een behoorlijk gebruik van de aanwezige levensmiddelen nog geen noodzakelijkheid hebben bestaan om Parijs over te geven. - Maar die voorraad, die voor een enkel fort aanzienlijk was, wat zou zij beduid hebben voor de twee millioen menschen in de stad? En moest men dan de onderhandelingen tot overgave eerst aanvangen den dag dat men het laatste pond brood opat? - Dan zeker zou Bismarck's profetie uitgekomen zijn, dat deze verdediging van Parijs eenige honderdduizend menschen van honger zou doen sterven.

Neen, Parijs heeft zich verdedigd, zoolang het zich met mogelijkheid verdedigen kon, en daardoor heeft het zich een glorievollen naam in de geschiedenis verworven; de gruwelen en schanddaden, waarvan die stad weinige maanden later het tooneel is geweest, moeten ons niet verhinderen, den zuiveren roem te huldigen, in den kamp tegen den vreemdeling verworven. Eerbied voor die regeering en voor dien bevelhebber, die daar plotseling tot het hoog gezag geroepen, maanden lang dat gezag met kracht hebben uitgeoefend, te midden van de kreten van het oproer, dat hen dag aan dag bedreigde; eerbied voor die volkswapening, die wel geene overwinningen heeft behaald, maar die op meer dan één slagveld bij Parijs met roem heeft gestreden; eerbied voor die burgers, die hun leven in den strijd voor hunne stad opofferden, - eene opoffering te grooter, naarmate het al meer en meer duidelijk werd, dat zij geene redding zou aanbrengen; eerbied voor de nijverheid, voor de kunst, voor de wetenschap, die zoo krachtig hebben bijgedragen om de verdedigingsmiddelen van Parijs te vermeerderen, zooals eenmaal Gianibelli's vindingrijk vernuft Antwerpen meer sterkte bijzette, toen die stad aan Parma het hoofd bood: eerbied vooral voor de bevolking, die met verheven lijdzaamheid een bombardement verduurt, dat weken lang aanhoudt, en die nog aan geen overgave denkt, toen reeds dag aan dag de honger een aantal slachtoffers ten grave sleept. Als dit geen grootheid is, wat is het dan?

‘Maar wat heeft dat alles gebaat?’ wordt soms gezegd: ‘Parijs is toch gevallen; al die inspanningen en opofferingen zijn voor niets geweest. Frankrijk heeft toch moeten bukken, en wanneer het, dadelijk na Sedan, den vrede had aangenomen, dan

had het betere voorwaarden verworven dan nu, na de verdediging van Parijs.'

Was die uitkomst dan zoo met zekerheid te voorzien? Had die uitkomst dan ook niet geheel anders kunnen zijn? Moest, men een oorlog, die op zoo onberadene wijze was begonnen, dadelijk na de eerste tegenspoeden op zoo laffe wijze eindigen? Moest men den krijg staken, die nog niets anders dan schande voor Frankrijk had opgeleverd; moest men er niet naar streven om door glorievolle wapenfeiten Frankrijk's eer te herstellen? Of zijn schande en eer voor een volk louter woorden, klanken zonder beteekenis; en moeten de hoofden van een volk aan niets anders denken dan aan *guldens, stuivers* en *penningen*? - Daar zijn er, die hierop met *ja* zullen antwoorden; - maar met die wezens moet men niet redeneeren, dit leidt toch tot niets; want terecht heeft Carlyle gezegd: '*to the valet-soul how will you demonstrate that, in this world, there is or was any thing heroie? You cannot do it; you need not try to do it.*'

(Cromwell, vol. 3, p. 188.)

V. Over de Fransche volkswapeningen.

Geheel in het begin van September 1870 was een Fransch leger te Sedan verloren gegaan; een ander leger, te Metz ingesloten, was daardoor ook buiten werking gesteld, en legde in het laatst van October de wapenen neder voor den vijand; een of twee legerkorpsen werden te Parijs beziggehouden met de verdediging van die hoofdstad. Voegt men nu hierbij de verliezen op de slagvelden geleden, en de troepen die in een aantal vestingen waren achtergelaten, dan zal men spoedig tot het besluit geraken, dat dit alles een zoo aanmerkelijk deel van Frankrijks strijdkrachten vormde, dat men gerust kon zeggen, dat Frankrijk toen geen legers meer had. En toch moest Parijs ter hulp worden gekomen; het moest ontzet worden; daarvan hing de uitkomst van den oorlog af. Er moesten dus legers geschapen worden, in groote getalsterkte en in weinig tijd; men moest dus zijn heil zoeken in eene volkswapening.

Een gedeelte van de regeering, die na de omwenteling van den 4den September in Frankrijk de teugels van het bewind opnam, had Parijs verlaten en zich naar Tours begeven, om vandaar het land te besturen. Dit gedeelte van de regeering bestond uit eerlijke, goedgezinde, maar weinig krachtvolle mannen; van die mannen, die gehuldigd en geëerbiedigd worden, zoolang zij, als oppositie, de verkeerde handelingen van eene regeering bestrijden, maar die hun naam en invloed verliezen, zoodra zij als regeering met een gezag worden bekleed, dat zij onvermogend zijn om goed uit te oefenen, zoodra de omstandigheden maar eenigszins moeijelijk worden.

Het is geen onbillijkheid om die algemeene aanduiding toe te passen op Crémieux en Glais-Bizoin, die toen te Tours het hoog gezag uitoefenden. In gewone dagen zouden die mannen misschien voldaan hebben; maar in dien tijd niet; de taak was hun toen te zwaar; zij waren niet opgewassen tegen eene zoo geweldige crisis, als Frankrijk toen verduurde; en het werd hoog tijd, dat er een krachtiger hand kwam om het roer van zaken te omvatten. Gambetta, den 6den October in een luchtbol uit Parijs vertrokken, kwam in den ochtend van den 9den te Tours en vatte daar het bestuur der oorlogszaken op; met zijne komst treedt het Fransche krijgswezen een nieuwen loopkring in.

Daar zijn er velen, die bij den naam van Gambetta zich niets anders voorstellen dan een doldriftig revolutionnair, een dolleman, die door zijn onverstand, zijne buitensporigheid, Frankrijk op den rand van den afgrond heeft gebracht; daar zijn er zelfs, die hem op ééne lijn stellen met de mannen van de afschuwelijke *Commune*. Dit is eene onbillijkheid. Zeer zeker is er veel af te keuren in Gambetta's handelingen als regeerder: - maar groote lof komt hem toe voor zijn ijver, voor zijne geestkracht, voor zijne werkzaamheid die van rust noch duur wist, voor zijne vurige vaderlandsliefde die nooit toegaf aan de ingevingen van vrees of wanhoop. Hij bezat die deugd, waarvoor Rome's Senaat eens een geslagen veldheer dankte: hij wanhoopte niet aan het behoud des vaderlands; en *die* deugd is in dagen van gevaar de noodzakelijkste eigenschap voor de hoofden van een volk: wie dan het hoofd laat hangen, wie dan ontmoedigd is, die heeft weinig waarde, - hoe uitstekend hij ook zij in kennis en in geestvermogens. Daar zijn oogenblikken waarin een bedachtzaam en rijp overleg een

volk ten gronde voert, waarin alleen stoutheid redding kan aanbrengen.

Zulk een tijd was het voor Frankrijk in de laatste helft van 1870; een man als Gambetta was toen noodig. Hoe jammer dat zulk een man niet *alle* hoedanigheden bezat, die de vervulling van zijne groote taak noodig maakte!

Gambetta was jong - even in de dertig jaar; - maar dit is een leeftijd, waarin men het krachtig oordeel van de mannelijke jaren verbinden kan met het vuur der jeugd; dit is een leeftijd, volstrekt niet te jeugdig om als volksgebieder op te treden, wanneer men maar gezorgd heeft voor eene goede opleiding tot die taak. Die opleiding nu schijnt bij Gambetta ontbroken te hebben, of ten minste onvoldoende te zijn geweest. Lange jaren doorgebracht in clubs, in koffijhuizen, in volksvereenigingen, hadden hem verhinderd aan zijne kennis en verstand die ontwikkeling te geven, die in den staatsman eene noodzakelijkheid is.

Zeker, dat ongeregelde, onstuimige leven heeft ook wel zijne goede zijde: het gewent aan waardigheid en stoutheid in spreken en handelen, en het houdt iemand in blijvende aanraking met de menigte, waarbij soms meer voedsel voor den geest is te vinden, dan het ‘stoffig boekvertrek’ oplevert. Maar heeft men te uitsluitend zich gewijd aan het woelige volksleven, dan heeft men den tijd niet gehad om rijpelijk na te denken over de groote maatschappelijke vraagstukken, die een staatsman te beslissen heeft; dan is men te veel geneigd tot eene oppervlakkige behandeling der zaken, en tot het afdoen met schitterende, verblindende taal van wat diep overleg en studie vordert. Wie niets anders dan een volkstribuun wil zijn, mag oppervlakkig en lichtzinnig blijven; wie een groot staatsman wil worden, moet door grondige studie en uitgebreide kennis - de studie en de kennis van een Mirabeau - aan zijne vurige welsprekendheid blijvende waarde geven.

Toen Gambetta het bestuur van de oorlogszaken op zich nam, kon hij in Frankrijk weinig vinden van het vroegere Napoleontische leger: hier en daar eenige dépots, waarbij men bezig was nieuwe korpsen op te richten, door de jongste lichting en soldaten die vroeger gediend hadden, daarbij in te deelen. Korpsen, nog in hunne wording, van geen bijzonder goed gehalte, en bovendien weinig in getal; de droevige overblijfselen van het Keizerlijke leger, - enkele schepelingen,

die men na het vergaan van het vaartuig nog hier en daar op de ruime zee kon zien rondzwemmen. Gambetta kon dus, bij de vorming van nieuwe legers, weinig steun vinden bij het nog bestaande: - bovendien was hij afkeerig van het Napoleontische leger, en wilde Frankrijks krijgswezen op een geheel nieuwen grondslag opbouwen.

Gambetta, republikein met hart en ziel, wilde met alle middelen de republiek in Frankrijk vestigen, zij het zelfs door dwang en geweld; - daar zijn van die blinde ijveraars, van die dwepers, die hun volk door de dwinglandij tot de vrijheid willen voeren; en ook Gambetta schijnt niet geheel vrij te zijn gebleven van zulk eene dwaasheid. Geen wonder dus, dat hij zich van het leger wilde ontdoen, dat, vooral wat de hoogere bevelhebbers betreft, afkeerig was van de Republiek, en gehecht aan Keizer Napoleon.

Ook in Frankrijk had de vrijheidsgezinde partij den gewonen misslag begaan, Avaaraan zij zich zoo dikwijls schuldig maakt: ij had door onbedachte aanranding, door minachting, door kwetsende taal, het leger van zich vervreemd, dat zij voor zich had moeten winnen. Het is alsof mannen, die de zaak van vrijheid en vooruitgang voorstaan, in dit opzicht met blindheid zijn geslagen en hun waar belang geheel en al miskennen! Wat baat toch al uw streven naar het goede, wat baten de uitmuntendste wetten en staatsinstellingen, wanneer gij de kracht mist om die wetten en instellingen te handhaven tegen elke aanranding; en die kracht moet gij in het leger zoeken. Of denkt gij, dat de menschen zijn te regeeren enkel door redevoeringen en besluiten en wetten p - uwe menschenkennis is niet zeer groot, zoo gij dit denkt. Gij hebt een leger noodig, niet om geweld *uit te oefenen*, maar om geweld te *keeren*.

Nog om eene andere reden was Gambetta afkeerig van het keizerlijke leger: dat leger was hem te geregeld, te stelselmatig, te veel gebonden aan vaste voorschriften en bepalingen, die elke krachtige uiting van het individu onmogelijk maakten; te veel gewend aan een onveranderlijken loop van zaken, te weinig op de hoogte van de buitengewone omstandigheden, waarin Frankrijk toen verkeerde en die even buitengewone handelingen vorderden. Zulke handelingen - dacht Gambetta - waren niet te verwachten van een leger, waarbij alles te werk ging volgens de oude sleur en gewoonte; er moest dus een nieuw leger geschapen worden: er moest nieuw bloed, nieuw

leven in het krijgswezen komen. De roemrijke dagen van 1792 hadden bewezen, hoe krachtig volkslegers konden optreden; waarom zouden die volkslegers thans niet even goed optreden, thans nu Frankrijk niet verscheurd werd door burgeroorlog, zooals tijdens de groote omwenteling? Toen waren legerhoofden opgetreden, die nooit daartoe waren opgeleid; de advokaat Moreau was een uitstekend generaal geweest; waarom zou dit minder goed gaan met den publicist Lissagaray en met zijn collega's? Aan zelfvertrouwen zou het dien heeren daarbij niet ontbreken, want in velen hunner woonde de geest, die eertijds Molière's markiezen deed zeggen: '*les gens de qualité savent tout sans avoir jamais rien appris*.'

In dat oordeel van Gambetta over het Fransche krijgswezen waren waarheid en dwaling vermengd.

Waar is het, dat het vergrijzen in den krijgsdienst juist niet altijd het beste middel is, om zich tot een goed krijgsbevelhebber te vormen: men wordt daardoor te stelselmatig, te werktuigelijk; men blijft te veel hangen aan vormen, aan voorschriften; men durft niet afwijken van het bestaande; men gehoorzaamt blindelings aan de eenmaal als goed erkende regelen der krijgswetenschap. Dat alles gaat goed en wel, zoo lang men maar te doen heeft met het oude, met het alledaagsche; - maar de wereld staat niet stil; ook de krijgswetenschap ondergaat veranderingen, soms eene plotselinge omkeering; er doen zich buitengewone omstandigheden voor, die dan ook buitengewone handelingen vorderen; en dan helpt de meest langdurige ondervinding ons niet meer. O zeer zeker heeft die ondervinding voor den krijgsman hare groote waarde; maar slechts dán geeft zij den waarborg dat hij daardoor een bekwaam bevelhebber zal worden, wanneer de krijgsman zich gewend heeft in zijn diensttijd ook zijn geest werkzaam te laten zijn, en een denker te blijven.

De bekwame legerhoofden vindt men dus niet altijd bij hen die hun leven lang in krijgsdienst hebben doorgebracht; - wil dat nu zeggen, dat men die bekwame legerhoofden dan zoeken moet juist bij hen die aan den krijgsdienst zijn vreemd gebleven? - Die gevolgtrekking zou geheel onjuist zijn. Men zal daar wel eens een gelukkige keus kunnen doen; men zal daar wel eens den man kunnen vinden, die door uitstekendheid van geestvermogens en vooral van karakter, allen aanleg heeft om als krijgsbevelhebber te schitteren, en die spoedig de vereisch-

ten weet te verkrijgen voor eene taak, die hem aanvankelijk geheel vreemd was; dit kán wel eens gebeuren; dit ís wel eens gebeurd; maar daaruit te besluiten, dat dit altijd zál gebeuren, en dat men maar de hand heeft te leggen op den eersten den besten, om een bekwaam krijgsbevelhebber te verkrijgen, dit is wel de meest dwaze gedachte, die in eens menschen hoofd kan opkomen.

Dit beroep op de roemrijke dagen van 1792 was ook geheel ongegrond. In 1870 was de toestand van zaken geheel anders.

De macht, welke in 1792 en in de twee volgende jaren Frankrijk aanviel, was onbeduidend in sterkte, wanneer men het oog vestigt op de reusachtige taak die zij te verrichten had: het ten onderbrengen van een groot volk, dat gloeide van geestdrift voor de vrijheid. De slechte uitkomst, die de oorlog gehad heeft voor de vorsten die toen Frankrijk aanvielen, was te voorzien; die vorsten brachten veel te geringe strijdmiddelen in werking; ‘zij kwamen,’ - heeft een Duitsch schrijver gezegd - ‘met eenige emmers water aandragen, om een vulkaan te blusschen.’ In 1870 was dit geheel anders; er trad eene strijdmacht tegen Frankrijk op, veel sterker dan de strijdmacht der bondgenooten in 1792; veel sterker, niet alleen door het getal, maar ook door het gehalte der troepen, en vooral door de uitstekende aanvoering. Terwijl de legers van. York en Goburg in 1793 geen partij wisten te trekken van hunne overwinningen, vele maanden verspilden met het beleg van onnutte vestingen en daardoor Frankrijk allen tijd gaven om nieuwe legers te velde te brengen, - was dit in 1870 geheel anders. Von Moltke, overwinnaar te Metz en te Sedan, rustte niet op die zegepralen, maar deed de Duitsche legers met spoed vooruitrukken op Parijs, en op andere punten waar de vijand nieuwe verdedigingsmiddelen wilde bijeenbrengen. Daarom, wat goed was in 1793 tegen de bondgenooten, hielp weinig tegen de Duitschers in 1870.

Nog moet men in het oog houden, dat er in 1792 een Fransch leger bestond, dat tot eene kern diende, waarbij zich de volkswapening aansloot, die daardoor spoedig geoefendheid en krijgstucht verkreeg; Gambetta miste dit krachtige hulpmiddel, of had het ten minste in veel géringere mate.

Eindelijk moet men ook nog denken aan het Schrikbewind, tijdens de groote Fransche omwenteling. Wanneer de Conventie aan hare legerhoofden het *bevel* zond om den vijand te over-

winnen, dan waren dit geen ijdele woorden: de dood op het schavot wachtte hem, die het ongeluk had dit bevel niet te gehoorzamen. ‘Beklaag mij niet,’ riep een Fransch legerhoofd, toen eene vijandelijke kogel hem doodelijk had getroffen; ‘beklaag mij niet: het is beter op het slagveld te sneuvelen, dan door de *guillotine* te sterven.’ Dat vreeselijke dwangmiddel miste Gambetta; natuurlijk dat niemand hierover leedwezen zal gevoelen, of het hem euvel zal duiden, dat hij daartoe zijne toevlucht niet heeft genomen. Maar met dat al is het zeker, dat hij zooveel minder middelen had om de uitvoering van zijne bevelen te verzekeren; de legerhoofden, die volgens hem in het vervullen van hunne taak te kort schoten, kon hij hun bevel ontnemen; zijne macht bepaalde zich tot dit middel, waarvan hij een ruim gebruik - misschien misbruik - maakte.

Wanneer Gambetta's geest wat meer gerijpt was geworden door studie of nadenken, dan zou hij ingezien hebben, dat het eene hersenschim was, om aan eene herleving der dagen van 1792 te denken; dat er geen vergelijking te maken was tusschen den toestand in dat jaar, en den toestand in 1870; en dat wat toen gebeurde, nu *niet* gebeuren zou.

Eene aanvankelijke oproeping tot den krijgsdienst van de geheele mannelijke bevolking tusschen de 20 en 40 jaren werd kort daarop in dier voege gewijzigd, dat men dit gedeelte der bevolking in *drie* bans verdeelde, en zich allereerst vergenoegde met de oproeping van den eersten ban, de mannen tusschen de 21 en 30 jaren. Rüstow treedt in uitvoerige berekeningen, over het getal soldaten dat men daardoor kon verkrijgen, en komt tot het besluit, dat door dien eersten ban een 5 à 600,000 man te velde zouden komen: terwijl de tweede ban, die spoedig ook opgeroepen werd - de mannen van 31 tot 35 jaar nog een 500,000 man zoude geven. Meer dan een millioen soldaten; en wat was er onmogelijk met een leger van een millioen soldaten! - Dit groote cijfer schijnt ook Gambetta verblind te hebben.

En toch, men had hier allereerst moeten vragen: zijn die mannen, waarvan gij soldaten wilt maken, geschikt daarvoor? Zijn zij het niet, dan hebt gij er niets aan; gij verliest ze dan bij den eersten grooten marsch, en zij dienen alleen om de hospitalen te vullen. Het schijnt echter, dat die bedenking in Frankrijk toen niet gegolden heeft, en dat men toen maar alles, rijp en groen, genomen heeft om er de legers meê aan te

vullen. Eene vrouw die mogelijk zich wel eens aan dichterlijke overdrijving schuldig maakt, maar toch meer dan anderen uitstekende in geestvermogens en in helderheid en kracht van verstand, - Georges Sand, - geeft, in haar ‘Journal d'un voyageur,’ eene treurige schets van de wijze waarop in die dagen in Frankrijk de manschappen voor den krijgsdienst werden aangewezen.

‘On n'a pas le coeur à se réjouir içi aujourd'hui; c'est la révision, c'est à dire la levée sans révision des gardes mobilisées; elle se fait d'une manière indigne et stupide; on prend tout, on ne fait pas déshabiller les hommes; on ne leur regarde pas même le visage. Des examinateurs crétins et qui veulent faire du zêle déclarent bons pour le service des avortons, des infirmes, des borgnes, des phthisiques, des myopes au dernier degré, des dartreux, des fous, des idiots; et l'on veut que nous ayons confiance en une pareille armée! Un bon tiers va remplir les hôpitaux, ou tomber sur les chemins à la première étape. Les rues de la ville sont encombrées de parens qui pleurent et de conscrits ivres-morts....’

De geniale Eransche vrouw deelt liier alleen meê wat zij gezien heeft in eene kleine stad in het binnenste van Frankrijk; in andere gedeelten des lands kan men misschien beter te werk zijn gegaan bij het bijeenbrengen van de bestanddeelen voor de volkswapening. Toch wordt die klacht van Georges Sand ook door anderen aangeheven, en doelt dus volstrekt niet op een feit, dat geheel op zich zelf staat.

Men had dus nu meer dan een millioen soldaten, of menschen, welke dien naam droegen. Daarvan moesten nu legers worden gemaakt; en van den eersten ban wilde men aanvankelijk vier massa's vormen, die zich zouden samentrekken in het noorden van Frankrijk bij Eijssel, in het westen te le Mans, in het midden des lands te Bourges, en oostelijk bij Lyon.

Bovendien gelastte Gambetta de vorming van *elf* oefeningsen verdedigingskampen, op verschillende punten in Erankrijk, om daar den tweeden ban der volkswapening samen te trekken. Terecht merkt Rüstow aan, dat *die* handeling van Gambetta volstrekt geen afkeuring verdient en integendeel zeer verstandig was; want die kampen konden allen dienen om de volkswapening te oefenen en bruikbaar te maken, en sommige dier kampen waren door hare ligging goed geschikt om tot wijkplaats te dienen voor de te veld zijnde legers, wanneer deze te

veel opgedrongen werden door een overmachtigen vijand. Toch moet men hierbij de vraag stellen: heeft men de middelen gehad om werkelijk die kampen te vormen en goed in te richten? of is het bij een omutgevoerd bevel gebleven; is het maar eene schijnvertooning geweest - geen zeldzaamheid bij het Fransche krijgswezen? - Te Moskou, tijdens den Russischen veldtocht van 1812, gelastte Napoleon den aankoop van tienduizend paarden, in eene landstreek waar hij wist dat noch menschen noch paarden waren te vinden! Bij het Fransche krijgswezen is het zulk eene zeldzaamheid niet, dat men meent een bevel te moeten uitvaardigen, al weet men vooruit dat het onuitvoerbaar is: - is het soms met die legerkampen van Gambetta ook zoo gegaan?

Voor de nieuwe legers moest men allereerst wapenen en uitrusting hebben.

De voorraad geweren en munitie voor de infanterie was op verre na niet groot genoeg; die moesten aangeschaft of vervaardigd worden: dit geschiedde in haast, met verwarring, met weinig eenheid, zoodat de meest verschillende vuurwapenen bij die infanterie voorkwamen; die aankoop of vervaardiging van geweren en munitie ging gepaard met groote geldverspilling. - Maar toch, met dat alles, is de uitkomst nog al bevredigend geweest; de Fransche infanterie *werd* gewapend.

Ook wat de artillerie betreft, gingen de zaken vrij goed. Gambetta had gelast, dat alle departementen op iedere honderdduizend zielen der bevolking eene batterij van *zes* stukken moesten leveren; men rekende er op, dat dit een getal van 300 batterijen of 1800 vuurmonden zou verschaffen. Of dit cijfer bereikt is geworden, valt moeielijk te zeggen; en zeer zeker zal die artillerie wel veel te wenschen hebben overgelaten, met hare vuurmonden, in haast vervaardigd of gekocht; met hare affuiten, voorwagens, paarden en paardentuig, dat men overal vandaan haalde: met hare meestal ongeoefende kanonniers; in één woord, men moet zich geen veldbatterijen voorstellen, zooals bij ons in 1831-1839; maar toch, de groote hoeveelheid van de Fransche vuurmonden vergoedde het gebrekkige dat de Fransche artillerie toen aankleefde.

Ook met de wapening en uitrusting van de genietroepen ging het tamelijk goed.

Het gebrekkigst ging het hiermede bij de ruiterij, het wapen, dat men niet zoo gemakkelijk improviseert als de infante-

rie, of zelfs als de artillerie. ‘De Franschen zijn,’ merkt Rüstow aan, ‘gelijk de beschaafde volken in het algemeen, geen ruitrvolk;’ - bij dit gezegde is niet gedacht aan Engeland; trouwens er is ook bijgevoegd: ‘*in het algemeen*.’ - Het was moeielijk toen in Frankrijk in grooten getale goede ruiters te vinden; maar even moeijelijk was het toen, om daar een genoegzaam getal goede paarden te vinden; en het paard is de hoofdzaak bij rie kavallerie; het paard is het wapen van den ruiter, even goed als het geweer het wapen is van den infanterist; kavallerie zonder paarden, of met slechte paarden, is ongewapende of slecht gewapende kavallerie. Dat zijn van die doodeenvoudige waarheden, die niemand zal tegenspreken. - Bovendien ontbrak dan ook nog het paardentuig; men moest dit uit den vreemde laten komen of in haast zelf vervaardigen.

Neemt men dit alles in aanmerking, dan zal het cijfer van 12,000 ruiters, dat Rüstow aangeeft, wel niet te laag gesteld zijn voor de geheele getalsterkte van de kavallerie bij de legers der Fransche volkswapening: - eene onbeduidende macht, bij legers van die groote sterkte; onbeduidend bovendien, door de slechte uitrusting en slechte samenstelling van de Fransche ruiterij; onbeduidend vooral, wanneer men in aanmerking neemt, dat daartegenover stond de uitmuntende en veel talrijker ruiterij, der Duitschers.

Maar die minderheid der Fransche ruiterij - merkt men misschien aan - deed hier weinig ter zake; want de werking van de ruiterij is bij de hedendaagsche oorlogen onbeduidend geworden. Die aanmerking drukt een dwaalbegrip uit.

Dat de rol der ruiterij bij de nieuwere oorlogen niet meer zoo groot en beslissend is als bij de oorlogen van vroegere eeuwen, lijdt geen tegenspraak; de werkkring van dat wapen is verminderd; maar die werkkring is toch nog altijd belangrijk. Bij een veldslag kunnen er nog omstandigheden voorkomen, waarin de ruiterij de overwinning beslist; - toch zijn die omstandigheden zeldzaam en ras voorbijgaande, en het vordert groote bekwaamheid om er goed partij van te trekken; wie ten ontijde de ruiterij tegen den vijand doet optreden, die offert haar nutteloos op, - zooals Mac Mahon gedaan heeft te Wörth, met zijne kurassiers; zijn de omstandigheden niet gunstig, dan is het beter de ruiterij volstrekt geen deel te doen nemen aan den veldslag, maar haar te gebruiken tot de krachtige vervolging van den geslagen vijand, of tot dekking van

eigen terugtocht. Maar is dus de werking van de ruiterij op het slagveld veel minder geworden dan vroeger, buiten het slagveld is die werking zeer groot; dit is nu weêr bewezen geworden door den veldtocht van 1870, toen de Duitsche ruiterij op uitmuntende wijze den voorhoededienst verricht heeft, om de veiligheid van het eigen leger te verzekeren, en reeds op grooten afstand den vijand te verontrusten en te benadeelen. Zie onder anderen, hoe bij de insluiting van Parijs, de Duitschers partij trokken van hunne ruiterij om daarmede de omliggende landstreken in bedwang te houden en daar leeftocht op te halen voor de macht, die de hoofdstad hield ingesloten. En dit is een voorbeeld uit velen; als regel kan men aannemen, dat eene goede ruiterij bij een leger een groot overwicht verzekert op een vijand, die zulk een krachtigen steun mist.

Maar waren wapening en uitrusting bij de toenmalige Fransche volkslegers nog al tamelijk goed, van de kleeding kan men niet hetzelfde zeggen; integendeel, die Avas slecht, ellendig slecht. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat bij het uiten van dit oordeel volstrekt niet gedacht wordt aan het gemis van eenvormigheid in de kleeding der troepen; dat is iets van ondergeschikt belang; wanneer de eene soldaat een *zwarte* jas draagt en de andere soldaat naast hem een *blaauwe*, dan is dat misschien niet goed; maar de oorlog kan daarom toch even goed gevoerd worden, wanneer maar die jassen afdoende beschutten tegen de onguurheid van het weêr. Maar wat zal men zeggen, wanneer men soldaten, die een winterveldtocht zullen maken, die bij strenge vorst of bij plasregens in het open veld in de sneeuw of in den modder moeten vernachten; wanneer men die soldaten uitrust met eene lichte bovenkleeding, met een linnen broek en met schoenen van bordpapier of van kurk? - dat is den soldaat moedwillig opofferen; dat is spotten met menschenlevens; dat is verraad plegen aan de algemeene zaak. Bij zulk eene misdadige zorgeloosheid van de bestuurders van het krijgswezen valt het moeijelijk eene rechtmatige verontwaardiging te bedwingen. Wij herhalen het, wij zien niet op kleinigheden, op onbeduidende zaken; wij stemmen volstrekt niet in met die bespottelijke aanmerkingen, die door partijzucht en door onwetendheid gemaakt zijn op de kleeding en uitrusting van ons leger ia 1870; maar zooals toen met de Fansche volkswapeningen is te werk gegaan, dat gaat alle palen te buiten, dat verdient de strengste afkeuring.

Wat nóg slechter was dan de kleeding bij die Fransche volkswapening, dat was de aanvoering.

Het spreekt van zelf, dat bij een leger van zesmaalhonderdduizend man, - wij willen nog niet eens gewagen van den tweeden ban, die toch ook is opgeroepen -, er een overgroot kader, een menigte officieren en onderofficieren noodig was. Waar men dat kader vandaan heeft gehaald, is moeijelijk te zeggen; voor een gedeelte uit het leger, maar toch slechts voor een zeer klein, een geheel onbeduidend gedeelte; de groote meerderheid van het kader kwam uit de volkswapening zelve. Hier, vinden wij vermeld, kozen de mobiele garden zelve hunne officieren; elders werden die officieren door den Prefekt aangesteld; - het een zal denkelijk al even goed zijn gegaan als het ander, en zoowel op de eene als op de andere wijze zal men denkelijk bevelhebbers hebben verkregen, geheel en al ongeschikt voor hunne taak. Gambetta maakte dadelijk generaals van twee van zijne staatkundige vrienden, Lissagaray en Perrin; ‘lieden,’ zegt Rüstow, ‘die tot nog toe alleen als redenaars in de clubs bekend waren, en wat militaire opleiding betreft, *volkomen* in een staat van maagdelijke onschuld verkeerden.’ Uit dit enkele staaltje kan men afleiden wat in het algemeen de officieren zullen zijn geweest bij die Fransche volkslegers.

Die legers moeten tegen den vijand optreden; wat is daarvan te verwachten?

Men marcheert; men brengt den nacht in een bivouac door. Maar de zwakke, gebrekkige manschappen, die bij die legers velen zijn, kunnen die marsch en niet medemaken, kunnen die bivouacs niet doorstaan, vooral niet met die armoedige kleeding, met dat slechte schoeisel; zij vallen op den weg neêr, zij sleepen zich langzaam achterna, of komen in de hospitalen terecht; en het ontbreekt aan goede aanvoerders om die zwakke sóldaten moed in te spreken en tot orde te houden.

Men komt in gevecht met den vijand. Aan dapperheid ontbreekt het in den regel niet, en in de eerste oogenblikken gaat dan ook alles goed. Maar het volslagen gemis aan oefening en het volslagen gemis aan vertrouwen in aanvoerders, wier onbekwaamheid zonneklaar blijkt, brengt bij het eerste gevaarlijke oogenblik de bataillons in volslagen wanorde. Hier en daar is een krachtvol, bekwaam bevelhebber, die door woord en daad de zijnen met moed weet te bezielen, hen tot hun

plicht weet te houden; maar hij kan niet overal zijn; en terwijl de afdeeling die hij aanvoert, met dapperheid strijdt, ziet hij rechts en links andere afdeelingen in verwarring het slagveld verlaten, en wordt ook weldra gedwongen dat voorbeeld te volgen.

De uitvoering van eene oorlogshandeling vordert veelal spoed; de bevelen moeten stipt en oogenblikkelijk worden uitgevoerd; er mag geen tijd worden verspild met omslachtige toebereidselen; - zoek dit alles na te komen bij zulk eene volkswapening als toen de Fransche was! Men vindt vermeld, dat Trochu, wanneer hij te Parijs een grooten uitval wilde doen, altijd reeds een dag vooruit zijne troepen moest vereenigen, en dus daardoor telkens den vijand zijn voornemen kenbaar maakte; had hij geoefende troepen gehad, dan kon hij ze in beweging gesteld hebben op het oogenblik, waarop hij wilde handelen.

Wie die handelingen bij de Fransche volkslegers van 1870 overweegt, zal tot het besluit komen, dat orde en krijgstucht dan toch nog wel wat goeds hebben in oorlogszaken, en dat het geheel verkeerd is, door onbedachte woorden of daden, orde en krijgstucht afbreuk te doen.

Met zulke gebrekkige legers als Gambetta op de been bragt, kon tegen de uitmuntende Duitsche legers niet veel uitgevoerd worden: toch was hij niet ongelukkig in de keuze van zijne legerhoofden: daar zijn bekwame mannen bij geweest.

Bij de Loire, nabij Orleans, was van lieverlede eene legermacht samengetrokken, waarover de generaal de la Motterouge het bevel voerde. Toen echter in het begin van October een gedeelte van het Duitsche leger onder den Beijerschen generaal Von der Tann naar de Loire rukte, oordeelde de Fransche bevelhebber zich te zwak om dien vijand lang het hoofd te bieden; hij ging dus terug, na onbeduidende gevechten; en den 11^{den} October trokken de Duitschers Orleans binnen.

Gambetta, het gedrag van het Fransche legerhoofd afkeurende, droeg toen het bevel over het Loire-leger op aan den generaal d'Aurelle de Paladines, een oud en bekwaam aanvoerder. Aanvankelijk scheen het geluk den nieuwen veldheer toe te lachen; met zijn sterker geworden leger weer vooruitrukkende, dwong hij Von der Tann de stad Orleans te ontruimen, en behaalde den 9^{den} November bij Coulmiers eene soort van overwinning op de Duitschers. De naam van d'Aurelle de Paladines weergalmde toen een oogenblik door geheel Frankrijk;

‘arme man!’ klaagt Georges Sand, ‘wanneer hij heden zoo opgehemeld wordt, kan hij zeker zijn dat men hem morgen verguist.’

En zoo gebeurde het ook. Toen, na de overgave van Metz, de Duitsche legers, die voor die vesting hadden gestaan, beschikbaar waren geworden en voor een gedeelte naar de Loire trokken, was d'Aurelle's magt niet meer opgewassen tegen den vijand. Na eenige ernstige ontmoetingen ontruimde de Fransche bevelhebber - geheel in het begin van December - ten tweeden male Orleans, zijn leger niet willende opofferen door een langer voortzetten van den ongelijken kamp. Door zoo te doen, handelde hij in strijd met Gambetta's inzichten en bevelen; en die bevelen geheel verkeerd oordeelende, weigerde d'Aurelle tot de uitvoering daarvan over te gaan en besloot zijne betrekking neder te leggen. Dit besluit van d'Aurelle verdient allen lof: een legerhoofd moet geheel vrij zijn in zijne handelingen, waarvoor ook hij alleen de verantwoordelijkheid draagt; hij zie van het bevel af, liever dan te voldoen aan voorschriften, wier uitvoering, - naar zijne overtuiging, - verderfelijke gevolgen moet hebben.

Door het vooruitdringen der Duitschers tot Orleans was de Fransche legermacht aan de Loire in twee deelen verbroken: het eene deel, onder den generaal Bourbaki, was nabij Bourges; het andere deel, bij het lagere gedeelte van de Loire, werd onder het bevel gesteld van den generaal Chanzy. - Ook hier schijnt - Gambetta eene gelukkige keus te hebben gedaan.

Chanzy behoorde, wat leeftijd aangaat, tot de jongere generaals van het Fransche leger; hij heeft wel geene overwinningen behaald, hij is herhaaldelijk geslagen geworden; maar hij heeft zich in dezen veldtocht een roem verworven van bekwaamheid en van geestkracht, die niet onverdiend schijnt. In het begin van December zijn de troepen van Chanzy drie dagen achter elkander slaags met eene Duitsche legermacht onder den groothertog van Mecklenburg; den vierden dag wil de groothertog den aanval staken en zijne troepen een rustdag gunnen; maar den vierden dag wordt hij op zijne beurt door de Franschen aangevallen; - een aanvoerder die zóó weet te handelen, met een zoo gebrekkig samengesteld leger als dat van Chanzy, en die zulk een geest in zijne soldaten weet te brengen, is geen gewoon aanvoerder. - Dat Chanzy later - bij de gevechten of veldslagen van 6-12 Januarij 1871, naar de

zijde van Le Mans - door het overmachtige, oneindig betere Duitsche leger geslagen werd en vooreerst geheel buiten werking werd gesteld, dat lag in den aard der zaak; dat kon wel niet anders; dat bewijst niets hoegenaamd tegen zijn beleid. Dat bij die gevechten de Duitschers een groot aantal gevangenen maakten - 16 à 20,000 - is ook niet te verwonderen, wanneer men let op de samenstelling van het Fransche leger, waarbij zich een groot aantal zwakke uitgeputte soldaten bevonden, die niet meer voort konden, en die dus noodwendig den vijand in handen moesten vallen. Zulke soldaten kan men alleen behouden, als men overwint; wordt men geslagen, dan verliest men ze.

Ook in het noorden van Frankrijk was tot legerbevelhebber een man van bekwaamheid gekozen. De generaal Faidherbe, die langen tijd in Sénégal het bevel had gevoerd en uitbreiding en bloei aan dié Fransche volksplanting had gegeven, heeft bij den oorlog van 1870 weer doen zien, dat men een kundig en wetenschappelijk man kan zijn, zonder daardoor de geschiktheid te verliezen om legers aan te voeren; Faidherbe heeft toen talenten doen blijken, waaraan zelfs de Duitschers recht doen. De Fransche generaal nam de beste maatregelen voor de organisatie van zijne volkswapening: maar om daaraan de noodige vastheid te geven, ontbrak het hem aan tijd; hij moest oprukken om Parijs te naderen, om Parijs ter hulp te komen; en dit bracht ontmoetingen te weeg met de Duitsche legermacht, waarvan de uitkomst gemakkelijk was te voorzien. In December en Januari hadden er drie groote gevechten of veldslagen plaats - bij Pont-Noyelles, Bapaume en S. Quentin; - bij de twee eerste ontmoetingen wist Faidherbe met zooveel bekwaamheid te werk te gaan, dat hij die ontmoetingen voor halve overwinningen kon doen doorgaan, ten minste met grond kon beweren, dat het geen nederlagen waren. De laatste maal echter - bij S. Quentin, op den 19^{den} Januari - kwam een pas opgericht legerkorps, uit nationale garde bestaande, dadelijk zoo geheel in verwarring, dat daardoor de nederlaag der Franschen hier niet viel te ontkennen. Te Rijssel herzamelde de Fransche veldheer zijne geslagene macht, toen de wapenstilstand een einde kwam maken aan zijne krijgsverrichtingen.

Een ander Fransch volksleger ging geheel of grootendeels te niet, door dat het op verkeerde wijze werd in werking gebracht, en doordat de man, die aan het hoofd daarvan stond, niet be-

rekend schijnt geweest te zijn voor zijne taak. Toen de Duitschers voor de tweede maal tot Orleans doordrongen, was de eene helft van het leger aan de Loire, in of bij Bourges, ten zuidoosten van Orleans. Die macht - spoedig weêr een 80,000 man - stond onder het bevel van Bourbaki, bekend als een van de dapperste generaals van het Fransche léger. Maar de aanvoerder, die altijd gewoon is geweest om oorlog te voeren aan het hoofd van geregelde troepen en daarmede uitstekende daden verricht, zal soms te kort schieten in de leiding van volkswapeningen; hij deinst dan terug voor al het onvolledige en gebrekkige dat hij ontmoet; hij ziet geen middel om dat te verhelpen; hij ziet de mogelijkheid niet in, om ook met gebrekkige middelen tot een goed einde te geraken; hij wordt radeloos, wanhopig; hij neemt eindelijk - zooals Bourbaki gedaan heeft - zijne toevlucht tot zelfmoord; een gemakkelijk maar weinig eervol middel om uit ongelegenheid te geraken.

In het oosten van Frankrijk hadden, na den val van Straatsburg, de Duitsche legers het beleg geslagen voor de vesting Belfort; - wij volgen hier de thans gebruikelijke spelling; vroeger werd die vesting genoemd Béfort. - Daar voerde een braaf en kundig officier, de kolonel Denfert, het bevel, en zijne krachtige verdediging is door het geluk bekroond geworden, zoodat Belfort zich niet heeft overgegeven dan ten gevolge van het sluiten van den wapenstilstand; ter kwader ure vatte Gambetta het voornemen op om de benarde vesting ter hulp te komen. Het leger van Bourbaki moest daartoe van de Loire geheel naar het oosten- van Frankrijk trekken; het moest Belfort ontzetten, aan den Rhijn vooruitdringen, den oorlog in Duitschland overbrengen en op die wijze den vijand dwingen om af te zien van de inneming van Parijs.

Het onbekookte, het hersenschimrnige van dat ontwerp bewijst genoegzaam hoe weinig waarde Gambetta's inzichten omtrent de veldheerskunst hadden. In Racine's treurspel ontwikkelt Mithridates, in prachtige verzen, zijn oorlogsplan om de Romeinen in hun eigen land op te zoeken en te bestrijden; men kan haast het vermoeden niet van zich afweren, dat Gambetta hieraan gedacht heeft; dat hem het

‘Jamais on ne vaincra les Romains que dans Rome’

voor den geest heeft gezweefd, toen hij Bourbaki's leger naaiden Rhijn deed trekken. Op het oogenblik dat alles afhangt

van het ontzet van Parijs, vermindert men moedwillig de weinige kansen die er zijn om die hoofdstad te redden, door een der legers die daartoe kunnen dienen, ver weg te zenden tot bereiking van een hersenschimmig doel. Indien dat leger van Bourbaki bestaan had uit goede, beproefde troepen; uit troepen, die snel marcheeren kunnen, die vermoeienissen kunnen doorstaan, waarop men in het gevecht vertrouwen kan; ja, dán had men met dat leger van 80,000 man nog wel wat kunnen uitvoeren; dan had men Belfort kunnen ontzetten en aan den Rhijn belangrijke voordeelen kunnen behalen. Maar zooals dat leger van Bourbaki samengesteld was, kon men van dien marsch naar den Rhijn niets goeds verwachten; de middelen, die men aanwendde, waren geheel ontoereikend voor het doel, dat men beoogde; men liep gevaar, dat leger nutteloos op te offeren.

De nadering van Bourbaki dwingt de Duitsche legermacht, die onder von Werder in Bourgogne staat, om Dyon te verlaten, en na eenige gevechten terug te gaan naar de zijde van Belfort en zich daar aan te sluiten aan de belegerende macht. HalfJanuari wendt Bourbaki wanhopige pogingen aan om tot Belfort door te dringen en de Duitschers terug te slaan; die pogingen, gedurende drie dagen voortgezet, mislukken; en intusschen is een ander Duitsch leger, onder von Manteuffel, uit het noorden opgerukt en snijdt Bourbaki's leger den terugtocht naar Lyon af. Dat Fransche leger gaat toen grootendeels verloren; slechts een klein gedeelte ontkomt; maar het overige, geheel ordeloos, geheel ontmoedigd, moet, om aan de Duitschers te ontkomen, de wijk nemen op het Zwitsersche grondgebied. Het is Sedan in het klein; met dit onderscheid, dat hier het Fransche leger de wapenen niet voor den vijand neêrlegt, maar voor den neutralen Staat, waardoor het opgenomen wordt.

Ziedaar, zeer in het kort, het aandeel, dat de legers der Fransche volkswapening aan dezen oorlog hebben genomen. Nog moet men onder die volkswapening rekenen de ongeregelde benden, die, onder den naam van *franc-tireurs*, den partijgangers - oorlog voerden. Die partijgangers hebben wel degelijk den vijand afbreuk gedaan en zijn hem lastig gevallen; en hun werkkring zou denkelijk uitgebreider zijn geworden bij een langeren duur van den oorlog. Dat er bij die *franc-tireurs* nog al minder deugdelijke bestanddeelen waren, en dat zij soms den oorlog voerden op eene wijze, die ook de geregelde Duitsche krijgsmacht

tot onverbiddelijkheid aanzette, kan moeijelijk ontkend worden. Evenwel rechtvaardigt dit niet de handeling der Duitsche legerhoofden, die de *franc-tireurs* buiten het oorlogsrecht stelden en de gevangenen heten doodschieten. Een volk, dat zijn eigen bodem verdedigt, heeft het recht aan zijne zijde; en dezelfde handeling, die in de Franschen als eene misdaad met den dood werd gestraft, werd in 1813 door Pruissen's koning aan zijn volk als plicht voorgeschreven, 't Is waar, in 1813 was het standpunt van Pruissen geheel anders dan in 1870; in 1813 had men er belang bij om het volk te doen deelnemen aan den oorlog, en in 1870 bragt Pruissen's belang mede, dat het Fransche volk bij dezen oorlog rustig en lijdelijk bleef. Vandaar, in 1813, dat aansporen van de Duitsche boeren om den vijand met ieder wapen te bestrijden; vandaar, in 1870, het doodschieten van de Fansche boeren, die zoo wilden handelen. Het recht is hier geheel buiten.

Moet men de vrijscharen, door Garibaldi op de been gebracht om voor de zaak van Frankrijk te strijden, ook onder de volkswapening begrijpen?- haast niet; want in orde en krijgstucht stonden die vrijscharen bijna gelijk met geregelde troepen. Die macht van Garibaldi - nagenoeg 8000 man sterk - bestond, wat de soldaten betreft, voor een goed gedeelte uit Franschen; onder het overige, vooral onder de officieren, had men vreemdelingen uit alle deelen van de wereld. Maar die bonte menigte - waaronder zeker ook minder goede bestanddeelen waren - vormde een goed en krachtig geheel, dank zij den invloed dooiden grooten naam des bevelhebbers uitgeoefend. Garibaldi moge soms te wenschen overlaten, wat het verstand betreft; maar hij wekt de algemeene geestdrift op, omdat iedereen de overtuiging heeft, dat hij een edel, onbaatzuchtig mensch is, een onverschrokken man, een heldengeest; en dat is toeh maar de wenschelijkste hoedanigheid in een aanvoerder. De Duitschers koesterden, ten onrechte, een gering denkbeeld van Garibaldi's soldaten: ‘Ik houd niet van voorspellingen,’ zegt von Wickede (blz. 266); ‘maar ik durf met zekerheid zeggen, dat het Garibaldi-korps als kaf voor den wind uit elkaâr zal vliegen, als eene enkele Pruissische divisie hen ontmoet.’ De uitkomst heeft die bewering gelogenstraft: meer dan éénmaal heeft die macht van Garibaldi niet zonder roem gestreden; onder anderen in het laatst van Januari, toen zij de aanvallen der Pruissen bij Dyon

afsloeg. Garibaldi, te ziekelijk om te paard te stijgen, was toen toch tegenwoordig daar waar de strijd het hevigste was: zijne dapperheid bezielde zijne soldaten met geestdrift; verouderd was hij, maar de leeuwenmoed was nog niet uit hem geweken.

Alles samentrekkende, kan men gerustelijk tot het besluit komen, dat in 1870 de volkswapening in Frankrijk mislukt is en weinig heeft uitgewerkt. - Moet men nu hieruit ook besluiten, dat eene volkswapening in het algemeen een onbeduidend middel is om oorlog te voeren?

Volstrekt niet, dat zou een geheel verkeerd besluit zijn.

Eene volkswapening heeft zeer hooge waarde en is een krachtig oorlogsmiddel; maar onder twee voorwaarden: de eerste is, dat die volkswapening reeds lang vóór den oorlog voorbereid zij, zoodat bij eene oproeping iedereen weet, waar zijne plaats is en wat zijn werkkring. De tweede voorwaarde is, dat die volkswapening zich kan aansluiten bij eene geregelde legermacht - talrijk behoeft die macht niet te zijn, mits zij goed zij - en zich daarnaar vorme en daardoor militaire waarde verkrijge. Aan die beide voorwaarden werd in Frankrijk in het laatst van 1870 niet voldaan; vandaar dat de Fransche volkswapening toen geene goede vruchten heeft gedragen.

Die volkswapening van 1870, hoe mislukt dan ook, pleit echter voor de dapperheid en de vaderlandsliefde van het Fransche volk. Die deugden zijn toen op schitterende wijze gebleken; zoowel daar, waar kleine onbeduidende steden met stoutheid den vijand het hoofd hebben geboden, als daar, waar in de uitvallen bij Parijs, vreedzame burgers aan den strijd deel namen, en hun leven opofferden, en daar, waar de zonen van de Vendée en van Bretagne zich op het slagveld den alouden roem van hunne vaderen hebben waardig getoond. Men kan afkeuring uitspreken over de verkeerde wijze waarop toen de Fransche volkswapening is geregeld en aangewend: men moet eerbied hebben voor het volk, dat zoo gewillig tot die wapening is overgegaan.

Daar zijn er bij ons, die te laag op het Fransche volk nederzien. Bij onloochenbare gebreken, heeft dit volk groote en uitstekende hoedanigheden, die men niet miskennen mag; - men moet daaraan recht doen, - zooals men recht moet doen aan iedereen, maar vooral aan hem op wiens hoofd het ongeluk zijn doornenkroon heeft gedrukt. 't Is waar, onze oude geschiedenis schildert ons vaak Frankrijk af als onzen grooten,

onzen natuurlijken vijand: een aantal bladzijden in onze jaarboeken getuigen van wat wij van Frankrijk hadden te vreezen, door Frankrijk hebben geleden: het verraad van Anjou; de *Fransche furie* te Antwerpen; de oorlogen van Lodewijk de Veertiende: de gruwelen te Bodegraven en Zwammerdam, de harde onderdrukking door Napoleon uitgeoefend; - ziedaar de beelden, die nog uit het verledene voor ons opdoemen en velen afkeerig maken van alles wat Fransch is. Maar moet men dan niet letten op de geheel veranderde omstandigheden, die thans niet langer Frankrijk tot onzen gevaarlijken vijand maken? Moet men dan geen acht geven op de werking van den tijd, die de oude volksveeten doet verdwijnen? Het zou immers dwaasheid zijn de Friezen nu nog in toorn te doen ontgloeien door de herinnering aan het geweld, waaraan zij, vier of vijf eeuwen geleden, ten doel stonden van de zijde der Hollandsche Graven; het zou immers onzin zijn te willen, dat wij nu nog den Spanjaarden haat toedroegen, omdat voor driehonderd jaar Alva hier als beul heeft gehandeld? - Bij de rechtspleging geldt de verjaring: bij de geschiedenis moet het even zoo zijn!

VI. Over het bombardeeren der Fransche vestingen.

In den loop van dezen oorlog zijn door de Duitschers een aantal Fransche vestingen genomen; alleen een enkele - Straatsburg - door een geregeld beleg; een paar andere - Metz en Parijs - door uithongering; verreweg de meeste van die vestingen zijn echter gevallen ten gevolge van een bomdardement. Is nu een bombardement een geoorloofd middel om eene vijandelijke vesting tot de overgave te dwingen?

Men moet hierop niet antwoorden: ja! het bombardement *is* een geoorloofd aanvalsmiddel, want in den oorlog moet men gebruik maken van ieder middel dat tot het doel leidt, en het bombardement is een afdoend middel; - men moet dit antwoord niet geven, want in dit antwoord is eene dubbele onwaarheid gelegen.

Vooreerst is het onwaar, dat het bombardement van eene vijandelijke vesting altijd een afdoend middel is om die vesting tot de overgave te dwingen. Dat middel heeft in 1870 bij de *meeste* Fransche vestingen geholpen, maar niet bij *alle*; niet bij Straatsburg; daar heeft men, toen het bombardement de overgave van de vesting niet bewerkte, toch tot een geregeld beleg moeten overgaan, en dus nutteloos een deel der stad verwoest.

Een bombardement *is* een afdoend middel, wanneer door de gruwelijke verwoestingen die het aanricht, de bevelhebber der vesting er toe genoopt wordt, om meer gehoor te geven aan de stem der menschelijkheid, dan aan de stem van eer en krijgsmansplicht; of wanneer de burgerij door het bombardement aangespoord wordt, om in opstand te komen tegen de verdedigers en zij krachtig genoeg is om deze te dwingen de vesting over te geven. In *die* gevallen leidt een bombardement tot het beoogde doel.

Maar wanneer geen van die gevallen plaats heeft; wanneer de bevelhebber in weerwil van het bombardement de verdediging blijft voortzetten, en sterk genoeg is om den onwil der burgerij te beteugelen; of wanneer die burgerij dapper en vaderlandslievend genoeg is, om zich niet te laten ontmoedigen door het verwoesten van hare woningen; dan helpt een bombardement niets, dan is het een geheel nuttelooze wreedheid geweest. Een bombardement doet dan den aanvaller zelfs meer kwaad dan goed: want het kost hem tijd; hij verspilt daardoor zijne munitie voor niets; hij wekt daardoor eene verhoogde geestdrift bij zijne vijanden op, en hij laadt daardoor oneer op zijn eigen naam. Toen Straatsburg gebombardeerd werd, heeft dit den moed van de burgerij niet kunnen ter neder slaan; integendeel, zij is de meest lofwaardige volharding blijven betoonen; en het is niet aan haar te wijten, dat de vesting is gevallen, die bij betere verdediging veel langer het hoofd had kunnen bieden aan den vijand.

Maar ten tweede is het ook onwaar, dat men in den oorlog alle middelen gebruiken mag die ten doel geleiden.

Ook in den oorlog zijn regelen van eer en van menschelijkheid, die men verplicht is in acht te nemen; en al zijn die regelen niet altijd met wiskundige nauwkeurigheid te bepalen, en al kan men ook hier door drogredenen veel kwaads als goed voorstellen, toch lijdt het niet den minsten twijfel, dat er

handelingen zijn, waartoe men ook in den oorlog niet mag overgaan, wil men niet de rechtmatige verontwaardiging opwekken van ieder rechtschapen man. Vreedzame, weerlooze menschen te bestrijden en te dooden, alleen om daardoor de gewapende en geregelde vijanden, tegen wie men strijd voert, te dwingen dien strijd op te geven, - dat is eene wederrechtelijke, dat is eene deloyale handeling.

Wij willen onze meening door een voorbeeld ophelderen.

In 1810 slaat Suchet, een van Napoleon's onderbevelhebbers, het beleg voor de Spaansche vesting Lerida; na een veertiendaagsch beleg wordt den 13^{den} Mei die stad bestormd en genomen. Maar Suchet weet dat hij, na de vermeestering van de *stad*, nog met de *Citadel* te doen heeft, die eene nieuwe belegering zal noodig maken; en dit wil de Fransche veldheer vermijden; hij wil op gemakkelijker wijze overwinnen. Toen dan ook de bestorming is verricht en de Franschen meester zijn van den geheelen ringmuur der stad, doet Suchet de gansche bevolking - 18,000 zielen, - niet alleen mannen, maar ook vrouwen en kinderen, opdrijven, voortstuwen en met kolfslagen en geweerschoten dwingen om de wijk te nemen binnen de Citadel; en toen die talrijke en weerlooze schaar op zulk eene kleine oppervlakte opeen was gedrongen, doet Suchet het vuur van alle Fransche batterijen op de Citadel richten, en dit vuur aanhouden gedurende den ganschen nacht en tot in den ochtend van den 14^{den}; tot dat eindelijk Garcia Conde, de Spaansche bevelhebber, een einde willende maken aan het lijden van zooveel ongelukkigen, zijne vesting overgaf.

Het middel, door Suchet hier gebezigd, leidde dus wel tot het doel, - maar was het een geoorloofd middel, een eerlijk middel? - niemand die daarop ja zal antwoorden. Integendeel, iedereen zal van oordeel zijn, dat zelfs in den oorlog het doel de middelen niet wettigt; dat het eene schandelijke wreedheid is, weerloozeu, grijsaards, vrouwen en kinderen, met opzet aan dood en verderf over te geven, ten einde daardoor de strijdbaren te dwingen de wapenen neder te leggen; dat de overwinning, hier door Suchet behaald, eene onteerende overwinning is geweest; en dat men daarop Sheridan's krachtige woorden kan toepassen, en zeggen: dat, indien door die handeling van Suchet ‘het Eransche *bloed* is gespaard geworden, daarentegen de Frausche *eer* door alle porieën is weggevloten.’

In het algemeen ia het bombardement dus een ongeoorloofd

middel om eene vijaudelijke vesting te doen vallen. Toch zijn er uitzonderingen op dien algemeenen regel. Er kunnen gevallen voorkomen, waarin het geoorloofd en billijk is, eene vijandelijke vesting te bombardeeren.

Laat eene vijandelijke vesting niets anders bevatten dan militaire gebouwen, en geen stad omsluiten, geen burgerlijke bevolking, - dan behoeft de belegeraar er niet het minste gewetensbezwaar van te maken, om de binnenruimte van die vesting door zijn geschutvuur te teisteren en te vernielen. Zoo was het Fransche leger volkomen in zijn recht, toen het, bij de belegering van de Citadel van Antwerpen in December 1832, een hevig en langdurig bombardement als aanvalsmiddel aanwendde: alles wat toen door het Fransche geschutvuur vernield werd, bestond uit gebouwen die tot het krijgswezen behoorden en den verdediger ten goede kwamen, en dus niet de minste aanspraak hadden om door den vijand te worden ontzien.

Een bombardement is ook gewettigd, wanneer het gericht wordt op eene stad die in opstand is gekomen, en wanneer de burgerij zelve deel neemt aan den strijd, en zij hare pleinen en straten en huizen in vestingwerken herschept, waarop dus de aanvaller veilig zijn vuur mag richten. Zoo was het bombardement van de *stad* Antwerpen in 1830 eene geoorloofde, eene wettige handeling; de generaal Chassé was daarvan afkeerig: '*Hertog, het repugneert mij*,' zeide hij tot op het laatste oogenblik aan den Hertog van Saksen-Weimar, die het bombardement doordreef. Die woorden pleiten voor de menschelijkheid van Chassé; maar Saksen-Weimar had gelijk.

Wij erkennen dus het bestaan van enkele toestanden, waarin het geoorloofd is, tegen eene vijandelijke vesting het bombardement aan te wenden: maar in de meeste gevallen is dit aanvalsmiddel *niet* geoorloofd. In den regel moet het geschutvuur van den belegeraar gericht zijn op de vestingwerken, en niet op de burgerlijke woningen welke door de vestingwerken worden omgeven. Zeker, men kan dit niet altijd zoo juist en nauwkeurig alpassen; men kan niet altijd verhinderen, dat de kogel of de bom, die bestemd was voor een bastion of ravelijn, terecht komt op een straat of op een huis der aangevallene stad. Maar dit moet toch tot de uitzonderingen behooren; het moet geen opzettelijk beschieten zijn van de *stad*; want het is niet met haar dat de aanvaller te doen heeft, maar met de *vestingwerken*.

Dit is zóó waar, dat zelfs in vroegere tijden, in de zeventiende en in de achttiende eeuw, toen de oorlogen toch zoo bijzonder menschelijk niet werden gevoerd, krijgskundigen van naam meer dan eens die waarheid hebben verkondigd. Zie, onder anderen wat Vauban zegt, waar hij over mortierbatterijen spreekt: ‘Men moet ze,’ zegt de groote Fransche vestingbouwkundige, ‘alleen aanwenden tegen de vestingwerken en niet tegen de gebouwen der stad; want de vernieling van die gebouwen bevordert de inneming van de vesting niet, en strekt zelfs ten schade van den veroveraar, die dan niets als puinhoopen vindt.’ En een ander vermaard vestingbouwkundige, de Franschman Bousmard, zich ten sterkste verheffende tegen het bombardement van eene vijandelijke vesting, gaat zelfs zóó ver van te zeggen: ‘*c'est faire la guerre en tartares*.’

‘Goed en wel,’ - zal men misschien hierop aanmerken; - ‘wij stemmen het u toe: het bombardement van eene sterke stad *is* een ongeoorloofd aanvalsmiddel; het *is* eene wreede, eene tartaarsche wijze van oorlogvoeren. Maar wat baat het ons, of wij dit al weten, en of de geheele wereld er al van overtuigd is, wanneer de vijand, waarmede wij te doen hebben, toch dit aanvalsmiddel gebruikt, zooals het in 1870 in Frankrijk gebruikt is? Wat kunnen wij er dan tegen doen!’

Wat wij er tegen kunnen doen! - Hetzelfde wat onze voorouders in 1672 deden, in hunnen kamp tegen de Fransche dwingelandij, toen ook - tegen alle recht en menschelijkheid in - vreedzame dorpen in de asch werden gelegd; toen de wreedaard Luxembourg zonder blikken of blozen aan zijn Koning schreef, of aan Louvois: ‘*jamais accès de fièvre n'ont été si réglés que ne l'est notre coutume de brûler, de deux jours l'un, ceux qui sont assez sots pour nous y obliger*.’ Wij moeten hetzelfde doen als de Hollanders van dien tijd: volhouden, in weerwil van het wee dat zulk een oorlog aanbrengt. Wij mogen, zelfs in den oorlog, geen gebruik maken van middelen, die met eer en menschelijkheid in strijd zijn, die een beschaafd volk onwaardig zijn; - maar wanneer de vijand tegen ons toch zulke middelen aanwendt, dan moeten wij het lijden, dat daardoor voor ons ontstaat, weten te verduren met dien standvastigen moed, welke mannen moet bezielen, die hun land liefhebben en hunne vrijheid op prijs stellen.

Daar zijn er bij ons, die gaarne de verdediging van ons land zóó zouden willen inrichten, dat onze steden altijd geheel be-

veiligd waren tegen 's vijands geschutvuur; er zijn er zelfs die verder gaan, en er op aandringen, dat de verdedigers van onze vestingen overal in veilige schuilplaatsen zullen verblijven, waar zij niet het minste gevaar loopen. Dat zijn, zeker, zeer menscheljke eischen, maar eischen waaraan ongelukkigerwijze niet kan worden voldaan. De heeren, die zulke meeningen voorstaan, hebben denkelij k hun Schiller vergeten:

‘Es ist der Krieg ein roh gewaltsam Handwerk,’

en wat er meer volgt in die bekende plaats in den *Wallenstein*. Oorlog voeren, zonder dat dit verwoesting en vernieling te weeg brengt, zonder dat dit menschenlevens kost, - ja, dat gaat niet, dut behoort tot de ongerijmde zaken. Men moet zich, voert men een rechtvaardigen krijg, opofferingen weten te getroosten, groote, smartelijke opofferingen; dán daarvoor terug te deinzen, is onmannelijk en onverstandig. De oorlog gaat noodwendig gepaard met leed en jammer, met ijsselijkheden en gruwelen. Daarom moet men nooit lichtvaardig een oorlog aanvangen; of - om juister te spreken - men moet al het mogelijke doen, alles wat met eer en plicht bestaanbaar is, om een oorlog te vermijden. Maar *moet* men oorlog voeren; is men gedwongen de wapenen op te nemen tot verdediging van vrijheid en van volksbestaan, dan ook den strijd gevoerd met nadruk en met kracht, en niet gelet op de verliezen die men lijdt, op de opofferingen die men doet, op de wonden door de hand eens wreeden vijands geslagen. Het lijden in eene rechtvaardige zaak veredelt en verhoogt een volk.

's Gravenhage, 20 December 1871.
W.J. KNOOP.

Geuzenliederen.

Nieuw Geuzenlied-boek, bijeenverzameld door H.J. van Lummel. Utrecht, J.J.H. Kemmer.
De legende van den Geusen Trouble over Zeeland, met een voorwoord door Dr. G.D.J. Schotel. Tot Leyden, bij A.W. Sijthoff.
Aan mijn Vaderland, door H.J. Schimmel. Amsterdam, H.J. van Kesteren & C°.
De Triomf der Piraten, door W.J. Hofdijk. Amsterdam, G.L. Funke.
Dr. Heije's Volksdichten ‘ter Zee’ en ‘te Land,’ Amsterdam, G.L.Funke.
Voorheen en Thans, door Hortator. Leiden, G.L.W. Hazenberg.
Ons Vaderland, door G.v.d. Schraft. Rotterdam, J.H. Dunk.
De Steenlegging van 't Asyl te Brielle, door Ant. L. de Rop. 's Hage, C.G.J. Pietersen & C°.
Feestliedjes, Aprilliedjes, Geuzenliedjes.

Slaet op ten trommele, van dirredomdeyne,
Slaet op ten trommele, van dirredomdoes,
Slaet op ten trommele, van dirredomdeyne,
Vive le Geus, is nu de loes[1].

Dit eerste couplet van 't oude Geusen-Liedeke kwam mij in de gedachten, toen ik de groote menigte gedichten en liedjes voor mij opgestapeld zag, die uitgekomen zijn bij gelegenheid van 't heuchelijk feest onzer driehonderdjarige onafhankelijkheid.

Men ‘slaet op ten trommele’ van alle zijden; de bezielende klanken van 't Wilhelmus van Nassouwe doen alom zich hooren; de roemrijke prinsen-vlag der zeven vrije landen wappert van de torens onzer steden en uit de huizen onzer burgers: het volk viert feest en jubelt, en ieder die de pen hanteert uit in proza of op rijm zijn vreugde over onze nooit genoeg te waardeeren vrijheid.

Wij vieren de herinnering aan onzen heldentijd; we houden een dankdag, waarop we den heerlijken moed van de martelaren der vrijheid gedenken, een bededag waarop we den vurigen wensch onzer harten uitspreken, dat de geestkracht der vaderen ten prikkel strekke aan hun nageslacht, opdat wij in de ure der be-

1 Leus.

proeving, hetzelfde geloof, dezelfde volharding, denzelfden moed zouden mogen toonen als de roemrijke helden van voor driehonderd jaren.

Het feest dat we vieren is door den dichter Schimmel - in een gedicht aan 't Vaderland gewijd - dus met gloed omschreven:

Drie eeuwen vloten heen, sinds, d'oceaan ontstegen,
De Geus voor Brielies vest zijn leuze schallen deed.
Een suizing vaart door 't land en de echo allerwegen
Herhaalt een jubelkreet!

Drie eeuwen vloten heen, sinds aan dees weeke stranden
De korrel werd gestrooid waaruit de vrijheid wies,
De horen klonk, die door de ontkrachte Nederlanden
't Lied der verjonging blies.

Drie eeuwen! Vrij zijn nóg de nijvre zeven landen;
Geen enkle paerel zelfs verloren ze uit hun kroon!
Neen, de erfenis aanvaard uit zijner vaadren handen,
Verkwistte niet de zoon!

Vier feest, mijn vaderland! gedenkend het verleden,
Hoe ge eens herschapen zijt en nóg u steeds herschept!
De Prinsenvlag ontplooid, waaronder gij gestreden
En overwonnen hebt!

Wij vieren feest ter eere onzer met ‘dierbaer burgerbloet’ opgebouwde vrijheid, gelijk Vondel zich uitdrukt. ‘De vrijheid,’ zegt hij:

De vryheit is geleit in 't kostelyck ciment
Van dierbaer burgerbloet: en zoud ghe nu in 't endt
Gedoogen, goede Godt, dat woeste en woênde handen,
Dien pylaer, opgericht in zee en waterlanden,
Met yzer, stael en vier, verdelgen van den gront,
En wraek met schimp de plaets zou toonen daer hy stont?
Och, nimmer moet het schiên, dat Spaensche slavernye
De vrome necken druk van Hollants burgerye[1]

Hetgeen gloed geeft aan Schimmel's gedicht en aan dat hetwelk Hofdijk als inleiding tot zijn fraai geschreven Triumf der

1 Verovering van Grol.

Piraten schreef, is de overtuiging, dat er een partij in den lande is, die met schimp het oprichten van dien pijler der vrijheid herdenkt, omdat zij gelooft, dat hij opgericht is op de bouwvallen harer bestormde en beroofde kerk.

Die partij ‘krijscht’ gelijk Schimmel zegt: ‘een schelle wanklank in 't algemeen akkoord van jubeltoonen,’ en 't bitter woord, dat ze tot het feestvierend Nederland spreekt, wordt dus meesterlijk door onzen dichter in zijn lied aan 't Vaderland vertolkt:

Gij vraagt ons meê uw feest te vieren?
Wij kunnen niet, wij willen niet!
Want wat gij tooit met uw laurieren,
Dat is het onrecht óns geschied.
Gij wilt op 't feest ons welkom heten,
Ons meê doen deelen in uw leus;
Maar wij, wij zijn nog niets vergeten,
Wij gruwen van uw Watergeus!

Wij gruwen van de Kerkbestorming,
Door zeedlooze Eedlen aangelegd....
Ons blijft uw strijd en uw hervorming
Een opstand tegen 't. Godlijk recht!
Uw aanhang: boeven en piraten;
Uw hooggeroemde legerschaar:
Een bent van razende onverlaten:
Uw denkend hoofd: een huichelaar!

Neen, zijn ook eeuwen heengevaren,
Ons dunkt dat op 't gedachtnismaal
Het bloed van Gorcums martelaren
Zal spatten in de feestbokaal!
Viert dus uw feest met wie 't vermogen,
Wij moeten dulden wat geschiedt;
Maar wij, wij dienen met de Logen;
Wij kunnen niet, wij willen niet!

Wat antwoorden de nakomelingen van de ridders der vrijheid op deze woorden?

Schimmel zij het eerst hun tolk.

Wat waagt ge ons aan te klagen
Van beeldenstorm en moord!

Wat hebben wij verdragen
   Ten Zuiden en ten Noord!
Uit huis en hof gebannen,
   Gehitst van West naar Oost....
En nog, we waren mannen
   En hadden gade en kroost!

Niet één, die niet zijn magen
   In beulshand achterliet....
Wij hebben lang verdragen,
   Maar konden 't langer niet.
Wat baatten onze klachten?
   Wij vroegen steeds ten hoof
Slechts vrijheid van gedachten
   En vrijheid van geloof!

Geen boeven en piraten
   Bezwoeren een verbond,
Maar ronwende onderzaten,
   In 't reinst en 't dierst gewond.
Toen werd er wraak genomen
   En vloeide onnoozel bloed -
Een d r u p slechts bij de s t r o o m e n ,
   Gestort door Alvaas stoet.

Hoe durft ge u schimp vermeten
   Op 't geen de vlieboot wrocht!
Gij noemt u niets vergeten,
   Och, of ge 't ooit vermocht!
Vergeten mocht ge wenschen,
   Zelfs tot den hoogsten prijs:
De jacht op de Albigenzen,
   Het bloedmaal te Parijs.

Hoe durft ge u vermeten
   Een schimp op onzen strijd,
Waardoor - dát nooit vergeten! -
   Gij vrije burgers zijt;
Waardoor gij, zonder vreezen
   Voor straffe- of bloedplakkaat,

Wat ons het liefst moet wezen
Kunt vlekken met uw smaad!

Neen, waagt hem niet te tergen,
Den ouden waterleeuw!
Al heet gij hen ook dwergen
Mijn zonen dezer eeuw,
Kracht baart soms de overprikling...!
Voorkomt dus 't krijgsgeschal
Der meerdren in ontwikling,
Der meerdren in getal!

Wij willen geen kerkelijk feest vieren, roept de groote meerderheid van 't Nederlandsche volk uit; maar we willen op den Paaschdag, dat de Christenkerk de opstanding van haar Heer en Heiland herdenkt, jubelen omdat ieder zijn God thans mag danken en loven volgens den inspraak zijner conscientie; omdat geen inquisitie het huiselijk leven langer hespiedt, en door schavot en brandstapel de gedachten kan pogen te overheerschen; omdat ons volk is opgestaan tegen de absolute Romaansche monarchie in den vreemde, met welke het als bij toeval door ‘een onzinnig erfrecht’ was samengekoppeld, en waarmede het niets gemeen had, noch taal, noch belangen, noch zeden; omdat den eersten April 1572 de eerste lichtstraal heeft geblonken eener vrijheid, bij wier heiligen gloed wij ons thans kunnen koesteren.

Gegroet, Republiek der Vereenigde Landen,
Die 't eerst de banier der geloofsvrijheid hief,
Wij voelen het harte in ons binnenste branden,
Wij hebben in u onze Vaderen lief.

Dit gevoelt het volk, en dit maakt de geestdrift gaande der goêgemeente, gelijk met dichterlijke kleur door Hofdijk is uitgedrukt. Hij zingt:

Ik vraag naar uw belijdnis niet:
Ik vraag u niet van waar ze u kome,
Van Augsburg, of Geneve, of Rome,
Of uit wat ander staatsgebied,
Of langs wat andre waereld-orden

- Gewijd in hoogere natuur
Door Sinaï of Pinxtervuur -
Zij u en de uwen is geworden;
Ik vraag alleen in dezen tijd
- Waarin de blindgehitste driften
Gevoel en rede saâm vergiften! -
Of gij een Nederlander zijt?
'k Vraag: Is er plaats nog in uw harte
Voor de onvervalschte erinnering
Aan daden van uw Mannenkring,
Die eens een halve Waereld tartte,
Om in Gods vrijen zonneschijn
Het recht te hebben vrij te zij;
Vrij, zoó, als naar 't besef der tijden,
Wier worstelstrijd nooit weêrgâ had,
't Recht van gelooven en belijden
Door weinigen - maar d'eêlsten schat
'Van gantsch een Volk - werd opgevat.'
Ik vraag, of ge, ondanks schaduwstreepen,
Ondanks zoo menig donkre plek,
Zelfs hier en daar een roode vlek,
Een oog hebt - verre nog van *dweepen*.
Met alles wat het Voorgeslacht,
Steeds worstlend, u ten bate bracht -
Voor die zoo vruchtbre zegeningen
Die, onder tapplend bloed gezaaid,
Ons, 't Nakroost, weeldrig thands omringen,
Een hand slechts vergend, die ze maait,
'k Vraag, of ge uw aandeel in die schoven,
Bij armen vol u aangeboôn,
Meê plukken wilt.... en dankbaar loven
De zaaiers, 't zware werk ten loon.

Wij weten welk antwoord Alberdingk Thijm op deze vragen gegeven heeft, en wij betreuren het dat de dichter dit niet gaf in een gedicht, want de beginselen die hij toegedaan is,het ideaal waarvoor hij leeft, eigenen zich beter om in dichtmaat dan om in brieven aan de dagbladen uiteengezet te worden.

Hij is een getrouwe zoon der Moederkerk, die - in dit gelijk aan de Calvinisten der 16^{e} eeuw - de rechten der godsdienst boven alle andere rechten plaatst. Als dichter en kunste-

naar heeft hij het zich tot taak gesteld de Hollandsche Middeleeuwen te doen kennen en waardeeren, ofschoon hij aan de grootheid der Hollanders van de 16e en 17e eeuw alle recht laat wedervaren. In zijn Middel-Nederlandsche Verhalen zegt hij ronduit: ‘ik betuig hier openlijk mijne bewondering voor dat oorspronkelijk, krachtig en zoo hoogst schilderachtig charakter, hetwelk het Hollandsche volk, geïnfluenceerd door de Hervorming, mij aanbiedt.’

Het ware vreemd, zoo hij dit niet deed; want hij is een der weinige mannen in Nederland, die door oorspronkelijkheid, kracht en schilderachtigheid van karakter, geïnfluenceerd door een vurig geloof, naverwant is aan die Hollanders van onzen heldentijd; naverwant - hij duide het mij niet ten kwade - aan menigen Watergeus.

Er bestaat een principiëel verschil, door niets te overbruggen, tusschen den moedigen soldaat der middeleeuwsche kerk, en ons kinderen der 18e eeuw, die, geen recht heiliger achten, dan het recht der natie, om naar hare zeden en herkomsten geregeerd te worden. Prof. Robert Fruin zeide eens te recht: ‘de voorstanders van het goddelijk recht der overheid en van de verplichting der onderzaten tot lijdelijke gehoorzaamheid, mogen zien hoe zij den opstand der modernen wettigen zullen. Wij voor ons, instemmende met onze wakkere voorouders; achten de natie niet gebonden aan eene regeering, die, vreemd van landaard en karakter, naar uitheemsche beginselen van recht en plicht, tegen de zeden en belangen des volks in, regeeren wil.’

Alberdingk Thijm is dus volmaakt logisch en eerlijk als hij, als voorstander van het goddelijk recht van koning Philips II, den opstand der vaderen weigert te wettigen, en zonder zich te verschuilen achter de uitspraak van deze commissie of de meening van gene courant, erkent dat het Nederlandsche volk feest viert ter eere van een beginsel, dat hij veroordeelt.

In afwachting van het poëtisch antwoord, dat de dichter Alberdingk Thijm wellicht op Hofdijk's vragen geven zal, kunnen wij de verleiding niet wederstaan van eenige brokstukken uit zijn ‘Palet en Harp’ aau te halen, waaruit het standpunt van Alberdingk Thijm tegenover hen, die met geestdrift den Geuzendag vieren, het beste uitkomt.

Dichters hebben recht te eischen, dat men een weinig moeite doe om zich op hun standpunt te plaatsen. Laat ons met kracht

de beginselen der Ultramontanen bestrijden; laat ons hun streven, dat ons naar middeleeuwsche toestanden terug zou brengen, rusteloos tegenwerken; doch laat ons, in tijden dat Nederland op de geestkracht en inspanning van al zijn kinderen moet kunnen rekenen, hen van geen gebrek aan vaderlandsliefde beschuldigen.

Den vrijwilliger der Nederl. Letterkunde, die steeds voor de rechten van taal en letteren in het harnas staat; die de Germanismen, welke als sluipmoordenaren onze schoone moedertaal naar het hart steken, door woord en voorbeeld bestrijdt, en die, door voor onze taal te kampen en tot eerbied voor onze letterkunde te dwingen, meer doet voor 's lands onafhankelijkheid dan twee gepantserde oorlogschepen zouden vermogen, moet men geen vaderlandsliefde ontzeggen, omdat hij, de geschiedenis van Holland's worstelstrijd met Spanje van een kerkelijk standpunt beoordeelt.

In de Voorspraak tot zijn ‘Holland gegrondvest’, zingt Alberdingk Thijm:

Neen, wat Staats- of Kerkpartij
Woel' en wrok', en tweedracht zaaie -
Wie de rosse fakkel zwaaie,
Die zijn bent tot baken zij! -
Wien, bij 't flikkren van den haat,
's Broeders aanschijn, 's broeders daad,
Ooit tot woede moog vergrammen:
Nog, nog leeft er één gevoel,
Dat den geest der Nederlandren,
Trots 't verdeelend driftgewoel,
Buigt, en vastsnoert aan elkandren:
Één gevoel, dat, hoe gesmoord,
Hoe bedolven in de harten,
Laauwheid zelfs en spot bleef tarten;
Tintlend op 't geringste woord.

En welk is dat gevoel? vraagt ge.

't Is - de liefde voor de luchten,
Die den vaderlandschen grond
Overzwieren en bevruchten,
Sedert de eerste morgenstond.

't Is de liefde voor de stralen
  Van Gods koesterende zon,
Zóó, als ze over Neêrland dalen,
Neêrland's beemden rijk bemalen,
  Dartlen op zijn zilvren bron.
't Is de liefde der Historie
  Van dien heuvel, beek of gaard,
Tolk van bloei, en smart, en glorie,
  Tuigend van der Vaadren aard.
't Is: dat hooge boezemrijzen,
  't Is die blos voor 't hoofd des zoons,
  Die te luttel eerbetoons
Aan den vader ziet bewijzen;
  't Is zijn glimlach fier en zoet,
  Als men recht aan d' ouder doet.

En wie zijn de vaderen, wien, volgens Alberdingk Thijm, te luttel eer betoond wordt? Het zijn de kruisvaarders, wier heldendaden vergeten worden, zoodat het nuttig is te herdenken:

Hoe oud-Holland's oorlogsleeuwen
Waakten bij des Heeren Graf.

Er zijn ‘zeven eeuwen van het leven dezes staats’, welke te veel voorbijgezien worden, daar het voor velen is alsof Holland's geschiedenis eerst aanvangt bij het vertrek van Philips naar Spanje.

Weet men niet, dat Neêrlands Leeuwen
  't Wapenbord van elk gewest
Reeds, als zinnebeeld, bekleedden -
Eer ze een juichtoon hooren deden,
  Toen van 't jong Gemeentebest
Nassaus Leeuw in 't perk mocht treden?
  Weet men niet, dat menig Willem
  Hollands naam vereeuwigd had,
  En 't belang van staat en stad
D'eedlen ‘Prins’ den gulden hellem
  Om den zwangren schedel mat?

  Damiate! spreek de glorie
    Van den eersten Willem uit!

Reê ten krijg en ter victorie -
Zij des Heeren Graf zijn buit!

Of de schim van Charlemagne
Niet gerast ten grave zonk,
Toen de krijgskroon van Germanje
Tweeden Willem's hoofd omblonk!

Eeuw van 't afdoend recht der sterken!
Geef den derden Willem eer,
Die slechts meerster was en heer
Om der zwakken recht te werken.

Duizend jaren zijn getuigen
Voor ons Staats- en Volksbestaan:
Laat ons in dat leven juichen,
En geen vierde deel der baan
Voor het leven-zelf doen gaan,
Blonk de vonk, uit de asch gedolven -
Holland, klimmend uit de golven!

Voor een billijke waardeering van ons *geheele* verleden, is het goed dat we nog zulk een vertegenwoordiger der middeleeuwen, als den dichter dezer vaderlandsche verzen, bezitten, al verzwijgen we de overtuiging niet, dat hij door zijn theologische overtuiging tot in zijn uiterste gevolgtrekking toe te passen, bitter onrecht pleegt aan het roemrijk tijdperk, dat op de middeleeuwen volgt. Hij vergeet dat '*summum jus*' vaak '*summa injuria*' is. Door zijn uiterste gevolgtrekking te maken, door zijn laatste beginsel nauw omschreven voorop te stellen, heeft hij, evenals de kerk, wier trouwe zoon hij is, het hachelijke punt bereikt, waar de denkbeelden van ons onvolmaakte, feilbare menschen het spoor bijster worden door overmaat van logica, en waar instellingen te niet gaan door overdrijving der gegevens zelven, die hun reden van bestaan waren.

Wij hebben vertrouwen genoeg in onze beginselen om niet voor de zijne te vreezen; en als wij de Geuzen van onzen heldentijd dank zeggen voor hun martelaarschap en moed, dan is het vooral, omdat zij daardoor voor eiken burger de vrijheid gewonnen hebben, om naar de inspraak van zijn geweten voor zijn geloof en overtuiging uit te komen. Verschil van over-

tuiging en geloof is een zegen voor een land; het verhindert het volk in te dommelen en gaat allen lauwen Jansalie-geest tegen.

Het ware dus voor Nederland ongelukkig, zoo aan den eersten wensch van Hortator werd voldaan, die in een gedicht, dat menig krachtig couplet bevat en van warme geestdrift getuigt, het verlangen uitdrukt om hen, die op 1 April geen feest willen vieren, het land uit te zetten.

Hij roept hun toe:

O, zwijg, gij vloekt het voorgeslacht!
Ge ontneemt der vadren kroon!
Zij hebben recht op dankbaarheid
En gij betaalt met hoon;
Zij ploegden 't land, zij zaaiden 't graan,
Zij hebben 't moeilijkst werk gedaan,
En de oogst was waarlijk schoon!

Terug dan, gij, die d' opstand laakt,
Zoekt u een ander land,
En maait de garven dan niet af
Van 't graan door hen geplant!
Want aan het krachtig vrijheidsbrood
Eet gij u zelv' en de uwen dood:
'V e r g i f is 't brood der schand!'

De Heer Laurillard, die tien liedjes schreef ter eer van 't Aprilfeest, zingt hun op de wijze van 'Wilhelmus van Nassouwe' toe:

Wij zingen met elkander
Den eersten van April,
En 't is geen Nederlander,
Die dat niet meêdoen wil.

en onder de Feestliedjes komt een groot aantal voor, welke hetzelfde zeggen, in ongeveer even dichterlijke woorden. Als voorbeeld diene het volgende, dat meer dan éénen druk beleefde. De dichter van dit lied zingt op de wijze van ''t Wien Neêrlands bloed':

Wie nog een Neêrlandsch hart bezit
Van vreemde smetten vrij,
Stelt blij met ons een danklied in
Op dit ons feestgetij.

De Feestcommissie te Wormerveer heeft liedjes uitgegeven, welke de slechtste niet zijn van de Geuzenliedjes van den dag. Ook zij zou echter onverdraagzaam willen zijn, zoo ze maar mocht. Te Wormerveer wordt den 1sten April op de wijze van ‘Geld! geld! geld!’ het volgende gezongen:

Vrij! Vrij! Vrij!
Dat roepen we elkander;
En wie niet zingt, en denkt als wij,
Die is geen Nederlander.

Slim! Slim! Slim!
Dat waren ze, die Geuzen!
Al hadden allen niet, als wij,
Hun ooren, en hun neuzen.

Zing! Zing! Zing!
En wie niet mee wil zingen,
Die wou ik wel, als ik maar mogt,
Eens even daartoe dwingen!

Ook de Heer G. van der Schraft te Rotterdam, die een ‘ontboezeming’ op rijm uitgaf, drukt, indien we hem wel begrijpen, zijn verontwaardiging uit over het gebrek aan vaderlandsliefde van hen, die niet met ons willen feestvieren, wanneer hij ‘den Geest van tegenstand, die 't heilig Vaderland te ontwrichten zoekt en aan den wereldband knaagt’, eenige harde waarheden toevoegt.

Iets demonisch schrijft hij dien geest toe:

Reeds de Oudheid kende een Magt van 't Kwade,
Die steeds verdelging met zich droeg,
Des menschen geest in banden sloeg,
Of wreed zich met zijn bloed verzaadde.
En thans? - leeft nog de Demon voort,
Die 't licht der waarheid zoekt te dooven,
Om d' aard dat erfdeel Gods te ontrooven,
Of twistvuur stookt tot broedermoord?

o Ja! enz.

In het sonnet, waarmede hij zijn gedicht inleidt, spreekt hij bewondering uit voor ‘den Held van de ijzeren riddertijden,

toen liefde om beurt met haat nog *bruiste* in 't *gintig* bloed', maar daar wij nu in een 'Eeuw leven, die wij, te recht, bewondering wijden',
Verachting thans voor hem, die, troetelkind des lots, Zijn wereldmagt onteert, en koel, in wreeden trots, Den ouden hartstogt weer kunstmatig op durft wekken! Met huichlende oorlogsleus de siddrende aard beroert, En - wijl hij 't blinde volk als vee ter slagtbank voert - In 't waas van rede en deugd zijn z e l f z u c h t tracht te dekken!
De meeste gelegenheidspoëten zingen bij 't Aprilfeest ter eere van de Eendracht, en zij schijnen werkelijk te gelooven dat eendracht, welke verkregen wordt doordien iedereen juist hetzelfde denkt en gevoelt en derzelfde meerlingen is toegedaan, het bezit waard is.

De heer G. Burgersdijk te Leeuwarden zingt op de wijze van 'Io vivat':

'Eendracht maakt macht,
Eendracht maakt macht,'
Was immer Neêrlands leus;
Die eendracht was voor Alva 't spook
Waar zijne macht voor onderdook,

ofschoon de 'eendracht' der vaderen waarlijk minder spookachtig groot was dan hij zich voorstelt.

Hortator zegt tot alle Nederlanders:

Weest één van zin en één van ziel,
En één in woord en daad.

en ziet niet in, welk treurig soort van eendracht hier heerschen zou, wanneer alle Nederlanders hetzelfde wilden, dachten, zeiden en deden. Geen woord, dat zoo ellendig misbruikt wordt als het woord 'Eendracht.' Eendracht willen we hebben! roepen de lamven en flauwen eenstemmig uit, zonder dat hun sluimerzieke hoofden door de gedachte vermoeid worden of die eendracht haar oorsprong moet nemen uit overtuiging of uit onverschilligheid. Vredelievende en welwillende burgers, voor wier zachtaardig gemoed rust en kalmte onontbeerlijk zijn, en wier doen en laten ons steeds in de overtuiging versterken, dat al te groote

verdraagzaamheid uit gebrek aan overtuiging voortspruit, roepen mede: ‘leve de eendracht!’ want ze houden niet van horten en stooten; ze glijden liever in een trekschuit langs een spiegelgladde vaart; het is kun onbegrijpelijk koe men ooit Venetië of de Republiek der Vereenigde Provinciën kon toezingen:

> ‘Partijzucht bleek voor u ontwikkelingskracht.’

‘Waartoe is het nut zulk een vrijheidsfeest te vieren!’ zuchten ze. ‘Het kweekt slechts religiehaat aan, en voert de partijen tegen elkander in 't harnas. Al die gebeurtenissen zijn al zoo lang geleden; wat hebben we het volk in rep en roer te brengen? We hebben eendracht noodig!’ Waarom bidden die gemoedelijke en brave lieden, terwijl ze de slappe handen op zachte wijze tot elkander brengen, niet dat het God behagen moge om alle sprekende kleuren van de aarde te bannen en hemel en aarde wit te verven? Dan zou een natie van Pierrots, omgeven door een eeuwigdurend winterlandschap, groote koppen witte saliemelk naar de bleekbestorven lippen kunnen brengen, terwijl de witte ondergaande zon achter witte wolken verdween en de nacht een vale witte lijkwade over de sluimerende aarde uitspreidde.

Een kleurlooze, lafhartige eendracht brengt het volk niet verder. Zulk een heerlijk feest als we nu vieren, is juist zoo goed, omdat ket 't volk wakker schudt, en het herinnert ‘*que noblesse oblige*’. Het brengt een volk tot zelfkennis, het toont ons hoe, Gode zij dank, de vrijheid gewaardeerd en het Huis van Oranje geliefd en geëerd wordt. Laat ons ze herdenken, die roemrijke dagen, toen ‘een vorstenhuis zich der vrijheid wijdde - een klein volk eene groote zending vervullen mocht;’ laat ons den Vader des vaderlands, wiens hoofd in helderheid geen weêrgâ, had, en die ‘in het ruwe, maar ronde volk al de kiemen onderscheidde voor een krachtigen staat’, eeren in zijn nakomeling.

Het is ons goed, dat we ons gezamenlijk opnieuw herinneren wat ket Land aan 't Huis Oranje-Nassau te danken heeft; dat wij met een verjongd gevoel van liefde en loyauteit den band vaster hechten, die volk aan vorst verbindt. Het is een weldadig gevoel, dat het hart ons warm wordt en tranen van geestdrift ons in de oogen wellen, als we, door het feest daartoe aangespoord, nog eens in de oude geschiedboeken naslaan wat de

vrome en vroede burgers der Republiek, met hun ‘Prince der princelyker Geuzen Prince’ geleden en gestreden hebben voor God en Vaderland!

En vruchtbaarder dan de eendracht door onverschilligen gepredikt, is het, dat velen, die, door gewoonte verstompt, niet genoeg waardeerden wat het verwerven van de voorrechten, die we genieten, aan het voorgeslacht van vorst en volk gekost hebben, thans met innige loyauteit aanheffen:

Oranje-Vorst wien drhigen
Volschoone herinneringen
Als u ter schoonste taak?
Het Delftsche grafgesteente
Verkondt der goê gemeente:
‘Hij diende vrijheidszaak!’

Door 't geen we roemrijkst deden, -
Door 't geen we bitterst leden, -
Zijn we aan elkaêr verknocht;
En onder uw geleide
Wacht Roomsch en Onroomsch beide
Slechts zege van den tocht’[1].

De oppositie der ultramontanen tegen ons nationaal feest is niet half zoo hinderlijk als die lauwe, slappe onverschilligheid der lieden, die, om der wille der eendracht, liever maar zouden zien dat men de martelaars onzer vrijheid, de doorluchtige helden, die voor de heiligste belangen der menschheid streden, vergeten en ongeëerd in hunne graven liet rusten.

O, mocht er onder de dichters van den dag één geweest zijn, die met roskam en rommelpot ware rondgegaan om ze te hekelen, die zwakken in den lande, die zonder eenige onafhankelijkheid van geest, elkander zoetjes in het oor fluisteren, dat een onbeteekenende kleurlooze eendracht het best is voor rustige renteniers, en dat groote gedachten het volk maar onrustig maken.

Onwillekeurig komt mij een liedje van onzen Heije voor den geest, ter eer onzer vijanden, dat ik honderdmaal gezonder en

1 Potgieter.

frisscher acht dan al die zangen en deunen tot aanprijzing van een kleurlooze eendracht.

Een vrind is vast een kostlijk ding!
zingt onze beminnelijke vaderlandsche zanger,

Een vrind is vast een kostlijk ding! -
Doch zoo 'k te bidden had daarnéven,
Dan waar 't (al schijn' het zonderling)
Dat God mij vijanden mocht geven:
De vinnigste, die men kan zien,
En liever honderd nog, dan tien!

o Kostbre spiegels voor 't Verstand,
o Trouwe wachters voor de Zeden,
o Prikkels voor de slappe hand,
o Drijvers voor de trage leden....
Wat dank ik u, al menig jaar,
Het beste, dat er in mij waar!

Geef elk dan - God! wij bidden t U,
Een trouwen Vrind!... Doch wil daarnéven
(Zoolang Uw wereld blijft als nu)
Wat scherpe vijanden ons geven:
Wil.... schiet óoit vriendenhand te kort -
Dat ons een vijand wakker port.

Dit is een waar ‘Geuzenliedje,’ dit is volkspoëzie in den besten zin van 't woord, die slappe verzenen staalt en ons nieuwe moed en kracht geeft. Het ware goed voor Nederland's toekomst zoo alle Hollandsche jongens, wanneer ze de wijde wereld ingingen, de beide bundels van Dr. Heije, ‘te Land’ en ‘ter Zee’ van buiten kenden.

Ze zouden daaruit leeren dat *één-dràcht* een woord van diepen zin is:

Zie! aller handen, klein en groot,
Ze drágen: *trouw* in allen nood,
Ja, tot den dood!

en wat ééndracht is zou hun niet door holle klanken, maar door een beeld aanschouwelijk worden gemaakt.

Iedren vinger van een hand
Kan men buigen licht, en knakken:
Maar - als zij zich samenpakken,
Zijn ze tienmaal meer bestand.....
Word een Vuist, mijn Nederland!

Is het niet merkwaardig, dat, wanneer er volksdichten als deze bestaan, zoovele rijmelaars zich geroepen achten hun ounoozele feestliedjes in het licht te geven?

Eenigen hunner verontschuldigen zich wel door te zeggen, dat ‘hun liedjes de eenige verdienste hebben, om ten dage des feestes, bij gebrek aan beter, te kunnen gezongen worden,’ doch wat beteekent dit, wanneer er betere zijn, sinds de heer Funke een volksuitgave van Dr. Heije's Volksdichten, keurig van formaat en typographische uitvoering, in het licht gaf?

De volksliedjes, die uitkwamen om bij gelegenheid van 't Aprilfeest gezongen te worden, zijn bijna zonder onderscheid geesteloos en laf. Sommige zijn bovendien bijzonder plat. Hoe komt b.v. de heer H. Koster, Hoofdonderwijzer te Harlingen, er toe, om het volgende liedje te laten drukken, het uit te geven en het te noemen ‘een feestlied voor het Nederlandsche volk’?

Alva

Wijze: *Die in Januari geboren is*.

Wel, Piet! wat heeft je broek een scheur! April!
Wel, Mie! wat heb je een roode kleur! April!
Och Jan! och Jan! toe, kijk reis vlug,
Er hangt een briefjen op je rug!
April! April! April!

Ha, ha! dat was een mooie grap! April!
Daar had ik je allen voor de lap! April!
Maar weet je ook wat, *April* beduidt?
Komt, luistert, hoe 't verhaal dan luidt.
April! April! April!

't Was, nu drie honderd jaar geleên, April!
Filips zond hier zijn beulen heen, April!
En Alva, d' ergste in dat geval,
Zei: ‘of ik ze ook eens knijpen zal!’
April! April! April!

Te recht noemde de heer Schimmel eens in dit tijdschrift de zucht om gelegenheidsverzen te maken ‘een schaduwzijde der Nederlandsche vaderlandsliefde.’ -

Dat ons volk er altijd van gehouden heeft, in liedjes te zien uitgedrukt wat het dacht, bewijzen de oude Refereinen en Liedekens, die de heer H.J. van Lummel uit alle oude Geuzenliedboeken bijeenverzameld heeft tot een boek, waarvan de eerste aflevering bij J.J.H. Kemmer te Utrecht verschenen is. Wij vestigen de aandacht op deze belangrijke nieuwe uitgave. Geuzen-Liedekens, kreupel vau maat en gebrekkig van rijm als ze voor 't meerendeel zijn, toonen welke fiere, krach tige mannen het waren, die 's lands onafhankelijkheid door lijden en strijden wisten te winnen. Deze liederen zijn uit het hart geweld; er zit gang in; ze tintelen van verontwaardiging en geven den indruk: wat moeten mannen, die zoo vurig hebben gehaat, ook vurig hebben liefgehad; wat moeten die goede haters heerlijke vrienden zijn geweest!

Toen Alva in 1567 te Brussel was aangekomen en het onthoofden en verbranden was begonnen, werd het volgende lied gezongen op de wijze van den 36sten Psalm:

Der boosdoeners wille, etc.

Het is ‘een Liedeken eertyts ghemaekt by Jan Cooman, van Delff.’

De volksdichter begint dus:

Hij merckt nu claer, die heeft verstant
Wat leyder maer[1] voor 't Nederlandt,
Uit Spaengien is ghecomen,
's Duyvels dienaer, des paus trawant
De municken vaer, der papen sant
Mach men Duckdalff wel noemen.
Van wat tyrannen dat men leest,

1 Treurige tijding.

Daer heeft noyt zijns ghelijck geweest
Soo boos, soo wreet van zeden.

en op het einde spreekt hij den koning van Spanje dus toe:

Prinoen doch dit incorporeert[1],
Ghy die nu sit ende regeert,
Betracht wel u officy,
Maect niet besmet met bloet besmeert,
U handen wit in root verkeert,
Noemt moort doch gheen justicy:
Want als ghy coemt voor Godts aenschiju,
Daer elck moet houden zijn termijn,
Op die sentency passen[2],
Al had ghy 't water van den Rijn,
Met al dat in de zee mach zijn,
Ghy sult het niet afwassen.

Bitteren haat tegen de roomschen en vooral tegen hun priesters en monniken, toont een groot aantal dezer liedjes. Wij halen er een aan ten bewijze.

De Prins van Orangien is te velde gecomen,
Vive le Geus,
Ghy papen, als apen, ghy meucht wel schromen,
Bedeckt u neus:
Door den Prince, spijt alle papisten,
Wy blijven Geus.

Godes leeringh sal blijven staen,
Vive le Geus,
Der papen godt, die moet vergaen.
Hoort mijne leus:
Al deur den Prins, spijt papen en muncken,
Wy blijven Geus.
Al hebben sy so menighen simpelen bedroghen,
Vive le Geus,
Zy hebben soo menighen leughen gheloghen

1 Neemt ter harte.
2 Op zijn' tijd het oordeel wacht.

Met verraet altens.
Door den Prince, spijt papen, wout-apen,
Wy blijven Geus.

Zy bouwen op pausen leeringhen vals,
Vive le Geus,
Die gheschoren dieven, haer aflaetsbrieven
Die zijn al beus:
Door den Prince, spijt Zielmis, Vigily,
Wy blijven Geus.

Oock papen, papinnen ghy zijt het wel waerl,
Vive le Geus,
Want ghy u valsche Inquisity vermaert
Wout bringhen, is 't heus.
Al door den Prins, spijt munnicken, muunickinnen,
Wy blijven Geus.

Het was vooral de Inquisitie, waarop de Geuzen zoo gebeten waren. Dit blijkt uit het volgende ‘oproerigh referein of rondeel’, dat in 1566 gedicht is door Arent Dirksz. Vos, gewezen pastoor te Lier, die wegens zijn overgang tot de gereformeerde leer, met drie andere priesters, in 1570 te 's-Gravenhage werd verbrand.

Slaet op ten trommele, van dirredomdeyne
Slaet op ten trommele, van dirredomdoes,
Slaet op ten trommele, van dirredomdeyne,
Vive le Geus, is nu de loes.

Die Spaensche Inquisiti, voor Godt maliti[1]
De Spaensche Inquisiti, als Draeckbloet fel,
De Spaensche Inquisiti, gevoelt puniti[2],
De Spaensche Inquisiti ontvalt haer spel.

Vive le Geus, wilt Christelick leven,
Vive le Geus, hout fraeyen moet:
Vive le Gens, Godt hoed u voor sneven,
Vive le Geus, edel Christenbloet.

1 Zonde.
2 Straf

De paus en papisten, Godts hant doet beven
De paus en papisten, zijn t' eynden haer raet:
De paus en papisten wreet boven schreven[1]
Ghy paus en papisten, zoekt nu Aflaet.

Aflaet in tijts noch, Godts woord te krencken,
Aflaet in tijts noch u godtloos spel;
Aflaet in tijts, och wilt u bedencken,
Aflaet in tijts, en valt Godt niet rebel.

't Onschuldich bloet dat ghy hebt vergoten
't Onschuldich bloet roept over u wraeck:
't Onschuldich bloet te storten heeft u niet verdroten
't Onschuldich bloed dronckt ghij metten Draeck.

Prince, der Princelijcker Geusen Prince
Prinslijck met u Geest haer doch regeert:
Prinslijck u Eer drijvende, aldus bemint se
Prinslijck, u Rijck wort alsdan vermeert.

De vinnigste schimpdichten tegen den paus en de priesters der Roomsche kerk, dateeren van den tijd toen de strijd nog geheel zijn religeus karakter had, dus vóór of in 1555, merkt de uitgever dezer 'Geusenliedekens' op. In meer dan een ia er nog geen sprake van de Spanjaarden of Alva, zelfs van den Koning niet.

Merkwaardig, ter kenschetsing van den geest des tijds, is het 12de liedje dat het opschrift voert: '*Refereyn, gestelt tot des Vageviers spot, end tot des makers, den Paus, den aertschen Godt, soo hy hemselven uytgeeft, den armen sot*.'

Tot troost van hen, die gelooven dat de eendracht der vaderen 'spookachtig groot' was, kan zeker een geuzenliedje van 't jaar 1566 strekken, waaruit blijkt dat die geroemde eendracht toen ten minste nog niet bestond.

Ick hope dat den tyd noch comen sal,
Dat men sal roepen overal,
Eendrachtich voor een Leus,
Als Breederode met blyden gheschal
Vive, vive le Geus.

1 Beschrijving.

Die Edele Heere van Breero soet,
Met den Graef van Nassou, dat edel bloet,
Seer ingenieus,
Don Grave van Culenborch metter spoet:
Vive, vive le Gens.

Dese hebben ons verlost van den Cardinael
En van de kettermeesters in 't generaal,
Van den Bisschop seer pompeus,
Dus roepen wy blyschap altemael,
Vive, vive le Geus.

Sy hadden ons ghepast[1] te brengen in den noot,
Ghelyck slachtschaepkens die men doot,
Met Tyrannye beus,
Dus roepen wy, want Godt verdroot,
Vive, vive le Geus.

De Marckgraef 't Antwerpen is eenen tyrant,
Hy heeft de Christenen verdroncken en verbrandt
Met nijde dangereus,
Dus roepen wy tot synder schant:
Vive, vive le Geus.

Bisschoppen, Prelaten, acht men nu niet meer.
Noch den Paus met zyne valsche leer;
Want sy zyn venineus,
Dus roepen wy teghen haer eer:
Vive, vive le Geus!

Dr. G.D.J. Schotel heeft ons in de gelegenheid gesteld kennis te maken met de rederijkers-rijmelarij, waarmede een dichter, ‘even vurig Spaanschgezind als Roomsch-Catholijk’, de schimpdichten beantwoordde van de voorstanders van den paus en der hervorming. Hij heeft ‘*de Legende van den Geusen Troubele over Zeelant in den jare* 1572 *ende* 1573’ uitgegeven, welke hij in dezelfde letter, waarin ze geschreven is, als een historisch gedenkschrift dier dagen aanbiedt. ‘De dichter

1 Gedacht.

dezer legende was der Roomsch-Catholyke belijdenis en der Spanjaarden partij toegedaan,' zegt Dr. Schotel. 'Als zoodanig beschouwde hij de gebeurtenissen, die in 1572 en 1573 in Zeeland plaats grepen, en wij weten niet dat hij in dat opzicht een mededinger had.'

Wij bevelen de lezing van deze legende zeer aan, omdat het belangrijk is het gevoelen te leeren kennen van den eenigen Roomsche, die de gebeurtenissen van dien tijd bezongen heeft. Het poëem mist den gloed en de bezieling der Geuzenliederen, waarin zich het verlangen naar verlossing van geestelijke en wereldlijke slavernij deed hooren; doch het is dan ook meer een beschrijvend gedicht, dat de bijzonderheden verhaalt van de belegering en uithongering van Middelburg in 1573 door de Geuzen, die, nadat Vlissingen en Veere de Spaansche bezetting verdreven hadden, de hoofdstad van Zeeland, 'de schoone bloem in 't Zeeuwsch priëel', voor den Prins poogden te winnen. De Roomsche rederijker, die met de Spanjaarden Middelburg verdedigde tegen de dappere Geuzen, verwijt Vlissingen ia de eerste regelen van zijn 'referein', dat het den Koning ontrouw is geworden.

> T fy Vlissingen hoe ghy U onteert hebt,
> U selven doende die groote scande
> dat ghy uwen rock nu omgekeert hebt
> met boeven, met geusen menigerande.
> Omdat Middelborch, d blomken van den lande,
> met U niet en woude boosheit hantéren
> Was cause dat ghy de dampoort afbrande,
> menende d bloemken alsoo te schoffieren
> met u adherenten, valsch van manieren.

Maar, zegt hij, al hebt gij, Geuzen, de Dampoort ook afgebrand, daarom zult gij Middelburg nog niet hebben.

> Laet Middelborch rusten, laet staen u muyten,
> T is te scoonen bloeme voor sulcken guyten.
> 'Al quemt ghy verbranden onse Spaensche schepen,

Zijn toorn tegen de Geuzen neemt toe, wanneer zij de Spaansche schepen, die aan de belegerde stad levensvoorraad brengen, in brand steken. Hij verwijt hun, dat ze de vloot niet met slaande trom en bij daglicht zijn aangevallen, maar des nachts overvielen.

ghy en bleeft niet vry van schande en schade,
ghy en hebt getrommelt noch ghepepen
maer ghy quaemt by nachte met verrade.'

Toen de winter naderde, raakte de leeftocht in de belegerde stad op.
'Den honger maecte ons volc woest, van verwe bleeck,' zegt de belegerde dichter.

'Daer storven op strate veel schamelkinderen,
broot, broot, roepende, noyt snlcken quellinghe.
De borghers droeghen sonder verminderen
haer schalen, croesen, juweelen den bewinderen
om gelt te slaene voor den Coninck, niet sonder danck,
Grhetrouwe liefde en mach niet hinderen
van den sonnen opganck tot den onderganck.'

De prijzen der levensmiddelen stegen ontzettend. 'Een schapenschouwer verkocht men voor negen gulden,' en weldra werd alles nog duurder, want in 'Februario, den vijftiensten dach' betaalt men

'een heelen daelder voor een catte,
die gheten wert voor een mignoote[1],
een dobbelen stnyver voor een ratte,
vyf stuyvers een eyer, geseyt in 't platte,
't canarysaet, 't lysaet heel opgeten was,
daer en viel te coope dit noch datte.'

In deze benaeuwde ure bad onze dichter God om uitkomst.

Wilt ons niet verstroyen toch
O Heere der heerscharen,
Seynt vyf gersten broyen noch
En wilt n hantwerck sparen,
Bewaren als kieckens onder u vlercken
Der leden uwer kercken,
Laet ons u voetsel mercken.

Dit 'voetsel' kwam echter niet, en, gelijk onze Middelburgsche dichter aardig zegt: 'Daert t herte flau is, daer wort den cop laff.' Men gaf de stad op 'vetten Donderdag' van 't jaar '73 aan de Geuzen over, want:

1 Mignonne, klein, teer. Al geen lekkerbeetje dus.

't snccoers faelgeerde, de vaert was vol ys.
'Daer en was geenen troost noch goed advys.'

Wij zijn niet in staat de vreugde te schetsen, die geheel Nederland gevoelde bij de blijmare: 'Middelburg is ons,' zegt Dr. Schotel in het hoogst lezenswaardig voorwoord, waarmede hij de. Legende van den Genzen Troubele inleidt. 'Gansch Holland was opgetogen,' zoo luidt zijn aanhaling uit een der geschiedschrijvers van dien overgang: 'Gansch Holland was opgetogen over den goeden uitslag, en loofde en preisde den naam van den almagtigen Helper, die zijn knechten gewapend had ten oorloge ende aengegord had ten strijde.'

Men jubelde:

Wilt nu ghy, Nederlanden
Te samen zyn verblydt,
Middelburgh is in handen
Des Princen, nu ter tydt.
Den Prince van Orangiën
Met zyn vorstelyck ghemoedt,
Dryft het krychsvolck na, Spangiën
Uit Middelburgli met spoet[1].

en zich tot 'Middelburch schone' wendende, zong men:

Spaensche Inquisiteuren,
Die u hebben gheplaeght
Verdryft uit uwer mueren
Ontfanght u volck verjaecht[2].
Laet Godes woort floreren,
U daer niet tegen stelt,
Soo sult ghy prospereeren,
En vreesen gheen gheweldt!

Wanneer men deze Geuzenliedekens leest, wordt met vernieuwde kracht de oude overtuiging levendig, dat de strijd met Spanje een heilige strijd was; een strijd voor Godsdienst en geweten. In het laatste couplet van het Wilhelmus - het edelste aller Geuzenliederen - komt dit het treffendst uit.

Voor Grodt wil ick belyden
  En zyner grooter macht,
Dat ick tot ghienen tyden
  Den coninck heb veracht:

1 Nederl. Geschiedzangen, toegelicht door J. van Vloten. II. p. 116.
2 Uwe ballingen.

Dan dat ick Godt den Heere,
Der hoogsten Majesteijt,
Heb moeten obediëren
In der gherechticheyt.

In zeer vele opzichten waren de fiere Watergeuzen geloofshelden in den vollen zin van het woord, want vrije prediking van ‘het suiver woord Gods’, was, gelijk ter Gouw zich uitdrukt, de leus van den opstand tegen Spanje; en aan die leuze zwoer de edele Geus onwankelbare trouw, bij *brood en zout en bedelnap* - de symbolen zijner verbintenis om *leven* en *bezittingen* voor de groote zaak veil te hebben!

Par ce pain et ce sel
Et par cette besace,
Jamais les Geux ne changront
Pour chose que l'on fasse!

Indien men onze Geuzen billijk beoordeelen wil, leze men toch vooral het belangrijk boekje van den heer ter Gouw, ‘de Eerste April’, dat in weinig bladzijden zoo aanschouwelijk de heldengestalten kenschetst der redders van het verdrukte vaderland. De triomf dier ‘bouffen en piraten,’ die het morgenrood der vrijheid deden opgaan over den Brielle, vindt men het schoonst beschreven in het boek van Hofdijk, waarvan ik het gespierde gedicht, dat tot inleiding dient, reeds aanhaalde. Het gandsche boeiende drama ontwikkelt zich daar in een reeks van tafereelen, die het breede penseel van den schrijver der ‘Historische Landschappen’ alle eer aandoen.

Een enkele aanhaling kan geen denkbeeld geven van de schilderachtige wijze, waarop Hofdijk zelf de traagste verbeelding dwingt die vloot der Piraten te zien, zooals zij, zesentwintig zeilen sterk, lustig door den zuidelijken wind gestuwd, haar tocht over de wijde wateren voortzet, of, zooals hij de nederlaag van Bossu beschrijft, wanneer deze, denkende dat hij slechts ‘boeven en piraten’ uiteen te jagen heeft, op den Briel lostrekt, doch onvervaard standhoudende krijgers ontmoet, en door het klotsende water van de Maas, dat door de in stukken gekloofde deuren der schutsluis van het Brielsche Nieuwland binnenschuimt, tot een overhaaste vlucht gedwongen wordt.

Ieder, die in feestelijke stemming het derde jubilé van Neêrlands vrijheid vieren wil, neme Hofdijk's feestgave ter hand, en men zal ons dank weten voor de aanbeveling.

Den ‘Triomf der Piraten’ met hart en verbeelding mede vierende, leert men zich ook rekenschap geven van een der oorzaken, die de Watergeuzen tot de meest populaire helden van ons volk gemaakt heeft, en ons met zulke buitengewone belangstelling de kloeke daad doet toejuichen, dank zij welke ‘de fiere Maasstroom den eersten April 1572 zulk een heugelijke tijding aan de vrije zee kon toeruischen.’

Een voorname reden, waarom 't Hollandsch hart zoo warm voor de Watergeuzen klopt, is aan onze liefde voor de zee, onze liefde voor Janmaat te danken. De middeleeuwsche ridders uit Nederland, die ter kruisvaart togen, en ‘waakten bij des Heeren graf’, wekken geen andere gevoelens bij ons op als de middeleeuwsche ridders uit Duitschland, Frankrijk of Engeland, die ook aan dat graf waakten. Janmaat is de ridder onzer heldeneeuw; Janmaat is Neêrland's trots, en de Watergeuzen, die de zee tot Holland's bondgenoot maakten, zijn daarom voor altijd de lievelingen van het volk, hetwelk een hart bezit dat heugenis heeft.

‘De zee wordt door de Nederlandsche schepen overdekt,’ zegt de Jonge in zijne Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen; ‘zonder hun verlof, zonder hun geleide, is geen schip meer veilig. Thans had men geleerd, door welke middelen Nederland tegen de aanslagen des algemeenen vijands kon worden beveiligd. Aan alle zijden verrijzen vloten om de geweldenaren van Spanje te tuchtigen, en het vaderland wordt door de zeelieden behouden.

Met hunne ten oorlog toegeruste koopvaarders bedreven zij de grootste heldendaden. Velen - *want de geestdrift voor de rijheid woonde vooral bij diegenen, welke de zee bevoeren* - boden daartoe uit eigene beweging hunne schepen aan.’

Het waren de Hollandsche matrozen, die in de Westindische zeëen, de galjoenen der Conquistadores van Spanje en Portugal aanklampten en veroverden; het waren de Hollanders en Zeeuwen, die de Onoverwinnelijke vloot aandurfden; het waren de jongens van Piet Hein, die de Zilvervloot bemachtigden. Uit een der Geuzenliedekens, gemaakt nadat de Onoverwinnelijke Vloot verwonnen was, blijkt welk ontzag Janmaat aan de Spanjaards had ingeboezemd.

Aan het slot van dat zegelied luidt het:

> ‘O Godt, die van ons vyand dickwils hoort
> Tot u oneer, dit quaet lasterlyck woordt:

Haer Godt is Godt over water en wint,
Op 't laut en heeft hy gesagh nochte bemint;
Thoont, dat voortaen gy zyt, in den krygh bloedigh
Soo wel te lant als te zee ons Grodt goedigh.'

De zee werd tot onzen bondgenoot gemaakt, en de Spanjaarden dachten, dat de God der zee de God van Neêrland was.

De zee is de bakermat onzer vrijheid, en alle ware Nederlandsche dichters - zieners als zij zijn - hebben dat aan het volk geleerd. Ik hoop, dat menig Nederlander dezer dagen het tot geestdrift dwingend gedicht van Onno Zwier van Haren zal opslaan om zich opnieuw te laven aan die mannelijke gedachten, die leven en bezieling geven aan de stroeve verzen, waarmede hij de Watergeuzen bezong.

Het gedicht gelijkt op de Geuzen, die er de helden van zijn. Het tintelt van leven, van vrijheidsliefde en kracht; een groote heerlijke gedachte gaf het zijn ontstaan, doch de versmaat is onverdragelijk hard, en bij den verheven zang van Onno Zwier, zoowel als bij de Geuzen, moet men om den wil der kern de ruwe schors voorbijzien.

Hij begaat menige historische onnauwkeurigheid, doch hij doet ons de Geuzen begrijpen en waardeeren. Hij toont hoe het mogelijk was, dat deze mannen met hun kleine macht zoo ontzaglijk veel konden doen.

Een kleine vloot is hun vermoogen,
Maar d' onverzaagdheid is in d' oogen,
En 't Vaderland in ieders ziel'.

Hij erkent, dat ze soms onmenschelijk en wreed waren, en het 'oog voor oog tand voor tand' deden gelden, doch hij toont tevens aan:

Dat als de Wijsheid hoog verheven
Wil zuiv're lucht aan d' Aarde geeven
Sy dikwyls eerst een Onweêr zendt!

Hij slaat de oogen naar de zee, en ziet daaruit den dageraad van Holland's vrijheid klimmen. Sprekende van de vrijheid zingt hij:

Sy weet de tyden zyn gekomen
Dat rysen zal in Neerland's stroomen
Tot hare woonplaats opgebouwd,
Een schooner Tempel, als op Aarde
De hand van Volkeren vergâerde,
Of 't oog der menschen heeft beschouwd!

En wanneer de dichter ziet hoe de Nederlandsche matrozen 's lands vrijheid hebben gewonnen, dan slaat hij een dankbaren blik naar de groote voedster van vrijheidlievende dappere mannen, naar de Zee die Janmaat formeerde. Jubelend heft hij aan, en opwekkende als een krijgstrompet klinkt zijn stem, ons in de ooren:

Dus kan een Heerscher, na begeeren,
Aan onderdanen landsdienst leeren:
  Maar - welk zoort wegen hij verkoos -
De zeedienst leert zich door de winden
Door vlaag en stormen t' ondervinden
  De zee-en maaken een matroos.

Hoe schoon heeft ook Meijer, de geniale dichter die Heemskerck's laatsten tocht bezong, ons de zee voorgesteld als de oorsprong van Holland's Grootheid!

Hij voert zijn held als jongeling in 't opkomend Amsterdam den IJ-kant langs.

De roern, de rijkdom van de stad,
  Haar bolwerk in den nood,
Lag wieglende op 't weerschijnend nat,
  Haar stoute handelsvloot.
Ver had die vloot, langs d' oceaan,
  Haar zilverkruisig schild gedragen;
Zij ging met goud en staal belaân,
In spijt van krijgs- en zeeorkaan,
  Aan vriend en vijand schatting vragen.
Zoo rees de stad in eer en magt,
In 't stormvolste uur van d' oorlogsnacht;
En toen de jongling, opgetogen,
  Haar 't vreemd geheim dier grootheid vroeg,
Wees zij, met liefdestralende oogen,
  De zee hem, die haar schepen droeg.

De zee is voor ons volk wat de bergen voor den Zwitser zijn.

Haar zou men kunnen toezingen, wat Nicolaas Beets van het Noorden zeide:

‘Van u gaan kracht en leven uit en moed
En heldendeugd die edel en vertrouwd is.’

Zij heeft ons tot een krachtig, vrijheidslievend volk gevormd. Gewetensvrijheid zoowel als lichamelijke gezondheid en avontuurlijken moed had het mannelijk voorgeslacht te danken aan den zouten zeewind en aan de wilde golven des Oceaans.

De zee vult aan wat ons ontbreekt; ze completeert den Hollander; ze ontwikkelt de beste eigenschappen van het volkskarakter en dringt de fouten en feilen en zwakheden van dat karakter op den achtergrond. Zij maakt gebruik van onze voorzichtigheid, ons geduld en onze kalme onversaagdheid, doch van waaghalzen maakt zij de Ruiters, en van avonturiers koningen van Insulinde. Zij dwingt tot waakzaamheid, tegenwoordigheid van geest en voortvarendheid; zij maakt droomen, aarzelen en treuzelen tot halsmisdaden, want op straffe des doods gebiedt zij in 't uur des gevaars onmiddellijk een besluit te nemen en steeds bijtijds het roer te wenden.

Wat de zee van ons volk gemaakt heeft, weet iedere Nederlander en zegt het volksinstinct als 't ware, en wat zij nog van Hollanders maken kan, weet elk, die met Janmaat omgaat, die een open oog heeft voor de gezonde, frissche, openhartige en edele natuur, die hij achter vaak ruwe vormen verbergt.

Bij ons evenmin als bij het Britsche volk, is de landmacht, in den waren zin des woords, ooit populair geworden. Het volk houdt niet van soldaten en begrijpt in de verste verte den huiveren den eerbied niet, waarmede een Pruisische Hauptmann wordt aangestaard door een gewoon burgermensch. Doch voor de marine heeft ons volk een warm hart, en de uniform van 's lands vloot doet het oog goed.

Een mijner vrienden, die een paar weken geleden in 't feestvierend Londen was, en de Koningin onder de toejuichingen van haar getrouw volk zag optrekken naar de St.-Paulus-Kathedraal, om daar Gode te danken voor het behoud van haar zoon, verhaalde mij hoe bij die gelegenheid bijna geen soldaat te zien was. Het opgewonden volk werd binnen de aangewezen perken gehouden, zonder dat dragonders of huzaren de feestvierende menigte chargeerden. De omtrek der St.-Pauluskerk werd door de matrozen van de Britsche vloot vrij gehouden voor de Koningin, en hij meldt mij dat, toen die breedgeschouderde matrozen, in hun blauwe buizen met de lang omgeslagen kragen, zich vertoonden, het volk hen met onstuimige geestdrift toejuichte, en daverende hoerah's weerklonken ter eere van 's lands vloot.

De goed gehumeurde, pootige matrozen handhaafden de meest volmaakte orde, en - ter loops gezegd - zou ik den wensch willen uitdrukken, dat men bij eenige groote gelegenheid ook eens in Nederland de proef nam, om een beroep te doen op 's volks liefde en eerbied voor Janmaat, en de orde, te laten handhaven of herstellen door ongewapende matrozen van 's lands vloot.

De zee vormt nu nog goed ronde, krachtige, voortvarende mannen in Nederland. Dat er geen aangenamer, coulanter menschen zijn om mede om te gaan of om mede te doen te hebben, dan de officieren onzer marine, hoorden wij vaak, en dat zij in den vreemde dikwijls de eenige vertegenwoordigers van ons volk zijn, waarmede men in kennis komt, is, geloof ik, voortreffelijk voor ons prestige.

De zee bestrijdt al wat stijf, bekrompen en eng dogmatisch is; zij geneest van vooroordeelen en geeft een ruimen blik; zij maakt godsdienstig, doch geeft een afkeer van holle vormen en versteende systemen.

'Een matroos moge hoogst bijgeloovig zijn, doch zijn bijgeloof zal met amuletten en voorteekenen te maken hebben, en niet tot een systeem zijn gebracht. Hij moet er zich aan gewennen, zoo hij bidt, dit te doen waar en wanneer hij kan. Brandende waskaarsen, wierook en wijwater kunnen niet naar den top van de mast overgebracht worden. Zeilen moeten gereefd en kabels gevierd worden, al is het ook de grootste Heiligendag van het jaar, en hij ontdekt dat hij daarvan geen slechte gevolgen ondervindt. Absolutie kan, zoo de woeste stormwind het wrak op de klippen jaagt, slechts van de golven gevraagd worden, en deze geven die ten volle, zonder naar de biecht te luisteren'[1].

Hierdoor worden theologische meerningen zwak, en godsdienstige overtuiging krachtig, want het is een merkwaardig gevolg van het leven op zee, dat het vroomheid bevordert, doch geloof aan bepaalde godsdienstvormen vermindert.

Dr. Heije - die ons de eenige ware geuzenliedjes bij het feest onzer vrijheid gaf - heeft hiervoor het inzicht van den geboren dichter.

> 'Als balling 's lands, in Zee gestoken,
> Hebt Gij 't vergoten bloed gewroken,

1 Ruskin, Modern Painters, V, ut, X, ch. III.

Mijn volk!.... met oog om oog, en tand om taud;
Maar uit die diepe, wilde golven
Der Vroomheid veerkracht opgedolven
Waarmee Ge, als schatting van de baren
In heldenstrijd van Tachtig Jaren
De vaan der Vrijheid hebt geplant.'

De veerkracht der vroomheid, opgedolven uit de diepe, wilde golven der zee, heeft Neêrland groot gemaakt.

Indien een der tallooze redenaars van den eersten April een tekst wilde hebben voor een krachtig mannelijk woord, niet alleen tot eer van Oranje en van de groote voorvaders, maar dat als trompetgeschal tot daden zou opwekken, dan kan hij geen betere kiezen dan deze.

Wanneer ik aan de vele gelegenheidsgedichten van den dag denk, dan kan ik niet nalaten te betreuren, dat schier geender poëten, die zich geroepen hebben gevoeld het volk toe te spreken op het feest onzer vrijheid, partij heeft getrokken van 't schoone onderwerp.

De heer Ant. de Rop heeft in een gedicht, dat vele verdiensten heeft, aan Janmaat gedacht, doch hij laat de aanleiding tot het feit van 1 April geheel ter zijde, en ziet in de oprichting van 't Asyl voornamelijk de daad van weldadigheid aan krachtelooze, afgeleefde zeelieden bewezen, die anders bedelen moeten op straat. Er zit gang in dit gedicht, al komen er regels in voor, waarin hij beweert dat 'des handels nooit te druk *gewoel* het lavens*doel* van den zeeman is,' en al zegt hij op prozaïsche wijze 'een groote winst voor zijn kantoor, daar vaart de zeeman voor'. Doch een couplet als het volgende, zal met ingenomenheid gelezen worden:

En Jan maat wuift met hand en hoed,
Waar hij den stompen toren groet,
Die bij zijn keer in 't Vaderland
Ginds opdoemt aan het strand;
En Janmaats hart klopt nu gerust,
Waar hij de dierbre kust
Ziet wijken in het blauw verschiet,
Want Nederland vergeet hem niet
Vergeet zijn zonen niet.

Niettemin laat het gedicht ons onbevredigd.

't Is een schoone gedachte om de zee, die ons vrijmaakte, te personifieeren en hulde te bewijzen; om Janmaat, wien we onze grootheid en voorspoed te danken hebben, onze dankbaarheid te toonen. Doch wij zouden zoo gaarne gewenscht hebben, dat de dichters vooral hadden aangetoond welke zware verantwoordelijkheid dat grootsche verleden ons oplegt; dat zij ons tot daden hadden geprikkeld, door aan te toonen op welke wijze wij onze vaders kunnen evenaren.

We hadden gewild dat tot ons wierd gezegd, wat Potgieter in 1863 ter gedachtenisse van 't verledene zong:

> Waar mart een andre bloesemregen,
> Als glansde en geurde in schoonheidsgaard
> Toen Fredrik Hendrik, uit op zegen
> Die in geen krijgsroem is gelegen,
> De olijftak greep voor 't blinkend zwaard?
> Ontwaak weêr, open zin voor 't leven!
> Die Breêroo's en Jan Steen's mocht geven,
> Die vrolijk sticht, die lagchend schreit;
> Die ons, als Rembrandt, licht leer' scheppen:
> Als Vondel, aadlaars wieken reppen;
> Volding onze onafhankelijkheid!
> Wie denkt zich vroegren volksgeest zonder
> De oranjezaal, en 't Aemstelwonder?
> Genie geboren ait genot!
> Een vreugd, die alle levenstwijgen
> Van loof en vrucht niet neêr doet zijgen,
> Waarin de schoonste stemmen zwijgen,
> Is geen volkomen dank aan God.'

Naar ons hart zou de dichter gesproken hebben, die, terwijl hij het verleden idealiseert, ons het dus geschapen ideaal voorhield als een doelwit, waar ook wij naar streven kunnen. Schoon heeft een dichterlijke zoon van het loyale Bretagne, de heer du Pontavice de Heussey, uitgedrukt, wat ik in een Hollandschen feestzang op den eersten April zou hebben willen hooren:

> Gardez done l'idéal, o peuples d'aujourd' hui!
> C'est votre sève à vous; vous vieillissez sans lui.
> Ouvrez à vos regards un horizon plus ample!
> Ne vous endormez pas sur les marches du temple;
> Laissez avec dédain les docteurs courroucés
> Dissecter sur la poudre où les dieux sont passés!

Si le pas fut divin et la trace profonde,
Ce n'est plus qu'une date en l'histoire du monde,
Un éloquent débris qui montre au genre humain
Qu' hier il a marché, qu'il doit marcher demain!
Ne vous oubliez pas couchés sur vos conquêtes;
Soyez des destructeurs et soyez des prophètes,
Toujours aiguillonés et touyours mécontents
De l'étroite prison de la forme et du temps!
Plus forts de vos progrès, plus fiers de vos désastres,
Suivez la grande loi que fait monter les astres
Vers un centre idéal qu'ils n'attiendront jamais!
La vie est un sommet d'on l'on voit des sommets.
Vivez et regardez, et marchez aur montagnes!
Car tout peuple, amolli dans ses grasses campagnes,
Oisif près de l'engin chargé de le nourrir,
Tout peuple satisfait est bien près de mourir!

Laat ons, denkende aan dien schoonen regel:

'*Tout peuple satisfait est bien près de mourir*,'

het heilige voornemen opvatten, om met een gevoel van onvoldaanheid over 't tegenwoordigc, en hoop voor de toekomst, te ijveren en te strijden voor alles, wat ons volk tot frissche kracht kan doen ontwaken. Laat ons steeds bedenken 'dat het bestaan en de bloei van een klein volk afhangen van het bewaren en ontwikkelen van zijn oorspronkelijken aanleg, van zijn eigenaardig karakter'[1]; laat ons daarom in de eerste plaats feestvieren ter eere van onzen heldentijd, opdat wellicht eenige der groote gedachten, die toen ons volk bezielden, vaardig over ons mogen worden, en laat ons het Geuzenliedje van Heije aanheffen:

Naar Zee, naar zee het oog gekeerd:
Al wat er groots was in 't Verleden,
Al wat gij groots hoopt van het Heden,
Zij daar geleerd, vereerd, verweerd! -
Weer blink dat blad van Uw Historie
Van vrijheid, geestkracht, welvaart, glorie!

CHARLES BOISSEVAIN.

1 Potgieter.

Bibliographisch album.

De Taal- en Letterbode onder redactie van Dr. E. Verwijs en Dr. P.J. Cosijn. I^e^. Jaargang, 4^c^ *Afl.; IIe J.g.; IIIe J.g.* 1^e^ *Afl. Haarlem, Erven F. Bohn.*

Sedert den 30^u^ Mei 1870 (zie *De Gids* van Juli 1870, bl. 175 vlgg.) is mijne ingenomenheid met dit Tijdschrift niet weinig vermeerderd. Elke aflevering - durf ik zeggen - is eene nieuwe aanspraak op onze genegenheid: bij velen is het reeds een geliefde *Bode*. Degelijk en doorwerkt als de stukken in den regel zijn, kon het ook niet anders, of bekend moest bemind maken. -

En nu ben ik in een moeilijk parket. De Eedactie van *De Gids* zendt natuurlijk boeken en tijdschriften aan de heeren pour le bon motif der aankondiging; ik dien hare beleefdheid te vergelden met een bibliographisch-albuniblaadje: maar wat en hoe? Men leest den *Bode* of men leest hem niet. De ‘bestendige lezer’ weet er alles van, en nu moge het waar zijn, dat superflua non nocent, het is ook waar, dat het geheim der verveelkunst bestaat in alles, dus a fortiori in het overtollige, te zeggen. Wie den *Bode* niet leest, hoogstens eens eventjes inziet en doorbladert, hoe hem te overtuigen van zijn even leerzaam als aangenaam onderhoud?

‘Is hij nog al amusant?’ O zeker, hij leest pleizierig. De vorm van verreweg de meeste opstellen is uitnemend, van enkele zelfs keurig netjes; ware ik niet benauwd voor uw ongeloovigen glimlach, ik zou zeggen ‘elegant.’

‘Dus niet dor en droog en saai, zooals taalkundige vertoogen de reputatie hebben van te zijn?’ Volstrekt niet, verre van daar.

‘Genietbaar, en nu heb ik meer bepaald den inhoud op het oog, genietbaar ook voor een leek in het vak, voor iemand wil ik zeggen, die niet bepaald zijn werk maakt van taal- en letterkunde?’

C'est selon: daar zijn zulke rare leeken, maar uwe vraag, mijnheer, is mij een bewijs, dat gij hem niet ongelezen uit de hand moet leggen. Want de *Bode* geeft niet uitsluitend zoogen.: taalkun-

dige curiosa, texteritiek, litterarische bijzonderheden in de tweede macht, en dergelijke, ook mededeelingen van algemeen taal- on letterkundig belang. Ga maar eens na. Wilt gij woordafleidingen die uwe opmerkzaamheid verdienen zoowel van wege de wijze van bewerking als om de woorden zelven, die we nog dagelijks, althans de meeste, gebruiken, lees dan de artikelen van den hr. Da Vries over *adellijk* (I, 261); *labberdaan* (I, 274); *spijkerbalsem* (I, 284); *afsmetten* (II, 262); *afspijzen* (II. 268); *gooien* (II, 270); *over recht* (II, 282); - van wijlen den hr. Bogaers over *pillegift* (II, 2); - van den hr. Kern over *Nehalennia* (II, 89); *Satto* (II, 101); *Vihlirmats* (II, 295); - van den hr. Verwijs over het Mnl. *Bellunc* (II, 210); het quasi Mnl. *metserman* (II, 221); - 'de levensgeschiedenis van het woord *Glimp*' van den hr. J. te Winkel, - nomen est omen; - van den hr. Verdam het stukje over *dangier*; van den hr. Beckering Vinckers dat over *aambei* en *ochtend*, enz. enz. (zie voor *glimp* II, 198; voor *dangier* III, 52; voor het laatstgenoemden II, 116 en III, 11). -

Als de hr. De Jager eenige frequentatieven of quasifrequentatieven (1, 299 vlgg.; II, 300 vlgg.) toelicht, wilt gij hem daarover te liever hooren omdat gij weet, dat die materie, blijkens zijn *Werkwoorden van herhaling en during* en zijne *Tijdspiegel*-axtiklen, een van zijne meest geliefkoosde onderwerpen is. En als gij 'het bier bottclt' (I, 299) en 'overduivelen' (I, 301 en 2) daar verklaard vindt, zal u evenmin 'overdonderen' als 'het gas kookt' meer raadselachtig wezen. -

Tot zelfs de geschiedenis en de relatie van een partikel, verteld zooals de hr. Kern het doet van *ar* (III, 1), ja van eene enkele letter - ik bedoel het opstel van den hr. Cosijn over de *w* (I, 66) - moeten u interesseeren, en zijt gij met mij overtuigd van het belang der kennis van onze dialecten, de bijdragen van de hh. Allan (over het Markensche) en Cosijn (over het Katwijksche) zullen u stellig welkom zijn. -

Ook vestig ik nog uwe aandacht op het bekende spreekwoord 'het eerste gewin is kattengespin,' al was het alleen omdat 't aan de quadrille-tafel zoo gewoon is: de hr. Van Dale heelt er een uitnemend stukje over (II, 20; verg. 156). - Gij ziet, het geldt niet uitsluitend Oudnederlandsch en Middelnederlandsch, het is te doen om onze taal van het heden zoowel als van het verleden, om

hare spraakkunst, hare geschiedenis en hare verwanten, om geheel den schat, harer woorden beide inheemsche en vreemde, gemeene namen en eigennamen.

Maar, wat bovenal warme belangstelling en erkentelijke waardeering verdient, is de methode van studie, op elke bladzijde openbaar, reden waarom ik de lezing van den *Bode*. aan de beoefenaars der vaderlandsche philologie met den meesten nadruk aanbeveel. Ik zal geen tittel of jota te kort doen aan den lof dien de schitterende resultaten van het onderzoek afdwingen, maar dat ons benevens de voortbrengselen zelven ook de wijze van bewerking wordt getoond, is, vooral voor de toekomst onzer philologie, in dubbele mate nuttig. Doe me pleizier en lees eens nauwkeurig, bestudeer - om zoo te zeggen - microscopisch de artikelen over *granje, glimp* en *dangier*, om nu geen andere te noemen: ik twijfel geen obgenblik, of gij zult mij toestemmen, dat ze als typen van taalkundig onderzoek, ik schrijf bijna van wetenschappelijk onderzoek in het algemeen, mogen gelden. Wie van Rudolf von Raumer[1] weet, hoe er in de dagen van olim op Germaansch taalgebied in het algemeen, en van De Vries[2], hoe het te dien opzichte hier te lande gesteld was, zal de tegenwoordige methode op te hooger prijs stellen, naar mate te voren op dat stuk meer gedwaald en daardoor geknutseld en gebenzeld en gehaspeld en in den blinde rondgetast is. De oude doos is thans wel voor goed dicht gedaan, of ze moet voor de aardigheid nog eens worden opengemaakt om onze lachspieren in beweging te brengen (zie b.v. I, 2 81 en andere plaatsen). Men hoort wel eens zeggen - en niet zonder grond, dunkt mij, - dat het moeilijker is modern predikant dan antiek kerkleeraar te zijn; iets dergelijks kan worden beweerd van de taalkundigen der nieuwe en die der oude plooi. Wat zeide Voltaire? ‘L'etymologie est une science où les voyelles ne font rien, et les consonnes fort peu de chose:’ en het ergste is, dat hij voor zijn tijd gelijk had. En in onze dagen? Thans blijven de Nederlandsche taalkundigen dood op zelfs één enkele letter, en brengen zij ook de allergeringste wijziging van betee-

1 *Geschichte der germanischen Philologie, vorzugswveise in Deutschland*. München, 1870.
2 *De Ned. Taalhunde, beschouwd in hare vroegere geschiedenis, tegenwoordigen toestand en eischen voor de toekomst*. Haarlem, A.C. Kruseman, 1849.

kenis wel degelijk in rekening. Alles moet, hetzij uit de geschiedenis van het woord, hetzij uit de analogie, voldoende verklaard en opgehelderd kunnen worden; elke verandering van vorm en van inhoud, elke overgang, elke overdracht ten volle te rechtvaardigen zijn, of het betoog wordt besloten met een *non liquel*. En niet alleen met de biographie der taal, met hare dialecten en famille, met de physiologie harer klanken moet de taalvorscher vertrouwd zijn, ook zonder vergelijkende taalkunde zal zijn arbeid ijdel blijken. Ik weid daar niet verder over uit: liever voeg ik aan het gezegde toe, dat vooral ook uit het oogpuut van methode, het onlangs verdedigd academisch Proefschrift[1] van den hr. Van Heiten in alle opzichten lezing en bestudeering verdient. Reuzenschreden heeft onze Nederlandsche taalkunde gedaan, vergeleken met hetgeen zij vroeger, met hetgeen zij nog geen dertig jaar geleden was. ‘Wie in den südlichen Niederlanden, so erwachte auch in den nördlichen ein neuer Eifer für das Studium der einheimischen Sprache und Literatur, und zwar hier in streng wissenschaftlicher Weise und im ausgesprochenen Anschlusz an die deutsche Forschung. Vor allen (ik geloof, dat geen onzer taalgeleerden, zich door deze bewering gekrenkt of miskend zal gevoelen) ist hier zu nennen M. de Vries. Durch seine gelehrten Arbeiten und als Lehrer der niederländischen Sprache und Literatur an der Universität Leiden gründete er eine neue Epoche der einheimischen Wissenschaft’[2], waarvan, voeg ik er bij, de resultaten reeds den besten invloed oefenen op ons middelbaar, ja zelfs op ons lager onderwijs.

Ik zou afdwalen: en al zou het den discipel niet zoo kwalijk te nemen zijn, indien hij eene poging ging wagen om de verdiensten van den geliefden meester te vermelden, ik moet bekorten. De hr. De Vries breiige me terug op het pad, waar ik wezen moet en nog een oogenblikje blijven wil: II, 282 van den *Bode* schrijft hij: ‘hot verwondert mij van achteren niet, dat ik in 1843, op dit alles nog niet bedacht, het raadsel van *granje* niet kon oplossen.’ Van methode gesproken - en zie hier me terug op mijn chapître - de taalkundige van de nieuwe richting dient niet alleen de vaste wetten der realiteit te kennen en te kunnen toepassen, hij

1 *Proeven van Woordverklaring*. Rotterdam, T.H. Dunk, 1871 (ook in don handel). -
2 v. Raumer, t.a. pl., bl. 730.

moet tevens te rade gaan met volksgeloof en volksfantasie. Beide factoren worden, vooral in den laatsten tijd, voor de woordafleidkunde met het beste gevolg gebruikt. Het volksgeloof wordt b.v. geraadpleegd om woorden te verklaren als *elf-locks* en *beschoren* of *qeschapen*, waarover de hr. Verwijs II, 51 vlgg. Voor dergelijke woorden, waarvan de beteekenis dateert uit den zoogenaamd heidenschen voortijd en tehuis behoort in de goede oude wereldbeschouwing der vaderen of samenhangt met thans ongewone en ongekende uitingen van het volksleven, ‘daar is het niet altijd genoeg met de *taal* alleen, hoe volledig ook, bekend te zijn; dikwijls moet de kennis van het leven en denken des volks in verschillende tijdperken ons de verklaring aan de hand doen. Dat de kennis van het volksgeloof ook meermalen voor die der taal onmisbaar is, zal wel geen betoog behoeven.’

Wat de volksfantasie betreft, ook deze blijkt tegenwoordig meer en meer op taalkundig gebied belangrijker rol te hebben gespeeld, dan men voor dezen ooit heeft vermoed. En daarmede bedoel ik niet de fantasie van dat gedeelte van het volk, dat het gild der geleerden en geletterden heet. Wie geen vreemdeling in Jerusalem is weet bovendien zeer goed, welke potsierlijke parten de fantasie den taalvorschers van voorheen heeft gespeeld; welke vermakelijke woordafleidingen ze hen voor goede munt heeft doen opnemen; welke grillige invallen van het oogenblik en onbekookte uitspraken van een zeker onbewust taalgevoel ze hen voor waarheid en werkelijkheid en wetenschap heeft laten verkondigen. Wat heeft Bilderdijk, dichter immers gelijk in de geschiedenis zoo ook in de taal, van zijn hoogen drievoet niet dikwijls op stout beslisten toon als orakelspreuk gepredikt, wat achteraf blijkt niets anders dan droombeeld en hersenschim en speling van het vernuft te zijn geweest! Ik bedoel de fantasie der spraakmakende gemeente.

Evenals de fantasie des volks met natuurverschijnselen en historische personen en feiten heeft gespeeld (trouwens het nog doet) en zich uit het wezenlijk en werkelijk bestaande eene wereld der verdichting heeft geschapen, en zich daaruit schepselen geformeerd naar zijn beeld en zijne gelijkenis, waarvan beide de oorsprong en de geschiedenis beschreven zijn in het boek der mythen en sagen van ons geslacht, - desgelijks heeft ze gespeeld met de woorden der taal. Geen wonder: waar taalkundige kennis en wetenschap

òf ontbreken òf te kort schieten, d.i. dus bij den grooten hoop, bij het volk, daar staat men tegenover elk slechts eenigszins vreemd en ongewoon woord als tegenover een vreemd en ongewoon natunrverschijnsel: men ziet en hoort, maar doorgrondt en begrijpt niet; men staat als voor eene onbekende x. En heeft nu niet in den regel, als de mensch zich in de natuur tegenover eenige onbekende x geplaatst ziet, bij ontstentenis van recht, verstand en bewuste kennis, zijne verbeelding vrij spel? Desgelijks in de taal: ‘wo die Begriffe fehlen,’ daar werkt onwillekeurig da fantasie.

Veel woorden ook van onze taal heeft de spraakmakende gemeente uitgelegd op *hare* wijze, d.i. wat zij zich *verbeeldde* dat ze beteekenden - waarmede zij zich *verbeeldde* dat ze samenhingen of wel identiek waren, - waarvan zij zich *verbeeldde*, dat ze afkwamen, dat alles werd artikel van haar taal-credo, behoorde min of meer tot de geloofsbelijdenis der publieke opinie.

Daarbij komt, dat van onbewuste vergelijking, natuurlijk puur op den klank af, van eenig woord met een ander, van onwillekeurig gelijkstelling met eenig gewaand evenbeeld vaak het gevolg is geweest, dat zoo'n woord ietwat veranderd en verhaspeld is, hetzij in uitspraak - en daardoor ook in 't schrijven, - hetzij in vorm, waardoor het zijne oorspronkelijke gedaante min of meer verloor, ja weieens tot onkenbaar wordens toe gemetamorphoseerd werd. Van een en ander geeft de *Bode* onderscheidene proeven beide verrassend en leerzaam, even zooveel welsprekende getuigenissen tevens van de degelijkheid en deugdelijkheid der methode, die hier te lande tegenwoordig bij taalkundig onderzoek wordt gevolgd. Voorbeelden geef ik hier niet; ik wil alleen, à propos van het gezegde, vragen, of in de duistere uitdrukking: ‘hij laat violen zorgen’ de volksfantasie ook niet aan het werk is geweest. Winschooten zegt er van: ‘*hij laat fioolen sorgen*. *Fiool* placht men anders alleen voor eene soort van flesschen te gebruiken, niet voor het speeltuig, waarop ik meen dat het spreekwoord ziet, of eene soort van bloemen, waaraan men hier mede gedacht heeft’: zon ons dat niet op den rechten *weg* kunnen brengen? *Fioole of vioole* beteekende, volgens Kiliaen en Plantijn, ‘phiala, poculum planum et repandum, ampulla; une phiole,’ en kwam stellig niet veel voor (in Oudemans' Bijdrage III, 303 vind ik het niet): over 't woord zelf geven Littré in voce *fiole* en Nagel in zijn *Französ*. *Eng. Elgin. Wörlerb. innerhalb des La-*

teinischen, p. 225, nader uitsluitsel. Het zou mij niet verwonderen, dat in het *oude* spreekwoord ‘fyolen sorghen laten,’ - oorspronkelijk beteekenend: ‘de flesschen laten zorgen,’ namelijk voor de betaling van het gelag (vergelijk daarmede het bekende spreekwoord: ‘wijn drinken en met de flesschen betalen’, Harrebomée II, bl. 192), het min bekende en gebruikelijke, ten langen leste in het spreekwoord wellicht alleen voortlevende, *fiool* (voor *fiesch*) door de volksfantasie ware opgevat als *viool* (*violon*, het speeltuig) of *viooltje* (*molette*, het bloempje). En nadat eenmaal de *fiesch* door de verbeelding was herschapen in een *bloempje*, kon dit bloempje - wat is natuurlijker? - heel gemakkelijk metterlijk worden verwisseld met een ander bloempje: zou dat ook wezenlijk gebeurd zijn in het door den hr. Verwijs medegedeelde ‘roosje laten zorgen’? Zie mijne *Bibliotheek van Mnl. Letterkunde*, IVe en Ve Afl., bl. 123. Bij Hoffmann en Tunnicius herinner ik me niet een van beide te hebben aangetroffen. -

Ik zal het daarbij laten; in bijzonderheden te treden gaat niet aan. Ook is het hier de plaats niet, om mijne, overigens zeer weinige, bedenkingen te berde te brengen. Ik wil wel bekennen, dat enkele punten mij voorkomen nog nadere opheldering te behoeven, b.v. - om toch iets te noemen, - de etymologie van *aambei* (I, 297), zooals die door den hr. Beckering Vinekers wordt voorgedragen. De geleerde taalvorscher ziet in het woord: *ang* en *bei*, d.i. *bes*; *ang*, dat ook voorkomt in *ung* (aam) *borstig, angnägl* (Angels.) d.i. *dwangnagel, angseta of angset* (Angels.) d.i. *vurige puist* en *angweiz* of *ancweiz* (Hgd.) d.i. *blaar, blein*. Ik heb om twee redenen bezwaar: 1^{0}. omdat *angnägl* en *angborst* (waar bij het Angels. adjectief *angmood* kan worden gevoegd) zich minder goed met *aambei* laten vergelijken, daar *nägl* en *borst* namen van lichaamsdeelen zijn, *bei (bes)* niet; *dwangnag l, benauwde borst* kan ik me verbeelden net zoo goed als *angmood* en *enghartig*, maar *angbei (bes)* evenmin als *angpuist* of *angzweer* of *angwrat*, omdat er geen gezonde, d.i. niet benauwende of niet pijnigende, bessen, puisten, enz. tegenover abnormale, wel benauwende en wel pijnigende kunnen worden gesteld. In de tweede plaats omdat ik twijfel of *angset (angseta)* hierbij als analoge formatie mag worden aangehaald. *Angset* en *angseta* wisselen kennelijk met *ongset* en *ongseta* (Ettmüller bl. 12 en 41; Bosworth in vocibus; Grein *Glossar*, s. 344): schuilt in dat *ongset*

(*ongseta*) wellicht onge (d.i. *on* en *ge*), en is het woord soms van *onsittan* of *ongesittan* afkomstig?

Het is nog al opmerkelijk, dat Bosworth en Ettmüller beide *onsittan* vertalen door *to sit or lie on, to be incumbent on, to press, to beset*, en *ongesittan* door *insidere*; *ongset* zou dus zooveel als *aanzetsel* te keimen geven, *drukkend aanzetsel*. Doch - ik durf niet verder gaan dan vragen. Ook zou ik gaarne meer vernemen van het Hgd. *angweiz, ancweiz*, waarvan Graff en Benecke alleen de beteekenis meedeelen.

Wijders wil de afleiding van *tang* (van manwijven gezegd), als zoude het woord afkomen van *seetang* of *zeetang*, eene Europeesche verbastering van het Maleische *seitan* of *sétan* d.i. *satan*, er bij mij niet in: zie II, 292. 'Lepidius quam verius,' dacht ik bij de lezing, en leef in de vaste overtuiging, dat te eeniger tijd de ware eerste *tang van een wijf* uit een kluchtspel zal worden gekend.

Wat *pillegift* betreft, is hetgeen II, 13, wordt gevonden wel juist: 'het kan de vraag zijn, of er bij de afleiding van ons *pit* niet aan voorz. *fil* te denken valt. De verwisseling van lipletters (zooals men b.v. in *frater* en *broeder*, in *pater* en *vader* ziet) behoort toch niet tot de onmogelijke zaken. Heeft Graff zelf er niet aan gedacht, toen hij bij Pillo naar Fillol verwees?' Voor *verwisseling* zal hier wel *verschuiving* bedoeld zijn: maar dan nog zou *fil* bij ons *bil* moeten luiden, of *pil* een overgenomen Hoogduitsche vorm wezen.

Genoeg: dwaal ik zelf, wat zeer mogelijk is, in mijne aanmerkingen en vragen, ze mogen dan eenvoudig ten bewijze strekken, dat ik met de meeste belangstelling heb gelezen. -

Daar zie ik den weetgierigen vrager van straks terugkomen; hij was al heengegaan, genoegzaam ingelicht, naar mij dacht.

'Wat zegt gij van de text-critiek en van de letterkundige mededeelingen?' Lees die zelf en sla de texten er vooral bij op, anders vergeet gij de emendaties direct weer. Maar wat gij doet of niet doet, verzuim niet het stukje van vriend Verwijs, *Jacob van Maerlant en Jacob van Oostvoorne* te lezen; het staat II, 73.

'Nog eene vraag'. Met pleizier. 'Zeg nu eens eerlijk, objectief beschouwd, wat dunkt u van uw eigen opstel: *Be oorsprong der taal en de hypothese van Darwin*?' Daar heb ik, kort en goed, geen woorden voor. -

Groningen, 72.1. 6.

Mr. H.E. MOLTZER.

***Joco-Alethes, Dichterlijke verscheidenheid, door Mr. L.O.T. Oasinjet, naar volgorde des tijds*. 1868/69. *Te Purmerende, bij L.G. Post*. 1870.**

***Nieuwe gedichten van Soera Rana. Te Utrecht, bij J.L. Beijers*.**

Ik wil de beide heeren eerst zelven het woord geven. De heer Gasinjet spreekt:

> Een voorwoord dient er in een boek,
> Gelijk men vraagt bij elk bezoek:
> ‘Kan vrij men binnentreden?’
> Men buigt en maakt zijn kompliment,
> Het lesjen is genoeg bekend,
> Dit eischen onze zeden.
> Ik stel aan u mij zelven voor,
> Verlang een oogenblik gehoor
> En laat mijn liedjes spreken.
> Ik hoop dat ik niet krijg ‘belet!’
> Vergeet mij ziende, niet de wet:
> ‘De mensch heeft zijn gebreken.’
>
> Ex pectore heb ik den bundel zaam gegaard.
> Gunst bedelen? vergeef! - het ligt niet in mijn aard.’

En nu de beurt aan Soera Kana.

> ‘Daar gloeit een dichterlijke vonk
> In mijne ziel, maar kleen;
> Ik ben van 't vorstelijk geslacht,
> Doch niet der vorsten een.
>
> Den Koning eer, den Koning heil,
> Den Koning volk en land!
> Gedoken in de schaduw, schuilt
> Zijn arme bloedverwant.

Wat baat een machtelooze glans
Een slip van 't hermelijn?
Het is een tergend voorrecht soms
Des konings en niet hij te zijn.

Daar gloeit een dichterlijke vonk
In mijne ziel, maar kleen;
Ik ben van 't priesterlijk geslacht
Doch niet der priestren een.

De priester is het, van wiens mond
De schare 't zoenwoord vangt:
Vergeten staat daar de offerknaap
Die schaal en wierook langt.

In 't voorhof beter onder 't volk
Dan aan 't altaar te staan
En 't Heilige der Heiligen
Ach, nimmer in te gaan!

En toch, ik zing, ik zing mijn lied
Al zong 'k mijzelve' alleen:
Daar gloeit een dichterlijke vonk
In mijne ziel, hoe kleen!'

Hun beider taal is in zekeren zin karakteristiek, althans beider aanleg teekent zich vrij duidelijk daarin af. Hoe bescheiden zij zich voor mogen doen, bezitten beiden hunne eigenaardige fierheid. Gasinjet moge, meenende dat het er bij hoort (waarom is mij niet duidelijk, nog zoo vele komplimenten slaan bij het binnentreden, hij weet ons al zeer spoedig te beduiden, dat hij onze gunst niet wil afbedelen, omdat het niet met zijn karakter strookt, en Soera Rana moge zich onder de dichters aan het lager eind plaatsen, hij behoort bij de dichters en neemt er plaats! Of hij het met regt doet? Maar ligt er dan niet een poëtisch waas over zijne regelen, waardoor ze zich zeer gunstig onderscheiden boven die van Gasinjet? De laatste geloove ons op ons woord, dat wie zijne poëtische jokkernijen leest, moeijelijk vergeten kan, dat de mensch, ook waar hij verzen maakt, zijne gebreken heeft! En toch, hoe veel gebrek-

kigs zijne poëziën aankleeft, hoe ruw, ja soms woest van vorm bijna alles er uitziet, toch wil ik aan de dichterstoekomst van Gasinjet niet twijfelen. Door oefening en meer veelzijdige studie kan er ligt iets goeds verrijzen, bij iemand die in waarheid te veel blijk geeft van zelfstandigheid, die moeder der oorspronkelijkheid, om gunsten af te bedelen.

'Voorwoord' is een germanisme, en het woord is reeds zoo herhaaldelijk op den index geplaatst, dat het vreemd voorkomt het in 1870 nog door een jeugdig auteur (waarvoor ik Gasinjet het liefst houd) gebruikt te zien. Zoo dat 'Voorwoord' nog verdedigd kon worden, het zou misschien zijn als vertaling voor: *motto*, en dat brengt mij van zelf op het motto van Joco-Alethes. Het is een der vele epigrammatische versjes die wij in den bundel aantreffen:

> '*Liegend* niet *jokkend* der waarheid hulde biên!
> Mag het niet lustig in *dit* geval geschiên?'

Dat Gasinjets Pegasus niet hotidt van gelijkmatigen draf of galop, maar trappelt, steigert, soms plotseling stil staat of snelle sprongen waagt (ik heb hier voornamelijk maat en rijm op het oog) is reeds in deze twee regels eenigzins zigtbaar. Dat is echter het minste gebrek. Erger is dat de zin niet veel meer is dan..... onzin!

Wat toch beteekent dat: *jokkend* der waarheid hulde biên? Immers in dien zin is ons jokken, waarvan het woord *jokkernij*, niets anders dan *schertsen*. Maar alsdan beteekent de tegenstelling van '*lieffend* niet' hoegenaamd niets. En wat te denken van den tweeden regel? Jokken zonder lustigheid is immers naauwelijks denkbaar, en waarom zou het dan 'in *dit* geval' (*dit* N.B. curcijf gedrukt) niet mogen geschieden? Of ben ik welligt onbillijk en moet men dat *jokken* hier nemen in denzelfden zin als naen het op de kinderkamer gewoon is te gebruiken, namelijk voor liegen in een minderen graad? Waar wij met een *motto* te doen hebben, moge de inhoud van het boeksken daarop het antwoord geven. Wat vinden wij echter? Behalve eenige dichtproeven, als: *Gewogen*, - *te ligt bevonden, Byron gelasterd door een amerikaansche schrijfster*, en sommige vertalingen naar Byron, alle bijdragen waarop het woord *jokken* in geen zin kan worden toegepast, vindt men hier en daar een schertsend verhaaltje, waarin echter de snaaksche invallen het eenvoudige der fabel moeten goed maken, en verder kleine gedicht-

jes, bestemd om min of meer onze hilariteit op te wekken. Van sprookjes, of verhalen, die verdicht - zoo men wil *gejokt* zouden zijn, is echter nagenoeg geen sprake. Nog zinlediger wordt het motto, als men bedenkt dat vrij wat bladzijden gevuld zijn met Byron's poëzij, en dat de vertaler veelal zijne keuze heeft bepaald bij ontboezemingen op 's dichters rampzalig huwelijk.

Het epigram is eene dichtsoort, die, vreemd genoeg in onzen tijd, waarin toch ook de gedichten van langen adem meestal ongelezen blijven, tamelijk in het vergeetboek is geraakt, tenzij men de Genestet's Leekedichtjes en de dwaaste uitvallen van den Schoolmeester daaronder rekenen wil. Gasinjet's bundeltje bevat vele korte versjes. Durf ik ze echter epigrammen te noemen? Volgens Lessing toch is niet elk twee,- vier- of achtregelig dichtje een epigram. ‘Das Sinngedicht,’ zegt hij in eene fraaije studie over dat onderwerp, ‘ist ein Gedicht, in welchem, nach Art der eigentlichen Aufschrift, unsere Aufmerksamkeit und Neugirde auf irgend einen, einzelnen Gegenstand erregt, und mehr oder weniger hingehalten werden, um sie mit eins zu befriedigen.’ De eischen, die hij stelt, zijn dus nog al velen. Het epigram moet geenszins zijn eene algemeene waarheid, zaamgedrongen in eenige weinige regelen, het staat niet gelijk met eene spreuk in dichtmaat, neen het moet veeleer eene gedachte zijn, opgewekt door eene bijzondere omstandigheid, zooals b.v. opschriften voor gebouwen en praalgraven zijn, en dan nog moet de klap op de zweep, de allerlaatste regel, iets verrassends aan het geheel geven, en het zou eene aardige studie zijn om aan te toonen, hoe vele onzer oude dichters epigrammen geleverd hebben, die volkomen aan Lessings voorschrift beantwoorden.

Niet iedereen was evenwel zoo veel eischend als Duitschlands beroemde kritikus. Klopstock geeft de volgende verklaring van het epigram.

‘Bald ist das Epigramm ein Pfeil,
Trifft mit der Spitze;
Ist bald ein Schwert,
Trifft mit der Schärfe;
Ist manchmal auch - die Griechen liebten's so -
Bin klein Gemäld, ein Strahl, gesandt
Zum Brennen nicht, nur zum Erleuchten.’

Men mogt misschien, bij dit onderwerp, wat meer kernachtigheid verlangen, doch met juistheid worden toch het meer komische zindicht - zooals Lessing het dichtte - en het meer ernstige - in welk genre Schiller en Göthe meesterstukken leverden - in hunnen aard geschetst.

En nu kan men nog andere verklaringen aannemen, en tevreden zijn als men slechts voldoet aan wat Boileau stelt:

> ‘L'épigramme.....
> N'est souvent qu'un bon mot de deux rimes orné,’

stellig is het dat Gasinjet's epigrammatische versjes slechts nu en dan aan een dezer gegevens voldoen.

Wat zwarigheid, zal hij antwoorden, ik heb ze immers geen epigrammen genoemd, en Byron dan, de dichter bij uitnemendheid (het is Gasinjet, dien ik sprekende invoer), heeft, getuige dezen zelfden bundel, vele vier- of zesregelige versjes gemaakt, waarop geene der definities toepasselijk is. Dit echter brengt mij tot een andere grief. Het moge ieder zanger vrij staan, korte versjes te maken, die geene epigrammen zijn, het staat den dichter stellig niet vrij, ondichterlijk te wezen. Gasinjet deelt deze meening. Hij toch zegt in een niet ongelukkig geslaagd epigram:

> ‘De poëzij verheft en troost, verblijdt,
> Veredelt, toovert, treft en boeit altijd.
> De levenspoëzij beschijne 't aardsche pad,
> Haar zoete tooverij behelst den besten schat.’

Hoe echter is het nu mogelijk, dat de auteur dezer regelen, uit den schat van Byron's poëzij, het volgende oprakelt.

> **Epigram.**
> **Naar het Engelsch, uit het Fransen van Rulhières.**
>
> ‘Wanneer voor zilver of voor goud
> Een tienmaal-duizend puistental
> In uwe putten smelten zal,
> En *dan* men uw gelaat beschouwt,
> Ge zijt van berg en dal bevrijd:
> Verduiveld-leelijk blijft ge altijd!’

Bij zulk een *stomp in het aangezigt* valt elk denkbeeld van *Schärfe*, van *Spitze*, van *bon-mot* ten eenenmale weg, maar dat hier de eernaam van epigram misbruikt is, doet minder af, dan dat de poëzij door dergelijke banale, inhumane grofheden in het aangezigt geslagen wordt. Welk beschaafd wezen kan het invallen om eene vrouw grof te behandelen, omdat..... ze zoo ongelukkig is van leelijk te zijn, en dan een poëet!! Gasinjet dweept met Byron..... juist daarom had hij dit thans driemaal overgehaald gedrocht moeten laten rusten.

Is het nu alleen blinde ingenomenheid met den genialen Brit, die hem hier op het dwaalspoor heeft geleid? Het mag twijfelachtig heeten, waar hij ook elders bewijst dat, hoezeer hij met de levenspoëzij moge wegloopen, somtijds de prozaduivel hem overvalt. Een paar voorbeelden:

Ei/IJ Bespiegeling.

‘Bedenk o man, *verleiden* brengt in *lijden*,
Maar wil daarom de *meiden* toch niet *mijden*!
Geloof me, dat ik *eisch* geen hart zoo koud als *ijs*,
Maar dat o-p 's levens *reis* gevoel voor 't schoone *rijs*!’

De bedoeling van den dichter is verre van onpoëtisch; maar wat heeft de prozaduivel hem in den tweeden regel onbarmhartig beet! ‘'t Komt zoo in 't rijm te pas,’ zegt Meester Jochern in Langendijk's Bruiloft van Kamacho, en Gasinjet zal zeggen: ‘'t komt zoo in 't *jeu de mots* te pas;’ maar eilieve, bepaal u eens bij de twee eerste regels, ligt daarin niet een zin, die in poëzij althans, trots alle *jeus de mots*, nooit te pas komen kan!

‘Op de wandeling.

Zij,
Foei! ge ziet naar mijne kuiten
Zoodra de wind u gunstig is.

Hij.
Mag ik mijn gevoelen uiten,
Ik overtuig mij van 't gemis.’

Eene juffer - hier zou ik lust gevoelen te zeggen, eene *meid* - die roept: foei, wat kijk je naar mijn kuiten; is dat niet wat al te prozaïsch?

Minder kwalijk te nemen is dat vele zijner korte versjes vrij onbeteekenend zijn. Hetzelfde zou men zelfs van dichters als Göthe en Byron kunnen getuigen. Genoeg, dat er hier en daar een onder loopt, dat geestig ingekleed en lief gedacht is. Ik stel daaronder het volgende:

Hopen.

Ik hoop! - verzekert trage Piet,
En laat zijn zaken loopen.
Het *wenschen* brengt den zegen niet,
Maar *handlend* moet men hopen.

Helaas! hoe vele 'trage Pieten' bezit ons vaderland niet!

Ook het volgende, hoewel misschien naauwelijks een epigram te noemen, is lief gedacht.

'Moeder en Kind.

Kind.
Waarom is broêrtjen overleden?
Hij zoo klein, zoo lief, zoo teêr!

Moeder.
Voor elke zaak bestaat een reden:
Zoete kind'ren mint de Heer,
Hij laat de kleinen tot zich komen
Opdat zij in den hemel wonen!

Kind.
Moederlief, gij zijt reeds oud
En mogt tot nu op aarde blijven!
Waart ge dan als kind zoo stout
En moest men telkens u bekijven?'

Het versje is echter beter van gedachte dan van vorm. Dat *komen* op *wonen* rijmt is wel te vergeven - minder dat de laatste regel een stoplap is. Vreemd dat de dichter dit niet zelf heeft gevoeld, het ware immers zoo gemakkelijk te voorkomen geweest. Laat het kind eenvoudig antwoorden:

Moederlief, gij zijt reeds oud -
Waart ge dan als kind zoo stout?

Mij dunkt de gedachte lijdt daaronder niet, de kernachtigheid wordt er door bevorderd.

Wanneer ik in deze beoordeeling meer regels wijde aan Gasinjet dan aan Soera Rana, zoo ligt het waarlijk niet aan mindere sympathie voor den laatsten. Zijn bundeltje is editer veel kleiner dan ‘Joco-Alethes.’ Ofschoon Soera Sana's versjes allen van kleinen omvang zijn, bevinden er zich slechts drie epigrammen bij, die alweder zeer gelukkige proeven zijn van 's mans dichterlijken aanleg.

Aan Pessimisten.

De klagers, die ons hier omringen
Ach jam'ren steeds en overal:
Deez' aarde is toch een tranendal!
Hoe waar 't, kondt gij u eens bedwingen,
Hieldt *gij* voorshands uw tranen in
Als een begin
Van beetre dingen.’

Dit is een goed zindicht. Lessing zelfs zou er vrede meê hebben. Hoe verrassend is het slot! Ja, dat de alarmisten er bij dezen dichter al niet veel beter af zullen komen dan bij de Genestet voelt men dadelijk, maar van welken kant ‘die Spitze’ raken zal blijft, tot op het laatst, waar zelfs de vorm op zeer gelukkige wijze ineengedrongen wordt, raadselachtig.

Welligt even gelukkig is het volgende:

Sprookjes.

't Gestarnte flaauwt bij dag, en schept uit duister klaarheid:
Zoo blinkt in 't logenkleed te luisterrijker waarheid.

Soera Rana een enkele keer - Gasinjet vooral - heeft ons vergast op verscheiden poëtische vertalingen. Wat de eerste betreft wil ik alleen in een algemeenen zin getuigen, dat zijne vertaalde poësiën mij even vloeijend en goed voorkomen als zijne oorspronkelijke. De vertaalde komische vertelling naar William Cowper is niet onaardig, en het vers: *de Vlinder*, naar Giannini Milli, doet den smaak des vertalers eer aan. Daar ik echter die gedichten in het oorspronkelijke niet ken, moet mijn oordeel zich hierbij bepalen. Om Gasinjet's kennis, levensopvatting en poetischen aanleg te leeren kennen, zijn zijne vertalingen zeer merkwaardig.

Byron is, wij hebben er reeds op gewezen, zijn lievelingsdichter, of eigenlijk Byron schijnt de eenige dichter te zijn, waardig om bestudeerd te worden. Hij roept dan ook den Britschen bard aldus aan:

> ‘Beroemde naam! wijs een grooter, waar ter wereld aan
> Voorheen of thans! Welk een gloed en dichterlijk bestaan!
> Hij is der poëten Alexander, Hannibal,
> Caesar, Napoleon! - hij is 't al in een persoon.
> Wie, waar is de man, die hem naar waarde schatten zal?
> Romen, Athene, - daar had men hem met lauwerkroon
> Bekransd... in vroeger eeuw. Sedert mijn studententijd
> Bestendig mij ten gids, word' mijn hulde hem gewijd!
> Hij leschte mijn kennisdorst, - ik blijf er dankbaar voor -
> Ik leerde - 't genot was groot en 'k werd er beter door.’

(*En parenthese*, zou men niet geneigd zijn te gelooven, dat Gasinjet het zich tot taak heeft gesteld, door zijne verzen de volle waarheid aan te toonen van Byron's regels:

> Like our harsh northern, whistling, grunting guttural,
> Which we're obliged to hiss, and spit, and sputter all.)

Heel gelukkig kan ik die ontboezeming niet noemen. Is er aan de eene zijde overdrijving in het bezigen der termen, aan den anderen kant zijn die Manken al te hol, te weinig beteekenend, om ons, voor zoo verre dat noodig mogt zijn, tot de Byron-dienst te bekeeren. Alexander, Hannibal, Cesar, Napoleon, welke namen! Jammer slechts dat die opeenstapeling zoo weinig afdoet; immers Veroveraar is zoo wel de karakteristieke titel van één als van het viertal. Is dus een poëet, die de harten verovert, een Alexander, dan is hij, in dienzelfden overdrachtelijken zin, ook een Cesar of Napoleon. Zoo had de dichter nog een half dozijn namen er bij kunnen voegen, zonder den zin in het minste te versterken. De laatste regel:

> ‘Ik leerde - 't genot was groot en 'k werd er beter door,’

zou aanleiding geven tot het verdedigen dezer zeer betwistbare stel-

ling in een *debating club*: ‘de poëzij van Byron is geschikt om het menschdom te verbeteren,’ doch die stelling vereischt te zeer een grondig betoog, om, zoo los uitgeworpen, eenig effekt te maken.

Had ik al in de Byron-vergodende regelen gaarne wat meer degelijkheid, vooral wat meer karakterisering der eigenschappen des engelschen dichter gevonden, toch bewijst het groot aantal vertalingen hoe zeer Gasinjet met den grooten meester ingenomen is.

Poëzij over te zetten - overzetten is misschien juister gezegd dan vertalen, daar het laatste eigenlijk onmogelijk is - vreemde verzen in eigen taal over te brengen is allermoeijelijkst en als zoodanig voor jeugdige dichters misschien, om eenmaal den vorm geheel te leeren beheerschen, de beste studie die er bestaat. Reeds prozavertalingen zijn dikwijls zwaar, maar waar is men niet al aan gebonden bij poëzij? Allereerst moet men volkomen doordrongen zijn van den geest des dichters. Dit leidt tot naauwgezetheid, niet alleen wat de woorden, neen ook wel degelijk wat maat en rijm betreft, 't Is waar, men kan er zich afmaken met *vrije navolgingen*, maar in den regel, althans waar het de werken van geniale mannen betreft (en waarom zou men eigenlijk andere overzetten), zijn deze, dunkt me, het minst aan te bevelen. Het moge fraai klinken als men van Bilderdijk leest, dat hij in zijne navolgingen de originelen meestal verre achter zich liet, voor zooveel dat overtreffen bestond in het aanbrengen van willekeurige veranderingen, is zijne wijze van vertalen, vermeen ik, de ware niet. Die in volle vrijheid de vleugelen uit wil slaan, vergaste ons op oorspronkelijke inspiraties - de vertaler is gebonden aan zijn voorganger, even als de gravure, wil ze verdienstelijk genoemd worden, zooveel mogelijk de schilderij karakteristiek moet teruggeven. Nu echter heeft elke sprake haar taaleigen, en wie schrijft mag daartegen niet zondigen. Hoeveel *tact* behoeft men niet om dat alles te vereenigen, en daarbij - immers ook dat is vereischte - duidelijk van voorstelling te blijven. Waar ik zooveel verlang, zal Gasinjet mij niet euvel duiden, als ik beweer dat zijne navolgingen nog wel iets te wenschen overlaten.

Laat ik een der besten nemen. Byron heeft in zijn geniaal, maar zonderling Epos: *Don Juan*, de ontboezeming van een modern grieksch dichter gelegd, en het is geen wonder, dat zijn aanbidder zich aangetrokken heeft gevoeld door den gloed dezer regelen.

Byron zingt:

‘The isles of Greece, the isles of Greece!
Where burning, Sappho loved and sung,
Where grew the arts of war and peace -
Where Delos rose - and Phoebus sprung!
Eternal summer gilds them, yet,
But all, except their sun, is set.’

En nu Gasinjet:

‘O Grieksche landen, Grieksche landen,
Waar Sappho zong haar vurig dicht,
Waar vrede, krijg de geestdrift spanden,
Waar Delos zag den god van 't licht!
Uw eeuwge zomer bleef tot heden,
Uw zon, - waar is uw schoon verleden!’

Vooral de laatste regels zijn ongelukkig, en bijna onverstaanbaar, als men er het origineel niet naast legt.

Wat verder:

‘'t Is something in the dearth of fame
Though link'd among the fetter'd race,
To feel at least a patriot's shame,
Even as I sing, suffuse my face.
For what is left the poët here?
For Greeks a blush - for Greece a tear.’

Nu de vertaling.

‘Een schaamteblos bij 't roem ontbeeren
Bewijst, men dwang en keet'nen haat
En 't vaderland steeds blijft vereeren:
Hij dekt, terwijl ik zing, 't gelaat.
Wat moet de dichter hier? Beweenen
Het, land, zich schamen om Hellenen!’

Wie zal beweren dat deze regelen, in klaarheid, in kracht, in warmte, in vorm het origineel evenaren? *En passant* wil ik op eene ontsiering wijzen, die welligt onvermeld had kunnen blijven, als de

auteur niet onophoudelijk daarin verviel. Hoe vaak men het ook in koopmans- en intime brieven vindt, het is onhollandsch en klinkt stuitend als men het woordje *dat* weg laat. Zoo zou men hier moeten lezen: Bewijst *dat* men dwang en keetnen haat, en nu is het zeker zeer gemakkelijk deze ellips te werpen op den grooten hoop van dichterlijke vrijheden - daarmede kan in poëzij niet goed worden gemaakt, wat als prozaïsche vrijheid reeds extra leelijk is.

Toch is hier en daar de overzetting niet onverdienstelijk, hetwelk ik door meerdere koepletten zou kunnen - doch alleen doorde slotregels wil aantoonen.

‘Place me on Sunium's marbled steep,
Where nothing, save the waves and I,
May here our mutual murmurs sweep;
There, swan-like, let me sing and die:
A land of slaves shall never be mine -
Dash down yon cup of Samian wine!’

hetgeen aldus wordt weêrgegeven:

‘Laat mij de marmerkruin betreden
Van Sunium! - Dat de oceaan
Alleen verneem mijn smeekgebeden,
Ik zingend sterf gelijk een zwaan!
Mij boeit niet meer een land vol slaven! -
Verbrijzel 't glas met Samos' gaven.’

‘Gelijk *een* zwaan’ is niet alleen ondichterlijk, maar zelfs onjuist. Zwanen zingen niet, maar *de* poëtische zwaan, de zwaan der legende zingt voor hij sterft. Had ik echter geen gewigtiger aanmerkingen, wat zou ik al deze navolgingen meesterlijk noemen! Het is er verre van verwijderd! Niet zelden ligt de verdienste van een dicht van Byron voornamelijk in den vorm. Neem bij voorbeeld zijn drinklied:

Fill the Goblet again! for I never before
Felt the glow that now gladdens my heart to its core;
Let us drink! who would not? since through life's varied round
In the Goblet alone, no deception is found.

I have tried, in its turn, all that life can supply;
I have basked in the beam of a dark rolling eye;
I have loved! who has not? but what heart can declare:
That pleasure existed, while passion was there?

En zoo gaat dat al vrolijk trippelend nog zes koepletten voort, terwijl toch elke derde regel al het eentoonige van het trippelen wegneemt! Maar Gasinjet!... men luistere.

De beker weer gevuld! Wat overtreft den gloed,
Het vuur der vreugd, dat hij verspreidt door 't hartebloed!
Wij zullen drinken! - Wie niet? - de aarde noog verblinden,
De beker? - neen! In hern is geen bedrog te vinden.

Ik heb mijn deel gehad van 't geen de wereld biedt,
Gevoeld den straal, die 't donker oogenpaar ontschiet,
Ik weet te minnen! - Wie niet? - Durft men ooit getuigen
Dat we innig zijn verheugd, als wij voor hartstogt buigen?

Hoe is het mogelijk om alexandrijnen - en dan nog welke alexandrijnen! - te bezigen, waar de trippelmaat zoo gelukkig gekozen is? Byron's Pegasus galoppeert luchtig en vluchtig daarheen - Gasinjet op zijn Byrontisch stokpaard gezeten, steigert en strompelt, anders niet!

Toch, al kan 's dichters paardje den Pegasus moeijelijk nadraven, toch wordt het vurig, gevaarlijk zelfs waar het hem in het oog krijgt. Beecher Stowe durft Byron aan te randen, Gasinjet zal haar straffen. Werkelijk schijnt het dat de Amerikaansche den Brit beschuldigd heeft van zaken, die zij niet heeft kunnen of mogen bewijzen. Had de Hollander zich nu maar bepaald bij een kreet van verontwaardiging over de lastering, den schim van Byron aangedaan, men had kunnen aanmerken, dat een enkel zakelijk betoog meer zou afdoen, maar hij ware althans niet in dezelfde fout der Amerikaansche vervallen, van op zeer loszinnige wijze een grooten naam, door waarachtig talent verkregen, te bezwalken.

‘Gij, die de spanning voedsel gaaft in Noord en Zuid
Door uw partijdig schrift, genaamd: “de Negerhut,”
Gij zijt nog niet tevreên, vervloekte duivelsbruid!
Is nooit uw lust om kwaad te stichten uitgeput?’

Voorzeker, hij dweept wel met Byron, en volstrekt niet met Beecher Stowe. Dweeperij is echter altijd gevaarlijk, ze lijdt tot vergoding en verguizing, tot onwaarheid en dus van zelf tot on-regtvaardigheid, die hier zelfs zóó ver gaat dat hij eene vrouw als Beecher Stowe eene *duivelsbruid*! die alleen *lust heeft om kwaad te stichten* durft te noemen!

Dat de dichter de liberale beginselen geenzins is toegedaan, blijkt nog duidelijker in een vreemdsoortig gedicht, betiteld: '*Gewogen, - te ligt bevonden*.' Men vindt er onder anderen deze regels in:

'Het Koningschap gered, de dynastie gebleven!
Is aan een staatsman ooit een grootscher taak gegeven?' -

Ja, nog een schooner taak is denkbaar, zou mijn antwoord zijn, namelijk de redder van een volk te wezen. Ik kan echter niet vergen dat de dichter *mijne* ideën wedergeeft, maar wat ik wel verg is eene zekere onpartijdigheid waar het de toongevende auteurs en staatslieden eener natie geldt. Wat lezen wij nu van Lamartine!

'Hem, hoog verheven - en onafhankelijk en vrij, -
Wie kent hem niet! hem gevoelig, edel, kiesch van aard,
- Als schrijver, mensch - aller achting, liefde, hulde waard.'

Tot zoo verre mogen het leelijke verzen zijn, maar Lamartine kan, wat de waardeering van zijn persoon betreft, er vrede meê hebben - maar lager, waar het des staatsmans honding tegenover de revolutie geldt:

'Neen Lamartine, neen gij wilt u zelf verheffen.
De stem der eer, geweten, pligt - niets kan u treffen.'

En dat gaat op dien toon eenige regelen voort. Ik waardeer in den dichter van Joco-Alethes, dat hij rond voor zijne meening durft uit te komen, maar wanneer hij eenmaal op den naam van beschaafd auteur zal mogen aanspraak maken, dan hoop ik dat zijne beschaving hem van zelf er toe leiden zal om, waar hij *personen* aanvalt, nooit na te laten de gronden zijner veroordeeling daarbij te voegen, althans zeker voor zooverre zijne meening zeer afwijkt van die van vele anderen.

Neen, een beschaafd dichter is Gasinjet volstrekt niet, maar een

prettige vent, een geestig opmerker en iemand die, als hij maar niet al te wild opgroeit, veel aanleg heeft om eenmaal vloeijende en gemakkelijke verzen te schrijven, dat alles zie ik in hem, en dat acht ik voldoende om hem aan te moedigen, veeleer dan om hem af te schrikken. Zijne aardigheden zijn niet zelden gezocht, somtijds onbeduidend, enkele keeren laf zelfs; maar wat zwarigheid, daar ze ook hier en daar getuigen van jeugdigen, tintelenden geest. De geschiedenis van *de Verloren Philippine*, waar het boekske mede aanvangt, zou alleen in staat zijn, om mijn hart te winnen. Er is iets zoo overladen-dartels, zoo iets echt-studentikoos, zoo iets echtdwaas in, en de vorm is hier en daar zoo weelderig, dat men zonder jeugd en geest eene dergelijke amusante dwaasheid niet schrijven kan. De geheele zaak is, dat de student een lintje, dat hij altijd bij zich moest houden, kwijt is, en daardoor de Philippine verloren heeft; maar wat haalt de snaak er niet bij om?

Ik denk aan 't lint! Vraag mij niet, waar dat lint is,
Waarom een nachtbries mij niet welgezind is?

Hardvochtige menschheid, wat raakt u mijn leed, mijn wroeging, mijn rampen!

Denk aan den schipper, wanneer er geen wind is,
Denk aan den vader, wanneer er geen splint is,
Den eersten, bij veel spoed,
Den tweeden, bij bankroet; -

Zij liggen op rozen, zoodra *ik* spreek van *mijn* strijden, *mijn* kampen;

De schipper wacht op morgen,
De vader hoopt op borgen,
Maar ik heb zwaarder zorgen,
Want wat ik verloor, ik mis,
't Is verdwenen - dat's gewis. enz.

Niet waar, nu strompelt het paardje niet; nu is het een dartel dier, met vlugge wendingen.

Ook het volgende studentenliedje is aardig gedacht en goed van vorm:

Ik ben er door.

‘Ik ben er door,’ een roep zoo blij,
Die aan de volle borst ontsnapt,
‘Wat jool, - de groentijd is voorbij!’

‘Ik ben er door, papier is lak,’ -
Zoo klinkt des philosophen stem,
‘De laatste pop verlaat mijn zak.’

‘Ik ben er door!’ een kreet van vreugd,
Zoodra 't examen is gedaan,
De zegepraal het hart verheugt.

‘Ik ben er door, - wat massa schuld!’ -
Een frisch gevoel na langen strijd:
‘De laatste beer heeft uitgebruld.’

Ik ben er door, - wat tijd van pijn!
De vrees is weg, de wereld schoon:
‘Het meisje wil de mijne zijn!’

Nog eens, die student heeft wel een vlug Pegaasjen, en weet het nu en dan aardig te berijden; en kan men dan aan een' student hooger eischen doen?

Soera Rana zou er tegen opkomen; deze toch heeft zelfs den handschoen opgenomen om... de *middelmatigheid* te verdedigen. Luister slechts:

Zoo zijn er.

Il y a de certaines choses dont la médiocrité est insupportable: la poésie, la musique, la peinture.
LA BRUYÈRE.

In poëzij en schilderij,
In zang en snarenspel,
In alle *kunst*, dus zegt men wèl,
Is middelmatigheid, verfoeibre knutslarij.

‘Welaan!’ roept Desideer:
‘Geen heldendichter meer,
Verbleekt hij in de glorie van Homeer;
Geen die zich liedren onderwindt
Als men bij Göthe beter vindt;
Of drama's' schrijft
En bij een Shakespeare achterblijft.

In 't kort, wie 't allerhoogst, wie 't toppunt niet kan halen - Slaat dood, slaat dood, in tijdschrift en journalen!

Dat heet, of 'k heb het mis:
Slaat eiken vogel dood, die niet een arend is.'

Welnu, toch heeft Bruyère gelijk en Soera Rana heeft het werkelijk mis. Heeft hij, met deze regelen, zich zelven willen verontschuldigen, omdat hij het heeft gewaagd om ons zijne poëziën aan te hieden, ook dan heeft hij ongelijk, want zijne allerliefste versjes verdienen den naam van middelmatigheden volstrekt niet! Hoe jammer zou het zijn, als iemand van zoo uitmuntend dichterlijken aanleg tevreden was met.... eigen middelmatigheid!

La Bruyère heeft gelijk - Soera Rana niet, omdat hij de woorden van den Franschman door overdrijving tot karikatuur heeft gemaakt. Het allerhoogste niet te bereiken, is niet hetzelfde als middelmatig te blijven! De dichter, die kwaliteiten bezit, die niet afgekeken zijn, maar alleen aan hem toebehooren, verheft zich reeds daardoor boven het middelmatige. Men behoeft niet de zon als het ware in het aangezigt te vliegen als een adelaar, of bewonderen wij, al is het om geheel andere redenen, niet de schitterende kolibrie, de bevallige fasant, hoewel de eerste bijzonder klein is en de tweede naauwelijks vliegen kan? Duizendvoudig zijn de schoonheids-schakeringen in de natuur, het grootste en het kleinste vindt daar plaats, en wie zal beweren dat het kleinste minder bewondering afdwingt dan het grootste? Welnu, in de kunst is het niet anders. Het *genre* wat men kiest zij beperkt of uitgebreid, verheven of laag bij den grond - waar wij hoogere bezieling missen, zullen wij tevreden zijn als wij geestigheid of bevalligheid, gevoel of aanschouwelijkheid, vlugge wendingen, ja originele dwaasheden ontdekken. Maak u zelven zoo goed als gij kunt, maar geef altijd u-zelven weer, en gij zult *stellig* geene middelmatigheid zijn, want wat ik van u verg, dat kan eene middelmatigheid niet volbrengen.

Ja, Soera Rana, ik moet het voor u tegen uzelven opnemen. Gij zijt een veel te zangerig dichter, daar heerscht te veel waarachtig sentiment in al uwe kleine gedichtjes, naauwelijks een enkel uitgezonderd, om u niet toe te roepen: onder de middelmatigheden voegt gij niet. Wat gij gegeven hebt is niet weinig; wat gij geven kunt is veel.

Zie, ik wil uit uw bundeltje een paar proefjes geven van uw ta-

lent, maar sta verlegen wat te kiezen, misschien wel omdat geen dezer gedichtjes zich hoog boven alle anderen verheft, maar zeer zeker niet omdat ze allen middelmatig zijn. Men luistere!

De Karavane.

Door de woestenij der tijden
Trekt de menschheid langzaam verder,
Als de karavane voorthijgt
Door de dorre zandwoestijnen.

Boven de eindelooze vlakte
Vlamt en blaakt de koop'ren hemel;
Hier en daar een groene oase
Met wat lauwe lommerkoelte!

't Klinglen der kameelenklokjes
Is 't eentonig lied der dagen;
En de spotlach der hyeenen
Is de sluimerzang der nachten.

Tallelooze folterkwalen
Zijn de felle Bedouienen;
Hun onsterfelijke Hoofdman
Is de Dood, de plonderkoning.

Over onbegraven lijken
Zwermen hongerige gieren;
Uitgebleekte beenders teeknen
De onafzienbaar lange heirbaan.

En daarginder, aan de kimmen,
Schijnbaar naad'rend, immer deinzend,
Lokken frissche paradijzen
Der bedrieglijke Morgana.'

De levensbeschouwing is somber - is ze echter onwaar! Maar het leven biedt ook vrolijker gezigtspunten aan. Voorzeker, luister naar Soera Rana's:

Duinzang.

'In stad, daar gaan we deftig
Met opgestoken kruin;
Maar wees eens deftig hier buiten,
Alleen, met je beien in 't duin!

We rennen en we draven
De gulle zandglooiing op;
Vooruit mijn liefste, wie haalt er
Het eerst van ons tweeën den top!

We lachen en we hijgen,
Haast buiten adem gerend;
Reik mij uw hand - nog even,
En - boven zijn we in 't end!

We lachen en we hijgen,
We zijn zoo jolig, zoo moe:
Ei knip voor uw zwierende haren
De stralende oogjes niet toe!

Beneden wuiven de golfjes
Met witte, donzige pluim
En vlechten op de zanden
Guirlandes van vonkelend schuim.

Veel zwervende zeilen verdwijnen
En doemen er op van veer;
Aan 't strand, als zooveel dwergen,
Gaan badgasten op en neer.

En visschersvrouwen torschen
De verschgevulde mand;
Welriekende freules vinden
Van verre 't costuum charmant.

En kind'ren graven kanalen
Of bouwen een zandkasteel,
En tarten al schaat'rend de vloeden
En vluchten ze in dartel gespeel.

Zoo woelt daarbeneden een wereld:
De wereld, in het klein!
Een mengsel van armoede en weelde,
Van zuiver en onrein.

Wij vlijen ons hierboven
In 't laauwe lekkere zand,
En zien elkaâr in de oogen
En drukken elkander de hand.

Wij keeren ons niet aan de wereld,
Wij kozen hier vrij en blij:
Daar is er mijn Lieve, mijn Eigene,
Niet een zoo gelukkig als wij.'

Ik wil deze recensie besluiten met aan beide auteurs - aan Soera Rana zoowel als aan Gasinjet, een raad te geven. Wat de eerste betreft, zal het misschien den lezer bij dit laatste en enkele andere door mij aangehaalde versjes niet ontgaan zijn, dat ze eenigzins geïnspireerd schijnen te wezen door de Genestet's muze. Ik maak er geen verwijt van - toch zal het zaak zijn, dat Soera Rana voor het vervolg zich steeds meer daarvan losmake. Wees slechts u-zelf, en de klip der middelmatigheid zult ge stellig ontzeilen! En nu moge het vreemd klinken, maar ik geef aan Gasinjet juist een geheel anderen raad. Hij bewondert *uitsluitend* Byron en, waar van navolging, zij het dan ook slechts in den vorm, sprake is, schijnt ook Byron zijn model te zijn. Men leert echter bij den Brit niet, hoe schoone Nederlandsche verzen te bouwen. Daarom gestudeerd bij *onze* dichters, bij Vondel, bij Bilderdijk, bij Ten Kate zelfs - gij zult daardoor wel is waar ontelbare dichterlijke vrijheden verliezen, maar er welligt dichterlijke schoonheden voor terugkrijgen. En waarom geef ik nu den eenen raad om andere dichters te bestuderen, ja zelfs na te volgen, en den anderen om meer en meer zich zelven te worden? omdat ik in Soera Rana reeds een meester, in Gasinjet slechts een leerlingzie. Ik hoop beiden nog eens weêr te zien; Soera Rana spoedig, Gasinjet liever later.

N.D.

Willem van Harpen's leerjaren. Een beeld van modernen levensstrijd, door Albert Jan ten Brink, Enkhuizen, J. Groot. 1871.

Willem van Harpen, wiens leerjaren ons een beeld zullen schetsen van modernen levensstrijd, heeft, als hij aan ons wordt voorgesteld, zijne academische loopbaan achter zich. Doctor in de theologie en Candidaat tot den heiligen dienst zou hij kunnen mededingen naar eene plaats als predikant, zoo hem niet ontbrak wat hem boven alles daartoe noodzakelijk schijnt: eene gevestigde godsdienstige overtuiging.

Hij is wel aan de academie een ijverig adept geworden der moderne theologie, heeft veel werk gemaakt van de nieuwere letterkunde, maar is niet tot eene vaste richting, niet tot zekerheid kunnen komen op godsdienstig gebied.

Hij heeft dus de betrekking aangenomen van gouverneur van den jongsten zoon van den baron van Slooten tot Hardinxveld, ten einde zich verder voor te bereiden voor zijnen toekomstigen werkkring; het is op weg naar zijne nieuwe woonplaats dat wij het eerst kennis met hem maken. -

Deze eerste ontmoeting doet ons hem kennen als ‘een jongmensch die zonder op schoonheid te kunnen bogen, een gunstig uiterlijk heeft,’ ‘die het hart hoog draagt,’ en ‘in wiens handelingen men onmiddellijk den fijn beschaafden man herkent, op wien alles wat met zijne denkbeelden omtrent fatsoen en welgemanierdheid strijdt, eenen onaangenamen indruk maakt.’ Als aanvulling van zijn signalement voeg ik hier terstond bij, wat de lezer later eerst verneemt, dat hij een zwarten baard en knevel en een witten hoed draagt. -

Wanneer van Harpen zich van zijne nieuwe betrekking nog illusiën gemaakt heeft, moeten die bij zijne eerste ontmoeting met den baron van Slooten wel verdwenen zijn. Deze eischt toch van hem dat hij nooit zal beproeven zijnen zoon in te wijden in de vraagstukken die zoowel op godsdienstig als staatkundig gebied de gemoederen in beweging brengen, maar dat hij zich in zijn onderwijs zal bepalen tot het mededeelen van positieve kennis, en dat hij nooit van zijne gevoelens zal doen blijken in tegenwoordigheid der

baronnesse. - Van Harpen belooft wat van hem verlangd Wordt; maar wij twijfelen er aan of hij recht heeft na deze belofte het hart nog even hoog te dragen als te voren. -

De betrekking zelve is overigens eene sinecuur. Het is in het begin van den jachttijd en de baron is dus dagelijks met zijn' zoon op de jacht; van onderwijs geven is geen sprake. -

Van Harpen heeft dus den geheelen dag tot zijne beschikking en gebruikt zijn vrijen tijd om kennis te maken met de verschillende bewoners van Hazelbeek en omstreken. Reeds zeer spoedig is hij met ieder bekend en in staat zijne nieuwe omgeving naauwkeurig te beschrijven.

Wij zullen den schrijver echter in deze zeer uitvoerige schildering, niet volgen, daar zij, hoewel een groot deel van het boek innemende, voor de kennis van den hoofdpersoon slechts van weinig belang is. Genoeg zij het hier te vermelden dat de voornaamste personen der Hazelbeeksche conversatie een heer en mevrouw van Zeuren zijn, dat deze, schatrijk en zonder kinderen, zich hebben laten ontvallen dat zij hun geheele vermogen aan Hazelbeekers wenschen na te laten, dat ten gevolge daarvan de geheele bevolking wedijvert, wie hun het meest het hof zal maken, boven allen de rechtzinnige predikant met zijne drie dochters, niet minder de dokter en de ontvanger met hunne respectieve echtgenooten.

Van Harpen, wars van al hunne intrigues en bovendien, daar bij van zijne liberale gevoelens geen geheim maakt, van den beginne af niet erg bij hen gezien, van Harpen komt zoo min mogelijk met hen in aanraking, maar houdt zich bij voorkeur op in het naburige dorp Hogerheide, waar hij kennis gemaakt heeft met twee hoogbeschaafde freules, en met den predikant en diens dochter Marie. Daar in dat schilderachtig, in de bosschen verscholen dorpje begint de eigenlijke roman; daar strijdt onze held dien modernen levensstrijd, waarvan de schrijver ons een beeld wil schetsen.

Van Harpen wordt verliefd op de dochter van den predikant: - verliefd is misschien het woord niet, want van hartstocht is bij onzen proponent-dichter geen sprake. Hij overlegt bedaard of Marie *wel* eene goede vrouw voor hem zal zijn, of zij wel genoeg ontwikkeld is om hem te begrijpen, of zij wel moed genoeg zal hebben hem tegen te spreken als zij het met hem oneens is, en na alles rijpelijk overwogen te hebben, declareert hij zich en verkrijgt

het jawoord. Ook de predikant geeft, nadat eenige gemoedsbezwaren overwonnen zijn, zijne toestemming, en zoo treedt van Harpen in 't huwelijk, en het boek is uit? Nog niet, eerst moet nog gestreden worden. -

Voor wij echter den schrijver verder volgen, een enkel woord over de gemoedsbezwaren van den predikant. Deze spruiten voort uit eene geschiedenis die voor eenige jaren voorgevallen is tusschen den oudsten zoon van den baron van Slooten en des predikants oudste dochter, ten gevolge waarvan de jonge baron het land verlaten heeft, het jonge meisje moeder is geworden van een zoon, en de predikant en de baron geslagen vijanden zijn geworden, daar deze geweigerd heeft ooit zijne toestemming tot een huwelijk te geven en gedreigd heeft den predikant het huis uit te werpen. - Deze geschiedenis, die door toedoen van van Harpen tot een goed eind wordt gebracht, en in een langen brief van den predikant uitvoerig wordt verhaald, vermeld ik hier slechts ter loops, daar zij op de verhouding tusschen de twee hoofdpersonen van Harpen en Marie geen' invloed heeft. - Van Harpen toch laat zich door de schande die op den naam van den predikant kleeft volstrekt niet afschrikken naar de hand van diens dochter te staan, en overwint de gemoedsbezwaren die de predikant daaruit ontleende. Waarom gaat het huwelijk dan nog niet door, zelfs nadat van Harpen eene predikantsplaats gekregen heeft, die hem, hoewel niet ruim, toch in staat stelt eene vrouw tc onderhouden? -

De reden er van is dat van Harpen, die nog altijd geene positieve overtuiging heeft op godsdienstig gebied, diep doordrongen is van de domheid van andersdenkenden; hij ergert zich over het eenvoudig christelijk geloof van zijne beminde en van haren vader, voelt zich gekwetst, wanneer zij zijne redeneeringen met stilzwijgen beantwoordt, en acht zich beleedigd, als zij het waagt hare overtuiging tegen hem vol te houden.

Iets dergelijks overkomt hern in zijne gemeente, waar niemand de geleerde vertoogen die hij iederen Zondag houdt begrijpt en men hem vrij duidelijk te kennen geeft dat hij volstrekt niet in den smaak valt.

Hij neemt dus het besluit om als predikant naar Indië te gaan, en breekt, hoewel zijne liefde voor Marie onverminderd is, zijn engagement af.

Diep ongelukkig door deze scheiding houdt hij echter vast aan zijne meening dat hij alleen gelukkig kan zijn met de vrouw die in verstandsontwikkeling zijn gelijke is en zijne wereldbeschouwing deelt.

Hoe wordt nu deze strijd tusschen liefde (?) en plicht (?) beslecht?

De schrijver laat hulp opdagen van den kant waar die het minst verwacht kon worden, in de persoon van eene jufvr. Duplessis, gouvernante aan huis van den burgermeester van Hazelbeek. Deze jonge dame is beeldschoon, buitengewoon ontwikkeld, hoogst beschaafd en geestig; zij heeft alleen dit gebrek: ‘dat het aan de: vrouwen zoo eigenaardige gevoelsleven geene groote rol bij haar speelt, en dat zij dit geheel door haar verstand weet te beheerschen,’ - ‘haar hart is zoo koud, als hare gelaatskleur bleek is.’ Van Harpen heeft haar in Hazelbeek nog al dikwijls ontmoet, en in Brussel eens eene week met den burgemeester en haar doorgebracht. Hij heeft het zelfs ernstig overwogen of hij op haar niet verliefd zou worden, maar nog bij tijds alle meer teedere gevoelen s gesmoord.

Aan deze jufvrouw biedt hij nu zijne hand aan. Ruiterlijk komt hij er voor uit, dat hij niets van haar houdt, maar ‘dat hij zich niet geschikt acht zijn leven in eenzaamheid door te brengen’ en daarom met haar trouwen wil; even ruiterlijk antwoordt zij hem, dat zij evenmin liefde voor hem gevoelt, maar bereid is hem de gelegenheid te geven tot nadere kennismaking.

Deze jufvrouw heeft echter zijn karakter doorzien, en legt het er op toe hem tot inkeer te doen komen. Zij maakt van hun engagement gebruik hem de overtuiging bij te brengen dat de oorzaak van zijn ongeluk alleen aan hem zelven te wijten is, dat zijne onverdraagzaamheid en de lage dunk dien hij van andersdenkenden koestert de schuld van alles is, en dat hij onverantwoordelijk handelde toen hij zijn engagement met Maria Roozenburg verbrak. Zij brengt het in de daad zoover dat van Harpen een geheel ander mensch wordt; hij is nu overtuigd, dat hij zijn ongeluk zich zelven berokkend heeft en dat het onherstelbaar is; hij zou nu gaarne niet naar Indië gaan, daar hij zich in zijne gemeente recht tevreden is gaan gevoelen, maar zijn eenmaal opgevat voornemen kan hij niet meer veranderen. Hij vertrekt dus, natuurlijk zonder mej. Duplessis, na eerst zijn dagboek en alle verdere stukken van overtuiging aan een vriend (den schrijver van het verhaal) te hebben gezonden.

Deze deelt, alles mede aan den predikant, en zoo komt de ommekeer in van Harpen's karakter ter kennisse van Marie van Roozenburg. - Marie neemt terstond een kloek besluit, haalt haren vader over zijne toestemming te geven tot haar huwelijk met van Harpen, trouwt hem met den handschoen en vertrekt naar Indië.

Het is onze schuld niet wanneer deze korte maar juiste schets van het verhaal van den heer ten Brink weinig ingenomenheid zal opwekken voor den held er van, Willem van Harpen. Zelfzuchtig en verwaand, moge zijn karakter naar de natuur geteekend zijn, hij mist te zeer alle beminnelijke eigenschappen en is ook in zijne slechte te alledaagsch en te onbelangrijk om veel belangstelling op te kunrien wekken. Wanneer Marie Roozenburg met hem naar Indië vertrekt, zijn wij volstrekt niet overtuigd dat hij, niettegenstaande zijne fijne beschaving en aesthetischen zin, haar gelukkig zal maken.

De schuld er van ligt bij den schrijver. Hij schetst ons een jong mensch, die, verwaand, alle menschen beneden, zich acht, die karakterloos, eene betrekking aanneemt waaraan bij ruime verdienste geen werk verbonden is, en zonder aarzelen, uit liefde voor zijn salaris, zijne beginselen zoo niet verloochent dan toch verbloemt, die ijdel en zelfzuchtig de liefde van een jong schoon meisje tracht te verwerven zonder dat zijn *hart* eenige liefde voelt, die niet schroomt haar op te offeren aan zijnen belachelijken eigenwaan, - en hij eischt dat wij zouden gelooven, dat dit jonge mensch plotseling, en alleen door den invloed van een even berekenend, even koud verstand als het zijne is, zou zijn bekeerd tot een edel karakter, aan wien wij gerust het levensgeluk van een lief meisje zouden toevertrouwen.

De schrijver had van Harpen onbekeerd naar Indië moeten laten vertrekken, hem daar in den echt laten treden met een schatrijk inlandsch kind en ons verder den aanblik van zijn ontevreden en afgunstig gezicht moeten sparen.

Is deze beschouwing juist, dan is daarmede tevens de veroordeeling van den roman uitgesproken. De inkleeding is hoogst gebrekkig. Het hoofdverhaal wordt ons geschetst in brieven van van Harpen en in uittreksels uit zijn dagboek; de hoofdpersoon treedt

slechts bij uitzondering handelend op; de bijpersoneu staan in niet het minste verband met het hoofdverhaal, hebben er geen invloed op en worden er niet door geinfluenceerd. Deze fout is te grooter daar die bijverhalen minstens twee derden van het boek innemen. Zij bevatten de geschiedenis van het testament van mevrouw van Zeuren, en den roman van den jongen baron van Slooten met de oudste dochter van den predikant.

De schrijver vindt goed ons beide geschiedenissen uitvoerig mede te deelen, maar zou met even veel recht ieder ander verhaal uit de chronique scandaleuse van Hazelbeek hebben kunnen invlechten. Hij geeft ons deze verhalen bovendien niet als gesloten geheel, zooals Dickens b.v. in zijne Nicholas Nickleby dat een paar maal doet, maar haspelt ze door het hoofd verhaal heen. Dit daargelaten, zijn enkele schetsen van het Hazelbeeksche leven niet onverdienstelijk. Het avondje bij de familie van Zeuren is levendig geschilderd. Ds. Zalvinga met zijne drie dochters, met spitse neuzen en niet minder scherpe tongen, de ontvanger en zijne vrouw, docter Vos vooral niet te vergeten, worden in al hunne armzaligheid ten toon gesteld. Van Harpen schijnt in den korten tijd dat hij te Hazelbeek gouverneur was, geene geringe dosis haat tegen de Hazelbeekers verzameld te hebben. Zelfs na zijne bekeering, toen zijn hart dus wat zachter gestemd moest zijn, kan hij niet nalaten met innig welgevallen te verhalen, hoe mevrouw van Zeuren al hare vrome vrienden en vriendinnen gefopt heeft door wél in haar testament docter Vos tot universeelen erfgenaam te benoemen, maar onder verplichte uitkeering van zooveel legaten, dat de man er nog eens rijpelijk over moet nadenken voor dat hij de erfenis aanvaardt.

Deze haat is te meer opmerkelijk, daar de docter aan van Harpen nooit eenig kwaad heeft gedaan; want dat hij conservatief is en van van Harpen verschilt in waardeering van de spoorwegwet van van Hall, kan hem toch niet als misdaad worden aangerekend. Deze opmerking geldt in gelijke mate des schrijvers beschouwing van de andere inwoners van Hazelbeek. Wij vernemen van van Harpen tal van hunne slechte eigenschappen, maar missen de gelegenheid ons van de juistheid van dit oordeel te vergewissen.

Moeten wij dus over den roman als zoodanig een hoogst ongunstig oordeel vellen, wij willen daarom de verdienstelijke zijde

van het boek niet over het hoofd zien, - de schrijver toont daarin een groot talent te bezitten voor natuurbeschrijvingen.

Het kasteel van den baron van Slooten, de stille dorpsstraat van Hazelbeek, de schoone bosschen van Hoogerheide zijn met bekwame hand geschilderd. Wij hooren den stap der paarden op het slotpleiu van den baron, zien de naauwkeurig gesloten gordijntjes en groote spionnen der huizen van Hazelbeek, genieten de stille pracht der bosschen en vijvers van Hoogerheide. In deze beschrijvingen herkennen wij den beminnaar der schoone natuur en gelooven van Harpen op zijn woord, wanneer hij ons verklaart dat het teekenen naar de natuur een van zijne meest geliefkoosde bezigheden is.

Wanneer de schrijver dit talent nog verder ontwikkelt, mogen wij wellicht menig lieve schets van hem verwachten; aan verhalen van den strijd des levens, hetzij modern of antiek, beproeve hij zijne krachten niet weer.

C.K.

Dr. Ottokar Lorenz en Dr. Wilhelm Scherer. Geschiedenis van den Elzas, vertaald door W. ten Entel Jr. Deventer, W. Hulscher GJz.

Heribert Rau. Duitschland's Oassandra, de Roof van den Elzas en de verwoesting der Palts, onder Lodewijk XIV. Deventer, A. ter Gunne.

De beide werkjes ons ter aankondiging toegezonden, kenmerken zich voornamelijk door hunne actualiteit. In deze dagen toch, waarin de poging van Frankrijk om de zoogenaamde natuurlijke grens van den Rijn te erlangen, niet alleen is mislukt, maar Duitschland daarentegen zich heeft uitgebreid tot wat men van dien kant als de natuurlijke grens beschouwde - de Vogeezen - ja zelfs daarover heen, trekt de Elzas natuurlijk meer dan vroeger de aandacht. - Het recht van Duitschland op den Elzas en Lotharingen is zoozeer op den voorgrond gesteld, - de annexatie van vóór twee eeuwen met zulke levendige kleuren geschilderd als een roof, die nu eerst is gestraft, en de vraag, of de Elzas thans als een Duitsch dau wel als een Fransch gewest moet worden beschouwd, wordt

zóó verschillend beantwoord, dat een werk, 't welk ons de historische ontwikkeling van den Elzas schildert, niet anders dan welkom kan zijn, om, aan de hand der historie, eenig licht in dien chaos van beschouwingen te verkrijgen.

Onpartijdigheid is daarvoor echter het eerste vereischte.

De dnitsche namen der schrijvers van ‘de Geschiedenis van den Elzas‘, en enkele uitdrukkingen vooral in den aanvang van het werk voorkomende, doen op den eersten aanblik vreezen, dat het werk uitsluitend een pleidooi is ten gunste van Duitschland, niets dan een betoog, dat ook thans waar is wat vroeger kon gezegd worden, dat de Elzas een Duitsch land was, door taal en zeden tot de Duitsche eenheid behoorende.

Intusschen verandert bij het lezen het oordeel. - Wel verraadt zich de nationaliteit der schrijvers daarin, dat er steeds met voorliefde op gewezen wordt, hoe gedurende de eerste eeuwen der geschiedenis van Straatsburg - want daarmede hebben wij hier eigenlijk te doen - het Duitsche element het eenig heerschende is geweest; doch aan de juistheid dier opvatting op zich zelve valt ook niet te twijfelen. - In den Romeinschen tijd, toen de Elzas door de Germanen werd veroverd en gecoloniseerd; - in de middeleeuwen, toen de geheele geschiedenis van dat land zamengeweven was met die van het Duitsche Rijk, en de ontwikkeling der burgerlijke en staatkundige vrijheid in Straatsburg krachtig plaats greep; - en ook later, toen Straatsburg een der brandpunten der Hervorming was, - altijd sloot de geheele ontwikkeling zich aan die van Duitschland aan.

Maar niet alleen de politieke geschiedenis, ook die van kunsten, letteren en wetenschappen bewijst dit. - Het is een der verdiensten van dit werk, dat de eerste niet bij voorkeur - de laatste daarentegen met bijzondere zorg zijn behandeld. - Aan alle schrijvers en kunstenaars, die hun stempel op het tijdvak waarin zij leefden, hebben gezet, worden verscheidene bladzijden gewijd; en het is blijkbaar het streven der schrijvers om elk hunner in het volle daglicht te doen uitkomen.

Met dezelfde naauwkeurigheid echter, waarmede het aanzijn van het Duitsche element is bewezen, wordt later uiteengezet, hoe - na den val van Straatsburg voor de rnagt van Lodewijk XIV - de Fransche invloed meer en meer veld won. Niettegenstaande de

kracht van weêrstand, die in het voortbestaan der Duitsche Staatsburger Universiteit gelegen was, werd het volk meer en meer aan frankrijk gehecht, totdat ten laatste volmondig moest worden erkend, dat ‘de Elzas alle sympathie met Duitschland volkomen verloren had. Toen de groote nationale beweging in Pruisen tegen Napoleon's geweld begon en de Duitsche patriotten vol verbazing moesten ondervinden, dat de geestdrift voor Duitsche denkbeelden aan den Rijnstroom geheel ophield, en er in den Elzas geen spoor meer van oude volksgemeenschap met de Duitsche broeders te vinden was.’

Ook later wordt het denkbeeld afgekeurd, tijdens het Weener Congres geopperd, om van den Elzas een afzonderlijke staat te maken, op grond, dat het zoude zijn ‘een staat, die geene levens-‘vatbaarheid had, half Eransch, en in ieder geval doorslecht Duitsch was.’

Over het algemeen kunnen wij ons dus met de wijze van opvatting in het voor ons liggende werkje gevolgd, wel vereenigen; - de uitwerking daarentegen is over het algemeen niet vrij te pleiten van dorheid. Meestal is de vertaling goed - hier en daar echter ontsierd door germanismen, zie b.v. blz. 27 en elders: ‘*Als* ook de ridderschap het slagveld verliet’, voor ‘*Toen* ook,’ enz.

De roman van Rau schildert eene idylle in historische lijst, waarvoor enkele tooneelen uit den verwoestingsoorlog van den Palts dienen. Als historisch werk heeft het boek echter geringe waarde.

C.

Eindelijk veilig. Een roman van James Greenwood, naar het Engelsch, door S.J. Andriessen. Amsterdam, Ipenbuur en Seldam. 1871.

De heer Andriessen, heeft in het voorbericht, dat hij aan zijne vertaling laat voorafgaan, het gehalte van den roman van Greenwood aangeduid, door dien toe te wenschen, ‘dat hij velen ter verpoozing moge zijn van ernstiger bezigheden.’ Hij heeft door

die woorden het standpunt aangegeven, waaruit hij wenscht dat het boek beoordeeld zal worden.

Wij hebben ons op dat standpunt geplaatst, en den schrijver slechts dezen eenen eisch gesteld: dat hij onderhoudend zou zijn Nu hij aan dezen matigen eisch niet voldaan heeft, voelen wij ons gerechtigd onze meening uit te spreken, dat het boek een prul is!

De heer Greenwood moge als schrijver veel verdiensten heb ben, zijn ‘verhaaltrant moge levendig,’ zijne ‘voorstelling oorspronkelijk zijn,’ in zijn ‘Eindelijk veilig’ is hij bepaald verve lend. De door hem ten tooneele gevoerde personen zijn zoo onbeteekenend mogelijk, en hunne lotgevallen worden met zulk eene onverschilligheid verhaald, dat men onwillekeurig den indruk krijgt, dat de schrijver zich maar zoo spoedig mogelijk van het boek heeft willen afmaken.

De heer Andriessen zou den tijd, aan de vertaling van dezen roman gewijd, naar het mij voorkomt, nuttiger hebben kunnen besteden.

C.K.

De wijze van het hemelsch rijk en zijne school.

De reiziger op het gebied van de geschiedenis der beschaving ondervindt eene zonderlinge gewaarwording, wanneer hij, na geruimen tijd in het dweepend en droomend Hindostan vertoefd te hebben, zich noord-oostwaarts naar het koel redenerend en berekenend China begeeft. Ginds het geheimzinnige, dichterlijke, mystische wonderland, het land der phantasie bij uitnemendheid; hier het rijk van het koud verstand en der nuchtere werkelijkheid. Ginds het oneindige, ware 't mogelijk in zijne oneindige vormen en verschijnselen nagespeurd, het innigst wezen der dingen gezocht, en gestreefd naar de verwezenlij king van het absoluut ideaal; hier het werkelijke genomen zooals het zich voordoet, het eeuwige voor het tijdelijke ter zijde gesteld en bevrediging gevonden in het onderhouden van een gulden middenmaat. Een emmer koud water alzoo na een stoombad. De vraag blijft evenwel, of zulk eene kuur, al schijnt zij eerst niet aangenaam, toch niet wel eens gezond kan zijn. In de wilde gelagen van het denken den heiligen onsterflijkheidsdrank te genieten rnet de Brahmanen van Hindostan moge aanlokkelijk zijn en niet zonder nut voor de gymnastiek van den geest, soms kan het ook goed zijn voor het gezond oordeel, bij wege van afwisseling eens thee te drinken bij Chinezen. Ook zou bij nader onderzoek wel eens kunnen blijken, dat, ondanks alle verschil van opvatting en van vormen, toch het onderscheid van wereldbeschouwing tusschen de volken van het Oosten zoo goed als tusschen die van het Westen, wat het wezenlijke en voor den mensch inderdaad meest belangrijke aangaat, nog waarlijk zoo groot niet is als het oppervlakkig schijnen mogt, en dat er punten zijn, en misschien juist de

praktisch althans meest beteekenende, omtrent welke de Indiër en de Chinees evenzeer overeenstemmen als met beide de zoo laag op hen neerziende Westerling.

Wat echter, - dus niettemin vraagt alligt nog menigeen, - wat nu in China te zoeken? Wat goeds kan er komen uit dat Nazareth? Noem China, en met één woord hebt gij het kort begrip uitgesproken van al wat gemeen, bedriegelijk, liederlijk, bekrompen en belagchelijk is! Inderdaad, bij een volk, dat met zulke karaktertrekken zich vertoont, is niet veel te halen, niet veel waar te nemen. Hoogstens kan het nog dienen voor opium-verhruik. Doch is het bedoelde volk nu werkelijk zóó, of, als het thans zoo zijn mogt, is het altijd dus geweest? De vraag, op deze wijze gesteld, is werkelijk, bij onze toch slechts betrekkelijke kennis van land en volk, beide in vroeger en in later tijd, niet gemakkelijk te beantwoorden, en zeer uiteenloopend zijn dan ook de berigten, die van vroegere en van latere reizigers ons daaromtrent gewerden. Met dat al, en wat er ook van zij in 't algemeen, de Chinesche geschiedenis, al bevatte zij overigens niets merkwaardigs, boogt dan toch op één enkelen naam, dien ook de beschaafde Westerling van der jeugd af aan niet zonder eenigen eerbied geleerd heeft uit te spreken, en die ook in de wereldhistorie nog zoo gansch onbeduidend niet schijnen mogt, - den naam van Confucius. Ongelukkig echter gaat het, ten ware wij ons zeer bedriegen, den meesten onzer met dezen als Madame Bovary in Flaubert's humoristischen roman met dergelijke, ons beter bekende historische figuren: - ‘Alexandre le Grand avec son cheval et Saint-Louis avec son chêne lui apparaissaient comme des points lumineux sur l'immensité ténébreuse de l'histoire.’ - Of zijn er velen onzer, die, de hand op 't hart, durven verklaren, dat die Confucius heel veel meer voor hen is dan zoo een lichtende stip? Een wijsgeer was hij, een denker, een leeraar, - nu ja! Maar dat onderscheidt hem niet van zoovele anderen. Het zegt niets omtrent zijn persoonlijk karakter, noch omtrent zijne leer. En van de school door hem gevormd is alligt nog minder bekend. Trouwens zoo bijzonder vreemd is die onbekendheid nu juist niet. In ons eigen land werd, voor zoover wij weten, hooit iets oorspronkelijks over Confucius en zijne volgelingen uitgegeven; in Frankrijk heeft men beschrijvingen van zijn leven, en zijne leer, maar deze, reeds door hare omslagtigheid weinig genietbaar, zijn ook in 't geheel niet altijd

te vertrouwen, daar ze rijp en groen, geschiedenis en legende, dooreen warren en ons een beeld van den wijsgeer leveren, zooals het in werkelijkheid zich wel nooit zal hebben vertoond. Engelsche en Duitsche schrijvers zijn in den laatsten tijd aangevangen, de voorhanden stof kritisch te bewerken, maar hunne schriften zijn ook al weinig toegankelijk voor het grootere publiek, en in elk geval niet bijzonder aanlokkelijk. Een voorname reden, waarom de lectuur van al deze werken voor den gewonen lezer zoo weinig aangenaam mag heeten, ligt almede in de bezwaarlijk bij dergelijke geschriften te vermijden opeenhooping van plaats-, personen- en boekennamen. Leveren die vreemde namen bijkans overal waar wij met Oostersche studiën te doen hebben, voor den uiterlijken vorm reeds niet weinig bezwaar, nergens welligt is dit erger dan waar men Chinesche heeft te vermelden. Dat onophoudelijke tching, tchang, yang, enz. klinkt ons afschuwelijk en vestigt ook bijkans niets in het geheugen. Eene vertaling eindelijk der oorspronkelijke werken van of over Confucius, waardoor wij anders wel eenigermate op de hoogte konden komen, neemt men ook zoo ligt niet ter hand; en dit te minder omdat die boeken, zoo mogelijk, er nog veel vervelender uitzien dan de levensbeschrijvingen zelve.

In deze omstandigheden dan mögt eene meer voor den beschaafden lezer in 't algemeen ingerigte schets van wat in het leven en werken van den Chineschen wijze en zijne leerlingen meest opmerkenswaard schijnt, aan dezen of genen alligt niet ongevallig zijn. Wie intusschen onderneemt ze te ontwerpen, dient, zoo hij geen al te oppervlakkigen arbeid wil leveren, zich eenige moeite en inspanning te getroosten. Zonder eigen onderzoek eenvoudig na te schrijven wat door andere Westerlingen over de zaak is te boek gesteld, leidt tot niets; en, zoo 't al geoorloofd mag heeten, de vermelding van enkel uitwendige feiten, altijd behoudens eigen zelfstandig oordeel, van anderen over te nemen[1], aan de mededeeling van de bepaalde leerstellingen en uitspraken der bedoelde wijsgeeren dient eigen onderzoek vooraf te gaan. Wij hebben dan ook gemeend, ons daaraan niet te mogen onttrekken, en mitsdien de hier mede te deelen aanhalingen uit de vier, straks nader te omschrijven, klassieke boeken vooraf in den oorspronkelijken Chineschen tekst, met vergelijking van de bestaande vertalingen, nagegaan en ze naar beste weten uit dien tekst zelven vertaald[2]. Wie

voor 't overige nog twijfelen mogt aan de nuttigheid van dergelijken vóórarbeid, bedenke, dat vooral bij eene zoo uitmemend plastische, op het aanschouwen vooral berekende taal als het Chineesch[3], elke daarin uitgedrukte stelling van eenig belang nauwkeurig gewikt en gewogen moet worden, eer wij tot eene beslissing kunnen geraken omtrent den wezenlijken zin dien de steller zelf er waarschijnlijkst aan heeft gehecht. In geen geval zal dit minder straffeloos worden verzuimd dan juist daar, waar wij te doen hebben met spreuken en gezegden van volksleeraars, die in den menigmaal uiterst gedrongen en soms zelfs eenigzins enigmatischen vorm, waarin ze tot ons zijn gekomen, zóóveel meer voor het gezigt dan voor het gehoor zijn bestemd, dat de Chinezen zelven ze menigmaal niet anders kunnen begrijpen dan door ze te zien, terwijl zij dan ook gewoon zijn vele dier spreuken tot leering van jongeren en tot eigen herinnering op de wanden hunner woningen en op andere voorwerpen in het bekende woordschrift af te beelden, in plaats van ze elkander voor te zeggen. Hoe ligt dan verstaan wij, Westerlingen, met menigmaal gansch andere denkbeelden en ook met onze eigen vooroordeelen behebt, zulke aphorismen bij enkel oppervlakkige beschouwing geheel verkeerd. En hoe noodzakelijk blijft dus niet voor de vorming van een wezenlijk zelfstandig oordeel, door eigen aanschouwing ons te overtuigen of anderen, die ze in onze talen trachtten weer te geven, inderdaad steeds geacht kunnen worden, den regten, althans den meest waarschijnlijken zin te hebben gevat. Niet zelden dan ook wijkt de hier geleverde vertaling in meer of min belangrijke punten van de bestaande Fransche, Engelsche en Latijnsche af; onnoodig evenwel scheen, en, bij de toch altijd beperkte ruimte, ook ondoenlijk, van elke afwijking de reden steeds in 't bijzonder op te geven. Aan dwaling blijft overigens wel iedereen, ook met betrachting der meeste nauwgezetheid, bij de behandeling van een onderwerp als het hier gekozene blootgesteld; maar niemand zal dan ook willen beweren, dat elk twijfelachtig of betwist vraagpunt in eene eenvoudige proeve kan worden uitgemaakt, of dat het laatste woord over Confucius en zijne school door de wetenschap onzer dagen reeds gesproken zou zijn.

I.

In zeer oude tijden regeerden, naar luid der overlevering, in China buitengemeen wijze en voortreffelijke vorsten. Wel kent het volk van het Middenrijk geen gouden eeuw in een mythischen voortijd; maar van al wat goed en edel is zoekt het niettemin den oorsprong in de dagen dier voormalige, zoo uitnemend wijze keizers; en al wat slecht is en verdorven wijt het meerendeels aan verbastering der later levenden en aan afwijking van de aloude zeden en instellingen. Zoo voorzigtig wij nu ook behooren te zijn met onvoorwaardelijk geloof te hechten aan alles wat de legende, daar als elders, ons opdischt, niet gansch onwaarschijnlijk mag het heeten, dat er een zekere grond van waarheid ligt in die, anders ongetwijfeld overdreven, volksvoorstellingen. Niet onmogelijk toch schijnt, dat alvorens overbeschaving het volk zoowel als zijne regenten bedorven had, en terwijl, bij eersten aanvang der ontwikkeling, nog zekere aartsvaderlijke eenvoud heerschte, ook inderdaad wijze mannen de natie, die hen waardeerde en bijstond, met gelukkigen uitslag op den weg ten goede zijn voorgegaan, en door verstandige maatregelen en nuttige instellingen de toekomstige grootheid van het magtig rijk hebben voorbereid. De groote, materiële werken, ten nutte van het land in die vroegere dagen reeds tot stand gebragt, en de uit dien tijd afkomstige voortbrengselen van den geest mogten ter bevestiging strekken van deze meening. Wat er evenwel van zijn moge, zeker is, dat een zestal eeuwen vóór onze jaartelling weinig of niets meer van zoo gelukkig een toestand werd aangetroffen, en alle weldenkenden in den lande met weemoed naar dien gezegenden vóórtijd terug zagen, dien ze te schooner zich voorstelden, naarmate de werkelijkheid van het heden een droeviger tafereel aanbood van verwarring, van regeringloosheid, van zedebederf en van onverschilligheid omtrent al wat te voren heilig was geacht en als het ideaal van staatkundig en maatschappelijk leven geprezen werd.

In de dagen toch, van welke wij spreken, was het centraal gezag tot eene schijnvertooning teruggebragt, de staatseenheid verbroken, en nu eens het eene, dan weder het andere deel des rijks ten prooi aan schromelijke verwarring en willekeur.

De keizer regeerde slechts in naam; zijne magtige Vasallen, de rijksvorsten, 't best alligt te vergelijken met onze middenceuwsche hertogen, graven en baronnen, heerschten volkomen onafhankelijk van hem, en aasden als zoovele roofvogels op elkanders bezittingen en op den eigendom van hunne onderdanen en van allen die zich waagden onder hun bereik. Maar ook deze, van het centraal gezag zoo goed als geheel onafhankelijke vorsten, regeerden zelf niet altijd in eigen gebied. Daargelaten nog dat velen hunner, laaggezonken wellusteliugen, door hunne bijzitten en gunstelingen werden geleid, bestond ook menigmaal hun gezag slechts in naam, en bleven zij zelf weer afhankelijk van den steun, door magtige familiën, of clans, verleend, totdat andere, met gene om den voorrang strijdend, hen onttroonden en andere heerschers beriepen in hunne plaats. Geen wonder voorzeker, dat in zulk een toestand de volkswelvaart kwijnde, de ten algemeenen nutte gestichte werken verwaarloosd werden, en armoede, hongersnooden en volksrampen van allerlei aard het rijk begonnen te teisteren, terwijl schraapzuchtige tollenaars, monopoliserende kooplieden en rijke posten bejagende ambtenaren even als de vorsten slechts bedacht bleven op winst, en daartoe geen ander middel wisten dan een voortdurend uitzuigen van het steeds meer en meer verarmde volk, dat ten einde, lang getergd, zijne toevlugt in telkens hernieuwde opstanden en omwentelingen zocht. Maar niet vreemd dan ook dat de meer verstandigen en beter denkenden verlangend uitzagen naar een redder, een hervormer, een man die den moed zou hebben de schromelijke misbruiken onder de oogen te zien, den grooten zoowel als het verbasterde volk de waarheid te zeggen, en door de kracht van zijn woord en van zijn voorbeeld een terugkeer tot de aloude reinheid van zeden en getrouwheid aan de beginselen van rede en regt te bewerken, wier voormalige heerschappij zoo rijk aan zegen voor den staat en zijne burgers was geweest.

Toen nu de ure om te maaijen gekomen scheen, hoewel zij, blijkens de uitkomst, het nog niet was, trad Confucius op. Niet als boetprediker en zedemeester met eene afgetrokken leer, maar praktisch werkzaam in openbare ambten, en niet als een door God gezonden Profeet, noch als een uit de lucht gevallen meteoor, maar als een eenvoudig, dagelijksch man, wiens hoogste eerzucht de roem van eerlijkheid in woord en daad en trouwe pligtsbetrachting was. In het jaar 551 vóór onze jaartelling

werd hij geboren in het vorstendom Loe, uit een zeer oud en aanzienlijk, doch langzamerhand verarmd geslacht, dat van Khong, vanwaar zijn meest gebruikelijke, door de Fransche zendelingen gelatiniseerde, naam: Khong-foe-tse, of ook enkel Khong-tse, d.i. eenvoudig en voor zoo beroemd eeue figuur zeker erg prozaïsch: Dr. Khong. Van zijne jeugd is ons weinig of niets bekend; naar zijn eigen getuigenis had hij, onvermogend zijnde, velerlei dingen te leeren. Ook zegt hij, reeds vroeg weetgierig te zijn geweest. Van eene opvoeding zooals in later tijd de Chinezen erlangden, kon in zijne dagen nog geene sprake zijn; de klassieke boeken toch, aan het onderwijs later steeds ten grondslag gelegd, dagteekenen eerst van hem en zijne leerlingen, en de kanonische erlangden eerst door hem en de zijnen den vorm waarin ze tegenwoordig worden aangetroffen. Ook de instelling der staatsexamens en graden, waaraan elk ambtenaar thaus onderworpen is en waardoor elk burger, waar en door wie overigens ook onderwezen, het radikaal zelfs tot de hoogste staatsambten kan erlangen, bestond toenmaals nog niet, en mitsdien ook nog geen vaste en geregelde wijze van studie en onderrigt. Niettemin werd ook toen reeds, als van ouds, hooge waarde gehecht aan wetenschap en kunde, zoodat wie iets wezenlijks wilde beteekenen, goed moest zijn onderlegd en zich duchtig te oefenen had. Dat nu de jeugdige Confucius, - in zijne jongere jaren met een anderen naam genoemd, - het daaraan niet onbreken liet, blijkt trouwens wel uit zijn latere loopbaan. Ook de muziek, - altijd Chinesche muziek[(4)] natuurlijk, - vond in hem een opgewonden vereerder en vlijtig beoefenaar. Hij schreef haar, en zeker niet ten onregte, een belangrijken invloed op de beschaving en de volkszeden toe. Wat intusschen het meest tot zijne vorming bijdroeg was de lezing van de schriften der ouden en van de overleveringen omtrent de vroegere gebeurtenissen in China. Die lezing, steeds herhaald, wekte in hem als in de meer ernstig denkenden onder zijne tijdgenooten, den hoogen eerbied voor de oudheid en de sterke bewondering voor de zeden en deugden der vaderen, die hem zijn gansche leven bijbleven en van veel invloed werden op zijne denkbeelden en gedragingen.

Zijn negentiende jaar bereikt hebbend, trad Confucius in 't huwelijk, en het volgende werd hem een zoon geboren, later nog eene dochter. Ook omtrent zijn huiselijk leven vernemen wij almede niet veel. Sommigen verhalen, dat hij in latere

jaren van zijne vrouw gescheiden zou zijn; de juistheid van dit berigt is echter zeer betwist, en naar de jongste onderzoekingen mag de schaal geacht worden ten nadeele van die juistheid over te slaan. Zijn zoon behandelde hij steeds met liefde maar tevens met die deftigheid en dien ernst, die zoo al geen eigenlijken afstand houdend tusschen vader en zoon, dan toch naar echt Chineesche zeden, steeds moet worden in acht genomen, opdat de jongere nooit het ontzag vergete, 't welk hij den oudere, de zoon aan den vader, de jongere broeder aan den ouderen broeder, de jongeling aan den grijsaard verschuldigd is.

Waarschijnlijk omstreeks denzelfden tijd van zijn huwelijk, schoon deze tijdsbepaling onzeker blijft, aanvaardde Confucius het ambt van opzigter der granen, en vervolgens dat van opzigter over de akkers en weilanden. Beide slechts nederige betrekkingen; maar de jeugdige ambtenaar bekleedde ze met waardigheid en betrachtte de daaraan verbonden pligten met nauwgezetheid en ijver. Eenige jaren later begon hij tevens eenig geld te verdienen met het geven van onderwijs; en, konden sommigen zijner leerlingen niet veel betalen, hij weigerde geen onderrigt dan waar hij onwil of bepaalde onbekwaamheid om te leeren zag. Aan zijne ambtelijke werkzaamheid kwam voorloopig inmiddels al spoedig een einde, toen zijne moeder in 528, - zijn vader was reeds veel vroeger gestorven, - overleed, en hij deswege naar landsgebruik gedurende een vrij geruimen tijd zich van het waarnemen van elk openbaar ambt te onthouden had. Zijne droefheid over het verlies zijner moeder moet diep en ongeveinsd zijn geweest; en met de meeste nauwgezetheid, om niet te zeggen angstvalligheid, droeg hij zorg, dat bij de teraardebestelling in allen opzigte de geijkte gebruiken en ceremoniën der ouden werden in acht genomen. Bekrompen, - zal men welligt zeggen. Maar in 't gegeven geval is dergelijke bekrompenheid tot op zekere hoogte nog zelfs wel te eerbiedigen. Jets anders schijnt het, waar wij Confucius in alle mogelijke omstandigheden van het openbaar en huiselijk leven met den meesten ernst op de inachtneming van allerlei nietige en onbeduidende formaliteiten zien aandringen; doch ook hier mag niet geheel uit het oog worden verloren, dat de uiterlijke vormen in zijn stelsel juist dáárom van zooveel belang waren, omdat ze telkens herinnerden aan de deugden en voortreffelijke eigenschappen der vaderen.

Mogen nu dezen niet wezenlijk zóó hoog gestaan hebben als de wijsgeer ze stelde, in zijn oog en in dat zijner leerlingen vertgenwoordigden zij de typen van het ideaal 't welk zij ook in hun tijd weer verwezenlijkt wenschten te zien. Juist de uitwendige vormen dienden hun derhalve voortdurend als hulpmiddelen om hunne denkbeelden ingang te verschaffen, of, waar deze dreigden in vergetelheid te geraken, ze bij hunne tijdgenooten op nieuw in herinnering te brengen en te verlevendigen. Inmiddels kwam de vrij lange rouwtijd Confucius wèl te stade voor zijne wetenschappelijke onderzoekingen, aan welke hij gedurende die dagen zich onverdeeld bleef wijden.

Na het einde van den bedoelden tijd schijnt hij ook niet terstond weder eenige openbare betrekking te hebben vervuld, maar ging hij intusschen voort met zijn onderwijs, dat langzamerhand al meer en meer discipelen begon te trekken. Door enkelen hunner, tot de meest aanzienlijken en vermogenden in den lande behoorend, zag hij zich in de gelegenheid gesteld, eene reis te ondernemen naar de toenmalige hoofdstad des rijks, de residentie van den keizer, waar hij vele merkwaardigheden en voor hem zeer veel belangrijke oudheden, o.a. in de Hal des Lichts of de groote audietiezaal bezigtigde, maar overigens niet veel uitrigtte. Gedurende deze reis wordt door sommigen ook zijn bezoek aan den beroemden, maar zeer weinig, althans niet in waarheid, gevolgden, toenmaals reeds bejaarden wijsgeer Lao-tse gesteld, in vele opzigten tegen hem over staand, een man, die evenzeer als Confucius de verdorvenheid der tijden betreurend, maar overigens nagenoeg uitsluitend met mystischpantheïstische, blijkbaar uit Indië afkomstige, denkbeelden gevoed, het eenig heil des menschen niet in een praktisch, naar de regelen van deugd en regtvaardigheid werkzaam, maar enkel in een contemplatief, van de booze wereld zich afzonderend leven zocht. Met dat al betoonde de jongere wijsgeer hem buitengemeenen eerbied, en gaf hij ook later zijne opregte bewondering te kennen voor den in elk geval, vooral in China, merkwaardigen man. Wat er evenwel tusschen beiden gesproken werd, blijft duister. Hun kort, ons medegedeeld gesprek is blijkbaar legendarisch en heeft daarenboven ook weinig of niets te beteekenen.

In zijn geboorteland Loe teruggekeerd, vond Confucius al spoedig aanleiding om het nogmaals te verlaten in de onlusten, door de drie, den staat beheerschende en elkaar den voorrang

betwistende familiën gesticht. De regerende vorst werd verjaagd, en vlugtte weer naar het naburig vorstendom Tsi. Confucius volgde hem derwaarts, en werd er in den aanvang met veel voorkomenheid door den vorst ontvangen, die hem zelfs de inkomsten van een zijner steden aanbood, waardoor hij zich een onbekrompen bestaan had kunnen verzekeren. De strenge wijsgeer echter sloeg het aanbod af, omdat hij zijn loon wenschte te verdienen alvorens het te genieten. Een tijdlang bleef hij zonder openbare betrekking aan 's vorsten hof vertoeven, nu en dan zich met hem onderhoudend over zaken van staatkundigen en staathuishoudkundigen aard. Niet lang echter of de inderdaad niet zeer inschikkelijke beginselen van den wijze begonnen den lang reeds voor hoogere begrippen van staatsmanswijsheid onvatbaar geworden heerscher te verdrieten, en met het welbekend gezegde: - ‘Ik ben te oud om nog nut te hebben van zijn raad,’ - scheepte hij den raadgever af, die nu ook een langer verblijf in de raadzaal van dergelijk een meester niet meer overeenkomstig achtte met zijne waardigheid, en zich haastte naar zijn eigen land terug te keeren.

Daar vertoefde hij niet minder dan vijftien jaren lang, zonder zich met de openbare zaak te bemoeijen. Wel boden de verschillende familiehoofden, naarmate zij bij afwisseling het gezag in handen hadden of door hun beschermelingen het lieten uitoefenen, hem voordeelige betrekkingen aan; maar hij zag geen kans, onder dergelijk beheer eenig wezenlijk nut te stichten voor den staat en voor zijn volk, en bleef volharden in zijne weigering. Wederom bepaalde hij zich vooralsnog tot de onderrigting van hen, die, opregt van zin, hem aanzochten om de rnededeeling van wetenschap en opleiding in de ware levenskunst.

Ten langen leste, omstreeks het jaar 500 vóór onze jaartelling, kwam er weer eenige orde en rust in het rijk van Loe, nadat een der voornaamste heethoofden en onruststokers genoopt was geworden te vlugten, en de toenmaals aan 't hoofd der regering gestelde vorst weer de magt had erlangd tot het voeren van een ordelijk bestuur. Het was deze vorst, die dan eindelijk ook de verdiensten van een Confucius wist te waarderen, en van zijne kunde en bekwaamheden een nuttig gebruik te maken. Hij begon met hem aan te stellen tot eersten magistraat, of, zooals wij alligt zeggen mogten, tot prefect van eene der belangrijkste steden; en al zeer spoedig

bewees de uitkomst het treflijke der keuze, vermits tal van nuttige hervormingen zonder groot bezwaar en binnen kort door den nieuwbenoemde werden tot stand gebragt, waardoor het volkswelzijn op tot dusver ongekende wijze bevorderd werd. Van de eene betrekking klom nu Confucius alras tot de andere, en ten laatste zag hij met het gewigtig ambt zich belast, van 't geen ten onzent deels minister van justitie, deels ook, want regtspraak was er mede aan verbonden, opperregter te noemen zou zijn. Wat hij in deze betrekking, naar luid der traditie, zou hebben tot stand gebragt, grenst ongetwijfeld aan het wonderbaarlijke; maar, ook al hechten wij nu geen onvoorwaardelijk geloof aan dergelijke overdreven voorstellingen van niet weinig opgewonden vereerders, toch laat zich uit het gansche leven en werken van een man als Confucius duidelijk genoeg opmaken, dat het ambt, na zoo lange en ernstige voorbereiding door hem aanvaard, ook naar eisch en waardig door hem moet zijn vervuld.

Als diplomaat vond hij mede gelegenheid zijne diensten te bewijzen, toen de vorst van het reeds genoemde naburige Tsi eene bijeenkomst aan dien van Loe voorsloeg om over een verbond te onderhandelen, nadat hij zelf in vroeger tijd zich wederregtelijk eenige landen van laatstgenoemde had toegeëigend. De bijeenkomst zou plaats hebben aan de grenzen, en Confucius vergezelde den vorst van Loe, naar sommigen zeggen in de hoedanigheid van ceremoniemeester. Inmiddels waren door den eersten minister des vorsten van Tsi maatregelen beraamd om den vorst van Loe, eigenlijk den magtigste der beiden, persoonlijk in handen te krijgen en hem dan een voordeelig tractaat af te dwingen. Te dien einde verscheen, nadat beide vorsten elkaar vriendschappelijk begroet hadden, eene bende van huurlingen, van de uiterste grenzen afkomstig, vóór de estrade waarop de vorsten met hunne ministers hadden plaats genomen, om de bijeenkomst, zoo 't heette, door eenige militaire evolutiën op te luisteren. Maar Confucius, die inmiddels ook eene behoorlijke krijgsmagt in de nabijheid had, maakte bezwaar tegen de vertooning omdat ze een oorlogzuchtig karakter droegen dus in de gegeven omstandigheden min passend zou zijn. De andere minister kon dit moeilijk weerspreken, de onderhandelingen gingen haar gang, en een voor den vorst van Loe voordeelig tractraat werd bedongen. Nogmaals echter zocht de minister van Tsi zijn oorspronkelijk plan door te zetten, maar

nu op schijnbaar zeer vredelievende wijze; namelijk door eene tooneelvertooning, die gevolgd zou worden door een feestmaal. Daarbij hoopte men den vorst van Loe dan tot onvoorzigtigheden te verlokken en zoo doende een voorwendsel te vinden om hem gevangen te nemen of althans weer terug te komen op het gesloten verbond. En werkelijk scheen in den aanvang het nieuwe plan te zullen gelukken. Maar nogmaals kwam Confucius tusschenbeide en betoogde, heel deftig en des noods heel pedant, dat bij eene zoo plegtige en ernstige bijeenkomst eene tooneelvertooning, van welken aard ook, nu tegen alle regelen der welvoegelijkheid zou strijden. Een regte Oosterling, en vooral een Chinees, is tegen dergelijk argument natuurlijk niet bestand, zoodat ten slotte de minister van Tsi, begrijpend dat de ander ook wel zijne maatregelen zou genomen hebben als men geweld beproefde, de zaak moest opgeven. De vorst van Loe dan keerde rustig met zijn raadsman naar huis terug, en zijn nieuwe bondgenoot zag zich genoopt het gesloten tractaat ten uitvoer te leggen en de voormaals geroofde landen weer af te staan.

Omtrent de wijze, waarop Confucius gewoon was regt te spreken, worden nog enkele bijzonderheden vermeld, waaruit schijnt op te maken, dat hij gemeenlijk eene soort van jury voor elk bijzonder geval beriep en eerst na dezen gehoord te hebben uitspraak deed. Wat zijne binnenlandsche staatkunde betreft, hare hoofdstrekking was versterking van het centraal gezag en verzwakking van de overmoedige, telkens het land in beroering brengende hooge geslachten, wier adellijke kasteelen en vestingen, ware roofnesten als bij ons in de middeneeuwen, hij voor een deel liet slechten. Om deze redenen heeft men hem wel eens met Richelieu vergeleken, schoon overigens zijn aard en karakter ongetwijfeld gansch anders en veel edeler was. Hoe dit zij, dat er beteekenende hervormingen geschiedden en eene nieuwe staat en maatschappij begon te verrijzen, werd binnen kort een ieder duidelijk genoeg; de voormalige gunstelingen en vorstenvleijers verdwenen; zij die het volk pleegden te verdrukken en uit te zuigen, namen de wijk; uit andere vorstendommen kwamen welgestelde burgers en nijvere lieden naar Loe; en allerwege in het gansche rijk verbreidde zich de roem van Confucius.

Doch betrekkelijk slechts korten tijd duurde het gelukkig bestuur van den wijzen staatsman. De vorst van Loe bezat

de geestkracht en de zelfverloochening niet, althans niet op den duur, om zich steeds van die uitspattingen te weerhouden, waaraan nagenoeg allerwege zijns gelijken en hunne gunstelingen zich overgaven, en die een Confucius niet mogt dulden in een regerend vorst. Langzamerhand begon hij den strengen raadgever moede te worden, en zocht, weer aan vleijers gehoor gevend, zich van hem te ontslaan, tot deze zelf begreep dat zijn rijk voorbij was en, den pelgrimsstaf ter hand nemend, naar andere landen toog. De Chinesche schrijvers verhalen, dat de vorst van Tsi, den invloed van Confucius vreezend, zoo voordeelig voor de welvaart en de grootheid van Loe, den vorst van dit rijk door middel van een geschenk van schoone danseressen en fraaije paarden tot ongebondenheid wist te verlokken; en onze nieuwere geschiedschrijvers, anders zeer voorzigtig in het geloof slaan aan dergelijke verhalen, nemen het over als de vermelding van een historisch feit. Bijzonder waarschijnlijk komt het ons evenwel niet voor; menschkundig laat een zoo plotselinge ommekeer zich bezwaarlijk verklaren; de vorst van Loe voorts had in zijn eigen land toch ook schoone vrouwen en kostbare paarden genoeg, en behoefde ze niet eerst, en zonder eenige aanleiding, van zijn naijverigen nabuur te erlangen; en eindelijk gelijkt het gansche verhaal veel te veel op soortgelijke, die overal in de Oostersche legenden omtrent de verleiding van vorsten, wijsgeeren en heiligen verspreid liggen, dan dat wij gehouden waren, nu juist aan dit ééne streng geschiedkundige waarde te hechten. Heel veel doet het voor 't overige niet ter zake, en in elk geval staat vast, dat Confucius zijn ambten nederlegde en zich naar elders begaf om te zien of hij in den vreemde op den duur gelukkiger mogt slagen dan in zijn eigen vaderland.

De bijzonderheden van zijne lange zwerftogten te verhalen, ware in eene schets als deze een onnut werk. Het hoofdzakelijk onderscheid, dat er tusschen den eenen en den anderen valt op te merken, is eenvoudig dat van namen. De uitkomst was overal dezelfde. In de landen waar hij met de getrouwen onder zijne discipelen aankwam, werd hij met groote eerbewijzen ontvangen, en verscheiden vorsten boden hem een aangenaam verblijf in hunne landen en rijke inkomsten; maar blijkbaar genoeg wenschten zij hem alleen te behouden om te pralen met het bezit van den beroemden wijsgeer; en, hoewel sommigen ook wel met hem spreken wilden, er was er geen, die inder-

daad naar hem verkoos te luisteren en gehoor te geven aan zijn verstandigen raad. Wel zou hij ongetwijfeld, had hij gewild, aanhang genoeg hebben gevonden onder het volk en ook onder de betergezinden van de edelen des lands, om zich aan 't hoofd eener beweging te stellen en op die wijze afdoende hervormingen door te drijven; maar, zoo onbeschroomd zijne kritiek ook zijn mogt over de handelingen der regenten, feitelijk verzet schijnt in de gegeven omstandigheden hem niet geraden te zijn voorgekomen. Zoo trok hij clan her- en derwaarts jaren achtereen, tot hij eindelijk, het zwervend leven moede, terug begon te verlangen naar zijn geboortegrond, en, daar in zijn negen-en-zestigste jaar weder aangekomen, nog lang zich in rust en stilte met de beoefening der wetenschap bezig hield. In dezen tijd schreef of ordende hij de meeste der boeken, die zijn naam niet minder beroemd hebben gemaakt dan zijne leeringen en handelingen, terwijl hij ter afwisseling zich ook bleef oefenen in dichtkunst en muziek.

Kort na zijne terugkomst stierf zijne echtgenoote, en niet lang daarna zijn zoon; ook ontvielen hem twee zijner meest geliefde discipelen door den dood; een hunner sneuvelde in een slag tegen een naburig rijk. Van zijn kleinzoon vernemen wij in dezen tijd niets bepaalds; hij schijnt niet in zijne nabijheid te hebben vertoefd. Eenzaam en treurig dus was de ouderdom van den wijze, en schoon zijne getrouwen hem door hun bijzijn en onderhoud zochten te troosten over zijne verliezen en velerhande teleurstellingen, toch kan het niet vreemd schijnen dat het leven hem langzamerhand begon zwaar te vallen en de dood met kalmte door hem werd tegemoet gezien. In het jaar 478 vóór onze tijdrekening stierf hij, vier-en-zeventig jaren oud, na eene korte ziekte, gedurende welke hij weinig of niet meer met zijne vrienden sprak. - ‘Geen verstandig vorst meer is er, - had hij kort vóór zijn dood nog gezegd, - die in het rijk regeert, en geen die mij tot raadsman verlangt; ik ben onnut en mijn tijd is gekomen om te sterven.’ - Een droevig einde ongetwijfeld van een eenmaal roemrijk en veelzins nuttig leven; maar de beginselen van Confucius daalden niet met hem ten grave; het goede zaad was gestrooid en zou eenmaal opschieten te zijner tijd; en het betrekkelijk nog gering getal leerlingen, welke hij zelf rondom zich verzameld had, zou aangroeijen in later dagen tot millioenen.

Gelijk met zoo menig ander uitstekend man, zoo ging het

ook met Confucius. Gedurende zijn leven meerendeels miskend, werd hij hoog vereerd reeds onmiddellijk na zijn dood. Dezelfde vorst van Loe, - opvolger van den vroeger genoemde, - die, als de overigen, zijne raadgevingen in den wind had geslagen, liet hem een praalgraf bouwen en verordende plegtigheden ter viering zijner nagedachtenis op gezette tijden des jaars. Later, vooral toen het keizerlijk gezag onder nieuwe en krachtiger dynastiën zijne voormalige beteekenis en vroegeren luister herwonnen had, bouwden vele keizers gedenktempels ter zijner eer, in welke zijn naam nevens die zijner voorouders en der meest beroemden onder zijne discipelen prijkt, en waar hij bij plegtige feestelijkheden wordt herdacht. Zijne geschriften voorts en die zijner school zijn in den loop der tijden de grondslag geworden van alle onderwijs, zoo van het hooger als van het lager; en, bedenken wij nu, dat er alligt geen land is waar meer dan in China voor het onderwijs gedaan wordt, en meer personen er gebruik van maken, dan kan ons die nagenoeg algemeene onder alle standen verspreide kennis der Confuciaansche leerstellingen wel niet verwonderen, die bijkans overal in het groote rijk wordt aangetroffen. Eigenaardig is voor 't overige de manier waarop het Chinesche volk met zijn grooten wijze gehandeld heeft. De vorsten en aanzienlijken van zijn eigen tijd miskenden hem ongetwijfeld veelzins; maar geen hunner en in 't algemeen niemand dacht er aan, hem het vrije woord en de onbelemmerde uiting zijner meeningen te ontzeggen, ook niet wanneer deze op de meest ondubbelzinnige wijze de zeden en handelingen der magthebbers veroordeelden, of aantastten wat anderen voortreflijk en heilig scheen. En zoo al de vereering hem na zijn dood gebragt en de lof hem toegezwaaid, in menig opzigt overdreven mogen heeten, van eenige meer dan merischelijke vereering is voor hem zoo min als voor iemand anders in China ooit sprake geweest. Zeer ten onregte beweren dan ook sommige schrijvers, dat de Chinezen hem tot hun afgod hebben gemaakt; de gedenktempels en plegtigheden, waarvan straks werd gesproken, hebben niets gemeen met eenige godsdienstige afgoderij. Reeds ten tijde van Confucius zelven en vóór hem werden er een soort van offeranden aan afgestorvenen gebragt; maar deze waren anders niet dan symbolische plegtigheden, waarbij de geest van den te vereeren persoon geacht werd tegenwoordig te zijn, schoon niemand dan mis-

schien onder gansch onbeschaafden beweerde of ook geloofde dat het werkelijk zoo was. En van een eigenlijke tempeldienst door priesters of leeraars dan ook geen spoor. De eenige openbare leerplaats was en bleef de school, de eenige openbare leeraar de onderwijzer. Nu keure men het stichten van praalgraven en praalgebouwen ter nagedachtenis eens menschen, ook al was hij nog zoo verdienstelijk, niet zonder reden af; maar de vraag blijft, of eenige overdrijving in dezen toch niet de voorkeur verdient boven volslagen onverschilligheid; en in dit opzigt althans mogt het veel geminachte China het wel eens winnen van het zooveel hooger ontwikkelde Nederland, dat burger en vreemdeling tot op den huidigen dag nog door geen enkel, zelfs niet het nietigste monumentje herinnert aan zijn eigen grooten wijsgeer, aan Spinoza.

Omtrent het uiterlijk voorkomen van Confucius is ons wederom weinig bekend; iets meer omtrent zijne manieren en gewoonten. Naar de beschrijving van sommigen moet hij een man van hooge gestalte en donkere gelaatskleur zijn geweest; anderen weêrspreken deze laatste bijzonderheid. Een theatraal wijsgeer was hij overigens volstrekt niet; alligt ietwat formalistisch in zijne uitingen en soms wel wat sententieus; maar overigens een zeer eenvoudig man, die, wat uiterlijke vormen betrof, zich voor 't oog evenzeer een regt gentleman betoonde als op zedelijk en maatschappelijk gebied een goed mensch en voortreflijk burger. Een aangenaam leven en goede sier versmaadde hij geenszins, schoon hij ze nooit met opoffering van eenig zijner beginselen gekocht zou hebben. Hij hield veel van een goede tafel en fijne schotels, en dronk gaarne een krachtigen wijn, maar ging zich daaraan nooit te buiten, en nooit ook kleefde een smet op zijn zedelijk gedrag. Naar fouten in zijn karakter zoekend, - en de historieschrijver heeft daartoe ongetwijfeld, mits onpartijdig blijvend, niet alleen het regt maar ook tot op zekere hoogte de verpligting, - meenen sommigen der onzen te ontdekken, dat hij niet altijd inderdaad die opregtheid betrachtte, welke hij aanprees in zijne woorden. En voorzeker, Confucius was niet altijd zoo opregt als de duiven, en ook wel eens voorzigtig als de slangen; maar eene openheid zooals men van hem schijnt te verlangen, zou hem dan toch bezwaarlijk hebben veroorloofd een praktisch staatsman te zijn. Als waarheid schijnt intusschen erkend te moeten worden, dat hij, eens op een zijner togten door op-

standelingen aangehouden en alleen losgelaten onder belofte, niet verder door te gaan, dit laatste toch deed en zich volkomen geregtvaardigd oordeelde door de omstandigheid, dat de belofte hem was afgedwongen. Voor een streng zedemeester ongetwijfeld eene vreemde opvatting; maar Confucius zelf beweerde trouwens hoegenaamd uiet, volmaakt te zijn, en zijne landgenooten hebben hem ook nooit onfeilbaar verklaard, zooals en deel van Europa den gemoedelijken kinderdief en menschenvervloeker, die o.a. ook het regt bezit om eeden en beloften te laten breken naar welgevallen. Hoe nederig overigens de wijsgeer omtrent zich zelf oordeelde, bewijzen wel sommige zijner eigene, onverdacht echte uitspraken, opgeteekend in het eerste der vier klassieke boeken, waarvan wij straks nader nog melding hebben te maken. - ‘Hoe, - vroeg hij o.a., - zou ik mij durven vergelijken met den waren wijze en volmaakt regtvaardige? Ik streef naar wijsheid zonder ophouden, ik zoek anderen te onderrigten zonder moede te worden, ziedaar al wat van mij te zeggen valt.’ - Een zijner leerlingen erkende eens, niet regt geweten te hebben wat te verklaren, toen een vorst hem vroeg, wat eigenlijk Confucius was. - ‘Waarom, - sprak deze, - hebt gij niet eenvoudig gezegd: Hij is een man, die menigmaal door zijn ijver in 't zoeken der waarheid zijn voedsel vergeet en in zijne blijdschap ze soms gevonden te hebben, zijn verdriet?’ - Ook beweerde hij geenszins, de wijsheid, voor zoover haar deelachtig, uit zich zelven te hebben: - ‘Ik ben niet iemand, die geboren is met kennis. Ik heb de oudheid lief en zoek bij haar mijne wijsheid met lust en ijver.’ - En elders: - ‘Tk ben overleverend, niet zelf scheppend; ik geloof aan de ouden en heb hen lief.’ - Ook stelde hij in eigen schatting zich niet boven zijne tijdgenooten: - ‘Wat beschaving aangaat, sta ik misschien met anderen gelijk, maar geleerder dan anderen ben ik niet.’ - Opmerkenswaard is zijn gezegde omtrent zijn begrip van onderwijs, -waardoor het vroeger daaromtrent medegedeelde nader wordt toegelicht: - ‘Ik verklaar de waarheid niet aan iemand, die zelf ze niet verkiest te zoeken; en dengene, die zelf niet weet uit te drukken wat hij verlangt, help ik niet voort. Heb ik eens een hoek aangewezen en men kan zelf de overige niet vinden, dan verklaar ik niet verder.’ - Onge- twijfeld nog al erg streng; maar de vraag blijft, of hij 't werkelijk wel altijd zoo strikt eft genomen, en ook een eenig-

zins achterlijk leerling niet wel eens getracht heeft voort te helpen. In het dagelijksch leven althans was hij in 't geheel niet lastig of stroef, maar veeleer het tegendeel. Zoo toch zegt een zijner tijdgenooten, - volgens hetzelfde werk, waaraan bovenstaande uitspraken zijn ontleend: - ‘Als hij, de Meester, te huis en vrij van staatszorgen was, hoe gemakkelijk en aangenaam was hij dan niet in den omgang!’ - En een ander: - ‘De Meester was waardig, maar vriendelijk ook; ernstig, maar niet stuursch; beleefd, maar tevens vrijmoedig.’ Meer zegt de verklaring van een tijdgenoot, die niet enkel den uiterlijken vorm, maar ook het zedelijk karakter teekent: _ - ‘De Meester was vrij van vier dingen: vooroordeelen, willekeur, stijfhoofdigheid en zelfzucht.’ - Toch blijven al die beschrijvingen uiterst eenvoudig, maar dragen dan ook juist daardoor te zeer den stempel der waarheid, dan dat wij eenige reden zouden hebben, aan hare juistheid te twijfelen. En eenvoudiger, maar tevens schooner getuigenis kan er wel niet omtrent een mensch en burger worden afgelegd dan de meer dan eens omtrent Confucius naar waarheid herhaalde: - ‘Bij zijn leven was hij geacht en bemind; na zijn dood werd hij door velen betreurd.’

Ten opzigte van de discipelen en latere volgelingen des Chineschen wijsgeers, - dien we, 't zij in 't voorbijgaan opgemerkt, slechts oneigenlijk en naar Westersch spraakgebruik den Wijze van het Hemelsch Rijk mogten betitelen[(5)], - zijn ons, wel is waar, een aantal bijzonderheden bekend, doch van eenig wezenlijk belang kunnen ze voor den gewonen lezer niet zijn, terwijl ook de lange lijst hunner voor ons toch nauw uit te spreken namen hem zeker nog veel minder beteekenend zou schijnen. Buiten den straks reeds vermelden kleinzoon van Confucius, die de schrijver van een, of gelijk sommigen meenen, van twee der klassieke werken wordt geacht, verdient echter nog één man te worden genoemd, die ongetwijfeld een gewigtigen invloed gehad heeft op de ontwikkeling en verdere verspreiding van Confucius' beginselen en op zich zelf ook eene in veel opzigten merkwaardige figuur mag heeten. Wij bedoelen den, wel is waar later, maar toch geheel in den geest van den wijsgeer werkzamen Meng-tse, wiens oorspronkelijke naam en titel, wederom eenvoudig Dr. Meng beteekenend, door het Westen tot den meer bekenden van Mencius werd gelatiniseerd. Schoon dan later levend en werkend dan de overi-

gen,was hij evenwel geen minder ijverig voorstander en bevorderaar van 's meesters leeringen; en, zoo één der discipelen om zijne voortvarendheid en welligt ook niet gansch te ontkennen beperktheid van inzigt de Petrus van het Confuceïsme wordt genoemd, Mencius heeft ongetwijfeld geen minder regt, de Paulus te worden geheeten, aan wien de eigenlijke propagande alligt nog het meest te danken heeft gehad.

De berigten omtrent zijne uitwendige levensgeschiedenis zijn overigens noch talrijk, noch bijzonder uitvoerig. Daarentegen kennen wij uit zijne eigene geschriften en hetgeen van zijne gezegden en gesprekken werd opgeteekend, wederom veel meer nog omtrent deze dan omtrent die van Confucius zelven. Die uitingen toch vormen den hoofdinhond van het grootste en zeker niet minst belangwekkende der vier boeken en zijn op zich zelve ook reeds genoeg om een levendig beeld van den wijsgeer ons voor oogen te stellen, zelfs al vernamen wij anders niets omtrent zijn levensloop. Uiterlijk vertoont ons deze trouwens weinig of niets wat door bepaalde voorvallen bijzonder onze opmerkzaamheid trekt. Mencius bekleedde geen eigenlijk gezegd openbare betrekkingen, maar vertoefde menigmaal lang aan de hoven van verschillende vorsten, door wien hij, als door de meer verstandigen onder hunne ministers, hoog in eere werd gehouden. Meest echter waren zij te eigenzinnig of te zwak om gehoor te geven aan zijn verstandigen, doch geestkracht en zelfverloochening eischenden raad.

Omstreeks 371 vóór onze jaartelling werd Mencius geboren in een niet ver van Loe gelegen vorstendom, dat later daarmede werd vereenigd, zoodat niet geheel zonder reden het vaderland van Confucius ook als het zijne rnogt worden beschouwd. Ook hij verloor zijn vader in zeer jeugdigen leeftijd; maar veel moet hij te danken hebben gehad aan de uiterst zorgvuldige opvoeding door zijne verstandige en zeer beschaafde moeder, die hij geruimen tijd mogt behouden en wie bij steeds de hoogste achting en de innigste gehechtheid betoonde. Na volbragte studiën begon hij, met de leeringen van Confucius doorvoed, op diens voorbeeld zich te wijden aan het onderrigt van anderen, vormde op zijne beurt vele leerlingen, en stelde zich toen, nu de roem van zijn verstand en zijne kunde allerwege begon door te dringen, in betrekking met verschillende vorsten en invloedrijke staatslieden, om ook bij hen de herinnering aan de langzamerhand weêr in vergetelheid geraakte

beginselen des grooten meesters zoo mogelijk te verlevendigen. De openbare zaak was van kwaad toi erger gekomen; wezenlijke, blijvende orde heerschte bijkans nergens meer; de naijverige vorsten en edelen deden nagenoeg niets anders dan elkaâr bekampen; en het arme volk werd hoe langs zoo meer het slagtoffer van de onverzadelijke schraapzucht zijner verdrukkers, terwijl tal van sophisten zich beijverde het te ontzedelijken en tevens een glimp van regt te geven aan het onregt van de bezitters der magt. Het eenmaal bloeijende rijk scheen der ontbinding nabij en zijn naderende val nauw twijfelachtig meer. Toch verloor een Mencius nog niet geheel den moed, toch oordeelde hij, dat gezonde begrippen van zedekunde, staathuishouding en staatsbeleid, door morele kracht gesteund, nog geneesmiddelen konden aanbrengen die den kiem mogten bereiden voor eene betere toekomst. Die geneesmiddelen toe te dienen aan al wie niet gansch onvatbaar bleek om ze tot zich te nemen, werd voortaan zijn levensdoel, dat hij met onuitputtelijk geduld en ijzeren volharding bleef najagen, tot ook hij ten laatste al meer en meer door den uitslag zich ontmoedigd zag. Hij onttrok zich eindelijk aan het openbare leven en wijdde zijne laatste jaren, in stilte en slechts door enkele getrouwen omringd, uitsluitend aan de wetenschap en aan de zamenstelling van vele zijner geschriften. Hij stierf in het jaar 288 vóór onze tijdrekening, in het vier-en-tachtigste jaar zijns levens, onopgemerkt en door de meesten zijner tijdgenooten vergeten. Doch ook hij zou in 't eind niet te vergeefs hebben gearbeid, en de erkenning zijner wezenlijke verdiensten hem door het nageslacht niet blijven onthouden. Eene eervolle plaats werd hem later, nevens Confucius, in diens gedenktempels toegewezen; de boeken, die zijne leeringen bevatten, maken mede den grondslag van alle onderwijs uit; en, hoewel zijne nagedachtenis niet zóó hooge vereering als die van den Meester zelf erlangde, toch is er geen, wien na dezen hooger roem ten deel viel in het hemelsch rijk.

Bij alle overeenstemming in denk- en handelwijze tusschen beide mannen valt toch in menig opzigt ook een niet onbelangrijk onderscheid tusschen hen op te merken wat hun persoonlijk karakter betreft. Nader zullen wij straks, bij kennisneming van hunne eigene uitspraken ons kunnen overtuigen hoe eenstemmig zij meerendeels dachten omtrent punten van het hoogst belang, zooala de algemeene menschenliefde, de

menschelijke natuur, zedelijkheid, deugd, wijsheid, beginselen van goed staatsbeleid en dergelijke. Met volkomen regt mag dan Mencius ook een waardig volgeling des meesters worden geacht, al heeft hij uit den aard der zaak hem niet persoonlijk gekend en al meende hij, hier en daar eenige uitbreiding en verdere ontwikkeling aan diens, somwijlen meer aangeduide dan uitgewerkte begrippen te moeten geven. Zoo o.a. was hij voorzeker meer democraat dan gene en verraadden zijne uitingen eene nog grootere zelfstandigheid en onafhankelijkheid van geest. Maar daarentegen betoonde hij zich ook niet altijd zoo gansch en al wijsgeer als Confucius. Hem ontbrak dikwerf die echt wijsgeerige kalmte, die den ander zoo bijzonder eigen was en slechts zeer zelden zich eenigermate verloochende, zoowel als de zachtzinnigheid en welwillendheid waardoor de meester zoo algemeen zich bemind wist te maken. Het leedwezen van Confucius over het zedelijk en maatschappelijk verval van zijn land en volk sloeg bij Mencius menigmaal om in heftige, hartstogtelijke verontwaardiging; de soms in de gesprekken van gene doorstralende fijne ironie werd bij dezen soms scherpe satire en bitter sarcasme; en, vernamen vorsten en staatslieden slechts wijzen raad van den een, in den omgang met den ander hadden zij meermalen harde woorden en pijnlijke verwijten te verduwen. Doch, mogen we nu zoo hoog al niet opzien tegen Mencius als tegen zijn grooten voorganger, ook hij blijft met dat al een man van edel karakter, en in zeker opzigt komt hij ons niet minder belangwekkend dan de vroegere wijsgeer voor, in zoover zijne grootere levendigheid, zijne scherpe dialektiek, zijn hier en daar niet te miskennen humor aan de lezing van zijne werken of van die, welke zijne uitspraken inhouden, eene eigenaardige aantrekkelijkheid weten bij te zetten.

Doch het wordt zaak, ons thans nader met die uitingen zelve en met die zijner voorgangers bezig te houden. Om mannen als deze wèl te begrijpen en in staat te zijn hen eenigermate te beoordeelen, moeten wij niet enkel over hen, maar vooral ook henzelven hooren.

II.

De bronnen, welke wij hoofdzakelijk hebben te raadplegen om tot eenige kennis omtrent de Jeer van Confucius en zijne school te geraken, zijn de meer dan eens reeds vermelde Vier Boeken. De titels van deze, althans van de drie eerste, volkomen juist weêr te geven in onze taal, is niet gemakkelijk; wij moeten ons daarbij vergenoegen met benadering. Het eerste nu zouden wij de Stellingen en Gesprekken wenschen te noemen; het bevat eene menigte gezegden van Confucius, deels op zich zelf staande, deels in gesprekken tusschen hem en zijne leerlingen ingeweven; voor een groot gedeelte werd het door zijne eigene, onmiddellijke discipelen opgesteld. Het tweede heeten wij de Verheven Leer; het is een soort van compendium over zedekunde en staatsbestuur; het eerste, in eenige zeer gedrongen stellingen vervatte gedeelte, wordt aan den meester zelven, toegeschreven; het overige is blijkbaar commentaar. Het derde mogt nog 't best Het Regte Midden worden genoemd, en verklaart hoofdzakelijk hoe de ware weg tot het erlangen van wijsheid en het betrachten der deugd, het ontwijken aller uitersten is en het bewaren van het regte evenwigt; het wordt toegeschreven aan den kleinzoon des wijsgeers. Het vierde eindelijk is het Boek of de Boeken van Mencius, 't zij dan geheel door hem zelven of ook gedeeltelijk door zijne leerlingen opgesteld; het is van alle het meest uitgebreide, maar in vele opzigten geenszins het minst belangrijke. Van al de bestaande uitgaven en vertalingen dezer werken hier het nadere te melden, schijnt ons van weinig nut; genoeg zij het, op te merken, dat die van Legge ongetwijfeld nog de meest nauwkeurige- is; de vertaling van Pauthier[(6)], die 't ligtst den gewonen lezer ter hand komt, is wel uitvoeriger en doorgaans ook eleganter, maar er valt niet veel op te vertrouwen, en niet zelden ook heeft zij de uitspraken der wijsgeeren erg verwaterd, bij de poging om ze te verduidelijken. De hier volgende vertalingen werden door ons bewerkt naar den Chineschen tekst in de fraaije Hongkongsche editie van evengenoemden Legge[(7)].

Wat nu de leerstellingen zelve van Confucius en de zijnen betreft, eene oude gewoonte volgend mogten we alligt aanvangen met de vraag: hoe dacht hij over de betrekking van God

en wereld, God en mensch? Het antwoord echter zou in dezen al zeer gemakkelijk zijn. Te weten: Confucius dacht er in 't geheel niet over. Laat het terstond en onverholen gezegd zijn, ook al daalt de wijsgeer daardoor in de schatting van sommigen of zelfs van velen, - hij was, even als al zijne leerlingen en de meerderheid van zijn volk, eenvoudig atheïst. In vroeger dagen moet er, naar 't schijnt, wel een soort van geloof aan een persoonlijk Opperwezen in China bestaan hebben, schoon de sporen daarvan niet bijzonder duidelijk zijn, maar in den tijd waarvan wij nu spreken, was het voorzeker lang reeds verdwenen en had het plaats gemaakt voor het begrip van de natuurorde en zedelijke wereldorde, of wel de objectieve levenskracht, waardoor alles wordt en bestaat, en het zedelijk beginsel, de rede, als het ware wezen van den mensch. Het ééne en eenige symbool voor al deze schakeringen ‘van het één e begrip was, gelijk het dit nog is, voor China de hemel. Eenige persoonlijkheid, eenig bewustzijn wordt daaraan hoegenaamd niet toegekend. Confucius zelf gewaagt trouwens niet dan uiterst zelden van dien hemel; zijne leer was daartoe te realistisch, te weinig afgetrokken, te zeer op de praktijk gerigt. Ergens vraagt hij: - Spreekt de hemel? De jaargetijden gaan en komen en alle dingen ontstaan. Spreekt de hemel?’ - Met a.w.: de wereldkracht redeneert niet, maar handelt eenvoudig overeenkomstig hare onveranderlijke wetten. Veel anders treffen wij ter nadere opheldering van dit begrip niet onder zijne uitspraken aan. Sommigen der onzen hebben, Westersche en Chinesche begrippen vermengend, gemeend, uit enkele plaatsen te kunnen opmaken, dat Confucius aan eene hem opgedragen goddelijke zending geloofde. Zoo, toen hij eens tegen de lagen van een zijner vijanden werd gewaarschuwd: - ‘De hemel deed in mij de deugd geboren worden. Wat dan is mij gene?’ - Bij eene andere gelegenheid, toen hij zich eveneens in gevaar bevond, sprak hij: - ‘De (wijze) Koning Wen is voorlang gestorven. Is nu de waarheid niet hier (in mij)? Wilde de hemel den ondergang der waarheid, (ik) een later sterveling zou ze niet verworven hebben. En indien nu de hemel den ondergang der waarheid niet wil, wat dan kunnen die lieden tegen mij?’ - Eindelijk: - ‘Indien mijne leer ingang zal vinden, dan is dit zoo verordend; moet zij vallen, dan is dit eveneens zoo verordend.’ - De eenvoudige aanhaling dezer teksten. - bij Legge en anderen eenigzins verschillend over-

gezet, doch niet wat den wezenlijken zin betreft, - zal wel voldoende zijn om ons te overtuigen, dat alleen wanneer men op Westersche manier gezegden als deze volstrekt letterlijk opneemt en daarbij aan persoonlijke wilsbeschikkingen denkt de bedoelde, met heel de overige leer van Confucius en die zijner school in strijd verkeerende beteekenis aan die plaatsen kan worden toegekend. De verleiding inmiddels om tusschen de laatste dezer en het beroemde woord van Gamaliël een paralel te trekken, was, wij erkennen het, groot. Wat wij overigens onder het begrip van werking des hemels in de Confuciaansche leer te verstaan hebben, wordt duidelijk genoeg uit de woorden van Mencius: - ‘Wat geschiedt zonder toedoen van iemand, geschiedt door den hemel; wat veroorzaakt wordt zonder dat iemand het veroorzaakt, wordt veroorzaakt door 's hemels ver-- ordening.’ - Ook laatstgenoemde wijsgeer spreekt evenwel zelden van die werkingen en verordeningen. Allen intusschen, ook zij, die, zelf geloovig, maar toch ingenomen met de leeringen der Chinesche wijzen, deze zouden wenschen vrij te pleiten van de beschuldiging van atheïsme, erkennen zonder voorbehoud, dat hunne wereldbeschouwing zoomin pantheïstisch als theïstisch is te noemen. Maar hoe valt er dan bij zulk een systeem ooit te denken aan bewuste hemelbesluiten of goddelijke missiën? - Eene volksvoorstelling omtrent een soort van geniën of geesten der lucht, aarde, enz., wordt door de leeraars der school noch bepaald weêrsproken, noch gelaakt. Maar in geen geval hebben die zoogenaamde geesten voor hen en hunne volgelingen, - en dat zijn nagenoeg alle niet gansch onbeschaafden, - iets zelfstandigs, en hunne werkingen zijn ook geene andere wederom dan die der natuurkrachten. Eigenlijk zijn ze hun anders niet dan symbolische voorstellingen van de bijzondere krachten in de natuur en de zedelijke wereld, evenals de hemel, gelijk wij zagen, slechts het zinnebeeld is van de wereldorde in 't algemeen. - Het begrip der causaliteit en van den noodwendigen zarnenhang der dingen vinden wij voor 't overige uitgedrukt in de stelling van Confucius, waardoor lle toeval en willekeur wordt uitgesloten: - ‘Al wat is heeft zijn oorzaak en gevolg, alle handeling haar beginsel en uitkomst.’ - Van persoonlijke onsterflijkheid des menschen eindelijk wordt nergens gesproken in de Confuciaansche leer. De wijsgeer geloofde er ook niet aan, en op de vraag, wat naar zijn gevoelen de dood was, antwoordde hij eenvoudig: - ‘Ik

ken het leven nog niet; hoe zou ik den dood dan kennen?' Uit al het gezegde blijkt inmiddels wel voldoende, dat het eene ongerijmdheid is, te spreken, gelijk velen doen, van de 'godsdienst van Confucius.'

Veel menigvuldiger dan de uitspraken omtrent meer afgetrokken begrippen[(8)], zijn die der school omtrent de menschelijke natuur. Eenige der belangrijkste willen we hier mededeelen, de nadere opmerkingen tot welke zij aanleiding mogten geven, om niet te breedvoerig te worden, aan den lezer zelven overlatend. - 'Van nature, - zegt een dier stellingen, - zijn de menschen gelijk; door opvoeding worden zij verschillend van elkander.' - In 't boek Het Hegte Midden, lezen wij voorts: - 'De verordening des hemels heet de natuur des menschen. Het volgen van die natuur is de regte weg' - 'De rede, ontstaande uit de zedelijke reinheid, heet de natuur des menschen, de zedelijke reinheid, geboren uit de rede, beschaving. Waar reinheid is, daar is rede; waar rede, reinheid.' - 'Alleen de wezenlijk reine is in staat zijne natuur tot ontwikkeling te brengen. Maar dan kan hij ook die van andere menschen en van andere wezens zich doen ontwikkelen; hij staat hemel en aarde bij in hunne werkingen en vormt met beide een derde magt.' - 'De zedelijke reinheid is de volmaking van het eigen zelf. Zij is het begin en einde aller dingen; zonder haar ware niets wezenlijks, en daarom stelt de wijze de zedelijke reinheid van alles het hoogst.' - Zeer uitvoerig over de menschelijke natuur is in 't bijzonder Mencius. Opmerking vooral verdient zijn strijd daarover met een ander wijsgeer, Kao-tse. Deze nl. beweerde: - 'De natuur des menschen gelijkt den wilg, de regtvaardigheid een mand. Die natuur kan tot regtvaardigheid worden geleid even als van den wilg een mand wordt gemaakt.' - Mencius echter antwoordde: - 'Kunt gij in overeenstemming met de natuur van den wilg er een mand van maken? Daartoe moet gij geweld doen aan zijne natuur. En als gij nu geweld moet doen aan de-natuur van den wilg om er manden van te maken, dan zoudt gij (naar uwe redenering) dat eveneens moeten doen aan de natuur des menschen om ze te vervormen tot regtvaardigheid en deugd. Voorwaar! uwe woorden zouden deugd en regtvaardigheid den menschen een ramp doen schijnen!' - Kao- tse beweerde (almede): - ''s Menschen natuur is gelijk aan het water eener beek. Leidt men dit naar 't oosten, dan

stroomt het oostwaarts, leidt men 't naar het westen, dan stroomt het westwaarts. De menschelijke natuur is even onverschillig omtrent goed en kwaad als het water omtrent oost en west.' - 'Het water, - antwoordde Mencius, - is on- getwijfeld onverschillig omtrent oost en west; maar is het dit ook omtrent hoog en laag? Den mensch is de rigting naar het goede evenzeer eigen als het water die naar omlaag. Er is niemand, die niet eene neiging ten goede heeft, even als er geen water is, dat niet naar omlaag stroomt. Door het water op te stuwen en het omhoog te dringen, kunt gij 't over uw hoofd laten gaan, en door het af te dammen en voort te leiden, 't een heuvel doen bestijgen. Maar is dat nu overeenkomstig de natuur van het water? 't Is de kracht welke die werking te weeg brengt. Evenzoo nu handelt men met de natuur des menschen, als men hem tot kwaad verleidt.' In de verdere paragraphen worden de verschillende in den tijd van Mencius uitgebragte meeningen omtrent de hier besproken vraag nevens de zijne vermeld: - 'Kao-tse zegt: De natuur des menschen is noch goed, noch slecht. Anderen beweren: Men kan met haar zoowel goed als kwaad te weeg brengen. Wederom anderen: Er zijn menschen die van nature goed, er zijn er die van nature slecht zijn. Mencius zeide: Zijne natuur volgend, handelt de mensch goed.' - Nader vinden wij dit beginsel door een voorbeeld dus opgehelderd en uitgewerkt: - 'Als ik zeg, dat alle menschen een hart hebben, 't welk het leed van anderen niet kan zien, dan bedoel ik (b.v.) dit: Als menschen een kind plotseling in gevaar zien van in 't water te vallen, dan zullen zij allen verschrikt zijn en een gevoel van deelneming gewaar worden. Nu geschiedt dit niet omdat zij zich de welwillendheid zoeken te verzekeren van de ouders van het kind, noch omdat ze door buren en vrienden geprezen Avillen worden, noch ook omdat zij dier oordeel vreezen (indien ze niet verschrikt waren); en dus zien wij, dat medelijden en deelneming tot het wezen van den mensch behoort.' - Legge is van oordeel, dat de Chinezen lager staan in beschaving dan de Westersche volken, omdat zij niets weten van - het leer- stuk der erfzonde en der verzoening! Inderdaad, men moet zendeling zijn om zoo iets uit te vinden! Een gewoon mensch zou juist het tegenovergestelde zeggen. - Nog enkele andere plaatsen uit de boeken van Mencius mogen van belang worden geacht voor de kennis zijner psychologie[(9)]: - 'Dat wat

inderdaad de natuur is, - zegt hij, - zal nooit kwijnen, indien regt met rede gaat gepaard. Maar het regt mag niet in verkrachting der natuur ontaarden. Doet men uit regtsgevoel der natuur geweld aan, dan hongert en kwijnt deze, en de geest, die zijn regtsgevoel heeft doen gelden, vindt geen voldoening; maar nooit zal de natuur behoeven te kwijnen als het regt gepaard gaat met rede. Daarom zeg ik: Kao-tse heeft (het wezen van) het regt nooit begrepen, en daarom verwerpt hij het.'

Sprekende van de meer eigenlijke zedeleer onzer wijgeeren, hebben wij vóór alles de opmerkzaamheid te vestigen op het groote, daaraan als ten grondslag gelegde beginsel, waarvoor het Christendom een vijftal eeuwen later octrooi vroeg en erlangde: de algemeene menschenliefde. Herhaaldelijk zien wij hen juist dit op den voorgrond plaatsen. - 'Wat onze Meester leert, - zeide een der discipelen met regt, - is: jegens anderen te handelen zooals wij zelf wenschen behandeld te worden.' - Eigenaardig ook is hier de plastische wijze waarop dit begrip in de Chinesche karakters wordt uitgedrukt[10]. - 'Jegens anderen, - sprak Confucius, - als jegens ons zelf gezind te zijn, dat heet de ware kunst der deugd.' - Een leerling vroeg: - Wat is deugd? - De Meester antwoordde: 'menschenliefde.' - Een ander vroeg: - 'Wat is wijsheid?' - De Meester antwoordde: 'menschenkennis.' - Een andere tekst zegt, volmaakt woordelijk, met deze opvolging der acht uitdrukkingen: - 'Zelf. wat. niet. wenschen, - niet. doen. aan. menschen'; - 't geen wij alzoo met volkomen regt door ons rijmpje kunnen vertalen: - 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, - doe dat ook aan een ander niet.' - En elders wederom: - 'Wie handelt jegens anderen zooals hij zelf wenscht behandeld te worden, volgt den regten weg. En gelijk gij zelf niet wenscht te worden behandeld, behandel zoo ook anderen niet.' - 't Pleit inderdaad al heel weinig voor de onpartijdigheid van een Legge, als wij hem hooren beweren, dat het Christelijk voorschrift zooveel hooger staat dan dat van Confucius omdat het bepaald imperatief en het laatste slechts prohibitief luidt! Toeh vertaalt dezelfde schrijver, met al de overigen, de aangehaalde plaatsen op gansch gelijke wijze als boven, en een anderen zin laten deze zeer eenvoudige teksten ook niet toe. Eveneens spreekt Mencius: - 'Datgene, waardoor de regtschapen en waarlijk beschaafde man zich van anderen on-

derscheidt, is dat wat hij bewaart in zijn hart: menschlievendheid en wellevendheid.' - Stemt alzoo, gelijk wel niet te ontkennen valt, het Confuciaansch beginsel der algemeene menschenliefde, waarbij nergens eenig onderscheid tusschen de menschen wordt gemaakt, volkomen overeen met dat der Westersche godsdienst, een belangrijk verschil valt tusschen beide leerstelsels op te merken waar het de vergelding van het kwaad betreft. Wel was het begrip, waarop in dezen vooral het Westen zich verhoovaardigt, ook Confucius zeer wel bekend. Iemand vroeg hem eens: - 'Wat dunkt u van het beloonen van kwaad met goed?' - Maar zijn antwoord luidde: - 'Met wat dan het goede te loonen? Beloon kwaad met regtvaardigheid en het goede met goed.' - De vraag mag nog heeten, wie eigenlijk gelijk had, en of dat overbekend voorschrift omtrent het toekeeren van de andere wang en het geven van den mantel veel meer is dan eene phrase, die toch in de praktijk voor de zamenleving geen zin kan hebben. Hoe trouwens het Westen dat hooggeroemde voorschrift opvat, zien wij aan onze onophoudelijke oorlogen en oorlogstoerustingen en aan de echt Westersche, middeneeuwsche uitvinding van het tweegevecht. Wat de Chinezen omtrent het met dit laatste in verband staande begrip van persoonlijke eer dachten, blijkt op niet onaardige wijze uit de woorden van Mencius, die zelf, gelijk wij nader nog zien zullen, toch niet weinig begrip van eigenwaarde had.- 'Stel, - zeide hij, - daar is een man, die mij grof bejegent, dan heb ik, als wezenlijk beschaafd mensch, in te keeren tot mij zelven (en te zeggen): "Tk moet ongeregt of onwellevend zijn geweest; hoe anders kon zoo iets mij overkomen?" En als ik nu, inkeerend tot mij zelven, bevind, dat ik toch inderdaad regt en wellevend mij gedroeg, dan zeg ik, als beschaafd man: Die andere is eenvoudig een lompert; wie zich gedraagt als hij, staat gelijk met een redeloos dier. En wat zou ik met een dier nog twisten?'

Omtrent de betrachting van deugd en regtvaardigheid vinden wij eene menigte van spreuken en stellingen in de werken der school. Enkele ten voorbeelde aan te halen, moge hier voldoende zijn; de strekking der overige valt ligt daaruit op te maken. - 'Wanneer de staat van evenwigt en harmonie (nl. aller krachten der natuur in den individuelen mensch en in de maatschappij) volmaakt is, dan komen hemel en aarde tot den regten toestand en alle wezens tot den volmaakten

staat.’ - ‘Vóór alles pligtsbetrachting, daarna zorg voor het loon, is dat geen eeren der deugd? Bestrijding van eigen kwaad, verschooning van dwaling in anderen, is dat geen bestrijding der ondeugd?’ - ‘Begaafden en deugdzamen ontmoetend, behooren wij te pogen, hun gelijk te worden; slechten en min begaafden aantreffend, ons zelven te onderzoeken.’ ‘Wees ook in afzondering waardig, bij de behandeling van zaken ijverig, in den omgang met anderen eerlijk.’ - ‘In mijn land, - sprak de vorst van She, - zijn de ware regtvaardigen: als de vader een schaap steelt, gaat de zoon het getuigen.’ - Confucius antwoordde: ‘In mijn land zijn de regtvaardigen anders: de vader houdt geheim wat den zoon, de zoon wat den vader betreft.’ - ‘Regtvaardigheid is de wortel, welvaart de spruit.’ - ‘De regte weg ligt niet verre van den mensch. Kiezen de menschen een weg die ver is van hen zelven, dan is dat zeker niet de regte.’ - De Meester zeide: - ‘Ik begrijp waarom de regte weg zoo weinig begrepen en gevolgd wordt; wie zich wijs en deugdzaam wanen overschrijden hem, onbeschaafden en slechten bereiken hem niet.’ - Mencius zeide: - ‘Ik houd veel van visch en van beerenklauwen; kan ik beide niet tegelijk bekomen, dan laat ik de visch en neem den beerenklauw. Ik hecht aan het leven, maar ook aan de regtvaardigheid; kan ik beide niet tegelijk behouden, dan laat ik het leven en kies de regtvaardigheid.’ - Van denzelfden schrijver het gezegde, dat ons terstond aan de gelijkenis van den balk en den splinter herinnert, met dit onderscheid, dat eerstbedoeld in tijdsorde weêr voorafging: - ‘Een gebrek der menschen is, dat ze hun eigen veld verwaar- loozen om dat van anderen te gaan wieden. Wat zij van anderen eischen, is zwaar, wat ze zich zelven opleggen, ligt.’

Hoog stelde, gelijk wij reeds gelegenheid hadden bij zijne levensschets op te merken, Confucius wellevendheid en hoffelijke manieren; doch hij wilde ze niet ten koste van wijsheid en regtvaardigheid, noch ook van het meer degelijke in 't algemeen. - ‘De mensch, bij wien de degelijke eigenschappen de beschaafdheid overtreffen, is een lompert; hij, bij wien de beschaafdheid grooter is dan de degelijke eigenschappen, een pedant.’ - ‘Bij gebreke van wezenlijke beschaving wordt beleefdheid slechts een lastig ding, voorzigtigheid vreesachtigheid, moed wanordelijkheid, openhartigheid grofheid.’ - ‘Een beschaafd man is vriendelijk, niet vleijend; een laag mensch is

vleijend, niet vriendelijk.' - 'Gemaakte woorden en een vleijende houding gaan zelden zamen met ware deugd.' 'Een waarlijk beschaafd man is welwillend jegens allen, niet zelfzuchtig; een laag mensch is zelfzuchtig en niet welwillend jegens anderen.'

Dat alles intusschen, al die goede eigenschappen en ook deugd en regtvaardigheid alleen maken den waren wijze nog niet. Dezen zien wij nader geschetst in tal van spreuken en stellingen in den geest der voorgaande. Zoo o.a. - 'De wijze man is hij, die eerst handelt en dan spreekt.' - 'Èen wijsgeer, die naar waarheid zoekt, maar zich schamele kleeding en slecht voedsel schaamt, is niet waard dat men met hem redenere.' - 'De regte wijze heeft noch vooringenomenheid, noch vooroordeel; hij volgt wat regt is.' - 'Een wijs man is gelijkmoedig en bedaard; een dwaas is steeds ontevrede en verdrietig.' - Tot de vereischten der wijsheid behoort: - 'Met bekwaamheden begaafd, raad te vragen aan wien ze niet bezit; rijk, zich te beraden met den arme; overvloed hebbend, zich te gedragen of men weinig heeft; bevoorregt, te handelen als ware men het niet; beleedigd, geen weerwraak te zoeken.' - 'Alleen de regte wijzen en volslagen domooren zijn onvatbaar voor verandering.' - 'Een wijs man doet wat eigen is aan den stand waarin hij zich bevindt, en tracht niet daarbuiten te gaan. Hij kan zich in geen stand bevinden waarin hij zich-zelf niet is. Hooggesteld, is hij niet hoovaardig jegens zijne minderen; laaggesteld, minacht hij zijne meerderen niet.' - 'De wijze gelijkt den goeden boogschutter; mist hij het midden der schijf, dan wendt hij zich om en doorzoekt zich zelf (of de oorzaak zijner fout in hem zelf lag)'. - 'Een wijs man schaamt zich als zijn roem grooter is dan zijn verdiensten.' - Miskenning door anderen mag den wijze niet deren: - 'Door de menschen te worden miskend en zich daarover niet te vertoornen, is (het kenmerk) van den regte wijze.' - Confucius zeide: - 'Ik betreur niet dat de menschen mij niet kennen; ik betreur dat ik de menschen niet ken.' - En elders: - 'Ik betreur niet dat de menschen mij niet waarderen, maar wel dat ik zoo weinig bekwaamheid bezit.' - 'Hij, op wien de langzaam voortdruppelende laster noch ook eene plotseling wondende beschuldiging wezenlijken invloed heeft, verdient een wijs man te worden genoemd.'

Dat het onderwijs eene belangrijke plaats in eene leer als die

van Confucius inneemt, ligt wel in den aard der zaak; en daarop heeft dan ook eene menigte van teksten betrekking, vóór alles en boven alles inmiddels staat in de gansche opvoeding: eerbied van de kinderen voor de ouders, van de jongere broeders voor de ouderen; van den jongeling voor den meer bejaarde. En omgekeerd: kinderliefde, vriendschapsbetoon van den ouderen broeder jegens den jongere, welwillendheid van den grijsaard jegens den jongeling. Op deze beginselen berust voor de Confucianen en de Chinezen in 't algemeen, het huisgezin, de maatschappij, de staat; zonder die beginselen niet dan wanorde en ommekeer. De aanhaling van een paar tekstplaatsen omtrent dit een en ander zij inmiddels ook hier weder voldoende. - ‘De jongeling betrachte te huis de ouderliefde, daarbuiten den eerbied jegens ouderen. Hij zij opregt, de waarheid zoekend, van liefde tot de menschen, bezield, en trachte naarde vriendschap van regtschapen lieden. Heeft hij gelegenheid, zoo beoefene hij wetenschap en kunst.’ - ‘De ouden onderwezen elkanders zonen’, - nl. de vader onderwees zijn zoon liefst niet zelf, opdat de bij het onderligt soms noodige bestraffing geen schade mogt brengen aan de onderlinge welwillendheid. - ‘Leer steeds alsof gij uw doel niet zoudt kunnen bereiken, en als bevreesd, dat gij de vrucht van uw arbeid weer zult verliezen.’ - ‘Niet ligt vindt men iemand, die na drie jaren leerens daarvan geen nut heeft.’ - ‘Dichtkunst wekt op, onderwijs geeft vastheid, de muziek voltooit.’ - ‘Leeren zonder denken is nutteloos, denken zonder leeren gevaarlijk.’ - ‘In alle menschen leeft een redelijk beginsel; maar wanneer zij enkel goed gevoed en goed gekleed zijn, en zich gemakkelijke woningen bouwen, doch geen beschaving hebben, worden zij aan de dieren gelijk.’ - Meer in 't bijzonder omtrent volksonderwijs: - ‘Wat te doen, - werd gevraagd, - voor de talrijke bewoners des lands?’ - ‘Maak hen welvarend!’ - antwoordde de Meester. - ‘En als ze dit zijn?’ - ‘Onderwijs hen!’ - Zorg voor de instelling en het onderhoud van openbare scholen wordt ook nog nader door Mencius aanbevolen, en bepaaldelijk noemt hij vierderlei; doch waarin deze eigenlijk bestonden, is ons niet regt duidelijk: misschien zou men onder zijne indeeling iets kunnen verstaan dat eenigermate, zij 't slechts in de verte, op de onze in ambachtsscholen, lagere en hoogere scholen en kunstscholen mogt gelijken. Wat hiervan zij, ééne onderscheiding hebben de Chinezen nooit gekend, en

gelukkig voor hen: die van neutrale en sectescholen. De zendelingen zouden 't hun trouwens wel leeren, als ze maar wat meer hadden in te brengen. - Opmerking verdient nog, wat onderwijs en wetenschap in 't algemeen aangaat, dat bij al het ontzag, 't welk voor den leeraar werd geëischt, en den eerbied aan de ouden toegekend, toch het autoriteitsgeloof ten eenemale blijft uitgesloten en de vrije kritiek gehuldigd. Zoo zegt Mencius: - ‘Het ware beter in 't geheel geen boek te bezitten dan onvoorwaardelijk geloof te hechten aan een.’ - Wij in Europa beginnen tegenwoordig de juistheid van dezen stelregel ook in te zien. Schoon zeker nog lang niet de meesten onzer.

Weinig afgetrokken en meerendeels op het werkelijke, vooral op het maatschappelijke leven gerigt als de leerstellingen der Confuciaansche school zich vertoonen, moeten zij uit den aard der zaak en gelijk ook reeds uit de levensschets harer voornaamste hoofden kan worden opgemaakt, voor een groot deel betrekking hebben tot politiek en staathuishoudkunde. En inderdaad vormen ook de vele, daartoe betrekkelijke uitspraken niet het minst beteekenend noch het minst belangwekkend gedeelte der klassieke boeken. Ook hier hebben wij tot eene beperkte keuze ons te bepalen; doch zelfs het weinige wat thans kan worden medegedeeld, zal, vertrouwen wij, genoegzaam de strekking en het karakter dier staatkunde aanduiden, die sinds de dagen waarvan hier de rede is tot op de onze, zooal bij lange niet altijd in de praktijk dan toch in theorie, als de heerschende heeft gegolden in het Middenrijk.

Omtrent staatsbestuur en volksleiding in 't algemeen vinden wij in de drie eerste of meer bepaald Confuciaansche boeken o.a. het volgende: - ‘Regeert men het volk door wetten en houdt men het in orde door straffen, dan zal het deze trachten te ontgaan, maar geen schaamte hebben. Doch wanneer men het regeert door deugdzaam voorbeeld en het in orde houdt door goede opvoeding, dan zal het schaamte hebben en zich ook ontwikkelen ten goede.’ - ‘Verhef de regtvaardigen, stel de onregtvaardigen ter zijde, dan zal het volk ligt gehoorzamen; verhef de onregtvaardigen, stel de regtvaardigen ter zijde, dan gehoorzaamt het niet.’ - ‘Met waardigheid voere de regent zijn gezag, dan zal (het volk) ontzag hebben (voor hem). Hij hebbe (zijne onderdanen) als een vader lief en zij welwillend (jegens hen), dan zullen zij (hem) trouw zijn. Hij verheffe de goeden en late onderwijzen wie onwetend zijn, dan zullen zij

opgewekt worden tot het goede.' - 'Wordt eén staat goed gergeerd, dan zijn armoede en ellende beschamend; wordt een staat niet goed geregeerd, dan zijn rijkdom en aanzien beschamend.' - 'Ga zelf (gij staatsman!) vóór in het streven naar het goede, dan zal het volk zich ook ten goede keeren. De hooger gestelde is als de wind, de mindere als het gras: het gras buigt als de wind er over heen strijkt.' - 'De ouden, die den luister der deugd beoogden (volg. nieuwere uitlegging der commentatoren: de verwezenlijking zochten van de lichtende redebeginselen) in hun land, trachten eerst hun rijk wèl te ordenen. Daartoe regelden zij eerst hun eigen huisgezin. Daartoe zochten zij eerst zich zelf te verbeteren. Daartoe trachten zij naar de regtvaardigheid des harten. Daartoe poogden zij hunne kennis uit te breiden en te volmaken. Volmaking nu der kennis ligt in het grondig onderzoek der dingen.' - De vorst handele met zijn volk: - 'als wakend over zijn kind. Wanneer het moederhart zorgt voor het kind, dan treft het wel niet altijd het regte doel, maar is er toch niet ver van verwijderd.' - 'Één gezegde kan de beste zaken bederven, één man beslissen over het lot van een ganschen staat.' - 'De vorst heeft vóór alles te zorgen, zelf regtvaardig te zijn; dan zal hij het volk voor zich winnen, en dan het rijk bezitten, en dan rijkdom erlangen, en (daarmede) clan nuttige uitgaven kunnen doen voor den staat.' - 'Rijkdommen vereenen heet het volk verspreiden, rijkdommen verspreiden het volk vereenen.' - Mogt men nu soms uit deze plaatsen willen opmaken, dat aan het volk zelf door de hier besproken staatsleer geenerlei zelfstandigheid wordt toegekend en het enkel als lijdelijk wordt beschouwd en tot een gedwee volgen bestemd, de straks nader nog mede te deelen teksten zullen ons wel van het tegendeel overtuigen.

Minder sententieus uit zich in den regel Mencius over goed en slecht staatsbestuur, en ook meer met de bestaande werkelijkheid voor oogen; maar ongetwijfeld niet minder opmerkenswaard zijn daarom de gesprekken, door hem over dat onderwerp en wat daarmede zamenhangt met onderscheidene vorsten en staatslieden gevoerd. Merkwaardig vooral ook om de zeggingskracht zoowel als de volkomen onafhankelijkheid, die er in doorstraalt en welke men ten onzent gemeenlijk niet zou verwachten in China ooit tegenover vorsten betoond en door dezen geduld te zien. Tot een hunner rigtte hij, o.a., eens deze

verwijten: - ‘Honden en varkens eten het voedsel der menschen, en gij weet dit niet te veranderen; er zijn er die van honger sterven langs de wegen, en gij weet uw magazijnen niet voor hen te openen. Sterven de menschen, dan zegt gij: Niet aan mij de schuld, maar aan het jaargetij! Wat is dit nu anders dan iemand dood te steken en dan te zeggen: Niet aan mij de schuld, maar aan het zwaard! Houd op, de schuld te geven aan het jaargetijde, en het volk van heel het rijk zal tot u komen.’ - ‘Is er, - vroeg Mencius verder, na dat de vorst betuigd had, gaarne zijn raad te willen aanhooren, - is er een onderscheid tusschen het dooden van een mensch met een knuppel of met een zwaard? - Er is er geen, - antwoordde de vorst. - Is er dan een onderscheid tusschen (het dus handelen) door middel van het zwaard of van het stelsel van regering? - Er is er inderdaad geen. - Welnu! in uwe keukens is overvloed van spijzen, in uwe stallen staan welgevoede paarden, maar de honger is te lezen op het gelaat van het volk, en op de velden zijn er die omkomen van ellende. Dat heet, dieren voeden met menschenvleesch.’ - Een ander maal sprak Mencius: - ‘Een ligte veder niet opheffen, is het niet aanwenden der kracht, een wagenvracht brandhout niet zien, het niet gebruiken van het gezigt, het volk niet liefhebben en beschermen, het niet beoefenen der menschenliefde. Wanneer men tot de lieden zegt: Dien berg daar onder den arm nemen en er mee over de zee springen, kan ik niet, - dan is dit inderdaad een niet-kunnen; maar wanneer men, (b.v.) op bevel van een meerdere, een tak af te breken, antwoordt: Ik kan niet, - dan is dit enkel een niet-doen en geenszins een niet-kunnen. Daarom, indien gij, vorst! niet goed regeert, het is omdat gij 't niet doet, en niet omdat ge 't niet kunt.’ - Voorts: - ‘Gij verzamelt, o vorst! uwe wapenmagt, stelt uwe soldaten en officieren bloot aan gevaar, en vertoornt de overige rijksgrooten. Vindt uw hart nu daarin behagen? - Neen! - antwoordde de Vorst, - hoe zou ik daarin behagen kunnen hebben? Maar mijn doel is, te erlangen wat ik vurig wensch. - En zou ik, - vroeg Mencius weder, - dan mogen vernemen wat door u zoozeer gewenscht wordt? - De vorst glimlachte, doch antwoordde niet. - Is het dan, - vroeg gene verder, - dat gij geen overvloed van spijzen en fijne schotels hebt voor uwen mond? Of niet genoeg ligte en warme kleederen voor uw lijf? Of

niet genoeg kunstvoorwerpen voor uw oog? Of niet genoeg dienaren en gunstelingen om u te vereeren en uwe bevelen uit te voeren? Uwe talrijke beambten zijn toch waarlijk wel in staat, u van dat alles te voorzien. Hoe dan zoudt gij naar dit een en ander nog te verlangen hebben? - Inderdaad, - sprak de vorst, - naar dat alles verlang ik ook niet. - Dan, - hernam Mencius, - weet ik wel wat gij eigenlijk wenscht. Uw gebied zoudt gij grooter wenschen, het gansche Middenrijk zoudt gij wenschen te beheerschen en al de vreemde stammen te onderwerpen die het omringen. Maar te doen wat gij doet ter bereiking van uw doel, is gelijk aan het beklimmen van een boom om er visschen in te vangen. - Is de zaak zoo bezwaarlijk? - vroeg de ander. - Ongetwijfeld! - antwoordde Mencius, - en erger dan dat. Want, klimt gij in een boom om visschen te vangen, en gij vangt er geen, dan is nog geen onheil het gevolg daarvan; maar doet gij wat gij doet om uw doel te bereiken, en legt ge u daarop toe met hart en ziel, dan kan groot onheil het gevolg er van zijn. Weet gij nu echter te zorgen voor een goed bestuur, dan zult gij alle (bekwame) ambtenaren naar uw hof lokken, en alle landbouwers zullen wenschen uw land te bebouwen, alle gevestigde en rondtrekkende kooplieden hunne waren, aan uwe markten te brengen, alle reizigers te reizen langs uwe wegen, en allen, die verdrukt worden en te lijden hebben van hun meerderen, bescherming te zoeken bij u.' - Inderdaad, zoo handelden wij Nederlanders in tijden toen elders in Europa verdrukking heerschte en wanbestuur; en Nederland is er groot bij geworden. Weinig intusschen droomden onze vaderen, dat achttien eeuwen te voren in het verre Oosten diezelfde ware beginselen van staatsbeleid reeds begrepen en geleeraard konden zijn.

Een zoo bij uitstek praktisch wijsgeer als Mencius, was natuurlijk te verstandig om veel waarde te hechten aan wijze vermaningen en opwekkingen van het volk tot betrachting der deugd, wanneer het niet te eten heeft; en vóór alles drong hij dns aan op de zorg voor de materiële welvaart, als noodzakelijke voorwaarde tot de bevordering van beschaving en ontwikkeling: - 'Alleen reeds zeer beschaafde menschen zijn bij magte, hunne vastheid van geest te behouden, terwijl zij geen zekere middelen van bestaan hebben. Het volk, die middelen van bestaan niet hebbend, bezit ook geen vastheid van geest.

Wie deze missen, geven zich over aan hunne hartstogten, aan onzedelijkheid, aan allerlei buitensporigheden, en er is niets waartoe ze in 't eind niet in staat zouden zijn. En, wanneer zij nu tot misdrijven vervallen, hen op te sporen en te straffen heet, het volk in een net vangen. Daarom zorge wie een verstandig regent wil worden geacht, voor de bestaansmiddelen van het volk. Hij zorge dat zijne onderdanen genoeg hebben om hun ouders te dienen en vrouw en kinderen te onderhouden, steeds overvloed erlangen in goede jaren, en dan voor sterven van gebrek bewaard blijven in de slechte. Dan eerst zal hij het volle kunnen aansporen tot het betrachten derdeugd; maar dan ook zal hem te volgen aan het volk gemakkelijk zijn gemaakt. Thans echter staat het zóó met het levensonderhoud van het volk, dat het niet genoeg heeft om zijne ouders te dienen, noch om vrouw en kinderen te onderhouden, de goede jaren doorbrengt in bitterheid des harten en in slechte den hongerdood niet ontkomt. In zulk een toestand zoeken de menschen slechts den dood te ontgaan en zijn ze voortdurend bevreesd, het niet te vermogen. Hoe dan blijft hun gelegenheid om zich te oefenen in de betrachting der deugd?' Wij in ons Westen hebben sinds eeuwen beproefd, het volk, zoo niet te ontwikkelen en op te heffen, dan toch het in toom te houden door het welbekende

'alte Entsagungslied,
Das Eiapopeia vom Himmel,
Womit man einlullt wenn es greint
Das Volk, den grossen Lümmel';

maar het huismiddeltje is nooit gebleken bijzonder krachtig te zijn, en de gansche, meer en meer dreigende sociale beweging van onzen tijd dwingt ons, voor het groot maatschappelijk vraagstuk eene oplossing te zoeken in den geest van Mencius.

Ook genoegens en gelegenheid tot uitspanning moet, naar diens oordeel, de heerscher niet enkel voor zich en de zijnen houden: - 'Indien gij, o vorst! uw volk deel geeft aan uwe genoegens, moogt gij verzekerd zijn van uwe regering.' - Een ander vroeg eens: - 'Was het park van (den beroemden en wijzen) koning Wen niet zeventig vierkante li's groot? - Zoo meldt de geschiedenis, - antwoordde Mencius. - Was het werkelijk zoo groot? - Het volk achtte het niettemin klein. - Hoe nu? mijn park beslaat niet meer dan veertig

vierkante li's, en toch noemt het volk het groot. - Het park van koning Wen was van zeventig vierkante li's, maar de grassnijders en sprokkelaars en de faisanten- en hazenjagers hadden er vrijen toegang. Hij deelde het met zijn volk. Wat wonder clan zoo het volk het klein noemde? Maar toen ik voor 't eerst in uw rijk kwam, vroeg ik, alvorens de grenzen te overschrijden, naar de bestaande verbodsbepalingen, en hoorde toen, dat daar binnen een park was van veertig vierkante li's, dat iemand, die daarin een hert doodde, geacht werd eene misdaad te hebben begaan, alsof hij een mensch had vermoord. Zoo bestaat er dus te midden van uw rijk een val van veertig vierkante li's. En is het dan wonder, zoo het volk dien groot noemt?'

Staathuishoudkunde in den zin van eene bijzondere wetenschap, kende men natuurlijk in de dagen van Confucius en zijne leerlingen niet; maar toch wel zekere beginselen, die tot het gebied dier wetenschap behooren. Zoo, o.a.: - 'Er bestaat een goed middel om rijkdom te vermeerderen. Als de voortbrengers velen, en zij, die enkel verteren, weinigen zijn, als de voortbrengers ijverig zijn en de verbruikers spaarzaam, dan komt er altijd rijkdom genoeg.' - Voorts bij Mencius omtrent verdeeling van arbeid: - 'De grooten hebben hun eigen werkkring en evenzoo de geringen. Wat de enkele inensch voor zich zelf noodig heeft, wordt hem bereid door verschillende werklieden. Moest een ieder steeds alles zelf vervaardigen, het gansche land liep onophoudelijk langs den weg. Daarom wordt ook met reden gezegd: Sommigen werken met hun hoofd, anderen met hun handen; die met hun hoofd arbeiden, regeren de anderen; die werken met hun handen, worden door de anderen geregeerd; die geregeerd worden onderhouden de anderen; die regeren, worden door de anderen onderhouden.'

Van belasting sprekend, roemt Mencius sommige instellingen van vroeger tijd: - 'Van de landbouwers werd één negende hunner voortbrengselen gevorderd; aan de grenzen en op de markten werd toezigt gehouden, maar geen tol geheven; omtrent de meeren en vijvers bestond geen verbod.' - Hier en daar spreekt hij ook van verdeeling der landen, ongeveer hierop neerkomend, dat een klein gedeelte gemeenschappelijk moet worden bearbeid, en het verdere aan de particuliere industrie overgelaten. De tot dit onderwerp betrekkelijke teksten

zijn echter vrij onduidelijk, en de bestaande commentaren brengen de zaak al evenmin tot klaarheid als de daarnaar ingerigte overzettingen. Verder gevorderde kritiek en nauwkeuriger kennis van de oude volkstoestanden zullen daaromtrent later misschien meer licht verspreiden. Der vermelding wel waard mag inmiddels nog een gezegde van Mencius heeten omtrent het heffen van sommige als onregtvaardig en drukkend erkende belastingen, een gezegde waarmede, had men 't gekend, bij zeker nog zoo heel lang niet geleden kamerdebat ten onzent, ook zeker minister van koloniën had kunnen beantwoord worden. Een der vorsten nl. die nu en dan onzen wijsgeer raadpleegde, zeide eens: - ‘Voor 't oogenblik ben ik nog niet in staat, slechts één tiende te heffen en de lasten aan de grenzen en op de markten af te schaffen; maar ik wil ze nu verligten, en dan het volgend jaar er een eind aan maken. - Er was eens, - sprak daarop Mencius, - een man, die gewoon was eiken dag een kip van zijn buurman te stelen. Toen nu iemand hem onder 't oog bragt, dat zoo iets toch de handelwijze niet was van een eerlijk man, antwoordde hij: Welaan, dan wil ik nu slechts elke maand een kip stelen, en dan 't volgend jaar er geheel mee ophouden.’

Wat van den persoon en het beleid eens regeerders door Confucius en de zijnen geëischt werd, blijkt reeds genoegzaam uit al het voorafgaande; een paar plaatsen mogen dit evenwel voor zooveel noodig nog nader in 't licht stellen. - ‘Is de vorst zelf een regtvaardige, hij zal ook zonder te bevelen, zijn doel bereiken; is hij zelf onregtvaardig, zijn bevelen zullen niet gehoorzaamd worden.’ - ‘De vorst bezitte goede eigenschappen in zich zelven, dan eerst kan hij ze ook eischen in anderen; hij hebbe zelf geen slechte, dan eerst mag hij verlangen dat ze in anderen ontbreken. Ondenkbaar blijft, dat iemand, in zijne betrekking tot anderen geen acht slaande op 't geen hem zelf eigen is, toch anderen zou kunnen vóórlichten.’ - ‘Wie den staat door deugd regeert, is als de poolster, die stil blijft op haar plaats, terwijl de overige zich rigten naar haar.’

Keuze van goede raadslieden en ministers behoort natuurlijk tot de voornaamste plichten van een vorst. Hij zal daarbij wèl doen, de openbare meening te raadplegen: - ‘Wanneer allen die u, den vorst, omringen, tot u zeggen: Dat is een uitstekend man! - dan moogt ge 't daarom nog niet gelooven.

Evenmin als uw staatsdienaren het zeggen. Maar wanneer het gansche volk het zegt, onderzoek dan de zaak, en zoo u blijkt dat de man inderdaad zoo uitstekend is, maak dan gebruik van zijne diensten.' - Evenzoo wat het ontslag van een onbekwaam geoordeelde betreft. - Maar de vorst moet ook toonen, een goeden raadsman in eere te willen houden: - 'Een vorst, die in staat wenscht te zijn om groote dingen te volbrengen, houdt geen raadslieden die hij telkens bij zich ontbiedt. Zoo hij goeden raad van hen verlangt, gaat hij tot hen. Eert hij de deugdzamen niet op deze wijze en toont hij dus niet, behaeen te vinden in verstandigen, dan verdient hij ook niet dat men iets met hem te doen wil hebben.' - Eeu hooghartig, woord, voorzeker! en al heel vreemd, wanneer men een Chinees eenvoudig als een oogendienaar van vorsten beschouwt. Mencius intusschen bragt zijn gezegde zelf in praktijk en weigerde eens, tot een vorst te gaan, die hem door een zijner dienaren had laten ontbieden, in plaats van hem zelf te komen afhalen. Hij kon zich trouwens ook beroepen op het voorbeeld van meer dan één vorst, die Confucius de grootste eerbewijzen had betoond. Eigenschappen van een goed staatsman voorts noemt deze, waar hij van zeker minister zegt: - 'Hij was nederig in zijn gedrag, eerbiedig in het dienen zijner meerderen, welwillend bij het regeren van het volk, en bij het verdeelen van ambten en het opleggen van lasten aan het volk regtvaardig.' - Van een ander minister wordt getuigd:- 'Hij werd driemaal geroepen tot zijne betrekking; geen blijdschap toonde zijn gelaat. Driemaal werd hij ontzet uit zijn ambt; zijn gelaat toonde geen toorn. En als oud-minister deelde hij zijn opvolger steeds mede, hoe hij zelf had bestuurd. Hij was een regfcschapen man.' - Eene aanhaling uit een der oudere, kanonieke boeken, welke wij ontmoeten in de Verheven Leer, willen we hier nog (een weinig verkort) mededeelen; ze kon zelfs ten onzent misschien nog wel eens toepasselijk zijn. Aan een der oudere vorsten worden de woorden in den mond gelegd: - 'Mogt ik eens een minister hebben, die de talenten van anderen beschouwde alsof ze zijn eigene waren, en, andere kundige en verstandige lieden waarderend in zijn hart en niet enkel ze roemend met den mond, waarlijk toonde ze te kunnen verdragen! Het bestuur van zulk een man zou een zegen kunnen zijn voor het rijk. Maar een minister, die naijverig is op bekwame lieden en hen haat, zich tegen kundigen en verstan-

digen aankant, en, niet duldend dat zij vooruit komen, inderdaad toont geene edelmoedigheid te bezitten, mag gevaarlijk heeten voor den staat.' - Nog een woord van Confucius, dat ook wel altijd van toepassing zal kunnen blijven: - 'Die laaghartige lieden, - riep hij eens uit, - hoe kan met hen een vorst ooit worden gediend? Als ze hun ambten nog niet hebben verkregen, ijveren zij slechts om ze magtig te worden; als zij ze hebben, zijn ze slechts beducht, ze te verliezen. En zijn ze daarvoor eenmaal bevreesd, dan worden ze ook tot alles in staat.'

En nu eindelijk het volk! Gold in de Confuciaansche politiekde regel: Alles voor, niets door het volk? Men zou het kunnen meenen, indien wij ons uitsluitend tot het boven medegedeelde hadden te bepalen. Menige uiting der school evenwel brengt ons spoedig tot een gansch ander oordeel. Eene geregelde vertegenwoordiging, een parlement, een constitutionelen regeringsvorm heeft China inderdaad nooit gekend; doch met de publieke opinie viel in 't geheel niet te spotten; aan hare uitspraken hadden, volgens Confucius en zijne volgelingen, de regenten zich te onderwerpen zonder te trachten hare vrije openbaring te belemmeren; en, verloren zij door minachting voor het oordeel des volks de heerschappij, zij hadden 't aan niemand anders te wijten dan aan zich zelven. Reeds verkondigde een oud gezegde, - in den zin altijd waarin wij hier, naar 't vroeger opgemerkte, de uitdrukking 'hemel' te verstaan hebben, - den ons welbekenden regel: 'Vox populi vox Dei': - 'De hemel oordeelt zooals mijn volk oordeelt, de hemel beslist zooals mijn volk beslist.' - Uit historische voorbeelden wordt mede de noodwendigheid van het luisteren naar de stem des volks aangetoond, o.a. waar van sommige vroegere vorsten gezegd wordt: - 'Wat zij verordenden was strijdig met de wenschen des volks, en het volk gehoorzaamde hen niet.' - Even zoo, meer in 't algemeen: - 'Wie het volk weet te winnen, wint het rijk; wie het volk van zich vervreemdt, verliest het rijk.' - De keizer van China dan ook heet wel: de zoon des hemels; hij is het echter niet dan: door den wil des volks. Wel verre voor 't overige van oppositie af te keuren, acht Confucius ze in gegeven gevallen burgerpligt: - 'Indien de vorst goed is, dan is het ook goed hem niet te weerspreken; maar, deugt hij niet, en men weerspreekt hem niet, dan wordt de staat met ondergang bedreigd.' - Mencius gaat nog veel verder. Op de vraag, of een onderdaan zijn vorst mag dooden, antwoordt

hij: - ‘Wie regtvaardigheid en pligt verkracht, is een geweldenaar, een bandiet. Hij is vogelvrij!’ - Een der latere keizers van China gaf om deze woorden bevel, den naam van Mencius uit de gedenktempels van Confucius te verwijderen, met verbod, op straffe van schuldigverklaring aan majesteitsschennis, de ontnomen eer hem terug te geven. Een der aanzienlijkste staatsdienaren evenwel kwam met een beroep op de openbare meening tegen den keizer in verzet; en deze zag zich genoopt, den naam des wijsgeers te herstellen op zijne eereplaats.-Wij besluiten met de stelling van denzelfden wijsgeer, omstreeks zeventien eeuwen later door ons Nederlanders aan Europa verkondigd: ‘De vorst is om het volk, niet het volk om den vorst,’ eene stelling, door den Chineschen staatsman ietwat korter, maar daarom niet minder krachtig dus uitgedrukt: - ‘Het volk is het meeste, de vorst het minste.’ - Herinneren wij alleen nog, dat het Chinesche volk, gelijk wel bekend is, vroeger en later meer dan eens ook de zooeven hier aangeduide staatkundige beginselen in praktijk heeft gebragt.

En, pogen wij nu de gansene staatsleer der Confuciaansche school en hare ethiek tot één kort begrip zaam te vatten, dan zouden wij op grond van het medegedeelde alligt geregtigd zijn, haar ideaal te noemen: Een rijk der algemeene humaniteit en der algemeene menschenliefde, waarin alle bijzondere krachten in harmonische zamenwerking tot ontwikkeling komen, en dat bestuurd wordt door een vorst, die zelf naar de hoogste volkomenheid streeft, de meest wijze en deugdzaamste mannen tot zijne raadslieden en dienaren kiest, en, steeds met open oor voor de vrij zich uitende openbare meening, in alles de wenschen des volks eerbiedigt en het niet anders regeert dan zooals het zelf verlangt geregeerd te zijn. - Een dergelijk ideaal blijft schoon en edel, en getuigt voor hen die 't ontwierpen, ook al valt het niet te bereiken langs den door hen aangewezen weg.

De vraag, welken invloed de zede- en staatsleer van Confucius en zijne school op de latere lotgevallen van zijn vaderland en zijn volk heeft gehad, is zonder breedvoerig historisch onderzoek niet voor eene degelijke, beantwoording vatbaar. Wij moeten ze mitsdien te dezer gelegenheid ter zijde laten, en

alleen enkele zeer algemeene opmerkingen daaromtrent mogen hier nog eene plaats vinden.

In welk een toestand van verwarring en verval het eenmaal bloeijende Chinesche rijk ten tijde der wijsgeeren verkeerde, wier leven en werken wij hier bespraken, hebben wij boven, gezien, In later eeuwen herstelde het zich weder en verwierf het veel grooter aanzien en beteekenis dan het ooit te voren zelfs bezeten had. Terzelfder tijd viel aan de nagedachtenis dier vroegere wijzen wel is waar niet dan eene gewoon menschelijke, maar dan toch buitengemeene vereering ten deel en werd hunne leer de grondslag van een zeer algemeen onder het gansche volk verspreid onderwijs zoowel als die van de opleiding aller staatslieden en vorsten. Kan, met het oog op deze feiten in hun noodwendig verband, nu waarschijnlijk worden geacht, dat die leer en het gegeven voorbeeld geene uitwerking hebben gehad ten goede? Maar bovendien vertoont zich in de latere geschiedenis van het Middenrijk een allezins merkwaardig en in dezen veelbeteekenend verschijnsel. Gelijk een ieder bekend is, werd dat rijk meer dan eens door vreemde, naburige volken aangevallen, en, na harden strijd door buitenlandsche dynastiën, met name door Tartaarsche, onderworpen. En nu geschiedde juist het omgekeerde van 't geen in dergelijke gevallen bij andere natiën pleegt waargenomen te worden: niet de Chinezen werden Tartaren, maar juist omgekeerd de Tartaren Chinezen; de ware overwinnaars bleken in 't eind niet de veroveraars, maar de verwonnelingen te zijn. En door welke kracht? Door geen andere dan door die van het zedelijk en intellectueel overwigt. Zouden nu daartoe de zoo hoog vereerde en algemeen verspreide beginselen en leeringen der oudere wijzen niet het hunne hebben bijgedragen? Het tegendeel laat zich kwalijk onderstellen. Heden ten dage, 't valt zeer zeker niet te ontkennen, verkeert volgens nagenoeg alle berigten het groote rijk wederom in een toestand van schromelijk verval. Sommigen zeggen: van hopeloos; anderen ontkennen of betwijfelen dit vooralsnog. Wat er van zij valt moeilijk voor ons uit te maken; doch al werd ook het eerste gevoelen als volmaakt juist erkend, de eindelijke val van een lang vóór eenig ander reeds beschaafd rijk, dat een goede vier duizend jaren historisch bestaan telt, en ten huidigen dage nog ruim drie honderd millioen onderdanen beheerscht, zou toch zeker al heel weinig bewijzen omtrent de vraag die thans ons bezig houdt. De slotsom van het onderzoek, werd het verder

voortgezet, zou dus waarschijnlijk wel moeten zijn: dat China werd zooals het in de wereldgeschiedenis zich heeft getoond, met en voor een deel ten gevolge van de beginselen en leeringe zijner groote denkers op zedelijk en maatschappelijk gebied. Geen echte Chinees trouwens zou het tegenovergestelde ooit toegeven, en zelfs zij, die gansch andere denkbeelden dan de hier besprokene zijn toegedaan, ja, wat welligt nog het meest van alles zegt, ook de (meer beschaafde en geletterde) missionarissen der Jezuïeten in China hebben volmondig erkend: dat het hemelsch rijk wat het eenmaal geworden is voor een belangrijk deel aan Confucius en de zijnen te danken heeft gehad.

Wat inmiddels wel buiten allen twijfel vaststaat, is, dat de Confuciaansche leer eene bij uitstek nationale mag heeten. Het Chinesche volk was, gelijk een ieder toegeeft, ten allen tijde een bij uitnemendheid praktisch en realistisch volk, weinig ingenomen met bespiegelingen die tot niets wezenlijks dienen, en wars over 't algemeen van alle dweeperij en mysticisme. Veel wat het Westen en ook een deel van het Oosten groots en schoons tot stand hebben gebragt, juist ten gevolge van eene tegenovergestelde neiging, bleef daardoor aan China vreemd, maar vreemd ook de rampen, door godsdienstig fanatisme aan andere landen berokkend. Godsdienstvervolging en godsdienstoorlogen heeft het in dit opzigt gelukkige Bloemenland nooit gekend, en verdraagzaamheid is in zijne bewoners geene deugd, maar, ten gevolge van hun eigenaardig karakter, eenvoudig natuur. Aan de eischen nu van dat realisme, 't welk aan al deze verschijnselen ten grondslag ligt, beantwoordt de leer van Confucius en Mencius volkomen. Geen zweem in die gansche wijsbegeerte van het streven naar een abstract ideaal, geen andere deugd aanbevolen dan die, welke inderdaad door den mensch kan beoefend worden; geen pligten voorgeschreven, wier betrachting disharmonie kan te weeg brengen in de verschillende vermogens des menschen of in de maatschappelijke verhoudingen der menschen onderling. Eene reine en edele, maar altijd, praktische moraal in één woord. En geen schaduw voorts ook van een geloof met zijne dogmen, geen kerk, geen godsdienst, geen onsterflijkheidstheorie, het ideële volkomen voor het reële ter zijde gesteld. Anderen moge dit nu geenszins behagen, de realistische Chinezen konden wel niet anders dan ingenomen zijn met dusdanige leer, en vandaar dan ook ongetwijfeld de hooge roem, dien Confucius onder zijne landgenooten verwierf

en steeds behield, maar dien hij bij andere natien zeer zeker niet in die mate erlangd zou hebben.

Doch hoe, - dus valt met reden te vragen, - hoe is het nu mogelijk, dat sommigen onzer nog in ernst aan de illusie vasthouden, als konden ooit diezelfde Chinezen aan hunne wijsgeeren ontrouw worden gemaakt en tot eene mystieke en dweepende leer als die van het Christendom worden overgehaald? Of dat Christendom leert hun niets nieuws; en waarlijk, na al 't gezegde ware 't volkomen overtollig, nog nader aan te duiden hoe groote overeenkomst er tusschen de wezenlijk praktische beginselen der Christelijke moraal en die der Confuciaansche bestaat; maar dan hebben zij ook geen bekeering van noode. Of wel, het leert hun inderdaad iets nieuws, maar dat zij niet begeeren en volkomen in strijd met hun geest en hun nationaal karakter verkeert; dan echter zullen zij 't ook nimmer aannemen. De zaak eicht geen verder betoog en de feiten zeggen ook genoeg. Na een drietal eeuwen van Christelijke bekeeringsmanie blijven de uitkomsten van de meest onvermoeide, door zeer veel Westersch geld gesteunde pogingen der missionarissen in China, volgens eenparig getuigenis der zaakkundigen, allerellendigst, en zeer ligt valt het historisch bewijs, dat zij er veel meer kwaad nog dan goed hebben uitgerigt. Het eenige waarvoor wij van onzen kant den meer beschaafden hunner dankbaar mogen en ook moeten zijn, is de kennis, welke zij ons verzekerd hebben van de taal en de letterkunde der Chinezen, eene kennis, die zonder hun omvangrijken vóórarbeid zeer zeker in Europa hare tegenwoordige hoogte nog niet zou hebben bereikt.

Nog ééne opmerking eer we voor heden de pen nederleggen. Bij eene vorige gelegenheid, het systeem der Indische atheïsten of naturalisten behandelend, spraken wij met een woord ook over de onder ons nog wel eens vernomen paradox: dat een atheïst noodwendig of een dwaas of een slecht mensch moet zijn. Wat wij toenmaals daaromtrent opmerkten vond tegenspraak van enkele zijden, en wel op grond van onze nog beperkte kennis omtrent de persoonlijkheid der bedoelde naturalisten, alsook van het bijzonder ingewikkelde en hier en daar duistere hunner leeringen. Dergelijke gronden zullen nu, waar wij het oog vestigen op een Confucius en de zijnen, wel van geen beteekenis meer zijn. Hoe men overigens deze wijsgeeren en hunne handelingen ook beoordeele, het betoog, dat zij of

dwazen of slechte lieden waren, zal ongetwijfeld wel niemand beproeven te leveren. En daarmede is de kwestie beslist en maakt zij geen onderwerp van ernstige discussie meer uit. Wat tal van vroeger nauw betwiste psychologische theoriën en goedgeloovig aangenomen magtspreuken verdwijnt er niet als sneeuw voor de zon, wanneer men ze eenmaal leert beschouwen in het helder licht der geschiedenis! Van vrij wat meer nut dan het opzetten van dergelijke algemeene, juist door hare algemeenheid en afgetrokkenheid onhoudbare leerstellingen is dan ook voor de regte kennis van den mensch het ernstig wetenschappelijk onderzoek naar den aard en het karakter der concrete verschijnselen en het opsporen, zoo mogelijk, van hunne oorzaken. Vroeger maakten wij kennis met een mystisch dweepend, door en door pantheïstisch volk, de Indiërs; thans hielden we ons bezig met een volk van ongodisten, de Chinezen; in het Westen zien wij een Semitisch theïsme heerschen, ten minste vooralsnog, terwijl en pantheïsme èn atheïsme er niet dan sporadisch, bij hooger ontwikkelden, zich vertoont. Vanwaar nu dergelijk treffend onderscheid bij zooveel wat toch anders op ethisch gebied aan al die kultuurvolken gemeen is? Ongetwijfeld van hun nationaal karakter; maar vanwaar dan dat karakter zelf, en welken invloed hadden op zijne vorming en ontwikkeling de natuurlijke aanleg der volken en de uitwendige omstandigheden, waaronder zij in den loop der eeuwen hebben verkeerd? Ziedaar vragen, zouden wij meenen, wier beantwoording de wetenschap geroepen is te beproeven, zoo niet nu reeds, dan toch wanneer zij alle bouwstoffen zal hebben verzameld, die tot haar onderzoek van noode zijn. Dat verzamelen inmiddels,- altijd streng onpartijdig en onbevooroordeeld, - blijft vooralsnog hare eerste en voornaamste taak. En die is eene zware en veelomvattende. Maar door trouw en met ijver ze te vervullen, en niet door het uitdenken van in de lucht zwevende, op geen feiten berustende stelsels, zullen wij buiten twijfel ook eenmaal, door de natuurkundige wetenschappen gesteund, een beter inzigt erlangen dan tot heden in het wezen der menschheid, gelijk zij als psychologisch en maatschappelijk verschijnsel op het wereldtooneel zich openbaart.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Eindnoten:

(1) Als de beste en meest vertrouwbare levensberigten omtrent Confucius en zijne leerlingen in onze Westersche talen mogen tegenwoordig worden genoemd die van Legge (in de prolegomena van zijn, later te vermelden, groote werk) en van Dr. Joh. Heinrich Plath: Confucius und seiner Schüler Leben und Lehren (I. Hist. Einleitung, II. Leben des Conf.). München, 1867. 1870. - De uitvoerige biographiën door Pauthier (Hist. etc. de la Chine, p. 120 en volg.), die, als anderen, meerendeels Amiot naschreef, behooren tot die, waarop men alligt het minst kan staat ra aken. Te vergelijken is ook: Plath. Ueber Schule, Unterricht u. Erziehung bei den alten Chinesen, Münch. 1868. Van Pauthier's Leven v. Conf. staat, doch zonder vermelding van den naam des Franschen schrijvers, eene fragmentarische vertaling in 't Hollandsch vóór de vertaling van de Fransche overzetting door dien zelfden schrijver van de vier klassieke boeken: De heilige (?) boeken der Chinezen, enz. Haarlem, 1862.

(2) Met de meeste bereidwilligheid deelde onze beroemde Sinoloog, de hoogleeraar Hoffmann, omtrent sommige bijzonder moeilijke en tevens belangrijke tekstplaatsen, zoo mondeling als schriftelijk, mij zijn gevoelen mede, en voegde daarbij menig behartigenswaardigen wenk omtrent het Chineesch in 't algemeen, zoowel als omtrent het hier meer in 't bijzonder behandeld onderwerp.

(3) De regte zin der woorden blijkt ons eerst uit het aanschouwen van de karakters of woordfiguren, die het uit te drukken denkbeeld plastisch vertegenwoordigen, de ware beteekenis van den volzin uit de wijze, waarop die karakters in onderling verband elkaar opvolgen. Het volslagen gemis aan alle verbuiging en vervoeging, - waardoor het Chineesch de volkomen tegenvoeter is van het Sanskrit, ongetwijfeld in woordflexie de rijkste taal der wereld, en het ontbreken evenzeer van alle letterschrift mogen als de voorname oorzaken van de bedoelde eigenaardigheid worden beschouwd. Zeer intusschen zouden we ons bedriegen, indien wij uit het een en het ander wilden opmaken, dat het geschreven, of wil men afgebeeld Chineesch nu of eene smakelooze, of een hulpelooze taal ware. Integendeel heeft het zich even geschikt bewezen voor het gedicht en den roman als voor het deftigst en ernstigst proza, en niet minder voor de behandeling van de meest abstracte onderwerpen als voor die der meest praktische en alledaagsche zaken. Een wezenlijk gemak bij het aanleeren der schrijftaal is voor 't overige hierin gelegen, dat wij daarbij met den klank der woorden en hun uitspraak, gelijk men ze in ons letterschrift tracht over te brengen, eigenlijk zoo goed als niets te maken hebben. We kunnen de karakters uitspreken in welke taal we willen, in onze eigene of in welke andere ook; zoodat wij alleen de karakters hebben aan te zien, in 't woordenboek met behulp der sleutels of wortels ze op te zoeken, en zooveel doenlijk hunne gedaante en beteekenis in 't geheugen te bewaren. Wel is waar zal men de meer dan dertienduizend karakters, welke een gewoon woordenboek bevat, nu niet ligt van buiten leeren, maar een tamelijk aantal grift zich bij eenige oefening door hun bij uitstek preghanten vorm al vrij spoedig in het geheugen. De gemelde omstandigheid maakt inmiddels het Chinesche schrift tot een soort van wereldschrift, waarin alle beschaafde natiën van gedachten zouden kunnen wisselen ook zonder dat de eene een enkel gesproken woord van de andere verstond.

(4) Naar de mededeelingen van reizigers moeten sommige Chinesche melodiën niet onaangenaam klinken, schoon gemeenlijk wat eentoonig en melancholiek.

(5) De karakters, aan welke men de benaming ‘Hemelsch Rijk’ heeft ontleend, beteekenen eenvoudig: (het rijk) onder den hemel: 天下 (hemel-onder), d.i. het rijk, de staat bij uitnemendheid, ook wel Rijk van het Midden, in onderscheiding van de omringende, min beschaafde stammen, genoemd. De uitdrukking ‘hemelrijk’ komt enkel in bijbelvertalingen en traktaatjes voor.

(6) Les livres sacrés de l'orient, par G. Pauthier, Paris, 1840. - De Hollandsche vertaling van dit werk, voorzoover de Vier Boeken betreft, werd boven reeds genoemd. Dat de tekst door zulk eene tweede-handsbewerking er juist niet op gewonnen heeft, valt ligt te begrijpen. De Holl vertaling mist daarenboven nog wat ten minste eigen is aan de oorspronkelijke Fransche, nl. sierlijkheid van vorm.

(7) The Chinese classics, with a translation, critical and exegetical notes, prolegomena and copious indexes, by James Legge, D.D., of the London missionary society. Hongkong, 1861-1871. 6 vol. groot 8^0. De twee eerste deelen bevatten onze Vier Boeken, de twee volgende worden geheel ingenomen door het oudere, historische werk Shoe-king; de twee laatste bevatten het Boek der Liederen. De zes deelen kosten niet minder dan 14 p. sterl. en zijn ten onzent in geen openbare bibliotheek te vinden. - Eene opmerking van kritischen aard, welke wij den heer Hoffmann verschuldigd zijn, dient hier nog te worden medegedeeld. De meeste tekstplaatsen zijn met behulp van een goed woordenboek zonder veel moeite te verstaan; maar er zijn er ook, die niet weinig enigmatisch klinken, en sommige zelfs, waaronder eenige vrij belangrijke wegens het besproken onderwerp, wier regte zin ons ontsnapt en naar wier bedoeling wij rneerendeels te raden hebben. Naar 's hoogleeraars gevoelen zou deze omstandigheid voor een groot deel aan verminking van de uitingen der wijsgeeren zelven door latere redacteuren of overschrijvers te wijten zijn, en het eenig middel om ons in de bedoelde gevallen te redden, eene poging om zoo mogelijk door gissing den gegeven tekst aan te vullen. Men begrijpt intusschen ligt, dat zulk een werk niet kan ondernomen worden dan door dengene, die eene zeer grondige kennis der taal en groote belezenheid in Chinesche geschriften bezit. En een zoodanige zal tegenwoordig in ons vaderland wel niemand anders dan evengenoemde geleerde zijn.

(8) Dat Confucius zich in 't geheel niet met wijsgeerige bespiegeling zou hebben bezig gehouden, willen wij geenszins beweren. Is de hem toegeschreven commentaar op het Boek der Veranderingen, het geheimzinnige I-king, inderdaad van zijne hand, dan ware die bewering zeer zeker niet volkomen juist. Maar vooreerst schijnt hij het bedoelde boek dan toch voornamelijk uit een zedekundig, minder uit een abstract wijsgeerig oogpunt beschouwd te hebben, en daarenboven behoorde de verklaring daarvan in geen geval tot de openlijk door hem verkondigde leer.

(9) Hier stuiten wij op enkele dier teksten, waaromtrent het bovenaangemerkte geldt. Zooals de hier bedoelde in hun tegenwoordigen vorm er uitzien, blijven ze werkelijk voor eene goede verklaring onvatbaar en de zin, door de bestaande vertalingen er aan gegeven, op zich zelf reeds duister, is uit de woorden niet op te maken. Prof. Hoffmann intusschen, het straks genoemde uitbreidings- en aanvullingsprocédé er op toepassend, geeft mij (met breedvoerige aanduiding van linguistische gronden, die hier natuurlijk niet kunnen medegedeeld worden) de hier in den tekst opgenomen verklaring aan de hand.

(10) Het grond- of generiek karakter 心 beteekent in 't al gemeen: hart, gevoel, gedachte, verstand, enz. Een ander, 中 , wil zeggen: het midden. Een derde, 如 , geeft te kennen: gelijkheid, of eenvoudig: gelijk, als. Wanneer men nu het tweede met het eerste zamenstelt, dan wordt dit: 忠 , 't geen dan beteekent: middenhart, of het ik, en meer in 't bijzonder: de eigen gezindheid jegens dat ik, jegens ons zelf. Voorts geeft het derde met het eerste: 恕 , en dit heet alzoo: gelijk-hart, d.i. beginsel van wederkeerigheid met opzigt tot anderen. Beide begrippen nu, vertegenwoordigd door deze beide zamengestelde karakters, behooren steeds zamen te gaan en in volkomen harmonie te verkeeren; alzoo: onze gezindheid jegens anderen moet steeds volmaakt gelijk zijn aan die jegens ons zelven.

Ons bestuur over ons rijk in Indië.

Voor eenige jaren gaf ik in mijne brochures ‘Nederland en Indië’[1] en ‘Koloniaal beheer’ [1] mijne denkbeelden ten beste over de wijze op welke onze koloniën in Oost-Jndië bestuurd werden. Met genoegen bespeurde ik, dat in mijne opvatting door velen gedeeld werd, en nergens ernstige bestrijding ondervindende, vleide ik mij, dat eerlang het streven naar eene betere verhouding tusschen de koloniale besturen in Nederland en Indië de minder belangrijke kwestiën op den achtergrond zoude dringen, die wel is waar, ook eene oplossing behoeven, maar waarvan de beslissing eerst dan gemakkelijk wordt, wanneer er aan beide zijden van den evenaar met vrucht en goeden wil gearbeid kan worden. Ik stel mij voor te onderzoeken in hoeverre dit het geval geweest is, of er namelijk een streven bestaan heeft om onze betrekkingen tot onze Oost-Indische bezittingen op een beteren voet te regelen en in hoeverre wij aan dit doel naderbij gekomen zijn.

Ik acht het in de eerste plaats wenschelijk aan te toonen, dat de behoefte aan deze betere verhouding vrij algemeen gevoeld wordt en dat zij bij de verschillende partijen in ons land en ook in Indië weerklank vindt en openlijk uitgesproken wordt.

Het is toch in confesso, dat de toestand van Indië ver van gunstig te noemen is. Het is zonder eenigen twijfel waar, dat de teugels van ons gezag in gindsche gewesten verslapt zijn en dat er bij de ambtenaren aldaar eene zekere moedeloosheid bestaat, die allernadeeligst werkt op het prestige, dat voor ons zoo onontbeerlijk is. Zij openbaart zich op allerlei wijze en

1 Amsterdam, bij C.M. van Gogh. 1868.

groeit meer en meer aan. Er is een geest van inertie en onwil ontstaan, op welke de Minister van Koloniën bij de indiening der jongste begrooting terecht gewezen heeft, al zoekt hij de oorzaak der fout, daar waar zij niet ligt. Het is hem niet duidelijk, dat die geest bij het tegenwoordige stelsel moet ontstaan en dat een ambtenaar, die met hart en ziel voor zijne taak ijvert, niet anders doen kan dan moedeloos de handen ineenslaan, wanneer hij ziet dat zijne beste pogingen falen. Dat dit regime noodzakelijk medebrengt, dat men met loome hand het logge gevaarte in gang tracht te houden totdat men van zijn Danaïden-werk wordt afgelost om plaats te maken voor nieuwe krachten, die evenzeer op droevige wijze verspild worden. Dit is de toestand in Indië, en wie de Indische pers volgt, kan op elke bladzijde de bevestiging van dit tafereel lezen.

Ook in Nederland ontveinst men zich niet, dat er in Indië ‘something rotten in the state’ is. Wel is waar komen er nog belangrijke overschotten uit Indië in onze schatkist nederdalen, en zoolang dit het geval blijft, is de bekommering niet groot. Niettemin gevoelt men, dat er niet veel noodig is om onze Indische saldo's in deficits te veranderen: dat wij af hankelijk zijn van den koffieoogst; dat ook deze niet toereikende is om bij de klimmende uitgaven in de behoeften van Indië te voorzien, veelmin batige sloten aan te brengen. De conservatieven beklagen zich over het afbreken van het oude cultuurstelsel, de liberalen houden koffie- en suiker-cultuur van Gouvernementswege in stand als de eenige middelen om inkomsten en uitgaven te doen sluiten. Men heeft wetten gemaakt, die men geloofde van nut te zullen zijn, en het blijkt, dat het niet mogelijk is die in uitvoering te brengen. Bij dit alles evenwel worden ons enkele dingen volkomen helder, al zijn het ook gebreken, die wij zien.

Het is duidelijk, dat de raderwerken onzer machine niet ineensluiten. Het is duidelijk, dat er hier soms veel stoom wordt verbruikt, zonder dat men eenige beweging in het Indisch gedeelte der machine bespeurt. Het is duidelijk, dat de Indische raderen, zelfs bij groote krachtsinspanning, niet loopen omdat zij eerst het uurwerk te 's Hage in beweging moeten brengen.

Men beklaagt zich in Indië teregt over de trage afdoening van zaken in het moederland, over de achteruitzetting der Indische belangen. Te nauwernood verheugt men zich over de benoeming van een bekwamen landvoogd, omdat men bewust

is, dat hij ‘toch niets doen kan.’ Men heeft zich bedrogen gezien in de verwachting, dat de inmenging der Staten-Generaal een gunstigen invloed op de Indische aangelegenheden zou uitoefenen, en men wordt moedeloos in het wachten naar betere tijden. Van daar de geest van inertie en onwil, van lusteloosheid en traagheid, waarop de Minister gewezen heeft.

Ook in Nederland is men met den stand van zaken niet hoogelijk ingenomen. Bij geene enkele partij maakt men zich nog illusiën over de werking der comptabiliteitswet, die niet heeft kunnen strekken om de uitgaven in Indië te beperken en de inkomsten te doen stijgen, en die alleen verwarring en financieele moeilijkheden gebaard heeft. Men erkent en geeft toe, dat ons bestuur de noodige veerkracht mist en dat er in den toestand weinig te roemen valt. Men ziet, dat er wel voorschriften gegeven, maar dat zij niet nageleefd worden; dat ingrijpende hervormingen en doortastende maatregelen niet toegepast worden en dat wetten, met de beste bedoelingen gemaakt, niets dan eene doode letter blijven, omdat zij inderdaad niet vatbaar zijn voor uitvoering.

Wij mogen het derhalve niet verhelen, het liberale programma: wedergeboorte van Indië door tusschenkomst der wetgevende magt in Nederland, heeft schipbreuk geleden. De redenen waarom heb ik in mijne straks genoemde brochures genoegzaam uiteen gezet, en ik meen te kunnen volstaan met die kortelijk te herhalen. Zij bestaan wat onze vertegenwoordiging betreft in het volgende:

1^{0}. gebrekkige kennis van Indië.

2^{0}. onvoldoende belangstelling in Indië.

3^{0}. aehteruitstelling van Indische belangen bij de Nederlandsche.

4^{0}. traagheid van afdoening van zaken door den verren afstand en door gebrek aan tijd.

5^{0}. onvoldoende contrôle met belemmerende werking.

In een woord, het Nederlandsche parlement moet de taak op zich nemen van een parlement voor Indië en daartoe is het ongeschikt. De uitnemendheid van eene vertegenwoordiging is, dat het eene contrôle is van de bestuurden op de bestuurders. Daar dit vereischte aan het Nederlandsche parlement ontbreekt, is het ook ongeschikt om die taak te vervullen.

Van liberale zijde is ons aan de hand gedaan om de Nederlandsche vertegenwoordiging aan te vullen met eenige afgevaardigden uit de Koloniën. Spanje en Portugal hebben dit beginsel

aangenomen en men tracht te betoogen, dat wij daarmede eene schrede op den goeden weg doen. Het spreekt van zelf, dat wij dit denkbeeld ver van ons afwerpen als eene bevrediging onzer wenschen. Wij kunnen niet zien, dat deze maatregel in Spanje en Portugal eenig goed gevolg voor moederland en koloniën gehad heeft. Men gaat daarbij van de gedachte uit, dat moederland en koloniën één zijn, te zamen een rijk vormen en als zoodanig een gemeenschappelijk parlement behoeven. Maar men verliest daarbij uit het oog, dat de twee landen wel is waar ééne regeering hebben, maar toch geheel gescheiden zijn in hunne belangen. Zij worden bewoond door volken van geheel verschillende afkomst op een geheel anderen trap van beschaving staande, geheel verschillende godsdiensten belijdende en wier zeden, gewoonten en begrippen hemelsbreed uiteenliggen. Voor beide landen zijn geheel verschillende wetten noodig. De bewoners betalen geheel verschillende belastingen, hun handel is aan geheel andere tarieven onderworpen. Het eene land heft zelf van het andere belastingen bij in- en uitvoer op de wederzijdsche producten. De bewoners van beide landen leven onder geheel verschillende instellingen, hunne maatschappelijke rechten en verplichtingen zijn van geheel verschillenden aard. Het is een dualisme, maar van anderen aard dan dat van Oostenrijk en Hongarije. Daar vinden wij eene samenvoeging van twee soortgelijke grootheden onder eene personeele unie met gemeenschappelijke buitenlandsche belangen. Hier vinden wij twee ongelijke grootheden te zamen, een Europeesch rijk en een overzeesch wingewest, wier buiten- en binnenlandsche belangen in den regel meer uiteenliggen dan aan elkander sluiten. Kan men van zulk eene samenvoeging inderdaad zeggen, dat zij één rijk vormt en één gemeenschappelijk Parlement behoeft? Gelooft men, dat de vermenging dier uiteenloopende belangen uit een staatkundig oogpunt wenschelijk is? Wat deert den afgevaardigde uit Borneo het beklemregt in Groningen en wat heeft de afgevaardigde uit Boxmeer te maken met het dessa-bestuur in de binnenlanden van Java? Ook zal men nimmer bij de samenstelling van zulk een Parlement aan de grootte en uitgebreidheid van bevolking der landen denken, welke men moet vertegenwoordigen. Men zou een twee- of drietal afgevaardigden uit Indië toelaten, maar welk een invloed zouden deze bij eene stemming kunnen uitoefenen?

Men kan derhalve bij zulk een plan slechts denken aan eene

aalmoes aau Indië, aan eene kleine tegemoetkoming bij klimmende eischen. Als eene bevrediging van Indië's behoeften moeten wij deze gift van de hand wijzen, wellicht niet als een middel tot bereiking van ons doel. Want het kan nuttig zijn wanneer afgevaardigden uit Indïë telkens op het aanbeeld blijven hameren, dat men Indië niet geeft wat Indië toekomt en dat men ontevreden is met het tegenwoordige, wanneer zij dit doen kunnen op de plaats, waar men zal moeten eindigen met aan hunne billijke eischen gehoor te geven.

Stellen wij ook dit denkbeeld ter zijde, dan blijft ons niets over dan uit te zien naar een nieuw regime. Want naar het oude stelsel van beheer in Indië wen senschen wij niet terug te keeren. Het stelsel, dat wel is waar, kracht had en groote dingen gedaan heeft, maar dat zich heeft overleefd; het stelsel, waardoor Nederland Indië goed exploiteerde, maar dat om de belangen van Indië niet genoegzaam gaf; dat inderdaad een uitstekend werktuig was voor de exploitatie eener bezitting, maar dat ons niet dienen kan, wanneer wij vragen naar de eischen eener goede regeering. Eene regeering, waar het heil der bestuurden op den voorgrond staat. Dit is hetgeen wij verlangen en daarheen is ons streven geheel gericht. Om dat te bereiken moet er evenwel in ons koloniaal beheer eene groote wijziging komen.

De grondslagen waarop wij een beter stelsel wenschen gevestigd te zien, zijn deze:

1^{0}. Bene afscheiding der Nederlandsche en Indische financiën en eene regeling omtrent de financieele betrekking tusschen beide landen.

2^{0}. Een verbeterd bestuur in Indië.

3^{0}. Een verbeterd bestuur in Nederland.

Men veroorlove mij den tegenwoordigen toestand der Indische financiën met betrekking tot de Nederlandsche, kortelijk te schetsen.

De Indische ontvangsten en uitgaven worden in Nederland geraamd overeenkomstig de regeling, bij de comptabiliteitswet vastgesteld. Het saldo, dat volgens deze regeling overblijft, wordt ten bate der Nederlandsche schatkist aangewend. Het blijkt evenwel meestal, dat de raming niet juist is geweest en dan blijven er somtijds nog aanzienlijke saldo's over. Zoo is het voor eenigen tijd gebleken, dat er uit de laatste dienstjaren nog een saldo van ruim 30 millioen aanwezig was. Over deze mid-

delen wordt op nieuw beschikt; er is geen beletsel, dat zij op hunne beurt ook weder voor Nederland worden gebruikt, zooals onlangs gebleken is bij de amortisatie van tien millioen gulden, die daaruit genomen zijn. Wil men van deze overschotten een gedeelte voor Indië bezigen, dan blijft dit eene geheel vrijwillige daad voor regeering en vertegenwoordiging.

Het valt dadelijk in het oog, dat deze regeling zeer ten nadeele van Indië is. Want al zou het de Indische regeering kunnen gelukken de uitgaven te besnoeien en de inkomsten te doen klimmen, zij heeft daarbij geen belang. Het eenige resultaat is eene vermeerdering van de tweede soort saldo's, welke waarschijnlijk in Nederland worden verbruikt. Het spreekt dus van zelf, dat dit stelsel niet leidt tot eene goedkoope en ijverige administratie. Men werkt toch voor anderen, en er is niets, dat meer ontmoedigt dan dit denkbeeld.

Maar ernstiger nog worden de bezwaren, wanneer men zich de mogelijkheid voorstelt van een tekort. Dat deze mogelijkheid aanwezig is, blijkt terstond bij de beschouwing der bronnen van inkomsten. Het is mogelijk de uitgaven binnen zekere perken te houden, wanneer men dit wil, al moet men des noods dringende behoeften onvervuld laten. Maar het is bij het tegenwoordige regime niet mogelijk de inkomsten op een bepaald cijfer te brengen. Als planters van en handelaars in koffie zijn wij afhankelijk van den koffieoogst en de koffieprijzen. Stellen wij ons eene geheele mislukking van den koffieoogst voor of eene aanmerkelijke daling der prijzen, dan komen wij tot inkomsten, welke niet hoog genoeg zijn om de uitgaven te dekken, wel verre van een batig slot te laten en bovendien nog een saldo. De gevolgen zijn dan onberekenbaar. Nederland zal dan niet alleen een batig slot derven, maar ook het eventueele tekort moeten dekken. Al moge er ook slechts over batige sloten, wanneer zij eenmaal verkregen zijn, beschikt worden, zoo is het toch zeker, dat zij in ons jaarlijksch budget zulk een aanmerkelijke som uitmaken, dat men de gemoederen met schrik zou vervullen, wanneer men 10 of meer millioen in een gegeven jaar van de belastingschuldigen kwam heffen boven hetgeen zij nu reeds betalen.

En dat dit gevaar ons dreigt, mogen wij niet ontveinzen. Reeds nu, bij vrij goede koffieoogsten, klimmen de uitgaven meer dan de ontvangsten. Reeds nu, wanneer wij eenvoudig op dezen weg blijven voortgaan, zullen de saldo's verdwijnen,

de geraamde batige sloten lager worden en de deficits ons eindelijk voor oogen staan. Wat dan, wanneer ten gevolge der maatregelen in den laatsten tijd genomen, de Gouvernementscultures blijken onmogelijk te zijn en ook deze bronnen van inkomsten langzamerhand verdwijnen. Bestaat er eenige zekerheid, eenig uitzicht zelfs, dat onze regeering werkelijk bezig is nieuwe bronnen te openen? Ik voor mij kan er geene sporen van vinden.

De toestand is dus dreigend. Het stelsel deugt niet als administratief stelsel en is pernicieus, beide voor de Indische en voor de Nederlandsche financiën. Wat wenschen wij nu in de plaats daarvan?

Wij wenschen, dat gedurende een zeker aantal jaren vastgesteld worde, welk cijfer Indië aan Nederland zal moeten opbrengen, met een woord, de vaste bijdrage. Maar niet op de wijze van den Minister de Waal, die het gcheele systeem der Indische begrooting onveranderd wilde laten bestaan, maar daarin opnemen een zeker cijfer van vaste bijdrage voor Indië. Over het daarna overblijvende zou op nieuw beschikt worden door de regeering in Nederland. Men verkreeg daardoor een batig slot met een minimum van 10 millioen - evenwel slechts op het papier. Want welke waarborgen waren er, dat de 10 millioen er zouden zijn? Terecht heeft dan ook de vertegenwoordiging dit stelsel verworpen, al was de strekking daarvan niet zoo wijddragende, als de troonrede deed veronderstellen.

Wat wij wenschen is de vaste bijdrage zonder de begrooting bij de wet. De vaste bijdrage, aan Indië op te leggen met vrijheid aan Indië om te zien, waar het de middelen vindt, altijd met het recht dezerzijds om wanneer het noodig blijkt tusschen beide te treden. Maar ten einde nieuwe bronnen in Indië te openen, moet men aan de Indische regeering meer zelfstandigheid schenken, meer gelegenheid geven tot initiatief, zijne plaatselijke kennis weten te gebruiken, zijn plaatselijken ijver weten op te wekken en te beloonen. Dit kan alleen geschieden, wanneer Indië zelf de vruchten plukt van de verbeteringen, die gemaakt moeten worden. Derhalve geene vaste bijdrage zonder eene zekere mate van zelfbeheer. Over de wijze, waarop dit zelfbeheer zal moeten geregeld worden, later meer. Bepalen wij ons aanvankelijk tot de vaste bijdrage zelve. Men kan die uit een verschillend licht beschouwen.

Men kan haar veroordeelen als eene onbillijke schatting, welke het eene volk aan het andere oplegt om zich zelf aan de betaling van een gedeelte zijner belastingen te onttrekken.

Men kan haar verdedigen als eene billijke bijdrage in de kosten van gezamenlijk beheer, als eene bijdrage tot het in stand houden van den troon, van leger en marine, van buitenlandsche vertegenwoordiging, enz.

Men kan haar beschouwen als dat gedeelte der Indische inkomsten, hetgeen Nederland niet wil loslaten en voor zich zelf wil houden, waartoe het de macht in handen heeft.

Het is met deze laatste beschouwing alleen, dat wij te rekenen hebben. Want of wij de vaste bijdrage in beginsel goedof afkeuren, wij zullen genoegen moeten nemen met het bedrag, dat Nederland zal vaststellen. In het belang van beide landen is het wenschelijk, dat dit bedrag niet te hoog zij. In dat van Indië, omdat het zijne inkomsten nuttiger aanwenden kan, in dat van Nederland, omdat het raadzaam is zich te ontwennen aan inkomsten, die men op de eene of andere wijze verliezen kan.

Het cijfer van 10 millioen gulden, bij herhaling genoemd, komt mij; wel is waar, hoog voor, maar toch geloof ik, dat wij daarmede zullen moeten beginnen. De geraamde batige sloten hebben in den laatsten tijd dat cijfer niet ver overschreden en het zoude zich derhalve het gemakkelijkst aan onze tegenwoordige budgets aansluiten. Evenwel acht ik het wenschelijk, dat de bijdrage langzamerhand tot 5 millioen worde gereduceerd, een cijfer, dat voor Indië niet zeer drukkend zal zijn en tevens niet zoo aanzienlijk, dat Nederland het bij eenige krachtsinspanning wel in het eigen land zou kunnen vinden, mocht dit noodig zijn. Deze vaste bijdrage nu zou de Indische regeering geregeld ter beschikking der Nederlandsche op gezette tijden en in bepaalde termijnen moeten stellen. De financieele zijde van het vraagstuk is daarmede opgelost, wanneer men aanneemt, dat Indië aan zijne verplichtingen kan voldoen. Maar daartoe heeft het verbetering noodig in zijn bestuur, in Nederland zoowel als in Indië. Men vergunne mij dit in ruwe trekken te schetsen.

Men heeft somtijds gemeend, het geneesmiddel te vinden in de uitdrukking: Indië moet in Indië bestuurd, in Nederland geregeerd worden. Ik acht het noodzakelijk aan te toonen, dat wij hier te doen hebben met eene dier frasen, die schijnbaar iets zeggen, doch inderdaad geen steek houden. Wat is regee-

ren, wat is besturen? Bestaat er in onze taal inderdaad een verschil in beteekenis in deze woorden? Men zou kunnen denken, dat de regeering meer omvattend, minder beperkt was. Maar wat dan te doen met woorden, als opperbestuur, Godsbestuur, albestuur? Deze toonen aan, dat men het woord bestuur ook in den wijdsten zin kan bezigen. Maar, zal men zeggen, er is inderdaad een verschil: het Fransche maxime: ‘Le roi règne et ne gouverne pas,’ in het Nederduitsch vertaald: ‘de koning regeert, maar bestuurt niet,’ toont aan, dat er een verschil is. Wil men daarmede zeggen, dat het aandeel van den koning in de regeering van Nederland, aan Nederland in de regeering aan Indië moet gegeven worden? De Koning regeert zoowel in Indië als in Nederland; moet er in Nederland geen andere macht dan die des konings behouden worden? Geen verantwoordélijk minister, geen departement van koloniën? De Fransche uitdrukkingen ‘règner’ en ‘gouverner’ worden in de Nederlandsche taal niet goed vertolkt door regeeren en besturen. Want hoe zou men b.v. vertalen; ‘Le roi règne et le gouvernement gouverne’; immers met ‘de koning regeert, de regeering bestuurt.’ Het Pransche ‘gouvernement’ wordt door ons regeering genoemd; ziedaar de oorsprong van de verwarring in het begrip tusschen regeeren en besturen.

Met deze frase komen wij derhalve niet verder. Wij zullen ons de moeite moeten geven naar eene regeling te zoeken, waarbij bepaald wordt, welke macht naar Indië gedelegeerd en welke hier behouden moet worden. Als maxime blijven wij vasthouden aan de stelling: ‘Indië moet in Indië geregeerd worden,’ of bestuurd, zoo gij wilt. Dáár moet eene krachtige regeering zijn, die alleen het heil des lands op het oog heeft, die met ijver bezield is en die de macht tot handelen bezit. In Nederland moeten wij ons bepalen tot een toezicht en eene contrôle en slechts noode ingrijpen, waar het heil van moederland en koloniën dit dringend gebiedt. Wat wij bestrijden is, dat het zwaartepunt der macht ligt op het Binnenhof te 's Gravenhage en dat van daar het initiatief tot elke verandering en verbetering moet uitgaan.

Doch op welke wijze moet deze regeering in Indië samengesteld worden? Het is welligt niet overbodig hier te doen uitkomen, dat wij geen Indisch Parlement wenschen. Noch in Britsch-Indië, noch in de overige Indische koloniën bestaat iets, dat aan eene volksvertegenwoordiging doet denken. Wilde men

eene vertegenwoordiging, men zoude de verschillende bestanddeelen van het volk tot de stembus moeten toelaten. Nu is bij verre het grootste gedeelte van het volk op eenen trap van politieke ontwikkeling, waarbij eene zelfstandige keuze niet denkbaar is. De Inlander zoude niet weten te kiezen en zich aan zijne hoofden moeten wenden om hem voor te lichten. Deze zouden hem eene keus laten doen geheel overeenkomstig de wenschen der regeering, en de vertooning van eene volksverkiezing zoude geen enkel wezenlijk nut hebben. Doch gesteld dat het volk zelfstandig wist te kiezen, en dat men een parlement verkreeg zooveel mogelijk de verschillende elementen vertegenwoordigende, dan zoude men daarin zitting zien nemen: bijna uitsluitend Inlanders, eenige Chinezen en Arabieren en een paar Europeanen. Dat men met zulk een parlement niet zou kunnen regeeren, behoeft geen betoog.

Het gevoelen der meest geachte staatslieden is op dit punt duidelijk genoeg uitgesproken. Zoo zegt Macaulay onder anderen:

In Indië kunt gij geene volksvertegenwoordiging hebben. Van al de tallooze schrijvers, die hunne denkbeelden omtrent de Indische politiek hebben medegedeeld, is er, voor zoo ver mij bekend is, geen enkele, die, hoe demokratisch zijne gevoelens ook zijn, de mogelijkheid heeft betoogd om in den tegenwoordigen tijd zulke instellingen aan Indië te geven. Een man, bijzonder doorkneed in de zaken van ons rijk in het Oosten, een zeer geacht ambtenaar der Compagnie, de schrijver eener geschiedenis van Indië, welke, al is zij niet geheel vrij van fouten, toch stellig het uitstekendste historische werk is in onze taal verschenen sedert dat van Gibbon, ik bedoel de Heer Mill, werd op dit punt ondervraagd. Hij is bekend als een stoutmoedig en vastberaden staatsman. Hij heeft in sterke bewoordingen, te sterke naar mijne meening, de zuivere democratie verdedigd. Hij is zoo ver gegaan, dat hij beweert, dat geen volk gewaarborgd is tegen onderdrukking, wanneer het niet eene wetgevende vertegenwoordiging heeft, gekozen door algemeen stemregt. Maar toen hem door het Comité van het vorige jaar gevraagd werd of hij eene vertegenwoordigende regeering in Indië bestaanbaar achtte, was zijn antwoord: ‘Geheel ondenkbaar.’ Dit dan is de staat van zaken. Wij moeten eene goede regeering maken voor een land, dat, volgens ieders inzicht, niet geschikt is voor die instellingen, welke onze zeden, de lessen van onze Europeesche wijsgeeren en onze

geschiedenis ons doen kennen als de waarborgen voor eene goede regeering. Wij moeten op despotisme inenten de ze- ‘geningen, die het gevo]g zijn der vrijheid.’

Even duidelijk als Macaulay en Mill, de vader, spreekt zich ook John Stuart Mill, de zoon uit, in zijne ‘Considerations on representative Government.’ Voor allen, die belang stellen in het onderwerp, is de lezing van het hoofdstuk over ‘Government of dependencies by a free state,’ hoogst aanbevelenswaardig. De ware beginselen van koloniaal beheer zijn daarin met de grootste helderheid uiteengezet. Hij toont aan, dat Indië niet in staat is zich zelf te regeeren, maar dat de regeering uit Europa door een Minister verantwoordelijk aan een Britsch Parlement als wetgevend ligchaam voor Indië, even onmogelijk is. Het is alsof hij de fout voorzag, in welke Nederland zoude vervallen, en welke hij vreesde, dat Engeland zoude begaan bij de afschaffing der Oost-Indische Compagnie. ‘Een vrij land,’ zegt hij, dat tracht eene ver wijderde kolonie, bewoond door een geheel verschillend volk, te regeeren door een tak van zijn eigen bewind, zal bijna zeker falen. De eenige wijze, die kans heeft van welslagen, is om door eene gedelegeerde magt van eenen betrekkelijk permanenten aard te besturen; alleen een regt van onderzoek en eene negatieve stem aan de veranderlijke administratie van den ‘staat toekennende.’

In Nederland hebben wij dit beginsel niet aangenomen. Wij zijn in eene verkeerde richting gegaan en wij moeten dezen misslag herstellen. Wij moeten trachten eene regeering samen te stellen, die in de bestaande hoogst moeijelijke gegevens zoo goed mogelijk is. Zij moet zoo nabij mogelijk komen aan den vorm, dien wij als den besten hebben leeren kennen in een vrij land, zonder dat zij dien bereiken kan.

Geheel anders is het gesteld in koloniën als Australië en Canada, waar eene talrijke Europeesche bevolking aanwezig is, die de Inlandsche, voor zoover zij er was, bijna geheel verdrongen heeft. In deze landen zijn Parlementen hoogst nuttige instellingen, en het zelfbeheer behoort daar zooveel mogelijk uitgebreid te worden, gelijk trouwens geschied is. De Britsche Regeering treedt daar alleen tusschenbeide, waar het de belangen van het geheele rijk (Engeland en zijne Koloniën, ‘the British Empire’) geldt, maar nimmer in kwestiën van lokaal beheer.

Men verwarre derhalve niet de instellingen dier landen met

die, welke in Britsch-Indië bestaan, en die wij voor Nederlandsch-Indië wenschen. Hier ontbreken ons de elementen voor eene vertegenwoordiging en voor zelfbeheer; vandaar dat een ander bestuur noodig is. De regeering, die wij met het oog op de eischen en behoeften van Indië zouden wenschen, bestaat in:

Een bekwaam Gouverneur-Generaal,
Een uitvoerende Raad en
Een wetgevende Raad,

te samen een bestuur uitmakende, geschoeid op de leest der Britsch-Indische instellingen, zooals ik ze in mijne brochure, 'Koloniaal beheer,' omschreven heb. In de instructiën van den Gouverneur-Generaal behoeft daardoor weinig veranderd te worden. Ook de Raad van Indië kan met eene kleine wijziging gemakkelijk tot een uitvoerenden Raad herschapen worden. De hoofdzaak is de samenstelling van het wetgevend lichaam, dat geroepen zou zijn om de budgets te beoordeelen en de nieuwe wetten en bepalingen te maken, die Indië noodig heeft. In het wetgevend lichaam zouden zitting moeten hebben de Gouverneur-Generaal, de Leden van den Raad van Indië, de Kommandant van het leger, bekwame ambtenaren, zooveel mogelijk kennis vertegenwoordigende uit de verschillende deelen van het rijk van Indië, en eenige voorname ingezetenen, ten einde ook de belangen van handel en landbouw gerepresenteerd zijn. De benoeming zou door keuze der regeering moeten geschieden, daar, zooals aangetoond is, aan eene verkiezing volgens het een of ander kiesstelsel niet te denken valt. Wel zou aan de leden van den Raad de noodige onafhankelijkheid moeten gewaarborgd worden in gelijken zin als dit het geval is met de ambtenaren der rechterlijke macht, zoodat zij als leden van den Raad hun gevoelen onbelemmerd kunnen uitspreken en hunne stem vrijelijk kunnen uitbrengen. Met zulk een lichaam, dat aan eene vertegenwoordiging, die niet denkbaar is, zoo dicht mogelijk nabij komt, zou men in Indië weldra een nieuw leven zien ontstaan.

De uitvoerende Raad, waarvan de verschillende leden meer de taak van onze ministers op zich te nemen hadden, zou door het wetgevend lichaam ondersteund, de taak van den Gouverneur-Generaal zeer verlichten. Deze laatste behoort het veto te hebben over de besluiten van beide lichamen en onderwerpt ze aan het oordeel van den Minister.

De openbaarheid der zittingen van den wetgevenden Raad en

de verantwoordelijkheid van den Gouverneur-Generaal, zijn de waarborgen voor een goed bestuur. De eerste maakt dat de handelingen en motieven openlijk besproken worden, en dat de publieke opinie hare stem kan doen hooren.

De verantwoordelijkheid van den Gouverneur-Generaal, die het recht heeft zijne beslissing in de plaats te stellen van die van den Raad, is een waarborg tegen, elke al te groote uitbreiding der magt van den wetgevenden Raad. De Gouverneur is evenzeer verantwoordelijk voor het misbruik, als voor het niet gebruiken zijner macht. Een besluit van den wetgevenden Raad kan hem in het minst niet ontheffen van een deel zijner verantwoordelijkheid. Door deze bepaling wordt voorkomen, dat een meer uitgebreid zelfbeheer der kolonie ontaardt in een streven naar onafhankelijkheid. De Gouverneur-Generaal, Nederlandsch staatsman en verantwoordelijk tegenover het Nederlandsche volk, zal daartoe nimmer de hand leenen. Trouwens voor een dergelijk steeven behoeft men zich niet angstig te maken. Elke poging zou moeten mislukken, zonder medewerking van leger en marine, zelf zonder aanhoudende vernieuwing dezer elementen uit Europa. Want het is niet denkbaar, dat zich een handvol Europeanen te midden van duizenden en millioenen inlanders staande zoude houden zonder dien steun. Geen Europeesch gezag in een Indische bezitting is houdbaar, dan wanneer het krachtig ondersteund wordt door het moederland, want daaraan ontleent het de mogelijkheid van bestaan.

Ingeval van oproer, of van oorlog, tegenover den Inlandschen en Europeeschen vijand, behoeft Indië het moederland: de uitbreiding van zelfbeheer brengt daarin hoegenaamd geene verandering. Ons leger en onze marine zullen daarom niet minder hunnen plicht weten te doen.

Het Indisch bestuur, belast met de zorg voor de financieele aangelegenheden van Indië en daaronder ook met de middelen voor de bijdrage aan Nederland, moet in de eerste plaats zijne aandacht wijden aan de bestaande en aan de nieuw te openen bronnen van inkomsten. Gelijk tot dusver het Indische vraagstuk zich heeft bewogen om de financieele kwestie, namelijk om het batig slot en daarmede in verband het cultuurstelsel, zoo zal voor elk Indisch bestuur de eerste vraag zijn: Waar vinden wij het best onze middelen? En omdat daartoe wellicht een geheel nieuw stelsel van belastingen noodig is, met een aantal radicale hervormingen, moet het Indisch bestuur vrije

hand hebben. Van hieruit kan een dergelijk stelsel niet georganiseerd worden.

Het koloniaal beheer in Nederland moet ook eene radicale wijziging ondergaan. Het lijdt thans aan twee hoofdgebreken, namelijk:

1°. te veel wisselingen van ministeriën,

2°. te veel inmenging der wetgevende macht.

Dit laatste bezwaar vindt ook wederom zijne hoofdoorzaak in het tegenwoordig batig-slotstelsel. Immers wat doet de belangstelling ontstaan in de begrooting? Het eindcijfer, het resultaat, het batig slot. Wat de wensch om het cultuurstelsel te behouden? Het resultaat, het batig slot. Wat de belangstelling in de agrarische wetten en de uitgifte van woeste gronden? De hoop op en de vrees voor het batig slot. Maakt dit stelsel plaats voor dat der vaste bijdrage, dan zal men van zelf veel van die belangstelling zien verdwijnen. Want welk belang heeft onze vertegenwoordiging bij de Indische begrooting, wanneer het eindcijfer toch hetzelfde blijft; wanneer de bezuinigingen, die men tracht te maken, niet komen ten bate der Nederlandsche schatkist. Welk belang heeft Nederland bij de instandhouding der cultures, wanneer de Indische regeering besluit de producten in Indië te verkoopen? Welk belang heeft onze vertegenwoordiging bij de wijze, waarop de Indische inkomsten geheven worden, wanneer slechts de vaste bijdrage geen gevaar loopt? Geen ander belang dan dit: dat de regeering van Indië wordt uitgeoefend in naam van Nederland en dat zij toeziet, dat dit gezag op eene billijke en rechtvaardige wijze wordt uitgeoefend, omdat onze eer als Nederlanders dit gebiedt.

Onze vertegenwoordiging moet derhalve steeds het recht van inmenging in koloniale zaken behouden. Het bestuur van Indië moet niet geleid kunnen worden op eene wijze in lijurechten strijd met hare wenschen. Zij moet, waar het groote beginselen geldt, haar oordeel kunnen uitspreken en invloed kunnen uitoefenen. Doch daartoe ontbreekt haar de gelegenheid nimmer. De Minister vau Koloniën is tegenover haar verantwoordelijk voor het beheer en bij de behandeling van zijn budget is de gelegenheid tot bespreking der beginselen als van zelf aan de orde. Ook is aan de Kamer het recht van interpellatie en van initiatief voorbehouden, waarmede zij hare wenschen ten duidelijkste kan kenbaar maken. Aan macht ontbreekt het derhalve de vertegenwoordiging niet; het is alleen te wenschen, dat zij

daarvan een bescheiden gebruik maakt. Wij hebben gezien waarheen te veel bemoeijing leidt: laat haar trachten belangstelling te toonen door zelfbeperking in toepassing te brengen.

Met het nieuwe systeem mag men ook hopen, dat de gedurige wisselingen van ministers eenigzins beperkt worden. In elk geval zullen veel van de nadeelige gevolgen worden afgewend. Wanneer eenmaal eene andere richting aan den loop der Indische zaken gegeven is, en deze worden hoofdzakelijk in Indië afgedaan, dan zal men niet licht zien gebeuren, dat een nieuw Minister eene geheel tegenovergestelde politiek zal volgen. De geheele organisatie van het Indisch bestuur verzet zich daartegen. Zijn beleid moge verschillen, zijn inzicht in enkele zaken moge een ander zijn, dan dat van zijn voorganger, hij zal in de hoofdzaak het ingeslagen pad mede moeten bewandelen, tenzij de overtuiging algemeen is, dat dit pad niet deugt. In dat geval zal hij zich kunnen verzetten, maar hij moet dan ook zeker zijn van de meerderheid der vertegenwoordiging.

Ook is het wenschelijk, dat de Minister omringd worde van een Indischen Raad, die met hem de koloniale zaken behandelt; een adviseerende Baad, samengesteld uit mannen met de Indische zaken vertrouwd en die hem met voorlichting en advies kunnen dienen. Deze Baad zou even als de Council of India in Engeland bij meerderheid van stemmen moeten beslissen. Evenwel moet de Minister het recht behouden om zijne beslissing onder opgaaf zijner redenen te stellen in plaats van de beslissing van den Raad, omdat hij verantwoordelijk is tegenover de vertegenwoordiging. Hij moet derhalve zijn eigen daad verdedigen en niet die van de meerderheid van den Raad. Ontegenzeggelijk zal echter de opinie van den Raad op zijne beslissing grooten invloed uitoefenen. Ook zal de samenstelling van den Raad, die voor een zeker aantal jaren benoemd wordt, grootere stabiliteit verschaffen aan de richting van ons koloniaal beheer. Want een nieuw minister zal bij zijn optreden een Raad vinden, die reeds doordrongen is van de plannen en inzichten van zijn voorganger en daarin tot op zekere hoogte deelt.

Ook vergete men niet, dat wanneer op deze wijze de koloniale kwestie zal ziju opgelost, er grootere stabiliteit in onze regeering zal kunnen komen en minder wisseling van ministers noodzakelijk zijn. Een groote steen des aanstoots is dan voor goed verwijderd.

Want men stelle zich geene illusie voor; het is eene onge-

gerijmdheid te beweren, dat de koloniale kwestie nu reeds door de aanneming van een paar koloniale wetten zou zijn opgelost. Ja, er is wel een strijd gevoerd, en die strijd is beslist. De verschillen tusschen de conservatieven en de liberalen op koloniaal gebied zijn in eenige veldslagen ten voordeele der laatsten beslist op alle punten, waar zij elkander bestreden. De scheiding van rechterlijke en administratieve macht, de begrooting bij de wet, de afschaffing der kleine cultures, de agrarische wet, herziening der tarieven, enz., op deze punten heeft de liberale partij de zege bevochten. Maar gelijk terecht door den Heer von Hellwald in zijne brochure: 'Ueber Colonien'[1] is aangetoond, in het hoofdbeginsel is tusschen liberalen en conservatieven geen onderscheid. Er is verschil in de wijze van uitvoering, niet in het doel. Het doel is Indië zoo voordeelig mogelijk voor Nederland te besturen. Het recht van Nederland op de Indische overschotten wordt, door beiden niet in twijfel getrokken. De zucht om die overschotten te verkrijgen is het leidend beginsel van beider koloniale politiek. De vraag 'zal men Indië zijn recht laten wedervaren', die door von Hellwald als dolzinnig ter zijde wordt gesteld; zal men Indië in het belang van Indië besturen, deze vraag blijft onopgelost. En toch zal men met haar te rekenen hebben, totdat ook zij van het tooneel is geraakt door bevrediging der wenschen van hen, die gelooven, dat een land niet is gemaakt om door een ander tot zijn voordeel te worden geëxploiteerd.

Men heeft dezulken, in betrekking tot Indië, de Indischradicalen genoemd. In zoover is die benaming juist, als zij radicale verbeteringen, grondige hervormingen wenschen en niet tevreden zijn met de pleisters, die men op de wonden legt, met de aalmoezen, die men hun toedient. Maar of zij overigens te rangschikken zijn onder die radicalen, welke volgens von Hellwald in alle landen des aardbodems even onzinnig in hunne wenschen zijn, trek ik in twijfel. Het feit, dat zij strijden voor een goed bestuur van een land dat zij liefhebben, dat hun een tweede vaderland geworden is, mag hun niet als eene radicale waanzinnigheid aangerekend worden. Wij lijden in ons vaderland reeds genoeg aan begripsverwarring ten gevolge van verkeerde benaming der partijen. Laat den naam van Indischradicalen geen invloed uitoefenen bij de beoordeeling hunner

1 Amsterdam, bij Frederik Muller. 1871.

wenschen en denkbeelden, want deze zijn alleen radicaal in tegenstelling met het bestaande. Er wordt tegen hen somtijds aangevoerd, dat zij de directe voordeelen voor Nederland willen doen ophouden en zich daarentegen gouden bergen voorspiegelenvan de indirecte voordeelen, welke hun systeem zal opleveren. ‘De directe voordeelen,’ zegt men, hebben wij in onze hand, wij genieten ze. Uwe indirecte voordeelen zijnonzeker, problematisch, en gedachtig aan het vaderlandsche spreekwoord: een vogel in de hand is beter dan tien in de ‘lucht, geven wij de voorkeur aan de directe voordeelen.’ Inderdaad, op het eerste oogenblik zoude men geneigd zijn deze redeneering toetegeven, maar wel beschouwd, is zij van weinig waarde. Welke zijn de *directe* voordeelen, die Nederland uit het tot dusver gevolgde stelsel trekt? Ik ken er slechts twee: het consignatie-stelsel en het batig slot. Alle andere voordeelen, die ik mij denken kan, bestaan onder een ander stelsel evenzeer, zoolang Nederland beheer over Indië blijft voeren. Het geldt dus alleen het consignatie-stelsel en het batig slot. Wat dit laatste aangaat, zoo hebben wij reeds aangetoond, welke gevaren dit loopt. Hoe weinig zekerheid er bestaat, dat dit zal voortduren en hoeveel meer kans er is, dat dit zal overgaan in een deficit. In de plaats daarvan stellen wij de vaste bijdrage, een ander direct voordeel, hetwelk meer zekerheid aanbiedt voor zijn duur. In de plaats van een veranderlijk saldo, nu voor- dan nadeelig, stellen wij een vast bedrag, waarop men rekenen kan. Uit een financieel oogpunt verdient dit laatste zeker de voorkeur.

Ook de directe voordeelen, uit het consignatie-stelsel voortvloeiende, verliezen bij eenig nadenken veel van hunne aantrekkelijkheid. Voor het oogenblik willen wij ons niet verdiepen in beschouwingen omtrent het aandeel, dat dit stelsel gehad heeft in de wording van onzen handel. Aan de eene zijde wordt beweerd, dat door het consignatie-stelsel onze markt gevestigd en ons land tot een centrum gemaakt is voor den handel in koloniale producten. Aan de andere zijde wordt gezegd, dat juist dit stelsel onzen handel in den grond bedorven heeft, dat hij daardoor is gaan leunen en steunen op een kunstmatigen toestand; dat onze scheepvaart daardoor ontaard is in een beurtveer op Java. Wat daarvan zij, willen wij in het midden laten, genoeg zij te constateeren, dat althans een gedeelte van onzen handel het consignatie-stelsel niet als een

voordeel beschouwt. En dat wij er zonder dit hadden kunnen komen is uit het voorbeeld van Hamburg en Bremen genoegzaam helder. Want zonder eenige kunstmatige hulp is de handel van beide steden dien van Nederland ver voorbij gesneld. Ook de ontwikkeling van Antwerpen geeft dit duidelijk genoeg aan de hand. Maar afgescheiden van deze vraag, meen ik te mogen beweren, dat het consignatie-stelsel niet lang meer zal bestaan. Reeds nu worden er vrij aanmerkelijke hoeveelheden producten op Java verkocht. Over eenigen tijd zal de geheele suikeraanvoer van regeeringswege ophouden en zal zich de aanvoer tot koffie moeten bepalen. En ook die aanvoer zal niet ten eeuwigen dage kunnen duren. Bij de meerdere geneigdheid, die onze regeering toont voor beginselen van vrijen handel, zal zij toch moeten toegeven aan den eisch des tijds en eerlang haar geheele product op Java ter markt moeten brengen. De geheele afschaffing der differentieele rechten, waartoe zij het voorstel doet, is een stap op dien weg. Vreemdeling en Nederlander moeten op de markt van Java vrijelijk kunnen concurreeren en die concurrentie moet zich van lieverlede uitstrekken tot de geheele productie. Want is het inderdaad onze wensen om onze koloniën te behouden, dan moeten wij die besturen op zulk eene wijze, dat het belang van elke natie medebrengt, dat zij in onze handen blijven. Willen wij bij uitsluiting er de vruchten van plukken, men zal trachten ze uit onze handen te wringen. Zoowel uit een commercieel als uit een politiek oogpunt is het consignatie-stelsel op den duur niet houdbaar en de directe voordeelen, daaruit voortvloeiende, die wij in de waagschaal stellen, zijn derhalve van zoo weinig belang, dat zij ons niet behoeven terug te houden.

En nu blijft ons de vraag, of wij van ons doel, eene betere regeering van Indië, nog ver verwijderd zijn. Op dit oogenblik schijnbaar ja. Er is geene enkele partij in ons vaderland, die vrijwillig met ons gaat en op wier medewerking en ondersteuning wij kunnen rekenen, verder dan haar eigenbelang ter bestrijding van anderen medebrengt. Doch bij elk hunner vinden wij punten van aanraking van het grootste gewicht; en hoe meer wij de zaak beschouwen, hoe meer wij tot de overtuiging komen, dat alleen door eene oplossing in radicalen zin aan den voortdurenden strijd een einde gemaakt kan worden en dat daarmede voor zoover mogelijk de verschillende wenschen bevredigd worden.

Met ons behoorde te gaan de christelijk-historische partij. Hoe kan zij hopen recht voor zich zelve te erlangen, wanneer zij medewerkt om anderen hun recht te onthouden! Zoo natuurlijk en als van zelf sprekend moet hare sympathie met onze zaak zijn, dat von Hellwald haar reeds als onze bondgenoot opnoemt. Helaas, wij vinden daarvan alleen sporen bij haren uitnemenden leider, in uitdrukkingen van groote behoedzaamheid getuigende. Doch daartoe bepaalt zich hare medewerking. Sedert het vertrek van Keuchenius is de christelijk-historische partij in de Kamers op koloniaal gebied slechts eene fractie der conservatieve richting.

Wat deze partij betreft, in beginsel zijn wij ver van haar verwijderd. Voor haar is Indie het erfgoed der vaderen, de bezitting van Nederland, die zooveel mogelijk rendeeren moet. Overigens wenscht zij even als wij een krachtig bestuur in Indië, eene beperkte inmenging der wetgevende macht. De begrooting bij de wet acht zij als wij een onding, en wat de vorm van ons bestuur over Indië aangaat, liggen onze denkbeelden niet ver uit elkander. Wanneer nu de conservatieve partij zich zelve rekenschap geeft van het feit, dat zij tegenover de liberale partij alle campagnes verloren heeft, dat zij zeer weinig kans heeft het ontnomen terrein terug te winnen, brengt haar belang dan niet mede, zich aan ons aantesluiten en te redden wat te redden valt: de vaste bijdrage en een goed bestuur over Indië.

En nu de liberale partij. Vertegenwoordigt zij op koloniaal gebied het liberaal beginsel, dan behoort zij tot ons. Recht voor allen, recht voor zich zelve, recht voor anderen is hare leus. Kan men zeggen, dat zij dit beginsel tegenover Indië huldigt? Ik aarzel geen oogenblik te zeggen: neen. De Heer von Hellwald zegt de waarheid, wanneer hij beweert, dat zij in beginsel van de conservatieve partij niet verschilt. Nederland heeft volgens haar volkomen recht op de Indische overschotten, en alleen omtrent de wijze, waarop die te verkrijgen, loopen de gevoelens uiteen. De belasting in arbeid moet vervangen worden door eene belasting in geld, ziedaar het maximum harer wenschen. Voorbij dit punt komt ze niet, zelfs tot dit punt niet. Want de groote cultures laat zij onaangeroerd, wel wetende dat zij buiten die inkomsten niet kan. Zij bepaalt zich dus tot allerlei kleine maatregelen, wier belang wij niet willen ontkennen, maar die bij nadere beschouwing toch

weinig wezenlijke verandering brengen in de bestaande toestanden. Dat daarmede de koloniale kwestie niet is opgelost, behoeft geen betoog. Zoolang zelf onder de meest geavanceerde liberalen de meening bestaat, dat het rijk in en buiten Europa één is, in dien zin, dat al wat op de eene huishouding wordt beknibbeld ten bate komt der andere, zoolang is er aan geen liberale politiek voor Indië te denken. Zoolang de liberalen krampachtig vastklemmen aan het batig slot; zoolang zij verrneenen, dat de begrooting bij de wet eenig liberaal beginsel vertegenwoordigt, zoolang is er van hen geene medewerking te wachten. Doch gelukkig zien wij ook daar eenige lichtpunten, die ons hoop geven voor de toekomst. Het ontbreekt niet aan teekenen, dat men meer en meer op de eischen van Indië indachtig wordt. Het geheele streven van den Minister de Waal getuigt van dien wensch. Overal vinden wij hem hinken op twee gedachten, aan de eene zijde het streven naar eene vaste bijdrage, de erkenning der nadeelen van overdreven inmenging der wetgevende macht; aan de andere zijde het vasthouden aan de begrooting bij de wet, het huiveren voor het nemen van maatregelen om een beter bestuur te organiseeren. Zijne pogingen om met die twee richtingen een compromis te vinden, hebben hem geleid tot eene tweeslachtige politiek, door welke zijne goede bedoelingen schipbreuk geleden hebben. Maar niettemin hebben wij vertrouwen in de toekomst. De liberale politiek van 1848 is niet die van 1872; het is haar onmogelijk stil te staan, en vroeg of laat brengen de liberale beginselen met zich, dat ook de liberale partij de billijke weuschen van Indië zal ondersteunen.

Welke die wenschen zijn, heb ik ontwikkeld. Maar het is niet genoeg dat zij van tijd tot tijd herhaald worden. Zij moeten luider en krachtiger uitgesproken worden. Zij moeten gesteund worden door een ernstig streven der Indische maatschappij. Zij moeten door de belanghebbenden gemaakt worden tot een programma, naar welks verwezenlijking met alle geoorloofde middelen gepoogd moet worden; de geïsoleerde strijd van enkelen moet plaats maken voor eene beweging, van welke het gewicht niet langer zal kunnen ontkend worden. Nederland moet gebracht worden tot het besef zijner verantwoordelijkheid. Het geldt hier toch een vraagstuk van het hoogste politieke gewicht. Wij mogen Indië niet behandelen zoo als wij goedvinden. Wij hebben de taak op ons genomen een der schoonste landen der aarde, bewoond door 30 millioenan zielen, te regee-

ren; wij zijn verantwoording schuldig voor het beheer, dat wij gevoerd hebben en nog voeren, en het is onze plicht ernstig te onderzoeken of wij daarin niet te kort schieten. Geheel beaam ik de woorden van den Engelschman Torrens, in zijn 'Empire in Asia'[1]: How will our acquisition of empire in the East, andour actual position there, look in the sight of those who shall come after us? How does it look in the sight of Heaven?

These are not merely curious questions fit to amuse the speculative or idle. If public morals be a reality, and if there is such a thing as national conscience and national accountability, it behoves us, as a free people, to consider how we came by Asiatic empire, and how, for its sake and for our 'own, we ought to deal with it.'

B. HELDRING.

1 London, by Truebner & Co. 1872.

De oud-roomschen in Nederland.

Geschiedenis der oud-roomsche kerk in Nederland. Bijdrage tot de kennis van den tegenwoordigen strijd in de roomsch-katholieke kerk, door Dr. R. Bennink Janssonins. 's Gravenhage, M.J. Visser, 1870.

Het Vatikaansche Concilie, en de daarop gevolgde beweging tegen de pauselijke onfeilbaarheid, hebben de aandacht weder meer dan vroeger gevestigd op de kleine schaar in ons land, die zich zelf oud-roomschen heet, maar in de wandeling als Jansenisten bekend staat, en die door de protestanten alhier dikwijls met zekere voorliefde vermeld, maar in den regel al heel weinig gekend wordt.

Met het oog op hetgeen op het concilie gebeurde en stond te gebeuren, is het hierboven aangekondigde werk, blijkens den titel, geschreven. Toch draagt het in geringe mate het karakter van een gelegenheids-geschrift. Veeleer is het een werk van veelomvattende studie, waarbij uit talrijke en voor weinigen toegankelijke bronnen geput is. Het verspreidt een welkom licht over den toestand der Nederlandsche katholieken in de dagen der republiek, ook in verband met de algemeene zaken van het katholicisme; en het is juist geschikt om hierop de aandacht te vestigen, en nadere onderzoekingen omtrent de hiermede in verband staande vraagstukken uit te lokken. In zoover is het dus even belangrijk voor den Nederlander als voor den beoefenaar der kerkgeschiedenis. Omvang en vorm van het boek zijn zoodanig, dat het ook voor hen zeer leesbaar is, die anders min geneigd zijn om resultaten van historische studie te lezen.

Aan ingenomenheid met de oud-roomschen ontbreekt het den schrijver niet, al is hij zelf protestantsch leeraar. Wel mag men vragen of hij niet somtijds de beteekenis miskent

der rigtingen, die op verschillende tijden, en bepaaldelijk juist tegenover de oud-roomschen, het in de katholieke kerk gewonnen hebben. Aan zulk een miskenning zal het, geloof ik, te wijten zijn, zoo soms een lezer het boek onbevredigd en met de bewustheid sluit dat het sommige vragen onbeantwoord laat. Dit punt wat nader toe te lichten, en tevens het boek wat meer onder de aandacht van het Nederlandsch publiek te brengen dan het tot dusver geweest is, is het doel van onderstaand kort verslag.

I.

De staat van afzondering, waarin de oud-roomschen thans verkeeren, dagteekent van het begin der vorige eeuw. Ouder is echter het verschil van rigting, waarvan die afzondering het gevolg is; en om het ten volle toe te lichten, gaat Dr. J. tot de middeneeuwen terug.

De oud-roomschen hebben aan hun hoofd een aartsbisschop van Utrecht, door het kapittel van het aartsbisdom onder inwachting der pauselijke bekrachtiging gekozen, maar wiens keus de paus steeds weigert te bekrachtigen, omdat hij het voortbestaan van het aartsbisdom niet erkent. Schijnbaar ligt het dus voor de hand om, zooals Dr. J. doet, de geschiedenis der oud-roomschen hier te lande door een kort woord over de benoeming der Utrechtsche bisschoppen sedert de stichting van het bisdom te doen voorafgaan. Inderdaad geeft dit echter weinig, omdat het oude aan het nieuwe hier zoo goed als geen raakpunten biedt; en ook om andere redenen is er welligt geen gedeelte van het werk, wat als minder geslaagd te beschouwen is.

Een keus zooals zij bij de oud-roomschen thans geschiedt, en zooals men ze in de hoofdtrekken ook bij de oudste christengemeenten vindt, - een keus waarbij bevoegde kiezers hem, dien zij het bevoegdst achten, tot hoofd en herder kiezen, - zulk een keus kende men hier te lande in de middeneeuwen feitelijk niet, zoo men althans niet tot die woeste tijden wil teruggaan, toen het christendom hier het eerst werd gepredikt. In den beteren tijd van het oude Duitsche rijk was de overwegende in-

vloed op het aanstellen der bisschoppen bij den keizer, zooals dan ook hun aanzienlijke magt in het wereldlijke scheen te eischen. Aan dien toestand, die in weerwil van het goede wat er niet in miskend kan worden, op den duur onhoudbaar was, zoo het kerkelijk tegenover het wereldlijk beginsel tot zijn regt zou komen, kwam er een eind, door den strijd tusschen keizer en paus, die door paus Gregorius VII begonnen werd. Sedert het Wormser concordaat in het begin der twaalfde eeuw, waren dus de bisschopskeuzen bij de kapittels. Maar het bleven keuzen van wereldlijke vorsten onder allerlei wereldlijken invloed; en vergeleek men de nieuwe bisschoppen met die uit den tijd der oudere en magtiger keizers, dan viel die vergelijking juist niet voordeelig voor den nieuwen tijd uit. Ook de gedurige inmenging der pausen, in den lateren tijd der middeneeuwen, oefende geen gunstigen invloed op het bezetten der bisschopszetels.

Ten slotte, toen het pauselijk aanzien aan het dalen was, en de magt der wereldlijke vorsten zich bevestigde, werd er aan de vorsten weder meer invloed op de aanstelling der bisschoppen toegekend. Het bisdom Utrecht was feitelijk reeds geruimen tijd onder het Oostenrijksche huis, toen de nieuwe regeling der Nederlandsche kerk in den eersten tijd van Filips II, Utrecht tot den zetel van een aartsbisschop maakte, het getal bisdommen in het land vermeerderde, en de keus der bisschoppen aan den koning bragt.

Nu gingen er zeker tegen die regeling heel wat stemmen op: van geestelijken en edelen, die er stoffelijk nadeel bij hadden; van vreesachtigen, die in elke kerkelijke verandering een maatregel ten gunste der inquisitie zagen; van al die velen in wier oogen Filips en Granvelle geen goed konden doen. Noodzakelijk was zij echter voor deze landen, zoo zij, onder één landsheer vereenigd, ook kerkelijk een geheel zouden vormen; noodzakelijk uit een katholiek oogpunt, omdat de talrijke bevolking, vooral in tijden van zooveel ketterij, door het kleine getal der vroegere bisschoppen niet naar eisch kon worden nagegaan; wenschelijk, omdat er heel wat misbruiken meê zouden verdwijnen. Toch laat Dr. J., bij zijn vermelding der pauselijke bul, waarbij de nieuwe regeling tot stand kwam, ‘de trouwste voorstanders der oude kerk in stilte zuchten slaken’, en ‘met smart aan den ouden tijd, die geestelijkheid en volk tot de keus eens bisschops riep, en aan het concordaat van Worms

denken;’ aan een ouden tijd, waar niemand herinnering van kon hebben; aan een concordaat waaronder slechter keuzen gedaan waren, dan men van eenig koning kon verwachten.

Zoo is trouwens de geest van dit hoofdstuk, en eenigermate ook van het geheele boek. Geen pauselijke handeling omtrent de kerk hier te lande, vindt bij den schrijver bijval. Dat het pausdom de kerk voor verwildering behoed, aan wereldlijke heerschappij onttrokken, dat het door het tegengaan van misbruiken en ketterij heilzaam gewerkt heeft, daarvan wordt nergens melding gemaakt; ja, men zou haast zeggen dat de schrijver het anders inziet. Hoe weinig er hier ook door het groote publiek aan kerkgeschiedenis gedaan wordt, en hoe geneigd velen zijn mogen om het pausdom in een ongunstig daglicht te stellen, toch zal zeker menig lezer het vreemd vinden, als hij in een zaak, waarin paus Nicolaas I tegen een koning van Lotharingen en diens al te gewillige geestelijkheid in het belang van regt en zedelijkheid optrad, het protest der hierin betrokken aartsbisschoppen tegen hun afzetting, met lof ziet vermelden; als hij bisschop Willem van Utrecht als man van moed hoort roemen, om zijn aandeel in de onbesuisde afzetting van Gregorius VII door een vergadering van louter Duitsche bisschoppen; of als hij op Innocentius III, den paus wiens regering om zijn veelzijdige werkzaamheid in het belang der kerk bijna het keerpunt der middeneeuwen mag heeten, en die toch stellig voor al die werkzaamheid heel wat middelen behoefde, hoort smalen, omdat hij van een Utrechtschen bisschop zekere aan den pauselijken stoel verschuldigde gelden met bedreigingen invorderde.

Maar genoeg hiervan. Veel belangrijker voor zijn onderwerp is hetgeen door den schrijver omtrent den innerlijken toestand der Nederlandsche kerk aan het einde der middeneeuwen in herinnering wordt gebragt. Wordt al de strekking om de geheimenissen der godsdienst niet aan het groote publiek prijs te geven, reeds vroeg in pauselijke uitspraken gevonden, tot een stelselmatige uitsluiting van het publiek kon het eerst komen bij meer algemeene beschaving en meer gelegenheid om zijn leeslust te voldoen, dan er in de middeneeuwen bestond. En nu kon, dank zij vooral de bemoeijingen der broederen des gemeenen levens, ons vaderland aan het eind der middeneeuwen op een beter en voor het publiek toegankelijker onderwijs zich beroemen dan eenig ander land: op een onderwijs tevens waar ingenomenheid met de werken der ouden zich aan een belang-

stelling in de christelijke godsdienst paarde, waarvoor Italië in diezelfde tijden eer een terugkeer tot het heidendom scheen te bieden. Geen wonder dan zoo op een tijd dat de hervorming het hier nog niet had gewonnen, het bijbellezen onder leeken reeds te zeer gewoonte was geworden om het met een magtwoord af te schaffen.

Meermalen wordt men bij het nagaan van de geschiedenis der Nederlandsche oud-roomschen en van den strijd dien zij te voeren hadden, aan de broederen des gemeenen levens herinnerd. Ook dezen immers hadden met geestelijke orden te strijden, die al ligt al wat een land op kerkelijk gebied eigenaardigs bood, namens het gezag en gebruik van Home bestreden. Maar vooral komt hier die rigting van hun geest in aanmerking, waarom men hen zoo vaak als voorloopers der hervorming geroemd heeft.

De leer dat de mensch slechts door zijn deelachtigheid aan de zelfwerkende goddelijke genade regtvaardiging en heil verwerft, - de leer die aan Augustinus zijn naam ontleent, en waarvan de werking zich de geheele kerk door liet gevoelen, toen Luther er zijn troost in gevonden had, - zij was het waar ook die vrome Nederlanders der vijftiende eeuw hun heil in zochten. Diepzinnig en troostrijk voor wie er zich in vinden kan, heeft zij zoo vaak in de kerk aan oppervlakkigheid en zinnelijkheid de zege betwist. In naauw verband met de geschiedenis onzer oudroomschen, zal men haar invloed in de zeventiende eeuw zien herleven. Dat in de dagen toen ook hier de storm der hervorming over de oude kerk losbarstte, van hare leden vele de grondslagen van hun geloof in het Augustinisme vonden, dit is een feit wat meer dan iets anders over de geschiedenis der Nederlandsche oud-roomschen licht verspreidt.

II.

Toen in 1580 de eerste aartsbisschop van Utrecht overleed, was de uitoefening der roomsche godsdienst er reeds verboden. Zulk een kracht zette het aan de hervormden bij, dat hun zaak zich voordeed als met den weerstand tegen Spanje verbonden.

Van de hooge geestelijkheid van het aartsbisdom waren er echter velen gebleven, en de regering verhinderde hen niet

vergaderingen te houden. Zij koos dan ook, zooals haar pligt meêbragt, een vicaris, om tijdelijk het werk van den overleden aartsbisschop waar te nemen. De gekozene, Sasbold Vosmeer kon zich een des te langer duur van zijn arbeid voorspellen daar de nieuwe aartsbisschop, die weldra door Filips gekozer werd, als tegenstander der beweging tegen Spanje, in zijn aartsbisdom zich niet kon wagen.

Een moeijelijke taak was het voor de Roomsche geestelijkheid der afvallige gewesten om, door de nieuwe regeringen bewaakt en door vrijwillige of gedwongen verhuizing van vele harer leden tot een klein getal beperkt, in de geestelijke behoeften der Roomsche bevolking te voorzien. Als arbeiders in den wijngaard boden zich weldra de Jezuïten aan. Met hunne komst hier te lande begint de strijd in de hier gevestigde Hoomsche kerk, waarvan de afgezonderde toestand onzer oud-roomschen het gevolg is.

Zoekt men na in het werk van Dr. J. de reden waarom reeds van het begin af de komst der Jezuïten tot zooveel strijds leidde, dan vindt men weinig anders dan een herhaald verwijzen op hunne ‘heerschzucht’. En zooals de Jezuïten bij velen, hier te lande en elders, zijn aangeschreven, zal welligt menigeen hiermede genoegen nemen, die anders de Roomsche kerkniet zoo voetstoots veroordeelt en b.v. de verdiensten der middeneeuwsche pausen, die de kerk bewaard hebben voor verwildering of om een werktuig voor de gronding eener wereldmonarchie te worden, gaarne zal erkennen. Maar nu blijft nog de vraag waaraan dan toch die heerschzucht der Jezuïten te wijten is; en voor de geschiedenis der oud-roomschen is het niet van belang ontbloot om hierop een antwoord te zoeken.

In de middeneeuwen heerschte er eenheid der kerk in geheel Westelijk en Midden-Europa. De scheuring, die aan het eind der veertiende eeuw die eenheid tijdelijk verbrak, gold algemeen voor een vreeselijke ramp; en ook zij die in de tijden der scheuring reikhalzend naar hervorming der kerk aan hoofd en leden uitzagen, verafschuwden elke afwijking van hetgeen als kerkleer was overgeleverd.

Aan dien staat van zaken maakte de hervorming een einde. Hare woordvoerders, zich grondende hetzij op de behoefte van het gemoed, dat naar de echte bronnen des christelijken tevens terugsnelt, hetzij op die van het verstand om uit die bronnen zijn geloof te regtvaardigen, stortten zich op de kerkelijke

overlevering; en wie kon in den loop der zestiende eeuw er voor instaan, of zij niet geheel zou overweldigd worden! Aan de zijde van die geestdrift en innige overtuiging, die zoo menig een martelaar aan het protestantisme geschonken hebben, streden heel wat uiterlijke belangen van vorsten, standen en volken. In Deutschland scheen kort na het midden der eeuw het protestantisme bijna overal het te winnen. Hoe weinig moeite kostte het niet om het in de Noordsche landen in te voeren, of om de Engelsche kerk aan het pauselijk gezag te onttrekken! Hoe nabij werd zelfs in Frankrijk, op meer dan één oogenblik van die regering die de schande van den Bartholomeüsnacht op zich laadde, de zege der hugenoten niet door velen geacht!

Aan innerlijke levenskracht ontbrak het de Roomsche kerk niet. Maar naast de kracht der beginselen geldt in den strijd der partijen toch ook vooral het drijven van hen die er zich in storten met één doel voor oogen, en die niets ontzien om dat doel te bereiken. Om een kerk tot haar regt te brengen, moeten er zijn dien het kerkelijke boven alles gaat, die er alles gewillig aan ten offer brengen.

Zulke strijders voor de kerk waren de Jezuïten. Het is hier niet de plaats om over de inrigting hunner orde of over hun veelzijdigen werkkring te spreken: maar om hun verhouding tot den Utrechtschen vicaris te verstaan, mag men toch wel het oog slaan op hetgeen zij, tijdens hun eerste vestiging hier te lande, reeds voor hun kerk verrigt hadden of stonden te verrigten. In verstandhouding met de pauselijke nuntiussen die in verschillende streken de belangen der kerk waarnamen, hadden zij in Duitschland den geest zoo gewekt, dat thans de katholieken als bewegingspartij optraden, terwijl de protestanten naar verdedigingsmiddelen tegen den voortgang van het katholicisme uitzagen. In Polen, waar nog onlangs de verschillende partijen in het godsdienstige wat den staat betrof volkomen gelijk werden gesteld, werden thans de protestanten onder de ‘afwijkenden’ gerangschikt, terwijl de katholieken in de regering overal den boventoon voerden; en zelfs Rusland wanhoopte men niet in den schoot der kerk te kunnen voeren. Wat kon men niet verwachten als de zoon van Maria Stuart den Engelschen troon beklom! In Frankrijk begon zeker Hendrik IV het van de ligue te winnen; en al liet hij zijn kettersch geloof varen, een man als hij zou het belang zijner stelling in Frankrijk en Europa om geen belang der kerk verzuimen. Maar toen zijn overwinning

zeker scheen, traden de Jezuïten zelve, nog pas zijn ergste vijanden, met goed gevolg hem nader; en welligt zou hem de tijd ontbreken om zijn verste doeleinden te bereiken.

Wat was het, onder zulke omstandigheden, een voordeel voor de kerk geweest, zoo de Nederlanden weder als van ouds onder het Oostenrijksche huis vereenigd waren. De Spaansche magt was van een lastigen vijand, in en buiten Europa, verlost; de Fransche koning zou in zijn plannen tegen het huis, dat met regt voor den hechtsten steun van het katholicisme kon gelden, van een door magt en ligging gansch niet verwerpelijk bondgenoot beroofd zijn. Maar zou het zoover komen, dan moest de geest der katholieken in de afvallige gewesten die der Jezuïten zijn: dan moesten zij bewegingspartij worden, en alles wat hen aan de in hun land heerschende magten en beginselen bond, alle neiging om zich in het bestaande te schikken, in het belang der kerk vaarwel zeggen.

Wat kon nu zulk een rigting van een man als Vosmeer wachten? Het antwoord op die vraag hoort men van hem zelven, als hij, reeds bekleed met de aartsbisschoppelijke waardigheid, den nuntius te Keulen, die hem vraagt of hij nu niet volslagen Romein is, verklaart geheel Hollander te zijn. Wie zooveel prijs stelde op een nationaliteit, zooals de Hollandsche in die tijden bij de katholieke wereld was aangeschreven, kon voor de Jezuïten geen bondgenoot, kon in hun oogen niet anders dan een vijand zijn.

Twee aartsbisschoppen van Utrecht, beide uitlandig, waren gedurende het vicariaat van Vosmeer elkaâr gevolgd, vóórdat hij zelf tot aartsbisschop gewijd werd. De hem gegeven titel was die van Philippi, want een aartsbisschop met een Nederlandschen titel, dien slechts aartshertog Albert als de wettige landsheer kon toekennen, zou, naar men meende, hier niet ligt geduld worden. Dat hij door den aartshertog benoemd was, en van den paus de vergunning had om, als hij het raadzaam oordeelde, den Utrechtschen titel aan te nemen, moest een geheim blijven. Maar het bleef geen geheim, zoodat hij, nog vóórdat hij in zijn nieuwe waardigheid hier kon optreden, verbannen werd; en dat het geheim was uitgelekt, dat schreef hij zelf aan de bemoeijingen der Jezuïten toe, die de landsoverheid zijn onderhandelingen met den aartshertog zouden verraden hebben. Tijdens zijn ballingschap miste Vosmeer niet allen invloed op de gewesten, waarvan hem de geestelijke belangen waren toe-

vertrouwd. Vóór het bestand hield hij zich geruimen tijd in de Overijsselsche streken op, die door de Spaansche wapenen heroverd waren; en het bestand zelf gaf hem gelegenheid om terug te keeren. Dit was het sein tot een nieuwen en heftigen strijd met de Jezuïten, die zich thans meer dan ooit lieten gelden, totdat eindelijk tusschen den aartsbisschop en den Nederlandschen provinciaal der Jezuïten een vergelijk getroffen werd, waarbij het niet aan waarborgen ontbrak dat de katholieken in de Vereenigde Gewesten zoo ligt niet met hunne protestantsche landgenooten zouden zamensmelten. Zoo werd het de katholieken verboden om van de hun verleende vergunning gebruik te maken om enkele inlandsche hoogescholen te bezoeken; en deelname aan de vaart op de Oostindiën - dien doorn in het oog der Spaansche regering - werd hun ontraden.

Vosmeer overleed in 1614; en ook thans bleef het aartsbisdom Utrecht weder geruimen tijd onder het bestuur van een vicaris, daar het optreden van een nieuwen aartbisschop den schijn kon geven als had de aartshertog, in strijd met de bepalingen van het bestand, zich daden veroorloofd die hem in de Vereenigde Provintiën als landsheer kenmerkten. Eerst in 1620 werd Roveer, als vicaris, met denzelfden titel als zijn voorganger tot aartbisschop gewijd.

Roveen doet zich voor als een streng en ijverig katholiek, die in de streken der Noordelijke gewesten waar de Spanjaarden weder meester waren, zelfs tegen den zin der wereldlijke overheid, aan de protestantsche godsdienstoefeningen een einde maakt; die, schoon geen geestverwant der Jezuïten, toch in betnigingen van eerbied voor het pauselijk gezag niet voor hen onderdoet; en die, toen de hernieuwing van den oorlog de Nederlandsche regering tot strengere maatregelen tegen zijn geloofsgenooten had gebragt, zien niet ontziet om jaren achtereen, schoon het verblijf hier te lange hem ontzegd was, in het geheim en onder heel wat bezwaren te Utrecht zelf voor de belangen zijner kudde te waken. Toch hernieuwde zich in zijn tijd de toeleg der Jezuïten om zich aan het bisschoppelijk gezag hier te lande geheel te onttrekken; en reeds schenen zij, onder het bestuur van den hun gunstig gezinden paus Gregorius XV, op het punt om hun doel te bereikein, toen diens dood in 1623 hen in het ongelijk stelde.

Schitterend waren de vooruitzigten van het katholicisme in de dagen van Gregorius XV. In Duitschland scheen, in het begin van den dertigjarigen oorlog, het katholicisme door de

Oostenrijksche en Beijersche wapenen op weg om het voor goed van de protestanten te winnen. Op hulp uit den vreemde kon het Duitsche protestantisme betrekkelijk weinig rekening maken, nu ook in Frankrijk de katholieke geest meer dan vroeger tegen de hugenoten zich verhief, en nu in Engeland de zucht van koning Jacobus om zijn huis met het Spaansche te verzwageren, een tegenwigt tegen de protestantsche sympathiën der natie vormde. Ook voor de Vereenigde Gewesten ontstond er nieuw gevaar, nu de geloofsverwanten en bondgenooten der Spaansche magt aan hun oostergrens meester werden. Voor de Jezuïten opende zich een ruim arbeidsveld, en niemand zal ontkennen dat zij er met vrucht gewerkt hebben. Was het vreemd dat zij, uit de Nederlanden van staatswege gebannen, althans in hetgeen zij er welligt nog onder 's hands konden tot stand brengen, door geen toezigt van inlandsche kerkvoogden wilden belemmerd worden?

Welk een verschil tusschen de toekomst, die zich in het begin van den oorlog voor de Roomsche kerk scheen te openen, en de grievende nederlaag die het pausdom door den Westfaalschen vrede leed: een vrede die het protestantisme in Duitschland meer dan ooit op vasten voet stelde, en waarbij ook de groote katholieke mogendheden die er in betrokken waren, het protest van den paus in den wind sloegen. Toen op het eigenlijke keerpunt van den strijd mannen als Gustaaf Adolf en Richelieu, Wallenstein en Maximiliaan van Beijeren de hoofdrollen op het Europesche staatstooneel vervulden, toen was het welligt voor geen paus doenlijk om een beslissenden invloed te oefenen; en als men dienzelfden opvolger van Gregorius XV, die Roveen tegen de Jezuïten in het gelijk stelde, op het beslissend oogenblik de Spaansch-Oostenrijksche magt, die toch in den strijd ten behoeve van het katholicisme vooraan stond, meer ziet tegenwerken dan begunstigen, dan laat zich dit ook uit een kerkelijk oogpunt verdedigen. Want het uitsluitend overwigt van één huis in de katholieke wereld, is voor de kerk natuurlijk niet zonder gevaar. Maar moest zulk een politiek ten slotte tot den Westfaalschen vrede leiden, dan mag men toch wel vragen of het voor het katholicisme niet heilzamer was geweest, zoo de Jezuïten de pauselijke staatkunde beheerscht en al het gewigt van het pausdom ten behoeve van die magt in de schaal geworpen hadden, die haar eigen zegepaal het meest met die der Roomsche kerk verbonden achtte.

III.

Eerst na den vrede stierf Roveen. Toevallige omstandigheden, gepaard aan den invloed van paus Alexander VII die als begunstiger der Jezuïten bekend stond, gaven het bestuur over de Roomsche kerk alhier een tijd lang aan vreemdelingen, die tegenover de Jezuïten alles behalve in het voordeel der bisschoppelijke klerezy werkten; en aan een nog grooter toeval was het te wijten dat door een benoeming van dienzelfden paus een Nederlander, die door de inlandsche geestelijkheid bij voorkeur aan haar hoofd werd begeerd, Johannes van Neercassel, met de leiding der kerk bekleed werd.

Neercassel is de aanlokkelijkste persoonlijkheid die in het werk van Dr. J. voorkomt. Zooals zijn beeld uit zijne geschriften en bedrijven geschetst wordt, doet het zich voor als het ideaal van den katholieken geestelijke in de oogen van den Nederlandschen protestant. Onder den titel van bisschop van Castorië aanvaardt hij het bestuur van het Utrechtsche aartsbisdom, en van den Utrechtschen titel, dien Roveen naast dien van Philippi bezigde, wil hij niet weten om de landsoverheid niet te krenken; maar de regten der hooge geestelijkheid, of, zooals hij het noemt, van den ‘gewijden raad’ van het aartsbisdom Utrecht, laat hij wel degelijk tegenover geestelijke orden en in zijn betrekking met Rome gelden. In overeenstemming met Rome, waar zijn oordeel over Nederlandsche zaken veel geldt, zoekt hij bij de Nederlandsche katholieken gehoorzaamheid aan de landsoverheden en een echt vaderlandschen zin aan te kweeken. Die teedere vraagpunten die tusschen roomschen en protestanten zooveel bezwaar kunnen geven, zooals die over het kerkelijk karakter des huwelijks, tracht hij steeds in den mildsten zin op te lossen, die de regelen zijner kerk toelaten. Waar hij het protestantisme bestrijdt, onthoudt hij zich van alle krenkende bewoordingen; missen zijn geloofsgenooten onder protestantsche heerschappij de gewenschte vrijheid, dan wijt hij dit aan hun eigen onachtzaamheid ten opzigte hunner pligten; ‘want,’ zegt hij, ‘onze wederpartij zou zich met ons in geloof en godsdienst misschien vereenigen, indien Christus wetten in onze zeden blonken.’ Ten slotte, in zijn prediking, zijn zendbrieven en zijn talrijke geschriften wijst hij steeds op de betrekkelijke

onwaarde van uiterlijke vormen in vergelijking met innerlijken christenzin; steeds wil hij dat de Nederlandsche katholiek door lezen en studie, en wel het meest door het lezen van den bijbel, wat hier te dier tijde bij het katholieke huisgezin nog geenszins in onbruik was geraakt, van het wezen zijner godsdienst zich een nader besef eigen make, dan eenvoudige deelname aan kerkelijke gebruiken hem schenken kan.

Om hem schaarde zich een geestelijkheid die zijn gezindheid deelde, en zich als zoodanig ook in geschriften deed kennen. Zijn aanzien bij de landsregeringen blijkt uit het feit dat, toen de intrekking van het edict van Nantes verschillende gewesten tot maatregelen tegen de katholieken dreef, en in Holland een besluit dreigde uit te lokken om alle ordensgeestelijken te verbannen, zijn verklaring, dat het daardoor onmogelijk zou worden in de behoeften der katholieken te voorzien, het besluit deed vervallen. En wat zijn aanzien bij den pauselijken stoel betrof, toen er te Rome spraak was om een zijner hoofdwerken te verbieden totdat het verbeterd zou zijn, verhinderde paus Innocentius XI het bekend maken van dit verbod, met de verklaring dat het boek goed en de schrijver een heilige was. Eerst onder den volgenden paus kwam het verbod aan het licht.

De bijval, die Neercassel juist door paus Innocentius geschonken werd, strekt tevens om zijn verhouding tot den strijd op kerkelijk en op politiek gebied te kenmerken, die er in zijn tijd gestreden werd. De hoofdfiguur in dien strijd, zooals in alles wat in die dagen in Europa voorviel, is die van Lodewijk XIV. Schoon Lodewijk in zijn streven om Frankrijk tot Europa's hoofdmogendheid te maken, nooit vergat om, waar het pas gaf, zich als beschermer van het katholicisme op den voorgrond te stellen, had hij toch juist zijn trots al meê het vroegst in een strijd met den paus getoond; en de oorlog waarin hij het eerst zijn aanvallende politiek liet kennen, droeg geenszins het karakter van in het belang der kerk te zijn, want hij gold eenvoudig de verovering van een deel der Spaansche monarchie. Had al de togt, vóór twee honderd jaren tegen deze gewesten ondernomen, de vernedering van een protestantsch land ten doel, het was toch ook weder een veroveringstogt, die tevens in zijn gevolgen ook Spanje's magt weder bedreigde. Geen wonder dan zoo Neercassel in staat werd gesteld om aan de Nederlandsche katholieken af te kon-

digen dat de paus tegen den oorlog was, en het liefst zien zou dat de katholieken trouw bleven aan de republiek.

Met dat al had het in de eischen die Lodewrjk op zijn zegevierenden togt aan de Vereenigde Gewesten stelde, aan geen voordeelige voorwaarden voor de Nederlandsche katholieken ontbroken; en zuchtte al roomsch en onroomsch evenzeer onder den druk dien zijn legers hier oefenden, het was toch wat waard voor den Nederlandschen katholiek, om zich den Utrechtschen dom, tijdens de bezetting der stad door de Franschen, weder te zien inruimen. Buitendien, de besluiten die de Engelsche koning, Lodewijks bondgenoot, nagenoeg terzelfder tijd met de oorlogsverklaring ten gunste der katholieken in zijn land uitvaardigde, schenen te toonen dat het katholicisme zich van het verbond der beide koningen nog wel meer kon voorstellen dan de vernedering eener protestantsche republiek. De Jezuïten, de partij in de Roomsche kerk die evenzeer voor die kerk veroveringen beoogde als Lodewijk voor zich en Frankrijk, moesten in hem wel een bondgenoot van het hoogste gewigt zien.

Karel's plannen ten gunste der katholieken stuitten af op den weerstand der Engelsche natie, en in den loop van den oorlog begon zijn politiek zelfs een aan Lodewijk vijandige rigting te nemen. Op hem viel voor de Jezuïten niet meer te rekenen; eerst als een zoo ijverig katholiek als zijn broeder Jacobus den troon beklom, kon de Roomsche kerk in Engeland op een betere toekomst hopen. Men weet welke rampen de vrees der Engelsche natie voor omwentelingsplannen van den kant der Jezuïten, een vrees waar bedriegers als Oates hun voordeel meê deden, de Engelsche katholieken berokkend heeft. Maar de reactie bleef niet uit, en bereidde Jacobus een troonsbeklimming onder betere voorwaarden, dan hem welligt anders waren ten deel gevallen.

Na den vrede van Nijmegen had men de reüniën en al die verdere willekeur van Lodewijk, die ten slotte geheel Europa tegen hem zou vereenigen. In dien tijd bekleedde reeds Innocentius XI den pauselijken stoel; en met hem geraakte Lodewijk in een strijd, waarin bijna al de hooge geestelijkheid des lands en tevens die oude rigting in de Fransche kerk in zijn voordeel was, die er steeds op uit is geweest om hare zelfstandigheid aan den paus niet prijs te geven. Weldra volgden de dragonnades en de opheffing van het edict van

Nantes. In den hevigsten strijd met het hoofd der katholieke kerk gewikkeld, nam Lodewijk maatregelen tegen zijn protestantsche onderdanen, waarbij aan dat dulden eener kettersche godsdienst, dat door bijna alle Fransche katholieken een kwaad, zoo al door sommigen een noodzakelijk kwaad, geoordeeld werd, voor goed een eind kwam, en die ook wat de Europesche politiek betrof de houding der Fransche monarchie in een zin wijzigden, die bij den ultra-katholiek niet dan bijval kon vinden. Want wat was het geheim van Frankrijk's voorspoed in de dagen van Richelieu en Mazarin geweest, dan juist dat men er een mogendheid in zag die hare politiek door geen kerkelijke rigting liet beheerschen; en hoe kon men zulk een karakter aan de politiek van een koning toekennen, die zijn protestantsche onderdanen van hun oude voorregten beroofde!

Jacobus II had tijdens de opheffing van het edict van Nantes den Engelschen troon reeds beklommen. Zijn regering opende onder gunstiger voorteekenen dan men, met het oog op de vrees der Engelsche natie voor een katholieken koning, had kunnen verwachten. Maar dat hij er op uit was om zijn geloofsgenooten zooveel mogelijk te bevoordeelen, dat hij Engeland zooveel het pas gaf en veel meer dan het pas gaf met katholieken en in katholieken zin zocht te besturen, daar bleef al spoedig geen twijfel aan. Hij verspeelde er dan ook zijn kroon meê; maar al waren ook zijn plannen van het begin af zoo verkeerd overlegd dat zij geen andere uitkomst toelieten, stellig is het dat hij Jezuïten tot raadslieden had, en Engeland in den geest regeerde waar de Jezuïten heil in zagen.

En nu de paus. Terwijl Lodewijk een weg inslaat waarop hij alle bruggen tusschen zich en het protestantsch Europa afbreekt, en, zoo het lot hem verder in zijn ondernemingen begunstigt, van zelf tot een staatkunde in zuiver katholieken zin moet geraken, werkt het hoofd der katholieke kerk hem in zaken van doorslaand politiek belang tegen. Terwijl Jacobus katholieken in staats- en kerkelijke ambten brengt, vindt hij een paus op zijn weg, die het de pligt der Engelsche katholieken acht om zich met een matige godsdienstvrijheid tevreden te stellen, in plaats van in een protestantsch land zich in het staatsbestuur te willen mengen. De geest die Neercassel bezielde toen hij zijn kudde toeriep: ‘bemint liever onderdaan dan overste, een vergeten burger dan een regent te zijn,’ die geest was in groote mate ook die van Innocentius; en geen wonder zoo een

geestverwant van beiden er behagen in schept om hun zin met dien der Jezuïten te contrasteren. Maar wie, het oog vestigende op de historische ontwikkeling der katholieke kerk, tevens nagaat wat haar uiterlijke voor- en tegenspoed voor den katholiek zijn moet, zal die in het beeld van een paus behagen scheppen, die op het oogenblik dat Engelands laatste katholieke koning door onzen Willem III van den troon werd gestooten, en dat alzoo aan Lodewijk, juist toen zijn staatkunde meer dan ooit zich op zuiver katholieke banen moest begeven, de felste weerstand werd bereid, zich bijna in het licht van een bondgenoot van Lodewijks protestantsche tegenstanders voordeed? En althans zal hij het de Jezuïten niet ten kwade duiden zoo zij den geest, die op den pauselijken stoel hun schoonste droomen had helpen verijdelen, in lager kringen bestreden.

Toch kwam in den strijd tusschen de Jezuïten en hun tegenstanders, de politiek thans minder op den voorgrond, dan aan het einde der 16de en in het begin der 17de eeuw. De felste slagen werden op een ander terrein geleverd.

Toen die opvatting van het christendom, die zich vooral op Augustinus pleegt te beroepen, door de hervorming weêr nader in het licht was gesteld, had zij haren invloed ook op hen niet gemist, die in den boezem der Roomsche kerk een ernstiger rigting vertegenwoordigden dan die in de eerste dagen der hervorming heerschte. Maar terwijl zij in het protestantisme zich ontwikkelde tot die strenge leer der voorbeschikking, die de kerk tot de uitverkorenen moet beperken, werd door de kerkvergadering van Trente een leer gehuldigd, die de voortdurende werking der genade in en door de kerk op den voorgrond stelde, en die de kerk voorstelde als de liefderijke algemeene moeder, die elk tot de zaligheid uitnoodigt, en elk de middelen biedt om de regtvaardigmaking deelachtig te worden.

Nu waren het vooral de Jezuïten die reeds vroeger het denkbeeld opperden, dat de gang der tijden welligt een andere wijze van opheldering der geloofswaarheden zou noodig maken, dan die men in de leerboeken der oudere godgeleerden vond. Op den duur werd dit denkbeeld ook verwezenlijkt. In leerboeken der Jezuïten zag men een stelsel ontwikkeld, waarbij de mensch werd voorgesteld als wel degelijk tot zijn eigen regtvaardigmaking meêwerkende; want hij moest immers door zijn eigen wil er toe gebragt worden om de genademiddelen te bezigen die de kerk hem aanbood.

Hoe men dit stelsel nu ook beoordeelen moge, door de behoefte der tijden wordt het althans in zekere mate geregtvaardigd. Het was de tegenvoeter van het Calvinisme, dat in de protestantsche wereld den boventoon voerde. Het stelde de onmisbare kracht der kerk tot zaligmaking in een te helderder licht, nu aan de werking der genade die zij bood zich de zamenwerking van den mensch paarde, zonder dat er een dieper grond der regtvaardigmaking overbleef. Waar zulk een leer werd gehuldigd, schoot er voor den mensch niets over dan zich vrijwillig in de armen der kerk te storten, alles uit hare handen te ontvangen, geen andere bronnen van regtvaardigmaking of zaligheid te zoeken, dan die zij opende. Tot een zinnelijke eerdienst moge zulk een rigting leiden, oppervlakkig moge men ze noemen, stellig heeft zij in streken waar sedert de hervorming het katholicisme zoo goed als verloren scheen, een geestdrift voor de oude kerk gewekt, die zelfs het breidelen van het protetantisme een alles behalve hopelooze taak deed schijnen.

Aan tegenstand tegen de nieuwe leer ontbrak het niet; en allerminst kon zij in de Nederlanden, waar het Augustinisme in de katholieke kerk steeds in eere was gehouden, bij mannen als Vosmeer en zijn geestverwanten, bijval vinden. Aan den openlijken strijd intusschen, die er weldra door ontstond, kwam voor 's hands een einde door een pauselijk bevel dat aan de partijen het zwijgen oplegde. Slechts in de plaatselijke werkzaamheden der geestelijkheid bleef het verschil van rigting tusschen de Jezuïten en hun tegenstanders zich toonen.

Het werk van een geboren Hollander, na den dood des schrijvers door zijn vrienden in het licht gegeven, de Augustinus van Jansenius, deed den strijd op nieuw ontbranden. De indruk dien het vooral in Frankrijk op talentvolle en invloedrijke geestverwanten van den schrijver maakte, lokte aanvallen van den kant der Jezuïten uit, en vijf stellingen uit het boek werden door een pauselijke uitspraak veroordeeld. Maar hiermede was de zaak niet geëindigd. De voorstanders van het Augustinisme, terwijl zij als geloovige katholieken zich voor het pauselijk gezag bogen wat den inhoud der stellingen betreft, ontkenden dat zij in het werk van Jansenius gevonden of althans in dien zin gevonden werden, waarin de paus ze veroordeeld had; en het pauselijk gezag strekte zich, naar hun beweren, niet uit tot vraagpunten die een eenvoudig feit betreffen.

Dit was het terrein waarop in den boezem der katholieke

kerk zoo als de nieuwe geschiedenis haar kent, de rigting die in Luther's dagen tot de vestiging van het protestantisme geleid had, tegenover het pauselijk gezag zocht stand te houden. Tijdelijk gelukte haar dit. In een land waar men van ouds zoo veel aan kerkelijke zelfstandigheid hechtte als in Frankrijk, konden maatregelen ten hunnen nadeele, waarbij het duidelijk werd uitgesproken dat ook in het vaststellen van feiten het pauselijk gezag beslissend was, niet maar zoo dadelijk bijval vinden. Paus Clemens IX stelde zich dan ook met een onderwerping der Jansenistische bisschoppen tevreden, waarbij dit punt in het midden werd gelaten.

'Jansenisten,' was de naam waar men reeds vroeg de partij meê bestempelde die zich voor het boek van Jansenius in de bres stelde; en even goed als in Frankrijk kon men hem ook in de Nederlanden op hen toepassen, wier inzigten met die van Jansenius verwant waren. Maar het kwam hier tot geen openlijken strijd zoo als in Frankrijk. In de Spaansche Nederlanden strekte de invloed der regering om den weerstand tegen de bul te bedwingen, waarbij de vijf stellingen veroordeeld waren; en in de vereenigde gewesten was het toen juist die tijd tusschen den dood van Roveen en de benoeming van Neercassel, waarin het bestuur der katholieke kerk er onder vreemden en min zelfstandig was. Neercassel werd, toen hij het getal en den werkkring der hier arbeidende Jezuïten ten behoeve zijner geestelijkheid had weten te beperken, door hen van Jansenisme aangeklaagd; maar de verzoenende houding die men te Rome reeds toen tegen de Fransche Jansenisten had aangenomen, maakte het ook hem gemakkelijk om zich te regtvaardigen.

Aan strijd tusschen de bisschoppelijke klerezy en de Jezuïten ontbrak het ook later niet. Veel opschudding verwekte onder anderen een geschrift van Jezuïtischen oorsprong over 'het schadelijke van de lezing der Heilige Schrift voor wereldsche en ongeleerde lieden.' Daarmede werd een punt aangevoerd, wat met den strijd tusschen de Jansenistische en Jezuïtische rigting in het naauwste verband stond. Want wie zijn heil wacht van een bekeering door de geheimzinnige kracht der werkende goddelijke genade, die kan zich het woord niet laten onthouden, waar die genade uit gekend wordt. Wie in gemeenschap met de kerk en door zich geheel aan haar over te geven, tot zijn eigen regtvaardigmaking meent meê te werken, die behoeft niets te zoeken buiten de genademiddelen die zij hem biedt. Te fel-

ler bestrijding vond het bedoelde geschrift bij de katholieke geestelijkheid hier te lande, daar een veroordeeling van het bijbellezen den Nederlandschen katholiek bij zijn protestantsche landgenooten in een ongunstig daglicht stelde, en op beider verstandhouding dus een nadeeligen invloed moest uitoefenen. Maar tevens moest die bestrijding het in de oogen der Jezuïten een zaak van des te meer belang doen schijnen om in den toestand der katholieke kerk hier te lande een doorslaande verandering te bewerken.

Zoolang Innocentius XI den pauselijken stoel bekleedde, liet zulk een doel zich niet best bereiken. Neercassel, dit zagen wij reeds, was meer zijn geestverwant dan de Jezuïten. Ook zijn geschillen met de Fransche regering waren meerendeels het gevolg van den bijstand dien hij erkenden aanhangers der Jansenistische rigting verleende, toen dezen tegen kerkelijke maatregelen van Lodewijk XIV in verzet waren gekomen.

Men doet, geloof ik, Lodewijk onregt met hem voor te stellen, zoo als onder anderen door Dr. J. geschiedt, als iemand die door gewetensangst er toe gedreven werd om de plannen der Jezuïten te helpen volvoeren. Veeleer vindt men den stempel der waarheid op het betoog van Ranke, dat Lodewijk, al had hij in der tijd een schikking tusschen den paus en de Fransche Jansenisten begunstigd waarmede dezen genoegen konden nemen, toch door aard en stelling er van zelf toe komen moest om de partij der Jezuïten tegenover het Jansenisme te nemen. Hoe kon een koning die, zoo als hij, zich als den door God verkoren en aan God alleen verantwoordelijken beheerscher zijner onderdanen beschouwde, zich vinden in den geest van hen, die een te hooge opvatting van het wezen der kerk hadden, om niet elke beperking van haar regt door het wereldlijk gezag tegen te gaan; en die, in hun overtuiging van de op het gemoed werkende kracht der genade, zich persoonlijk onder een invloed gevoelden, waarbij elk koninklijk magtwoord als in het niet scheen te verzinken! Hoe veel meer moest hem niet een opvatting der kerk toelagchen, die eensdeels de verhouding tusschen haar en hare leden in het licht van die tusschen een liefderijke moeder en haar volgzaam kroost stelde, en anderdeels haar toeliet, om tot uitbreiding van het Godsrijk op aarde, met de wereldlijke magten die er het naast toe waren om dit doel te bevorderen, in schikkingen te treden waar beider belangen door gebaat werden!

Toen dan ook de dood van paus Innocentius XI door een

verzoening tusschen de Fransche regering en den pauselijken stoel gevolgd was, konden de Jezuïten zich vleijen dat aan het Jansenisme in Frankrijk op den duur de kop zou worden ingenepen. De pausen van dien tijd waren op hun hand, en Lodewijk begon op zijn ouden dag een ware verbittering tegen de Jansenisten aan den dag te leggen.

Den eersten aanval rigtten zij echter tegen de katholieke klerezy in de Vereenigde Gewesten. Hier te lande was het in die tijden dat elk die om politieke of godsdienstige redenen zijn land moest verlaten, een toevlugtsoord vond en zijn stem kon verheffen. Het was dus zaak om de katholieke kerk alhier aan een invloed te onttrekken, die het Jansenisme er steun kon laten vinden.

Neercassel was nog vóór Innocentius overleden; en daardoor was het de klerezy, in weerwil van tegenwerking aan het pauselijk hof, gelukt om een man in zijn geest, Petrus Codde, in zijn plaats met de leiding van het aartsbisdom te doen bekleeden. Geruimen tijd was Codde, onder den titel van aartsbisschop van Sebaste, hier reeds werkzaam geweest, toen in de dagen der vredesonderhandelingen te Rijswijk een Jezuit, die een der Fransche gezanten als biechtvader vergezelde, den aanval tegen de bisschoppelijke klerezy in Nederland door een geschrift opende, waarin de toestand der kerk als hoogst betreurenswaardig geschetst, menig van ouds hier heerschend gebruik als kettersch gebrandmerkt, en tevens de grond van al dat kwaad in den invloed van Fransche Jansenisten gezocht werd, die hier tijdelijk hun verblijf hadden gehouden.

Schoon Codde zich haastte een wederlegging van dit geschrift naar Rome te zenden, kwamen echter de kardinalen wien het toezigt over de kerk in de Nederlanden was opgedragen, tot het besluit dat hij, als met Jansenistische dwalingen behebt, van zijn bestuur ontzet moest worden. Dit besluit bleef echter geheim, en Codde werd alleen uitgenoodigd om te Rome het jubeljaar te komen vieren, waar de nieuwe eeuw meê opende. Daar gekomen werd hij met de behandeling zijner zaak in groote mate onbekend gehouden; en op een oogenblik dat hij meende weldra het bestuur der kerk alhier op nieuw te mogen aanvaarden, kwam hier te lande het berigt dat dit bestuur hem ontnomen en aan de Cock, een hem persoonlijk vijandig vaderlandsch geestelijke, tijdelijk opgedragen was.

De geestelijken wien Codde bij zijn vertrek het beheer der

kerk had opgedragen, maakten zwarigheid den nieuw benoemde te erkennen; en dat een groot gedeelte der katholieke geestelijkheid alhier in hun voordeel was, dat kon men afleiden uit de verklaring ten gunste van Codde, die reeds vroeger door driehonderd van hen naar Rome was opgezonden. Maar het was toch vooral de houding der landsregering die den toeleg van Rome in den weg stond. Eensdeels bewerkte zij door bedreigingen dat Codde verlof kreeg om naar Nederland terug te keeren; anderdeels weigerde zij de Cock als provicaris te erkennen, en gaf zij dus Codde's plaatsbekleeders een nieuwen grond om bij hun verzet te volharden. Toen Codde in 1703 hier terugkwam, was hem een pauselijk berigt voorafgegaan, waarbij verklaard werd, dat hij om gewigtige redenen in zijn bediening geschorst was; maar tegelijk moest de Cock, vervolgd wegens laster tegen de hooge regering, als vlugteling zich over de grenzen redden.

Na zijn terugkomst onthield Codde zich van het waarnemen zijner bediening; maar de strijd beperkte zich reeds niet meer tot zijn persoon. Van de vier provicarissen, door hem aangesteld, was er reeds één in den ban gedaan; maar de gebannene verklaarde dit voor onwettig, en ging met zijn werk voort. Het meerendeel der hoogere geestelijkheid handelde in denzelfden geest. Een oogenblik scheen zich een uitzigt te openen op herstel van de rust der kerk; want Gerardus Potkamp, een bejaard en geacht geestelijke, die in 1705 door den paus met het bestuur der kerk bekleed werd, vond bij alle partijen bijval en ontmoette ook geen tegenstand van den kant der landsregering. Maar de dood belette hem in zijn nieuwe waardigheid het heil der kerk te behartigen; en Adam Damen, een geboren Nederlander, maar die het meerendeel zijns levens buiten 's lands had doorgebragt, werd als pauselijk vicaris noch door de landsregering, noch door de meerderheid der bisschoppelijke geestelijkheid erkend. Weinig rigtte de nuntius te Keulen, wien Damen zijn benoeming te danken had, door banvonnissen en verklaringen tegen de weêrspannige geestelijkheid ten zijnen behoeve uit. Damen zelf waagde het niet om op den duur zich tegen de Staten te verzetten, en legde dus liever zijn ambt neder.

In 1711 stierf met Codde de laatste aartsbisschop die krachtens een pauselijke aanstelling, hier te lande in overeenstemming met de hooge geestelijkheid de katholieke kerk bestuurd had. Te vergeefs waren de pogingen van een pauselijk nuntius om

hem, kort vóór zijn dood, tot een verklaring te brengen waarbij hij de regtvaardigheid erkende van hetgeen hem van den kant van Rome wedervaren was. Tijdens zijn afsterven verkeerde de katholieke kerk in deze landen in den treurigsten toestand; want de door Rome veroordeelde maar door de regering gesteunde bisschoppelijke klerezy en de geestelijken die door de pauselijke nuntiussen hier gezonden waren, de voorstanders van hetgeen in Nederland als kerkelijke overlevering kon gelden, en de partij die de beginselen der Jezuïten was toegedaan, stonden met hun aanhangers als bittere vijanden tegenover elkander. Maar in zoover scheen toch de strijd ten gunste der Jezuïten beslist, als de Nederlandsche kerk, beroofd van hare bisschoppen, op den duur geheel als pauselijke zending bestuurd zou moeten worden, en er dus geen twijfel bleef of al wat met den geest van Rome niet strookte, zou ten slotte ook hier verdwijnen.

IV.

Over de belangrijke en uitvoerige berigten, die in het werk van Dr. J. omtrent de vestiging van het tegenwoordige bestuur der oud-roomschen en hun lotgevallen onder dat bestuur gegeven worden, zij in dit verslag een enkel woord genoeg. Want met de daling der Fransche magt in de laatste jaren van Lodewijk XIV, sluit ook in het kerkelijke een belangrijk tijdvak. In de achttiende eeuw, met haar bemoeijingen ten gunste van het Europesche evenwigt in hare eerste, hare in wereldlijken zin hervormende vorsten in hare tweede helft, mist de kerkgeschiedenis dat boeijende dat haar in de tijden eigen is, toen de magtsverheffing van een wereldlijk heerscher nog tot de zegepraal der oude kerk scheen te kunnen leiden. In verband *met* en als inleiding *tot* de geschiedenis der tegenwoordige toestanden, bieden zeker de kerkelijke zaken der achttiende eeuw belangrijke gezigtspunten; maar de beschouwing van het tegenwoordige en de toekomst laat ik liever aan anderen.

De begunstiging die de bisschoppelijke klerezy tegenover de pauselijke nuntiussen bij de regering dezer gewesten vond,

maakte het haar mogelijk om hier werkzaam te blijven; maar men kon voorzien dat zij zich niet door nieuwe leden zou kunnen versterken, nu het haar aan bisschoppen ontbrak om de noodige wijdingen te verrigten. Echter voorzag hierin ten deele hulp uit den vreemde, onder anderen uit Frankrijk. Lodewijk XIV had in de laatste jaren zijner regering maatregelen genomen om in zijn land het Jansenisme geheel te vernietigen; en in de bul waarbij paus Clemens in 1713 een hoofdwerk der Jansenistische school veroordeelde, trof de pauselijke afkeuring ook eigenaardigheden van de rigting der bisschoppelijke klerezy alhier, zooals het bijbellezen door leeken. Maar tegen deze bul openbaarde zich bij een deel der Fransche bisschoppen een wederstand dien Lodewijk niet kon breken, en die na zijn dood zelfs tot een appèl dier bisschoppen op een algemeene kerkvergadering leidde. Een dergelijk appèl van de bisschoppelijke klerezy hier te lande volgde spoedig: en de Fransche bisschoppen waarmede men thans ééne lijn trok, toonden zich natuurlijk gewillig om in de behoeften der klerezy door priesterwijding te voorzien.

Een schikking, die door toedoen der regering tusschen den paus en de Fransche bisschoppen tot stand kwam, maakte een eind aan den Jansenistischen strijd in Frankrijk, voor zoo ver hij tusschen Rome en het Fransche episcopaat gevoerd werd. Ziet men hem later hernieuwen - want de geest van het Jansenisme was geenszins uitgedoofd, - en zelfs een bedenkelijk karakter aannemen, dan is het omdat de hooge geestelijkheid het voor de pauselijke verordeningen opneemt, en hierin bij een wereldlijk ligchaam, het parlement van Parijs, tegenstand vindt.

Nagenoeg terzelfder tijd dat in Frankrijk de kerkelijke zaken geschikt werden, bereidde de hooge geestelijkheid van het aartsbisdom Utrecht een duurzamen weêrstand aan de pauselijke maatregelen door het verkiezen van een aartsbisschop. De aanwezigheid van een Fransch geestelijke, die in der tijd tot bisschop van Babylonië was gewijd om onder de katholieken in Azië te arbeiden, maar wien men, juist om vroegere bemoeijingen met de oud-roomschen hier te lande, belet had zijn arbeid te aanvaarden, gaf de zekerheid dat men, zoo de paus de keus niet wettig keurde en de wijding niet wilde toelaten, deze toch in het werk zou kunnen stellen. Dit geschiedde dan ook, in weerwil van de heftige afkeuring, die de verkiezing te Rome vond.

Van de pauselijke veroordeeling beriep men zich weder op een algemeene kerkvergadering, en zoo is het sedert altijd gegaan, zoo dikwijls er hier een nieuwe bisschopskeuze bij de oud-roomschen heeft plaats gehad.

In een tijd dat er nog zooveel spanning in de katholieke kerk heerschte, kon het niet anders of hetgeen hier te lande door de oud-roomschen geschiedde, moest ook buiten 's lands de aandacht wekken. Het genomen besluit vond bij velen bijval, en meer dan vroeger werd Nederland een vereenigingspunt voor die leden der katholieke geestelijkheid, die wegens sympathie met de rigting die de kerk als Jansenisme veroordeeld had, in hun eigen land niet werkzaam konden blijven. Van den kant van Rome werden er daarentegen pogingen aangewend om door bemiddeling der katholieke mogendheden of hunne gezanten de landsregering tot maatregelen tegen de klerezy te brengen; en het ontbrak ook niet aan geschriften waarin de gang, dien de zaken hier genomen hadden, op kerkelijke en geschiedkundige gronden als onwettig werd voorgesteld. Die voorstellingen bleven echter niet onbeantwoord. De oud-roomsche beweging hier te lande kenmerkte zich juist door tal van uitvoerige en doorwerkte geschriften ter haren gunste, die welligt als bouwstoffen voor kerkelijke geschiedenis nog eenmaal de aandacht der geleerden meer zullen trekken dan zij in de latere tijden gedaan hebben.

Tot opleiding van geestelijken voor de dienst der oud-roomsche gemeenten, werd er een kweekschool te Amersfoort opgerigt, waar ook vele vreemde geleerden een arbeidsveld vonden; en had de komst dier vreemdelingen niet in allen deele een gunstigen invloed, toch belette de praktische zin der Nederlandsche klerezy, dat in hare kudde die uiterste meeningen veld wonnen, die zoo vaak bij kleine en verdrukte sekten plegen te heerschen. In de dagen vau den wakkeren aartsbisschop Meindaerts (1739-1767) kwam het tot de verkiezing van bisschoppen van Haarlem en Deventer, welligt meer om steeds voldoend personeel ter verrigting vau bisschopswijdingen te hebben, dan omdat de werkkring voor den aartsbisschop te groot was; want een bisdom Deventer althans is er voor den titularis niet georganizeerd. Op een kerkvergadering in het jaar 1765 te Utrecht gehouden, nam de klerezy een reeks van besluiten, die het buiten twijfel moesten stellen dat zij aan de leer en beginselen der katholieke kerk vasthield, en er dus eigenlijk geen reden bestond tot

de veroordeeling door de pausen over haar bestaan nog steeds uitgesproken.

Het was trouwens juist een tijd, waarin het de klerezy volstrekt geen onmogelijkheid moest schijnen om zonder verloochening van den geest die haar kenmerkte, zich met Rome te verzoenen. Juist toen was de krijg die door de meeste katholieke regeringen tegen de Jezuïten gevoerd werd, op zijn hevigst; en zelfs een zoo beslist voorstander der orde als paus Clemens XIII, zou haar welligt niet kunnen redden. Toen nu iets later Clemens XIV den pauselijken stoel beklom en weldra de voorbereidende maatregelen tot opheffing der orde nam, toen scheen ook voor de Nederlandsche oud-roomschen de opheffing van den ban te naderen waaronder zij gebukt gingen, vooral daar ook vreemde souvereinen, zoo als Karel III van Spanje en Maria Theresia, zich ten hunnen gunste beijverden, en de paus hun gunstig gestemd scheen. Doch aan die vooruitzigten maakte de dood van den paus voor goed een einde. Lang vóór het herstel der Jezuïtenorde, heerschte de geest weder te Rome, van wien dat herstel is uitgegaan, en die geest is er blijven heerschen. Het besluit van het Vatikaansche Concilie, waarbij de pauselijke onfeilbaarheid als kerkelijk leerstuk is afgekondigd, is slechts een nieuwe schrede op den weg dien Rome in de negentiende eeuw steeds heeft bewandeld.

Zelfs het bestaan van het oud-roomsche aartsbisdom hier te lande, liep in deze eeuw meer dan eens gevaar. In de dagen van het koningrijk Holland scheen bij de regering de toeleg te bestaan, om, door verhindering der bisschopskeuzen, het bestuur der oud-roomschen te laten uitsterven. Van Napoleon had men nog meer doortastende maatregelen tegen het voortbestaan van het aartsbisdom kunnen wachten, zoo niet eerst zijn geschillen met den paus en de Fransche bisschoppen hem betrekkelijk gunstig voor de oud-roomschen gestemd, later zijn nederlagen hem belet hadden om zijn kerkelijke plannen ten uitvoer te leggen. Van het herstel der Nederlandsche vrijheid maakten de oud-roomschen gebruik tot het bezetten der opengevallen bisschopszetels; maar ook bij de nieuwe regering hadden zij met tegenwerking te kampen, deels in verband met den toeleg van Willem I om de zaken der katholieke kerk in de Nederlanden door een concordaat te regelen, deels wegens de hun ongunstige gezindheid der minis-

ters, die van 1830 tot 1848 met het departement der R.K. eeredienst belast waren. Nog vóór 1848 intusschen kwam ten gevolge van discussiën der Tweede Kamer de zaak der oud-roomschen weder op beteren voet: en ook na de nieuwe regeling der katholieke kerk hier te lande door de pauselijke besluiten van 1853, behouden de oud-roomsche bisschoppen hun titels-en het oppertoezigt over de gemeenten die zich nog aan de leiding der oud-roomsche klerezy houden. Maar het aantal zielen dier gemeente bedraagt slechts zes duizend tegenover de talrijke scharen die de pauselijke bisschoppen onder hun beheer hebben, en van de toenadering tot de oud-roomschen die men nog in het begin dezer eeuw bij een deel der andere roomschgezinden hier te lande ontwaarde, merkt men thans niets meer.

De beweging die thans vooral in Duitschland op het gebied van het katholicisme heerscht, heeft de Nederlandsche oud-roomschen weer tijdelijk ten tooneele gebragt, en een zekere rol kunnen zij welligt nog vervullen. Maar beschouwt men met Dr. J. hun strijd met de partij die het in de katholieke kerk gewonnen heeft, als een strijd tusschen Nederland en Rome, dan zal men moeten erkennen dat de overwinning van Rome al zeer groot is. En geen wonder. Daargelaten of men regt heeft om het de Jezuïten en de winnende partij in het algemeen te verwijten, dat zij ‘den weg naar den hemel voor het volk met bloemen bestrooijen,’ dat die door hen geopende weg zoo druk en met zooveel ijver wordt betreden, is toch een bewijs dat hij tot een doel leidt waar een bestaande behoefte van den tijd zijn bevrediging vindt. Wat de toekomst van het katholicisme onder Rome's leiding zijn zal, welk een kracht het in den grooten maatschappelijken strijd zal uitoefenen, dat moge voor velen een onbeantwoorde vraag zijn, maar dat het een toekomst heeft, dat het een kracht zal oefenen, daaraan twijfelt niemand. Welk protestant zal beweren dat *zijn* rigting op zulk een consequente ontwikkeling, op zulk een toekomst zich kan beroemen! En hoeveel minder duur en kracht beloven niet rigtingen die in den grooten strijd tusschen oud en nieuw, die met de hervorming begint, zich wel aan het oude hebben trachten te houden, maar zonder zich in de nieuwe banen te storten die, juist omdat het nieuwe van het oude zich heeft afgezonderd, ook voor het oude zich geopend hebben!

Gaat men intusschen zulk een tusschenrigting als historisch verschijnsel na, dan wordt juist door haar de aandacht

vaak het meest geboeid. De consequentie die een risting op voortdurend bestaan regt geeft, is voor het menschelijk individu waarlijk zoo aanlokkelijk niet; en het zijn niet de miusta geesten die tusschen de rigtingen in, arbeid en rust vinden. Uit dit oogpunt beschouwd is de rigting die in het beoordeelde boek als de Nederlandsch-Katholieke gekenmerkt wordt, zonder twijfel zoowel de aandacht van het Nederlandsch publiek als de ernstige studie waardig, die de schrijver er aan besteed heeft.

Januarij 1872.
J.W.G.v.O

Duitschland in 1635.

Schets eener politieke crisis.

Dr. A Pierson, Hoogleeraar te Heidelberg, Herinneringen uit Pruissen's Geschiedenis. Arnhem, 1872.

Niet maar alleen de schrijver, die ons geheel onbekende zaken verhaalt, die zijn lezers meêdeelt wat zij nog niet wisten, maar ook hij, die bekende zaken op een nieuwe, op een eigenaardige wijze voorstelt, verdient gelezen te worden. Moest deze stelling van den Atheenschen publicist Isocrates verworpen worden, dan konden zij, die als geschiedschrijvers optreden, gerust de handen in den schoot leggen. Althans negen tienden van het geheel, en waarlijk niet het minst begaafde gedeelte van de geschiedschrijvers. De lotgevallen toch van volken, die op het wereldtooneel een ondergeschikte rol gespeeld hebben en daarom minder algemeen gekend zijn, missen gewoonlijk de aantrekkelijkheid, die den stylist inspireert en den lezer meêsleept. Navorschers van *curiosa* mogen zij belang inboezemen; boven het nuchtere standpunt van het louter wetenswaardige kunnen zij zich uiterst zeldzaam verheffen. En op het gebied der meer algemeen bekende geschiedenis, binnen de lijst der groote, beslissende wereldgebeurtenissen, nieuwe bronnen te ontdekken, verrassende nieuwigheden meê te kunnen deelen, behoort tot die gelukkige uitzonderingen, tot die bijzondere toevalligheden, waarop de geschiedvorscher maar zelden rekenen mag. Aan ieder beoefenaar van de geschiedenis der menschheid kan het niet te beurt vallen, als aan Leopold von Ranke, de hand te leggen op een tot dusver ongekenden schat van belangwekkende meédeelingen, als die puntige *relazioni* der Venetiaansche diplomaten, die zoo menig duister punt in de staatkundige verwikkelingen der XVIe en der XVIIe eeuw opgehelderd hebben.

Maar op zulk een gelukkige vondst behoeft hij ook niet te wachten, wiens historische blik in de overgeleverde feiten waarheden ontdekt, die vóor hem aan de aandacht der weetgierige nakomelingschap ontsnapt zijn Hoe verdienstelijk de sterrekundige zich maken moge, die nieuwe planeten ontdekt of ongekende kometen op het spoor komt, ook hij, die in het reeds onthulde firmament, de tot hiertoe geheime natuurwetten weet aan te wijzen, neemt een eervolle plaats in te midden van de mannen der wetenschap. De algemeen bekende gebeurtenissen op eigendommelijke wijze voor te stellen, de schijnbaar op zich zelf staande feiten onderling in verband te brengen, aan tot dusver onbeduidend geachte verschijnselen een beteekenis toe te kennen om hun invloeden en gevolgen, met één woord op het exposé der gebeurtenissen den stempel te drukken van de individualiteit van den verteller - ziedaar waarin de tooverkracht gelegen is, die de werken van een Carlyle, van een Macaulay, van een Thierry op alle lezers uitoefenen.

Niemand werpe daarom met lichtvaardigheid een boek ter zijde, welks titel ons bekende tijdperken uit een bekende geschiedenis voor het geheugen roept. Men vindt er, bij eenigen goeden wil, allicht beschouwingen, die een verrassend licht uitstorten over partijen, die ons te voren reeds helder genoeg toeschenen. Wij hadden lang geleden het landschap op een nevelachtigen morgen bezocht; hoe anders komt het ons voor in den vollen zonneschijn van een onbewolkten zomerdag! Doch één voorwaarde, één onafwijsbare voorwaarde zij er gesteld voor die subjectieve geschiedschrijving. Het licht, waarin de schrijver de gebeurtenissen stelt, moet geen valsch licht zijn; geen gasvlam binnenskamers terwijl de zon daarbuiten reeds in het Zenith staat; geen moedwillige verduistering, geen kunstmatige groepeering! Alles mag het geschiedwerk, maar geen *tendenzgeschrift* zijn. Niet om te verheerlijken, noch om te beschamen, maar alleen om de waarheid te doen uitkomen, moet de pen des geschiedschrijvers over het papier loopen.

Onwillekeurig huiverden wij daarom, toen wij op 17 à 18 bladzijden Voorberichts stieten in Dr. A. Pierson's ‘Herinneringen uit Pruissens Geschiedenis’, en toen wij in dat Voorbericht uitdrukkingen aantroffen als deze: ‘Het is dus eene bijdrage voor het budget onzer zelfverdediging, naar vermogen ons volk omtrent het karakter der pruisische politiek in te lichten.’ Zal de minister, die zijn budget verdedigt, niet met

alle macht zijn voorstel er door zien te halen? Eerlijke middelen wil hij ongetwijfeld bezigen, - maar toch altijd middelen tot overreding. En hoe hoog de waarde van een historisch relaas moet worden aangeslagen, als het in een parlementaire *speech*, in een pleidooi ontaardt, valt ligt te gissen. Mogelijk is het, dat de schrijver die onpartijdigheid blijft in acht nemen, die ook bij eigene, bijzondere beschouwing gevorderd wordt; gemakkelijk zullen zelfs leeken - *convivae non coqui*, gelijk Dr. Pierson zegt - daarvan niet overtuigd worden. Of neemt men nog onbevooroordeeld plaats aan den disch, als de gastheer u niet alleen het *menu*, maar ook de hoedanigheid en het samenstel der gerechten voorlegt, en zich zelf bij voorbaat in de handen wrijft over het genot, dat hij u verschaffen gaat?

Na een opsomming van de titels der werken over Pruisische geschiedenis, waaraan Dr. Pierson zijn stof ontleende, verzekert hij ons, ‘dat het lezen dezer geschriften geen gunstigen indruk van de pruisische staatkunde bij hem heeft achtergelaten.’ Zeer mogelijk. Wellicht ook op anderen, die van de opgenoemde werken kennis hebben genomen. Voor hen schrijft Dr. Pierson waarschijnlijk niet, ce serait prêcher des convertis. Hen die na de lezing der bedoelde geschiedwerken, Pruisen nog steeds idealiseeren, zal Dr. Pierson's excerpt - hoe fraai geschreven ook - niet overtuigen. Daar de talentvolle schrijver zich verder wel niet bij voorkeur zal gewend hebben tot dat deel van het publiek, dat zonder eenig eigen oordeel gelezen heeft, zoo schrijft hij ontegenzeggelijk voor dat groote aantal onzer landgenooten, dat de door hem opgesomde werken niet gelezen heeft- convivis sed non coquis. ‘Is dit oordeel’ - zoo zegt Dr. Pierson - ‘over de pruisische politiek gegrond, dan verdient het, gelijk thans door mij geschiedt, in ruimer kringen te worden meêgedeeld.’ O, gewis, dat *oordeel*, waaraan men als dat van een bekend geleerde en wijsgeer wel wat zal hechten. Doch Pierson doet meer, hij staaft zijn oordeel, en door dat te doen, handelt hij wel volgens de regelen der logica, maar niet volgens de eischen eener goede geschiedschrijving. C'est fort beau, mais ce n'est pas l'histoire.

De 17 hoofdstukken, die na het Voorbericht komen, leveren den minor van den syllogisme, waarvan major en conclusie voorafgaan; maar nu zij Herinneringen uit Pruisen's Geschiedenis heeten, treden zij vermomd op de kampplaats. Of zoo ze zijn wat zij schijnen, duizend tegen één, dat zij bezwijken.

Of Pierson nu de geschiedenis aan zijn bewijsvoering of zijn bewijsvoering aan de geschiedenis opgeofferd heeft, daarover verblijve het oordeel aan allen, die zijn boek met kennis van zaken doorlezen. Uit een wetenschappelijk oogpunt is het voldoende, op het gewaagde eener onderneming als de beoogde te wijzen. Wij kunnen echter nu niet nalaten, naar aanleiding of ten gevolge van de kennismaking met Pierson's boek, ook eenige historische herinneringen aan te stippen.

Naar aanleiding of ten gevolge van Pierson's werk, zeiden wij, wel te verstaan ter aanvulling van het historische gedeelte van dat werk, om te voorzien in een Leemte, die zich niet op het overredende - daarmede treden wij niet in het gericht - maar op het zuiver geschiedkundige terrein van het boek voordoet.

Dat de Herinneringen, na zeer, zeer kort den oorsprong van den Brandenburg-Pruisischen Staat te hebben aangeroerd, niet hooger opklimmen dan tot de regeering van den Grooten Keurvorst, die even als Pisistratus de gedichten van Homerus, de te voren op zich zelf staande deelen der Hohenzollernische monarchie tot één geheel gebracht heeft, is zeer natuurlijk. Toch ware het niet overbodig geweest, aan te toonen, hoe het aan dien vorst mogelijk geweest is, in Duitschland en als vasal van den keizer die zelfstandige rol te spelen, die hij gespeeld heeft; niet onder, maar naast den Keizer, als gelijkberechtigde met Oostenrijk op te treden. Immers aan den Westphaalschen vrede, die in het 9^{e} jaar van Frederik Willem's regeering gesloten werd en die de zelfstandigheid der Duitsche staten tegenover den Keizer op zulk een breeden grondslag vestigde, dat zich in en onder het rijk eindelijk een koninkrijk Pruisen heeft *kunnen* vormen. Dat de Brandenburger Keurvorst, tevens Hertog van Pruisen en pretendent, gedeeltelijk bezitter van de Gulik-Kleefsche landen, tot de beslissing van den 30-jarigen oorlog weinig bijgedragen heeft, dat zelfs de Groote Keurvorst bij de Westphaalsche vredes-onderhandelingen een geheel passive plaats innam, blijkt genoegzaam uit de wijze, waarop ook Pierson dien vorst en dien vrede met elkander in verband brengt.

Waaraan was het dan toe te schrijven, dat de omstandigheden, die George Willem, den vader van Frederik Willem, genoopt hadden zich in de armen van den Keizer te werpen, als protestantsch vorst de zijde van de katholieke partij te kiezen, zoo spoedig veranderden? Het antwoord hierop ligt in de ge-

beurtenissen van het gewichtige jaar 1635. Het was een jaar, waarin belangrijke vraagstukken in de Europeesche statenverhouding tot een oplossing kwamen, een wereldcrisis, die een strijd van een eeuw en meer dan een eeuw, een strijd tusschen vrijheid en onderdrukking, een strijd over de machtsverhouding der Europeesche staten onderling zou oplossen. Dat jaar was het ontmoetingspunt tusschen een weefsel door de tallooze draden van het verledene gevormd en de draden, die een nieuw dessein zouden te voorschijn brengen in de statenverhouding van Europa. De oorlog, die in 1618 begonnen, reeds meer dan 17 jaren duurde, was een godsdienstoorlog. Maar in dien oorlog om het geloof lag de worsteling ook om vrijheid op elk gebied, ook op het staatkundige opgesloten. De oorlog was ontstaan omdat de godsdienstvrede van Augsburg, in 1555 gesloten, hoe langer hoe meer bleek ongenoegzaam te zijn, om de billijke vorderingen te voldoen van de onderscheidene godsdienstige secten, die in het Duitsche rijk bestonden. Alleen de Lutheranen waren wettig bij dien vrede erkend; van Calvinisten was geen sprake geweest. Bovendien was niet aan de individuën, maar aan de regeeringen vrijheid van godsdienst verleend. De vorst die gisteren nog protestant, heden katholiek werd, kon al zijn onderdanen noodzaken om de frontverandering meê te maken of het land te verlaten. Maar nog gevaarlijker was die bevoegdheid in de Rijkssteden, waar de godsdienst der ingezetenen dus afhing van een meerderheid in de stedelijke regeering. Te Aken, te Donauwörth en elders - 't is bekend- had inderdaad die veranderlijkheid der staatskerk tot lastige verwikkelingen aanleiding gegeven. Maar als nu eens een geestelijk heer, een bisschop of abt, tot de hervormde leer overging, hoe moest het dan met zijn goederen, met zijn heerschappij gaan? Die moeilijkheid was, om den vrede niet geheel schipbreuk te doen lijden, eenvoudig niet beslist. Zoo dikwijls dus iets dergelijks plaats had, en 't geschiedde o.a. te Keulen en te Maagdenburg, dan waren de partijen in rep en roer, en het recht van den sterkste zegevierde.

En wie was langzamerhand de sterkste geworden? Ongetwijfeld de Duitsche keizer, die als wereldlijk opperheer der Christenheid, als bloedverwant en verbondene der Spaansche monarchen, de zegepraal der Katholieke kerk, maar daarbij ook de oppermacht der Habsburger dynastie in Europa beoogde en nastreefde. Zoo was het ook een eigendunkelijke daad van den

Keizer tegenover de Bohemers, die de lang opgehoopte brandstof deed ontvlammen, die den oorlog deed uitbarsten, waarvan de geschiedenis als van den Dertigjarige, zou gewagen.

En welke was in 1635 de uitslag van die worsteling? Drie malen had de Keizer, had de partij, die de alleenheerschappij der Katholieke kerk wilde vestigen, alle hinderpalen omvergeworpen en drie malen had zij de overwinningen gebruikt om het gewenschte doel nader te komen. Toen in 1620 de Keurvorst van de Paltz, die van de Bohemers de koningskroon ontvangen had, overwonnen en verdreven was, werd de Paltz tusschen Beieren en de Habsburgers verdeeld, en even als Bohemen voor de Hervorming gesloten. Toen de Deensche koning, Christiaan IV, hertog in dien tijd van het voor Denemarken steeds noodlottige Holstein, na een kortstondig optreden, geheel uit het veld geslagen was en de Noord-Duitsche vorsten, die hem geholpen of begunstigd hadden, van hun landen beroofd waren, ten behoeve van den keizer en van zijn veldheeren, toen namen keizer en keurvorsten in 1629 het besluit, dat alle sedert de Hervorming geseculariseerde goederen weêr aan de Kerk terug moesten komen. Daarop dwong de heldhaftige en vrome koning van Zweden in twee schitterende veldtochten de overwinning van partij te veranderen, maar zijn plotselinge dood bluschte ook den fakkel der victorie. Wel maakte 's keizers veldheer, Wallenstein, van de omstandigheden na den slag bij Lüitzen niet het gebruik dat de keizer en de katholieke partij wenschten, maar ruim een jaar later waren zij van dien lastigen vriend verlaten. Wallenstein, die met de Zweden en Saxen volgens eigen inzichten onderhandeld had, werd in Februari 1634 te Egra in Bohemen vermoord, en het keizerlijk leger gehoorzaamde weder zijn wettigen opperheer. En dat leger was talrijk, goed georganiseerd, van bekwame officieren voorzien. Geen wonder, dat het Zweedsche leger, waartoe slechts enkele Duitsche vorsten, met moeite er toe overgehaald, hun hulptroepen hadden geleverd, bij Nördlingen geheel en al verslagen werd en volkomen uiteenspatte. Dat tengevolge van deze katastrophe de keizer en de katholieke Ligue geheel Duitschland niet onderworpen hebben; dat de Spaansch-Oostenrijksche coalitie der Habsburgers toen niet over Europa getriomfeerd heeft, is waarlijk niet te danken aan den weêrstand van het protestantsche Duitschland. Trouwens de hervormde rijksstanden hadden over 't algemeen niet veel blijken van energie gegeven,

nooit veel voor hun zaak overgehad, het allerminste de beide protestantsche keurvorsten, van Brandenburg en van Saxen. Slechts door nood gedrongen, hadden zij den Zweedschen koning flauwtjes ondersteund; nauwelijks hadden zij het gewaagd van zijn zegepralen partij te trekken. Voor de wankelende houding van Brandenburg, in het bijzonder, zijn hoofdzakelijk vier oorzaken op te geven: de successie-kwestie in de Kleefsche landen, de kans van opvolging in Pommeren, de geloofsverandering van keurvorst George Willem, eindelijk ook de invloed van graaf Schwarzenberg.

Reeds lang vóor dat de ongelukkige vorst van Kleef, Gulik, Mark, Berg, Ravensberg en Ravenstein in 1619 stierf, was de vraag, wie in deze rijke landschappen op moest volgen, een dreigend vraagstuk geworden, en nog jaren daarna, nog in de XVIIIe eeuw, stonden op de agenda der congressen vraagpunten te lezen, die in den Kleefschen successietwist wortelden. Want er daagde een heir van pretendenten. Wie was geen bloedverwant van een der familiën, die eens over éen der zes landen gelegeerd hadden? Het meest in aanmerking kwamen en het meest werk van de zaak maakten intusschen Brandenburg en Paltz-Neuburg, wier vorsten beiden van zusters van den laatsten hertog afstamden. Bevreesd dat van hun oneenigheid een ander pretendent of de keizer, als opperleenheer, partij zou trekken, sloten de keurvorst van Brandenburg en de hertog van Paltz-Neuburg, op aanraden vooral van prins Maurits en de Staten-Generaal, wien het niet onverschillig was, wien zij tot oostelijken nabuur krijgen zouden, en die daarom ongaarne een oorlog tusschen de twee protestantsche vorstenhuizen zagen uitbarsten, een verdrag, strekkende om voorloopig de landschappen in kwestie gemeenschappelijk te bezitten en te besturen. Die vriendschappelijke schikking zou - hoopte men - op den duur wel tot een eindregeling voeren. En waarlijk was er een oogenblik een huwelijksplan in uitzicht, dat de belangen van Neubarg en Brandenburg moest vereenigen. Doch in de plaats van de Hymentoorts werd de fakkel van Eris ontstoken. Wat de juiste oorzaak was, is minder duidelijk: genoeg, de beide vorstelijke familiën kregen hevigen twist: niet alleen het huwelijksplan sprong af, ook het gezamenlijk bezit stelde de partijen niet langer tevreden. De erfprins van Neuburg werd katholiek om hulp in de Spaansche troepen uit de Zuidelijke Nederlanden te krijgen, en de keurvorst van Brandenburg ging

van het Lutheranisme tot de leer van Calvijn over, niet onwaarschijnlijk om door de Staten geholpen te worden. Werkelijk gingen nu midden in het Bestand, in 1614, Spaansche en Staatsche troepen, ieder hun beschermeling in het bezit van zooveel mogelijk der betwiste gewesten stellen. En het hielp weinig, of de voornamelijk geïnteresseerden, hun dwaling inziende, wederom een verdrag sloten, en wel een verdeelingsverdrag; 't ging als in het bekende proces van de fabel: à chacun une ecaille. Spaansche en Hollandsche garnizoenen bleven vele plaatsen in hun macht houden, en deden op de bewoners de alles behalve zachte krijgslasten van die dagen drukken. Dit deelingsverdrag van Xanten is intusschen de grondslag geworden van den lateren toestand: Kleef, Mark en Ravenstein werden daarbij aan Brandenburg, de andere landen aan Neuburg toegekend. Doch het was er nog verre van af, eer dit in 1614 gesloten verdrag een werkelijkheid werd. Of het ooit zou gelden, was van den afloop der Duitsche en der Nederlandsche aangelegenheden afhankelijk. Om het deelingsverdrag bekommerden zich de helpers voorioopig niet, en nauwelijks was het twaalfjarig bestand afgeloopen of Maurits en Spinola beoorloogden elkander in de Kleefsch-Guliksche landen. Of Neuburg en Brandenburg een weinig later een tractaat samen sloten, de wederzijdsche bondgenooten verlieten hun positiën niet. Hierbij waren echter, het dient opgemerkt te worden, de Spanjaarden ons voor. Toen nu in 1627 de keizer met zijn eigen wapenen en die der Ligue over Denemarken en de Protestanten gezegevierd had, nam hij het besluit te zorgen - zoo heette het - dat de betwiste landen, wier standen zich bij hem uitdrukkelijk over de rampen der vreemde bezettingen beklaagd hadden, niet voor het rijk verloren gingen, door òf aan Spanje òf aan Holland toe te vallen, en ze daarom voorloopig in zijn naam als opengevallen rijksleenen te bezetten. Reeds Maurits raadde nu de strijdende pretendenten aan, op nieuw bij tractaat zelve hun rechten te regelen, ten einde hun, die zich tegen het keizerlijke besluit zouden willen verzetten, vasten grond onder de voeten te geven. De stadhouder bedoelde een regeling als die bij het verdrag van Xanten aangegaan. Intusschen had zich de keurvorst zoozeer beangstigd over het verlies der betwiste landen, en wellicht voor den keizer den schijn van een te nauwe vriendschap met Holland willen vermijden, dat hij zonder bemiddeling van Prins en Staten, op eigen gezag, een verdrag met Neuburg sloot,

waarbij zijn aandeel veel geringer werd: Kleef en Gulik met Ravenstein zouden aan Neuburg; Berg, Mark en Ravensburg - zeker wel de minst aanzienlijke portie - aan Brandenburg komen. Zoowel aan de Brusselsche als aan de Haagsche regeering werd nu het verzoek gedaan, om de occupatie te doen ophouden. Alles echter voorshands te vergeefs; de toestand bleef onveranderd. Nog in den zomer van het jaar 1629 deden de Spaansche troepen onder van den Bergh, gesteund door de keizerlijken onder Montecuculi, uit de Kleefsche landen een inval inde Vereenigde Provinciën, om Frederik Hendrik te noodzaken, het beleg van den Bosch op te breken. Het is bekend, dat de prins zich niet van zijn stuk liet brengen, dat hij de Brabandsche vesting ingesloten hield en door den commandant van de staatsche bezetting in Emmerik, Otto van Gent, den vijand omtrekken en hun wapenplaats Wesel bezetten liet. De Spaansch - Oostenrijksche legers verlieten ons grondgebied, en Wesel had eenvoudig van garnizoen gewisseld. Zoo waren aanval en verdediging geheel afhankelijk geweest van het gebruik, dat Spanje en de Staten van het Kleef-Guliksche gebied maakten, weinig acht slaande op de rijksbesluiten en op de rechten der zoogenoemde *possiderende* vorsten. Wat een ellende voor die gewesten! Wat een marteling voor de pretendenten! Wiens zegepraal moest de Brandenburger keurvorst wenschen, niet ten gunste van hervorming en godsdienstvrijheid, maar in het belang van zijn heerschappij over deKleefsche hertogdommen? Uitbreiding van grondgebied is toch het summum bonum!

Vandaar mede George Willem's onzekerheid en besluiteloosheid bij de verschijning van Gustaaf Adolf. De inmenging van den Zweedschen koning bracht een nieuw gevaar; zij dreigde een andere illusie van machtsvergrooting der keurvorsten te verstoren, hun kans om het hertogdom Pommeren in bezit te krijgen. Na den dood toch van den kinderloozen Bogislaf XIV moest Pommeren krachtens een oud erfverdrag, volgens het toenmalige Duitsche staatsrecht wettig gesloten, aan de Hohenzollerns ten deel vallen. Hiermede kon het belang van Gustaaf Adolf, die van de Oostzee meester wilde worden, wel eens in strijd komen, en toch wilde de koning van Zweden zijn zwager, den keurvorst van Brandenburg, tot zijn bondgenoot hebben en tevens Pommeren zóolang in zijn macht houden als de keizerlijke legers nog gevaarlijk voor Zweden bleven. Hertog Bogislaf dwong hij tot een verbond, waarbij Zweden het

recht kreeg Pommeren te bezetten en ook nog na den dood des hertogs bezet te houden, totdat het land geheel van keizerlijke en liguistische troepen bevrijd zou zijn en de Zweedsche koning voor zijn krijgskosten genoegzame schadeloosstelling zou bekomen hebben. Brandenburg's opvolgingsrecht werd in dat tractaat nu wel erkend, maar het voorbeeld van de Kleefsche landen kon leeren hoelang een dergelijk bezettingsrecht duren, en welke noodlottige gevolgen het hebben kon. Na de verdrijving der keizerlijke troepen uit de meeste Pommersche en Brandenburgsche plaatsen bleef aan George Willem niets anders over, dan zich aan zijn zwager aan te sluiten, wilde hij zijn eventueel recht op Pommeren niet geheel in de waagschaal stellen. Hoe zeer werden de verwachtingen van den keurvorst overtroffen, toen zijn koninklijke zwager in korten tijd bijna geheel Duitschland aan de macht der Ligue ontrukte en onder den indruk van zijn zegetocht Hollanders en Spanjaarden er eindelijk toe overgingen, de betwiste grenslanden te ontruimen. Eindelijk kreeg George Willem, in 1631 nu het werkelijke bezit van Kleef en Mark, waar alleen Emmerik, Rees en Wesel nog staatsche bezettingen hielden. Zelfs na de noodlottige gebeurtenis van Lützen vond de keurvorst nog baat bij het Zweedsche bondgenootschap, en behoefde hij het zelfs minder te duchten, nu de eerzuchtige held niet meer leefde, die hem en andere Duitsche vorsten als zijn vasallen kon behandelen. Terwijl toch het werk van Gustaaf Adolf op staatkundig terrein door Oxenstierna, op militair gebied door Banèr met goed gevolg werd voortgezet, werkten Wallenstein en de keizer elkander tegen en begunstigden hierdoor den vooruitgang der Zweedsch-Hervormde partij. Hoe veranderde dit alles, toen de machtige en eigenmachtige veldheer van het tooneel verwijderd was! Na den dood van Wallenstein togen de keizerlijke, de Spaansche en de Linguistische legers ijverig aan 't werk, en met goed succès. De troepen, die Horn in Zuid-Westelijk en Midden-Duitschland verzameld had, werden bij Nördlingen geheel verslagen. Daar moesten de Zweden en hun bondgenooten het veld ruimen; doch in Noord-Duitschland hielden zij zich nog staande en konden zij zich blijven handhaven ja het geheele land beoosten de Elbe in hun macht houden, mits ondersteund door Brandenburg en Saxen. Op een zware proef werd echter de volharding van George Willem gesteld, toen de keurvorst van Saxen, uit eigenbelang, uit zucht om zijn grondge-

bied te vergrooten en om de eer te genieten, eerste onderbevelhebber van het keizerlijke leger te worden, in 1635 den schandelijken vrede te Praag sloot. Krachtens dien vrede zou niemand in het rijk een leger mogen bezitten dan de keizer, en dus iedere poging der vorsten om hun rechten te beschermen tegen willekeurige oppermacht, geheel afgesneden zijn. En hoe die macht drukken zou, bleek reeds daaruit, dat het restitutie-edict, het beruchte besluit, dat de teruggave van alle geseculariseerde goederen voorschreef, wel opgeschort, maar volstrekt niet afgeschaft, veeleer bevestigd, en dat de godsdienstvrijheid, op den grondslag van den Augsburger vrede, alleen tot de Lutheranen beperkt werd. En tot dien vrede trad Brandenburg toe, na lang aarzelen, na lang heen en weer geslingerd te zijn tusschen de aanbiedingen van Zweden en die van Saxen.

De beslissing in deze netelige zaak werd genomen door een persoon, die sinds jaren het vertrouwen van den keurvorst genoot en altijd ten gunste der keizerlijke politiek werkzaam geweest was, wij bedoelen den graaf Adam van Schwarzenberg. Hij was een staatsman, die op zulk een eigenaardige wijze de behartiging zijner eigene belangen met die der staatsaangelegenheden wist te vermengen of te verwarren, dat men moeilijk kan zeggen, of hij beide eerlijk en trouw waargenomen, of wel de algemeene zaak aan zijn bijzonder belang opgeofferd heeft. Gemakkelijk schijnt het, hem te beschuldigen; eenigszins moeilijker, hem te verdedigen; het moeilijkst hem te veroordeelen; het vonnis over hem kan wellicht niet anders dan als *non liquet* luiden. Zijn loopbaan gaf allicht aanleiding tot een dubbelzinnig gedrag en zeker tot dubbelzinnige beoordeeling. Eerst Oostenrijksch officier, gelijk de Schwarzenbergen in vroeger en later tijd plachten, ging Adam in den staatsdienst van den ongelukkigen hertog van Kleef enz. enz. over, en betoonde hij zich terstond bij het openvallen dier successie als een voorstander der Brandenburgsche aanspraken. Deze keuze haalde hem den rijksban op den hals, als straf voor het vooruitloopen der keizerlijke beslissing. Verwierf de graaf door deze toewijding het vertrouwen van den keurvorst, hij zelf schijnt naderhand ook de gunst van Oostenrijk terug te verlangen. Niet alleen om vergeving voor zijn stoutheid te ontvangen, maar ook om geldelijke vorderingen te doen gelden, hem door zijn vader, die in keizerlijken dienst tegen de Turken gestreden had, nagelaten. Voeg daarbij, dat Schwarzenberg katholiek was, en reeds daarom de Oostenrijksche

staatkunde niet geheel ongenegen kon zijn, en het valt licht te begrijpen, dat zijn positie als voorzitter van den Brandenburgschen *Geheimen raad* nog al moeilijkheden meebracht. Het liefst zag hij den keurvorst in den geheelen oorlog neutraal blijven, 't geen dan volgens de denkbeelden, die de president als rijks-edele en vroeger Oostenrijksch onderdaan koesterde, als van zelf gehoorzaamheid aan den keizer meebracht. ‘Ik mag toch wel keizersgezind heeten,’ drukte hij zich uit. - ‘Als Brandenburg zich aan den keizer houdt, dan blijft het den staat getrouw.’ De keizer gold bij hem in den volsten zin als leenheer, en niets was gevaarlijker dan bij dien vorst ‘in het zwarte boek te komen’; hoewel hij somtijds den keurvorst verzekeren wil, ‘dat Z. Keiz. Maj. geen der rijksstanden kwaad bejegent, veeleer hen, die tegen Z.K.M. gezondigd hebben, in genade vergiffenis schenkt’. Of Schwarzenberg zelf dat geloofde? Maar dat de keurvorst er, na zijn verklaring, niet aan twijfelde, bleek maar al te zeer. Voor Schwarzenberg was altijd *des Kaisers Roch der höchste Titel*. Of die rok ook voor Brandenburg en zijn vorst paste, was een andere zaak. In allen geval had hij Brandenburg's politiek tijdens de Deensche periode van den oorlog naar zijn geest weten te wringen; en zeer tegen zijn zin had hij den keurvorst na lang wankelen, gelijk wij boven zagen, het verbond met Gustaaf Adolf zien aangaan. Nu, in 1634, nu de Zweedsche zaken nog al verslimmerd waren en de kansen voor keizer en katholieke partij beter stonden, begreep Schwarzenberg de gelegenheid te moeten gebruiken. Hij zorgde dat de onderhandelingen met den Zweedschen kanselier gevoerd werden door iemand, op wien hij rekenen kon, en zelf stelde hij intusschen den keurvorst het gevaar voor oogen, dat uit een strijd met den keizer kon voortvloeien. Pommeren, dat erkende Schwarzenberg, was voor 't oogenblik in Zweedsche handen, en zou bij verklaarden tegenstand veel daarvan te lijden hebben: doch de keizer zou, zoodra men zijn bondgenoot was, de vreemden verdrijven. En had die keizer niet steeds de bevoegdheid, den keurvorst Pommeren geheel en al te onttrekken, ja zelfs hem, zooals vroeger den keurvorst van de Paltz, van al zijn landen te berooven? Moest men niet het oog vestigen op dien ongelukkigen vorst, die in ballingschap en in armoede gestorven was en wiens familie, nu nog, na 15 jaren, even ellendig ronddwaalde? Indruk maakte deze redeneering ongetwijfeld op George Willem; daarom zond hij

Schwarzenberg in eigen persoon naar Leipzig, om het dan in Godsnaam maar met Saxen en door middel van den keurvorst met den keizer eens te worden. Toch weifelde hij nog en liet zijn voornemen bijna weder varen, toen de tijding ontvangen was, dat de keizerlijke troepen een vergeefschen aanslag op Mainz gedaan hadden en voor het leger van Bernhard van Saxen Weimar teruggetrokken waren. De graaf had echter, voor dat hij tegenbevel ontving, niettegenstaande ook hij van dit wapenfeit kennis droeg, het verdrag reeds geteekend. Brandenburg sloot dus vrede met den keizer op dezelfde ongunstige voorwaarden ten opzichte van de godsdienstvrijheid en de bevoegdheid der rijksvorsten. Men had zelfs niet kunnen bewerken, dat Saxen zijn vermeende rechten op Gulik opgaf of dat de keizer de tusschen Brandenburg en Neuburg schikkingen getroffen goedkeurde. Ten gevolge dezer verdragen kon Zweden geen enkelen Duitschen vorst van eenige beteekenis meer onder zijn bondgenooten tellen.

Hoe was 't echter mogelijk, dat in een land, welks bevolking grootendeels, bijna geheel, uit hervormden bestond, zoo in Brandenburg als in Pruisen, de regeering voortdurend zoo weifelen en eindelijk zelfs voor den keizer partij trekken kon?

Juist de onwil der bevolking had het zijne bijgedragen tot de krachtelooze houding der Hohenzollner vorsten. Ten gevolge van Johan Sigismond's boven reeds aangestipten overgang tot het gereformeerde geloof, tot het Calvinisme, had de keurvorst zijn Luthersche onderdanen tegen hem in het harnas gejaagd. Te Berlijn was zelfs in 1615 een ernstig oproer uitgebarsten, reeds toen aldaar een zeldzame gebeurtenis. En toen George Willem in 1619 opvolgde, ondervond hij allerwege de gevolgen van zijn vaders impopulariteit. De Pruisische standen beweerden stoutweg, dat een Calvinist geen hertog mocht zijn. Ook in Brandenburg maakten de standen geen geheim van hun sympathie voor de Luthersche regeering van Saxen. Doch bovendien maakten nu de Brandenburgsche standen van hun vijandschap tegen den gereformeerden vorst gebruik, om zijn macht, die toen nog geenszins op een *rocher de bronze* geleek, zooveel mogelijk te bekrimpen. Zij bleven dan, gelijk het heette, trouw aan den keizer, van wien men altijd nog wel eenig kwaad te vreezen had, als hij de overhand behield, toonden dat zij baas waren over hun vorst en werkten de gereformeerde richting tegen. Op een bijeenkomst van 1627 werd, zoo drukt zich het officieele verslag

uit, ‘gevit en gemaatregeld in het bijzonder tegen de gereformeerde religie en die haar toegedaan waren, van welke men sommigen zeer *sinistre* en *mal à propos* verdacht hield.’ Vroeg de regeering geld, om een leger tegen het gevaar dat uit de keizerlijke overmacht dreigde te kunnen stellen, dan waren het ‘Calvinistische grappen.’ Als de standen iets besloten, dan was het afdanken van troepen, om den keizer geen ergernis te geven, en voor de rest uitstellen en afwachten.

Ook in 's keurvorsten geheimen raad dwarsboomden elkander de Gereformeerde en de Luthersche leden, zeer voordeelig voor Schwarzenberg's politiek, die noch Luthersch, noch Calvinistisch was. Gedurende de 12 eerste jaren van den grooten oorlog was daarom de krachtigste handeling van Brandenburg niet hooger gestegen dan tot een gewapende neutraliteit, waarbij echter de neutraliteit zoozeer de wapening overtrof, dat het grondgebied herhaaldelijk geschonden werd. Zelfs tijdens het inderdaad maar gedwongen bondgenootschap tusschen den keurvorst en den koning van Zweden verheelden de Stenden hun tegenzin niet tegen die deelneming in den oorlog; slechts traag en karig stonden zij de gevraagde subsidiën toe. Was het dus te verwonderen, dat zij na den achteruitgang der Zweedsche macht, dat zij vooral na den vrede tusschen den keizer en het Luthersche Saxen, niet gestemd waren, om de vaan der godsdienstvrijheid hooger op te heffen? De voorzichtigheid, zoo beweerde men, gebood ook Brandenburg den vrede, daar anders een zegepraal der keizerlijke wapenen ongetwijfeld een vernietiging der Evangelische kerk ten gevolge zou hebben. En alle leden die niet bepaald voor den vrede waren, namen toch ook geen offensieve houding aan; zij hoopten op een Gideon of Maccabeus, maar hoopten zonder meer. In allen gevalle meenden anderen, moest de vraag om met Zweden voort te gaan, rijpelijk overwogen worden. Ondertusschen drongen da omstandigheden en maakte Schwarzenberg van zijn volmacht het gebruik, dat hij wenschelijk achte. Ook Brandenburg was met den keizer verzoend.

En hierdoor was de keizer meester van den toestand. Met Beieren, met Saxen, met Brandenburg verbonden, beheerschte hij Duitschland. Maar niet de Duitsche belangen waren het, die het Weener hof op het oog had; aan de macht der Habsburger dynastie moest de zegepraal worden dienstbaar gemaakt. Oostenrijk zou in godsdienst- en staatsaangelegenheden de wet voorschrijven in het rijk, en de heerschappij over Europa deelen

met Spanje, dat in het bezit van het geheele Iberische Schiereiland, van 't grootste deel van Italië, van de Zuidelijke Nederlanden en Franche Comté, rijkelijk voorzien van koloniën in Amerika en Azië, niettegenstaande vele schokken, nog altijd een geduchte macht kon ontwikkelen. In het bijzonder de reputatie der Spaansche troepen was ongeschonden bewaard. Van Gonsalvo de Cordova tot op Spinola hadden die soldaten, gedurende anderhalve eenw, half Europa, van de straat van Gibraltar tot aan de Elbe, van de golf van Napels tot aan den Dollart, met het geruisch hunner wapenen vervuld. Een nederlaag in het open veld behoorde tot de hooge zeldzaamheden, waarop zelfs de bekwaamste tegenstander roem mocht dragen. En in de handen dier troepen bevond zich een groot deel van westelijk Duitschland, van de Rijnlanden. Hoe onbeduidend staken hierbij de hulpmiddelen af van Zweden, dat zelf uitgeput, maar door weinige en weinig beteekenende Duitsche bondgenooten bijgestaan, nog bovendien in een oorlog gewikkeld was met Polen en in gespannen verhouding stond tot het steeds uaijverige Denemarken.

In dit kritieke tijdsgewricht van den strijd tegen de Spaansch-Oostenrijksche hegemonie, verliet Brandenburg de zijde der vrijheid; in die worsteling tusschen kerkdwang en geloofsvrijheid, scheidde het hervormde Brandenburg zich van zijn geloofsgenooten, half uit zwakheid, half uit baatzucht. Doch in allen geval niet uit vaderlandsliefde, uit liefde tot het groote, gemeenschappelijke vaderland, het Duitsche rijk, om dat rijk van de vreemde indringers te verlossen, gelijk door sommige geschiedschrijvers in ernst beweerd is. Zulk een gevoel was sinds lang, uitgedoofd. Sedert toch een koning van Spanje, al was hij dan ook een Habsburger, sedert dat Karel V keizer geworden was, kon van *die* vaderlandsliefde nauwelijks meer sprake zijn. Had niet die vorst zelf de Bourgondische landen van het rijk losgemaakt? Had hij niet, in den Schmalkaldischen oorlog de Duitsche protestanten door Alva en zijn Italiaansche benden laten tuchtigen? En voor zijn opvolgers gold immers het bezit van Hongarije en de verstandhouding met Spanje meer dan de vrede in het rijk. Oostenrijk gaf het eerste voorbeeld, om een Staat buiten de rijksmacht om, onafhankelijk van de rijkswetten, in en naast het rijk te grondvesten, Zelfs den Augsburgschen godsdienstvrede achtten de Habsburgsche regenten binnen hun gebied niet langer voor geldig. Hoe zouden dus bij andere rijks-

vorsten andere denkbeelden heerschen? Reeds Maurits van Saxen had niet geaarzeld tegenover de Spanjaarden en de Italianen van zijn keizer, de hulp van Frankrijk in te roepen en had die hulp met rijksgebied gekocht: Metz, Toul en Verdun stonden van dien tijd af onder Fransche heerschappij. Zoo zagen wij ook Brandenburg en Neuburg elk hun vermeende rechten op de Kleefsche successie met vreemde hulptroepen handhaven. En nog onlangs had de aartsbisschop-keurvorst van Trier, toen hij zijn gebied niet tegen Gustaaf Adolf kon verdedigen, uit haat tegen het keizerlijke regeeringsbeleid, in zijn twee voornaamste vestingen Fransche bezetting opgenomen. Waar zullen wij dus in die dagen liefde tot het Duitsche vaderland, waar afkeer van vreemde bemoeiing zoeken? Niet uit zulke beweegredenen had Saxen met den keizer te Praag vrede gesloten. Wat den onbekwamen keurvorst, die in drinkgelagen en smulpartijen zijn energie verloren had, hiertoe bewoog was puur eigenbelang; aanwinst van grondgebied, de eer om een gedeelte van het rijksleger aan te voeren. Ook bij George Willem mogen wij dus, na al wat zoo in Brandenburg als elders voorgevallen was, geen andere gronden aannemen dan die wij boven ontwikkelden: vrees om Pommeren te verliezen bij een zeer mogelijken triomf van den keizer, de invloed van Schwarzenberg, de flauwheid en de onwil der standen. Daarom koos men de zijde van Oostenrijk, dat nauwer dan ooit te voren aan Spanje verbonden was, met Spanje gezamenlijk oorlog voerde en niet dan in overleg met de verwante dynastie een algemeenen vrede sluiten wilde.

Dat Zweden in dien hachelijken toestand den strijd niet opgaf, dat het niet week voor de overmacht, is ongetwijfeld toe te schrijven niet alleen aan de geestkracht en de bekwaamheid van den kanselier Oxenstierna, die de politiek van Gustaaf Adolf begreep en voortzette, maar ook in niet geringe mate aan de houding van Frankrijk, 't geen in die dagen beteekende aan het staatsbeleid van Richelieu. In hem had zich de traditioneele politiek van Frankrijk geïncarneerd, ook met betrekking tot de buitenlandsche aangelegenheden. De worsteling tegen de Habsburger oppermacht in Europa, waarin Frans I en zijn opvolger bezweken waren, was door een halve eeuw van bloedige oorlogen geschorst; behendig had zich Spanje die pause ten nutte gemaakt, om zijn gezag in Italië meer en meer te bevestigen en om ook in de Nederlandsche gewesten de aloude vrijheden aan te vallen. Aan den daardoor opgewekten weerstand schonk

koning Hendrik IV, zoodra hij zijn eigen vijanden overwonnen had, krachtige ondersteuning, en op uitgebreide schaal had hij de afgebroken worsteling willen voortzetten, toen Ravaillac hem hierin verhinderde. De onafgewerkte taak van dezen vorst ging de kardinaal voltooien. Langzaam en voorzichtig toog hij aan het werk, gelijk de inwendige omstandigheden van Frankrijk gebiedend voorschreven, maar zeker en onvermoeid, zonder ooit het doel uit het oog te verliezen. Daartoe had hij een Franschen prins op den troon van het Italiaansche hertogdom Mantua plaats doen nemen; daartoe had hij de plannen van den Zweedschen koning begunstigd en ondersteund, en na de ramp van Lützen het bondgenootschap tusschen de Zweedsche kroon en de Duitsche staten zooveel mogelijk trachten in stand te houden. En nu na de noodlottige gebeurtenissen van 1634 en 1635, nu de Zweedsche troepen verslagen en verstrooid waren en de voornaamste protestantsche vorsten van Duitschland met den keizer onderhandelden, was het meer dan ooit plicht, den erfvijand onder de oogen te zien. In de eerste plaats dus nadere verstandhouding met Zweden. De besprekingen, die daartoe moesten strekken, ingeleid door Hugo de Groot, toenmalig gezant van H.M. Christina van Zweden bij den Allerchristelijksten koning, werden door Oxenstierna, die in persoon den eersten minister te, Compiègne kwam bezoeken, voortgezet en liepen over het hernieuwen van den oorlog, waarbij Frankrijk en Zweden een gemeenschappelijk doel in het oog zouden houden, en eerstgenoemde staat den anderen met geldelijke subsidiën zou blijven ondersteunen. Wel werden deze preliminairen van Compiègne nog zoo spoedig niet en niet geheel onveranderd geratificeerd, o.a. ook omdat de koning van Frankrijk nog tot geen directe oorlogsverklaring tegen het rijk wilde overgaan, maar toch de grondslagen tot een alliantie waren gelegd. Polen werd, vooral door Fransche bemiddeling, tot een wapenstilstand bewogen, maar waar 't vooral op aankwam, de moreele steun, om zoo te zeggen, van Frankrijk, was aan Zweden verzekerd, dat daardoor een gunstiger positie verkreeg. ‘Ja,’ zegt een tijdge noot, die van de Zweedsche toestanden en de meeningen in Duitschland goed op de hoogte was, ‘ofschoon de vermindering der krijgslasten, die van Frankrijk's meêwerking was te verwachten niet zoo groot was, zou toch de opinie onder het publiek en het geroep over de alliantie niet zonder effect zijn. Iedereen toch zou meenen, dat men daardoor vaster en zekerder ging. Daardoor nu werd de Zweedsche zaak, al bleef wer-

kelijke hulp van Fransche zijde geheel uit, versterkt, bij den vijand zware achterdocht opgewekt; vorsten en standen, die weifelden, zouden teruggehouden, anderen die reeds afgevallen waren, teruggevoerd worden, terwijl ook de troepen, de *soldatesca* - zooals onze schrijver zich uitdrukt - beter gestemd zou worden'[1]. Doch ook werkelijke en werkdadige ondersteuning werd op den duur verleend. In 't bijzonder zoodra maar het minste geruchtje van de mogelijkheid van vredesonderhandelingen tusschen Zweden en den keizer tot Richelieu doordrong, ging een Fransch gezant op weg, om den Zweedschen rijkskanselier aan de met zijn regeering gemaakte afspraak te herinneren. Want heette Frankrijk ook altijd nog geen oorlog met het heilige Roomsche rijk te hebben, aan Spanje was nauwlijks een maand na Oxenstierna's bezoek, bepaald in overleg met de Staten-Generaal en den Stadhouder, in de toen gebruikelijke formaliteiten de oorlog verklaard. Spanje toch had in de laatste jaren Richelieu's vijanden, dus de vijanden van het Fransche koningschap, van de Fransche staatseenheid, bepaaldelijk 's konings moeder, Maria de Medicis en 's konings broeder, Gaston van Orléans, zoo openlijk ondersteund, dat de kardinaal doortasten moest en wilde En een oorlog tegen Spanje, dat begreep ook de Zweedsche staatsman, was in die dagen een daad van vijandelijkheid tegen den keizer en kwam Zweden's plannen te stade. Doch tegelijkertijd moesten Fransche troepen zich ook tegen bepaald Duitsche legers wapenen. Aangevallen werd het immers door rijkstroepen onder aanvoering van den hertog van Lotharingen, die als bloedverwant en nabuur der Fransche koningen, zich in de intrigues der vijanden van Richelieu gemengd had, en zich veilig waande in zijn stelling als Duitsch rijksvorst. Hoe had hij zich bedrogen in het succes dier politiek; hoe werd de internationale vledermuis teleurgesteld! De kardinaal nam het hertogdom Lotharingen in beslag; eerst bij den algemeenen vrede, als het binnenslands en op de grenzen rustig was, zou hij dat broeinest van troebelen aan zijn rechtmatigen regent teruggeven. De hertog, die naar Duitschland naar den keizer, gevlucht was, maakte van den voorspoed der Oostenrijksche wapenen gebruik en wilde een poging wagen, om zijn gebied te heroveren, Frank-

1 Bog. Phil. van Chemnitz, königl. Schwedische in Teutschland geführte Kriege, aus glaubwürdigen u. mehrentheils originalacten, documenten und relationen zusammengetragen enz. Stockholm, 1653 (II, p. 938)

rijk te tuchtigen en den kardinaal ten val te brengen. Zoo moest Frankrijk een defensieve houding tegen de Duitsch-Oostenrijksche legers aannemen. En ook in den Elzas ondersteunde Frankrijk den trouwen en dapperen bondgenoot van Gustaaf Adolf, hertog van Bernard van Saxen-Weimar, en verkreeg daardoor menige stad en menige vesting, bij voorraad zooals het heette, in handen. Dat de strijd tegen Spanje en Oostenrijk, tegen de Habsburgsche oppermacht, op alle punten aangevangen en voortgezet kon worden, was het bedrijf van Richelieu, het werk der Fransche staatkunde van 1635. Ook het karakter van den oorlog werd gewijzigd. Het verbond van het katholieke Frankrijk met de hervormde landen, Zweden en de vereenigde Nederlanden, kondigde aan, dat de aera der godsdienstgeschillen in de internationale politiek ging verdwijnen. Voor de vrijheid van alle religiën zou gezorgd worden; geene moest de andere onderdrukken.

Nog lang hield de oorlog aan, zoowel ten gevolge van de macht der tegenpartij als van de bezwaren, waarmee èn Frankrijk èn Zweden in eigen boezem te kampen hadden. Ten slotte werd het doel bereikt, de opperheerschappij der Habsburgers verbroken en de vrijheid der geloofsbelijdenissen in Duitschland gevestigd. Brandenburg oogstte bij den Westphaalschen vrede de vruchten van zijn weifelende politiek. Slechts de helft van het hertogdom Pommeren, en wel het minst belangrijke gedeelte, het binnenland, bleef, niettegenstaande het eens schijnbaar zoo machtige bondgenootschap des keizers, voor den keurvorst behouden. Yoor de andere helft, die aan Zweden toegekend werd, kreeg de keurvorst schadeloosstelling in onderscheidene vroeger geestelijke, later geseculariseerde territoriën, die wel uitgestrekt maar niet samenhangend waren. Ten aanzien der successie-kwestie met Neuburg bleef de toestand als bij het vroeger gemaakte deelingsverdrag krachtens hetwelk Kleef en Mark aan Brandenburg kwamen. Intusschen profiteerde de keurvorst Frederik Willem die sinds 1640 regeerde, ondanks de politiek zijner voorgangers, van het hoofdresultaat der Fransch-Zweedsche bemoeiingen, van den achteruitgang der keizerlijke macht. Bij den algemeenen vrede van 1648 toch werden alle Duitsche vorsten en standen erkend als zelfstandige staten. Opgelost was de rijkseenheid. Ieder Duitsche vorst was voortaan, gelijk men het uitdrukte, ‘souverein,’ of gelijk men het omschreef, als keizer in zijn eigen gebied. In die machtsvolkomen-

heid mocht hij voor zijn landen alle regelingen treffen, die hem noodzakelijk voorkwamen, zonder zich om keizer of rijksdag te bekreunen, en mocht hij, buiten keizer en rijksdag, allianties met vreemde mogendheden aangaan, oorlog voeren en vrede sluiten.

Door die bewegingsvrijheid alleen werd het den jeugdigen Frederik Willem mogelijk datgene tot stand te brengen, wat hem eenmaal den naam van ‘de Groote Keurvorst’ zou verwerven. Door behendig aangegane en weder verbroken bondgenootschappen heeft hij het hertogdom Pruisen aan den invloed der Poolsche kroon onttrokken; door verdragen te sluiten en deel te nemen aan oorlogen, heeft hij de Kleefsche landen van de overgebleven staatsche bezettingen bevrijd; in de zelf bewustheid zijner souvereiniteit heeft hij het overmoedig gedrag der standen neergedrukt en den grondslag gelegd tot het Brandenburg-Pruisische leger. Dit alles kan gelezen worden in Pierson's ‘Herinneringen’, die met de regeering van dien keurvorst aanvangen. Doch het hier vermelde kan er ons ook aan herinneren, hoe Pruisen's macht gesproten en gegroeid is door den ondergang van het Duitsche rijk. Dat rijk *had* uitgeleefd; het moest geheel onder de heerschappij van Oostenrijk geraken of uit elkander vallen. Nu de Fransch-Zweedsche wapenen de eerstgenoemde mogelijkheid afgewend hadden, kon het resultaat geen ander zijn als wat de Westphaalsche vrede aanbracht. In de daaruit geboren toestanden is Pruisen opgekomen, sterker geworden, totdat het eindelijk het Duitsche rijk nagenoeg met zich vereenzelvigd heeft. Niet de vroeger verbroken éenheid is het die hersteld, neen gewis, een geheel nieuwe die ontstaan is. Over de verdere ontwikkeling daarvan, over demoeilijkheden die zij ondervinden zal, over de meerdere of mindere juistheid harer grondslagen, is het niet gemakkelijk, en nog minder ons plan, hier een oordeel te wagen.

Maar wat had Europa gewonnen met de overmacht van Frankrijk? Immers de eeuw van Lodewijk XIV was in aantocht; de heerschappij van een Napoleon werd voorbereid. Ongetwijfeld. Aan welke nationaliteit kwam het echter in de XVIIe eeuw toe, zijn stem boven de anderen te verheffen, aan het dompige, kwijnende Spanje, of aan het jeugdige, vooruitstrevende Frankrijk? In hetzelfde jaar, waarin Oxenstierna persoonlijk de vriendschap van Richelieu kwam zoeken, werd door den kardinaal-minister de Académie Française opgericht; Corneille

begon zich onsterfelijk te maken, en Pascal toonde reeds als kind wat hij als man eenmaal worden zou. In één woord, de Fransche literatuur was bezig die hoogte te bestijgen, vanwaar zij over de geheele beschaafde wereld licht zou gaan verspreiden; zij trad in haar tijdperk van algemeenheid, van klassiciteit. Haar invloed breidde zich steeds uit, haar voortbrengselen werden overal genoten en begrepen, en zóo geschiedde het, dat eindelijk in de XVIIIe eeuw de verzen der Fransche dichters en de redeneeringen der Fransche wijsgeeren te Petersburg en te Londen, te Amsterdam en te Venetië, even goed gekend en gehuldigd werden als te Parijs en te Versailles. Een uitspraak van Montesquieu had overal wetskracht; boven een epigram van Voltaire was geen vorst of staatsman verheven. Vandaar de gemakkelijke verspreiding der revolutionnaire denkbeelden in het laatst der vorige eeuw. Zoo klonk de bestorming der Parijzer Bastille als de doodsklok voor alle middeleeuwsche instellingen over ons geheele werelddeel.

Maar tijden en omstandigheden veranderen. Ook andere volken willen hun kracht op wetenschappelijk, letterkundig en staatkundig gebied erkend zien en doen gelden. Dat door de gebeurtenissen der laatste jaren, het intellectueel en industrieel reeds ver gevorderde Duitschland, nu ook onder Pruisen's leiding, een eersten rang in het politieke theater van Europa ingenomen heeft, valt niet te loochenen. Even als de Fransche, zal ook de Duitsche invloed zijn roeping in de wereldgeschiedenis te vervullen hebben.

Doch, laten wij het ook nú vooral niet vergeten, naast en tegenover de Fransche macht hebben voortdurend op allerlei gebied ook andere richtingen gewerkt, worstelende zoowel tegen de zucht tot overheersching, die aan elk heerschend element eigen is, als tegen de schadelijke gevolgen, tegen het onkruid, dat ook uit de Fransche beschaving en uit de Fransche staatkunde voortsproot. Waarom dus nu voor een *alleen*heerschappij gevreesd? ‘Vrome mannen,’ zegt Dr. Pierson, ‘verwachten in Pruissen's opperheerschappij bevordering van het Godsrijk op aarde. Volkslievende mannen begroeten in Pruissen's overwinningen, op Oostenrijk en Napoleon behaald, de zege van den modernen staat.’ En nu wil Pierson deze meeningen weerleggen door ‘op Pruissen's verleden’ de aandacht te vestigen. Veeleer zij ons oog gericht op Europa's verleden, op de geschiedenis in het algemeen. Zij leert ons, dat in het

moderne Europa geen macht groot genoeg zal kunnen worden, om de andere geheel te onderdrukken. Zelfs in het schitterendste tijdperk van Frankrijk, in den *siècle de Louis XIV*, werd de Fransche overmacht bestreden door prins Willem III, die, onvermoeid in het vormen van coalitiën, werkelijk dezen stroom in zijn loop heeft gestuit. Napoleon I's veroveringspolitiek, een gevolg van de bestrijding, die de voortgang der revolutionnaire begrippen van den kant der Europeesche monarchen ontmoette, dreigde Europa te vernietigen, en die veroveringen gaven juist aanleiding tot een reeks van bondgenootschappen tusschen de onderscheidene staten van ons werelddeel, maar - wat meer zegt - gaven den eersten stoot tot de ontwikkeling van twee machten, wier opkomst Frankrijk's luister zou verdonkeren. Napoleon's staatkunde was het, die de *Kleinstaaterei* in Duitschland en in Italië opgeruimd en daardoor de eerste kiemen voor de éenheid dezer landen uitgestrooid heeft.

Zoo niet alleen op den weg der staatkundige richtingen. Ten tijde dat Voltaire over de Fransche en daardoor de geheele literarische wereld den scepter zwoei, begon reeds in Frankrijk zelf de invloed der Engelsche literatuur door te dringen en brak het eerste morgenrood der Duitsche aan. Naast het streng klassieke uiterlijk der Fransche letterproducten, die de beschaafde wereld verlustigden of in verrukking brachten, te midden van den drom bewonderaars, die daarin het volmaakte, het ideale, het eeuwige zagen, drongen de Britsche en de Germaansche Muze door, en vorderden en verwierven plaats voor haar kunstvormen. Tegenover de oppervlakkigheid, die niet zelden het geheim der onberispelijke gladheid in de Fransche verhandelingen en redeneeringen uitmaakt, handhaafde zich immers ook de hobbelige, maar daarom ook aan diepten rijkere methode der Duitsche wetenschap.

Op het gebied van staatkunde en literatuur, van godsdienst en van wetenschap, bestaat er voor de Europeesche beschaving een behoefte aan veelheid, dat wil zeggen, een behoefte aan al die verschillende, eigenaardige bestanddeelen, die door ieder volk tot het geheel kunnen worden bijgedragen. Daarom hebben wij hierin geen tyrannie te duchten. Althans niet op den duur. Steeds zullen er volken aangetroffen worden, die hun zelfstandig standpunt weten te handhaven en hun meerderen of minderen invloed op het geheel zullen kunnen bewaren. Hoe meer elk volk zijn eigen waarde beseft, hoe meer het inwendig,

voor zich zelve van zijn eigene krachten overtuigd is, met te minder schroom zal het de macht van den heerschenden geest erkennen en daaruit het goede aannemen, om het met zijn eigenaardigheden te vermengen. Verzekerd moet het zijn, dat het daardoor zijn zelfstandigheid niet zal opofferen, en tevens bereid, om tot behoud daarvan het uiterste te wagen, om 'het budget der zelfverdediging', gelijk Dr. Pierson zich uitdrukt, tot de verst mogelijke spanning uit te zetten. Die wil, die voorbereiding zal altijd noodig zijn, wanneer een dergelijke wending in de internationale politiek heeft plaats gegrepen, als waarvan wij onlangs getuigen waren. Want of de overheersching uit eigen beweging uitblijven zal, of wel dat zij met geweld en inspanning gekeerd zal moeten worden, daarop kunnen de lessen der geschiedenis bezwaarlijk een antwoord geven.

Doch ook om die zelfstandigheid aan te toonen, liever om het sluimerende beeld dier zelfstandigheid bij ieder Nederlander te wekken, heeft de Nederlandsche letterkundige, die sinds eenigen tijd het hoogleeraarsambt te Heidelberg bekleedt, nu eens in breede trekken, dan wederom in détails, het onderscheid tusschen den Nederlandschen en den Duitschen volksaard geteekend. Deze tegenstelling vult hoofdzakelijk de inleiding tot het werk, dat ons aanleiding verschaft, om deze bladzijden te schrijven, en vormt wel een klein, maar zeker niet het minst aantrekkelijke deel van dat geschrift. Aantrekkelijk is zij, al is zij in den vorm van een Inleiding op Geschiedkundige Herinnering wellicht een *hors d'oeuvre*. Haar leze en herleze een ieder, die soms twijfelen moge, of het wel een nationale ramp zou zijn, indien wij nader aan het Duitsche rijk gehecht, laat staan er meê vereenzelvigd zouden worden. Die bladzijden, waarin klaar en krachtig aangetoond is, dat Hollanders geen Duitschers zijn, noch op industrieel, noch op intellectueel gebied, leveren in waarheid een bijdrage, of juister een aansporing tot hetgeen Pierson noemt het 'Budget onzer Zelfverdediging'. Te meer, nu wij schrijvers over het staatsrecht, Duitsche geleerden, hooren verkondigen, 'dat er in onze dagen geen sprake kan zijn van een volstrekten, onbeperkten plicht voor den staat, om zijn integriteit en soevereiniteit te handhaven'. Natuurlijk, voegt de theoreticus er bij, mag een staat zijn eigen bestaan alleen dan prijs geven, 'als hij zich oplossen kan in een hooger staand geheel, waarmeê hij in rechtsbegrip en in nationaliteit gelijksoortig is'. Zoo schreef een onpartijdig beoefenaar van het

staats- en volkenrecht, zonder nevenbedoelingen, zeker zonder in het minst op Nederland het oog te hebben, maar zoo schreef hij toch na de gebeurtenissen van '64 en '66. Bleef hij wel zuiver theoretisch? Wel moet dus de staat, de kleine staat natuurlijk, voor zich zelven weten, of hij zijn zelfstandig voortbestaan verdient of verbeurd heeft, of hij bij een uitwatering in den grooten vloed zijn eenige heul vindt. Doch het klinkt nog al gevaarlijk, wanneer wij denzelfden rechtsleeraar, na het veroordeelen der ouderwetsche veroveringszucht, het moderne aanhechten van gebiedsdeelen hooren rechtvaardigen ‘uit het hoogere denkbeeld van een nationale staatsvorming’[1]. Niet in het verleden ligt dus het gevaar, dat evenmin met historische herinneringen kan afgewendworden; de hedendaagsche begrippen zijn het, die dreigen, te sterker naarmate de uitwendige verschilpunten tusschen de volken meer schijnen af te slijten of in de schaduw komen te staan. Wie dus ons volk zijn nationale eigenwaarde leert beseffen, versterkt tegelijkertijd de rechtmatigheid onzer zelfverdediging in het algemeene volksbewustzijn. Daaraan is ontegenzeggelijk behoefte. Ieder moet het duidelijk voor oogen staan, dat de daarvoor te brengen offers gering zijn in vergelijking van het doel, dat er meê beoogd wordt. Of het ooit noodig zal zijn, verder dan de voorbereiding te gaan - hoezeer wij dat wenschen, de toekomst is onzeker en het verledene zal ons daarover niets leeren. Zoo wij desniettegenstaande van het verleden tot het heden, van historie tot politiek zijn overgegaan, die afwijking zij niet gerechtvaardigd, toch verontschuldigd, door den tweeslachtigen inhoud van het boek, welks titel aan het hoofd van dit opstel geplaatst is.

Utrecht, Februari 1872.
L. DE HARTOG.

1 Die Principien der Politik von Dr. F. von Holtzendorff, Professor der Rechte an der Universität von Berlin. Berlin, 1869. pagg. 159, 225 en 228.

Bibliographisch album.

De Synode van 1870 *en Art.* 62 *van het Algemeen Reglement der Hervormde Kerk. Antwoord aan J. Douwes, door A. van Toorenenbergen. Groningen*, 1871.

(Artikel 62 luidt: Zij (de Synode) arresteert de reglementen, welke voor de geheele Hervormde kerk verbindende zijn. Elk reglement, door haar voorloopig aangenomen, wordt gezonden aan de Provinciale kerkbesturen om er hunne consideratiën op in te winnen. Van deze neemt zij kennis en maakt zij naar eigen oordeel gebruik, om daarna het reglement, met de veranderingen er in gemaakt, andermaal aan de Provinciale kerkbesturen te zenden, die er dan hunne stem over uitbrengen. Wanneer de volstrekte meerderheid dier kerkbesturen zich voor het aannemen van het reglement verklaart, wordt het, als finaal aangenomen, door de Algemeene Synodale commissie uitgevaardigd.

'Met veranderingen in de bestaande reglementen wordt evenzoo gehandeld.')

Dit geschrift, door de Redactie van *de Gids* mij ter aankondiging toegezonden, staat niet op zich zelf, maar vormt eene schakel in eene lange keten van courantenopstellen, tijdschriftartikelen en vlugschriften, allen loopende over de wijze, waarop in de Hervormde kerk de reglementen tot stand komen.

Ziehier de vraag, die tot dien omvangrijken pennestrijd aanleiding gaf: Heeft volgens dit 62ste Artikel van het Algemeen Regle - ment voor de Hervormde kerk de Synode het recht een voorloopig aangenomen reglement *in te trekken*, dat de provinciale kerkbesturen haar met hunne consideratiën hadden teruggezonden?

Daargelaten een in 1854 geuit doch met weinig kracht gehandhaafd gevoelen van het provinciaal kerkbestuur van Noordbraband,

was sedert 1852 bij elke gelegenheid het antwoord bevestigend geweest. Nu ongeveer twee jaren geleden is die eenstemmigheid verbroken.

Met gespannen verwachting werd in 1870 de vergadering der Synode te gemoet gezien. De Synode van 1869 had in afwijking van die van 1868, voorloopig aangenomen eene aanvulling van art 14, 1°. Synodaal Reglement voor de kerkeraden, strekkende om het gebruik der woorden des Heilands, Matth XXVIII: 19 opge teekend, bij de doopsbediening verplichtend te maken. De verandering was naar de provinciale kerkbesturen gezonden. Deze hadden hunne consideratiën niet gespaard. De veel besproken wijziging wordt andermaal bij de Synode aanhangig gemaakt. Zal de hooge kerkvergadering haar intrekken of niet?

Aldus werd de vraag door iedereen gesteld, ook door den heer van Toorenenbergen, predikant te Groningen. Nog den 31sten Mei had hij in de predikanten-vereeniging aldaar een advies uitgesproken en weldra onder den titel: *De Synode der Hervormde kerk in* 1870 *en de Doopsformule* in het licht gegeven, waarin ondersteld wordt, dat de Synode tusschen aanneming en verwerping van het bekende voorstel te kiezen heeft.

Daar brengt de Kerkelijke Courant van 25 Juni op het onverwachtst eene mededeeling, van den heer van Toorenenbergen, gedagteekend van den 13den Juni en inhoudende, dat hij zich vergist heeft; dat hij zich tot het uitbrengen van het gemelde advies heeft voorbereid onder het gelui der stormklok; dat hij zoowel onder die voorbereiding als bij de uitgave van het advies zich had laten medeslepen met den geweldigen stroom, die, naar hij nu eerst bespeurt, de Synode op een dwaalspoor gebracht heeft. Rijper nadenken heeft hem doen inzien, dat de Synode voorloopig vastgestelde veranderingen in bestaande reglementen niet mag intrekken, maar aan de provinciale kerkbesturen verzenden moet.

De nieuwe opvatting maakt de geesten wakker. Week op week wordt zij in de Kerkelijke Courant besproken, aangevallen, verdedigd. (Zie de nommers van 2, 9, 16 Juli.) De hoogleeraar Doedes en de predikanten Nolst Trenité, H. Steenberg, M.N.J. Moltzer mengen zich in den strijd. En nadat de Synode, den 9den Juli met algemeene stemmen (in strijd evenwel met het prae-advies der hoogleeraren van Oosterzee en Hofstede de Groot) de gangbare

verklaring van het betwiste artikel bevestigd had, geeft deze hare beslissing aanleiding tot nieuwen strijd. Getuige reeds de Kerkelijke Courant van 27 Augustus, waarin de hoogleeraar Prins eene uitdrukking bezigde, die bij zulk een bezadigd en voorzichtig schrijver eenige bevreemding wekt. Hij gewaagt van de opvatting van art. 62 Alg. Regl., ‘door van Toorenenbergen uitgedacht’. Ik zal er niet aan hechten, dat het uitdenken voor rekening komt van het provinciaal kerkbestuur van Noordbraband en niet van den heer van Toorenenbergen. Doch steekt er iets kwaads in uit overtuiging aan eenig wetsartikel eene uitlegging te geven, die van de heerschende afwijkt? Is dan de heer van Toorenenbergen geen ernstig man? Gaat het wel aan ten zijnen opzichte een term te bezigen, die aan willekeur en luim denken doet? Trouwens, de heer van Toorenenbergen heeft zich niet uit het veld laten slaan. In Augustus schreef hij *Het rapport en besluit van de Synode van* 1870, *over den Christelijken doop, aan de gemeenten der Nederlandsche Hervormde kerk*. Deze brochure handelt niet over de uitlegging van art. 62, maar in de eenige weken later verschenen *Synodale wetsovertreding door de Synode van* 1870 *bestendigd*, komt hij op het gevoelen, in de Kerkelijke Courant verdedigd, opzettelijk terug. En toen daartegen de heer J. Douwes, predikant te Leens, een *Open brief over synodale wetsovertreding* (Groningen, 1871), tot hem gericht had, beantwoordde hij zijnen ambtgenoot in de brochure aan het hoofd dezer regelen vermeld. Bovendien waren bondgenooten voor den heer van Toorenenbergen opgedaagd. Niet alleen, dat prof. Doedes, wien Dr. Prins het tot een verwijt schijnt aan te rekenen van Toorenenbergen's bedenksel te hebben ‘goedgekeurd’, in een puntig opstel, opgenomen in het tweede nommer zijner *Kerkelijke Bijdragen*, aan de Synode het recht tot intrekking van hetgeen voorloopig aangenomen is, bleef ontzeggen, maar ook de veertien leden der Hervormde kerk uit alle deelen des lands, verklaarden in hunne toespraak (Augustus 1870) *Aan de leden der gemeenten, behoorende tot de Nederlandsche Hervormde kerk*, dat door de intrekking van hetgeen in 1870 aangenomen was, de hooge vergadering zich naar hun oordeel niet stiptelijk aan het voorschrift van Art. 62 gehouden had. Daarenboven werd de leer van den heer van Toorenenbergen met nadruk verdedigd en toegelicht door den hoogleeraar Hofstede de Groot, in de November-aflevering van het Tijdschrift *Waarheid en Liefde*, jaarg. 1870. Aan den ande-

ren kant werd zij met niet minder nadruk bestreden door Dr. T.J. van Griethuysen, wiens brochure: *De verhouding van de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk tot de provinciale kerkbesturen in wetgeving naar de reglementen en de geschiedenis*, Utrecht, 1871, zonder twijfel van deze opstellen met de uitvoerigste zorg is bewerkt en door den predikant K.G.F.W. Ham, wiens aankondiging van eenige der genoemde geschriften in de jongste mei-aflevering der Vaderlandsche Letteroefeningen (reeds in het *Nieuw Kerkelijk Weekblad*, N°. 98-105, had hij *de Bijdrage* van prof. Doedes besproken) geen model is van nederighejd. De toon ten minste, waarop de heer Ham den heer van Toorenenbergen over de slordigheid van diens taal en stijl de les leest, is zeer aanmatigend. De gegrondheid van menige opmerking dienaangaande valt echter niet te ontkennen. In elk geval teekent de stijl van den Groninger predikant den mensch. Wij leeren hem kennen als een man van eene ietwat haastige en bewegelijke organisatie, van groote volubiliteit en het hart op de tong dragende; maar een hart, gloeiende van ijver voor hetgeen het waar, goed, edel en (want ik zou hem onrecht doen, wanneer ik mij bij zulke algemeenheden bepaalde) in overeenstemming met het Evangelie, in het belang der Hervormde kerk acht.

Na vermeld te hebben, dat de heer Moltzer zijne opvatting van het vraagstuk nader in de Kerkelijke Courant van 3 December 1870 tegen de aanmerkingen van prof. Doedes verdeigde, heb ik de gewisselde stukken zoo volledig als mij mogelijk was opgenoemd. Wanneer men de straks genoemde toespraak *Aan de leden der gemeenten* uitzondert, hebben zich louter predikanten en theologische professoren over de kwestie uitgelaten. In die toespraak, door drie rechtsgeleerden onderteekend, wordt zij daarenboven slechts in het voorbijgaan genoemd. Bij eene andere gelegenheid en in een ander Tijdschrift heeft de schrijver dezer regelen er op gewezen, dat het voor hen die geen juridische opleiding hebben genoten (men kan haar genoten hebben zonder in de rechten te zijn gepromoveerd) minder raadzaam schijnt zich op het terrein van het recht te bewegen. Die wenk kwam hem duur te staan. Men verweet hem eene neiging naar ‘de oude aristocratie der vakgeleerden.’ Hij heeft zich die tegenwerping getroost en vindt de juistheid van zijn gevoelen onder anderen bevestigd in het vlugschrift van den heer Douwes. Kennelijk op Nederland doelende, bericht die schrijver het volgende: ‘In den

Staat vaardigt de Koning wetten uit, maar de wetgevende magt is bij de Staten-Generaal'. Wat te antwoorden? Zorgvuldig onthoud ik mij van elke jammerklacht over miskenning van de rechten der Kroon, wel overtuigd, dat de heer Douwes niet bedoeld heeft die rechten te schenden. Maar ik meen, dat een man, die een wetenschappelijken naam bezit, met vergelijkingen aan het Nederlandsche staatsrecht ontleend, voorzichtiger behoort te zijn. Op de gemeentesecretarie te Leens is toch waarschijnlijk wel een exemplaar der grondwet te vinden. Merkwaardig, dat geen der predikanten, die den 'Open Brief' van den heer Douwes bespreken, den schromelijken misslag heeft aangewezen.

Voor ik met een enkel woord mijne meening omtrent de beteekenis van art. 62 ga toelichten, moet ik herinneren, dat het hier blootelijk eene vraag geldt van wetsuitlegging, die vrij blijven moet van alle godsdienstige bestanddeelen. Dit is algemeen erkend. Ook door den heer Ham. Daarom juist doet het mij leed, dat hij zich over de onderteekenaren van de toespraak *Aan de leden der gemeenten* aldus uitlaat: 'Dat het tevens allen mannen zijn van eene zelfde richting in het kerkelijke, willen wij liefst voor bijkomstig houden, ofschoon zich moeilijk het vermoeden laat weren, dat zij hunne dogmatische overtuigingen, meer bepaald hun wensch om de verplichting tot het gebruik der doopsformule in de wet opgenomen te zien, hebben laten influenceeren op hun oordeel over eene zaak, die op het volkomen neutrale gebied der wetsinterpretatie te huis behoort.' Hopen wij voor den heer Ham, dat hij zich niet bewust geweest is, welk eene onrechtvaardige verdachtmaking in zijne woorden besloten ligt.

En nu de vraag zelve. Lezen wij het artikel aandachtig over, ten einde te zien wat er wèl en wat er niet in staat.

Dit artikel (en niet artikel 12) regelt de wijze, waarop in de Hervormde kerk de reglementen en veranderingen in bestaande reglementen tot stand komen.

Nadat artikel 61 aan de Synode de hoogste wetgevende, rechtsprekende en besturende macht had toegekend, bepaalt de aanhef van artikel 62, dat het de Synode is, die de reglementen arresteert, welke voor de geheele Hervormde kerk verbindende zijn. De drie volgende zinsneden schetsen de wording van elk reglement. Is in de eerste sprake van het *voorloopig* aangenomen, de laatste ge-

waagt van het *finaal* aangenomen reglement, en de middelste om-schrijft de tweede phase van het ontstaan. ‘Elk reglement, door haar voorloopig aangenomen, wordt gezonden aan de Provinciale kerkbesturen om er hunne consideratiën op in te winnen.’ Duidelijk. ‘Van deze neemt de Synode kennis en maakt zij naar eigen oordeel gebruik, om daarna het reglement, met de veranderingen er in gemaakt, andermaal aan de Provinciale kerkbesturen te zenden die er dan hunne stem over uitbrengen.’ Op dezen volzin komt alles aan. Vooreerst heeft men gevraagd, wat te denken van het geval, dat de Synode na kennisneming van de eonsideratiën der kerkbesturen meent het reglement ongewijzigd te moeten laten. Ligt in de bijvoeging ‘met de veranderingen er in gemaakt’ de verplichting opgesloten om in het voorloopig reglement veranderingen te maken? Niemand die het volhouden zal. Het *eigen* oordeel der Synode neemt eene zelfstandige beslissing omtrent de ingewonnen consideratiën en omtrent de noodzakelijkheid om het ontwerp al of niet te wijzigen. Blijkbaar willen de woorden ‘met de veranderingen er in gemaakt’ eenvoudig zeggen: de Synode heeft het recht om ik zeg niet binnen de grenzen der ingewonnen consideratiën, maar (want ik vat de woorden ruimer op dan prof. Doedes) naar aanleiding van de zienswijze der Provinciale kerkbesturen in het oorspronkelijk reglement veranderingen te maken. De heer Moltzer leidt uit de bedoelde woorden af, dat de Synode het recht tot intrekken heeft, wanneer de overweging der ingekomen consideratiën haar een reglement doet afkeuren. Brengt die overweging geen verandering in hare zienswijze, dan zou zij verplicht zijn het reglement ‘te arresteren’; wanneer zij daarentegen eenige veran-dering in het voorloopig reglement aanbrengt, slechts dan zou zij het reglement met die veranderingen naar de Provinciale kerkbesturen moeten zenden. Hij beroept zich wel op de woorden van het artikel, maar ziet juist datgene voorbij wat het artikel zegt. Grammaticaal is ‘het reglement, met de veranderingen er in gemaakt’, het object van ‘zenden,’zijn de woorden ‘met de veranderingen er in gemaakt’ de appositie van ‘het reglement:’ evenwel blijft ‘het reglement’ het object van ‘zenden’, ook wanneer de appositie wegvalt. En deze valt feitelijk weg, wanneer de Synode het voorloopig aangenomene ongewijzigd meent te moeten verzenden Dat men volgens die opvatting willekeurig zoude lezen ‘met *of zonder* de

veranderingen er in gemaakt', is onjuist. Zijn er veranderingen, ze moeten mede verzonden worden. Doch men kan geen veranderingen verzenden, die niet gemaakt zijn. En de verplichting om veranderingen te maken, wordt ook door den heer Moltzer niet aangenomen. En nu vervolgens. Nadat de Synode van die consideratiën kennis nam is zij, onverschillig of zij van het ovengenoemde recht gebruik maakte, gehouden hot reglement 'andermaal aan de Provinciale kerkbesturen te zenden, die er dan hunne stem over uitbrengen.'Verplichting derhalve om in elk geval het reglement, veranderd of onveranderd, op nieuw aan de Provinciale kerkbesturen te doen toekomen. Hoe ernstig ik ook de uitlegging der tegenstanders van den heer van Toorenenbergen heb overwogen, het is mij niet mogelijk hare juistheid te vatten. Zijn de woorden niet daghel-der? Laat de kracht der woordvoeging eenigen twijfel over? Éérst de kennisneming der consideratiën, dàn haar gebruik naar eigen oordeel, *om daarna* het reglement, met de veranderingen er in gemaakt, *andermaal* aan de Provinciale kerkbesturen te zenden. Ook de verdere loop der zaak is duidelijk. 'Wanneer de volstrekte meerderheid dier kerkbesturen zich voor het aannemen van het reglement verklaart, wordt het als finaal aangenomen, door de Algemeene Synodale commissie uitgevaardigd.' *Finaal aangenomen* wordt bij gevolg een reglement slechts door de volstrekte meerderheid dier kerkbesturen; komt die meerderheid niet tot stand, dan is natuurlijk het reglement *finaal* verworpen, maar de *eind*beslissing legt het artikel op de schouders der Provinciale kerkbesturen. Nog eens, het '*om daarna*' schijnt mij afdoende en het is in mijn oog onmogelijk de Synode van eene tweede verzending aan de Provinciale kerkbesturen te ontheffen, zonder de bewoordingen van het wettelijk voorschrift geweld aan te doen.

Intusschen heeft men gemeend juist in de woorden van artikel 62 het bewijs te vinden, dat de Synode het recht heeft het voorloopig aangenomen reglement na terugontvangst van de Provinciale kerkbesturen ter zijde te leggen. De Synode, zegt de heer Douwes, *arresteert* de reglementen: hoe zou zij dan niet het recht hebben ook *niet* te arresteren? Om aan die vraag gewicht bij te zetten was de schrijver begonnen met eene definitie van *arresteren* te geven: '*Arresteren* is *vaststellen*, het eerst voorloopig aangeuome nu definitief *vaststellen*. Een zoo gearresteerd reglement is echter nog

niet *finaal aangenomen*.' Is dit onderscheid tusschen definitieve vaststelling en finale aanneming niet denkbeeldig? Het artikel kent het zeer bepaalde niet en draagt de finale aanneming aan de provinciale kerkbesturen op. Leest men het artikel in zijn geheel, dan blijkt, dat *arresteren* den invloed uitdrukt, dien de Synode op de wetgeving bezit, al moet men erkennen, dat die invloed geringer is, dan de toekenning der 'hoogste wetgevende magt' aan de Synode zou doen verwachten. Zij, die haar een recht tot intrekking toekennen, en dit uit het woord *arresteren* afleiden, spreken gaarne van *definitief arresteren*, wanneer zij zeggen willen, dat de Synode een voorloopig aangenomen Keglement *andermaal* naar de Provinciale Kerkbesturen zendt. Dit neemt niet weg, dat *definitief arresteren* een onwettelijke term is, uitdrukkende hetgeen men gaarne in de wet zoude lezen, maar niet hetgeen de wet zegt. Het gebruik zulker termen, die men op willekeurige wijze met een zeker wettelijk gezag bekleedt, draagt er veel toe bij om te beletten dat de juiste beteekenis van het artikel begrepen wordt. Hetzelfde geldt van hetgeen men herhaaldelijk in de Handelingen der Synode ten jare 1871 leest, dat de provinciale kerkbesturen 'een recht van veto' bezitten; alsof daardoor hun recht volledig ware uitgedrukt!

Maar dan die term: 'van de ingewonnen consideratiën maakt zij naar eigen oordeel gebruik?' Is de bevoegdheid, die in deze woorden ligt, niet zoo ruim mogelijk? Omvat zij niet het recht om, wanneer het eigen oordeel na nauwgezette overweging geen reglement hoegenaamd wenschelijk acht, het voorloopig aangenomene in te trekken? Bedenk ook, dat de tweede alinea dezelfde handelwijze op veranderingen in bestaande reglementen toepast: wat zou ongerijmder zijn, dan dat de Synode verplicht is eene verandering, die zij na hernieuwde overweging en in overeenstemming met de provinciale kerkbesturen laakt, toch andermaal aan die kerkbesturen op te zenden? Ten aanzien der ongerijmdheid zou ik willen opmerken, dat in zulk een geval de kans der finale aanneming toch niet vrij te pleiten is van onzekerheid, maar wat de hoofdzaak betreft, moet ik wederom verwijzen naar den tekst van het artikel. Die opvatting van zoo even zou juist zijn, wanneer de volzin eindigde met de woorden: 'en maakt de Synode naar eigen oordeel gebruik.' Doch de kerkelijke wetgever voegt er in éénen adem bij, dat met dit gebruik maken de taak der Synode niet geëindigd is.

Maar art. 61 dan, dat toch aan de Synode de *hoogste* wetgevende macht toekent? Wat blijft daarvan over, wanneer de Synode slechts het initiatief nemen mag, maar het zwaartepunt van den wetgeven-den arbeid bij de provinciale kerkbesturen ligt? Ik gaf reeds te kennen de laatste te zijn die in verband met artikel 62 de juistheid der uitdrukking: ‘hoogste wetgevende magt’ in artikel 51 in bescherming zou willen nemen. Inderdaad, de uitdrukking is ongelukkig voor eene regeling, waarbij een zoo aanzienlijke invloed op de wetgeving aan de lagere kerkbesturen is verzekerd. Dit neemt evenwel niet weg, dat de omschrijving der wetgevende macht nu eenmaal niet in artikel 61, maar in art. 62 te vinden is. Want het eerstgenoemde artikel bepaalt, dat die hoogste wetgevende macht bij de Synode berust, ‘onder de verschillende waarborgen in dit Algemeen Reglement en in bijzondere reglementen vastgesteld.’ Welnu, die waarborgen treft men al dadelijk in art, 62 aan. Neemt men in aanmerking, dat dit artikel het laatste en beslissende woord over elk voorloopig aangenomen reglement, het woord dat zulk een reglement *finaal* aanneemt of verwerpt, niet aan de Synode, maar aan de Provinciale kerkbesturen toekent, dan is het zeker zeer twijfelachtig of de term ‘hoogste wetgevende macht’ niet beter door een anderen vervangen ware, maar voor onze vraag is dit in zeker opzicht onverschillig, daar de wording van elk reglement eerst in het volgende artikel omschreven wordt. Verandert de verhouding tusschen artikel 61 en artikel 62 wanneer men aan de Synode een recht tot intrekking van het voorloopig aangenomene toekent? Volstrekt niet. Immers ook zij, die zulk een recht aannemen, loochenen geenszins, dat, indien de Synode van het recht geen ge-bruik maakt, in dat g'eval de provinciale kerkbesturen het reglement finaal aannemen of verwerpen. Ook aldus blijft de bevoegdheid dier besturen ruim en bevat art. 62 eene belangrijke beperking van art. 61. Het gaat derhalve niet aan het aandeel in de wetgevende macht, dat de provinciale kerkbesturen bezitten, te verklaren uit de hoogste wetgevende macht, die art. 61 aan de Synode geeft. Is het niet onhoudbaar het bijzondere te interpreteren uit het algemeene en het daarnaar te verwringen, in stede van het alge-meene uit de nadere, bepaling toe te lichten? Zoodoende ziet men voorbij, dat art. 62 het voorgaande artikel begrenst en omschrijft.

Op al deze gronden komt het mij voor, dat de bewoordingen van

artikel 62 den zin hebben, dien de heer van Toorenenbergen er aan geeft. En hiermede acht ik het pleit in zijn voordeel beslist. Want waar de woorden der wet volkomen duidelijk zijn, moet de beteekenis gelden, die door de woorden wordt uitgedrukt en welke uitdrukking of woordvoeging in ons artikel onduidelijk moge zijn, dat gebiedende ‘om daarna’ is het voorzeker niet. Dit beginsel blijft ongeschonden, wanneer uit de gedachtenwisseling over de wording der wet zonneklaar blijkt, dat de woorden ten slotte het omgekeerde te kennen geven van hetgeen de wetgever kennelijk bedoeld heeft. Laat de uitgedrukte wil des wetgevers geen twijfel over, daar heeft men zich met den bedoelden wil niet in te laten. Wie dit niet toestemt, zet de deur open voor verregaande willekeur.

Hiermede wil ik geenszins de verdiensten miskennen van die schrijvers, die hoofdzakelijk uit de geschiedenis van ons artikel pogen te bewijzen, dat het de onmiskenbare bedoeling van den ker-kelijken wetgever was om de Synode het recht tot intrekking van voorloopig aangenomen reglementen te verleenen.

Onder hen, ik zeide het reeds, wint de bekwame leerling van wijlen den hoogleeraar van Hengel het van alle anderen in nauwkeurigheid. Uitgaande van de zeer ware stelling, dat aan juiste kennis en regte waardeering van het tegenwoordige onbekendheid naat het voorledene niet dan schaden kan, stelt de heer van Griet-huijsen zich deze drie vragen ter behandeling: welke was vóór 1852 de verhouding der Synode tot de Provinciale kerkbesturen in wetgeving? Hoe is daaruit de tegenwoordige verhouding ontstaan? Welke is de beteekenis van deze? Zien wij op onze beurt hoe in hoofdzaak het antwoord luiden moet.

Artikel 15 van het Algemeen Reglement van 1816 luidde: ‘Geene veranderingen kunnen in dit Reglement gemaakt worden, dan door Zijne Majesteit, op voorstel, of immers na voorafgaande overweging bij het Synode, hetwelk echter, vóór en aleer ten dezen besluit te nemen, daarop de consideratiën zal inwinnen van de Provinciale Kerkbesturen.’ De wijziging van het artikel in 1843 veranderde de verhouding der Synode tot den Koning, maar liet de betrekking tusschen de Synode en de provinciale kerkbesturen ongedeerd. Bij het maken of wijzigen van andere reglementen was volgens art. 23 de Synode tegenover de provinciale kerkbestu-

ren volkomen vrij: aan haar was het onbeperkte recht verzekerd zonder eenige inmenging der provinciale kerkbesturen hare wetgevende taak te volbrengen. Het was dan ook harerzijds eene geheel vrijwillige daad, dat in 1819 in het Reglement voor eene Algemeene Weduwenbeurs de bepaling werd opgenomen, dat de Synode dit reglement niet veranderen- kon ‘dan na ingekomen advies van al de Provinciale kerkbesturen en onder approbatie van den Koning.’ Ten vorigen jare toen twee ontwerpen van een zoodanig reglement ter tafel waren, had de Synode besloten die stukken ‘aan de Provinciale kerkbesturen toe te zenden, ten einde, in eene volgende zamenkomst, de Synode niet bij pluraliteit der advijzen, maar achtnemende op de consideratiën, door dezelve medegedeeld, te dezen een voorzigtig en heilzaam besluit moge nemen.’ Nu, waar de Synode besloot aan de Provinciale kerkbesturen eenigen invloed toe te kennen, zal ieder gaarne toestemmen, dat de mate van dien invloed ‘voorzigtig’ was. Toch was de concessie van harte gegund. Uitsluitend aan 's Konings wil was het te wijten, dat niet in 1834 eene gelijkluidende bepaling in het reglement op de kerkeraden werd opgenomen. Eerst in de laatste jaren vóór 1852 ontstond het gebruik,om de consideratiën der provinciale kerkbesturen in te winnen ten aanzien van *voorloopig aangenomen* reglementen. Toch vroeg de Synode *vóór het ontwerpen* van het reglement, dat zij herzien of vaststellen wilde, in den regel van hen zulke aanmerkingen ‘als uit derzelver ondervinding ontleend, dienstig konden zijn, om (bij het ontwerpen) voor te lichten en den arbeid doelmatig te besturen.’ Daarentegen werden de lagere kerkbesturen buiten het maken van *veranderingen* in bijzondere reglementen gehouden. - De verplichting tot raadpleging der provinciale kerkbesturen bestond derhalve slechts ten aanzien van veranderingen in het Algemeen Réglement. Deed de Synode in dit tijdvak concessies dáár, waar zij daartoe niet gehouden was, aan den anderen kant leefde zij het uitdrukkelijk voorschrift van art. 15 niet dan gebrekkig na. Verbeeld u, dat over de belangrijke wijziging juist van datzelfde artikel in 1843 de consideratiën der provinciale kerkbesturen nimmer ingewonnen zijn! De verklaring dier willekeur ligt eenigermate in dat artikel zelf. Gesteld, dat de consideratiën aan de Synode aanleiding gaven om hare oorspronkelijke redactie te wijzigen, dan moesten over deze wijziging

wederom de consideratiën der provinciale kerkbesturen ingewonnen worden. Zoo kon rneu aan den gang blijven. Het was een ware Sisyphnsarbeid. Doch de buitengewone Synode van April 1850 en de Synode van 1851 begrepen, dat nood wet breekt. Was slechts gebleken, dat de beginselen en hoofdzaken niet door de meerderheid der besturen waren gelaakt, dan vond men vrijheid om eene verandering in het Reglement te maken al waren de besturen er niet over gehoord, zoo slechts die verandering geene ‘zakelijke alteratie’ raakte. Zoo noodig werd dan bij meerderheid van stemmen uitgemaakt of eene alteratie dat predicaat verdiende. Aldus drong de eisch der praktijk tot een onderscheid tusschen zakelijke en niet zakelijke veranderingen, dat niet in het Algemeen Reglement gegrond was; aldus werd gedurende dit tijdvak de geringe invloed op de wetgevende macht der provinciale kerkbesturen tegelijk uitgebreid buiten het terrein door het Algemeen Reglement afgebakend en ingekrompen binnen de grenzen die het Algemeen Beglement had omschreven.

Hoe is, dit waren de twee andere vragen, de tegenwoordige verhouding tusschen Synode en provinciale kerkbesturen in wetgeving ontstaan en welke is de beteekenis dier verhouding? Hier onderscheide men nauwkeurig tusschen hetgeen vóór en hetgeen na 1851 is geschied. Want de herziening van het Algemeen Reglement had veel voeten in de aarde. Reeds in 1846 was daartoe besloten en in dit jaar sloeg de Algemeene Synodale commissie de handen aan het werk, doch de gang van zaken was traag: aan commissies en rapporten en beraadslagingen geen gebrek, maar wel aan voortgang. Intusschen was de duidelijke strekking van de voorgestelde wijzigingen in ons artikel deze, dat men, tot wet verheffende wat het gebruik had ingevoerd, het hooren der provinciale kerkbesturen over *alle* reglementen, gel-dende voor de geheele kerk, voortaan verplichtend wilde maken en dat de Synode alleen tot het vaststellen der reglementen kon overgaan, wanneer minstens de helft of wanneer twee derden dier vergaderingen van hare instemming met de beginselen en hoofdzaken der ontwerpen had doen blijken. Wij zien derhalve den invloed der provinciale kerkbesturen eene belangrijke schrede verder gebracht. Echter was het de Synode aan wie uitdrukkelijk voorbehouden bleef naar eigen oordeel van de ingewonnen consideratiën gebruik te maken, het laatste woord te spreken en de regle-

menten vast te stellen. De verplichting tot het hooren der provinciale kerkbesturen achtte men een waarborg tegen willekeur der Synode, maar door aan deze hoogste vergadering het recht te geven om, stond slechts de instemming der meerderheid met de hoofdzaak vast, overigens naar goedvinden vast te stellen, meende men tevens het middel te hebben gevonden tegen noodelooze vertraging. Letten wij thans op de voorstellen en motieven der Synodale commissie van 1851. Door den langen duur der Synodale bijeenkomsten was de klassikale kas uitgeput. De Quaes-tor-Generaal wist gsen bronnen op te sporen, waaruit in het vervolg die kostbare Synodale vergaderingen zouden kunnen worden gekweten en de Synodale commissie wist dit evenmin. Om die reden moesten tot elken prijs de Synodale bijeenkomsten worden ingekort. Zeven maatregelen stelde de commissie ter bereiking van dit loffelijke doel voor. De vierde heeft betrekking tot ons onderwerp, De ervaring leerde, dat vele reglementen telken jare op nieuw in behandeling kwamen zonder dat men tot eene beslissing geraakte, en hierin lag mede eene voorname reden van den onnatuurlijk langen duur der Synode. Met tal van voorbeelden wordt dit gestaafd. Vervolgens geeft de commissie de oorzaken der vertraging op. Tot recht verstand der zaak ben ik verplicht hare redenering en haar voorstel in hun geheel over te nemen.

De reden van dit niet afdoen is gelegen in twee bepalingen; de eerste, dat de Synode elk jaar voor verreweg het grootste deel uit geheel andere personen bestaat, die weder andere inzigten hebben, dan die van het vorige jaar; de tweede, dat de reglementen niet worden ingevoerd, na de stemmen der Provinciale kerkbesturen te hebben geteld, maar na de consideratiën van hen te hebben ingewonnen. Deze consideratiën geven dikwijls mede aanleiding tot geheele verandering van een reglement, hetwelk nu voor de tweede, derde, vierde maal, telkens weder aan de provinciale kerkbesturen wordt toegezonden. Het tegenwoordig aanhangig Reglement op het bestuur voorziet daarin, wat dit ééne reglement betreft, door de slotbepaling, dat het niet veranderd kan worden, dan met toestemming van twee derden der provinciale kerkbesturen. Maar het voorziet daarin niet, wat - betreft de andere reglementen. Want art. 66 verlangt op de vaststelling of verandering der reglementen de consideratiën der pro-

vinciale kerkbesturen, na wier toestemming van beginselen en hoofdzaken de Synode punten van ondergeschikt belang naar eigen oordeel zal kunnen vaststellen. Wij vreezen, dat het moeijelijk zal uit te maken zijn, wat punten van ondergeschikt belang zijn, en verlangen ook hier na de consideratiën eene stemming, opdat niet voor de tweede, derde en vierde maal dezelfde reglementen worden toegezonden aan de provinciale kerkbesturen, zonder tot vaststelling te kunnen geraken. De commissie meent, dat de Synode tot beteren spoediger afdoening van zaken zou komen, door art. 66 bijv dus te lezen:

'"De Synode arresteert de reglementen, welke voor de geheele Hervormde Kerk verbindende zijn.

Elk Reglement wordt, na door de Synode voorloopig te zijn aangenomen, gezonden aan de provinciale kerkbesturen, om er hunne consideratiën op in te winnen.

Van deze consideratiën neemt de Synode in een volgend jaar kennis, ten einde in het voorloopig aangenomen reglement die veranderingen te brengen, welke zij nuttig zal oordeelen.

Hierna wordt het reglement andermaal aan de provinciale kerkbesturen gezonden, om er hunne stem over uit te brengen.

Wanneer de volstrekte meerderheid (of twee derden) der provinciale kerkbesturen zich voor het aannemen van het reglement verklaart, wordt het, als finaal aangenomen, door de Synodale Commissie uitgevaardigd.

Met veranderingen in bestaande reglementen wordt evenzoo gehandeld."'

Dit *voorbeeld* is het model geweest, waarna ons artikel 62 geredigeerd werd. Geen wonder derhalve, dat de heer van Griethuijsen zich beijvert om aan te toonen, dat ook dit concept-artikel aan eene volgende Synode het recht geeft een voorloopig aangenomen reglement af te stemmen. Mij dunkt, dat hij daarin niet geslaagd is. De tekst van het concept strijdt met zijne opvatting. Ook die tekst legt aan de volgende Synode de verplichting op van de ingewonnen consideratiën kennis te nemen, 'ten einde in het voorloopig aangenomen reglement die veranderingen te brengen, welke zij nuttig zal oordeelen,' en *niel* ten einde desbelust het reglement te verwerpen. Wat haar na die verplichting te doen staat zegt de volgende alinea, gebiedend voorschrijvende: '*Hierna* wordt het re-

glement andermaal aan de provinciale kerkbesturen gezonden, om er hunne stem over uit te brengen.' De schrijver redeneert steeds buiten de duidelijke woorden om en gelijk hij zich wel gewacht heeft voor elke poging om de beteekenis der woordvoeging van artikel 62, om het afdoende 'om daarna' te ontzenuwen, laat hij de syntaktische beteekenis van dat 'ten einde' en van dat 'Hierna' eenvoudig buiten beschouwing. Gesteld daarom, dat artikel 62 woordelijk met het concept overeenkwam, ook dan zou de volgende Synode genoodzaakt zijn het voorloopig aangenomen reglement andermaal aan de lagere besturen te zenden. Doch artikel 62, hoe veel overeenkomst het met dit concept ook vertoone, luidt eenigermate anders. Het is van gewicht dit op te merken. De strekking der redeneering van den heer van Griethuijsen is om te doen uitkomen, dat artikel 62 ongerijmd is, indien de opvatting van den heer van Toorenenber-gen juist ware. Zoo vestigt hij de aandacht op de woorden: 'het reglement, voorloopig aangenomen' en beweert, dat zij slechts be-teekenen kunnen: 'na door de Synode voorloopig te zijn aangeno-men,' gelijk ze oorspronkelijk luidden. Hieruit leidt hij af, dat volgens de opvatting zijner tegenstanders de Synode *verplicht* is elk reglement voorloopig aan te nemen; dat derhalve de hoogste wetgevende macht der Synode zich oplost in het besluit om een reglement te maken, en dat zij, is dat besluit eenmaal genomen, ieder concept, al keurt zij hot af, voorloopig aannemen moet: want, zegt hij, er stond oorspronkelijk niet: '*indien* het door de Synode wordt aangenomen!' Wat er *stond* is de vraag niet; maar hetgeen er *staat* geeft tot zulke gevolgtrekkingen geen recht. De lezer bespeurt, hoe voorzichtig men met theologische wetsinterpretatie zijn moet, zelfs al is ze van een zoo bekwamen exegeet arkomstig.

Doch laat het voorgestelde artikel aan duidelijkheid en volledigheid niet te wenschen over, kan van de voorafgaande motieven hetzelfde worden gezegd? Was in het eigen stelsel der Synodale commissie haar middel afdoende? De heer van Griethuijsen meent, dat de commissie van de twee bepalingen, waarin volgens haar de reden van het niet-afdoen schuilt, slechts de tweede voorstelt te wijzigen. 'Aan de andere inzigten eener volgende Synodale Vergadering' zegt hij, 'wil zij alle regt laten weervaren, hoe daardoor ook met het voorloopig aangenomene gehandeld worde.' Die laatste woorden hebben ten doel als bewezen te beschouwen, hetgeen

te bewijzen viel, doch dit daargelaten ziet de auteur voorbij, dat juist door de bepaling, die aan de tweede Synode slechts het recht van verandering toekende onder absolute verplichting het voorloopig aangenomene en door haar veranderde reglement aan de provinciale kerkbesturen te verzenden, het gevaar voor vertraging, ontstaan uit de veranderde zamenstelling der volgende Synode, ten eenenmale geweken was. Ik kan niet inzien, dat dit niet èn uit de toelichting èn uit den tekst duidelijk blijkt.

Niettemin lijdt die toelichting, dunkt mij, aan één gebrek. Het valt niet te miskennen, dat het voorgestelde artikel, ook zoo als het later tot wet verheven is, grooten ommekeer in den bestaanden toestand te weeg bracht, daar het voortaan het zwaartepunt der wetgeving verplaatste. In tegenstelling met al hetgeen tot dusver geldende wet, voorgestelde wet en praktijk was geweest, zou nu het beslissende woord in de wetgeving aan de provinciale kerkbesturen behooren. Aan de Synode slechts het recht van initiatief en van nadere wijziging, aan de provinciale kerkbesturen het recht van finale aanneming of verwerping. Deze beteekenis van ‘het voor-beeld,’ doet de toelichting niet uitkomen, en dit verzuim is een groote fout. De heer van Griethuijsen gaat voortdurend uit van de beteekenis, die hij aan het naar hij meent beslissende woord *arresteren* hecht. Volgens hem wil artikel 62 even als het concept-artikel dit zeggen: De Synode arresteert, of arresteert niet; arresteert zij wèl, dan wordt voor de finale aanneming de goedkeuring van de volstrekte meerderheid der provinciale kerkbesturen vereischt. Die beteekenis zou in overeenstemming zijn met de vroegere voorstellen omtrent de wijziging van het artikel en gaarne wil ik met het oog op de onvolledigheid der toelichting den heer van Griethuijsen toestemmen, dat de Synode, artikel 62 aannemende, zich niet bewust was van welk recht zij afstand deed.

Aan den anderen kant schijnt het zeker, dat het wel degelijk de bedoeling is geweest der Synodale commissie om aan de provinciale kerkbesturen dien ongekenden invloed te verzekeren. Wij weten dit uit de mededeelingen van den hoogleeraar Hofstede de Groot, steller van de toelichting en van het voorgestelde artikel. Waartoe legde men aan de Synode de verplichting op om elk voorloopig aangenomen reglement andermaal aan de provinciale kerkbesturen te verzenden en waartoe gaf men aan deze vergaderingen het recht

bij meerderheid van stemmen een reglement te verwerpen of aan te nemen? In de eerste plaats tot bespoediging in het afdoen van zaken. Doch tevens, zegt de hoogleeraar, had men daarmede nog iets anders in het oog, ‘namelijk, dat elke Synode niet oppermagtig het werk van vroegere Synoden zou kunnen afbreken of staken, maar moest onderwerpen aan de Provinciale Kerkbesturen, *bij wie hierdoor een krachtig tegenwigt tegen de Synode zou worden gevestigd*.’ Ten aanzien van het eerste doel verwijst de hoogleeraar naar de *Handelingen* der Synode en in hetgeen wij straks uit het Rapport der Synodale commissie hebben overgenomen, staat dit doel ook duidelijk uitgedrukt. ‘Het andere punt,’ dus lezen wij verder bij den heer Hofstede de Groot, ‘is niet zoo helder in 't licht gesteld. Men vreesde, dat dit uit te spreken even nadeelig als voordeelig kon werken, dewijl de overtuiging wel eens niet algemeen konde zijn, dat de magt der Synode beperkt behoorde te worden.’ Gul-uit moet ik bekennen, dat ik deze belangrijke opheldering met eenige bevreemding heb gelezen. ‘Niet zoo helder?’ Eilieve, in het geheele rapport staat van *deze* bedoeling, om terwijl de goedkeuring der Regeering op de reglementen verviel, een ander tegenwicht te geven aan de Synode en voortaan een allerbelangrijkst aandeel in de wetgeving aan haar te ontnemen en het aan andere lichamen te verleenen, van *deze* bedoeling staat in het geheele rapport geen zweem, al valt zij uit het concept-artikel duidelijk op te maken. En deze onvolledigheid der toelichting, die wij zoo even reeds afkeurden, is, vernemen wij thans, aan bepaald opzet te wijten. De Synodale commissie wilde de macht der Synode inkrimpen, doch uit vrees, dat dit doel wel eens niet kon worden beaamd, wachtte zij er zich zorgvuldig voor het duidelijk uit te spreken! Was mijne bevreemding over zulk eene voorzichtigheid verklaarbaar?

Hoe het zij, omtrent de bedoeling zelve van de Synodale commissie bestaat geene onzekerheid. De steller van het rapport getuigt, dat die bedoeling waarlijk bij de commissie bestond, en in verband met die stellige verzekering is de gissing van den heer van Griethuijsen, dat na twintig jaren het geheugen des hoogleeraars hem niet alle bijzonderheden even juist te binnen brengt, is deze gissing, hij vergeve mij het woord, een staaltje van onhistorische kritiek. Men werpt mij tegen, dat de hoogleeraar als adviserend lid der Synode zelf in 1867 geadviseerd heeft tot

intrekking van een reglement, en hierop weet ik slechts te antwoorden met een beroep op hetgeen de Romeinsche dichter van den Griekschen zanger zegt: ‘Quandoque bonus dormitat Homerus.’ Nog wijst men op het feit, dat prof. de Groot alles overlegde met den toenmaligen Secretaris der Synode, Dr. Timmers Verhoeven; dat in 1854 het stuk, waarin het provinciaal kerkbestuur van Noordbraband de bevoegdheid der Synode tot intrekken betwistte, in handen gesteld werd eener commissie, tot wier leden Dr. P. Verhoeven behoorde, en dat de zienswijze van het genoemde kerkbestuur bij die commissie geen steun ontmoette. Wat volgt hieruit evenwel anders, dan dat den heer Timmers Verhoeven, zooal de vrees niet verboden had voor hèm de ware bedoeling uit te spreken, in 1854 niet helder voor den geest heeft gestaan wat in 1851 beoogd en uitgedrukt is. Maar wie de mededeelingen leest van den Hoogleeraar Hofstede de Groot, die niet in 1867, maar in 1870 zich de wording van artikel 62 opzettelijk voor den geest bracht, moet erkennen dat ze geschreven zijn door iemand, die zich bij ernstig nadenken het twintig jaren vroeger gebeurde daghelder herinnerde. Eindelijk wijst men op een bericht in het officieel gedeelte der Kerkelijke Courant van 23 Julij 1870, meldende, dat de in 1869 voorloopig aangenomen wijziging van art. 3 van het Algemeen Reglement naar het eenparig advies der drie hoogleeraren en van den Secretaris en met algemeene stemmen ‘niet gearresteerd’ (gelijk men zich uitdrukt), maar ter zijde gelegd is, ‘waaruit blijkt, dat de leden der vergadering thans allen van dezelfde meening zijn omtrent de beteekenis van art. 62 van het Algemeen Reglement.’ Dit is zeker eene verrassende tijding. Volgens het verslag der zitting van 9 Juli hadden de hoogleeraren van Oosterzee en Hofstede de Groot ‘nog bedenkingen’ tegen de gangbare opvatting van art. 62; in het verslag der zitting van 16 Juli, waarop de Kerkelijke Courant van 23 Juli doelt, leest men daarentegen het volgende: ‘Het gisteren uitgebragt rapport ter zake der *voorloopig aangenomen veranderingen in het Algemeen Reglement* wordt nu in behandeling genomen. Na gehouden beraadslaging vereenigt de vergadering zich ten aanzien der voorgedragen wijziging van art. 3 geheel met het advies der Commissie, zoodat met *algemeene stemmen* besloten wordt om het artikel onveranderd te laten.’ Vereenigt zich geheel! En nergens staat opgeteekend dat de prae-adviseurs uit Utrecht en Groningen afwezig wa-

ren. Of waren zij niet in de gelegenheid nogmaals hunne bedenkingen te doen gelden? Nog bevreemdender is hetgeen in het verslag der zitting van 15 Juli wordt vermeld, dat juist de hoogleeraren van Oosterzee en Hofstede de Groot adviseerden tot verwerping der in 1869 voorloopig aangenomen aanvulling van art. 3 van het Synodaal Reglement op de kerkeraden! Ik ben buiten machte deze gedragslijn te verklaren. Doch de steller van het bericht in de Kerkelijke Courant zal het droombeeld der liefelijke overeenstemming hebben laten varen, toen hij het latere opstel van prof. de Groot leerde kennen.

Om te resumeren. De woorden van artikel 62 ontzeggen aan de Synode het recht tot intrekking van een voorloopig aangenomen reglement. Die beteekenis aan het artikel te geven, lag in de bedoeling van den steller van het artikel en van de Synodale commissie, die het voorstelde. De Synode, het artikel aannemende, was van meening, dat haar het recht van intrekking niet werd ontnomen. Doch die waan geeft haar in werkelijkheid dat recht niet, daar de redactie van het artikel het haar onthoudt.

In het bovenstaande heb ik er naar gestreefd om mij bij de hoofdzaak te bepalen en menig punt, tot bespreking waarvan de aangehaalde schrijvers uitlokken, buiten behandeling gelaten. Zoo schijnt het overbodig te verwijlen bij een natuurlijk recht van elk wetgevend ligchaam om op hetgeen het voorloopig aangenomen heeft terug te komen. De heeren Nolst Trénité en Steenberg achten zulk een recht buiten kijf. Al ware dit zoo in het algemeen, dan hadden zij niettemin behooren aan te toonen, dat de kerkelijke wetgever van 1852 deze rechts-philosophie gesanctioneerd heeft. Doch ik gevoel mij verplicht een oogenblik stil te staan bij de zonderlinge motieven op grond waarvan in 1870 het synodale rapport over de opvatting van art. 62 de sedert 1852 ten onrechte gehuldigde uitlegging met zoo veel succes bleef aanbevelen.

Ten eerste. Na te hebben herinnerd, dat art. 62 de verschillende phasen vermeldt, ‘die elk nieuw ontworpen Reglement als 't ware’ (neen! *werkelijk*) ‘doorloopen moet, eer het kracht van wet bezit,’zegt het rapport, dat het reglement natuurlijk niet tot stand komt, indien het daaronder bezwijkt. Dit is inderdaad zeer natuurlijk. ‘En dat het in iedere phase bezwijken kan, dit ligt

zoo zeer in den aard der zaak, dat de uitdrukkelijke vermelding daarvan, vooral te dezer plaatse, ons bijkans bevreemden zou.' Aangezien hier in rekbare bewoordingen eene subjectieve meening geuit, maar geen argument bijgebracht wordt, behoeft dit motief ons niet op te houden.

Heeft het tweede motief meer schijn van grond? Het recht tot terzijdelegging van een voorloopig aangenomen Reglement *kon* (sic!) het artikel niet vermelden, omdat zulk een reglement niet voorloopig wordt aangenomen, tenzij er werkelijk behoefte aan bestaat en het dus, hoeveel aanmerkingen het ook uitlokke, 'niet ligtelijk wordt ter zijde gelegd.' De ingewonnen consideratiën geven slechts tot verandering van het voorloopig aangenomen Reglement aanleiding. - Uw 'niet ligtelijk' sluit de mogelijkheid van verwerping niet uit. - Maar, gaat het rapport voort, geprojecteerde veranderingen in bestaande Reglementen kunnen ontijdig, overbodig, ten eenenmale onaannemelijk en tevens voor wijziging onvatbaar zijn. Gold het slechts voorloopig aangenomen reglementen, het recht van intrekking kon veilig worden gemist, doch dat recht is van het hoogste belang met betrekking tot ontijdige, overbodige, onaannemelijke veranderingen. 'Moet daarmede nu "evenzoo gehandeld worden" als met geprojecteerde Reglementen, gelijk de 2de alinea wil, dan volgt daaruit, dat hier *ter zijde leggen* gelijk staat met *veranderen* dáár.' - Het Rapport acht derhalve de Synode buiten staat ten eenenmale onaannemelijke Reglementen te maken, maar wel in staat ten eenenmale onaannemelijke veranderingen op bestaande reglementen te ontwerpen. Ik zou vreezen, dat het talent, hetwelk haar tot het laatste bekwaam maakt, haar ook verleiden zou het eerste te beproeven. En wat de gelijkstelling van *veranderen* en *terzijdestelling* aangaat, neem ik gaarne akte van deze bijdrage tot de kennis der Nederlandsche synoniemen, hoewel het mij niet bekend is, dat de taalwetenschap haar reeds als waar heeft erkend.

In de derde plaats behoort men volgens het rapport 'den vereischten nadruk' te leggen op 'het eigen oordeel' der Synode, in art. 62 gemeld. De Synode kan niet verplicht zijn eene door de provinciale kerkbesturen onaannemelijk gekeurde verandering andermaal aan de goedkeuring dier kerkbesturen te onderwerpen. Het kan niet de bedoeling zijn geweest, dat de Synode eene verandering tot onkenbaarwordens toe wijzigen, doch haar niet ter zijde leggen mag. -

Wat de bedoeling niet *kan* geweest zijn, is nu eenmaal de bedoeling geweest; en er ligt daarin niets ‘ongerijmds’, ‘niets onzin-nigs’. De Synode overweegt volgens eigen oordeel de geopperde bedenkingen. Deelt zij die, zij is er zeker van, dat de provinciale kerkbesturen het Reglement zullen verwerpen. Deelt zij ze niet, zoo kan zij ze weerleggen: het is echter de vraag, of haar betoog de lagere kerkbesturen overtuigen zal, aan wie de wetgever de eindbeslissing opdraagt. Waar is nu de absurditeit?

Treffend is het vierde motief. Het zwaartepunt der wetgevende macht naar de provinciale kerkbesturen te verplaatsen is ‘in strijd met *den geest* onzer kerkelijke wetgeving.’ Tot betoog dezer opmerking wordt geredeneerd *uit de letter* van art. 62, en het woord *arresteren* buiten verband met de geheele bepaling beschouwd.

Tot zoover het Synodale rapport, dat met algemeene stemmen werd aangenomen! Neen, dan heeft Dr. van Griethuysen zijne zienswijze anders verdedigd!

Tegen mijn wensen heb ik later aan de uitnoodiging der Redactie van dit Tijdschrift voldaan, dan mijn voornemen was. Intusschen heeft dat uitstel één voordeel opgeleverd. Sedert kort zijn de ‘Handelingen der Synode ten jare 1871’ verschenen; zij geven mij de ongezochte aanleiding ten slotte mede te deelen in welk stadium het vraagstuk der reorganisatie van het kerkbestuur zich thans bevindt.

Het laatste der besproken geschriften verscheen in Maart des vorigen jaars, vroeg genoeg derhalve, om de leden der Synode van 1871 er kennis van te doen nemen. Zijn er geweest, die met belangstelling verbeidden, of de Synode eene verandering van art. 62, ‘voorloopig aannemen zou’, hunne verwachting is teleurgesteld: de bepaling bleef onaangeroerd. Op zich zelf was die verwachting, dunkt mij, niet onbillijk. Want er was nu eenmaal over een allergewichtigst artikel van het Algemeen Reglement een warme strijd ontstaan en de meest uiteenloopende gevoelens waren nu eenmaal geuit over de wijze waarop in de Hervormde Kerk de reglementen tot stand komen. De steller zelf van het artikel erkent, dat de eerste zinsnede, waarin de dubbelzinnige uitdrukking *arresteren* voorkomt, verduidelijking behoeft, doch verklaart zich buiten staat de genezing aan te brengen. Was het niet de plicht geweest der Synode om met alle kracht tegen het voortduren der dubbelzinnigheid

te waken? *Arresteren* in artikel 62 en *vaststellen* in artikel 12 (‘geene algemeen verbindende reglementen, of veranderingen in de bestaande, kunnen worden *vastgesteld* dan door de Synode’) zijn zeer ongelukkig gekozen in een stelsel, dat de vaststelling in engeren zin aan de provinciale kerkbesturen opdraagt. Aangenomen evenwel, dat de Synode van 1871 de oude opvatting bleef huldigen en in het gewraakte artikel zich een recht tot intrekking verzekerd achtte, was dan uit haar standpunt eene verduidelijking, eene opheffing van elken twijfel niet evenzeer wenschelijk? Was het niet tijd, dat recht met zoovele woorden in het artikel te schrijven, nu de vorige Synode tot handhaving van dat fel betwiste recht de toe-vlucht tot een beroep op ‘den geest’ der kerkelijke wetgeving onvermijdelijk had gekeurd? Toch zal het aan den anderen kant me-nigeen minder bevreemden, dat de Synode van 1871 niet eene po-ging tot verandering deed, aangezien hare voorgangster in 1870 zulk eene poging verworpen had. Tijdens de Synode van 1870, deed haar Secretaris, ofschoon van oordeel, dat de Synode tot dusver het artikel goed had uitgelegd, het voorstel bij art. 62 deze be-paling te voegen: ‘Tot intrekking van een voorloopig door de Synode aangenomen Reglement of van eene verandering of aanvulling van een reeds bestaand Reglement wordt de meerderheid van twee derden der stenamen van de leden der Synode gevorderd.’ De loffelijke bedoeling mocht niet baten. De commissie voor de nieuwe voorstellen tot wetsverandering bracht den 16^{den} Julij een zeer on-ongunstig rapport uit, waarin zij de voorgestelde toevoeging acht:

‘a. *onnoodig*, omdat de vergadering na het ingewonnen licht van de geheele Kerk moet geacht worden genoegzaam op de hoogte te zijn, om over eene reeds een jaar te voren voorloopig aangenomen bepaling geen onberaden besluit te nemen;

b. *ontijdig*, omdat de Synode pas verklaard heeft, welke bevoegdheid art. 62 haar duidelijk en op goede gronden toekent, en omdat dit additament na een pas gevallen besluit, althans bij velen, ligt de meening zou doen ontstaan, dat onze vergadering toch niet regt tevreden is met art. 62 zooals zij het verklaart; en

c. eindelijk, waarop wij, zegt de commissie, vooral wenschen gedrukt te hebben, *schadelijk*, omdat het de Synode zou binden, waar zij vrij moet wezen, en althans de meerderheid der Synode (en de meerderheid beslist) zou verpligten om ook die bepalingen, welke

zij, na de Kerk gehoord te hebben, verderfelijk acht, òf te arresteren òf door veranderingen illusoir te maken, weshalve wij u moeten aanraden, in het gedane voorstel niet te treden.'

Het rapport is onderteekend door de heeren Bruna (den rapporteur), Hofstede de Groot en Oort. Is het niet vreemd, dat er niet van een gevoelen der *minder heid* gewaagd wordt en men hier de zienswijze van den hoogleeraar Hofstede de Groot niet in hoofd-trekken aantreft? In November daarna verklaarde hij toch ook, dat het artikel verduidelijking behoeft.

Wel verre van de *ontijdigheid* te beamen, komt mij, afgescheiden van de vraag, of juist *deze* verandering doeltreffend was, verduidelijking in aller belang wenschelijk voor. De vergadering dacht er anders over en vereenigde zich 'met groote meerderheid van stemmen' met het advies der Commissie. Doch wapenen wij ons met geduld. Bleef in 1871 artikel 62 onveranderd, ten aanzien der reorganisatie van het geheele kerkbestuur werd een belangrijk besluit genomen. In de Handelingen der Synode van den afgeloopen zomer, treffen wij een zeer belangrijk rapport aan, uitgebracht naar aanleiding van adressen van zeventien classicale vergaderingen, waarin op reorganisatie van het kerkbestuur wordt aangedrongen. De oorsprong dezer adressen was een adres van den ring van Joure, dat aan alle classen werd toegezonden en de zeventien verzoekschriften uitlokte. De gewenschte veranderingen betreffen voornamelijk de zamenstelling der Synode, de wijze van benoeming harer leden, den diensttijd, de verhouding der Synode tot de Provinciale Kerkbesturen, de Synodale commissie, het examineren der candidaten in de godgeleerdheid. Na een beredeneerd overzicht van den inhoud der adressen, keurt de commissie op klemmende gronden eene reorganisatie in het algemeen zeer wenschelijk en ook zeer tijdig. Doch op die veelomvattende taak was deze Synode niet voorbereid. Zij stelt daarom voor haar op te dragen aan de Synodale commissie. Zij geeft daarbij het praktisch denkbeeld in overweging 'de leden der Synodale commissie, des verkiezende, te autoriseren, de adsistentie in te roepen *voor dezen, arbeid* van mannen, die op het gebied van organisatie zich bij de Kerk verdienstelijk hebben gemaakt, òf hare leden althans tijdig in kennis te stellen van de voornaamste brochures, die afzonderlijk, of in tijdschriften en dagbladen te dezer zake zijn uitgegeven.' Zij wijst, 'behalve op de stukken van van

Campen, Doedes, Lamers, Prins, op de toelichting van het gerevideerd Reglement door een lid der Synode, uitgekomen in 1845 bij G.T.N. Suringar.' Den 31aten Juli kwam dit Rapport in beraadslaging. De wenschelijkheid eener reorganisatie op zich zelf, werd met algemeene stemmen uitgesproken, en de beraadslaging over het tijdige eener reorganisatie met 10 tegen 4 stemmen erkend. Daarop werd door den hoogleeraar Rauwenhoff dit voorstel gedaan: 'De Synode draagt aan de Synodale Commissie op, hare aandacht te wijden aan eene reorganisatie der kerkelijke wetgeving en de Synodale vergadering van 1872 te dienen van advies wat in de inrichting der Kerk ver-betering behoeft, en welke beginselen bij eene eventuele reorganisatie behooren gevolgd te worden. Voor dit doel beveelt de Synode aan de Synodale Commissie aan, zoo noodig, ook de voorlichting van andere deskundigen te vragen.' De Commissie vereenigde zich met het voorstel, dat na beraadslaging met 11 tegen 3 stemmen de goedkeuring der Synode verwierf. Zal de toekomst dit besluit met goe-den uitslag bekronen? Zal de Synode zich eene herscheppende kracht voor de Hervormde Kerk betoonen?.....

Hier wil ik alleen nog aanstippen, dat ten aanzien van de verhouding der Synode tot de provinciale kerkbesturen, de ring Joure volgens het rapport verlangt, 'dat de Synode in waarheid en niet in schijn zij de hoogste wetgevende, regtsprekende en besturende macht, die nu in het wezen der zaak bij die Besturen berust, waardoor de wetgeving vertraagd en aan alle gezonde jurisdictie wordt te kort gedaan.' Men weet, dat de strekking van dien wensch is de provinciale kerkbesturen uit de organisatie te doen wegvallen. Of de vervulling van dien wensch raadzaam zij, durf ik niet voetstoots beslissen. Maar het zij mij vergund ten slotte een anderen wensch te uiten, en dat met te meerderen nadruk, omdat ik hem nergens vond uitgesproken. Welke veranderingen het Algemeen Reglement der toekomst moge aanbrengen, ik hoop, dat het de woorden 'de hoogste wetgevende, regtsprekende en besturende magt', zorgvuldig zal weten te vermijden. In 1852 is artikel 61, waarin zij voorko-men, in het Algemeen Reglement gebracht door de Commissie van redactie, die uit drie uiterst bekwame *godgeleerden* bestond. Die woorden hebben ook in den strijd over artikel 62 slechts de duisternis vermeerderd. Kon het anders? Zij behelzen de gebrekkige uitdruk-king eener hulde aan de averechtsche leer der trias politica. Dit

staatsrechtelijk dogma nu is onvereenigbaar met een juist begrip van den staat, krenkt de eerste beginselen der logica, steunt niet op de geschiedenis en mist in de toepassing eiken waarborg voor waarachtige vrijheid. De ontwikkeling van dit een en ander treft de belangstellende lezer aan in het Academisch proefschrift over *de onschendbaarheid der wel*, in 1868 te Leiden verdedigd door den heer Beelaerts van Blokland. Waarlijk, de tijd is voorbij, waarin de trias politica voor den sleutel der politieke wijsheid gold. Ligt het buiten mijn doel in verdere bijzonderheden te treden, toch wil ik opmerken, hoe onlogisch de zoo vaak geprezene verdeeling der machten is. Zij is dit vooreerst door hare onvolledigheid: sinds wanneer is de werkkring van den Staat tot rechtspraak, wetgeving en uitvoering beperkt? Ten anderen, omdat zij op tweeledigen grondslag rust, terwijl bij elke gezonde verdeeling slechts één maatstaf gebruikt worden kan. Èn rechterlijke èn uitvoerende macht passen de wet toe en oordeelen over geschillen, doch de bevoegdheid van deze of van die hangt af van den aard van het geschil, dat tot het domein van het privaatrecht of van het publieke recht behooren kan. De wetgevende macht beweegt zich daarentegen zoowel in de sfeer van het privaatrecht als van het publiek recht. Zij bepaalt de alge-meene regelen, die de werkzaamheid der beide andere machten binden. Van zulk eene verdeeling is naar waarheid gezegd: ‘Het is alsof men de dieren verdeelde in vleeschetende, viervoetige en zoogdieren.’ Men bespeurt derhalve, welk eene verwarring van denkbeelden in artikel 61 schuilt. De onlogische verdeeling werd daarin overgenomen. Omgekeerd wordt de eenige waarheid, die in de trias ligt opgesloten, dat ter wille der vrijheid de onderscheidene functiën van het gezag niet in de hand van één persoon of van één lichaam behooren te zijn, miskend door het artikel, dat alle drie machten aan de Synode toekent! Onder de voorstellen tot reorganisatie van het kerkbestuur hebben wij daarom met genoegen dat tot het oprichten van een afzonderlijk College voor de rechtspraak in kerkelijke zaken ontmoet. Overigens verzuime de wetgevende macht der Hervormde Kerk niet de herinnering aan de trias politica voor goed uit het Algemeen Reglement weg te nemen.

'*s Gravenhage*, Februari 1872.
Mr. O.W. STAR NUMAN.

David Friedrich Strauss, Voltaire. Sechs Vortrage. Leipzig, Hirzel.

Strauss. Voltaire. (Hollandsche Vertaling.) Zutphen, Plantinga.

Het boek van Strauss over Voltaire is, geloof ik, weinig gelezen. Ik heb er in geen enkel tijdschrift eene aankondiging van gezien. Dit kan ons niet verwonderen. Het werd door de oorlogsverklaring op den voet gevolgd. Te midden van het gedrang der wereldgebeurtenissen kon een stem, die door geen toorn werd uitgezet, die de wilde hartstochten niet prikkelde, maar op kalme wijze over gebeurtenissen van het verleden en problemen van alle eeuwen sprak, moeilijk zich gehoor verschaffen. Wellicht ware het boek van Strauss nog minder opgemerkt, indien niet de toevallige aan-bieding van een exemplaar eene briefwisseling over den oorlog tusschen den auteur en Ernest Renan had uitgelokt, welke, in alle talen vertolkt, in duizenden van exemplaren verspreid, door ieder gelezen en beoordeeld is. Thans schijnt het oogenblik aangebroken om voor het boek zelf de aandacht te vragen.

Strauss, Renan, Voltaire! welk een drietal namen! Ik wil mij bedwingen, maar welk eene uitlokkende gelegenheid om den rhetor te spelen en treffende parallellen te trekken! Is het niet opmerkelijk, dat Voltaire (de 18de eeuw) aan Duitschland niets ontleend, maar veel gegeven, dat Renan (de 19de eeuw) aan Duitschland veel ontleend, maar niets gegeven heeft? En bij groot verschil, welk eene overeenkomst tusschen Voltaire en Renan, welk scherp kontrast tusschen beider vonkelend, ondeugend vernuft en den diepen ernst, de degelijke geleerdheid van den Duitscher Strauss. Over de hou-ding der publieke opinie tegenover die drie mannen zou zich ook zeer veel laten zeggen. Voltaire, die zoo goed den grondtoon zijner eeuw deed hooren, bij zijn leven de afgod van zijn volk en van geheel Europa, gedurende tal van jaren koning op het veld van letteren en wijsbegeerte, slaagt er bij het eeuwfeest zijner geboorte ter nauwernood in van zijn volk een standbeeld te verwerven, en pas is het opgericht, of eene dweepzieke factie dreigt het in het slijk te werpen. Renan wordt, in het land van vrijheid en gelijkheid, ter wille van de ultramontaansche partij, door een gouvernement, waarvan het niet zeker is of het in God gelooft, uit zijn

katheder voor het Hebreeuwsch gejaagd, omdat hij zich verstout heeft op eerbiedigen toon over Jezus als mensch te spreken. Strauss, de beschimpte, gevloekte, verwenschte Strauss, de gevaarlijkste ketter, die ooit in de Christenwereld het daglicht zag, die tal van jaren als een melaatsche door ieder ontweken werd, is in den avond van zijn leven een geacht man geworden, die voor een talrijk en uitgelezen publiek in eene vrome Duitsche stad voorlezingen houdt en op het titelblad van zijn boek een opdracht aan de vorstin van zijn land, aan zijn vriendin, aan de beminnelijke prinses Alice schrijven mag. Maar ik wil niet langer afdwalen en nu uitsluitend over Voltaire en het hem gewijde boek spreken.

‘Thans, in de tweede helft der negentiende eeuw, schijnt de tijd gekomen om het onrecht te herstellen, dat de eerste helft dier eeuw Voltaire heeft aangedaan.’

Zoo schreef ik, in eene studie over Voltaire, eenige jaren geleden. Ten deele is mijne profetie reeds door de uitkomst bevestigd. Er komt een einde aan de grove miskenning, waaraan de vroeger gevierde man door het tijdperk der romantiek en der daaruit voortspruitende reactie werd prijs gegeven.

Sedert de eeuw der volksverhuizing heeft er, indien men die der hervorming uitzondert, geen enkele zooveel als de achttiende tot den vooruitgang van ons geslacht bijgedragen. De reformatie werd toen verlichting; in de plaats van blind geloof traden denken en geweten, de Christenen werden menschen, de onderdanen burgers. Heeft de negentiende eeuw, zoo fier op haar historischen zin, dit gretig erkend? Neen, te recht zegt Strauss van haar in zijn keurig boek over Reimarus: ‘Zij heeft eene rijke nalatenschap aanvaard, maar zelden betoonde zich een bevoorrecht erfgenaam minder dankbaar jegens zijnen erflater. Tot op ds helft onzer eeuw was het bijna een teeken van goeden smaak de vorige te minachten..... De achttiende eeuw werd voor oppervlakkig versleten, omdat zij helder wist te zijn; het heette, dat zij geen geest bezat, daar zij overvloedig met gezond verstand bedeeld was.’

Voltaire deelde in de ongenade, waardoor zijn tijd getroffen werd. Zijn signalement luidde aldus: schitterend vernuft, volslagen gebrek aan ernst, ongeschiktheid om op eenig gebied dieper dan de oppervlakte door te dringen, geen hart, kolossale mate van lichtvaardigheid.

De dwaling is aantrekkelijk en gevaarlijk door het grein van waarheid, dat met haar vermengd is. Niet in alle opzichten valsch is het signalement. Voltaire was, schoon dikwijls vrijgevig, bij andere gelegenheden zeer schraapzuchtig, ijdel in hooge mate, verzot op praal en uiterlijk vertoon, in ieder opzicht weinig geschikt de rol van een ‘philosophe sous les toits’ te spelen. Hij had een minder zinnelijke natuur en een minder ontvlambaar gemoed dan b.v. Goethe en vandaar dat er van zijne liefdesgeschiedenissen betrekkelijk weinig te vertellen valt, maar over huwelijkstrouw en vrouwelijke reinheid dacht hij even lichtvaardig als zijn geheele eeuw. Volgens zijn eigen getuigenis begeerde hij geen martelaarskroon; als de nood aan den man kwam, verloochende hij zijne werken, en vond er geen bezwaar in aan die zelfde kerkelijke praktijken, welke het doelwit van zijn bijtenden spot waren, deel te nemen. Het mystisch element ontbrak geheel aan zijne ziel. Vandaar dat, ofschoon hij het in orthodoxie zelfs van een zoo gevierd kerkleeraar als Schleiermacher stellig wint, zijne vroomheid nogtans niet van het rechte allooi is. Hij gelooft niet met zijn hart, maar met zijn verstand. Zijn Godsbegrip moet dienen om een afgebroken causaalreeks te voltooien. Het is eene speculatie bijna van dezelfde waarde voor het gemoed als de cosmologische hypothese der Neptunisten of Vulcanisten. Zijn God is geen heilig God, dien men met vreeze en aanbidding nadert, maar ongeveer de God van Béranger, den liedjeszanger, die, gelijk Renan heeft gezegd, tot ergernis der ware vromen, zich buigt voor zijn God met het glas in de hand.

Wat vooral Voltaire, gedurende het tijdperk der kerkelijke reactie, in miskrediet deed verkeeren, was dat hij meedoogenloos den scherpen geesel zijner satire zwaaide over wat anderen heilig was. Als historicus stond hij op denzelfden voet tegenover de bijbelverhalen als b.v. in de oudheid Xenophanes en Heraclitus tegenover de mythen van Homerus en Hesiodus. Zij konden niet dulden, dat Uranos door zijn zoon Kronos zou zijn ontmand, dat er een strijd tusschen goden, reuzen en titans zou zijn gevoerd, dat den goden wreede en bedriegelijke handelingen, menschelijke zwakheden werden aangewreven. Zoo kan ook Voltaire niet dulden, dat David allerlei schurkenstreken pleegt en nogtans een man naar het hart van God wordt genoemd, dat er in den bijbel van verandering

van water in wij, van wonderspijziging en herleving van dooden wordt gerapt; dat Jezus, ‘een soort van landelijke Socrates,’ ‘een man, van wien het niet zeker is of hij lezen en schrijven kon,’ op den wereldtroon gezet en als God aangebeden wordt. Hij vindt dit alles ergerlijk en belachelijk; hij ziet er de sporen van kolossale domheid en listig priesterbedrog in. Zijn maatstaf is hier niet historisch; hij kan niet begrijpen, maar enkel ver-oordeelen; hij is buiten staat zich te verplaatsen in de zienswijze van vroegere tijden; - doch getuigt het wel van historischen zin, als wij dit Voltaire zoo erg euvel duiden. - Men heeft hem een godslasteraar en een aartsspotter genoemd, maar niemand steekt den draak met datgene wat hij zelf heilig acht, ook Voltaire niet, en kan men billijkerwijze eischen, dat een ander ontzie, wat ons heilig toeschijnt, maar hem zelf enkel weerzin inboezemt? Slechts don heeft men het recht iemand een *frivolen*, een *profanen* geest te noemen - dit zijn de stereotype uitdrukkingen, als men van Voltaire spreekt - wanneer hij op alles schimpt en met alles spot, zoo er niets is, hetwelk hem eerbied, geestdrift inboezemt, niets waaraan zijn hart met onbaatzuchtige liefde hangt, m.a.w. wanneer hij niet alleen uw ideaal verwerpt, maar zelf zonder ideaal is.

Voltaire had een ideaal, waarvoor hij gloeide van enthousiasme; waarvoor hij zijn leven lang onvermoeid gestreden heeft, het ideaal van de besten zijner eeuw: vrijheid, waarheid, humaniteit.

Langzamerhand openen zich de oogen en de harten voor die waarheid. En dan bespeurt men, dat zij, die geacht werden een vloek voor ons geslacht te zijn geweest, in menig opzicht den eeretitel van weldoeners der menschheid hebben verdiend.

In een pas verschenen boek van den zeer rechtzinnigen Bernhard Lohmann, Consistorialrath en Pfarrer der 21^{e} Infanterie-divisie, die als zoodanig den veldtocht in Frankrijk heeft bijgewoond, lees ik de volgende diep gevoelde woorden:

‘In den Gruftgewölben des Pantheons weilt der Wanderer an den Särgen Voltaire's und Rousseau's. Wie könnte es mir in den Sinn kommen den Schaden zu beschönigen, den sie in der Christenheit angerichtet haben, aber dennoch: wer hätte den Muth zu wünschen, dasz sie niemals gelebt hätten? Hat Voltaire nicht zuerst das Paníer der Toleranz geschwungen? War er nicht die einzige Groszmacht, welche die dem Schlachtvieh gleichgeachteten Refor-

mirten Frankreichs erfolgreich beschützte? Hat nicht der “Bürger von Genf” kühn seine Stimme erhobon für die zertretenen Rechte der Menschheit; hat nicht sein “Emil” für eine bessere Erziehung der nachwachsenden Geschlechter unsere Väter begeistert’?[1]

Ook het geroep over Voltaire's ‘schromelijke oppervlakkigheid’zal wel verstommen, naarmate het oordeel van mannen als Buckle en Dubois-Reymond meer algemeen bekend wordt.

Ik verbeeld mij, dat menigeen, die op Voltaire als geschiedschrijver steeds had hooren afgeven, groote oogen moet hebben opgezet, toen hij bij Buckle over den *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, de volgende uitspraak las: ‘Het is niet alleen een der heerlijkste boeken uit de achttiende eeuw, maar het blijft nog altijd het beste, dat over het onderwerp, waarop het betrekking heeft, geschreven is. Wij bespeuren er uit, dat Voltaire's belezenheid buitengemeen groot was; wij verbazen ons over de scherpzinnigheid, waarmede hij de feiten zoo weet te groepeeren, dat zij elkander ophelderen. Soms is een enkel woord hem voldoende om verband tusschen gebeurtenissen te toonen, welke schijnbaar niets met elkaar gemeen hebben. De auteur bekommert zich weinig om de intrigues der hovelingen, om de afwisseling der ministers, om de lotgevallen der vorsten. Hij wenscht de verschillende phasen van ontwikkeling aan te wijzen, welke de menschheid achtereenvolgens doorloopen heeft. Zijn doel is te toonen, hoe ons geslacht van den toestand der barbaarschheid tot de beschaving van den modernen tijd is opgeklommen.’

Aardig is het daarnevens het oordeel van Strauss te plaatsen. ‘De wereldgeschiedenis,’ zegt hij, ‘wordt door Voltaire, in zijn *Essai*, als geschiedenis van den menschelijken geest, als geschiedenis der beschaving opgevat. Hij onderscheidt daarbij twee factoren: een blijvenden, de menschelijke natuur zelve, en een veranderlijken, de meening en gewoonte..... Daar de geschiedenis in de voornaamste plaats met den veranderlijken factor te maken heeft, is zij geschiedenis der meeningen; de heerschende meeningen bepalen den geest der tijden, en deze is het, die de groote wereldgebeurtenissen bestiert, de draad door het labyrinth der feiten. Zoo is in de Europeesche geschiedenis, van Karel den Groote af tot op den

1 Ethische Studien aus Frankreich von Bernhard Lohmann, Consistorialrath u. Pfarrer der 21 Infanterie-Division.

nieuweren tijd, de strijd tusschen keizer en paus de beweegkracht; die strijd is een strijd van meeningen, men wijst aan de eene zijde op de rechten van den opvolger van Petrus, aan de andere op die van den opvolger der Caesars..... Het werk neemt eene eervolle plaats in onder de pogingen van den menschelijken geest om het raadsel der geschiedenis te verklaren..... Willen we het zijn waren rang aanwijzen, dan behooren we het te vergelijken met Bossuet's *Histoire*, Herder's *Ideen* en Hegel's *Philosophie der Geschichte*. Bij Bossuet is het goddelijke, door mirakelen werkende almacht, die de geschiedenis der wereld bestiert, en ondanks den tegenstand der menschen, met behulp van een uitverkoren volk en opzettelijk geroepen werktuigen, hare hoogere plannen uitvoert. Bij Voltaire is er geen sprake van zulk eene leiding, van zulke bovennatuurlijke doeleinden en middelen; de menschelijke natuur heeft hier enkel met zich zelve en de stoffelijke wereld te maken; het zijn hare krachten en hartstochten, nu eens geholpen, dan weder belemmerd door de krachten der natuur, welke den loop der geschiedenis bepalen, en waarbij ten slotte te voorschijn komt, wat te voorschijn komen kan. Bij Herder is het weder als bij Bossuet een goddelijk plan, dat evenwel zonder wonderen, bloot door de krachten en den aanleg der menschelijke natuur zelve, wordt volvoerd; er is geen bovennatuurlijke openbaring, geen eenig uitverkoren volk; alle natiën zijn hier het voorwerp der goddelijke, der geheel natuurlijke opvoeding van het menschengeslacht.[1] Bij Hegel lost zich het begrip van het goddelijke in dat des geestes op en zoo schijnt hij eenerzijds tot het standpunt van Voltaire te zijn teruggekeerd; in zooverre de geest volgens vaste wetten zich ontwikkelt en voorwaarts schrijdt, wordt toch tevens de gedachte aan een doel, aan een goddelijke opvoeding der menschheid gered; maar het doel is hier immanent, het wordt door innerlijken ontwik-kelingsdrang des geestes, door zelfopvoeding nagestreefd. Volgens Voltaire is (wanneer hij ons veroorloven wil eene uitdrukking aan

1 Meent de Hollandsche vertaler van het boek van Strauss, dat Herder met molentjes liep? Op bl. 194 lezen wij: ‘Er is daar (bij Herder) geen sprake van bovennatuurlijke openbaring, of van een bepaald uitverkoren volk, maar alle volken zijn het voorwerp der goddelijke, ofschoon *meestal* natuurlijke, opvoeding van het menschelijk geslacht.’ In het Duitsch staat: ‘*durchaas natürliche Erxiehung*.’

“hansworst Shakespeare” te ontleenen), de wereldgeschiedenis dolheid, maar dolheid met methode en die we kennen kunnen: volgens Hegel is, wat zich begrijpen laat, wat methode heeft, geen dolheid, maar rede, en wien het dolheid toeschijnt, die heeft het nog niet goed gevat.’

Aan deze bladzijde toetse men in welk een meesterlijken stijl, op welk een echt wijsgeerigen trant Strauss zijn onderwerp behandelt. De baanbreker der vrijzinnigheid onzer eeuw werpt hier het licht van zijn geest op de vrijzinnigheid van een vroeger tijdvak. Wij vernemen, wat er van haar versleten is, wat er in haar steek houdt; wij bespeuren in hoeverre er overeenstemming, in hoeverre er kontrast is tusschen het tegenwoordig liberalisme en dat van Voltaire. Dit is zeker niet de minst bekoorlijke zijde van het werk van Strauss.

Dubois-Reymond heeft in een brochure, die wellicht hier te lande weinig verspreid is geraakt, ons eenigen tijd geleden Voltaire en zijne vriendin, de markiezin du Châtelet, als natuurvorschers doen kennen. De in ieder ojjzicht hartstochtelijke dame dong in het geheim met Voltaire, Euler en anderen om den prijs, die door de *Académie* aan de beste verhandeling over de warmte en hare verspreiding was uitgeloofd. Euler verwierf den prijs, maar, volgens het oordeel van den Berlijnschen hoogleeraar, had Voltaire, die, gelijk zijne minnares, eene eervolle vermelding kreeg, hem in werkelijkheid verdiend. ‘Hij plaatste een gloeiend ijzer tusschen twee andere volkomen gelijke stukken ijzer, hij toonde dat, in welken stand ook gebracht, deze evenzeer verhit werden en logenstrafte zoo het oude, algemeen aangenomen sprookje, dat de warmte van nature geneigd was òf te stijgen, òf te dalen. Hij is op het punt de ongelijke vatbaarheid van verschillende lichamen voor warmte te ontdekken, want hij bespeurt, dat men, door op verschillende graden van temperatuur gebrachte gelijke hoeveelheden van verschillende soorten van vocht (olie, water, azijn) door elkander te mengen, niet de gemiddelde temperatuur erlangt.’ Hij beweert dat, wanneer een metaal roest en daarbij in gewicht toeneemt, dit door opname van een stof uit de lucht geschiedt en is alzoo op weg het oxygeen te ontdekken. Niet minder verdienstelijk was het stuk der markiezin. In acht nachten schreef zij haar antwoord, sliep ieder dier nachten slechts één enkel uur en stak hare handen in

ijskoud water, als zij de ontzettende vermoeidheid wilde verdrijven. ‘De verdenking, dat haar bij hare schrifturen vreemde hulp werd verleend, kan dus dezen keer althans worden op zijde geschoven.’ Zij spreekt de gedachte uit, dat de verschillende kleuren van het spectrum een verschillend vermogen om te verhitten moeten hebben, dat de roode stralen meer warmte geven dan de violette, de gele meer dan de blauwe, iets wat Rochou, veertig jaren later, bewees waarheid te zijn. Deze uitnemende mathematicienne vertaalde Newton en trok partij voor Leibnitz en Bernouilly tegen Cartesius in de bepaling van de maat der krachten door het vierkant der snelheid. ‘De beweging, zegt zij, verandert ieder oogen-blik in het heelal, maar de hoeveelheid levende kracht blijft steeds dezelfde; er gaat geen kracht verloren en er wordt geen kracht geschapen.’ Zij was de waarheid hier op het spoor; de kern van hare gedachte was juist, maar, zegt Dubois-Reymond, zij had zich aldus moeten uitdrukken: de levende krachten *en de krachten van spanning*, bij elkander gevoegd, geven ieder oogenblik dezelfde som. Rust is ook arbeid en niet, gelijk Aristoteles meende, het tegendeel van beweging. Zijn oordeel over Voltaire vat de bevoegde rechter in deze woorden samen: ‘Was hij zich aan de natuurstudie blijven wijden, zoo ware hij op dat gebied een ster der eerste grootte geworden.’

Wie het noodig heeft, kan uit dit alles bespeuren, hoe lichtvaardig het vonnis is, dat men over het wetenschappelijk karakter van Voltaire en zijne vriendin pleegt te strijken. Hoort men van het kasteel Cirey, dan denkt men weinig aan ernstige studie, vertoeft niet met zijne verbeelding in de galerij van physische instrumenten, welke Voltaire er onbaatzuchtig op zijne kosten bouwen liet, maar stelt zich een feeënslot voor, waar een losbandig leven geleid en het liederlijk epos: *La Pucelle* geschreven werd. Geen van zijne werken heeft zooveel bijgedragen om Voltaire tot een lieveling der voorname wereld en tot een afschuw voor de ernstigen en vromen te maken als juist dit gedicht. Met echt wijsgeerigen zin weet Strauss het als tendenzgeschrift te verklaren. De populaire voorstelling in Voltaire's dagen, een eeuw vroeger door Chapelain in zijn taal epos uitgewerkt, zag in Jeanne d'Arc eene reine maagd, die als zoodanig waardig was bevonden, het orgaan van goddelijke openbaringen en werkingen te zijn. Maar goddelijke openbaringen en

wonderwerkingen bestonden er niet meer voor de geestesrichting, die in Voltaire haren genialen woordvoerder bezat. Zich voor ge-inspireerd te houden scheen hem, zelfs bij een boerendeern, eene zoo kolossale domheid toe, dat hij slechts tusschen twee onderstellingen te kiezen had: Jeanne d'Arc moet òf eene patriotische bedriegster, of eene bedrogene zijn geweest. Voltaire aarzelde tusschen beide hypothesen, gelijk door Strauss wordt aangetoond. Maar tevens kon de vrijzinnigheid der achttiende eeuw niet aan maagdelijke reinheid gelooven. ‘Wat Mephistopheles tot den al te leergierigen Faust zegt:

> Ihr sprecht schon fast wie ein Franzos,

of een weinig vroeger:

> Du sprichst ja wie Hans Liederlich,
> Der begehrt jede liebe Blum' für sich,
> Und dünkelt ihm, es wär' kein' Ehr'
> Und Gunst, die nicht zu pflücken wär' -

dat was de zienswijze der kringen, voor welke Voltaire zijne Pu-celle dichtte. In de heldin van Orleans kon hij dus om zoo te zeggen twee vliegen in één klap slaan: het geloof aan goddelijke openbaring en dat aan vronwelijke reinheid.’ Bij de vrouwelijke figuren van het gedicht - Jeanne zelve uitgezonderd, die het slagen van haar patriotische heldenrol van de omstandigheid, dat zij maagd blijft, afhankelijk acht - is het enkel de gelegenheid, die beslist, of zij al dan niet rein blijven, en zelfs de dwang, die haar wordt aangedaan, is niet geheel onwelkom. Wij weten, dat de vrouw niet zoo is, als zij door Voltaire geschilderd wordt, maar zijne zienswijze gold maar al te zeer voor de dames der hooge klingen uit de achttiende eeuw. In die dagen deed zich naast de wetenschappelijke ook de practische reactie tegen het Christelijk spiritualisme gelden. ‘Volgens het kerkelijk Christendom is het zinnelijke in den mensch verkeerd, en het wordt feitelijk enkel geduld; onthouding is het hoogere, het ware, dat wat zijn moest, indien het maar kon; wie haar in practijk brengt, is de echte, de voortreffe-lijke mensch. De sensualistische verlichting zegt, en met recht: neen! de mensch is niet enkel geest; maar nu gaat zij verder en wordt even eenzijdig als de kerk, want zij voegt er aan toe: maar hij s vleesch, zinnelijkheid; en terstond is de dichter bereid dit in een rij van beelden aanschouwelijk te maken, in welke het vleesch den

geest ten val brengt, de voorgewende reinheid als huichelarij, de vermeende heiligen als losbandigen worden ten toon gesteld.' Om Voltaire niet scherper te veroordeelen dan hij verdient, bedenke mendat ieder tijdvak in zijn nieuw veroverde wijsheid, vooral wan-neer zij vermakelijk is, zij moge overigens waar of valsch zijn, behagen schept; 'in de Pucelle genoot de achttiende eeuw zich zelve op zich zelf en hare lichtzinnige dartelheid, wel beschouwd een leslijke karaktertrek, maar van hare overige betere eigenschappen helaas niet te scheiden.'

Als episch zanger en dramatisch dichter had Voltaire het ongeluk Franschman te zijn. Men vindt in zijne verzen denzelfden hin-derlijken dreun als in die van Racine en Corneille. In het Fransch komt de quantiteit der lettergrepen minder duidelijk uit dan in andere talen; het grammaticaal accent wordt verwaarloosd; de klem valt op de laatste lettergreep bij de woorden met een mannelij-ken, op de voorlaatste bij die met een vrouwelijken uitgang; zelfs langstaartige polysyllaben bezitten geen tweede accent, maar wel vindt men in iederen Franschen volzin toonlooze monosyllaben als: me, le, de, que, te; aan een regelmatig volgehouden harmonischen rhythmus valt dus bij een stuk van eenigen omvang niet te denken. Wil de Franschman, die een drama of epos schrijft, zijne woorden niet prozaïsch wild op elkander doen volgen, dan is hij verplicht ze onder het juk van den alexandrijn te buigen; hij moet ze in zesvoetige jambische verzen afdeelen, waarvan ieder door de caesuur in twee helften wordt geplitst en die paarwijze met elkander rijmen. Caesuur en rijm moeten vergoeden wat er aan rhythmus ontbreekt; aan beiden wordt de grootste waarde gehecht, daar anders proza en poëzie in elkander vloeien. Boileau wil, dat de caesuur duidelijk hoorbaar zij, en dus slechts die woorden door haar gescheiden worden, welke tevens door den zin gescheiden, ten minste niet eng verbonden zijn; hij zegt in zijn Art poétique, Chap. I:

> Que toujours dans vos vers le sens, coupant les mots,
> Suspende l'hémistiche, en marque le repos.

Zoo slaafs heeft Voltaire zich aan dit voorschrift gehouden, zoo regelmatig liet hij de caesuur met een rustpunt in den zin samenvallen, dat zijne alexandrijnen er hoogst eentonig en vermoeiend

door zijn. Zelf gevoelde hij, dat hier een klip te vermijden was, en om die reden gaf hij den volgenden raad:

> Observez l'hémistiche, et redoutez l'ennui
> Qu'un repos uniforme attache auprès de lui.

In andere moderne talen kan men zich van den rijmeloozen jambus als dramatisch vers bedienen, terwijl de Franschman zich genoopt ziet, niet enkel bij zijne lyrische ontboezemingen, maar ook in den dialoog, waar verschillende individuën in toevallige botsing met elkander komen, den rijm vol te houden; de poëet blijft niet, gelijk in het drama betaamt, achter zijn werk verscholen; de lezer krijgt den indruk niet van natuurlijke ongedwongenheid, maar veeleer van onbehagelijke en stijve kunst[1]. Om de eenvormigheid van het gekoppelde rijm te vermijden, wendde Voltaire in zijn Tancred gekruiste rijmen aan, maar wel verre van op die manier zijne verzen los en vrij te maken, doen zij ons, gelijk Strauss zegt, aan eene in kronkelvorm aangelegde laan van populieren denken. Dat hij zijne drama's in den zoo leelijken versmaat van den alexandrijn schrijven moest, heeft ook op hun inhoud de nadeeligste werking uitgeoefend. Het kan niet beter gezegd worden dan door Schiller in een brief aan Goethe geschiedde, toen deze een paar stukken van Voltaire voor het Duitsche tooneel had omgewerkt: ‘De eigenschap van den alexandrijn om zich in twee gelijke helften te splitsen, en de aard van het rijm, om uit twee alexandrijnen één couplet te maken, beheerschen niet alleen de taal, maar ook den geest van het drama. De karakters, de gezindheden, de handelingen der personen, alles wordt daardoor onder den regel der tegenstelling gebracht, en gelijk de viool van den muziekant de bewegingen der dansers, zoo leidt ook de tweevoetige natuur van den alexandrijn de bewegingen van hart en verstand. De geest wordt onverpoosd ingespannen, en ieder gevoel, iedere gedachte als in een Prokrus-tusbed gewrongen’.[1]

Er was nog meer wat Voltaire verhinderde als een ster der eerste grootte aan den dramatischen hemel te schitteren. Ook wanneer de aard der Fransche taal hem niet verlamd had, zou nogtans

1 Gustave Weigand: Traité de versification française, p. 112.

1 Gustave Weigand: Traité de versification française, p. 112.

zijne ingenomenheid met het Fransche theater hem belet hebben vrij zijne vleugelen uit te slaan. Als jongeling liet hij zich door Shakespeare betooveren en aan hem is men de eerste poging verschuldigd om Frankrijk met dat onvolprezen genie bekend te maken. Maar bij het klimmen der jaren werd hij meer en meer af-keerig van het wilde, bloedige en triviale, in het Engelsche theater, meer en meer onderworpen aan de strenge étiquette van het Fransche tooneel. Racine, die van adellijke geboorte was, had in zijn wapen een rat en een zwaan, maar de prozaïsche rat ergerde hem zoozeer, dat hij dien schrapte. Niet minder hinderlijk vindt Voltaire de ratten in de stukken van Shakespeare, en wanneer een schildwacht zegt: ‘Ik heb geen muis hooren piepen,’ dan roept hij in hevige verontwaardiging uit: ‘Zoo mag een soldaat op de wacht praten, maar niet op het theater, ten aanhoore van de aanzienlijkste personen der natie, die zich sierlijk uitdrukken en voor wie men eveneens sierlijk spreken moet.’ Toen Voltaire deze woorden schreef, verraadde hij het geheim der klassieke Fransche dramaturgie. Het is, zooals Strauss zegt: ‘Het drama is hier eene uitspanning voor het hof; de personen moeten niet zoo spreken als het hart hun ingeeft, als karakter en toestand medebrengen, maar zooals in tegenwoordigheid van koning en hof voegzaam is; niet waarheid, natuur en schoonheid, maar de étiquette is de hoogste wet der dramatische kunst.’ Shakespeare geeft den mensch zooals hij is; hij toont ons alles, goud en slijk; iedere hartstocht spreekt hij hem de taal der natuur; ieder voorwerp heeft bij hem de kleur der natuur. Maar Corneille, Racine en Voltaire toonen ons enkel wat schoon en bevallig, wat kiesch en elegant is; het platte en alledaagsche wordt in hunne stukken niet geduld; zelfs de schurken bedienen zich steeds van fraai gekozen termen en edele manieren om hunne hartstochten te uiten. De ratten worden hier, gelijk Sainte-Beuve heeft gezegd, evenmin op het tooneel als in het wapenschild geduld.

Eindelijk strekt dit nog tot nadeel van Voltaire's poëzie, dat hij haar, in dit opzicht aan Euripides gelijk, tot een voertuig zijner philosophische begrippen maakte. Het tooneel was de kansel, waarvan hij zich bediende om godsdienstige verdraagzaamheid en afschuw tegen b ijgeloof en dweepzucht te prediken. Zijn *Mahomet* moest b.v. dienen om ons te toonen, hoe verfoeilijk het fanatisme is, dat

in naam van God te vuur en te zwaard een land verwoest. Zijn haat tegen die ondeugd is zoo groot, dat hij er enkel wat leelijk is in ontdekt; de Profeet is bij hem een Tartuffe met de wapenen in de hand, een koude en berekenende bedrieger; de tooverkracht, die hij over de menschen uitoefent, blijft onbegrijpelijk; maar des te duidelijker is het, dat de dichter zieh diets maakt, dat een positieve godsdienst door bloote misleiding in de wereld kan komen.

Ziedaar eene slechte philosophie, die thans versleten is. Over het geheel staat Voltaire als denker niet gunstig bekend. Men is gewoon zich van zijne wereldbeschouwing af te maken met de opmerking, dat hij geen oorspronkelijk genie was, dat hij enkel als trechter, als trompet fungeerde, dat hij voor Locke en de En-gelsche deïsten is geweest wat eertijds Aäron voor Mozes was. Dit is een hoogst oppervlakkig en lichtzinnig oordeel. Er gaat haast geen maand, geen dag voorbij, of op het gebied van physiologie en chemie, van historie en philologie wordt iets nieuws gevonden; hier is met behulp van scalpel of mikroskoop een onbekend feit ontdekt; ginds werd door een gelukkige conjectuur een verminkte tekst ontcijferd; elders zijn oorkonden van het verleden doorwroet en kwam de kersversche waarheid aan den dag, dat iemand, die bij zekere gelegenheid heette vermoord te zijn, nog jaren daarna eene goede gezondheid genoot. Het zou natuurlijk een dom-heid zijn op de speldeknoppenquaesties, welke in de wetenschap een zoo gewichtige rol spelen, laag neer te zien, maar men moet erkennen, dat wie met ijver en talent aan kleine détails zijne krachten wijdt, een vrij aardige kans bezit iets nieuws te vinden; let men integendeel op de groote problemen, op de veelomvattende raadsels der wijsbegeerte, dan bespeurt men spoedig dat de den-kers, die hier de menschheid met een geheel nieuwe theorie verrijkt hebben, op de vingers te tellen zijn. Huxley had gelijk, toen hij onlangs den dweepzieken vereerders van Auguste Comte onder het oog bracht, dat de voornaamste waarheden, welke door hen aan den naam van hun grooten meester worden vastgeknoopt, reeds in de schriften van David Hume te lezen staan, en Littré heeft daar wel met schampere verontwaardiging op geantwoord, maar het is hem niet gelukt den Engelschen geleerde te logenstraffen. De spil, om welke de wereldbeschouwing van Hegel draait, het begrip van *worden*, speelt reeds bij zijn grooten voorganger Heraclitus een

dergelijke rol, en het onderzoek is nog niet gesloten betreffende de vraag, in hoeverre Spinoza zijne denkbeelden aan de Kabbala, aan Maimonides en Levi ben Gerson te danken had. De leer van Darwin vindt men voor een goed deel bij Lamarck terug en de theorie van het behoud van arbeidsvermogen werd, ofschoon op minder volkomen wijze dan in onze dagen, ook door Cartesius uitgesproken. Het laat zich aanwijzen, dat Schopenhauer de stellingen, waarmede hij het wereldraadsel oplossen wil, aan de werken der mannen ontleend heeft, die hij in drieste verwatenheid *Unsinnschmierer* en kwakzalvers noemt, aan Fichte en Schelling. Gemiddeld brengt iedere eeuw niet meer dan een paar nieuwe philosophische gedachten te voorschijn. Wil men dus over het gehalte van Voltaire als wijsgeer oordeelen, zoo vrage men niet, waar de stellingen geschreven staan, die door zijn hoofd het eerst werden uitgebroed, maar onderzoeke liever, of hij meer dan een papegaai is geweest, of hij met de hersenen van vreemden dan wel met zijne eigene hersenen heeft gedacht. Wat mij verhindert hem onder de reeks der philosofen eene eerste plaats aan te wijzen, is niet dit, dat hij aan de eeuwenheugende stelsels geen nieuw heeft toegevoegd, maar wel dat de diepste problemen buiten zijn horizont lagen; dat enkel de min of meer populaire quaesties, voor welke hij bij de schare een open oor kon vinden, zijne aandacht trokken. De tijd, dat vonkel-nieuwe en wereldomvattende waarheden door de kracht van een eenzaam genie ontdekt werden, schijnt onherroepelijk verstreken; men moet zich aansluiten bij zijne voorgangers, zelfstandig verwerken, wat anderen vóór ons hebben gedacht, en de meest oorspronkelijke wijsgeer is thans hij, die in dien arbeid het best weet te slagen.

Strauss keurt het scherp af, dat men over Voltaire als denker de schouders ophaalt. Hij roemt zijn ‘fijnen philosophischen zin’ en zegt, dat het hem om de problemen zelve te doen was en niet om een dartel spel van zijn vernuft. ‘Reeds zijne romans laten zien, hoe geheel vervuld hij was van de vragen, welke op de theodicee en het booze in de wereld betrekking hebben; uit zijne bemoeiingen voor onschuldig veroordeelden en onrechtvaardig verdrukten bespeurt men, dat de spotter een ernstigen zin en een warm hart bezat. Nog duidelijker blijkt uit zijne eigenlijke wijsgeerige schriften, hoe de groote vragen omtrent het bestaan van God, de natuur

en de bestemming des menschen, de vrijheid van den menschelijken wil en de onsterfelijkheid der menschelijke ziel hem nooit met rust hebben gelaten; hoe hij voortdurend pogingen aanwendde om daarover zooveel licht te verspreiden, als hem bij de diep gevoelde beperktheid van het menschelijk kenvermogen mogelijk scheen. Om er zieh van te overtuigen, dat het hem volle ernst is, als hij over deze zaken spreekt, behoeft men slechts naar den toon te luisteren, dien hij aanslaat; slechts dan viert hij den teugel aan zijn bijten-den spot, wanneer hij de waanwijsheid bestrijdt, die deze problemen voor goed meent te hebben opgelost en het theologisch dogmatisme door een philosophisch vervangen wil. In de hoofdzaak is hij verspreider van Engelsche denkbeelden, maar hij toont zich daarbij zoo geheel en al meester van de stof, hij verstaat zoozeer de kunst zijn thema van alle zijden te bekijken en het op alle mogelijke manieren toe te lichten, dat hij, zonder streng methodisch te zijn, aan de eischen der grondigheid nogtans voldoet.'

Ook thans nog laten zich de philosophische geschriften van Voltaire met vrucht lezen. Als bewijs citeer ik zijn *Philosophe ignorant*, volgens een zoo bevoegd en streng rechter als Strauss: 'eine gedie-gene Abhandlung.' Het stuk is aan een probleem gewijd, dat nog onlangs in dit tijdschrift werd ter bane gebracht, de vrijheid van den menschelijken wil. Het ware toch vreemd, zegt Voltaire, wanneer de geheele natuur, alle sterren, aan eeuwige wetten gehoorzaamden, en er een klein schepsel van vijf voet lengte bestond, dat alle wetten trotseeren en ieder oogenblik naar zijn gelieven, naar zijn grillen handelen kon. 'Vrij zijn - dit is van nu af zijne telkens terugkeerende leuze - heet doen kunnen wat men wil, niet willen kunnen wat men wil. Wanneer ik doen kan wat ik wil, ben ik vrij; maar ik wil noodzakelijk wat ik wil, want anders zou ik zonder grond, zonder oorzaak willen, iets wat onmogelijk is. Mijne vrijheid bestaat daarin, dat ik loopen kan wanneer ik loopen wil en niet de jicht heb. Zij bestaat daarin, dat ik geen slechte daad volbreng, als mijn verstand ze mij als slecht voorstelt; dat ik een hartstocht onderdruk, wanneer mijn denken mij het gevaar van dien hartstocht doet inzien. Daarbij is evenwel altijd ons handelen, niet ons willen vrij, want dit laatste hangt van onze voorstellingen af, welke wij ons zelve niet geven kunnen. Het is zonderling, dat de menschen met deze mate van vrijheid niet tevreden zijn, d.i. met

het vermogen om ten minste in vele gevallen te doen wat zij willen; de sterren hebben deze vrijheid niet, wij bezitten haar, en onze hoogmoed beeldt zich soms in, dat wij nog meer bezitten.'

Niemand zal deze beschouwingen uiterst diepzinnig noemen. Maar wat ons hier en steeds bij Voltaire aantrekt, wat de studie zijner schriften voor velen uiterst heilzaam zou doen zijn, is zijn buitengewoon gezond verstand, dat hem overal den spijker op den kop doet slaan. 'De waarheid,' zegt hij, 'dat alles eene keten vormt, dat alles noodzakelijk is, kan der moraal niet tot schade strekken. Ondeugd blijft altijd ondeugd, gelijk ziekte altijd ziekte blijft. Men zal de booswichten altijd moeten bedwingen; en wanneer zij zeggen, dat zij tot misdaad bestemd zijn, zal men hun antwoorden, dat zij ook tot straf bestemd zijn. Daarenboven, wanneer onze wil door onze voorstellingen bepaald wordt, zoo behooren toch tot die voorstellingen ook de zedelijke geboden, wier gezag ongeschokt blijft.' Om te toonen hoe weinig onpractisch het determinisme is, had Voltaire er ook nog op kunnen wijzen, dat de mensch, volgens dit stelsel, door het nemen van ge-paste maatregelen, niet enkel het karakter van anderen, maar ook zijn eigen karakter hervormen, door zijn wil zijn wil opvoeden kan.

In Voltaire's tijd was de philosophie grooter macht dan heden ten dage. Toen Hegel in het begin dezer eeuw zijne Phaenome-nologie schreef, merkte, hij in de voorrede op, dat de wijsbegeerte als surrogaat voor den verloren godsdienst gelden kon. Thans is er een groote partij, welke aan zoo iets geen behoefte meer gevoelt; het nihilistisch radicalisme heeft met den godsdienst afgerekend en meent, dat ook de philosophie heeft uitgediend. In de dagen van Voltaire was het anders. Toen was de wijsbegeerte niet enkel surrogaat van den godsdienst, maar zelf godsdienst, redegodsdienst. Zij was de godsdienst van den denker, van den vrijgeest, die zich door de ketenen der kerk niet langer knellen liet, ook al mocht hij veiligheidshalve in het openbaar, voor den schijn, ze nog rammelend achter zich aanslepen. Bevriende wijsgeeren waren toen mannen, die, achter gesloten deuren, dingen tot elkander zeiden, die zij in het publiek, met open vizier, niet moesten wagen uit te spreken; die, in het geheim der intimiteit, aan hun wrevel en minachting tegen de kerk, tegen de dweepzucht en den positieven godsdienst, waaruit zij voortvloeide, den vrijen teugel lieten; die

zich dan door wakker schimpen en spotten schadeloos stelden voor den dwang, welken zij zich in het openbaar maar al te dikwijls getroosten moesten; en zich tevens het genot verschaften elkander uit te hooren over de ernstige, indrukwekkende levensraadsels, over het bestaan van God, de gronden voor en tegen de onsterfelijkheid der menschelijke ziel, enz. In onze eeuw is geheimzinnigheid overtollig geworden, alles wordt in het publiek behandeld; er zijn geen mysterieën meer, tot welke enkel de ingewijden worden toegelaten; wat men vroeger elkander in het oor fluisterde, wordt thans zonder aarzeling onder eigen naam gedrukt; de tijdschriften, de dagbladen deinzen voor geen enkele quaestie, voor geen enkele uitspraak meer terug, en wanneer men sommige problemen rusten laat, is het enkel omdat zij geen belang inboezemen; wat vroeger de vriendschap zoo zoet, zoo bekoorlijk maakte, vertrouwelijke wisseling van gedachten over onderwerpen, van welke het hart vol was, wordt thans niet meer in dezelfde mate als vroeger genoten; de conversatie loopt niet meer over God en eeuwigheid, maar over modes, concerten en chronique scandaleuse; zij is, om met Hofrath Heuschrecke te spreken, biographie en auto-biographie: de mensch, de mensch hier op aarde, is er het thema van. Maar in de achttiende eeuw moest men samenkomen om elkander in de ziel te zien; de philosophie was toen de macht, die verwante geesten onweerstaanbaar tot elkander trok en aan mannen als Frederik de Groote en Voltaire geen rust gunde, voordat zij met elkaar onder hetzelfde dak wonen, elkander dagelijks zien en spreken konden.

Men weet, hoe de eerste schoone wittebroodsweken te Potsdam spoedig door een noodlottige vredebreuk gevolgd werden. Strauss geeft van den loop der geschiedenis een keurig en getrouw verslag. Men kan dezen biograaf niet van de mania Boswelliana betichten; met de meeste onpartijdigheid laat hij de feiten spreken en tracht in geen enkel opzicht Voltaire, maar evenmin diens vorstelijken vriend te verontschuldigen. Men kan het aan Strauss toegeven, dat, alles samengenomen, Voltaire zich in deze zaak van nog ongunstiger zijde dan Pruisen's koning kennen deed. Toen de laatste reeds lang vergeven en vergeten had, bleef de eerste nog op wraak zinnen, gelijk blijkt uit zijne schandelijke autobiographie en uit wat hij na den ongeluksdag bij Kollin aan Argental schreef.

Ter verklaring van des dichters boosheid herinnere men zich evenwel, dat de ijdele man door den vorst, die zijn boek had laten verbranden en hem vervolgens in de oogen van geheel Europa te Frankfort gecompromitteerd had, op gruwzame wijze gekrenkt en vernederd was. Ten slotte evenwel, toen Prederik op den rand van den afgrond stond, liet Voltaire zich vinden om zijn invloed tot het herstel van den vrede tusschen Pruisen en Prankrijk aan te wenden. De beschouwing, die Strauss aan dit feit vastknoopt, is zoo karakteristiek, dat ik niet aan den lust kan weerstand bieden haar hier mede te deelen. ‘De onderhandelingen, zegt hij, rekten zich; Frederik, dezen keer slechts half schertsende, schreef aan Voltaire, dat wanneer hij er in slaagde den vrede te stichten, hij hem boven Virgilius zou stellen, die even goede verzen gemaakt, maar geen krijg bezworen had. Natuurlijk gelukte het ook dezen keer den poëet niet het zwaard in de schede te doen terugkeeren. Eeeds dit belette het, dat Frederik evenmin verkoos land af te staan als zijn bondgenooten in den steek te laten, en òf geheel te gronde gaan, òf met onbezoedelde eer uit den strijd te voorschijn treden wilde. Daarentegen was Voltaire voor den vrede tot iederen prijs; van den aanvang af had hij zich over Frederiks oorlogzuchtige loopbaan ontevreden betoond. Naar zijn oordeel had deze eene schoone roeping gemist: hij had de vreedzame vorst der verlichting moeten wezen, en was in de plaats daarvan de Europeesche stokebrand geworden. In deze declamaties voor den vrede is Voltaire ronduit plat, een gewone schoolmeester. Buiten twijfel is de krijg een groote ramp, en men moet niet tot verontschuldiging van Voltaire vergeten, dat hij in het jongste verleden slechts moedwillige, uit heerschzucht en overmoed der vorsten ondernomen oorlogen, met name die van zijn idool Lodewijk XIV voor zich zag. Maar Frederik's inval in Silezië, waarvan de zevenjarige krijg het onvermijdelijk gevolg was, behoorde in een geheel andere klasse. Frederik werd daarbij door den ontwikkelingsdrang van den jongen staat gedreven, aan welks spits hij zoo even gesteld was; juister nog gezegd, door den ontwikkelingsdrang der Duitsche natie, die voor zich een ander zwaartepunt zocht, dan het onduitsch geworden en geestelijk onvrij gebleven Oostenrijk was.’ Ik wil op de waarheid dezer beschouwing niets afdingen, maar alleen vragen, of zich niet eveneens, tot verzachting van de persoonlijke schuld van

Lodewijk XIV, aanvoeren laat, dat, gelijk een Fransch historicus het heeft uitgedrukt, het machtig rijk, waarover hij den seepter zwaaide, behoefte gevoelde *d'arrondir son pré*, of, zooals men het heden ten dage zon noemen, zijn huis te sluiten, zijn open grenzen te beveiligen? De keuze tusschen panegyriek en philippica blijft ons bespaard, indien we bedenken, dat *alle* staten, zoolang zij niet een hoogen graad van industriëele ontwikkeling hebben bereikt, den militairen type, den rooftype vertegenwoordigen.

Goedhartiger dan in zijne verhouding tot Frederik betoonde zich Voltaire tegenover een verwaarloosd kind met een beroemden naam, Marie Corneille. Hij neemt het meisje, dat spoedig het hart van den ouden man weet te winnen, bij zich in huis, en belast zich zelf met haar onderricht. Hij tracht haar de regels der grammaire in te prenten, ‘ofschoon zij zeer weinig aanleg voor deze verhevene wetenschap toont.’ Om haar een bruidschat te bezorgen, zet hij een uitgave van Corneille op het touw, een arbeid, waaraan hij jaren wijden moest; hij laat zijn aanzienlijke vrienden, koningen en keizerinnen, voor honderden exemplaren inteekenen en zamelt een som van 40,000 livres bijeen, die, geheel voor de kleine Marie bestemd, spoedig de vrijers te voorschijn lokt. Een eerste liefhebber, die weinig hart en veel schulden blijkt te hebben, wordt, nadat het hem gelukt is geruimen tijd op Voltaire's kosten te teren, naar huis gezonden; thans komt de rechte man, een jongeling van goede manieren en een aangenaam uiterlijk, een dragondervaandrig Dupuits, met wie het meisje in het huwelijk treedt. De patriarch van Ferney is gelukkig; hij roemt er in nu twee kinderen te hebben, en zijn blijdschap stijg-t ten top, als de jonge vrouw moeder wordt en hij alzoo in zekeren zin het recht erlangt zich grootvader te laten noemen. Strauss houdt zich bij deze aardige familiegeschie-denis zeer lang op, maar zijne lezers zullen hem dit niet euvel duiden en allerminst zal de schim van den oude van Ferney daarover ontevreden zijn. ‘Nooit toonde zich Voltaire zoo beminnelijk als in deze geschiedenis, maar de wereld weet niet en wil niet weten, dat hij ook beminnelijk was. Hij was het op verre na niet altijd, hij was er maar al te dikwijls het tegendeel van; maar wie zich ook maar in ééne zaak zoo onveranderlijk beminnelijk heeft betoond, dien kunnen wij, wat we ook verder aan hem te berispen mogen hebben, onze liefde niet geheel ontzeggen.’

Daarenboven schenkt Strauss aan Voltaire zijne ‘hoogste bewondering’ wegens den onbaatzuchtigen ijver, waarmede hij de droevige geschiedenissen van Calas, Sirven en de la Barre ter harte nam. ‘Men zegge niet,’ aldus luidt zijn uitspraak, ‘dat, daar er aan Jean Calas uit godsdienstig fanatisme een gerechtelijke moord voltrokken was, Voltaire zich deze gelegenheid gaarne ten nutte maakte om der dweepzucht een nederlaag toe te brengen. Dat heeft hij gedaan, vooral in zijn beroemde “Verhandeling over de verdraagzaamheid naar aanleiding van den dood van Jean Calas;” deze beweegreden werkte mede, maar was niet de eenige en evenmin de voornaamste. Het menschelijk gevoel was in Voltaire beleedigd; zijn zin voor recht en humaniteit was gekrenkt; hij schaamde zich in het aangezicht van zulke gruwelen een Franschman, een mensch te zijn; er spreekt eene koortsachtige gejaagdheid uit de brieven, die hij bij deze gelegenheid schreef. Wanneer hij later verzekerde, dat er gedurende drie jaren geen lach over zijn lippen kwam, dien hij zich niet als een misdaad toerekende, dan is dat rhetorisch uitgedrukt, maar ter nauwernood overdreven.’

Het blijft ten eeuwigen dage merkwaardig, dat niet van de priesters van de godsdienst der liefde, maar van de ongeloovigen, van hen die het Christendom verstieten, het eerste nadrukkelijk protest tegen bloedig fanatisme en andere hatelijke middeleeuwsche praktijken is uitgegaan. Voltaire drong op verbetering der barbaarsche rechtspleging, op afschaffing van de pijnbank, op billijke verhouding tusschen misdaad en straf, op uitroeiing van onrechtvaardige privi- legiën aan. Voltaire wil verheffing van den rampzaligen, door zware belastingen uitgemergelden boerenstand en schrijft een ge-heele reeks stukken om de in zijn nabijheid wonende lijfeigenen der domheeren van St. Claude van het juk te verlossen, waaronder hij ze gebogen zag.

Toch beoogde hij geen revolutie der proletariërs, hij was geen socialistisch voorlooper van Baboeuf en Buonarotti, ja zelfs geen democraat; van beneden, van de massa, verwachte Voltaire geen heil: de vorsten waren het volgens hem, die in vereeniging met de wijsgeeren, of liever met alle beschaafden, een nieuweren beteren tijd moesten doen aanbreken; ‘het volk, schreef hij in 1768, zal altijd dom en barbaarsch blijven; het zijn ossen, die een juk, een prikkel en hooi noodig hebben.’ Strauss zegt zeer goed naar aan-

leiding van deze woorden: ‘Hier bespeurt men duidelijk hoe Voltaire, de voorname stichter van een nieuwen tijd, toch nog met éénen voet op den bodem van het oude staat, en hoe Rousseau hem in dit opzicht eene goede schrede vooruit is. De ervaring zal aan eerstgenoemden steeds binnen zekere grenzen gelijk geven; maar wat het doel betreft, moeten we met den laatste daaraan vasthouden, dat alle menschen den aanleg en het recht hebben, om werkelijk mensch te worden.’

Hier, in dit ééne opzicht, trekt Strauss een parallel tusschen Voltaire en Rousseau. Maar hij verhaalt ons niet, hoe de vooruitstrevende tijdgeest, in hetzelfde land, kort na elkander, ik zeg niet, twee zoo verschillende karakters, maar twee zoo uiteenloopende richtingen, als door deze beroemde namen worden aangeduid, heeft kunnen voortbrengen. Evenmin zegt hij ons, of de gewone beschouwing juist is, volgens welke het deïsme van Voltaire slechts een halt op den weg naar het atheïsme was, en de ervaringsphilosophie van Locke, op Franschen bodem overgeplant, consequent ontwikkeld, ten slotte bij het *système de la nature* moest aanlanden. Aangaande deze punten laat de auteur ons in het duister. Indien ik mij vermeten mag eene aanmerking op zijn schoonen arbeid te maken, dan is het deze, dat hij Voltaire te veel als eene op zich zelve staande figuur geschilderd, hem buiten verband met zijne voorgangers en opvolgers beschouwd heeft. Maar laat ons tevreden zijn met wat hij gegeven heeft; wellicht was het wijze zelfbeperking, die Strauss weerhield, zich op een oceaan te wagen en in een studie over Voltaire tevens de geschiedenis der beschaving van Frankrijk, ja van geheel Europa, gedurende de vorige eeuw, te schetsen.

Ronduit gezegd, nog in een ander opzicht viel mij het boek van Strauss, bij eene eerste doorbladering, eenigszins tegen. Men vindt er geen nieuwe feiten, ja zelfs geen nieuwe gezichtspunten in. In hoofdzaak zijn zijne beschouwingen dezelfde als die van Hettner. Maar heeft men zich eens de dwaze verwachting uit het hoofd gezet, dat een oorspronkelijk genie, gelijk Strauss, op een onderwerp, dat reeds in het ware licht werd geplaatst, weder een geheel nieuw licht zal doen vallen, zoo kan men niet anders dan aan zijn arbeid onvoorwaardelijk lof toezwaaien. Het is het schoonste en best geschreven boek over Voltaire, dat tot dusverre de pers, van welk land ook, verlaten heeft. De auteur doet zich hier kennen als on-

overtroffen portretschilder, als kunstenaar van den eersten rang. Als van zelve groepeeren zich de feiten zoo, dat het beeld van zijn held ons levendig voor oogen treedt.

En omdat de auteur enkel de feiten spreken laat, omdat hij verhaalt en niet de vierschaar spant, daarom is zijne biographie juist en onpartijdig. Men pleegt zich van Voltaire met den Franschen slag af te maken; men noemt hem een groot talent en een klein karakter; men meent binnen zoodanig korte formule zijne geheele persoonlijkheid te kunnen samenpersen. Het is steeds ongepast een man van beteekenis door een algemeen attribuut te willen kenmerken. Intusschen zijn er, gelijk Strauss zegt, onder de heroën van ons geslacht, om het zoo eens uit te drukken, monarchische naturen, wier rijke en veelsoortige gaven, wier verschillende driften en neigingen door ééne hoogste en al de rest beheerschende kracht worden samengehouden. Heeft men met zulk een man te maken, dan is het wel koel en oppervlakkig, maar ten minste niet bepaald onzinnig, hem kortweg edel of gemeen, opofferend of zelfzuchtig, ernstig of wuft te noemen. ‘Maar Voltaire was niet eene zoodanige monarchische natuur. De invloed dien hij gelden deed, was tamelijk wel steeds in ééne richting maar toch was iedere van zijne daden de uitkomst der samenwerking van zeer verschillende krachten, van reine en onreine drijfveeren, die in zijn binnenste door elkander woelden en zich in gelijke mate bij hem gelden deden. Voltaire's demon zou, gelijk die van den Gerazener, hebben kunnen zeggen: mijn naam is Legio! maar tot dat legio behoorden, behalve de booze, ook talrijke goede geesten, en zelfs van de eerste waren weinigen geschikt om in zwijnen, vele daarentegen om in katten of apen te varen.’

Aan het slot van zijn boek zegt Strauss, dat, wanneer men Voltaire in zijn eeuw beschouwt, men geneigd zou zijn hem in de taal der vromen een goddelijk werktuig te noemen. Hij verstaat onder dien term een geestesaanleg, die, onder den invloed van een bepaalden tijd geboren, zich in overeenstemming met de eigenaardigheden en de behoeften van dien tijd ontwikkelt, de laatste diep in zich gevoelt en er naar streeft ze te bevredigen. Een zoodanig individu zal des te krachtiger werken naarmate hij meer talent bezit en de elementen der beschaving zijner eeuw volledіger in zich heeft opgenomen. ‘Uit dit oogpunt beschouwd, valt er ook op de

gebreken van Voltaire een nieuw licht. Zij waren ten deele de natuurlijke vrucht van zijn eeuw en hare verbastering, ten deele zelfs middelen tot hare hervorming. Dat, waaraan toen behoefte bestond, was niet een rein en rustig, maar een flikkerend en vonkenspattend licht. Het was er niet om te doen, eene nieuwe waarheid uit de diepten der natuur en des rnenschelijken geestes op te delven, maar de reeds ontdekte te verspreiden, in ruimen kring verstaanbaar en aantrekkelijk te maken, bovenal wat hare bekendmaking in den weg stond op zijde te schuiven. Het eerste geschiedt het best door eene gemakkelijke en bevallige voorstelling, het laatste door scherts en spot: en wie was in beiden grooter meester dan Voltaire? De zaak moet van onderscheiden kanten worden aangegrepen en telkens moet er weder een andere, een nieuwe aanloop genomen worden: wie was veelzijdiger, alomtegenwoordiger, onvermoeider dan Voltaire? Maar hoe zou die bewegelijkheid zonder prikkelbaarheid mogelijk, hoe die vaardige scherts en spot met waardigen ernst bestaanbaar zijn geweest? Ik zeg alleen, dat zelfs de gebreken van Voltaire ten deele middelen voor zijne werkzaamheid, ik zeg niet, dat zij daarom geen persoonlijke fouten waren. Dat zij dat inderdaad waren, blijkt reeds hieruit, dat zij hare onvermijdelijke straf hebben na zich gesleept. Onder zijn ijdelheid, wraakzucht, hebzucht heeft Voltaire zelf het meest geleden. Zelden leefde hij in het volle bewustzijn van zijn kracht, van zijn taak, van zijn waarde; meestal was hij in pijn en banden om ondergeschikte, ijdele doeleinden. Gelijk ieder onzer, was hij-slechts in zooverre gelukkig, als hij waarlijk goed was.’

Het boek van Strauss stelt duidelijk in het licht, hoe Voltaire juist de man was om menige boei, die het menschelijk leven beknelde, te verbreken of althans af te vijlen. Het verklaart, hoe het hem mogelijk is geweest de atmosfeer van het menschelijk denken van een massa vuile dampen te zuiveren. De auteur bereikt dit doel, niet enkel door zijne keurige en geheel objectieve biographie, maar tevens door de met zorg gekozen bloemlezing uit Voltaire's werken, welke zijn boek den lezer aanbiedt. Wie leest er de volledige werken van Voltaire, 70 lijvige deelen? Strauss heeft ze gelezen en van alle zijden het voortreffelijkste bijeengegaard. Gelijk hij op Voltaire's karakter lofrede noch apologie houdt, maar de feiten zelve spreken laat, 's mans daden zelve van drijfveer en gezindheid

getuigen doet, zoo biedt hij ons niet eene verhandeling over Voltaire's denkbeelden aan, maar laat ons telkens Voltaire zelf hooren. En daaraan ontleent het boek van Strauss, indien ik mij niet vergis, een bij uitnemendheid paedagogisch karakter. In diepzinnigheid en veelzijdigheid wint de negentiende eeuw het van de voorafgaande, maar ik meen te mogen zeggen, dat zij in gezond verstand bij haar achterstaat; wat daar ook van zij, geestelijke eigenschappen zijn in zekere mate aanstekelijk, en het kan niet anders dan nuttig wezen iemand te hooren, die in zoo zeldzamen graad als Voltaire met gezond verstand bedeeld was. Waar wij zijne werken openslaan, spitsvondig of dubbelzinnig is hij nergens; steeds verbergt hij de hoogste kunst achter eenvoud en natuur; hij weet overal wat hij wil en rukt altijd regelrecht op zijn doel los. In dat opzicht vertoont de rustelooze agitator der 18de eeuw een treffende overeenkomst met zijn biograaf uit de negentiende.

Er is van het klassieke werk van Strauss bij den heer P. Plantenga te Zutphen eene tamelijk goede Hollandsche vertaling verschenen. De stijl is niet zoo schoon als die van het oorspronkelijke; soms zelfs, - ik deelde er op blz. 343, in een noot, een staaltje van mede, - blijkt de vertaler de bedoeling van zijn auteur niet te vatten. Daar het evenwel beter is het boek van Strauss in eene niet al te gebrekkige vertaling te lezen dan het geheel ongelezen te laten, wagen wij het haar aan allen aan te bevelen, die te weinig Duitsch verstaan om tot de bron zelve te gaan.

Groningen.
VAN DER WIJCK.

***Almanak voor den Nederlandschen Landman voor het Schrikkeljaar* 1872. *Vijf en twintigste jaargang. Door Dr. W.C.H. Staring. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink*.**

Een klein zakboekje, dat echter wel waard is besproken te worden, omdat het een grooten invloed kan uitoefenen. Zeer velen onzer landbouwers lezen toch over het algemeen, behalve de courant, niets dan hunnen Bijbel en Almanak. Dezen Almanak dragen zij op zak, moeten zij gedurig opslaan om den stand der maan, de markten, enz, na te zien en dan, eens er in ziende, lezen zij ook ligt nog iets verder. Zij, die met het gros der landbouwers goed bekend zijn en door hen willen gelezen worden, kiezen dan ook bij voorkeur den almanak tot plaatsing hunner mededeelingen. Zij weten zeer goed, dat de minst ontwikkelde onder hen, toch jaarlijks een Almanak koopt, als hij dien niet present krijgt. De meeste onzer landbouwmaatschappijen hebben dit ook ingezien, en zenden ieder harer leden jaarlijks een Almanak, dien zij voor hen van de contributie betalen. Met volle regt hebben zij daarvoor meer en meer de beste aller LandbouwAlmanakken gekozen, dien Dr. Staring voor vijf en twintig jaar is begonnen uit te geven en telkens verbeterd heeft.

De uitgever heeft mede met verstand de zaak geëxploiteerd en door bijvoeging van de naamlijsten der provinciale landbouwmaatschappijen het Jaarboekje hervormd tot een Friesche, Geldersche of Zeeuwsche Almanak.

Behalve de Hollandsche Maatschappij van Landbouw, die voor haar groot aantal leden zelf een Almanak uitgeeft, welken wij verre beneden dezen stellen, de Limburgsche Maatschappij en naar ik meen ook een Genootschap te Breda, welks Jaarboekjes ik niet ken, hebben de voornaamste Maatschappijen van Landbouw tegenwoordig de gewoonte Staring's Almanak aan hare leden te schenken. Volgens eene mij door den uitgever verstrekte mededeeling, wordt Staring's Zakboekje, ingerigt als Maatschappij-almanak, tegenwoordig uitgereikt aan elk der leden van de Maatschappij of het Genootschap van Landbouw in Gelderland, Zeeland, Utrecht, Noord-Braband, Overijssel,

Drenthe en Groningen en van vijf afdeelingen der Friesche Maatschappij van Landbouw; voorts van zes Afdeelingen van het Genootschap ter bevordering van Nijverheid te Onderdendam (Groningen), der Maatschappij van Nijverheid in het Westerkwartier der Provincie Groningen, van het Koninklijk Meteorologisch Instituut te Utrecht; en terwijl de Almanak in den gewonen boekhandel in perkament à ƒ 0.50, in katoen ƒ 0.75, in leder ƒ 1.25 en in leder gebonden verguld op snede ƒ 1.75, een ruim debiet vindt.

Het groote aantal van landbouwers, die daardoor dit boekje ontvangen, zon zeker niet bereikt zijn, als ieder het geld er voor uit zijne eigene beurs had moeten nemen.

Het is dus wel der moeite waard, het eens goed te bezien en opte schrijven wat mij daarbij voor den geest komt. Er is nog eene andere reden die er veel toe bijdraagt, om die bespreking voor mij tot een regt aangename taak te maken.

Hoewel Dr. Staring het in den Almanak zelf niet herhaalt, heeft hij toch in den loop van het vorige jaar op eene andere plaats zich er over uitgelaten, dat hij niet ongaarne de redactie voor het vervolg aan een ander zou overgeven. Wat hem daartoe beweegt, behoef ik niet te onderzoeken, maar ik sta hier voor het feit, dat dit in het publiek door den redacteur zelf geschreven is.

Een ander zal dus het invloedrijke werk vervolgen, dat Dr. Staring voor vijf en twintig jaar begon, en voor dien onbekenden redacteur kunnen welligt mijne opmerkingen eenige waarde hebben. Waar ik het niet met den schrijver eens ben, verliezeu door het medegedeelde feit mijne opmerkingen allen schijn van vitterij, dien ik niet gaarne tegenover den reeds bejaarden schrijver op mij zou laden.

Nu reeds twintig jaren draag ik zelf Staring's Almanak geregeld in den zak, en als ik eens een anderen gebruikte, omdat mijn exemplaar van het loopende jaar geene ruimte meer voor dagelijksche aanteekeningen aanbood, was ik toch altijd blijde, wanneer het nieuwe jaar mij ook weder een nieuw exemplaar van den ouden raadsman bezorgde.

Die ondervinding doelen zeker velen met mij; zij brengt mij tot den wensch, dat de latere Jaargangen niet *al te veel* van den tegenwoordigen zullen verschillen. Er moeten voorzeker verbeteringen en veranderingen in gemaakt worden. Dr. Staring heeft mij

zelf verklaard, dat dit ééne der redenen was, waarom hij de redactie wilde overgeven; zooveel mogelijk blijve echter de tegenwoordige vorm dezelfde. Het zou iets hebben van den onaangenamen indruk, dien wij ondervinden na verhuisd te zijn, door telkens in onze omgeving iets te missen, als wij in 1873 een *geheel* veranderden Almanak opsloegen.

In dit opzigt zijn wij Nederlanders, en vooral de landbouwers, erg conservatief. Iets anders is het echter, of wij niet heel veel van den inhoud zouden kunnen missen zonder dat te gevoelen, en of er niet veel in den Almanak diende te staan, dat wij er nu in missen.

Hierbij noem ik het eerst wat mij opvalt, als ik Staring's Almanak vergelijk met den Belgische, den ‘Almanach agenda du Campagnard, pour 1862, publié par la redaction de la Feuille du Cultivateur, Bruxelles, E. Tarlier,’ en met een Duitschen ‘Schreib- und von Lengerke's Verbesserter Landw. Hülfs- und Mentzel Kalender, 1865. Berlin, Wiegand und Hempel.’ Den laatsten had ik eigenlijk wel eerst mogen noemen, want de Belgische is eigenlijk grootendeels eene vertaling van den Duitschen, in 1861 begonnen, nadat de laatste reeds veertien Jaargangen had bestaan.

Staring heeft teregt en herhaaldelijk de Nederlandsche landbouwers toegeroepen, dat zij boek moesten houden van hun bedrijf; dat het voor den landbouwer niet minder dan voor den koopman noodig en nuttig is, om alles goed aan te teekenen en die aanteekeningen te verzamelen. Wij vragen hem echter: Hebt ge ook van het grootste middel, dat in uwe hand was, gebruik gemaakt, en door uwen Almanak de landbouwers onderwezen, *hoe* zij moeten boek houden?

Op blz. 5 zegt Staring: ‘zonder boekhouden, geen orde, geen kennis van hetgeen er omgaat in de bouwerij. Zonder orde, noch kennis, op den duur geen voorspoed, schrijf dus alle inkomsten en uitgaven op, want dat is boekhouden. *Hoe* dat geschiedt is bijzaak.’

Het is mij onbegrijpelijk, hoe de schrijver die vijf laatste woorden er bij kon voegen. *Hoe* dat geschiedt, is dunkt mij juist de *hoofdzaak*, die men maar niet zonder onderwijs leert, en de Almanak kon den leermeester zijn geweest voor duizende landbouwers,

die wel gaarne willen boekhouden, maar nu volstrekt nog niet weten, *hoe* zij dat werk moeten beginnen.

De bovengenoemde Duitsche en Belgische redacteurs hebben dat beter begrepen. Zonder veel woorden tot aanprijzing van het boekhouden geven zij in den Almanak een volledig stel tabellen, die maar behoeven ingevuld te worden om aan het einde van het jaar een schat van nuttige kennis voor den schrijver aan te bieden.

Zij dienen als het ware tot leiddraad bij de verschillende aanteekeningen, die noodzakelijk gehouden moeten worden. Wanneer men iedere week de hoofden dier tabellen, die als het ware de vragen behelzen, die men gemakkelijk kan beantwoorden, naziet, dan zal men weinig vrees behoeven te koesteren voor verzuimen die anders ligt kunnen plaats hebben.

Na verloop van eenige jaren krijgt men door die ingevulde en opgetelde tabellen een zeer gemakkelijk overzigt van alles wat in de boerderij omgegaan is; van bemesting, opbrengst, kosten van onderhoud van het vee en vele andere bijzonderheden, waarvan de kennis voor den landbouwer van het hoogste gewigt is.

Aan het einde van ieder jaar behoeft men slechts de eindcijfers der kolommen in een Hoofdboek over te brengen.

Wanneer men dit alles vertelt aan een gewoon landbouwer, zal hij het gaarne gelooven, maar hij zal er niet toe komen om een liniaal en een potlood te nemen en daarmede verschillende vellen papier tot tabellen in te rigten. Ja! al kwam hij tot het besluit dat te doen, hij zou nog niet weten, wat hij aan het hoofd der kolommen zou schrijven.

Geef hem echter, zooals deze Duitschers en Belgen, in zijn zakboekje een volledig stel van die tabellen en hij zal op den duur niet kunnen nalaten er eens eene of meerderen van te gaan invullen.

Wilt ge hem nog meer helpen, geef dan het eerste jaar eenige tabellen ingevuld en opgeteld voor model.

Bemerkt hij, dat de gedrukte tabel niet volkomen past op zijn bedrijf, zij zal hem dan toch dienen tot model, waarnaar hij zelf eene hem passende kan maken.

Heeft Dr. Staring niet verzuimd dit te bedenken, en zou het niet te hopen zijn, dat zijn opvolger de proef eens nam?

De Almanak van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw

heeft sedert 1869 een goed voorbeeld in deze gegeven, en uit Teenstra's Landbouw-Almanak eenige tabellen overgedrukt.

Er zijn dus Nederlandsche landbouwers, die hierover eene meening kunnen uiten en ik hoop dat zij het willen doen.

De schrijver houde het mij ten goede, dat ik, wat zijn Almanak voor het boekhouden oplevert, als geheel onbruikbaar beschouw en nooit zelf heb kunnen gebruiken. Welk landbouwer zal al zijne uitgaven en ontvangsten in geld kunnen opschrijven, op de 12 daarvoor aanwezige, maar in den Almanak verspreide blaadjes, die ieder nog geen 80 vierkante duimen wit papier aanbieden?

Evenzoo biedt de agenda achter in den Almanak, vooral voor landbouwers, die in den regel niet heel klein schrijven, veel te weinig ruimte aan en acht ik de Belgen en Duitschers, die voor iederen dag eene halve bladzijde geven, beter dan deze, welke voor iederen dag slechts een zevende gedeelte van eene bladzijde geeft, welke kleine ruimte daarenboven nog door een randje om de bladzijde en eene spreuk op iederen Zondag verkleind wordt.

In dit boekje moet men telkens voor en achter in bladeren, als men weten wil, de hoeveelste dag van het jaar het is, hoe de maan staat op een dag dien men voor eene vergadering wil bepalen, enz. De inrigting der buitenlandsche zakboekjes vind ik beter en practischer.

Deze hebben voorin slechts een algemeenen korten kalender, die des noods op ééne bladz kan voorkomen, maar de bovengenoemde twee opgaven, de veranderlijke feestdagen, enz., vindt men in de agenda, vóór in het boekje geplaatst.

Daar ik nu toch aan het vergelijken met de vreemde Almanakken ben, wil ik kortelijk aanstippen, wat verder m.i. in een boekje als dit, voor landbouwers bestemd, moest voorkomen, behalve den hier na te bespreken inhoud. Ik volg hierbij de lijst van het Duitsche exemplaar. Eene tafel van den kubieken inhoud van 100 ponden der meest gebruikt wordende voederstoffen. Eene dito van de hoeveelheid arbeid, welke onze trekdieren per dag kunnen verrigten. Eene Tabel tot berekening van dagloonen. Eene veemeettafel, waarop ik later nog terugkom. Eene verzameling van eenige door de ondervinding als doelmatig geëikte geneesmiddelen bij verschillende ongesteldheden van ons vee aan te wenden, zoolang de veearts er nog niet is. Hierbij is nuttig eene tafel van den normalen polsslag

der dieren en de plaats waar men dien het best kan waarnemen. Een overzigt van de noodige afmetingen voor stallen, graanberging, mestvaalten, gierputten, enz., in en bij onze boerderij-gebouwen. Eenige practische mathematische hulpmiddelen voor den kleinen landbouwer om lengten, vlakten, hoogten en ligchamen te meten. Eene korte opgave der reddings- en hulpmiddelen bij plotselinge ongelukken, verdrinken, brand, enz. zou zeker in den Almanak veel nut kunnen doen. Als daarin sedert jaren herhaald was, hoe men drenkelingen moet behandelen, zouden welligt de couranten ons niet zoo telkens en telkens weder mededeelen, dat men een drenkeling met de beenen in het water heeft laten liggen, tot dat de burgemeester of de veldwachter er bij kwam.

Eene tafel tot berekening van het zegel zou zeker evenmin ongebruikt blijven als eene korte interest-rekening, nu vele landbouwers effekten koopen en verkoopen, en alle handelspapier gezegeld moet zijn. Eene lijst der planten en vooral der onkruiden, als keuteekenen van de zamenstelling en ligging onzer gronden, zou zeker de twee bladzijden, die ze in moet nemen, wel waard zijn. Na de opsomming van datgene, wat ik *niet* in den Almanak vind, volg ik het boekje geregeld, om over den inhoud een en ander te zeggen.

Vooraan heeft men een aardig net gelithographieerd kaartje van Nederland, met aanduiding der landbouwstelsels en spoorwegen. Dit kaartje is zeker een der gewigtigste verbeteringen, die de Almanak in de laatste 2 jaren ontving. Al was het alleen om dit kaartje, zou ik Staring's Almanak wel in den zak van duizende Nederlandsche stedelingen wenschen, die, gebrekkig als vroeger het onderwijs in de aardrijkskunde was, nog zoo bitter weinig van de ligging der voornaamste plaatsen in hun eigen land weten. Hoe menig Amsterdamsch kruidenier zal, als hij van Groningen hoort, zeggen: ‘Dat is een stad in Friesland niet waar?’ Menig Brabandsch kassier stuurt zijn wissels op Twenthe aan een Groningsch huis ter inkassering. Dat zijn feiten door mij zelf meer dan eens ondervonden.

Als het kaartje jaarlijks goed bijgewerkt wordt met de nieuwe spoorwegen, die in gebruik komen, zal zeker ieder er op gesteld blijven het in den Almanak te houden.

Nu volgt (op bladz. 4-27) de eigenlijke kalender, die, zooals wij reeds schreven, beter op de agenda geplaatst zou worden. Veel

wat toch hier voorkomt, zooals: ‘2 Jan. De spiering verschijnt in het IJ en op de Zeeuwsche stroomen; 16 Jan. Soms roekeloert de houtduif. 17 Jan, De winterheleborus bloeit,’ enz., zou m.i. gerast gemist kunnen worden. Wat kan het den landbouwer schelen, dat hij b.v. op een regenachtigen 19 Junij hier leest: ‘De hooioogst in vollen gang,’ of na een koud laat voorjaar op 11 Junij: ‘De aardbeziën zijn rijp.’ Hij zal er slechts om lagchen en telkens iets van zijn respekt voor den trouwen raadsman verliezen.

Behalve eenige, voor de weêrkunde belangrijke opmerkingen, op de blaadjes van Jan. en Dec. zag ik dus liever bijna den geheelen inhoud van die 24 bladz. verplaatst en grootendeels weggelaten.

Ik begrijp wel, dat Dr. S. ze mededeelde als een voorbeeld tot opwekking van zijne lezers, om toch de tabellen (bladz. 89-93) in te vullen, maar ik geloof dat hij monnikenwerk doet, en dat de landbouwer ten minste eerst de tabellen van zijn eigen boerderij moet aanhouden, alvorens hij zal trachten den mannen der wetenschap van dienst te zijn, door het op tabellen invullen: ‘wanneer hij de eerste vleermuis zag verschijnen, de eerste ekster nestelen, het eerste blad van den aalbes ontplooijen,’ enz. Als er een onweer aankomt, heeft hij wel wat anders te doen, dan op te schrijven: ‘de tijd wanneer en de rigting, waarin men het eerst donder hoort en bliksem ziet;’ op te letten en te noteeren, ‘of er ook twee of meer wolklagen boven elkander drijven,’ enz.

Het kan zijn dat ik mij bedrieg, maar ik vrees dat Dr. Buys Ballot in weerwil van Staring's dringende invitatiën en van de duizenden tabelletjes, die hij er sedert de laatste tien jaren voor deed drukken, maar een *heel klein* aantal exemplaren ingevuld aan zijn adres ontving, vooral sedert de nauwkeurige opteekenaar nog briefport moet uitgeven, om ze aan den Heer Buys Ballot te zenden.

Ik sta met deze meening ook niet alleen. Allen, die ik in dezen ooit een oordeel over den Almanak hoorde vellen, hadden dezelfde opinie er over als ik[1].

1 ‘Na het schrijven van het bovenstaande kwam mij in handen: Meteorologische waarnemingen in Nederland door verschillende medewerkers ingezonden aan het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut, 1869 en 1870. Utrecht, Kemink en Zoon.’ Daarin vindt men twee lijsten, aantoonende, dat in 1869, 38, en in 1870, 39 personen eenige der tabellen hebben ingevuld en ingezonden. Welsprekende cijfers! Ik geloof dat Dr. S. zeker meer nut zou hebben gedaan als hij in plaats van de tabellen weder te drukken en (op bladz. 88) te zeggen, dat: ‘er reeds veel licht ten gevolge dezer waarnemingen verspreid is’ eens iets had medegedeeld van dat licht, zooals b.v. de meer genoemde Belgische Almanak (op bladz. 21-24) opgeeft, hoe bij eene bepaalde windrigting en stijgenden of dalenden barometerstand, in verband met min of meer helderen hemel, met eenige zekerheid het weder voor de eerstvolgende dagen kan voorspeld worden, enz. enz.

Op den Kalender volgt (blz. 28-42) eene lijst der markten in Nederland, een van de onmisbaarste deelen van den Landbouwalmanak, die wij daarom liefst geheel achteraan zouden plaatsen om haar zooveel te gemakkelijker en spoediger terug te kunnen vinden.

De korte aanduidingen over telegrafie en postwezen zijn zeer praotisch. De invoer der postzegels en der verpligte frankering heeft zeker niemand grooter voldoening gegeven dan den Redacteur van dezen Almanak, die onvermoeid op deze verbeteringen aandrong en zeker veel er toe bijgedragen heeft, dat de verpligte frankering door den kleinsten landbouwer veel getrouwer wordt uitgevoerd dan door onze ministeriëll, die zelfs nog niet de beleefdheid hebben om eene invitatie met een gefrankeerd bedankje te beantwoorden, maar daarvoor de port en ds boete laten betalen.

Ik schrijf het veel aan Staring's invloed door zijn Almanak toe, dat reeds het eerste jaar na de verpligte frankering, door mijne firma op ongeveer 15 00 brieven, van landbouwers ontvangen, geen 5 ongefrankeerd waren.

Het (op blz. 46, 47) volgende lijstje van Telegraafkantoren zou ik echter liever weglaten, omdat het door de gedurige verandering zelden heel volledig en juist zal zijn. Nog dezer dagen zond ik een telegram naar het in het lijstje voorkomende station Bunde, maar vernam dat dit sedert acht maanden niet meer bestond. Voor een stedeling moge zulk eene fout minder erg zijn, een bewoner van het platte land kan er groote schade door hebben, als zijn knecht, met een telegram naar een dikwijls ver verwijderd telegraafstation weggezonden, met het berigt terugkomt, dat die onbestelbaar is. Liever dus geen lijst, dan eene foutive, die toch geen diensturen kan geven of zij zoude veel te veel plaats innemen.

Al schrijvende komt mij de gedachte voor den geest, dat de Almanak van 1873 vooral niet duurder mag worden, dan hij nu sedert jaren geweest is.

Ook om deze reden, zou ik, na al de voorgestelde bijvoegsels liever de blz. 48-57, met den maandelijks te verrigten arbeid weglaten. Ongelukkig de landman of tuinbaas, die in dezen den Almanak moet nazien om niets te vergeten; en heeren-boeren, die zulke aanwijzingen noodig hebben, doen veel beter zich een volledig tuinboek aan te schaffen. Voor hen is hetgeen de schrijver hier geeft, toch te weinig.

Zoo kon ook gerust de lijst van de gemiddelde oogsten in Nederland, blz. 58, wegvallen. Men behoeft maar eenigzins bekend te zijn met de zonderlinge wijze waarop de cijfers voor het ‘Landbouw-Verslag,’ door veldwachters en burgemeesters te zamen gesteld worden, om geenerlei waarde aan de daaruit gemaakte statistiek toe te kennen.

Aan de lijstjes over Zaaijen en Oogsten (blz. 59 en 60) ken ik weinig meer waarde toe, dan aan de blz. 48-57, en zou niet denken dat een practisch man ze in den Almanak zal missen, als zij er niet in voorkomen.

De chemische opgaven (blz. 61-62) mogen soms voor een enkelen lezer de aanleiding tot den wensch zijn geweest, om meer van die wetenschap te leeren, maar eenig ander nut ken ik er toch niet aan toe, te minder omdat zij groote fouten bevatten.

De lijst van de verschillende in Nederland verkrijgbare meststoffen (blz. 62-65) moet behouden blijven, mits goed gecorrigeerd. Aan het hoofd van die lijst schreef Dr. Staring: ‘Mesthandelaren, die geene prijzen bekend maken, noch de te gebruiken hoeveelheden, worden in deze lijst niet vermeld.’ Welke beweegreden hem tot dit besluit leidde, is mij niet duidelijk geworden.

De mest is een handelsartikel en als zoodanig onderhevig aan daling en rijzing van den prijs. Vele verkoopers achten het daarom verstandiger de prijzen niet op alle prospectussen te drukken. Waarom moeten die voorzigtige handelaren onvermeld blijven? Wilde de schrijver eene schifting maken en enkele mestsoorten niet opnemen, dan had hij een anderen goeden maatstaf. Het zou namelijk zeker gunstig op den mesthandel werken, als de Almanak geene andere mestsoorten vermeldde dan die, welke verkocht worden onder waarborg voor de opgegevene hoeveelheid vruchtbaarmakende bestanddeelen, zooals dit in Duitschland en Frankrijk tegenwoordig regel is. Schrijver wijst zelf (op blz. 66) op deze doelmatige inrigting.

Na een kort woordje over de breede radvelgen, tegenwoordig de question brillante in Gelderland, waarop het titelplantje van den Almanak de aandacht teregt vestigt, volgt eene draagtijdstafel voor paarden, koeijen, schapen en varkens, die zeker dikwijls geraadpleegd wordt. Bij de haar vergezellende wenken, wordt het voorgesteld alsof de landbouwers het even goed in hunne magt hebben, om het geslacht hunner kalveren vooruit te bepalen, als de Bijbel dit vertelt van Jakobs geheim, om naar verkiezing gekleurde en gespikkelde of witte lammeren te fokken. Wij gelooven Staring hier niet en zouden, liever dan zulk eene gewaagde stelling, eenige opgaven over den duur der tochtigheid en haren eersten terugkeer na bevruchting of na het werpen gevonden hebben.

Bij de opgave der verhouding van levend en geslagt veegewigt, mis ik met leedwezen eene tafel om door meting het gewigt van het vee te bepalen. Zoo dikwijls de landbouwer, die toch maar zeldzaam eene veebascule kan magtig worden, zijn vet vee aan een slagter verkoopt, welke zeer goed van deze meting gebruik weet te maken, staat hij bij dezen in kennis ten achteren. Hij zou zeker gaarne dan in zijn Almanak een middel vinden, om zelf te weten hoe zwaar het dier is en zeker niet verzuimen den meetband te huis toe te passen alvorens hij naar de markt ging.

De tabel der voederwaarde (blz. 68) is niet op de tegenwoordige hoogte der wetenschap, of liever de wetenschap heeft reeds te dikwerf in dezen theoriën verkondigd, die later bleken geen steek te houden. Beter ware het dus zoo iets in dit boekje niet te drukken.

Nu volgt weder een vraagbaak voor velen, de arbeidsprijzen (op blz. 70-74). Wij wagen echter hier weder de vraag: of tegenwoordig in een *Nederlandschen* Landbouw-Almanak de maatstaf van een gulden per dag niet een beter normaal cijfer zou zijn dan de in den achterhoek van Gelderland (Staring's woonplaats) gebruikelijke dagloonen van ƒ 0.50?

Zou in deze lijst ook niet eenige opgaaf behooren over de kosten van het drameren? De geringe toepassing van deze bewerking in Nederland moet toch zeker voor een deel ook toegeschreven worden aan het opzien tegen de kosten, en even zeker is het, dat velen die kosten veel te hoog schatten. De Almanak kon hier weder een invloedrijk leermeester zijn.

Bij de tabellen over graangewigt (blz. 74) had ik gaarne een

enkel woordje gezien, om de voordeelen van het verkoopen van graan bij het gewigt in plaats van bij de maat, meer bekend te maken.

Bladz. 76-83, met de tabellen tot herleiding van binnen- en buitenlandsche maten en munten, zou ik zeker even ongaarne missen, als de bewoners onzer rivierpolders de seinschoten en rivierstanden en vele anderen, den tijd van hoog water, enz.

Na de tabellen (bladz. 89-93), die ik reeds op bladz. 7 besprak, volgen eenige herleidingstafels over warmtegraden, waar echter, vreemd genoeg, drie vakjes tusschen in gedrukt zijn, welke er niets mede te doen hebben.

Was er plaatsgebrek, dan zouden de thermometerschalen (op bladz. 95) zeker ook niet zwaar gemist worden.

Nu volgt midden in den Almanak, op de plaats waar wij sedert jaren gewoon waren een nieuw opstelletje van den schrijver te lezen, een stukje getiteld: ‘Onze Landbouw gedurende de laatste 25 jaren.’ Ik heb het gelezen en herlezen, maar niet met dat genoegen, waarmede ik zoovele vroegere opstellen van den kundigen schrijver las.

Ik heb er over nagedacht, waarin dan toch het verschil lag, en ik kon het mij verklaren uit het feit, dat de maatschappelijke positie van Staring in de laatste jaren zooveel anders is dan vroeger.

Het is hier niet meer de man, die den bodem van Nederland overal bezoekt, on met de bewoners van dien bodem medeleeft, die zelf opmerkt, dat de cultuur van dit of dat gewas toeneemt of verdwijnt. Wij vinden in dit opstel, hoe belangrijk ook, alleen de compilator van het ‘Verslag van den Landbouw in Nederland’ terug, die in die dorre papieren meer stof tot beschouwingen vindt dan in eigen frissche en nieuwe waarnemingen. Zeker is deze veranderde werkkring ook de oorzaak, dat schrijver zelf niet meer de markten bezocht en het oordeel van practici over onzen landbouw niet hoorde. Van daar maakt hij ook fouten, b.v. op bladz. 102 onder aan: ‘dat de hoedanigheid van ons rundvee in de laatste jaren geen aanmerkelijke verbetering ondergaan heeft.’ Dit is onjuist. Ik kies hier de provincie, waar ik woon, maar ben zeker, dat Zeeuwen, Zuid- en Noord-Hollanders en andere er even zeer tegen zullen opkomen. Een der grootste Oostfriesche kooplieden, die jaarlijks het Groninger vee ter verzending naar Duitschland, Rusland,

enz. opkoopt, verklaarde nog dezen zomer aan een mijner vrienden, dat, hoewel hij en zijne collega's altijd de beste dieren uitzochten, toch jaarlijks de aangeboden dieren beter werden dan vroeger. Het geheele Oldambt, dat zich vroeger niet op de veeteelt toelegde, doet het thans; de Duitsche kooplieden koopen daar gaarne. In de geheele provincie Groningen is de zorg voor het rundvee bij de opfokking, evenzeer als dien ten gevolge de vraag er naar, toegenomen.

De schrijver heeft zeker zelf iets gevoeld van hetgeen ik hier neerschreef, als hij op zijnen gevorderden leeftijd omziet naar een opvolger aan wien hij gerustelijk zijn werk kan overgeven en den invloed toevertrouwen, dien de redacteur van den Landbouw-Almanak op een groot deel van Neêrlands zonen hebben kan.

Moge het hem gegeven worden, eene goede keus in deze te doen en een opvolger te vinden, die op eene hem aangename wijze zijnen reeds zoo vruchtbaren arbeid voortzet.

Nu, aan het einde mijner aangename taak gekomen, bekruipt mij de vrees, dat de Redactie van ‘de Gids’ mij de recensie zal terugzenden als veel te uitgebreid voor den aard en de strekking van haar tijdschrift. Ik hoop, dat zij mijne woorden zal plaatsen als een hulde aan den schrijver, die de rijke stof tot mijne recensie leende, en die immers waarheid sprak, toen hij in zijn opstel over ‘onzen landbouw, gedurende de laatste vijf en twintig jaren schreef: Vooreerst dienen wij op te merken, dat de waardeering naar verdiensten van den landbouw bij het algemeen, bij de hoogere standen voornamelijk, vrij wat voet gewonnen heeft in den laatsten tijd!’

Groningen, Januarij 1872.

JB. BOEKE.

Na het schrijven van het bovenstaande, ontving ik van een vriend in Zeeland nog een brief, waarvan ik meen het volgende uittreksel hierbij te moeten voegen:

‘Zoo ergens, dan schijnt op het gebied van de chemie de zwakke zijde van den almanak gelegen te zijn. In het algemeen genomen meen ik echter te kunnen beweren, dat hij zeer goed aan de eischen,

die men mag stellen, voldoet en zeker is het, dat hier in de provincie tal van boeren lid onzer landbouwmaatschappij worden, alleen om in het bezit te geraken van dat zakboekje. De geheele inrigting van den Almanak is practisch te noemen, doch zoude naar mijne meening nog verbeterd kunnen worden, door o.a. de pag., bestemd tot aanteekening der ontvangsten en uitgaven, te vermeerderen en verder daaraan toe te voegen enkele bladzijden, ingerigt als magazijn-boek en bestemd tot vermelding van soort en aantal h. liter gedorscht en afgeleverd graan. Eveneens meen ik, dat de opgaaf van den maandelijks te verrigten arbeid vrij wat te bekorten ware en zich zoude kunnen bepalen tot opraven omtrent den moestuin. Daardoor zoude echter ook de gelegenheid voor St. vervallen om met den hem eigen tact, in een kort woord, op vrij wat nuttigs te wijzen.'

'Tegen geen enkele rubriek van den Almanak heb ik zoo veel bezwaren, als tegen die der arbeidsprijzen. Het "*verwerken van grond*" latende rusten, moet ik bij "*mestvervoeren*" aanmerken, dat men niet apodictisch kan verkondigen, dat dit steeds met wisselwagens of karren moet geschieden, wijl in vele gevallen daardoor te veel van de paarden zoude kunnen gevorderd worden; dat 10 tot 30 voer daags per span veel te ruim genomen is; dat het aantal voeren die één man daags kan laden, geheel afhangt van de hoedanigheid van den mest en men dus niet kortweg kan zeggen: één man laadt 8 voer daags, en dat eindelijk één voer voor lange mest hier niet op 0.9 kub. meter, maar op 1.3 kub meter gesteld wordt. Dergelijke aanmerkingen zijn nagenoeg op alle onderdeelen dezer rubriek te maken en eene omwerking daarvan voor een volgenden jaargang dient aanbevolen te worden.

Verdere aanmerkingen op mijn ouden vriend wil ik maar nietmaken, lief als hij mij door een langdurig gebruik is geworden enmet het oog op de vele diensten, die hij mij reeds verleende.'

Des bains de mer chez les enfants, par le Dr. Brochard (de la Rochelle). Paris, chez J.B. Baillière et fils.[1]

In mijn werk over den invloed van zee, water en zeelucht op sommige ziekten, in 1859 in het fransch uitgegeven, komt eene paragraaf voor, die handelt over de toepassing der zeebaden bij kinderen. Het gold echter daarin meer de verkeerde wijze waarop ze toegepast worden. Gedurende de 18 jaren, die ik te Scheveuingen werkzaam ben geweest, heeft een aanzienlijk getal kinderen mijne behandeling ondergaan, en daar de wijze van toepassing dezer middelen, vooral op den kinderlijken leeftijd, eene zeer uiteenloopende is, zeer verschillende resultaten geeft, zoo was het toen reeds mijn plan, pa nog meer feiten opgezameld te hebben, den uitslag aan het publiek eenmaal meê te deelen, opdat men toch eindelijk, ook bij ons te lande, nog meer het heilzame van het verblijf aan de zeezijde, voor zieke kinderen, zoude kunnen waardeeren. Sedert drie maanden was ik aan dezen arbeid begonnen, toen het werkje, hierboven aangekondigd, verscheen. Het beviel mij zoozeer, het bevat zoo vele waarheden, dat ik mijne pen plotseling in haren loop stuitte. Geen kans ziende iets beters, iets volledigers te leveren, en gevaar loopende door den lezer van afschrijving van het werk van een' ander beschuldigd te worden (zoozeer komen mijne opvattingen met die van Dr. B. overeen), besloot ik liever halverwege met mijnen arbeid te blijven staan en tot de aankondiging van het genoemd werkje over te gaan.

Reeds in zijne voorrede zijn zijne algemeene beschouwingen juist:

De geneesmiddelleer geeft weinige middelen aan, die eene zoo herstellende kracht hebben als die, welke het verblijf aan de zeekust opleveren. Er zijn er geene, die zoovele bestanddeelen aanbieden, de eigenschappen bezitten, het kind dat door ziekte, of te sterken groei verzwakt is, te herstellen. Er bestaan er geene die zoo goed en zoo aangenaam tevens zijn, om die menigvuldige aandoeningen des kinderlijken leeftijds te bestrijden, die overal de wanhoop van geneesheer en ouders uitmaken, hetzij dat zij toe te schrijven zijn aan eenvoudige zwakte, of aau eene huiszittende le-

1 Door een onverklaarbaar toeval is deze aankondiging, die ons reeds voor langen tijd was gezonden, niet vroeger geplaatst geworden. *Redactie*.

venswijze, hetzij dat zij haren oorsprong verschuldigd zijn aan die lymphatische en scrofulense kwaadsappigheid, die zoo veelvuldig, vooral in de steden, waargenomen wordt.

Voor het grootste gedeelte erfelijk, zich voortplantende van geslacht op geslacht, zijn die ziekten echter dikwijls het gevolg van onze verkeerde beschaving, van die *zoogenaamde* verbeteringen, van die kunsten, die men bij de opvoeding toepast. Meer dan ooit ontmoet men thans de bovengenoemde aandoeningen bij de kinderen der vermogenden zoowel, als bij die van de mingegoeden en behoeftigen, bij die van den ambtenaar zoowel, als van den kunstenaar; overal verbasteren zij meer en meer het menschelijk geslacht. Tegen al deze toestanden kan met geen sterker wapen te velde getrokken worden, dan door zulke kinderen achtereenvolgende malen, gedurende het goed jaargetij, aan de zeezijde te plaatsen. De geneesheer moet voortdurend aan de ouders herhalen, dat de eenige voorbehoedende, de eenige genezende behandeling voor die gevallen, het herhaald en langdurig verblijf aan de zeekust is. - Door vele personen wordt eene indompeling in zee, die een drieà viertal weken dagelijks voortgezet is, eene badkuur genoemd (op deze beoordeeling is veel af te dingen, en daarom verlaat menigeen onvoldaan de zeekust. Rec.); maar vooral voor de kinderen geldt dat. Wil men een afdoend gevolg, zoo moet hun verblijf daar zoo lang mogelijk verlengd worden, moet een kleiner of grooter getal baden niet *vooraf* bepaald worden, dewijl vele omstandigheden kunnen plaats grijpen, die van eenen voorgeschreven regel moeten doen afwijken. En om de kinderen van zoodanige kuur een blijvend nut te verzekeren, dient vooral met de grootste opmerkzaamheid op de regelen van hygiène en diaethetiek gelet te worden, opdat dezen, in hunne verschillende toepassing, overeeugebragt worden met de behoeften der verschillende constitutiën.

Dat geneesheeren dus aan de huismoeders (aan welke het aan middelen nam niet ontbreekt, Rec.), gedurig bekend maken, dat zij aan den Oceaan en aan zijne herstellende lucht steeds krachten kunnen gaan vragen voor hunne bleeke en kwijnende kinderen, de genezing van de kwalen waardoor zij zijn aangetast. Door hare levenopwekkende eigenschappen, door hare verschillende zamenstellende bestanddeelen, is de zee met hare lucht eene weldoende moeder, die alle zieke kinderen tot haar roept, die hun steeds de hel-

pende hand toereikt en die hun, de uitzonderingen zijn zeldzaam, immer verbetering of genezing aanbrengt.

In het eerste hoofdstuk behandelt Dr. B. het geschiedkundige der zeebaden, de chemische bestanddeelen van zeewater en lucht, het verschil van werking op de verschillende zeeplaatsen, en van warme of minder warme, van zand of rotsachtige stranden. Brochard, aan het strand de la Tremblade zijnde, dus in het meer zuidelijk gedeelte van Frankrijk, is bij die beoordeeling wel wat exclusief, door te zeggen dat alleen aan de warme zuidelijke stranden de zieke kinderen zich moeten ophouden. Mag dat voor hen gelden, die in zuidelijke streken wonen, om na de behandeling aan het strand, weder derwaarts terug te keeren, zoo geldt zulks niet voor de kinderen uit onze gewesten. Voor dezen is de kuur in de zuidelijke klimaten geene versterkende, geene, zoo als men het noemt, verhardende tegen den daarop volgenden winter. De koelte van het strand, de noorde- en noordwestewinden hinderen hen veel minder, dan de heete dagen die wij soms te Scheveningen in de maanden Julij en Augustus hebben. Van de vele kinderen, die aan ontsteking der luchtpijpen, aan croup of kinkhoest, enz., geleden hadden, is er nog nimmer één geweest, bij wie ik het ziekteverschijnsel zag terugkeeren, en de voorzorgen die men bij ons moet nemen bij plotselinge daling der temperatuur, zijn overal noodig. Hier treft men den schrijver aan als *un peu trop prèchant pour sa paroisse*.

In het 2de en 3de hoofdstuk wordt de Oceaan en zijne atmosfeer behandeld, terwijl het nut en de invloed van beiden vereenigd, of van de laatste alleen, op het kinderlijk ligchaam, beoordeeld worden. Eene juiste bemerking maakt de Schr. door te zeggen, dat het wenschelijk ware, dat Inrigtingen van opvoeding en onderwijs bij voorkeur aan de stranden geplaatst werden, in plaats van (hetgeen bij ons te lande veelvuldig aangetroffen wordt), in steden of moerassige streken.

In het 4de hoofdstuk wordt gehandeld over de natuurlijke en geneeskundige werking van zee en lucht. Behalve de juiste aanmerkingen, die hij maakt over de verkeerde behandeling der kinderen (ik noem het mishandeling, hetgeen dikwijls plaats heeft. Rec.) bij de aanwending van het zeebad, stelt hij de vraag: hoe lang moet het verblijf aan zee duren en hoe dikwijls herhaald worden? Zijn antwoord is juist: zoo lang en zoo dikwijls mogelijk. Het is

echter onnoodig, dat daarom het getal van zeebaden in gelijke mate klimme, als dat van de dagen des verblijfs. Ik voeg er gaarno bij, dat zulks zelfs schadelijk zijn zou. Ook in dit hoofdstuk moet ik van de meening van mijnen ambtgenoot verschillen, als hij eene te geringe waarde hecht aan de laauwe of warme zeebaden. Dat spruit welligt voort uit de verhouding waarin hij geplaatst is. Hij zegt toch elders, dat de zee de la Tremblade zeer dikwijls tot 23° R. rijst, terwijl bij ons 19° reeds eene zeer hooge temperatuur genoemd wordt, die (gelukkigerwijze) slechts zeldzaam voorkomt. Voege men nu nog 4 à 5 graden bij die opgegeven temperatuur van het zeewater uit onze zee, dan heeft men het laauwe of warme zeebad, dat door Dr. B. zoo op den achtergrond geschoven wordt, en dat bij zwakke klierachtige kindereu, bij welke men gezwollen en verharde kliertjes aantreft, mij dikwijls uitstekende diensten bewezen heeft en waarin een voor kinderen genoegzaam sterke, doch kunstmatige golfslag gemaakt wordt.

In het 5de hoofdstuk noemt de Sch. de verschillende ziekten der kinderen op, waarbij de zeekuur gunstig inwerkt; de lymphatische en klierachtige ziekte, constitutioneele zwakte, herstellingstijdperk na ziekten, sterke groei, aandoening van de ingewanden der vertering en voeding, wormziekte, sterke doorzweeting der huid, nachtelijke blaasontlasting, St. Vitusdans, bleekzucht, enz., enz. Dit hoofdstuk is met die naauwkeurigheid behandeld, die het geheele werk kenschetst. Zoo zegt hij omtrent de klierziekte:

De lymphatische toestand (*le lymphatisme*) is de eerste graad, de eerste ziekelijke bekendmaking met de toekomstige klierziekte, en met regt moet men, helaas! bekennen, dat niet alleen onder de lagere, maar onder de hoogere en hoogste standen der maatschappij, deze geesel zich al meer en meer uitbreidt. Dat *lymphatisme*, of welken naam men het geve, malaria urbana, cachexia urbaine, stadsgift, is niets anders dan het begin der klierziekte. Het is, bij de kinderen der steden vooral, de knagende worm aan ons tegenwoordig maatschappelijk leven; het geeft aan eene menigte, meer of min ernstig ziekelijke toestanden hun aanzijn, om eindelijk te eindigen in de tuberculeuse ontaarding. Aan de meeste dier kinderen met blonde haren, met fijne huid, bleek, tenger, mager, die hunne lymphatische gesteldheid aan de bovengenoemde oorzaken te danken hebben, moet men, even als aan jonge planten, die beginnen te knop-

pen, lucht, licht en warmte geven. Het verblijf en de behandeling aan de zeekust beantwoorden aan die eischen en treden in de plaats van elke andere behandeling. Men kan het zich niet voorstellen, indien men het niet met eigen oogen gezien heeft, welken snellen invloed deze natuur-middelen op de kinderen uitoefenen. Men herkent soms naauwelijks in hen, die met den gezondheidsblos op het gelaat langs het strand rondloopen, die kleine schepsels, die vier of vijf weken vroeger, zwak en kwijnend tot herstel aankwamen.

In het 6de hoofdstuk spreekt de schrijver over de keuze van het strand. Behalve dat dit hoofdstuk voor het grootste gedeelte aan de beschrijving der plaats, waar hij gevestigd is, gewijd wordt, zoo komt hij terug op de voorkeur die hij geeft aan de zuidelijke, boven de meer noordelijk gelegen stranden. Wij zeiden boven reeds waarom wij zijne bemerkingen wat te exclusief vonden en pp sommige punten zelfs van meening met hem verschillen moeten.

Het 7de of laatste hoofdstuk handelt over de regels, die bij het gebruik van de zeebaden bij kinderen moeten in acht genomen worden. Ook dit punt is met zorg beschreven; de Sch. bewijst, dat hij weet wat daarbij op te merken is, maar ook hoe zeer menig kind mishandeld wordt, door eenvoudig aan de waarneming, of het eigenzinnig handelen van ouders of bedienden te zijn overgeleverd. Doch ook in de wijze van baden kunnen wij hem niet alles toegeven. Zoo prijst hij bijv het gebruik van een flanellen hemd en broek gedurende het bad aan. Wij zijn daartegen, 1o. dewijl het den invloed van het bad vermindert; 2o. en wel voornamelijk, dewijl het veel meer aan verkouding blootstelt. Bij windstilte heeft dat costuum niet het geringste voordeel. Bij zelfs matigen wind, geeft het natte hemd (wij spreken hier uit eigen ondervinding) een alleronaangenaamsten indruk van koude, die bij het geheel naakt zijn niet bespeurd wordt. Eindelijk stelt de Sch. het maximum van duur des zeebads, 10 minuten, wel wat lang. Welligt is ook dat weder overeen te brengen met de hooge temperatuur van het zeewater de la Tremblade.

Wij eindigen, met het werkje, dat populair goed geschreven is, als een der beste, die in de laatste tijden over de geneeskundige toepassing van zeebaden en zeelucht verschenen zijn, aan te bevelen en twijfelen niet, of het zal geenen lezer, hetzij hij deskundige of leek zij, onbevredigd laten.

Dr. MESS.

***Kustverdediging, enz., door een Marine-officier. Nieuwediep, L.A. Laurey*. 1872.**

Het verhaal van den strijd tusschen zee- en landofficieren over torpedo-proeven en torpedo-dienst, onder bovenstaanden titel uitgegeven, moge voor de betrokken personen en in den kring waarin zij zich bewegen hooge waarde hebben, doch wie daarbuiten staat zal er slechts het bewijs in vinden, dat geen der schrijvers volkomen op de hoogte van het behandelde onderwerp is, want anders zou er niet zulk een voortdurende strijd worden gevoerd.

Het is opmerkelijk dat in ons land, alwaar de watermijnen het eerst zijn aangewend (tegen de brug van Parma), de eerste torpedo- boot werd uitgedacht (Cornelis Drebbel) en de eerste *submarine*- boot werd ontworpen (Prof. Lipkens), de kennis van het torpedowezen nog zoo gering is, dat er tusschen zoogenaamde deskundigen strijd gevoerd wordt over de vraag: aan welke handen een zoo gewigtig wapen, als de torpedo tot aanval en verdediging is, moet worden toevertrouwd?

Wanneer men den naam van torpedo, door Fulton het eerst aan watermijnen gegeven, in ruimer zin opvat en daaronder allerlei soorten van mijnen opneemt, dan zeer zeker is het mijn- of torpedowezen een hoogst gewigtige tak van verdediging, zoowel te land als te water. Alle accessen, en vooral de smalle, door de inundatiën kunnen ondermijnd en de mijnen door electriciteit ontstoken worden op grooter afstand dan het verst dragend geschut reikt. Eene lijn van snel aangelegde mijnen kan, in het open veld zelfs, tijdelijk eene groote kracht aan de verdediging geven en den vijand ophouden. Wanneer een invasie-leger, zoodra het den voet op ons grondgebied zet, de uitwerking van mijnen ondervindt, zal het slechts schoorvoetend durven opmarcheren. De bespannen rijdende torpedo-batterij mag in een land als het onze niet gemist worden.

Zouden de zeeofficieren meenen, dat zij de meeste geschiktheid hebben om met paarden om te gaan, en de torpedo-dienst te land het best door hen zou worden vervuld? De gepantserde of ongepantserde, met stoom of zamengeperste lucht bewogen torpedo-boot zal

in de toekomst het voornaamste wapen zijn, dat te water gebruikt zal worden. Zouden de landofficieren meenen de meeste geschiktheid te bezitten om met dat soort van vaartuigen om te gaan?

Het toeval heeft gewild, dat men tot uitgangspunt van de beide onderling zeer verschillende diensten, het proefveld gekozen heeft, waarop zij elkander het meest naderen en de Heeren officieren, die niet verder schijnen te zien dan hun eigen bijzonder vak reikt, hebben onder bovenstaanden titel het bewijs geleverd, dat hun bijzonder vak alle kennis van andere vakken schijnt uit te sluiten. Aan allen die daarin belangstellen, kunnen wij het boekje ter lezing aanbevelen.

Haagsche Bespiegelingen. Echoos uit den Oorlogstijd 1870-1871, *door Dr. Jan en Brink. Arnhem, D.A. Thieme*.

Ik weet niet of deze schetsen al denzelfden titel droegen toen ze in een vroeger dagblad verschenen en daar, zonder twijfel, de belangstelling der lezers in hooge mate wekten, maar wel weet ik dat de bijvoeging: echoos uit den oorlogstijd van 1870-1871, evenmin gelukkig mag genoemd worden als billijk. Immers niet de bespiegelingen over dien *would-be* heiligen krijg zijn de best geslaagde noch de meest geschikte stof voor dit meer blijvend boekdeel, maar vooral dringen ze nu op onbillijke wijze de letterkundige schetsen naar den achtergrond, terwijl die toch juist de groote aantrekkelijkheid aan het werk bijzetten, 't welk het onmiskenbaar bezit. Dat ik over zijne sociale tafereelen stilzwijgend heenglij, houde de schrijver mij ten goede. Voor de behandeling van zulke mate riestaat hij inderdaad te hoog. En is mijne onderstelling niet geheel onjuist, dat bij hem onmiddellijk het vermoeden van zeker deelgenootschap met onkunde en botheid rijst zoodra hij van mannen hoort die het bezit van jaren en van geld bij ervaring kennen, dan moet ik hem toch vragen of die conclusie hier te lande niet wel wat gewaagd is. Niet dat ook ik niet vurig wenschen zou dat de jeugdigen en de onbemiddelden onder ons het onmiskenbaar

bewijs gaven, dat wij eene glorierijke toekomst te gemoet gaan van macht door kennis en van ontwikkeling door kloekheid, maar wettigt die wensch reeds tot beslissen? 't Blijkt nog maar altijd onmogelijk, dat ons landsbestuur gevormd zij en ook blijve door de kinderen van onzen tijd; en daarentegen blijkt 't dagelijks al zeer gemakkelijk zelfs, om betrekkingen, waarvoor de kennis van bijna Hooger Onderwijs noodig is, te vervullen tegen een loon van nog geen zak guldens soms, omdat de gegadigden daarvoor van stad en land en bij heirlegers van alle kanten komen opdagen. Dat zijn toch waarlijk niet de bemiddelden! En onderwijl klaagt men in onze groote steden over de vele vreemdelingen die er komen wonen en die er wèl varen, en in onze eigene koloniën over gebrek aan werkkrachten, en bouwen andere, maar vreemde onbemiddelden, steden als San Francisco en Melbourne!

Maar ik wil een aanbeveling schrijven van deze Bespiegelingen en verwijl 't langst bij de enkele aanmerkingen die ik er tegen heb, welker reeks nu echter ook al is afgeloopen. Evenwel bevreemde dat niemand. Juist het opgewekte en bezielde woord van schrijvers als deze vindt gretig geopende ooren en harten, en hem vooral zag ik dus zoo gaarne aan den arbeid om aan de velen die kracht en dien moed in te spreken, welke hij nu wel zoo goed is bij hen al te onderstellen, maar waarvan een weinigje toegift den meesten hunner waarlijk niet schaden zal. Immers wanneer met opgewektheid en warmte de pennevrucht van landgenoot en van vreemdeling in ruimen kring wordt aanbevolen; wanneer elk gelukkig verschijnsel op 't gebied der kunst onmiddellijk wordt geschetst en verklaard en in 't juiste licht geplaatst; wanneer de man wiens kennis en scherpzinnigheid of genialiteit nieuwe denkbeelden ingang heeft doen vinden, dadelijk tot een burger van al onze kring-en wordt gemaakt; wanneer het begrip van het schoone verhelderd en alzoo de lust en de begeerte er voor worden aangewakkerd, dan kan 't niet uitblijven of ruimer en frisscher en edeler begrippen zullen allengs in de harten van het volk post vatten en alle vooroordeelen verdrijven. 't Is zoo, voor dien arbeid is degelijkheid van kennis voor de juiste keus der stof even onmisbaar, als warmte van overtuiging om dat gekozene te bewerken. Maar juist van dezen schrijver vraag ik de vervulling dier wenschen, omdat de bewijzen hier voor mij liggen dat hij er aan voldoen kan en er ook aan zal

voldoen, wanneer maar het publiek hem steunt door zijn sympathie en hulp.

Blader vrij deze Bespiegelingen door, en ik ben overtuigd dat uw oog telkens en telkens weer van een vluchtig doorzien tot een gezet lezen zal overgaan, omdat 't gedurig zinsneden treft die zoovel door vorm als door inhoud boeien. Ik geloof niet dat onze pers nog iets beters over Dickens geleverd heeft, dan wat ge hier over dien huisvriend van bijna alle gezinnen van ons land vindt. Waarom wachtte hij dan ook, zonderlingerwijze, in dit tijdschrift van een ander dat ‘uitmuntend artikel’ over dien geestigen opmerker, en aanvaardde hij niet zelf dien arbeid! Immers een succès als met Robert Hamerling maakte hem dat bijna tot plicht.

Maar genoeg. Eene warme aanbeveling van dit boekske wilde ik doen hooren, en hoop daarin geslaagd te zijn, omdat ik dergelijke opgewekte en tevens pittige en onderhoudende lectuur gaarne in zeer ruimen kring zelfs verspreid zag en..... aldaar welkom geheeten. Moge dit aanprijzend woord daartoe bevorderlijk zijn.

P.N.M.

***Hanna, door de schrijfster van John Halifax. Vertaald door Mevrouw Koorders-Boeke. Amsterdam, W.H. Kirberger*. 1872.**

***Haar Heer en Meester, door Florence Maryat. (Mrs. Ross-Ohurch.) Amsterdam, P.N. van Kampen*. 1872.**

't Is met Hanna juist gegaan zoo als ik dacht, toen ik de eerste hoofdstukken in Saint Pauls las. Vertalers zullen zich haasten om het boek voor onze pers gereed te maken en te laat bemerken, dat het onderwerp voor ons publiek geheel vreemd, ja haast onbegrijpelijk is. Immers het moet alleen dienen om het dwaze ja vaak noodlottige te doen uitkomen der Engelsche wet, die huwelijken met de zuster der overleden vrouw verbiedt. En bij ons zal een ieder dat, in onze familiekringen al zeer gewoon feit zelfs, veeleer toejuichen dan veroordeelen.

Dat eigenaardig karakter houde den lezer evenwel niet terug, want ik acht dit werk onder 't beste wat de schrijfster nog geleverd heeft. Men moge, en terecht, opkomen tegen het slot, dat weinig strookt met de religieuse onderdanigheid aan de wet, waarmede vooral de Engelschman zoozeer pronkt; maar de inderdaad meesterlijke bladzijden van het boek blijven daarom toch in volle waarde bestaan. Ik heb ook geen sympathie met dien wankelen en onvasten mannelijken hoofdpersoon, maar de flinke Hanna zal een ieder boeien, terwijl de strijd tusschen 's lands wet en 't menschelijk gevoel al zeer gelukkig is geteekend, schoon niet zegevierend volgehouden.

Van geheel anderen aard is Haar Heer en Meester, maar ook al zeer karakteristiek Engelsch. 't Is een beeld van het lijden dat den hoe ook schatrijken maar als koopmanszoon geboren Brit wacht, zoodra een hoog adellijke dame de aanlokselen van zijn fortuin niet weerstaan kan. Intusschen komt ook hier het degelijke en inderdaad nobele van het Engelsche karakter goed uit, en ik twijfel er aan of velen dit boek zullen eindigen zonder met mij hulde te brengen aan de teekening van die inderdaad beminnelijke Maggie.

M.

De achterhoede van het idealisme.

Het is nog geen twintig jaar geleden, dat de geschriften, waarin Vogt, Moleschott en Büchner het materialisme verdedigden, de algemeene belangstelling in ongewone mate op wijsgeerige vraagstukken richtten. De opgewekte belangstelling is niet bestand geweest tegen den verstrooienden invloed van de ontelbare vragen van den dag, die onze eeuw meent te moeten oplossen. Wij hebben reeds een gevoel, alsof wij stemmen uit den grijzen voortijd vernemen, wanneer wij aan de heftige brochures uit die dagen denken. Andere belangen hebben onze aandacht in zoodanige mate afgeleid, dat wij bijna vergeten zijn, hoeveel beweging de onschuldige volzin over den phosphor in der tijd veroorzaakt heeft.

Voor zoover eene beslissing over dergelijke vragen te wachten is, schijnt zij ten nadeele van het materialisme te zijn uitgevallen. Noch van de zijde der natuurwetenschap, noch van de zijde der philosophie laat zich eene stem ten voordeele van het materialisme hooren. Is dit verschijnsel alleen toe te schrijven aan de zwakte der argumenten, waarover de materialisten kunnen beschikken? Zou de dualistische scheiding tusschen ziel en lichaam, die ook thans nog een hoofdbeginsel vormt in de levensbeschouwing der groote meerderheid, op zoo degelijke gronden berusten, dat zij tegen de kritiek van het materialisme bestand is? Of berust de veroordeeling van het materialisme op het min of meer duidelijk bewustzijn, dat het standpunt, waarop het materialisme mogelijk is, een overwonnen standpunt moet heeten, sedert Kant gesproken heeft? Dat bewustzijn moet dan wel bij velen nog niet tot volle klaarheid zijn geko-

men, want het dualisme, dat even onbestaanbaar is met de leer van Kant, wordt geenszins met dezelfde geringschatting bejegend. De richting van onzen tijd brengt mede, dat men liefst niet opzettelijk over zoo abstracte vragen spreekt. Maar, zoo de dualistische opvatting ook al niet vooropgezet wordt, de beschouwingen der meeste schrijvers verraden haren invloed ten duidelijkste.

Deze dualistische wereldbeschouwing, zooals zij wordt aangetroffen bij personen, die geheel vreemd gebleven zijn aan den invloed van Kant's denkbeelden, is voor het materialisme een vrij onschadelijke vijand. Zij heeft het voordeel van algemeen verstaanbaar te zijn, want ieder mensch geraakt in den loop zijner ontwikkeling tot het maken van eene onderscheiding tusschen zich zelven en de zichtbare wereld, waartoe ook zijn lichaam behoort. Daarenboven moet elke philosophie het onderscheid tusschen lichamelijke en zielsverschijnselen erkennen, en daarom in hare beschouwingen dualistisch schijnen voor al degenen, die niet inzien, hoe zij deze twee afdeelingen van's menschen verrichtingen tot eene hoogere eenheid samenstelt. Maar het dualisme ontmoet ernstige bezwaren, wanneer het zich niet bepalen wil tot de opmerking, dat er een groot verschil bestaat tusschen physische en psychische verschijnselen; eene opmerking, wier juistheid ook de consequente materialist kan toegeven.

Iedere wetenschap tracht te midden van de veranderlijke dingen datgene te vinden, wat blijvend is, wat zijn bestaan niet ontleent aan de samenwerking van wisselvallige invloeden, maar onafhankelijk van andere dingen aanwezig is; in een woord datgene, wat de oude philosophie in tegenstelling van de wisselende hoedanigheden de substantie genoemd heeft. Het is niet onmogelijk, dat de natuurwetenschap van onze dagen in deze omschrijving van een der doeleinden van de wetenschap bij den eersten aanblik geen gelijkend beeld kan ontdekken, en dat zij veeleer geneigd zou zijn het begrip van substantie als een metaphysische hersenschim op de lange lijst der menschelijke dwalingen te plaatsen. Indien men echter bedenkt, dat in het begrip substantie niet uitsluitend de voorstelling ligt van eene stof, maar alleen de voorstelling van het blijvende en oorspronkelijke in tegenstelling van het veranderlijke en afgeleide, dan laat het zich gemakkelijk inzien, dat ook de nieuwere natuurwetenschap hare substantie's heeft. Nemen wij een voorbeeld. Aan

de tafel, die voor mij staat, kan ik geen onafhankelijk bestaan toekennen; want zij bestaat slechts zoo lang de deelen van het hout, waaruit zij gemaakt is, op eene bepaalde wijze aaneengeveegd zijn. Zaag ik het hout van de tafel in kleine stukjes, dan heeft zij haar geleend bestaan verloren. Ook de stukjes hout, die ik verkregen heb, kunnen niet voor substantie's gehouden worden. Want, afgezien van de mogelijkheid hunner mechanische verdeeling, zijn zij aan scheikundige verandering onderworpen. Werp ik ze in het vuur, dan blijkt hun bestaan afhankelijk te zijn van de temperatuur. Zooals de tafel samengesteld is uit een aantal houtdeelen, zoo bestaat elke houtvezel uit een bepaald aantal atomen van bepaalde elementen, die op eene bepaalde wijze aaneengevoegd zijn. Geen scheikundige verbinding kan als eene substantie beschouwd worden; haar bestaan is noch blijvend noch oorspronkelijk. Eerst in de atomen der verschillende elementen en in de mechanische wetten van hunne beweging vindt de hedendaagsche natuurwetenschap hare substantie's, het blijvende en oorspronkelijke te midden der veranderlijke en afgeleide verschijnselen. Wel is nog op verre na niet van ieder natuurverschijnsel verklaard, op welke wijze het zijn ontstaan dankt aan de werking van de algemeene wetten der beweging op eene verzameling van bepaalde atomen. Maar toch, de natuurwetenschap beweegt zich met zeer goed gevolg in de richting, die tot deze verklaringen leidt. De gunstige uitslag van hare poging om zeer verschillende natuurverschijnselen door mechanische wetten te verklaren, en de onvruchtbaarheid van elke theorie, die hare beginselen in iets anders zoekt dan in de atomen en in de wetten der beweging, geeft haar het recht om reeds nu de bewering uit te spreken, dat de substantie der stoffelijke voorwerpen alleen in de atomen en in de wetten van hunne beweging moet gezocht worden.

Wij hebben bij deze beschouwing opzettelijk den invloed van Kant's denkbeelden buiten aanmerking gelaten. Wij wenschten toch te onderzoeken of het dualisme, buiten Kant, tegen de argumenten van het materialisme bestand is. Ontdoen wij de wereldbeschouwing der nieuwere natuurwetenschap van ieder denkbeeld, dat rechtstreeks of zijdelings van Kant afkomstig is, dan vinden wij daarin de atomen en de wetten hunner beweging als de eerste beginselen van iedere verklaring, de blijvende substantie der wisselende hoedanigheden.

Het zuivere materialisme ontleent nu aan de natuurwetenschap hare substantie's, neemt haar verklaringsgrond aan, en beweert verder, dat dezelfde verklaringsgrond ook gebruikt moet worden bij de wetenschappelijke beschouwing der psychische verschijnselen. Het dualisme daarentegen eischt voor de psychische verschijnselen eene eigene substantie, die het de ziel noemt. Maar het is gemakkelijk in te zien, dat alles, wat wij van die ziel waarnemen, slechts aanspraak kan maken op een afhankelijk bestaan. Elk psychisch verschijnsel vertoont zich slechts voor korten tijd om voor altijd te verdwijnen. Wel kunnen zich telkens weder gelijksoortige verschijnselen voordoen, die aan het geheel een eigenaardig karakter geven. Maar ook dit eigenaardig karakter van het geheel kan gewijzigd worden. Een hevige slag op den schedel, een weinig alcohol of nog minder opium in de maag veranderen het volkomen. De invloed, dien de erfelijkheid en de toevallige levensomstandigheden op de richting van verstand en karakter hebben, is ten duidelijkste aangewezen. Hoe kan men dan aan het geheel der psychische verschijnselen een onafhankelijk bestaan toekennen, zelfs wanneer men afziet van de omstandigheid, dat dit geheel niets meer is dan eene fictieve vereeniging, die onze geest vermag te maken, aan wier objectief bestaan niemand gelooft? Zoo kan dan het dualisme noeh aan de afzonderlijke psychische verschijnselen, noch aan hunne vereeniging een onafhankelijk bestaan toekennen. De substantie, die het de ziel noemt, en wier onsterfelijkheid het gewoonlijk op hoogen prijs stelt, kan niets anders zijn dan het onbekende, blijvende substraat van de bekende, veranderlijke psychische verschijnselen. Voor het aannemen van deze irnmaterieele substantie pleit echter niet veel anders dan de omstandigheid, dat haar bestaan niet ondenkbaar is en door eene overoude meening gevorderd wordt. Elke vooruitgang van de natuurwetenschap is een grond te meer geweest voor de bruikbaarheid der hypothese, volgens welke in de atomen en in de wetten hunner beweging de blijvende substantie der stoffelijke voorwerpen te zoeken is. Maar te vergeefs zoekt men naar eene wetenschappelijke psychologie, die voor het bestaan der onstoffelijke substantie even krachtig zou pleiten als de nieuwere natuurwetenschap voor de atomen. Met veel recht vraagt het materialisme, waarom de hersenen van menschen en dieren de eenige stoffelijke voorwerpen moeten zijn, wier eigenschappen niet door mechanische wetten verklaard mogen worden. Psychische ver-

schijnselen zijn, voor zoover onze kennis reikt, gebonden aan het bestaan van zenuwweefsel, even goed als electrische verschijnseien aan het bestaan van electrische lichamen. Waarom moet men in een enkel geval doen, wat men overal elders verwerpt, het invoeren van eene nieuwe hypothese, voordat men onderzocht heeft, of de verklaringswijze, die in zooveel andere gevallen toereikend bevonden wordt, ook hier toepasselijk is? Ook wanneer men in staat is op die vraag een bevredigend antwoord te geven, blijft toch de onstoffelijke substantie zoo aanhoudend op den achtergrond, terwijl de materieele substaiitie's in iedere verklaring van natuurverschijnselen gebruikt worden, dat men het eindelijk moede wordt een naam te noemen, die nooit iets anders dan een naam wordt. Zoo wordt in elk geval iedere wetenschappelijke theorie van den natuurkundige materialistisch, ook als hij het om de een of andere reden beter vindt aan de overtuiging vast te houden, dat er eene immaterieele substantie bestaat. Zijn geloof aan die substantie blijft een onvruchtbaar geloof, dat zich niet openbaren kan in zijne werken. Telkens wanneer hij denkt, moet hij materialistisch denken. De aanschouwelijkheid der materialistische hypothese steekt zoo gunstig af bij de onbestemdheid van de dualistische, dat ook hare tegenstanders niet aan haren invloed kunnen ontsnappen.

Eerst in Berkeley, maar vooral in Kant, heeft het materialisme zijne meesters gevonden. De bezwaren, die de verklaring der psychische verschijnselen uit eene samenwerking van atomen aanbiedt, zouden op den duur de verspreiding der materialistische beschouwingswijze niet kunnen verhinderen, daar zich soortgelijke moeilijkheden bij vele samengestelde natuurverschijnselen voordoen, wier verklaringsgrond toch eenstemmig in de atomen, en in de wetten hunner beweging gezocht wordt. Wat Kant tegen het materialisme aanvoert, is van geheel anderen aard. Hij ontkent het onafhankelijk bestaan der atomen zelve, Reeds Berkeley had het uitgesproken, dat wij niets anders kennen dan onze voorstellingen, en dat de waarneembare wereld niets anders is dan het aaneengeschakeld en welgeordend geheel dier voorstellingen. De schijn van ongerijmdheid, dien deze stelling in het oog van velen heeft, wordt grootendeels veroorzaakt door de dubbelzinnigheid van het woord voorstelling. Vat men dit woord op in zijn meest beperkte beteekenis, als herinnerings- of phantasiebeeld, dan

klinkt Berkeley's meening zeker zeer ongerijmd. Doch hij verstaat onder voorstelling iets anders. Elk samengesteld psychisch verschijnsel, waarbij de mensch zich hoofdzakelijk als kennend en niet als willend wezen verhoudt, wordt in ruimeren zin eene voorstelling genoemd. Berkeley leert dus, dat de wereld, die wij waarnemen, een samengesteld psychisch verschijnsel is. En deze stelling kan alleen paradox schijnen voor dengene, die haren inhoud nog niet overdacht heeft. Er is geen enkel bewijs te geven voor onze overtuiging, dat de wereld, die wij waarnemen, en wier blijvende kern onze natuurwetenschap in de atomen vindt, onafhankelijk van het waarnemend subject bestaat. Indien zij nog op eene andere wijze bestaat, dan als voorstelling van den menschelijken geest, wij kennen haar in elk geval niet anders. Het bestaan der waarneembare wereld in den vorm, waarin wij haar waarnemen en denken, is dus afhankelijk van onzen voorstellen den geest.

Berkeley had den invloed van zijne juiste grondstelling verzwakt door de toevoeging van onhoudbare denkbeelden, in het bijzonder door zijne meening, dat onze voorstellingen iets anders zouden zijn dan toestanden van onzen geest. Kant daarentegen gaf de toelichting op Berkeley's algemeene stelling door de aanwijzing der bijzondere hoedanigheden van ons kenvermogen, die het mogelijk maken, dat onze geest onder den invloed der gewaarwordingen de voorstelling van eene wereld buiten ons ontwikkelt. Door het bestaan onzer overtuiging, dat sommige waarheden algemeen en noodzakelijk zijn, werd hij geleid tot de classificatie der vormen, waarin onze geest de wereld aanschouwt, en der andere vormen, waarin onze geest den samenhang der dingen denkt. Het is duidelijk, dat het zuivere materialisme zich onmogelijk vereenigen kan met het idealisme van Berkeley of Kant. De substantie's van het materialisme behouden bij Kant slechts een afhankelijk bestaan: zij zijn voorstellingen, wier aard geheel bepaald is door de eigenschappen van den waarnemenden geest.

Het idealisme heeft tot dusverre nog niet veel anders dan spot en tegenzin gewekt. Ernstige bestrijding heeft het maar zelden mogen vinden. In den eersten tijd meende men het te wederleggen door de opmerking, dat de idealisten zelven aan het bestaan der buitenwereld bleven gelooven. Men had daarbij over het hoofd gezien, dat volgens de meening der idealisten de mensch gedwongen is zich eene wereld buiten

hem voor te stellen, die hem onafhankelijk van zijn persoon toeschijnt. Evenals wij een stok, die halverwege onder water gedompeld is, krom zien, al weten wij ook dat hij recht is, evehzoo blijft de objectieve wereld ons eene onafhankelijke wereld toeschijnen, ook wanneer wij hebben ingezien, dat die onafhankelijkheid slechts schijnbaar is. Later is men gaan beweren, dat het gansche vraagstuk eigenlijk de moeite van het nadenken niet verdiende, omdat wij toch nooit iets anders kunnen kennen dan onze voorstellingen, en het denkbeeld van eene wetenschap over dingen, die iets anders dan onze voorstellingen zijn, eene ongerijmdheid is. Hierbij heeft men eenvoudig vergeten, dat de mensch zeer veel aanleg heeft tot het bedenken van ongerijmdheden, en dat de ongerijmdheid, die hier bedoeld wordt, van dien aard is dat ieder haar begaan moet, voordat hij een zeker standpunt in zijne wijsgeerige ontwikkeling bereikt heeft. Hoeveel menschen zouden er zijn, die werkelijk inzien, dat het huis, waarin zij wonen, niets anders is dan hunne voorstelling, wier waargenomen eigenschappen afhankelijk zijn van de inrichting van hun kenvermogen? De natuurlijke mensch is er vast van overtuigd, dat de wereld, die hij kent, onafhankelijk van hem bestaat, dat zij iets geheel anders is dan zijne voorstellingen.

Eindelijk is men gewoon te vragen, van welk belang het voor ons zijn kan te weten, dat wij niets anders kennen dan onze voorstellingen, als onze handelingen na het verkrijgen van die kennis toch dezelfde moeten blijven als voor dien tijd. Het is inderdaad moeielijk in te zien, welk practisch nut er te eeniger tijd uit de idealistische philosophie zou kunnen getrokken worden. Maar men miskent het doel der wetenschap, als men hare waarheden minder hoog schat, omdat men de nuttige toepassingen niet ontdekt, die men daarvan zal kunnen maken. Is de opvatting van het idealisme de ware, dan moet zij aangenomen worden. Haar practisch nut zal zich dan ten minste vertoonen in de verheldering van den verstandelijken horizon, die elke nieuwe waarheid met zich brengt.

Ook op het idealistisch standpunt is er nog plaats voor verschillende opvattingen. Kant had het bestaan van dingen, die onafhankelijk zijn van den menschelijken geest, volstrekt niet ontkend. Hij is overtuigd van het bestaan eener noumenale

wereld van ‘dingen op zich zelve,’ die eerst door hunne samenwerking met den waarnemenden geest in dezen de voorstelling zouden doen ontstaan van de phenomenale wereld, de wereld, zooals zij zich aan onze zintuigen en aan onze natuurwetenschap vertoont. Die phenomenale wereld is hem eene voorstelling, die zich van onze andere voorstellingen onderscheidt, doordien wij aan haren inhoud een bestaan buiten ons toekennen. De noumenale wereld daarentegen is bij Kant de onbekende grootheid, die onzen waarnemenden geest tot de voorstelling van eene objectieve werkelijkheid zou drijven.

Niet geheel ten onrechte heeft men tegen het denkbeeld van deze noumenale wereld verschillende bedenkingen aangevoerd. Is werkelijk elke verbinding van onze gewaarwordingen niet de copie van eene dergelijke verbinding, die onafhankelijk van ons bestaat, rnaar, zooals de leer van Kant medebrengt, een zuiver product van onzen geest, dan moet ook het verband van oorzaak en gevolg, dat wij tusschen de verschijnselen der natuur waarnemen, een vorm zijn, waarin onze geest genoodzaakt is, zich zijne denkbeelden voor te stellen. Indien wij nu geen enkel bewijs hebben voor het bestaan van een causaal verband tusschen dingen, die niet tot onze voorstellingen behooren, is het dan niet eene ongerijmdheid voor de bestanddeelen van onze phenomenale wereld nog andere oorzaken aan te nemen dan de andere bestanddeel en der zelfde wereld, die onveranderlijk aan de eerstgenoemde voorafgaan? Ofschoon hij het niet in ondubbelzinnige bewoordingen uitdrukt, zijn de noumenale wereld en de waarnemende geest voor Kant blijkbaar de oorzaken van het ontstaan der phenomenale wereld. Maar eerst in die phenomenale wereld heeft het woord oorzaak volgens hem eene beteekenis. De vraag naar oorzaken der phenomenale wereld, die buiten haar zelve zouden liggen, schijnt de dwaling te zijn, waartegen Kant zelf zoo nadrukkelijk gewaarschuwd heeft, het aanwenden van beschouwingswijzen, die alleen op het gebied der menschelijke ervaring eene beteekenis hebben, op vraagstukken, die dit gebied overschrijden.

Daarenboven heeft men gevraagd, op welken grond wij zouden moeten aannemen, dat de stof der ervaring niet gegeven is door hetzelfde Ik, dat die stof tot een harmonisch geheel verbindt. Is het, met andere woorden, niet mogelijk, dat onze geest, zonder eenige medewerking van andere dingen, zich het beeld schept van eene wereld, aan welke hij uit eigen machts-

volkomenheid een bestaan toeschrijft, even onafhankelijk als zijn eigen bestaan is?

Er is eene periode geweest in de geschiedenis der philosophie, waarin men vrij algemeen geloofde, dat Kant door het erkennen van eene noumenale wereld, een oud vooroordeel gehuldigd en een nutteloos begrip had ingevoerd. Het is inderdaad geen gemakkelijke zaak de bezwaren tegen Kant's noumenale wereld te wederleggen, en het schijnt mij niet doenlijk, die wederlegging hier ter plaatse in een kort bestek te geven. Maar het absolute idealisme, dat in de wereld niets anders ziet, dan de ontwikkeling van een enkel Ik, dat krachtens zijne natuur gedwongen is zich een Niet-Ik voor te stellen, brengt eigenaardige moeilijkheden met zich, wier oplossing mij tot dusverre nog niet schijnt gegeven te zijn. De redeneering, die ons tot het absolute idealisme brengt, leidt er ons toe de wereld te beschouwen als eene zuivere schepping van den individueelen geest. Maar deze beschouwingswijze blijkt al dadelijk onhoudbaar te zijn, om talrijke redenen. Om slechts de gewichtigste van die redenen te noemen - het waarnemend individu ontdekt in de wereld, die hij als eene schepping van zijn geest tracht te beschouwen, een aantal voorwerpen, die lichamelijk zeer veel op hem gelijken, en uit wier handelingen hij kan opmaken, dat zij zich zelven voor waarnemende wezens aanzien. Ook die andere menschen komen er op zeker standpunt van wijsgeerige ontwikkeling toe, de wereld buiten hen voor hunne voorstelling te houden. Zoo ziet dus de eenzijdige idealist als een onvermijdelijk gevolg van zijn stelsel zijn eigen lichaam en zijn eigen geest in de oogen van al zijne medemenschen tot den rang van eene bloote voorstelling teruggebracht. Doch daar het uitgangspunt van zijne wijsbegeerte gelegen is in de stelling, dat alle dingen voorstellingen zijn van zijn waarnemenden geest, dat die waarnemende geest derhalve het eenige ding is, dat onafhankelijk bestaat, zoo moet onze idealist, òf aan zijne medemenschen een bestaan van dezelfde soort als het zijne ontzeggen, òf erkennen, dat zijne theorie, die de wereld laat voortbrengen door het individueele Ik, niet in overeenstemming kan gebracht worden met het feit, dat ieder mensch een aantal andere menschen waarneemt.

De eenige wijze, waarop het absolute idealisme, welks eigenaardig kenmerk gelegen is in de verwerping van een onafhankelijk Niet-Ik, tot nog toe aan het opgenoemde bezwaar -

en aan vele andere - heeft weten te ontsnappen, bestaat hierin, dat het ‘den stap doet, dien Pichte gedaan heeft, en onderscheid maakt tusschen het Ik en mijne of uwe persoon lijkheid.’ Deze stap, op wiens onvermijdelijkheid de hoogleeraar Land onlangs Dr. Pierson heeft gewezen, beveiligt inderdaad het absolute idealisme tegen de bedenkingen, die het meest voor de hand liggen. Maar men vergist zich, naar het mij voorkomt, als men beweert, dat het genoemde idealisme, na het doen van dezen stap, een standpunt zou innemen, waarop het elken aanval zegevierend kan afslaan. Wat het individueele Ik is, laat zich wel niet gemakkelijk in woorden brengen, maar het is toch aan een ieder zeer goed bekend. De stelling, dat de wereld buiten ons eene schepping zou zijn van het individueele Ik, is eene bewering, wier inhoud ieder kan begrijpen. Maar het Ik, ontdaan van alle persoonlijke eigenaardigheden, laat zich nog wel in woorden bepalen, maar blijkt bij nader onderzoek een zeer duister, ja zelfs een ondenkbaar begrip te zijn. Echte bepaalde het Tk, dat de wereld uit zich zelven voortbrengt, als de identiteit van object en subject. Zoolang men het oog heeft op een individu, geeft deze definitie een verstaanbaren zin. De tegenstelling tusschen ons zelfbewustzijn en ons bewustzijn van andere dingen ligt hierin, dat wij de voorstellingen, die tot het eerste behooren, alleen als de eigenschappen van onzen waarnemenden persoon opvatten, terwijl de voorstellingen, die het laatste bewustzijn samenstellen, door ons met voorwerpen buiten ons in verband gebracht worden. Bij de innerlijke waarneming is dus het object wel niet identisch met het subject, maar toch een bijzondere toestand van het subject. Sluiten wij echter alle individueele eigenschappen buiten onze definitie van het Ik, en trachten wij dan na te gaan, wat de identiteit zou kunnen beteekenen van het abstracte object en subject, die wij na deze bewerking overhouden, dan komen wij met Herbart tot de slotsom, dat geen der beide elementen van het Ik denkbaar is. Want het subject moet volgens de definitie ‘zich zelf’ tot object hebben, behoort zich ‘zich zelf’ voor te stellen. Wat is echter dit ‘zich zelf’? Natuurlijk het subject, met andere woorden, datgene, wat zich ‘zich zelf’ voorstelt. Ook dit tweede zich zelf is alweder datgene, wat zich ‘zich zelf’ voorstelt. Het is duidelijk, dat het gezochte object van het reine (niet individueele) zelfbewustzijn ons voortdurend ontsnapt. En het

laat zich gemakkelijk inzien, dat het subject voor onze gedachten even onbereikbaar is. De wijsgeer, die zich een denkbeeld tracht te vormen van het reine Ik, vertoont ons op geestelijk gebied hetzelfde schouwspel als het kind, dat met den grootsten iiver zijne schaduw vervolgt. Even als de schaduw zich bij elken stap van het kind verplaatst, zoo wijkt elk der twee bestanddeelen van Echte's Ik telkens eene schrede achteruit, wanneer men zich eene duidelijke voorstelling daarvan wil vormen. Zoo blijft er voor het Ik niets anders over dan eene ledige plaats, wanneer men het ontdaan heeft van zijne individueele eigenschappen. De stap, door Echte gedaan, kan het idealisme zeker uit een tal van moeilijkheden redden. Maar de analyse van het zelfbewustzijn, door Herbart in zijne Psychologie gegeven, schijnt mij een afdoende wederlegging van het absolute idealisme, althans van den vorm, waarin het zich tot nu toe vertoond heeft[1].

Indien het begaan van logische fouten in een wijsgeerig stelsel door eenige voortreffelijkheid kon worden opgewogen, dan zou zeker Echte's stelsel de voorkeur boven alle andere verdienen. Want er is er geen, dat er zich beter toe leent, om aan de overtuigingen van de edelste menschen eene wetenschappelijke rechtvaardiging te geven. Men heeft daartoe alleen aan het Ik, de geheimzinnige identiteit van object en subject, de eigenschappen toe te kennen, die men in de individu's als de voortreffelijkste waardeert. Daar het abstracte Ik van Fchte een woord is, waarbij niemand zich een duidelijk begrip kan denken, vindt men er ook geen bezwaar in, dit Ik als een redelijk en zedelijk Ik te beschouwen. Heeft men op deze wijze aan het Ik een bepaalden inhoud gegeven, dan worden eensklaps alle raadselen des levens opgelost, en alle wanklanken in onze wereldbeschouwing vereenigen zich tot eene welluidende harmonie. Lichamelijke ellende en zedelijke verkeerdheid zijn niet langer in dezelfde mate werkelijkheden als gezondheid en deugd; zij worden eenvoudig *on*volmaaktheden, die gedetermineerd zijn iets beters te doen geboren worden. De mensch behoeft er niet langer over te twijfelen, of hij tot

1 Men vindt Herbart's bestrijding van Fchte's idealisme, op wier belangrijken inhoud ik in den tekst slechts met een enkel woord kon wijzen, in zijne Psychologie als Wissenschaft, § 24-§ 32, en § 132-§ 138. (In de uitgaaf van Hartenstein, Dl. V, blz. 267-295, en Dl. VI, blz. 228-260).

de volmaking van het bestaande zal medewerken door te handelen volgens de voorschriften van wat men de zedewet genoemd heeft. Die zedewet is het gebiedend voorschrift van het Ik, dat de kern der wereld vormt, en vordert als zoodanig onbepaalde gehoorzaamheid. Het scepticisme is verdreven van het gebied, waarop het den nadeeligsten invloed kan uit oefenen[1].

Het laat zich niet ontkennen, dat deze wereldbeschouwing eene rijke bron van gezonden levenslust en frissche geestkracht moet zijn voor ieder, die zich met haar kan vereenigen. Maar aan de eischen der logica en der ervaring kan zij moeilijk voldoen. De logica moet tegen haar protesteeren, want de definitie van haar grondbegrip is eene ondenkbare woord verbinding. De ervaring niet minder, want de eigenschappen van redelijk en zedelijk te zijn worden alleen aangetroffen in de individu's, en mogen niet zonder eenig bewijs worden overgedragen op het abstracte Ik, dat zich van elke persoonlijkheid moet onderscheiden. De leer, dat ellende en boosheid alleen iets negatiefs, alleen *on*volmaalctheden zouden zijn, wordt zoo weinig door de ervaring bevestigd, dat men met evenveel recht het tegendeel zou kunnen beweren. Zoover ik weet, is het nog bij niemand opgekomen, in gezondheid en deugd abnormale toestanden te zien. Hoeveel paradoxen de philosophie ook moge verkondigd hebben, deze paradox strijdt al te zeer tegen ieders persoonlijke sympathieën. Eene onbevooroordeelde uitlegging der ervaring zou echter wellicht minder ongunstig zijn voor de paradoxe stelling, die niemand heeft willen verdedigen, dan voor de philosophie, die ons met de werkelijkheid wil verzoenen door ons oog te richten op een einddoel, dat zij ter wille van hare ethische beginselen verdicht.

De opgang, dien Fchte's idealisme gedurende een zekeren tijd gemaakt heeft, is zonder twijfel voor een groot deel toe te

1 De bovenstaande schets is in hoofdzaak ontleend aan de brochure van den hoogleeraar Land: Het keerpunt in de wijsgeerige ontwikkeling van Dr. A. Pierson, toegelicht. Is het noodig hierbij te voegen, dat mijne dezwaren tegen de redelijke en zedelijke natuur van het Ik samengaan met groote ingenomenheid met de meeste denkbeelden van den schrijver? Ik zou het voor overbodig gehouden hebben, zoo eene minder aangename ondervinding mij niet geleerd had, hoevelen bij ons te lande in eene wetenschappelijke discussie slechts een persoonlijken aanval weten te zien.

schrijven aan zijne verhevene opvatting der zedelijkheid. Objectieve waarheid is een kenmerk, dat niets te maken heeft met de werking, die eene overtuiging op onzen geest zal hebben. Het was niet te verwachten, dat de menschheid, die eeuwen lang hare bezieling geput heeft uit het geloof aan onbewezen en gewoonlijk ongerijmde stellingen, in de logische gebreken van Fichte's idealisme een hinderpaal zou zien tegen het nieuwe evangelie, dat hij verkondigde. Zijne vergoding van de zedewet werd met groote ingenomenheid begroet. Door Fichte heeft het idealisme in Duitschlaud een zoo beslist ethisch karakter aangenomen, dat men thans gewoonlijk onder den naam idealisme de wereldbeschouwing verstaat, die aan de kunst, de zedelijkheid en den godsdienst in vergelijking met de stoffelijke belangen en de exacte wetenschap een onevenredig gewicht toekent. En toch, deze ethische richting is niet noodzakelijk met de idealistische wijsbegeerte verbonden. Maar zij heeft in veel hooger mate dan de theoretische vragen de aandacht gewekt, en van daar de verandering in de beteekenis van het woord idealisme, dat aanvankelijk een theoretisch systeem en thans gewoonlijk eene bepaalde levensbeschouwing moet benoemen.

Heeft het idealisme in Duitschland getracht zich boven Kant te verheffen, om na vele wilde phantasieën weder terug te komen tot de overweging, dat Kant's wijsbegeerte hare taak in de ontwikkeling der menschheid nog nauwelijks begonnen heeft, in Engeland zien wij een idealisme optreden, dat Kant's denkbeelden verwerpt, en hem niet eens eene belangrijke stelling als wegbereider voor anderen schijnt toe te kennen. De wijsgeerige school, die in Engeland het gunstigst over Kant oordeelt, de school van Hamilton, bestrijdt het idealisme en beweert, dat wij eene even oorspronkelijke kennis hebben van de voorwerpen, die onafhankelijk van ons bestaan, als van onze eigene toestanden. Hare ingenomenheid met Kant berust vooral op zijne leer der antinomieën die wellicht van al zijne stellingen den meest uitgebreiden, maar zeker niet den meest gunstigen invloed gehad heeft. De Engelsche idealisten staan op het standpunt van Berkeley, behoudens zijne theologische hypothese over den oorsprong der voorstellingen, die zij hebben laten varen, zonder er iets anders voor in de plaats te stellen. Zij erkennen de twee hoofdstellingen van het idealisme: de mensch kent niets anders dan zijne voorstellingen; de waarneembare wereld is het welgeordend en aaneengeschakeld geheel van die voorstellingen.

Maar zij ontkennen het bestaan van de aangeboren waarnemingsvormen en denkvormen, in welke Kant de voorwaarden der menschelijke ervaring rneende te vinden, en waardoor de hoofdeigenschappen onzer systematische voorstellingen, m.a.w. de meest algemeene wetten der natuur, vóór alle ervaring zouden vastgesteld zijn. Betrof hunne ontkenning alleen de juistheid van Kant's classificatie dier vormen, dan zou het verschil minder belangrijk zijn. Maar zij betreft de juistheid van zijn beginsel.

Ik hoop geen nutteloos werk te doen, door de denkbeelden van dit idealisme aan een nader onderzoek te onderwerpen. Volgens mijne meening blijkt toch uit dat onderzoek, dat ook de beste denkers in Engeland de deugdelijkheid van hunne resultaten benadeelen door minachtend neer te zien op de Duit sche philosophie. Is deze meening juist, dan kan ook ons volk de passende gevolgtrekking maken. In Engeland beoordeelt men de Duitsche philosophie onbillijk, en berooft zich daardoor van de vruchten van een moeitevollen arbeid, die nevens vele buitensporigheden toch ook belangrijke uitkomsten aan het licht heeft gebracht. Maar men spreekt er althans nog over het idealisme en over andere metaphysische vraagstukken. Bij ons daarentegen heeten dergelijke vragen gewoonlijk slechts het onderwerp van een ‘ijdel geschil.’ Het is mogelijk, dat dit veroordeelend vonnis de vrucht is van rijpe overweging en van grondige studie. Berust het echter alleen op eene oppervlakkige kennismaking, of misschien ook op een onbillijk vooroordeel, dan kunnen wij niet beter doen, dan bij Kant en zijne opvolgers ter school gaan.

Wij leeren het idealisme, dat in rechte lijn van Berkeley afstamt, op de voordeeligste wijze kennen, als wij het in Mill's werken bestudeeren. Het zal misschien bij sommigen onder onze landgenooten, die een sterken afkeer van het idealisme met een grooten eerbied voor Mill's verdiensten vereenigen, verwondering wekken, dat hij tot op zekere hoogte als een der aanhangers van Berkeley mag beschouwd worden. Een aan dachtig lezer van Mill's Logica, zijn meest gelezen werk, zou dan ook kunnen betwijfelen of de schrijver met Berkeley's idealisme instemt. Daar de logica zich, volgens Mill, niet verder met de metaphysische vragen moet inlaten, dan volstrekt noodig is, bepaalt hij er zich in zijn handboek toe de verschil-

lende oplossingen van die vragen te vermelden, als de gelegenheid het medebrengt. Het onderzoek naar de houdbaarheid dier oplossingen laat hij gewoonlijk achterwege, omdat het volgens zijne meening buiten het veld der logica ligt, en de bruikbaarheid van hare uitkomsten niet kan veranderen. Intusschen kan men reeds uit de wijze, waarop Berkeley's grondstelling in Mill's Logica wordt besproken, met eenige waarschijnlijkheid afleiden, dat de schrijver daarin zijne eigene overtuiging terugvindt[1]. Volledige zekerheid verkrijgt men trouwens niet, en de redeneeringen, waardoor Mill het idealisme van Berkeley jn harmonie zou kunnen brengen met sommige van zijne andere meeningen, blijven ons in zijne Logica geheel verborgen. Mill is er tot dusverre niet toe gekomen, een werk te schrijven, waarin- zijne meeningen over de metaphysische vragen, die in zijne Logica werden aangeroerd, systematisch uiteengezet worden. Maar in zijn werk over de philosophie van Hamilton[2] heeft hij, naar het mij voorkomt, ten duidelijkste getoond, dat hij instemt met de twee stellingen, die ik hierboven als de gemeenschappelijke overtuiging van alle idealisten noemde[3]. Hij tracht ons in een gedeelte van dat werk te verklaren, hoe wij uit de veranderingen in onzen geest, uit zuiver subjectieve gewaarwordingen, de onwankelbare overtuiging van het bestaan eener buitenwereld verkrijgen, die toch bij nader onderzoek

1 Mill, a System of Logic, Sec^{d}. Ed., Bk. I, Chap. III, § 7.

2 Mill, an Examination of Sir William Hamilton's Philosophy.

3 Bij de vermelding van mijne meening, dat Mill Berkeley's idealistische grondstelling aanneemt, heb ik mij eenigszins voorzichtiger uitgedrukt dan ik anders zou gedaan hebhen, omdat de hoogleeraar van der Wijck, die ia een der vroegere jaargangen van dit tijdschrift een artikel heeft geschreven naar aanleiding van Mill's boek over Hamilton, Mill's instemming met Berkeley niet schijnt te hebben opgemerkt. Hij legt toch aan Mill de volgende woorden in den mond: 'Ik geloof aan haar (de materie) iu denzelfden zin, waarin zelfs de volgelingen van Berkeley dat doen.' Uit deze aanhaling zou volgen, dat Mill in de aanhangers van Berkeley cene uiterste richting zag, wier meeningen hij niet kon deelen. Maar in het oorspronkelijke luidt de plaats aldus: 'If I am asked, whether I believe in matter, I ask, whether the questioner accepts this definition of it' (namelijk dat zij is 'a Permanent Possibility of Sensation', wat ook de Fichteaan zou kunnen toestemmen). 'If he does, I believe in matter; *and so do all Berkeleians.* In any other sense than this, I do not.' Mill staat, voor zoo ver ik zien kan, in deze vraag met de 'Berkeleians' op eenzelfde standpunt.
Dit tot rechtvaardiging mijner classificatie van Mill's denkbeelden, die men, uitvoeriger dan ik hier ter plaatse doen kon, uiteengezet vindt in het bedoelde artikel van den heer van der Wijck. (Gids, Februari 1866.)

eene eigenaardige voorstelling van onzen geest blijkt te zijn. In een ander gedeelte wil hij uiteenzetten, hoe wij er toe komen de primaire eigenschappen der lichamen, hunne verhoudingen in de ruimte, waar te nemen. Want, even als Kant, gelooft hij dat deze primaire eigenschappen niet op dezelfde wijze als als de kleur en de reuk in de gewaarwording gegeven zijn. Maar terwijl Kant in onze waarneming van de verhoudingen der voorwerpen in de ruimte een toevoegsel ziet, waardoor onze geest de ordelooze stof der gewaarwordingen in eene aanschouwing omzet, gelooft Mill het ontstaan van onze voorstelling der ruimte te kunnen verklaren door eene combinatie van sommige onzer gewaarwordingen, die toch op zich zelve en oorspronkelijk niet gelocaliseerd zullen zijn, geen enkele voorstelling van ruimte met zich zullen brengen.

Zoowel Mill's verklaring van het ontstaan van onze waarneming der buitenwereld, als zijne denkbeelden over de vorming van onze voorstelling van ruimte, zijn zeer geschikt om de waarde zijner wijsbegeerte met die der Kantiaansche te vergelijken. In beide gevallen zullen wij zien, hoe hij de versmade beginselen van Kant telkens stilzwijgend moet toepassen, om de verdediging mogelijk te maken van den minst ontwikkelden vorm van het idealisme, dien hij van Berkeley heeft overgenomen. Beginnen wij met de eerste verklaring.

De overtuiging, dat er eene wereld buiten hem bestaat, is bij het kind reeds aanwezig in eene periode, die onze herinnering niet kan bereiken. Of die overtuiging reeds bestaat bij de eerste gewaarwordingen, kan de waarneming van pasgeboren kinderen ons moeilijk leeren. Indien ook al in enkele gevallen kinderen, die nog slechts weinige uren oud zijn, een lichtend voorwerp fixeeren en zijne bewegingen met de oogen volgen, zooals sommigen gezien hebben, dan kan men toch natuurlijk uit dit feit niet besluiten, dat zij zich van de aanwezigheid van het voorwerp als iets buiten hen bewust zijn. Maar zoodra het kind de eerste woorden kan stamelen, bemerkt men door ondubbelzinnige teekenen, dat zijne kennis zich niet bepaalt tot zijne tegenwoordige of verledene subjectieve gewaarwordingen. Hij maakt reeds een onderscheid tusschen subjectieve gewaarwording en objectieve werkelijkheid. Hij herinnert zich de pijn, die hij voor korten tijd gevoeld heeft, a]s zijne eigene pijn, maar hij gelooft niet dat die pijn

ergens buiten hem bestaat, nu hij ze niet meer voelt. Spreekt men hem daarentegen van een afwezig stuk speelgoed, dan kan men duidelijk zien, hoe vast hij er van overtuigd is, dat dit voorwerp voortdurend bestaat. Hij neemt u mede naar de plaats, waar het gewoonlijk geborgen wordt, en als hij het daar niet vindt, zal hij het zoo lang op andere plaatsen zoeken, totdat zijne beweeglijke opmerkzaamheid door iets anders wordt afgeleid. Uit al zijne handelingen blijkt, dat hij zijne subjectieve gewaarwordingen van de objectieve werkelijkheid weet te scheiden met ongeveer even groote zekerheid als de volwassenen. Dat er echter eenig verschil bestaan moet tus schen de wijze, waarop die scheiding door jonge kinderen en door volwassenen gemaakt wordt, blijkt reeds hieruit, dat men nog geen zelfbewustzijn kan toekennen aan het kind, dat pas begint te spreken. Hij noemt zich zelven nog bij zijn naam, even als hij de personen van zijne omgeving bij hunne namen noemt. Eerst vele maanden later wordt het hem duidelijk, wat zijne betrekkingen bedoelen, als zij het woord ‘ik’ gebruiken.

Van al de gewaarwordingen, die het kind ondervindt vóór de periode, waarin het tot zelfbewustzijn geraakt, is de herinnering bij den volwassen mensch geheel verdwenen. Het is eene oude opmerking, minstens zoo oud als de nieuwere philosophie, dat de nauwkeurige kennis van de psychische verschijnselen, die zich op dezen jeugdigen leeftijd vertoonen, van het grootste belang zou zijn voor de wetenschap van het menschelijk kenvermogen. Daar de jonge waarnemer, wiens geest het tooneel is van al die veranderingen, ten eenenmale ongeschikt is om ons zijne waarnemingen mede te deelen, moeten wij beproeven uit de verschijnselen, die ons kenvermogen op rijperen leeftijd vertoont, onze denkbeelden over dien vroegeren toestand te ontwerpen. Maar de nauwkeurige waarneming van de toestanden van zijn eigen geest is ook voor een volwassen mensch eene moeilijke zaak, en over de wijze, waarop die verschijnselen verklaard moeten worden, vindt men daarenboven uiteenloopende meeningen. Geen wonder dan, da,t er zeer verschillende denkbeelden zijn uitgesproken over de psychische verschijnselen op jeugdigen leeftijd.

Volgens de meening van den geleerde, wiens werken Mill in het bovengenoemde geschrift kritiseert, zouden wij ons van den beginne af bij elke waarneming bewust worden van een voorwerp buiten ons en van onzen eigen waarnemenden per-

soon. Hamilton houdt onze overtuiging, dat er voorwerpen buiten ons bestaan, voor eene intuïtieve kennis, die zich reeds bij de eerste gewaarwordingen aan onzen geest opdringt. Mill daarentegen beweert, dat ons geloof aan het onafhankelijk bestaan der buitenwereld niet beschouwd mag worden als een oorspronkelijk bestanddeel van ons bewustzijn. Hij ziet in dat geloof een noodzakelijk gevolg van de werking, die sommige bekende eigenschappen van den geest op de opvatting der subjectieve gewaarwordingen uitoefenen. Het ontwikkeld bewustzijn van den volwassen mensch getuigt zonder twijfel bij elke zinnelijke waarneming, dat het waargenomen voorwerp buiten hem bestaat en geenszins een bijzondere toestand van zijn geest is. Wij behoeven echter volgens Mill niet te gelooven, dat ook de zuigeling reeds bij zijne eerste zintuigelijke gewaarwording een waargenomen voorwerp van zijn eigen toestanden zou onderscheiden. Ook wanneer het kind aanvankelijk niets anders dan subjectieve gewaarwordingen ondervindt, moet zich toch langzamerhand de waarneming eener objectieve werkelijkheid uit die gewaarwordingen vormen.

De eigenschappen van onzen geest, wier werking Mill bij zijne verklaring te hulp roept, zijn de volgende[1]. Ten eerste, onze geest is van nature vatbaar voor de vorming van verwachtingen. Met andere woorden, de menschelijke geest is in staat, na werkelijke gewaarwordingen te hebben ondervonden, zich eene voorstelling te vormen van mogelijke gewaarwordingen, die hij zou ondervinden, in geval zekere voorwaarden vervuld waren. Ten tweede, de voorstellingen in onzen geest wekken elkander op volgens zekere regels, die door de zoogenaamde wetten der ideëenassociatie worden uitgedrukt. Van die wetten komen er bij dit onderwerp slechts enkele ter sprake, welke wij hier laten volgen.

1^0. Wij hebben de neiging om verschijnselen, die op elkander gelijken, in onze gedachten te associeeren.

2^0. Wij hebben de neiging om verschijnselen, die in onze waarneming of in ons denken in elkanders onmiddellijke nabijheid (contiguity) zijn voorgekomen, in onze gedachten te associeeren. De nabijheid kan van tweëerlei soort zijn: gelijktijdigheid of onmiddellijke opvolging. Van feiten, die wij tegelijkertijd hebben waargenomen, of waaraan wij tegelijkertijd gedacht hebben,

1 Mill, t.a.p., blz. 190, 191.

wekt het eene de gedachte aan de andere. Van feiten, die wij onmiddellijk na elkander hebben waargenomen, of waarover wij in opvolgende oogenblikken gedacht hebben, wekt het voorafgaande feit, of de gedachte daaraan, de gedachte aan het volgende; maar niet omgekeerd.

3^0. De associatie's, die door gelijktijdige of successieve waarneming ontstaan zijn, nemen door voortdurende herhaling in zekerheid en snelheid toe. Als twee verschijnselen zeer dikwijls te zamen door ons zijn waargenomen, en in geen enkel geval afzonderlijk zijn voorgekomen, noch in onze waarneming noch in ons denken, dan ontstaat er tusschen hen de associatie, die men onafscheidelijke - of minder nauwkeurig onverbrekelijke - associatie genoemd heeft; waarmede niet bedoeld wordt, dat de associatie moet voortduren tot het einde van het leven, dat geen latere ondervinding of overweging in staat kan zijn haar te ontbinden; maar alleen, dat, zoolang eene dergelijke ondervinding of overweging niet heeft plaats gevonden, de werking der associatie onweerstaanbaar is, en wij buiten staat zijn het eene ding van het andere gescheiden te denken.

4^0. Wanneer eene associatie dit karakter van onafscheidelijkheid heeft verkregen - als de band tusschen de twee voorstellingen stevig geknoopt is, wordt niet alleen de voorstelling[1], die door de associatie opgeroepen wordt, voor ons bewustzijn onafscheidelijk van de terugroepende voorstelling, maar beginnen ook de feiten of verschijnselen, waarmede de genoemde voorstellingen correspondeeren, ons onafscheidelijk te schijnen; dingen, die wij niet van elkander gescheiden kunnen denken, schijnen onvatbaar om van elkander gescheiden te bestaan; en ons geloof aan hun vereenigd bestaan schijnt ons eene aangeboren overtuiging, ofschoon het inderdaad eene vrucht van onze ervaring is.

De eerste der praemissen, waarop Mill zijne verklaring laat berusten, schijnt mij eene onwederlegbare stelling. Ware niet reeds het pasgeboren kind vatbaar voor de verwachting van mogelijke gewaarwordingen, die onder bepaalde omstandigheden in werkelijke gewaarwordingen zullen overgaan, dan zou het onmogelijk aan de gevaren kunnen ontkomen, die zijn leven

1 Het woord voorstelling staat hier natuurlijk in engeren zin voor herinnerings- of phantasiebeeld. Evenzoo in het vervolg, zoo dikwijls het aan de waarneming tegenovergesteld wordt.

bedreigen. Men kan de langdurige reeks van proefnemingen, waardoor het kind reeds in de eerste maanden in verschillende standen zijn evenwicht leert bewaren, onmogelijk beschouwen als instinctmatige reflexbewegingen, die zonder de tusschenkomst van psychische verrichtingen zouden plaats vinden. Bij de jongen van sommige dieren, die onmiddellijk na de geboorte hunne ledematen op de meest geschikte wijze gebruiken, kan deze verklaringswijze misschien bruikbaar zijn. Maar de fouten, die de jeugdige mensch maakt en de langzame verbetering, die er in zijne bewegingen te bemerken is, bewijzen, dat de natuur het meeste aan zijne eigene ondervinding heeft overgelaten. De vorming van die ondervinding zou eene onmogelijkheid zijn, als het kind zich niet genoopt voelde, onder bepaalde omstandigheden eene gewaarwording te *verwachten*, die het thans niet voelt, maar die het vroeger op deze omstandigheden heeft zien volgen.

Schijnt mij derhalve de waarheid van Mill's eerste stelling ontwijfelbaar, het is mij niet duidelijk, hoe Mill haar met sommige van zijne andere denkbeelden kan vereenigen. Ik heb er vroeger[1] op gewezen, dat hij onze overtuiging van de regelmatigheid der natuur voor een resultaat van onze ervaring houdt, ofschoon hij erkent, dat die overtuiging reeds aanwezig moet zijn, voordat wij eene enkele inductie over successieve verschijnselen kunnen maken. Nu berust de ervaring, waaruit wij onze overtuiging van de regelmatigheid der natuur zullen afleiden, uitsluitend op inductie's over successieve verschijnselen. De tegenstrijdigheid, die ik destijds in Mill's beschouwing van het causale verband aanwees, wordt zeker niet minder bevreemdend, nu wij hem hier zien erkennen, dat de verwachting van onder bepaalde omstandigheden bepaalde gevolgen te zien optreden, dat is, met andere woorden, het geloof aan de regelmatigheid der natuur, reeds bestaan moet bij de eerste gewaarwordingen, waaruit het kind zijne voorstelling van de objectieve wereld moet opbouwen. Zonder twijfel is deze vatbaarheid voor de vorming van bepaalde verwachtingen, dit ongeformuleerd geloof aan de regelmatigheid der natuur, dat zich in de handelingen van het kind openbaart, iets anders dan de bewuste overtuiging van de volstrekte geldigheid der wet van oorzaak en gevolg, die volgens Mill een resultaat is van onze ervaring. Ondanks de

1 Gids, Juli 1871, blz. 39-43.

kritiek, die deze onderscheiding heeft uitgelokt, moet ik er daarom bij blijven, deze twee verschillende overtuigingen met twee verschillende namen te benoemen. De namen, die ik gekozen heb, een ‘aangeboren waarnemingsvorm’, waarvan wij eene intuïtieve kennis hebben, en een ‘abstract begrip’, dat tot onze abstracte wetenschap behoort, zouden zonder bezwaar door andere vervangen kunnen worden. Maar de noodzakelijkheid der onderscheiding zelve acht ik bewezen door het feit, dat de bestrijders va,n de leer der aangeboren kennis hunne tegenpartij gewoonlijk niet verstaan. Zij meenen het pleit gewonnen, den empirischen oorsprong van ons geloof aan de regelmatigheid der natuur bewezen te hebben, door aan te toonen, dat de volstrekte geldigheid der wet van oorzaak en gevolg eerst langzamerhand door de wetenschap erkend is. Hiermede bewijzen zij, dat het geloof aan die volstrekte geldigheid eerst langzamerhand duidelijk uitgesproken en met helder bewustzijn overdacht is, eene stelling, die door niemand betwijfeld wordt. De tegenpartij kan de waarheid dezer stelling zonder eenig bezwaar toegeven, want zij beweert alleen, dat ieder mensch reeds bij zijne geboorte de onweerstaanbare neiging moet hebben om bij gelijke omstandigheden gelijke gevolgen te verwachten. Om deze stelling te verwarren met de andere, die de ervaringswijsbegeerte met schitterenden uitslag bestrijdt, moet men vergeten hebben, dat de mensch gewoonlijk handelt volgens beginselen, wier bestaan hij niet vermoedt. Is het verkrijgen van zelfkennis reeds eene te zware taak voor de meeste volwassenen, dan kan men toch niet van den zuigeling verwachten, dat hij zich een helder denkbeeld zou vormen van de beginselen, volgens welke hij zijne handelingen inricht. Indien en menschen zijn, die deze bekwaamheid aan het kind of aan den onnadenkenden mensch toeschrijven, dan worden deze onbekenden door Mill op afdoende wijze wederlegd. Zijn zij er niet - en dit is zeer waarschijnlijk - dan is Mill's betoog van den empirischen oorsprong van ons geloof aan de regelmatigheid der natuur een strijd tegen windmolens. De meening van Mill en zijne volgelingen, dat zij door hunne redeneeringen de stelling van hunne tegenpartij hebben doen vallen, kan alleen ontstaan door de verwarring van de twee verschillende beteekenissen, waarin de zinsnede ‘onze overtuiging van de regelmatigheid der natuur’ gebruikt kan worden. Door die twee beteekenissen met scherpte te onderscheiden en met verschillende

namen te benoemen, zal men de helderheid van het denken bevorderen en veel onvruchtbaren strijd voorkomen.

Men zou misschien uit de bovenstaande beschouwingen kunnen afleiden, dat ook Mill van meening is, dat de intuïtieve overtuiging van de geldigheid der wet van oorzaak en gevolg bij den mensch en bij elk dier, dat door ervaring wijzer wordt, aan de eerste gewaarwordingen voorafgaat. Het is intusschen mogelijk, dat hij deze gevolgtrekking ontgaat door in navolging van Hume de verwachting van toekomstige gebeurtenissen, die hij reeds in de eerste maanden bij het kind aanwezig denkt, te doen berusten op de kracht der gewoonte. Tegen deze meening van Hume bestaan echter twee groote bezwaren. In de eerste plaats is de sprong, waardoor wij uit honderd gevallen, waarin wij *b* op *a* hebben zien volgen, tot de verwachting geraken, dat ook in de toekomst *b* altijd op *a zal volgen*, juist even groot als de overgang van een enkel waargenomen geval tot de verwachting van onvoorwaardelijke opvolging. De overgang van het verledene tot de toekomst, die logisch niet te rechtvaardigen is, blijft ook na honderd gevallen onmisbaar. In de tweede plaats zou de associatie tusschen onze voorstellingen van opvolgende verschijnselen, eene associatie, die zonder twijfel door voortdurende herhaling kan voortgebracht worden, alleen kunnen bewerken, dat de waarneming van het voorafgaand Verschijnsel onmiddellijk door de *gedachte* aan het volgend verschijnsel begeleid werd. Wij *denhen* echter niet alleen aan dat volgend verschijnsel, maar wij *gelooven*, dat het zich werkelijk vertoonen zal, als wij niet bij tijds onze maatregelen nemen. Dit laatste is iets geheel anders dan de verbinding van twee voorstellingen, die door eenvoudige ideëen associatie in het leven is geroepen. Als het gelaat van een mijner bekenden veel op dat van Napoleon gelijkt, dan zal zijne verschijning mij dadelijk aan Napoleon doen denken. Maar de associatie tusschen mijne voorstelling van mijn vriend en mijne voorstelling van Napoleon doet mij toch niet verwachten, dat ook de laatste zich in levenden lijve aan mij zal vertoonen[1]. Deze twee argumenten schijnen mij ernstige bedenkingen tegen

1 Het laatste argument is door mij ontleend aan de brochure, waarin Prof. van der Wijck beproefd heeft eene verdediging van de ervaringswijsbegeerte te geven. In dit punt, gelijk in vele andere, is die brochure minder eene verdediging dan wel eene kritiek van de leer, die men bij ons gewoonlijk de ervaringswijsbegeerte noemt.

de meening van Hume. Het is niet onmogelijk, dat ook Mill de genoemde bezwaren voor onoverkomelijk houdt. Maar wordt Hume's onderstelling als onvoldoende erkend, dan blijft er, voor zoo ver ik zien kan, geen andere oplossing van het vraagstuk over dan die van Kant, volgens welke het geloof aan de regelmatigheid der natuur reeds vóór de eerste gewaarwordingen bij het kind aanwezig is. Waarschijnlijk verwerpt Mill ook deze oplossing. Maar welke oplossing hij dan wel goedkeurt, ziedaar eene vraag, die ik na eene aandachtige studie van zijne werken niet kan beantwoorden.

De drie eerste wetten der ideëenassociatie, wier juistheid door Mill ondersteld wordt, kunnen geen aanleiding tot bedenkingen geven. Zij zijn algemeen bekende waarheden, voor welke de innerlijke waarneming van iedereen kan getuigen. Alleen de vierde van de door Mill genoemde wetten moet ons nog eenige oogenblikken bezig houden. Want daarin ligt eene stilzwijgende onderstelling opgesloten, wier uitdrukkelijke vermelding voor de beoordeeling van Mill's idealisme noodig is.

De bedoelde wet zegt, dat, wanneer eene associatie van voorstellingen door voortdurende herhaling eene onafscheidelijke associatie geworden is, onze geest gedwongen is te gelooven aan het gezamenlijk bestaan der voorwerpen of verschijnselen, wier voorstellingen onafscheidelijk verbonden zijn, en dat de noodzakelijkheid der verbinding van die voorwerpen of verschijnselen voor ons het voorkomen verkrijgt van eene aangeboren waarheid, ofschoon zij inderdaad de vrucht is van langdurige ervaring. De geldigheid van deze wet moet, naar het mij voorkomt, erkend worden. Zooals Mill zegt, wordt zij door ontelbare feiten bevestigd. Als wij in den donker in eene kamer komen, die ons goed bekend is, zijn wij in staat de voorwerpen daarin te vinden, omdat de voorstelling van de plaatsing der meubelen zich in onzen geest geassocieerd heeft met de voorstellingen, die bij het gaan naar die kamer in ons worden opgewekt. Als wij een stuk lood verwarmen, zeggen wij, dat wij het zien smelten. Inderdaad nemen wij echter niets anders waar, dan zekere verandering van de oppervlakte, en alleen de ervaring kan ons geleerd hebben, dat die verandering van de oppervlakte onveranderlijk samengaat met den overgang in den vloeibaren toestand. Als wij zeggen, dat wij eene kers zien, worden wij ons in werkelijkheid van niets anders bewust dan van eenige

gewaarwordingen van kleur en lichtsterkte, die op eene bepaalde wijze in de ruimte gelocaliseerd zijn, en waarvan alleen de ervaring ons kan geleerd hebben, dat zij onafscheidelijk verbonden zijn met de aanwezigheid van de sappige vrucht, wier waarneming de mensch voor de onmiddellijke uitspraak van zijn bewustzijn moet houden, totdat een weinig nadenken over de zintuiglijke waarneming hem van het tegendeel overtuigt. Zoo is ieder van onze waarnemingen eene verbinding van de oogenblikkelijke gewaarwordingen met vele vroegere ervaringen, welke met die gewaarwordingen onafscheidelijk geassocieerd zijn. In het bijzonder bestaat het zien bij volwassen personen, volgens Swift's puntige uitdrukking, in de kunst om dingen te zien, die onzichtbaar zijn. De physiologen zullen het waarschijnlijk nog niet spoedig eens zijn over de moeilijke vraag, tot hoe ver wij den inhoud onzer waarnemingen aan vroeger gevormde associate's kunnen toeschrijven. Maar niemand twijfelt aan de werkelijkheid van het feit, dat de ontstaande gewaarwording tal van geassocieerde voorstellingen opwekt, en dat deze geassocieerde voorstellingen met zoo groote snelheid in het bewustzijn treden, dat de gewaarwording, die de kern van het geheel vormt, alleen door een zeer bezwaarlijk onderzoek van de voorstellingen kan gescheiden worden, die in de waarneming met haar versmolten zijn.

Terwijl ik de juistheid van Mill's stelling erken, moet ik de aandacht vestigen op eene omstandigheid, die hij niet vermeldt. Er ligt, volgens mijne meening, in de werkzaamheid, waardoor onze geest de onvolledigheid van onze oogenblikkelijke gewaarwording aanvult met den rijkdom van onze vroegere ervaring, iets meer dan bloote associatie. Onze tegenwoordige gewaarwording wekt niet alleen de *voorstelling* van de verschijnselen, die haar vroeger begeleidden, maar wij gelooven ook aan de *werkelijkheid* van die geassocieerde voorstellingen in dezelfde mate, als waarin wij aan de werkelijkheid van het object onzer tegenwoordige gewaarwording gelooven. Wij zijn er even sterk van overtuigd, dat het verwarmde lood gesmolten is, als dat het voorkomen van zijne oppervlakte is veranderd. Bij de bloote associatie wekt wel de tegenwoordige waarneming eene verledene voorstelling, maar die voorstelling blijft voor ons een phantasiebeeld, dat wij scherp van de werkelijkheid onderscheiden. In het geval daarentegen, waarover Mill's vierde wet handelt, vinden wij met de zuivere associatie de

overtuiging verbonden, dat de natuur aan zich zelve getrouw blijft. De ondervinding heeft ons bij vroeger verblijf in onze kamer geleerd, dat bepaalde bewegingen van ons lichaam door bepaalde gewaarwordingen gevolgd werden; bij ons vernieuwd bezoek aan die kamer doemt niet alleen de voorstelling van de plaatsing der meubels in onzen geest op, maar die voorstelling is verbonden met de overtuiging, dat ook nu weder dezelfde meubelen door dezelfde bewegingen te bereiken zijn.

Uit het voorgaande volgt, dat Mill onder den naam van associatie twee verschillende dingen verstaat. Bij de associatie van voorstellingen, die elkander opwekken wegens de overeenkomst van hunnen inhoud, blijft de teruggeroepen voorstelling het karakter van een phantasiebeeld behouden, ook wanneer wij in de terugroepende voorstelling objectieve werkelijkheid zien. Bij de zoogenaamde associatie van voorstellingen, die elkander opwekken wegens hunne vroegere coexistentie of successie, verkrijgt de teruggeroepen voorstelling in vele gevallen het voorkomen van objectieve werkelijkheid, wanneer de terugroepende voorstelling dit voorkomen vertoont. Het laatste is eene associatie van voorstellingen, verbonden met eene toepassing van ons geloof aan de regelmatigheid der natuur. Dezelfde aprioristische waarheid, die wij reeds moesten inroepen om het ontstaan van verwachtingen te verklaren, blijkt onmisbaar te zijn, als wij ons rekenschap willen geven van de eigenaardigheden der associatie's, die door de gelijktijdigheid of door de opvolging onzer voorstellingen ontstaan. Ons geloof aan de regelmatigheid der natuur verklaart ons onmiddellijk, waarom de voorstelling, die bij eene vroegere gelegenheid op een onzer waarnemingen gevolgd is, voor ons het karakter verkrijgt van objectieve werkelijkheid, zoodra wij dezelfde waarneming onder gelijke omstandigheden voor een tweede maal maken. Wij passen den regel toe, dat gelijke omstandigheden gelijke gevolgen hebben. Zien wij een stuk papier op het vuur werpen, dan ontstaat bij ons niet alleen het phantasiebeeld van een brandend stuk papier, maar ook de overtuiging, dat het papier in werkelijkheid zal gaan branden. Wie twijfelen mocht, of die overtuiging werkelijk bestaat, stelle zich de vraag, of wij zonder die overtuiging dadelijk de handen zouden uitsteken, als het behoud van het papier voor ons van belang is. Dat wij ook de voorstellingen, die wegens vroegere plaatselijke nabijheid met eene onzer waar-

nemingen geassocieerd zijn, voor objectieve werkelijkheid houden, zoodra die vroegere waarneming zich met dat karakter aan onzen geest vertoont, verklaart zich op dezelfde wijze. Want de nauwkeurige waarneming van voorwerpen, die nabij elkander geplaatst zijn, kan moeilijk gelijktijdig geschieden. Wij zien de voorwerpen, die zich in elkanders nabijheid bevinden achtereenvolgens duidelijk worden, wanneer wij aan onze oogen eene zekere beweging mededeelen, wier grootte door ons geschat wordt naar eene gewaarwording, die wij wel niet in woorden kunnen uitdrukken, maar die ons toch zeer nauwkeurig bekend is. Daarom is onze waarneming van dergelijke coexisteerende verschijnselen aanvankelijk eene successieve, en zij blijft dat altijd, wanneer zij nauwkeurig zijn moet. Zoo blijkt dan onze overtuiging, dat gelijke omstandigheden gelijke gevolgen hebben, die bij eene eerste beschouwing alleen op successieve waarnemingen toepasselijk schijnt, een voldoenden grond te geven voor het feit, dat wij aan sommige voorstellingen, die wegens vroegere coexistentie met eene onzer waarnemingen geassocieerd zijn, objectieve werkelijkheid toekennen, zoodra die waarneming zich herhaalt.

Vatten wij de uitkomst van het voorafgaand onderzoek te zamen, dan bevinden wij, dat in de stellingen, waarvan Mill uitgaat, het aprioristisch karakter van de wet der causaliteit stilzwijgend is aangenomen. Dat. Mill de aprioriteit van die wet ten sterkste bestrijdt, zoo dikwijls hij opzettelijk over dit onderwerp spreekt, is eene bekende zaak. De logische zwakheid van eene wijsbegeerte, die in de toepassing ter sluiks aanneemt, wat zij als algemeene stelling verwerpt, valt ten duidelijkste in het oog.

Gaan wij thans over tot de beschouwing van de redeneering, waarmede Mill tracht aan te toonen, dat ons geloof aan de objectieve werkelijkheid der buitenwereld geen onmiddellijke uitspraak is van het bewustzijn, maar eene afgeleide stelling, wier oorsprong in onzen geest kan aangewezen worden.

Wat bedoelen wij, vraagt Mill, als wij beweren, dat een waargenomen voorwerp buiten ons bestaat, en geenszins een deel uitmaakt van onze gedachten? Wij bedoelen, dat er in onze waarnemingen iets is, dat bestaat, ook als wij er niet aan denken; iets, dat bestond, voordat wij er ooit aan gedacht hadden, en nog bestaan zou, wanneer wij opgehouden hadden te

zijn; en daarenboven, dat er dingen bestaan, die wij nooit gezien gevoeld of op eenigerlei wijze zintuiglijk hebben waargenomen, ja zelfs dingen, die nooit door de zintuigen van eenig mensch bewerkt zijn. Dit geloof aan het bestaan van iets standvastigs, welks voorhanden zijn niet afhangt van den toestand onzer wisselende gewaarwordingen, is het kenmerkend onderscheid tusschen onze waarneming van de objectieve werkelijkheid en onze voorstelling van de beelden van herinnering of phantasie. Wie de vorming van dit geloof kan verklaren, heeft ook de verklaring gegeven van het feit, dat wij overtuigd zijn van het bestaan der dingen buiten ons.

Ik zie op het oogenblik het stuk papier voor mij, waarop ik schrijf. Ga ik de kamer uit, dan geloof ik, dat het papier zich nog altijd op dezelfde plaats bevindt. Dat wil zeg gen, ik geloof, dat ik het papier weer zien zal, wanneer ik mij in dezelfde omstandigheden plaats, als waarin ik op het oogenblik verkeer, en daarenboven, dat er geen oogenblik geweest is, waarop ik het papier niet zou hebben kunnen zien, indien ik mij in de vereischte omstandigheden verplaatst had. Ik gedraag mij, in een woord, volgens den algemeenen regel, die uitgedrukt wordt door de eerste stelling, waarop Mill zijne verklaring doet berusten. Ten gevolge van de eigenschap van onzen geest, die ous bij gelijke omstandigheden gelijke gevolgen doet verwachten, vormen onze oogenblikkelijke gewaarwordingen in den regel slechts een klein gedeelte van de wereld, die wij ons voorstellen. Wij dragen de herinnering met ons van een onafzienbaar aantal van mogelijke gewaarwordingen, waarvan wij weten, dat zij onder bepaalde omstandigheden in werkelijke gewaarwordingen zouden overgaan. Wij hebben vele plaatsen en vele menschen gezien, en wij zijn er van overtuigd, dat wij hen nogmaals zouden zien, zoodra wij ons lichaam eene zekere ruimte hadden doen doorloopen. Daarenboven hebben wij geleerd van den klank der woorden, die men tot ons spreekt, over te gaan tot de gedachten, die ons dooide woorden Worden medegedeeld, van de zichtbare gedaante der letters in een boek tot de beteekenis van het geschrevene. Door middel van deze twee aangeleerde kundigheden hebben wij ons eene voorstelling ontworpen van een groot aantal mogelijke gewaarwordingen, die wij nog niet als werkelijkheid hebben ondervonden. Onze voorstelling van die mogelijke gewaarwordingen is trouwens niet zoo bepaald, als zij zijn zou,

indien wij ze werkelijk gehad hadden, en ook onze voorstelling van de omstandigheden, waaronder die mogelijke gewaarwordingen tot werkelijke zouden worden, is min of meer nevelachtig. Ook als wij nooit te Rome geweest zijn, gelooven wij toch, dat die stad bestaat. Dat wil zeggen, wij meenen, dat wij door een zekeren weg te volgen, die ons slechts in ruwe trekken voor den geest staat, ten slotte onder omstan dagheden zouden geraken, die in onzen geest het geheel der gewaarwordingen zouden opwekken, waarop de voorstelling berust, door andere reizigers van de stad Rome gevormd, en in hunne beschrijving medegedeeld.

De bestanddeelen van onze voorstelling der buitenwereld die uitsluitend berusten op ons geloof aan de mededeelingen van andere personen, worden echter eerst aan die voorstelling toegevoegd, nadat zij reeds in haar eenvoudigsten vorm ontstaan is. Want om geloof te hechten aan geschreven mededeelingen is het natuurlijk noodig, dat wij eerst door persoonlijken omgang met andere menschen te weten zijn gekomen, dat de eene mensch den ander iets kan vertellen. En wij kunnen onze verwachtingen niet inrichten naar de mondelinge mededeelingen van andere personen, voordat wij die personen hebben leeren kennen als bestanddeelen van de objectieve werkelijkheid.

De aanvankelijke voorstelling, die het kind van de buitenwereld vormt, moet dus uit zijne eigene gewaarwordingen opgebouwd worden. Terwijl de woorden, die men tot hem spreekt, voor hem nog niets anders zijn dan onbegrepen klanken, ontwikkelt zich die aanvankelijke voorstelling. Hoe dit geschieden kan, moet een uiterst moeilijk vraagstuk schijnen voor ieder, die de eenvoudige waarheid heeft ingezien, dat het bestaan der buitenwereld op zich zelve ons geen stap verder brengt in de verklaring van het feit, dat zij door ons wordt waargenomen. Ook indien men zou willen beweren, dat de buitenwereld onafhankelijk van 's menschen geest bestaat met al de eigenschappen, die in de wereld onzer voorstelling voorkomen, wordt het vraagstuk niet gemakkelijker. Het kost trouwens eenige moeite om duidelijk in te zien, dat de bolvormige gedaante van een voorwerp in de hand van een zuigeling voor dien zuigeling volstrekt geen motief geeft om zich een bolvorm voor te stellen, en dat het vierkante beeldje op zijn netvlies evenmin een voldoende grond kan zijn voor het ontstaan van zijne voorstelling van eene vierkante verlichte

vlakte. Bedenkt men echter, dat de zuigeling evenmin als de volwassen mensch met de huid voelt, en met de oogen ziet, naar dat deze onmisbare organen op zijn geest uitsluitend kunnen werken door de moleculaire veranderingen, die zij in zijne hersenen opwekken; bedenkt men verder, dat men om verschillende redenen moeilijk kan aannemen, dat de prikkeling van zekere centrale zenuweinden in onzen geest onmiddellijk de voorstelling zou opwekken van de ligging der peripherische uiteinden van dezelfde zenuwen, dan verkrijgt men een helder inzicht in de moeilijkheden, waarmede de verklaring der zintuiglijke waarneming te strijden heeft. Men zal dan ook niet geneigd zijn Mill hard te vallen, wanneer het blijken mocht, dat zijne oplossing van het vraagstuk niet geheel bevredigend is.

De voorstelling van voorwerpen buiten ons is, volgens Mill, niets anders dan de bijzondere vorm, die door de besproken wetten der associatie aan onze voorstelling van mogelijke gewaarwordingen gegeven wordt. Iedere nieuwe aaneenschakeling van gewaarwordingen brengt het kind tot de kennis van eene nieuwe mogelijkheid van gewaarwordingen, die onder bepaalde omstandigheden eene werkelijkheid wordt. De vatbaarheid van het kind om de herhaling van dezelfde aaneenschakeling te verwachten, zoodra dezelfde omstandigheden weder ontstaan zijn, doet hem deze mogelijkheden als blijvende mogelijkheden toeschijnen, terwijl zijne werkelijke gewaarwordingen ieder oogenblik door andere worden vervangen. Zoo vormt zich de aanvankelijke voorstelling van blijvende mogelijkheden van gewaarwording in tegenstelling van de vluchtige, werkelijke gewaarwordingen zelve.

Bij de poging om rekenschap te geven van de psychische verschijnselen bij jonge kinderen heeft men altijd te strijden met de moeilijkheid, dat de taal, die men moet gebruiken, aan de psychische verschijnselen bij volwassenen doet denken. Deze omstandigheid geeft aan al die pogingen een schijn van belachelijkheid, die echter mijns inziens alleen op vooroordeel berust. Zoo is het niet onmogelijk, dat sommigen de bewering, als zouden zuigelingen de hier bedoelde onderscheiding maken, een zeer geschikt onderwerp voor eene satyre vinden. Vervangt men echter de algemeene bewoordingen, die ik heb moeten gebruiken, door de beschrijving van een bijzonder geval, dan blijkt het, dat het bestaan der bekwaamheden, die

Mill's theorie in den zuigeling onderstelt, door ieder erkend moet worden. Die theorie zegt niets anders, dan dat het kind, nadat het eenmaal de zwakke tastgewaarwording, die de punt eener speld aanvankelijk geeft, door bepaalde bewegingen welke het in den vorm van spiergevoel waarneemt, in een onaangenaam gevoel van pijn heeft zien overgaan, eene volgende maal bij het waarnemen van dezelfde zwakke tastgewaarwording het maken dier bewegingen zal nalaten, omdat het verwacht daarna pijn te zullen gevoelen. Dat het kind daartoe in staat is, kan niemand ontkennen. En in die erkenning ligt opgesloten, dat het kind eene blijvende mogelijkheid van pijn kan onderscheiden van zijne vluchtige werkelijke gewaarwordingen. De voorstelling van die blijvende mogelijkheid van pijn is de kiem, waaruit zich, volgens Mill, de voorstelling van de speld als een uitwendig voorwerp langzamerhand ontwikkelt.

De ondervinding van het kind leert hem spoedig, dat de blijvende mogelijkheden van gewaarwording, die hij heeft leeren kennen, mogelijkheden zijn niet slechts van ééne, maar van eene groep van gewaarwordingen. Hij leert de speld, die voor hem aanvankelijk slechts eene blijvende mogelijkheid van pijn is, spoedig kennen als de blijvende mogelijkheid van eene bepaalde reeks van tastgewaarwordingen, waaruit hij in verband met gelijktijdige spiergewaarwordingen zijne voorstelling van den vorm der speld ontwerpt. Heeft hij geleerd de waarnemingen van den tastzin en van den gezichtszin met elkander in verband te brengen, dan wordt dezelfde speld voor hem de blijvende mogelijkheid van bepaalde gezichtsvoorstellingen. De suiker, die hij ziet, kan hij betasten en proeven. De aanwezigheid van de gezichtsgewaarwording, die hem de suiker geeft is voor hem het teeken van de tegenwoordige mogelijkheid van bepaalde tastgewaarwordingen en van een bepaalden smaak. De blijvende mogelijkheden van gewaarwording worden daarom weldra mogelijkheden van groepen van gewaarwordingen. Zulk eene groep verkrijgt het karakter van blijvend te zijn, niet alleen in tegenstelling van de wisselvalligheid der tegenwoordigheid van den waarnemer, maar ook in tegenstelling van de wisselvalligheid van elk der gewaarwordingen, die de groep samenstellen. Het kind kan de suiker òf alleen zien, òf alleen betasten, òf alleen proeven. In elk dier gevallen is de groep der mogelijke gewaarwordingen dezelfde, en alleen de werkelijke verschillen.

Ik geloof inderdaad, dat de twee genoemde eigenschappen der blijvende mogelijkheden van gewaarwording, die het kind zich krachtens zijn aprioristisch geloof aan de regelmatigheid der natuur moet voorstellen, voldoende zijn om te verklaren, waarom het kind zich een denkbeeld vormt van voorwerpen, welke iets anders zijn dan de werkelijke gewaarwordingen, die het in eene latere periode als de aandoeningen van zijn eigen persoon zal gaan beschouwen. Daarmede is de verklaring gegeven van een belangrijk element in onze voorstelling der objectieve wereld, hare schijnbare onafhankelijkheid van den waarnemenden persoon. Eene opheldering over de andere belangrijke afwijking, die er tusschen onze voorstelling van de objectieve werkelijkheid en van de subjectieve gewaarwordingen bestaat, hebben wij echter nog niet verkregen. Wij stellen ons die objectieve wereld voor als uitgebreid in de ruimte, en wel in eene ruimte van drie dimensie's, terwijl de psychische verschijnselen ons niet gelocaliseerd toeschijnen. Wij zullen straks zien, hoe luchtig Mill dit onderscheid behandelt, en later, hoeveel waarde te hechten is aan zijne poging om onze voorstelling van de ruimte uit eene combinatie van niet gelocaliseerde gewaarwordingen af te leiden. Letten wij echter niet op de omstandigheid, dat onze buitenwereld eene wereld in de ruimte is, en vestigen wij onze aandacht uitsluitend op het kenmerk, dat zij ons onafhankelijk van onzen eigen persoon toeschijnt, dan schijnt mij de vorming van onze voorstelling der buitenwereld door de feiten, die Mill noemt, verklaard te zijn. Men bedenke slechts, hoe samengesteld de groep der gewaarwordingen is, wier bewerking het kind onder bepaalde omstandigheden van sommige voorwerpen zijner omgeving kan verwachten. Ook de personen, die hij dagelijks ziet, behooren tot de blijvende mogelijkheden van gewaarwordingen, die hij zich voorstelt; De som der mogelijke gewaarwordingen, die zich voor het kind in de voorstelling van zijne moeder vereenigt, moet al spoedig zoo groot worden, dat die voorstelling een geheel ander, karakter verkrijgt dan ieder der afzonderlijke gewaarwordingen, waaruit zij oorspronkelijk is opgebouwd. Evenzoo zal zich mettertijd de voorstelling van de overige personen, die het kind dikwijls ziet, van de afzonderlijke gewaarwordingen gaan onderscheiden. Zonder twijfel zijn de eerste voorstellingen van het kind voorstellingen van levende wezens. Hunne onophoudelijke beweging moet telkens weder zijne aandacht trekken,

omdat zij hem altijd nieuwe gewaarwordingen geeft. Langzamerhand zullen zich ook de voorstellingen van bonte en glinsterende levenlooze voorwerpen als blijvende mogelijkheden van eene groep van gewaarwordingen met scherpte van de werkelijke gewaarwordingen scheiden. Zoo worden de eerste draden gelegd van het weefsel, dat bij onderscheiden personen zoo verschillende, maar bij de meesten zoo verbazende afmetingen aanneemt, dat het eene dwaasheid kan schijnen te beweren, dat dit onmetelijke en wouderschoone voortbrengsel aan het bestaan hangt der onaanzienlijke wezens, wier onvermoeide werkzaamheid het heeft voortgebracht.

Mill brengt bij zijne verklaring van onze voorstelling der buitenwereld nog twee andere omstandigheden in rekening, die zonder twijfel kunnen dienen om die voorstelling te bevestigen en uit te breiden, nadat zij eenmaal gevormd is, maar wier werking volgens mijne meening eerst veel later beginnen kan. Vooreerst moeten wij, volgens Mill, al spoedig bemerken, dat de regelmatige opvolgingen in de natuur gewoonlijk plaats vinden tusschen de blijvende mogelijkheden van gewaarwording en niet tusschen de werkelijke gewaarwordingen zelven. Daar de ervaring ons nu spoedig leert, dat de regelmatige opvolging tusschen de blijvende mogelijkheden van gewaarwording even goed plaats vindt in onze afwezigheid als in ons bijzijn, beginnen wij onze werkelijke gewaarwordingen als iets toevalligs, en de blijvende mogelijkheden als de ware werkelijkheid te beschouwen. ‘Hetzij wij slapen of waken, het vuur gaat uit, en maakt een einde aan eene bijzondere mogelijkheid van warmte en licht. Wij mogen er bij zijn of niet, het koorn wordt rijp en geeft eene nieuwe mogelijkheid van voedsel.’ Er is, dunkt mij, niet aan te twijfelen, dat de waarneming van deze twee opvolgingen, vooral die van de laatste, eerst plaats vindt in eene periode, waarin de voorstelling der objectieve wereld reeds in hare hoofdtrekken is vastgesteld. De regelmatige opvolgingen, die het kind waarneemt tijdens de periode, waarin het langzamerhand zijne voorstelling van de buitenwereld opbouwt, zijn zeker grootendeels opvolgingen tusschen zijne werkelijke gewaarwordingen. Het kind is onophoudelijk bezig de voorwerpen van zijne omgeving aan allerlei proeven te onderwerpen. Hij beziet ze van alle kanten, betast ze nauwkeurig en brengt ze in den mond. Het grootste deel van zijne waarnemingen moet bestaan in het opmerken van de regelmatige opvolging

tusschen bepaalde gezichtsgewaarwordingen, bepaalde gewaarwordingen van het spiergevoel en bepaalde tastgewaarwordingen. Eerst nadat hij zich door vele dergelijke waarnemingen eene voorstelling van de dingen buiten hem als groepen van mogelijke gewaarwordingen gevormd heeft, kan, hij tot de opmerking komen, dat vele regelmatige veranderingen in die groepen zoowel buiten als in zijne tegenwoordigheid plaats vinden. Dat de ontwikkeling van het kind op deze en geen andere wijze plaats vindt, is althans op Mill's standpunt niet te betwijfelen. Want volgens eene theorie, die Mill aan Thomas Brown ontleent, zullen wij eerst tot eene aanvankelijke voorstelling van de ruimte geraken, doordien wij een bepaalden samenhang bemerken tusschen de gewaarwordingen van ons spiergevoel en onze gevoelsgewaarwordingen, en zal deze voorstelling later gewijzigd worden door de voortdurende vergelijking van de gewaarwordingen, die onze tastorganen en ons oog geven[1]. In een volgend gedeelte van dit artikel zal ik de argumenten voor deze theorie aan een nader onderzoek onderwerpen. Hier is alleen de opmerking noodig, dat de bedoelde theorie onderstelt, dat het kind onophoudelijk bezig is met de waarneming van regelmatige opvolging tusschen werkelijke gewaarwordingen. De volwassen mensch heeft geleerd, van deze werkelijke gewaarwordingen onmiddellijk over te gaan tot de voorstelling van voorwerpen buiten hem. Hij bemerkt die gewaarwordingen even vluchtig, als hij de zichtbare gedaante der letters waarneemt van een boek, in welks inhoud hij verdiept is. Doch het kind moet, volgens Mill, zijne oplettende aandacht aan dergelijke gewaarwordingen besteden, om zijne voorstelling van uitgebreidheid te vormen. Eerst nadat hij zich in de wereld der uitgebreidheid met gemakkelijkheid beweegt, kan hij zijne aandacht in die mate aan de voorwerpen buiten hem wijden, om te kunnen opmerken, dat hunne veranderingen gewoonlijk onafhankelijk zijn van zijne eigene tegenwoordigheid.

De tweede omstandigheid, die eene afdoende bevestiging moet geven aan ons denkbeeld, dat de blijvende mogelijkheden van

1 Ik heb in een vroeger geschrift verkeerdclijk Herbert Spencer als den ontwerper van deze scherpzinnige theorie genoemd. Zij is reeds te vinden in de werken van Thomas Brown, en wordt ook door Bain aangenomen. Ik kende destijds Brown's werken niet, en vond zijn naam bij Spencer niet, vermeld. Dit was misschien voor een Engelsch, publiek minder noodig.

gewaarwording eene objectieve wereld uitmaken, is de volgende Wij bemerken, dat andere personen dezelfde blijvende groepen van mogelijke gewaarwordingen, dezelfde objectieve voorwerpen waarnemen, terwijl hunne werkelijke gewaarwordingen op een gegeven oogenblik aanmerkelijk van de onze kunnen verschillen. Zoo verkrijgen de blijvende mogelijkheden in een nieuw opzicht het karakter van standvastigheid in tegenstelling vande werkelijke gewaarwordingen. Zij zijn dezelfden voor alle menschen, terwijl de werkelijke gewaarwordingen, verschillen.

Dit feit draagt er zonder twijfel toe bij, om onwankelbare vastheid aan onze overtuiging van de objectiviteit der buitenwereld te geven. Zijne werking begint misschien iets vroeger dan de waarneming van een causaal verband tusschen de objectieve verschijnselen, dat onafhankelijk is van onze tegenwoordigheid. Maar wij kunnen in geen geval de overeenkomst tusschen onze voorstelling der buitenwereld en die van andere personen bemerken, voordat wij die voorstelling tot op zekere hoogte gevormd hebben. Die personen moeten eerst als wezens buiten ons zijn waargenomen, en daarna moeten wij bemerkt hebben, dat zij, even als wij zelven, hunne handelingen inrichten naar hunne verwachting van mogelijke gewaarwordingen, die onder bepaalde omstandigheden in werkelijke zullen overgaan.

Na de uiteenzetting van zijne theorie beantwoordt Mill een paar bedenkingen, die men daartegen zou kunnen aanvoeren. Men zou misschien kunnen beweren, dat reeds het onloochenbare feit, dat sommige wijsgeeren zich bij het begrip materie iets meer denken dan eene blijvende mogelijkheid van gewaarwordingen, eene wederlegging is van Mill's theorie. Indien toch, zooals die theorie beweert, onze kennis zich alleen uitstrekt tot gewaarwordingen en blijvende mogelijkheden daarvan, dan moet het ons onmogelijk zijn ons dingen voor te stellen, die geen gewaarwordingen zijn, en nog meer onmogelijk ons te verbeelden, dat wij ons dergelijke dingen inderdaad voorstellen. Maar het laat zich niet ontkennen, dat sommige wijsgeeren zich dit verbeelden, en de stelling, dat de overgroote meerderheid der menschen het ook doet, is voor verdediging vatbaar. Die wijsgeeren stellen zich de materie voor als iets, dat niet slechts schijnbaar, maar werkelijk, volkomen onafhankelijk is van onzen geest, en de blijvende oorzaak van onze vluchtige gewaarwordingen uitmaakt.

De mogelijkheid van deze voorstelling der materie is, volgens Mill, te danken aan onze waarneming van het onderscheid tusschen de verschillende gewaarwordingen. De waarneming van het verschil tusschen onze gewaarwordingen onderling maakt het ons mogelijk het denkbeeld te vormen van iets, dat zich van *al* onze gewaarwordingen onderscheidt. Wel moet dit denkbeeld uitsluitend negatief zijn, omdat al onze positieve kennis in gewaarwordingen en blijvende mogelijkheden hunner verschillende groepen bestaat. Maar de bedoelde voorstelling der materie is ook niets anders dan een dergelijk negatief denkbeeld, indien wij haar ontdoen van de voorstelling der mogelijke gewaarwordingen, die elk bijzonder voorwerp ons kan geven. De definitie van die voorstelling bestaat uitsluitend hierin, dat zij geen onzer gewaarwordingen en geen groep van gewaarwordingen, maar iets anders zijn moet. Het bestaan van een dergelijk denkbeeld pleit niet tegen de stelling, dat onze kennis tot gewaarwordingen en blijvende mogelijkheden van gewaarwording beperkt is.

Het bestaan van de negatieve voorstellingen, waartoe Mill het transcendente begrip van materie rekent, is zeker een der wonderlijkste dingen. Zij zijn voorstellingen, of denkbeelden, of begrippen, zooals men ze noemen wil, waarvan wij ons alleen kunnen voorstellen, wat zij *niet* zijn, maar geenszins, wat zij wel zijn. Het is zeer natuurlijk, dat menigeen niet aan hunne mogelijkheid kan gelooven, en den spot drijft met die voorstellingen, wier eigenaardigheid hierin bestaat, dat men ze zich niet kan voorstellen. Toch moet hun bestaan erkend worden, al kan men toegeven, dat de taal ons in den steek laat, wanneer wij ze nauwkeurig willen bepalen. Men denke aan de begrippen oneindig groot, dat is grooter dan eenige gegeven grootheid, en oneindig klein, dat is kleiner dan eenige gegeven grootheid. Zij zijn grensbegrippen, tot wier vorming het menschelijk kenvermogen door zijne eigene wetten gedreven wordt, maar die het nooit kan bereiken. Misschien laat zich hun inhoud het minst onnauwkeurig bepalen, door de uitdrukking, dat zij de eigenaardige regels zijn, volgens welke het menschelijk kenvermogen tot zekere grenzen nadert, die het niet vermag te overschrijden. Hoe moeilijk echter hunne abstracte definitie ook zijn moge, hunne bruikbaarheid in de toepassing laat zich niet betwisten, en daarmede schijnt mij de mogelijkheid van hun bestaan bewezen te zijn.

Eene tweede tegenwerping, die ik hierboven reeds vermeldde, wordt door Mill in een zeer beknopt antwoord teruggewezen. Men zou kunnen beweren, zegt hij, dat, zoo mijne theorie ook al eenigermate rekenschap geeft van het feit, dat wij ons de materie als blijvend denken, zij ons volstrekt niet verklaart, waarom wij ons die blijvende materie als uitwendig, als buiten ons, denken. Mill antwoordt, dat het denkbeeld van dingen, die buiten ons (out of ourselves) zijn, uitsluitend afkomstig is van onze bekendheid met de blijvende mogelijkheden onzer gewaarwordingen. ‘Onze gewaarwordingen voeren wij met ons mede, waarbeen wij ook gaan, en zij bestaan nergens (never?) waar wij niet zijn; maar als wij van plaats veranderen, nemen wij de blijvende mogelijkheden van gewaarwording niet met ons mede; zij blijven achter tot wij terugkeeren, of ontstaan en verdwijnen onder omstandigheden, waarmede onze tegenwoordigheid over het algemeen niets te maken heeft. Wat meer is - zij zijn thans en zullen nog zijn, nadat wij hebben opgehouden te gevoelen, blijvende mogelijkheden van gewaarwording voor andere wezens dan wij zelven.’

Het is niet moeilijk in te zien, dat de feiten, die Mill aanvoert, alleen in staat zijn te verklaren, dat de objectieve wereld schijnbaar volkomen onafhankelijk is van onzen waarnemenden geest. In geen der vier omstandigheden, waarop hij zijne theorie doet berusten, is eenige grond te vinden, waarom wij ons de objectieve voorwerpen in de ruimte zouden voorstellen. In de feiten, die Mill tegen de laatst vermelde bedenking aanvoert, ligt geen enkel motief, waardoor onze geest gedwongen zou zijn de objectieve voorwerpen juist in de ruimte te plaatsen. Waaraan ligt het, dat de objectieve voorwerpen ons niet alleen schijnen achter te blijven, maar achter te blijven in de ruimte? Indien iedere blijvende mogelijkheid van gewaarwording zich aan onzen geest voorstelde als eene zekere harmonische vereeniging van gewaarwordingen, op soortgelijke wijze als het timbre van een muziekinstrument, zonder eenige voorstelling van ruimte te wekken, zou de theorie van Mill nog altijd even toepasselijk zijn. Deze bedenking zou weinig beteekenen, indien wij ons ook de aandoeningen van onzen geest in de ruimte voorstelden. Nu wij ons deze niet in de ruimte, maar alleen in den tijd voorstellen, ontbreekt aan Mill's theorie de beantwoording van de twee volgende vragen: Hoe komen wij er toe ons de objectieve voorwerpen in de ruimte

voor te stellen? en: Aan welke omstandigheden is het toe te schrijven, dat de ruimte, waarin wij de objectieve voorwerpen waarnemen, ons drie afmetingen schijnt te hebben? Is de voorstelling der objectieve wereld eerst langzamerhand ontstaan uit zuiver subjectieve gewaarwordingen, die zich alleen vertooneu in de enkele dimensie van den tijd, dan moet er ook een grond zijn aan te geven voor het feit, dat wij ons de voorwerpen in eene ruimte van drie afmetingen voorstellen. Voor het minst moet men erkennen, dat de theorie in dit opzicht onvolledig is.

Het komt mij eenigszius vreemd voor, dat Mill de mogelijkheid van deze bedenking nauwelijks schijnt te bemerken. Hij is een veel te scherpzinnig denker om haar als eene idealistische dwaasheid te minachten. Zelfs indien wij wilden toegeven, dat de ruimte met hare drie dimensies onafhankelijk van ons bestaat, dan zou dit bestaan op zich zelf nog volstrekt geen verklaring geven van het feit, dat wij ons haar met drie afmetingen voorstellen. Het transcendentale realisme stuit hier, zooals gewoonlijk, op dezelfde moeilijkheden als het idealisme, en daarenboven op nog eenige andere. Wil het de waarneming der drie afmetingen verklaren, dan moet het buiten den aprioristischen waarnemingsvorm der ruimte, dien ook het idealisme moet aannemen, tevens nog aan eene harmonia praestabilita gelooven, die de wereld onzer voorstelling met de onderstelde absoluut reëele wereld zou doen overeenstemmen. De beslissing tusschen de twee strijdende partijen kan alleen twijfelachtig zijn voor degenen, die het bekende vaarwater der populaire vooroordeelen verkiezen boven de ongebaande wegen, waarop zich de grootste denkers hebben gewaagd, in de vaste overtuiging, dat de wetenschap niet gediend wordt door de miskenning van eene waarheid, die het ongeluk heeft paradox of onvruchtbaar te schijnen.

In een ander gedeelte van hetzelfde werk tracht Mill ons te verklaren, hoe de voorstelling der ruimte ontstaat. Bij het onderzoek van deze verklaring zal het ons nog duidelijker blijken, dat hij de onvolledigheid zijner theorie over de vorming van onze voorstelling der buitenwereld geheel over het hoofd ziet. Voor het oogenblik moet ik dit onderzoek tot later uitstellen, om nog enkele andere opmerkingen te laten voorafgaan

II.

De theorie van Mill, volgens welke stoffelijke voorwerpen niets anders zijn dan blijvende mogelijkheden van gewaarwording, is naar het oordeel van velen te ongerijmd, dan dat het noodig zou zijn haar te wederleggen. Zij zegt toch met andere woorden, dat de voorwerpen der buitenwereld niet onafhankelijk van den waarnemer bestaan, maar beschouwd moeten worden als een bijzonder soort van voorstellingen, die onze geest volgens bepaalde wetten uit de vereeniging van sommige zijner gewaarwordingen moet opbouwen. In vroeger tijd was men gewoon haar te bestrijden op de wijze, waarop Diogenes de philosophen bestreed, die de mogelijkheid der beweging loochenden. Thans is men echter vrij algemeen overtuigd, dat men den idealist niet met vrucht kan bestrijden door hem te herinneren, dat hij er iets op tegen heeft met zijn hoofd tegen een muur te stooten. Men heeft eindelijk begrepen, dat het aannemen van de idealistische beschouwingswijze den indruk, dien stoffelijke voorwerpen maken, volstrekt niet verandert, en dat wij den muur evenzeer zullen ontwijken, als wij hem alleen voor onze voorstelling houden, als wanneer wij daarin een bestanddeel zien van de wereld der dingen op zich zelve.

Minder ongepast is de tegenwerping, dat zich onder de uitwendige voorwerpen een aantal voorstellende wezens bevinden. Hunne handelingen toonen, dat zij allen eene objectieve werkelijkheid waarnemen. De stoffelijke wereld, die in den geest van verschillende personen voorgesteld wordt, is wel niet volkomen, maar toch i.n hoofdzaak dezelfde. Ter verklaring van dit feit behoeft men echter niet tot de onderstelling te komen, dat de wereld buiten de waarnemende personen op dezelfde wijze bestaat, als zij voorgesteld wordt. Deze hypothese is zeker de eenvoudigste, die men zou kunnen maken. Maar de overeenkomst tusschen de voorstelling van de objectieve wereld in den geest van verschillende personen kan even goed ontstaan, wanneer er onafhankelijk van deze waarnemers een zelfde *Noumenon* bestaat, en de waarnemers in hoofdzaak overeenstemmen. Strikt genomen zou reeds dit laatste voldoende en het onafhankelijke Noumenon eene overbodige onderstelling zijn, indien niet andere gronden voor zijn bestaan pleitten. En de

geheele geschiedenis der wetenschap wijst er op, dat de onderstelling, volgens welke de wereld onzer voorstelling de meer of minder getrouwe copie van eene onafhankelijke wereld zijn zou, ondanks hare eenvoudigheid en begrijpelijkheid niet in aanmerking mag komen. Zoo dikwijls de natuurwetenschap eene schrede voorwaarts doet, verstoort zij onze illusie, dat de wereld, die wij aanschouwen, nog iets meer zijn zou dan de wereld onzer voorstellingen. In de wereld, welke zich de mensch voorstelt, die onbekend is met de eerste beginselen der natuurwetenschap, zijn de hemellichamen zeer kleine voorwerpen; de metingen der astronomen hebben ons sedert langen tijd overtuigd, dat wij onze voorstelling in dit opzicht moeten verbeteren. Copernicus heeft ons later moeten leeren, dat de beweging der zon slechts eene schijnbare beweging is. Ook te dezen aanzien moeten wij onze oorspronkelijke voorstelling van de wereld wijzigen, indien wij er prijs op stellen, dat zij eene voorstelling van de werkelijke wereld zijn zal. Locke heeft er ons op gewezen, dat ook kleuren en geuren en tonen moeten wegvallen uit de voorstelling, die wij ons van de werkelijke wereld maken. Lavoisier heeft ons doen zien, dat onze meening, als zou er in de natuur verandering van stof, transsubstantiatie, plaats vinden, bij voortgezet onderzoek onhoudbaar blijkt. Sedert zijne ontdekkingen moeten wij uit onze voorstelling van scheikundige werking alles verbannen, wat iets anders is dan de onveranderlijke atomen en de wetten hunner beweging. In één woord, iedere belangrijke vooruitgang der natuurwetenschap is eene overwinning, die behaald wordt op de kinderlijke overtuiging, dat de wereld gelijk zij ons toeschijnt, eene afspiegeling is van eene onafhankelijke wereld. De hypothese, dat er twee gelijk en gelijkvormige werelden bestaan, de eene in onze voorstelling en de andere daarvan onafhankelijk, is niets meer dan een ingeworteld vooroordeel, dat moeilijk af te leggen is, omdat wij het in onze kindsheid noodwendig moeten aannemen. Zij wordt reeds onverdedigbaar, doordien het onmogelijk is aan te geven, welke wereld dan wel onafhankelijk van ons bestaan zou, de wereld, die zich de slecht onderwezen mensch, of de wereld, die zich de natuurkundige voorstelt. Is het de wereld van den natuurmensch, dan antwoord ik, dat een weinig studie haren ontwerper van hare onbestaanbaarheid zal overtuigen. Is het de wereld van den natuurkundige, die op de hoogte, van zijne wetenschap is, dan vraag ik, wiens voorstel-

ling wij als de ware zullen aannemen? Hoe moeten wij ons de atomen van de onafhankelijke wereld denken? Zijn het de atomen van Ampère en Cauchy, die, even als de mathematische punten, geen ruimte innemen, of de oneindig kleine stofdeeltjes van anderen, of wel de zeer kleine, maar toch uitgebreide, eindige atomen van de meeste nieuweren? De natuurwetenschappelijke wereld zou zonder twijfel in een eindeloozen strijd over deze verschillende hypothesen vervallen wanneer de natuurkundigen niet verstandig genoeg waren het begrip van atomen niet verder te bepalen, dan voor de toepassing noodig is. Maar al waren alle natuurkundigen op dit punt geheel eenstemmig, de geschiedenis der wetenschap geeft ons het recht te verwachten, dat hunne gemeenschappelijke voorstelling der objectieve wereld bij voortgezet onderzoek onhoudbaar zou blijken. Of men moest beweren, dat de natuurwetenschap reeds haar einddoel bereikt heeft, en dat onze tegenwoordige theorieën aan het lot van alle vroegere zullen ontsnappen. Even ongerijmd als het zijn zou, de waarde van deze theorieën geringer te achten, omdat zij niet de absolute waarheid geven, maar alleen middelen zijn, waardoor het overzicht van de verkregen kennis mogelijk en het voortgezet onderzoek vruchtbaar wordt, even onverstandig is het, de wereld, die zij ons schetsen, te houden voor eene wereld, die onafhankelijk van ons bestaan zou zijn. Toch is de laatste meening zeer algemeen. Het onafhankelijk bestaan van de materie, van den aether, van de beweging, zijn de gewone argumenten tegen het idealisme, dadelijk te hulp worden geroepen, zoodra men ingezien heeft, dat deze wijsbegeerte de objectiviteit van de genoemde dingen niet loochent, maar alleen beweert, dat in ons begrip van objectiviteit ten onrechte het kenmerk der onafhankelijkheid van onzen geest is opgenomen. Men wil gaarne toegeven, dat het licht als *gewaarwording* niet meer bestaan zou, als er geen waarnemende wezens waren. Maar men beweert, dat het licht als *aethertrilling* van hen geheel onafhankelijk is. Met dezelfde overijling, waarmede de oude Grieksche wijsgeeren hunne primitieve voorstelling voor eene copie hielden van dingen, die onafhankelijk van hen zouden bestaan, zien de moderne bestrijders van het idealisme in de wetenschappelijke voorstelling, die zich de nieuwere natuurwetenschap over de buitenwereld vormt, de nauwkeurige afspiegeling van het met-Ik.

Een derde argument voor het onafhankelijk bestaan der ma-

terie is dat van Hamilton, waartegen Mill's argumentatie gericht is. Volgens Hamilton's meening, die, voor zoo ver zij hier in aanmerking komt, ook door Herbert Spencer gedeeld wordt, zou ons bewustzijn evenzeer getuigen voor het onafhankelijk bestaan der voorwerpen buiten ons als voor het bestaan van onze subjectieve gewaarwordingen. Mill erkent, dat het ontwikkeld bewustzijn van iemand, die zekeren leeftijd bereikt heeft, hem evengoed zegt, dat er voorwerpen buiten hem bestaan, als dat hij gewaarwordingen heeft. Maar deze overtuiging schijnt aan Mill blijkens het voorgaande eene meening, die in den loop der menschelijke ontwikkeling is tot stand gekomen, en geen getuigenis van het oorspronkelijk bewustzijn. En wij moeten het recht behouden de juistheid van dergelijke meeningen te betwijfelen. Wil men ons dit recht ontzeggen, dan moet iedere dwaling door ons als waarheid erkend worden. Zij is toch bij den persoon, die haar ter goeder trouw verkondigt, eene uitspraak van het bewustzijn. In hoeverre Mill's beroep op het oorspronkelijk bewustzijn hier ter zake doet, moge voorloopig onbeslist blijven; de stelling van Hamilton wordt zonder twijfel door zijne redeneering op afdoende wijze wederlegd.

Spencer heeft getracht aan het realisme van Hamilton een minder wankelenden grondslag te geven, door de stelling, dat elke onzer redenecringen berust op het postulaat, dat eene meening juist is, indien het ons onmogelijk is haar tegendeel te gelooven. Daar wij nu, zoolang wij een stoffelijk voorwerp waarnemen, onmogelijk kunnen gelooven, dat het niet buiten ons bestaat, zoo zou onze overtuiging van de onafhankelijke realiteit der buitenwereld, steunen op dezelfde stelling, die den laatsten grond uitmaakt voor de waarheid der meeningen, die ons onbetwijfelbaar voorkomen. Tegen deze beschouwing laten zich verschillende argumenten aanvoeren, die ik vroeger uiteengezet heb[1]. Hier ter plaatse is eene enkele bedenking voldoende. Ons bewustzijn verklaart ons even goed, dat wij de stoffelijke voorwerpen met eene eigenaardige kleur waarnemen, als dat wij ze buiten ons waarnemen. Wie aanneemt, dat de

1 Gids, Maart 1871. Ik heb destijds in mijne beschouwing over Spencer's postulaat op de begripsverwarring gewczen, waartoe zijne grondstelling leidt. Daarom behoef ik er hier niet op terug te komen, dat mij de uitdrukking: ‘het tegendeel van eene voorstelling meenen’, streng genomen ongerijmd toeschijnt. Maar de beschrijving van Spencer's standpunt maakt het gebruik van dergelijke onverdedigbare uitdrukkingen noodig.

waarheid van een onzer voorstellingen bewezen wordt, doordien het ons onmogelijk is haar tegendeel te meenen, moet ook beweren, dat de groene kleur, die wij aan het eikenblad waarnemen eene eigenschap is van het voorwerp buiten ons. Want wij kunnen dat blad niet naar verkiezing blauw of wit zien. Een weinig nadenken leert ons echter al spoedig, dat de groene kleur geen eigenschap kan zijn van het voorwerp buiten ons, maar dat zij eene gewaarwording is in onzen geest, die het voorwerp buiten ons onder sommige omstandigheden te weeg brengt. Wij zijn daarom genoodzaakt bij onze wetenschappelijke voorstelling van de voorwerpen buiten ons de kleur te abstraheeren, al kunnen wij ook onder de gewone omstandigheden het eikeblad niet anders dan groen waarnemen. Zoo moeten wij ons alle voorwerpen anders denken, dan wij ze ons voorstellen. Dat de correctie van de gegevens onzer zinnelijke waarneming door de eischen van ons ordelievend verstand geoorloofd is, moet ook Spencer erkennen, waar hij zegt, dat wij in dergelijke gevallen ‘after a little analysis’, het tegendeel van onze waarneming leeren gelooven. Maar hij ziet niet in, dat deze concessie aan zijn realisme eene doodelijke wonde toebrengt. Wanneer wij toch na een weinig nadenken mogen twijfelen aan de uitspraken van ons bewustzijn, kan niemand ons zeggen, waar de analyse moet ophouden, waaraan wij de meeningen, die de directe waarneming ons levert, mogen onderwerpen. Een nauwkeuriger analyse, dan Spencer gebruikt, zou hem geleerd hebben, dat het woord buiten alleen op het standpunt van den waarnemenden persoon eene beteekenis heeft, en dat het onafhankelijk bestaan der buitenwereld in het minst niet bewezen wordt door het feit, dat wij ons die wereld als buiten ons moeten voorstellen.

Spencer's pleidooi voor de denknoodwendigheid bevat echter eene kern van waarheid. Het idealisme van Mill vertoont ons onvolmaaktheden, die moeilijk verklaarbaar zijn, zoolang wij niet letten op den empiristischen bodem, waarop het zich heeft ontwikkeld. Het empirisme, dat steeds geneigd is in de gegevens der zinnelijke waarneming den hoogsten standaard van zekerheid te zien, geraakt in onoplosbare moeilijkheden, zoodra het die gegevens aan eene nadere beschouwing wil onderwerpen. Ook Mill heeft die moeilijkheden niet kunnen voorbijzien. Zoo hecht hij op eene plaats in het meergenoemde werk zijne goedkeuring aan Hamilton's onderscheiding van twee gezichtspun-

ten, Avaaruit men de uitspraken van ons beAvustzijn kan beschouwen. ‘Tn de eerste plaats getuigen die uitspraken voor hun eigen ideaal of phenomenaal bestaan.’ Dit kan moeilijk iets anders beteekenen dan hun bestaan als verschijnselen in onzen geest. ‘In de tweede plaats getuigen zij voor het objectief bestaan van iets anders dan zij zelven. Ons geloof aan de eerste getuigenis is niet identisch met ons geloof aan detweede. Het eerste kunnen wij niet weigeren, het tweede kan onder sommige omstandigheden geweigerd worden. Bij de uitspraken van ons bewustzijn doet zich een soortgelijk geval voor als bij het hooren van een getuige. Wij kunnen niet twijfelen aan het' feit, dat de getuige, dien wij ondervragen, werkelijk bestaat, en dat hij werkelijk zijne verklaring aflegt. Maar wij kunnen de waarheid van zijne verklaring betwijfelen. Zoo is het ook met ons bewustzijn: Wij zijn niet in staat om er aan te twijfelen, dat het zijne uitspraak doet, maar wij kunnen er bezwaar in hebben datgene te gelooven, wat het bewustzijn ons over andere dingen mededeelt[1]’ Mocht deze onderscheiding nog niet duidelijk genoeg zijn, dan kunnen de voorbeelden, die Hamilton geeft, haar ophelderen. Bij het waarnemen van stoffelijke voorwerpen kunnen wij niet nalaten te gelooven aan het bestaan van onze Avaarneming als verschijnsel in onzen geest. Maar wij kunnen de betrouwbaarheid van onzen getuige wantrouwen, al stemmen wij ook gaarne toe, dat hij zijne verklaring werkelijk heeft afgelegd. Met andere Avoorden, wij behoeven niet, zonder nader onderzoek, en alleen op grond van het feit in ons bewustzijn, te gelooven, dat de inhoud van onze waarneming ons de eigenschappen leert kennen van iets anders, dan Avij zelf zijn. Op dezelfde wijze moeten Avij, zoo dilcAvijls een herinneringsbeeld in ons oprijst, erkennen, dat wij ons op dat oogenblilc de voorstelling ontwerpen van een verschijnsel, verbonden met het bewustzijn, dat dit verschijnsel in vroeger tijd werkelijk bestaan heeft. Maar wij kunnen er weder aan twijfelen, of het bewustzijn ons niet bedriegt als het ons wil doen gelooven aan de vroegere werkelijkheid van het verschijnsel, dat wij ons voorstellen.

Deze onderscheiding wordt door Mill met ingenomenheid vermeld. ‘Zij is, zonder twijfel, in hoofdzaak eene juiste onderscheiding’[2]. Alleen zou Mill den naam bewustzijn liever niet

1 Hamilton, Lectures, p, 271. Door Mill geciteerd, t.a.p., p. 128.
2 Mill, t.a. pl., p. 131.

verder uitstrekken dan tot de feiten der innerlijke waarneming, de verrichtingen en aandoeningen van den geest zelf, die als zuiver subjectief beschouwd worden. In dien zin zou het woord volgens hem door bijna alle philosophen gebruikt worden. Het is mogelijk, dat de Engelsche schrijvers het woord ‘consciousness’ gewoonlijk gebruiken in de beteekenls van ‘bewustzijn van subjectieve verschijnselen.’ Maar het is zeker, dat het overeenkomstige woord bewustzijn bij ons en in Duitschland een uitgebreider beteekenis heeft. Onder bewustzijn verstaan wij de som van onze voorstellingen, die op een gegeven oogenblik werkelijk aanwezig zijn. Onze voorstellingen van stoffelijke voorwerpen worden even goed, tot ons bewustzijn gerekend als de wilsbepalingen en aandoeningen van onzen geest. Wij kunnen even goed zeggen, dat wij er ons bewust van zijn, dat onze kachel brandt, als dat wij ons bewust zijn van de vreugde, die wij op het oogenblik gevoelen. Tegenover ons bewustzijn staan niet onze voorstellingen van de buitenwereld, maar al ons weten, d.i. de som van alle vroegere voorstellingen, die wij op een gegeven oogenblik tot werkelijke voorstellingen kunnen maken.

Nu laat het zich gemakkelijk inzien, dat de uitspraken van het bewustzijn alleen in zoo verre vertrouwen verdienen, als zij ons inlichten over onzen eigen oogenblikkelijken toestand. Het is mogelijk, dat Mill dit bedoelt, waar hij den term bewustzijn niet verder wil uitstrekken dan tot ‘the mind's own acts and affections.’ De zoogenaamde uitspraken van het bewustzijn zijn eigenlijk niets anders dan onze o ogenblikkelijke gewaarwordingen zelven, die uit een eigenaardig oogpunt bezien, een eigen naam verkregen hebben. De waarheid dier uitspraken is nooit uit hunne aanwezigheid in ons bewustzijn op te maken, maar moet op andere wijze blijken. Zoo mijn bewustzijn mij verzekert, dat ik een zeer edelmoedig mensch ben, kan het mij even goed bedriegen als wanneer het mij wil opdringen, dat de maan niet grooter is dan een schoteltje. In beide gevallen kan ik op grond der feiten in mijn bewustzijn, niets anders verklaren dan dat ik mij zelven voor een edelmoedig mensch houd, en dat ik de maan niet grooter dan een schoteltje zie. Mijn bewustzijn leidt mij niet eens tot de kennis van mijn eigen persoon. Het geeft mij alleen een getrouw verslag van mijne gewaarwordingen. Het is, nauwkeuriger uitgedrukt, op ieder oogenblik niets anders dan die gewaarwor-

dingen zelven, aan wier geheel een bijzondere naam voor een bijzonder doel wordt toegekend. De waarde, die ik aan deze gewaarwordingen of uitspraken van mijn bewustzijn zal toekennen, moet door mij bepaald worden. Mijne waardeering dier feiten, die trouwens zelve weder in den vorm van eene gewaarwording moet optreden, leert mij, dat sommige uitspraken, van het bewustzijn iets geheel anders beteekenen dan zij zelven getuigen. Onderstellen wij, dat de onpartijdige beoordeeling van mijne levensgeschiedenis mij geleerd heeft, dat ik weinig zelfvertrouwen bezit. Ook wanneer mijn bewustzijn mij deze uitspraak ontelbare malen heeft voorgehouden, is het toch mogelijk, dat de werking van eenige glazen wijn mijne stemming zoozeer verandert, dat ik geen bezwaar heb in de moeilijkste ondernemingen. Indien ik nu in de vroegere uitspraak van mijn bewustzijn iets meer gezien heb dan een zuiver subjectief gevoel, indien ik overtuigd ben, dat het gebrek aan zelfvertrouwen werkelijk bestaat, dan zal ik de verklaring, die mijn bewustzijn later heeft afgelegd, onmogelijk voor eene waarheid kunnen houden. Mijne waardeering van die uitspraak komt dan hierop neder, dat ik haar beschouw als een der gegevens, waaruit ik den werkelijk bestaanden invloed kan leeren kennen, dien het drinken van Avijn op mijne gemoedstemming heeft. Op dergelijke wijze onderwerpen wij elke innerlijke waarneming, die zich niet uitsluitend tot eene voorbijgaande, oogenblikkelijke gewaarwording bepaalt, aan een nader onderzoek. Kunnen wij haar niet voor waarheid houden, dan blijvenwij alleen overtuigd van haar phenomenaal bestaan, zooals Hamilton zegt, van haar bestaan als gewaarwording in onzen geest. Haar inhoud wordt voor ons eene illusie, wier ontstaan wij misschien tot op zekere hoogte kunnen verklaren, maar die wij niet kunnen opnemen onder de stellingen, aan welke wij de eigenschap van waar te zijn toekennen.

Wat het bewustzijn ons over stoffelijke voorwerpen mededeelt, wordt door ons aan eene soortgelijke waardeering onderworpen. Een lange rechte weg schijnt ons al smaller en smaller te worden, hoe verder hij zich uitstrekt. Maar wij hechten geen geloof aan onze gezichtsvoorstelling. Wij kunnen er niet aan twijfelen, dat wij die voorstelling werkelijk hebben, maar haar inhoud wordt door ons als eene optische illusie beschouwd. Deze uitspraak van ons bewustzijn is voor ons slechts een middel, om den invloed van den afstand der voorwerpen op onze

gezichtsvoorstelling te leeren kennen. De noodzakelijkheid der illusie, als subjectieve gewaarwording, is in dit geval eene stelling van onze wetenschap geworden; de illusie zelve, hoe onvermijdelijk ook, wordt niet voor eene waarheid gehouden. Op dezelfde wijze wordt elke zintuiglijke waarneming aan onze beoordeeling onderwerpen. De uitspraken van het bewustzijn zijn slechts de ruwe grondstoffen, waaruit ons verstand den tempel van onze wetenschap opbouwt. Zooals de geschiedschrijver met belangstelling kennis zal nemen van ieder verhaal van een tijdgenoot der gebeurtenissen, die hij wil leeren kennen, maar toch niet tot zijn doel geraakt door de juistheid van al die verhalen voor ontwijfelbaar te houden, evenzoo laat ons verstand den invloed van iedere gewaarwording gelden, maar gelooft daarom niet onvoorwaardelijk aan hunne onbedrieglijkheid. Evenals de historicus zijne bronnen onderwerpt aan eene zorgvuldige kritiek, die hem in sommige slechts voortreffelijke middelen doet zien ter beoordeeling van de geestvermogens en het karakter van den schrijver, zoo vervult ook ons verstand het ambt van een rechter over de waarde der uitspraken van het bewustzijn. Onder al die uitspraken is er geen, die op zich zelve beschouwd meer vertrouwen verdient dan de andere. Zij allen geven ons alleen de zekerheid, dat zij zelven bestaan als voorbijgaande gewaarwordingen in onzen geest. De verbinding van deze oogeublikkelijke wisselvallige gewaarwordingen tot geordende kennis, tot blijvende wetenschap, kan alleen geschieden door de toepassing van regels, die in den inhoud der gewaarwordingen niet besloten zijn.

Daarom blijft Mill buiten het eigenlijk vraagstuk, wanneer hij, gelijk wij vroeger zagen, onzen twijfel aan de waarheid der uitspraken van ons bewustzijn tracht te rechtvaardigen dooide omstandigheid, dat ons bewustzijn den invloed ondervindt van een rijken schat van verkregen kennis, waardoor zijne uitspraken van geheel anderen aard worden dan zij oorspronkelijk geweest zijn. Dat oorspronkelijk bewustzijn, het bewustzijn van een pasgeboren kind, maakt den waarnemer alleen bekend met zijn eigen, oogenblikkelijke toestanden. Maar ookhet bewustzijn van den volwassen mensch geeft hem een onberispelijk verslag over dezelfde toestanden. Daarom moet Mill de onmiddellijke kennis, die de volwassen mensch van zijne eigene gewaarwordingen heeft, evenzeer vertrouwen als het oorspronkelijk bewustzijn van den zuigeling. Dit doet hij dan

ook werkelijk. Maar hij schijnt niet in te zien, dat wij geen toetssteen voor de waarheid onzer voorstellingen verkrijgen, als wij met hem de uitspraken van het oorspronkelijk bewustzijn voor waarheid willen houden. Immers, het oorspronkelijk bewustzijn, welks autoriteit hij wil erkennen, waarborgt ons, even als het ontwikkeld bewustzijn, niets anders dan het bestaan van de oogenblikkelijke toestanden des waarnemers. Op zekeren leeftijd begint het bewustzijn ons ook het een en ander mede te deelen over het afwezige, het verledene, het toekomende. Hoe overtuigen wij ons, dat sommige van die mededeelingen waar zijn, andere niet? Hun voorkomen in ons bewustzijn kan ons de waarheid dier uitspraken niet waarborgen; want onze droomen en onze dwalingen vertoonen zich even goed in ons bewustzijn als de objectieve wereld, die zich elk normaal mensch voorstelt. Een beroep op het onontwikkeld bewustzijn kan ons niet helpen; want dat oorspronkelijk bewustzijn geeft ons alleen de zekerheid van het bestaan van voorbijgaande, subjectieve toestanden. Nu gelooven wij echter met onwrikbare overtuiging aan de werkelijkheid van afwezige, verledene, toekomende dingen. Kan het bewustzijn de objectieve werkelijkheid van deze dingen niet waarborgen, clan blijkt toch ten duidelijkste, dat onze kennis van het afwezige, het verledene, het toekomende, niet alleen op de feiten in onsbewustzijn berust. Uit die feiten bouwt ons verstand zijne wereldbeschouwing volgens regels, die het bewustzijn aanvankelijk niet kent, regels, die het zelfs bij de meeste menschen nooit leert kennen. Slechts het wijsgeerig onderzoek naar de wording van onze voorstellingen kan ons die regels doen ontdekken. De moeilijkheid van dat onderzoek verklaart volkomen, waarom er nog geen eenstemmigheid heerscht over hun aantal. De onzekerheid, die er in dit opzicht bestaat, kan zeer goed samengaan met de vaste overtuiging, dat er regels bestaan, die onze geest moet toepassen, om tot zijne geordende kennis, tot zijne ervaring te geraken. Die regels, zonder wier opvolginghet ontstaan der ervaring niet mogelijk is, zijn de eigenschappen van onzen geest, die Kant de ‘*Bedingungen der Erfahrung*’ genoemd heeft, en die hij in zijne Kritik als de vormen der zinnelijkheid en de vormen van het verstand geclassificeerd heeft. Ook indien zijn gansche stelsel onhoudbaar ware, moet men toch de juistheid van zijn uitgangspunt erkennen. Dat uitgangspunt bestaat in de paradoxe stelling: De wereld, die

wij waarnemen, is in hare hoofdtrekken bepaald door de regels, die onze geest, onafhankelijk van alle ervaring, bij zijne waardeering der feiten van ons bewustzijn toepast; de voorwerpen der waargenomen wereld richten zich naar de eischen, die onze geest vóór de eerste ervaring stelt.

Hoe evident Kant's grondstelling ook zijn moge voor degenen, die ernstig nagedacht hebben over de vraag, welke bestanddeelen van onze kennis de minst betwijfelbare zijn, wij behoeven ons niet te verwonderen over het feit, dat het empirisme er in slaagt velen aan de waarheid van die grondstelling te doen twijfelen. Met treffende waarheid vergelijkt Kant de wijziging, die de studie van zijne philosophie in onze wereldbeschouwing moet brengen, met de verandering, die het: stelsel van Copernicus aan onze voorstelling van de beweging der hemellichamen heeft doen ondergaah. ‘Es ist hiemit ebenso als mit den ersten Gedanken des Copernicus bewandt, der, nachdem es mit der Erklärung der Himmelsbewegnngen nicht gut fort wollte, wenn er annahm, das ganze Sternheer drehe sich um den Zuschauer, versuchte, ob es nicht besser gelingen möchte, wenn er den Zuschauer sich drehen, und dagegen die Sterne in Ruhe liess’[1] Het heeft meer dan eene eeuw geduurd, voor dat de wetenschappelijke wereld het vooroordeel kon laten varen, dat Copernicus bestreed. Is het dan te verwonderen, dat er een nog langer tijdvak noodig is om de overtuiging te vestigen, dat onze geest in zijne voorstellingen geen buitenwereld afspiegelt, maar dat zich omgekeerd de voorwerpen van die buitenwereld geschikt hebben naar de regels die de geest reeds bij zijne eerste waarnemingen moet toepassen?

De juistheid van de bovenstaande beschouwingen wordt door Mill zoo weinig erkend, dat hij hier en daar de gegevens der zinnelijke waarneming als den hoogsten standaard van zekerheid vermeldt. ‘Ik ben er van overtuigd, dat er in de IJszee ijsbergen zijn. Die overtuiging berust niet op zinnelijke waarneming; ik heb nooit een ijsberg gezien. Evenmin heb ik een intuïtief geloof aan het bestaan van ijsbergen, op grond van de een of andere denkwet. Mijne overtuiging is eene afgeleide kennis, die op de nicdedeelingcn van anderen en op redeneeringen, uit physische wetten afgeleid, berust. Als ik zeg, dat

1 Kant, K.d.r.V. Vorrede zur zweiton Auflage.

ik er van overtuigd ben, dan bedoel ik dat de evidentie zoo groot is als die welke mij mijne zintuigen geven. Ik ben zoo zeker van het feit, alsof ik het gezien had. En bij een meernauwkeurig onderzoek, is datgene, waarvan ik verklaar overtuigd te zijn, niets anders dan dat ik de ijsbergen zien zou, als ik in de IJszee was. Wij verstaan onder kennis en onder zekerheid eene overtuiging gelijkende op en even groot als die, welke ons de zintuigen geven; wanneer de evidentie in eenig geval tot dien graad gebracht kan worden, verlangen wij niets meer'[1]. Deze plaats geeft ons een duidelijk gezicht op de klip, die het idealisme van Mill halverwege doet stranden. Heeds Descartes heeft ingezien, dat de zinnelijke waarneming ons niet de hoogste zekerheid geeft. Wij kannen aan hare juistheid twijfelen en wij doen het dagelijks. Wat wij niet kunnen betwijfelen, is dat wij zelven waarnemen, twijfelen, voelen, in één woord *cogitamus,* in den uitgebreiden zin, dien Descartes aan het woord geeft. Daarenboven is onze overtuiging van de waarheid onzer mathematische stellingen veel meer onwrikbaar dan ons geloof aan de gegevens der zinnelijke waarneming. De bedrieglijkheid van deze laatste is ons in zoo vele bijzondere gevallen gebleken, dat het ons weinig moeite kost hare betrouwbaarheid in een nieuw geval te betwijfelen. Hiermede wordt niet te kort gedaan aan de zekerheid van onze natuurwetenschap. Want deze wetenschap ontleent wel hare stof aan de gegevens der zinnelijke waarneming, maar zij wordt eerst wetenschap door hunne verbinding tot een geordend systeem, welks grondslagen men niet kan aanvallen, omdat zij de aprioristische vormen zijn van al ons waarnemen en van al ons denken.

De dwaling van Mill wordt op afdoende wijze wederlegd in het Gidsartikel, waarin de hoogleeraar Land voor eenige jaren de wijsbegeerte van Opzoomer aan eene kritiek heeft onderworpen, die mij in de meeste opzichten onwederlegbaar toeschijnt[2]. In het bijzonder is het gedeelte van zijn artikel, dat over de betrouwbaarheid der zinnelijke waarneming en het bestaan der aangeboren denkvormen handelt (blz. 396-401) een zoo goed gemotiveerd vonnis, dat ik geen enkele gegronde aanmerking kan ontdekken, die de tegenpartij daarop zou kunnen

1 Mill, t.a.p. blz. 127.
2 Dienstbare wijsbegeerte, Gids, Juni 1864.

maken. Ik kan hier niet de geheele redeneering citeeren, maar ik wil toch een harer belangrijkste gedeelten aanhalen.

‘Beproeven wij het, aan de waarheid der onmiddellijke zinnelijke voorstellingen te tornen, en zien wij met welk wapen de empirist haar verdedigen zal. Wij herinneren ons het verhaal van den man, die in den nacht was aangerand en voor de rechtbank verklaarde, dat hij den schuldige had herkend bij het licht der vonken, die uit zijn (des sprekers) eigen oog door een vuistslag waren te voorschijn gelokt. De man had in één opzicht gelogen, maar was daartoe verleid door de stellige overtuiging, dat er vonken uit zijn oog waren geslagen. Hier, zou men zeggen, heb ik dan toch eene gewaarwording, die een onware voorstelling in ons bewustzijn te weeg brengt! - Het antwoord van den heer Opzoomer luidt aldus: ‘Een zintuigelijke gewaarwording, van gezicht, gehoor, enz., zal nu en dan, zonder door de buitenwereld opgewekt te zijn, en ook zonder dat de geest er de minste schuld aan heeft, alleen door iets wat in het lichaam is, ontstaan. Er wordt dan volmaakt dezelfde gewaarwording geboren, als wanneer er eene aandoening van het zintuig door de buitenwereld bestond. Verklaart men nu niets meer, dan dat men die gewaarwording heeft, zoo is men niet op een dwaalspoor, maar spreekt een onbetwistbare waarheid uit. Wordt uit die gewaarwording tot een oordeel over de buitenwereld besloten, dan ligt weder de fout aan het verstand, dat bij elke gewaarwording behoort te vragen, of zij, op normale wijze, door iets, wat buiten ons is, dan wel, op abnormale wijze, door iets wat alleen in onzen individueelen toestand bestaat, is opgewekt.’

Met dit antwoord is aan de vraag niet voldaan. Er wordt *niet* gevraagd naar de waarheid der bewering: ‘*ik heb* die en die gewaarwording’, maar naar de waarheid der voorstelling betreffende de *buitenwereld*, die door de gewaarwording onvermijdelijk in het bewustzijn wordt opgewekt. Er wordt gevraagd, niet, of wij op het bestaan, maar, of wij op den inhoud der gewaarwording kunnen staat maken.

‘Nemen wij een soortgelijk geval. A. beweert, dat alle banknoten, die in 't verkeer voorkomen, van waarde zijn. - B. antwoordt: een van beiden, óf die bewering beteekent niets, óf ge wilt er mede zeggen, dat elke banknoot eene som gelds vertegenwoordigt, die men er ten allen tijde voor kan krijgen. En dan moet ik u doen opmerken, dat er ook valsche onder

loopen. - Ja maar, herneemt A., ge verstaat mij niet. Al is eene banknoot soms onecht; wie niet meer verklaart dan dat hij die banknoot heeft, spreekt een onbetwistbare waarheid uit: in allen gevalle heeft hij de waarde van het stukje papier. De onechtheid Avordt eerst dan lastig, wanneer ge zoo iets wilt uitgeven. - Waarop B., ondersteld dat hij van philosophisch geduld niet misdeeld is, hem zal herinneren, dat al wie van de waarde eener banknoot spreekt, bedoelt, niet de waarde van het papier, maar de waarde der belofte om te betalen, die op het papier staat uitgedrukt.

Men ziet, dat de definitie der waarheid geenszins overbgdig was.

Wij zijn ook nog geen stap verder gekomen in de beoordeeling van het geval met den vuistslag. De man heeft volmaakt dezelfde gewaarwording gehad, die door werkelijke vonken, buiten zijn oog, zou zijn te weeg gebracht, en er is een toets noodig om hem de gewaande van wezenlijke vonken te doen onderscheiden. Natuurlijk moet hij dien toets elders zoeken; t.w. eensdeels in andere gewaarwordingen, als het gevoel van den slag, enz.; anderdeels in de getuigenis van menschen. En deze laatste kan hij niet anders machtig worden dan alweder in den vorm van gewaarwordingen. De gansche zaak komt dus neer op het vergelijken van iemands eigene gewaarwordingen onder elkander. De eene wordt getoetst aan de andere, en zoo vervolgens; maar vergeten wij niet, dat elk harer dezelfde onzekerheid oplevert, omdat een abnormale gewaarwording, gelijk wij daareven gezien hebben, sprekend gelijken kan op een normale. En of mij nu Pieter instaat voor de geloofwaardigheid van Paul, deze weer voor die van Cornelis, en zoo tot in 't oneindige voort, - dat alles helpt mij niet, zoolang ik niet ten minste een getuige heb, op wien ik mij onmiddellijk kan verlaten, en die, aan de harmonie der anderen onderling, den waarborg toevoegt, dat zij niet allen aan hetzelfde gebrek laboreeren. Wat weet dan toch het verstand van eene buitenwereld, anders dan doordat de zinnen van eene buitenwereld getuigen? En daar *alle* zinnelijke gewaarwordingen, om 't even of normaal dan abnormaal, uit die buitenwereld afkomstig *zegt* te zijn, heeft het controleeren de verstand volstrekt geen ander middel om ze te onderzoeken, dan ze, zoo goed het gaan wil, tot een harmonisch geheel aan een te passen, en wat daarmede niet rijmen wil, voorloopig te wantrouwen als - ja wat anders dan zinsbedrog?

Neen, hooren wij onzen auteur uitroepen; ‘de zinnen be driegen ons nooit, zij geven ons niets dan onmiddellijke waarheid Wat ons bedriegt, of liever, waardoor wij ons zelf bedriegen dat is alleen ons verstand, dat zich gevangen geeft aan de macht van vooroordeelen, van gemoedsstemmingen, van wilsbepalingen’

Derhalve zal een koopman zijn bediende, die zich een slechten wissel in de hand heeft laten stoppen, te gemoet voeren ‘Vreemde lieden bedriegen ons nooit, zij geven ons niet dan wat zij hebben. Wie ons bedriegt, dat is onze bediende, die zich heeft laten verschalken’? Men geve dezen toch liever de kenmerken op, waaraan hij een deugdelijk stuk van dien aard onderscheiden kan; want of het eene al geëndosseerd wordt door de onderteekenaars van de honderd andere, - zoolang het allen onbekende namen zijn, heeft de onderzoeker volle vrijheid om aan allen crediet te weigeren.

‘Welke is de zinnelijke gewaarwording, waarvan het, zonder vergelijking met andere, vast staat, dat zij inderdaad uit de buitenwereld afkomstig is? Zij allen komen met hetzelfde eerlijke gezicht ons verzekeren, dat zij van daar komen. Door vergelijking leert ons verstand, dat dit van sommige, zoo goed als zeker, niet kan beweerd worden. Wat is nu rechtvaardiger: dat wij het verstand aansprakelijk maken voor de gevallen, waarin zijne pogingen niet mochten slagen? - dan wel, dat wij zijne verdiensten op prijs stellen, het erkennen als den eenigen borg, dien wij voor de waarheid onzer voorstellingen bezitten, - en daarentegen de zinnelijke gewaarwordingen verklaren voor een hoop getuigenissen, waarin waarheid en dwaling door elkander ligt?’

Wat de bron is der dwalingen in Mill's idealisme hebben wij in de voorgaande bladzijden gezien. Het is de fout, die hij met alle empiristen gemeen heeft. Zij zien niet in, dat het ontstaan der ervaring onverklaarbaar is zonder de hypothese, dat onze geest, onafhankelijk van alle ervaring, zekere regelen volgt, die aan ons bewustzijn aanvankelijk geheel onbekend zijn, maar die door de wetenschappelijke ontleding van de wijze, waarop wij tot wetenschap geraken, zichtbaar worden als de meest algemeene wetten, waaraan de natuur gehoorzaamt. De kenmerken, waardoor zich de bedoelde wetten van alle ervaringswaarheden onderscheiden, zijn volstrekte algemeenheid en noodzakelijkheid, d.i. ondenkbaarheid van hun tegendeel. Se-

dert langen tijd heeft men velen daarvan, gewoonlijk zonder de noodige kritiek, onderscheiden. Men gaf hun als *veritates aeternae* of *notiones communes* eene eereplaats in de wetenschap, en trachtte ze te gebruiken tot het verkrijgen van eene wetenschap over dingen, die buiten het gebied der ervaring liggen. Eerst in Hume en Kant kwam de menschheid tot de overweging, dat de mogelijkheid der algemeene en noodwendige waarheden een der moeilijkste vraagstukken is.[1.] De oplossing

1. In dan *Tijdspiegel* van Febr. 1872 heeft Dr. Mijers trachten aan te toonen dat algemeenheid en noodzakelijkheid niet slechts aan zuiver mathematische stellingen, maar aan alle natuurkennis toekomt. Zijne argumentatie voor dit lievelingsdenkbeeld van het empirisme is door mij beoordeeld in den *Nederl. Spectator* van 24 Febr. 1. 1. In den *Tijdspiegel* van April heeft Dr. M. eene Dupliek op mijn antwoord geplaatst. Ofschoon overtuigd van de onvruchtbaarheid van de meeste voortgezette discussiën, die in het beste geval op minder belangwekkende uiteenzettingen over nevenzaken, in het ergste geval op persoonlijke vinnigheden plegen uit te loopen, wil ik toch een enkel woord over zijne Dupliek zeggen, omdat het onbeleefd zou kunnen schijnen, wanneer ik nogmaals de betwiste stelling uitspreek, zonder notitie te nemen van zijn laatste geschrift. In zijne Dupliek trekt Dr. M. eene zoo scherpe grens tusschen mathesis en natuurwetenschap), dat er, naar het mij voorkomt, over de besproken *zaak*, tusschen ons zeer weinig verschil overblijft, al loopen ook de *moorden*, die wij gebruiken, nog tamelijk uiteen. Dat eene eigenschap, die onder zekere omstandigheden aan een bepaald voorwerp is waargenomen, ten allen tijde onder volkomen dezelfde omstandigheden aan hetzelfde voorwerp moet worden toegekend - deze stelling wordt natuurlijk door mij niet betwijfeld. Verkiest men nu met Dr. M. aan deze waarheid den naam te geven van ‘de algemeenheid en noodzakelijkheid van de *eigenschappen* der natuurvoorwerpen,’ dan kan ik, onder protest tegen het ongewone spraakgebruik, mij daarbij neerleggen. Maar, zooals ik in het bedoelde Spectatornommer aanwees, de natuurkundige *maarheden* zijn niet algemeen en noodzakelijk in den zin, waarin ik in navolging van Kant die woorden gebruikt heb. Zij zijn niet algemeen, omdat, vooreerst, eene natuurkundige waarheid, bijv. dit goud is geel, geenszins ten allen tijde van een individueel voorwerp kan gezegd worden. Dat voorwerp toch is aan verandering onderhevig. Zij zijn niet algemeen omdat, ten tweede, eene natuurkundige waarheid niet voor de toekomst van alle leden eener bepaalde klasse kan gezegd worden. Want ons begrip van die klasse kan door den vooruitgang der wetenschap gewijzigd worden. De uitspraken der natuurwetenschap zijn niet noodzakelijk waar; want, hoe vast wij ook van hunne juistheid overtuigd zijn, wij durven niet beweren, dat voortgezette ervaring onze meening niet zal veranderen. In al deze opzichten onderscheiden zich de mathematische stellingen ten duidelijkste van de uitspraken der natuurwetenschap. Kant's bewijs voor de aprioriteit van de mathesis berust juist op het ‘lang niet gering te schatten’ verschil tusschen mathesis en natuurwetenschap, welks bestaan Dr. M. in zijne Dupliek erkent, de afwezigheid va lsvooronderstellingen’ in de eerste, haar ‘onveranderlijk karakter.’ De algemeenheid en noodzakelijkheid, die Dr. M., niet in de *witspraken* der *natuurmetenschap*, maar in de *eigenschappen* der *natuurvoormerpen* meent te vinden, hebben met Kant's algemeenheid en noodzakelijkheid niets anders gemeen dan den naam.

van het raadsel werd ons door Kant in zijne wijsbegeerte gegeven. Die oplossing is de eenige, die tot nu toe is voorgestelcl. Het zou misschien overijld zijn te beweren, dat geen andere gegeven kan worden. Maar aan den anderen kant is het verwijt, dat men nu en dan tegen Kant's leer ziet inbrengen - dat zij de verschijnselen niet verklaren zou, ter wier verklaring zij bedacht is - ten eenenmale ongegrond. Haar probleem is het bestaan van noodzakelijke en algemeene waarheden. Nu is er toch geen twijfel aan, dat eene waarheid, die wij moeten aannemen ten gevolge van de organisatie van ons kenvermogen, ons eene noodzakelijke waarheid moet toeschijnen; haar tegendeel te denken is volgens de gemaakte hypothese voor ons onmogelijk. Evenzoo moeten wij eene dergelijke waarheid voor algemeen houden; het is ons eene onmogelijkheid te denken, dat zij in eenig geval onwaar zou zijn.

Een ander bezwaar tegen de leer van Kant, dat met het voorgaande nauw samenhangt, is de opmerking, dat zij de mogelijkheid van eene verdere verklaring afsnijdt, door het aannemen van oorspronkelijke eigenschappen, die zelven geen afleiding uit een ander beginsel toelaten. Maar deze bedenking kan met hetzelfde recht - of liever onrecht - tegen iedere theorie van het kenvermogen gemaakt worden. Want elke theorie moet zekere beginselen aannemen, die niet uit andere beginselen kunnen afgeleid worden, maar ter verklaring van de andere strekken. Eene materialistische theorie zou die hoogste beginselen moeten zoeken in de mechanische wetten der beweging. De ervaringswijsbegeerte meent ze te vinden in de gegevens der zinnelijke en der innerlijke waarneming, of in de wetten der ideëenassociatie. Kant zoekt ze in de regels, die onze geest reeds bij de eerste ervaring toepast. De omstandigheid dat het bestaan van zulk een geest voor ons onbegrijpelijk is, in dien zin, dat het uit geen der stellingen van onze wetenschap kan verklaard worden, is evenmin een argument tegen zijne leer, als de onverklaarbaarheid der gravitatie tusschen stoffelijke punten een bezwaar is tegen de theorie van Newton.

Utrecht, Maart 1872.

C.B. SPRUIJT.

(*Vervolg en Slot in het volgend Nommer*.)

Van waar en waarheen?

Eene onuitgesproken toespraak.

I.

Waar zijn zij gebleven de dagen onzer jeugd?
Denkt gij welligt bij die woorden aan Goethe's distichon:

> Leben muss man und lieben, es endet Leben und Liebe,
> Ach, warum schnittest du Parce nicht beiden die Faden zugleich?

Is het mijn plan die regelen tot tekst mijner toespraak te nemen?

Of wanneer gij met mij terugdeinst voor het profaneren van die teedere herinneringen van het verleden, wilt gij dan, dat ik de vrienden van weleer voor uwen geest terugtoover?

Vrienden, waartegen men gekampt, of waarmede men gedweept heeft; vrienden, die voor een deel reeds uitrusten van hunnen arbeid, of wat nog treuriger is, van wie men in den strijd des levens vervreemd is geraakt?

Niets van dit alles, M.H.!

Ik verplaats u in Brussel. Een zomersche avond, A^{o}. 1845, Café mille colonnes, place de la Monnaie. Gij ziet daar Wee studenten, kweekelingen van de nederigste der Nederlandsche Hoogescholen. Zij hadden zoo iets provincieachtigs aan zich. Opgegroeid in eene eenvoudige omgeving, sloegen zij voor het eerst hunne vleugelen uit.

Brussel is voldoende, had de vader gezegd; Parijs blijve voor later bespaard. Daar hebt gij een gordel, zeide de moeder, bewaart er uw geld in. En het was hun te moede, zooals het jonge lieden te moede is, die nog nooit iets gezien hebben, die nog nooit op zich zelven hebben gestaan en nu voor het eerst met onbedorven oogen een blik slaan in de wereld.

Wat trof het meest hunne aandacht P Waren het België's eerbiedwaardige monumenten? of waren het voorbijtrippelende madeleines in de Rue de Madeleine? Of welligt de vrije maatschappij in den vrijen staat, waardoor het België dier dagen alle andere staten den loef had afgestoken?

O gelukkige dagen in den vreemde! En toch, waar bleef al dat genot, waar bleef al die weelde op dien zomerschen avond, toen zij het Handelsblad lazen, Café mille colonnes, place de la Monnaie? Een gevoel van verontwaardiging maakte zich meester van hun ligt ontvlambaar gemoed. Er stond in die dagen aan den Nederlandschen Hemel, wat in hunne oogen was een vaste ster, omringd door eenige getrouwe planeten. Hij, die nu nog Nederlands staatsman genoemd wordt, hij had, geholpen door zijne geestverwanten, al zijne krachten ingespannen om Nederland de vrije instellingen te geven, waarop België teregt fier was. Wat eene revolutie aan dat land had geschonken, daarvoor had het wanbestuur der restauratie ook Nederlands bodem beploegd; Nederlands bodem geschikt gemaakt. Het vooruitstrevende gedeelte des volks schaarde zich om die wakkere mannen. Een stroom van verzoekschriften stortte zich op de tafel van den President der Tweede Kamer; Jhr.Mr.C. van Foreest, lid van den gemeenteraad van Alkmaar, het zijne welluidende stem hooren tot aanbeveling van het plan der negen mannen. Alles vruchteloos! de deftige Heeren der Tweede Kamer schudden met het hoofd en zeiden nu niet *ja, ja*, maar voor deze keer eens. *neen, neen*. Alles bleef bij het oude. En alsof dit nog niet genoeg ware, alsof er nog meer alsem moest droppelen in den beker, de niet minder deftige Heeren in de Statenvergadering van Zuid-Holland meenden ook een duit in 't zakje te moeten doen, en verklaarden die vaste ster te zijn eene verschietende ster. Thorbecke was gevallen, Thorbecke was niet herkozen. En dit was voor die twee studenten wat de hagelbui is voor den landman. Weg was hun genot, weg was hunne weelde! Zij hadden geen oog meer voor de Sainte Gudule; zij kregen geene kleur meer bij het turen naar de madeleines in de Rue de Madeleine; met schaamte en verbittering zagen zij op de vrije instellingen van België en hun bleef niets over dan de *punch brulé* om er hun leed in te verdrinken.

Gelukkige dagen der jeugd, waarin men zoo onzelfzuchtig ongelukkig kan zijn!

En twee jaren later vinden wij hen weder te Brussel terug op hunne terugreis van Parijs. Zij zitten daar met eene zekere pedanterie in de groote zaal van het Hôtel de Ville, op de banken van het *Congrès du libre échange*. Het was in den tijd, toen men in een congres nog iets ernstigs zag en zoo zoude dit congres een stoot geven aan de beginselen van den vrijen handel in Europa en - Amerika. Daar stond eene statige persoonlijkheid op, de deftig-eenvoudige, de eenvoudig-deftige Ackersdijck. Was het grootste deel van Hogendorps mantel op Thorbecke nedergekomen, een tip daarvan was, meenden zij, aan Ackersdijck te beurt gevallen. Wat de eerste op politiek gebied voor Nederland was, dat zoude de tweede op Economisch gebied voor ons Vaderland kunnen worden. Hij stond daar op de tribune. Hij sprak, uit naam de la jeune Hollande, uit naam van dat jonge Plolland vol hoop en vol moed, met eene toekomst van welvaart en beschaving voor zich. Dat Holland wenschte hij te vertegenwoordigen. En hij wenschte zich zelven geluk hier als man der wetenschap tot mannen der wetenschap te mogen spreken, in datzelfde België, waaruit hij in 1830 de wijk had moeten nemen, België, dat toen van ons was gescheiden, maar dat weder door een broederlijken band met ons zoude worden vereend.

En de president van het Congrès du libre échange, de energieke Charles de Brouckere, viel hem in de rede. ‘Is het den geëerden spreker aangenaam’, zeide hij, ‘hier in ons midden het woord te voeren; niet minder aangenaam is het ons. De mannen, die thans ons vrij België bestieren, zij waren studenten, toen Ackersdijck professor te Luik was en met dankbaarheid zien velen op zijn onderwijs terug.’

Een applaudissement, daverender dan ooit in ons phlegmatiek land is gehoord, maakte aan die episode een einde. Ackersdijck vervolgde zijne rede, sprak over vraag en aanbod, en de beide jongelui, zij haalden hun hart op in den lof hunnen landgenoot zoo kwistig toebedeeld.

Gelukkige dagen der jeugd, waarin men zoo onzelfzuchtig gelukkig kan zijn!

Alles was het voorspel van het jaar 1848. Jaar van teleurstelling, jaar van ontzetting voor de meeste volkeren van Europa; jaar des heils voor Nederland. Alles was hier voor-

bereid voor eene hervorming op eene ruime schaal. Overal in den lande waren er mannen, die in de dagen van het wanbestuur door hunne oppositie op den voorgrond waren gekomen op wie de oogen des volks waren gevestigd. Het plan van hervorming lag gereed en wachtte slechts op de bekrachtiging. De oude Heeren van de Tweede Kamer bragten hunne overtuiging ten offier op het altaar des vaderlands, en de nog oudere Heeren der Eerste Kamer legden hunne ƒ 3000 er naast. Zeldzaam voorbeeld van zelfopoffering! Allen waren toen liberaal! En het vooruitstrevende gedeelte des volks wist, waar het henen wenschte te gaan. De vrije maatschappij in den vrijen staat, was het ideaal! Vrijheid van het individu in gedachte, in geloof, in bedrijf, in handel, vrijheid der familie; zelfregeling in het bestuur zoowel van het geheel als van de deelen. Welk een heerlijke tijd lag daar voor het Nederlandsche volk! Welk een genot ál die belemmeringen van voorheen uit den weg te kunnen ruimen, op den effen gemaakten bodem, van bouwvallen gezuiverd, de vrije maatschappij in den vrijen staat te doen verrijzen. Nederland zoude worden en blijven de Regtsstaat bij uitnemendheid.

Wat niet tot het gebied van het regt behoorde, zoude meer en meer aan de vrije werkzaamheid des individu's worden overgelaten. Aan Handel en Nijverheid zoude de meest vrije baan worden geopend en zij zouden leeren op eigen energie, en daarop alleen te vertrouwen; aan de kerkgenootschappen zoude een stand worden verzekerd, waarbij hun de volle onafhankelijkheid van gewone zedelijke ligchamen zoude worden gewaarborgd en alzoo het beginsel van scheiding van kerk en staat worden ingevoerd; de zorg voor het onderwijs zoude zich hoofdzakelijk bepalen tot het vermeerderen der gelegenheden om dit op hooger en lager trap te erlangen, terwijl de vrijheid van onderwijs zoude worden geëerbiedigd; wetenschap en kunst zouden van de officiële bescherming worden verlost; in één woord de vrije krachten der maatschappij zouden worden opgeroepen en opgewekt om onder de beschermende zorg van het Regt het welzijn van allen te bevorderen.

Zoo teekende nog in onze dagen de man, die meer dan iemand anders invloed op ons volk heeft uitgeoefend, het ideaal van 1848. Is dat ideaal nog in eere? Dat dit niet in eere is bij hen die achterwaarts gewoon zijn te zien, wien zal het bevreemden? Doch is het nog het ideaal voor het voor-

uitstrevende gedeelte des volks? Of hebben zij een ander? En zoo dit het geval mogt zijn, wanneer dat ideaal onzer jeugd verachtelijk wordt terzijde gesteld, begrijpt gij dan, waarom ik uitroep: Waar zijn zij gebleven de dagen onzer jeugd?

Of zijn er geene nieuwe idealen in aantogt?

M.H. laat ons oversteken naar Engeland. Ik zal u in kennis trachten te brengen met een man uitstekend boven velen. Welligt dat gij zijn naam nooit gehoord hebt. Hij is waarschijnlijk niet voorgesteld aan koningin Victoria, hij is geen lid van het parlement, hij draagt zelfs geene ridderorde. Toch is Allan, William Allan, een uitstekend man, hij de algemeene secretaris van de groote Maatschappij der Machinewerkers, hij de ziel van die bloem der Engelsche arbeidersvereenigingen. De man van wien het welzijn van 40,000 werklieden afhangt, de man die aan het hoofd staat van meer dan 300 Departementen in - en buiten Engeland. Die man heeft gewis weinig vrijen tijd ter zijner beschikking. Zoude hij ons echter niet te woord willen staan? Hij weet dat gij doortrokken zijt van de beginselen der orthodoxe Economie, dat gij tot hem komt als voorstanders der individueele vrijheid van handel en nijverheid, zoude hij u niet willen bekeeren? Menigeen, die als Saulus hem bezocht, ging als Paulus weder van hem weg.

Wenscht gij met mij, zal hij u vragen, dat de werkman belooning erlange, voldoende zoowel in tijden van schaarschte als van overvloed?

En wie zou op die vraag een ontkennend antwoord willen geven?

Welnu, wanneer dat uw ernstige wensch is, zegt hij, gij moet dan ook de middelen willen, die daartoe leiden. Waarvan zijn de loonen afhankelijk? Immers van het aanbod van den arbeid. Wij beperken den toegang en laten niemand als zelfstandig werkman toe, die niet gedurende 7 jaar leerling is geweest. Wij eischen, dat er bij elke fabriek eene vaste verhouding zij tusschen het getal leerlingen aan de eene en het getal uitgeleerde werklieden aan de andere zijde, opdat een te groot getal leerlingen den arbeid aan de regthebbenden niet ontneme. En terwijl hij u dit uitlegt, wordt er een brief binnengebragt uit de eene of andere plaats van Engeland of Schotland, met het berigt, dat men daar het stukloon wil invoeren. Allan's antwoord luidt: ‘dat mag niet; men moet zich daartegen verzet-

ten.’ En waarom dit? Door het werken bij het stuk, zegt Im, wordt de arbeid spoediger verrigt en een kleiner aantal werklieden laat zich, door zelfzuchtig winstbejag aangezet, verleiden zooveel te doen als anders voor het onderhoud van een grooter aantal voldoende had kunnen zijn.

Met hetzelfde doel wordt ook het werken boven den gewonen tijd tegengegaan, opdat niet de arbeid, die van regtswege allen toekomt, aan een gedeelte worde weggeschonken. De arbeiders behooren ten gunste van hunnen stand, van dit geldelijke voordeel afstand te doen. Zoo tracht deze vereeniging den arbeid gelijkelijk te verdeelen onder hen, die hem verrigten moeten. Eene organisatie van den arbeid in den letterlijken zin des woords. Wij trachten daarom ook, zegt Allan, allen, die bij de vervaardiging van machines en in aanverwante vakken werkzaam zijn, in onzen kring op te nemen. Doch daar komt van eene andere zijde van het Vereenigd Koningrijk weder eene andere tijding ons storen in ons gesprek. Daar zijn te .... 10 leden van de lijst geschrapt. Waarom? Willen zij aan hunne verpligtingen niet voldoen? of maakten zij zich welligt aan dronkenschap schuldig. Neen, dat niet; er viel niets op hen te zeggen; doch zij misten de noodige bekwaamheid om het in die plaats gebruikelijke loon te verdienen. De zoodanigen dreigen niet alleen lastposten voor de maatschappij te worden, doch zij drukken ook het loon naar beneden. En dit toe te laten, is in strijd met het beginsel der vereeniging.

De vraag komt echter bij u op: hoe kan de maatschappij bewerken, dat hetgeen zij wenscht, ook in de werkelijkheid overga? Zij dringt wel is waar niet aan op regtstreeksche loonsverhooging. Doch zij wenscht dit te bereiken door indirecte middelen. Geen stukloon, geen overwerk, geene onder-aanneming, beperking van het getal leerlingen en verlenging van den leertijd. Hoe komen de ondernemers er toe, zich aan dat alles te onderwerpen? Het woord: *werkstaking*, komt u op de lippen. Welnu, zoude Allan u antwoorden, jaagt dat woord u schrik aan? Ik meende, zegt hij, dat de tweede helft der negentiende eeuw het ziekelijke denkbeeld ontwassen was, even alsof de oorlog in beginsel afkeurenswaard ware. En wanneer gij zijt op de hoogte van uwen tijd en ook gij uwe goedkeuring aan den oorlog niet meer onthoudt, dan zult gij evenmin den strijd tusschen ondernemers en werklieden, tusschen kapitaal en arbeid kunnen afkeuren.

Of het zou moeten zijn, omdat in dezen strijd geen bloed vergoten wordt, omdat er niet bij geroofd wordt? Immers ook bij de werkstaking en de algemeene wegzending, bij de *strike* en de *lock out* komen volharding en zelfbeheersching, die twee menschelijke deugden bij uitnemendheid op den voorgrond. Honger te lijden, en de zijnen dit te zien lijden en toch, zonder ongeregeldheden te plegen, vol te houden, ziet, het vereischt grootere zedelijke kracht dan noodig is voor het ter neder vellen van een vijand.

De oorlog tusschen het kapitaal aan de eene en den arbeid aan de andere zijde, heeft nog meer aanspraak op uwe sympathie, dan wanneer vorst tegen vorst ten strijde trekt. Het geldt bij ons het brood, de kleeding, het deksel van ons, van onze vrouw, van onze kinderen; wat geldt het meestal daar? Toch, zal Allan u zeggen, maken wij daarvan na de groote werkstaking van 1852 slechts noode gebruik. Toen hebben wij de ondernemers de tanden laten zien; wij hebben meer dan 40,000 £ uit onze kas daarvoor opgeofferd; het is waar, de fabriekanten behaalden ten slotte de overwinning, doch eene, die hun zoo duur te staan kwam, dat zij zich driemalen en meer bedenken, voor en aleer zij ons den handschoen weder toewerpen. Ook wij hebben daardoor geleerd. Wij trachten niet meer door storm te loopen in eens eenen beteren socialen toestand te erlangen; wij vragen niet dan datgene wat verkrijgbaar is; en daar wij met bezadigdheid en overleg te werk gaan, daardoor verkrijgen wij in den regel wat wij wenschen, of er komt althans een vergelijk tot stand.

Het is dus, zegt Allan, door zedelijke middelen, dat de Vereeniging werkt. Wat zij wil, werd ook in vroegere tijden door onze praktische voorouders beoogd. De Engelschen, dit is dikwijls voorbijgezien, hebben meer dan eenig ander volk, zich sedert de middeleeuwen met de organisatie van den arbeid bezig gehouden. Bij de bepalingen over de leerlingen herinnert men zich de wetten der roemrijke Elisabeth. Zelfs eene regtstreeksche loonsbepaling was in den geest der Engelsche wetgeving. Eerst toen het eigenbelang der fabriekanten, gesteund door de aanmatiging eener jeugdige wetenschap eigen, in het begin dezer eeuw die beschermende bepalingen deed vervallen, moesten wij arbeiders ons zelve helpen. Wij hadden echter geen steun in de wet. Eerst sedert 1824 vallen onze vereenigingen niet meer onder de strafwet. Zelfs hebben wij pas in 1867 - even als ook de

andere Trades-unions - die regtspersoonlijkheid verkregen, waardoor wij met gerustheid overeenkomsten kunnen aangaan, ons geld kunnen beleggen, niet meer behoeven te vreezen, straffeloos te worden bestolen.

Voorwaar, M.H.! een organisme als dit, niet van Staatswege uitgebroed, maar uit het vrije initiatief ontsproten, een organisme als dit, dat alleen door zedelijke middelen werkt, is in staat onze bewondering op te wekken. Of stoot men zich misschien aan de uitdrukking: *zedelijke middelen?* Hecht ge welligt nog aan uwe oude voorliefde voor de individueele vrijheid? Het is waar, de minder bekwamen zij worden als paria's uitgestooten; doch de bekwamen hebben de keus, of zij al of niet willen toetreden; de meesters hebben de keus zich al of niet te onderwerpen. Hebben zij dit inderdaad? In den aanvang, wanneer dergelijke vereeniging nog eene nederige plaats inneemt, wanneer zij nog hare sporen moet verdienen, is dit waar. Doch zoodra zij, wat met deze het geval is, het grootste gedeelte deibekwame arbeiders in zich heeft opgenomen, wordt het voor de buitenstaande werklieden zoo ligt een dwingen om in te gaan. En de meesters dan? Zoodra het zoover is gekomen, dat de fabrikanten alleen met niet-unionisten hun bedrijf niet kunnen voortzetten, wordt het voor genen een zedelijke dwang om zich aan de eischen der unionisten te onderwerpen. En ook wanneer gij de vraag doet, hoe de vereeniging bestuurd wordt, ook dan hinderen u welligt uwe ingewortelde vooroordeelen over de individueele vrijheid. In vroegere dagen werd alles wat de beginselen der vereeniging betrof, op algemeene vergaderingen van gedelegeerden, elk met een bepaalden lastbrief voorzien, vastgesteld; die vergaderingen, zij komen niet meer bijeen. Zij waren te kostbaar. Het stelsel der plebisciten, der algemeene stemming is ingevoerd. Het uitvoerende bewind, uit een klein getal personen bestaande, en van wie alleen de algemeene secretaris het blijvend element is, heeft het initiatief, bereidt alles voor en laat stemmen. Geene bijzondere kennis der feiten, zegt Thornton - een man, niet vooringenomen tegen deze vereenigingen - geene bijzondere kennis der feiten wordt vereischt om ons te overtuigen, dat een of meer personen de drijfkrachten zijn der Trades-unions, even als ook van andere maatschappijen. Het is dan ook niet vreemd, dat een ander, een vurig bewonderaar der arbeidersvereenigingen in 't algemeen en van deze in 't bijzonder, Lujo Brentano, zich bij het bespreken

van Allan's persoon, den naam van Napoleon III herinnert, en zegt, dat bovenal van Allan het heil dezer maatschappij en van hare leden afhankelijk is.

Welnu, het zij zoo! zal Allan u zeggen. Ook zonder dat wij tot geweldige middelen onze toevlugt nemen, wordt het, wij willen het eens erkennen, een dwingen om in te gaan. Hoe democratisch ook de vorm onzer inrigting zij, is het toch één, of zijn het enkelen, die alles doen en alles drijven. Nog eens, het zij zoo! Maar gij, die een splinter in het oog van een ander ziet, hebt gij ook een balk in uw eigen oog? Vestigt uwe aandacht eens op sommige, zoo niet alle afdeelingen der Christelijke kerk; ook die werkt, althans tegenwoordig, in de meeste landen, alleen door zedelijke middelen; ook daar is het echter in de werkelijkheid niet zelden een dwingen om in te gaan. En met welk doel? *Wij* strijden voor iets wezenlijks, wij strijden voor de welvaart van de groote meerderheid, van de arbeidende klassen. Wij strijden om te overwinnen het egoïsme van het kapitaal. Die het doel wil, moet ook de middelen willen. Hij, die fier op zijne individueele vrijheid wil verhongeren, het is zijne zaak! maar wij zijn practische lui; wij hebben één doel voor oogen; wij spannen al onze krachten in, om dat doel te bereiken; doch zullen wij dit, dan moet niets ons daarvan afleiden! Daarom laten wij ons met niets anders in -noch met godsdienst, noch met politiek! Daarom moet ook het individu zich schikken naar het geheel, een kameraadschappelijke geest alles beheerschen - des noods met opoffering der individueele vrijheid! Want vrijheid is niet ons ideaal! maar loon, voldoende in tijden van schaarschte zoowel als van overvloed.

Doch de oude man, de eerbiedwaardige grijsaard, die gekozen door- en omringd door andere oude mannen, die daar zit aan de boorden van den Tiber; hij, die vrij en toch gevangen; hij, die rijk en toch arm is; hij schudt met het hoofd. Arm menschdom! Is de arbeidersbeweging de eindpaal der beschaving? Zij, die er alleen op uit is, het materieel bestaan der menschen hier op aarde te verbeteren. Zij, die daarvoor zich meester wil maken van 's menschen vrijheid, en zijne oogen sluit niet alleen voor de staatkunde, maar zelfs voor de godsdienst. Godsdienst, het eenige noodige hier op aarde. Godsdienst, de zuurdeesem, die alles moet doortrekken. Weg met

dat kaas- en broodvolk, voor wie de Hemel niet bestaat. Het is waar, zegt hij, op één punt hebben zij gelijk. De moderne vrijheid is - even als alles wat modern is, de vloek onzer dagen. Zich in te beelden, dat door individueele krachtsinspanning een behagelijke toestand hier op aarde kan geboren worden, is zelfbedrog. Doch daarin hebben beiden, zoowel de een als de ander, ongelijk; de eeue meent op deze, de andere op gene wijze van de aarde een aangenaam verblijf te maken; de een voor allen; de andere althans voor de arbeidende klasse. IJdele waan!

De aarde is een tranendal, en zij zal het ook blijven, hetzij dat men den weg insla door de Economie, hetzij dien door de arbeidersvereenigingen aangewezen. De aarde blijft onbewoonbaar voor hen, die geen blik kunnen slaan in den Hemel! Komt tot mij, zal hij u toeroepen, gij allen, die gebukt gaat onder de ellende, onder de jammeren, onder de raadselen des levens. Wat u hier moge knellen, gij zult het vergeten bij het aanschouwen van de weelde der toekomst. Wat is u het liefst hier op aarde? Uwe kinderen? Welnu, ik neem de zorgen daarvoor van uwe schouders. Ik neem ze aan bij de geboorte. Ik neem ze op mijnen schoot en ik laat ze niet weder los, zoolang hun leven duurt. Het kind wordt ouder en ontvangt van mij het onderwijs, dat hem past. De jongeling, hij wordt man, hij wil op zijne beurt een gezin vormen; en ook hierbij wordt hij door mij geleid en beschermd; en hij doet weder met zijne kinderen, wat met hem gebeurd is; en op zijn sterfbed neemt hij blijmoedig afscheid van hetgeen hij lief heeft op aarde, gekoesterd en gesterkt door mijne hulp, door mijne genade. Wat wilt gij meer?

En gij zwakkeren van geest en gemoed, voor wie de taak des levens te zwaar valt, voor wie, blijft gij een kind dezer, wereld, de levensweg zoude leiden tot waanzin, welligt tot zelfmoord, ik open voor u mijne toevlugtsoorden, waar gij bevrijd van alle aardsche zorgen alleen aan den Hemel, denkt. En daarentegen gij die boven anderen hier op aarde zijt bevoorregt, gij die zoo gaarne wilt behouden, wat gij hebt geerfd, of wat gij hebt verdiend, waar is voor u heil te vinden, zoo niet bij mij?

Naast uwe kinderen hebt gij ook uwe vruchtbare velden lief, en niet minder de effecten in uw brandkas, gij hoogstaangeslagenen dezer eeuw! Wie zal op den duur u en uwe eigen-

dommen beschermen; wat zal de armen, de behoeftigen terughouden, den arm tegen u op te heffen, wanneer het oogenblik komt, dat zij ook willen eten en drinken en vrolijk zijn? Wat anders dan de vrees voor de straffe des Hemels, waarover ik heb te beschikken; of het vertrouwen op mijne belofte, dat wat hier op aarde wordt geleden, ginds ruimschoots zal worden vergoed.

En gij machtigen dezer aarde! Gij, keizers en koningen! zijn al de lessen der geschiedenis voor u zonder vrucht geweest? Troon na troon is ineengestort. Zoude ook voor u het uur niet kunnen slaan, waarop uw hoogmoed voor den val komt? Alleen bij mij kunt gij u verzekeren. Laat evenals in de Middeleeuwen de kerk weer worden de Zon, en de staat de Maan, en alles zal in orde zijn. Er zal weder rust komen in de gemoederen, vrede in het huisgezin, vrede in de fabriek, vrede in den staat, vrede op aarde, zooals er vrede in den Hemel is.

En wat ik van u, o mensch! voor dat alles in de plaats vraag: och, het is zoo weinig. Doe afstand van die uitvindingen van den nieuweren tijd, van die vloekwaardige instellingen en beginselen, van scheiding van kerk en staat, van vrijheid van drukpers, van vrijheid der gedachte. Wat offert gij op? Niets dan uwe onrust. Doe afstand van die gedachtenvrijheid, welke u pijnigt over dag en u vervolgt des nachts. Te lang, veel te lang heeft men u steenen voor brood gegeven. Te lang, veel te lang zijt gij de dupe geweest van de sofisten, die uwe ijdelheid streelden met het woord van Lessing onzaliger gedachtenisse, met het woord van Lessing, dat het streven naar waarheid, ook dan wanneer zij niet wordt bereikt, meer waard is dan het bezit der waarheid zelve. Laat af van die valsche profeten, komt tot mij, bij wien de waarheid, de rust, de zaligheid is. In mijn hart is plaats voor allen, niet allcen voor eene klasse, of voor een leeftijd; neen, voor jong en oud, voor arm en rijk, voor het kapitaal en den arbeid, voor de ongelukkigen zoowel als voor de gelukkigen dezer aarde! Mijn ideaal is niet: voedsel, kleeding, deksel voor het vergankelijke, menschelijke ligchaam, maar mijn ideaal geldt de toekomst der onsterfelijke ziel!

Wie had in 1848 gedacht, M.H., dat velen, zeer velen, 25 jaar later hun ideaal zouden terugvinden in de overheersching

van den staat door de kerk? En wien, die de vrijheid der gedachte lief heeft boven alles, wien slaat niet de angst om het hart, wanneer hij aan de toekomst denkt? Wie zal niet lang aarzelen wanneer hij zich die vraag wil beantwoorden: wat is erger het esprit de corps, de kameraadschappelijke geest der arbeidende klasse in Engeland, die voor niets terugdeinst, zelfs niet voor de opoffering der individueele vrijheid, esprit de corps, waarbij Thornton zich de orde der Jezuïten herinnert, of die orde en haar alles overheerschende invloed zelf? Wie verlost ons van het eene ideaal zoowel als van het andere? M.H. daar ginds aan de oevers van de Spree, in het Duitsche Atheen trekt de groote kurassier aller aandacht. Vreemde persoonlijkheid! Man gemakkelijker, hetzij te vergoden, hetzij te verfoeijen dan te verklaren. Wat zal het eindoordeel der historie over dien Sphinx zijn - zoo openhartig en toch zoo raadselachtig, tevens? Ziet, zal hij u zeggen, eerst kneedde ik de goede onderdanen van mijnen vromen meester tot was; ik liet ze denken en ik het ze spreken, ik het ze vergaderen en ik liet ze kiezen; doch ik ging mijnen gang. En toen mijn oogenblik gekomen was, pakte ik ze bij de kraag en wierp ze op Oostenrijk en op Zuid-Duitschland. En zij vochten als leeuwen en behaalden de overwinning. En vier jaren later liet ik Noord en Zuid te zamen optrekken tegen den erfvijand van Duitschland en die overwonnenen van 1866 vochten met denzelfden heldenmoed als hunne overwinnaars. Met vereende kracht bragten zij Frankrijk ten onder. Dat ligt daar nu, gewond, uitgeschud; voor jaren, voor eeuwen welligt, niet meer in staat onrust over Europa te brengen. Knarsetandende van verbittering, doch magteloos! En daarnaast staat mijne schepping: de Duitsche eenheid, het Duitsche rijk. Dit nieuwe gebouw, met bloed en staal opgetrokken, het staat daar voor eeuwen vast en hecht. Onder zijn dak vindt gij bescherming voor de vrijheid uwer nijverheid niet alleen, maar ook voor de vrijheid uwer gedachte. De ondervinding, onder mijne leiding opgedaan, heeft mijne goede Duitschers geleerd, dat het volk niet wijzer moet willen zijn dan de Regering; dat de autoriteit der Regering van boven komt; dat - wil men steun hebben hier op aarde, tegen anarchie of onderdrukking - men leven moet in een stijven, strammen staatsvorm, niet gevoelig voor den volkswaan van den dag. Het is de oude Pruissische geest, beligchaamd in zijne monarchen, die Duitschland heeft verhe-

ven tot den rang, welken het thans inneemt. Het is de tucht, die niet alleen met gelatenheid gedragen, maar waarop zelfs met bewondering gestaard wordt. Men is gelukkig onder - men is trotsch op die tucht. Een mijner professoren heeft den spijker op den kop getroffen, toen hij zeide: wat het meest te bewonderen is in den pruisischen geest, het is, dat de onderdaan met dezelfde geestdrift datgene doet, wat met zijne overtuiging strijdt, als wat daarmede in harmonie is, zoodra slechts het sein daartoe van boven gegeven wordt. Daarop komt het aan. Dit verklaart de zegepraal van 1866. Ziet daarentegen op België. Daar heeft men de menschen laten begaan; daar hebben zij zich een roes gedronken aan de vrijheid; daar heerscht de meerderheid; welnu, Lavaleye erkent het zelf, België verzinkt meer en meer in de barbaarschheid. Neen, zegt prins Bismarck, er is geene keuze. Of anarchie, of middeleeuwsche theocratie, of een staatsvorm als de onze. Wij, Duitschers, begeeren onze grenzen waarlijk niet meer uit te breiden. Willen onze, ter kwader ure van ons afgevallen broeders, op zich zelve blijven en niet deelen in onze magt, in onze beschaving, in onze zedelijkheid, het zij hun niet misgund. Maar België zij voor allen eene waarschuwende les, dat, wil men op den weg der vrijheid niet terugzinken in den nacht der middeleeuwen, men hij ons ter schole moet gaan. Leent van ons uwe tuchtmeesters. De tucht van staatswege uitgeoefend, wordt het ideaal van de tweede helft der negentiende eeuw. Een krachtig koningschap van Gods genade, dat door mij het schip van staat in werkelijkheid bestuurt, en daaronder een volk, door tucht vatbaar voor eene gematigde vrijheid; eene vrijheid, evenzeer verwijderd van de middeleeuwsche theocratie en van de arbeiderstyrannie, als van den parlementairen regeringsvorm.

En overal in Europa ziet men met bewondering op dat Duitsche ideaal! Baron Stoffels in Frankrijk, Carlyle in Engeland, zijn de apostelen van prins von Bismarck en van zijn ideaal. En ook bij ons worden zij niet gemist, de bewonderaars van den grooten kurassier.

Begrijpt gij nu, waarom ik vroeg: Waar zijn zij gebleven, de dagen onzer jeugd?

II.

Er is een tijd geweest, toen een professor een bevoorreht wezen was. Ik bedoel den tijd toen er niet alleen een monarchaal, een aristocratisch, een kerkelijk, maar ook een professoraal bijgeloof bestond. De tijd, toen hij geacht werd iemand te zijn, die alles wist. En niet het minst gelukkig waren zij, die zich op de wetenschap van maatschappij en staat toelegden In die dagen verlangde men van hen een antwoord op de vraa, hoe de maatschappij er uitzag, in den tijd toen er geene maatschappij was; op welke wijze de menschen er toe gekomen waren, eene staatsinrigting te ontwerpen; hoe die staatsinrigting was, enz., enz. Keurige onderwerpen voor eene weelderige fantasie; al de producten dier fantasie hadden evenveel regt van bestaan; want, wat zij wrocht, was voor geene wederlegging vatbaar. Thans is men daarmede niet meer tevreden. Het is thans niet meer voldoende te weten, wat er geweest is, toen er nog niets was; men verlangt de wetten, de sociale wetten te kennen, die onze, de tegenwoordige maatschappij beheerschen, de drijfkrachten, die de verschijnselen doen ontstaan. Men erkent geene wetenschap meer, die een product is der verbeelding. Zij moet gegrond zijn op de werkelijkheid; zij moet vruchtbaar zijn voor het leven. En toch, helaas! hoe weinig zijn wij nog gevorderd! Wat is waarheid op het maatschappelijk, op staatkundig gebied? Wie durft nog als man der wetenschap optreden, wanneer hij zich herinnert de toekomst, die men zich had voorgespiegeld en nu ziet wat er onder ons omgaat? Een vrije regeringsvorm was het ideaal, dat men zich voor oogen stelde; men verwachtte daarvan, en dit niet voor ons vaderland alleen, de heerlijkste vruchten. En zijn er thans niet velen, die tegenover de grootsche schepping van prins Bismarck, aan de waarde van den vrijen regeringsvorm beginnen te twijfelen? Wat was de beschouwing van den oorlog voor eenige jaren, wat is hij thans? Dezelfde groote man, wiens ministerie de les predikte: men moet zich niet storen aan hetgeen een volk zegt te willen; diezelfde kolos heeft ook op den oorlog zijn merk gedrukt. Vroeger was de oorlog iets afkeerwekkends, het was iets anormaals; hij zoude door de versprei-

ding van betere economische begrippen, door het meerdere verkeer tusschen de volkeren, door den invloed der godsdienst, langzamerhand althans uit het beschaafd Europa verdwijnen. En thans. Enkele oudgasten klemmen zich nog vast aan hunne oude zucht naar den vrede: zij trachten hetgeen er mede strijdt, in harmonie te wringen met die oud-gasterij en bewijzen ons, zooals Lammers uit Bremen doet, dat prins Bismarck een zeer vredelievend man is. Doch de meesten hebben tegelijk met hunne vroegere liefde voor zelfregering, ook den afkeer van den oorlog over boord geworpen. Gij kunt weinig Duitsche boeken meer opslaan, of er komt zijdelings of regtstreeks eene lofrede op den oorlog in voor. De oorlog is niet de georganiseerde menschenslagting, de georganiseerde roof. Neen, het blijft de volkenregtelijke instelling, de instelling, waardoor al hetgeen er aan grootmoedigheid en zielenadel in een volk sluimert, aan het licht komt, het middel, waardoor de materieele, de verstandelijke, de zedelijke kracht van een volk in haar geheelen omvang zich openbaart. En Europa staat tot de tanden gewapend, en die toestand is niet meer iets anormaals, iets voorbijgaands; neen, iets goeds, iets blijvends. Het volk onder de wapenen, het is een gelukkige toestand voor een volk. Het groote middel van opleiding tot pligtsbetrachting.

En wanneer men sprak van het moderne volkenregt, in tegenoverstelling van het oude, wat meende men dan eene vaststaande waarheid te zijn? Vroeger was het grondgebied het voornaamste en het volk het aanhangsel, het accessoir; de meerdere beschaving en ontwikkeling der nieuwere tijden had die zaak omgekeerd. Het volk was de hoofdzaak en het grondgebied zijne woonplaats. Thans echter heeft men het regt van verovering weder als blijvenden regel op den voorgrond gezet, in eere hersteld; de vijand maakt zich meester van het land met of tegen den zin der bewoners en het is reeds een bewijs van groote humaniteit, wanneer men die bevolking het regt geeft huis en hof te verlaten en andere woonsteden op te zoeken. Ziet, M.H. ik word niet verontrust door het feit op zich zelf. Ook na de veroordeeling eener oude theorie zal het lang duren, voordat de feiten daaruit voortvloeijende verdwijnen. Waarmede ik geen vrede heb, is niet, dat men, om zich te regtvaardigen, zich beroept op hetgeen anderen vroeger hebben gedaan, maar dat men de nieuwe theorie thans weder doet

plaats maken voor de oude en verouderde. Dit doet twijfelen aan den vooruitgang der Maatschappij, vooral wanneer dit komt van eene natie als de Duitsche, zoo doortrokken van wetenschap in veler oogen boven allen uitmuntende in zedelijkheid, het licht der wereld.

En wanneer wij onzen blik vestigen op Economisch gebied en de Engelsche arbeidersbeweging gadeslaan, wat ontroert dan ons gemoed? Wat was het verwijt aan de staathuishoudkunde gedaan? Dat zij door altijd op de producten te turen niet zelden vergat, dat de producten er zijn om de menschen, en deze niet om de producten. Doch vindt thans niet juist het omgekeerde plaats? Let men niet te veel op den arbeider en zijn arbeid, zonder er naar te vragen, wat die arbeid oplevert? Is dit niet vooral de groote fout der Engelsche beweging en van wie zich daaraan aansluit? Men vraagt niet of er meer of minder producten op den weg, dien men inslaat, zullen te vinden zijn. Is het dan niet meer waar, dat, zal de Maatschappij een hoogen trap van welvaart bereiken, toch voor allen ei meer voedsel, meer deksel, meer kleeding zal moeten zijn en dat alles, wat de arbeidzaamheid verhoogt en de spaarzaamheid vermeerdert, de toeneming der productie bevordert? Is het dan niet meer waar, dat de aarde, waarmede wij ronddraaijen, niet is een hoorn van overvloed; dat hare vruchtbaarheid begrensd is, en dat alleen door noeste vlijt en onafgebroken vooruitgang in kennis en beschaving, eene grootere hoeveelheid producten aan de aarde kan worden ontwoekerd; dat alleen daardoor, gepaard met het gevoel van verantwoordelijkheid voor der kinderen lot, de evenredigheid tusschen de bevolking aan de eene en de middelen van bestaan aan de andere zijde kan worden bewaard? Worden die waarheden niet miskend bij de grondbeginselen van de vereeniging der machinewerkers, die vereeniging, welke de type, de bloem van allen gezegd wordt te zijn? Het is alsof er eene vast bepaalde hoeveelheid werk aanwezig is, die in gelijke deelen tusschen allen moet worden verdeeld. Het is alsof het onverschillig is, dat die individueele arbeider al of niet geprikkeld wordt, zich in te spannen, zijn uiterste best te doen; het is alsof het aankomt alleen op den arbeid en niet op hetgeen deze te voorschijn brengt. En wanneer dan ten behoeve dier bekrompene Economische politiek, de individueele vrijheid wordt opgeofferd; wanneer wij een toe-

stand zien geboren worden, die aan de Gilden met hunne beperkingen, mét hunne privilegiën herinnert, dan doen wij ons zelven de vraag: was dat hetgeen werd verwacht van de vrijheid van nijverheid en handel?

Doch dit alles, zoowel hetgeen in Duitschland als in Engeland is voorgevallen, het raakt ons nog maar van ter zijde, uit de verte. Doch slaan wij den blik op ons zelven! Herinnert gij u welligt nog, waarom in 1848 aan de geestelijken en bedienaren van den godsdienst de toegang tot de vertegenwoordiging ontzegd werd?

'Geestelijken,' zeide de Commissie voor de herziening der Grondwet, 'hebben eene andere taak, dan deel te nemen aan politieke verrigtingen, waarin kerkgeloof en kerkverschil niet mogen worden gemengd.' Huilt of lacht men, wanneer men thans die woorden leest? 'Verrigtingen waarin kerkgeloof en kerkverschil niet mogen worden gemengd.' Arme leden der Staten-Generaal, die meenen lid eener politieke vergadering te worden, en zich in eens in de atmosfeer eener kerkvergadering, in 't midden van kapellaans en katechiseermeesters, verplaatst zien!

Arme wetenschap! Gij, wie durft het te ontkennen, staat nog op een lagen trap! De sterrekunde kan den loop der planeten voorspellen, maar gij niet den weg, dien het dwalende menschdom zal inslaan. Wanneer gij uwe stem verheft, zal men u dan niet toeroepen: 'kind! kind niet verder! Als ware 't door onzigtbare geesten opgezweept, gaan de zonnepaarden van den tijd op hol met den ligten wagen van ons lot: en ons blijft niets over, dan met moed en vastberadenheid de teugels vast te houden, en nu regts dan links, van de steenen hier, van den afgrond daar, de wielen af te wenden. Waarheen wij gaan wie weet het? Herinnert men zich toch naauwelijks van waar men kwam.'

Moeten die woorden van Goethe's Egmont een rigtsnoer worden voor ons zelven, voor ons volk? Troostelooze levensbeschouwing! Moeten wij terugzinken in een wanhopig scepticisme? Is dat wat onze illusiën ons gewrocht hebben? M.H. Niemand ontkent, dat er in ons Vaderland, bij ons volk, ook bij het denkende gedeelte daarvan een gevoel van *malaise* bestaat. Dat ik er niet vrij van ben, mijne rede heeft het be-

wezen. Het feit bestaat. Waartoe moet het leiden? Wilt gij, omdat de werkelijkheid in vele opzigten niet aan het ideaal heeft beantwoord, regtsom keert maken? Al wie de geschiedenis der laatste 25 jaar met een onbeneveld oog beschouwt; wie zich niet laat wegslepen door de teleurstellingen die hij heeft ondervonden, hij kan niet ontkennen, dat wij zijn vooruitgegaan. Het beginsel van zelfregering, het beginsel van openbaarheid, zij zijn langzamerhand overal doorgedrongen, zij worden meer en meer eene levensbehoefte voor ons volk. Zijn de vruchten daarvan voor staatsbestuur, provinciaal-, gemeentebestuur zoo slecht geweest? Vestigt uwe aandacht op het bestuur onzer Koloniën: daar moest eene zelfzuchtige, bekrompene politiek vervangen worden door eene, waarmede ook de mensch, die tot rigtsnoer heeft het algemeen welzijn der menschelijke maatschappij, vrede heeft. Daar moest een kunstmatige toestand weder voor een natuurlijken plaats maken.

En schijnt niet dit probleem, hoe langzaam dan ook, opgelost te zullen worden zonder schokken, op den geleidelij ken weg der hervorming? Toch, ik erken het, wij gevoelen ons niet behagelijk. Is het omdat wij verontrust worden door het woelen der kerkelijke partijen? Betwijfelen wij of de weg der vrijheid en die van het gemeene regt, ter goeder ure door ons is ingeslagen? Ziet op het Duitsche rijk met al zijn prestige, met al zijne magt! Is de vermenging van staat en godsdienst, zooals die daar zich nog vertoont, zoo aanlokkelijk? De godsdienst op de staatsschool? Vroeger was het: de kerk meester over de school, en dus over den staat; thans beproeft men het op eene tegenovergestelde zijde: de staat meester over de school en dus over de godsdienst! Wordt bij het vooruitstrevende gedeelte der Duitschers het besef niet levendig, dat eene duurzame solutie alleen mogelijk is door scheiding van kerk en staat, door de school, zooals wij die hebben? En wij zouden berouw hebben over den weg door ons ingeslagen! Er moge veel worden gerekaveld over onderdrukking der godsdienst in ons vaderland; men moge de leden der Staten-Generaal beklagen, die dat alles moeten aanhooren; maar, zoo iets hecht is en vast staat in ons vaderland, het is de vrijheid van godsdienst aan de eene en de zelfstandigheid van den staat aan de andere zijde.

Met den besten wil ter wereld, kan men in Nederland geen martelaar worden, welke moeite men ook doe. En wanneer gij

aan den ontevredene met de tegenwoordige orde van zaken de vraag doet: wat wilt gij er voor in de plaats stellen, bij onze vrijheid der kerkgenootschappen, bij het bestaande verschil in zaken van godsdienst, - er is nog niemand, die op die vraag een duidelijk antwoord heeft kunnen geven, tenzij men zoude wenschen, dat de staat zijne hand van het onderwijs terugtrok; en wie is het, die den treurigen moed heeft die vordering te doen?

En dan de arbeidersbeweging! moet zij ons vrees aanjagen? Zijn voor Nederland dezelfde gevaren te duchten? Zullen ook hier die vereenigingen dezelfde schaduwzijde vertoonen? Men bedenke éene zaak. In Engeland gold sedert eeuwen eene algemeen e wetgeving over de organisatie van den arbeid. Ja, nog lang na de huldiging van het beginsel van vrijheid voor nijverheid - zelfs nog op dit oogenblik, is de betrekking van meester en arbeider onder bescherming van het straf- of politieregt geplaatst. Bij ons was onder de Republiek der Vereenigde Nederlanden, niet alleen het regime der gilden veel minder drukkend dan in de meeste andere landen; maar bij ons ontbrak door de verbrokkeling der souvereiniteit tusschen provincie en provincie, tusschen stad en stad, de gelegenheid tot zoodanige algemeene wetgeving als in Engeland sedert eeuwen was ingevoerd. Wij vinden - voor zoover ik weet - niet dergelijke algemeene bepalingen over de loonen, over den leertijd, over den duur der dienstbetrekking, enz. Maar wij troffen dan ook niet aan, wat in Engeland reeds voor eeuwen straf bepalingen deed geboren worden, coalitiën van arbeiders tot vermeerdering der loonen, enz. En is daaraan niet voor een deel toe te schrijven de vlugt en de rigting, die deze vereenigingen in Engeland hebben genomen? Is dit niet bevorderd door het karakter der Engelsche nijverheid, door de groote schaal, waarop die daar wordt gedreven, en de naauwere aanraking waarin de arbeiders daardoor met elkander geplaatst zijn? In den loop der tijden heeft zich daar een *esprit de corps*, een kameraadschappelijke geest onder de arbeiders ontwikkeld, die, hoe bewonderenswaardig op zich zelf, wegens zijne geringschatting der individuele vrijheid, ons vrees moet aanjagen. Is het eene illusie, eene voorliefde voor mijn vaderland, wanneer ik mij vlei, dat het gevoel der individuele vrijheid te diep in ons volkskarakter is geworteld, dan dat men ligt gevaar zoude loopen, een leger arheiders

met of tegen hun zin op het commando van enkele aanvoerders te zien marcheren in het gelid?

Een ding kunnen wij echter van Engeland leeren. De Engelsche Regering heeft niets onbeproefd gelaten, om de arbeidersvereenigingen, die daar reeds lang inheemsch, in de zeden der arbeidende klassen geworteld waren, den kop in te drukken. En ook na de intrekking der bestaande strafwetgeving op dit punt in 1824, werd niet het gemeene regt op hen toegepast, maar bijzondere handelingen, aan die vereenigingen eigen, bleven door exceptionele strafbepalingen beheerscht. En wat heeft dit alles gebaat? Mij dunkt, wij moeten dat voorbeeld niet volgen. Nog zijn die vereenigingen bij ons in het opkomen. Nog bestaat niet een alles overheerschend, voor niets terugdeinzend *esprit de corps* bij de arbeidende klasse. Zouden wij geen gevaar loopen het te doen ontkiemen, wanneer wij nog langer hen beperkten in het ook aan hen toekomende regt van vereeniging; wanneer wij, uitgaande van het denkbeeld, dat het gemeene regt niet voldoende is, bijzondere strafbepalingen voor hen uitdachten, en alzoo in hen gingen opwekken een gevoel van achteruitzetting, van ongelijke behandeling, waarvan bitterheid tegen het staatsbestuur en naauwe aaneensluiting aan elkander het gevolg zouden kunnen, welligt zouden moeten zijn. Laat de vrijheid en het gemeene regt ook hier onze leus, ook hier ons rigtsnoer zijn. Maakt geene exceptioneele strafbepalingen om het misbruik te keeren, dat zij van dit regt niet gemaakt hebben, maar zouden kunnen maken, strafbepalingen, die welligt juist dat misbruik zouden doen ontstaan.

En zoude het *malaise*, dat ons bevangt, niet verminderen, wanneer wij tevens bedachten, dat de arbeidersbeweging, hoevele gevaren zij ook moge verbergen in haar schoot, toch van den anderen kant het waarschijnlijk maakt, dat eene betere toekomst voor de groote meerderheid onzer natuurgenoot-en te verwachten is. Zal de arbeidende klasse ooit door een stoot van buiten alleen een hooger peil van ontwikkeling kunnen bereiken? Ik zoude betwijfelen, of zonder eigen krachtsinspanning blijvende verbetering zoude kunnen worden aangebragt. En de arbeidersvereenigingen, die overal in Europa in honderderlei vormen en met zeer verschillende doeleinden uit den grond te voorschijn komen, bewijzen, dat dit besef bij hen levendig wordt. En daarvan alleen kan eene betere toekomst het gevolg zijn. Vereeniging geeft wrijving, wrijving geeft ontwikkeling, ontwikkeling geeft

een gevoel van eigenwaarde. Zal de tijd eens aanbreken, dat in plaats van te leven bij den dag, het besef doordringt, dat er ook een morgen is; zal het bewustzijn ontwaken, dat voor niets de mensch meer verantwoordelijk is; dan voor het in 't leven roepen van zijn evenmensch? En zoo ja: moet dan dit alles niet uit de arbeidende klasse zelve haren oorsprong nemen, en zijn in zoover de arbeidersvereenigingen niet een gunstig teeken des tijds?

Toch bestaat dat gevoel van *malaise*, dat gevoel van onbehagelijkheid. Moge het leiden tot meerdere krachtsinspanning, tot meerdere voorvarendheid. Moge het zelfs leiden om daar waar men van het vrij spel der sociale krachten te veel heeft verwacht, den omvang der Staatszorg uit te breiden! Mits niet dan na rijp overleg en wanneer de kans op welslagen zoo goed als verzekerd zij. Immers het schijnt, dat sommigen van oordeel zijn, elke tusschenkomst van den Staat te hebben geregtvaardigd, wanneer zij den tegenstanders met den naam van doctrinair hebben bestempeld. Met dat woord is hem dan de mond gestopt, is hij veroordeeld. En toch ook in onze dagen blijft het waar, dat de tusschenkomst van den Staat, ook dan, wanneer zij niet verdoovend werkt op de energie des volks, meestal eene financieele zijde heeft, die minder aangenaam is.

Men heeft weinig voor niet op deze wereld, en ook de hulp van den Staat niet. Zij komt de natie op kosten te staan; kosten, te vinden uit de opbrengst der belastingen; belastingen, komende - en nog wel door dwang - uit dé beurs der ingezetenen. Alles ook nog in 1872 een nadeel. En eveneens blijft het in 1872 waar, dat de daardoor veroorzaakte vermeerdering van het ambtenaarspersoneel, eene schaduwzijde is, niet te ligt te tellen; dat die ambtenaren, door het genot eener vaste bezoldiging in slaap gewiegd, niet zelden de eenigen zijn, die van die uitbreiding der staatszorg voordeel genieten. En eveneens blijft, het waar, dat, voor zoover de staatstusschenkomst weinig of geen geld moge kosten, geene nieuwe ambtenaren moge noodzakelijk maken, die tusschenkomst dan gewoonlijk uitloopt op eene bedreiging met straf. Ik weet wel, er zijn thans velen, die ligt denken over de individueele vrijheid. Toch blijft het een nadeel, wanneer de inhechtenisneming als middel om het algemeen welzijn te bevorderen, over een grooter gebied wordt uitgestrekt. Vooral waar het geldt handelingen, die niet om zich zelve maar om der gevolgen wille afgekeurd wor-

den. Bovendien iets anders is het, eene wet uit te vaardigen iets anders ze in te voeren. De mensch schijnt altijd een bijgeloovig wezen te zullen blijven. Zoo heerscht er bij velen eene afgodische vereering van wet of reglement. Men schrijft iets op een stuk papier; men laat het drukken, men kondigt het af en men is gerust; de slaapmuts, men trekt ze over de ooren en men meent nu te zullen verkrijgen, wat men wenscht, of te zien keeren, wat men niet wenscht.

En de maatschappij, zij gaat haren gang, even alsof er niets gebeurd ware. Van tijd tot tijd wordt die strafbepaling gebruikt om iemand, die in 't oog valt, die om de eene of andere reden iets verdiend heeft, te plagen en te regt te zetten; voor het overige blijft zij eene doode letter, en ondermijnt zij den eerbied voor de wet. Voorwaar, wanneer men tot dat middel zijne toevlugt neemt, men doe dit niet zonder overtuigd te zijn, dat het algemeen welzijn die inbreuk op de individueele vrijheid wettigt; men doe dit niet zonder zich vergewist te hebben, dat de middelen van uitvoering, de middelen van handhaving aanwezig zijn.

Wie dit alles bedenkt, zal zich tweemaal beraden, voordat hij overgaat tot de uitbreiding der staatszorg: wie dat alles bedenkt, die zal het geslacht van 1848 het niet ten kwade duiden, zoo het ook nu nog blijft vasthouden aan zijn ideaal:

De vrije Maatschappij in den vrijen Staat.

Groningen, February 1872.

B.H.D. TELLEGEN.

Aanteekeningen.

Blz. 443-447. *Lujo Brenta. Zur Geschichte der Englischen Gewerkvereine*. Leipzig, 1871.

Blz. 444. *Brentano*, a.w. bl. 124. Die Debatten im Parlament über die Abschaffung zeigen die Feinde des Gesetzes (von Elisabeth) entweder als Arbeitgeber oder als reine Theoretiker, die mit der ganzen Anmaassung und Selbstüberschätzung von Anhängern einer noch jungen Theorie das Zeitalter und die Regierung der glorreichen Elisabeth als eine Zeit verhöhnten, in der man von der unfehlbaren und alleinseligmachenden Lehre der neuen Aera noch nichts wusste.

Blz. 447. *a. w*. bl. 206 Wäre die Verantwortlichkeit Napoleon's III eine wirkliche statt einer blos scheinbaren gewesen, so könnte man die Regierung der Gesellschaft eine imperial-demokratische oder cäsaristische nennen.

Blz. 450. *Thornton, on Labour*, bl. 191.

Blz. 451. *Boretius. Friedrich der Grosze in seinen Schriften*. Berlin, 1871. bl. 53. Das *Volk* diesses preuszischen Staates ist nicht besser, nicht begabter als in irgend einem anderen Theile Deutschlands: es weisz dies und giebt sich nicht den Grübeleien hin durch welche ‘Stammeseigenthümlichkeiten’ es vielleicht vor anderen Theilen des deutschen Volkes ausgezeichnet sein könnte. Aber zwei Eigenschaften finden sich bei ihm häufiger, die ihm durch seine Geschichte *anerzogen* sind und, je mehr es auch wächst, noch fortdauernd anerzogen werden: Eigenschaften, um die man vielfach es kaum zu beneiden für nöthig halten, und von denen namentlich eine an diesem orte (Zürich) zu preisen vielleicht sogar sehr sonderbar erscheinen mag. Ich meine: ein lebendiges Staatsgefühl und, um einen Ausdruck Carlyle's zu gebrauchen, *schwei-*

gender Gehorsam. Ein lebendiges Staatsgefühl, das heiszt das Bewusztzein, dasz dieser preuszische Staat, wie sehr man ihn vielleicht auch in manchen Beziehungen anders haben möchte und seiner Mängel und Härten sich bewuszt ist, doch die starke Form ist, welche den Inhalt des in ihm wohnenden Volkes vor jeder Gefahr zu schützen und seine allseitige Entwickelung zu ermöglichen im Stande ist, und dazu die herzliche Freude an der *Kraft* dieses Staates. Schweigender Gehorsam, das heiszt die treue Manneszucht, die den Einzelnen als gefügiges Glied willig in das grosze Ganze sich einordnen, ihn mit Aufopferung seiner Persönlichkeit, seiner Ansichten selbst und vielleicht gut und fest begründeter Ueberzeugungen seine Pflicht in *der* Weise erfüllen heiszt, wie sie durch den das Ganze leitenden Geist vorgezeichnet ist.

Men zal het mij, vertrouw ik, niet euvel duiden, wanneer ik Boretius, hoewel hij te Zürich en niet in Duitschland duitsch en publiek regt doceert, als een Duitsch professor beschouw. Zijne lofrede op Frederik den Groote is n°. 114 der populaire wetenschappelijke voordragten, uitgegeven door Virchow en v. Holtzendorff.

Blz. 452. *Lammers, Deutschland nach dem Kriege*. Leipzig, 1871. bl. 18, 30, 40, 41. Wir muthwillige Friedenstörer! wir eroberungssüchtige Allerweltsunterdrücker! Wir wollen ja das nur vertheidigen und behalten, was uns gehört.

Blz. 453. *brentano, a. w*. blz. 199. Im Leben des civilirtesten Volkes sind Kriege und Schlachten immer noch Momente von hervorragendem Interesse, nicht nur wegen der Folgen, die sie für seine weitere Entwickelung mit sich bringen, sondern auch als die Gelegenheit, bei der seine ganze materielle, geistige und moralische Kraft und alles Hochherzige und Edle, das in seinem Innern schlummert, ans Tageslicht treten.

Blz. 458. Mijn wensch is door de Wet van 12 April 18 72 (Stbl. n°. 24) slechts ten deele vervuld.

De vruchten van een tiendaagschen veldtocht.

Houden wij ons aan den naam in de Tweede Kamer zelve voor het jongste finantieel debat uitgevonden. Gereed voor eenige oogenblikken den voet te zetten te midden van een vrij chaotischen toestand, heeft elk vast uitgangspunt iets bijzonder aantrekkelijks, al is dat punt dan ook nog zoo onbeduidend en al dient het alleen om het weinig interessante feit te constateeren, dat bedoeld debat tien dagen uit het leven van ons parlement heeft in beslag genomen. Daarbij komt nog dit voordeel, dat een geleende titel de verplichting om naar een eigen naam te zoeken opheft. Niet dat de moeite aan dat zoeken verbonden zoo groot is, maar het heeft soms vrij wat bezwaren in, de zaken dadelijk bij haar waren naam te noemen, en onder die zaken kunnen ook discussien behooren.

Of die tiendaagsche veldtocht ook bestemd is eene eervolle plaats in de jaarboeken van het nederlandsche parlement in te nemen? Wie, die het zou willen verzekeren. 't Zij men lette op den inhoud der gevoerde debatten, of op de resultaten waartoe zij leidden, de indruk, die achterblijft, is in elk geval vrij treurig. Welk eene verveling waait U uit de jongste bijbladen tegen; welk een rijkdom aan kleine en welk eene armoede aan wezenlijk groote argumenten! Hier stuit gij op eene rede, welke breed opgeeft van liefde voor de algemeene zaak, ofschoon een leelijk klassenbelang telkens tusschen de regels komt heengluren; en daar weder ontmoet gij een vertoog, dat U doet vragen, of ge misschien ook eene verzameling van economische cacografiën onder de oogen hebt. Maar ik laat

het staathuishoudkundig vraagstuk rusten. Anderen mogen desverkiezende onderzoeken, hoe dit aan den strijd ontkomen is, mij raakt hier alleen de politieke strekking der gevoerde debatten. Het kan zijn, dat er over de kwestie zelve maar een zeer sober licht werd uitgestort; maar zeker is uit haar een ander licht voortgekomen, dat de trekken van onze tegenwoordige Tweede Kamer duidelijker doet kennen dan voor deze.

Oppervlakkig schijnt die verklaring vreemd: immers het staat vast, dat wij sedert de stemming van 2 Mei in volslagen politieke duisternis ronddoolen, zoekende naar een uitweg, welke niet te vinden is. En toch houd ik mij aan mijne verklaring: ook de crisis is eene periode van ontwikkeling, en ook het aan den dag komen van eene verwarring, welke langen tijd in de gemoederen voortwoekerde, maar tot nog toe met inspanning werd verborgen gehouden, verspreidt een wezenlijk nieuw licht. Is het waar, dat oprechtheid tot de eischen van het gezonde politieke leven behoort - en ik wil het gaarne aannemen - dan zijn wij vooruitgegaan, want wij zijn heden oprechter dan een paar weken geleden; wat toen nog slechts fluisterend besproken werd, is nu een voorwerp van openbaar debat geworden. Laat dan ook van de tegenwoordige crisis althans dit goede gezegd zijn.

Reeds onder de discussiën teekent zich langzamerhand de strijd. Het debat, aanvankelijk effen en kalm, krijgt allengs meer kleur en leven, en al schijnt men er van alle kanten op uit om het vrij te houden van politieke invloeden, 't is duidelijk te zien, dat die invloeden zich met eiken dag toch sterker doen gelden. Het zijn nu niet zoozeer conservatieven en liberalen die tegen elkander over staan; het is een burgeroorlog onder de liberale meerderheid: aan de eene zijde een streven naar emancipatie, aan den anderen kant een poging om althans iets van de oude tucht te handhaven. In de Kamerzelve blijft het intusschen bij kleine schermutselingen; eerst later, als het besluit gevallen en dit besluit de aftreding van het Kabinet heeft uitgelokt, wordt de breuk volkomen. Uit de vinnige polemiek tusschen dagbladen, welke tot nog toe te zamen eene zelfde zaak verdedigden, is het duidelijk op te maken, dat, al mocht de strijd nu eerst uitbreken, de kiemen van verdeeldheid toch sinds lang voorhanden moeten zijn geweest. Blijkbaar met voorliefde greep men hier en daar de gelegenheid aan, om elkander verwijten te doen, welke sinds

lang op de lippen brandden, maar tot nog toe om redenen van staat werden ingehouden. Aan de eene zijde is men fel verbolgen op de leden van de liberale partij, die zich in deze bij de oppositie hebben aangesloten, 't zij bij de stemming over de motie-Akerlaken, welke schorsing van de discussiën bedoelde, 't zij later bij de stemming over artikel 1 van het wetsontwerp. De handelwijze van die leden wordt door hunne tegenstanders op verschillende wijze uitgelegd, maar in elk geval is de uitlegging niet zeer vleiend. Nu eens spreekt men van gemis aan tact en doorzicht, dan weder van schromelijke lichtzinnigheid, soms zelfs van heimelijke vijandschap tegen den Minister van Binnenlandsche Zaken, welke bij deze gelegenheid lucht zocht. En de tegenpartij blijft het antwoord niet schuldig: zij klaagt over de onduldbare tyrannie van het ministerie, dat hier, waar het eene zuiver wetenschappelijke maar voor de toekomst hoogst gewichtige beslissing gold, van de leden der Kamer opoffering van eigen overtuiging vergt, en als deze weigeren dat offer te brengen, in een oogenblik van kwade luim de portefeuilles wegwerpt en het verkeer met de Kamer op de meest onheusche wijze plotseling afbreekt. Zij noemt het genomen ontslag in geen enkel opzicht gemotiveerd, omdat bij de discussiën voor- en tegenstanders als om strijd verzekerden, dat geenerlei vijandige bedoeling hun advies leidde, of op hun votum invloed zoude uitoefenen. Ja, zij gaan nog verder en aarzelen niet te zeggen, dat het Kabinet de verwerping van de incometax slechts als een voorwendsel aangrijpt om terug te treden en zich zelf te hoeden voor meerdere en vrij wat gevoeliger nederlagen, welke dreigend naderen.

Het is een wezenlijk voordeel wanneer men, los van de journalistiek en hare dringende eischen, geen verplichting kent om onder den eersten indruk van de politieke gebeurtenissen die voorkomen, daarover een oordeel uit te spreken. Op een zekeren afstand staande is het althans minder moeilijk onze Sympathien of antipathieën ten aanzien van deze of gene richting, deze of gene persoonlijkheid te beteugelen. Maar verlies dan ook omgekeerd de kwestie, welke ons aanvankelijk al te warm maakte, dus op een afstand gezien, niet haar meeste gewicht? Doen wij niet beter de dooden met rust te laten en de oogen naar de toekomst gekeerd, enkel een antwoord te zoeken op de vraag: wat nu gebeuren moet? O zeker wanneer het louter om eene kwestie van schuld of onschuld, een richten tusschen

Ministerie en Kamer te doen ware. Wij hebben toch reeds verbittering genoeg en doen dus zeker verstandig wanneer wij het overlaten aan den toekomstigen geschiedschrijver van ons parlementaire leven, - die zeker met vaster hand dan de onze de weegschaal houden zal - om tusschen de strijdenden te beslissen. Maar geheel anders wordt de zaak wanneer men omgekeerd van meening is, dat de schuld van het gebeurde misschien nog meer in de omstandigheden dan in de menschen schuilt en hoofdzakelijk voortvloeit uit een ziekelij ken toestand, welke, sinds jaren bestaande, zich op allengs bedenkelijker wijze openbaart. Het opsporen van de ziekelijke verschijnselen wordt dan inderdaad eene voorwaarde van beterschap. En kan men inderdaad nog langer volhouden, dat van onze politieke ellende individuën alleen schuld zijn, en dat dus verwisseling van personen voldoende zoude wezen om de bestaande ongelegenheid op te heffen? De tallooze krachten gedurende achttien of twintig jaren in onze ministeriën en parlementen versleten, getuigen luide tegen die opvatting; en toch met onverstoorbaar vertrouwen is men bij elke nieuwe crisis gereed om in nieuwe personen of in nieuwe combinatiën van personen heul en redding te zoeken. Het vertrouwen duurt intusschen maar kort, want nauwelijks is de formatie gereed, of de destructieve arbeid begint; teleurstelling stapelt zich op teleurstelling, en weinig jaren, soms weinig maanden zijn voldoende om wat met zooveel moeite gevormd was te ontbinden. Vraag het den nog fungeerenden minister van oorlog hoe spoedig de openbare meening met haar afbreken van goede reputatiën gereed is, zelfs al ontbreken nog de producten van legislatieven arbeid, waarop alleen een ernstig oordeel steunen kan? Één van beiden nu: óf het ontbreekt ons geheel aan mannen, voor de regeeringstaak opgewassen, - en dan zullen wij beter doen niet langer naar nieuwe krachten om te zien, - of de fout ligt elders, en dan wordt het zoeken naar die fout een ernstige plicht.

In hoevele opzichten de drie ministeriën-Thorbecke ook onderling verschillen, dit hebben ze gemeen, dat hunne ontbinding onder exceptioneele omstandigheden plaats greep. De tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken heeft in zijne langdurige politieke loopbaan velerlei ervaring opgedaan,

maar niet de ervaring van een minister, die door eene vijandige minderheid, langzamerhand tot meerderheid aangegroeid, van zijne plaats gedrongen wordt. Hij heeft telkens eene besliste meerderheid aan zijne zijde, op het oogenblik dat hij afscheid neemt: in 1853, toen extra-parlementaire invloeden hem ten val brachten; in 1866, toen geschillen in het Kabinet tot zijne demissie leidden, en eindelijk thans, nu hij geheel uit vrije beweging heengaat. Dit laatste kunnen wij dunkt mij veilig op den voorgrond zetten: in het een of ander blad moge, ten dienste van allerlei bijoogmerken, de nu genomen demissie als eene gedwongene worden voorgesteld, niemand ook maar van verre met den toestand bekend, zou iets dergelijks in vollen ernst willen beweren. Indien de Heer Thorbecke bij zijn besluit volhardt en aftreedt, dan zal het zijn tegen den stelligen wensch van de meerderheid onzer volksvertegenwoordiging.

En die meerderheid, zij is in deze nog maar eene zeer zwakke uitdrukking van de wenschen, welke bij de meerderheid van het kiesgerechtigde volk leven. Ik vrees geen tegenspraak, wanneer ik beweer, dat deze de aftreding van het tegenwoordig Kabinet sterk betreurt, zoo sterk, dat zij in hare teleurstelling vaak zeer onbillijke verwijten aan de Tweede Kamer richt. Opmerkelijk inderdaad: een van de grootste bezwaren tegen de inkomsten-belasting, en een van de best-gemeende tevens, was hare groote impopulariteit in Nederland. Men mocht dus verwachten, dat die impopulariteit ook het ministerie zoude treffen, dat den maatregel had voorgedragen en verdedigd; in elk geval dat men, vol vreugde over het verwerpen van de gehate belasting, den val van het ministerie, uit die verwerping voortgevloeid, althans met onverschilligheid zoude aanzien. Maar het tegendeel schijnt waar te zijn: over het votum van 2 Mei bekreunt men zich weinig; over de politieke gevolgen van dat votum zooveel te meer. Wanneer ik van het bekende tot het onbekende mag besluiten en daarbij letten op hetgeen uit de dagbladpers valt op te maken, dan zou ik zeggen, dat het bezadigde, kalme en denkende publiek, dat zich aan de geschillen tusschen liberalen en conservatieven weinig laat gelegen liggen, en daarin maar zelden met warmte partij kiest, het jongste Kamer-debat om allerlei redenen met weerzin heeft gevolgd en de aftreding van het ministerie, daaruit voortgevloeid, in hooge mate betreurt; hoe verdeeld dat publiek overigens ook zijn moge ten aanzien van de kwestie eener inkomsten-belasting.

Men bewere dan ook niet, dat de scheuring onder de liberale partij, hier waargenomen, 't zelfde verschijnsel is, dat eenige jaren geleden in België voorkwam, want daar openbaarde zich de scheuring bij het liberale kiezersvolk zelf, dat in twee kampen verdeeld, ten slotte aan de clericalen eene meerderheid verzekerde. Bij ons daarentegen kan men eene soortgelijke scheuring wel in de Kamer waarnemen, maar niet bij het kiezersvolk daar buiten. Welke teleurstellingen de Heer Thorbecke vroeger of later ook moge ondervonden hebben, niet van de zijde der kiezers, want het vertrouwen van dezen in zijn regeeringsbeleid is allengs aangegroeid. Nog zwak in de dagen van zijne grootste kracht tegenover het parlement, is het na 1853 telkens grooter geworden: deels omdat de ervaring meer en meer leerde, dat Nederland buiten de zijne maar over zeer weinig gouvernernenteele kracht te beschikken had; deels omdat de liberale partij in den lande - wat zij in lateren tijd ook in Thorbecke mocht missen - in elk geval in hem meende te vinden den hechtsten dam tegen de gevaarlijke woelingen van allerlei kerkelijke partijen; en het bevestigen van dergelijken dam was voor haar de groote hoofdzaak. Bij de verkiezingen van 1869 en 1871 heeft zij dan ook een tact ontwikkeld, welke in de Tweede Kamer sedert niet altijd werd teruggevonden. Van een verschil tusschen meer en minder geavanceerde liberalen - hoe breed ook uitgemeten in sommige bladen - heeft zij niets willen weten; alle vraagstukken, welke verdeeldheid konden zaaien, heeft zij stelselmatig ter zijde gesteld, om enkel te vragen naar candidaten, die waarborgen leverden, dat zij Thorbecke zouden steunen in zijn verzet tegen de gemeenschappelijke vijanden. De triomf in de twee genoemde jaren bij de stembus behaald, besliste niets omtrent aard en omvang van zoovele volstrekt noodige hervormingen; zij droeg bijna uitsluitend een negatief karakter, en beteekcende voor alles onwil om te buigen voor kerkelijke invloeden, onwil om den met moeite veroverden bodem van ons liberaal staatsbestuur aan den vijand prijs te geven. Zelfs die kiesvereenigingen, welke, gelijk *Burgerplicht* te Amsterdam, bekend stonden als zeer geavanceerde beginselen toegedaan, wilden van geen scheiding tusschen de liberalen weten, en gaven nog kort geleden zeer duidelijk te verstaan, dat, hoe zij ook gesteld mochten zijn op den triomf van hare beginselen, zij in elk geval eene stelselmatige bestrijding van het ministerie Thorbecke ten sterkste afkeurden.

Is het dan wonder, dat die liberale partij zich bitter teleurgesteld gevoelt, nu zij ziet, dat een strijd, welken zij zelve met zooveel zorg vermeed, toch in de Kamer uitbreekt, en dat eene meerderheid, meer dan sterk genoeg om overeenkomstig haren wensch het ministerie-Thorbecke te steunen, ten gevolge van dien strijd tot eene betrekkelijk kleine minderheid wegslinkt? Wie ook de schuld moge dragen van het verkregen resultaat, zeker is dat resultaat lijnrecht in strijd met den duidelijk geopenbaarden wensch van de meerderheid der kiezers.

Dat de Kamer zelve volkomen van deze waarheid doordrongen was, bleek duidelijk genoeg uit den ijver, waarmede allerlei leden betoogden, dat het votum, 't welk zij gingen uitbrengen, geheel vreemd was aan de politiek. Wanneer de vraag: blijven of heengaan? - op dit oogenblik door het stemmen over eene motie van vertrouwen moest worden uitgemaakt, dan zou misschien geen enkel lid van de liberale partij de gelegenheid ongebruikt laten om van zijne overeenstemming met het Kabinet te doen blijken.

Had de wensch van de Kamer om het tegenwoordig ministerie in het hoog gezag te handhaven, haar dan moeten leiden tot goedkeuring eener belasting, van zoo groote beteekenis als de incometax; wanneer naar hare overtuiging die belasting ook maar een gedeelte van al het kwaad berokkent, bij de discussiën zoo ijverig opgesomd? Niemand, die in ernst zulk een eisch stellen zal. Tegenover de onvoorwaardelijke tegenstanders van elke inkomsten-belasting, onder welken vorm zij zich ook voordoet, heeft het teleurgestelde publiek, dunkt mij, niets te zeggen; het moge hunne argumenten sterk of zwak keuren, indien zij die argumenten met kracht en warmte tegen het wetsontwerp deden gelden en dit ten slotte afstemden, deden zij slechts wat elk onzer in hunne plaats zou behooren te doen. Het brevet van zijn plicht te hebben gedaan, - een brevet dat de Heer Kappeyne zich zelven ten slotte uitreikte, - zal hem dan ook door niemand, althans om die reden, mogen worden ontnomen.

Het kost mij te minder moeite deze verklaring af te leggen, omdat ik zelf niet tot de bewonderaars van de income-tax behoor. De woorden van den Heer van Delden: ‘Men kan van eene inkomstenbelasting veel kwaad vertellen zonder bij mij

tegenspraak te ontmoeten,' maak ik gaarne tot de mijne. Dat het inkomen een zeer gebrekkige maatstaf is van elks vermogen om in de belastingen bij te dragen; dat de bepaling van hetgeen inkomen is met vele moeilijkheden gepaard gaat en die bepaling dus niet zonder groot gevaar aan elks subjectieve opvatting kan worden overgelaten; en eindelijk, dat er gegronde vrees bestaat voor oneerlijke praktijken bij het doen der vereischte aangiften, ziedaar bezwaren welke voor de hand liggen en niet kunnen worden weggecijferd. Het geloof door den Heer Dam beleden, dat 'wanneer de eerlijkheid van de nederlandsche natie te dezen in den smeltkroes wordt geworpen, zij er rein uit zal te voorschijn komen' eerbiedig ik volkomen als elke geloofsbelijdenis, waaruit hooge waardeering van onze volksdeugen spreekt: maar ik deel het allerminst, en beef dus voor de conclusie waartoe die spreker kwam, toen hij er bijvoegde, dat als zijn geloof mocht blijken ijdel te zijn, Nederland zijne aanspraken op een zelfstandig volksbestaan zou verloren hebben.

Intusschen de vraag, welke onze volksvertegenwoordiging te beslissen had, was niet eene objectieve en wetenschappelijke: de vraag naar de absolute deugden en ondeugden van de inkomsten-belasting, maar eene louter praktische. De Heer Kappeyne heeft die praktische kwestie in den aanvang duidelijk gesteld, toen hij zeide, dat het voor hem slechts de vraag gold, of dat wat men wilde invoeren naar zijne overtuiging beter of slechter was dan wat men wilde afschaffen? Het is intusschen opmerkelijk, hoe hij in zijne wegslepende rede de eenmaal gestelde thesis geheel uit het oog verliest. Van een onpartijdig wegen van tweederlei bezwaren, zooals het gegeven programma vorderde, ten einde daarna even onpartijdig te kunnen beslissen aan welke zijde het overwicht lag, is ten slotte geen sprake. De inkomsten-belasting wordt aan eene strenge kritiek onderworpen, en met eene weelde van argumenten bestreden; deels zeer ernstige argumenten, die ik gaarne in hunne volle waarde laat, maar deels ook andere, welke naar mijne bescheiden meening weinig of geen gewicht in de schaal kunnen leggen. Ik noem slechts het breede betoog over de onzekerheid van de opbrengst der nieuwe belasting; - een betoog, dat, als het opgaat, elke beduidende belastinghervorming in de toekomst onmogelijk maakt - en in de tweede plaats de grief, dat de inkomstenbelasting, eenmaal ingevoerd, zoo licht kan worden verhoogd; -

eene eigenschap, welke ik voor mij liever onder de deugden dan onder de gebreken van de belasting zou willen rangschikken. Maar waar blijft nu de kritiek van het patent en van de vleesch- en zeepaccijnzen? De spreker glijdt er over heen en concludeert zonder onderzoek, althans zonder de resultaten van dat onderzoek mede te deelen, dat de bezwaren aan het bestaande verbonden minder wegen. Ik zou liefst tot eene andere slotsom komen; maar wat daarvan ook zij, ook al mocht de conclusie van Mr. Kappeyne de juiste zijn, bewezen heeft hij haar niet. Wanneer wij dan ook lezen en vernemen, dat de afgevaardigde uit Haarlem het wetsontwerp verpletterd heeft, dan moeten wij, dunkt mij, meer denken aan den grooten indruk door zijne uitnemende redenaarsgaven te weeg gebracht, dan aan de onweerstaanbare kracht van de gebezigde argumenten. Ik zou bijna durven zeggen, dat de nieuwe gronden niet overtuigend, de overtuigende niet nieuw waren. Wat bijv. te antwoorden aan sprekers als den Heer van der Linden, die na bovenbedoelde philippica te hebben aangehoord, de volgende opmerking te berde brengen: 't Is volkomen waar dat ƒ 1000 inkomen van solide kapitaal meer beteekent dan een zelfde inkomen uit arbeid verkregen, en dat dus naar strenge rechtsbeginselen beiden niet gelijkmatig behooren te worden belast; maar is die gelijkmatige belasting, hoe bedenkelijk op zich zelve, toch niet te verkiezen boven het bestaande stelsel, dat wel van de ƒ 1000, uit arbeid verkregen, eene bijdrage voor den fiscus vordert, maar het inkomen uit solide kapitaal geheel ongemoeid laat? Mij dunkt, dat men vrij wat argumenten van de tegenpartij moet samenvoegen om ze tegen deze enkele nuchtere bemerking te doen opwegen.

Maar nog eens: de besliste tegenstanders van de inkomstenbelasting, onder welken vorm dan ook, behooren wij met vrede te laten. Wij mogen beweren dat de gevoerde discussiën ons weinig bevredigd hebben, dat zij op ons meer den indruk maakten van een eenzijdig heen en weer pleiten, dan van een wezenlijk praktisch debat; maar voor het overige eerbiedigen wij hun votum, en denken er niet aan hun dit als een politiek vergrijp toe te rekenen. Toch verbaast het ons onder die absolute tegenstanders mannen te vinden als de Heeren Jonckbloet en Mackay, die zonder aan de discussie deel te nemen, èn het beginsel van de inkomsten-belasting èn alle amendementen, bestemd om dat beginsel te wijzigen, door hunne stem veroor-

deelden. Zijn ook die Heeren van oordeel, dat er althans langs een soortgelijken weg, als de Minister bedoelde, niets te verbeteren valt? Hebben zij aan andere plannen van belasting-hervorming trouw gezworen, of behooren zij, die men veelal onder de geavanceerden rangschikte, in dit geval tot de groote partij der volkomen tevredenen? Al ware door hunne inmenging in het debat, de tiendaagsche veldtocht een elfdaagsche geworden, vaa hun antwoord op deze vragen zou ik nieuwsgierig hebben kennis genomen.

Naast de besliste tegenstanders stonden echter vele andere over het algemeen voorstanders van eene inkomsten-belasting, maar die het plan, dat nu ter tafel lag, onmogelijk konden steunen. Hoe talrijk deze leden waren, is moeilijk te bepalen: niet omdat de meeste zwegen, maar omdat bij zoo velen het verband tusschen praeadvies en votum zoo moeilijk kan worden nagespoord. Zooveel is intusschen zeker, dat het aantal van de hier bedoelde leden werkelijk beduidend zijn moet. Dagbladen, wier redacteuren de zittingen van de Kamer geregeld bijwoonden, meenden clan ook te kunnen verzekeren, dat de meerderheid geenszins tegen elke inkomsten-belasting gestemd zoude zijn. Ik hoop voor de eer van onze Volksvertegenwoordiging, dat deze dagbladen van de verwarde discussiën niets begrepen hebben; want wat anders te zeggen van eene politieke vergadering, welke in beginsel eene inkomsten-belasting wil en toch niet bij machte is, terwijl het ontwerp van zulk eene belasting vóór haar ligt - ik zeg niet dat ontwerp aannemelijk te maken voor de meerderheid, maar - althans de formule te vinden, waarin zij de gedachte kan uitdrukken, welke hare leden vereenigt? Had men in artikel 1 zulk eene formule, uitdrukking van de gemeenschappelijke overtuiging der meerderheid, neergelegd, de politieke beteekenis van de eindelij ke afstemming van het wetsontwerp zou niet alleen eene geheel andere zijn geweest, maar de discussiën hadden althans eenig resultaat opgeleverd, althans iets gegeven van hetgeen zweemt naar een grondslag, waarop later konde worden voortgebouwd. Nu niets van dit alles, en daarom kan voor het oogenblik ook geen andere conclusie gewettigd zijn dan deze, dat in de tegenwoordige Kamer de meerderheid het beginsel van eene inkomsten-belasting, hoe dan ook uitgewerkt, onvoorwaardelijk veroordeelt.

Wat hiervan zij, zeker is het intusschen, dat vele liberalen, die tot het verwerpen van de wet medewerkten, zich als be-

paalde voorstanders van een income-tax kennen deden. Meer dan één redevoering, welke met de verklaring eindigde, dat men het wetsontwerp niet konde goedkeuren, behelsde in den aanhef zulk eene warme verdediging van de income-tax, dat men inderdaad niet anders kon denken, of de spreker zou het wetsontwerp onvoorwaardelijk steunen. Ziedaar bijvoorb een liberaal lid, die volkomen erkent dat de income-tax op den duur eene onvermijdelijkheid is; die gaarne toegeeft dat het oogenblik, waarop die onvermijdelijkheid zal blijken, met rassche schreden nadert, maar die ten slotte toch zal tegenstemmen, omdat hij niet kan en niet mag toegeven, dat het juiste oogenblik werkelijk reeds zoude zijn aangebroken. Een ander redenaar tot dezelfde partij behoorende, van wien gij zoudt zeggen dat hij dweept met de income-tax, zoo warm is zijne aanbeveling, zal nogtans eveneens tegenstemmen, omdat de afstand aan de gemeenten van het overblijvende één vijfde van het personeel, - dat wil zeggen eene regeling, welke met de inkomsten-belasting niets hoegenaamd gemeen heeft - voor hem eene *conditio sine qua non* van goedkeuring is. Het snedig antwoord van den minister, dat men, om die gewenschte voorwaarde vervuld te krijgen, de inkomsten-belasting niet moet verwerpen maar aannemen, ten einde de schatkist te stijven en haar dus tot nieuwe opofferingen in staat te stellen, kan op de beschouwingen van dien redenaar niet den minsten invloed uitoefenen: hij heeft gesproken en zal tegenstemmen. - Andere liberale leden, voorstanders van de inkomsten-belasting, zoeken hunne bezwaren tegen het wetsontwerp minder ver. Zij huldigen het beginsel, maar begrijpen niet waarom de Regeering in haar ontwerp het duitsche stelsel van inkomsten-belasting aan het toch meer deugdelijke engelsche systeem heeft voorgetrokken. Men bezweert den Minister zich niet onverzettelijk te toonen en de groote hoofdzaak niet in gevaar te brengen door halsstarrig vast te houden aan zijne eigen denkbeelden omtrent de wijze van toepassing. De Minister geeft toe, - en zeer te recht; hij wil aan het beginsel van eene inkomsten-belasting de zege verschaffen; kan het niet zijn op eene wijze geheel met zijne wenschen strookende, dan op eene andere met de zijne zooveel mogelijk samenstemmende. Hij zal dus de stemming afwachten, en blijkt het uit de aanneming van het amendement-Tak, dat de meerderheid het engelsche stelsel verkiest, dan zal hij beproeven of zijn ontwerp dienovereenkomstig kan

worden ingericht. Het amendement valt met eene groote meerderheid. Volgen nu de voorstanders van het engelsche stelsel het goede voorbeeld van den Minister? Zeggen zij op hunne beurt, dat aan den triomf van de inkomsten-belasting meer gelegen is dan aan den triomf van eene bijzondere wijze vantoepassing? O neen. Acht hunner stemmen het geheele beginsel af, nu hun stelsel veroordeeld is. Het doen van concession is eene goede zaak: het eenig praktisch middel om in eene groote vergadering gewenschte resultaten te verkrijgen; maar die concessiën moeten komen van de Regeering, niet van de leden der Kamer. Mannen uit één stuk als zij zijn, kennen zij geen transactiën; alles of niets is hun leus. De Heer van Houten maakt eene uitzondering: ofschoon zeer weinig ingenomen met het stelsel der Regeering, stemt hij vóór artikel één, maar daarentegen helpt hij het amendement-Tak afstemmen, ofschoon dit juist bestemd is dat engelsche stelsel te doen zegevieren, waarvan hij, Mr. van Houten, de warme voorstander is. Waarom? Omdat het amendement-Tak de kwestie in het midden laat of ook de inkomsten uit den grond in de nieuwe belasting deelen zullen. Wat nood? - zoudt gij zeggen. Zorg vóór alles dat duidelijk blijke hoevele de voorstanders zijn van het engelsche stelsel in ons nederlandsch parlement, en wacht voor het overige de volgende artikelen af. Blijkt het, dat deze tegen uwen zin de inkomsten uit den grond vrijstellen, dan blijft u immers de bevoegdheid om bij de eindstemming het geheele plan af te keuren. De Heer van Houten oordeelt echter anders en stemt tegen.

Maar de grootste oppositie tegen het ontwerp betrof een ander onderdeel, namelijk de reeds zoo even aangeroerde vraag, of de Minister recht had toen hij het inkomen uit den grond bij het berekenen der inkomsten mede telde. Behalve door tal van conservatieve leden wordt de zienswijze van den Minister op dit punt met warmte bestreden door de Heeren Rutgers en Gratama. Uren en uren worden besteed om te betoogen, dat eene stelling, welke in de buitenwereld voor eene vrij nuchtere waarheid doorgaat, eigenlijk een gruwelijk sophisme is; de stelling namelijk, dat de grondbelasting, ofschoon zij door den tegenwoordigen grondeigenaar wordt betaald, hem toch feitelijk niet drukt, omdat hij bij het koopen van den grond het bestaan van die belasting kennende, haar bedrag van de vruchten, welke die grond oplevert, heeft afgetrokken. Immers het netto-inkomen

is in zekeren zin het eigenlijke voorwerp van den koop; en het kapitaal dat op een gegeven oogenblik moet worden opgebracht om zich dát inkomen te verzekeren, hangt natuurlijk af van de verhouding tusschen vraag en aanbod. Of dus tijdens den koop de grondbelasting hoog of laag is, is den kooper onverschillig, zoo zij maar vaststaat; want hoe hooger belasting, hoe kleiner netto-opbrengst, en dus hoe geringer het kapitaal dat hij moet besteden om van die opbrengst eigenaar te worden. De Heer Rutgers, groot grondeigenaar, heeft - ik ben er zeker van - bij het koopen van grond nooit deze eenvoudige waarheid miskend; nooit verzuimd naar het bedrag der grondbelasting te vernemen en nooit vergeten de som van die belasting af te trekken van de pacht, welke het begeerde grondstuk opleverde, eer hij ten slotte den prijs bepaalde, welken hij voor dat grondstuk veil had. Welnu, die onveranderlijke praktijk steunt, volgens de Heeren afgevaardigden ter Staten-Generaal, op eene illusie, een sophisme, eenmaal door den Heer van Hall uitgedacht. Men verdiept zich in nasporingen over de vraag, of de wetgever hier en elders eene grondbelasting of grondrente bedoelde, en beroept zich op tal van wetsartikelen, alsof de werking van economische wetten afhing van de willekeur eens wetgevers en van den naam dien hij goed vond aan deze of gene belasting te geven. Zoover het bedrag van de grondbelasting vaststaat, zonder eenig ernstig uitzicht op aanstaande wijziging, moet dat bedrag op den prijs van den grond invloed uitoefenen; onverschillig de vraag of de wetgever zulks heeft bedoeld of niet.

In verband met deze theoriën over de werking van de grondbelasting werd dan tevens opgegeven van den druk waaronder de landbouw-bevolking hier te lande gebukt gaat. Zou men niet geneigd zijn te vragen: of de Staten-Generaal dan door een chineeschen muur van de buitenwereld gescheiden worden; en of dan elke waarheid aan deze zijde van den muur noodzakelijk aan gene zijde eene onwaarheid zijn moet? Hoe kan men ten aanhoore van het nederlandsche volk stellingen verkondigen, van welker volstrekte onjuistheid dat volk in alle deelen van ons kleine vaderland de tastbaarste bewijzen onder de oogen heeft!

De taak, door den Heer Rutgers ondernomen, wordt verder uitgewerkt door Mr. Gratama, die - vermoedelijk als compensatie voor het eenigszins dorre betoog aan de werking van de grond-

belasting toegewijd, ten slotte eene lyrische ontboezeming ten beste geeft over de meerderheid van den landbouw, vergeleken bij andere takken van nijverheid. Merkwaardige ontboezeming inderdaad, die men, ware zij in April 1772 uitgesproken, als vonkelend van actualiteit zou hebben geprezen, en die ook nu nog volkomen zou harmonieeren met de jongste resultaten van de economische wetenschap, wanneer de litteratuur der staathuishoudkunde, in plaats van te openen met de geschriften der Physiocraten, met die geschriften sloot.

De bijval, welke in de Kamer aan de verdedigers der belangen van onze diep ellendige en uitgemergelde grondeigenaren ten deel viel, was intusschen vrij groot. Minstens 20 sprekers verklaarden, hoe zij met den Heer Rutgers van oordeel waren, dat in elk geval de grond niet in de inkomsten-belasting betrokken behoorde te worden. Toen dus de Heer van Delden eene poging waagde om aan de denkbeelden van velen op dit stuk vorm en gestalte te geven en een amendement voorstelde, dat den grondeigendom buitensloot, scheen de kans op succes groot. Maar het zou niet gezegd mogen worden, dat in dezen schitterenden tiendaagschen veldtocht ook maar één enkele stemming de werkelijke meening van de Kamer duidelijk teruggaf. Slechts dertien leden vond de steller ten slotte aau zijne zijde staan. En waar bleven de anderen? De anderen hadden redenen gevonden, redenen voor hen van zeer overwegend belang, om aan het amendement hunne stem te weigeren. Verbeeld u toch, dat de Heer van Delden bij de toelichting van zijn amendement had te kennen gegeven, dat wanneer hij voor den grond eene uitzondering maakte, dit geenszins geschiedde omdat naar zijn gevoelen de grondeigenaar reeds te veel betaalde, maar enkel omdat hij niets wilde weten van wat zweemde naar een fixeeren der grondbelasting. Hij verlangde veeleer dat men later, 't zij dan door eene herschatting van de waarde van den grond, 't zij op andere wijze, tot verhooging van de belasting zoude geraken. De Kamer kon - dus zoudt gij meenen - deze toelichting laten voor hetgeen zij waard was, en, drukte het amendement haar gevoelen duidelijk uit, zich tot goedkeuring van dat amendement bepalen. Immers de bijzondere meeningen van den Heer van Delden vormen geen integreerend deel van het nederlandsche staatsblad. Kwam er later een minister, die de denkbeelden van dezen afgevaardigde trachtte te verwezenlijken, dan was de Kamer vrij

daaromtrent te beslissen zooals zij zoude meenen te behooren. Ten allen overvloede hadden de voorstanders reeds in deze discussie kunnen verklaren, dat zij met het amendement niet al de meeningen van den Heer van Delden omtrent de grondbelasting voor hunne rekening namen. Maar afstemmen was gemakkelijker, meer in harmonie met het geheele karakter dezer merkwaardige debatten; en daarom stemde men af.

Ziedaar eenige bijdragen tot de kennis van die chaotische discussiën, waaraan men vermoedelijk niet zonder bittere ironie den naam van tiendaagschen veldtocht heeft gegeven. Immers, wie het woord veldtocht noemt, denkt aan een plan, aan eenheid, aan discipline vooral, en van dit alles in de Kamer geen spoor. Het leger van de liberalen, uit ongeveer 44 personen samengesteld, was gesplitst in 44 zelfstandige korpsen, elk één man sterk; en zelfs die enkele man vond nu en dan nog gelegenheid zich zelven te splitsen in detachementen, welke gelijktijdig in verschillende richtingen vuur gaven. Althans 36 leden hebben in eene vergadering, door 78 afgevaardigden bijgewoond, door woord of stem hunne ingenomenheid met het beginsel van eene inkomsten-belasting uitgesproken, en slechts 27 hunner konden besluiten, - niet om het ontwerp van den Heer Blussé aan te nemen, maar - om althans artikel 1 goed te keuren, waarin het beginsel stond uitgedrukt.

Is er iets juist in de bovenstaande schets, dan wordt het harde oordeel, dat dezer dagen onder het publiek over de Tweede Kamer wordt uitgesproken, verklaarbaar genoeg. Zijne grieven gelden niet de handeling van die leden, die zich als absolute tegenstanders der inkomsten-belasting deden kennen, maar de voorstanders van dat beginsel. Het publiek beweert, dat de houding van die voorstanders raadselachtig is en althans niet getuigt van politieken tact; dat zij, verliefd op eigen denkbeelden, voor de onmisbare eischen van het gemeen overleg oor noch oog hebben overgehad; dat sommigen hunner die eigen denkbeelden hebben verdedigd met argumenten, welke ver beneden de waardigheid liggen van de nederlandsche Staten-Generral, en dat anderen, - hoeveel goeds en waars er ook gelegen was in de meeningen, welke zij voorstonden, - niet uit voorliefde voor die meeningen, toen het bleek, dat deze geen ondersteuning vonden, het groote politieke beginsel, waarvan het aanhangig wetsontwerp de vertegenwoordiger was, hadden mogen prijsgeven.

Het prijs geven van een groot politiek beginsel, ziedaar inderdaad de hoofdbeteekenis van het gevoerde debat. De Heeren van Houten en Smidt hadden, dunkt mij, volkomen gelijk toen zij beweerden, dat het niet aanging den strijd vóór en tegen het wetsontwerp eene louter wetenschappelijke en economische discussie te noemen, geheel vreemd aan de politiek Inderdaad, de politieke kwestie beheerschte het geheele debat; maar men versta mij wel, niet eene politieke kwestie van vertrouwen of wantrouwen tegenover het Kabinet; - want nog eens, het was duidelijk genoeg, dat de groote meerderheid niets liever verlangde dan dat het Ministerie zijn wetsontwerp zoude overleven. De politieke kwestie welke aanhangig was, betrof het bestaan niet van personen maar van eene partij; betrof de vraag: hebben wij in Nederland eene liberale partij, en zoo ja, wat wil zij? Immers twintig jaren lang is hervorming van het belastingstelsel het eerste artikel geweest op het liberale programma. Alle ministers van finantiën, vrienden en vijanden, zijn twintig jaren lang met dat hervormingsplan geplaagd, gegeeseld en gemarteld. Nauwelijks opgetreden moesten zij, als hadden zij hun leven lang aan het ministerie van finantiën doorgebracht, hunne finantieele plannen aan de Kamer mededeelen. Vroeg de minister uitstel, dan ging er vaak een algemeene kreet op tegen den vermetele, die het gewaagd had aan de groene tafel plaats te nemen zonder een vast en afgerond stelsel, zoo al niet op schrift dan toch in het hoofd. Dat liberaal programma is - ik erken het gaarne - niet geheel onuitgevoerd gebleven: zoo dikwijls de overvloed van de schatkist toeliet belastingen af te schaffen, schafte men die af, welke nog meer dan andere de ontwikkeling van nationale welvaart tegenhielden. Maar men kan niet altijd afschaffen, en dus ook niet alleen langs dien gladden en gemakkelijken weg het gewenschte doel bereiken. De eisch naar wijziging en hervorming van het belastingstelsel bleef dan ook aanhouden, en werd zelfs allengs dringender. Te recht zeker, want de liberale partij, hier eischende optredende, had ongetwijfeld het beste gedeelte van de natie achter zich. Dat ons belastingstelsel, zooals het daar ligt, op den duur onhoudbaar is, werd allengs eene volksovertuiging, eene overtuiging gesteund en gevoed door schier allen, die ons belastingwezen tot het voorwerp van hunne studiën maakten. Ja, het stelsel is onhoudbaar, omdat het èn met onze economische begrippen èn met ons rechtsgevoel in

strijd is. 't Is onrecht, omdat het de stedelijke bevolking aan het platteland opoffert; 't is onrecht, omdat het de nijverheid drukkende, niet zelden zwaar drukkende, juist voor de bloeiendste, de rijkste en machtigste industrie, den landbouw, eene uitzondering maakt; 't is onrecht, omdat het de ontzaggelijke kapitalen in allerlei effecten belegd, in veel mindere mate dan het nijverheidskapitaal tot de lasten van den staat laat bijdragen.

Hervorming van het belastingstelsel is alzoo een uitnemend nationaal doel, wel waardig al de krachten van eene groote politieke partij in te spannen. Welnu, mogen wij dien gewichtigen tiendaagschen veldtocht, welke achter ons ligt, niet eene verloochening heeten van hetgeen men voor de hoofdgedachte van het liberale programma hield? 't Is waar, de beslissing gold slechts een enkel wetsontwerp, en nog wel een ontwerp, dat verre van voortreffelijk was; maar waar moet men het opbouwend element in de discussie zoeken? Immers de liberalen, wanneer zij van belastinghervorming spreken, bedoelen iets meer dan de wijziging van dezen of genen grondslag van het personeel, dan aanvulling van het patent, dan overdracht van een deel der registratierechten op de grondbelasting. Men wil door verplaatsing van lasten een sociaal onrecht herstellen, en ter bereiking van dat doel staan geen vijfentwintig wegen open. Om het kapitaal in effecten te treffen, zal men toch wel tusschen een incometax, eene rentebelasting en het successierecht in de rechte lijn behooren te kiezen. Het eerste middel is nu verworpen, en tegelijk daarmede ook het tweede; Avant ik kan mij niet voorstellen, dat de meerderheid, welke de incometax afkeurde, onlogisch genoeg zoude zijn, om aan eene belasting op de rente haar zegel te hechten. Dergelijke belasting toch, gevoegd bij het tegenwoordig patent, 'tzij dan aangevuld of niet, zou ten slotte neerkomen op de incometax van den Heer Blussé, gewijzigd overeenkomstig het amendement-van Delden, dat wil zeggen met uitsluiting der inkomsten uit vaste goederen. De hoofdbezwaren tegen de incometax: verplichting van eigen aangifte en vrees voor ontduiking, of, om de geijkte uitdrukking te gebruiken: het stellen van den mensch tusschen zijne beurs en zijn geweten, gelden met al hun gewicht ook tegen de rente-belasting; zoodat het wezenlijk onderscheid ten slotte hierop zou neerkomen, dat men het inkomen van handel en nijverheid, in plaats van het op te maken uit

de aangiften van de belastingschuldigen zelven, zou afleiden uit de grootendeels onmogelijke en zuiver willekeurige grondslagen van het patent. Nog eens, de vergadering, welke het betere verwierp, kan zich later bij het nog veel meer gebrekkige niet neerleggen. Blijft alzoo over successie-belasting in rechte lijn, maar dat de liberale partij die verlangt, is nooit ook maar van verre gebleken. Eene enkele eenzame stem moge nu en dan die belasting hebben aanbevolen, ondersteuning vond zij tot nog toe nooit. En toch, om een zoo groote en in sommige opzichten zoo bedenkelijke uitbreiding van het successierecht in te voeren, zou eene zeer krachtige en sterke overtuiging noodig zijn, want alleen waar die bestaat, zou de meerderheid de bezwaren kunnen overwinnen, welke aan het verwezenlijken van dergelijk plan in den weg staan.

Men make zich dus geen illusiën: toen de vergadering de incometax verwierp, zonder in de discussiën iets te hebben laten doorschemeren waaruit zou kunnen worden opgemaakt, dat er later voor verwezenlijking van dezelfde gedachte langs een anderen weg eene meerderheid zal te vinden zijn, heeft de liberale partij een streep gehaald door het hoofdelement van haar eigen programma en deze beschamende verklaring afgelegd: indien wij twintig jaren lang op hervorming van het belastingstelsel hebben aangedrongen, deden wij dit zonder ons behoorlijk rekenschap te geven van de strekking der woorden, welke wij gebruikten. Elk onzer leden heeft zijne individueele inzichten, zijne private plannen en plannetjes, ook met betrekking tot dit zeer aangelegen onderwerp, maar de liberale partij als zoodanig heeft geen plan en vraagt dus verschooning voor het tijdverzuim en de moeite, welke zij onwillekeurig berokkende. Zoolang wij hier staan moet elke gedachte aan eene doortastende hervorming van het belastingwezen worden opgegeven.

De uitkomst van het jongste debat gelijkt alzoo sprekend op een politieken zelfmoord, en in zooverre valt het zeker niet te loochenen, dat aan dit debat eene groote staatkundige strekking toekomt. Hoe konden dan ettelijke liberale leden besluiten hunne stem te onthouden aan de motie-Akerlaken, welke schorsing van de debatten bedoelde, opdat het amendement-Tak in de afdeelingen zou kunnen worden onderzocht? De aard van het amendement rechtvaardigde de motie volkomen, en de bewering van den Heer Jonckbloet, dat men, die motie aanne-

mende, door de tegenpartij zou worden verdacht van de eindbeslissing op de lange baan te willen schuiven, behoefde de meerderheid waarlijk niet terug te houden. Wat beteekent zulk eene verdenking voor wie weet dat ze niet verdiend is? En wat beteekent eene meerderheid, welke, doordrongen van die wetenschap, toch voor soortgelijke verdenking terugtreedt? Of daarom de liberale leden, die de motie afkeurden, zoo strenge veroordeeling verdienen als hun van sommige kanten is te beurt gevallen? Of men recht heeft hun vijandige bedoelingen tegen den Heer Thorbecke toe te schrijven? Ik wensch mij met dergelijke vraag niet in te laten; want een onderzoek naar geheime bedoelingen heeft voor mij niets aantrekkelijks. Trouwens, men behoeft soortgelijke insinuatiën allerminst om de uitgebrachte stem te verklaren De tegenstemmers verwachtten van uitstel niets dan noodeloos vertraag, dan het verschuiven eener beslissing, welke op de hoogte waarop men gekomen was, toch niet meer konde worden gekeerd. Ik geloof zelfs, dat zij goed zagen; maar toch verwondert het mij, dat zij niet uit louter politiek instinct het uitstel aannamen. Het gold niet zoozeer het redden van de wet, als wel het redden van de liberale partij; het gold eene poging om deze met wapenen en krijgseer buiten de reeds verloren vesting te brengen. Voelde men na zulk eene chaotische discussie dan geen behoefte om een oogenblik tot bezinning te komen, om buiten de vergadering in een kalme bijeenkomst de vraag te bespreken, of dan niet voor het absoluut negatieve resultaat der debatten door gemeen overleg het een of ander positieve feit konde worden in de plaats gesteld, waaruit ten minste bleek dat de roep om belastinghervorming voor de liberale partij tot nog toe iets meer is geweest dan eeue loutere phrase? Ik zeg niet dat dergelijk gemeen overleg vruchten zou hebben opgeleverd; ik twijfel er zelfs aan; maar de ter dood veroordeelde aanvaardt dankbaar elk uitstel van executie omdat zoolang er leven is, ook de hoop overblijft. Wie een zvvaren steen ziet vallen, welke zoo aanstonds op zijn hoofd zal nederploffen, steekt onwillekeurig de hand uit om het gevaar af te weren. Het zal hem vermoedelijk niet baten; maar instinct drijft er hem toe, en wie weet, misschien dat de zwakke hand den val breekt.

De poging bleef achterwege en de wet viel, en met de wet het eerste artikel van het liberaal programma. Zal de partij met de andere artikelen gelukkiger zijn? Zeker, zij zijn vele

in getal, maar betreffen meestal onderwerpen waarbij overeenstemming van gevoelen nog wel zoo moeilijk verkregen wordt als bij belastingkwestiën. Hervorming van het rechtswezen? Maar de theoriën daaromtrent zijn legio, en geen theorie van eenig gewicht of zij heeft in het liberale kamp hare patronen. Reeds staan de juristen gereed om, komt het tot eene behandeling van de rechterlijke organisatie, na eene andere wetenschappelijke discussie in een anderen tiendaagschen veldtocht aan dit wetsontwerp het lot te bereiden dat voor de incometax is weggelegd geweest. De defensie? Maar de liberale partij omvat de antipoden in deze kwestie: de voorstanders van krachtige legerorganisatie, ook ten koste van zeer groote opofferingen, en de voorstanders van een absoluut *laissez aller*, van een minimum van defensie. Wel zou de meerderheid tot de inrichting eener zeer sterke defensie willen medewerken, maar enkel op de onmogelijke voorwaarde, dat zij buiten bezwaar van 's lands schatkist konde worden tot stand gebracht. En wat blijft er dan over van de groote plannen tot welker uitvoering de liberale partij zich verbond? Niets dat waardig is genoemd te worden. Ach, als men het liberaal programma een kohier van oninvorderbare posten noemt, wat moeten wij antwoorden?

Arme ministers, wier taak het is aan het verwezenlijken van die onmogelijke programma's uwe beste krachten te wijden! Wanneer zal het geslacht uitsterven dergenen, die genegen zijn onder dergelijke voorwaarden uwe plaatsen in te nemen? Werken aan uwe politieke taak, is werken aan het doodkleed, dat u dekken zal. De groeten, welke gij, in de Kamer optredende, wisselt met de meerderheid die u steunen zal, zij herinneren mij de romeinsche slaven, die rondgeleid in den circus, waarde dood hen wachtte, jubelend hun heer en meester groetten. *Ave Caesar, morituri te salutant*. Maar weinig dagen, en de zegezangen verstommen. Met welke groote verwachtingen de nieuwe ministers ook ontvangen werden, de ervaring is altijd dezelfde: de personen leverden bittere teleurstelling op; de ouden zijn verouderd, de jongen zwak, de mannen, die voor kundig doorgingen, dragers van eene onverdiende reputatie. Men staat verstomd over de armoede aan personen tot regeeren in staat; maar veizuimt te vragen, of dat onvermogen om te regeeren niet nog meer dan bij de personen in de onpraktische programma's schuilt, waarvan men hun de uitvoering heeft opge-

dragen. Onpraktische programma's, niet om het doel dat zij najagen, maar omdat zij eene instemming van de meerderheid onderstellen, welke ten slotte niet zal te vinden zijn.

Zonderlinge toestand, dat men om eene partij te vernietigen niet anders behoeft te doen dan haar te dwingen woord te houden. En toch het middel is onfeilbaar, althans bij ons. De conservatieven hebben het dezen keer goed ingezien. Vandaar hun dringen, om de incometax af te doen, en hun systeem om, eenmaal de discussie begonnen, de liberale partij door een sterk cordon af te sluiten en aan zich zelve over te laten. Niet dat zij zich van de discussie onthielden: het tegendeel is waar; zoowel over het wetsontwerp als over de amendementen ontwikkelden zij breedvoerig hunne meening en deden wat zij konden, om aan de verwarring in het liberale kamp breeder proportiën, te geven. Maar zij handelden in zekeren zin als bloote toeschouwers, die buiten het debat staan. Immers ook daar, waar zij amendementen ontmoetten, welke hunne goedkeuring wegdroegen, wilden zij de voorstellers wel een woordje van sympathie en ondersteuning toespreken; maar zij stemden toch onvoorwaardelijk tegen, getrouw aan het wacht- woord, door Mr. Heemskerk Az. bij de algemeene discussion gegeven. ‘Het ontwerp behoort, mijns inziens, te blijven of te vallen, zooals de Minister Blussé het heeft voorgesteld, behoudens als de Regeering het zelf aanvult. De vergadering zou eene groote verantwoordelijkheid op zich laden door aan de beginselen te tornen met ingrijpende amendementen.’ Zorg, o conservatieven! - dus zou ik op mijne wijze vertalen - dat niet door uwe hulp het ontwerp aannemelijk worde gemaakt. Komt de incometax, dan moet het zijn een uitsluitend liberaal fabrikaat, en gij kunt zeker zijn, dat ze niet komen zal. De raad was voortreffelijk, en heeft, getrouw opgevolgd, uitnemend aan de verwachting beantwoord. Alleen de Heer van Voorthuysen, door zijne studiën een zeer bevoegd rechter in de aanhangige materie, kwam op het verboden territoir. Hij stemde met de minderheid, maar zonder aan het debat eenig deel te nemen. 't Gezelschap van zoovele dilettant-economisten en finantiëele specialiteiten scheen hem niet aan te trekken, en ik wil de laatste zijn, om hem van dien weerzin een verwijt te maken.

Ik zeide in den aanvang, dat de schuld van het gebeurde misschien nog wel zoo veel aan de omstandigheden als aan

personen te wijten is. 't Zijn ten slotte oude politieke zonden, welke zich bij dergelijke gelegenheid wreken, en al onze zoogenaamde politieke partijen hebben ongeveer in gelijke mate aan zulke zonden toegegeven. Verzeker aan de conservatieven eene vrij sterke meerderheid; breng hen in denzelfden toestand als waarin nu de liberalen verkeerden, dat wil zeggen, dwing hen een nommer van een wezenlijk conservatief programma uit te voeren; sluit alle toegangen af, en het resultaat zal onfeilbaar hetzelfde wezen.

Hoe komt het toch, dat onze partijen zich bij voorkeur tooien met allerlei fraaie programma's, welke zij ten slotte niet weten uit te voeren? De reden is voornamelijk deze, dat zulke programma's bij voorkeur worden opgemaakt in dagen, waarin zij niet behoeven te worden verwezenlijkt. Men vraagt hoogstens naar het wenschelijke en bekreunt zich niet om het mogelijke. Het is als oppositie, dat men programma's dicteert, en eene oppositie is tot alles in staat, om de eenvoudige reden, dat er niets van haar gevergd wordt; niets dan de verklaring, dat het voorstel van de tegenpartij eene onmogelijkheid is Het is werkelijk aangrijpend die tegenstanders te hooren spreken, niet zoozeer om de *verve* waarmede zij regeeringsvoorstellen bestrijden, als wel om de gemoedelijkheid, waarmede zij onmogelijke eischen als daden van alledaagsche plichtsbetrachting aan de ministers weten op te leggen. En nu spreke de minister niet van bezwaren, maar hij luistere slechts een oogenblik toe, en hij zal zelf verbaasd staan over de gemakkelijkheid, waarmede de redenaar al die bezwaren zoude hebben uit den weg geruimd, wanneer het toeval had gewild, dat hij daar aan de groene tafel de plaats had moeten vervullen, nu door den minister ingenomen.

Verlangt men bepaalde voorbeelden van de slechte hebbelijkheid, hier bedoeld, men hebbe dan den moed, om het lijvige Bijblad, waarin de jongste debatten staan afgedrukt, nog eens door te loopen, en men zal oneindig meer voorbeelden vinden dan noodig zijn, om het blad met ergernis op zij te leggen.

Hoort den Heer van Kuyk, die de discussiën opent: ‘Eene bescheiden vraag: Noemt de Minister dit hervorming van het belastingstelsel? Inderdaad, het komt mij voor, dat hij zijne taak wat al te gemakkelijk in deze heeft opgevat,’ Arme minister, die zulk eene vraag nog onder de bescheidene zal

moeten rangschikken. Hij heeft slechts een enkelen steen losgemaakt, en zal straks ervaren, dat zelfs die enkele steen te zwaar en te veel omvattend is, om dien ongeschonden ter bestemder plaatse over te brengen. En dan komt men hem zeggen dat hij zich met kinderachtig lapwerk bezig houdt; dat men meer van hem verwachtte en ook in alle billijkheid eischen mocht. Ach, als de redenaar het maar eens doen mocht! De Heer van Kuijk heeft geen gelegenheid om - zal hij althans niet al te uitvoerig worden - zijne denkbeelden volkomen te ontwikkelen, maar hij wil toch een tipje van den geheimzinnigen sluier oplichten en u verzekeren, dat men de voorname verbetering van het belastingstelsel moet zoeken in eene nieuwe verteringsbelasting naast het personeel. Ik wil nog bescheidener zijn dan de geachte redenaar, en zeggen, dat als hij, minister geworden, er in mocht slagen voor eene verteringsbelasting, als hier bedoeld wordt, in de Kamer zooveel stemmen te winnen als de Heer Blussé voor zijn incometax, hij althans mijne hooggespannen verwachting verre zal overtreffen.

Hoort den Heer Viruly: hij tracht de Kamer te boeien door haar aan een oud en lang vergeten lied te herinneren. Men late het belastingstelsel rusten en zoeke herstel van het verbroken evenwicht enkel in besparing van uitgaven. Redding door bezuiniging dus. Tijd en plaats gedoogen niet voorbeelden van mogelijke besparingen te noemen; men wil wel toegeven, dat bezuiniging moeilijk is, maar zij kan en zij moet komen. De Minister, die in het breede debat de meeste nieuwe plannen, door allerlei redenaars aangeprezen, stilzwijgend voorbij moet gaan, is toch blijkbaar door deze opmerking verrast en vraagt: of zijn geheugen hem bedriegt, wanneer hij zich meent te herinneren, dat tot alle groote uitgaven van de laatste tien en vijftien jaren de Heer Viruly met hart en ziel heeft medegewerkt?

Natuurlijk dat schier alle denkbare nieuwe belastingen ter sprake komen, en dat zelfs de minst volmaakte nog beter worden gekeurd dan het eenige ontwerp, dat het ongeluk heeft aanhangig te zijn. Accijnzen op tabak en koffie bijv. vinden warme voorstanders, die ten stelligste verzekeren, dat de bezwaren, aan de invoering verbonden, volstrekt niet onoverkomelijk zijn. Zelfs het patentrecht heeft zijne verdedigers. Gij dacht, dat dit recht onvoorwaardelijk veroordeeld was? Welnu, lees dan het Bijblad en word wijs. Wij moeten het patentrecht behouden,

maar geheel omgewerkt, uitgebreid en verbeterd, dus hoort me betoogen. Eene commissie van deskundige ambtenaren - luidt het antwoord - heeft onder leiding van vorige ministers het werk beproefd, maar bevonden dat het ondoenlijk was. Maar de Heer van Naamen, die reeds bij voorbaat dit antwoord kende, is: daardoor allerminst uit het veld geslagen. Indien alle pogingen tot verbetering, in de laatste veertig jaren door opvolgende Ministers aangewend, te vergeefs waren, dan blijft toch de vraag over, of dit aan de zaak of aan de Ministers lag. ‘Dat argument derhalve heeft voor mij geen waarde. Ik geloof dat, wanneer men het ernstig wil, men de gebreken uit de patentwet kan wegnemen en er eene belasting van maken kan, die niet ongelijker drukt dan bijv. de grondbelasting of eenige andere directe belasting.’ Zoudt gij niet zweren, dat de geachte afgevaardigde het exemplaar van zulk eene nieuwe patentwet bij zich droeg; eene wet zoo voortreffelijk, dat zij, op dat oogenblik ingebracht, zeker bij acclamatie door de Kamer zou zijn goedgekeurd?

Hoort eindelijk den Heer van Wassenaar. Hij beweegt zich in denzelfden gedachtengang als de spreker zoo even bedoeld. De patentwet heeft groote fouten, maar deze moeten verbeterd worden. Hoe? Ziehier het antwoord: ‘Ik ben lid der Kamer, geen Minister van finantiën, en heb niet aan te geven wat hersteld moet worden.’ Natuurlijk: de Minister zet de stee nen op elkaar en de afgevaardigde schopt ze omver. Op die wijze werden van oudsher de kasteelen gebouwd en de wetten in gemeen overleg tusschen Regeering en vertegenwoordiging tot stand gebracht. Maar gesteld nu eens, dat de afgevaardigde zich geweld aandeed; dat hij, geheel in strijd met zijne - roeping van volksvertegenwoordiger, eens wilde bewijzen wat hij zegt, toch zou hij op dat oogenblik niet kunnen uitleggen hoe men de patentwet eigenlijk verbeteren moet. Waarom niet? Luister: ‘Omdat het nieuwe Reglement van Orde mij alle discussie met den Minister onmogelijk maakt. Wanneer de Minister mij weinig helder acht, mag ik niet nader toelichten, zoodat de Kamer bij deze algemeene beschouwingen minder in discussie kan treden met den Minister die de wet verdedigt.’ Ondoorgrondelijk Reglement van Orde, welk eene diepte tot zelfs in uwe eenvoudigste bepalingen! Laat nu de Heer van Wassenaar - waarom niet? - eene ministerieele portefeuille aanvaarden, dan zal deze of gene zijne rede van 24 April 1872

in het Bijblad opduiken, en den Minister herinnerende, dat heb bezwaar aan het Reglement van Orde ontleend, heeft opgehouden te bestaan, hem uitnoodigen zijne sinds lang gevestigde, maar door aanhoudende overweging zeker nog meer volkomen gerijpte plannen van patentwet-hervorming in den schoot der wachtende en smachtende Kamer neêr te leggen.

En wanneer dan de Heer Blussé, geprikkeld door soortgelijke oppositie, doet wat de verdediging van zijn voorstel meebrengt, dat wil zeggen: de wet op het patentrecht hard valt en herinnert, hoe zij sedert Gogel veroordeeld werd door wie bevoegd zijn over deze materie een oordeel uit te spreken, dan is er nog een afgevaardigde uit Tiel te vinden, die opstaat en zegt: Ik moet ‘den Minister bescheidenlijk opmerken, dat de patent- wet, die van deze Regeeringstafel door Zijne Excellentie zoo in discrediet wordt gebragt, eene Rijkswet is, die nog bestaat en wier lot nog niet is beslist.’ O volksvertegenwoordiging, laat uw oordeel zacht zijn over den Minister, die u ongeduldig de portefeuille voor de voeten werpt en gaat.

Maar meer dan genoeg. Zeide ik te veel, toen ik sprak van ergernis door de lectuur van het Bijblad opgewekt? En toch op die wijze komen de politieke programma's in de wereld. Het materiaal van den opposant vormt de grondstof, en dit materiaal is in den regel onbruikbaar. Men heeft als oppositie eischen gesteld, waarbij nooit rekening werd gehouden met hetgeen bereikbaar of onbereikbaar was; en die eischen, telkens en telkens meer aangedrongen, worden later aan de oppositie, als zij regeeringsparbij geworden is, ter uitvoering voorgelegd.

Bij die treurige hebbelijkheid komt ten slotte eene andere eigenschap: ons sterk individualisme. Dr. Pierson heeft onlangs in zijne brochure aan de geschiedenis van Pruissen gewijd, ons dat individualisme als eene deugd toegerekend; ik zal er dan ook waarlijk geen kwaad van spreken, maar alleen dit zeggen, dat wij daarvan bij de toepassing van ons regeeringsstelsel al de nadeelen ondervinden. Men klaagt dikwijls over den rampzaligen invloed, door politieke partijen ook hier te lande uitgeoefend; ik zou de stelling liever omkeeren en zeggen, dat het gemis - niet van partijschappen zeker maar - van ernstige politieke partijen een van onze groote ongelukken is ‘Overeenstemming omtrent volksbelangen is naar mijn inzien het eenige hechte cement van eene politieke partij,’ sprak

onlangs Mr. van Houten. Volkomen waar; de spreker had, dunkt mij, zelfs nog een stap verder kunnen gaan, en zeggen, dat die overeenstemming niet enkel het cement, maar de partij zelve is Zonder haar is het woord partij een zinledig begrip, eene phrase. Welnu, naar de eischen van dergelijke overeenstemming, toch onmisbaar om praktische resultaten te verkrijgen, schikt ons karakter zich noode: wij hebben onze eigen ideeën en ideetjes, en hechten daar verschrikkelijk aan; wij willen dat de wetsontwerpen geheel onze denkbeelden uitdrukken, en anders willen wij ze niet. Dat de wetten ten slotte bestemd zijn niet om individueele meeningen terug te geven, maar de meening eener gemeenschap, welke wel is waar de hoofdgedachte der enkele leden in zich opneemt, maar ook niet meer dan deze, wil er bij ons in de praktijk nog niet in. Of liever, in onze bescheidenheid komen wij er toe, zelfs onze kleinste ideetjes hoofdgedachten te noemen. Er bestaat op die wijze geen ‘overeenstemming omtrent volksbelangen’, en bij gevolg ook geen partij. Omdat vijf of zes hoofdpersonen hunne eigen stokpaardjes berijden, en die personen toevallig eene zelfde staatkundige richting volgen, daarom is de combinatie van die stokpaardjes nog niet het programma van eene politieke partij. Om dat te kunnen worden, moet het eerst blijken, dat de gemeenschap op al die punten met de enkele individuen homogeen is; dat zij wil: vooreerst het doel, en ten andere ook de middelen, welke naar dat doel heenleiden. Hebben wij dan geen liberale partij? Zeker wel, maar deze is vrij wat minder omvattend, en ook vrij wat minder indrukwekkend, dan men wel eens wil verzekeren. Zij staat nog op het bescheiden standpunt dat onze kiezers in den laatsten tijd hebben ingenomen; een zuiver negatief standpunt als gij wilt. Zij bedoelt de verdediging van de vruchten, welke wij aan het liberale regeeringsstelsel verschuldigd zijn; zij bedoelt voor alles verdediging tegen de pretentiën der kerkelijke partijen. Laten die groote kwestiën in het spel komen, of laut eene regeering aan welke wij de verdediging van onze vrijheden niet met volkomen zekerheid toevertrouwen, het bewind aanvaarden, en gij zult zien dat er eene liberale meerderheid is, eene meerderheid, welke, trots alle onderlinge geschillen en veeten, zich dadelijk instinctmatig als één man onder één zelfde vlag schaart. Maar verder zijn wij ook nog niet: belastingen, census, rechterlijke organisatie en wat niet al: het zijn voor ons feitelijk zuiver

economische en wetenschappelijke kwestiën, waarmede alle individueele meeningen vrij spel drijven. Jk zeg niet dat het gelukkig is, nog minder dat het zoo moet blijven, want zoolang dit het geval is, zal de deugdelijke oplossing van die groote vraagstukken bij uitstek problematisch wezen; maar het is zoo. Laten wij dan die waarheid erkennen, en onze partij niet tooien met deviezen, welke haar niet toebehooren. Vooreerst zal die erkentenis een prikkel zijn tot betere en meer volkomen partijformatie, en ten andere zal zij dit uitwerken, dat de beslissing van die vraagstukken, in welken zin dan ook, de politieke partijen voorshands ongedeerd laat en het ministerieele leven eerbiedigt, juist omdat het vraagstukken zijn, welke evenmin tot den eigendom van eene politieke partij behoorden, als bijv. een wetsontwerp, regelende de naamlooze vennootschappen. Had men er nooit aan gedacht, de grondige hervorming van het belastingstelsel in het credo van de liberale partij op te nemen, men zou bij de pogingen om tot die hervorming te geraken dan vooreerst hulp hebben kunnen wachten uit het kamp van de tegenpartij, en ten andere zou het schipbreuk lijden van die pogingen door de schuld van medestanders nooit als politieleen zelfmoord aangemerkt zijn geworden.

Is de aftreding van het derde Kabinet-Thorbecke voldoende gemotiveerd? Ik zou mij zeer onduidelijk hebben uitgedrukt, wanneer men, na van het bovenstaande te hebben kennis genomen, nog koude twijfelen aan mijn antwoord op deze vraag. Om vruchtbaar te regeeren, heeft een Ministerie meer noodig dan een goeden wil alleen; het behoeft in de vertegenwoordiging een krachtigen steun, waarop het met gerustheid bouwen kan; eene meerderheid, 'tzij dan in staat om duidelijk voor te schrijven wat de Regeering te doen zal hebben, 'tzij daartoe niet in staat, maar omgekeerd bereid om de Regeering te volgen. Het laatste vond de Heer Thorbecke allermeest gedurende zijn eerste ministerie: eene meerderheid vervuld met liberale aspiratiën, begeerig aan die aspiratiën in onze groote organieke wetten uitdrukking te geven; maar wantrouwende haar eigen vermogen, en zeer overtuigd van de meerderheid des Ministers, waar het de uitvoering gold van

die moeilijke taak. Zij geloofde in haren leider en vertrouwde hem; naar vermogen werkte zij mede om de wetsontwerpen van zijne hand doeltreffend te maken; maar bij verschil van meening boog zij veelal voor het overwicht van den Minister. Op die wijze verkreeg Nederland in korten tijd eenige zijner voornaamste organieke wetten; ik meen te mogen zeggen de beste welke sedert 1848 in het nederlandsche Staatsblad voorkomen. De tijden zijn veranderd, en ik zal er waarlijk niet over klagen: de liberalen zijn de kinderschoenen ontwassen; het volgen noemen zij hunne taak niet meer. De minister heeft nu de gedachten te verwezenlijken van de meerderheid, en niet omgekeerd de meerderheid de ministerieele denkbeelden. Maar - men achte de vraag niet onbescheiden - heeft de meerderheid, dat wil zeggen de gemeenschap als zoodanig, werkelijk gedachten? Zijn het meer dan onbestemde wenschen? Zijn het goed geformuleerde plannen, en wil zij die, tegelijk met de middelen, welke alleen tot de verwezenlijking van die plannen kunnen leiden? Of verkeert zij misschien in die hatelijke periode, welke wij allen als jongens hebben doorloopen, de periode waarin wij het bij de kinderen boven niet meer uit kunnen houden; waarin wij naar beneden willen ‘onder de menschen’, maar helaas, onder die menschen slag op slag een dwaas figuur maken? Het zou welhaast blijken. Men was nu meerderheid, krachtige meerderheid, en de oogsttijd naderde. Het derde ministerie-Thorbecke komt, en wordt dankbaar ontvangen, niet alleen omdat het een einde maakt aan een neteligen toestand, maar ook omdat iedereen gevoelde dat er levendige behoefte bestond aan grootere regeeringskracht, dan waarover men in den laatsten tijd te beschikken had. Toch zien de liberalen niet zonder angst de toekomst te gemoet. Zal het op den duur goed gaan? De Heer Thorbecke is oud en verouderd, trots al zijne talenten, en de liberalen deden in de laatste jaren reuzenschreden. Luister maar eens naar hetgeen er al zoo in hunne geloofsbelijdenis voorkomt. De Minister schijnt het gevaar ook in te zien; getuige zijn programma. Het is tweeledig: eerst regeling van het defensiewezen. Dit is blijkbaar voor den Heer Thorbecke hoofdzaak; zijne eigen gedachte, vrucht van de bekommering, waarmede hij in de laatste jaren de ontwikkeling van het algemeene europeesche staats leven heeft gadegeslagen. Hij gevoelt dat het moeite zal kosten deze zijne bekommering ook aan de meerderheid mede te deelen; dat hij, om in deze te slagen, al zijne

oude kracht zal noodig hebben, al den zedelijken invloed, waarmede hij in zijne beste jaren tegenover het parlement optrad. Maar dat het vertrouwen, 'twelk hij vergt, wel geplaatst zou zijn, dat hij, trots zijn leeftijd, nog niet opziet tegen de moeite om den weg van verdere ontwikkeling te bewandelen, zal hij bewijzen, door als tweede lid van zijn programma op te nemen het beste, meest gewenschte en meest nationale uit de liberale politieke geloofsbelijdenis: hervorming van het belastingstelsel; eene hervorming, zoo innig verwant aan die groote sociale kwestie, welke de meest geavanceerden onder de liberalen zonder verder vertraag aan de orde willen hebben gesteld. Het tweede deel is het eerst in staat van wijze; en de incometax komt in behandeling. Ik spreek niet van kleine incidenten, van speldenprikken, hier en ginds uitgedeeld; van enkele uitdrukkingen door vrienden van het bewind ten aanzien van dat bewind gebezigd: uitdrukkingen onberispelijk van vorm en toch grof, honigzoet naar het schijnt, en toch vol bitteren alsem. Dit alles intusschen betreft enkel onbeduidende bijzaken, waaraan sommigen misschien te groot gewicht hebben toegekend. Maar hoe is nu de ontvangst, ik zeg nog niet van het wetsontwerp, maar van de hoofdgedachte, welke tot de indiening leidde? Een der corypheeën van de liberalen, dien de openbare meening onder de meest geavanceerden rangschikt, bestrijdt het ontwerp, en komt tot eene conclusie, welke ongeveer dus zou kunnen geparaphraseerd worden: Hervorming van het belastingstelsel? Wij denken er niet aan. Tot kleine verbeteringen zult gij ons bereid vinden, maar, geloof mij, in hoofdzaak *tout est pour le mieu dans le meilleur des mondes*, - in belastingzaken althans. Een ander lid, de Heer van Kerkwijk, - een man, heb ik wel, die nog niet onder den last der jaren gebukt gaat, en in den regel vlug ter been is - heldert zijne oppositie tegen het wetsontwerp met deze woorden op: ‘Het eenige verschil tusschen de Regeering en mij is: dat de Regeering alles in eens wil opruimen, en ik wat langzamer vooruit wil gaan.... Als men spreekt van hervorming van ons belastingstelsel, dan zeg ik: ons volk verlangt geene radicale veranderingen: het is langzaam en traag in zijne bewegingen en in het nemen van besluiten.’ En van dat volk is de Heer van Kerkwijk de vertegenwoordiger. Hoe nu? Het ministerie dat men vreesde met geweld te moeten voortsleuren op den weg van ontwikkeling en vooruitgang, dat ministerie wordt bij de eerste groote han-

deling, welke het aan de Kamer voorlegt, bejegend met de klacht: Wij kunnen onzen stap niet regelen naar den uwen. Wat langzamer voorwaarts, als wij u bidden mogen. Zou men niet geneigd zijn met Mr. Wintgens te vragen: Is het lichtzinnigheid of is het erger? Maar de liberale partij heeft het misschien enkel tegen het wetsontwerp gemunt; zij is en blijft volkomen homogeen met de hoofdgedachte. De minister luistert en luistert, of hij misschien in de lang gerekte discussiën ook iets zal vernemen van de wijze hoe de groote gemeenschap, welke wij liberale partij noemen, het begrip belastinghervormingwil hebben opgevat en toegepast, maar hij verneemt niets, niets dat zweemt naar eene praktische gedachte. Wat ik door deze discussie verkregen acht - dus luidt het laatste ironische woord van den Minister van finantiën - is ‘de zekerheid, dat het iu Nederland vooreerst nog niet ontbreken zal aan bekwame financiers. Maar wat ik nog niet verkregen acht: eene meerheid voor een bepaald plan.’

Is, nadat het deze ervaring had opgedaan, de houding van het Ministerie zoo vreemd? Is het zoo vreemd, dat de Heer Thorbecke komt zeggen: voor eene vruchtbare regeering is het bestaan van zekere voorwaarden in den boezem der vertegenwoordiging, onmisbaar; ik vind die voorwaarden niet, en daarom trek ik mij terug. Mij ueheeren van de meerderheid: het hapert u op hetzelfde oogenblik èn aan het talent dat voorgaat, én aan de tucht die volgt, 't Is waar, het vertrouwen van de Kamer in de meeste leden van het ministerie is in niets geschokt; zij verlangt niets liever dan onder dit Kabinet hare zuiver wetenschappelijke en economische discussiën voort te zetten en in andere tiendaagsche veldtochten defensiewezen, rechterlijke organisatie, ja wat niet al, af te doen. Maar, - niet waar, Mijneheeren? - gij zult het den ouden leider van het Kabinet wel ten goede willen houden, wanneer hij u verzekert, dat de rol van die romeinsche slaven, waarop ik zooeven doelde, voor hem niets aantrekkelijks meer bezit, en ronduit gesproken, dat hij er zich zelven te goed voor acht.

Wat nu? Ik zal mij wel wachten voorspellingen te wagen, welke allicht valsche profetiën zouden blijken, eer nog deze

bladen het licht zien. De verleiding is anders groot genoeg: zelden werd bij eene ministerieele crisis aan de phantasie vrijer teugel gelaten dan op dit oogenblik hier. De combinatie van A. moge onpraktisch zijn, niets valt gemakkelijker te bewijzen, dan dat de combination van B. en C. althans niet minder aan dezelfde fout mank gaan. Uit een onnatuurlijken toestand voortgekomen, ligt er ook geene natuurlijke conclusie voor de hand, en behouden alle onlogische conclusiën juist daarom hetzelfde recht van bestaan. Een conservatief ministerie? Waarom niet? Indien de Heeren leiders zich heilig voornemen, al wat er conservatiefs in hun programma ligt, onaangeroerd te laten; wanneer zij stelselmatig als regeering het tegenovergestelde doen van hetgeen zij als oppositie leeraarden, dan zouden zij het, dunkt mij, een heel eind ver kunnen brengen. - Een ministerie van geavanceerden? Het denkbeeld is te piquant om geen bijval te vinden. De overwonnenen van heden, door en ten gevolge van hunne nederlaag, de regeerders van morgen. - Kap- peyne met van Houten? Geestige combinatie inderdaad. De twee antipoden in het groote vraagstuk, dat tot de crisis aanleiding gaf. - Een ministerie-Thorbecke, maar zonder Thorbecke? De vruchten welke dezelfde proef vroeger opleverde, waren zoo menigvuldig en zoo rijp, dat wij naar eene herhaling smachten. - Eene combinatie van al de elementen der meerderheid, op dezelfde wijze als Gladstone dit in Engeland bij de vorming van zijn Kabinet gedaan heeft? Het plan is niet nieuw, en van vroegere toepassingen hebben wij de aangenaamste herinneringen overgehouden. Weinige ministeriën waren zoo vruchtbaar in wetsontwerpen, als juist deze. Één - moeilijkheid slechts. Wie zal het middenpunt zijn, het cement dat in dat kransje ‘Verscheidenheid en Overeenstemming’ de deelen samenbindt? Wie zal zich met de bescheiden rol van Gladstone tevreden stellen?

Mag ik trachten mijn gevoelen met een beeld duidelijk te maken P Wij worden tegenwoordig ook in de barste wintermaanden overstelpt met de schitterendste bouquetten: geen feest waarbij zij ontbreken, geen salon, dat langen tijd op zulk eene versiering wacht. Welk eene heerlijkheid en welk een genot! Hoe zonderling is het contrast tusschen het hoog opgestapelde kolenvuur en de frissche bloemen, men zou zeggen besprenkeld met den Juni-dauw. Maar hoe jammer: nog is de dag niet voorbij, en reeds verbleeken de kleuren, versmelt de geur, ver-

welken de kleine bladen. Gij wilt, naïef kind, uwen schat bewaren, zijn bestaan en uw genot verlengen, en meent voor uwe bloemen voedsel te vinden in helder water. IJdele poging, zij kan het verderf van uw sieraad ook geen oogenblik vertragen. Van waar dat? Het geheim is spoedig ontdekt. Bij de lijkopening komt de oorzaak van zoo vroegen dood dadelijk aan het licht: gij hadt bloesem en geen bloemen, en wat een bode scheen van het rijke natuurleven, het leefde reeds niet meer op het oogenblik dat het in uwe handen kwam. Ziedaar het garen en de lijm waarmede de kleine bloempjes, - wie zal zeggen met hoeveel kunst en vlijt! - aan dood hout verbonden werden. Wees niet verstoord, want denk er aan, dat in het barre getij de bloemen schaarsch zijn, en dat wij in onze weelde veel, zeer veel bouquetten behoeven. Maar de teleurstelling van ons kind is zoo spoedig niet geweken. Weg met dat bedrog! hoor ik het roepen. Geef mij een eenvoudigen krans van veldbloemen, maar laten het dan ook bloemen met stengels en wortels zijn.

Ik zou als ons kind ook zulk een eenvoudig politiek veldbouquet verlangen: een ministerie met stengels en wortels, dat wil zeggen een, nauw verbonden aan de meerderheid der Kamer, geroepen om een eenvoudige taak zonder eenige aanmatiging af te werken; maar dan moest het ook eene taak zijn die de Kamer kent, die zij niet alleen zegt te willen, maar die zij werkelijk wil. Zulk een ministerie, al mocht het ook uit zeer alledaagsche personen bestaan, het zou toch wonderen doen. Kan dit niet - en ik wil wel gelooven dat het op dit oogenblik niet kan - welnu, ziedaar dan én bloesem én dood hout én garen én schakellijm. Zie wat gij maken kunt: ik vertrouw uwen goeden smaak volkomen en wil mij voor die schepping van één dag geen partij stellen. Hoe zal het zijn? Of geheel wit of uitsluitend rood of eene mengeling van allerlei kleuren? Het laatste staat vroolijker, dunkt me; maar het andere is deftiger misschien. Doe intusschen wat uw luim, uwe opvatting van het oogenblik en - vooral dit niet te vergeten - wat de bloesem waarover gij beschikken kunt, zal meebrengen.

Men zal toch uit den toon, hier en daar in dit schrijven

aangeslagen, niet opmaken, dat ik geen oog heb voor het ernstig karakter der tegenwoordige omstandigheden; dat ik tot hen behoor, die in deze dagen *d'un coeur léger* hun weg vervolgen? Het tegendeel is waar: ik geloof dat de groote liberale partij, waaraan al mijne politieke Sympathiën toebehooren, hier te lande als elders een grooten strijd te gemoet gaat; ik geloof dat zij, om in dien strijd te zegevieren, aan al hare krachten niet te veel heeft; ik geloof dat wij in een tijd leven waarin het commando: ‘sluit de rangen!’ telkens en telkens weder langs alle liniën moet worden herhaald. Alles wat de krachten der liberale partij sloopt is dus reeds treurig genoeg; en gebeurtenissen als wij hier in den laatsten tijd bijwoonden, sloopen veel en snel. Maar daarenboven in de politieke twisten onzer dagen is nog een ander belang betrokken, een belang, hooger zelfs dan dat van het liberalisme: ons stelsel van vrije zelfregeering. Ik weet, ons volk is aan dat stelsel gehecht en acht zijne politieke vrijheid hoog. Maar ik weet tevens dat het een door en door praktisch volk is, en zulk een volk is tegen politieke twisten, als de onze sinds vele jaren zijn, op den duur niet opgewassen. Duren zij voort, dan kan het niet anders of vroeger of later naakt het oogenblik waarop het nationaal gezond verstand conclusie neemt in het twistgeding. ‘Rest er geen andere keus dan tusschen een parlement zonder praktische resultaten en praktische resultaten zonder parlement, dan leven de resultaten!’ Dus zal dan ongeveer het wachtwoord luiden. Een praktisch volk nu laat het niet altijd bij leuzen blijven, maar voegt allicht daad bij woord.

Leiden, 21 Mei 1872.
J.T. Buijs.

Verhuizing.

Open deuren, - vuile gangen, - ongeschuurde trappen, - ruiten die slechts daar licht doorlaten, waar zij gebroken zijn, - stof overal, - in dikke lagen op alle meubelen, - als onweerswolken in alle kamers hangende, - manden met wijn, manden met glaswerk, manden met aardewerk in alle hoeken; - midden in den gang een groote ronde tafel, waarop een gezelschap van acht stoelen, vertrouwelijk vier aan vier op eikaars schoot gezeten, daarnaast een bed, gevuld met stoven en koperen pannen, waaronder één bronzen pendule.

Kinderen op zolder, zoekende naar een knikker, dien zij in 't vorige jaar achter een der nu opgebroken groote kisten hebben verloren, - kinderen op de leuning der trap, waarlangs zij met roekelooze lichtzinnigheid naar beneden glijden, - kinderen in papa's kamer, waar zij hem heeten te helpen bij 't inpakken der boeken, - kinderen in de keuken in alle hoeken snuffelende naar een erratisch koekje of zoo uit de algemeene verwarring gered, - kinderen in den kelder, waar zij met stroohalmen elkaar de oogen trachten uit te pikken.

Mijne vrouw uitgeput en radeloos. Sinds twee dagen en twee nachten heeft zij bijna niet stil gezeten en geen oog gesloten. Mietje moest het linnengoed inpakken en daar heeft ze mij vier en twintig stuks servetten op zolder laten liggen, waarvan Karel's hondje er al één aan flarden gereten heeft! - Naatje heeft twee van de vier en twintig Chineesche kopjes gebroken, - en, hoor! daar rolt weer een stapel borden... De schuitenvoerder zou gisteren al eene zolderschuit gestuurd hebben en die is er nog niet, en ondertusschen staan de meubelen in den gang te bederven, en loopen de straatjongens aan de deur te gluren en te loeren, of ze niet 't een of ander naar hun smaak vinden. 't Is om er gek van te worden....

Maar dat stond mij op 29 April nog te wachten. Ik had den avond van dien dag uitgekozen, om mijne papieren wat in orde te brengen voor de aanstaande verhuizing. Want verhuizen moest ik. Langzamerhand had ik eene familie van vier kinderen gekregen en die pasten niet meer in de woning, die ik tot dusver bewoond had. Daar kwam nog bij, dat zekere oud-oom van mij, met veel geld en veel neven, de voortreffelijke ingeving gekregen had, mij tot universeel erfgenaam uit te kippen, en nu vond mijne vrouw 't niet behoorlijk dat wij op de Prinsengracht bleven wonen, terwijl er op de Heerengracht bij de Heerenstraat zoo'n prachtig enkel huis openkwam, net geschikt voor ons gezin. Nooddwang en ijdelheid dreven mij dus uit mijn oude huis. Voor *mijn* genoegen althans ware ik er liever in gebleven. Ik had er mijn gansche leven gewoond. Mijn vader was er gestorven eer ik nog tien jaren oud was; mijne moeder had er met mij, voor mij geleefd, en toen ook die heenging, had mijne vrouw reeds sedert een jaar nevens haar de huiselijkheden beheerd. Mijne kinderen waren er geboren.

En toch, er viel niet aan te veranderen; onverstandig ben ik niet, en als mijne vrouw haar hart op iets gezet heeft, dan doe ik het, ofschoon ik meestal den schijn aanneem alsof ik zelf op die gedachte ben gekomen, want in beginsel ben ik het eens met Mr. Bagnet in *Bleakhouse*, ‘that discipline must be maintained.’ Zoo had ik het huis op de Heerengracht, dat te koop *en* te huur stond, niet gehuurd maar gekocht, en mijne vrouw was daarover zoo blij geweest, dat ze terstond een plan klaar had, om den gevel te veranderen, en dien te doen prijken met een lage stoep, met ruiten uit één stuk, enz. enz.

Intusschen, het verhuizen, op zich zelf al een lastig ding, was voor mij een ware beproeving, niet slechts om de bovenvermelde redenen. Mijn vader had jaren lang de betrekking van ontvanger der directe belastingen bekleed; of hij het daaraan te danken had, dat er orde en netheid heerschte in de behandeling zijner zaken en de bewaring zijner papieren, weet ik niet: in de familie lagen die eigenschappen zeker niet. Mijn oud-oom, dien ik als universeel erfgenaam natuurlijk een bij uitstek dankbaar hart toedraag, mijn oud-oom had nooit recht geweten wat hij met zijne fondsen moest doen. Toen de executeuren den boedel kwamen opnemen, vonden zij de stukken van waarde in allerlei hoeken en kasten verspreid: hier een pak

oude Russen met oude handschoenen en met quitantiën van leveranciers; daar twintig aandeelen Handelmaatschappij met een onvolledige correspondentie van eene dame, die mijn oom nog al veel geld scheen te kosten; elders weer eenige dozijnen oude kaartspellen en daaronder eigendomsbewijzen van 't door hem bewoonde huis. Een bankier te Leiden had, toen de boedel reeds geregeld en de legaten uitgekeerd waren, mij hoogst aangenaam verrast door de toezending van een uitgelezene verzameling aandeelen en obligation, ‘echt banket’ (zooals men op de beurs pleegt te zeggen), die tot de nalatenschap behoorden, en ik had onder de letters H.D. ƒ 450 voor te min betaalde successierechten aan den toenmaligen minister van finantiën toegezonden, die daarvan ook in de Staatscourant had melding gemaakt. Bij gelegenheid, dat de executeuren rekeningen verantwoording kwamen afleggen, had mijne vrouw, of liever had ik hen verzocht, den geheelen rommel maar te deponeeren bij de Heeren van Suik en C°, bankiers alhier, en zoo waren wij van dien last bevrijd. Desniettemin bleef de orde in mijne zaken alles behalve voorbeeldig. De menigte paperassen, die zich in den loop der jaren in mijne kamer opgehoopt hadden, was vervaarlijk: èn als advocaat, èn als lid van een tien- of twaalftal bestuurs-commissiën, èn als mede-redacteur van ‘de Wekker op rechtskundig gebied’, waren mij tallooze papieren toegestroomd: wat elke dag slechts druppelsgewijze of hoogstens in den vorm van kabbelende beekjes inbracht, had zich vereenigd tot een oceaan, waarin de on ervarene dreigde te verzinken. Geloofd zij de papieren eeuw, waarin wij leven!

Wel stond er een groote loketkast, van mijn vader afkomstig, in mijne kamer; - en in een lang vervlogen tijd van goede voornemens had ik op een mooien dag elk loket voorzien van een opschrift, meldende den daarvoor bestemden inhoud: maar niemand zal 't mij kwalijk nemen, zoo ik de laatste was die er aan dacht bij voorkomende gevallen juist het goede document op de goede plaats neer te leggen. Zoo was het einde erger geworden dan het begin.

Van dag tot dag had ik, sedert tot de verhuizing was besloten, het schiften van deze papieren uitgesteld. - En nu kon ik niet meer uitstellen.... want in het nieuwe huis paste de loketkast niet; - volgens mijne vrouw was zij veel te oud en te leelijk, om in de kamer te staan, die zij daar voor mij bestemd had. Het ameublement zou bestaan uit ebbenhout en

bruin trijp, - en de loketkast was van eenvoudig wit hout. Dat hoorde niet bij elkaar.

Op den avond dan van 29 April zat ik te half zeven ure in mijne kamer thee te drinken. Mijne vrouw stond tegenover mij potten met confituren te sorteeren, - eene bezigheid, onder gewone omstandigheden in het studeervertrek van een advocaat ongebruikelijk: maar - de verhuizing was de mantel, die alle dingen moest bedekken!

- Begin je niet haast met het opruimen van je papieren? - vroeg zij.

- Ach ja! 't zal wel eindelijk dienen. 't Is een vervelende bezigheid, en ik wilde dat ik ze al achter den rug had.

- Nu, ieder heeft zijn deel. Denk je dat ik uit liefhebberij hier aan den gang ben?

Een bons tegen de deur, waar 't heele huis van dreunde, - drie forsche rukken aan de kruk, - nog een bons, - ziedaar de zachte middelen, die onze werkmeid als naar gewoonte gebruikte, om in de kamer te komen, en mij mee te deelen, dat er een heer was om mij te spreken:

- 't Is onmogelijk, zei mijne vrouw, - zeg dat Meneer bezig is te verhuizen, en dat het hier een rommel is....

- Maar, vrouwlief, hoe weet je of het niet iemand is die mij noodzakelijk moet spreken? Wie is die heer, Mietje?

- Meneer van Tingeut, geloof ik dat hij gezegd heeft.

- Zie je wel, vrouwtje, - van Tingeut is een van mijn beste cliënten, - dien kan ik niet maar zonder complimenten wegsturen. Vraag Meneer of hij even wil binnenkomen. En ga jij met je potjes even hiernaast in de zijkamer.

- Met je potjes! - 't Is wat moois! Hiernaast staat alles vol met glaswerk en stoelen, - zoodat ik nauwlijks weet hoe ik er zelf moet staan. Als je Meneer Tingeut zoo vies is van confituren, laat hem dan maar wegblijven.

Er was geen tijd meer om den boel op te ruimen.

Terwijl ik mijne vrouw naar den kant van de zijkamer uitliet, - kwam de Heer van Tingeut door de gangdeur binnen. Zou hij de laatste woorden van mijne vrouw gehoord hebben? -

- Meneer Drilman, ik heb de eer Uw dienaar te zijn.

- Insgelijks, Meneer van Tingeut, neem plaats, en wees zoo goed de wanorde te excuseeren, die hier heerscht, - wij moeten overmorgen verhuizen, en.... Maar waaraan heb ik

de eer te danken? is U iets nieuws bekend geworden in de zaak tegen Koll en van Kralingen?

- Neen, Meneer Drilman, U vergist zich: ik zou met dergelijke particuliere zaken niet op zulk een ongewonen tijd durven aankomen. Een advocaat als Meneer Drilman, wiens tijd den ganschen dag zoo bezet is, heeft recht op het uurtje verpoozing, dat hem de theetafel schenkt. Het spijt mij maar, dat Mevrouw zich waarschijnlijk om mij heeft verwijderd. Wees zoo goed haar mijne verontschuldigingen over te brengen.

Van Tingeut, - al is hij een mijner beste cliënten, dien ik nu al sedert een jaar of wat telkens declaratiën stuur van ƒ 800 à ƒ 1400, - van Tingeut is niettemin een ondragelijk vervelende en langdradige spreker. Ik was zeker, dat mijne vrouw 't niet lang in de zijkamer uit zou houden. Hoorde ik niet reeds de deur kraken?

- Neen, Meneer Drilman, geen particuliere zaken, maar de publieke zaak dwingt mij U te komen storen. - U weet, dat in dit Hoofd-kiesdistrict over eene week of drie eene verkiezing moet plaats hebben voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Nu heeft de kiesvereeniging '*Beginselen boven al*', waarvan ik, gelijk U wellicht niet onbekend is, de eer heb voorzitter te zijn, mij opgedragen U te komen polsen, of U zich eene eventueele candidatuur zou willen laten welgevallen. - Ik durve mij vleien, dat de overeenstemming van Uwe beginselen met die der kiesvereeniging, - dat Uw bekende ijver voor het heil des vaderlands, - dat het bewustzijn van volkomen berekend te zijn voor de gewichtige taak die U wordt opgedragen, - dat de zekerheid Uwer verkiezing, gewaarborgd door den grooten invloed van '*Beginselen bo*.....'

Krrr! krrr! deed de deur, zoo hard, dat van Tingeut met een vluggere beweging dan zijn aangeboren stijfheid meebracht, op zijn stoel omwipte.

- O, 't is niets, zeide ik, dat doet die deur wel meer, 't is een heel oud huis, en we zijn, gelijk U ziet, net aan 't verhuizen.

- Dat dus de zekerheid Uwer verkiezing, hernam hij, en al hetgeen ik mij veroorloofd heb op te noemen, zal samenwerken om U een gunstig antwoord te doen geven op de uitnoodiging, waarvan ik de eer heb bij U de onwaardige drager en voorspraak te zijn.

De buiging waarmee de voorzitter van *Beginselen boven al* deze deftige toespraak besloot, was merkwaardig, - zoodat ik moeite had niet te glimlachen.

Ik houd mij weinig of niet met politiek bezig: wel blijf ik op de hoogte van de discussiën in de Kamer, - maar dat doe ik veel meer om er over te kunnen meepraten, dan uit echte belangstelling. En wat de kiesvereeniging *Beginselen boven al* betreft, - ik zou mij waarschijnlijk volkomen daarmeê kunnen vereenigen, indien ik die beginselen maar kende; uit het programma der vereeniging zijn zij, naar ik geloof, niet te kennen. De personen daarentegen die er het hoogste woord voerden kende ik wel, doch met uitzondering van van Tingeut, wiens eerlijkheid bij mij boven bedenking stond, al was hij niet wat men een politiek genie zou kunnen noemen, - met uitzondering van van Tingeut, was die kennis voor mij geen aanbeveling om er mij bij aan te sluiten. Eindelijk ben ik aan de practijk gehecht, en zou die, ingeval ik Kamerlid werd, hoogst waarschijnlijk moeten opgeven. Redenen te over om mij te doen besluiten, de candidatuur ten stelligste van de hand te wijzen, - altijd zonder iemand te kwetsen, want van onaangenaamheden houd ik volstrekt niet.

- Wel, Meneer van Tingeut, U komt mij daar overvallen! Ik heb nimmer ofte nooit aan eene candidatuur gedacht. En om U de waarheid te zeggen, aanvankelijk lacht mij Uwe uitnoodiging, indien U 't niet kwalijk neemt, volstrekt niet toe. Ik heb, - zonder mij te vleien, - een vrij aanzienlijke practijk, die ik er voor zou moeten opgeven. Voorts zijn mijne vrouw en ik zoodanig gewend aan Amst.....

- Is die heer nog hier? vroeg de stem van Hermine, die het hoofd nu uit de deur der zijkamer kwam steken, en daardoor mijn bezoeker noopte om met de grootste hoffelijkheid loodrecht voor zijn stoel te gaan staan.

Ik haastte mij haar te gemoet te gaan, en verzocht haar fluisterend nog een oogenblik geduld te hebben; - haastig deelde ik haar mee dat ik terstond gereed zou zijn met mijn weigerend antwoord op het aanbod eener candidatuur voor de Tweede Kamer.

- Maar waarom weiger je? vroeg zij meer dan halfluid. Waarom zou je 't niet aannemen?

Van Tingeut zag zijn voordeel terstond in, en trad buigende naderbij, waarop mijne vrouw met een uiterst aanminnigen

glimlach hem de hand toereikte. Ik was wel genoodzaakt de plechtigheid der voorstelling te vieren:

- Mijnheer van Tingeut.... mijne vrouw.

- Wel, Mevrouw, U is voor mij, naar ik meen, eene welkomen bondgenoote om Uwen man te overreden de candidatuur van *Beginselen boven al* te aanvaarden.

- Ja, Meneer, antwoordde Hermine, - *ik* zie niet in wat mijn man zou beletten, Uwe uitnoodiging aan te nemen. Hij spreekt met veel gemak, - als hij in eene vergadering is - (ik heb hem zelf eens eene voordracht hooren houden in de Hollandsche Maatschappij, en U weet hoe difficiel wij dames zijn!)... om zijn practijk behoeft hij 't ook niet te laten...

- Maar, vrouwlief, - bedenk dan toch dat de practijk niet op mij blijft wachten, als ik in den Haag ga wonen, - en dat zal toch wel noodig zijn, bij de tegenwoordige lengte der zittingen...

- Och wat! en Pijnappel dan, en van Nierop, - hebben die hunne practijk er aan gegeven? En wat het verblijf in den Haag betreft, daar zou ik wel zin in krijgen. - Daar heb je nicht Mathilde, die met v. Hunkestein getrouwd is, die schrijft mij zulke prettige brieven over het haagsche leven, en over de hofbals, en allerhande moois, - dat ik er ook wel eens iets van zou willen zien.

- Mevrouw heeft volkomen gelijk, begon van Tingeut weer, en als Meneer dan bovendien bedenkt, dat de zaak die wij, die de Kiesvereeniging *Beginselen boven al* voorstaat, zelfopoffering eischt van al hare voorstanders...

- Ja, hernam mijne vrouw, dat zei papa ook altoos. Hij was een groot voorstander van het consignatiestelsel, - (wat dat was, heeft hij mij nooit duidelijk kunnen maken,) - en als men hem daarover aanviel, dan heette 't altijd: vivent les principes, périssent les colonies! En ik begrijp niet dat mijn man nog aarzelt eene uitnoodiging aan te nemen van eene kiesvereeniging, die precies 't zelfde wil: *Beginselen boven al*!

- Wezenlijk, hernam ik, Meneer van Tingeut, U moet het mij niet kwalijk nemen, maar ik zou wel willen geëxcuseerd worden...

- Och wat, viel Hermine mij in de rede, - Meneer van Tingeut, luister niet naar hem. Ik neem de zaak geheel op mij, - ik zal hem wel weten te beduiden, dat U gelijk heeft.

Van Tingeut scheen bijzonder veel vertrouwen in de overre-

dingskracht van mijne vrouw te stellen. Hij stond althans op, maakte eene zijner stijfste buigingen voor Hermine, herhaalde die voor mij en vertrok; - 't eenige dat ik kon verkrijgen, was een uitstel van drie dragen, vóór ik een definitief antwoord gaf.

Toen ik hem uitgelaten had, kwam ik terug met het ernstige voornemen, mijne vrouw te beduiden, dat er zaken waren, waarin de man moest beslissen, en dat hare inmenging in dezen mij niet welkom was. Aan de deur werd ik reeds verwelkomd met den uitroep:

- Wel, wel! hoe langer hoe mooier! Mag ik tegenwoordig nergens meer in gehoord worden! Dat jij je advocatenpractijk voor je zelf houdt - dat ik daar niets van mag weten, - 't kan mij niet zoozeer schelen, ofschoon ik heel goed weet, dat geen advocaat ter wereld zich zoo achterdochtig tegenover zijne vrouw gedraagt als Hector Drilman. Maar als je er over denkt, om naar den Haag te gaan wonen, - als je geheele manier van leven, en bijgevolg ook de mijne en die der kinderen, eene verandering staat te ondergaan, - dan moet ik er ook buitengehouden worden, - dan moet ik maar als een schaap volgen, niet waar!

- Maar, vrouw, wie dacht er aan om je er buiten te houden? En bovendien, ik wilde immers niet eens de uitnoodiging aannemen, en nu ik zie dat jij er ook van afziet, zal ik van Tingeut maar dadelijk een briefje achternasturen, waarin ik voor de candidatuur bedank.

- Neen, dat zal je nog niet doen. Nu ik eenmaal tegen je zin de zaak ben te weten gekomen - zullen we niet zoo overhaast te werk gaan, maar alles bedaard overleggen..... Maar, wat zie ik, ben je nog niet eens met het schikken van je papieren begonnen? en 't is al zeven uur. Toe, - begin maar, en houd mij niet langer op, - ik heb zelf ook nog een boel te doen.

En meteen liep zij de kamer uit. - Ik was inwendig erg boos; maar wat hielp het, haar achterna te gaan en de discussie verder voort te zetten? Van onaangenaamheden ben ik altoos afkeerig geweest, - vooral in het huiselijke leven. En dan, mijne vrouw had daarin volkomen gelijk, dat het tijd werd aan de schikking der papieren te denken.

Ik begon dus met een der jongens te roepen, den oudsten, Karel, een knaap van negen jaar, die door zijne vlugheid in 't leeren mijn hoogste verwachting gaande maakte. Hij kwam brommend binnen, gevolgd door zijn hond Skye, die mij niet best kon velen, en onmiskenbaar elke beweging van mij als eene bedreiging tegen zijn meester beschouwde, die door het vertoon van eene rij scherpe witte tandjes moest gekeerd worden. Karel zelf had veel liever den warmen, bijna zomerschen avond in den tuin doorgebracht, waar hij en zijn broeder bezig waren hunne voorstellingen van de vestingwerken rondom Parijs in zwarte tuinaarde te verwezenlijken.

- Toe, Karel, help mij een handje met 't aangeven van de papieren uit die kast. Hier heb je een stoel, - ga er op staan en begin met de bovenste loketten.

- Maar, papa, - was 't antwoord, mama heeft gezegd dat ik in den tuin mocht spelen...

- Nu, dat kan je morgen ook nog wel doen. Op dit oogenblik heb ik je noodig.

- Ja maar, mama heeft het toch gezegd...

- Kom, niet tegenspreken. Als ik je wat zeg, dan is 't uit.

- Maar ik wou veel liever... griende de bengel.

- Wat wou je, schat? hoorde ik mijne lieve Hermine uit de zijkamer roepen, waar ze bezig was glazen te tellen.

- Och, zei ik, ik heb hem noodig om mijne papieren wat in orde te krijgen, - en hij wou liever in den tuin gaan spelen.

- Wel zeker, dat zal hij ook, kreeg ik ten antwoord, 't Arme schaap is den ganschen dag aan 't sjouwen geweest met je boeken, en nu zou hij je nog met je prullen en papieren moeten helpen. - Kom Karel, ga jij gerust naar den tuin.

Karel liet het zich geen tweemaal zeggen, en was in een oogwenk weer aan 't graven.

Ware hij gebleven, dan zou ik hem wel geleerd hebben, wie de baas was, - maar 't was beter zoo. Zoo'n kind moet er niet op attent gemaakt worden, dat papa en mama wel eens van gedachten verschillen.

- 't Is toch wel wat erg, Hermine, hernam ik, toen hij weg was, - wat heeft het voor een houding, zoo in tegenwoordigheid van een kind...

- 't Is wat moois, - als ik er niet bij was, dan zou jij die wurmen den geheelen dag beletten in den tuin te gaan!

Als je die malle papieren wat vroeger in orde gebracht hadt, dan zou er geen kwestie van zijn, Karel nu van zijn spelen af te houden.

Deze stelling was, dunkt mij, onwederlegbaar: wel dacht ik er aan, op te merken, dat zij niet met de zaak in kwestie te doen had, - maar 't *was* waar, dat als de papieren al in orde geweest waren, op dit oogenblik het schiften en schikken overbodig zou zijn. Ik ben, zooals ik reeds heb opgemerkt, niet onverstandig, en antwoordde dus niet op 't gezegde van mijne vrouw, - die weer aan het tellen ging van de wijnglazen. De afloop van ons gesprek had intusschen nog een tweede goede zijde. 't Was inmiddels half acht geworden, en dan is de zou op 29 April volgens den Almanak al een tijd lang onder; - in mijne kamer althans, die op eene binnenplaats uitkomt, kon men geen hand voor oogen meer zien. De lampen had mijne vrouw al lang te voren in wijnmanden en stroo gepakt, waarschijnlijk in navolging van voorouderlijke voorschriften op 't punt van verhuizingen. Ééne kaars was 't eenige dat te mijner beschikking stond. Nu is 't onmogelijk, of althans bijna onmogelijk, een hooge kast met papieren te ledigen en de papieren te schikken bij 't licht van ééne kaars, en zonder behulp van ten minste één kleinen jongen.

Deze omstandigheden deden bij mij een besluit tot rijpheid komen, dat ik al dikwijls overwogen had, maar dat, - ook omdat mijne vrouw er zoo tegen was, - nooit tot een eindbeslissing was geraakt. Thans besloot ik de loketkast maar ongerept te laten, - de papieren, zooals zij daarin lagen, in baliemanden naar 't nieuwe huis te doen vervoeren, en daar eerst de stukken uit elkaar te zoeken. De kaars kon ik inmiddels gebruiken om wat na te zien in mijn bureau, waar ik ook ettelijke kleinigheden te ordenen had.

Mijn bureau! - jongens ja! 't was goed, dat ik er aan dacht. Vooral die ééne lade, links onderaan, mocht ik wel eens nagaan. Ik beschouwde die als een soort van heiligdom voor de bewaring van documenten, brieven, herinneringen, aandenkens, enz. die mij persoonlijk betroffen, - maar 't kon zijn dat er andere stukken onder geraakt waren. 't Was nu volkomen rustig

in huis, - mijne vrouw was bezig met de jongste kinderen naar bed te brengen, - daarna zou ze wel nog met den verhuisboel te doen hebben. Ik rekende dus op een uur of wat vrijen tijd, - en verdiepte mij in mijn onderzoek.

Aanvankelijk vergenoegde ik mij met de brieven en stukken te sorteeren en bij elkaar te voegen; - doch op den duur bleek de verleiding onweerstaanbaar om alles nog eens over te lezen. - Hoe heerlijk herleefde onder die lectuur de voorstelling van mijn verleden! Hoe levendig zag ik voor mijn oog de figuren der schrijvers verrijzen, van die vroeger zoo innig vertrouwde vrienden, wier herinnering het alledaagsche leven zoo zelden meer liet opkomen!

Daar vond ik onder anderen, o kostbare ontdekking! een brief of drie van Willem Jelgersma, mijn boezemvriend aan 't Amsterdamsche Athenaeum. Zalige herinnering! - Hoe menigmaal had ik met hem tot diep in den nacht in 't bierhuis gezeten, - de wereld afbrekende en die weer opbouwende, gelijk studenten het zoo gaarne en zoo goed weten te doen! Leven, kracht, vroolijkheid, was alles wat hij dacht en zeide, - eigenzinnig, koppig was hij als een echte Fries, - en overtuigd dat hij er komen zou. En hij is er gekomen.

Want na een langdurigen strijd met zijn vader, die dominé was te Okendam in 't West-Friesche, en van hem een theoloog wilde maken, - na jaren verbeuzeld te hebben in oneenigheden waarin geen van beiden wilde toegeven, hakte Willem Jelgersma den knoop door: hij ging op den loop met eene actrice! Met de heilige Godgeleerdheid was 't toen natuurlijk uit, - en de vader stemde toe, dat Willem zijn eigen zin volgde en binnen zes jaren had deze 't zoo ver gebracht, dat hij een uitmuntende betrekking bij den spoorwegbouw kreeg, terwijl hij tusschentijds bekroond was wegens het beantwoorden eener prijsvraag.

Een brief, dien hij mij geschreven had, - en wel uit Duitschland, toen hij met zijne actrice op den loop was, luidde aldus:

‘Te dikwijls, waarde Hop (dit was de naam dien ik destijds droeg), hebben wij bij elkaar zitten praten, - en je weet te goed hoe het met mijne zaken gestaan heeft, dan dat ik je niet met een woord zou melden waar ik nu ben, en waarom ik er ben. - Ik heb eindelijk gedaan zooals Fernan Cortez: ik heb mijne schepen achter mij verbrand, - en hoerah! wat er ook gebeure, theoloog word ik nimmer. Nu zal de ouwe zelf wel inzien, dat er met mijn WIL niet te spotten valt.

Want jij weet evengoed als ik, dat ik niet om de schoone oogen van Agnes Raselli zulk een mallen coup zou doen als dien ik gedaan heb. Maar 't is nu eenmaal een feit, dat ik met eene actrice (und welch einer! Herr J. im Himmel) op den loop ben geweest, en dus ben ik eo ipso onvatbaar voor het V.D.M. De heilige Mechanica is niet zoo preutsch, - en ik moet leven, hoe de ouwe er ook over denkt. Maar ik bid je, - veroordeel mij niet voor dat ik gelegenheid gehad heb te toonen wat en hoe ik werken kan! Adieu, ik schrijf nu uit een huis van arrest te Bingen, waar men mij als landlooper heeft opgesloten, omdat ik geen duit op zak heb; de oude heer zal er mij wel uithalen, nu hij toch overwonnen is. - Nogmaals adieu! Schrijven zal ik je niet meer, tot dat ik *er* ben'.

Oneerbiedig, overmoedig, profaan, - maar vol karakter, vol kracht, gelijk de volgende jaren ook hebben getoond.

't Spijt mij, dat de correspondentie tusschen ons langzamerhand opgehouden heeft. Willem is nooit een groot brievenschrijver geweest. 't Eenige wat ik nog van hem bezit is een drietal briefjes, waarin hij mij bericht geeft van zijne bekrooning, van zijne promotie en van zijn huwelijk. Want hij is thans getrouwd, - en schoon ik zijne vrouw niet ken, durf ik wedden, dat hij zich niet door haar laat drillen.....

....Als mijne vrouw hem eens leerde kennen,.....

Hoe geheel verschillend was die andere te vroeg gestorven vriend, met Jelgersma en mij der dritte im Bunde, van wiens hand ik hier een geheele reeks brieven aantrof. Nooit heb ik hem gezond gekend, - terwijl Willem en mij nooit iets scheelde. Maar, schoon mijn tijdgenoot in jaren, hoeveel rijper dan ik aan kennis en aan karakter was Otto van Heerden! Hoe vroeg al riep hij mij toe, dat alleen *wil* den mensch maakt, dat toegeeflijkheid, - gemak van omgang - evenzeer uit zwakheid als uit kracht kan voortspruiten.

'Sta toch wat steviger op uw beenen,' schreef hij mij toen hij 19 jaar oud was: 'geloof toch niet dat Gij hun de baas zijt, die U zoo'n aardigen, zoo'n prettigen, zoo'n goeden vent noemen. Ik twijfel er geen oogenblik aan, of ze meenen 't wel eens, als ze zoo van u spreken; - maar evenmin twijfel ik er aan, dat zij U een poets bakken als 't hun te pas komt....'

Welk een heerlijke tijd, die studententijd! Ik heb dien volop genoten, - in den goeden zin des woords. Men mocht mij zoo gaarne lijden, ik was zoo meegaand, zoo populair, - en twee jaren achtereen was ik rector van 't studentencorps geweest, - en in 't laatste jaar had ik bij gelegenheid dat de studenten aan 't Amsterdamsche publiek (of omgekeerd) een bal gaven, een toast gehouden, die algemeen als een model van toasten-welsprekendheid werd beschouwd! - En toch, - ik moest het Otto toegeven, als hij mij in bovenbedoelden zin toesprak; en dat deed hij dikwijls. Nog zie ik hem, zooals hij in zijne laatste ziekte, die drie jaren duurde, op een rustbed uitgestrekt, met zijn bleek gelaat en donkere levendige oogen naar mij gewend, lag te spreken over het alledaagsche van mijne omgeving, - over het philisterhafte van mijn gedrag, - over het dwaze der populariteit, waarop ik ijdel was. En al vond ik hem al te streng, al te onpractisch, toch wist ik, dat hij 't wel met mij meende, - toch voelde ik, dat hij der waarheid meer nabij was dan ik. En zijn ernst was mij heilig, want beiden wisten wij, dat zijne kwaal ongeneeslijk was.

Sedert zijn dood heeft niemand mij op die wijze de waarheid gezegd. Van wie zou ik ze ook even goed kunnen verdragen?.....

Wacht, - wat zie ik daar? Het portret van Maria Ondereem? - Och ja! 't is waar ook.... Daar liggen ook de twee laatste brieven, die ik van haar heb gekregen. Wat zag ze er toch lief uit!..... Ben ik ooit op haar verliefd geweest?....

‘Mijne vriendschap blijft U bij. Het ga U wel,’ zoo eindigde haar laatste brief, ‘al gaat Ge ook een anderen weg op dan dien ik mij voor U had voorgesteld. Wees gelukkig met haar, die Ge gekozen hebt; zij moge voor U zijn 'tgeen Ge noodig hebt; in dat vertrouwen steeds

Uwe U liefhebbende

Maria.’

..... Ben ik ooit op haar verliefd geweest?..... Van liefde is nimmer tusschen ons gesproken; en toch waren wij beiden van jongsaf met elkaar opgegroeid, in de vaste verwachting dat wij eenmaal man en vrouw zouden zijn.

Maria was het jongste kind van een oudere zuster mijns vaders, die bij haar dood drie kinderen en geen geld hoegenaamd had achtergelaten. Haar beide broeders, destijds reeds

bijna volwassen, begonnen een goede carrière te maken, die voor een van hen door den dood werd afgebroken; de andere was ergens in Australië beland en liet niets van zich hooren, - schoon er geruchten in omloop waren dat hij veel geld had verdiend. Maria Ondereem, door mijn vader opgenomen en opgevoed, was ongeveer één jaar jonger dan ik: en mijn vader had haar zoo liefgekregen, dat hij tusschen ons beiden geen onderscheid maakte. Eene mijner vroegste herinneringen is deze: Maria en ik speelden Meneer en Mevrouw, - en liepen gearmd en met den grootsten ernst door denkbeeldige wandeldreven. Mijn vader had ons eenigen tijd gadegeslagen, en zeide toen half ernstig, half schertsend aan mama: ‘Kijk vrouw, zijn Hector en Maria niet als voor elkaar geknipt?’ - en schoon mama daarop geantwoord had ‘kom, kom, - 't is immers allegaar malligheid. Wie denkt er nu al aan trouwen?’ - was de indruk van mijns vaders zeggen zoo levendig op mij geweest, dat ik zoolang ik een kind bleef, Maria als mijn toekomstige vrouw beschouwde.

Dat veranderde later wel. Ik kwam in mijn studietijd in aanraking met zooveel personen en zaken, die voor mij nieuw waren, dat aanvankelijk althans de liefde, - zoo ik die al voor Maria gevoelde, - onder den indruk van 't woelige studentenleven verdween. Mama had daar ook niets tegen; zij had nooit veel van Maria gehouden, en voor mij doelde hare eerzucht op een hoogeren prijs dan de hand eener onbemiddelde weeze. Gelijk zij mij later vertelde, had zij reeds lang vóór mijne promotie op een ander meisje het oog geslagen. Hermine Doppelaar zag er zeer goed uit, - had hare opvoeding onder eene reeks van Zwitsersche gouvernantes genoten, die mijne moeder alle wist op te noemen, - en ‘last not least’ in 't oog mijner moeder althans, - zij was de eenige dochter van den Heer Jacob Doppelaar, van wiens schatten de faam wonderen wist te vertellen. Maria was onderwijl als gezelschapsjufvrouw uitbesteed, en toen ik na mijne promotie t'huis kwam, had mama niets haastigers te doen dan mij aan Hermine uit te huwelijken. De voorbereidende maatregelen daartoe had zij, als gewezen boezemvriendin van wijlen Mevrouw Doppelaar, met veel overleg genomen. De eenige moeilijkheid lag daarin, dat de oude Heer Doppelaar geen advocaat tot schoonzoon wilde hebben; - daar hij echter geen ander bezwaar tegen mij had, bood hij mij aan, na een paar leerjaren bij hem in de zaak te komen.

Ik had van oudsher een afkeer tegen het zoogenaamde kantoorleven, - en mijn studententijd had mij van dien afkeer natuurlijk niet genezen. Maar mama wilde het zoo gaarne; - zij werd zoo boos als ik van Maria sprak; - wat mij betreft, ik wist wezenlijk niet eens of ik Maria wel beminde, en Hermine was ten minste even mooi...., kortom, ik trouwde met Hermine, en de dood van den ouden Heer Doppelaar ontsloeg mij kort na ons huwelijk van de verplichting om in ‘zaken’ te blijven.

Maria bleef nog eenigen tijd in de betrekking, die zij had gekregen, en daar die haar dwong te Groningen te leven, zag ik haar niet meer. Want later ging zij naar Australië bij haar broeder wonen. Het spijt mij om haar; ik houd dien broeder voor een lompen vlegel. Kort na mijn huwelijk schreef hij mij een brief, niet om mij geluk te wenschen, - maar een brief vol hatelijkheden en insinuatiën, dat ik om geld getrouwd was, en dat ik mij niet meer om Maria behoefde te bekommeren, die althans één hart zou vinden, waarop zij kon steunen. Wie of wat gaf hem het recht, zoo over mijn gedrag te denken? Maria zal mij in zijne oogen niet zwart gemaakt hebben: zij keurde mijn huwelijk met Hermine immers volkomen goed? - En, als het waar is, gelijk ik heilig kan verklaren, - dat ik niet eens weet, of ik op Maria al dan niet verliefd was, - wat moest mij dan weerhouden van een huwelijk met Hermine? Iedereen verlangde dat ik zou trouwen; mijne moeder in de eerste plaats, die zich ziek getreurd zou hebben, zoo er niets van gekomen was; Hermine en haar vader, omdat Hermine bepaald van mij hield; - moest ik mij dan laten afschrikken door 't geld dat de oude Heer Doppelaar heette te hebben?..... 't Zou er mooi uitzien met de dochters van rijke vaders, als dat het geval was! - Maar hoe onbillijk, hoe onrechtvaardig was 't van Maria's broeder, mij zulke baatzuchtige bedoelingen toe te dichten! Had hij dan niet de gelegenheid om de omstandigheden te leeren kennen, - kon hij van Maria niet hooren hoe zeer mijne moeder dat huwelijk tot stand wenschte te zien komen, - en wat het beteekende, als mama eenmaal haar hart op iets gezet had?

't Is trouwens maar goed ook, dat ik niet om geld trouwde, want mijn schoonvader bleek lang niet zoo rijk te zijn als men algemeen dacht. De firma Doppelaar en C^{o}., waarvan hij de eenige deelhebber was, was een uitgedroogde boel, en toen hij

het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, liquideerden mijne vrouw en ik de zaak. Er schoot na betaling der particuliere schulden van mijn schoonvader, niet veel meer over dan ƒ 10,000.

Met Maria's broeder heb ik natuurlijk nooit meer gecorrespondeerd....

Kom, laat mij verder zien wat er in de lade is. ‘De April-beweging en hare gevolgen, in verband met de veepest beschouwd,’ - wat is dat? Hoe komt het daar? Mijn hemel, 't ding is al vijf jaar oud, en 't heeft nog nooit gestaan in ‘de Wekker op rechtskundig gebied’, waarvoor het bestemd was! 't Is eene recensie waarmee de Redactie indertijd Mr. van Dorselen verzocht heeft zich te belasten. Nu begrijp ik waarom die sedert eenige jaren zoo gebeten is op al wat in ‘de Wekker’ verschijnt, - en waarom hij mij niet meer groet als ik hem ontmoet. Wat nu te doen?... 't Beste zal maar zijn, het stuk terstond aan den uitgever te sturen; wacht, een paar woorden als noot: ‘Door een onverklaarbaar toeval is dit stuk niet vroeger geplaatst geworden.’ Zie zoo, - dan verschijnt heb ten minste in 't Mei-nummer. Misschien wordt van Dorselen dan weer goed.

Doch helaas! in 't Mei-nummer kwam het stuk niet meer. Toen ik het netjes ingepakt en het adres van den Heer van Pamelen, den uitgever, er op gezet had, trok ik tweemaal aan de schel, om Mietje, de werkmeid.

- Wat blief, Meneer!
- Och, breng dit pakje eens even bij van Pamelen, op het Rokin, - er is haast bij.
- Ik zal 't aan Mevrouw vragen; maar ik geloof niet dat ik weg kan, - want ik ben nog lang niet klaar met 't inpakken van 't linnen en...
- Nu, zei ik, breng het pakje dan maar gauw naar den kruijer om den hoek, laat die 't bezorgen; als het van avond maar gebeurt.
- Maar Mevrouw zal 't zeker niet goed vinden, als ik haar niet vraag, of ik uit mag.

- Nu, Mevrouw zal 't niet eens merken... Ga jij maar gerust, ik zal wel zorgen dat je er geen last door krijgt.

- Maar, meneer, vindt U 't zelf niet beter als ik 't maar aan Mevrouw ga vragen? Als Mevrouw eens boos werd?

Waar het aan lag, mag de hemel weten, - maar dikwijls reeds had ik opgemerkt dat de dienstboden bij mij veel hielden van redeneeren. Als ik iets van hen gedaan wilde krijgen, duurde 't altijd een half uur, eer zij mijne orders gingen uitvoeren. Op dien avond was ik niet best in mijn humeur, - en ik barstte los met:

- Houd nu op met dat gezanik, en maak dat je naar den kruier gaat. Als ik je wat zeg, dan kan 't je niet schelen wat Mevrouw er over denkt.

- Wel, wel, klonk meteen de stem van Hermine, - en mag ik niet eens weten wat het is, dat je van Mietje verlangt? - Ik weet wel, dat ik hier niets in te brengen heb, - maar je hebt daareven zoo hard gescheld, en houdt Mietje nu zoo lang aan de praat, dat ik mij veroorloofd heb te komen zien wat er aan schortte.

- 't Is niets, lieve; ik wilde maar dat Mietje dit pakje even naar.....

- Wel zeker, - de meiden moeten hier maar op je wenken staan te wachten, om den geheelen nacht de stad door te hollen! -

- Maar, lieve Hermine, 't is....

- en wie moet dan den boel oppakken en op de kinderen passen, - als jij de meiden uitstuurt en zelf hier niets zit uit te voeren? - En dat juist nu, terwijl er overal roodvonk heerscht en ik alle moeite ter wereld heb om de kinderen in hun bed te doen blijven, want die bengels, vooral Karel, doet nooit wat men hem zegt, - omdat jij hem altoos zijn zin geeft, - en hij wil maar niet inslapen. - En dan die heerlijke verhuisboel, die daarboven half klaar staart, - en er is in 't gansche huis niemand, die mij een handje helpen kan behalve Mietje. Want Naatje deugt niemendal; zij laat alles vallen wat zij in handen neemt. Dat is ook weer een mooi cadeau, dat wij van je goeden vriend Böhmer hebben gekregen. Je moet maar bij weduwnaars getuigenis gaan halen over dienstboden! En dan zit jij hier met Mietje je tijd te verbeuzelen, - en haar tegen mij op te zetten!... Neen, Mietje, je zet geen voet uit 't huis, of je komt er niet weer in. Ga

gauw naar boven; daar zijn nog over de vijf dozijn vuile servetten en handdoeken te tellen en na te zien.

Tegen dezen stroom van welsprekendheid kon ik niet opzwemmen, - en ondervinding had mij geleerd, dat mijne lieve vrouw op sommige oogenblikken voor overreding minder vatbaar was dan op andere. Ik vond het niettemin wel wat erg, dat Mietje bij dit gesprek tegenwoordig was geweest, - 't geen ook niet anders kon, want mijne vrouw was voor de opening der deur met de hand op de kruk blijven staan. Mietje ging nu naar boven, en zoodra zij weg was, begon ik te betoogen, dat het geen houding had, in tegenwoordigheid van dienstboden mij zoo openlijk tegen te spreken; - ik voegde er schertsenderwijs bij, dat de Engelsche spreuk veel waars bevatte: whatever you do, keep up appearances.

- Och, al praat je nog zooveel engelsch, - antwoordde Hermine, - de schuld ligt geheel aan jou zijde, - 't komt nog veel minder te pas de dienstboden tegen de vrouw des huizes op te hitsen. - En als je nog niet klaar bent met het schikken van je papieren, dan zou ik mij haasten, - want 't is bij elven en je kaars dreigt uit te branden.

Dit was weer een onwederlegbare waarheid, - en tevens een verrassende wending in 't discours. Ik was werkelijk verbaasd over de vivaciteit, de gevatheid van mijne vrouw, en wachtte een oogenblik eer ik een antwoord vond.

Trouwens, bijna gelijktijdig met de laatst uitgesprokene woorden was een rijtuig voor het huis opgehouden, en daarop weerklonk de huisbel, door een krachtige hand getrokken, een keer of zes zeven door 't gansche huis, met dat gevolg, dat Hermine met een ‘Goede Hemel, wat is dat!’ - naar den gang stortte, - terwijl Mietje en Naatje met eene lichtheid als van zes kurassiers de trap kwamen afzweven.

Mietje stortte het eerst naar beneden en holde naar de voordeur, - die zij wagenwijd openzette, - iets waarvoor mijne vrouw haar bijna den dienst opgezegd zou hebben, zoo iemand haar niet had doen opmerken, dat Mietje eenigzins gelijk had in de veronderstelling, dat het geen dief was, die zoo hard belde, - en dat het voorhangen der ketting dus een noodelooze formaliteit zou zijn geweest.

Ik was intusschen in mijne kamer gebleven, - om de papieren, die op mijn bureau verspreid lagen, weer op te bergen; - vooral ook het portret van Maria, dat ik mijne vrouw

nog nimmer had laten zien. Nauwlijks had ik dat gedaan, of Mietje kwam mij aan de deur toeroepen: Meneer, daar is Meneer Jesman om u te spreken!

- Jesman, - vroeg ik, wie is dat, - wat komt die hier doen?

- Hij schijnt hier te willen blijven ook, zei mijne vrouw, die nu in de kamer terugkwam van haar observatiepost aan 't einde van den gang. - Hij heeft een reiszak in de hand, - en zijne vigilant heeft hij weggestuurd.

Het beste in zulke omstandigheden was, zelf eens poolshoogte te gaan nemen. Zoodra ik in den gang trad, riep mij een luide, welbekende stem toe: ‘Wel, Hop, waar blijf je steken? Hoe gaat het, beste vriend?’ - en halverwege den gang pakte iemand mij krachtig bij de schouders en schudde mij een paar keer heen en weer.

't Was Jelgersma, zoo waar! Aan zijne stem herkende ik hem, schoon 't twaalf jaar geleden was, sedert ik hem 't laatst gezien had; en *zien* kon ik hem nu niet: want sedert de huisdeur weer toegegaan was, heerschte er een pikken duisternis in den gang.

Ik was recht verheugd over zijne komst en bracht hem terstond naar mijne kamer, - waar mijne vrouw in 't meer dan half donker onze komst stond te verbeiden.

- Zie eens, lieve vrouw, - welk een aangename verrassing! Mag ik je Meneer Jelgersma voorstellen, - een goede oude studievriend van mij, met wien ik heel wat lief en leed heb beleefd.

Met uitgestoken hand ging Jelgersma mijne vrouw te gemoet. Doch een koele buiging van 't hoofd was het eenig antwoord.

- Ik moet U nog mijne excuses doen, - begon Jelgersma, - voor de vrijpostigheid, mijne komst zoo kort te voren te melden.... Maar ik wist, dat Uw man zijn huis altijd voor mij open zou houden, en daarom schreef ik hem maar van....

- Ik heb hier wel niets in te brengen, viel Hermine hem in de rede, - en alles zal wel in orde zijn als U 't zegt, ofschoon ik niet de eer heb U te kennen, en ik nooit van U gehoord heb; - en mijn man schijnt het goed te vinden, als de menschen zoo maar uit de lucht komen....

- Wel, lieve vrouw, - hoe dikwijls heb ik je niet gesproken van Jelgersma! Waar denkje nu aan!... . Maar Willem, er moet hier eene vergissing plaats gehad hebben. Ik

heb geen brief van je ontvangen, beste vent, en je komst is voor mij een ware verrassing.

- Wel, maar dan ben ik geweldig onbescheiden - wat moet mevrouw wel van mij denken? Ik heb den brief eergisteren ochtend zelf te Rotterdam in de bus gestoken, waarbij ik je vroeg, of mijne komst je gelegen kwam, - en je verzocht mij in geval van verhindering af te telegrapheeren. Ik ontving geen telegram - en hier ben ik.

- Hij denkt hier toch niet te blijven? - fluisterde Hermine mij halfluid toe.

- Wel neen, Mevrouw - ik zou niet durven. -

- Och waarom niet? hernam ik, - de logeerkamer is immers tot je beschikking. Ik duld niet, dat als jij te Amsterdam komt, je elders dan bij mij je intrek neemt.

- Welzeker, - je duldt niet! Mooi praten - maar dan moet Meneer zich maar tevreden stellen met een bed zonder matras en lakens. Want die heb ik gisteren al ingepakt. En Meneer kan 't niet kwalijk nemen; want als hij maar wat vroeger geschreven had, dan zouden wij de verhuizing misschien een maand of drie hebben uitgesteld...

Ik was erg met de zaak verlegen. Mijne vrouw had volkomen gelijk, als gewoonlijk. Jelgersma hielp er mij uit.

- Mevrouw, ik verzeker U, dat ik er niet aan kan denken U lastig te vallen. Zie, niets is ook gemakkelijker voor mij, dan naar 't Rondeel te gaan; daar vind ik zeker ecne kamer, en dan kom ik morgen ochtend, zoo U 't mij veroorlooft, de kennismaking voortzetten.

- Nu, dat is misschien nog het beste, - hernam ik, - maar het spijt mij geweldig, dat je niet hier kunt blijven. Ik zal je intusschen naar 't Rondeel vergezellen, dan kunnen wij onderweg nog wat praten, en.....

Hermine keek op:

- Wat, wil je nu nog uitgaan? 't Is al over elven.... De meiden hebben hare rust wel noodig, en die kunnen niet voor je opzitten.

- Geef mij dan den huissleutel meê, - niets is eenvoudiger.

- Wel ja! de huissleutel, - opdat je dien zou verliezen, en de eerste de beste, die hem vindt, er van nacht het huis meê binnen zou loopen. Neen, daar komt niet van in.

Ik ben niet onverstandig, heb ik al meer dan eens gezegd: en in gewone omstandigheden zou ik de bedenkingen van mijne

vrouw beäamd hebben. Maar Jelgersma stond naast mij, - die vroeger, in den tijd toen ik den huissleutel nog bij mij droeg, zoo dikwijls mij naar huis bracht en daar nog tot diep in den nacht een napraatje kwam houden; - Jelgersma, die mij zoo vrij als een vogel gekend, - en die zijn eigene vrijheid met zooveel nadruk gehandhaafd had..... Ik besloot dus niet toe te geven.

- Kom, kom, - vrouwtje - ik heb den huissleutel immers jaren lang op zak gedragen, zonder dien ooit te verliezen. Ga jij maar gerust naar bed, - en als ik t'huis kom, vind ik je in de zoetste rust terug. Kom, adieu, geef mij een zoen en laat ons uit.

Van een zoen intusschen wilde mijne vrouw niets weten; evenmin van het uitlaten; en daar ik verdere gedachtewisseling minder noodig vond, haastte ik mij Jelgersma's reiszak van hem over te nemen, mijn hoed op te zetten, en naar de voordeur te gaan, werwaarts mijn vriend mij volgde.

't Was een bijna ongekend, althans voor mij een lang vergeten genot - met Jelgersma, nadat wij diens reiszak in 't Hotel Rondeel hadden gedeponeerd, aan eene der kleine tafels neer te zitten, die de beide lange wanden versierden van zeker Beijersch Bierhuis in de Warmoesstraat. Ten minste twaalf jaren was 't geleden, sedert wij daar bij elkaar gezeten hadden; en voor mij bleef Baarman's bierhuis het tooneel eener denkbeeldige afscheidsscène tusschen ons: denkbeeldig, want Willem had mij vooraf niets gezegd van zijn plan om met Agnes Raselli te vluchten. Wij hadden evenwel op den laatsten avond vóór zijn vertrek hier uren lang zitten praten - over de koppigheid van Willem's vader, - over Willem's afkeer van de theologie, - over mijne nicht Maria; - met wie mijne vrienden meenden, dat ik in stilte verloofd was, - gelijk ik trouwens zelf ook dacht. Op dien avond was Willem bijzonder zwaarmoedig gestemd: als zijn vader volhield, om hem tot de studie der theologie te dwingen, dan beweerde hij geen ander red niddel te kennen dan zelfmoord. Ik had mijn best gedaan, om hem die gedachte uit het hoofd te praten; maar 't was mij schijnbaar niet gelukt - en ik herinner mij nog welk

een schrik mij overkwam, toen ik den volgenden dag vernam, dat Willem spoorloos verdwenen was! -

Nu, alles had zich ten goede geschikt, en daar zat Jelgersma in levenden lijve te vertellen, wat hem sedert twaalf jaren alzoo was overkomen. Hij had hard moeten werken: en zijn werk was niet slechts inhalen van vroeger verloren tijd, - maar ook conditio sine qua non van de voortzetting zijner studiën. Want zijn vader had een groot huisgezin - en de tijd dien de zoon vroeger verbeuzeld had, was den ouden heer duur te staan gekomen. Ten einde in eigen onderhoud te kunnen voorzien, had Willem dan ook over dag lessen moeten geven in de vakken, die hij des nachts aanleerde, - en dit had jaren lang geduurd. De veerkracht van zijn gestel verdroeg gelukkig zulk een aanhoudende spanning, - en toen hij 't diploma van ingenieur ontving, had zijn ijver hem gunstig bekend gemaakt, zoodat hij terstond goed geplaatst werd. Met zijn vader was hij toen reeds lang verzoend. - Ook vertelde hij mij, hoe lang hij verliefd geweest was op een meisje, dat evenmin als hij of zijn vader geld bezat, - hoe hij eindelijk door dubbel hard te werken en door eene verhooging van zijn tractement in staat gesteld was te trouwen; - hoe hem sedert dien tijd alles was meêgeloopen en hij een zeer voordeelige betrekking gekregen had bij den bouw der groote havenwerken te Amsterdam. Hij kwam nu naar eene woning omzien, waar ook zijn vader zijn intrek zou nemen, - en zoodra hij die had gevonden, zou hij zijn gezin laten overkomen, en dan, - zoo eindigde hij zijne lange doch voor mij hoogst welkomen mededeeling:

- Dan zullen wij met elkaar als vroeger omgaan en als toen vrienden zijn en blijven tot in den dood. Maar vertel mij ook van jou kant eens wat er sedert twaalf jaar met je gebeurd is? Want als je over mij als briefschrijver klaagt, - ik heb nog vrij wat meer recht van klagen over jou luiheid.

Nu was het mijne beurt om aan 't vertellen te gaan. Bij mij was alles, zooals 't heet, langs een leien dakje geloopen, en mijn verhaal kon korter zijn, dan dat van mijn vriend. Ik ben intusschen vrij uitvoerig als ik eenmaal los kom: - dat is een oude gewoonte, die mij van mijn rectorale waardigheid is bijgebleven; - en mijn verhaal duurde zeker wel een halfuur. Toch schijnt er eene leemte in te zijn geweest. Althans vroeg Willem, toen ik gedaan had, en na een poos stilgezwegen te hebben: En je nichtje Maria?

Ik voelde op deze vraag, dat het bloed mij naar de wangen steeg. Waarom? Ik behoefde mij wezenlijk niet te schamen.....; maar de brief van mijn neef, Maria's broeder, kwam mij onwillekeurig weer voor den geest.

- Wel, was mijn antwoord, Maria is te Sydney, waar haar broeder een heel goede zaak moet hebben.

Willem keek voor zich uit en sprak een tijd lang niet. Toen weer:

- Kende je je vrouw al lang voor je huwelijk?

- O ja! - ik had ze twee achtereenvolgende winters op partijen ontmoet; je weet hoe dat gaat., als men te Amsterdam in die kringen verkeert waar men heet *uit te gaan*. Men ziet elkaar zes of zevenmaal in een winter, en dan kent men elkaar.

- Is je vrouw nog al gemakkelijk in 't kennis maken? Mijne komst scheen haar van avond minder aangenaam verrast te hebben.

- Och! je weet hoe huisvrouwen zijn, als er eene verhuizing aan den gang is. Alles ligt bij mij overhoop, en in zulke gevallen zijn de dames altoos bang geen goed figuur te zullen maken. - Als ze eenmaal tot rust is gekomen in 't nieuwe huis, dan zal ze de allernederigste excusen doen. - In alle geval zal ik wel zorgen, dat jij, mijn oudste en beste vriend, door mijn vrouw goed en hartelijk ontvangen wordt!

Willem keek mij vreemd aan, - zoo ongeloovig, zoo spottend, zoo medelijdend tevens was die blik, dat optrekken der wenkbrauwen, dat ik mijne wangen weer voelde gloeien. En toch, hoe kon hij vermoeden, dat mijne vrouw hem niet als vriend zou beschouwen? Hoe kon hij vermoeden, dat ik..... Ik besloot, schoon schip te maken, - en vroeg hem dus:

- Waarom kijk je mij zoo aan? Geloof je niet, dat ik genoeg macht heb in huis om mijne vrienden een goede, hartelijke ontvangst te bezorgen?

Mijn hart klopte bij het doen van deze vraag: voor mij zelf wist ik wel, dat ik in mijn omgang met Hermine nooit onverstandig vasthield aan eigen meening of verlangen: maar Willem had juist gezien, dat ik *mijn* wil doordreef tegen den haren in; hij had dus geen grond om mijn huisvaderlijk gezag te wantrouwen, en toch - mijn vriend was vroeger zoo brutaal geweest als de ambtenaar, dien de afschaffing der doodstraf overbodig gemaakt heeft; - en mijn hart klopte, toen ik hem bovenstaande vraag deed.

- Nu je 't mij zoo rechtstreeks vraagt, zei Willem, mij vlak in de oogen ziende, - moet ik zeggen, dat ik het *niet* geloof. Ik heb je daarvoor al te lang gekend, - en het verhaal van 't geen er met je voorgevallen is bevestigt mij in mijne overtuiging, dat je gebleven bent, wat je als student waart. Van Heerden, die gestorven is, en ik hebben 't je dikwijls genoeg gezegd, in dien tijd toen wij elkaar alles dorsten te zeggen. Je hadt met je lijdzaam humeur, met je talent van omgang, met je optimisme, een groot voordeel boven van Heerden, wiens misanthropie hem dikwijls ondragelijk maakte voor zich en voor zijne vrienden; en boven mij, die door opvliegendheid en koppigheid elk oogenblik gevaar liep, met anderen in botsing te komen, 't Was dan ook ondenkbaar, dat b.v. van Heerden' of ik ooit tot Rector van ons kleine studentencorps werd verkozen, waar allen gedurig met elkaar in aanraking kwamen, - even als 't niet meer dan natuurlijk is, dat jij 't met bijna algemeene stemmen twee jaren achtereen bent gebleven. Maar er lag in je karakter een gevaar, waaraan ik althans steeds ontsnapte. Juist de behoefte om allen rondom je tevreden te zien - leidde je blijkens je eigen verhaal tot dingen, die je niet hadt moeten doen. En neem mij niet kwalijk, zoo ik hier een punt aanroer, dat je misschien pijnlijk moet zijn,... van Maria Ondereem hieldt je veel, toen wij elkaar 't laatst zagen. Niemand weet dat beter dan ik, die jelui zoo dikwijls bij elkaar gezien heb. - En toen ik kort na je promotie van je huwelijk vernam met eene Mej. Doppelaar, dacht ik al bij mij zelven:

Bist untreu, Hector, oder ist *sie* todt?

Welnu, wat verhinderde je haar te trouwen, dan de angst voor de ontevredenheid van je moeder? - Let wel, ik zeg niet dat je vreesde *verkeerd te handelen*, door tegen den wil van je moeder met Maria te trouwen. Je wist, dat je vader zeer voor dat huwelijk zou geweest zijn, je wist dat Maria je liefde ten volle waardig was! - en toch trouw je met eene andere.... En daarbij moet je nog je loopbaan, die je lief was, verwisselen met een kantoorleven, waartegen ik uit je eigen mond de meest welsprekende philippica's heb gehoord! Ik ken je te goed om niet te weten, dat je 't niet om 't geld deedt; - maar 't was nu eenmaal veel gemakkelijker overeenkomstig den wensch van mama te trouwen, dan er een standje, misschien ook een *brouille*

aan te wagen, - en Maria was afwezig. Alles zou wel goed afloopen, dacht je..... Welnu, ik help het je hopen, - maar ik geloof niet, dat je de baas in huis bent. Noch je eigen houding, noch die van je vrouw gedurende het oogenblik, dat ik bij U was, gaven mij dien indruk.....Ziedaar, - ik heb gezegd wat mij op 't harte lag. Is 't je te kras, - laat ons dan hier scheiden; willen wij vrienden blijven, dan moet het zijn als voorheen, dan moeten wij elkaar de waarheid weten te zeggen, en die van elkaar weten te verdragen.....

Beijersch bier, Godendrank! is 't aan Uw weldadigen invloed te danken, dat ik deze ontboezeming van Jelgersma zoo onverstoord in mij opnam? - of lag er in Willem's persoonlijkheid, in zijn oprechten, trouwen blik eene zalf voor elke wonde, die hij aan mijn eigenliefde, of liever, aan mijne ijdelheid toebracht? Want, hoe groot ook de weldaad moge zijn, die de Hemel ons bewijst, in

Een vriend, die mij mijn feilen toont,

er moet iets in den vriend, of in de omstandigheden bijkomen, - of de beweldadigde slikt de weldaad als een bittere pil. Dat dit op dit oogenblik bij mij niet het geval was, bewijst de aandoening waarmee wij elkaar de hand over tafel toereikten en den vriendschapsbond hernieuwden.

Mijn zelfvertrouwen, ook tegenover mijne vrouw, was intusschen zeer toegenomen. Ik had er geen enkel oogenblik aan gedacht, de zitting af te breken; en ook toen wij ten drie ure opstonden en ik de vertering betaalde, dacht ik volstrekt niet om 't geen Hermine zou kunnen of willen zeggen. Was ook dit de invloed van 't bier, - was 't de invloed van Willem's zelfvertrouwen? Wie zal 't zeggen?

Eerst toen ik, na Willem naar zijn hotel teruggebracht te hebben, mijn huis naderde, en in mijne zak naar den huissleutel voelde, werd mijn zelfvertrouwen eenigszins geschokt: den sleutel had ik niet bij mij. Verloren?... neen, dat goddank niet. Ik herinnerde mij nu, dat ik in de eerste verwarring der overwinning in zake den sleute. het voorwerp van den strijd had vergeten mee te nemen. Niettemin wad mijne positie minstens genomen wat de Engelschen ‘awkward’ noemen.

Ik had aan mijne vrouw gezegd, dat ik Jelgersma even naar zijn hotel zou vergezellen en dan, zonder iemand te storen, het huis weer zou binnenkomen, - en zie, 't was bij half vier en ik kon het huis niet in zonder minstens even hard te luiden als de porder, - want eene nachtschel was er niet.

Een oogenblik dacht ik er aan, rechtsomkeert te doen, en even als Jelgersma in 't Rondeel te gaan slapen. Doch 't onaangename van zulk een terugtocht, - en de ongerustheid die mijne afwezigheid bij Hermine kon verwekken, zoo zij vóór mijne terugkomst ontwaakte, deden mij besluiten, althans te beproeven of ik eene der meiden kon wakker krijgen.

Met een krachtigen ruk aan de huisbel begon ik den aanval. Wie schildert mijne verbazing, toen de deur terstond geopend werd, - en Hermine, geheel gekleed, zich aan mijn oog vertoonde!

- Wel, lieve vrouw! nog niet te bed? Ik had den huissleutel bij 't uitgaan vergeten en dat heb je zeker bemerkt. - Maar waarom heb je niet eene der meiden op mij laten wachten?.....

Geen antwoord. Met een gezicht, zoo strak en ernstig als dat van Lady Macbeth als slaapwandelaarster, - met eene statigheid als die van Marie-Antoinette op de beroemde schilderij van Delacroix, - ging Hermine mij voor, niet naar ons slaapvertrek op de tweede verdieping, maar naar mijne werkkamer. Daar zette zij den blaker, dien ze in de hand droeg, neêr, - tastte in haar zak, - haalde er een papier uit en reikte mij dat toe met de woorden:

- Ik heb dien brief gelezen!

Tragischer, somberder laat zich geen toon denken dan die waarop zij dat zeide.

't Was de brief, waarin Jelgersma mij zijne vlucht met Agnes Raselli meldde. Waarschijnlijk had ik hem op den grond laten vallen en vergeten hem op te rapen.

- Welnu, - wat is daaraan? vroeg ik, toen ik een oog over den inhoud geslagen had.

- Welnu? barstte zij los, is 't nog niet genoeg? Een man die zich met actrices ophoudt, - een man, die er zich op beroemt, zijn vader ongehoorzaam te zijn, - een man, die het heilig ambt van den predikant bespot en vertrapt, - dien noemt Gij Uwen vriend, - dien wilt Gij bij U aan huis ontvangen? - En daarmee niet tevreden, gaat Gij met dien. God-

loochenaar, met dien vrouwenverleider, den ganschen nacht verbrassen, wie weet in welke ellendige oorden? - En aan mij, Uwe trouwe, lieve vrouw, aan de moeder van Uwe kinderen, durft Ge zulk een wezen voor te stellen, - van mij durft Ge eischen, dat ik hem ontmoet, - hem, - en misschien ook dat vrouwmensch, dat hij verleid heeft, - en dat waarschijnlijk U beiden dezen nacht heeft onthaald!

Bij eiken zin was Hermine's stem tot dusver eenige tonen hooger gestegen, - zoodat zij thans in die hooge sferen zweefde, waar het geluid bijna ophoudt waarneembaar te zijn. Een drietal octaven ten minste daalde zij thans lager om kortaf te vragen: - Waar ben je dezen nacht geweest?

Ik had mij ondertusschen voorgenomen mijne vrouw onder 't oog te brengen, dat Jelgersma hare verachting en haren afkeer volstrekt niet verdiende. Nog verkeerde ik onder den indruk van dat mannelijke en energieke karakter, dat alle moeilijkheden op zijn weg had weten te overwinnen. Had hij niet door jaren lang te zwoegen en te werken, - door den steun aan zijn vader verleend - door zijn huwelijk alles vergoed, wat hij in zijne jongelingsjaren mocht hebben misdreven? Ja, ik moest in de bres springen voor zulk een vriend, - ik mocht niet dulden, dat hij zoo werd verguisd!.... Toch, - ik weet niet hoe 't kwam, - antwoordde ik op de laatste vraag:

- Waar ben je dezen nacht geweest?

- Bij Baarman, in de Warmoesstraat..... en meer niet.

- Wie, wat is Baarman? Zeker zoo'n huis waar van Lenn...

- Och kom, vrouwlief! - wat denk je wel van mij en van Jelgersma! Baarman houdt een heel fatsoenlijk bierhuis, - waar vele van onze kennissen ook wel eens komen; - daar heb je b.v. van Toornsel, de doctor, - en Gooiaard, de notaris.

- Wat denk je wel, dat het mij schelen kan, wie daar met je zitten te drinken! Ik weet genoeg, als je mij zegt, dat je er drie uren gezeten hebt met een man als Jelgersma, - die als een landlooper is opgepakt, en dat nog wel in Duitschland. Maar dit kan ik je verzekeren: hier in *mijn* huis, aan *mijne* tafel, bij *mijne* kinderen, laat ik dien man niet toe.... Je kunt kiezen tusschen hem en de moeder van je kinderen.

Zou ik niet ééne poging wagen om mijn vriend te verdedigen? Kom, ja, - als eerlijk man moest ik iets ten zijnen voordeele zeggen.

- Hermine! ik verzeker je, dat je ten opzichte van Jelgersma in dwaling verkeert. Het is een der braafste, meest werkzame, trouwste....

- Kom, genoeg over hem. Denk toch dat *ik* niet gewend ben om geheele nachten op te zitten met den angst om 't hart,

- en morgen begint ten acht ure het lieve leventje weer met het verhuizen - en ik heb een hoofdpijn dat ik niet zien kan.

Dit laatste was ook zonder hoofdpijn licht verklaarbaar: de kaars was tot in den blaker uitgebrand, en gaf juist hare laatste flikkeringen, - die *misschien* toereikend zouden zijn om ons het slaapvertrek te doen vinden. Ik besloot dus het gesprek niet verder voort te zetten, - mij voorbehoudende ter gelegener plaatse mijne vrouw omtrent Jelgersma nauwkeuriger in te lichten.

Nogtans, - toen ik eenmaal in bed lag, kreeg ik gewetenswroegingen. Hoe flauw, hoe onmannelijk had ik mij tegenover mijne vrouw gedragen! Daargelaten nog, dat ik slechts een zwak protest ingediend had tegen de beleedigende beschouwingen over Jelgersma gedrag, - hoe weinig had ik mij diens vriendschap waardig getoond, door mijne ontwijkende, halfslachtige houding? Hoe zou Willem er over denken, als hij ons gesprek had kunnen afluisteren? - En welk een treurig vooruitzicht voor mijne maritale praeëminentie lag er niet in de weigering van mijne vrouw om mijn vriend bij haar te ontvangen? - Ja, er *moest* verandering komen in mijn gedrag. Mijne vrouw moest leeren inzien, dat ik het hoofd des huisgezins was, - dat gebrek aan onderworpenheid van haar kant, alle ontzag bij kinderen en dienstboden onmogelijk maakte: zij moest begrijpen dat het geluk van 't geheele huisgezin door hare heerschzucht, door mijne gemakzucht te gronde ging. Weer verrees voor mij het beeld van Jelgersma en van den krachtigen wil, die hem door de wereld geholpen had, - en mijn laatste gedachte vóór 't inslapen was: Morgen zal ik Hermine eens duchtig de les lezen.....

La nuit porte conseil, zeggen de Franschen. 't Hangt er van af: als men zoo gerust slaapt als ik dien nacht deed, - kan men nauwlijks zeggen, dat het de nacht is die ons goeden raad

brengt. Hoogstens in den half wakenden, half slapenden toestand die op de nachtrust volgt, kan men zeggen, dat goede ingevingen ons worden beschoren. En die toestand begon bij mij op den 30sten April eerst tegen een uur of elf des voormiddags, - en dat kan men toch moeilijk nacht noemen.

Welnu, ten ongeveer elf uur lag ik daar te soezen, in een heerlijk zelf*on*bewustzijn. Voor de oogeu van mijn geest, - die als gewoonlijk, nog minder neiging gevoelde om op te staan dan het aardsch omhulsel waaraan hij verbonden was, - verschenen langzamerhand - enzeer allengskens - eenige groepen van voorstellingen, die mij zeer aangenaam bezig hielden. Ik kreeg onder anderen eene voorstelling van hoe 't geweest zou zijn, indien ik al een uur of wat vroeger had moeten opstaan: daarop volgde, - of daarmee ging gepaard, - een gevoel van innige dankbaarheid tegenover mijne vrouw, - die mij had laten uitslapen.

Hé ja! zou die ook nog in bed liggen? - ..... Neen - Hermine was op, - en al lang ook.....

Wat is zoo'n verhuizing toch vervelend, - zoo begon ik weer te soezen - wat heeft die goede Hermine er een last van! Zoo'n huismoeder heeft toch in alles oneindig veel meer te dragen dan wij mannen. Gisteren is ze even zoo lang opgebleven als ik, en toch is ze nu wie weet hoe lang op, en slooft zij zich af voor de kinderen en voor mij.

Hier vormde zich een tweede groep van voorstellingen, ditmaal iets ingewikkelder: ik zag mij zelven in een krachtige, gebiedende houding staan tegenover mijne vrouw. Tevens echter zag ik ook mijne vrouw met afschuw en verachting wijzen op Jelgersma, die met Agnes Raselli in 't verschiet stond te dansen en te jubelen. Toen begonnen wij allen te huppelen en te springen en dat zoo hoog.....

Dat ik plotseling wakker werd en in mijn bed overeind kwam te zitten. En *toen* eerst kreeg ik de goede ingeving, die de wufte Franschman aan den nacht toeschrijft.

Waarom zou ik tegen Hermine eene boetpredicatie houden? Waarom hard tegen hard gezet in 't huwelijksche leven? Had ik niet den plicht op mij genomen, mijne vrouw gelukkig te maken, - en kon zij dat zijn als ik haar gedurig in den weg zat, als ik haar onophoudelijk mijn gevoelen wilde opdringen? Was 't niet genoeg, als Jelgersma's naam door mij werd gezuiverd van de blaam, die er in Hermine's schatting op kleefde?

Zou zij dan zelf niet inzien, dat er geen reden was om hem een hartelijke ontvangst te weigeren? Waartoe dan nog eene uiteenzetting van abstracte theoriën omtrent de macht der huisvaders, omtrent de onderworpenheid der vrouw?

Op al deze vragen vond ik steeds één en hetzelfde antwoord: ik moest het voornemen, bij 't inslapen opgevat, laten varen, - en de kwestie van de maritale praeëminentie maar blauw blauw laten. Besluiten, zoo laat in den nacht genomen, zijn meestal aan overspanning, - aan een vermoeid zenuwgestel te wijten. Ja, wie weet of ik niet wat veel bier gedronken had? Vroeger, - in mijn studententijd, kon ik wel meer dan drie glazen velen; maar sedert tien, twaalf jaren had ik na 't diner nooit iets gedronken dan een onbeperkt aantal kopjes thee, - 't was dus niet meer dan waarschijnlijk, dat ik bij 't t'huiskomen niet al te frisch was. De bevestiging van dit vermoeden meende ik, nadat ik opgestaan was, in zeker gevoel van topzwaarte te vinden, dat ik in mijn hoofd gewaar werd. Neen, geen standjes om zulk eene beuzeling, - dit was mijn besluit.

Hoogst weldadig was de gemoedsrust, die het mij schonk. In 't beste humeur kleedde ik mij aan en ging al neuriënde naar beneden, tusschen twee rijen emmers, die de smalle en steile trap niet toegankelijker maakten.

In de huiskamer vond ik Hermine bezig met het inpakken van 't zilver. Zij zei mij lachende:

- Wel, dat is een gezegende nachtrust geweest!

- Nu, 't was ook mooi laat, toen wij naar bed gingen! 't Heeft je toch niet vermoeid, vrouwlief?

- Och, een beetje, maar 't zal wel overgaan. Hier heb je een kop thee; toen ik je boven hoorde loopen, ben ik maar begonnen andere thee te zetten, - want ik had al om half negen gedaan met het ontbijt.

De vriendelijkheid van Hermine was buitengewoon. Bij vorige (wel is waar hoogst zeldzame) gelegenheden, als ik veel later dan zij opstond, had ik mij met een aftreksel van thee moeten vergenoegen, dat eenige uren op een lampje met voorloop had staan kooken. Hoe kwam zij heden zoo tevreden?

Inmiddels vergat *ik* mijn plicht ook niet. Jelgersma had ons zijn bezoek voor dezen morgen aangekondigd, en eer hij kwam ('t was nu reeds bij twaalf) moest Hermine althans weten, dat hij niet het verachtelijke wezen was, waarvoor zij hem hield. Het goede humeur, waarin ik mijne vrouw vond,

deed mij besluiten haar terstond de noodige inlichtingen te geven.

- Lieve Hermine, - dankje zeer voor de attentie, om andere thee voor mij te zetten; - maar terwijl wij daar zoo bedaard bij elkaar zitten, moet ik toch even terugkomen op 't geen je van nacht over mijn goeden vriend Jelgersma hebt gezegd. Je hebt een brief van hem gelezen....

- Och, manlief, - zoo viel Hermine mij lachend in de rede, - daar weet ik alles van; geef je de moeite maar niet, om mij dat te vertellen. Je vriend is al hier geweest.

- Jelgersma.... hier... geweest? en ik sprong van mijn stoel op, met een gevoel, alsof mijne haren alle overeind stonden.

Een warme zornerdag, - bloemengeur en zonnepracht, - blauwe lucht en vogelgekweel - plotseling door een giftigen, bovennatuurlijk kouden noordewind in een winternacht herschapen,

- ziedaar het visioen dat voor mij verrees, toen ik mij de ontvangst van Willem door Hermine voorstelde. Onherroepelijk was 't uit met onze vriendschap; - na die ontvangst zou hij 't zeker niet meer wagen een voet bij mij aan huis te zetten, - of al had hij dien moed, 't geen ik zelfs bij eene wilskracht als de zijne betwijfelde, - de lust zou hem ontbreken. Ach! had ik gisteren maar gesproken, - had ik mijne vrouw maar tot luisteren gedwongen!

Hermine wachtte een oogenblik en keek mij half spottend aan;

- Ja, dat komt er van, zeide zij eindelijk, - als men er vrienden op nahoudt waar de vrouw niets van mag weten, - en dan brieven laat rondslingeren waarin die vrienden hunne pêchés de jeunesse opbiechten. Hoe moest *ik* te weten komen, dat Jelgersma sedert een jaar of wat getrouwd is met een fatsoenlijk meisje, - een meisje, dat ik vroeger wel gekend heb; - en dat de vlucht met die actrice verder geen gevolgen gehad heeft? Maar waarom, bid ik je, - waarom heb je mij van nacht daar niets van gezegd!

Ach ja, waarom niet?

- Doch, ging Hermine voort, Jelgersma is zelf gekomen en heeft mij alles verteld, - en wij zijn als de beste vrienden ter wereld gescheiden, en ik heb hem en zijne vrouw en kind uitgenoodigd, om in ons nieuwe huis te komen logeeren tot dat zij een eigene woning hebben. Hij kon niet op jou blijven wachten, want toen hij hier zat, kwam er een telegram dat hem voor een dag of wat naar den Haag riep. Maar hij verzocht

mij wel de complimenten te willen doen, - en nu kun je dus tevreden zijn, en gerust weer gaan zitten, want anders wordt je thee geheel en al koud. En ik heb nog vreeselijk veel te doen. Want Elsje is met Fritz en Emma aan 't wandelen, - en Mietje is nog al niet klaar met haar linnenkast, - en Naatje durf ik niet alleen laten bij Otto, - want die kunnen 't nooit met elkaar vinden, en dan komt straks de behanger om over 't tapijt en den looper te spreken...

En hiermede ging zij de deur uit, - mij in een vreemdsoortige stemming achterlatende. Zelf was zij klaarblijkelijk ook niet op haar gemak. Ik had haar nooit zoo veel woorden achter elkaar hooren aframmelen (dat is 't juiste woord) - als ze niet erg boos was. En boos was ze op dit oogenblik niet; ze moest dus in een ongewonen gemoedstoestand verkeeren. En dan, die verzoening met Jelgersma, - hoe was die tot stand gekomen? Ik kende mijne vrouw immers genoeg om te weten, dat zij *mij*, indien ik in Jelgersma's plaats had gestaan, nooit aan 't woord zou hebben gelaten. Hoe had dan Willem dadelijk zulk een invloed over haar weten te krijgen? Want, hiervan hing het af; mijne vrouw is wel voor overtuiging vatbaar, - maar men moet het oogenblik daartoe treffen, - en nu scheen 't mij toe, *à priori* beschouwd, dat de eerste ontmoeting met Willem na het nachtelijk gesprek tusschen mij en mijne vrouw wel het slechtst gekozen oogenblik was.

Al bleek dus uit het gebeurde, dat ik mij vergiste, het feit op zich zelf bleef voor mij onverklaarbaar. - Licht te krijgen, gelukte mij tot dusver niet. Ik beproefde later op den dag, en toen ik merkte, dat haar goed humeur zich niet verloochende, - haar op dit punt uit te hooren, en begon dus:

- Maar zeg mij eens, lieve Hermine, - hoe 't toch komt dat je mij, toen ik je gisteren, of liever van morgen hetzelfde ging vertellen als 't geen Jelgersma je nu gezegd heeft, - dat je mij toen niet hebt willen gelooven?

- Wel, je hebt mij immers niets verteld?

- Ja, je liet mij nauwlijks aan 't woord komen, terwijl 't schijnt dat je Jelgersma.....

- O, dat is wat geheel anders..... Maar toe, - houd me nu niet op, - ik heb het veel te druk. - En jij mag er ook wel aan denken, om Meneer van Tingeut te schrijven, dat

je voor de candidatuur bedankt..... want in den Haag zouden wij toch niet aarden, - en wat zou jij er aan hebben minister te worden? Kom, hou jij Otto eens even aan de praat, terwijl ik naar boven ga.

En eer ik kon protesteeren, had ik een allerliefsten kleinen jongen in mijne armen, die een geheelen sinaasappel in zijn mond poogde te stoppen, en uit ongenoegen over 't mislukken dier pogingen, mijn neus met die vrucht platter trachtte te maken dan de natuur bedoeld had; - en toen Hermine terugkwam kreeg ik het druk genoeg met het schrijven van den brief aan den Heer van Tingeut, dien ik toch niet boos mocht maken, door een onopgesmukte weigering.

Onder 't schrijven van dien brief, - dit zij ter loops opgemerkt, - werd ik weer getroffen door Hermine's vatbaarheid voor overreding. Gisteren had ik, naar 't schijnt, het goede oogenbiik gekozen om haar te overtuigen, dat het lidmaatschap der Tweede Kamer voor mij niet wenschelijk was, - en van daag kwam zij mij motu proprio bekennen, dat zij zich had vergist.

't Is toch maar beter, dat alles zonder mijne tusschenkomst met Jelgersma geschikt werd. Wat heeft men aan eene wijsbegeerte des huiselijken levens, die om een doctrinair begrip van maritale praeëminentie, van 's menschen gansche bestaan eene reeks van onaangenaamheden zou maken?.....

Toch wilde ik wel weten hoe Jelgersma het overlegd heeft om mijne vrouw zoo voor zich in te nemen. Ik zal het hem vragen als hij bij ons komt logeeren.

H. DRILMAN.

Iets over de tentoonstelling in Arti.

Om een schilderij wel te beoordeelen moet men zich op eenigen afstand plaatsen, en voor de beoordeeling der schilderschool van eenig tijdperk in de kunst, is afstand eveneens van groote waarde. Het is gemakkelijker om een tentoonstelling van oude kunst, dan een tentoonstelling van hedendaagsche kunst te bespreken. De tijd, die ons van de oude meesters scheidt, stelt ons in staat, hun werk, dat bekend en vaak besproken en gewaardeerd is, in zijn geheel te beschouwen, en men kan, zonder technische kennis der schilderkunst, de oude kunst bespreken als een natuurlijk voortbrengsel van een volk in zeker stadium zijner ontwikkeling. Men kan de werken der oude meesters als zoovele historische bewijsstukken gebruiken, en opmerken dat, evenals het ééne land en het ééne klimaat een afzonderlijke flora bezitten, ook kunstvoortbrengselen een onvermijdelijk product zijn van het karakter, de ontwikkeling en de geschiedenis van elk afzonderlijk volk.

Wanneer men hedendaagsche kunstenaars critiseert, dan moet men in de eerste plaats denken aan het nut, dat onze opmerkingen den kunstenaar kunnen doen, en zorgen dat wij zijne fijngevoeligheid niet wonden, welke ieder, die de prikkelbare nerveuse natuur van een waar kunstenaar kent, het zich een eer moet rekenen te ontzien. Wetende hoe zeer een juiste, kundige critiek geschikt is om den algemeenen smaak te zuiveren en de kunst te ontwikkelen, is men er te recht afkeerig van, om, zonder zeer speciale kennis en lange voorbereiding, als kunstcriticus op te treden. De criticus moet telkens oordeelen over kleine fouten van uitvoering, over technische moeielijkheden, die niet op voldoende wijze overwonnen zijn, en heeft dus zeer grondige kennis noodig aan-

gaande het mechanisme der kunst. Ten ware hij vertrouwd zij met de ontzettende bezwaren, die een kunstenaar te overwinnen heeft; ten ware hij zelf geworsteld hebbe met de vijanden, die het pad des kunstenaars versperren, loopt hij gevaar een kunstenaar te prijzen voor zijn zwakste werk, zijn kleinste overwinning, en blind te blijven voor zijn roemrijkste victorie, zijn heerlijkste schepping.

Een criticus van moderne kunst heeft er vooral voor te waken, dat hij niet te veel aan vaste regelen hechte, geen kunstfarizeër worde en zich niet van de werken van dezen of genen ouden meester een maatstaf make, welken hij den modernen aanlegt[1].

Hij moet geen critiek leveren over figurenschilders, zonder minstens te weten hoevele ribben hij zelf heeft, en hij moet landschapschilders ongemoeid laten totdat hij een esschenblad van linden- en olmenbladen onderscheiden kan, en begrijpt wat het verschil van karakter is van een eik en van een lindeboom. Iedereen kan de waarheid en schoonheid bewonderen van de vleeschkleur in dat aanbiddelijke vrouweportret van Rembrandt, dat Jhr. van Weede van Dijkveld tentoonstelt, doch men moet zelf duizende malen tevergeefs gepoogd hebben een vrouwehals te schilderen, zonder ooit iets op het doek te kunnen brengen, dat er naar gelijkt, eer men het kunstvermogen kan begrijpen en waardeeren - laat staan critiseeren - van dezen meester, die zoo heerlijk schilderde, dat men bijna geneigd is het bovenste knoopje van het gewaad los te maken, om te zien of de geheele hals even schoon is.

Het is echter niettemin zeer de vraag of een schilder wel de beste tolk is om hedendaagsche kunst te verklaren voor het groote publiek, dat de kunst begrijpen wil.

Daar schilders ieder hun eigen genre hebben, en hun blik, door geconcentreerd te zijn op één punt, wel eens blind pleegt te worden voor andere genres, die toch niet minder prijzenswaard en edel zijn - zoodat b.v. een portretschilder soms op een landschapschilder nederziet met een minachting, die minstens belachelijk is - zijn kunstenaars zelven zeer zelden goede

1 True criticism of art never can consist in the mere application of rules; it can be just only when it is founded on quick sympathy with the innumerable instincts and changeful efforts of human nature, chastened and guided by unchanging love of all things that God has created to be beautiful, and pronounced to be good. Ruskin, *Modern Painters*, III, pag. 23.

critici van hedendaagsche kunst. Zij zijn vaak te partijdig en te eenzijdig, en wijden meestal te groote aandacht aan *la difficulté vaincue*, te weinig aan die algemeene aesthetische denkbeelden, die eiken scheppingsvorm in letterkunde, muziek of kunst regeeren, en waarmede de practijk der kunst niet noodwendig vertrouwd maakt. ‘Vous êtes orfèvre Monsieur Josse’, is men vaak geneigd tot den schilder te zeggen, die de kunst uit een te professioneel oogpunt beschouwt. ‘Un excellent critique serait un artiste qui aurait beaucoup de science et de goût, sans préjugés et sans envie’, zegt Voltaire te recht. Hieruit blijkt, dat er al geen moeilijker zaak is dan als criticus van moderne kunst te willen optreden, waaraan het zeker ook toe te schrijven is, dat de Hollandsche letterkunde zoo weinig kunstpraatjes (salons) over moderne kunst rijk is.

Over oude kunst te spreken is eene gemakkelijker, schoon dan ook minder nuttige zaak. Aangaande haar kan men de technische critiek geheel ter zijde laten, want men schrijft niet voor schilders, maar voor het publiek, tot hetwelk de kunstenaars zelven zich trouwens eveneens wenden. Men stelt toch, omdat men buiten de practijk der kunst staat, waarschijnlijk het meeste belang in de voornaamste en beste producten deikunst, en waar is, geloof ik, de opmerking van Emile Montégut: ‘qu'il n'y a reéllement d'important dans un art que ce qui intéresse les hommes qui appartiennent à un autre art.’ Men zweert bij geen enkele school, men is classiek, gothisch noch romantisch, men dweept niet met het oude of moderne realisme of met ‘l'idéal’, dien zondebok der onverstandige realisten, doch men kan, gelijk Hamerton zegt, ‘God danken, dat men laat genoeg geboren is, om de gestrenge idealiteit van den Griek, de groteske verbeelding van den Goth, de wetenschap en smaak van de kunstenaars der Renaissance, en het ernstige naturalisme der modernen te bestudeeren’, en men kan trachten de verschillende scholen te waardeeren, om dus zijn kennis der menschheid te vermeerderen.

Zonder kennis der techniek is men zeer goed in staat het karakter van een schilderschool te bestudeeren, en door op te merken wat de sterke, wat de zwakke zijde van elke school is, verkrijgt men vele nieuwe inzichten. Men begint niet met zich eerst eenig ideaal te scheppen, om dan elke kunstschool, die van dat ideaal afwijkt, te veroordeelen; want dit is kinderachtig en onnoozel. Men is niet dogmatisch, men beklimt niet den

katheder, doch men bestudeert feiten. ‘De methode der aesthetiek, welke ik poog te volgen,’ zegt Henri Taine, ‘bestaat hierin, dat men menschelijken arbeid en vooral kunstvoortbrengselen beschouwt als feiten en producten, wier eigenaardigheden moeten opgemerkt en wier oorzaken moeten onderzocht worden - anders niet. Dus verstaan, veroordeelt de wetenschap evenmin als dat ze vergeeft; ze constateert. Zij zegt niet: “Veracht Hollandsche kunst, zij is te plat, en waardeert alleen de Italiaansche kunst.” Evenmin zegt ze: “Veracht Gothische kunst, het ontbreekt haar aan frissche gezondheid; doch geniet alleen van de kunst der Grieken.” Zij laat iedereen de vrijheid zijn bijzondere voorliefde te volgen, en om bij voorkeur datgene te beminnen, dat het meest overeenkomstig zijn eigen temperament is; om datgene met de meeste zorg te bestudeeren, 'twelk het meest met zijn ontwikkeling overeenkomt.’

Volgens deze methode wensch ik eenige opmerkingen te maken aangaande de schoone tentoonstelling van Oude kunst, welke op het oogenblik te Amsterdam gehouden wordt.

Het bestuur der Maatschappij Arti et Amicitiae heeft voor den tweeden keer een tijdelijk Museum van meesterstukken van oude kunst bijeengebracht, en de talrijke schare, die uit ons land en uit den vreemde toestroomt om die eenige verzameling te aanschouwen, geeft het verblijdend bewijs hoe zeer de vaderlandsche kunst nog bewonderd en bestudeerd wordt. Door den ijver en de volharding van het bestuur van Arti, en de medewerking der eigenaars van schilderijen, die hun onwaardeerbare kunstschatten voor een poos willen afstaan, zijn wij dus opnieuw in de gelegenheid gesteld een heerlijk kunstgenot te smaken.

De voornaamste meesters van den eersten rang zijn vertegenwoordigd; van meesters van den tweeden en derden rang zijn er allermerkwaardigste doeken, en aan de onbekende meesters mocht men op de tentoonstelling wel een altaar oprichten, want er zijn verrukkelijke kunsistukken geëxposeerd van edele kunstenaars, naar wier namen met moet raden.

Weinig bezoekers zullen Arti verlaten, die niet gevoel genoeg bezitten om de plechtigheid der oude kunst op te merken. De Hollandsche schilders waren ernstige kunstenaars, die hun schoone roeping ernstig opvatten, en zij overtuigen hiervan den meest oppervlakkigen toeschouwer, die onbewust doordrongen

wordt van 't besef, dat kunst een schoon en heerlijk iets is, de toewijding en liefde van een geheel leven overwaardig.

Ik kan mij het karakter en de natuur niet voorstellen van den bezoeker, die niet door eenig schilderij getroffen en aangetrokken zou worden, want het uitgelezen kleine museum is als 't ware een microcosmos, en schier elke richting van den menschelijken geest is er vertegenwoordigd. Terwijl Rembrandt, de dichterlijke hoogepriester van Holland's kunst, het ideaal zoowel als der werkelijkheid recht doet wedervaren, en de ernstige zijde van 't leven voorstelt, groote vreugde wekkende in de harten van kunstenaars en dichters, geeft Willem Klaaszoon Heda genoegen en vermaak aan velen, door de bedriegelijke getrouwheid, waarmede zijn penseel zilveren bekers en blinkende roemers afbeeldt. Nationale trots wordt aangenaam gestreeld door Doelenstukken, die ons de krachtige levenslustige mannen van Holland's gouden eeuw in wapenpraal en gulle vroolijkheid toonen; en wie gaarne door de kunst aan een hooger leven herinnerd wordt, kan de ootmoedige devotie en innige godsvrucht bewonderen, welke de primitieve Vlaamsche meester Hans Memling met zooveel gevoel heeft uitgedrukt in zijne voorstellingen van het leven van St. Bertin, een paneel, door prins Frederik tentoongesteld. Die 't leven van zijn boertige zijde 't liefst beschouwt, Rabelais gaarne leest en niet te fijngevoelig of preutsch is om pret te hebben in een boerenkermis, kan zich gaan vermaken voor meesterstukken van Jan Steen, Molenaer en Brakenburg, terwijl de man, die 't groote nationale privilege van te mogen brommen en over alles schande te roepen, niet piijs wil geven, stoffe te over voor ergenis kan vinden voor diezelfde stukken, en volkomen recht heeft, om zich in zelfbewuste deugd met een: ‘welk een beestenboel!’ af te wenden van den ‘Verloren Zoon’, door Stoop.

Zijt gij een schilder, die den ouden meesters hun kunst wilt komen afzien, hoe leerrijk moet dan voor u het kijkje achter de schermen zijn, dat Rembrandt u gunt, die u in de niet afgewerkte hand van Burgemeester Six toont hoe hij met enkele stippen en trekken het leven wedergeeft. Wat moet ge dan genieten bij 't zien van twee voortreffelijke portretten van Frans Hals, door den heer Van der Kellen tentoongesteld, die de beide methodes van den meester zoo duidelijk aan 't licht brengen. Hoe conscientieus, fijn, uitvoerig is hij niet op 't eene, hoe breed van toets op de andere, dat hij als 't ware meer geschreven dan

geschilderd heeft! Met welk een bewondering zult ge dat mansportret aanschouwen van Cornelis van der Voort, dat door den heer de Haan geëxponeerd wordt, en dat, naast de doeken van Rembrandt, zeker het schoonste portret der tentoonstelling is!

Hebt ge oog voor de poëzie van een binnenhuisje en van 't rustige leven in een stille provinciestad, dan zal die toovenaar met kleuren, de eenige Delftsche van der Meer, u boeien; leeft ge gaarne in 't verleden, en wilt ge weten hoe tal van beroemde mannen er uitzagen, begeeft u dan naar de portretten, 't Fijne, magere gelaat van Erasmus, door Holbein geschilderd, zal u waarschijnlijk reeds bekend zijn - vooral zoo ge in Engeland geweest zijt, waar ge er mede vervolgd wordt; doch de schoone miniaturen, door de Koningin ingezonden, zullen u gelaatstrekken toonen van helden en wijzen, die ge nog nooit hebt aanschouwd.

Zijt ge een kunstkenner, een inquisitiemeester, wiens oog geen ketterijtje ontsnapt, dan kunt ge ook genieten, en als een brieschende leeuw rondgaan, om een paar inzenders te verscheuren, die zeer zeker aan groote meesters een paar stukken hebben toegeschreven, aan wier vervaardiging deze belasterde genieën zoo onschuldig zijn als ik.

Gaat daarom niet schimpen op het bestuur, op den hoogen toon van een onfeilbaren rechter uitroepende: ‘het had zulke prullen niet moeten toelaten!’ doch gebruikt liever uw oogen, en waardeert geest. Wie weet of het bestuur niet in de onmogelijkheid verkeerd heeft om sommige stukken af te wijzen, aan wier echtheid het twijfelde? Doch een commissie, die evenmin als eene schoone vrouw soms verhinderen kan, dat ze tegen haar wil omhelsd wordt, kan ten minste, evenals de beleedigde *beauty*, weigeren de kussen en liefkozingen te reciproceeren, en 't is allervermakelijkst de nukkige wijze op te merken, waarop zij zich met een gebaar van afkeer afwendt, als deze of gene vrijpostige doch leelijke minnaar haar omhelzen wil. Wanneer ge ergens in 't ver verschiet omhoog een *Hobbema* ziet hangen, of een *Metzu* in een donkeren hoek ziet wegschuilen, dan kunt ge uw eigen gevolgtrekkingen maken en zeggen: de commissie geeft de kussen niet terug.

En gij, mijn dichterlijke vriend, die door uw instinct gedreven wordt naar al wat schoon is, en de grootst mogelijke vreugde geniet door die zaken, wier zuiverheid en volmaaktheid uw zedelijke natuur aantrekken, ga 's morgens vroeg, wanneer de

tentoonstelling nog weinig bezocht is, naar Arti, om uwe verbeelding feest te laten vieren bij 't aanschouwen dier schoone vrouw, welke mevrouw Besier-Cornets de Groot het voorrecht heeft dagelijks te mogen aanschouwen, en die aan Moreelse het jonge leven dankt.

Welk een allerbekoorlijkst gelaat! zegt ge als er deftige lieden in de buurt zijn, ‘welk een lief dier!’ als ge alleen met uw vriend zijt. Tableau qui me veux tu? is men geneigd uit te roepen. Pas echter op wat ge zegt, want ze luistert; straks gaat ze lachen, wanneer ge haar wilt toefluisteren wat ge voor haar gevoelt, want ze ziet het u aan, dat ge in staat zijt een dwaasheid voor haar te doen, 'tgeen in een Hollander al 't verschrikkelijkst bewijs van verliefdheid is, dat men zich kan voorstellen. Welk een aanbiddelijke betooverende glimlach zal dan dat lieve gelaat nog verrukkelijker maken! Neen, lieve, spaar ons, ge zijt reeds al te noodlottig voor onze rust. Kijk dus die mooie wenkbrauwtjes, dat gechiffoneerde haar, die adorabele oogen nog even aan, en neem dan de herinnering aan dat zonnige, reine, beminnelijke gelaat met u mede als een onvergetelijke vreugde: *a thing of beauty is a joy for ever*.

Helaas! welk een ramp, dat onze oude schilders hiervan niet meer doordrongen waren, en de schoonheid niet met een heilige liefde beminden. Een hooge, edele kunst eischt in de eerste plaats geestdrift voor al wat God schoon en goed gemaakt heeft, en vraagt wijding aan poëzie en verbeelding. Een lang betoog over de vraag wat schoon en wat leelijk is, mag wel overbodig heeten, daar deze vraag alleen belangrijk is voor dialectiek. Ons onbedorven instinct toont ons op even positieve wijze het onderscheid aan tusschen schoon en leelijk, als tusschen smart en genoegen, tusschen duisternis en licht; en na duizend betoogen van geestige sophisten te hebben aangehoord, zal men toch nog ontdekken, dat Hidde Bobbe, de heldin van Frans Hals, een afschuwelijk wijf, en dat 't vrouwtje van Moreelse een engel is.

De ongevoeligheid voor schoonheid der meeste Hollandsche kunstenaars van weleer is waarlijk onbegrijpelijk. Het is alsof ze de dwaasheid van de machtspreuk: "waarheid en schoonheid zijn één’, hebben willen aanschouwelijk maken[1].

1 ‘Een schilderij kan afgrijselijk leelijk zijn, en toch met groote trouw en waarheid eenige gemeene bijzonderheid van 't dagelijksch leven voorstellen; en een geschilderd venster kan verrukkelijk schoon zijn, al stelt het mannen met arendskoppen, en honden met blauwe hoofden en vuurroode staarten voor,’ Raskin, *Modern, Painters*, III, pag. 33.

‘Zoo de smaak iets willekeurigs is,’ vraagt Diderot, ‘en 't een onopgelost vraagstuk is, wat schoon is en wat niet, van waar dan die teedere aandoening die zoo plotseling en met zulk een kracht onze zielen overmeestert, ons tot ons binnenste ontroert, en tranen van vreugde in onze oogen brengt?’ Neen laat ons voor den goddelijken straal der schoonheid niet de oogen sluiten, en erkennen dat het een ontzaglijk gebrek van vele Hollandsche meesters is, dat zij een voorliefde hadden voor 't geen leelijk, laag en onedel is.

‘Wat waren die schilders van twee eeuwen geleden groot - en wat zijn hunne opvolgers van heden klein!’ roept in den Spectator de oude heer Smits uit, die de ouden aanwendt, gelijk een calvinist bijbelteksten gebruikt, namelijk om de modernen er mede dood te slaan. Groot en klein, hoog en laag zijn termen, die altijd zoo ontzaglijk betrekkelijk zijn, dat het steeds hoogst nuttig is de puntjes op de i's te zetten, en juist te omschrijven. Wanneer ik het voor de kleine of lage kunst van heden opneem, zeg ik:

> ‘Oh! not that we're disloyal to the high
> But loyal to the low.’

Nagaande waar, volgens den ouden heer Smits, de grootheid in bestaat van de oude Dieesters, verkrijg ik een definitie van ‘grootheid,’ welke mij zoo onwaar mogelijk voorkomt. ‘De Duitsche school,’ zegt de oude heer, ‘zelfs als ze hedendaagsche tooneelen voorstelt, lijdt onder een gebrek, dat de oud-hollandsche meesters niet kenden. Het is eenvoudig de zucht, om de menschen “mooier” te maken, dan moeder Natuur gewild heeft. Zie bijvoorbeeld de boeren in “die Goldne Hochzeit” van Krauss - en vergelijk ze met die van Dow of Jan Steen - en ge zult weten wat ik bedoel. Ze zijn zoo beschaafd en fijn van uitdrukking, dat in plaats van boeren, met een andere kleeding, ze best uws en mijns gelijken konden zijn - en daarenboven zijn het *allen* beeldschoone wezens.’ Uit dezen zin schijnt voort te vloeien, dat groote kunst de kunst is, die met microscopische nauwkeurigheid alleen leelijke menschen voorstelt, juist gelijk moeder Natuur ze afbeeldt- ‘Dit is niet juist’ zal de oude heer Smits wellicht antwoorden, ik spreek niet van ‘leelijke menschen’ doch alleen van menschen ‘niet mooier dan moeder Natuur

gewild heeft.’ Gij zoudt gelijk hebben, Mijnheer, zoo ge Jan Steen en Gerard Dow niet had aangehaald, doch deze twee hebben nooit anders dan leelijke gemeene gezichten afgebeeld, en door hen tegen Krauss over te stellen, verklaart ge 't ‘groote kunst’ te achten, wanneer een schilder de leelijkste gezichten bij voorkeur afmaait, terwijl het eclectisme van Krauss, die meer van ‘mooie’ gelaatstrekken houdt, kleine kunst is. Ge zult toch niet beweren, dat er in de dagen van Jan Steen alleen leelijke vrouwen door moeder Natuur geschapen werden? Het Hollandsche ras is niet schoon, doch we hebben toch Goddank een zeer voldoend aantal lieve, schoone en edele types te toonen. Ik ken ‘die Goldne Hochzeit’ van Krauss niet, doch volgens uw beschrijving zou de schilder een hoogst vulgaire idealist zijn. Uw laatste verklaring, dat hij van de boeren en boerinnen *allen* beeldschoone wezens maakt, vonnist hem. Groote kunst[1] toch neemt de natuur gelijk zij is, richt de oogen en gedachten op hetgeen het schoonst en volmaaktst in haar is, doch leidt het oog, doordien ze het licht doet uitk omen door de schaduw, en Caliban achter Miranda plaatst. Wanneer een schilder zich zijn taak gemakkelijk maakt, het oog niet leidt, en ons schoonheidsgevoel niet ontwikkelt, doch op preutsche of lafhartige, maar steeds onbeteekenende wijze, alleen 't geen schoon is afbeeldt, en 't geen leelijk is verandert of eenvoudig ignoreert, dan geeft hij lage, valsche kunst. We gevoelen waarlijk geen dienstmeisjes bewondering voor mooie jongens; we deelen op ons woord eens kappers geestdrift niet voor gladde, zachte, roodwangige, gefriseerde heeren in modeljasjes, wanneer we de manie van Brouwer, Jan Steen, en Brakenburg afkeuren om alleen aan 't geen leelijk, plat en gemeen is, hun aandacht te schenken en dat te chargeeren. Ben ik een idealist, *tant mieux* en God geve 't, maar hoe noemt men den man, die met even veel aandrang en ijver 't geen leelijk is op den voorgrond sleept, als Fra Angelico op geestelijke schoonheid de opmerkzaamheid vestigt? Is het waarlijk groote kunst, ongevoelig te zijn voor schoonheid en ontrouw jegens de natuur te plegen uit geestdrift voor 't geen terugstootend en leelijk is? In de werkelijkheid zal men toch nooit zulk een aantal gemeene liederlijke tronies bijeenvinden

1 Men zie Ruskin, Modern Painters, Part. IV, Chap. III.

als Richard Brakenburg heeft afgebeeld op N°. 32 van den catalogus.

Was het der moeite waard om ter wille van de verkondiging van zulk een bedenkelijke definitie van ‘groote kunst’ al de levende kunstenaars met een algemeenheid te dooden, waarde heer Smits? Het ware een man als gij waardiger te wijzen op al 't talent, ja genie, dat daar schuilt onder onze moderne kunstenaars; er opmerkzaam op te maken, hoe schilders als Springer en Weissenbruch de oude traditie onzer kunst levend houden, en stadsgezichten leveren, welke men gerust zou kunnen ophangen naast ‘'t gezicht op den Dam’ (N°. 21 catal.) en ‘'t gezicht op de groote markt te Haarlem’ (N°. 23) van Gerrit Berckheyden.

Dwing liever het publiek tot waardeering van onze tijdgenooten; zeg niet aan een volk, dat een Israels, een Rochussen, een Bosboom bezit: ‘wat is uw kunst klein!’ doch moedig aan, licht voor, help, en overtuig zijne oudgasten en bankiers in ruste, dat ze een even verstandig als nuttig werk doen, door moderne kunst te koopen. Maak ze naijverig op die familie Six, die ik om haar liefde voor de kunst wel op de handen zou willen dragen, en die den eerbied van ons, Amsterdammers, voor onze patriciërs zoo begrijpelijk maakt.

Help de kunst; wakker het kunstgevoel aan:

‘Keep up the fire
And leave the generous flames to shape themselves.’

Wat zijn we een dankbaarheid schuldig aan de kloeke voorvaders voor hun goede gewoonte om zich te laten afbeelden op doelen- en regentenstukken.

Men spreekt steeds over ‘de ijdelheid’ der Hollanders in de 17de eeuw, en men zegent die ijdelheid, omdat men aan haar zoovele meesterstukken van Rembrandt, Van der Helst en Moreelse te danken heeft. Ik ben niet overtuigd dat ijdelheid het juiste woord is. Paarde zich bij de groote ingezetenen der republiek aan de fierheid van den krachtigen, moedigen burger, die naar Oost en West zijn vloten uitzendt, en Spanje en Engeland beurtelings het hoofd durfde bieden, ook niet de trots, de republikeinsche trots van mannen zonder voorouders, die zich zelven alles verschuldigd zijn? De trots van den parvenu-

in den goeden zin van 't woord - van den man, die niet door een gelukkig toeval, maar door eigen genie, krachtsinspanning en inzicht zich vrij baan heeft weten te maken, is meestal veel grooter dan de trots van hem, die schier niets aan zich zelven verschuldigd is, doch bijna alles dankt aan hetgeen het erfrecht hem schonk. De man van goeden huize, die *par droit da naissance* in de beste kringen omgaat en sinds zijn jeugd ondervindt welk voorrecht het is een geëerbiedigden naam te dragen, moet al een zeer hersenlooze ploert zijn, zoo hij zich veel laat voorstaan op eigen grootheid. De ijdelste zelf moet erkennen dat hij zich zelven niet alles verschuldigd is, en dat het zeer de vraag zou zijn of hij zich zelven, alleen door eigen krachtsinspanning, een positie zou hebben weten te verwerven. Doch de man, die grootendeels door zelfbewuste kracht honderde moeielijkheden overwonnen heeft; die met stalen volharding den ongelijken strijd gestreden heeft, en eindelijk overwinnend uit het kampperk treedt, kent de conventioneele nederigheid niet der aristocraten. Hij tooit zich met de kleuren en symbolen, die den overwinnenden held passen; hij is niet ijdel, maar trotsch; hij verhoovaardigt zich zonder valsche schaamte, en roemt openhartig op hetgeen hij gedaan heeft. Wellicht vergeet hij een enkelen keer dat hij niet geheel alleen den reus verslagen heeft, en werelden is gaan ontdekken; doch in den regel gevoelt hij ten volle hoe zeer hij de vruchten plukt van hetgeen ook zijn vrienden en landgenooten van hunne zijde doen en deden; hij is trotsch op zich zelven, trotsch op zijn land, trotsch op zijn vrienden, en daarom geven die groote doelenstukken, waarop hij zich zelven en zijn wapenbroeders - om ze dus te noemen - heeft laten afbeelden, een indruk van kracht en leven.

IJdelheid brengt een glimlach op 't gelaat van den toeschouwer, die zich zelven verheven acht boven dergelijke zwakheid; doch 't is niet bepaald een medelijdend lachje, dat die breedgeschouderde mannen met hun leeuwengezichten en vastbesloten gelaatstrekken op onze lippen roepen. Zij boezemen vertrouwen en eerbied in, wanneer ze ons met die onversaagde, vonkelende oogen aankijken; en als men bij het zien dier wapenpraal en kleurige costumes toch weder het woord ijdelheid op de lippen neemt, dan roep ik uit: o heerlijke, aanbiddelijke ijdelheid, wie geeft u ons weer! O ijdelheid van jeugd en frissche mannelijke kracht; o saprijke, bloeiende ijdelheid van

Hollands lente, die zich tooit met heldere kleuren, zich verblijdt in warme zonnestralen, het hemellicht opvangt in vonkelende roemers vol goudgele wijn, die juichende en jubelende opgeheven en leeggedronken worden ter eer van Holland's grootheid en weêrgaloozen roem!

Men kan geen museum van oude Hollandsche kunst bezoeken zonder getroffen te worden door de vroolijkheid, den frisschen, jeugdigen levenslust, die alle standen in de 17de eeuw bezielden. Men was niet geblaseerd, men verveelde zich niet, doch men genoot, men haalde zijn hart op aan alles wat de zinnen streelde, men lachte en schertste en vierde feest, en was de lach soms ook wat luid, de scherts soms ook wat ruw, zoo was dit te danken aan de onstuimigheid, waarmede het jonge, warme bloed met krachtige slagen door de aderen joeg. Aan een volk vol merg en pit, vol frissche jeugd en kostelijke dwaasheid, ontbreekt de fijne smaak wel eens van een ontzenuwde beschaving. Geen bleeke verveling, uit bloedarmoede en lamlendigheid geteeld, streek de aangezichten effen en strak, of deed dunne lippen op half sarcastische, half cynische wijze glimlachen! Neen, gulle vroolijkheid, uitgelaten pret, lustig genot in spijs en drank, in kleur en licht, deden de aangezichten glansen dier krachtige burgers en boeren, die rust na den arbeid zoet vonden, en het goede van 't leven wisten te genieten.

Men zie slechts op de tentoonstelling in Arti rond. Vreugd ziet men onder alle standen. Hier hebben we ‘de Rivier voor Dordrecht’, van Aelbrecht Cuyp (N°. 43 van de Catal.). In welk eeue feestelijke stemming worden we gebracht. Men wordt gedwongen het feest mede te vieren, dat al die verheugde lieden in hun versierde booten bijeenbrengt. De trompetten klinken, muziek vervult de lucht, men zingt en jubelt, het licht danst op het water, waarin de vlaggen zich afspiegelen. O het leven is zoet! de jeugd is verrukkelijk! laat ons juichen en vroolijk zijn!

Men weet hoe op de Doelenstukken het leven genoten wordt, en hoe die ferme schutters ons het ‘schep vreugde in 't leven’ aanschouwelijk maken; doch ziet hoe ook de boeren genieten. Richard Brakenburg toont ons zingende boeren in de kroeg, en men kan ze niet in 't oog krijgen of men begint te lachen, en roept uit: ‘wat hebben die kerels een pret!’

De stukken van Brakenburgh, Jan Mierse Moleuaer, Jan

Steen en Brouwer (de laatste is niet op de tentoonstelling vertegenwoordigd) brengen u in een goed humeur, dat juist zoo lang duurt, als de nieuwerwetsche gewoonte om over alles te philosopheeren toelaat. Zoodra men, evenals zekere evangelische dominé in Engeland, er aan begint te denken hoe het mogelijk is dat lieden, met een onsterfelijke ziel, dansen of steltenloopen, is ons genoegen ten einde. Kijk me die onovertreffelijk schoon geschilderde boerenfeesten van Molenaer eens aan, welke de Douarière Copes van Hasselt en Mr. B.W. Wttewaal van Wickeburgh ingezonden hebben. Heere! heere! wat hebben die boeren en boerinnen een dolle pret; hoe aanstekelijk is hun lach! - ze zijn vulgair, of ze vulgair zijn, even vulgair en onkiesch als de stukken van Offenbach, en ze amuseeren misschien nog meer. Ik weet wel, dat het niet *reçu* is, om te erkennen, dat Offenbach amusant is; en de vereerders van classieke muziek, deftige, ernstige, deugdzame lieden als ze zijn - wat zien ze er trouwens ook vervelend en plechtig uit op hun concerten! kunnen zich, terwijl ze Gode al rillend danken voor hun ideale vorming, nauwelijks begrijpen hoe er nog weinig ontwikkelde, achterlijke lieden bestaan, die door de dwaasheden en danslustige melodieën van de Grande-Duchesse en de Orphée tot lachen gedwongen worden.

Toch is het een feit, dat er zulke personen bestaan, die echter, naar den schijn te oordeelen, niet zoo ontzettend veel onzedelijker en zinnelijker zijn dan de achtenswaardige lieden, die hun goedkeuring knikken op de Caecilia-concerten.

Wel is waar is het een hoogst zinnelijk genoegen, dat men ondervindt, en ik zou liever niet voor een jury, bestaande uit jonge meisjes - aan wier zedelijk oordeel en rijpe ondervinding de moderne letterkundige critiek zich zoo veel gelegen laat liggen - de gevoelens ontleden, welke de galop infernal van de Orphée bij mij wekt. Ik geloof niet dat heilige voornemens om rein en deugdzaam te leven bij mij wakker worden, wanneer ik het ‘Oh! comme j'aime les militaires’ hoor aanheffen, doch evenmin geloof ik dat men door die wellustige slaapkamertafereeltjes van Jan Steen en Molenaar, die toch onbeschrijfelijk amusant zijn, tot een braven Joseph gevormd wordt.

Herinnert men zich de Jan Steen van 't Museum van der Hoop wel; stelt men zich al zijn jonge meisjes, ziek van minnepijn, wel voor, die men niet zonder meesmuilen kan aanzien,

doch die al even weinig stichten als de ‘Grande-Duchesse’ in persoon!

Ik weet het, ja, ik betreur het, dat vele leelijke actrices in de Offenbachiana zich op de onhebbelijkste wijze decolleteeren maar ze schitteren toch ook niet juist door jeugd of schoonheid die vrouwen met hun losgeregen bovenlijven, waarin de Hollandsche kunstenaars, die ze schilderden, zoowel als de burgers en boeren, die er nooit met hun handen konden afblijven, zoo veel schik hadden.

Wat zijn ze zinnelijk de mannen en vrouwen, die op de doeken van een genie als Jan Steen, en van kunstenaars als Brouwer en Molenaer leven. Wat scheppen die mannen er een genot in, die dikke vrouwen te omarmen en hun boezem te streelen; welk een amusante schaamtelooze kermisjool zien we aan den gang. Toen ik N°. 51 van den catalogus - het vrouwtje van Dow, dat met een kan in de hand uit het venster ligt - aanschouwde, kwam mij onwillekeurig een uitdrukking voor den geest van Diderot, in een zijner te recht bewonderde salons.

Diderot bespreekt een portret van Greuse, dat een zeer gedecolleteerde vrouw voorstelt, en zegt: ‘Pour cette gorge, je ne saurais la regarder; et si, même à cinquante ans, je ne hais pas les gorges. Le peintre a perché sa figure en devant, et par cette attitude il semble dire au spectateur: Voyez la gorge de ma femme? Je le vois, Monsieur Greuse. Eh bien! votre femme a la gorge molle et jaune. Si elle ressemble, tant pis encore pour vous, pour elle et pour le tableau!’ Wanneer ik in het Hollandsch maar evenveel durfde zeggen als in het Fransch, zou ik juist hetzelfde opmerken van de meeste ‘boezems’ der Hollandsche schilderschool. Men zou bijna zeggen, dat die schilders en boeren tevreden waren mits ze slechts vleesch voelden! Men vergeve mij de uitdrukking en doe als of ik Fransch gesproken had. Ze verraadt den invloed der Hollandsche school: waar, maar niet mooi.

De voorvaderen hielden zoo veel van al het goede van het leven, van weelde en genot, dat ze er genoegen in vonden, om aan de wanden hunner kamers zelfs afbeeldingen te zien der zaken, die tot dit genot zoo veel bijdroegen: pastijen, wijn, zilveren schalen en dunne, glanzende roemers.

Dus werd aan een geheel eigenaardig genre 't leven geschonken.

Het genre, onder den naam van ‘stilleven’ bekend, is zoo echt Hollandsch, dat men er in 't buitenland evenmin een goeden naam voor bezit als voor ons huiselijk of gezellig. De Franschen noemen het genre *nature morte*, doch dat lijkt naar niets. Doode visch en dood wild moge men *nature morte* noemen (mooi is de naam nooit), doch bloemen en vruchten dood te noemen, niet waar Rachel Ruys, niet waar Jan van Huysum, dit is een beleediging u aangedaan? Mijn parelende Rinsche wijn dood? zou Heda uitroepen; neen, vriend, ze leeft, en zoo ge dien dunnen roemer slechts aan uw dorstige lippen mocht zetten, zoudt ge niet alleen zeggen dat ze leeft, maar dat ze leven geeft! Evenmin gaat het aan om een zilveren schaal, of een emmer, een viool of een juweel, een tafelkleed of een mes doode natuur te noemen. Stil leven is verreweg de beste naam voor die merkwaardige stukken, welke een der eigenaardigheden onzer oude kunst uitmaken.

We hebben op de tentoonstelling fraaie meesterstukken in dat genre. Willem Klaas Heda opent de rij. Zijn juistheid van teekening, zijn treffende waarheid van voorstelling, geven bewijzen van een meesterschap over den vorm, welke de studie vergt van iedereen, die schilderen wil leeren. Laat ons voor een zijner kunststukken (N°. 89 van den catalogus), door den heer M.J. van Voorthuysen ingezonden, een oogenblik stilstaan. Over het uiteinde van een met een groen blad bedekte tafel is een wit servet gespreid. Een aangebroken pruimentaart, waarop een lepel ligt, staat in het midden op een wit metalen schotel naast een metalen bord, waarop een stuk van de taart ligt, en een mes, dat half uit een lederen schede steekt. Een groen Rinsche wijnglas is tegen het bord aangevallen en de dunne glasscherven liggen tusschen de taartkruimels in. Achter den taartschotel ziet men een glas, half met bier gevuld, en een grooten roemer, ten halve vol met goudgelen Rinschen wijn. De weerga van dezen fijnen, dunnen roemer zoekt men niet tevergeefs in de Hollandsche schilderschool. Het is hetzelfde glas, zou men zeggen, met zijn bekenden dikken, zwaren, knobbeligen voet, 'twelk Van der Helst enkele keeren afbeeldde. Een zilveren schaal ligt omgeworpen op het groene tafelkleed, ter zijde van den roemer. *De voet dezer schaal*, of *coupe*, ligt naar ons toegekeerd en stelt ons dus in de gelegenheid de merk-

waardige bedrevenheid te bewonderen, waarmede de binnenkant van het gedreven zilverwerk is voorgesteld, dat zich spiegelt in den gepolijst zilveren schotel, waarop de voet der *coupe* naast een ouderwetsch horloge rust.

Ook de beide andere stillevens van Heda zijn toonbeelden van kunstvaardigheid. N°. 91, door den heer J.M. Chumaceiro ingezonden, toont weer den meester in het vak. Een steenen tafel, half bedekt met een los daarop geworpen wollen tafelkleed, bruin met blauwe figuren en donkergele franje. Op 't kleed ligt een half geschilde citroen en op de tafel staat een roemer half gevuld met parelenden Rinschen wijn, een glas bier en een fraaie paarlemoeren schelp op zilveren voet. Een zeegod beurt met opgeheven armen de met zilver omrande schelp omhoog, boven welke een zilveren beeldje prijkt, Neptunus voorstellende, met zijn drietand op een dolfijn zittende. Een porseleinen schotel, waarop een kleine sinaas-appel ligt, staat half op de tafel, half op het dik geplooide tafelkleed. Aan 't rechter uiteinde van den disch staat een zeer dunne coupe van fijn geslepen glas - eenigszins in den vorm der onpractische moderne champagneglazen - welke nog een weinig lichtgekleurden wijn bevat. Naast dit glas ligt een mes met zilveren hecht.

Alle drie de stukken van Heda - N°. 40 stelt ook een paarlemoeren schelp, een half geschilde citroen, enz., voor onderscheiden zich door hun lichten achtergrond, hetgeen, dunkt me, een verdienste te meer is.

Tegen een zeer donkeren achtergrond daarentegen komt de omgeworpen zilveren schaal uit, op het ‘stilleven’ van A. van Beijeren, N°. 24 van den catalogus. Een hooge gouden beker staat op een, met een bruin kleed bedekte, tafel. Een wijnglas, met Rinschen wijn gevuld, trekt het oog naast een rooden kreeft, wiens schitterende kleur ons boeit; verder ziet men een half geschilde citroen, waarvan de schil kronkelend omlaag hangt, abrikozen, druiven, een opengesneden meloen, een horloge en een kom van aardewerk, gevuld met druiven en perziken.

Of we Heda, van Beijeren of N. van Gelder voor ons hebben, maakt in zooverre geen verschil, dat al deze meesters juist dezelfde, niet zeer belangrijke waarheid en gedachte aan het licht brengen. Er is verschil in de mate van aanschouwelijkheid, welke zij weten te geven, maar het onderwerp is steeds juist hetzelfde: ‘*c'est pour changer toujours la même chôse*.’

N. van Gelder, een zeer weinig bekend meester, van wien de catalogus alleen vermeldt ‘17de eeuw’, toont een voortreffelijk kunstenaar te zijn in een weinig voortreffelijk genre. No. 73 van den catalogus, door den heer Cohen Stuart ingezonden, toont ons van zijn hand een houten tafel - in nabootsing van marmer geschilderd - half overdekt door een bruin tafelkleed, waartegen een huisjesslak opkruipt.

Op de tafel ziet men een mand met blauwe en witte druiven, drie perzikken, waarvan een opengesneden, en eenige pruimen. Achter de mand een gouden beker en een roemer, half gevuld met Hinschen wijn. Voor de mand liggen rozen, een halfgeschilde citroen en een opengesneden sina's-appel. Een schaaltje met druiven en gekookte garnalen staat schuins op een mes, waarvan het heft van blauw email zichtbaar is. Een drinkkan van blauw porselein met een zilveren deksel, waarop een hond is gebeeldhouwd, staat rechts van de wand, en aan zijn zijde sina's-appelen en abrikozen. Op den zeer donkeren achtergrond staat een buffet, waarop even een kreeft, een schotel met aardbeziën en een citroen te zien zijn.

Ook No. 92 stelt een merkwaardig stilleven voor. 't Zijn vruchten, geschilderd door Jan Davidsz de Heem. Weer zien we een houten tafel, half met een wollen tafelkleed bedekt. Op den hoek der tafel liggen hazelnoten, in wier nabijheid een tak half rijpe bramen omlaag hangt Midden op de tafel taat een zilveren schotel, waarop drie perzikken liggen naast een opengesneden perzik, wier vleezige pit fraai geschilderd is, terwijl een lange tak met roode bloesemknoppen en een paar groote trossen druiven den schotel verder vullen. Links op 't tafelkleed ziet men een paar pruimen naast een grooten voortreffelijk afgebeelden appel. Op den donkeren achtergrond ziet men flauw nog verschillende voorwerpen, als een half gevulden roemer, wingertbladen, een tak, enz.

Er zijn nog meer bloemen stukken op de tentoonstelling, doch wat baat de dorre opsomming van de bloemen, die ze voorstellen, zelfs al kan men van een voortreffelijk stuk als No. 316, van Jan van Huysum, opmerken, dat al de seizoenen er op zijn afgebeeld, hiacinten naast rozen, tulpen naast perzikken?

De bloemenschilders weten de natuur op heeterdaad te betrappen; de harde, kraakachtige, doorschijnende vleugels van de gonsvlieg op 't bloemstuk van Van Huysum, zijn misleidend

getrouw weergegeven; het harde van den doornachtigen rozensteel voelt men bijna, terwijl op een ander stuk het wolachtige, sapachtige van de stelen der stokrozen ons treft. Niettemin laten zulke stukken ons onvoldaan. Zoo ik het genie van een groot schilder had, zou ik wellicht kunnen aantoonen wat er aan ontbreekt; thans kan ik slechts met de hand op het hart zeggen: die stukken laten mij koel; eerlijk gezegd geloof ik dat die kunstenaars de bloemen niet liefhadden.

Ze zijn zonder sentiment. Ik meen me moderne stukken te herinneren, onder anderen een van mejufvrouw Rooseboom, die mij de poëzie van ‘een stilleven’ oneindig beter wedergeven.

Ik kan de reden niet omschrijven, zelfs met aanduiden, maar moet me bepalen tot de bekentenis: er ontbreekt iets aan die stukken: poëzie? liefde voor bloemen? smaak? ik weet het niet.

Een stilleven van groote verdiensten is N°. 194. Het toont ons weder een tafel, ten halve bedekt door een paarsch kleed. Op de tafel ziet men een gebroken test met een glimmend kooltje; een open kist met papieren, waarvan de deksel rust op het uiteinde eener viool, onder welke perkamenten stukken en een lange pijp uitsteken; een doodshoofd; een kerkboek en een kleine zandlooper, en een aardglobe, waartegen een bundel muziekpapier rust. Het stuk is in den catalogus toegeschreven aan Potter, doch het doet meer aan Jan Steen denken dan aan iemand anders.

Meer tot de verbeelding sprekend is de schilderij van Jan Weenick, N°. 256, dat te recht zoo veel aandacht trekt, want even als de stukken van Heda, toont het een weergalooze meesterschap over het penseel. Een doode haas, zoo pas geschoten, ligt op een steenen trap uitgestrekt. Het is om er bang van te worden, zoo natuurlijk als het dier is afgebeeld. Het pas geronnen bloed kleeft op den steen, waarop de kop rust. Het donzig witte haar, dat de buik bedekt, is zoo onovertreffelijk juist voorgesteld, dat men 't niet bekijken kan, zonder dat het ons is als of de haartjes door den wind bewogen worden. Eenige doode vogels liggen tusschen de koolstronken. Ter rechterzijde een weitasch. Boven de uitgespreide pooten van den haas steekt een boomtak uit, waarop een ekster, met een papegaaienstaart getooid, nederzit. Twee verwonderlijke vogels, met roode koppen en borsten en zwart en wit gevlekte vlerken, doorklieven

de lucht. Een fraaie jachthond kijkt met begrijpelijke verwondering deze vogels na, wier gelijken hij nooit aanschouwd heeft. De hond is niet zoo mooi in zijn leven, als de haas in zijn dood. Aan zijn pooten ligt een jachtgeweer, dat geschilderd is met die waarheid en dat relief, waarvan de schilders der Hollandsche school 't kostelijk geheim kenden. Op den achtergrond ziet men een afgrijselijk stijve buitenplaats en een even leelijke lucht.

Dit meesterstuk van techniek bewijst wel, dat groote uitvoerigheid zeer wel bestaanbaar is met een prachtig effect. Hetzij men 't stuk van nabij of op een afstand ziet, steeds is het treffend schoon van schildering en toon.

Vele stillevens geven ontegensprekelijk een aangenamen indruk, ofschoon het niet gemakkelijk is ons rekenschap te geven van de oorzaak. Het denkbeeld van al de moeite, zorg en tijd, besteed aan een zeer geacheveerd werk, geeft ons genoegen; wij hebben er schik in, dat moeielijkheden en bezwaren overwonnen zijn, al werden de moeielijkheden oogenschijnlijk ook alleen overwonnen, om de eer van ze te overwinnen, en niet met het doel om eenige gedachte uit te drukken. Zonder dat we het weten heeft de kunstenaar wellicht onze aandacht getrokken op schoone vormen of lichteffecten, welke we niet opgelet zouden hebben in de werkelijkheid; misschien heeft hij zijn kleuren met zooveel smaak geschikt, dat ze onze oogen te gast doen gaan.

Er bestaan menschen, die er zelfs genoegen in scheppen hout te zien, dat op bedriegelijke wijze marmer voorstelt, en deze lieden smaken dus hetzelfde genoegen, dat een handige goochelaar hun verschaft. Es ist Fingerfertigkeit kein Hexerei, zegt de vlugge prestidigitateur, die zijn toeschouwers in een aangename opwinding brengt en hen telkens verrast, hoewel ze *weten*, dat ze door een gezichtsbedrog misleid worden. Goochelen is amusanter voor volwassenen dan voor kinderen, omdat de laatste op autoriteit zien en gelooven, waardoor niets hen verwondert als ongewoon, terwijl hun ouderen vermaakt worden, omdat ze met open oogen bedrogen worden, daar ze weten, dat de voorwerpen, welke men hun toont, niet zijn wat ze schijnen te zijn, en overtuigd zijn, dat ze desnoods middelen kunnen aanwenden, om te bewijzen, dat ze door een gezichtsbedrog om den tuin zijn geleid. Door het geschilderde hout te tasten, overtuigt men zich dat de koelheid van 't marmer ontbreekt; door onder de tafel van den goochelaar te zien, kunnen ze hem

gedeeltelijk van misleiding overtuigen. Men ondervindt een soort van genoegen, als onze zintuigen op 't zelfde oogenblik tegenstrijdige getuigenis afleggen; als het oog zegt: hier zie ik een ronde druif op een zilveren schaal; en de vinger zegt: ik voel niets dan een plat doek.

Al schijnt de schilderkunst tot doel te hebben datgene voor te stellen wat het oog ziet, zoo kan zij toch niet, zonder zich te verlagen, alleen aan het uiterlijk der dingen de aandacht wijden. Bedriegelijke nabootsing is lage kunst, want men vraagt geen werkelijkheid aan de kunst, maar een beeld. In dezelfde mate, dat de schilder het oog tracht te misleiden en het in den waan poogt te brengen, dat het een werkelijk voorwerp voor zich heeft, doet hij ook den toeschouwer vergeten, dat hij een kunstwerk voor zich heeft. Hij bereikt juist het tegenovergestelde van zijn doel, want de toeschouwer ondervindt een gevoel van teleurstelling wanneer hij ontdekt, dat aan het voorwerp toch hoedanigheden ontbreken, die het in werkelijkheid moest bezitten, en een gebrek aan beweging, geur en warmte doet onaangenaam aan.

Ik geloof niet, dat men het doel der kunst ooit begrijpen kan, tenzij men aanvangt met in het schilderen, het beeldhouwen een taal te zien, welke, van groote waarde is, omdat zij op aanschouwelijke wijze gedachten uitdrukt, en tot hart, verstand en verbeelding spreekt door het oog, gelijk de taal of muziek dit door tusschenkomst van het oor doen. Hij, die geleerd heeft eenig voorwerp getrouw weder te geven op het doek, zou dus in dezelfde verhouding tot een kunstenaar staan, als de musicus, die de leer van den General-bas en van 't enkele en dubbele contrapunct meester is, tot een componist, en de man, die de taalregels kent, de prosodie begrijpt en gemakkelijk en melodieus rijmen kan, tot een dichter staat. Kennis der taal is onontbeerlijk, maar ze is middel, geen doel. Iedereen weet, dat, zoowel in proza als in poëzie, gedachte en vorm schier onafscheidelijk verbonden zijn, en dat de onmogelijkheid om ooit een vertaling te maken, welke het aroma, de *délicatesse* van het oorspronkelijke bewaart, aantoont hoe nauw die samenhang is. Niettemin prijst men een dichter in de eerste plaats om zijn gedachte, om hetgeen hij heeft willen uitdrukken, in de tweede plaats om de wijze, waarop hij het uitgedrukt heeft, om den vorm.

Al moge het schilderen nu ook een moeielijker aan te

leeren taal zijn dan die, waarin de dichters spreken, zoo mag echter de moeilijkheid van het handwerk, de ongezeggelijkheid der taal niet maken, dat de taal hoofdzaak, de gedachte, die uitgedrukt moet worden, bijzaak wordt.

Wanneer ik een schilderij prijzen hoor, gelijk men het de stillevens der Hollandsche school doet, dan denk ik steeds: de kunstenaar schijnt meester van de taal te zijn; luisteren wij thans naar hetgeen hij te zeggen heeft.

Het is er mede als met de vloeiend berijmde verzen van Ds. ten Kate, welke, zoo men alleen met zijn oor te rade gaat, weinig te wenschen overlaten, doch die, wanneer hij niet de gedachten van anderen uitdrukt, onbegrijpelijk weinig te zeggen hebben, terwijl dat, weinige tevens hoogst onbelangrijk is. Hij toovert met de taal, hij is meester van alle dichtvormen, zeggen zijn bewonderaars, die hem als oorspronkelijk dichter vereeren, en die ter wille van taal en rythmus het zinledige, platte, alledaagsche, gekunstelde van den inhoud van menig vers voorbijzien.

Mij komt een gedicht van Ds. ten Kate in de gedachte, dat zal uitdrukken wat ik bedoel. Ik kan het niet tehuis brengen, en weet niet in welken bundel het te lezen staats doch ik vind het in een extractenboek, waarin ik het, een groot aantal jaren geleden, heb overgeschreven, waarschijnlijk omdat ik het toen mooi vond. In zijn jonge jaren pleegt men niet van klinkklank en 't roffelen van 't kalfsvel afkeerig te zijn. Het is een vers, waarin de dichter van de Natuur spreekt:

Zoek haar! de Fonteine
Van Zielengenot,
De onsterflijke schoonheid,
De weerglans van God!
Aanschouw, hoe de Dochter,
Die tijdelijk blinkt,
Eens zachtkens in de armen,
Der moeder verzinkt,
Met haar vereenzelvigd,
Geheiligd herleeft,
En alles verheemlend
De oeönen doorzweeft!
Zie, dan eerst, gezaligd,
Door 't stof niet verblind,

Bemint gij de Moeder:
Haar zoon, maar - Gods Kind!

Wat dit beteekent begrijpt natuurlijk geen sterfelijk wezen, dat nog niet aan 't dwarrelen is in de oeönen, maar toch is 't onloochenbaar dat er een cadans en melodie in 't onzinnig liedje is, welke het ons streelend en zoet in de ooren doen klinken. Dit nu is een stilleven in klanken. Een stilleven in kleuren munt er boven uit, door dat het steeds volmaakt goed te begrijpen, is, en onmiskenbaar aantoont wat het voorstelt, doch dit wendt zich dan ook tot het oog, terwijl regels als de aangehaalde, welke muziek nabootsen en geen denkbeelden maar klanken trachten weer te geven, steeds vaag en onbestemd moeten blijven. Het eene stilleven is nabootsing van kleuren, het andere van klanken.

Het genoegen, dat zulke *trompe l'oeils* ons geven, behoort, gelijk Ruskin in 't begin van zijn eerste deel over ‘Modern Painters’ heeft aangetoond, zeker al tot de laagste, platste soort van genoegens welke de kunst aanbiedt. Het is een zinnelijk genoegen van gering allooi, en zoo bedriegelijke getrouwheid aan de natuur waarlijk het merkwaardigste was in de kunst, zou het er niet op aankomen of men een aardbei of een held, een glas bier of een fiere jonkvrouw afbeeldde, zoolang we er slechts voor zorgden, dat van de druif wierd opgemerkt: wel zou men niet zeggen, dat ze zooeven is afgesneden! Men zou haar kunnen opnemen, en ze geeft lust om er in te bijten! en zoolang men van de dame zeggen kon; 't is of ze uit de lijst naar me toetreedt; ik zou in dien arm kunnen knijpen; ze kijkt me aan alsof ze leeft enz.

Zoo zinsbegoocheling werkelijk het hoofddoel der kunst ware, zou het kunstgebied ontzaglijk beperkt zijn. Slechts een zeer klein aantal zaken zou men kunnen afbeelden. Men kan een theeservies of een emmer zoodanig afbeelden, dat een werkmeid hare roode armen uitsteekt om het voorwerp aan te grijpen: doch men kan de zee niet op deze wijze voorstellen. Men kan een japon dus schilderen, dat een winkeljufvrouw van Bahlmann, vast overtuigd dat het satijn is, die op stof van ƒ 5 de el zou schatten, doch een berg, een kathedraal, een weide kunnen, dus niet nagebootst worden. Men kan een zeer beperkt aantal voorwerpen op bedriegelijke wijze levensgroot nabootsen, gelijk de gonsvlieg op het bloementafeltje in het stil-

leven N°. 116 der tentoonstelling, doch weldra dwingen hun omvang en grootte den schilder, hen te verkleinen op het doek, en het is begrijpelijk, dat zelfs een levensgroote koe of stier, gelijk die van Potter, menigen kunstkenner te kolosaal voorkomt. Gelijk Burger zegt: Le portrait d'un gros boeuf ruminant pendu contre le mur d'une salle, c'est inacceptable en peinture. Quelqu'un qui aurait l'idée de paindre une maison de grandeur naturelle ne serait-il pas un peu fou[1]?

Nabootsing is slechts een der elementen van de kunst, doch niet haar beginsel[2]. De vormen, welke de kunstenaar te aanschouwen geeft, zijn het lichaam, dat het levende, denkende, gevoelende wezen moet openbaren. De schilder moet met zijn kunststuk de verbeelding der aanschouwers wakker maken en hun een denkbeeld geven. Daartoe moet hij op de voornaamste, meest *essentieele* eigenschappen van het voorwerp, dat hij voorstelt, de grootste aandacht vestigen. Nu is het de groote fout van schilders, die in een bedriegelijke nabootsing hun kracht zoeken, dat zij voornamelijk de aandacht vestigen op die hoedanigheden der dingen, die het meest bekend zijn aan de ongeoefende oogen, welke zij trachten te misleiden. Zij beelden dus de meest vulgaire zaken af, opdat - gelijk Ruskin ondeugend opmerkt - zij van de menschen mogen gezien worden en hun loon wegdragen. Zoo het mogelijk ware om al de waarheden der natuur in volmaakte harmonie weder te geven, zou de kunstenaar dit zeker moeten doen, doch dit is onmogelijk. Hij behoort dus eene keuze te doen; hij moet niet alleen slechts die zaken wedergeven, welke daartoe vatbaar zijn; doch hij moet bovenal zijn talent en kunstenaarsinstinct tooneu door in de eerste plaats de belangrijkste, onmisbaarste waar

1 Musées de la Hollande, I, 213.

2 ‘Et puisque le Beau réside primitivement, essentiellement dans l'idée, dans le type, et non dans la forme qui manifeste le type, rechercher la forme pour la forme même, ou, en d'autres termes, réduire l'Art à l'un de ses éément, la forme pure, ce n'est pas seulement le mutiler, c'est le détruire radicalement. La fonction de la forme est de rendre présent à l'esprit le modèle idéal, en dirigant vers lui le regard intime, de l'exprimer en ce sens. Elle ne fait que cela, ne peut faire que cela. Et que seroit une forme qui n'exprimerait rien?’

Lamennais. De l'Art et du Beau, pag. 349.

heden weder te geven, opdat de eenheid der voorstelling niet verloren ga.

Nu zullen realistische schilders schier onvermijdelijk in de fout vervallen van aan onbelangrijke waarheden de grootste aandacht te schenken. Even als Caspar Netscher dit doet in zijn vrouweportret (N°. 183), zullen ze zulk een zorg besteden aan de satijnen japon, dat deze in plaats van de vrouw die haar draagt, de aandacht trekt.

Ten einde misverstand te voorkomen is het noodig, dat ik nog eenige toelichting geve tot hetgeen ik zeg ter misprijzing van die vormen, welke ongeveer niets uitdrukken, en die echter, omdat ze geen beroep doen op hooge en edele hoedanigheden van den geest en gemakkelijk te begrijpen zijn, zoozeer door de groote meerderheid geliefd worden. Toen ik weleer met volle overtuiging aanwees hoe dichters, wier vorm soms ruw en terugstootend is, oneindig uitmunten boven enkele zoetvloeiende alledaagsche lievelingen van het publiek heeft men mij geantwoord, dat ik den vorm verachtte. Te meer zou men dit thans doen, nu ik ook bij schilderkunst er op aandring, dat meesterschap over de taal van 't penseel weinig beteekent, tenzij men wat schoons te zeggen hebbe. Bij schilderkunst toch komt er meer op den vorm aan dan bij dichtkunst.

Neen, ik veracht den vorm niet; ik waardeer '*le culte de la forme, religion des artistes*;' ik sluit mijne oogen volstrekt niet voor het tegenovergestelde uiterste van vormaanbidding, en acht de verwaandheid der pseudo-genieën, waarvan Duitschland er velen voortbracht, die, eer zij den vorm meester zijn, reeds dichterlijke aspiraties willen uitdrukken, minstens even gevaarlijk als de kleingeestigheid waarop ik wees. Om een waar kunstwerk te scheppen, moet er volmaakte harmonie zijn tusschen de gedachte en de beteekenis van hetgeen de schilder voorstelt, en zijn kunstvermogen om op schoone en juiste wijze recht te doen wedervaren aan den vorm, *tot de kleinste détails* toe.

De kunstenaar, die er op uit is om aan te toonen, dat hij een verheven geest heeft, en, strevende naar het ideaal, natuur en kunst gelijkelijk verwaarloost, kan naar Lessing verwezen worden. Hij gelijkt het meest op een sentimenteel schoolmeisje, dat haar schalen nog niet eens goed kent, en toch reeds expressie wil geven aan den enkelen deun, welken zij kan tok-

kelen. Men lacht, en wanneer hij of zij nog *zeer* jong is, zendt men hen naar den meester die hen het A B C eerst goed van buiten laat leeren, en wellicht geen ongunstiger denkbeeld aangaande hun sluimerend talent en mogelijke voortreffelijkheid in de toekomst, heeft verkregen, door de kinderlijke eerzucht, welke de knop zich vrucht doet wanen eer de bloesem nog gezet is. ‘It was the first mistaken impulse of an undisciplined heart,’ zal hij wellicht met Dickens zeggen, terwijl hij zich met een droefgeestigen glimlach de zonnige illusies van eigen jonkheid herinnert.

Ziet, laten we toch de waarheid niet verzwijgen, maar erkennen dat onze aesthetische ontwikkeling ontzaglijk veel te wenschen overlaat.

Toen Marmontel eens de schilderijzaaal van een connaisseur binnentrad, gaf hij voor, een Berchem voor een venster aan te zien. De zeer gevleide bezitter van dit venster dankte hem op de innigste wijze, uitroepende: dat zijne schilderij nooit grooter loftuiting ontvangen had. Er zijn vele vulgaire kenners van dit gehalte, en ieder, die de kunst liefheeft, moet er voor zorgen, dat het publiek een weinig beter ingelicht worde aangaande het wezen der kunst. Het is te betreuren, dat in ons land aan aesthetiek zoo onbegrijpelijk weinig gedaan wordt. We zeggen 't Dr. van Vloten na, wiens boek over aesthetica veel nut kan doen: ‘‘t Mag inderdaad een jammerlijk verschijnsel heeten, hoe weinig ten onzent, in 't algemeen, de kunstzin ontwikkeld is; hoe hij in onze opleiding en beschaving nog steeds zijn deugdelijke werking derven moet.’ Wat ou het een nut kunnen stichten, zoo ware kunstenaars, aesthetisch ontwikkelde mannen (men zie de aangehaalde definitie in 't begin gegeven) bij gelegenheid van een tentoonstelling als die in Arti, *conférences* hielden, in de zalen zelve van 't genootschap, en een twintigtal leerlingen voor de doeken der groote meesters brachten, om hen te leeren opmerken en waardeeren, om te verklaren, en hen te leeren den stroom van gevoelens en indrukken, dien ze ondervinden, te rangschikken, en zich rekenschap te geven van hun bewondering of afkeuring.

Wat zou men gaarne eerst met een evenknie van Thoré, dan met een man als Taine (want ze zouden op verschillende zaken de aandacht vestigen) de zalen doorkruisen van die Maat-

schappij Arti et Amicitiae, waaraan we zooveel dank schuldig zijn. Het mocht mij te beurt vallen aan de zijde van een Nederlandsch kunstenaar de meesterstukken der onde kunst te bewonderen; en zijne opmerkingen vernemende, gevoelde ik welk een voorrecht het voor honderden zijn zou, op deze wiize een tentoonstelling te zien. Waarom, mijneheeren van Arti, zoudt ge in 't vervolg niet tusschen 9 en 10 ure des morgens conférences laten houden in uwe zalen, en aan een beperkt aantal inteekenaars het voorrecht aanbieden om te leeren genieten en waardeeren?

Indien we ons een juist begrip maken van de methode, welke zulk een leeraar wellicht volgen kon, dan zou hij ons b.v. naar den dooden haan van Hondecoeter (N°. 109) brengen, op 't tijdelijk museum in Arti. Na er op gewezen te hebben hoe fraai van behandeling dit stuk, hoe voortreffelijk het geschilderd is, zou hij ons naar 't Trippenhuis brengen, en met zekere voorliefde op een anderen Hondecoeter de opmerkzaam heid vestigen, welke, zoo er een Rijksmuseum ware, wellicht naast de eerste in een zelfde zaal zou hangen. Hij zou toonen hoe de kunstenaar niet alleen de taal meester was, maar ook een schoone gedachte had weer te geven.

Van teedere moederliefde heeft de schilder een aanschouwelijk beeld gegeven. Met Burgers' woorden zou de leeraar zeggen: ‘Ziet dit knnststuk aan. Hondecoeter, hij heeft de moederlijke teederheid der hennen even goed wedergegeven als Raphaël die der Heilige Maagd. Behoedzaam heeft de klokhen zich nedergelegd met uitgespreide vlerken, onder welke de levendige kopjes der kleine kiekens te voorschijn komen; op haar rug zit haar lieveling, dien ze begunstigt; en de trouwe moeder past er wel op dat ze zich niet verroert.’ En hij zou wellicht vervolgen, de woorden van onzen grooten meester in herinnering brengende: ‘Jeruzalem, Jeruzalem, hoe menigmaal heb ik uwe kinderen willen bijeenvergaderen gelijk eene hen hare kiekens bijeenvergadert onder de vleugelen, en gijlieden hebt niet gewild.’ De zorgvolle teederheid der hen, die Christus als zinnebeeld zijner liefde gebruikte, is door den kunstenaar opgemerkt, gevoeld en wedergegeven.

Hij zou ons brengen naar de stillevens, om ons te leeren dat het handwerk minder belang inboezemt dan de poëzie, want van Heda ons naar den Delftschen Van der Meer, den liefelijksten dichter der geheele oude schilderschool geleidende, zou hij

ons zijn ‘straat in Delft’ (N°. 143) toonen, en we zouden, terwijl hij ons aan onze beschouwing overliet, een zachte aandoening zich van ons meester voelen maken, daar de zielenvrede, de stille ingetogenheid en sabbathsrust, welke dit stuk ademt, bijna onwederstaanbaar zijn.

Uit des schilders opvatting van een gegeven onderwerp moet dus zijn persoonlijkheid spreken, moeten wij zijn hart en schoonheidszin, de kracht van zijn verstand en verbeelding, zijn dichterlijken blik leeren kennen. Zoo Backhuizen en Louis Meijer op het strand te Scheveningen hetzelfde zeegezicht schilderden, zouden hunne werken, ofschoon gelijkend, schier oneindig van elkander verschillen. Het genie van den kunstenaar zou aan 't licht komen. We zouden van Backhuizen een koude, gemaniereerde, fletsche zee krijgen, met onnatuurlijke golven, en nauwkeurig geschilderde pinken; hij zou desnoods driemaal 24 uur op zijn krukje willen blijven zitten, om slechts het oogenblik af te wachten, waarop de zee er het meest karakterloos, onbeteekenend en dof uitzag; terwijl Louis Meijer ons het verhevene van den machtigen oceaan zou aantoonen, ons zoude inwijden in een der heilige geheimen der natuur, en ons in levendige, plechtige stemming brengen zou[1].

Groote meesters kennen een taal, welke ons beweegt gelijk de muziek dit doet; we weten niet hoe en waarom, doch onze verbeelding wordt opgewekt; we zijn ontroerd, tot mijmeren of handelen gestemd en soms tot het oneindige en eeuwige aangetrokken.

Nu spreekt het van zelve, dat ware kunstenaars evenmin als dichters of groote componisten zonder ernstige studie en hartelijke toewijding begrepen en gewaardeerd kunnen worden, en het is klaarblijkelijk, dat zij slechts ten volle hunnen rijkdom van gaven zullen openbaren aan hem, die begaafd en gezegend genoeg is, om de geestdrift en hartstocht, die de kunstenaar in 't uur der bezieling overmeesterden, te kunnen deelen. Gelijk Verhulst in zijn Beethoven schoonheden opmerkt, die ons ontgaan, zoo kan men ook veilig aannemen, dat een Rembrandt alleen ten volle begrepen kan worden door een man van genie, die in staat is sympathie te gevoelen voor de hooge en heerlijke gevoelens en gedachten van Holland's grootste genie.

1 De zeestukken en landschappen der tentoonstelling hoop ik in een volgend nummer te bespreken.

Vele van Rembrandts scheppingen zijn ontsprongen uit gevoelens en gedachten, welke zelfs hem slechts bij uitzondering overmeesterden, doch waarmede de meerderheid der menschen nooit geplaagd wordt. Om over hem te durven spreken ontbreekt het mij aan talent en moed, doch de gedachten, door een herhaald bezoek der tentoonstelling van oude kunst opgewekt, heb ik gepoogd naar aanleiding der meesters van tweeden en derden rang te ontvouwen. Ieder waar kunstenaar heeft ons het een of ander te leeren, en de zachte, kalme, doch dichterlijke aandoeningen, welke door dezen of genen schier onbekenden meester als de Delftsche Vermeer of Moreelse worden opgewekt, geven ons soms lessen van nederigheid, berusting en dankbaarheid, of vervullen ons met een liefde voor al hetgeen God goed en schoon geschapen heeft, welke in menig opzicht niet onderdoet voor de heerlijke waarheden, welke de Michel Angelo's, de da Vincis, de liaphaëls, de Rembrandts, de Correggio's en de Titiaans ons leeren.

Eene tentoonstelling van oude kunst zou nadeel in plaats van nut stichten, wanneer de bijzonder groote aandacht, welke aan de stillevens geschonken wordt, ten gevolge had dat het vooroordeel zich vaster en vaster inwortelde, dat misleidende nabootsing der natuur een der voortreffelijkste eigen schappen van een schilderij is. Dit wanbegrip is zoo gevaarlijk, omdat ook in de kunst de vraag het aanbod regelt; en zoo schilders weten dat ze hun stukken gemakkelijker verkoopen kunnen wanneer ze een lagen, dan wanneer ze een hoogen hinderpaal te boven komen, is er slechts te veel kans dat ze hun talent zullen besteden aan nabootsen, in plaats van aan scheppen; aan industrieel werk, waartoe tijd, moeite en kundigheid gevorderd worden, n plaats van aan kunstwerken, welke heerlijke gedachten, gevoel, poëzie en geestdrift vereischen.

Door den ellendigen kunstsmaak van het publiek, door de kleingeestige voorkeur, welke het schonk aan schilders van het gehalte van Van der Werff en consorten boven Rembrandt - voortkomende uit dezelfde smakeloosheid en vrees voor oorspronkelijkheid, welke het Cats boven Vondel deed voortrekken - zijn wij in ons land bijna al onze Rembrandts kwijt geraakt.

Zoo ons volk niet weet hoeveel van de meesterstukken we missen van 't grootste genie, dat Holland wellicht heeft voort-

gebracht, dan pleit dit niet voor zijne belangstelling in onze oude kunst.

Wat zegt de vreemdeling dienaangaande? ‘Deux tableaux au musée d'Amsterdam., la *Ronde de nuit* et les *Syndics*- cinq au musée de la Haye, sa *Leçon d'anatomie*, le Siméon, la Suzanne, et deux portraits de jeunes hommes, - un au musée Van der Hoop, la *Fiancée juive*, - et ce débris de portrait au musée de Rotterdam; c'est donc tout ce que la Hollande a pu garder de Rembrandt dans ses galeries publiques, quand des musées infréquentés comme celui de l'Ermitage à Saint Pétersbourg et celui de Cassel ont réuni-, l'un 673 Rembrandt, l'autre 29! quand le musée de Dresde en possède 20, le musée de Munich 18, le Louvre 16, le National Gallery de Londres 11, le musée de Vienne 10, *le musée de Berlin* 8, *autant que les quatre musées hollandais ensemble*!

Si les Rembrandt ont quitté la Hollande, c'est bien la faute du goût dégradé des amateurs hollandais au XVIIIe siècle. Les Rembrandt se payaient alors en vente publique (voir les Catalogus de Gerard Hoet) 20 florins! mais les Van der Werff et les Lairesse montaient à 3 ou 4000 florins!’.[1]

Hooren wij thans wat de landgenoot aangaande hetzelfde onderwerp zegt:

‘Veeleer dan iets vleiends, is er iets beschamends in de fierheid, waarmede Brunswrjkers en Kasselaren zich op het bezit van dit of dat Hollandsch, doek verheffen en daarin roemen. Nu eens spannen zij samen tegen die van Dresden, en roepen uit: Wat gij ook zeggen moogt, wie oude Hollandsche kunst wil zien, moet naar Kassel, naar Brunswijk komen. Dan weder loopen hunne wegen uiteen en beweren zij, elk voor zich, dat hunne verzameling fraaier is dan de andere. Ei zoo, heet het, worden bij u twee Potter's gevonden; maar mag men vragen, of gij een Fabritius, een Van der Meer, een zes voet breeden Jan Steen bezit? Gij hebt van Frans Hals den edelman in het zwart fluweel, maar hebt gij ook van hem den poorter met den flaphoed, hebt gij die twee geestige, trouwhartig musiceerende knapen? Van Rembrandt vindt men bij u den studeerenden jongeling, de moeder met de drie kinderen, de graflegging, de ontmoeting met Maria in den hof; maar vergeet gij, dat bij ons, en bij ons alleen, de stervende Jacob te zien

1 W. Burger,- ‘Musées de Hollande’, I, p. 169.

is, en het portret van Saskia, en de rabbi met den gouden keten, en dat onvergelijkelijk tooverachtig huisgezin van den houthakker? Vergeet gij, gelukkige bezitters van Rembrandt's landschap bij onweder, dat wij ons èn op een zomer-, èn op een wintergezicht van hem verhoovaardigen mogen? Zoo spreekt men in Duitschland over de werken derzelfde schilders, wier doeken in het Haagsche Mauritshuis, in het Amsterdamsche Trippenhuis, door valsch of karig licht beschenen, in den loop van een geheel jaar minder bezichtigers trekken, dan een paardenof een wassenbeeldenspel in één kermisweek doet. Niet vleiend voor onze nationale eigenliefde is het, dat de geschiedenis en de bewijsstukken onzer eigen kunst in den vreemde beter gekend en hooger gewaardeerd worden dan bij ons, maar dat een vreemdeling er zijne hoogste eer in stelt, den arbeid dier tot een vroeger geslacht behoorende kunstenaars, welke hij het voorrecht mist onder zijne voorvaderen te mogen, tellen, op waardige wijze te doen herleven'.[1]

Hebben deze twee aanhalingen duidelijk gemaakt wat wansmaak en gebrek aan belangstelling in edele kunst voor noodlottige gevolgen hebben? Ik hoop het, want ons volk moet wakker geschud worden, moet van alle hoeken der aarde schande hooren roepen over zijn onverschilligheid en lauwheid, over zijn traagheid en gebrek aan liefde voor de kunst, opdat het wellicht ten laatste zich aangorde, en 't groote Rijksmuseum oprichte, om hetwelk we schreien zonder gehoord te worden[2]

1 William Unger. Cd. Busken Huet. 'Java-Bode', 18 April.

2 Niet ongepast kan 't zijn de woorden te herhalen, waarin het bestuur van Arti - wiens stem is als die van een roepende in de woestijn - opnieuw aandringt op een museum, in plaats van een bergplaats voor onze kunst. Volk van Nederland, vertegenwoordigers der natie, hoe lang moeten we nog geduld hebben?
'Helaas slechts TIJDELIJK is deze verzameling bijeen - nog steeds is de wensch onvervuld, dat een geschikt lokaal verrijze, om de verspreide schatten te vereenigen, die ook nu nog in den lande aanwezig zijn.
Langzamerhand gaan vele meesterstukken het land uit, door meer wakkere vreemden in hunne musea voor goed en waardiglijk gehuisvest.'

Deze woorden zijn onderteekend door:

Het Bestuur der Maatschappij: Arti et Amicitiae:

R. CRAEYVANGER, *Voorzitter.*
L. LINGEMAN.
DAVID VAN DEE KELLEN Jr.
J.H. RENNEFELD.
C. ED. TAUREL.

Leden der Commissie:

Jhr. W. VAN LOON.
Jhr. J.P. SIX.
Jhr. H.P. SIX.
Mr. A.J. ENSCHEDÉ.
A. CARAMELLI.
W. GRUYTER.
H.J. SCHOLTEN.
P. STORTENBEKER.
L.M. BELS VAN HEEMSTEDE,
Secretaris.

Commissie van Beheer over de Kunstzalen:

C. CUNAEUS.
G.A. ROTH.
C.F. PHLIPPEAU.
C. SPRINGER.
J.A. RUST.

We spreken steeds veel van vaderlandsliefde, we zingen ‘Wien Neerlandsch bloed’, richten scherpschuttersvereenigingen op, verwisselen telkens van minister van oorlog, in één woord we doen al het mogelijke, om de onafhankelijkheid van ons land te doen eerbiedigen; doch in hooge kringen, die het voorbeeld dienden te geven, verwaarloost men onze letterkunde en taal, en spreekt men meer Fransch dan Hollandsch. - De meesterstukken onzer oude kunst, welke als het ware de internationale taal uitmaken, waarin we spreken tot de buitenwereld, die geen Hollandsch verstaat, spijkert men vast, als een behangsel aan de muren van een burgerwoning als 't Trippenhuis, en bergt men in de donkere vertrekken van dat edele gebouw, waar de regeering der hoofdstad zetelt in het heerlijke, grootsche stadhuis, op den Oude Zijds Voorburgwal!

Is het wonder, dat we op vreemdelingen zulk een diepen indruk maken door de enthousiaste, aanbiddelijke piëteit en liefde, waarmede we onze oude kunst behandelen, dat Thoré zonder blikken of blozen, alsof het van zelve spreekt, schrijft: ‘*Quand des Hollandais seront embarrassés dans leur affaires commerciales ils n'auront qu'à offrir en adjudication leurs tableaux de la Haye et d'Amsterdam*’[1]

Naar uwe daden wordt ge geoordeeld, o! mijn landgenooten, gij die zoo zenuwachtig fijngevoelig zijt voor elk loftuitingje van vreemdelingen, en die de voorrede van Pierson's Duitschland, welke zoo streelend is voor uw verhemelte, al knipoogend van genot hebt opgepeuzeld!

Zoo wij de onovertreffelijke, veelzijdige, oorspronkelijke, gastvrije, uitgelaten ‘Chineezen van Europa’ zijn, die Dr. A. Pierson in ons ziet, dan is het toch eenigszins te betreuren,

1 ‘Musées de la Hollande,’ I, pag. 240.

dat onze veelzijdigheid ons zoo partijdig maakt voor de laagste uitingen van kunst en poëzie, dat onze oorspronkelijkheid zich toont in het verkiezen van Van der Werff en Backhuizen boven Rembrandt, van Tollens en Feith boven Potgieter en Van Haren: dat onze gastvrijheid ons toestaat de meerderheid van Rembrandt's werken naar den vreemde te bannen, en dat onze uitgelatenheid zich voornamelijk toont in kermissen en dronkemanspartijen.

Wat hebben wij er aan, ons zelven diets te maken, dat we zooveel voortreffelijker en edeler en heerlijker begaafd zijn dan onze naburen? Zoo we onze onafhankelijkheid willen bewaren en onze zelfstandigheid op prijs stellen - en God geve dat het geheele volk dit met Chineesche vastberadenheid en conservatisme doe - dan dienen we in de eerste plaats aan 't buitenland den indruk te geven van een krachtig, frisch, nationaal leven. Geen wierook, maar daden. Het buitenland oordeelt ons niet naar onze Rembrandts en onze Vondels. We zouden dit wel gaarne wenschen, doch het geschiedt niet - en 't buitenland heeft gelijk ook.

Ze vragen in den vreemde niet, welke genieën volgens de oordeelkundigste, beschaafdste Hollandsche critici geleefd hebben in ons land, doch ze onderzoeken, welke schrijvers, welke kunstenaars het meest populair geweest zijn. Men neemt onze edelste en beste vertegenwoordigers niet aan als stalen van het geheele volk. Een zak rijst oordeelt men naar een handvol, doch een volk wordt niet gewaardeerd, krachtens de enkele genieën, die aan de spits staan en dus 't eerst voor 't grijpen zijn. De voorliefde van de groote meerderheid voor Gerard Dow en. Cats kenschetst het volk volkomen juist; dat mannen als Vondel of Rembrandt nooit populair zijn geweest, is hoogst leerzaam; dat we geen rijksmuseum hebben, en dat de kostbare prentenverzameling van 't Trippenhuis moeilijk te bezichtigen is, toont ons in onze naaktheid. Zoo Reuter's telegrammen eens naar Oost en West seinen konden, dat er in Holland een ministerie was, dat een kabinetsquaestie maakte van het aannemen van zijn voorstel om een Rijksmuseum in de hoofdstad te stichten, zoude onze onafhankelijkheid meer gebaat worden, dan door..... een menigte klinkende toasten op scherpschutters-diners en welsprekende voorredenen van Dr. A. Pierson.

Indien we waarlijk zoo fier, zoo voornaam zijn als Dr. Pier-

son zegt: indien we inderdaad zulk een goeden smaak bezitten en ‘een schakeering in de beschaving genieten, waarvan de Hollandsche zindelijkheid het onmisbaar zinnebeeld is,’ dan hebben we inderdaad stoffe te over voor ontzetting en verbazing, dat de stedelijke regeering van de hoofdstad van 't Rijk meesterstukken der oude kunst in zulk een smerigen, slecht geconserveerden toestand tentoonstelt. Dan moeten we aan een wonder denken wanneer we opmerken, hoe door het schutterstuk van Govert Flinck (N°. 66) lange naden loopen waardoor men 't daglicht zien kan; dan moeten we onze oogen wantrouwen wanneer we meenen op te merken, dat de middelste schutter op 't kunststuk van Theodorus de Keyser (N°. 121) een groot gat in zijn neus heeft.

We wijten 't niet aan 't stedelijk bestuur. Er is nog een sprank van ridderlijkheid in ons, welke belet, dat we met Jan Rap en zijn maat medeschreeuwen, en de stedelijke regeering van alles de schuld geven. We zien den arme gebukt onder duizend zware lasten. Waterverversching! een fatsoenlijk beursgebouw! een betere brandweer! een voldoend aantal intelligente politie-agenten! uitbreiding der stad! scholen! scholen! breede toegangen tot het centraal-station! een academie voor beeldende kunst! Duizend stemmen verheffen zich, het is een rumoer en lawaai, dat verblijdend is zoover het een bewijs van leven en bedrijvigheid is; doch zouden we nu den geduldigen en lankmoedigen Koning Blok (parvum tigillum) met ons kikvorsch-gekwaak ook nog lastig vallen, en dus maken dat Zeus, de bliksemslingeraar, de donderaar, in woede ontstoken, ons ten laatste een waterslang zou zenden om ons te vernietigen!

Neen, we vergen niet van Burgemeester en Wethouders dat zij, na de geestverheflende redevoeringen te hebben aangehoord der voortreffelijke raadsleden, die we aan Burgerpligt te danken hebben, eer zij naar huis keeren, om over het geleerde na te denken, zich zullen gaan vergewissen van den toestand der schilderijen aan hun zorg toevertrouwd. Doch we wenden ons tot u, fier volk van Holland, dat niet dulden mag, dat men uw adelbrieven verwaarloost.

We doen een beroep op u, o minderheid van kunstlievende, fijnbeschaafde mannen, die weleer 't museum Van der Hoop voor ons behouden hebt, door de successiekosten te betalen; - we richten ons tot u, kunstenaars en dichters, edelen van hart en

ziel, die 't vaderland zoo vurig liefhebt, en we vragen u: mag deze toestand voortduren?

Komt landgenooten, vrienden, broeders, slaan we de handen inéén; en richten we een paleis op voor de kunst, waar we fier op ons verleden, vol vertrouwen in den tot daden prikkelenden invloed van meesterstukken, onze voortreffelijke schilderschool in een haar waardig heiligdom tentoonstellen.

Woensdag, 29 Mei 1872.

CHARLES BOISSEVAIN.

Bibliographisch album.

De vier Jaargetijden. Naar het hoogduitsch van E.A. Rossmässler, door H. Witte. Groningen, bij J.B. Wolters. 1871.

Het is een nuttige arbeid iets bij te dragen tot de verspreiding van degelijke natuurkennis. Die arbeid is dankbaar tevens, nu in den tegenwoordigen tijd de natuurwetenschappen aan onzo inrichtingen van onderwijs een belangrijk element uitmaken. In hoeverre die natuurwetenschappen een beschavenden invloed oefenen, is eene quaestie, die wel veel besproken is, maar nog niet opgelost schijnt te zijn. Het kan dus volkomen overbodig geacht worden bij de verschillende meeningen nog één te voegen, die evenals vele anderen *niet* nieuw is. De beschavings-quaestie laten wij derhalve voor 't oogenblik rusten. -

Een niet te loochenen feit is het, dat in den tegenwoordigen tijd met alle kracht gewerkt wordt aan de verbreiding van natuurkennis onder het volk. Zal dat werk kans van slagen hebben, dan schijnt het niet onverschillig op welke wijze dit plaats heeft, en welke personen zich daarmede bezig houden. - 't Schijnt zoo gemakkelijk de wetenschap in een populairen vorm to brengen. 't Zijn zulke elementaire zaken, die behandeld moeten worden. Het ligt zoo voor de hand, dat men, 't geen men weet, ook kan zeggen of opschrijven. Geleid door deze en dergelijke redeneeringen, zijn velen zeker aan het werk getogen en hun getal vermeerdert nog telkens. Maar zijn die pennevruchten nu zoo onberispelijk, dat wij er hoe langer hoe meer van moeten wenschen? Zeker zullen weinigen dit begeeren, en velen, door de ondervinding wijs geworden, zullen hebben leeren inzien, dat de taak om populair te schrijven niet zoo gemakkelijk is als ze schijnt. Het is inderdaad eene gave, die slechts enkelen bezitten, om in verstaanbare taal over wetenschappelijke onderwerpen *zoo* te schrijven, dat ook de oningewijde volkomen goed begrijpt, wat hij leest. Ook is

't niet alleen voldoende in verstaanbare taal, (d.i. duidelijk, bevattelijk) te schrijven, de degelijkheid mag in geen geval uit het oog worden verloren. De onderhoudende, beter nog boeiende wijze, waarop de schrijver zich van zijne taak heeft gekweten, verhoogt zeer de waarde van het werk. - Aan al die eischen, welke gesteld kunnen worden, te voldoen, is voorzeker niet gemakkelijk. Werken als Harting's Bouwkunst der dieren, om mij slechts bij een enkel te bepalen, worden schaars aangetroffen. De hoogleeraar Harting toch bezit, behalve zijne groote verdiensten op het gebied van wetenschap, de benijdenswaardige gave om voor ieder, 't zij hij vreemdeling is of niet op 't gebied van natuurwetenschap, *zoo* te schrijven, als van een populair boek mag worden verwacht.

Wenden we ons tot het naburig Duitschland, zoo vinden wij ook daar aan populaire werken geen gebrek. Het zou mij onmogelijk zijn de titels er van allen op te schrijven. Zooveel is zeker, dat op verre na niet allen met het merk '*goed*' of '*best*' kunnen worden betiteld. Het is een van die weinige besten, dat mij van de Redactie ter aankondiging in dit tijdschrift is toegezonden.

Met een enkel woord willen wij hier melding maken van iemand, die op den naam van 'populair te kunnen schrijven' het volste recht heeft. *E.A. Rossmässler* immers is genoeg bekend zoowel bij geleerden als niet-geleerden. Wie kent niet de vele voortreffelijke werken, in vroegeren en lateren tijd uit zijne pen gevloeid? Wie heeft niet met belangstelling kennis genomen van de resultaten van zijn arbeid? Hij heeft er veel toe bijgedragen om ook in wijderen kring kennis te verspreiden. Vooral op lateren leeftijd heeft hij vele populaire werken geschreven. Bij het hooren van den titel staan ons de frissche indrukken, welke wij bij het lezen dier werken ontvingen, weder levendig voor den geest. Wij noemen b.v. '*der Mensch im Spiegel der Natur, die Flora im Winterkleide, die vier Jahreszeiten, das Wasser, der Wald*' e.a.

Reeds op jeugdigen leeftijd toonde Rossmässler groote voorliefde voor de beoefening der natuurwetenschappen. Ofschoon hij te Leipzig in de theologie studeerde, werd toch de meeste tijd aan natuurstudie besteed. In deze richting werkte hij voort en na niet langen tijd werd hij benoemd tot leeraar in die vakken te Weida, totdat hij deze betrekking met het hoogleeraarsambt aan de academie te Tharand verwisselde. De laatste waardigheid heeft

hij echter wegens politieke misdrijven slechts een paar jaren bekleed. In 1850 ging hij weder in Leipzig wonen, waar hij zich aan het hoofd der katholieken plaatste. Hij had zich tot taak gesteld, voortaan voor de volksbeschaving en voornamelijk voor de arbeidende klasse werkzaam te zijn. Tot aan zijn dood in 1867 heeft hij zich hieraan gewijd, uitgenomen eene korte afwezigheid tot het doen eener natuurwetenschappelijke reis naar het Z.O. gedeelte van Spanje. Behalve de reeds genoemde werken, - die van zuiver wetenschappelijken aard waren reeds voorafgegaan - heeft hij zijne denkbeelden over volksbeschaving nog in verschillende tijdschriften uiteengezet. Zoo ijverde hij in '*der Wissenschaftliche Unterricht*' en in '*die Volksbildung*' krachtig voor het opnemen van het onderwijs in natuurwetenschappen, niet alleen in het leerplan der gymnasia maar ook in de volksschool. Ter bevordering van het populariseeren der natuurwetenschappen richtte hij een tijdschrift op '*Heimat*' getiteld. - Rossmässler was dus de man van het volk geworden in den waren zin des woords. -

Zijn uitnemend talent om voor ieder, die niet onverschillig is voor de schoonheden in de natuur, zoo te kunnen schrijven, dat het lezen er van ook vruchten draagt, zal hem eene eereplaats doen innemen onder de schrijvers dezer eeuw. -

In al zijn werken straalt helderheid van voorstelling door en niet het minst in '*die vier Jahreszeiten*.' In dit werk wordt voornamelijk eene schildering gegeven van het plantenleven, zooals het aan de eeuwigdurende wisseling der jaargetijden is onderworpen. Van de dierenwereld wordt ter loops kennis genomen, ofschoon de schrijver ook op dit gebied geen vreemdeling mag heeten. Zijne '*Iconographie der europesche land- en zoetwater molluscen*' kan hiervan getuigen.

Op zeer onderhoudende en tevens leerzame wijze worden achtereenvolgens de vier jaargetijden besproken. Na eerst een kort hoofdstuk aan de wisseling der jaargetijden te hebben gewijd, wordt de lente het eerst behandeld. Die vriendelijke lente vertelt ons, wat het plantenrijk te zien geeft, zoodra de eerste voorjaarsbloempjes, schier nog in hagen en onder struiken verborgen, voor den dag komen en het vaarwel aan den winter toeroepen. Met klimmende belangstelling slaan wij Flora's kinderen gade en eens aan het opmerken gewend, bewonderen wij de verborgene schatten,

die de lente in haren schoot verbergt. En niet alleen in haag en struiken, maar ook op veld en weide worden wij als het ware gedwongen uit te roepen: ik wist niet, dat eene plant zooveel merkwaardigs kon opleveren. Hoe moet de verwachting dan wel gespannen zijn, als wij op een der schoonste Meidagen (in die maand slaat ook de onverschilligste de ontwakende natuur gade), eene wandeling maken door een van die liefelijke dalen, waaraan Duitschland zoo overrijk is! Zijn de indrukken, waarvoor ons gemoed dan openstaat, wel terug te geven? Wat geven ze ons veel te zien en te denken, die schoone oorden, zooals de Harz, het Thüringerwoud, het Saksisch-Boheemsche Erzgebergte en nog zoo vele anderen ze ons opleveren. Nog trillen de snaren van ons gemoed, als wij er aan denken, hoe bekoorlijk 't is in eene maagdelijke natuur vrij rond te dwalen en telkens op nieuwe bijzonderheden gewezen te worden. Op bergen en in dalen, overal wordt onze aandacht bezig gehouden en gedurig afgeleid door den verblindenden rijkdom van vormen. - Wie bedenkt, welk aandeel het plantenrijk heeft aan het betooverend schoone van een landschap, gevoelt zich gewis gedrongen om eenigzins van nabij daarmede kennis te maken. Betere gids dan R's. werk kan door hem niet verlangd worden.

Nu zegge men niet, dat de natuur in Duitschland zooveel schooner is dan in ons land, en dat 't *daarom* zoo begrijpelijk is, dat men zich hier niet zoo opgewekt gevoelt om kennis van de natuur te nemen. Misschien worden de vele reizen, elk jaar in verschillende richtingen ondernomen, wel aangehaald ten bewijze, dat hier niet zooveel te genieten valt als elders. Laten wij dit zelfs voor een oogenblik als waarheid aannemen, toch blijft het een niet te weêrspreken feit, dat ook de natuur hier onze belangstelling in hooge mate verdient. Dat reisgenot is bovendien dikwijls van een geheel anderen aard dan de genietingen, die wij hier op het ooghebben, m.a.w. men *behoeft* niet op reis te gaan om natuurkennis te verzamelen. Ook hier is er gelegenheid voor. Er moet zooveel lust voor onderzoek zijn, dat ieder er van doordrongen is, dat hij op elk gebied en in elke richting bevrediging kan vinden. Niet alleen wat schittert door prachtige kleuren moet ons aantrekken, ook in schijnbaar nietige voorwerpen moeten wij de verborgenheden leeren bespieden. Men moet zich - om slechts iets te noemen - met den steel eener peer even goed kunnen amu-

seeren als met eene prachtige bloem. Het werk van Rossmässler levert ons het bewijs, hoe elk deel der plant het onderzoek overwaardig is. Hij weet er zoo over te praten, dat ieder, die zijn boek leest, menig voorwerp ter hand zal nemen, dat vroeger zoo meedoogenloos door hem vertrapt werd. Met geestdrift weet hij zijne lezers voor zijne wetenschap te bezielen. Kortom, zijn boek is een meesterstuk van populaire botanie. -

Wij willen het geheele werk niet doorloopen, uit vrees van te uitvoerig te worden. Want om den indruk juist weêr te geven, zou 't noodig zijn hier en daar geheele stukken over te schrijven. Zooals de lente is besproken, op dezelfde wijze worden de andere jaargetijden achtereenvolgens behandeld. Ieder, ook wanneer hij vreemdeling is op 't gebied van plantenkunde, zal na de lezing er van de voldoening smaken van heel wat kennis te hebben vergaderd. Met vele natuurlijke families zal hij zoo langzamerhand vertrouwd zijn geraakt. De kennis der morphologie komt er zoo spelende in. Die morphologie heeft bovendien reeds zoo veel op haar geweten. Die vervelende eigenschappen der verschillende vormen, zooals sommigen 't noemen - en daarmede wordt dan gemakshalve de geheele botanie gedoodverwd - nu, die vervelende eigenschappen worden niet eens opgemerkt en toch leert men ze.

Van de anatomie en physiologie wordt weinig verteld. Talrijke figuren helderen den tekst op. Vier plaatjes karakteriseeren het verschil der landschappen in de vier jaargetijden. Een portret van den schrijver wordt tegenover het titelblad gevonden. -

Van dezen derden druk is eene hollandsche vertaling bezorgd door den Heer Witte. Zoo getrouw mogelijk heeft hij het oorspronkelijke werk gevolgd, omdat, ook volgens zijne meening, aan Rossmässler's Jaargetijden geene bladzijde moet worden ontnomen, maar ook geene bladzijde toegevoegd. Enkele opmerkingen, die voor den Nederlandschen lezer van belang kunnen zijn en aan de waarde van het oorspronkelijke volstrekt niet schaden, zijn hier en daar bij wijze van noten ingelascht.

De vertaler heeft een verdienstelijk werk verricht door R's Jahreszeiten ook voor zijne landgenooten toegankelijk te maken. Zeer juist is zijne opmerking in de voorrede, dat de duitsche taal voor velen geen groote moeilijkheid oplevert om een daarin geschreven werk te lezen, maar dat het geheel iets anders is, wanneer dit

werk handelt over een of ander natuurkundig vak, waarin woorden of uitdrukkingen van zeer specialen aard gebezigd worden. Veel van het genot, ook van het nut, zou daardoor bij de lectuur van zulk een boek verloren gaan.

De vertaling schijnt over 't geheel goed geslaagd te zijn. Het aantal bladzijden van de hollandsche uitgave bedraagt ongeveer 50 meer dan dat van de duitsche. De Heer W. kan hier toch niet beschuldigd worden van te langwijlig geweest te zijn, want het oorspronkelijke is zoo getrouw mogelijk gevolgd.

De prijs van het hollandsche werk is - en dit mag jammer genoemd worden - ƒ 5, d.i. ƒ 1.40 hooger dan de duitsche editie (de Thl. à ƒ 1.80 berekend).

De vertaler heeft het boek opgedragen aan alle onderwijzers in Nederland. Hij gelooft daardoor in den geest van den ontslapen schrijver te handelen, die zelf ook eene uitgave opdroeg aan de onderwijzers der volksscholen van zijn vaderland. Met den vertaler hoop ik echter ook, dat dit boek in een nog ruimeren kring belangstelling moge wekken voor het schoone plantenrijk. Moge deze poging van vertaler en uitgever om iets bij te dragen tot de algemeene volks-ontwikkeling met den besten uitslag bekroond worden.

Groningen, 1872.

Dr. P. DE BOER.

Zij Schrijft. Naar het Hoogduitsch van Elise Polko, schrijfster van het Vrouwenleven. Alkmaar, P. Kluitman.

Kleine Schetsen van Elise Polko. Met een inleidend woord van J.H. Maronier. Utrecht, Gebr. van der Post. 1871.

Weinigen zeker, die in het reis-seizoen Minden voorbij spoorden, hebben gedurende de weinige minuten welke de trein er stil houdt, niet wel iets van den hart-beklemmenden indruk gevoeld, waarvan Heine ergens gewaagt. Pruisische vestingen hebben in den regel niet veel aantrekkelijks, allerminst voor dichterlijke zielen, en Minden spant in naargeestigheid de kroon.

Toch woont daar, gehuwd aan den postmeester Polko, sinds jaren reeds eene schrijfster die, wat de critiek haar overigens ook en met

reden voor de voeten werpe, door niemand zeker van gebrek aanphantasie zal worden beticht.

't Is waar, hare jeugd bracht F r a u E l i s e (gelijk zij zich zelve pleegt te noemen), toenmaals Lili Vogel geheeten, te Leipzig door, en zelden was een kring meer als uitgelezen, om in een vanjongsaf met muziek en schoonheid dweepend meisjesgemoed onuitwischbare indrukken achter te laten, dan die waarin zij daar verkeerde.

Het bezielde en bezielende middelpunt er van vormde namelijk Felix Mendelssohn Bartholdy, destijds muziek-directeur aan het Leipziger *Gewandhaus*; - Mendelssohn, wiens leer- en lieveling zij was en onder wiens leiding uit den *kleinen Singvogel*, zooals hij haar gewoonlijk betitelde, eene gevierde dilettante-zangeres is gegroeid.

In die, voor hare herinnering steeds onvergetelijk gobleven jaren, door het aandenken van den vroeg ontslapen meester gewijd; te midden van het geestrijk verkeer met kunstenaars en geletterden; onder den prikkelenden invloed mede van het ouderlijk huis[1], heeft zij dan ook zonder twijfel de stof bijeengegaard voor haar eerstelingen op letterkundig gebied, haar 'Musikalische Märchen'[2], welke fijn en keurig gepenseelde verhaaltjes mijns bedunkens nog altoos de eerste plaats bekleeden in de rij van haar, sedert in wel wat weelderigen overvloed opgeschoten en nog gestadig aangroeiend papieren kroost. Vele toch harer latere schetsjes, zoo niet de meeste, zijn min of meer variatiën gebleven op het eenmaal aangegeven thema en - niet altoos even gelukkige variatiën.

De vruchtbaarheid zelve intusschen en het zich gelijk blijvend karakter harer Muze, ook in latere jaren, strekken ten bewijze dat noch de Pruisische vesting-atmosfeer, noch het huiselijk proza, noch ook de zeer realistische strooming van den nieuweren tijd

1 Haar vader, de beroemde schoolhervormer en geograaf, was directeur der hoogere burgerschool te Leipzig. Haar broeder, Eduard Vogel, vond op een zijner aardrijkskundige ontdekkingsreizen, in de binnenlanden van Afrika een vroegtijdig graf.

2 'Musikalische Märchen. Phantasien und Skizzen,' von Elise Polko. 2 Bänden. Mit Illustrationen in Holzschnitt nach Zeichnungen von J.C. Lödel. Leipzig, Barth. De eerste druk verscheen, meen ik, in 1852. Dezer dagen heeft, naar ik in 'Onze Tolk' las, eene derde serie bij denzelfden uitgever het licht gezien.

bij machte zijn geweest, den gloed harer romaneske verbeelding merkbaar te temperen.

Elise Polko behoort nu eenmaal tot die, bij den dag schaarscher wordende, min of meer dweepzieke naturen, die een onverzadelijke behoefte hebben aan bewonderen.

Hare helden en heldinnen, om 't even of haar phantasie ze heeft gewrocht, dan of zij ze uit historische stof heeft geboetseerd, zweven niet zoozeer boven den beganen grond, verliezen hun hoofd niet in de wolken, maar - zij zijn altegader als met een stralenkrans omgeven.

Blijkbaar heeft zij een instinctmatigen afkeer van schrille dissonanten en ziet zij de wereld liefst in rooskleurige tinten gehuld.

Zoo men bij onze oostelijke naburen, in de rij der vrouwelijke auteurs, Fanny Lewald aan de spits van het verstands-realisme mocht willen plaatsen, dan zou Elise Polko zonder twijfel aan die van het gevoels-idealisme verdienen te staan.

Het valt niet te ontkennen, dat zij daardoor bijwijlen op een dwaalspoor wordt geleid. Wie te druk met het gevoel coquetteert, loopt onwillekeurig gevaar, in de proza-dreven der sentimentaliteit te belanden. Bekend ook is de luchtige trant, waarop zij met historische feiten en personen pleegt om te springen. Een Duitsch recensent - 't was meen ik naar aanleiding van eenige harer tallooze ‘vrouwentypen’, bij wier teekening zij de Fransche omwenteling tot lijst had genomen[1] - gaf haar eens zelfs den raad, niet met L. Mühlbach in het opdisschen van ‘Fricassees der Weltgeschichte’ te wedijveren. Kinderachtig is het echter - gelijk voor eenigen tijd een Fransch beoordeelaar deed - te beweren, dat zij de geschiedenis met *d'innocentes féeries* doorspekt, of hare ‘Musikalische Märchen’ op dezelfde lijn te plaatsen met de spookgeschiedenissen van ‘Hoffman’[2]; - eene étiquette trouwens, welke de Franschen nu eenmaal voor alles gereed hebben wat aan gene zijde van den Rijn eene letterkundige soort vertegenwoordigt, aan hun volkskarakter ten eenenmale vreemd.

Elise Polko, gelijk zij zelve eens openhartig heeft beleden (in hare

1 ‘Auf Dunklem Grunde.’

2 Albert Sorel in de Rev. d.d. Mondes, 15 Sept. 1869: ‘Ce qu'elle nous donne est de l'Hoffman efféminé.’

‘Erinnerungen an Felix Mendelssohn Bartholdy’), is geen kunstenares van grootsche opvatting; zij geeft zich daarvoor ook niet uit.

‘Ik begeer - schrijft zij - dat talent niet eens. Ik schets eenvoudig met potlood of knutsel op ivoor. Niettemin - dus vervolgt zij - heeft men mij menigmaal tot mijn lof moeten nageven, dat ik er niet ongelukkig in slaag, juist de fijnste trekjes, de kleinste schaduwtintjes en de zachtste lijnen van een gelaat met getrouwheid weer te geven.’

En deze lof is, geloof ik, niet overdreven. Bij gebrek aan, of verwaarloozing van velerlei, onder ieders bereik liggende, nuttige en noodige kundigheden, bezit zij eene merkwaardige hoeveelheid vrouwelijke intuïtie-gave en een weinig geëvenaard talent om den gloed van bewondering, waarvan zij zelve blaakt, aan hare lezers meê te deelen. Haar stijl, haar toon, haar geheele wezen ademt de vurigste ingenomenheid met de voorwerpen, die zij teekent. 't Best zijn dan ook hare novelletten, dunkt mij, te vergelijken met op schrift gebrachte improvisaties; zij hebben er zoowel de lichtals de schaduwzijden van. Ik laat daar of de voortplanting van haar *genre* wenschelijk is; maar ontegenzeggelijk is het eenig, als zijnde de zuivere afdruk van hare persoonlijkheid. En die persoonlijkheid - de critiek schudde het hoofd zooveel zij wil - is eene door en door liefelijke en dichterlijke verschijning, al zou dan ook een weinig minder ijdelheid en behaagzucht haar geenszins misstaan.

Met het oog op de toomelooze vertaalwoede ten onzent, heb ik daarom vroeger wel eens mijne bevreemding te kennen gegeven, dat juist deze schrijfster als bij uitzondering in den ban scheen te zijn gedaan.

Sinds een vijftal jaren echter is het blaadje omgekeerd en wordt deze nieuwe mijn zelfs zóó ijverig ontgonnen, dat ik bijna voor een tegenoversteld uiterste, voor eene Polko-annexatie, begin te duchten. Zoo op eenigen schrijftrant toch, dan zeker is op den hare het *ma non troppo* van toepassing.

Van de beide hier aangekondigde werkjes bevat het eerste: ‘Zij schrijft’, een doorloopend verhaaltje, bij de lezing waarvan ik de gedachte niet heb kunnen onderdrukken, dat Frau Elise eene kleine *oratio pro domo* heeft willen houden. Tusschen haar zelve toch en de heldin der vertelling, de kleine Lulu, bestaan in het oog loopende punten van overeenkomst. Ook Lulu is in haar jeugd een opge-

wonden, beweeglijk schepseltje, in wier hoofdje allerlei zonderlinge grillen spoken en die ‘door de Phantasie tot petekind is aangenomen;’ zij ook is een ontluikende dichteres, die (hoewel onder een pseudoniem) bekroond door steeds toenemenden bijval, ‘Sprookjes over bloemen en vogels’ schrijft; - aan het slot van het verhaal is zij ‘al mooi op weg om een beroemde vrouw te worden.’

In 't voorbijgaan zij nog aangestipt, dat onder de lievelings-auteurs die Lulu als jong meisje reeds, na het eten met haar boekje in een hoekje gezeten, pleegt te ‘verslinden’, - naast Fanny Lewald, Louise Mühlbach, Paul Heyse, George Sand, e.a. - ook *Elise Polko* wordt genoemd.

De koddige tegenstelling voorts met eene pseudo-dichterlijke ‘blauwkous’, ‘die altijd in hoogere sferen zweeft, steeds met papillotten in het haar loopt, een blijvanden inktvlek aan den middelsten vinger der regterhand heeft,’ enz., zet de kroon op aan Lulu's innemende figuur als schrijfster.

Alleen hoop ik, ter wille van L*ili*'s (men ziet, zelfs de namen verschillen niet veel) herinneringen uit den tijd van haar engagement met den heer Polko, dat laatstgenoemde nooit eenigen zweem van gelijkenis heeft gehad met den houterigen, in 't begin vooral min of meer onhebbelijken aspirant-professor, die ten laatste nog het waarlijk onverdiende voorrecht geniet, de kleine Lulu als Frau Professorin aan het hart te drukken.

Het thans aankomend meisjesgeslacht zal waarschijnlijk later niet zonder meesmuilen inzage nemen van dit, zij 't ook schertsenderwijs gevoerd pleidooi ten gunste van ‘schrijvende’ jonge dames; trouwens een titel als de hier genoemde is dan licht reeds een anachronisme geworden: Voorshands echter heeft de goêlijke humor, waarmede het aangeduide thema in dit boekske wordt behandeld, misschien alle actualiteit nog niet verloren.

De vertaling is, zoo men enkele Germanismen over het hoofd ziet, vrij goed, althans vloeiend, ofschoon zij in keurigheid en bevalligheid van uitdrukking aan het origineel niet altoos recht laat weêrvaren, 't geen nog meer op de versjes van toepassing is.

Uit dit oogpunt bezien, wat nl. het smaakvolle ook van de uitvoering betreft, geef ik de voorkeur aan de ‘Kleine Schetsen’, bij den heer van der Post te Utrecht in het licht gegeven en waaraan de heer Maronier een ‘Inleidend woord’ heeft toegevoegd. Dit, blijk-

baar met zorg en liefde door een vrouwenhand bewerkte boekske (enkele vreemde woordkoppelingen, als b.v. ‘kerstengel’ en ‘zo-mernachts-schaduwen’ monster ik uit) bevat eene reeks phantasietjes meer in Elise Polko's gewonen trant, een beelden-galerij in miniatuur van allerlei historische beroemdheden (?): Czaar Peter, Maria Theresia, Scarron en Francisca d'Aubigné, later Mevr de Maintenon, Aurora van Königsmark, e.a., op haar eigenaardige manier gegroepeerd en verlicht. - Er zijn enkele recht lieve stukjes bij, met name dat over Thorwaldsen, ‘Breekbare waar’, e.a.

Jammer slechts, dat er ook weer onder zijn, waarover de Muze der historie niet kan nalaten ernstig de wenkbrauwen te fronsen. Inderdaad! waar men de bewonderings-zucht en gevoels-vergoding zoover drijft van niet slechts aan eene Aurora Königsmark, de bekende maîtres van August den Sterke, maar ook aan Mad^{e} de Maintenon, ja zelfs (*risum teneatis*!) - aan den abt Scarron een aureool van onschuld en liefelijkheid om de slapen te dichten, daar zou ik Lessing's uitroep, na de lezing van den ‘Werther,’ willen overnemen: ‘Noch ein Kapitelchen zum Schlusse, und je cynischer je besser!’

Boven zulk flauw en ziekelijk sentimentalisme kies ik - hoe vreeselijk triviaal die ook zij - dan haast nog liever den *roman comique*.

Laat mij - om met een vriendelijken indruk te scheiden - belangstellenden mogen berichten, dat de begaafde en beminnelijke schrijfster in den jongsten tijd, blijkens hare, mij onlangs onder de oogen gekomene kout in de ‘Ueber Land und Meer,’ door den schok der gebeurtenissen van 1870-71 in vaderlandslievende geestdrift ontvonkt, haar pen schier uitsluitend aan de verheerlijking van Pruissen's staatkundige en militaire grootheden is gaan wijden. Op dit terrein vindt haar dichterlijke verbeelding vooreerst speelruimte in overvloed en - men zal het toegeven - een zeer reëele stof!

Z. 19 Jan.

P. BRUIJN.

***Indrukken. Amsterdam, Jan D. Brouwer*. 1871.**

Ik heb als wijlen Jefta te kwader ure eene belofte gedaan. Evenals hij gevoel ik mij genoopt, ze gestand te doen, schoon hare vervulling iets stuitends voor mij heeft, en ik zelf waarschijnlijk daaronder lijden zal. Bloed stroomen zal er niet; maar misschien zal het slachtoffer mijner ondoordachte gelofte klagen, dat ik een zedelijken moord aan hem pleeg. Trouwens de zaak ligt er nu toe, aan terugtreden is geen denken.

Zonder behoorlijk te overwegen wat ik deed, is door mij gezegd, dat van mijne hand eene aankondiging zou gegeven worden van 't bundeltje gedichten, welks titel boven genoemd werd. De naam werd opgenomen onder een aantal andere titels, waarvan ik bespreking beloofde; hoe? is mij eigenlijk een raadsel.

Bij nader inzien blijkt mij, dat genoemd bundeltje onder die persproducten behoort, waarover men liever zwijgen moet, aangezien het publiek den recensent zoo gereedelijk verwijt, dat hij zeker behagen schept in afmaken. Deze aankondiging toch zal misschien weêr voedsel geven aan zoodanige beschuldiging, die ik voor mij ten minste liefst ontga. Doch wat 't publiek ook zegge, van den onbekenden auteur kan ik met eenigen grond verwachten, dat hij mijn min of meer gedwongen arbeid beter waardeeren zal. In de inleiding toch drukt hij den wensch uit, dat de kritiek zijne gedichten niet moge vergeten of sparen. Beide deelen van zijnen wensch treden dan op deze wijze mijns ondanks in vervulling. Hij moge op mijne verzekering aannemen dat ik niet dan noode uitspreek wat ik nu ga nederschrijven.

Blijkens diezelfde inleiding, waaruit ik zoo even iets aanhaalde, zijn deze gedichten de zwakke echo van den gemoedstoestand, waarin de onbekende schrijver op verschillende tijden verkeerde. Wie of wat hem bewoog deze afdrukken zijner indrukken publiek te maken, blijft raadselachtig. Geen uitgever dreef hem daartoe aan; want de publicatie geschiedde blijkens den titel voor eigen risico. Is het dan ijdelheid of de raad van onhandige vrienden geweest, die de uitgave veroorzaakte? De inleiding laat ons dienaangaande in het onzekere. Ik kan mij voorstellen, dat iemand zijne indrukken

opteekent, desnoods, dat hij zulks bij voorkeur doet in gebonden stijl; maar wat de wereld met zoodanig dagboek, of hoe men het dan ook noemen wil, te maken heeft, begrijp ik niet, allerminst als de vorm allerongelukkigst gekozen is. Iedereen is zeker, zooals een goed vriend van mij onlangs zeide, tot op zekere hoogte dichter; maar weinigen zijn zulks in den engeren zin van het woord, waartoe men dan ook mijns erachtens dient geboren te wezen. Studie moge den dichter meer en meer vormen, zij alleen maakt hem niet. En als de schrijver onzer ‘Indrukken’ wat meer op zich zelven had toegepast, hetgeen hij in een zijner versjes zegt:

‘Dat elk naar zijn gaven
Werke, zwoege, zing,
En niets doe, waarvoor hij,
Geen talent ontving,’

dan geloof ik geenszins, dat hij dit bundeltje onder de oogen van 't publiek gebracht zou hebben. Men versta mij goed: ik beweer niet, dat hij geene goede en der overweging waardige gedachten uitspreekt; maar de vorm, waarin hij dit doet, beantwoordt niet aan de gestelde eischen. Als dichter wil hij optreden; welnu, als zoodanig dan ook heb ik hem te beoordeelen. Het doet mij innig leed, zulk een ongunstig getuigenis te moeten afleggen aangaande iemand, die het stellig en zeker ontzaglijk goed meent, en waarschijnlijk ook wel wat degelijks tot stand brengen zou, indien hij zich zelven kende. Gebrek aan zelfkennis leidt maar al te vaak tot misbruik van degelijke krachten, en eindelijk soms tot vernietiging daarvan. Indien mijn schijnbaar onbarmhartig vonnis niet gepaard gaat met eene breedvoerige uiteenzetting van de gronden, waarop het steunt, geschiedt zulks inderdaad ter wille van den veroordeelde. Noch hem, noch mijne lezers deed ik een dienst door aanhaling van verschillende versjes. Het weinige wat er door kan, is toch in elk geval, wat den vorm aangaat, hoogstens middelmatig. Onze Da Costa schrijft in ‘de Gaaf der Poëzy’:

Gevoel, Verbeelding, Heldenmoed,
Tot één ondeelbre kracht verbonden,
Te zaam gesmolten tot één gloed,

En door den boezem uitgezonden
Op vleugelen van melody,
Om al wat ademt te betooveren,
Om al wat, hart heeft te veroveren,
Ziedaar de gaaf der Poézy!

Laat de auteur onzer ‘Indrukken,’ die de juistheid dezer woorden wel niet ontkennen zal, zich zelven aan dezen maatstaf meten, en vrage hij zich zelven af, of hetgeen hem daarvan ontbreekt alléen door studie kan worden aangevuld. Moed heeft hij zonder twijfel, maar van verbeelding stellig een luttele mate, om van 't gevoel te zwijgen. Weet hij het ontbrekende aan te vullen op de een of andere wijze, het zal mij lief zijn, hem eens weder als dichter te ontmoeten. Ik heb echter zwakken moed daarop; wat hij mist, is juist hetgeen mijns inziens den dichter aangeboren moet wezen. Technicus wordt hij wellicht door strenge studie op dit gebied, maar geen kunstenaar, tenzij ik mij ten zeerste vergis.

Edoch dit kan mijn laatste woord niet zijn. Als de inhoud van 't bundeltje aan mijn oog voorbijgaat, is er daarin te veel wat mij aantrekt, zoo al niet naar den vorm, om aldus afscheid te nemen. Ik zou den auteur wel in alle bescheidenheid willen raden, voortaan niet meer in gebonden maar in ongebonden stijl uit te spreken voor 't groote publiek wat hem op 't hart ligt. Dat hij iets te zeggen heeft, geloof ik zeker. Bederve hij het dan niet door een vorm, waarvoor zijne krachten niet berekend zijn. Werd hij nu wellicht naar veler oordeel als dichter afgemaakt, ik hoop hem dan als dichter in den wijderen zin des woords met instemming te begroeten.

Zaandam, 28 Maart 1872.
J.H.C. HEYSE.

Thorbecke.

De dagen der eerste diepe verslagenheid over zijn verscheiden zullen voorbij zijn wanneer deze regelen gelezen worden. Maar de dagen van rouw zullen nog niet zijn geweken. En de dagen van bekommering zullen wellicht pas zijn aangebroken.

Wat hij voor ons, dat is, voor het Vaderland, geweest is, hebben vele mannen van naam en gezag en tallooze vertoogen der pers in ruime verscheidenheid van waardeering ons herinnerd. Doch wij hadden zulke herinnering nauwelijks noodig. Op elke bladzijde der geschiedenis van Nederland in de laatste dertig jaren staat zijn naam te lezen. In het bewind of daarbuiten was hij de leider, door volgeling en tegenstander gelijkelijk erkend, van onzen gang. De laatstovergeblevene der vijf mannen, van wie de staat in 1848 zijne nieuwe regeling ontving, mocht hij bijkans vijf en twintig jaren lang met vaste hand aan de bevestiging der gevestigde orde arbeiden.

Wat wij nu in hem hebben verloren? Wie durft, den omvang der vraag bevroedende, antwoord geven? Naarmate hij krachtiger en langer heerschappij voerde, moet zijn gemis dieper gevoeld worden. Wie zal er opstaan om de plaats, door zijn heengaan ledig gelaten, in te nemen en de vlottende teugels te vatten?

Thorbecke's politiek bedrijf ligt in het geschiedboek voor ons open. Nogtans ware het vermetel, zijn willen en bedoelen, zijn raad en daad nu reeds te willen beschrijven. Veel van hetgeen hij, de vertrouwde raadsman in menige moeite die aan het oog der wereld ontgaan is, door goed beleid gewrocht heeft, zal eerst later, wellicht nooit, aan het licht komen. Menige handeling door hem gepleegd, die ons een ‘waarom?’ ontlokte, zal waarschijnlijk te eeniger tijd hare verklaring en rechtvaardiging vinden. Tot zoolang zij het oordeel opgeschort.

Maar het beeld zijner uiterlijke verschijning is gemakkelijk af te teekenen. De lijnen zijn scherp genoeg, zelfs te scherp en hoekig, zou men mogen zeggen. Het is als een beeld van brons, in zijn volle kracht slechts op een afstand te bezien. Zoo min als zijn gestalte of gelaat gaf ons zijn karakter fijne plooien of afrondingen te aanschouwen noch te vermoeden. Zelden gaf iemand zoo als hij zich te zien gelijk hij was; onder alle omstandigheden zich zelf en dezelfde. Vanhier dat iedereen hem kende of meende te kennen. Doch wie hem werkelijk kenden, wisten toch wèl, hoeveel zachtheid en teederheid in het binnenste van zijn gemoed huisde; hoe hij het schoone in elken kunstvorm waardeerde; hoe hij voor het edele en liefelijke ontvankelijk was; hoe hij dankbaar was voor oprechte genegenheid; hoe hij diensten, gunsten, weldaden, die hij bewees, hoogere waarde wist bij te zetten door een gratieus woord, waarmede hij ze begeleidde; hoe hij, het gelukkigst in den kring van eigen gezin, met innige liefde en ridderlijke courtoisie zijne lieftallige gade ter zijde stond, met teedere zorg over zijne kinderen waakte. Twee grepen slechts uit dat diepe gemoedsleven wil ik mij veroorloven: de eene uit een tijd, die lang achter ons ligt, de andere zijne laatste ure, de ure des scheidens, waarin de volle omvang van het lief en leed van een lang en veelbewogen leven aan den geest des stervenden voorbijtrok; de eene een eenvoudig alledaagsch geval, dat alleen in het geheugen van enkele vertrouwde vrienden bewaard is gebleven, de andere een woord, dat als de wegstervende tonen eener muziek weerklank heeft achtergelaten in het gemoed van duizenden. - Toen hij in de eerste jaren zijns huwelijks, te Leiden wonende, een kind verloren had, kon men elken morgen den stroeven hoogleeraar aan de zijde der beroofde moeder naar het graf van den lieveling zien wandelen om er frissche bloemen te brengen. Toen hij zijn naderend einde te gemoet zag, wilde hij niet heengaan zonder ons allen, die hem eerden en liefhadden, een afscheidswoord te hebben toegesproken. ‘Breng aan allen’, zoo klonk dat woord van troost en dank, zoo waardig en zoo innig, ‘breng aan allen, met wie ik zoovele jaren aan de belangen van het Vaderland gewerkt heb, mijne laatste groete en zeg hun dat de stervende vriend is heengegaan, erkentelijk voor den steun, dien zoo velen hem in moeijelijke tijden gaven.’

Thorbecke heeft meer dan eens verklaard, dat hij uit zijne daden gekend wilde worden. En hij heeft woord gehouden. Maar ook uit zijne woorden, ook uit zijne geschriften kunnen wij hem ten volle kennen. Want hij was een geheel man; in woord en daad beide zich zelven altijd gelijk. Een man van het kernachtige woord, niet van de phrase; een man van de krachtige daad, niet van de onvruchtbare bedrijvigheid. In spreken en doen recht op het doel afgaande met vasten tred; met de welberekende kracht, die het evenwicht weet te bewaren, en, noch te kort, noch voorbij schietend, het juiste wit treft. Met ruimen blik in wijden omvang talloos verscheiden belangen overziende, wist hij te gelijk al de kracht van zijnen geest op het ééne, dat op het oogenblik het noodige was, te vestigen. Met den grooten Raadpensionnaris, die ons telkens voor oogen treedt als wij van hèm spreken, had hij ook dit gemeen, dat hij veel afdeed door slechts één ding te gelijk te doen. Zoo ook in het parlementair debat, waarin niemand hem niet als zijnen meester erkende. Geen argument hem toegevoerd liet hij onbeantwoord, ten zij hij het noodig achtte den spreker door zijn stilzwijgen te bestraffen; maar hij vatte alle aangevoerde redenen in één greep te zamen om in het hart der kwestie door te dringen. Onzen wetsstijl heeft hij geschapen. De onverstaanbare breedsprakigheid, waarin zich de stellers onzer staatsstukken plegen te vermeien, werd onder zijne hand besnoeid tot een laconisme, dat hem door sommigen als overdrijving naar den anderen kant werd toegerekend. Men verweet hem gewrongenheid en gezochtheid. Maar van hem gold ten volle het woord, dat de stijl de man is.

Niet anders was het met zijn wetenschappelijken en letterarbeid. Wie zijne vroegere en latere geschriften onderling vergelijkt, bemerkt, dat hij met zijnen stijl geworsteld heeft. Maar de hoofdtrekken van het karakter van dien stijl zijn in vroegere en latere geschriften dezelfde: bondigheid, scherpte, kracht. Wat hij won met de worsteling was klaarheid en rust, bovenal meesterschap over de taal, de kunst om het rechte woord op de rechte plaats te zetten. Zoo zijn zijne geschriften modellen ook van den vorm geworden, modellen, die elk bewondert, maar die het niet iedereen gegeven is na te volgen. Onbewust heeft hij krachtig medegewerkt aan den opbouw onzer letter-

kunde. Doch neen, niet onbewust. Ook hier leerde hij, zich oefenende, zijne kracht kennen. Wie herinnert zich niet het hooghartige woord, waarmede hij in 1847 zijne kritiek van het werk over R.J. Schimmelpenninck van Mr. M.C. van Hall besloot? ‘De Heer van Hall schijnt mij te verwijten, niet alleen dat ik anders zie, maar dat ik anders schrijf dan het algemeen. Het kan zijn; de Heer van Hall kan dit beter dan ik beoordeelen. Het is in allen gevalle een punt, waarover ik mij wel zal hoeden, met een veteraan der oude garde van den rhetorischen, vergrootenden schrijftrant te twisten.’

Gewis heeft menigeen onzer in deze dagen nog eens den bundel der ‘*Historische Schetsen*’ ter hand genomen, waarin deze kritiek met eenige andere opstellen is opgenomen. Waarschijnlijk met uiteenloopende gewaarwordingen. De oud-redacteur van *de Gids* zal zich hebben herinnerd, hoe hij het streven der redactie waardeerde en met zijne medewerkmg ondersteunde. De historicus heeft zich nog eens vergast aan zijne grondige studiën van 's lands geschiedenis; de politicus bewonderde op nieuw zijn scherpen blik in kwestiën die vóór vijf en twintig jaren niet minder dan heden aan de orde waren. Mij heeft, terwijl ik herlas en mij tegelijk zijn leven en werken voor den geest bracht, het meest getroffen, hoe hij anderen beoordeelende zich zelven gaf. In kritiek, in lof en blaam, in aansporing en waarschuwing heeft hij zijn eigen willen en doen opengelegd, zoo klaar en volledig, dat men zijn leven en bedrijf niet beter in het licht kan stellen, dan met zijn eigen woorden.

In de levensschets van Mr. G. Wttewaal, de uiting der piëteit van den dankbaren leerling jegens den leermeester, vergeet hij niet, de aandacht te vestigen op ‘den breeden grond van wetenschap,’ dien Wttewaal als student aan de akademie legde. Hoe hij zelf dien koninklijken weg bewandeld heeft, is ons herinnerd in de levensbeschrijvingen, die wij reeds hebben kunnen lezen. Maar hoe hij dien ‘breeden grondslag’ ook nu nog, vijf en dertig jaren later, als eersten eisch stelde voor een goede regeling van het Hooger Onderwijs, weten zij, die het voorrecht hadden, weinige weken vóór zijn verscheiden, hem zijne denkbeelden over dit onderwerp te hooren ontvouwen.

Geen beeld schetst hij met meer welgevallen dan dat van den staatsman. Zijn ideaal heeft eene vaste gestalte en scherpe lij-

nen. Hetzij hij Slingelandt's verijdeld streven naar staatshervorming ten voorbeeld stelt, of Falck's staatsmanswijsheid roemt, of de karakterloosheid der mannen van 1795 geesselt, of Guizot's zwakke zijde ontdekt, het is altijd dit ideaal waaraan hij de maat van lof en gisping past. Men oordeele, of hij zelf zijn ideaal getrouw gebleven is. In 1846 schrijft hij het profetisch woord: ‘Men vat, dat iemand de genie om zijn land te regeren in zich voelende, de hand naar de teugels uitstrekt.’ En daarnaast dit andere woord: ‘Soms kan één man middenpunt voor vele weifelende geesten worden.’ Maar als ter eigen waarschuwing voegde hij er onmiddellijk bij: ‘Zulk een man, onder wiens beleid men wonderen deed, bezaten wij [in 1795] welligt niet; en zoo wij hem bezaten, moeijelijker dan elders zou hij zijn erkend voor hetgeen hij was. Want wij sloten ons niet gaarne aan; en vooral niet aan eene *bewegende* kracht. Ook wantrouwden wij; daar in ons oog een buitengewoon hoofd zoo ligt het onmogelijke scheen te beproeven.’ Dit zelfde denkbeeld was reeds in 1841 uitgesproken in den aanhef der rede over Simon van Slingelandt's toeleg om den Staat te hervormen: ‘Ieder tijdvak heeft zijn eigen beginsel van beweging; laat men dat slapen, dan ontstaat in het volgend tijdvak verwarring van beweging. Gestadige aaneenschakeling wordt niet door werkeloosheid, maar door gestadige schepping onderhouden. Een onafgebroken drijven, dat als een onheil verwenscht wordt door hen, die, liever dan zelve voort te brengen, in het vroeger voortgebragte willen berusten. Tegen hunne traagheid zien wij telkens die mannen van verheven karakter en geest strijden, van wie men doorgaans, min juist naar ik meen, zegt, dat zij hun tijd voor zijn. Juist in hen, die oorspronkelijk en voortvarend waren, leefde en werkte de eigenaardige kracht van hunnen tijd, die bij hunne tijdgenooten lag te sluimeren. Eer noeme men hen de hoofden hunner eeuw, welke hare eischen, al was het tegen allen en vergeefs, streefden te vervullen.’ - Elders geeft hij de verklaring van den stouten moed, die den man van genie en veerkracht drijft, de hand naar de teugels uit te strekken: het is zijn p l i c h t. ‘Het is, wanneer men voorziet niet naar zijne overtuiging te zullen kunnen handelen, zonder twijfel geoorloofd, zich aan eene publieke roeping te onttrekken; maar ook dewijl men niet kan hopen, zijne overtuiging te zien zegevieren of te bereiken wat men voor goed houdt?

In allen gevalle is eene natie verlaten, waar de eerste mannen zoo weinig politischen zin hebben om, zoodra niet alles medegaat, zich uit de vaart op een eiland te redden.' In den admiraal Verhuell prijst hij het hoogst, dat hij 'wist en durfde wat hij wilde; vaardig tot besluit en uitvoering onder menschen, die op niets zoozeer bedacht waren als om de verantwoordelijkheid voor hetgeen gebeurde van zich af te schuiven. In een tijd van radeloos beraden, te midden eener algemeene matheid en weifeling, ziet men hem telkens op een bepaald doel, met een treffende eenparigheid van gedachte en handeling moedig aanstreven.' Eindelijk, als om de laatste toets aan te brengen aan het beeld van den volmaakten staatsman, dat hij zich had voorgeteekend, schreef hij in 1860, op het oogenblik toen hij zelf in de volheid zijner kracht dit beeld tot werkelijkheid gemaakt had, deze woorden over het karakter van Anton Reinhard Falck: 'De groote heerschappij, die hij over zijne indrukken uitoefende, diende hem nooit om zich te verbergen, maar om in elke opmerking, gelijk in elke omstandigheid, zijn toon en karakter te bewaren; zij was de heerschappij van iemand, die met altijd gelijken moed de waarheid of het feit in de oogen ziet. Anderen vatten hetgeen hun voorkomt stuksgewijze en met een deel van hun wezen; hij scheen steeds geheel tegenwoordig, en met den eersten opslag in het hart der zaak. Nooit vond men hem, zijn gezindheid, zijn oordeel of zijn denken op een omweg; en hij sprak als hij dacht; met één worp het doel. Hetgeen boven en door alles uitblonk, was eene gezondheid zoowel van verstand als van wil, en eene harmonie van beide, zooals niemand geloofde ze nog te hebben aangetroffen.'

Is het mogelijk, Thorbecke, zoo als wij hem uit zijn leven en doen kennen, juister, en scherper af te beelden dan met zijne eigene woorden?

Thorbecke beheerschte gelijk hij heerschte. Met onwederstaanbare kracht trok hij aan al wie binnen het bereik van zijnen invloed kwam; maar met diezelfde kracht stootte hij ook af al wat geenerlei verwantschap met zijn wezen bleek te hebben. Gelijk alle groote geesten schiep hij zich overgegeven vrienden en felle vijanden. Wie niet voor hem was moest tegen hem zijn. Onverschilligheid tegenover hem was onmogelijk. Zoo

heeft hij ook velen, die eenmaal zijne vrienden waren, van zich verwijderd. Maar of al de vriendschap week, de achting bleef en groeide. Er waren er, wie de drang van een edel gemoed bewoog in hunne laatste ure zich met hem te verzoenen. Denk aan het aandoenlijk verhaal van Bake's sterfbed, ons door Bakhuijzen van den Brink gegeven. Populariteit heeft hij nooit begeerd; zoo ergens, dan zou men hierin hem van overdrijving kunnen beschuldigen. In aller heugenis is het fiere en harde woord levendig gebleven, in 1848 als eene andere profetie door hem gesproken: ‘men is niet ligt populair indien men niet met zijn volk de fouten gemeen heeft.’ In menige ontmoeting van zijn later leven heeft hij zich dit woord kunnen herinneren. Nogtans is, zijns ondanks, zijne populariteit gerezen, naarmate hij voortschrijdend op zijn weg meer tegenstreving had te verduren. En nooit is een staatsman gestorven, zoo diep, zoo algemeen, zoo oprecht betreurd door zijn volk als THORBECKE.

Leiden, 15 Juni 1872.
S. VISSERING.

Nieuwe gezichtspunten omtrent de actio ad exhibendum in het Romeinsche recht.

Die Exhibitionspflicht in ihrer Bedeutung für das classische und heutige Recht. Juristische Untersuchung von Dr. Gustav Demelius, O. Prof. des Röm Rechts an der Universität Gratz. Gratz, 1872.

De Actio ad exhibendum wordt door velen geacht nog ten huidigen dage te kunnen worden toegepast, hoezeer de Pruisische, Oostenrijksche en Fransche Wetboeken over deze rechtsinstelling het stilzwijgen bewaren, terwijl nieuwere wetboeken en ontwerpen haar wederom eene meer of minder ruime plaats hebben toebedeeld. Ook de wetenschap is met haar niet in het reine. Wordt zij voor ons modern rechtsleven door sommigen als noodelooze ballast over boord geworpen, anderen achten haar een voor de practijk bijkans onmisbaar bestanddeel. Van waar dit verschil in zienswijze en opvatting? Van waar anders, dan dat noch de formula, noch de grond en de omvang der actie, noch hare plaats in het actiën-systeem, noch hare functie in de Romeinsche procesorde ooit met de noodige zorg en aandacht zijn opgespoord. Kon men tot oplossing geraken van de vraag: wat vermag zij in ons modern materieel procesrecht? Eerst Demelius heeft dien arbeid ondernomen en daarom met de meest gunstige resultaten volbracht, omdat hij paart aan grondige geleerdheid eene groote bezadigdheid, hier te meer op prijs te stellen, naarmate de aard van het onderwerp zich zoo zeer leende tot scherpzinnige doch gewaagde combinatiën en

gissingen waarvan hij zich zorgvuldig heeft onthouden om in de bronnen alléén zijn kracht en zijn steun te zoeken.

De eerste vraag die zich voordoet is deze: hoe kon een en dezelfde actie aan zoo vele verschillende doeleinden worden dienstbaar gemaakt en hoe behoorde de formula te zijn ingericht, om aan de ééne zijde zoo vele verschillende schakeeringen te kunnen omvatten, en welke was aan de andere zijde de grens haar door de formula afgebakend, of liever zich in haar openbarend?

Uit Gajus 4, 51[1] blijkt, dat de condemnatio in de formula luidde: quanti ea res erit, welke woorden door de interpretatie der Juristen den zin hadden verkregen: quanti actoris interest, waaruit als van zelf volgt, dat de inhoud der intentio in factium concepta, niet op het interest kon zijn gericht geweest, daar dit in de condemnatio, van het belang afhankelijk gemaakt, zijn uitdrukking vond. Evenmin als het belang des eischers kon het bezit des gedaagden den inhoud der intentio uitmaken. Immers de vraag of de gedaagde al of niet bezat, behoorde niet tot den grond der actie, maar veeleer tot het officium judicis[2], zoodat het voldoende scheen, dat hij het bezit had vóór de veroordeeling, al had hij niet bezeten litis contestatae tempore, en moest alzoo gelden wat ter gelegenheid der actio de peculio op pregnante wijze wordt uitgedrukt: Intenditur enim recte etiamsi nihil sit in peculio. L 30 pr. D. de peculio (XV. 1).

Kon alzoo noch het belang des eischers, noch het bezit van den gedaagde den inhoud der intentio uitmaken, zoo kon ook de formula van de actio ad exhibendum nimmer in factum concepta geweest zijn: welke daadzaak toch vermocht een rechtsgrond daarvoor op te leveren? Bovendien blijkt ook hieruit, dat de actio ad exhib. niet in factum concepta is geweest, dat zij een Civielen niet een Praetorischen oorsprong had. L. 12. §. I.D. depos. L. 33. D. eod. (16. 3). L. 16. D. de praeserverb. (19. 5).

Was dan de formula in jus concepta met exhibere oportere of quidquid dare facere oportet! Het eerste is onmogelijk, omdat het rechterlijk onderzoek uitsluitend tot des eischers

1 Velut si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id est, si in rem agamus vel ad exhibendum; nam illic ita est: quanti ea res erit, tantam pecuniam, judex. N.N. A^{o}. A^{o}. condemna. S.N.P.A.

2 Zie de treffende verklaring van de L. 9. D. de R.V. bij Savigny, Syst., VI, p. 77.

belang bepaald was. Daarnaast ware geen ruimte geweest voor het ‘Si paret N^{m}. N^{m}. exhibere oportere’, dat doet denken aan bepaalde andere grondslagen der veroordeeling, als b.v. een overeenkomst of eene onrechtmatige handeling, om niet daarvan te spreken, dat een judex, die over het exhibere oportere uitspraak te doen had, waarschijnlijk zich niet met een summatim cognoscere zoude hebben kunnen vergenoegen. Uit denzelfde hoofde was een intentio met quidquid dare facere oportet onvereenigbaar met de condemnatio *quanti res erit*, over welke geen twijfel denkbaar is. Veeleer zal men op grond van verschillende plaatsen, waar de actio a.e. voorkomt als tegenstelling van een judicium directum[1], behooren aan te nemen, dat in de formula een ander vorderingsrecht moest worden vermeld, dat een grond kon opleveren tot de veroordeeling ad exhibendum. ‘Eleganter definit Neratius judicem ad exhibendum hactenus cognoscere, an justam et probabilem causam habeat actionis, propter quam exhiberi sibi desideret. L. 3. §. 11. h.t. De rechter derhalve had zich af te vragen, niet in het algemeen, of het exhibere van den eischer een billijk verlangen scheen, maar veeleer of een zoodanig verlangen gerechtvaardigd wierd door het bestaan van een ander rechtsmiddel, waarvan de eischer, had eenmaal de exhibitie plaats gegrepen, zou kunnen gebruik maken. En wat is nu waarschijnlijker, dan dat juist deze toekomstige hoofdvordering, eenige grondslag tot de voorbereidende a. ad exhib. in de formula van deze moest worden uitgedrukt[2]? Bevestigd wordt deze gissing nog daardoor, dat de exceptiën die tegen de hoofdvordering konden worden te berde gebracht, summier althans ter gelegenheid van het proces over de exhibitie moesten worden beoordeeld. L. 3. §. 13. D.h.t. Konden toch exceptiën tegen de principale actie reeds gronden van bevrijding zijn voor de actio ad exhib., zoo moest toch in de formula der actio ad exhib. de toekomstige hoofdvordering bepaaldelijk zijn aangewezen. Deze meening, reeds op zich zelf waarschijnlijk, vindt een machtigen steun in de L. 3. pr. D.h.t., alwaar de woorden: ‘In hac actione actor omnia nosce debet et dicere argumenta rei de qua agitur,’ niet met de Basilica zoo kunnen worden opgevat, dat de kenteekenen cener opgeëischte zaak moeten worden aangeduid,

1 L. 3, §, 13, 17 D. ad exhib.
2 L. 9, §. 5 et L. 6. D.h.t.

maar veeleer van de aangifte van den grond der exhibitie, met andere woorden, van den samenhang tusschen het voorbereidend en het hoofdproces, waaruit de rechter heeft op te maken, of, en zoo ja, welk wettig belang hij bij de exhibitie heeft. Het dicere argumenta rei doelt dan niet op een bloot zeggen, maar veeleer op een beweren in de formula.

Deze schijnt alzoo ongeveer in de volgende bewoordingen te zijn vervat geweest: Hominem Stichum, quem Aul. Ag. suum esse petiturus est q.d.r.a.a., nisi N^{s}. N^{s}. A^{o}. A^{o}. arbitratu tuo exhibeat, quanti ea res erit, tantam pecuniam N.N.A.A. condemnato. s.n.p.a. Eene intentio in den technischen zin kwam niet voor[1], maar zij had met de actiones civiles incerti dit gemeen, dat, gelijk bij deze, in het 'quidquid ob eaḿ rem dare facere oportet,' zoo bij gene in het *quanti res erit*, tegelijk de grond en de omvang der veroordeeling gegeven waren. De actio ad exhib. ware dus geweest eene formula, uitsluitend samengesteld uit eene demonstratio en condemnatio, iets, waarvan de mogelijkheid wel ontkend, doch door Gajus (IV. 44) veeleer gestaafd dan gelogenstraft wordt[2]. Dat bij gemis eener intentio geene pronuntatio in den technischen zin kon voorkomen, ligt in den aard der zaak en het was o.a. ook hierdoor, dat deze procedure eene zoo groote lenigheid en losheid van formalismus gehad heeft, dat zij zoovele en zoo onderscheiden behoeften in de rechtspraktijk vermocht te bevredigen.

Eindelijk is in weerwil van de tegenspraak van Donellus de actio ad exhibendum eene persoonlijke. Alleen daar immers kan van eene reëele sprake zijn, waar aan 's rechters oordeel wordt onderworpen het al of niet bestaan van een absoluut recht, terwijl de verplichting ad exhibendum slechts berust op den samenloop van twee vereischten, dat van een judicium directum en van de facultas restituendi. Vond deze samenloop plaats, de judex had dan slechts te waardeeren de hoegrootheid van des eischers belang. Wat daarvan zij, zeker is het, dat en in de L. 3. §. 3. D.h.t.[3], en in §. 31. J. de Act. (4. 6) onze actie als eene persoonlijke bestempeld en geclassificeerd is.

1 Gaj. 4, 41.

2 Nihil omnino sine intentione *vel* condemnatione valet', volgens het apographum van Böcking (Leipzig, A^{o}. 1866), p. 203.

3 Est autem personalis haec actio: et ei competit qui in rem acturus est qualicumque in rem actione.' Bekend is het, dat Donellus deze woorden heeft opgevat als zouden zij een overgang op de erfgenamen uitsluiten. Men zie echter Savigny, System. V, p. 25, Gaj. 4, 51.

Wat nu het begrip van *exhibere* aangaat, zoo heeft het woord in de rechtsbronnen verschillende beteekenissen en kunnen zelfs niet alle definitiën welke daarvan voorkomen tot onze actie worden teruggebracht, wel daarentegen die in de L. 2. D.h.t. 'Exhibere est facere in publico potestatem ut ei qui agat, experiundi sit copia.' De meeste oudere Interpretes begrijpen onder de laatste woorden de mogelijkheid of de gelegenheid tot het instellen eener actie, eene verklaring, taal en rechtskundig mogelijk; toch schijnt die te verkiezen[1], volgens welke experiri hier beteekent beproeven, onderzoeken (videndi, apprehendendi, tangendi facultas), zoodat de bepaling hierop neerkomt, openlijk eene zaak te voorschijn brengen, ten einde tot aanschouwen de gelegenheid te bieden.

Meer moeilijkheid baart het in *publico facere potestatem*, dat den schijn geeft alsof de definitie alleen paste op de actie als voorbereidingsmiddel voor de reivindicatio. Deze en andere vragen, bepaaldelijk die, hoe eenheid van begrip, zich verbond met elasticiteit in de toepassing, kunnen alleen worden beantwoord door de aanwijzing, hoe de op dezelfde rechtsgedachte berustende formula geschikt was, al die practische doeleinden te verwezenlijken, welke ons de bronnen te aanschouwen geven.

Gaan wij nam. hare verschillende functiën na, zoo valt het allerminst te betwijfelen, dat de actio ad exhib. bepaaldelijk daarop gericht was, om een eigendomsproces voor te bereiden (maxime propter vindicationes inducta est. L. 1. D.h.t.). Zoo b.v. vervult zij haar rol, waar eene met een andere verbonden zaak voor het gerecht wordt gebracht, ten einde eene scheiding te bewerkstelligen. L. 23. §. 5. D. de R.v. (6. 1). Ook hier wordt het begrip van exhibere niet gewijzigd, maar berust de verplichting veeleer hierop, dat eene zaak alleen als eene zelfstandige voorwerp van revindicatie kan zijn, zoodat, waar men ad separandum of excludendum genoopt wordt, het doel der

1 Naar de andere verklaring zou men veeleer gewacht hebben ut ei qui acturus est, experiundi sit copia, gelijk in de L. 3, §. 3, h.t. Toch begunstigen de Basilica de gewone lezing Π*αραστῆσαί ἐστιν ἀγαγεῖν δημοσία, ἐφ' ὠ σχεῖν εὐχέρειαν τὸν βουλόμενον ἐναγαγειν*. De Glossa daarentegen, ten onrechte door Demelius aangehaald: 'et intellige potestatem scil. videndi et apprehendendi ipsam rem.

actie geen ander is, dan het facere in publico potestatem ut experiundi sit copia. Wel is waar, den eischer is er niet aan gelegen, dat de zaak in geschil juist voor den rechter gebracht worde, toch is de form. ad exhib. niet minder bruikbaar. Immers heeft de scheiding eens door den gedaagde plaats gegrepen en besluit dientengevolge de eischer zonder het exhibere verder te verlangen tot de hoofdvordering voort te schrijden, hij heeft dit slechts te verklaren en de rechter zal alsdan, zonder dat de zaak hem vertoond wordt, wegens gemis aan belang, den bereidvaardigen bezitter van deze instantie vrijspreken.

Van hetzelfde beginsel is het de toepassing, waar sprake is van het gedoogen der wegneming van afgevallen vruchten, van verdwaald vee of van een verzeild bootje. L. 5. §. 3.[1], 4. 5. L. 9. §. I. h.t. Dikwerf zal in dergelijke gevallen in het geheel geen eindproces gevoerd worden, als nam. het eigendomsrecht noch betwist, noch betwistbaar is, zoodat het exhibere zijn doel in zich zelf vindt. Wil echter de beklaagde des eischers recht bestrijden, zoo dringt deze tot de exhibitie, tenzij de eerste door vrijwillig toegang tot de zaak te verleenen, of de wegneming te gedoogen, het voortrekke eene veroordeeling te ontgaan. Ook eindelijk waar het op eene te doene keus aankomt, b.v. bij een legatum optionis, heeft de eischer er evenmin belang bij te staan op het facere in *publico* potestatem, als de gedaagde kan hebben om te weigeren. Toch was Paulus volkomen gerechtigd het exhibere aan te duiden als facere in publico potestatem, eene definitie, die op alle gevallen van toepassing is, al zij het, dat de rechter soms ook zonder de exhibitie kan vrijspreken, daar eene zoodanige vrijspraak niet haar grond vindt in een verschillend begrip van exhibere, maar hierin, dat het belang (het exhiberi interest) door handelingen van den eischer of door concessiën aan de zijde van den gedaagde verdwenen is. Het is derhalve even onjuist te spreken, van eene uitbreiding der actie buiten hare oorspronkelijke grenzen, als van de wijziging van den inhoud der oblig. ad exhib. Het zijn alleen verschillende omstandigheden en schakeeringen, die verschillende rechtsgevolgen te weeg kunnen brengen, zonder dat daardoor het wezen der actie zelf getroffen wordt.

1 Stercus quod in aream meam congessisti, per ad exhibendum actionem posse te consequi, ut tollas.

Uit het *facere in publico potestatem*, volgt eindelijk van zelf dat de a. ad exh. alleen op roerende goederen werd toegepast; eene beperking trouwens, die door drie verschillende plaatsen bevestigd wordt L. 38. D. de jud. (V. 1). L. 4. c. de crim. expil. hered. (9. 32). en de L. 56. D. de procur. (3. 3). 'Ad rem mobilem petendam datus procurator ad exhibendum recte aget'[1]. In enkele nieuwere wetboeken en ontwerpen is de actie tot onroerende zaken uitgestrekt.

Tot nog toe is meer de grond en de aanleiding verklaard, dan het menigvuldig gebruik en het practische gewicht der actie voor het Romeinsche rechtsleven, gelijk het vooropgesteld wordt door Ulpianus als hij zegt: Haec actio plus quam necessaria est et vis ejus in usu cotidiano maxime propter vindicationes inducta est (L. 1. §. I. D.h.t.)

Een en ander wordt duidelijk, wanneer men zich voorstelt, dat in het bezit van den gedaagde zich meerdere zaken bevinden, waarvan slechts één enkele het voorwerp eener vindicatio is, bepaaldelijk, als men zich slaven denkt, waarvan er één gevlucht en in het bezit van een derde gekomen is, als wanneer natuurlijk tot het constateeren van de eenzelvigheid van een zoodanigen slaaf en alzoo tot aanwijzing van het te vindiceeren individu, de exhibitie onmisbaar is, wil men niet het gevaar beloopen van een kostbaar vruchteloos proces, indien soms later mocht blijken, dat men zich ten aanzien van het bezit in den persoon des gedaagde bedrogen heeft. Hieraan paarde zich dit voordeel, dat met de exhibitie van den slaaf tegelijkertijd de mogelijkheid gegeven was tot confrontatie en ondervraging, waardoor men op het spoor kon komen van de wijze waarop en den tijd gedurende welken hij in het bezit des gedaagde was gekomen en gebleven L, 1. C. ad. exh. (3. 42). L. 13. L. 10. C. de R.v. (3. 32).

Maar er is meer. Niet zelden was de actio a.e. het middel waardoor in stede van het voor te bereiden, het *directum judicium* werd afgesneden, hetzij omdat het slechts gold eene feitelijke verhindering om zich bezit te verschaffen, zonder dat er een betwisting van des eischers eigendom plaats vond. L.[2]

1 Reeds de Glossa teekent hier aan: bene dicit de mobili; nam pro immobili non potest agi ad exhibendum.

2 Iudex - non ignorat servorum dominia etiam citra instrumentorum exhibitionem aliis probationibus vel ipsorum interrogatione posse ostendi.

25, D. de act. emt. (19. 1). L. 16. D. de praeser. verb. (19. 5). L. 19. s. 5 D. loc. (19. 2); hetzij omdat de gedaagde bereids door het summier voorbereidend proces overtuigd werd van zijn onrecht en alzoo van het gevaar dat hij loopen zou, indien hij het op eene vindicatie zoude laten aankomen. Verschilden alzoo de partijen ter goeder trouw in de opvatting van hun recht en was het punt waarover geschil door de praeparatoire uitspraak gepraejudiceerd, dan kon inderdaad ons rechtsmiddel eene afschrikkende kracht uitoefenen en de gedingvoerenden van elken verderen omslag en proceskosten bevrijden, L. 17, §. 6 D. de act. emt. L. 33. D. dep.

Eindelijk zijn er gevallen waar het alleen twijfelachtig was of het des eischers zaken waren, welke zich in het bezit van een derde bevonden. Vermocht alzoo de eischer te bewijzen, dat zij op eene recht- of onrechtmatige wijze uit zijne handen in die des beklaagden waren overgegaan, zoo kon onder bepaalde omstandigheden elke verdere strijd worden voorkomen. Voorb. in de L. 9, §. 3. D. de jur. dot. (23. 3). L. 33, D. de Neg. gest. (3. 5). L. 38. pr. D, de pec. (XV. 1). L. 2. D. comm. (13. 6). L. 8. Cod. ad exh. L. 1. pr. D. de priv. del. (47. 1).

Eene andere functie vervulde de actie a.e. tegenover hem, die met arglist had opgehouden te bezitten (dolo possidere desiit). Ten zijnen aanzien toch was door het praeparatoir bevel bewezen, dat hij willens en wetens een vreemde zaak uit zijne handen had doen verdwijnen, en zich derhalve niet gerechtigd hield ze te behouden, waardoor tevens elke verdediging des beklaagden door een beroep op zijn eigen verwerving of op andere exceptiën wordt afgesneden en zijne definitieve (want het summier proces had den eischer reeds als vindicant gelegitimeerd) veroordeeling door middel van een jus jurandum in litem, niets meer in den weg staat. De actie derhalve was het rechtsmiddel, dat zonder pronuntiatio onmiddellijk tot het doel kon leiden. L. 9. pr. §. 1 et §. 3. h.t.

Bij eene dergelijke toepassing treedt de vindicatio, die overigens ook tegen den arglistigen vervreemder wierd toegekend, eenigermate op den achtergrond en wordt in de rechtsbronnen meerendeels slechts van de samenloopende actio ex delicto gewag gemaakt. Toch is het dolus pro possessione est, ook voor de reivindicatio blijkbaar van gewicht, omdat vooreerst de actio a.e. alleen voor roerende goederen geldt en een bedriegelijke

vervreemding ook bij onroerende goederen kon voorkomen, terwijl bovendien, als deze na de vindicatie had plaats gevonden, het veranderen van rechtsmiddel zeer ondoelmatig zoude geweest zijn, en eindelijk waar de eigendomsvraag eene zeer ingewikkelde ware, het bewijs van den dolus niet zoo ligt te leveren is, dat de eischer het niet zoude voortrekken, door middel van een vormelijke pronuntiatio zijn recht grondig te doen onderzoeken en voor goed te doen beslechten[1].

Zoo verklaart zich dan het veelvuldig gebruik onzer actie in het Romeinsche rechtsleven, al brengt men niet in rekening de toepassing op die gevallen, waar zij strekt tot losmaking of afscheiding van meerdere tot een geheel verbonden zaken of tot bewerkstelling eener keus, die steeds de verwerving vooraf moest gaan.

Uit de L. 3. §. 11. h.t.[2] volgt, dat elk verlangen ad exh. steunen moet op een den verlangende toekomend vorderingsrecht, en al zij het ook dat Ulpianus in de L. 3. §. 9 schijnbaar elk belang voldoende acht[3], zoo springt het toch dadelijk in het oog, hoe de bronnen zelve er naar streven om den regel binnen zekere bepaalde grenzen te beperken. Negatief is door de condemnatio *quanti res erit* in zoo verre een richtsnoer aan de hand gedaan, dat zonder belang de actie niet denkbaar is. Positief zal men de onderscheiden gevallen van toepassing hebben gade te slaan om daarin een beginsel op te sporen, naar hetwelk beoordeeld moet worden, welke vorderingsrechten voor de a. ad exhib. stof opleveren. Dat achter haar steeds een vorderingsrecht staan moet,

1 L. 9 pr. §. 1, 3. L. 12, §. 3. L. 14 h.t. L. 4. L. 23, §. 6. de R.V. (VI, 1). L. 29. D. de Furt. (47, 2). L. 11, §. 2. L. 11, §. 2 D. de R. C. (12, 1).

2 Quamvis videantur interesse mea. - Sed hoc non sufficit alioquin et qui dolo fecit quomodis possideret poterit ad exhib. agere cum *neque vindicaturus neque interdicturus* sit.

3 Paulus in de L. 19 h.t. maakt er zich met de machtspreuk af: 'non oportere jus civile calumniari neque verba captari.' Ook hier blijkt wederom tegelijk met hun fijnen tact om de verschillende schakeeringen tot in alle bijzonderheden uit te spinnen, de zwakheid der Romeinsche rechtsgeleerden, waar het op bepalen en systematiseeren aankomt. Een dergelijk verschijnsel als bij de a.a. exh. doet zich voor bij het furtum. Naaktweg wordt gezegd: cujus interfuit non subripi, et actionem furti habet, L. 10. D. de Furt. (47, 2) en toch welk een aantal wijzigingen en beperkingen!

blijkt, behalve uit het aangehaalde fragment van Neratius (L. 3. §. 11. h.t.), uit de L. 12. pr. en de L. 13. h.t.. waar de verschillende beslissing slechts hierdoor gerechtvaardigd wordt, dat in het eene geval het directum judicium ontbreekt, zonder hetwelk het quanti res erit geen bodem heeft, terwijl bij de vindicatio in libertatem een toekomstig judicium mogelijk is[1]. Maar er is meer: de actio futura moet in den regel een onpersoonlijke wezen wil haar die ad exhibendum tot voorbereiding strekken, en terecht derhalve zegt Vangerow[2]: 'Um einen Anspruch auf Exhibition mittelst der A. ad exh. durchsetzen zu können, muss ein *Habenwollen* der Sache[3], im Hintergrunde stehen, und die Nachweisung eines auf ein *Habendürfen* gerichteten Rechts ist eine unerläsliche Bedingung fur die Anstellung dieser Klage.

De meest gewichtige toepassing van het voorbereidend hulpmiddel is natuurlijk die bij het eigendomsproces. Bij de andere onpersoonlijke vorderingen komt zij meerendeels[4] slechts daar voor, waar zij gericht wordt tegen dengene die dolo possidere desiit. Zoo bij de confessoria en bij de hypothecaria. L. 7. §. 4. D. de dolo (4. 3). L. 27. D. de pign. (20. 1).

Hier echter doet zich reeds dadelijk de vraag voor: moet, waar eene onpersoonlijke, uit een zakelijk recht voortspruitende actie ten grondslag ligt, dat recht reeds geboren zijn op het oogenblik dat de aanwijzing gevorderd wordt? In den regel, ja. De bloote mogelijkheid van het ontstaan der hoofdvordering kan gevoegelijk noch van de verplichting des gedaagden, noch van zijne veroordeeling tot het quanti res erit de grond of de aanleiding zijn. L. 3. §. 14. L. 12. §. 3. h.t. L. 16. D. de praescr verb. (19. 5).

Alleen kan ook, nadat het recht op de zaak is te niet gegaan, de act. ad exhibendum worden gebezigd tegen hem die ter kwader trouw heeft vervreemd, evenzeer als in een dergelijk geval de revind. het eigendomsrecht kan overleven. Ja zelfs kan van het middel worden gebruik gemaakt als men nimmer eigenaar is geweest, indien men zich slechts in de formula wegens het pro possessione dolus est als vindicaturus kan doen gelden.

1 Zie ook de L. 3, §. 8. L. 3, §, 14 D.h.t.
2 Pand. III, s. 707.
3 Een weinig te beperkt, daar de overige zakelijke rechten ook de actie wettigen.
4 Niet uitsluitend L. 3, §. 3 et §. 4 D.h.t.

Een treffend voorbeeld vindt men in de L. 9. §. 4. h.t. (Verb. effectumque ut legatum tuum evanesceret cum jam nummos vindicare non possis).

Van den regel, dat het zakelijk recht, steun van de a.a.e. reeds ten tijde van het voorbereidend proces moet ontstaan zijn, zijn uitgezonderd de gevallen, waar het eigendomsrecht is opgeschort door eene te doene keus of afscheiding.

In het eerste geval zijn alle vereischten voor het judicium directum aanwezig, met uitzondering van dit eenige, dat het recht op eene *bepaalde* zaak en alzoo de mogelijkheid om deze te vindiceeren, afhangt van de opschortende voorwaarde, dat gekozen zal worden. De gerechtigde heeft dientengevolge belang, en wel uit hoofde van *een zakelijk* recht om de hem toegekende keus te bewerkstelligen; dit belang nu wordt hem door de a.a.e. gewaarborgd (L. 3. L. 8. §. 3. D. de opt. leg. (32. 5). L. 2. §. I. D. de trit. leg. (33. 6). L. 3. §. 6. h.t. 'Item si optare velim servum, vel quam aliam rem cujus mihi optio relicta est, ad exhibendum me agere posse constat, ut exhibitis possim vindicare')[1].

Het is waar, dat hier het judicium directum en de preparatoire actie zich niet volkomen dekken, daar de laatste op meerdere voorwerpen, het eerste op slechts één voorwerp gericht is, toch kan men zeggen, dat ieder daarvan aan de optio en aan eene eventuele vindicatio onderworpen is. Ééne zaak slechts kan de eischer vindiceeren; ten aanzien van allen echter is hij *vindicaturus*, en al wordt hem slechts de exhibitie van ééne geweigerd, zoo wordt zijn vindicatie-recht verkort, en is er alle aanleiding tot de formula: Homines Stichum, Pamphilum quorum quem A.A. optaverit, vindicaturus est, q.d.r.a. nisi N.N. arbitratu tuo exhibeat, quanti ea res erit N.N. A°. A°. C.S.N.P.A.

Zijn meerdere aan verschillende eigenaren toebehoorende zaken tot een geheel doch niet onafscheidelijk[2] verbonden, zoo houdt het verbonden deel, zoolang de vereeniging voortduurt, op, zelfstandig rechtsobject te zijn en is er slechts eigendom van het

1 Hetzelfde geldt waar de keus aan een derde is overgelaten. L 3, §. 10. a. h.t.

2 Quod non in coherentibus corporibus eveniret. Nam si statuae meae brachium alienae statuae addideris, non posse dici brachium tuum esse quia tota statua uno spiritu continetur. L. 23, §. 5. D. de Rv.

geheel. De scheiding alleen kan den vroegeren eigenaar in zijnen vorigen toestand herstellen en daartoe dient wederom ons rechtsmiddel, niet met de formule eam rem esse A^{i}. A^{i}., maar A.A. rem vindicaturus est L. 6. D.h.t.[1]. L. 23. §. 5. D. de R.V.

Op hetzelfde beginsel berust het zoogen. jus tollendi, dat een tot teruggave aangesproken bezitter heeft, wegens de op de teruggeëischte zaak gemaakte onkosten, een recht, dat geenszins beschouwd moet worden als een daad van eigen richting, maar veeleer als een te handhaven aanspraak door middel der exceptio doli. Immers door de verbinding der eigen zaak met die, welke moet worden teruggegeven, is zij voorloopig daarvan geworden een integreerend deel, en eerst door een rechterlijke uitspraak, dat de bezitter het jus tollendi heeft, wordt hij, indien de vereischten daartoe bestaan, tot scheiding en terughouding gerechtigd. L. 37, 38. D. de R.V. L. 39. §. 2. D. de Hered. pet (V. 3). Op welken grond nu berust dit jus tollendi? Op geen ander, dan dat achter de aanspraak tot wegneming staat en staan moet[2] een door de scheiding wederom te voorschijn tredend eigendomsrecht, evenzeer als bij de actio ad separandum, met dit verschil, dat hier, waar het terughouding geldt, van geen actio futura sprake kan zijn en de rechter de verwachting op de eigendomsverwerving krachtens de exceptio doli onderzoekt[3].

Algemeen heerschend is het gevoelen, dat voor de exhibitie van oorkonden geen toekomstige hoofdvordering vereischt wordt, en toch is niets minder waar. Alle casuspositien die men tot staving aanhaalt, hebben of een petitoir proces op den achtergrond[4], of zij staan in verband met eene specifieke Ro-

1 ‘Gemma inclusa auro alieno vel sigillum candelabro, vindicari non potest; sed ut excludatur, ad exhibendum agi potest.’

2 L. 9. D. de impens. (25, 1). Ita - permittendum est marito auferre ornatum quem posuit, si futurum est ejus quod abstulit.

3 Hoezeer echter het jus tollendi niets anders is als een exceptieve aanspraak ad separandum, zoo ondergaat het, daar het niet zelfstandig te voorschijn treedt, maar eerst bij het arbitrium restituendi der vindicatio, in zoo verre eenige wijziging, dat het eerstens niet kan worden ingeroepen, wanneer door de scheiding de terug ts vorderen zaak slechter zou worden, dan zij voor de verbinding geweest is, en dat het in de tweede plaats den eigenaar van het geheel vrijstaat tegen vergoeding der waarde, die de toegevoegde zaak voor den bezitter heeft, haar te behouden. Neque malitiis est indulgendum. L. 38. D. de Rv.

4 §. 18. D. L. 4. L. 6. C. ad exhib.

meinsche theorie over de accessio, die ons geenszins tot leiddraad kan strekken. Zoo b.v. behoort de op eens anders papier geschreven rede of gedicht, onafhankelijk van zijn meerdere of mindere innerlijke waarde, aan den eigenaar van het papier in tegenstelling van het tabula cedit picturae[1]. De grond van dit verschil schijnt vooral hierin te zijn gelegen geweest, dat terwijl het geschrevene in den regel nog eens geschreven kan worden, en uit dien hoofde materieel weinig geldelijke waarde vertegenwoordigt, daarentegen het ten tweedenmale te voorschijn brengen van hetzelfde schilderij, waar verbeelding en poësie de hoofdrol spelen, niet zoo gemakkelijk valt. Één geval echter doet zich voor, waar het geschrevene, zoo het al op zich zelf geen waarde heeft, subjectief een groot pecunieel belang hebben kan, nam. bij boeken, rekeningen en oorkonden, alle zoovele onvervangbare hulpmiddelen der gedachten, welke zich maar niet naar willekeur laten reproduceeren.

Was het daarom noodig den schrijver wegens zijn subjectief belang eigendom toe te kennen, gelijk den schilder van zijne schilderij? Neen! zijn belang wordt genoegzaam beschermd, als hem slechts de gelegenheid aangeboden wordt het geschrift in te zien en de mogelijkheid verschaft tot overschrijving. En nu nam men aan, dat, wanneer of de belanghebbende zelf, of zijn vertegen woordiger *zijne* rekeningen op vreemd materiaal geschreven had, dit geschrevene voor hem niet onbruikbaar zoude zijn. m.a.w., waar alléén de omstandigheid dat op vreemd papier geschreven is, de eigendomsverwerving van het geschrevene belet, daar wordt de bevoegdheid om inzage te nemen verleend (aequitas exhibitionis id efficit[2]. L. 3. §. 14. D.h.t.). Is daarentegen de rekening of de oorkonde noch voor mij, noch op mijn last geschreven, zoo kan mijn belang om het geschrift in te zien, hoe gewichtig ook, nimmer een aanspraak op overlegging wettigen[3].

1 Gaj. 2, 77. L. 9. §. 1, 2. D. de A.R.D. D. L. 21. §. 3. D. de Rv. §. 39. I. de R.D. (II. 1).

2 Sed quidem consuluit an possit efficere haec actio, ut rationes adversarii sibi exhiberentur, quas exhiberi magni ejus interesset? Respondit non oportere jus civile calumniari - sed qua mente quid diceretur animadvertere convenire.

3 Aequitatis ratio, zegt Donellus (XX, 8, s. 51), quae in hac specie admittit ad exhibendum actionem, haec est quod prope est, ut videantur eae rationes meae esse quae meo nomine et meo mandato conscriptae sunt.

Naast en nevens de actiones in rem worden ook interdicta, als voor onze actie bruikbaar, vermeld. L. 3. §. 5, 11, 12 D.h.t. Te recht heeft Cujacius reeds opgemerkt, dat van de Interd. retin. et recuperandae possessionis slechts aan het Int. utrubi te denken valt. Immers is het beginsel der actie: vermits en in zooverre iemand ten gevolge eener futura actio tot teruggave zal verplicht worden, moet hij zich reeds nu voor het eindproces het exhibere laten welgevallen. Deze verplichting echter veronderstelt tweëerlei: vooreerst de staving van des eischers recht, en voorts des gedaagden restituendi facultas. Het eerste wordt summier beslist. Het tweede is bij het judicium directum niet het voorwerp van een bijzonder onderzoek, maar loopt samen met de tegenwoordige restituendi facultas, waarvan vóor het bevel ad exhibendum zal moeten blijken. Alléén dan, als uit de verhouding van den beklaagde tot de zaak zeker is geworden dat deze ook voor het judicium directum de ware reus is, heeft het zin, de hoofdvordering eenigermate ter zijde te stellen en reeds nu de exhibitie op te leggen, waaruit volgt, dat alleen eene zoodanige toekomstige actie, die tegen den bezitter als zoodanig geldt[1], eene justa causa exhibendi kan opleveren. Berust daarentegen de verplichting tot restitutie op een overeenkomst of delict, zoo ware het in geenen deele te rechtvaardigen, iemand als delinquent, al zij het voorloopig, of als schuldenaar te behandelen, zoo lang de rechter zich van het bestaan van een en ander niet volkomen overtuigd heeft. Van daar dat het interd. de vi. en de precario als judicium directum voor de a.a. exhib. uitgesloten blijft, in tegenstelling van het interdictum utrubi, dat met de r. vindicatio dit gemeen heeft, dat aan de zijde des eischers alles op zijne verhouding tot de zaak - een bezit majore parti anni - aankomt, aan die des beklaagden op de restituendi facultas. Wat wonder, dat op grond daarvan, en na een summier onderzoek over het bezit, als bij dit interdict vereischt wordt, een jussus ad exhibendum gegeven wordt?

Het interd. quorum bonorum leent zich ook tot een judicium directum, in geval de gedaagde pro herede of pro possessore bezit. Het interdictum salvianum alléén dan wanneer men het zich als tegen elken derden bezitter werkzaam denkt.

1 Dat de actio a. exh. alleen tegen den bezitter qua talis, gegeven wordt blijkt onmiskenbaar uit de L. 3, s. 15 en de L. 12, s. 6 h.t.

Hoe echter verklaart zich ons hulpmiddel bij de actio noxalis waar de schuldige slaaf niet alleen geen voorwerp van eene reëele, maar zelfs niet van eenige vordering is, terwijl de noxae deditio slechts het middel is om den eisch tot schadevergoeding af te weren? Daardoor, dat oorspronkelijk deze actie geene andere strekking heeft gehad, dan om den servus noxius te doen uitleveren tot uitoefening van wraak. Nu werd wel is waar in eene latere phase van rechtsontwikkeling dit gezichtspunt merkelijk gewijzigd, en den eigenaar de bevoegdheid toegekend de uitlevering van den slaaf, door voldoening van de litis aessimatio te doen vervangen, maar geenszins achtte men hem gerechtigd, den benadeelde de vervolging van zijn recht te bemoeilijken of onmogelijk te maken, door den toegang tot den slaaf, ten einde hem te herkennen en te ondervragen, te weigeren. Van daar het si quis noxali judicio expiriri velit, ad exhibendum actio necessaria est, L. 3. §. 7. D.h.t. De actio noxalis als jud. dir. berust dus op den geheel specifieken grond der strafvervolging van den persoon des noxius en kan daarom op het zuiver vermogensrechtelijk gebied geen richtsnoer zijn tot bepaling van den omvang harer toepassing.

Uit een en ander blijkt, dat obligatorische aanspraken in het algemeen geen grond zijn tot de voorbereidende a.a.e., hetzij zij uit overeenkomst, hetzij uit een misdrijf zijn ontstaan. Deze meening, afwijkende van die der latere schrijvers over het Rom. R., doch overeenkomende met die van Donellus en Cujacius, wordt hierdoor bevestigd, dat alleen dan, wanneer door het bezit van den verweerder eene zekere verhouding tot de zaak ontstaan is, een bevel tot aanwijzing ten gevolge van een summier onderzoek over het recht zelf gewettigd schijnt, terwijl, ware een persoonlijke aanspraak voldoende, een grens voor het gebied onzer actie niet zou kunnen worden aangewezen, en niettemin wordt zij meermalen, ook waar belang aanwezig is, in de bronnen ontzegd. Wijders is het opmerkelijk, dat nergens de a.a.e. met een obligatorisch judicium directum vermeld wordt. Vooral echter ligt een krachtig bewijs in de L. 3. h.t. Deze begint met de opmerking, dat de eischer de causa rei, de futura actio moet aanduiden. Vervolgens zegt zij, dat men juist niet[1] ei-

1 De L. 12, §. 2-7, h.t. kan van een actio furtinoxalis, de L. 16. D. Off. Praes (1. 18) van een bevel van den magistraat worden verstaan.

genaar behoeft te zijn, in §. 3 et ei competit qui in rem acturus est, qualicunque in rem actione, waarvan de voorbeelden worden gegeven in §. 4. et §. 5. In §. 5 wordt een interdict, in §. 7 de actio noxalis vermeld. In §. 8 keert de rechtsgeleerde wederom tot den vindicaturus terug en eindigt in §. 9 gelijk hij begonnen heeft, met het judex summatim debet cognoscere, an ejus intersit, non an ejus res sit. Is het nu denkbaar, dat waar de Jurist op den voorgrond heeft gesteld, het maxime propter vindicationes inducte est en hij al zijne voorbeelden heeft geput uit het arsenaal der reëele actiën, hij er niet eens aan zou hebben gedacht, dat ook een recht van een obligatoir karakter wel eens tot een zoodanig hulpmiddel zou kunnen leiden?

Het onderzoek derhalve an actoris intersit heeft tot voorwerp een bepaald judicium futurum, gegrond op een reeds geboren of eerst door de exhibitie te ontstaan recht. Dit onderzoek echter is slechts voorbereidend en strekt zich niet verder uit dan tot de aanwijzingsplicht. Tot een pronuntiatio over het al of niet bestaan van het recht zelf komt het niet. Van daar het summatim debebit cognoscere an ejus intersit (L. 3. §. 9. h.t.), dat is: een onderzoek waarbij de rechter zijn overtuiging vestigt op hoofdmomenten, die onbetwist of onbetwistbaar zijn en de neven-punten in dit stadium van het proces buiten aanmerking kan laten[1]. Zoo zal b.v. voor de reivindicatie de eischer hebben te bewijzen, dat hij de zaak, die hij voornemens is op te vorderen, verkregen heeft op eene wijze, waarop men gewoonlijk eigendom verwerft. Beweert echter de verweerder, dat des eischers voorman zelf geen eigenaar of onbekwaam was te vervreemden, of wel bij een formeel wettig testament, dat de erflater niet gehad heeft de testamenti factio activa, zoo zal, indien deze beweringen niet onmiddellijk tot klaarheid kunnen gebracht worden, de rechter daarover bij provisie geen recht kunnen spreken, evenmin als over de verdediging des gedaagden, dat het door den eischer verworven recht door eene latere omstandigheid is te niet gegaan. Hetzelfde is waar van de exceptiën van welke alleen die in aanmerking komen, die, [a]) of klaarblijkelijk de futura actio den bodem zouden inslaan, in welk geval het verzoek ad exh. of althans

1 §. 11. Judicem ad exhibendum hactenus cognoscere, an justam et probabilem causam habeat actionis propter quam exhiberi sibi desideret.

volharden daarin, eene chicane van den verzoeker zoude zijn indien hij het bestaan der exc. reeds vroeger gekend heeft, of gedurende het proces had leeren kennen: of wel [b)] het geldt zoodanige exceptiën, waarvan de eischer niet onkundig kon zijn, zoodat ook dan, als het onderzoek niet zoo gereedelijk kan afloopen als in den aard ligt van een voorbereidend proces, de rechter het niettemin zal moeten bewerkstelligen, omdat, de gegrondheid der verdediging verondersteld, in den eisch ad exh. eene evidens calumnia zoude gelegen zijn[1].

Het *summatim cognoscere* sluit dus niet het gezet en degelijk onderzoek uit, maar beperkt slechts zijn omvang. Evenmin kan er, gelijk de Glossatoren meenden, sprake zijn van het bewijs door een jusjurandum calumniae, die alleen in jure, niet in judicio wordt afgelegd, en die bovendien, behalve in enkele uitgezonderde gevallen, niet in stede van, maar als toegift komt nevens het voorbereidend proces[2].

Verweerder in deze actie is hij die feitelijk in staat is de opgevorderde zaak te voorschijn te brengen. (L. 3. §. 15. L. 12. §. 6. L. 5. pr.: eos, qui facultatem exhibendi habent, ad exhibendum teneri.)

Bij de meeste reëele actiën heeft dit ook geen bezwaar; daar heeft ieder, die de exhibendi, tegelijk ook de restituendi facultas, en is hij alzoo voor het judicium directum de ware beklaagde. Dit echter geldt niet bij de her. petitio, waar hij, die niet pro herede of pro possessore bezit, niet kan veroordeeld worden en tegen wien dus vruchteloos, hoezeer hij de facultas exhibendi heeft, de eisch daarop zal worden gericht. Ook de actio noxalis is beperkt tot den eigenaar en den bezitter ad interdicta. L. 12 en L. 13. D. de Nox. act.; niettemin heeft ook de nudus detentor de facultas exhibendi. Scherper zal men derhalve moeten formuleeren door te zeggen: Alleen hij, die voor het judicium directum de ware beklaagde is, zal het zijn voor de actio ad exhib. Maar ook omgekeerd, een ieder die als verweerder aan het jud. directum is blootgesteld, is het ook voor het preparatoir proces[3].

1 Beide categoriën van exceptiën vat Pomponius samen in de L. 3, §. 13 ht.
2 L. 15. D. ht.
3 Zoo zal de bezitter, die niet tegelijk detentor is, b.v. de bewaargever, omdat hij steeds terugvorderen kan, met de wijziging in de L. 5, §. 6, ht. kunnen veroordeeld worden.

Eindelijk valt nog op te merken, dat het begrip van de exhibendi facultas ontleend is aan dat van possidere, zoodat het nauwelijks te verwonderen is, dat menige twijfel ook hier gerezen is. Zoo begint Ulpianus in de L. 3. §. 15. h.t. met de onderscheiding van civilis en naturalis possessio, komt dan tot de ontwikkeling van het beginsel, dat het *possidere* hier niet anders is dan de feitelijke facultas exhibendi en eindelijk tot de slotsom dat, waar die facultas ontbreekt, ook van den werkelijken bezitter geen exhibitio kan worden verlangd. Alles draait dus om het begrip *possidere*, tot de toepassing waarvan op de actio ad exhib., §. 15., mits wel begrepen, ons den sleutel geeft.

Verbindt men nam. §. 15 van de L. 3. D.h.t. met de L. 5 (met terzijdestelling van de door de compilatoren ingelaschte §. 4), zoo stelt Ulpianus drie categoriën: *a* den civielen possessor, *b* den naturalis possessor, *c* degenen die niet bezitters zijn. Tot de laatsten behooren qui merces exvehendas conduxit, de horrearius en alle degenen, die bescherming door interdieten derven. Dat het *non possidere* doelt op het niet bezitten ad interdicta, volgt uit de vraag die hij reeds a priori ontkennend beantwoordt: quomodo autem possidet qui vehendas conduxit? Hieruit blijkt reeds, dat onder naturalis possessor niet ieder nudus detentor, maar alleen verstaan wordt de creditor pignoratitius[1], die dan ook in de laatste woorden met name wordt vermeld (Denique creditorem), en is dit waar, zoo kan onder het *civiliter possidere* niet begrepen zijn het bezit ad inderdicta zonder meer, maar veeleer het bezit animo domini[2], en zoo wordt het meer en meer waarschijnlijk, dat de vraag omtrent den bezitter bij de a.a. ex. in nauw verband heeft gestaan met die geopperd was geworden ter gelegenheid van de reivindicatio L. 9. D. de R.v. Er waren nam. Juristen die beweerden, dat de Rev. slechts tegen den bezitter animo domini kon worden gebezigd, geleid als zij werden door de oorspronkelijke strekking der actie ten tijde der legis actiones, die geen andere was dan om een eigenlijken strijd over den eigendom te beslechten. Deze meening nu is het, welke Ulpianus, gelijk hij het doet bij de R.v., ook hier bestrijdt door er op te wijzen, dat het er niet op

1 Hiervoor pleit ook o.a., dat het *incumbere* van den Creditor pignoratitius ook elders gebezigd wordt. Zie b.v. §. 14. I. de obl. quae ex del (4. 1).

2 Zoo Vangerow I. S. 199, tegen Savigny, die, als bekend is, *civilis possessio* toepast op den bezitter, ad usucapionem.

aankomt, of iemand bezit animo domini of niet (civiliter of naturaliter), evenmin of hij bezit ad interdicta, indien er slechts facultas exhibendi is. Het bezit ad usucapionem daarentegen heeft met de a. ad exhibendum niets te maken. Dat zij toch zou zijn ingevoerd alleen om de verjaring te stuiten, is eene bloote hypothese, die weinig geluk gemaakt heeft en weinig geluk verdient. Immers om niet daarvan te spreken, dat eene zoodanige belangrijke werking in de rechtsbronnen niet onvermeld zou zijn gebleven, zoo is het niet eens waar, dat door het *exhibere* op zich zelf het bezit van den verweerder gestuit wordt. Het instellen der actie ware hier dus een nuttelooze tijdverspilling geweest.

Eene andere vraag, die zich ter dier gelegenheid voordoet, is, in hoeverre het recht om op de scheiding van verbonden zaken aan te dringen, beperkt wordt door het grootere oeconomische belang, dat er in kan gelegen zijn, dat de verbonden zaak ongeschonden blijve? De Romeinen schijnen aan de onschendbaarheid van het eigendomsrecht streng te hebben vastgehouden. Immers moest ten aanzien van het tignum junctum een beroep worden gedaan op de wet der twaalf tafelen en wordt zonder eenige aarzeling gesproken van het uiteenzetten van een schip, waaraan de plank van een ander was toegevoegd. L. 7. §. 2. Waar derhalve de specificatio niet haar kracht deed gelden, meent Demelius, dat steeds de eigendom overheerschende was, voor zoover niet door geheele vernietiging het belang van den eischer zou zijn verdwenen. Hier zou ik van den schrijver verschillen en veeleer gelooven, dat het wel degelijk een punt van onderzoek bij den rechter moet hebben uitgemaakt, of niet een soms klein pecunieel belang des eischers wordt opgewogen door een merkelijk, soms onherstelbaar verlies van zijn tegenstander; ook hieromtrent geldt het non oportere jus civile calumniari, sed qua mente quid diceretur convenire.

Voor dit door den rechter wikken en wegen van wederzijdsche belangen, die bij een geding in het spel waren, spreekt meer dan ééne analogie in het Rom. Recht[1].

Niet alleen tegen den bezitter, maar ook, gelijk wij reeds zagen, tegen hem, die dolo possidere descit, is de actio ontvan-

1 L. 38. D. de Rv. L. 24, §. 1. de min. (4. 4).

kelijk. Ja, zij vindt hier een zeer gewichtige toepassing. Opmerkelijk is het, dat bereids ten tijde van Labeo het dolus pro possessione voor de a.a.e. was erkend[1], waaruit, vermits hij alleen aan de voorbereidende actio is blootgesteld, die het aan het judicium futurum is, als van zelf volgt, dat de voorzeide regel ook voor de reivindicatio van oudere dagteekening is, althans door de wetenschap en praktijk reeds vroeger was aangenomen dan men uit de L. 27. §. 3. D. de R.V., die hem aan het Sctum. Juventianum vastknoopt, op zoude maken[2], al zij het ook, dat het een of ander punt, waarover nog geen volkomen overeenstemming bestond, door het Sctum. voor goed is geregeld geworden (de quibus cum forma Scto sit data. L. 20. §. 6. D. de H.P. (V. 3).

Daarentegen vindt men nergens gewag gemaakt van den anderen fictus possessor, qui *liti se obtulit*. Is dit een bloot toeval, of was hier de a.a.e. werkelijk uitgesloten? Naar het schijnt hebben de oudere Juristen de aansprakelijkheid van den liti se offerens afgeleid uit de clausula doli bij de stipulatio judicatum solvi[3]; eerst in lateren tijd werd ze gegrond op het arbitrium Judicis bij de Reivind. L. 13. §. 13. D. de H.P.[4]. L. 26, 27. D. de R.V., waardoor zich verklaart hetgeen in de eerst aangeh. wet Ulpianus aan het gezegde van Celsus toevoegt, quam sententiam *generaliter* Marcellus probat, als wilde hij daarmeê te kennen geven, dat niet meer krachtens de clausula doli, maar veeleer de arbiter krachtens het nisi restituat bij het petitorium, de dolus te onderzoeken en daarnaar zijn vonnis uit te spreken heeft, en wel in dier voege, dat niet het quanti res erit uit de stipulatio, maar de actio in rem den omvang der restitutie bepaalt.

Werd, nadat de bedrieger bij het futurum Judicium als bezitter kon worden veroordeeld, ten gevolge daarvan de hulpactie ook tegen hem uitgestrekt? Men vindt daarvan geen spoor en dit reeds maakt de zaak op zich zelf onwaarschijnlijk. Doch ook iets anders verzet er zich tegen. Immers wordt alleen hij

1 L. 15. D.h.t.

2 Bevestigd nog wordt dit gevoelen daardoor, dat Labeo ook bij de toepassing der Interdicta restitutoria en de actio noxalis, den regel bereids had aangewend en de Praetor den dolus praeteritus met de restituendi facultas in de Interdicten op ééne lijn stelde. Zie de bij Demelius aangeh. plaatsen.

3 L. 39. D. de dolo (4, 3). L. 45. D. d. H. P. V. 3).

ad exhibendum veroordeeld, die in de veronderstelling dat de eischer zijn recht zal kunnen bewijzen, getroffen wordt; m.a.w., die reeds dadelijk de exhibendi en restituendi facultas heeft of die ter kwader trouw zich van het bezit heeft ontdaan. Maar is het zeker en bewijsbaar, dat hij, die zich als bezitter heeft voorgedaan bij de a.a.e., zich evenzeer daaraan zal schuldig maken ter gelegenheid van de reivindicatio? en doet hij het niet, zoo is het volstrekt niet zeker, gelijk bij dengene qui dolo possidere desiit, dat hij den eischer het gevaar zal berokkenen, buiten de gelegenheid te worden gesteld zijne zaak terug te krijgen. Wel is waar kan het liti se offerre ten gevolge hebben, dat de vindicatio tegen den werkelijken bezitter, wegens de inmiddels afgeloopen verjaring, wordt onmogelijk gemaakt, maar daartegen kan de actio doli worden te baat genomen; de gelijkstelling met den werkelijken bezitter, ware eene bovenmatige strengheid. Voeg hierbij, dat degeen die dolo possidere desiit eens tot de zaak zelf in zekere betrekking gestaan heeft, en deze betrekking willekeurig heeft prijs gegeven; hij daarentegen die liti se obtulit, moge ter kwader trouw hebben gehandeld jegens den eigenaar, tot de zaak die opgeëischt wordt, was hij nimmer in eenige verhouding getreden. Hem door middel van eene fictie voorloopig ad exhib. te veroordeelen, ware eene fictio quae naturam non imitatur.

Kan eindelijk hij, die nomine alieno bezit, door eene laudatio auctoris zich aan de a.a.e. onttrekken? Neen, deze bevoegdheid toch berust in het algemeen hierop, dat hij, hoezeer erkennende zijne facultas restituendi en overigens tot teruggave geneigd, naar billijkheid gevrijwaard moet zijn tegenover zijn auctor, die later wellicht zou kunnen beweren, dat hij, van betere bescheiden en bewijzen voorzien, het proces met gunstiger gevolg zou hebben gevoerd. Maar door niets anders te doen dan eenvoudig de zaak aan te wijzen, benadeelt hij zijn auctor in geen opzicht en kan hij, zich daartoe bepalende, door dezen nimmer tot verantwoording worden geroepen.

Het bevel ad exhib.

De inhoud van het rechterlijke bevel is facere in publico[1] potestatem. Dit is het maximum van wat de rechter vermag te gebieden, hetgeen echter niet belet, dat eene vrijspraak kan volgen zoowel ten gevolge van het vrijwillig handelen of de lijdzaamheid van den verweerder (restituere, tollere pati), als door zelfbeperking des eischers, die, zonder dat er eene vormelijke exhibitie voor den rechter plaats grijpt, zich met een surrogaat tevreden stelt.

De plaats der exhibitie is, gelijk dit volgt uit het facere in publico potestatem, die van het gerecht waar de a.a.e. wordt ingesteld. Bevindt de zaak zich daar niet, zoo zal de gedaagde ze daarheen hebben te vervoeren, daar het niet geldt de overgave aan den eischer, die ook elders zou kunnen geschieden (L. 38. D. de jud. V.I. L. 11. §. I. h.t. L. 12. §. I. Dep. 16. 3.) Het spreekt van zelf, dat waar de actie niet tot eene veroordeeling leidt, maar de partijen zich concessiën doen, de verplichtingen gewijzigd worden. Zoo b.v. zal bij het tollere pati voldoende zijn den toegang tot de zaak te verleenen, bij eene te doene keus de bezichtiging, bij de verbinding de afscheiding.

De kosten der exhibitie zijn voor rekening van den eischer, voor zoo verre niet de bezitter door arglistige verduistering of verwijdering de exhibitie gehinderd of bezwaard heeft. Ook bij het tollere pati moet schadevergoeding gegeven of althans zekerheid gesteld worden, wegens nadeelen door de wegneming of wegbreking te veroorzaken. L. 5. §. 4. L. 9. §. I. L. 15. D.h.t. L. 7. §. 2. L. 9. §. D. de damn. inf. (39. 2)[2].

Is door halsstarrigheid of arglist van den gedaagde restitutie onmogelijk geworden, zoo wordt hij veroordeeld *ad id quod agentis intersit*. Maar hoe, als gedurende den loop van het proces de exhibitie alle waarde voor den eischer verloren heeft, of wel deze inmiddels buiten schuld van den beklaagde onmoge-

1 Glossa: apud magistratum vel apud judicem.

2 Al deze bepalingen, gelijk ook die omtrent een door den rechter te verleenen uitstel, zijn niet specifiek voor het bevel ad exh., maar gelden overal waar een arbitratus restituendi te pas komt. L. 10, 11, 12. L. 27, § 4. D. de Rv. L. 12, §. 5. L. 5, §. 6. D. ad exhib. L. 6, §. 2. de Conf. (42. 2).

lijk is geworden? Het antwoord geeft de L. 9. §. 5. h.t. ‘Quantum ad hanc actionem attinet, exhibere est in eadem causa praestare in qua fuit cum judicium acciperetur ut quis copiam rei habens possit exsequi actione quam destinavit in nullo casu, quam intendit, laesa: quamvis non de restituendo, sed de exhibendo agatur.’ Het wezenlijke der exhibitio ligt dus niet in het naakte feit van te voorschijn brengen, maar veeleer in het verband en de betrekking tot het toekomstig hoofdproces, wat daardoor mogelijk of minder moeielijk moet worden gemaakt: zoodat het denkbaar is, dat niettegenstaande de gedaagde formeel aan 's rechters bevel gehoorzaamd heeft, deze toch zal moeten verklaren *eum non exhibuisse;* zoo zal b.v., indien hij gedurende het proces de verjaring volbracht heeft, niettemin eene veroordeeling moeten volgen, omdat inderdaad niet vervuld is de voorwaarde nisi exhibeat rem, quam A^{s}. A^{s}. vindicaturus est h. 1. §. 6.[1]. Hier geldt dus hetzelfde als bij de reivindicatie, met dit verschil, dat bij onze actie onmiddellijk na de verjaring de onmogelijkheid is geconstateerd van het exhibere in eadem causa en derhalve steeds eene veroordeeling plaats vindt, indien de verweerder zich niet bereid betoont het iudicium directum zoo over te nemen, dat de lit. contestatie gerekend wordt te zijn geschied op het tijdstip, dat de verjaring nog niet was afgeloopen (nisi paratus sit, repetita die intentionem suscipere). De constitutie in de L. 2. C, de ann. exc. (7. 40) oefent ook hier geen wijzigenden invloed, omdat zij in geen geval onze actie als surrogaat der hoofdvordering erkent, veeleer haar door de woorden: et desiderat *dominus* rei intentionem proponere, schijnt uit te sluiten.

De vruchten der zaak kunnen nimmer als voorwerp van het rechterlijk bevel in aanmerking komen, voor zoo verre zij niet op zich zelf dat der vindicatie zijn. Zij worden eerst gewaardeerd bij het petitorium of bij het exhibitorium, wanneer het komt tot eene veroordeeling quanti res erit L. 9. §. 8. h.t. (Praeterea utilitates si quae amissae sunt ob hoc quod non

1 Si ad exhibendum actum fuerit non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum est sed opus esse, ut etiam rei causam debeat exhibere, id est, ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras usucapta sit res a possessore nihilominus condemnabitur. §. 3. I. de off. jud. (4°. 17).

exhibetur, vel tardius quid exhibetur, aestimandae a judice sunt).

Maar hoe wanneer gedurende het proces de exhibitie onmogelijk is geworden door toevalligen ondergang der zaak? L. 12. §. 4. h.t. maakt den bezitter na de Lit. Cont. voor elk toeval aansprakelijk. En geen wonder. Restitutie op de eerste de beste aanvraag kan van een bezitter ter goeder trouw niet gevergd worden: Qui sine dolo malo ad judicium provocat non videtur moram facere. Laten bezichtigen daarentegen kan ieder zonder nadeel en behoudens al zijne middelen van verdediging ten principale. Er wordt dus een mora exhibendi ondersteld, waar geen mora restituendi wordt aangenomen, en blijkt de aanspraak des eischers gegrond, de beklaagde draagt elke schade door de vertraging veroorzaakt. Per ilium effectum quo minus exhiberetur. Het *interdum* intusschen in de aangeh. §. en zoo ook de L. 10 doelen op mogelijke wijzigingen, waartoe behoort het geval, dat de gedaagde kan bewijzen, dat de zaak ook bij onmiddellijke aanwijzing zou zijn te niet gegaan. Doch de strenge aansprakelijkheid vormt den regel, en Ulpianus, wel verre van in de L. 7. §. 5. de meening van Pomponius te bestrijden, geeft veeleer door diens aanhaling te kennen[1], dat het slechts zelden zal voorkomen, dat niet in het procedeeren zelf eene mora zal gelegen zijn. Bij verslimmering der zaak staat het anders: ‘Si quis hominem delilitatum exhibuit vel eluscatum, ad exhibendum quidem absolvi debet. Exhibuit enim et nihil impedit directam actionem talis exhibitio: poterit tamen agere actor ex lege Aquilia de hoc damno. L. 17. h.t.’ En nu blijkt hier wederom ten duidelijkste, hoe de a.a.e. niet doel maar slechts middel van voorbereiding is tot het voeren van het hoofdproces. Alleen dan, si quis ita rem corruperit ne haberi possit, ontstaat reeds de aansprakelijkheid bij het voorloopig proces. In het algemeen geschiedt de finale afrekening eerst bij de opvolgende reivindicatie, althans naar de classieke Jurisprudentie. Diocletianus et Maxim. hebben op grond van eene zoogen. aequitas exhibitionis gemeend, in geval van dolus of culpa eene actio in factum te moeten verleenen. L. 7. C. h.t. (3. 42.)

Bij niet voldoening aan het rechterlijk bevel komt het dan

1 De Glossa op het woord *quamvis* teekent aan: Corrective et adversative legi potest.

eindelijk tot eene veroordeeling *quanti res erit*, waarmee natuurlijk niet bedoeld wordt de waarde eener lichamelijke zaak, maar het geldelijk belang in de res qua de agitur. De grondslag toch der waardeering is het aangewezen judicium futurum, naar welks verschillenden inhoud ook het waardeerbaar belang verschillend zal zijn, ja, soms gelijk bij de optio en de actio noxalis zal het voorwerp der exhibitie geenszins eenzelvig zijn met dat der hoofdvordering.

Het causaal verband tusschen het non exhibuisse en het daaruit voor den eischer voortspruitende nadeel is:

a. Het judicium directum is verijdeld door het niet exhibere.
b. De eischer zou in het proces gezegevierd hebben.
c. Ten gevolge zijner overwinning zou hij of teruggave, of het quanti res erit met zoo of zooveel verkregen hebben.

Het eerste punt zal geen bezwaar opleveren, wanneer de aanwijzing gevorderd werd ad separandum of ad optandum, of wel, wanneer na den ondergang der zaak of het te niet gaan van de actio directa, de gedaagde wegens mora te veroordeelen is. Maar ook dan als de hoofdvordering, in weerwil van de niet aanwijzing, nog als eene mogelijke eventualiteit zou kunnen worden gedacht, b.v. in geval van het dolo desiit posstdere, kan de gedaagde zich bij contumacia of dolus daarover niet beklagen, dat de verijdeling der hoofdvordering tegen hem vermoed en hij daarvoor aansprakelijk wordt gesteld.

Of de eischer, ingeval van aanwijzing, zou hebben getriomfeerd, is niet twijfelachtig waar de directa actio niet weersproken of de aanvankelijke tegenspraak reeds bij het summiere onderzoek ongegrond wordt geoordeeld. Is daarentegen de hoofdvordering betwist en betwistbaar, zoo kan de rechter geen veroordeeling uitspreken, dan na zich van de gegrondheid der futura actio te hebben overtuigd. Zou echter hier volledig bewijs gevorderd worden, men zoude bij niet gevolgde exhibitie juist dat te bewijzen hebben, wat te bewijzen eerst de exhibitie mogelijk maakt, en onze hulpactie ware bij ontstentenis van een' onmiddellijken executie-dwang, niets anders dan eene vrij gewaagde speculatie op de rechtschapenheid en bereidwilligheid van onzen tegenstander. Maar gelukkig treedt hier te voorschijn het jusjurandum in litem, waardoor de eischer, nu hem wegens weigering van exhibitie eene actie verijdeld is geworden, zich niettemin eene beslissing vermag te verschaffen. Dat immers het jusjurand. in lit. niet alleen het bedrag, maar ook het bestaan der schade

tot voorwerp kan hebben, blijkt vooreerst daaruit, dat het *quanti res erit* van zelf in zich bevat de vraag, of er nadeel geleden is, maar in de tweede plaats uit het feit, dat bij niet overgelegde oorkonden, het jusjur. in lit. noodzakelijk daarop betrekking heeft, dat degeen die zweert, ten gevolge van de bewijskracht dier bescheiden, aanspraken had kunnen doen gelden of afweren[1].

Streng bewijs dus wordt alleen dan geëischt, wanneer na eene mora exhibendi de zaak of het recht sine dolo of culpa is verloren gegaan en het tot eene veroordeeling komt. Dan eerst zal de eischer langs den gewonen weg te staven hebben, dat hij in het judicium futurum, nu hem onmogelijk gemaakt, de overwinning zou hebben behaald.

Wat wijders de eischer in en door het judicium directum zou hebben verkregen, volgt uit de theorie van het restituere cum omni causa, ter gelegenheid van het vindicatie-proces.

Verdedigingsmiddelen tegen de a.a.e. zijn of die tegen de hoofdvordering zelf gericht zijn, en waarover reeds bij de summaria cognitio een beslissing kan vallen, of wel de zoodanige, die tegen de a.a.e. kunnen worden te berde gebracht. Behalve de processuele exceptiën komen hier vooral in aanmerking de exc. jurisjurandi en de Exc. rei judicatae. Saepius ad exhibendum agenti si ex eadem causa agat obstaturam exceptionem, L. 12. §. 2. h.t. Wanneer echter kan de eischer geacht worden ex eadem causa te vorderen? Is bij de herhaalde hulpactie, de futura actio dezelfde, zoo zijn hier van toepassing de regelen, die het eadem causa bij de reivind. beheerschen, zoo b.v., dat voor de consumtio van onpersoonlijke vorderingen de intentio beslissend is, en dat de nova causa novam facit petitionem[2], terwijl ook hier een later verkregen bezit, de restituendi facultas, de zaak een andere doet zijn[3]. Schept echter het exhibitieproces tegenover de latere hoofvordering de

1 Minder zou ik hechten aan het bewijs, dat Demelius meent te kunnen ontleenen aan de L. 3. de in lit. jur. Immers staat daar de schade zelf vast, en is alleen het quantum onzeker (quod mea interfuit nummos sibi sua die redditos esse).

2 'Item si ei qui furti acturus, ad exhib. egisset iterum furtum factum sit.'

3 Si quis ad exhibendum egerit deinde absolutus fuerit adversarius, quia non possidebat, et dominus iterum agat, nacto eo possessionem, rei judicatae exceptio locum non habebit quia alia res est. L. 18. Exc. rei jud. (44. 2). L. 8. pr. rem ratum. hab. (46, 8).

Exc. rei judicatae? Natuurlijk niet, als aan het rechterlijk bevel gevolg is gegeven. Immers zou anders het jud. directum, in stede van voorbereid, onmogelijk worden gemaakt en bovendien al zij het ook, dat over de gegrondheid der hoofdvordering reeds nu een oordeel geveld is, zoo is toch formeel niet beslist over het rem esse A^i. A^i. maar alleen daarover, of de eischer zich als vindicaturus zal kunnen voordoen, terwijl materieel ter gelegenheid van het summier proces, uit den aard der zaak een en ander van het onderzoek moest worden uitgesloten, wat op de eindbeslissing van onmiskenbaren invloed kon zijn[1]. Doch ook dan niet, als wegens de niet-exhibitie eene veroordeeling of wegens ongenoegzaam bewijs eene vrijspraak gevolgd is, kan de Exc. rei jud. worden tegengeworpen; er is wel is waar in het quanti res erit der actio ad exh. eene veroordeeling over het quanti res erit der reivindicatio opgesloten, maar deze kan, vermits zij eenigermate een poenaal karakter draagt, niet geacht worden de hoofdvraag zoo te beslechten als dit voor een werkelijk gewijsde gevorderd wordt.

Heeft de veroordeelde de litis aestimatio betaald, zoo zal hij naar de regelen van den concursus actionum tegenover de actio directa, van de Excepti doli kunnen gebruik maken, L. 3. §. 15. de tab. Exhib. (43. 5).

Behalve de a.a.e. zijn er nog andere tot hetzelfde doel leidende middelen, van welke het de vraag is, in welke verhouding zij tot het onze staan. Zijn zij zoo vele uit practische noodzakelijkheid verrezen bijzondere hulpmiddelen, die eerst later in de a.a.e. tot een algemeen en vast beginsel zijn verheven, of zijn zij veeleer uitbreidingen buiten de oorspronkelijke grenzen der actie door de billijkheid geboden? Het laatste gevoelen komt reeds daarom meest aannemelijk voor, omdat de a.a.e. eene civiele actie is, de toepassing daarentegen op bijzondere gevallen, niet tot het algemeene kader behoorende, plaats heeft gegrepen door middel van interdicta en in factum actiones, beide gelijk bekend is tot aanvulling en verbetering bestemd. Men zal niettemin hebben te onderzoeken of in elk bijzonder geval het *exhibere*, waarover het judicium loopt, een identisch begrip oplevert met dat van de a.a.e. Dan alleen toch bestaat voor alle exhibitorische middelen een gemeenschap-

1 L. 5, §. 9. D. de agn. lib. (25, 3). L. 15. §. 4. D. de R.J. (42. 8).

pelijke bodem. In de tweede plaats zal men hebben aan te wijzen de gaping of de leemte in het civiele recht, waarin langs een anderen weg moest worden voorzien.

Tot die exhibitorische middelen dan behooren I. De actio furti non exhibiti. II. Het interdictum de tab. exhibendis. III. De homine libero exhibendo. IV. De liberto exhibendo. V. De liberis exhibendis. VI. De actio in factum tegen de argentarii, tot overlegging der rekeningen.

De eerste actie, uitsluitend vermeld in §. 4 J. de Obl. quae ex del. (4. 1.), was eene actio poenalis in factum concepta en waarschijnlijk aldus geformuleerd: Si paret pateram auream furto ablatam, qua de agitur in aedibus N^{i}. N^{i}. testibus praesentibus quaesitam et inventam neque a N^{o}. N^{o}. exhibitam esse, quanti ea res erit tantae pecuniae judex N^{m}. N^{m}. A^{o}. A^{o}. condemna, s.n.p.a. Heeft in deze formula het woord *exhibere* eene eigenaardige beteekenis, synoniem met restituere, of wordt het alleen daarom gebezigd, omdat de gevonden zaak dadelijk wordt weggenomen? Laat ons zien. De bestolene heeft vermoeden, dat zijne zaak zich bevindt bij N.N., die op gedane aanvrage ontkent te bezitten. Huiszoeking grijpt plaats en de zaak wordt bij hem gevonden. De actio furti concepti treft hem ontegenzeggelijk, ook als hij niet zelf de dief is[1]. Hij toch had in stede van het bezit te loochenen en den bestolene in zijne nasporingen te belemmeren, indien hij van zijne goede trouw zich bewust ware geweest, zich behooren te verdedigen door een beroep te doen op zijn eigen recht. Aan de andere zijde steeds eene onmiddellijke teruggave der gevonden zaak te eischen, ware niet te rechtvaardigen, daar in velerlei gevallen zelfs tegen den dief niets anders dan de straf kan worden gevorderd. Maar moet uit dien hoofde ook het *exhibere* ontzegd worden? Immers neen! men moge tegen den bezitter geen actie tot teruggave hebben, de gelegenheid althans moet worden gegeven, door eigen aanschouwing de identiteit der zaak te constateeren, den dief op het spoor te komen, de bewijzen te verzamelen. Zoo ook behoorde hier de verplichting tot aanwijzing niet als gewoonlijk afhankelijk te worden gemaakt van een toekomstig recht tot teruggave aan de zijde des eischers, maar veeleer een krachtig en onvoorwaardelijk bevel uitgevaardigd tegenover hem, die door zijn bezit te ontkennen, minst

1 Gaj. 3, 186.

genomen daardoor het vermoeden van zijn medeplichtigheid heeft doen ontstaan. Maar tegelijk ontwaart men, waarom ook bij volkomen identiteit van het non exhibitam esse met het nisi exhibeat der civiele actie, aanvulling door het Praetorische recht onmisbaar scheen. Immers werd hier in tegenstelling van het civiele recht eene verplichting ad exhib. vastgesteld, zonder dat het bleek, dat een judicium directum op den achtergrond stond. Het eenige vereischte was, dat onafhankelijk van eenig ander recht van den bestolene, de huiszoeking met goed gevolg bekroond was geworden.

Bij het Interdictum de tab. exhib. (43. 5.) is exhibere wederom facere in publico potestatem ut ei qui aget experiundi sit copia, L. 3. §. 8. 9. h.t.[1].

De noodzakelijkheid van een Praetorisch middel naast het civiele bestond hierin, dat van diegenen, die in het testament bedacht waren, alleen aan den erfgenaam, die het Judic. dir. de hered. petitio achter zich had, de a.a.e. werd toegekend, L. 3. §. 8. D.h.t. en L. 3. testam. quem. adm. aper. (29. 3), en toch mocht naar alle begrippen van billijkheid ook het belang van andere in den uitersten wil begunstigde personen niet uit het oog worden verloren. Ook zij moesten weten waar zij aan toe waren[2]; ook hun kon onderzoek door inzage niet onverschillig zijn. Is het wonder, dat hier wederom de Praetor te hulp kwam door de overlegging der tabulae te gebieden ook dan, als geen aanspraak werd gemaakt op de aflevering der oorkonde? De bedenking kan rijzen, dat eene dergelijke onvoorwaardelijke verplichting den bezitter vaak tot grooten last zoude verstrekken, gelijk ook enkele fragmenten schijnen[3] er op te doelen, als zoude het interdict veronderstellen een meer of minder volledig bewijs van het belang des eischers als erfgenaam, substituut of legataris, doch zoowel naar de ondubbelzinnige bewoordingen van het Interd.[4], als naar die van Gajus in de L. 1 D. test. quem.

1 Exhibere hoc est, materiae ipsius adprehendendae copiam facere. Exhibere autem apud praetorem oportet, ut ex auctoritate ejus signatores admoniti venirent ad recognoscenda signa.
2 Tabularum testamentum, instrumentum non est unius hominis, hoc est heredis, sed universorum quibus quid illic adscriptum est, quin potius publicum est instrumentum. L. 2. test, quemadm aper.
3 L. 3. §. 10. D. de tab. exh. L. Un. C. eod.
4 Quas tabulas Lucius Titius ad causam testamenti sui pertinentes reliquisse dicetur, si hae penes te sunt, aut dolo malo suo factum est ut desinerent esse, ita eas illi exhibeas.

adm. aper. moet men aannemen, dat een onderzoek over het belang des eischers het interdict geenszins voorafgaat, hoewel het minstens aangevoerd moet worden. De loop der zaak zal deze zijn: of de bezitter erkent tabulas penes se esse en de exhibitie wordt onmiddellijk gelast[1]; ontkent hij se exhibere posse vel oportere (sed si neget se exhibere posse vel oportere), waardoor voornamelijk bedoeld wordt het geval, dat men met arglist heeft opgehouden te bezitten, dan eerst volgt op den jussus ad exhib. het onderzoek naar het bestaan van belang waarvan de hoegrootheid door het jusjurandum in litem wordt bepaald. Oordeel en executie dus zijn gericht op de exhibitie. Komt het wegens verijdeling daarvan tot de veroordeeling ad id quod interest, zoo wordt het bewijs van het interest door den eed geleverd. In elk geval geschiedt den bezitter der oorkonde geen onrecht, als van hem de overlegging daarvan gevraagd wordt, daar ze uitsluitend bestemd was om van den wil des erflaters te doen blijken, en het eenige middel om het belang van een ieder te staven, juist het testament is.

Ook de persoon des verweerders is in het interdict en in de a.a.e. dezelfde. Het penes *se esse* is voldoende. Ook de gevolgen van de door dolus of contumacia verijdelde overlegging hebben beide onderling gemeen.

De op personen betrekkelijke interdicten strekken evenzeer om een aanspraak op exhibitie te geven, waar de a.a.e. ontzegd of slechts op eene onvolkomen wijze tot het doel zoude leiden. Zoo vooreerst, dat de homine libero exhibendo[2], dat geen proces is over de vrijheid, maar veeleer slechts daar wordt toegepast, waar deze onbetwist is[3], en alzoo kan worden gezegd quem dolo malo retines L. 3. §. 3. 4. 5. D.h.t. Men ziet, het Interdict is ingevoerd voor een bijzonder geval waarvoor op het gebied der a.a.e. geen ruimte was. Het moest nam. gelijk bij ons door middel van het strafrecht bescherming verleenen tegen een onwettigen aanval op de persoonlijke vrijheid van een individu wiens staat onbetwist was. Doch ook hier wederom is, hoe verschillend de aanleiding en de gevolgen, het begrip van exhibere eenzelvig met dat der civiele actie: Exhibere est in pu-

1 L. 1. §. 5. D. de tab. exh.
2 Quem liberum dolo malo retines, exhibeas. L. 1. D. de H.L.E. (43. 29).
3 L. 3. §. 7. h. Recte placuit, tum demum hoc interdictum locum habere, quoties quis pro certo liber est.

blicum producere, et videndi tangendique *hominis* facultatem praebere, L. 3. §. 8. D.h.t.

Ook het interd. de liberto exhibendo[1] voorzag in eene dergelijke behoefte, daar achter de a.a.e. geen judicum directum stond voor den patronus ad indicendas operas libero. Wel bestond er een praejudicium de ingenuitate en de libertinitate, maar geen vindicatio was mogelijk[2]. Wilde derhalve de Praetor de operarum indictio tegen derden handhaven, zoo moest een ander middel worden uitgedacht.

Eenig meerder bezwaar schijnt zich voor te doen bij het interd. de liberis exhibendis[3], omdat vooreerst de vindicatio van een filius familias niet was uitgesloten en dus ook niet de voorbereidende actio, terwijl den vader aan de exhibitie van zijn huiskind, ook van de vermogensrechtelijke zijde, inderdaad veel kon gelegen zijn. Voor het eerste argument beroept men zich gewoonlijk op de bekende L. 1. §. 2. D. de R.V.[4]; een fragment, dat, gelijk het voor ons ligt, nooit iets anders bewijzen kan, dan dat, indien een vindicatie van vrije personen mogelijk was, deze toch zoozeer van die van zaken afweek en zoo in haren aard en gevolgen gewijzigd was, dat van eene vindicatio met eene daaruit voortspruitende verplichting tot teruggave (nisi filium fam. restituat) in geen geval sprake kon zijn, en dus evenmin van de a.a.e. Men trachtte alzoo, behalve van praejudicia, zich te bedienen van andere wapenen, nam. het interd. de liberis ducendis en de liberis exhibendis, beide bestemd om te voeren tot eene beslissing over de vaderlijke macht, overigens verschillend in aanleiding en gevolgen en in betrekking tot de personen. Het eerste de lib. ducendis[5] handhaaft de patria potestas te-

1 Gaj. 4. 162. L. 2, §. I.D. de Interd. §. I.I. cod.
2 L. 6. D. Si ingenuus quis esse dicetur (40. 14). L. 8. §. I.D. de in jus voc. (2. 4). L. 5. §. 8. D. de agn et al. lib. (25. 3).
3 Qui quaeve in potestate Lucii Titii est, si is eave apud te est, dolove, malo tuo factum est, quo minus apud te esset, ita eum eamve exhibeas. L.I.D. de lib. exh. (43. 30).
4 Per hanc autem actionem liberae personae quae juris nostri utputa liberi, qui sunt in potestate, non petuntur. Petuntur igitur aut praejudiciis, aut interdictis aut cognitione Praetoris: et ita Pomponius: Nisi forte inquit, adjecta causa quis vindicet: si quis ita petit filium suum vel in potestate ex jure Romano, videtur mihi et Pomponius consentire, recte eum egisse: ait enim adjecta causa ex lege Quiritium vindicare posse.
5 Si Lucius Titius in potestate Lucii Titii est: quominus eum Lucio Titio ducere liceat vim fieri veto L. 3. pr. D. de lib. exhib.

gen den filiusfam. zelf, voor zooverre wegens de tusschenkomst van een derde, de notio Praetoris niet voldoende is. L. 3. §. 3. D.h.t. Deze derde echter, hij moge persoonlijk bij de ductio belang hebben of niet, treedt steeds op als vertegenwoordiger of verdediger van den filiusfam. (utique debet esse is, qui eum interdicto defendat). Daarentegen gaat het Interd. de liberis exhibendis tegen hem, die en de exhibendi facultas heeft (si is eave apud te est), en bovendien, hetzij zelf de vaderlijke macht inroept, of zich uit welken hoofde ook tegen hare uitoefening door een derde verzet. L. 1. §. 3. §. 5. L 3. §. 5. §. 6. h.t. Dat dit interd. exhibitorium is, niet restitutorium, steunt op denzelfden grond waarop in den regel de vindicatio uitgesloten was, op dien nam., dat men een vrij persoon niet als een voorwerp van restitutie wilde behandelen. De gelegenheid zijne zelfstandigheid zelf te handhaven, of door anderen gehandhaafd te zien, moest hem niet worden benomen. Volgt hij na de exhibitie niet vrijwillig den overwinnaar, bewerende sui juris te zijn, zoo wordt de ouderlijke macht hetzij door eene notio Praetoria hetzij door het Int. de lib. ducendis gehandhaafd. Het int. de lib. exhib. dankt dus zijn oorsprong aan het gemis eener vindicatio bij den filiusfam. en de daarop steunende praetorische actio bewijst, hoezeer in menig opzicht afwijkend, denzelfden dienst als deze, om het nam. den overwinnaar mogelijk te maken den beweerden filiusfam. voor het gerecht te doen verschijnen.

Nog eindelijk komt hier in aanmerking de actio in factum tegen de argentarii tot het overleggen van rekeningen[1]. Ook hier is het edere rationes niets anders dan een exhibere in de gewone beteekenis van het woord. L. 6. §. 7. D. de ed. De grond dezer verplichting van de argentarii bestond hierin, dat zij even als onze tegenwoordige kassiers en bankiers gelden voor anderen opnamen en uitleenden, voor anderen incasseerden en wederom uitbetaalden. Van al deze hunne verrichtingen moesten zij onder toezicht van het openbaar gezag nauwkeurige aanteekeningen houden, die in geval van verschil, in rechten kracht[2]

1 L. 4, p. D. de. ed. (II. 13). Argentariae mensae executores rationem, quae ad se pertinet edant adjecto die et consule.

2 ‘Edere autem est vel dictare, vel tradere libellum, vel codicem proferre.’

van bewijs opleverden[1]. L. 10. §. 1. L. 4. §. I. de ed. L. 27. §. I. de Furt. Gellius. XIV. XI.

Op zich zelf nu ware het niet zoo onnatuurlijk geweest dat ieder, die ten behoeve en in het belang van anderen aanteekeningen gemaakt had, tot overlegging zou zijn genoodzaakt geworden; niettemin is deze verplichting beperkt gebleven tot de argentarii en de met hen gelijkgestelde nummularii (L. 10. §. I. de ed.), een bewijs wederom, dat wegens het ontbreken van een judicium futurum de a.a.e. onbruikbaar was en een surrogaat gevorderd werd door eene actie, die evenzeer als de civiele, tot voorwerp heeft het quanti intersit agentis editas esse. L. 8. §. 1. L. 10. §. 3. D. eod.

In welken tijd heeft men den oorsprong te zoeken van de Romeinsche exhibitorische rechtsmiddelen? Dat de a.a.e. door de veteres reeds als een gebruikelijk en erkend middel werd toegepast, bewijzen de in de Digesten voorkomende fragmenten geput uit de werken van Aquilius Gallus, Alfenus en Labeo, terwijl zij bereids evenzeer als Trebatius behandelen het interd. de domino libero exhibendo en de tabulis exhibendis[2]. Al deze instellingen reiken dus tot voor Cicero en derhalve tot de vroegste periode van het formulier proces.

Maar kan men nog verder gaan door tot de legis actiones op te klimmen? Hiertegen verzet zich, dat gedurende hare heerschappij de taak van den judex met de pronuntiatio was afgeloopen, zoodat na de beslissing over het eigendomsrecht, de overwinnaar zich des noods met behulp van den magistraat in het bezit der zaak kon stellen. Maar wat moest gedaan wor-

1 L. 4. §. I.D. de ed. en L. 2. D. de off. P.U. (1. 12). Onwillekeurig denkt men aan de bewijskracht van de boeken en aanteekeningen, toegekend aan onze ook door het openbare gezag aangestelde makelaars en aan hunne verplichting tot het geven van uittreksels, a. 66 en 67 W.K. Art. 70. e.v. Duitsch Han. delswetb. Opmerking verdient, dat en in het Fransche en in het Nederl. en in het Duitsche Handelswetboek het Romeinsche beginsel van de a.a.e. is gehuldigd: Geen recht op de communicatie van boeken dan van die men de zijne kan noemen. A. 14. C. de Comm. Art. 40. Duitsch H. Wetb. en art. 11 W.K., waarover Holtius. Zie ook A. 1922, B.W. In geval van faillissement behooren de boeken van den failliet, gelijk zijne overige goederen in zekeren zin de massa toe.

2 L. 17. §. 6 D. de act. emt. (19, 1.). L. 11. §. I.D. Ad. exh. L. 4, §. I.D. de hom. lib. exh. L. 3. §. 9. de tab. exh.

den bij eene a.a.e.? Eene rechtsvraag viel hier niet te beslissen, en waar het eene bloote aanwijzing gold, daar kon toch voorzeker een onmiddellijke dwang niet minder plaats grijpen, dan bij een bevel tot definitieve teruggave, dat in geval van verzet of arglistige verduistering door poenale sanctiën versterkt werd, terwijl een middellijke dwang tot exhibitie door middel van eene veroordeeling in het quanti res erit, hier evenmin kon worden doorgezet als bij de restititutie. Ten tijde van de leg. act. derhalve was de verplichting ad exhib. een gevolg van het sic jubeo van den magistraat, die na een summier onderzoek het geven of weigeren kon. Een a.a.e. voor den judex dankt haar ontstaan eerst aan de veroordeeling in geld. Hierbij komt, dat tot de vindicatio der legis actio sacramento, bij roerende zaken vereischt werd hare tegenwoordigheld in jure. Het brengen daarvan voor den rechter was evenzeer als het doen verschijnen van den gedaagde, de taak des eischers, die in geval van wederstand de bescherming van het gezag kon inroepen. Zoolang derhalve alleen eene aanwezige zaak kon worden gevindiceerd, moest de bevoegdheid des eischers zijn een onvoorwaardelijk recht, van elk onderzoek over den grond van zijn begeeren even onafhankelijk als de verwezenlijking der in jus vocatio van het bewijs, dat men belang heeft iemand voor den rechter te dagen. Eerst toen men een zaak ook buiten hare tegenwoordigheid mocht vindiceeren, was noch de eischer, noch de gedaagde verplicht ad exhibendum en wilde men den laatsten daartoe dwingen, er moest een voorbereidend proces worden gevoerd, waarbij een onderzoek plaats greep, in hoeverre eene niet onmisbare en op zich zelf onverplichte handeling den gedaagde wegens het recht en het belang van den eischer behoorde te worden opgelegd. Het is dus naar aanleiding van het betoogde hoogst waarschijnlijk, dat de kiem van de a.a. exhib. gelegd is in den tijd tusschen Plautus en Cicero en dat de andere aanvullende exhibitorische rechtsmiddelen ietwat later te stellen zijn.

En nu ten slotte nog deze vraag, die intusschen in het voorafgaande nagenoeg hare oplossing vindt: waaraan is het toe te schrijven, dat de a.a.e., die bij de Romeinen een zoo gewichtige rol heeft vervuld, ja zelfs een onontbeerlijk hulpmiddel scheen, van ons modern rechtsgebied nagenoeg verdwenen is, althans in de verzamelingen van gewijsden een nauwelijks merkbaar plaatsje inneemt, zonder dat de practijk eenige leemte schijnt te gevoelen? Men lette op de volgende punten.

I°. Eene geheele en wel een der gewichtigste categoriën van zaken, die bij de Romeinen het voorwerp der reivind. en dus der a.a.e. uitmaakten, is bij ons vervallen, nam. die der slaven, waarbij de aanwijzing het meest noodzakelijk moest voorkomen tot staving hunner identiteit.

II°. Waar gelijk bij ons de regel werd vastgesteld: en fait de meubles possession vaut titre, of althans ten aanzien van roerende goederen de reivindicatie tot zeer enge grenzen beperkt was geworden[1], daar ontzonken de a.a.e., haar dienares, grond en bodem.

III°. Doch ook in geval van diefstal of verlies, waar nog gewoonlijk de vindicatie geldt, is het Rom. middel ontbeerlijk geworden door de uitbreiding der bevoegdheid en de attributen van de politie en den strafrechter, om bij vermoeden van diefstal, helen of bedrog, door huiszoeking en andere wijzen van vervolging, vermiste of ontvreemde zaken op te sporen en voor den rechter te brengen[2].

IV°. Waar het geldt eene uit onderscheiden zaken te doene keus, als b.v. bij legaten, wordt de a.a.e. vervangen door de obligatorische actie, die geen ander bewijs vereischt dan dat van een wettigen titel.

V°. Ook in hare functie ad separandum is zij onnoodig, omdat de bevoegdheid om afscheiding te vragen, met de eigendomsactie wordt gecumuleerd, met dit gevolg, dat de afzonderlijke phases van het proces, het summatim cognoscere, de scheiding en de vindicatie zelf samenvloeien in een en hetzelfde onderzoek, zoodat op eene allezins meer doelmatige wijze het exhibitorium in het petitorium opgaat.

Men bedenke daarbij, dat daar, waar geen strijd bestond over den eigendom eener zaak, of wel een zoodanige, die door een summier onderzoek kon worden uit den weg geruimd, de a.a.e. bij de Romeinen concurreerde met de reivindicatio, ja zelfs, dat zij deze terugdrong tot die gevallen van bestrijding, waar de pronuntiatio alleen de zaak tot volkomen klaarheid brengen kon. Bij ons daarentegen kunnen arglistige bestrijding en verduistering worden getroffen, eensdeels door beslissingen in kortgeding, anderdeels door straffen bedreigd tegen misdrijven, die de zekerheid van eigendom betreffen. En evenzeer maken onze strafwetten de a.a.e. overbodig, waar zij in het R.R. samenliep met de actio ex contractu, door dat de weigering tot teruggave tegelijk onder het bereik van het strafrecht viel.

1 Gelijk b.v. in het Oostenr. Wetb. a. 366 e.v.
2 Men zie b.v. art 40, 41, 45, 106, 107 Strafv.

Eindelijk miskenne men niet het hemelsbreed verschil tusschen de Romeinsche en de hedendaagsche procesorde. Door de weinig vormelijke, mondelijke behandeling van zaken, door aanschouwelijke voorstelling der feiten, door de onmiddellijke indrukken des rechters en zijne op zedelijke overtuiging gegronde drangredenen, door dit een en ander vond de verweerder dikwerf gereede aanleiding, om in stede van voort te procedeeren onder den bezwarenden last van de cautio judicatum solvi, liever dadelijk terug te wijken, door te restitueeren of het tollere pati. Hoe geheel anders in onze koude, vormelijke en nagenoeg geheel schriftelijke rechtspleging, gepaard aan de lijdelijkheid van den rechter en zijn onmacht om voorloopige punten door ondervraging en verhoor van partijen vast te stellen en ten gevolge daarvan de procedure te bekorten en te vereenvoudigen. Wordt de gedaagde niet bewogen door de vrees voor buitensporige proceskosten, hij heeft onafhankelijk van zijn zedelijkheidsgevoel geen enkele reden, den eischer het verkrijgen van een vonnis gemakkelijk te maken. Op edelmoedigheid van hem, die het tot een proces komen laat, valt weinig te rekenen. Die derhalve in plaats van te vindiceeren, ad exhibendum zoude klagen, sloeg een bal in de lucht en het voorbereidend proces baarde niets dan teleurstelling en tijdverlies. In één woord, terwijl de Rom. procesorde twee scherp geindividualiseerde actiën had opgesteld, de eene met volledig bewijs en de pronuntiatio over het recht zelf, de andere met een summier onderzoek zonder pronunciatio en zonder dat de uitspraak kracht van gewijsde had, daar is in het moderne recht, waar de procedure grootendeels eene schriftelijke en de rechter aan een stel van bewijsmiddelen gebonden is, geen bodem meer voor de hulpactie en wordt, waar het de restitutie geldt op grond van een zakelijk recht, steeds de reëele actie gebezigd met het onzekere uitzicht op den aard van wederstand dien de gedaagde bieden zal.

Doch terwijl in betrekking tot andere voorwerpen, de actio ad exhib. op zijde is geschoven, heeft zich hier en daar de practijk daarvan meester gemaakt ter gelegenheid van de overlegging van oorkonden en bescheiden. Kon men zich ten dien aanzien met grond beroepen op beginselen, die bij de Romeinen werden gehuldigd? Geenszins. Vooreerst toch mocht de actie niet worden gebezigd dan waar de eischer eene hoofdvordering had op overgave of althans op een gemeenschappelijk gebruik of bezit. Een ander belang, ja zelfs de omstandigheid

dat in de oorkonde een en ander voorkwam tot zijne aangelegenheden betrekkelijk, was, gelijk wij zagen, niet voldoende. Vervolgens was er geene a.a.e. zonder eene futura actio in rem op het geschrift zelf gericht. Bestond er een aanspraak van obligatorischen aard, zoo had men andere actiën, die niet alleen van de onze in gevolgen verschilden, maar die ook, naarmate harer verschillende schakeeringen, door elk harer eigen regelen beheerscht, op andere niet kunnen worden toegepast[1].

Hierdoor alleen wordt eene wijziging van het Rom. recht te weeg gebracht, dat door de veranderde beginselen omtrent de specificatie, in sommige wetgevingen, een zakelijk recht op bescheiden wordt geschapen, waar het oudtijds niet bestond, terwijl over den eigendom of medeëigendom van stukken dikwerf de wil der opstellers zal beslissend zijn en bijgevolg daarvan afhankelijk de verplichting tot overlegging of overgave.

Leiden, 29 Mei 1872.
J.E. GOUDSMIT.

1 L. 5. D. Fam. ercisc. L. 7. C. eod. L. 48, 52. D. de act. emt. Art. 1128 B.W.

Armverzorging.

Onder den titel: *Pauperism, its causes and remedies*, is vóor eenige maanden een merkwaardig boek uitgekomen van Prof. Fawcett, het bekende parlementslid. Na een schildering van de groote armoede in Engeland gegeven en gewezen te hebben op het feit, dat alleen de officiëele cijfers te Londen een afwisselend getal van 135 à 170,000 armen vermelden, zoekt de schrijver naar de oorzaken van dien treurigen toestand. Hij vindt die grootendeels in de onbedachtzaamheid der lagere volksklasse, die door de verkeerde uitvoering der armenwet sterk wordt aangemoedigd; immers, de mildheid, waarmede buiten het werkhuis onderstand wordt verleend, bevordert de onberaden huwelijken en dientengevolge het onmatig aangroeien der bevolking. Zal men nu, vraagt hij, aan alle staatsarmverzorging een einde maken? Zulk een geneesmiddel zou erger zijn dan de kwaal, want aan de particuliere liefdadigheid kleven nog veel grooter gebreken dan aan de staatsarmverzorging. Zij handelt zonder een vast beginsel, zij is sentimenteel, zij mist alle toezicht. In de Australische koloniën heeft de staat zich tot dusver niet met het armwezen bemoeid, en trots de rijke hulpbronnen, die de natuur daar aanbiedt, is de armoede er zoodanig toegenomen, dat men er algemeen naar wettelijke regels op de armverzorging verlangt. Kan landverhuizing baat geven? Onze paupers zijn elders even onbruikbaar als hier en men zal ze dus nergens willen opnemen. Of algemeen kosteloos onderwijs? Integendeel, dat zou de kwaal nog erger maken; ouders zijn in gelijke mate verplicht om hun kinderen onderwijs te doen genieten, als om hun voedsel en deksel te geven, en wie vrijstelling van schoolgeld ontvangt, ontvangt bedeeling: ligt de hoofdbron van het pauperisme in het onmatig aangroeien der bevolking, dan werkt

men het pauperisme in de hand door de lagere klasse te gemoet te komen in de kosten harer huishouding. Neen, genezing is slechts te vinden bij een goed stelsel van armverzorging. Sedert 1834 bezit Engeland een verbeterde armenwet, rustende op het beginsel dat onderstand zooveel mogelijk slechts in het werkhuis wordt verleend; maar die wet is grootendeels een doode letter gebleven, want van de negen bedeelden zijn acht huiszittende armen. Daar ligt het euvel. Overal waar men het werkhuis-systeem krachtdadig toepast, vermindert de armoede; overal waar men dit nalaat, neemt zij toe. In Ierland doet men het eerste; van de zes armen zijn er vijf in het werkhuis; en Ierland, hoe misdeeld ook, telt 50 pCt. minder armen dan Londen alleen. In Noord-Amerika doet men het tweede, en te Philadelphia was het getal armen in 1869 reeds tot 119,000 geklommen. Geen wonder; want het werkhuis schrikt den arme af; onderstand in eigen woning trekt hem aan. Het eene is eene openbare schande, het ander kan verborgen blijven. Menig kind wil zijn vader of moeder niet naar het werkhuis laten gaan, maar wèl gewone bedeeling doen genieten. Geef dus onderstand, indien het noodig is; maar geef dien nooit, dan alleen bij hooge uitzondering, buiten het werkhuis. Slechts aldus kunt gij den man, die door lichtzinnigheid verarmd is, tot inkeer brengen, den luiaard of den verkwister straffen, de uitbreiding der bevolking tegengaan.

Ziedaar, zeer verkort en met weglating van al hetgeen hier niet ter zake doet, den inhoud van Fawcett's boek. Er is overeenstemming tusschen dit geschrift en een ander werk, dat later is verschenen: de ‘Letters and other writings of the late Edward Denison, M.P. for Newark, edited by sir Baldwyn Leighton.’ Laat ik eerst een woord zeggen van den schrijver, die nog wel zoo belangrijk is als zijn boek. Edward Denison, neef, naar ik meen, van den onlangs afgetreden Voorzitter van het Britsche Lagerhuis, is slechts dertig jaar oud geworden. Kort was dus zijn leven, maar niet te kort om bij allen, die hem van nabij gekend hebben, een diepen indruk achter te laten. Hij moet een beminnelijke figuur zijn geweest. Wars van de verstrooiïngen, die Londen een jongen man van goede geboorte aanbiedt, heeft hij zich in een van de armoedigste buurten dier stad met der woon gevestigd om er den toestand der lagere klassen te leeren kennen en tegelijk tot verbetering daarvan iets bij te dragen. Armverzorging, reeds vroeger zijn

hoofdstudie, werd het nu nog meer, en merkwaardig zijn de uitkomsten, die zijn onderzoek heeft opgeleverd. Ook Denison beweert, dat de liefdadigheid, zooals zij gewoonlijk wordt uitgeoefend, onberekenbaar nadeel sticht. De alwijze Schepper, zoo spreekt hij ongeveer, heeft gewild, dat zelfbehoud de drijfveer zou zijn van 's menschen gedrag: maar de maatschappij zegt: neen, de Voorzienigheid is te wreed, wij zullen zachter zijn. Het gevolg hiervan is, dat wij den regel: wie niet werkt zal niet eten, opheffen en dat niemand zelfs in de verte de mogelijkheid onderstelt van door luiheid en verkwisting te zullen omkomen. Hoe ruimer de liefdegaven vloeien, hoe meer de bevolking zich uitbreidt en hoe meer, tot schade der onafhankelijke arbeiders, de huren der woningen stijgen, daar de vraag naar woningen ook vermeerdert door hen, die de mildheid der gegoede ingezetenen van elders aantrekt. Alle wetten der staathuishoudkunde worden in haar werking gestoord door dat onnadenkend aalmoes geven, dat verkeerdelijk ondersteunen van lieden die, ware de prikkel der noodzakelijkheid hun niet ontnomen, gewis voor zich zelven zouden zorgen, daar zij er volkomen toe in staat zijn. Men keere dus in Engeland terug tot het goede stelsel, dat aan de armenwet ten grondslag ligt en verleene geen onderstand aan valide personen, zonder arbeid van hen te eischen. Deed men dit maar gedurende een enkel geslacht, men zou het pauperisme in dien tijd bijna geheel kunnen uitroeien!

Uit deze laatste woorden spreekt de illusie van den jongen hervormer, die, van de waarheid zijner denkbeelden doordrongen, alles gewonnen rekent zoo deze maar zegevieren. Maar is het niet treffend, dat iemand, die in zijn geschriften blijk geeft van een buitengewone teederheid, zoo wars is van sentimentaliteit op het gebied van armverzorging en hier alleen het koele verstand wil laten heerschen? Aanvankelijk nog ingenomen met het Fransche stelsel, dat veel zachter is dan het Engelsche, komt hij na plaatselijk onderzoek geheel van zijn ingenomenheid daarmede terug, en hij eindigt met hoe langer hoe meer op gestrenge toepassing der wet aan te dringen. Onder de maatregelen, die hij verlangt, zijn er enkelen, die schier de uiterste grens van gestrengheid bereiken: zoodra een gezin een vol jaar onderstand heeft genoten, wil hij de kinderen van dat gezin aan hun ouders onttrekken en op het land uitbesteden, totdat de ouders het bewijs leveren, zelve voor een behoorlijke

opvoeding van hun kroost te kunnen zorgen. Ik vermeld dit voorstel niet om het aan te bevelen, maar alleen om te toonen, van welk een geest Denison is bezield.

Valt nu uit deze beschouwingen voor ons iets te leeren? Het stelsel van bedeeling in werkhuizen is hier te lande nog weinig toegepast; zou het wenschelijk zijn dit meer te doen, ja elke andere bedeeling af te schaffen? Na de lezing van Fawcett's boek heeft die vraag mij eenigen tijd bezig gehouden; ik wensch in deze bladzijden de slotsom van mijn onderzoek aan het oordeel van den lezer te onderwerpen.

I.

De hoofdgedachte, waarop Fawcett's redeneering rust, schijnt mij juist. De schrijver gaat uit van de stelling, reeds vroeger door hem en anderen betoogd, dat wanverhouding tusschen kapitaal en bevolking de voornaamste oorzaak is der armoede, die in vele landen onder de lagere klassen heerscht, en deze stelling moet men, naar ik meen, beamen, als men zich rekenschap geeft van de rol, die het kapitaal in de maatschappij vervult en van de natuurlijke moeilijkheden, die bij uitbreiding der bevolking vaak zijn vermeerdering belemmeren[1]. Maar is dit zoo, dan zal men evenzeer moeten toestemmen, dat het pauperisme slechts op afdoende wijze bestreden kan worden, door hetzij de kapitaalvorming aan te moedigen, hetzij de snelle vermeerdering der bevolking tegen te gaan. Het eerste geschiedt door het sparen te bevorderen, de vervoermiddelen te verbeteren, den arbeid te prikkelen, de kennis, waardoor de arbeid productiever wordt, onder alle klassen der maatschappij te verspreiden. Het tweede, door de onberaden huwelijken te verminderen, hetgeen wel niet anders geschieden kan dan door de arbeidende klassen tot meer bedachtzaamheid aan te sporen. Blijkt onze philanthropie onmachtig om tot iets van dit alles mede te werken, dan onthoude zij zich althans zooveel mogelijk van het tegendeel daarvan. Het koele verstand legge het zwijgen op aan de stem des gemoeds, indien wij, door naar die

1 Zie de *Aanteekening*, achter dit opstel geplaatst.

stem te luisteren, de hoofdoorzaak van het pauperisme in groote mate zouden bevorderen.

In verband hiermede en alvorens tot mijn eigenlijk onderwerp over te gaan, wensch ik twee punten van actueel belang aan te roeren: goedkoope arbeiderswoningen en kosteloos onderwijs.

Niemand kan ongunstig denken over de pogingen, die op vele plaatsen van ons land worden aangewend tot verschaffing van betere woningen aan de arbeidende klassen. ‘Reeds in het algemeen gesproken is het bedenkelijk, wanneer een arbeidersbevolking hare levenseischen te laag stelt; maar de gevaren, daaraan verbonden, zijn het grootst als zij dit doet op het punt der woning; want van den toestand, waarin deze verkeert, hangt het geluk der huishouding af. Hoe minder een arbeidersbevolking te dien opzichte verlangt, hoe talrijker de onberaden huwelijken bij haar worden. Ten slotte vraagt men slechts een hol om er na de bruiloft in te kruipen en voorts - officieele armverzorging’[1]. Verbetering der woningen, nu, is een krachtig middel om dit kwaad te stuiten. - Zelfs tegen eigenlijk gezegde ‘bedeeling in woningen,’ wanneer zij andere bedeeling vervangt, kan geen bezwaar bestaan, naar ik meen. Volgens een opgave van den Heer de Sitter op het Eerste Congres over het Armwezen, in Juni 1854 te Groningen gehouden[2], had het Algemeen Diakengezelschap haar reeds voor vele jaren met uitstekend gevolg ingevoerd. Driemaal sedert dien tijd had te Groningen de cholera gewoed en telkens waren de woningen van het Diakengezelschap verschoond gebleven; van de vijf of zeshonderd bewoners waren slechts een paar aangetast. Opmerkelijk was de invloed der betere woning op gedrag en levenswijze geweest; kortom, in alle opzichten waren de verwachtingen overtroffen. Men zou waarschijnlijk wel meer voorbeelden van dien aard kunnen aanvoeren, ten bewijze dat bedeeling in woningen een voortreffelijke vorm van bedeeling is. Het eenige, wat ik in twijfel wil trekken, is de wenschelijkheid om ook aan hen, die *geen* onderstand noodig hebben, in bedekten vorm onderstand te verleenen, door hun

1 Woorden van Dr. Krebs. Zie *Emminghaus*, Das Armenwesen und die Armengesetzgebung in Europ. Staaten, Berlin, 1870, bl. 598.

2 Zie het *Verslag*, bl. 46.

een woning te geven beneden den marktprijs. In dezelfde Congresvergadering, waarvan straks gesproken is, heeft Prof. Ackersdijck een opmerkelijke rede gehouden, waarin hij alle vermeerdering van arbeiderswoningen bestrijdt. Wanneer een paar jongelieden denkt te trouwen, zegt hij, zoekt het een woning; vindt het die niet, dan stelt het zijn huwelijk uit. Geef woningen aan de behoeftigen en gij brengt vermeerdering van armen te weeg. - Over deze woorden aangevallen, heeft de Heer Ackersdijck ze nader toegelicht. Hij was er niet tegen dat men betere arbeiderswoningen bouwde, maar verlangde slechts dat oude woningen zouden verdwijnen, naarmate nieuwe verrezen, en daarin geloof ik niet dat hij dwaalde. Wat baat het, of gij fraaie gebouwen voor de arbeidende klasse hebt opgericht, zoo de ellendigste kelders en vlieringen nog bewoond blijven, hetgeen onvermijdelijk zal gebeuren, wanneer de vermeerdering van woonruimte vergezeld gaat van een even groote vermeerdering van bevolking? Men neme dus bij het bouwen van arbeiderswoningen geen maatregelen, die de uitbreiding der bevolking in de hand werken; met andere woorden, men stelle de huurprijzen niet te laag. Lage huurprijzen brengen om twee redenen vermeerdering van bevolking te weeg. Vooreerst bevorderen zij eenigermate het huwelijk, want menig jong paar zal niet trouwen vóor de man een ruime verdienste heeft, als de woningen duur zijn; en in de tweede plaats trekken zij vreemde arbeiders aan, hetgeen zeker wel het grootste nadeel is. De toevloed van plattelandsbewoners naar de steden, blijkens de statistiek reeds zoo belangrijk, zou ongetwijfeld nog klimmen, zoo hij in de duurte van het stadsleven niet een heilzame belemmering ondervond; opent men echter in de steden goedkoope woningen, dan neemt men die belemmering weg. Sprekende van een andere verkeerde philanthropie, van kunstmatige werkverschaffing, heeft een onzer vaderlandsche schrijvers[1], eens gevraagd, hoe het volk de grenzen zal bespeuren, waarop zijne verdere vermeerdering moet stand houden, zoo het voor de nabijheid dier grenzen niet gewaarschuwd wordt door een zekere wanverhouding tusschen zijn inkomsten en noodzakelijke uitgaven? Men zou hetzelfde kunnen vragen aan hen, die aan anderen dan bedeelden woningen willen ver-

1 Mr. W.C. Mees, De Werk-Inrichtingen voor armen uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd, Rotterdam, 1844, bl. 237-8.

huren beneden den marktprijs. Slechts dan zou deze soort van philanthropie verdedigbaar zijn, wanneer de werkman een goede woning niet wist te waardeeren, zoodat men aanvankelijk de huurprijzen laag moest stellen om den smaak voor eene betere woning bij hem op te wekken; tot nog toe is dit echter, althans in ons land niet gebleken. Waarom dan zonder noodzaak afgeweken van goede beginselen? Men bouwe dus arbeiderswoningen zooveel men wil; hoe meer men er bouwt, hoe beter; maar men schrome niet er de hoogste huurprijzen voor te vragen, die men bedingen kan. Schijnbaar is dit hard, niet in werkelijkheid, naar ik meen.

Moet een soortgelijke gedachtengang ons niet leiden tot afkeuring van kosteloos onderwijs, tenzij aan kinderen van bedeelden? Fawcett beweert het, zooals men uit het korte overzicht van zijn boek heeft gezien, en er is veel dat voor de juistheid zijner bewering pleit. Ouders zijn in gelijke mate verplicht om hun kinderen een goede opvoeding te geven als om hen te onderhouden; wie dus geen schoolgeld kan betalen is een arme, die als zoodanig verdient gestempeld te worden. Van een zedelijk standpunt gesproken, heeft niemand het recht om wezens, wien hij zelf het aanzijn heeft geschonken, in onkunde groot te brengen. Kosteloos onderwijs van staatswege is niet anders dan gedeeltelijke opvoeding der kinderen voor staatsrekening, dus een bedeeling, die dezelfde strekking heeft als kunstmatige werkverschaffing en goedkoope woningen, daar ook zij de noodlottige gevolgen van armoede tempert. Voor een werkman met een groot gezin is het ongetwijfeld zeer lastig, zelf het onderwijs zijner kinderen te moeten bekostigen; maar als die last een zekeren tijd heeft bestaan, wordt hij in aanmerking genomen als bestanddeel van de noodzakelijke uitgaven der huishouding; een jong paar, dat in het huwelijk zal treden, rekent er op, en onmerkbaar verhoogt zich in de schatting des volks het minimum van inkomen, dat een huisgezin, om fatsoenlijk te leven, noodig heeft.

Hiertegenover staat echter iets anders, dat evenzeer behartiging verdient: karigheid in het verleenen van kosteloos onderwijs kan vermindering van schoolbevolking te weeg brengen. Dit nadeelig gevolg zou door invoering van algemeene leerplichtigheid niet te keeren zijn, want een staat, die schoolverzuim wil straffen, is wel gedwongen kosteloos onderwijs op ruime schaal aan te bieden. Hier ligt een bezwaar tegen de

toepassing van Fawcett's denkbeeld, waaraan hij niet genoeg gedacht heeft, maar dat ons niet weerhouden moet om de waarheid van dat denkbeeld, op zich zelf beschouwd, te erkennen. Kosteloos onderwijs is veelal bedeeling van lieden, die eigenlijk niet bedeeld moesten worden. Is zulk een bedeeling nu volstrekt noodzakelijk om een grooter kwaad, schoolverzuim, te voorkomen, dan is het verkeerd haar op eens af te schaffen; maar dan grijpe men toch de middelen aan om het zoo spoedig mogelijk te doen. Dan worde althans den gemeente-ambtenaren voorgeschreven, met het verleenen van toegang tot de Armenscholen niet, gelijk nu vaak gebeurt, met groote mildheid, maar integendeel zoo karig te werk te gaan als zonder nadeel voor het schoolbezoek geschieden kan, en van stap tot stap trachte men het doel te bereiken, waartoe men komen moet, dat de schoolgelden het grootste deel van de kosten der school dekken. Ook voor het gehalte van het onderwijs zal dit goed zijn; want de uitgaven, die het schoolwezen in groote gemeenten vordert, zijn zoo belangrijk, dat versterking en betere bezoldiging van het onderwijzend personeel meestal groote financieele bezwaren ontmoet. Er wordt thans in ons land veel onderwezen; of er goed wordt onderwezen, is een andere vraag, waarop men zeker met meer vertrouwen toestemmend zou kunnen antwoorden, indien de aanzienlijke vermeerdering van kosten, waarmede elke verbetering van het onderwijs noodwendig vergezeld gaat, niet vele gemeenten van ingrijpende hervormingen in het schoolwezen had afgeschrikt.

Ik voorzie intusschen de gewone bedenking, die men tegen soortgelijke beschouwingen pleegt aan te voeren. Laat wanverhouding tusschen kapitaal en bevolking de hoofdoorzaak van pauperisme zijn, is het zelfs dan niet bedenkelijk de uitbreiding der bevolking te belemmeren? Vroegtijdige huwelijken brengen veel armoede teweeg; in het afgetrokkene beschouwd ware het dus beter, zoo de jonge lieden uit den geringen stand het voorbeeld volgden van die der hoogere en eerst op lateren leeftijd in het huwelijk traden. Maar zou dit ook beter zijn uit het oogpunt der zedelijkheid?

De bedenking, die hierin ligt opgesloten, schijnt mij echter thans niet van toepassing . Er is hier geen sprake van beperking der huwelijksvrijheid. De vraag is alleen, of men door philanthropische middelen de natuurlijke moeilijkheden, die het

huwelijksleven van zelf met zich voert, kunstmatig moet verminderen. Van staatswege het huwelijk te belemmeren is voorzeker niet wenschelijk, maar door particuliere of publieke liefdadigheid het tegenovergestelde te doen, immers evenmin. Men vreest dat late huwelijken de zedelijkheid in gevaar zullen brengen: is het pauperisme, vrucht van overbevolking, een bron van deugd? Laat ons dan onzijdig blijven en het vroegtijdig huwelijk noch aanmoedigen, noch belemmeren, zoo zullen wij geen zwaarder verantwoordelijkheid op ons nemen dan wij dragen kunnen. De gegevens ontbreken om te beslissen of de zedelijkheid bij een minder snelle toeneming der bevolking zou winnen of verliezen. De les op te volgen, die in twijfelachtige gevallen onthouding predikt, schijnt dus hier het meest geraden.

II.

Een zoodanig stelsel van armverzorging dat de luiheid, de verkwisting en de uitbreiding der bevolking het minst in de hand werkt (het is reeds menigmaal betoogd) verdient daarom de voorkeur. Ik zeg: *het minst* in de hand werkt; want wie beseft niet dat iedere armverzorging, hoe voortreffelijk ook, min of meer aan het genoemde euvel moet lijden? Armverzorging is op zich zelf een kwaad, maar een noodzakelijk kwaad, omdat men den arme, al is hij arm geworden door eigen schuld, niet van gebrek kan laten omkomen. Practisch gesproken is van iedere armverzorging alleen dit te eischen, dat zij de luiheid, verkwisting en uitbreiding van bevolking *zoo min mogelijk* aanmoedige, niet meer dan volstrekt onvermijdelijk is.

Verdient nu het stelsel van Fawcett, uit dit oogpunt beschouwd, aanbeveling? Voor de staatsarmverzorging in Engeland ongetwijfeld, naar ik meen. Engeland verkeert in een toestand, dien het met weinig landen gemeen heeft; de arme bezit er sedert geruimen tijd recht op onderstand, en dit recht kan hem niet op eens ontnomen worden. Hoe zal men nu verhoeden, dat er misbruik van gemaakt wordt en de armenbelasting tot een ontzettende hoogte klimt? Kerkelijke bedeeling of bedeeling uit bestaande fondsen heeft zekere natuurlijke grenzen, die

van zelf tot matigheid nopen; al te groote mildheid zou weldra hare krachten uitputten. Particuliere liefdadigheid is wel iets meer voor uitbreiding vatbaar, want zij geeft op ruimer schaal, naarmate meer van haar gevraagd wordt; het geven houdt echter op den duur geen gelijken tred met het vragen. Maar armverzorging van staatswege dekt hare kosten door belastingen en overtreft daarom in rekbaarheid elke andere. Welk een omvang kan zij niet aannemen, eer de klachten der belastingschuldigen haar tot matigheid dwingen! Een verkeerd stelsel wordt toegepast, slechte practijken zijn ingeslopen, de armbesturen bestaan niet uit geschikte personen: hooge opvoering der armenlasten is daarvan het uitvloeisel en de wensch naar hervorming algemeen. Maar over de middelen om daartoe te komen verschillen de gevoelens. Eene eerste wetsvoordracht wordt verworpen, een tweede ingetrokken, een derde sterft in de geboorte.... Wij weten hier te lande maar al te goed, welke moeilijkheden aan wetshervorming verbonden zijn. Inmiddels woedt het kwaad voort, de armenlasten stijgen hoe langer hoe meer, de klachten der burgerij nemen toe - doch er verandert niets.

Een staat, die den arme recht op onderstand heeft verleend, moet dus om financiëele redenen zeer afschrikkende voorwaarden aan den onderstand verbinden, zoodat de arme slechts bij nijpende behoefte van zijn recht gebruik maakt. Het werkhuis kan voor dat doel uitnemende diensten bewijzen. De arme is er beroofd van zijn vrijheid; hij verricht er zwaren arbeid; voor zijn levensonderhoud ontvangt hij er niet meer dan het strikt noodige; elke weelde, elk genot, is hem ontzegd. Zulk een verblijfplaats is voor niemand aantrekkelijk en geen wonder dat de arme haar verlaat, zoodra hij kans ziet om zelf voor zijn onderhoud te zorgen. Ziehier eenige sterk sprekende cijfers, die alleen op *valide* personen betrekking hebben. Van 1°. Januari tot 1°. Juli daalt het cijfer der bedeelden in Engeland *buiten* het werkhuis bij de mannen van 100 op 78, bij de vrouwen van 100 op 92; dat der bedeelden *in* het werkhuis: bij de mannen van 100 op 56, bij de vrouwen van 100 op 77[1]. - In 1834 is de tegenwoordige Engelsche armenwet

1 Dit zijn de gemiddelden van de jaren 1867-71, berekend naar een opgave voorkomende in het 23d *Annual Report of the Poorlaw Board*, bl. 394.

tot stand gekomen, die, hoe gebrekkig ook, veel strenger is dan de vroegere wetgeving; ziehier nu de finantiëele gevolgen dier vermeerderde gestrengheid. In de 22 jaren die aan 1834 voorafgingen werden £ 143 millioen, in de 22 volgende jaren slechts £ 129 millioen voor het armwezen uitgegeven, hoewel in het tweede tijdvak de bevolking gemiddeld 25 pCt. grooter was dan in het eerste[1]. Maar wij moeten vooral de ondervinding van Ierland raadplegen, want nergens is de bedeeling van huiszittende armen meer tot een uitzondering gemaakt dan daar: in Engeland waren van 1,039,549 personen, die er op 1°. Januari 1869 onderstand genoten, slechts 163,071 in werkhuizen geplaatst; in Ierland op hetzelfde tijdstip 56,934 van 74,254, dus ongeveer drie vierden. Wat zijn nu de vruchten van het Iersche stelsel? Vooreerst, dat het getal der bedeelden niet belangrijk toeneemt. Het bedroeg in de eerste week van Januari gemiddeld:

van 1855-59....62,288	(Bevolking 5,9 millioen).
van 1860-64....57,202	(Bevolking 5,7 millioen).
van 1865-69....70,118	(Bevolking 5,6 millioen)[2].

In de tweede plaats, dat de kosten van publieke armverzorging binnen zekere grenzen beperkt blijven: tusschen 1852 en 1859 daalden zij van £ 1,099,678 tot £ 513,614, klommen toen van lieverlede totdat zij in 1868 het cijfer van £ 847,995 bereikten en daalden in 1870 weder tot £ 815,973[3]. Per hoofd der bevolking berekend, bedragen de kosten voor het armwezen in Engeland thans bijna 7 shillings, in Ierland nog geen 3 shillings. Misschien zal dit verwondering baren, omdat een huiszittende arme natuurlijk op verre na zooveel niet kost als een arme dien men in het werkhuis ten volle onderhoudt. Doch hier staat tegenover, gelijk het Engelsche armbestuur in zijn laatste verslag terecht opmerkt[4], dat het aantal bedeelden geringer wordt, naarmate men meer uitsluitend in het werkhuis bedeelt; en die vermindering is zoo groot, dat men ten slotte veel meer wint dan verliest door de huiszittende bedeeling bin-

1 Transactions of the National Association for the promotion of social science 1863, bl. 721.

2 Berekend naar de opgaven in het *Statistical Abstract for the United Kingdom.* N°. 16, bl. 121.

3 24th Annual Report of the Commissioners for administering the laws for relief of the Poor in Ireland (1871), bl. 26.

4 Bl. 36.

nen enge grenzen te beperken. Daarbij heeft deze de strekking om steeds aan te groeien, hetgeen van de bedeeling in het werkhuis niet, althans niet in dezelfde mate, kan gezegd worden.

Mocht men dus ooit hier te lande het stelsel van publieke armverzorging invoeren, dan verzuime men toch vooral niet gebruik te maken van het correctief tegen onmatige verhooging der kosten. Reeds op zich zelve beschouwd levert staatsarmverzorging groote bezwaren op; want hetzij men er het recht op onderstand uitdrukkelijk aan vastknoopt of niet, zij geeft den arme een vast uitzicht op onderstand dat practisch met een recht gelijk staat en even bedenkelijk is. Maar staatsarmverzorging zonder strenge toepassing van het werkhuis is onvermengd kwaad en wordt daarenboven een oorzaak van groote moeilijkheden op het gebied der financiën.

Het is echter niet waarschijnlijk, dat wij ooit tot staatsarmverzorging zullen komen; heeft dus een onderzoek naar de voor- en nadeelen der werkhuizen voor ons eenig practisch belang? Ik geloof het wel, want vele gemeenten van ons land bezitten fondsen tot ondersteuning van armen en de vraag verdient overweging of het wenschelijk zou zijn die fondsen voortaan uitsluitend tot bedeeling in het werkhuis aan te wenden. Ook bestaan er werkhuizen op verschillende plaatsen, hetzij door particulieren, hetzij van gemeentewege, in stand gehouden, en die inrichtingen kunnen uitgebreid of opgeheven worden, naar gelang hare werking goed of nadeelig blijkt te zijn. Daarenboven, indien het werkhuis al de deugden bezit die zijn voorstanders er aan toekennen, is er geen reden waarom ook de diaconiën er geen gebruik van zullen maken. Zij kunnen immers in overleg treden met de burgerlijke armbesturen om met hen voor gezamenlijke rekening werkhuizen op te richten of in die der gemeenten hun armen tegen een jaarlijksche vergoeding te plaatsen.

Maar bezit nu het werkhuis inderdaad als middel van armverzorging zulke uitnemende verdiensten? Men moet, geloof ik, onderscheiden. Er zijn gemeenten, waar de armoede der bevolking slechts aan verregaande luiheid en lichtzinnigheid is toe te schrijven, waar het aalmoesvragen zoo algemeen is geworden, dat niemand er zich voor schaamt, waar dus gewone middelen geen genezing der kwaal - want zulk een toestand *is* een kwaal - kunnen aanbrengen en krachtige maatregelen

noodig zijn. Daar kan het werkhuis, wanneer men van den dag zijner opening alle huiszittende bedeeling doet eindigen, zeer veel nut stichten, ja bijkans wonderen doen. Getuige wat de Secretaris van het Schotsche Armbestuur, de Heer W.S. Walker, vóor eenige jaren uit zijn eigen waarneming heeft opgeteekend[1]. In *the Barony*, een kerspel van Glasgow, was van 1845 tot 1849 de bevolking 8½, het getal armen ruim 216 percent gestegen; toen heeft men een werkhuis geopend, en in de veertien volgende jaren zijn de armen met 9,3 pCt. verminderd, bij eene vermeerdering der bevolking van 42,1 pCt. Te *Dumfries* is hetzelfde gebeurd. Van 1846-1854 neemt het getal armen ruim 50 percent toe; na de oprichting van het werkhuis vermindert het in negen jaren tijds met 45,6 pCt. Te *Gowan* was van 1846-1854 het cijfer der bedeelden 150 percent geklommen; toen opende men een werkhuis en van nu af had geen vermeerdering meer plaats, schoon de bevolking in 1863 reeds 49 percent grooter was geworden. Het werkhuis der negen kerspelen, die de *Easter Ross Combination* uitmaken, is in 1850 gesticht. In de vier voorafgaande jaren was het getal der armen dier negen gemeenten 10,7 percent toegenomen; in de dertien volgende verminderde het 25,4 pCt. Deze voorbeelden spreken zeer duidelijk; Walker noemt er ook andere, die minder treffend zijn, zooals dat van *Greenock*, waar de opening van een werkhuis in 1849 niet heeft kunnen beletten, dat de armoede sedert dien tijd in gelijke mate als de bevolking gestegen is; maar ook dit was reeds een verbetering, want in de drie of vier voorafgaande jaren was het getal armen, bij een stationnaire bevolking, 6 percent toegenomen. Opmerkelijk is echter wat Walker zegt over den zedelijken invloed der werkhuizen op de lagere klassen, ter plaatse waar zij verrezen zijn. In de gemeenten Kilmore en Kilbride was in September 1858 het getal armen geklommen tot 150 personen, de vrouwen en kinderen der bedeelden niet medegerekend. Hun zedelijke toestand was diep bedorven en werd het hoe langer hoe meer. In Mei 1861 stichtte men eindelijk een werkhuis, en binnen achttien maanden was het getal armen dat, alles inbegrepen, kort vóór dien tijd 242 zielen had bedragen, tot 100 gedaald. Toen een onderzoek naar de oorza-

1 Transactions of the National association for the promotion of social science, 1863, bl. 725-733.

ken dier vermindering werd ingesteld, bleek het, hoe zeer het levensgedrag en de arbeidzaamheid der armoedige bevolking verbeterd waren[1]. Bevreemdend is dit niet. Hevige ziekten wijken slechts voor hevige middelen en wie ze in zulke gevallen aanwendt is een goede medicijnmeester. Ook in ons land zijn plaatsen, waar, ofschoon de vlijtige werkman er voldoende middelen van bestaan kan vinden, veel armoede heerscht; hetzij omdat de arbeidersbevolking in tijden van ruime verdiensten haar geld verbrast en dan bij mindere verdiensten gebrek lijdt, hetzij omdat velen te lui zijn om te werken en liever bedelen of een kleinen handel drijven, die van bedelarij weinig verschilt. Op zulke plaatsen moet men werkhuizen oprichten; zoowel de stoffelijke als de zedelijke toestand der bevolking zal verbeteren, als ieder, die door eigen schuld tot armoede vervalt, voortaan slechts bedeeling kan ontvangen op harde voorwaarden. Zijn de kosten van een werkhuis voor ééne gemeente te groot, men versta zich met zijn nabuur om er voor gezamenlijke rekening een te stichten. Vooral fabrieksteden verkeeren maar al te vaak in den toestand, dien ik hier heb geschilderd. Door snelle opkomst trekken zij dikwerf een talrijke bevolking uit de omliggende streken aan, en lieden, die het platteland verlaten om in fabrieken te gaan werken, behooren zelden tot het beste gedeelte der maatschappij; dronkenschap en onzedelijkheid heerschen in zulke steden meestal op groote schaal. Hoe zal men nu die ondeugden beteugelen, zoolang men haar nadeelige gevolgen voor hen, die er zich aan overgeven, tempert? Den dronkaard, die gebrek lijdt, van honger doen omkomen moogt noch wilt gij; maar ontneem hem althans zijn vrijheid, laat hem hard werken, geef hem niet meer dan het strikt noodige; dan zult gij hem leeren, dat het kwaad zijn eigen straf medebrengt en zijn voorbeeld zal anderen afschrikken. Hardheid is hier een daad van verstandige liefde.

Het stelsel van werkhuizen is ook voor gedeeltelijke toepassing vatbaar; men kan namelijk de armen alleen des daags in het gesticht opnemen en den nacht in hun eigen woningen laten doorbrengen. Zulk een partieele toepassing kan zeer goede vruchten dragen, wanneer zij met beleid geschiedt; de ondervinding bewijst het. Ziehier een voorbeeld daarvan. De gemeente Wormerveer leed nog voor weinige jaren sterk aan de

1 Zie soortgelijke voorbeelden bij Mr. W.C. Mees, t.a.p., bl. 213.

plaag der bedelarij. Des zomers werd er veel geld verdiend, maar ook veel geld verkwist, en des winters heerschte er groote armoede. Om hieraan een eind te maken hebben eenige ingezetenen in 1869 een werkhuis opgericht, waar de armen met hun gezinnen des daags vertoeven en tegen een matig loon arbeiden. De helft van dit loon wordt hun in geld uitgekeerd, de wederhelft behoudt de inrichting, als tegemoetkoming voor het hun verstrekte voedsel. Deze stichting heeft niet veel geld gekost en volkomen aan haar doel beantwoord. De kosten van oprichting hebben ruim ƒ 1500 bedragen; de loopende uitgaven in het tweede boekjaar (het eerste dat twaalf maanden omvat) bijna ƒ 3700, waarvan ongeveer ƒ 550 aan arbeidsloonen, ƒ 500 aan locaalhuur, assurantie en onderhoud, ƒ 1000 aan salarissen, ƒ 1100 aan levensmiddelen, verwarming en verlichting, ƒ 260 aan grondstoffen van nijverheid en het overschot aan verschillende andere zaken zijn besteed. Deze kosten zijn gedekt door een gemeentelijke subsidie van ƒ 1400, door ƒ 2650 aan bijdragen der ingezetenen, en door ‘opbrengst der werkzaamheden.’ In het eerste boekjaar (8 November 1869 tot 30 April 1870) hebben gemiddeld 46, in het tweede (1 Mei 1870 tot 30 April 1871) gemiddeld 21 personen dagelijks van de inrichting gebruik gemaakt. Deze vermindering is niet alleen daaraan toe te schrijven, dat het tweede boekjaar de zomermaanden omvat, want ook het maximum der opgenomenen gedurende de wintermaanden is gedaald van 65 op 32. Terecht wordt hierop in het verslag als een gelukkig verschijnsel gewezen, daar het aantoont, ‘dat het werkhuis aan zijn bestemming voldoet en aan menigeen, die vroeger des winters in een of anderen vorm onderstand genoot, geleerd heeft zich zelven te helpen.’ Hoewel ‘de vele werkzaamheden’, die in den winter van 1870-1 te Wormerveer te verrichten waren, veel tot die gunstige uitkomst hebben bijgedragen, meent toch het bestuur op goede gronden te mogen aannemen, ‘dat het werkhuis reeds een krachtigen zedelijken invloed heeft uitgeoefend.’ De klip, waarop zoo menige soortgelijke inrichting is gestrand, van door al te zachte behandeling harer bewoners een aangename verblijfplaats te worden voor den arme[1], schijnt hier

1 Men zie wat de Heer Mees daarover zegt in zijn reeds vroeger aangehaald geschrift, bl. 216-7 en 231-3. Dit boek bevat, onder meer, nuttige wenken voor het bestuur van werkhuizen en stelt vooral het principieele onderscheid in het licht, dat tusschen deze inrichtingen en die tot werkverschaffing aan armen moet bewaard blijven. Ik heb over dit laatste punt geheel gezwegen, daar de Heer Mees het reeds zoo duidelijk en uitvoerig heeft behandeld.

zorgvuldig te zijn vermeden: slechts in den uitersten nood en nagenoeg alleen des winters wordt het werkhuis bezocht. De lagere volksklasse heeft zelf daartoe het hare bijgedragen door het gesticht ‘een inrichting voor luie bedelaars’ te noemen en een zekere schande aan het verblijf daarin te verbinden. Laat ik hier nog bijvoegen dat de financieele gevolgen der zaak mede zeer gunstig zijn geweest. De contribuanten, waartoe ook de meeste werklieden der plaats behooren, voldoen gaarne hun bijdragen, daar zij nu van de plaag der bedelarij zijn verlost; de gemeente ontvangt hare subsidie ruimschoots terug, want de uitgaven van het burgerlijk armbestuur hebben in 1870 ƒ 1750 minder bedragen dan in het voorgaande jaar; de diaconiën kunnen zich nu bepalen tot de bedeeling van weduwen en weezen, en aan deze desgevorderd meer dan vroeger ten koste leggen. Uit een mededeeling van een der Heeren Oprichters is mij gebleken, dat al deze gunstige uitkomsten tot dusver blijvend zijn geweest en dat in het boekjaar 1871-2 het getal der opgenomenen niet is vermeerderd[1].

Ziedaar een voortreffelijk voorbeeld ter navolging voor die gemeenten, die in denzelfden toestand verkeeren als eertijds Wormerveer. Maar aan welke hoofdoorzaak is de goede uitslag, dien men hier verkregen heeft, te danken? Immers aan de medewerking der burgers; en die medewerking heeft aan de inrichting daarom niet ontbroken, omdat ieder ingezetene van Wormerveer wist, hoeveel er in zijn gemeente voor een vlijtigen werkman te verdienen viel. Deze wetenschap maakte allen gestreng tegenover de bedelarij. Zou men even gestreng zijn geweest en even krachtig met het bestuur hebben medewerkt, zoo dienaangaande eenige twijfel had bestaan?

Ik stel deze vraag met eenigen nadruk, omdat hare beantwoording ons leeren zal, dat het werkhuis, hoe nuttig ook, toch niet overal evenveel goed zal stichten. Men denke zich dat in een groote gemeente, zooals Amsterdam of Rotterdam, zoowel de

1 Te *Leiden*, en zeker ook elders, bestaat sedert vele jaren een soortgelijke inrichting. Zij moet er hebben bijgedragen tot wering der bedelarij. In het armenhuis te *Steenwijk* vertoeven de bedeelden ook des nachts. Deze inrichting wordt zeer geroemd om de deugdelijkheid van haar bestuur

diaconiën als het Burgerlijk Armbestuur alle bedeeling aan huiszittende personen geheel hebben afgeschaft. Wie zich om onderstand aanmeldt, wordt voortaan in het werkhuis geplaatst en, overeenkomstig de ware beginselen, met gestrengheid behandeld. De seksen zijn er gescheiden, de arbeid is er zwaar, de voeding juist voldoende, de tucht onverbiddelijk. Lieden van allerlei slag zijn hier bijeen; de fatsoenlijke arme moet er omgaan met het gemeenste volk. Belangrijk dalen nu de uitgaven van diaconiën en burgerlijk armbestuur; de officiële cijfers wijzen een treffende vermindering van het getal bedeelden aan, en wie gewoon is alleen uit officiële cijfers te redeneeren besluit dat de armoede aanzienlijk is afgenomen. Maar zal zij werkelijk afgenomen zijn? Immers neen, want in dezelfde mate, waarin de officiële armverzorging is verminderd, heeft de particuliere zich uitgebreid. Een bedelaar of een verkwister naar het werkhuis te zenden, er is niemand die het afkeurt; maar ook den huisvader daarheen te zenden, die door rampen is getroffen, of wiens armoede, hoezeer door eigen schuld, niet op tastbare, voor een ieder in het oog springende wijze door eigen schuld is veroorzaakt, de publieke meening gedoogt het niet. Heeft diaconie noch armbestuur met zulk een persoon deernis, de particuliere liefdadigheid zal zich zijner aantrekken. En indien het nu waar is wat men van de particuliere liefdadigheid zegt, dat zij even sentimenteel is als beginselloos, omdat zij niet naar een stelsel maar naar den indruk van het oogenblik handelt, wat heeft men dan gewonnen? Door overdreven ijver is het doel gemist.

Men begint dit in Ierland reeds te ondervinden. De economisten, die over het Iersche stelsel geschreven hebben, verhalen ons daarvan niets, maar twee vrouwen, Ellen Woodlock en Sarah Atkinson, hebben vóor eenige jaren in de Transactions of the National Association for the promotion of social science een korte verhandeling geplaatst[1], waarin zij aantoonen, hoe zeer het Iersche stelsel de particuliere liefdadigheid bevordert. De rijke doet alles wat hij kan om den arme - die de opneming in het werkhuis als een ramp beschouwt - die ramp te besparen. Men weet hoe het in de werkhuizen toegaat, welk een onzedelijke toon er heerscht, en wat het voor een braaf

1 *The Irish Poor in Workhouses*, Jaargang 1863, blz. 645 en vv.

man, die ongelukkig is geworden, te zeggen heeft, zijn ‘home’ te verlaten, zijn huishouden op te breken en onder een werkhuisbevolking te gaan leven. Om dit te verhoeden getroost menigeen zich gaarne een opoffering. Vandaar dat de officieele cijfers volstrekt niet tot maatstaf kunnen dienen om het getal der bedeelden in Ierland te bepalen, want de particuliere instellingen nemen er overal toe. Voor de staatsfinanciën is dit laatste natuurlijk zeer voordeelig; hoe meer de particulieren uitgeven, hoe minder van haar geëischt wordt; maar zoo iemand met Prof. Fawcett zich inbeeldt dat de gestrengheid van het Iersche stelsel de armoede in Ierland beperkt en uit de officiëele verslagen over het armwezen daar te lande het bewijs wil putten, dat de afschaffing van alle bedeeling buiten het werkhuis raadzaam is te achten, dan bedriegt hij zich geheel. Laat zij raadzaam wezen, zij is niet mogelijk zoo het publiek er niet zijn goedkeuring aan hecht. Men kan wel bepalen dat een diaconie of een burgerlijk armbestuur voortaan geen huiszittende bedeeling meer verleenen zal, maar de particuliere liefdadigheid kan men niet aan banden leggen, en deze zal altijd tot verdubbelde werkzaamheid worden aangespoord, zoodra staat of kerk ook den fatsoenlijken arme bedeeling buiten het werkhuis weigert.

Is dit te betreuren? Staan wij hier weder tegenover een dier talrijke volksdwalingen, die met kracht bestreden moeten worden? Tot op zekere hoogte geloof ik dit niet, want men moet erkennen, dat het werkhuis groote schaduwzijden heeft, vooral wat den zedelijken invloed betreft, dien het op zijn bewoners uitoefent. Personen, die uit ondervinding spreken, verklaren dat lieden, die er geruimen tijd hebben vertoefd, zich kenmerken door een onbeschaamdheid en grofheid van taal en zeden, die men bij anderen te vergeefs zal zoeken. Vooral het vrouwelijk personeel wint niet in den regel bij een verblijf in het werkhuis; wat de dames Woodlock en Atkinson daarvan vermelden is zeer treffend. Men heeft er dikwijls van gesproken, de verschillende soorten van armen van elkander te scheiden, ten einde den verkeerden invloed der slechte op de goede te voorkomen; maar hoewel men een poging daartoe zou kunnen wagen, het is lichter dit voor te schrijven dan uit te voeren. Hier ligt tegen de strenge toepassing van het stelsel, dat Fawcett aanbeveelt, een bezwaar, waaraan hij blijkbaar in het geheel niet heeft gedacht. Al ware het

mogelijk alle huiszittende bedeeling te doen eindigen, de vraag is of dit wenschelijk zou zijn.

Laten wij echter dit bezwaar niet overschatten. Het behoeft ons, dunkt mij, niet te weerhouden om het werkhuis als een middel tot wering van luiheid en dronkenschap met nadruk aan te bevelen; want hoe lager iemand in zedelijkheid staat, hoe gevaarlijker wel zijn gezelschap voor anderen zal zijn, maar hoe minder voor hem zelf van den omgang met anderen te vreezen is. Ook moeten wij van twee kwaden het minste kiezen; al is het werkhuis geen opvoedingsgesticht voor zijn bewoners, de afschrikkende kracht, die het uitoefent, kan toch zoo weldadig zijn, dat het juist uit een zedelijk oogpunt een ongeluk kon zijn haar te ontberen. Ik geloof dan ook niet, dat in een goed stelsel van armverzorging, allerminst in groote gemeenten, het werkhuis gemist kan worden. Er moet een middel zijn om den man, die door nalatigheid of verkwisting ten laste der publieke liefdadigheid is gekomen, de rampzalige gevolgen van zijn wangedrag te doen ondervinden; en hij ondervindt die niet in zulk een mate als wenschelijk is, zoolang hij zijn vrijheid behoudt.

Wie hiermede instemt zal daarom met eenig leedwezen in het onlangs uitgekomen Gemeenteverslag van Amsterdam het volgende hebben opgemerkt. ‘De vraag,’ zoo luidt het daar in een Rapport van het Burgerlijk Armbestuur aan den Raad[1], ‘of het werkhuis al dan niet zou kunnen worden opgeheven, die ook in Uwe Vergadering van 26 October 1871 is ter sprake gebracht, kan door het Burgerlijk Armbestuur, na den betrekkelijk korten tijd waarin het werkzaam is geweest, nog niet worden beantwoord. Deze zaak maakt echter een punt van ernstig onderzoek bij dat bestuur uit, waaromtrent het gaarne nog eenigen tijd van beraad zou erlangen.’ Men is geneigd te vragen of er nog twijfel kan bestaan over de wenschelijkheid voor een stad als Amsterdam om een werkhuis te behouden. Wat zal men doen met den dronkaard, die, trots alle vermaning, telkens weder door zijn verkeerde levenswijs tot armoede vervalt? Wat met den luiaard, die bij vermindering van werk overal het eerst wordt weggezonden, omdat men iedereen beter gebruiken kan dan hem? Wat met den lichtzinnige, die geen begrip heeft van sparen en des winters altijd gebrek lijdt, om-

1 Bl. 125.

dat hij des zomers altijd zijn geld verkwist? Wil men aan deze lieden huiszittende bedeeling geven, of wil men ze allen naar Ommerschans laten opzenden? Zoo dit laatste de bedoeling niet is, dan blijft slechts het eerste over, en het beste dat over armverzorging geschreven is heeft zijn doel gemist, indien huiszittende bedeeling voor onverbeterlijke dronkaards, luiaards en lichtzinnigen nog in aanmerking kan komen.

Men denkt te Amsterdam in sommige kringen ongunstig over werkhuizen in het algemeen, omdat het Amsterdamsche Werkhuis tot nog toe veel te wenschen heeft overgelaten. Te oordeelen naar de verslagen, schijnt men vroeger niets gedaan te hebben om de lieden, die er geplaatst waren, aan de maatschappij terug te geven, zoodat zij er zeer lang bleven. Een nieuwe Commissie, die vóor eenigen tijd aan het Bestuur is gekomen, heeft daarin terstond verandering gebracht en binnen vijf maanden tijds de werkhuisbevolking van 784 tot 336 verminderd. Wel heeft dit ‘groote zorgen’ en ‘krachtige persoonlijke bemoeiïng’ vereischt, ‘zoowel in de hulp van voorspraak voor arbeid als in het verkrijgen van een woning, het verschaffen van eenig huisraad, ligging en een klein voorschot, het plaatsen van kinderen op de scholen’ en diergelijken meer; maar men heeft thans ook de voldoening van te kunnen mededeelen, dat, schoon niet al de personen zijn geslaagd, toch velen aan de maatschappij zijn teruggegeven, die nu met dankbaarheid terugzien op de ‘schijnbaar strenge’ maatregelen, destijds op hen toegepast. Dit ‘schijnbaar strenge’ geeft stof tot denken. Was het Amsterdamsche Werkhuis zulk een aangenaam verblijf voor den arme, dat zijn verwijdering daaruit hem een strenge maatregel heeft geschenen? Of was niet de bekoorlijkheid der plaats, maar de onmogelijkheid om zonder hulp in het maatschappelijk leven terug te keeren de band, die zoo velen voor goed aan het werkhuis kluisterde? Mocht dit laatste het geval zijn, dan heeft de Commissie het goede geneesmiddel aangegrepen en dan blijft mij slechts over den wensch uit te spreken, dat na de ingevoerde verbeteringen menigeen, die er totnogtoe anders over dacht, de treurige onmisbaarheid van het werkhuis in een goed stelsel van armverzorging zal inzien.

III.

De slotsom, waartoe wij gekomen zijn, is de bekende duitsche spreuk: *Eines schickt sich nicht für Alle*. Verblijf in het werkhuis tot voorwaarde van bedeeling te stellen is goed tegenover vele soorten van armen, niet tegenover alle zonder onderscheid. Maar hoe zal men in de practijk dit beginsel toepassen, hoe met kennis van zaken beslissen, of een arme, die bedeeling vraagt, al of niet in het werkhuis moet worden opgenomen? Mij dunkt, dit is alleen mogelijk, wanneer men een stelsel van armbezoek heeft ingevoerd, gelijk dat van Elberfeld.

In 1822 verkeerde de Elberfeldsche industrie, bij lage broodprijzen, in een bloeienden toestand; nogtans waren destijds 1650 armen in de stad, 7 pCt. van de bevolking (die toen 23000 zielen telde). Later daalde dit cijfer, wat de huiszittende armen betreft, wel eens tot 5 of 6 pCt, maar in dure tijden steeg het tot 14, en in 1852, het jaar vóór de hervorming die ik ga beschrijven, bedroeg het 8 pCt. In 1867 was het tot 2⅓ pCt. verminderd. De kosten van huiszittende bedeeling, die in 1852, bij een bevolking van 50,364 zielen, geklommen waren tot 47,149 thalers, bedroegen vijf jaar daarna, bij een bevolking van 52,590 zielen, slechts 17,487 thalers. In 1867 (toen de bevolking 64,732 zielen had bereikt) zijn zij wel weder tot 27,182 thalers gestegen, maar dit was het gevolg van hooger bedeeling: in 1857 gaf men ruim 11, in 1867 ruim 18 thalers aan elken huiszittenden arme. - Opmerkelijk is het, dat na de hervorming van het armwezen de oninvorderbare posten der stedelijke belastingen niet vermeerderd, maar integendeel tot 21 pCt. van hun vroeger bedrag verminderd zijn.

De voortreffelijkheid der Elberfeldsche armverzorging ligt niet in de inrichting der gestichten, want de werk-, gast- en weeshuizen moeten er niet beter zijn dan op andere plaatsen; maar in de inrichting van het *armbezoek*. De stad is verdeeld in niet minder dan 252 wijken, waarvan elk zijn eigen armverzorger heeft, en dit is de regel waarvan men zich met de meeste gestrengheid vasthoudt, dat geen armverzorger meer dan vier armen - gezinnen of eenloopende personen - te bezoeken heeft. Gewoonlijk is dit getal zelfs niet grooter dan twee. Men heeft zóó weinig tijd van den armbezoeker willen

vorderen, dat ook degeen, die het meest met beroepsbezigheden is overladen, gemakkelijk deze betrekking kon waarnemen.

Hier ligt het hoofdbeginsel van het Elberfeldsche stelsel en tevens het geheim van de uitstekende gevolgen, die het heeft opgeleverd. Wat kan men verwachten van een armbezoek, zooals het in de groote gemeenten van ons land maar al te veel geschiedt[1]? Een enkel persoon, die een groot getal armen moet bezoeken, zal zich met hun wel en wee, met hun lotgevallen en vooruitzichten, met hun karakters en hoedanigheden niet bekend kunnen maken; het zal hem onmogelijk zijn, den arme voort te helpen met raad en daad, zijn voorspraak te wezen bij anderen, hem de fouten te doen opmerken, waardoor hij tot armoede is vervallen, het schoolbezoek der kinderen te bevorderen en in het algemeen een beteren geest te wekken in de huishouding. Zijn aandacht verdeelt zich en zijn ijver verflauwt, naarmate het veld zijner werkzaamheden zich uitbreidt. Geef iemand een twintig- of dertigtal armen te bezoeken: hij zal ten slotte dermate het bewustzijn erlangen van een nutteloos werk te doen, dat hij òf in wanhoop zijn taak opgeeft, òf, de zaken nemende zooals zij zijn, zijn arbeid als een bloote formaliteit gaat beschouwen; geef er hem drie of vier, en zijn belangstelling in de personen, die aan zijn opzicht zijn toevertrouwd, zal klimmen, zoodat zijn taak hem iederen dag meer ter harte zal gaan. Bij gelegenheid van het Tweede Congres over Armwezen, dat te Amsterdam den 27sten en 28sten Mei 1856 heeft plaats gevonden, is ook de vraag gesteld en door de meerderheid ontkennend beantwoord, of het aanbeveling verdient *bezoldigde* armbezoekers te gebruiken. Een dergenen, die tot de meerderheid behoorden, de Heer P.N. Muller, heeft toen het volgende gezegd: ‘Bij invalide behoeftigen werkt het zeer gunstig.... maar bij valide armen is het niet heilzaam. Deze rekenen op de komst van den armbezoeker en houden er *receptie* voor.... Het zal er mede gaan als met de spoorwegen: sedert hunne invoering zijn er meer reizigers’[2]. Mij dunkt, dit geldt niet alleen van bezoldigd armbezoek, maar van alle armbezoek door weinige personen op groote schaal. Men houdt er receptie voor.

1 Het Amsterdamsche Huiszittenhuis, dat in 1871 177 gezinnen het geheele jaar door en 432 gezinnen tijdelijk heeft bedeeld, heeft *vijf* bezoldigde armbezoekers. De Ned. Herv. Diaconie te Amsterdam, die in 1871 aan 1044 personen of gezinnen doorloopende, aan 1358 winter-, aan 191 tijdelijke bedeeling heeft verstrekt, heeft 30 bezoekbroeders.

2 Verslag, bl. 54-5.

De arme weet dat de bezoeker in de buurt is en maakt zich gereed om hem te ontvangen. Eenmaal binnengetreden wordt deze overstelpt met klachten, wier gegrondheid hij niet kan beoordeelen, met mededeelingen, wier waarheid hij niet kan nagaan, en hij ziet - wat men hem wil laten zien. Tusschen hem en den arme bestaat geen aanhoudend verkeer.

Behalve door beperking van het aantal bedeelden, dat onder het toezicht van elken armverzorger is geplaatst, onderscheidt de Elberfeldsche inrichting zich nog door iets anders. De 252 wijken vormen 18 districten, elke 14 één. Om de twee weken komen de armbezorgers van ieder district te zamen, ter beslissing over alle aanvragen om onderstand. Slechts in spoedeischende gevallen kan een armverzorger op eigen gezag hulp verleenen en ook dan nog slechts voor kleine sommen; indien het maar eenigszins mogelijk is, wacht hij de beslissing der districtsvergadering af. Deze staat nooit voor langer tijd bedeeling toe dan voor veertien dagen; zoodra die tijd verstreken is, wordt een nieuw besluit vereischt om haar voort te zetten. Aan het hoofd van het geheele armbestuur is een Comité geplaatst, bestaande uit vier leden van den Gemeenteraad en vier stemgerechtigde burgers, allen door den Raad gekozen, en voorgezeten, hetzij door den Opperburgemeester, hetzij door iemand van zijnentwege of onder zijne goedkeuring met het voorzitterschap belast. Ook dit Comité vergadert om de veertien dagen; de voorzitters der achttien districten komen er verslag geven van hetgeen in hunne bijeenkomsten is geschied, beslissing vragen over de voorstellen die zij aan het oordeel van het Comité hebben te onderwerpen, en de gelden of goederen in ontvangst nemen, die ter uitreiking aan de armen noodig zijn. Door deze inrichting heeft men verschillende voordeelen vereenigd. Al de organen van het armbestuur zijn met elkander in verband gebracht, er is eenheid van handeling verkregen, en tegelijkertijd heeft men die uitgebreide vergaderingen voorkomen, die meer gelegenheid geven tot het houden van redevoeringen dan tot het afdoen van zaken. Het Hoofdcomité houdt zich natuurlijk slechts bezig met onderwerpen van algemeenen aard, terwijl al de bijzondere punten in de distriktsbijeenkomsten, die slechts uit veertien personen bestaan, worden behandeld. In deze vergaderingen heeft men gelegenheid tot onderlinge gedachtenwisseling over de zwarigheden, die elkeen op zijn weg heeft ontmoet en de middelen om ze te overwinnen; hier

vindt men een kring, die noch te klein is, noch te groot, waar men een schat van practische levenswijheid voor de vervulling zijner plichten als armverzorger kan verzamelen.

De bedeeling geschiedt in of buiten het werkhuis, naar omstandigheden. Voor de huiszittende armen bestaat zij in voedsel, kleeding, huisraad, kosteloos onderwijs[1], medische hulp of geld. Een gezin, dat uit man, vrouw en vijf kinderen is samengesteld, kan in geld gewoonlijk niet meer dan ƒ 6 in de veertien dagen ontvangen. - Laat ik hier ten slotte nog bijvoegen, dat ieder stemgerechtigd burger verplicht is de benoeming tot armverzorger aan te nemen, maar dat men die verplichting gerust zou kunnen opheffen, daar de betrekking altijd zeer gezocht is.

Ziedaar een korte schets[2] van hetgeen men in Elberfeld heeft gedaan; zou men hier te lande, zoo voor de burgerlijke als voor de kerkelijke armverzorging niet hetzelfde kunnen beproeven? Een dergelijk stelsel biedt niet alleen het voordeel aan, dat het de keuze van de beste wijze van bedeeling voor iederen arme mogelijk maakt; het moet, dunkt mij, ook gunstig werken op hen die het uitvoeren. Er wordt in onze dagen veel, ja tot vervelens toe, gesproken over de sociale quaestie en menigeen zoekt naar een toovermiddel om die quaestie, naar het heet, ‘op te lossen.’ Maar wat valt hier op te lossen? De oorzaken, waaruit het pauperisme is ontstaan, zijn genoegzaam tot klaarheid gebracht; de middelen, die binnen ons bereik liggen om het te bestrijden, evenzeer; de veelvuldige meetings en congressen die in den laatsten tijd daarover gehouden, de boeken en brochures die er over geschreven zijn, hebben ten minste dit opgeleverd, dat over de ‘sociale quaestie’ veel licht is verspreid. De tijd van handelen is nu daar, en er moet in allerlei richting gehandeld worden. Om de toenemende kloof tusschen rijken en armen te dempen en de klimmende ontevredenheid der lagere volksklasse weg te nemen, is er geen behoefte aan een splintermeuw stelsel van staathuishoudkunde, nog minder aan een verandering der bestaande maatschappelijke orde. De beter onderwezenen, zij die door den maatschappelijken kring

1 Het kosteloos onderwijs wordt dus te Elberfeld als een zuivere bedeeling aangemerkt.
2 Ontleend aan Emminghaus, *das Armenwesen und die Armengesetsgebung in Europ. Staaten*, Berlin, 1870. p. 89-97.

waarin zij verkeeren een ruimer gezichtseinder en gewoonlijk iets meer geestkracht hebben dan de man uit den geringen stand, moeten door persoonlijke toewijding aan het lot van den arme trachten, hem op te beuren. Armverzorging moet niet meer een taak zijn van enkelen, maar een arbeid waarvoor alle beschikbare krachten worden gebruikt. Wat vergt van ons een stelsel als dat van Elberfeld? Eenigen tijd, af te nemen van vrije uren, vaak zoo nutteloos doorgebracht; eenige aandacht, te onttrekken aan de talrijke nietigheden, die in het leven der hoogere stand en dikwijls een al te groote plaats vervullen.

De economische toestanden der Midden-Eeuwen, Lassalle merkt het op in zijn boek tegen Schulze-Delitsch, hadden, bij veel gebrekkigs, ten minste eene goede zijde. De werkman kende zijn meester, ging dagelijks met hem om, woonde vaak in zijn huis. De onderhoorige van den landeigenaar kende zijn heer en kwam op gezette tijden met hem in aanraking. Maar thans staat de arbeider al te dikwijls tegenover een grooten Anonymus, het kapitaal, waarvoor hij geen hart kan gevoelen, omdat het niets anders in hem ziet dan een werkkracht. Daar ligt de schaduwzijde der moderne maatschappij; daar ligt ook voor een groot deel de bron, waaruit de ontevredenheid der lagere klassen ontspruit. Ik geloof niet, dat er meer armoede is dan vroeger, ofschoon de armoede meer is geconcentreerd. Vele levensbehoeften zijn duurder geworden, maar andere, ook door afschaffing van accijnsen en invoerrechten, beterkoop, en de loonen zijn belangrijk gestegen. Maar de groote Anonymus, die zulk een belangrijk deel der jaarlijksche productie tot zich neemt, kan den werkman geen genegenheid inboezemen; deze beschouwt hem als zijn natuurlijken vijand, dien hij overwinnen, ja, zoo mogelijk geheel ten onder brengen moet. Meer dan ooit dus is het wenschelijk, dat de lagere standen bij onze armverzorging niet slechts vereenigingen, diaconiën of besturen, niet weder iets bloot anoniems, maar ook persoonlijkheden ontmoeten; en hoe kan dat beter geschieden, dan door het armbezoek zóo in te richten als te Elberfeld?

In hetgeen ten slotte is gezegd ligt, wel beschouwd, mijn voornaamste grief tegen Fawcett. Hij verwacht slechts heil

van een mechanisme; mij komt het voor dat men allerminst in armverzorging een bezielend element kan ontberen. In de onverbiddelijke gestrengheid, die hij predikt, ligt veel dat wij met de beste vruchten in practijk kunnen brengen; maar gestrengheid alleen is niet voldoende. Een stelsel als het zijne, aangenomen dat het uitvoerbaar ware, zou de verbittering der lagere standen tegen de hoogere slechts doen klimmen. Een armverzorging, die teederheid en schijnbare hardheid naar gelang der omstandigheden met oordeel weet aan te wenden, kan misschien een uitnemend middel zijn om haar te temperen.

Amsterdam, Juni 1872.
N.G. PIERSON.

Aanteekening. (Zie blz. 48.)

Wij zijn in het dagelijksch leven gewoon de nuttigheid van het kapitaal, daarin te zoeken, dat het een inkomen afwerpt. Wat zijn nuttigheid voor den individuëelen kapitalist betreft, is dit volkomen juist: ieder kapitaal is zoo onmisbaar, dat hij die het uitleent, altijd een rente bedingen kan. Maar de diensten die het kapitaal aan de menschheid in haar geheel bewijst, laten zich niet op dezelfde wijze aanduiden. Een huis, b.v., dat door een bepaald persoon aan een ander is verhuurd, is voor dien persoon een bron van inkomen; voor de menschheid in haar geheel heeft een huis slechts de nuttigheid van een of meer harer leden tot woning te dienen. Een som gelds, die door iemand is uitgeleend, verschaft haar eigenaar een jaarlijksche rente; voor de menschheid in haar geheel heeft het geld geen andere nuttigheid dan die van de ruilingen tusschen volken en individuën gemakkelijker te maken. Een hoeveelheid levensmiddelen, die een winkelier in het groot heeft gekocht, kan hem door verkoop in het klein een winst opleveren; voor de menschheid in haar geheel dienen levensmiddelen slechts tot voeding. De diensten die het kapitaal aan de menschheid bewijst, zijn dus veelsoortig en niet onder ééne formule saam te vatten. Het kapitaal dat uit werktuigen bestaat helpt ons bij de productie; het kapitaal dat uit woningen bestaat beschermt ons tegen koude en warmte; het kapitaal dat uit wegen en vervoermiddelen bestaat maakt het verkeer mogelijk, en het kapitaal dat in verbeteringen van den grond bestaat doet de natuurgaven milder voor ons vloeien. Dit alles nader aan te toonen, zou overbodig zijn. Doch er is één kapitaalsoort, die een eigenaardige rol vervult en waaraan men inzonderheid gedachtig is, wanneer men het pauperisme aan wanverhouding tusschen kapitaal en bevolking toeschrijft: ik bedoel de zoogenaamde verbruiksgoederen. De bestemming van dit kapitaal is

geene andere dan vernietigd te worden; slechts daardoor kan het ons dienen. Van dit kapitaal leven wij. Immers het is een dwaling dat men leeft van zijn inkomen; wij leven niet van ons inkomen, maar van het aanwezige kapitaal. Niemand toch ontvangt zijn inkomen bij het begin van het jaar; hetzij wij arbeiders zijn of renteniers, eerst moeten wij onze diensten - onze arbeids- of kapitaaldiensten - aan de maatschappij bewijzen, daarna beloont zij ons. Middelerwijl verbruiken wij vele dingen, en wat zijn die dingen, zoo niet kapitaal: ons eigen kapitaal, indien wij gewoon zijn onze inkoopen contant te betalen; het kapitaal van anderen, indien wij op rekening koopen. Maatschappelijk inkomen is metterdaad niets anders dan een verkorte benaming voor het jaarlijksche voortgebrachte kapitaal, dat tot aanvulling en vermeerdering van het verbruikte dienen moet. Vraag den winkelier, van wien gij voedingsmiddelen koopt, den fabrikant, die u kleedingsstukken levert, den ondernemer, die u loon in geld uitkeert, hoe zij die goederen en dat geld beschouwen; het zal u blijken, dat het alles kapitaal voor hen is, evenals datgene, wat gij hun in ruil geeft. Waarvan zou de menschheid ook anders leven, dan van hetgeen zij bezit, en wat anders is haar bezitting, economisch gesproken, dan kapitaal?

De stelling, dat wanverhouding tusschen kapitaal en bevolking pauperisme moet teweeg brengen, spreekt dus geheel van zelf; want het loon van den arbeider wordt beperkt door de middelen die den ondernemer ten dienste staan. Wie geen vlottend kapitaal bezit, hetzij eigen of geleend, kan in het geheel geen loon betalen; wie slechts kapitaal bezit voor tien werklieden, kan er geen twintig in dienst houden. Hoe geringer dus het vlottend kapitaal eener natie is, hoe minder zij voor loonen beschikbaar heeft. Schaarschte van kapitaal is daarbij nog om een andere reden nadeelig voor den werkman. Immers niet al het vlottend kapitaal wordt aan loonen besteed; de kapitalist behoudt een deel voor zich zelven, een ander deel gaat aan den grondeigenaar en slechts het overschot dient tot loonfonds. Over het aandeel van den grondeigenaar spreken wij straks. Is het, wegens overvloed van goede gronden, bijzonder gering, dan kan, ook bij schaarschte van kapitaal, het overschot, dat den werkman ten goede komt, vrij groot zijn: Noord-Amerika levert ons hiervan een voorbeeld. Maar wat het deel van den kapitalist betreft, dit zal natuurlijk stijgen, naarmate het kapi-

taal in verhouding tot de bevolking kleiner en daardoor meer gevraagd is. Schaarschte van kapitaal vermindert dus zoowel het aandeel dat voor arbeidsloonen *kan* bestemd worden, als hetgeen daarvoor in werkelijkheid bestemd worden *zal*.

Wat is nu de reden, dat in vele landen wanverhouding tusschen kapitaal en bevolking bestaat? Dit kan te wijten zijn aan vier oorzaken: de bevolking kan te snel zijn toegenomen; er kan improductieve kapitaalvernietiging op groote schaal hebben plaats gevonden; de werkzaamheid der arbeidende klasse kan te wenschen overlaten; of wel, de natuurlijke moeilijkheden, die bij uitbreiding der bevolking altijd de kapitaalvermeerdering belemmeren, kunnen zich in sterke mate hebben geopenbaard. De eerste oorzaak heeft geen toelichting noodig; onder de tweede, improductieve kapitaalvernietiging, heeft men natuurlijk oorlogsuitgaven, buitensporige verteringen van weelde en diergelijken te verstaan. Met opzet zeide ik: *improductieve* kapitaalsvernietiging, want de bestemming van schier al het vlottend kapitaal is, zooals wij gezien hebben, geen andere dan verbruikt te worden; maar een verbruik, dat gepaard gaat met een evenredige productie, schaadt niet. Niemand verarmt, wanneer hij in denzelfden tijd, waarin hij een zekere hoeveelheid graan, vlas en katoen verbruikt of verslijt, een gelijke hoeveelheid van die goederen, of van andere goederen die even nuttig zijn, voortbrengt. Slechts hij verarmt, die verbruikt zonder iets nuttigs te produceeren of zonder een aandeel te ontvangen in de productie van een ander. Daarom zijn militaire uitgaven improductieve kapitaalsvernietiging. Het kapitaal, dat verbruikt wordt door werklieden die landbouw of nuttigen fabrieksarbeid verrichten, wordt door dien arbeid zelven weder aangevuld; maar het kapitaal dat verbruikt wordt door de lieden, die kogels, kruit, geweren, kanonnen en uniformen vervaardigen of dienst doen in het leger, wordt niet aangevuld; het verdwijnt vruchteloos. Niet altijd is dit voor het ongeoefend oog dadelijk zichtbaar. De kapitalist, die een deel van zijn vermogen aan de regeering heeft afgestaan, is persoonlijk niet verarmd, al is ook zijn kapitaal improductief verbruikt, want hij heeft er schuldbrieven voor ontvangen, die hij ten allen tijde verkoopen kan; maar de maatschappij is het wel degelijk. De werklieden die krijgsbehoeften hebben vervaardigd of ten oorlog uitgetrokken zijn, zouden voor dezelfde belooning, die hun daarvoor ten deel is gevallen, woningen gebouwd, spoorwegen aangelegd, kanalen gegraven, gron-

den ontgonnen, levensmiddelen voortgebracht hebben. Dit alles is nu niet gebeurd en daarin ligt de bron der verarming. De verhandelbaarheid der schuldbrieven moet ons niet verblinden voor hetgeen werkelijk geschied is met het kapitaal, dat zij oorspronkelijk vertegenwoordigd hebben. Rentegevende obligatiën van een vennootschap, die haar geleend kapitaal door ongelukkige zaken geheel verloren heeft, blijven hun volle beurswaarde behouden, zoolang het eigen kapitaal en de inkomsten der maatschappij voldoenden waarborg geven, dat haar crediteuren niets te kort zullen komen; en toch zijn haar aandeelhouders ontwijfelbaar verarmd. Die verarming zal zich openbaren in vermindering van het jaarlijksche dividend dat zij gewoon waren te ontvangen, evenals verarming van een staat na improductieve kapitaalvernietiging zich openbaart in verhooging der belasting, die de burgers gewoon waren op te brengen.

In de derde plaats werd als oorzaak van wanverhouding tusschen bevolking en kapitaal gesproken van onvoldoende werkzaamheid bij de lagere klassen. Men leest gewoonlijk in de handboeken der staathuishoudkunde dat kapitaal ontstaat door besparing. Deze verkeerde opvatting is het gevolg van de dwaling, dat de menschheid leeft van haar inkomen, en dat deel van haar inkomen, dat zij niet verteert, aan haar kapitaal toevoegt. Nu ons gebleken is, dat de menschheid leeft van haar kapitaal en de leemte, die daarin telkens ontstaat, door middel van haar inkomen weder aanvult, moeten wij het ontstaan van het kapitaal op een andere wijze verklaren. Daarenboven, sparen is iets negatiefs; het bestaat in niet-doen, in onthouding; hoe kan nu door niet-doen, door onthouding, iets positiefs geboren worden, tenzij er een positieve kracht werkzaam zij, wier arbeid wij door onthouding vrucht laten dragen? De stelling, dat kapitaal door sparen ontstaat, schijnt mij niet vreemder dan deze, dat een huis ontstaat door niet te worden afgebroken. Neen, kapitaal wordt niet gevormd, maar slechts bewaard, in stand gehouden, door besparing. De eenige formeerder (ik zeg niet: de eenige *verzamelaar*) van kapitaal is de producent; kapitaal ontstaat alleen door productie, en hoe arbeidzamer een bevolking is, hoe meer kapitaal zij in de plaats stelt van hetgeen zij jaarlijks verbruikt. Aan de werkzaamheid der arbeidende klassen is dus zeer veel gelegen; waar zij gering is, kan armoede op den duur niet uitblijven.

Maar de aanwas van kapitaal ontmoet bij uitbreiding der bevolking dikwerf natuurlijke hinderpalen. Dit is het geval, wanneer

klimmende behoefte aan levensmiddelen tot intensiever kultuur of tot bebouwing van minder goede gronden noodzaakt. Men denke zich een streek, waar duizend landbouwers wonen, die jaarlijks een zekere hoeveelheid goederen, bijvoorbeeld 1000 *a* voortbrengen en verbruiken. Het vlottend kapitaal dezer lieden moet bij het begin van elk jaar ten minste 1000 *a* zijn, gemiddeld 1 *a* voor elk: nemen wij aan, dat het niet meer bedraagt. Nu breidt de bevolking zich tot 1400 uit en slechter gronden, jaarlijks niet meer dan 300 *a* opleverend, worden ontgonnen om die vermeerderde bevolking te onderhouden. Thans worden voor 1400 personen jaarlijks slechts 1300 *a* voortgebracht en het vlottend kapitaal, dat de kleine maatschappij na den afloop van iederen oogst bezit, is gemiddeld niet grooter dan 13/l4 *a* per hoofd. Ziedaar hoe vermeerdering van bevolking, wanneer bebouwing van slechter gronden daardoor onvermijdelijk is geworden, wanverhouding tusschen bevolking en kapitaal kan teweeg brengen. Is er grond van goede hoedanigheid in overvloed voorhanden, of weet men door verbetering der middelen van vervoer en vooruitgang in landbouw en nijverheid na vermeerdering van bevolking een even groote productie per hoofd als vroeger verkregen werd mogelijk te maken, dan ontstaat de gevreesde wanverhouding niet. In elk ander geval kan zij echter niet uitblijven, en op zich zelve beschouwd, afgezien van tegenwerkende oorzaken, heeft vermeerdering van bevolking op den duur altijd de strekking om haar voort te brengen. Zoodra in eenig land pauperisme heerscht, is haar bestaan reeds gebleken.

Daarbij wordt de verdeeling van het jaarlijks geproduceerde tusschen de grondeigenaren en overige leden der maatschappij minder gunstig voor dezen, naarmate behoefte ontstaat aan intensiever kultuur en bebouwing van slechter of meer afgelegen gronden. Indien, in het straks gekozen voorbeeld, al de grond aan eenige weinige personen, buiten de kleine maatschappij staande en tot dus ver geen pacht ontvangende, had toebehoord, zou het voor een landbouwer, na de uitbreiding der bevolking, even voordeelig zijn geworden, slechten grond te nemen en daarvan geen pacht te betalen als goeden grond te huren tegen een pacht van 25 pCt. der opbrengst; in beide gevallen zou hij ¾ *a* hebben overgehouden. Er zou dan een pacht, of, om den technieken term te bezigen, een *grond rente* zijn ontstaan voor de goede gronden, en de opbrengst, die voor de geheele bevolking ware overgebleven, zou niet 1300 *a*, maar

slechts 1300 min 250 = 1050, of gemiddeld ¾ *a* per hoofd, hebben bedragen. Nu is in de werkelijke maatschappij de grond inderdaad het eigendom van een beperkt getal personen; hun aandeel in de opbrengst moet derhalve klimmen, naarmate uitbreiding der bevolking bebouwing van slechter of meer afgelegen gronden noodig maakt. Want alvorens zulke gronden in kultuur worden gebracht, stijgen de prijzen der landbouwproducten en de pachten; zonder die rijzing zouden de slechte gronden geen rekening geven. Maar zoodra zij plaats heeft, geniet de landeigenaar meer dan voorheen, ten koste van de overige leden der maatschappij. In dichtbevolkte streken, waar de pachten hoog zijn, is het aandeel van den eigenaar in de opbrengst van den grond reeds zeer belangrijk geworden en naarmate er de bevolking aangroeit wordt het nog grooter.

Dit weinige zal voldoende zijn om de stelling, waarop het betoog van Fawcett rust, toe te lichten en te verdedigen.

De achterhoede van het idealisme.

(*Vervolg van* 2e *Deel, blz.* 438.)

III.

‘Voor de waarheid is slechts een vluchtig overwinningsfeest weggelegd tuschen de twee lange tijdvakken, waarin zij als paradox veroordeeld en als triviaal geminacht wordt.’ Zoo luidt het oordeel van Schopenhauer, die trouwens ten aanzien van de vooruitzichten der waarheid even pessimistische denkbeelden had als over andere dingen. Bedoelde hij met zijne waarheid ook de talrijke waarheden, wier practisch nut gemakkelijk in het oog valt, dan is zijn oordeel zeker onnauwkeurig. Maar had hij uitsluitend de waarheden op het oog, die een zuiver theoretisch belang hebben, en die daarenboven eene groote omwenteling in de heerschende denkbeelden moeten bewerken, dan levert de geschiedenis de duidelijkste voorbeelden ter bevestiging van zijne meening.

Is de geringe belangstelling, die de grondstelling van Kant bij dezen, de hevige tegenstand, dien zij bij genen wekt, alleen toe te schrijven aan de omstandigheid, dat zij nog altijd tot het geslacht der onaangename nieuwe waarheden behoort? Zonder twijfel ontleent de oude klacht over Kant's onverstaanbaarheid voor een deel hieraan haren oorsprong. Niet ieder, die Kant's werken ter hand neemt, bedenkt, dat de schrijver zich ten doel stelt hem eene beschouwingswijze over natuur en menschenwereld te geven, in onverzoenlijken strijd met vele denkbeelden, die wij allen sedert onze jeugd als onomstootelijke waarheden hebben aangenomen. Is het dan te verwonderen, dat hunne oude overtuiging aan velen te machtig wordt, en dat zij kla-

gen over de onverstaanbaarheid van den schrijver, als deze zijne stellingen bewijst door redeneeringen, die, hoe gerechtvaardigd ook op zijn standpunt, aan den bevooroordeelden lezer eene opeenstapeling van ongerijmdheden moeten schijnen? Zou het aan Kant iets geholpen hebben, als hij boven ieder hoofdstuk het volgend verzoek aan den lezer gericht had: ‘Leg al uwe vooroordeelen en al uwe aangeleerde theorieën af, ook die meest ingewortelde van allen, waardoor gij in de objectiviteit der dingen hunne onafhankelijkheid van den waarnemer meent te zien; behoud niets anders dan uwe kennis van de naakte feiten, en beoordeel dan of mijne combinatie daarvan misschien de voorkeur verdient boven de gewone.’ Aan zulk een eisch te voldoen, is voor de meeste menschen onmogelijk. De schrijver, die zulke voorwaarden stelt, moet onverstaanbaar genoemd worden, ook als hij zich bedient van de heldere schrijfwijze, die Kant altijd gebruikt, waar hij de grondstelling van zijn idealisme verdedigt.

Onder al zijne geschriften zijn het vooral de Prolegomena, die de klacht over zijne duisterheid op schitterende wijze wederleggen. In dat werk wil hij kortelijk de denkbeelden blootleggen, die hem bij het schrijven zijner Kritik leidden. Terwijl hij toegeeft, dat de lezing van zijn hoofdwerk eene zware studie vordert, wijst hij aan, dat dit bezwaar onvermijdelijk was. Het systeem eener wetenschap, wier bestaan zelfs nog door niemand vermoed was, de wetenschap van de voorwaarden, de beteekenis en de grenzen onzer ervaring, kan geen lichte lectuur zijn, omdat het telkens weder tegen allerlei meeningen indruischt, aan wier juistheid de lezer tot nu toe met vaste overtuiging geloofd heeft. Nu dat systeem eenmaal uiteengezet is, heeft hij er geen bezwaar in ons een blik te doen slaan in den gedachtenloop, waardoor hij tot zijn systeem gekomen is. Hij doet dit op zoo meesterlijke wijze, dat hij niet ten onrechte aan het einde van zijne Prolegomena verklaart, dat, indien er personen zijn, die ook bij dit werk over moeilijkheid en onverstaanbaarheid mochten klagen, zulke lezers beter zouden doen te bedenken, dat het niet bepaald noodig is metaphysica te bestudeeren, daar vele andere levenswegen openstaan voor degenen, die weinig ingenomenheid met de overdenking van abstracte vraagstukken aan een minder goeden aanleg daarvoor paren.

Men zou echter veel te ver gaan, wanneer men wilde beweren, dat de moeilijkheid van Kant's geschriften uitsluitend te wijten zou zijn aan het onverstand en de gemakzucht der le-

zers. In onzen tijd is de onbekendheid van Kant's terminologie, die men moeilijk leert verstaan zonder kennis te nemen van de geschriften der Wolffiaansche school, een bijkomende hinderpaal, dien zijne tijdgenooten niet kenden. Maar daarenboven heeft men in de Kritik de zwakke plaats aangewezen, wier nevelachtigheid eene schaduw werpt over vele andere gedeelten, en die het mogelijk maakte, dat het geheele boek langzamerhand als een voorbeeld van onverstaanbaarheid bekend is geworden, ofschoon de meeste hoofdstukken zich door hunne helderheid onderscheiden. Zoolang Kant alleen wil aantoonen, dat er aprioristische waarnemings- en denkvormen zijn, en zoolang hij door hun bestaan de onmogelijkheid der rationeele psychologie en der speculatieve theologie wil bewijzen, moet men de gemakkelijkheid bewonderen, waarmede de schrijver over zoo abstracte onderwerpen zoo duidelijk weet te spreken. Ook waar hij in ruimte en tijd de aprioristische bestanddeelen van onze aanschouwing aanwijst, is zijn stijl bewonderenswaardig. Maar als hij in de Transcendentale Analytik in het licht wil stellen, hoe wij de gegevens der aanschouwing door de toevoeging van een of meer categoriëen tot voorwerpen van onze voorstelling, tot objectieve voorwerpen, maken, dan wordt het dikwijls uiterst moeilijk zijne redeneering te volgen. Zelfs den ijverigsten lezer bekruipt de twijfel, of de schrijver ook in dit gedeelte zijn onderwerp zoo helder voor zich zag als op andere plaatsen. De kritiek heeft dan ook sedert langen tijd uitgemaakt, dat de Achilleshiel van Kant's stelsel in de Transcendentale Analytik te vinden is, en haar vonnis zal wel een onherroepelijk vonnis blijven.

Hoeveel waarde Kant ook aan zijne categorieën moge gehecht hebben, het is natuurlijk, dat men de juistheid van hunne afleiding kan betwisten en toch de doeltreffendheid van zijne argumentatie voor hun bestaan kan erkennen. Ook indien wij niets anders konden bewijzen, dan dat de objectieve wereld, hoe objectief ook, toch onze voorstelling is, die in haar hoofdtrekken bepaald wordt door de wetten, volgens welke het waarnemend subject aanschouwt en denkt, blijft onze stelling nog altijd van overwegend belang. Ik heb er reeds bij den aanvang van dit artikel de aandacht op gevestigd, dat de oude strijd tusschen materialisme en dualisme zijne beteekenis verloren heeft voor elk, die de waarheid van het idealisme heeft ingezien. De idealist kan aan de natuurwetenschap alles overlaten, waarop zij rechtmatige aanspraken kan laten gelden. Kan zij

hem de stoffelijke veranderingen in de hersenen aanwijzen, die onveranderlijk samengaan met de vorming van bepaalde aandoeningen en wilsbepalingen, hij zal met het dankbaarheid aannemen. Ziet zij er kans toe de levensgeschiedenis van een bepaald persoon te voorspellen uit de bijzondere hoedanigheden der stofdeeltjes, die achtereenvolgens zijn lichaam samenstellen, op dezelfde wijze als de astronomen honderden jaren vooruit het tijdstip eener zonsverduistering bepalen; dat alles, hoe noodlottig ook voor het oude dualisme, maakt het materialisme volstrekt niet aannemelijker. Want die stofdeeltjes zelven, wier samenwerking ook de psychische verschijnselen zou teweegbrengen, blijken ten slotte niets anders te zijn dan psychische verschijnselen, voorstellingen, die het waarnemend subject vormt en buiten zich aanwezig denkt. Zoo blijkt datgene, wat het materialisme wil verklaren, het bestaan der psychische verschijnselen, reeds ondersteld te zijn bij de eerste stappen, die tot de verklaring moeten leiden. De deeltjes der materie, uit wier samenwerking onze natuurwetenschap misschien in eene verre toekomst het ontstaan der psychische verschijnselen zal kunnen verklaren, zijn niets anders dan eigenaardige voorstellingen, die het onbekend subject, dat in ons aanschouwt en denkt, uit sommige gewaarwordingen opbouwt[1].

Niet minder belangrijk is de invloed, dien Kant's grondstelling moet uitoefenen op onze beschouwing van de aesthetica en de moraal. Indien onze natuurwetenschap handelt over eene wereld, die onafhankelijk van ons bestaat, eene wereld, bij wier onmetelijkheid wij in het niet verzinken; indien wij verder de onhoudbare eischen van het dualisme terugwijzen en ook in de psychische verschijnselen de werking herkennen derzelfde noodwendigheid, die den steen naar de aarde doet vallen en het water bij verwarming doet verdampen, dan kunnen wij onmogelijk veel waarde hechten aan onze waardeering van de verschijnselen, welke ons die wereld vertoont. Bij deze beschou-

1 Men vindt de verhouding van Kant tot het materialisme met groote helderheid uiteengezet in F.A. Lange's Geschichte des Materialismus. Daarheen kan ik lezers verwijzen, die mijne veroordeeling van het materialisme niet overtuigend vinden. De schrijver, wiens boek ook in andere opzichten meer aandacht verdient, dan het gevonden schijnt te hebben, zegt trouwens over Kant's verhouding tot het materiali me niet veel meer dan men bij Schopenhauer en Frauenstadt, en, als men niet tegen de moeite opziet, ook bij Kant zelf kan vinden. Maar zijne voorstelling is wellicht meer geschikt degenen te overtuigen, aan wie het idealisme een ‘hersenschimmig streven’ toeschijnt.

wingswijze moet het ongerijmd schijnen, dat wij, nietige wezens, ons vermeten te oordeelen over het groot geheel, waarin wij minder zijn dan een droppel in den oceaan. De aandachtige beschouwing van de onwrikbaarheid en de overweldigende macht der natuurwetten, vergeleken met de veranderlijkheid en de zwakte van den mensch, moet ons ten sterkste doen twijfelen aan de onveranderlijkheid van den maatstaf, waarmede wij de beteekenis der verschijnselen meten. En zoolang wij dien twijfel koesteren, kunnen wij het recht van onze aesthetische en moreele waardeering alleen door de eene of andere zonde tegen de logica redden. Gehoorzaamt daarentegen de objectieve wereld zelve aan de wetten, die het subject heeft voorgeschreven, dan kan onze beoordeeling daarvan niet ongerijmd schijnen. Aan de aesthetica en aan de moraal wordt eene hoogere beteekenis toegekend, en het bestaan der kunst wordt ons minder onbegrijpelijk. Indien eene onweerstaanbare noodzakelijkheid voor alle ervaring heeft vastgesteld, wat denkbaar en wat ondenkbaar, wat waarneembaar en wat onwaarneembaar zijn zal, dan laat zich de mogelijkheid niet betwisten, dat eene dergelijke noodzakelijkheid de menschheid dwingt zekere verhoudingen als schoon, andere als leelijk te waardeeren, zekere wilsbepalingen voor zedelijk, andere voor onzedelijk te houden.

De uitvoerige beschouwing van de wijze, waarop men op idealistisch standpunt beproefd heeft de aesthetica en de moraal met de exacte natuurwetenschap tot eene harmonische wijsbegeerte te vereenigen, zou hier niet op hare plaats zijn. Het was mij alleen te doen den lezer te overtuigen, dat reeds het bestaan der aangeboren vormen van onzen geest een zeer belangrijk feit is, ook indien wij volstrekt niet konden bepalen, welke die vormen zijn. De methode, volgens welke wij den inhoud van onze aprioristische kennis bepalen, brengt mede, dat wij door onoplettendheid een resultaat der ervaring voor eene aangeboren kennis kunnen houden. Wij stuiten toch op onze aprioristische kennis, wanneer wij bij de analyse van onze overtuigingen de beginselen trachten te vinden, volgens welke zij gevormd zijn. Vinden wij bij dat onderzoek beginselen, die wij gedwongen zijn bij ons denken en aanschouwen te volgen, dan komen wij tot het vermoeden, dat wij aprioristische beginselen voor ons hebben. Het is duidelijk, dat wij daarbij gevaar loopen eene stelling, wier denknoodwendigheid alleen voor ons individu bestaat, als een aprioristisch beginsel van alle menschelijke ervaring te beschouwen. Slechts eene ijverige studie

van de geschiedenis der wetenschap kan ons voor dit gevaar behoeden. Daarom is het niet onverklaarbaar, dat er ten aanzien van den omvang der aprioristische kennis verschil bestaat tusschen degenen, die van haar bestaan overtuigd zijn. Voor het empirisme, dat altijd weder terugkomt met de opmerking, dat de aprioristische kennis voor ieder duidelijk kenbaar moet zijn, is dit verschil van meening eene gereede aanleiding om het geheele idealisme voor eene dwaasheid uit te maken. Het zal echter nauwelijks noodig zijn nogmaals te herhalen, dat wij onder aprioristische kennis niets anders verstaan dan zekere regels, die de waarnemende geest aan de ervaring voorschrijft, en dat het niet aangaat te veronderstellen, dat de geest, die deze regels toepast, en dus op zekere wijze kent, zich bewust wordt van hun abstracten inhoud.

Onder de bestanddeelen van onze kennis, die zonder twijfel vóór de eerste ervaring aanwezig zijn, en wier stilzwijgende erkenning de mogelijkheid der ervaring eerst doet geboren worden, behooren in de eerste plaats de wetten der logica. Ik versta hierbij onder logica de wetenschap der redeneering, en onder redeneering de werkzaamheid, waardoor onze geest uit eenige oordeelen een ander oordeel afleidt, dat op de eerstgenoemde oordeelen berust. Reeds de Grieksche denkers hebben de voornaamste wetten ontdekt, die onze geest bij zijne redeneeringen volgt, en Aristoteles heeft die wetten tot een systeem vereenigd, waaraan de nieuweren weinig hebben kunnen toevoegen. De overschatting van de waarde der logica, waaraan zich de middeleeuwen hebben schuldig gemaakt, is de aanleiding geweest tot eene reactie, die sedert langen tijd haar doel bereikt en overschreden heeft. De algemeene wetten, waaraan de mensch bij zijne redeneeringen gehoorzaamt, zijn het voorwerp geweest van zooveel satyre, dat men er op rekenen kan een glimlach te wekken, als men deze ‘time-honoured axioms’ of ‘ancients friends,’ zooals Mill ze noemt, ter sprake brengt, zonder de uitdrukkelijke bedoeling om zich over hen vroolijk te maken. Die glimlach en die satyre waren gepast in de langverleden periode, waarin men geloofde, dat de gewichtigste waarheden uit de genoemde axioma's konden afgeleid worden, waarin men waarneming en proefneming verwaarloosde om zich over te geven aan logische haarkloverijen. Thans echter kunnen zij nergens anders toe dienen dan om eene wetenschap in min-

achting te brengen, die in vormend vermogen haar gelijke niet heeft. Hoever die minachting zich bij ons te lande uitstrekt, kan het best blijken uit het feit, dat de logica niet onderwezen wordt op onze gymnasia, ofschoon hare beginselen daar zonder twijfel veel beter op hunne plaats zouden zijn dan aan de academie. Ja, wat sterker is, men schijnt die regeling over het algemeen goed te keuren; en, zoo ik mij niet bedrieg, zou men de invoering van het onderwijs in de logica op onze gymnasiën voor een verderfelijken maatregel houden.

Dat de drie hoofdbeginselen der logica geenszins op ervaring berusten; dat zij regels zijn, die onze geest onafhankelijk van alle ervaring volgt, wordt zelfs door Mill tot op zekere hoogte erkend. Voor wie ze niet kennen mocht, wil ik herinneren, waarin de drie bedoelde hoofdbeginselen bestaan. Het beginsel der eenzelvigheid zegt, dat elk begrip altijd aan zich zelf gelijk blijft[1]; het beginsel der tegenstrijdigheid verbiedt ons aan een zelfde begrip een zelfde praedicaat in dezelfde beteekenis toe te kennen en te ontzeggen; het beginsel der uitsluiting van het derde tusschen twee tegengestelde praedicaten leert, dat van ieder paar tegengestelde praedicaten, het eene aan ieder begrip moet toegekend worden. Wie zich ergeren mocht over de omstandigheid, dat deze beginselen overbekende waarheden zijn, en de wetenschap zou willen minachten, die hare bijzondere stellingen uit deze algemeene beginselen afleidt, moet vergeten, dat ook de mathesis begint met ons te herinneren aan de ‘time-honoured axioms’ en ‘ancients friends’, dat gelijken bij gelijken gevoegd, gelijken geven, ongelijken bij gelijken gevoegd ongelijken.

‘Ik geef gaarne toe,’ zegt Mill, ‘dat deze drie algemeene stellingen zonder uitzondering voor alle verschijnselen gelden. Ik geef toe, dat, indien er eenige noodzakelijke waarheden

1 Eene uitvoerige beschouwing over den vorm, waarin de logische denkwetten behooren uitgedrukt te worden, zou hier niet op hare plaats zijn. Ik bepaal mij daarom tot de opmerking, dat mijne redactie van het *principium identitatis*, A=A, eenigszins van de meest gebruikelijke afwijkt. Onder al de overige definities, die men van het bedoeld beginsel gegeven heeft, zou ik mij nog het best kunnen neerleggen bij de opvatting, die in het *principium identitatis* slechts het voorschrift ziet, dat elk woord in den loop derzelfde redeneering dezelfde beteekenis moet behouden. Doch men drukt zich mijns inziens nauwkeuriger uit, wanneer men in dat voorschrift een eisch aan onze taal ziet, wiens rechtmatigheid op de genoemde denkwet berust.

(inherent necessities of thought) zijn, de genoemde stellingen die klasse uitmaken..... Of de drie zoogenaamde fundamenteele wetten de wetten zijn van ons denken door eene aangeboren inrichting (native structure) van onzen geest, of alleen omdat wij bemerken, dat zij zonder uitzondering waar zijn voor alle waargenomen verschijnselen, wil ik niet bepaald beslissen; maar zij zijn thans de wetten en de onveranderlijke wetten van ons denken. Zij mogen al of niet vatbaar zijn voor eene wijziging door de ervaring, maar de voorwaarden van ons bestaan maken het voor ons onmogelijk de ervaring te maken, die tot hunne wijziging vereischt zou worden[1]. Mill erkent dus, dat *onze* ervaring buiten staat is den inhoud der denkwetten te veranderen. Maar hij vindt het noodig daarbij te voegen, dat eene andere ervaring dan de onze, eene ervaring nog wel, die voor ons wegens de 'voorwaarden van ons bestaan' onbereikbaar is, misschien tot andere denkwetten zou kunnen leiden. Zoo blijft de lezer in het onzekere, of de schrijver van meening is, dat zelfs de wetten, volgens welke onze geest bij de vorming van zijne abstracte wetenschap de voorstellingen verbindt, door de ervaring zijn voorgeschreven, dan wel of hij erkent, dat wij althans in deze wetten de vorderingen vinden, waaraan elke ervaring voldoen moet om voor onzen geest kenbaar te worden.

Dat alleen de laatste meening met de waarheid overeenkomt, is niet moeilijk te ontdekken. De vorming van al onze geordende kennis geschiedt door het vaststellen van nauwkeurig bepaalde begrippen van de voorwerpen, van ondubbelzinnig geformuleerde wetten van de veranderingen in de natuur. De vorming van die begrippen en de ontdekking van die regels zou eene onmogelijkheid zijn, als onze geest niet reeds bij zijne eerste ervaringen aan het beginsel der identiteit getrouw bleef. Zou er een vaste grond voor onze wetenschap te vinden zijn, wanneer het in de natuur der begrippen lag onophoudelijk te veranderen, zooals Hegel met onbegrijpelijk onverstand beweerde? Het laat zich gemakkelijk inzien, dat het maken van redeneeringen, het ontdekken van overeenkomst en verschil, ja zelfs het herkennen van vroeger waargenomen voorwerpen onmogelijk zou zijn zonder de stilzwijgende toepassing van het beginsel der identiteit.

1 Mill, t.a.p., blz. 417, 418.

Wij verbinden de bijzondere feiten, die de waarneming ons leert kennen, tot een min of meer volledig stelsel, en bij deze verbinding geven de tweede en derde denkwet ons den toetssteen, waarmede wij de waarheid van onze synthese onderzoeken. De ontwikkeling der menschelijke wetenschap is onverklaarbaar, wanneer wij niet aannemen, dat onze geest die beginselen vóór de eerste ervaring erkent. Die ontwikkeling bestaat toch hoofdzakelijk in de oplossing van tegenstrijdigheden. Telkens weder schijnt de waarneming ons te leeren, dat tegenstrijdige oordeeler beide waar zijn. In iedere wetenschap, behalve in de zuivere mathesis en in de logica, vindt men tal van onbesliste vraagstukken, waarbij de gronden voor de eene oplossing ongeveer even krachtig zijn als voor de andere. Ware het onzen geest mogelijk twee tegenstrijdige (contradictoire) oordeelen beide voor waar te houden, dan zou de prikkel tot verder onderzoek zijn weggenomen. En in vroegere eeuwen is de verhouding tusschen de lessen der waarneming en de eischen der rede steeds dezelfde geweest. Altijd heeft de waarneming aan den waarnemer een schat van meeningen geleverd, en telkens weder heeft de eisch van onze rede, dat die meeningen niet met elkander mogen strijden, de menschheid aangespoord hare kennis tot wetenschap te verheffen. De reden, waarom de stelling, dat tegenstrijdige oordeelen niet beide waar kunnen zijn, niet uit de ervaring kan zijn afgeleid, is van dezelfde soort als de grond, waarop wij kunnen beweren, dat de overtuiging van de algemeene geldigheid der wet van oorzaak en gevolg aan onze ervaring moet zijn voorafgegaan. In elke periode schijnt de ervaring op een aantal uitzonderingen van beide stellingen te wijzen. De uitkomst, dat deze uitzonderingen slechts schijnbaar zijn, kan alleen verkregen worden door een onderzoek, dat zonder de uitgesproken of onuitgesproken erkenning dier stellingen niet zou ondernomen worden. Daarom is de eenige hypothese, die ons overblijft, deze, dat de beide waarheden zich reeds bij de eerste ervaring in den menschelijken geest bevinden, wel niet als bewuste kennis, maar als onuitgesproken overtuiging.

Wat hier ten aanzien van het beginsel der tegenstrijdigheid betoogd is, kan *mutatis mutandis* van de twee andere denkwetten herhaald worden. Van meer belang is de opmerking, dat de schijnbare tegenstrijdigheden ontbreken in de twee wetenschappen, die volgens Kant niet op ervaring berusten, in de

zuivere mathesis en in de logica. De betwiste punten zijn in die wetenschappen van geheel anderen aard dan die van de natuurwetenschap. Zij betreffen òf de toepassing op andere vakken, òf de opvatting van hunne eerste beginselen, hunne aansluiting aan het metaphysisch stelsel. In de natuurwetenschap ontbreken de zwarigheden van deze laatste soort natuurlijk evenmin, maar daarenboven heeft zij moeilijkheden van geheel anderen aard. De verbinding der afzonderlijke feiten leidt haar tot veelomvattende theorieën, die van al de feiten rekenschap moeten geven. Zeer dikwijls veroorzaakt de waarneming van nieuwe feiten, dat men tegenspraak bemerkt tusschen de nieuwe waarnemingen en de oude theorie. Dan moet de theorie gewijzigd worden of plaats maken voor eene andere. De groote moeilijkheden, die deze onophoudelijke strijd tusschen de nieuwe feiten en de oude theorie aanbrengt, vertoonen zich overal behalve in de mathesis en in de logica. De ervaringswijsbegeerte is er nooit in geslaagd eene verklaring van dit verschijnsel te geven. Volgens de leer van Kant konden wij niets anders verwachten, dan dat de twee zuiver formeele wetenschappen, die uitsluitend bestaan uit de breedvoerige ontwikkeling der beginselen, die onze geest bij zijne werkzaamheid in toepassing moet brengen, vrij zouden zijn van de eigenaardige bezwaren, die zich vertoonen in de materieele wetenschappen, waar het te doen is om de toepassing dier beginselen op een vreemd element.

Terwijl de ervaringswijsbegeerte het aprioristisch karakter der logische denkwetten schoorvoetend erkent, of althans hun empirischen oorsprong slechts aarzelend durft volhouden, koestert zij er geen den minsten twijfel aan, dat in onze individueele zinnelijke waarnemingen de aprioristische elementen geheel ontbreken. Moge ook al het algemeene zijn oorsprong ontleenen aan de eigenaardige inrichting van onzen geest, het bijzondere schijnt haar in al zijne deelen door eene natuur gegeven, die onafhankelijk is van het waarnemend subject.

Ik heb vroeger in dit tijdschrift de gronden uiteengezet voor de meening, dat behalve de logische denkwetten ook nog onze voorstellingen van ruimte en tijd en onze overtuiging van de volstrekte geldigheid der wet van oorzaak en gevolg tot de aprioristische bestanddeelen van ons kenvermogen behooren. De bestrijding, die deze meening van verschillende zijden gevonden

heeft, berust voornamelijk op de verwarring van de twee begrippen ‘natuur of objectieve wereld’ en ‘onafhankelijke wereld.’ Ik vergenoeg mij hier met de vermelding van de groote fout, die ik in de redeneeringen mijner tegenpartij meen te vinden, zonder terug te komen op de gedachtenwisseling, waartoe mijn artikel de aanleiding heeft gegeven. Liever wil ik de gronden nagaan, die door Mill worden ingebracht tegen het aprioristisch karakter der door mij opgenoemde waarnemingsvormen.

Dat Mill den empirischen oorsprong van ons geloof aan de wet der causaliteit verdedigt, maar in de toepassing haar aprioristisch karakter moet erkennen, is ons reeds vroeger gebleken. Over den tijd handelt hij niet opzettelijk. Het schijnt mij dan ook ondoenlijk te verklaren, hoe wij er toe komen zouden onze voorstellingen in den tijd te plaatsen, zonder de onderstelling, dat wij ons reeds bij onze eerste gewaarwordingen van hunne successie bewust zouden worden. Zoodoende verklaart men trouwens niet, maar erkent alleen de aanwezigheid van het onverklaarbare, wat in sommige gevallen de verstandigste handelwijze zijn kan. Wat eindelijk de ruimte aangaat, Mill is er van overtuigd, dat onze voorstelling daarvan aan de ervaring ontleend is. Hij geeft ons zijn bewijs voor deze stelling in de theorie van Thomas Brown, op welke ik reeds vroeger zinspeelde. Die theorie vertoont eene merkwaardige overeenkomst met de verklaring van het ontstaan onzer voorstelling van de ruimte, waartoe Wundt voor eenige jaren door de philosophische geschriften van Herbart, Lotze en Waitz gebracht is[1]. Geen dezer schrijvers schijnt bemerkt te hebben, dat de afleiding van de voorstelling der ruimte uit de gewaarwordingen van het zoogenaamde spiergevoel reeds in de eerste jaren van deze eeuw uitvoerig ontwikkeld is in Brown's Philosophy of the human Mind.

Bij eene oppervlakkige beschouwing zou men kunnen meenen, dat onze waarneming van den afstand, de grootte en den vorm der voorwerpen even goed door onze gewaarwordingen gegeven als hun reuk, en daarom als een feit moet aangenomen worden, dat niet verder te verklaren is. Want ons bewustzijn zegt ons even duidelijk, dat wij een voorwerp van bepaalde grootte en bepaalden vorm op een bepaalden afstand

1 Wundt, Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung.

zien, als het ons mededeelt, dat dit voorwerp een eigenaardigen reuk heeft. Intusschen kan men er moeilijk aan twijfelen, dat sommige van onze voorstellingen over de ligging der waargenomen voorwerpen in de ruimte niet met de gewaarwording gegeven zijn, maar eerst ontstaan door eene werking van ons verstand, waarbij wij met de grootste nauwkeurigheid verschillende gegevens uit de gewaarwordingen in rekening brengen, zonder daarvan iets te bemerken. Het eenige, waarover gestreden kan worden, en waarover werkelijk gestreden wordt, is de vraag, of geen enkele onzer voorstellingen van verhoudingen in de ruimte door de gewaarwording gegeven is, dan wel, of sommige van die voorstellingen onmiddellijk met de gewaarwording verbonden worden, en alleen de overige uit de elementen der gewaarwording door ons verstand worden afgeleid.

Volgens de theorie, die door Thomas Brown uit zeer eenvoudige en doeltreffende proefnemingen is afgeleid, komen wij tot al onze voorstellingen van ruimte alleen door het spiergevoel. Ofschoon men niet met zekerheid kan antwoorden op de vraag, of er bijzondere zenuwen bestaan, door wier bemiddeling de veranderingen in den toestand onzer spieren eigenaardige gewaarwordingen in ons opwekken, laat het zich evenwel niet betwijfelen, dat er dergelijke gewaarwordingen bestaan. Wij bemerken ze zeer duidelijk, als onze ledematen vermoeid zijn, als wij een gewicht optillen en naar den graad van onze inspanning zijne zwaarte bepalen, als wij in den donker den vorm van een voorwerp trachten te herkennen, door achtereenvolgens zijne deelen te betasten, en in vele andere gevallen. De gewaarwordingen, die met den toestand van onzen bewegingstoestel in verband staan, zijn van driëerlei soort. Vooreerst hebben wij eene gewaarwording van den bepaalden aanstoot tot beweging, dien wij naar bepaalde spieren doen toekomen. Voorbeelden van deze gewaarwording zijn moeilijk te geven. Zij komt bij den volwassen mensch nooit geisoleerd tot bewustzijn, maar haar bestaan blijkt met zekerheid door de wetenschappelijke analyse der voorstellingen, die de tastzin aan den blindgeborene, de gezichtszin aan den ziende levert. In de tweede plaats hebben wij eene gewaarwording, veroorzaakt door de spanning, die de aanstoot tot beweging bij normalen toestand van ons lichaam in de spieren teweegbrengt. In de derde plaats geeft de samentrekking der spieren, die door hunne spanning veroorzaakt wordt, in geval geen uitwendige hinderpaal aan-

wezig is, ons gewaarwordingen, die in graad verschillen naar mate van de beweging, die het eene uiteinde der spier volbracht heeft.

De eerste klasse der gewaarwordingen van het spiergevoel wordt door Brown niet in aanmerking genomen. Uit de gewaarwordingen van de tweede en derde klasse leidt hij al onze voorstellingen van ruimte af. De beschouwingen, waaruit hij besluit, dat geen enkel element van onze voorstelling van ruimte gegeven kan worden door de vijf zinnen, die men gewoonlijk optelt, zijn in korte woorden de volgende.

Het is duidelijk, dat de gewaarwordingen van den reuk, den smaak en het gehoor de voorstelling van voorwerpen in de ruimte niet bevatten. Wel volgt in den geest van den volwassen mensch op zekere gewaarwording van den reuk de voorstelling van reseda's, op zekere smaakgewaarwording de voorstelling van wijn, op het hooren van zeker geluid de voorstelling van eene bekende pendule. Maar het is gemakkelijk in te zien, dat deze voorstellingen niet door de genoemde gewaarwordingen gegeven zijn, maar alleen daarop volgen, omdat vroegere ondervinding geleerd heeft, dat de bedoelde reuk bijv. in zeer vele gevallen onmiddellijk vóór of na de gezichtsvoorstelling van reseda's is waargenomen. Zoo dikwijls wij een reuk, een smaak of een geluid waarnemen, die ons nog niet bekend zijn, aarzelen wij wel niet ze aan eene oorzaak buiten ons toe te schrijven, maar wij hebben geen enkel gegeven, waaruit wij onze voorstelling van den vorm, de grootte en den afstand van die oorzaak zouden kunnen opmaken.

Ook de gewaarwordingen van ons gevoelszintuig leiden ons niet tot de voorstelling van voorwerpen in de ruimte, wanneer wij den invloed van het spiergevoel buitensluiten. Brown bestrijdt de meening, die destijds algemeen heerschte, dat de gelijk- en gelijkvormigheid, die er bestaat tusschen de vlakte, die op een gedeelte van de huid drukt, en de gedrukte huidvlakte, voor ons eene reden zou zijn om ons het gevoelde voorwerp als eene vlakte van dienzelfden vorm voor te stellen. Hij bestrijdt die meening vooreerst op algemeene gronden. Stellen wij ons voor, dat wij een gedeelte van onze huid bedekken met een vierkant van een centimeter lengte en breedte. In welk opzicht zal de gewaarwording, door de prikkeling van deze huidvlakte in ons opgewekt, verschillen van de gewaarwording, die veroorzaakt zal worden door de prikkeling van eene andere

vlakte, die ook een vierkanten centimeter groot is, maar wier deelen over honderden punten van ons lichaam verspreid zijn? Indien men aanneemt, dat de eerste gewaarwording onmiddellijk met de voorstelling van een vierkanten centimeter wordt verbonden, de andere daarentegen niet, dan moet men de onderstelling maken, dat het kind reeds bij zijne geboorte bekend is met den vorm der oppervlakte, waarover zich de uiteinden van zijne gevoelszenuwen verspreiden. Tegen deze hypothese, die op zich zelve reeds zonderling genoeg klinkt, laten zich de volgende bedenkingen aanvoeren. Ten eerste: ook de uiteinden van de reukzenuw, de smaakzenuw en de gehoorzenuw verspreiden zich over eene bepaalde oppervlakte, en bij hunne prikkeling wordt altijd een kleiner of grooter gedeelte dier oppervlakte aangedaan, zonder dat zich eenige voorstelling van lichamelijke uitgebreidheid met de ontstaande gewaarwording verbindt. Ten tweede: wanneer de geheele huidoppervlakte, waarin de gevoelszenuwen eindigen, gelijkmatig geprikkeld wordt door eene verandering der temperatuur, ontstaat de voorstelling van vorm en grootte des lichaams in het geheel niet.

Om deze redenen meent Brown, dat de voorstellingen van lichamelijke uitgebreidheid, die zich met onze gevoelsgewaarwordingen verbinden, niet verklaard worden door de omstandigheid, dat de drukkende vlakte buiten ons, en de gedrukte huidvlakte gelijken vorm en grootte hebben. Dat Brown in dit vraagstuk het recht aan zijne zijde heeft, is ook zonder de door hem genoemde gronden voor ieder duidelijk, die ingezien heeft, dat wij ons eigen lichaam even goed als ieder voorwerp van de zoogenaamde buitenwereld alleen door gewaarwordingen leeren kennen. Maar men zou kunnen onderstellen, dat wij, geheel afgezien van de toevallige overeenkomst tusschen de drukkende en de gedrukte vlakte, van nature de dispositie hadden met bepaalde gevoelsgewaarwordingen bepaalde voorstellingen van oppervlakten te verbinden. De aanwezigheid van dergelijke neigingen in den menschelijken geest zou voorzeker eene wonderlijke zaak zijn. Maar zooals Brown terecht aanmerkt, elke regelmatige opvolging, die de natuur ons vertoont, is niet minder verwonderlijk. Het is voor ons even onbegrijpelijk, dat een billardbal zich gaat bewegen, wanneer hij door een ander gestooten wordt, als dat de voorstelling van een lichamelijk voorwerp op eene gevoelsgewaarwording volgt. Doch Brown meent, dat eene eenvoudige proefneming ons kan

aantoonen, dat de laatste regelmatige opvolging in de natuur niet geschiedt. Indien het werkelijk waar is, dat wij door een oorspronkelijk vermogen van onzen geest met bepaalde gevoelsgewaarwordingen de voorstelling verbinden van de oppervlakte, die deze gewaarwordingen teweegbrengt, dan moeten wij in staat zijn alleen door het gevoel iederen vlakken vorm te herkennen, die op een gedeelte van onze huid geplaatst wordt. Het is niet moeilijk te onderzoeken, of wij een dergelijk vermogen bezitten. Als wij onze oogen sluiten en door een ander persoon een voorwerp op de palm van onze hand laten leggen, dan vinden wij, dat onze voorstelling van grootte en vorm uiterst onbepaald is. Eerst na een rijp beraad komen wij er toe een oordeel uit te spreken, en dat oordeel is in verreweg de meeste gevallen zeer onnauwkeurig. Het is vooral dan zeer onnauwkeurig, als het voorwerp een onregelmatigen vorm heeft.

De voorstelling van lichamelijke uitgebreidheid, die de gevoelsgewaarwording op zich zelve nog niet geeft, wordt ons, volgens Brown, door het spiergevoel gegeven. Iedereen weet natuurlijk, dat wij in den donker den vorm der voorwerpen leeren kennen door hen te betasten, waarbij wij ons bewust worden van de gewaarwordingen van het spiergevoel, die de verschillende stellingen van ons tastorgaan opwekken. Beschouwt men deze gewaarwordingen op zich zelven, dan schijnen zij zeer ongeschikt om ons de voorstelling van uitgebreidheid te geven. Maar indien men de voorstelling van opvolging in den tijd als gegeven aanneemt, dan is het, volgens Brown, mogelijk de voorstelling der ruimte uit eene associatie tusschen de gewaarwordingen van het spiergevoel en de zuivere gevoelsgewaarwordingen af te leiden.

Hoewel iedere gissing over de psychische verschijnselen bij zeer jonge kinderen eenigszins gewaagd is, bestaat er toch veel grond voor het vermoeden, dat de gewaarwordingen van het spiergevoel een hoofdbestanddeel daarvan uitmaken. Bij den zuigeling zijn de spieren van de hand in bijna onophoudelijke beweging. De gewaarwordingen, die door de samentrekking der spieren worden opgewekt, ontstaan telkens weder, veranderen met de grootte der samentrekking, en verdwijnen, als de spieren hunne aanvankelijke stelling weder hebben aangenomen. De sterkte der gewaarwording, die afhankelijk is van de grootte der volbrachte samentrekking, zal zich voor het kenvermogen

van het kind verbinden met de voorstelling van zekere tijdslengte, die doorloopen moet worden om de spier uit den toestand van rust tot dien graad van contractie te brengen.

Hierbij doet zich een bezwaar voor, dat mij wel niet onoverkomelijk toeschijnt, maar waarop Brown toch had moeten letten. Daar de samentrekking der spieren met zeer verschillende snelheid kan geschieden, zal de gewaarwording, die elke bepaalde graad van contractie geeft, zich met de voorstelling van verschillende tijdsperioden kunnen verbinden. Indien wij echter mogen aannemen, dat de samentrekking der spieren van de hand, die jonge kinderen schijnbaar instinctmatig ten uitvoer brengen, in de meeste gevallen met dezelfde snelheid geschiedt, zal de associatie tusschen de gewaarwording van zekeren graad van spiersamentrekking en de voorstelling van zekere tijdslengte zonder twijfel spoedig tot stand komen. Daarenboven zullen de tastgewaarwordingen, die zich vertoonen zoodra de spiersamentrekking een zekeren graad bereikt heeft, nog een ander middel ter rangschikking van de gewaarwordingen van het spiergevoel geven. Bij het sluiten van de geopende handvlakte zal eene aaneenschakeling van de laatst genoemde gewaarwordingen, die zich volgens een bepaalden regel verandert, plotseling verbonden worden met verschillende gevoelsgewaarwordingen, zoodra de vingers de palm der hand beginnen te raken. Wordt de spiercontractie nog verder voortgezet, dan moeten zich met de gewijzigde spiergewaarwordingen sterkere gevoelsgewaarwordingen verbinden, die ten slotte in een aanvankelijk gevoel van pijn zullen overgaan.

Wordt nu het een of ander voorwerp in de geopende hand van het kind geplaatst, dan kan hij de bekende reeks der opvolgende gewaarwordingen niet in haar geheel te voorschijn roepen. In de plaats daarvan volgt op de ongewone prikkeling van de handpalm het eerste gedeelte van de gewone reeks der spiergewaarwordingen, en, lang voordat deze reeks ten einde toe doorloopen is, eene ongewone prikkeling in de toppen der vingers. In plaats van het ontbrekend gedeelte van de reeks der spiergewaarwordingen is er een ander gevoel, bestaande uit eene ongewone gevoelsgewaarwording in de gedeelten der hand, die het voorwerp omklemmen, verbonden met de ongewone spiergewaarwording, waarmede de poging om het voorwerp samen te drukken gepaard gaat. Daar nu bij elke nieuwe poging om de hand te sluiten dezelfde som van ongewone ge-

voels- en spiergewaarwordingen optreedt in plaats van de reeks der spiergewaarwordingen, wier ontstaan verwacht werd, wordt de eerstgenoemde som geassocieerd met de voorstelling van die reeks. In het vervolg zal zij bij haar ontstaan de voorstelling van die reeks dadelijk opwekken.

Op dergelijke wijze zullen bij de langzame ontwikkeling van den tastzin duizenden verschillende groepen van gevoels- en spiergewaarwordingen, door de werking van betaste voorwerpen opgewekt, de representanten worden, ieder van een bepaald gedeelte van de reeks der spiergewaarwordingen, die bij onbelemmerde samentrekking der spieren van de hand ontstaan. En indien er een voldoend aantal associatie's van deze soort gevormd wordt, dan is, volgens Brown's meening, de voorstelling van ruimte van eene afmeting, van lengte, ontstaan. Worden nu twee vingers gelijktijdig gebogen, dan zal zich de voorstelling van de tweede dimensie ontwikkelen. Want de tastgewaarwordingen, die ontstaan, wanneer de beide vingers tegen de palm der hand stuiten, zijn nu reeds geassocieerd met de voorstelling van zekeren lineairen afstand, den afstand namelijk van de betaste punten. Zoo vormt zich de voorstelling van ‘coexisteerende lengten, die eene soort van eenheid verkrijgen door de onmiddellijke aaneenschakeling in den tijd (proximity of succession) van de tastgewaarwordingen in de aanliggende betaste deelen der handpalm - gewaarwordingen, wier onmiddellijke opvolging vroeger gebleken is, toen de handpalm herhaaldelijk langs eene oppervlakte bewogen werd, en de gevoelsgewaarwordingen, afkomstig van de bedoelde deelen, die door de vingers gelijktijdig aangeraakt worden, elkander steeds onmiddellijk opvolgden, - even onmiddellijk als eenige gewaarwordingen van het spiergevoel in de reeks der spiersamentrekking’[1].

1 Brown, Philosophy of the human Mind, Sixteenth Edition. Vol. I, pag. 543, 544. Brown's eigen woorden zijn: ‘When both fingers move together, the coexistence of the two series of successive feelings, with each of which the mind is familiar, gives the notion of coexisting lengths, which receive a sort of unity from the proximity in succession of the tactual feelings in the contiguous parts of the palm which they touch, - feelings which have before been found to be proximate, when the palm has been repeatedly pressed along a surface, and the tactual feelings of these parts, which the closing fingers touch at the same moment, were always immediately successive, - as immediately successive as any of the muscular feelings in the series of contraction.’

Ik heb de laatste zinsnede aan Brown zelven ontleend, omdat zijne theorie mij op dit punt zoo duister schijnt te worden, dat ik alleen door zijn eigen woorden aan te halen aan de kans van haar verkeerd voor te stellen meen te kunnen ontsnappen. Thomas Brown is een van de denkers, wier verwonderlijke scherpzinnigheid zich eerst in de moeilijkste vragen te huis schijnt te gevoelen. Ook zijne grootste bewonderaars moeten erkennen, dat hij met het subtiele al te zeer was ingenomen. In dit geval schijnt hij mij zijne krachten te hebben overschat. De afleiding van onze voorstelling van verhoudingen in de ruimte, van de eigenschappen der lichamen, die wij het nauwkeurigst kunnen meten en vergelijken, uit de onbestemde gewaarwordingen van het spiergevoel, is misschien de meest overmoedige poging in de geschiedenis der wetenschap. Het is natuurlijk volstrekt niet moeilijk in algemeene bewoordingen op de mogelijkheid van die afleiding te wijzen. En zoolang men zich bepaalt tot de verklaring van het ontstaan onzer voorstelling van eene enkele dimensie, laat zich de theorie nog wel toelichten. Maar wanneer men duidelijk wil maken, hoe de voorstelling van de tweede en derde dimensie ontstaan kan in een geest, die verondersteld wordt volstrekt geen voorstelling van ruimte te bezitten, vordert men van den lezer eene buitengewone inspanning, stelt men hem eischen, waaraan hij misschien met den besten wil niet voldoen kan. Onwillekeurig dringen zich de bekende voorstellingen van lichamelijke uitgebreidheid op, en wanneer men eindelijk gelooft de wording van de voorstelling der ruimte begrepen te hebben, bemerkt men, dat men reeds bij de eerste stappen van de redeneering de voorstelling gebruikt heeft, wier ontstaan verklaard zou worden. Het schijnt mij, dat ook Brown en zijne Engelsche navolgers aan dit gevaar niet ontsnapt zijn.

Eene eerste bedenking tegen de theorie van Brown bestaat hierin, dat de voorstelling van lengte, die zich door bemiddeling van het spiergevoel met de gewaarwordingen van den tastzin zal associeeren, niets anders is dan eene voorstelling van lengte *in tijd*, niet van afstand in de ruimte. Volgens Brown ligt er in de voorstelling van den tijd het denkbeeld van lengte en deelbaarheid. Het is niet alleen beeldspraak, wanneer wij over de lengte van den tijd spreken. Voegen wij bij onze voorstelling van tijd, d.i. lengte en deelbaarheid, die van weer-

stand, dan verkrijgen wij de voorstelling van stoffelijke uitgebreidheid.

Het is gemakkelijk in te zien, dat, hoewel eene lijn het gewone beeld van den tijd is, en wij in zekeren zin lengte aan den tijd kunnen toeschrijven, de afstand in de ruimte en de lengte in den tijd een kenmerkend verschil vertoonen. Beide zijn deelbaar, maar terwijl de deelen van den tijd niet te gelijk bestaan, zijn daarentegen de deelen van den afstand coexisteerend. Het is echter niet onmogelijk, dat Brown, zooals Mill vermoedt, gemeend heeft, dat de voorstelling der coexistentie reeds bij de eerste waarnemingen gegeven zou zijn door het feit, dat wij dikwijls verschillende gewaarwordingen te gelijker tijd hebben. Volgens Mill zou Brown in zijne afleiding van de voorstelling der ruimte alleen willen toonen, hoe zich onze voorstelling van de bijzondere soort van coexistentie, die wij ruimte noemen, uit de algemeene voorstelling der coexistentie heeft ontwikkeld. Als wij te gelijker tijd twee voorwerpen aanraken, het eene met de rechter, het andere met de linkerhand, dan ontvangen wij twee gewaarwordingen, wier coexistentie wij kunnen bemerken, hetzij doordien wij ze werkelijk te gelijker tijd ontvangen, of wel doordien wij de twee verschillende gewaarwordingen elkander met groote snelheid kunnen doen afwisselen. De vraag is nu, wat er in onzen geest plaats heeft, wanneer wij ons deze coexisteerende gewaarwordingen voorstellen in de ruimte, voorstellen als gescheiden door zekeren afstand. De theorie van Brown leert, dat wij deze voorstelling van afstand verkrijgen door de perceptie van eene reeks gewaarwordingen van het spiergevoel. Terwijl andere coexisteerende gewaarwordingen, een geluid en een reuk bijv., zich niet met de perceptie van bepaalde spiergewaarwordingen associeeren, is ons bij de perceptie van coexisteerende gevoelsgewaarwordingen door vroegere ervaring bekend, dat na eene bepaalde reeks van spiergewaarwordingen onze linkerhand dezelfde gevoelsgewaarwording zou opwekken, die thans in onze rechterhand gevoeld wordt. Een uitgebreid lichaam is niets anders dan eene verzameling van weerstandbiedende punten, die gelijktijdig bestaan, maar die met hetzelfde orgaan alleen in achtereenvolgende oogenblikken kunnen waargenomen worden, na het doorloopen van eene reeks van spiergewaarwordingen, die hunnen afstand uitmaken. De afstand van twee dier punten wordt voor verschillend gehouden, naarmate de reeks der

spiergewaarwordingen tusschen beide punten in het eene geval grooter is dan in het andere[1].

Hoewel deze uitlegging van Mill het bezwaar wegneemt, dat de ruimte, wier voorstelling Brown verklaart, niets anders is dan tijd met een nieuwen naam, geloof ik niet, dat wij er een stap nader mede komen tot het beoogde doel. Mill toont ten duidelijkste, dat wij ons van de gewaarwordingen van het spiergevoel kunnen bedienen tot het meten van afstanden. Dit was echter de zaak niet, die bewezen moest worden; integendeel, het is eene waarheid, die door niemand betwijfeld wordt. Maar Brown en Mill hadden in de gewaarwordingen van het spiergevoel de elementen moeten aanwijzen, waaruit zich de voorstelling der ruimte kan vormen. Tusschen die gewaarwordingen bestaat voorzeker een verschil in graad, evenals tusschen de gewaarwordingen van verschillende lichtsterkten en van verschillende geluiden. Dat verschil in graad kan zich zelfs op drieërlei wijze vertoonen, naar de sterkte der contractie, naar de grootte der volbrachte beweging en naar hare snelheid. Wij moeten aan Brown toegeven, dat zich reeksen van spiergewaarwordingen kunnen associeeren met de voorstelling van verschillende tijdslengten en met tastgewaarwordingen, die als de eindpunten der reeks optreden. Maar daarmede is nog niet verklaard, waarom het geheel van deze geassocieerde gewaarwordingen zich aan ons voordoet als de eigenaardige voorstelling van ruimte. Ook wanneer wij niet eens letten op de bezwaren, die haar drie afmetingen geven, is het niet in te zien, waarom wij de verschillende graden van spiergevoel juist als ruimte moeten waarnemen en niet als iets geheel anders. Het is van belang hierbij op te merken, dat ook de verdedigers van Brown's theorie erkennen, dat in de spiergewaarwording op zich zelve de voorstelling van ruimte of van beweging nog niet ligt. Zoo zegt Spencer: ‘Ik erken, dat de spiergewaarwordingen, die de beweging vergezellen, in hunnen aard geheel verschillen van de voorstellingen van tijd en ruimte, die met hen verbonden zijn. Ik vind er geen moeilijkheid in, deze gewaarwordingen in mijne gedachten genoegzaam te isoleeren om te bemerken, dat de perceptie daarvan zou blijven bestaan, als mijne voorstellingen van tijd en ruimte vernietigd waren’[2].

1 Mill, t.a p., pag. 229.
2 Spencer, Principles of Psychology, p. 256.

Bijzonder merkwaardig is het antwoord, door Wundt gegeven op de tegenwerpingen van Trendelenburg, die o.a. beweerd had, dat de waarneming der spiergewaarwording als beweging de voorafgaande voorstelling van beweging, en dus van ruimte en tijd onderstelt. 'Hoe de spiergewaarwording op zich zelve ooit tot de eerste voorstelling der beweging zou leiden, zou inderdaad moeilijk te begrijpen zijn; maar het laat zich gemakkelijk verklaren, wanneer men de gelijktijdige werkzaamheid van alle zintuigen in aanmerking neemt, zooals de werkelijkheid vordert. Eerst nadat de samenwerking met andere zintuigen in de spiergewaarwordingen een bepaalden maatstaf van ruimte-verhoudingen (räumliches Maass) gebracht heeft, kunnen deze ook op zich zelven de voorstelling der beweging veroorzaken'[1]. Op deze plaats wordt dus erkend, dat de graad der spiergewaarwording op zich zelf nog geen maatstaf van doorloopen ruimte is, maar zulks eerst worden kan, nadat langs andere wegen het verband tusschen spiersamentrekking en doorloopen ruimte is gebleken. Maar dezelfde schrijver laat de voorstelling van de gezichtsgewaarwordingen als punten van de ruimte tot stand komen door de gewaarwordingen van het spiergevoel, waarin wij een maatstaf zullen bezitten voor den weg dien het oog aflegt, wanneer het achtereenvolgens twee lichtende punten fixeert, en derhalve ook een maatstaf voor den afstand dier twee punten[2]. En evenzoo zal ook de blindgeborene eerst tot de voorstelling der ruimte geraken, doordien zijne spiergewaarwordingen, vooral die van de spieren der hand, voor hem een maatstaf van afstand worden[3]. Op welke wijze echter de voorstelling van ruimte ontstaan zou door eene combinatie van verschillende niet gelocaliseerde gewaarwordingen wordt nergens verklaard. De ruimte is geen voorstelling, waarin zich verschillende bestanddeelen laten onderscheiden, zooals bij de vereeniging van ongelijksoortige gewaarwordingen in de voorstelling van een bepaald voorwerp het geval is. Zij kan volgens de hypothese, die wij thans bespreken, evenmin eene combinatie van gelijksoortige gewaarwordingen zijn, zooals de witte kleur waarschijnlijk de combinatie van drie andere kleurgewaarwordingen is. Want onze voorstelling van ruimte

1 Wundt, Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung, pag. 401.
2 Wundt, t.a.p., pag. 164.
3 Wundt, t.a.p., pag. 60.

zal ons volgens Brown en zijne aanhangers niet door een enkel zintuig geleverd worden, maar door eene samenwerking van verschillende zintuigen.

Hoe ontoereikend Brown's theorie is, blijkt echter nog veel duidelijker, wanneer wij nagaan, hoe zij onze voorstelling van de tweede en derde dimensie van de ruimte verklaart. Hadden wij slechts eene enkele spier, dan zouden wij ons volgens Brown waarschijnlijk eene ruimte van maar eene dimensie voorstellen. Maar de gelijktijdige samentrekking van twee spieren, die naast elkander liggen, zal ons langzamerhand tot de voorstelling van lengte en breedte brengen. Het is moeilijk in te zien, op welke wijze de genoemde oorzaak dit gevolg zou kunnen teweegbrengen, zonder eene aangeboren dispositie van den geest, wier bestaan Brown ontkent. Het is duidelijk, dat het feit, dat de spieren naast elkander liggen, voor onzen geest geen reden kan zijn om zich de wegen, bij hunne samentrekking doorloopen, als aaneenliggende voor te stellen, tenzij wij de gewraakte onderstelling van eene aangeboren dispositie willen maken. Waarom zouden wij ons niet even goed de verschillende spiercontracties, die gelijktijdig worden waargenomen, voorstellen als verschillende gedeelten derzelfde onbepaald verlengde rechte lijn, wier voorstelling wij aanvankelijk gevormd hebben? En indien er eene aangeboren dispositie bestaat, die ons verhindert zulks te doen, indien wij bijv. van nature gedwongen zijn ons spiergewaarwordingen, die in eene zelfde tastgewaarwording eindigen, als rechte lijnen voor te stellen, die in één punt samenkomen, hoe zouden wij ons dan eene voorstelling van dergelijke lijnen kunnen maken? Voor een geest, die, volgens de besproken theorie, aanvankelijk alleen de voorstelling van ééne afmeting heeft, moet het samenkomen van meer dan twee lijnen in eenzelfde punt eene ongerijmdheid zijn. Twee lijnen, die in een punt samenkomende eene rechte vormen, kan zulk een geest zich voorstellen, meer niet. En onderstellen wij, dat de geest op onverklaarbare wijze tot de voorstelling komt van meer dan twee lijnen, die in een punt samenkomen, dat is tot de voorstelling van een vlak, waarom bepaalt zich onze voorstelling van ruimte dan niet tot eene ruimte van twee afmetingen? Zulk eene ruimte geeft de mogelijkheid om een oneindig aantal lijnen in een punt te doen samenvallen. Waartoe dan de derde dimensie? Wil men onderstellen, dat de verschillende richting der onderscheiden spiersamen-

trekkingen voor onzen geest een motief is om zich meer dan eene afmeting in de ruimte voor te stellen, waarom bepalen wij ons dan tot drie afmetingen? Moest elke richting ons tot de voorstelling van eene nieuwe afmeting leiden, dan zou het aantal dimensiën zeer groot zijn. En wil men aannemen, dat het zoogenaamd beginsel der spaarzaamheid ook hier geldt, dat onze geest zich daarom bepaalt tot de voorstelling van het geringste aantal afmetingen, die volstrekt noodig zijn om zich de verschillende richtingen verschillend voor te stellen, dan zijn twee afmetingen voldoende.

Eene ernstige poging om te verklaren, hoe de aard van onze spiergewaarwordingen er ons toe leidt ons eene ruimte van juist drie afmetingen voor te stellen, heb ik bij geen der aanhangers van Brown kunnen vinden. Nemen wij daarbij in aanmerking, dat zelfs de verklaring van onze voorstelling van eene enkele afmeting op gegronde bezwaren stuit, dan mogen wij de aanspraken van hare verdedigers gerustelijk als ongerechtvaardigd afwijzen. Het is altijd eenigszins gewaagd apodictisch te beweren, dat de een of andere wetenschappelijke onderneming eene hopelooze poging is. ‘Quam multa fieri non posse, priusquam sint facta, judicantur?’ heeft Plinius niet zonder reden gevraagd. Doch de bezwaren tegen eene verklaring van onze voorstelling der ruimte zijn van dien aard, dat men zich in dit geval iets sterker kan uitlaten, dan gewoonlijk. Zooals de natuur van ons gezichtszintuig medebrengt, dat het kleurgewaarwordingen opwekt, zoo brengt de natuur van ons kenvermogen mede, dat het sommige gewaarwordingen projecteert in eene ruimte van drie afmetingen. Wie niet tevreden is met deze verklaring, die strikt genomen eene niet-verklaring is, bedenke dat er vraagstukken zijn, die het beter is te laten rusten, dan op te lossen.

Tot dusverre hebben wij alleen of voornamelijk het oog gevestigd op de waarneming der ruimte door den tastzin. Nemen wij ook hare waarneming door het gezichtszintuig in onze beschouwing op, dan voegen zich nog ernstiger bedenkingen bij de vroegere. Dit neemt niet weg, dat Brown's denkbeelden over de gezichtswaarneming zeer opmerkelijk zijn, en dat hij, even als zijn beroemde tijdgenoot, Thomas Young, op een standpunt staat, waartoe de physiologie eerst eene halve eeuw later is gekomen. De gronden, waarop hij de meening bestrijdt, volgens welke met de gezichtsgewaarwording onmiddellijk de voorstelling van eene vlakke figuur verbonden zou worden, schijnen

mij moeilijk te wederleggen. Dat onze beoordeeling van den afstand, de grootte en den vorm der voorwerpen niet in de zuivere gewaarwording gegeven is, maar eerst afgeleid wordt door de vergelijking der gezichtsgewaarwording met vroegere ervaringen, was destijds reeds algemeen erkend. Maar, wanneer men toegeeft, dat de gezichtsgewaarwording geen voorstelling van ruimte geeft, wordt het daarom niet duidelijker hoe het spiergevoel die voorstelling zou kunnen geven. De theorie van Brown neemt aan, dat de waarneming van verschillende lichtgevende voorwerpen in verschillende punten van het gezichtsveld eerst mogelijk is, nadat wij door dikwijls herhaalde bewegingen van onze oogspieren den onderlingen afstand der verschillende gedeelten van het netvlies hebben leeren kennen. Gelijk bekend is, nemen wij niet alle punten van het gezichtsveld met dezelfde duidelijkheid waar. Met de grootste scherpte zien wij alleen het punt, dat wij fixeeren, welks beeld gevormd wordt op het centrale gedeelte van het netvlies, de gele vlek. Voorwerpen, wier beelden niet op de gele vlek, maar op een kleiner of grooter afstand daarvan gelegen zijn, worden des te minder duidelijk waargenomen, naarmate hun beeld verder van de gele vlek valt. Nu onderstelt de theorie, die wij bespreken, dat wij ons de voorwerpen, wier beeld op peripherische gedeelten van het netvlies valt, alleen daarom op een bepaalden afstand van het gefixeerde punt voorstellen, omdat langdurige ervaring ons geleerd heeft, dat die peripherische gedeelten alleen licht kunnen ontvangen van punten, die op zekeren afstand van het gefixeerde punt gelegen zijn. In den meer bepaalden vorm, dien Brown's theorie bij Spencer en Wundt heeft aangenomen, zal de onduidelijkheid van het beeld op de peripherische gedeelten van het netvlies de aanleiding zijn tot eene beweging van het oog in zoodanige richting, dat zich het beeld naar de gele vlek verplaatst, m.a.w., dat wij het voorwerp fixeeren. Het is zeker, dat, wanneer er in de zijdelingsche deelen van het gezichtsveld een nieuw voorwerp zichtbaar wordt, wij instinctmatig de oogen daarnaar richten. Maar Wundt meent bovendien, dat het kind eerst ten gevolge van deze instinctmatige oogbewegingen, zich de betrekkelijke ligging der netvliespunten in de ruimte leert voorstellen. De graad van spiergevoel, die bij de instinctmatige beweging wordt waargenomen, zou de maat zijn, waarmede wij den afstand bepalen, die de gele vlek scheidt van het punt, welks prikkeling dien graad van spiersamentrek-

king bewerkte. De prikkeling van ieder netvliespunt zal in het kinderlijk bewustzijn langzamerhand geassocieerd worden met het spiergevoel der beweging, die noodig is om het waargenomen punt zoo scherp mogelijk te doen waarnemen. Eerst als deze associatie voor ieder netvliespunt tot stand is gekomen, zal de gewaarwording, die de prikkeling van een bepaald netvliespunt bewerkt, verbonden zijn met eene zekere qualiteit, die van de plaats van dat punt afhankelijk is. Die zoogenaamd locale qualiteit is namelijk de geassocieerde graad van spiergevoel, die als ruimte, als afstand van het gefixeerde punt, wordt waargenomen. Bij den volwassen mensch zou de locale qualiteit van de gezichtsgewaarwording onmiddellijk als afstand van het gefixeerde punt worden waargenomen, omdat hij geleerd heeft zich in plaats van de spiergewaarwording de verhouding in de ruimte voor te stellen, die daarmede altijd gepaard gaat. Zooals wij bij het lezen niet stilstaan bij den gezichtsindruk, dien de letters ons geven, en evenmin bij den klank der woorden, maar alleen bij de denkbeelden, die ons worden medegedeeld, zoo zouden wij ook niet letten op de locale qualiteit van onze gezichtsgewaarwordingen, omdat wij geleerd hebben daaruit onmiddellijk te besluiten tot de toestanden in de objectieve wereld, wier bestaan en wier eigenaardigheden wij uit deze locale qualiteit hebben leeren kennen.

Tegen deze theorie heeft Lotze in zijne Medicinische Psychologie[1] eene bedenking aangevoerd, die hare verdedigers over het hoofd hebben gezien. Zij is deze. De onduidelijkheid van het beeld op het netvlies zal even groot moeten zijn in een groot aantal punten, die in zekere kromme lijn om de gele vlek zijn gelegen. Konden wij aannemen, dat de waarnemingsscherpte evenredig met den afstand der netvliespunten tot het midden van de gele vlek afneemt, dan zouden wij uit dit middelpunt concentrische cirkels kunnen beschrijven, voor wier punten de onduidelijkheid der beelden juist even groot zijn zou. Is de vermindering der waarnemingsscherpte niet zoo regelmatig, dan zal toch altijd een bepaalde graad van onduidelijkheid niet uitsluitend gevonden worden in een enkel punt, maar in een groot aantal punten, die in verschillende richtingen om het middelpunt gelegen zijn. Om een beeld, dat op een dier punten gevormd is, naar het middelpunt der gele vlek te

1 Lotze, Medicinische Psychologie, § 30, 312.

verplaatsen, is eene eigenaardige combinatie van spiersamentrekkingen noodig, die voor elk der bedoelde punten eene andere is. Hoe zou dan de onduidelijkheid van den indruk, die voor al deze punten dezelfde is, ons bij voorkeur aan eene der verschillende spiergewaarwordingen doen denken, die in den loop van onze vroegere ervaring gevolgd zijn op een gezichtsindruk, die den gelijken graad van onduidelijkheid vertoonde?

In de tweede plaats bewijzen de waarnemingen bij pasgeboren dieren, dat dezen uit hunne gezichtsgewaarwordingen onmiddellijk eene juiste voorstelling van voorwerpen in de ruimte vormen, zonder dat de ervaring eenigen invloed kan hebben uitgeoefend. De doelmatigheid van hunne bewegingen bewijst, dat hunne voorstelling van den afstand zoowel als van de richting der waargenomen voorwerpen juist is. Dit wordt ook door Brown toegestemd. ‘Het kalf en het lam, die pas ter wereld gebracht zijn, schijnen vormen en afstanden met hunne oogen even duidelijk, of althans bijna even duidelijk te meten, als de redelijke mensch na al de ervaringen, die hij in zijne lange en hulpelooze kindsheid heeft verkregen’[1]. Evenzoo zegt Spencer: ‘Men heeft waargenomen, dat een vliegevanger, onmiddellijk nadat hij het ei verlaten had, een insect ving - eene handeling, waartoe zoowel eene juiste schatting van afstand vereischt wordt als het vermogen om de spierbeweging in overeenstemming met die schatting te regelen’[2]. Voor ieder, die geen scherpe grenslijn tusschen instinct en verstand kan erkennen, zijn deze feiten onvereenigbaar met de zuivere ervaringshypothese, zooals zij bij Mill gevonden wordt. Slechts wanneer men de voorstelling der ruimte niet verklaart door de ervaring van het individu, maar met Spencer aanneemt, dat de resultaten der ervaring van de voorgeslachten als aangeboren organische dispositie's in het kenvermogen hunner nakomelingschap voorhanden zijn, kunnen de twee laatstgenoemde feiten en vele andere van dezelfde strekking met de empiristische hypothese in overeenstemming worden gebracht.

Volgens de leer, die Spencer de evolutie-theorie genoemd heeft, verwekken herhaalde combinaties van gewaarwordingen en spierbewegingen in het individu de dispositie om gemakkelijk en snel dezelfde combinaties ten uitvoer te brengen. Tegen

1 Brown, Philosophy of the human Mind. Vol. II, pag. 102.
2 Spencer, t.a.p., pag. 540.

de waarheid van deze opmerking, die trouwens niet nieuw is, laat zich niets belangrijks inbrengen. Elke studie en elke aangeleerde lichaamsbeweging kan als voorbeeld dienen. Het kind, dat leert lezen, heeft veel moeite om met den waargenomen vorm der letters, de voorstelling van hun klank te verbinden; later volgt de voorstelling van dien klank zoo spoedig, dat de waarneming van den vorm der letters ongemerkt voorbijgaat. In eene vroegere periode leert het met even groote moeite de beteekenis der woorden met hun klank te verbinden. Bij den volwassen mensch volgt de voorstelling der beteekenis zoo spoedig, dat men zich van den klank niet eens duidelijk bewust wordt, zoodat men er zelfs nu en dan over twijfelen kan, in welke taal men een paar dagen te voren het een of ander gelezen heeft. Op dezelfde wijze leeren wij door voortdurende herhaling samengestelde spierbewegingen al sneller en sneller volbrengen. De bewegingen, waardoor de danser op de slappe koord zijn evenwicht weet te bewaren, zijn op zich zelve niet moeilijker te leeren dan de bewegingen, waardoor wij ons bij het gaan verplaatsen. Maar terwijl de meesten onder ons zeer weinig geoefend zijn in het regelen der bewegingen, die de slappe koord vereischt, hebben wij allen duizenden malen de verschillende spieren van onze onderste ledematen ieder in de eigenaardige afwisseling van samentrekking en ontspanning gebracht, die voor het loopen noodig is. De dikwijls herhaalde samengestelde beweging geschiedt zonder eenige inspanning of overleg; de zeldzaam beoefende gelukt niet dan met groote moeite of in het geheel niet, ofschoon zij inderdaad niet moeilijker is dan de andere. Van de linker naar de rechterzijde schrijven wij met groot gemak en zonder er bij te denken; maar willen wij onze pen in de omgekeerde richting bewegen, dan is er voortdurende oplettendheid noodig om de gewenschte letters op het papier te brengen.

Volgens Spencer's hypothese worden nu de kundigheden die het individu zich naar lichaam en geest in een lang leven heeft verworven, als aangeboren aanleg tot dezelfde kundigheden op zijne nakomelingschap overgebracht. Het is dezelfde, zeer waarschijnlijke, onderstelling, die eenige jaren later door Darwin als een der grondslagen van zijne beroemde theorie gebruikt is. De erfelijkheid der physische en psychische eigenschappen laat zich niet ontkennen, hoeveel geheimzinnigs dit gebied ook nog opleveren moge. Het is Spencer's bijzondere

verdienste er op gewezen te hebben, dat in de erfelijkheid der eigenschappen de verklaring kan liggen van de zonderlinge verschijnselen op intellectueel gebied, waaruit vroegere wijsgeeren het bestaan der aangeboren begrippen hadden afgeleid. Zoo verhaalt men van Newton, dat hij bij het bestudeeren van Euclides gewoonlijk alleen de stellingen behoefde te lezen, daar hunne evidentie hem bij den eersten aanblik zoo duidelijk in het oog viel, dat hij de bewijzen kon overslaan. Wie eenige voorbeelden gezien heeft van het verwonderlijk verschil in wiskundigen aanleg, dat tusschen verschillende personen bestaat, zal niet geneigd zijn bij dit verhaal aan overdriving te denken. Let men nu bij een zoodanig feit alleen op het individu, dan kan men toch niet aan de meening vasthouden, dat de vlugge leerling de waarheid der stellingen door den langen weg der ervaring zou hebben leeren kennen. Dergelijke geboren wiskundigen kunnen een argument leveren voor Plato's meening, dat alle leeren een zich herinneren is. Volgens Spencer's gevoelen is het echter alleen de ervaring der voorgeslachten, die als organische dispositie op hunne nakomelingen overgedragen, de bron van hunne intuïties uitmaakt. Het vermogen om bepaalde reeksen van voorstellingen te vormen, dat anderen eerst na langdurige en bezwaarlijke oefening verkrijgen, is aan die bevoorrechte wezens als een erfdeel medegegeven, dat sluimert, zoolang er geen aanstoot van buiten aanwezig is, maar dat plotseling en met verrassende volkomenheid in werking treedt, zoodra de gunstige gelegenheid het medebrengt. Onder de menigvuldige argumenten, waarmede Spencer zijne denkbeelden staaft, schijnt mij het volgende zeer afdoende. Het is eene bekende zaak, dat menschen maar zelden uitmunten in datgene, wat men bij hunne opvoeding hoofdzakelijk op het oog heeft gehad. Zeer dikwijls vertoont zich op rijper leeftijd een talent, dat men bij de opvoeding geheel verwaarloosd heeft. Hoe groot is niet het aantal der personen, die ondanks hunne opvoeding schilders zijn geworden?

De belangrijkheid van het nieuwe gezichtspunt, waaruit Spencer de theorie van het kenvermogen beschouwt, valt nog beter in het oog, wanneer men zijne denkbeelden in verband brengt met de leer van Darwin, waarvan zij een onmisbaar bestanddeel zijn. Vooral bij de leer der zintuigelijke waarneming belooft Spencer's wijsbegeerte een sleutel tot de verklaring van verschijnselen, die vroeger uiterst raadselachtig schenen. Tot

nu toe schijnen de physiologen de toepasselijkheid van de leer der erfelijkheid ook op hunne wetenschap nog niet algemeen erkend te hebben. Voor zoo ver mijne ervaring strekt, heeft alleen de hoogleeraar Donders ten duidelijkste uitgesproken, dat de verklaring der zintuigelijke waarneming moet gezocht worden in aangeboren dispositie's, ten gevolge waarvan de werking van uitwendige prikkels zeer samengestelde gewaarwordingen en voorstellingen opwekt, die de ervaring eerst in een lang leven aan het individu zou hebben kunnen geven[1]. Dat deze meening echter binnen korten tijd meer algemeen zal aangenomen worden, schijnt mij aan geen twijfel onderhevig. Want de meerderheid erkent de leer van Darwin, althans op zekere hoogte, als de meest waarschijnlijke hypothese ter verklaring van het ontstaan der soorten. Bij het nauw verband tusschen orgaan en functie laat zich de erfelijkheid van bijzondere wijzigingen in de functiën niet ontkennen, als de erfelijkheid van de bijzondere wijzigingen der organen wordt toegestemd. Daarom moet de evolutieleer van Spencer weldra een even gewichtigen invloed op de physiologie uitoefenen, als zij dat nu reeds op de morphologie doet.

Kan er, naar het mij voorkomt, geen twijfel overblijven aan de juistheid van Spencer's bewering, dat het belangrijkst element in onze intellectueele ontwikkeling als aangeboren dispositie van onze voorouders geërfd wordt - de andere helft van zijne stelling, volgens welke die aangeboren dispositie uitsluitend zou bestaan uit de georganiseerde *ervaring* van ons voorgeslacht, schijnt mij blijkens het voorgaande, volstrekt niet gerechtvaardigd. Het ontstaan der eerste elementen van onze ervaring - wij mogen ze in ons zelven of in het verste voorgeslacht zoeken - vereischt de stilzwijgende erkenning van de beginselen der logica en van de wet der causaliteit. Ook de bedenkingen, die ik aanvoerde tegen Spencer's afleiding van onze voorstelling van ruimte uit het spiergevoel, blijven voor het grootste deel even krachtig, wanneer die voorstelling niet door ons, maar door onze verste voorouders zal gevormd zijn.

1 Donders, Over de stereoscopische combinatie na de operatie van scheelzien. Aanteekeningen van het verhandelde in de sectie-vergaderingen van het Prov. Utr. Gen., 1871. In Helmholtz' Physiologische Optik vind ik slechts ééne plaats (pag. 799), waar hij de mogelijkheid der verklaring van de zintuigelijke waarneming uit aangeboren, erfelijke dispositie halverwege schijnt toe te geven.

Hoever wij in de reeks van onze stamvaders ook willen opklimmen, het blijft altijd eene waarheid, dat de gewaarwording van het spiergevoel alleen geassocieerd kan worden met de voorstelling van tijd, die wij in elk geval als gegeven moeten aannemen, maar uit zich zelve nooit kan leiden tot de voorstelling van ruimte. Is die voorstelling niet even oorspronkelijk als die van den tijd gegeven, dan laat het zich reeds moeilijk inzien, hoe wij tot het denkbeeld van afstand geraken. En zoo de voorstelling van de eene afmeting der ruimte gevormd mocht zijn, dan blijft het nog even duister, hoe zich de voorstelling van de tweede en derde afmeting daarbij heeft kunnen voegen.

Eene laatste bedenking tegen de verklaring van onze voorstelling van ruimte uit het spiergevoel is door Lotze en Trendelenburg opgeworpen. Onder de lijnen is juist de rechte lijn, die uit een wiskundig oogpunt de eenvoudigste is, gewoonlijk alleen door samengestelde spierbewegingen te beschrijven. Zoowel met de hand als met het oog beschrijven wij in haast alle richtingen veel gemakkelijker kromme dan rechte lijnen. Indien nu het spiergevoel ons tot de kennis der ruimte gebracht had, zou de eenvoudigste voorstelling van ruimte eene andere zijn, dan zij thans is. De beweging die physiologisch beschouwd de eenvoudigste is, blijkt uit een mathematisch oogpunt zeer samengesteld te zijn; de beweging, die wiskundig beschouwd de eenvoudigste is, vereischt gewoonlijk eene moeilijke combinatie van spiersamentrekkingen.

In zijne Medicinische Psychologie heeft Lotze met juistheid uitgedrukt, hoever onze verklaring van het onstaan der voorstelling van ruimte gaan kan. Laat ons onderstellen, zegt hij, dat de geest zich met iedere gewaarwording van een plaatsteeken bewust wordt (eene bijzondere hoedanigheid der gewaarwording, die afhankelijk is van de plaats van den indruk), - is het dan toch niet eene ongerechtvaardigde bewering, als wij zeggen, dat hij daardoor in staat gesteld wordt zijne gewaarwordingen niet alleen op de een of andere wijze (überhaupt) uit elkander te houden, maar ook ze plaatselijk van elkander te scheiden? Die vraag wordt door Lotze bevestigend beantwoord. De aanwezigheid van een bijzonder kenmerk in de gewaarwordingen, dat afhangt van de plaats van den indruk, zou zeker voldoende zijn om ons die gewaarwordingen als afzonderlijke gewaarwordingen te doen beschouwen. Zulk een tee-

ken kan zonder twijfel verhinderen, dat gewaarwordingen, die van verschillende plaatsen afkomstig zijn, zich tot eene enkele sterkere gewaarwording aaneenvoegen. Maar wij zouden ze van elkander kunnen scheiden op soortgelijke wijze als wij tonen van verschillend timbre van elkander scheiden, zonder aan eenige voorstelling van ruimte te denken. Lotze onderstelt daarom, dat er in onzen geest motieven zijn, waardoor hij niet slechts vatbaar is om zich ruimte voor te stellen, maar ook tot de aanwending van dien vorm op de gewaarwordingen gedrongen wordt. De physiologie heeft volgens hem niet de vraag te beantwoorden hoe de voorstelling van ruimte, in het algemeen beschouwd (überhaupt), ontstaan is, maar alleen, hoe wij er toe komen in onze algemeene voorstelling der ruimte aan deze gewaarwording de eene, aan gene gewaarwording eene andere plaats toe te kennen. Zij moet aanwijzen, van welke gegevens het afhangt, dat onze geest zich de gewaarwordingen *a* en *b* als kort bij elkander gelegen, *a* en *c* als ver van elkander verwijderd voorstelt[1].

Het standpunt, door Lotze bij dit vraagstuk ingenomen, schijnt mij meer in overeenstemming met de leer van Kant dan eenig ander. Wel heeft de beroemde Johannes Müller onder den invloed der Kantiaansche denkbeelden de meening uitgesproken, dat door een aangeboren dispositie de vorming van een netvliesbeeld door de waarneming van eene vlakteuitgebreidheid van denzelfden vorm zou gevolgd worden. Maar Kant is niet aansprakelijk voor deze uitbreiding van zijne stelling. Het onderzoek naar de wijze, waarop wij er toe geraken om onze gewaarwordingen met bepaalde plaatsen van de ruimte te verbinden, lag niet op zijn weg en was in zijn tijd ook nog niet mogelijk. Hij heeft zich bepaald tot de toelichting van zijne stelling, dat de waarneembare wereld in geen enkel opzicht eene welgelijkende copie is van dingen, die onafhankelijk van ons bestaan, maar eene projectie van gewaarwordingen in ons zelven, die wij allen volgens bepaalde regels ontwerpen en die wij gedwongen zijn als buiten ons en onafhankelijk van ons waar te nemen. Hij dacht er niet aan buiten de ervaring om door louter redeneering of door ongegronde hypothesen te beslissen, welke eigenschappen die projectie moet vertoonen. ‘Der Grundsatz, der meinen Idealism durchgängig regiert und bestimmt, ist dagegen: ‘“alle Erkenntniss von Dingen aus

1 Lotze, t.a.p. § 28, 292.

blossem reinen Verstande, oder reiner Vernunft, ist nichts als lauter Schein, und nur in der Erfahrung ist Wahrheit"'[1]. Alleen de ervaring kan ons, buiten de mathesis en de logica, bloot formeele wetenschappen, tot de kennis van natuur en mensch geleiden. Het gebied, door Kant aan de ervaring toegewezen, is van onmetelijke uitgebreidheid. Het omvat alles, wat de mensch weten kan, uitgenomen de onmisbare voorwaarden voor het ontstaan zijner ervaring zelve, wier bestaan hij bemerkt door de onmogelijkheid om aan de waarheid der algemeene en noodwendige waarheden te twijfelen. Zoo vinden wij dan ook dat de instemming met Kant's denkbeelden geen hinderpaal kan zijn voor eene vruchtbare werkzaamheid op het gebied van observatie en experiment. Slechts de richting in de philosophie, waarop Fichte het eerst den voet zette, en waarin Schelling en Hegel met snelle schreden hun weg vervolgden, kan gemakkelijk leiden tot de hebbelijkheid om invallende gedachten uit te geven voor eene wijsheid, hooger dan de exacte wetenschap geven kan. Het treurig voorbeeld van den voortreffelijken Comte heeft trouwens geleerd, dat de ervaringswijsbegeerte in hetzelfde gebrek kan vervallen. Wie de relativiteit der menschelijke kennis niet zoo volledig heeft ingezien, als zij door Kant wordt tentoongesteld, loopt altijd gevaar van eene absolute wetenschap te droomen, waarin misschien waarheid is, wat in de eindige wereldbeschouwing eene ongerijmdheid schijnt. Hij moet daarin vervallen, zoodra hij nevens de intellectueele ook de aesthetische en moreele behoeften van den mensch wil bevredigen. De strenge eischen van Kant's Kritik zijn de beste geneesmiddelen tegen de dweperij, waartoe sommige van zijne opvolgers zijn vervallen, en waarvoor al hunne minachting voor de metaphysica sommige zijner bestrijders niet heeft kunnen vrijwaren.

Utrecht, Maart 1872.
C.B. SPRUIJT.

1 Kant, Prolegomena (blz. 154 der uitgaaf van Rosenkranz).

Lokale spoorwegen.

De goedkoope aanleg van Lokaalspoorwegen, door een voorbeeld in Nederland toegelicht door E.H. Baucke, Ingenieur en Chef der Afdeeling ‘Weg en Werken’ der maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen. Deventer, W. Hulscher G. Jz. 1872.

Hetgeen in Nederland over lokale spoorwegen is geschreven kan nog worden overzien; wat wel bevreemdend is, daar het onderwerp tot zeer uiteenloopende beschouwingen aanleiding kan geven, en tevens de belangen der ingezetenen naauw raakt.

De kalmte, waarmede hier te lande de aanleg van eenen eersten lokalen spoorweg wordt verbeid, steekt ook sterk af bij de drift waarmede, voor twaalf jaar, naar een spoorwegnet werd gereikhalsd, toen men bij ons tot een ernstig besef der noodzakelijkheid van een spoedige totstandbrenging van dat gemeenschapsmiddel begon te komen, dat wij reeds te lang hadden moeten ontberen.

Het is daarbij opmerkelijk, dat over dit onderwerp in Nederland nog geene andere geschriften zijn verschenen, dan van de pen van technici.

Onder den titel van *Goedkoope spoorwegen* bewerkte de Heer S.E.W. Roorda van Eijsinga voor het Kon. Instituut van Ingenieurs een overzigt van hetgeen in Schotland, Engeland, Frankrijk, Duitschland, Portugal, Noorwegen, Britsch-Indië en Australië in dit opzigt gedaan is. Zijne mededeeling, opgenomen in de uittreksels uit vreemde tijdschriften van 1865 op 1866, houdt een tal van cijfers in omtrent kosten van aanleg, bediening, onderhoud en verkeer.

De Heer J.J. van Kerkwijk liet in Maart 1869 in de ver-

gadering van het Kon. Instituut van Ingenieurs een aanprijzend woord over buurtspoorwegen hooren. Hij gaf daarbij wenken omtrent geschikte inrigting van weg en wagens, omtrent de wijze van bediening en wettelijke bepalingen, die den aanleg konden bevorderen. Hij beschouwde voor behoorlijke aansluiting het behoud van de bestaande spoorwijdte als eene zaak, die van zelf sprak.

De vrees voor ongelukken bij aanleg van een buurtspoorweg over den berm van een bestaanden weg werd, op grond van elders opgedane ondervinding, door den Heer van Kerkwijk bestreden.

In 1870 verscheen te Rotterdam bij Nijgh en van Ditmar in het licht een *Onderzoek in hoever de smalle spoorwijdte van* 1.00 *à* 1.10 *Meter voor de behoeften van het vervoer op Java toe te passen en uit een economisch oogpunt aan te bevelen zoude zijn*, gedaan op verzoek van den minister van koloniën door den hoofdingenieur der staats-spoorwegen J.A. Kool en den hoogleeraar aan de Polytechnische school N.H. Henket.

Zoo als uit den titel blijkt, gold dit onderzoek een afwijking van de in Nederland en op Java bestaande spoorwijdte, door welke afwijking de aanleg van spoorwegen over een bergachtig terrein, zooals dat van Java, gemakkelijker scheen te zullen zijn.

Het rapport, dat als grondslag heeft gediend voor het aangeboden ontwerp van wet voor den aanleg van spoorwegen op Java, bevat, behalve vele lezenswaardige mededeelingen over den toestand van het tegenwoordig vervoerwezen op Java en berekeningen van kosten van aanleg van spoorwegen aldaar, met aanprijzing van rigtingen, toegelicht door een kaart van Java, ook beschouwingen over de voordeelen in het algemeen van de smallere spoorwijdte en een opgaaf van eenige bijzonderheden en kosten van aanleg, vervoermiddelen en bediening van 14 thans bestaande of in aanbouw zijnde spoorwegen met smal spoor.

Zij zijn voor het grootste gedeelte anderen dan die in het stuk van den Heer Roorda van Eijsinga worden beschreven, b.v. die van Antwerpen naar Gent, die van Uttenberg-Koping in Zweden, en overigens meest spoorwegen, die naar fabrieken of kolenmijnen zijn aangelegd.

Spoedig daarop, in 1871, gaf een der beide schrijvers van het zoo even genoemd werk, de Heer Henket, een vlugschrift

uit, getiteld: *Lokaal-spoorwegen in Nederland*, te Amsterdam bij P.M. van der Made, met een kaart op de schaal van 1 à 850,000.

Ofschoon technische bijzonderheden in deze brochure niet geheel ontbreken, is zij echter in hoofdzaak gewijd aan het schenken van een algemeen begrip van de inrigting en het nut van lokale spoorwegen en aan het aanprijzen der oprigting eener vereeniging of maatschappij, die zich ten doel zou moeten stellen ‘het locaal-vervoer te verbeteren, hoofdzakelijk door directe en indirecte bevordering van den aanleg en de exploitatie der lokaal-spoorwegen, zoowel in finantiëlen en administratieven als in technischen zin.’ Een in de brochure opgenomen lijst van de lokale spoorwegen, wier aanleg in Nederland in den eersten tijd in aanmerking zou kunnen komen, doet zien, dat het dergelijke maatschappij niet aan stof ter bearbeiding zou ontbreken. De tracés in het blaauw op het kaartje aangeduid zouden te zamen eene lengte van 1192 kilom. beslaan, dus ongeveer zoo veel als de lijnen van het reeds bestaande spoorwegnet. Zij zouden evenwel niet een aaneengesloten net vormen.

Tegelijk met de zoo even beschreven brochure zag eene circulaire het licht van den Heer D.S.A. Docen, die onder toezending van die brochure, van een ontwerp van statuten en van een aanprijzend woord of inleiding, tot de oprigting uitnoodigde van eene Nederlandsche Lokaal-spoorweg-maatschappij, wier hoofdzetel zou gevestigd zijn te Amsterdam en die ten doel zou hebben het aanleggen benevens het bevorderen van den aanleg en het exploiteren van lokaal-spoorwegen in Nederland. Het kapitaal werd voorloopig vastgesteld op vijf millioen gulden.

De maatschappij schijnt tot stand te zijn gekomen en den Heer Docen benevens de Heeren J.J. Kuinders en J. Baron van Heemstra als Directeuren te bezitten. Men verneemt ten minste van opnemingen, die door hunne zorg geschieden, van rigtingen in Groningen, Zuidholland en Noordbrabant.

Reeds in het nummer van April 1871 van de Economist vond de stem van den Heer Henket weerklank en bespreking bij den Heer de Bordes. Deze juichte den aangeprezen aanleg van lokale spoorwegen zeer toe, stemde in met de geuite wenschelijkheid van een goedkoopen aanleg, ofschoon hij daarvoor

het nut der bemoeijingen van eene groote maatschappij niet inzag, gaf ook eenige wenken ten aanzien van de middelen, waarmede goedkoope aanleg en goedkoope exploitatie konden worden bevorderd en ook enkele opgaven van hetgeen daaraan in het buitenland was besteed. Zeer uitvoerig echter weidde de Heer de Bordes uit over de vermoedelijke opbrengst, waaromtrent men zich naar zijne meening geen illusiën moest maken. Het belangrijke vervoer te water en de weinige opbrengst van kleine stations aan de reeds bestaande spoorwegen, waaromtrent de Heer de Bordes cijfers mededeelde, noopten hem Nederland aan te sporen tot voorzigtigheid in het koesteren van te gunstige verwachtingen.

Wat leerden de hierboven in hoofdtrekken aangegeven geschriften ten aanzien van de toepassing in Nederland? Zij deelden hoofdzakelijk zeer uitloopende cijfers mede, grootendeels van elders ontleend, die naar omstandigheden hier te lande zouden moeten worden gewijzigd en waarop dus niet te veel moest worden gerekend. Het waren grenzen van benadering. Goedkoope aanleg was de leus van allen. Hoever de goedkoopheid in aanleg hier gaan kon, was niet goed uit de geschriften op te maken. Ook de rigtingen op het kaartje van den Heer Henket waren slechts in groote trekken aangegeven en maakten volgens zijn schrijven geen aanspraak van en detail of in allen deele de beste of voordeeligste te zullen zijn.

Er was dus nog veel onbepaalds en onzekers overgebleven, dat de bewoners in menige streek zou terughouden, zelfs van eerste stappen op het terrein te doen.

Dit alleen kon men inzien, dat de ingezetenen, die zich het voordeel van een spoorwegverbinding wilden verzekeren, in de eerste plaats in eigen beurs zouden hebben te tasten en zich moesten voorstellen, dat de bestede gelden welligt meer indirecte voordeelen en meer gelegenheid tot het smaken van reisgenot dan renten zouden opleveren.

Bij die onzekerheid was de aankondiging van het werk van den Heer Baucke, in het hoofd van deze regelen genoemd, een aangename verschijning.

Het toelichten toch door een voorbeeld in Nederland van den goedkoopen aanleg van lokale spoorwegen kan een grondslag zijn voor verdere berekeningen, een uitgangspunt voor

bespreking, en het tijdperk der algemeene beschouwingen kan er mede gesloten worden.

In de brochure van den Heer B. treffen wij als inleiding eene beschouwing aan over het meer of minder productieve van de spoorwegen van Nederland en de ontwikkeling der meening, dat het internationaal karakter van lijnen voordeelig voor hare opbrengst is.

Deze meening zou door de meerdere toeneming der opbrengst van het zuidernet in vergelijking met die van het noordernet der staats-spoorwegen in de vier jaren voorafgaande aan 1871, blijkens een belangrijk overzigtstaatje, dat in de brochure voorkomt, worden bevestigd. Zonder gevolgtrekkingen te maken, zij alleen opgemerkt, dat bij dat staatje niets is medegedeeld van de opening in 1870 van de lijn Meppel-Groningen, waardoor aan het noordernet bijna 77 in verhouding tot de lengte weinig productieve mijlen werden toegevoegd en ook niets van de opening mede in 1870 der lijn Hedel-'s Bosch, waardoor, met toevoeging van nog geen 7 kilometers aan het zuidernet, een hoogst belangrijk binnenlandsch nieuw spoorwegverband tot stand kwam.

In het oog vallend is de sterke toeneming der opbrengst van het goederen vervoer in 1870. Zij verhoedde een achteruitgang van de totale opbrengst per kilometer van het noordernet, ofschoon het goederenvervoer op dat net nog slechts de helft opbragt van dat der reizigers, en deed op het zuidernet de opbrengst van het vervoer van goederen stijgen tot het cijfer van dat der reizigers.

De Heer Bancke behandelt daarna de lokale spoorwegen en gaat in de eerste plaats na, welke spoorwijdte zij moeten hebben. Hij kiest als onderwerp van studie de lijn Deventer-Almelo, past daarop toe eene berekening der kosten van aanleg en exploitatie en eene raming der opbrengst en eindigt met ook opgaven te doen over eenige lokale spoorwegen met smal spoor in het buitenland.

Het eerste en zeer belangrijke door den Heer B. behandelde onderwerp, het *smalle* spoor, is langzamerhand een zoo overwegend element in den aanleg van goedkoope spoorwegen geworden, dat het bijna buiten kijf geacht wordt, dat goedkoope spoorwegen en spoorwegen met smal spoor als een en dezelfde moeten worden beschouwd.

Ten einde misverstand te voorkomen bij lezers, bij wie de

herinnering opkomt aan den strijd (the gauge war), die ruim 25 jaar geleden in Engeland gevoerd werd tusschen de voorstanders van het breede spoor van 2.135 M. van Brunel en van het smalle van 1.435 M. van Stephenson, een strijd, die ook naar het continent overwaaide tot geldelijk nadeel van Nederland, Baden en anderen, die aanvankelijk op goede gronden breede sporen hadden aangenomen (hier van 1.95 M. in Baden van 1.60 M.), zij opgemerkt dat het spoor, dat toen *smal* genoemd werd, en dat ten slotte overal op het vaste land van Europa de overwinning behaalde en werd gekozen behalve in Rusland, waar men zich gaarne isoleert en een eigen spoorwijdte aannam, thans niet meer smal heet. Ter vermijding van spraakverwarring heeft men het in den laatsten tijd den naam van *normaal* spoor gegeven, aan welken naam echter niet de gewone goede beteekenis wordt gehecht, want het vroegere smalle spoor, in den aanvang voor velen te smal, is thans voor velen nog niet smal genoeg.

'De spoorwijdte moet kleiner zijn,' roept men tegenwoordig aan alle kanten.

En bij den roep is het niet gebleven; in werkelijkheid zijn in de laatste jaren in verscheidene landen en werelddeelen spoorwegen aangelegd met al kleinere en kleinere spoorwijdte, meestal zoogenaamde lokale spoorwegen, en daarmede is men zelfs tot eene wijdte van 0.61 m. gegaan bij de Festiniogbaan in Wales van Port-Madoc naar Dinas. Bij die maat echter moet men volgens de Heeren Kool en Henket, blz. 42, nog al voorzorgen nemen tegen omkantelen der wagens.

Men behoeft geen wiskunstenaar te zijn om in te zien, dat bij de eigenaardige inrigting van de locomotieven en spoorwagens, waar dezen bogten te doorloopen hebben, een smal spoor voor hunne geleidelijke beweging beter past dan een breed. Hunne wielen zijn, om bij groote snelheid niet uit het spoor te loopen, aan de assen, die mede ronddraaijen, bevestigd, en daardoor even als de Siamesche tweelingbroeders paarswijze zoo aan elkander verbonden, dat zij genoodzaakt zijn volkomen dezelfde beweging te maken.

Bij het loopen door een bogt behoort echter het buitenwiel grooteren weg af te leggen dan het binnenwiel, om den wagen regt in het spoor te doen blijven. Dit verschil, dat grooter is naarmate de twee wielen verder van elkander staan, kan door den kegelvormigen omtrek der wielen en door de meerdere speel-

ruimte, die in de bogten tusschen de spoorstaven wordt gelaten, binnen zekere grenzen worden overwonnen. Bij overschrijding der grens van kromming, die deze inrigting toelaat, worden echter sleping en wringing geboren.

Deze tegenstanden moeten door de kracht der stoommachine worden overwonnen; zij vermeerderen de slijting en kosten dus geld.

Door versmalling van het spoor en dus digtere bij elkander plaatsing der wielen verkleint men het verschil tusschen de snelheid van het buiten- en die van het binnenwiel, en hoe naauwer men het spoor maakt, des te scherpere bogten kunnen de spoorwagens doorloopen.

De volmaaktheid, wat vermindering van den beschreven tegenstand betreft, nadert men met de eensporige velocipèdes.

In streken, waar bergachtig terrein scherpe bogten noodig maakt om tunnels of viaducts te ontgaan, kan men dus dit doel bereiken door het spoor te smaller te nemen, naarmate de bogten scherper zijn, die men moet volgen. Behoeft men, zoo als hier te lande, geene scherpe bogten te maken, dan vervalt de noodzakelijkheid van het smalle spoor, want uit een technisch oogpunt levert het in regte strekkingen of flaauwe bogten, zoo ver theorie en praktijk tot nog toe hebben geleerd, geen voordeelen op boven het ‘normale’ spoor. De Heeren Kool en Henket hebben dit, van bl. 35 tot 42 hunner verhandeling, uitvoerig ontwikkeld.

Intusschen is het te begrijpen, dat het een groot toeval zou wezen, indien Stephenson met, in de kindschheid der spoorwegen, zijne locomotieven op de spoorwijdte van het tegenwoordige normale spoor te maken, daarmede de voordeeligste van alle spoorwijdten had in de wereld gebragt. Het is zeer denkbaar, dat te eeniger tijd eene constructie van locomotieven ter wereld komt, die een totalen omkeer in de spoorwijdte te weeg brengt. Was vroeger Brunel de man, die in verwijding van het spoor de toekomst der spoorwegen zag, thans schijnt Fairlie eene tegenovergestelde beweging te verwekken met de door hem vervaardigde locomotieven, waarmede hij op smal spoor met voordeel vrachten sleept tegen steile hellingen en door scherpe bogten. Hij is reeds de apostel genoemd van het smalle spoor, dat den geheelen aardbodem moet omstrengelen.

Het zou gewaagd zijn te beweren, dat hij in den grond der zaak geen gelijk had; doch zeker is het, dat het laatste woord over dit onderwerp nog niet uitgesproken is.

Over de juiste maat, die een smal spoor moet hebben om volmaakt te zijn, is men het intusschen, zooals het te begrijpen is, nog niet eens kunnen worden.

In 1870 voerden Engelsche ingenieurs wederom warmen strijd over de vraag, of de uitbreiding van het spoorwegnet in Britsch-Indië, dat tot dusverre eene spoorwijdte van 1.676 M. bezat, zou geschieden met een wijdte van 1.067 of van 0.838 M. De keus der regering viel op 0.99 M. (3 voet 3 dm.), naar het heette om zoo na mogelijk aan de metermaat te komen, wegens het waarschijnlijk eerlang invoeren van het metrieke stelsel in Indië.

De beslissing was echter niet tevens die over een beginsel, want over de uitbreiding van de spoorwegen in Victoria waren nog pas korten tijd geleden de gevoelens weder verdeeld en wel tusschen eene wijdte van 1.66 en 1.06. M.

Men ziet alzoo dat, heeft het smalle spoor ook voorstanders, toch nog geen eenstemmigheid in de keus der wijdte is ontstaan.

Integendeel schijnt bijna iedere wijdte hare verdedigers te hebben.

Geen der schrijvers over lokale spoorwegen in Nederland, hoe ingenomen ook met het smalle spoor, heeft nog een bepaalde wijdte als de beste aan de hand gedaan. ‘Men moet het bepalen der wijdte van de omstandigheden laten afhangen.’

De Heeren Kool en Henket willen dat de regering een ‘paar’ smalle spoorwijdten vaststelt, aan een van welke men bij den aanleg zich zou hebben te houden. Zij schijnen met de wijdte van 1.00 M. à 1.10 M. eenige ingenomenheid te hebben en meenen dat die van 1.067 M. welligt in aanmerking zou kunnen komen, omdat het verkrijgen van materieel dan kon worden vergemakkelijkt, daar er reeds vele wegen op die wijdte zijn gemaakt. (Noorwegen, Zweden, Queensland, Britsch Indië en Chili.)

De Heer Henket is in zijn vlugschrift van gevoelen, dat de drukste localiteiten ten volle kunnen geholpen worden, wat het vervoervermogen betreft, met ongeveer 1 meter, en de minder drukke, waar tevens geen vervoer van vee plaats heeft, met 0.75 meter spoorwijdte, welke maten ook door den Verein Deutscher Eisenbahn-verwaltungen zijn aangenomen voor buurtspoorwegen met smal spoor.

De Heer Baucke beveelt geen bepaalde wijdte aan; voor zijne berekening van kosten kiest hij eene van 0.90 M.

Hij verdedigt echter de smalle spoorwijdte in het algemeen, op grond van de goedkoopheid, en bestrijdt de bedenkingen, die worden aangevoerd tegen het bezwaar van het overladen op het bestaande spoor.

Bij deze punten is het raadzaam eenige oogenblikken stil te staan, want het geldt een belang, dat bij den aanleg van een lokalen spoorweg in de allereerste plaats moet worden overwogen.

Men verwacht teregt, dat vele lokaliteiten verstoken zullen moeten blijven van het genot van aan een spoorweg te liggen, omdat de kosten van aanleg, onderhoud en bediening uit de opbrengst niet zullen kunnen worden bestreden, en men is er daarom op uit, om de genoemde kosten tot een minimum te brengen. Daarbij nu is de dwaling bezig met veld te winnen, dat *voornamelijk* het kleiner nemen van de spoorwijdte de kosten van aanleg vermindert.

Hierin heerscht overdrijving. Met het smalle spoor zou, geloofde men alles, de steen der wijzen zijn gevonden.

Het Utrechtsche dagblad van 28 April ll. vindt in het werkje van den Heer Baucke reeds, dat waarschijnlijk ook de ‘gebouwen’ veel kleiner en eenvoudiger kunnen zijn als het spoor smaller wordt aangelegd. Wij hebben er dat niet in aangetroffen.

De spoorwijdte is één der elementen, maar niet het belangrijkste. Het zijn de eischen, die men omtrent snelheid, gemak en veiligheid stelt en de lokale omstandigheden, welke men aantreft, die een spoorweg duur of goedkoop maken. De Heeren Kool en Henket rekenen uit, dat bij *gelijke* eischen en onder gelijke omstandigheden, door versmalling van de spoorwijdte met 0.40 m., slechts ƒ 4.80 per str. meter wordt uitgewonnen. De staatsspoorwegen zouden door dien maatregel dus hoogstens 6 pCt. goedkooper zijn te maken geweest; de kosten der groote overbruggingen natuurlijk buiten rekening latende.

Met eene spoorwijdte van 0.75 à 1 meter wijdte kan men, zegt de Heer Baucke, tot een *derde* of een *vierde* der aanlegkosten van hoofdlijnen met normaal spoor komen. Wij kunnen dit niet toestemmen dan voor het geval dat dan tevens de eischen lager gesteld worden en de plaatselijke omstandigheden gunstig zijn.

De vraag moet natuurlijk opkomen, of men met behoud van de normale spoorwijdte en met lage eischen geene besparingen kan invoeren tot die mate, dat de spoorwegen de finantieele krachten der minder bevolkte lokaliteiten niet te boven gaan.

De Heer Baucke is bij de beantwoording van deze vraag naar het schijnt te veel geleid door ingenomenheid met voordeelen,

die de smalle spoorwijdte nog bovendien aanbiedt. Hij stemt met de uitvoerbaarheid van allerlei besparingen in, maar zegt, dat bij latere exploitatie zich moeijelijkheden voordoen, hetgeen bij wegen met smalle spoorwijdte met het geval is.

'Over het normale, doch ligt gebouwde spoor van den lokalen spoorweg, zouden geen zware lokomotieven van het hoofdspoor kunnen loopen.' De Belgische staatsspoorwegen, die bij den aanleg rails van slechts 19 à 22 kg. verkregen, hebben het bewijs geleverd, dat ook over een ligte spoorbaan een tamelijk zwaar vervoer kan plaats hebben. Doch, toegegeven dat het niet raadzaam is de tegenwoordige zware locomotieven op een ligt gebouwden lokalen weg toe te laten, dan verandert daarmede het beoogde voordeel van het ligte normale spoor niet, want over het hoofdspoor kunnen daarentegen wel goederenwagens van den lokalen spoorweg vervoerd worden, desnoods een eindweegs met de lokomotieven van den lokalen spoorweg, en de goederenwagens van de hoofdsporen zijn zelden zoo zwaar, dat zij niet op den lokalen spoorweg zouden kunnen overgaan.

Waarom zouden ook niet enkele goederenwagens, naar gelang der behoefte van de streek, van genoegzame sterkte kunnen worden ingerigt om in de treinen van de hoofdlijn mede te rijden, ten einde een regtstreeksch vervoer te schenken tusschen eenig punt aan den lokalen spoorweg en een ander aan een hoofdlijn? Zij behoeven de kosten van aanleg of exploitatie niet te verzwaren, daar zij ligt gebouwd kunnen worden en hun aanbouw met de ontwikkeling der behoefte gelijken tred kan houden. Zij zouden ook kunnen vervaardigd worden voor rekening der fabriekanten, die er periodieke verzendingen in doen en hun fabriek door een spoor aan den lokalen spoorweg verbonden hebben.

Een tweede bedenking is, dat lokale spoorwegen met gewone spoorwijdte in den regel niet veel goedkooper geëxploiteerd zouden kunnen worden dan de met grootere snelheid bereden hoofdlijnen. Volgens de beschouwingen van de Heeren Kool en Henket kan men hetzelfde zeggen van spoorwegen met smal spoor. Hun slotsom is, dat de exploitatiekosten 'eenigzins' ten voordeele van het smalle spoor zullen zijn. Met de bedenking ten aanzien der exploitatiekosten, komt men trouwens op het terrein der *eischen*, die men aan den spoorweg stellen wil.

Vergenoegt men zich met langzaam rijden, dan zullen de voordeelen, die daarmede behaald worden, wel voor beide spoor-

wijdten dezelfde zijn. Doet zich na eenigen tijd de behoefte gevoelen aan het berijden van den lokalen spoorweg met de snelheid der treinen van de hoofdlijn en vergunt of gebiedt de opbrengst die weelde, dan doet zich daartegen geene moeijelijkheid in de gekozen normale spoorwijdte op; daarentegen zou zij zich bij de smalle wel voordoen.

De ‘doode last’ der treinen kan evenzeer bij breed als smal spoor worden verminderd door doelmatige zamenstelling van het materieel en door eene oordeelkundige wijze van exploiteren.

Op de hoofdlijnen verkeert men in dit opzigt in moeijelijker toestand dan bij de lokale spoorwegen, omdat men daar minder dan bij deze vooruit weet, in welke behoeften men moet voorzien. Op de lokale wegen kan men het materieel inrigten en de treinen vormen naar behoeften, die men van nabij kent.

Dit is onafhankelijk van de maat der spoorwijdte. Bovendien kan men op het normale spoor van de lokale wegen het materieel, zooals reeds is opgemerkt, ligter maken, even goed als bij een smal spoor. Men zou, voor zoover dat voordeel gaf, zonder bezwaar de wagens smaller en korter kunnen maken dan op de hoofdlijnen, of alleen lager, zooals op de lijn Antwerpen-Gent is gedaan, alwaar men op het smalle spoor overigens de wagenbreedte van het normale spoor heeft aangenomen.

Volgens de beschouwing van de Heeren Kool en Henket, zal bij gelijke eischen de prijs der locomotieven en wagens voor de beide spoorbreedten niet veel uiteenloopen en het voordeel eer zijn aan de zijde van het normale dan aan die van het smalle spoor (blz. 49).

Valt er alzoo op de bezwaren tegen het kiezen van het normale spoor voor de lokale wegen wel wat af te dingen, daarentegen kan over het ligt geschatte bezwaar van het overladen, voor Nederland, niet zoo gemakkelijk worden heengestapt als de voorstanders van het smalle spoor doen.

Men becijfert, dat de kosten van overlading niet van veel beteekenis zijn en b.v. slechts ongeveer ƒ 0.09 per ton behoeven te bedragen. Het meer of minder drukkende van deze kosten hangt af van den afstand, waarop de goederen in het geheel vervoerd moeten worden, en van het tarief, dat er voor het vervoer op wordt toegepast. Zoover zij over het lokale spoor vervoerd worden, zal het tarief vermoedelijk reeds wat

hooger moeten zijn dan op de hoofdlijnen. De kosten zijn echter veeltijds een bijzaak in vergelijking met het ongerief, dat door de spoorbreuk zou ondervonden worden, en vooral in vergelijking met het tijdverlies, dat er uit zou kunnen voortvloeijen.

Het ongerief zou zich vertoonen in allerlei meer of minder afschrikwekkende gedaanten, b.v. in beschadiging, in bederf, in verlies en in ontvreemding van de voorwerpen.

Wie zal er ooit aan denken om, bij verhuizing, tot vervoer van zijn huisraad van den spoorweg gebruik te maken, zooals thans met voordeel meer en meer geschiedt, indien hij weet dat onderweg zijn goed eens of tweemalen in een anderen wagen moet worden overgeladen? Dit gebruik behoort toch ook tot de geriefelijkheden, die men zich mag voorstellen van een lokalen spoorweg. En zoo zullen zich meer teleurstellingen voordoen, naarmate men het tot nog toe niet genoeg gewaardeerde gemak leert kennen en genieten, dat spoorwegen kunnen verschaffen.

Het tijdverlies eindelijk zou de kroon zetten op al de nadeelen.

Het overladen gaat volgens de berigten niet alleen goedkoop, maar ook spoedig in zijn werk.

Op een daartoe bestemd terrein van het station liggen de tweederlei sporen digt naast elkander en daarop staan de wagens, zoodat men slechts van den eenen wagen in den anderen heeft over te tillen, te schuiven of, met toestellen tot omkanteling, slechts te storten.

Men vergeet daarbij, dat voor die overlading de beide wagens aanwezig moeten zijn.

De wagen van het smalle spoor zal wel altijd op zijn post zijn, maar die van het hoofdspoor zal zich wel eens laten wachten. In tijden van groote drukte, b.v. bij besloten water, zal dit veel voorkomen. Gedurende den tijd van wachten had de wagen van het lokale spoor welligt verscheidene keeren de reis heen en weder kunnen doen naar de bestemmingsplaats.

Op die wijs loopt men meer gevaar van gedurende geruimen tijd verstoken te blijven van het gebruik van den wagen, dan door de omstandigheid, die de Heer Baucke vreest, dat die wagen in den nood door de maatschappij van de hoofdlijn zal worden gebruikt, waartegen, althans binnenslands, wel maatregelen zullen te nemen zijn.

In tijd van oorlog, want ook daarop mag bij aanleg van lokale spoorwegen de aandacht wel eens gevestigd worden, mist men op de wegen met smal spoor de gelegenheid tot het spoedig

binnenslands in veiligheid brengen van het materieel, dat dus den vijand terstond in handen valt, indien de lokale spoorweg buiten de liniën van verdediging is gelegen.

Tot nog toe nadert geen lokale spoorweg met smal spoor gebouwd onze grenzen, of zijn er in de nabijheid in aanbouw of in ontwerp. Belang van aansluiting is dus voor het oogenblik voor ons nog geen reden ter aanneming van eene smallere spoorwijdte. De smalle spoorwijdte zou integendeel aansluitingen met buitenlandsche spoorwegen kunnen beletten en wij zouden dan met onze lokale spoorwegen weder komen in den geïsoleerden toestand, dien wij met onze hoofdlijnen reeds eenmaal hebben beleefd. Wij kunnen bij zulk een toestand de wet alligt niet stellen, maar moeten ons schikken, indien wij bij aansluiting belang hebben.

De geschiedenis onzer spoorwegen heeft dat geleerd.

Toen in 1837, bij den aanleg van den Rhijnspoorweg, het vele voordeelen belovende breede spoor van 1.95 (of 2 m. midden op midden der spoorstaven) was aangenomen en aan de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij, die gereed stond het smalle spoor op den weg van Amsterdam naar Haarlem en natuurlijk ook verder in te voeren, door de regering werd in overweging gegeven dezelfde wijdte aan te nemen, ten einde overeenstemming te verkrijgen tusschen alle spoorwegen hier te lande, was het niet te denken dat het oude, minder geschikt gekeurde smalle spoor van 1.435, niet alleen in Engeland de overwinning zou behalen, maar ook in Europa via België, waar het reeds (op de lijn Brussel-Mechelen, geopend 5 Mei 1835) bestond, verder zou binnendringen, zich verspreiden en algemeen zou worden aangenomen.

Toch heeft de zaak in weinige jaren dien loop genomen, en reeds in 1845 maakte zich de directie der Nederl. Rijnspoorweg-maatschappij ongerust, dat de regering, bij aanleg van nieuwe spoorwegen, het zegepralende smalle spoor zou toelaten.

Zij werd gerustgesteld door de verzekering, dat het breede spoor zonder uitzondering voor alle *binnenlandsche* wegen als aangenomen kan worden beschouwd.

De beschikking, waarin door den minister een voorbehoud werd gemaakt voor aansluiting aan spoorwegen over de grenzen, werd bekrachtigd bij Koninklijk besluit van 8 October 1845.

Weinige jaren later, bij het tractaat van 18 Julij 1851 ten behoeve der aansluiting van den Nederl. Rhijnspoorweg aan den

Keulen-Mindenerweg, waren wij reeds genoodzaakt onze voorliefde voor het aangenomen breede spoor ten offer te brengen aan de onverbiddelijke eischen van het groote wereldverkeer, waaraan ten slotte een ieder zich moet onderwerpen. Ook wij namen toen het normale spoor aan, en beloofden de uitbreiding op de aansluitende wegen te zullen bevorderen.

In die tijden werden, even als nu, door hen, die een gekozen spoorwijdte voorstonden, de bezwaren tegen het overladen op een andere spoorwijdte ligt geacht, en werden ook bedenkingen gemaakt tegen het doorrijden van wagens op een vreemde lijn vooral in het buitenland.

Mannen, aan wie nog niemand ontzegd heeft het bezit gehad te hebben van een ruimen en helderen blik in den omvang, waarvoor het spoorwegwezen vatbaar is, en in de hooge vlugt, die het kan nemen, konden zich niet voorstellen, dat die omvang ooit zoo kolossaal en die vlugt zoo hoog zou worden, dat allerlei uiteenloopende denkbeelden omtrent inrigting van weg en wagens, enz., zouden gedwongen worden tot eenstemmigheid, en dat tot op de meest verwijderde lijnen onze goederenwagens ‘zonder geleider’ zich zouden vertoonen[1].

Al die schijnbare onmogelijkheden hebben in weinige jaren moeten zwichten voor de eischen van het groote wereldverkeer, dat wars is van alle belemmering der vrije beweging en van alle tijdverlies.

De beschouwingen zouden te uitgebreid worden, indien wij dit onderwerp verder meer in bijzonderheden behandelden; wij stappen er dus van af, doch niet zonder met nadruk te hebben herhaald, dat onze bedoeling geenszins is van den aanleg van lokale spoorwegen af te schrikken, maar alleen voor de afzonring en daaraan verbonden nadeelen te waarschuwen, waaraan men zich zou blootstellen, indien men bij den aanleg afweek van de thans in en rondom Nederland bestaande spoorwijdte.

Men ga niet over tot het kiezen van een smaller spoor dan in het geval, dat van aansluiting aan een hoofdlijn geen sprake is, of dat men met inachtneming van alle mogelijke bezuiniging, den aanleg van een lokalen spoorweg met normaal spoor niet betalen kan, en er geen hulp voor kan krijgen.

Onze meening, die natuurlijk alleen voor Nederland wordt

1 Zie de Memorie over de spoorwijdte der ijzeren wegen, door L.J.A. van der Kun, 1847, bl. 72.

uitgesproken, gaat nog iets verder dan de Grondregelen voor de inrigting van buurtspoorwegen, goedgekeurd door den Verein Deutscher Eisenbahnverwaltungen, waarvan eene vertaling voorkomt op bl. 109 van het Tijdschrift van het Kon. Instituut van Ingenieurs, 1869-1870.

De vraag: welke spoorwijdte moet voor de buurtspoorwegen aangenomen worden? wordt daar aldus beantwoord:

'Het normale spoor verdient de voorkeur overal waar massa's goederen worden vervoerd, welker overlading niet voordeeliger dan de wagenovergang is, en

waar *beide* uiteinden van een buurtspoorweg aan wegen met normaal spoor aansluiten, of waar zulk eene aansluiting althans niet onwaarschijnlijk is.'

'In andere gevallen zal eene smallere spoorwijdte te verkiezen zijn.'

Wij komen nu tot de door den Heer Baucke gekozen lijn.

Bij het traceren van lokale spoorwegen doet zich eene moeijelijkheid voor, tengevolge van de tweederlei bestemming waaraan men ze gaarne tegelijkertijd wil laten voldoen van 1°. eene lokaliteit in verbinding te stellen met een hoofdlijn, en 2°. het lokaal vervoer der plaatsen onderling te verbeteren.

Ter bereiking van het eene doel, het verbinden van de localiteiten met de meest nabij gelegen hoofdlijn, zijn dwarslijnen noodig tusschen de stations van de hoofdlijn en de lokaliteiten, die even als takken uit den stam van een boom, uit de hoofdlijn ontspruiten. Wegens die bestemming hebben lokale spoorwegen in Engeland den naam van branchway's en van 'feeders' verkregen[1].

Niet altijd leent zich dergelijke branchway tot verbetering tegelijkertijd van het verkeer tusschen de lokalen onderling.

Stelt men dit, dat is den aanleg van een waren buurtspoorweg, op den voorgrond, dan verandert veelal de rigting van den lokalen spoorweg. Van perpendiculair op de hoofdlijn wordt hij er dan dikwijls parallel aan, en eene korte verbinding met de hoofdlijn wordt dan niet voor al de lokaliteiten verkregen.

1 De Heer Charles Burn, die paardebanen voorstaat, noemt ze 'suckers', omdat eenige, die door de maatschappijen van hoofdlijnen waren gesubsidieerd of in hun aanleg of bediening op andere wijzen geholpen, finantieel nadeel hebben opgeleverd.

Welk belang in de eerste plaats bij het tracé moet worden in het oog gehouden, kan alleen door goede plaatselijke bekendheid worden uitgemaakt. Dat is het *lokale* belang, dat moet worden geraadpleegd.

De lijn Deventer-Almelo, waarop in de brochure eene berekening is toegepast, werd door den Heer Baucke uit de tracé's van den Heer Henket gekozen, wegens plaatselijke bekendheid met de streek en met het terrein, opgedaan tijdens den aanleg der lijn Almelo-Salzbergen, waarbij hij werkzaam is geweest.

Waren die beide omstandigheden niet zamengeloopen, en had de Heer Baucke de gelegenheid, die zij hem aanboden, niet willen dienstbaar maken aan het opwekken van algemeene belangstelling en geneigdheid tot aanleg van lokale spoorwegen, dan zou hij zeker niet de lijn Deventer-Almelo tot buurtspoorweg hebben aanbevolen. Als zoodanig heeft zij weinig levensvatbaarheid.

Voor de gemeenschap van de tusschengelegen plaatsen onderling wordt zij niet verlangd; de diligence, die vroeger tusschen Deventer en Almelo reed, heeft de dienst gestaakt. Voor goederenvervoer bestaat een waterweg tusschen Deventer en Almelo.

De lijn kan daarentegen wel vruchten afwerpen, wanneer zij in het net der hoofdlijnen wordt opgenomen waarin zij uitmuntend zou passen. Niet alleen wijst de boven medegedeelde bepaling uit de Grondregelen haar reeds aan voor het verkrijgen ven het normale spoor, omdat zij met de *beide* uiteinden aan het normale spoor aansluit, maar zij behoort zelfs naar Apeldoorn te worden doorgetrokken en met den Oosterspoorweg te worden verbonden.

Wenschelijk op zich zelf reeds is de verbinding Deventer-Almelo met een hoofdlijn en snel vervoer wegens de verkorting der reis tusschen beide plaatsen tot *hoogstens een uur*.

Over Zutphen en Hengelo moet men nu vijf van de zes keeren *ruim drie uur* onder weg blijven. Men betaalt nu in de drie klassen ƒ 3,85, ƒ 3,05 en ƒ 1,75, terwijl men bij eene regtstreeksche verbinding, lang 38 kilom., naar hetzelfde tarief berekend, slechts ƒ 1,90, ƒ 1,52 en ƒ 0,95 zou hebben uit te geven.

Grooter belangen zijn echter bij dezen spoorweg betrokken.

De nijverheid van Almelo, Nijverdal, Rijssen heeft belang bij een korten, altijd open weg naar de zeehavens Amsterdam, Nieuwe-Diep en Rotterdam, voor hare relatiën met Indië en met Engeland. Iedere kaart doet in het oog vallen, dat de

lijn Almelo-Deventer-Apeldoorn-Amersfoort-Amsterdam, korter lijn is dan de rigting over Hengelo en Zutphen.

In cijfers uitgedrukt is eerstgenoemde lijn lang 134 kilometers en die over Zutphen en Apeldoorn 160 kilometers.

Voor Deventer is de afstand regtstreeks over Apeldoorn tot Amsterdam 96 kilom. en over Zutphen en Apeldoorn 116 kilom.

De winst in tijd, ontstaande door het uitwinnen van den omweg van 26 kilom. voor Almelo en van 20 kilom. voor Deventer, kan nog worden vergroot, indien de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij, die den Oosterspoorweg zal exploiteren, ook op de lijn Apeldoorn-Almelo hare treinen wil laten loopen.

Men heeft dan van het Nieuwe-Diep tot Almelo met slechts ééne maatschappij te doen en zou dus beter verzekerd zijn van de aansluiting der treinen te Apeldoorn dan men van die te Zutphen zal wezen. De reis Almelo-Hengelo-Zutphen-Deventer leert dat nu reeds. De Hollandsche Spoorwegmaatschappij zou daardoor den handel van Amsterdam gerieven, want een doortrekking der lijn Amsterdam-Deventer-Almelo over Lingen naar Bremen of Diepholz, tot aansluiting aan den Parijs-Hamburgerweg, kan niet uitblijven. De kortste weg van Amsterdam naar Hamburg ware daardoor verkregen.

In Hannover is reeds de wensch uitgesproken naar dergelijke verbinding met de Nederlandsche zeehavens. De Heer W. Glunder heeft dit jaar in eene te Lingen bij R. van Acken uitgegeven brochure het nut betoogd van eene spoorwegverbinding tusschen Rotterdam en Amsterdam over Lingen met Bremen en Hamburg. Die schrijver kiest voor deze korte verbinding de lijn Zwolle-Lingen, niet wetende dat de Oosterspoorweg, die van Apeldoorn over Deventer en Almelo, de gewenschte korte verbinding, beter dan zijn rigting, kan geven, in aanbouw is, en afgeschrikt door het ontbreken der noodige overbrugging van den IJssel te Deventer. Dit laatste is zeker een bezwaar tegen de verbindingslijn, doch een bezwaar, dat door het belang van de kortheid der lijn gewis zal overwonnen worden. De schrijver schijnt ongeloovig in zake van overbrugging van rivieren. Hij gelooft zelfs niet aan het tot standkomen van de brug over de Eems bij Ihrhove. Wat hij overigens op blz. 8 ter aanprijzing van zijne rigting zegt, is de schoonste aanbeveling, die ooit van de lijn Apeldoorn-Deventer-Lingen-Bremen kon worden ter nedergeschreven. De lijn zou moeten in de plaats komen van den ouden handelsweg van Amsterdam over

Bremen naar Hamburg, die vroeger liep over Deventer, Nordhorn, Lingen, Cloppenburg, Delmenhorst, Bremen, enz.

Deze aanprijzing is geene dichterlijke ontboezeming van den Heer Glunder. Velen herinneren zich nog de beweging van vrachtwagens en karren op den weg over Deventer en Almelo, eene beweging, die zich thans voor een gedeelte den omweg over den spoorweg Hengelo-Zutphen getroost en overigens den waterweg volgt.

Dat Deventer in de lijn belangstelt, heeft deze gemeente bewezen door in de maatschappij Swaan en van Heijningen voor zes ton deel te nemen. De Deventer Courant, die zijne lezers van tijd tot tijd op een hoofdartikel, gezond van zin en taal, onthaalt, had in zijn nummer van 12 April ll. weinig verwachting van de lijn als buurtspoorweg, maar veel bij doortrekking tot den Oosterspoorweg.

Ofschoon het medegedeelde omtrent een spoorweg van Deventer naar Almelo, naar wij ons vleijen, de overtuiging zal helpen vestigen, dat aan deze lijn met het oog op de toekomst hoogere eischen moeten worden gesteld dan voor een buurtspoorweg met smalle spoorwijdte, waarvoor de berekening van kosten is gemaakt, zoo vermindert daarmede de waarde niet van de becijfering, die de Heer Baucke overlegt. Inzonderheid zijn de opgaven van kosten, besteed aan de lijn Almelo-Salzbergen, belangrijk, omdat plaatselijke gesteldheid en andere omstandigheden gunstig waren voor goedkoopen aanleg dezer lijn. De vergelijking dier kosten met die, waarvoor de aanleg der lijn Meppel-Groningen in 1860 is geraamd, zou nog kunnen zijn uitgebreid tot eene vergelijking met de kosten, die aan laatstgenoemde lijn werkelijk zijn besteed, waarvan bij de indiening der begrooting voor de Staatsspoorwegen, dienstjaar 1872, door den minister een overzigt is gegeven. Aangevuld met die opgave, deelen wij de overzigtstabel van den Heer Baucke hieronder mede, bevattende in de laatste kolom eene recapitulatie zijner begrooting van een lokalen spoorweg met smal spoor tusschen Deventer en Almelo.

Omschrijving der kosten.	***Meppel-Groningen*.**		**Werkelijke kosten van den spoorweg *Almelo-Salzbergen*.**	**Begrooting van een lokalen spoorweg met smalle spoorwijdte tusschen *Deventer* en *Almelo*.**
	Raming van 1860.	**Werkelijke kosten tot 30 Junij 1871.**		
Lengte der lijn	72,980 M.	76,835 M.	55,472 M.	38,000 M.
	gulden per str. meter.	gulden per str. meter.	gulden per str. meter.	gulden per str. meter.
Onteigening	6.65	9.61	6.17	2
Grondwerken	3.34	5.36	7.15	1.80
Ballast en spoorbaan	20.94	18.75	19.27[5]	10
Kunstwerken	4.77	2.84	4.93[5]	3
Gebouwen en inrigtingen op de stations	3.82	5.78	6.72[5]	2.50
Wachthuisjes, signalen, enz.	1.64	5.12	1.79	0.50
Administratie	2.25	1.76	2.78	1.70
Diversen en onvoorziene uitgaven	8.00	0.33	2.22[5]	2
	———	———	———	———
Te zamen	51.41	49.55	51.05	23.50

Het bovenstaande overzigt doet zien:

1°. Dat de kosten per kilometer der lijn Meppel-Groningen beneden de raming zijn gebleven.

2°. Dat deze lijn nog geen ƒ 50,000 de kilometer heeft gekost.

Deze lijn is hare goedkoopheid, in vergelijking met andere lijnen der Staatsspoorwegen, ofschoon zij aan dezelfde eischen voldoet en naar dezelfde grondbeginselen is gebouwd, voornamelijk verschuldigd aan de plaatselijke gesteldheid.

Toetst men de becijfering van den Heer Baucke aan de werkelijke kosten in plaats van aan de geraamde, dan moeten enkele posten iets hooger worden gesteld, voornamelijk die van de onteigeningen.

De uitgaven voor de onteigeningen hebben op bijna alle lijnen der Staatsspoorwegen de raming belangrijk overtroffen.

De prijs die per hectare is uitgegeven tusschen Meppel en Groningen is ƒ 2449 geweest en die tusschen Zutphen en de Duitsche grenzen, waarmede ook wordt vergeleken, ƒ 4454.

De gestelde som van ƒ 2 per str. meter berekend naar een prijs van het terrein van ƒ 1333 per hektare is dus zeker te weinig. Men beroepe zich niet op het kleine van het strookje terrein, dat een lokale spoorweg met een enkel en smal spoor slechts noodig heeft. Hoe kleiner de stukjes zijn, die men aankoopt, op des te hooger prijs per hektare moet men rekenen, wegens de waardevermindering, die van het overschietende stuk van het perceel moet vergoed worden.

Er worden wel particulieren en besturen gevonden, die door afstand tegen matigen prijs de totstandkoming eener goede zaak willen helpen bevorderen. Men mag daar echter niet op rekenen bij een raming, wil men zich niet aan teleurstelling wagen. Men meent ook wel door het kiezen van smal spoor met scherpe bogten, kostbare onteigeningen te kunnen ontgaan. Ook deze bezuiniging heeft hare grenzen, en zal op den duur wel beperkt blijven tot het vermijden van kostbare woningen of lusttuinen, iets wat in weinig bevolkte streken, ook met normaal spoor, niet moeijelijk valt. Verder zal men wel niet kunnen gaan, want vóór het vaststellen van de rigting met al de eigenaars zich te verstaan over de voordeeligste snijding hunner perceelen en die dan toe te passen, behoort niet tot de denkbare zaken.

Eene onteigening zoo goedkoop als de Heer Baucke geraamd heeft zal misschien mogelijk wezen, wanneer men vergunning kan verkrijgen tot aanleg van den buurtspoorweg op den berm van een bestaanden weg, en deze grootendeels kan gevolgd worden, zoo als de lokale spoorweg in het Brohlthal is aangelegd (alleen voor goederenvervoer met een snelheid van hoogstens 15 kilom. in het uur, en in dorpen slechts van 7,5 kilom.). In het algemeen zal men eene zaak, die men zoo weinig in de magt heeft als de onteigening, bij het maken der raming hooger moeten stellen.

Ten aanzien van de grondwerken is men meer meester, en kan bijv. bij eene ophooging van gemiddeld niet meer dan 1 meter de baan voor enkel spoor wel voor den gestelden prijs van

ƒ 1,80 gemaakt worden. Of de hoogte van winterwater, de golvingen van het terrein en andere omstandigheden het toelaten moet door waterpassing aan den dag komen.

De Heer B. meent, dat de gemiddelde ophooging tusschen Deventer en Almelo kan gelijk gesteld worden aan die tusschen Meppel en Groningen. Hij ontleent voorts het cijfer zijner begrooting aan de raming van de kosten der grondwerken voor de lijn Meppel-Groningen, welke raming echter, zooals uit bovenstaand overzigt blijkt, tot de werkelijke uitgaaf staat als 334 tot 526.

De ballast en spoorbaan zijn tot in bijzonderheden van zamenstelling berekend.

Dewijl deze post een hooge is, komt het er vooral zeer op aan de zamenstelling van den bovenbouw zoo goedkoop mogelijk te maken.

De gekozen afmetingen voor de dwarsliggers, 1,50 meters lang, zwaar 16 bij 3 centimeter, zullen waarschijnlijk te gering zijn, indien men met eenige snelheid, bij voorbeeld meer dan 15 kilometer in 't uur, personentreinen wil rijden. Het grondvlak 1,50 × 0,16 laat in verhouding van dat van 2,60 × 0,27 op de hoofdlijn waar de drijfassen eene drukking van gemiddeld 10,000 k. hebben, slechts drijfassen met 3400 k. drukking toe. Het uitsteken van slechts 0,30 m. buiten het spoor, zal misschien ook te weinig blijken te zijn. Eene vermindering der lengte van de dwarsliggers, eens op den Ned. Rhijnspoorweg beproefd, heeft niet voldaan. Om de haakbouten over genoegzame lengte in het hout te kunnen slaan, zal ook wat meer dikte dan 8 centimeter noodig zijn. Op de laatste stijging van den ijzerprijs is reeds eenigzins gerekend. De bijvoeging van ¼ voor bijsporen en wissels is ruim, in aanmerking genomen de lengte der lijn en het aantal der halten.

Voor de gestelde som zal een bovenbouw met rails van 15 kil. voor een lokaal, smal spoor wel te maken en te gebruiken zijn.

Wordt het materieel na eenigen tijd wat zwaarder genomen, dan kan, door tusschenplaatsing van dwarsliggers tusschen de eerst gelegden, de ligte spoorstaaf behouden worden.

De eenheidsprijs van ƒ 3 voor de kunstwerken, is uit de geraamde voor de lijn Meppel-Groningen, die tweemaal de lengte heeft van de beschouwde lijn, afgeleid in de onderstel-

ling, dat tusschen Deventer en Almelo slechts de helft der kunstwerken zal zijn te bouwen, tot een breedte van drie tiende van die voor normaal spoor en minder zwaar. Of de op al die onderstellingen gegronde eenheidsprijs juist is, kan alleen na plaatselijke opneming worden beoordeeld. Met het overnemen van dezen eenheidsprijs voor globale begrootingen van andere lokale spoorwegen, zij men voorzigtig, want de lengte van den weg heeft op dezen post een belangrijken invloed.

Dit is ook eenigzins met de gebouwen- en stationsinrigtingen het geval, doch de uitgaven daaraan heeft men meer in de magt dan die voor de bruggen en duikers.

Voor den prijs, door den Heer Baucke aangenomen, van ƒ 7200 voor een hoofdgebouw te Deventer en te Almelo, en van ƒ 2400 voor het hoofdgebouw op een der tusschenstations, kan men zeer goed in de behoeften van een lokalen spoorweg voorzien.

Wil men de bezuiniging verder voortzetten, dan zou men de haltegebouwen in den aanvang zelfs kunnen beperken tot een schuilplaats (abri), open aan de treinzijde, met afgeschoten gedeelten, waarin gestookt kan worden, en zonder woning. Indien de conducteur van den trein de plaatsbriefjes afgeeft, ten einde, zooals de Heer de Bordes aanraadt, aan iederen openbaren weg te laten stil houden om reizigers uit te laten of op te nemen, kan het bureau voor plaatsbriefjes, evenzeer als de woning van den station-chef, in den eersten tijd gemist worden aan de halten, waar men niet met goederenvervoer te doen heeft.

Ook het bedrag der andere posten hangt geheel af van de eischen, die men stelt, en vooral van de snelheid, waarmede men rijden wil, en kan dus tot een zeer ondergeschikte som worden teruggebragt.

Ten aanzien van de kosten van administratie kan alleen op vermindering worden gerekend voorzoover de tijd voor de uitvoering door de bezuinigingen kan worden ingekrompen; overigens geldt ook voor dezen post de opmerking bij de kunstwerken gemaakt, dat de prijs per el stijgt, naarmate de lijn korter wordt.

Alles te zamen genomen is eene uitvoering voor de geraamde kosten zeer wel mogelijk te achten. Er zijn wel voor minder geld lokale spoorwegen met smal spoor gemaakt. Dit geldt

ook voor de berekening van kosten à ƒ 5, van het materieel en à ƒ 1,50 van installatie, waaromtrent de Heer Baucke in bijzonderheden treedt.

De locomotieven met tender, ten getale van 5, zouden ieder ƒ 17,000 kosten. Het gewigt en de inrigting worden niet opgegeven. Naar den prijs berekend zou de locomotief niet zijn van de ligtste soort, die op smalsporige wegen wordt aangetroffen.

Kan het vermogen bij de meeste reizen benuttigd worden, dan ligt er zeker eenig voordeel in, de locomotief niet te ligt te nemen.

Op den Festiniog-spoorweg is men van de aanvankelijke gekozen ligte locomotieven van 7½ tot die van 10 ton overgegaan, en heeft men zelfs reeds een van 20 ton naar de constructie van Fairlie er bij genomen.

De bepaling van de inrigting en van het gewigt der locomotieven is, inzonderheid voor een lokalen spoorweg, dien men goedkoop wil aanleggen, van veel belang; daarmede staan de aanleg van den weg en de kosten van exploitatie in naauw verband; die bepaling is echter niet gemakkelijk, want vooral in de zaak der locomotieven leven wij nog in een tijd van proefnemingen.

Kennis van het bedrag en van den aard van het vermoedelijk vervoer, moet natuurlijk aan de bepalingen omtrent het materieel tot grondslag verstrekken.

Omtrent een onderzoek naar dat een en ander, en eene toepassing op de lijn Deventer-Almelo, komt in de brochure, behalve de opgave van den prijs van het materieel, niets voor.

De schrijver onderstelt echter, dat de lokale spoorweg aanvankelijk een jaarlijksche ontvangst van ƒ 1800 per kilometer zou opleveren; hetgeen na aftrek van 60 pCt. voor exploitatiekosten van het kapitaal van aanleg, groot ƒ 30,000 per kilom., 2 à 3 pCt. interest zou schenken.

Of de waardering der opbrengst door de werkelijkheid zal overtroffen worden, zal afhangen van de snelheid en van het aantal der treinen. Sprekende van de middelen van goedkoope exploitatie zegt de Heer Baucke teregt: ‘hoe minder het getal en de snelheid der treinen, des te minder ook de exploitatiekosten’; men kan er echter bijvoegen: des te minder ook de opbrengst der reizigers, want hun aantal vermeerdert met de gelegenheden. Bij een buurtspoorweg vooral zal men moeten wikken en wegen hoe men het voordeeligst exploiteert.

Met de bevolking van Deventer en Almelo er bij gerekend is het aantal ingezetenen der zes aan de lijn gelegen plaatsen ongeveer 38,000.

Daar wegens de overlading en wegens de concurrentie der scheepvaart de opbrengst van vrachtgoederen zeer gering zal zijn, moeten de reizigers de geraamde bruto-ontvangst leveren, en daartoe moeten al de ingezetenen ruim eenmaal in het jaar de geheele lijn of ruim tweemaal de helft der lengte afleggen, aannemende, dat het tarief weinig hooger is dan het nu bestaande op de hoofdlijnen, en dat, zooals op het noordernet der staatsspoorwegen in 1870, het meerendeel der reizigers de 3de klasse neemt.

Er worden bij waardering van vermoedelijke opbrengst van aan te leggen spoorwegen wel berekeningen gemaakt met aanname van gunstiger verhoudingen, dan de zoo even genoemde.

Het cijfer van ƒ 1800 mag niet overdreven worden genoemd.

De interest, die men zich daarvan mag voorspiegelen, is echter zoo weinig aanlokkend, dat de Heer Baucke tot het besluit komt, dat provinciale en gemeentebesturen door subsidiën de lokale spoorwegen wegens hun hoog belang voor de ontwikkeling van handel en nijverheid in afgelegen streken krachtig moeten ondersteunen, en o.a. door kosteloozen afstand van grond aan particulieren een voorbeeld behooren te stellen.

Ten slotte wordt gewezen op de sterke toeneming van de opbrengst van spoorwegen van den tweeden rang, doch met normaal spoor, in België, Zwitserland en Duitschland, en worden daarvan cijfers medegedeeld ter bemoediging van hen, die de aangeprezen lokale spoorwegen met smal spoor willen aanleggen. Wij meenen dat daarin ook eene aansporing gelegen is tot den aanleg ook in Nederland van spoorwegen van den tweeden rang met normaal spoor, waaraan tot nog toe weinig gedaan is, waarschijnlijk omdat wij met die van den eersten rang nog niet gereed zijn.

Eene studie, zooals die van den Heer Baucke, brengt het hare tot opwekking van den ondernemingsgeest bij, want wat hij in den aanvang zegt, kan volkomen worden beaamd: wil ‘men het totstandkomen eener onderneming helpen bevorderen, men vestige er niet ééns, maar bij herhaling de aandacht op.’

Utrecht, Mei 1872.

VAN DIESEN.

Bibliographisch album.

Dr. W.J.A. Jonckbloet. Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde. Tweede Deel. Eerste helft. Groningen, J.B. Wolters. 1870[1].

Heb ik het voor een paar jaar niet gezegd, dat de Heer Jonckbloet in een volgend deel stellig nog menige bladzijde van onze *geijkte* litteratuur-geschiedenis ten vure zou doemen? Het is alzoo geschied: ten bewijze kan deze eerste helft van het tweede deel strekken. Meer bepaald de beschouwingen over Joost.... doch daarover later, commençons par le commencement, met de vraag naar den inhoud. Wij krijgen in zes hoofdstukken over 1°. *Hooft en den Muiderkring;* 2°. *Verzet tegen de klassieke richting;* 3°. *Het politiek-kerkelijk drama;* 4°. *De Akademie en den Schouwburg;* 5°. *Vondel;* 6°. *Jan Vos*.

‘Door gedurige rampen wordt het menschdom geoefend en genoopt, om onophoudelijk het allernuttigst gebruik van zijne vermogens te maken; en het is dus dat men niet zelden van de ongenade der natuur nog wenschelijker vruchten trekt dan van hare liefelijkste weldaden’: de geschiedenis van onze natie gedurende den tachtigjarigen oorlog is wel de beste commentaar op dezen text van Simon Stijl, en niet uitsluitend de zoog. *histoire bataille*, ook de *Culturgeschichte* van ons land te dier tijde in den uitgebreidsten zin des woords. ‘In hoc natura, quid efficere possit, videtur experta’, zegt Nepos van Alcibiades: het heeft er iets van of ons volk tijdens de XVIe en XVIIe eeuw der wereld te aanschouwen wilde geven, over hoedanige mate van stoffelijke, zedelijke en verstandelijke kracht het konde beschikken. Door het geloof in de vrijheid hebben onze vaderen bergen verzet en wonderen gewrocht. Onze handel breidt zich heinde en verre uit; onze scheepvaart geniet een ongekenden bloei; nijverheid, landbouw, veeteelt werpen overvloedig vrucht af; de bevolking neemt toe beide in dichtheid

1 Zie *De Gids* van Januari 1870, Bibl. Album, blz. 164-185.

en welvaart. Wij hebben den moed onzen Landsheer, en die Landsheer was tevens Koning van Spanje, te smeeken om een nationalen regeeringsvorm en eene nationale staatkunde, en als ‘der Worte sind genug gewechselt’ door daden te toonen, dat het ons ernst is, te grijpen naar het zwaard. Wat meer zegt: uit te houden en vol te houden, totdat wij den weigerachtigen Landsheer. hebben verwisseld met een ander, en wederom met een ander, en, als Anjou en Leicester blijken ons niet te helpen, dan eenvoudig ons zelven te helpen, en op de puinhoopen van het oude staatsgebouw de Republiek der Vereenigde Nederlanden te stichten. En, terwijl daar wordt gezorgd, en gezwoegd, en gezweet voor den dag van morgen; terwijl de trom geroerd en de alarmklok geluid wordt; tijdens het woeden van den krijg en het barnen der gevaren, wordt er keurig gearbeid op het atelier; onverdroten gewerkt op het studeervertrek; onverdeeld genoten in schouwburgzaal en rederijkerskamer; smaakvol gereciteerd en gemusiceerd bij Roemer en bij Hooft. Eelt in de handen.....; bloed aan het zwaard.....; een vaderlandsch lied op de lippen.....; haar op de tanden.....; een vloek voor den Spanjool.. ..; Marnix en Vondel bewonderd....; Brederoo en Vos toegejuicht.....; Coster.....; Rembrandt, Frans Hals, van der Helst.....; hier een heiligdom der kunst, ginds een tempel der wetenschap: welk een volk!

In een inleidend woord brengt de Hr. Jonckbloet een en ander ter sprake. Wij hebben geen recht te vorderen, dat door den beschrijver der letterkundige geschiedenis de achtergrond even fijn wordt uitgewerkt als de beelden en tafereelen zelven: de auteur kon dus volstaan met eene schets van het grootsche tooneel, waarop onze litteratuur speelt. De enkele penseelstreken van zijne hand zijn inderdaad teekenachtig en kenmerkend; voor hen, die de *Tien Jaren* van den Hr. Fruin niet hebben gelezen, bij uitstek leerzaam, voor wie beter hebben gedaan eene aangename herinnering.

Zelfs van de wetenschappen, de classieke philologie bv. en de theologie, van de kunsten, als schilderkunst en muziek, neemt hij met grond niet meer notitie dan tot recht verstand van de geschiedenis der letterkunde direct noodig is.

Op de prolegomena van algemeenen inhoud volgen eenige beschouwingen van zuiver litterarisch gehalte, eene caracteristiek van onze ‘fraaie letteren’ in het bloeitijdperk. Bij groote verscheiden-

heid, ‘die zich niet alleen openbaart in de stof, die behandeld wordt, maar vooral ook in de wijze van opvatting en bewerking’, ziet de Hr. Jonckbloet den draad der eenheid in hare ‘aktualiteit’, d.i. in het uit 't leven gegrepen zijn, in den ‘kinderlijk vromen, godsdienstigen zin, die allerwege uit haar spreekt, en in het classieke waas, dat over de meeste vruchten gespreid ligt.’ Voorts, wat meer bijzonder den vorm betreft, geeft hij eenige opmerkingen ten beste over het vreemde en wonderlijke contrast van bombastische hoogdravendheid ter eene en onkiesche platheid ter andere zijde, en over de steeds voortschrijdende ontwikkeling tot bloeiens toe der taal (bl. 8 vlgg.), Een en ander wordt nauwkeurig toegelicht en verklaard - behoef ik het uitdrukkelijk te zeggen? - met de justificatoire bescheiden uit Hooft's Brieven, Barlaei *Epistolae*, Burman's *Sylloge* en Van Lennep's *Vondel* er bij.

Dat alles strekt ter introductie in den Muiderkring, een der brandpunten van onze letterkunde in de XVIIe eeuw. Door hoevelen die kring, en voortreffelijk ook, moge zijn beschreven en geteekend, wij gaan belangstellend derwaarts op met den Hr. Jonckbloet. Niet alleen omdat de evenknie daar gericht zal houden over de evenknieën, maar omdat we er van overtuigd zijn, dat de Muiderkring der werkelijkheid en die der overlevering door *hem* goed zullen worden onderscheiden en uit elkaâr gehouden. Alleszins, si quis, bevoegd zal hij, dat weten we van hem, onpartijdig, onbevooroordeeld, niet vooringenomen keuren. En aan zoo'n criticus hebben we behoefte. Want waarlijk de Hr. A.C. Kruseman heeft gelijk: ‘onze geschiedenis gaat gebukt onder den leugen’ en ‘geen onderdeel onzer geschiedenis aan dat euvel manker dan die onzer letterkunde. Aan het vele goede zij niets te kort gedaan. Maar namen wij voor gangbare munt op wat de schrijvers, de een den ander getrouw napratend, ons van elkanders waarde toetellen, geen land had dan een schitterender litteratuur dan het onze. Ze spreken zelfs van onvolprezen glans, van opgehoopte schatten, van een gouden eeuw, van flonkersterren. Een bekwaam man te zijn en tegelijk een model van allerlei deugden te wezen, was daarenboven langen tijd schier synoniem. En tot nog niet zoo heel lang geleden was het geloof van het publiek nergens gedweeër, dan waar het de producten en anecdoten gold van onze letterkundige coryphaeën. Van onze dichters vooral. Men plagt er het lijdzaamst zwij-

gen toe te doen, wanneer het hoorde gewagen van dat tal onzer vroegere onovertroffene dichterlijke meesterstukken - onder muurvast besluit nogtans van ze nooit of nimmer te gaan lezen; men liet zich allerlei verhalen aanleunen van persoonlijke deugden en gebreken - op voorwaarde trouwens van ze met de meestmogelijke onverschilligheid te mogen in 't midden laten. En zoo hebben wij, volkomen volgzaam, langen tijd geduld dat hier en daar de historie onzer voorvaderen, ook in dit opzigt, verdraaid en verwrongen werd, hetzij tot idealen, hetzij tot carricaturen':[1] gulden woorden!

De al te sterke wierooklucht in het Pantheon onzer dichters is vaak verstikkend - men leze maar eens de verzen ter eere van prulpoëet *dezen* of ter nagedachtenis van rijmelaar *dien;* het marmer heeft geduldig alle inschriften toegelaten tot de onzinnigste toe - men leze maar eens ettelijke lijkredenen op onze heroën met de pen! 'Wie weten wil, wat deze onze magistraten op het gebied van den geest, deze soldaten met het wapen der taal, voor hun tijd beteekenden en nog waard zijn voor den onzen, die love hen niet uit de verte, maar leze ze van nabij'[2]: gulden voorschrift! Het is ongeveer van dezelfde strekking als een Engelsch voorschrift: 'strike, but hear; pronounce, but read.'

Zooals ik opmerkte, de Hr. Jonckbloet is niet de man om zich in zake aesthetische critiek op sleeptouw te laten nemen door wien ter wereld dan ook. Van Roemer's woonkamer (zie Dl. I) op den Zeedijk te Amsterdam gaan wij alzoo naar de drostelijke zaal van het Muiderslot: § 217. De Hr. Jonckbloet kent de leden van den Muiderkring doorendoor, als die jaren lang met hen heeft omgegaan (getuigen zijne bewijsplaatsen): we verwachten 'portraits contemporains.' En? We hebben ze ook. Eenige weinig beteekenende bijzonderheden van chronologischen inhoud, die de schrijver zich kennelijk het genoegen niet heeft willen ontzeggen om in den text in te lasschen, ofschoon ze meer behooren tot het steigerwerk, - die daargelaten, is met name de beeltenis van Hooft uitmuntend geslaagd. Wie bij zijne *Gedichten* zijne *Brieven* heeft gelezen, niet bij wijze van bloemlezing enkele maar alle, zal me gereedelijk toestemmen dat het portret sprekend gelijkt, dat het opentop Hooft is.

1 *De Muiderkring* (niet in den handel) bl. 4 vlgg.
2 T.a. pl., bl. 43.

Levensgroot hangt de *Satrapa* daar voor ons met al zijn deugden en - met al zijn gebreken: § 222, 223 en 224. Zijne miskenbaar groot en veelzijdig talent; zijne uitnemende verdiensten voor ons proza en onze poëzie, inzonderheid voor den vorm, de taal en den stijl (zie vooral bl. 53 en vlgg.); zijne veelomvattende bronnenstudie en zijne eerlijke critiek; zijne weergalooze vlijt en volhardende ijver zoowel in wetenschappelijke nasporingen als in de waarneming zijner ambtsplichten: een en ander wordt naar eisch gewaardeerd. Ik stem het den schrijver toe (bl. 20): men staat verstomd van zoo groote, zoo uitgebreide, zoo onafgebroken werkzaamheid. En een geleerde ‘soes’, die altijd, althans wanneer hij niet als Drost fungeerde, in de perkamenten zat ‘noctesque diesque’, was Hooft toch allerminst, integendeel: ik heb me dikwijls afgevraagd, hoe hij bij al zijn werken nog zoo veel tijd heeft kunnen wijden aan het gezellig verkeer, dat zijn huis wel de zoete inval mocht heeten. Vondel's

> ‘Wiens vloer betreden wort, wiens drempel is gesleten
> Van Schilders, Kunstenaers, van Zangers en Poëten’

is wel op Hooft mede van toepassing. Hij hield veel van menschenzien en converseerde vooral graag met - de groote luî. ‘Met al zijn gebreken’ zeide ik zoo even: de laatste volzin brengt me daarop. Van alle Hooft's kwaad was de wortel aristocratisme. Zelf ‘grand seigneur’ zijn, geridderd en geadeld natuurlijk, als ‘grand seigneur’ wonen en met de ‘grands seigneurs’ omgaan, familiaar en druk omgaan - vandaag dezen, morgen dien aan zijne tafel, - dat streelde hem bovenmate. Wij zouden er eens hartelijk om lachen, als Hooft alleen maar een beetje te *βασιλικῶς* was geweest in houding en manieren; als hij, zelf na veel geharrewar *Eques* geworden zich niet bij voorkeur had ingelaten met hen die ‘van 't volk waren’ maar liever ja uitsluitend den omgang gezocht had van ‘Satrapae, Equites, Advocati, Indiarum praefecti, Professores (heu! quanta nomina!)’; als het alleen bij de fijne vormen en het uiterlijke der aristocratie was gebleven en de voornaamheid zich daartoe had bepaald: edoch, dat is het geval niet.

Op religieus gebied b.v. openbaart zich die voornaamheid in iets beschermends, iets patriarchaals.

‘De siel van den poëet vertoont sich in sijn dichten’,

zegt hij ergens[1]: ik houde hem aan zijn woord. In de *Lijkklacht over P.D. Hasselaer* schrijft hij met blijkbare instemming[2]:

‘In Godsvrucht docht u dat d' ontdeckte waerheit leeren
Best vordren konde', en *'t al te diep grondeeren deeren*’:

dus ‘niet te ver’ schijnt zijne leuze; verg. *Brief* 53 (uitgave Van Vloten) bl. 106, alwaar: ‘waer op ick hen t' antwoorde gaf, 't en waere my geenssins te doene om yemand tot den dienst des Woords aldaer te vorderen, die d' eenvoudighe huisluiden ontrusten mocht met hooghloopende questiën, de welcke (nae 't gevoelen van wederzijden) sonder perikel van de selve (overmits d' ongewisheit van 't menschelyck begrip) gescruteert conden werden, maer’ enz. enz. Dat is al heel ‘voornaam’ voor iemand van even vijf en dertig. Ook meen ik dat 's mans godsdienstige verdraagzaamheid stellig niet te verklaren is uit ware grootheid van ziel, evenmin - gelijk de HH. Van Lennep en Jonckbloet willen - uit ‘gemakzucht,’ want wat men Hooft kunne te laste leggen, ‘gemakzucht’ toch wel niet; ik zou liever denken aan eene zekere voornaamheid: in de questions brûlantes stelde Mijnheer de Ridder Hooft weinig of geen belang, en deswege zich zelven geen partij; zijne verdraagzaamheid heeft veel van hooghartige onverschilligheid.

Op politiek gebied leidt die voornaamheid tot schuchterheid voor invloed van het volk op den gang van zaken. ‘Wel laet ik my voorstaen zoo veel te weeten, als dat de wightighe dingen beeter van bovenen naer beneden, volghends de wet des hemels, dan van ondren opwaerts gaen:’ schrijft hij aan Huyghens (*Brieven* III, bl. 27, n°. 516), en niet alleen zal hij op dat stuk geen ketter zijn geweest, waar 't het goddelijk recht der regenten gold, maar gewis evenmin dien stelregel hebben verloochend, indien het volk toonde tegen goddelijkrechtelijke sleur en slendergang in van beneden naar boven te willen. Hooft zal zeker stellig geen handje geholpen hebben.

Tot de ‘dankbare genoegens’ die de Drost smaakte, behoorde

1 *Gedichten* (uitgave Leendertz), bl. 4.
2 T.a. pl., bl. 160.

iets dat, jawel eene kleinigheid, maar toch almede kenmerkend is, namelijk het genot der zaligheid zich *Amsterdammer van geboorte* te gevoelen, en de weelde van het denkbeeld, dat God zijn Schepper hem had geformeerd tot een *man* en niet tot eene *vrouw*, dat Hij

> ‘nocht klip, nocht eiken,
> Nocht leeuw te maken, maer een mensch van mij, besloot;
> Jae gunstelijk de slib, waer af ick biek, niet goot
> In onvolkoome vorm, gelijk de vrouwebeelde';
> Maer vriendelyker als de vaeder die my teelde,
> Mijn stof met rijpen raedt, hebt tot een man gekneedt,
> Dien 't rijk des huisgezins te stieren is besteedt:’
> (*Ged.* bl. 298).

Waartoe dat alles? Omdat ik, eerlijk bekend, zóó hoog opzie tegen den Hr. Jonckbloet, dat mijn ongemotiveerde instemming en toejuiching van zijn werk mij zelven al even belachelijk voorkomt als mijn ongemotiveerde aanmerkingen en afwijkende oordeelvellingen aanmatigend zouden schijnen in anderer oog. Ik durf thans herhalen: ‘opentop Hooft:’ de meesterhand is overal in de teekening te herkennen. Alleen in de waardeering van Hooft als dichter kan ik het met den Hr. Jonckbloet niet geheel eens zijn. ‘Een talent zoo groot, dat hij zeker door niemand, ook niet door Vondel, zou zijn overvleugeld, indien hij evenveel tijd aan de beoefening der poëzie als aan het proza had gegeven,’ staat er bl. 19, en bl. 53 wordt voorspeld ‘dat hij als dichter steeds hoog zal aangeschreven staan,’ en beweerd ‘dat zijne verzen evenzeer door dichterlijken inhoud als liefelijke en vloeyende inkleeding uitmunten;’ terwijl meer bijzonder van de *minneliedjes* wordt gezegd, dat ‘Hooft ontegenzeggelijk vooral in die soort heeft uitgemunt. Sonnetten en zangen zijn de vormen waarin zijne lyrische en erotische poëzie is gehuld: voorts beweegt hij zich liefst op het gebied van wat men huiselijke poëzie zou kunnen noemen. Het karakter zijner ontboezemingen is dan ook vooral liefelijkheid. Slechts bij uitzondering is hij daar hoogdravend, maar altijd zoet en zangerig: de sonnetten zijn niet zelden pittig en zinrijk. Meestal slaat hij een natuurlijken toon aan en wordt slechts nu en dan gemaakt, vooral wanneer hij het liefelijke door opeenhooping van verkleinwoordjes tracht te verhoogen’ (bl. 57).

Wat nu Hooft's lyrische poëzie betreft (over zijn tooneelarbeid krijgen we later): in de bekende en geroemde dichtsoort der *Sonnetten*, - ‘die zartesten und stolzesten der Lieder,’ getuigt A.W.v. Schlegel, - munt Hooft m.i. volstrekt niet uit. Onder veel klinkdichten, die weinig te beteekenen hebben, vind ik enkele die zich laten lezen, goed soms laten lezen, en maar een stuk of vijf, zes, die in *alle* opzichten voortreffelijk mogen heeten: zie b.v. in de genoemde uitgave, I, bl. 83, 109, 287, enz. ‘Liefelijkheid het karakter zijner ontboezemingen;’ ‘meestal een natuurlijken toon;’ ‘slechts nu en dan gemaakt:’ ik protesteer, en noem de *Sonnetten*, op enkele uitzonderingen na, gemaakt en onnatuurlijk, heel mooi en keurig en kunstig van vorm, maar vaak weinig meer dan geaffecteerd geklinkklank. Slechts zelden - gij kunt de keeren tellen - hoort gij de ‘vox humana’ en trilt er eene snaar in uw hart bij de lezing van die gedichtjes.

‘De kunst is bootserij,’ zegt Hooft ergens: zouden de *Sonnetten* ook eerder uit de pen dan uit het hart zijn gevloeid? De meeste zijn van erotischen inhoud: treedt hij daarin niet op in de gestaltenis meer van den galanten minnaar dan van den fijngevoeligen vriend; meer van den gladden eleganten poëet dan van den welsprekenden tolk van eene, van elke minnende ziel; meer van den amoureux met glacé-handschoentjes aan dan van den verliefde met open oog en open hart; meer van den rhetor der liefde dan van haar eenvoudigen maar bezielenden woordvoerder? Hoe zelden spreekt hij uit het hart tot het hart! Ik ben van meening, dat niet het oordeel, door Bodenstedt over de *Sonnetten* van Shakspere geveld, op die van onzen dichter van toepassing is, maar het vonnis dat aan die van Surrey, Watson, Spenser, Sidney enz. ten deel valt. ‘Reichthum der Bilder’ en ‘Anmuth des Ausdrücks’ en ‘wechselnder Wohlklang des Rhythmus’ en ‘äuszere Schönheit’..... het is alles goed en wel: verder ‘*zierliche* Gefühle’ en ‘*melodische* Seufzer’[1] maar - die zoo koud laten als een steen. Zouden de *Sonnetten* van Hooft ook hierom wellicht zoo weinig kans op populariteit hebben, dewijl ‘es die Macht und Weihe der Persönlichkeit des Künstlers im letzten Grunde allein ist was den Kunstwerken

1 Zie Fr. Bodenstedt. *William Shakespeare's Sonette in deutscher Nachbildung*. Berlin, 1866, bl. 5 en volgg. -

ewiges Leben giebt'? John Bowring heeft het aan het rechte eind zou ik denken[1]: 'compared with any thing that preceded this period, the works of Hooft are masterpieces.... if, however, Hooft be measured by a very exalted standard, he will be found wanting.'

Van de *Zangen* zal dan ongeveer hetzelfde gelden: ik heb geen lof genoeg voor den vorm; inderdaad Hooft toovert met de taal, maar goochelt, ofschoon minder dan in de *Sonnetten*, ook daar alweer dikwerf alle gevoel weg.

Onder de rubriek, die door Van der Burgh *Verscheyde Gedichten* wordt genoemd, is er een *De Hollandsche Groet* (bij Leendertz, I, bl. 307) waarvan ik in appreciatie met den schrijver verschil. Hij noemt het een 'gerekt stuk' (bl. 59), dat toont, dat Hooft toen hij 't dichtte, 'niet op zijn dreef was.' Ik ben, na studie der feiten - in Wagenaar b.v. - waarop Hooft zinspeelt en vergelijking van het voorgevallene met 's dichters voorstelling, tot de conclusie gekomen dat *De Groet* met uitnemenden tact is samengesteld. Hoe kunstig is alles zóó gegroepeerd, dat het al strekt om op de hoofdfiguur niet alleen het volle licht te laten vallen, maar den persoon van Frederik Hendrik te doen uitkomen als de drijfkracht, de ziel van alles wat direct en indirect tot de inneming van 's Bosch heeft meêgewerkt. 'Verstaet yemant - schrijft hij er zelf van, *Brieven*, II, bl. 4, n°. 225, - dat dit bijgaende gedicht om zijne duisterheit te laet van den lezer begrepen zal werden, ick schut beide die slaeghen op deze sinspreuk: quae cito placent, haud diu placent:' bij eene eerste lezing bevalt het minder, dat is zeker waar.

De *Bruiloftszangen* met weinig mythologische sieradiën en veel zeldzame kieschheid; de vertalingen van ettelijke *Psalmen* en de Xe *Satire* van Juvenalis.... ik mag er niet bij stil staan, en behoef 't te minder, daar ik het in de waardeering van een en ander geheel met den Hr. Jonckbloet eens ben.

Eene opmerking van algemeener strekking zij hier vergund.

Als de schrijver aan den tooneelarbeid van Hooft is genaderd (§ 225 en vlgg.), geeft hij eenige aesthetische beschouwingen over drama, tragedie, enz., enz., die der lezing en overpeinzing dubbel en dwars waard zijn, en waartegen ik de laatste zou zijn om iets in te brengen. Maar ik had gaarne gezien - en velen stellig met

1 *Sketch of the language and literature of Holland*, p. 33.

mij - dat ook andere dichtsoorten op dergelijke wijs waren behandeld, het *Sonnet* bv., het *Herderspel*, de *Comedie*, en van een en ander zoowel aard en wezen als inrichting en metrum, enz., enz., waren getoond. Voor de geleerden moge dat alles gesneden brood zijn, voor den oningewijde, zal de Hr. Jonckbloet me toestemmen, is het dikwijls weinig meer dan ‘verba et voces praetereaque nihil,’ die hij hoorende niet verstaat, vreemd geld waarvan hij gehalte en betrekkelijke waarde niet kent. Evenals met zooveel gebruikelijke termen wordt er met de aesthetische benamingen geschermd - in de lucht. *Roman* bv., hoe weinigen van hen, die het woord uitspreken, hetzij met het accent op de tweede, hetzij, wat slim is, met 't accent op de eerste syllabe - hetzelfde wat den naam van *Renan* ook wel overkomt -, hoe weinigen gebruiken het met kennis van de zaak, en hebben zich ooit afgevraagd wat de eischen zijn van dat genre. En zoo gaat 't met de meeste namen der soorten van dicht en ondicht. Zeer zeker is het te betreuren voor het onderwijs, maar toch ook buiten de school zal men met meer belangstelling en meer vrucht lezen, en grooter, edeler genot smaken, naarmate men inniger vertrouwd is met de eischen van het genre, waartoe eenig letterkundig voortbrengsel behoort. Immers ‘stomme’ bewondering is niet het ware? Dan genoeg: te liever vestig ik de aandacht van den Hr. Jonckbloet op dat punt, nu hij door hetgeen hij geeft, klaar en helder als het is, ons letterlijk doet watertanden naar meer dergelijke beschouwingen van zijne hand.

Zou het - ik stel de vraag alleen, werk ze niet uit - ook beter zijn om, bij de tentoonstelling der litterarische kunstschatten van eenig volk, ze niet naar de tijdvakken, synchronistisch, te groepeeren, maar soortsgewijze, naar de genres, en, wat er na de renaissance in *elk daarvan* goeds en schoons is voortgebracht, successievelijk te behandelen en af te handelen? Onze epische, lyrische, dramatische, didactische poëzie, onze romantiek, onze historiographie zouden, naar mij voorkomt, op die wijze geëtaleerd niet alleen fijner afgeteekend en scherper onderscheiden, maar tevens lichter overzien en elk in harer eigenaardigheden juister beoordeeld worden. Dan reeds genoeg: ik keer nog even tot Hooft terug om afscheid te nemen.

Indien 's mans lyrische poëzie hem - wat den inhoud betreft - slechts luttel aanspraak geeft op den naam van ‘doorluchtig hoofd der Hollandsche poëten’, zijne - ik geef het den Hr. Jonckbloet

gaarne toe - zijne dramatische stukken *Theseus, Achilles, Granida, Geraerdt, Baeto* nog veel minder, althans niet quâ drama's, dan blijven nog over zijn *blijspel* en zijn *proza*.

'Hooft heeft zich vooral beroemd gemaakt als historieschrijver' (§ 234); 'hij schrijft als kunstenaar, en de vorm weegt hem daarom even zwaar als de inhoud' (t.a. pl.): wie zal dat tegenspreken?

En de *Warenar?* Noemt De Groot het ten onrechte 'een translaat, 't welk het origineel in veele deelen overtreft'? Voldeed het aan het publiek voor één enkele opvoering, of blijkt het gunstig oordeel niet een volkswaan van één avond maar een welgegronde meening te zijn geweest? De dubbele fout (§ 253, bl. 153) blijft wel altijd eene dubbele fout, maar ik vind met den Hr. Jonckbloet, dat Hooft's vertaling van de *Aulularia* hooger staat dan die van Brederoo van de *Eunuchus:* en als we zien hoe gemakkelijk anderen b.v. Isaacus van Damme, die eenvoudig 'Plauti Amphitruo heeft overgheset (niets meer) in de Nederduytsche tale', er zich van afmaakt, kunnen wij Hooft's bewerking niet hoog genoeg aanslaan[1].

De beschouwing over den gastheer en de gasten van den Muiderkring, waarover mijn bestek me verbiedt uit te weiden, - voor Barlaeus verwijs ik naar des Hrn. De Jager's aankondiging in den *Tijdspiegel* van Januari -, wordt besloten met deze woorden: 'de laatste eigenlijke scholier van Hooft was Jan Wagenaar; maar het valt niet te ontkennen, dat er waarheid steekt in het verwijt, dat hij veelal zijn voorbeeld met looden schoenen natreedt': is dat geheel juist? Of zou de Hr. Potgieter niet een germanus discipulus van den Drost wezen? Mij dunkt, zijn Hollandsch laat zich uitnemend met Hooft's 'harnasduits', zooals hij zijn eigen taal in een brief aan Huygens noemt (I, bl. 259), vergelijken, en komt er dichter bij dan Wagenaar's trant, die er m.i. zoowat niets van heeft.

Mag Hooft als vertegenwoordiger der *classieke* richting worden aangemerkt (bl. 95), zij het dan ook minder doctrinair dan zijne genooten, ook de *romantische* (ik durf na Geel's *Gesprek op den Drachenfels* de tegenstelling nauwelijks meer wagen, en vind bl. 98 en 99 van den Hr. Jonckbloet - eerlijk gezegd - bijzonder wei-

1 En toch, zoo'n vertaling was stellig gewild: van Van Damme's stuk althans heb ik 2 edities, de eene van 1617, de andere van 1635.

nig afdoende ter kenmerking van het onderscheid) had de hare, met name Brederoo en Coster. Beide worden op hunne beurt voorgeroepen. Eerst Brederoo met zijn treurspel op den regel: ‘De vrunden moghen kijven, maar moeten vrunden blijven’, *Rodderick*, een treurspel, ‘waarin geen enkel tragisch moment is (bl. 105), een treurspel, dat door den Hr. Ten Brink[1], hoezeer met toegevendheid bejegend, toch quâ tale zeer ongunstig wordt beoordeeld. Ik zie evenmin kans te opponeeren tegen de stellingen dier Heeren als ik de *Griane* zou willen verdedigen: en dit volstrekt niet, omdat ik ten opzichte van 't laatste het eens ben met hen die beweerden in Brederoo's dagen, dat hij “teghen 't gebruyck der Griecken, Latijnen en Fransche hier in had ghevoeght een Tijdt van meer als twintigh Jaren, daer sijlieden selden meer daghs namen, dan een Etmael, twee, of minder”[2], maar omdat de dichter zich hier kennelijk op een terrein bevond, dat hij nimmer als *meester* zou betreden.

> ‘Gaet voort, gaet, Bred'ro, voort, met veel bevalligheden
> Naar hoogher eeren spoor’,

roept hem een der lofdichters op de *Griane* toe: is de tragedi-comedie’ van *Den Stommen Ridder* beter? ‘Misschien heeft Breederoô deze Tragikomoedie slechts als studie beschouwd en haar in porte-feuille gehouden, gelijk hij met zijn spel van *Het daghet uyt den Oosten* heeft gedaan’[3]: zooveel is zeker, dat ze best in portefeuille had mogen blijven. Maar van die porte-feuille gesproken: hoe lang is ze daarin gebleven? ‘Van de eerste regels af - zegt de Hr. Jonckbloet (bl. 115) - ligt er over het geheele stuk een waas van zwaarmoedigheid, genoegsaam om te overtuigen, dat in die donkere laatste levensdagen het *geheele* stuk geschreven werd.’ De Hr. Ten Brink beweert het tegendeel, en terecht, meen ik. Wel is het waar dat ‘der wereld valschheid, der vrouwen grilligheid, de wanhoop der minnepijn, zooveel thema's zijn, die ieder oogenblik wederkeeren’ (Jonckbloet): maar had Brederoo geen on-

1 Zie zijn *G.A. Brederoo*, enz. enz., bl. 156 en 166.
2 Zie de Voor-reden der *Griane*.
3 T.a. pl., blz. 217.

gelukkige liefde ook op jeugdigen leeftijd gehad?[1]. En tegenover de omstandigheid dat ‘het meesterschap over de lyrische dichtvormen, dat hier zoo luide zich kond doet, niet naar jeugdigen studietijd kan verwijzen’, staat hetgeen de Hr. Ten Brink bl. 217 en vlg. mededeelt. A propos van hetgeen bl. 14 van *Den Stommen Ridder* (uitgave 1638) voorkomt, vraag ik of die naam van *Margriete* -

> ‘Myn waerde Margareet, al sydy doot, en vart
> Van myn ghesicht, ghy zyt doch nimmer uyt myn hart!’

- niet eene vingerwijzing is, dat de Hr. Ten Brink te ver gaat als hij, waar in Brederoo's *Nederduytsche Poëmata* (bl. 56) die naam voorkomt, -

> ‘Margriete, lief! myn hart en wensche van myn leven!
> So ghy alleen niet zyt myn hoop en myn vriendin’....

- beweert, dat ‘immers *Margriete* hier een naam zijner fantazie is’[2].

De andere representant van de romantische richting is dokter Coster. Het lust mij niet bij elke figuur stil te staan en bewonderend uit te roepen: ‘pulchre, bene, recte’: de Hr. Jonckbloet heeft er slag van zóó te schrijven, dat zijne introductie van de personen der auteurs noodwendig uitlokt tot nadere kennismaking met hunne werken. Wie zal b.v. Coster, als hij er een machtig worden kan, niet eens ter hand gaan nemen?

Met bijzonder veel genoegen zal elk stellig bl. 133 en volgg. lezen: ze loopen over het kluchtspel der XVIIe. eeuw of, want immers niet uitsluitend van de XVIIe. eeuw? - liever over ons kluchtspel in het algemeen. Vast gehecht aan hetgeen vóór de Renaissance in die dichtsoort was gepraesteerd, wordt onze *Klucht* nagegaan door den schrijver tot ver over de grenzen van het zoog. bloeitijdperk onzer letterkunde. En meer bijzonder worden de vragen gesteld, 1°. waaraan het is toe te schrijven, dat eene plant als het comisch drama, die hier den weelderigsten grond had om te tieren, niet al-

1 Ten Brink, bl. 110.
2 T.a. pl., bl. 109 vlg.

leen niet gekweekt, niet gesnoeid, niet geleid, maar zelfs moedwillig ontworteld is; 2°. wat de reden is, dat in onze meeste, ja alle mag ik wel schrijven, kluchten parlage geregeld de plaats vervult van hetgeen in een drama niet mag ontbreken, nam. actie. Voor het antwoord moet ik verwijzen naar de *Geschiedenis* zelve. Alleen dit: het zal me benieuwen, of ook bij anderen eene bedenking oprijst, die bij mij is opgekomen naar aanleiding van den op bl. 168 gestelden volzin: ‘zoo het al toegegeven moet worden, dat het komische drama, wegens het aangestipte nationale gebrek (dat van vinding nam., van scheppend vermogen), zich waarschijnlijk niet tot de volmaaktheid zou verheven hebben, het valt toch niet te loochenen, dat het, door de meest beschaafden en geletterden gesteund en gekweekt, zich binnen de mogelijke sfeer niet alleen had kunnen handhaven, maar zelfs ontwikkelen. En wie weet wat er zoodoende nog van zou gegroeid zijn.’ Dit laatste vat ik niet: hoe kan de schrijver hier vergeten, dat hij twee bladzijden vroeger het gemis aan fantasie (waaraan hij o.a. de ontstentenis van actie in onze tragedies toeschrijft) een gebrek genoemd heeft ‘onzer Hollandsche natuur eigen’? Die ‘meest beschaafden en geletterden’ waren toch immers even goed Hollanders met eene Hollandsche natuur? Op grond van hetgeen hij op die plaats betoogt, en naar waarheid dunkt me, zou ik eerder de stelling wagen, dat, ook zelfs al had ons nationaal drama niet onder de plak gezeten van de Latijnsche muze (bl. 170), er toch van onze tooneelpoëzie op den duur weinig zou zijn terecht gekomen. De Latijnsche muze mocht anders de zondebok worden ook van hetgeen ze *niet* heeft bedreven: iets wat vooral in dezen tijd gevaarlijk zou zijn.

Behoef ik hierbij te voegen, dat de inhoud der kluchten van Coster (bl. 135 vlgg.) en van Brederoo (bl. 139 vlgg.) even smakelijk voorgedragen als degelijk gecritiseerd wordt? Jammer wederom, dat de *vis comica* te bekend verondersteld wordt dan dat de schrijver meent ze te moeten verklaren in aard en wezen Nog moet mij, op het gevaar af van voor bekrompen en deftig en ‘jufferachtig vies’ door te gaan, de opmerking van het hart, dat de meeste kluchten hier en daar, erger dan ruw en crû, bepaald gemeen, zelfs onzedelijk zijn; wil men ze verdedigen met een ‘it is to be attributed to the age,’ het is mij goed en wel, mits men mij toegeve, dat ze tegenwoordig op niet hooger dan bas-comique behooren te worden geschat.

De IIIe. § handelt over het politiek-kerkelijk drama, en doet ons kennis maken met de *Iphigenia;* den *Palamedes;* de *Leeuwendalers* en den *Lucifer*. Om me niet aan de crambe repetita te branden, zal ik den Hr. Jonckbloet ook in deze beschouwingen niet volgen, maar volstaan met op te merken, dat, zoo de *Palamedes* en de *Lucifer* er quâ politieke tendenz-stukken wat sobertjes afkomen, de reden hierin ligt dat de schrijver den inhoud bekend veronderstelt; en mocht hij dat niet? Had hij, wat het laatstgenoemde betreft, den Hr. Beets te antwoorden op hetgeen door hem tegen zijne beschouwingen (ook die van den Hr. Van Lennep) op bl. 137 en vlgg. van de *Verscheidenheden* (II) wordt aangevoerd? Drie bezwaren heeft de Hr. Beets tegen de opvatting van die twee heeren: ‘ook kost het mij eenige moeite om te gelooven, dat Vondel er op uitgaande om eene politieke allegorie te schrijven 1°. daartoe in de Heilige Schrift en de kerkelijke overleveringen de stoffe gezocht, en het tooneel in den hemel geplaatst zou hebben; 2°. een feit zou hebben gekozen, hetwelk, ofschoon zeer geschikt om in het algemeen den geest des opstands van zijne verfoeielijke zijde voor te stellen, nogthands in zijn beloop en afloop zoo weinig gelijkheid vertoonde met de bepaalde gebeurtenis welke hij op 't oog had; 3°. in de uitvoering van zijn plan zoo weinig geslaagd zou zijn, dat twee eeuwen hebben moeten verloopen eer het door iemand werd bemerkt of zelfs vermoed.’

Ik zou met alle bescheidenheid (den hoed af) willen vragen of alvast het eerste bezwaar wel gegrond is. Als Joost zelf bekent *Lucifer* te hebben gesteld ‘ten spiegel van alle ondanckbaere Staetzuchtigen’[1], kan het niet langer bevreemden, dunkt mij, dat hij daarbij meer bepaald één persoon, *zekeren wel bekenden* staatzuchtige, heeft op het oog gehad. Het bevreemdende zal toch wel hierin zijn gelegen, dat Vondel het hemelsch treurspel heeft gebruikt om aardsche feiten te bespreken, niet hierin, dat hij, na eenmaal dien stouten schoen te hebben aangetrokken, en er in 't algemeen blijkbaar niets verkeerds in ziende, het hemelsch treurspel gebruikt om meer bijzonder het aardsche feit van *onzen* opstand te behandelen, te hekelen liever. Men kan er m.i. over twisten *welken* opstand, *welke* revolutie Vondel heeft bedoeld; maar, als dan wordt uitge-

1 Zie *Opdracht aan Ferdinandus den Derde*, Van Lennep, VI, bl. 204.

maakt dat hij, onder het masker van kampioen tegen *elke* revolutie, kennelijk het goed recht van *onzen* opstand aanrandt, is de exceptie, dat hij tot zoo iets het hemelsch treurspel niet kan hebben gebruikt, niet meer ontvankelijk. Eenmaal het hemelsch treurspel gebruikende om tegen opstand te waarschuwen *in het algemeen*, is hij op een weg, dien hij onze revolutie tegen Philips hekelende niet verlaat. Bovendien, beroept hij zich niet op het voorbeeld van Sir Richard Baker, die immers *Lucifer* en al den handel der oproerige Geesten ook vrij breed in ondicht had uitgestreken[1]?

Het tweede bezwaar weegt, dunkt me, ook niet zwaar genoeg om aan den *Lucifer* het karakter van politieke allegorie te ontzeggen; evenmin als het een reden is om de identiteit van *Palamedes* en *Oldenbarneveldt* te ontkennen, omdat de eerste gesteenigd, de tweede onthoofd wordt, kan het een afdoend bewijs zijn tegen de HH. Van Lennep en Jonckbloet, dat beloop en afloop van het hemelsche en die van het aardsche drama niet in alle deelen overeenkomen. Op het tertium comparationis zal ook hier de klem moeten vallen: gelijk- en gelijkvormigheid in de details, in *alle* details is toch wel geen vereischte, *kan* dat zelfs nooit wezen, omdat de allegorische voorstelling, gelijk in casu, zelve altijd iets traditionneels heeft, waaraan de kunstenaar, de dichter, tot zekere hoogte gebonden is.

Wat het derde punt aangaat, ja, dat is zeker *heel* vreemd. Edoch - Joost was na den *Palamedes* ook *heel* voorzichtig geworden:

> ‘En sprak ik klaerder spraek, ik zorg zij zou me dreigen,
> Met breuk en boeten, of te leveren aen den beul.
> Want waerheit (dat 's al oud) vindt nergens heil noch heul,’

zegt hij in den *Roskam*. Ik geef den Hr. Beets toe, dat de dichter - benauwd om er in te loopen, meen ik, zoo hij zichtbaar trof, - in een ander uiterste is vervallen, en door schijnbaar niemand te willen kwetsen zijn wit zóó ver heeft voorbijgeschoten, dat hij geheel misgeschoten heeft.

Van de Academie en den schouwburg (§ IV) geeft de schrijver een flinke voorstelling: oorsprong, geschiedenis, localiteit, inrichting,

1 Zie het *Berecht van den Lucifer:* Van Lennep, VI, bl. 214.

tooneeltoestel der stichting; acteurs en actrices; costuums; publiek... dat alles komt achtereenvolgens ter sprake. Wij kunnen ons nu even goed orienteeren in den Hollandschen schouwburg der XVIIe eeuw als de Engelschen door Malone's *History of the English stage* dat kunnen in Blackfriars en Globe. Wellicht zouden nog enkele kleine bijzonderheden te putten zijn uit de *Historie van den Amsterdamschen schouwburg* (Amst., 1772, met platen), maar ik wensch daarbij niet stil te staan: ik haast me om te komen tot Vondel (§ V).

Vondel: ik wil wel bekennen, dat ik hem op het oog had bij de voorspelling, waarvan ik in het begin van dit opstel sprak. Brandend van nieuwsgierigheid om den Hr. Jonckbloet over Vondel te hooren, héb ik § V verslonden...., daarna gelezen en herlezen, vooral de critiek van 's dichters tooneel-poëzie, waarin het zwaartepunt der paragraaf ligt. De Hr. Sybrandi - want ik stem den Hr. Jonckbloet (bl. 303) toe, dat des Hrn. Van Lennep's 'beoordeelingen in den regel loftuitingen' zijn - had in zijne keurige *Verhandeling over Vondel en Skakspeare als Treurspeldichters*[1] reeds veel gegeven, dat met de 'brommende loftuitingen' van de pruiken-critiek in strijd was, maar of die *Verhandeling* niet algemeen genoeg bekend is, 'communis sors' der genootschappelijke werken die niet afzonderlijk worden uitgegeven, dan wel of ze niet genoeg bij de studie van Vondel is gebruikt - hoe het zij, ze had beter effect kunnen doen dan ze heeft gedaan: ook ging de schrijver m.i. niet ver genoeg; zijn oordeel is te gunstig uitgevallen.

Op de vraag: heeft Vondel met zijn drie-en twintig oorspronkelijke drama's (de *Leeuwendalers* niet medegerekend) 'als treurspeldichter het meesterschap bereikt en den uitbundigen lof verdiend, dien men hem heeft toegezwaaid' (bl. 254)? - geeft de Hr. Jonckbloet dit antwoord: 'het onpartijdig oordeel, hoe sterk overigens met Vondel ingenomen, moet erkennen, dat hij geen *dramatisch* dichter was' (bl. 256), als wien, wel bekend met de theorie, het ontbrak 1°. aan vormkracht of scheppend vermogen (t.a. pl.); 2°. aan kennis van het eigenlijke wezen van het drama in het algemeen (bl. 257), en aan inzicht in het karakter van het tragische in het bijzonder (t.a. pl.); 3°. aan kracht om zich los te maken uit het gareel der bijbelsche tradities (bl. 258) en het juk der Aris-

1 Uitg. door Teyler's tweede genootschap: 1841.

totelische eenheden af te werpen (bl. 259). Het is alzoo niet de kwestie, of Vondel's tragedies quâ letterkundige voortbrengselen quâ dichtstukken waarde hebben; of hij een en ander karakter goed heeft geteekend[1]; of zijn reizangen[2], welke hors d'oeuvres overigens ook, prachtig zijn quâ kunstproducten *op zich zelf* beschouwd; of naast elken eindeloos gerekten, ellenlangen monoloog niet eenige levendige, geanimeerde dialoog te stellen is; of er geen heerlijke beschrijvingen, aangename vertellingen..... enfin, of er niet verbazend veel moois in is, dat is de kwestie *niet*, daar is, zou ik zeggen, geen kwestie over aanhangig, allen zijn het daarover eens. De vraag is of Vondel goede *treurspelen* heeft gedicht, die *als zoodanig* den toets kunnen doorstaan.

Ik voor mij aarzel geen oogenblik me aan de zijde te scharen van den schrijver, die m.i. een even billijk en onpartijdig als waarachtig getuigenis aflegt. Met de uitspraken van den criticus voor mij, heb ik al de drie-en-twintig stukken herlezen om hem naar vermogen te controleeren: ik kan niet anders zeggen dan dat hij in allen deele gelijk heeft; alleen voor de *Jephta* zou ik eene exceptie willen maken.

Bezien we enkele wat meer van nabij. Van Vondels zoogenaamde treurspelen zal aangaande *Pascha, Hierusalem Verwoest, Samson, De Maeghden, Koning David in Ballingschap* en *Koning David Hersteld*, wel niet betwijfeld worden, dat ze weinig meer dan ‘gedialogiseerde voorstellingen der geschiedenis’ zijn, evenmin als aangaande den *Salomon*, die iets van eene preek op rijm heeft[3]. En wat is de *Peter en Pauwels* anders dan een ‘hoogst gebrekkig’ stuk quâ tragedie; de *Salmoneus* anders dan een sterk sprekend bewijs van.... 's dichters welwillendheid om 't zijne bij te brengen, ten einde de kosten van den tooneeltoestel (gebruikt voor *Lucifer*) goed te maken? Van den *Faëton* zie ik geen kans een vereerender getuigenis te geven dan de Hrn. Sybrandi (bl. 35) en Jonckbloet (bl. 304): ‘waar is hier de tragedie?’ vraagt de laatste. De hoofdpersoon is eenvoudig een waaghals, die geen greintje achting verdient, evenmin als zijn tegenhanger *Joseph*, die benauwd is

1 Zie A.S. Kok, *Vondel in eenige van zyn vrouwenkarakters*, Amst. 1864.
2 Waarover Nicolaas Beets, *De reizangen in Vondel's treurspelen*. enz., Haarlem, 1871.
3 Sybrandi, bl. 30, 32, 37, is het vrij wel eens met den Hr. Jonckbloet.

om zich aan koud water te branden. Neen, eene edele figuur is noch de *Joseph* van *Joseph in Dothan* noch die van *Joseph in Egypte*. Immers interesseeren ons de kromme sprongen, die de koopluî hem in het eerstgenoemde stuk laten maken, evenmin als zijne oudemannetjesachtige moralisatiën, die alleen dienst kunnen doen in eene jongelingsvereeniging van de bekrompen soort, in het laatstgenoemde. Flauwer vent, wijzer gek is wellicht nooit gepromoveerd tot niet meer of minder dan hoofdpersoon van eene tragedie, die toch wel iemand zal moeten wezen, die... maar dat is bekend genoeg. Wie heeft ter wereld ooit zoo iets gehoord? De *Voester* van Potiphar's vrouw zegt tot Joseph ergens, hem begroetend:

> ‘Ick wensch, tot heil van 't huis, u allerhande spoet,
> Begaefde jongeling, te vroegh verwart in zorgen.
> Ick wensch u goeden dagh.’

En wat denkt gij, dat de slungel antwoordt?

> ‘Ick u een KUISCHEN (sic) morgen.’

Met walging wenden we ons van zoo'n snuiter af: die ‘kuische morgen’ blijft ons bij geheel het stuk door.

Als de Hr. Sybrandi van *Adonias* (of ‘de rampzalige kroonzucht’) en de *Gebroeders* zegt, dat ze ‘veel tragischer’ zijn dan de *Salomo* (bl. 33), kan ik niet met hem meegaan: 1°. omdat de *Salomo* volstrekt niet tragisch is, en dus deze ‘comparatio’ heel erg ‘claudicat,’ en 2°. omdat ik het geheel eens ben met den Hr. Jonckbloet, die *Adonias*' karakter niet alleen keurig ontleedt maar zonneklaar aantoont, hoe *Adonias* had kunnen of, beter nog, moeten zijn om eene tragische figuur te wezen. Niet alleen afbrekend en sloopend, ook opbouwend (het zij in 't voorbijgaan gezegd) en daardoor bij uitstek leerzaam, gaat de criticus hier te werk.

Van *De Gebroeders* zegt de Hr. Sybrandi het volgende: ‘het is daar geheel eene hoogere vergeldende magt, die de oorzaak is van het lijden der Gebroeders, eene magt, waartegen het menschelijke vermogen verre te kort schiet, die ons diep doordringt van een huiverend mededoogen met de ongelukkigen, die onder hare slagen vallen, omdat wij het levendig gevoelen, dat dezelfde onzigtbare magt ook over ons gebiedt, en dat ook wij aan hare onontwijkbare uitspraken zijn onderworpen’ (bl. 33): het is eene echte *Schicksal*-

tragedie, dat stem ik toe, maar dat ‘huiverend mededoogen’ is niet het echt tragische medelijden. Waarom niet? Omdat de factor der zelfverblinding of zelfmisleiding te eenen male ontbreekt.

Adam in Ballingschap: Eva met haar ‘dertle snoeplust’ maar die ‘licht wort quytgeschouden,’ met haar geëmancipeerde praatjes van ‘kom, kom, allemaal gekheid,’ kan alvast moeilijk zondigen ‘par le défaut de ses qualités,’ om deze eenvoudige reden dat ze geen qualités heeft; met *Adam* is het nog iets anders:

> ‘O, welck een strijt! Hier staet het vrouwebeeld; daer Godt:’

hij ziet blijkbaar geen uitweg, of de eene of de andere moet z.i. eenzijdig worden opgeofferd en verloochend; jammer dat hij wat later zeggende:

> ‘Hoe kan ick Gode en u behaegen in dees zaeck!
> De hooghste wijsheit vint in troubreuck geene smaek,’

aan zijn strijd alle karakter van ‘een strijd van het eindige en eenzijdige tegen het oneindige en volmaakte’ (Jonckbloet bl. 64) ontneemt door het letterlijk met de voorzienigheid op een accoordje te gooien. ‘Onder zijne (Vondel's) hand heeft noch het dramatisch, noch het tragisch element op den gang der gebeurtenissen het noodige overwicht verkregen. De mensch wordt hier meer als speelbal der helsche machten voorgesteld dan als slachtoffer van eigen hartstocht’ (bl. 305): volkomen waar. Wat aangaat den *Noah* of *Ondergang der eerste Weerelt*, ongaarne zou ik de bewering, die bl. 307 door den Hr. Jonckbloet wordt uitgesproken, tot de mijne maken: ‘het geheele menschelijk geslacht, gedurende eene eeuw tot berouw aangemaand, eindelijk om zijne ongerechtigheden van den aardbodem weggevaagd, dat is ongetwijfeld eene bij uitnemendheid tragische gedachte:’ tragisch? of is het veeleer een verschrikkelijk idee, een melancholiek denkbeeld? Ik meen het laatste, voooral ook op grond van hetgeen de schrijver als echt tragisch pleegt te stempelen: maar dan .... enz. enz., atqui ergo.

En de *Zungchin* of *Ondergang der Sineesche Heerschappije* (Vondel is eene specialiteit in Ondergangen, zooals men bemerkt)? Doch daar zijn allen het over eens, Sybrandi, Van Lennep, Jonckbloet... Ik zou willen vragen, of daarin iets wordt waargenomen van het-

geen naar tragisch zweemt; en dan die keizer en die keizerin, die zich met hun kouseband aan een pruimeboom verhangen: het is fijn, inderdaad. Men moet kousenkooper zijn, om in een dergelijk verbruik van kousebanden aesthetisch genot te vinden.

Voor den *Gijsbrecht* zij het me vergund naar Witsen Geysbeek te verwijzen[1], wiens critiek, wat het stuk in zijn geheel betreft, veel waars inhoudt. Ik kan mij met zijne conclusie best vereenigen: 'het ware schoone bestaat geenszins in *enkele schoonheden*, maar in de evenmaat en harmonie des geheels. Een treurspel, en ieder ander gedicht, kan vele enkele schoonheden bezitten, maar toch een slecht geheel, en dus een gebrekkelijk kunstwerk zijn, en hiervan is juist deze Gijsbrecht een overtuigend bewijs.' (bl. 195).

En na de even heldere als nauwkeurige uiteenzetting van de hoofdgedachte en van het karakter des hoofdpersoons van den *Lucifer*, geloof ik dat de Hr. Jonckbloet niet bevreesd behoeft te zijn, dat men zich langer zal laten 'verleiden om uit sleur of zucht tot naspraten den *Lucifer* een dramatisch meesterstuk te noemen' (bl. 288): satire in dramatischen vorm zal beter wezen, een naam, die ook op den *Palamedes* past, weshalve ik dat stuk voorbijga, omdat het alleen om het kleed waarin de satire is gestoken tot 't drama behoort.

'Hoogeren lof - zegt de Hr. Sybrandi[2] - kunnen wij toekennen aan de *Batavische Gebroeders*, zeker mede onder de beste stukken van onzen dichter te rekenen. Het vaderlandsche onderwerp, gekozen uit de dagen, toen de *Romeinen*, ontrouw aan het geslotene verdrag, de *Bata ieren* onderdrukten, doet ons met genoegen bij hetzelve verwijlen. De dood van Julius Paulus en de gevangenneming van Burgerhardt maakt de stoffe des treurspels uit, maar is naauw verbonden met den geheelen toestand des lands en de verdrukking der natie; zoowel de bijzondere personen als de geheele zaak boezemen belangstelling, medelijden en vrees in.' 'Belangstelling:' ik heb er niet tegen; 'medelijden en vrees:' medelijden met de edele figuren van Paulus en Civilis, vrees voor.....? Aristoteles zou de *Batavische Gebroeders* stellig geen goede tragedie hebben gevonden: waar is daar de *gerechte*

1 *Biogr.-anthol,- en crit. woordenboek*, VI, bl. 150-195.
2 *Verhandeling*, bl. 38.

straf, gevolg van het pecceeren door overdrijving van eenige prijzenswaardige deugd? Π*ρῶτον μὲν δῆλον, ὅτι οὔτε τοὺς ἐπιεικεῖς ἄνδρας δεῖ μεταβάλλοντας φαίνεσθαι ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν* (*οὐ γαρ φοβερῶν οὐδὲ ἐλεεινὸν τοῦτο, ἀλλὰ μιαρόν ἐστιν*) *οὔτε*,' enz., enz., zegt Aristoteles[1]. Het is treffend de lotgevallen van Paulus en Civilis te lezen, maar treffend en tragisch zijn twee. Hetzelfde, is dat ook niet van toepassing op *Maria Stuart?* Op haar kan bovendien worden aangemerkt dat ze niet slechts - en dat moet elke tragische figuur - *διαφέρει ἀρετῇ καὶ δικαιοσυνῇ*[2], maar TE hoog staat: de Hr. Jonckbloet noemt haar 'volkomen schuldeloos en heilige martelares van het geloof' (bl. 277), m.a.w. eene onmogelijke tragische figuur.

Rest de *Jephta*, waarover 'tot linguae tot sententiae'. De Hr. Verwijs[3], vindt, dat 'hoezeer naar alle regelen der kunst geknipt, Vondel's *Jephta* verre bij andere zijner treurspelen ten achteren staat'; de Hr. Beets[4] noemt het een 'overschoon stuk', roemt het als 'voortreffelijk', als 'het volmaaktste in zijne soort van al de treurspelen die uit Vondels pen gevloeid zijn.' De Hr. Jonckbloet vindt 't zwak, ja erger dan dat; ''t was Vondel genoeg, zegt hij, door de voorstelling van het schuldeloos geofferde lam en van de wanhoopskreten van vader en moeder het zenuwgestel (sic) der toeschouwers te schokken' (bl, 295), en 'wat den stijl aangaat, die is lager bij den grond dan gewoonlijk bij Vondel het geval is: de veelvuldige redekavelingen zijn grootendeels alledaagsch en plat.' De Hr. Sybrandi beschouwt het als een der meest tragische stukken van Joost[5].

Ik kan het met de afkeurende beoordeelaars niet eens zijn; herhaalde lezing heeft mij van het tegendeel overtuigd. 'Bij den bekrompen, stijfhoofdigen soldaat is van eigenlijken zielstrijd geen spraak' (bl. 294): dus luidt des Hrn. Jonckbloet's vonnis over *Jephta*. Zonder uit het stuk bewijzen bij te brengen, teekent de Hr. Sybrandi den hoofdpersoon gewis veel meer naar het leven: de eenendertigste bladzijde is der lezing dubbel waard. Het zij mij vergund op een paar sterk sprekende plaatsen de aandacht te vestigen ter ca-

1 Π*ερὶ* Π*ολιτικῆς*, XIII, § 2.
2 T. a pl, § 3; verg. II, § 7.
3 *Nederl. Klassieken*, IV, bl 88, noot 5.
4 *De Reizangen*, enz. bl. 22; *Verpoozingen*, bl. 131 en 150.
5 *Verhandeling*, bl. 31.

racteriseering van *Jephta*. Filopaie, zijne gemalin, noemt hem een ‘braven helt’, dien zij mint als ‘den appel van haer oogen’; de Hofpriester roept uit:

> ‘Wat heeft zijn deught ons menighmael gebleken!’

Hij gordt het zwaard aan tegen de Ammonieten, ‘*onschuldigh* tot slaen geperst’, gelijk de Slotvooght getuigt, en onversaagd, niet roekeloos, vertrouwend op het bondgenootschap van Jehova, wordt hij ons voorgesteld als een edele kampioen, een ‘brave helt’: zijne echtgenoot mocht het gerust zeggen. Na den slag stijgt hij van zijn ros, en is zijn eerste werk God te danken, ‘die d'overhant hem gunt.’

Ifis, zijne dochter, spreekt met kinderlijken eerbied van haar vader; de ontmoeting tusschen haar en hem, na de overwinning, geeft van haar allerteederste gevoelens te hemwaarts blijk. En hij houdt innig veel van haar: hij kan niet aan het offer denken, of wanhoop maakt zich van hem den ‘vroomsten en oprechtsten rechter’ meester.

> ‘Ter weerelt leeft geen droever man en vader’,

is zijne gevoelvolle klacht: hij is ten einde raad. Als echtgenoot en vader verschijnt die ‘bekrompen, stijfhoofdige soldaat’ in een liefelijk licht, als een inderdaad ‘liebenswürdiger Mann.’ En die man heeft de bekende gelofte gedaan en houdt - niet stijfhoofdig, zou ik denken, maar - al te angstvallig aan den letterlijken zin dier gelofte vast; al te scrupuleus: daarin schuilt zijne feil. Al heeft hij in het oogenblik, zoo noodlottig voor zijne toekomst, niet aan zijne dochter gedacht, niet aan haar kunnen denken zelfs, de gelofte is gedaan, hij is er niet van af te brengen, dat hij zijn woord eerlijk en onvoorwaardelijk gestand behoort te doen.

> ‘Vóór 't zweeren stont ick noch op mijn geheel.
> Toen hadde ick keur te zwijgen, of beloven’:

is zijne taal, en

> ‘Mijn eed staet vast. De Godtheit heeft gehoort
> Hem wijden wat mij 't eerste uit mijne poorte
> Gemoeten zou.’

Hij heeft maar ééne gedachte: de gelofte moet worden vervuld. Al argumenteeren Hofpriester en Priester en Wetgeleerde honderd uit, hij, overdreven helaas en zoodoende eenzijdig, houdt vol:

> ‘De wetbelofte is vast bij Godt gestelt,’

en

> ‘Mijn heilige eedt is mij een wet geworden.’

Wie hem ook poogt te ontslaan van het nakomen der gelofte, ‘ontsloegh’ hem slechts zijn ‘geweten’!

De verkeerde opvatting van de gelofte met de beste, loffelijkste bedoeling gedaan, hij kan haar niet afleggen; arme verblinde, waar doolt hij heen? De Hofpriester heeft gelijk:

> ‘Maer 't licht van 't brein is hier TE dicht besloten’.

Stipt, *te* stipt; getrouw aan de gelofte, *te* getrouw, naar de letter en niet naar den geest der woorden, wordt hij het beklagenswaardig en ongelukkig slachtoffer van zijne overdrijving, van zijne eenzijdigheid, van eene feil die ‘le défaut de ses qualités’ mag heeten.

Nog eens: ‘een bekrompen, stijfhoofdige soldaat’, niets meer? Hoor ten slotte de Hofpriester over hem:

> ‘De vader sterft de doot, in 's dochters smert,
> Dies trapt hem, schoon gij recht hebt, niet op 't hart.
> Hij heeft al 't lant, den godsdienst eerst, verdaedight,
> Het priesterdom behantvest, begenadight,
> Uwe inkomst, noch uw tienden noit besnoeit
> In oorloghslast. Gij zaeght hem noit vermoeit
> In 't ijveren, en menighmael in tranen,
> Of blijdelijck de feest, en nieuwe maenen
> Toejuichen, met de vreught in 't aengezicht.
> 'k Verzwijgh hoe hij de wetschool bouwt en sticht,
> En luistert naer den mont der wetgeleerden,
> Afkeerigh van waenwijzen en verkeerden.’

Genoeg, er moge op den *Jeptha* quâ, drama aan te merken zijn, iets dat ik niet tegenspreek; maar dat *Jeptha* zelf geen echt tragische figuur zou wezen, is eene stelling waarmede ik geen vrede heb.

Ik meen daarmede te kunnen volstaan. Eere den Hr. Jonckbloet die, scherp onderscheidend maar juist daardoor zoo uitnemend

betoogend; metende met een maatstaf even juist als billijk; onmeedoogend critiseerend maar tevens onpartijdig en onbevooroordeeld waardeerend; alles trachtende te schatten op den rechten - dus niet kunstmatig opgedreven - prijs; die, zeg ik onzer nationale letterkunde op den duur een beteren dienst bewijst dan zij, die òf verkeerd òf eenvoudig volstrekt niet motiveerend altijd roemen, niets dan roemen, en..... bij nader inzien toch zullen blijken ons knollen voor citroenen te hebben aangepraat en aangeprezen.

Door eerlijk te taxeeren, en alleen met den naam van *schoon* (in aesthetischen zin) te bestempelen wat inderdaad schoon is, al zou de hoegrootheid onzer ‘fraaie letteren’ ook worden beperkt tot een gering minimum, zullen wij verder komen dan dat wij, door een misplaatst nationaal eergevoel gedreven, hooger opgeven van de waarde onzer letterkundige voortbrengselen dan die kan worden aangeslagen naar recht en billijkheid. Zoo licht komen we met opgeschroefde lofredenen faliekant uit; en als dan iemand, na lezing van zoo'n opgevijzeld poëem, ons vraagt: ‘neen maar, zeg nu eens even, vinden jullie dàt nu bepaald mooi? Kom, je moest het eens niet behoeven te lezen, je zoudt wel anders.....’, dan kunnen we ja wel het woord vragen voor een personeel feit, maar eigenlijk hadden we toch ook wel wat verdiend.

Of zou de critiek van den Hr. Jonckbloet onbillijk moeten heeten, en Vondel als tragicus dienen booordeeld te worden niet naar de aesthetische theorieën van de XIXe eeuw maar naar die der XVIIe? Niet absoluut maar relatief, niet objectief maar subjectief? Maar de schrijver pleit wel degelijk waar het pas geeft verzachtende omstandigheden; en, van eene theorie der XIXe eeuw gesproken, wanneer leefde Shakspere? Vergelijk Shakspere met Vondel: wat de vis tragica betreft, is het een onderscheid tusschen dag en nacht.

Het is mij zonder te lang te worden niet mogelijk die dichtsoorten te bespreken, waarin Vondel's groot talent zich in al zijn luister vertoont, het *lierdicht* en - last not least - het *hekeldicht*. Vooral dit laatste: daar valt ook na VONDEL MET ROSKAM EN ROMMELPOT nog meer over te zeggen; ik wenschte dat de Hr. Jonckbloet of anders Hildebrand, die zoo'n heerlijk stuk over de *Reizangen* heeft gegeven, in de *Verscheidenheden* ons een essay gaf over Joost als hekelaar. De Barneveldiana zouden in zilveren scha-

len van dat fabricaat gouden appelen lijken. Geestig, schertsend, luimig, ondeugend, maar ook ernstig, hard, scherp, vlijmend is zijne satire, en hetzij hij direct of indirect hekelt, hij slaat steeds raak, en goed ook. Den vorm moogt gij gerust microscopisch bezien: zijne vergelijkingen, zijne metaphoren, nog al een teer punt, zijne allegorieën, zijne figuren, zijne zangwijzen.... het is hem gegaan als den dichter der *Jambes:* 'la société s'émut à la voix de ce chantre inspiré, et plus d' une conscience tressaillit en reconnaissant tout bas qu'il avait mis le doigt sur la plaie.' Ik heb geen woorden voor Vondel als hekeldichter: als zoodanig is hij een feniks. 'In hem bereikte de Nederlandsche dichtkunst haar zenith' (bl. 316), dat mogen we wel zeggen bij de gedachte aan verreweg de meeste van zijne hekeldichten en hekeldichtjes. Ik aarzel niet te verklaren dat m.i. die stukjes, zoo al niet nevens, dan toch niet verre beneden de reizangen en andere lierdichten te stellen zijn.

'In het lyrische genre heeft Vondel uitgeblonken als geen ander:' aldus de schrijver (bl. 235); in welke species van het genre, wordt door hem aangetoond in n°. 275 (bl. 247 vlgg.) en n°. 276. Goddelijke tonen weet hij aan te slaan, de geniale zanger: in het lied is hij koning.... doch, ik wil en moet en zal besluiten, hoe noode ik afscheid neem van Vondel.

Twee woorden over Jan Vos, die in § VI wordt behandeld. De schrijver heeft van zijne levensbeschrijving gemaakt wat er van te maken is, in aanmerking genomen de weinige ons bekende bijzonderheden daarvan; en hem als lierzanger, treurspeldichter en vervaardiger van het vieze kluchtje *Oene* treffelijk geteekend. Den *Aran* en de *Medea* heeft men maar te lezen, maar eens in zijn leven, om zich van het weinig tragische dier twee echte spectakelstukken te overtuigen. Actie is er anders genoeg in, maar het is de actie van een tooverballet of van het nastukje in den cirque olympique. Bezie na lezing ervan het portret van Jan Vos door Du Jardin: een en ander vormt een vermakelijk ensemble.

In het *puntdicht* - ook in het *steekdicht*[1] - vind ik hem vaak onbetaalbaar. Van al de 768 stuks wil ik niet zeggen, dat ze aardig en ad rem zijn, maar daar zijn er onder, die, even welwillend wat

1 *Alle de Gedichten*, I. bl. 939, n°. 2.

't scabreuze aangaat beoordeeld, als men het de klucht pleegt te doen, uitstekend geslaagd mogen heeten. Vooral in woordspelingen is Vos even geestig als rijk: zie n°. 148, 150, 196, 200, 217, 222, 252, 303:

> ‘Als Rijk iet prijzen wil, blijft hij er staegh in steeken.
> Waarom? om dat hij niet dan *quaalijk* leerde *spreeken;*’

n°. 346:

> ‘Een kindre bedsteê heet een *krib*, en 't heeft ook schijn.
> Vraaght gij waarom? omdat de kindren *kribbigh* zijn;’

n°. 412, 483, 491, 506, 667, 672:

> **‘Aal G. hadt een kindt bujten echt.**
>
> Aal is een *vroemoêr*, schoon zij nooit uit roeien gaat.
> Zij was al *vroemoêr* eer zij quam in d' echte staat:
> Wat zij verkreeg een kindt, dat zij een bootsman toezwoer.
> Wierdt Aal, toen zij dit kindt verkreeg, dan niet een *vroemoêr?*’

Al is hij over *het algemeen* in die dichtsoort meer stekelig en grof dan puntig of geestig (bl. 323), vele van die kleine stukjes doen beiden zijn verstand en zijn hart eer aan.

Op het omslag van dit deel staat: ‘de tweede helft volgt dit jaar (1870 namelijk) als rest.’ Ik wensch van harte, dat de gevierde schrijver en de wakkere uitgever (de Hr. Ter Horst) den moed zullen hebben, om, zoo de perken van die ‘tweede helft’ wat te eng mochten blijken, - liever dan den inhoud op te offeren aan het bestek - ze eenvoudig wat uit te zetten, en er een derde deel aan te annexeeren. *Ik* zal er hun stellig geen verwijt van maken, integendeel.

Groningen, 72. 3. 5.
Mr. H.E. MOLTZER.

***De Nederlandsche Republiek en Munster, gedurende de jaren* 1650-1666. *Academisch Proefschrift, door F. der Kinderen Fz. Leiden*, 1871.**

't Is ons dubbel aangenaam bovenstaand geschrift te kunnen aankondigen, vooreerst omdat niemand zal kunnen beweren, dat het jaar 1871 in Nederland rijk is geweest aan verschijningen op historisch gebied, en ten tweede, omdat wij hier te doen hebben met een eersteling, die veel belooft. Terwijl onze historici, op enkele uitzonderingen na, op hunne lauweren schijnen te willen rusten, is het boek van den heer der K. een bewijs, dat er nieuwe krachten in het veld rukken. Wanneer men het lijstje van bronnen en de noten en bijlagen naziet, ontdekt men dat men hier te doen heeft met een schrijver, die groote vlijt en ijver in 't opsporen van alles, wat op zijn onderwerp betrekking heeft, aan eene niet minder groote nauwkeurigheid paart en die niet schroomt een oordeel uit te spreken, al druischt het ook regelrecht tegen de gewone zienswijze aan.

Van de twee hoofdpersonen, die in dit verhaal optreden, de Republiek onder de leiding der antistadhouderlijke partij en bisschop Bernhard van Galen, staat de tweede algemeen bekend als met een zwarte kool geteekend. ‘Bommenberend’ is door tijdgenoot en nazaat bespot en veracht als het werktuig van ieder, die hem huren wilde, als de onwaardige kerkvorst, die zijne naburen onophoudelijk zonder eenige oorzaak aanviel, alleen omdat hij niet stil kon zitten en naar vermeerdering van gebied streefde.

Tegen dat oordeel komt de heer der K. ten sterkste op. Hij stelt den bisschop voor als een talentvol regent, die niet dan door allerlei kwellingen en inbreuken op zijn recht er toe gebracht wordt geweld te gebruiken, die zeer ten onrechte als een woelgeest, als een blind werktuig van anderen en als de tyran zijner naburen is afgeschilderd. Tegenover de Staten stelt hij hem bijkans altijd in 't gelijk.

Wat dit laatste betreft, kunnen wij ons ten volle met hem vereenigen, maar wat de geheele opvatting van van Galens politiek aangaat, meenen wij dat hij een te gunstig oordeel velt.

Deze was zonder twijfel een bekwaam en zeer energiek man, vrij van vele gebreken, welke in dien tijd de Duitsche vorsten, en niet het minst de geestelijke waardigheidsbekleeders, aankleefden. Maar, gelijk zoo vele Duitsche vorsten uit dien tijd, streefde hij naar meer macht dan zijn eigen gebied hem verschaffen kon. De dertigjarige oorlog had geleerd hoe een vorst, zonder over een groot of rijk gebied te beschikken, toch eene groote macht kon verwerven. Hij behoefde daartoe slechts een leger op de been te brengen, dit aan den meestbiedende te verhuren en in tijd van vrede op 't gebied van zwakke naburen in te kwartieren, waartoe allicht de vergunning van den keizer te verkrijgen was. Een aantal vorsten, vooral de hertogen uit het huis Brunswijk, zelfs de van zijn land beroofde hertog van Lotharingen, wisten op die wijze een grooten invloed te verwerven. De groote mogendheden boden tegen elkander op om hen door zoogenaamde subsidieverdragen aan zich te verbinden, en, als zij eenige bekwame diplomaten in hun dienst hadden, gelukte het hun meestal groote voordeelen te bedingen. Onder den naam van ‘Armirte Fürsten’ werden zij zelfs feitelijk als eene afzonderlijke klasse in het Rijk gerekend. Tot die klasse nu behoorde Bernhard van Galen. Zijne hoedanigheid van katholiek kerkvorst, midden tusschen protestanten in, verzekerde hem de hulp der keizers, die steeds de belangen van het katholicisme boven alles behartigden en die in hem het bolwerk hunner partij in Noord-Duitschland zagen. Met groot talent, maar ook met groote immoraliteit, wist hij van zijne positie partij te trekken, en hoewel zijn leger nooit, als dat der Brunswijkers, uitmuntte door krijgsdeugd en discipline en integendeel uit vrij ordelooze benden bestond, werd gedurende zijn leven het kleine Munster een staat, waarmede iedere mogendheid rekenen moest, de schrik zijner naburen, zelfs van de machtigste, van de Republiek en van Brandenburg.

Die eigenaardige positie van den bisschop heeft de heer der K.o.i. niet genoeg geappreciëerd. 't Komt voort uit een gebrek, dat zijn geheele werk aankleeft, een gebrek aan generalisatie. De details nemen er eene te groote plaats in, een algemeen overzicht is er niet te vinden. Voor een groot gedeelte schrijven wij dit toe aan de wijze van behandeling. De chronologische volgorde der gebeurtenissen is nl. de eenige leiddraad van zijn werk, waaruit als van zelf is voortgevloeid dat belangrijke en onbelangrijke quaestiën even

breed zijn opgevat en het slechts van de meer of mindere hoeveelheid der te verwerken stof afhangt of er veel of weinig van is gezegd. Daardoor is het boek tot eene bij proefschriften hoogst zeldzame dikte aangegroeid en is de lectuur er van minder aangenaam dan anders het geval zou zijn geweest bij den hoogst belangrijken inhoud. Daarbij moet men echter in aanmerking nemen dat de aard van het onderwerp en vooral van de bouwstoffen, zoovele verbalen en diplomatische stukken, van zelf tot een al te diep doordringen in het detail leidde.

Daar het boek niet in den handel is, zullen wij hier een kort overzicht van den inhoud geven.

De heer der K. begint met het geschil tusschen het sticht Munster en de graven van Limburg Styrum over Borculo, waarbij Gelderland partij trok voor de laatsten; hij behandelt die nooit volkomen uitgemaakte quaestie in den breede en komt er later nog meermalen op terug; o.i. hecht hij er grooter gewicht aan dan zij verdient, hoewel zij ontegenzeglijk veel kwaad bloed bij den bisschop zette. Iets korter spreekt hij over een twist van Munster met het huis van Oranje en de Staten over het slot Bevergern, die door eene transactie geëindigd werd. Zoolang Bernhard nog niet op den bisschoppelijken stoel zit, lijdt het sticht allerlei onrecht van de zijde der Staten; zoodra zijne krachtige hand in 1650 de teugels van 't bewind in handen neemt, worden die aanmatigingen met nadruk afgewezen. Daarop komt eene zaak aan de orde, waarvan het zeer jammer is dat ons niets meer kon worden medegedeeld, eene poging der vorsten van den Rijn om een verbond met de Republiek te sluiten, waaraan ook Munster deelnam. De Staten lieten de gelegenheid ontsnappen zich van deze zijde te dekken en nu wendden de vorsten (Keulen, Mainz, Trier, Pfalz-Neuburg en Munster) zich tot Frankrijk en sloten het beruchte Rijnverbond (1658), dat zooveel onheil over Duitschland heeft gebracht en de grondslag geworden is van Lodewijks verderfelijken invloed op zijn ongelukkigen nabuur, het Duitsche Rijk. Waarom de Staten niet in dit verbond traden, welke redenen zij er tegen hadden, is onbekend, althans de heer der K. deelt er niets over mede. Bij het groote gewicht van den Rijnhandel, die geheel in onze handen was, is het vreemd. Mij komt het voor, dat het aan de politiek van de Witt is toe te schrijven, die weinig werk maakte van het

verwerven van vrienden op het vasteland, die de landmacht der Republiek verwaarloosde en haar alleen als zeemogendheid sterk wenschte. Het jaar 1672 is het bewijs geweest hoe verkeerd die staatkunde was. Had de Witt nu eene strenge onzijdigheid in de Duitsche quaestiën in acht genomen, zoo ware die richting nog te verdedigen geweest, maar hij deed dat niet. Onophoudelijk bemoeiden zich de Staten met allerlei geschillen, die hun niet aangingen, en de geheele wereld klaagde over den overmoed der Hoog-Mogenden. Zoolang men met gezantschappen en groote woorden kon intimideeren, ging het goed; zoodra een man als Bernhard tegenover hen stond, bleek het dat het aan de macht ontbrak, den hoogen toon te rechtvaardigen door krachtige daden. De heer der K. heeft deze politiek naar verdienste gebrandmerkt; wij hebben alle reden hem dankbaar te zijn voor de duidelijke, onwederlegbare wijze, waarop hij dat heeft gedaan. De Witt is in vele opzichten een groot man, met betrekkelijk geringe middelen heeft hij veel verricht, maar zijne politiek tegenover Duitschland verdient scherpe afkeuring.

Met het derde hoofdstuk komt de hoofdquaestie op het tapijt, de eigenlijke oorzaak van den Munsterschen oorlog, nl. de twisten van Bernhard met zijne hoofdstad en de interventie van de Staten. In de eerste vijfentwintig jaren na den vrede van Munster, kwamen een menigte geschillen van dien aard in Duitschland op. De groote steden zochten de rechten van vrije Rijksteden te verwerven, de vorsten haar geheel onder hun gezag te brengen. In het onderhavige geval gelooven wij met den schrijver dat het recht aan de zijde des bisschops was. Dat de Staten, vooral in dezen tijd van vroedschappelijke almacht, de zijde der stad kozen, was natuurlijk, maar hun recht tot bemiddeling was zoo goed als nul.

De stad wenschte in een verbond opgenomen te worden, dat in 1646 tusschen de Staten en de Hanzesteden gesloten was; zij wendde zich eerst tot de laatsten en deze stelden hare goedkeuring afhankelijk van die der Staten. De bisschop drong nu bij deze aan dat men de opname onvoorwaardelijk zou weigeren, maar te vergeefs. De stad droeg hare belangen op aan den befaamden agent der Hanzesteden, Lieuwe van Aitzema, den schrijver van de onwaardeerbare Saken van Staet en Oorlogh. Hij wist uit te werken dat de Staten den bisschop vermaanden het beleg der stad, die van geene schikking hooren wilde, op te breken. De handel met Noord-Duitsch-

land leed schade door dien burgeroorlog en de energie van den bisschop begon de Staten te verontrusten. Zij besloten in de herfst van 1657 te bemiddelen en, om hunnen wensch kracht bij te zetten, troepen bijeen te trekken. De bisschop weigerde de mediatie aan te nemen, en nu dreef de Witt den 20sten October, tegen den wil van Amsterdam, door dat er geweld zou worden gebruikt. Onze gezanten, uit wier verbaal zeer uitvoerige berigten omtrent de ambassade naar Munster, waarvan van Beveren het hoofd was, worden medegedeeld, waren nog steeds bezig om met behulp der ridderschap van het sticht een vergelijk tot stand te brengen, toen de bisschop, in 't geheim van de resolutie der Staten onderricht, aan de stad een accoord aanbood, hetwelk zoo voordeelig was, dat zij het aannam. Een der leden van de Staten had het besluit, dat geheim gehouden moest worden, overgebriefd. De heer der K. maakt gebruik van deze gegenheid om eenige aardige bijzonderheden over de omkoopbaarheid onzer regenten mede te deelen. De Staatsche politiek had dus voor 't oogenblik eene overwinning behaald. Met vele onleesbare latijnsche verzen, waarvan eenige worden medegedeeld, werd hun besluit door de Munsterschen verheerlijkt.

Na het vergelijk van 1657 (het Geister verdrag genoemd) bleef er groote wrok bestaan tusschen den bisschop en de stad, en de laatste zocht zich, door opname in het verbond der Staten met de Hanzesteden, van de hulp der Republiek te verzekeren. Er kwam echter niets van; de Staten maakten van hunne omslachtige wijze van beraadslaging gebruik om de zaak op de lange baan te schuiven. Hunne kleine geschillen met den bisschop, door den schrijver hier vermeld, gaan wij met stilzwijgen voorbij.

Het geschil van den bisschop en de stad was aan den Rijkshofraad onderworpen, en deze deed in Juli 1659 uitspraak ten gunste van den eersten. De stad weigerde zich te onderwerpen en riep den bijstand der Staten in. De Noordsche oorlog maakte de zaak ingewikkeld: Friesland wilde in de hulp aan Denemarken niet toestemmen, tenzij Munster geholpen werd; maar de keizer ondersteunde den bisschop ijverig, en nog meer hielp het systeem van omkooping, dat diens gezant Brabeck aanwendde. Er werd besloten de stad alleen met geld te ondersteunen. De Witt zocht nog eene minnelijke schikking te bewerken, maar de stedelijke gezanten weigerden daarin te treden. De Staten vaardigden in 1660 eene nieuwe

deputatie af om de stad te overreden. De bisschop was er weinig over gesticht, en de stad, door eene wending in de keizerlijke politiek gesteund, gaf niet toe. Zij werd hiervoor streng gestraft, weldra benauwde de bisschop haar erger dan ooit en de Staten deden niets dan raadplegen met de gezanten van den keizer en van Brandenburg. De eerste zocht nog te bemiddelen, maar de bisschop verijdelde het, en den 26sten Maart gaf Munster zich op zeer harde voorwaarden over.

Terecht oordeelt de schrijver in de laatste paragraaf van het vierde hoofdstuk (eene leelijke indeeling, die aan een schoolboek doet denken), dat de bisschop en de stad hunne rollen goed, de Staten en de keizer slecht gespeeld hadden. De houding van de Staten vooral is jammerlijk, er ontbreekt alle kracht aan, en toch bleven zij den bisschop beleedigen door hunne bemoeizucht.

Het volgende hoofstuk bevat eene interessante bijdrage tot de geschiedenis van het postwezen, de geschiedenis van een geschil, in 1662 met Munster over het brievenvervoer van Amsterdam naar Noord-Duitschland ontstaan, waarin de bisschop de zijde van Thurn und Taxis en diens monopolie koos, waartegen de Staten en andere vorsten zich aankantten. Verder houdt het de pogingen van den bisschop in om, door de machtige hulp van Frankrijk, zijn recht op Borculo te handhaven, pogingen, die tot niets dan nota's leidden. Deze quaestie deed, zooals de schrijver zegt, meer inkt dan bloed storten. In hetzelfde hoofdstuk wordt, zonderling genoeg, het tweede groote geschil tusschen Munster en de Republiek beschreven. O.i. ware 't beter in een afzonderlijk hoofdstuk geplaatst.

Schrijver noemt het de quaestie over de Lichtensteinsche schuld; beter ware misschien de naam Oostfriesche quaestie. 't Is jammer dat de schrijver hier niet, in plaats van den oorsprong der schuld in het breede te behandelen, over onze betrekkingen tot Oostfriesland spreekt. Evenals in den aanvang, valt hij met de deur in het huis en brengt ons op eens midden in de quaestie. Bisschop Bernhard was door den Rijkshofraad tot executeur benoemd van een vonnis, dat vorst George Christiaan van Oostfriesland tot het betalen eener groote som aan den vorst van Lichtenstein veroordeelde. George Christiaan was daartoe niet in staat en sloot daarom te Aurich in September 1663 een verdrag, waarin hij de schuld in termijnen beloofde af te betalen, onder verpanding van zijn geheel vorstendom. De Oostfriesche

stenden, die steeds op de Staten steunden, riepen deze tegen den voor hunne onafhankelijkheid schadelijken maatregel te hulp. Ook de vorst wendde zich tot hen met het verzoek van in Holland eene leening te mogen sluiten. Hierin wilden zij niet toestemmen dan onder voorwaarde van tijdelijke bezetting der Dylerschans en van die te Jemgum (*vulgo* Jemmingen), ter verzekering der executie, in geval van slechte terugbetaling. Dit werd geweigerd. De bisschop kreeg dus geen geld en besloot te executeeren. Den 19^{den} December verraste hij de Dylerschans en bezette die. De Staten waren daarover zeer vertoornd en ook de vorst teekende nu terstond het tractaat over de leening. Een legertje werd onder den stadhouder van Friesland, vorst Willem Frederik van Nassau, bijeengetrokken en eene ambassade, met Beverningh aan het hoofd, belast met de onderhandelingen, om den bisschop, tegen betaling van den eersten termijn, de schans te doen ruimen.

De Staten wilden zelfs terstond een tweeden termijn afdoen om dit te verkrijgen. Doch de bisschop wilde daarin niet toestemmen, eer de geheele schuld afgedaan was. De keizer trachtte te vergeefs te bemiddelen. Prins Willem ging te veld, natuurlijk vergezeld van gedeputeerden der Staten, wat niet, zooals de schrijver zegt, aan wantrouwen, maar aan de gewoonte moet worden toegeschreven. Maurits en Frederik Hendrik hadden steeds gedeputeerden te velde toegelaten; eerst Willem III verzette zich hiertegen. Onder dezen hebben zij nooit de legers vergezeld.

Na nog eenigen tijd vruchteloos te hebben onderhandeld, want ook de bisschop wilde toegeven, mits de schans geslecht werd, werd bevel tot het aantasten dezer sterkte gegeven. Schrijver deelt hier eenige belangwekkende bijzonderheden over het leger van de Republiek mede. Den 4^{den} Juni 1664 gaf de vesting zich over. In het Rijk verwekte deze handelwijze der Staten verontwaardiging en werd zij eene rechtsverkrachting genoemd. De bisschop was diep gegriefd en vast besloten zich te wreken. Nog was hij de interventie van 1657 niet vergeten.

De gelegenheid hiertoe bood zich weldra aan. De Engelsche oorlog van 1665 begon, en de Staten waren met niemand in bondgenootschap dan met Frankrijk. De houding van dezen staat tot ons en Munster wordt in het breede besproken en eenigzins gerechtvaardigd. Daarop treedt de schrijver in een vertoog over den binnenlandschen toestand, vooral wat het leger betreft, dat wel wat heel

lang en wat dor, maar toch zeer lezenswaardig is. Dan volgt de onderhandeling van den bisschop met Brandenburg over het bestuur in den Westfaalschen kreits en zijn aanbod aan Engeland. Met het Engelsche geld begon Bernhard krijgsvolk te werven in België en Duitschland, in 't geheim ondersteund door den landvoogd Castel Rodrigo, die de troepen later in zijnen dienst dacht te nemen en hoopte dat Frankrijk door dezen oorlog in moeilijkheden zou geraken. 't Sprak van zelf dat Spanje meer op de hand van Engeland kwam, naarmate de Republiek tot Frankrijk naderde.

Bernhard had gebrek aan een goed veldheer. Hij vroeg daartoe, zegt schrijver op gezag van de Guiche, George Frederik van Waldeck, wat zeker zeer vreemd klinkt, wanneer men weet hoe deze hem meer dan iemand ter wereld haatte en meer last had van de inlegeringen van de bisschoppelijke troepen dan een zijner naburen. Toen hij, zooals van zelf spreekt, bedankte, vroeg Bernhard den hertog van Bournonville, die, ook weder op gezag van Guiche, gezegd wordt grooten naam als veldheer te hebben bezeten. Waarom, is ons niet duidelijk; wij hebben geen vroegere daden van hem kunnen ontdekken, die dit rechtvaardigen, en in 1672 tot '74 bewees hij zeer onbekwaam te zijn, als hij niet nog erger, nl. een verrader, was. Toen Castel Rodrigo hem, uit vrees voor den toorn der Staten, weigerde uit den Spaanschen dienst te ontslaan, kreeg de landgraaf van Hessen-Homburg het bevel.

De Staten zochten tegen het gevaar hulp in een subsidie-tractaat met Brunswijk-Luneburg-Cell en Osnabrück, dat in September met Waldeck, toen bevelhebber der Brunswijksche troepen, gesloten werd. Zij riepen tevens Frankrijks bijstand in, maar deze mogendheid wenschte dat die quaestiën, waarin de Staten ongelijk hadden, eerst zouden geschikt worden. Voorloopig wilde zij afwachten of de bisschop werkelijk aanviel. Diens verbond met Frankrijk verklaart deze weifelende houding genoeg. Over meer dadelijke hulp begonnen de Staten met Brandenburg te onderhandelen, en tegelijk namen zij allerlei maatregelen ter bescherming der grenzen. Ook Oostfriesland wilden zij doen bezetten om eenen aanval in het noorden te beletten.

Belangrijk zijn de mededeelingen over Temple's onderhandelingen in Duitschland en over die van Schmising, van wege den bisschop, in Frankrijk.

Vóór die afgeloopen waren, verklaarde Munster den 14^{den} Sep-

tember den oorlog, met breede opgave zijner grieven. De Staten antwoordden daar natuurlijk op en versterkten hun leger aanzienlijk. Meer dan vijf en een half millioen werd daarvoor boven de gewone uitgaven toegestaan, en toch bleef het leger onder Johan Maurits maar 7000 man sterk en hield het zich stil achter den IJssel, terwijl de Munsterschen Twenthe en het graafschap Zutphen op de vestingen na veroverden. Tegelijkertijd werd ijverig over een tractaat met Brandenburg onderhandeld. De ongelukkige wijze van alles chronologisch te behandelen, maakt hier het overzicht, dat door de zeer groote uitvoerigheid niet gemakkelijk is, nog moeilijker.

In het najaar verkreeg men hulp uit Frankrijk, volgens het tractaat van 1662. De verrichtingen van het hulpkorps, dat zich alleen door slechte discipline onderscheidde, en van ons leger, dat ook niet veel waard was, worden in 't kort opgegeven. 't Was een ware oorlog van de blinden tegen de eenoogigen, waarin niemand roem behaalde, want ook de Munsterschen hielden zich slecht. Frankrijk zocht nu Brandenburg te winnen, om aan den lastigen Munsterschen oorlog een einde te maken, en de vrees, dat deze op het einde nog eenen algemeenen ten gevolge zou hebben, deed den keizer zijne bemiddeling aanbieden.

In het zevende en laatste hoofdstuk zet de heer der K. zijne beschrijving van den oorlog, of liever van de onderhandelingen, die er uit ontstonden, voort. Van Beverningh en Colbert Croissy gingen naar Kleef om een tractaat met Brandenburg te sluiten, dat 16 Februari 1666 tot stand kwam. Een geducht onweder pakte zich boven het hoofd van den bisschop samen, die van Engeland geen andere dan geldelijke hulp te wachten had. Iedereen wilde hem tot vrede dwingen. De onderhandelingen worden uitvoerig beschreven, zoowel die, welke tot den Kleefschen vredehandel leidden, als die, welke op het tractaat, dat daaruit voortsproot, betrekking hebben. Veel nieuws, behalve omtrent ondergeschikte bijzonderheden, was daar niet van te zeggen. Dat is wel het geval van de afdoening van een aantal quaestiën, uit den oorlog voortgesproten, door het tractaat van Nordhorn, waarmede het verhaal besloten wordt.

Het laatste gedeelte van dit werk lijdt nog meer dan het eerste aan eene te groote uitvoerigheid in 't behandelen van details; het verhaal der gebeurtenissen is hier niet zeer gesuiveerd en ietwat langdradig; hoewel alles uit onze archiven wordt toegelicht, is er weinig nieuws van

te zeggen, omdat er reeds veel over geschreven is. Daarenboven kunnen wij niet nalaten vooral hier het gebrek aan generalisatie te betreuren; hoe de groote quaestiën van dien tijd alle met den Munsterschen oorlog verbonden waren, hoe de verhouding der mogendheden onderling was, is niet genoegzaam geschetst, of als verborgen onder de massa details en aanhalingen van brieven. De behandeling der Dylerschansquaestie en vooral van de Nederlandsche interventie tusschen den bisschop en de stad, vinden wij veel beter dan die van den Munsterschen oorlog en wat er mede in verband staat.

Aan het einde spreekt de heer der K. een zeer juist oordeel of liever eene veroordeeling uit over de geheele politiek der Staten tegen Munster, waarin hij aantoont hoe de overmoed tegen den bisschop, wiens krachten men niet kende, voerde tot de diepe vernedering van met zware offers hulp tegen den verachten vijand te moeten koopen, en hoe deze daardoor leerde inzien dat er bij ons ‘something rotten’ was, dat hem hoop gaf, zich later nog beter te kunnen wreken.

Nog eene opmerking voor wij eindigen. De heer der K. zegt, dat de Staten de krachten van den bisschop niet kenden, maar hetzelfde geldt ook van zijne lezers. Het ware wel de moeite waard geweest, als de schrijver, die van het Stadsarchief te Munster heeft gebruik gemaakt, ons iets had medegedeeld omtrent het sticht en de krachten, waarover de bisschop te beschikken had. Van de beide partijen, de Nederlandsche Republiek en Munster, kennen wij de eerste goed, maar de laatste niet, alleen van Galens persoon, niet zijnen staat. Wanneer de heer der K. zijn werk mocht willen voortzetten, want tal van quaestiën bleven tusschen ons en den bisschop bestaan, zoo vóór als na 1672 en '73, hopen wij dat hij ons ook daarover zal kunnen inlichten.

Behalve eene menigte in den tekst gedrukte uittreksels uit brieven en andere stukken, zijn er een zestigtal bladzijden bijlagen, waaronder vooral de brieven van en aan de Witt, uit diens onuitgegeven brieven in het Rijksarchief afkomstig, van veel belang zijn. Zij doen een blik slaan in de geheime geschiedenis onzer diplomatie.

Zooals het daar ligt, is het werk van den heer der K. eene hoogst belangrijke bijdrage tot onze staatkundige geschiedenis, naar wij hopen niet de laatste, die het publiek van zijne hand ontvangen zal.

Haarlem, Maart 1872.

P.L. MULLER.

Statistiek van den Handel en de Scheepvaart van het Koningrijk der Nederlanden. Staten van de in-, uit- en doorgevoerde voornaamste handelsartikelen gedurende de maanden..... 1864-1872.. 's Gravenhage, Gebroeders Giunta d' Albani.

Het laatste nummer dat thans, in Juni, van deze maandelijksche regeringsstatistiek voor mij ligt, is van April j.l. Ondankbaar alzoo zou hij zijn, die nu niet erkentelijk was aan de regeering voor de zoo spoedige uitgave dezer tabellen. Vooral zijn ze voor den koopman en reeder van groote waarde, omdat ze waarlijk al zeer volledig mogen genoemd worden. 't Komt mij echter altijd voor, dat ze onder onze nijvere standen nog lang die bekendheid niet gewonnen hebben welke ze verdienen, en daarom zal ik nog even de tabellen opnoemen welke ze bevatten, op straffe van vervelend gescholden te worden door hen, - mogt 't zijn door de velen, - die ze sedert jaren kennen. De hoofdrubrieken zijn A: Algemeene Invoer - van alle goederen afzonderlijk. - B: Uitvoer en doorvoer. De cijfers van het vorige jaar staan er telkens naast zoowel wat de enkele maand als de volle twaalf maanden aangaat, en men ziet alzoo, met een enkelen oogopslag, hoeveel bij voorbeeld van koffie ingevoerd en uit- of doorgevoerd is in April 1871 en in April 1872 en tevens in de 12 maanden van April 1870-71 - zoowel als in die van 1871-72. Daarenboven zijn, behalve de plaatsen van herkomst, ook de plaatsen van lossing hier te lande afzonderlijk bewerkt, en ge ziet dus ook dadelijk, hoeveel Amsterdam en Rotterdam en Dordrecht en Schiedam en Middelburg ieder, van die koffie ontving. De nommers van December geven natuurlijk de totale in- en uitvoeren gedurende het loopende en het afgeloopen jaar, van elk artikel, en in de verschillende groote havens, met de meeste juistheid op.

Wanneer zulke staten, zóó spoedig verschijnende als in Juni die van April, niet van groote waarde geacht worden door onzen handelsstand, dan wanhoop ik waarlijk aan elke statistieke mededeeling die door hem belangrijk geacht wordt! En de prijs dezer uitgave is maar..... ƒ 4,80 's jaars. Mogt daarvan het debiet nu nog

klein zijn, dan heeft de regeering het regt onze kooplui te beschuldigen van gebrek aan belangstelling in datgene wat zij juist te hunnen behoeve doet.

Ik acht deze plaats minder geschikt voor reeksen van cijfers en voor allerlei groeperingen van in- en uitvoeren van hoofd- en bijartikelen van den groothandel, met opgave van de plaatsen van herkomst en bestemming, waaruit dan een zeer duidelijk overzicht van onzen handel zou te maken zijn. In het Jaarboekje der Vereeniging voor Statistiek zijn zulke studiën beter op hun plaats. Maar wel mag ik er hier op wijzen, dat juist al die opgaven welke inderdaad van overwegend belang zijn voor den handel, hier zoo duidelijk en goed zijn gerangschikt, dat alleen de onbekendheid het gering debiet er van bij den handelsstand verklaart. En daarom herhaal ik mijne al zoo dikwijls uitgesproken begeerte, dat ze meer mogen gekend worden, omdat ik dan van de waardering zeker ben.

M.

Nizza en haar klimaat, voor geneeskundigen en niet-geneeskundigen, beschreven door Dr. Marcus Jan Baart de la Faille, practiserend geneesheer te Leeuwarden. Leeuwarden, W. Eekhoff, 1871.

Dit boekje heeft, volgens den titel, tweederlei lezers op het oog, en moet de zeer verschillende eischen van den geneeskundige en van den leek bevredigen. Wij gelooven niet, dat het aan een van beiden voldoen zal. De niet-geneeskundige treft er veel in aan, dat hem onverschillig is, en zal waarschijnlijk met meer voldoening den een of anderen Gids raadplegen, of wel een der talrijke beschrijvingen van Nizza, die de schrijver welwillend achter zijn werkje heeft genoemd. In het algemeen wordt de beschrijving van een onbekend oord weinig boeijend, wanneer zij in hoofdstukken is ingedeeld, die achtereenvolgens over verschillende punten handelen. Men krijgt daardoor geen blik over het geheel. De lezer

wordt daarenboven in het onzekere gelaten, of die beschrijving dateert van het bezoek dat de schrijver vóór 20 jaar aan Nizza bragt dan of zij is zamengesteld uit nieuwere beschrijvingen vermengd met herinneringen uit dien lang vervlogen tijd, die zeker voor den schrijver zeer belangrijk, maar voor den lezer, die zich op de hoogte brengen wil van den tegenwoordigen toestand; onverschillig zijn. Wien is het niet wel eens gebeurd, dat hij, snuffelende in zijne oude brieven of schrifturen, het een en ander uit vroeger tijden met belangstelling wederzag, wat hem onder den betooverenden invloed van het w e l e e r eene herlezing waardig scheen, - maar gevaarlijk is het dien indruk bij andere minder vooringenomen lezers te verwachten. Het overigens loffelijk voorschrift: nonum prematur enz. moge voor dichterlijke ontboezemingen gelden, voor beschrijvingen van steden - in casu Nizza - gaat het niet op zonder tot onnaauwkeurigheden of anachronismen te leiden. Daarenboven heeft de schrijver van dit boekje het voorschrift wel wat overdreven door het tijdperk tot 20 jaar te verlengen. - Uit een letterkundig oogpunt beschouwd, zal het den lezer even weinig bekoren. De stijl, zoo er sprake van mag zijn, is niet van het beste allooi en herinnert hier en daar meer aan de keuken dan aan het studeervertrek. We behoeven niet lang te zoeken om uitdrukkingen te vinden als: ‘lijders die liever hadden moeten zijn thuis gebleven,’ blz. 87 - ‘van de gemakkelijkheid van reizen om daarheen te komen,’ blz. 107 - van: ‘eene gunstige werking die men ziet gebeuren,’ blz. 102 - van: ‘onkundigen, bij wie geldbejag de eenige drijfveer van hun streven is,’ blz. 113 enz. Ook citaten als die van Tollens ‘op de bals, mengt zich de tering in den wals’ pleiten niet voor een fijnen smaak; allerminst het motto, dat aan het boekje voorafgaat en, daar het geen naam draagt, voor rekening van den schrijver blijft. ‘Sur les *bords* fortunés de cet heureux climat, plus d'un heureux parvient d'échapper au trépas.’ Ondanks het tweemaal gebruikte *heureux*, nog versterkt door het overeenkomstige *fortuné*, vinden wij het motto niet g e l u k k i g en de *boorden* van het *klimaat* zeer berispelijk, daargelaten dat *parvenir d'échapper* grammaticaal niet te verdedigen is.

Van het standpunt van den geneeskundige beoordeeld, zal het boekje diens wetenschappelijke eischen niet bevredigen. Het draagt ondanks eene zeer korte en oppervlakkige uitweiding over de te-

genwoordige beschouwing van de longtering in verband met tuberculose, aan de latere schrijvers over dit onderwerp ontleend, niets bij tot de waardeering van den invloed van klimaatverandering op de phthisis, waarnaar de geneeskundige natuurlijk in dit werkje zoeken zal. De beschouwing van den schrijver omtrent den invloed van Nizza's klimaat op andere ziekten draagt te duidelijk het karakter van het verouderd standpunt, waarop de med. doctorandus vóór 20 jaren stond, om voor den wetenschappelijken geneeskundige genietbaar te zijn. We zullen niet in bijzonderheden treden om dit aan te toonen, maar den belangstellenden het laatste hoofdstuk daarvoor aanwijzen. De casuistiek is vertegenwoordigd door vijf ziektegevallen, die de waarnemer van vóór 20 jaar liever in de portefeuille had moeten houden, daar zij voor verschillende interpretatie vatbaar zijn, door te korten duur der waarneming onvoldoende resultaten opleveren, en door eene zeer oppervlakkige en gebrekkige beschrijving alle wetenschappelijke beteekenis missen.

We achten het overbodig nog meer aanmerkingen op dit boekje te maken, dat ons om de gemoedelijke opdragt aan zijnen broeder, wel voor den persoon des schrijvers inneemt, maar ons overigens voorkomt niet te beantwoorden aan zijne bedoeling, in de inleiding medegedeeld: ‘de eer op te houden van eene der meest gezochte winterverblijven, nl. Nizza.’

W.

Mijne ervaringen in een Londensche achterbuurt. Naar 't Engelsch door Mevrouw van Westrheene. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1872.

Deze ‘episodes of an obscure life,’ hebben in Engeland groot opzien gewekt. En geen wonder. 't Is het eenvoudig verhaal van een predikant die in het oostelijk gedeelte van Londen woont, en wien 't allengs tot een behoefte geworden is geen enkelen ongelukkige in zijn buurt onbezocht te laten, al ontbraken hem ook de

stoffelijke middelen tot leniging van veler nood. Wat hij ervaren heeft, stelde hij te boek, niet om zelf als weldoener te pronken, want zorgvuldig verschuilt hij zich achter zijn anonymiteit, maar om navolgers of, liever nog, medehelpers te winnen. Hoe weldadig mogt hij dikwijls werken, hoe vruchtbaar was telkens en telkens weer zijn arbeid, dikwijls daar 't meest waar hij 't ergste duchtte, en 't zijn juist die aangename ervaringen welke hem de vrijmoedigheid geven om zijnen stadgenooten toe te roepen: ‘komt en helpt mij.’ Geen aalmoes, maar de gift die men door eigen onderzoek weet wèl besteed te zijn, baat werkelijk; niet altijd het geld, maar zeer dikwijls juist alleen het woord van raad en de warme aanbeveling, redden den ongelukkige. Onderling dienstbetoon, dat de arme zelf gedurig treffend toont in zijn volle waardij te kennen, daarin ligt de sleutel van het geheim om het pauperisme tegen te gaan; daarin ook het bewijs, dat men in waarheid die democratie is toegedaan, waarvan men meestal alleen maar in 't staatkundige de zegeningen roemt.

In ons land wint de begeerte veld om den arme door persoonlijk bezoek te leeren kennen, en het *Bureau van informatie* heeft des winters in Amsterdam al menig waarachtig ongelukkig gezin geholpen, menig schandelijk bedrog ook bij tijds verhinderd. Maar alleen dan, wanneer moed en opoffering zoo zeldzaam vereenigd zijn als bij dezen geestelijke, kan dàt begeerlijk armbezoek mogelijk worden 't geen den inderdaad ongelukkige redt van een hopeloos verval, maar 'twelk ook daarvoor waakt dat de misdadige worde gesteund in zijne boosheid en door zijn bedrog de weldoende hand ook voor den ongelukkige gesloten wordt. Er zullen toch altijd armen zijn, zegt men misschien, en terecht. Maar laten dat de misdadigen zijn, antwoord ik, en werk daartoe mede. Mannen als deze geestelijke, zullen u den weg daartoe wijzen.

M.

Marine-Kleinigheden, door een Zeeofficier. Nieuwediep, L.A. Laurey. **1872.**

Onder bovenstaanden titel worden eenige aanteekeningen en beschouwingen medegedeeld op en over de verordeningen der Kon. Nederl. Zeemagt, waarvan, volgens den schrijver, sommige bepalingen oorzaak zijn, dat men zoo veelvuldig door de marine-officieren hoort zeggen: *ik wou dat ik een baantje aan den wal had*. Wanneer dit werkelijk zoo is, dan heeft de schrijver een zeer verdienstelijken arbeid werrigt, die ook zonder dat lof verdient, omdat het toont dat er nog leven in de marine is en men meer en meer over den toestand begint na te denken. Zoo de schrijver werkelijk den vinger op de wond gelegd heeft, waaraan onze marine kwijnt, dan wenschen wij het boekje in vele handen, opdat zijne overtuiging veld winne en het kwaad zóó volledig worde uitgeroeid, dat er geen zeeofficieren meer gevonden worden, die baantjes aan den wal zouden willen hebben. Hij heeft ons echter niet kunnen overtuigen dat het kwaad, waarover geklaagd wordt en dat men ontloopen wil, in de verordeningen der Kon. Nederl. Zeemagt ligt.

Marten Harpertz Tromp vroeg als kapitein ook zijn ontslag uit de dienst en wou ook liever een baantje aan den wal hebben dan in de slecht bestuurde verwaarloosde marine te blijven dienen; doch Prins Frederik Hendrik, in plaats van dat ontslag te verleenen, benoemde Tromp tot admiraal van de vloot, om haar behoorlijk in orde te brengen. Twee jaren later sloeg hij de Duinkerkers en het volgende jaar de Spanjaarden voor Duins.

Nu onze active marine langzamerhand tot niets gereduceerd is en onze roemrijke vlag meer en meer van den Oceaan verdwijnt, schijnt ons het wijzen op de gebreken der verordeningen, hoe prijzenswaardig ook, nu bijna toe te zijn: mosterd na den maaltijd. Zal men een asyl voor oude en gebrekkige zeelieden stichten en de verordeningen der Kon. Nederl. Zeemagt verbeteren vóór dat men er zich met ernst op toelegt om de nationale stoomvaart te ontwikkelen? Zal men ook nu weder met het einde beginnen en eene stad willende stichten, met de begraafplaats aanvangen? Wanneer zal men toch eerst gaan inzien dat een vrij en onafhankelijk

volk, van een land zoo gunstig gelegen als het onze, om te blijven bestaan meer van de zee gebruik moet maken overeenkomstig de eischen van den tegenwoordigen tijd?

Meer en meer behoort de overtuiging zich te vestigen, dat de ontwikkeling onzer nationale stoomvaart eene levensvraag voor ons land is. Wanneer die overtuiging algemeen gevestigd zal zijn, dan zal ook de marine herleven en zullen geen zeeofficieren, die het werkelijk met hart en ziel zijn, verlangen baantjes aan den wal te hebben; - die het niet zijn, wenschen wij zoo spoedig mogelijk een baantje toe.

Modern oorlogsrecht.

Princip und Zukunft des Völkerrechts. Von Adolf Lasson. Berlin, 1871. Lücken im Völkerrecht. Betrachtungen und Vorschläge aus dem Jahre 1870. Von Adolf Trendelenburg. Leipzig, 1870. Middelen tot voorkoming van oorlog, door P. van Bemmelen. Utrecht, 1871.

I.

Wie lust gevoelen mocht al de boeken, brochures en tijdschrift-artikelen bijeen te zamelen, in de laatste twee jaren verschenen en rechtstreeks of zijdelings op het oorlogsrecht betrekking hebbende, zorge voor beschikbare ruimte, want de massa die hem wacht, is groot. Geen wonder; sedert de wapenen rusten zijn de pennen in beweging gekomen en tracht men zich rekenschap te geven van al de indrukken door de geweldige gebeurtenissen van 1870 achtergelaten. En die indrukken gelden niet alleen den algemeenen politieken toestand, zooals wapengeweld dien geschapen heeft, maar ook dit wapengeweld zelf, en de beginselen waarop het steunt. De herinnering aan het jongst verleden en de vrees voor de toekomst beiden, verklaren het duidelijk genoeg waarom juist nu de groote kwestie van het oorlogsrecht met al hare mysteriën en vragen zich telkens en telkens weder op den voorgrond dringt.

Natuurlijk staan de duitsche publicisten bij het beoordeelen van die vragen op een geheel eigenaardig standpunt. Van de bezorgdheid, welke men overal elders vrij algemeen kan waarnemen, zoo dikwijls er van toekomstige internationale betrekkingen sprake is, weten zij niets, en voor hen bestaat er dan ook geenerlei aanleiding om hunne sanguinische verwachtingen van de toekomst te temperen. ‘Fromme Wünsche? Deutsch-

lands Zukunft soll sie erfüllen,' is het motto van Trendelenburg's brochure, en reeds uit dat motto kan blijken in welken geest zijn geschrift is opgesteld. Geen wonder trouwens. Publicisten zijn zelden in dien zin cosmopolieten, dat zij de bijzondere belangen van hun vaderland vergeten en zich tot een werkelijk algemeen europeesch standpunt verheffen kunnen. Zoo ook moet het den duitscher moeite kosten te gelooven aan de onveiligheid van Europa wanneer Duitschland veilig is, en te twijfelen aan de heerschappij van het recht in ons werelddeel, zoolang zijn vaderland de weegschaal houdt.

Maar even natuurlijk als de tevredenheid in Duitschland is de bekommering elders. Ook zij, die aan de duitsche zaak hunne volle sympathie verpandden, erkennen het feit, dat het overwicht, aan een enkelen staat toegekend, vol gevaren is voor het europeesche volkenrecht, allermeest thans nu de egoïstische politiek van het *laisser faire* in Europa heerschappij voert en tot de laatste sporen van de vroegere solidariteit tusschen volken en volken heeft uitgewischt. Hoezeer zij het ook anders wenschen mogen, zij kunnen niet ontveinzen, dat de gebeurtenissen van 1870 meer zweemen naar de inleiding van een nieuw tijdvak, een tijdvak van geweld en bloed en tranen, dan naar den sluitsteen van een ouden toestand, welke, vermolmd als ze was, zijn treurig uiteinde verdiende, en eenmaal verdwenen, hoop en rust en vrede aan de wereld heeft teruggegeven.

Het standpunt door de jongste schrijvers over volkenrecht ingenomen, is, zoo als men ziet, uiteenloopend genoeg, en wordt, bewust of onbewust, schier geheel bepaald door de nationaliteit van hem, die zich met de behandeling van dat recht bezig houdt. Maar hoe ook onderscheiden, optimisten en pessimisten stemmen ten slotte toch samen in de overtuiging, dat de vragen van het oorlogsrecht tijdvragen zijn, terwijl zoo niet allen dan toch verreweg de meesten, de slotsom van het onderzoek omtrent die tijdvragen ingesteld, samentrekken in de woorden, welke den titel van Trendelenburg's brochure uitmaken: 'Lücken im Völkerrecht.' Inderdaad, de titel is karakteristiek genoeg. Het aan ruïnen vruchtbare jaar 1870 heeft meer verwoest dan enkel menschenlevens en volkswelvaart: ook de illusiën van een modern oorlogsrecht, aan de hooge eischen van onze negentiende eeuw passende, illusiën niet het minst onder den invloed van duitsche schrijvers zorgvuldig aangekweekt, zij zijn in rook opgegaan. Langer dan de ongelukkige invaliden,

die levende monumenten van den jongsten strijd, langer misschien dan de bouwvallen van ijzer en steen, in 1870 gewrocht, zal het gemitrailleerde en gehavende oorlogsrecht de tijden, welke Europa nu kort geleden met angst en beving doorleefde, in het geheugen terugroepen en ons stemmen tot matiging, zoo dikwijls wij lust mochten gevoelen tot een lofzang op de groote vorderingen, welke de negentiende eeuw ook op internationaal gebied tot stand zag komen.

'Lücken im Völkerrecht!' - glimlachen sommigen, - en de realisten, die ik hier bedoel, kunnen misschien nergens een beter orgaan vinden voor hunne denkbeelden dan in de merkwaardige brochure van Lasson - 'maar stel u gerust, want de wonden waarover gij klaagt, zij zijn ten slotte minder bloedig dan gij u voorstelt. Ja, de gebeurtenissen van 1870 hebben deerlijk huisgehouden, maar vóór alles in de paragrafen van uwe handboeken, die zij zonder den minsten eerbied 't onderst boven keerden en stuk voor stuk plat schoten. Het verlies is intusschen zeer dragelijk, behalve voor de schrijvers misschien; en zelfs deze zouden ten slotte baat vinden bij de geleden schade, wanneer zij, hunne handboeken herlezende bij het licht der jongste gebeurtenissen, eindelijk eens tot het besef konden komen, dat zij van de volkeren-maatschappij, zoo als die in waarheid bestaat, tot nog toe niets hebben begrepen; dat zij, terwijl zij voorgaven werkelijke toestanden te beschrijven, den eersten plicht verzuimden, welke hun als zoodanig was opgelegd, den plicht om zonder vooroordeel de werkelijkheid te raadplegen; dat zij van recht droomden, daar waar voor het recht geen plaats is of ook maar immer zijn kan. De schuld voor de teleurstellingen in 1870 geoogst, moge voor alles op hun hoofd nederkomen.

Er zijn er intusschen niet velen, die dus oordeelen, en met Lasson durven volhouden, dat de banden, welke de staten onderling samenbinden, geen rechtsbanden zijn. De meesten erkennen dat aan het volkenrecht in het algemeen en aan het oorlogsrecht in het bijzonder, eene eigenlijk gezegde sanctie hapert, maar beweren, - en mij dunkt op goede gronden, - dat het al of niet bestaan van het recht niet alleen door die sanctie bepaald wordt. Zij beroepen zich op het rechtsbewustzijn van staten en onderdanen, en vragen of voor dat bewustzijn de regelen van het volkenrecht al of niet bindende regelen zijn? De groote ontwikkeling van het volkenrecht in de negentiende

eeuw is naar hunne overtuiging niet te verklaren, wanneer men den invloed betwist, welken een zuiverder rechtsbewustzijn op die ontwikkeling heeft uitgeoefend. Zij erkennen dat de schrijvers maar al te dikwijls dat wat volkenrecht is, verward hebben met hetgeen zij meenen dat het zijn moest, en dat de kloof tusschen theorie en praktijk, dus ontstaan, ten deele althans voor rekening komt van die schrijvers; zij stemmen toe, dat er termen genoeg te vinden zijn, om de handboeken, welke zich met de uiteenzetting van dit volkenrecht bezig houden, aan eene strenge revisie te onderwerpen; maar van die erkenning tot aan de bewering, dat er tusschen de volken onderling in het geheel geen bindende rechtsbeginselen bestaan, ligt een wereld. Aan die algemeen erkende beginselen willen zij vasthouden, terwijl zij het als de taak van de wetenschap beschouwen, de logische gevolgen in die beginselen opgesloten, te ontwikkelen en de praktijken, welke in het volkerenverkeer voorkomen, te veroordeelen of te verdedigen, al naarmate zij met die beginselen overeenstemmen of daartegen aandruischen. En dat die taak geene onvruchtbare is, daarvoor meenen zij een waarborg te vinden in de vele groote verbeteringen, welke het volkenrecht juist aan den invloed van de wetenschap te danken heeft.

Het hier aangewezen standpunt is o.a. dat van Bluntschli en van Trendelenburg; al helt de laatste ook veel meer over tot de richting van Lasson dan de eerste. Zij gelooven niet enkel aan het volkenrecht, maar, lettende op de gebeurtenissen van den laatsten tijd, ook aan de gebreken welke het nog altijd aankleven. Die gebreken moeten verbeterd worden en kunnen door eerlijke samenwerking van alle beschaafde staten, ook inderdaad voor een goed deel worden weggenomen. Met echt duitsche vlijt zetten zij zich daarom aan den arbeid om de scheuren en gaten, welke zij ontdekken, te stoppen, en dus naar vermogen de heerschappij voor te bereiden van een beter recht dan het tot nu toe geldende.

Eindelijk is er nog een derde en inderdaad zeer populaire meening, vertegenwoordigd door hen, die, wanneer zij van harte instemmen met den kreet: ‘Lücken im Völkerrecht!’ toch met weerzin op het fransche en duitsche lapwerk neerzien. Ook zij gelooven aan een volkenrecht, maar tevens, dat wat men tot heden met dien naam bestempelde, den titel van recht onwaardig is. Het zoogenaamde volkenrecht behoeft, zal het aan

zijne bestemming beantwoorden, niet eene partiëele maar eene radicale hervorming, en zulk eene hervorming is ook allezins mogelijk, wanneer de beschaafde volken het maar ernstig willen. De jongste gebeurtenissen hebben de voorstanders van deze meening niet tot fatalisten gemaakt, maar veeleer tot vurige vredesapostelen. Terwijl zij vroeger den oorlog weinig anders dan uit boeken kenden, hebben zij den langgerekten strijd, welke in 1870 het hart van Europa en algemeen bekende streken teisterde, in zekeren zin medegemaakt, door dag aan dag van de gruwelen te lezen, welke hij met zich bracht. Welnu, de slotsom van die ervaring is geweest, dat er uit de diepste diepten van hun hart een protest opwelde tegen zooveel snoodheid en dat het nuchtere gezond verstand zich verklaarde voor de onmogelijkheid om de eischen van de moderne beschaving met die van het zoogenaamde moderne oorlogsrecht in overeenstemming te brengen. Als de openbare meening - zoo zeide men - den oorlog veroordeelt, en hieraan valt niet te twijfelen, dan kan deze zich op den duur ook niet in het volkenrecht handhaven. Het is er slechts om te doen, het publiek geweten wakker te schudden en de menschheid tot krachtige samenwerking aan te sporen; want eenmaal dat doel bereikt, zal er uit den boezem der maatschappij een drang naar vrede uitgaan, sterk genoeg om ten slotte over alle hinderpalen te zegevieren, door routine, militarisme en zoogenaamd staatsbelang opgeworpen. Bezield met die overtuiging, verrezen alom vredes-vereenigingen, welke alle één zelfde doel: afschaffing van den oorlog, nastreefden, al mochten zij ook onderling verschillen in de keuze der middelen, welke ter bereiking van dat doel moeten worden aangewend. Zeker, die vereenigingen brachten niets vreemds: schier na elken oorlog vindt men ze terug; maar men lette op het verschil. Waar vroeger enkelen toetraden, zag men thans in dorp en stad mannen van allerlei rang en stand, in vrij grooten getale althans, het lidmaatschap aanvaarden, terwijl zij, die buitenstonden, al konden zij ook niet tot deelneming worden overgehaald, nu toch den spotlust bedwongen, waarmede men voorheen de vrienden van den vrede vervolgde. Niemand zal betwisten, dat ook dit feit zijne beteekenis had en althans van eene sterker reactie tegen het modern oorlogsrecht getuigde, dan zich vroeger nog immer openbaarde.

Toch is de oude onverschilligheid nog op verre na niet overwonnen, getuige het feit, dat, sedert er een einde kwam aan

den oorlog, de vredes-vereenigingen kwijnen en maar al te zichtbare teekenen dragen, dat ook voor haar het lot van hare voorgangsters is weggelegd. Intusschen, al treft haar dit lot, het doel dat zij najagen, zou daardoor nog niet veroordeeld zijn; immers de schuld kan behalve bij dit doel ook liggen bij de vereenigingen zelven, ook schuilen in het onpraktische der middelen, van welke zij zich bedienen. Zoo oordeelen velen, die, buiten de vredes-vereenigingen om, de zaak, welke zij verdedigden, tot de hunne maakten; die even als zij eene radicale hervorming van het volkenrecht allezins mogelijk achten; die het nog wel niet durven uitspreken, dat de oorlog voor goed uit onze maatschappij kan worden gebannen, maar toch meenen: vooreerst, dat men door internationale regeling dat doel zeer nabij kan komen, en ten andere, dat men ook zonder dergelijke regeling, door doeltreffende binnenlandsche wetten het oorlogsgevaar voor de toekomst althans aanmerkelijk kan beperken. Ook zij willen zich dus allerminst tevreden stellen met al die kleine verbeteringen, welke ten slotte het oorlogsrecht laten wat het is; zij eischen doortastende veranderingen, steunende op nieuwe beginselen, van welke zij aard en strekking in groote trekken ontwikkelen. Onder de bijdragen in die richting behoort o.a. de brochure van onzen landgenoot Mr. P. van Bemmelen.

Aan verschil van zienswijze omtrent dat wat ik zoo even eene van de grootste tijdvragen noemde, is alzoo geen gebrek. Van de realisten, die verlangen dat wij, ons schikkende in het onvermijdelijke, elk geloof aan volkenrecht zullen opofferen, tot hen die op intellectueel gebied in rechte lijn van den goeden abbé de Saint Pierre afstammen! Aan welke zijde ligt de waarheid? Zal de groote beweging, door den fransch-duitschen oorlog uitgelokt, tot niets leiden dan tot de overtuiging, dat er niets te veranderen en ook niets te verbeteren valt? Of is de voorspelling, welke Proudhon ruim tien jaren geleden, waagde: ‘La paix, selon toute probabilité, sera l'oeuvre du dixneuvième siècle’ hare verwezenlijking nabij? En zoo niet, zal men dan ten minste later van den fransch-duitschen oorlog dit goede kunnen zeggen, dat hij, even als die van 1855, geleid heeft tot wegneming van althans eenige der gebreken, welke nu nog het oorlogsrecht aankleven? Het antwoord op deze vragen, zal, behalve van de tijdsomstandigheden, voor alles afhangen van het meer of minder praktische en doeltreffende der ei-

schen, die gesteld worden. De eerste voorwaarde, de tijdsomstandigheden, trekken wij hier natuurlijk voor memorie uit, want men kan te dien aanzien slechts gissingen wagen. Ieder gevoelt dat die omstandigheden op dit oogenblik niet gunstig zijn, maar niemand weet welke veranderingen zij reeds in korten tijd ondergaan kunnen. Anders echter is het gesteld met de tweede voorwaarde: wij staan voor eene praktische kwestie, en de oplossing, welke wordt aanbevolen, moet dus voor alles tegen den toets van de praktijk bestand zijn. Men moge de conclusiën van Lasson bestrijden, de methode, welke hij volgt, is ongetwijfeld de alleen bruikbare. Met protesten, met een beroep op de eischen van menschelijkheid en beschaving vordert men weinig; het bewijs moet geleverd worden, dat het wenschelijke ook inderdaad bereikbaar is. Het is eene ernstige en naar ik meen ook zeer billijke grief, welke tegen de vredes-vereenigingen in het algemeen wordt aangevoerd, dat zij niet alleen in het leveren, maar zelfs in het zoeken van bewijzen voor hare stellingen zijn te kort geschoten. Kunnen zij komen tot het groote doel, 't welk haar voor oogen zweeft, zij wijzen ons dan den weg, welke daarheen leidt; kunnen zij het niet, zij wijzigen dan ook haar programma. Het onbereikbare na te jagen is een teeken, niet van kracht maar van zwakheid, en moet bijna altijd daartoe leiden, dat ook het bereikbare niet verkregen wordt.

Ik wensch eene korte bijdrage te leveren tot beantwoording van de bovengestelde vragen. Is opheffing van den oorlog denkbaar, en zoo neen, kan men ze dan althans tot eene zeldzame uitzondering maken, door zich neer te leggen bij een der vele plannen in den laatsten tijd met dat doel aanbevolen? Kan wijziging van de binnenlandsche wetgeving tot beveiliging van onzen staat tegen oorlogsgevaar iets wezenlijks bijdragen? En eindelijk: Mag men er in elk geval op rekenen, dat de naaste toekomst ons belangrijke verbeteringen van het oorlogsrecht, zooals het tegenwoordig wordt uitgeoefend, brengen zal? Bij de behandeling van deze vragen, hoop ik de hierboven ontwikkelde groote beginselen, welke de schrijvers over het volkenrecht in deze dagen verdeeld houden, van zelven terug te vinden.

II.

Het is inderdaad een merkwaardig verschijnsel, dat die kreet: ‘Weg met den oorlog!’ maar niet populair kan worden in Europa, zij het dan ook dat nu veel meer stemmen dan vroeger geneigd zijn met dergelijken kreet in te stemmen. De menschheid heeft dikwijls genoeg voor den triomf van groote beginselen gestreden en geleden, dikwijls genoeg deze of gene hervorming op staatkundig of maatschappelijk gebied met hartstocht nagejaagd. Waarom blijft de mond, welke de leus: Vrijheid en gelijkheid, of de leus: Afschaffing van de slavernij, met zooveel warmte toejuichte, gesloten, zoo dikwijls de uitnoodiging vernomen werd om met den kreet: Afschaffing van den oorlog! in te stemmen? Men zal de verklaring van dit verschijnsel toch niet willen zoeken in het onvermogen van de menigte om de rampen te waardeeren, welke de oorlog met zich brengt? Zulk eene verklaring moge eenige beteekenis hebben in tijden, welke, midden in de weelde van een langgerekten en ongestoorden vrede, tot zelfs de herinnering aan den oorlog vergeten hebben; maar in onze dagen, in onze philanthropische, onze op rijkdom en welvaart beluste eeuw? Neen, er is niemand, er kan niemand zijn, wien die menschenslachting, die moedwillige vernieling van tallooze schatten, met zooveel moeite bijeengehoopt, onverschillig laat, niemand die het niet een zegen voor de menschheid zoude noemen, indien het konde blijken, dat inderdaad de laatste oorlog zijn laatste offer had gebracht. Niet alleen uit menschenliefde zou elkeen die uitkomst zegenen, maar ook uit eigenbelang, want van het verlies elders geleden, gevoelen wij sterker of minder sterk den weerslag; en daarenboven, uit de door den oorlog verwoeste streken klinkt ons een kerkhofstem te gemoet, welke dreigend fluistert: heden ik en morgen gij. Nog eens, in de oogen van de geheele beschaafde maatschappij is de oorlog een gruwel. Ligt de schuld van onze lauwheid dan in de eene of andere volkszonde, sterker dan onze wil, eene zonde, die ons verleidt voort te gaan op een verkeerden weg, al weten wij ook dat ze naar een afgrond voert? Is de wereld verzot op militarisme, en wil zij den oorlog daarom niet opofferen, omdat met dien oorlog ook het militaire speelgoed zou moeten worden prijs gegeven?

Geen sterveling die het gelooft: de tijden van het militarisme zijn voorbij, en voor altijd; bij eene kleine minderheid moge de oude voorliefde voor den soldatenstand zijn overgebleven, met de groote meerderheid, die de kosten betaalt en onder de drukkende oorlogslasten zucht, is het anders gesteld. Zij haat het militarisme met een volkomen haat, en hare antipathie tegen den oorlog vindt juist in dien haat hare uitdrukking. Is het dan godsvrucht, zuivere piëteit, welke ons terughoudt aan den kruistocht tegen den oorlog deel te nemen? Staan wij op het standpunt van een Joseph de Maistre; zien wij in den oorlog een godsgericht; gelooven wij dat het ruw geweld de heerschappij van het recht verzekeren zal? Ook al ware de piëteit van onze eeuw duizendmaal grooter dan zij is, hoe in onze dagen dat geloof ongeschonden te bewaren! Moeten wij dan eindelijk de oorzaak zoeken in louter routine-geest, in vrees voor groote veranderingen, in onredelijken eerbied voor oude historische instellingen? Maar op die wijze verklaart men immers niets. De burgerlijke ongelijkheid, de slavernij waren ook oude historische instellingen, en toch heeft de wijding, door den tijd aan die instellingen gegeven, de moderne maatschappij niet belet haar met hartstocht te bestrijden en eindelijk te vernietigen. De gestelde vraag blijft dus nog altijd over: waarom daar zoo veel, hier zoo weinig hartstocht?

Toch ligt het antwoord voor de hand: wanneer de groote menigte weigert zich te scharen onder de banier waarop de woorden: afschaffing van den oorlog! geschreven staan, dan zoeke men de reden van die traagheid louter in ongeloof. Het is ten slotte een zuiver praktisch bezwaar dat de menigte van samenwerking terughoudt; zij gelooft niet dat de oorlog kan worden afgeschaft en weigert deel te nemen aan het najagen van eene utopie, hoe begeerlijk en uitlokkend die op zich zelve ook zijn moge. De dag waarop het vredeverbond dat ongeloof vernietigt en de wereld overtuigt, dat het de realiteit en niet een droombeeld najaagt, op dien dag zal het zijne zaak gewonnen hebben en zullen uit alle landen waar onze beschaving is doorgedrongen, dichte drommen zich aan zijne zijde scharen en vol geestdrift met zijn vredelied instemmen.

Of het er spoedig toe komen zal? Ik twijfel er aan, want bedrieg ik mij niet, dan is de aarzeling van de groote menigte volkomen gemotiveerd en haar bezwaar een juist bezwaar. Ook naar mijne overtuiging is afschaffing van den oorlog zoo al

niet eene volstrekte utopie, dan toch een doel, slechts te verwezenlijken onder voorwaarden, op zich zelve wel zoo heilloos als de oorlog zelf. En de redenen liggen voor de hand. De staten vormen onderling eene maatschappij van rechtsbevoegde corporatiën. De rechten aan die corporatiën toekomende en onmisbaar voor haar bestaan, kunnen als alle rechten geschonden worden, en daarom één van beiden: óf men behoort eigen richting toe te laten, óf men dient te zorgen voor het instellen van eene internationale rechtsmacht, bevoegd om alle geschillen, welke tusschen staten oprijzen, te beslissen, en toegerust met zooveel macht als noodig is om de uitvoering van het gewezen vonnis te verzekeren. Eigen richting, dat wil zeggen den oorlog, te verbannen, en niet tevens te zorgen voor zulk eene internationale rechtsmacht zou eenvoudig zijn de staten rechteloos maken, en dus een toestand in het leven roepen, zelfs geen enkelen dag houdbaar.

Wie den oorlog wil verbannen moet zich dus eene internationale rechtbank laten welgevallen, maar als gevolg daarvan dan ook tevens goedkeuren, dat er aan de souvereiniteit van elken staat in het bijzonder een einde kome. Immers de rechter staat boven de partijen, en dus ook de internationale rechtbank boven de staten. Deze worden, in den eigenlijken zin van het woord, onderdanen: niet zij zelven meer zullen in hoogste instantie beslissen, welke hunne rechten zijn, en welke plichten zij hebben na te leven, maar de aanwijzigingen daaromtrent, zullen komen van eene hoogere macht, aan welker uitspraken men gebonden is. En men lette wel, dat het hier niet te doen is om eene theoretische onderscheiding, om de opoffering van een abstract begrip van souvereiniteit, maar om het prijs geven van eene zeer wezenlijke en bij uitnemendheid kostbare bezitting. Immers men zou geen stap gevorderd zijn, indien men zich bij het invoeren van eene zuivere internationale rechtspraak bepaalde en het uitvoeren der gewezen vonnissen aan de betrokken staten zelven overliet. De zwakken zouden bukken, even als zij nu bukken, maar de machtigen zich verzetten, even als zij zich nu verzetten, en hunne ongehoorzaamheid kleuren met eenig voorwendsel, dat dan wel niet moeilijker zoude te vinden zijn dan nu. De internationale rechtbank, zal zij doel treffen en werkelijk den oorlog verbannen, moet dus eene mogendheid zijn en over zooveel physieke macht beschikken als noodig is om de stipte naleving van hare uitspraken te ver-

zekeren. Met andere woorden: wij moeten met eene confederatie van de europeesche staten, met de langzame samensmelting van alle volken tot één geheel genoegen nemen en om den oorlog onze onafhankelijkheid prijs geven. Hoe begeerlijk het doel ook zijn moge, wordt het tegen dien prijs niet te duur gekocht?

Het idé van eene confederatie van staten, welke in meerdere of mindere mate hunne zelfstandigheid behouden, is niet nieuw; en natuurlijk, want het moet onmiddellijk daar oprijzen waar men van gedwongen eeuwigen vrede droomt. Meerdere schrijvers hebben dat idé met liefde gekweekt, en kweeken het nog heden; ja wat meer zegt, Europa heeft wel niet de verwezenlijking van dat denkbeeld beleefd, maar toch een toestand gekend, uit een soortgelijk denkbeeld voortgevloeid. Het is goed zich dien toestand te herinneren: de wereld vergeet zoo spoedig de kwalen, welke ophielden haar te kwellen, en toch dezelfde oorzaken kunnen zoo licht dezelfde gevolgen opleveren. De staat van zaken in Europa was in de jaren 1814 en 1815 aan den tegenwoordigen niet ongelijk: groote en algemeene uitputting, eene dringende behoefte aan rust, ten einde den vreedzamen arbeid, zoo lang reeds afgebroken, ongestoord te kunnen vervolgen. De geesel van den oorlog moest voor goed gebannen worden uit de maatschappij, en men had hoop te slagen in dat grootsche doel, want zie, Europa ging eene geheele reconstructie te gemoet. De staten traden elkander nader dan ooit vroeger het geval was; maanden lang zaten hunne vertegenwoordigers bijeen om waarborgen te zoeken voor eene vreedzame toekomst en de groote gemeenschappelijke belangen op duurzame wijze te regelen. De gedachte aan eene groote volkerenfamilie, van welke de verschillende staten de leden waren, trad meer en meer op den voorgrond en zocht eindelijk naar een lichaam in dat Heilig Verbond, bestemd om den pas gelegden vriendschapsband duurzaam te bevestigen. En het resultaat? Het resultaat is geweest, het despotisme door sommige groote mogendheden uitgeoefend; de aanmatiging van deze om zich als hoofden van de volkerenfamilie voor te doen, en als zoodanig aan de andere leden de wet te stellen; de overheersching van de kleine staten door de groote; de interventiën in Italië, Spanje en Griekenland, tot dat eindelijk onderlinge tweespalt het verbond verbrak en de volken met revolutionair geweld hunne oude zelfstandigheid herwonnen. Indien reeds

het louter abstract begrip van volkeren-eenheid tot zulke uitkomsten leidde, hoe zou het zijn indien immer de abstractie werkelijkheid werd?

Maar gesteld dat men zich dit alles getroostte, en dat de staten, begeerig naar vrede tot elken prijs, gewillig hunne souvereiniteit prijs gaven en zich tevreden stelden met eene zekere mate van zelfstandigheid; gesteld dat men er in slaagde, die zelfstandigheid duidelijk te omschrijven en dat die omschrijving - hoe onwaarschijnlijk ook - streng geëerbiedigd werd, zou men dan althans de zekerheid hebben, dat overal in Europa de heerschappij van het recht voor die van het ruw geweld in de plaats trad? Zouden de onderscheiden volken bij het oprijzen van geschillen, de beslechting van deze even veilig kunnen toevertrouwen aan den nieuwen europeeschen Areopagus als de individuën de handhaving van hun recht aan de daartoe aangewezen rechtbanken? Ik spreek niet van het bezwaar om in zulk internationaal gericht ook aan de kleinere staten eene plaats aan te wijzen, welke althans een zweem van invloed overlaat, maar doel alleen op de noodzakelijke partijdigheid zijner leden. Immers hier hebben wij niet te doen met rechters, die geheel vreemd aan de zaak, welke zij moeten beoordeelen, geen ander belang, geen andere roeping kennen dan zoo juist en zoo zuiver mogelijk recht te spreken. De leden van den grooten Areopagus heeten Duitschland, Frankrijk, Italië enz., dat wil zeggen de leden heeten staten, welker bestaan geen andere reden heeft dan de behartiging van hunne eigene belangen, welke zij niet kunnen en zelfs niet mogen prijs geven. Is het denkbaar, dat die staten zoo dikwijls hun geschillen worden voorgelegd, waarin hunne eigen belangen ten nauwste betrokken zijn, aan dat eigen belang het stilzwijgen zullen kunnen opleggen om enkel te vragen naar het objectieve recht? Zelfverloochening van individuën is eene deugd, welke zich, hoewel dan ook zeldzaam, in de wereld openbaart; maar zelfverloochening van staten? Wil men om dit bezwaar weg te nemen de individuën, die in den internationalen raad zitting nemen, in zekeren zin neutraliseeren en geheel onafhankelijk maken van het land dat hen afvaardigde? Maar hoe kan men dan gelooven, dat de staten zich, handen en voeten gebonden, zullen neerleggen bij eene uitspraak, waarbij tot misschien zelfs op hunne hoogste belangen niet is acht geslagen? Zijn het de gouvernementen zelven, die direct of indirect de vierschaar spannen, het beeld van de gerechtigheid in hunne vergaderzaal

zal zich dan van den traditioneelen blinddoek moeten ontdoen; zijn het louter individuën die recht spreken, het zwaard dat het bedoelde beeld houdt vastgeklemd, zal dan een papieren zwaard moeten zijn. En het ideaal van eene wereld waarin het recht heerschappij voert, zal als vroeger een ideaal blijven.

Eindelijk nog dit: hoe dikwijls er ook rechtskwestiën oprijzen tusschen staten, de geschillen daarover worden zelden, zoo ooit, althans de wezenlijke aanleiding van den oorlog. Dergelijke geschillen mogen hun gewicht hebben, vaak met groote bitterheid van weerskanten bepleit worden, een oorlog zijn ze niet waard en met den tijd volgt eene schikking. Alleen ter bevordering van hetgeen zij hunne belangen wanen, grijpen de volken naar de wapenen. De oorlog is of het gevolg van eene binnenlandsche politieke noodzakelijkheid, of de vrucht van een groot buitenlandsch staatkundig vraagstuk, waarin twee of meerdere volken te recht of ten onrechte voor zich eene levenskwestie zien. Het zoogenaamde Alabama-geschil tusschen Engeland en Noord-Amerika, hoe gewichtig ook op zich zelf, wordt jarenlang gerekt, zonder ooit ernstige vrees op te leveren voor het uitbreken van vijandelijkheden; terwijl de minste inbreuk van Rusland op de zelfstandigheid van Turkije allicht genoeg zou zijn om den strijd te doen ontbranden. De westersche mogendheden zien rustig toe, dat Pruissen de rechten van Denemarken vertrapt, al steunen die rechten ook op een tractaat, dat zij zelven gewaarborgd hebben; en misschien zou Engeland geen vierentwintig uren vrede houden indien het bleek, dat ook de zelfstandigheid van België door dat zelfde Pruissen bedreigd werd. Deze feiten, waaraan ook Trendelenburg herinnert, zijn dunkt mij wel geschikt om de laatste illusiën aangaande de bestaanbaarheid van eene internationale rechtbank weg te nemen. Wat baat het of deze al de eigenlijk gezegde rechtskwestiën beslist, wanneer de politieke vraagstukken, die welke alleen den oorlog in hun schoot verborgen houden, aan hare jurisdictie ontsnappen? Of moet die jurisdictie zich ook tot dergelijke vraagstukken uitstrekken? Moet een algemeene Areopagus beslissen of bijv. eene uitbreiding van Rusland tot aan de Middellandsche zee, de natuurlijke ontwikkeling, het handelsbelang, den politieken invloed, misschien wel het bestaan van Engeland bedreigt? Zoo ja, dan zal men toch wel willen toegeven, dat er nog meer uitzicht bestaat Engeland uit de rij der onafhankelijke staten te schrappen dan het over te halen om de beschikking over

zijne eigene toekomst dus vrijwillig in handen van anderen neder te leggen.

Mijne slotsom is derhalve deze: afschaffing van den oorlog kan slechts verkregen worden onder voorwaarden, welker verwezenlijking Europa met nog grooter onheilen zou bedreigen, dan de oorlog zelf is.

III.

Aangenomen, dat men met bovenstaande conclusie instemmende, het noodzakelijk bestaan van den oorlog erkenne, dan blijft nog altijd de vraag over, wat men in de toekomst van de ontwikkeling van het volkenrecht te wachten of te duchten heeft? Moet men alle hoop op eene betere regeling der betrekkingen in de staten-maatschappij vaarwel zeggen, of bestaat er mogelijkheid de plaats, nu nog door den oorlog ingenomen, allengs nauwer te begrenzen, en zoo ja, hoe? Moet men hulp zoeken bij deze of gene kunstige organisatie, of enkel 't zij van toenemende zedelijkheid, 't zij van meer algemeene volksvrijheid, hulp en baat verwachten?

't Is juist bij het behandelen van deze vraag, dat zich dat merkwaardig verschil van meening openbaart, waarop ik reeds hierboven gewezen heb. Van de volstrekte pessimisten, die elke gedachte aan verbetering verre van zich werpen, tot de gelukkige idealisten, die, al behouden zij den oorlog in theorie, toch kans zien hem feitelijk ongeveer onmogelijk te maken, zijn hier alle richtingen vertegenwoordigd; merkwaardig bewijs inderdaad van de weinige overeenstemming omtrent de grondslagen van het volkenrecht, ook in de wetenschappelijke wereld.

Bepalen wij ons kortheidshalve tot de uitersten en zien wij vooreerst, hoe de pessimisten oordeelen. Geen beter middel om dat oordeel te leeren kennen dan inzage te nemen van het reeds aangehaalde werkje van Lasson: *Princip und Zukunft des Völkerrechts*. De schrijver is een man van talent, uitnemend bedreven in de kunst om de zwakke zijde in het betoog zijner tegenstanders op te sporen en bloot te leggen, en toegerust met meer zaakkennis dan noodig is, om zijne eigen stellingen te tooien. Het boekje schijnt veel weerklank te hebben

gevonden in Duitschland, althans te oordeelen naar de gunstige recensiën, welke mij onder de oogen kwamen. De schrijver is blijkbaar de tolk van meeningen, welke op dit oogenblik in het machtige keizerrijk zeer op den voorgrond treden; en geen wonder, want die meeningen strekken niet slechts om te rechtvaardigen wat daar geschiedde, maar ook om aan Duitschland in de naaste toekomst zijne *franches coudées* te verzekeren; ruimte genoeg om te doen wat het, onder welke omstandigheden dan ook, zou wenschen te doen. Steunende op de hier verkondigde theoriën, is er schier geen wensch zoo stout, voor welken men op gronden, aan het volkenrecht ontleend, in het vervolg de ooren zou behoeven te sluiten. Het is niet onbelangrijk met een enkel woord na te gaan, hoe de tegenwoordige heeren en meesters van Europa, bij monde hunner wetenschappelijke woordvoerders, het volkenrecht verklaren, en welke geruststellende waarborgen zij ons hebben aan te bieden voor de handhaving van recht en vrijheid in de toekomst.

Vóór alles gaat de onbetwistbaar juiste verklaring, dat wanneer ziek zijn eene ramp is, het in handen vallen van kwakzalvers nog als veel grooter ramp behoort te worden aangemerkt. Toegepast op het volkenrecht, wil die stelling zeggen, dat men zich tot nog toe bij de beoefening van die wetenschap veel te veel aan illusiën overgegeven en daarbij het oog gesloten heeft voor de werkelijkheid. En toch op die werkelijkheid komt het aan, want alleen hij die haar grondig kent is in staat wezenlijk praktische middelen aan de hand te doen om de gevaren daarin opgesloten, zoo al niet weg te nemen, dan althans te temperen. De raad is zeker niet overbodig, allerminst voor de duitschers zelven, die vroeger, in de dagen hunner verdeeldheid, toen zij zich met een veel bescheidener rol in Europa tevreden stelden, zeker niet het minst hebben gezondigd tegen de leer, welke hier verkondigd wordt.

En wat leert nu de werkelijkheid? In de eerste plaats dit, dat zoolang er onderscheid bestaan zal tusschen volken en volken - en dit onderscheid is vermoedelijk onuitwischbaar - er ook eene veelheid van staten zijn moet. Immers, elk volk zoekt een hem passend staatswezen, en vindt dit slechts daar waar het staatswezen met het oog op zijne eigenaardigheden is ingericht en zijne ontwikkeling tot doel heeft. Worden meerdere onderling aanmerkelijk verschillende volken in één staat samengevoegd, dan zal die staat misschien voor beiden, maar ze-

ker voor één van beiden niet deugen, omdat hij niet tegelijk uiteenloopende doeleinden kan najagen.

Het naast elkander staan van meerdere staten is alzoo onmisbaar, en even onmisbaar een zeker verband tusschen de staten onderling. Maar dit verband is niet zoo innig, dat het ten slotte zoude kunnen leiden tot de oplossing der staten in eene hoogere eenheid, van welke zij de meer of minder zelfstandige leden zouden zijn. Ware dit laatste het geval, die hoogere eenheid zou zich zelve moeten openbaren als een staat, dat wil zeggen niet enkel als een bepaald geformuleerde wil, maar ook als eene macht, sterk genoeg om den bijzonderen wil der enkele staten te beheerschen en deze ook tegen hun zin te dwingen in hare richting. Van dit alles vinden wij echter in de werkelijkheid geen spoor; de staat is eene bij uitnemendheid egoïstische verschijning; hij bestaat voor zich zelven en voor zich zelven alleen. ‘De wil, dien men staat noemt, vindt binnenslands eene grens, juist in het bepaalde van het doel, dat hij najaagt; maar daar buiten strekt hij zich onbeperkt uit over alles wat dit doel kan dienen in den ganschen omtrek der natuur.’ Bij gemis van een onderling rechtsverband kan er alzoo van oorspronkelijke rechten en plichten tusschen staten geen sprake zijn; maar evenmin van eischen van zedelijkheid, welke zij tegenover elkander behooren te eerbiedigen. Immers, de staat is wel persoon, maar enkel rechtspersoon, geen mensch. Hij kan zich niet willekeurig nieuwe doeleinden stellen, maar is en wil slechts voor het eenmaal bepaalde doel. Wel wordt de wil der staten door den wil van bepaalde menschen vertegenwoordigd; maar eigenlijk zijn het deze menschen niet die handelen: de staat handelt door hunne tusschenkomst. ‘De vertegenwoordiger van dien staatswil, die het onveranderlijke richtsnoer voor zijne daden niet zoekt in het belang van den staat, maar in zijne subjectieve opvatting van zedelijke geboden, zou even trouweloos en verraderlijk handelen als de vertegenwoordiger van eene naamlooze vennootschap, die op kosten van zijn lastgeefster weldadigheid pleegde, de schuldenaren van hunne verplichtingen ontsloeg en slechts luisterende naar zijne eigen opvatting van zedelijkheid, niet het doel van de maatschappij diende, maar met hare middelen een ander doel.’

Ofschoon van binnen door het hem gestelde doel streng bepaald, is dus de staat tegenover de buitenwereld een onbeteu-

gelde, louter zelfzuchtige wil. Daar er voor hem noch zedelijke plicht noch rechtsorde bestaat, welke hij heeft te gehoorzamen, zoo dient hij slechts zijn eigen voordeel: en daar elke staat hetzelfde doet, zoo is een zich telkens hernieuwende strijd het onvermijdelijk resultaat van dergelijken toestand: strijd om het bezit van uitwendige goederen, strijd om meerderheid en opperheerschappij, strijd ook ten gevolge van den verschillenden aard der volken. ‘Een volk, dat het vreemde niet kan haten, is een erbarmelijk volk, zijne zelfstandigheid onwaard en noodlottig bestemd om geplunderd en beroofd te worden.’

Intusschen, hoe groot de onderlinge verwijdering ook zijn moge, het ontbreekt niet aan gemeenschappelijke belangen, en gelukkig dat die belangen zich uitbreiden naarmate de beschaving toeneemt. Het eerste en het gebiedendste algemeen belang is vrede, want sedert de oude ijverzucht verdween, welke de leer predikte, dat de grootheid en het geluk van eenigen staat slechts gekocht kunnen worden door de vernedering van andere staten, is men gaan inzien, dat om van vreemde rijken voor ons zelven al de voordeelen te trekken, welke zij ons kunnen brengen, een vreedzaam verkeer met deze onmisbaar is. Daarom willen wij vrede, en om dien vrede te behouden onderwerpen wij ons aan tal van regelen en voorschriften, welke als voorwaarden van dat vredelievend verkeer gelden kunnen. Wel leidt die onderwerping tot eene zekere beperking van onze vrijheid, tot de verplichting om soms een oogenblikkelijk belang prijs te geven, maar deze omstandigheid verandert niets aan het zuiver egoïstisch karakter, dat den grondslag uitmaakt, waarop alle betrekkingen tusschen volken en volken steunen. Immers, de staat is wel louter zelfzucht, maar verstandige zelfzucht, en welbegrepen eigenbelang eischt vaak de opoffering van een oogenblikkelijk voordeel, ten einde grooter voordeel deelachtig te worden. Zoo zal de staat, ook al eischt zijn belang anders, in den regel eerlijk willen zijn tegenover anderen, want zonder eerlijkheid geen wederkeerig vertrouwen, en zonder dat vertrouwen geen mogelijkheid om vreedzame betrekkingen te onderhouden.

Al deze overwegingen en neigingen leiden tot een geheel stelsel van regelen en gebruiken, dat naar eene algemeene rechtsordening zweemt, en daarom in zekeren zin, als tegenstelling van het recht binnen de grenzen der staten geldende, volkenrecht mag heeten. Men zorge slechts bij de

gedeeltelijke overeenstemming, welke werkelijk bestaat, niet te vergeten het groote verschil dat overblijft, en dus ook niet op het volkenrecht de attributen over te dragen van het eigenlijke recht, welke het eeuwig vreemd moeten blijven. De verbazende begripsverwarring op het internationaal gebied heerschende, eene verwarring welke de vruchtbare moeder is geworden van allerlei onhoudbare theoriën, vloeit vooral hieruit voort, dat op het hier bedoelde onderscheid niet gelet wordt. Het verstaat zich dan ook van zelf, dat zoodra een hooger belang zich doet gelden, de staat alle volkenrechtelijke regelen en verbintenissen kan schenden, althans wanneer er geen ander middel bestaat om tot opheffing van die regelen te geraken. Onder deze stilzwijgende voorwaarde worden alle internationale verplichtingen opgelegd en aangenomen.

Ziedaar het eigenlijke volkenrecht, wanneer men, met hoe weinig grond dan ook, aan dat woord *recht* wil vasthouden. Het omvat de regelen, meestal formeele voorschriften, welke in het verkeer tusschen staten gelden, en vormt een *modus vivendi*, door het eigenbelang der staten geschapen, en waaraan deze gebonden blijven, zoolang ze niet met hunne levensbelangen in strijd geraakt. Maar van dit gedeelte van het volkenrecht moet men geheel afscheiden alle overeenkomsten tusschen enkele bepaalde staten getroffen en bestemd om de bijzondere betrekkingen van deze, zooals zij zich op een gegeven oogenblik historisch openbaren, te regelen. De verplichtingen uit deze overeenkomsten voortvloeiende, hebben een zeer eigenaardig karakter en zijn geheel onderscheiden van die, welke hier boven bedoeld werden. Door welke beginselen worden die bijzondere betrekkingen beheerscht? De vraag is van gewicht, want telkens weder is het om de toepassing van die beginselen te doen. De wederzijdsche betrekkingen mogen op een gegeven oogenblik juist geregeld zijn; door de schuld van niemand, enkel door den natuurlijken groei der staten, ontstaan er wijzigingen in den tegenwoordigen toestand, welke nieuwe regeling noodig maken.

Het antwoord op de gestelde vraag, kan niet van het standpunt van het recht of van de zedelijkheid gegeven worden, want de staat kent dat standpunt niet. Om zijne betrekkingen tot anderen, voor zoover deze zijn zelfbehoud raken, te regelen, blijft den staat geen ander middel over dan zijne macht, waarmede hij den vreemden, schadelijken wil tracht te breken en

eigen wil te handhaven. Het probleem om tusschen staten eene zekere ordening te herstellen, is alzoo een probleem van mechaniek. Twee staten staan tegenover elkander als twee physieke krachten. Beiden zijn personen, met intelligentie begaafd, en die intelligentie tot eigen voordeel aanwendende; maar tusschen beiden bestaat geen ander verband dan het gemeenschappelijk belang, en geenerlei voorschrift beperkt elks zelfzucht. Beiden streven er naar zich te handhaven, en kunnen dit doel slechts bereiken door hunne macht. Elk van beiden weet, dat de ander, zonder te letten op de schade welke hij hem berokkent, datgene doen zal, wat hem zelven voordeelig is, zoover namelijk zijne macht reikt. Wil hij zich voor schade vrijwaren, dan moet hij de andere macht verzwakken, of deze althans beletten van zijne macht gebruik te maken. De verhouding is wederkeerig dezelfde: van beide kanten tracht men elkander zooveel mogelijk afbreuk te doen, totdat het evenwicht van macht hersteld is.

Zoo ligt de zaak waar slechts twee staten in aanmerking komen, en zoo ligt zij ook, hoewel schijnbaar meer ingewikkeld, wanneer het om regeling van betrekkingen tusschen velerlei staten te doen is. Tegenover den oppermachtigen, die allen bedreigt, hebben de kleine en zwakkere staten een gemeenschappelijk belang. dat hen leidt tot vereeniging, ten einde met vereende krachten het dreigend gevaar te weren. Is de coalitie sterker dan de oppermachtige staat alleen, dan zoekt deze op zijne beurt naar bondgenooten, en zoo treedt coalitie tegenover coalitie, totdat het evenwicht hersteld, en dus de vrede tijdelijk verzekerd is, namelijk voor zoolang als het evenwicht gehandhaafd blijft. Waar alzoo verschillende staten op elkander werken, daar moeten zij er toe komen, of om tegen elkander op te wegen, of de overmachtige verslindt de anderen. Er is geen andere keus: òf het stelsel van evenwicht, òf de wereldmonarchie. Kleine staten kunnen alzoo dan alleen volkomen zelfstandig tegenover groote bestaan blijven, wanneer zij er in slagen bondgenooten te vinden, welke hunne weerkracht aanvult. Maar hij alleen vindt bondgenooten wiens bestaan waarde heeft voor anderen. En ziedaar dan tevens aangewezen, waarom staten althans een zekeren omvang moeten bezitten om zich te kunnen handhaven. De staat die ook als bondgenoot geen gewicht meer in de schaal kan leggen, om wiens bestaan zich alzoo niemand meer bekreunt, moet noodzakelijk spoorloos ver-

dwijnen, zoodra hij in eene crisis van strijdende belangen betrokken wordt.

De beginselen hier met een enkel woord aangestipt, hebben in het statenverkeer nooit volkomen zuiver gegolden. Menschelijke hartstochten en dwalingen komen tusschen beiden, en leiden vaak tot handelingen met die beginselen in strijd. Maar die handelingen, geheel aandruischende tegen de natuurlijke orde van zaken, houden op, zoodra de menschen, die de staatsaangelegenheden leiden, het zich tot taak stellen, om de waarachtige belangen van den staat tot eenig richtsnoer hunner handelingen te maken. Trouwens, onnatuurlijke handelingen zijn op den duur onbestaanbaar; zij mogen leiden tot eene tijdelijke afwijking van de natuurlijke orde, de geschiedenis van alle tijden leert, dat de ontwikkeling der volken-maatschappij ten slotte door geen andere regelen wordt beheerscht, dan die hier werden aangegeven.

Vraagt men nu naar de beteekenis van de staatsverdragen, welke de hier bedoelde machtsbetrekkingen tusschen de staten regelen, dan moet natuurlijk het antwoord zijn, dat die verdragen slechts redelijk kunnen heeten, zoolang zij de machtsverhouding tusschen de contracteerende partijen zuiver en juist uitdrukken. Is dat niet langer het geval, dan worden die tractaten onrechtmatig, en is het niet enkel geoorloofd die ter zijde te stellen, maar moet de staatsman daartoe komen, wanneer hij zijne plichten tegenover zijn eigen staat werkelijk wil naleven.

De voorgaande uiteenzetting verklaart tevens de beteekenis van den oorlog. Is door den natuurlijken loop der zaken, door ontwikkeling hier en door achteruitgang elders, de machtsverhouding tusschen de staten onderling feitelijk eene andere geworden dan die, welke de bestaande tractaten aanwijzen, dan zal het maar zelden mogelijk zijn op vredelievende wijze tot erkenning van die voorgekomen verandering te geraken. Welke staat toch zal vrijwillig afstand doén van de voordeelen, welke de bestaande tractaten hem verleenen? De oorlog wordt dan het natuurlijk middel, niet om rechtskwestiën te beslissen, maar om duidelijk te constateeren aan welke zijde de betwiste overmacht bestaat. Is dit eenmaal gebleken, dun is ook van zelf het oogenblik aangebroken om door nieuwe tractaten de machtsverhouding te regelen, zooals de feiten die hebben aan het licht gebracht.

Het doel van den oorlog is alzoo werkelijk herstel van den vrede: het zoeken naar een bruikbaar, onbetwist uitgangspunt voor nieuwe onderhandelingen. Maar juist omdat dit het doel is, hebben de strijdvoerenden in tijd van oorlog een gemeenschappelijk belang, even goed als vreedzame staten dit hebben onder normale omstandigheden, en dit gemeenschappelijk belang is herstel van den voor beiden onontbeerlijken vrede. Om daartoe te geraken moeten zij zich dus ook in oorlogstijd niet van alle banden en plichten ontslagen achten, maar zoo handelen, dat wederinvoering van vrede later, als het pleit omtrent de overmacht beslist zal zijn, niet onmogelijk worde. De oorlog heeft alzoo zijne eigene regelen en gebruiken, welke partijen uit zuiver éigenbelang naleven; hoewel altijd onder het groote voorbehoud, dat voor alle volkenrechtelijke regelen geldt, dat namelijk geen hooger staatsbelang het ter zijde stellen van deze regelen vordere.

Ziedaar de gedachtengang van onzen schrijver in korte woorden samengevat. Ofschoon hij er blijkbaar op uit is zijne stellingen zoo scherp mogelijk uit te drukken en daaraan soms het voorkomen te geven van paradoxen, zoo is het toch dunkt mij niet te loochenen, dat hij in hoofdzaak de waarheid aan zijne zijde heeft. De bedenkingen, welke zijn boekje uitlokt, betreffen minder hetgeen daarin gezegd, dan wat daarin verzwegen of althans niet duidelijk genoeg wordt uitgesproken. Dat de staten slechts voor zich zelven bestaan en leven, en dat dus het verband tusschen de volken onderling enkel op zelfzucht steunen kan, is niet alleen een historisch feit, maar ook eene innerlijke noodzakelijkheid. Ze te laten leven voor een belang, dat het hunne niet zijn zou, is onmogelijk, zoolang dat vreemde belang niet beschikt over zooveel macht als noodig is om zich met geweld aan den weerbarstigen staat op te leggen. Men moge soms in proclamatiën gewagen van oorlogen, ondernomen ten behoeve van ideeën, aan het belang van den strijdvoerende vreemd, in de praktijk komt iets dergelijks niet voor: en gelukkig, want minder dan andere zouden dergelijke oorlogen te rechtvaardigen zijn.

Moet men dus aan Lasson toegeven, dat er eigenlijk geen volkenrecht bestaat? Zeker niet, en zijn geheele strijd tegen dat woord ‘recht’, dunkt mij een kinderachtig woordenspel. Omdat souvereine staten niet van anderen afhangen en er van nature tusschen hen en andere staten geen rechtsverband be-

staat, daaruit behoeft toch zeker niet te volgen, dat het scheppen van zulk een verband, wanneer zij daartoe vrijwillig, uit eigen machtsvolkomenheid en enkel door eigenbelang gedreven, mochten willen besluiten, eene onmogelijkheid is. De regel, welken zij zich, vrijwillig of stilzwijgend, als bindenden regel stellen, is ook voor hen een bindende regel, al mogen de middelen om zijne naleving te verzekeren, gebrekkig zijn, ja soms geheel ontbreken. Het bestaan van het recht hangt niet van de rechtsvordering af, al ontleent het daaraan meestal al zijne praktische waarde.

De staat, welke de verplichting, vrijwillig aanvaard, niet naleeft, pleegt mijns inziens onrecht; maar dat wil zeker niet zeggen, dat dergelijk onrecht onvoorwaardelijk moet worden veroordeeld. Wanneer men zelfs in het privaat- en staatsrecht aan de zoogenaamde noodweer eene plaats inruimt; namelijk erkent, dat er gevallen zijn, waarin de mensch ongestraft het recht moet kunnen ter zijde stellen, ten einde te kunnen verdedigen dat wat meer waard is dan het recht zelf, dan zal men er wel niet aan denken die noodweer aan de staten in hun onderling verkeer te betwisten. Hen te dwingen de heerschappij van het recht te verkiezen zelfs boven hun eigen bestaan, zou louter dwaasheid zijn. 't Is waar, de omstandigheid dat de belanghebbenden zelven beslissen, of en wanneer er voor hen aanleiding bestaat om zich op de noodweer te beroepen, maakt het volkenrecht bij uitstek broos en verklaart zijne onvolkomenheid, maar ontneemt daaraan niet het karakter van een recht.

Laten wij echter dat geschil over woorden en namen rusten: de hoofdgedachte van den schrijver aarzel ik niet tot de mijne te maken; en toch zou ik meenen dat het door hem ingenomen standpunt in hoofdzaak valsch is. Het verschil ligt echter niet in zijne opvatting van het wezen van het volkenrecht, maar in zijne begrippen van de eischen eener verstandige binnenlandsche politiek; begrippen, welke hij wel niet uitwerkt, maar toch duidelijk genoeg laat doorschemeren. Heffter ging zeker veel te ver, toen hij in de Inleiding van zijn Volkenrecht beweerde, dat strijd tusschen dat recht en de verstandigen politiek niet denkbaar is, en dat eene correcte politiek nooit kan doen of billijken wat het volkenrecht verwerpt; maar de gedachte van Lasson, dat er een principieele strijd bestaat tusschen de belangen van de groote volkeren-maatschappij en die van elken staat in het bijzonder, is zeker niet minder onwaar; en toch,

op die gedachte is het laatste gedeelte van zijn betoog bijna geheel gebouwd. Het streven naar uitbreiding van macht is voor hem in zekeren zin de eerste wet van het welbegrepen staatsbelang, en toch kan dit slechts bij uitzondering waar zijn, namelijk dan, wanneer die uitbreiding eene behoefte is om den staat het genot te verzekeren van deze of gene onmisbare levensvoorwaarde, of wel wanneer zij moet dienen om het gevaar waarmede anderen dreigen te keeren. Het eerstgenoemde geval nu wordt inderdaad meer en meer eene zeldzaamheid: de tijd, waarin handelsnaijver tot afsluiting van zeeën, rivieren en markten leidde, is voorbij, waarschijnlijk voor altijd, en daarmede vervalt voor den staat eene der natuurlijkste aanleidingen om naar uitbreiding van macht te streven. Men behoeft niet meer door overmacht te dwingen wat vrijwillig wordt toegestaan: een mede-aandeel in het genot der natuurlijke voordeelen aan andere staten toegekend. Zeker, dergelijke gevallen kunnen en zullen zich ook nog in de toekomst voordoen, al ware het slechts omdat er nog vrij wat tractaten overblijven, door de overmacht opgesteld, welke tusschen volken en volken onnatuurlijke grenslijnen hebben getrokken; maar zij behooren tot de zeldzaamheden, en kunnen dus allerminst het streven naar uitbreiding van macht tot het algemeene richtsnoer maken van elke staatkunde, slechts op de strenge behartiging van haar welbegrepen eigenbelang bedacht. De hoofdaanleiding om vermeerdering van eigen macht te zoeken, kan dus slechts liggen in de tweede oorzaak, welke ik noemde, namelijk in het gevaar, waarmede anderen dreigen. Maar nu is het duidelijk, dat die anderen, dus dreigende zonder dat zij daartoe door eene inwendige noodzakelijkheid gedrongen worden, voor zich een incorrecte politiek volgen; dat zij gedreven worden door den hartstocht, de eerzucht of ijdelheid hunner hoofden, niet door een welbegrepen eigenbelang. Laat die incorrecte politiek varen en de aanleiding voor anderen om naar uitbreiding van macht te streven, heeft opgehouden te bestaan. Wat men ook zeggen moge, als in Europa eene wijze staatkunde de volken noopt om hunne weerkracht tot een maximum op te voeren, kan men bijna altijd zeker zijn, dat althans een enkele staat aan eene onwijze staatkunde de voorkeur geeft, en naar eene machtsuitbreiding streeft, welke voor dien staat geen noodzakelijkheid is en dus tegen zijn welbegrepen eigenbelang aandruischt. De beste waarborg voor de ongekrenkte heerschappij

van het volkenrecht in de toekomst, een waarborg, welke wel niet de schennis van dit recht buitensluit, maar haar toch tot een minimum terugbrengt, ligt alzoo in het goed bestuur van elken staat in het bijzonder, en dat bestuur moet beter worden, naarmate de volksvrijheden zich ontwikkelen en de geregeerden zelven meer invloed op de handelingen van den staat uitoefenen. Gelukkig bespeuren wij die ontwikkeling schier overal, en ziedaar onze troost voor de toekomst, de grond, waarop ook onze verwachting steunt, dat de betrekkingen tusschen de staten onderling meer en meer door zuivere rechtsbeginselen zullen worden beheerscht. Deze verwachting is wel is waar eene zeer gematigde, maar dan ook, naar ik meen, eene zeer gewettigde: immers zij gaat te rade met de praktijk en de geschiedenis, en droomt evenmin van eene onmogelijke algemeene volkeren-maatschappij als zij aan de bijzondere staten eischen stelt, met de waarachtige natuur van die staten in strijd.

Ik geef aan de hier ontwikkelde geruststellende verwachtingen van de toekomst verre de voorkeur boven de wenken, welke Lasson in het laatste hoofdstuk van zijn boek tot waarborg voor het behoud van den vrede aan zijne lezers ten beste geeft. Deze wenken zijn, dunkt mij, het zwakste gedeelte van het gansche betoog; want deels komen zij neer op raadgevingen, welke juist van het standpunt waarop de schrijver zich geplaatst heeft, weinig of geene waarde hebben: den raad bijv. om het volkenrecht meer en meer te codificeeren, om regelmatig internationale politieke congressen samen te roepen, enz.; en gedeeltelijk behelzen zij adviezen, welke niet licht de algemeene instemming der volken zullen wegdragen. Volgens Lasson behooren de staten aan hunne weerkracht de grootst mogelijke uitbreiding te geven en zich steeds tot aan de tanden te wapenen. Maar ook slechts eene gebrekkige wapening vordert tegenwoordig schatten, welke kleine staten niet kunnen opbrengen, en vandaar is het volkomen natuurlijk, dat de tegenwoordige tijd tot het vormen van groote staten overhelt. Voor kleine staten blijft niets anders over dan òf onderlinge confederatie, òf onderwerping aan de hegemonie van machtige naburen, òf gedwongen neutraliteit: en zelfs dit laatste is nog maar een halve maatregel, want natuurlijk dat als de gewaarborgde neutraliteit met het eigenbelang van dezen of genen grooten staat in botsing komt, de waarborg weinig zoude afdoen. Het best ware

dan ook - en dit is een ander en vermoedelijk niet het minst welgemeende advies van den schrijver - de kleine staten eenvoudig op te ruimen, en zoodoende een twistappel van de machtigen en een altijd dreigend oorlogsgevaar weg te nemen. Het middel is radikaal; men wil den inhoud van goud- en zilversmidswinkels tusschen de roovers verdeelen om hen van diefstal terug te houden.

De lezer is zeker maar half gerustgesteld, wanneer hij aan het slot van al deze adviezen verneemt, dat Europa nu met meer vertrouwen dan vroeger een tijdvak van duurzamen vrede mag te gemoet zien. Immers in Duitschland en Italië hebben groote staten, wier grenzen met die der nationaliteiten samenvallen, en die zich zelven genoeg zijn, de plaats ingenomen van de zich souverein wanende duodecimo-staatjes. Vooral op de waarborgen, welke Duitschland voor het behoud van den vrede oplevert, wordt sterke nadruk gelegd: misschien met recht, maar toch alleen op deze voorwaarde, dat er tusschen de leiders van Duitschland en onzen schrijver, in de opvatting der eischen van eene verstandige binnenlandsche politiek niet al te veel overeenstemming blijke te bestaan.

Komen wij tot hen, die ik zooeven de optimisten noemde, de schrijvers die wel toegeven, dat het niet geheel mogelijk is den oorlog uit het volkenrecht te bannen, maar die toch vasthouden aan het geloof, dat door deze of gene internationale regeling het altijd dreigend oorlogsgevaar tot een minimum zou kunnen worden teruggebracht. Natuurlijk dat de plannen welke zij in overweging geven, niet weinig uiteenloopen: sommige zijn uiterst bescheiden, maar dan ook niet in staat grooten invloed op de praktijk uit te oefenen, - het plan van Trendelenburg bijv. om de staten bij algemeene internationale overeenkomst te verplichten geen oorlog te beginnen, dan na voorafgaande kennisgeving en na het verstrijken van zekeren termijn in die overeenkomst te bepalen; - anderen zijn zoo excentriek, dat het zelfs niet noodig is ze te bestrijden, bijv. het plan van zeker schrijver in het Weekblad van Administratief recht, die in vollen ernst betoogt, dat de staten zich moeten verbinden om bij voorkomende oorlogen van weerskanten een gelijk getal soldaten in den strijd te brengen. Maar er zijn in den laatsten tijd, zelfs hier te lande, ook ernstiger plannen ontwikkeld,

en daarbij denk ik meer in het bijzonder aan de voorstellen van den Heer Lorimer, hoogleeraar in het volkenrecht te Edinburgh, door hem ten vorige jare in de *Revue du droit international* medegedeeld, en aan de plannen die onze landgenoot Mr. P. van Bemmelen onlangs in zijne brochure: ‘Middelen tot voorkoming van oorlog’ heeft blootgelegd.

Wat bedoelen die plannen?

Professor Lorimer vraagt zich af, waarom tot nog toe alle pogingen om eene europeesche staten-organisatie tot stand te brengen, schipbreuk leden, en hij vindt het antwoord in twee redenen. Vooreerst deze, dat al die plannen eene definitieve organisatie bedoelden, en zulk eene is in strijd met de natuur. Ook de staten hebben hunne natuurlijke ontwikkelingswetten, aan welker gezag zij zich niet kunnen onttrekken. Zelfs al mocht, wat nog nooit het geval was, de grensregeling der europeesche staten op een gegeven oogenblik volkomen natuurlijk en zuiver zijn, dan nog zou zij dit niet blijven. De nationaliteiten vervormen zich in den loop der tijden; kleine volken gaan allengs geheel of gedeeltelijk op in grootere volken, wier hoogere cultuur hen aantrekt: de grens wordt in dat geval *feitelijk* verplaatst, en moet dus ook *rechtens* verplaatst worden; of de tractaten, welke die grens aanwijzen, worden onrechtmatig en op den duur onhoudbaar. Ze nog te verdedigen is strijd voeren voor de letter tegen den geest, welke bij het stellen van de overeenkomst voorzat. De schotsche hoogleeraar, zoo als men ziet, oordeelt hier niet anders, en mij dunkt niet minder juist dan de duitsche publicist, wiens gevoelen ik hier boven mededeelde. De tweede reden waarom vroegere plannen niet slaagden, komt hierop neer, dat zij alle staten op den voet van volkomen gelijkheid en met denzelfden invloed in de organisatie wilden opnemen, ofschoon zulk eene gelijkheid feitelijk niet bestaat en groote staten dus ook onmogelijk aan kleine volken denzelfden politieken invloed kunnen toekennen, als zij zelven willen uitoefenen.

Beide deze gebreken nu zijn vreemd aan zijn voorstel van een internationaal congres, gegrond op het beginsel *de facto*. Elke staat zou op dit congres, dat jaarlijks op eene geneutraliseerde plaats moet samenkomen, door twee afgevaardigden worden vertegenwoordigd; maar het getal stemmen door die afgevaardigden uit te brengen, zou afhangen van het gewicht der

staten, in wier naam zij optreden. De schrijver erkent volmondig, dat het verbazend moeilijk is, dat betrekkelijk gewicht te bepalen, maar toch gelooft hij, dat de gegevens om daartoe te geraken, niet geheel ontbreken. Meer bijzonder zoude hij gelet willen hebben op de bevolking, het bedrag der inkomsten, na aftrek van die voor rentebetaling noodig, de waarde van inen uitvoer, en zoo mogelijk ook de verhouding, waarin het getal van hen die lezen en schrijven kunnen, staat tot het cijfer der volslagen onkundigen in elk land, ten einde zoodoende althans eenigermate ook met de intellectueele kracht der staten rekening te houden. Elk lid van het hier bedoelde congres zou, in verhouding tot het getal stemmen dat het uitbrengt, geld en manschappen moeten beschikbaar stellen, opdat de besluiten van het congres desnoods gewapenderhand kunnen worden ten uitvoer gelegd. Indien eenige staat den oorlog begint zonder dat de goedkeuring van het congres verkregen is, worden zijne gemachtigden van de volgende zitting uitgesloten en het gedrag van dien staat tijdens de afwezigheid dier gemachtigden, door de vergadering beoordeeld. Zuiver nationale kwestiën worden niet aan het oordeel van het congres onderworpen, maar wel de burgeroorlogen, blijvende de vergadering bevoegd zelve te bepalen wanneer eenige opstand dus het karakter van een burgeroorlog aanneemt. Naast het congres zou eene internationale rechtbank staan, belast met de taak om de eigenlijke rechtskwestiën te beslissen; behoudens hooger beroep op het congres zelf.

Ziedaar de grondtrekken van het eenvoudige plan. Met het uitwerken der bijzondere voorschriften houdt de schrijver zich niet bezig, misschien wel geleid door de overtuiging, dat de invoering van dit of dergelijk plan zich nog wel eenige jaren zal laten wachten, en dat men dus voorshands aan de hoofdbeginselen ruimschoots genoeg heeft.

Bij gemis van die uitwerking is intusschen de bedoeling van den schrijver niet volkomen duidelijk. Begrijp ik zijn plan wel, dan laat hij het recht der staten om zelven te bepalen wanneer zij oorlog moeten voeren onverkort; ofschoon de bijgevoegde bepaling, dat het congres beschikt over de noodige legermacht om zijne besluiten desnoods gewapenderhand ten uitvoer te leggen, eenigen twijfel zou kunnen doen ontstaan omtrent de juistheid van deze mijne opvatting. Vermoedelijk echter zal men die legermacht behoeven voor het doen uitvoe-

ren van andere besluiten over al die internationale kwestiën, welke geen oorlogskwestiën zijn.

Mij houdende aan deze opvatting erken ik gaarne, dat het plan van prof. Lorimer zich door zijne bescheidenheid kenmerkt, in zooverre als hij althans in oorlogszaken de vrijheid der staten eerbiedigt. Maar juist die bescheidenheid ontneemt dan ook aan het plan zijne groote beteekenis voor de praktijk: want ik kan mij niet voorstellen, dat het, in dien zin toegepast, het uitbreken van een enkelen oorlog zal tegenhouden. Immers de belangen welke voor alle staten bij de beslissing der vraag vrede of oorlog? in aanmerking komen, zijn zóó overwegend, dat het bijkomende nadeel van gedurende één jaar van het congres te worden uitgesloten, wel geen gewicht in de schaal zoude kunnen leggen, en zulks te minder, omdat, althans waar het groote mogendheden geldt, de uitsluiting wel eens aan het gezag van het congres meer nadeel zou kunnen toebrengen dan aan het gezag der uitgeslotenen. Verbeeld u een internationaal congres, in naam van Europa rechtsprekende, maar zonder medewerking bijv. van Frankrijk en Duitschland. Zou het, doelende op den overwinnaar in den niet gesanctionneerden oorlog, later geen aanleiding hebben de fransche Akademie na te zeggen:

> ‘Rien ne manque à sa gloire; il manquait à la notre.’

Trouwens prof. Lorimer rekent meer op het gezond verstand dan op het eigenbelang, en vermoedt, dat men de uitspraak van een congres, geconstitueerd naar zijn plan, zal verkiezen boven ‘le verdict des batailles.’ Ik twijfel er aan, want bij ‘le verdict des batailles’ staat een vraag op den voorgrond, welke het beter kan uitmaken dan het best georganiseerde congres, namelijk de vraag: aan welke zijde de overmacht berust? - en om het antwoord op die vraag is het ten slotte de strijdvoerenden hoofdzakelijk te doen.

Het plan van Mr. van Bemmelen is meer uitgewerkt dan dat van den schotschen hoogleeraar en reikt in een zekeren zin ook veel verder. De schrijver acht het denkbeeld van een europeesch statenverbond en een internationalen Areopagus eene utopie; maar gelooft daarentegen, dat men zeer wel zou kunnen komen tot een vredeverbond tusschen de beschaafde mogendheden, welke, zonder iets van hare souvereiniteit prijs te geven, zich vereenigen om onder elkander het behoud des vredes te bevorderen en daartoe een permanent vredescongres bijeenbrengen.

De deelnemende mogendheden *kunnen* hare onderlinge geschillen aan de beslissing van het congres onderwerpen; maar zij verbinden zich in elk geval om, eer zij elkander beoorlogen, het voorwerp van den krijg, de reden van den voorgenomen oorlog aan het congres mede te deelen en zijne bemiddeling in te roepen. Leidt deze niet tot het gewenschte doel, dan zal de oorlog voortgang hebben, tenzij de verbonden staten, met uitzondering der betrokken partijen, *eenstemmig* verklaren, dat er voor den oorlog geen voldoende grond bestaat, in welk geval zij dien *verbieden*. Barst ze toch uit, dan wordt de wederspannige partij in den internationalen ban gedaan, dat wil zeggen, elk diplomatiek en volkenrechtelijk verkeer wordt met die partij afgebroken. Tot dit einde zal de vereenigde land- en zeemacht der bondgenooten het grondgebied van den gebannen staat afsluiten, kusten en zeeplaatsen blokkeeren, alle marine- en handelschepen, welke men zonder bloedstortend gevecht tusschen de equipages kan machtig worden, in beslag nemen, de landgrenzen door groote troepenontwikkeling bewaken, allen in- en uitvoer verbieden, enz. Biedt de ongelukkige tegenstand, dan volgt - als namelijk drie vierden der bondgenooten daarmede instemmen - *de militaire* bezetting; dat wil zeggen, de bondgenooten bewegen zich voort ‘met groote overmacht’ - dit laatste wordt uitdrukkelijk gestipuleerd - om aldus tegenstand te velde te verijdelen. Zij beschieten of bombardeeren geen vestingen (vermoedelijk omdat dit weinig zou passen bij een zoo vredelievend doel), maar bezetten de groote middenpunten van bevolking, zoo ze open, of sluiten ze af, wanneer ze bevestigd zijn. Zij nemen al wat tot den krijg kan dienen, met inbegrip van staats-, provinciale- en gemeentekassen en verordenen overal zware geldheffingen, ten einde dus de zenuw van den oorlog weg te nemen. Zij wagen geen bloedige ontmoetingen, ook niet om sneller hun doel te bereiken.....

De scherpzinnige lezer moge het ontbrekende zelf aanvullen; ik waag het niet verder te schrijven, om niet, ofschoon ik meestal woordelijk citeer, in een *charge* te vervallen. Dergelijke *charge* zou onbillijk zijn tegenover Mr. van Bemmelen, die eerlijk genoeg is zelf te verklaren, dat zijn plan gebrekkig is en allicht door een beter zou kunnen worden vervangen. Toch hecht hij aan de hoofdgedachte en meent daarvan voor de toekomst iets goeds te mogen verwachten. ‘Het is onmiskenbaar,’ - zegt hij - ‘dat het Staten-Vredeverbond en permanent vredecon-

gres een veelvoudigen en sterken invloed ten gunste des vredes zal uitoefenen. Reeds het feit, dat men lid is van een verbond tot onderlingen vrede, moet eene neiging tot vrede kweeken. Men wil ongaarne de spelbreker zijn onder de verbondenen.' *Spelbreker!* Het woord is goed gekozen, want men zou werkelijk gaan meenen, dat het ernstig leven van staten en volken slechts een louter spel bedoelde, dat zich gewillig plooide naar de voorschriften van een reglement, hier of daar uit tijdverdrijf bijeengebracht. Ik sta inderdaad verbaasd over het forsche geloof, dat in de hier afgeschreven verklaring ligt opgesloten, en vraag mij zelf af, met welke periode van de geschiedenis men dan toch is te rade gegaan bij het ontwerpen van een soortgelijk plan?

Gelukkig intusschen, dat men voor de verwezenlijking van zulk een plan niet veel vrees behoeft te koesteren, noch nu noch over honderd jaren, tenzij men mocht gelooven aan de mogelijkheid, dat alle besef van hetgeen hun eigenbelang medebrengt, plotseling aan alle europeesche staten, groote en kleine, zou kunnen ontvallen. Menschen mogen vredebonden sluiten, staten zeker niet, om de zeer eenvoudige reden, dat behoud van den vrede voor hen geen hoofdzaak is en ook nooit worden kan. Hun is het voor alles te doen om vrijheid en zelfstandigheid; kunnen zij die in vrede genieten, des te beter; maar zoo niet, dan is de oorlog geen te groote opoffering om die belangen bij uitnemendheid te handhaven. Een vredeverbond tusschen staten zoude zijn eene overeenkomst waarbij deze corporatiën, welker hoogste reden van bestaan in de handhaving van haar recht gelegen is, zich verbonden onvoorwaardelijk afstand te doen van het eenige middel, dat de natuur haar onder sommige omstandigheden gegeven heeft om het doel van haar bestaan te beveiligen en te verdedigen. Tot zulk eene verbastering zal het in Europa nooit komen.

De Heer van Bemmelen noemt het eene deugd van het door hem aangeprezen stelsel, dat het de soevereiniteit der verschillende staten eerbiedigt. Vooreerst is dit maar zeer betrekkelijk waar, want zoodra het stelsel toelaat, dat de gezamenlijke staten aan een hunner het voeren van oorlog verbieden, kan men toch niet loochenen, dat de souvereiniteit van het land, door zulk een verbod getroffen, wordt opgeofferd. 't Is zoo, het geval zal niet licht voorkomen, want het is genoeg, dat één enkele staat weigert tot het verbod mede te werken, om dit

onmogelijk te maken; maar wat bewijst dit anders, dan dat het plan als middel om den vrede te verzekeren, volstrekt geen waarde heeft? Hoe zelden gebeurt het, dat bij het uitbreken van een oorlog alle staten, niet in den strijd betrokken, ook onverschillig zijn omtrent de uitkomst, en zijn zij het niet, dan zorgen zij natuurlijk, dat de oorlog voortgang hebbe, opdat zij zonder eenig gevaar voor zich zelven en met behoud van alle voordeelen aan de neutraliteit verbonden, het resultaat dat hun ter harte gaat, verwezenlijkt mogen zien. Immers men vergete niet, dat de staten, die beslissen moeten, ten slotte met niets anders te rade gaan en kunnen gaan dan met hun eigenbelang. Verbeeld u dat bij een dreigenden oorlog tusschen Rusland en Duitschland, Frankrijk de vraag te beslissen krijgt: of de gelegenheid, welke zich voordoet om zijn erfvijand zoo al niet te vernietigen dan toch te verzwakken, al of niet ongebruikt zal worden gelaten? Verbeeld u, Engeland, Oostenrijk, Denemarken, om van andere staten niet te spreken, alle machten, welke slechts bestaan ter verdediging van hare eigen belangen, in een soortgelijk geval geroepen om die eigen belangen ter zijde te stellen en een ander belang te behartigen, dat zij als zoodanig niet kennen. Maar aangenomen, dat er voor geen enkele mogendheid, groot of klein, eenig bijzonder motief te vinden is, 't welk haar belet tot het verbod van den oorlog mede te werken, zou het dan voor den staat, welke den oorlog wil, zoo moeilijk zijn voor eene enkele mogendheid zulk een motief te scheppen? Immers, wat men van die mogendheid vergt, is niet eene altijd gevaarlijke deelneming aan den strijd, maar enkel het gedoogen dat de oorlog voortgang hebbe, en aan dit gedoogen kan geen enkel gevaar verbonden zijn. Voor kleine mogendheden in het bijzonder, zou het onder den drukkenden invloed van naburige groote staten op oorlog belust, bijna niet doenlijk zijn in haar veto tegen den oorlog te volharden. Al werd dus het plan van Mr. van Bemmelen door geheel Europa goedgekeurd, dan nog zou het naar mijne overtuiging het getal oorlogen in ons werelddeel ook niet met één enkelen verminderen.

Misschien zie ik de zaken te donker in; maar gesteld dat ik mij vergis, wat dan nog? Men zal dan alleen dit uitwerken, dat geen oorlog in de toekomst meer mogelijk is, wanneer het belang van de twee staten, welke den strijd willen, met het belang van alle andere staten in strijd is. Heeft men nu echter om

dit prachtige resultaat te verzekeren, een vredeverbond noodig? Zal het gewenschte doel onder die omstandigheden ook niet zonder reglement verkregen worden? Van eene executie als Mr. van Bemmelen beschrijft, heeft Europa in '13 en '15 voorbeelden opgeleverd; toen had men inderdaad die duidelijk geopenbaarde botsing tusschen den wil van één en het belang van alle anderen, en mij dunkt, dat bij die gelegenheid de gecoaliseerde mogendheden het bewijs gaven, hoe zij zich ook zonder reglement weten te redden, zoodra zij duidelijk inzien wat haar wezenlijk belang eigenlijk vordert. Een van beiden altijd: het algemeen belang, dat van den oorlog niet weten wil, bestaat of het bestaat niet. In het eerste geval wordt zonder voorafgaand verbond het gewenschte resultaat volkomen zeker verkregen; in het laatste geval leidt het verbond tot niets. De fout van alle plannen en ontwerpen als hier bedoeld worden, komt naar mijne meening altijd hierop neer, dat zij uitgaan van de valsche stelling, als zouden de staten ter eere van reglementen kunnen doen of laten, wat zij zonder die reglementen zouden laten of doen. ‘Les garanties de mon temps - zeide Frederik de Groote - sont, comme l'ouvrage de filigrane, plus prôpre à satisfaire les yeux qu'à être de quelque utilité.’ Welnu wat in de dagen van den grooten koning waar was van garantie-verdragen, en van die verdragen waar blijft, ook nog in het jaar des Heeren 1872, geldt nog veel meer van de hier bedoelde internationale reglementen. Om een garantieverdrag ter zijde te stellen, zal men zich veelal moeten onttrekken aan het nakomen van eene plechtige verbintenis, terwijl het toepassen van een internationaal reglement, als hier bedoeld wordt, overeenkomstig de bijzondere inzichten en belangen van elken staat, altijd een onbetwistbaar recht zou moeten blijven. Zoolang dit nu het geval is, zal de waarde van dergelijk internationaal reglement althans niet grooter zijn, dan de waarde van het stuk papier, waarop het geschreven staat.

Moet ik, afgescheiden van de hier ontwikkelde bedenkingen tegen het hoofdbeginsel, dat aan het plan van Mr. van Bemmelen ten grondslag ligt, nog wijzen op de praktische bezwaren aan zijne tenuitvoerlegging verbonden? Mij dunkt, ik kan mij van zulk eene taak veilig ontslagen achten, ook omdat die bezwaren, reeds bij de eerste lezing van het plan, duidelijk genoeg in het licht vallen. Dat eene executie als de schrijver bedoelt, moet geschieden met groote overmacht van wapenen,

om zooveel mogelijk allen tegenstand af te snijden, is een natuurlijke eisch, welke zich gemakkelijk laat neerschrijven; maar het verwerven van die overmacht in elk bijzonder geval zou meer moeite kunnen kosten, althans wanneer de executie eene groote mogendheid mocht treffen. Meent men het ernstig met zulk een plan, dan zou het in de eerste plaats daartoe moeten leiden, dat, overeenkomstig de wenschen van Lasson maar lijnrecht in strijd met de bedoelingen van alle vrienden des vredes, alle europeesche staten zich tot de tanden wapenden en voortdurend dus gewapend bleven. Immers eene bedreiging met executie, afkomstig van staten niet of niet voldoende voor den oorlog uitgerust, zou eenvoudig belachelijk moeten heeten.

Mijne eindconclusie is deze: alle pogingen om door eene meer of minder kunstige internationale regeling het oorlogsgevaar voor de toekomst af te wenden, zijn even ijdel als het droombeeld van eeuwigen vrede zelf, omdat zij zonder uitzondering berusten op eene volledige miskenning van de verhouding, zoo als die werkelijk tusschen souvereine mogendheden bestaat. Zoolang men zich in dergelijke plannen verdiept en elders heil zoekt, dan in hetgeen ik hierboven eene correcte binnenlandsche politiek noemde, zal men zich langs een dwaalweg voortbewegen en ten slotte tot resultaten komen, welke het nuchtere gezond verstand altijd als geheel onvoldoende en bijna altijd als belachelijk zal brandmerken.

Wil dit alles nu zeggen, dat er tot tempering van het oorlogsgevaar en verbetering van het oorlogsrecht niets gedaan kan worden? Waarlijk niet, al geloof ik ook dat men zich met zeer bescheiden eischen zal moeten tevreden stellen. Maar eer men het mogelijke bepaalt, diende in elk geval te worden aangewezen wat werkelijk onmogelijk is.

Leiden, Juni 1872.
J.T. BUIJS.

(*Slot volgt.*)

Belasting in arbeid en belasting in geld op Java.

In eene brochure van den Heer Mr. C. Sandenbergh Matthiessen, getiteld: ‘Het koloniaal vraagstuk van het uur’ ('s Gravenhage, 1866), zegt die schrijver onder andere: dat de hinderpalen, die tot nog toe uitbreiding en verbetering van den landbouw en ontwikkeling van het handelsverkeer in den weg hebben gestaan, voornamelijk zijn geweest (en zij zijn het, helaas! nog) heerendiensten en gemeente-bezit.

Nadat de Hr. Matthiessen dan vooropgesteld heeft, dat alle gedwongen werk langzaam en slecht, en bij betaling duur is, dat geen belasting tot zooveel misbruiken aanleiding geeft als die in arbeid, dat de heerendiensten ten gevolge hebben gehad (en *nog* hebben zij het) vrijstelling van den een ten nadeele van den ander, dat zij onvatbaar zijn voor contrôle, laat hij volgen: ‘ieder inlander moet in de gelegenheid zijn zich voor geld niet van een gedeelte der verplichte diensten te ontslaan, maar voor des noods *veel* geld te verwerven de geheele vrije beschikking over zijn tijd.’

Hoewel ik het met den schrijver volkomen eens ben, voor zoover de eerste stellingen aangaat, zoo kan ik mij echter niet vereenigen met die, in de laatst aangehaalde woorden vervat.

De Heer Matthiessen wil den inlander de gelegenheid openen de geheel vrije beschikking over zijn tijd te verwerven, hetgeen dus zeggen wil, dat men hem moet laten kiezen zijn belasting òf in arbeid òf in geld te betalen, en dat men het aan ieder individu moet overlaten dat te doen op de wijs, die hem het voordeeligst toeschijnt. Hij wil dus hetzelfde als de Heer Thor-

becke, namelijk: bevoegdheid voor ieder, die thans verplicht is om diensten te presteeren, om die jaarlijks af te koopen tegen een door den Gouverneur-Generaal telken jare voor iedere residentie vast te stellen som (de Waal, Aanteekeningen, IX, blz. 412). Hij wil hetzelfde als de Heer Duymaer van Twist, die den 25sten November 1859 in het Parlement zeide: ‘Ik stem toe dat een geheel vrije arbeid op Java onmogelijk is, zoo lang er nog eenige heerendiensten bestaan; maar moet daarom het begin zijn afschaffing van alle heerendiensten? Ik geloof het niet.’ Waarna hij dan vraagt: of het middel niet te vinden zou zijn in een regeling van de wijze waarop men heerendiensten zou kunnen afkoopen.

Op *die* vraag antwoord *ik:* ik geloof het niet. Meer anderen, die ook jaren lang op Java bij het binnenlandsch bestuur gediend hebben, vinden met mij de theorie der afkoopbaarstelling zeer schoon, maar beweren dat zij practisch onuitvoerbaar is. Vroeger heeft mij, even als den Heer Keuchenius, ‘het denkbeeld van een afkoopbaarstelling zeer toegelachen.’ Maar daar de bezwaren aan de verwezenlijking daarvan verbonden, in mijne oogen hoe langer hoe menigvuldiger zijn geworden, naar gelang ik den inlander en zijn huishouding en onze wijze van bestuur beter en grondiger heb leeren kennen, ben ik van een voorstander der afkoopbaarstelling in een bepaalden tegenstander ververanderd.

Een regeling, dat wil zeggen, een goede regeling, der afkoopbaarstelling, acht ik onmogelijk. Met den Heer Mijer zie ik ‘bezwaar in de wijze waarop de contrôle zou worden uitgevoerd, de contrôle over een groot aantal dienstplichtigen, over de te betalen gelden, over de werkelijk gepresteerde diensten in eene dessa, want veel zou aan de inlandsche hoofden moeten worden overgelaten, de administratie zou omslachtig zijn en ook met het scherpste toezicht zou er veel aan den strijkstok blijven hangen.’ (de W., Aant. IX, blz. 427.)

En dat bij den Heer Mathiessen dit bezwaar ook wel eenigszins weegt, meen ik hieruit te moeten opmaken, dat hij op blz. 7 zegt: ‘zoodra die afkoopbaarstelling goed geregeld is,’ en op blz. 13 nog eens: ‘indien de afkoopbaarstelling der heerendiensten goed geregeld is.’ Die goede regeling staat op den voorgrond, en indien zij dus onmogelijk mocht zijn, hetgeen ik vermeen, moet er van worden afgezien. Ik zie geen kans om een regeling der afkoopbaarstelling van de verplichte dien-

sten zóó te maken, dat zij goed werkt en in de praktijk niet aanleiding geeft tot dezelfde en even groote onbillijkheden en misbruiken als de heerendiensten zelven. Nu zegt wel de Heer Thorbecke: ‘dat men bij een dergelijke verandering moeilijkheden zal ontmoeten;’ nu beweert wel de Heer van Twist, ‘dat de zaak van zoo groot belang is, dat men zich niet door eenige administratieve moeilijkheden moet laten afschrikken’ (de W., Aant. IX, blz. 421), en dat stem ik volmondig toe; maar men zal niet maar *eenige* moeilijkheden bij een regeling ontmoeten. Zij zullen zoo *vele* zijn, zij zullen zoo *belangrijk* wezen, dat zij een *goede* regeling beletten, en daarom geloof ik ook dat het 't best is er voor goed van af te zien.

De Heer v.d. Linden moge nu al beweren, na toegegeven te hebben, dat de zaak moeilijkheden zal hebben, dat, ‘wanneer men het ernstig wil, zij te overkomen zullen zijn,’ dit laatste is eene phrase en bewijst niets. Ik vraag hem, hoe lang heeft men ernstig gewild een vliegmachine te maken en hoever is men er meê gevorderd? Met den Heer v.d. Putte, lid der Eerste Kamer, verklaar ik de aflossing der heerendiensten in geld niet praktikabel (de W., Aant. VIII, blz. 263). En waarom?

Wil men de diensten, waartoe de inlander verplicht is, afkoopbaar stellen, dan dient men toch eerst te weten, hetgeen nog niet is uitgemaakt:

Wie *heerendienst*pligtig zijn,

op wie de *gemeentediensten* rusten, en

wie aan de gedwongen *cultuurdienst* moeten deelnemen;

want *dat* zijn de verplichte diensten, die te zamen den inlander beletten over zijn geheelen tijd vrij te beschikken.

Met den Heer Kappeyne vraag ik: is afkoopbaarstelling doenlijk, zonder dat wij weten, wie de plichtigen zijn, en zonder bekend te wezen met den aard en duur der diensten? En even als hij, blijf ik mijzelven het antwoord schuldig op de vraag: ‘wie moet koopen en wat moet worden afgekocht?’

Wat de *heerendiensten* aangaat (en daar zullen wij ons vooreerst bij bepalen, om daarna de gemeente- en cultuurdiensten te behandelen), zou men mogen verwachten, dat men in het Gouvernements Besluit, dat deze diensten regelt, ook zou kunnen vinden, *welke* inlanders tot persoonlijke diensten worden verplicht. Dat is echter niet zoo. Het Gouvernements Besl., dd. 2 Juni, N°. 1 (dat, waarop de in werking zijnde regeling der heerendiensten berust) zegt namelijk:

‘dat het beginsel, dat de heerendienstplichtigheid op den grond rust, gehandhaafd wordt, waar het in werking is’.

Doch, waar ik ook op Java geweest ben, nergens heb ik een *beginsel* in werking gezien. En hoe zou het ook kunnen, daar niemand een antwoord kan geven op de volgende vragen, een antwoord, dat dan toch de grondslag van het beginsel zou moeten zijn:

Rust de heerendienstplichtigheid alleen op erfbezitters, onverschillig of zij bouwland hebben al dan niet?

Zijn bezitters van bouwland zonder erf heerendienstplichtig?

Zijn de diensten afhankelijk van de uitgestrektheid der bouwlanden of erven?

Is de dienstprestatie dezelfde voor bezitters van sawahs en van andere soort van bouwgronden?

Behoort men in iedere dessa, waar men bouwland of een erf heeft, heerendiensten te presteeren, of alleen in die der inwoning?

Welke grondbezitters zijn vrij van het presteeren van heerendiensten?

Ik wil er geen meer stellen; doch wanneer ik beweer, dat deze en meer anderen niet alleen in verschillende residentiën, in verschillende regentschappen, maar zelfs in verschillende dessa's van één regentschap anders worden beantwoord, dan overdrijf ik niet, en daarom durf ik beweren, dat er geen *beginsel* dienaangaande bestaat.

In deze dessa toch rusten de heerendiensten alleen op de sawahbezitters en helpen de tegal- en erfbezitters slechts mede bij zwaar werk (soenbang-soeroeng): in eene andere dessa rusten op de sawahbezitters alleen de dagelijksche, de bijzondere diensten, en nemen de bezitters van andere bouwgronden alleen deel aan de algemeene diensten; in deze dessa weder rusten alle diensten zoowel op de sawahbezitters (gogol) als op de niet sawahbezitters (kĕndon), doch komen de eersten tweemaal uit tegen de laatsten éénmaal; in weder een andere dessa zijn de niet-sawahbezitters van *alle* diensten finaal vrijgesteld en worden die allen door de sawahbezitters alleen gepresteerd. Deze voorbeelden zijn nog te vermeerderen, maar waartoe? Ik geloof, dat zij voldoende zijn voor mijn bewering, dat er geen *beginsel* in werking is

De waarheid is dan ook, dat de heerendiensten worden opgelegd aan hen, die het dessahoofd goedvindt. *Hij* is het, die het beginsel uitmaakt; want daar de dessa door het Gouvernement als een collectieve eenheid wordt beschouwd en het hoofd

als de representant er van, spreekt men slechts met *hem*, gelast men slechts *hem* om te zorgen, dat er op dien en dien dag zooveel dienstplichtigen zijn, en laat men het aan *hem* over om te waken dat die er komen. Het gevolg daarvan is, dat in verschillende dessa's de heerendiensten verschillend zijn geregeld, afhankelijk van het zielental, de uitgestrektheid, het aantal en den afstand der tot de dessa behoorende gehuchten, den aard van het landbezit, den invloed en het gebruik of misbruik van gezag van het dorpshoofd, enz., enz.

En ik sprak hier nog maar alleen van heerendienstplichtigheid, die op den grond zou rusten. In verschillende regentschappen echter heeft het grondbezit niets met de heerendienstplichtigheid te maken en wordt de persoon daarmeê belast. En zulks met goedkeuring van het Gouvernement, want onmiddellijk na de aangehaalde woorden uit het Gouvernements Besluit, dd. 7 Juni 1870, N°. 1, leest men toch deze:

> ‘waar inheemsche gebruiken of instellingen een anderen grondslag aanwijzen, wordt daarin voor 's hands geen verandering gebracht.’

Het Gouvernement, dat in 1864, bij de vorige regeling, kategorisch bepaalde (bij Besluit van 3 Sept.):

> ‘de heerendienstplichtigheid rust op den grond, niet op den persoon,’

is nu verplicht een concessie ten aanzien van dat *beginsel* te doen, omdat het in de zes jaren die verloopen zijn gezien heeft, dat, niettegenstaande dat bepaalde voorschrift, het *beginsel* verschillend ‘naar gelang der inheemsche gebruiken of instellingen’ (wij zagen reeds wat deze zijn) werd toegepast.

Doch wat is nu die ‘andere grondslag’? Ik weet het niet. Ook daar, waar de heerendienstplichtigheid afgescheiden is van het landbezit, mis ik voor een regeling *iederen* grondslag. Hier toch zijn inwonenden vrijgesteld, daar niet; hier deelt de werkbare zoon van een weduwe in de heerendiensten, daar niet; hier treffen de heerendiensten ook de Hadji's, daar niet; hier zijn vreemdelingen vrijgesteld gedurende een zeer korten, daar voor zeer langen tijd, enz., enz. Men ziet, dat ook hier iedere grondslag ontbreekt en, zoo als ik zoo even zeide, ook hier is de heerendienstplichtigheid afhankelijk van de oorzaken en invloeden, die ik daar opsomde.

Met het bovenstaande hoop ik voldoende te hebben aangetoond, dat nergens een beginsel omtrent de heerendienstplichtig-

heid bestaat, dat nergens is uitgemaakt *wie* heerendienstplichtig is: en, dat dient toch eerst te geschieden, daargelaten nog, dat art. 57 van het Regeeringsreglement het voorschrijft en wel in deze woorden:

> ‘in elk gewest worden de aard en duur der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verplicht zijn, de gevallen waarin en de wijze en voorwaarden waarop zij kunnen gevorderd worden, door den Gouverneur-Generaal geregeld in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften.’

Het gaat toch niet aan, het aan de inzichten van de verschillende hoofden van de gemeente of aan de gemeente zelve over te laten, wie dienstplichtig is aan den Souverein. Dat de gemeenten zelven beslissen over den aard der gemeente-dienstplichtigheid is natuurlijk, maar dat in deze dessa iemand *wèl* en in een andere *niet heeren*dienstplichtig zou zijn, al naar gelang de gemeente dat zou goedvinden, mag toch niet bestaan. Dat de belasting aan den Souverein afhankelijk zou gesteld worden van de verschillende inzichten van gemeente-hoofden of gemeentebesturen, mag niet toegelaten worden. En dat toch geschiedt *nu*. Is dus een regeling, zooals art. 57 voorschrijft, nu reeds noodig bij de betaling van de belasting in arbeid, het behoeft wel geen betoog, dat zij onontbeerlijk is, wanneer men die afkoopbaar stellen wil.

Doch stel eens, dat die regeling gemaakt is; dat het Gouvernement een beginsel aangenomen heeft, en dat consequent doet toepassen, dat men dus weet *wie* dienstplichtig is; dan rijst de vraag: voor hoe lang zal men de diensten afkoopbaar stellen: voor een maand? voor een jaar? voor vijf jaar? voor den geheelen levensduur van den dienstplichtige?

Voor één maand gaat niet aan. De diensten zijn niet in alle maanden even zwaar: bij een maandelijkschen afkoop zou men zien, dat de dienstplichtige zich afkocht, wanneer ze het meest drukten, bij het in orde brengen van een weg b.v., en slechts dan persoonlijken arbeid verrichtte, als die het lichtst was. Een maandelijksche afkoop gaat dus niet. Evenmin een afkoop voor den geheelen levensduur. Daargelaten toch, dat men dan voor ieder individu de sterftekans zou moeten gissen (van berekenen is geen sprake, bij gebrek van een burgerlijken stand), zou men niet weten hoeveel men moest laten betalen, omdat niet te voorzien is, hoever men over eenige jaren zal gevorderd zijn met de ‘trapsgewijze vermindering’, zooals art. 57 van het

Reg. Regl. voorschrijft. Blijft dus over een afkoop voor den duur van iedere nieuwe regeling, dus 5 jaar, en een jaarlijksche afkoop.

Daar men nu bij een vijfjaarlijkschen afkoop den inlander toch zeker ieder jaar ⅕ van de som zou laten betalen, kan men even goed een jaarlijkschen afkoop aannemen. Want wil men hem de som in eens laten opbrengen, dan vrees ik dat slechts weinigen daartoe in staat zullen zijn en men dus de meer gegoeden zou bevoordeelen ten koste van de minder gefortuneerden. Wanneer men toch rekent, dat het Gouvernement zich het recht toekent om 52 dagen arbeid van den inlander te vorderen, en dat het dagloon thans op Java ƒ 0.30 is, dan zou de afkoopsom voor 5 jaar niet minder dan ƒ 78 bedragen. En hoeveel inlanders zouden bij machte zijn om dat geld bijeen te brengen zonder vee of andere onmisbare zaken te verkoopen?

Dus, nu eens aannemende, dat men tot een jaarlijksche afkoopbaarstelling overging, dan rijzen de twee volgende vragen, en in het gemis eener bevredigende beantwoording daarvan zit de groote moeilijkheid, zoo niet de onmogelijkheid van een goede regeling. Aan wie zal hij die som moeten betalen? Hoe zal voorzien worden in het afgekochte werk?

Het gemakkelijkste antwoord hierop is: de afkoopsom wordt in 's lands kas gestort, en zij die niet afgekocht hebben, presteeren het werk voor hun gelukkiger dessagenooten; doch dat kan niemand willen! Het batig slot op die wijs nog te vermeerderen, zou *een ieder* tegen de borst stuiten. Even gemakkelijk is het te zeggen: het dessahoofd ontvangt de afkoopsom en moet dan maar zorgen, dat het afgekochte werk door anderen wordt verricht. Doch daargelaten nog dat men zoo doende het hoofd van de gemeente verlaagt tot een koelie mandoer, door hem op te dragen koelies te zoeken om ten behoeve van den Staat het werk te verrichten, dat door sommige gemeenteleden is afgekocht, is een petinggi, die vrijwilligers zoekt, geheel onbestaanbaar. Het is duidelijk, dat hij òf de afkoopsom in zijn zak steekt en zonder betaling het werk door de overige ingezetenen laat doen, òf dat hij dezen of genen nolens volens daartoe prest en hem dan met een kleinigheid afscheept. Doch het is voor hem ook onmogelijk te zorgen, dat hij steeds vrijwilligers heeft, zooals men gemakkelijk inziet, wanneer men slechts bedenkt dat de weg, die onderhouden worden moet, het wachthuis dat moet worden bezet, enz., soms op palen afstand van de dessa liggen. Voor

iederen dienst zou hij dan wel één of meer handlangers mogen hebben, die niets ander deden, dan vrijwilligers zoeken. En wat zou gebeuren moeten, indien die eens geen vrijwilligers voor een of ander werk kan krijgen? Moet dan dit of dat inlandsch hoofd maar een paar pantjens minder of in het geheel geen pantjens hebben? Moet dan dit of dat wachthuis gedurende een paar nachten maar onbezet blijven? Moeten de brieven aan de verschillende inlandsche ambtenaren dan maar een paar dagen blijven liggen, zonder geëxpedieerd te kunnen worden? Moet de weg, die zoo hoogst noodig reparatie vereischt, dan maar in denzelfden toestand blijven?

En stel weder eens, dat de petinggi komt zeggen, dat hij al het geld aan afkoopsommen ontvangen, reeds besteed heeft voor vrijwilligers, moeten die afgekochte diensten dan maar gedurende de rest van het jaar niet verricht worden?

Wil men het geld niet aan het dessahoofd geven, aan wien dan? Laat het bij den ondercollecteur storten, dat doet niets ter zake. Daardoor zal voorkomen worden, dat de petinggi zich verrijkt, maar niet dat er stagnatie in de dienst komt; de laatste bezwaren zullen daardoor niet worden opgelost. Want Resident, Regent, Controleur of Wedono kunnen toch niet voor vrijwilligers zorgen!

Ziedaar de groote bezwaren, die ik tegen de afkoopbaarstelling heb; ik zie geen kans om de afgekochte diensten goed en geregeld te doen verrichten; ik beken gulweg, mij niet in staat te gevoelen een goede regeling te maken (d.i. niet alleen goed op het papier, maar ook goed in de daad), en daarom ben ik tegen de afkoopbaarstelling.

Wat ik dan wil? De heerendiensten behouden? Neen! verre van daar! Ik wil met den Heer van Hoëvell (de W., Aant., VIII, blz. 243) ‘afschaffing’ van alle heerendiensten ‘langzamerhand’, maar ‘met niet al te kleine stappen’. Slechts voor één geval zou ik ze willen behouden, namelijk: ‘wanneer zulks bij rampen van hooger hand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar tijdelijk’ dringend ‘noodig mocht zijn’; doch overigens zou ik de heerendiensten, de belasting in arbeid aan den Staat, geheel willen afschaffen en die vervangen door een belasting in geld.

Tegenstanders hiervan beweren voornamelijk: ten eerste, dat men den arbeid, die nu in heerendienst geschiedt, niet zal kunnen doen verrichten door vrijwilligers, en ten tweede, dat de bevolking het benoodigde geld niet zal kunnen opbrengen.

Dat zijn hun twee hoofdargumenten voor het behoud der heerendiensten. Wat nu het eerste betreft, zoo zal ik zoo duidelijk mogelijk aantoonen, hoe ik zou willen voorzien (en ik ben er van overtuigd, dat daarin zoo te voorzien *is*) in iederen dienst, die nu in gedwongen arbeid wordt verricht.

Wat dan vooreerst de algemeene diensten betreft, die zijn, om het meergenoemd Gouvernements Besluit te volgen, de aanleg, het herstel en het onderhoud van

a.b. Groote en binnenwegen.

Dat zou ik willen aanbesteden. Sommige personen zeggen: dat gaat niet: er zullen zich geen aannemers voordoen. Maar ik beweer, dat, wanneer men het oordeelkundig aanlegt, er niet alleen gegadigden zullen komen, maar er zelfs concurrentie zal ontstaan. Waarom zou *die* uitbesteding niet gaan, terwijl men nu reeds ziet uitbesteding van voeding aan de gevangenen, van het leveren van gras aan postpaarden, het bouwen van een brug of huis, het leveren van koelies aan de gouvernements pakhuizen, het transport van zout daaruit naar de reê en vandaar weder naar verschillende oorden in den Archipel, het vervoeren van gouvernements reizigers, enz., enz., enz.? Waar zou ik eindigen, indien ik alles wilde opsommen, wat nu bij uitbesteding geleverd wordt? Het onderhoud van den weg van Buitenzorg naar Batavia wordt ook uitbesteed en aangenomen, en waarom zou niet even goed als dat en als al die uitbestedingen, die ik verder opsomde (of ook nog niet vermeldde), het onderhoud van den weg op andere plaatsen dan tusschen Batavia en Buitenzorg kunnen geschieden? Er is niet de minste reden om aan de mogelijkheid te twijfelen. Maar men moet het oordeelkundig aanleggen. Men moet niet te groote perceelen aanbesteden; zij mogen mijns inziens niet grooter zijn dan 2 of 3 posten, ten einde concurrentie op te wekken; men moet geen bepalingen maken, waarin het bon vouloir van de ambtenaren een groote rol kan spelen; geen moeijelijkheden in den weg leggen bij het uitbetalen van de aannemingssom in termijnen, enz. Hier zal het wat goedkooper zijn, daar wat duurder; hier zal het wat gemakkelijker gaan, daar wat moeilijker, maar slagen zal men.

c. Bruggen en *duikers*, die aan de groote post- en binnenwegen zijn gelegen. Het onderhoud, het herstel en de aanleg van groote bruggen ziet men nu reeds in vrijwilligen arbeid door aannemers geschieden; het is dus aan geen twijfel onderhevig,

dat heerendienst hierbij gemist kan worden. Mogen er al uitbestedingen mislukken, dan ligt de schuld niet aan gebrek aan ondernemingsgeest, maar aan de bepalingen van het bestek en voorwaarden in verband met de comptabiliteitswet.

d. Wachthuizen, langs de groote en binnenwegen geplaatst. Hoewel ik geen voorstander ben van wachthuizen en er nog meer zou willen opgeheven zien dan in de laatste jaren is geschied (het *waarom* daarvan behoort hier niet te huis), beken ik dat sommige dienen te blijven bestaan. Ook de aanleg, het herstel en onderhoud daarvan kan uitbesteed worden. Te M..... onder andere werd dat reeds door den Assistent Resident bij onderhandsche aanbesteding aan een paar javaansche metselaars gedaan.

e. Districtsgevangenissen en

f. Inlandsche schoollocalen, waarin onderwijs van Staatswege gegeven wordt.

Ook dienaangaande geldt hetzelfde wat ik met betrekking tot de vorige diensten heb gezegd.

Het Gouvernements Besluit, dat ik hier gevolgd heb, maakt onder IX, 2^{e} *a*, nog wel melding van het aanleggen, herstellen en onderhouden van *dijken, dammen* en *waterwerken*, maar behandelt dat onderwerp niet bij IX, III, A, zooals de zoo even aangegevene, en toch vordert het eene speciale vermelding en beschouwing. Het onderhoud van waterwerken (daaronder versta ik dammen, dijken en wat dies meer zij) zal moeilijker bij aanneming gaan dan dat van wegen, omdat de risico daaraan verbonden zeer groot is, en men niet kan berekenen wat het zal kosten. Ik spreek nu niet van kleine waterkeeringen en dijkjes; - voor het onderhoud daarvan zal men aannemers genoeg bekomen; - maar van het onderhoud b.v. van een gedeelte van den dijk langs de Kedirie-rivier. Stelt men den aannemingstermijn zeer kort, dan zal niemand er aan denken; want één bandjer, één klein gat in den dijk kan den aannemer duizenden kosten. Stelt men den termijn zeer lang, ten einde dat gevaar over verscheidene jaren te verdeelen, dan zal de concurrentie luttel zijn en een enkele aannemer een exorbitante betaling eischen. Men zou nogtans voor een 5tal jaren het herstel en onderhoud van enkele groote dammen, enkele strekkende ellen van een belangrijken dijk kunnen uitbesteden; en mocht men daarin niet slagen, dan ze door den Waterstaat, die ook bij uitbesteding altijd contrôle zou moeten uitoefenen, in vrijwilligen arbeid doen herstellen en onderhouden. Slechts bij dijkbreuken zou, ‘tot afwending van algemeen gevaar,’ de

bevolking tijdelijk geprest moeten worden, ten einde behulpzaam te zijn in het herstel.

De algemeene diensten heb ik hiermede afgehandeld; ik zal thans tot de bijzondere overgaan.

a. Het bewaken van 's lands pakhuizen. Daar meest alle pakhuizen in de kom van de gemeente liggen, worden zij nu reeds niet dan hoogst zelden door dienstplichtigen bewaakt. Mocht het hier of daar noodig zijn, dan stelle men een waker aan op een vaste maandelijksche bezoldiging.

b. Het bedienen der niet verpachte overvaarten.

Kan of wil men geen behoorlijke bruggen over de rivieren, die men nu nog per pont over moet, dan kan men toch, om daarbij de heerendiensten af te schaffen, twee wegen inslaan:

1°. De overvaartsgelden zoo hoog te stellen en te doen klimmen tot zich een pachter voordoet, of wel

2°. Een vaste bediening aan te stellen en de overvaartsgelden zóó te regelen, dat zij voldoende zijn voor de bezoldiging daarvan.

Mocht een en ander bezwarend zijn voor de reizigers en vooral voor de in de nabijheid wonende bevolking, dan zou de Staat in de betaling van het personeel of door een vaste bijdrage kunnen tegemoet komen. Doch dit zijn détails: het hoofdbeginsel, afschaffing van de heerendienstplichtigheid voor dezen dienst, behoort niet tot de onmogelijkheden.

c. Het bezetten van wachthuizen. Ik wil niet het nut betwisten van het bezetten van enkele wachthuizen, maar de wijs waarop dat tot nog toe wordt gedaan, is ondoelmatig. Nimmer toch worden dieven door wachtvolk opgepakt, en ik vraag het aan de voorstanders van het behoud der wachthuizen: zou 1 pCt. van de délicten, die ter kennis van het bestuur komen, door de orang-gardoe zijn aangebracht? Ik geloof het niet; ik beweer ten minste, dat het een hoogst zeldzame uitzondering is, als een orang-gardoe als zoodanig voor politie, landraad of rechtbank van omgang als getuige optreedt. De meeste wachthebbenden gaan in de gardoe slapen en zien zij, toevallig wakker zijnde, soms iemand met een rund voorbijgaan, dan laten zij hem stil loopen, tenzij het gestolene hun eigen vee mocht zijn. En waarom zouden zij zich ook vermoeien om hem op te pakken? Zij hebben er niets dan last van; zij moeten vele malen achtereen voor den petinggi, den mantri aris, den wedono, den djaksa, den regent, den politierechter, den landraad komen, palen afstands heen en weêr afleggen, meest zonder

of anders tegen onvoldoende betaling, en stellen zich nog bij eventueele vrijspraak aan weêrwraak van den beschuldigde bloot.

Ik zou nu de wachthuizen willen doen bezetten door bezoldigde politiebeambten, die door een goed tractement er belang bij zouden hebben als zoodanig te blijven fungeeren. Van zulke lieden mag men verwachten, dat zij niet voor niets in het wachthuis zullen zitten, en één op die wijs bezet wachthuis zal meer helpen dan tien op de tegenwoordige manier.

d. Het doen van diensten bij inlandsche hoofden. Met den Heer Kappeyne (de W, Aant., IX, blz. 462) zeg ik, dat deze dienst de schadelijkste van alle gedwongen diensten is. Dat die, ‘zoowel voor zoover ze in het verrichten van arbeid als in huldebetoon bestaan, het uitvloeisel zijn van diep in den volksaard gewortelde overoude gebruiken, daarom ook den inlander niet zwaar vallen en tot zekere hoogte vrijwillig worden volbracht’ (de W., Aant. IX, blz. 447), is onwaar; dat beweren pleit slechts voor de totale onbekendheid van die ‘verscheidene leden’ met den Javaan en hetgeen op Java in de dessa's voorvalt. Dit geldt ook voor die, ‘weder andere leden,’ die beweren, dat ‘die diensten samenhangen met de begrippen en volkszeden van den Oosterling’ (de W., Aant VIII, blz. 236). Ik voor mij zeg met de nota A, behoorende bij de ontwerpbegrooting voor N.I. voor 1867 (de W, Aant. VIII, blz. 343): ‘de verplichte diensten aan de inlandsche hoofden zijn in geenendeele op den ouden adat gegrond. Zij zijn niet anders dan een misbruik, ontstaan toen de oude Javaansche bezoldigingen werden vervangen door de Nederlandsche, die zoo laag gesteld waren, dat de betrokken ambtenaren wel genoodzaakt waren datgene wat de Staat hun te weinig gaf, op de schier zonder contrôle aan hen overgeleverde bevolking te verhalen. Volgens de oude Javaansche instellingen, zooals die thans nog gelden in Soerakarta en Djokjokarta en in de Afdeelingen Madura en Sumanap, verkrijgt ieder ambtenaar zijn vastgestelde bezoldiging in geld of land, dan wel in beide. Daaruit moet hij voorzien in al zijn behoeften, personeel daaronder begrepen, zonder eenige bijzondere rechten op zijn onderhoorigen te mogen uitoefenen. Niet voor private, maar alleen voor sommige openbare aangelegenheden, geldt de heerendienstplichtigheid. Geen der vorsten, prinsen of grooten beschikt tot persoonlijk gebruik over eenig individu, dat zich daartoe niet geheel vrijwillig leent tegen loon in geld of land.’ Dat de Heer Baud

heeft kunnen zeggen: ‘dat die diensten niet zoo bezwarend zijn als men zich gewoonlijk verbeeldt’, kan ik begrijpen, daar hij minder bekend was met het schromelijk misbruik, dat niet op het papier maar facto er van gemaakt werd. Maar het is mij letterlijk onverklaarbaar, hoe hij ooit heeft kunnen gelooven, dat ze ‘zoo weinig drukkend zijn, dat, al liet men aan de bevolking, welke er nu aan onderworpen is, de keuze (wel te verstaan, wanneer de overige heerendiensten zullen zijn afgeschaft, die door of in naam van het Gouvernement worden opgelegd) om die diensten niet meer te bewijzen, zij ze vrijwillig zou bewijzen.’ En geen woorden kan ik vinden om mijn verbazing uit te drukken hierover, dat de Heer Baud in allen ernst heeft durven beweren, ‘dat de bewoners van zijnen grond of de dessa, hem (het inl. hoofd) daartoe (het eischen van dienstplichtigen) afgestaan, het hunnerzijds als een VOORRECHT (*ik* onderstreep) beschouwen, op die wijs (d.i. door gedwongen, onbetaald, op uren afstand van hun woning te gaan werken) in de nabijheid van hun hoofd te zijn.’

Doch, al zouden de inlandsche hoofden als zoodanig ook al recht mogen hebben op dienstplichtigen; als gouvernements-ambtenaren, dat zij *nu* zijn, hebben zij het niet. Zij hebben alleen aanspraak op de bezoldiging in geld en arbeid, hun door het Gouvernement toegekend, dat het eerste vermeerdert en het laatste vermindert, al naar gelang het dat goedvindt. Wanneer nu het Gouvernement zich het recht toekent, het aantal dienstplichtigen ten behoeve van een zekere categorie van landsdienaren te verminderen, heeft het dan ook niet het recht dat tot nul te reduceeren? Evenmin als de Heer Zijlker (de W., Aant., IX, blz. 451) vrees ook ik, dat de bevolking voor het behoud van zulke afgedwongen heerendiensten op bevel en ten profijte van hare hoofden, het zwaard zal trekken of daartegen in opstand zal komen. En met hem zeg ik: ‘was deze gehechtheid zoo groot als sommigen verzekeren, en gevoelde de gemeene man zich werkelijk zoo gelukkig onder dat stelsel van gedwongen diensten, dan zou hij die ook naar hartenlust *vrijwillig* aan de hand kunnen houden.’ Dat, zooals de Heer van Nispen beweert, door die gedwongen diensten een band tusschen de hoofden en bevolking gevormd wordt, is een hoogst verkeerde opvatting. Zoo ook is het voorwaar een zonderlinge stelling: ‘dat de hoofden er zeer op gesteld zijn, dat zij het ontnemen er van als een gevoelige krenking van hun gezag zou-

den aanmerken, naardien hun invloed op de bevolking zeer zou verminderen.' (de W., Aant., IX, blz. 432.) 'Ik', zoo sprak de Heer Sloet (de W., Aant., VIII, blz. 138), en ik zeg het hem volmondig na, 'geloof juist het tegendeel te mogen aannemen; dwang en druk verwekken geen prestige maar baren afkeer en haat in het Oosten zoowel als in het Westen. Ik geloof dat de Regenten (en ook andere inlandsche hoofden) zullen winnen in genegenheid bij de Javanen, in genegenheid, die de eenige grondslag is van allen zedelijken invloed, wanneer hem de gelegenheid benomen wordt om dag op dag de Javanen met heerendiensten te kwellen.'

Trouwens de meeste inlandsche ambtenaren zijn thans niet meer op heerendienstplichtigen gesteld; zij hebben er weinig of niets aan en loopen nog de kans van met dwangarbeid in den ketting bij misbruik gestraft te worden. 's Morgens om zes uur à half zeven gaat de kĕmit van huis en komt, daar hij soms 4 à 6 paal te loopen heeft voor hij bij het hoofd is, dikwijls eerst tegen acht uur aan; dan moet hij wat rusten na zulk een wandeling, vóórdat hij aan den arbeid kan gaan, moet 's middags weêr rusten, gevoed worden en om 4 uur à half vijf weêr vertrekken, ten einde om zes uur te huis te kunnen zijn. Nu begrijpt een ieder, dat in dien korten tijd, gedwongen en onbetaald, zoo goed als niets wordt verrigt!

Ik geloof dan ook niet, dat de inlandsche ambtenaren er tegen zouden hebben, dat de pantjens afgeschaft werden en hun een vergoeding gegeven werd, berekend tegen ƒ 6 per maand voor iederen pantjen. Eenige jaren geleden heeft men hetzelfde gedaan met de Raden Aria's, zoons van wijlen den Panembahan van Pamakassan en, hoewel toen, vóórdat die maatregel in werking kwam, een paar dien liever niet hadden gezien, zoo zou er thans geen enkele meer een pantjen per dag willen hebben tegen inhouding van ƒ 6 per maand. Sommige ambtenaren hebben dan ook reeds vrijwillig afstand gedaan van hun pantjens, en ik ken een Regent, die aan de Regeering had willen verzoeken om intrekking van alle pantjens tegen de meergemelde vergoeding, als de Resident, die meende dat de Regeering zulks niet goed zou opnemen, hem daarvan niet teruggehouden had. Ik zal over dezen dienst niets meer zeggen, maar beweer, dat geen redenen van staatkunde zich voordoen, welke het behoud er van vorderen, en dat de hoofden liever vermeerdering van tractement zouden hebben, dan de beschik-

king (op de wijs zooals zij dat *nu* hebben) over een bepaald aantal dienstpligtigen.

e. Het leveren van gras voor de paarden op de stations der Regents- of binnenlandsche posterij zou ik willen aanbesteden. Even als bij de Gouvernements-posterijen zouden zich voldoende aannemers opdoen. Dat men op den gebruikelijken voet (dat is: de levering in heerendienst) voort gaat en doet wachten op de voorgenomen nadere regeling, is alleen toe te schrijven aan finantieele bezwaren. De binnenlandsche posterijen zullen de uitgave niet kunnen dekken en het Gouvernement zal moeten bijpassen. Thans moet de bevolking, die *nimmer* van postpaarden gebruik maakt, te gemoet komen in de uitgaven, die zij, welke zich van dat transportmiddel bedienen, zich niet willen getroosten. Is dat regtvaardig? Omdat de Gouvernementsambtenaren en Europesche particulieren rijden, maar niet genoeg betalen willen om de uitgave daaraan verbonden, te bestrijden, moet de bevolking dat maar doen! De billijkheid brengt dus meê die belasting zoo spoedig mogelijk af te schaffen.

f. Het overbrengen van brieven zou ik willen doen geschieden door bepaalde postillons, even als zulks geschiedt bij de gouvernementsposterij. Het lijdt niet den minsten twijfel of men zal meer dan voldoende postillons kunnen krijgen.

g. Het vervoer van gouvernementsreizigers en goederen kan zeer goed in vrijwilligen arbeid gaan, wanneer maar voldoende betaald wordt. Zooals het nu geregeld is, stelt het Gouvernement een tarief vast, en nu zegt het aan de bevolking: wilt gij tegen dien prijs de goederen van mij of mijn ambtenaren vervoeren? Zoo neen, dan doet gij het toch maar; dan gelast ik u het te doen. Ik vraag weder: is dat regtvaardig? Omdat het Gouvernement niet genoeg betalen wil, moet de bevolking *gedwongen* doen, waartoe zij *vrijwillig* niet genegen is. Laat het Gouvernement de tarieven verhoogen, ze regelen naar de verhouding tusschen vraag en aanbod, en nergens zal men meer noodig hebben de bevolking te dwingen om tegen een niet voldoend loon gouvernementsgoederen of die van de ambtenaren, die het Gouvernement verkiest op reis te zenden, te transporteeren.

h. Het vervoer van gevangenen van de districtshoofdplaatsen naar die der Afdeeling, zou ik daar, waar zulks nu in heerendienst plaats heeft, willen doen geschieden door bezoldigde politiedienaren, die men voldoende zal kunnen bekomen. Zoo zou ik voor

i. het bewaken van districtsgevangenissen, waar het nu noodig is daarvoor heerendienstplichtigen op te roepen, betaalde wakers in dienst willen stellen.

k. Het bewaken der waterwerken. Thans worden bij waterwerken, wier gestadige bewaking in zekere tijden van het jaar noodig is, om, bij voorbeeld bij plotseling opkomenden hoogen waterstand, schade of vernieling te voorkomen, wanneer daartoe de handenarbeid van eenige personen noodig is, dagelijks een voldoend aantal dienstplichtigen gereed gehouden. In stede daarvan zou men betaalde vrije wakers kunnen nemen, terwijl alleen, wanneer het 'tot afwending van algemeen gevaar' noodig mocht zijn, de bevolking tot den arbeid geprest zou mogen worden.

Ziedaar de wijs, waarop ik in de diensten zou willen voorzien, wanneer de heerendiensten eens waren afgeschaft. Men ziet dus, dat men geen vrees behoeft te koesteren, dat het nu gedwongen, voor niet geleverd werk, niet vrijwillig tegen betaling zal kunnen geschieden; dat er geen grond is om aan te nemen, dat *daarom* het behoud van de heerendiensten noodzakelijk is. De voorstanders beweren echter nog, dat men geen voldoende vrijwilligers voor al die diensten zal kunnen krijgen. Ook die vrees is stellig ongegrond. Daargelaten, dat men bij een afschaffing der heerendiensten over meer bevolking dan thans zal kunnen beschikken, heeft men tot het presteeren van hetzelfde werk slechts een derde noodig van de mannen, die thans uitkomen, daar één vrije arbeider zeker zooveel als drie gedwongen doet. Trouwens de quaestie over vrijen arbeid is te lang geleden uitgemaakt, dan dat men daarvoor nu nog argumenten behoeft bij te brengen. Wanneer men in vele oorden van Java bij alle takken van landbouw en industrie honderden vrijwilligers ziet werken, dan kan men in ernst niet twijfelen aan de mogelijkheid ze ook te bekomen voor het volbrengen der af te schaffen heerendiensten.

Doch het zal geld kosten. En wie zal dat opbrengen? vragen nu de tegenstanders, de behouders der heerendiensten. Voor een groot deel de inlander, is mijn antwoord, waarop zij dan repliceeren, en hier kom ik aan het tweede hoofdargument tegen de afschaffing, dat de inlander geen geld heeft om een equivalent voor de afgeschafte diensten op te kunnen brengen. Maar ook *dat* betwist ik. *Nu* reeds zou hij met gemak in den tijd, dien hij nu aan heerendiensten besteedt, meer kunnen verdienen, dan zijn belasting voor de afschaffing zou bedragen. En *dan* natuurlijk nog meer. De weg zal onderhouden moeten worden,

bruggen zullen moeten worden gebouwd en hersteld, de postpaarden zullen gras gebruiken, de brieven en gevangenen zullen moeten worden vervoerd, enz., alles even als nu. Verschillende gelegenheden worden dus op alle plaatsen geopend om het noodige geld te kunnen verdienen. Het Voorloopig Verslag over het Regeerings Reglement, van Maart 1853, meldt dat reeds *toen* vele leden van gevoelen waren, dat de zin van den Javaan om voor een matig loon te arbeiden, meer en meer bleek, en *toen* reeds waren er leden, die meenden dat het op den duur uit een geldelijk oogpunt voordeeliger zou zijn den arbeid aan publieke werken te betalen, dan daaraan gedwongen onbeloonde diensten te besteden; en dat is 20 jaar geleden! Sinds dien tijd is het eerste al meer en meer gebleken, en gelukkig heeft ook de laatste meening langzamerhand meer veld gewonnen. De rekening van den Heer de Waal op blz. 327 van de VIIIe Aanteekening, die hierop neêrkomt, dat de Javaan ƒ 72 per jaar zou moeten betalen om den door hem in dien tijd gepresteerden arbeid te restitueeren, is volgens mijn bescheiden meening onjuist. Het Gouvernement kent zich het recht toe, een Inlander 52 dagen 's jaars voor niet te doen arbeiden; nu, met den Heer de Waal aannemende, dat het dagloon, dat wil zeggen het loon waarvoor men iemand kan krijgen, om vrijwillig een dag te werken, 35 centen bedraagt, dan zou men met een jaarlijksche belasting van 52 × 35 *cs.*, of ƒ 18.20, per thans dienstplichtig hoofd, in vrijen arbeid dat gedaan moeten krijgen, wat nu gedwongen geschiedt. En nu reken ik nog dat een vrije arbeider niet meer werkt dan een heerendienstplichtige. Wanneer men nu met den Heer de Waal aanneemt, dat de eerste slechts 1 ½ maal zooveel werk presteert als de laatste, dan is toch reeds à plus forte raison de berekende som voldoende. Doch men zal zeggen: men heeft een heirleger ambtenaren noodig om de belasting te innen, het werk te contrôleeren, administratie te houden, enz. Goed! Maar daarentegen zullen ook een massa personen belasting moeten betalen, die nu vrijstelling van dienst genieten, omdat zij dat werk thans uitoefenen en dewijl dat hun als heerendienst wordt aangerekend. Ik bedoel al die leden van het dessabestuur, al die vrienden en familieleden van het dessahoofd, al die mindere beambten, die billijker of onbillijkerwijs thans vrij zijn van heerendiensten. En was ƒ 18 niet voldoende (waaraan ik twijfel), dan zou de bevolking met genoegen nog meer opbrengen, ten einde van alle verplichte diensten te zijn

vrijgesteld. Zeide de Heer van Swieten reeds op den 1sten December 1865 in de Tweede Kamer, ‘dat de bevolking van Malang den Controleur daar ƒ 25 per jaar had geboden om vrij te zijn van heerendiensten’, ik kan de verklaring afleggen, dat ik, na een verblijf van circa een jaar aldaar, bij het onderzoek naar het grondbezit, tot de overtuiging ben gekomen, dat in het algemeen dáár iedere dienstplichtige gaarne die som tot het genoemde doel zou opbrengen. En niet alleen dáár, maar ook op verscheidene andere plaatsen, zou zeker de tijding, dat afschaffing van heerendiensten en invoering van een hoofdgeld van ƒ 25 's jaars, als beginsel aangenomen was, zeker met genoegen door de bevolking worden vernomen.

En een *dergelijke* som zou dan toch zeker voldoende zijn om alle heerendienst door vrijwilligers, bij uitbesteding, aanneming, vaste beambten, of op welke andere wijs ook, te doen verrichten. Maar mocht ook *die* dan al niet toereikend wezen, waarom dan den Javaan alléén die belasting te laten opbrengen. Europeanen, Chineezen, Arabieren, enz., maken immers ook gebruik van den weg, worden immers ook door politie beschermd; waarom die dan ook niet bij een gedeelte der lusten ook een gedeelte dier lasten opgelegd? Men zegt: de Europeaan betaalt reeds genoeg belasting; maar welke dan, die de Inlander niet betaalt? Inkomende regten? ook die betaalt de Inlander in niet geringe mate. Wanneer men eens nagaat hoeveel van de ingevoerde katoenen stoffen door Inlanders verbruikt, en hoeveel daarvan aan inkomende rechten geheven wordt, dan zal men verbaasd staan over de kolossale som. Verponding? Ook de Javaan betaalt belasting (landrente) voor het gebruik van den grond en zeker meer dan de verponding. Belasting op paarden en rijtuigen? Ook die belasting wordt van den Inlander geheven en is zeker voor hem zwaarder dan voor den Europeaan; want mag gene al geen ƒ 6 per jaar opbrengen, voor een rijtuig betaalt hij ƒ 100 en voor een ongelukkige bendie, die soms niet eens de waarde heeft van een jaar belasting, ƒ 50, waarvan de Europeaan is vrijgesteld. Men kan zeggen: de Chinees, Maleier, Arabier en iedere vreemde Oosterling betaalt belasting op het bedrijf (de Europeaan niet), maar dat betaalt de niet landbouwende Inlander ook, en toch is hij daarbij nog dienstplichtig. De billijkheid eischt dus, dat de op Java verblijf houdende nietinlanders ook een billijke som als directe belasting betalen en dat niet alles alleen door de Javanen wordt opgebracht.

Ik geloof, dat ik met het bovenstaande bewezen heb, dat het mogelijk is om alle diensten, die nu nog onbetaald gedwongen worden gepresteerd, in vrijen arbeid verricht te krijgen en dat voldoende geld gaarne zal en kan worden opgebragt om dat te bekostigen. De voornaamste argumenten van de tegenstanders meen ik dus voldoende te hebben wederlegd. Andere, b.v. dit: dat art. 57 slechts van *vermindering* der heerendiensten spreekt en dat het dus niet zou strooken met dat voorschrift, wanneer men ze geheel introk (d.W., Aant., IX, blz. 412), bewijzen weinig; want als men het over het nuttige van afschaffing eens is, kan dan de Wetgevende macht art. 57 niet veranderen? Is dat dan voor alle eeuwigheid geschreven? Het argument, dat art. 57 wil, dat men trapsgewijze vermindere en kome tot afschaffing van de daarbij bedoelde persoonlijke diensten en dat, wanneer men die nu ging vervangen door een belasting in geld, men die opbrengst dan ook om de 5 jaren trapsgewijs zou moeten verminderen, want dat men anders niet zoo mild zou zijn als art. 57 (de W., Aant., IX, blz. 428), brengt mij in de gedachte het antwoord van iemand, die van een vriend ƒ 1500 leende, onder voorwaarde die som in 5 jaar terug te geven en wel: het eerste jaar ƒ 500 en ieder volgend jaar ƒ 100 minder, doch die, toen zijn crediteur, het bezwarende daarvan inziende, hem zeide, dat hij die som bij 15 jaarlijksche aflossingen van ƒ 100 ieder zou kunnen teruggeven, de aanmerking maakte, dat deze conditie niet zoo mild was als de vorige, want dat er nu geen trapsgewijze vermindering plaats had, hetgeen bij de vorige regeling wel was in acht genomen.

Dergelijke redeneeringen zijn geen argumenten en kan ik dus laten rusten. Ook is het nu de zaak niet om de wijs te gaan onderzoeken, waarop die geldelijke belasting zal worden geheven. De vraag is hier slechts: kan de bevolking het geld opbrengen? wil zij dat doen? is het mogelijk op een andere wijs in de afgeschafte diensten te voorzien? En zijn die vragen bevestigend beantwoord, is men het daarover eens, wil men den door mij voorgestanen maatregel gaan toepassen, dan eerst kan de wijs om die heffing in de billijkste verhouding, op de minst kostbare en bezwarende manier te doen opbrengen, ter sprake komen. Het verdeelen van wegen en waterwerken in rijks- en provinciale, het oprichten van waterschapsgemeenschappen, het heffen van een belasting van de sawahbezitters voor het gebruik van het water, enz.. enz., en andere dergelijke zaken, zijn

onderdeelen van het stelsel, waarover voorstanders er van nog in gevoelen kunnen verschillen, maar die hen, wat de hoofdzaak betreft, nooit tot andere gedachten zullen brengen en die wij dus voorloopig buiten behandeling kunnen houden.

En resumé: ik wil dus met den Heer van Hoëvell (de W., Aant., VIII, blz. 243) totale afschaffing van alle heerendiensten èn omdat zij drukkend zijn èn omdat de ondervinding geleerd heeft ‘dat, wanneer die heerendiensten worden vervangen door vrijen arbeid; wanneer die arbeid behoorlijk wordt betaald; wanneer gewaakt wordt, dat die betaling in de rechte handen komt’ (bij de door mij aangegeven wijzen om in de behoeften te voorzien, behoeft men geen vrees te koesteren dat zulks niet zal geschieden) ‘en dat zij, eenmaal in de rechte handen gekomen, daar niet wederrechtelijk worde uitgenomen’ (ook dat zal zeer gemakkelijk zijn, wanneer de hoofden, ten gevolge van de afschaffing der heerendiensten, verhinderd worden de bevolking willekeurig te behandelen en misbruik van gezag te maken), ‘in dat geval het Javaansche volk vrijwillig doet datgene, waartoe het thans, bij het stelsel van heerendiensten, door dwang wordt gebracht,’ èn, voeg ik er bij, omdat zij gaarne het geld kan en zal opbrengen om dien vrijen arbeid te betalen.

Ik geloof, mijn systeem betreffende de afschaffing der *heerendiensten* volledig te hebben ontwikkeld, en dus te kunnen overgaan tot de tweede soort van de verplichte diensten, namelijk de *gemeentediensten*.

Dienaangaande zegt het Gouvernements Besluit van den 7^{den} Juni 1870, N°. 1, dat zij aan geen rechtstreeksche regeling van bestuurswege onderworpen worden, en ten overvloede wordt nog bij het behandelen van iedere soort van heerendienst melding gemaakt, dat die niet op de gemeentedienst betrekking heeft. Zoo leest men onder III A, bij *a, b*, 2^{e} al.: ‘Daaronder zijn niet begrepen de kleinere wegen, die slechts de gemeenschap tusschen de dessa's onderling en tusschen deze en de groote postwegen daarstellen, waarvan het onderhoud komt ten laste van de betrokken gemeenten’; bij *c:* ‘dezelfde werken (bruggen en duikers) in de dessa-wegen gelegen zullen vallen onder de zorg der betrokken gemeenten’; bij *d* ‘langs de dessa's of in de dessa's zelven gelegen en tot handhaving der gemeentelijke veiligheid gevorderd wordende, blijft hun aanleg, herstel en onderhoud (dat der wachthuizen) voor rekening der betrokken gemeenten’, enz., enz. Duidelijk heeft hier dus een strenge

afscheiding tusschen heeren- en gemeentediensten tot grondslag gelegen. Ook is ‘inmenging van europeesche of inlandsche ambtenaren, met het doel om de gemeentelijke diensten uit te breiden of te verzwaren, uitdrukkelijk verboden.’ Het bestuur heeft alleen het ‘toezicht’ te houden, ‘dat ze binnen billijke grenzen blijven’. En terecht. Zoo lang de bevolking nog namens het bestuur gedwongen wordt allerlei werkzaamheden te verrichten, noemt zij alles pekerdjaän-*negri*, en zou iemand die van pekerdjaän-*dessa* sprak niet begrepen worden. Naarmate wij door heeren- en cultuurdiensten en overdreven inmenging in het dessaleven de autonomie der dessa's hebben onderdrukt; naar gelang wij de gemeenten in den Staat hebben opgelost; is bij de bevolking het onderscheid tusschen dienst ten behoeve van den Staat en de gemeente vervallen. Het is dus noodzakelijk, dat thans nog toezicht op de gemeentediensten wordt uitgeoefend, omdat het dessahoofd dikwijls van zijn macht misbruik maakt en die diensten daardoor de grens van het billijke overschrijden[1].

Doch bij een afschaffing van heerendiensten, bij een afschaffing van willekeurige beschikking over de personen namens den Staat, zal de bevolking niet meer gemeentediensten presteeren, dan zij zelve wil. Zij zal dan het dessahoofd niet langer beschouwen als een ambtenaar van het Gouvernement, die op de onderste sport van de ambtelijke hierarchie staat, maar als het hoofd van de gemeente. Zij zal de leden van het gemeentebestuur dan niet meer aanmerken als de bedienden, de ondergeschikten van het dessahoofd, maar als de vertegenwoordigers der gemeenteleden, wier plicht het zal zijn, niet de bevolking naar den weg te leiden, naar den Wedono te zenden, enz., maar met het dessahoofd over de belangen der gemeente te raadplegen en hem in het bestuur ter zijde te staan.

En *dan* kan men de mate en regeling der gemeentediensten gerust aan het dessabestuur toevertrouwen, omdat, zooals de Heer van Hoëvell zegt, ‘als zulk een bestuur diensten oplegt, het in het belang van de gemeente is en de ingezetenen zelven er contrôle in hebben.’

1 Zoo vond ik bij mijn komst te Loemadjang het verschijnsel, dat niet alleen het dessahoofd één, twee en meer dienstplichtigen daags had, maar ook ieder van de leden van het dessabestuur over een dienstplichtige beschikte. Vergis ik mij niet, dan bedroeg het aantal personen, dat alleen voor dien gemeentedienst uitkwam, 1400 daags, bij een bevolking van nog geen 100,000 zielen. Ik meende, dat de grens van het billijke was overschreden en nam de vrijheid mij er meê te bemoeien.

Wanneer bij een afschaffing der heerendiensten is uitgemaakt, welke wegen tot de gemeentewegen zullen behooren, welke leidingen gemeente-waterwerken zullen zijn, enz., dan kan men het gerust aan iedere gemeente overlaten in het aanleggen, onderhouden en herstellen daarvan te voorzien, hetzij door persoonlijken arbeid, hetzij door het opbrengen van een gemeentelijke belasting daartoe. Interventie van Staatswege zal dan alleen noodig zijn om b.v. botsingen te voorkomen tusschen de belangen der verschillende gemeenten, om de verhouding te regelen tusschen de rijks- en gemeentepolitie en dergelijke zaken meer; maar met het inwendig bestuur zal men zich niet meer in te laten hebben.

Sommige politieke antagonisten hoor ik reeds uitroepen: Waar wil hij heen met zijn Westersche begrippen van afscheiding van gemeente en Staat? Ik antwoord: daarheen, dat men de inlandsche maatschappij teruggeeft, wat men haar door heeren- en cultuur-diensten ontnomen heeft: het *gemeenteleven*, want dat *bestond vroeger* en bestaat nog in alle Oostersche landen, waar niet dezelfde fouten zijn begaan als door ons bestuur op Java.

Ik kom nu tot de derde categorie van de verpligte diensten, namelijk de *kultuur-diensten*.

In de laatste jaren heeft men verschillende Gouvernements cultures zien intrekken; de suiker-cultuur gaat binnen eenige jaren denzelfden weg op, rest dus alleen nog maar de kofficultuur.

Ik zal alleen kortelijk vermelden wat ik zou willen dat hiermede geschiedde, omdat de argumenten daarvoor reeds zoo herhaaldelijk zijn uiteengezet, en ik geen betere bewijsgronden weet aan te voeren.

Ik zou dan willen:

1°. Onmiddellijke intrekking van die cultuur in de menigte dessa's, waar zij een groote last, waar zij een zware druk voor de bevolking is; in die dessa's, welke ik bij massa kan noemen, waar de bevolking op palen afstands van haar woning gedreven wordt, om boomen te planten, die een ziekelijk bestaan op ongeschikte gronden voortslepen, en om een weinig vruchten in te zamelen, waarvan de verkoop bij lange na nog niet opbrengt de waarde van het voedsel door den plukker gedurende den pluk genuttigd;

2°. langzame intrekking in die dessa's, waar zij de bevolking

voordeel aanbrengt, of waar zij ten minste de moeite aan de cultuur, het onderhoud der boomen, het plukken, bereiden, enz., der vruchten beloont;

3°. in ruime mate uitgifte van woeste gronden in erfpacht, liever nog in eigendom om door particulieren met koffie te worden beplant. Sedert jaren liggen ettelijke requesten de aanvraag inhoudende om woeste gronden voor de koffiecultuur, onbeantwoord te Batavia.

Of de Staat op die wijs de geldelijke voordeelen zou bekomen, die hij thans geniet? Dat is bij mij niet aan den minsten twijfel onderhevig; doch ik herhaal het, de gronden voor die bewering zijn door zoo veel verschillende personen, zoo duidelijk en zoo dikwijls in publieke geschriften verdedigd, dat ik die thans niet behoef te herhalen.

In het waar belang van de Kolonie, en derhalve ook van het moederland, acht ik dus noodig:

1°. Afschaffing der heerendiensten en invoering van een belasting in geld;

2°. teruggave van autonomie aan de dessa's en vrijlating in de regeling der gemeente-diensten, en

3°. gedeeltelijk onmiddellijke, gedeeltelijk geleidelijke intrekking der nog bestaande gedwongen cultures en daaraan gepaard gaande uitgifte van woeste gronden.

In 1862 zeide de Minister Uhlenbeck (de W., Aant., VIII, blz. 261): ‘het is de wensch, het streven van het in dit jaar opgetreden Kabinet, dat langzamerhand in Indië een toestand worde geboren en ontwikkeld, waardoor de belasting, welke door den Inlander thans ten deele in arbeid wordt opgebracht, van hem in haar geheel in geld kunne worden geheven. Doch men beoogt geenszins eene vermindering van inkomsten. Wanneer de Inlander kan worden ontheven van meer dan één band, waardoor hij thans wordt verhinderd zooveel tijd als wenschelijk is, te besteden tot het voortbrengen van waarde, en hij voor zijnen arbeid eene meer geëvenredigde belooning geniet, kan en moet ook van hem trapsgewijze geldelijke belasting worden geheven: hij zal tot de betaling in staat zijn.’

Sinds de Heer Uhlenbeck die woorden sprak zijn *tien* jaren verloopen. En hoever is die wensch vervuld? hoever is men in dat streven gevorderd?.... Zal men in 1882 dezelfde vragen moeten doen met de kans op een even weing bevredigend antwoord?....

Den Haag, Juni 1872.

VAN VLEUTEN.

Milaan in September 1871.

I.

Het was een inderdaad ontzettend warme dag toen wij met den spoortrein van Camerlata naar de hoofdstad van Lombardije zouden stoomen! Onze wagens waren op het brandende station reeds doorgloeid, en onze coupé was vol: een jeugdig Duitsch paar, dat eene *Italiänische reise* maakte, een martiaal uitziend kapitein der Bersaglieri, die naar Somma moest, waar zijn regiment gekampeerd lag: eene slanke en bleeke vrouwengestalte van middelbaren leeftijd, wier donkere oogen en fijne trekken, niet minder dan een uitgezocht toilet en innemende manieren, aan goeden huize deden denken; eindelijk haar vader, een grijsaard van 84 jaar, maar een *verte vieillesse*, met het voorkomen van een Engelsch aristocraat, zooals men ze vroeger nog wel zag, vriendelijk en blijmoedig, vormden het gezelschap. 't Was aangenaam en gezellig genoeg om van tijd tot tijd zelfs de warmte te doen vergeten. En toch, die heerschte niet alleen in onze coupé, maar ook daarbuiten over de achter ons als versmeltende bergen en heuvelen, over de zich meer en meer voor ons uitbreidende vlakte van Lombardije. De lucht was wolkeloos helder, en toch zweefde daarin als een zilverachtige nevel, die naar den gezigteinder en tegen de berghellingen in purperachtige tinten overging. De boomen, de heesters, de wijngaarden, lieten loof en ranken, wier frisch groen door een aschgraauwe stoflaag was overtogen, als aemechtig ter aarde hangen. Woningen en stedekes, die wij langs ijlden, toonden slechts witte muren, zorgvuldig gesloten vensters en stores, ontvolkte straten. Velden en beemden waren verlaten, de korenhalm neigde ter aarde, het gras scheen verzengd, de bloem zonder geur, het gele rijpende maïsveld als doortrokken van zonnegloed. Er heerschte een magt, die blijkbaar alles aan zich weet te onderwerpen; de warmte, de zon voerde hier thans heerschappij.

Doch niet over verbeelding en herinnering, die ons terugvoeren naar schoone doorleefde tooneelen der jongste dagen, niet minder rijk aan warmte en zonnegloed, maar getemperd door de frischheid van kabbelende golven, de schaduw van hooge bergen en rotsen, de lommer van eeuwenheugend geboomte. Weer bevinden wij ons op dien wel niet hoogsten, maar toch meest vorstelijken der Zwitsersche bergpassen, de St. Gothard. Daar staat het groote, stevige gebouw, dat den reiziger een toevlugtsoord kan bieden, nabij het kleine meer, op welks donkerblaauwe wateren een boot wiegelt, waarvan de Zwitsersche kleuren wapperen. Toch moet ge aan de vrouw des huizes, die gij aan het portier van uw rijtuig ziet, in de taal van het zuiden uwe vraag rigten naar den naam van het aanvallige wicht, dat zij in hare armen heeft, terwijl dit blijk uwer belangstelling door de oude nevens haar staande grootmoeder wordt beantwoord met de opmerking, dat het pas '*undici mesi*' is, en toch reeds zóó groot, zóó aanvallig, zóó veelbelovend! - Ach! moeders en grootmoeders zijn overal hetzelfde: tot op den St. Gothard toe!

Maar donkere nevelen rijzen uit de diepte voor ons. Zij dwarrelen en draaijen in grillige kringen, in vreemde gedaantewisselingen, in zonderlinge mengelingen van licht en schaduw, doch, waar wij een oogenblik vreesden, dat zij de duistere geesten zouden blijken, die ons eerste intreden in het land van gloed en kleur, van die heerlijke eigenschappen moesten berooven, werden wij spoedig gerustgesteld, toen wij ze naar de hoogere bergspitsen zagen zweven, of zich als verdunnende rook in het donkerblaauw des hemels oplossen. Het gaat nu in snelle vaart bergafwaarts, langs 90 slingeringen of zigzag's, door het dal der Lawinen, het val Tremŏla, waar gij den stroom met donderend geweld in de diepte ziet storten, naar het kleine stadje Airōlo, in het Lentina-dal, dat wij nu verder tot Belinzona volgen. Gedurende minstens een 5 of 6 tal maanden is hier alles met sneeuw bedekt, die, naarmate de valwinden haar in kloven of ravijnen ophoopt, een hoogte van 20 en meer voeten bereikt. Dan gaat het vervoer van reizigers en goederen met sleden, want het is eene groote postroute, die zelfs des nachts bereden wordt. En toch duizelt ge bijna, bij het zien afdalen eener postdiligence, al is het op een lagchenden zomermorgen. Dat hooge, topzware gevaarte; die koetsier met zijn verbrand gelaat, breedgeranden hoed, zonderling kos-

tuum, half uniform, half fantasie, op den verheven bok, vanwaar hij zijn 4 of 6 span, onder allerlei aanroepingen en geluiden, of onder het oorverdoovend geknal der lange zweep aandrijft en bestuurt. Zoo komt het krakend en daverend, hortend en stootend de slingeringen des wegs af en bij elken draai ziet men de koppen der voorpaarden als over den afgrond, om terstond weder de rigting van den dalenden weg te volgen. Zoo bruist het u tegen en stuift u onder verduisterende stofwolken voorbij, wanneer ge slechts zorgt tot op den uitersten rand des wegs daarvoor uit te wijken. Men denke zich zulke togten des winters, of des nachts! Waarlijk, het leven van den bergvoerman is niet gemakkelijk. Hij heeft veel te lijden, vooral zijne oogen, van stof en sneeuw. De zoon van den postmeester te Airõlo droeg een blaauwen bril en klaagde over zijn gezigt. Zijn opvolger te Faido klaagde niet minder en had zeer ontstoken oogen, waarvoor men daar echter geen raad van deskundigen kan inroepen. Maar al schijnt de genees- en vooral de oogheelkunde hier nog zeer ten achteren, het begin van alle klassieke studie, de kennis der Latijnsche taal, is er zeer algemeen. Verbeeld u onze verbazing, toen ik in het Posthuis te Bodio afsteeg en het hart van den vriendelijken ambtenaar met een paar woorden Italiaansch veroverde, maar weldra vernam, dat hij nog veel liever *latijn* sprak. Een postmeester te Bodio, een klein gehucht in het armoedige Levinadal, die latijn spreekt, en die u verzekert, dat hij geen allervreemdste exceptie is, maar dat latijn onder menschen van zijn leeftijd althans en van eenigszins fatsoenlijken stand eene soort van conversatietaal vormde! - Wij bevinden ons in het Zwitsersche kanton Tessin, waarvan de bevolking eigenlijk eene Italiaansche is. Op de volksscholen nu leerde men vroeger aan allen de moedertaal, niet het zuivere en goede Italiaansch, dat mijn zegsman de beleefdheid had te verzekeren dat door ons gesproken werd, maar een bijna onverstaanbaar *patois*. Voor elk, die iets meer werd dan veldarbeider of daglooner, was het bezoek eener tweede soort van scholen dan ook vereischte, en daar leerde men latijn, en vooral latijn als conversatietaal. Nu in de laatste jaren scheen er ook hier veel op het gebied van onderwijs te zijn voorgevallen en veranderd. Men heeft meer werk van de zuivere landtaal gaan maken en het latijn is daarmede aan de geleerden toegewezen. - Dit was wel goed in de kleine republiek, maar mijn zegsman scheen toch met

zekeren weemoed aan zijne eerste liefde terug te denken. Zij was zeker bij hem onafscheidelijk van zijn besten tijd: van zijn jeugd en jongelingsjaren, van zijn schoonste herinneringen en liefelijkste verwachtingen! - Een republikein en een democraat was de postmeester in merg en been. Trouwens, de meeste Zwitsers zijn dit, en het is eene hunner sympathiën voor Holland en de Hollanders, dat zij zich dat verre gewest altijd nog in het licht van de worsteling tegen Spanje en van de republiek met haar glans en rijkdom voorstellen. Ook de postmeester te Bodio was met die roemrijke geschiedenis wel bekend. Maar, klaagde hij, ons volk is niet minder vrijheidlievend; ons land met zijne hooge, met sneeuw bedekte bergen is schoon, maar wij zijn arm. Die bergen, die rotsen, die diepe kloven en ravijnen, die Ticino thans zoo kalm en bekoorlijk, maar die 's winters buiten hare oevers treedt en onze schoonste beemden, de hoop des landmans vernielt, zijn de vijanden onzer welvaart. Honderden moeten jaarlijks naar vreemde landen, naar Italië, Frankrijk en vooral Noord-Amerika wegtrekken, om een bestaanmiddel te zoeken.

Wolken pakten zich op de hoogere bergen zamen en omhulden hunne kruinen; blaauwe en graauwe avondnevelen schenen uit elk dal, uit elke bergkloof, uit iedere rotsspleet op te rijzen, bedekten het verschiet, omgaven ons meer en meer toen wij het oude Belinzona binnenreden, en aan het Hotel de Ville op de markt afstapten.

Het is een stadje van ongeveer 2400 inwoners, vrij welvarend van uiterlijk en niet zonder bedrijvigheid, vooral door zijdeteelt en zijdespinnerijen. In de middeneeuwen had het groote beteekenis als krijgskundig punt, en vormde den sleutel van den grooten weg, die uit Lombardije naar Duitschland voerde. Schilderachtig verheffen zich op de drie rotshoogten even zoovele burgtruïnen als gedenkteekenen aan dien treurigen tijd, toen hier Milanezen en Zwitsers om het oppergezag streden: van dien nog treuriger, toen van den aanvang der 16^{e} tot het einde der 18^{e} eeuw, dusgenaamde Zwitsersche landvoogden een zwaar juk aan deze hunne onderdanen te dragen gaven. Thans is Belinzona een der drie hoofdsteden van het kanton Ticino. Want het deelt die eer met Locarno en Lugano, of liever dit is een uitvloeisel van de democratische gelijkheidszucht, die de voordeelen van zetel der regering niet voortdurend aan eene enkele plaats wil doen verzekerd blijven. Het bezwaar,

dat men nu ook aan drie plaatsen openbare gebouwen moet hebben, om de kantonnale administratie in te kunnen vestigen, is opgelost, door het eenvoudig verhuren dier lokaliteiten gedurende twee jaar voor een vaak zeer verschillend doel. Zoo was dat gebouw thans te Lugano herschapen in het Hotel Washington. Waar de ambtenaar van 't kanton slapelooze nachten in 's lands dienst doorzwoegde, slaapt thans de vreemde reiziger den zwaren slaap der vermoeidheid. En, waar mogelijk de ministers en staatslieden van Tessin zaten te peinzen en te denken, bereidt nu de kok het maal voor den altijd hongerigen zwerver. Welke lotwisselingen in een drietal jaren!

Intusschen is op den heeten dag en den nevelachtigen avond een zwoele en wolkelooze nacht gevolgd. Een nacht, zooals men ze alleen in het zuiden heeft, waarin het de hoogste opoffering is, ruste te zoeken. Van het balkon onzer kamer blikken wij in den zuiveren hemel, waaraan de sterren in onbegrijpelijken glans fonkelen, en die door hun gloed als met een zilveren tint wordt overgoten; onder ons fluistert als een ademtogt door de moerbezie- en olijfboomen, en doet ons van onzigtbare en onbekende bloemen en gewassen zoete geuren tegenstroomen; achter onze gaarde strekken zich andere boomgroepen, woningen, heuvelen en verre bergen uit, wier vormen zich met onzekere schaduwen vermengen, tot in steeds verder verschiet aarde en hemel in nevel of dieper schaduw zamensmelt.

Geheel andere indrukken wachten ons aan de boorden dier heerlijke meeren, die door de zuidelijke hellingen der Alpen ingevat, in het noorden al de grootschheid der hooge bergwereld te aanschouwen geven, om daaraan meer zuidwaarts al de liefelijkheid van zachter vormen en kleuren te paren. Zwitserlands meeren bezitten zeker eene wonderbare aantrekkingskracht voor elk, die eens aan hunne boorden mogt toeven en gewiegd worden op hun blaauwen waterspiegel. Waar zekere vriendelijke gezelligheid, zekere welvarende huiselijkheid aan de boorden van Bodensee en Neufchatellermeer den geest onwillekeurig tot blijmoedigheid stemt, worden meer ernstige en verheven gevoelens gewekt door de kale en hooge rotswanden van het Wallenstätter, Brienzer en Vier-Woudsteder-meer. Daar geraakt men geheel onder dien alles overheerschenden, als betooverenden indruk van het Hoog-Gebergte, die zich in een karaktertrek der bergvolken, die van zekeren ernst, het omgekeerde van ligtzin-

nige blijmoedigheid, openbaart. Hier kan men denken, peinzen, bewonderen en aanbidden: aan de boorden van Italië's meeren kan men droomen, zich luchtkasteelen tooveren, in stille verrukking dweepen, danken, dat Gods aarde plekken heeft te toonen, die men den Hemel zoude waardig keuren.

De drie meeren, waarheen onze herinnering thans heenvoert, zijn Maggiore, Lugano en Como. Zij vormen het edelste drietal van alle Italiaansche Alpen-meeren, die, met inbegrip ook der minst beteekenende, een aantal van 440 bereiken[1]. Het Lago Maggiore was den Romeinen bekend onder den naam van Lacus Verbanus, en ontleent zijn tegenwoordigen naam aan zijne uitgestrektheid. Zijn watervlak heeft eene uitgebreidheid van 200 vierk. mijlen (kilom.), terwijl die van Como slechts 142, die van Lugano 48 bedraagt. De lengte van dit meer is 64,600, de breedte van 3 tot 9000 meter, of, om duidelijker voor onze bevatting te spreken, het strekt zich 15 uren in de lengte en van een half tot 1½ uur in de breedte uit. Zijne lengte wordt door die van 't meer van Como overtroffen, die 80,660 meters bedraagt. Het meer Maggiore ligt 194, dat van Como 198, het daar tusschen gelegen van Lugano echter 272 meters boven het vlak der zee. De grootste diepte van het Lago Maggiore is 800 meters, terwijl die van Como slechts 588, die van Lugano 161 bedraagt. De drie meeren zijn in het bezit van stoomvaart, meest voor het gemak en genoegen der reizigers. Verkeer en scheepvaart dragen bepaald een karakter van weelde. Er is in de eigenaardige en platboomde vaartuigen, waaronder men er grootere heeft, die met een zeil voor den wind afgevoerd worden, slechts een gering vervoer van goederen en landvoortbrengselen, als hout, vruchten, enz. De kleinere vaartuigen worden veel voor vischvangst gebezigd, een tak van bestaan voor de schamele bevolking der vele plaatsjes aan de boorden van het meer. De booten worden dáár gebouwd en kosten nog van 60 tot 120 en meer *lire*. De betere soorten, netjes geschilderd, versierd en met banken, kussens en zonnetent voorzien, komen natuurlijk veel duurder te staan, en dienen voor de watertogtjes der vreemdelingen. De roeijers zijn meestal zeer geschikte lieden en, hetzij men ze naar het tarief betaalt, hetzij men accordeert, doen zij een zwaar werk voor betrekkelijk weinig geld. Een ruime boot met drie roeijers bragt ons in 5

1 Maestri, 'l'Italia economca,' p. 54.

uren van Bellagio naar Como, op het heetste van den dag, om des nachts in de koelte weder terug te keeren, voor 25 lire (ƒ 12.50), met inbegrip van drinkgeld. - Wij kozen die langzame vaart boven de snellere in de zeer volle stoomboot en raden haar elk aan. Dergelijke watertogtjes bieden bij heerlijk weder, bij groote warmte, een ondenkbaar genot, en doen de heerlijke oevertooneelen veel beter en naauwkeuriger aanschouwen.

Pallanza is een niet onaanzienlijk en vrij welvarend plaatsje aan het meer Maggiore, waar zijn westelijke oever eene bogt vormt, die zich ongeveer ter diepte van 1½ uur, en ter breedte van 2 uren zuidwaarts uitstrekt. Men heeft hier dus eene prachtige watervlakte voor zich,

> ‘Een uitgestrekte vijverplas
> Van blaauwe diepte, en klaar als glas!’

En daaruit rijzen nu, in zuidelijke rigting, vier rotseilanden op: de zoogenaamde Boromeische! ‘Als drijvende tuinen der Hesperiden, als vriendelijk getooide Najaden, opduikende uit de koele, blaauwe diepte der wateren[1],’ kwamen zij ons vóór 21 jaren voor, en van het terras van ons Hotel te Pallanza, gaven ze ons thans dezelfde indrukken. Maar het paleis, door Vitelliano Borromeo hier in 1671 gesticht, met zijne versierselen en schilderijen, zelfs de nog altijd met oranje- en citroenboomen, met oleanders en myrthen gekroonde terrassen van het Isola bella, waar Jean Paul ons in de eerste tooneelen van zijn ‘Titan’ verplaatst boeiden ons minder, en wij voelden ons veel sterker aangetrokken door het Isola Madre. Aan de zuidzijde heeft ook dit eiland zijne zeven terrassen, maar aan de noordzijde wordt men door een Engelschen parkaanleg verrast. Hier wandelt men in het midden eener tropische plantenwereld. Oranje en citroen, laurier en mirthe, olijf en altijd groene eik mengelen hun zoo verscheiden groen dooreen; reusachtige aloë's en magnolia's toonen hunne vreemde bloemen; de kruinen van ceder, pinie en cypres verheffen zich hoog in de lucht; het welig groeijende bamboesriet herinnert aan de oosterstranden, en het eigenaardige Japansche gras ligt als een matras over den bodem uitgespreid, terwijl de veelsoortige heesters en bloemen telkens door vreemde vormen en kleuren het oog trekken, en de avondlucht rondom ons met zoete geuren vervullen. Er is daar één plekje, waar

1 ‘De Gids,’ 1851.

men, onder slanke boomen gezeten, hoog boven het meer, zijn waterspiegel naar het oosten en zuiden, bij de dalende avondschemeringen, zich als in het oneindige ziet uitstrekken. Dat plekje, in zulk een avonduur, is wel:

‘Een plekje, waar men blijven
En woning maken woû:
Waar onze wenschen drijven
Met stille liefde en trouw.’

Het ‘andiamo’ (laat ons gaan) van onzen duitschen reisgenoot herinnerde smartelijk, dat er hier, ook voor het liefelijkste en zoetste, een tijd van komen en gaan is.

Of nu Lugano met zijn meer en omgeving inderdaad het allerschoonste punt onzer herinneringen vormt; of het de parel mag heeten, die hier tusschen de beide meeren van Maggiore en Como als in het goud gevat is zullen wij niet beslissen. Wij gelooven, dat Como voor ons het aantrekkelijkste blijft. Toch is Lugano bekoorlijk gelegen en geven de boorden van het meer gekronkelde en veel smallere meer, door steiler en hooger bergen ingesloten, daaraan een trek van grootschheid en ernst. Lugano zelf is een der welvarendste steden van het Zwitsersche kanton Tessin en telt bijna 6000 zielen. Het strekt zich boogsgewijze langs den oever en tegen de daarachter gelegen heuvelen en bergen uit. Over de stad, aan de zuid- of Italiaansche zijde van het meer, verheffen zich de steile, en deels met woud bedekte wanden van den Monte Caprino, die in zijne vele natuurlijke grotten, tegen het noorden gelegen, den Luganezen uitmuntende koele bergplaatsen voor hun wijn aanbiedt. Men heeft daarbij doorgaans kleine ‘Weinschenke’, die in den avond door spelevarende gezelschappen uit Lugano druk bezocht worden, en waar de ijskoude *asti* inderdaad verkwikkend mag smaken na de gloeijende hitte des daags. Zuidwaarts van Lugano, maar aan de noordzijde van het meer, verheft zich tot eene hoogte van bijna 2800 voet de Monte S. Salvadore, oostwaarts de Monte Bra. Beiden zijn te voet of met muildieren te beklimmen en leveren schoone uitzigten op, die echter door de hoogere bergen meer of minder beperkt worden. Wij volgen den goeden rijweg, die onder langs den Monte Salvadore en het meer, naar Bisone voert. Dit is een zeer onbeduidend gehucht aan zijne zuidzijde, dat men hier over een lange brug

(2510 v.) bereikt. Men was reeds bezig de grondslagen voor een nieuwe en veel hechter brug te maken, ten dienste van den Gothard-spoorweg. De baan daarvoor was op vele plaatsen aan het meer niet slechts gereed, maar er waren reeds tunnels door enkele rotsgroepen gelegd. De Zwitsers hebben derhalve het reuzenwerk aangevangen, en de rigting van Milaan naar het Opper-Levina-dal schijnt reeds zoo goed als bepaald te wezen. Aan dezen weg lagen vele vriendelijke landhuizen en enkele groote zijdespinnerijen (*filande di seta*), die in volle werking waren. Het behoeft geen herinnering, dat de bevolking van Tessin en van Lugano catholiek is. Toch heeft zij veel van het vroegere catholicisme verloren. Reeds in 1848 werden de meeste kloosters afgeschaft, en sedert 1853 bleven er nog slechts twee over. Het beroemdste in Lugano was dat van S. Maria degli Angioli, in welks uitgestrekte gebouwen thans het prachtige Hotel du Parc gevestigd is. Het oude refectorium is in eene zeer ruime, rijk met gas verlichte eetzaal herschapen; terwijl voor den zij-gevel van het Hotel zich een fraaije Engelsche tuin uitstrekt, waar men des avonds, onder het genot van zeer goede muziek, gezellige en aangename oogenblikken kan smaken.

De kleine stoomboot brengt u, na eene bekoorlijke vaart, aan de oostelijkste punt van het meer, waar het onaanzienlijke Porlezza en de Italiaansche Douane u wacht. Bont en woelig gedrang: mengeling van versleten uniformen der ambtenaren, van allerlei landsdragten der voerlieden, dragers en *fachini's*, die zich van uw goed, ja, bijna van uw persoon trachten meester te maken; zonderlinge wijze van visiteren in het donkere en smerige lokaal, welks ruimte althans heden geheel ontoereikend bleek voor de menigte van koffers, kisten en wat al andere middelen reizigers heden ten dage bezigen, om hunne ‘habseligkeiten’ mede te slepen. Een vriendelijk woord in het Italiaansch kan hier echter menig slot ongeopend doen blijven. Eindelijk zitten wij in eene kleine landelijke herberg, aan den oever van het blaauwe meer, aan een hoogst eenvoudig dejeuner, dat ons echter sterken kan voor den verderen togt. De weg voert over berg en dal, langs het gehucht Piano, met zijn kleinen blaauwen waterplas, door ooft- en olijvengaarden, langs akkers en boschstreken, vaak een wildernis van vruchtbaarheid en plantengroei, maar waar de sporen van menschelijke vlijt als overstelpt en onkenbaar worden gemaakt door de bande-

looze weelderigheid der natuur. Zoo heeft ons driespan de laatste hoogte bestegen en ligt Menaggio, met zijne witte woningen, ligt het geheel eenige meer van Como als onder en voor ons.

Bellaggio is zeker een der bekoorlijkste plekken aan dat heerlijke meer. Het is een klein plaatsje aan den zuidelijken voet van den rotsberg gelegen, die door de villa Serbelloni gekroond wordt. Deze rots, die zich steil ter hoogte van 800 v. uit het meer verheft, deelt den uit het noorden komenden waterspiegel in twee armen, van welke de oostelijke zich tot Lecco uitbreidt, de westelijke, waaraan Bellaggio ligt, naar Como voert. Het plaatsje is echt Italiaansch, met zijn slecht plaveisel van groote steenbrokken, met zijne huizen, wier tweede verdieping op arkaden rust, waaronder de open winkels en werkplaatsen zich bevinden. Hier ziet ge den ambachtsman, met zijne gebruinde trekken, druk bezig; kinderen, in schilderachtige lompen gehuld, spelen of klimmen langs de verstrooide rotsblokken in den blaauwen waterspiegel; ezels met manden en zakken beladen, versperren vaak den weg; elke opening in huis of kluis is zooveel mogelijk door stores of zeilen en matten tegen het gloeijend oog der zon beschut. Booten en barken noodigen u onder de schaduw harer zonnetenten, en gedienstige *barcajuoli* dringen u tot watertogtjes naar de heerlijke villa's, die hier overal het meer bezoomen.

> ‘Tiefe stille herrscht im Wasser,
> Ohne regung ruht das Meer.’

Zoo glijden wij over de blaauwe diepte, en als de landschappen en tafereelen, die zich daaruit in zachter vormen weerkaatsen; als de toonen der verschillend, maar in volkomen harmonie gestemde kerkklokken, die in zachter galmen tot ons komen, rijzen de herinneringen aan Somma-Riva, Melzi, Giulia en Serbelloni voor onzen geest.

Het is weer een trek van het den Italiaan aangeboren gevoel voor alles wat schoon is, liefelijk en welluidt, die gewoonte om al de klokken van kerken en kapellen, in een drie of viertal verschillende, maar zamenstemmende toonen te doen aanslaan. Nu vormen hare metalen tongen, van elken bergtop, uit elke kloof weergalmende, door den ochtendwind over den waterspiegel gedragen, en door die aanraking als het ware nog meer gezuiverd en verzilverd, een toonenwereld, wel geschikt om den

geest hooger te stemmen; eene hymne waardig aan den morgen van dezen dag des Heeren. - Wij gevoelden thans de onbeschrijfelijke diepte van Uhland's woord, toen het laatste couplet van ‘des Schäfers Sonntagslied’ van de lippen van onzen duitschen reisgenoot klonk:

‘Der Himmel, nah und fern,
Er ist so klar und feierlich,
So ganz, als wollt' er öff'nen sich:
Das ist der Tag des Herrn!’

Somma Riva is eigenlijk een vrij eenvoudig en niet eens bijzonder goed onderhouden lusthuis, maar zijn ligging en park, alsmede enkele zich hier bevindende kunststukken, geven daaraan een inderdaad vorstelijken stempel. Deze villa is thans eigendom van den erfprins van Sachsen-Meiningen, schoonzoon van prinses Marianne der Nederlanden, die haar echter slechts van tijd tot tijd bezoekt. In de voorzaal heeft men boven, onder de zolder-architraaf het beroemde relief van Thorwaldsen, den zegevierenden intogt van Alexander in Babylon voorstellende. Het inderdaad prachtige gyps-afgietsel in een der zalen van het Quirinaal te Rome had ons vroeger reeds tot bewondering gestemd, daar het natuurlijk met volkomen getrouwheid des kunstenaars conceptie teruggeeft. Hier echter, waar men den eigen arbeid des meesters in wit marmer aanschouwt, waar daarbij de plaatsing oneindig veel gunstiger is, gevoelt men zich inderdaad geheel medegesleept door de klassieke schoonheid van dit werk. Elke groep, elke figuur is vol leven en natuur, heeft eene eigenaardige beteekenis, terwijl ze gezamenlijk als eene doorloopende schilderij vormen. - Canova leverde hier mede eenige uitstekende beeldwerken, waaronder vooral een Amor en Psyche den blik op verwonderlijke wijze boeit. In de villa Melzi, ongeveer 20 minuten gaans, zuidwaarts van Bellaggio, aan het meer gelegen, heeft men geen minder schoone kunstwerken. In de voorzaal aanschouwt men te waardeeren kopiën van oude borstbeelden, door Canova, en enkele goede standbeelden. De zalen en vertrekken zijn daarbij met fresco-schilderingen versierd, en veel rijker en beter onderhouden dan die op Somma Riva. Maar hoe ook op deze en andere villa's het oog bekoord en de geest beheerscht moge worden door de voortreffelijkste gaven van beitel of penseel, telkens keeren beide terug tot de natuur in hare rijkste volheid. Men dwaalt door de scheme-

rende en koele paden van Somma Riva, waar men door de twijgen van olijf-, myrthe- en oranjeboomen steeds weder op den blaauwen waterspiegel neerziet; men wandelt door de slingerpaden van Melzi, waar tusschen magnoliën- en kameliaboomen, tusschen vreemdsoortige pijnboomen en reusachtige aloën, witte gedenkteekenen voor een Alfieri, Dante en andere groote mannen zich verheffen; en in de herinnering ruischen Mignon's woorden:

‘Kenst du das Haus? Auf Säulen ruht sein Dach,
Es glänzt der Saal, es schimmert das Gemach,
Und Marmorbilder stehn und sehn mich an:
Was hat man dir, du armes Kind gethan?
Kennst du es wohl?
Dahin! Dahin!.....

Zoo is de villa Giulia, aan den Lecco-arm van het meer gelegen, eigendom van den koning van België, eigenlijk eene lagchende bloemengaarde, waar de wonderbaarste kleuren en geuren u omgeven, waar Flora onbeperkt heerschappij voert. Anders is het met Serbelloni's rots. Hoog boven Bellaggio, op de zuidelijke helling, verheft zich het uitgestrekte landhuis, thans tot Hotel en Pension ingerigt en prachtig gelegen. Een rijweg voert in allerlei wendingen daarheen en nog verder naar boven. Wij volgen liever de slingerpaden, die door een pijnbosch naar den top leiden, waar men nog eenig oud muurwerk, overblijfselen wellicht van een vroeger kasteel of slot, aantreft. Hier blikt men tusschen het donkere groen der dennen in de diepte, op den zich oost- en westwaarts scheidenden waterspiegel. Nu zwerft de blik noordwaarts, waar steeds hooger bergen en rotsen het meer bezoomen, tot daar, waar de sneeuwtoppen der hooge Alpen zich als donderwolken in de lucht verheffen: dan volgt hij de meer eenzame en ernstige oevers van het Lecco-meer; dan wendt hij zich naar de lagchende, met steden en villa's beparelde boorden van den Como-arm, en overal is de indruk die van onbegrensde grootschheid en liefelijkheid.

Een lang gerekt en gillend gefluit rukt ons op eens van Serbelloni's frissche en heerlijke rotshoogte naar het brandende station van Milaan, waar wij den trein verlaten om spoedig binnen de koele muren van het Hotel Cavour een goed verblijf te vinden.

II.

In den zomer van 1850 verkeerde Milaan in een hoogst treurigen toestand. In het vorige jaar toch was de stad het tooneel geweest van groote lotwisselingen. De koning van Sardinië, Carlo Alberto, had in den aanvang van 1849 den krijg met Oostenrijk hervat; zijne legers waren weder in Lombardije voortgerukt en Milaan had zich bij de nationale beweging aangesloten. Dat jaar was echter voor de onafhankelijkheid van Italië hoogst noodlottig. De volkomen nederlaag der Sardinische legers bij Novara, de daarop gevolgde troonsafstand van Carlo Alberto, de vrede tusschen Sardinië en Oostenrijk Van 6 Aug. 1849, het bezetten van Parma en andere staten door de Oostenrijkers, het einde der Romeinsche republiek, dat alles deed in Italië weder geheel den vroegeren toestand terugkeeren. Lombardije's hoofdstad deelde daarin. Op den middag van den 6^{den} Augustus 1849 was Radetzky aan het hoofd zijner zegevierende troepen binnen de treurende en zwijgende stad getrokken, uit wier muren duizenden waren gevlugt[1]. Het was geen wonder, dat wij een jaar later Milaan, evenals de meeste plaatsen in Lombardije, vol Oostenrijksche troepen vonden, en de sporen van diepe verslagenheid en verbitterden haat tegen den overwinnaar ons vaak duidelijk zigtbaar werden. Toch heeft de stad zich ook van dien schok weder eenigermate hersteld. Maar vooral na de gebeurtenissen van 1859, nadat zij met het Lombardijsche, door den vrede van Villa Franca, voor goed aan het nieuwe Italiaansche koningrijk was gekomen, is zij in bloei en luister toegenomen. Buiten de oude stadsvesten vonden wij overal, vooral noordwaarts naar het spoorwegstation, nieuwe huizen in smaakvollen aanbouw. Ook in de oude stad was veel verbeterd: de straten waren hier en daar verbreed en van trottoirs voorzien; voor rioleering en zindelijkheid was goed gezorgd. Prachtige huizen waren verrezen en fraaije winkels en magazijnen, wier veelsoortige waren achter de groote spiegelruiten waren uitgestald, trokken overal de oogen.

Nergens treft u dit meer dan in de met glas overdekte galleria of passaggio Vittorio Emanuele. Het is eene overdekte winkelgalerij in den smaak der bekende Passage St. Hubert of

1 Giuseppe la Farina: Storia d' Italia del 1815 al 1850.' Milano, 1813, Vol. II, p. 394.

du Roi et de la reine, te Brussel. Zij begint aan de Piazza del teatro, een niet zeer groot plein waaraan zich het beroemde Scala-theater verheft, en moet tot aan de Piazza del Duomo worden voortgezet, terwijl zij ongeveer in het midden door eene dergelijke galerij wordt doorsneden, die met haar eene soort van rotonde vormt. De galerij in België's hoofdstad zinkt echter bij deze als in het niet, zoowel door hare grootschheid van aanleg, als door de pracht en weelde van uitvoering. Aan de bovengedeelten der muren en aan de bogen van het glazen koepeldak der rotonde zijn allegorische muurschilderingen aangebragt, die vooral des avonds, wanneer hier honderden gasvlammen flikkeren, een zeer goed effect maken[1]. Men vindt hier winkels van allerlei aard, vooral echter van toilet- en weelde-artikelen. Nabij de piazza del teatro heeft men een zeer druk bezocht Café, waar het inderdaad belangwekkend mag heeten zijn *sorbetto* of *gelato* te gebruiken en den digten menschenstroom gade te slaan, die zich hier des avonds op en neer beweegt. Telkens worden u allerlei voorwerpen te koop geboden, want de Italiaan is een geboren marskramer. Het geruisch, gewoel en gelach is verdoovend, en de warmte benaauwend. Talrijke groepen zoeken dan ook weder de betrekkelijk frissche avondlucht op de Piazza. Wij dringen ons door die druk rookende, pratende en gesticulerende gezelschappen heen, om een bezoek aan de Scala te brengen. Vóór 21 jaren had ik dezen schouwburg des daags gezien, bij het licht dat hier en daar door een half geopend vensterluik binnendrong. Het had toen iets ‘unheimliches,’ ‘spookachtig sombers,’ vooral omdat het beroemde tooneel - ten gevolge der oorlogsbezetting - voor onbepaalden tijd gesloten was. Nu zagen wij dien in zijn volle heerlijkheid, daar hij in September reeds elken avond geopend was, ten gerieve der vele vreemdelingen, die Milaan ter gelegenheid van de expositie bezochten. Wij woonden er de derde voorstelling bij van het Opera ballo, ‘il Guarany,’ muziek van den Cav. Carlos Gomes. Het stuk, waarvan het muziekaal gedeelte ons niet zeer boeide, was uitnemend geschikt om den onbegrijpelijken rijkdom

1 De galerij heeft 450 gaslichten, waarvan 192 in de rotonde. De geheele publieke verlichting van Milaan geschiedt door 3292 lichten, en kost 310,000 Lire 's jaars. Men telt er daarenboven 5000 particuliere lichten, die 3 millioen kub. meters gas verbruikten, terwijl de k.m. op 28 centisemi schijnt te staan te komen.

van decoratiën en costumes, de diepte van het tooneel, waarop zich tot in verre verschieten mogelijk meer dan 200 personen gelijktijdig bewogen, de kunstvaardigheid der dansers en het uitmuntende van het corps de ballet te doen uitkomen. Nevens het S. Carlo theater te Napels en dat te Barcelona is dit het grootste in Europa. Het telt zes rijen loges; 18 aan weerszijde van de groote en prachtige koninklijke loge, die in het midden over het tooneel is aangebragt. Die loges zijn kleine vertrekjes, smal en diep met eene sofa ter weerszijde, meer geschikt, om onopgemerkt met elkander te praten, dan om een goed uitzigt op het tooneel te geven. Naarmate zij dan ook meer van het midden verwijderd zijn, hebben zij eigenlijk slechts eene goede zitplaats, voor hem namelijk, die hier komt om het stuk te genieten. Men beweert echter, dat dit laatste bij de Italianen weinig het geval is. De ingang en trappen, alsmede de gangen, corridors en *couloirs* zijn ruim en goed ingerigt, ofschoon ons dit alles in het vroegere koninklijke theater te Dresden ruimer en vorstelijker was voorgekomen. De zaal zelve en hare verlichting leverde echter een grootschen en indrukwekkenden aanblik op, wel geschikt om den geest op de vleugelen van muziek en verbeelding in dat rijk van idealen en illusiën te voeren, waarin hij juist hier zijn genot zoekt.

Onder al de merkwaardigheden van de thans zoo levendige en zoo het ons voorkwam welvarende hoofdstad van Lombardije blijft de Duomo, de Cattedrale, toch de eerste en *eenige* plaats innemen. Na de hoofdkerk van Sevilla is zij het grootste kerkgebouw in Gothischen stijl. Gij treedt haar, met terzijdeschuiving van het zware voorhangsel, dat meest aan alle kerkdeuren in het zuiden gevonden wordt, door de hoofddeur binnen. Het is alsof een heilige eerbied, een diepe ernst u overstroomt. Die vijf schepen, door 52 hemelwaarts strevende pilaren gevormd, die hoog boven u gewelven en bogen dragen, zoo geschilderd, dat zij in het licht, 't welk door de gekleurde ruiten tot zachte schemering getemperd wordt, als doorzigtig gearbeid steenwerk zich vertoonen; dat marmer van bodem en van alles wat u omgeeft; die diepte en hoogte, die eenvoud en grootschheid, dat halfdonker en die stilte van het morgenuur, alles oefent een eigenaardigen, een stemmenden invloed uit op den geest.

Eenvoud is een hoofdkenmerk ook van dit heiligdom, waarin men te vergeefs naar groote kunstschatten zoude zoeken. Het

monument, dat Pius IV, oom van den heiligen Carlo Borromeo, zijnen broederen Giacomo en Gabriele Medici in 1564 deed oprigten, is een grootsch werk van Leone Leoni, dat de aandacht niet ontgaan zal. Zoo ook bewondert gij enkele fraaije reliefs van Buzzi in de kapel van Maria, enkele schilderstukken van F. Barocci en Lucci, hoogstens van tweeden rang. Als eene akelige merkwaardigheid staart ge het werk van Marco Agrate aan, het beeld van den heiligen Barthelomeus, die hier, met het oog op zijn marteldood, geheel anatomisch en zonder vel wordt voorgesteld, dat hem over de schouders hangt. Het is geen trotsch, maar een hoogst belagchelijk bijschrift: ‘non me Praxiteles sed Marcus fecit Agrates.’ Neen! zulk eene voorstelling kon in het brein van geen enkel Grieksch kunstenaar opkomen, allerminst van hem, wiens scheppingen steeds naar het ideale schoone streefden.

Nog eens, men bewondert dezen tempel om zijn grootschheid en bouw. En deze toont zich niet minder heerlijk van het daarvoor gelegen plein. Met zijn koepel van 200 v., met zijn toren van 339 v. hoogte, met zijne 98 kleinere gothische torenspitsen, met zijne 4500 beelden, ware kunstwerken, staat hij daar. Een berg van wit marmer, schitterend in de stralen der zon, een sneeuwmassa zich afteekenend tegen den donkerblaauwen hemel!

III.

De Italiaansche Vereeniging voor Nijverheid werd in 1867 te Milaan gevestigd onder het eere-voorzitterschap van Prins Humbert, den troonopvolger, die ook hier weder zich aan het hoofd stelde van eene beweging, die de hoogste belangen des lands beoogde. Het doel der vereeniging toch was opwekking en verbetering van het industrieel leven in het vereenigd koningrijk, en daarmede uitbreiding van de volkswelvaart. Onder de middelen, die zij hiertoe aanwendt, zijn ook tentoonstellingen, maar beperkt tot sommige groepen of afdeelingen der nijverheid. Men meent hierdoor met minder kosten vruchtbaarder uitkomsten te zullen erlangen, dan door grootere en meer algemeene pogingen. Van haar ging het denkbeeld uit der nationale tentoonstelling te Milaan, die wel beperkt werd tot die groep, welke men constructie en alledaagsche kunsten (costru-

zioni ed arti usuali) noemt, maar die wij spoedig zien zullen dat een grooten omvang heeft, terwijl het niet meer dan natuurlijk was, dat hierbij geheel Italië ter mededinging werd geroepen. Ten gevolge echter van de oorlogsgebeurtenissen in Noord-Europa in 1870 en in den aanvang van 1871 schijnt het lang onzeker te zijn gebleven, of dit binnenlandsche vredefeest wel zoude doorgaan. Eerst in Maart werd daartoe besloten en niettegenstaande den korten tijd, die overbleef, was men in staat den 1sten September in zeer voldoende localiteiten eene nijverheidstentoonstelling te openen, waaraan door industriëelen uit alle oorden van Italië werd deelgenomen.

Het gebouw der tentoonstelling was geplaatst in het oostelijkste of oude gedeelte der publieke tuinen (giardini publici), die zich thans, met hare nieuwe uitbreidingen, als een bekoorlijk Engelsch park, van de Corso Venezia naar de Strada Manin uitstrekken. Noordwaarts worden zij begrensd door den nieuwen of buiten-Boulevard, die de porta Venezia aan de porta Nuova verbindt en waaraan de terreinen van het centraalstation palen. Zuidwaarts zijn zij bezoomd door de prachtige en hooge huizen van de Via Palestro, die haar begin neemt aan de zuidwestelijke punt der tuinen, waar zij met een ijzeren hek op het Cavourplein openen. Dit ontleent zijn naam van den grooten staatsman, wiens metalen standbeeld zich op een hardsteenen voetstuk in het midden daarvan verheft.

Het tentoonstellingsgebouw staat in dien openbaren tuin op eenigen afstand van de Via Palestro, met zijn zuidelijken of hoofdgevel daarheen gekeerd. Deze werd ingenomen door de zeer ruime koffie- en restauratie-zaal, net en luchtig ingerigt, voor de feestelijke gelegenheid smaakvol met vlaggen, wapens en groen versierd, waar steeds de sofa's en zetels aan de kleine marmeren tafeltjes druk bezet waren, en het *geniessbare* zoowel als de bediening aller lof mogten verwerven. Uit deze zaal tradt men dadelijk in de tentoonstellingsruimte, eene zeer uitgestrekte vierkante zaal, door galerijen omgeven, die op kolommen rustten, en die haar licht hoofdzakelijk ook van boven ontving. Uit dit gebouw kwam men aan de oost- en westzijde door twee overdekte en mede tot expositie ingerigte doorgangen, in lange, smalle gebouwen, eigenlijk overdekte en gesloten gaanderijen, die zich van de Via Palestro ter zijde en achter het hoofdgebouw uitstrekten en dit, bij eigen vrijen stand, als het ware aan drie zijden omgaven. In die

galerijen waren nu ruimten aangewezen voor politiedienst en brandweer, als ook voor bureaux en administratie. Verder waren zij oost- en noordwaarts door de grootere voorwerpen, vooral grondstoffen ingenomen, terwijl het eigenlijke hoofdgebouw voor de meer bewerkte en kostbare zaken bestemd was. De geheele inrigting kwam ons zeer doelmatig en niet kostbaar voor. Overal had men behoorlijk licht en lucht, terwijl de houten vloeren, even als in de groote wereldtentoonstellingsgebouwen te Louden en Parijs, door waterbesprenkeling vochtig en frisch werden gehouden.

De plechtige opening had plaats in de groote zaal den 1sten September, des morgens te 11 ure, in tegenwoordigheid van Prins Eugène de Carignan, als vertegenwoordiger des Konings, van de Ministers Castagnola, Visconti Venosta en Correnti, van den Voorzitter der Italiaansche Nijverheidsvereeniging, de Senator Beretta, van verscheiden leden van Lands-Gewestelijk- en Stedelijk-Bestuur, van den Voorzitter der uitvoerende Commissie Guglielmo Fortes en van eene groote menigte belangstellenden. Het ontbrak natuurlijk niet aan toespraken en beleefdheden. De Heer Berretta bragt hulde aan het Huis van Savoye en den koninklijken Prins. Deze betuigde hiervoor erkentelijkheid. Castagnola, Minister van landbouw, nijverheid en koophandel, hield hierop eene aanspraak, waarna de jeugdige vorst de tentoonstelling geopend verklaarde. In de rede des Ministers moet men vele goede denkbeelden en nuttige wenken opmerken. Hij zag in tentoonstellingen prikkels om de bedrijvigheid der individuën op te wekken. Uit het zorgvuldig opmerken, uit het naauwlettend vergelijken van de tentoongestelde voorwerpen, kunnen de voortbrengers het vertrouwen putten, dat bemoedigt; den naijver, die tot krachtige besluiten voert; terwijl de natie er de juiste kennis door verkrijgt van de krachten, die de nijverheid des lands bezit. Om die voordeelen echter op de overvloedigste wijze te erlangen, moeten deze kampplaatsen der nijverheid, op algemeene en groote schaal, niet *te dikwerf* geopend worden. Zij ontaarden dan te ligt in reusachtige kermissen, waar nieuwsgierigheid en genotzucht den hoofdtoon aangeven, nuttige studie en oefening op den achtergrond treden. Algemeene tentoonstellingen van alle voorwerpen van nijverheid moeten slechts met belangrijke tijdruimten plaats hebben. De voortbrengers moeten zich daarop langzamerhand voorbereiden door plaatselijke, of meer beperkte

inlandsche tentoonstellingen. De laatsten zullen in diepte van onderzoek en opmerking winnen, wat zij in omvang mogten verliezen. De Minister wees in dezen zin op de tentoonstelling te Napels, van voorwerpen betrekking hebbende op zeevaart en visscherij. Wel was zij internationaal, maar beperkt tot een bepaalden tak van nijverheid. Hij wees op de 55^{e} plaatselijke tentoonstelling in zijn geboortestad Chiavari, eene waarlijk niet groote plaats, aan de golf van Genua, maar waar men sedert 1791 niet had opgehouden, door dergelijke plaatselijke tentoonstellingen te trachten het publiek leven en den algemeenen welstand op te wekken en te bevorderen. Vereenigingen uit den boezem des volks, uit de nijvere standen zelven uitgaande en in deze rigting werkzaam, zouden de omvangrijke en moeijelijke taak der regering vereenvoudigen en gemakkelijker doen worden. Deze toch moet, waar het economische onderwerpen geldt, binnen de grenzen der voorzigtigheid blijven. Haar hoofdtaak is het wegnemen van bezwaren, die aan eene vrije ontwikkeling van den bijzonderen ondernemingsgeest in den weg staan, terwijl zij de ware economische vooruitgang aan den ijver der burgers zelven moet overlaten en aanbevelen. Wij achten de hier vooropgestelde denkbeelden inderdaad van algemeene waarde, al zijn wij tevens overtuigd, dat daarin een nationale geest doorstraalt. Die veelvuldige, die partieele exposities; het feestelijke en schitterende daaraan verbonden; de vaak overdragtige toespraken, vlaggen en vuurwerken zelfs, hangen zamen met het kleurige en fleurige van zuidelijke streken; met het levendige, prikkelbare en verbeeldingrijke van meer zuidelijke bevolkingen. De nijverheid draagt van dat alles de kenmerken. Hoe zoude hare uitingen, hoe zouden de middelen om haar aan te moedigen die kunnen ontberen?

Wij zeiden reeds, dat de tentoonstelling zich bepaalde tot voorwerpen van ‘constructie en alledaagsche zaken,’ maar daarbij toch een grooten omvang had. Men zal dit erkennen en tevens wat beter kunnen oordeelen over de ware beteekenis dezer onbestemde woorden, wanneer wij wijzen op de hoofdafdeelingen der tentoonstelling en der daaronder gerangschikte voorwerpen. De eigenlijke meer wetenschappelijke indeeling scheen die in 8 klassen, die elk weder in sectiën verdeeld waren. Hierbij kwam in den officiëelen catalogus nog eene onderverdeeling van A tot M, die ons van geen ander nut scheen,

dan een welligt wat meer soortelijk bijeenvoegen van voorwerpen, die vaak tot zeer verschillende klassen behoorden.

De 1e klasse telde in 5 sectiën *Bouwmaterialen*, als ruwe stoffen, natuurlijke en kunststeenen, bewerkte marmersoorten, teer, kalk, cement en asphalt; bewerkte houtsoorten, zooals ingelegde vloeren (parquets) enz.; allerlei soorten van metalen voor bouwkundige constructiën; modellen van ovens en fornuizen; modellen en werktuigen om bouwstoffen te bewerken, en toestellen, om de duurzaamheid en het weerstandsvermogen van materialen te bepalen.

De 2e klasse telde in 4 sectiën *toestellen en middelen voor verwarming en verlichting*, als ovens ten dienste der nijverheid, economische kagchels, enz.; werktuigen tot het verkrijgen van stoom; toestellen voor de voortbrenging, de zuivering en en het gebruik van gas, zoowel voor verlichting als voor verwarming; eindelijk allerlei soorten van lampen, lantaarns, gasbranders, enz.

De 3e klasse telde 2 sectiën en omvatte *alles wat tot het vervaardigen van aardenwerk* (*arte ceramica*) *behoort:* als grondstoffen, tegels, terra cotta, majolica, porcelein; glaswerk, spiegels en allerlei kleinere glaswaren.

De 4e klasse omvatte in 4 sectiën *meubelen, huis- en bouwkundige versierselen*, waaronder men aantreft; noodzakelijke en weeldemeubelen in hout en ijzer; behangsels van papier en stoffen, matten en tapijten, passement en kordonwerk: versierselen van beeld- en snijwerk; huishoudelijk gereedschap, brandkasten, veiligheidssloten, mechanieke schellen, enz.

De 5e klasse omvatte *Metaalwerken* en toonde in 6 sectiën voorwerpen van goudsmeêkunst en ijzer en staalwaren; proeven van galvanoplastiek, en van verschillenden wijzen van vergulden en verzilveren; wigten, maten, horlogewerk, gezigts-, gehoor- en wiskundige werktuigen, telegrafen, en werktuigen voor ingenieurs: chirurgische voorwerpen; wapens, spaden, snijwerktuigen en jagtbenoodigheden: eindelijk ook muziekinstrumenten.

De 6e klasse leverde in 6 afdeelingen *geweven stoffen en haarwerk*, kleedingstukken voor beide seksen; modeartikelen, als kunstbloemen, haarversierselen; manshoeden, zadelmakerswerk; parfumeriën, welriekende oliën, vernissen, enz. (*arti del imbalsamotore*).

De 7e klasse was die der *Huiselijke nijverheid*, en bevatte in 4 sectiën alles wat op wasschen en bleeken betrekking heeft:

zeepen, middelen tot ontsmetting van goed, enz.; toepassingen daarvoor van was, stearine en vetten; grondstoffen en toestellen voor de bereiding van voedsel, grondstoffen en toestellen voor pharmaceutische oogmerken.

De 8e klasse was voor *de boekdrukkunst en daaraan verwante vakken*, en men vond daar in 3 sectiën: drukwerk, karakters en inktsoorten; houtsnede, steendruk en photographie; eindelijk ook boekbinderswerk.

Men telde in het geheel 1148 inzenders, waarvan zeer verre het grootste aantal in Noord-Italië, en met name te Milaan te huis behoorden. Werd het hierdoor reeds aanstonds duidelijk, waar op dit oogenblik de nijverheid van het koningrijk vooral gevestigd is en zoude de zaak hiermede een bijna locaal of gewestelijk karakter hebben gekregen, toch was er belangstelling genoeg uit andere plaatsen en oorden getoond, om het denkbeeld eener *nationale* tentoonstelling te handhaven. Bijna alle grootere steden van het schiereiland waren niet slechts door hare wapens en vlaggen, maar ook door meerdere of mindere voortbrengselen harer nijverheid hier vertegenwoordigd. Milaan, Turijn, Bergamo, Lodi, Verona, Venetië, Genua en vele minder belangrijke plaatsen hielden de eer op van noordelijk Italië; Florence, Rome, Ancona, Pisa, Livorno, hoofdzakelijk die van Midden-Italië, terwijl Napels, Reggio in Calabrië, en nog een enkele andere plaats van de deelneming van het zuidelijk schiereiland deden blijken. In het oog vallend en onbevredigend was de zeer geringe deelneming van de koningin der Adriatische Zee en van het heerlijk Sicilië, welk laatste eiland niets leverde. Ongelijke verdeeling van de nijverheid; hare nog betrekkelijk weinige uitgebreidheid in een rijk van 26 millioen zielen; hare in vele opzigten nog weinig ontwikkelde toestanden, waren zoo vele verschijnselen, die elk eenigzins deskundig bezoeker zeker terstond in de oogen moesten springen. En toch is deze tentoonstelling zeker door niemand bezocht zonder een gevoel van bevrediging over het betrekkelijk vele en goede, dat hier op menig gebied geleverd werd; over de blijkbare ontwikkeling, die zich in menig opzigt vertoonde; over de goede verwachtingen, die men daaruit voor de toekomst mogt putten.

Wij erkennen gaarne, die tentoonstellingsgaanderijen en zalen niet als deskundigen, maar slechts als belangstellende beschouwers te hebben doorwandeld. Natuurlijk, dat het uitwen-

dig schoone en sierlijke dan het meest den blik trekt. En die hoedanigheden weet niet slechts de Italiaansche kunstenaar, maar ook de werkman aan vele voorwerpen, zelfs van meer dagelijksch gebruik, aan meubelen, aardewerk, huissieraden en bouwkundige ornamenten toe te voegen. Zoo had men verschillende modellen van kamerameublement, met zijden of stoffen behangsels, met meubelgordijnen, tapijten, sofa's, causeuses en stoelen, geheel in denzelfden geest, waarin vorm en kleur als zamenstemden. Soms eenvoudiger, soms zeer kostbaar, waren zij voor den noordlander wel wat schitterend. Spiegels in kristallen en zwaar vergulde lijsten gevat; tafels en tafeltjes met allerlei gesteente rijk ingelegd; meubelen in meer antieken smaak. Zoo leverden de gebroeders Ferioli te Milaan schrijflessenaars met verguld brons versierd en andere meubels met ingelegde houtsoorten; Ferrario te Milaan een *trumeau* van zwart hout met brons en daarbij behoorende pendule, candelabres, paardengroep en tafels met bronzen ornamenten. Ons mahoniehout schijnt in 't algemeen voor meubelen hier minder gezocht. Ook voor vloeren zag men prachtig parketwerk, in verschillende houtsoorten of in steen, bij wijze van mozaiek. Natuurlijk dat het klimaat en de inrigting der woningen deze industrie van meer beteekenis maakt, en tot grooter volkomenheid brengt dan die van tapijten en wollen of haren vloerbedeksels. Van matwerken zag men daarentegen zeer goede en fraaije soorten.

Onder de kleinere voorwerpen en ornamenten had men er zeer keurige van olijvenhout. Dit gele met bruine strepen en vlammen bedeelde hout is hiervoor zeer geschikt en laat zich door een kunstvaardige hand in groote fijnheid bewerken. Zie die vaas slechts voor visitekaartjes, die tot de doorschijnende dunheid van glas is uitgewerkt. Zij komt uit Bellaggio, waar deze nijverheid schijnt te bloeijen en ook de grondstof, het prachtigste olijvenhout, niet ontbreekt. Wij hebben toch zelven daar vóór weinige dagen zeer schoone voorwerpen gekocht, zoo men verzekerde, vervaardigd uit olijvenhout op den heerlijken rotsberg van de villa Serbelloni gegroeid.

Stroohoeden en vlechtsels van stroo vormen mede eene eigenaardige landsnijverheid. Zij hoort vooral te huis in Toskane, waar bepaalde graansoorten er de grondstof voor leveren. Deze zijn vooral het winterkoren en de rogge. De stroovlechtsels vormen eene huiselijke nijverheid, waarvan men te Fiesole bij

Florence keurige proeven kan te zien krijgen. Stroohoedenfabrieken heeft men in die stad, en te Prato en Pistoja.

De fabrieken van Milaan vooral hadden eene menigte muziekinstrumenten, vooral piano's en pianino's geleverd, wier uiterlijk en toon zeer voldoende scheen. Het ontbrak niet aan proefnemingen en het oor werd in de groote zaal vaak niet minder dan het oog gestreeld. Er waren ook vele pianino's, die door draaijende mechaniek werden in beweging gebragt, eigenlijk een soort van groote en zeer volkomen draaiorgels, wier volheid en omvang van toonen echter geen oogenblik mogen doen denken aan het ongelukkige instrument, dat in onze straten vaak het gehoor der voorbijgangers verscheurt.

Men zag hier vele en goede voorwerpen, meubelen, brandkasten, ledikanten, wiegen, sofa's, enz., van ijzer. De groote fabriek la Vittoria te Milaan en ook het Stabilimento Nazionale aldaar, leverden veel goeds, zoo ons scheen tegen zeer billijke prijzen en onder wezenlijk klassieke benamingen. Waar toch elders zoude men ijzeren ledikanten vinden onder den naam van Letto Leonardo da Vinci, Beccaria, Parini, Gallileo, Alfieri, Ariosto en Cavour, mannen, die wel eens menigen nacht slapeloos op hunne legersteden hebben doorgebragt! Een Letto Roma alla Capuccina of een Letto Lombardo zoude minder vreemd klinken, daar het aan eene eigenaardige inrigting van die landen doet denken, ofschoon wij van dit laatste niets bemerkten. Ook de nachtelijke rustplaatsen schijnen meer en meer een wereldburgerlijk karakter te krijgen.

Wij voelden ons zeer aangetrokken door het porcelein, glasen aardewerk, welke takken van nijverheid inderdaad met goed gevolg schijnen te worden beoefend. Apresani en di Silverio uit Milaan, andere inzenders uit Florence, hadden fraaije verzamelingen ten toon gesteld: eet- en dessert-serviezen voor 12 en meer personen; theeserviezen, fruitschalen, vazen in verschillende soorten; alles in keurige en smaakvolle vormen en soms met uitstekend schilderwerk voorzien. Bij de meeste dezer voorwerpen, en ook bij zeer vele anderen, waren de prijzen gevoegd, iets wat bij dergelijke tentoonstellingen zeer doelmatig schijnt. Zij toch moeten niet alleen eene mededingende vergelijking tusschen het deugdelijke en fraaije uitlokken, maar ook tusschen de verschillende prijzen, waarvoor de voorwerpen kunnen geleverd worden. Men zag hier dan ook menig blijkbaar deskundige of belanghebbende naar de prijsopgaven grijpen

of die in zijn zakboekje opschrijven. Voor den vreemdeling, die aan geheel andere voorwerpen gewoon is, die over vorm en bewerking niet oordeelen kan, heeft de vermelding van prijzen slechts eene betrekkelijke waarde. Is dat prachtige complete theeservies, met trekpot, melkkan, suikerpot en 12 koppen en schoteltjes, in rijken etruscischen stijl, met 175 lire (± ƒ 87) duur betaald? Wij dachten het zeker niet *te duur*. Wij zagen eetserviezen voor 12 personen van 45 tot 250 lire (van ƒ 23 tot ƒ 125). Het duurste, uit de fabriek van Apresani, was weder van etruscisch porcelein, en bestond uit 36 borden, 12 soepborden, 12 dessertbordjes, 6 ovale schotels, 1 vischschaal, 2 groote platte schalen, 1 saladebak, 1 soepterrine, 2 overdekte schalen, 2 open zoutvaten, 2 fruitschalen op hooge, 4 op lage voetstukken en 12 eijerdopjes. Men ziet uit deze vermelding, wat men in Italië onder een compleet servies verstaat, en dan kwam ons de prijs (250 lire), met het oog op vorm en bewerking, goedkoop voor.

Eene andere afdeeling, die zeker de aandacht verdiende, vele schoone oogen aantrok en zoete begeerlijkheid en vurig verlangen in menig Italiaansch harte heeft opgewekt, was die der bijouteriën, der versierselen van goud en edele gesteenten, of van die koralen, cameeën en mozaieken, die door de schoonheid, kunst en gratie harer bewerking een bijna hooger waarde bezitten, dan de zeldzame gave der natuur in parel of edelgesteente hun aanbieden. Milaan, Venetië, Genua, Florence, Rome en Napels, het noorden, midden en zuiden waren op dit gebied in ernstige mededinging. Franconieri uit Napels en Bigatti uit Florence leverden bewonderenswaardige zaken, waaronder een deel der juweelen van Italië's veelbeminde vorstin, la principessa Margherita. Een paradijsvogel, in brillanten, robijnen en parelen, was inderdaad verblindend rijk en prachtig. Uit Rome en Florence had men fraai goudwerk in etruscischen smaak, en die oude Etruskers - wij hebben dit vroeger reeds opgemerkt - hadden een zeer goeden smaak. Napels schonk vooral fraaije parures en sieraden van koraal, alsook voorwerpen van schildpad. De koraalvisscherij is vooral te huis te Napels en verder te Genua, Livorno en Cagliari. Ruim 300 vaartuigen, met 3000 tonnen inhoud en door 3000 zeelieden bemand, worden daarin gebezigd. Het snijden en polijsten der koralen heeft vooral te Napels en in de omgevingen dezer stad plaats en brengt de jaarlijksche waarde dezer zee-

voortbrengselen op ongeveer 5 millioen lire. Daarentegen waren de cameën meer in Rome te huis en verdienden inderdaad alle bewondering. Rome en Florence wedijverden in mozaiekwaren, versierselen en schilderijen, tafeltjes, elk in haar eigenaardig soort. Bij al deze kostbaarheden mogen niet vergeten worden de kunstbloemen, de verschillende kapsels, haarwerken en hoofdtooisels, waarmede het schoone geslacht zich heden ten dage in alle beschaafde landen der wereld nog bekoorlijker tracht te maken, waarin men ook in Italië niet achterlijk is gebleven, maar waar het, even als elders, toch zeer van een gemeenschappelijke fransche origine getuigt.

Ook de fijne zeepen, oliën en reukwerken behooren hier te huis en nemen in de Italiaansche nijverheid geen onbeduidende plaats in. Bologna is bekend voor vele dezer artikelen, die er in groote verscheidenheid en volkomenheid worden vervaardigd. Ja, Italië heeft zelfs zijn *eau de Cologne* gekregen, of liever, iets veel voortreffelijkers! Zie slechts gindsche kleine springende fontein, waaruit zich een wonderbare geur verspreidt. Zie den vluggen knaap, die met zuidelijke levendigheid uit een flesch aan elken voorbijganger eenige droppelen van zijne kostbare essence tracht op te dringen! - Het is het *acqua di Milano*, dat ons in weidsche annonces wordt aangeprezen, als zamengesteld uit de meest ‘toongevende aromatische en gezondste plantaardige bestanddeelen, waaraan het zijne groenachtige kleur en geurige eigenschappen ontleent.’ Het is voortreffelijker dan het Keulsche of elk ander reukwater, voor het toiletgebruik. Maar niet alleen daarvoor, ook als middel tegen kiespijn, tegen den invloed der *malaria*, ter genezing van wonden, ja zelfs, met water gemengd, als een verkwikkende en maagversterkende drank, verdient het aanbeveling. O toovervocht! wanneer zullen uwe stroomen ook ons, arme noordlanders, komen verkwikken en verjongen!

Een zeer goede afdeeling vormden de rijtuigen en het lederen zadelmakerswerk. Vele rijtuigen kwamen ons in vorm en inrigting sierlijk en doelmatig voor. Milaan schijnt weder de hoofdzetel dezer nijverheid. Dat het den Italiaan hierbij niet aan vindingrijkheid ontbreekt, toonde de *Landau Mainetti*. Men weet, dat dit rijtuig bestemd is om naar verkiezing open of gesloten gebruikt te worden. Dit wordt mogelijk, door de achterste helft der kap naar achteren, de voorste naar voren te doen nederslaan, of tot elkaar te doen toevallen. Dit gaat echter

met moeite gepaard, zoodat bijna altijd het rijtuig moet stilstaan, om den koetsier hiertoe gelegenheid te geven. Het vraagstuk voor de rijtuigfabrikanten was dus: eene mechaniek te vinden, waardoor de koetsier, zonder zijn zetel te verlaten, of den gang van het rijtuig te doen ophouden, de kap zou kunnen doen op- en neergaan. Op de Wereldtentoonstelling te Parijs hebben de Engelschen Morgan Fuller en Roch, de Pruis Henning, modellen geleverd, om hierin te voorzien, maar die onvoldoende bleken. Mainetti schijnt den steen der wijzen te hebben gevonden. Hij heeft naast den zetel des koetsiers een kruk aangebragt, die door dezen met groot gemak en al voortrijdende wordt gedraaid, terwijl de daardoor in beweging gestelde mechaniek de kap naar verkiezing doet rijzen en dalen, zonder dat ook de binnenzittende personen daarvan iets merken of eenige moeite hebben. Blijkt deze inrigting voortdurend goed, zoo schijnt daarmede dit belangrijk vraagstuk van rijtuigbouw behoorlijk opgelost. In allen gevalle is de vinding van Mainetti voor belangstellenden, ook aan deze zijde der Alpen, nader onderzoek waardig.

Wij willen intusschen met onze lezers niet langer door die drukke en warme zalen rondzwerven, waar dat onophoudelijk staren op nieuwe zaken en voorwerpen geest en ligchaam eindelijk in een staat van onmagt dreigt te brengen. Genoeg, dat wij het tentoonstellingsgebouw verlaten kunnen met de overtuiging van veel schoons en goeds te hebben gezien; met den indruk, dat er in het jeugdig koningrijk op het gebied der nijverheid wel teekenen van leven en vooruitgang zijn waar te nemen.

IV.

Toch valt het gemakkelijk op te merken, dat Italië meer nog een landbouwend en handeldrijvend dan een industriëel land kan genoemd worden. Twee voor de nijverheid onmisbare artikelen zijn hier betrekkelijk duur, daar ze voor het grootste deel uit den vreemde moeten worden aangevoerd: steenkolen en ijzer. Steenkolen of antraciet schijnt Italië weinig te bezitten en daarvan althans geene ontginningen te hebben. Andere brandstoffen zijn mede schaarsch en duur, daar de hoeveelheid brandhout, die in de laatste jaren ingevoerd werd, driemaal zoo groot is als de uitgevoerde[1]. IJzer is hier en

1 Maestri, o.l, p. 224.

daar in rijkelijke hoeveelheden voorhanden, vooral in het eiland Elba, dat *twee derde* der geheele productie van het koningrijk oplevert. Toch is de invoer van vreemd ijzer vrij aanmerkelijk en overtreft verre den uitvoer. De tentoonstelling gaf - zooals wij reeds opmerkten - overtuigende bewijzen, dat vooral Lombardije en het Venetiaansche de gewesten zijn, waar de industrie den grootsten omvang heeft gekregen, waar alzoo de grootste fabrieksbevolking leeft. Het kan dus ook wel geen verwondering baren, dat het vraagstuk van den dag, dat *der arbeiders*, ook hier de gemoederen in beweging brengt. Toch schijnt het nog minder direct gevaar te dreigen en zal het mogelijk ook voor de toekomst niet dien omvang erlangen, dien het reeds in bepaald groote fabrieklanden heeft. Maestri[1] rekende, dat in 1868 van de bevolking van 26 millioen zielen ruim *een derde* tot de landelijke, slechts *een achtste* tot de fabrieksbevolking kon geteld worden. Daarbij zijn de fabrieken, vooral de zijdespinnerijen, nog zeer verdeeld over de kleinere steden en plaatsen, ja zelfs over het land. De fabrieksbevolkingen in grootere steden, als Genua, Livorno, Napels en Venetië, zijn vermengd met andere bestanddeelen, vooral met zeelieden en visschers, klassen, waarbij overal, ook in Groot-Brittannië, de zucht tot socialistische beschouwingen en maatschappelijke hervormingen zich minder sterk openbaart. In de grootere steden van Opper- en Midden-Italië, in Turijn, Milaan, Florence schijnt het gevaar het grootst. Daar wil men dan ook door allerlei nuttige instellingen, als spaarbanken, spaarkassen, vereenigingen tot onderlinge hulp, enz., het kwaad bestrijden. Noord-Italië, (Piëmont, Ligurie, Lombardije en het Venetiaansche) telde in 1868 68 spaarbanken, waarin ongeveer 50 millioen lire, door ruim 206,000 inbrengers, waren gedeponeerd. Lombardije bezat hiervan echter 41 banken, met 165,000 inleggers en een kapitaal van ruim 40 millioen lire[2]. Bekwame mannen in Italië, even als elders, schijnen echter overtuigd, dat de denkbeelden en leeringen, die aan de bestaande beschaving en ontwikkeling een einde willen maken, die dus tegen de maatschappij gerigt zijn, alleen met vrucht kunnen bestreden worden door betere en algemeene kennis van de wetten, die werkelijk aan den bloei en de ontwikkeling der maat-

1 Maestri, o.l., p. 102.
2 Maestri, 'l'Italia economica,' p. 172.

schappij ten grondslag liggen. Aan uitbreiding van onderwijs en betere begrippen onder het volk wordt gearbeid. De besten doen het in den zin, waarin Michele Lessona het deed in zijn bekend werkje: 'Willen is kunnen[1],' waardoor hij zijne medeburgers, met gestadige verwijzing naar de voorbeelden van groote landgenooten, poogde op te wekken tot deugd en arbeidzaamheid. Ook de bekende Cesare Cantù leverde hiertoe weder twee uitstekende bijdragen[2]. In de eerste is het een soort van dagboek van zekeren Savino Sabini, in 1815 te Napels geboren, waarin hij zijn eigen leven, redeneringen met anderen en denkbeelden verhaalt. Cantù is daarvan in het bezit gekomen, heeft hier en daar de zaken wat beter zamengevoegd, aaneengeschakeld, maar toch zooveel mogelijk de lotgevallen en begrippen van dit kind des volks tot het volk laten spreken. Het heeft iets, wat aan het leven van een Benjamin Franklin herinnert. Van een armen straatjongen, die niets leerde, van een waren *Lazzaroni*, is Savino door allerlei lotwisselingen eindelijk een bekwaam en goed ontwikkeld werkman geworden, die een vaste en eervolle plaats in eene groote fabriek heeft verkregen, gezien is bij zijn meester en medewerklieden, met zijne Mariantonia gelukkig leeft en ten slotte nog de wereldtentoonstelling te Parijs bezoekt en in brieven zijne indrukken over hetgeen hij daar van de Europesche nijverheid zag, mededeelt. Er spreekt uit dat geschrift en ook uit het andere door ons genoemde volksboek een regt goeden geest en men vindt er zeer juiste economische denkbeelden in. Het Italiaansche volk moet zich niet langer laten medeslepen door voorbeelden en opruijingen van het buitenland, 'maar eigen gevoel van regt en billijkheid ontwikkelen; het gemeene en onware bestrijden, in politiek en in letterkunde; *den wil versterken, het karakter vormen;*' het moet worden opgeleid '*tot moed en berusting, tot arbeid en waardigheid*'[3].

1 Michele Lessona, 'Volere è potere,' Firenza, 1869.

2 De titels dezer werkjes zijn: 'Portafoglio d'un Operajo, ordinato e publicato da Cesare Cantù.' Libro di lettura e di premio. Milano, 1871, en 'Cesare Cantù, Buon senso e buon cuore. Conferenze popolari.' Libra di Lettura e di premio. Milano, 1870.

3 Portafoglio, etc. 'Al Senatore Alessandro Rossi,' p. X en XI. Het zijn de slotsommen. waartoe ook Nicola Marselli komt, in zijn belangrijk geschrift: 'Gli avvenimenti del 1870-71. Studio politico e militare.' Torino, 1871. Vol. II, en Conclusione. Intorno alle condizioni dell' Europa e ad un dovere degl' Italiani, p. 192 sqq.

Moed voor de toekomst mogen de lagere klassen, de werkende standen ook in Italië putten uit de beschouwing van het verledene. Allen zullen erkennen, dat de toestanden verbeterd en veranderd zijn, misbruiken en gebreken, die men vroeger onvermijdelijk achtte, hebben opgehouden. De werkman ziet zijn verstand verhelderd; zijn zucht naar kennis uitgebreid; zijn gevoel van eigen waarde verhoogd. Velen wedijveren in manieren, uiterlijk en kleeding met hunne meesters. De maatschappij laat zich aan hunne hervorming gelegen liggen, is bedacht op allerlei instellingen om hen te helpen en vergoeding voor veel leed te schenken. Zeer juist noemde Gladstone de 19de eeuw die der werklieden. En wie zal bepalen, hoe ver zich deze pogingen nog kunnen uitstrekken? Het komt er op aan of de economisten, de staatslieden, en vooral de werklieden zelven daaraan de juiste rigting zullen weten te geven[1].

Het is echter geen goede rigting wanneer de laatsten zich verzetten willen tegen het invoeren van nieuwe werktuigen. in de meening, dat die haar broodeloos maken. Deze toch dienen slechts om de voortbrenging goedkooper te maken, en hiervan trekken immers de talrijkste klassen hun grootste voordeel? Het is geen goede rigting, door werkstakingen de arbeidsmarkt te willen dwingen. Savino hoort het plan zijner makkers, om het werk in de groote fabriek te staken, tenzij men hun een aanzienlijk verhoogd dagloon geve. De eigenaar roept hem en enkele der meer bezadigden te zamen en verhaalt hun, dat hij, eens werkman als zij, zich door vlijt en spaarzaamheid een kapitaal heeft verworven, thans in de fabriek, de grondstoffen, de dagloonen te vinden, waaruit zij allen hun bestaan trekken. En nu toonde hij hun met de pen in de hand aan, dat, als hij hunne loonen verhoogde, hij zijn voortbrengselen ook niet meer zoude kunnen verkoopen tegen dien prijs, waardoor hij kon blijven mededingen met het buitenland. Hij zoude het er dus moeten bijleggen en met verlies werken, of de fabriek sluiten. Maar het volk bleef bij zijn eisch: ‘verhooging of geen arbeid’[2]. De eigenaar riep nu van elders werklieden, maar dezen werden met geweld belet te arbeiden. Men geraakte dus in oproer en

1 Portafoglio, p. 261. Buon Senso, etc., p. 282.
2 Portafoglio, p. 124 en 101.

verzet, tot politie en militaire magt de orde herstelden. Toen begon langzamerhand de arbeid weder, maar er was veel vernield, vele bestellingen afgezegd; de zaak kwijnde. Fabrikant en werklieden ondervonden nog lang de kwade gevolgen van gedwongen loonsverhooging en werkstaking. Het beeld is uit het leven gegrepen, maar het is van algemeene en hooge beteekenis.

Wij hebben allen ‘regt om te leven,’ maar ‘in het zweet onzes aanschijns.’ Arbeid en inspanning is de verhevenste maatschappelijke deugd, ons vonnis, maar ter zelfder tijd onze wedergeboorte. De mensch, die niets doet, is op het punt van kwaad doen: ledigheid bewerkt ondeugd en kwade hebbelijkheden, stemt den geest tot boosheid, terwijl de arbeid de beschermengel is van goede zeden: naauwelijks toont hij zich aan de deur, of de armoede vliedt door het venster. Het is een zegen Gods, dat wij in een wereld geplaatst zijn, waar men werken moet om te leven. De arbeid spoort den mensch aan tot ontwikkeling, tot kracht van wil om bezwaren te overwinnen. Het effen, stilstaande water bederft; komt het van boven, baant het zich een weg over de rotsen, zoo wordt het zuiver, frisch, en zet werktuigen in beweging.

Arbeiden, individueel arbeiden, maar niet als een werktuig, als een redelijk, zelfbewust, met kennis toegerust wezen, daarin ligt de toekomst van den werkman, van den werkenden stand. ‘Wat ik u heb aan te raden is, dat de werkman zich niet beschouwe, of laat beschouwen, als een werktuig, bestemd om een zeker aantal bewegingen te verrigten; dat zijne opleiding zich niet bepale om hem slechts tot een vervaardiger van spijkers of schoenen te maken, maar om zijn verstand te scherpen, zijne vermogens te verheffen; dat hij aan zijn handenwerk pare het denkbeeld van pligt en deugdelijkheid, waardoor hij van zelf een afkeer zal krijgen van alles wat onjuist en onvolmaakt is en steeds trachten beter te doen en tot grooter volkomenheid te geraken[1].

Den dus ontwikkelden arbeider zal het zelden aan arbeid haperen en hij zal vooruitkomen, even als Savino, al gaat het met bezwaren, en al komen er soms dagen en oogenblikken, dat het water als het ware aan de lippen raakt. Savino kende ze, en zij hadden er hem eens bijna toe gebragt om zijn vader-

1 Portafoglio, p. 87.

land te verlaten en, als zoovele zijner landgenooten, zijn geluk in verre landen te gaan beproeven. Maar, gereed om zich te Genua in te schepen, verneemt hij, hoevelen armer en ongelukkiger uit den vreemde zijn teruggekomen dan zij daarheen gingen. Een zijner vroegere meesters bood hem op nieuw arbeid aan en herinnerde hem, ‘dat, zoo hij iets worden wilde, hij het middel daartoe in zichzelven had, namelijk, *den ernstigen wil* om te arbeiden.’ Savino had nood gekend, zoo groot, dat hij zelfs een oogenhlik het woord zijner moeder vergeten had, een woord, dat hem anders altijd was bijgebleven: ‘God ziet u.’ Door een valsche beschuldiging uit zijn dienst gejaagd en zonder eenige hulpmiddelen of vooruitzigten, begeeft hij zich peinzend naar den stroom, met het voornemen om aan zijn leven en lijden een einde te maken. Maar, in 't oogenblik dat hij gereed is zijn vreeselijk opzet te volvoeren, treft de noodkreet: help! zijn oor. Een aanvallig kind schijnt aan den moederarm ontsnapt en worstelt in de golven, terwijl de moeder wanhopend, maar te laat, ter hulpe snelt. Zonder bedenken stort hij zich in de baren, redt de kleine, brengt haar naar den oever en legt haar aan het moederhart. Men denke zich dit tooneel van dankbaarheid en verrukking! Zoo had de vloed hem opgenomen, maar niet als de moordenaar van zichzelven, niet als een, die den post hem door God aangewezen, lafhartig verliet, maar als iemand, die een pligt en meer dan een pligt vervult; die aan een ander nog een weldaad kan bewijzen; die zich zegeningen kan waardig maken! Is het te verwonderen, dat hij verklaren kon, dat na dien tijd de hoop hem nooit meer heeft verlaten[1]?

En waartoe dit verhaal uit het leven des werkmans? Als of dit in verband staat met het sociale vraagstuk en de lotsverbetering der arbeidende klassen in het algemeen? Wij gelooven, dat het daarmede in heel wat naauwer verband staat dan zeer velen meenen. Het leert, dat er in den mensch nog een andere dan ligchamelijke en verstandelijke kracht moet spreken om hem overal en altijd tot moed en berusting, arbeid en eigenwaarde op te voeren: de kracht van hoogere, van godsdienstige en zedelijke beginselen. Eene kracht, die het individu moet bezitten, in zichzelven moet aankweeken en versterken: die men niet door vereenigingen, associatiën en vergaderingen

1 Portafoglio, p. 134.

erlangt; die niet minder gebouwd is op de erkenning van 's menschen *plichten* jegens God, den medemensch en de maatschappij, als op dat van de regten, die hij tegenover de laatste mag laten gelden.

'In *gezond verstand en goed hart*' heeft Cantù deze denkbeelden mede overal neêrgelegd en tracht hij in een reeks korte opstellen zijne landslieden eenige begrippen te geven van de maatschappij en hare ontwikkeling, van de natuurlijke wetten der voortbrenging, van 's menschen regten en pligten, van de ongerijmdheden van het communisme en socialisme, van de heiligheid en onmisbaarheid van het eigendomsregt, van de werklieden en de werkstakingen, van onderwijs en opvoeding, van armoede en rijkdom, en vooral van godsdienst en zedekunde. Ook hier is veel, ja wij aarzelen niet te zeggen, het meeste niet slechts uitnemend geschikt voor Italië en het Italiaansche volk, maar voor alle landen, en voor die talrijke klassen, die overal, in een meer en meer ontwakend gevoel hunner stoffelijke kracht, er het hoogste belang bij hebben om waarlijk goeden raad en waarachtige verstandige en onbaatzuchtige leiding te krijgen. 'Leed en gebreken,' zoo besluit Cantù zijn arbeid, 'zijn er altijd geweest en zullen er wel altijd blijven, maar de ondervinding leert, dat godsdienst, eigendom, familieleven, arbeid, ontzag voor de maatschappelijke instellingen, de bronnen zijn van den openbaren en bijzonderen welstand. Noch in kleine, noch in groote aangelegenheden, noch in huiselijke, noch in staatkundige, hebben geweld of bedrog ooit iets duurzaams uitgewerkt.' Slechts met die beginselen kan men tot eene wezenlijke beschaving, tot een deugdelijk staatsleven geraken. Moge dit de toekomst van het jeugdig koningrijk zijn en zijne edelste mannen zich daartoe niet te vergeefs hebben ingespannen!

V.

Gelijktijdig met de nijverheidstentoonstelling was er eene andere op het gebied der nieuwe Italiaansche kunst in de zalen van het Brera Paleis geopend. Dit gebouw, vroeger het collegie der Jezuïten, is eigenlijk aan wetenschappen en kunsten gewijd. Men vindt er eene prachtige boekerij met vele kostbare handschriften, en verder in 13 zalen de dusgenaamde Pinacoteca, die meer dan 400 schilderijen en prachtige fresco's bevat, welke men met groote omzigtigheid van de muren van oude kloosters heeft weten af te nemen. De directie der tentoonstelling was nu op het allerongelukkigste denkbeeld gekomen, om in die zalen de nieuwere kunstwerken op te stel-

len, die dus de oude stukken gedeeltelijk bedekten, en zeer feitelijk die in een ongunstig licht stelden en hunne bezigtiging hier en daar moeijelijk maakten. Thans echter scheen deze geheele inrigting slechts te dienen, om den onmetelijken afstand tusschen Italië's oude en nieuwe kunst te scherper te doen uitkomen. Waar wij op het gebied der nijverheid vooruitgang zagen, werd men hier slechts aan verval, aan jammerlijken achteruitgang herinnerd. Kunstenaars uit verschillende plaatsen van Italië hadden hier een 350 tal stukken te zamengebragt. Men zag er landschappen, familietafereelen, portretten, enkele geschiedkundige stukken, en zeer vele van die dusgenaamde fantasie-stukken, die onder zekeren vorm een of ander afgetrokken denkbeeld moeten voorstellen, dat niemand uit de eigenaardigheden van het stuk, ja, naauwelijks uit de omschrijving in den catalogus kan opmaken. Zoo waren er voorstellingen van de verschillende jaargetijden; zelfs van enkele maanden; ja van uren van den dag, die zich door niets kenmerkends onderscheidden; voorstellingen, die meer bepaald de werking van een onzer zintuigen moesten aangeven, als de reuk (l'odorato), het gezigt (la vista), maar of onbeduidend, of te zinnelijk werden. Zoo had men er *l'indifferente* (de onverschillige), *la solitaria* (de eenzame), maar voor de uitdrukking der laatste is het toch niet voldoende, dat er slechts *ééne* en geen *twee* figuren op het doek staan. Men zag eene *Giovine Veneziana in aspettazione*, waarbij het moeilijk raden bleef, wat zij eigenlijk verwachtte. Men aanschouwde er eene jeugdige moeder, die hare eerstgeborene bij de min opzoekt: maar wie zou het 't kind aanzien, dat het een eerstgeborene was? Ook de meeste landschappen, zelfs de voorstellingen van Italiaansche streken en natuurtooneelen, kwamen ons voor zeer verre beneden de inspiratie te blijven, die dit land zijnen zonen steeds zoude moeten inboezemen. Armoede aan fantasie, alledaagschheid van opvatting, dikwerf groote bontheid en hardheid van kleuren, gemis aan keurigheid in teekening, waren, naar ons gevoelen, zeer algemeene gebreken. Ons lust het niet een enkelen naam hier te vermelden, daar wij eigenlijk geen enkel stuk aantroffen, dat ons meer dan zeer middelmatig toescheen. Het was ons inderdaad eene bittere teleurstelling zulk een verval der kunst te aanschouwen in het groote land van de eerste en edelste geesten op dit gebied, en in het bijzijn hunner onsterfelijkste scheppingen. Hier toch ziet gij Rafael's *Spozalizio*, de verlo-

ving van Josef en Maria, elk door vijf speelgenooten vergegezeld, door den hoogepriester. Het denkbeeld en zelfs enkele der bijzonderheden zijn ontleend aan den vroegeren arbeid van zijn leermeester Perugino, die in 1495 dit onderwerp in een altaarstuk behandelde, 't welk in den dom te Perugia geplaatst werd[1], waar men beweerde den werkelijken verlovingsring te bezitten en te bewaren. Rafael's werk dagteekent van 1504, en het was als het ware de eerste schrede op zijn van elke school volkomen onafhankelijken weg. Forster getuigt er van, ‘dat noch zijn meester, noch een van diens andere leerlingen in de verte in staat zoude geweest zijn, zulk een stuk te leveren, waarover de geheele tooverkracht der schoonheid in lijnen en massa's, in vorm en kleur, in houding en belichting, in gebaren en bewegingen, zoo is uitgestort. Met deze schilderij heeft Rafael zijn zelfstandigheid gewonnen en de eerste plaats onder de hem omgevende kunstenaars ingenomen’[2]. Ook de voorstelling van Abraham en Hagar, door Guercino, dien meest zelfstandigen volgeling der school van Bologna, is een keurig kunststuk. Gentile Bellini's prediking van den heiligen Marcus; Palma Vecchio's aanbidding der Koningen; Guido Reni's Petrus en Paulus; Sassoferrato's Madonna met Kind; Ferrari's marteldood der heilige Catharina; Borgognoni's Hemelvaart van Maria, en vele andere stukken getuigen hier luide van Italië's onvergankelijken roem op dit gebied, en doen deze galerij een waardige plaats naast de kunstverzamelingen van de Acadēmia delle belle arti te Venetië en van die te Bologna innemen.

Wij spoeden ons echter naar het hoogste heiligdom der kunst, het *refectorium* van het vroegere klooster van S. Maria delle Grazie, nevens de kerk van dienzelfden naam, in de nabijheid der Porta Vercellina gelegen. De kerk dagteekent van de 15^{e} eeuw, en is gedeeltelijk, vooral de koepel, een werk van Bramante. Zij bezit enkele goede fresco's van Gaudenzio Ferrari en Luini. Het refectorium is eene langwerpig vierkante zaal, hoog van verdieping, waarin het licht van de beide

1 Ernst Förster, ‘Raphael,’ Th.I. p. 144 en 171. Het verwondert ons, van dit stuk geene melding gemaakt te vinden in ‘Der Cicerone. Eine Anleitung zum Genuss der Kunstwerken Italiens, von Jacob Burckhardt,’ Th. III. Malerei, p. 841-845.

2 ‘Raphael,’ Bnd. I, p. 173.

zijden invalt. Het was eene holle, ledige, verwaarloosde, vuil en somber uitziende ruimte, geschikt voor een pakhuis of bergplaats, daarvoor ook vroeger gebezigd, ja, bij ons bezoek te Milaan voor 22 jaren, voor een kavalleriestal ingerigt. Maar aan het einde der zaal, tegen den achtermuur, ziet ge een verwonderlijk tafereel. Een gedekte tafel strekt zich daarlangs uit: een gezelschap van mannen is daaraan gezeten, in bonten tooi gekleed, in de levendigste bewegingen en houdingen onderling sprekende, en toch aller aandacht weder gevestigd op één, die in het midden aanzit, en wiens weemoedige kalmte en liefdevolle waardigheid daarmede in treffende tegenstelling is. En dat gezelschap bevindt zich in eene zaal, waar men diep inziet en aan welks einde men door de geopende deuren in een ver en groenend landschap blikt, waaruit zich in 't verschiet de tinnen en koepels eener stad verheffen. Er is bij de eerste aanschouwing in dat geheele tafereel zoo iets wegslepends, in die eindelooze diepte, waar de blik in verdwaalt, zoo iets natuurlijks, dat men moeite heeft zich bij nader treden te overtuigen, dat het hier slechts de betoovering onzer zinnen door de hoogste kunst geldt. Wij staan voor het laatste Avondmaal van Leonardo da Vinci, zijn grootste meesterstuk, en waarschijnlijk ook wel het hoogste, wat de kunst ooit heeft voortgebragt of voortbrengen zal.

Ook aan ons werd de waarheid van Coindet's zeggen bevestigd: ‘Quiconque étudie cette admirable fresque est étonné de l'impression qu'elle produit malgré son étât de dégradation; et plus on la contemple, plus cette impression devient profonde’[1]. Inderdaad, wat zien wij hier eigenlijk? Niets meer dan eenige verzwakte omtrekken van een vroeger volkomen vorm; eenige verkleurde en verbleekte tinten van eene vroegere prachtige kleurschakering. - De geschiedenis van dit kunstwerk leert het ons en is daarom eene zoo droevige. Volgens Bossi zoude Leonardo 16 jaren aan dit stuk hebben gearbeid en wel van 1481 tot 1497. Maar reeds spoedig na de voltooijing bleek het, dat de muren van het Refectorium zeer vochtig waren, een gebrek, dat door de groote overstrooming te Milaan, in 1500, zeer veel erger werd. De schilder zelf, een groot voorstander van nieuwe hulpmiddelen en procédés bij zijne kunst, had bij dit werk de in Italië toen nog niet lang bekende olieverwen gebruikt, en die op den kalkwand aangewend. Eindelijk

1 ‘Histoire de la peinture en Italie.’ Paris, 1857, p. 59.

werkten de dampen der warme spijzen, die hier dagelijks werden opgedragen, zeer ongunstig op de kleuren. Zoo was het reeds in het midden der 16e eeuw zeer beschadigd en vond men hierin welligt eene aanleiding om verdere geheele verwaarloozing te verontschuldigen. In de 17e eeuw plaatsten de monniken midden in de muur eene deur, om direct uit de kloosterkeuken in de eetzaal te kunnen komen, waardoor de voeten van het Christusbeeld en van enkele der Apostelen geheel werden weggenomen, terwijl het hameren en kloppen groote stukken kalk en kleuren deden afvallen[1]. Nog erger dan dit alles waren de dusgenaamde pogingen tot herstel of restauratie, in 1725 door zekeren Belotti, in 1770 door Massa aangewend, waarbij het stuk met dusgenaamde waterverwen werd *opgefrischt*, of hier en daar met een ijzer *afgeschrapt*. Zal men er zich over verwonderen, dat hierna in oorlogstijden het Refectorium in een paardenstal, in een hooimagazijn, in eene bewaarplaats van militaire goederen werd herschapen? De Oostenrijksche en de Italiaansche regering hebben al het mogelijke gedaan om niet slechts verder verval tegen te gaan, maar ook te redden en te herstellen, wat mogelijk was. Latere kleuren werden verwijderd, eerste omtrekken en tinten teruggevonden en hersteld. Toch heeft men hier dus slechts met een bouwval, een schaduw van vroegere heerlijkheid te doen. Maar desniettegenstaande maakt deze compositie, aan deze plaats, met hare heerlijke groepeering, bouwkundige symmetrie, hare vrijheid in beweging en houding, met hare grootschheid van uitvoering, steeds een magtigen indruk. ‘Nog altijd,’ zegt Grimm, ‘schijnt Leonardo's geest over dit werk te zweven,’ en voelt men zich in de oogenblikken der bewondering gedrongen tot de erkentenis, dat deze de schoonste en verhevenste compositie is, die ooit door een Italiaansch meester werd geschapen[2].

Men kan over dit stuk in bijzonderheden treden, zonder vrees van voor de meesten, die het niet zagen, onverstaanbaar te worden. Wie toch heeft wel niet eens eene gravure, of plaat gezien, die dat beroemde laatste Avondmaal voorstelde? Hoe groot toch het verschil tusschen de beroemde kopergravure, die Raphael Morghan in 1800 naar teekeningen van Matteini leverde, en die voor de beste wordt gehouden, en de

1 Coindet, ‘Hist. de la peinture en Italie,’ p. 60.
2 H. Grimm, ‘Michel Angelo,’ I, p. 210.

verste navolging in steendruk en houtsneê, die wij dikwerf tot in de kast eens uitdragers aantreffen, wezen moge, zij allen geven toch eenig denkbeeld van de algemeene compositie van het oorspronkelijke: zij getuigen hoe algemeen deze conceptie is doorgedrongen en met onze voorstellingen van 's Heeren afscheidsmaaltijd als vereenzelvigd[1]. Maar dit neemt niet weg, dat de meeste van dergelijke reproductiën, waar het op de bijzonderheden, waar het op de uitdrukking van gelaatstrekken en gebaarden, waar 't op het werkelijke schoone en verhevene aankomt, Goethe's oordeel bevestigen, dat het ‘geheel vreemde, fabriekmatige producten’ schijnen.

In het Refectorium vonden wij een kunstwerk, dat we ons later te München aanschaften, 't welk inderdaad de aandacht verdient en door de geheele wijze van uitvoering geschikt is, om aan den kunstminnaar een beter begrip en juister waardeering van Leonardo's arbeid te geven. De titel toont reeds aan wat men hier ontvangt. ‘Das Abendmahl des Herrn. Christus und die Zwölf apostel. Nach den im Besitze ihrer Königlichen Hoheit der Frau Grosherzogin von Sachsen-Weimar befindlichen Original Pastel bildern von Leonardo da Vinci, gezeichnet von Johannes Niessen, conservator des Museums Walras-Richartz in Cöln.’ De Heer Friedrich Brückmann, te München, de bekende uitgever van Kaulbach's ‘Goethegallerie’, heeft de genoemde teekeningen door de uitnemendste photographiën vermenigvuldigd en alzoo in genoemd Album voor een grooter publiek toegankelijk gemaakt. Een bekwaam kunstenaar[2] verklaarde dan ook van dit werk: ‘dat zelden eene zoo heerlijke gave den vrienden der kunst werd aangeboden; daar deze bladen ons kennis doen maken met een reuzengeest en een reusachtig tijdperk,’ en dat de getrouwe opvatting en navolging van Leonardo's werk hier bijeen gevonden werd,’ in wiens ziel ‘sich Christlicher tiefe mit antieker Zucht’ vereenigde.

De geschiedenis der zaak is deze. De oorspronkelijke *kartons* of schetsen van de borstbeelden van het avondmaal zijn bewaard gebleven. Het zijn elf bladen graauwachtig papier,

1 Teregt zegt Coindet, o.l., p. 59: ‘la cène de Leonard de Vinci est si universellement populaire, que le nom de ce grand artiste est plus connu de nos jours que ceux des peintres les plus rénommés parmi nos contemporains.’

2 In het ‘Zeitschrift für Bildende Kunst,’ 1867, I, S. 32.

waarop met pastel de gestalten van Christus en de apostelen met wonderbare zachtheid staan geschetst. Die bladen kwamen, door verschillende Italiaansche handen, eindelijk in Engeland. De schilder Thomas Lawrence verkreeg er 8, die later in de uitnemende kunstverzameling van onzen Koning Willem II overgingen. Bij zijn dood werd zijne dochter, de tegenwoordige Groot-Hertogin van Sachsen-Weimar Eisenach, daarvan eigenaresse. De drie andere teekeningen (Christus, Thaddeus en Simon) bevinden zich nog in Engeland in het bezit van particulieren, terwijl wij in de Brera te Milaan ook nog een schets van den Christus, van Leonardo's hand, mogten bewonderen. Daar nu echter de gekleurde pastelteekeningen voor geen photographischen afdruk geschikt waren, is de Heer Niessen op het denkbeeld gekomen, ongekleurde copiën te maken, maar zoo volkomen van uitvoering, dat ze als het ware de oorspronkelijke kunnen vervangen. Hij schijnt daarin, naar het oordeel van bevoegden, gelukkig te zijn geslaagd. Maar hij deed meer. Hij heeft ook de drie ontbrekende teekeningen daaraan toegevoegd. Hij heeft die daarvoor op nieuw geconstrueerd naar de bestaande kopiën van Oggione, Vespino en Capriasca, en wat het Christusbeeld betreft vooral naar Leonardo's eigen schets in de Brera. Tienmaal heeft hij dat Christusbeeld geteekend en eindelijk de meest voldoende voor dit album afgestaan. Zal men zich over die steeds herhaalde pogingen van den navolger verwonderen, wanneer wij weten, dat Leonardo zelf herhaaldelijk klaagde: ‘het hoofd van Christus den Verlosser kan ik op aarde niet met die schoonheid en aanvalligheid vinden, die het kleed heeft moeten wezen zijner godmenschelijke natuur?’ Ons komt het voor, dat Niessen in 's Heeren gelaat wel heeft teruggegeven, wat nog als in duistere schaduwen uit Leonardo's werk aan den muurwand spreekt, en voor ons gevoel niet beter is uit te drukken dan met deze woorden van Stolz: ‘in wonderbaar zwaarmoedige rust zit de Heer te midden van die twaalf onrustige veel bewogen mannen. Onbegrijpelijk diep is in zijn houding en op zijn gelaat eene gemoedsstemming te lezen, als of hij nu reeds (na het uitspreken van dat woord: ‘voorwaar, ik zeg u, dat een uwer mij zal verraden’), alles geleden had en gestorven was, maar die smart en dat leed nog voor den doode voortschemerden als de pas ondergegane zon. Het is, alsof de liefde tot den mensch, en de smart, om van hem de grootste snoodheid te ondervinden, in hem zich hebben ver-

eenigd en zijn hart gebroken, zonder echter daarin eenige bitterheid te hebben doen opkomen, of de trekken eener alles vergevende en oneindige liefde te hebben kunnen wegnemen. Wel teregt zegt Coindet, dat dit Christusgelaat ‘goddelijk is door vrede, zachtheid en weemoed.’

En hiertegen nu de hoekige, scherpe trekken des verraders. Men heeft allerlei verhalen, hoe de kunstenaar langen tijd, onder de diepst gezonken menschen, ja tot in kerkers toe, naar een type voor den Judas zoude gezocht hebben. Wij gelooven het niet, want het was hem zeker niet te doen om slechts trekken en vormen eener dierlijke laagheid en gezonkenheid te vinden. Judas was toch ook een geroepene, een volgeling des Heeren geweest, en dus zeker niet zonder edelen aanleg en hoogere beginselen! Maar hij viel, en in die hand, die den geldbuidel omklemt, heeft de kunstenaar met een meestertrek de naaste aanleiding tot zijn val aangegeven. In dat half omgekeerd vooruitleunen over de tafel, waardoor hij het zoutvat omwerpt, en in dien duisteren scherpen blik ziet men de ontzetting van een nog niet geheel ingeslapen geweten. Heel wat anders dan een ‘kunstgreep’ (Coindet noemt het ‘un artifice’ p. 62), veeleer een trek van verheven kunstgenie zien wij in de houding van den verrader, die geheel in schaduw is, terwijl al de andere jongeren en vooral de Heer zich in het volle licht bewegen. De gevallen jonger wordt hier het kind der duisternis; nacht bedekt zijn ziel, diepe schaduw bedekt zijne trekken, 't is of hij den disch reeds den rug toekeert en zoo straks door die geopende deuren zal wegsnellen, waar het immers ook ‘nacht is!’

Het mag opmerkelijk heeten, dat van dezen grooten meester, ongeveer een tijdgenoot van Michel Angelo en Rafael, buiten dat ééne stuk, zoo weinig is tot ons gekomen. Buiten het cenacolo zijn er nog slechts een paar andere fresco's van zijne hand te vinden, en ook van zijne olieverw-schilderijen, althans van die, wier echtheid niet wordt betwist, zijn er nog maar enkelen over[1].

Hiertoe rekent men zijn eigen portret, in de zaal der schilders te Florence in de galerij der Uffizü, ofschoon Von Lübke ook de echtheid van dit stuk in twijfel trekt. Brückman's album

1 Coindet, ‘Histoire,’ etc., p. 72. Met zekerheid worden aan hem slechts toegekend: het portret van Lucretia Crivelli, de beminde van Lndovico, in de Louvre-galerij aanwezig.

geeft daarvan eene keurige photographische reproductie, die door hare fijnheid en uitvoerigheid wel aan de manier van den grooten meester herinnert. Verder heeft men in de Uffizü eene aanbidding der wijzen; eene heilige familie, en een Johannes in de woestijn, die aan hem zelven worden toegekend. Al het verdere, wat op zijn naam in verschillende verzamelingen voorkomt, zoude volgens Dr. Sighart hoogstens naar zijne denkbeelden zijn uitgevoerd, maar niet door hem geschilderd.

De hoofdreden van een en ander is zeker de mindere vruchtbaarheid van zijn penseel geweest, en deze minder snelle scheppingskracht was een uitvloeisel van zijn meer peinzend, steeds naar het hoogere en betere zoekend gemoed. Leonardo dacht lang over zijne onderwerpen; behoorde tot diegenen, die vaak den schijn van weinig doen, van geringe werkzaamheid op zich laden: die daardoor het ongeduld van den oppervlakkigen beschouwer gaande maken. Zijn begunstiger Lodovico Sforzo, Hertog van Milaan, en de prior van het klooster waarin hij zijn meesterstuk zoude scheppen, beschuldigden hem van langzaamheid en dralen. Maar hij verdedigde zich met de verklaring: ‘dat groote geesten dikwerf dan het meest *scheppen*, wanneer zij het minst *arbeiden*, in die oogenblikken namelijk, waarin zij hunne denkbeelden ontwikkelen, of nieuwe opvatten.’ Daarbij begon hij dikwerf, maar scheen nooit zichzelven te kunnen voldoen, verwierp het aangevangene en poogde weder iets beters, iets hoogers daarvoor in plaats te stellen. Aan een enkel portret besteedde hij vier geheele jaren; voor elke beeldtenis maakte hij tallooze studiën. Maar daardoor juist kreeg menig stuk van zijn hand een volkomenheid, eene *voleindiging*, die er nog eene geheel eenige waarde aan schenken. Zoo bezit de Louvre in zijne Monna Lisa een beeld van de volkomenste natuurlijkheid en schoonheid: onovertrefbare harmonie in alle trekken, oogen die leven, en dien teederen, droefgeestigen, een weinig weelderigen blik, die Leonardo's vrouwenhoofden zoo bekoorlijk maakt. Er heerscht daarin iets tusschen de te zinnelijke uitdrukkingen van Titiaan's penseel en het te hemelsche van Rafael's gestalten[1].

Leonardo werd in 1452 te Vinci, een klein kasteel in het heerlijke Arno-dal, geboren, genoot een voortreffelijke opleiding, terwijl later Milaan, Florence en Rome de oorden waren,

1 Coindet, o.l., ‘Brückmann's Abendmahl.’ Erklärender text von Dr. Sighart, p. 14.

waar hij al zijn kracht en werkzaamheid ontwikkelde. Hij stierf in den vreemde, te Amboise in Frankrijk, waarheen hij zich op de dringende uitnoodiging van Frans I begeven had, den 2^{den} Mei 1519. Wij zullen hier in geene bijzonderheden over zijn leven en werken treden, maar willen bij hem - evenals wij het vroeger reeds bij Michel Angelo en Rafael deden - wijzen op de wonderbare vereeniging van gaven en talenten, die in dezen eenen mensch gevonden werden. Met uitstekend gevolg beoefende hij de wiskunde, de natuurkunde in haar geheelen omvang, natuurlijke-historie, plant- en dierkunde, scheikunde, sterrekunde en werktuigkunde, waarbij hij in zekeren zin de eerste mag genoemd worden, die voor de beoefening dezer onderwerpen den experimentelen weg volgde. ‘Ik’ (zegt hij) ‘zal eerst eenige proeven vooropstellen, daar het mijn beginsel is, met de ervaring aan te vangen en daaruit aan te toonen waarom de ligchamen gedwongen zijn, naar deze of gene wet op elkander te werken.’ Hij maakte ontdekkingen op het gebied der werktuigkunde (mechanica), der waterweegkunde (hydrostatica) en der gezigtskunde (optica). Hij was bekwaam ingenieur, die, even als Michel Angelo, vestingwerken wist aan te leggen, kanalen en waterleidingen te ontwerpen, kerken en koepels, onder anderen die van den Duomo te Milaan, te bouwen. Hij gaf zelfs, profeet der toekomst, middelen aan de hand om de Apennijnen en Alpen te doorboren! Hij was beeldhouwer en ertsgieter, die een ruiterstandbeeld van Frans Sforza ontwierp en vervaardigde, dat aller bewondering wegdroeg. Hij was een groot dichter en een uitmuntend toonkunstenaar, die verscheidene instrumenten bespeelde, en bij de toonen eener door hemzelven verbeterde lier zijne eigene liederen op onovertrefbare wijze voordroeg. Hij was daarbij van der jeugd af en tot op hoogen ouderdom een model van mannelijke schoonheid, van aanvallige behendigheid en buitengewone ligchaamskracht. Uitstekend ruiter en paardenmenner was hij niet minder bedreven in het gebruik der wapenen. Sierlijk danser en door manieren en vormen uitstekend hoveling, had hij tevens de spierkracht om hoefijzers en klokken met de hand alleen te verbreken. Van de vruchten van zijne geleerdheid, kennis en onderzoekingen getuigen die 13 folio deelen, waarvan er 12 te Parijs, 1 te Milaan bewaard worden, door zijn eigen hand keurig en fijn geschreven en met tallooze afbeeldingen en figuren toegelicht. In de Ambrosiaansche bibliotheek hield

het zoogenaamde codice atlantico, zijne verzameling van handschriften, ons geruimen tijd bezig. Kan men zich in dat alles verdiepen zonder door verbazing te worden aangegrepen over zulke tijden en zulke menschen!

Zoo biedt Lombardije's hoofdstad - even als de meeste steden van het schiereiland - de meest afwisselende tooneelen, de rijkste verscheidenheid van genot, de stof voor de meest aangename en heerlijke herinneringen. Wij roepen haar liefst een ‘tot wederziens!’ toe, daar het trotsche Genua met zijn paleizen, en de onbeschrijfelijk schoone oostelijke boorden van zijn golf, door de blaauwe baren der Middellandsche zee bespoeld, ons wachten.

W.R. BOER.

Japan in 1871.

Het zij ons vergund, ten gevolge van hetgeen we over den loop der gebeurtenissen in Japan gedurende de jaren 1869 en 70 te boek stelden[1], thans eene historische schets van het afgeloopen jaar te geven. Wij wenschen achtereenvolgens te behandelen: 1°. den toestand der politieke zaken in Japan; 2°. de openbare werken en onderwijszaken; 3°. den handel; 4°. de verhouding der Westersche Mogendheden in Japan en verdere bijzonderheden.

I.

Staatkundige gebeurtenissen.

In de laatste maanden van 1870 stond de staatkundige barometer in Japan zeer laag; stormen werden verwacht. Niet lang daarna waren er, helaas, reeds onheilspellende onweêrswolken in het gezicht, welke zich van tijd tot tijd ontlastten, niet zonder menigmalen huivering en vrees bij de bevolking op te wekken. Zoo bleef een donkere, dreigende lucht gedurende de eerste maanden van het jaar 71 voortdurend zichtbaar, tot dat in de maand Augustus de onheilspellende wolken als met een tooverslag uiteenscheurden, om den helderen blauwen hemel met majesteit te ontplooien en de schoone opgaande zon van het Japansche rijk met nieuwen luister te voorschijn te doen treden.

In onze schets van het vorige jaar hebben wij reeds op de onmogelijkheid gewezen, dat zulke groote veranderingen in het Japansche staatsbestuur, als de voorgestelde afschaffing van het feodaal-systeem medebrengt, zonder eenige tegenkanting zouden plaats grijpen. Het bleek dan ook weldra dat de overbrenging der oude landsheerlijke districten of prinsdommen, in Han, welke in 1870 had plaats gegrepen, geenszins aan het zelfstandig handelend optreden van vele keizerlijke gouverneurs (chihanjl's) in

1 Japan in 1869. Utrecht. J.G. Broese. Idem in 1870 ‘Gids, Sept. 1871.

de provinciën een einde gemaakt, noch de ingewortelde gewoonte van familieregeering weggenomen had.

Het geslacht des voormaligen landsheers van Satsuma, dat, zoo als men weet, mede den eersten stoot had gegeven tot het herstel van de macht des Mikado's, was misnoegd omdat er slechts weinige Satsuma-edelen in hooge staatsbetrekkingen geplaatst waren. Satsuma was altijd een der eerste en voornaamste provinciën van het rijk geweest en hare bestuurders, gewend aan de uitoefening van eene vrij groote macht, konden het niet langer verdragen dat hun invloed in het bestuur van het rijk verminderd was. De meeste aanzienlijke mannen van dit geslacht hadden zich in hunne provincie (in het zuiden van Kioe-Sioe gelegen) teruggetrokken en schijnen werkelijk in 't geheim een plan gemaakt te hebben om zich met andere misnoegden in het rijk te vereenigen en door een *coup d'état* te trachten zich weder den vorigen invloed op de staatszaken te verschaffen. Bovendien was er in de laatste maanden van 1870 al meer en meer naijver ontstaan tusschen de ‘clans,’ geslachten, van Satsuma en Fizen.

Van het Fizen-geslacht hadden twee edelen destijds zitting in den Raad van State, terwijl Satsuma slechts een der leden tot zijn geslacht rekende. Ook schijnt de afstand van alle weerbare stoomvaartuigen, waaronder ook de gladdeks-corvette ‘Nintsin,’ aan het keizerlijk gouvernement, tot de verheffing van Fizen het zijne bijgebracht te hebben. Van alle zijden hoorde men klagen over den ongelukkigen toestand, waarin het land zich bevond, en over het gemis aan éénheid en kracht bij de keizerlijke regeering. De ontevredenheid, ofschoon zij in sommige gevallen geheel andere oorzaken dan staatkundige had, werd weldra bevestigd door oproerigheden op verscheidene plaatsen des rijks.

Te Hita in de provincie Bungo[1] waren de boeren tegen het gouvernement in verzet gekomen, omdat zij eene zekere belasting op de landbouwproducten te hoog vonden. Een groot aantal ontslagen beambten van het Tjioosjoe-geslacht[2] en andere misnoegden en Loninen wisten hiervan partij te trekken, om met de boeren gemeene zaak te maken en onder het bevel van den beruchten muiter Dairakoe Gentaro den standaard des opstands omhoog te heffen. Den 14^{den} Januari werd eene militaire macht van ca. 250 soldaten van Nagasaki afgezonden om de

1 Bungo is eene provincie aan den noordoostelijken hoek van Kioe-Sioe.
2 Tjoosjoe, of ook wel Nagato genoemd, is eene prov. aan den zuid-westelijken hoek van Nipon.

militaire bezetting in Bungo ter hulp te komen, waardoor de oproermakers zeer kort daarna tot onderwerping werden gebracht. Eenige onder hen namen de vlucht naar Himesima, een eilandje in de binnenzee, terwijl men zegt dat Dairakoe naar Coraï gevlucht is. Eenigen tijd later werd de Chiji (gouverneur) van Nagaski Nomura, een man zoowel door ons als door zijne landgenooten zeer gezien wegens zijne humaniteit en bekwaamheden, door de Jedo-regeering naar Hita overgeplaatst, ten einde te trachten de rust geheel te herstellen.

In Februari kwam er bericht van een opstand in de provincie Sinshioe[1]. De oorzaak hiervan bestond in een verkeerden maatregel van de aldaar regeerende Matsoeshiro-clan. Men had namelijk, wegens groote uitgaven in het jaar 1868, veel papiergeld (kiensatsoe, zooals de Japanner zegt) uitgegeven. Dit geld werd bij de betaling van landhuur weder in betaling teruggenomen, doch thans wilde men 25 percent disconto daarop stellen en de boeren noodzaken 100 munteenheden te betalen, om 75 af te doen. De boeren waren in hun recht, wanneer zij een zoodanige willekeurige bepaling niet zonder eenigen tegenstand aannamen. Zij verbrandden een deel van de stad Matsoeshiro, alsmede de woning van den Daisanji[2]. De Chiji verscheen eindelijk te midden der oproerigheden en beloofde aan de aanwezigen bevrediging van hunne wenschen, indien zij zich rustig gedragen zouden. Dit schijnt eene goede uitwerking gehad te hebben, want de herstelling der rust was weldra het gevolg.

Ofschoon we de oproerigheden in Sinshioe hier ter plaatse hebben vermeld, zoo stonden die toch niet in verband met vijandelijkheden tegen de regeering des Mikado's of tegen de partij van den vooruitgang. Zij waren volgens onze meening geheel van plaatselijken aard en alleen gericht tegen de willekeurige handeling van de plaatselijke overheid.

In den Nanano-Ken (prov. Sinano) had in dezelfde maand ook een opstand plaats van boeren, die door eene bende ontevredenen uit de provincie Aidzoe waren opgestookt. Een der plaatselijke regeeringsbeambten werd vermoord en de gouvernementsgebouwen werden in brand gestoken. De overige ambtenaren konden ter nauwernood door de vlucht hun leven redden.

1 Sinshioe, ook wel Sinano genoemd, is eene provincie in het midden van Nipon op 36° N.B., 738° O.L.

2 De rang van Daisanji volgt op dien van Chiji en kan het best vertaald worden door ‘onder-gouverneur.’

Uit Jedo werd een hooggeplaatst officier Sawa, Nobutané, den 13^{den} Febr. aan het hoofd van eene bezending militaire troepen derwaarts gezonden. Hij vond de omgeving van Nanano eene volmaakte wildernis; de soldaten moesten op de sneeuw kampeeren, omdat nagenoeg alle geschikte woningen in brand gestoken of vernield waren. Bij de aankomst der troepen boden echter de boeren geen tegenstand meer; de raddraaiers van den opstand waren bij tijds ontvlucht. In 't midden van Maart keerde Sawa Nobutané weder met zijne troepen naar Jedo terug.

In de Meimaand had er in de provincie Mikawa (op Nipon) een opstand plaats, die door de priesters in 't leven geroepen was. De regeering herstelde evenwel ook hier spoedig de rust.

Intusschen waren de berichten uit Jedo verre van geruststellend en werden deze ook weldra door treurige feiten gevolgd. In den morgen van 27 Februari werd Firozawa Hioské, lid van den Raad van State en van geboorte een Karo (edelman) uit de provincie Tjoosjoe, door een aantal moordenaars op zijn bed overvallen en op de gruwelijkste wijze gedood. Nadat de booswichten hun doel bereikt hadden, zijn zij gevlucht en tot heden hebben zij aan elke vervolging weten te ontsnappen. Het gouvernement gaf zich door tallooze publicatiën alle moeite om de daders in handen te krijgen, doch tot nu toe is de dood van Firozawa ongewroken gebleven. Ieder zal gemakkelijk kunnen begrijpen, dat de verraderlijke aanval op een zoo hooggeplaatsten en in actieven dienst zijnden magistraat groote sensatie teweegbracht bij de Japanners, zoowel als bij de vreemdelingen in Japan. Het was toch maar al te zeer gebleken, dat de aan de regeering vijandige partij zich niet ontzag om de laagste hulpmiddelen ter bereiking van haar doel te bezigen. De regeering des Mikado's begreep dat er gevaar bestond voor de rust van het rijk en nam onmiddellijk krasse maatregelen om het land tegen deze misdadigers te beveiligen. Overal in Jedo werden militaire wachthuizen en schildwachten geposteerd; geen Japannees mocht deze voorbijgaan, zonder een pas te laten zien. Ook in de kwartieren der vreemdelingen in de respectieve open havens werden aan alle toegangen wachthuizen opgericht en alle maatregelen genomen om de Europeanen zoo noodig te beschermen.

Middelerwijl was de keizerlijke regeering door de toezending van aanzienlijke contingenten militaire troepen uit de provinciën Satsuma, Fizen, Higo, Tjoosjoe, enz., versterkt geworden en had het gouvernement ten gevolge van zeer verstandige maatregelen

eene veel grootere hechtheid verkregen. Welke deze maatregelen waren, zal den lezer uit het volgende blijken.

De heer Iwakoera Dainagon[1], destijds lid van den Raad van State en Zr. Ms. rechterhand sedert de herstelling der souvereiteit in 1861, werd belast om eene keizerlijke missive aan den voormaligen vorst van Satsuma, Shimadzoe Saboero[2], ook wel Shimadzoe Jiusammi of Shimadzoe Osoemi no Kami[3] genaamd, over te brengen. Uiterlijk bestond het doel dezer zending in de aanbieding van een zwaard aan den tempel, waarin de stoffelijke overblijfselen van Satsuma no Kami, den voorganger van het tegenwoordig hoofd der Shimadzoe-familie, bewaard worden. Het eigenlijke oogmerk was evenwel om het Satsumageslacht gunstiger voor de keizerlijke regeering te stemmen en hierdoor aan den wankelenden stand van zaken een einde te maken.

Iwakoera kwam in het laatst van Januari te Kagosima (de hoofdstad van Satsuma) aan en slaagde volkomen in zijne zending, gelijk uit de officieële brieven, die wij mededeelen, blijkt.

Brief van de regeering aan Iwakoera:

Aan Iwakoera Dainagon.

‘Zijne Majesteit verlangt een zwaard te schenken aan den tempel van Shokokoe Daimiojin te Kagosima in Satsuma en eene gelofte aan God te doen, om het lot van den Staat te verheffen. Gij zult daarom derwaarts gaan en in getrouwheid aan dit verlangen van Zijne Majesteit vereerend voldoen.

(Get.) Sanjo Sanejoshi.
Tokoedaiji Sanenori.
Okimachi Sanjo Sanenaroe.
Leden van den Raad van State (Daijokwan).

1 Iwakoera is een der hoogst geplaatste en verstandigste staatslieden in Japan en als minister voor buitenlandsche zaken werkzaam geweest, welken post hij heeft verwisseld met de betrekking van Chef van het gezantschap, dat thans op reis is in Europa. De lezer zal den heer Iwakoera dit jaar in Nederland kunnen zien.

2 Shimadzoe Saboero is de edelman, door wiens gevolg de Engelschman Lenox Richardson in den jare 1862 vermoord werd. Zie hierover *Pompe v. Meerdervoort's Vyf jaren in Japan*, 2de Deel bladz. 140 en 252.

3 Het aantal namen dat een hooggeplaatst Japanner bezit is dikwerf zeer groot en brengt niet zelden door verwisseling veel verwarring te weeg.

Brief van Z.M. aan Shimadzoe:

Aan Shimadzoe Osoemi no Kami.

‘Wij vervolgen dankbaar den rechten weg en nemen dag en nacht nauwgezet onze plichten waar. Doch tot ons leedwezen zijn de groote wetten nog niet ten uitvoer gebracht[1] en evenmin de tienduizend familiën[2] gelukkig gemaakt. Het werk dat voor ons ligt, is inderdaad niet gemakkelijk. Wij hebben het diep overwogen. Word gij, Shimadzoe, onze rechterhand en goede steun; kom onze tekortkomingen te hulp en vereenig u met moed en kracht met onze vermelde dienaren. Maak ons bekwaam om de herstelling van het oude stelsel[3] ten uitvoer te brengen.

Wij hebben den Dainagon Tomojoshi (Iwakoera) bevolen u van deze onze gevoelens kennis te geven.

Hoor met eerbewijs[4].

Antwoord van Shimadzoe Osoemi no Kami aan Z.M. den Mikado:

‘Uw dienaar Shimadzoe zegt (spreekt) met eerbied.

Het heeft Uwe Majesteit, die zich verwaardigde een gering en ellendig schepsel, als uw dienaar is, niet te verlaten, behaagd Uwe heerlijke bevelen te zenden door bemiddeling van Uwer Majesteits gezant Iwakoera Dainagon Kiô.

Uw dienaar kan zijne vreugdetranen niet terughouden bij zulk een uitstekend gunstbewijs. Hij luistert ootmoedig naar den Keizerlijken wil, en gevoelt dat zijne geringe bekwaamheid niet geëvenredigd is aan deze groote en belangrijke opdracht. Zijne ingewanden[5] heeft hij veil voor de poging. Hij denkt dat de plicht van een groot[6] onderdaan jegens zijn Vorst slechts ééne en wel een eenvoudige is, namelijk *getrouwheid* alleen. Zich zelven te vergeten voor het welzijn van zijn land is het hoogste, waartoe men kan geraken.

1 Dit slaat op de verandering der Han in Ken, hetgeen de lezer hierna zal begrijpen.
2 Wat met deze ‘tienduizend familiën’ bedoeld wordt, is mij tot heden niet duidelijk. Waarschijnlijk worden hiermede de huisgezinnen van de Chijis en hun gevolg bedoeld.
3 Hiermede wordt de vroeger (vóór den tijd der Sjoojoens) in Japan bestaan hebbende centrale regeeringsvorm, of het zoogenoemd *Gun-Ken*-systeem bedoeld.
4 Of ‘wees gegroet.’
5 Ziel en lichaam; ‘alles wat hij bezit.’
6 ‘*Groot*’ bezigt de Japanner dikwerf in den zin van ‘goed,’ ‘uitmuntend.’

Het bevel tot eene andere inrichting van het Keizerlijke hof, van een regeeringscentrum, gegeven zijnde, wie zal het tegenspreken? Uw dienaar is alleen bevreesd, dat enkel de naam zal bestaan en niet de werkelijkheid. In den beginne bestonden naam en daad beide in de meeste volkomenheid, doch nu schijnt het, dat alleen de ledige naam is bewaard gebleven[1]. Dit is inderdaad een bron van diepe zuchten.

"Als hij vrees veroorzaakt, wanneer hij de wenkbrauwen fronst, en als de rust bewaard is, wanneer hij weder bedaard is, dan is het land gered en de waardigheid van den troon gehandhaafd."'[2]

'Hoe kan uw dienaar verwachten invloed genoeg te zullen hebben, om het Rijk te beschermen? Doch zijne ingewanden vloeien over van vaderlandsliefde om dit te doen. Hij zal daarom doen wat zijne zwakke krachten hem toelaten te verrichten. Doch tenzij hij vertrouwt op Uwer Majesteits wijze en schrandere bovennatuurlijke kracht, hoe kan hij het werk evenaren? Hij bidt daarom, dat de hemelsche zin helder en doorschijnend moge zijn.

Uw dienaar Hisamitsoe[3] aanbidt Uwe Majesteit van verre met oprecht ontzag, met buigingen van het hoofd en met verachting van den dood.'

Zoo waren de zwarigheden met Satsuma uit den weg geruimd; het landschap Satsuma wendde van nu af aan alle loffelijke pogingen aan om het keizerlijke gouvernement te ondersteunen.

Te gelijker tijd met Iwakoera's vertrek naar Kagosima begaf Kido Junichiro, Lid van den Raad van State en edelman uit Tjoosjoe, zich als afgevaardigde van den Keizer naar Jamagoetsi (de hoofdstad van Tjoosjoe), ten einde zich van den steun van het hier regeerend geslacht te verzekeren.

Na in Jamagoetsi ook het doel bereikt te hebben, reisde Kido Junichiro, vergezeld van Okubo, naar Kochi, de hoofd-

1 Hiermede wordt bedoeld, dat thans de afschaffing van het feodale stelsel en de invoering van éene centrale macht in de werkelijkheid hoogst moeilijk zal zijn. Vóor de komst der Sjoogoens bestond in Japan een centrale regeeringsvorm, namelijk het Gun-Ken-stelsel. Dit bedoelt de schrijver met zijn 'in den beginne enz.'

2 Volgens den vertaler is deze zinsnede een minder juiste aanhaling uit Mencius.

3 Andere naam van Shimadzoe.

stad van de provincie Toza, op het eiland Sikok'f, ten einde zich te verstaan met de twee hoofdleiders van de Tosa-clan, de heeren Itagaki Taiske en Foekuoka Toji. Ook hier slaagde de keizerlijke regeering. De verschillende provinciën gingen hierop voort met toezending van militairen naar Jeddo, alwaar in korten tijd eene zeer groote militaire macht geconcentreerd was. Ten gevolge van deze verstandige handelingen van de keizerlijke regeeringspersonen verbeterde de staat van zaken aanmerkelijk.

Iwakoera Dainagon bezocht op zijne terugreize van Kagosima, ook de hoofden der clans van de provinciën Owari en Hikone, ten einde ook de medewerking van deze machtige provinciën voor de keizerlijke regeering te verkrijgen. In Maart kwamen de verschillende keizerlijke afgevaardigden te Jedo terug

In de Meimaand kwamen er ongunstige berichten van de provincie Tjoosjoe (of Nagato). De regeering had bij tijds eene samenzwering ontdekt van ontslagen beambten en militairen van Tjoosjoe, in vereeniging met een aantal misnoegden van andere provinciën. Het bleek, dat de meesten onder hen dezelfde personen waren, die vroeger (in 69-70) door hun verzet tegen het landsbestuur en hunne vijandelijkheden tegen allen vooruitgang, den dood aan Jokoi-Heishiro en Omura Masujiro hadden veroorzaakt. Het plan dezer samenzwering was: een opstand in Kioe-Sioe aan te vangen, de stad Koemomotto (hoofdplaats van de provincie Higo) in te nemen, vervolgens met stoombooten van Higo naar Osakka te gaan en vandaar Jedo te belegeren. De oproerigheden waren, na de ontdekking der samenzwering, spoedig geëindigd.

In verband met deze en andere moeilijkheden, welke de keizerlijke regeering had moeten te boven komen, werden den 12^{den} Mei vele hooggeplaatste ambtenaren in het binnenland zoowel als te Kioto en Jedo ontslagen en sommigen gearresteerd, als verdacht van tot de oproerigheden te hebben medegewerkt. Bij nader onderzoek bleek het, dat er weder eene andere samenzwering gevormd was met twee Koegé's (edelen) aan het hoofd. Deze edelen des lands waren Otagi Jiushii en Tojama Jiushii. Het plan was alle raadgevers van den troon te vermoorden, den Mikado naar Kioto terug te brengen en ten slotte de ‘barbaren’ weg te jagen[1].

1 De Europeanen en Amerikanen.

Ook bleek het, dat men hier met vele van die lieden te doen had, die in 1869 tot het komplot behoord hadden, dat Omura Masujiro heeft overvallen. Verscheidene oproermakers, die in het begin van 1871 in Bungo waren opgestaan, hadden aan deze samenzwering deelgenomen.

De keizerlijke regeering bleek meer en meer sterk te worden; zij had tot dusverre de groote rampen, die het land dreigden, met goed gevolg afgewend; gesteund door eene verbazende militaire macht te Jedo, gevoelde zij zich sterker dan ooit, en weldra begrepen de weêrspannigen, dat het geen tijd meer was voor oproerigheden; het gouvernement maakte korte wetten, zooals uit het ontslag en de gevangenneming van vele hooggeplaatste personen bleek. Door openbaarheid aan al hare handelingen te geven en de uitgevaardigde bevelen en verdere staatsstukken in een voor iedereen verkrijgbare regeerings-courant te laten drukken, verkreeg de regeering des Keizers meer en meer sympathie bij het denkende deel des volks; daarbij besteedde zij veel aan verbetering van straten en bruggen in de groote steden, waardoor zij de nijvere en handelende bevolking in de steden ook op hare zijde kreeg.

Van de Europeanen hebben in het afgeloopen jaar ook een drietal de scherpte van het Japansche zwaard moeten ondervinden. De drie aangevallenen waren allen Engelschen. Wij twijfelen echter zeer of deze aanvallen eenigen staatkundigen grond hadden; eerder waren personaliteiten daarvan de oorzaak. Ook de Japanners zijn van meening, dat hier van politieke bedoelingen geen sprake is. Wij willen het verhaal dezer aanvallen hier laten volgen.

Te Niegata (open haven op de westkust van Japan) had den 12^{den} Juni een aanslag plaats op het leven van den heer King, Engelschman van geboorte, vroeger geëmployeerde bij den vuurtorendienst, destijds in dienst van het Japansche gouvernement als leermeester in de Engelsche taal te Niegata. De heer King werd tegen 3 uur namiddags in zijne woning overvallen door iemand met twee sabels, die hem niet minder dan zes wonden met zijn groote sabel toebracht en vervolgens wegliep. Persoonlijke onaangenaamheden waren hiervan de oorzaak[1].

1 De heer King is, behoudens eenige zware lidteekens en het verlies van twee vingers, hersteld van zijne wonden. Genoemde heer heeft later zelf erkend, dat de aanval het gevolg was geweest van personeele grieven.

De keizerlijke regeering liet na dit voorval de volgende proclamatie door het geheele land bekend maken:

'De Niegata-ken heeft gerapporteerd, dat op den 12^{den} Juni een aanval gepleegd is op den Engelschman King, en dat de persoon, die dezen aanval gepleegd heeft, weggeloopen is, nadat hij verscheidene wonden aan den heer King had toegebracht. Het is verschrikkelijk dat nog steeds zulke daden gepleegd worden, in weerwil van de vele waarschuwingen, die zoo dikwerf openbaar gemaakt werden.

Zijne Majesteit heeft bevolen, dat elke beambte, in alle deelen van het Rijk, een nauwgezet onderzoek zal instellen, met het doel den schuldige onverwijld in handen te krijgen. Beambten en bedienden van beambten, Prinsen van den bloede, ja alle personen, van de hoogste tot de laagste toe in de Foe, Han en Ken, zullen één voor één getuigenis moeten afleggen[1]. Indien het later blijkt, dat met opzet eenig feit verzwegen is geworden, zal de verantwoordelijkheid op den bestuurder der plaats vallen.

(get.) Raad van State. Juni 1871.

In aansluiting tot bovengenoemde publicatie zal elk politie-district een zorgvuldig onderzoek in het werk stellen. Indien er iets ontdekt zal zijn, moet daarvan onmiddellijk kennis gegeven worden aan deze Foe of aan politie-officieren van deze Foe.'

(get.) Tokei Foe[2].

De dader is gevlucht; men heeft hem tot heden niet in handen kunnen krijgen.

Een andere aanval werd tegen 8½ uur in den avond van den 13^{den} Januari gedaan op twee Engelschen, Dallas en Ring, die te zamen door de stad Jedo wandelden. Deze heeren waren als onderwijzers in de Engelsche taal werkzaam aan de Kaseijo of taalschool te Jedo. Zij werden, gelijk alle in Japansche dienst zijnde Europeesche beambten in Jedo, altijd vergezeld van twee jacoeninen (sabeldragende beambten), indien zij wenschten uit te gaan. Op dezen avond hadden zij echter de gewone wacht niet bij zich gehouden; kort nadat zij de Niponbassi (groote brug) waren overgestapt, werden zij van achteren door twee lieden aangevallen, die hun talrijke sabelwonden, voornamelijk op den rug en aan de schouders toebrachten.

1 Deze manier van handelen is in Japan zeer gebruikelijk en leidt dikwerf tot de ontdekking van den schuldige.

2 Regeeringsdistrict van Jedo.

Daarna ontvluchtten de aanvallers; de heeren Dallas en Ring werden in een nabijzijnden boekwinkel met voorkomendheid opgenomen en verbonden. De wonden bleken niet gevaarlijk te zijn en waren weldra genezen. Ook hier waren personaliteiten in het spel en geene politieke drijfveêren. Indien deze heeren vroeger geene aanleiding gegeven hadden tot onaangenaamheden, zouden zij nimmer op zulk eene wijze aangevallen zijn. Wij vinden dat Europanen (en voornamelijk Engelschen, die zich het meest hieraan schuldig maken) zich dikwerf tegenover de Japanners zeer kwalijk gedragen, als zij met eene groote mate van zelfverheffing alle gewoonten en eigenaardigheden van eene Oostersche natie belachelijk maken, hunne gebruiken met voeten treden en uit de hoogte neêrzien op al het 'coloured people.' Vele gewoonten en gebruiken bij Europeesche natiën zijn, als men ze met een wijsgeerigen blik beschouwt, niet minder belachelijk dan de manieren der Japansche natie. Alleen kleingeestige, bekrompene lieden, die dom genoeg zijn om buiten het land, dat zij van jongs af kennen, niets goeds te zien, beschouwen dat land als de volmaaktheid.

De Japansche regeering slaagde er in de schuldigen aan den aanval op Dallas en Ring te ontdekken. Zij heetten Higo Sohichi (van Satsuma), Kato Rioekichi (van de Kitsoeki-clan), Kurokawa Tomojiro (van de Sekijado-clan). De twee eerstgenoemden werden ter dood veroordeeld, de laatstgenoemde tot tot tien jaren dwangarbeid. De straf zal aan velen onzer lezers met ons zeer zwaar voorkomen. De Japansche rechter heeft aangenomen, dat het de bepaalde bedoeling der beschuldigden was, om de twee personen te vermoorden, en daar in Japan hiervoor de doodstraf onverbiddelijk moet toegepast worden, zoo hebben twee der aanvallers deze straf den 17^{den} Mei ook moeten ondergaan[1]. De derde beschuldigde was alleen getuige geweest, doch had geen sabel getrokken. De regeering vaardigde na de terechtstelling eene proclamatie uit aan de bevolking van het geheele land, welke van den volgenden inhoud was:

'In den avond van den 13^{den} Januari hebben zekere personen eenige Engelschen gewond. Een gestreng onderzoek heeft hunne gevangenneming ten gevolge gehad. Zij zijn gestraft geworden op eene wijze, die in bijgaande documenten vermeld wordt. Gemeenschap met vreemde natiën is eene zaak van

1 Het aandringen op de uitlevering der aanvallers door Sir Harry Parkes zal hiertoe ook wel iets hebben bijgebracht.

het grootste belang; Zijne Majesteit heeft daarom de proclamatie over dit onderwerp herhaald. Niet alleen brengen zulke daden de regeering in onaangename verwikkelingen, maar zij strekken ook tot schande voor ons land. Elke maatregel moet in de verschillende Foe, Han en Ken genomen worden, om zulke misdaden te voorkomen.'

Mei 1871.

(Get.) Raad van State.

Het Japansche gouvernement vereerde aan Dallas en Ring elk eene som van 1,500 Mex. dollars (circa ƒ 3800), als een vergoeding (!) voor de beleedigingen die zij ontvangen hadden.

Wij willen den lezer thans in kennis stellen van de hoofdgebeurtenis in het afgeloopen jaar, te weten de overbrenging der Han in Ken. Het groote werk, de centraliseering van het landsbestuur, is daardoor weder meer tot zijne voltooiing genaderd en de souvereiniteit des Mikado's beter en hechter dan ooit verzekerd. Men is op den goeden weg en zal ongetwijfeld het doel bereiken, indien maar geen te groote overhaasting plaats heeft. Nadat in de maanden Mei en Juni reeds zeer vele Chihanji's (voormalige landsheeren) in Jedo gekomen waren, hield men in de maand Juli verscheidene bijeenkomsten, om over de aanstaande regeling van het staatsbestuur te beraadslagen. Algemeen werd in deze vergaderingen op de centralisatie van het Rijksbestuur aangedrongen en de totale afschaffing van het landsheerlijkheidsstelsel voorgesteld.

Alvorens men de keizerlijke boodschap van de overbrenging der Han in Ken uitvaardigde, werd op den 11^{den} Augustus een nieuw ministerie benoemd; het bestaat uit de volgende heeren:

Sanjo Udaijin, eerste Minister, tevens Minister van Eeredienst (Sinto-leer.)
Iwakoera, Minister van Buitenlandsche Zaken. (Beiden gematigde conservatieve leden, van hooge geboorte).
Okubo, Minister van Financiën.
Okuma, Vice-Minister van Financiën.
Inoë, Minister van Binnenlandsche Zaken.
Jamagata, Vice-Minister van Oorlog.
Goto-Shojiro, Vice-Minister van Openbare werken.
Madenokoji, Vice-Minister van het huis des Mikado's.

De heeren Kido en Saigo Kichinosoeké[1] werden te gelijkertijd benoemd als leden van den Raad van State (Daijokwan).

1 Saigo is de hoofdleider van het Satsuma-geslacht en een scherpzinnig staatsman, die in Japan eene bijzondere beroemdheid bezit. De medewerking van Saigo is voor de keizerlijke regeering van het hoogste belang.

Onmiddellijk na zijn optreden begon het nieuwe kabinet met nuttige hervormingen. Zoo werden de Gioboesho (departement van Strafoefeningen) en de Danjo-dai (het Censoraat) te zamen tot een departement van Justitie of Shiho-Sho vereenigd.

Het innen der lands-inkomsten, dat vroeger tot de afdeeling Binnenlandsche Zaken behoorde, werd tot het departement van Financiën of Okoera-Sho gebracht.

De Universiteit te Jedo, of Daigakoe rio, werd opgeheven en een nieuw ministerie van Onderwijs of Momboesho gevormd. Verder werd een afzonderlijk departement van openbare werken of Kobusho gevestigd.

Het opperbestuur van het Rijk werd verdeeld in drie afdeelingen:

1°. de Raad van State;

2°. het Linker College of de geheime Raad;

3°. het Rechter College.

Den 29sten Augustus werd het zoo hoogst belangrijke stuk: ‘de Keizerlijke boodschap aan de Chihanji’ openbaar gemaakt.

Het is van den volgenden inhoud:

‘KEIZERLIJKE BOODSCHAP AAN DE CHIHANJI.

Wij zijn van meening dat het noodig is, om, in een tijd van zulk een radicale hervorming als de tegenwoordige, bevel te geven, dat het bestuur des Rijks tot een centraal geheel gevormd wordt.

Door dit middel alleen kunnen wij bescherming en rust aan het volk in ons land geven en in het buitenland de gelijkheid van onze natie met vreemde mogendheden handhaven.

Eenigen tijd geleden bekrachtigden wij het besluit, waarbij alle regeerende geslachten in de provinciën ons hunne registers zouden teruggeven; wij stelden voor de eerste keer Chiji's[1] aan, elk waarvan het bestuur van zijn district op zich zoude nemen.

Doch er zijn gevallen voorgekomen, dat de wet, ofschoon uitgevaardigd, in werkelijkheid niet uitgevoerd is. Dit is een natuurlijk gevolg van het feit, dat het oude stelsel[2] gedurende honderden van jaren geheerscht heeft.

1 Dit ziet op de in 1870 plaats gehad hebbende verandering der landsheerlijke districten in Han of keizerlijke provinciën door den voormaligen Landsheer, doch met den titel van Chiji van den Han (ook wel Chihanji genaamd) bestuurd. Wij gaven in onze schets van 1870 daarvan breedvoeriger verslag.

2 Namelijk het landsheerlijke.

Hoe is het voor ons mogelijk, onder zulke omstandigheden, bescherming en rust aan het volk te geven en de gelijkheid van onze natie met andere mogendheden te handhaven?

Dezen toestand van zaken diep betreurende, schaffen wij thans de Han (geslachts-regeering) geheel af en veranderen die in Ken (keizerlijke regeerings-provinciën of districten). Wij doen dit met het doel om naarstiglijk alle onnoodige uitgaven te vermijden, om beter te kunnen regeeren, om ontslagen te worden van het gebrekkige, dat in onbeteekenende namen bestaat, en om de kwaal weg te nemen, die in een veelvormig bestuur gelegen is.

Neemt gij allen, onze verzamelde dienaren, deze onze beschikking ter harte.'

29 Augustus 1871.

Wij achten dit stuk het belangrijkste document, dat sedert den val van het Sjoogoenaat in Japan werd openbaar gemaakt. Het vermeldt de hoofdgebeurtenis, die aldaar in 1871 heeft plaats gehad, en leert het kenmerkende van den staatkundigen toestand, waarin het Rijk zich op 't oogenblik bevindt, kennen. Klaar als de dag spreekt uit dit stuk, dat de regeering des lands wil voortgaan met in het Rijk een op Europeeschen leest geschoeid stelsel van bestuur in te voeren; even duidelijk blijkt er de wensch uit der Japansche regeering om met de vreemde mogendheden in voortdurende aanraking te blijven, en ten slotte geeft het ons een bewijs, dat het tegenwoordig gouvernement meer macht heeft dan het vroegere.

Tot goed begrip en tot eene juiste waardeering van dit zoo belangrijk feit, namelijk de overbrenging der Han in Ken, is het echter noodig, dat wij den staatkundigen toestand, waarin Japan zich in vroegere tijden bevond, kortelijk overzien.

Japan had, eeuwen geleden (tot op het jaar 1186 na Ch.), een zuiveren monarchalen regeeringsvorm. Het gansche Rijk stond onder het bestuur van den Mikado, als monarch, met eene onbepaalde macht bekleed. Japan was staatkundig verdeeld in: 1°. Gun of algemeene regeeringsdistricten, en 2°. Foe of de volkrijke steden: Jedo, Kioto, Osakka, die eene eigene wijze van bestuur hadden. De Gun waren weder onderverdeeld in Ken of onderdistricten (arrondissementen). Dit stelsel van bestuur werd het Gun-Ken-systeem genoemd. De Japansche geschiedschrijvers zijn het allen daarover eens, dat het Rijk onder dit Gun-Ken-stelsel voorspoed en vrede genoot.

Weldra echter maakte de Sjoogoen, die tot op het jaar 1186 uitsluitend opperbevelhebber van het leger was[1], meer en meer misbruik van de macht, hem door den Mikado gegeven[2].

Minamoto Joritomo was de eerste Sjoogoen, die in 1186 zich openlijk van het uitvoerend gezag des Mikado's meester maakte. Begrijpende, dat de steun van de hoogere regeerings-beambten in de provinciën voor hen van het grootste belang was, begonnen de Sjoogoens trapsgewijze het bestuur der provinciën aan hunne aanhangers op te dragen, natuurlijk daarbij rekenende op wederkeerige ondersteuning. Zoo werd langzamerhand de grond gelegd tot het feodale stelsel, dat nagenoeg *zeven eeuwen* in Japan heerschte. De regeeringsbeambten, door den Sjoogoen - altijd onder nadere bekrachtiging van den Mikado - in de provinciën benoemd, lieten op hunne beurt niet na, zooveel macht als zij maar konden in handen te krijgen, hetgeen sommigen zoo goed gelukte, dat zij weldra als landsheeren of Daïmio's zelfstandig handelend optraden Zelfs durfden eenige Daïmio's nu en dan zich tegen de regeering der Sjoogoens verzetten. De Sjoogoens, inziende, dat zij gevaarlijk spel gespeeld hadden, maakten daarop de bepaling, dat de helft der Daïmio's of landsheeren afwisselend een half jaar te Jedo verblijf moesten houden. Dit was een niet zoo kwalijk bedacht middel om de landsheeren in toom te houden. Wel protesteerden vele Daïmios aanvankelijk

1 In het jaar 85 v.C. werd de eerste Sjoogoen of opperbevelhebber van het leger door het hof van den toenmaligen Mikado Sioe-Sioe benoemd. Een zijner zonen werd tot dezen rang bevorderd. Dit is alzoo geheel overeenkomstig met hetgeen thans nog in vele Staten van Europa geschiedt, waar de regeerende vorst niet zelden een zijner zonen tot opperbevelhebber van het leger benoemt.

2 Hetgeen vele schrijvers van een *geestelijken* en *wereldlijken* keizer verteld hebben is alles bezijden de waarheid. De Mikado is altijd het wettig Hoofd van den Staat geweest en werd door de Japanners ook niet anders beschouwd. Doeff heeft dit reeds in 1833 gezegd en toch gingen de latere schrijvers over Japan steeds voort met deze verkeerde voorstelling der zaak. Het boek van Doeff verdiende veel meer door de heeren compilatoren gelezen te worden. In menig opzicht is Doeff nauwkeuriger dan Kaempfer, al heet zijn boekje ook maar: 'Herinneringen uit Japan.' Doeff was 19 jaren lang in Japan (van 1799-1817) en had eene kennis van dit rijk, zooals niemand vóór hem bezeten heeft. 'Men ziet dus - zoo spreekt Doeff terecht - dat de Daïr (Mikado) geen *geestelijk* en de Sjoogoen geen *wereldlijk* Keizer is, zooals vele schrijvers beweren, maar wel dat de Daïri volstrekt oppergebieder geweest is, tot dat zijne opperveldheeren zich de hoogste macht hebben aangematigd en aan den Daïri slechts den luister zijner hooge afkomst moesten overlaten.'

tegen dezen maatregel, doch de Sjoogoen bleef meester en de landsheeren gehoorzaamden het bevel. Intusschen bleek de maatregel toch niet voldoende te zijn, om het door de Sjoogoens beoogde doel te bereiken. Vele landsheeren, vooral de zuidelijke, die het verst van de regeering des Sjoogoens verwijderd leefden, namen meer en meer in macht en aanzien toe en werden door de bevolking hunner provinciën als vorsten beschouwd. De grootere landsheeren, zooals bijv. Satsuma, Fizen, Kaga, Tjoosjoe, Higo, Toza, enz., regeerden werkelijk nagenoeg als onafhankelijke vorsten in hunne landschappen[1]; zij hadden elk een eigen leger en kwamen van tijd tot tijd onderling in strijd.

Doch aan den anderen kant was juist deze verbrokkeling van de krachten des lands gunstig voor de Sjoogoens-dynastie. Deze verbrokkeling is naar onze meening het geheim waardoor Sjoogoen zich zoo langen tijd tegenover den Mikado heeft kunnen staande houden, ofschoon hij maar een betrekkelijk geringe strijdmacht ter zijner beschikking had.

Zoo duurde deze staat van zaken voort tot op den tijd, waarop de vreemde mogendheden tractaten met Japan sloten.

Met de komst der Europeanen in Japan (als wij voor een oogenblik de Portugeezen in de 16de en 17de eeuw en de Hollanders op Decima mogen uitzonderen), breekt ook een geheel nieuw tijdperk aan in de geschiedenis van het Japansche rijk. Wel moest deze komst diep ingrijpen in een land, dat eeuwen lang in zich zelf was opgesloten. De treurige tijden van 1860-67 willen we hier niet in bijzonderheden ontleden. Iedereen weet welk een ommekeer de komst der Europeanen in dit tijdsverloop in Japan heeft teweeg gebracht. Meer en meer begon men echter in Japan het onmogelijke van eene verdrijving der Westerlingen in te zien en er werden middelen beraamd om zich te hoeden voor eene inbezitneming van Japan door deze of gene Westersche Mogendheid. Geen wonder dat dezelfde lieden, die vroeger wel eens min of meer vijandig tegenover elkander gestaan hadden, nu de handen ineensloegen om een algemeen gevaar af te wenden. En ziedaar dan den grond van de omwenteling der drie laatste jaren. De drie groote prinsen van het zuidwesten van Japan zijn de eersten geweest, die op eene onderlinge vereeniging en centraliseering van macht, met den

1 Van daar vindt men bij de oudere schrijvers over Japan steeds van ‘Koningen’ gewag gemaakt.

Mikado als wettige souverein, hebben aangedrongen, ten einde zoodoende de vrijheid en onafhankelijkheid van gansch Japan te verzekeren.

De Sjoogoensdynastie was niet geneigd om dadelijk afstand te doen van hare macht. Evenmin waren vele landsheeren, voornamelijk in het noorden des rijks, van meening, om het door de groote zuidwestelijke landsheeren geopperde plan goed te keuren en het beginsel van centraliseering te huldigen. Zoo ontstonden de twee groote partijen in Japan, die de burgeroorlogen van de jaren 1861-67 ten gevolge hadden, totdat zij in 1868 met de nederlaag van Enomoto Kamajiro, den laatsten moedigen bevelhebber der voormalige Sjoogoensregeering, een einde namen en de souvereine macht des Mikado's weder volkomen hersteld was.

Zoo hebben wij Westerlingen aanleiding gegeven tot de verandering in den staatkundigen toestand van het Japansche rijk. Wij beweren niet dat de val des Sjoogoens zonder de komst der Westerlingen geen plaats zou gehad hebben. Integendeel gelooven wij dat er toch een tijd zou zijn aangebroken, waarop de Mikado in zijne rechten zou hersteld zijn; immers de meeste Japansche geschiedschrijvers van den lateren tijd spreken er van, dat er aan het Hof der Sjoogoens van de latere jaren een bedorven geest heerschte. Doch wij gelooven dat de komst der Westerlingen den ommekeer verhaast heeft.

Na den val der Sjoogoensdynastie in 1867 kwam de uitvoerende macht weder in handen van den Mikado. De leenheeren, die hunne stelling aan den Sjoogoen te danken hadden, moesten na den val van het Sjoogoenaat noodzakelijk in macht verminderen, tenzij de Mikado hen op denzelfden voet wilde blijven erkennen. De regeering des Mikado's, aangemoedigd door eenige der machtigste prinsen, wilde echter eene zoo gunstige gelegenheid voor het herstel van de monarchie niet laten voorbijgaan. Doch nu kwam de groote vraag van den ‘modus quo.’ De regeering was zich ten volle bewust van de groote moeilijkheden, die overwonnen moesten worden, om de macht van zoovele landsheeren tot een geheel te vormen. Zij besloot eene vergadering der landsheeren of hunne gevolmachtigden bijeen te roepen en daarin het gewichtige en netelige vraagstuk te beraadslagen. Zoo ontstond het beginsel van een Parlement, waarvan wij vroeger in ons ‘Japan in 1869’ melding maakten. Een groot gedeelte der aanwezigen verklaarde zich voor den te

rugkeer naar het oude *Gun-Ken* stelsel. Een ander gedeelte der vergadering wilde liever niet tot verouderde gebruiken terugkeeren en wenschte elk stelsel te vermijden, dat maar eenigermate een terugkeer tot het feodale stelsel zou kunnen medebrengen.

Men kwam ten slotte overeen de landsheerlijke macht der Daimio's, benevens deze titels af te schaffen en de landsheeren als keizerlijke gouverneurs (Chihanji's) in hunne provinciën aan te stellen. Zoo werd in het jaar 1870 het besluit uitgevaardigd, waarbij de titel van Daïmio voor goed werd afgeschaft, waarbij Japan verdeeld werd in Foe, Han en Ken en waarbij de landsheeren tot keizerlijke gouverneurs of Chihanji's werden benoemd[1].

Dit was de eerste groote stap na het herstel van den vrede.

Het bleek zeer spoedig dat deze eerste verandering in het Staatsbestuur toch niet voldoende was om de uitvoerende macht tot een geheel te vormen. Er bleef nog te veel invloed bij de voormalige Daïmio's bestaan. Zij waren wel is waar tot keizerlijke gouverneurs benoemd en moesten de bevelen der Mikadoregeering volgens de gemaakte bepalingen gehoorzamen, doch de bevolking - die zich in Japan weinig met politiek bemoeit - bleef ouder gewoonte steeds in hunne Chihanji's de landsheeren van vroeger erkennen, en daar er verder verscheidene landsheeren waren, die noode afstand deden van hunne vroegere grootheid en ieder gewoon mensch gaarne een ‘groot heer’ (daïmio) zijn wil, zoo is het alleszins verklaarbaar, dat de maatregel van 1870 onvoldoende bleek te zijn. De keizerlijke regeering erkende rondborstig in het belangrijk document, dat wij te voren hebben meegedeeld, ‘dat er vele gevallen waren voorgekomen, waarin het besluit van 1870 wel uitgevaardigd, doch niet uitgevoerd was, een natuurlijk gevolg van het feit, dat het oude (feodale) stelsel gedurende honderden van jaren geheerscht had.’

Toch heeft de keizerlijke regeering zeer wijs gehandeld met niet op eens tot den stap over te gaan, dien zij dit jaar heeft gedaan. Door eerst in het voorgaande jaar (1870) de oude landsheerlijke provinciën in Han te vervormen, heeft zij de gemoederen langzamerhand voorbereid voor eene nieuwe en betere orde van zaken. Zij ontnam daardoor niet op eens alle macht aan de minder willige prinsen en kon door vertoogen en be-

1 Zie: ‘Japan in 1870’ in *de Gids* van 1871, 3e dl. blz. 537.

sprekingen de wenschelijkheid van een centralen regeeringsvorm meer en meer door de oude landsheeren doen inzien. De uitkomst heeft op het oogenblik dat wij deze regelen schrijven, reeds bevestigd, dat het gouvernement op eene uitmuntende wijze heeft gehandeld. Geen burgerkrijg, geen bloedvergieten, maar een betrekkelijk rustige overgang heeft sedert 1868 plaats gevonden. Trapsgewijze werd de keizerlijke regeering sterker en trad in verhouding daarmede ook meer en meer als eene krachtige figuur handelend op.

Wij bekennen inderdaad eerbied te hebben voor het land, dat staatsmannen oplevert, die met zulk een vasten wil en op zoo voorzichtige en welberadene wijze eene hervorming in zoo weinig tijds met de beste uitkomst hebben kunnen volvoeren, eene hervorming welke vroeger in de meeste Europesche staten stroomen bloeds heeft gekost. En nevens deze staatsmannen verdienen de voormalige machtige prinsen van Satsuma, Fizen, Tjoosjoe en Toza met eere in de wereldgeschiedenis vermeld te worden als verlichte mannen, die geheel vrijwillig hunne persoonlijke belangen en eigen grootheid hebben opgeofferd aan het welzijn en de onafhankelijkheid van het geheele Japansche rijk. Zij waren de eerste mannen, die het sein gaven om den ouden grondslag, waarop het rijk sedert meer dan 25 eeuwen gevestigd was, weder hecht en sterk te maken; zij verdienen bij het nageslacht in Japan in eere gehouden te worden.

Waren wij welsprekender, we zouden met meer kracht deze historische waarheden wereldkundig willen maken, omdat wij wenschen op te komen tegen die oneerlijke en valsche voorstellingen, waaraan een door zendelingen ingeblazen pers zich jegens Japan schuldig maakt.

Doch al mogen wij ook alleen staan in het eenvoudig verhaal van de geschiedenis van het Japansche rijk in de latere jaren zoo als die is, en al moge onze stem overschreeuwd worden door de talrijke ‘Christian-religion-trumpeters,’ toch zullen we voldoening daarin vinden, dat Holland, 't welk eenmaal in oude tijden Japan heeft helpen verlossen van de listen der Jezuieten, thans iets bijdraagt om de geschiedenis van de latere gebeurtenissen in Japan in het ware daglicht te plaatsen.

Slaan wij thans een vluchtigen blik op de gevolgen die deze verandering in den staatkundigen toestand voor Japan zal hebben.

Het valt niet te ontkennen dat Japan - in weerwil van zijn

natuurlijken rijkdom - sedert lang arm is tengevolge van de wanverhouding tusschen arbeid en verbruik. Drie vierden van de natie hebben altijd moeten arbeiden om het andere, geheel onproductieve, vierde deel, bestaande uit de prinsen met hunne verbazend talrijke nietsdoende beambten en soldaten, te onderhouden. De Samoerai- en Jaconien-klassen hebben het land altijd arm gehouden. Aan dezen toestand is thans een einde gemaakt. De voormalige landsheeren zijn metterwoon naar Jedo vertrokken en zullen volgens de bepalingen van het keizerlijk gouvernement aldaar (voorloopig?) als edelen van het rijk een zeker vast rijksinkomen genieten, altijd onder de verplichting van niet weder naar hun landschap terug te gaan. Eenige der voormalige landsheeren zijn tot deze en gene openbare betrekking in het land benoemd. Het talrijke heir landsheerlijke bedienden en ambtenaren is verplicht geweest in den arbeid of landbouw een middel van bestaan te zoeken. Aan velen onder hen, die het land wilden bearbeiden of zich bij den werkenden stand wilden voegen, heeft men land ter bebouwing verstrekt en hulpmiddelen voor den arbeid verleend. Wij waren er in de omstreken van Nagasaki (in het landschap Fizen) zelve getuigen van, dat er op vele plaatsen, waar wij tot voor korten tijd nog een aantal tweesabeldragende nietsdoeners gezien hadden, nauwelijks één jacoenien meer te zien was. Wij hebben oude bekenden op de akkers veldarbeid zien verrichten, die wij eenige maanden te voren nog met hunne sabels en in jaconiencostuum hadden zien ronddwalen. Stellig drie vierde deel van deze lieden heeft door handen- of veldarbeid of koophandel een middel van bestaan moeten zoeken.

Het zal velen met ons een wonder toeschijnen, dat dit alles zonder grootere verstoring van de orde heeft kunnen gebeuren. Wel is waar hebben er eenige oproerigheden plaats gehad, gelijk wij hierna zullen vermelden, doch deze hebben weinig te beteekenen tegenover een zoo groot aantal lieden, dat zich thans gedwongen ziet te arbeiden in plaats van niets te doen. Wij schatten het aantal op minstens 4 millioen zielen. Bij gevolg zijn de arbeidskrachten van het land met zooveel toegenomen.

Vergeten wij niet nog mede te deelen, dat hooggeplaatste, voormalige prinselijke ambtenaren ons persoonlijk hebben gezegd, ‘dat zij er nu slecht aan toe waren met hunne familiën, die thans niet meer door de landsheerlijke inkomsten onderhouden konden worden, doch dat zij zeer goed begrepen, dat deze

maatregelen van het gouvernement noodig waren voor de welvaart van het geheele rijk.'

Men staat inderdaad verwonderd over de philosophische kalmte bij de meeste dezer lieden. Sommige wel is waar beklagen zich zeer en hebben niet veel goeds van de regeering te vertellen, doch hun aantal is verreweg de minderheid. Het behoeft verder ook geen betoog, dat deze lieden zich veel meer aaneengesloten en tot oproerigheden aanleiding gegeven zouden hebben, indien zij niet de overtuiging hadden, dat de verandering voor het algemeen welzijn noodig was.

De overbrenging der Han in Ken zal, zoo wij ons niet bedriegen, tot gevolg moeten hebben:

1°. dat de productie van het land vermeerderd wordt, hetgeen een vermeerderden rijkdom, of althans een minder armoedigen toestand van de bevolking zal te weeg brengen;
2°. dat de uitgaven van 's rijks middelen aanzienlijk beperkt en de inkomsten verhoogd zullen worden, hetgeen een grootere kracht aan de regeering geeft en meer vertrouwen van de zijde van andere natiën ten gevolge heeft;
3°. dat er een betere geest onder de middelklasse der Japansche maatschappij zal ontstaan, hetgeen grootere waardeering van de spreuk: 'arbeid adelt' bij de Japanners zal te weeg brengen.

De arbeidende stand ziet nu reeds duidelijk in, dat de keizerlijke regeering voortgaat met den werkman en landbouwer meer te erkennen en te waardeeren. Vroeger werden deze als lagere standen in de maatschappij nauwelijks geteld; thans kent de regeering geen anderen afstand meer dan die, welke het gevolg is van meer kennis of ontwikkeling. Dit kan niet anders dan eene gunstige terugwerking hebben, en den arbeidersstand aanmoedigen tot grooter productie.

Wij willen nog een voorbeeld bijbrengen, waarvan we persoonlijk getuigen waren. De schoenmakers, of liever gezegd de sloffen- en klompenmakers (Jeta's) werden vroeger niet eens in de volkstelling opgenomen, als behoorende tot de *paria's* der maatschappij, die het gouvernement niet wilde erkennen. Zij mochten geen enkel fatsoenlijk huis binnentreden en moesten in een afzonderlijke, buiten de stad gelegene wijk wonen. Thans worden deze menschen naar eisch erkend. De regeering heeft

hen volkomen gelijkgesteld met alle andere inwoners van het rijk. Zij kunnen nu gaan en wonen waar zij verkiezen, en bieden thans hunne waar in de voornaamste straten te koop aan.

De hooghartigheid en uiterlijke trots, die op de gezichten van vele vroegere tweesabeldragende lieden te lezen stond, wanneer zij een gewoon Japansch burger of een Westerling ontmoetten, zijn verdwenen. De wachthuizen in de dorpen, met de onvermijdelijke jaconienen, zijn verlaten of omgetimmerd in eene vreedzame boerenwoning. Sabels, oude wapenrustingen en costumes worden bij de uitdragers voor een appel en een ei verkocht. De staartjes van het hoofdhaar verdwijnen al meer en meer; in één woord, sedert het openbaar worden van de keizerlijke boodschap aan de Chihanji, is er zeer veel in Japan veranderd.

Het is te hopen, dat de keizerlijke regeering nu maar niet met te veel overhaasting haar doel najaagt en vooral niet te veel in kleinigheden en ondergeschikte uitwendige zaken Europa zal navolgen. Wij vreezen tot ons leedwezen voor eene te groote overhaasting en oppervlakkigheid en, wat meer is, verlies van datgene wat Japan tot Japan maakt. Wij houden niet van de vermoeiende eenvormigheid der uiterlijke beschaving en achten die ook geenszins noodig om eene natie tot eene ontwikkeld en beschaafd volk te vormen. Japan wordt, nevens de goede maatregelen tot hervorming, naar onzen zin thans te veel ‘ontnationaliseerd’ als wij 't zoo noemen mogen, door een aantal verkeerde regeeringsbesluiten. De eeuwenoude kleederdracht, gewoonten en manieren en leefwijze, die in menig opzicht goed, soms beter zijn dan de Westersche[1] en die in allen gevalle iets pittigs, oorspronkelijks, iets echt Japansch hebben, worden nu op eenmaal te veel verstooten en versmaad en moeten plaats maken voor Europeesche kleederdracht, leefwijzen en westersche manieren, Wij hebben met leedwezen in den laatsten tijd deze veranderingen aangezien en zouden de Japansche regeering wel willen toeroepen: ‘het is verkeerd, dat gij eeuwenoude, nationale gewoonten gaat afschaffen, omdat dit volstrekt niet noodzakelijk is

1 Het klimaat - 't welk een zoo grooten invloed heeft op de wijze van leven' kleeding en voeding - is in Japan veel warmer dan in de meeste Europeesche landen en moet vooral niet uit het oog verloren worden. Zoo is b.v. de Japansche kleederdracht in de zes zomermaanden bepaald beter dan de onze.

voor den waarachtigen vooruitgang in Japan!' Op ons maken deze veranderingen in zuiver uitwendige en geestelooze zaken den indruk van - laten wij het maar bij het ware woord noemen - naäperij. De natie heeft waarlijk degelijker, nuttiger zaken noodig en staat (met het oog op deze zaken) nog te veel op het standpunt van den Chineeschen kleêrmaker, die een nieuwen pantalon maakte met een scheur er in, omdat in het bijgegeven afgedragen model ook een scheur voorkwam.

Wij hopen dat Japan zich zal ontwikkelen, zal vooruitgaan in kennis, in voorspoed en rijkdom, doch wenschen tevens dat het vóor alles Japan moge blijven. Juist daarom komen ons verscheidene maatregelen van den laatsten tijd verkeerd en zelfs gevaarlijk[1] voor. De ware beschaving ligt niet in de kleederdracht, uitwendige vormen en naäperij, maar in verlichte denkbeelden, kennis, wijsheid en deugd.

Hieruit volgt, dat, nevens eenige andere gewenschte verbeteringen, opvoeding en onderwijs voor Japan de eerst noodige zaken zijn. De regeering zou zich op het oogenblik met kracht moeten bezighouden met de volgende hoofdzaken:

1°. Eene verbeterde inrichting van het neutraal volksonderwijs, bestaande in de oprichting van lagere, middelbare en hoogere scholen, volgens het stelsel dat in de meeste Europeesche landen bestaat.
2°. De vorming van een op Europeesche wijze gedisciplineerd nationaal leger, waarbij vooral te letten is op eenheid van stelsel[2].
3°. De uitvaardiging van eene grondwet en van een burgerlijk wetboek, met overal in den lande gelijkvormige en geldige wetten.
4°. Een verbeterd belastingstelsel.

We zouden hieraan nog willen toevoegen: de samenstelling van eene vergadering van volksafgevaardigden of van een parlement, indien er eenige kans zou bestaan, dat werkelijk bekwame man-

1 Ofschoon de overbrenging van Han in Ken tot nog toe goed gelukt is, blijft er toch altijd eene groote voorzichtigheid noodig voor het gouvernement. Japan heeft even goed zijne conservatieven als eenige Europeesche natie en deze willen niet zoo hard van stal loopen als de regeering doet. Bovendien moet men niet vergeten, dat 4 millioen menschen broodeloos zijn geworden door de overbrenging van Han in Ken en zulk een aantal best in staat is om tot bloedigen burgeroorlog aanleiding te geven.

2 Niet zooals thans geschiedt, met Fransche, Engelsche en Pruisische leermeesters en drilmethodes.

nen door het volk zouden afgevaardigd worden. Zoolang evenwel de toestand der volksschool zoo gebrekkig is, laat het zich niet verwachten, dat het volk met eenig oordeel des onderscheids zou handelen. Om die reden is eene absolute monarchie voorloopig voor Japan de beste regeeringsvorm. Een constitutioneelen regeeringsvorm kan men eerst verwachten bij een volk, waar althans de middelklassen genoegzaam onderwijs hebben gehad, om zich eenigermate met den staatkundigen toestand van hun land te kunnen bekend maken.

Sedert wij verleden jaar vooral op de verbetering van het onderwijs in Japan aandrongen, is onze meening zoo mogelijk nog versterkt. De weg, dien wij zouden wenschen dat de Japansche regeering betrade, voert niet in een oogwenk, maar wel met zekerheid tot het door haar beoogde doel. Alle andere wegen zullen zonder eenigen twijfel falen. Aan het nu opkomende geslacht, aan de jeugd, moest de regeering meer zorg besteden, dan zij tot nu toe deed. Wij hebben eenige gegronde hoop dat zij binnen korten tijd een aanvang daarmede zal maken, sedert een paar hooggeplaatste Japansche ambtenaren ons de overtuiging schonken, dat zij er ook zoo over denken, en al wat in hun vermogen is zullen doen om dezen weg gevolgd te zien.

Na de uitvaardiging van het keizerlijk besluit van 29 Augustus werden wij nu en dan in kennis gesteld met officieële verzoekschriften van voormalige landsheeren, die op deze zaak betrekking hebben. Daar de kennisneming van eenige dier requesten er ten eerste toe bijdraagt om een beter inzicht in den stand van zaken te verkrijgen, en ten tweede ons den eigenaardigen toon doet kennen, waarin deze staatsstukken in Japan gemeentelijk geschreven zijn, zoo willen wij er eenige van mededeelen.

Deze stukken zijn door de regeering in een drietal Japansche couranten openbaar gemaakt.

Het volgende stuk is de vertaling van het verzoek van alle Sanji (Edelen) van Jamaga, Ajabe, Kashiwabara, Foekoechijama Sonobé, Kameoka en Sasajama, zijnde de zeven Ken van de provincie Tamba[1], om tot *ééne* Ken vereenigd te worden.

‘Wij hebben met eerbied vernomen, dat het voornemen bestaat om de Han af te schaffen en Ken in de plaats te stellen,

1 De prov. Tamba ligt in het midden van het eiland Nipon, juist benoorden de steden Hiogo en Osakka.

en daar eene splitsing in zeven onbeteekenende Ken veel moeite geeft aan de hooge regeering. zoo verzoeken wij nu ootmoediglijk, na eene beraadslaging tusschen de zeven Ken van Tamba te hebben gehouden, om tot eene enkele Ken vereenigd te worden.

Daar het altijd onze bezigheid geweest is informatiën te verkrijgen betreffende de oude schulden van de Han, zoo willen wij binnen kort eene rekening van de verschillende posten met de noodige verklaringen inzenden.

Wij smeeken u nederig onze onbeteekenende wenschen toe te staan.'

In het voorjaar van 71 stierf de voormalige oudere landsheer van Tjootsjoe (Nagato), een man, die in 't bijzonder heeft bijgedragen tot den nieuwen staat van zaken in Japan. Een der Japansche nieuwsbladen deelde de volgende *sterfbedrede* van Mori Jiu-Jchü, oudste prins van Tjoosjoe, mede. Deze rede was tot den Mikado gericht.

'Uw dienaar Narichika[1] is jaren geleden de ontvanger geweest van oneindige goedheid waarop hij geen recht had en die hij nimmer heeft kunnen vergelden. Deze gedachte vervult hem nacht en dag met vrees.

Eenigen tijd geleden kwam de keizerlijke gezant Iwakoera Dainagon tot hem met een brief van Zijne Majesteit; hij ontving eene allergenadigste vermaning[2] van Zijne Majesteit. Onder de lasten van groote verantwoordelijkheid gebukt gaande, waaraan zijne bekwaamheden niet geëvenredigd zijn, was hij doordrongen van de diepste vereering en verootmoediging.

Hij moest dadelijk zijn voortgegaan met te buigen aan den voet van den troon, doch daar hij plotselijk door ziekte werd overvallen, was hij genoodzaakt te verzoeken of de Chiji Motonori[3] in plaats van Narichika tot den troon mocht opgaan. Hij hoopte, zoo spoedig als zijne ziekte verminderde, naar de hoofdstad te kunnen gaan en daar in weerwil van zijne krankheid dezen herfst te komen, ten einde hij zijne onbeteenende gevoelens omtrent verschillende zaken voor Uwe Majesteit zou kunnen neêrleggen, en zijne zwakke krachten aan den

1 Een andere naam van genoemden prins.
2 Dit ziet op eenige onlusten, die in de provincie Tjoosjoe hebben plaats gehad. Waarschijnlijk heeft de Mikado bij de zending van Iwakoera aan den prins Narichika aanbevolen de rust te herstellen.
3 Jongere prins van Tjoosjoe, broeder van Narichika.

dienst van Uwe Majesteit toewijden. Sedert is evenwel de hevigheid zijner ziekte meer en meer toegenomen; hij weet zelf dat zijne kwaal ongeneeslijk is en dat het twijfelachtig is of het hem vergund zal zijn den troon nog eenmaal te naderen. Hij is verplicht zich te vergenoegen met het paleis van zijn souverein van uit de verte te begroeten en is overstelpt van droefheid. Uw dienaar eerbiediglijk den staatkundigen toestand op het tegenwoordig oogenblik beschouwende en de vooruitzichten der toekomst wel overwegende, kan niet nalaten van meening te zijn, dat de toestand hachelijk is[1].

Hij waagt het te zeggen, dat de beloften in het keizerlijk besluit gegeven nog niet geheel vervuld zijn[2] en dat men nog niet verlost is van de overblijfselen van het vroegere (feodale) stelsel.

De waardigheid van het hof gaat meer en meer over in de handen van den onderdaan, en het is te vreezen dat de staart ten laatste zoo lang zal worden, dat het hoofd machteloos wordt.

Daar het thans een tijd is, waarin het staatkundig raderwerk eene radikale verandering ondergaat, na zeven honderd jaren bestaan te hebben, een tijd, waarin alles op een nieuwen voet wordt ingericht, zoo zijn de meeningen van de meerderheid verward of ingewikkeld; het volk is verlegen, aan wien het getrouw moet zijn; de beambten worden in de war gebracht door uiteenloopende meeningen, en de grondslag van het Keizerrijk is niet stevig bevestigd. Deze zijn de redenen van den tegenwoordigen stand van zaken.

Hij smeekt ootmoedig dat Zijne Majesteit zijn hand zal willen leggen aan den wortel der zaak en een groot besef van zijn besluit tot doel zal willen stellen.

Hij verzoekt ook dat de bevelen aan de natie zullen uitgaan van één enkel middelpunt. In dit geval zal de waardigheid van het hof terugkeeren, zal het vertrouwen op het rijk gevestigd worden, zal ons huishoudelijk bestuur en zal de gemeenschap met de vreemde mogendheden voorspoedig zijn en zal de grondslag gelegd worden voor de nationale vrijheid en onafhankelijkheid.

1 Dit stuk werd in den aanvang des jaars geschreven, toen de toestand werkelijk ongunstig was, zooals we reeds hierboven vermeld hebben.

2 Hiermede wordt het besluit van de Han, Toe en Ken van 1870 bedoeld.

In het gezicht van den dood heeft hij niets meer voor Uwe Majesteit neder te leggen.'

Mori Jiu-Jchii,

(oudste prins van Tjoosjoe.)

Na onze mededeelingen omtrent den stand van zaken in het begin van 1871, behoeven wij geene verdere verklaringen van dit stuk te geven. Weinige maanden later is de schrijver van dit stuk, de oudste prins van Tjoosjoe, overleden. Zijn broeder Mori Motonori, Chiji van de Jamagoetsi-Han (Tjoosjoe), zond in het voorjaar, alzoo vóor het besluit van 29 Aug., ook een verzoekschrift aan den Mikado. Het is van den volgenden inhoud:

'Uw dienaar Motonori overweegt eerbiedig dat het algemeene rijksbestuur hervormd is geworden, en dat door het uitoefenen van groote wijsheid en hoog gezag de oude kwaal van het leenstelsel weggenomen, het stelsel van centralisatie op groote schaal hersteld, en een plan aangenomen is ten opzichte van de financiëele en militaire organisatie.

Dit is echter alleen in naam het geval; het werkelijke plan is in sommige gevallen niet uitgevoerd. Uw dienaar kreeg onlangs het bevel zijne opwachting te maken aan den voet van den troon; hij wenscht zijne onbeteekenende oprechtheid omtrent verschillende onderwerpen in woorden te verklaren.

De beweegredenen, die in de verzoekschriften van Nagoja Tokusima en anderen vervat zijn, toonen eene diepe waardeering van den loop der gebeurtenissen en eene kennis van binnenlandsche en buitenlandsche toestanden; zij zijn in volkomen overeenstemming met feiten en rede.

Ik verzoek dat hunne voorstellen mogen aangenomen en in de werkelijkheid uitgevoerd worden.

Het is zeker dat bekwame mannen onmogelijk kunnen vooruitkomen, indien wij rustig in het erfelijk bezit van de macht der geslachten blijven en alleen aan ons zelven en onze familiën denken.

Ik denk dat de naam en de werkelijkheid van den Gun-Ken (het centralisatiestelsel) te zamen zouden bestaan en de grondslag van een centraal gouvernement zou gevestigd worden, in dien de titels van Sanji (Edelen), Samoerai en Sotsoe geheel afgeschaft en al deze klassen tot het gewone volk gerekend worden; indien verder al hunne inkomsten in de rijks-schatkist komen en een billijk rijksinkomen (na onpartijdige be-

raadslaging) aan elk verstrekt worde en indien ten slotte eene Foe (hoofdstad) gevestigd worde in elke provincie, en de bekwame mannen van het rijk als in een net gevangen worden, om vervolgens als ambtenaren van de Foe werkzaam te zijn.

De natuurlijke aanleg van uwen dienaar is zwak en middelmatig en hij is een groot vertrouwen onwaardig; hij heeft daarom het voornemen om voor zijne ambtsbediening te bedanken.

Doch de slechte gedachten van de bevolking, die hij onder zijn bestuur heeft, zijn niet weggenomen; daarom wendt hij zijne zwakke krachten dag en nacht aan, om zooveel als in zijn vermogen is, het bestuur van zijne Han te hervormen. Sedert hij dit gedaan heeft, is allengs de buiging van de gemoederen der bevolking mogelijk geworden. In den winter van 1869 heeft hij, in overeenstemming handelende met de wenschen van het hof, zich bezig gehouden met de vorming en instructie van eene afdeeling staande troepen voor den staatsdienst. Tot zijne verwondering en groot verdriet maakten eenige slechte personen onder deze troepen gebruik van eene tijdelijke verwarring om een aantal anderen tot oproerigheden aan te hitsen, terwijl zij, de wetten van het hof trotseerende, eindigden met gewelddadigheden te plegen.

De oorzaak hiervan was de zwakheid van uws dienaars krachten en de ondiepte van zijne kennis, welke hem belette aan het wijze bevel van Zijne Majesteit uitvoering te geven.

De gehechtheid aan het denkbeeld van geslachtsregeering (onder de troepen?) was mede een oorzaak. Hij is onbekwaam het uiterste van zijn berouw en zijne vrees te verdragen. Hij kan zich daarom geen enkelen dag op zijn gemak gevoelen, zoolang hij zijne tegenwoordige betrekking moet vervullen.

Hij verzoekt Uwe Majesteit hem geheel van zijne verplichtingen te ontheffen. Hij wil zich dan onttrekken, tot de klasse van het gewone volk terugkeeren en zonder ophouden dag en nacht arbeiden om zijne kennis en zijn verstand te polijsten, opdat hij eenmaal een tienduizendste deel van de onmeetbare gunstbewijzen, welke hij ontving, zal kunnen vergelden en opdat hij zoodoende het voornemen, dat in het verzoekschrift van Jiu-Jchii[1] vermeld was, ten uitvoer moge brengen.

1 De gestorven oudste prins van Tjoosjoe.

Hij verwacht de genadige waardeering van zijn onbeteekenende gevoelens en de toestemming van zijn verzoek af.'

De verandering in Han en Ken bracht op verschillende plaatsen van het rijk eenige oproerigheden teweeg, die echter tot nog toe met goed gevolg onderdrukt werden. In de Hirosima-Ken (prov. Geisjoe of Aki, in 't zuiden van het eiland Nipon) was de bevolking sedert het laatst van September onrustig. Op den 17^{den} October zou de Ex-Chiji Asano Jiushu zijne voormalige hoofdstad (Hirosima) gaan verlaten, om zich ingevolge het keizerlijk bevel metterwoon naar Jedo te begeven. De boeren hadden zich in de straten der stad verzameld en verklaarden dat zij, uit dankbaarheid voor de vroegere weldaden (!), het niet zouden toelaten, dat de Chiji naar Jedo ging. Als hij toch wilde gaan, zouden zij als één man met hem medegaan en steeds trachten hem terug te voeren.

Elke poging werd aangewend om hen tot bedaren te brengen, doch zij weigerden hieraan gehoor te geven. De Chiji was verplicht om naar zijne woning terug te keeren, omdat hij onmogelijk door de menigte, die hem wilde tegenhouden kon komen. Op de volgende dagen verzamelden zich al meer en meer menschen, zij riepen: dat zij geene dankbaarheid aan den Raad van State schuldig waren en alles zouden doen, om den Chiji terug te houden. Men ging daarop meer en meer tot balddadigheden over, zoodat de prins eindelijk verplicht was, de militaire macht tusschenbeide te laten komen. Er werd bericht gegeven aan de naburige Kens, met verzoek de oproerigheden te helpen onderdrukken en de vluchtelingen te arresteeren. Naar de belangrijkste punten van de Ken werden ambtenaren gezonden, om aldaar de bevolking in het oog te houden. Er bleef, nadat de oproerigheden geëindigd waren, toch steeds een onrustige toestand.

Den 1sten November had er in de Toekoejama-Ken (in de prov. Bingo op Nipon) een dergelijk voorval plaats, doch met ernstiger gevolgen. De aanleiding was ook het aanstaand vertrek van den ex-Chiji naar Jedo. De boeren wilden den prins niet laten gaan, staken balddadig eenige huizen in brand, wierpen eenige telegraafpalen, die juist kort te voren opgericht waren, omver en brachten alles in rep en roer. Nadat het bericht dezer onlusten te Jedo was aangekomen, werd de voormalige Daisanji (vice-gouverneur) van deze Ken, die reeds naar Jedo vertrokken was, van daar teruggezonden om de orde te herstellen.

In de Takamoetsoe-Ken (in de prov. Sanoeki in 't noorden van Sikok'f) gebeurde met den voormaligen Chiji Matsudaira Joriakira eene gelijksoortige zaak. Nadat het bekend geworden was, dat de Chiji bevel had gekregen om naar Jedo te komen, hadden de boeren zich vereenigd om zijn vertrek te voorkomen. Zij zonden eerst een verzoekschrift, met al hunne handteekeningen voorzien, aan den prins. De beambten begonnen hen daarop de zaak uit te leggen en te verklaren. Hiermede dacht men dat de zaak zou zijn afgeloopen. Op den dag echter dat de prins zou scheep gaan (21 Oct.) verzamelde zich eene talrijke menigte voor zijn paleis. De beambten deden hun best de menigte gerust te stellen, doch zij wilden niet luisteren; een gedeelte begaf zich met een aantal booten in zee, met het doel den prins zoo noodig op zee tegen te houden. De Daisanji verklaarde op den vriendelijksten toon het bevel van het hof aan de menigte, doch de harten waren niet te vermurwen. Eindelijk namen eenige slecht gezinde lieden de gelegenheid waar om de overigen tot balddadigheid op te hitsen. Met wapenen voorzien staken zij eenige woningen in brand. Daarop werden de militairen bijeengeroepen en de menigte nogmaals gewaarschuwd zich rustig te gedragen. Zoodra de militaire macht echter op de been was, verliet de menigte de stad en keerden de meesten naar hunne woningen terug. Een zeker aantal evenwel verborg zich achter eenige heuvels in de nabijheid. De militairen achtervolgden hen en namen ongeveer dertig à veertig dezer lieden gevangen. Hiermede was deze zaak afgeloopen en de rust hersteld.

In de Himejiken (in de prov. Arima op Nipon, bij Hiogo) werden den 26sten Nov. 71 ook eenige oproerigheden gepleegd, die echter een anderen grond hadden dan de bovenvermelde. Wij kunnen niet beter doen dan het officiëele bericht van het plaatselijk bestuur, aan den Raad van State gericht, hier te vermelden.

‘Aan de Edel achtbare Secretarissen
van den Raad van State.

‘Het volk van deze Ken gevoelt zich beleedigd over de plaats gehad hebbende afschaffing van de Jetaklasse[1]. De ambtenaren deden hun best om het billijke van deze zaak uiteen te zetten, doch de bevolking bleef bij haar vooroordeel vol-

1 Sloffen-makers, vilders, die vroeger als paria's beschouwd werden.

harden. Het kwam ons voor, dat er eenige ontevredene raddraaiers bij deze onlusten waren. Wij maakten daarom nevensgaande bekendmaking openbaar. De belhamels begonnen daarop het volk nog meer op te ruien. Zij riepen dat zij alle dorpen, die hunne meening niet toegedaan waren, in brand zouden steken. Meer en meer vermeerderde het aantal; gisteren wilden zij, met geweren en gepunte bamboestokken gewapend, gewelddadigheden plegen. Het werd noodig zes compagniën infanterie onder de wapens te roepen. De verdere bijzonderheden hebben wij heden in een anderen brief aan het bureau voor oorlog te Osakka meêgedeeld. Wij zullen spoedig nader over den loop der zaken bericht geven.

(get.) Himeji-Ken.

Met het oog op deze herhaalde kleine oproerigheden bij het vertrek van vele voormalige prinsen uit hunne provinciën naar Jedo, heeft de keizerlijke regeering den 17^{den} Nov. 71, de volgende proclamatie uitgevaardigd aan de bevolking, waarin zij deze tot rust aanmaant.

PUBLICATIE.

‘Na de afschaffing der Han hebben vele slecht gezinde lieden zich tot oproerige benden vereenigd en onder voorwendsel het vertrek van hunnen voormalige prins te betreuren, op balddadige wijze huizen verwoest of in brand gestoken, eigendommen geplunderd of vernield en andere onwettige en gewelddadige handelingen gepleegd. Dit is eene verachting van de wenschen der regeering, eene schending van Landswetten en hoogst misdadig. Elke plaatselijke overheid zal daarom krachtdadige maatregelen nemen tot het behoud van de rust in zijn district, handelen met vaardigheid en beslissing, en alle overtreders voor de gevolgen van hunne daden waarschuwen. Ingeval de oproermakers te machtig zijn, zal de overheid van de plaats aan het naast bijzijnd militair station rapporteeren, en zoodanige maatregelen nemen als de toestand der zaak medebrengt.’

(get.) Raad van State.

In het laatst der maand Juni werd de prins van Uwajima (ook wel Daté genoemd) als gezant naar het Chineesche hof gezonden tot het sluiten van een handelstractaat, terwijl in Juli eene kennisgeving van wege de regeering werd openbaar

gemaakt betreffende de verdeeling van het leger. Het stuk is van den volgenden inhoud:

‘Militaire macht, die altijd tot handelen gereed is, is de spil waarom de handhaving van het bestuur draait en vormt den grondslag van de nationale rust. Het is onze eerste bezigheid op dit oogenblik. Om deze reden verlangt Z.M. blijvende garnizoenen te plaatsen: ten eerste in de nabijheid van den troon en ten tweede in militaire districten, welke ieder een garnizoen zullen hebben en het geheele rijk zullen beschermen. Voor het oogenblik zullen mililaire districten bestaan op de belangrijkste punten in het Oosten en Westen van het Rijk, zooals in nevensgaanden staat wordt aangegeven.

Tozandô (noordelijke provinciën)
Hoofdkwartier te Ishi no maki.
Onderdivisiën te Toekoesima en
te Morioka.

‘Saikaidô (Eiland Kioe Sioe)

Hoofdkwartier te Kokura.
Onderdivisiën te Hakata en
te Hita.

(get.) Raad van State.

De regeering maakte in den loop van het jaar ook eene bepaling op het patentrecht, waarbij het uitsluitend verkooprecht van eene nieuwe uitvinding of verbeterde oude uitvinding voor een zeker aantal jaren aan den uitvinder gewaarborgd wordt. Het aantal jaren zal zeven, tien, tien of vijftien bedragen, naar gelang de uitvinding belangrijk is.

Teekeningen en verklaringen der uitvinding moeten aan het bureau voor binnnenlandsche zaken bij de plaatselijke autoriteiten ingediend worden. Indien teekeningen niet voldoende zijn, worden modellen verlangd. Eene som van 5 riô (ca. ƒ 13) per jaar moet aan het Rijk betaald worden, indien het patent van duur is. Zes maanden proeftijd worden kosteloos toegestaan. Geen patent zal gegeven worden voor uitvindingen, die reeds in algemeen gebruik gekomen zijn. De patenten mogen gekocht en verkocht worden, evenals elke andere soort van eigendom; ook kunnen zij bij testament op erfgenamen overgaan. De uitgifte van elk patent wordt in het openbaar afgekondigd door de Mimboesjo (Dept. van binnenlandsche zaken). Alle personen

die den naam van den uitvinder namaken of het woord ‘patent’ zonder toestemming gebruiken, zullen beboet worden.

Den 16den Augustus deelde de officiëele courant de benoeming mede van eene commissie ter bestudeering van constitutioneele staatkunde en constitutioneele wetgeving. Tot leden dezer commissie waren benoemd:

Okubo, minister van financiën.
Okuma, vice min. van financiën.
Inoë, minister van binnenlandsche zaken.
Foekoeha Jingi Shojoe, derde minister van eeredienst.
Terashima Guaïmoe Taijoe, vice minister van buitenl. zaken.
Jamagata Hioboe Shoijoe, vice minister van oorlog.
Sasaki Juishii, lid van den Raad van State.

Terzelfder tijd meldde dit blad, dat de Chiji's van Foekui (prov. Etsisen) en Kôchi (prov. Toza) een adres aan de keizerlijke regeering hadden ingediend, waarbij zij verzochten, dat het aan de hoogere openbare beambten toegestaan zou worden de sabels af te leggen. De keizerlijke regeering heeft hierop geäntwoord, dat zij aan iedereen vrijheid geeft om in dagelijkschen dienst al of niet sabels te dragen, doch dat het sabeldragen in galacostuum verplichtend zal blijven. Hetzelfde was voortaan van toepassing op alle regeeringsbeambten, zoowel van hoogeren als lageren rang.

Ook verdient vermelding een door een Japansch ambtenaar geschreven en in genoemde courant ingezonden stuk, waarin aangedrongen wordt op de wenschelijkheid om voortaan de traktementen der ambtenaren in klinkende munt en niet langer in rijst te betalen, eene alleszins billijke wensch, die verdiende spoedig bevredigd te worden. Het stuk moge als een staaltje van de Japansche journalistiek hier een plaatsje vinden:

‘In het begin van de omwenteling werden de traktementen van alle gouvernementsbeambten in geld betaald, doch later is dat veranderd en heeft men de bezoldigingen in rijst uitgekeerd. Volgens mijne dwaze meening was de betaling in geld verreweg de billijkste. Ik ben tegen eene betaling in rijst, omdat de inkomsten van den ambtenaar minder zijn als de rijst goedkoop en meer als de rijst duur is. Bij gevolg is een goede oogst, die vreugde brengt aan gansch het volk, een reden van droefheid voor de ambtenaren. Een slechte oogst is een ramp voor geheel het volk, doch een reden van blijdschap voor de beambten. Zoo staan de belangen van het

volk juist tegenover die der beambten, Hoe kunnen wij dan eensgezindheid verwachten tusschen de bevolking en de ambtenaren? Misschien zal iemand zeggen: als de beambten in geld betaald worden, zullen zij in een slecht jaar meer moeilijkheden ondervinden, dan nu het geval is. Dit kan zijn, doch een slechte oogst is eene ramp voor het geheele rijk, en het is billijk dat een algemeen ongeluk ook door allen naar evenredigheid gedragen worde. Waarom zouden de beambten alleen uitgesloten zijn van schade bij een slechten oogst? Herhalen wij deze zaak in weinige woorden: indien de traktementen in geld betaald worden, zullen alle ambtenaren vreugde en droefheid deelen met de bevolking; indien zij in rijst betaald worden, heeft ieder deugdzaam mensch verschil van gevoelen met anderen te vreezen. Het voor- en nadeel van deze twee zaken is duidelijk. In een tijd van dagelijkschen vooruitgang in alles, schijnt dit een achteruitgang te zijn. Wij betreuren dit, ter wille van dezen roemrijken tijd.'

De zaak, waarover de schrijver handelt, is volkomen naar waarheid voorgesteld. Wij hebben in onze betrekking ook een voorbeeld van deze ongerijmdheid. De natuur- en geneeskundige school te Nagasaki namelijk heeft een vast inkomen van het rijk, bestaande in een zeker aantal *kokoe*[1], rijst. Ten gevolge hiervan kunnen wij in de dure rijstjaren meer dan tweemaal zooveel voor de hulpmiddelen van onderwijs besteden als bij een voordeeligen oogst. Het voor de bevolking ongelukkige jaar 1869 was een rijk jaar voor onze inrichting; in de jaren 70-71, met hun uitmuntenden oogst, werden wij zeer stiefmoederlijk bedeeld.

Het bleek in de maanden September tot aan het einde des jaars, dat de verandering van ministerie en de overbrenging van de Han in Ken goede gevolgen had. De meeste voormalige landsheeren, voornamelijk de kleinere prinsen van het noorden des rijks, hebben reeds geheel afstand gedaan van hunne vroegere betrekkingen en hunne oude provinciën vaarwel gezegd, om voortaan in Jedo hun verblijf te vestigen. Op den 23sten deelde de voormalige Chigi van Idzoeshi-Kan[2], de heer Sengokoe Jingoi, aan zijne vroegere landsheerlijke ambtenaren mede, dat de betrekkingen tusschen hen en zijne voor-

1 Een kokoe is een volumen-maat gelijk 2½ picol.
2 Midden op Nipon, nabij Osakka.

vaderen sedert honderde jaren van den meest teederen aard waren geweest en dat zij steeds met getrouwheid en nauwgezetheid hunne plichten volbracht hadden. De inkomsten van het leengoed waren in den laatsten tijd zeer schraal geweest; in weerwil van dezen rampspoed hadden zij ijverig hun plicht betracht, waarvoor hij hun dankbaar was. Thans nu hij zijn ontslag had bekomen als Chiji en zich met terwoon te Tokei ging vestigen, wenschte hij hun, alvorens voor altijd afscheid te nemen, de bijgaande geschenken aan te bieden, als een klein bewijs van zijne waardeering van hun gedrag. Hij zoude hen gaarne met verschillende zaken begiftigd hebben, doch verkoos liever hun eene kleine bijdrage in geld te geven, ten einde zij hunne familiën te beter zouden kunnen onderhouden.

Aan iederen Samoerai van de 1ste klasse werd zeventig riô[1], aan elken Samoerai 2de klasse vijftig riô, aan elken Samoerai 3de klasse dertig riô en aan elk der Sotsoe vijftien riô gegeven.

Ieder ontving alzoo iets, en daar de gezamenlijke beambten ongeveer duizend in aantal waren, zoo heeft de geheele som nagenoeg dertig duizend riô moeten bedragen. Daar het regeerend geslacht altijd arm geweest is, zoo heeft de Chiji al zijne curiositeiten, die hij door erfenis verkregen had, en vele andere zaken van waarde naar Osakka gezonden, waar zij verkocht zijn. Hij heeft alleen zijne boeken voor zich gehouden. Het geld, door de verkooping opgebracht, werd voor bovengenoemde uitdeeling gebezigd.

In verband hiermede kunnen wij mededeelen, dat vele voormalige Chiji's (vooral van het noorden) op dezelfde loyale en eerlijke wijze met hunne voormalige landschappen gehandeld hebben. Eenige Europeesche kooplieden te Osakka en Jokahama hebben ons gezegd, dat er thans eene buitengemeen gunstige gelegenheid bestaat voor het inkoopen van schoone, oude lakwerken en curiositeiten uit den ouden tijd. Vele handelaren en liefhebbers, bij wie het op eenige honderden dollars niet aankomt, hebben reeds hunne verzamelingen aanzienlijk vermeerderd.

Zoo gaat zelfs hetgeen Japan historisch bezat, onder den alles overweldigenden invloed van handel en verkeer voor dit rijk verloren.

1 Een riô is ongeveer ƒ 2.60.

In het begin van October ondernam de keizerlijke regeering eene nieuwe taak, namelijk de verbetering van het onderwijs. Wij hebben reeds herhaaldelijk op deze gewichtige zaak aangedrongen en haar als een levensquaestie voor Japan beschouwd. Ofschoon de goede wil van het gouvernement zichtbaar wordt, zoo is de wijze waarop men thans de regeling van het onderwijs bepaald heeft, ons zeer vreemd en onbegrijpelijk voorgekomen.

Nadat den 6den November een nieuwe minister van onderwijs benoemd was[1], werd korten tijd daarna een besluit openbaar, waarbij het onderwijs in twee hoofdafdeelingen wordt verdeeld, namelijk:

1°. de *Momboe-Nankoö*, of de afdeeling voor de studie der vreemde talen, rekenkunde, geschiedenis en aardrijkskunde;

2°. de *Momboe-Toökoö*, of de afdeeling voor natuurkundige en geneeskundige wetenschappen.

Van het lager onderwijs wordt geen woord gerept en evenmin is er iets merkbaar van eene verdeeling der scholen in lagere, middelbare en hoogere.

Wij begrijpen volstrekt niet wie de raadgevers voor eene zoodanige verdeeling geweest zijn. Wij hebben onder onze Japansche leerlingen verscheidene, die de zaken veel beter inzien en zelve erkennen, dat de nieuwe maatregel van het gouvernement eigenlijk weinig te beteekenen heeft.

In dezelfde maand werd het regeeringsbesluit openbaar tot het zenden van een gezantschap naar de hoven van de verschillende tractaatmogendheden. Dit gezantschap is samengesteld uit bekwame en hooggeplaatste Japansche staatslieden, te weten:

Iwakoera, Minister van Buitenlandsche Zaken.
Kido, Lid van den Raad van State.
Okoebo, Minister van Financiën.
Jamagoetsi, Tweede Assistent-Minister van Buitenl. Zaken.
Ito, Vice-Minister van Openbare werken.
alsmede een groot aantal ambtenaren en tolken in het gevolg.

Het doel waarmede het gezantschap vertrekt, is veelvoudig. Vooreerst het bespreken van de herziening der tractaten, hetgeen volgens de bepalingen in het tegenwoordig tractaat in Juli 1872 moet plaats hebben; vervolgens de Simoneseki-indemniteit, waarvan nog ca. 2 millioen dollars aan de vier mogendheden Holland, Frankrijk, Amerika en Engeland te betalen zijn,

1 Deze betrekking bestond vroeger niet in Japan.

en ten slotte de bestudeering van vele zaken op staatkundig, technisch en opvoedkundig gebied. De Heer Iwakoera is aan het hoofd van het gezantschap geplaatst. Kort voor zijn vertrek uit Japan werd hij benoemd tot Udaijin, zijnde de tweede rang na den Mikado. Den eersten rang na den Mikado bekleedt Sanjo Udaijin, de tegenwoordige eerste minister, onder den hoogen titel van Daijo-Daijin. Tot de betrekking van Minister van Buitenlandsche Zaken, door het vertrek van den heer Iwakoera opengevallen, werd de heer Sojejima, lid van den Raad van State (geboortig uit het geslacht des voormaligen prinsen van Fizen) benoemd.

Den 15^{den} December 1871 gaf Z.M. de Tenno[1], ten 1 uur namiddags, een afscheids-audientie aan de ambassade, in tegenwoordigheid van de Ministers en leden van den Raad van State en andere departementen van bestuur.

Z. Ex. Sanjo Daijo Daijin was ter linkerzijde van Z.M. den Tenno gezeten. De gezanten werden vervolgens door Z. Ex. Sanjo aan Zijne Majesteit voorgesteld, waarop Z.M. de volgende rede hield:

'Ik zend u thans als gezanten naar verschillende vreemde landen. Te oordeelen naar uwe bekwaamheid en getrouwheid, twijfel ik niet of gij zult uwen plicht met vlijt volbrengen en u met goed gevolg van de zending kwijten, die aan u wordt opgedragen. Hierbij overhandig ik uwe geloofsbrieven. Steeds mijne vriendschappelijke gevoelens jegens de vreemde Mogendheden in uwen geest levendig houdende, zult gij al uw best doen om het doel dat ik beöog te bereiken. Van dezen dag af zal ik niet ophouden uwen gelukkigen terugkeer in Japan te wenschen. Neemt zoodanige voorzorgen voor uwe gezondheid, als vereischt worden bij uw reis door zoo ver verwijderde streken.'

Na deze rede gehouden te hebben, gaf Z.M. de Tenno zijn eigenhandig geschreven brief aan den oudsten gezant over. Daarna vertrokken de gezanten. Achtereenvolgens werden de commissarissen en het verder gevolg van het gezantschap tot Z.M toegelaten om den Tenno hunne hulde te brengen. Nadat deze plechtigheid afgeloopen was, gaf Z.M. eene bijzondere audientie aan de gezanten en hun gevolg in het lusthuis van den keizerlijken tuin te Jamasaki.

1 De Japanners noemen den Mikado thans meestal 'Tenno.'

De heer de Long, gezant van de Vereenigde Staten in Japan, vergezelde het gezantschap tot aan Washington, terwijl eenige jeugdige Japansche dames van hooge geboorte in het gezelschap van mevrouw de Long zijn medegegaan, ten einde in Amerika eene fijn beschaafde opvoeding te genieten. Met de Pacificmailboot van den 25sten Deceember 1871 is het gezantschap van Jokohama naar San Francisco vertrokken.

Wij verwachten van deze zending ongetwijfeld eenige goede uitkomsten, ofschoon we niet kunnen ontveinzen, dat er bij de ontvangst aan de hoven van Amerika, Frankrijk en Engeland groote moeilijkheden voor het gezantschap zullen uit den weg te ruimen zijn. Wat de overige tractaatmogendheden betreft, gelooven wij niet dat er ernstige bezwaren zullen ontstaan. De Simoneseki-indemniteit moge misschien, behalve bij de drie genoemde natiën, ook in Nederland eenige kleine moeilijkheden medebrengen, doch wij zijn overtuigd, dat deze zeer gemakkelijk zullen worden te boven gekomen.

De groote moeilijkheden, die wij vooruitzien, bestaan in het thema: de missionaires en de zich Christelijk noemende godsdienst. Amerika zal misschien minder sterk aandringen op de toelating van zendelingen door het geheele Rijk, doch wij zijn er bijna zeker van, dat de Fransche en Engelsche hoven deze bepaling niet gemakkelijk zullen laten glippen. Doch deze hoven zullen in den heer Iwakoera geen gemakkelijken bestrijder vinden, want Iwakoera zal, onzes inziens zeer terecht, vooreerst in dit punt niet toegeven.

Zoo natuurlijk als de zaak is, schijnt geen enkele der drie genoemde natiën te kunnen of willen begrijpen, dat de regeering huiverig is om de zendelingen der verschillende Christelijke godsdienstsecten vrijen toegang in Japan te verleenen, nadat dit land eenmaal, ruim tweehonderd vijftig jaar geleden, zulk een duchtige les gehad heeft, en bij ervaring weet, welke nadeelen de paters Jezuieten aan het Rijk hebben toegebracht.

Bovendien weet menig ontwikkeld Japanner zeer goed, dat in alle Europeesche landen groote bewegingen op staatkundig en maatschappelijk gebied bestaan, die haren grond in een onverzoenlijken strijd tusschen de verschillende secten (soorten) van den Christelijken godsdienst hebben. Geheel Duitschland wordt beroerd door een hevigen strijd tusschen Ultramontanen, Oud- en Nieuw-Katholieken, Evangelisten en niet-Evangelisten; in Ierland schijnt het moorden aan de orde van den dag en

heeft hoofdzakelijk zijn grond in strijd over den godsdienst. En wie is de verschrikkelijke tafereelen vergeten, die vroeger door de Roomsche Inquisitie, ook enkel en alleen ter wille van den Christelijken godsdienst, ten tooneele zijn gevoerd? Dit alles is geenszins onbekend gebleven aan den Japanner. Het Japansche gouvernement ziet zeer goed in, dat de verschillende soorten van predikers, die allen met luider stem voor hetgeen zij Christelijken godsdienst noemen, zullen ijveren, onder de Japansche bevolking diezelfde godsdiensthaat en vijandschap zullen teweegbrengen, die helaas maar al te zeer bestaat bij de bewoners van hetzelfde land in de meeste Europeesche Staten.

De Engelsche bladen, die in Japan verschijnen, hebben in den laatsten tijd niet opgehouden met artikel op artikel te schrijven om de gezanten der mogendheden toch vooral over te halen het toelaten der zendelingen bij de hernieuwing der tractaten te stipuleeren. De aloude gewoonten en gebruiken van Japan worden beschimpt en op echt Christelijke (?) wijze als ‘the most inconsistent heathen ceremonies of a Pagan world etc.’ gecritiseerd.

Wij weten dat eenige missionaires, die in de open havens van Japan verblijf houden, zooals het heet voor de waarneming van den kerkelijken dienst bij de Europeanen en Amerikanen, memories aan hunne gezanten hebben ingediend, om te dienen bij het advies dat de vertegenwoordigers aan hunne gouvernementen gegeven hebben ten opzichte van de herziening der tractaten. Daar het velen dezer heeren zendelingen op den duur begint te vervelen zich tevreden te moeten stellen met in het geheim, tegen de bestaande tractaten in, bekeerlingen onder de Japanners te maken, zoo worden de respectieve regeeringen zonder ophouden door hen wakker gehouden en de pers voortdurend door hen opgestookt.

Wij kunnen geen vrede hebben met de overhaasting, waarmede de Fransche en Engelsche missiën te werk gaan, en de indringende taktiek die zij in Japan volgen. Zij plaatsen zich op een standpunt, dat hun in een vreemd land niet past. Eenzijdig als zij zijn, zien zij alle andere belangrijke zaken over 't hoofd of achten die niet, en verwachten zij alleen heil van hunne prediking. Wij zijn juist van het tegenovergestelde gevoelen en achten de toelating der zendelingen in dezen tijd nog zeer gevaarlijk voor Japan. Ook heeft het volk voorshands geen behoefte aan deze heeren; zij zouden thans veel meer gediend

zijn met onderwijzers voor de lagere school, doch daartoe willen de hh. zendelingen - behoudens enkele loffelijke uitzonderingen - niet afdalen. De bevolking is in Japan met hare Sintoleer (die weder meer en meer de overhand heeft, sedert de regeering het Buddhisme tegengaat) tevreden, en terwijl thans in godsdienstzaken rust, tevredenheid en verdraagzaamheid heerscht, laat het zich op grond van de ervaring in de Europeesche landen verwachten, dat dit niet meer het geval zal wezen, als Japan voor de christelijke godsdienst-belijdenissen zou opengesteld worden en een aantal Engelsche staatskerk-missionaires, Franciscanen, Lazaristen, Jezuïten, Dominikanen en Presbyterianen, Congregational-Company, Moravische en Evangelische zendelingen het land op eenmaal zouden komen binnenstormen, even als dit in China geschied is. Wij hopen daarom dat de drie gouvernementen van Amerika, Engeland en Frankrijk niet te zeer zullen vertrouwen op de zoogenaamde openbare (?) meening der pers in Japan, noch op de herhaalde voorstellen der zendeling-genootschappen, en dat zij de zwarigheden zullen erkennen, die voorshands aan de toelating der missionaires in Japan verbonden zijn en aan het Japansche gezantschap geene voorwaarden zullen stellen, die het onmogelijk, als strijdig tegen de belangen van hnn land, kan aannemen.

Wat de Simoneseki-indemniteit aangaat, gelooven wij dat het Japansch gouvernement de stille hoop koestert, dat de hierbij betrokken mogendheden, - nu zij van den goeden wil der Japansche regeering overtuigd zijn, om de betrekkingen van vriendschap en handel op een vasten en goeden grondslag te brengen, - het nog verschuldigde bedrag zullen schenken. In hoeverre die wensch vervuld zal worden weten wij niet; evenwel komt hij ons niet onredelijk voor. Als men bedenkt, dat het gebeurde bij Simoneseki grootendeels aan de schuld van den landsheer van Tjoosjoe lag, dat het gouvernement reeds een gedeelte van de bepaalde schadevergoeding heeft afbetaald, en op 't oogenblik in eene overgangsperiode verkeert, die den inhoud van 's rijks schatkist tot een minimum gebracht heeft, dan kan men de traagheid in 't betalen van het nog verschuldigde bedrag niet zeer euvel duiden aan de regeering. Zeker hebben aan den anderen kant de genoemde mogendheden recht om de uitvoering van de gesloten overeenkomst te vorderen. Doch het is wel eenigszins hard om van eene natie, die thans van het verkeerde harer vroegere handeling ten volle overtuigd is, en door

menig voorbeeld reeds getoond heeft zich in het vervolg daaraan niet meer te zullen schuldig maken, de rest der opgelegde boete te blijven vorderen. Ware Japan even hardnekkig tegen de vreemdelingen gestemd gebleven als in vroegere jaren, we zouden het zelfs wenschelijk vinden, dat met kracht op de afbetaling wierd aangedrongen, doch nu de Japansche regeering het tegendeel daarvan bewijst, en den omgang met vreemde natiën op een zooveel mogelijken goeden voet tracht te brengen, zouden wij eene minnelijke schikking der zaak het beste achten. In geen geval zal deze zaak moeilijkheden geven, die onoverkomelijk blijken, daar het Japansche gouvernement in het ergste geval door het sluiten van eene leening er van verlost kan worden. De handelsovereenkomsten, alsmede de herziening van het tarief der in- en uitgaande rechten zullen spoedig genoeg geregeld zijn. Later wenschen wij daaromtrent nog het een en ander in het midden te brengen.

II.

Openbare werken, onderwijs.

De oprichting van een aantal vuurtorens op verschillende, voor de scheepvaart zeer belangrijke punten van de Japansche kust is een der nuttigste werken geweest in het afgeloopen jaar. Met behulp van eenige europeesche bouwkundigen, onder directie van den heer Brunton, Britsch ingenieur bij de lichttorens, heeft de Japansche regeering thans reeds de volgende lichten gevestigd:

		Torens.	N. B.	O. L. v. GREENW.		ZICHTBAAR OP EEN AFSTAND VAN
Baksteenen toren.....te	*Sinagawa*.....	Jedohaven.....	35° 36′	139° 52′	Vast, rood licht....4e orde.	9 mijlen.
Baksteenen toren.....	" *Kanonsaki*.....	Ingang van de golf van Jedo.....	35° 15′	139° 44′	Vast, wit licht....3e orde.	14 "
Witte steenen toren.....	" *Tsoeroegi-saki*.....	Prov. Sagami aan den ingang van de golf van Jedo.....	35° 8′	139° 42′	Elke 10 sekonden flikkerend licht, wit 2e orde.	16½ "
Wit geschilderde bakstenen toren.....	" *Nosima-saki*.....	Prov. Awa op Nipon, oostelijk van het Mela-Zand.....	34° 53′ 20″	139° 51′ 30″	Vast, wit licht....1e orde.	20 "
Baksteenen toren.....	" *Jokasima*.....	Misaki-haven in de prov. Sagami...	35° 7′	139° 37′	Vast, wit licht....4e orde.	9 "
Witte steenen toren.....	" *Mikonoto*.....	Rock-Island, ten zuiden van Simoda, in de prov. Idzoe.....	34° 34′ 20″	138° 57′ 10″	Vast, wit licht....1e orde.	21 "
Wit geschilderde achthoekige houten toren.....	" *Iro-o-saki*.....	Zuidelijkste punt van de prov. Idzoe...	34° 36′	138° 51′	Vast, rood licht....6e orde.	8 "
Witte steenen toren.....	" *Kashino-saki*.....	Oostelijke punt van het eilandje Oösima, prov. Kii.....	33° 28′	135° 52′	Elke halve minuut draaiend wit licht. 2e orde.	18 "
Wit geschilderde achthoekige houten toren.....	" *Siwomi-saki*.....	Zuidelijkste punt aan de prov. Kii...	33° 26′	135° 46′ 30″	Vast, wit licht....1e orde.	20 "
Wit geschilderde vierkante houten toren.....	" *Temposan*.....	Bij het fort Temposan aan den mond van de Ajikawi, bij Osakka.	34° 40′	135° 27′	Vast, wit licht....1e orde.	10 "
Wit geschilderde achthoekige houten toren.....	" *Wada-no-misaki*...	Zuidwestelijk van Kobé (haven van Hiogo).....	34° 40′	135° 12′	Vast, rood licht...1e orde.	10 "
Steenen toren.....	" *Jesaki*.....	Noordel. punt van het eiland Awadji, in de straat van Akasi, zijnde de oostel. ingang tot de binnenzee.	34° 37′	135° 0′	Vast, wit licht....1e orde.	18½ "
Graniet-toren.....	" *Rockuren*.....	Oostel. punt van het eiland Rockuren aan den westelijken ingang van straat Simoneseki.....	33° 59′ 15″	130° 52′ 49″	Vast, wit licht....4e orde.	12 "
Wit geschilderde zeshoekige ijzeren toren.....	" *Iwosima*.....	Noordelijkste punt van het eiland Iwosima aan den ingang van de haven van Nagasaki.....	32° 43′	129° 46′	Vast, wit licht....1e orde.	21½ "
Wit geschilderde achthoekige ijzeren toren.....	" *Satanomisaki*.....	Kaap Chichakoff op een klein eiland aan de zuidelijkste punt van het eiland Kioe-Sioe.....	30° 58′ 30″	130° 45′	Vast, wit licht....1e orde.	21 "

Lichtschepen.

				Zichtbaar op een afstand van
Kai-sho-Maro	Roode houten romp, twee masten, met een rooden bal aan den voormast.	Baai van Jokohama, zuid-oostelijk van de ankerplaats.	Rood, vast licht.	10 mijlen.
Kai-sho-Maro	Roode houten romp, twee masten, met een rooden bal aan den voormast.	Haven van Hakodadé op het noordelijkste punt.	Wit, vast licht.	10 "

Boeien.

PLAATSING.	BESCHRIJVING.	Diepte van het water. (bij laag water.)
Noordzijde van de ankerplaats te Jokohama	Roode, ijzeren boei met een kooi op den top, 10 voet boven de wateroppervlakte reikende.	4 vadems.
Zuidzijde van de ankerplaats te Jokohama	Idem	4 "
Buitenzijde van de bank in de baai van Jedo op de hoogte van Kawasaki, zuidelijkste boei	Idem	6 "
Buitenzijde van de bank in de baai van Jedo op de hoogte van Kawasaki, noordelijkste boei	Zwarte ijzeren boei met een kooi op den top	6 "
Westelijk uiteinde van Saratoga-spit op de hoogte van Foetsoe-Hana, in de baai van Jedo	Roode ijzeren non-boei met kooi van 15 voet boven de water-oppervlakte	9 "
Zuidelijk van Kanabuse (of de zoogen. visschers-rots). Oostelijk van straat Simoneseki	IJzeren boei met witte en zwarte ringen, met een kooi van 10 voet op den kop	9 "
Ondiepte gewoonlijk genoemd: "Middle ground." Oostelijk van straat Simoneseki	Roode ijzeren boei met een kooi van 10 voet op den kop.	3 "

Bakens.

Op de *Jobsibi-klip* in straat Simoneseki. Oostelijk van het bevaarbare kanaal	Rood geschilderde steenen, kegelvormige baken van 20 voeten hoog	Bij laag water (springtijd) is de klip 4 voet boven water.
Op de ondiepte van *Naroesi*, in straat Simoneseki. Noordelijk van het bevaarbare kanaal	Kegelvormige steenen baken met peervormigen top, 20 voeten hoog en wit geschilderd	Bij laag water ligt de ondiepte 2 voet. hoog bloot.
Op de *Manaita-klip*, in straat Simoneseki. Noordelijk van het bevaarbare kanaal	Kegelvormige steenen baken met een bal op den top. Hoogte 20 voet. Kleur: afwisselende witte en zwarte ringen.	Bij laag water ligt de klip gelijk met het wateroppervlak.

De Japansche regeering wil voortgaan met nog meerdere torens, enz. op te richten en heeft in de maand Juli daartoe de volgende bekendmaking uitgegeven:

'Het is gebleken dat vuren voor de scheepvaart van het grootste belang zijn. In Japan hebben ten dienste van de zeevaart op verschillende landhoofden van de kust houtvuren gebrand, welke door de bewoners in de nabijheid moesten onderhouden worden. Het onderhoud van deze houtvuren was evenwel zeer kostbaar; bovendien werden deze houtvuren door harden wind of regen gemakkelijk uitgebluscht, hetgeen de scheepvaart aan groote gevaren blootstelt, in plaats van haar te helpen. Alle

oude houten vuren moeten van nu af aan niet meer gebezigd worden. Elke plaatselijke autoriteit in het rijk, welke een lichttoren in haar district wenschelijk acht, wordt verzocht zich aan te melden aan het bureau van den Raad van State.'

(get.) Daijokwan.

15^{den} dag, 5de maand, 4de jaar Meiji. (2 Juli. 1871.)

Tot de verdere meest belangrijke openbare werken behooren het arsenaal en dok te Jokoska, de rijksmunt te Osakka, de telegraaf Jede-Nagasaki, de spoorweg Jokohama-Jedo-Osakka-Hiogo-Kiota, de oprichting van op Europeesche wijze aangelegde regeeringsgebouwen te Jedo, enz.

Den 28sten Maart 71 had de feestelijke opening plaats van het arsenaal te Jokoska, in tegenwoordigheid van de meeste Japansche ministers en de gezanten der tractaatmogendheden, welke laatste hiertoe door de Japansche regeering waren uitgenoodigd. Een eskader van verschillende oorlogschepen vertrok van Jokohama naar Jokoska: 'de Alma,' gepantserde corvette van de Fransche marine, met den heer Outrey, Fransch gezant aan boord; 'de Elk,' kanonneerboot van de Britsche marine, met den heer Harry Parkes, Britsch gezant; 'de Alaska' van de Amerikaansche marine, met den heer De Long, gezant voor de Vereenigde Staten; 'de Hertha en Medusa', corvetten der Noord-Duitsche marine, met de heeren von Brandt, gezant voor den Duitschen Bond, van der Hoeven, gezant voor Holland, Don Rodriguez, gezant voor Spanje, en Con Fé d'Astiani, gezant voor Italië, aan boord; 'de Osakka' en 'Iho-Sho-Maro' corvetten der Japansche marine met de Japansche ministers van oorlog, financiën, binnenlandsche zaken en eeredienst, benevens eenige leden van den Raad van State en verdere hooggeplaatste personen aan boord; 'de Thabor' Japansch stoomvaartuig, voor den vuurtorendienst, met verscheidene consuls en eenige andere genoodigden.

Bij dit eskader voegden zich nog de sleepbooten der Pacific-mail Company en der Peninsular and Oriental Steam Navigation Company, alsmede eenige koopvaardij-stoombooten met tal van nieuwsgierigen aan boord.

Na een paar uren stoomens waren de genoodigden in de haven van Jokoska, een der schoonste, die in de Jedobaai gevonden worden, aangekomen. Natuurlijk waren alle schepen, zoodra zij de haven bereikt en geankerd hadden, van boven tot

beneden met vlaggen en wimpels versierd. De booten werden neêrgehaald en de aanwezigen aan land gebracht.

Het drooge dok, dat 430 voeten lang, 90 voet breed en 24 voet diep is, werd het eerst geopend, en ‘de Kiang-Soe,’ een Japansche stoomboot die voor reparatie in het dok geweest was, te water gelaten.

Vervolgens verzamelde men zich in een der gebouwen van het arsenaal, alwaar Zijne Keizerlijke Hoogheid Arisugawa-no-Mija (destijds minister van oorlog) de volgende rede door een tolk in het Fransch liet voorlezen.

‘Reeds eenige jaren geleden ondernam de Japansche regeering, overtuigd van het groote belang van openbare werken, de oprichting van een arsenaal te Jokoska. Het werk werd opgedragen aan de directie van den heer Verny[1]. Door de bekwaamheden van den heer Verny en van de beambten, die onder hem geplaatst waren, is het droge dok, welks opening zoo even heeft plaats gehad, voltooid. De Japansche regeering verheugt er zich over, dat de openingsplechtigheid in tegenwoordigheid van de ministers der tractaatmogendheden en hun aanzienlijk gezelschap heeft plaats gehad.

Wij hopen dat het dok niet alleen aan Japansche, maar ook aan vreemde vaartuigen diensten zal bewijzen en dat het moge bijdragen tot de ontwikkeling van onzen internationalen handel.

Ik neem deze gelegenheid te baat om de erkentelijkheid van onze regeering te betuigen jegens het Fransche gouvernement, dat zoo welwillend de diensten van den heer Verny ter onzer beschikking stelde.

Ten slotte bedanken wij alle aanwezigen, die door hunne tegenwoordigheid tot de viering van deze plechtigheid hebben bijgedragen.’

Thans voerde de heer Harry Parkes het woord en stelde het welzijn in van Z.M. den Tenno (Mikado) van Japan. Vervolgens sprak de heer Outrey, die den voorspoed van het arsenaal te Jokoska en van andere openbare werken in Japan op het oog had. Daarna kwam de heer Verny aan de beurt, die de ‘entente cordiale’ tusschen Japanners en vreemdelingen tot mikpunt gekozen had. Nadat een der andere ministers ten slotte nog het welzijn van Hare Majesteit de Keizerin van Japan in-

1 Ingenieur bij de Fransche marine, tijdelijk in Japanschen dienst.

gesteld had, was de plechtigheid afgeloopen en namen de aanwezigen een kijkje in de verschillende gebouwen en afdeelingen van het etablissement.

De heer Verny publiceerde op last van het Japansche gouvernement kort daarna de volgende memorie in de couranten:

MEMORIE VAN ONKOSTEN AAN HET ARSENAAL TE JOKOSKA.

‘Het stelsel, in 1865 door de Japansche regeering aangenomen, omvat den aanbouw van smederijen, werkplaatsen en dokken, welke voldoende zijn voor elke soort van marine-werken.

De onkosten waren geraamd op 600,000 Mex. dollars per jaar, gedurende een tijdvak van 4 jaren, of eene totale som van 2,400,000 Mex. dollars.

Het werk is aangevangen in 1866; op den 19^{den} Februari 1871 bedroegen de gezamenlijke onkosten eene som van 1.769,026 dollars, verdeeld als volgt:

Grondstoffen, ruwe en bewerkte		509,827
Machineriën		215,816
Vrachten en andere transportuitgaven.		140,793
Bedragen aan agenten verschuldigd.		333,109
Loonen van werklieden.		188,263
Nog in aanbouw zijnde werken.		321,391
Uitgaven van werkplaatsen te Jokohama, enz.		59,827
		$ 1,769,026
Van deze som moet afgetrokken worden:		
Vergoeding voor gedane reparatiën ten dienste van vreemdelingen of andere Japansche departementen	190,348	
Waarde van machineriën in de werkplaatsen te Jokohama	62,800	
Kosten van aanbouw en onderhoud van vier vuurtorens	45,447	
		$ 298,595

	=====
Blijft	$ 1,470,431 (of ca. ƒ 3,823,120)
	=====

De oppervlakte van het etablissement bedraagt 16 ½ hectaren. De grond voor woonhuizen, bergplaatsen, enz. bedraagt 9 ½ hectaren; te zamen alzoo 36 hectaren.

Op den 19den Februari 1871 bleef nog eenig werk te doen voor de kantoren, bergplaatsen en kaaien. Er blijft nog ruimte over voor den aanleg van een tweede dok, volgens het plan van 1865.

Het aantal werklieden bedraagt te zamen 800. Het etablissement kan desvereischt werk verschaffen aan 1,200 werklieden.' .....

Jokoska, Maart 1871.

(get.) Verny.

In het afgeloopen jaar had ook de opening plaats van de nieuwe rijks-munt te Osakka. De eerste minister Sanjio Udaijin, de prins van Uwajima, de heeren Okuma (destijds directeur van openbare werken) en Kujio met een groot gevolg, benevens de gezanten der tractaatmogendheden en eenige Europeesche ambtenaren, welke door de Japansche regeering uitgenoodigd waren, bevonden zich den 4den Maart op de plaats der feestelijkheid.

Ten 12 ure m. werd in een der hoofdgebouwen der munt, met behulp van een Engelschen tolk, de volgende rede gehouden door den eersten minister Sanjio Udaijin:

'De Japansche regeering ondernam twee jaren geleden de oprichting van eene rijks-munt, met het doel een nieuw en zuiver muntstelsel in te voeren, 't welk overeenkwam met de muntstelsels in andere landen. Zij wenscht hierdoor tegemoet te komen aan de toenemende nationale behoefte, en den handel met de vreemdelingen meer te ontwikkelen.

Het werk waarvan wij spreken is thans voltooid, dank zij de ijverige medewerking van de "*Oriental Banking Corporation*" en van de heeren Kinder en Waters.

Het is eene groote voldoening voor de Japansche regeering dat de openingsplechtigheid in tegenwoordigheid van de gezanten der tractaatmogendheden en van andere vreemdelingen heeft plaats gehad. Dit is ons een bewijs, dat zij tot de ontwikkeling van den handel het hunne willen bijdragen. Wij hopen dat de vriendschapsbetrekkingen, welke tusschen onze natie en de vreemde mogendheden bestaan, zullen voortduren, en zoo mogelijk nog zullen toenemen.

Ten slotte wenschen wij de vertegenwoordigers der tractaatmogendheden en de overige aanwezigen te bedanken voor hunne welwillende tegenwoordigheid.'

Na deze rede bracht de muntmeester, de heer Kinder, de aanwezigen in de verschillende afdeelingen van het gebouw.

Alle werktuigen werden op eenmaal in beweging gezet en de verschillende achtereenvolgende bewerkingen van het metaal, zooals het assayeeren, het smelten, gieten, persen, walzen, snijden der schijven en het stempelen aan de aanwezigen getoond, totdat ten slotte de blinkende en klinkende dollars in een overvloed rolden, dien zelfs een Croesus zou benijd hebben.

Wij bezochten de munt van Osakka eenigen tijd geleden en maakten toen de volgende aanteekeningen omtrent de inrichting van dit etablissement:

De geheele oppervlakte der munt, met bijbehoorende gebouwen enz., bedraagt nagenoeg 8 vierk. hectometer. Het eigenlijke muntgebouw is in negen afdeelingen verdeeld; het eerste vertrek bevat de smeltovens en verdere werktuigen voor de behandeling van het goud; n°. 2 is ingericht voor het gieten van het zilver en heeft 12 windovens, waarin circa 2000 kilogrammen per dag kunnen gesmolten worden; n°. 3 bevat de werktuigen voor het rollen en walzen van het metaal; in de 4de afdeeling worden de schijven uit de metalen linten gesneden. De 5de of centrale afdeeling bevat de stoommachine, bestaande uit twee paren horizontale werktuigen, met hooge drukking, elk van deze met 20 paardekracht. Het zesde apartement dient als stempelkamer; acht persen kunnen tegelijk in werking gebracht worden. In de zevende afdeeling worden de munten opgewerkt door ze te verhitten, in verdund zwavelzuur te kooken en ten slotte in koud water af te wasschen. N°. 8 vormt de weegkamer, waarin elk muntstuk op eene uitmuntende balans gewogen wordt. De 9de afdeeling eindelijk bevat bergplaatsen en de zoogenaamde examinatiekamer, waarin de werklieden hunne kleederen verwisselen en bij het inkomen of verlaten van het gebouw onderzocht worden.

In eenige bijgebouwen vindt men het assayeerlaboratorium, de stoomketels en de muntstempel-graveerkamer. De verschillende gebouwen worden verlicht door eene kleine gasfabriek, die daarnevens is opgericht.

Het gebouw, hetwelk als kantoor van ontvangst voor onbewerkt goud en zilver dient, staat naast het hoofdgebouw en is door middel van een overdekten gang met het laatste verbonden. Men vindt hier de verschillende kantoren van den muntmeester, den Japanschen muntdirecteur (den heer Mawatori) en van de verdere administratieve beambten. Ter rechterzijde van het hoofdgebouw staat de woning van den muntmeester. Verder

vindt men er nog de woningen van de overige Europeesche beambten, de woning van den heer Mawatori, van de Europeesche werklieden, benevens eenige coke-ovens voor het smelten der metalen en een raffineersmelterij voor goud en zilver.

Met de oprichting van een zwavelzuurfabriek - eene zaak waameê men al eer had moeten beginnen - zal het plan voltooid zijn.

Het gebrek aan sterke zuren in Japan is de groote hindepaal die voor elke chemische industrie in dit land bestaat. Reeds zoo dikwerf hebben wij de Japanners op het noodzakelijke eener zwavelzuurfabriek gewezen; de zwavelzuurfabriekatie vormt den grondslag van elke andere chemische industrie; zonder zwavelzuur is elke scheikundige bewerking onmogelijk, want andere minerale zuren moeten weder met behulp van het zwavelzuur samengesteld worden. Ook de heer Gratama heeft de Japanners reeds langen tijd geleden op het noodzakelijke eener zwavelzuurfabriek gewezen; men was reeds bezig opmeetingen enz. daarvoor te doen, doch de zaak is tot heden toe steeds onuitgevoerd gebleven,

In ons verslag van 1870 deelden wij het door de Japansche regeering aangenomen nieuwe muntstelsel mede, en betoogden uitvoerig de noodzakelijkheid voor Japan om eene munt te hebben, die in innerlijke waarde met den zilveren Mexic. dollar overeenkwam, omdat de Mexic. dollar de hoofdmunt van geheel het verre Oosten is, tot aan Singapore toe. Het uitvoeren van klinkende munt door de Europeesche kooplieden wegens koersverschil, waardoor in vroegere jaren verbazende sommen het land verlaten hebben, zou dan van zelf ophouden.

Iedereen verwachtte met ongeduld, na de opening der munt, de uitgifte van de nieuwe munten. Doch er kwam maar geen nieuwe dollar voor den dag. Eindelijk (vier maanden nadat de opening had plaats gehad) vernam men in Juli, dat de Japansche regeering - more majorum - van denkwijze veranderd was en in plaats van den terecht aangenomen zilveren standaard, een gouden wilde invoeren. Het Japansche gouvernement zond hierover de volgende nota aan de gezanten der vreemde mogendheden:

‘Eenigen tijd geleden deelde onze regeering de fijnheid, het gewicht en de betrekkelijke waarde mede van de gouden, zilveren en koperen munten, welke zij besloten had in omloop te brengen.

Sedert hebben een zorgvuldig onderzoek van de verschillende muntstelsels van Europa en Amerika, van de betrekking tusschen standaardmunten en pasmunten, alsmede de meeningen van sommige boeken en ervaren personen ons tot de overtuiging gebracht, dat het meer in overeenstemming zou zijn met algemeene en van zelf sprekende grondbeginselen, wanneer wij den gouden dollar tot standaard maakten en den zilveren dollar daaraan toevoegden.

Zou niet het trapsgewijze gelijk maken van de standaarden en de gewichten der munten van alle landen de handelsoperatiën in groote mate vergemakkelijken? Wij hebben gehoord, dat men eenige jaren geleden eene conferentie te Parijs gehouden heeft, met het doel de muntstelsels van alle natiën te hervormen; wij gelooven, zooals uwe Excellentie ongetwijfeld zal weten, dat dit zeer ernstig gewenscht wordt door de onderdanen dier verschillende mogendheden.

Wij hebben daarom rijpelijk en haarfijn overwogen wat het voordeeligst en meest voor ons passend muntstelsel zou zijn, en na de muntstelsels der verschillende landen vergeleken te hebben, zijn wij tot het besluit gekomen om het vroeger door ons genomen plan te wijzigen en eene gouden munt te slaan van twintig yen (dollars), welke 30 grammen zuiver goud zal bevatten, bij eene fijnheid van 9/10 en een gewicht van 33⅓ grammen; verder gouden muntstukken van 10 jen, 5 jen, 2 jen en 1 jen, alle in dezelfde verhonding, zooals uit ingesloten tafel van de gewichten der nieuwe aangenomen gouden munten nader is aangewezen.

Wij zouden den zilveren standaardmunt van 1 jen, welke vroeger aangenomen was, geheel wenschen af te schaffen, doch de tegenwoordige omstandigheden van den handel in aanmerking nemende, hebben wij ons voorgesteld den zilveren Jen te munten voor elken Japanner of vreemdeling die zilvermetaal aan de munt brengt, met verzoek er zilveren dollars van te slaan. Deze zilveren jen zal alleen in de open havens van het Rijk circuleeren en geen deel uitmaken van het muntstelsel. Hij zal alleen gelijk zijn met den Mex. dollar en als zoodanig doorgaan. De Mex. dollar zal evenwel. ook - evenals vroeger - in omloop kunnen blijven.

De enkelvoudige gouden jen zal de eenheid vormen van de vijf bovengenoemde gouden munten. Elk bedrag zal in een van deze munten betaald kunnen worden. De zilveren pas-

munten van vijftig sen (½ dollar) en daarbeneden zullen dezelfde fijnheid bezitten, die vroeger bepaald was; de gewichten en het stelsel der pasmunten zijn echter een weinig veranderd. Wij hebben besloten de veranderingen zoodanig te maken als op bijgaanden staat vermeld is. Indien later eenige veranderingen in de gezegde munt-reglementen gemaakt moeten worden, zullen wij ons ten doel stellen geene veranderingen te maken, die tegenstrijdig zijn met de belangen van den nationalen en vreemden handel[1].'

27 Juni 1871.

Wij hebben de eer enz,

(get.) Sawa Nobujoshi

(minister van buitenlandsche zaken).

Terashima Munenori,

(vice minister van buitenl. zaken).

Dit stuk komt ons voor als een tamelijk onlogisch samenweefsel van blijkbaar door de schrijvers zelven niet goed begrepen argumenten. De verandering daargelaten, zou immers juist de wenschelijke eenheid van munt in alle landen, waarover de Japansche regeering spreekt, den zilveren jen of dollar (van gelijke innerlijke waarde als de in het oosten en in Amerika algemeen circuleerende zilveren Mexic. dollar) boven den gouden wenschelijk doen zijn. De vraag zoowel als de deftige mededeeling van de conferentie te Parijs (die hier gerust had kunnen weggelaten worden) zijn beide zeer misplaatst, wanneer de regeering ze heeft willen laten dienen als argumenten voor de verandering van den zilveren in den gouden standaard.

De heer Adams, sedert het vertrek van Sir Harry Parkes chargé d'affaires van het Britsche rijk in Japan, antwoordde, mede namens de gezanten der overige tractaatmogendheden, op deze mededeeling met den volgenden brief:

Jedo, 15 Juli 1871.

'De ondergeteekende heeft de eer de ontvangst te erkennen, van Uwer Excs. missive van den 27sten Juni ll., benevens van eene copie der munt-reglementen, welke de regeering des Mikado's in werking denkt te stellen en de tafels die de ge-

1 Deze brief ging vergezeld van een munt-reglement, dat wij echter als van geen bijzonder belang zijnde, achterwege laten. De tafel bevattende de gewichten, enz. van de nieuw aangenomen munten volgt hierna.

wichten, fijnheid en betrekkelijke waarde van de nieuw aangenomen munten aanwijzen.

De vertegenwoordigers der vreemde mogendheden hebben deze stukken met de grootste oplettendheid onderzocht. Zij kunnen voor Uwe Excellentie niet verbergen, dat het thans door de Japansche regeering aangenomen muntstelsel hun voorkomt niet geheel aan de verwachtingen te zullen beantwoorden, welke zij hiervan gekoesterd hadden.

Zonder in eene discussie te willen treden over de quaestie van een gouden of zilveren standaard, betreuren de gezanten het zeer, dat het ministerie van financiën het oorspronkelijke plan heeft vaarwel gezegd, omdat dit plan, de onmiddellijke aanraking van Japan met andere landen waar geen gouden munt bestaat in aanmerking genomen, hun voorkwam meer in overeenstemming te zijn met gezonde beginselen van staathuishoudkunde.

Uwe Excellentie kondigde wel is waar de uitgave aan van een zilveren jen, welke in de open havens zal circuleeren en gelijke waarde zal hebben als de Mex. dollar, doch het valt moeilijk aan dit besluit eenige waarde te hechten, omdat het niet waarschijnlijk is, dat de vreemde kooplieden zilveren jen aan de rijks-munt zullen laten slaan. De Mex. dollar immers geniet dezelfde voordeelen als de zilveren jen, zonder aan het nadeel van een muntloon van twee percent onderworpen te zijn[1]. Het is daarom inderdaad te vreezen, dat de nieuwe zilveren jen op deze wijze eene bron van verwarring bij handelsovereenkomsten zal worden, in plaats van verbetering aan te brengen.

Verscheidene andere bepalingen in het muntregelement zijn eveneens open voor kritiek, zooals o.a. de bepaling in de laatste paragraaf van Art. IV[2], welke de betrekkelijke waarden van den gouden en zilveren jen vaststelt. De vreemde gezanten hebben evenwel bij de laatste bijeenkomsten

1 In de munt-reglementen is namelijk dit muntloon over den Japanschen jen vastgesteld.

2 Deze alinea luidt als volgt:
‘Voor het betalen van rechten en belastingen in de open havens, zal de betrekkelijke waarde van den zilveren jen en de gouden standaardmunt worden vastgesteld op 100 zilveren jen voor 101 gouden jen.’ Eene tweede onzes inziens vrij verkeerde bepaling is dat: ‘de waarde van goud en zilver is vastgesteld op 16 dd. zuiver zilver tegen 1 deel zuiver goud.’

woordelijk verklaard, dat deze zaken geheel alleen tot de bevoegdheid van het Japansche gouvernement behooren en dat zij zich niet met de maatregelen, door het ministerie van financiën genomen, wenschen te bemoeien, dan voor zooverre noodig was om de belangen hunner landgenooten te beschermen.

Ondergeteekende vergenoegt zich daarom, in overeenstemming met zijne ambtgenooten, zich thans voor te behouden de rechten van Britsche onderdanen zoo noodig te verdedigen en zich nauwgezet aan de tractaten te houden.

Indien het dientengevolge later mocht blijken, dat de nieuwe munt-reglementen, nadat zij in werking gesteld zijn, inbreuk maken op de rechten der vreemdelingen of de tractaatbepalingen, zal het de plicht van den ondergeteekende zijn zich tegen de verdere uitvoering daarvan te verzetten, voor zooverre het Britsche onderdanen betreft.'

De ondergeteekende heeft de eer enz.,
(get.) F.O. Adams,
chargé d'affaires van Hare Britsche
Majesteit in Japan.
Aan H. Excs.
Sawa Guaimukio en
Terashima Guaimutojoe,
enz. enz.

De Japansche regeering bleef bij haar voornemen om haar eerste plan te veranderen en antwoordde de vreemde gezanten met de volgende missive:

Jedo, 18 Augustus 1871.

'Wij hebben de eer Uwe Exc. te verzoeken, den volgenden staat aan uwe landgenooten te doen mededeelen, als de uitkomst der proefnemingen, die aan de rijks-munt te Osakka genomen zijn met het slaan der nieuwe munten.'

Wij hebben de eer etc.
(get.) Sawa Nobujoshi,
Terashima Munenori.

NAMEN DER MUNTEN.		FIJNHEID IN DUIZENDSTE DEELEN.		STANDAARD-GEWICHT VAN ZUIVER METAAL.		STANDAARD-GEWICHT DER MUNTEN.		TOEGELATEN AFWIJKING.					
		ZUIVER METAAL.	ALLOOI.	TROY GEWICHT.	METRIEK GEWICHT.	TROY GEWICHT.	METRIEK GEWICHT.	IN DE FIJNHEID.	IN HET GEWICHT VAN ÉÉN ENKEL STUK.		IN HET GEWICHT VAN EEN GROOT AANTAL TE ZAMEN.		
				GREINEN.	GRAMMEN.	GREINEN.	GRAMMEN.	DUIZENDSTE DEELEN.	GREINEN TROY.	MILLI-GRAMMEN.	AANTAL STUKKEN.	TOEGELATEN AFWIJKING. GREIN. TROY.	TOEGELATEN AFWIJKING. GRAMMEN.
Goud.	20 Jen.	900	100	462,97	30	514,41	$33^1/_3$	2	$1/_2$	32,4	1000	72	4,666
	10 "	900	100	231,48	15	257,20	$16^2/_3$	2	$1/_2$	32,4	1000	48	3,110
	5 "	900	100	115,74	7,5	128,60	$8^1/_3$	2	$1/_2$	32,4	1000	36	2,333
	2 "	900	100	46,29	3,0	51,44	$3^1/_3$	2	$1/_4$	16,2	1000	24	1,555
	1 "	900	100	23,15	1,5	25,72	$1^2/_3$	2	$1/_4$	16,2	1000	12	0,778
Zilver.	1 Jen.	900	100	374,40	24,261	416,0	26,957	2	$1^1/_2$	97,2	1000	96	6,221
	50 Sen.	800	200	154,40	10	193,0	12,500	2	$1^1/_2$	97,2	1000	72	4,666
	20 "	800	200	61,76	4	77,2	5,000	2	1	64,8	1000	48	3,100
	10 "	800	200	30,88	2	38,6	2,500	2	$1/_2$	32,4	1000	24	1,555
	5 "	800	200	15,44	1	19,3	1,250	2	$1/_2$	32,4	1000	24	1,555

TAFEL VAN DE KOPEREN MUNTEN.

NAMEN DER MUNTEN.	GEWICHT IN GRAMMEN.	GEWICHT IN GREINEN TROY.
Een Sen.....	7,13	410
Een halve Sen.....	3,56	55
Eene Rien.....	0,90	14

De quaestie is beslist, Japan zal een gouden muntstandaard hebben met zilveren en koperen pasmunten, benevens een bijkomenden zilveren dollar, die dienen zal voor het handelsverkeer tusschen Japanners en vreemdelingen.

Eerst in September werden eenige nieuwe munten uitgegeven. Het bleek al dadelijk dat de navraag vooral onder de vreemdelingen zeer groot was, vooral ten aanzien van de zilveren pasmunten, hetgeen niet te verwonderen is, daar men, behalve de oude Japansche papieren munt (kinsatsoe), eigenlijk geen kleine munten meer heeft. De onderdeelen van den Mexic. dollar vindt men in het oosten niet of zoo zeldzaam, dat de verschijning daarvan een witte raaf kan heeten.

Tot heden (Februari 72) was echter nog geen nieuwe munt te Nagasaki in omloop. De berichten uit Osakka en Hiogo luiden wel is waar, dat er nu en dan vrij aanzienlijke afleveringen van gemunt geld aan de rijksmunt plaats hebben, doch het schijnt dat dit nieuwe geld vooral naar het binnenland of meer naar 't noorden van Japan wordt vervoerd. De europeesche kooplieden verlangen zeer, en met recht, naar de algemeene circulatie van de nieuwe munt. Het schijnt echter dat er in den laatsten tijd eenige moeilijkheden ontstaan zijn tusschen de Japansche administratie der munt en den muntmeester Kinder, voornamelijk hierin bestaande, dat de Japanners het opperbestuur meer en meer zelven in handen willen nemen. De muntmeester heeft zich dit - onzes inzens terecht - niet laten welgevallen, omdat hij bij contract als bestuurder der geheele inrichting was benoemd.

Men zou volgens anderere berichten thans ongeveer voor 25,000 jen waarde dagelijks munten. Als dit inderdaad het geval is, zullen de andere open havens spoedig wat van de lang verwachte munten te zien krijgen.

Wij zullen deze muntengeschiedenis eindigen met de vermelding van eene circulaire van het Japansche gouvernement aan de gezanten der tractaatmogendheden, waarin de koers van de oude munt tegenover de nieuwe wordt vastgesteld.

Jedo, 4 September 1871.

‘Na met U en Uwe ambtgenooten geraadpleegd te hebben, hadden wij de eer u bij missive van den 27sten Juni 1871 de gewichten van de nieuw aangenomen munten mede te deelen, benevens de hoeveelheid zuiver metaal in elk muntstuk

vervat, de muntreglementen en de betrekkelijke waarden, die zij wettelijk zullen bezitten.

Nu onze plannen zoover volvoerd zijn, hebben wij verder bepaald, dat de nieuwe munten tegenover de oude de volgende verhoudingen zullen bezitten, namelijk: een honderd gouden jen zullen gelijk zijn aan twee honderd (oude) niboe-stukken of een honderd riô. Dit is in overeenstemming met een vroeger (22 November 1870) aan U en Uwe ambtgenooten gezonden brief. Het is verder bepaald dat de in- en uitvoerrechten tegen bovengenoemden koers zullen ontvangen worden, terwijl de Mexicaansche dollar, even als tot heden, tegen den koers van een honderd Mex. dollars voor drie honderd en elf zilveren boe's zal aangenomen worden.

Wij verzoeken u dit aan uwe landgenooten te willen meedeelen.'

Wij hebben de eer, enz, Den Heer F.O. Adams, enz.

(get.) Iwakoera Tomomi.

Minister van buitenl. zaken.

Terashima Munenori,

Vice Minister van buitenl. zaken.

Tot de gebeurtenissen die te belangrijk zijn om te worden voorbijgegaan, behoort zeker ook de organisatie van een geregelden dienst der posterijen. Langen tij toch was de gemeenschap tusschen de verschillende deelen van het Japansche rijk zeer gebrekkig. Wel is met de geregelde vaart van de Pacific mail-company-stoombooten eene belangrijke verbetering aangebracht voor de open havens Hakadodé, Jedo, Jokohama, Hiogo, Nagasaki; doch in het binnenland bleef het verzenden van brieven een lastige en dikwerf zeer kostbare zaak. Hoe ernstig de regeering eindelijk de zaak zich heeft aangtrokken, kan blijken uit de volgende publicaties in Februari 71 aan de bevolking en vreemdelingen gericht:

'Het is van het grootste belang, zoowel voor openbare als persoonlijke zaken, de post-gemeenschap zooveel mogelijk te verbeteren. Tot nu toe werd de postdienst geheel aan particuliere ondernemingen overgelaten, waarvan eene groote traagheid in het overbrengen van brieven meestal het gevolg was. Somtijds werden meer dan tien dagen vereischt, om een brief

een honderd mijlen ver te zenden, terwijl in vele andere gevallen vrees bestond of de brieven wel hunne bestemming bereikt hadden, Het tarief voor eene spoedige verzending van brieven was bovendien zeer hoog, waardoor de armere klassen in verwijderde oorden des lands geheel van briefwisseling verstoken waren. Ook is het meermalen gebeurd dat, wegens de moeilijkheid om de marktprijzen van producten in verschillende deelen van het rijk te leeren kennen, ongegroude berichten verspreid en de openbare meening misleid werd. He kennis van deze feiten heeft onze diepe deelneming gaande gemaakt. Wij hebben om deze redenen het voornemen trapsgewijs een stelsel van posterijen langs de hoofdwegen van ons Rijk te vestigen, opdat zoodoende wisseling van gedachten tusschen de meest verwijderde plaatsen kunne plaats hebben, de toestand der zaken over het geheele land met gemak en met spoed overzien kunne worden en alle klassen van menschen met den grootst mogelijken spoed brieven kunnen verzenden. Voorloopig zullen wij, bij wijze van proefneming, dagelijksche postdiensten vestigen tusschen Jedo en Kioto in 72 uren, van Jedo tot Osakka in 78 uren. Men kan niet alleen brieven naar deze plaatsen, maar ook naar alle aan den Tokaïdo gelegene steden en dorpen, alsmede naar alle plaatsen die 10 à 12 mijlen van den Tokaïdo verwijderd liggen, verzenden. Ook de provinciën Ise en Mino zijn in dezen postdienst begrepen.

Hieronder deelen wij de bepalingen mede voor het verzenden van brieven met de rijkspost.

Eerste maand 1871.
Raad van State.

Wij zullen den lezer de lange lijst van postdienst-bepalingen sparen en willen alleen nog meedeelen, dat een brief (enkel porto) van Osakka naar Jedo 15 tempo (ca. 37½ cent) en van Kioto naar Jedo 14 tempo (of ca. 35 cent) kost. Het stelsel is bovendien in den laatsten tijd aanmerkelijk uitgebreid, zoodat thans ook de voornaamste plaatsen op Kioe-Sioe en Sikok'f in de dagelijksche postgemeenschap zijn opgenomen. De ”proefneming’ van den Raad van State is dus goed geslaagd!

Van de posterijen kunnen wij gemakkelijk op de telegrafen overgaan en vermelden daarom hier dat het plan tot het maken eener telefische verbinding van Jokohama, Jedo, Osakka, Hiogo, Kioto en Nagasaki reeds eenigen tijd bij de Japansche regeering bestond; de uitvoering van deze vrij uitgestrekte lijn is bespoe-

digd tengevolge van de voltooiing der Oost-Aziatische kabels: Singapore naar Hongkong en Hongkong, Shanghai, Nagasaki tot Vladivostock in Russisch Siberië. Wij zijn aan eene Deensche maatschappij; '*the great Northern China and Japan Extension Company*,' het belangrijke feit verschuldigd, dat Japan thans in onmiddellijke telegrafische verbinding met Europa staat. Den 12^{den} Augustus 1871 werd het eerste telegram uit Nagasaki naar Europa verzonden. Behalve de Singapore-lijn kunnen wij van Nagasaki langs een tweeden veel korteren weg over Vladivostock naar Europa telegrafeeren en voor de matige som van 21.5 dollar (ca. ƒ 55) een telegram van 20 woorden naar alle voornaamste plaatsen in Europa zenden.

Deze Deensche maatschapij had het vorige jaar aan de Japansche regeering verlof gevraagd tot het aanleggen van een kabel tusschen Nagasaki en Jedo, doch het gouvernement gaf hierop ten antwoord, dat het reeds besloten had zelve eene landlijn tusschen Jokohama, Jedo, Osakka, Kioto, Hiogo en Nagasaki ten spoedigste aan te leggen en zich te Nagasaki aan de Deensche compagnie aan te sluiten.

In September 71 kwamen eenige europeesche telegraaf-beambten in Japan aan en werd onmiddellijk een aanvang gemaakt met het plaatsen der telegraafpalen langs den tokaïdo. De palen zijn op 't oogenblik allen gezet; men wacht op de aankomst van de isolatoren en verder materieel, dat uit Engeland moet komen. Het laat zich aanzien dat wij met den zomer van dit jaar ook naar Jedo kunnen telegrafeeren. De regeering heeft verder bevelen gegeven, om de telegrafische verbinding tot Hakodadé uit te breiden. Zooals wij reeds vroeger gemeld hebben, zijn reeds twee kortere lijnen, namelijk Jokohama - Jedo en Osakka - Hiogo sedert eenigen tijd in werking. De instrumenten te Osakka en Hiogo in gebruik zijn oude wijzertoestellen, door Bréquet in Parijs vervaardigd en opzettelijk met Romeinsche letters en Japansche karakters voorzien. De jeudige Japanners, die hier als telegrafisten dienst doen, kunnen derhalve zoowel in het Japansch als in eenige andere taal berichten overbrengen. Het is evenwel waarschijnlijk en te wenschen, dat men bij de nieuwe lijnen niet meer van de verouderde wijzertoestellen, die geen blijvend bewijs van het telegram achterlaten, zal gebruik maken. Wij gaven hun reeds meermalen den raad om voor deze land-lijnen Morse-toestellen te bezigen. Deze toestellen toch zijn hoogst eenvoudig in de bewerking en onderhoud en vereischen slechts

een weinig oefening in het seinen. Bovendien geven zij een waarborg en contrôle over de verzondene berichten. De Japanners zullen natuurlijk verplicht zijn een nieuw telegrafisch alphabet, dat het Japansche Irova (karakterschrift) teruggeeft, uit de punten en lijnen van den Morse-toestel samen te stellen, indien zij ook in hun eigen taal willen telegrafeeren. Dit levert evenwel niet het minste bezwaar op.

Van de telegrafen komen wij van zelve op de spoorwegen.

Aan den geprojecteerden spoorweg van Jedo naar Osakka, waarvan wij verleden jaar reeds gesproken hebben, is langzaam voortgewerkt. Trouwens Japan heeft op 't oogenblik hieraan nog geen behoefte.

Het ware beter geweest indien het Japansche gouvernement eerst begonnen was met de gewone wegen door het geheele rijk in een beteren staat te brengen. Wel geven sommige schrijvers over Japan op, dat de wegen in dit land zeer goed zijn, doch dit is voor het grootste deel bezijden de waarheid, De wegen zijn, behoudens weinige uitzonderingen (op Nipon), over 't algemeen slecht en worden slecht onderhouden. Vooral is dit het geval op Kioe-Sioe, een eiland dat tot de welvarendste en rijkste gedeelten van het land behoort. Het handelsverkeer zou oneindig toenemen, indien de gewone wegen van het binnenland beter gemaakt werden. Doch de regeering wil nu eenmaal spoorwegen hebben en voor zulk eene kostbare ‘spelerij’ leeningen sluiten en groote sommen besteden. Met kwistige hand wordt door de Engelsche ingenieurs met landsgelden omgesprongen in den aanleg der lijnen. Alles, tot zelfs steenen potten als leggers onder de rails, wordt uit Engeland ontboden. Het hout dat in het noorden van Japan zoo goed en goedkoop te verkrijgen is, schijnt ongeschikt, ofschoon bijna overal elders houten leggers gebezigd worden. Het ware, onzes inziens, wijzer gehandeld, indien het Japansche gouvernement, na het in kaart brengen en opnemen van de geprojecteerde lijnen, ze openbaar aanbesteed had, doch dit zou tegen den zin van de Engelsche pers geweest zijn, die beweert, dat dit in strijd zou geweest zijn met de ‘national pride and the important part England has played and is playing in this country.’

Tot ons leedwezen moeten wij hier vermelden, dat de heer E. Morel, hoofdingenieur bij den Japanschen spoorweg (5 Nov. 1871), op 30jarigen leeftijd gestorven is. De heer Coergill is met de hoofdleiding van dit werk belast. Naar de berichten

te oordeelen, mag de opening van een gedeelte der lijn, namelijk tusschen Jokohama en Jedo, in den loop van dit jaar verwacht worden, terwijl ook de korte afstand tusschen Osakka en Hiogo waarschijnlijk tegen het einde des jaars per spoor afgelegd zal kunnen worden.

Door toenemenden Europeeschen invloed verandert in den laatsten tijd in hooge mate het uiterlijk aanzien in Jedo. De oude jashiki's (paleizen) worden met spoed afgebroken en maken meer en meer plaats voor gebouwen in Europeeschen stijl. Ook is men druk bezig met het oprichten van gebouwen voor verschillende departementen van bestuur en van ministerieele woningen; zelfs heeft het departement van openbare werken (de Kobushô) besloten tot de oprichting van eene polytechnische school te Jedo, en eene afzonderlijke afdeeling van den Waterstaat, ingericht volgens het in Nederland bestaande stelsel. Voor de polytechnische school, die waarschijnlijk in den loop van dit jaar zal opgericht worden, zullen Hollandsche leermeesters aangevraagd worden: ook bestaat, volgens hetgeen de heer Sano, thans directeur der openbare werken in Japan, ons persoonlijk mededeelde, het plan aan Nederland waterbouwkundigen te vragen voor den bruggenbouw, het bevaarbaar maken van de Jodogawa (of Osakka-rivier) enz. Meer en meer komt men in Japan tot de overtuiging, dat op vele Engelsche ‘engineers’ het spreekwoord van toepassing is, dat het alle geen koks zijn, die lange messen dragen[1]. Nederland bezit, en met recht, in het buitenland een goeden naam voor de bekwaamheid zijner ingenieurs en voornamelijk zijner waterbouwkundigen. Wij kregen op het einde des jaars een verzoek om aan de regeering volledige inlichtingen te willen geven omtrent de inrichting der polytechnische school te Delft, aan welk verzoek wij gevolg gaven, er bijvoegende, dat de regeering, naar onze meening, beter zou doen vooraf met de verbetering van het lager- en middelbaar onderwijs aan te vangen, omdat het onmogelijk is voor den jongen Japanner de polytechnische lessen te volgen, wanneer hij niet te voren goed lager en middelbaar onderwijs genoten heeft.

Opmerkelijk is het besluit, dat de Kobushô genomen heeft:

1 Wij zien in Japan hiervan talrijke voorbeelden. Assistentmachinisten van koopvaardijstoombooten, opzichters van ijzerfabrieken enz., noemen zich allen ‘ingenieur’ (engineer), en zijn in Japan in betrekkingen werkzaam geweest, waarvoor zij geenszins de noodige bekwaamheden bezaten.

het bureau voor openbare werken te Jedo op Zondagen te sluiten en op de meeste Japansche feestdagen open te houden. De instelling van den Zondag als rustdag wordt algemeen in Japan als eene nuttige zaak beschouwd.

Aan het mijnwezen, dat zulk eene rijke bron van inkomsten voor het rijk konde zijn, hebben de Japanners onbegrijpelijkerwijze weinig of niets ten koste gelegd. Behalve eene tamelijk onbeduidende goudkwartswasscherij op het eiland Sado, onder directie van den Engelschman Gower opgericht, en de ontginning van een loodmijn in de nabijheid van Hakodadé, is er, voor zoover wij weten, geene verbetering in dezen tak van nijverheid aangebracht. In sommige gedeelten van Nipon en Kioe-Sioe leggen de Japanners zich een weinig meer toe op het graven van steenkolen, een zeer gewild en belangrijk handelsartikel voor de markt der vreemdelingen, sedert de stoomvaart meer en meer in de Japansche en Chineesche wateren toeneemt. De Japanners bewerken deze kolenmijnen echter steeds op hunne eigene primitive wijze. Men graaft namelijk in eene lichte helling tot men kolen vindt, die vervolgens door vrouwen en kinderen langs dezen, soms zeer langen, hellenden weg, in mandjes naar boven worden gesleept. Loodrechte schachten bezigt de Japanner niet. In den regel verkrijgt men lichte, gasrijke kolen; zelden zagen wij hardere steenkoolsoorten en anthraciet, hetgeen met het oog op de geringe diepte der Japansche steenkolenmijnen niet onverklaarbaar is.

De eenige thans op Europeesche wijze beärbeide kolenmijn is in de nabijheid van Nagasaki, op Taka-Sima (een eilandje even buiten de baai) gelegen. De ontginning van deze mijn is een drietal jaren geleden door den Engelschman Glover, die hiertoe eene overeenkomst met den voormaligen Landsheer van Fizen gesloten had, aangevangen. Thans wordt deze mijn, ten gevolge van bijzondere omstandigheden, onder directie van den mijn-ingenieur Potter, door de Nederlandsche Handelmaatschappij verder bearbeid.

De kolen uit deze mijn, ofschoon nog zeer gasrijk en tamelijk bitumineus, zijn de beste die tot heden op Kioe-Sioe ge graven werden, en zijn zeer gezocht door de stoomvaartuigen. Nagasaki is daardoor in den laatsten tijd een soort van kolenstation voor vele stoombooten geworden. Ook worden reeds tamelijke hoeveelheden steenkolen uit Nagasaki naar de Chi-

neesche havens verscheept. De prijs der Engelsche kolen is op deze plaatsen zoo hoog, dat de meeste booten eene veel goedkoopere steenkool, al is die dan ook van wat mindere qualiteit, verkiezen. Indien men niet te veel met het zeewater zal te kampen hebben, belooft de Takasimamijn meer en meer betere uitkomsten te zullen leveren, wanneer men in de dieper gelegene beddingen zal gekomen zijn. Het zeewater is hier evenwel een groote vijand. Het eilandje namelijk is zeer klein, en de zee rondom het eiland heeft eene vrij aanmerkelijke diepte.

Behalve de Takasimamijn zijn er nog verscheidene kleine Japansche kolenbergwerken in den omtrek van Nagasaki. Deze zijn: 1°. te Karatsoe, aan de westkust van Kioe-Sioe, even voorbij de Spex-straat; de kolen zijn iets minder in qualiteit dan die van Takasima, ofschoon het verschil zeer gering moet heeten; het zijn ook bitumineuze bakkolen, even als de Takasimakool; zij geven echter iets meer asch dan deze laatste: 2°. te Kitagata, waar kolen van mindere hoedanigheid gegraven worden; 3°. te Koebara-Imari, aan de westkust van Kioe-Sioe, tegenover het eiland Firado; 4°. te Kanai, met mindere kolen. Verder worden nog geringe hoeveelheden van slechtere kolen gegraven op Matsoe-Sima, Kojaki en Firado, en kleine hoeveelheden goede kolen op Hatsie-Sima en te Miké. Op het eiland Amakoĕsa (ten zuiden van het schiereiland van Simabara, in de nabijheid van Nagasaki) wordt eenige redelijke anthraciet gegraven. Over het algemeen hebben wij opgemerkt, dat de koolsoorten van al deze bergwerken een merkwaardig karakter dragen; zij schijnen namelijk uitsluitend uit coniferen gevormd te zijn. Uit vele dezer bergwerken verzamelden wij uitnemende exemplaren gemineraliseerd coniferenhout, waarvan de structuur ten volle bewaard was gebleven. Van varen-afdrukken of calamiten valt nergens een spoor te ontdekken. Van de fossilen komen *Laxonema, Murchisonia, Pleurotomaria*, en *Bellerophon* op Takasima zeer algemeen in den kolenkalksteen voor.

Op verschillende andere plaatsen van Kioe-Sioe zijn kolen gevonden, zooals in de provinciën Satsuma, Higo, de Gotoeilanden enz., doch men is tot nog toe niet met het aanleggen van bergwerken aldaar aangevangen.

Sedert ons verblijf te Nagasaki hebben wij inderdaad de bewijzen ontvangen, dat het land een verbazenden rijkdom van

practisch bruikbare ertsen bezit. Onze eigene ervaring strekt zich alleen tot het eiland Kioe-Sioe en meer bepaald van het zuidelijk gedeelte uit. Van de analysen die wij maakten, hebben wij geleerd, dat dit eiland een uitmuntenden bergbouw zal kunnen geven. De voornaamste, voor ontginning meest belangrijkste ertsen, die in groote hoeveelheden voorkomen, zijn de volgende:

Steenkolen, op de bovenvermelde plaatsen (de qualiteit is echter minder dan die van goede Engelsche kolen).

Loodglans, in groote hoeveelheden in de provinciën Fizen en Higo. De verschillende soorten zijn meerendeels min of meer zilverhoudend. Uit Higo hebben wij loodglans met 1.9 per duizend met zilvergehalte onderzocht.

Graphiet, goede, zachte soorten in Satsuma. In 1871 voor het eerst gegraven en bij de Europeesche kooplieden ter markt gebracht.

Antimoon-looderts, verschillende soorten, namel. jamesoniet, zinkeniet en plagioniet, in Satsuma en Amakoesa in groote hoeveelheden.

Jamesoniet met 41 lood, 37 antimoon, 20 zwavel en 2 ijzer.

Zinkeniet met 43 antimoon, 35 lood, 22 zwavel en sporen koper.

Plagioniet met 41 lood, 38 antimoon, 21 zwavel.

Koperkies, voornamelijk in Higo, met 34.5 koper, 30.5 ijzer en 35 zwavel.

Spiesglanserts of grauw antimoonerts, met 73 antimoon, 27 zwavel, in Fizen en Satsuma.

IJzerglans, spaatachtig, stralige, schoone soorten, met 70 ijzer, 30 zuurstof, in Higo.

Wit marmer, middelfijne soort, in Higo in zeer groote hoeveelheid.

Fahlerts, met 1 à 1½ pCt. zilvergehalte en eenige sporen goud, in Satsuma. (De Japanners bewerken dit erts op goud en zilver.)

Zwavel, op Amakoera, in Satsuma, Simabara en op talrijke andere plaatsen in ruime hoeveelheden.

Bovendien komen er nog talrijke andere mineralen voor, die echter van geen bijzonder praktisch belang zijn.

Wij wenschen thans over den stand van het onderwijs het een en ander mede te deelen. Zeer vele jonge lieden hebben in het afgeloopen jaar het land verlaten om hunne wijsheid in den vreemde op te doen. Ofschoon hieruit het verlangen blijkt om zich meer kennis te verschaffen, zoo is het toch eene verkeerde

methode, die met tot de gewenschte uitkomst zal leiden. De jonge lieden worden geheel onvoorbereid, dat wil zeggen zonder behoorlijk goed lager onderwijs genoten te hebben, naar Amerika en Europa gezonden en hier overeenkomstig hunnen wensch op middelbare, technische en hoogescholen geplaatst. De lagere school, die voor hen juist het eerst noodig zou zijn, wordt niet bezocht, om reden de Japansche jongelieden bij hunne aankomst in Europa of Amerika reeds te oud zijn, om tusschen onze kinderen plaats te nemen op de schoolbanken. Het gevolg is dat Japan half geleerde, oppervlakkige jonge menschen uit Europa en Amerika terugkrijgt, die hunne landgenooten door een schijn van groote belezenheid en geleerdheid doen verwonderd staan, doch in de werkelijkheid van geen nut zijn voor het land. Wij zagen verscheidene Japanners, die uit Europa waren teruggekeerd en zoogenaamd hunne studiën volbracht hadden, heeren die over economie politique, over parlementen, en ik weet niet welke wetenschappen spraken, doch die, op den keper bezien, nog niet eens in staat waren eene eenvoudige evenredigheid op te lossen, of de verschillende rijken van Europa op te noemen. Wij zeggen dit niet om de geschiktheid der Japansche jongelieden tot het aanleeren van onze wetenschappen te verkleinen; integendeel zijn wij - op grond van ervaring - van meening, dat een Japanner bij goed en geleidelijk onderwijs het even ver kan brengen als de Europeaan; onze meening is alleen tegen de methode, die tot dusver gevolgd wordt. Het is onmogelijk dat de Japansche jongelieden de gewoonten, instellingen en organisatie der Europeesche maatschappij kunnen begrijpen, zoolang zij niet eerst voorbereid zijn door lager onderwijs volgens het Europeesche stelsel. Het zenden dezer jongelieden kost bovendien schatten van geld, welke zoo hoogst nuttig besteed zouden zijn aan de verbetering van het onderwijs in het land zelf. Wij hopen daarom hartelijk dat de verstandigen uit het volk weldra een einde zullen maken aan deze verkeerde handelwijze en voortaan alleen zoodanige jonge menschen naar Europa of Amerika zullen zenden, die de grondslagen der kennis in het land zelven gelegd hebben. Doet men dat niet, dan vreezen wij dat het den meesten jongelieden zal gaan als de Chineesche gezanten, die verleden jaar in Europa geweest zijn en die in hun land teruggkeerd zijnde, op de vraag, wat hun toch wel het meest had aangetrokken in Europa? antwoordden: ‘de leeuwen in den dierentuin te Londen.’

In de open havens, alsmede in de hoofdsteden van eenige provinciën, zijn verschillende scholen gevestigd, hoofdzakelijk voor de studie der Engelsche en Fransche talen. Over de inrichting dezer scholen valt evenwel niet te roemen; werktuigelijke taalstudie schijnt daaraan de eenige bezigheid, terwijl de meest onmogelijke personen: gewezen klerken van handelskantoren, winkeliers en allerhande slag van verloopen Europeanen als leermeesters zijn aangesteld op vrij hooge bezoldigingen. Eene oppervlakkige kennis van deze beide talen met een uiterst dun laagje geographie is alles wat op de meeste dezer scholen geleerd wordt. Van eene eigenlijke opvoeding, van methode van onderwijs is natuurlijk in 't geheel geen sprake. Het verstand der leerlingen op te scherpen, ze te leeren denken door goed onderwijs in de beginselen der wiskunstige wetenschap, is eene zaak, waaraan niet gedacht wordt. De meeste leerlingen verlaten deze scholen met een onverstaanbaar Engelsch te spreken. De Fransche uitspraak schijnt hun gemakkelijker te vallen, daar zij deze taal beter spreken dan eenige andere vreemde taal.

Wij hebben meermalen deze verkeerde handelwijze aan regeeringspersonen blootgelegd en hun den raad gegeven vooral te zorgen voor werkelijke *onderwijzers* aan deze scholen, doch gemakshalve pakt de Japansche regeering maar wat voor de hand ligt, dat is Europeanen die in Japan leegloopen. Als het zoo voortgaat, zal het weldra eene onderscheiding zijn in Japan, om niet tot het onderwijzend personeel in dienst der regeering te behooren.

De goede wil der regeering is ons uit vele zaken gebleken en onlangs nog weder zichtbaar geworden uit het merkwaardige stuk dat wij hieronder mededeelen. Wij hebben het met genoegen gelezen; het stuk kwam juist nog tijdig genoeg tot onze kennis, om het hierin te vlechten:

Keizerlijke boodschap aan de edelen, waarbij het wordt toegestaan hunne vrouwen mede naar het buitenland te nemen.

‘Wij zijn van meening dat de goede naam, dien vele landen van onze aarde bezitten van wege hunne beschaving, rijkdom en kracht, alleen het gevolg is van de vlijt en volharding die deze natiën kenmerken. Deze volkeren vermeerderen hunne kennis, polijsten hun verstand en zijn met vlijt en volharding werkzaam, omdat elk individu zijn best doet als lid der natie.

Wij hebben onlangs ons oude stelsel veranderd en verlangen

gelijken tred te houden met andere landen. Hoe kunnen wij verwachten daarin te zullen slagen, wanneer niet de geheele bevolking zich eensgezind met vlijt en volharding op ontwikkeling toelegt?

De edelen in 't bijzonder, die eene eervolle en belangrijke stelling innemen, moeten een voorbeeld geven aan geheel het volk. Is het mogelijk dat zij eene buitengewone mate van vlijt en volharding kunnen ontberen en toch geschikt zijn om als voorgangers het gansche volk te bezielen? Hunne verantwoordelijkheid is inderdaad groot. Dit is de reden, waarom wij u thans hebben opgeroepen, ten einde wij u in persoon onze wenschen zouden kunnen mededeelen. Om zeker te zijn van de goede uitkomsten, die vlijt en volharding opleveren, is niets anders noodig dan vermeerdering van kennis en beschaving van talenten. Om kennis te vermeerderen en het verstand te beschaven is weder niets anders noodig dan de oogen te vestigen op de wereldbeschaving, lust tot bestudeering van nuttige zaken, naar het buitenland te gaan om te studeeren en werkdadig te leeren. Voor hen, wier gevorderde leeftijd een beletsel is om in ons eigen land te studeeren, kan het voldoende zijn eene reis naar het buitenland te maken, om den cirkel hunner kennis door hooren en zien uit te breiden en hun verstand te beschaven.

Als gevolg van het gebrek aan een stelsel van opvoeding der vrouw in ons land, bezitten vele vrouwen eene gebrekkige kennis en ontwikkeling. De opvoeding der kinderen is verder eene zaak, die in het nauwste verband staat met de ontwikkeling der moeders en is inderdaad eene zaak van het hoogste belang. Bijgevolg is er natuurlijkerwijze niet het minste tegen, dat ieder die buitenslands gaat, zijne vrouw, dochters of zusters medeneemt, opdat men zal kunnen zien, dat het onderwijs aan de vrouwen in vreemde landen een goeden grondslag heeft en opdat men bekend worde met het juiste stelsel van opvoeding der kinderen. Indien gij allen uwe ernstige aandacht aan deze zaak wilt schenken, en met ijver en volharding hiertoe medewerken, zal er geene zwarigheid voor ons bestaan om in den kring der beschaving te worden opgenomen, om den grondslag van rijkdom en kracht in ons land te vestigen en om gelijken tred te houden met andere beschaafde landen van de wereld.

Neemt gij allen daarom deze onze begeerte wel ter harte;

een ieder uwer doe zijn best en helpe ons het voorwerp van onze wenschen te winnen.'

24 December 1871.

In verband hiermede kunnen wij meedeelen, dat er te Kioto eene school voor Japansche meisjes opgericht is, waar zij niet alleen onderwijs in min of meer wetenschappelijke zaken, maar ook in handwerken, enz. zullen ontvangen. De heer Dury, vroeger Fransch Consul te Nagasaki, is met de oprichting daarvan belast geworden.

Met de natuur- en geneskundige inrichting van onderwijs te Osakka en Nagasaki is het langzaam vooruitgegaan. Onder de directie van den Nederlandschen geneesheer Dr. Ermerins, die in 1870 den heer Dr. Bauduin - den stichter van de geneeskundige school te Osakka, aan wien de Japansche regeering zeer veel verplicht is - opvolgde, is aldaar een nieuw schoolgebouw met ruime zalen voor anatomie, physiologie enz. opgericht, terwijl ook een plan voor een groot ziekenhuis door hem ontworpen werd.

Aan het nieuw opgerichte militaire hospitaal en de daaraan toegevoegde militaire geneeskundige school te Osakka, waarvan de heer Dr. Bauduin den grondslag gelegd heeft, is in den aanvang van 1871 de heer Dr. T. Wiebenga Beukema, offic. van gez. bij het Nederlandsche leger, als geneesheer opgetreden, die zich dadelijk na zijne aankomst over een aanzienlijk aantal leerlingen kon verheugen.

De natuur- en scheikundige school te Osakka, door den Nederlandschen offic. van gez. Dr. Gratama opgericht, mag als eene modelinrichting van dien aard met de laboratoria van Europa vergeleken worden. Dr. Gratama heeft het tot ons leedwezen beter geoordeeld, na het verstrijken van zijn vijfjarigen diensttijd, naar het vaderland terug te keeren en werd in den loop van het jaar 71 door den scheikundige Dr. Ritter vervangen, onder wiens leiding het natuur- en scheikundig onderwijs aldaar rustig voorwaarts gaat.

Te Kanazawa, de hoofdstad van de provincie Kaga, heeft de Nederlandsche offic. van gez. Dr. Sluys een hospitaal en daarbij behoorende geneeskundige onderwijs-inrichting gevestigd. In dezelfde provincie is ook een Duitsch mineraloog, de heer von der Decken, werkzaam.

Aan de natuur- en geneeskundige school te Nagasaki had in het afgeloopen jaar ook eenige verandering plaats. De heer

van Mansvelt, oud-offic. van gez. bij de Nederlandsche marine, nam na een vierjarigen diensttijd aan deze inrichting den 14^{den} Februari afscheid van haar, om zich te gaan wij den aan de oprichting van een hospitaal en geneeskundige school te Koemomotto, de hoofdstad van de prov. Higo (in de nabijheid van Nagasaki). Als zijn opvolger kwam de heer Dr. van Leeuwen van Duivenbode, offic. van gez. bij het Nederlandsche leger, in Febr. 71 in Japan aan.

De natuur- en scheikundige afdeeling werd in het afgeloopen jaar door onze bemiddeling voltooid; de instrumenten verzamelingen en het laboratorium zijn thans in orde gebracht en een observatieplaats voor meteorologische waarnemingen gevestigd, waaraan vijf malen daags windrichting, winddrukking, barometerstand, thermoterstanden bepaald en de psychrometer en regenmeter worden waargenomen. Eene verzameling Europeesche planten ten dienste van het botanisch onderwijs werd door ons aangelegd.

Te Jedo, alwaar de regeering altijd plannen gehad heeft voor de vestiging van eene natuur- en geneeskundige school op groote schaal, doch dit wegens verschillende redenen nimmer heeft uitgevoerd, is thans tijdelijk eene soort van medische onderwijs-inrichting gevestigd in eene Jashiki. De heeren Dr. Muller en Dr. Hoffmann, militaire artsen bij het Duitsche leger, zijn hieraan tijdelijk als leermeesters werkzaam. Een hospitaal werd tot heden nog niet gebouwd. Ook is aan deze inrichting geen voorbereidend natuur- en scheikundig onderwijs verbonden.

Verder verdient vermelding, dat de Japansche regeering den heer Pershine Smith, een Amerikaansch advokaat van Washington, heeft geëngageerd als keizerlijk raadgever in het volkenrecht. Een ander Amerikaan, de heer generaal Horace Capron, commissaris van den landbouw te Washington, werd benoemd om het stelsel van Amerikaanschen landbouw en veeteelt in Japan in te voeren. Een te Washington verschijnend dagblad ‘*the Chronicle*’ zegt tegen een salaris van 20,000 Mex. dollars (ca. ƒ52,000'sjaars)! Indien dit bericht waarheid behelst, moeten wij bekennen, dat het Japansche gouvernement hier niet zeer zuinig is geweest met de lands-penningen. Doch het hooge tractement geheel daargelaten, kunnen wij voorshands van eene landbouwkundige missie voor Japan niet veel nut verwachten. De landbouw wordt in Japan inderdaad voortreffelijk gedreven, terwijl het onzinnig is in Japan allerlei stoom- en landbouwwerktuigen

te willen invoeren. In Amerika, waar wegens gebrek aan daglooners en menschenhanden de arbeidsloonen fabelachtig hoog zijn, bewijzen deze werktuigen uitnemende diensten, zijn zij zelfs bepaald noodig, doch in Japan, waar de menschenarbeid zoo uiterst goedkoop en overal zoo overvloedig te verkrijgen is, waar het zelfs op vele plaatsen goedkooper is menschen in plaats van dieren (ossen of paarden) voor den veldarbeid te bezigen, zullen de stoomwerktuigen nog lang op een practisch gebruik in den landbouw moeten wachten[1]. Evenmin als wij Japan thans rijp achten voor spoorwegen, vinden wij het nu de tijd om de in Amerika gebruikelijke stoomwerktuigen in den landbouw in te voeren. De Japansche boeren denken er niet aan deze te bezigen en zijn bovendien te arm om de groote uitgaven, die deze medebrengen, te doen.

Men zegt, dat de ontwikkeling van den landbouw op het eiland Jezo tot den arbeid der Amerikaansche missie van generaal Capron zal behooren. Verleden jaar gaven wij omtrent het klimaat en de geschiktheid van dit weinig bekend eiland voor den landbouw, eenige mededeelingen. Eene ondervinding van drie jaren had den heer Gaertner, te Nanai, tot de overtuiging gebracht, dat het eiland voor den rijstbouw ongeschikt en te koud is, doch dat vlas, hennip, haver, rogge, koolzaad en andere nuttige voeder- en vezelgewassen er goed kunnen tieren. Het hoofdgebrek voor den landbouw bestaat evenwel in het geringe aantal inwoners en het hieruit voortvloeiend gebrek aan arbeiders. De bevolking van het geheele eiland, uit Hino's en Japanners bestaande, kan in 't geheel op niet meer dan hoogstens 150,000 man geschat worden. Deze bevolking woont meerendeels langs de kusten en houdt zich bij voorkeur met de vischvangst en het verzamelen van zeewier bezig; het binnenste van het eiland is nog grootendeels onbewoond en niet eens goed bekend aan de Japansche regeering.

Het is niet waarschijnlijk, dat het eiland spoedig door ver-

1 De goedkoope menschenarbeid in Japan kan o.a. blijken uit het feit dat men te Jedo, Osakka en elders, waar de bodem niet zeer bergachtig is, een middel van personenvervoer bezit, dat inderdaad merkwaardig is, Men heeft namelijk wagentjes met twee of drie wielen, waarin een à twee personen kunnen plaats nemen en die door menschen voortgeduwd worden, op de wijze van onze kinderwagentjes. Deze voertuigen dragen den naam van Jin-riki-scha. Te Jedo alleen zijn tegenwoordig meer dan twintig duizend Jin-riki-sha's in gebruik voor het personenvervoer van het eene naar het andere gedeelte der stad.

huizing van zuidelijke bewoners van het rijk meer bevolkt zal worden, omdat het noordelijk gedeelte van Nipon, bestaande uit de provinciën Dewa en Moetsoe (ook Sendai of Oshioe genoemd), ook maar zeer spaarzaam bewoond is. Er vertrekken thans ieder jaar in den zomer eenige duizenden visschers van het noorden van Nipon, uit de baai van Awomori, om weder naar Nipon terug te keeren, zoodra de koude invalt.

Het Japansche gouvernement heeft meermalen het voornemen gehad militaire stations in het noorden van Jezo op te richten, om zooveel mogelijk tegen den annexatiegeest van Rusland te waken. Verleden jaar werden vrij talrijke bezendingen troepen derwaarts gezonden; het meerendeel daarvan is gedurende den winter door koude en gebrek omgekomen.

De heer Gaertner schijnt het ook maar beter gevonden te hebben zijne boerderij op te geven, voornamelijk wegens de moeilijkheid om de landbouwproducten tegen een redelijken prijs te verkoopen en te verschepen. De voordeelen gingen hierdoor nagenoeg geheel verloren. De boerderij te Nanai werd met bijbehoorende zaken enz. voor de hooge som van 70,000 Mex. dollars aan de Japansche regeering verkocht. Zoo is Gaertner als eene landbouwkundige Croesus van Jezo vertrokken.

Ofschoon wij voorshands aan het welslagen der missie van generaal Capron, om Jezo tot een productieve provincie te maken, twijfelen, op grond van de ervaring door Gaertner aldaar opgedaan, en omdat het klimaat voor de Japanners ongeschikt blijkt te zijn, zoo is het toch mogelijk, dat Jezo na verloop van tijd van meer belang kan worden door eene grootere ontwikkeling van het mijnwezen en de visscherij. De Japanners beweren, dat er op Jezo vele kolen voorkomen. En dit is een artikel, dat meer en meer in Japan door talrijke stoomschepen gevraagd wordt. Overigens levert Jezo voor den handel en de scheepvaart vele moeilijkheden op. Er zijn maar weinige geschikte havens aan de kusten van dit eiland, terwijl volgens het oordeel der meeste zeelieden, die aldaar gevaren hebben, gedurende zes maanden van het jaar hevige stormen uit het noorden, noordoosten en oosten in de nabijheid der kust heerschen.

Bij de onderwijszaken zouden wij ook nog kunnen mededeelen, dat het gouvernement eenige Chineezen heeft gevraagd, om te Kioto de wijze van theebereiding voor de theeën die

naar de Europeesche markt gaan, aan de Japanners te onderwijzen. Ook zullen deze Chineezen geschikte fornuizen voor het roosten der theeën oprichten. In Juni namen deze lessen een aanvang en werden door een zeer groot aantal jongens en meisjes bijgewoond. Hoofdzakelijk zullen de zuidelijke districten van de provincie Jamashiro zich hiermede bezighouden.

Ten slotte zijn we als getrouwe kroniekschrijvers ook verplicht de aankomst van twee Amerikaansche dames te Jokohama te vermelden, omdat deze zich ten doel gesteld hebben onderwijs te geven aan euro-asiatische kinderen in Japan. Zij wenschen daartoe een instituut in Japan te vestigen, hare zorgen aan de opvoeding en het onderwijs te besteden en tevens zorg te dragen, dat de kinderen van Europeesche of Amerikaansche vaders en Japansche moeders - welke tegenwoordig reeds zeer talrijk in Japan vertegenwoordigd zijn - niet aan de Christelijke kerk zullen ontsnappen.

Nagasaki, 21 November 1871.
A.J.C. GEERTS.

(*Vervolg en Slot in het volgend Nommer.*)

Bibliographisch album.

Vogels van diverse pluimage, door C. Vosmaer. Leiden, A.W. Sijthoff. 1872

't Was zondag en de lustige meimaand, - want in 't jaar 1300 en zooveel was de meimaand nog lustig, - lokte tal van wandelaars uit de poort, over de breede ophaalbrug, naar den buitenwal der oude, reeds toen oude stad, die ik Neurenberg zal noemen, om er een naam voor te hebben. Twee aan twee, of bij troepjes van meer kwamen de burgers daar aanwandelen, pratende over 't mooie weer, en over den nieuwen burgemeester, en over de uitzichten op vrede of oorlog, - in een woord de gesprekken voerende, die zekere Goethe van hen schijnt afgeluisterd te hebben om ze later in een drama: *Faust* genoemd, te gebruiken. Ik zat daar aan den voet van een steenen kruis, vreemdsoortig gebeeldhouwd en versierd met potsierlijke duiveltjes, die een ongelukkige onboetvaardige ziel achterna zaten en bij de haren trokken, - terwijl daarboven de gekruisigde met zijn akelige magerheid en uitgemergelde trekken het toonbeeld was van onuitstaanbare en zuiver lichamelijke pijn. Pratende, lachende, zingende trok de menigte langs mij heen, in 't voorbijgaan de muts even oplichtende voor 't beeld van den gekruisigde, maar zonder zich daardoor in hare vroolijkheid te laten stooren. Heerlijk scheen de zon, en deed de daken schitteren van de tallooze torentjes, die op den stadsmuur verrezen, en wierp een vroolijken gloed op de helmen der lansknechten, wien de wacht was toevertrouwd op den grooten ronden toren, waaronder de toegang tot de stad doorliep. In zondagschen tooi, en toch niet ploertig ‘op zijn zondags,’ want ieder droeg het kostuum van zijn stand, genoten de wandelaars 't heerlijke weer en dachten aan niets dan hoe zij den dag naar genoegen zouden doorbrengen.

Zelfs Faust, die met gebogen houding, holle oogen en verwilderden grijzen baard zijne studeercel was ontvlucht, zelfs hij keek minder mismoedig, en had soms een vriendelijk woord over voor zijn famulus. Vroolijk bengelden ook de klokken in de spitse, met mosaïekdaken gekroonde torens der Lourenskerk en zongen de bas in het vreugdevolle zondagslied, dat natuur en menschheid alom aanhieven.

Maar kijk, - wie was dat, die kort na Faust uit de poort kwam, met een blauw boek onder den arm? Een hooge zwarte hoed, - een zoogenaamd fantasiejasje, opstaande boorden, - een lichte pantalon en patentleeren laarzen, - alles naar de mode van 1872! Hoe kwám die daar? Droomde ik, of hoe had ik het? Met open mond staarde ik de vreemde verschijning aan, - en 't geen zij deed was wel geschikt om mij nog meer te verbazen.

Zij nam het blauwe boek in de hand, sloeg het op en riep met luide stem, zoo luid, dat honderden bleven staan en omkeken:

Gij ongelukkigen, Gij barbaren! Uwe levensbeschouwing is averechts, zij is onmogelijk! Gij verheugt U niet. Gij kunt niet vroolijk zijn! Want zie, Gij kent de Grieksche kunst niet: Over uw eenzijdig leven is ‘de rozenvingerige Eoos met haar goudgeel gewaad niet verrezen, voorafgegaan door de bloemenstrooiende Horen en de vreugde en bevalligheid scheppende Chariten; geen Apollon, geen Muzen, geene Harmonia bevolkte met dezen de aarde en den hemel; hier steeg Afrodite niet uit de zee; hier heeft Prometheus der menschheid 't vuur nog niet geschonken en haar van de theotyrannie verlost.’ Wel hebt Gij met het kristendom een niemand uitsluitende gelijkheid der menschen leeren kennen; maar dat kristendom, in een stal geboren, tusschen os en ezel, behoudt zoolang het onvermengd blijft een trekje van die omgeving. Eerst wanneer er denkers onder U zullen zijn opgestaan, die, de helleensche kultuur opnemende, des kristendoms eenzijdigheid en ruwheid zullen temperen, eerst dan zal het ook voor beschaafderen aannemelijk zijn. Maar nog leeft Ge onder de oude bedeeling: ‘De vier vreeselijke ruiters, die Johannes van Patmos zag uitgaan, de een op 't witte paard, met de kroon der wereldlijke macht, de tweede op 't roode ros, met het doodende geloofszwaard, de derde op 't zwarte, met de weegschaal voor dogma's en gewetens, de vierde op 't vale, de schrompelige dood - zij stormen nog over Europa, wegmaai-

ende de vreugde en de vrijheid des levens, en de kristelijke Eros weent tranen en bloed drupt uit zijn hart. Zijn ideaal vermag het leven, de vreugdevolle blijheid niet te schenken, waarin natuur en geest, eenvoud en fijnheid, werkelijkheid en poëzie harmonisch samenstemmen, en vlucht naar asketische eenzaamheid of mystische kloostermuren'.... Ziedaar het beeld van Uw tijd: hoe vermeet Gij U nog te lachen en te zingen, en te meenen dat Ge gelukkig zijt!.....

Dat de menigte deze nieuwe soort van boetprediking niet verstond, zal niemand verwonderen. Het vreemde kostuum trok hare aandacht een oogenblik, maar de algemeene indruk was, dat het eene aardigheid moest zijn en dat de spreker lof verdiende voor de bij uitstek leelijke wijze waarop hij zich toegetakeld had om de zondagsvreugde te verhoogen.

Ik daarentegen wist wel beter: ik had wel meer iets dergelijks gehoord, - en schoon ik het een oogenblik geleden glad vergeten was, en mij te goeder trouw in de vroolijkheid om mij heen zat te verheugen, en in de blauwe lucht met haar witte wolkjes, en in de schilderachtige effecten van 't zonlicht op den stadsmuur en de boomen en menschen, - thans werd ik uit dien droom wakker geschud. De stem des roependen had dus meer invloed op mij dan op de eerzame 14de eeuwsche Neurenbergers: maar hare uitwerking was zonderling; - zij openbaarde zich meer buiten dan binnen mij. De stadsmuur kromp als 't ware een weinig in één, - hier en daar viel er wat kalk in de gracht, die nu in plaats van water niets dan moestuinen bevatte, - de lansknechten in den ronden toren zag ik nu in de poort staan, in 't blauwe uniform van beiersche infanteristen; achter mij hoorde ik op korten afstand een schelle fluit, keek om en had juist den tijd om voor een locomotief uit den weg te springen, die daar aan 't rangeeren was van waggons. Het vreemdste was echter, dat de wandelaars om mij heen van gedaante veranderden: in plaats van het schilderachtige, soms opzichtige, maar nimmer afzichtelijke kostuum, dat zij tot nu toe gedragen hadden, droegen zij nu allen een en hetzelfde model van zwarten hoed, zwarten of fantasiejas en gekleurden broek, - en men kan zich verbeelden, hoe hun dat stond! De eerste schepen der stad, die juist voorbijging, scheen er aan gewend en droeg het nieuwe tooisel met gemak, - maar de eerzame schoenmakers,

timmerlieden en metselaars vonden zich veel te mooi en zagen er erg ploertig uit; - terwijl Faust nog minder lust in 't leven scheen te hebben, sedert hij zijn met bont omzoomden mantel had verwisseld met een versleten schoolmeestersrok. Het steenen kruis was omgevallen en in twee stukken gebroken, waarvan het onderste thans diende als stijl voor een kraam waar *Lebkuchen* en bier te koop werd geboden.

Het bier zag er goed uit en ik liet er mij een glas van geven. In haar, die 't mij inschonk, herkende ik Gretchen. Vroeger had ik haar niet opgemerkt. Zij was nu een echte *girl of the period*.....

Er zijn oogenblikken in 's menschen leven, waarin de geest bevrijd wordt van de twee denkvormen, tijd en ruimte. Die oogenblikken dragen in deftigen stijl den naam van mijmering, in 't gewone spraakgebruik dien van soes: in zulk een oogenblik had op bovengemelde wijze mijn geest de indrukken dooreengeward, die hij uit de lezing van Vosmaer's *Vogels van diverse pluimage* had ontvangen. Tot de werkelijkheid teruggekeerd trachtte ik die indrukken weer wat uiteen te rafelen.

Zij is de lezing wel waard, die nieuwe, of liever die vernieuwde pennevrucht van den biograaf van Rembrandt[1]. Een levendige overtuiging wordt er in steeds afwisselenden, meestal bevalligen vorm en in een frisschen ongedwongen stijl verkondigd. Soms is 't een aardige novelle, waarin de levensloop geschetst wordt van zekere Mona, een meisje uit de Romeinsche Campagna, levenslustig en hartstochtelijk, eerst gevallen zondares in 't atelier van een franschen rapin, daarna trouwe beminde van een boheemschen toonkunstenaar Anton Kolb, die haar naar zijn vaderland medeneemt, - waar zij door 't aanschouwen van hooger zedelijkheid, en onder den invloed van reinere kunst tot inkeer komt; heimwee drijft haar terug naar Italië, haar minnaar offert zijne toekomst op om haar 't leven te behouden; een laatste schok, - de ontdekking van een Mariabeeld, waarvoor zij gevallene als model heeft gediend, - doet haar besluiten Anton Kolb te verlaten en in een Gode gewijd leven boete te doen en rehabilitatie te zoeken: eene oplossing waarop

1 Want, als ik het wel heb, zijn vele der daarin voorkomende opstellen herdrukjes. De gelegenheid ontbreekt mij thans daarnaar onderzoek te doen.

men alleen zou kunnen aanmerken, dat zij den minnaar weinig moet hebben bevredigd. - Dan weer vinden wij onder Vosmaer's *Vogels* een paar *Wandelingen door de wereld*, geestige causeries over reizen, over beschaving, over de mythe van Arachne en Pallas Athene, waarin de schrijver een zinnebeeld ziet van de vrije kunst onzer dagen in haar voortdurenden strijd tegen de onfeilbaarheid der akademische regels; - dit alles naar aanleiding van eene herfstwandeling over de hei, waar de tourist o.a. kennis maakt met eene familie van keidelvers en houthakkers, die soms wel wat philosophisch redeneeren, maar die de Hr. Vosmaer toch als tegenstelling van 't leven in onze hedendaagsche steden goed weet aan te wenden, zonder in de moraal te vervallen van de Jahreszeiten van Haydn. Een uitvoerige verhandeling over Faust en Helena is het derde stuk van grooteren omvang in den bundel. De schrijver geeft daarna een kort overzicht van het tweede deel van Goethe's Faust, een interessante beoordeeling van het gebruik dat oudere en nieuwere dichters van Helena's beeld gemaakt hebben. Dat de Homerische opvatting boven alle andere in kunstwaarde uitmunt, toont de schrijver op goede gronden aan: alsmede, dat de overige dichtwerken die Helena tot onderwerp hebben, in waarheid en schoonheid toenemen, naarmate zij de Homerische opvatting naderen. - Eenige gedichten, ‘verzen in de vrije vormen, aan de grieksche koren ontleend’ gelijk de Hr. Vosmaer zich uitdrukt, vormen het slot van deze verzameling. Gedeeltelijk van lyrischen of van lyrisch-epischen inhoud, zijn zij eene poging om in onze taal hetzelfde gebruik te maken van de navolging der ouden, die Goethe, Schiller en Heine met zooveel geluk in 't Duitsch hebben beproefd. Het meest oorspronkelijke dezer gedichten is dat op *Neerlandsch Maagd;* in sommige der overige is de invloed van Heine (b.v. *Zondagmorgen aan 't strand*, - en *Toewijding*, waarvan ook eene welgelukte duitsche vertaling achter in den bundel voorkomt) ook op den inhoud zeer merkbaar.

Met dit overzicht van 't geen het in hoofdzaak bevat verwijs ik den lezer naar 't boek zelf.

Hoe verschillend ook in den vorm, zeide ik, is er toch eenheid in al die stukken: zij wordt er aan gegeven door de overal doorstralende overtuiging dat alle verschijnselen van de natuur en van 't maatschappelijk leven een aesthetische zijde hebben, die door ons

kan worden opgemerkt en gewaardeerd. Niet het praktische, niet het nuttige, niet het doeltreffende van 't geen zich aan ons voordoet, geeft daaraan de eenige of hoogste waarde. Voor hem, die heeft leeren zien en gevoelen is schoonheid ook een onmisbare voorwaarde om 't geen hij ziet of ondervindt te genieten. En 't doel der beschaving in den waren zin des woords is den mensch tot de vatbaarheid voor dat genot te brengen. Het humanisme, zegt de Hr. Vosmaer, wilde ‘in de wetenschap veelzijdigheid, in het leven natuurlijk vrije en harmonische ontwikkeling van den geheelen mensch; en de nieuwe tijd, dit programma overnemende en voltooiende, voegt er bij: van elken mensch.’

Ziedaar wat de Hr. Vosmaer onder beschaving verstaat. Het hoofdbestanddeel er van, harmonische ontwikkeling, heeft hij bij de Grieken gevonden: hij schrijft dan ook aan de kennis der Grieksche kunst eene macht toe, die onze moderne levensbeschouwing zal louteren, reinigen, veredelen.

Ik kan er in komen, - om 't zoo uit te drukken. Ik kan met den schrijver instemmen, als hij aldus van de Grieksche kunst spreekt: ‘Bij haar kunnen wij leeren de kunst van oprecht, vroolijk, frisch te zijn als de natuur; bij haar leeren wij die zekere maat, dat eurythmische, dat wij zoo noodig hebben, want er is altijd gevaar dat we in te veel details verloopen, dat onze gedachte den vormgrens overschrijdt of de vorm voortholt tot hij blijkt gansch ledig te zijn; bij haar merken wij dien fijnen vormzin op, die volkomen overeenstemming tusschen gedachte en uitdrukking; bij haar leeren wij die verheffing die het lage schuwt, die voornaamheid, die fierheid, die zich zelven en de kunst eerbiedigt.’ (bl. 189, in *Faust en Helena*).

Volkomen waar; jammer maar dat de Hr. Vosmaer soms veel verder gaat in zijn vertrouwen op de macht der Grieksche kunst. O.a. in zijne voorrede. Want er is eene voorrede voor het boek, of liever eene soort van inleidend verhaal, op zich zelf genomen een aardig, geestig geschreven stuk. - De schrijver maakt aan 't strand kennis met Meneer en Mevrouw Buideldier, typen - of liever charges, nog droogstoppeliger dan Droogstoppel, - van het nuchtere, alledaagsch verstand, dat in alles slechts het praktische waardeert; bij hen logeert een Duitsch nichtje, dat juist het ideaal vertegenwoordigt van 't geen de Heer Vosmaer beschaving

noemt. In zijne gesprekken met deze geheel ongelijksoortige wezens vindt de schrijver de gelegenheid om een groot deel van zijn aesthetische theorie te verkondigen; o.a. ook de historia scientiae, die hij toelicht door aanhalingen uit den Prediker, uit Jezus ben Sirach en uit Plato. Het denkbeeld, vereering van 't schoone, vindt hij alleen bij dezen laatste, - en nu is hij als 't ware niet meer te houden. Nu heeft voor hem geen andere levensbeschouwing meer recht van bestaan. De oud-testamentische wordt geheel verworpen. De kristelijke is eerst aanneembaar als zij door het hellenisme is gelouterd. 't Is, zegt de Hr. Vosmaer, als of de vroolijke lach eerst uitgevonden werd, toen de liefelijke beelden der Grieksche mythologie de wereld des geestes bevolkten. Vóór de helleniseering van 't kristendom dus (wat overigens de Hr. Vosmaer daarmee bedoelt is mij niet recht duidelijk, - maar 't is iets dat onmogelijk vroeger kan geschied zijn dan de zoogenaamde Renaissance, daar toen eerst de Grieksche kunst eenigzins bij de nieuweren bekend werd) vóór de helleniseering van 't kristendom kan er dus geen sprake zijn van een hoopvolle, frissche levensbeschouwing; het ideaal is ascetisme en mysticisme.

Ziedaar wat ik niet kan toegeven. Hier heeft de liefde voor de Grieksche kunst den Heer Vosmaer eenzijdig gemaakt. Het ascetisme en het mysticisme in het middeneeuwsche kristendom zijn evenmin hoofdbestanddeelen daarvan als het stoïcisme of het cynisme bij de Grieken. 't Zijn richtingen, overdreven en eenzijdig volgehouden, die overal en altijd bestaan hebben en bestaan zullen, - zij vormen niet het wezen van de middeneeuwsche levensbeschouwing. Juist de twee elementen van dat kristendom, waartegen de Hr. Vosmaer zich met de meeste warmte verheft, het beginsel van autoriteit en het geloof aan een leven na dit leven, gaven aan die levensbeschouwing eene rust, een vertrouwen op de toekomst, een ‘vroolijk toevoorzicht’ (zooals 't in de tale Kanaän's heet) dat onze moderne levensbeschouwing, gehelleniseerd of niet, nog mist. Hoe ook is anders de vroolijkheid, de uitbundige levenlustigheid te verklaren die het volksleven der middeneeuwen kenmerken, en die ook door de kerk volstrekt niet tegengegaan werden: te midden van rampen en kwalen als waarvan wij ons nauwlijks een denkbeeld kunnen vormen: ('t is immers, dunkt mij, een uitgemaakte zaak, dat in weerwil van het paupe-

risme, de materieele toestand der maatschappij beter is dan die der 14de eeuw).

Trouwens, ook aan den sterken invloed van 't hellenisme op *onze* maatschappij valt wellicht nog te twijfelen. Smaak, schoonheidszin, moesten toch toegenomen zijn in de driehonderd, of wil de Heer Vosmaer 't liever, in de honderd jaren die verloopen zijn sedert onze maatschappij het grieksche schoonheidsidee in al zijne zuiverheid heeft teruggevonden. Maar waar ziet men dien gunstigen invloed? In een der stukken van dezen Bundel, *Bouwvizioen* getiteld, legt de Hr. Vosmaer zelf eene zeer weinig opgetogen stemming aan den dag over de producten onzer hedendaagsche bouwkunst:

> ‘Mijn wieg stond tusschen krullen-muren
> En sieraan van gebakken deeg,’

is het motto van dat vizioen. En in 't vizioen dat ik te Neurenberg had, is althans dit een onbetwistbare waarheid, dat onze hedendaagsche kleedrendracht smakeloozer is dan die der ongehelleniseerde middeneeuwen. - In de schilderkunst, in de toonkunst, zal men zeggen, is de smaak veredeld, - of schijnt hij althans voor veredeling vatbaar; maar juist in die kunsten moet de invloed der Grieken nietig, althans zeer indirect zijn, want er is geen enkel voortbrengsel van Grieksche schilderkunst of muziek tot ons overgekomen. Zou men niet veeleer aldus moeten redeneeren: In die kunsten, waarin de Grieken ons geen voorbeelden hebben nagelaten, is onze schoonheidszin vooruitgegaan, of gaat hij vooruit; en tevens is het een feit dat de moderne tijden een Rafaël, een Rembrandt, een Bach, een Beethoven hebben opgeleverd, maar geen Homerus, geen Sophocles, geen Fidias: - zou men, vraag ik, daaruit niet mogen besluiten, dat de smaak, het gevoel voor 't schoone wordt ontwikkeld, minder door de studie van 't grieksche ideaal, dan door die van de werken der geniën die nader bij ons staan, omdat zij even als wij het produkt zijn van den modernen tijd: - en dat dus het verschijnen van een heros der kunst niet alleen daardoor gezegend werkt dat er nieuwe kunstwerken ontstaan, maar ook door dat er vatbaarheid ontstaat om die kunstwerken te genieten?

De Hemel beware mij voor de bedoeling, een aesthetische theorie te willen opstellen. Vragenderwijs slechts, en omdat de Hr. Vos-

maer mij toeschijnt te overdrijven, geef ik deze oplossing voor beter. Toch wil ik die nog verdedigen tegen eene bedenking, die wellicht wordt opgeworpen: Goethe erkende in de Grieksche kunst de hoogste openbaring van het schoonheidsidee, en is dat wat hij was geworden door de studie van de Grieksche kunst. Ja, en neen! Om van die studie zoo te kunnen profiteeren, moet men al min of meer Goethe zijn: men moet, om zoo te zeggen, van nature, en niet slechts door studie een Griek zijn, om zich naar het Grieksche schoonheidsidee zoo volkomen te richten als Goethe gedaan heeft, b.v. in zijne Iphigenia en in de scene waar Helena in den tweeden Faust het eerst optreedt. Schiller, dien de Hr. Vosmaer in één adem met Goethe noemt, waar het den terugkeer geldt tot de Grieksche schoonheidsbron, zou misschien het beste bewijs opleveren van het *non cuivis contingit*. En dan blijft het nog de vraag, of de vereering van Goethe, ook bij de uitstekendsten van onzen tijd, niet meer op andere werken dan op de zooeven genoemde gegrond is. Men leze Carlyle daarover eens na.

Overigens stel ik er prijs op te constateeren, dat ik met den Hr. Vosmaer slechts in gradu, niet in specie van gevoelen verschil. De studie der Grieksche kunst is en blijft onontbeerlijk, om de uit onzen schrijver hierboven aangehaalde redenen. Ik geloof slechts niet aan een merkbaren invloed van die studie op de moderne levensbeschouwing.

Nog eene opmerking, eer ik eindig. De schrijver, die zoo krachtig protesteert tegen de menschen die overal iets nuttigs, iets praktisch willen zien, - de Hr. Vosmaer zal 't mij niet euvel duiden, zoo ik mij bij 't lezen van zijne voorrede verheugde hier eens een recht onpraktisch, - althans niet met een praktisch doel geschreven boek te zullen lezen. Het doet goed, onder de menigvuldige vruchten die de letterkundige fruitmarkt ons aanbiedt, iets sappigs, iets ijls, iets *niet* voedzaams te vinden. Vooral in deze warme dagen. Wat al niet litteratuur voor of over het Hooger, Middelbaar of Lager onderwijs, wat al niet zoogenaamd wetenschappelijke en zeker onverteerbare kost ziet men op de leestafel liggen van den bibliophaag onzer dagen? Zelfs romans moeten tegenwoordig een ‘tendenz’ hebben, of een kooper koopt ze niet. - Welnu, in dit opzicht hebben de *Vogels van diverse pluimage*, hoe genietbaar en smakelijk ook, mij teleurgesteld. Al zegt de schrijver in zijne in-

leiding dat al deze schepselen ‘*onbewust of met opzet* uit een zelfde liefde en een zelfden afkeer, uit een zelfde beschouwing en beoefening van 't leven’ zijn ontstaan, - dat *onbewuste* had ik er maar uitgelaten. Het laat zich niet rijmen met het zeer kennelijk *doel*, dat in den geheelen bundel doorstraalt. De Hr. Vosmaer heeft een praktisch boek willen schrijven, al is 't ook om te bewijzen dat men niet al te praktisch moet zijn. De toon, waarin de meeste stukken, ook die in dichtmaat, geschreven zijn (uitgezonderd de novelle onder het opschrift *Mona*) herinnert te dikwijls aan een polemisch betoog, - waarin, dit zij er bij gezegd, de scherpste pijlen altoos worden afgeschoten op die arme kristelijke autoriteit, waaronder de schrijver nog zeer onlangs moet hebben gebukt, daar hij er nog zoo boos op schijnt te zijn, - en zulk een toon is allerminst die van iemand, die door geheime daemonische kracht tot het uiten eener profetie wordt gedreven.

Wellicht had de weglating van de inleiding hierin al verandering gebracht; dan had de lezer zelf de éénheid van 't boek in de éénheid van des schrijvers overtuiging gezocht en gevonden: nu weet hij vooraf waar de schrijver heen wil en dat neemt veel weg van 't genot der lezing. *Le mérite de l'imprévu* is althans geheel verdwenen; - en soms komt onwillekeurig de gedachte op: Kom, dit of dat weten we al, dat hebt Ge al in uwe inleiding gezegd.

Intusschen, dit is een lichte schaduwzijde, die niemand moet weerhouden een boek te lezen waarin een man die veel over kunst nagedacht heeft, zich ook als kunstenaar doet kennen in de mededeeling van zijne gedachten.

Ischl, Juli 1872.
J.A.S.

Archivio per l'antropologia a la etnologia pubblicato dai Dr. P. Mantegazza e F. Finzi. Firenze, 1871.

Het is een opmerkelijk en verblijdend verschijnsel, dat de ontwikkeling der wetenschappen sedert eenige jaren in Italië een goeden gang heeft genomen. De gebeurtenissen, die ten gevolge gehad hebben, dat Italië ‘één geworden is tot aan de Adriatische zee,’ zijn voor een deel het uitvloeisel van dien geest van vrijheid, die voor de ontwikkeling der wetenschap noodig is, en zijn zelf weêr oorzaak, dat die geest zich ontwikkelen kan. Zóó zien we dan ook Italië niet lang achterlijk blijven, waar het geldt de ontwikkeling der wetenschap van den mensch. Vóór eenige jaren ging van Frankrijk uit een streven tot bevordering der anthropologie, dat spoedig ook in andere landen van Europa weêrklank vond. Tot op den tijd, dat zoodanig een streven ook in ons land - ook op dit gebied achterlijk - zich openbaart, verheugen we ons al vast, dat ook in Italië de bedoelde studiën met ernst ondernomen worden. Wanneer men ten onzent ze maar zal gaan waardeeren, moet maar nader blijken. Vóór eenige jaren achtte wijlen Prof. J. van der Hoeven, wien de schrijver dezer regelen daarover sprak, den tijd nog niet gekomen. Moge dat spoedig beter worden! Intusschen aanvaarden we met genoegen de gelegenheid om den inhoud van het tijdschrift, aan het hoofd dezes vermeld, te bespreken.

Die inhoud zelf biedt nog al verscheidenheid aan. Geen wonder trouwens, omdat er al weinig is, dat niet meer of minder na den mensch zelf raakt en dus gebragt kan worden tot de wetenschap, die zijne studie bedoelt. Zóó vinden we hier na eene uitstekende inleiding, waarin eene schets gegeven wordt van den tegenwoordigen staat onzer kennis op anthropologisch gebied, eene studie van sociale psychologie, waarin door Dr. A. Herzen - zeker den zoon van den anti-russischen redacteur van de Kolokol - het vraagstuk van den *vrij en wil* besproken wordt. Verder eenige craniologische studiën. Daaronder sommige van meer algemeenen aard zooals de studiën van Mantegazza over de afmetingen van het groote achterhoofdsgat, alsmede over den inhoud van de oogholte vergeleken met de afmetingen van den schedel en die vergelijking doorgevoerd zoo-

wel bij talrijke exemplaren uit verschillende menschenrassen als bij dieren. Andere craniologische stukken hebben meer bepaald de studie van een menschenras of volk ten doel, b.v. eene uitstekende studie over de schedels der Etruriërs door prof. A. Zannetti; zoo is ook meer bepaald ethnologisch de studie van prof. Giglioli over de Tasmaniërs, waarin bijeenverzameld is al wat we over dezen kleinen thans uitgestorven menschenstam weten, waarvan drie vertegenwoordigers op bijgaande platen zijn afgebeeld. De archaeologie wordt, behalve door kleinere stukjes, vertegenwoordigd door een stuk, behelzende een overzigt en beschouwing van de steenen wapens en werktuigen, in den omtrek der Baltische zee verzameld, die vroeger aan den Koning van Italië behoord hebben. Verder als statistische onderwerpen, een onderzoek naar de verhoudingsgetallen der beide seksen bij geboortestatistieken en de oorzaken daarvan, en: over de vruchtbaarheid en sterfelijkheid van het menschelijk geslacht in verschillende deelen van Italië; stukken als van prof. Degubernatis over Oostersche theocratiën en studiën over de godsdiensten van het verre Oosten, bijv. over het Boeddhisme, e tutti quanti.

Een rijke inhoud voorwaar! en goed geschreven stukken, waarvan het ondoenlijk, en ligt ook niet bijzonder nuttig zijn zou hier een overzigt te geven, waaraan we echter eenige korte beschouwingen wenschen vast te knoopen, in afwachting van gelegener tijd waarop reeds lang gehoopt is, om al de zaken, die hier slechts even aangestipt zullen worden, uitvoeriger te kunnen behandelen, uitvoeriger dan ook geschieden kon in mijne Beginselen der Volkenkunde (Haarlem, Erven F. Bohn 1871).

Terwijl de inleiding door Prof. Finzi een voortreffelijk overzigt geeft van hetgeen tegenwoordig in anthropologische dingen meest algemeen geloofd wordt, had ik gaarne eenige plaats ten minste geschonken willen zien aan afwijkende meeningen, die hier of daar voorgedragen zijn. Twijfelingen, afwijkende meeningen zijn het vooral die de wetenschap vooruitbrengen. Of het dáárom is, dat zij menigmaal eene bijzondere aantrekkelijkheid hebben? In eene inleiding als de bedoelde, zouden ze daarom gerekend kunnen worden, op hare plaats te zijn, omdat zij eenigermate een programma leveren van onderzoekingen voor de toekomst. Ik veroorloof mij eenige aan te geven. Bijna algemeen wordt heden ten dage geloofd

aan de herkomst van het oorspronkelijke Indo-Germaansche volk uit Azië; zóó algemeen is dat geloof, dat de meening al vrij wel zonder verder onderzoek door den één van den ander afgeschreven wordt, zooals de één den ander napraat. En zooals het bijna altijd in soortgelijke gevallen gaat - wat tegen de gangbare meening pleit, wordt weinig geteld of voor nader onderzoek ter zijde gelegd; wat daarentegen de heerschende meening schijnt te bevestigen wordt zeer op den voorgrond geplaatst. En zóó kan men b.v. bij Pictet (Les origines indo-européennes, etc.) lezen, waar de oer-Ariërs eerst gewoond hebben, welke kennis het moedervolk reeds bezat, hoe de stammen, waarin dit volk zich gesplitst heeft, hun weg genomen hebben om naar die streken van Europa en Azië te komen, die thans door hen bewoond worden; in welke volgorde die verschillende verhuizingen plaats vonden enz. Jammer maar, dat het geographische gedenkstuk, waarop Pictet voor een groot deel steunt - het dikwijls besproken eerste hoofdstuk van den Vendidad - volgens de onderzoekingen van Michel Bréal eene dergelijke beteekenis niet kan hebben. Van de methode gezwegen, waardoor somtijds een uitkomst verkregen wordt als deze (bij Victor Hehn met vele andere teregt gewraakt in Kulturpflanzen und Hausthiere, S. 44 6en passim), dat de naam van de *kers* te verklaren is uit het sanskriet waarin kakarasa of karasana de beteekenis zou hebben van ‘quel suc! quelle saveur! dans le sens laudatif.’ Hehn zegt hierbij: ‘Wir führen diese Etymologie nur an pour égayer la matière, und weil sie für das ganze zwei Bände starke Büch characteristisch ist.’ Of wat zal men anders zeggen waar de Grieksche naam van het tin, *κασσίτερος*, uit het Sanskrict verklaard wordt met de beteekenis: hoe rekbaar! terwijl toch het tin zich volstrekt niet door buitengewone of gemakkelijke rekbaarheid onderscheidt. Of daarom de verklaring van F. de Rougemont aannemelijker is, dat de Grieksche naam voor het tin, die uit die taal zelf niet te verklaren is, zooveel is als metaal der Chaldeërs-Chalyben - aan de Z.W. kust der Zwarte Zee - doet er minder toe, zoolang aan dien oorsprong niet zoo diep gaande gevolgtrekkingen vastgeknoopt worden voor den oer-Arischen oorsprong van het woord voor tin. Men kan met Sanskriet veel doen, zooals bekend is; misschien evenveel als met de Celtische talen gedaan wordt door Dr. C.F. Riecke in die Urbewohner und Alterthümer Deutschlands en vooral ongeloofelijk

sterke proeven in het vak geleverd worden door Dr. W. Obermüller in zijn Deutsch-Keltisches historisch-geographisches Wörterbuch. Maar wanneer voor den Griekschen naam van het tin geen beter verklaring uit het Sanskriet gevonden kan worden, dan een der vele door Pott en anderen voorgesteld en meegedeeld bij Pictet (l.c.I.. p. 178) - dan moet men dien naam wel voor onverklaard, misschien voor niet-Arisch houden. De vraag is van eenig gewigt, omdat de meest gangbare meening ten aanzien der Ariërs is, dat ze uit Azië in Europa komende, hier eene oorspronkelijke bevolking vonden van weinig ontwikkeling en die alleen beenderen en steen gebruikte als grondstof voor wapenen en gereedschappen. Finnen - in ieder geval Toeraniërs, om met Max Muller te spreken - zouden die oorspronkelijke bewoners geweest zijn, en de overblijfselen daarvan zouden nog te vinden zijn in de Lappen en Finnen van Noord- en Oost-Europa, alsmede in de Basken van Zuid-West Europa, terwijl elders in dit werelddeel deze oorspronkelijke bevolking of door de ingedrongen Ariërs verjaagd, of vernietigd, of met hen zamengesmolten zijn zou. Er is een tijd geweest, dat deze Finsche hypothese - naar ik meen van Rask afkomstig - door Pott (in Ungleichheiten der menschlichen Rassen) en anderen dood gedaan was. Later en in de laatste dagen is zij weder gaan opleven ten gevolge van craniologische onderzoekingen door Pruner Bey gedaan op menschelijke overblijfselen uit den voorhistorischen tijd in Europa. Wel heeft Broca in de Bulletins de la société d'Anthropologie het tamelijk afdoende bewijs geleverd, dat Pruner Bey zich hier, even als in andere vraagpunten, meer door vooropgevatte meening heeft laten leiden, maar het groote gezag van Quatrefages, die in dezen Pruner Bey volgt, maakt dat men de Finsche hypothese thans niet meer voor afgedaan houden kan. - Finnen zouden dan voor de Ariërs, die met bronzen wapens voorzien en dus beter gewapend geweest zouden zijn, hebben moeten wijken. Voor de bronzen wapens en werktuigen was behalve koper, dat genoeg voorkomt, tin noodig, dat niet zoo veelvuldig gevonden wordt, zoodat de geschiedenis van het tin een belangrijk hoofdstuk is uit de geschiedenis der beschaving, en dit metaal volgens de opmerking van Mullenhoff in zijn Duitsche Alterthümer, de Galliërs in den stroom der beschaving gebragt heeft, zooals het barnsteen de Germanen. En om in de juiste verhouding koper

en tin zamen te smelten voor het verschillend gebruik voor wapens en werktuigen, moest men eene zeer uitgebreide kennis hebben van de eigenschappen dier alliages. Allen onbewezen meeningen! Waarom kon men niet in den eersten tijd in plaats van tin, eenvoudig zijn erts, het tinsteen gebruikt hebben, dat misschien aangevoerd werd van de plaatsen waar men het het eerst vond, evenals men in den bloeitijd der Romeinen zinkerts gebruikte, om het koper (zooals men het noemde) te verbeteren. Men kende toen het zink nog niet als metaal en wist niet dat men handelende, zooals men deed, eigenlijk een alliage maakte En inderdaad schijnt mij zóóveel ten minste door de onderzoekingen van Wibel (Cultur der Bronzezeit) waarschijnlijk geworden te zijn. Deze wijst er op, dat ook het koper, waar men het in Europa als kunstprodukt vindt, sporen vertoont van met tin, resp. tinsteen, behandeld geweest te zijn. En wat de meening betreft, dat het brons over het geheel eene constante zamenstelling zou gehad hebben van ongeveer 10 pCt. tin op 90 pCt. koper, wat er dan op wijzen zou, dat men de beide metalen vóór het zamensmelten zuiver voorhanden had - die meening wordt stellig niet gesteund door de scheikundige onderzoekingen van Wibel (l.c.), van Bisschoff (das Kupfer in der vorchristlichen Zeit) en van von Bibra.

Evenmin zal men in de aangehaalde werken steun vinden voor de meening, dat de zamenstelling van het brons gewijzigd werd naar de bestemming daarvan. En wat te zeggen van de met zooveel nadruk beweerde stelling, dat het koper of het brons zooveel eer bekend geweest is dan het ijzer? Waar men geschikte ertsen bezat en wel zuurstofverbindingen van koper of van ijzer, geloof ik niet, dat de afscheiding van het laatste metaal in de praktijk zooveel meer moeijelijkheid opgeleverd zal hebben, dan die van het koper. Misschien is het ook wel voornamelijk de omstandigheid, dat koper iets gemakkelijker uit zijne zuurstofverbinding vrij te krijgen is, die aanleiding gegeven heeft tot de verbaasdheid, waarmeê men gezien heeft, dat zelfs Negerstammen in Afrika met hunne eenvoudige hulpmiddelen ijzer - en zeer bruikbaar ijzer - weten te bereiden. Zelfs in Griekenland ruilde men in den tijd der Odyssee, toen bronzen wapens en werktuigen nog aan de orde waren, brons (koper? messing?) van elders voor ijzer in, waarvan men dus zeker meer had (Od., I, 184). In Egypte is ijzer almede

vroeg bekend geweest en misschien vroeger dan koper of brons, al is het dat men dit ijzer kreeg van meteoorsteenen, zooals de koptische naam voor ijzer, volgens Brugsch, beteekent ‘steen des hemels.’ (Chr. Petersen Ueber das Verhältniss des Broncealter zur historischen Zeit bei den Völkern des Alterthums.) Zóó diende in Noord-Amerika in den vóór-Columbischen tijd het koper, dat gedegen voorkwam aan het Lake Superior, tot het vervaardigen van verschillende voorwerpen zonder dat het metaal daartoe zelfs gesmolten werd.

Stellig was het in de geschiedenis der metallurgie een grootere stap voorwaarts om koper en ijzer ook uit hunne zwavelverbindingen af te scheiden, dan om het ijzer uit zijne zuurstofverbinding vrij te krijgen, nadat men dit voor het koper geleerd had.

Nog vele andere afwijkende meeningen had ik gaarne vermeld gezien. Ik stip nog eenige aan. Wat de punten van overeenkomst zijn tusschen de Indo-Germaansche talen is door tal van beroemde schrijvers vrij voldoende toegelicht en die overeenkomst zelf is gemakkelijk te begrijpen, wanneer men de bekende onderstelling van gemeenschappelijken oorsprong aanneemt. Minder goed toegelicht zijn de punten van verschil tusschen de genoemde talen, en toch blijkt nu reeds uit een arbeid, waarin dat voor Latijn tegenover Grieksch gedaan is, dat langs dien weg verrassende uitkomsten te bereiken zijn, zoodat deze beide talen niet meer in zoo naauwe betrekking tot elkander gerekend kunnen worden te staan, als men tot nog toe gemeend heeft. Maar hoe die punten van verschil ontstaan zijn - door den invloed van verschillende omstandigheden, waarin verschillende volkeren verkeerd hebben, of door den invloed der oorspronkelijke talen van verschillende vóór-Arische volkeren, waarmede de Ariërs zich in Europa vermengden? Dit alles ligt nog in het duister en ziet men al hier en daar de laatste mogelijkheid erkend (b.v. bij Dieffenbach in Originen Europaea, bij Pott in Ungleichheit d. menschlichen Rassen en in Anti-Kaulen), zij wordt bijna terstond weêr vergeten.

Nog eene afwijkende meening, die voor eenige jaren door Bodichon geopperd is: er behoort streng onderscheid gemaakt te worden tusschen de blonde en de bruine bevolkingen van Europa. Inderdaad deze meening zal - wanneer ik mij niet zeer vergis - een leidend beginsel worden voor de anthropologie. In overeenstemming

juist met de weinige veranderlijkheid der natuurlijke kenmerken van de menschenrassen waarvan ik in mijn boven aangehaald werkje ettelijke bewijzen bijbragt, en nog eene reeks van andere te leveren is, houd ik de uitspraak voor niet te gewaagd, dat er meer familie-overeenkomst bestaat tusschen de blonde bevolkingen van Europa en Azië (Ariërs en Finnen) onderling, dan tusschen deze en de bruine Zuid-Europeërs, die, al spreken ze Arische talen, nader verwant zijn aan de andere volkeren, die om de Middellandsche zee heen wonen (Berbers, Semieten) (verg. d'Omalius d'Halloy des Races Humaines). Blonde Semieten schijnen mij eene contradictie in adjecto en zóó geloof ik ook niet, dat de Hycsos, al geschiedt dit bijna algemeen, voor Semieten gehouden mogen worden, wanneer het waar is, dat zij op de Egyptische monumenten als een blondharig volk afgebeeld worden. Ik heb trouwens bij Chabas: les Pasteurs en Egypte, ook geen steun gevonden voor de Semitische afkomst der Hycsos. Even als men van eene bijzondere Flora en Fauna der landen om de Middellandsche zee heen spreekt - zal men dus mijns bedunkens eene bijzondere variëteit van het Kaukasische ras in deze landen hebben aan te nemen. En wijl er tot het bestendig worden van een variëteit een ras of soort noodig is, dat de landstreek, waarin die variëteit enz. gevonden wordt, moeilijk over te trekken grenzen hebbe, zal men in vervlogen tijden dergelijke geographische voorwaarden te zoeken hebben, waar de tegenwoordige tijd die niet meer oplevert. Dáárin ligt mede het aantrekkelijke van studiën, als onlangs door Dr. H.H.v. Zouteveen geleverd zijn over de veranderde verdeeling van land en water over de aardoppervlakte.

Nog één punt om daarmede te eindigen, hoewel nog zoo veel aan te stippen was. Er is en er wordt veel gecoquetteerd met de hooge oudheid van het zoogenaamde brons- en steen-tijdvak, het tijdvak van holenbeer, rendier, enz., in Europa. Dat schijnt ook bestemd om anders te worden. Men zal meer en meer erkennen, dat al een vrij hooge graad van beschaving bereikt was, vóór men kennis had aan metalen. De steenen werktuigen van zeer verschillende bestemming, afgebeeld en beschreven in Nilsson's Steinalter; gebruiken als de besnijdenis en het balsemen bij de Egyptenaren, waarbij steenen werktuigen gebruikt werden, getuigenis afleggende van den ouden oorsprong dier gebruiken, - waarschijnlijk ook de

gebruiken bij de ara maxima van Jupiter Sancus in Rome (zie Michel Bréal in Hercule et Caeus) getuigen alle in dien zin. Bijzonder leerzaam te dezer zake zijn twee opstellen van O. Fraas, in Archiv fur Anthropologie, alsmede een stuk van Dr. Thurnam in Memoirs of the Anthropol. Society of London, Vol. II, waarin deze betoogt, dat de bevolking, die het brons in Engeland invoerde, geene andere was dan wel de daarheen - waarschijnlijk een paar eeuwen v.C. - van het vaste land overgekomen Belgae.

Maar genoeg om te betoogen, dat in een overzigt van den tegenwoordigen staat der anthropologie eene ruimere plaats toegekend had mogen worden aan de vermelding der afwijkende meeningen, die waarschijnlijk bestemd zullen zijn, om het meeste bij te dragen tot de ontwikkeling der wetenschap.

Zaandam, Juni 1872.
Dr. A. SASSE.

***Cervantes Reis naar den Parnassus, door J.J. Putman, Kan. Deken en Pastoor te Utrecht. Utrecht, Dekker en van Vegt.* 1872.**

De Spanjaarden hebben maar één enkel boek en daarvan is nog wel het doel den draak te steken met alle andere boeken, zoo beweerde Montesquieu. Maar wanneer de geestige Franschman, in plaats van zulk een dwaas oordeel te vellen over den don Quijote, een ander werk van Cervantes het doodvonnis genoemd had van bijna alle Spaansche dichters van zijn tijd, dan zou hij zeker een juister uitspraak gedaan hebben. Immers barder satyre op de poetasters van zijn omgeving heeft wel nooit iemand in 't licht gegeven dan Cervantes in zijn Reis naar den Parnassus, en ik twijfel er zelfs aan of in onze dagen van vrij scherpe kritiek iemand 't licht wagen zou om zóó, met open vizier, op te treden tegen zijne medearbeiders op 't gebied der letteren.

Apollo roept de ware dichters naar den Parnassus om de brekebeenen van daar te verjagen en hij zendt Mercurius in een galei, van veelsoortige verzen gebouwd en getuigd, om Cervantes te halen, die de medestrijders tegen den wansmaak moet kiezen. Dat is de vorm,

aan Cesare Caporali's Viaggio in Parnaso ontleend. Maar de inhoud is natuurlijk geheel oorspronkelijk. Al wat Spanje in die dagen aan Muzenzonen telde, en dat aantal was vooral toen in het zangerig Spanje verre van klein, wordt gewogen en..... meestal te licht bevonden: en, hoe wanhopig de ‘Struggle for life’ ook onder die hooggestemde zielen moge zijn, hun ondergang is al spoedig beslist. Die vierschaar verschaft ons een beknopt maar volledig overzicht van de Spaansche poëzie van dien tijd, maar weinig nog zou ons dat baten, indien de gelukkige vertolker van dit gedicht niet met korte trekken de verschillende personen voor ons had geschetst, zoodat ze althans niet geheel als vreemdelingen voor ons verschijnen. Zonder die noten zou het stuk weinig waarde voor ons hebben, terwijl het ons nu juist door die mededeelingen een blik gunt in tijden en toestanden, waarin de meesten onzer zich zeker verre van t'huis gevoelen.

Toen dit gedicht in 1614 verscheen, maakte het weinig opgang. Maar Cervantes had alles van zijn meesterlijk proza, niets echter van zijn gebrekkige poëzie te verwachten, zoo betuigde hem immers vrij rond en open reeds zijn uitgever, toen hij te vergeefs iemand zocht om zijne comedies te drukken. Niet een fraai gedicht alzoo wachte men hier, noch een oorspronkelijken vorm, maar een juiste en geestig geteekende schets van de Spaansche poëzie in dagen toen dat land zoo rijk was aan mannen van talent, dat de meeste standaardwerken van stijl en taal en van gelukkige opvatting zoowel als van een meesterlijk en vaak ironisch weergeven der sociale toestanden, waarop de Spanjaard nog altijd trots mag zijn, ons steeds tot dat tijdperk terugvoeren. Vooral echter bewondere men in het vierde gedeelte de gelukkige en humane wijze waarop hij zich beklaagt over de miskenning welke hij dulden moest, ten spijt van de vele inderdaad uitnemende geschriften waarmede hij de letterkunde van zijn land verrijkte. Brandmerk die klacht niet met den schimpnaam van ijdelheid. Zoo iemand toch recht had tot klagen over ondank van den tijdgenoot, dan was 't Cervantes. Arm geboren in 1547, studeerde hij ijverig om zijn brood te verdienen en verwisselde moedig de pen met het zwaard, toen geleerdheid hem weinig anders beloofde dan het lot van een knecht. Maar de oorlog voerde hem als slaaf naar Algiers, en toen hij na een bijna duldeloos vijfjarig lijden weer in 't vaderland terugkeerde en al-

daar met moeite een sober ambt verkreeg, bragt die betrekking hem al spoedig in de gevangenis van la Mancha, alwaar hij het eerste gedeelte van zijn don Quyote schreef, dat ondankbaar land wereldberoemd makende door het tot de geboorteplaats van zijn held te verheffen. Ook dat meesterstuk mogt hem geen genade doen vinden in de oogen van den tijdgenoot, ja een ellendeling waagde 't zelfs het tweede deel daarvan te leveren en er hem op 't grievendst in te smaden. Is de wrevel alzoo niet verklaarbaar tegen die ‘idioten en arroganten,’ welke hij in zijn Reis naar den Parnassus verweet wel de verdiensten van een waarachtig groot man te kunnen verguizen, maar zelf niet anders dan prulwerk te leveren! In zijn later bijvoegsel tot die reis misduidde hij, met minder recht, 't den tooneelspelers zijne rollen niet te willen vervullen, welk gedeelte de heer Putman echter niet heeft opgenomen. Maar hoe ijverig Cervantes ook met de pen aan Spanje's grootheid bleef arbeiden, miskenning bleef toch zijn deel. Op denzelfden 23sten April van 't jaar 1616 waarop Engeland zijn Shakespeare verloor, zag Spanje arm en ellendig en verlaten den zoon ten grave dalen wiens naam altijd 't eerst genoemd zal worden zoolang er van groote mannen van dat eens zoo roemruchtig land sprake zal zijn, en die een type geschapen heeft 't welk overal ter wereld bekend is, waar de beschaving ook maar even doorgedrongen is.

Op dien grooten man weder eens de aandacht te vestigen van ons publiek, dat was voorzeker het doel van den vertolker van dit gedicht, en ik hoop dat velen hier te lande zullen deelen in den dank, dien ik hem voor die poging hiermede toebreng.

M.

***'t Fingertje naast den duum en Neeltjes Nôl, Texelsche Vertellingen door D. Dekker. Enkhuizen, J. Groot*. 1871.**

Ook op letterkundig gebied zwaait de mode eilaas! haar schepter, en hier niet minder dan elders heeft zij hare gehoorzame trawanten. Zij, die toongevers moesten wezen van den goeden smaak, verlagen zich vaak tot slaafschen oogendienst van de publieke opinie, in deze als overal wuft en ondoordacht. Tot de mode-artikelen van den dag behooren zeer zeker de dusgenaamde verhalen uit 't volksleven, een genre, dat buiten kijf zijn grooten opgang dankt aan zijne eerste bewerkers. Natuurlijk heeft men ten onzent daaraan meêgedaan; te meer, omdat het veld ter bearbeiding hier al bijzonder ruim is, dank zij ons nog althans scherp geteekend provincialisme.

Onder de nederlandsche bewerkers van dit genre behoort de auteur van het boekje, aan 't hoofd dezer regelen genoemd. Hij geeft ons sinds eenigen tijd kijkjes in 't Texelsche volksleven, die in den regel niet onverdienstelijk zijn. Zijne wijze van voorstelling is levendig; hij teekent soms schilderachtige binnenhuisjes, en weet gemeenlijk zonder eenig effekt-bejag te boeien door ongekunstelden eenvoud. Een ieder begrijpt dus al aanstonds, dat hetgeen boven van den dienst der mode gezegd werd, niet juist op hem van toepassing is. Roeping, geenszins de mode, voerde hem mijns erachtens in die richting. En toch - ook de beste kan falen, zij het veelal onbewust - tot op zekere hoogte doet de Hr. Dekker mede aan den dienst der mode, en dit is mijn grief tegen hem. Hij zou namelijk niet zoo vruchtbaar zijn, als volksverhalen heden ten dage een minder courant artikel waren op de letterkundige markt. Wat ik bedoel, is dit: sommige van zijne Texelsche vertellingen hebben niets eigenaardigs dan 't dialekt, dat de personen, die daarin handelend opgevoerd worden, spreken. Geen enkele karakteristieke trek teekent Texelsche toestanden of de bewoners van Texel. Het eerste verhaal van 't tweetal, dat naast mij ligt, heeft dat gebrek; wij hebben hier een zeer alledaagsche oplichtershistorie, waarvan verre-

gaande domheid 't slachtoffer wordt, maar zonder daardoor bijdrage tot de kennis te erlangen der lokale eigenaardigheden of der bijzondere volkstype, waarop de titel toch stellig recht gaf te hopen, en waaraan Neeltje Nôl dan ook beantwoordt. Ook bij vroegere ontmoetingen gaf de Hr. Dekker soms aanleiding tot die opmerking; hier was, dacht mij, gelegenheid ze ter sprake te brengen en zijne aandacht daarop te vestigen. Het zou jammer wezen, als onze schrijver zijn onmiskenbaar talent ter wille van een speculatieven uitgever misbruikte, als ook hij zich leende tot den aanvoer van modeartikelen. Bepaalt hij zich wezenlijk uitsluitend tot grepen uit het Texelsche volksleven, zijn pen moge minder vruchtbaar zijn, de voortbrengselen zullen daardoor winnen. Wie zooals hij het eigenaardig volkskarakter van zeker land of zekere streek in romantischen of novellistischen vorm wil beschrijven, mag slechts zoodanige personen en toestanden in zijn verhalen opvoeren, die inderdaad iets karakteristieks hebben. Eene vergelijking moge 't goed recht dezer op- of aanmerking te beter in 't licht stellen. Tegen de schrijvers van de in onzen tijd zoo gezochte historische romans, bestaat van bevoegde zijde voornamelijk deze grief, dat hunne helden en heldinnen meerendeels geene personen zijn uit den tijd, waarin zij moeten geleefd hebben, maar slechts de kleederdracht dier dagen ontvingen. Daarmede te willen volstaan gaat niet aan, naar men terecht zegt; hun spreken, denken, handelen, moet geheel den geest van 't verleden, dat hier opgevoerd wordt, ons te binnen brengen. Welnu even juist als deze eisch, even gegrond is ook die andere, dat zoogenaamde volksverhalen door iets meer zich doen kennen, dan door het uiterlijk vernis der eigenaardige spreektaal, die ik in deze zoo wat op één lijn stel met de kleederdracht, opzichtens de historische romans. Ware de Hr. Dekker eenvoudig novellist, ik had niets te geven dan een woord van lof voor beide vertellingen. Nu hij door de vlag, die zijn lading voert, hoogere aanspraken heeft, is mij niet slechts 't recht gegeven, maar ook de plicht opgelegd, andere eischen te stellen. Wat hij belooft, dient hij ook te geven. Een opmerkzaam lezer nu moet, hoe tevreden ook overigens, na de kennismaking met dit tweetal beweren, dat de rekening niet volkomen sluit, en over zeker tekort klagen.

Zonder twijfel haast zal de auteur bij eenig nadenken de eerste zijn, die mij volkomen gelijk geeft. Vergis ik mij daarin niet, dan staat het vast, dat bij een volgende gelegenheid, waarop hij zich weer in 't publiek vertoont, mijne aan- of opmerking alle kracht zal verloren hebben. Ik houd mij overtuigd, dat *willen* voor den Hr. Dekker in deze ook *kunnen* is.

Zierikzee, 22 Mei 1872.
J.H.C. HEIJSE.

Beschouwingen naar aanleiding van den toestand van ons krijgswezen in den aanvang van het jaar 1872.

> Zonder zedelijke kracht zullen alle stoffelijke middelen van defensie weinig baten.
> THORBECKE.

Het jaar 1872, waarin Nederland het geboortefeest zijner vrijheid heeft te herdenken, is gekomen, en nog altijd is de quaestie onzer landsdefensie.... eene hangende quaestie.

Er zijn er, die beweren, dat wij, na al de mislukte pogingen om tot eene voldoende oplossing van dit vraagstuk te geraken, thans verder dan ooit van die oplossing zijn verwijderd. Volgens hun gevoelen, zal de bedoelde quaestie, als een invretende kanker knagende aan het finantiewezen van den Staat, een ruim veld blijven aanbieden voor onvruchtbare redekavelingen, op de wijze van eene *question polonaise*, tusschen onze uitvoerende en onze wetgevende macht, totdat zij zal worden opgelost door den drang der wereldgebeurtenissen, evenals dit binnen korten of langen tijd moet geschieden ten aanzien van *la question d' orient* en bereids heeft plaats gevonden ten aanzien van *la question romaine*. Zij die aldus redeneeren, plaatsen zich daartoe op twee zeer verschillende standpunten. Zij twijfelen aan de levenskracht van den alouden staat der Nederlanden en, zonder het te wenschen, spreken zij echter met kalme berusting over onze opneming in het groote Duitsche vaderland - of, zij zijn apostelen van den eeuwigen vrede der toekomst en wenschen, bij wijze van eerste proefneming, Neêrlands onafhankelijk volksbestaan te zien opdragen aan het rechtsgevoel der groote mogendheden.

Deze en dergelijke gevoelens zijn niet de onze. Wij hebben zelfs getwijfeld of het niet beter is, die gevoelens met stilzwijgen voorbij te gaan, dan wel ze in openbare geschriften ter sprake te brengen. Bij nadere overweging is het ons voorgekomen, dat de laatste wijze van handelen verkozen moet worden.

Vooreerst, zijn de hierboven aangeduide gevoelens, op verschillende wijzen gevarieerd en gemotiveerd, meer algemeen verspreid dan men oppervlakkig zou bevroeden. Ten anderen, ontbreekt het niet aan schoonklinkende bewijsvoeringen om ze een schijn van degelijkheid en waardigheid te verschaffen. Ze te minachten, zou dus onverstandig zijn. Een ieder, naar zijn vermogen, moet ze bestrijden. Daartoe eene bijdrage te leveren is het doel der volgende beschouwingen.

I

In een van de menigvuldige geschriften, verschenen gedurende de gevangenschap van Napoleon III op het slot Wilhelmshöhe en waarvan het vaderschap te recht of ten onrechte aan den ex-keizer der Franschen wordt toegeschreven, komt eene uitdrukking voor - de juiste woorden zijn ons ontgaan - doch wat den zin betreft, als volgt: ‘Ieder leger is eene getrouwe afspiegeling der maatschappij, waaruit het is getrokken.’

Aangezien die uitdrukking, door den schrijver van bedoeld vlugschrift wordt gebezigd als thema, ten einde naar aanleiding daarvan met veel behendigheid verschillende variatiën uit te voeren, niet alleen met het doel om te bewijzen, dat het Fransche volk zich-zelf al zijne rampen op den hals heeft gehaald, maar ook om te doen gelooven, dat Napoleon III een martelaar is, zoo kwam ons die uitdrukking aanvankelijk verdacht voor, - gewend als wij zijn van dien kant steeds holklinkende phrasen te vernemen, in het gunstigste geval paradoxen, doch die meestal bepaalde onwaarheid bevatten. - Bij nadere beschouwing vermeenen wij echter dat de medegedeelde stelling veel waarheid in zich sluit, ja, dat zij, in den juisten zin opgevat, geheel waar is. Men voere hier niet tegen aan dat van eene gelijkenis tusschen *volk* en *leger* alleen sprake kan wezen bij militaire natiën, zooals bijv. de Pruisische. - Een zoodanig

argument verliest alle waarde, wanneer men in het oog houdt, dat de woorden *leger* en *krijgswezen* eenerlei beteekenis hebben. Een volk, dat inwendig krachtig en gezond is, wist hiervan tot heden nog altijd, in iederen vorm en in elke richting, naar buiten de bewijzen te leveren - dus ook dan, wanneer het op het bloedige oorlogsveld zijne belangen of zijn bestaan moest handhaven. Met de geschiedenis in de hand kan dit worden bewezen. Overbodig zou het zijn hiertoe voorbeelden bij te brengen. Men heeft ze in de gansche geschiedenis en niet het minst in die van den laatsten tijd slechts voor het grijpen.

Het is noodzakelijk met een enkel woord toe te lichten, waarom de woorden *leger* en *krijgswezen* eenerlei beteekenis moeten hebben.

Het krijgswezen eener natie bestaat uit levende en uit doode strijdmiddelen. De eerste vormen het *leger*, dat, aangezien overal de doode stof door de levende wordt beheerscht, dus ook hier als hoofdzaak moet worden beschouwd. Is een leger goed (qualitatief zoowel als quantitatief), dan zullen ook de doode strijdmiddelen, hetzij *onroerende*, zooals aarden wallen, hetzij *roerende*, zooals wapenen, in goeden en voldoenden toestand verkeeren - en, bijgevolg is dan het *geheele krijgswezen* zooals het behoort te zijn. Het omgekeerde is ook waar.

De levende strijdkrachten, het leger, moeten de doode strijdmiddelen gebruiken. Deze zijn de werktuigen, waarmede gene hunne taak te volbrengen hebben. Voldoet een leger, zoowel wat betreft gehalte als samenstelling, aan alle eischen, die men er aan stellen moet, dan kan men ook met vertrouwen daaraan, binnen de noodzakelijke grenzen van kosten, de zorg voor zijne instrumenten geheel overlaten. Een zoodanig leger zal dat vertrouwen nooit beschamen.

Daarenboven, wat beteekenen goede werktuigen, wanneer ze slecht gehanteerd worden? Een bekwaam werkman kan echter met gebrekkige hulpmiddelen soms groote dingen tot stand brengen. Dit geldt voor ieder bedrijf, ook voor dat van den krijgsman.

Hoewel gaarne ieders gevoelen eerbiedigende, zoo komt het ons dus niettemin wonderbaarlijk zonderling voor, dat, nu eene regeling van ons krijgswezen bij de wet ernstig ter sprake is, van de zijde eener geheele partij wordt volgehouden, dat zoodanige regeling mogelijk en gewenscht is, behalve juist voor het leger, nam. de hoofdzaak. In goed Hollandsch is dat kort-

weg gezegd: ‘Wij verklaren ons tegen elke wettelijke regeling van het krijgswezen.’

Wil men ernstig een behoorlijk krijgswezen tot stand brengen, dan wijde men uitsluitend alle aandacht en zorg aan de levende strijdkrachten. Niet alleen wetten en bepalingen, al schrijven ze ook alles voor wat men redelijkerwijze verlangen kan, zullen daartoe voldoende wezen. Reeds vroeger hebben wij hieromtrent in dit tijdschrift[1] gewezen op het gezegde van Macaulay: ‘what are laws? They are mere words, till a living agent comes to put life into them.’

Zoolang ons krijgswezen niet zal zijn opgenomen onder die aangelegenheden, welke het gansche volk het nauwst aan het hart liggen; zoolang men daaromtrent niet zal betoonen dezelfde ijverige en onverdeelde belangstelling als aan alles wat in verband staat met handel, landbouw en nijverheid; zoolang zullen de beste wetten eene doode letter blijven.

Zou ons volk tot oprechte en innige toewijding aan de zaak van 's lands defensie kunnen gebracht worden? Wat baten toch rijkdom, welvaart en vrijheid, wanneer bij elk wapengekletter in het buitenland, wanneer men bij iedere wolk aan den politieken horizont, in deze tijden van staatkundige orkanen en typhonen, telkens in angst en beving moet vreezen, dat al die zegeningen - niet eens zelf verkregen maar een heilig erfdeel onzer vaderen - zullen worden weggeroofd? Is het een krachtig en edel volk waardig, om, wanneer die stormen bij herhaling langs ons heen strijken, zonder letsel aan te brengen, telkens - ook al slaat men eerst eventjes een zoogenaamd dankbaren blik ten Hemel onder het mompelen van eenige zalvende woorden - maar weer op nieuw lustig het heden te gaan genieten, zonder zich om de toekomst te bekommeren en dus zonder nog tijdig maatregelen te nemen tegen de kwade dagen, die aanstaande zijn? Het zijn slechts vragen.

Één ding is zeker. Het Nederlandsche volk heeft een open oog voor alles wat zijne materieele belangen onmiddellijk raakt, doch op een enkel punt dienaangaande is het stekeblind, en het handelt dus ten aanschouwe van ieder, die op het bedoelde punt ziende is, onbegrijpelijk zorgeloos, om geen ander woord te gebruiken.

Zou het kunnen zijn, dat die blindheid en daaruit voortsprui-

1 N°. 4. 1870. Gemoedelijke overdenkingen van een Hollandsch soldenier.

tende zorgeloosheid oorspronkelijk moeten worden toegeschreven aan den rijkdom van natuurlijke verdedigingsmiddelen, ons aangeboden door den aard en de gesteldheid van den vaderlandschen bodem? - Naar onze meening is slechts één land in dat opzicht ruimer bedeeld dan het onze, nam. Groot-Brittanje, dat door de zee van al zijne buren is gescheiden. In Engeland heeft zich dan ook steeds, tot voor korten tijd geleden, een verschijnsel voorgedaan, eenigermate overeenkomende met wat men hier waarneemt.

Alles wat betreft het krijgswezen te land was er niet populair. Het eigenlijke volk, de kern daarvan, de burgerij, stelde er geen belang in. Men heeft daar lang geredeneerd: ‘een deftig volk moet voor zijn fatsoen nu eenmaal een leger hebben; wij kunnen het betalen en zullen er dus ook een op nahouden; het moet intusschen niet te veel geld kosten en nooit onder de staatsinstellingen van overwegend belang worden gerekend.’ - Hoe het was samengesteld, daar bekreunde men zich minder om. Eenige groote namen aan het hoofd daarvan, verder een goed uiterlijk voorkomen, en men was tevreden. Verkeerd zou het evenwel zijn, er niet bij te herinneren, dat een en ander niet heeft belet, dat, waar ook Engelands krijgsbenden zich hebben moeten vertoonen, deze zich steeds met lauweren hebben overdekt. De naam van onzen grooten Willem III, die van Marlborough, die van Wellington, alsmede de Krimoorlog zijn voldoende om zoovele schitterende wapenfeiten, als waarop Engeland met recht trotsch is, in het geheugen terug te roepen. De zorgeloosheid omtrent krijgszaken was dus meer schijnbaar, dan werkelijk aanwezig. Moest men ten strijde, dan was men gereed. Het kostte wel wat inspanning en wat geld; doch geld heeft Engeland genoeg en aan energie heeft het den Brit nooit ontbroken.

Het systeem, om de zaken betreffende het krijgswezen te land geheel als bijzaken te beschouwen, heeft voor Engeland geene nadeelen opgeleverd tot en met den Krim-oorlog. Alleen de toerusting tot dien oorlog kostte buitengewoon veel geld en meer dan gewone krachtsinspanning, terwijl desniettegenstaande spoedig bleek, dat, door de gebrekkige legerorganisatie en legerverpleging bij het begin van den oorlog, in zeer korten tijd een massa menschenlevens nutteloos verloren ging. Doch men sloeg de handen zoo krachtig aan het werk, dat hierin weldra verbetering kwam. Als bewijs daarvan zij vermeld, dat terwijl

de Franschen in dien langdurigen krijg het aanzienlijk verlies leden van 95,615 man (waarvan alleen ten gevolge van ziekten 75,000), het *derde* gedeelte der uit Frankrijk gezonden troepen, de Engelschen van hunne macht slechts het *vierde* gedeelte[1] hebben verloren. Gedurende den laatsten winter in de Krim (1856-57) bezweken aan ziekten van het Fransche leger 10,278 man, van het Engelsche in hetzelfde tijdvak 17.

Het Engelsche volk is een practisch, een verstandig volk. De Krim-oorlog is voor hen eene waarschuwing geweest, die wel wat laat is gekomen, maar waaraan zij niet hebben verzuimd gehoor te geven. Zij hadden toen gestaan, vereenigd met talrijke bondgenooten, tegenover een vijand in beschaving verre bij hen ten achter, en die, hoewel alle krijgsaangelegenheden als eene hoofdzaak beschouwende, toch, ten gevolge van die mindere beschaving, in de oorlogskunst niet zeer bedreven was. Dit is dan ook de eigenlijke oorzaak, waardoor de Fransch-Engelsche kruistocht van de 19^{e} eeuw niet geheel is mislukt. De Franschen waren na den afloop daarvan als vanouds weêr dronken van glorie; maar de Engelschen hebben de zaak beter ingezien. Zij hebben toen van de gelegenheid gebruik gemaakt, om zich daadwerkelijk te overtuigen, dat de oorlogswetenschappen en de daarop gegronde oorlogskunst gelijken tred moeten houden met alle andere kunsten en wetenschappen, en dat men heden ten dage niet meer, zooals vroeger, zonder ernstige en tijdige voorbereiding, alleen door middel van geld en krachtsinspanning, in staat kan wezen om het hoofd te bieden aan een vijand, die ook dienaangaande met den tijd is medegegaan.

Evenzoo lieten zij niet onopgemerkt, dat hun machtige nabuur, al pochte hij nog zoo hard, insgelijks in geenen deele op de hoogte was, noch op den weg om dit te worden. Zij lieten hem stilletjes begaan, doch togen zelf aan den arbeid. Een arbeid, die te lastiger is, naarmate men meer ten achter is geraakt, die overal eigenaardige moeielijkheden oplevert, doch vooral in Engeland, waar alle eenmaal heerschende denkbeelden en gewoonten zoo diep zijn ingeworteld, dat zij slechts zeer

1 Deze opgaven zijn ontleend aan het bekende ‘Rapport du docteur Chenu au conseil de santé des armées.’ Chenu stelt het verlies der Russen gedurende dienzelfden oorlog als volgt: 30,000 man op het slagveld of ten gevolge van bekomen wonden, 600,000 door ziekte of vermoeienis, totaal 630,000 dooden. Hoe onbeschaafder een land, hoe minder zorg men er draagt voor het leven van den soldaat.

langzaam, na vele jaren, door sterk sprekende feiten kunnen worden gewijzigd.

Intusschen werden na den Krim-oorlog alle toen mogelijke verbeteringen bij het Engelsche leger ingevoerd. Alles gaat daar bedaard en kalm, doch steeds vóóruit in de gewilde richting, indien men eens het doel in het oog heeft genomen. Tevens werd toen in het leven geroepen en op allerlei wijze aangewakkerd de groote beweging, die zich spoedig over het geheele rijk uitstrekte, namelijk die, welke het aanzijn gaf aan de vrijwilliger-korpsen. Niet om die elegant gekleede fantaisie-troepen eventueel, als een gemakkelijk te verorberen zoenoffer, een wezenlijken vijand in de kaken te voeren - de Engelschman is te verstandig voor zulk eene nuttelooze wreedheid - doch als middel om bij het volk belangstelling op te wekken in krijgszaken en daar het militaire element wortel te doen schieten.

Dat doel is thans volkomen bereikt. Tegelijk verkreeg men op die wijze een aanzienlijk getal scherpschutters en, hoewel een scherpschutter nog volstrekt geen soldaat is, zoo kan men hem toch gemakkelijker en spoediger daartoe opleiden, dan iemand die nooit een vuurwapen in de hand heeft gehad.

Men verzekerde zich in Engeland door de zich overal vormende vrijwilliger-korpsen, nog een voordeel. De draagbare vuurwapens werden er een nationaal instrument, juist in het tijdperk, dat op het gebied der wapen-techniek in de geheele beschaafde wereld ongelooflijk veel bedrijvigheid heerschte. De Engelsche industrie bleef daardoor in die richting niet achterlijk. Integendeel, deze gaf hierin spoedig den toon aan; de eene uitvinding volgde op de andere. Eerst om het beste juistheïdsgeweer te vinden, later om die eigenschap te doen gepaard gaan met de snelste en gemakkelijkste wijze van laden. Men bleef zich niet bepalen tot de draagbare vuurwapens, doch men wijdde zijne krachten niet minder aan de verbetering van het geschut en weldra aan de volmaking van alle oorlogswerktuigen.

Het Engelsche gouvernement verzuimde niet om van de ontwaakte belangstelling des volks in oorlogszaken bedaard en trapsgewijze voordeel te trekken. Het hield te gelijkertijd een wakend en met oordeel waarnemend oog op alle krijgsgebeurtenissen in het buitenland. Noch in den oorlog van 1864 in Denemarken, noch in den Noord-Amerikaanschen burgerstrijd, evenmin als op bloedige slagvelden van Bohemen in 1866 en op die van Frankrijk in 1870 en 71, miste men kundige Engel-

sche officieren om alles nauwgezet, dikwijls met gevaar van hun leven, na te gaan ten einde hunne regeering behoorlijk te kunnen inlichten.

Een bewijs hiervan is o.a. dat, naar aanleiding van de veldtochten in Noord-Amerika en op Sleeswijk-Holsteinschen bodem, reeds in Augustus 1864 door het Engelsche gouvernement een prijs werd uitgeloofd voor het beste stelsel tot verandering der toen in gebruik zijnde Enfield-geweren in achterladers - en dat reeds in Juni 1866, dus vóór den slag van Sadowa, het tijdstip waarop de *snelvuurkoorts* eerst in Europa is uitgebroken, het besluit werd genomen om de bedoelde geweren in achterladers te hervormen, volgens hetzelfde stelsel, dat later daartoe ook in ons leger is aangewend. Na Pruisen was Engeland de eerste groote mogendheid, die het nut van een snelvurend wapen had ingezien en daaromtrent afdoende maatregelen nam.

Er is nog eene omstandigheid die veel kan hebben bijgedragen om in Engeland, meer dan vroeger, de aandacht te doen vestigen op het krijgswezen te land. Gedurende het tijdvak der Nieuwe geschiedenis kan men alleen bij uitzondering aanwijzen de oorlogen, waarin de strijd ter zee niet van evenveel gewicht was, als die te land. Wáár zou men dit beter weten dan in Nederland, waarvan de heldhaftige zonen eertijds hunne schitterendste wapenfeiten hebben volbracht op de woelige baren van het element, dat in zijne gansche uitgestrektheid door hen steeds werd beschouwd als wettig eigendom, een deel uitmakende van het vaderland.

Op het einde der vorige en in het begin dezer eeuw, gedurende de oorlogen, bekend onder den naam van die der Fransche revolutie en die van het eerste Fransche keizerrijk, is hierin verandering gekomen. De oorlog ter zee werd van ondergeschikt belang, raakte dikwijls geheel op den achtergrond. Daarvan thans de toen geheel toevallige en dus voorbijgaande oorzaken op te sporen, zou hier misplaatst wezen, en tevens tot te groote uitvoerigheid leiden. Na de genoemde oorlogen is een langdurig vredestijdperk aangebroken. Wetenschappen en kunsten, die als het ware met woeker den verloren tijd wilden inhalen, herleefden met ongekenden bloei. De hooge vlucht, dientengevolge in alle richtingen door de industrie genomen, bleef evenmin zonder invloed op de werktuigen voor den oorlog ter zee, als voor die te land.

Die invloed werd nog in hooge mate bevorderd door een op nieuw ontwaakten en voor geene opofferingen terugdeinzenden wedijver in het samenstellen der meest geduchte oorlogsvloot tusschen twee zeemogendheden. - Neêrlands heerschappij over de zee behoort tot een lang verleden: wij bedoelen Frankrijk en Engeland. - Alles is echter voor overdrijving vatbaar. Ook hier heeft een overdreven wedijver zoowel voor Engeland als voor Frankrijk gebrekkige resultaten opgeleverd. Men heeft, partij trekkende van elke uitvinding en bijgestaan door de industrie van alle natiën, het materieel der oorlogsmarine voortdurend veranderd en verbeterd. Men heeft zich niet vergenoegd met de volmaaktheid zoo dicht mogelijk nabij te streven, maar men heeft naar werkelijke volmaaktheid getracht. Nog is men daarheen strevende. Zoo langzamerhand zijn de indrukwekkende zeekasteelen van vroeger geheel verdwenen, en na vele gedaanteverwisselingen thans herschapen in den vorm van een of ander zeemonster. Doch hoe bewonderingswaardig uit velerlei oogpunten, missen zij echter eene eigenschap van alle zeemonsters, namelijk het vermogen om zich in elke gewilde richting te bewegen onder, op en door het water. Ook dit is men zoekende. Zoodra dit is gevonden, zullen de zeegevechten der toekomst overeenkomen met die geweldige worstelingen, soms geschetst in tafereelen uit de voorwereld, tusschen de toen levende reusachtige waterdieren, van welke wij ons nu slechts met moeite eene voorstelling vormen kunnen.

Voorshands, zoolang het beletsel, waarvoor men op den weg der volmaking is moeten blijven stilstaan, niet is overwonnen en het oorlogsmaterieel der marine dus nog in staat van wording verkeert, is geen werkelijk zeegevecht denkbaar[1].

Engeland's grootste macht bij conflicten met het vasteland is waarschijnlijk niet voor goed gebroken, maar toch voor het oogenblik aanzienlijk verzwakt. Daar de Britten eens iets ondernemende niet licht halverwege blijven stilstaan, zoo geeft dit reden om te gelooven, dat te eeniger tijd het lastige probleem, waarvoor de Marine nu staat, door hen zal worden opgelost.

1 De zeeslag bij Lissa in 1866 kan slechts dienen tot staving dezer meening; ook in den Krimoorlog heeft, wel beschouwd, de rol der marine zich bijna uitsluitend bepaald tot die, welke zij noodzakelijk vervullen moest, omdat het oorlogstooneel slechts over zee door de bondgenooten te bereiken was.

Ten einde intusschen op alles te zijn voorbereid, dragen zij zorg dat hun leger in orde komt. Op de hun eigenaardige manier zijn zij met dat moeielijke werk bezig, en dat zij er krachtig mede voortgaan is in het afgeloopen jaar gebleken, toen hunne regeering, gesteund door het Lagerhuis, eene instelling geheel heeft vernietigd zoo oud en zoo ingeweven met alle zeden en gewoonten, als het koopen van officiersplaatsen. Voor 25 jaren zou die maatregel een opstand hebben te weeg gebracht, doch thans wordt zij toegejuicht door het geheele volk, dat terecht in een degelijk en kundig officierskorps den besten waarborg ziet voor het bezit van een goed leger.

Het koopstelsel van officiersplaatsen in het Engelsche leger heeft nooit de verderfelijke gevolgen gehad, welke zeker in meest elk ander leger niet zouden zijn weggebleven. Het heeft niet belet, dat men onder de Engelsche officieren steeds zeer verdienstelijke militairen heeft gevonden. Het is dus nu te verwachten dat de strenge bepalingen, die thans zijn vastgesteld - zoowel om officier te worden als om verder in de verschillende rangen op te klimmen - oorzaak zullen wezen, dat het Engelsche officierskorps in kennis en degelijkheid spoedig voor geen ander zal behoeven onder te doen.

Wij twijfelen dan ook geenszins of een ‘slag van Dorking’ zal in Engeland's velden nooit worden geleverd, ten minste niet in de eerste eeuwen.

Laat ons intusschen niet verzuimen om op te merken, dat Engeland voor de vroegere verwaarloozing van zijn krijgswezen te land reeds zwaar heeft geboet. Of zou het voor het trotsche Albion niet eene bittere beproeving zijn geweest, om met verbeten woede al de gewichtige en overal ingrijpende gebeurtenissen op het vaste-land van Europa gedurende de laatste jaren geheel lijdelijk te moeten aanschouwen? Zou de roof aan Denemarken zoo straffeloos zijn gepleegd, zouden de gebeurtenissen van 1866 niet een ander beloop hebben genomen, zou Frankrijk zoo onmeêdoogend zijn vertrapt, zou Rusland hebben gewaagd de Britsche fierheid zoo diep te krenken, indien Engeland gereed was geweest om zich in het strijdgewoel te mengen?

Doch Engeland was niet gereed. Gewoon om zich anders onder de hoogste woordvoerders te stellen, zoo mengde het zich niet in het Europeesch debat - overtuigd van de machteloosheid om zijne stem te kunnen doen gelden en zoodoende bevreesd ook zijne rol voor de toekomst te bederven.

Engeland wacht nu zijn tijd af. Wanneer het ten strijde is uitgerust, zal die tijd komen. Volgens onze meening is het voor den algemeenen toestand van Europa te wenschen, dat de oude invloed van Engeland zich weder zal doen gevoelen. Of dit uit een uitsluitend Nederlandsch oogpunt wenschelijk is, durven wij niet beslissen.

Geen volk is er, waarmede wij zoovele eigenschappen, karaktertrekken en eigenaardigheden gemeen hebben, als het Engelsche. Van daar juist onze vele vroegere oorlogen met dat volk: eigenlijk familietwisten, voortspruitende uit ‘jalousie de métier.’ Vele eigenschappen echter die zich bij het Engelsche volk krachtig hebben ontwikkeld en waardoor het groot en machtig is geworden, zijn bij het Hollandsche verflauwd, doch naar wij vertrouwen niet verdwenen.

Sedert den vrede van Utrecht in 1713 is ons volk aan het sukkelen geraakt. Eigenlijk reeds tijdens dat vredestractaat, want wij lieten de gelegenheid voorbijgaan, gedeeltelijk ook door het verraad van Engeland, om iets vroeger den Spaanschen successieoorlog te doen eindigen door een vrede, waardoor wij zeer zeker vergrooting van grondgebied en vele waarborgen voor de toekomst hadden kunnen verkrijgen. Die gunstige gelegenheid ging ongebruikt voorbij, voor het grootste deel door eigen toedoen. Een onverklaarbaar verzuim, waardoor wij een groot onrecht pleegden aan ons-zelf en aan anderen.

Een onverklaarbaar verzuim en groot onrecht aan ons-zelf? Was het toen niet reeds een feit, overal waar te nemen, dat de Europeesche maatschappij zich begon te voegen en te schikken tot groote eenheden, naarmate van overeenkomst van taal, zeden, gewoonten en vooral van belangen; dat de middeleeuwsche land- en volken-verbrokkeling lang voorbij was; dat staten, zooals de republiek van Venetië, hoe machtig ook weleer, Genua, de Hansa-steden, weldra iets meer zouden noodig hebben dan opgestapelde rijkdom, waardoor toen het koopen van sterke legers en oorlogsvloten mogelijk was, om er het recht van zelfstandigheid mede te kunnen bewijzen en handhaven?

Een eng en bekrompen communisme (het oorspronkelijke, natuurlijk niet het Parijsche) en een daarmede gelijkstaand provincialisme zijn, nadat beide hunne eigenaardige voordeelen hadden afgeworpen, ook later bij ons blijven voortbestaan en van toen af steeds de vloek van ons vaderland geweest. Engeland zag ons gaarne op den dwaalweg, doch alleen eigen

kortzichtigheid draagt van het aan ons gepleegde onrecht de schuld.

En pleegden wij zoodoende ook geen onrecht aan anderen? Zouden onze broeders, die langs onze zuidelijke en oostelijke grenzen op de rijke en zich daar ver uitstrekkende vlakten wonen, niet veel gelukkiger zijn geweest en dit nog zijn, indien zij voor meer dan anderhalve eeuw, met hun geboortegrond, deel hadden uitgemaakt van het vrije en welvarende Nederland, waartoe zij werkelijk behooren?

Na den vrede van Utrecht is het Nederlandsche volk blijven voortsukkelen; de volkskracht is meer en meer verflauwd, om op het eind der vorige en in den aanvang dezer eeuw schijnbaar geheel weg te zinken. Zou de wederopwekking daarvan bij den val van den eersten Napoleon, alleen het gevolg zijn geweest der versterkende middelen ons toegediend door andere volken, en moet onze toenmalige restauratie geheel worden gerangschikt onder de kunstmatige en brooze gewrochten van het Weener congres?

Die vraag is niet ongegrond en dus ook niet ongepast. De studie onzer geschiedenis van de laatste 150 jaren brengt haar als van zelf op de lippen. De toekomst zal het antwoord geven. Misschien zijn de gebeurtenissen, waardoor dat antwoord komen zal, niet zoover meer af.

Is het treurig dat de gestelde vraag zich in deze donkere tijden aan ieder denkend Nederlander opdringt, en nog veel treuriger, dat men haar niet onmiddellijk geruststellend beantwoorden kan - zoo laten wij er ons in verheugen, dat de toekomst ons nog toebehoort. Van onze eigen kracht, van ons eigen beleid hangt het lot af, dat ons te wachten staat. ‘Si nous n'agissons pas, les Dieux nous abandonnent.’

Voor eenige jaren geleden heeft men ten onzent het halve eeuwfeest gevierd van de herstelling onzer onafhankelijkheid. Wij hadden reden om met dankbaarheid die gebeurtenis te herdenken. Maar toch, die herdenking moest van zelf de herinnering medebrengen aan het feit, dat wij eenmaal, door eigen schuld, zonder met eenigen roem ten onder te gaan, waren uitgewischt uit de rij der volken, terwijl voor hen, die geen vreemdeling is in de geschiedenis, *l'histoire vraie*, de wederoprichting onzer nationaliteit volstrekt niet is aan te merken als het product van eigen volkskracht, terwijl verder, ten slotte, gedurende de toen herdachte halve eeuw, onze zuidelijke broe-

ders, met hun rijk grondgebied, alweder van ons waren afgedwaald, eene gebeurtenis niet genoeg te bejammeren zoowel voor hen als voor ons.

Thans zullen wij weder een volksfeest vieren, doch het is grootscher, verhevener. Op den 300-jarigen gedenkdag van de geboorte onzer vrijheid mag ieder Nederlander, zonder vrees van toe te geven aan nationalen eigenwaan of ijdelheid, met fierheid zijn hoofd omhoog heffen en vervuld met rechtmatigen trots op een edel, roemrijk voorgeslacht zich het bloed sneller door de aderen voelen stroomen. De herinneringen, die door dit feest zullen worden opgewekt zijn van dien aard, dat het wel niet anders kan of de geest onzer vaderen moet daardoor op nieuw in het hart van ons volk ontwaken.

Het ontbreekt ons in deze tijden niet aan opwekkingen, noch aan waarschuwingen.

> ‘Heeft als de uilen daags niet kijken,
> 't Zonlicht niet zijn plicht vervuld?’[1]

In den vreemde geeft men ons een goed voorbeeld. Met het oog op dit laatste hebben wij gemeend geen onnutte taak te verrichten door een oogenblik stil te staan bij de zorgen, die men thans wijdt aan het krijgswezen te land in Groot-Brittanje. Zooals reeds is opgemerkt, was ook daar alles wat in betrekking staat met het leger, niet populair. Evenals wij zijn de Engelschen een zeevarend, handeldrijvend volk en evenals wij zullen zij nooit een militair volk worden. Ook is dit noch voor hen, noch voor ons wenschelijk. Maar tusschen een zoogenaamd militair volk en een volk dat krijgshaftig zijne rechten en belangen weet te verdedigen bestaat een groot onderscheid. Engeland begrijpt dit en getroost zich bijgevolg inspanning en opofferingen. Ons dringt de nood daartoe nog veel harder. Engeland waakt voor het handhaven zijner grootheid; wij moeten dit doen voor dat van ons bestaan. Het ééne, groote Duitschland, in den goeden zin, levert voor het zelfstandig voortbestaan van Nederland geen gevaren op. Wel de machtige militaire monarchie, Pruisen genaamd, die met Duitschland's keizer aan het hoofd, smachtende naar de wereldheerschappij, behoefte heeft aan het onverdeeld bezit van de kusten der

1 De spreuken van Bhartrihari door Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer. Tijdspiegel, Dec. 1870.

Noordzee. Engeland's belang brengt mede om aan de genoemde monarchie dat onverdeeld bezit te betwisten, en men kan daarom vertrouwen dat Pruisen tot dat bezit niet zal geraken. Moeten wij daarom de bescherming van ons grondgebied overlaten aan de Britsche wapenmacht? Engeland heeft belang bij onze onafhankelijkheid, altijd binnen zekere grenzen. Neêrland's bloei, Neêrlands grootheid is evenzeer in strijd met de macht van Groot-Brittanje. Engeland heeft daarom nimmer geaarzeld van alle middelen gebruik te maken om Nederland klein te houden, evenzeer zorg dragende dat het niet werd vernietigd. Onze voorouders noemden dan ook, niet oneigenaardig, Engeland, in tegenoverstelling van den Hollandschen zeeleeuw: '*de zeeslang*.'

Wat staat ons te wachten bij gebeurtenissen, die zeer mogelijk en wellicht spoedig aanstaande zijn, indien wij niet zelf de handen uit de mouw steken en tijdig ons aangorden tot handhaving onzer rechten? Dat wij geheel zullen worden teruggebracht tot de rol van Engeland's 'kustwachter' op het vasteland.

Een roemvolle ondergang is te verkiezen boven het voortslepen van zulk een ellendig bestaan!

II.

Wij zullen ons niet meer, dan voor ons doel noodig is, in beschouwingen verdiepen, naar aanleiding van een onoplosbaar vraagstuk, door na te gaan, of, bij de voortdurende ontwikkeling van het menschelijk geslacht, de oorlog met zijn verschrikkelijk gevolg eenmaal van de aarde zal verdwijnen. Wij koesteren die verwachting niet. In de gansche natuur heerscht strijd; alles woelt en vecht er, niet alleen om het verkregen bestaan te handhaven, maar tevens om dit te doen plaats hebben onder de voor zijne ontwikkeling meest gunstige voorwaarden. Dit is een van die algemeene wetten, waaraan de geheele stoffelijke natuur onderworpen is: dus ook de mensch. Maar de mensch is tevens een zedelijk, een geestelijk wezen. In de geestelijke wereld is de heerschappij der aangeduide wet niet minder duidelijk: overal strijd, in allerlei vorm, in allerlei richting. Zon-

der strijd geen ontwikkeling. Waar geen strijd is, staan wij voor het ondenkbare: niets. Zoolang het menschdom bestaat, zal het leven daarvan zich kenmerken door *strijd*, zich openbarende in de meest verschillende gedaanten. Naarmate de zinlijke, dierlijke mensch door den geestelijken wordt overheerscht, draagt de strijd een edeler, een verhevener karakter. Indien men intusschen in het afgetrokkene over een geestelijken en een zinnelijken mensch redeneeren kan, zoo kan men ze voor het werkelijke leven niet gescheiden beschouwen. Slechts beide vereenigd vormen *den mensch*, die op dit ondermaansche leeft en handelt, en alleen met dezen moet men rekening houden bij het bespreken van zulk een bepaald ondermaansch verschijnsel, als *de oorlog*.

De menschelijke hartstochten vinden daarenboven hun voedsel, zoowel in zijn geestelijke, als in zijn dierlijke natuur. Een mensch zonder hartstochten is geen mensch. Hij kan zijne hartstochten leiden, soms overheerschen. Maar ook die heerschappij kan nooit tot tyrannie overslaan, zonder tot geweldige stoornissen in het geheele organisme aanleiding te geven. Juist wanneer de mensch er het minst op verdacht is, nemen dikwijls de hartstochten de overhand, en het koele, bedaard redeneerende verstand wordt dan van meester, nederige dienaar.

Is er ooit een oorlog gevoerd, waartoe men zich van weerszijden niet gedrongen gevoelde door de edelste drijfveeren, door de heiligste plichten? Bestaat de oorlog, met al zijne afgrijselijke tooneelen van jammer en ellende, alleen uit ruw geweld, of ziet men daarin niet tevens de edelste en verhevenste hoedanigheden van den mensch in volle werking komen?

Wij vreezen daarom, dat onder de gedaanten, waaronder *strijd* zich onder de menschheid zal vertoonen, de oorlog, periodiek, eene plaats zal blijven innemen.

Nooit is er een oorlog gevoerd, of de oorzaak daarvan lag in een groot, algemeen en diep ingrijpend beginsel. Niet in het brein van eene groote persoonlijkheid, van een genie, worden die stoornissen in de menschenwereld uitgebroed. Niet door hen worden ze in het leven geroepen; geen menschelijke macht is daartoe in staat. Alleen treden in buitengewone tijden de groote mannen op den voorgrond, omdat hunne buitengewone gaven en talenten dan gelegenheid hebben om zich te openbaren, terwijl zij in een rustiger, kalmer tijdperk, onder andere

omstandigheden, waarschijnlijk onopgemerkt hunne levensreis zouden hebben volbracht.

De dichters spreken van ‘deining der eeuwen’, van ‘océan des âges’, doch ook op dat gebied ontstaan de stormen slechts naar eeuwige wetten, vastgesteld door die Hoogere Macht, waarvan een ieder, naar de mate zijner ontwikkeling en overeenkomstig zijne geestesrichting, zich eenig denkbeeld poogt te vormen.

Door iederen oorlog is het menschdom op de baan der ontwikkeling eene belangrijke schrede vooruitgekomen. Jean Paul noemt ergens den oorlog ‘de ruitijd’ van het menschelijk geslacht. En nu kan het eenzijdig redeneerende verstand wel met veel talent beweren en oogenschijnlijk bewijzen, dat diezelfde vooruitgang langs vredelievenden weg even zeker, misschien nog beter, zonder de gruwelen des oorlogs, zonder verlies van al de daardoor vernietigde maatschappelijke krachten, ware te bereiken geweest, doch het houdt dan geene rekening met de menschelijke natuur, zooals die werkelijk is.

Men moge daarom den oorlog rangschikken onder de meest huiveringwekkende rampen, waarmede het menschdom kan worden bezocht..... niemand heeft het recht daarbij te spreken van dwaasheid.

Wie matigt zich aan om de ontzettende natuurverschijnselen, die ook dikwijls zulke vreeselijke rampen te weeg brengen, dwaasheid te noemen?

Bondgenootschappen tegen den oorlog, welk nut kunnen zij aanbrengen? Met welken naam zou men bondgenootschappen tot het verdrijven van aardbevingen, van orkanen, bestempelen?

Dat men zich tegenover den oorlog eveneens niet zinneloos inspanne om de grenzen te overschrijden, die gesteld zijn aan het menschelijk vermogen! Dat men zich ook hieromtrent bepale bij hetgeen mogelijk en bereikbaar is. In den oorlog de rechten der menschheid te doen gelden en alzoo alle onnoodige offers te voorkomen; de noodzakelijke rampen des oorlogs te lenigen en te herstellen; maar vooral ook, wanneer oorlogsgevaar dreigt, zich *tijdig* en met inspanning van alle krachten daartoe voor te bereiden, ten einde het bloed der eigen landskinderen niet nutteloos te doen wegstroomen; - ziedaar het werk waarvoor men staat. Die arbeid is niet gering en vereischt algemeene en ijverige medewerking. Eerst sedert weinige jaren is men begonnen om tot het volbrengen van dien arbeid

welgemeende pogingen in het werk te stellen. Alles wat aanleiding kan geven om dien arbeid nutteloos en overbodig te doen voorkomen, is verderfelijk.

Die zoogenaamde vredesbonden stichten, hoewel met lofwaardige bedoelingen, veel kwaad.

Wat zou men denken van eene partij, die zich ten doel stelde om het volk diets te maken, dat aan den bouw en de uitrusting van schepen voortaan minder zorg en kosten kunnen worden besteed, omdat stormen en orkanen behooren tot een barbaarsch verleden?

Moet het 'schip van Staat' niet evenzeer voor schipbreuk en ondergang behoed worden? Of beweegt zich dat schip op een minder onstuimig element?

Omtrent de verliezen in den jongsten oorlog zijn de statistieke opgaven vooralsnog niet volledig en vooral van Fransche zijde weinig vertrouwbaar. Daarvan nu reeds bij benadering het getal aan te geven, is wel mogelijk, doch men zou zich daardoor allicht bloot stellen aan het verwijt, van te hebben overdreven. Volgens zeer vertrouwbare en gematigde opgaven bedraagt echter het totaal-verlies aan strijdbare mannen in de beschaafde wereld, veroorzaakt door de oorlogen van den jongsten tijd, vóór het bloedige jaar 1870, nam. van 1853-1866, een tijdvak van 14 jaren, het verbazende getal van 1,750,000.

Een en drie kwart millioen mannen in de kracht van hun leven weggemaaid door den oorlog! Voeg daarbij de slachtoffers van den Fransch-Duitschen worstelstrijd. En bij dat getal, aanwijzende het verlies aan mannen, tengevolge der oorlogen gevoerd gedurende de laatste 18 jaren onder het beschaafdste deel van het menschelijk geslacht in onze verlichte eeuw..... raden wij een ieder, die gelooft aan den 'eeuwigen vrede der toekomst' zich eenige oogenblikken in bespiegelingen te verdiepen. Cijfers spreken tegenwoordig het duidelijkst in Nederland.

Hoe het zij, de eeuwige vrede is nog ver af.

Zou men niet het recht hebben om het volk, dat zich *te* zedelijk en *te* beschaafd acht om het zwaard te leeren hanteeren, ten einde het desgevorderd te kunnen gebruiken ter handhaving van zijn bestaan, te vergelijken met hen, die *te* godsdienstig zijn om voorzorgsmaatregelen te nemen tegen heerschende ziekten?

De vergelijking zou geheel waar zijn, indien de laatst bedoelde

personen geen medelijden verdienden, terwijl het volk, dat zich onttrekt, onder welk voorwendsel ook, om zoo noodig zijn bestaan te handhaven tegenover vreemd geweld, over zich-zelf uitspreekt een doodvonnis..... dat niet eervol is.

III.

In den aanvang van dit opstel hebben wij gezegd, dat de gevoelens, die wij hier trachten te bestrijden, op zeer verschillende wijzen worden ingekleed en gemotiveerd. Het is daarom noodzakelijk onze beschouwingen verder te vervolgen.

Men hoort thans allerwege vragen: ‘Is Nederland uit een militair oogpunt verdedigbaar tegen een overmachtigen vijand?’

Is Nederland verdedigbaar? Die vraag behoort eigenlijk tot dezulke, als die men soms hoort uitbrengen door kinderen, als zoodanig bekend onder den naam van ‘enfants terribles.’

Wanneer eene dergelijke vraag in een land de vraag van den dag is geworden, dan kan zij tot antwoord dienen op eene wedervraag: ‘hoe is het gesteld met den volksgeest onder de bewoners van dat land.’

Is Nederland verdedigbaar? Ieder land is verdedigbaar, wanneer het wordt bewoond door een volk, dat werkelijk een volk is en dat, met een gezonden en krachtigen geest bezield, ernstig besloten heeft om dit te blijven.

Spreekt men in 't bijzonder over de verdedigbaarheid van Nederland - moeilijk zal men, Groot-Brittanje uitgezonderd, een land kunnen aanwijzen, dat, zoowel door ligging als gesteldheid van den bodem, het aan de bewoners minder bezwaarlijk maakt om een machtigen vijand, met hoop op een gunstigen uitslag, gewapenderhand te bestrijden.

Onder de staten van Europa wordt Nederland, wat betreft uiterlijk aanzien, in onze dagen gerangschikt bij België en Zwitserland.

België ligt voor een vijand geheel open. Zwitserland is uit elk militair oogpunt minder gemakkelijk te verdedigen dan ons vaderland; bovendien zijn de Zwitsers arm, de Nederlanders rijk aan geld, die zenuw van den oorlog.

Tot heden hebben wij echter niet vernomen, dat men in

België of Zwitserland er aan denkt om de taak der landsdefensie te gaan beschouwen, als zijnde thans boven de krachten der natie verheven. Integendeel, zoowel in België als in Zwitserland spant men zich in om gereed te staan in de ure des gevaars.

'Noblesse oblige.' Adeldom heeft onder volken een hooger recht van bestaan dan onder individuën. Berust de adeldom van het Nederlandsche volk op een minder roemrijk verleden dan dat van België, waar men eeuwenlang het juk des vreemdelings heeft getorscht? dan dat van Zwitserland, hoe eerbiedwaardig ook? want, wel beschouwd zijn de Zwitsers toch niet een eenig volk. Zij vormen een bondgenootschap, samengesteld uit verschillende nationaliteiten, die ieder hun eigen taal hebben behouden, Duitsch, Italiaansch en Fransch, de talen der groote volken, tusschen wier grondgebied het hunne is ingesloten.

Het is hier de plaats om een oogenblik stil te staan bij eene prijsvraag, de verdedigbaarheid van Nederland betreffende, in den loop van het vorige jaar uitgeschreven door eenige vaderlandslievende mannen. Vooraf zij opgemerkt, dat bij al hetgeen door ons hierboven is gezegd, naar aanleiding van de vraag: 'Is Nederland verdedigbaar,' in de verste verte niet is gedoeld op die prijsvraag. Wij ontveinzen echter geenszins, dat die prijsvraag, wat den vorm betreft, aan velen eenigszins vreemd is voorgekomen, te meer daar men vooruit kon vaststellen, dat een voldoend antwoord zeer zeker zou uitblijven; eene veronderstelling, die door de uitkomst is bevestigd.

De prijsvraag luidt: 'Kan Nederland, met hoop op een gunstigen uitslag, zelfs tegen een overmachtigen vijand verdedigd worden, en welke zijn de middelen daartoe noodig?' - Wanneer ook volgens onze bescheiden meening, een antwoord, zooals dit wordt verlangd door hen die de vraag hebben uitgeschreven, onmogelijk kan worden gegeven, zoo zullen wij die meening toelichten.

Vooreerst, eischte men bij het antwoord, als bijlage, eene opgave der '*middelen*' noodig voor de landsverdediging. Alleen het geven van een overzicht onzer passieve verdedigingsmiddelen moet beschouwd worden als een reuzenwerk, zeker niet te volbrengen in den korten tijd, die voor het beantwoorden be-

schikbaar was, zelfs niet door hen, die vrij hadden kunnen gebruik maken van een welgeordend archief, waarin alle stukken en bescheiden omtrent deze belangrijke zaak zijn opgelegd.

Ten anderen, was de voorwaarde gesteld, dat het antwoord-zelf bevattelijk zijn moest voor alle standen der maatschappij. Dit was het grootste struikelblok voor hen, die naar den prijs hebben gedongen. Naar onze zienswijze is eene ernstige opvatting van de gestelde vraag slechts mogelijk uit tweederlei oogpunt: 1°. uit een zuiver zedelijk oogpunt; 2°. uit een zuiver krijgskundig oogpunt. Uit het eerste oogpunt moet het antwoord worden gegeven door den volksgeest: 'wij *moeten* en wij *zullen* ons volksbestaan handhaven, *quand-même*.' Uit het tweede oogpunt zal het antwoord alleen verstaanbaar zijn voor *krijgskundigen*, welk woord wij intusschen voor deze gelegenheid in den meest liberalen zin wenschen te zien opgevat en er dus ook onder begrijpen de weinigen, die, zonder militair te zijn, zich de moeite hebben willen getroosten om zich omtrent krijgszaken heldere inzichten eigen te maken. En voor al deze is de quaestie van de mogelijkheid onzer landsdefensie reeds sedert lang op de meest bevredigende wijze uitgemaakt door kundige mannen, die tot het volbrengen van die taak niet op het uitschrijven eener prijsvraag hebben gewacht. Het is genoeg, hier slechts te wijzen op namen als Knoop, Stieltjes en de Roo van Aldewerelt.

Eere zij intusschen toegebracht aan de goede bedoelingen, zoowel van hen, die de prijsvraag hebben uitgeschreven, als aan die van hen, welke getracht hebben haar te beantwoorden. Indien naar aanleiding van het voorstel der beoordeelings-commissie de twee verdienstelijkste van de ingekomen antwoorden voor het algemeen worden beschikbaar gesteld, dan zullen deze voorzeker weder zijn aan te merken als eene nieuwe bijdrage tot het verspreiden van gezonde militaire denkbeelden onder het Nederlandsche volk. En dit laatste is het ware middel om in ons vaderland te geraken tot eene behoorlijke oplossing van het vraagstuk der defensie.

IV.

Niet zelden hoort men eene meening uiten, ongeveer als volgt: ‘Ons krijgswezen moet hervormd worden en wij mogen in den tegenwoordigen tijd daarmede niet wachten, totdat de vijand op de grenzen staat. Doch voor dit laatste bestaat vooralsnog geene vrees. Frankrijk is uitgeput en heeft rust noodig; evenzoo Duitschland, alwaar bij den nieuwen toestand van zaken genoeg te doen is, om dien toestand op hechte grondslagen te vestigen en te consolideeren. In de eerste 25 jaren zal de vrede in Europa niet worden verstoord. Wij hebben dus tijd in overvloed. Laat ons daarom beginnen met voordeel te trekken uit de resultaten der legerhervormingen en verdere bedrijvigheid op militair gebied, thans bijna zonder uitzondering waar te nemen in alle staten van Europa. Waarom zouden wij zelf al die proefnemingen doen, want, veel wat thans uit een militair oogpunt noodzakelijk en nuttig wordt genoemd, zal op den duur blijken overbodig en nutteloos te wezen. Wanneer men alzoo ten onzent voorloopig het krijgswezen *telle quelle* op den ouden voet in orde houdt, dan besparen wij een massa geld en wij zullen dientengevolge, zoodra het gunstige oogenblik is gekomen, met des te meer kracht de handen aan het werk kunnen slaan om een behoorlijk krijgswezen daar te stellen.’

Het is te wenschen, dat de vredesvoorspellingen van hen, die zoo spreken, zullen worden bewaarheid. Doch dit geheel daargelaten, zoo valt uit hunne redeneering niets anders te besluiten, dan dat zij van militaire aangelegenheden niet het minste begrip hebben. Het krijgswezen is toch niet een dood werktuig, dat evenals een gebouw of een ander werk van openbaar nut, na het opmaken van het bestek, kan worden aanbesteed met de zekerheid van na den vastgestelden termijn voor het bestemde doel gereed te zijn.

Indien men nog langer talmt om ons krijgswezen op een behoorlijken voet te regelen, dan is het zeer waarschijnlijk, dat het oogenblik zal aanbreken, waarop dit met de meeste krachtsinspanning en de grootste opofferingen niet meer mogelijk is. Men kan vele gewichtige redenen aanvoeren om dit gevoelen te staven. Wij zullen ons bepalen tot eene enkele, naar ons

gevoelen, de meest afdoende. Zij betreft het Nederlandsche *legerkader*.

Wat men door het ‘kader’ van een leger moet verstaan, hebben wij getracht vroeger in 't kort uiteen te zetten in een reeds genoemd opstel. Wij zullen dit niet herhalen, evenmin als de toen daaromtrent medegedeelde denkbeelden, die wij nog zijn toegedaan. Thans komen wij alleen op dit punt terug, in zooverre als noodig is, om ook naar aanleiding daarvan het spoedvereischende eener behoorlijke regeling van ons krijgswezen aan te toonen.

Het ligt geenszins in onze bedoeling om den lof te verbreiden van het gewichtigste deel van ons legerkader, nam. dat der officieren - het meer gepast rekenende, om dit over te laten aan anderen, die er niet toe behooren. Wij moeten echter bij deze gelegenheid aanvangen met protest aan te teekenen tegen elke bewering, die zou kunnen strekken om het Nederlandsche officierskorps eenigermate verantwoordelijk te stellen voor den thans zoo algemeen als gebrekkelijk betitelden toestand van ons krijgswezen. In de gegeven omstandigheden draagt dat korps, beschouwd ‘en bloc,’ daaraan geenerlei schuld. Wij moeten zelfs verder gaan. Daargelaten al de stemmen, die sedert jaren, helaas! te vergeefs uit het leger zijn opgegaan ten einde aan te dringen op eene hervorming van ons krijgswezen, zoo is al het goede, ja, al het voortreffelijke, wat ook op militair gebied in ons vaderland te vinden is, geheel aan het officierskorps te danken. En dat goede, dat voortreffelijke valt, den Hemel zij gedankt, niet gering te schatten. Het is juist datgene, wat eenmaal uit een leger verdwenen zijnde, door geen geld, door geene krachtsinspanning, door geene offers van welken aard ook, meer terug te krijgen is.

Dat goede, dat voortreffelijke, met woorden nauwkeurig te omschrijven, is eene taak, die ver boven onze krachten is verheven. Wij zouden even goed kunnen beproeven om eene juiste bepaling te geven van *licht* en van *warmte*. Wat licht en warmte zijn voor het bestaan van planten en dieren, dat is hetgeen wij hier bedoelen voor het bestaan van een goed leger. Het is daarvoor, wat de zuurdeesem is voor het brood. Het is het vermogen, dat in staat stelt om, in weerwil van alle verlammende invloeden, niet alleen zijn plicht te vervullen in diens geheelen omvang, maar meer dan dat, zich onvermoeid en met zelfopoffering te wijden aan zijne roeping, zonder daartoe ooit den

prikkel te behoeven van belooning of onderscheiding, en er ook dan mede voort te gaan wanneer het loon bestaat in berisping en afkeuring. Het is het vermogen, dat den officier in vredestijd aandrijft om zich in allen deele voor te bereiden voor de gewichtige en veelomvattende taak, die hij in tijd van oorlog vervullen moet, zonder dat invloeden van buiten hem daartoe aanzetten, zonder dat hij eenig bepaald uitzicht heeft om de verkregen bekwaamheden ooit in werking te kunnen brengen, terwijl ze voor hem voor het oogenblik in den regel meer hinderlijk dan voordeelig zijn. Het is het vermogen, dat op het slagveld ook den germgsten soldaat, kalm en bedaard, dood of verminking doet te gemoet gaan, met het gevoel of dit de meest eenvoudige, de meest gewone handeling van de wereld is. Het is het vermogen - om ons slechts te bepalen tot een enkel algemeen voorbeeld uit de allerjongste krijgsgeschiedenis - dat, in zijne veelzijdige werking, het Pruisische leger zoo machtig maakt, en dit leger in staat stelt tot het verrichten van daden, waarvan die geschiedenis slechts bij uitzondering gewaagt. Zonder dat vermogen hebben legerscharen, volmaakt uitgerust, en talrijk als het zand onzer duinen, niet de minste waarde.

Maar wanneer wij met het oog daarop hebben gesproken van licht, warmte en zuurdeesem, zoo moet men niet vergeten, dat men van zuurdeesem alleen geen brood bakt, en dat licht en warmte in de oneindige ruimte slechts dáár planten en dieren in het leven roepen, waar de grondstoffen aanwezig zijn. Evenmin is het besproken vermogen, zonder de noodige bouwstoffen, uit zich-zelf in staat om een behoorlijk krijgswezen het aanzijn te geven. Dat die bouwstoffen ten onzent zoolang hebben ontbroken en nog steeds blijven ontbreken, nogmaals, daaraan draagt het Nederlandsche officierskorps geenerlei schuld.

De eenige macht, die in staat is om die bouwstoffen beschikbaar te stellen, is..... de volksgeest, waarop in *iederen* staat in het eind toch alle macht berust en die dus ten slotte ook van alles de verantwoordelijkheid dragen moet.

Het ‘feu sacré,’ dat bij het Fransche leger gedurende den laatsten oorlog in den regel bleek te zijn ontaard in ‘bengaalsch vuur’ en dat het onmogelijke soms mogelijk doet wezen, is bij het Nederlandsche leger nog niet uitgedoofd, dank zij den officieren. Maar zal dit zoo blijven?

Het werkt toch ontzenuwend op alle leden die daartoe behooren, wanneer men zich sedert lange jaren als van de daken

bij voortduring hoort toeroepen: ‘de staatsinstelling, waartoe gij behoort is gebrekkig, het leger kan aan zijne roeping niet meer beantwoorden, het geld voor het krijgswezen uitgegeven is nutteloos weggeworpen, en gij hebt daarvan ook uw penningske.’

De menschelijke natuur kan veel dragen, lang aan vele kwade invloeden weerstand bieden, maar ook dit heeft zijne grenzen en eindelijk komt de tijd, dat zij bezwijkt. Wanneer ‘ontmoediging’ dagelijksch brood is geworden, dan worden de krachtigste organismen spoedig gesloopt. - Indien bij een leger een zoodanig tijdperk is aangebroken, dan wordt aldaar het ‘après nous le déluge’ tot algemeene leus verheven en ‘eigenbelang’ de drijfveer aller handelingen. Men dient dan niet meer het vaderland, maar men is de nederige dienaar van den chef, die voor het oogenblik de beschikker is van het lot zijner onderhoorigen. Komt er een nieuwe chef, dan wijzigt men onmiddellijk al zijne inzichten en denkbeelden, volgens de *intentiën* van dezen nieuwen opperheer. De oude versleten afgod wordt zonder aarzelen van zijn voetstuk afgehaald en met des te meer minachting vergruisd, naarmate men hem vroeger slaafser heeft aangebeden, terwijl de nieuwe met eerbied en ontzag in zijne plaats wordt gesteld om op zijne beurt het lot van zijn voorganger te ondergaan. *Plicht* is dan een woord waarvan vele zich dagelijks bedienen, doch waarvan de ware beteekenis voor het algemeen even duister is als die van het tooverwoord abracadabra. Zoo stonden o.a. de zaken bij het Fransche leger tijdens het uitbreken van den jongsten oorlog.

Zullen verder de Nederlandsche huisvaders niet alles gaan aanwenden om hunne zonen afkeerig te maken van het kiezen eener loopbaan, waaraan zoovele bezwaren zijn verbonden en ten opzichte der volgers waarvan men sedert zoolang steeds vergeet, dat de arbeider zijn loon waardig is?

En de Nederlandsche jongelingschap-zelve zal deze zich geroepen gevoelen om zich te wijden aan eenen dienst, waarvan zij, als het ware, met de lucht inademt en uit dagbladen, tijdschriften, kortom, van alle kanten verneemt, dat deze in ons vaderland in verval is geraakt? Wat de jeugd dikwijls aantrekt: een sierlijk en in 't oog vallend gewaad, men kan gemachtigd worden een sierlijker en meestal doelmatiger te dragen dan dat van het leger, door deel te nemen aan een zoogenaamd weerbaarheidskorps. De maatschappelijke voordee-

len, verbonden aan den uiterlijken glans van eene officiersbetrekking: men kan zich een officiersbrevet verwerven op dezelfde gemakkelijke en goedkoope manier.

Zal dus de tijd niet spoedig komen, dat het ontbreekt aan de geschikte grondstof, zonder welke men geen goede en degelijke officieren vormen kan?

Wat betreft de andere helft van ons legerkader, in het algemeen bekend onder den naam van dat der onderofficieren, dáár is het reeds zeer duidelijk dat de grondstof misschien in den letterlijken zin nog niet geheel ontbreekt, maar dan toch in buitengewoon geringe mate voorhanden is. Wat men er goeds in vindt, dat zijn in de eerste plaats diegenen, welke in dienst zijn getreden met het doel om officier te worden. Doch deze moet men als element voor het onderofficiers-kader geheel buiten rekening laten. Hun verblijf daarin is tijdelijk en van bijzonderen aard. Zij brengen er hun leertijd in door en zij zijn voor den werkelijken dienst meer te beschouwen als belemmerende lastposten, dan als ijverige dienaars. Zooals van zelf spreekt, is hun eenig streven om spoedig uit den onderofficiersstand te treden, hetzij als officier, of, niet slagende, om elders een goed heenkomen te zoeken. De zoogenaamde ‘mislukte officier’ is buitendien meestal een slecht onderofficier. Wat blijft er nu over? Eenige individuën, die in jeugdige opgewondenheid zich onder de zonen van Mars hebben geschaard, doch die, wanneer zij tot eene gevestigde positie willen geraken, zich haasten om na volbrachten diensttijd elders den strijd des levens te aanvaarden, verzekerd van op ieder ander gebied met minder bezwaren te moeten worstelen. Het regent bovendien requesten om reeds vóór volbrachten diensttijd in de burgermaatschappij te mogen terugtreden. En geen wonder! Wat is het uitzicht van den onderofficier, na jaren lang met trouw en ijver zijn plicht te hebben vervuld, een plicht, die goed opgevat, op den duur zwaar en afmattend is? Het is het lot, dat het paard op zijn ouden dag staat te wachten, de vilder uitgezonderd. Maar is eigenlijk niet dat van het paard te benijden, wanneer het door den vilder kort en goed wordt afgemaakt, vergeleken bij dat van den oud-soldaat, die versleten en gebrekkig, bedelend of in een liefdadigheidsgesticht zijn leven moet eindigen? Wij wenschen geenszins, dat de pensioenen beneden den rang van officier worden verhoogd. Het middel om hier verbetering aan te brengen is van geheel anderen aard. Aan-

gezien dat middel tevens ten bate zal strekken voor het algemeen, ook uit een niet-militair oogpunt, zoo zullen wij herhalen hetgeen daaromtrent vroeger door ons gezegd is. Beneden den rang van officier, is het voor geen leger wenschelijk, dat de militair langer diene dan 10 à 15 jaren. Men opene hun dus het vaste vooruitzicht om na 10 à 15 jarige ijverige en trouwe plichtsbetrachting, te kunnen terugkeeren in de burgermaatschappij, door hen alsdan in het genot te stellen van die rijks,- provinciale- en stedelijke ambten, welke evenredig zijn aan hun stand en kunde. Voor vele van die betrekkingen zijn zij door hunne bijzondere opleiding uitnemend geschikt. Bijna voor elken tak van bestuur zou men onder hen de meest geschikte en eerlijkste dienaren vinden. Tegelijkertijd verkreeg men op die wijze rijke stof voor de oprichting van een voortreffelijk onderofficierskader bij de schutterijen.

In Pruisen geeft men ons ten dezen opzichte een navolgingswaardig voorbeeld. Door het verleenen van burgerambten aan de goede onderofficieren, na een bepaald getal dienstjaren, is men daar bij machte om het mindere legerkader steeds in den meest gewenschten toestand te houden en tevens de *landwehr* (men make hiervan toch nooit een Hollandsch woord) behoorlijk te encadreeren.

De eigenlijk gezegde, en indien hij aan zijne roeping voldoet niet genoeg op prijs te stellen en zeer achtenswaardige onderofficiersstand is thans bij het Nederlandsche leger in verval. Voor een leger is dat een groote ramp.

Wat zal het gevolg wezen indien de hervorming van ons krijgswezen zoolang wordt uitgesteld, totdat men van het *geheele* legerkader zal moeten getuigen, dat het in verval is geraakt? -

Het is er verre af, dat wij voorstanders zouden wezen van de dwaze meening, volgens welke er verschil bestaat tusschen burger-eer en krijgsmans-eer. In den waren zin bestaat daartusschen niet het minste verschil. Maar iedere stand, ieder beroep heeft zijne eigenaardige tradities; zoo ook de militaire stand. Die tradities moet men niet gering achten; ze hebben eene onschatbare waarde. Hij, die er mede spot, handelt even roekeloos en onzinnig als hij, die uit een overdreven modernisme iets verwerpt alleen omdat het oud en eerbiedwaardig is. Indien de militaire tradities van eer, plicht, zelfverloochening, orde en tucht eenmaal uit een leger zijn verdwenen - bouw

dan de hechtste forten, geef schatten uit voor het aanschaffen van het uitmuntendste oorlogsmaterieel, roep de gansche weerbare bevolking onder de wapenen, en het zal toch niets baten. De oude, niet genoeg te waardeeren militaire tradities, onmogelijk in reglementen vast te stellen, in geen boeken te vinden, komen niet terug dan nadat ze door vreemde krijgslieden weder op den eigen bodem zijn overgeplant[1]. Frankrijk kan dit getuigen.

Welke voordeelen heeft het in den laatsten oorlog Frankrijk aangebracht, dat, na den smadelijken ondergang van zijn leger, zulk een groot deel der burgerij zich heeft aangegord om den vijand, voet voor voet, het voortdringen te beletten? Die ongeoefende legerscharen zijn, niettegenstaande alle betoonde dapperheid, telkens als zeepbellen uiteengespat tegenover de geoefende en uitmuntend aangevoerde, geregelde korpsen van het Duitsche leger.

Uit elk materieel oogpunt heeft Frankrijks volkswapening aan dat land niets dan nadeel berokkend, en hoeveel menschenlevens zijn er niet gewelddadig door afgesneden. Aan Frankrijk zal echter dat burgerbloed, voor het oogenblik schijnbaar nutteloos geplengd, in de toekomst rijke vruchten opleveren. Zon-

1 Men veroorlove ons bij deze gelegenheid het volgende op te merken. Bij de wet van 17 Juli 1869, tengevolge waarvan nog in dit jaar voor de Kon. Militaire-Academie een nieuw tijdperk zal aanvangen, is de cursus der kadets teruggebracht tot *twee* jaren. Wij zouden wenschen, dat de kadets na het volbrengen van dien *twee*jarigen cursus niet tot 2den luitenant (officier) werden bevorderd, maar dat zij alsdan werden aangesteld tot *vaandrig*, een oud-Hollandsche militaire titel. In dezen rang, niet met dien van officier gelijkstaande, doch dien zeer nabijkomende, bij hun wapen ingedeeld, zouden zij luitenants-dienst moeten verrichten, zich verder theoretisch en vooral practisch bekwamen, om na *twee* volle jaren daarin te zijn verbleven en gedurende dien tijd in allen deele te hebben getoond den officiersrang waardig te zijn, te worden benoemd tot 2den luitenant. De voordracht daartoe moest zijn goedgekeurd door de officieren van het korps, waarbij zij hebben dienst gedaan, namelijk in den zin, dat ieder van die officieren het recht zou moeten hebben om zich, behoorlijk gemotiveerd, tegen eene zoodanige voordracht te verklaren. Denzelfden stelregel diende men te volgen omtrent hen, die uit den onderofficiersstand, na volbracht examen, thans onmiddellijk officier worden. Tegelijk was dan mogelijk om bij die onderofficieren meer op aanleg en kunde, dan op dienstjaren te letten. Thans mislukken er vele van hen, door het lange wachten. Het is duidelijk, dat de *vaandrigs*, uit een maatschappelijk oogpunt, zooveel mogelijk als officier moesten beschouwd worden; ook hunne bezoldiging zou dien van 2den luitenant vrij nabij moeten komen. Vaandrigs, die men na *vier* jaren nog niet tot den officiersrang kon voordragen, zouden verplicht moeten zijn om hun ontslag te verzoeken.

der die uiterste krachtsinspanning zou het aan Frankrijk thans aan het besef, aan den moed ontbreken, om zich uit de diepe vernedering weder omhoog te heffen, ten einde gelouterd door de zware beproeving en gebruik makende van de toen ontvangen harde lessen, weder langzaam tot den ouden bloei te komen. Met de Duitsche mannen, wier lijken Frankrijks velden vruchtbaar maken, zal er ook wel iets van de Duitsche degelijkheid zijn achtergebleven, terwijl de talrijke Fransche krijgsgevangenen uit Duitschland nog wel iets beters zullen hebben thuis gebracht, dan haat tegen den overwinnaar. Frankrijk had aan zulke eene loutering groote behoefte. Maar de beproeving, die Frankrijk kan doorstaan, is voor Nederland te zwaar. De ramp, die Frankrijk te boven komt, is voor Nederland: vernietiging.

Wanneer wij door zorgeloosheid, onverschilligheid, plichtverzuim, alles samen te vatten in '*verslapten volksgeest*' aan eene groote mogendheid de gelegenheid openstellen om ons in eens op te slikken, dan valt het zeer te betwijfelen of wij, als een andere Jonas, ooit weder het daglicht zullen aanschouwen.

V.

Dat men dus de hervorming van ons krijgswezen niet langer verschuive. Nog is het oogenblik daar, dat wij zelf de grondbeginselen voor de verdediging van ons grondgebied kunnen vaststellen. En zooals wij meenen, in 't kort, reeds te hebben aangetoond, men wijde daarbij uitsluitend alle zorgen aan de levende strijdmiddelen. Al het overige komt dan van zelf in orde, indien men slechts het noodige geld wil beschikbaar stellen.

Naar evenredigheid van den rijkdom der Nederlanders, zullen daartoe niet zulke verbazend groote geldelijke offers geeischt worden.

Van een anderen eisch, die der zoogenaamd algemeene dienstplichtigheid, zal de inwilliging zeker meer tegenstand ontmoeten. Toch is het dringend noodzakelijk, dat ook aan dien eisch worde toegegeven[1].

1 Indien ten onzent het grondbeginsel der algemeene dienstplichtigheid mogt worden aangenomen, dan zal men zich waarschijnlijk daaromtrent bepalen tot het afschaffen der plaatsvervanging en het uitbreiden van het jaarlijksch militie-contingent. Dit is ook voldoende, wanneer men ten minste het tijdvak der *eerste oefening* niet te kort stelt. In het geval dat men voor den eersten oefeningstijd niet een behoorlijken termijn bepaalde, en zoo doende in verband met andere plannen, zooals een uitgebreid militie-kader, een *huishoudelijk volkswapeningetje* ging organiseeren, dan zou men ons krijgswezen den genadeslag hebben gegeven. Aannemende dat de militie jaarlijks tegen Mei ter *eerste* oefening onder de wapenen wordt geroepen, dan mag de duur van dit eerste oefeningstijdvak niet korter worden gesteld dan *anderhalf* jaar, zegge 18 maanden; *twee* volle jaren zou nog wenschelijker zijn. Het ware op die wijze tevens mogelijk om de kostbare en voor iederen burger lastige *herhalings-oefeningen* tot eene uitzondering te maken. Verder zouden wij wenschen het getal der dienstjaren te zien gesteld op *vijftien* (zegge 15), waarvan 5 bij het *leger*, 5 bij de *veldschutterij* en 5 bij de *vestingschutterij*. Het *geheele krijgswezen*, dus ook de schutterij, moet staan onder één beheer, ééne administratie; voor alles in de hoofdzaak dezelfde kleeding. Op welke wijze men het onderofficierskader voor de schutterij vinden kan, hebben wij aangewezen. De éénjarige vrijwilligers der militie leveren de stof voor het officiers-korps der schutterijen; administratie en toezicht daarbij in vredestijd op te dragen aan gepensionneerde officieren. Wordt de schutterij ter oefening opgeroepen in kampen, dan deele men er eenige officieren van het leger bij in, evenals zulks in oorlogstijd zou moeten geschieden. Daarom moet er bij het leger steeds aanwezig zijn een *over*compleet aan officieren, te vinden in hen, belast met het waarnemen van bijzondere betrekkingen, die in oorlogstijd vervallen, alsmede in hen, die tijdelijk buiten dienst zijn ter vermeerdering hunner bekwaamheden, binnen 's lands aan een onzer universiteiten, of buiten 's lands bij een vreemd leger.

Die eisch is *niet* zwaar. Algemeene dienstplichtigheid! Het woord alleen is een wanklank voor elken deftigen Nederlander, die, tengevolge zijner anti-militaire begrippen, of liever, onbekendheid met alle militaire zaken, zich van alle krijgsinstellingen eene zeer scheeve voorstelling heeft gevormd.

De Nederlandsche huismoeder gaat eene huivering door de leden, wanneer zij er aan denkt, dat hare zonen eenmaal den eenvoudigen soldatenrok zouden moeten dragen.

Wanneer wij in eene vergadering onzer deftige huisvaders en huismoeders de lastige taak moesten vervullen om de algemeene dienstplichtigheid te verdedigen, wij zouden geen betere inleiding weten, dan het stellen der volgende vraag:

Wat is u liever - over eenige jaren Neêrlands zonen te zien oproepen naar vreemde oorden, waar men eene andere taal spreekt dan de uwe, om ingevolge de krijgswetten des overweldigers te worden geschaard onder zijne vaandels, ten einde uitgedost in hetzelfde gewaad, waarvan de dragers, uw geboortegrond ontheiligende, het werktuig zijn geweest ter vernietiging

van ons volksbestaan, gevoerd te worden naar verwijderde slagvelden en er het leven te offeren in den strijd voor belangen, die het alsdan doode Nederland niet meer aangaan - of, verkiest gij daarboven uwe zonen te zien plaats nemen in de gelederen van hen, aan wie de heilige taak der handhaving van Neêrlands eer, van Neêrlands bestaan tegenover vreemd geweld is opgedragen?

De keuze zou niet moeielijk en spoedig gedaan wezen, altijd in de veronderstelling, dat men van de noodzakelijkheid van het doen dier keuze vooraf overtuigd is.

Wij nemen aan, dat men de goede keuze, overtuigd van de noodzakelijkheid daarvan, heeft gedaan. En steeds dezelfde vergadering van deftige huisvaders en huismoeders voor oogen hebbende, zoo zou het ons nu niet moeielijk vallen om onze alsdan willige en zeer belangstellende hoorders tot het innige besef te doen komen, dat het offer, hetwelk hun in hunne zonen wordt afgeëischt voor de eer en het behoud van het vaderland, volstrekt niet zwaar is.

Wij zouden daartoe wijzen op het uit een militair oogpunt groot verdedigingsvermogen van den vaderlandschen bodem, waarvan, hetgeen ten onrechte veelal wordt voorbijgezien, juist door de ontwikkeling der oorlogskunst veel meer partij te trekken is dan vroeger. Wij zouden alzoo bij de vergadering trachten over te planten ons onwankelbaar geloof, dat door tijdige voorbereiding, waarbij beleid en wilskracht den toon aangeven, ons volk in staat kan gesteld worden om aan het wapengeweld, ook van den machtigsten vijand, met hoop op gunstig gevolg het hoofd te bieden. Wij zouden aantoonen, dat het bij den rijkdom der materieele strijdmiddelen, ons door de natuur aangeboden, wanneer deze behoorlijk verbeterd en aangevuld zijn door de kunst, niet eens noodig is dat alle strijdbare zonen voor de verdediging des lands het zwaard aangorden. Wij zouden uitleggen, dat ook dan wanneer de geheele jongelingschap zich zou moeten oefenen in het krijgsmansberoep, noch de tijd voor die oefening noodig, noch de wijze waarop die oefening moet plaats hebben, voor hen eene hinderpaal behoeft te zijn op de loopbaan, die zij zich gekozen hebben. Wij zouden doen uitkomen dat het meerendeel van hen gedurende dien oefeningstijd zal kunnen verblijven in de plaats hunner inwoning en dat zij tot het volbrengen daarvan in geen geval zich ver van hunne haardsteden zullen moe-

ten verwijderen, zoodat zij niet onttrokken worden aan het toezicht van ouders of voogden[1]. Wij zouden in het oog doen vallen, dat, aangezien zelfs bij de tegenwoordig gebrekkige samenstelling van het leger het tijdelijk vertoef in de gelederen daarvan, in den regel, op elk der dienstplichtigen eene zeer gunstige uitwerking heeft, dit dus nog in veel hoogere mate het geval zal wezen, indien ook de kern der natie aldaar is vertegenwoordigd; alleen de grondbeginselen van orde en tucht, die aan ieder jongeling gedurende zijn soldatentijdperk worden ingeprent en die hij in de burgermaatschappij terugvoert, zijn niet genoeg te waardeeren. Wij zouden eindelijk vragen of het billijk en rechtvaardig is, dat alleen de armen hunne zonen, die zij moeielijker kunnen missen, tijdelijk voor den krijgsdienst moeten afstaan, terwijl de ruimer bedeelden deze belasting voor eene luttele som gelds afkoopen? Ten slotte zouden wij voorspiegelen, dat wanneer eenmaal in alle oorden van ons vaderland de oorlogstrompet schetteren zal, zonder twijfel ieder man, die een beetje hart in het lijf draagt, naar de wapenen zal grijpen, maar dat, wanneer al

1 Bij het zoogenaamd localiseeren der militie (hieronder volgens onze vooronderstelling ook begrepen de schutterij) zij men indachtig, dat ingeval van oorlog een groot gedeelte van ons grondgebied onbezet moet blijven. De depôts en verzamelplaatsen, zoowel van schutterij als van militie, dienen dus gelegen te zijn achter den IJsel en binnen het Zuidelijk frontier; Friesland en Groningen, alsmede Zeeland, maken hierop eene uitzondering en moeten eene *eigene* militaire organisatie hebben. Onze levende strijdkrachten zoo snel mogelijk bijeen te trekken is tegenwoordig van het hoogste gewicht; alle verzamelingspunten voor leger en schutterij-afdeelingen moeten dus steeds nauwkeurig zijn aangewezen. Eene snelle concentratie onzer veldtroepen zou aanzienlijk bevorderd worden, door die verzameling te doen geschieden op eenige geschikte terreinen. 't Spreekt wel van zelf, dat op die terreinen enkele noodzakelijke inrichtingen, zooals tot het bekomen van drinkwater, bergplaatsen voor den aanleg van tijdelijke magazijnen, enz., steeds geheel in orde behoorden te zijn. Wij noemden daar bergplaatsen tot den aanleg van tijdelijke magazijnen. Deze zijn noodig voor de kleeding, uitrusting en wapening van de met groot verlof zijnde miliciens en schutters, die zich na eene oproeping rechtstreeks en op eigen gelegenheid spoeden naar de bekende verzamelplaats van hun korps, waar zij gekleed en gewapend worden. Bij het minste wolkje aan den politieken horizon moet men dus de tijdelijke magazijnen uit de hoofddepôts van het noodige voorzien. Tot de vrome wenschen zal het zeker blijven behooren, om de vereenigingsplaatsen der *veld*troepen te zien verbinden met het hart des lands, door directe spoorwegen, die men zonder groote onkosten en tegelijk tot oefening zou kunnen doen aanleggen en onderhouden door het leger. Het materieel van wagens, enz., ware in oorlogstijd te huren van onze staatsspoorweg-maatschappij.

die mannen ongeoefend en ongeordend zijn, de uiterste krachtsinspanning en de grootste heldenmoed vruchteloos zullen blijken, en dat bij dien wanhopigen en nutteloozen worstelstrijd het getal der bloedige slachtoffers voorzeker het drievoud zal bedragen van wat er noodig is, om het vaderland voor den ondergang te behoeden, indien men zich tijdig en ernstig daartoe heeft voorbereid. Hiermede zouden wij de door ons voorgestelde vergadering sluiten.

Wanneer thans ons krijgswezen nog niet op een behoorlijken voet is geregeld, dan moet, naar ons gevoelen, de oorzaak daarvan alleen worden gezocht, in de bij het Nederlandsche volk omtrent militaire aangelegenheden algemeen heerschende onverschilligheid, waardoor onwetendheid en dientengevolge *on-* en *bijgeloof* ook op dat gebied den boventoon voeren. Niet minder dan voor 300 jaren, is echter ook nog thans ons gansche volk volkomen bereid om, met Oranje aan het hoofd, voor zijne vrijheid en onafhankelijkheid goed en bloed ten offer te brengen, zoodra het gevaar hun klaar voor de oogen staat. Het komt er dus maar op aan, hen te brengen tot de vaste overtuiging, dat, bij het hoogere standpunt, waarop heden ten dage ook de oorlogskunst is geraakt, men niet meer kan wagen, om, evenals vroeger, alle krijgstoerustingen uit te stellen totdat de vijand op de grenzen verschijnt, maar dat men zich thans *tijdig*, met inspanning van alle krachten, moet voorbereiden, wil men in staat zijn om den heiligen plicht, die op ieder volk in tijden van oorlog rust, te volbrengen.

Elke poging die wordt aangewend om ons volk tot die overtuiging te doen komen, is lofwaardig. Zelfs dan, wanneer die pogingen zwak en gebrekkig zijn, stichten zij nut. Men lokt er nadenken en gedachtenwisseling door uit over een onderwerp, dat, ofschoon het met de hoogste en dierbaarste volksbelangen in nauw verband staat, tot nu toe bij voortduring, als zonder urgentie, tot een gelegener tijd ter griffie wordt gedeponeerd.

Februari 1872.

L.J.M. GLASIUS.

Insulinde.

Insulinde: het land van den Orang-oetan en den Paradijsvogel, door Alfred Russel Wallace. Uit het Engelsch vertaald en van aanteekeningen voorzien door Prof. P.J. Veth. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1870 en 71.

> Of Mr. Wallace it is not easy to speak without enthusiasm.
> HOOKER.

Wanneer er buiten Europa ééne landstreek op de wereld gevonden wordt, die voor de Nederlandsche natie meer dan eenige andere van belang mag geacht worden, dan is het voorzeker die merkwaardige eilanden-groep, welke zich in het zuidoostelijk gedeelte van Azië aan beide zijden van den evenaar uitstrekt, en aan het grootste gedeelte waarvan wij gewoon zijn, den naam van onze Oost-Indische bezittingen toe te kennen. En waarlijk, aan belangstelling in die bezittingen ontbreekt het dan ook bij ons niet. Tal van boekwerken, stapels brochures en een heirleger van courant-artikelen getuigen van de hooge belangrijkheid, die wij aan.... de koloniale politiek, aan het cultuurstelsel en aan het batig slot toekennen.

Doch al is en al wordt er veel over de Nederlandsch-Oost-Indische bezittingen geschreven, zoo kan men daarom toch niet beweren, dat eene grondige kennis van die schoone gewesten, ook maar slechts onder de meer beschaafden hier te lande algemeen is verspreid, en is het wezenlijk te betreuren, dat men in den hevigen strijd, die de Indische politieke en sociale quaestiën allerwege hebben uitgelokt, over het algemeen te veel heeft verzuimd er op te letten, dat er nog een ander standpunt is, vanwaar uit het van groot belang is ‘Insulinde’ te beschouwen.

Niet, dat er geene geschriften zouden bestaan, waarin, dikwijls door zeer bevoegde personen, vooral Java en ook de meeste overige

eilanden uit een natuur-historisch of uit een ethnologisch oogpunt worden beschouwd, - maar die geschriften zijn òf in tijdschriften verspreid, die het grootste gedeelte van het publiek nu eenmaal niet onder de oogen krijgt, òf schijnen om de eene of andere reden de algemeene aandacht niet in voldoende mate tot zich getrokken te hebben. En toch zijn er weinige gedeelten van de oppervlakte van den aardbodem, die uit een wetenschappelijk oogpunt eene zoo hooge belangrijkheid bezitten, als juist de gewesten van Nederlandsch-Indië.

Dit was dan ook de reden, die den Engelschen natuurkundige Alfred Russel Wallace noopte, om een uitgebreiden onderzoekingstocht te ondernemen, ten einde de vele vraagstukken, die vooral ten opzichte van het voorkomen en de verspreiding der planten en dieren in den Indischen Archipel, nog waren overgebleven, nader tot hunne oplossing te brengen. Acht jaren lang doorkruiste hij met dat doel den Archipel, met verachting van alle gevaren en met opoffering van de gemakken des levens. En die reizen zijn waarlijk niet onvruchtbaar geweest, want behalve dat hij ver over de 100,000 exemplaren van natuurvoorwerpen met onverdroten ijver heeft verzameld, en daarbij de zoölogische wetenschap met honderden nieuwe, d.i. tot op heden onbekend gebleven vormen van het dierlijke leven heeft verrijkt, heeft hij bovendien overal waar hij zich bevond, en met eene gave van opmerken, die bewonderiug afdwingt, zijn verblijf nuttig weten te maken voor allerlei takken van menschelijke kennis.

Tot de vruchten van zijnen moeitevollen arbeid behoort ook het werk, waarvan de titel aan het hoofd van dit opstel is geplaatst, en waarvan de Redactie van dit tijdschrift mij verzocht heeft een verslag te geven.

Ik kan niet ontkennen, dat ik geruimen tijd heb geaarzeld, of ik aan die uitnoodiging zou voldoen. Aan den eenen kant toch scheen het mij eene vereerende en aangename taak toe, om dit meesterstuk van den beroemden Engelschen natuuronderzoeker bij het Nederlandsche publiek te helpen inleiden, doch aan de andere zijde schrikte ik terug voor de verantwoordelijkheid, die ik op mij zou nemen, door die taak te aanvaarden. Was ik toch al niet geheel onbekend gebleven met de vraagstukken en verschijnselen, waarover hier vooral wordt gehandeld, zoo gevoelde ik mij toch onbevoegd, om het vele schoone en wetenswaardige, dat in dit werk is bevat, in

zijne volle waarde te doen uitkomen, en veel minder nog om mij een oordeel aan te matigen over hetgeen mij op enkele plaatsen aan twijfel onderhevig mocht schijnen.

Men verwachte dan ook in dit opstel geene eigenlijke kritiek van het werk van Wallace, maar slechts eene welgemeende poging, om door een kort overzicht van den inhoud van ‘Insulinde’ een weinig bij te dragen tot de algemeene verspreiding van het beroemde werk, waarmede Prof. Veth door zijne vertaling, en niet minder door zijne aanteekeningen, Nederland heeft begiftigd, en om door eene, zij het dan ook onvolledige, opgave van de meest belangrijke daarin medegedeelde zaken, den lezer op te wekken, zich het genot te verschaffen, dat ik zelf bij de bestudeering er van mocht ondervinden.

Om de gewichtige en dikwijls verrassende gevolgtrekkingen, die Wallace uit zijne eigene waarnemingen en die zijner voorgangers meent te kunnen afleiden, in hare juiste waarde te schatten, moet men zich vertrouwd maken met het standpunt, van waaruit hij de organische schepping beschouwt.

Wallace gaat van het beginsel uit, dat de tegenwoordig op aarde voorkomende plant- en diervormen door langzame wijziging uit de vroeger geleefd hebbende organismen zijn ontstaan; hij verwerpt dus het denkbeeld, dat in vroegeren tijd door de zoölogen en botanici algemeen gehuldigd werd, en waarnaar de tegenwoordige wereld van organismen door eene afzonderlijke scheppingsdaad zou zijn in het leven geroepen. Volgens die oudere (en ook thans nog niet geheel verouderde) opvatting ziet men in de fossiele overblijfselen van planten en dieren, die thans niet meer op de oppervlakte der aarde of in de diepte der zee worden gevonden, slechts werkelijk uitgestorven soorten, die gedurende eene reeks van eeuwen op aarde hebben geleefd, totdat het machtwoord van den Schepper, dat hen zooals ze waren eensklaps had doen ontstaan, hen weder deed terugkeeren tot de onbezielde stof, om plaats te maken voor nieuwe levensvormen, die even plotseling het tooneel des levens betraden, om, wanneer ook hun tijd verstreken was, op hunne beurt weder door andere vervangen te worden. De

levensgeschiedenis der aarde kan men dan in tijdvakken verdeelen, bij welker aanvang telkens eene nieuwe planten- en dierenwereld de aarde bevolkte, die, wat haren oorsprong betreft, niet door werkelijke afstamming met de vroegere levensvormen zou verbonden zijn geweest.

Bij zulk eene wijze van zien wordt de mogelijkheid, om uit de thans bestaande verdeeling der organismen over de oppervlakte der aarde met eenigen grond van zekerheid gevolgtrekkingen te maken omtrent hunne verwantschap, hunne afstamming en omtrent de vroegere verdeeling van land en water ons ten naastenbij geheel benomen; bij zulk eene opvatting is b.v. het voorkomen van volkomen dezelfde planten in Europa en op de toppen van een gebergte op Java (nam. den Panggerango, Insulinde, I. 193) terstond verklaard door de stelling, dat die organismen door de scheppende macht der Godheid op die beide plaatsen gelijkelijk zijn voortgebracht, of, beter gezegd, is eene verklaring van dit en andere soortgelijke verschijnselen onnoodig of onmogelijk, daar zij op theo- en teleologische gronden zou moeten berusten en deze wel altijd hoogst onzeker zullen blijven; dan is de verspreiding der dieren en planten op de eilanden en vaste landen, het gemis van sommige vormen van organismen en het voorkomen van andere, niets meer dan een feit, waarvan de oorzaken nimmer door den mensch kunnen worden doorgrond.

Wallace denkt er geheel anders over. Voor hem zijn de thans bestaande levensvormen niet slechts door vorm en eigenschappen aan de organismen der voorwereld verwant, maar moeten zij ook wezenlijk als de afstammelingen, als de nakomelingen dier organismen worden beschouwd, afstammelingen, die in den loop der eeuwen, door de verandering der levensvoorwaarden, door den strijd voor het bestaan en de daaruit voortvloeiende natuurlijke teeltkeuze, wijzigingen hebben ondergaan, waarvan het karakter en de grootte ons tot vele gewichtige gevolgtrekkingen in staat stellen. Wallace is derhalve Darwinist, en dat niet slechts door navolging, maar vooral ook door eigene zelfstandige overtuiging; Wallace is niet slechts de leerling van Darwin, maar zelf met den laatste den grondlegger van de leer der evolutie, van de theorie der afstamming, en had, onafhankelijk van Darwin en reeds voor het verschijnen van diens beroemd, en bij velen berucht werk over het ontstaan der soorten, de hoofdpunten dier theorie uiteengezet (II, 511).

Het is hier de plaats niet om een uitvoerig verslag van Darwin's theorie omtrent het ontstaan der soorten te geven, noch ook om de punten aan te duiden, waarin Wallace van een streng orthodox Darwinisme meent te mogen afwijken; het zij voldoende hier slechts te herinneren, dat naar de voorstelling van Darwin de tegenwoordige plant- en diervormen uit de vroeger geleefd hebbende zich hebben ontwikkeld; dat ook de tegenwoordige organismen door verschillende invloeden langzame veranderingen ondergaan, en dat in het algemeen van de wijzigingen, waaraan elke soort steeds onderworpen is, alleen die worden bestendigd en vastgelegd, welke voor het dier in de omstandigheden waarin het verkeert, het meest nuttig zijn. Volgens Darwin's wijze van zien wijst overeenkomst in vorm, in instinct, in levenswijze op gelijkheid van afkomst, terwijl een groot onderscheid in aanleg, in vermogens, in gedaante gepaard gaat met een lang tijdsverloop, waarin zulke veranderingen konden ontstaan.

Wanneer men de zaken aldus beschouwt, wordt eene nauwkeurige kennis van de verspreiding der verschillende soorten van planten en dieren van het hoogste gewicht, en kunnen de meest belangrijke gevolgtrekkingen omtrent de vroegere verdeeling van land en water en omtrent de geheele geschiedenis van de veranderingen der aardoppervlakte worden afgeleid uit het waarnemen en het opmerken van de overeenkomst en het onderscheid, dat er tusschen de voortbrengselen der verschillende wereldstreken bestaat. Wallace heeft met eene dikwijls verwonderlijke scherpzinnigheid en met de hem eigene gave van opmerken een ruim gebruik gemaakt van het recht, dat de theorie der afstamming aan hare aanhangers toekent, en is daardoor tot gevolgtrekkingen gekomen, die somtijds door de stoutheid der conceptie in het eerst verbazen, doch bij nader inzien blijken alleszins de aandacht te verdienen.

Er is nog een ander punt, dat men bij de waardeering der resultaten van Wallace niet uit het oog mag verliezen, een punt overigens, waarover geen twijfel kan bestaan, doch dat niettemin even herinnerd moge worden.

De verdeeling van land en water, van eilanden en continenten, van oceanen en waterstroomen is niet te allen tijde zóó geweest, als zij thans is. Niet slechts dat er kleinere veranderingen hebben plaats gehad en nog steeds plaats hebben, veranderingen, die zoo betrekkelijk snel geschieden, dat ze ge-

makkelijk in het oog vallen en in een enkel menschenleven kunnen worden waargenomen, als daar zijn landaanslibbingen, bergstortingen, uitschuring der kusten, enz., maar ook zeer ingrijpende en groote veranderingen, die wel gewoonlijk eerst na verloop van eeuwen tot een merkbaar bedrag opklimmen, maar niettemin na duizenden van jaren eene geheele omkeering in de verdeeling van land en water en daarmede van de klimaten in de verschillende wereldstreken te voorschijn roepen. Als algemeene regel kan men gerustelijk stellen, dat overal waar thans land is, niet slechts eens, maar zelfs meermalen de golven der zee hunne gedeeltelijk vernielende en gedeeltelijk opbouwende werkzaamheid hebben verricht, en dat evenzoo de oceanen van den tegenwoordigen tijd de plaats innemen van vroegere vaste landen, die thans met al de dierlijke en plantaardige overblijfselen, die zij bevatten, in den schoot der wateren zijn verzonken, doch daar ook eenmaal weder uit zullen verrijzen, om na wellicht duizendtallen van jaren op nieuw te worden overstroomd.

'Van alles wat de studie der geologie ons leert (II, 467), is niets zekerder of indrukwekkender dan de groote onstandvastigheid van de oppervlakte der aarde. Overal vinden wij onder onze voeten de bewijzen, dat waar nu land is, eenmaal zee is geweest, en even zeker is het, dat waar nu oceanen zich uitbreiden, vroeger land werd gevonden, en dat verandering van zee tot land en van land tot zee niet slechts eens of tweemalen, maar. telkens weder gedurende eene ontelbare reeks van eeuwen heeft plaats gehad.'

Wanneer wij nu deze beide zaken in het oog houden, wanneer wij ons steeds herinneren, dat, naar de leer der evolutie, die ook de leer van Wallace is, gelijkheid en overeenkomst in vorm, enz., wijst op gelijkheid en overeenkomst van afstamming, en verder dat eene voortdurende afwisseling in de uitbreiding en de grenzen van land en water tot de grootste zekerheden behoort, dan zijn wij in staat de hooge waarde te erkennen der onderzoekingen van Wallace op dit gebied. Doet men dit echter niet, blijft men vasthouden aan de leer, dat de aarde door een telkens herhaald scheppingswonder met planten en dieren is bevolkt, dan hebben de uitkomsten der redeneeringen van Wallace slechts geringe waarde, maar dan zullen de merkwaardige punten van overeenkomst en verschil, die men in de natuurvoortbrengselen van nabij elkander gelegene of ver

van elkander verwijderde wereldstreken ontmoet, ook altijd een onoplosbaar raadsel moeten blijven. Overigens zij nog opgemerkt, dat men evolutionist kan wezen, zonder daarom nog volbloed-Darwinist te zijn, m.a.w., dat men de geleidelijke afstamming der tegenwoordig levende organismen uit vroegere levensvormen kan aannemen, en toch van oordeel zijn, dat Darwin in de waardeering der oorzaken, waardoor die trapsgewijze veranderingen werden voortgebracht, heeft gedwaald.

Het achtjarig verblijf van Wallace in den Indischen Archipel, waarvan onder meer andere stukken ‘Insulinde’ de vrucht is, had vooral ten doel een nauwkeurig onderzoek in te stellen omtrent de verspreiding van de vogels, landschelpen en insecten, die daar gevonden worden. Wallace was er echter de man niet naar, om zich daartoe uitsluitend te bepalen, en door het geheele werk heen vindt men tal van opmerkingen verspreid omtrent allerlei zaken, waarvan de enkele opsomming wellicht eene grootere ruimte zou innemen, dan waarover ik beschikken mag. Bijna op elke bladzijde van het werk vindt men iets nieuws, en ik weet waarlijk niet wat ik in dit boek van den beroemden Engelschen reiziger het meest moet bewonderen, òf de gave van opmerken, die wij overal ontdekken, òf de geniale blik, waardoor hij een tal van geïsoleerde feiten en waarnemingen tot één geheel weet te vereenigen, òf wel den moed, waarmede hij alleen, als eenig Europeaan, zich aan de meest gevaarlijke reizen (zie b.v. Hoofdstuk XXXV) of onder de minst bekende volksstammen waagt, òf wel de tevredenheid, die hem bijblijft in de meest onaangename omstandigheden (I, 387-389; II, 94), òf eindelijk den eenvoud en de helderheid, waarmede ons dat alles wordt medegedeeld. Toch verdeelde hij zijne krachten niet al te zeer, maar was, zooals ik reeds zeide, het opsporen en verzamelen van dieren in het algemeen, en van vogels, landschelpen en insecten in het bijzonder, bij hem hoofdzaak, en hij zette dat opsporen voort ook onder vaak zeer bezwarende omstandigheden (zie b.v. I, 280; II, 358); doch altijd met eene lust en eene liefde, die den waren natuuronderzoeker kenmerken. Het is soms aandoenlijk hem te hooren, wanneer hij spreekt over de gelukkige vangst van eenen zeldzamen of bijzonder

schoonen vlinder (II, 57, 221); wanneer hij zijne verrukking tracht te beschrijven bij het aanschouwen van een prachtig uitgedosten vogel (II, 246), of als hij, na met moeite eene kleine hut of ook maar een gedeelte van eene inlandsche woning te zijn meester geworden, zijn werktafel opslaat, zijne doozen en boeken rangschikt, zich in zijn bamboe-stoel nederzet en gelukkig is (II, 144, 177, 396), gelukkig, bij al de ontberingen, die zijn eenzaam leven, zijne ballingschap in het belang der kennis, hem bijna overal oplegde.

De heer Wallace hing bij zijne reizen in den Indischen Archipel gestadig af van het jaargetijde (de moesons) en niet minder van de dikwijls zeer gebrekkige middelen van vervoer, die hem ten dienste stonden, zoodat hij niet alleen soms veel langer ergens moest vertoeven, dan hij eigenlijk verlangde, en aan den anderen kant sommige eilanden, die hij wenschte te bezoeken, niet kon bereiken, maar ook hetzelfde eiland soms twee- of driemaal met lange tusschenpoozen bezocht en eene enkele maal dezelfde zeereis viermaal moest doen.

Hij heeft zich daarom dan ook in zijn reisverhaal niet aan de chronologische orde gehouden, maar daarentegen eene geographische, zoölogische en ethnologische rangschikking gekozen, van het eene eiland naar het andere overgaande in de orde, die hem het meest natuurlijk toescheen.

Het geheele werk kan men gevoegelijk splitsen in zes afdeelingen, waarvan dan vijf gevormd worden door de beschrijving zijner reizen, waarnemingen en ontdekkingen in elke der vijf eiland-groepen, waarin Wallace ‘Insulinde’ meent te moeten verdeelen, terwijl de zesde afdeeling dan bestaat uit zijne hoogst belangrijke algemeene beschouwingen over de physische geographie van den geheelen Archipel (Hoofdstuk I), over de paradijsvogels (XXXVIII), en over de menschenrassen van ‘Insulinde’ (XL). Bovendien worden de mededeelingen over elke der vijf eilanden-groepen besloten door een hoofdstuk, waarin de natuurlijke historie der groep is behandeld. Deze hoofdstukken (IX, XIV, XVIII, XXVII en XXXIX) zijn het vooral, waarin de gave van Wallace, om onder alle détail-studie den blik op het geheel niet te verliezen, ten duidelijkste uitkomt.

De verdeeling van ‘Insulinde,’ waartoe de Engelsche reiziger door zijne nasporingen en die van andere natuuronderzoekers is gebracht, is gedeeltelijk nieuw en vooral gegrond op zoölogische en ethnologische verschillen, die veelal door hemzelven het eerst zijn aan het licht gebracht. Zij is kortelijk de volgende: I. De Indo-Maleische eilanden; II. De groep van Timor; III. Celebes; IV. De groep der Molukken; V. De Papoesche groep.

Ik wil thans trachten van de onderzoekingen van Wallace in elk dier afdeelingen een beknopt verslag te geven, doch gevoel mij gedrongen hier nog eens de opmerking te herhalen, dat het mij, bij den rijkdom van den inhoud van het in Engeland en Duitschland zoo terecht beroemde werk, onmogelijk is geweest eenigermate volledig te zijn; doch dit kan ook het doel niet wezen van dit schrijven: wanneer het mij gelukken mag, de algemeene aandacht op dit uitstekende werk te helpen vestigen, dan is mijne bedoeling bereikt. Mijn overzicht moge vrij den lezer onvoldaan laten, doch dat het hem moge nopen, om zich door de lezing van ‘Insulinde’ zelve meer licht te verschaffen, zie, dat zou ik gaarne wenschen!

In het eerste hoofdstuk, waarin Wallace een overzicht geeft van de physische geographie van Insulinde, en waarin de lezer reeds terstond eenigermate wordt ingewijd in de gewichtige vraagstukken, waarvan in dit werk de oplossing wordt gegeven of voorbereid, begint de schrijver met aan te toonen, dat men zich over het algemeen (althans in Engeland) een geheel verkeerd begrip vormt van de uitgestrektheid van het gebied, dat gewoonlijk tot den Archipel wordt gerekend, en eene figuur, waar de Britsche eilanden op dezelfde schaal als en als op het eiland Borneo gelegd zijn geteekend, geeft met eenige andere opgaven de overtuiging, dat wij met eenig recht van een ‘werelddeel’ zouden kunnen spreken, wanneer wij van Insulinde gewagen.

In dat ‘werelddeel’ komen overigens de grootste contrasten, zoowel op geologisch en botanisch, als op zoölogisch en ethnographisch gebied voor.

Wat de geologische contrasten aangaat, er zijn onder de ei-

landen van Insulinde, waarop van vulcanische werking geene of bijna geene sporen te vinden zijn, terwijl daarentegen andere gedeeltelijk en sommige geheel hun bestaan aan vulcanischen invloed hebben te danken; een der voornaamste vulcaangordels van den aardbodem loopt over den Archipel, en vormt eene gebogene lijn, die over zijne geheele lengte door twintigtallen van werkzame en honderdtallen van uitgebluschte vulcanen gekenmerkt is. In het geheele gebied, waarover die reeks van vuurbergen zich uitstrekt en over eene aanmerkelijke breedte ter weerszijden er van komen telkens aardbevingen voor, en bijna ieder jaar worden zelfs hevige schuddingen in een of ander gedeelte van dat gebied waargenomen; Wallace zelf heeft dan ook een paar malen en dat vrij hevige aardbevingen bijgewoond (I, 430-433; II, 53; II, 403).

Men zou op grond van het genoemde onderscheid geneigd zijn, eene verdeeling van den Archipel in vulcanische en rustende gewesten voor eene zeer natuurlijke te houden, en allicht verwachten, dat zulk eene verdeeling zou overeenstemmen met bepaalde verschillen in het karakter van den plantengroei en de dierenwereld dier streken. Dit is echter slechts in beperkte mate het geval en naar de onderzoekingen van Wallace draagt die ontwikkeling der onderaardsche vuren het kenmerk eener werking van later tijdvak, die wel de sporen eener vroegere verdeeling van land en water in duidelijkheid heeft doen verliezen, maar niet in staat is geweest ze uit te wisschen.

Dat de verscheidenheid in plantaardig en dierlijk leven op de verschillende eilanden van Insulinde niet onbelangrijk kan zijn, ligt voor de hand, wanneer men het verschil in geaardheid van den bodem en het betrekkelijk groote verschil van klimaat der verschillende, ver uit elkander liggende gedeelten in aanmerking neemt, maar die verscheidenheid is in de werkelijkheid nog veel grooter en vooral ook eene geheel andere, dan men bij een blik op de kaart van Insulinde zou meenen te mogen verwachten. Vooral in de verdeeling en de verspreiding der dieren, en bepaaldelijk in die der vogels en insecten, heerscht eene veel grootere en ook eene geheele andere afwisseling, dan men van een aantal bijna zonder uitzondering zeer vruchtbare eilanden, allen gelegen in de verzengde luchtstreek, a priori zou denken.

Volgens Wallace, - en het constateeren van deze merkwaardige omstandigheid is eene der meest belangrijke uitkom-

sten van zijne wetenschappelijke reizen, - dient men den Archipel in zoölogischen zin te verdeelen in twee groote gewesten, die hij met de namen van het Indische en het Australische gewest kenteekent; de lijn, die deze beide gewesten van elkander scheidt, loopt tusschen Magindanao en Halmaheira door, zondert Celebes van Borneo af en vervolgt tusschen de eilanden Bali en Lombok door haren weg naar het zuiden. Alles wat ten westen van deze lijn ligt, behoort tot het Indische gewest en is in zijne natuurlijke voortbrengselen zoo kennelijk onderscheiden van al, wat ten oosten van haar ligt, dat er geen twijfel kan bestaan, of men heeft hier met twee groote zoölogische afdeelingen te doen, zoo scherp en duidelijk van elkander gescheiden als misschien nergens anders ter wereld. Merkwaardig is het, dat de grenslijn dezer beide afdeelingen tusschen twee eilanden doorgaat, die zoo nabij elkander liggen als Bali en Lombok: daar zijn zij door eene zeestraat van slechts 15 (Engelsche) mijlen van elkander gescheiden, zoodat men onder gunstige omstandigheden in een paar uur van het eene zoölogische gewest in het andere kan komen.

Wij Nederlanders zijn van jongs af er aan gewoon geraakt om Bali en Lombok in éénen adem te noemen, en de ligging dezer beide eilanden in de vrij eenparig aaneengeschakelde reeks, die met Sumatra begint en met Timor of zelfs met Timor-laut eindigt, schijnt daartoe ten volle recht te geven. Naar de onderzoekingen van Wallace echter moet men zich de zaak geheel anders voorstellen. Het verschil in natuurvoortbrengselen, dat men bij eene reis van Bali naar Lombok als het ware plotseling bemerkt, is uiterst merkwaardig en toont ten duidelijkste aan, dat, terwijl Java en Bali hunne dierlijke bewoners voornamelijk van het Aziatische vastland hebben ontvangen, daarentegen Lombok, wat het dierlijk leven aangaat, een zeer duidelijk uitgedrukt Australisch karakter draagt. Men behoort nu hierbij te bedenken, dat de zeeën tusschen Azië, Sumatra, Java, Bali en Borneo overal slechts eene geringe diepte (minder dan 100 vademen) hebben[1], terwijl daarentegen de straten van Lombok en van Makasser eene aanmerkelijk grootere diepte vertoonen. Nu wijst eene ondiepe zee tusschen twee landen gewoonlijk op een (in geologischen zin) betrekkelijk niet lang

1 Zie de zeer duidelijke uitslaande kaart aan het einde van het eerste deel.

geleden tijdvak, waarin die landen tot een geheel vereenigd waren, en Wallace komt dan ook tot het algemeene resultaat, dat ‘de groote eilanden Java, Sumatra en Borneo in hunne natuurlijke voortbrengselen op de naastbijgelegen deelen van het vaste-land bijna evenzeer gelijken, als men maar van zulke wijd uiteengelegen gewesten zou kunnen verwachten, indien ze nog een deel van Azië uitmaakten. Deze groote overeenkomst, gevoegd bij het feit dat de uitgestrekte zeeën, tusschen deze eilanden gelegen, zoo opmerkelijk en gelijkmatig ondiep zijn, en bij dat van het bestaan eener uitgestrekte reeks van vulcanen op Sumatra en Java, die verbazende hoeveelheden onderaardsche stoffen hebben uitgeworpen, en hooge bergketenen met onafzienbare plateaux hebben opgebouwd, - waarin de ware oorzaak van eene evenredige daling gelegen is, - dit alles dan brengt ons met eene onwederstaanbare kracht tot het besluit, dat in een nog zeer nieuw geologisch tijdperk het vaste-land van Azië in zuidoostelijke richting ver over zijne tegenwoordige grenzen reikte, de eilanden Java, Sumatra en Borneo in zich sloot, en waarschijnlijk zich zoo ver uitstrekte, als thans de kring reikt, waarin het peillood niet beneden de honderd vademen daalt.’ Maar ik mag niet langer afschrijven: het werk zelf is daar, om den belangstellenden lezer nader in te lichten.

Voor dat Wallace nog tot de overtuiging was gekomen, dat de oostelijke en westelijke helft van Insulinde zoo streng van elkander behooren te worden afgescheiden, was hij reeds geneigd, om, in tegenspraak met het gevoelen der meeste ethnologen, die over dit onderwerp geschreven hebben, de inboorlingen van den Archipel tot twee radicaal verschillende rassen te brengen, en in dit eerste hoofdstuk wordt door hem reeds kortelijk vermeld, wat in het veertigste hoofdstuk en ook elders in het werk meer uitvoerig wordt ontvouwd, dat men, naar zijne meening, een onderscheid behoort te maken tusschen het Maleische en Papoesche ras, en ook hier geeft hij eene grenslijn aan, die meer oostelijk dan de vorige gelegen is, en ook weder den Archipel in twee deelen van elkander scheidt, in het eene waarvan de bevolking tot het Maleische ras behoort, terwijl de inboorlingen van het andere tot het Papoesche menschenras behooren te worden gebracht.

Ik kom hierop later iets uitvoeriger terug, en zal thans in hoofdtrekken de beschrijving nagaan van de vijf afdeelingen,

waarin Wallace gemeend heeft Insulinde nader te mogen verdeelen.

I.

De Indo-Maleische groep (Hoofdstuk II-IX).

Tot de Indo-maleische groep rekent Wallace, behalve eenige kleinere eilanden, het schiereiland Malakka met Singapore, Borneo, Java en Sumatra.

Over de beide eerstgenoemden is Wallace zeer kort: door het verloren gaan zijner brieven en aanteekeningen kon hij slechts in het algemeen de reis-indrukken mededeelen, door hem in die gewesten ondervonden. Het belangrijkste in de beide hoofdstukken, die over Singapore en het Maleische schiereiland handelen, schijnt mij zijne beschrijving van eenen uitstap naar den berg Ophir, die in een zeer slechten roep staat wegens zijn koortsig klimaat, doch waar Wallace en zij, die hem vergezelden, niets te lijden hadden, behalve van de bloedzuigers, die in dit district in massa voorkomen en alle struiken en planten langs het pad verpestten.

Wallace vertoefde op Borneo omstreeks 15 maanden en hangt in het vierde, vijfde en zesde hoofdstuk een levendig en aanschouwelijk tafereel op van hetgeen hij daar ondervonden heeft. Bij het lezen dezer hoofdstukken trof mij voor het eerst de meesterlijke wijze, waarop Wallace de kunst verstaat om met enkele woorden zijne tooneelen zoo te schetsen, dat men zou meenen alles zelf te zien; men reist als het ware met den schrijver mede, men betreedt met hem de beschaduwde boschpaden of gaat met hem het gemeentehuis der Dajaks binnen, om met den Orang-kaja en verdere dorpshoofden de onvermijdelijke ‘bitjara’ te houden (blz. 115 en verv.), en het geheim dier voorstellingsgave ligt, naar het mij voorkomt, eenig en alleen in de eenvoudige maar getrouwe beschrijving, die Wallace geeft. De meeste reisbeschrijvingen hebben dit nadeel, dat gewoonlijk veel uit het geheugen is opgeschreven, en daardoor eene zekere vaagheid over het geheel is uitgespreid, die den lezer onaangenaam aandoet, zonder dat hij juist altijd de reden daarvan zou kunnen opgeven; dit nu is in het reis-

verhaal, dat voor ons ligt, niet het geval: het is voor het grootste gedeelte op de plaatsen zelven geschreven, en dit geeft eene verwonderlijke frischheid van tinten aan de tafereelen, die Wallace ons te aanschouwen geeft.

Bij zijn verblijf op Borneo was het streven van Wallace gericht op een nauwkeurig onderzoek van den boschmensch van Borneo, den Orang-oetan, en het vierde hoofdstuk handelt dan ook vooral over den Majas, zooals *Simia Satyrus* door Wallace, in navolging der inlanders, gewoonlijk wordt genoemd. Intusschen, hoeveel wetenswaardigs ook over den Majas wordt medegedeeld, handelt dit hoofdstuk niet uitsluitend over dit dier, doch weet Wallace een aantal bijzonderheden en opmerkingen tusschen zijne mededeelingen in te vlechten, die telkens en telkens weder het bewijs leveren, hoe zeer hij zijn verblijf in den Archipel heeft vruchtbaar weten te maken, ook voor andere takken van wetenschap als juist die, welke hij meer speciaal tot het voorwerp van zijn onderzoek gekozen had.

In het vijfde hoofdstuk beschrijft de Engelsche natuuronderzoeker een paar reizen, die hij van November 1855-Januari 1856 in het binnenland der westkust van Borneo heeft gemaakt, terwijl hij in het zesde zijne opmerkingen over de Dajaks, de bewoners van dit gedeelte van Insulinde, mededeelt. Treffend is zijne beschrijving van het uitgestrekte gebruik, dat de inlanders van het bamboe maken, hetwelk hun werkelijk bijna alles levert, wat zij bij hunne eenvoudige levenswijze aan huisraad, enz. behoeven. De woningen der Dajaks bestaan grootendeels uit bamboe; hunne bruggen worden door groote en sterke bamboezen gevormd; hunne paden worden door bamboe begaanbaar gemaakt en bij het beklimmen van hooge boomen worden op kunstige wijze bamboezen ladders langs den stam opgericht; hunne manden en hunne vischfuiken, hunne watervaten en hun keukengereedschap, hun beteldoos en pijp, en wat niet al meer, - het is alles uit bamboe vervaardigd. Zoo ergens, dan zouden we hier geneigd zijn, ons aan een teleologischen droom over te geven, doch Wallace waarschuwt daarvoor door op den Doerian te wijzen, die met zijne harde, zware en met stevige doornen bezette vrucht, welke aan hooge boomen groeit en bij het nedervallen ernstige verwondingen, ja zelfs den dood kan veroorzaken, de philosophie van den eikel en de pompoen te schande maakt (I, 129).

Over de zeden en de gewoonten der Dajaks kan Wallace, na al hetgeen daaromtrent reeds door andere schrijvers is bekend geworden, kort zijn, en hij heeft dan ook slechts eene schets gegeven van hun algemeen karakter, met breedere vermelding van enkele physische, moreele en maatschappelijke eigenaardigheden, die nog weinig de aandacht hebben getrokken. Met eene groote scherpzinnigheid let Wallace op allerlei kleine maar duidelijke aanwijzigingen, waarvan door anderen misschien het gewicht over het hoofd zou kunnen worden gezien (zie vooral blz. 150). Zijne voorstelling omtrent het moreele standpunt der Dajaks is misschien wat te optimistisch gekleurd, doch de aanteekeningen van Professor Veth waken hier, - gelijk overal, waar dit noodig was - voor eene eenzijdige opvatting.

Dit laatste bleek vooral noodzakelijk te zijn in het zevende hoofdstuk, waarin Wallace, zijn bezoek van Java vermeldende, zich ook begeeft op het gebied der koloniale politiek. Terecht zegt Prof. Veth in de voorrede der Nederlandsche uitgave, dat het werk even revolutionair is in de natuurwetenschap[1], als behoudend in de politiek en de staathuishoudkunde. Wallace heeft slechts lof en bijna niets dan lof voor de wijze, waarop Java en de koloniën in het algemeen door de Nederlanders worden bestuurd. De schrijver handelt in dit opzicht evenals Money deed, en schijnt door de overdreven ongunstige en dikwijls hatelijke oordeelvellingen, die de Engelsche pers zich veelal over onze koloniale politiek veroorlooft, tot een tegenovergesteld uiterste te zijn overgeslagen, toen hij alles zoo heel veel beter vond, dan hij het naar de voorstelling dier pers had verwacht. Overigens bracht Wallace slechts 3½ maand op Java door, en kon daarbij slechts enkele streken in het westen en oosten bezoeken, zoodat zijn oordesl lichtelijk verkeerd kon uitvallen. Overigens vergete men niet, dat, behalve de reeds genoemde reden, er nog eene andere oorzaak is, waardoor Wallace gemakkelijk tot een gunstiger oordeel werd verleid, dan billijk is. Hij had nagenoeg den ganschen Archipel bereisd en bijna overal den machtigen en beschermenden invloed der Nederlandsche overheid ondervonden, zoodat hij wer-

1 Wallace, ofschoon medestichter van het Darwinisme, is overigens geen radicaal op het gebied der natuurwetenschap en alles behalve materialist Zie b.v. zijne Contributions to the Theory of Natural Selection (Duitsch van A.B. Meyer, onder den titel: Beiträge zur Theorie der natürlichen Zuchtwahl), Essay X, en eene recensie hiervan in Nature, II, 471, alsmede de Voorrede van den Ned. Vertaler, bl. IX.

kelijk veel in de gelegenheid is geweest de goede zijden van dat bestuur te waardeeren en daarentegen den minder gunstigen kant lichtelijk voor hem kon verborgen blijven. (Zie de voorrede van den vertaler, en de Aant. op dit en een paar andere hoofdstukken.) Ook in een paar andere hoofdstukken (XVII, XIX) komt Wallace nog eens uitvoerig op zijn gunstig oordeel terug en ontwikkelt daarbij een stelsel van oeconomie, waarover men zich billijk verbazen mag[1].

De groote kosten aan het reizen op Java verbonden, weerhielden Wallace om meer te doen, dan een paar kleine uitstapjes te maken van Soerabaja en van Batavia uit. Hij heeft echter op deze uitstapjes heel wat opgemerkt en beschrijft veel, wat de aandacht verdient. Vreemd is het overigens, dat Wallace, die zich zoo bijzonder ingenomen betoont met wat de Nederlanders op politiek en oeconomisch gebied in hunne koloniën doen, daarentegen geheel ignoreert, wat er voor de Javaansche oudheden wordt verricht, en hij zich in sterk afkeurenden zin uitlaat over het Nederlandsche Gouvernement, dat geene krachtige maatregelen neemt, om deze ruïnen tegen de vernieling door den tropischen plantengroei te beveiligen en de fraaie beeldhouwwerken te verzamelen, die over het gansche land verstrooid liggen (Blz. 178 en aant. 23, blz. 211).

De reis van Wallace naar den Panggerango vermeldde ik reeds boven, en zeer lezenswaardig zijn zijne beschouwingen over de oorzaken van het voorkomen van plan ten op een vulcaan van Java, die niet slechts wat het geslacht, maar zelfs wat de soort betreft (vgl. nog aant. 37, blz. 216), geheel overeenkomen met Europeesche gewassen.

Het achtste hoofdstuk handelt over Sumatra, waar Wallace echter slechts korten tijd vertoefde, en op welk eiland hij van Palembang uit eene reis in het binnenland deed, die hem met verschillende natuurlijke voortbrengselen bekend maakte. Over

1 Dat Wallace overigens niet slechts op het gebied der koloniale politiek, maar op dat der geheele staathuishoudkunde denkbeelden is toegedaan, die in niet geringe mate afwijken van wat men verwachten zou, blijkt o.a. ook uit een artikel in het Eng. tijdschrift *Nature*, Vol. I, p. 288, waar hij de stelling verdedigt, dat het hoogst onbillijk is, wanneer een gouvernement gelden voor wetenschappelijk onderzoek beschikbaar stelt, ja, dat alle scholen voor kunst, wetenschap of techniek alleen hehooren opgericht en onderhouden te worden, door hen, die er direct gebruik van maken. (Zie ook Nature, I, pp. 279, 315, 335, 385, 431.)

dit alles in bijzonderheden te spreken gedoogt mijn bestek niet. doch ik kan niet nalaten kortelijk te wijzen op een paar allermerkwaardigste gevallen van ‘nabootsing,’ die hier uitvoerig worden vermeld en met afbeeldingen toegelicht.

Onder nabootsing verstaat men het merkwaardige en volstrekt niet zoo geheel zeldzame verschijnsel, dat er dieren op aarde worden gevonden, die op eene soms verwonderlijke wijze op iets anders gelijken, dan wat ze wezenlijk zijn, dieren die, wat hun kleur en algemeene gedaante betreft, plan ten of deelen van planten op het bedriegelijkste nabootsen, schepsels die in den toestand van rust nauwelijks van anorganische voorwerpen te onderscheiden zijn en dergelijke meer.

Voorbeelden van dergelijke nabootsing kende men reeds voor langen tijd, doch men beschouwde ze over het algemeen meer als curiosa, zonder er voor de studie der natuurhistorische wetenschap groote waarde aan te hechten. Eerst door Wallace's vroegeren reisgenoot Bates (I, 227; II, 162, 171, 511) en door Wallace zelven werd op de hooge belangrijkheid van deze verschijnselen gewezen, en dezelaatste was het, die er een middel in ontdekte om aan de theorie van het ontstaan der soorten door natuurlijke teeltkeuze eenen krachtigen steun te bezorgen. Volgens Wallace zijn zulke ‘nabootsingen’ in den loop der tijden door de ‘natuurkeus’ in het leven geroepen, omdat ze nuttig waren voor het schepsel dat er ons een voorbeeld van oplevert, en daaraan dus eene kans te meer gaven om in den hevigen strijd om het leven, die overal in de natuur gevoerd wordt, overwinnaar te blijven. Immers is het gemakkelijk te begrijpen, dat het voor eenig dier eene wenschelijke zaak zal zijn, wanneer het sterk in kleur en liefst ook in vorm op den bodem of op de deelen van planten gelijkt, waarop of waarbij het zich bij voorkeur ophoudt; het zal zich dan gemakkelijker voor zijne vijanden kunnen verbergen en ook zijne prooi beter kunnen bemachtigen, en het is dan ook van dit standpunt uit beschouwd niet te verwonderen, dat er vooral in de insectenwereld zoovele voorbeelden van min of meer volkomen nabootsing worden gevonden. Wallace nu geeft in het werk, waarvan de bespreking ons bezig houdt, een aantal nieuwe en daaronder treffende voorbeelden van ‘nabootsing’ op.

Zoo wordt b.v. op blz. 437 en 448, en breeder in ‘Contributions to the Theory of Natural Selection’, bl. 57, van een geslacht van torren, de zandloopers (Cicindela), gesproken, en blijkt het dat

de verschillende soorten van dat geslacht, die Wallace op Celebes vond, allen in kleur en voorkomen overeenstemden met de stoffen, waarop zij hun verblijf hielden. Daar vermeldt Wallace b.v. eene Cicindela van olijfgroene kleur, die op met mos en kleine varens begroeide klei voorkomt en zoo moeilijk daarvan te onderscheiden is, dat hij haar bij zonneschijn alleen door de schaduw, die zij wierp, ontdekken kon. De Cicindela gloriosa is fluweelgroen en kan van de met mos begroeide steenen niet onderscheiden worden, terwijl daarentegen C. heros op verdroogde bladeren ter zijde van den weg gevonden wordt, maar dan ook bruin van kleur is.

Het is nu op zulk een voorbeeld van nabootsing, maar dan in eenen zeer volkomenen graad, dat Wallace hier opmerkzaam maakt, en wel door te spreken over Kallima paralekta, die zoo terecht den naam van ‘bladvinder’ draagt. Deze vlinder heeft namelijk even als andere dagvlinders de gewoonte om zich tegen een takje tusschen verdorde bladeren te plaatsen, met de beide vleugelparen opgericht en tegen elkander gesteld; van de bovenzijde der vleugels, die eene rijke purperkleur met aschkleurige vlekken en een donkeroranje streep vertoonen, is dan niets te zien, en alleen de onderzijden der beide vleugelparen vallen in het oog, doch deze gelijken in vorm en tint zoo volkomen op een verdord blad, - en wel juist van de planten, die de vlinder regelmatig bezoekt, - dat het oog ook van den kenner zich zeer licht laat bedriegen, en men den vlinder telkens, wanneer hij zich neêrzet, plotseling ziet verdwijnen, daar men hem tusschen de vele dorre bladeren, die aan den stam zitten, bijna in het geheel niet onderscheiden kan[1].

Is het verschijnsel der uitwendige gelijkenis van een dier met het voorwerp waarop het leeft of zich althans veeltijds ophoudt, reeds zeer opmerkelijk, nog merkwaardiger misschien is het voorkomen van bijna volkomene (*uitwendige*) onderlinge gelijkenis van twee diersoorten, die toch in geen enkel zoölogisch stelsel nabij elkander zouden kunnen geplaatst worden. Ook van dit verschijnsel, dat door Wallace meer bepaald door ‘mimicry’ wordt aangeduid, geeft hij in Insulinde een paar voorbeelden, waarvan het eene op vlinders (I, 225) en een ander op vogels betrekking heeft (II, 162). Het zou mij te ver voe-

1 De plaat van den blad-vlinder tegenover blz. 229 vindt men in verschillende werken overgenomen; zoo b.v. in Nature, III, p. 270.

ren ook hierover in bijzonderheden te treden; toch meende ik het even te moeten vermelden[1].

Het negende hoofdstuk is gewijd aan de natuurlijke historie der Indo-maleische groep, en behoort tot de belangrijkste van het geheele werk. Het is niet wel mogelijk, zonder het hoofdstuk nagenoeg geheel te reproduceeren, een helder denkbeeld te geven van de wijze, waarop Wallace uit de door hem en anderen gedane waarnemingen zijne merkwaardige gevolgtrekkingen afleidt, en ik zal mij derhalve bepalen met in hoofdtrekken mede te deelen, wat als het resultaat zijner redeneering kan beschouwd worden.

Uit de verspreiding, de overeenkomst en het onderscheid der verschillende soorten en geslachten van zoogdieren, vogels en insecten op de verschillende eilanden der Indo-maleische groep, leidt Wallace af, dat deze eilanden eenmaal deel hebben uitgemaakt van het vaste-land van Azië; de geheele Java-zee, de golf van Siam en de straat van Malakka waren toen droog, terwijl het Aziatische vaste-land naar het zuidoosten veel verder was uitgestrekt dan thans. De dieren, die op de grootere en kleinere eilanden thans voorkomen, zijn grootendeels afkomstig van hen, die toen dat vaste-land bewoonden, doch zij hebben door de afzondering en door de veranderingen, die het noodzakelijk gevolg waren van de gewijzigde omstandigheden en de daardoor krachtig werkzame natuurlijke teeltkeuze, wijzigingen ondergaan, die wel hunne oorspronkelijke afkomst niet kunnen verbergen, maar toch verschillende bijzonderheden hebben doen ontstaan, waardoor ten duidelijkste wordt aangetoond, dat Borneo, Java en Sumatra reeds geruimen tijd als afzonderlijke eilanden hebben bestaan.

Door de werking der vulcanen van Java, die vóór de afscheiding op de grenzen van het zuidelijke uiteinde van Azië waren gelegen, daalde eerst de bodem van de Java-zee en Straat Sunda en werd alzoo Java een afzonderlijk eiland, terwijl later Borneo en eindelijk ook Sumatra werden afgescheiden[2].

1 Meer bijzonderheden omtrent het verschijnsel der ‘mimicry’ vindt men in de reeds genoemde Contributions to the theory of Natural Selection, III, en verder op verschillende plaatsen in Nature (III, pp. 30, 49, 65, 85, 107, 147, 164, 165, 166, 186), waar de zaak aan eene uitvoerige discussie wordt onderworpen.

2 Dat Borneo grootere verwantschap met Sumatra vertoont, wat de dierenen plantenwereld betreft, dan Java, was overigens reeds bekend. Zie b.v. Nature, III, p. 147.

Overigens is de zaak niet zoo eenvoudig, als ze hier kortheidshalve is voorgesteld; verschillende dalingen en opheffingen moeten achtereenvolgens, ofschoon dan ook met lange tusschenpoozen, hebben plaats gehad, zoodat b.v. Borneo, na van Java te zijn afgezonderd, schier geheel onder water gedompeld schijnt te zijn geweest, om bij eene latere opheffing tijdelijk verbonden te worden met Sumatra, maar niet met Siam of met Java.

Merkwaardiger misschien nog en stellig onverwachter dan de genoemde gevolgtrekkingen zijn die, waartoe Wallace omtrent Bangka geraakt, daar het hem waarschijnlijk toeschijnt, dat dit betrekkelijk kleine eilandje, dat men zoo licht als een aanhangsel van Sumatra zou beschouwen, integendeel langer dan Sumatra en Borneo als afzonderlijk eiland heeft bestaan. Deze vreemd klinkende conclusie vindt overigens een' steun in de geologische gesteldheid van Bangka, welke veel meer met die van Lingga, Singapore en Malakka overeenkomt dan met het tegenoverliggende strand van Sumatra, dat vele mijlen landwaarts in slechts eene aanslibbing is uit lateren tijd, terwijl Bangka uit graniet- en kleigesteenten is samengesteld (blz. 217).

II.

De groep van Timor (Hoofdstuk X-XIV).

De groep van Timor omvat bij Wallace de eilanden Timor, Flores, Soembawa, Lombok en eenige andere van geringere uitgestrektheid.

In het tiende en elfde hoofdstuk wordt door Wallace zijn verblijf op Bali en vooral op Lombok vrij uitvoerig beschreven.

Wij hebben reeds opgemerkt, hoe zeer deze eilanden, die op het eerste gezicht zooveel overeenkomst met elkander schijnen te hebben, in natuurkundig, of liever in natuurhistorisch opzicht van elkander verschillen; ofschoon slechts eenige weinige mijlen van elkander verwijderd, vormen zij de uiterste punten van twee groote zoölogische gewesten, zoodat wel nergens op aarde twee eilanden gevonden worden, die zoo dicht bij elkander gelegen zijn en toch zulk een, niet slechts in het oog vallend, maar vooral in werkelijkheid diepgaand onderscheid in hunne fauna vertoonen.

Bali is dan ook door Wallace als het uiterste oosten van de Indische, Lombok als het uiterste westen van de Australische afdeeling van Insulinde gekarakteriseerd.

Wallace bracht op Bali slechts een paar dagen door, doch op Lombok vertoefde hij geruimen tijd, en daar hij, ofschoon niet zonder eenige moeilijkheden, tot in het binnenland doordrong, heeft hij een diepen blik kunnen slaan in de zeden en gewoonten der bevolking. Zijne mededeelingen hieromtrent zijn zeer lezenswaardig, doch om dit overzicht niet te zeer te rekken, moet ik ze met stilzwijgen voorbijgaan, evenals de in het 12de hoofdstuk uitvoerig vermelde, vernuftig uitgedachte volkstelling van den Radja van Lombok.

Wallace heeft op zijne zwerftochten door Insulinde het eiland Timor tot driemaal toe bezocht en wel eerst het westelijk (Nederlandsch) en later het oostelijk (Portugeesch) gedeelte; in het dertiende hoofdstuk beschrijft hij zijn verblijf op dat eiland en op Samauw, een klein eiland, westelijk van Timor gelegen, waarheen hij een uitstapje maakte, dat hem bijna noodlottig was geworden.

De indruk, dien de Nederlandsche en Portugeesche koloniën op Timor op den Engelschen reiziger maakten, was vooral wat de laatste betreft, verre van gunstig. In den omtrek van Delli ontbrak het geheel aan bebouwing en beschaving, en alleen aan de aanwezigheid van Europeesche ambtenaren in witte en zwarte kleederdracht, alsmede aan het onevenredig groot aantal van officieren in prachtige uniformen, was het te bespeuren, dat ook hier de beschaving althans eenigermate heerschappij voerde. De wegen waren afschuwelijk slecht en er werd niets gevonden, wat aan eene welgeordende kolonie deed denken. Timor is dan ook trouwens bij lange na zoo vruchtbaar niet als de meeste andere eilanden van den Indischen Archipel; doch juist het eigenaardige klimaat schijnt het bijzonder geschikt te maken om vele zaken voort te brengen, die voor den Europeaan schier onmisbaar zijn en die men thans bijna uitsluitend en met groote kosten uit andere werelddeelen moet doen komen. Als zoodanig mag vooral de tarwe vermeld worden. Ook de minerale voortbrengselen van Timor schijnen de hoop, die men er lang van gekoesterd heeft en die men bepaaldelijk op het bestaan van uitgestrekte kopermijnen had gevestigd, niet te zullen verwezenlijken[1].

1 Zie echter blz. 352, Aant. 10, en Nat. Tijdschr. voor Ned. Ind.. XXV, in de Bijdrage tot de geologische kennis van Timor, door C.F.A Schneider, blz. 104.

Ondanks het armzalige bestuur dat het Portugeesche gouvernement op Timor uitoefent, en dat ons geneigd maakt geene groote denkbeelden te koesteren van de wijze, waarop het in vroegere tijden in verschillende deelen van Insulinde heeft gewerkt, heeft Wallace toch herhaalde malen de merkwaardige geschiktheid kunnen opmerken, welke de Portugeezen als kolonisten schijnen te bezitten.

Zoo is bij de oude christenbevolking van Amboina het Portugeesche element nog duidelijk te ontdekken, en ofschoon zij nu reeds meer dan twee en eene halve eeuw tot de Nederlanders in nauwe betrekking staat, vindt men in hare taal, die uit een verbasterd Maleisch bestaat, meer Portugeesche dan Nederlandsche bestanddeelen, en zelfs zijn vele namen van vogels, van boomen en van andere voorwerpen, zoowel als vele termen van het dagelijksche gesprek, klaarblijkelijk Portugeesch (I, 516). Op Batjan vindt men lieden, die in voorkomen en manieren bijna zuivere Portugeezen zijn, die in hunne witte en zwarte kleeding, in hunne dansen en in allerlei andere bijzonderheden nog steeds aan de heerschappij herinneren, die hier voor toch reeds drie eeuwen de Portugeezen uitoefenden (II, 54). Ook op de Kei-eilanden (II, 208) en zelfs in de binnenlanden van de Aroe-eilanden is dezelfde invloed nog merkbaar; ook daar vindt men in de taal der inlanders nog duidelijke sporen van het Portugeesch (II, 254), zoodat de Portugeezen (en de Spanjaarden) bijzonder de eigenschap schijnen te bezitten of bezeten te hebben, om in korten tijd aan wilde stammen hunne taal, hunnen godsdienst en hunne zeden mede te deelen. Merkwaardig is het overigens, dat de inboorlingen, die op de gezegde wijze aan de Portugeezen herinneren en eenig, zij het dan ook sterk vermengd Iberisch bloed in de aderen hebben, meestal donkerder gekleurd zijn, dan de wederzijdsche voorouders (II, 79, aant. 18).

In het veertiende hoofdstuk vinden wij een overzicht van hetgeen Wallace omtrent de natuurlijke geschiedenis der Timoreesche groep meent te kunnen constateeren. Na er nogmaals op gewezen te hebben, hoe gemakkelijk men door eene bloote beschouwing der kaart van Insulinde tot een geheel verkeerd denkbeeld kon komen omtrent het verband en het onderscheid, dat er tusschen de eilanden der Indo-maleische en Timoreesche groep bestaat, ook zelfs wanneer men het groote onderscheid in het klimaat van de verschillende eilanden be-

hoorlijk in aanmerking neemt, komt hij tot het besluit, dat het groote onderscheid in de dierenwereld niet door verschil in klimaat, ook niet door verschil in natuurlijke gesteldheid, maar alleen door het verschil *in afkomst* zich voldoende laat verklaren. Volgens Wallace hebben Timor en de eilanden ten westen daarvan gelegen (tot en met Lombok) hunne flora en fauna zooal niet uitsluitend, dan toch hoofdzakelijk uit het oosten ontvangen, en is er voorheen, bepaaldelijk tusschen Timor en Nieuw-Holland, eene veel minder breede zeestraat voorhanden geweest, dan thans het geval is. Eigenlijk samengehangen met elkander hebben Timor en Australië niet (althans niet ná de laatste opheffing van Timor uit den schoot des oceaans), doch de geringe diepte der zee ten westen van Nieuw-Holland, *tot zeer nabij Timor*, wijst er op, dat Australië zich in een niet al te lang verleden tijd (b.v. bij het einde van het tertiaire tijdvak) bijna tot aan dat eiland uitstrekte.

In de groep van Timor hebben wij een zeer merkwaardig voorbeeld eener groep van ‘oceanische’ eilanden, die sedert hun ontstaan nooit met eenig vastland in onmiddellijke aanraking zijn geweest en dan ook bijna geheel de karaktertrekken vertoonen, die, naar de leer van Darwin, aan echte oceanische eilanden moeten eigen zijn[1].

III.

De groep van Celebes (Hoofdstuk XV-XVIII.)

De groep van Celebes bevat, behalve Celebes zelf, de Soelaeilanden, Moena, Boeton en eenige kleinere eilandjes.

Wallace heeft in het geheel omstreeks een jaar op Celebes vertoefd, en zich eerst te Makasser, daarna te Maros en eindelijk te Menado (en omstreken) opgehouden. Die bezoeken volgden echter niet terstond op elkander, daar hij in den tusschentijd belangrijke reizen deed (nam. naar de Aroe-eilanden, naar Nieuw-Guinea en naar de Molukken).

Toen Wallace te Makasser was aangekomen, bemerkte hij spoedig, dat hij, om voor het eigenlijke doel zijner reis met vrucht werkzaam te zijn, niet aan of nabij de kust kon blijven

1 Darwin, Het ontstaan der soorten enz. Uit het Engelsch vertaald door T.C. Winkler. II, blz. 151 en verv., waar men voor ‘eilanden des oceaans’ liever ‘oceanische eilanden’ leze.

vertoeven, en na daartoe vergunning van den Radja van Goa, wiens gebied zich tot op een paar palen afstands van Makasser uitstrekt, verkregen te hebben, vertrok hij naar het binnenland, waar hij als eenig Europeaan een paar maanden onder voortdurende worsteling tegen koortsen, mieren en andere moeilijkheden zijne verzamelingen trachtte uit te breiden. Dit gelukte hem ondanks alle bezwaren vrij goed, en de laatsten verhinderden hem ook niet, om als naar gewoonte vele opmerkingen te maken van allerlei aard. Overigens werd hij hier, gelijk ook op vele andere plaatsen, geholpen door een aantal inlanders (meestal kinderen), die zich voor eene geringe belooning hadden laten overhalen om insecten en schelpen voor den vreemden, blanken man op te zoeken.

Na een avontuurlijken tocht naar de Aroe-eilanden, die ruim een half jaar geduurd had (Hoofdstuk XXVIII-XXXIII), kwam Wallace te Makasser terug, doch begaf zich spoedig daarop naar Maros, dat een weinig meer noordelijk gelegen is. Het verblijf aldaar was voor Wallace een waar genot; in eene heerlijke streek, met al de vrijheid van beweging, die de natuuronderzoeker behoeft, en toch genietende van de gastvrijheid, hem door den Heer Mesman aangeboden, in een land rijk aan merkwaardige en gedeeltelijk nog onbekende natuurvoortbrengselen en daarbij nog eerst onlangs van eene reis teruggekeerd, die hem maanden lang van nagenoeg alle gemakken der beschaafde of halfbeschaafde wereld had doen verstoken zijn, was de Engelsche natuuronderzoeker hier geheel op zijne plaats, en geen wonder dan ook, dat hij met opgetogenheid over de omstreken van Maros spreekt en zegt, zelden meer genoten te hebben, dan gedurende zijn verblijf te dier plaatse. Eerst het invallen van het natte jaargetijde verdreef hem, evenals in het vorige jaar, van Celebes, om er 1½ jaar later terug te komen, en in de residentie Menado eenige maanden te vertoeven.

Ook in die heerlijke streek van Insulinde bracht Wallace gelukkige dagen door en uit zijne levendige en opgewekte beschrijving blijkt, hoe zeer hij met de Minahasa is ingenomen.

Reeds vroeger merkten wij op, dat de schrijver zich heeft laten verleiden, om over onze koloniale politiek een zeer gunstig, maar wel wat voorbarig oordeel te vellen; geen wonder dus, dat hij van de Minahasa een tafereel ophangt, zoo licht, zoo helder, dat men zou meenen, dat in dit hoekje der wereld de volmaaktheid in de kunst van regeeren ten naastenbij be-

reikt was. Werkelijk is dan ook in de Minahasa van Menado in de laatste halve eeuw door de ijverige samenwerking der zendelingen en der ambtenaren zeer veel en dat wezenlijk ten goede veranderd, doch de voorstelling, die Wallace van den tegenwoordigen toestand geeft, is stellig te schoon gekleurd. (Zie blz. 463, aant. 14, 15.)

Ofschoon Celebes over het geheel niet vulcanisch is, maakt hierop de noordoostpunt van het eiland eene uitzondering en vindt men hier, behalve eigenlijke vulcanen, een groot aantal heete bronnen en modderwellen, waarvan Wallace eene vrij uitvoerige beschrijving geeft (blz. 444; zie ook Nat. Tijdschr. v. Ned. Ind. XXIX, blz. 146); de Minahasa is dan ook de eenige streek van Celebes, die herhaaldelijk door aardbevingen wordt bezocht en Wallace woonde er zelf eene bij, die naar zijne meening hevig genoeg zou geweest zijn om muren en torens van gebakken steen omver te werpen.

Eene belangrijke mededeeling omtrent eene merkwaardige vogelsoort (*Maleo*), die nog nooit in vrijen staat met voldoende kennis van zaken was waargenomen, besluit het zeventiende hoofdstuk.

Wij zijn thans genaderd tot het achttiende hoofdstuk, dat over de natuurlijke historie van Celebes handelt, en waarin Wallace tot allermerkwaardigste gevolgtrekkingen komt, bij welke ik noodzakelijk eenige oogenblikken moet stilstaan.

Het eiland Celebes ligt omstreeks in het midden van den geheelen Archipel, - aan alle zijden is het omringd door grootere en kleinere eilanden, zoodat de afscheiding van dit eiland met eenige het onmiddellijk omringende satellieten minder dan bij eene der andere groepen gerechtvaardigd schijnt te zijn. Toch is het tegendeel waar, - toch is zijne geologische en zoölogische geschiedenis eene geheel andere, dan die der groote eilanden, die het ten noorden en ten zuiden, ten oosten en ten westen omgeven.

De fauna van Celebes vertoont een geheel eigenaardig en waarlijk verrassend karakter, want, terwijl men zou meenen, dat het eiland van alle zijden immigranten moest hebben ontvangen, en daardoor slechts in zeer geringe mate een bijzonder karakter zou kunnen dragen, is er daarentegen geen enkel eiland in den geheelen Archipel, dat, naar verhouding van het aantal soorten, dat er op voorkomt, zoovele dierlijke vormen bevat, die er uitsluitend aan eigen zijn, terwijl er sommige

vormen gevonden worden, die met slechts geene nauwe verwanten op de omliggende eilanden bezitten, maar zoo bijzonder zijn, dat zulke verwanten nergens ter wereld voorkomen, en zij alleen eenige toenadering vertoonen tot soorten, die in ver afgelegen streken, met name op Nieuw-Guinea, Nieuw-Holland, Hindostan en in het zuiden van Afrika hunne woonplaats hebben.

Het is hier de plaats niet, om alle voorbeelden, die door Wallace worden opgegeven, te herhalen: een enkel moge hier voldoende zijn. Het vogelgeslacht *Coracias* (Scharrelaar) komt in Europa, Azië en Afrika voor, doch niet op Malakka, Sumatra, Java of Borneo, terwijl daarentegen op Celebes eene soort gevonden wordt, die zelfs meer verwant is met de Afrikaansche dan met de Aziatische soorten.

Doch niet slechts bij de vogels, ook bij de zoogdieren wordt iets dergelijks aangetroffen. Van de 14 op het land levende zoogdieren (vleermuizen uitgezonderd) behooren waarschijnlijk niet minder dan 11 alleen aan dit eiland, en daaronder komen zeer bijzondere vormen voor, zooals de *sapi-oetan*, de wilde koe der Maleiers, die alleen in het gebergte voorkomt en in vele opzichten sommige antilopen van Afrika schijnt nabij te komen.

Nog merkwaardiger echter is de *babi-roesa*, het hert-zwijn, dat geheel op zichzelven staat en slechts eenige verre overeenkomst vertoont met het Afrikaansche boschvarken. Dit dier komt overigens, behalve op geheel Celebes en op de Soela-eilanden, ook op Boeroe voor.

Ook de insecten van Celebes zijn veel meer eigenaardig, dan men naar de ligging van het eiland zou meenen te mogen verwachten, en eindelijk moet nog als eene bijzonderheid, die opmerking verdient, worden medegedeeld, dat geheele geslachten van vogels en insecten, die overigens in verschillende soorten over het grootste gedeelte van den Archipel verspreid zijn, op Celebes te vergeefs worden gezocht.

Deze en meer andere onregelmatigheden en bijzonderheden in de natuurlijke historie van Celebes wijzen allen naar een oorsprong in een tijdperk van hooge oudheid, en maken het waarschijnlijk dat de ouderdom van Celebes niet slechts opklimt tot een tijdvak verder van ons verwijderd dan dat waarin Java, Borneo en Sumatra van het vaste-land van Azië werden gescheiden, maar zelfs tot een nog verder achter ons liggenden

tijd, waarin het land, waarvan deze eilanden de overblijfselen zijn, nog niet boven de wateren van den Oceaan was verrezen. Ja, wij gevoelen ons gedrongen om te vragen (blz. 485), of het ook mogelijk kan zijn, dat er eenmaal een uitgestrekt vastland heeft bestaan, daar waar thans de Indische Oceaan zijne golven uitspreidt, dat tot brug tusschen deze ver van elkander verwijderde landen heeft gestrekt, en waarvan wij dan misschien in Madagascar en de zuidpunt van Afrika (die in vroeger tijden hoogstwaarschijnlijk niet met noordelijk Afrika samenhing) aan de eene, en in Celebes en Timor aan de andere zijde de grenzen waarnemen, terwijl slechts enkele eilanden, als Ceylon en de koraalgroep der Maldiven, ons de overblijfselen van dat vaste-land vertoonen.

Deze onderstelling, hoe vreemd en gewaagd zij ook schijne, is echter niet nieuw, en op verschillende gronden, vooral op grond der eigenaardige verspreiding der Lemuriden of Halfapen, heeft men reeds vroeger de onderstelling geopperd van het vroeger bestaan van een dergelijk uitgestrekt vastland, dat van Dr. Sclater reeds den naam van Lemuria heeft ontvangen en zelfs door Haeckel als de oorspronkelijke geboorteplaats van den mensch wordt voorgesteld[1].

Ook in den laatsten tijd hebben de onderzoekingen van verschillende geleerden de vroegere aanwezigheid van het hypothetische Lemuria bevestigd. Zoo komt b.v. Grandidier, die merkwaardige en uitgestrekte reizen op Madagascar heeft gedaan, door zijne waarnemingen omtrent fauna, flora en natuurlijke gesteldheid tot de conclusie, dat Madagascar een land is, dat, ondanks zijne betrekkelijk geringe uitgestrektheid (namelijk met Afrika vergeleken), een eigen leven heeft geleid, een land, dat reeds in het secundaire tijdvak zijn onafhankelijk bestaan had en dat in den Indischen Oceaan is overgebleven als de getuige van een groot vastland, dat zich eertijds van Madagascar uit tot ver in het oosten uitstrekte[2]. En niet alleen de tegenwoordige fauna, ook de fossiele overblijfselen van vroegeren tijd wijzen ten duidelijkste op een nauwer verband met het verre Polynesië, dan zelfs met het nabij gelegen Afrika,

1 Ernst Haeckel, Natürliche Schöpfungsgeschichte. Tweede Druk, blz. 619 en Tafel XV.

2 Revue scientifique, 2me Série, 1ère Année, p. 1078. (Men vindt hier ook een *uil* vermeld, die door Grandidier op Madagascar is gevonden en door hem *Scops menadensis* (Syn. *Scops rutilus*) wordt genoemd.

en Milne Edwards heeft dan ook in eene aan de Académie des Sciences aangeboden verhandeling[1] trachten aan te toonen, dat de overblijfselen van fossiele vogels (*Aepyornis*), door Grandidier op Madagascar gevonden, hunne verwanten in den *Dinornis* en *Aptornis* van Nieuw-Zeeland bezitten. ‘Al deze soorten behooren tot hetzelfde zoölogische type en brengen tot het vermoeden, dat in een meer of min verwijderd tijdvak verbindingen tusschen deze zoo ver van elkander verwijderde landen hebben bestaan.’

Dat er overigens nog al wat verschil van gevoelen bestaat omtrent de eigenlijke uitgestrektheid van Lemuria, spreekt wel van zelf, zooals men het evenmin eens is over de vraag, welke eilanden en landen, die thans nog bestaan, er vroeger een deel van uitmaakten. Het grootste verschil in meening schijnt in dit opzicht te bestaan omtrent de Mascarenen, die Wallace als overblijfselen van het meergemelde vaste-land wil beschouwd hebben, terwijl Milne Edwards ontkent, dat ze ooit met Madagascar zouden verbonden zijn geweest en ook Hooker (Nature, III, p. 148) op botanische gronden de vulcanische Mascarenen vrij scherp afzondert.

IV.

De Moluksche groep (Hoofdstuk XIX-XXVII).

Tot de groep der Molukken worden door Wallace een groot aantal eilanden gebracht, waarvan Boeroe, Ceram, Batjan, Halmaheira en Morotai om hunne grootte, Ternate, Tidore, Makjan, Kajoa, Amboina, Banda, Goram en Watoebella om andere redenen vermelding verdienen.

Aan de kleine maar schoone groep der Banda-eilanden bracht Wallace driemalen een bezoek, dat echter telkens slechts een paar dagen duurde. Zooals bekend is, werd tot 1864 (zie blz. 503, aant. 7) door het Nederlandsche Gouvernement een streng monopolie uitgeoefend op verschillende specerijen der Molukken, en was o.a. vastgesteld, dat de nootmuskaat uitsluitend op de Banda-groep zou geteeld worden. Ten einde dat doel te be-

1 Compt. Rend. 15 Avril 1872 en daaruit Naturforscher, V, S. 183.

reiken werden de muskaatnoot-boomen van de Ambonsche en Ternataansche eilanden vernield. Dit monopolie van den ouden tijd is thans opgeheven, doch Wallace, - ook hier getrouw aan zijne behoudende beginselen op oeconomisch gebied, - keurt deze opheffing ten sterkste af. De gronden, die hij voor zijn gevoelen opgeeft, zijn overigens zeer zwak, en de voorbeelden, die hij aanvoert, om zijne meening op te helderen, worden door Prof. Veth zeer terecht als bijzonder ongelukkig gequalificeerd.

Op Amboina bracht Wallace bij drie verschillende bezoeken eenige maanden door, en op en om dit eiland maakte hij voor het eerst door eigene aanschouwing kennis met de zoo rijke fauna der Molukken. Geen wonder dus, dat hij met ingenomenheid van dit schoone en vruchtbare eiland spreekt, een eiland, waar de zee en het woud met elkander wedijveren in het voortbrengen van de schoonste organismen, met de heerlijkste kleuren getooid; immers het is niet alleen het land, dat voor den natuuronderzoeker een rijken oogst oplevert, maar er is misschien geene enkele plek op de wereld, waar de wateren zulk eene verscheidenheid en pracht van koralen, schelpen en visschen ten toon spreiden[1]. In de wateren rondom Amboina heeft men naar de onderzoekingen van Dr. Bleeker meer dan 800 vischsoorten gevonden, terwijl het aantal zeeschelpen, die in allerlei vormen en kleuren daar voorkomen, verbazend groot is.

Dat overigens Amboina voor een entomoloog als Wallace het beloofde land mag heeten, kan men opmaken uit eene mededeeling van Dr. Doleschall, in het Nat. Tijdschr. voor Ned. Ind. (XXIII, blz. 287), waar deze te vroeg gestorven geleerde vermeldt, dat hij in den tijd van een half jaar het aantal der bekende vlindersoorten van Amboina van 65 tot 844 opvoerde; toch werden hem nog steeds nieuwe soorten aangebracht, zoodat hij meent het geheele aantal der op het eiland levende Lepidoptera veilig op 500-600 te kunnen schatten. De rijkdom aan kevers en andere insecten houdt daarmede gelijken tred.

Op het bij uitstek vulcanische Ternate bracht Wallace geruimen tijd door, daar hij het in zekeren zin tot woonplaats koos, als het namelijk geoorloofd is van eene woonplaats te

1 Zie over de beroemde ‘zeetuinen’ van Amboina, Jaarg. 1865 van dit tijdschrift, I, blz. 154.

spreken, wanneer het iemand geldt, die telkens groote reizen ondernemende, gedurende eenige weken naar een bepaald punt terugkeert, ten einde zijne verzamelingen te ordenen en nieuwen voorraad van hulpmiddelen op te doen, om dan terstond weder het zwervende leven van den reizenden natuuronderzoeker te hervatten. Eene ‘woonplaats’ was overigens voor Wallace van groot gewicht, en hij huurde dan ook op Ternate een ruim huis voor den tijd van drie jaren, waarheen hij telkens terugkeerde en zich herstelde van de vermoeienissen en ontberingen, die hij zich ter liefde van de wetenschap zijner keuze telkens weder getroostte. En waarlijk, die rust en dat herstel was niet overbodig bij zijne zwerftochten door den Molukschen Archipel. In eene inlandsche vlerkprauw, dikwijls aan het grootste gevaar blootgesteld, en telkens door tegenwinden opgehouden, reisde Wallace van eiland tot eiland, en volbracht zijne werkzaamheden dikwijls onder omstandigheden, die menigeen van verdere pogingen voor goed zouden hebben afgeschrikt.

Het eiland Halmaheira (niet ‘Gilolo’, zie I, blz. 29, aant. 5) werd door Wallace zelven slechts gedurende korten tijd bezocht; doch zijn helper, Charles Allen, en zijn Borneosche bediende Ali, - die waarlijk in een overzicht van Wallace's reizen niet ongenoemd mag blijven, daar hij den Engelschen reiziger op een zeer groot gedeelte zijner reizen vergezelde en door geschiktheid, trouw en intelligentie van onberekenbaar nut was, - hebben er eenige maanden tot het verzamelen van vogels en insecten vertoefd. Toch beschouwt Wallace zijn kort verblijf op Halmaheira als volstrekt niet onbelangrijk, daar hij ‘hier de ware grenslijn der Maleische en Papoesche rassen vond, en wel op eene plaats, waar geen schrijver die ooit had verwacht.’ In het veertigste hoofdstuk, waarin Wallace zijne denkbeelden omtrent de menschenrassen van Insulinde uitvoerig ontwikkelt, komt hij hierop nader terug.

Op zijne reis van Ternate naar het belangrijke eiland Batjan, vertoefde Wallace eenige dagen op wat hij de Kajoa-eilanden noemt (zie II, blz. 41, aant. 5), en vond daar op eene plaats, waar men bezig was eene plek in het maagdelijk bosch te ontblooten, eene zoo groote menigte torren van verschillende soorten, als hij nog nergens, behalve misschien op Borneo (I, blz. 66) en op Nieuw-Guinea (II, blz. 356), in zulk een klein bestek bij elkander had gevonden. In vijf dagen verzamelde hij niet minder dan 100 verschillende soorten, waaronder 40

nieuwe. In het algemeen is het voor het entomologisch onderzoek eener boschstreek van het grootste voordeel, wanneer eene plek door het omhakken der boomen is ontbloot: eenige uren van onderzoek op de omgevallen en half vergane stammen leveren dikwijls meer op, dan dagen lang ingespannen onderzoek in het onaangetaste woud.

Op het eiland Batjan vertoefde Wallace een vol half jaar. Hij beschrijft het als een prachtig land, met een rijk en nog bijna geheel onbekend plantenkleed bedekt. Toch levert Batjan, ondanks zijne vruchtbaarheid, weinig op, en althans veel minder dan het zou kunnen doen, wanneer het in bezit ware eener eenigszins talrijke en arbeidzame bevolking; doch ongelukkig is het binnenland van Batjan geheel onbewoond en alleen op de kusten vindt men een gering aantal kleine dorpen verspreid, waarvan men de bewoners echter bezwaarlijk als echte inboorlingen kan beschouwen, daar ze blijkbaar allen van buiten zijn gekomen en zich eerst voor betrekkelijk korten tijd op Batjan hebben gevestigd. Desniettemin, of misschien juist daarom, vindt men vier zeer van elkander verschillende menschenrassen op Batjan. De eilanden, die langs de kusten van Batjan in eene reeks zich uitstrekken en even fraai als vruchtbaar zijn, zijn geheel onbewoond en wel uit maar al te zeer gerechtvaardigde vrees voor de zeeroovers van Magindanao. Deze ‘Ilanons’ (zie blz. 80, aant. 27) zijn een ware geesel van Insulinde, daar zij nu eens in de eene en dan weder in eene andere richting hun dood en verderf verspreidende plundertochten, en dat soms zeer ver, uitstrekken. Zelfs nog op de Aroe-eilanden werden zij in 1857, toen Wallace daar vertoefde, aangetroffen.

Op Batjan werden door Wallace verscheidene tot heden onbekende diersoorten ontdekt; doch daaronder munten vooral twee ontdekkingen in belangrijkheid boven de andere uit, en wel vooreerst die van eenen nieuwen allerprachtigsten vlinder (*Ornithoptera Croesus*), welke bij zijne eerste verschijning den natuuronderzoeker met de hoogste verrukking vervulde.

De andere vondst was niets minder dan eene tot nu toe geheel onbekende en dus nieuwe soort van paradijsvogel, die door Gray *Semioptera* (niet *Semaphora*, zooals v. Rosenberg schrijft, Nat. Tijdschr. voor Ned. Ind., XXV, blz. 240) *Wallacei* is genoemd. Door de ontdekking van dezen vogel werd de uiterste woonplaats der Paradiseidae een goed eind naar het westen ver-

plaatst, en het was voor Wallace, die zich reeds zooveel moeite had gegeven, om (op Nieuw-Guinea, de Aroe-eilanden en op Waigeoe) paradijsvogels in hunnen natuurstaat waar te nemen en zelf te schieten, of althans de verschillende soorten in hun vaderland te verzamelen, en daarin voor een groot deel was teleurgesteld, eene ware voldoening hier op het onverwachtst zulk eene gewichtige ontdekking te doen. Eene tweede soort van paradijsvogel, die naar het zeggen der inlandsche jagers nog op Batjan zou aanwezig zijn, werd noch door Wallace, noch later aangetroffen.

Is door de ontdekking van Wallace thans Batjan gebleken het meest westelijke eiland te zijn, waartoe de paradijsvogels zich uitstrekken, het is aan den anderen kant belangrijk als de oostelijkste punt, die door eene soort van Quadrumana wordt bewoond. Het is eene groote zwarte soort van baviaan, die ook op Celebes voorkomt, en waarschijnlijk vandaar door de zwervende Maleiers is overgebracht.

Op het eiland Ceram maakte Wallace, op aanraden van von Rosenberg, dien hij daar ontmoette en reeds op Nieuw-Guinea persoonlijk had leeren kennen, een vrij avontuurlijken tocht naar het binnenland, hetwelk slechts langs een pad te bereiken was, waaraan wij Europeanen nauwelijks dien naam zouden toekennen. Deze reis leverde een aantal schoone vlinders op, doch bezorgde aan Wallace eene alleronaangenaamste ongesteldheid, bestaande in kwaadaardige zweren, die zich over het geheele lichaam vertoonden en hem weken lang kwelden: zij waren het gevolg van tallooze beten eener soort van mijten, waarvoor de bosschen van Ceram berucht zijn. Nog in andere opzichten behoorde het bezoek van Ceram en de nabijgelegen eilanden niet tot de gelukkige reizen van Wallace. Bij deze tochten had hij telkens met tegenwind en met den onwil en de luiheid zijner Goramsche bedienden te kampen, terwijl de laatsten, nadat zij hem in alle opzichten tot last geweest waren, met al hunne have en nog iets daarenboven ontvluchtten, zoodat zij den blanke dwongen in het alles behalve aanlokkelijke sago-district van Oost-Ceram eene geheele week langer te vertoeven, dan hij van plan was. Wallace maakte echter gelijk altijd van den nood eene deugd, en daar in en om het lage en moerassige Waroes-waroes (zie blz. 135, aant. 37) voor zijne verzamelingen bijna niets te doen was, hield hij zich bezig met het nauwkeurig observeeren van de handelwijze der inlanders

bij de sago-bereiding, waarvan hij aan het einde van het vijfentwintigste hoofdstuk een uitvoerig verslag geeft.

Het wegloopen der bedienden was echter eer het begin dan het einde van allerlei moeilijkheden en bezwaren, zooals uit het vijfendertigste en het zevenendertigste hoofdstuk blijkt, waarin Wallace zijne reis van Ceram naar Waigeoe en vandaar terug naar Ternate beschrijft. Op deze beide reizen, die hij in zijne eigene, slechts ietwat gewijzigde inlandsche vlerkprauw volbracht, verkeerde hij herhaaldelijk in ernstig levensgevaar, zoodat hij dan ook zeer terecht aan het einde van het zevenendertigste hoofdstuk opmerkt, dat zijne ervaring ten opzichte van het reizen met inlandsche prauwen niet zeer bemoedigend was. ‘Eerst liep mijn scheepsvolk weg; toen moest ik twee mannen op een onbewoond eiland achterlaten; tienmaal stieten wij op koraalriffen; wij verloren vier ankers; de zeilen werden door de ratten doorgeknaagd; onze kleine boot werd van het sleeptouw afgeslagen; wij besteedden 38 dagen aan de tehuisreize, die er geen twaalf had behooren te kosten; wij hadden geen kompaslamp, omdat er bij ons vertrek van Waigeoe geen droppel olie te krijgen was; en, om alles te kroonen, gedurende den ganschen tijd onzer reizen van Goram over Ceram naar Waigeoe en van Waigeoe naar Ternate, die te zamen 78 dagen, of slechts 12 dagen minder dan drie maanden vorderden, allen in het seizoen dat voor het voordeeligste werd gehouden, hadden wij *geen enkelen dag gunstigen wind*.’

In het zesentwintigste hoofdstuk beschrijft Wallace zijn verblijf op het westelijk van Ceram gelegen Boeroe, op welk eiland hij, even als op Ceram, een tocht naar het binnenland maakte. Hier ontbraken nu wel is waar de stekende insecten, die de reis op dat eiland zoo onaangenaam in de gevolgen hadden gemaakt, doch als surrogaat bestond hier de weg uit grondelooze slijkgaten en modderplassen, die, vereenigd met het van weerszijden over het pad hangende hooge gras en een voortdurenden regen, een ander specimen van eene onaangename wandeling opleverden, en dit was te meer verdrietig, toen het bleek, dat Wai Apoe, dat op deze wijze bereikt werd, voor het doel van Wallace ongeschikt was. Te Wai Poti was hij gelukkiger, en voegde verscheidene nieuwe vogels aan zijne verzamelingen toe.

Merkwaardig was het op te merken, hoe op de laatste plaats,

op nog geen 20 palen afstands van Kajeli, het hoofddorp van Boeroe, dat elke maand door eene Nederlandsche poststoomboot wordt aangedaan, de bevolking in de meest volkomene onkunde verkeerde omtrent alles, wat de Europeesche beschaving oplevert. De meeste lieden hadden nooit eene speld gezien en kleine stukjes weggeworpen papier werden als eene merkwaardige zaak opgeraapt en zorgvuldig geborgen. In elk geval is echter deze volslagen onwetendheid, die zich in kinderlijke verwondering openbaart, minder stuitend, dan de gewoonten der kinderen op Watoebella, die reeds zeer jong betel kauwen en rooken, *nog eer zij gespeend zijn* (II, blz. 107).

In het zevenentwintigste hoofdstuk deelt Wallace eenige denkbeelden mede omtrent de natuurlijke historie der Molukken, zooals hij dat ook voor de overige groepen van den Archipel deed.

Eene eerste opmerking, die men bij het overzien van de natuurlijke geschiedenis der Moluksche groep maakt, is het gemis aan land-zoogdieren, waarvan het aantal zich in de geheele groep, wanneer wij weder de vleermuizen uitzonderen, tot tien bepaalt, en daaronder zijn er zelfs waarschijnlijk nog vijf, die door den mensch, hetzij bij toeval of met opzet, zijn ingevoerd. Er blijven dan, behalve de babi-roesa, die alleen op Boeroe voorkomt, nog vier zoogdieren over, die tot de Marsupialia behooren en op eene vroegere nauwere verbinding, ofschoon dan ook niet op eene eigenlijke vereeniging der Molukken met het Australische gewest wijzen. Tegen de schaarschheid van zoogdieren staat een zeer groote rijkdom aan vogels over. Op de verschillende eilanden van de Moluksche groep kent men 265 vogelsoorten, waaronder 195 landvogels, die hier meer bepaald de aandacht verdienen[1]. Wanneer men nu bedenkt, dat geheel Europa slechts 257 soorten van landvogels bezit, komt men tot de overtuiging, dat deze dierklasse in de Molukken zeer sterk vertegenwoordigd is en in bijzondere verscheidenheid voorkomt. Wanneer men nu verder nagaat, tot welke geslachten en soorten die vogels voornamelijk behooren, dan verkrijgt men het merkwaardige resultaat, dat van de 78 *geslachten* van vogels, die op de Molukken voorkomen,

1 De zwemvogels en steltloopers zijn groote zwervers en daardoor ongeschikt, om veel tot de kennis van de geographische verbreiding der dierenwereld bij te dragen.

niet minder dan 70 voor Nieuw-Guinea kenmerkend zijn, terwijl slechts zes in het bijzonder in het Indisch gewest van Insulinde te huis behooren. Bij de *soorten* is de verhouding echter geheel anders, daar van 195 landvogels der Molukken 140 daar uitsluitend gevonden worden, terwijl slechts 32 ook voorkomen op Nieuw-Guinea en 15 op de Indo-maleische eilanden. Uit deze feiten blijkt, dat de vogel-fauna van de groep der Molukken in hoofdzaak van Nieuw-Guinea afkomstig is, doch dat de verhuizing reeds voor langen tijd moet hebben plaats gehad, daar verreweg de meeste soorten reeds tijd hebben gevonden zich aanmerkelijk door den invloed der natuurlijke teeltkeuze te wijzigen. Hoogstwaarschijnlijk moet men echter de Molukken niet beschouwen als fragmenten, die van Nieuw-Guinea zijn afgebrokkeld, maar als door afzonderlijke opheffing ontstane (oceanische) eilanden, die hunne dierenwereld hoofdzakelijk van dat groote en in voortbrengselen rijke eiland hebben ontvangen.

Wat de insecten betreft, deze zijn op de Molukken, ook zelfs in vergelijking met die, welke op de andere eiland-groepen van Insulinde voorkomen, van eene merkwaardige schoonheid, en ook zij toonen ons veel meer verwantschap met die van Nieuw-Guinea, dan met die der groote westelijk gelegen eilanden, doch het onderscheid komt uit den aard der zaak niet zoo scherp uit als bij de vogels. Vooreerst toch zijn de insecten meer direct nog dan de vogels afhankelijk van klimaat en plantengroei, terwijl zij bovendien gemakkelijker in den toestand van ei, pop of volkomen insect van het eene eiland naar het andere worden overgebracht. Men zou dan ook eene nog grootere eenvormigheid van het insecten-leven, dan thans in de verschillende gedeelten van Insulinde bestaat, mogen verwachten, wanneer niet de vatbaarheid van het insecten-organisme om wijzigingen in vorm en kleur te ondergaan, er toe had bijgedragen, om ook in dit opzicht eene groote verscheidenheid in de voortbrengselen zelfs van nabij elkander gelegen eilanden te weeg brengen.

V. De Papoesche groep (Hoofdstuk XXVIII-XXXIX.)

De laatste der afdeelingen, waarin Wallace de eilanden van Insulinde heeft verdeeld, is de Papoesche groep, waartoe behalve Nieuw-Guinea, ook de Aroe-eilanden, Misool, Salwati, Waigeoe en eenige kleinere behooren. De Kei-eilanden vormen als het ware den overgang tusschen de Moluksche en de Papoesche groep, daar zij in geographischen en zoölogischen zin tot de eerste, maar in ethnologisch opzicht tot de laatste behooren.

Wallace begint dan ook met zijn bezoek aan de Kei-eilanden te beschrijven, waarheen hij in December 1856 van Makasser uit de reis maakte als passagier op eene groote inlandsche handelsprauw. Die reis was vrij wat voorspoediger dan die, waarvan ik zoo even melding maakte, en uit het verhaal er van blijkt meer dan ergens de geschiktheid van den Engelschen reiziger, om zich naar de omstandigheden te voegen, en daarvan de goede zijden op te sporen: eene eigenschap, die hem overigens overal, en niet het minste bij zijne reizen naar en op de Papoesche eilanden, te stade kwam.

Op den 31sten December 1856 kwam Wallace in het gezicht der Kei-eilanden, en terstond werd de handelsprauw van alle zijden omringd door een aantal inlandsche booten[1], die te zamen omstreeks 50 man bevatten. Dit was de eerste maal, dat Wallace Papoea's in hun eigen land te zien kreeg, en terstond vestigde zich in hem de vaste overtuiging, dat Maleiers en Papoea's, wel verre van tot hetzelfde, of ook maar tot verwante menschenrassen te behooren, daarentegen zoo verschillend van elkander zijn, als maar mogelijk is. Zingende en juichende kwam en de Kei-eilanders op de Maleische prauw af, klauterden, zonder aan iemand verlof te vragen, aan boord, en richtten daarop een tooneel aan van onbeschrijfelijke ver-

1 De Kei-eilanders zijn voor het vervaardigen van deze vaartuigen met recht beroemd en Wallace geeft eene uitvoerige beschrijving van de kunstige wijze van samenstelling, waarbij geen enkele spijker of eenig ander ijzeren stuk wordt gebruikt, terwijl ze toch minstens even stevig in elkander zitten als eene Europeesche sloep.

warring. Niemand hunner hield zich rustig: met snelle en driftige spraak, ondersteund door het levendigste gebarenspel, maakten zij hun verlangen bekend, sprongen van opgewondenheid in het rond en gaven hunne tevredenheid over eenig verkregen geschenk te kennen door gegrijns en geschreeuw, door zich over het dek te rollen, of door hals over kop van boord te springen.

Geen scherper contrast was mogelijk dan dat van dezen wilden, onbesuisden troep en de kalme, rustige Maleiers, die zich dan ook ten hoogste over de voorbeeldeloos slechte manieren der inlanders schenen te ergeren en Wallace deden denken aan een gezelschap van heele zoete ordentelijke kinderen, plotseling overvallen door een troep onstuimige en tierende knapen, wier gedrag ze erg buitensporig en ondeugend vinden.

Ook in uiterlijk vertoont zich overigens tusschen den Maleier en den Papoea het grootst mogelijke verschil, zoodat Wallace zich ten volle gerechtigd acht, de meest scherpe onderscheiding tusschen deze beide rassen van menschen te maken.

Wallace bracht op de Kei-eilanden eene genotvolle en voor zijn doel zeer vruchtbare week door, daar hij er o.a. 194 soorten van insecten, en daaronder vele nieuwe, verzamelde en vertrok vervolgens met dezelfde inlandsche prauw naar de Aroe-eilanden, - het eigenlijke doel van de handelsreis des eigenaars, een schranderen en zachtaardigen Javaanschen mesties, die met eene Hollandsche vrouw getrouwd was en te Makasser woonde.

Het verblijf van Wallace op de Aroe-eilanden duurde bijna een vol half jaar, en hij wijdt dan ook vier hoofdstukken (XXX-XXXIII) aan de beschrijving van hetgeen hij daar gezien en ondervonden heeft. Die hoofdstukken en vooral het tweede, waarin hij van zijne reis en verblijf te Wanoembaai, in het binnenland van een der grootere eilanden, een uitvoerig verslag geeft, zijn uiterst aantrekkelijk geschreven en boezemen onwillekeurig niet slechts achting, maar ook genegenheid voor den onvermoeiden reiziger in.

Het grootste gedeelte van den tijd, dien Wallace op de Aroe-eilanden doorbracht, was hij te Dobbo, eene handelsvestiging vooral der Chineezen en Boegineezen, die deze eilanden jaarlijks bezoeken, om in verschillende artikelen handel te drijven. Gedurende de laatste helft van het jaar is Dobbo geheel verlaten, maar in de eerste helft, en vooral in de maanden April en Mei, is het een der drukst bezochte plaatsen van den

Archipel. Allerlei natiën en tongen vindt men er dan vereenigd: Chineezen, Boegineezen, Cerammers, Javaansche liplappen en halfwilde Papoea's van Timor, Babber en andere eilanden maken de zeer gemengde bevolking uit. Toch ging het er zeer rustig toe, zoodat Wallace ironisch vraagt, of hier niet het bewijs voorhanden is, dat wij Europeanen te veel geregeerd worden. Te Dobbo is het de handelsgeest, die de rust en den vrede bewaart; deze is het, die daar alles te zamen houdt, en zonder eenige regeering, zonder politie en tal van gerechtshoven, de openbare veiligheid handhaaft.

Op eene reis van ongeveer twee maanden, maakte Wallace kennis met de binnenlanden van de Aroe-eilanden en met de zeestraten, die de grootere van elkander scheiden. Deze zeestraten zijn bijzonder merkwaardig wegens hare overeenkomst met rivieren: ze zijn namelijk over hare geheele lengte vrij geregeld even breed en daarbij zeer ondiep, zoodat men, wanneer men het gemis aan geregelden stroom en de zoutheid van het water niet in rekening brengt, zou meenen, zich niet in eene zeestraat, maar in eene binnenlandsche rivier te bevinden. Wallace waagt dan ook de onderstelling, dat de Aroe-eilanden eenmaal samenhingen met Nieuw-Guinea en dat de zeestraten werkelijk niets meer of minder zouden zijn, dan de vroegere benedenloopen van rivieren, die aan de gebergten op dat eiland naar het westen stroomen en thans bij Oetanata en Wamoeka (op Nieuw-Guinea) hare mondingen hebben. Deze onderstelling schijnt echter vrij gewaagd, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat eene nauwkeurige topographische kennis der Aroe-eilanden, ook na de reizen van Wallace, een desideratum is gebleven; hij heeft dan ook trouwens een groot gedeelte zijner berichten slechts uit mondelinge berichten der inlanders geput. (Zie blz. 326, aant. 2).

Overigens is het bestaan van deze ‘rivieren’ niet de eenige grond, waaruit Wallace het besluit trekt, dat de Aroe-eilanden eenmaal met Nieuw-Guinea zijn verbonden geweest: ook de voortbrengselen der beide landen wijzen op zulk eenen vroegeren samenhang, terwijl de zee, die de Aroe-eilanden van het grootere eiland afscheidt, zeer ondiep is. Die zee van 40 uren breedte vormt thans een onoverkomelijke slagboom voor de in het woud levende vogels, en toch is de overeenkomst der fauna van beide landen zeer groot, daar van de 100 soorten der Aroe-eilanden reeds omstreeks 80 ook op Nieuw-Guinea zijn

ontdekt. Wanneer men nu hiermede de vogelfauna van Ceram, dat omtrent even ver van Nieuw-Guinea verwijderd is, vergelijkt, dan vindt men, dat van de 70 landvogels, die op dat eiland voorkomen, slechts 15 ook op Nieuw-Guinea zijn gevonden, en van dat vijftiental leeft geen enkele bepaald op den grond of diep in de bosschen. In overeenstemming daarmede is dan ook de zeearm, die Ceram en Nieuw-Guinea van elkander scheidt, zeer diep[1].

In hetzelfde hoofdstuk (XXXIII), waarin Wallace over de physische geographie der Aroe-eilanden spreekt, komt hij ook nog eens terug op een niet onbelangrijk punt, dat ook reeds vroeger (I, 411) door hem besproken werd. Ik bedoel de betrekkelijke armoede aan fraaie bloemen, die men in de meeste tropische wouden opmerkt. Gewoonlijk is men van eene geheel andere meening en gelooft men in de pracht, die de verzamelingen van tropische planten in Europa ons dikwijls te aanschouwen geven, het bewijs te mogen zien van de uitstekende schoonheid der bloemfestoenen, die de bosschen tusschen de keerkringen versieren. Toch is deze voorstelling slechts in zeer beperkte mate juist, en is het volgens. Wallace veel gemakkelijker in de gematigde luchtstreken een landschap te vinden, waarvan veelkleurige bloemen een karaktertrek vormen, dan dit in de tropische landen mogelijk is. (Zie echter blz. 331, aant. 15.)

Omstreeks een jaar na zijn bezoek aan de Aroe-eilanden, reisde Wallace naar het hoofdeiland van de Papoesche groep, naar Nieuw-Guinea, en bracht daar ruim 3 maanden te Doreh, op den noordwestelijken hoek der Geelvinks-baai gelegen, door.

Het verblijf aldaar vormt eene scherpe tegenstelling met dat op de Aroe-eilanden. Op de laatste eilanden toch had hij, ondanks eene ongesteldheid, die hem 3 weken lang het huis (!) deed houden, verscheidene zeer gewichtige ontdekkingen gedaan, zich over het geheel zeer wel bevonden en met betrekkelijk geringe bezwaren te kampen gehad, terwijl hij te Doreh voortdurend sukkelde, op allerlei wijze werd lastig gevallen, zijne bedienden ziek werden en een zelfs overleed, zoodat deze lang overwogen en lang gewenschte reis naar Nieuw-Guinea geene

1 Een belangrijk artikel over de Kei- en Aroe-eilanden van de hand van Wallace kan men nog vinden in het Nat. Tijdschr. v. Ned. Indië, XVII blz. 356.

zijner verwachtingen verwezenlijkte. Vliegen en tallooze mieren waren vrij wel alomtegenwoordig, en terwijl de eerste zijne vogelhuiden met tallooze eieren besmetten, namen de andere de zorg op zich, om zijn huis van hunne papierachtige kanalen te voorzien en zijne kevers en vlinders weg te stelen of te bederven. Toch werd ook hier door Wallace menige belangrijke vondst gedaan en deelt hij omtrent de zeden en gewoonten der bewoners van de kust gewichtige bijzonderheden mede.

De woningen der bewoners van de omstreken van Doreh zijn, zooals trouwens bijna overal in Insulinde, op palen gebouwd[1], doch vertoonen de bijzonderheid, dat ze geheel in het water staan en met eene brug aan den oever zijn verbonden, zoodat ze waarschijnlijk ten naastenbij zijn ingericht als de huizen der voorhistorische paaldorpen, die o.a. in Zwitserland gevonden zijn. De afbeelding, die men in Lyell's Antiquity of man van de paaldorpen vindt, is overigens op eene schets van dit Nieuw-Guineesche paaldorp gegrond[2]; doch de regelmatigheid en netheid der woningen is hier, evenals waarschijnlijk bij de echte oude paaldorpen, alleen in de teekening, maar volstrekt niet in de werkelijkheid aanwezig.

Tijdens het verblijf van Wallace te Doreh, kwam daar de Nederlandsche oorlogsstoomboot Etna voor anker, eenige dagen later door eene bark gevolgd, welke o.a. den bekenden en ook in dit werk meermalen genoemden von Rosenberg aan boord had, die destijds als teekenaar aan de verkenningsexpeditie der Etna was toegevoegd. Het maakt eenen onaangenamen indruk, wanneer men bemerkt, dat de verstandhouding tusschen den Engelschen en de Nederlandsche natuuronderzoekers niet zoodanig is geweest als voor de uitbreiding onzer kennis wenschelijk ware geweest. Wel spreekt Wallace een paar malen van zijn vriend von Rosenberg, en ook v.R. van zijnen vriend W., met wien hij te Doreh schijnt gejaagd te hebben (Nat. Tijdschr. voor Ned. Ind., XXV, blz. 144, 222, 224), maar over het geheel schijnt de expeditie van de Etna den Engelschman gewantrouwd te hebben, zoodat het bij een paar half officieele bezoeken bleef. (Zie blz. 364, aant. 23.)

1 Zie ook de reeds aangehaalde Contributions van Wallace, vertaald in het hoogduitsch door A.B. Meyer, VI, blz. 243.

2 T.a.p., blz. 19. - Hier zij tevens aangestipt, dat Wallace op Gemien ook een voorbeeld van hedendaagsche Kjökken-möddinger (t.a.p., blz. 11) aantrof (II, blz. 394).

In één opzicht was het bezoek der Etna echter van groot voordeel voor Wallace, daar de manschappen eene groote hoeveelheid hout hadden gehakt, en hij daardoor een jachtveld voor insecten verkreeg, dat bijzonder vruchtbaar bleek te zijn, zoodat hij dan ook, ondanks alle zoo even genoemde zwarigheden, meer dan 1000 soorten van torren in den omtrek van Doreh verzamelde.

Op het eiland Waigeoe (en Gemien), de derde landstreek, die hij, bepaaldelijk ook met het doel om onze kennis van de Paradijsvogels te vermeerderen, bezocht, vertoefde Wallace drie maanden, en wel eerst te Moeka op het hoofdeiland, doch daarna te Bessir op Gemien. Op dat plaatsje woonde hij zes weken lang in een huisje, dat 8 voet in het vierkant groot was, en met een dak was voorzien, waarvan de nok zich hoogstens 5 voet boven den bodem verhief; dat huisje stond op palen 4½ voet boven den grond verheven, en Wallace, die zich overal in schikken kon, verhief de bovenste ruimte tot zijne slaap- en provisiekamer, terwijl het onderste (aan alle zijden opene) vak tot studeerkamer en tot entomo- en ornithologisch laboratorium werd ingericht, doch tevens tot slaapvertrek zijner beide jagers moest dienen. Doch de bekrompen woning was voor Wallace het ergste niet; moeilijker was het in het gemis aan voldoend voedsel te berusten. De spijzen, die de inlanders gebruiken, zijn vooral sago en wat visch, doch soms ook slechts eene soort van vleezig zeewier, zoodat Wallace hier letterlijk honger leed en tengevolge daarvan eene koorts in het voorhoofd kreeg, die hem geweldig kwelde.

Het hoofddoel van zijn bezoek werd echter bereikt, daar hij niet minder dan 24 exemplaren van den prachtigen ‘rooden paradijsvogel’ machtig werd en bovendien een twaalftal tot nu toe geheel onbekende vogels. De paradijsvogels werden hem voor een gedeelte door de inwoners van Bessir bezorgd, welke deze dieren op eene vernuftige wijze door strikken weten te vangen, daarin op eene geheel andere wijze handelende als de Aroe-eilanders. die bij hunne jacht op den bij hen te huis behoorenden ‘grooten paradijsvogel’ van stompe pijlen gebruik maken, waarmede zij hoog in de boomen gezeten en onder een kunstmatig loofdak verscholen, de mannetjes, vooral wanneer deze zich in vollen dos ten bruiloftsdans verzameld hebben, weten te treffen[1].

1 Volgens von Rosenberg wordt door de Aroe-eilanders nooit van stompe, maar wel degelijk van scherpgepunte pijlen gebruik gemaakt, om de paradijsvogels te schieten. Daar echter Wallace tot twee malen toe op die stompe pijlen terugkomt en bovendien op de titelplaat van het tweede deel de zaak aldus voorstelt, vraagt Prof. Veth (blz. 286, aant. 2) of het niet mogelijk is, dat niet overal of altijd van dezelfde soort van pijlen wordt gebruik gemaakt. Van dit vermoeden vind ik de bevestiging in een artikel van Wallace zelven over den grooten paradijsvogel (Annals and Magazine of Natural History XX, N°. 120, en daaruit overgenomen in het Natuurk. Tijdschr. voor Ned. Indië, XVII, blz. 382), waarin hij woordelijk zegt: ‘They sometimes use arrows with a large rounded piece of wood at the end, so as to make no wound; but they say the bird is so strong, that it is very hard to kill them with this, and they therefore prefer the usual long, pointed arrows, which transfix the body and certainly bring down the bird.’

In het achtendertigste hoofdstuk geeft Wallace een interessant overzicht omtrent de paradijsvogels, die in den ouden tijd tot zulke vreemdsoortige verhalen hebben aanleiding gegeven; in dat hoofdstuk en in de aanteekeningen van den Nederlandschen vertaler, vindt men omtrent alles bij elkander, wat van deze prachtige dieren in vroegeren en lateren tijd is bekend geworden[1].

In het geheel wordt hier van 18 paradijsachtige vogels melding gemaakt, waarvan 14 soorten aan Nieuw-Guinea en de waarschijnlijk eenmaal daarmede tot een geheel vereenigde eilanden eigen zijn, terwijl drie de noordelijke en oostelijke gedeelten van Australië en eindelijk ééne soort (de door Wallace op Batjan ontdekte *Semioptera*) de Molukken bewonen. Onder dat achttiental zijn er echter verscheidene, die nog slechts uitsluitend uit de door de inlanders op meestal zeer onvoldoende wijze bereide vogelhuiden bekend zijn en nog nooit door een Europeaan in hunne vaderlandsche wouden zijn geschoten. Over het algemeen is Nieuw-Guinea nog zeer onvolledig bekend en is bepaaldelijk het binnenland nog een geheel gesloten boek. Bijna negen tiende deelen van het geheele Papoesche gebied zijn nog nooit onderzocht, en wanneer men bedenkt, dat het tot nu toe nagespeurde gedeelte reeds 250 landvogels en vele honderdtallen van insecten heeft opgeleverd, dan mag men met grond verwachten, dat nog veel, wat tot nu toe onbekend is, daar zal gevonden worden. Het spreekt dan ook van zelf, dat eene natuurlijke historie van de Papoesche groep niet anders dan zeer onvolledig kan worden geleverd.

1 Dit hoofdstuk over de paradijsvogels, alsook dat over den Orang-oetan kan men ook vertaald vinden in Westermann's Monatshefte, Band. 27, S. 56 en 272.

De zoogdieren zijn op deze groep weder gering in aantal en behooren, op een paar uitzonderingen na, tot de orde der buideldieren, zoodat men van dit gedeelte der dierenwereld gerustelijk kan zeggen, dat het op eenen zeer lagen trap van ontwikkeling staat. De vogels maken daarmede, evenals in de Moluksche groep, een sterk contrast, daar zij op de Papoesche eilanden in talrijke, schoone en merkwaardige vormen voorkomen, terwijl ook de insecten in ruime mate door schoone vormen en schitterende kleuren zich onderscheiden.

Reeds bij het bespreken der natuurlijke geschiedenis van de Timoreesche groep, werd er op gewezen, tot welke verkeerde uitkomsten men geraken kan, wanneer men bij de verspreiding der planten en dieren uitsluitend meent te mogen letten op het verschil in klimaat en physische gesteldheid der landen, die men op het oog heeft, en wanneer men het gewichtige element, dat ons in *de afkomst* voor oogen treedt, niet behoorlijk in rekening brengt. Van deze waarheid vinden wij hier op nieuw een sprekend voorbeeld. Hoe toch is het anders mogelijk de groote overeenstemming te verklaren, die tusschen de dierenwereld van Nieuw-Guinea en van Australië wordt aangetroffen, twee landen, die, hoe zeer ook nabij elkander gelegen, zoo geheel van elkander verschillen. Nieuw-Holland bevat vooral open vlakten, steenachtige woestijnen, uitgedroogde rivieren en een veranderlijk gematigd klimaat; Nieuw-Guinea daarentegen is bedekt met weelderige bosschen, is gelijkmatig heet, vochtig en altijd groen. En toch is de gelijkvormigheid in hunne dierlijke voortbrengselen zoo groot, als men slechts verwachten kan, wanneer men aan het meerendeel der bewoners van het eene land dezelfde afkomst toekent, als aan de verwante soorten van het andere gewest.

Voorwaar, Darwin had wel gelijk, toen hij in zijn ‘Ontstaan der soorten’ reeds voorspelde, dat het niet lang zou duren, of er zou een groot licht opgaan over alles wat de natuurlijke historie van den Maleischen Archipel (Insulinde) betreft, door den ijver en de onderzoekingen van Alfred Russel Wallace[1].

1 T.a.p. Tweede uitgave, II, blz. 158.

Er blijft mij thans nog over met een enkel woord te gewagen van het veertigste of laatste hoofdstuk, waarin Wallace zijne opmerkingen omtrent de menschenrassen van Insulinde samenvat en daaruit eenige voor de anthropologie en ethnologie gewichtige gevolgtrekkingen afleidt.

Zooals reeds vermeld werd, bestaat er volgens Wallace een zoo kennelijk en diep ingrijpend verschil tusschen de Maleiers en de Papoea's, dat men hier zonder twijfel aan een verschil in afkomst, dat tot in de oudste tijden opklimt, heeft te denken, en men, zoo ergens, dan hier het recht heeft van twee verschillende menschenrassen te spreken. Het onderscheid tusschen beiden heeft zoowel betrekking op hunne uitwendige organisatie als op hunne innerlijke geaardheid, en is zoo groot, dat ze in nagenoeg alle opzichten het scherpste contrast vormen. ‘De Maleier is kort van gestalte, bruin van kleur, sluik van haar, baardeloos van aangezicht, en glad van huid. De Papoea is grooter, zwartkleurig, kroesharig en behaard. De Maleier heeft een breed gelaat, een kleinen neus en platte wenkbrauwen; de Papoea heeft een lang gezicht, een grooten, vooruitkomenden neus en uitpuilende wenkbrauwen; de Maleier is schroomvallig, koel, ingetrokken en rustig, de Papoea is boud, onstuimig, prikkelbaar en luidruchtig. De Maleier is ernstig en lacht zelden, de Papoea is vroolijk en lacht veel, - de een verbergt zijne aandoeningen, de ander spreidt ze ten toon.’

Nadat Wallace alzoo door eene breedvoerige opgave der lichamelijke en der moreele eigenschappen der Maleiers en Papoea's het verschil tusschen deze beiden duidelijk heeft doen uitkomen, gaat hij over tot eene beschouwing der volksstammen, die op verschillende eilanden voorkomen, die in verschillende opzichten tot beide rassen verwantschap betoonen en waarschijnlijk uit eene vermenging van deze zijn ontstaan, en hij tracht daarbij aan te toonen, dat men door eene lijn te trekken, die eenige graden oostelijk van de vroeger besprokene zoölogische grenslijn[1] ligt, den Archipel in twee deelen kan verdeelen, waarvan de menschenrassen door sterk geteekende eigenaardigheden onderscheiden zijn. Deze lijn scheidt dan de Maleiers en alle Aziatische rassen van de Papoea's en de be-

1 Zie de reeds vermelde kaart aan het einde van het eerste deel.

woners van den Stillen Oceaan af en vormt eene verdeeling der menschenrassen van Insulinde, parallel met, doch iets minder bepaald dan die in een Indisch en Australisch gewest, met het oog op de verspreiding der dieren.

Tot dusverre is Wallace, ofschoon hij het onderscheid tusschen Maleiers en Papoea's en vooral tusschen de eersten en de Polynesiërs scherper stelt, dan dit gewoonlijk geschiedt, nog niet zoo geheel in strijd met de meest verspreide gevoelens der anthropologen; maar wanneer hij nu het nauwe verband van Maleiers en Mongolen aan den eenen kant en van Papoea's en eigenlijke Polynesiërs aan de andere zijde tracht aan te toonen, dan schijnt hij een belangrijk element, dat hier een groot gewicht in de schaal legt, bijna geheel over het hoofd te zien, namelijk *de taal*.

Wel is waar zal het spreken van eene verschillende taal niet noodzakelijk behoeven te leiden tot het aannemen van een ras-verschil, maar waar die beide talen zoo geheel in aanleg, bouw en eigenaardigheden verschillen, als dit met de Maleische en de Chineesche talen het geval is, daar kan aan eene nauwe verwantschap tusschen hen, die deze talen spreken, nauwelijks gedacht worden, zoodat dit gedeelte van het betoog van Wallace, ondanks de soms zeer groote uitwendige gelijkenis van Maleiers en Chineezen (I, 267) grootelijks in waarschijnlijkheid verliest. Iets dergelijks schijnt het geval te zijn met betrekking tot de onderstelde verwantschap der Polynesiërs met de echte Papoea's, waarbij nog komt, dat de eersten in de meeste opzichten meer op Maleiers dan op Papoea's gelijken[1].

Geeft de onderlinge verwantschap en het eigenaardige verschil tusschen de menschenrassen van Insulinde derhalve nog aanleiding tot menige vraag, vooral omtrent het verledene dier

1 Haeckel brengt dan ook in zijne Natürliche Schöpfungsgeschichte de Polynesiërs en de eigenlijke Maleiers tot een zelfde ras (t.a.p., blz. 610), waarvan de Papoea's streng gescheiden zijn (blz. 606). Overigens schijnt het mij toe, dat Haeckel, ondanks zijne onmiskenbare verdiensten, wel wat lichtvaardig bij het oplossen der zoo uiterst moeilijke en ingewikkelde biologische vraagstukken te werk gaat. Zoo zijn ook b.v. zijne beide platen XIII en XIV, waarvan de eerste 12 koppen van anthropomorphe apen, en de andere even zoovele profielen van ‘typische representanten der 12 menschsoorten’ bevat, in menig opzicht apocrief. (Men vergelijke b.v. plaat XIV, fig. 13, met de beschrijving die Wallace (en trouwens ook Haeckel zelf, blz. 607) van het Papoea-type geeft).

rassen, ook de toekomst der oorspronkelijke bewoners van Indië en Australië, en vooral die van de Papoea's en eigenlijke Polynesiërs is hoogst onzeker. Wallace althans ziet die zeer duister in. ‘De echte Polynesiërs, die de meest afgelegen eilanden der Zuidzee bewonen, zijn ongetwijfeld veroordeeld om spoedig uit te sterven. Maar het talrijker Maleische ras schijnt niet ongeschikt om als bebouwers van den grond inwoners des lands te blijven, zelfs dan wanneer het grondgebied en het bestuur in handen van Europeanen zijn overgegaan. Mocht de stroom der kolonisatie zich wenden naar Nieuw-Guinea, dan kan er weinig twijfel zijn of het Papoesche ras zal weldra zijn uitgeroeid. Een krijgshaftig en krachtig volk, dat zich aan geene vreemde heerschappij, aan geen staat van dienstbaarheid onderwerpen wil, moet even zeker voor den blanke verdwijnen als de wolf en de tijger.’ Gelukkig, dat er tegen deze melancholische beschouwingen nog wel iets in te brengen is. (Blz. 509, aant. 21.)

En hiermede meen ik mijne taak ten opzichte van ‘Insulinde’ te hebben volbracht, - niet, dat ik zou meenen in deze weinige bladzijden een volledig verslag te hebben gegeven van een werk, dat zooveel schoons in zich vereenigt, zoovele nieuwe gezichtspunten opent en zoo tallooze blijken draagt van diepe studie en veelomvattende kennis, - ik ben er verre van af, zulk eene waarde aan deze mededeeling toe te kennen; doch misschien is het mij gelukt, meer algemeen de aandacht te vestigen op een werk, dat in Nederland ten volle gekend verdient te zijn, een werk, waarvan het verschijnen in Engeland en Duitschland met ongeduld is verwacht en met geestdrift is begroet, en dat thans ook in een Nederlandsch kleed gehuld, door de aanteekeningen van den hooggeleerden vertaler[1] nog zoozeer in waarde is gestegen.

Ik voor mij ben overtuigd, dat een werk als dit niet anders kan, dan een heilzamen invloed uitoefenen op ieder, die

1 In de Geographische Mittheilungen van Petermann (Jaarg. 1871, blz. 160) werd de aankondiging van het eerste deel der ‘Insulinde’ met de volgende woorden besloten: ‘Kurz durch die Veth'sche Bearbeitung hat das herrliche Wallace'sche Buch bedeutend gewonnen und es wäre zu wünschen, dass seine Anmerkungen als Nachtrag zu der Deutschen Ausgabe auch in Deutscher Sprache erschienen.’ In de aankondiging van het tweede deel (Jaarg. 1872, blz. 240) wordt aan het slot gezegd: ‘Durch solche sachkundige und nicht nur negirende Kritik kann das schöne Werk von Wallace nur gewinnen und es unterliegt keinem Zweifel, dass aus diesem Grunde die Holländische Ausgabe die werthvollste ist.’ Werkelijk zijn den uitgever der Duitsche vertaling door een met Indië grondig bekenden Duitscher aanbiedingen gedaan om de aanteekeningen van Prof. Veth als aanhangsel tot de Duitsche uitgave te bewerken. De uitgever heeft echter daarvan voorloopig moeten afzien op grond van zijn contract met den heer A.B. Meyer, den vervaardiger der Duitsche vertaling, die thans zelf wegens een wetenschappelijke reis door den Indischen Archipel afwezig is. (Zie Nature, VI, blz. 162, 180.)

het bestudeert; het zal zijne kennis vermeerderen omtrent het prachtige Insulinde, ‘dat zich als een gordel van smaragd om den evenaar slingert,’ en dat bij ons nog maar al te dikwijls alleen uit het standpunt van cultuurstelsel en batig slot wordt beschouwd; het zal liefde stichten of aanwakkeren voor de studie der natuur en belangstelling inboezemen in verscheidene zaken, waaraan door de meesten onzer weinig of nooit wordt gedacht. Moge het veel gelezen en bestudeerd worden, - dan zal het zeer veel nut stichten en zeer veel genot verschaffen.

Arnhem, Juli 1872.
Dr. H. VAN DE STADT.

De tribulatiën van den kunstenaar.

De tribulatiën van den kunstenaar, voordat het onderwerp door hem gekozen of hem opgegeven, hem zoo helder voor den geest staat, dat hij zich aan het werk kan begeven; de studiën die hij daarbij te maken, de twijfelingen die hij te overwinnen, de moeilijkheden waarmede hij te kampen heeft, zijn zaken, waarvan, over het algemeen, het geëerde publiek al zeer weinig denkbeeld heeft. De wijze waarop daarover gesproken of geschreven wordt, is dikwijls meer dan naïef. Het is alsof alles van zelf komt, of men zich maar aan de tafel heeft te zetten en de denkbeelden dan van zelf, kant en klaar, uit de teekenpen vloeien. Menschen, die zich nooit aan het uitwerken van eene eigen gedachte gewaagd hebben, maar levenslang geteerd hebben op wat door anderen is gedacht, zien u verwonderd aan, wanneer ge de aandacht daarop vestigt en u de moeite getroost hun dat uit te leggen. ‘Hé, mijn waarde heer, dat is waar ook,’ zeggen ze; ‘wel! dat is nog nooit in ons opgekomen.’ Ge kunt nu glimlachend de schouders daarover ophalen, maar gij moet toch erkennen, dat die geringschatting van uw ernstig werken niet aangenaam is, en bovenal, dat zij de waarde der kunst in de oogen van het volk niet verhoogt. Zij gewent het publiek zich tevreden te stellen met den meer of minder aangenamen indruk, dien het van een kunststuk ontvangt, zonder dat het leert zich van het schoone rekenschap te geven of over den dieperen zin van een kunstwerk na te denken. Zou deze onverschilligheid ook kunnen voortkomen uit een duister besef, dat de *waarde* van een kunststuk *niet* afhangt van de idee die het voorstelt? In dat geval zou zij

een wezenlijken grond hebben; want de idee kan ook op andere wijze worden uitgedrukt, en daarenboven is ideeën te hebben niets bijzonders; ieder heeft ze of van zich zelven, of kent ze door lectuur of gesprekken van anderen, en de herkomst is den beschouwer van een kunstwerk geheel en al onverschillig. Het is dus volstrekt waar, dat de voorgestelde idee de kunstwaarde *niet* bepaalt, maar wat het WEL doet, is *de volkomen en schoone wijze*, waarop de idee door de *kunst wordt uitge*DRUKT. Ga maar eens na, dat zeker de grootste helft der meest beroemde schilderijen van de Italiaansche en Vlaamsche scholen tafereelen voorstellen uit de gewijde geschiedenis, en dat dus de ideeën eeuwen oud en eeuwenlang bekend waren. Vooral zijn het de voorstellingen der Madonna, die daarin eene hoofdrol spelen; en wat zijn die ten slotte anders dan de voorstelling van eene Moeder met haar Kind? De idee is dus eenvoudig genoeg! Maar welke Moeder en welk Kind worden zij, wanneer die idee door die kunstenaars onder de inspiratie hunner kunst wordt *uitgedrukt!*

Onze meening is geheel bevat in het antwoord, dat één onzer vrienden van een Fransch geestelijke ontving, toen hij hem toevoegde: ‘Et le Roi a fait cadeau d'une belle Madonne à votre église, Mr. le Curé!’ - ‘C'est à dire’, antwoordde de Pastoor, ‘nous avons reçu de sa Majesté un beau tableau, réprésentant une très belle femme avec un très joli enfant. Mais une Madonne!’ vervolgde hij met zijn fijnen glimlach, ‘une Madonne! mon cher Monsieur, - non - c'est tout autre chose’. De kritiek was uitgesproken, kort en bondig, maar afdoende. Een paar dagen later gingen eenige kunstenaars de schilderij zien, en overtuigden zich van de waarheid van dat oordeel. Het was werkelijk eene goede schilderij, schoon van teekening, prachtig van kleur, en aantrekkelijk zooals het onderwerp altijd is, uit welk oogpunt de kunst het ook heeft voorgesteld. Maar daar bleef het bij, het wekte geene andere gedachten, het voerde den geest niet hooger op. Het innig geloof, de hoogere inspiratie hadden den kunstenaar ontbroken. De Moeder en het Kind waren voorgesteld, maar de Madonna, zooals de geestelijke dat bedoelde, niet, en daardoor had de kunstenaar de idee onvolkomen uitgedrukt en was de schilderij in dat opzicht en op die plaats zonder waarde.

En de schilderijen onzer vaderen, die onovertroffen werken der kunst, waarop wij zoo trotsch zijn! Het is waarlijk niet

om het nieuwe der voorgestelde ideeën, dat zij zoo hoog zijn aangeschreven. Het zijn veelal tafereelen uit het huiselijk leven of van de meest alledaagsche handelingen. Maar wat drukten zij die eenvoudige onderwerpen *schoon, waar* en *volkomen* uit. Hoe leven die beelden, wat hebben ze lichaam, hoe spreken en handelen zij! En hoe diep en ernstig hadden die kunstenaars de Natuur bestudeerd om zulke landschappen te kunnen voortbrengen! Wel verdienen zij de bewondering der latere eeuwen, en toch, hoe eenvoudig zijn die onderwerpen! Laat ons dus niet verwarren. Het is niet de idee, maar wel de schoone en volkomene wijze waarop zij door de kunst is uitgedrukt, die waarde en blijvende waarde aan de kunstwerken geeft.

Ziedaar dan ook de reden, waarom op eene tentoonstelling zoo menig schilderijtje van kleine afmeting, waarop zeer gewone zaken, maar met al het vermogen der kunst, zijn uitgewerkt, ellen groote doeken ter neêrslaat, waarop de verhevenste gedachten minder volkomen zijn voorgesteld! Op dezelfde wijze als eenige bladzijden van een groot dichter of van een groot musicus reusachtige heldendichten en symphoniën, maar van twijfelachtig gehalte, ter neêr sabelen, of een lief gekarakteriseerd geveltje, dat een kunststukje van een goed bouw*kunstenaar* is, de omringende werken van een bouw*kundige*, die de halve straat beslaan, zoo onbarmhartig doodt, dat zij niet eens opgemerkt worden, of slechts tot omlijsting van dat kleine geveltje schijnen te dienen. Het is altijd het kunstgehalte, d.i. de *schoone, ware* en *volkomene uitdrukking* der gedachte, die alleen de waarde bepaalt.

Maar nu moest men toch bedenken, dat, om iets volkomen uit te drukken, het onderwerp in al zijne deelen grondig bestudeerd moet worden; dat men zich geheel meester van de zaak moet maken, en dan daarenboven nog geest genoeg moet hebben, om, in het dikwijls zeer samengesteld onderwerp, de kern, de hoofdzaak, te kunnen opsporen. Want het is juist deze, die in het aanstaande kunstwerk de aandacht moet trekken en door hare karakteristieke uitdrukking niet alléén het oog maar ook de ziel van den beschouwer moet treffen, en dat in de beeldende kunst plotseling moet doen, - ik meen zoo, dat hij de meening oogenblikkelijk vat. Wat verder tot het onderwerp behoort, wordt dan op eene of andere wijze om het hoofddenkbeeld gegroepeerd, ten deele om daardoor de idee meer uit

te werken, ten deele ook, om den soms wat tragen geest van den beschouwer wakker te schudden en op den waren weg te brengen. Door welke middelen de kunstenaar zijn doel bereikt, of hij, om de hoofdzaak duidelijk te doen spreken, den vorm of het licht of de kleuren gebruikt, zal afhangen van zijn eigen kunstgevoel, en doet niets ter zake, wanneer slechts hetgeen de kern der idee uitmaakt, ook de hoofdzaak in zijn kunstwerk wordt. Het goed en grondig bestudeeren van zijn onderwerp moet dus aan zijne compositie voorafgaan, en het zijn juist deze voorafgaande studiën, waarvan wij, op grond der ondervinding, beweren, dat het onkundige publiek niet het minste denkbeeld heeft. Die studiën leveren eene eigenaardige moeilijkheid op, wanneer de beeldende kunstenaar abstracte ideeën moet uitdrukken. Strikt genomen was het veel beter, dat hij die altijd aan den dichter of literator kon overlaten, want zij behooren in het voertuig der beschrijvende kunst te huis. Maar daarmede zoudt ge een groot veld, vooral voor de decoratieve kunst, afsluiten, en de architect, ik meen altijd den kunstenaar en niet den bouwkundige, zou er zeer tegen opkomen. Hij kan de hulp van de andere voertuigen der beeldende kunst, bij de uitdrukking van zijn denkbeeld, niet alleen niet missen, maar hij heeft ze dringend noodig, en dit zal u dadelijk helder worden, wanneer ge, om een voorbeeld te kiezen, slechts eene wandeling door het Amsterdamsche Stadhuis (Paleis) gelieft te doen. Merk dan slechts op, hoevele gedachten, hoevele dichtstukken daar in steen of hout, of op doek, in beelden en basrelieven zijn uitgedrukt; hoevele denkbeelden, ook van abstracten aard, daar plastisch zijn voorgesteld, en hoe die allen zoo innig met het gebouw verbonden zijn, dat er geen enkel van gemist kan worden, omdat zij, op de plaats waar zij zijn aangebracht, eene taak te vervullen hebben. Zij dienen daar, om òf het gebouw zelf, òf ieder van zijne deelen, door hetgeen zij er aan toebrengen, te karakteriseeren. Maar architecten als zij waren, die zulke werken bouwden, waren, en zijn nog, wanneer zij in hunne werken tot de hoogte van kunst willen opklimmen, volkomen kunstenaars. Ik bedoel daarmede, dat zij in de school en in de atmosfeer der kunsten worden gevormd, en in dien kring dat algemeene kunstgevoel opdoen, waarvan de verschillende vormen der beeldende kunst slechts de voertuigen zijn. In den regel zijn zij ook deze voertuigen in zooverre meester, als zij die dienstbaar kunnen maken aan de uit-

drukking hunner gedachten, al wijden zij hunne krachten meer bepaald aan de architectuur, als den vorm van kunst, die het meest met hunne neiging overeenkomt. Gij erkent dus ook, tot zelfs in het minste dat zij voortbrengen, den geest van den scheppenden kunstenaar, die den stempel van eigen kunstoriginaliteit drukt op alles wat hij voortbrengt. De architect componeert de massa, en specialiteiten in andere kunstvakken vatten dan, met hun eigenaardig kunstvermogen, de aangegeven denkbeelden op, bestudeeren en ontwikkelen die verder en voeren die uit in overeenstemming met den stijl van het geheel en de groote door den architect ontworpen lijnen. Te gelukkiger zullen dezen hierin slagen, naarmate zij, ook van hunne zijde, de schoone bouwkunst meer bestudeerd hebben, en dus bouwkunstenaar en decorateur elkander volkomener begrijpen. Het is in verband met de bouwkunst, hetzij in monumenten of in gewone gebouwen, dat de decoratieve kunst hare ware plaats vindt. En daartoe behoort, en wel als voornaamste bestanddeel, de aanschouwelijke voorstelling van abstracte ideeën. Deze zal en moet dus altijd een gedeelte van den werkkring des beeldenden kunstenaars uitmaken en wel een zeer uitgebreid en ernstig gedeelte, waarin ook vele onzer grootste kunstenaars hebben uitgemunt. Maar aan welke *tribulatiën* de uitdrukking van zulk eene abstracte idee den kunstenaar onderwerpt, ben ik in staat gesteld door een voorbeeld op te helderen. Men had een onzer kunstenaars het schilderen van eene allegorie opgedragen. Zij moest voorstellen *de ware beschaving*.

‘Ik wist op het oogenblik niet recht waarom,’ schrijft hij mij, ‘maar het denkbeeld lachte mij dadelijk toe. Ware beschaving! wat prachtig onderwerp! de mensch in al zijne heerlijkheid! Het gesproken woord alléén wekt, als ge het hoort, plotseling een gevoel van iets groots, iets edels en reins op, zoo omtrent als een toevallig voortgebrachte klank, in een oogenblik van gunstige stemming, eene zuivere muzikale idee te voorschijn kan roepen. Iets wel nevelig, maar toch zeer harmonisch. Toen ik mij zoo gaande weg meer gemeenzaam met het denkbeeld maakte, raakte ik gedurig meer opgewekt, en zonder dat ik er iets toe deed of mij kon verklaren hoe, tooverde mijne verbeelding mij de schilderij die ik maken moest, voor den geest. Een alles beheerschend beeld, in het volle licht van den helderen dag, met eene menigte zaken, geniën of iets anders daarom heen, die gedeeltelijk in

het licht tegen de breede en vlakke schaduwen uitkwamen, er gedeeltelijk in verscholen of er geheel in wegzonken. Het beeld rustte met den voet op, ik kon niet onderscheiden wat.

Eigenlijk was het geheele spooksel zoo nevelig, zoo onzeker en zonder bepalende omtrekken, zoozeer iets en toch niets, dat het niet mogelijk was, er meer dan een harmonisch geheel in te zien. - Maar dat stond er vrij duidelijk. - De verbeelding is toch eene kostelijke gaaf; jammer maar, dat zij zulk eene lastige en capricieuse dame is! O, om kwaad te doen is zij altijd bij de hand, maar hebt ge haar op een gegeven oogenblik noodig, dan komen hare nukken voor den dag, en zij laat op zich wachten. Somtijds, zooals nu het geval was, toovert ze ongevraagd allerlei beelden voor den geest; maar wanneer ge het spooksel dat zij u zoo plotseling vertoont, wat dichter bij wilt halen, om het wat meer in bijzonderheden te bezien, dan gaat de heks op de vlucht, en wanneer ge u niet haast, om ten minste iets vast te houden van hetgeen ze u heeft laten zien, dan verdwijnt het geheel, en haal het dan maar eens weêr zoo frisch en helder voor den geest terug - als ge kunt! Tien tegen één, dat, wanneer ge ze dwingen wilt, zij u iets anders voortoovert. - Nu weet ik niet of gij zooveel aan dien eersten indruk hecht als ik doe; want ik stel er hoogen prijs op. Niet dat ik een zoo plotseling ontstaan, een zoo onberedeneerd geheel als bepaald goed beschouw; verre van daar! maar er is toch altijd iets frisch in die eerste opbruising der gedachte. Zij steunt meestal op een algemeen en, ik geef toe, een onbewust gevoel van het ware, en geeft dan ook inderdaad niets meer dan eene massa zonder bepalende omtrekken. Eigenlijk zet zij den indruk, dien de klank van het gesproken woord opwekt, voor uwen geest in onbegrensde beelden om: - een geheel, gereed om later ernstig doordacht en uitgewerkt te worden. Ik geloof zelfs, dat ge, na de details goed bestudeerd te hebben, er later, of ge wilt of niet, altijd weêr op terugkomt. Trouwens wanneer ge bij de verdere bewerking er aan gaat vijlen en schaven, tot er weinig meer van dat eerste spooksel overblijft, dan zal het nog te bezien staan, of het geheel door die gedurige verbetering en vermeerdering in frischheid en duidelijkheid van uitdrukking zal gewonnen hebben. Meestal is de schets, in het eerste vuur der verbeelding vlug neêrgeworpen, zonder dat ge u met eenige details te be-

moeien hebt, zoo kernachtig en karakteristiek *waar*, dat ge moeite hebt om later de afgewerkte schilderij, met de daarbij behoorende details, op dezelfde hoogte te krijgen.

Ik behoef u dan ook niet te zeggen, dat ik, te huis komende, mijn atelier dicht grendelde en het eerste stuk doek het beste nam, om den opgedanen indruk vast te zetten. Zouden wij, kunstenaars, op zulke oogenblikken de koorts hebben? Ik heb mij dat dikwijls afgevraagd. Ge ziet of hoort niets van wat u omgeeft en leeft geheel in ééne idee, die bezig is met te ontstaan. Het is als of de ziel uit de hersens door de toppen der vingers in de pen of het penseel vloeit, en alles vormt wat ge in de verbeelding voor u ziet, zonder dat ge u bewust zijt dat ge werkt. Het zijn zalige oogenblikken. Bij mij hebben zij nu de groote lijnen en verdeeling van licht en bruin en zelfs de kleur gegeven. - Het komt er nu maar op aan, om te weten, wat het is, dat ik in die nagenoeg onbegrensde en massale vormen zal laten kruipen, welke ideeën in het volle licht of in het halve moeten gesteld worden of in het duister moeten wegzinken, en op welke wijze en waardoor ik die ideeën zal uitdrukken; maar boven al, ver boven alles, hoe ik het voornaamste, het alles beheerschende middenbeeld, de kern van de ware beschaving, op mijne schilderij moet voorstellen. Zie ik dat duidelijk, dan kan ik gaan studeeren hoe ik uitdrukken zal.

Ik moet u bekennen, dat het mij op dit oogenblik nog niet helder voor den geest staat, wat men wel door ware beschaving verstaat. Maar ik vertrouw dat dit wel van zelf zal komen, wanneer ik ernstig aan het werk zal zijn getogen en alles bij elkaâr zal gezocht hebben, wat er toe behoort. Maar wat behoort er niet toe? Wat omvat zij niet? Wat schatten van kunstkennis heeft zij niet voortgebracht! en wat tal van groote mannen ontmoet ge niet in elk vak en in elke richting! Ware beschaving! De dichter vindt hierin een onderwerp voor een Epos met ontelbare zangen, en een architect bouwt met dat woord een Paleis! En dat moet ik nu alles in ééne allegorie voorstellen. Het zal moeite kosten om, te midden van dien rijkdom, niet overladen te worden, om alles wat tot dit ééne denkbeeld samen te vatten is, kernachtig te karakteriseeren, en dan toch eenvoudig en grootsch te blijven. En toch dit is niet alleen een vereischte der kunst, maar behoort stellig ook tot de uitdrukking der beschaving. Nu, ik ga

dapper aan het werk, dat is te zeggen, ik ga mijn middenbeeld zoeken. Ik schrijf u wanneer ik het gevonden heb.'

Eenige dagen later kwam er een alarmbrief.

'Ik ben wanhopend, beste vriend,' schrijft hij, 'ik kan de hoofdfiguur van mijne schilderij niet vinden. Weet gij, in 's hemels naam, wat ware beschaving is, of waarin zij schuilt?'

'Ziehier wat ik gedaan heb. Toen ik u schreef, dat ik ernstig aan het werk ging, meende ik daarmede, dat ik mij in het onderwerp ging verdiepen en alles ging opzoeken en bij elkaâr garen, wat ik mijn leven lang gehoord heb dat tot de beschaving behoort, en wat men tot verkrijging daarvan beoefent. Ik riep natuurlijk mijne bibliotheek ter hulp, en ging uit van het denkbeeld, dat ik, zoekende in de samenstellende deelen, mijn beeld op den weg zou ontmoeten, of dat ik ten minste, bij het einde van mijn zoeken, het beeld, als een zuiver type, helder voor mijnen geest zou zien staan. - Het is mij niet gelukt. - Ik heb, om dat ideaal te vinden, de kunst in al hare vormen bekeken, de wijsbegeerte als een grootsch beeld voor mij geplaatst, de wetenschappen in groepen verdeeld: zedelijke, taal- en geschiedkundige, natuurkundige of zakelijke, afgetrokkene of logische en wiskundige wetenschappen, enz. Ik spaar u de rest. Ik heb ze, zoo goed mij mogelijk was, ieder afzonderlijk als op zich zelf staande grootheden beschouwd, en alles wat ik vond, dat mij tot mijn doel nuttig voorkwam, aangeteekend; waar een beeld voor den geest werd geroepen, aangeschetst; teekeningen gemaakt van voorwerpen, die mij toeschenen de zaken te karakteriseeren; dagen lang met ernstig en vermoeiend werken doorgebracht en mijne tafel met geteekende en geschreven schetsen gevuld. Dikwijls heb ik mijne pen neêrgelegd bij de gedachte hoe schoon en nuttig al die zaken in zich zelven zijn, en hoevele weldaden wij enkel en alléén aan hare hulp te danken hebben. En toch moet ik u verklaren, dat, op al de wegen die ik doorloopen heb, mij niets is tegengekomen, dat zelfs in de verte gelijkt op datgene wat ik gevoel, dat de *ware beschaving* moet zijn, maar dat mij zoo duister voor den geest zweeft, dat ik het niet formuleeren kan. Nu heb ik eene menigte zaken bijeengebracht, die er allen toe behooren, en waarvan ik veel in de samenstelling van mijne schilderij zal kunnen gebruiken, en toch kan ik mijne compositie niet beginnen; want de hoofdfiguur

ontbreekt, en zoolang ik die niet helder voor mijnen geest zie staan, kan ik niet verder, en ik ben werkelijk afgetobd. - Gij hebt er zeker over gedacht, sedert ik u mijn plan schreef. Och! zeg mij eens, wat houdt gij voor de ware beschaving?'

Ik voldeed gaarne aan zijn verzoek; want het denkbeeld had mij niet alleen bezig gehouden, maar ik had er ook met verschillende vrienden over gesproken, en ik schreef hem, dat, volgens ons gevoelen, de ware beschaving bestond *in eene harmonische ontwikkeling van alle vermogens die den mensch gegeven zijn*. Maar ik had mijn antwoord gerust te huis kunnen houden.

'Bah,' schrijft hij mij, 'blijf mij toch in 's hemels naam met zulke pedante schoolmeestersphrasen van het lijf! Men heeft mij met zulke rhetorische steenen langs alle zijden om de ooren gesmeten. Hoe komt gij, kunstenaar, daaraan? Wat kan ik daarmede nu uitvoeren? - Wat noemt ge ontwikkeld? Waar begint het en waar eindigt het, en wanneer zijn die ontwikkelingen eindelijk harmonisch? Wil dat zeggen, dat alle vermogens op gelijke hoogte moeten ontwikkeld zijn, en onder elkander in evenwicht staan, zoodat zij een kringetje om u vormen? Ziet ge dan niet in, dat, wanneer iemand even ver gevorderd wil zijn in de kunst van scheppen als in die van analyseeren, hij dan in de poging om tot die hoogte te geraken, de ééne eigenschap door de andere vernietigt, en eindelijk de eenige harmonie die hij verkrijgt, daarin zal bestaan, dat hij ze gezamenlijk mist? Weet gij dan niet meer, dat zelfs uitstekende kunstenaars, zooals bijv. Paul Ucello, door die poging hun groot en gevormd talent in gevaar hebben gebracht?

Het zou er daarenboven mooi met de maatschappij uitzien, wanneer sommige van onze vermogens niet door sommige andere beheerscht werden! Of kan zulk een staaltje van harmonie, als gij bedoelt, niet een kwaad en driftig humeur hebben, en door zijn ploertig egoïsme zijne familie tergen en zijne geheele omgeving ongelukkig maken? Hoe zit het dan met zijne beschaving? En de vrouw dan? Moet alles bij haar op de hoogte gebracht worden van de groote taak die zij als vrouw en moeder te vervullen heeft? Gij weet hoe hoog ik de beschaafde vrouw schat en hoe noodzakelijk ik het voor de maatschappij reken, dat aan hare ontwikkeling ernstig gewerkt wordt; maar zulk een harmonisch ontwikkeld standje, als uit uwe definitie zou voortkomen, zou ik mijn ergsten vijand niet

toewenschen. Och neen! dat zijn phrases en holle phrases, nog neveliger dan de zaak zelve. Zij zijn goed bij eene prijsuitdeeling met accompagnement van den turkschen trom, maar ik men met dat kransje van ontwikkelingen niet geholpen. Ik moet het beeld hebben dat er midden in staat: de ware beschaving zelve. Ik bedoel daarmede de kern van de zaak, iets dat in zijn eigen natuur de beschaving draagt, dat beschaafd is omdat het onmogelijk anders dan beschaafd kan zijn, dat door zijne aanraking alles veredelt en dat geheele kransje van ontwikkelde vermogens, waarvan gij spreekt, in alles en te allen tijde, door de natuur van zijn eigen wezen, tot een beschaafd doel gebruikt. Wat is dat nu? dat is de vraag, dat moet ik weten, en voordat dit zuiver voor mijnen geest staat, kan ik het beeld niet componeeren.

En nu ik het zelf niet vinden, mijne vrienden het mij niet zeggen en mijne boeken het mij niet leeren kunnen, vrees ik, dat ik op den verkeerden weg ben gesukkeld, en beter had gedaan, met maar onze oude kunstenaarsgewoonte te volgen, dat is te zeggen, op onze eigen eenvoudige wijze, met het aanteekenboekje in den zak, de natuur te bestudeeren, alles op te merken en in bijzonderheden gade te slaan, bij alle menschen oud en jong alles te onderzoeken wat tot ons doel betrekking heeft en, te huis komende, die verschillende opmerkingen, met die uit de boeken opgedaan, bijeen te vergaderen, onderling te vergelijken en te beoordeelen, en dan uit dien schat van gegevens een geheel samen te stellen. En dat ga ik nu doen. Ik wil mij een soort van programma maken, hoed en stok nemen, en op eene ontdekkingsreis uitgaan, met het eenige doel voor oogen om de ware beschaving te vinden. Maar het woord is mij, kunstenaar, te nevelig. Ik moet het aan een beeld verbinden, en ga dus naar de bestanddeelen zoeken, waaruit ik een in waarheid beschaafd man kan componeeren.’

Ik vroeg hem of hij mij als reisgenoot wilde hebben, want de zaak begon mij nu ook om haar zelve belang in te boezemen. Ronduit gezegd was ik ontevreden op mij zelven en vond het iets tergends, dat ik mijn geheele leven lang over beschaving gesproken had, zooals ik geloof dat bijna iedereen dat doet, en het mij nu bij nader inzien bleek, dat ik jaren lang familiaar had omgesprongen met eene grootheid, die mij ten slotte geheel onbekend was. Het was de reis en de moeite waard om dat in het reine te brengen.

En tot welk resultaat wij kunstenaars in dit vraagstuk gekomen zijn, ga ik nu aan beter oordeel onderwerpen.

Wij waren het met elkander eens, dat wij, om niet af te dwalen, ons aan een soort van programma moesten binden, en begonnen, met het doel om dit te ontwerpen, het WOORD voor ons te plaatsen. Beschaving! Het ligt in den aard van het woord, dat het van *schaven* afstamt, iets vorm geven of den bestaanden vorm door bewerking fijner, schooner of edeler maken. In dien zin op den mensch toegepast, heeft het blijkbaar tweëerlei beteekenis; want is het niet waar, zooals Schiller gezegd heeft, dat de mensch half dier, half engel is? Bij de eerste helft is de beteekenis dadelijk uit te maken. Het beteekent daar, het lichaam door veel oefening in al zijne deelen gelijkmatig ontwikkelen, het frisch en sterk maken, zoodat het, tegelijk vlug en vaardig in zijne bewegingen geworden, niet alleen in schoonheid wint, maar tevens in staat wordt gesteld om plotseling aan den wil van zijnen meester te gehoorzamen en het voertuig te zijn van dien mannelijken en onvervaarden moed en die ridderlijkheid, die den in waarheid beschaafden man voegen. En ofschoon zulk een ontwikkeld lichaam zonder zielsuitdrukking, zooals wij het nu beschouwen, slechts een athleet, of, erger nog, slechts een woesteling zou geven, zoo kunnen toch de eigenschappen die het in zich zelf bezit, niet dan door gestadige en weloverlegde oefeningen verkregen worden. Zij zijn het gevolg van *schaving*, en maken dus één der samenstellende deelen van de beschaving uit. Wij namen er notitie van; want er volgde uit, dat het beeld dat wij zochten en dat uit den aard der zaak een ideaal is, noodzakelijk schoon ontwikkeld moet zijn, en daar geene nationale eigenaardigheden noch rang en stand in aanmerking behoefden genomen te worden, zoo kwamen wij tot het besluit, dat het beeld der *ware beschaving* een algemeen menschelijk type van schoon moet hebben.

Maar het was in de toepassing van het woord op het tweede gedeelte, op de ware beschaving der ziel, dat voor ons de moeilijkheid huisde; en ik moet bekennen dat zij niet verminderde, toen wij er ons nog eens ernstig voor plaatsten. Wij hadden eene menigte meer of minder geleerde definitiën verzameld; maar wanneer wij die ontleedden en in onze gedachten tot idealen opvoerden, dan scheen het ons toe, dat zij allen slechts leidden tot de voorstelling van in de hoogste mate ontwikkelde,

in den zin van veelzijdig bekwame menschen, zonder nog, als noodzakelijk gevolg van die ontwikkeling, de beschaving, zoo als wij die ons als geheel dachten, in zich te bevatten. Ook kwam het ons voor, dat zij slechts tot de vorming van sommige bijzondere standen betrekking hadden, terwijl wij ons verbeeldden dat de ware beschaving, die door de schilderij moest voorgesteld worden, een algemeen menschelijke toestand moet kunnen zijn; - een toestand, die alle staatsburgers zonder onderscheid veredelt en op allen past; die zoowel den machtigsten monarch als den minsten der knechten met eene eigenschap bekleedt, die hen in alle omstandigheden des levens, in gewone en buitengewone, zoowel bij een groot en onverwacht geluk, als te midden van den zwaarsten strijd, door de natuur van haar wezen noodzaakt om edel te denken en edel te handelen. Wij stonden voor de vraag: wanneer de mensch al de ontwikkelingen bezit, die de plaats eischt, welke hij onder ver uiteenloopende toestanden in de maatschappij bekleedt, welke eigenschappen moet hij dan nog daarenboven bezitten, om, zoowel ten opzichte van zich zelven als van anderen, een in waarheid beschaafd man te zijn, en dat onder alle omstandigheden te blijven? Met andere woorden wilde dit voor ons zeggen: wat moet op de schilderij, wanneer de eigenschappen en bekwaamheden, door de verschillende ontwikkelingen verkregen, zijn uitgedrukt, het alles beheerschend beeld zijn, waaraan zij zich openbaren? Wat is het? of waarin is het te vinden?

Na veel overleg en lang aarzelen, stelden wij ons voor, op onzen ontdekkingstocht het volgende te onderzoeken:

1°. Bestaat er iets *buiten* den mensch, dat in zich zelf zoo volkomen de beschaving draagt, dat het voldoende is, om hem die het zich door studie tot eigendom heeft gemaakt, niet alléén tot een bekwaam, maar ook tevens tot een beschaafd man te verheffen? En kan dit niet door ééne zaak bereikt worden. welke en hoevele zaken moeten dan vereenigd zijn, om te zamen zulk eene grootheid uit te maken?

2°. Ligt misschien *in* de natuur van den mensch de kiem van eene zelfstandige grootheid, die, in de kindschheid zorgvuldig aangekweekt zijnde, op later leeftijd door inspanning van eigen krachten, door zelfbewerking en zelfstrijd, tot ontwikkeling gebracht, de *kern* der ware beschaving in zich zelve draagt? Zoo ja, wat is dan die zelfstandige grootheid?

En wanneer men die bezit, is het bezit dan op zich

zelf reeds voldoende, om den bezitter een beschaafd man te doen noemen? Wij geloofden het niet en stelden ons het volgend voorbeeld: om een weldadig, mild en hulpvaardig man te zijn, is het noodzakelijk dat men een grooter of kleiner kapitaal bezit: geld, wetenschap, kunst of iets anders. - Maakt het bezit van dat kapitaal nu noodzakelijk weldadig? Opdat men dien naam verdiene, moet het kapitaal tot dat doel in werking worden gebracht. Het is dus niet het bezit, maar de wijze waarop men daarvan gebruik maakt, waardoor de eernaam van *weldadig* verworven wordt. Van iets gebruik maken onderstelt eene leidende gedachte, die dat gebruik maken bepaalt en beheerscht: - een souverein die over zijne schatten beschikt.

Ligt misschien de ware beschaving in de wijze hoe men over zijne middelen beschikt? Zoo ja, dan is het voor ons van belang te weten, hoe de beschikker er uitziet, want dan is deze de hoofdfiguur die wij zoeken.

Met dezen gedachtengang voor oogen, besloten wij onzen ondekkingstocht te ondernemen. Wij namen ons voor, niets over te slaan, niets onbeduidend of overtollig te vinden, totdat bij onderzoek gebleken was, dat het voor ons doel geen waarde had. Bij dit onderzoek waren wij aan de meerderheid van het publiek verschuldigd, haar gevoelen het eerst van allen in aanmerking te nemen, en wij deden dit gaarne, omdat wij beide van meening waren, dat het gezond oordeel dat in het algemeen huist, zeer groot is, wanneer men maar zorgvuldig het kaf van het koren weet te scheiden; *vox populi* etc.

Wanneer ge, om dat gevoelen te leeren kennen, de vraag: ‘wat houdt ge voor een beschaafd man?’ plotseling in de lucht werpt in eene volle zaal, te midden van menschen van verschillenden leeftijd, verschillende sekse en verschillenden stand, dan zult ge, even als wij, bij onderzoek spoedig bemerken, dat ieder der hoorders zich daarvan eene verschillende voorstelling maakt. Een verschil, dat zoo groot is, dat ge bij den eersten indruk dien ge daarvan ontvangt, bijna de hoop verliest om ooit uit die ver uiteenloopende denkbeelden een geheel te kunnen vormen. Intusschen zijn zij het oordeel van menschen die in de wereld leven, dagelijks met elkander te doen hebben, veel door en met elkander genieten en lijden, en dus best bij ondervinding kunnen weten, welke hoedanigheden de man in de samenleving moet bezitten, en welke reputatie hij zich door zijne handelin-

gen daarin moet verworven hebben, om den eernaam te verdienen van een beschaafd man te zijn. Zeker is het, dat de voorstelling die ge op die wijze verkrijgt, verre afwijkt van die welke geleerden of kunstenaars, in hunne stille studeerkamers opgesloten, u van dezelfde zaak zullen geven. Dit bleek ons al dadelijk, toen wij, gedachtig aan onze vroeger vermelde definitie, in de zaal waarin wij ons bevonden, bij jong en oud gingen onderzoeken, wat ieder hunner wel voor een beschaafd man hield? Ziehier eenige staaltjes van hetgeen wij vonden.

Vraagt ge het aan een jong mensch, die pas in de wereld komt, dan zoekt hij datgene waarnaar gij vraagt, in zijne dagelijksche omgeving. Hij noemt beschaafd wat hij in zijnen kring het meest bewondert, misschien wel benijdt, somtijds omdat hij ziet durven wat zijne beschroomdheid hem verhindert zelf te doen. ‘Jongens,’ zegt hij, denkende aan zijn ideaal, ‘wat is hij altijd goed gekleed en wat spreekt hij gemakkelijk! En wat durft die vent! Zie eens hoe vrij hij met die jonge dames omgaat, en wat lachen zij om zijne aardigheden; ge kunt zoo zien, dat zij met hem zijn ingenomen. Nu, het is ook een ferme kerel; hij is altijd op zijn gemak en niets kan hem schelen. Wat blaast hij flinkweg den rook van zijne sigaar onder den neus van zijn chef! en toch wordt hem niets kwalijk genomen, omdat hij zoo'n aardige manier heeft om dat te doen. Jongens, zegt hij bij zich zelven, het heeft toch wat voor, wanneer men vroeg in beschaafde kringen verkeerd en eene beschaafde opvoeding ontvangen heeft.’ - Dat is zijn denkbeeld van beschaving.

Richten wij nu eens onze vraag aan dat lieve meisje, dat ginds op de kanapé zit. Onze grijze haren geven haar vertrouwen en maken dat zij, na eenigen tijd keuvelen, hare gedachte vrij uit durft spreken. Zij doet ons, ouderen van leeftijd, natuurlijk de eer niet, bij die vraag aan ons te denken. Tien tegen één, dat zij u de beschrijving geeft van iets franschmarkiesachtigs uit de vorige eeuw, in dezen tijd overgeplant; van een heer die, zooals van zelf spreekt, niet tegenwoordig is, maar er goed uitziet en, omdat hij eene door niets te verstoren onbeschaamdheid bezit, zich overal te huis gevoelt. ‘Wat presenteert hij zich gemakkelijk en wat is hij altijd goed geganteerd,’ zegt ze, ‘en o! hij is zoo geestig, niet geleerd weet u, - hij is het wel, maar hij pronkt er niet mede. En wat danst hij goed en wat is hij vol lieve kleine attenties voor

de dames; hij weet ons zoo met alles te recht te helpen.' In één woord, ge krijgt de beschrijving van wat men in vroeger tijd den saletjonker noemde, een vrij aardige jongen, wanneer hij niet te verwijfd was, en dien velen van onze geblaseerde jongelieden van thans zeer irreverentelijk een brutalen salonrekel zouden noemen, misschien ook wel een beetje uit nijd.

Maar met de jaren komt de ondervinding en daarmede een rijper oordeel. Of het antwoord op uwe vragen daarom meer naar de definitiën zal gelijken! Daar staat een ernstig geleerde, uit zijne studeerkamer in dit salon verzeild. Hij vertoont reeds op het eerste gezicht wat men een fatsoenlijk man noemt, maar is afgetrokken, ernstig en eenigszins linksch in zijne bewegingen. Hij luistert, met het hoofd een weinig ter zijde gebogen, naar een met veel zorg gekleed heer, die vroolijk, lustig en geestig over allerlei zaken keuvelt. Ge kunt zoo dadelijk zien, dat deze hier volmaakt op zijne plaats is, en door zijne aangename conversatie zijne geheele omgeving boeit. Hij maakt op ieder een gunstigen indruk en zou dien ook op u gemaakt hebben. Och! vraag eens aan dien geleerde, die zich van tijd tot tijd in het gesprek gemengd heeft, wat hij wel van de beschaving van dien heer denkt! 'Alles oppervlakkigheid,' zegt hij zeer goedhartig en gemoedelijk, 'alles oppervlakkigheid, mijn waarde heer! Het is jammer, dat zijne opleiding zoo verwaarloosd is, hij zou anders wel aanleg tot beschaving hebben.' - En onderzoekt gij nu bij de tegenpartij naar zijn oordeel over de beschaving van den geleerde, dan trekt hij de schouders op. 'Och!' zegt hij, 'zulk een redeneerend en argumenteerend machine behoort op zijne stoffige kamer, maar niet in een beschaafd gezelschap te huis. Men zegt, dat hij een ernstig geleerde is, en ik wil het gaarne gelooven, maar hier vertoont hij zich eenvoudig als een pedant en vervelend individu, die overal in den weg staat!'

Daar staat een jong officier met een collega van meer leeftijd te praten. Beide zien er, zooals van zelf spreekt, zeer fashionable en in dit salon zeer tam uit. Doe uwe vraag eens aan den jongste. 'Een beschaafd man,' zegt hij, 'dat is primo een knappe vent, en verder is hij le chevalier sans peur et sans reproche, moedig als een leeuw, zacht als een lam en edelmoedig altijd.' - 'God zegen je, beste jongen! en make dat ge altijd zoo blijft; maar er behoort meer bij,' zegt de oudere van leeftijd, die sedert jaren gewend is om beurtelings

te bevelen en te gehoorzamen. Hij vindt het type der beschaving in hem, die beide met het meeste beleid en met de meeste gratie doet; die kalm en waardig de grievendste aanmerkingen van zijnen chef aanhoort, zonder het gezicht te vertrekken, en even kalm, mannelijk en vastberaden zorgt, dat zijne bevelen uitgevoerd worden. ‘Discipline, mijnheer! discipline,’ zegt hij, ‘die houdt u zelven en anderen beschaafd, en daarom gaat zij boven alles. Al de praatjes van die logge zwartrokken over vrijheid, over gelijkheid, enz., beteekenen niets; dat brengt maar te weeg dat men zijn eigen waarde leert overschatten, en eindigt met onrust in het land.’

Dat eenvoudig en gemoedelijk mannetje dat daar staat, is een deftig winkelier. Hij komt met verschillende menschen in aanraking en ziet er schrander en verstandig uit. Vragen wij het dien eens. ‘Gij zoekt naar een beschaafd man,’ zegt hij, ‘ik zal er u een aantoonen,’ en hij wijst op een eenvoudig, maar, in overeenstemming met zijnen leeftijd, met veel zorg en smaak gekleed heer, die, kalm en bedaard, met volle aandacht staat te luisteren naar het praten van die leelijke dame, waarmede zich nog niemand gemoeid had. Juist daarom had hij zich tot haar begeven. ‘Ziet ge,’ zegt onze winkelier, ‘dat is een beschaafd man. Hij is zeer rijk en in groot aanzien, en toch altijd eenvoudig, beleefd, zonder neêrbuigend te zijn, tegen wien het ook zij. Hij spreekt zelfs tot mijne bedienden altijd als tot zijns gelijken, en toch, ik weet niet recht waarom, maar zij zullen het wel laten, om familiaar met hem te zijn. Ik zou den man wel eens willen zien, die het waagde om eene gemeenheid tegen hem te zeggen! Gelooft mijne ondervinding, heeren! de man die voortdurend achting inboezemt, zonder er ooit moeite voor te doen, is een werkelijk beschaafd man.’

- ‘En die heer dan, met zijne trotsche houding, zijne strakke gelaatstrekken en zijne onberispelijke kleeding?’ vroegen wij.

- ‘En die genadiglijk knikt tegen zijn minderen en diep buigt en strijkt voor zijn meerderen; - dat is de parvenu, die deftig wil schijnen; gaat dien gerust voorbij! Hij is door bekwaamheid of door sluwheid nu schatrijk geworden, maar zal het toch nooit zoo ver brengen, dat hij in uwe collectie te huis behoort,’ was zijn antwoord.

‘Laat mij u eens aan een zeer beschaafd man voorstellen,’ zeide de vriendelijke dame van den huize, ‘maar ik moet u

vooraf zeggen wie hij is. Het is een zeer geleerd man, die tevens veel in de wereld heeft verkeerd, maar ongelukkig reeds sedert jaren door eene verlamming is getroffen. Nooit is een ongeluk waardiger en met meer onderworpenheid gedragen. Nooit spreekt hij van zijn lijden en altijd heeft hij een vriendelijk woord voor anderen. Het is onmogelijk om voor familie en vrienden een aangenamer mensch en verstandiger raadgever te zijn dan hij is.' De ongelukkige voor wien wij bogen, was een man van middelbaren leeftijd, zat in een rolstoel en kon zich nagenoeg niet bewegen. Nadat wij eenigen tijd met hem over de zaak die ons bezig hield, gesproken, en menigen kostbaren wenk van hem ontvangen hadden, zeide hij met zijne aangename, zachte stem: 'Och! ook hierin is niet veel nieuws te vinden. De oude aartsbisschop Fénélon kon nu nog even goed als in zijnen tijd, zoowel in zijn persoon als in de denkbeelden die hij in zijne schriften heeft neêrgelegd, als een model van ware beschaving dienen, en wilt ge den volledigen catechismus hebben van hetgeen een beschaafd man ten opzichte van zijn gedrag zijn moet, lees dan Lord Chesterfield's "Letters to his son". Het werk is nu nagenoeg honderd jaren oud, en is nog even toepasselijk als toen het geschreven werd, maar hier zult ge voorzichtig doen, meer op de woorden dan op de daden te letten en den schrijver van den staatsman te scheiden,' zeide hij lachende. Bij het afscheid raadde hij ons aan, om vooral de werken van Thackeray niet te vergeten.

Wij zullen nu de beschrijving van ons verder onderzoek en van hetgeen wij in dit talrijk gezelschap, sprekende met of luisterende naar verschillende personen, vernamen, maar niet verder voortzetten. Wij zijn evenwel verplicht om nog op een zeer nederig staaltje van een beschaafd man te wijzen, dat ons door den gullen gastheer bij het afscheid werd aangewezen. Het was zijn oude bediende. 'Ik beweer,' zeide hij, 'dat die man in zijn stand zoo beschaafd is, als er maar weinigen in hoogere standen gevonden worden. Of noemt gij het niet werkelijk beschaafd, als ge, bitter gedrukt door het ongeluk, met zieke vrouw en kinderen, meer dan behoeftig zijt, en toch eerlijk blijft als ge maar te grijpen hebt, en zelfs in het nijpendste oogenblik geene enkele daad doet die u in uwe eigen oogen vernedert? Ik heb hem jaren lang gekend, en altijd ijverig en onvermoeid zijn plicht zien betrachten, en

dikwijls heb ik mij afgevraagd, uit welk hooger beginsel die eenvoudige man den moed putte om te zijn wat hij is.'

- 'Maar, mijn waarde heer, verwart ge niet braafheid met beschaafdheid?'

- 'Zeker niet; want hij kon braaf en lomp zijn, bon et bête; maar hij is integendeel een bij uitstek knap man, die alles weet en kan, wat hij in zijnen stand noodig heeft te weten en te kunnen, en gij weet hoe dikwijls wij van onze bedienden zaken vergen, waarvoor wij zelven staan zouden. Mijne vrouw en ik, wij hebben het altijd als een geluk beschouwd, dat wij dien goeden, beleefden en knappen man eindelijk in onzen dienst konden krijgen, en wanneer ik hem zoo in handel en wandel naga, heb ik mij wel eens afgevraagd, of, alles wel overwogen, van ons beiden hij niet de heer moest zijn.'

- 'Nu,' zeiden wij lachende, 'dan zijt ge elkander waard,' en wij keerden dankzeggende naar onze woning terug.

Toen wij, tegenover elkander gezeten, ons het groot aantal waarnemingen herinnerden die wij hadden gedaan, die onderzochten en onderling bespraken, bleek het ons spoedig, dat, te midden van dien chaos van ver uiteenloopende meeningen, vrij wat gevonden werd, dat onder verschillende vormen aan allen gemeen was en dus werkelijk waarde moest hebben.

- 'Hebt ge wel opgemerkt, amice! hoe zorgvuldig men, zonder er aan te denken, voortdurend *bekwaamheid* van *beschaafdheid* gescheiden heeft? Men noemde beide afzonderlijk zoo vaak het te pas kwam.'

- 'O, het publiek ziet te scherp om beide zaken te verwarren, al is het zich van het onderscheid niet duidelijk bewust. Maar wat mij in dit salon het meest getroffen heeft, was niet alleen het gezond verstand, maar ook de groote dosis kennis, die, onder den vorm van badinage en geestige scherts, in de gesprekken verborgen was. Men let er zoo in het dagelijksch leven niet op, omdat men er langzaam aan gewend is geworden, maar toen die gebrekkige heer er op wees, sprang het mij dadelijk in het oog, hoe zeer het bezit van kennis en goeden smaak weldadig en veredelend werkt, zoowel op eigen zedelijke vorming, als op den omgang van menschen onder elkaâr. Ruwe taal, onmeêdoogend oordeel, leelijke dubbelzinnigheden, laffe spot enz. vervallen van zelf, gedeeltelijk omdat men die in een beschaafd gezelschap niet zou dulden,

maar ook omdat men aangenamer en geestiger dingen te zeggen heeft.'

- 'O, het is buiten twijfel, dat een opgewekte kunstzin en eene wetenschappelijke vorming veredelend en weldadig op alle handelingen van den mensch werken. Die fijnere toon, waarop uwe aandacht is gevallen, is, onder vele andere, één van de gezegende gevolgen van een goed en grondig onderwijs, een gevolg, weinig opgemerkt en toch van zoo oneindig veel gewicht. Het zou ons nog meer in 't oog zijn gevallen, wanneer wij onze ervaring dadelijk hadden kunnen vergelijken met die in minder beschaafd gezelschap opgedaan. Maar er is toch bij alles een maar! Mijne grootmoeder verborg hare leelijke en versleten stoelen onder een frisschen gebloemden overtrek, en dan zagen zij, met al hunne gebreken, er nog alleraardigst uit. Zouden er niet vele heeren onder dat gezelschap zijn geweest, die op die oude stoelen geleken?

- Ja, dat is zeker, maar dan is het toch reeds van veel belang, dat zij het bewustzijn hebben dat die gemeenheden gebreken zijn waarover men zich schaamt en die men tracht te verbergen. Ik vind dat daarmede al veel gewonnen is. Zien wij nu onze schatten eens na.'

Wij waren nu door ons onderzoek zoover gekomen, dat wij wisten wat het publiek van een beschaafd man eischt, en naar welken maatstaf het dien afmeet. Het kwam nagenoeg op het volgende neêr. Het eischt van een beschaafd man zorg voor zich zelven, d.i. een gesoigneerd uiterlijk, eene gemakkelijke wijze van zich te presenteeren, beleefde, aangename en kalme manieren, gemak om zich uit te drukken en eene groote achting voor vrouwen. Verder opgewektheid; aangenaam en geestig keuvelen, zelfs over ernstige zaken, zonder ooit zijn oordeel op te dringen of dat van anderen zoolang tegen te spreken, dat men vervelend wordt; den takt van zwijgers aan het praten te krijgen en aan het gesprek eene andere richting te geven als het voor den een of ander onaangenaam wordt; nooit de aandacht op zich zelven te trekken en de goede eigenschappen van anderen te doen uitkomen; tegen minderen in rang, stand of vermogen dezelfde beleefdheid in acht te nemen als tegen zijns gelijken, zonder ooit neêrbuigend te worden; goedheid, edelmoedigheid, welwillendheid en zoo verder; - doch alles gewijzigd naar den kring waarin men leeft en verkeert. Wij hadden dus hier eene phase van de beschaving ontmoet, die

geheel bezijden die loopt, welke door de beoefening der verschillende takken van kunst en wetenschap te verkrijgen is. Al de genoemde eigenschappen zijn het praktisch gevolg van innige gemoedsbeschaving en de dikwijls geestige, maar altijd natuurlijke uitingen van een beschaafden toestand. Ontbreken zij, dan zal zelfs de knapste en meest ontwikkelde man, bij al zijne bekwaamheden, in de oogen van het publiek onbeschaafd blijven. Zij zijn dus van overwegend belang.

- 'Al die eigenschappen kunnen niet anders dan door eene zorgvuldige opvoeding verkregen, en door voortdurende oplettendheid tot gewoonte aangekweekt worden, amice. Zij zijn het gevolg van *schaven* en maken dus een wezenlijk bestanddeel der beschaving uit, dat, tot ideaal opgevoerd, het type van een door beschaving wellevend man in zijn gedrag en zijnen omgang met de maatschappij vormt.'

- 'Gij meent dat het op de schilderij moet uitgedrukt worden?'

- 'Dat spreekt van zelf, want er is niets in dat de beschaafde werkman niet even goed op zijne wijze kan ten toon spreiden, als de rijkste of hoogstgeplaatste in zijnen kring. Het behoort tot den algemeen menschelijken toestand in eene beschaafde maatschappij.'

- 'Nu dat komt juist goed, want het visioen, dat mij voor den geest zweeft en reeds gedeeltelijk in mijne schets is uitgedrukt, is zoo klassiek mogelijk, en nu dwingt mij de algemeenheid van het onderwerp van zelf tot de idealistische richting der kunst. Ik zie geen beter middel om de gevonden eigenschappen uit te drukken, dan het publiek zelf heeft aangewezen. Het middenbeeld moet dan een gesoigneerd uiterlijk hebben, dat is hier, ook in verband met hetgeen wij vroeger vonden, een schoon ontwikkeld lichaam met eene hooge distinctie in de gelaatstrekken en de uitdrukking, gepaard met eene kalme waardigheid in houding en gebaren. Niets alledaagsch en niets gemeens. Ook zal de aard der draperiën, die bij dit beeld passen, medewerken om het denkbeeld van de algemeenheid der voorstelling op te wekken. Wisten wij nu maar wat het beeld moet uitdrukken! ik meen wat de zielstoestand is die de uitdrukking moet beheerschen. Wat wij gevonden hebben is nog zoo weinig!'

- 'Maar het zijn toch alle bestanddeelen van een beschaafd man. Zij zijn innig met zijn wezen verbonden en onafschei-

delijk van elke voorstelling die men zich van hem vormt. Ik geef toe, dat het grootendeels de omkleeding is, waarin hij zich in het publiek vertoont; maar indien wij nu de proef nemen van hem te ontkleeden, ik wil zeggen, van hem alles af te nemen wat tot de beschaving behoort en tot zijne vorming heeft bijgedragen, zonder daarom nog in zich zelf de beschaving te zijn, dan kan het niet missen of wij stooten ten slotte op hetgeen wij zoeken.'

- 'Dat is te zeggen op de kern, die de ware beschaving in zich zelve draagt, en nu, als zelfstandige grootheid, op den mannelijken leeftijd alles beheerscht wat in vroeger tijd tot de ontwikkeling van den persoon, dien wij ons als haar drager voorstellen, heeft bijgedragen. Voorwaarts dan maar, want dat is juist het middenbeeld, dat ik voor mijne schilderij hebben moet.'

Wij besloten nu, den persoon, dien wij ons in de verbeelding voorstelden als begiftigd met al de bekwaamheden, die door studie te verkrijgen zijn, van al dien tooi te ontdoen, en, om zoo te zeggen, geheel te ontkleeden, ten einde goed te erkennen of hij iets, en, zoo ja, wat hij in en door zich zelven is, dan wel, of op hem ten volle het spreekwoord toepasselijk is, dat de kleederen den man maken. Wij achtten ons gerechtigd bij dit onderzoek als axioma aan te nemen, dat eene eigenschap, die aan twee tegenovergestelde zaken kan toekomen, onmogelijk een distinctief teeken van één van beide kan zijn. Op grond daarvan meenden wij al dadelijk de maatschappelijke positie te kunnen ter zijde stellen. Hooge of lage geboorte, rijkdom of armoede, verschil van beroep, kunnen reeds daarom tot het wezen der beschaving niet afdoen, omdat men in al die toestanden zoowel een beschaafd als een onbeschaafd man kan wezen.

Zouden wij anders moeten oordeelen over uiterlijke wellevendheid en aangeleerde vormen? Wij hebben het reeds gezien en bevonden, dat een beschaafd man er altijd mede toegerust moet zijn. Maar ook zij zijn niet meer dan een kleed, en nog wel een kleed dat de beschaafde man niet alléén draagt. Het is zoo ruim, dat het met eenige oefening past op de schouders van allerlei menschen, en juist daarom is het geen karakteristiek teeken van beschaving te achten. Vouwen wij het dus maar op en leggen wij het ter zijde!

Nu staan wij voor eene menigte minder of meer zware stoffen waarin de beschaafde man gehuld is; geleerdheid van allerlei

aard, wetenschappelijke kennis van allerlei soort, kunst van minder of meer omvang. Vroeger hebben wij ze reeds op zich zelven beschouwd, maar als zoodanig gaven zij ons niet wat wij zochten. Nu zullen wij ze beschouwen als aan den mensch verbonden en hunnen invloed op zijne handelingen uitoefenende. Of er onder deze stoffen zijn, waarvan het bezit den beschaafden man volkomen karakteriseert, of één van hen of wel allen te zamen de draagsters zijn der ware beschaving, ziedaar wat wij moeten onderzoeken. Dat zij, om aan dat begrip te beantwoorden, die hooge gaaf in zich zelven moeten bezitten, meesteressen en geen dienaressen moeten zijn, zich uit den aard van haar wezen nooit tot iets onbeschaafds moeten kunnen leenen, spreekt van zelf. Volgens ons aangenomen axioma, zou zelfs de twijfel aan de mogelijkheid haar het distinctief karakter benemen.

Daar staan wij voor een kleed, zwaar van stof en van zeer ernstige vormen, iets puriteinsch en met hoegenaamd geen ruimte in de snede, geen plooitje, geen ornamentje; niets overtolligs, enkel het nuttige is hier de quaestie. Het is het kleed der positieve wetenschappen. Het nut, dat onder dit kleed aan de menschheid is toegebracht en nog dagelijks toegebracht wordt, is boven alle beschrijving groot. Tegenwoordig wordt het veel gedragen, de behoefte en ook de mode wil het zoo. Vroeger was het dunner van stof, en hoewel eenige specialiteiten er zich uitmuntend mede tooiden, werd het in het algemeen maar weinig gebruikt. Was men daarom minder beschaafd? Bij voorbeeld te Athene of te Rome, of later onder de Medicis te Florence, of nog later bij ons, zoowat in de eerste tijden na het twaalfjarig bestand; toen Vondel, Rembrand, de Keyzer en hunne geheele phalanx leefden; toen Hooft zijne geschiedenis schreef en Hugo de Groot zijne onsterflijke werken leverde; toen jonge lieden van heinde en verre naar onze Leidsche Akademie kwamen om onze beroemde professoren te hooren; toen onze staatslieden tot de grootsten van Europa behoorden, onze scheepsbevelhebbers werelddeelen ontdekten, steden stichtten en den handel tot ongekenden bloei brachten; toen de verzen onzer dichters in ieders mond waren en de werken onzer grootste kunstenaars tot zelfs de wanden der burgerwoningen sierden? Welnu, juist in dien tijd werd de eerste Hollandsche vertaling van Euclides geleverd door Jan Pietersz. Dou, der stad Leiden landmeter en wijnroeier; maar hoewel hij zegt, dat men zich in deze

heerlicke const begon te oefenen, zag hij er tegen op om het werkje uit te geven, niettegenstaande hij, om den wille der goedkoopte, de figuren zelf in hout had gesneden; hij zag er tegen op, omdat die wetenschap in het tijdperk, dat wij als dat onzer hoogste beschaving roemen, zoo weinig algemeen beoefend werd. - Doch wij leven in een anderen tijd, en het tafereel, dat de aanleiding is tot ons onderzoek, moet de beschaving van dezen tijd voorstellen. Wij staan dus voor de vraag: Is er met behulp van deze wetenschappen, die den mensch bedeelen met een scherp, maar eenzijdig, berekenend en ijskoud verstand, die hem met schatten van nuttige en voor velen onmisbare kennis begiftigen, nooit iets uitgevoerd, dan wat in zich zelf goed en den medemensch nuttig was? Bezitten zij in zich zelven het vermogen om het kwaad voor te komen, dat met haar bezit gedaan kan worden? Zijn zij volstrekt onbereikbaar voor een overigens begaafd man, maar die in handel en wandel een ploert is? Zoo niet, dan is het bezit van dit kleed, hoe gemakkelijk het ook gedragen mag worden, slechts een bewijs van groote kennis, maar geen karakteristiek teeken van beschaving. Wij kunnen het ter zijde leggen, en laat ons dan dat der Logica en der Rechtsgeleerdheid maar tegelijkertijd afnemen. Helaas! ook deze kleeren passen op zooveel en zoo velerlei schouders.

Och! daar zit dat fijne en lieve kleedje van schoone kunsten, geplooid en gefrommeld onder al die zware stoffen. Wat is het mooi van vorm en liefelijk van kleur! Maar die deftige en koude wetenschap heeft er te veel op gedrukt; er zijn valsche plooien in gekomen. Wat wordt het tegenwoordig van dunne stof gedragen; vroeger was het veel zwaarder en men kleedde er zich meer algemeen mede, en die er zich niet geheel mede opsieren kon, nam ten minste nog een lap mede naar huis. Maar o, gij liefelijke Sylphide der Kunst! die aan de beschaving van den mensch zulk een bekoorlijk kleed hebt omgehangen, zijn zij, die door het te dragen, zich als uwe priesters erkenden, wel altijd getrouw geweest aan de hooge roeping, die zij daardoor hadden aanvaard? Hebben zij nooit eene andere taak op zich genomen dan het streven naar uw ideaal? Hebben zij nooit Vorsten gevleid, leugen verheerlijkt, ondeugd bezongen, booze hartstochten opgewekt? Heeft nooit de genius der kunsten zich van schaamte over zijne volgelingen het aangezicht moeten omsluieren? Het speet ons, kunstenaars, van harte, maar ook

dat kleedje moest afgenomen worden; want ook in het bezit der kunsten huist de ware beschaving niet. Iets wat beurtelings goed en kwaad kan zijn, kan onmogelijk op zich zelf de drager der ware beschaving wezen.

Daar verandert het visioen en wij staan voor een aantal kleedjes van bijna gelijken vorm, maar zeer verschillend van kleur. Dat zijn de talen en literaturen van de verschillende natiën. Wat schatten van wijsheid, wat tal van schoone denkbeelden hebben zij niet verspreid, hoeveel waarheden niet onder allerlei vorm verkondigd, hoe dikwijls hebben zij onze vreugde verhoogd en ons verdriet verzacht! wat hebben wij niet veel aan haar te danken, dat schoon, goed en rein is! Maar plaatst u eens voor hare geschiedenis en vraagt u eens af, of zij zich nooit aan het verspreiden van slechte denkbeelden hebben bezondigd? Heeft iemand in het bezit van een of meer van die kleedjes, en dus in dienst van het ware, het schoone en het goede, nooit iets geschreven, waarvan hij zich bewust was, dat het onwaar, onedel of slecht was? Och, laat ons ook die kleedjes maar opvouwen, want zij hebben ook al menschen gedekt, die door haar bezit nog geenszins ook in het bezit der ware beschaving gekomen waren.

Voor wat bont versierd kleed staan wij nu! Wat rijke ornamentatie! Allerlei gesteente, met planten en boomen begroeid, door vlinders, vogelen en allerlei gedierte omgeven. Het is de natuurlijke historie, de wetenschap van al wat in en op de aarde is. Wat heeft zij door haar onvermoeid wroeten en werken de som der menschelijke kennis vermeerderd, en wat ongekende schatten heeft zij ten onzen dienste geleverd! Wel mogen wij er dankbaar voor zijn! Maar uit haar standpunt beschouwd, maakt de mensch slechts een zeer klein gedeelte van de organische natuur uit. Het is een dier, onderworpen aan dezelfde behoeften en aan dezelfde natuurwetten als alle andere dieren, deelende in den altijd voortdurenden strijd ter vervolkomening van de organische wereld, door de langzame maar zekere overwinning van het sterkere op het zwakkere! Zoo leidt deze studie op zich zelve mededoogenloos tot de wanhopige wet, dat macht boven recht gaat, eene wet, die zeker niets gemeens heeft met de beschaving waarnaar wij zoeken! Deze wetenschap stelt een onmetelijk veld van reeds gekende en nog slechts gedeeltelijk ontdekte schatten ten dienste van den mensch, en verruimt en verheft den geest van den beschaafde tot een dank-

baar gevoel voor al het nuttige en schoone dat zij in de schepping aanwijst; maar zij zelve bemoeit zich slechts met de ééne helft van den mensch, met het dier. Wij kunnen, zoekende naar een drager der ware beschaving, gerust dat kleed afnemen; want hoe zou zij kunnen bestaan in het bezit van die wetenschap, die juist de beschaving van het veld van haar onderzoek buitensluit? Vouwen wij het dus maar op!

Wij zullen nu de beschrijving van de menigte stoffen, die wij nog meer onderzocht hebben, maar niet verder voortzetten. Allen waren zij, van nabij en aandachtig bezien, op zich zelven schoon en nuttig, kostbare schatten ten gebruike van den mensch gesteld en in het zweet des aanschijns van menigvuldige opvolgende geslachten verworven; maar in verband met zijne handelingen waren zij een zegen of een vloek, naarmate van den persoon die ze droeg. Zij waren allen dienaressen en dienden zoowel den onbeschaafde als den beschaafde. Ieder van hen of allen te zamen konden in hare plooien zoowel de hooge persoonlijkheid, waarnaar wij zochten, als juist het tegenovergestelde verbergen. Allen vereenigd, maakten zij nog geene zelfstandige grootheid uit, en wij kwamen tot het besluit, dat kunsten en wetenschappen, wel verre van ieder op zich zelve de draagsters der beschaving te zijn, zelfs met elkander vereenigd geen beschaafd man kunnen uitmaken, om de eenvoudige reden, dat zij, in betrekking tot den mensch beschouwd, slechts dienaars en geen heerschers zijn. Hij gebruikt ze wanneer hij ze zich door studie heeft eigen gemaakt, zooals hij wil, en wel tot verschillende doeleinden, naarmate van de beschaving, die hij zich onafhankelijk van haar verworven heeft.

- ‘Wij hebben nu ons individu geheel uitgekleed, amice! en daar ligt nu uw harmonisch kransje van ontwikkelingen, zorgvuldig en netjes opgevouwen bij elkander. Ge zult bekennen, dat wij ieder afzonderlijk met belangstelling en zorg hebben nagezien, en toch het zelfstandig alles beheerschend beeld nog niet gevonden hebben, dat de hoofdfiguur van mijne schilderij moet vormen. Ook komt het mij voor, hoe groot de massa zijn moge, dat er een kleedje ontbreekt, dat den mensch zeer noodzakelijk is en dat hij in de samenleving het minst missen kan. Het is eene wetenschap, die nergens gedoceerd wordt en waarvoor hulpmiddelen, zooals bijv. een kabinet van opgezette exemplaren, moeilijk zouden te scheppen zijn.’

- ‘Wat meent ge toch; welke wetenschap hebben wij niet gevonden?

- De menschenkennis, vriendlief; of behoort die niet tot de eigenschappen van een beschaafd man? Ik voor mij geloof, dat hij die wetenschap voortdurend behoeft en dat zij hem onmisbaar is, zoowel in de uitoefening van zijne eigene edele hoedanigheden, als in de bescherming die hij daarin vindt tegen de kwade eigenschappen van anderen.’

- ‘Dat is wel waar! - zeker behoort *menschenkennis*, en voeg er gerust *levenswijsheid* en *wereldkennis* bij, tot de meest noodzakelijke wetenschappen van den beschaafden man. Wat hebben wij zaken zien mislukken, die goed gemeend waren, alleen omdat de man, die ze ten uitvoer wilde brengen, zoo bitter onhandig was! Maar ik twijfel er aan, of zij gedoceerd kunnen worden. Ik geloof integendeel dat zij niet anders dan in den omgang met vele menschen, in de groote school des levens, en dan nog het best in die van beproevingen en teleurstellingen, kunnen geleerd worden. De ondervinding, de eigen persoonlijke ervaring, kan hierin alleen tot de noodige kennis geleiden. Dit is, mijns inziens, reeds één van die zaken, die niet door de lessen van anderen, maar slechts door eigen opmerken kunnen geleerd worden, maar juist daarom meer dan andere wetenschappen het persoonlijk eigendom van den drager zijn.’

Wij stonden intusschen voor het naakte beeld en namen ons nu voor, geen acht te slaan op de meerdere of mindere schoonheid van den vorm. Wij hadden reeds gezien welken weldadigen invloed de beschaving op de ontwikkeling van het lichaam heeft, maar op het punt waarop wij nu met ons onderzoek gekomen waren, moesten wij de schoonheid wel als een voorrecht van den bezitter, maar niet als eene eigenschap zijner beschaving beschouwen. De leelijkste gestalte kan den beschaafdsten man bevatten, en omgekeerd. Trouwens, ook het lichaam is geen zelfstandig handelend wezen; het is ook slechts een omhulsel, een soort van kleed in dienst van den mensch. En dikwijls is het een zeer lastige dienaar, die vele behoeften heeft waaraan voldaan moet worden, die zijn eigen gevoel van geneugte en ongeneugte bezit en die meestal oproerig is. Het is een dienaar, waartegen gedurig gewaakt moet worden, of hij speelt den baas en dan is het met de beschaving gedaan. Kondt ge het in sommige oogenblikken zoo gemakkelijk ter zijde leggen

als ge met ieder ander kleed doet, ge zoudt het een geluk achten. Het lichaam met zijne dierlijke behoeften, driften en hartstochten, maakt dat gedeelte der persoonlijkheid van den mensch uit, dat wij, zoekende naar de ware beschaving, gerust ter zijde kunnen leggen, zoodra wij met alle andere omhulsels gedaan hebben.

En nu wij in onze verbeelding alles hadden weggedacht wat weggedacht kon worden, zonder nog gevonden te hebben waarnaar wij zochten, geloofden wij te mogen aannemen, dat den mensch, wat hem bij de bekwaamheid die hij door studie verkrijgt, tevens de beschaafdheid bezorgt die hij als mensch behoeft, niet van buiten wordt aangebracht, en dat wij dus met het eerste punt van ons programma hadden afgerekend. Wij moesten dieper gaan en stonden nu voor de vraag: Wat is, ontdaan van maatschappelijke positie, van aangeleerde vormen en gewoonten, van door wetenschap verkregen kennis of door kunst opgedaan vermogen, en van uiterlijke gestalte, het wezen van een in waarheid beschaafd mensch?

De taak die wij ons opgelegd hadden, werd nu uit den aard der zaak hoe langer hoe moeilijker, en wanneer wij den gedachtengang dien wij bij ons verder onderzoek gevolgd hebben, in zijn geheel wilden beschrijven, dan zou ons dit veel tijd en den lezer veel onnoodige vermoeienis kosten. Wij meenen beter te doen met slechts het resultaat van ons onderzoek mede te deelen, en dit zullen wij trachten zoo kort mogelijk te doen.

Wij stonden nu, bij het zoeken naar het antwoord op onze vraag, voor dat onstoffelijk, dat zuiver geestelijk zieleleven, voor dat mysterieuse *iets*, waarvan geene beschrijving kan gegeven worden, maar dat elk mensch kent, omdat hij zich bewust is, dat hij het bezit. Het is zijne ziel, begaafd met eene groote menigte vermogens, maar ook met ten minste evenveel tegenstrijdige eigenschappen, en wij werden door ons langdurig en ernstig onderzoek tot de zekerheid gebracht, dat het tusschen deze is, dat de strijd moet gestreden worden, te midden waarvan de kiem zich vormt, waaruit, bij verdere ontwikkeling, de kern der ware beschaving bestaat. Die moeilijke en langdurige strijd eischt als hoofdvoorwaarde en boven alles eenen *vasten wil*, en hetgeen de mensch met volle bewustheid wil, in tegenstelling van hetgeen hij *niet wil*, evenzeer met duidelijk bewustzijn, verheft hem tot een eigen, geheel individueel karakter. Veel kan den mensch door studie en van buitenaf aangebracht worden,

maar een *eigen karakter* moet hij zich zelf verwerven. Spreekt men van iemand die karakter bezit, dan beteekent dit dat hij, door onwrikbare standvastigheid of door vastheid van wil, in het volgen van door hem zelven eenmaal aangenomen grondbeginselen het zoo ver heeft gebracht, dat zijn handel en wandel daarmede voortdurend, in elke omstandigheid des levens, in geluk en ongeluk, in volmaakte overéénstemming blijft. Het is eene zelfstandig denkende en handelende grootheid. In tegenoverstelling daarmede bestaat er bij iemand zonder karakter noch eenheid, noch gelijkvormigheid van gedrag. Hij schikt zich naar alles, handelt naar omstandigheden, en is dus geen zelfstandig wezen.

- ‘Zoo zijn wij dan, in ons onderzoek, voor het eerst gestooten op eene zelfstandigheid, amice! op iets dat heerscht, op een door en in zich zelf gevormd individu, op een man op wien men altijd en onder alle omstandigheden kan staat maken. Het komt mij voor dat wij een gewichtigen stap gedaan hebben op den weg die ons tot de hoofdfiguur van uwe schilderij moet geleiden.’

- ‘Ja, dat is buiten twijfel. Wij hebben nu ten minste eene eigene en zelfstandige grootheid gevonden, een persoon, die weet wat hij wil en die in zich de kracht gevoelt om dien wil uit te voeren. Het is veel, en wij zijn zeker op den goeden weg, maar toch nog ver van het doel. Herinner u maar dat alle groote en kleine deugnieten, wier geschiedenis wij kennen, menschen van karakter waren, die het kwaad dat zij stichtten, met een vasten wil uitvoerden.’

Hiertegen was niets in te brengen, en na ernstig overleg stelden wij ons de volgende vraag voor: Wat moet de man van karakter willen, wat moet hij met onwrikbare standvastigheid trachten te bereiken, en op welke grondbeginselen moet hij daarbij steunen, om aanspraak te kunnen maken op het bezit van dien zielenadel, die de kern vormt der ware beschaving en zonder welken geene beschaving mogelijk is?

Volgens ons gevoelen moet het doel van zijn streven zijn, om in het bezit te komen van een karakter, dat in zich zelf *goed, edel* en *groot* is. Ziehier wat wij daardoor verstonden, en op welke beginselen dat onwaardeerbaar kleinood, dat wij als de schoonste en edelste bezitting beschouwden die de mensch zich verwerven kan, volgens ons oordeel moet rusten. Het is op *rechtschapenheid, waarheidsliefde, goedhartigheid* en *liefde*

tot alles wat in zich zelf schoon en edel is, als op vaste grondvesten, gebouwd. Deze beginselen, of liever deze deugden, streven in hare zucht naar volmaking ieder afzonderlijk naar een ideaal, en voeren daardoor allen te zamen in rechte lijnen tot het brandpunt van alle idealen, tot de hoogste volkomenheid, tot het oneindige, tot God! Wij stelden ons in onze verbeelding vóór zulk een karakter, beschouwden het langs alle zijden, bespraken het lang, en kwamen hoe langer hoe meer tot de overtuiging, dat wij ons geen in waarheid beschaafd man konden voorstellen, die niet in het diepste zijner ziel godsdienstig was. Wij geloofden dat het alleen voor hem, die op dit hooger gevoel steunt, mogelijk is om deze grondbeginselen met een vasten wil tot blijvende en altijd werkende krachten te maken; krachten, in staat om voortdurend, het leven lang, met de nauwlettendste zorg te waken over zijne verbeelding en gedachten, zijn begeeren en willen, zijne hartstochten en driften. De strijd dien hij te voeren heeft, moge groot en langdurig zijn, maar met deze hulp blijft hij ten laatste overwinnaar en wordt daardoor de *souverein die volmaakt meester over zich zelven is.* Zijn ideaal ligt dan ver boven en buiten den mensch, en hierdoor verheft hij zich boven laffe menschenvrees en bezorgt zich dat gevoel van ware vrijheid, dat geen ander oordeel erkent dan dat van zijn geweten. Hij is dan een mensch in den hoogsten en edelsten zin van het woord en het motto van zijn adelbrief luidt: '*Ken en beheersch u zelven, wees altijd wat gij wilt schijnen, en doe aan anderen wat gij wilt dat u zelven geschiedt*.' Door dit laatste komt hij in aanraking met zijne omgeving. Hij, die in zich zelven gestreden heeft, is vol liefde en vergevingsgezindheid voor anderen. Hij staat dreigend tegenover alle onrecht, en treedt in de bres voor allen die zwak, lijdend en hulpbehoevend zijn, en terwijl hij de misdaad haat, heft hij de gevallenen medelijdend tot zich op. Kortom, het is eene edele ziel, vol liefde voor anderen, met geen zweem van lage zelfzucht.

- 'Wat prachtig beeld hebben wij daar opgeroepen, amice!'
- 'Ja, het staat zeer hoog. Het zou zelfs ontmoedigend zijn, indien wij niet naar het ideaal der ware beschaving zochten.'

Toen wij na eenigen tijd poozen nog eenen blik terugwierpen op den door ons afgelegden weg en wij ons nog eens voor den geest riepen wat wij daarop ontmoet hadden, kwamen wij al meer en meer tot de overtuiging, dat geen aangeleerde kennis,

geen verstandsontwikkeling, geene hooge en schitterende talenten, geen macht noch rijkdom, konden opwegen tegen deze edele eigenschappen van het gemoed. Zij vormen eene *eigen zedelijke grootheid, volmaakt meester van zich zelve en steunende met een krachtigen wil op deugden die hunnen grond vinden in een diep godsdienstig gevoel*. Wij noemden daarom het bezit daarvan de rijkste en schoonste kroon van het leven, de kern en het voornaamste bestanddeel der waarachtige beschaving.

Ten einde nu de voortreffelijkheid van het door ons gevonden beeld nog meer te doen uitkomen, besloten wij, op kunstenaarswijze, het contrast er naast te plaatsen.

Dit is de man, die, verre van heerscher te zijn, integendeel beheerscht wordt door en een dienaar is van zijne hartstochten en dierlijke driften. Bij hem is geen sprake van achting voor zichzelven te hebben. In plaats van een eenvoudig godsdienstig man, is het de schijnheilige huichelaar, die het zuiverste en heiligste gevoel dat de mensch bezit, gebruikt als een masker om zich te verbergen; de laaghartige, zelfzuchtige ploert, strevende naar geen ander ideaal dan zijne eigene stoffelijke verheffing. Gedurig met dat eenige doel voor oogen, vernedert hij zich en kruipt voor ieder, die in eenig opzicht boven hem staat, tot hij ten laatste, door de gewoonte van zich altijd en in alles naar de wenschen van anderen te schikken, alle gevoel van eigen zedelijke waarde verloren heeft. Menschenvrees is zijne plaag, eigenbaat en lage zelfzucht zijn voor hem de eenige drijfveeren om zijne booze hartstochten en driften in toom te houden, zoolang zijn belang in het spel is. Maar wee u, wanneer zijn doel bereikt is, wanneer hij zich tot onafhankelijkheid heeft opgewerkt en gij van hem afhangt. Dan eischt hij van anderen dezelfde slaafsche onderworpenheid, dezelfde laaghartige kruiperij, waartoe hij zijne eigene natuur vernederd had. Daar hij zelf geen denkbeeld van ware vrijheid heeft, is een vrij man, iemand die gevoel van eigenwaarde bezit, voor hem tegelijk een raadsel en een gruwel. Zwetsende, zich zelven verbergende, om zich in de oogen van anderen te verheffen, is zijn gansche leven een voortdurende leugen, dien de langdurige gewoonte hem gemakkelijk heeft gemaakt.

Geen schitterende talenten, geen hooge verstandsontwikkeling, geen schatten van aangeleerde kennis, niet alle menschelijk weten en kunnen bij elkaâr genomen, kunnen hier vergoeden, wat aan het karakter ontbreekt. - Nooit kan hij, die in zulk

een zielstoestand verkeert, een waarlijk beschaafd man worden. De vrucht kan er fraai en blozend uitzien, maar de pit is bedorven.

Ziedaar dan de twee geesten die wij uit hunne omhulsels te voorschijn hebben geroepen en naast elkander geplaatst. Beide zijn idealen, maar menschen van beider familie, meer of minder ontwikkeld, ontmoet gij dagelijks, in elken stand van de maatschappij. Ge kruist ze op straat, ziet ze in de kerk, in een salon of in eene werkplaats, in een paleis of in eene hut; ze omgeven u overal, en hoeveel tijd en ondervinding behoort er niet toe om den een van den ander te onderkennen! En toch zal er in de geheele natuur bezwaarlijk een grooter contrast te vinden zijn dan tusschen de idealen van deze twee karakters bestaat.

- ‘Foei, dat laatste karakter geeft u kippenvel. Intusschen doet het als contrast het schoone van het beeld, waarnaar wij zochten, nog meer uitkomen. - Amice, ik geloof dat uw middenbeeld gevonden is.’

- ‘Ja, dat geloof ik ook, en dan is onze moeite dubbel beloond. Ik zie niet dat er als kern der ware beschaving en als beheerscher van het geheel der menschelijke vermogens iets schooners kan bestaan dan een *goed, edel* en *groot* karakter, zooals wij dat nu hebben leeren kennen. Het is de vrucht van een langdurigen zelfstrijd, waarvan de kiem in de jeugd wordt gelegd en door eene zorgvuldig wakende, aanmoedigende of bestraffende omgeving met liefde wordt geleid en geholpen, tot men, ouder geworden, genoegzaam ontwikkeld is om zelf te strijden. Het is de in zich zelve gevormde grootheid, waarvan wij in het tweede gedeelte van ons programma het bestaan vermoedden, en die wij nu gevonden hebben.

- Met dat al brilleert ons beeld niet door nieuwheid. Het is de verpersoonlijking van die zelfvolmaking, waarnaar alle edele en werkelijk groote mannen gestreefd hebben en waarvan het denkbeeld vele eeuwen oud is.’

- ‘Maar het is immers juist die onveranderlijkheid te midden van de gedurige wisseling van denkbeelden, waardoor onze kern dit standvastige karakter heeft dat wij zochten, zoodat het beeld, dat daarvan de uitdrukking krachtig op het voorhoofd draagt, door alle volgende tijden heen het hoofdkarakter der ware beschaving zal blijven uitdrukken.’

- ‘Ik kan mij ten minste niets denken dat in de plaats zou kunnen gesteld worden; maar wanneer ge onzen held, zooals hij daar is, de wijde wereld instuurt, dan vrees ik, dat

hij, met al zijne uitmuntende hoedanigheden, niet veel daarin zal uitvoeren, tenzij hij als Robinson alléén leeft en voor niemand te zorgen heeft.'

- 'O, als ge een soldaat zonder wapenen in het veld stuurt, zal hij ook met zijne dapperheid niet veel uitrichten. Wanneer de mensch over geen andere middelen te beschikken had dan over zijne eigene zedelijke en lichamelijke krachten, dan zou het er bitter met hem uitzien, en dan zou hij ook nooit de taak kunnen volbrengen, die hij als braaf en beschaafd man in de maatschappij te vervullen heeft. Wat zouden, wanneer zij alleen stonden, die uitstekende gemoedseigenschappen den generaal, den geleerde of den kunstenaar, den industriëel, koopman of boer, of zelfs den eenvoudigen bediende, helpen in hunne betrekking tot de wereld, tot de plichten die zij daarin te vervullen of de behoeften waaraan zij voor zich en hunne familiën te voldoen hebben? Maar gij raakt buiten de quaestie en vergeet dat wij slechts naar het voornaamste bestanddeel der beschaving te zoeken hadden, naar den heerscher over uw kringetje van harmonische ontwikkelingen. Ons onderzoek is natuurlijk eene kunstenaarsfictie, en toen wij ons daarbij vóór den beschaafden man stelden en hem in onze gedachte ontkleedden, ten einde hem zelven te leeren kennen, hebben wij hem velerlei afgenomen, wat wij onderstelden dat hij bezat, en dat hem inderdaad onmisbaar is; namelijk, een meer of minder gevorderd meesterschap over die zaken die reeds vroeger, in zijne jongelingsjaren, tot de vorming van zijn persoon hadden bijgedragen; want ik zou niet recht weten hoe hij zonder die hulp aan een goed, edel en groot karakter gekomen was.'

- 'Gij wilt zeggen, dat hij om dit, de hoofdzaak, meester te worden, eene ernstige beoefening van kunst en wetenschap noodig had.'

- 'Ik wil zeggen, dat hij, om te kunnen streven naar ons ideaal, al de vermogens van zijne ziel behoefde, en dat wel in eene hooge mate ontwikkeld en zelfs hoe hooger opgevoerd hoe beter. En door welke andere middelen zou hij die ontwikkeling hebben kunnen verkrijgen? Ik wil wel aannemen dat men zonder die hulp een goed en braaf man kan worden, in tegenstelling van een slecht of boos man; maar dan zal men toch als mensch in alle opzichten op zeer lagen trap staan en zonder eenige wapenen tegen de verleiding en dus zeer zwak zijn, *un pauvre sire*, onbekwaam, ongeschikt en

onbeschermd. Maar zonder die hulp een edel en bovenal een groot karakter te verkrijgen, komt mij volstrekt onmogelijk voor. Wij hebben in den loop van ons onderzoek gezien dat kunsten en wetenschappen de beschaving niet in zich zelven dragen; maar, daargelaten dat hare beoefening alleen ons de bekwaamheden schenkt, die ieder beschaafd man in zijnen stand noodig heeft, om zijne maatschappelijke plichten te vervullen, bezitten zij nog bovendien de onschatbare eigenschap om de vermogens die in de menschelijke ziel sluimeren, en die de edelste van Gods groote gaven zijn, wakker te schudden, verder te ontwikkelen en tot hooger streven op te voeren. Ik beklaag van harte den jongen die levendig en opgewekt van aard is, en die zonder die hulp in de wereld wordt gezonden. Bedenk maar eens, dat er een oogenblik komt dat hij de ouderlijke tucht ontwassen is, en zijne natuurlijke aandrift tracht te volgen om zelf zijn eigen meester te zijn, zelf te denken en onafhankelijk te handelen. Die tijd valt juist te zamen met het gevaarvolle oogenblik, dat het karakter bezig is zich te vormen. Hoe meer men nu zijn verstand scherpt, zijne kennis vergroot, zijn schoonheidszin opwekt, zijne verbeelding met schoone en verheven zaken vult, zijnen geest door edele voorstellingen voedt, in één woord, den jongeling in staat stelt om zijne zielsvermogens te ontwikkelen en door zelfbewerking tot verstand en wijsheid te brengen; hoe meer wapenen gij hem voor zijnen zelfstrijd tegen zijne ontwakende hartstochten en driften, tegen zoovele vijanden van binnen en van buiten verschaft; hoe meer gij zijne kans vergroot, om de kostbare kiem, onder de leiding van een godvruchtige moeder, een verstandig vader en in beschaafde omgeving ontstaan, tot de kern van een in waarheid beschaafd man te verheffen. - Ik zie werkelijk niet in, op welke wijze hij er zonder die hulp komen kan, en hoe de verwaarloozing dier eenige middelen tot veredeling en volmaking zijner vermogens te verantwoorden is, wanneer de gelegenheid tot oefening voor hem bestaan heeft. Later zweeft hem toch altijd de groote vraag boven het hoofd: “Wat hebt ge gedaan met de talenten die u zijn toevertrouwd?”’

- ‘Beste vriend, nu zijt gij het, die van de quaestie afdwaalt. Ik begrijp wel dat gij de zaak, die gij met volle waarheid van uitdrukking wilt voorstellen, van alle zijden wilt bezien; maar gij hebt daar zoo even zelf opgemerkt, dat wij

met den reeds beschaafden man te doen hebben, en dus valt de wijze waarop hij gevormd wordt, buiten onze taak. Weet gij wel dat de geesten die wij bij ons onderzoek te voorschijn hebben geroepen, nog altijd staan te wachten. Wat schrikkelijk contrast vormen zij toch, wanneer gij ze zoo in de verbeelding naast elkander plaatst!'

- 'Ja, het zouden twee treffende beelden zijn om door de kunst te worden voorgesteld. Aan de ééne zijde het goed, edel en groot karakter, volmaakt meester over zich zelf, en aan de andere de laaghartige, eigenbelangzuchtige ploert, die door al zijne hartstochten en driften wordt beheerscht. Maar het zou voor ons beeldende kunstenaars eene zware taak zijn om ze erkenbaar uit te drukken.'

- 'Zeer zwaar! de beschrijvende kunst heeft hier veel boven ons voor. Zij laat hare beelden handelend optreden, en beschikt over zooveel tijd en ruimte als zij verkiest, om de verschillende karakters zich voor het oog van den lezer te doen ontwikkelen, terwijl wij slechts een enkel oogenblik kunnen voorstellen. Maar, amice, laat ons oppassen, want wij dwalen weêr af.'

Wij lieten nu in onze verbeelding de beide contrasten, de twee geesten die wij hadden opgeroepen, weêr verdwijnen in de stoffelijke omhulsels waarin zij te huis behooren. Maar nu kan, helaas! de gestalte van beiden even goed ontwikkeld, even schoon gevormd zijn, en misschien kruipt de laagste ziel in het schoonste lichaam. En wanneer zij zich kleeden, passen ongelukkig dezelfde kleêren op beider schouders, welke ook de keuze zij, die zij uit de menigte maken. De een kan juist even geleerd worden als de andere, dezelfde schatten van kennis vergaderen, dezelfde scherpe verstandsontwikkeling opdoen, dezelfde schitterende talenten verkrijgen, en misschien was, onder gelijke omstandigheden, de ploert in zijnen leertijd het edele karakter nog ver vooruit in gemakkelijkheid van bevatting, in vlugheid van geest, in helderheid van oordeel. En wanneer wij hun, voor wij hen in de wereld sturen, waarin zij leven en verkeeren moeten, weêr het kleed omhangen dat wij het eerst hebben afgenomen, het manteltje van wellevendheid en fatsoenlijke vormen, dan past het en plooit zich zoowel om de leest van den een als van den ander, en wie weet of hij, die geen gevoel van eigenwaarde bezit en gewend is om voor alles te buigen, en zich naar alles te schikken en te plooien, er

niet het bevalligst mede uitziet en er zich het gemakkelijkst en het gracieust in beweegt?

- ‘Gij schrikt er van terug, amice, maar ongelukkig is het zoo. Het is niet tegen te spreken.’

- ‘Dat is waarachtig erg genoeg! “Kennis is macht,” zegt de wetenschap, en dat is volkomen waar, want elk vermogen geeft macht: kunst geeft macht, een diepe overtuiging geeft macht, rijkdom geeft macht, en alles wat ge meer bezit dan een ander, geeft overwicht en dus macht. Wij hebben nu gezien, dat het er maar op aankomt in wiens handen zich die macht bevindt, wie de toevertrouwde gaven beheerscht. Het is nu wel zeker dat het meesterschap over één of meer van die machten weldadig en veredelend zal werken, vrede en welvaart verspreiden, onder het bestuur van een in waarheid beschaafd karakter; maar stel eens daartegenover waartoe het leiden moet, wanneer de lage en eigenbelangzuchtige ploert, die reeds uit zich zelven zoo gevaarlijk is, zijne eigene sluwe krachten honderdvoudig zal vermeerderd zien door de macht der wetenschap en het vermogen der kunst. Het is waarlijk wel om van terug te deinzen, vriend!’

- ‘Ja, en het is te erger, omdat de eenige wetenschap die den mensch kan leeren bij wien hij zich behoort aan te sluiten, en wien hij zooveel mogelijk moet vermijden, namelijk de menschenkennis, nergens gedoceerd wordt, en slechts de vrucht kan zijn van eigen opmerking - en hoe weinigen merken op! - of van eigen ondervinding - en hoe laat komt die, en hoe dikwijls kan men al bedrogen zijn, voor die kennis is opgedaan! Maar het helpt niets om daarover te klagen; het kwaad is er, en zal er wel altijd blijven. Vragen wij liever wat de beste wijze is om er zich tegen te wapenen; en dan geloof ik dat de eenige waarborg, dien de eenvoudige en brave man zich tegen sluwheid, bedrog en valsche voorstellingen, onder den schijn van waarheid voorgedragen, kan verschaffen, bestaat in eene flinke intellectueele ontwikkeling, die verstand geeft en zooveel scherpzinnigheid aan het waarnemingsvermogen bijzet, dat hij daardoor een wapen tegen dit gevaar in handen heeft. De rest moet in den omgang met vele menschen geleerd worden. Hopen wij dus maar dat hij die lessen, die hij niet missen maar ook niet ontloopen kan, niet te duur betalen zal!’

- ‘Er zal wel niets anders aan te doen zijn; maar de

twijfel komt toch bij mij op, of een zoo lage ploert als ons contrast ons gegeven heeft, wel tegelijk een ernstig door kunst en wetenschap ontwikkeld man kan zijn. Vriendlief, men gaat met geen vuur om, zonder zich te verwarmen, en met geene beschavende elementen, zonder dat zij sporen van die schaving achterlaten, en daaruit zou ik besluiten, dat dezelfde middelen die het goede karakter tot adeldom en grootheid voeren, ook de scherpe hoeken en kanten van het contrast moeten afslijpen.'

- 'Ik zou het gaarne willen aannemen; maar ik vrees veeleer, dat zij die scherpen en dus meer krachten ten dienste van zijne huichelarij zullen stellen. Laat ons tot eigen verdediging het kwaad maar flink onder de oogen zien, en ons niet verbloemen, dat er schrikkelijke ploerten onder elken vorm en in elken stand in de maatschappij gevonden worden; en nemen wij maar eenvoudig de opmerking van den Engelschen prediker Spurgeon als volkomen waar aan, dat namelijk "niemand meer op een eerlijk man gelijkt dan een doortrapte schurk". Dat is wel het voorzichtigste. Wanneer het op onzen weg lag om te onderzoeken, welk middel het meeste kans gaf, om hun aantal te verminderen, dan zou ik gelooven, dat men het kwaad zou moeten aantasten, waar ons onderzoek ons nu geleerd heeft dat het zit, namelijk in het karakter; en dit is eene plant, waarvan de kiem in de eerste jeugd wordt gelegd. En nu houd ik mij overtuigd, dat de vrucht, die zij later zal opleveren, voor een groot gedeelte zal afhangen van de wijze waarop, en de zorg waarmede, de plant in de kindschheid is opgekweekt.'

- 'Wel die zorg is de taak van de moeder; wanneer ik u dus wel begrijp, dan wilt ge de vermindering van dat booze ras in de verbeterde opvoeding van de moeder zoeken.'

- 'Voor een groot gedeelte zeker! Ik geloof dat het niet te berekenen is, hoeveel dank de maatschappij schuldig is aan de beschaafde moeder. En hieronder versta ik de vrouw, die met een door en door godsdienstig en eenvoudig gemoed begaafd, met een liefdevol hart en met voortdurende zorg, geduld en waakzaamheid op iedere uiting van het ontwakend zieleleven van haar kind let, en op hare eigene zachtzinnige wijze aanmoedigt wat goed is, wakker schudt wat slaapt, bestraft wat kwaad is, en zoo den grond legt van die deugden, die bij verdere ontwikkeling de pijlers vormen, waarop het

karakter zich bouwt. “Moeder, is de naam van God in den mond en in de harten der kleine kinderen”, zegt Thackeray, - en gij weet, dat hij een goed waarnemer was, - en in die waarheid ligt hare macht, en de wijze waarop ze die uitoefent besloten. Wanneer nu die moeder niet alleen eene liefdevolle, maar ook eene verstandige vrouw is, met zooveel ontwikkeling, dat zij hare zware taak begrijpt, en met zooveel kennis en schoonheidszin gewapend, dat zij zelve een groot belang stelt in alles wat goed, edel en groot is, dan zal haar invloed op de verdere ontwikkeling van het jeugdige karakter, ook zelfs in later leeftijd, boven alle beschrijving groot zijn. Dan helpt zij den zoon onbewust in zijn zelfstrijd, moedigt zijne zucht naar kennis, zijne liefde tot kunst, zijn streven naar zelfvolmaking aan, en doet dat op eene wijze, die het hart van de beschaafde moeder alleen ingeeft en alleen kent. Het is zoo dikwijls gezegd en herhaald, dat alle groote mannen groote moeders hebben gehad, dat het bijna tot axioma is geworden; en welk ontwikkeld man schat niet den veredelenden invloed der beschaafde vrouw op de vorming zijner kinderen hoog? Wie dien invloed tot zelfs in de armste hut wil leeren kennen, doe slechts onderzoek bij die heeren, die met een liefdadig doel de woningen der behoeftigen op ongeregelde tijden bezoeken. Zij zullen u van den invloed van de in haren stand beschaafde of onbeschaafde moeder een alles afdoend tafereel ophangen. Hoog of laag geplaatst, de moeder oefent op de vorming van het kind en den jongeling, en dus van den aanstaanden staatsburger, eenen onberekenbaren invloed uit, en daarom heb ik mij nooit kunnen begrijpen, waarom men zich niet meer aan de opvoeding en opleiding der vrouw heeft laten gelegen zijn. Is er wel iets nuttiger, iets meer in het belang der maatschappij te denken, dan dit?’

- ‘Het komt er maar op aan, wat ge er door verstaat. Er wordt tegenwoordig veel over dit onderwerp gesproken, en ik moet u ronduit bekennen, dat ik reeds veel gehoord en gelezen heb, dat mij, kunstenaar, niet bevalt. Ik stel zoo gaarne het echt vrouwelijke type op mijne tafereelen voor, en heb dat reeds in zoovele toestanden in lief en leed bestudeerd en afgebeeld, dat het mij nu zeer aan het hart zou gaan, indien men mijn ideaal in een kalm redeneerend, zuiver verstandswezen zou willen hervormen.’

- ‘God beware ons voor die ramp! Redeneerende mannen

zijn dikwijls al zoo zwaar op de hand. Maar ik geloof, dat wij ons daarover niet ongerust behoeven te maken; hare eigene vrouwelijke natuur zou zich tegen die omschepping verzetten. Gij vergist u echter in mijne meening. Wat ik bedoel is niets nieuws. Wij hebben gelukkig in Neêrland vrouwen en moeders, die men gerust als modellen voor het toekomend geslacht kan stellen; vrouwen, die op hare eigene stille wijze zoo echt godsdienstig en naar hart en geest ontwikkeld zijn, die zooveel zedelijke kracht hebben, zoo scherpzinnig en zoo verstandig en toch zoo echt vrouwelijk in al hare handelingen en oordeelen zijn, dat ik slechts uit mijne herinnering had te putten, om het model van de goede moeders te vinden, dat ik straks heb willen beschrijven. En zoo hebben wij er vele en in alle standen, maar juist omdat zulke vrouwen zich zoo weinig op den voorgrond dringen, worden zij, uitgenomen in den kring waarvan zij den zegen uitmaken, weinig opgemerkt. Wat ik nu bedoel is, dat men trachte - vergeef mij het triviale der uitdrukking - die soort goed te bestudeeren en aan te kweeken, zoodat wat nu de minderheid uitmaakt, later tot het algemeene type van de Nederlandsche moeder wordt verheven. Ik zou geen grooteren zegen voor ons geliefd vaderland kunnen bedenken dan deze, en geen beter middel om langzaam dat booze ras te verminderen, dat ons contrast ons gegeven heeft, dan het ontluikende zieleleven van onze jongelieden, met hun goed en kwaad, onder de liefderijke zorg van zulke moeders te stellen.’

- ‘Gij spreekt hier uitsluitend over de vrouw, die, als gade en moeder, beschavend op de vorming van haar gezin moet werken, en dan kan ik mij bij uw oordeel volkomen aansluiten. Maar, amice, wij zijn weêr aan het afdwalen en hebben, al voortpratende, weêr een aardig uitstapje gedaan; beken, dat wij bij ons onderzoek nog al enkele malen van den grooten weg zijn afgesukkeld.’

- ‘De vraag is of wij daarbij niet gewonnen hebben, en of wij zonder dat zoo goed als nu tot de kennis van het terrein zouden gekomen zijn. Het doorloopen van die zijpaden geleidt nog al dikwijls tot gezichtspunten, die men anders zou gemist hebben. Wij zullen nu welhaast op de hoogte zijn om te weten wat wij door een beschaafd man moeten verstaan, en het wordt tijd, dat wij eens op den door ons afgelegden weg terugzien.’

Wij hadden onzen onderzoekingstocht ondernomen met het doel om te ontdekken, waar ergens, te midden van de menigvuldige bestanddeelen waaruit de geheel ontwikkelde mensch bestaat, de eigenschap huist, die het geheel tot een in waarheid beschaafd wezen verheft; waar tusschen die alle de heerscher troont, die, de beschaving in zich zelven dragende, dien geheelen kring van ontwikkelde vermogens in alles en te allen tijde tot een beschaafd doel gebruikt, en uit den aard van zijn wezen niet anders kan, zonder van zijnen adel afstand te doen.

Wij hebben, om dit te vinden, den mensch in zijn maatschappelijken omgang nagegaan en de sporen van dit bestaan gevonden in de achting die zijne persoonlijkheid aan zijne omgeving inspireert, in zijne eerbiediging van de meeningen van anderen, in zijne beleefde en waardige houding ten opzichte zijner meerderen, in zijn eenvoudig, welwillend en vriendelijk gedrag met gelijken en minderen. Wij hebben naar die hooge eigenschap gezocht in de middelen, waardoor zijn geest wordt ontwikkeld en de menigvuldige bekwaamheden verkregen worden, die men door de studie der wetenschap en het beoefenen der kunst kan opdoen. Wij hebben hem bespied in zijn innerlijk bestaan en ten slotte gevonden, dat het kostbare kleinood, dat wij zochten, huist in het gemoed en bestaat in het bezit van een goed, edel en groot karakter. Wij hebben hierin het zelfstandige element gevonden, dat door zelfstrijd tot zelfvolmaking gekomen is, en dat bij alle gedachten en handelingen op deugden steunt, die geplant zijn in een diep godsdienstig gevoel, en dat daaruit voortdurend zijne krachten put. Wij hebben gezien, dat al de gaven van den geest en van het gemoed, dus de edelste eigenschappen der ziel, als vormende beginselen hebben medegewerkt om ten slotte die grootheid voort te brengen, die, volstrekt meester over zich zelve geworden, als souverein vorst heerscht over den geheelen kring van vermogens, die haar, in meerdere of mindere mate van ontwikkeling, zijn toevertrouwd.

- ‘Beken dat het een prachtig beeld is: de mensch in al zijne heerlijkheid, de ware Koning der Schepping.’

- ‘Maar, helaas! een ideaal, amice. Wij, kunstenaars, konden niet anders vinden.

- En dat behoeft ook niet; het is de taak der kunst om in deze soort van voorstellingen op het ideaal te wijzen. Die nu in de werkelijkheid het dichtst daarbij komt, is de beschaafdste.’

- ‘Toegestemd; maar herinnert ge u nog, dat wij ons voorgenomen hadden om uit de bestanddeelen, die wij bij ons onderzoek zouden vinden, een beschaafd man te componeeren. Willen wij, kunstenaars, ons eens wagen aan het uitdenken van eene definitie, die in alle standen past?’

En na eenig overleg vonden wij het volgende: De man die, begaafd met een goed, edel en groot karakter, over zich zelven en al zijne vermogens heerscht; die zooveel wetenschappelijke kennis en zooveel kunstvermogen te zijnen dienste heeft, als de plaats eischt die hij in een welgeordende maatschappij inneemt; en die, met veel menschenkennis gewapend, huizende in een door oefening ontwikkeld lichaam, zich op die plaats met welwillende en wellevende vormen beweegt.

Verhoog of verlaag, vermeerder of verminder zijne vermogens tot op het peil van de plaats waarvoor hij bestemd is; geef hem bij die algemeene ontwikkeling, die hij reeds te zijnen dienste heeft, het meesterschap over de specialiteit die bij die plaats behoort, en wijs hem dan een sport of standpunt op de maatschappelijke ladder aan, waar ge verkiest, hoog of laag, in welken rang of stand ge wilt; vertrouw hem alle mogelijke middelen en krachten toe, - in alles en te allen tijde zal hij, als een in waarheid beschaafd man, de plaats die hij bekleedt eer aandoen, en een zegen zijn voor zich zelven, voor zijne naaste omgeving en de geheele maatschappij waarin hij leeft.

- ‘Zie zoo, mijn waarde, wij hebben nu, zoo goed als in ons vermogen lag, onze gedachten over ware beschaving tot helderheid gebracht. Ik vermoed, dat, naarmate wij gaandeweg meer bekend zijn geworden met de volle beteekenis van hetgeen wij door die woorden moeten verstaan, ook uwe schilderij zich stap voor stap duidelijker voor uwen geest is gaan teekenen. Kunt ge uwe eerste schets nu nog gebruiken?

- Geheel en al! Is het toch niet zonderling, dat een in ons bijzijn gesproken woord in sommige oogenblikken plotseling en als bij intuitie een tafereel voor onzen geest kan roepen, eene soort van visioen, dat, ja, wel nevelig en onbepaald in de details is, maar toch als massa zooveel waarheid bevat, dat men het later, als men, bij nadere kennismaking met de zaak, die het eerst van zijn leven helder voor zich ziet staan, slechts deel voor deel behoeft uit te werken, om dat alles uit te drukken? Had ik geen gelijk, toen ik u vroeger schreef, dat ik veel waarde aan die eerste opbruising der gedachte hecht?’

- ‘Ik kom tegen dat plotselinge op, vriend! Gij waart niet zoo onvoorbereid, als gij schijnt te gelooven. Och! wij allen, wij hebben van onze eerste jeugd af over beschaving hooren spreken en zijn er mede opgegroeid. Alles wat schoon, nieuw of nuttig was, elke belangrijke vinding, elke verbetetering, hetzelfde op welk gebied, hebben wij altijd aan dien invloed hooren toeschrijven, en de beschaving dus reeds vroeg als iets voortreffelijks leeren beschouwen en zoo, in den loop van ons leven, schatten van bewondering voor haar opgegaard. Later gebruikten wij het woord als eene oude kennis, en het is ons nooit in het hoofd gekomen om naar de juistheid of den omvang der uitdrukking onderzoek te doen, omdat wij toch reeds diep gevoelden, wat er mede bedoeld werd. Gij hadt dus, in plaats van onvoorbereid te zijn, integendeel eene lange voorbereiding, ik meen een omvoeren in de ziel van de ideeën, door dat woord opgewekt, achter u, en op het oogenblik dat gij het in uwe kunstenaarshersenen tot een kunstidee gingt omscheppen, stond al wat gij daaromtrent in uw hoofd, in uw hart en uwe verbeelding levenslang hadt opgegaard, ik meen de geheele chaos tegelijk, als een visioen plotseling voor uwen geest, maar nevelig, als beelden in het verre verschiet. En nu is het wel niet aan u dat ik behoef te zeggen, dat het eerste scheppen van eene kunstgedachte geen werk van onze rede of van ons verstand, van nadenken en analyse is, maar dat het eenvoudig de afspiegeling is van hetgeen in ons ligt, van gedachten waarvan wij diep doordrongen zijn, die wij voor waar houden, en die in ons kunstenaarsbrein om zoo te zeggen verlichamelijkt worden en zich in vormen en gestalten voor onzen geest vertoonen, niet bij opvolging of trapsgewijze, maar in haar geheel, als een spooksel, wanneer wij namelijk tot die schepping gunstig gestemd zijn, en anders niet.’

- ‘Dat is, helaas! maar al te waar. Er zijn oogenblikken dat het schijnt alsof die vormkracht niet voorhanden is, en dan kunt ge met den besten wil niets voortbrengen. Span u maar in, tob u maar af, het helpt niets, en wanneer ge, verdrietig over uwe dofheid, eene sigaar opsteekt en baloorig gaat wandelen, dan gebeurt het, dat hetgeen ge met zooveel inspanning te vergeefs trachttet te verkrijgen, plotseling en helder voor uwen geest staat, op het oogenblik dat ge er het minst op verdacht zijt.’

- ‘Ja, zoo gebeurt het dikwijls, en op welke wijze onze

gedachten en gevoelens in de mysterieuse werkplaatsen van den menschelijken geest in vormen en gestalten worden omgezet, zal nog wel voor langen tijd een diep geheim blijven; maar wat wij, op grond der waarneming, wel als *zeker* kunnen aannemen, is, dat die werking niet aan onzen wil onderworpen is. Wij hebben er niet over te gebieden. Slaapt dat vermogen om te concipieeren, dan kan het noch door redeneering, noch door methoden of theoriën, noch door het inspannen van al onze denkvermogens te zamen genomen, worden wakker geschud. Och! ieder kunstenaar weet dat bij ondervinding, en legt in zulke oogenblikken eenvoudig zijne pen of penceel of beitel tot op een gunstiger oogenblik weg. Maar dat hetgeen uwe phantasie u in dat gunstig oogenblik als nevelige massa vertoont, in het algemeen zeer veel waarheid bevat, is niet zoo vreemd als gij meent; want zij vertoont u slechts wat gij uw leven lang als zoodanig beschouwd, gehoord, gelezen of besproken hebt. Wilt gij dat visioen intusschen voor u zelven wat meer uitwerken of voor anderen aanschouwelijk en begrijpelijk maken, dan is uw opgewekt gevoel niet meer voldoende, maar uw verstand moet in het werk gesteld en uwe kennis te hulp geroepen worden. Dan moet men door onderzoek en studie dieper in de zaak dringen, en dat hebben wij nu, geholpen door de ontwikkeling en de kennis die wij reeds bezaten, op onzen onderzoekingstocht trachten te doen.'

- 'Beken dat het ons tribulatiën genoeg heeft gekost; maar dat onderzoek heeft ook veel tot klaarheid gebracht. Het is nu ten minste voor mij niet twijfelachtig meer, wat het voornaamste bestanddeel of wat de kern der ware beschaving is; en dus ook wat het hoofdbeeld op mijne schilderij moet voorstellen, dat, als beheerscher van het geheel, in het midden van mijn tafereel geplaatst, dadelijk het oog van den beschouwer moet trekken. Het kan een schoon beeld wezen, dat karakter, dat, goed, edel en groot zijnde, in zich zelf al de bestanddeelen van een hoog type bevat, en dat ook, juist wijl het eene algemeen menschelijke eigenschap moet voorstellen, in zich zelf de noodzakelijkheid draagt, om in den klassieken of idealistischen vorm der kunst te worden uitgedrukt. Een schoon ontwikkelde vorm, kalm en waardig in uitdrukking, houding en gebaren, moet het een persoon van middelbaren leeftijd voorstellen; want vóór dien tijd is men niet in waarheid beschaafd. Ik zie het beeld in diepe gedachte, als een

begonnen denkbeeld vervolgende of naar het onbekende zoekende, met vasten, zich zelf bewusten blik in de ruimte staren. Beelden of symbolen van deugden, of wel van den godsdienst, die de idealen van alle in zich bevat, omgeven en karakteriseeren het beeld, maar dit gedeelte zie ik nog niet duidelijk voor mij staan, en het zal mij veel moeite kosten om daarvan eene schoone groep te vormen. Een weinig lager zijn in het rond, in allerlei standen, al de vermogens gegroepeerd, waarover de volkomen ontwikkelde mensch te beschikken heeft; liefelijke beelden, die ieder de drager of draagster eener gedachte zijn, en in gelaatstrekken, houding en gebaren hare verschillende eigenschappen moeten uitdrukken. Zij houden allen het oog gevestigd op het, als souverein over hen heerschend middenbeeld, gereed om met al hunne middelen te gehoorzamen aan iedere gedachte, die zij op het denkend voorhoofd van den beheerscher lezen. Dat is nu uw kringetje van ontwikkelingen. De attributen, die tot de uitdrukking van hun karakter noodig zijn, en die ik in het begin van mijn onderzoek reeds gevonden en geschetst heb, brengen, met de verschillende stoffen waarin die beelden gekleed zijn, rijkdom en kleur aan. Een helder en zonnig licht, dat het tafereel van boven af beschijnt, en met zijne volle kracht op het middenbeeld valt en gedeeltelijk over, gedeeltelijk langs de andere beelden heenschuift, zal gloed en levendigheid aan het geheel geven. - Zoo zie ik mijn tafereel in mijne gedachte voor mij staan. God geve mij nu, bij de compositie van elk afzonderlijk gedeelte, eene gelukkige inspiratie, en wanneer ik het dan tot een goed en harmonisch geheel kan brengen, hoop ik dat het eene rijke schilderij zal kunnen worden.'

- 'Pas maar op, amice, voor de bijtende kritiek, die op de tafereelen gemaakt is uit de school van Boucher, van Loo, Gessner en de overige meesters uit den tijd der allegoriën. Gij herinnert ze u wel: "Il y a trop de mouton et pas de loup."'

'En het contrast dan? O, ik vergat u te zeggen, dat ik dat uitdrukken wil door de monsters van huichelarij, leugen en eigenbaat. Ik kan die als overwonnen aan de voeten van het middenbeeld of wel op den tweeden grond plaatsen en in de schaduw weg doen zinken, zooals het best met mijne compositie zal uitkomen. Geloof vrij, dat zij ook op de

schilderij contrast zullen vormen en de taak der wolven op zich nemen.'

- 'Ik heb er nu nog altijd dit tegen, dat uw tafereel in alle tijden past, en het is eene eigenschap der beschaving, dat zij, wel hortend en stootend, maar toch gedurig vooruitgaat. Hoe drukt ge nu, bijv., de beschaving der verschillende eeuwen zoo karakteristiek uit, dat de beschouwer uwe meening vatten en herkennen kan?

- Daarin zie ik minder bezwaar. Ik geloof, dat ons middenbeeld, daar het eene standvastige grootheid is, voor alle tijdperken als heerschend beeld te gebruiken is. Mijns inziens zijn er te allen tijde in waarheid beschaafde menschen geweest; d.i. meer of min volkomen afdrukken van het type voorgesteld door ons middenbeeld, omkleed met het kunnen en weten, en dus ook met de ontwikkeling en den gezichtskring van den tijd waarin zij leefden. Het komt mij voor dat het karakteristieke onderscheid voornamelijk bestaat in het verschil en het aantal der middelen waarover het heerschend beeld te beschikken heeft, en die, bij vergelijking van de ééne eeuw met de andere, den vooruitgang genoegzaam uitdrukken om den tijd te kunnen bepalen. Ik geloof dat, zonder hem in iets te kort te doen, men veilig kan aannemen, dat een beschaafd man van vroegere eeuwen, die geheel onvoorbereid in dezen tijd werd overgeplaatst, daarin maar een ongelukkige figuur zou maken. De kunstenaar, die de verschillende tijdperken der menschelijke beschaving zou willen voorstellen, zou dus moeten beginnen met ernstig de geschiedenis van dien langzamen maar voortdurenden vooruitgang te bestudeeren. Ik geloof, dat men veilig kan aannemen, dat die nooit bij alle vermogens tegelijk, in dezelfde mate plaats had, - ik meen zoo, dat er in ieder tijdperk iets geweest is, dat den menschelijken geest meer bijzonder bezig hield, zoodat door die voorliefde het eene altijd meer dan het andere tot zekere hoogte werd gebracht. En dat kon moeilijk anders. Groote zaken eischen de geheele toewijding van velen en van de besten, en wanneer daardoor de algemeene aandacht er op getrokken werd, droeg ieder het zijne tot de oprichting van het gebouw bij, en zoo werd, willens of niet, een zeker eenzijdig streven geboren. Maar de ondervinding leert, dat dit niets verontrustends heeft; want er is, gelukkig voor ons, eene hoogere Macht, die over alles waakt, en wanneer de actie in werkelijkheid te groot wordt, ziet ge de reactie onder dezen of

genen vorm altijd volgen, maar de vruchten van de misschien te groote eenzijdigheid worden behouden, en zoo vermeerdert gaandeweg de rijkdom. Eenige jaren geleden vergeleek een onzer geleerden den ontwikkelingsgang der menschheid, zeer eigenaardig, bij den gang van een schip, dat laveerende naar zijn doel streeft. Nu eens vervalt de geest van de menschheid te veel naar de ééne zijde, om later, door de ondervinding geleerd, naar den tegenovergestelden kant over te steken, maar intusschen gaan wij voortdurend vooruit. En nu geloof ik, dat hierin het middel ligt om de beschaving der verschillende tijdperken uit te drukken, namelijk door helder en karakteristiek voor te stellen, welke ontwikkeling onder de verschillende, die zij in het algemeen bezaten, bij ieder van die tijdperken op den voorgrond stond, en die op de schilderij zoo te plaatsen, dat zij onder al de andere ook het meest de aandacht van den beschouwer trekt. De omgeving doet dan de rest.'

- 'Het zou een groot veld van studie en rijk aan tafereelen voor den kunstenaar zijn, amice! maar het zou vrij wat tribulatiën kosten, voordat men zich in ieder van die tijdperken zoo had ingewerkt en er zich genoeg in te huis voelde, om de teekenpen op te nemen en met het schetsen van het eerste beeld te beginnen.'

- 'Nu ja, maar dat zou zijne aanmoediging en zijne belooning in zich zelf dragen. Verbeeld u een tafereel uit een der schitterende tijdperken der beschaving, waarin de kunst bloeit en door haren gloed alles verheerlijkt en met al hare voertuigen meesterstukken schept, die de bewondering der volgende eeuwen zullen wegdragen. Gevoel en verbeelding staan op het fijne, geestige en opgewekte gelaat van ons middenbeeld te lezen, dat natuurlijk den geest van den tijd terugkaatst. Ge kunt de omgeving zoo prachtig denken als ge verkiest, mits ge maar in alles eenvoudig, grootsch en edel blijft. Ongelukkig drijft de mensch alles tot het uiterste, en de overbeschaving volgt, met haar gevolg van weelde, zingenot en zedenverslapping; ons middenbeeld verdwijnt en de reactie is daar. Of wel, ge stelt een tijdperk der beschaving voor, waarin een koud en dor intellectualisme den grondtoon vormt en eene eenzijdige beoefening van alle vermogens van het verstand op den voorgrond staat: dan is het praktisch nuttige het doel van alle streven en alles jaagt uitsluitend naar vermeer-

dering van stoffelijke welvaart. Op het edel, schoon, maar strak gelaat van ons middenbeeld staat de zuurziende ernst van den heerschenden tijdgeest te lezen. De omgeving is dus recht- of rondlijnig, zonder geestverheffing, maar volstrekt voldoende aan de behoefte, totdat de mensch, gedrukt door die vulgariteit, naar reactie verlangt.

Bij het eerste tafereel voegen de warme tonen van een zonnig licht over vroolijke kleuren, bij het tweede de schoone maar koele tonen van het licht over kleuren die allen tot stroeven ernst opwekken, waarvan geene enkele tot vreugde stemt. - Gelooft ge niet, dat het uitwerken van die twee tafereelen, gekozen uit de menigte, u genoeg gelukkige oogenblikken op uw stil atelier zou bezorgen, om al de tribulatiën te beloonen, die uw zoeken en wroeten u gekost heeft?' -

- 'O! dat geef ik u gaarne gewonnen, maar, vriend! gij hebt de contrasten hier al zeer scherp, en ik geloof wel wat al te scherp, geteekend. Zoo verre gaat de eenzijdigheid nooit.'

- 'Mogelijk hebt ge gelijk, maar een weinig overdrijving is, om den wille der duidelijkheid, hier wel geoorloofd. Maar in mijne schilderij komen zij niet te pas. Ik moet de ware beschaving voorstellen en het woord zelf verbiedt de voorstelling van eenige eenzijdige richting. Het is een ideaal waarin de menschelijke vermogens in volstrekt evenwicht moeten ontwikkeld zijn, en het gevoels- en verstandsleven tot elkander in harmonie en onder beheer van het door ons gevonden middenbeeld staan.'

- 'Ook komt het mij voor, dat ge in uwe voorstelling wel twee verschillende phasen der beschaving, en wèl de twee tegenovergestelde oevers van den stroom waarop het schip laveert, maar nog niet den vooruitgang hebt uitgedrukt. En die is toch zoo duidelijk en gemakkelijk aan te wijzen. Denk eens aan de slavenquaestie nu en vroeger, of aan de verhouding der verschillende standen tot elkander nu en eene eeuw geleden, of aan de verzorging van zieken en vooral van krankzinnigen nu en vijftig jaren vroeger, of aan de minder wreede rechtspleging en zoo verder. Ge zoudt het in tafereelen moeten voorstellen, al was het alleen uit dankbaarheid. Of zie eens op een ander gebied. Wat ziet ge daar allengs, van tijdperk tot tijdperk, in menigvuldige en ver uiteenloopende zaken, den gezichtskring zich vergrooten, dampen verdwijnen

en helder worden wat vroeger duister was! Hoevele schijnbaar niets beduidende kleinigheden worden groote zaken, en hoevele dingen waar men vroeger tegen opzag, bleken in later tijdperk slechts onderdeelen te zijn van een geheel, dat men zich te voren niet gedroomd had! Ge ziet zoo allengs meer kennis, onberekenbaar meer middelen en nooit gekende krachten ten dienste van ons middenbeeld stellen; - allen belooningen van het werken en zwoegen van vele op elkaâr volgende geslachten, van wie wij nu de erfgenamen zijn. Wel hebben wij, die er van genieten, reden om dankbaar te wezen!'

- 'Op voorwaarde dat zij onder beheer staan van een goed, edel en groot karakter, maar wee als ons middenbeeld het contrast zou moeten voorstellen!'

- 'O, ik heb te veel vertrouwen op eene liefderijke Voorzienigheid, om niet te gelooven dat de reactie dan spoedig volgen zou. Maar laat ons niet afdwalen. Kunt gij den vooruitgang niet op eene of andere wijs uitdrukken? Die behoort zoo geheel bij het denkbeeld van beschaving. Ge kunt daarbij aan geen stilstand denken, en het zal altijd zijn, als of er iets aan het volkomene der voorstelling ontbreekt, als die niet is uitgedrukt.'

- 'Het kan. - Niet op de schilderij zelve; want dan raak ik in gevaar om van het algemeen standpunt af te dwalen, en de aandacht op eene bijzonderheid te vestigen. Maar in de omgeving zou het te vinden zijn. Ik zou er de omlijsting mede kunnen versieren en het denkbeeld van *vooruitgang* zelf, in kleine tafereelen, in *beeld brengen*, bij voorbeeld op deze wijze. N°. 1. Een reiziger die met moeite over de ongebaande heide voortstrompelt. N°. 2. De kar die over ruwe wegen hotst. N°. 3. De postwagen die over aangelegde zandwegen rijdt. N°. 4. De diligence die met vijf hengsten over wegen van steen draaft. N°. 5. De spoorwagen die over ijzeren banen vliegt. Deze laatste kon onder de schilderij geplaatst worden, om den tegenwoordigen tijd te karakteriseeren. En dan, op het laatste tafereel, eene sphinx of op eene of andere wijze in beeld gebracht vraagteeken, dat de gedachte van zelf geleidt naar het nog onbekende op den eindeloozen weg van den vooruitgang. Dan is geloof ik de meening duidelijk te lezen, en de gedachte die het woord "vooruitgang" opwekt, in het algemeen uitgedrukt. Die tafereeltjes konden op schilden of me-

daillons geplaatst en door loofwerk met elkander verbonden worden; zij behooren in een neutralen toon te worden uitgevoerd om de schilderij niet te hinderen. Terwijl ik mij nu aan het werk ga zetten om mijne schilderij te ontwerpen, zal ik het denkbeeld “vooruitgang” als onderwerp eener compositie aan mijne verstgevorderde élèves geven. Ik zal hun mijne meening duidelijk uitleggen en hen dan verder vrij laten om tusschen het eerste en het laatste zooveel tafereeltjes te ontwerpen als zij verkiezen, of voor het uitwerken van hun denkbeeld gelooven noodig te hebben. Zij kunnen het behandelen in den stijl die het best met hun karakter overeenkomt, en de schilden of de medaillons en het loofwerk schikken zooals hunne verbeelding hun dit voorspiegelt, op voorwaarde, dat zij in de omgeving der tafereelen niets aanbrengen dan wat in den tijd tehuis behoort, die door het tafereel wordt voorgesteld, en bijv. geene planten nemen die toen nog niet bekend of opgemerkt waren, enz. Ik denk dat die jonge hersenen wel iets frisch en nieuws zullen uitbroeden; zij zijn tusschen de 18 en 24 jaren, en ik zal hen verzoeken, zich niet met elkander te bemoeien. Ik verzeker u dat zij het druk zullen hebben. Er zal wel een enkele chevalier de la triste figure bij zijn, maar de meesten zullen met gloeiende wangen en omhoog gestreken haren het beeld trachten te vatten dat ons voor de verbeelding danst, en dat door mijn praten is opgewekt, gelukkig als de gelukkigsten, wanneer het naar hun wensch gaat. - Och! wat gelukkige leeftijd!’

- ‘O ja, hier is ten minste de jeugd nog jong; maar ik zou u wel vooraf kunnen zeggen, welke gebreken gij te corrigeeren zult hebben.’

- ‘Dat is niet moeilijk; nous avons passé par là. Hunne jeugdige verbeelding zal hen te veel dartele sprongen doen maken, en er zal veel van den weelderigen overvloed moeten weggekapt worden, om tot den noodigen eenvoud te komen, die bij de schilderij past. Ik zal hunne schetsen bewaren om ze u te laten zien. Intusschen wordt het tijd dat wij rusten. Het doel is, dank uwe hulp, bereikt. Het tafereel staat nu helder voor mijnen geest, en ik kan eindelijk aan de compositie van het hoofdbeeld beginnen.’

En na eenigen tijd namen wij afscheid; hij om aan het werk te gaan, ik om dit stuk te schrijven. Nu het hier afgewerkt voor mij ligt, treft het mij weêr, hoevele bladzijden schrifts

er noodig zijn, om voor anderen uit te drukken wat de gedachten in zooveel korteren tijd omvatten; maar het verschil in tijd daargelaten, moet de weg dien ik beschreven heb, werkelijk door den kunstenaar doorloopen worden. Hij kan niet aan de compositie van zijn werk beginnen, voordat het onderwerp goed begrepen en in zijne volheid in zijnen geest opgenomen en daarin verwerkt is. Welke tribulatiën hem dit bezorgen kan, had ik op mij genomen te vertellen, en de lezer zal nu zelf moeten beoordeelen, of ik hem daarvan eenig denkbeeld heb kunnen geven.

Tilburg, Maart 1872.
C.C. HUYSMANS.

Japan in 1871.

III.

De handel.

(*Vervolg van blz.* 345).

In het algemeen mag de toestand van den vreemden handel in Japan in het afgeloopen jaar bevredigend heeten. De totale omzet is grooter dan die der vorige jaren; de winsten zijn echter minder geworden. De Westersche kooplieden in Japan klagen dat de handel niet winstgevend genoeg meer is, doch hunne klachten zijn wel wat overdreven. De reden hiervan is, dat in vroegere jaren veel te hooge prijzen door de Japanners betaald werden, hetgeen evenwel door het langduriger verkeer met de westerlingen meer en meer verminderde. Dit is een hoogst natuurlijk verschijnsel, dat bij de openstelling van Japan voor den vreemden handel vooruit te zien was. De handel zal na verloop van tijd meer en meer aan den Europeeschen gelijk worden en geene gelegenheid meer geven voor de groote winsten, die verscheidene kooplieden van vroegeren tijd in weinige jaren tot gefortuneerde menschen deed worden.

De stoomvaart en de telegrafie hebben Japan in den cirkel van den gewonen handel meêgetrokken. Er zal echter altijd voor een aanzienlijk aantal handelshuizen eene voordeelige bezigheid in Japan overblijven, omdat dit land aan vele artikelen behoefte heeft, die het zelf niet kan produceeren, en omdat Japan aan den anderen kant eenige hoofdartikelen, zooals thee en zijde, aan Europa kan leveren.

Tot ons leedwezen is de verhouding tusschen in- en uitvoer er voor Japan niet op verbeterd. Steeds wordt aanzienlijk meer ingevoerd dan uitgevoerd, een verschijnsel, dat wij inderdaad

betreuren. De Japansche regeering schijnt hierop niet veel aandacht te slaan; zij stelt tot heden niet veel pogingen in 't werk om door gepaste middelen de productie van het land te vermeerderen.

Verleden jaar hebben wij reeds als ons gevoelen te kennen gegeven, dat de welvaart van het rijk ook voor een groot deel in eene vermeerderde productie ligt. Het land is rijk aan allerhande voortbrengselen, die voor de Europeesche en Amerikaansche markten uitnemend geschikt zijn, terwijl de landbouw uitmuntend is. Japan heeft overvloed van alle mogelijke metaalertsen en toch vinden we het zonderlinge feit, dat lood, tin, ijzer en andere metalen door de Europeesche kooplieden worden ingevoerd. Met wat overleg en ondernemingsgeest zou de Japanner veel meer voor de Europeesche markt kunnen leveren. Wij willen de getallen die den totalen handel der vreemdelingen aangeven, hier vermelden. Daaruit zal het den lezer blijken, dat de invoer den uitvoer met $ 11,399,971 (of ƒ 29,639,924) overtroffen heeft. Men mag gerust aannemen, dat de invoer, wegens natuurlijke onnauwkeurigheden in het aangeven bij de tolkantoren, grooter dan de hier opgegevene officieële cijfers zijn. Met uitvoerartikelen kunnen deze onnauwkeurigheden minder gemakkelijk plaats hebben.

ALGEMEENE STAAT VAN DEN IN- EN UITVOERHANDEL IN DE JAREN 1869 EN 1870.

1870-1871.			**1869-1870.**	
	INVOER.	**UITVOER.**	**INVOER.**	**UITVOER.**
Jokohama	$ 24,384,872	$ 14,295,916	$ 13,791,363	$ 9,795,520
Hiogo en Osakka	7,187,141	6,838,748	6,365,881	1,844,820
Nagasaki	2,698,269	1,509,416	2,511,277	1,652,720
Niegata	150,400	405,075	542,471	177,501
Hakodadé	86,658	58,214	789,325	990,710
Totaal	$ 34,507,340	$ 23,107,369	$ 24,000,317	$ 14,461,271

Uit deze opgave ziet men dat de totale in- en uitvoeren in Japan grooter waren dan in het voorgaande jaar. Van dezen handel moet men onderscheiden: 1°. de directe in- en uitvoeren van en naar Europa, en 2°. de in- en uitvoeren van en

naar de Chineesche en andere Oostersche havens. De in- en uitvoerhandel direct met Europa bedraagt de volgende sommen:

INVOEREN, DIRECT UIT EUROPA.	**1870-1871.**	**1869-1870.**
Katoenen Manufacturen	$ 7,274,423	$ 5,251,324
Wollen dito	1,982,449	2,010,553
Metalen	320,681	632,255
Wapens en Ammunitie	201,908	1,857,625
Varia	1,963,944	1,776,690
Totaal	$ 11,743,405	$ 11,528,447

UITVOEREN, DIRECT NAAR EUROPA.	**1870-1871.**	**1869-1870.**
Ruwe Zijde	$ 5,008,593	$ 4,860,990
Cocons	111,310	177,805
Zijdewormeieren	3,473,150	2,728,500
Thee	3,848,231	2,019,130
Varia	2,701,871	1,685,220
Totaal	$ 15,143,155	$ 11,471,645

De overige sommen (invoer ad $ 22,763,935 en uitvoer ad $ 7,964,214) vertegenwoordigen den thans vrij uitgebreiden handel dien de Europeesche kooplieden in Japan met de Chineesche en andere Oostersche havens drijven. De hoofdartikelen van invoer uit laatstgenoemde zijn: rijst, boomwol, boonen, erwten, olie, enz. De hoofdartikelen van uitvoer uit Europa zijn katoenen en wollen manufacturen, metalen, wapens en ammunitie, enz.

De hoofduitvoerartikelen naar Europa bestaan voor Jokohama en Hiogo uit ruwe zijde, cocons, zijdewormeieren en thee; voor Nagasaki alleen uit thee.

Men ziet uit de opgaven, dat de handel in zijde en thee aanmerkelijk toegenomen is, terwijl de verminderde invoer van wapens, bij het voorgaande jaar vergeleken, een gunstig teeken is. De theeuitvoer heeft $ 1,829,101 (of bijna 5 millioen gulden) meer bedragen dan in het voorgaande jaar.

Aan de handelsrapporten der vijf open havens ontleenen wij nog de volgende hoofdzaken:

Jokohama. Invoer. De invoerhandel kan gunstiger dan die van het voorgaande jaar genoemd worden. De oorlog in Europa heeft den invoerhandel eenigermate gedrukt; ook heeft de slechte

rijstoogst van 1869 daartoe het zijne bijgedragen. Van sommige stapelartikelen, zooals shirtings en katoenengarens, was een vermeerderde invoer merkbaar. Ook van Fransche mousselines, kamerdoeken en cachemiren werd meer ingevoerd.

Uitvoer. Zijde, zijdewormeieren en thee waren de hoofdartikelen van uitvoer. De zijdehandel was door het slechter worden van de Japansche zijde veel minder gunstig dan in vorige jaren. Daarentegen was de theehandel veel levendiger.

Hiogo en Osakka. Invoer. De invoer van katoenen en wollen manufacturen en van metalen is afgenomen; evenzoo de invoer van wapens en ammunitie. Goud- en zilverstaven werden ten dienste van de nieuwe munt tot een bedrag van 1⅓ millioen dollars ingevoerd.

De handel te Osakka is niet toegenomen, hetgeen eensdeels aan de slechte ankerplaats moet worden toegeschreven en anderdeels daaraan, dat de voornaamste Japansche kooplieden van Osakka toch naar Hiogo gaan om inkoopen te doen, daar zij hier grooter keus hebben. Hiogo zal van deze twee plaatsen altijd de belangrijkste blijven voor den Europeeschen handel.

Uitvoer. De uitvoeren zijn belangrijk vermeerderd. Thee is het hoofdartikel en wordt hoofdzakelijk naar Amerika verscheept. De uitvoer van zijde in deze plaatsen is ook toegenomen. Overigens behooren zijdewormeieren, koper en kamfer tot de belangrijkste uitvoerartikelen.

Nagasaki. Invoer. De belangrijkste invoerartikelen waren rijst, suiker, boonen, erwten, olie uit China ingevoerd; verder shirtings, katoenengarens, kamelotten, boomwol en metalen uit Europa en Amerika ingevoerd. Van wapens en ammunitie werd belangrijk minder ingevoerd.

Uitvoer. De theeuitvoer uit deze haven was belangrijk minder dan in het voorgaande jaar; daarentegen vermeerderde de uitvoer van Japansche tabak, was en kamfer. De uitvoer van steenkolen naar China is aanzienlijk vermeerderd.

Hakodadé. De in- en uitvoer direct naar Europa was nul, terwijl de in- en uitvoeren naar andere havens in Japan belangrijk verminderde. De kolenmijn te Iwanai heeft maar 90 ton kolen opgeleverd. De boerderij te Nanai van den heer Gaertner heeft opgehouden te bestaan. Het Japansche gouvernement nam alles voor een hooge som over. De bewoners van zuidelijk Jezo willen zich niet naar het midden en noorden van dit eiland begeven, in weerwil van de aanmoedigingen van

de regeering, die 50-200 riô gereed geld heeft aangeboden, benevens een stuk grond en eene jaarlijksche hoeveelheid rijst, gedurende 10 jaren, aan elken Japanner, die zich noordwaarts wil gaan vestigen.

Niegata. Directe in- en uitvoerhandel met Europa was nul. De in- en uitvoeren naar andere havens zijn sedert het voorgaande jaar verminderd. De handel is deels met Europeesche vaartuigen, deels met Japansche jonken gedreven. De haven is zeer gebrekkig en gedurende de wintermaanden belet het ijs de Europeesche scheepvaart. Slechts 12 Europeesche vaartuigen zijn in het afgeloopen jaar te Niegata geweest. Aan de kopermijn te Mazé, nabij Jashiko-jama (in de provincie Jetsigo) wordt niet meer gewerkt. De kopermijnen in verschillende deelen van de Wakamatsoe-ken (provincie Sendai of Oshioe) worden met min of meer succes bewerkt.

Aan de oostkust van het eiland Sado heeft men goede anthraciet ontdekt. In de nabijheid van Sibata (in de provincie Jetsigo) en Nagaöka (provincie Jetsigo) zijn goede kolen gevonden.

De theehandel in Japan is voornamelijk door de geregelde vaart der Pacific-mailbooten toegenomen. Groote hoeveelheden thee worden uit de Chineesche havens Hongkong en Changaï en de Japansche havens Jokohama, Hiogo en Nagasaki hiermede verscheept naar de Amerikaansche steden San-Francisco, New-York, Chicago, en tamelijke hoeveelheden naar Boston en Philadelphia. Binnen twee en veertig dagen brengt de Pacific-mail de ladingen te New-York, terwijl de booten via Suez ten minste twee en zestig dagen noodig hebben om te New-York te komen. De handel in Japansche thee is in 't bijzonder in Amerikaansche handen. In Europa blijft men - onzes inziens terecht - aan de Chineesche thee de voorkeur geven. In Amerika is de bevolking naar 't schijnt meer op Japansche thee gesteld. Het theesaizoen 70-71 was uitmuntend. Uit Jokahama alleen zijn 6 millioen kilogrammen thee verzonden. De Europeesche kooplieden klagen echter, dat de Japansche theeverkoopers te hooge prijzen vragen. Goede theeën schijnen tot nog toe alleen op Nipon verkregen te worden. De theeën van Kioe-Sioe, die te Nagasaki ter markt komen, schijnen tot de mindere soorten te behooren. De beste theedistricten in Japan zijn in de arrondissementen Jamashiro, Esai, Soeroega, Goshioe, Kishioe, Tamba, Minoa, Stachi, Kadsasa, Adsagee, Sagami.

Wij schrijven de mindere qualiteit van de Kioe-Sioe thee niet

zoo zeer aan het verschil in soort of bodem toe, dan aan de zorgeloosheid in het plukken en cultiveeren. Regelmatig beplante thee-akkers vindt men op Kioe-Sioe niet. De theestruik wordt hier aan de steenachtige grens van een stuk bouwland of rijstveld, bij wijze van eene kleine heining, geplant.

Minder gelukkig is het thans met de zijde, dit kostbaar uitvoerartikel voor Japan, gesteld. Het buitensporig toenemen van den zijdewormeieren-uitvoer, alsmede de zorgeloosheid in het afhaspelen der cocons en het gebrek aan geschikte spinwerktuigen (filatures), hebben de qualiteit der Japansche zijde, die vroeger zeer gezocht was aan de Europeesche markt, zoodanig doen verminderen, dat de Japansche zijde thans achterstaat bij de meeste Europeesche soorten.

Door de buitensporige productie van zijdewormeieren voor de Europeesche markt is de *ujiziekte*[1] toegenomen en ook de *pébrine* bij de Japansche zijdewormen meer algemeen geworden. Pasteur[2] schrijft deze laatste ziekte toe aan eene buitensporige eierenteelt, waardoor het ras te veel verzwakt. Zoo heeft de meer en meer toenemende uitvoer van eieren de uitbreiding van twee zeer schadelijke ziekten ten gevolge gehad. Het ware daarom wenschelijk, dat de uitvoer van eieren eenigszins beperkt werd. Hoe meer cocons voor de eierenteelt gebezigd worden, des te meer *uji* er zullen ontstaan en des te grooter de verwoestingen zullen zijn, die deze parasiet op de zijdewormen teweegbrengt.

De Kamer van koophandel te Jokohama had, met het oog op het slechter worden der Japansche zijde, reeds in het vorige jaar een brief aan den minister van binnenlandsche zaken in Japan gezonden, waarin zij in de hoofdzaak het volgende zegt: ‘De productie van zaad (eieren) tot een uiterste te drijven is hoogst nadeelig en benadeelt het ras der wormen. De Kamer is van meening, dat Japan in de behoefte van Europa aan zijdewormeieren, zoowel als in zijne eigene kan voorzien, indien de kweekers voorzichtig tewerk gaan. Men moet daarvoor vooral bedacht zijn op eene reserve goed zaad. Men houde elk jaar eene hoeveelheid van de beste eieren op alle plaatsen overig en brengen niet alle goede eieren ter markt. Dit is volstrekt noodzakelijk, indien Japan de bron van wel-

1 Zie ons verslag van 1870 in ‘de Gids’ van Sept. 1871.
2 ‘Études sur la maladie des vers à soie’.

vaart wil behouden, die in den uitvoer van eieren gelegen is, en Europa den belangrijken bijstand van Japan in de zijdekultuur zal kunnen blijven genieten.'

In April '71 besloot de Kamer van Koophandel eene commissie te benoemen, om over maatregelen tot herstel van de Japansche zijde-industrie te raadplegen. Deze commissie, bestaande uit de zijdehandelaren: J.M. Jaquemot, Fr. Scheidt, T.W.A. White, C. Barthe en Josua Le Mare, gaf in de hoofdzaak het volgende als haar gevoelen te kennen:

1°. De productie van fijne zijde te beperken tot de districten, waarin goede éénjarige cocons gevonden worden, zooals Simonita, Tomioka, Annaka, Omamma, Joshioe, Wedda, Jodda, Sinshioe en Sendai.

2°. Geene zijde af te haspelen met minder dan 6-7 cocons, daar deze reeds fijn genoeg is voor de Europeesche fabriekanten.

3°. Alleen éénjarige cocons van goede qualiteit voor fijne zijde te bezigen.

4°. Bivoltini-cocons alleen voor zware zijde te bezigen, dat is voor 8-10, 10-12-15 of meer cocons.

5°. De productie van fijne zijde te verminderen en die van zware zijde te vermeerderen.

6°. Grooter oplettendheid te besteden aan het afhaspelen der cocons en aan de zuiverheid van de draad. Vuile en ongelijke zijde brengt veel verlies mede. Bovendien wordt zorgeloos afgehaspelde zijde gebroken als men ze op nieuw moet schoonmaken.

7°. De draden van de cocons in elkander te draaien om zooveel mogelijk stevigheid en veêrkracht aan de zijde te geven. Als de afzonderlijke cocondraden in elkander gevlochten worden, verkrijgt men eene goede ronde draad; doet men dit niet, dan is de draad plat, slap en niet veêrkrachtig.

8°. De zijde in de verschillende districten beter te sorteeren. Thans is de zijde, die te koop wordt aangeboden, altijd min of meer vermengd met slechtere soorten, hetgeen voor den handel zeer onaangenaam en nadeelig is.

9°. Een merk of zegel in Japansche of Latijnsche karakters te bezigen, waaraan de producten van elken Japanschen zijdeverkooper, alsmede de plaats waar de zijde gewonnen is, herkend kunnen worden. De qualiteiten n°. 1, 2, 3 enz, tevens nauwgezet te vermelden.

10°. De verpakking der zijde in dichtgemaakte bundels te veranderen, daar deze verpakking steeds aanleiding geeft, om de slechtere zijde van binnen en de betere van buiten te pakken. De verpakking geschiede voor elke soort zijde in afzonderlijke kisten met bovenvermelde merken voorzien. De wijze, waarop de zijde opgemaakt wordt, is onverschillig, mits het zoodanig geschiede, dat de zijde zonder moeite kan onderzocht worden. Losse strengen (*hanks*) zijn aan te bevelen. Het gewicht en de maat dezer strengen zou overal in het land gelijk moeten zijn. Thans heerscht eene volslagen verwarring in gewicht, grootte en verpakking der strengen.'

Dit stuk[1] werd bij besluit van de Kamer van koophandel in het Japansch vertaald, gedrukt en overal in de zijdedistricten aangeplakt en rondgedeeld. Er werd nog bijgevoegd, dat de Europeesche markt weldra geheel voor de Japansche zijde zou gesloten zijn, indien er geene maatregelen ter verbetering werden genomen, en het zeer te bejammeren zou zijn, wanneer deze eerste bron van welvaart voor Japan verloren zou gaan.

In Augustus ontving de Kamer, in antwoord op bovengemeld stuk, eene missive van de Japansche zijdeverkoopers te Jokohama. Deze brief was van den volgenden inhoud:

'De Japansche kooplieden te Jokohama wenschen hun oprechten dank te betuigen aan de Kamer van koophandel voor het stuk, dat zij onlangs openbaar gemaakt en door de verschillende provinciën verspreid heeft, ten einde de aandacht der zijdekweekers en kooplieden gevestigd worde op de onbedrevene en zorgelooze wijze van zijdebereiding en middelen ter verbetering der zijde worden aangewend.

Wij kwamen, na groote verliezen te hebben geleden, omdat wij slechts 500 à 550 mex. dollars konden maken voor zijde, die door ons op 700 dollars geraamd was, en na genoodzaakt te zijn honderd à twee honderd dagen te Jokohama te verblijven, tot een toestand, waarin het bijna onmogelijk wordt, den handel voort te zetten. Wij beklaagden ons zeer over het verval van den zijdehandel en het slechter worden der zijde en waren bezig middelen tegen deze kwaal te beramen, toen uw stuk ons juist op het goede oogenblik te hulp kwam.

1 Wij hebben slechts den hoofdzakelijken, korten inhoud daarvan hier weêrgegeven.

Wij hopen dat onze kweekers en de kooplieden voortaan alles zullen aanwenden om geene slechte zijde meer ter markt te brengen; dan zal de handel weder bloeien en herleven. Indien dit mocht plaats hebben, zal het geschied zijn door de zorgen en den invloed van de vreemde kooplieden, die tienduizend mijlen ver over den Oceaan zijn gekomen om in Jokohama handelshuizen te vestigen en die ons een voorbeeld hebben gegeven, dat onze hoogste bewondering waardig is.

De Japansche kooplieden hebben geraadpleegd over de beste wijzen om den zijdehandel te bevorderen en zijn het volgende overeengekomen. Zij wenschen hun besluit schriftelijk aan de Kamer van koophandel mede te deelen.

I. Elke baal zijde, die voortaan te Jokohama gebracht wordt, zal geopend en elke streng zijde geïnspecteerd worden. Alle zijde, die knoopig, ongelijk of vuil is, of in dik papier gewikkeld of met koorden samengebonden, zal teruggezonden en niet aan de Jokohama-markt gebracht worden. Dit is overeenkomstig de aanbevelingen der Kamer van koophandel en zal in het belang van beide partijen zijn.

II. Ten einde het bovenvermelde stelsel van inspectie uitvoerbaar te maken, en de zijdekweekers volledig bekend te maken met de wijze, waarop zij de zijde voor de Europeesche markt moeten opmaken, zullen wij plaatselijke handelshuizen vestigen in elk zijdedistrict; op deze wijze zullen wij trachten de producten als van ouds tot de grootste volkomenheid te brengen en den handel te doen bloeien.

III. In overeenstemming met de gebruiken in vreemde landen, zullen wij de zijde naar hare qualiteit met de nommers 1, 2, 3 enz. nommeren, terwijl elke baal vergezeld zal gaan van een gelijksoordig monster en stempel.

IV. Wij zullen te Kanagawa een algemeen inspectiehuis vestigen en daarin een deskundige plaatsen, die zorgvuldig alle in Jokohama komende zijde zal moeten nazien en die alle slechte waar zal moeten terugzenden. Hierdoor wenschen wij te voorkomen, dat er slechte waar ter markt komt.

V. Door den invloed van het door de Kamer van koophandel uitgegeven geschrift, hebben wij alle reden op eene trapsgewijze verbetering van den zijdehandel te hopen; het geschrift kwam echter een weinig te laat, om aan het

tegenwoordig zijdesaizoen veel te kunnen veranderen. Door de bepaling, dat alle slechte zijde van de Jokohama-markt moet geweerd worden, kunnen wij toch hopen, dat binnen den tijd van drie jaren eene geheele hervorming zal zijn tot stand gekomen. Wij twijfelen er zelfs niet aan, dat reeds binnen een half jaar verbeteringen merkbaar zullen zijn.

VI. Omdat wij het verval van onzen zijdehandel diep betreuren, gaarne al onze krachten aanwenden tot verbetering van de Japansche producten en tot bevordering van een vrijgevigen handel, en ten slotte ook de behartiging van de belangen der vreemde kooplieden wenschen, hebben wij tot de voorgaande artikelen besloten.
Nadat zij aan het oordeel van de Kamer van koophandel onderworpen geweest zijn, wenschen wij ze ter kennis te brengen van onze respectieve ambtenaren en ten slotte overal openbaar te maken als onze oprechte en vereenigde handeling.'

De heer F.O. Adams deelde in April een vervolg mede van zijne vroegere rapporten over den toestand der zijdekultuur in Japan. In zijn laatste rapport bevestigt Adams de alreeds vroeger bekende oorzaken van het slechter worden der zijde. De hoofdzaken uit dit rapport zijn de volgende:

1°. Het aantal *uji* is te grooter, naarmate meer cocons voor de eierenteelt worden gebezigd[1];

2°. De meerdere verbreiding der pébrineziekte onder de Japansche zijdewormen is allerwaarschijnlijkst ook een gevolg van de overmatige eierenproductie[2].

1 Om deze stelling te bewijzen, voert A het volgende aan: Neem 1000 cocons en stel dat hiervan 800 stuks voor afhaspeling en 200 voor de eierenteelt zullen dienen. Nemen wij verder aan, dat het aantal *uji* 20 pCt. bedraagt, omdat de chrysaliden (poppen) in de 800 af te haspelen cocons vooraf gedood worden, zoo zullen de 160 *uji* - die in deze 800 cocons voorkwamen - ook sterven. Bij de 200 cocons, die voor de eierenteelt dienen, zullen 40 *uji-insecten* de poppen dooden, de cocons doorboren en in vliegen veranderen. Deze vliegen zullen in het volgende voorjaar hare eieren in de nieuwe wormen leggen. Indien nu de Japanner, verlokt door de hooge prijzen der eierenkaarten, slechts 900 cocons voor de zijdeproductie en 400 cocons voor de eierenteelt bezigt, zal het aantal uji-insecten 80 bedragen. Bijgevolg is het aantal vliegen tweemaal grooter geworden en deze zullen natuurlijk een tweemaal grootere verwoesting kunnen aanrichten. Zoo is dus de vermeerdering van den uji-parasiet een onvermijdelijk gevolg van de toenemende eierenteelt.

2 Dit heeft Pasteur reeds vroeger vastgesteld.

3°. De buitensporige uitvoer van eieren heeft de Japansche zijdekweekers gedwongen zijde te winnen van cocons, welke van slechte eieren afkomstig waren. Hierdoor is de qualiteit der zijde zeer afgenomen.
4°. Het in de Japansche taal openbaar maken en ronddeelen van geschriften over de zijdekultuur zijn de eenige middelen om den tegenwoordigen toestand te verbeteren.
5°. Tusschenkomst der regeering in deze zaak zal meer kwaad dan goed kunnen doen.

De heer Robertson, consul voor het Britsche rijk te Jokohama, maakte met een drietal andere heeren eene reis naar de zijdedistricten. Deze commissie kwam hoofdzakelijk tot de vroeger medegedeelde uitkomsten. In haar lezenswaardig rapport wordt verder gemeld, dat de meeste Japanners het bestaan van *uji* als een parasitisch insect niet aannemen, omdat zij (volgens hun beweren) nog nimmer gezien hadden, dat de ujipop in een vlieg veranderde. Over 't algemeen gelooven de Japanners dat de uji het gevolg is van een gif, 't welk in het sap van den moerbeziënboom aanwezig is en veroorzaakt wordt door slechte bemesting van den boom of door invloed van het klimaat. Het gif gaat in de bladeren over, die nu ook giftig worden en, gegeten zijnde, de uji-ziekte bij de zijdewormen teweegbrengen. De verklaring der zijdekweekers kan niet op groote wetenschappelijkheid bogen; immers diende het gif chemisch aangetoond te worden, om de alleszins voor de hand liggende tegenwerping te kunnen ontzenuwen, dat niemand tot dusverre gif in een moerbeziënboom heeft aangetoond. Het is volstrekt geen wonder, dat de Japanners de ujivlieg niet gezien hebben, daar zij waarschijnlijk nimmer opzettelijke en nauwgezette proefnemingen hieromtrent hebben genomen. De gewone praktijk van het dagelijksch leven doet hier tot bewijs evenveel af, als dat een druivenkweeker of aardappelboer in Europa zou ontkennen dat de druiven- en aardappelziekten door parasitische zwammen veroorzaakt worden, omdat hij nooit zwammen aan zieke druiven en aardappelen gezien had. De nauwgezette nasporingen der wetenschap zijn noodig om deze zaken met juistheid te leeren kennen. Na de proefnemingen van anderen met ons genomen, is het een niet te ontkennen feit, dat uji een parasitisch insect is. - Verder wordt in dit rapport vermeld, dat de zijdeworm in Japan - volgens mede-

deelingen van Japansche kweekers te Shimonita - zeer veel te lijden heeft van eene soort van kleine vlieg, door de Japanners ha-moesi (litt. tandvlieg) genoemd. Deze vlieg komt in het voorjaar te voorschijn, hecht zich op den worm en bijt dien, waarna de worm spoedig sterft. Deze vliegjes zouden bij heet en droog weder het meest voorkomen en zeer groote verwoestingen onder de zijdewormen teweegbrengen.

Ook wordt vermeld, dat eene ziekte, door de Japanners kosh-i genoemd, meermalen groote hoeveelheden wormen vernielt. Deze ziekte zou in het vierde stadium van rust bij den worm beginnen en zich kenbaar maken door eene witachtige kleur van het lichaam des zijdeworms. De worm sterft eindelijk aan deze ziekte. In Italië zou deze krankheid onder den naam van calchino bekend zijn.

Het tegenwoordig saizoen (71-72) wordt als buitengewoon gunstig geroemd wegens het ontbreken van elke soort van ziekte onder de zijdewormen.

De aanplanting van moerbeziënboomen is in den laatsten tijd zeer toegenomen, hetgeen een bewijs levert, dat de bevolking de voordeelen van de zijdeteelt naar waarde schat.

De kweekers hebben veel meer zorg aan de afhaspeling besteed. De heer Brunat, die in Jamashiro eene Europeesche spinnerij heeft opgericht, heeft er veel toe bijgedragen, om deze verbeteringen in te voeren. De Japansche kweekers zijn wakker geschud en begrijpen thans dat onze Europeesche spinmethode verre de voorkeur verdient boven de hunne. Zij hebben zich meer en meer op het aanleeren van deze haspelmethode toegelegd. Men heeft daarom allen grond op eene spoedige herstelling van den Japanschen zijdehandel te hopen.

In het najaar van '71 kwamen van overal uit den lande de berichten, dat de oogst, en wel voornamelijk de rijstoogst, buitengewoon gunstig was. De prijzen der voedingsmiddelen, en voornamelijk die der rijst, daalden sterk. De rijst werd met ruim de helft van den prijs betaald, dien zij verleden jaar kostte. Spoedig na deze heuchelijke berichten werd door de Europeesche kooplieden de vraag geopperd, waarom het verbod van rijstuitvoer - dat sedert oude tijden in Japan bestond - thans nog zoo gestreng gehandhaafd werd? Immers Japan was nu niet meer, gelijk vroeger, afgesloten van de wereld, en kon bij slechten oogst, rijst en andere voedingsmiddelen uit naburige landen bekomen, gelijk dit in de twee vorige jaren uit de tal-

rijke aanvoeren van Cochin-China en van erwten, boonen enz uit China overvloedig gebleken was. Waarom zoude Japan dan in voordeelige jaren ook niet kunnen uitvoeren wat het te veel had? De rijstoogst was dit jaar in vele gedeelten van China mislukt, en de prijs van dit hoofdvoedingsmiddel aldaar belangrijk gestegen. De winsten die de uitvoer van rijst uit Japan thans aan dit rijk zoude kunnen geven, zouden - zoo redeneerde men - het geleden verlies der vorige jaren eenigermate kunnen herstellen.

Het is volkomen juist, dat de grondbeginselen van vrijen handel tusschen bevriende landen den in- en uitvoer van granen en andere voedingsmiddelen geheel vrijlaten. Doch wij zijn nog niet zeker of men deze beginselen voorshands wel geheel op Japan kan toepassen, omdat dit land tot nog toe geene eigene koopvaardijvloot bezit, en de Japanners evenmin zich voor handelsoperatiën in den vreemde gevestigd hebben. Japan blijft daarom geheel afhankelijk van de Europeesche en Amerikaansche kooplieden in de open havens. Wij bekennen de zaak niet te durven beslissen.

Naar wij vernemen, heeft de Japansche regeering de vraag overwogen, en zou zij besloten hebben, om het verbod van den rijstuitvoer in zooverre op te heffen, dat het ministerie van financiën in tijden van overvloed een deel van de gouvernementsrijst in het openbaar zal verkoopen aan Japanners en vreemdelingen. Deze rijst zal uitgevoerd mogen worden; de verkoopdagen zullen bij tijds in de open havens bekend gemaakt worden. Bij zekere gelegenheden zal de regeering voor hare eigene rekening rijst mogen uitvoeren.

In de Meimaand werd de Kamer van koophandel te Jokohama, bij schrijven van den Britschen gezant in Japan, uitgenoodigd, hare meening te willen te kennen geven aangaande de werkelijkheid van nieuwe handelsbepalingen bij de aanstaande herziening der tractaten (in 1872). Hierop besloot de Kamer (in Augustus), onder voorzitterschap van den heer W. van der Tak, consul-generaal voor Holland en agent der Ned. Handelmaatschappij te Jokohama, een voorstel aan te nemen, waarbij eene commissie van zeven leden zou benoemd worden, om de voor den handel wenschelijke bepalingen (bij de herziening der tractaten) in een gemotiveerd stuk bijeen te verzamelen, en tegen het einde des jaars aan de Kamer in te dienen. En in het laatst van December werd het door de commissie daartoe in-

gediende stuk aangenomen, om als adres aan den Britschen gezant te worden toegezonden.

Wij nemen uit het lang gerekte rapport slechts de hoofdzaken. Deze zijn:

I. De wenschelijkheid dat alle landen *betaalde* consuls, geene kooplieden zijnde, in de Japansche open havens zouden aanstellen.
II. Het recht voor de vreemdelingen te vragen om overal in het binnenland van Japan te kunnen reizen en vertoeven.
III. In plaats van Niegata, eene ongeschikte en in den winter niet te naderen open haven op de westkust van Japan, de stad Tsoeroega (in de Tsoeroega-baai, prov. Etsisen, op de westkust van Japan gelegen) voor den vreemden handel open te stellen, omdat deze plaats eene voor de Europeesche scheepvaart geschikte haven bezit, in eene rijke en vruchtbare landstreek gelegen is en later door een spoorweg met de havens van Jokohama, Osakka en Hiogo in verbinding gesteld zal worden.
IV. De benoeming van een gemengd (Japansch en Europeesch) gerechtshof, om recht te doen over Japanners, die door de Europeanen worden aangeklaagd.
V. De verbodsbepalingen omtrent den verkoop van wapens en ammunitie door de vreemde kooplieden in het nieuwe tractaat op te heffen, omdat deze bepalingen sedert verscheidene jaren toch niet meer gehandhaafd worden.
VI. Verdere veranderingen in de handelsovereenkomst schijnen de Kamer onnoodig toe.
VII. Bij de vernieuwing van het tarief van 1866 alle verbodsbepalingen op den uitvoer van salpeter, koper, granen en andere stoffen op te heffen en vermindering van rechten op thee en zijde voor te stellen.
VIII. Eenige nieuwe muntbepalingen, enz.
IX. Europeanen of Amerikanen in de open havens aan te stellen als rijks-inspecteurs van de in- en uitgaande rechten.
X. Het plaatselijk (municipaal) bestuur van de kwartieren, waarin de vreemdelingen wonen, geheel aan deze laatste over te laten.

Sommige van deze zaken komen ons zeer redelijk en wenschelijk voor, doch eenige andere, zooals de sub IV, IX en X verlangde veranderingen, zijn onzes inziens wat te veel gevergd.

Vooral komt ons het sub X voorgestelde onredelijk voor. Men kan toch waarlijk niet verwachten, dat het tot nu toe onafhankelijke Japansche rijk een deel van zijn grondgebied zal afstaan aan het bestuur van de vertegenwoordigers van andere mogendheden. In geen land ter wereld, dat onafhankelijk is, heeft zulk eene schikking nog plaats gegrepen, en er bestaan geene redenen waarom Japan anders zou behoeven te handelen.

Het plan tot oprichting van eene nationale bank is in het afgeloopen jaar door de Japansche regeering gevormd. Zij wil in het jaar 73, nadat het gezantschap teruggekeerd is, hiermede voortgaan. De oprichting komt ons alleszins wenschelijk voor en is zelfs noodig, indien de Japansche regeering wil voortgaan op den ingeslagen weg van centralisatie, De spoorwegleeningen zullen naar alle waarschijnlijkheid nog wel door andere gevolgd moeten worden, en zoo ontstaat als van zelve de behoefte aan eene bank, die deze geldzaken behoorlijk administratreert en regelt. Ten andere zal de regeering verplicht zijn om de groote hoeveelheden papiergeld door de voormalige landsheeren uitgegeven, en die thans overal in het binnenland in omloop zijn, in te wisselen voor de nieuw aangenomen munt, indien zij het nieuwe munststelsel overal in den lande wenscht in te voeren. Het is duidelijk, dat voor deze inwisseling belangrijke sommen vereischt zullen worden; doch het is voor de éénheid bepaald noodzakelijk, dat de regeering alle oude papieren en andere munten terugneemt. De welvaart van het rijk is voor een goed deel hiervan afhankelijk. Het nuttige en noodige van eene nationale bank is hiermede voldoende betoogd. Eene tweede vraag is het of Japan voorshands wel mannen bezit, die genoegzaam doorkneed zijn in het financiewezen, om aan het hoofd van eene nationale bank te staan. Wij betwijfelen dit zeer en komen zoo weder op het oude thema: gebrek aan kennis bij de Japansche regeeringspersonen, terug.

Het is nog niet bepaald of de toekomstige Japansche bank zal gevestigd worden alleen met Japansch kapitaal dan wel met gemengd (Europeesch en Japansch) geld. Om spoedig het algemeene vertrouwen van de Westerlingen zoowel als de Japanners te genieten, ware het laatste ongetwijfeld te verkiezen. In het algemeen toch hebben Aziatische volken wel groote vrees voor, doch niet bijzonder veel vertrouwen in hunne gouvernementen, als het geldzaken betreft. Men weet in Japan ook zeer goed dat de wet en de reglementen het hoogste gezag hebben bij de

meeste Westersche natiën en door geene willekeurige handeling van dezen of genen magistraat veranderd kunnen worden. Om die reden zouden de Westerlingen zoowel als de Japanners er gemakkelijker toe overgaan hun geld aan de toekomstige bank toe te vertrouwen, wanneer deze (althans in de eerste jaren) onder het bestuur van een bekwamen Europeeschen financier gesteld werd.

Het is wel te bejammeren, dat een gouvernement de hulp van vreemdelingen noodig heeft voor het bestuur van haar financiewezen; doch de zaak is in Japan niet anders. Er zijn tot heden geene bekwame financiers onder de Japansche staatslieden, en onder de mindere administratieve beambten van dit rijk heeft altijd eene groote mate van corruptie bestaan, welke helaas nog geenszins geheel weggenomen is. Het gebeurt dagelijks dat de administratieve beambten aan deze of gene openbare instelling in Japan wegens handelingen, die wij als verregaand oneerlijk zouden bestempelen, worden ontslagen of verplaatst. Strenge straffen worden tot nu toe niet toegepast op dergelijke misdrijven. De voormalige prinsen zijn veelal door hun administratief personeel op de gruwelijkste wijze medegenomen, zonder dat men hierin in Japan veel kwaads zag.

Het doet ons leed het te moeten zeggen, doch het is niet anders: er heeft altijd eene hooge mate van oneerlijkheid bij alle administratieve beambten in Japan bestaan. De hoogere standen - die zich niet aan zulke buitensporigheden zouden te buiten gaan - hebben zich in Japan volstrekt niet met wiskundige en oeconomische studiën bezig gehouden. Het rekenen liet men aan de kooplieden en lagere beambten over; een fatsoenlijk man bemoeide zich niet met zulk prozaïsch werk.

Thans begrijpt de regeering de zaken wel beter en wordt kennis en ontwikkeling meer geacht, doch het ontbreekt te zeer aan goede scholen en bijgevolg aan goed onderwijs, om te kunnen verwachten, dat er nu ook op eenmaal vele bekwame en gestudeerde staatslieden zullen zijn. Het gezantschap telt een der meest bekwame financiers van het rijk, namelijk den heer Okoebo, onder zijne leden. Deze zal zich, naar hetgeen wij van de Japanners vernamen, in Europa in kennis trachten te stellen met de inrichting der Engelsche, Fransche en Amsterdamsche banken, terwijl de regeering na den terugkeer van het gezantschap beslissen zal, op welken voet zij de nationale bank zal vestigen.

Ten slotte moeten we nog vermelden dat in de Japansche Regeeringscourant bepalingen zijn openbaar gemaakt, volgens welke in Japan handelsovereenkomsten moeten gesloten worden.

Het stuk is van den volgenden inhoud:

‘Er is gezegd, dat nalatigheid in het opmaken van handelsovereenkomsten dikwerf aanleiding gegeven heeft tot twist. Dit veroorzaakt veel moeite en last aan de betrokken personen.

De volgende bekendmaking bevat de regelen en bepalingen die opgevolgd moeten worden bij den koop of verkoop van elke soort van goederen.

De plaatselijke overheden worden hierbij gelast, zorgvuldig de meening van deze bepalingen aan alle handeldrijvende personen in hunne districten bekend te maken.

Bepalingen, die opgevolgd moeten worden bij den koop en verkoop van elke soort van goederen.

Wanneer men eenige soort goederen wil koopen of verkoopen, moeten er waarborgen gegeven worden. Daartoe zal nevensgaand contract zooveel mogelijk gevolgd worden. Het contract moet bevatten: de plaats waar de goederen zijn verkregen; de qualiteit, 1^{e} soort, middelsoort of mindere soort; het aantal of gewicht der goederen.

Contract door den verkooper aan den kooper te geven.

(Hoeveelheid) (soort van goederen)

(van welke provincie of stad afkomstig)

(verdere, bijzonderheden)

Prijs.... riô in gemunt geld (of in papiergeld).

De ontvangst van.... riô borggeld wordt hierbij erkend.

Ik verklaar dat ik eene overeenkomst tot bovengenoemden verkoop gesloten heb. Bij gevolg zal ik zonder verzuim de voorschreven goederen afleveren op den.... dag van de.... maand van het jaar....

Indien ik in gebreke blijf op den aangewezen dag aan het contract te voldoen, zal ik zonder verzuim het borggeld teruggeven en bovendien eene schadeloosstelling van.... riô

betalen, wegens het niet voldoen aan het contract. Als bewijs hiervan is dit contract opgemaakt.

geteekend..... (verkooper)

..... (woonplaats)

Aan den Heer.....

te..... gecontrasigneerd.... (getuige)

..... (woonplaats)

(Datum)

Contract door den kooper aan den verkooper te geven.

(Hoeveelheid) (soort van goederen)

(van welke provincie of stad afkomstig)

(verdere bijzonderheden)

Prijs.... riô in gemunt geld (of in papiergeld), waarvan ik.... riô betaald heb als borggeld.

Ik verklaar hierbij eene overeenkomst tot bovengenoemden koop gesloten te hebben.

Bijgevolg zal ik de som van.... riô betalen op den.... dag van de.... maand van het jaar.... en de goederen zonder verzuim in ontvangst nemen.

Ingeval ik in gebreke blijf aan het contract te voldoen, zijt gij niet alleen gerechtigd het bovengenoemde borggeld te behouden, doch zal ik u bovendien zonder uitstel de som van.... riô betalen als vergoeding voor uw verlies.

Als bewijs hiervan is dit contract opgemaakt.

(Datum) geteekend..... (kooper)

Aan den Heer.... ..... (woonplaats)

te..... gecontrasigneerd.... (getuige)

..... (woonplaats)

Het wordt aan contracteerende partijen overgelaten of zij al dan niet een getuige bij hunne overeenkomst willen hebben. Zij kunnen dus ook zonder getuigen zoodanige overeenkomst sluiten.

Indien de kooper niet in staat is in persoon te verschijnen, wanneer de koopsom moet betaald en de goederen in ontvangst moeten genomen worden, kan hij een gemachtigde zenden, die

behoorlijk van een gezegelden brief voorzien moet zijn, waarin hij als zoodanig aan den verkooper wordt voorgesteld.

Het wordt aan contracteerende partijen overgelaten, of zij nog meer bijzonderheden in het contract willen vermelden.

Indien het bij onderzoek blijkt, dat een contract, ofschoon overigens geheel in orde, gemaakt werd in volslagen onwetenheid van den marktprijs, zal met de zaak zoo gehandeld worden, als de omstandigheden het rechtvaardigen. Het zegel op het contract te bezigen, moet òf een persoonlijk zegel, òf een firma- (handelshuis-) zegel zijn. Een facsimile op papier moet bij den shoja (burgemeester) van het dorp, of den toshijori (wijkmeester) van de straat, waartoe de belanghebbende partijen behooren, gedeponeerd worden. De shoja of toshijori zal een boek aanleggen, het zegelregister genoemd, om ten allen tijde geraadpleegd en vergeleken te kunnen worden.

Elke verandering van zegel moet bij tijds aan den shoja of toshijori medegedeeld worden.

Bovengenoemde bepalingen komen in werking op den 13^{den} dag na de uitvaardiging op plaatsen binnen 100 ri (Japansche mijlen) van Jedo gelegen, en op den 19^{den} dag op plaatsen verder dan 100 ri van Jedo verwijderd. Personen die na den hier bepaalden tijd eerst kennis verkrijgen van deze bekendmaking, zullen van den dag af, volgende op dien, waarop zij van dezen maatregel onderricht werden, zich hiernaar gedragen. Indien eenige inbreuk op deze bepalingen gemaakt of andere waarborgen zouden aangenomen worden, zullen deze voor onwettig verklaard worden en van geen kracht zijn bij eenige klacht, die men hierna zou indienen.’

IV.

De westerlingen in Japan.

Ofschoon niet in Japan voorgevallen, zoo is de expeditie der Amerikanen naar Coraï eene gebeurtenis, die eenigermate met dit land in verband staat. Wij willen daarom een getrouw verhaal van het gebeurde in Coraï hier mededeelen.

In Maart 71 kregen wij bericht, dat het gouvernement van de Vereeenigde Staten besloten had om in de Meimaand eene expeditie onder den vice-admiraal J. Rodgers naar Coraï te zenden, ten einde te trachten een tractaat van handel en vriendschap met de regeering van dit nog zoo weinig bekende land te sluiten, en zoo dit niet gelukte, althans eene overeenkomst aan te gaan, waarbij aan Amerikaansche schepen, die op de kust van Coraï zouden stranden of die door tegenwind een der havens van dit land moesten binnenloopen, hulp en bijstand zou verleend worden.

Behalve dit hoofddoel had de Amerikaansche regeering nog een nader onderzoek op 't oog omtrent het verongelukken van een Amerikaansch schip: de generaal Sherman, dat in Augustus 1866 van China naar de kust van Coraï gezeild was. Men had in langen tijd niets van dit schip vernomen, totdat in het laatst van dat jaar te Chefoo[1] door de bemanning van een Chineesche jonk bericht kwam, dat het schip door de Coreanen verbrand en de bemanning vermoord was. In 1867 werd het oorlogschip van de Vereenigde Staten, de Wachusetts, naar Corai gezonden, om deze berichten te onderzoeken en nasporingen omtrent ‘den generaal Sherman’ te doen. De Wachusetts ankerde in Mow-Tung-Poe, eene der kusthavens van Coraï in het district Chang-Juen gelegen.

De kommandant van de Wachusets, kapitein Shufeldt, richtte aan den Taoe-Tai (gouverneur) van deze haven, Hang-che-Jung geheeten, een schrijven, met verzoek mededeelingen te ontvangen omtrent het lot van ‘de generaal Sherman’[2]. De Taoe-Tai

1 Kusthaven in het noorden van China.

2 Twee inwoners van Tung-Chow, die als tolken aan boord van de Wachusetts waren, brachten dezen brief van kapt. Shufeldt over aan den Taoe-Taï. Volgens later in 1868 gedane mededeeling van het gouvernement Coraï aan den ‘Board of Rites’ te Peking, was dit schrijven van den volgenden inhoud: ‘De kommandant van de Wachusetts, welk schip thans aan uwe kusten geankerd is, komt niet om het volk van Coraï te verstoren en zal geene vijandelijkheden beginnen. Wij hebben vernomen, dat een onzer koopvaardijschepen gedurende den zomer van het jaar schipbreuk geleden heeft aan de kust van uw land, en dat de officieren en het scheepsvolk door uwe landslieden gelukkig gered zijnde, welbehouden naar de Chineesche grenzen zijn gebracht en ten slotte alle veilig te huis zijn gekomen. Ik heb echter onlangs bericht ontvangen dat een ander onzer koopvaardijschepen in de Pin-Jang-rivier geankerd heeft, dat dit vaartuig door uwe landslieden verbrand is en alle aan boord zijnde manschappen vermoord zijn. Ik ben aangesteld om nauwkeurig onderzoek te doen naar deze berichten. Ik verzoek uwe regeering spoedig nasporingen in het werk te stellen en mij een antwoord te geven.’

antwoordde, dat hij den brief aan de keizerlijke regeering zou zenden. Er verliep, voordat er antwoord terugkwam, te veel tijd voor den kommandant van de Wachusetts, die vertrok met de boodschap dat hij het antwoord later zou komen halen.

Eindelijk werd door den Board of Rites te Peking het antwoord bekend. Een hooggeplaatst ambtenaar, Foo-Chin-Hing, was door het keizerlijk bestuur met het antwoord belast. Het was van den volgenden inhoud:

'Wij hebben uwen brief onderzocht, waarin gij eenvoudig gewenscht hebt, dien aan onzen souverein te zenden en een antwoord van den minister aan onze kust te zullen afwachten. De plaatselijke overheid van Chang-Juen had u bericht moeten geven, dat de weg heen en weêr zeer lang is en had u moeten behandelen met vriendelijkheid en oprechtheid, zoolang als uw geëerd vaartuig op het antwoord wachtte. Nu was echter de gast van het verre land reeds vertrokken, alvorens het antwoord teruggekomen was. Hoe smartelijk hebben wij zoodoende de regelen van beleefdheid overtreden!

Behalve dat de plaatselijke overheid eene berisping over zijn wangedrag ontvangen heeft, heb ik een antwoord gereed gemaakt, om steeds klaar te zijn voor het geval dat uw geëerd vaartuig hier zou terugkeeren.

Ten eerste wensch ik u mede te deelen, dat de wettelijke bepalingen van ons land ten opzichte van vreemde schepen, die door tegenwind naar onze kusten gedreven worden, zoodanig zijn, dat wij levensbehoeften en al wat het schip verder noodig heeft, verschaffen, indien het schip geschikt blijkt te zijn om met een goeden wind weder te kunnen vertrekken. Ingeval het schip niet gezond is en er geene andere voermiddelen aanwezig zijn om over zee terug te keeren, moeten wij een officier geven, die het scheepsvolk over land naar Peking brengt. Dit is reeds meermalen te voren geschied.

Ten opzichte van het in den laatsten herfst gebeurde in de Pin-jang-rivier, deel ik u mede, dat te dien tijde een schip de rivier kwam opvaren; de plaatselijke overheid in de onderstelling zijnde, dat het schip door tegenwind naar hier gedreven was en naar een ander vaartuig zocht om de lading over te schepen, begon vervolgens de zaak te onderzoeken. Doch de bemanning aan boord van het vreemde schip gedroeg zich zeer vertoornd op onzen boodschapper en beleedigde hem. Vervolgens ontdekte ons volk dat het schip niet door storm

hierheen gedreven was; de bemanning van het vreemde schip had tegen ons volk gezegd, dat er een groot aantal Fransche oorlogschepen naar deze plaats zou komen en dat zij handel wilden openen, indien de plaatselijke overheid dit wilde toelaten. De plaatselijke overheid antwoordde, dat zij hiervoor geene bevoegdheid had. Een Franschman, Tsuy geheeten, weigerde echter dit aan te nemen, en trok elken dag met het schip eenige mijlen verder de rivier op. Ons volk verlangde in het bijzonder dat de zaak geen ernstig aanzien zou krijgen; daarom ging de adjudant-generaal van de provinciale stad elken dag scheep en volgde het vreemde schip om tegen onaangenaamheden te waken. De Franschman wierp op een der volgende dagen enterdreggen en touwen uit en nam het schip van den adjudant-generaal. Men hield den adjudant gevangen aan boord. Sommige onzer handelsvaartuigen, die zij van tijd tot tijd ontmoetten, werden met hunne kanonnen in stukken geschoten, de ladingen weggenomen en de bemanning vermoord. Wij bleven steeds onze toevlucht nemen tot zachte woorden en verzochten ernstig om den adjudant-generaal terug te verkrijgen. Het antwoord was: “wacht tot wij de stad bereikt hebben, en wij zullen hem wedergeven.”

Daarop kwamen de bevolking der provinciestad benevens eenige duizende soldaten, toegevende aan hunne verontwaardiging, de rivier op en begonnen een aanval op het vreemde schip, met het doel den adjudant-generaal te bevrijden. Er werd van beide zijden gevuurd, totdat ten slotte de voorraad buskruit in het vreemde schip ontplofte, het geheele schip in stukken de lucht invloog en de geheele bemanning gedood werd.

Het schijnt uit uwe mededeeling, dat het schip van eene andere nationaliteit is. Wat betreft hetgeen in uwe meêdeeling voorkomt over vroegere betrekkingen van vriendschap, dit behoeft geenszins als eene zaak van eenigen twijfel behandeld te worden.

Dit is een noodzakelijk antwoord aan den Amerikaanschen kommandant.

Vijfde jaar van den keizer Tung-Che, 12^{e} maand.’
(Januari 1867).

Het hier gegeven verhaal vormt een goed, samenhangend geheel en komt ons voor de waarheid te zijn. Er zijn altijd

talrijke Westerlingen in het Oosten, die maar nooit willen gelooven, dat eene Oostersche natie de waarheid zegt, en zoo zijn er thans nog velen, die aan de schuld der Coreanen in deze zaak gelooven. Wij kunnen dit gevoelen niet deelen, omdat er tot nu toe geene voorbeelden zijn dat de Coreanen jegens schipbreukelingen onvriendelijk geweest zijn, en er wel voorbeelden zijn, waaruit blijkt, dat zij Westersche zeelieden met de meeste vriendelijkheid en voorkomendheid hebben voortgeholpen. Voor hen mogen spreken de volgende feiten.

Kapitein Richard, van het Britsche schip de Saracen, vertoefde in 1855 eenigen tijd op een der eilanden in het zuiden van Coraï. Hij spreekt in een stuk, dat in het ‘Journal of the North China branch of the Royal Asiatic Society’ geplaatst werd, met den meesten lof over de ontvangst, die hem en de bemanning van zijn schip in Corea te beurt viel. ‘Wij waren - zoo zegt hij - spoedig goede vrienden en konden op het eiland gaan naar welgevallen. Zoodra wij in een of ander dorp kwamen, werden wij door de voornaamste en oudste lieden verzocht binnen te komen, de beste matten werden voor ons gespreid en gedroogde visch, uien, rijst, pijpen en tabak en een soort van zuur vocht aangeboden.’

In 1859 is de bemanning van een Engelsch koopvaardijvaartuig, de John Inglis, 't welk aan de kust van Coraï schipbreuk geleden had, gevoed, verzorgd en met de grootste voorkomendheid door de inboorlingen behandeld.

In 1860 werd een ander koopvaardijschip de Remi op de Coreesche kust door storm vernield. De bemanning werd door de plaatselijke overheid van voedsel en alles voorzien wat zij noodig hadden. Men hielp haar in de vervaardiging van tenten en het in orde brengen der booten. ‘Toen de dag was aangebroken - zoo schrijft een der scheepslieden - waarop een deel onzer besloten had te beproeven of zij in de booten (die van het verongelukte schip gered waren) Nagasaki konden bereiken, kwamen Coreaansche officieren tot ons met een troep muziekanten en bedienden, die ons op kleine tafeltjes een gastmaal van rijst, varkensvleesch, zeewier enz. bereidden. Ieder onzer - en wij waren 50 in getal - kreeg een tafeltje. In gulle vrolijkheid werd het gastmaal, onder de uitvoering van muziek, ten einde gebracht. Inderdaad, wij konden nooit beter behandeld zijn geworden door eenige Christennatie.’

In het jaar '71 - juist tusschen de eerste en tweede vijandelijke ontmoeting met de Amerikanen - leed een Engelsch schip de Susan op een der eilanden aan de kust schipbreuk. Het scheepsvolk werd gered. De overheid bood de bemanning eene escorte over land naar Chefoo aan, welk aanbod door de Chineesche matrozen werd aangenomen. De kapitein en andere Europeanen wilden liever in hunne booten den overtocht ondernemen.

Voegen wij hierbij dat de Japanners, die wij hiernaar vroegen, ons hebben meêgedeeld, dat de Coreanen geenszins slechte of ruwe menschen zijn, dan kan men onzes inziens moeilijk aannemen, dat zij de zeelieden van de Generaal Sherman zouden mishandeld of vermoord hebben. Waarschijnlijk heeft de bemanning van de Generaal Sherman haar ongelukkig lot aan zich zelve te danken. Aanmatiging en trots, die de Westerlingen in het Oosten dikwerf in groote mate bezitten, zullen wel de hoofdaanleiding geweest zijn[1].

Den 16^{den} Mei '71 verliet het Amerikaansche eskader, onder bevel van den vice-admiraal J. Rodgers, en bestaande uit de stoomschepen: Colorado, als vlagschip; Palos; Alaska; Benicia en Monocacy, met talrijke stoomsloepen aan boord, de haven van Nagasaki. De Amerikaansche minister Low bevond zich mede aan boord.

‘Na vier dagen kwamen wij - zoo luidt een officieel schrijven van den admiraal aan den kommandant van het Amerikaansch oorlogschip the Ashuelot, dat te Shangaï ten anker lag - aan de Westkust van Corea, en ankerden bij het eilandje Boisee[2], aan den mond van de rivier Salée. Wij hebben veel tijd noodig gehad om den weg door de talrijke eilanden te vinden. Wij kregen na onze aankomst bezoek van eenige Coreanen, die ons vroegen van waar wij kwamen, en die wenschten, dat wij gezond zouden zijn. Den 29sten Mei kwam eene andere bezending Coreanen van den 3^{den} en 5^{den} rang aan boord. De tolken van den heer Low ontvingen deze lieden. Men deelde hun mede, dat wij van plan waren, opmetingen te doen in de rivier, dat onze zending vredelievend was en dat wij niemand zouden benadeelen of aanvallen, die

1 Uit alles wat wij van de Coreanen te weten kwamen, spreekt zekere fierheid en loyauteit bij deze natie.

2 Naar onze schatting op 37° 21' N.B. en 126° 38' O.L. van Greenwich.

ons met vrede liet. Zij antwoordden verheugd te zijn, dat onze zending vredelievend was en dat zij voldaan waren.

Kort daarna ontvingen wij het volgende schrijven: “In het jaar 1868 kwam hier een man uwe natie, Fabiger geheeten; hij ging daarna weder weg. Waarom kunt gij niet hetzelfde doen? In 1865 kwam hier eene natie, de Fransche geheeten, en wij verwijzen u tot hen, voor hetgeen toen gebeurde. Ons volk heeft vier duizend jaren geleefd in het genot van zijne eigene beschaving en heeft geene andere noodig. Wij vallen geene andere natiën lastig. Waarom valt gij ons lastig? Ons land is in het verre Oosten; het uwe is in het verre Westen. Met welk doel komt gij zoovele duizende mijlen over zee? Is het om onderzoek te doen naar het verongelukte schip[1]? De manschappen bedreven zeerooverij en moord en zijn daarvoor gestraft. Hebt gij ons land noodig? Dit kan niet zijn. Wilt gij gemeenschap met ons hebben? Dit kan evenmin.”

Den 1sten Juni verlieten de Monocacy en Palos, vergezeld van vier stoomsloepen, ons ten 9½ ure in den morgen, om de rivier op te gaan, het eiland Kanghoa, aan den mond van de Salée-rivier gelegen, voorbij te stevenen en vervolgens opmetingen te doen. Wij hadden de voorzorg genomen alle aanwezigen goed van wapenen en levensbehoeften te voorzien. Omstreeks 10 uur hoorden wij (zwak) geweerschoten, kanonschoten (uit de vijandelijke batterijen), houwitserschoten uit onze stoomsloepen en de Monocacy. Natuurlijk waren wij zeer in spanning en wachtten met verlangen den terugkeer van onze vaartuigen af. Omstreeks ten 5 uur namiddags kwamen de vaartuigen terug. Zij rapporteerden een gevecht, waarbij drie onzer manschappen gewond waren. Op de hoogte van Kang-hoa gekomen zijnde, waar de rivier een bocht maakt en de stroom zeer sterk is, opende de vijand het vuur van hunne forten aan beide zijden van de rivier op afstanden van ongeveer 150 yards. De kanonnen waren meerendeels overeenkomende met onze oud-model 18 ponders. Juist waren al onze vaartuigen met hunne manschappen slagvaardig gemaakt, en was men uit voorzichtigheid op een mogelijken aanval bedacht geweest. De boy's zeggen dat de kogels een' korten tijd als hagelsteenen door de lucht vlogen en het vu-

1 ‘De Generaal Sherman’.

ren zeer hevig was. De bevelen waren, op elk vuren te antwoorden, doch niet de eersten te zijn met schieten; verder niet te landen of eenig voordeel te behalen. De Coreanen werden door ons geschut uit hunne beide forten gedreven. Wij beschoten hen met 9 duims (inches) bommen. Onze vaartuigen keerden daarop al bombardeerende en vurende terug. De twee vijandelijke forten en batterijen waren door ons geschut vernield, terwijl ongetwijfeld een vrij aanmerkelijk getal dooden moet gevallen zijn.

Na dezen verraderlijken aanval hebben wij eene tweede expeditie bevolen, die plaats zal hebben zoodra onze sleepboot met kolen en andere behoeften van Shanghaï zal teruggekeerd zijn. Dit zal ongeveer over een week kunnen zijn.

Bij deze tweede expeditie zullen de Monocacy, de Palos, de gehuurde sleepboot, al onze stoomsloepen en nagenoeg alle andere booten van onze vloot medegaan. Ik onderstel, dat onze landingstroepen dan ongeveer 800 man zullen bedragen. De Monocacy, de Palos en de stoomsloepen zullen dienen om de landingstroepen te dekken en de vijandelijke forten te bombardeeren.

Gisteren werd een van onze manschappen op Ile Boisée (een onbewoond eiland voor zoover ons bekend is) begraven. Wij hadden een wacht van vijftig man meêgenomen en de stoomsloep van de Alaska laten medegaan, om ons, zoo noodig, te dekken.

Wij maakten een graf voor onzen “armen jongen” aan den voet van eenen heuvel, en plantten eenige wilde rozen op deze eenzame plaats.’

Dit is de geschiedenis van de eerste vijandige ontmoeting, die tusschen de Amerikanen en Coreanen plaats greep, zooals die door den chef der expeditie zelven te boek gesteld werd. Na het gebeurde op den 1sten Juni besloten admiraal Rodgers en minister Low om de eer der vlag te herstellen door eene nieuwe expeditie te ondernemen, met het doel om te landen en vervolgens eenige forten te vernielen. Men besloot de aankomst der verwachte provisiën af te wachten, alvorens hiermede te beginnen; men wilde hiermede tevens aan het Coreaansche gouvernement tijd geven voor het maken eener apologie. De verlangde provisiën kwamen den 8sten Juni aan, doch de apologie bleef uit. De gouverneur van de provincie liet den admiraal weten, dat de aanval geschied was omdat de sloepen,

met al verder en verder de rivier op te gaan, de landswetten overtreden hadden; ten andere gaf men te kennen, dat de regeering van Coraï elke poging om internationale gemeenschap te vestigen, met kracht zou tegengaan. De toon, waarin de brief geschreven was, was beslist. Kort en bondig verklaarde het gouvernement niets van het sluiten van tractaten te willen weten. De overbrengers dezer missive werden opzettelijk door de Amerikanen met de grootste vriendelijkheid ontvangen. Men gaf hun verschillende geschenken en schonk hun wijn in den ‘Ward-room.’. Zij werden aan boord door den heer Beato gephotographeerd[1].

Minister Low gaf hun een schrijven als antwoord mede. Daar hierop geene verdere onderhandelingen gevoerd werden, besloten de Amerikanen den 10^{den} Juni hunne tweede expeditie te doen plaats hebben. Een aantal matrozen, mariniers, artilleristen, benevens een corps sappeurs, te zamen 680 man, werd overvloedig van wapenen, ammunitie en levensbehoeften voorzien en verdeeld over zes stoomvaartuigen: de Monocacy, de Palos en 4 stoomsloepen. Het opperbevel werd aan den kapitein ter zee Blake opgedragen.

Het plan werd als volgt vastgesteld: de twee stoomschepen en de sloepen zouden zoover mogelijk naar de plaats gaan, waar de landing zou plaats hebben; vooraf zouden zij de vijandige verdedigingsplaatsen zooveel mogelijk beschieten, en daarna zouden de troepen aan wal gebracht worden. Gedurende de landing zouden de stoomschepen de troepen zooveel doenlijk dekken.

Kapitein Kimberly, de bevelhebber der landingstroepen, zou met behulp der stoomsloepen en van 21 gewone booten de manschappen en kanonnen aan wal trachten te brengen. Men zou vervolgens de forten, vanwaar vroeger de eerste aanval geschied was, trachten in te nemen en ze 24 uren bezet houden, waarna men ze zou vernielen en terugtrekken. Indien de Coreanen soms tot vriendschappelijke handelingen mochten

1 Beato, een Griek (uit Attica?), is de photographische genius van Japan, aan wiens kunstenaarshand - of beter aan wiens toestellen - men de nieuwere gravuren en platen over Japan verschuldigd is. De uitmuntende afbeeldingen in het werk van Aimé Humbert, ‘Le Japon illustré’, welke gedeeltelijk in Kruseman's ‘Aarde en hare Volken’ overgenomen zijn, zijn nagenoeg alle naar photographiën van Beato vervaardigd. Beato had op zijn verzoek verlof bekomen om de expeditie mede te maken.

overgaan, zou kapitein Kimberly de forten langer bezet houden, om zoodoende het hoofddoel, namelijk het sluiten van een tractaat, misschien te kunnen bereiken.

Ten 10½ uur van den 10^{den} Juni vertrok de expeditie, door schoon weder begunstigd. Onderweg ontmoette men een jonk met een witte vlag, die een brief bracht. De tolk Drew vertaalde dien, doch de inhoud bleek niets bevredigends voor de Amerikanen te bevatten, zoodat men de rivier verder opstoomde.

Zoodra de Monocacy tegenover het eerste fort op Louïse eiland gekomen was, gaf de kommandant bevel eenige bommen daarin te werpen. Men zag de Coreanen het fort verlaten. Vervolgens werd een steenen bolwerk op het volgende eiland door het geschut vernield. Daarop kwam men tegenover het 1^{e} fort op het eiland Kanghoa; de Coreanen antwoordden onmiddellijk op de Amerikaansche schoten. Het tweede daarnaastgelegene fort opende tegelijkertijd zijne batterijen. Behalve aan het tuig deden de vijandelijke kogels geen schade. Op 550 yards afstand van elk der forten ankerde de Monocacy. De forten werden nu met alle kracht beschoten, hetgeen het gevolg had dat de fortbatterijen na een half uur zwegen. Fort n°. 2 was aan de noord- en oostzijde belangrijk beschadigd.

Thans begon men met de landing, terwijl de Monocacy middelerwijl fort n°. 3 op 900 yards afstand beschoot. Ook dit fort werd na een korten tijd tot zwijgen gebracht. De landing geschiedde zonder moeite; de troepen namen des nachts hun bivouac aan strand. Den volgenden morgen namen de landingstroepen fort 1, 2 en 3 zonder moeite.

Nu volgden de zoogenoemde hoefijzer-citadel, een zeer sterk fort, en een daaropvolgende versterking, door de Franschen vroeger *fort du condé* genoemd. De rivier is hier wegens den sterken stroom en de vele klippen zeer gevaarlijk. De Monocacy naderde de citadel tot op 1200 yards, waarop de Coreanen hun vuur openden. De Monocacy bombardeerde de citadel met alle kracht, en spoedig daarop zag men de Coreanen eene schuilplaats in de bomvrije cellen van de citadel zoeken.

De landingstroepen waren middelerwijl, na het geschut op de drie voorgaande forten onbruikbaar gemaakt te hebben, naar de citadel opgetrokken. Er werd een seinschot aan de Monocacy gegeven om met vuren op te houden. Te 11½ uur werd de Amerikaansche vlag op de citadel geheschen en de groote gele vlag van den Coreaanschen opperbevelhebber buit gemaakt.

Een vrij hevig gevecht moet hier plaats gehad hebben, waarin de Coreanen zich uiterst dapper gedroegen; zij bleven tot den dood toe vechten en hieven gedurende het gevecht een melancholisch doodgezang aan. Luitenant M'ckee was de eerste die de citadel beklom. ‘Mannen,’ riep hij, ‘die vlag moeten wij hebben;’ onmiddelijk daarna werd hij doodelijk gewond.

Hiermede werd deze expeditie besloten. Men keerde in den morgen van den 12^{den} Juni weder naar de ankerplaats terug. Behalve een aantal gevangenen waren 481 kanonnen en 50 vlaggen buit gemaakt. Het aantal dooden onder de Coreanen wordt op ongeveer 1000 geschat.

Kort daarna verliet het eskader Boisee-eiland, om naar Shanghaï te vertrekken en nadere orders van de regeering te Washington af te wachten. Vooraf waren de gevangene Coreanen aan wal gezonden; zij betuigden duizendmalen dank voor de vriendelijkheid die zij hadden ondervonden; zij hadden niets minder verwacht, dan onthoofd te zullen worden.

Als men de zaak overziet, valt het niet te ontkennen, dat het doel der expeditie geheel mislukt is. De Coreanen niet alleen, maar ook de Chineezen en Japanners beschouwen het aftrekken van het eskader als eene overwinning voor Corea. Zij hadden stellig verwacht, dat de Amerikanen de rivier verderop zouden gegaan zijn, om tot de hoofdstad Séoul te komen. Zooals men weet, heeft de Amerikaansche regeering besloten de zaak verder te laten rusten.

Wij zijn van meening, dat deze expeditie meer kwaad dan goed gedaan heeft aan het doel dat de Amerikaansche regeering zich voorgesteld had. Het is namelijk best mogelijk, dat de Coreanen voortaan niet meer zoo voorkomend zullen zijn jegens Europeesche en Amerikaansche schipbreukelingen, en dan zullen deze ongelukkige menschen het mogelijk moeten ontgelden, dat admiraal Rodgers er in geslaagd is een fier en moedig volk te vertoornen, zonder daarbij zelf eenig voordeel behaald te hebben.

In den loop van het jaar 71 heeft Rusland het gedeelte van Saghalien[1], dat aan het Japansche rijk behoorde, tot zich getrokken. Reeds sedert eenigen tijd maakte de Russische regeering zwarigheden over het gemengd bezit van dit eiland. De Japansche regeering schijnt de bemiddeling van den Amerikaanschen minister in Japan te hebben verzocht om deze zaak

1 of Karafto, een eiland ten noorden van Jedo.

te regelen. Rusland heeft deze bemiddeling niet willen aannemen en verklaard het geheele eiland in bezit te nemen. De Japansche regeering zond hierop den heer Sojejima (toenmaals Lid van den Raad van State, thans minister van buitenlandsche zaken) als gezant naar Passiette (op de kust van Mantschurie), om over de noordelijke grensscheiding tusschen Rusland en Japan te onderhandelen.

Het is ons niet bekend welke overeenkomst aldaar gesloten is. Intusschen is er een tractaat van handel en vriendschap met de Sandwichs-eilanden tot stand gekomen. De heer de Lang, gezant der Vereenigde Staten, heeft dit tractaat namens de regeering van Hawaii gesloten en overhandigde den 14^{den} Augustus zijne geloofsbrieven aan Z.M. den Mikado als gezant voor Hawaii.

De heer von Brandt, chargé d'affaires en consul-generaal voor den Duitschen bond in Japan, had op den 1sten Mei eene audiëntie bij Z.M. den Mikado, 1°. ten einde een schrijven van Z.M. den Duitschen keizer te overhandigen, waarin gemeld werd dat de koning van Pruisen, op verzoek van de vorsten van Duitschland, den titel van keizer van Duitschland heeft aangenomen, en 2°. om Z.M. den Mikado mede te deelen dat hij het plan had met verlof naar het vaderland te gaan en de heer van der Hoeven, minister-resident voor Nederland, als zijn tijdelijke plaatsvervanger zou optreden.

De Mikado antwoordde met genoegen van deze zaken kennis te hebben genomen en zeer voldaan te zijn over de wijze, waarop Z. Ex. gedurende eene reeks van jaren zich van zijne taak had gekweten[1].

Toen bij de afscheidsaudiëntie, die den 18^{den} Mei aan den minister voor Groot-Brittannië, Sir Harry Parkes, gegeven werd, door Z.M. den Mikado de gewone beleefdheidsbetuigingen gebezigd waren, meende de heer Parkes nog eene lange rede te moeten houden, waarin hoofdzakelijk aan Z.M. dank betuigd werd voor de genoten gunst, en medegedeeld werd dat Z. Ex. zich verzekerd hield van de vriendschappelijke betrekkingen tusschen Japan en de andere mogendheden, wanneer hij Hare Majesteit de koningin van Engeland bericht had van de ernstige pogingen door Z.M. den Mikado aangewend, om de na-

1 De Japansche regeerings-courant geeft tegenwoordig officiëel verslag van het verhandelde op alle audiënties.

deelen, die het gevolg geweest waren van eene langdurige afsluiting, weg te nemen en om Japan te verheffen tot de plaats die het in de wereld moest innemen. Z.M. zoude met behulp van wijze raadgevers het Japansche volk meer en meer tot de overtuiging brengen, dat het verschil in klimaat, gewoonten en wetten geen reden is om zich van de vreemde natiën afkeerig te gevoelen. De minister wenschte, dat aan Z.M. nog vele jaren zouden gegeven zijn om de gelukkig aangevangen hervorming van het rijk geheel te kunnen voltooien.

Zeer gunstig werd het gesprokene opgenomen en de minister uitgenoodigd tot eene afzonderlijke audiëntie in het paviljoen van den keizerlijken tuin. Op deze audiëntie bedankte Z.M. den heer Parkes voor den bijstand, dien Z. Exc. sedert het begin der omwenteling altijd aan de Japansche regeering geschonken had. Sir Harry Parkes gaf hierop te kennen, dat hij reeds sedert lang overtuigd was, dat de monarchie de eenige regeeringsvorm voor Japan kon zijn, om het land vrede en voorspoed te doen genieten, wanneer daarbij eene staatkunde gevolgd werd, die de betrekkingen van Japan met vreemde natiën meer en meer zou ontwikkelen. Z. Exc. had daarom besloten de regeering des Mikado's te steunen, zooveel als de getrouwe navolging der tractaten dit toelieten. Zijne verwachtingen waren niet teleurgesteld. Vervolgens werd aan Z.M. aanbevolen meer vertrouwen te stellen in de vreemdelingen, die Japan in zijn dienst had, en niet tevreden te zijn met de geringe kennis van Westersche kunsten en wetenschappen, die op eene overhaaste reis naar het buitenland verkregen werd. Z. Exc. besloot met de opmerking, dat er steeds twee vlekken op het Japansche wapenschild aanwezig waren[1], die moesten worden weggenomen, alvorens Japan op een gelijken rang met andere beschaafde natiën zou kunnen aanspraak maken: het verbod, dat de vreemdelingen niet buiten de grenzen, die bij de tractaten bepaald zijn, mochten gaan, en het verbod dat de inboorlingen de christelijke godsdienst niet mochten belijden.

In Juni had de heer de Long eene audiëntie bij den Mikado, om nl. den brief te overhandigen, waarbij de president der Ver-

1 Die vlekken waren niet aanwezig op het Japansche wapenschild, doch zijn er door de Europeanen zelve, met name de Portugeesche paters, op aangebracht. Aan de paters alléen heeft men het te danken, dat Japan zoo wantrouwend was jegens de Westerlingen. Aan de missionaires alléen heeft het thans nog te danken, dat het Japansche rijk nog niet voor ons openstaat.

eenigde Staten de benoeming van den heer de Long tot buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister mededeelde. Z.M. betuigde in hooge mate vergenoegd te zijn over dit bewijs van vertrouwen en wenschte dat de betrekkingen van vriendschap tusschen Japan en de Vereenigde Staten steeds van zoo innigen aard mochten blijven als zij tot nu toe geweest waren. Zooals wij reeds vermeld hebben, is de heer De Long met het gezantschap mede met tijdelijk verlof naar Amerika vertrokken.

De heer de Outrey, minister voor Frankrijk, is na eene afscheids-audiëntie bij Z.M. gehad te hebben (26 Nov.), per messagerie-mailboot naar zijn vaderland vertrokken, ten einde omtrent de aanstaande herziening der tractaten zijne regeering te adviseeren.

Er bestaat onder de vreemdelingen in Japan over 't algemeen een vrij goede eensgezindheid in denkwijze over den toestand van het Japansche rijk, als wij de Engelschen en Amerikanen uitzonderen. Deze zijn steeds onderling in strijd, zooals uit de Engelsche en Amerikaansche couranten, die te Jokohama worden uitgegeven, duidelijk blijkt. De hoofdaanleiding van dit verschil tusschen natiën, die overigens zoovele punten van aanraking gemeen hebben, moet, naar onze meening, in een strijd voor de ‘hegemonie in den politieken invloed, dien men op Japan wil uitoefenen’, gezocht worden. Het valt niet te ontkennen, dat Engeland in den heer Harry Parkes een begaafden, misschien wel wat te veel Britschen vertegenwoordiger gehad heeft, en de invloed, door dezen minister op den staatkundigen toestand van Japan uitgeoefend, niet gering is geweest. Doch evenmin kan men den meer en meer toenemenden invloed van Amerika in Japan voorbijzien en aan den heer De Long grooten ijver en bekwaamheden ontzeggen. Bovendien heeft de ligging van Amerika ten opzichte van Japan, alsmede het geregeld verkeer door de stoomvaart in het leven geroepen, in hooge mate er toe bijgebracht om de Amerikanen in Japan meer en meer op den voorgrond te plaatsen. De invloed van Engeland is hierdoor - zoowel als wegens eenige andere redenen - wel eenigszins verminderd, hetgeen niet te betreuren is. Wij achten het verkeerd, dat eenige vreemde natie in Japan boven eene andere zou bevoordeeld worden. Elk beschaafd volk heeft kundige mannen onder zijne leden, die Japan van groot nut kunnen zijn, en daarom vinden wij dien - dikwerf helaas zeer onedelen - strijd over de natio-

naliteit zeer ongerijmd, om niet te zeggen belachelijk. De Japanners zullen echter weldra inzien, dat zij zich volstrekt niet aan eene natie behoeven te houden, om daaruit voorloopig hunne onderwijzers en andere ambtenaren te kiezen, wat moeite de Engelsche pers in Japan zich ook geeft om aan de regeering vooral toch Engelschen aan te bevelen. Deze pers gaat zelfs zoover van openlijk de Engelsche taal als de taal der geleerden en beschaafden[1] - zooals vroeger in Europa het Latijn - bij de Japanners aan te bevelen, omdat wij, - zegt zij - alle goede boeken, die in andere landen verschenen zijn of verschijnen zullen, in onze taal overbrengen en de Japanners alzoo ook van wetenschappen en andere zaken buiten Engeland kennis kunnen verkrijgen.

Wij vinden dezen wensch zeer vaderlandslievend van de Engelsche pers, doch zouden het wel zoo goed vinden als de Japanners verschillende belangrijke werken uit de verschillende Europeesche talen in hunne eigene taal overbrachten. Wij twijfelen er ook volstrekt niet aan, dat het laatste, dat reeds sedert de eerste vestiging der Hollanders in Japan plaats had, voortaan meer en meer zal gedaan worden en de Japanners den zoo goed gemeenden raad der Engelsche pers niet zullen opvolgen.

Belangrijke gebeurtenissen onder de Westerlingen in Japan zijn overigens niet voorgevallen. Een paar Engelschen in Jokohama werden door de Japansche regeering bij hun consul aangeklaagd, wegens het zonder verlof overschrijden der grenzen, die volgens de tractaten voor de vreemdelingen bepaald zijn. Eene dergeiijke aanklacht tegen een paar vreemdelingen, die zonder verlofpas de tractaatlijn overschreden hadden, had te Nagasaki plaats.

Verder werd door de respectieve gezanten namens de Japansche regeering een verbod uitgevaardigd, om binnen de grenzen van eenige stad, dorp of bewoond oord, met vuurwapenen te schieten. Als men weet, dat vele vreemdelingen zich in Japan aan een al te onvoorzichtig gebruik van wapens schuldig maakten en menigmalen daardoor min of meer ernstige ongelukken veroorzaakten, kan men die bepaling niet misbillijken.

Van de oprichting van militaire wachthuizen aan alle ingangen tot de vreemdelingen-kwartieren, in alle open havens van Japan, hebben wij elders reeds kortelijk melding gemaakt. De maat-

1 Zie Japan-Mail van 9 Dec. 1871.

regel is, mits behoorlijk uitgevoerd, voor de veiligheid der vreemdelingen niet dan nuttig te noemen; door te strenge bepalingen is men echter te ver gegaan. Zoo mag o.a. geen Japanner des avonds zonder lantaren in het ‘Settlement’ komen, al is het ook maar een arme koelie of een oppasser.

Dat de beschaving meer en meer tot in het verre Oosten doordringt, zou ook hieruit kunnen opgemaakt worden, dat Westersche dienaren der kunst, al zijn het dan ook maar reizende komedianten en paardenrijders, de bevolking van Jokohama met hunne voorstellingen zijn komen verrassen! Een Grieksche circus, die geheel Oost-Azië bereisd had, en eene Amerikaansche komedietroep van San-Francisco behooren in Japan tot nog toe tot de hooge zeldzaamheden en zijn om die reden behoorlijk door ons te boek gesteld. Wij kunnen echter - als Nagasaki-bewoners - verder geene kritische kunstbeschouwing hiervan geven.

Wij bekennen niet veel wetenswaardigs verteld te hebben van de ‘Westerlingen in Japan.’ Er valt inderdaad ook niet veel van te zeggen; het aantal is nog betrekkelijk zeer gering en mag te zamen wellicht 1200 à 1300 zielen bedragen. De staatslieden onder hen laten niet veel van zich hooren, de handelaars en kooplieden handelen, de weinige geleerden studeeren en doen in den regel hun best om zoo spoedig doenlijk welvarend naar Europa terug te keeren.

V. Verdere bijzonderheden.

Wij willen onze schets besluiten met enkele berichten van geographischen, klimatologischen aard.

De consul van Groot-Brittanië te Niegata maakte in gezelschap van den Hollandschen vice-consul en een paar andere heeren eene reis in de omstreken dezer stad en vermeldt daarvan de volgende bijzonderheden: Te Garameki[1] in de prov.

1 Naar onze berekening op 37° 52' N.B. 139° 18' 30″ van Greenwich. (Ref^{t}.)

Jetsigo, ongeveer 25 kilometers oostwaarts van Niegata, is eene vuurbron[1]. Een weinig meer oostelijk van deze plaats, op ca. 27 à 28 kilom. van Niegata, ligt Kusodsoe, ook wel Niitsoe genoemd, waar zich talrijke petroleumbronnen bevinden. De Japanners verzamelen deze stof op eene zeer gebrekkige wijze en schijnen het zuiveren van ruwe petroleum nog niet te kennen. Met eenige energie zou dit een belangrijk artikel kunnen worden voor deze plaats. De Japanners beginnen meer en meer onze petroleumlampen te gebruiken, waartoe aanzienlijke hoeveelheden gezuiverde petroleum uit Amerika en Japan worden ingevoerd.

Te Kuwatsie-dani, ongeveer 90 kilometer oostelijk van Niegata, was eene loodmijn, die thans niet meer bearbeid werd. Te Koesagoera, ongeveer 120 kilometer oost-zuidoostelijk van Niegata, was eene kopermijn in werking. Weder ziet men hier de hellende, uiterst kleine en lage mijngangen. De wijze om het erts uit te hakken en naar boven te brengen, is beide nog zeer eenvoudig. Het erts wordt in leemen ovens met behulp van houtvuren onmiddellijk uitgesmolten, en het metaal, dat niet zeer zuiver is, wegens de minder geschikte smeltmethode, in korte staven en vierkante platen gegoten. In de nabijheid van deze mijn is ook een steenkolenmijn in werking, die echter maar weinig kolen levert.

Te Shimo-Nojiri 135 à 140 kilometer oostzuidoostelijk van Niegata, is eene zilvermijn, die sedert geruimen tijd niet meer bearbeid werd. Men zou evenwel spoedig weder met het graven beginnen. Eenige mijlen verder ligt Wakamatsoe, de voormalige vesting van den ex-prins van Aidzoe. De puinhoopen van den laatsten burgeroorlog van 1868 waren nog overal te zien. Op een afstand van 12 kilometers van Wakamatsoe komt men aan het Inawashiro-meer. In het Kanyosan-gebergte, dat tusschen Wakamatsoe en dit meer ligt, vindt men goudbergwerken, die vroeger in bearbeiding geweest zijn. Het Inawashiro-meer is de bron van de Aganokawa, de rivier, die van daar uit westwaarts loopt en bij Niegata in zee uitmondt[2]. Het meer overstekende vindt men aan de oostelijke zijde de

1 Hoogstwaarschijnlijk brandende gasvormige en vloeibare koolwaterstofverbindingen, overeenkomende met die van Baku aan de Kaspische zee. (Ref^{t}.)

2 Dit meer heeft eene ovale gedaante en ligt naar onze berekening tusschen 37° 32' 40″ en 37° 25' N.B; 139° 4' en 139° 17' O.L (Ref^{t}.)

stad Inawashiro Op 25 kilomer afstand van deze stad zijn de heete zwavelbronnen van Numajiri. De weg is hier zeer bergachtig en moeilijk. Men vindt verscheidene van deze bronnen bij elkander, die te zamen een soort van zwavelwaterriviertje van 2 meter breedte doen ontstaan. De omgeving riekt hier overal naar zwavelwaterstof. Ongeveer 14 kilometers oostzuidoostwaarts van Numajiri (39 kilom. van Inawashiro) ligt Oshiwo, eene plaats die haar naam te danken heeft aan twee warme zoutbronnen. Men vervaardigt keukenzout van het water dezer bronnen, door het over houtvuur in groote pannen tot droogwordens toe uit te dampen. Ook wordt in deze streek de zijdecultuur levendig gedreven.

Noordoostelijk van Oshiwo, de grens van de provincie Moetsoe overgaande, komt men in de stad Jonezawa[1], in de prov. Dewa. Deze stad is insgelijks vermaard wegens den burgerkrijg van '67. Overblijfselen van de verwoeste vestingwerken waren nog zichtbaar. De zijdekultuur maakt in dit district een der hoofdbezigheden van de bevolking uit.

Ook is men door de mededeeling van een onbekend reiziger eenigszins meer bekend geworden met de landstreek rondom het Biwameer[2], in de provincie Oömi gelegen. ‘Het meer levert een der schoonste gezichten op, die men ter wereld kan vinden, en is geheel omgeven van schoone heuvelen en bergen. Te Oötz, aan de zuidwestelijke punt van het meer, denkt men zich te Como. Men ziet af en toe kleine stoombootjes op het meer heen en weêr trekken. Het krioelt er van zeilbooten en kleine jonken; het vervoer is voornamelijk van het oosten naar het westen en omgekeerd. Indien Japan ooit voor de vreemdelingen opengesteld mocht worden, twijfelen wij er niet aan, dat Oötz het lievelingsoord voor uitstapjes zal worden. Wij zagen nooit liefelijker oord op de wereld. De Japanners spreken van een plan om de noordzijde van het Biwameer door een kanaal in verbinding te stellen met de Tsoeroegabaai, aan de Westkust van Nipon, en op die wijze de rijke landstreek rondom het meer in directe verbinding te stellen met de zee. Het werk zou een verbazenden ondernemingsgeest

1 Naar onze schatting op 39° 44' N.B. en 140° 20' O.L. Ref^{t}.)

2 Het meer Biwa ligt in het midden van Nipon, tusschen 35° 29' en 34° 58' N.B.; 136° 18' en 135° 55' O.L. De oude schrijvers noemen het: het meer Oötz. (Ref^{t}.)

vorderen en zal daarom wel niet zeer spoedig tot uitvoering komen.'

Wij maakten in het laatst van '71 een uitstapje naar het in de geschiedenis van Japan vermaarde schiereiland van Simabara, waartoe de plaatselijke regeering van Nagasaki ons bereidwillig de toestemming gegeven had. De mededeelingen der paters Jezuieten, Père Charlevoix, Montanus, Levysohn, Kaempfer en anderen omtrent de Christenvervolging in Simabara zijn ons altijd een weinig twijfelachtig voorgekomen. Geen dezer schrijvers heeft ooit - zooals ons thans ten stelligste uit hunne verkeerde beschrijving der bronnen gebleken is - Simabara bezocht, hetgeen niet te verwonderen is, daar de regeering in vroegere jaren het nimmer heeft willen toelaten, dat een Europeaan derwaarts ging. De uitkomsten van ons onderzoek hebben onze meening bevestigd. De vroegere schrijvers (paters), en in navolging - door eenvoudig naschrijven - ook de latere, hebben de zaak der Christenvervolging in Simabara overdreven en voornamelijk onwaarheden te boek gesteld aangaande de straffen die de Japansche regeering op de Japansche Christenen zou hebben toegepast en de rol die de Hollanders in deze zaak zouden gespeeld hebben.

Wij hebben ons tot de volgende hoofdpunten bepaald: 1°. Is er eenige waarheid in het door sommige schrijvers vermelde[1], dat de Hollanders de oorzaak geweest zijn van de vervolging der Christenen in Japan? 2°. Is het gedrag van den Hollandschen chef van de factorij te Firado, den heer Koeckebacker, goedof af te keuren? 3°. Zijn de berichten omtrent de pijnigingen enz. van de Christenen in de heete bronnen van Simabara enz. juist?

1°. In 1549 werd de Christelijke godsdienst het eerst door Franciscus Xaverius in Japan ingevoerd. In 1564 namen alreeds de vervolgingen tegen de Japansche Christenen een aanvang; in 1568 werden zij met kracht doorgezet, ten gevolge van de eigendunkelijke, hooghartige gedragingen van de paters Jezuieten[2] en de halstarrigheid der Japansche bekeerlingen in

1 Men leze wat Overmeer Fischer in zijne 'Bijdrage tot de kennis van het Japansche rijk', Amsterdam, 1863, blz. 14, hierover zegt. Het lust ons niet de laagheden en barbaarsche dierlijkheden, waaraan zich vele paters schuldig maakten, hier te beschrijven.

2 In den tegenwoordigen tijd zijn deze zaken weder meer besproken met het oog op den onlangs plaats gehad hebbenden uitvoer van Japansche Christenen naar verschillende deelen van het rijk, en hebben wij de hier gestelde vraag door sommigen bevestigend hooren beantwoorden.

het niet opvolgen van de wetten des lands Eerst in 1600 kwam het eerste Hollandsche schip de Liefde (het eenig overgeblevene van de vloot onder Jacob Mahu) onder Quackernack en W. Adams, in Japan. In 1601 werd aan de Hollanders de eerste voorloopige vergunning verleend om eene factorij op Firado op te richten, en eerst in 1609 kwamen de twee eerste Hollandsche schepen onder Spex in Japan om handel te drijven. Men ziet alzoo dat de vervolging 32 jaren voor onze eerste vestiging begonnen is, waaruit voldoende het ongerijmde van een bevestigend antwoord op onze eerste vraag blijkt. Reeds Doeff heeft in zijne 'Herinneringen uit Japan,' Haarlem, Erven Bohn, 1833, op blz. 39 het ongerijmde van zulk eene bewering aangetoond, en onze Onno Zwier van Haren is in zijn: 'Japan met betrekking tot de Hollandsche natie en de Christelijke godsdienst', blz. 11, met kracht tegen deze onedele aantijging van de paters Jezuieten opgekomen. Wij zeggen daarom niets nieuws, doch achten het niettemin noodzakelijk om thans nogmaals met kracht te protesteeren tegen beweringen, die in den laatsten tijd onze ooren bereikten. Later waren de Nederlanders als bondgenooten van het Japansche rijk *wel degelijk verplicht* den beruchten brief van Moro, waarin de beraamde zamenzweering vermeld stond, om Japan tot eene Spaansche kolonie te maken, en alzoo een aanslag gemaakt werd op de onafhankelijkheid van dit rijk, aan de Japansche regeering te overhandigen en haar te waarschuwen tegen de listen der Jezuieten[1]. In plaats van op de Nederlanders voor deze vriendschapsdaad een blaam te werpen, - zooals niet alleen eenige buitenlandsche schrijvers over Japan deden, maar zelfs gedaan wordt in Hollandsche werken[2] - is dit veeleer eene daad, die den Hollanders eer aandoet. Wij zijn er trotsch op, dat de Nederlandsche natie dezen aanslag op de onafhankelijkheid van

1 Deze brief werd gevonden aan boord van een Portugeesch schip dat tijdens den 80jarigen oorlog, toen Portugal onder Spanje stond, bij de Kaap de Goede Hoop door de Nederlanders genomen was.

2 Zie 'De aarde en hare volken', jaargang 1867, blz. 6. Een blijkbaar met Japansche zaken onkundige schrijver gewaagt hier van de *laagheid* der Hollanders. Waarin bestond die laagheid, eilieve? Kan men het euvel duiden, indien de eene vriend den anderen waarschuwt, als hij een vijandigen toeleg ontdekt van een derde, en de bewijzen daarvan overlegt? Wij hopen ons gedurende ons geheele leven aan zulke *laagheden* (?) schuldig te maken.

het rijk der opgaande zon ontdekt heeft en Japan dien heeft meegedeeld. Wij komen met kracht op tegen elke bewering, dat Nederlanders hierin ‘laag of gemeen’ zouden gehandeld hebben. Wij laten het belangrijke feit, dat Holland te dezer tijde een fellen strijd te voeren had met de Castilianen, geheel buiten onze beschouwing. Zouden wij deze zaak in den kring van ons vertoog opnemen, dan was deze hardnekkige strijd alleen voldoende om de handelwijze te verklaren, of hebben niet oorlogvoerende partijen zich zelfs in den laatsten tijd aan ergerlijker zaken en spioneering schuldig gemaakt en elke gelegenheid aangegrepen om elkander afbreuk te doen?

Het is zeer te bejammeren, dat de kundige Duitsche schrijver Kaempfer deze zaak niet in een beter daglicht gesteld heeft omdat de meeste der volgende schrijvers het werk van Kaempfer, voor zoover het de oudere geschiedenis van Japan betreft, hebben nageschreven of het ruimschoots tot hunne compilatiën misbruikt. Hierdoor is deze leugenachtige blaam overal ten onrechte verspreid geworden. Doeff heeft in zijn gemeld boek reeds de onjuistheid dezer beweringen aangetoond. Het ware te wenschen, dat men het boek van dezen kundigen schrijver ook raadpleegde en niet altijd alle wijsheid uit Kaempfer alleen putte.

De geheele geschiedenis van de vervolging der Christenen, zoowel van den ouden als van den lateren tijd, draait alleen op één punt, en dat is: vrees van de Japanners voor staatkundige moeilijkheden in hun rijk. Doeff zegt reeds zeer terecht dat deze vervolging geenszins het gevolg was van godsdiensthaat, maar alleen - volgens de eigen woorden van Taïko-Sama - gedreven werd, niet omdat die godsdienst op zich zelve niet deugt, maar omdat hij niet strookt met den ouden eeredienst, met de zeden des lands, en daarom onlusten in het rijk zou verwekken.

2°. Aangaande de tweede vraag, is het ons gebleken, dat de vorst van Arima, ook wel prins van Simabara genoemd, in 1635 benoemd was tot eene andere hoogere betrekking in het rijk. Er werd uit Jedo een opvolger gezonden. Deze nieuwe landsheer ontsloeg vele beambten, die onder den vorigen prins werkzaam geweest waren, en benoemde zijne gunstelingen in hunne plaats. De ontslagen ambtenaren kwamen hiertegen in verzet en begonnen de bevolking tegen den nieuwen vorst op te stoken. Deze oproerigheden duurden het geheele jaar 1636

min of meer voort, toen de landsheer bevel kreeg om naar Jedo te komen en zich over zijn slecht bestuur te verantwoorden. Intusschen hadden zich talrijke Christenen uit naburige oorden, zooals de prov. Omura en het eiland Amakoesa, bij de opstandelingen aangesloten. De landsheer werd van Jedo teruggezonden, met bevel den opstand zoo spoedig mogelijk te dempen, zoo noodig met geweld. De prins van Omura werd uitgenoodigd zijne troepen ter beschikking te stellen en ook het toenmalig Nederlandsch opperhoofd te Firado, Koeckebacker, werd door de Jedoregeering aangezocht om hulp te verleenen bij het dempen van den opstand. Juist eenige dagen te voren had Koeckebacker twee schepen naar Indië terug laten gaan; een schip, de Rijp, met 20 stukken en circa 100 man aan boord, lag nog te Firado ten anker. Kaempfer beweert, dat Koeckebacker deze schepen met opzet zou hebben laten vertrekken, doch daarvan zijn volstrekt geene bewijzen voorhanden. Koeckebacker was echter formeel door het gouvernement aangezocht den opstand te fnuiken. Hierbij was geen sprake van Christenvervolging, maar alleen opstandelingen te bedwingen. Het past evenmin aan Christen-Japanners als aan niet-Christenen onder hen, om zich tegen de wetten des lands te verzetten. Er viel hier volstrekt geen onderscheid te maken tusschen al of niet Christenen; zoodra zij de wetten des lands overtreden, zijn zij even strafbaar. Er bestond derhalve geen enkele reden voor Koeckebacker, om het verzoek der regeering te weigeren. Koeckebacker stemde dus het verzoek terecht toe - als alle verstandige menschen, zoo zij in zijne plaats geweest waren, zouden gedaan hebben - en belegerde de stad Simabara gedurende 15 dagen (van 21 Febr. tot 8 Maart 1638). Nadat de stad met 426 kanonkogels beschoten was, trok het schip terug naar Firado.

Aan de op de volgende dagen plaats gehad hebbende slachting onder de opstandelingen heeft Koeckebacker geen deel genomen en niet de minste schuld. Indien hij het in zijn vermogen gehad had, deze slachting te voorkomen (nadat de stad ingenomen en de opstandelingen gevangen genomen waren) zou hij het voorzeker gedaan hebben. Doch iedereen begrijpt dat één man met zulk een geringe strijdkracht als Koeckebacker had, zich niet met kracht en geweld tegen deze betreurenswaardige handeling van het gouvernement kan aankanten. Zoodra de stad zich overgegeven had, had men de opstandelingen moeten

arresteeren en een billijke bestraffing geven. Ze alle zonder vorm van proces te dooden, was zeker in de hoogste mate wreed gehandeld van de regeering. Aan deze zaak heeft Koeckebacker evenwel volstrekt geen schuld gehad. Hij heeft alleen de stad helpen innemen en vertrok daarna. De prins van Arima was later verplicht zich den buik open te snijden. Dit is hetgeen wij van de zaak te weten kwamen en is overeenkomstig met hetgeen Doeff in zijne Herinneringen, bladz. 45 en 46, over deze zaak zegt. Doeff komt hier terecht op tegen den laster, die men verspreid heeft. ‘Dit is - zoo schrijft hij - de ware toedracht der zaak, wat ook Kaempfer, Charlevoix, Tavernier en anderen daarvan mogen gezegd hebben, en hoezeer dit in lateren tijd door lieden, die nimmer in Japan zijn geweest, op nieuw is te berde gebracht en nog meer opgesmukt; het waren geene Roomsch-Katholieke Christenen tegen welke Koeckebacker werd opgeroepen te strijden, maar opstandelingen, bij welke zich later de Roomschgezinde Japanners hebben gevoegd. Hij stond den Sjoogoen van Japan als bondgenoot ter zijde. Even zoo verkeerdelijk als deze zaak in Europa beschouwd wordt, spreekt men ook van het gedrag der Hollanders in Japan, alsof zij de Christen-godsdienst zouden hebben moeten verzaken, door op een Christusbeeld te trappen.

Het kan zijn, dat nijd van andere volken dezen laster heeft uitgevonden, omdat wij de eenige begunstigde natie in Japan waren,’ en ter anderer plaatse (bladz. 54) verhaalt Doeff; ‘Mijn verblijf op Japan van Juli 1799 tot Dec. 1817 heeft mij genoegzaam in de gelegenheid gesteld, om nauwkeurig in dit opzicht onderricht te worden, en ik verklaar hierbij, alles wat verhaald wordt van godsdienstafzwering, vertrapping van het beeld van Christus enz., door de Hollanders, voor louter verdichtsels.’

Wij kunnen dus geenszins de meening deelen van vreemde en zelfs sommige Hollandsche schrijvers[1], dat Koeckebacker's gedrag laakbaar is, en zijn van meening dat hij gehandeld heeft, zooals hij moest. Wij willen zelfs de bewering van sommigen, dat Koeckebacker zeer goed geweten heeft dat er Christenen

1 De uitdrukking: *schande over zijn naam!* in ‘de Aarde en haar Volken’, jaargang 1868, blz. 338, is onverdiend en zeer ongepast. Evenmin begrijpen wij waarom de heer Pompe van Meerdervoort in zijn werk, 1e deel, blz. 93, het gedrag van Koeckebacker ‘laakbaar’ noemt.

onder deze opstandelingen waren, als bewezen aannemen, en dat Koeckebacker derhalve zelfbewust Christenen aanviel, die zich tegen de landswetten verzetten. Welnu, als de regeering in eenig christelijk land met kracht van wapenen oproerigheden stuit - zooals zoovele malen in Europa geschied is - heeft zij ook de wapenen gericht tegen zoogenaamde geloofsgenooten. Daarin vindt niemand eenig kwaad of schandelijks, doch aan Koeckebacker, die behulpzaam was in een volkomen gelijke zaak, wordt het euvel geduid, dat hij zijne wapenen op christenopstandelingen richtte. Elk onbevooroordeeld verstand zal het met ons eens zijn, dat in deze zaak geen onderscheid van godsdienst, of wat ook, gemaakt moest worden. Alleen door overdreven godsdienstijver bezielde, en daarom bevooroordeelde menschen kunnen in het gedrag van ons opperhoofd iets laakbaars zien. In de werkelijkheid was zijn gedrag evenmin laakbaar als dat van eene plaatselijke autoriteit in eenig Europeesch land, welke met kracht van wapenen oproerigheden tegengaat.

Als Hollander en vriend van het Japansche rijk was Koeckebacker zedelijk verplicht de regeering van dit land te ondersteunen en haar op haar verzoek den verlangden bijstand te verleenen.

3°. Ter beantwoording der derde vraag dienen de volgende, door ons waargenomen feiten. Op het schiereiland Simabara is op 32° 46' N.B. en 130° 11' 30″ OL. een (thans uitgebrande) vulkaan gelegen, de Woenseng of Woenseng-také geheeten. In het laatst der voorgaande eeuw heeft deze vulkaan door zware uitbarstingen groote verwoestingen aangericht, terwijl hij van tijd tot tijd nog eenige rookwolken uitzendt. Wij hebben echter bij ons bezoek geen rook meer kunnen waarnemen. Deze vulkaan heeft een aan vulkanen bijzonder eigenen, afgeknotten, kegelvormigen top en is de hoogste berg der omgeving niet alleen, maar van geheel Kioe-Sioe. Men heeft zijne hoogte op 3800 voet geschat, doch naar onze meening is hij lager. Gedurende de 4 à 5 wintermaanden is zijn top steeds met sneeuw bedekt. De omgeving van dezen vulkaan is geheel bergachtig en de grond vertoont overal een echt primitieve, vulkanische formatie. In de nabijheid van dezen berg zijn eenige warme bronnen, die, volgens het beweren van Montanus, Kaempfer, von Siebold en vele anderen, in de jaren 1637 en 1638 gebezigd werden, om de Japansche Christenen te martelen. In

Montanus[1] vindt men daarvan zelfs de onmogelijkste afbeeldingen. De drie voornaamste warme bronnen zijn: 1°. de Obama-gok of Wabama-gok, gelegen aan de westkust van Simabara, vlak aan het strand, op ongeveer 15 kilometers afstand van den Woenseng; het is eene onaanzienlijke, ondiepe bron, waarnaast eenige (drie) vierkante steenen bakken onder afdakken van stroo staan, die als badkuipen dienst doen en waarin men soms 10 à 20 Japanners van beiderlei geslacht te gelijk met baden bezig ziet. Het water van Obama-gok wordt namelijk door de Japanners voor bijzonder geneeskrachtig gehouden. De inrichting dier baden is hoogst primitief; de badende menschen kunnen, wegens de ondiepte van dit steenen bekken, slechts halverwege met hun lichaam in het water zitten. Het overige gedeelte van het lichaam is aan weêr en wind blootgesteld, daar behalve het strooien dak geene afsluiting gemaakt is en de zeewind vrijen toegang tot de baden heeft. Wij zagen zieke lieden in December bij eene temperatuur van 4 à 5° C. hier baden en waren van meening, dat zij veeleer hunne ziekte zouden verergeren dan verbeteren. Het water van de Obamagok is niet warmer dan 28° C. en heeft hoofdzakelijk eene ruime hoeveelheid zwavelzure potasch opgelost, benevens eenig licht koolwaterstofgas[2]. De Japanners beweren, dat het een zwavelwater is, doch er is geen spoor zwavelmetaal te ontdekken

1 'Gedenkwaardige gezantschappen der Nederlanders aan den keizer van Japan', Amsterdam, 1669. Dit boek is vol van de onmogelijkste verhalen, terwijl de platen, naar onze meening, grootendeels geheel verdicht zijn. Zoo wordt o a. Osakka als aan zee liggende voorgesteld; de kleederdracht en het uiterlijk aanzien der Japanners zijn geheel verkeerd weêrgegeven. Het is niet waarschijnlijk dat dit alles in den loop van 2 eeuwen in Japan zooveel veranderd zou zijn.

2 Temp. 29° C. (in December). Spec. gew. bij 15° C. = 1,023. Uiterlijk: versch uit de bron melkachtig troebel met zwakken reuk van moerasgas. Reactie: neutraal. Het water bevat op 1000 gew. deelen:

zwavelzure potassa	4,842
zwavelzure soda	1,961
zwavelzure kalk	1,101
koolzure kalk	1,231
kiezelzure aluinaarde	3,812
chloorsodium	1,793
chloormagnesium	sporen.
asphaltachtige stoffen	0,281
vaste stoffen	15,021
licht koolwaterstofgas	veel.
zwavelwaterstofgas	sporen.

en slechts uiterst geringe sporen zwavelwaterstofgas zijn aanwezig.

Aan de zuidelijke helling van den Woenseng vindt men een andere warme bron, de Ko-Tsigok, en en aan de noordoostelijke helling eene derde bron, de Oö-Tsigok. Het water dezer bronnen is warmer dan dat van de Obama-gok en bevat voornamelijk ijzeroxydulezouten opgelost[1]. De bronnen zijn echter geenszins zoo aanzienlijk dat zij ‘een ziedenden vloed’ vormen, zooals verhaald wordt. Wij meenen dan ook de verhalen ‘dat men menschen van een steilen berg in dezen ziedenden vloed gestort heeft’ enz. voor hoogst onwaarschijnlijk te moeten houden, omdat wij geene bewijzen konden vinden, dat het te Tsigok voor 2 eeuwen geleden anders geweest is als thans. Ook verhalen deze schrijvers, dat het zwavelwateren (zulfurbronnen met zwaveldamp, zooveel gezegd als de helle, zegt Montanus) zijn, doch dit is bepaald eene onwaadheid.

Het is niet te ontkennen, dat de Japansche regeering zeer wreed gehandeld heeft in de dagen der Christenvervolging (van 1564-1640 ongeveer), doch de vroegere schrijvers hebben ook zeer veel overdreven en verdienen althans in deze Simabarageschiedenis geen onvoorwaardelijk geloof.

Wij wenschen op grond van het aangevoerde alzoo te constateeren:

1°. De Nederlanders zijn nimmer oorzaak geweest van eenige Christenvervolging in Japan.

2°. Het gedrag van het Hollandsch opperhoofd Koeckebacker te Firado verdient geene afkeuring, omdat hij gehandeld heeft zooals elk bondgenoot van eene bevriende natie handelen moet.

3°. De eer der Hollandsche natie blijft gehandhaafd tegenover de smadelijke aantijgingen van anderen in deze zaak, zoolang men onze persoonlijke ervaring niet met bewijzen gestaafd kan weêrleggen.

4°. De bijzonderheden aangaande de pijnigingen der Japansche Christenen, door sommige schrijvers vermeld, verdienen geen onvoorwaardelijk geloof.

Het jaar '71 heeft zich in Japan gekenmerkt door een uiterst warmen zomer, eene vrij sterke aardbeving in den omtrek van Jedo en Jokohama, en twee typhoons (orkanen).

1 Wij hopen later de quantitatieve samenstelling dezer wateren op te geven.

Ten 2 uur namelijk van den 29sten Mei werd eene vrij sterke aardbeving door de ingezetenen van Jokohama waargenomen. Een groot pakhuis in het Europeanen-kwartier werd ernstig door den schok beschadigd, terwijl ook in de Japansche stad eenige huizen geteisterd werden. Men beweert, dat sedert zeven jaren niet zulk een hevigen schok gevoeld werd. Te Benten (bij Jokohama) was met behulp van een seismograaf waargenomen, dat de schok eerst van het zuidwesten naar het noordoosten en vervolgens van het noordoosten naar het zuidwesten plaats greep. De weêrsgesteldheid leverde niets bijzonders op.

Wij namen in het begin des jaars twee zeer lichte schokken te Nagasaki waar; zij waren evenwel zoo zwak, dat vele bewoners de, schokken niet eens hebben opgemerkt.

De zomer heeft zich in alle open havens door eene buitengewone hitte gekenmerkt. In de maand Augustus steeg de temperatuur (in de zon) te Jokohama tot 60° C. en in de schaduw tot 32° C. In Nagasaki hebben wij 36° C. in de schaduw waargenomen. Tot ons leedwezen kunnen wij nog geene volledige opgaven geven, omdat onze waarnemingswerktuigen pas in October in Japan zijn aangekomen. Sedert November worden te Nagasaki geregelde waarnemingen gedaan.

Van de twee orkanen, die in dit jaar in Japan gewoed hebben, was de typhoon van Hiogo de zwaarste. Hij had plaats op den 4den Juli '71. In den middag werd deze plaats bezocht met zware stortregens; tegen den avond begon de wind meer en meer op te steken, totdat hij van 9-11 uur 's avonds tot een typhoon aangroeide. Te middernacht woedde de orkaan het felst. De zee was zoo hevig, dat het water over den breeden ‘bund’[1] heen tot in de huizen sloeg. Talrijke Europeesche vaartuigen, die in de haven ten anker lagen, werden op strand geworpen of tegen den wal stuk geslagen; verscheidene huizen werden vernield en honderden Japansche vaartuigen in splinters geslagen. Bijna alle huizen der Europeanen werden min of meer beschadigd. Te 1 uur 's nachts was de zee het verbolgenst. Een groot gedeelte van het ‘settlement’ stond geheel onder water. Tegen half drie uur begon het water weder te zakken.

De Britsche bark the Pride of the Thames werd geheel vernield. De kapitein, eerste en tweede stuurman, de hofmeester

1 Breede straat langs het Europeanen-kwartier.

benevens twee matrozen zijn hierbij omgekomen. De overige hebben met veel moeite hun leven kunnen redden Drie passagiersbooten, die geregeld tusschen Osakka en Hiogo stoomden, the Pahloong, Ohomara en Kinsats (alle behoorende aan de China and Japan Trading Company) werden op den ‘bund’ geworpen en grootendeels vernield. Vier andere stoombootjes werden eveneens beschadigd en vernield. In de Japansche stad zijn ongeveer 300 huizen langs het strand geheel weggenomen. Het aantal Japanners, dat bij dezen storm het leven verloren heeft, wordt op 500 geschat. De Japanners beweren, dat er sedert dertig jaren niet zulk een hevige storm heeft plaats gegrepen.

Te Hiogo werden de volgende waarnemingen gedaan:

UREN. 4 Juli 1871.	**BAROMETER. MILIMETERS.**	**WINDRICHTING.**	**OPMERKINGEN.**
's morg. 6	750,56	O.Z O.	Stevige bries met regen.
's morg. 12	49,54	O.Z.O.	Idem.
's nam. 3	46,24	O.Z.O.	Hevige wind en buien.
's nam. 5	42,94	O.N.O.	Idem.
's nam. 7	40,40	O.	Idem met zware buien.
's nam. 8	39,64	O.N.O.	Stormwind met regenbuien.
's nam. 9	37,86	O.N.O.	Idem.
's nam. 9½	36,08	O.N.O.	Idem.
's nam. 10	34,30	O.N.O. }	Wind tot typhoon aangegroeid, nu en dan vergezeld van hevigen regen.
's nam. 10½	31,51	O.N.O. }	Wind tot typhoon aangegroeid, nu en dan vergezeld van hevigen regen.
's nam. 11	28,21	O.N.O. }	Wind tot typhoon aangegroeid, nu en dan vergezeld van hevigen regen.
's nam. 11½	24,91	O.N.O. }	Wind tot typhoon aangegroeid, nu en dan vergezeld van hevigen regen.
's nachts 12	21,35	Z.O. }	Wind tot typhoon aangegroeid, nu en

			dan vergezeld van hevigen regen.
's nachts ½	20,08	Z.O. }	Vreesselijke zee uit het Z.Z.O. met hevige orkaanvlagen.
's nachts ¾	18,81	Z.Z.O. }	Vreesselijke zee uit het Z.Z.O. met hevige orkaanvlagen.
's nachts 1	21,86	Z.Z.O. }	Vreesselijke zee uit het Z.Z.O. met hevige orkaanvlagen.
's nachts 1½	18,05	Z.Z.O. }	Zee afnemende; typhoon bedarende.
's nachts 2	22,62	Z.W. }	Zee afnemende; typhoon bedarende.
's nachts 3	25,16	W. }	Zee afnemende; typhoon bedarende.
's nachts 4	36,59	W.N.W.	Typhoon geeindigd.

Uit Osakka werd als volgt bericht gegeven:

Tusschen 11 en 12 uur in den nacht vreesselijke orkaan uit het Z.O. De meeste huizen zijn beschadigd. Een goed deel der stad staat onder water. Te Temposan (haven van Osakka, waar de rivier in zee uitmondt) zijn vele huizen door den wind

letterlijk opgenomen en meêgevoerd. Meer dan 150 menschenlevens zijn verloren gegaan, en verscheidene telegraafpalen omvergeworpen. Aan de geheele kust van Osakka tot Hiogo, voornamelijk te Nishinomia en Amagasaki, is de verwoesting verschrikkelijk.

Het centrum van den orkaan is waarschijnlijk midden op het eiland Awadji (in de binnenzee) geweest.

Te Nagasaki werd alleen eene sterke daling van den barometer, die ten 4 uur namiddag het laagste stond en 744,6 mm. aanwees, benevens een daaropvolgende harde wind waargenomen.

In Augustus leverde Jokohama het treurig tooneel van een orkaan op.

Den 23sten Aug. heerschte eene ongewone hitte en had eene aanmerkelijke daling van den barometer plaats. Te middernacht (van 23 op 24 Aug) groeide de vrij sterke noordoostelijke wind meer en meer aan. Tegen 7 uur in den morgen van 24 Aug. was de wind tot een typhoon gerezen en de zee zeer onstuimig. De ‘bund’ te Jokohama werd hier en daar stuk geslagen; groote blokken graniet werden als stroo door de hooge zeeën meêgevoerd en losgerukt. Tegen 7½ uur in den morgen greep plotseling, gedurende een oogenblik, eene windstilte plaats; het centrum van den storm trok over de stad heen. Kort daarna draaide de wind naar het zuiden en werd heviger dan te voren. De meeste huizen werden min of meer beschadigd. De hooge zee sloeg binnen verschillende woningen. De schepen in de haven zijn er betrekkelijk vrij wel afgekomen. Twee lichters van de Paific-mail-Company werden tegen den wal stuk geslagen. Hetzelfde lot ondergingen drie Japansche jonken en twee kleine loodsschoeners. De Thabor verloor zijn boegspriet. De Tokei-maro raakte los en kwam in collisie met de Peiho, terwijl de Fusi-joma, die stoom gemaakt had om zijn anker te houden, in de lucht sprong. Drie menschen verloren hierbij het leven.

De volgende waarnemingen werden gedaan aan boord van het Amerikaansche oorlogschip the Idaho, 't welk te Jokohama ten anker lag:

UREN.	WINDRICHTING.	WINDKRACHT.[1]	BAROMETER.
24 Aug. 71.			Millimeters.
's nachts 4	N.N.O.	6,7	745,48
's morg. 5	N.O.	6,7	42,94
's morg. 5½	O.N.O.	6,7	41,67
's morg. 6	O.N.O.t.O.	7,0	38,11
's morg. 6½	O.N.O.	9,11	34,30
's morg. 7	O.N.O.	9,11	31,51
's morg. 7½	O.N.O.	9,11	26,94
's morg. 8	W.Z.W.	9,0	18,05
's morg. 8¼	W.Z.W.	8,10	19,06
's morg. 8½	W.N.W.t.W.	8,10	23,13
's morg. 8¾	W.N.W.t.W.	10,12	26,43
's morg. 9	W.Z.W.t.W.	10,12	34,05
's morg. 9½	W.Z.W.t.W.	10,12	39,13
's morg. 10	Z.Z.O.	9,11	41,67
's morg. 10½	Z.W.	8,9	43,19
's morg. 11	Z.Z.W.	6,7	42,43

Hiermede hebben wij de reeks onzer mededeelingen over 71 besloten; waarom wij tot een volgenden keer van den lezer afscheid nemen.

Nagasaki, 21 Februari 1872.
A.J.C. GEERTS.

1 Het is ons onbekend, welke eenheden (gewichtsdrukking of snelheid) met deze getallen bedoeld worden.

Een van de congressen en tentoonstellingen in 1872.

Voor mij op de tafel ligt de ‘Emile’ en door het geopende venster heb ik het uitzicht op het eilandje, dat den naam ontving naar hem, wiens bronzen beeld daarop prijkt, den wijsgeer der 18de eeuw, wiens herinnering ge hier overal vereeuwigd vindt.

Genève is geen alledaagsche stad. Men herkent er het type van het Fransche volksleven, veredeld door het degelijke Zwitsersche karakter, waarvan dat leven is doortrokken. Ge vindt die gelukkige vereeniging op voortreffelijke wijze weergegeven in het verheven gedenkteeken, dat de aansluiting van Genève en Zwitserland voorstelt en een sieraad uitmaakt van de wandelplaatsen van deze merkwaardige stad.

Al sprak dezer dagen een alhier verschijnend blad, een zeer liberaal blad, van ‘ce centre d'agitation et de vie, cette fourmilière, ce petit théâtre de toutes les passions, que l'on nomme Genève,’ het is er niet minder waar om, dat deze cosmopolitische stad, die aan zooveel lotwisselingen heeft blootgestaan en niet ten onrechte het devies: ‘post tenebras lux’ in haar wapen voert - die aan zooveel groote mannen het levenslicht deed aanschouwen, - ook steeds is geweest de kweekplaats van verheven gedachten, van grootsche opvattingen, van edele bedoelingen.

In dezelfde stad, waar gij de woning aantreft, die het opschrift draagt: ‘ici est né J.J. Rousseau, le 28 Juin 1712,’ wordt u het huis aangewezen, waar de hervormer der 16de eeuw, de strenge Calvijn, het toonbeeld van mannelijke ernst en wils-

kracht, helaas ook van kerkelijke onverdraagzaamheid! zijn werkzaam leven eindigde, en treffen u de woorden, die gij op de binnenplaats in het front van het gebouw kunt lezen: ‘Deus est propugnaculum meum.’

Is het alweder niet Genève, dat, gezwegen van zooveel andere zaken, aan de Zwitsersche vlag, die ge hier en daar ziet wapperen, en op het roode veld een wit kruis vertoont, die andere vlag der geheele menschheid heeft verbonden, waarvoor het ruwe oorlogsgeweld ontzag gevoelt en die in het roode kruis het symbool vindt van de leniging der ellende, door de nog steeds zoo onvolmaakte inrichting der maatschappij te weeg gebracht?

Het karakter openbaart zich in kleinigheden: of is het onderscheid niet kenmerkend tusschen de arenden, die, aan het wapen van Genève ontleend, aldaar worden onderhouden, en de beeren van Bern, die, tot groote verbazing van de kinderen, welke men dit schouwspel laat bewonderen, op hunnen boomstam op en neer klauteren?

Op hetzelfde oogenblik nu, dat in dit middelpunt van beweging de arbitrale uitspraak ter vereffening van het geschil tusschen de Britsche regeering en de machtige republiek van Noord-Amerika wordt voorbereid, is hier een congres van den meest vredelievenden aard gehouden, en eene tentoonstelling geopend, die zich beweegt op een maatschappelijk gebied, waarbij in even groote mate alle natiën der aarde belang hebben.

Aan dat schoolcongres en die onderwijstentoonstelling was in ons vaderland weinig bekendheid gegeven. Slechts toevallig werd ik de wetenschap deelachtig, dat van 27 Juli tot 5 Augustus te Genève die tentoonstelling zoude plaats hebben, en dat gedurende twee of drie van die dagen (welke was mij onbekend) een paedagogisch congres was voorgenomen.

Kort vóor mijn vertrek hoorde ik nog, dat het Nederlandsche Onderwijzersgenootschap, welks algemeene vergadering, dit jaar te Dordrecht gehouden, ik tot mijn leedwezen niet heb kunnen bijwonen, van een en ander officieel in kennis was gesteld en eene uitnoodiging had ontvangen. De tijd echter was te kort en het oogenblik te na op handen, om toen nog algemeen de aandacht op die mededeelingen te vestigen, en het Genootschap heeft zich dan ook moeten bepalen tot een brief met warme betuigingen van deelneming, - een brief, die, bij de voorlezing er van, in de vergadering een zeer aangenamen

indruk maakte, en aan den Voorzitter eenige hartelijke woorden van ingenomenheid en dank ontlokte.

Het zij mij vergund, in dit tijdschrift de aanteekeningen, die ik gedurende de vorige dagen heb verzameld, eenigermate geordend over te brengen. Ik hoop dit te doen van een niet al te beperkt standpunt, zoodat ik mij vleie, dat ook hij, die zich niet dagelijks met schoolzaken afgeeft, deze regelen, zij het ook ter loops, even zal willen inzien. Overigens wijte men gedeeltelijk, wat ten opzichte van vorm en inkleeding moge ontbreken, aan de eigenaardige inrichting van het hôtelleven, dat voor degelijken arbeid minder geschikt is.

Wat men bij het bezoek van de tentoonstelling miste, was het bezit van een stelselmatigen catalogus. Evenwel waren verscheidene personen bezig, afdeelingsgewijze de tentoongestelde voorwerpen behoorlijk te inventariseeren. Men was voorts steeds bereid, zoo dikwijls ik de tentoonstelling bezocht, mij de inlichtingen te verstrekken, die ik verlangde.

Evenwel was ik genoodzaakt, zoo wat een catalogus op eigen hand te vervaardigen, waaraan ik het voornaamste ontleen. Ik moet nog opmerken, dat het hier niet gold eene tentoonstelling van zuiver lager onderwijs. Sommige voorwerpen hadden bepaaldelijk betrekking op 't geen tot het middelbaar onderwijs (l'instruction secondaire) zou moeten worden gebracht. Trouwens, het komt mij voor, dat eene scherpe afscheiding hier niet is te maken. Hoeveel voorwerpen toch zullen, uit den aard der zaak, evenzeer bij het middelbaar als bij het lager onderwijs, al is hier de grens nauwkeurig en juist te trekken, met goed gevolg kunnen en moeten worden gebruikt.

Eene tweede opmerking is deze. Ook aan het professioneel onderwijs was eene niet onaanzienlijke plaats ingeruimd. Met de inrichting van het onderwijs in het canton Genève hangt dit, naar mij is voorgekomen, ten nauwste samen.

Als bij intuïtie, sloeg ik terstond bij het binnentreden links af en bevond mij toen te midden van de afdeeling zangonderwijs, 'tgeen mij, beminnaar en min of meer beoefenaar der toonkunst, niet onwelkom was. Dat die afdeeling goed vertegenwoordigd was, behoeft, wanneer men zich in een stad als Genève bevindt, geen bevreemding te wekken. Kaarten en tabellen waren daar aanwezig, waardoor op de meest aanschouwelijke wijze het notenschrift kan worden bestudeerd en medegedeeld. Het komt mij voor, dat dergelijke hangkaarten goede

diensten ook in de normaalscholen tot opleiding van onderwijzers zouden kunnen bewijzen. Zij zijn grootendeels ingericht overeenkomstig de methode Danel, eene methode, die, hoewel m.i. wat omslachtig, ten onzent toch meer bekend diende te zijn. Onze Belgische naburen schijnen er veel gebruik van te maken.

Voorts was er eene menigte muzieknoten op kleine stukjes karton te bezichtigen, die gemaakt zijn met het doel om naast elkander gelegd te worden en den leerling de gelegenheid te verschaffen, al zoekende en nadenkende de een of ander bekende melodie weer te geven.

Het eerste lokaal verder doorwandelende, komen wij bij de teekenvoorbeelden, en vervolgens aan de afdeeling calligraphie. Letterlijk verdwaalde men hier in voorbeelden en modellen van allerlei aard, op papier en in gips, de laatste voornamelijk geleverd door de handels- en nijverheidsschool te Genève. Bij elke verzameling viel eene opklimming waar te nemen, die eene goede getuigenis gaf van de zorg, aan de rangschikking van de voorwerpen besteed. Opmerkelijk was nog de klassificatie van de verschillende soorten der schoonschriften. Nauwkeurig was er op gelet, dat men er voorbeelden aantrof zoowel van de Engelsche langwerpige schrijfletter als van de ronde letter, die in Frankrijk en Zwitserland meer in gebruik is.

Mijn weg vervolgende, vond ik de vormleer en de rekenkunde mede zeer goed vertegenwoordigd. Wat de eerste betreft, verscheidene inzenders hadden zich beijverd hier iets goeds te leveren. In 't algemeen waren autoriteiten, commissiën voor bijzondere scholen - de vacantie maakte zulks gemakkelijk - en ook leveranciers, uit een zeer verklaarbaar streven om aan de door hen vervaardigde of bij hen te verkrijgen voorwerpen meerdere bekendheid te geven, niet in gebreke gebleven de tentoonstelling door hunne inzendingen op te luisteren. Het Departement van Openbaar Onderwijs alhier had o.a. een tiental van de meest gebruikelijke figuren voor de vormleer, - indien ik mij niet bedrieg waren ze van *papier mâché* vervaardigd - ten toon gespreid,

Naast de vormleer trof men de Froebel-methode aan. Kleinigheden, door kinderen uitgedacht en bewerkt, hulpmiddelen bij het onderwijs in die richting, boeken over die methode en werken over den zoogenaamden ‘jardin des enfants,’ waarop men zich meer en meer hier toelegt, ontbraken natuurlijk niet.

Met betrekking tot de rekenkunde in uitgebreiden zin, troffen mij het meest zeer doelmatige telramen, een ‘tableau démonstratif de la théorie des fractions’ van Maillard, en een schat van boekjes voor het rekenen uit het hoofd. Later ontdekte ik in het tweede lokaal nog een soort van tel-machine, ‘compteur pour degrés inferieurs’ van Chatillon, een toestel, van bakjes voorzien, waarin grootere en kleinere balletjes aanwezig waren. Niet onaardig had men voorts, onder de rubriek rekenkunde, bij de handleidingen voor het boekhouden eenige welingerichte huisboekjes, ‘carnets comptables des familles’ gevoegd, met gedrukte hoofden en kolommen op elke bladzijde. De afdeeling: Geschiedenis en Aardrijkskunde, bestond hoofdzakelijk uit handleidingen, boekwerken, kaarten, atlassen, globes, enz. Aan den zolder bevestigd, zag men een paar groote wereldbollen hangen, die met zorg uitgewerkt waren op doek, dat om verscheidene hoepels was gespannen. Deze globe Lecoz verdient eene bijzondere vermelding. Ook waren uit Neuchâtel een paar orographische kaarten op hout ‘en relief’ ingezonden, die met groote nauwkeurigheid het betrekkelijk verschil in hoogte deden aanschouwen. Wat zoowel bij deze rubriek als bij een paar anderen opmerkelijk was, waren de handleidingen in manuscript, die als 't ware een dictaat van een volledigen cursus in 't een of ander vak opleverden, en waarschijnlijk door de vervaardigers welwillend ter kennisneming waren afgestaan. Eene verzameling geschiedkundige kaarten van Zwitserland voltooide deze afdeeling, waarop de afdeeling Lezen en Spellen volgde.

Zoo ergens, had ik hier een leiddraad gewenscht. Thans is het mij niet gemakkelijk, van die, hoezeer belangrijke, collectie een eenigszins geleidelijk overzicht te geven. Naast de platen en kaarten, die, voor de Fransche taal zeker zeer verdienstelijk, hier en daar voor onze scholen natuurlijk eenige wijzigingen zouden dienen te ondergaan, schaarden zich de spel- en leesboekjes. Hier zijn wij dus geheel op het gebied van 't lager onderwijs. Behalve aan de fransche boekjes van dien aard, die natuurlijk de meeste ruimte besloegen, was ook eene bescheidene plaats ingeruimd voor de - ik schrijf te Genève - vreemde talen. Nederland was hier echter schraal vertegenwoordigd. Ik vond slechts eenige werkjes van oudere en jongere dagteekening van Aarssen, Neuman, de Kruyff, Schmal, Jansen en eenige anderen; voorts een paar exemplaren van de bekende absentie

lijsten van Roelants. Twee werkjes van den heer J.F. Jansen, die ik bij mij had, heb ik aan de directie der tentoonstelling ter nederlegging aangeboden. Op deze hoogte bevond zich nog een jaargang van het te Gent geredigeerde halfmaandelijksche tijdschrift de Vereeniging.

Uit deze mij welbekende streken werd ik daarop verplaatst bij eene groote hoeveelheid paedagogische handleidingen en geschriften, waarvan ik niet anders dan zeer oppervlakkig kennis heb kunnen nemen.

Zoo was ik weer tot mijn uitgangspunt genaderd en kon ik bij den hoofdingang nog even eene fraaie verzameling bewonderen, die, van architectonischen aard, eener ambachtsschool uitnemend te stade zoude komen.

Het middelvak van dit zelfde lokaal was voornamelijk aan de natuurlijke historie, bepaaldelijk de plantkunde, gewijd. Ook kwamen hier de mineralogie en zelfs de chemie, de laatste in den vorm van handboeken, zich even vertoonen. Een rijke collectie van zaden, gedroogde bladen, steenen. cristallen, enz., was hier aanwezig, zeker om de tentoonstelling zooveel mogelijk op volledigheid aanspraak te kunnen doen maken.

Ik haast mij tot het tweede vertrek over te gaan. Daarvan was de eene zijde geheel ingenomen door verschillende exemplaren van schoolbanken, in allerlei gedaanten en vormen, van onderscheiden inrichting en constructie; zelfs banken voor de bewaarschool. Grootendeels waren zij door het Departement van Openbaar Onderwijs ingezonden. In deze herkende men zeer stellig, hoewel niet geheel volledig toegepast, het Duitsche model. Nog kon men daar aanschouwen een gemakkelijk te verplaatsen chassinet, dat den gewonen ezel met het bord kan vervangen, benevens eene zeer soliede handbrug en een orthopedische ladder.

Aan de overzijde was voor een groot deel de ruimte ingenomen door physische instrumenten. De inzender zelf was dagelijks gedurende een uur aanwezig, om inlichtingen te verstrekken en zijne voorwerpen nader te doen bezichtigen. Ook in dit kleinere lokaal waren aardrijkskundige kaarten en natuurkundige platen ten toon gesteld, en tevens eene menigte boekwerken, atlassen en globes voorhanden. In een hoek had men eene verzameling van pennen, potlooden, inkt, papier, gomelastiek, enz., enz., bijeengebracht, die een ware uitstalling vormde en geheel het aanzien van een winkel had. Dit gedeelte

vond ik dan ook het minst op zijne plaats. Het scheen meer eene aanvulling. Dit laatste was overigens niet noodig. Immers, op eene enkele uitzondering na - aan de gymnastiek, toch, als leervak, was, vreemd genoeg, weinig aandacht geschonken - leverde het geheel een vrij volledig overzicht van de schoolwereld op, 't welk voltooid werd door de op een paar plaatsen neergelegde plattegronden en plannen voor eene doelmatige inrichting der schoolgebouwen.

Ik hoop, dat ik aan mijn voornemen getrouw ben gebleven, en mijn' welwillenden lezer niet heb afgeschrikt mij op mijne vluchtige wandeling te volgen. Van verdere beoordeelingen wensch ik mij te onthouden. Enkele beschouwingen mogen mij daarentegen, na de mededeeling der feiten, vergund zijn ten aanzien van het Congres, ter zelfder gelegenheid, den 29sten, 30sten en 31sten Juli gehouden.

Het was mij niet mogelijk, eerder dan 30 Juli, 's avonds, te Genève te zijn. Daartoe had ik eene driedaagsche reis, zuchtende onder eene tropische hitte, afgelegd. Ik meldde mij terstond aan bij den Voorzitter van het Congres, den Staatsraad de Cambessedès, hoofd van het Departement van Binnenlandsche Zaken, aan wien ik de verklaring van onzen Minister overlegde, waarbij ik in mijne hoedanigheid van inspecteur de l'enseignement primaire du 4e canton de la Frise - ik zou op 't oogenblik geen betere vertaling van ‘districts-schoolopziener’ weten - werd erkend.

Laat ik, alvorens verder te gaan, hier nog mededeelen, dat het Congres uitging van de ‘Société des instituteurs de la Suisse romande’; dat niet alleen Duitsch-Zwitserland, maar ook verscheidene andere natiën, als Frankrijk, België, Italië, Rusland en Griekenland daar vertegenwoordigd waren, en dat de belangstelling, die de regeering in deze aangelegenheid betoonde, zeer zeker krachtig heeft medegewerkt om aan de werkzaamheden een goeden afloop te verzekeren. Nog zij hier opgemerkt, dat de orde bij de discussiën steeds uitmuntend bewaard bleef. Zij liet, dank zij den bewonderenswaardigen tact van den onvermoeiden Voorzitter, niets te wenschen over. Ik heb niet anders dan hoogst geregelde gedachtenwisselingen bijgewoond en dat in eene vergadering, waar honderden vereenigd waren. En tevens was het er ongedwongen en recht prettig. Er heerschte veel belangstelling, niet het minst van de zijde van het damespubliek, dat in aanzien lijken getale ter vergadering was op-

gekomen, en vooral - wat wonder - den Italiaanschen afgevaardigde de Castro, wanneer deze zijne boeiende improvisatiën voordroeg, levendig toejuichte. Ofschoon men dien afgevaardigde, die zich steeds van de zoetvloeiende taal van Dante bediende, ook zonder die taal te kennen, grootendeels zonder veel inspanning kon volgen, had het Comité, dat met de leiding der werkzaamheden was belast, twee leden in zijn midden, die terstond den hoofdzakelijken inhoud van de Duitsche en Italiaansche redevoeringen in de Fransche taal overbrachten.

Ik wil echter niet afdwalen, en keer tot mijn overzicht terug. Al aanstonds ontving ik de mededeeling, dat de zitting van den derden dag de meest belangrijke beloofde te zijn.

In de vergadering van 29 Juli waren voornamelijk drie paedagogische vraagpunten behandeld, waarvan de rapporten in druk aan alle congresleden waren ter hand gesteld. Zij betroffen de wederkeerig verplichtingen van de onderwijzers en de maatschappij, de gymnastiek op de scholen in de steden en ten platten lande, en de zoogenaamde écoles complémentaires et professionelles.

De zitting van 30 Juli was voor een goed deel aan huishoudelijke bezigheden gewijd. Verscheidene voorstellen werden daar gedaan, de orde der werkzaamheden geregeld, en in 't algemeen de belangen der vereeniging behartigd door het nemen van eenige besluiten, die op het tegenwoordig congres en de door de vereeniging georganiseerde tentoonstelling betrekking hadden.

Zoo was dan de 31ste Juli aangebroken. De groote en eenige vraag, voor dien dag aan de orde gesteld, was de wenschelijkheid en mogelijkheid van de oprichting eener internationale paedagogische Vereeniging. Genève zou ook hier het initiatief nemen. Aan de belangrijke beraadslagingen van dien dag namen, even als de beide vorige dagen, zoowel regeeringsleden (o.a. de president van den ‘Conseil d'Etat,’ het uitvoerend bewind, wij zouden zeggen ministerraad, *de Carteret*, tevens hoofd van het Departement van Openbaar Onderwijs) als mannen van 't vak, echte paedagogen, deel.

Om de wenschelijkheid te doen uitspreken, zou men de verdienstelijke en warme aanbeveling van den heer Pelletier, lid van 't bestuur, haast niet noodig gehad hebben. Daaromtrent was men het spoedig eens, overtuigd als men was, dat de maatschappij en de school er bij zouden winnen, indien de paeda-

gogische vereenigingen van de onderscheidene staten een nauweren band aanknoopten. Een der leden was evenwel van meening, toen de uitvoerbaarheid van het plan zou worden besproken, dat er groote bezwaren bestonden tegen eene toepassing van het, ook zijns inziens, gelukkige denkbeeld op zoo uitgebreide schaal. Zich grondende op de verhouding, die nog steeds niet van den meest vriendschappelijken aard is tusschen twee groote Europeesche mogendheden, - een toestand, dien hij betreurde, - achtte hij het beter de algemeene vereeniging vooreerst tot de ‘race latine’ te beperken. De minder aangename indruk door dit denkbeeld, hoezeer op de meest bescheidene wijze voorgedragen, teweeg gebracht werd onmiddellijk weggenomen door de mannelijke taal en de ernstige beschouwingen van den heer Daguet van Fribourg. Ook de heer de Castro kwam op welsprekende wijze tegen de in het midden gebrachte stelling in verzet.

Bij declamatie werd dan ook, na eenige bespreking, in beginsel besloten tot de oprichting van eene algemeene paedagogische vereeniging. Een der sprekers had nog eenige bezwaren geopperd ten opzichte van de benaming internationaal, wegens den slechten reuk van dat woord. 't Scheen, dat de vergadering die beschouwing deelde, ofschoon de heer Daguet de opmerking maakte, dat men toch wel steeds van droit international zou blijven spreken en men b.v. het woord godsdienst toch wel niet zou willen verbannen, ondanks daarvan misbruik is gemaakt, getuige alles wat ‘ad majorem Dei gloriam’ vroeger en later is bedreven.

De groote moeielijkheid was nu maar hoe de zaak aan te vatten. Waar moest men beginnen; op welke wijze zou het gemeen overleg plaats vinden? Het comité was ook hier gereed. Een rapport, bevattende eene bewerking van de grondslagen voor eene dergelijke associatie, werd door een der bestuursleden voorgelezen. Het rapport werd toegejuicht, doch, zooals gewoonlijk, stonden al spoedig sprekers op, die op de onderdeelen bezwaren deden gelden, bezwaren, die niet geheel van gewicht waren ontbloot. Sommige leden stelden eene betere wijze van handelen voor, die wederom door anderen voor verbetering vatbaar werd geacht. Eindelijk formuleerde de Voorzitter eene motie, die, in hoofdzaak steunende op het rapport van het comité, doch in overeenstemming gebracht met de meest gegronde opmerkingen van eenige sprekers, de vergade-

ring bevredigde en met algemeene stemmen daarop werd aangenomen. De motie behelsde, behalve de verklaring van de vestiging der algemeene paedagogische vereeniging, eenige punten van uitvoering, hierop neerkomende: Eene uitnoodiging, geteekend door de leden van het comité voor het congres, benevens de afgevaardigden uit de onderscheidene staten, voor zoover zij een officieel karakter dragen, wordt aan de bestaande paedagogische vereenigingen toegezonden. De statuten der algemeene vereeniging zullen door de volmachten van de vereenigingen, die zich wenschen aan te sluiten, worden ontworpen.

Met een krachtig woord tot opwekking en een kernachtigen wensch in het belang van het op dien dag aanvankelijk verwezenlijkte denkbeeld, sloot de heer Cambessedès de werkzaamheden van het congres. Onnoodig hier uit te weiden over de onvolprezen wijze, waarop de congresleden gedurende de dagen van hun verblijf alhier ontvangen en als welkome gasten behandeld zijn. De van alle oorden en deelen des lands toegestroomde onderwijzers vonden zich in den huiselijken kring van dezen of genen eene verblijfplaats aangewezen, en de vreemdelingen werden met eene onderscheiding behandeld, die niet licht is te evenaren. Na afloop van elke zitting werd men genoodigd aan een eenvoudig doch smakelijk middagmaal, waartoe, gedurende de drie congresdagen, het ‘palais-électoral’ feestelijk was ingericht. Bijzonderheden omtrent die vriendschappelijke maaltijden - aan dat van den derden dag heb ik deelgenomen - zouden mijn bestek overschrijden. Alleen dit. Op aangename en gezellige wijze waren daar telkens honderden - naar ik hoorde op den tweeden dag negenhonderd - dischgenooten vereenigd. De lange op houten schragen opgeslagen tafels waren voorzien van de best toebereide vleeschspijzen, alles natuurlijk koud, en spreidden een rijkdom van vruchten ten toon, waaraan in noordelijke gewesten niet te denken is. Op gulle wijze werd de landwijn geschonken, en niettegenstaande de opgewekte stemming, was de tegenwoordigheid van het zoogenaamde zwakkere geslacht in deze samenkomsten, die tot het einde een genoeglijken aanblik opleverden, mij het bewijs, dat wij bij het organiseeren van congressen en daaraan verbonden festiviteiten nog wel iets van onze Zwitsersche broeders kunnen leeren. Ook hier waren de leden van het comité ijverig in de weer om het hunnen gasten zoo aangenaam mogelijk te maken. Overigens werd men uitgenoodigd zich te voorzien van 't geen

de tafel aanbood, waarlijk eene niet ongewenschte afwisseling met de open tafels der hôtels, waar een zwerm van zwartgerokte en witgedaste garçons met borden en ander gereedschap een oorverdoovend geraas om u heen maken. Ook hier gingen de leden van het comité vóor met hartelijke toespraken; en volgde daarop ook wel eens een enkele speech, die ik met den naam van gloeiende toast zou willen bestempelen, de goede stemming bleef te midden van de vertegenwoordigers van zooveel nationaliteiten onverstoord en de politiek geheel buiten spel, te opmerkelijker dit laatste, daar ik in particuliere gesprekken te Genève juist eene zeer opgewonden stemming ontwaarde, die niet te verwonderen was, daar zij veroorzaakt werd door de dezer dagen in Frankrijk opengestelde leening, voor welke tot het ongeloofelijke cijfer van 41 milliarden ingeschreven werd.

Laat ik nog melden, dat wij 's avonds van den 31sten op een toertje over het meer werden vergast, en dat bij onze terugkomst op den Grand-Quai eenig vuurwerk werd afgestoken, 't geen van de geïllumineerde stoomboot, waarop wij ons bevonden, een schoon schouwspel opleverde. Ook waren gedurende de congresdagen alle openbare gebouwen, musea, en de meeste societeiten voor de leden van het congres welwillend opengesteld. Doch te lang heb ik mijne lezers op materieel gebied bezig gehouden. Een paar opmerkingen nog. vóór ik de pen neerleg.

Heeft het Congres aan de verwachting beantwoord? Belooft het besluit van 31 Juli II. iets voor de toekomst?

De eerste vraag wil ik aanstonds in bevestigenden zin beantwoorden. Meer dan dat. Mijne verwachting althans werd verre overtroffen, juist omdat mijn vrees niet verwezenlijkt werd, dat onderwerpen van onderwijswetgeving daar ter sprake zouden worden gebracht. In dat geval hadden de beraadslagingen, ja, zeer gewichtig kunnen zijn, maar zij zouden dan een zeer speciaal en lokaal belang hebben gehad en voor bezoekers uit den vreemde niet die blijvende herinneringen hebben achtergelaten, als nu ten gevolge van het goede inzicht van het congresbestuur het geval is geweest. Is het hoogst nuttig en noodzakelijk, dat in de onderscheidene landen de mannen van het onderwijs zich nu en dan vereenigen, opdat de inrichting van het onderwijs en de wetgeving omtrent dit onderwerp gelijken tred houden met de volksovertuiging en het op ervaring gegronde en gerijpte oordeel van deskundigen; - hier, waar

men het buitenland had uitgenoodigd, werd meer verwacht, - mocht men meer vragen. De besprekingen nu op zuiver paedagogisch gebied van den eersten dag, voor zooveel ik daarvan kennis heb kunnen nemen, en de gedachtenwisselingen omtrent de vestiging van een internationalen paedagogischen bond op den derden dag, hebben mij den besten dunk gegeven van de voornemens en de bedoelingen van het Romaansch-Zwitsersch Onderwijzersgenootschap. Een en ander was inderdaad van algemeen maatschappelijk belang.

En nu het lot van dien ontworpen algemeenen bond. Eene bepaalde uitspraak wil ik mij hier voorbehouden. Stellig geloof ik, dat het denkbeeld instemming en goedkeuring verdient, om een zuiver paedagogischen band te leggen tusschen de verschillende natiën, opdat voor opvoeding en onderwijs niet alleen van de werken, die nu en dan in den vreemde worden uitgegeven gebruik kunne worden gemaakt, maar ook de persoonlijke aanraking worde vergemakkelijkt, en althans geregelde gedachtenwisseling, al is het dan ook door middel van den druk, worde bevorderd. De wetenschap zal daarmede worden gediend; de zaak zelve moet er bij winnen. In de onderwijs- en opvoedkunde bestaan eeuwige waarheden, die aan territoriale grenzen niet zijn gebonden, - waarheden, die men gezamenlijk kan trachten op te sporen, opdat de toepassing er van der menschheid ten goede kome. Voor den uitslag hangt intusschen veel af van de maatregelen, die thans genomen zullen worden door hen, die zich aan het hoofd der beweging hebben geplaatst en aan wie de voorbereiding der zaak verder is opgedragen. Laten wij die maatregelen afwachten en de pogingen, die worden aangewend, inmiddels steunen waar en voor zooveel wij kunnen. Menige goede zaak is gestrand op gebrek aan krachtige medewerking en het gemis van dien geest van initiatief, die vóór alles noodig is. Zóóveel is zeker, dat er m.i. termen bestaan, om ook deze uiting van een verhoogd maatschappelijk leven met vreugde en ingenomenheid te begroeten.

Ik leg de pen neer. Nog steeds ligt daar de ‘Emile’ vóór mij opengeslagen. Kunnen wij van den wijsgeer van het Genève der 18e eeuw niet iets medenemen? Is hij nóg te raadplegen,

waar ik van onderwijs en opvoeding sprak? Ik geloof van ja al was het alleen, om nog even bij mijn onderwerp te blijven, dat de oprichters van de nieuwe algemeene Vereeniging, en dat elke paedagogische vereeniging de gulden les uit de voorrede van den ‘Emile’ zouden willen opteekenen en bewaren, in de volgende behartigingswaardige woorden vervat: ‘En toute espèce de projet, il y a deux choses à considérer, premièrement la bonté absolue du projet, en second lieu la facilité de l'exécution.

Au premier égard, il suffit pour que le projet soit admissible et praticable en lui même, que ce qu'il a de bon soit dans la nature de la chose; ici par exemple, que l'éducation proposée soit convenable à l'homme et bien adapté au coeur humain.

La seconde considération dépend de rapports donnés dans certaines situations; rapports accidentels à, la chose, lesquels par conséquent ne sont point nécessaires, et peuvent varier à l'infini.’

En terwijl ik nu den blik naar buiten laat gaan, zie, daar wordt het tooneel, dat zich aan mijne oogen voordoet, voltooid. De hemel, die den ganschen morgen bewolkt was, is inmiddels opgehelderd. In volle pracht verschijnt daar de schitterende top van dien reus der reuzen van ons werelddeel. De Mont-Blanc bekroont het tafereel, dat zich aan mijne voeten ontrolt. Nog éen blik op die hemelsblauwe wateren, die rondom het eiland-Rousseau met pijlsnelle vaart den overgang van het meer Léman en den Rhône-stroom vormen; en dan geëindigd met den wensch, dat het mij gegeven moge zijn, nogmaals aan dat kleine eiland een offer van piëteit en dankbare herinnering te komen brengen.

W. VAN HUMALDA VAN EYSINGA.

Genève, Hôtel des Bergues, 3 Augustus 1872.

Bibliographisch album.

Verslag van het Verhandelde op het XXVe Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Groningen, van 26 *tot* 30 *Junij* 1871. *Groningen, Snelpersdruk van A.L. Scholtens.* ƒ 2.-

De uitgever zond dit stuk aan de Redactie van ‘de Gids’ *ter beoordeeling*, en deze stelde dit in mijne handen.

Eene *beoordeeling* nu van zulk een verslag is moeijelijk te geven. Het is zelfs moeijelijk de veelvuldige punten op te sommen daarin vermeld als op het Congres besproken.

Daarvan zijn ditmaal de belangrijkste, die over het landbouwonderwijs, het beklemregt, de afschaffing der tienden, de militaire inundatiën, behalve de discussiën over eenige technische zaken, welke waarschijnlijk vallen buiten de gewone bemoeijingen der lezers van ‘de Gids,’ en die dus hier achterwege kunnen blijven.

Wat het landbouwonderwijs betreft, men kent den strijd, daarover gevoerd tusschen Dr. Staring en vele Groningsche heeren, waarvan de Gidsartikelen een niet gering deel uitmaken. Dr. Staring, schoon anders veelal een ijverig Congreslid, staat thans niet op de naamlijst der leden, en de discussiën zijn dan ook zoo het schijnt niet zeer hevig geweest; zij eindigden in een adres aan de hooge regering, opdat zij het landbouwonderwijs van staatswege tot stand moge brengen, iets dat zij, zoo als bekend is, sedert jaren in de wet heeft beloofd, en verordend, maar tot nog toe onverantwoordelijk heeft verzuimd.

Wat het beklemregt betreft, dit is vroeger meermalen als navolgenswaardig aanbevolen, ook voor andere provinciën dan Groningen; juist aan dat beklemregt (dat met het oog op Groningen in het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek is opgenomen) werd meermalen

de bloei toegeschreven van den landbouw in deze provincie; men meende dat de vastheid van het bezit, welke door dit regt aan den eigenlijken landbouwer wordt verzekerd, gunstig werkte tegenover de onzekerheid der korte pachten of huren, waarover dikwijls in Holland wordt geklaagd, als belettende alle blijvende grondverbetering door den pachter, die dan de vruchten van zijn arbeid of kapitaal aan opvolgers moet overlaten, eene grieve, die in Ierland dikwijls tot moord en doodslag van landeigenaars en hunne agenten aanleiding geeft. Nu waren in het Congres te Groningen drie vragen gesteld: 1°. kan het beklemregt als een voorbeeld ter navolging gesteld worden? 2°. welke zijn de voor- en nadeelen van het beklemregt in zijnen tegenwoordigen toestand voor de provincie Groningen? 3°. zijn er ook redenen om te verwachten, dat het beklemregt in de provincie zelve langzamerhand voor een anderen toestand zal plaats maken? De beraadslagingen over deze vragen zijn in twee afdeelingsvergaderingen met ijver gehouden; daaraan werd deelgenomen door verschillende Groningsche deskundigen, waaronder prof. Tellegen met vele regtsgeleerden en landbouwers, en de vergadering kwam *met eenparige stemmen* tot de ontkennende beantwoording van al deze vragen, zoodat volgens haar het beklemregt *niet* als voorbeeld ter navolging dient gesteld te worden. Voorwaar een bewijs van de waarheid van het spreekwoord, dat ieder het best weet waar zijn schoen wringt; regtsgeleerde lezers meen ik dan ook, zoowel als staathuishoudkundigen, op dit belangrijk gedeelte van het verslag oplettend te mogen maken.

Wat het vraagstuk der tienden betreft, de herhaalde behandeling daarvan, en de eindelijke beslissing der Staten-Generaal, dat voortaan tienden afkoopbaar zullen zijn, is vooral aan den invloed der Landbouwcongressen te danken. De voorzitter van dit 25e Congres wees er op dat er twaalf adressen voor die afschaffing der tienden van de Landbouwcongressen waren uitgegaan. Hen die beweren dat Landbouwcongressen onnut zijn en niets uitwerken, zal men voortaan kunnen wijzen op de afkoopbaarstelling der tienden door hare opvolgende werking, die als een gestadig vallende druppel den hardsteen onzer wetgeving op dit punt, niet op éénen dag, maar door gedurig treffen heeft uitgehold. Voor hen die meenen mogten, dat dit lastige lek nu voortaan dan wel moge ophouden, kan ook de lezing van dit Verslag nuttig zijn; de voorzitter

wees er op in de openingsrede, dat, al mogt het ook den Eerevoorzitter Sloet tot Oldhuis (die veel voor de afschaffing der tienden deed) beschoren zijn, eene wet tot afkoopbaarstelling der tienden te zien tot stand komen, de tienden daardoor niet zullen zijn afgeschaft, maar dat integendeel die wet waarschijnlijk eene doode letter zal blijven, en dit vijfentwintigste Congres, voortgaande op den weg door zijne voorgangers ingeslagen, heeft dan ook reeds nu aan Zijne Majesteit den Koning gevraagd, dat door dieper ingrijpende bemoeijing van den Staat, de tienden zoo spoedig mogelijk van Neerlands bodem mogen verdwijnen; mogten dus de tienden, niettegenstaande de aangenomen wet tot afkoopbaarstelling, blijven bestaan, de volgende Congressen behooren voort te gaan mot de aangevangen taak, en zij hebben daartoe mijne beste wenschen.

Wat de militaire inundatiën betreft, hoe vreemd het schijnen moge, er is in Nederland *niet* als regtsbeginsel aangenomen, dat schade aan landbezit, veroorzaakt door militaire inundatiën, behoort te worden vergoed. Als men van eenen koopman de schepen neemt ten behoeve van den oorlog, hij levert zijne reclame in; als men voorstelt de rente van de schuldheffers van den Staat te verminderen, of zelfs maar te belasten, zij nemen dadelijk het woord staatsbankroet in den mond, en schreeuwen om het hardst in het binnen- en buitenland, op beurzen en in koffijhuizen, in landsvergaderingen en clubs, in tijdschriften en schotschriften; het bezit van effecten wordt voor heilig aangezien; het grondbezit (dat zeker even goed eigendom is) wordt gewoonlijk door vriend en vijand straffeloos geschonden, en wanneer de landbouwer, aan wien men jaren lang het wettig bezit van zijnen grond heeft ontnomen, eindelijk om vergoeding komt, wordt hem die eenvoudig geweigerd, en hem hoogstens, als tegemoetkoming, eene zeer geringe schadeloosstelling aangeboden; deze wijze van handelen is niet verouderd, maar vond nog plaats in 1870 bij onderwaterzetting in de nabijheid van de rivier de Berkel op last der militaire regering als proeve of tot handhaving van Nederlands neutraliteit gesteld, toen vergoeding kortweg aan de belanghebbenden werd geweigerd.

Zeer teregt heeft dan ook dit Landhuishoudkundig Congres er op aangedrongen bij de hooge regering, dat zij het daarhenen mogt willen leiden, dat het beginsel van verpligte vergoeding door den Staat voor schaden, door militaire inundatiën in vredes en

oorlogstijd veroorzaakt, bij de wet worde erkend en vastgesteld. Dit adres is verzonden in Julij 1871, en men heeft niet vernomen dat aan dit regtmatig verzoek door de regering is voldaan: dit was men trouwens van het Ministerie Thorbecke sedert lang gewoon geraakt; ook de Hollandsche maatschappij van landbouw klaagde in 1871, dat zij op de belangrijkste adressen van Zijne Excellentie eenvoudig geen antwoord ontving: nadat ik te Hoorn er op gewezen had, dat deze loffelijke maatschappij regt had, om althans eenig antwoord te ontvangen, heb ik vernomen, dat Zijne Excellentie die antwoorden dan ook na veel moeite heeft gegeven, maar de adressante, zoo men zegt, met een kluitje in het riet heeft gestuurd. Ik hoop nu maar dat èn Congres èn Landbouwmaatschappijën zullen voortgaan met het lekwater hunner adressen maar steeds op de regering te laten druppelen; zulk een gestadig druipend lek, men zal het zich herinneren, is als eene lastige huisvrouw: de man moet eindigen met haren zin te doen, en als 't wijf verstandiger is dan haar oude, trage, uitstellende en nietsdoende echtgenoot, dan is dit ook maar gelukkig, en behoort zij de baas te worden.

Wie nu verder over 't jagtregt en de waterschappen, over verbetering van vervoermiddelen, over de kwaliteit der tegenwoordig in den handel zijnde guano, over kleidelven, draineren, hulp of kunstmeststoffen, de rijenteelt van boonen, vruchtwisseling, bevordering van ooftbouw of bloementeelt, over paardenfokkerij, over wateropbrengings-werktuigen, enz., de meening der Congresleden wenscht te vernemen, hij sla dit Verslag op, het zoude mij te ver leiden over dit alles ditmaal in ‘de Gids’ te spreken.

Op één punt echter wensch ik eene opmerking mijnerzijds niet terug te houden. De commissie voor de tentoonstelling van werktuigen tijdens het Congres, heeft alleen die werktuigen toegelaten, *welke door landbouwers ingezonden en gebruikt waren*.

Of zulk eene wering van alle *nieuwe* werktuigen wenschelijk en doelmatig is, meen ik zeer te mogen betwijfelen. Het is zeker geene aanmoediging voor fabriekanten of agenten. Wil men oude beproefde werktuigen nog eens tentoonstellen, ik heb er vrede mede, maar men sluite nimmer de gelegenheid om ze te vergelijken met de nieuwere; dit is van het hoogste belang.

Om een voorbeeld te geven van de noodzakelijkheid der verge-

lijking, wensch ik een uit vele aan te voeren, mij juist tijdens het Congres overkomen, waaraan ik geen deel kon nemen, daar ik terzelfder tijde mij begeven had naar de tentoonstelling van landbouwwerktuigen te Wolverhampton.

Ik kocht daar eene hooihark van Ramsomes & Sims, omdat men mij wees, dat de beweging om het hooi te vatten en weder los te laten, niet, zooals bij de vroegere werktuigen, door den werkman, al loopende, alleen met de hand moest geschieden, maar thans door hem, al zittende, en door *hand* en *voet* te zamen, of afwisselend te gebruiken, konde gedaan worden.

Ik achtte dit eene groote verbetering, maar werd later te Hoorn op de tentoonstelling door de Heeren Landré en Glinderman er op gewezen, dat in de hooihark van *Howard* al weder eene verbeterde inrigting is gemaakt, daar hier de gevraagde beweging geheel door de kracht van het paard geschiedt, zoodat van den werkman niet langer spierkracht, maar slechts verstandige leiding van het werktuig gevraagd wordt, en dus de geleider voortaan geen volwassen werkman behoeft te wezen, maar men met eenen vluggen slimmen jongen kan volstaan, waardoor men in den hooitijd, wanneer de werkkrachten meestal weinig beschikbaar zijn, den sterkeren arbeider tot ander werk beschikbaar houdt. Ik heb dan ook niet geaarzeld zulk eene hark van Howard onmiddellijk te bestellen, en hoop die aan belangstellenden in werking te laten zien, wanneer op vier Julij aanstaande mijn nieuwe werktuig, de Hooidrooger van Gibbs, aan de leden der Nederlandsche maatschappijën, tegelijk met andere hooiwerktuigen zal vertoond worden, en tegelijkertijd de stoomploeg op de Badhoeve zijnen tienden verjaardag zal vieren[1].

Haarlemmermeer, April 1872.

Mr. J.P. AMERSFOORDT.

1 Dit is sedert gebeurd; mijne arbeiders zeggen mij nu, dat de hark van Howard, zooals te voorzien was, het paard meer vermoeit, en minder hooi wegharkt. Zij wenschen (bij aanneming werkende) liever zich zelven eenige meerdere moeite te getroosten, daar de hark van Ramsomes en Sims sneller werkt.

Ueber alte und neuere Astrologie, von J.A.M. Mensinga. Berlin, 1871.

Het kleine geschrift dat wij hier aankondigen, omdat het, als het werk van een landgenoot, onze aandacht getrokken heeft, maakt deel uit van de ‘Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge, herausgegeben von Rud. Virchow und Fr.v. Holtzendorff.’ Deze ook ten onzent algemeen bekende, door de Jury der in 1869 te Amsterdam gehouden internationale tentoonstelling met goud bekroonde verzameling van volksvoordrachten wordt uitgegeven in seriën, ieder van 24 nummers, en is met de genoemde verhandeling van den heer Mensinga tot het 20ste nummer der zesde serie of tot nummer 140 der geheele verzameling gevorderd. Het ligt niet in ons plan hier over deze verzameling in het algemeen uit te weiden. Dat zij tot het beste en degelijkste behoort waarop de volksliteratuur van eenig land bogen mag, daarvoor zijn de beroemde namen der Redacteuren, waarvan de eerste het toezicht houdt op alles wat tot het gebied der natuurkundige, de andere op hetgeen tot de historische en economische wetenschappen behoort, op zich zelven reeds een waarborg. Medewerkers als Bluntschli, Schulze-Delitzsch, Mittermaier, Twesten, Goeppert, Haeckel, Noeggerath, enz., enz., geven het bewijs, dat mannen wier faam verre de grenzen van het Duitsche Vaderland overschreden heeft, het niet beneden zich achten eene onderneming te steunen, die de verbreiding van tegelijk grondige en algemeen nuttige kennis ten doel heeft. De behandelde onderwerpen zijn zeer verscheiden en veelsoortig, daar het plan geen enkelen tak van wetenschap en geene andere vraagstukken dan die tot de politieke en kerkelijke aangelegenheden van den dag betrekking hebben, buitensluit. Dat het bij de menigte der schrijvers ook niet aan verscheidenheid van inzichten ontbreekt, behoeft nauw gezegd te worden; doch in het algemeen ademt de verzameling den geest der moderne wetenschap en moderne levensbeschouwing, en openbaart, zooals te verwachten was, in dit opzicht ook nu en dan les défauts de ses qualités.

Wij kunnen niet ontveinzen dat wij eenigszins verwonderd waren onder de schrijvers dezer ‘gemeinverständliche Vorträge’ ook een voormaligen trouwen en ijverigen medearbeider aan ons Tijdschrift te ontmoeten. De heer Mensinga was tot vóór 25 jaren predikant te Sybecarspel in Noord-Holland, en had zich destijds in de Nederlandsche letterkunde een goeden naam verworven, zoowel door zijne bijdragen in ‘de Gids’ als door zijne afzonderlijke geschriften[1]. De onderwerpen daarin behandeld behoorden vooral tot het gebied van kerkelijke archaeologie en kunst; de wijze van behandeling getuigde van veel geest en eene uitgebreide kennis ook van lang niet alledaagsche zaken. Sedert 1847 heeft het Nederlandsch publiek den heer Mensinga allengs uit het oog verloren. Hij aanvaardde toen de roeping om aan de Nederlandsch-Remonstrantsche gemeente te Frederikstad aan den Eider het Evangelie te gaan verkondigen. Aanvankelijk werd nog veel over hem gesproken, doch daar men weldra niets meer van hem vernam, geraakte hij in vergetelheid. Op aangename wijze werd ik, nu acht jaren geleden, aan hem herinnerd, toen ik op mijne reis door Noorwegen het genoegen had een zoon van hem te ontmoeten, en door dezen te vernemen, dat de vader zijne oude vrienden nog niet vergeten had. Sedert geloof ik niet, dat ik zelfs zijn naam heb hooren noemen. In Nederland zijn, met zeldzame uitzondering, zelfs goede schrijvers spoedig vergeten.

Een man als de heer Mensinga kan bezwaarlijk de pen geheel laten rusten; hij heeft waarschijnlijk van het oogenblik af dat hem de Duitsche taal genoegzaam eigen was geworden, om er zich met gemak in uit te drukken, ook aan Duitsche tijdschriften wel eens bijdragen geleverd. Zelf citeert hij in het hier aangekondigde geschrift een opstel van zijne hand in ‘das Ausland’ voor 1867, en het zou vreemd zijn, indien dit het eenige was. Maar mij is daarvan nooit iets onder de oogen gekomen. Ik keek dus vreemd op toen in Maart jl. mij namens de Redactie de hier aangekondigde voordracht over oude en nieuwe Astrologie werd toegezonden, met een brief van den heer Mensinga zelven, waaruit bleek, dat hij ook nu nog zich zijner vroegere betrekking tot ons Tijdschrift

1 Zijn hoofdwerk is ‘de vereering van Maria, de moeder des Heeren.’ Haarlem, 1846. Drie stukken.

met genoegen herinnert. Als het eenige lid der tegenwoordige Redactie, die ook deel van dat lichaam had uitgemaakt in den tijd toen wij weleens het genoegen hadden den heer Mensinga in ons midden te zien, en onder het doorbladeren der rijke verzameling van gravures, aan een onzer toenmalige medeleden behoorende, met hem over de Madonna's van Rafaël van gedachten wisselden, ontving ik de uitnoodiging om dit werkje aan te kondigen, en meende ik mij niet daaraan te mogen onttrekken, al moet ik volmondig erkennen, zoowel in de nieuwe als in de oude astrologie een volslagen vreemdeling te zijn.

Het lijkt bij den eersten opslag wel wat vreemd de astrologie voor het onderwerp eener populair wetenschappelijke voordracht te kiezen. De heer Mensinga zelf toch opent zijn stuk met de opmerking, dat van alles, wat ooit den menschelijken geest heeft bezig gehouden, niets zoo diep in de algemeene achting gezonken is als de astrologie, en dat het heden ten dage als profanatie zou beschouwd worden, indien men haar nog den naam van wetenschap wilde geven. En toch heeft de heer Mensinga terecht begrepen, dat over de astrologie een zeer lezenswaardig, niet alleen onderhoudend, maar ook werkelijk leerzaam opstel te schrijven viel. De astrologie levert tot de geschiedenis der ontwikkeling van het menschelijk denken, de geschiedenis der beschaving en van den godsdienst eene allergewichtigste bijdrage. Wat zij uit dat oogpunt beteekent, zal wellicht weinigen zoo klaar zijn, als het hun worden zal na het kleine geschrift van den heer Mensinga gelezen te hebben. De oorsprong der astrologie wordt er met scherpzinnigheid nagespoord, de voornaamste veranderingen die zij ondergaan heeft, met veel virtuositeit ontwikkeld, hare grondstellingen en voornaamste leeringen duidelijk uiteengezet. De heer Mensinga toont aan dat zij, niet natuurlijk wat hare innerlijke waarde, maar toch wel degelijk wat hare methode betreft, een verschijnsel is dat in zijn geheelen voortgang en ontwikkeling den menschelijken geest niet tot schande heeft gestrekt. ‘Daar’, zegt hij, ‘de astrologie een der wetsteenen is geweest, waaraan zich de menschelijke geest geslepen heeft, is het voor ons eene even verrassende als verblijdende ontdekking, dat deze ook hierin zijner waardig is gebleven, en niet enkel scherpzinnig, maar redelijk en consequent gearbeid heeft. Ook hier blijkt het loonend “nihil humani a se alienum putare.”’ Werkelijk ge-

loof ik dat niemand, na dit boekje gelezen te hebben, aan deze laatste stelling zijne toestemming zal weigeren.

Bijzondere aanbeveling verdient het slot van dit geschrift, waarin de schrijver de vraag beantwoordt, hoe het mogelijk is dat de beschaafde menschheid, ook na de herleving der wetenschappen op het einde der middeleeuwen en bij den verbazenden vooruitgang der verlichting, toch nog langen tijd zooveel geloof aan de astrologie heeft kunnen schenken. De bloeitijd toch der nieuwere astrologie valt in de zestiende eeuw, toen de schriften van Agrippa van Nettesheim, Nostradamus en Cardanus werden in het licht gegeven. Men maakt zich, zegt de heer Mensinga terecht, van die vraag veel te gemakkelijk af, wanneer men enkel wijst op de macht van het bijgeloof en de zucht der menschen om in de toekomst te lezen. Zulke gronden kunnen de belangstelling niet verklaren, die zelfs mannen als Kepler en Tycho Brahé, die de beoefening der astrologie met die der echte sterrekunde, de astronomie, verbonden, aan deze quasi-wetenschap schonken. Wij willen echter het antwoord op de hier gestelde vraag niet mededeelen, omdat daardoor de lezer dezer aankondiging den voornaamsten prikkel zou verliezen, om het boekske zelf te lezen. En het is juist daartoe dat we hem willen opwekken, in de overtuiging dat hij zich niet beklagen zal.

Ten besluite dezer korte aankondiging veroorlove men mij een paar kleine aanmerkingen. Waar de schrijver den oorsprong der astrologie in den sterren- en speciaal den planetendienst, ‘den später so genannten Sabaeismus’ aanwijst, had hij niet moeten verzuimen met een enkel woord de verkeerdheid dier benaming aan te toonen, en nog minder voedsel moeten geven, zooals hij wel niet uitdrukkelijk, maar toch zijdelings doet, aan de meening, door Pococke en anderen voorgestaan, dat die naam Sabaeismus met de ‘tseba haschamajim’, de hemelsche heerscharen des Ouden Testaments, in verband staat. De naam Sabaeërs, of liever Sabiërs, komt van een Semietischen wortel, die *indompelen, doopen*, beteekent, en duidde oorspronkelijk de secte aan der Mendaïten of Johannes-Christenen, wier godsdienst zich door vele religieuse wasschingen onderscheidde. Daar de Koran deze zonderlinge secte met de Joden en Christenen onder de bezitters eener goddelijke openbaring stelt, en hun toestaat op gelijken voet als dezen, als ‘beschermden,’

in het Moslemsche land te wonen, hebben de sterrendienaars van Harran zich op listige wijze den naam der Sabiërs toegeëigend, om onder dit schild in de voorrechten der echte Sabiërs te kunnen deelen. Dit is door Chwolsohn in zijn geleerd werk ‘die Ssabiër und der Ssabismus’ (St. Petersburg, 1856) duidelijk in het licht gesteld.

Mijne andere opmerking betreft eene uitdrukking die zich de schrijver in de achtste aanmerking laat ontvallen. Hij vergelijkt daar de nekromantische scène in Göthe's Faust met de astrologische in Schiller's Wallenstein, en zegt: ‘Göthe hat in dieser Darstellung weit mehr idealisirt als Schiller.’ Daar de schrijver elders aantoont, hoe nauwkeurig Schiller, blijkens deze plaats, met de leerstellingen der astrologie bekend was en hoe streng hij het historisch kostuum heeft in acht genomen, wil ik deze bewering niet betwisten, mits men voor ‘idealisirt’, tot vermijding van misverstand, ‘phantasirt’ in de plaats stelle. Wat vrij met de nekromantie om te springen is nog wat anders, dunkt mij, dan haar idealiseeren, d.i. tot een ideaal verheffen. Deze opmerking omtrent een minder juist gebezigd woord, zou ik intusschen als onbeduidend hebben teruggehouden, indien de schrijver niet op de aangehaalde woorden volgen liet: ‘Der so oft besprochene Unterschied zwischen den beiden grossen Dichtern, realistisch der eine, idealistisch der andere, tritt auch in dieser kleinen Einzelheit klar zu Tage.’ Dit komt mij glad verkeerd voor. Het verschil tusschen een idealistisch kunstenaar als Rafaël, of een realistisch als Jan Steen, ligt toch nog in iets anders, dan in de vrijere phantasie tegenover de trouw aan de werkelijkheid. En Schiller, den ‘zanger aller idealen’. zooals onze Potgieter hem zoo terecht genoemd heeft, op grond zijner trouw aan het historisch kostuum, voor een *realist* te verklaren, is, dunkt mij, een ongeoorloofd misbruik van het woord.

P.J. VETH.

***Oplossingen der vraagstukken, voorkomende in Briot et Bouquet, leçons de géometrie analytique. Reeks I-V. Benevens een gelijk aantal vraagstukken ter oefening, door D.J. Korteweg. 's Hertogenbosch, W.C. van Heusden*. 1872.**

Onder de vele voortreffelijkheden van het leerboek der Analytische Meetkunde van Briot en Bouquet is niet de minste, de bijgevoegde uitgebreide en keurige verzameling van uitgewerkte en onuitgewerkte vraagstukken. Menigeen denkt reeds vrij wel in de analytische meetkunde thuis te zijn, wanneer hij een leerboek heeft ‘doorgewerkt,’ en al wat daarin staat vlug kan nacijferen, doch terstond verlegen staat, wanneer hem een vraagstuk ter oplossing wordt overgelegd, en hierdoor bewijst wel eenige oefening, maar geen helder inzicht in de wetenschap te hebben verkregen. Een goede verzameling van onuitgewerkte vraagstukken is bij uitnemendheid geschikt hem van zijne tekortkomingen te overtuigen, en den waren weg tot verbetering aan te wijzen.

Doch ook die vraagstukken moeten om hun doel te beantwoorden aan bepaalde eischen voldoen. Zij behooren zich aan te sluiten bij den tekst, zoodat een recht begrip van het geleerde tot de behoorlijke oplossing moet leiden, en daartoe in geen geval de kennis wordt vereischt van eigenschappen of beschouwingen, die eerst later in het leerboek voorkomen. Het meerder of minder moeilijke der vraagstukken kan hierbij zeer rekbaar zijn, mits ook in dit opzicht eene zekere trapsgewijze opklimming in acht wordt genomen. Beantwoorden de vraagstukken aan deze voorwaarden, dan kan het openbaar maken der oplossingen in het algemeen niet goedgekeurd worden. Het ware karakter en doel wordt daardoor miskend. De zelfstandige opleiding van den beoefenaar der wetenschap gaat verloren. De vlugge en ijverige student heeft de oplossingen niet noodig, de achterblijver en blokker zal ze gebruiken als *pons asinorum*. Daarbij komt nog een ander bezwaar. Meestal is een vraagstuk voor velerlei beschouwing en oplossing vatbaar. Welke de beste is kan in het algemeen niet bepaald worden. Eenvoud, sierlijkheid, algemeenheid en andere voortreffelijke eigenschappen

kunnen niet altijd in ééne oplossing vereenigd voorkomen. Eenige algemeene regelen kunnen wel gesteld worden, doch de afwijkingen zijn dikwijls op goede gronden te verdedigen. Gedrukte of op andere wijze meêgedeelde oplossingen voeren licht tot eenzijdige opvatting, en hiermede gaat het doel der opgegeven vraagstukken geheel verloren.

Ligt in het voorafgaande reeds opgesloten eene veroordeeling van het mij ter aankondiging toegezonden werkje van den Heer Korteweg? In geenen deele, want de conclusie vervalt, waar de praemissen ontbreken. Hoeveel voortreffelijks toch de vraagstukken van Briot en Bouquet bevatten, aan de gestelde voorwaarden voldoen zij niet geheel. Zij klimmen niet trapsgewijze op en slaan niet altijd op het voorafgaande in den tekst. De meeste lijden aan een gebrek, van andere zijde bezien wellicht eene deugd: zij zijn te moeilijk. De eerste vraagstukken zijn in hun soort even zwaar als de laatste; de twee eerste seriën ingewikkelder dan de drie volgende; N°. 16 en 20 der eerste reeks wellicht de meest saâmgestelde van alle vraagstukken. Vele eischen kunstgrepen, buitengewone *tours de force*, die slechts den ervaren wiskundige eigen zijn, maar bij leerlingen meestal ontbreken, en ook niet mogen gevergd worden. Daarom schrikken vele af, terwijl zij moesten aantrekken; zij drukken neer, waar het doel is opwekking, en veroorzaken moedeloosheid, waar de belooning moest zijn zelfvertrouwen.

Eene inzage in het werkje van den heer Korteweg kan overtuigen, dat dit oordeel niet bezijden de waarheid is. Eene groote mate van arbeid en geduld is voor de samenstelling noodig geweest. Menigeen, die vruchteloos de oplossing van een vraagstuk zoekt, zal troost en steun in dit werkje vinden; ten eerste, omdat het hem de verlangde solutie doet kennen, ten tweede, omdat het hem overtuigt, dat de opgenomen taak boven zijne krachten ging. De illusie, dat de ingewikkeldste opgaven eene eenvoudige uitkomst opleveren wordt voor een goed deel weggenomen, terwijl omgekeerd menig schijnbaar eenvoudig vraagstuk tot vrij ingewikkelde berekeningen voert.

De middelen, waarvan de schrijver zich voor de oplossing zijner vraagstukken bedient, zijn zeer verscheiden. Nu eens vindt men samengestelde algebraïsche ontwikkelingen, dan toepassing van de leer der projectiën, of beschouwingen van zuiver meetkundigen aard,

zoodat eenheid van methode allerminst moet verwacht worden. Geen wonder, dat niet al de oplossingen evenzeer uitmunten door netheid of sierlijkheid. Sommige laten in dat opzicht wel wat te wenschen over; o.a. vraagstuk 15 der eerste serie, waarvan de oplossing eindigt met eene identische vergelijking, en het volgend, waarvan de ingewikkelde berekening kan bekort worden door gebruik te maken van eigenschappen, die bij andere vraagstukken worden toegepast. N°. 17 daarentegen wordt met terzijdestelling der analyse geheel langs meetkundigen weg opgelost, terwijl N°. 20 weer een voorbeeld is van lange en ingewikkelde berekening. De twee oplossingen van N°. 1 der derde serie zijn goed, maar de kortste en eenvoudigste ontbreekt, die namelijk, welke onmiddellijk voortvloeit uit een opgelost vraagstuk in den tekst (de meetkundige plaats van de snijpunten der raaklijnen, die loodrecht op elkander staan). Andere oplossingen kunnen, mijns inziens, als modellen in hun soort beschouwd worden, zooals N°. 6 der eerste serie, N°. 5 der 2^{e}; de tweede oplossingen van N°. 4 en 5 en N°. 10 der 3^{e}; N°. 9 der 4^{e}., N°. 4 der 5^{e} en andere. Achter elke serie wordt eene ruime keus van nieuwe vraagstukken ter oplossing gegeven, zoodat den schrijver met eenigen grond het verwijt kan gemaakt worden, dat hij den cirkelgang gaat. Nu toch kan hij later weer de oplossing van deze vraagstukken geven, en nieuwe meêdeelende, tot in het oneindige doorgaan, vooral omdat de nieuwe vraagstukken in het algemeen noch ingewikkelder, noch gemakkelijker zijn dan de oorspronkelijke. Niet altijd is de schrijver gelukkig in het formuleeren zijner opgaven. Zoo blijft mij ook na herhaalde lezing iets duisters in de opgave 27 der 1e serie: ‘eene rechte lijn gaat door het snijpunt van twee gegeven rechten.....; wat is de vergelijking eener lijn, die met de beide gegeven rechten hoeken A en B maakt? Als toepassing aan te toonen, dat de drie hoogte lijnen eens driehoeks elkaâr in één punt snijden.’

Zulke kleinigheden doen echter geen afbreuk aan de verdiensten van het werk. De schrijver toont grondige kennis der analytische meetkunde en buitengewone vaardigheid in het gebruik van hare hulpmiddelen. Moge het debiet van zijn werkje zoo gunstig zijn, dat hij lust en roeping gevoelt om zijne belofte te voldoen en ook de oplossing der overige vraagstukken te geven, waaronder de voornaamste en ingewikkeldste

voorkomen. Vooral de oplossing van de vraagstukken der analytische meetkunde in de ruimte, die niet de minst belangrijke zijn, wordt met belangstelling te gemoet gezien.

Leiden.

P. VAN GEER.

W. Hecker. Klassisch woordenboek van Eigennamen uit de Grieksche en Romeinsche Geschiedenis, Mythologie, Aardrijks- en Letterkunde. Tweede verbeterde druk. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1872.

Streng genomen was het overbodig, dat de uitgever van het klassisch woordenboek van Prof. Hecker aan de Redactie van ‘de Gids’ verzocht, dat de tweede druk van dit op de Latijnsche scholen zoo algemeen bekende boek nog nader aan het publiek mogt worden aanbevolen. Het ware m.i. volkomen voldoende geweest, dat in de boekaankondigingen aan het einde van dit nommer de verschijning der nieuwe uitgave ter algemeene kennis gebracht werd. Ook zou niemand iets verloren hebben, als mij de gelegenheid niet ware aangeboden, over dit woordenboek mijne meening te zeggen, daar ik geene aanleiding heb, het gebruik van dit beproefd hulpmiddel bij de studie der oude talen te ontraden. Toch vat ik de pen op tot het maken eener opmerking welke mij al lang van het hart moest.

Met eene aanwijzing van kleine vergissingen wil ik Prof. Hecker niet lastig vallen. Het spreekt van zelf, dat in een werk van dien aard de meeningen omtrent hetgeen verdient vermeld te worden, soms uiteenloopen. Men moet billijk zijn en bij het gebruik dankbaar erkennen, hoeveel verveling de schrijver bij het opstellen heeft moeten doorworstelen. Bij het vele goede, dat dit werkje kenmerkt, ware het wel wonder, als de aandacht des leerlings juist op het mislukte of minjuiste viel. Alleen dit wil ik niet verzwijgen, dat de bij wijlen al te groote beknoptheid oorzaak wordt, dat de leerling soms niets meer verneemt, dan hij uit de plaats, waar deze of gene eigennaam voorkomt, zelf zonder bezwaar had opgemaakt. Een aantal artikelen, die weinig meer bevatten, dan de woorden:

zeker beroemd redenaar, eene stad in Spanje, of iets diergelijks, hadden zonder schade kunnen wegblijven, ten einde de openvallende ruimte op nuttiger wijs te besteden in een boek, dat volstrekt geen aanspraak maakt op den naam van Thesaurus.

De bruikbaarheid van dit woordenboek voor de leerlingen onzer tegenwoordige Latijnsche scholen zij dus zonder voorbehoud toegegeven; maar het toeval wil dat, terwijl ik dit schrijf, mijn oog gelijktijdig valt op een onlangs in drie stukken verschenen werk van vele honderde bladzijden over de beginselen der kruidkunde. Behalve dit komen mij de velerlei handleidingen in de gedachte, welke in de laatste jaren ten behoeve van de leerlingen onzer Hoogere Burgerscholen het licht zagen en tevens rijst bij mij eene vraag op, welker beantwoording ik den welwillenden lezer wil overlaten. De jongelieden, die het boek van Prof. Hecker gebruiken, zijn van omstreeks denzelfden leeftijd als die het boek van den heer van Riemsdijk en soortgelijke handleidingen bij de beoefening der natuurwetenschap bestudeeren. De door beide schrijvers onderstelde trap van verstandsontwikkeling loopt blijkbaar zeer ver uiteen. Maar wie heeft hier misgetast? Schat Prof. Hecker de gemiddelde bekwaamheid der omstreeks vijftienjarige Nederlanders te gering? Of heeft de heer van Riemsdijk - en trouwens zeer velen met hem - van zijne landgenooten te goeden dunk? Beslissen durf ik niet, maar ik zie geen bezwaar uit te spreken, wat mij het waarschijnlijkste voorkomt.

Vele handleidingen, welke bij het middelbaar onderwijs langzamerhand zijn in gebruik gekomen, schijnen mij inderdaad, voorzoover ik mag oordeelen, op te groote schaal aangelegd. De boekenplank van den leerling der derde of vierde klasse eener Hoogere Burgerschool torscht heel wat geleerdheid, welke nimmer het eigendom zal worden van den jeugdigen bezitter, ook van den best begaafden niet. Zijn vele honderde bladzijden over kruidkunde noodzakelijk, dan moge een ander uitrekenen, hoevele duizende andere bladzijden aan de overige vakken, die van niet minder omvang of belang zijn, moeten gewijd worden. Vandaar de klachten van vele huisvaders over de boekverkoopersrekeningen hunner zonen, klachten die mij wel eens overdreven, maar niet geheel ongegrond voorkomen. Vervalt men intusschen op onze Latijnsche scholen niet in een tegenovergesteld uiterste? Leg ik in gedachte sommige

Engelsche of Fransche bloemlezingen, handleidingen bij de beoefening der natuurwetenschap, enz., welke op de Hoogere Burgerschool in gebruik zijn, naast het boek van Prof. Hecker, dan mogen de eersten mij wat al te omslachtig schijnen en kan ik wel nagaan, hoe weinig bladzijden soms worden opengesneden; maar het is niet minder waar, dat het klassisch woordenboek mij te kinderachtig voorkomt.

Deze uitspraak zou onbillijk zijn, in geval nog heden ten dage, gelijk voor weinige tientallen van jaren, soms tienjarige kinderen aan de studie van het Latijn werden gezet: ofschoon men ook toen van de nog wel in het Latijn geschreven Bibliotheca classica gebruik máakte: maar tegenwoordig wordt dit onderwijs gewoonlijk eerst eenige jaren later aangevangen en mag eene elementaire kennis van geschiedenis en aardrijkskunde ondersteld worden, al wil men juist niet zoover gaan als te 's Gravenhage, waar voor den toegang tot de Latijnsche school dezelfde voorwaarden gesteld worden als voor de vierde klasse der Hoogere Burgerschool. Ongelukkig geeft Prof. Hecker, door zijn al te beperkt kader gedwongen, dikwijls weinig of niets meer dan wat reeds mag geacht worden aan den leerling bekend te zijn, en zoo komt de vrees mij niet ongegrond voor, dat na herhaalde teleurstellingen het boek menigmaal ongebruikt zal blijven, ook waar het goede diensten had kunnen bewijzen. Ik beken grooter ingenomenheid te bezitten met het Reallexicon van Lübker, waarvan insgelijks eene Hollandsche bewerking verschenen is, welks somwijlen uitvoerige artikelen, bijv. die over de topographie van Rome of Athene, over de geschiedenis van enkele kunsten en wetenschappen, enz. den weetgierigen leerling tot de lectuur uitlokken, gelijk mij jarenlang meer dan eens gebleken is.

Maar daar zie ik weder de woorden op den titel: *Tweede verbeterde druk*. Er valt dus niet aan te twijfelen, dat Prof. Hecker met zijnen arbeid menigeen aan zich verplicht heeft. Wat daaruit af te leiden? Naar ik meen, het volgende. 't Is slechts een vernieuwd bewijs, zoo bewijs noodig ware, dat tengevolge van algemeen bekende omstandigheden het gymnasiaal onderwijs te onzent is ingekrompen tot een schaduw van hetgeen het voor vijf en twintig jaar was. Eenerzijds de rijk bezette - sommigen zeggen de te rijkbezette tafel, waaraan de leerlingen der Hoogere Burgerschool ge-

zeten zijn: aan den anderen kant voor nagenoeg eenig menu de ‘kruimels’ Latijn en Grieksch, gelijk Thorbecke nog op het laatst ze te recht kenschetste: te recht, vooral als men bedenkt, dat de hoogste klassen onzer bestingerichte Latijnsche scholen door een ontijdig vertrek naar de Academie bijna onbezet blijven. Daar het middelbaar onderwijs de strekking niet heeft om in deze leemte te voorzien, moet na verloop van weinige jaren deze onvolledige voorbereiding van de kweekelingen der Universiteit ook in de maatschappij voelbaar worden en staat het te vreezen, dat het gehalte der gepromoveerden langzaam, maar zeker zal gaan dalen. Moge het mij blijken, dat ik gedwaald heb, maar met mijne vrees sta ik zeker niet alleen.

Amsterdam, 9 Augustus 1872.
S.A. NABER.

***Fenny Lewald. De Onafscheidelijken en Pleegouders. Naar 't Hoogduitsch door Adolphine. Delft, bij IJkema en van Gijn*. 1871.**

‘Eine Geschichte, die nicht mit einer Heirath schliesst,’ is de titel die de bekende Maria Nathusius aan éen harer romans gaf, zeker niet ten nadeele van 't debiet, en stellig ten bate der nauwgezette kennismaking met haren arbeid. Mij dunkt: menigeen heeft afgaande op dien pikanten titel naar 't genoemde boek gegrepen, en het toen ook gelezen, zonder die koortsige spanning, waarmede talloos vele romans en novellen gemeenlijk verslonden worden. Ondeugend en zeker niet gansch en al ten onrechte wordt der eene helft van ons geslacht wel eens voor de voeten geworpen, dat zij in den regel de laatste bladzijden van een roman of novelle met zekere gejaagdheid het eerste opslaat. Ik ken behalve nieuwsgierige dames ook wel weetgierige heeren, die aan dit euvel, als het zoo heeten moet, mank gaan. Bij slot van rekening hebben wij elkaâr na eene juiste becijfering, wat de getalssterkte betreft, zoo heel veel niet te verwijten. Doch draagt de erfelijke kwaal van moeder

Eva alleen de schuld van 't verschijnsel, dat menigeen zich zoo haast om de ontknooping te weten? Mijns erachtens is er nog een andere oorzaak: romandichters en novellisten geven zelven aanleiding daartoe. Enkele gunstige uitzonderingen niet te na gerekend, overladen zij ons met allerlei soort van ingewikkelde liefdesgeschiedenissen, die vaak geen andere verdienste hebben dan de kunstige vinding der intrigue. Slechts zelden maken wij kennis met flinke karakters of degelijke toestanden, die der aandacht waardig zijn. Voor de auteurs is de intrigue van 't meeste. belang, dus ook natuurlijk voor de lezers. Geen wonder dan, zoo dezen voldaan zijn, wanneer de ontknooping hun bekend is, en zij het overige ongelezen laten of zich in elk geval niet bijzonder daarmede haasten.

De verhalen, die in 't bovengenoemde bundeltje aan ons nederlandsch publiek worden aangeboden, zijn mede van dit allooi. In beide is eene liefdesgeschiedenis de spil, waarom alles draait. Eerst ontvangen wij eene nieuwe lezing van 't oude verhaal, dat de liefde scheiding brengt tusschen twee onafscheidelijken, die intusschen gelukkig weer hereenigd worden. Daarna worden wij vergast op eene meer ingewikkelde historie, die edoch ook goed afloopt, en waarvan ik om niemand 't genot der verrassing te bederven maar niet meer zal zeggen dan dit, dat zij eenige spanning bij den lezer wekt. Wie nu smaak heeft voor zoodanige lektuur, hem of haar zij de lezing aanbevolen; het genre is zeer dikwijls slechter vertegenwoordigd dan in 't onderhavige geval. Zoo gij echter iets meer verlangt dan tijdvulling of prikkeling uwer fantasie, laat dan 't boekje in spijt van de vlag, die het voert, maar ongelezen; gij zoudt immers noch dankbaar noch voldaan zijn.

Volgens den titel is de schrijfster Fenny Lewald geheeten. Hebben wij hier nu met een uitgeversspeculatie of met een drukfout te doen? Ik weet het niet; maar zoo in stede van de *e* eene *a* moet gelezen worden, en de bekende duitsche novelliste wezenlijk de moeder dezer geesteskinderen is, dan blijkt eenvoudig, dat zij niet is vooruitgegaan of wel, dat ook de besten hunne zwakke momenten hebben. Onze tallooze leesgezelschappen vragen voor hunne leden gedurig nieuwe romantische lektuur. Van oorspronkelijke waar is geen groote aanvoer op de letterkundige markt. Geen wonder dat de uitgevers zich dus naar den vreemde wenden en 't aantal van geroepen en ongeroepen vertalers en vertaalsters legio is. Wie

Adolphine tot vertolkster heeft, mag inderdaad niet klagen; zij zou zich zelve en 't publiek echter een wezenlijken dienst doen, als zij deze hare gave voortaan alleen wijdde aan zoodanige persproducten uit den vreemde, die inderdaad bekendheid in wijderen kring verdienen. Niet op de vlag, maar op de lading zelve worde allermeest hare aandacht gevestigd.

Zierikzee, 20 Mei 1872.
J.H.C. HEIJSE.

Isaac da Costa. Naar zijne brieven.

Brieven van Mr. Isaac da Costa medegedeeld door Mr. Groen van Prinsterer. Twee Afleveringen (1830-1849), uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering van christelijke lectuur. Amsterdam, Höveker & Zoon. 1872.

Er is in den laatsten tijd bij ons wellicht geen boek verschenen, dat de kritiek zoo huiverend maakt, en tegelijk haar met zooveel nadruk aan hare roeping herinnert. Zij zou zich schier van elk oordeel willen onthouden, maar toch ook gaarne het gezichtspunt aangeven, waaruit deze brieven gelezen moeten worden. Spiegel van den tijd waarin zij geschreven werden, zijn zij, met uitzondering van het nederlandsch gereformeerd kerkelijke opzicht, in geenen deele: de schrijver heeft zijn leven op de studeerkamer doorgebracht, en is nooit in eenige gebeurtenis van algemeen belang betrokken geweest; eigen smaak en eene eervolle noodzakelijkheid hebben hem aan de schrijftafel geboeid, en weinig met de wereld doen verkeeren. - Een kort begrip van al de denkbeelden, opvattingen, inzichten of voorgevoelens van da Costa, - en hun aantal was groot, - biedt deze negentienjarige, tamelijk eentonige briefwisseling evenmin aan. Wij hebben hier da Costa van zijne den heer Groen van Prinsterer, en in het algemeen 's Gravenhage, toegekeerde zijde; da Costa, gelijk hij van zelf, geheel onwillekeurig, geheel ter goeder trouw, jegens en gedeeltelijk tegenover ‘de lieve broeders in den Haag’ was: zijne persoonlijkheid toch was groot en machtig genoeg, om sterke indrukken en zelfs invloeden te moeten ondervinden; bovendien was hem die nederigheid eigen, welke zich openbaart in een bijzonderen eerbied voor de deugden en verdien-

sten, die men zelf niet bezit; beide verklaart, dat de residentielucht, de lucht van de rechtzinnig geloovige residentie, niet alle bloemen op zijn stengel deed opengaan. Wij ontvingen althans den indruk, dat da Costa zich in deze briefwisseling bij lange na niet in zijne veelzijdigheid toont. Of komt dit meer op rekening van den geachten uitgever? Liet de dank, dien wij hem verschuldigd zijn, plaats voor eene aanmerking, wij zouden ons de vraag veroorloven, waarom de heer Groen ons geene rekenschap heeft gegeven van het beginsel, dat hij voor deze uitgave aangenomen heeft[1]. De algemeenheid van den titel; de leesteekens, die plegen aan te duiden, dat men het oorspronkelijke niet in zijn geheel laat afdrukken; de groote tijdruimte waaruit soms geen enkele brief wordt medegedeeld, dit een en ander doet ons vermoeden, dat de heer Groen eene keus heeft gedaan. Maar waarom ons dit niet gezegd? Wie zou niet willen weten, of inderdaad da Costa, aan Mr. Groen schrijvende, schier bij uitsluiting de kerkelijke aangelegenheden zijne en diens opmerkzaamheid waardig keurde? Nu wij hieromtrent in het onzekere gelaten zijn, wensch ik alleen op den voorgrond te stellen, dat het niemand vrij staat, op grond van deze brieven, bijvoorbeeld Dr. Beets het recht te betwisten van da Costa's hart te beschrijven als een hart, ‘dat een verterend aandeel nam in *al* wat onze tijden baren.’

De aantrekkelijkheid van deze uitgaaf zou mede te vergeefs gezocht worden in die losheid en volkomene natuurlijkheid van stijl, die dikwerf in druk gegevenen brieven, afgescheiden, soms in weerwil van hunnen inhoud, algemeene belangstelling verzekerd hebben. Er is evenwel ten dezen gaandeweg eene verandering ten goede op te merken, die wellicht met eene ontwikkeling van da Costa's persoonlijkheid in verband heeft gestaan. De allereerste brief (van het jaar 1830), - de schrijver was toen een jong man van twee en dertig jaren, - is onbetwistbaar de stijfste. Daar lees ik: ‘wat nu de Nederlandsche Gedachten aangaat, gaarne verklare ik mij daarover eenigsints nader bij dezen, ofschoon zonder mij daarbij voor te stellen

1 Blz. 212 vind ik eene vreemde aanteekening. Da Costa zegt daar van iemand: ‘geleerd en knap is hij, maar dat is ongelukkig ook het al....’, waarbij de heer Groen in eene noot voegt: ‘*deze woorden laat ik staan*, ondanks mijne ingenomenheid, enz.’ De redaktie is niet gelukkig; want de heer Groen kan onmogelijk bedoeld hebben, dat hij sommige woorden van da Costa *niet* laat staan.

het geven van eenige aanwijzing of bestiering, u overigens de vrijheid gaarne overlatende, om van dit mijn antwoord op uwe vrage waar en hoedanig gij het goed zoudt mogen achten gebruik te maken, zoo het ergens nuttig of aangenaam zijn kan, ter bevordering van waarheid of waarheidsonderzoek'[1]. Daar lees ik vooral hetgeen in een notariëelen akte of in een kerkelijk rapport zeker minder misplaatst zou zijn dan in een brief: 'Daarin ligt opgesloten, in tegenoverstelling der in den grond steeds omwentelingsgezinde en ongodsdienstige *Noordstar*, het beginsel uit hetwelk alleen redding te hopen (ik zegge in het vertrouwen op den God van Israël en van Nederland, voor het geloof des christens te verwachten) is, namelijk dat der aloude geestelijke vereeniging tusschen de Hervormde Kerk van Christus over (?) Nederland, met den huize van Oranje, als geroepene regeerders onder God, dezer gewesten, en beschermheeren van de op (?) haren grond geplante Gemeente, en met het echte aloude volk, niet alleen van het Juda van het Noorden, maar ook van de tot ons wedergebrachte tien stammen van het Zuiden.' Niemand zal dit bevallig of zelfs duidelijk noemen. Zoó in '30. In '49 daarentegen, zinnen als deze: 'Hoe blijft mij Macaulay interesseeren door zaken en voordracht. Overigens een progessist, zooals er weinig zijn in helderheid en vastheid. En toch, daar is eene deceptie in van zeer bijzonderen aart.' Of wel: 'Ik las (of sprak) II. Woensdag weder in het *Nut*, voor eene zeer talrijke schaar. Over de aangelegenheden van den dag. Meer of min een vervolg op de lezing van het begin des jaars, terzelfder plaats, over Volkssouvereiniteit. Het kwam mij voor, als of ik deze reis nog met meer welwillendheid werd ontfangen en aangehoord. En nu hebben wij Vrijdag eene algemeene Instituuts-vergadering. De quaestie *to be or not be or how to be*. Ik hoorde II. Donderdag, bij Prof. van Lennep dineerende, van nog al desperate denkbeelden bij sommigen enz.' Het verschil is onmiskenbaar[2]. Gelijk men van Guizot heeft doen opmerken, dat hij door zijn spreken op de tribune geleerd heeft te schrijven, zoo is ook de stijl van da Costa geslepen geworden door dat veelvuldig en

1 In 1835: 'Ik hoop dat gij met mevrouw *uwe waarde egade* enz.'

2 Hetzelfde kan men van den stijl van den heer Groen zeggen. Uit '37 heeft hij op zijn geweten een volzin van 23 regels, kleine druk, roekeloos balanceerende op tien *ni, quand* en *ni, lorsque* (blz. 41 noot). Het is bemoedigend te zien, dat onze eerste schrijvers hebben moeten leeren schrijven.

levendig kauseeren, dat misschien zijne grootste kracht was, en zeker met zijne beminnelijkste eigenschappen in verband stond.

Het aantrekkelijke van deze brieven kan, eindelijk, niet voor alle lezers zonder onderscheid geboren worden uit gemeenschap van denkbeelden of zelfs denkwijze met den schrijver. Wij, nu eens kinderen van de laatste helft der negentiende eeuw, gevoelen ons zeker weinig te huis in de denkvormen die ook da Costa eigen waren. Onze manier van de vragen te stellen is zoo geheel anders geworden. Dit is inzonderheid voelbaar bij de godgeleerde vragen, waarvan de dogmatische en metafysieke zijde bij da Costa nog in al hare kracht bestond. Hij kent op leerstellig gebied nog velerlei dat in zijn oog volstrekt waar is, en oorspronkelijke waarde bezit, terwijl wij op dit gebied eene historische ontwikkeling aannemen, die in geen enkel opzicht van welke ontwikkeling dan ook verschilt. Wij hebben de rechtzinnige beschouwing omtrent de wording der dingen in het gemeen, met name ook omtrent de wording van taal, godsdienst en godsdienstige voorstellingen, eigenlijk nooit afgelegd, wij zijn haar ontgroeid, en er ligt gewis iets dat het ongeduld van den modernen geest gaande maakt in die grove tegenstelling tusschen licht en duisternis, waarheid en leugen, in zake van godsdienstleer, met welker waarachtigheid ook da Costa zich nog heeft gestreeld, ofschoon dit alternatief alleen op katholieken bodem te huis behoort. Zoolang de kerkelijke rechtzinnigheid zich, men zou gelooven, stelselmatig aan de beoefening van de geschiedenis, gelijk aan die van de historisch-litterarische kritiek der Bijbelboeken blijft onttrekken, zal zij het eigenlijk karakter van den nieuwen geest die over de godsdienstwetenschap gekomen is, nooit begrijpen. Ook da Costa, waar hij getuige is van het afnemen van het hem zoo dierbaar geloof, weet slechts te gewagen van afval en zonde, gelijk hij slechts van eene vernieuwde uitstorting van den Heiligen Geest herovering verwacht van hetgeen toch misschien nooit anders dan onherroepelijk verloren wordt. Wij raken hier aan een teeder punt, maar waaromtrent wij eene overtuiging hebben, waarin het lezen ook van deze brieven ons versterkt heeft; eene overtuiging die ik uit wil spreken, ofschoon het moeilijk is dit te doen, zonder zich aan misverstand bloot te stellen. Aan beide zijden toch wordt zeer overdreven, of liever aan beide zijden wordt eene op zich zelf ware stelling

niet binnen hare grenspalen gehouden. Voor de rechtzinnigheid is er een nauw verband tusschen ons geloof en onzen zedelijken toestand; in bekeering des harten ziet zij daarom de bron van het geloof. Ik ben zeer ver van het bestaan van zulk een verband te ontkennen. Maar in de hoogste mate zonderling komt het mij voor, in dat godsdienstig geloof, dat van onzen zedelijken toestand afhangt, het vasthouden aan zekere stellingen op te nemen, die uitsluitend door taal- en historiekennis kunnen worden uitgemaakt, zoodat nu mijn zedelijke toestand invloed zou bekomen bijvoorbeeld op vragen als de volgende: of het vierde Evangelie van Johannes, of de brief aan de Hebreeuwen al dan niet van Paulus, of de drie eerste Evangeliën oorspronkelijke geschriften en geene overwerkingen zijn van een oorspronkelijk, dat verloren is gegaan. Tusschen het antwoord op soortgelijke vragen en den toestand van ons hart een noodzakelijk verband te stellen, is de zwakheid, is de kinderachtigheid der orthodoxie, waardoor zij zichzelve den weg afsnijdt, om die verhevene beschouwingen algemeener ingang te verschaffen, die meer in het bijzonder aan haar zijn toevertrouwd. Laat er een ongeloof zijn, dat het gevolg is van een in den diepsten zin des woords onedel en onbekeerlijk hart, welk een gevaarlijk misbruik is het niet, elk ongeloof aldus te stempelen. Dat de rechtzinnigheid deze overdrijving begaat, is het gevolg van haar verwaarloozen van de geschiedenis der godsdiensten en van de historisch-letterkundige behandeling der Bijbelboeken. Hetgeen zij voor werkingen des duivels aanziet, is zeer eenvoudig niets anders dan de onvoorziene werking van taal-, geschiedkundige en vergelijkende studie der teksten. Onze veranderde beschouwingen op het gebied der godsdienstwetenschap zijn wel allerminst het doel geweest van hen die ze bewerkt hebben. Zij meenden slechts teksten te herstellen, uit te leggen; in de grammatika schenen zij op te gaan; het ontdekken of herstellen van de oorspronkelijke bescheiden scheen hun eenig oogmerk. Maar ziet, toen grammatika en kritiek een wijle aan het werk waren geweest, bevond men dat de geheele overgeleverde voorstelling omtrent de wording van godsdienst en dogma was komen te vervallen[1].

1 Men behoeft slechts op de theologische wetenschap toe te passen, - ook zij is voor het grootste deel historisch, - wat de heer Groen zoo uitnemend van de beoefening onzer Vaderlandsche Geschiedenis zegt: ‘Nous regrettons l'aigreur, l'amertume, qui, de part et d'autre, vinrent trop souvent changer les discussions en disputes; mais au moins, et ce fut là un gain immense, *la science*, longtemps stationnaire, parce qu'on croyait avoir atteint les limites de la vérité, *reprit sa marche par l'impulsion du doute*.’ Archives, 1e Deel.

Gelijk men de Archieven van het Huis van Oranje niet kan lezen, zonder omtrent menig aangelegen punt der vaderlandsche geschiedenis de overlevering te zien wegsmelten als sneeuw voor het zonnelicht, zoo zijn zekere grammatikale en exegetische studiën ontbindend voor sommige beschouwingen der orthodoxie. Letterlijk de eenige vraag is, of men die studiën al dan niet gemaakt heeft. De rechtzinnige godgeleerden in ons vaderland maken ze eenvoudig niet, hetgeen ondubbelzinnig genoeg blijkt uit de omstandigheid, dat de vaderlandsche rechtzinnigheid ons hare Inleiding op de Boeken van Oud en Nieuw Verbond nog altijd schuldig is, en zich weet te troosten met de stille verwachting, dat de dwalingen der moderne exegeten nog wel eens hare wederlegging zullen vinden[1]!

Maar ik sprak van overdrijving aan beide zijden. Het onvereenigbare van wetenschap en rechtzinnigheid staat in sommige kringen vast. In zijn algemeenheid is dit oordeel met alle ervaring in strijd. Maar dit schijnt waar: een der grondslagen der rechtzinnigheid, de onhistorische opvatting van het ontstaan des Bijbels, hangt noodzakelijk samen met het achterblijven van elke opzettelijke bestudeering, uit een grammatisch en historisch- of litterarisch-kritisch oogpunt, van de onderscheidene Bijbelboeken. Ook bij da Costa, algemeene beschouwingen zooveel men wil, over de Schrift of zelfs over de Schriften, maar van waarneming en beoordeeling der bijzonderheden die bij een bepaald geschrift des Bijbels ter sprake komen, geen spoor[2]. Da Costa plag zich met een beeld daarvan af te maken; in den geheelen appel moet men bijten, zeide hij, om te weten hoe hij smaakt, en dien niet eerst in honderd kleine stukken snijden. Eigenaardig! Alsof te weten hoe hij smaakt, het eenige doel ware, waarmee men een appel kon willen onderzoeken. Het is juist wat onze tegenwoordige wetenschap de minste belangstelling inboezemt.

1 Eene verwachting, nog onlangs uitgesproken in de ‘Stemmen voor Waarheid en Vrede,’ naar aanleiding van het bekende, - reeds tienjarig! - werk van Prof. Kuenen.

2 Da Costa zegt zelf: ‘Personeel voor mij, is daarin (in de worsteling met de wetenschap) niets verder mogelijk dan het werpen van een blik, het strooien van een zaad, het uiten van een kreet.’ Waarom was hem niets verder mogelijk? Met een blik en een kreet komt men tegenwoordig niet zoo heel ver.

Maar gelijk alle menschelijke dingen op eene innerlijke tegenstrijdigheid rusten, zoo ook onze protestantsche orthodoxie. Zij hecht zulk eene hooge waarde aan den Bijbel, dat men haar soms van Bijbelvergoding beschuldigd heeft. Nu zou wellicht verwacht mogen worden, dat zij den Bijbel tot het voorwerp van het grondigst en veelzijdigst onderzoek zou maken, dien nacht en dag overpeinzen zou! Juist het tegendeel is waar: de ongeloovige wetenschap kent den Bijbel oneindig beter dan de orthodoxie haar kent, en heeft ten zijnen aanzien de verrassendste ontdekkingen gemaakt. Ik durf verzekeren, dat rechtzinnige leeken, zij voor het minst, jaren achtereen den Bijbel gelezen hebben, en nog in volslagen onkunde verkeeren omtrent hetgeen de Bijbel zelf omtrent de wording van zijne historische boeken den aandachtigen blik verraadt. Soortgelijke tegenstrijdigheden zijn zielkundig leerzaam. Zoo is er eene die met de genoemde eenige overeenkomst toont: de katholieken vinden den Bijbel te duister om dien allen in handen te geven, en - zij doen niets om hem te verklaren; de protestanten reiken dien voor niet zelfs den ongeletterde uit, schijnen hem dus algemeen verstaanbaar te vinden, en - schrijven zonder ophouden kommentaren.

Ofschoon da Costa, blijkens sommige zijner geschriften, de argumenten der tegenpartij heeft gekend en geproefd, heeft ook hij nooit eenig Bijbelboek tot het voorwerp van opzettelijke, streng wetenschappelijke studie gemaakt. Hij was altijd verweerder. Wat de Bijbel is, staat bij hem reeds te voren vast; het komt er slechts op aan, die overwegingen of waarnemingen, die tot een ander besluit zouden kunnen leiden, af te slaan, te ontzenuwen. De tegenpartij brengt hem nooit aan het wankelen; hij kent bij zijne apologie wel zielsangst, maar die angst ontstaat niet uit eenige onzekerheid omtrent de waarheid zijner eigene overtuiging, maar enkel omtrent de mogelijkheid van op het woord der tegenstanderen terstond een den schrijver zelven bevredigend wederwoord te vinden[1].

1 Kenmerkend, aan het naïve grenzende (blz. 237): ‘ik ontving onlangs van Bruinier een allerfraaiste grieksche Concordantie van Bruder; mij wel zeer voor de studie des Nieuwen Testaments te stade komende.’ Het is alsof iemand jaren lang fransch heeft gestudeerd, en dan nog plotseling een fransch woordenboek ten geschenke moet ontvangen, en verzekert, ‘dat dit hem wel zeer te stade komt.’ In der tijd, na het overlijden van da Costa, en bij gelegenheid van het verkocht worden zijner boeken, heeft mij ook de katalogus bijzonder geïnteresseerd, vooral om er uit te zien, welke werken hij niet had.

Deze volslagene afwezigheid van allen twijfel, van het wetenschappelijk niet-weten, zal een groot aantal lezers in deze brieven, vrees ik, niet aantrekken. Wij kunnen bezwaarlijk meer ademhalen in dien dampkring van het absolute, waarin deze brieven ons gedurig verplaatsen. Goede hemel, zuchten wij gedurig, indien de vragen zoo eenvoudig waren! Indien ik mijn arm hart slechts had te openen voor den invloed van Gods geest; indien het voldoende ware, voortdurend in de stemming te verkeeren waarin de ziel met oprechtheid haar *Veni, Creator Spiritus Sancte!* aanheffen kan, om aangaande het ontstaan van den israëlitischen en den kristelijken godsdienst en de letterkunde waarin dat ontstaan zich afspiegelt, juiste denkbeelden te verkrijgen!..... Zonderling! Deze brieven loopen van '30-'49: handelen over godgeleerde vragen; omvatten het tijdperk waarin de nieuwere kritiek in Duitschland hare groote ontdekkingen aan het licht heeft gebracht; zijn geschreven door iemand die voortdurend leeft in hetgeen juist die kritiek bezig houdt, en aan iemand, die, door de gewichtigste wetenschappelijke werkzaamheid van anderen aard, zich buiten staat bevindt om op de hoogte te blijven van die merkwaardige beweging der duitsche kritiek.... Meent men, dat da Costa er ooit aan denkt om te geven, dat Mr. Groen er ooit aan denkt om te vragen, een overzicht, een verslag van de methode en hulpmiddelen dier kritiek, van de beginselen die zij huldigt, van den samenhang der uitkomsten waartoe zij geraakt is? Strauss is de eenige naam, die hier voorkomt, en men schijnt zijne werkzaamheid te houden, niet voor eene overdrijving, ja karikatuur, gelijk zij het is, maar voor de getrouwe, ja de eigenlijke uitdrukking der duitsche kritiek. Tegen Strauss heeft da Costa zich dan ook eene moeite gegeven, die Strauss uit een wetenschappelijk oogpunt niet verdiende. Strauss toch was eene excentriciteit. Dat men deze excentriciteit als het wezen der duitsche kritiek bestreed, pleitte niet voor grondige bekendheid met dat wezen.

Ook in da Costa's verzen rukken de Straussen, de Baurs en Bruno Bauers over het tooneel als eene bent van hemelbestormers met grimmige aangezichten. Men moet wellicht eenigen tijd in Duitschland gewoond hebben, om het misplaatste van

deze titanische voorstelling te gevoelen. De duitsche kritici zijn geweldige jagers voor het aangezicht des Heeren, maar die telken avond wederkeeren in de hut hunner kinderlijke vroomheid. Baur, de geduchte Tubinger, is begraven in den naam van de heilige Drieëenheid. Strauss heb ik bij de geopende groeve zien bidden voor den ‘geliefden broeder, dien God uit de aardsche droefenis tot zich genomen had’, en die geliefde broeder was Gervinus. Er is in ons in merg en gebeente kalvinistisch Holland een radikalisme, dat wij ons wachten moeten op Duitschland toe te passen. De kritiek aldaar is in één opzicht wellicht het best te vergelijken met de gothische bouwkunst in het laatst der middeneeuwen, die inderdaad eene soort van weddingschap was: wie in de meest duizelingwekkende hoogten en met de grootste ledige tusschenruimten bouwen zou. Al de fantasie, al de hartstocht, al de behoefte aan het avontuurlijke van de duitsche geleerden steekt in hunne kritiek. Het zijn vaak kunsten op het slappe koord. Maar zoekt niet naar booze bedoelingen; zij weten van den prins geen kwaad. Gunt hun, gelijk gij een dichter zijn droom gunt, die kritische gissingen en kombinatiën, hunne eenige weelde in de kleine stad die zij gemeenlijk bewonen, in hun eentonig leven, zonder andere versnapering dan des avonds in een lokaal, dat veel, maar nooit een armstoel heeft gezien, een zwijgend glas bier. Laat hen soms spelemeien aan den schoot der wetenschap, die trouwe en onvermoeide arbeiders, en misvormt hen niet, ten schimp van hunnen eenvoud, tot het grillig gevolg van het Beest uit de Openbaring.

Mocht iemand evenwel onze eischen onredelijk noemen, en volhouden, dat de orthodoxie met een onfeilbaren kanon staat of valt, ik kan hem niet geheel ongelijk geven. Ook voor da Costa was de protestantsche Bijbel een afgesloten geheel; het eigenlijke woord Gods; kritiek, daarop uitgeoefend, dus heiligschennis, ‘haat tegen God’[1].

Maar wat houden wij ons bij soortgelijke overtuigingen, waarover niet te disputeeren valt, op. Redetwisten is slechts vruchtbaar met hem, die onze wetenschappelijke methode goedkeurt.

1 ‘*Want een Engel daalde neder op zekeren tijd in dat badwater*, enz. Dat alle deze bijzonderheden door het ongeloof ten eenenmale verworpen worden, is natuurlijk; het ongeloof (dus ook ten aanzien van Evangelische geschiedverhalen!) is de haat tegen God, het wil Hem in niets zien en uit alles verbannen.’ Da Costa, *Bijbellezingen*, Deel IV, blz. 80.

Waar dit niet het geval is, heeft men eene persoonlijkheid met al wat aan en in haar is eenvoudig te verwerpen of te aanvaarden in haar geheel. Volgen wij dien regel jegens da Costa, dan laten wij vaak zijne theologische voorstellingen voor zijne rekening, en hechten ons aan hetgeen zijne persoonlijkheid heeft uitgemaakt. Ten slotte zijn de voorstellingen, die wij aankleven, iets toevalligs, afhankelijk van tijd, plaats en volksaard, het kleed waarin wij ons hullen, de woning die wij ons kiezen. Ontsluit mij uwe deur; laat mij in uwe binnenkamer, opdat ik den mensch vinde en liefhebbe.

Ik heb dikwerf er aan gedacht, of het niet mogelijk zou zijn, eigenaardige persoonlijkheden te beoordeelen vooral naar den maatstaf van hare populariteit. Een volk is een gelijksoortige massa, die, volgens eene chemische werking, van zelf, onwillekeurig, onvermijdelijk uitstoot hetgeen zij niet verdraagt. Is iemand van zekere beteekenis impopulair, zoo is men, zoo betoonen althans zijne vienden zich al zeer spoedig gereed van miskenning te spreken en aan miskenning die impopulariteit toe te schrijven. Voor mij, ik beken altoos groote moeite te hebben om aan miskenning te gelooven. Een impopulair man is niet iemand dien zijn volk niet of kwalijk kent; integendeel, zijn volk kent hem uitstekend, en juist omdat het hem zoo uitstekend kent, is het niet van hem gediend, stoot het hem uit, en zegt het metterdaad: gij zijt niet onzer één.

Wanneer iemand impopulair is, bewijst dit op zich zelf nog niets hoegenaamd vóor of tegen hem; bewijst dit eenvoudig, dat hij niet homogeen is met zijn volk; en uit dien hoofde kan hij juist, als reagens, voor de kennis van zijn volk dienen. Als eenig voorbeeld sta hier Guizot. De algemeene en oprechte bewondering, die zijne geleerdheid, zijne welsprekendheid, het ongerepte van zijn openbaar karakter sedert eene halve eeuw in Frankrijk gewekt hebben en nog voortgaan te wekken, heeft niet kunnen verhinderen, dat zijn naam met eene impopulariteit geslagen is, zichtbaar in den wrevel dien hij gaande maakt bij de menigte, in de weinige welwillendheid die de beoordeeling van zijn persoon zelfs bij de nadenkenden ontmoet. Die impopulariteit is volkomen natuurlijk. Guizot is geen franschman. Het wezen van het fransche volk is hartstochtelijkheid; en dientengevolge is op zijne letterkunde de stempel afgedrukt eener eigenschap, die, in het fransch zelf ‘sensibilité’ geheeten, door mij niet dan noode met ‘teergevoeligheid’ vertaald wordt, eene

teergevoeligheid die, wanneer zij te menigvuldig met de werkelijkheid in botsing is gekomen, licht in cynisme overslaat. Het hartstochtelijke ontbreekt aan het karakter van Guizot; het teergevoelige ontbreekt hem als schrijver. Al zouden er in Frankrijk geen tien gevonden worden, die zich van dit verschil tusschen Guizot en de fransche natie bewust zijn, het zou de eerste reis niet wezen, dat ‘het onbewuste’ de grootste werking uitoefende.

Ook da Costa was bij zijn leven, - jegens de dooden pleegt men ten onzent charmant te zijn, - niet populair. Het volk kende hem niet; zelfs het vrome volk hoorde hem niet gaarne; de uitgevers van de goedkoope editie zijner werken hebben al hunne wilskracht, al hunne overredingsgave noodig gehad, om den boekverkoopers in Nederland aan het verstand te brengen, dat da Costa misschien niet geheel ten onrechte als volksdichter kon aangemerkt worden. - Miskenning, jammert men reeds. Maar het is ook slechts eene jammerlijke verklaring. Heeft iemand da Costa's genie betwist, zijn dichterroem gepoogd te verdonkeren? Ooit een smet geworpen op zijn karakter? Heeft men zijne bekeering aan baatzucht of aan eenige andere onreine bedoeling toegeschreven? Zijne rechtzinnigheid van eerzucht verdacht? Niets van dit alles heeft plaats gevonden. Was er minachting voor zijne kennis? Maar hooggeleerden hebben altijd den handschoen opgenomen, dien hij toegeworpen had; en twee der meest aangezienen uit hun midden, van Lennep en Bosscha, hebben hem tot hun ambtgenoot verlangd. Het ridderkruis heeft zijn borst gesierd. In een oogenblik, gewichtig voor zijn als voor Neerlands leven, is de handdruk zijns konings zijn loon geweest; edelen en goeden hebben geschreid bij zijn graf. Da Costa's impopulariteit heeft dus aan eene zekere erkenning van zijne verdiensten niet geschaad. Ook hij heeft geproefd van die kleine lekkernijen des levens, die zelfs groote mannen soms wel mogen.

Die impopulariteit, trots dit alles onmiskenbaar, - men sprak nooit van ‘onze da Costa’ gelijk van ‘onze Tollens’, - lag in de ongelijksoortigheid, tusschen zijn aard en den aard zijns volks aanwezig. Da Costa was, wat het hollandsch karakter niet is, bij uitnemendheid hartstochtelijk.

Men vereenzelvige deze eigenschap niet met drift, met opvliegendheid, zelfs niet met levendigheid. Er zijn hartstochtelijke karakters met kalme oppervlakte, vulkanen met sneeuw bedekt.

Dat de hartstochtelijkheid met geen bestaansvorm noodzakelijk samenhangt, zou, ware het vergund van levenden te spreken, juist het voorbeeld van da Costa's korrespondent kunnen bewijzen. De staatsman heeft het in zelfbeheersching, zelfbezit oneindig verder gebracht dan dit ooit den dichter gegeven werd. Ook tempert bij den eerste, - de dichter heeft haar nooit gekend, - fijne ironie niet minder dan gevoel voor stijl, de felheid der uitbarsting. Niet misleid door den schijn, gelooft men niettemin bij de twee vrienden gelijkheid van temperament te speuren. Bij beide wordt het kookpunt snel en vaak bereikt, maar de een heeft een veiligheidsklep.

Hartstochtelijkheid is te onderscheiden van diepe ingenomenheid of liefde. De ingenomenheid geldt een persoon; hartstochtelijkheid is veeleer het vermogen, waardoor wij eene abstraktie liefhebben als een persoon, haar tot persoon maken. Waar hartstochtelijkheid door een persoon in beweging schijnt te worden gebracht, is die persoon altijd eerst door ons tot eene abstraktie gemaakt, en daarna dichterlijk gepersonifiëerd. Juist het fransche volk kan het ons leeren. Het aanbidt de Vrijheid, de Gelijkheid, de Broederschap, de Liefde, de Republiek, de Monarchie, de Revolutie, het Keizerrijk, de Commune, den krijgsroem, al te gader louter abstraktiën. Holland daarentegen heeft zijn vorst uit het Oranjehuis lief, is met dezen of genen persoon sterk ingenomen, hetgeen geheel iets anders is. Ons volk wordt niet bezield voor een denkbeeld. Zoo is de hartstochtelijkheid aan het dichterzijn nauw verwant, want alleen de dichter in ons is in staat, afgetrokkene begrippen of voorstellingen tot levende wezens te verheffen en als levende wezens te behandelen. Het dwepen met denkbeelden behoort dus tot het wezen der hartstochtelijkheid.

Zonderlinge macht in den mensch! Wie haar niet kent, veel lijden maar ook veel edele vreugd blijft hem vreemd. Wat lijden, wat weelde, een denkbeeld te veroveren, na bangen strijd, na lang en vruchteloos zoeken. Zoolang het zoeken aanhoudt, en men deel neemt aan het denken, Gods scheppende werkzaamheid, is het Al ‘woest en ledig.’ Het bezit van de vroeger gewonnene denkbeelden kan ons niet troosten. Men verliest er de bewustheid van. Het is alsof men niets weet, niets denkt, niets in zich heeft, zoolang men dat éene, dat men zoekt, niet heeft gevonden. Er mengt zich eene geheime vertwijfeling bij. Vorige ervaringen worden vergeten. Het is alsof ons den-

ken nog nooit iets, der moeite waard, heeft bereikt. En de bonte verscheidenheid van het leven, anders eene afleiding, hindert veeleer. Men wordt zelf afgetrokken, om het afgetrokkene te vinden. Het vroolijkst vergezicht verbleekt. De vogelen zwijgen. Op het voorhoofd van den lieveling drukt men gedachteloos een kus. Zijn snappen verdriet. De borst is beklemd. Lucht! Licht! hijgt de boezem.... Wat genadegave is dit! De morgenschemering toovert hare wondere spelingen aan den gezichtseinder van onzen geest. Nog eene laatste rilling, die de nachtwind ons langs de leden jaagt: daar is de zon; het denkbeeld, dat wij zochten. Voor een wijle heeft het tasten uit, en wij wandelen in het licht.

En nu heeft men dat denkbeeld lief, gelijk de jongeling liefheeft. Of juister: hier is geene vergelijking, hier is eenzelvigheid. Dat denkbeeld is vrouw, is het maagdelijke naar hetwelk ons binnenste uitging. Het heerscht over ons; het bezit, het vervult ons geheel. Niemand mag er iets van zeggen, of er met den vinger naar wijzen. Wij verbergen het voor de oogen van het gemeen. Bevende, met hartkloppingen, met dor verhemelte genieten wij er van. Elken dag is het nieuw, en oefent het nieuwe betoovering. Wij zien het heelal onder zijn licht. Wij zouden elk wel willen mededeelen, en niemand vergunnen volkomen te weten, wat wij er in vinden, in liefhebben, in aanbidden. Wij zijn pijnlijk gelukkig; stijgen ten hemel, dalen ter helle in een en hetzelfde oogenblik. Het zinnelijke wordt geadeld tot zieleleven; bloed wordt geest. De volstrekte indrukkelijkheid, de onbegrensde ontvankelijkheid wordt de voorwaarde van scheppend krachtsbetoon, en de hoogste wezenlijkheid neemt den vorm aan van den waanzin.

Later volgt dan wat gewoonlijk op den hartstocht volgt; en over het met zooveel zielsverrukking gevondene denkbeeld, spreidt zich langzamerhand de vale sluier van het gewone.

Deze verwantschap tusschen een zeker soort van denken en de jaloersche liefde der jongelingsjaren geeft rekenschap van hetgeen men in geesten als da Costa en Bilderdijk onverdraagzaamheid pleegt te noemen. Zij die niet of anders denken begrijpen haar kwalijk, immers altijd in verband met eene gezindheid, liefelijk noch liefderijk. Maar onverdraagzaamheid wordt eerst onverdragelijk, wanneer men haar koestert ten aanzien van denkbeelden, die men slcchts benaderd, niet zelfstandig verkregen heeft; wanneer zij de klauw is, niet van de tij-

gerin die haar welp, maar van den gier die zijn roof beschermt. Zelfs zou men in die onverdraagzaamheid, die van hartstochtelijkheid onafscheidelijk is, de maat kunnen zoeken van iemands dichterlijke begaafdheid. Bilderdijk was op alle zijne denkbeelden verliefd, onverschillig of zij betrekking hadden op bouwkunst of wijsbegeerte, op kristendom of heraldiek. Da Costa's gevoeligheid beperkte zich, in overeenstemming met zijnen semietischen oorsprong, tot het gebied van den godsdienst. In tegenstelling met den leerling komt het indo-germaansch karakter van den meester hierin eigenaardig uit.

Maar hoe ook beperkt, da Costa's hartstochtelijkheid was groot genoeg om den nederlandschen volksaard ten zijnen aanzien te doen gewaarschuwd zijn. Want van een nederlandschen volksaard mag men blijven spreken, al helpen, volgens de verblijdende uitkomst der jongste ethnologische onderzoekingen, ruim zoovele keltische als germaansche bestanddeelen ons volk samenstellen[1]. Een volk wil, dunkt mij, vooral gekend worden uit zijne vrouwen. Wat wij zijn, ligt ten slotte in de hand onzer moeders. Vriendelijkheid, lieftalligheid, trouw, geduld, godsdienstzin teekenen de nederlandsche vrouw, te goed in den regel om geweldige karakters voort te brengen. Messalina, Fredegonde, Jeanne d'Arc, Lucretia Borgia, Maria Stuart, werd zij nooit gedoopt. Het fanatische, dat haren godsdienst soms aankleeft, pleegt meer het gevolg te zijn van den algemeenen hang in Nederland tot het theologische, verbonden met onkunde en hysterische aandoeningen, opgewekt door predikantenvergoding. De nederlandsche vrouw is niet hartstochtelijk; hoe zou ons volk het dan zijn? Het munt veeleer uit door eene zekere goedaardigheid, die zich veel laat welgevallen[2], door het tegendeel van prikkelbaarheid. Het pleegt tevreden, ja ingenomen te zijn met hetgeen het eenmaal heeft. Het is ongedurig noch wisselziek. Zijne goedaardigheid is zelfs openbaar in zijne dagelijksche taal, waarin verkleinwoorden eene hoofdrol vervullen. Gevoed door een stukje vleesch, gelaafd door een kopje thee, rookt men, onder het genot van een glaasje wijn, zijn sigaartje, een fijne sigaar voor een dubbeltje gekocht,

1 Een deel van Hollands bevolking ‘beruht auf einer starken Basis keltischen Blutes.’ Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, enz., April 1872, blz. 26.

2 Zelfs maanden eene ministerieele krisis, zelfs jaren een kinderachtig kiesstelsel.

en met een lucifertje aangestoken, of vraagt men zijn kleintje om een zoentje, tenzij men het nog hebbe af te bedelen van zijn meisje, van zijn liefje. Ook is de god van een deel der nederlandsche burgerij ons lieve Heertje, wien ter eere een ander deel een versje zingt. En klinkt het niet trouwhartig, dat: ‘willen we vast eventjes bidden’, waarmee de eerzame huisvader ten onzent het ongeduld zijner hongerige huisgenooten zoo gaarne paait? Zelfs is *je* te vormelijk, *ie* verkieslijk; kopje nog te grammatikaal; koppie, wel zoo gezellig.

Een volk dat van verkleinwoorden houdt en in het gebruik daarvan zijne bescheidenheid en natuurlijke bedeesdheid bevestigt, blijft aan hartstochtelijkheid vreemd, en bij uitnemendheid huiselijk. Binnen zijne enge grenzen beperkt, leidt het schier het leven eener groote familie, en verkeert het gaarne in eene zachte feestvierende stemming. Persoonlijkheden, die eene eigene meening volgen, en ontaard genoeg zijn om de nederlandsche axiomata niet te aanbidden, ziet men als van zelf onder het licht van feestverstoorders, die men niet haat, maar lastig, maar onaangenaam vindt. Men was zoo genoeglijk bijéen in den knollentuin zijner staatkundige en godsdienstige gevoelens. Wat behoefde nu deze of gene zich excentriek aan te stellen, en over den muur te klimmen! Dat staat hem leelijk. Van nature, van oudsher, oligarchisch, vormt het beschaafd gedeelte der nederlandsche bevolking, het denkend deel der natie, gemakkelijk eene koterie, die geens dings gebrek heeft, en in het geestelijke zich onderscheidt door de rustigheid van lieden die aan een goeden disch hebben aangezeten. Het rustelooze der hongerigen naar beter en hooger, in elk geval naar iets anders, is blijkbaar overdrijving, te ver gaan.

Da Costa, de schrijver van de Bezwaren tegen den geest der eeuw, was, althans in den aanvang, een dier feestverstoorders. Een gematigde beoordeeling van de denkbeelden, die toen de verlichting uitmaakten, had men wel geduld; maar niet te dulden was hetgeen den meesten in da Costa blinde ingenomenheid met eigene denkbeelden toescheen. Toch bedroog men zich, ofschoon de dwaling vergefelijk mocht heeten. Ook hier moet men rekening houden met da Costa's nationaliteit. De kritiek der Rede is geene vrucht van israëlitischen bodem; tot het inzicht in de natuur van alle weten kon de Israëliet-kristen, dichter bovendien, te minder komen, daar voor hem eene goddelijke openbaring, in den eigenlijken zin des woords, de bron

was van de hoogste wetenschap. Van verzotheid op eigene meeningen mag men hem dus niet betichten; want juist voor hetgeen hijzelf als zijne bijzondere meening erkende, ijverde hij weinig of niet; gelijk willen hebben was geenszins zijn zwak. Maar ijverig werd hij, zoodra hetgeen hij goddelijke waarheid schatte, werd aangerand; en de natuurlijke hartstochtelijkheid van zijn karakter werd dus versterkt door zijn godsdienstig geloof.

Vooral in Nederland moest hij met de liberale richtingen spoedig in botsing komen, daar het nederlandsch liberalisme nog diep in den geest van de achttiende eeuw steekt, immers zich altijd tot den apostel maakt van een of ander dogma, en zich tot de onaandoenlijkheid, het zuiver historisch en kritisch gezichtspunt eigen, nog niet weet te verheffen. Elke liberaal heeft ten onzent een alleenzaligmakend evangelie. Deze ijvert voor de gemengde school als voor de kweekplaats van alle verdraagzaamheid en verlichting, en schuwt het: ‘dwing ze om in te gaan’ niet; gene draagt de smaadheid van het humanisme; een derde is filanthroop; een ander hoopt den gevaarlijken invloed van het kristendom slechts te keeren, door zich met zijne landgenooten te versteken achter den muur eener chineesche levensbeschouwing; een vijfde maakt zich tot den Groot-Inkwisiteur van het Monisme. Hoe zeldzaam zijn de geesten, die zich met het waarnemen en beschrijven van de geestelijke verschijnselen vergenoegen, en toonen te begrijpen, dat het Volstrekte alleen de spijs is der goden. Tot den doop der kritiek zijn wij nog niet gekomen. Niet in het geloof waarvoor, in de omstandigheid dat men propaganda maakt, ligt het bewijs.

Zoo moest da Costa's hartstochtelijkheid gedurig geprikkeld worden, te meer daar bij weinigen in dezelfde mate als bij hem persoonlijkheid en overtuiging één waren. Hartstochtelijke karakters loopen gevaar van de schepping hunner verbeelding voor hunne overtuiging aan te zien. Da Costa is aan dat gevaar ontkomen. Zijne verbeelding was niet kristelijker dan zijn hart. Van het geloof, waarvoor hij ontgloeide, was hijzelf eerst doorgloeid. Als hem hongerde, was hijzelf de eerste om te eten van de toonbrooden in zijnen tempel. Op dit punt is Chateaubriand zijn tegenvoeter, die epikurist met eene roomsch-katholieke imaginatie. Het is zonderling, hoe zeer onze verbeeldingskracht onderscheidene vermogens in ons vervangen kan. Men kan gelooven met de verbeelding; men kan liefhebben met de

verbeelding, misschien zelfs willen met haar. Menschen, bij wie dit vermogen sterk ontwikkeld is, kunnen daardoor, als naast hun gewone leven, nog een tweede leven leiden, dat op het gewone in geen enkel opzicht gelijkt. Met de verbeelding kunnen wij in geestdrift ontvlammen voor geloofsovertuigingen die de onze niet zijn; met de verbeelding godsdienstplechtigheden liefhebben, die wij eigenlijk ongerijmd vinden. En er behoort geene geringe mate van zelf kennis toe, nauwkeurig te onderkennen wat eigendom is van ons zedelijk leven, en wat wij door de verbeelding slechts geleend hebben. Chateaubriand heeft ten dezen aanzien in onverstoorbare zelfmisleiding verkeerd. De bezielde en welsprekende lofredenaar van *le Génie du Christianisme* was geen kristen; een lichtzinnig en wereldsch twijfelaar; en de man, aan wiens geschriften het katholieke kristendom zijne restauratie in Frankrijk mede verschuldigd is, heeft in zijne wuftheid, eerzucht en dubbelhartigheid geene blijken gegeven van den kristelijken invloed ondervonden te hebben.

Die kloof tusschen de verbeelding en het zedelijk leven was bij da Costa niet aanwezig. Dit vooral leeren wij uit zijne Brieven.

Deze Brieven zijn inderdaad zijne adelbrieven, en dat uit meer dan één oogpunt. Men heeft hun met reden eene zekere eentonigheid verweten. Doch nu deze eentonigheid blijkt te zijn de eentonigheid van éenzelfde liefde, van éenzelfde diepe en warme belangstelling in louter geestelijke belangen, van een zich altijd ontwikkelend en daarom zich altijd gelijkblijvend geloofsvertrouwen, is zij geen vlek, maar een sieraad van deze verzameling. Mij is het roerend geweest, de beide korrespondeerende vrienden telkens als op heeter daad te betrappen in de onwillekeurige en ongezochte openbaring van de edelste gezindheden, van hun kristendom. Leest men over de bladzijden heen, waar ons dit vergund is, zoo kan men bijna deze Brieven ongelezen laten, want hunne grootste betoovering gaat dan te loor.

Als ik lees (bl. 9):

'De toestand en omstandigheid van het ons *ieder dag inniger ter harte gaande* vaderland blijven hachelijk, maar zoo God met ons is, onuitdrukkelijk dierbaar'..., dan weet ik nauwelijks in welke wereld zulke machtige woorden mij ver-

plaatsen. Aan Alceste, te meesmuilen van huichelarij of fraseologie; wij steken de hand in den boezem, en vragen, wie het hem nazeggen kan?

'*Ons hart toch gaat open*, - mag da Costa (bl. 17) op zeven en dertigjarigen leeftijd getuigen, - als wij in Gods woord lezen, wat het is, zich met al dat men is en heeft aan Jezus Christus en zijn zaligen dienst onvoorwaardelijk over te geven.' Is het gewoon, de veertig naderende, zijn hart nog te voelen opengaan, en dit bij het lezen van 'Gods woord?'

Beminnelijke man! kan onze eenige weerklank zijn op het volgende (bl. 24):

'Ik behoor tot die meer zwakke broeders, voor wie de gemeenschap der gewaarwordingen met andere, niet slechts een genoegen, maar eene behoefte is. Zeg ik te veel, wanneer ik mij van mijne zijde in de wegen en leidingen van broederlijke vrienden eene belangstelling toeschrijf, zonder welke het leven mij maar ten halve leven zijn zoude; hoe weinig dan ook dit woord van leven bij iemand van mijnen tegenwoordigen levenstoestand te beduiden hebbe? Doch neen! ons leven, ons wezenlijk leven is met Christus verborgen in God; en het is tot dat leven dat onze broederlijke gevoelens en aandoeningen behooren.' Hoe zelfstandig, hoe waarlijk en nederig onafhankelijk is hij die inziet, hoe zeer ons wezenlijk leven een verborgen leven moet zijn, verborgen en daardoor onbereikbaar, onaantastbaar voor de uiterlijke dingen, de grilligheden van het lot, golven onmachtig tegen de rots!

Nederig onafhankelijk. Da Costa's nederigheid uit zich ook in de volgende klacht (bl. 40):

'Als ik zie op de vereischte harmony tusschen leven en belijdenis, verdediging van en wandel in de waarheid (en dat is bij ons zelve een innige zielewensch, ja, *de hoogste behoefte*, die God genadig vervulle), dan zoude ik zelfs mijne zeer geringe en meest theoretische medeverdediging der waarheid naauwelijks durven voortzetten.' Wordt nederigheid niet juist geboren uit de voortdurende vergelijking onzer krachten en hulpmiddelen met de taak die ons werd opgelegd? Dit is althans dan het geval, wanneer de kracht tot altijd beter doen niet in eene zekere heldhaftigheid wordt gezocht. Da Costa schrijft dan ook (bl. 48):

'Voor tijd en eeuwigheid, voor hart en huis, voor kerk en

vaderland, geve ons de Heere te zien met oogen van innige *aanhankelijkheid*, en alles zal wel zijn.'

Naast zijne nederigheid treft ons zijne eenvoudigheid (bl. 56):

'Heb dank voor den gelukwensch met eene benoeming[1], die het onoprecht van mij zoude zijn, te verbergen, dat mij van alle kanten recht aangenaam was, en waarin, zonder in de geheimen der stemming te dringen, ik wel niet kan ignoreren het deel dat hartelijke vriendschap daarin had. Ook mijne lieve vrouw is recht met de zaak en hare toedracht in haar schik. Daar is, van alle zijden beschouwd, veel aandoenlijks voor mij in de benoeming.' Hier is een afwezigheid van elk zich groothouden, van alle voornaamheid, die den schrijver siert en ons aantrekt. - De persoonlijke gewaarwording, waaraan in dezen brief lucht gegeven wordt, laat niettemin plaatsruimte voor de uiting van belangstelling in het algemeene, in het geestelijk heil van het Vaderland; en het slot vereenigt beide (bl. 57): 'Gedenkt onzer *in uwe gedachten naar Boven*,' - gelukkig hij die het vragen kan en hij wien het gevraagd kan worden; - 'hier beneden, hoe het ook ga, is het niet, voor dat die groote en doorluchtige dag des Heeren komt.'

De eenvoudigheid van zijn karakter spreekt niet minder uit de gulheid waarmede hij zijne zwakheden belijdt. Van alle mij bekende opmerkingen over da Costa, zijn de treffendste opmerkingen van hem zelven afkomstig. Hij is het, die zegt (bl. 61):

'Ik heb het dezer dagen en weken schromelijk druk. En mijn Zuidelijke aart blijft mij toch, zelfs onder de dringendste bezigheid, bij, zoodat ik den tijd vrij wat beter zoude kunnen uitkoopen, dan ik doe.' Hij verzuimt te vermelden, dat hij, mededeelende natuur bij uitnemendheid, allen toegankelijk, van het zijne gevende zonder aanneming des persoons, - aan zijn geestelijken disch was de man met een gouden ring aan den vinger op geen eerlijker plaats gezeten dan de arme met eene slechte kleeding, - altijd zijne kwistigheid, in den vorm van leerrijke, opwekkende of karakteristieke gesprekken, anderen ten goede komen liet. Tijdsverspilling was bij hem nog tijdsbesteding.

Eenvoudig over zijne zwakheden, was hij het niet minder

1 Tot lid van het Koninklijk Instituut. Noot van den uitgever.

over zijne verdiensten. Ziehier, in welke bewoordingen de *Vijf en Twintig Jaren* door hem aangekondigd worden (bl. 65):

‘Hetgeen mij in jaren niet gebeurd is, noch misschien gebeuren kon, is eene oogenblikkelijke opwelling van den dichterlijken ader. Ik kon de noodiging tot waarneming van de tweede leesbeurt op de openbare vergadering van onze klasse niet afslaan. En ziet, ik gevoelde mij nog dichter! IJdelheid als alles, zoo het niet een weg van plicht hier ware, ik hope ook van getuigonis. - God zij maar in alles nabij.’

Nog uit een ander gezichtspunt verdient deze laatste aanhaling onze opmerkzaamheid.

Bij da Costa, evenmin als bij Goethe, de kunst om de kunst. De *Vijf en Twintig Jaren*, een der machtigste gedichten uit onze letterkunde, is ontstaan uit een gevoel van plicht, uit eene behoefte aan getrouwheid in het getuigenis geven aan de waarheid. Het was bij da Costa de kunst dienstbaar gemaakt aan de godsdienstige, gelijk bij Goethe aan de wijsgeerige waarheid. Ik spreek vooral van Goethe in de tweede helft van zijn kunstenaarsleven; want de beide helften staan eenigszins scherp tegenover elkander, en de italiaansche reis vormt het onmiskenbaar keerpunt. In die laatste helft nu, van welker geest en richting het tweede deel van Faust de getrouwe uitdrukking is, heeft Goethe de kunst meer en meer zinnebeeldig, allegorisch opgevat. Zijne wetenschap en wijsbegeerte waren voor hem hoofdzaak. Zijne poësie had aan deze beide vorstinnen slechts het kleed, het omhulsel te leveren.

Brengen wij ons dit te binnen, dan is het met eenige zorgvuldigheid wel mogelijk een parallel te trekken tusschen Goethe en da Costa. Die parallel zal ons een blik vergunnen in beider gemoedsbestaan. Bij Goethe, gelijk bij da Costa, hooge ernst, - het omgekeerde van scepticisme, - openbaar in de groote waarde door beide gehecht aan eene algemeene beschouwing van de dingen der wereld; bij beide de overtuiging omtrent de ijdelheid van alle kunst, zoolang zij niet de draagster is van hoogere en algemeen geldende waarheden; beide, naarmate zij verder kwamen in hunne dichterlijke loopbaan, verloochenden meer of minder de lyrische poësie om zich schier uitsluitend aan de objektieve dichtkunst te wijden. Beide werden, bij het rijpen der jaren, nauwgezetter van geweten op het stuk van den vorm. De *Gesprekken* met Eckermann toonen ons het geduldig wachten, het langzaam arbeiden, het snoeien

dat Goethe zich getroostte; da Costa's laatste uitgever heeft mij eens meegedeeld hoevele regels en bladzijden door da Costa werden opgeofferd.

Bij deze overeenkomst treft te meer dit verschil: In Goethe's latere periode ging de dichtkunst hem minder natuurlijk af dan in zijne jeugd. Het tegenovergestelde zien wij bij da Costa.

Goethe had in Italië de klassieke kunst leeren kennen, welker objektiviteit hem de ware rust, het ware evenwicht van den geest scheen te zijn. Het besef van dat evenwicht stelde hij zich van toen aan ten doel. Daar evenwel die objektiviteit de vrucht is geweest van een bepaalden tijd, kon zij niet door Goethe te midden der kristelijke beschaving en bij het aanbreken van de negentiende eeuw gezocht worden, zonder dat zich iets gezochts, iets kunstmatigs daaronder mengde, vooral zonder dat iets van zijne volle menschheid daarbij te loor ging. Hij bedwong en breidelde de menschelijke natuur in zich, en vergunde haar niet langer, onbekommerd om haarzelve, beurtelings de hoogste toppen der vreugde te bestijgen, en in de diepten der smart af te dalen. Zoo greep er eene afkoeling van het menschelijke in hem plaats, die den dichter ongetwijfeld geschaad heeft, maar den wijsgeer ten goede gekomen is. Het algemeene, het abstrakte, - het eigenlijk gebied van den wijsgeer, - werd meer de wereld, waarin hij leefde, waarin hij opging; en hetgeen hij, dank zijner eenige opmerkingsgave en de kracht van zijn denken, daarin vond, nam alleen daarom vaak den vorm der poësie aan, omdat zijne kunstvaardigheid ten aanzien van dien vorm, in verband met de natuurlijke, en ook hem aanklevende, achterlijkheid der Duitschers in het proza, hem er van zelf toe brengen moest, de taal der verzen te kiezen. Te veel dichter om zich ooit tot het leerdicht te verlagen, weigerde hij natuurlijk de uitkomsten van zijn wijsgeerig onderzoek in eene berijmde verhandeling voor te dragen, en moest hij zich veeleer aangetrokken gevoelen tot de allegorie, wellicht te betooverender voor hem, naarmate zij velen duister bleef. Zoo werd de kunst, niet langer om haar zelve beoefend, vooral het voertuig zijner pantheïstische wereldbeschouwing. Zijne wijsbegeerte en zijne kunst werkten wederkeerig op elkander terug. De eerste deed hem louter leven in het afgetrokkene, gelijk de laatste hem die uiting vergunde, welke onder alle dichtvormen de minste ruimte laat voor de inmenging van persoonlijke gewaarwordingen: de allegorie.

Da Costa's voorbeeld doet vermoeden, dat, in tegenstelling met de pantheïstische levensbeschouwing, theïstisch-godsdienstige voorstellingen beter voedsel zijn voor de poësie. *Vijf en Twintig Jaren* en de groote verzen, die later gevolgd zijn, bezingen geenszins de persoonlijke gewaarwordingen des dichters. Ook zij maken er aanspraak op, algemeene waarheden te verkondigen; zij ontleenen hun stof aan de betrachting der werkelijkheid, beschrijven en ordenen haar, en laten, wat de soort betreft, waartoe zij behooren, de persoonlijkheid des dichters op den achtergrond. Evenwel, en ongetwijfeld in overeenstemming met de eigenaardigheid van da Costa's israëlitische afkomst, dat algemeene wordt bij hem nooit abstrakt: voorzeker het omvat louter gedachten, maar het zijn de gedachten van een persoonlijken God, wiens gedachten scheppende kracht hebben, ja reeds terstond daden zijn. Het laatste woord van het pantheïsme is de abstraktie; deze is ten slotte de eenige werkelijkheid waaraan ons denken vasthoudt, en in die abstraktie moeten de gewone tegenstellingen van lief en leed, goed en slecht verdwijnen, terwijl de kunst juist leeft van het gevoel door soortgelijke tegenstellingen opgewekt. Het laatste woord van da Costa's theïsme is daarentegen niet eene abstraktie, maar een persoon, en wel de hoogste persoonlijkheid, de geschiedenis van welker daden het epos is der wereldgeschiedenis. Tegenover deze persoonlijkheid blijft, door een verwonderlijk vermogen, waarvan het geloof het geheim bewaart, de mensch, en bij uitnemendheid de dichter, in staat, het diepst besef van het algemeene met de levendigste persoonlijke gewaarwordingen te verbinden. De geloovige ziet in de werkelijkheid het gewrocht van een volstrekt-oppermachtigen wil, van eene allesomvattende, van de hoogste oorzaak, maar dit inzicht sluit geenszins die gelijkmatigheid van stemming, juister nog: die onaandoenlijkheid in, die den pantheïst onderscheiden moet; het is bestaanbaar met eene afwisseling in gemoedsgesteldheid, waarvan in het Oude Testament, de Psalmen en de Klaagliederen ons den verbazenden omvang doen kennen, en die voor den dichter levensbehoefte mag heeten.

Dit verklaart hoe da Costa, ofschoon de kunst dienstbaar makende aan een doel, ofschoon, in stede van de lyrische, de objectieve poësie beoefenende, nogtans niet, als Goethe, dientengevolge zijn dichtader zag opdrogen. De algemeene waarheden waaraan hij, even als Goethe, met zijne verzen ‘getui-

genis' wilde geven, wel verre van het breidelen zijner persoonlijke gewaarwordingen te eischen, veroorloofden haar veeleer op het diepst te trillen, en zich op het veelvuldigst te openbaren in al de mengelingen van verslagenheid en geloofskracht, van vertwijfeling en hope! Het geloof is ten slotte liefde. En hoe zou liefde ooit anders zijn dan 'hemelhoog juichend, ten doode bedroefd', haar voorwerp omstrengelend en verliezend, duizendwerf in één dag, om het straks met verrukking weder te vinden, waarna van nieuws dezelfde strijd van herovering aanvangt. Het geloof, al ziet het den Heiland in het schip, volgt de deining der golven, en versterkt dus, eer dan het ze verzwakken zou, al die dissonanten en harmonyen waarvan de ware poësie ten allen tijde heeft geleefd. Dat is, naar het mij voorkomt, het verband tusschen da Costa's kristelijke overtuiging en zijne poësie; het doet ons die schijnbaar ondichterlijke aankondiging van zijne *Vijf en Twintig Jaren* om hare innerlijke waarheid liefhebben, en begrijpen hoe da Costa schrijven kon (blz. 86): 'Wij zijn redelijk welvarend; bij mij heeft de poëzy het leven weer meer gaande gemaakt.' Onnadenkend, hadden wij eerder het tegendeel verwacht.

Bij hem bleef dus de poësie het veld behouden, en, in hare edelste opvatting, hoofdzaak; niet uit vrije keus, uit eene zekere innerlijke noodzakelijkheid, waarvan hij altijd het gewicht, bijwijlen de zwaarte gevoelde. 'Niemand,' schrijft da Costa (blz. 75), 'niemand misschien meer dan de Dichter, die niets anders heeft dan een zekere intuitie van de dingen, gevoelt zich *pijnlijk aangedaan* in tijden als de onze, waarin alles zich, wellicht meer dan ooit, in het werkdadige leven moet oplossen. Ik ben, *tot mijne beschaming*, al tot zeer weinig bekwaam in de maatschappij, en nooit gevoelde ik dit dieper, dan bij de vorderingen van het oogenblik, tot hetwelk wij gekomen zijn[1]. 'Doch, - en met hetgeen nu volgt hernam de ware dichter zijne kracht, en sloeg de adelaar breeder dan ooit zijne vleugelen uit, - doch hoe verdiep ik mij zoo in bespiegeling omtrent mijzelven? Zoeken wij liever, in onze zwakheid, de kracht van Boven, en bidden wij God in Christus om zijne genade, die alles vermag, ook voor elkander!....'

1 En blz. 338: 'Ik ben.... een zoo uiterst onpraktisch mensch. Ik vraag mij dikwerf, deugt een dichter wel ergens toe, waar het aankomt op maatschappelijk overleg en wijsheid?'

Inmiddels mag die dichterlijke en kristelijke aandoenlijkheid bij da Costa niet zoo verstaan worden, alsof hij haar voor den hoogsten zielstoestand hield, en niets daarboven kende. In zijn boezemvriend Willem de Clercq, 4 Februari 1844 overleden, waardeert hij de kalmte, die hijzelf niet altijd bezat. Bij het beschrijven van diens laatste dagen zegt hij (blz. 149):

'Zijne gezondheid was in mijn oogen wankelend, ja ik moet zeggen, of het ware dreigend sedert geruimen tijd. Daarbij dat buitengemeen kalme, en als van de aardsche dingen telkens loswordende, dat zijne gesprekken en bewegingen kenmerkte, en nog onder anderen bij zijne toespraak aan de vrienden en betrekkingen aan tafel op zijn verjaardag (15 Januari) zoo aandoenlijk doorstraalde. Hij had ook in zijn spreken en oordeel over alle dingen iets zoo zacht, en in den goeden zin des woords, onverschillig voor veel, dat vroeger meer beweging in zijn gemoed verwekte, gekregen.'

Ook kende da Costa zelf zijne oogenblikken van verhevene rust; het veelvuldigst juist onder de bitterheid van het leed, dat zijn teeder vaderhart te doorworstelen had. Treffend is reeds op blz. 139:

'Schoon èn wij èn hij zelve (zijn aan toevallen lijdende oudste zoon Willem) *niet gaarne al te ongeduldig eene kwaal zouden wegwenschen*, die tot hiertoe met zooveel troost en zegen, schoon ook onder lijden, gepaard ging, zoo mogen wij evenwel ook hierin Gods goedertierenheid loven, dat wij sedert de twee of drie laatste weken merkelijk gevorderd zijn.'

Maar koninklijk, immers den overwinnaar in den zwaarsten strijd waardig, is het volgende bericht van het slagveld (bl. 302):

'Dank uit de diepte onzer smart, lieve Vriendin! voor uw woord van dezen dag. Daar waren niet vele noodig, om ons te doen gevoelen wat er bij u omgaat, voor twee diep getroffen ouders en hun, *naar den mensch ongelukkig, bij den Heer in ontferming aangezien kind*.

De dag loopt ten einde. De strijd was weder fel. God sterke en zal sterken. Het is ons goed verdrukt te worden, met geloof!'

Mij is niets bekend, dat deze korte regels in grootheid en adel overtreft. En de toon is zoo zacht: een largo in de sonata appassionnata van zijn leven.

Behalve het karakter van da Costa, verraden ons deze brieven zijne geestesrichting, vooral in vergelijking met die van zijnen korrespondent.

De heer Groen heeft ons die vergelijking juist niet gemakkelijk gemaakt; hij laat namelijk de uitkomst niet aan ons oordeel over. In zijne brieven aan da Costa, door hem zelven ons edelmoedig ten beste gegeven, gelijk in meer dan eene aanteekening door hem bij brieven van da Costa gevoegd, betuigt, ik zeg niet betoogt, hij ons, dat er tusschen zijne geestesrichting en die zijns vriends geen noemenswaard verschil te ontdekken viel. Eigenaardige voorzorg, die misschien eenige bezorgdheid verraadt. De lezer mocht eens een tegenovergestelden indruk bekomen.

‘Somtijds, schrijft de heer Groen (bl. 324), glimlach ik, en somtijds erger ik mij, wanneer ik zie hoe men nog dezer dagen, in recensiën en dergelijke, *wegens eene nuance van inzigt*, u en mij een bijkans geheel verschillend standpunt zou willen toeschrijven.’

Zelfs die nuance mag niet blijven.

‘Veeleer ben ik schier overtuigd, dat, in de aangelegenheden zoo van de Kerk als van den Staat, *indien er meer gelegenheid was geweest tot onderlinge gesprekken*, zelfs de nuance voor de wederzijdsche toelichting van elkanders gevoelen zou hebben moeten wijken.’

Men ziet: het hapert slechts aan de gelegenheid. Briefwisseling is ontoereikend ter wegneming van misverstand. Laat den heer Groen met zijnen vriend eenige gesprekken mogen voeren, en de schijn van een ‘bijkans geheel verschillend standpunt’ zal voor de klaarblijkelijkheid van de schoonste overeenstemming moeten wijken.

Hetgeen ons al aanstonds belet in dit goed toevoorzicht te deelen, is de omstandigheid, dat da Costa zelf, in zijne uitvoerigste en belangrijkste brieven, gedurig bezig is met den heer Groen het verschil tusschen hun beider standpunt uit te leggen. Van tweeën één, gevoelt men zich dus genoopt te zeggen: òf de heer Groen vergist zich, waar hij de eenzelvigheid van de beide standpunten handhaaft, òf het ongeluk is hem wedervaren van zelfs door zijn boezemvriend, wat het wezen zijner inzichten betrof, niet begrepen te worden. De heer Groen kiest niet onduidelijk deze laatste mogelijkheid.

‘Toch, lieve Vriend en Broeder, verzekert da Costa, op de, gelijk aanstonds blijken zal, plechtigste wijze (bl. 306), toch blijft onze slotsom verschillend... Neen, ik mag, *zoo waarlijk de Heer der Kerk de tegenwoordige opwekking bestiert*, u niet toegeven, dat van de handhaving der Formulieren, zoo als zij daar liggen, het behoud der bestaande kerk afhangt.’ Met onverstoorbare kalmte teekent de heer Groen bij deze woorden aan: ‘*toegeven aan een door mij nooit gedanen eisch*!’ Wat de heer Groen in de kerkelijke vraag al of niet eischte, was dus zelfs voor da Costa, en nog in het jaar 1848, ja na achttienjarige briefwisseling, eene verborgenheid Niet bemoedigend voor ons.

De achting en de liefde die de schrijver dezer bladzijden den uitgever van da Costa's Brieven toedraagt, mogen hem verontschuldigen, wanneer hij in de oprechtheid wellicht iets verder gaat, dan anders de wellevendheid oorbaar maken zou. Door ons ook zijne eigene brieven mede te deelen, - eene daad van objektiviteit die ons van den grooten geschiedkenner niet verwondert, ofschoon zij ons eerbied blijft inboezemen, - heeft de heer Groen zich eenigszins buiten het rijk der levenden geplaatst, en daardoor weder aan de openhartigste kritiek een vrijgeleide, indien al niet een vrijbrief, uitgereikt.

Ik neem dat vrijgeleide aan, om hier te kunnen beweren: het verschil in standpunt en geestesrichting tusschen Groen en da Costa schijnt den eerstgenoemde duister te zijn gebleven, in onderscheiding van allen die deze Brieven met eenige oplettendheid lezen en overdenken. Dat verschil staat in onmiddellijke betrekking tot de vraag naar het verbindend karakter der nederlandsch-hervormde geloofsformulieren, maar het heeft nog een achtergrond.

Of men eene leer waar, schriftmatig of wel eenzelvig met de geloofsbelijdenis der nederlandsche hervormde kerk noemt, is den heer Groen vrij onverschillig; die uitdrukkingen moeten, in zijn oog, voor den rechtzinnige dezelfde strekking hebben. ‘De verandering zal, volgens hem (bl. 275 noot 1), niet groot zijn, wanneer (de rechtzinnige).... de handhaving vraagt van zijn geloof, op grond niet van waarheid, niet van schriftmatigheid, maar van onbetwistbare identiteit met de geloofsbelijdenis van de Nederlandsche Hervormde Kerk.’ Da Costa vindt deze en soortgelijke taal (bl. 275) ‘zoo sterk, dat hij er zich bijna over zou gaan bedroeven,’ en haar liefst

op rekening stelt van ‘het vuur der verdediging.’ Wanneer de heer Groen zich ‘overtuigd houdt, dat verscheidenheid van standpunt ten dien opzichte, in den grond der zaak, aan het bevorderen van ondergang of van herleving der kerk gelijk is,’ immers ‘een beslissenden invloed op het al dan niet herleven der historische kerk heeft,’ dan antwoordt da Costa daarop: ‘neen! zoo deze uitspraak doorgaat, dat er geene eenheid tusschen ons kan zijn, dan door dezelfde overtuiging van de identiteit onzes Geloofs met de geloofsbelijdenis onzer Hervormde Kerk, zoo als zij daar in de Formulieren ligt uitgedrukt, zoo kan ik, van op mijn standpunt, *aan het voorrecht dier éenheid tot mijn leedwezen niet meer denken*.’

Om verschillende redenen kan da Costa de Formulieren, zoo als zij daar liggen, niet aanvaarden. ‘Zij drukken het wezen der Kerk niet meer uit, naar de behoefte van het oogenblik waarin wij leven; zij zijn van de belijdenis des Geloofs te onderscheiden, welke belijdenis zij altijd slechts ten deele uitdrukken, en zeker niet met eene kracht die ook de toekomst zou kunnen omvatten’; bij hunne handhaving ‘wordt licht te uitsluitend gezien op het rechtspunt’, terwijl ‘in de zaken des Heeren op nog iets anders te letten is dan op het recht’, namelijk op terechtbrenging der dwalenden, op genezing van het kranke; ‘de synode van Dordrecht heeft dan ook geenszins de quaestiën beslist uit het standpunt: wat is de hervormde leer? maar wat is de leer der Schrift?’ Da Costa wijst voorts op de omstandigheid, 1° dat de kerkelijke eenheid en samenwerking der Protestanten ouder is dan de samenstelling der Augsburgsche Confessie, en de Gereformeerde Kerk ouder dan de Belijdenis opgesteld in 1559 en 1566; 2°. dat Paulus de Galaten niet overtuigt door het destijds bestaande formulier: den brief der Jerusalemsche Synode, maar uit de Schrift; 3°. dat ‘het Woord alleen voor alle tijden, het formulier voor zijnen tijd is’, en, wel verre van ‘een middel tot strijdvoering te kunnen zijn, veeler ten allen tijde de vrucht is geweest van een gelukkig gevoerden strijd.’ Geene restauratie van het oude, ‘herleving en ontwikkeling’ moet, volgens da Costa, het doel zijn. ‘Waarlijk,’ roept hij uit, ‘indien de Hervorming alleen een strijd was geweest op het grondgebied van het bestaand Kerkrecht, en beslissing door Formulieren en Conciliën, dan moest zij het, kerkelijk althans, tegen Rome verloren hebben. De Hervorming toch heeft in

geen geval het oude en vroegere gehandhaafd dan voor zoover dat oude en vroegere het eeuwige en onveranderbare was der Heilige Schrift! Het is voor de waarheid als waarheid gevaarlijk, de zaak zoo geheel op het terrein van maatschappelijk recht te brengen.' Da Costa aarzelt niet den naam van Protestant te ontzeggen aan elk die de Formulieren handhaaft, anders dan *voor zoover* zij met den Bijbel overeenkomen; ja beweert, 'dat eene levende geloofsbelijdenis, met opneming van al de echt Gereformeerde elementen, evenwel, om kracht te oefenen op en in onzen tijd, *een geheel nieuwe* in vorm en zamenstel zal moeten zijn.' (Blz. 244.)

Wist da Costa wat, en aan wien hij schreef, dan komt in verband met zekere verklaringen van Mr. Groen het verschil hierop neder: In den strijd met de dwaling zijn de oude formulieren volstrekt onbruikbaar (da Costa). In dien strijd zijn de formulieren 'ofschoon niet in allen deele volmaakt en voor verbetering vatbaar,' te gebruiken èn als rechtstitel èn als eene uitdrukking van ons blijvend geloof (Groen). Evenmin als da Costa achtte de heer Groen de formulieren onfeilbaar; even ver als da Costa was de heer Groen er van verwijderd, het gezag der formulieren aan het gezag des Bijbels gelijk te stellen; even weinig als da Costa betoonde de heer Groen zich ingenomen of voldaan met eene bloote onderteekening der formulieren, met eene dusgenaamde doode rechtzinnigheid. Dit een en ander, schoon vaak voorbijgezien, en wellicht zelfs door da Costa niet altijd genoeg bedacht, mag niet uit het oog worden verloren. Het verschil loopt dus uitsluitend over de *bruikbaarheid* van de formulieren.

Omtrent den achtergrond van dit verschil bevredigen da Costa's ophelderingen onze weetgierigheid volkomen:

'Volgens uwe beschouwing,' hij richt zich tot den heer Groen (blz. 362), 'heeft de Kerkleer, altijd dezelfde, alleenlijk verdediging en uitbreiding noodig gehad; volgens de mijne is het een doorgaand ontwikkelingsproces geweest, en nog steeds gebleven, waardoor de Kerkleer, in den strijd tegen allerlei vijanden (ook tegen dien der traditioneele rechtzinnigheid) bevestiging in de waarheid, uitbreiding in de kennis, zuivering van niet te miskennen elementen van dwaling (al ware die dwaling ook slechts in eene min juiste phraseologie gelegen) bij elke époque van crisis erlangt.'

'Zou,' vraagt da Costa (blz. 346), 'terugkeer tot eenig

voorleden, hoe ver of nabij ook, mogelijk, zou het wenschelijk zijn?'

Maar het leerrijkst is het volgende (blz. 315): 'de geschiedenis der Kerk is u, - het is nog altijd da Costa die spreekt tot M^{r}. Groen, - de geschiedenis der verdediging van de waarheden der Schrift, als door de Kerk reeds ten volle bezeten, tegen de successieve aanvallen der dwaling. Mij is zij die der bearbeiding en realisatie van diezelfde waarheden in de Kerk juist door middel van den strijd met de dwaling. Met andere woorden: Volgens uwe beschouwing handhaaft de Kerk alleen hetgeen zij reeds bezit; volgens de mijne, treedt zij, door de worsteling met den vijand, eerst recht wezenlijk en vruchtbaar in het bezit.' Bij den heer Groen komt het niet verder dan (blz. 324): 'In elk geval hebben wij te wachten de ten uitvoerlegging van den raad Desgenen die ons toch ook weder toont dat Hij machtig is, ook te midden van het kwaad, het goede te voorschijn te brengen.' Men bespeurt het onderscheid.

Ik wijs ten slotte op het volgende treffende beeld van da Costa (blz. 266): 'de ware Kerk is in deze bedeeling een *embryo*; hare volkomenheid ligt in de toekomst, naar het prophetisch woord. *Un vaisseau battu par la tempête* is hetgeen wij in deze tusschenbedeeling Kerk noemen, altijd geweest, en ik weet van den beginne af (de Apostolische eeuw medegerekend) geen oogenblik dat, als de normale toestand der Kerk, voortdurend is aan te wijzen.' Hiertegenover bij M^{r}. Groen (blz. 271): 'de zamenwerking der Christenen, *als uitmakende de Kerk*..... enz.': de ontkenning dus van het 'embryo.' In verband hiermede verdient het wellicht opmerking, dat de eschatologische verwachtingen van da Costa bij den heer Groen geen hoorbaren weerklank vinden, en kan men het nauwelijks toevallig of onbeteekenend noemen, dat da Costa's telkens wederkeerend refrein: 'Kom, Heer Jezus, ja, kom haastiglijk', in de brieven van M^{r}. Groen geen enkele reis vernomen wordt.

In deze eschatologie lag het wezen van des dichters godsdienstige beschouwingen, welker breedheid men waardeeren kan, al moet men toegeven, dat zij hem in de kerkelijke praktijk tot eenige willekeur vervoerden (verg. blz. 78-81). Eerlijk aanvaardde hij den 'embryonischen' toestand, waarin Kerk en Maatschappij noodzakelijk verkeeren moeten, zoolang het nog

niet gekomen is ‘tot de openbaring der kinderen Gods.’ Hij droomde niet van eene gouden eeuw in het verleden, van een goeden ouden tijd, terug te tooveren door ik weet niet welke kunstmiddelen. Niet het verleden wenschte hij terug; naar ‘de toekomst zijns Heeren’ smachtte hij met al de liefde zijner edele ziel. Hij vergat geen oogenblik het: leven uit gedurig sterven, het: door lijden tot heerlijkheid. Aan de verhevene opvatting zijner vaderen getrouw, had ook hij de stoutheid van de schepping te laten bestaan uit twee deelen: een chaos, maar Gods geest daarboven; den geest Gods, maar een chaos daarbeneden. Die schepping beschouwende als eene voortdurende daad Gods, zag hij in dat machtige woord van Genesis als de beschrijving van geheel de wereldgeschiedenis. De ongeborene vrucht, door de oude bedeeling gedragen, was voor hem Jezus van Nazareth, de Zoon des Menschen, de man der smarten; het embryo, dat de nieuwe bedeeling in haren schoot verborgen houdt, de heer uit den hemel, de koning der heerlijkheid. Een lange en zware, maar heilige en hoopvolle zwangerschap, zoo merkte hij dien ontzettenden strijd van meeningen, richtingen, geesten, volkeren aan, die sommigen een angstig Behoud in de armen drijft, anderen in Vertwijfeling dompelt. In de pijnlijkste dissonanten hoorde hij reeds den schrillen kreet der barensweëen. Hij werd niet ontroerd. De goddelijke Natuur had haren loop. Het uur der Verlossing was altijd komende. Reeds stemde hij de harp voor het lied, dat in zegevierende schoonheid bestemd was den zang der Engelen ter stille Kerstnacht verre achter zich te laten. De oude profecijen herleefden in dezen laatsten zoon van Israël.

Een nieuw licht valt van hier op de, ik zou bijna zeggen, vrijwillige blindheid van den heer Groen voor hetgeen hem van da Costa scheidde. De staatsman, het partijhoofd, had den dichter kunnen verstooten als een onverbeterlijken idealist. In elk geval had het niemand mogen bevreemden, bijaldien dat kloek en fijn verstand tot die gevleugelde ziel geene bijzondere aantrekking had gevoeld. Maar dubbel schoon wordt nu het aanschouwen van de innige liefde die de beide vrienden aan elkander heeft gesnoerd; en de toekomstige biograaf van Mr. Groen van Prinsterer zal rekening moeten houden met de omstandigheid, dat diens twee boezemvrienden de namen hebben gedragen van Willem de Clercq en Isaac da Costa. Neen, toegeven kon hij niet, dat da Costa's blik naar

elders zou gericht wezen dan de zijne. Had hij het moeten toegeven; had hij moeten erkennen, dat er geene volstrekte overeenstemming was tusschen hem en dezen broeder zijner ziel, het zou hem geweest zijn, als had hij het stille ideaal zijner eigene persoonlijkheid prijs gegeven, en in den dichter zijn beter Ik, zijn Ik in de hoogste macht, verloochend, of althans verloren. Het uitslaan van de adelaarsvleugelen kon hij niet vernemen, zonder dat een tocht van het Morgenland ook hem, Plato's ouden voedsterling, met heimwee vervulde: dáarheen; zonder dat hij ‘een dier tien mannen’ wilde zijn, ‘uit allerlei tongen der Heidenen,’ waarvan de profeet Zacharia getuigt, ‘dat zij grijpen zullen, ja de slip grijpen zullen van éénen joodschen man, zeggende: wij zullen met u gaan, want wij hebben gehoord dat God met u is.’

Heidelberg, September 1872.
A. PIERSON.

Democratie en theocratie

‘De vrije Gedachte,’ Tijdschrift onder redactie van F. Feringa. Sneek, H. Pijttersen Tz. 1872.

> ‘La raison humaine est la confidente divine de la Providence sur la terre. Elle est la révélation continue des verités, dont la clarté s'accroît sans cesse sur l'horizon des peuples.’
> LAMARTINE.

Onder de zonderlinge hoedanigheden van den menschelijken geest bekleedt eene voorname plaats, die, welke er vermaak in schept de levensbeschouwingen van de verschillende individuën zoo scherp mogelijk tegenover elkander te plaatsen. Men zoekt niet naar punten van vereeniging, naar de *reden* van een ander gevoelen, naar den *grondslag* er van, naar de reden van dien vaak anderen grondslag; in één woord, men *ontleedt* niet zoo naauwkeurig mogelijk twee schijnbaar lijnregt tegenover elkander staande gevoelens; men houdt ze voor wat ze schijnen; men noemt ze onverzoenlijk. En niet alleen dat daardoor eene oplossing van vraagstukken dikwijls onmogelijk wordt gemaakt, maar, wat erger is, de verbittering van den een tegen den ander, op grond van afwijkende gevoelens, wordt sterker, naarmate die minder naauwkeurig *principieel* zijn getoetst. ‘Tout comprendre, c'est tout pardonner.’ En al mogt dus het toegeven aan de zucht, om alles wat tot eens anders gevoelen aanleiding gaf, te kennen, niet leiden tot eene gunstige oplossing van menig vraagstuk, dat streven zou althans dit gunstig gevolg kunnen hebben, dat noodelooze verbittering bij de discussie achterwege bleef. En wie weet hoe dikwijls nog gunstiger resultaten zouden verkregen worden. Immers wie heeft

zien uitbreken, en, naarmate de twistenden, met meer of minder talent, de zaak meer of minder *principieel* behandelden, den scheidsmuur zien wegvallen, die beide sprekers te voren oogenschijnlijk zoo onvereenigbaar maakte. Wie heeft niet dikwijls gezien, dat eene dergelijke heftig begonnen discussie eindigde, niet alleen met eerbied en achting voor het gevoelen van den tegenstander, maar zelfs met ineensmelting van beider gevoelens. Men was begonnen een scheidsmuur te zien, die zelfs achting voor de overzijde uitsloot; de discussie ondermijnde dien muur, door het onderzoek naar de fondamenten der verschillende gevoelens. De muur viel eindelijk, want men had elkander bij het graven onder den grond ontmoet. Gebrek aan kennis van den wortel van ieders overtuiging, *misverstand* was de reden geweest, niet alleen van de heftigheid, maar zelfs van het geheele verschil van gevoelen.

Deze algemeene opmerking was de eerste, die mij, na lezing der beide tot dus ver verschenen afleveringen van het tijdschrift ‘de Vrije Gedachte’, voor den geest kwam. Vergis ik mij niet, dan zijn ‘*spotternij met alle godsdienstige gevoelens*’, en ‘*aanspraak op erkenning van eigen politieke rigting*’, de hoofdtrekken van den geest, welke het tijdschrift tot heden kenmerkt. Het komt mij voor, dat beiden berusten op misverstand van eens anders gevoelen. Gelukt het mij dit aan te toonen, dan heb ik, behalve de aankondiging van het tijdschrift, die ik op mij nam, en waarbij geene doorloopende behandeling van alle vraagstukken, daarin vervat, verwacht mag worden, een praktisch doel bereikt. Immers dan is er geen scheidsmuur tusschen den heer F. en velen, die hij voor tegenstanders houdt; een scheidsmuur, die medewerking uitsluit, en slechts plaats laat voor spotternij; maar dan ligt er tusschen hen eene brug, die tot vereeniging uitnoodigt, en zelfs, na vereenzelviging van die gevoelens, slechts ééne rigting, ééne politieke kracht te zien geeft.

Vooraf een enkel woord over den stijl van den heer Feringa, tot heden bijna uitsluitend bewerker van het tijdschrift.

De schrijver heeft hierbij blijkbaar Multatuli tot voorbeeld gekozen. En wanneer ik zeg, dat mij diens stijl vrij goed nagevolgd voorkomt, dan wil dit geloof ik zeggen: ‘de stijl is frisch, levendig, krachtig, boeiend..... in één woord, zoo wat alles, wat van M's. stijl te zeggen valt, minus..... het

oorspronkelijke. Het is jammer, dat de navolging zoo in het oog loopt. Men ziet zoo gaarne op het overgenomene, van wat iemand bij een ander mooi vindt, althans een eigen stempel gedrukt, ten bewijze van zelfbewuste assimilatie. Dien stempel heb ik gemist. De navolging strekt zich zelfs uit tot eene zeer eigenaardige hebbelijkheid van Multatuli om lange woorden te vormen. Ik had eigenlijk moeten zeggen '*onhebbelijkheid*', want ik geloof, dat die gewoonte niet anders dan hinderlijk en leelijk zal gevonden worden. Van den heer F. herinner ik mij op dit oogenblik alleen de uitdrukking 'uitvinders der-vooralle-kwalen-pillen,' en nog eene, die de schr. nog mooijer zal vinden, uit zijn vorig werk 'Democratie en Wetenschap': onsterfelijkheid-op-de-lagere-school-questie. Bij die woordvorming kan de navolging niet onwillekeurig geweest zijn. Hier is iets van hetgeen in het dagelijksch leven *naäpen* heet. Moet de verklaring, niet de verschooning van dit feit, gezocht worden in schrijvers meening, dat de mensch is 'imitateur par excellence'? (afl. I, blz. 37). Ik weet het niet, en ga daarom over tot behandeling van de vooropgestelde hoofdtrekken van het tijdschrift. De lezer zal, hoop ik, aan het eind kunnen beoordeelen, of de heer F. zijne tegenstanders miskent, dan wel deze hem.

De Dordsche Synode handhaafde tegen heele, halve en kwart-Arminianen de volstrekte onvrijheid van den menschelijken wil, en hetgeen toen werd beschouwd als de grondslag van alle waarachtig geloof, zal m.i. bij alle wijsgeerige bespiegelingen, waarbij de mensch betrokken is, op den voorgrond moeten staan. Ook de heer F. is deze meening toegedaan ('Dem. en Wet.,' blz. 278), en schijnt die absolute onvrijheid vrij wel te houden voor een psychologisch axioma. Dit ontslaat mij van de moeite een en ander nader aan te dringen.

Is de menschelijke wil niet vrij, of liever, volstrekt onvrij, dan beschikt iets anders dan wat de menschen gewoonlijk 'mensch' noemen, namelijk eene buiten de wereldorde staande, althans daarin geheel onafhankelijke, daarmede niet als één verbondene, d.i. voor mij ondenkbare persoonlijkheid, over het lot van mensch en menschheid. De bezielende kracht, die wij *leven* noemen, en zich uit in woorden en daden, is dan niet een ondenkbare eigengeschapen wil, ziel, rede, geest, of hoe men dit

noemen wil, van niets dan van zich zelven afhankelijk, maar eene *wet* die ons bezielt, eene *wet*, die ons doet spreken en handelen, eene *wet*, die ons het woord op onze lippen doet versterven, en ons ten slotte die bezielende kracht ontneemt.

Wie ook, zeker niet de heer F., zal ontkennen, dat die wet voor allen dezelfde is, en alles dat leeft, door dezelfde wet wordt bezield, met een leven en handelen, verschillend naar het orgaan, waarvan die wet zich als werktuig bedient. Zóó is het ook in de wetenschappen. Ééne wet bezielt ze allen, doet haar allen ineenloopen tot één groot licht. De wetenschap is één, en in haar wezen en oorsprong ondeelbaar. Op school moge men spreken van ‘vakken’, en zich met de beoefening van éénen lichtstraal bezig houden, alsof geene zon daarvan, evenals van al de andere stralen, de oorsprong ware, later zal het den ernstigen beoefenaar van iedere wetenschap duidelijk worden, hoe al die schoolsche verdeelingen worden opgelost en te niet gaan. Zij, die eene wetenschappelijke opvoeding genoten hebben, moeten niet worden verdeeld in juristen en medici, enz. Wil men eene onderscheiding aannemen, dan neme men de veel scherpere van praktizijns en wetenschappelijke mannen. De advocaat, die pleit en zaken ontwart, zonder zich onophoudelijk het waarom van den bestaanden regtsvorm af te vragen; de professor of regter, die de wetboeken uitlegt, op het college of in de regtzaal, maar te huis niet doordringt in den geest die ze beheerscht, in de beoordeeling van dien geest, in de kennis van de verschijnselen, welke dien geest te voorschijn roepen, enz., zijn praktizijns, geen juristen; de doctor, die eene ontzettend groote ervaring heeft van de werking van ziekten en middelen, maar nooit er aan denkt uit hem bekende feiten op te klimmen tot hoogere; de litterator, die de klassieken uit alle denkbare talen vertaalt, en zich niet toelegt op de kennis van de wetten, die de taal beheerschen; de theologant die preekt, maar nooit zijn hoofd breekt met het waarom van den inhoud zijner preek, is geen doctor, litterator of theologant, maar praktizijn. Hoe bekwaam ook, hoe heilzaam voor de menschheid hun leven kan worden besteed, wetenschappelijke mannen zijn het niet. Daarvoor is noodig, dat men den oorsprong eener wetenschap zoeke, dat men althans zoover mogelijk dien oorsprong nabij kome; de medicus zal dan eindelijk vragen, wat is leven? de jurist, wat is regt? de theologant, wat is goed? En dan eerst kan men zien, hoe

nauw alle wetenschappen aaneensluiten, hoe allen voortspruiten uit één onbekend lichtpunt, hoe allen ten slotte verblind worden door den glans van dat licht, die verdere onderscheiding onmogelijk maakt. Van den medicus is het algemeen bekend, dat hij niet weet wat leven is en dood; maar zouden niet velen vreemd opkijken, als men hun zeide, na eenige jaren studie te Leiden gepromoveerd te zijn in de regten, en toch niet te weten, wat eigenlijk wel *regt* is? Of, als men, nadat een predikant pas het amen heeft gezegd op de preek, die zijne 50-jarige ambtsvervulling constateerde, der goede gemeente toeriep: ‘die man weet niet met zekerheid te zeggen, wat *goed* is hier op aarde, en wat slecht? Ik maak er den professor in de regten geen verwijt van, dat hij in de definitie van regt slechts eene omschrijving, geene karakterteekening geeft; of den professor in de godgeleerdheid, dat hij zijne colleges niet aanvangt met goed duidelijk te maken, wat men onder goed en kwaad hebbe te verstaan, want anders zou er nooit een advocaat of dominé kunnen worden, en nog minder professor. Ik wijs er alleen op om duidelijk te maken, dat het oog van de menschelijke rede, zich tot een bepaalden lichtstraal aangetrokken gevoelende, en zich beijverende de schoonheid er van volkomen te genieten, door dien tot zijn oorsprong te volgen, zich dit ziet onmogelijk gemaakt door het verblindende licht, dat, reeds op geruimen afstand, door zamenkomst van telkens meerdere stralen, hem het zien onmogelijk maakt. Maar dat er aan het eind één groot licht moet zijn, vanwaar alle stralen uitgaan, is meer dan eene mystieke dweeperij; het is een door de feiten voldoend gemotiveerd wetenschappelijk geloof. Al is het ook nog niet een bewijsbaar *weten*, hetgeen het natuurlijk niet zijn kan, zoolang de oorsprong niet helder zigtbaar is; ieder gevoelt toch, dat, wijsgeerig gesproken, de vragen: wat is regt? wat is goed? wat is zedelijk? volkomen denzelfden klank hebben, en dat dus al minstens zedelijkheid en regt denzelfden grond tot uitgangspunt moeten hebben, hetgeen mij op dit oogenblik reeds voldoende is.

Wanneer wij dus mogen besluiten tot ééne bezielende kracht, die de wereld bestuurt, en wel bestuurt in voortgaande, ellende opheffende, volmakende rigting, - dit zal door den heer F. niet worden betwijfeld - wanneer wij weten, dat, hoe ook de menschen kijven, vechten en moorden, hoeveel misverstand en miskenning der waarheid hier op aarde ook heerschen moge,

wij vast gelooven kunnen aan de heerlijke toekomst die voor de menschheid is weggelegd; aan het genot van steeds hooger en hooger den oorsprong der dingen te zullen kunnen waarnemen, daar hoe langer hoe meer zij, die hunne oogen van God meenen ontvangen te hebben om te *zien*, en deze dus niet opzettelijk bedekken, gewend zullen raken aan het licht der wetenschap; wanneer wij dat alles uitsluitend moeten danken aan die ééne levenswet, dan mogen er nog vele bedenkingen overblijven, maar dan kunnen toch zulke bedenkingen, welke ook door den tijd wel zullen worden opgelost, de bewondering niet verminderen voor de kracht, die van zoo ondenkbaar weinig, tot zoo ondenkbaar veel weet op te voeren, en het is mij een raadsel, hoe iemand er zich tegen verzetten kan, dat aan die kracht de oude naam van God blijft toegekend. Juist de heer F., die een X. van het wereldraadsel aanneemt - hetgeen dan ook met geene mogelijkheid te ontkennen is - maar teregt afkeurt, dat over de qualiteiten van X. voortdurend worde getwist, moest het wenschelijk achten, dat die naam God in eere bleve. Immers als ik hoor praten van het Al, het Zijn, het Ding an Sich, enz., enz., enz., dan is het mij juist, alsof de sprekers meenen het wereldraadsel te hebben opgelost. Alleen hij, die van God spreekt, en juist hij alleen, legt, met de Genestet, de ootmoedige bekentenis af:

> Er is geen schepsel die hem verklaart,
> In raads'len wandelt de mensch op aard.

Ik zou *anders* alligt denken:

> What's in a name? That wich we call a rose,
> By any other name would smell as sweet.

Nu geef ik deze regels den heer Feringa zelven in overweging. Wat, overeenkomstig dit godsbegrip, godsdienst heeten moet, is duidelijk. Besef dat de wereld niet voor ons, maar wij voor de wereld gemaakt zijn; dat onze roeping dus is de duizenderlei ellende, die in de wereld bestaat, te verminderen en in welzijn te herscheppen, met de stoffelijke en geestelijke middelen, welke ons ten dienste staan; voortdurende prikkel tot ontwikkeling van ons zelven en anderen, doordat wij voortdurend onder den indruk zijn van de

algemeene ontwikkelende kracht in de wereld; ziedaar de grof gestelde hoofdtrekken van de stemming, die het deel kan worden van hem, die dit Godsbegrip is toegedaan. Al moge de menschelijke rede, of ziel, of geest (het is alles hetzelfde, het is dezelfde bezielende kracht) nog het volle genot niet smaken van het gezigt van den horizont, waar het beloofde land der menschheid ligt, mathematisch zeker, mag men bijna zeggen, zal het een goddelijk land zijn. En naarmate de menschelijke ziel dan ook minder zelfzuchtig denkt en zich minder als *persoon*, en meer als *deel* bewust wordt, naar die mate smelt zij weg in de oneindige godsgedachte, en verliest zij de menschelijke opvatting van het persoonlijk zelfbewustzijn.

Na al het voorgaande behoeft het, dunkt mij, geen betoog, dat spotternij met *alle* godsdienstige gevoelens minstens onredelijk is. Zij kan echter erger worden, en dit is het geval bij den heer Feringa.

Onredelijk is zij b.v., als hij zegt, dat het woord ‘religie’ herinnert aan het ‘lucus a non lucendo,’ daar de beteekenis van religare (verbinden) in een woord ligt, dat meer, dan eenig ander, aan scheiding doet denken en strijd. - Het is volkomen juist; voor niets is ooit zoo fel en lang gestreden als voor godsdienst; maar is dit niet een bewijs, dat alleen bij godsdienst de mensch al zijne geestelijke snaren voelt trillen; dat godsdienst, niet als species, maar als genus beschouwd, historisch beteekent *het zich afhankelijk gevoelen van de raadselachtige kracht die de wereld regeert*, en dat dus ‘waarlijk mensch zijn’ en ‘religieus zijn’, uitdrukkingen zijn van ééne beteekenis?

Onredelijk is die spotternij verder, als de schr., zelf een X van het wereldraadsel aannemende, de weldadige warmte van nederigheid en bewondering verwerpt, die het besef van het bestaan van die kracht op zijn gemoed zou kunnen uitoefenen, daar het toch niet opgaat iets weg te denken of weg te cijferen, van welks bestaan men zelf overtuigd is, enkel en alleen omdat men het wezen er van niet genoeg kan begrijpen. Als de schr. 's nachts op weg is, en door het een of ander volkomen bewust wordt van een bestaand gevaar, aan het voortzetten zijner reis verbonden, zonder den omvang, en zelfs den aard van het gevaar te kennen (stel b.v., dat een ten volle vertrouwd vriend hem waarschuwt, maar er bijvoegt, door belofte of zoo iets, verpligt te zijn niets meer te zeggen), zou de

schr. dan ook zeggen: ik zie geen kans achter dat gevaar te komen, en daarom zal ik niet alleen zelf alle geloof aan mogelijk gevaar laten varen, maar zelfs hen bespotten, op wier denkwijze het geloof aan dat gevaar invloed uitoefent? Niet minder onredelijk is het lagchen om het gebruik van den naam van God, te minder gepast, daar zelfs een man als Spinoza niet aarzelde aan den X van het wereldraadsel dien naam toe te kennen[1].

Maar erger dan onredelijk wordt de heer F. als hij, in zijne 'Voorloopige toestanden', in den aanvang, zegt: 'Voorloopig kunnen zoogenaamde godgeleerden meenen hunne wereldbeschou-

1 Spinoza zegt in het vierde deel zijner Ethica (37ste stelling): 'Porro quicquid cupimus et agimus, cujus causa sumus, quatenus Dei habemus ideam, sive quatenus Deum cognoscimus, ad *religionem* refero.'
Hieruit maakt Dr. van Vloten op - en mij dunkt, dat wij deze plaats voor die conclusie zelfs konden missen - dat S. geloofde aan de *persoonlijkheid* van het oneindig natuurverband. Inderdaad, ik zie niet in hoe aan het 'Ens absolute infinitum' *zelfbewustzijn* kan worden ontzegd - want die *persoonlijkheid* kan ook S. nooit verder hebben willen uitstrekken; dit blijkt duidelijk uit zijn geheel systeem. - Te gelooven, dat de verschillende wijzigingen van het onbegonnen oneindig bestaan (de menschen) zoovele onzelfstandige stralen zijn van een zich zelf bewust groot licht; uit de waarneming van de stralen dus, te besluiten tot het bestaan eener zon, komt mij redelijker voor, dan aan te nemen, dat er buiten de stralen geene zon zou bestaan.
Maar wat hiervan zij, ik neem akte van schr's erkenning, dat Spinoza geloofde aan de *persoonlijkheid* Gods in den zoo even beperkten zin van dat woord, en veroorloof mij, naar aanleiding daarvan, twee vragen:

1°. Heeft de heer van Vloten het ongerijmde van dat geloof bewezen, door de enkele bewering, dat het eene *kerkelijke* persoonsverbeelding zou zijn; eene bewering bovendien tegenover niemand minder op hare plaats dan tegenover Spinoza?

2°. Had de heer van Vloten regt, in zijne verklaring van Spinoza, diens geloof op dit punt voortdurend als het ware te omsluijeren, en zijne eigene meening aan den grooten wijsgeer op te dringen, door telkens, als deze van God spreekt, er bij te voegen: 'Spinoza bedoelt hier dit,' of 'Spinoza wil hier dat zeggen,' enz.; ja zelfs door hier en daar Spinoza *aan te halen*, na diens woorden in het Hollandsch, en naar eigen opvatting te hebben vertolkt, en er dan slechts in eene noot bij te voegen: 'Spinoza zegt eigenlijk weder dit of dat?'
Mij dunkt, in plaats van die herhaalde en daardoor kinderachtige rectificatie (?) van des wijsgeers woorden - want de heer van Vloten schreef niet aan kinderen, die ieder oogenblik op hetzelfde behoeven te worden opmerkzaam gemaakt; hij had met ééne opmerking in de voorrede, of met eene rectificatie (?) kunnen volstaan - had de schr. meer dienst aan zijne lezers bewezen, zoo hij het in mijne eerste vraag vervatte twistgeding eens grondig en wijsgeerig had behandeld.

wing te mogen grondvesten op historische, en dus betwistbare grondslagen; *voorloopig kan de staat dien mannen daarvoor den kost geven*.' In het voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat de schr. later (blz. 66) verklaart, dat het hem een raadsel is, hoe men de negatie van God, of een liberaal godsdienstig begrip, kan gronden op de zekerheid der natuurkundige theoriën. Quaeritur: waarop bouwt de heer F. dan *zijne* wereldbeschouwing? Want het spreekt wel van zelf, dat een *historische* grondslag bevat eigen levenservaring, die dus ook door den schr. veroordeeld wordt.

Erger dan onredelijk is de heer F. als hij (blz. 6 en 7) den heer Vissering om zijn geloof bespot, naar aanleiding van diens meening, dat wij, Nederlanders, 'een ruimeren blik over den gang en de ontwikkeling der economische wetenschap slaan dan de Franschen en Engelschen, en zelfs de Duitschers meestal doen.' Ik zal niet vragen, of het zoo'n wonder zou zijn, indien de Nederlanders, die in zoovele kunsten en wetenschappen uitblonken, nog eens evenzeer in de staathuishoudkunde gingen schitteren; evenmin of die meerderheid van ons boven andere natiën in meer dan één opzigt o.a. niet zeer goed te verklaren is uit het feit, dat wij veel meer de Franschen, Engelschen, Duitschers en Amerikanen tot voorbeeld kiezen, dan zij ons of elkander; ik vraag alleen, of het bespottelijke van V's. meening bewezen wordt door de bijvoeging: 'er ontbreekt slechts, dat V. den God van Nederland bedankt, die ons ook in de oeconomie een streepje voorgeeft.' Met dergelijke uitvallen denkt de heer F. het geloof aan God uit te roeijen. Daargelaten nog het volstrekt wanhopende van zoo'n onderneming, daar, gelijk ik boven aanwees, dat geloof, als 'le marque de l'ouvrier', iets essentieels is van de menschelijke natuur. Maar waar heeft de heer F. het *nut* van dien strijd aangetoond? Toen Lessing zijn 'Nathan de Wijze' schreef, voerde hij een regtvaardigen strijd. Zonder nog te spreken van de aangenamer en beschaafder wijze, waarop Lessing tot zijne lezers sprak, had hij regt hen te bestrijden, die de wijsheid op metaphysisch gebied meenden in pacht te hebben; maar wat is het nut, een man als V. om zijn geloof te bespotten, een man, dien de staat daarvoor *niet* 'den kost geeft,' op godsdienstig gebied zeker niet de minste pretensies heeft, en wiens eenige zonde dus zou moeten bestaan in het vinden van troost, leiding en levensgenot, in het besef van wereldorde en voortgaande ontwikkeling, bestuurd door eene

kracht, waaraan hij den naam van Voorzienigheid geeft? Mij dunkt, door dergelijke gedachtenwisseling zou ik vreezen, dat de volkssmaak en de volksontwikkeling eene verkeerde rigting kiezen, ja dat eigen smaak en eigen ontwikkeling er onder lijden mogt.

Zoo wordt nog, om met dit staaltje te eindigen, in het artikel ‘Regtsspecialiteiten’, eene lezing van prof. Gratema *beschimpt*, die tot onderwerp had ‘de godsdienst, de grondslag van het regt,’ eene waarheid, die ik, met mijne opvatting van godsdienst tot uitgangspunt, zelfs niet aan twijfel onderhevig acht. De schr. vraagt evenwel niet *welke* godsdienst, maar zegt eenvoudig: wat op godsdienst gegrondvest heet, is, was en zal zijn willekeur, het regt niet. Wil de schr. nu hiermede zeggen, dat ook op dien grondslag niet absoluut vaststaat wat regt is, dan geef ik dit toe. Ik herhaal, wat ik in den aanvang opmerkte, dat alle wetenschappen leiden tot den X van het wereldraadsel, en er dus eigenlijk geene grondige kennis van eenige wetenschap bestaat:

Om volkomen te weten wat goed is, zou men God moeten zijn;
Om volkomen te weten wat regt is, zou men God moeten zijn;
Om volkomen te weten wat leven is, zou men God moeten zijn;
Om volkomen zich zelven te kennen, zou men God moeten zijn.

'en zoo erkende mij nog onlangs, geheel in overeenstemming met het vorige, een zeer geacht kunstenaar: ‘Om goed te weten wat schoon is, zou men God moeten zijn.’ Dat regt dus op godsdienst is gegrond, acht ik een axioma, hoewel juist daarom moet toegegeven worden, dat het regt niet volstrekt vaststaat. De godsdienst is, even als alles, voor opklaring vatbaar. Maar zeer gaarne zou ik van den schr. hooren, op welken vasteren, minder willekeurigen grondslag hij het regt gegrondvest ziet.

Het zonderlingst van allen is de redenering van den heer F. als hij van de stelling: ‘de godsdienst, de grondslag van het regt,’ de onmogelijkheid wil bewijzen door.... het aanhalen van een slecht gewezen vonnis!!! Den schr. kon toch het onderscheid niet onbekend zijn tusschen wet en regt; nog veel minder tusschen wet en eene mogelijk onjuiste opvatting van die wet in een vonnis. Denkt de schr. dat de grondslag van het regt wordt geschud, door het aan de kaak stellen van

een slecht gewezen vonnis? Ik heb van zoo'n oppervlakkigheid geen begrip.

Het is een alledaagsch waarneembaar feit, dat ongepastheid van toon meestal gepaard gaat met oppervlakkige kennis van het besproken onderwerp. In het tijdschrift van den heer F. komt dit bijzonder helder aan den dag. Hier denkt men inderdaad aan een wetenschappelijk tijdschrift; de zaak wordt grondig bekeken, de toon is gepast, de stijl aangenaam frisch, in één woord de lezing is een genot; men begroet de verschijning van het tijdschrift met vreugde. Maar dáár wordt de behandeling vlugtiger, de toon in dezelfde mate hooger, en men gelooft eene koerant van middelmatig gehalte voor zich te hebben. Ginds zelfs verdwijnt het begrip van tijdschrift of koerant uit onze gedachten, en meenen wij slechts, wat vorm en inhoud betreft, een dier volksleiders te hooren, die, door hunne oppervlakkige en onbeschaafde taal, de taak van den man, die een wezenlijk warm hart heeft voor de volksbelangen, den goeden demokraat, zoo bemoeijelijken en tegenwerken. Men zal nu begrijpen, waarom ik dien hoogen toon niet tegelijk met mijne meening over F's stijl besprak. Ik zie daarin nog iets anders dan vorm; waar men in het tijdschrift daarover te klagen heeft, mist men bij den schr. den *noodigen wetenschappelijken ernst*.

Mag aan den X van het wereldraadsel den naam van God worden toegekend, en voert alle kunst en wetenschap ons op tot die eindoorzaak aller dingen, dan is het duidelijk, dat God en godsdienst de grondslag zijn van alle kunsten en wetenschappen, dus ook van het staatsregt, en het is vooral op het gebied van het staatsregt niet moeijelijk aan te toonen, hoe godsdienstige en politieke denkbeelden ineenloopen.

De wegcijfering van den vrijen wil der menschen maakt ons dadelijk meer eene denkbeeldige dan ware persoonlijkheid. Het determinisme gaat, meer dan iets anders, het zich persoongevoelen, en de daaruit maar al te dikwijls ontstaande zelfzucht, tegen, en kweekt meer dan iets anders aan het *zich deelgevoelen van het geheel*. Mij dunkt alleen bij den determinist, maar zeker bij hem bij uitnemendheid, zijn waarlijk godsdienstige gevoelens te verwachten. Dat zich deelgevoelen van het

geheel heeft, bij overdenkingen over de rigting waarin de staat moet worden bestuurd, natuurlijk en noodzakelijk ten gevolge, dat men die zoekt niet in zich zelve, maar in de geschiedenis. Het is volstrekt ondenkbaar, zonder eenige historische kennis, eene politieke meening te hebben; en, is dit zoo, dan, zou men zeggen, is het determinisme ook niet noodig, om historiebeschouwing aan te bevelen, want dan doet iedereen dit van zelf. Het maakt evenwel een groot verschil *hoe* men de geschiedenis beschouwe. De historische, of, wat op hetzelfde nederkomt, de empirische methode, moet bij de beoordeeling van staatsregterlijke vraagstukken *zuiver, volkomen* en *uitsluitend* gevolgd worden, en die raad, alleen door het determinisme zoo krachtig gegeven, is lang niet overbodig. Volkomen zuiver beschouwt wel *niemand* de geschiedenis, maar dit neemt niet weg, dat de een vrij wat meer dan de ander, bij de beoefening der geschiedenis, geleid en van het pad geleid wordt door meeningen en gevoelens, die aan alles behalve de geschiedenis zijn ontleend.

Een voorbeeld: De heer Groen getuigt in zijn bekend werk ‘Ongeloof en Revolutie’ (blz. 339) van Robespierre, ‘dat hij was geen zedeloos mensch; vergelijkenderwijze muntte hij door ingetogenheid uit, zijne onbaatzuchtigheid was voorbeeldig. Hij werd teregt de onomkoopbare genoemd; de nalatenschap van hem, die in Frankrijk alvermogend geweest was, beliep 460 franken! Hij geloofde aan de deugd, aan de onsterfelijkheid, aan God. Hij was een deïst... er is geen grond om te onderstellen, dat hij wreed van inborst is geweest.’ Met *overtuiging*, omdat zijn *geweten* het hem ingaf, meent de heer Groen, dat Robespierre de woorden sprak: (blz. 358) ‘nous voulons substituer dans notre pays la morale à l'égoisme, la probité à l'honneur.... la grandeur d'âme à la vanité, le mérite à l'intrigue.... la vérité à l'éclat, le charme du bonheur aux ennuis de la volupté,’ enz. Zelfs zou de heer Groen de opregtheid niet durven ontkennen van de woorden: (pag. 361) ‘Ceux qui nous font la guerre, ne sont ils pas les apôtres de l'athéisme et de l'immoralité? Otez moi ma conscience je suis le plus malheureux de tous les hommes.’ En al die aanhalingen moeten mede bewijzen, dat de revolutie was de incarnatie van het ongeloof!!! Mij dunkt, hier werd de geschiedenis beoordeeld in een toestand, waaraan men den naam religiekoorts zou kunnen geven. Ieder die buiten de regtzinnige rigting van den

heer Groen, *geloovige* menschen kent, en zoo zijn er ook onder zijne ontwikkelde geestverwanten vele - zal, na deze karakterteekening van Robespierre, is zij juist, uitroepen: die man werd wreed en onverstandig, niet door zijn ongeloof, maar *niettegenstaande zijn geloof*. Robespierre's rede, hoe geloovig ook, was besniet door eene groote vlek van onzedelijkheid, die geen afkeer heeft van geweld, en eene even groote vlek van onverstand, dat de geschiedenis wil *maken*, zonder, overeenkomstig de historische methode, te beseffen, dat de menschelijke rede niet op eens tot een ideaal van vrijheid en kracht kan worden opgevoerd. En waarborgt *eenige* geloovige rede tegen den ziektetoestand, welken die twee vlekken van onzedelijkheid en onverstand veroorzaken? Wij hebben te veel bewijzen in de geschiedenis van het tegendeel, om den heer Groen hier op zijn woord te kunnen gelooven. Robespierre was dezelfde geest als Philips II en zoovele anderen; hij wilde ‘dwingen om in te gaan.’ Beiden jaagden een groot conscientiewerk met gelijken afzigtelijken ijver na. Robespierre bewijst juist met Philips II, dat het geloof, meer dan iets anders, het determinisme, het zich deelgevoelen van het geheel, en de daardoor noodzakelijk geworden *beschouwende* methode van staatsregt eischt, om niet in onverdraagzaamheid, wreedheid en fanatisme te vervallen. Juist omdat het geloof onze heele ziel doordringt, en al onze geestelijke vermogens beheerscht, zijn overtuigingen en handelingen, door het geloof ingegeven, het krachtigst, en fanatisme het gevaarlijkst. De *fanatieke* rede, vooral wanneer zij geloovig is, en naarmate zij geloovig is, komt altijd tot afgrijsselijkheden, en het is alleen aan tijden en omstandigheden toe te schrijven, dat zij zich nu en hier zoo, dáár en morgen anders uit. Had Robespierre ruim twee eeuwen vroeger en in ons land geleefd, zeer waarschijnlijk zou hij onder de beeldstormers hebben behoord.

De historiebeschouwing, als basis van politieke geloofsbelijdenis, door het determinisme geëischt, vraagt dus eene voortdurende waakzaamheid van den beschouwer op zich zelven, om niet te worden medegesleept door gevoelens, die niet aan de historie zijn ontleend. Voortdurend vrage men zich af: het licht, waarin ik dit of dat historisch feit waarneem, is dat al of niet van eigen maaksel? En met dit voorschrift voor oogen, wordt wel de historische studie zeer moeijelijk, maar zijn er toch vrij gemakkelijk enkele algemeene beginselen uit te trek-

ken, die als grondslag voor politieke overtuiging van overwegend gewigt zijn.

Het eerste groote feit, dat wij in de geschiedenis waarnemen, is de souvereiniteit Gods. Hoeveel de menschen ook over de souvereiniteit gekibbeld hebben, niet minder dan de psychologie leert ons de geschiedenis, dat iets anders dan menschelijke inzigten de gebeurtenissen te voorschijn roept, of, om dnidelijker te spreken, dat de geschiedenis de menschen maakt, en niet de menschen de geschiedenis. Hieruit volgt dus, dat de wereld zich ontwikkelt naar vaste wetten, en zal dus eigene fantaisie of persoonlijke sympathie bij politieke zaken niet in het spel mogen komen. Men hebbe zich uitsluitend af te vragen: welke rigting neemt de wereldsche loop van zaken in de geschiedenis, zoeke zooveel mogelijk de grillen van den dag van blijvende eischen des tijds te onderscheiden, en vorme daarnaar zijne politieke overtuiging. Men vrage dan niet langer: komt mij, persoonlijk, die eisch des tijds aangenaam voor; dit is onzedelijk, daar men dan zou vergeten alleen te bestaan voor het geheel, en onverstandig, daar dergelijke bedenkingen door de souvereiniteit Gods, die in de geschiedenis werkt, toch gladweg worden over het hoofd gezien. - Hoe banaal deze beginselen velen mogen toeschijnen, zij zijn dit nog niet voor allen. Hoe velen zouden er zijn, die, na mathematisch overtuigd te zijn (stel dat dit kon geschieden) van het uitvoerbare en voor de maatschappij heilzame van een communistisch ontwerp van wet, dat zouden toejuichen met opoffering van eigenbelang? Hoe velen zouden aan zelfzucht en onverstand argumenten ontleenen, om met goed fatsoen onwillig te kunnen blijven aan de aanneming daarvan mede te werken? Dat het zelfzucht zou zijn eigenbelang tegen het algemeen belang te willen handhaven, gevoelt ieder; maar zeer velen zien nog niet in, dat het ook *onverstandig* is, zich te verzetten tegen maatregelen, die op den weg liggen van historische ontwikkeling. Die menschen maken op mij den indruk van een man, die, na een zekeren leeftijd bereikt te hebben, ieder jaar verdrietiger wordt, enkel en alleen, omdat hij ieder jaar een jaar ouder wordt. Helpt dat verzet, is dat morren niet onverstandig? Welnu ook de maatschappij wordt ouder, en hetgeen gij bij u zelven zoudt afkeuren, doe dat dus ook niet in de maatschappij. Mor niet tegen den vooruitgang, al ware het alleen omdat hij, evenmin als uw ouderdom, te keeren is. Zoo de Code divin, die de

wereld regeert, iets leert, dan is het dit. En hier is te minder reden om ontevreden te zijn, omdat ik u verzeker, dat, als gij eens dat morrend en tegenstrevend humeur zult hebben afgelegd, gij dubbel genieten zult bij de beschouwing der produkten van dien vooruitgang, van dat ouder worden der maatschappij; iets wat ik u ten opzigte van uw eigen persoon *niet* zou durven verzekeren. Het is waar, de maatschappij is ook nog jonger dan de man, die over zijn hoogen leeftijd zou kunnen klagen; pas in 1789 der kinderschoenen ontwassen, verkeert zij nog altijd in den jongensleeftijd; maar, wat meer zegt, bij de maatschappij is ouderdom bijna ondenkbaar, en in geen geval zal het een gebrekkige zijn. Welk ontwerp van wet ons dus moge worden voorgelegd, communistisch, socialistisch, of wat ook, men vrage alleen, zou het algemeen belang er mede zijn gebaat, zou de wereld de aanneming als vooruitgang mogen begroeten, ligt het in den geest des tijds? De geschiedenis bewijst, bij eene onzelfzuchtige beantwoording van die vraag, het hopelooze van alle verzet. -

De *inhoud* van de souvereiniteit Gods op aarde, d.i. de rigting waarin zij werkt, haar wezen, is, blijkens de geschiedenis, in hoofdzaak, eeuwigdurende vooruitgang, ontwikkeling, volmaking. Wat den *vorm* dier souvereiniteit betreft, is, zoo iets, dit duidelijk uit de geschiedenis, dat God geen persoonlijken vertegenwoordiger zijner souvereiniteit hier op aarde wenscht. Toen de menschelijke rede algemeen nog zeer laag stond, en alleen vorsten, adel en geestelijkheid in verlichting ver boven alle anderen uitstaken, was het niet vreemd, dat men er toe kwam in een van die organen, naarmate der volken individuele stemming dit medebragt, meer bepaald aangewezen uitvoerders te zien van Gods wil in den wereldschen loop van zaken. Maar dat geloof moest wel, bij algemeener beschaving, plaats maken voor de meening, dat ook de burgerstand goddelijke wenschen kon kenbaar maken, en dat ook hij dus invloed behoorde te hebben op den gang van zaken. Het zou belangrijk zijn, in navolging van den heer Groen, eens aandachtig na te gaan, wie of wat eigenlijk heeft bijgedragen tot het uitbreken der fransche revolutie, of liever, tot de algemeene aanneming van de beginselen, die haar beheerschten. Ik geloof, dat Luther en Lodewijk XIV daarbij vooral niet zouden mogen worden over het hoofd gezien. Doch, hoe het zij, die revolutie was de krachtige uiting van het geloof, dat hier op

aarde geene kunstmatige verdrukking of voorrang van den een boven den ander mag bestaan, dat een verstandig mensch als zoodanig, gelijk is aan een ander verstandig mensch, onverschillig welke waardigheid de een of de ander bekleedt, en dat het dus ongerijmd en in strijd met den Code divin moest zijn, in zaken, waar het alleen op verstand aankwam, enkel diegenen te hooren, die zich het monopolie van wijsheid en voornaamheid aanmatigden. Dat geloof uitte zich te krachtiger, naarmate het meer en onverstandig was onderdrukt. De verklaring van de regten van den mensch is niets anders dan eene door de opgeklaarde rede nieuwe en veelverbeterde druk van den Code divin. Het ‘nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis,’ moge nog in sommige kringen gelden, dat beginsel, waaruit bijna al het kwade in de oude maatschappij voortsproot, werd als politieke ketterij veroordeeld door eene betere kennis van het ‘droit divin.’ Immers, wie zou nu nog durven beweren, dat het goddelijk regt toen niet beter werd begrepen door het volk dan door adel en geestelijkheid? En nu heeft men wel in den breede trachten aan te toonen, dat 1793 het noodzakelijk uitvloeisel was van 1789, en niemand zal dit ontkennen wat de feiten betreft, maar ongegrond is zeker de meening, dat aanneming der *beginselen* van 1789 noodzakelijk zou moeten leiden tot aanneming der beginselen van 1793. Ik heb uit het bovenaangehaalde werk van den heer Groen slechts *deze* noodzakelijkheid kunnen leeren, dat hartstochten, eens gaande gemaakt door onderdrukking en onverstand, eene bedenkelijke en woeste vaart nemen. Iedere deugd, overdreven en onjuist toegepast, wordt ondeugd. Het ondeugdelijke van de beginselen van 1789 nu, heeft de heer Groen nooit aangetoond, wel dat zij ondeugdelijk kunnen worden, door onderdrukking en daardoor opgewekt fanatisme. De almagt van den staat, die zoo gaarne door de anti-revolutionaire partij in de politieke geloofsbelijdenis der tegenstanders wordt ingeschoven, wordt, zoo ver ik weet, door niemand hunner omhelsd. Stellig is dit geen liberaal beginsel. In 1789 zie ik dan ook daarvan geen spoor; eerst bij de vestiging der republiek wordt dit duidelijk; maar toen had ook reeds de warme ingenomenheid voor echt liberale beginselen, voor fanatieke overdrijving plaats gemaakt. Na Mirabeau's dood werd de revolutie eene manie, en zoolang het nu geen ontwikkeld verstand in het hoofd zal komen, de kolossale ellende, door de verschillende maniën van *geloovigen* te

weeg gebragt, op rekening te stellen van het *geloof*, zoolang moet, dunkt mij, de geloovige zoo consequent zijn, Mirabeau en zijne beginselen evenmin verantwoordelijk te stellen voor de revolutie-manie, die op zijn dood is gevolgd. Het liberale beginsel wil geen almagt van den staat, wil geen verkrachting van iemands individueel regt. Het is zeer goed mogelijk, dat men dit wel eens uit het oog verliest, door den lust om liberale denkbeelden algemeen onder het volk te verspreiden. Dikwijls kunnen dergelijke handelingen, als wettige zelfverdediging tegen andere rigtingen, verklaarbaar en noodzakelijk zijn; maar in ieder geval, wie struikelt, wie dwaalt niet eens?

Maar hoe met eenige mogelijkheid, te goeder trouw, vol te houden, dat de verkrachting van ieders individueel regt, ten behoeve van de almagt van den staat, de revolutionaire theorie van 1789 zou zijn in hare hoofdgedachte, door ongeloof te voorschijn geroepen, als er vóór dien tijd eene *staatskerk* was, die juist door de revolutie werd omvergeworpen? Kan er iets worden uitgedacht, dat meer het begrip van staatsalmagt in zich sluit dan eene staatskerk? Het hoofdbeginsel van de liberale partij, en allereerst van den heer Thorbecke, was steeds decentralisatie, voor zoover dit met de eenheid van den staat bestaanbaar is. Eenheid nu wil ieder, vooral elk met zijne geschiedenis ook maar oppervlakkig bekend Hollander. Maar overigens wijst de rede het aan, dat de ontwikkeling van het menschdom het krachtigst bevorderd wordt, als de mensch, wel verre van in den staat te worden opgelost, geheel aan zijne zelfstandige ontwikkeling wordt overgelaten.

De heer Pierson heeft in zijn jongste werk (‘Herinneringen uit Pruissen's geschiedenis’) in de voorrede zeer juist aangegeven, welke heilzame gevolgen die geest van zelfstandigheid en oorspronkelijkheid heeft, zoo hij, als in Holland, niet door wetten wordt onderdrukt. En niet minder juist is het bekende woord van Thorbecke: ‘de natuur is niet daarom zoo rijk, dewijl zij ééne kracht, maar omdat zij eene oneindige verscheidenheid van wezens, ieder met eigen kracht, onder eene algemeene wet laat werken.’ Zoo is het; van dit beginsel zag men vóór 1789 weinig toegepast; het heeft zijn ontstaan en gezegende werking aan de revolutie te danken; en ademt dit nu minachting of eerbiediging van ieders regten, almagt of bijna volslagen werkeloosheid en onmagt van den staat? Neen,

om eens anders regten te willen eerbiedigen, behoeft men niet te gelooven aan de opwekking van Lazarus; de aanneming van de souvereiniteit Gods kan opregt geschieden door iemand, die twijfelt, of te Kana het water wel veranderd is in wijn, en men kan zeer goed doordrongen zijn van de waarheid, dat alleen evangelische zin, en de geest van Christus, de volken en individuen vrij en gelukkig maken, en toch een ongeloovige Thomas zijn. Goede, regtvaardige, edele gevoelens en handelingen komen niet uitsluitend voort uit *regtzinnig* geloof. Integendeel, niets zoozeer als dat is geneigd de oogen te rigten van de aarde naar den hemel, en aardsche handelingen te verdedigen of aan te vallen met argumenten, aan den hemel ontleend. Geen geloof leidt zóózeer, door zijne vele, in de hersenen van de meesten gevaarlijke stellingen - gevaarlijk, omdat zij letterlijk en onbegrepen uit den Bijbel of Roomschen Catechismus opgevangen zijn, niet door het gevoel en de rede uit het dagelijksch leven de noodige bekrachtiging hebben ontvangen - tot de walgelijke meening, dat er tweeërlei zedelijkheid bestaat, ééne voor de aarde en ééne voor den hemel.

Robespière, die aan God, deugd en onsterfelijkheid geloofde, was dus geloovig genoeg, om door den adel zijner handelingen boven allen (al of niet regtzinnigen) uit te blinken. Dat hij dit niet gedaan heeft, is aan niets *minder* dan aan de artikelen van zijn geloof te wijten; hetgeen te meer uitkomt, als men diezelfde revolutionaire ongeloofstheorie (immers de heer Groen maakt tusschen 1789 en 1793 principieel geen onderscheid) door mannen ziet omhelsd als Guizot, die, vooral door zijne houding in den laatsten tijd in Frankrijk, bij den heer Groen minder dan ooit verdacht zal zijn van gemis aan ijver voor het ware geloof. Die heer begrijpt er blijkbaar niets van, hoe men, als geloovige, de revolutionaire beginselen zou moeten haten. De hervorming zelve was immers eene revolutie? Stahl en Groen ontkennen het, maar Guizot, even geloovig; noemt de hervorming flinkweg, ‘une insurrection de l'esprit humain contre le pouvoir absolu dans l'ordre spirituel’ en ‘essentiellement revolutionaire’. (Hist. de la civ. en Europe, pag. 353, 356.)

Wij moeten, of wij willen of niet - met ieder jaar zal dit duidelijker worden - voortbouwen op den grondslag, die in 1789 is gelegd. En men leere van 1793, in plaats van afschuw voor 1789, liever dit: Wanneer, ten gevolge van het wegnemen van

alle kunstmatige scheidsmuren en belemmeringen op den weg van algemeene ontwikkeling, ten gevolge van al die zorg voor onderwijs, enz., de beschaving in de lagere klassen dieper zal zijn doorgedrongen, en er misschien uit die klassen stemmen, beredeneerde stemmen zullen opgaan, tot wijziging der constitutie of wetgeving in eenig opzigt, welk ook; dan zij men voorzigtiger dan in 1789; men blijve daar niet doof voor; men beginne liefst nu reeds met zich daarop voortebereiden. Immers, daarom zijt gij zoo ingenomen met dat gewigtige jaartal; daarom hebt gij zoo goed aan zijne vingerwijzing gevolg gegeven, en tot steeds algemeener beschaving medegewerkt, opdat het volk van die verkregen ontwikkeling zou mogen gebruik maken om zich te doen hooren? Zelf hebt gij uwe opkomst aan 1789 te danken, en zoudt gij nu eene stem uit het volk, om een mogelijk nog bestaanden hinderpaal weg te werpen, die eene verhooging van zijn welstand belemmert, willen smoren? Men zij voorzigtig, al ware het alleen uit egoïsme, en voorkome eene uiting van den volksgeest, als die van 1793 in het revolutie-tijdperk. De *wet* is slechts de tijdelijke menschelijke opvatting van wat *regt* behoort te zijn in den staat. Verwart men *wet* met *regt*, en geeft men dientengevolge aan de wet een blijvend karakter, dan wordt de wet, door het opgeklaarde regtsbegrip van velen, het schreeuwendste onregt. En in dien toestand behoeft er slechts één uit de volksmassa op te staan, met het talent van dat onregt goed te kunnen formuleren, om de geheele volksmassa, met al de kracht en gevaren eener geloofsbelijdenis, te hooren uitroepen: ‘dat *is* geen regt, dat *mag* dus niet langer als regt beschouwd worden in den staat.’ Men zij dus op zijne hoede tegen de Slijmeringen; maar niet minder tegen de kerkelijke partijen, die, krijgen zij meer invloed, de later volgende reactie des te krachtiger zouden maken. Op haar klimmenden overmoed moet vooral worden gelet. Helaas! ‘nog houdt het schrikk'lijk pleit van dwang en vrijheid aan.’ De ware godsdienstvrede is er nog niet. Maar dat hij komen zal is niet in het minst twijfelachtig. Hetgeen het christendom en de hervorming (die eene rehabilitatie was) op zedelijk gebied predikten, dat de menschen als zoodanig zedelijk gelijk zijn, en dientengevolge *iedereen* zich moet houden voor priester der gemeente, paste de fransche revolutie toe op het maatschappelijk gebied. Dat is m.i. de groote beteekenis van die wereldgebeurtenis. En als op *dat* gebied de strijd tegen de on-

gelijkheid, de strijd tegen ongeoorloofde aanmatiging zal zijn volstreden, dan zal van zelf dat product van de fransche revolutie, op zijne beurt de hervorming weder behulpzaam zijn in de verspreiding van klaarder begrippen omtrent den geest van het christendom. Maar eerst moet de zedelijke en maatschappelijke gelijkheid der menschen als zoodanig met warmte worden omhelsd. Let wel, der menschen *als zoodanig*: de revolutie, en de sedert veldwinnende democratie, zullen nooit zwart wit kunnen noemen. Wie een ideoot en een verstandig man, een zedelijk en onzedelijk mensch gelijk noemt, tusschen een beschaafd en onbeschaafd mensch geen onderscheid ziet, en man en vrouw over ééne kam scheert, lijdt aan revolutie-manie, is geen goed democraat. De goede democráat acht alle menschen in dien zin gelijk, dat alle *kunstmatige* scheidsmuren moeten vervallen, b.v. de adel en dekoratiën; dat verder die hoedanigheden, welke het deel *kunnen* worden van allen, steeds met kracht algemeener worden verspreid: beschaving, ontwikkeling van het verstand, rijkdom, enz. - tot hiertoe moet steeds naar gelijkheid worden gestreefd; - maar dat alle *niet*- kunstmatige scheidsmuren, scheidsmuren aan welker verval in de verste toekomst niet kan worden gedacht, tusschen kinderen en volwassenen, krankzinnigen en gezonden, vrouwen en mannen, enz., als door den Code divin gewilde onderscheidingen, in het maatschappelijk leven worden geëerbiedigd.

Bovenstaande beginselen zijn, geloof ik, altijd beschouwd als die van de liberale rigting op staatkundig gebied. Voor zoo ver ik weet, worden zij door de liberale partij hier te lande nog gehuldigd. Toch heeft het in den laatsten tijd niet aan stemmen ontbroken, die, op hoogen toon dikwijls, eischten, dat aan hen uitsluitend het brevet van getrouwheid aan die beginselen zou worden uitgereikt. Onder hen staan vóóraan de heeren van Houten en Feringa, die althans zeker overeenkomen in de overtuiging, dat eene andere rigting moet worden gekozen dan die, welke tot heden in ons staatsbestuur werd gevolgd. Groot genoegen heeft het mij gedaan, bij beide heeren het beginsel van de autonomie zoo krachtig gehandhaafd te zien. De heer van Houten heeft zelfs zijne brochure ‘Liberale politiek op historischen grondslag,’ zoo goed als uitsluitend gewijd aan de talentvolle verdediging van dat beginsel. Het werd echter, meen ik, niet bedreigd. Wèl heeft de schr. in eene volgende brochure, ‘de Staatsleer van Mr. Thorbecke’,

betwist, dat Thorbecke aan zijn eigen zoo fraai geformuleerd beginsel van decentralisatie getrouw gebleven is - en hier kunnen wij ons in dien strijd niet mengen - maar het staat dan toch vast, dat er *in beginsel* op dat kardinale punt nog geene nieuwe staatkundige levensbeschouwing gegeven werd.

Ik kom zoo van zelf op wat ik den tweeden hoofdtrek van het tijdschrift noemde: *aanspraak op afscheiding van de groote liberale partij, op grond van eigen beginselen*. Die trek werd niet door mij te streng opgevat. De bedoelde aanspraak wordt duidelijk uit het opschrift van het laatste stuk der 1e Aflevering: ‘Mijn politiek program’, in verband vooral met eene door schr. aangenomene candidatuur van eene afzonderlijke ‘Democratische vereeniging’. Dat stuk moet zelfs dienen om een vriend teregt te wijzen, die het streven der radikalen beschuldigde van te groote onbestemdheid. De schr. komt dus rond genoeg voor zijne aanspraak uit.

Vóór alles zal de schr. mij toegeven, dat een van Koningswege of door de regtbank ingewilligd verzoek tot naamsverandering, geene zedelijke of intellectuele wedergeboorte van den requestrant ten gevolge heeft. Daarvoor wordt meer dan naamsverandering geëischt. En zoo ook kan de schr. mijn twijfel aan de gegrondheid zijner aanspraak niet afweren met de enkele verklaring, dat er te Amsterdam eene Demokratische vereeniging bestaat, en dat hij, de candidatuur van die Vereeniging aangenomen hebbende, voortaan democraat of radikaal wil heeten, en niet langer liberaal. Het regt daartoe wordt hem door niemand betwist, maar de verpligting tot verantwoording van eigen beginselen wordt daardoor niet opgeheven, maar geboren. Ten overvloede verwijs ik den schr. naar mijn artikel in ‘De Gids’ (April 1871), waarin ik het identieke karakter heb trachten aan te toonen van democratie en constitutionele monarchie.

Verder vergete de heer F. niet, dat van het *bestaan* van de zoogenaamde sociale questie, betere verdeeling der vruchten, *iedereen* overtuigd is, en dat lang niet alleen de hoofden der Democratische Vereeniging te Amsterdam, zich met de oplossing er van bezig houden.

De heer Thorbecke zeide reeds in 1844. handelende over het hedendaagsche staatsburgerschap (overgedrukt in zijne ‘Historische Schetsen’), het volgende: ‘Dat het hedendaagsche staats-burgerlijk stemregt, aan welke voorwaarden ook door de wet gebonden, een algemeen stemregt tot beginsel heeft, dit is de eigenlijke grond van den gestadigen krijg tegen elke uitoefening van het stemregt beperkende wetgeving. Het beginsel, ten deele verwezenlijkt, tracht naar geheele verwezenlijking. De eisch van een zeker bezit is niet onredelijk; doch wanneer in een staat, waarin de nijverheid, door de bezitters van groote kapitalen beheerd, meer en meer maatschappelijke hoofdmagt wordt, negentig van de honderd vruchteloos zwoegen, om door eigen vlijt den prijs der stemgeregtigdheid goed te maken, *is er strijd tusschen stoffelijke huishouding en staatsbeginsel*. Terwijl het laatste zich in steeds wijder kring tracht te doen gelden, verkleint de eerste steeds het aantal der bezitters. Het eene vordert gelijkheid en de andere maakt de ongelijkheid steeds grooter. Twee tegen elkander inloopende reeksen van ontwikkeling. Eene hand steeds bezig af te breken hetgeen de andere oprigt.

“Vergeet niet,” zegt gij, “tusschen eisch en vervulling tijd in rekening te brengen. Verg niet dat reeds het levende of de eerstvolgende geslachten in het nieuwe staatsregterlijke plan ten volle passen, mits men de mogelijkheid, hoe verwijderd, ontware. Aan de pas ontloken plant vraagt men geen bloem noch vrucht; de vraag is slechts of zij groeikracht hebbe.” Maar schijnt u de tegenwoordige huishoudelijke rigting een kortstondige krisis van onrijpheid? Schijnt zij niet uitvloeisel eener hoe lang zoo meer klemmende wet? Kapitaal trekt kapitaal aan; waar het is, wil het meerdere wezen. Wanneer met toenemenden rijkdom aan den eenen, armoede aan den auderen kant zich uitbreidt; wanneer de rijke nog rijker, hij die weinig heeft, nog armer moet worden, wat is de wetgeving, die *allen* staatsburgerschap aanbiedt, onder eene door weinigen bereikbare voorwaarde, wat is die wetgeving, tenzij ironie? Persoonlijk standsvoorregt heet afgeschaft, opdat aan bekwaamheid en verdienste hare natuurlijke baan worde geopend; maar een op bezit van uitwendige goederen gegrond stelsel van voorregten komt in de plaats. Burgerstand beteekent op nieuw een deel, eene klasse van het volk. Te midden eener maatschappij, op gemeen regt der leden gebouwd,

wordt eene onoverklimbare grens tusschen bevoegden en onbevoegden gesticht. *Wie vindt den toon, waarin deze dissonant zich oplost*?'

Is die vraag door hen, die in het laatste gedeelte van het leven van den staatsman, dezen zoo gaarne voor achterlijk en bekrompen wilden doen doorgaan, en in dat opzigt met zekere voornaamheid op hem neêrzagen, is die vraag, ik zeg niet door hen opgelost, maar ééne streep nader bij die oplossing gebragt? Is die vraag zelfs duidelijker gesteld?

Dertig jaren lang werd reeds naar dien toon, die den dissonant zou oplossen, gevraagd. Kunnen nu de zoogenaamde democraten zich afscheiden, op grond van te willen *zoeken* naar dien toon? Mij dunkt er moet iets *gevonden* zijn om die afscheiding te regtvaardigen. Met phrases komt men niet verder; aan vitters op betrekkelijke kleinigheden zal, hoeveel moeite men zich ook geve, nooit de naam van sociale hervormers worden toegekend. Het sociale vraagstuk is van gewigtiger beteekenis. En al mogen wij niet aan het regt tot afscheiding de voorwaarde verbinden, dat men een volledig program tot oplossing dier questie indiene, zoo blijft toch de eisch redelijk, dat men althans meer licht werpe op het vraagstuk, dat men een lantaarn aanbrenge om ten minste den weg te onderscheiden, waar langs die oplossing kan worden te gemoet gezien. Welnu, zelfs hiervan is geen spoor waar te nemen. Stel, dat van de twee groote politieke wegen, autonomie en staatsbemoeijing, slechts ééne tot die oplossing leidt, welk lid van de zoogenaamd geavanceerd liberale rigting zou met eenige zekerheid durven verklaren op welken weg die oplossing ligt? Mij dunkt, zoo lang iemand zelfs hiertegen opziet, en aan eene bepaalde keuze geene bepaalde voorstellen verbindt, moet men in die afscheiding meer eene persoonlijke zaak zien, dan eene waarbij het algemeen veel belang zou kunnen hebben. M.i. heeft de heer N.G. Pierson, die zeker vrij wat minder dan de heeren van Houten en Feringa, zich het air geeft te werken in het belang der lagere volksklassen, alleen door zijn laatste Gidsartikel over 'Armverzorging' (Julijnommer), meer dienst, meer waarachtig nut aan die lagere volksklassen bewezen, en daardoor meer bijgedragen tot oplossing van het groote vraagstuk, dan de geheele mij bekende litterarische arbeid van de heeren van Houten en Feringa te zamen.

Wat geeft dien heeren dan toch het regt zich voortdurend

te beschouwen als of zij de najagers bij uitnemendheid zijn van het volksheil? Van den heer van Houten (die mij, dit zij in het voorbijgaan gezegd, evenals de heeren Pierson en Feringa, particulier volstrekt onbekend is, waardoor ik hen allen alleen kan beschouwen uit mij bekende publiek geworden handelingen of geschriften) is mij niets bekend, dat eene oplossing zou kunnen geven van die vraag. En de heer Feringa? Deze zegt, wat de meest verstokte conservatief hem zal nazeggen, dat de oplossing der sociale questie hoofdzakelijk moet worden gevonden door algemeene vrije ontwikkeling (blz. 161). Hr erkent volmondig nog niets te hebben gegeven, *wat op eene oplossing van dat vraagstuk gelijkt*.' Maar waartoe dan die afscheiding? Gaan wij trachten een antwoord te krijgen bij de afzonderlijke punten van zijn program. De lezer zal het misschien minder aangenaam vinden, dat ik die punten zoo catalogusachtig behandel, maar dit kan niet anders. Het ligt niet op mijn weg ze opzettelijk te bespreken; ik moet ze allen slechts even toetsen aan de vraag of ze een nieuw beginsel verbergen en dus afscheiding regtvaardigen. Ik moet ze *allen* en *kort* behandelen, en acht het dus het beste, teneinde er geen over te slaan, ze *in volgorde* na te gaan.

1°. *Herziening der grondwet*. Dat de grondwet, vroeger of later, zal moeten worden herzien, zal niet ligt door eenig staatsman worden ontkend, maar nu reeds dadelijk? Heeft de heer F. reeds op alle punten van die nieuwe grondwet een gevestigd en grondig oordeel? Ik wil het gelooven, maar zou hij werkelijk meenen, dat in *den boezem van het volk* die onderwerpen zoo zeer van alle kanten zijn bekeken, dat dit volk rijp zou zijn om dadelijk reeds over een voorgelegd ontwerp te beslissen? Waarmede zal de onderwijs-agitatie eindigen? Zal die met den heer Groen sterven? Of zullen hoe langer hoe meer zijne grieven worden gewaardeerd? De volkomen scheiding van kerk en staat, die zeker de nieuwe grondwet zou moeten bekrachtigen, is die reeds door den heer F. voldoende *geregeld*? Alles, niet het minst eene grondwetsherziening, moet rijpen. Eerst dan zal de herziening vruchten dragen als de nieuwe grondwet slechts *voorschrijft*, wat het resultaat is van jaren strijd in den boezem van het volk. Dan eerst kan de grondwet meer zijn dan *vorm*, eene *kracht*. Men bedenke, dat waarschijnlijk eene persoonlijkheid als Thorbecke zal ontbreken, om, indien de nieuwe grondwet geene kracht

mogt *zijn*, ze tot eene nationale kracht te *maken*. Laten wij in alle gevallen zorgen, zulk eene persoonlijkheid desnoods te zullen kunnen missen; laat de nieuwe grondwet *dadelijk* eene nationale kracht zijn. Zij strekke tot *uiting* van den graad van politieke ontwikkeling van Nederland, waarop wij dan weder verder zullen kunnen voortbouwen, niet tot *wegwijzer* op de baan dier ontwikkeling. De politieke ontwikkeling, die stellig den heer Thorbecke voorbij streeft, evenals zij dat ons allen zal doen, is nog geen duidelijk uitgesproken volkswensch; eene duidelijke formule ontbreekt; vele zaken zijn nog niet of weinig besproken. Zoo wordt nog altijd het stelsel van Hare, naar mijne overtuiging de meest uitvoerbare, waarachtig liberale, en door de democratie meest geeischte instelling, doodgezwegen. Ook de heer F. zwijgt er over. Misschien heeft hij mijne warme aanbeveling van dat stelsel in het hiervóór aangehaalde Gidsartikel niet gelezen. Ik ben daarom zoo vrij hem daarheen te verwijzen. Ik geef de hoop nog niet op het eenmaal in ons land te zullen zien zegevieren. In geen geval kan dat zwijgen van het publiek en van de pers gelden voor eene veroordeeling. Bij de nieuwe grondwet zou dit moeten blijken, en is de zaak zelve nu wel goed genoeg vooraf behandeld? Zoo zijn er meer zaken. Het verschil van gevoelen omtrent het al of niet wenschelijke om onmiddellijk tot grondwetsherziening over te gaan, is dus m.i. geen kwestie van radikaal of minder radikaal, maar eenvoudig - ik bedoel hier niets onaangenaams mede - van meer of minder doorzigt.

De grondwetsherziening zou. volgens den schr., moeten bestaan in:

a. Mindere bemoeijelijking eener grondwetswijziging. Dit is geloof ik, een algemeen gedeelde wensch. Kortheidshalve verwijs ik alweer naar mijn reeds meermalen aangehaald artikel in ‘de Gids’, waarin het ongerijmde en gevaarlijke van die moeijelijkheid wordt aangetoond. Maar kernachtig radikaal zou het zijn, als eene eventuële meerderheid der Staten-Generaal gehoor gaf aan den wensch van den heer F. en zich niet stoorde aan art. 197 der grondwet. Nooit heb ik zoo openhartig ongehoorzaamheid aan de grondwet hooren preêken als hier. Waar eindigt eene dergelijke leer? Mogt die leer, minachting voor bestaande toestanden, een punt zijn in het program der radikalen, dan voorzie ik in dat toch reeds niet talrijk legertje eene groote scheuring, daar de heer van Houten (‘Liberale po-

litiek op historischen grondslag', blz. 12) zelfs Jezus meent te mogen berispen, omdat hij het ongeoorloofde van die leer niet genoeg voor oogen zou hebben gehad.

b. Intrekking van 's konings prerogatief van oorlogsverklaring. Ik kan mij best begrijpen, dat die wensch in 1870 in veler hoofden is opgekomen, maar ik begrijp niet, nu er twee jaren verloopen zijn, dat in een beredeneerd brein van een koel Hollander, die zijn volk en vorst kent, die wensch een strenge eisch kan worden op politiek gebied. Mij laat die questie volmaakt koel en onverschillig. Ik voeg mij bij iedere meerderheid.

c. Afschaffing van adel en decoratiën. Als kunstmatige scheidsmuren tusschen den eenen mensch en den anderen, als kunstmatig overwigt van den een boven den ander zal ieder de afschaffing toejuichen. Ik acht dit evenwel geen radikaal beginsel. Het is te onbeduidend; het volk heeft er niets hoegenaamd aan. Het radikale zou misschien kunnen uitkomen in de wijze van streven naar afschaffing. Der regering moet m.i. het regt worden ontnomen nieuwen adel te scheppen; de bestaande moet uitsterven, in aanzien vervallen, of vrijwillig afstand doen. Zoo moet het ook gaan met dien anderen kunstmatigen scheidsmuur, den rijkdom; geen geweldadig communisme, maar billijker verdeeling van vruchten. Nu is er een dissonant, maar wie vindt den toon? De heer F. schrijft wel 'afschaffing van adel,' maar het is zeer goed mogelijk, dat ook hij slechts op het oog heeft 'het regt, om adel te verleenen.'

d. Afschaffing van den raad van State De schr. geneest u van uwe dweeperij met die instelling, op echt homeopatische wijze. De memorie van toelichting luidt: 'Het nut der grondwettige bepaling, dat aan het hoofd aller uit te vaardigen wetten en bevelen de formule moet worden gevonden: "de Raad van State gehoord," zie ik niet in, hoeveel genoegen die formule den staatsburgers moge geven. Als men slechts zorgt, dat de raad van state nuttiger attributen heeft, of wel van advies en consideratie dient, buiten bezwaar van 's rijks schatkist - de grondwet schrijft niet voor, dat wij voor die adviezen en die formule betalen moeten, en, wel beschouwd, is de eer van zulk een hoogwaardig college lid te zijn belooning genoeg, terwijl de echte belooning is het streelend bewustzijn met ijver en onbezweken trouw zijn vaderland te hebben gediend, enz., - dan blijve mijnentwege de raad van State. Niet geheel zonder reden overigens zal de grondwetgever een

sdepôt hebben gewild van gebruikte ministers.' De toon is hier weer stuitend, en de behandeling dientengevolge weer meer dan oppervlakkig. De eisch is afschaffing, en toch besluit de heer F.: hij kan wel blijven, als de raad maar nuttiger attributen heeft, en geen loon geniet. De nuttiger attributen worden niet aangegeven, en wat de schr. zegt van dat 'streelend bewustzijn,' hoop ik, dat ieder, die het land dient, dat genieten mag, en zou men dus alle denkbare staatsambten van tractement kunnen berooven. Ik betwijfel ook of het goed is gezien van den heer F., dat het in de rigting en tot het karakter der democratie behoort, buiten dat 'streelend bewustzijn' alle materiele dankbaarheid te verwerpen. Hoe het zij, bij den schr. blijkt de afschaffing van den raad van State meer eene questie van geld te zijn, dan van beginselen.

e. Afschaffing der Eerste Kamer. De memorie van toelichting is hier nog bondiger, niet grondiger. 'Tegen de 1^{e} kamer heb ik meer bezwaar. Zij worde afgeschaft, en er behoeft niets in hare plaats. Het is te dwaas, dat regeering en volksvertegenwoordiging geen wetten mogen vaststellen, zonder vooraf het welnemen te vragen van eene commissie uit een paar honderd hoogst aangeslagenen gekozen. Ernstige verdediging dezer instelling heb ik nooit vernomen.'

Is dit eene memorie van toelichting, of een dekreet à la Napoleon I? De schr. vergeet maar eene zaak: aan te toonen, dat de 2e kamer de volksvertegenwoordigster is. De grondwet zegt, dat de beide kamers *vereenigd*, die taak volbrengen. Nu erken ik, dat de 1e kamer onnoodig ware, zoo de 2e met regt kon heeten de gevoelens af te spiegelen, en wel met gelijke kracht, als die, welke in het ligchaam dat zij vertegenwoordigt, worden aangetroffen; maar dit kan m.i. alleen geschieden na invoering van het kiesstelsel van Hare. Daarom verwondert het mij des te meer, dat de schr. dat stelsel onbesproken heeft gelaten bij de behandeling van het laatste punt van grondwetsherziening, nml.

f. Rationeel kiesregt. De naam duidt trouwens aan, dat de schr. meer op de personen, die behooren te mogen kiezen, dan op de wijze, waarop zij hun regt zouden uitoefenen, het oog heeft gehad. Rationeel noemt hij het kiesregt, als het is 'gebonden aan de voorwaarde, dat de kiezer goed degelijk lager onderwijs heeft genoten.' Onder die voorwaarde wil hij ook de vrouwen stemregt geven. De schr. zet voor op,

dat hij ‘zulke democraten’ niet begrijpt, die dadelijk op algemeen stemregt aandringen. De duisternis zou het dan immers winnen op het licht! Het volk, vooral ten platten lande, laat zich immers drijven! Het ‘vivent les principes’ wordt hier niet door hoogere motieven in zijne toepassing gestuit, maar enkel ‘pour le besoin de la cause’ vertrapt. Voor het ‘fais ce que tu dois, advienne que pourra’ wordt partijbelang in de plaats gesteld. Dat de zuivere democratie evenwel geen algemeen stemregt eischt, en wat daarentegen m.i. wèl als zuiver democratiek kiesregt moet worden beschouwd, kan de schr. ook breed gemotiveerd vinden in mijne verhandeling over de Const. Monarchie. Het stemregt der vrouw heb ik toen maar even aangestipt, omdat ik de vraag in de maatschappij niet ernstig genoeg behandeld zag. Ik meen dit nog, niettegenstaande den ernst, waarmede de heer F. dat onderwerp behandelt. Hij wijdt daaraan evenveel *bladzijden*, als aan de afschaffing van de 1^{e} kamer *regels*. Het komt mij voor, dat sommigen nog ruim zooveel vermaak scheppen in het opwerpen van *nieuwe*, dan in de afdoening van *oude* vraagstukken.

In het algemeen kan men zeggen van de wenschen van den heer F., in de nieuwe grondwet te verwezenlijken, dat zij, met uitzondering van de laatste, die ik inderdaad in ons land, voorloopig althans, niet ernstig kan opvatten, meer door oppervlakkigheid dan door nieuwheid uitmunten. Met een enkel woord worden instellingen veroordeeld, die men onder het publiek dikwijls hoort veroordeelen. B.v.: waartoe dient toch die Raad van State; waartoe die Eerste Kamer, waartoe adel en decoratiën? Door zoo te spreken, is men de tolk van de oppervlakkige volksmassa; door zoo te spreken kan men populair worden, omdat men dan, zooals Thorbecke teregt zeide, in de *gebreken* van de natie deelt; maar er moet meer en anders gesproken en gehandeld worden, wil men, zooals Thorbecke, tijdelijke populariteit verachten, ter wille van de zucht om van blijvend nut te zijn geweest. Van ernstige studie en wensch tot ontwikkeling van den constitutioneelen regeeringsvorm zijn weinig sporen te ontdekken. Ik merkte reeds op, dat over het kiesstelsel van Hare geheel wordt gezwegen. Zoo wordt ook het regt van ontbinding geheel over het hoofd gezien; de tijd voor hoe lang de leden der 2e kamer behooren verkozen te worden is den schr. blijkbaar glad onverschillig; niettegenstaande dit een vraagstuk van vèrreikende gevolgen is. Voorstellen

tot vereenvoudiging, of tot waarborg van betere werking van ons staatsmachine worden geheel gemist, enz. Mij dunkt, dit zijn gewigtiger zaken dan of de adel zal blijven, en de koning het regt van oorlogsverklaring behouden. Het is waar van de opgenoemde leemten in F's wenschen wordt onder het *volk* niet gesproken, maar is dat eene reden er over te zwijgen voor een wetenschappelijk man, die opkomt met een eigen politiek program?

2°. en 3°. De beide volgende punten uit het politiek program betreffen: ‘herziening van de voornaamste wetboeken’, en ‘verbetering in de wijze van werken der vertegenwoordiging, door instelling eener vaste commissie van wetgeving; herziening van het reglement van orde: enz. Deze punten zijn zoo dikwijls gewenscht en besproken, dat men ze, om zoo te zeggen, niet meer wenscht, maar uitsluitend op middelen peinst, om die wenschen te bevredigen. Wie echter, voor zoo ver dit niet reeds is geschied, *daarover* licht zoekt in het tijdschrift, zal worden teleurgesteld. De wenschen worden eenvoudig voor de duizendste maal herhaald, en kunnen dus geen *kenmerkende* punten zijn van de rigting eener geavanceerd-liberale partij.

4°. *Algeheele onafhankelijkheid der regterlijke magt*. De schr. wil vooreerst meerdere gelijkheid in de tractementen, om de regters niet te veel te doen verlangen naar bevordering. Maar *volstrekte* gelijkheid wil de schr. niet; dus het verlangen zal blijven bestaan. En bovendien is het niemand onverschillig, die niet bepaald onbemiddeld is, of hij in Amsterdam, den Haag of Rotterdam regt moet spreken, dan wel in Goes, Eindhoven of Almelo. Dit middel zou ik noemen niet radikaal, maar uiterst schraal.

Verder ziet de heer F. die algeheele onafhankelijkheid der regterlijke magt gewaarborgd door de afschaffing van, wat schr. gelieft te noemen, twee verderfelijke gewoonten. De eerste is, dat de regter eene wet toepast, ook al is zij z.i. strijdig met de grondwet. Hier wordt verwezen naar het artikel uit de 1e aflevering ‘Scheiding van Kerk en Staat,’ alwaar gij letterlijk lezen kunt, zonder eenig motief hoegenaamd versterkt: ‘Niets, behalve traagheid van geest en hart verhindert de Nederlandsche regters hen (de Amerikaansche) hierin (in het toetsen eener wet aan de grondwet) te volgen. Zij ambiëren liever nu en dan de onsterfelijkheid van Caligula of Herostratus, of eene plaats in een anatomisch museum, afdeeling monstruositeiten.

De gedachte in was te zullen worden afgebeeld, en in eene volgende eeuw te staan tusschen de Siamesche tweelingen, Goesche geleerden, en een acephaal, schijnt ten allen tijde voor enkele specialiteiten meer opwekkend, dan de roem die er te verdienen is met handhaving van juiste beginselen.'

Mijn verwijt tegen het tijdschrift van ongepastheid en oppervlakkigheid zou, geloof ik, door aanhaling van deze woorden reeds voldoende zijn gestaafd. Weet de schr. dan niet, dat bij ons, krachtens art. 115, b. Grondw. de wetten onschendbaar zijn? dat, afgescheiden van dat artikel, de heer Beelaarts van Blokland, weinige jaren geleden, in zijne dissertatie tot eene tegenovergestelde conclusie kwam? dat de Tocquevillehet beginsel in Amerika veroordeelde? dat, in theorie, vèr de meesten het beginsel afkeuren, en bijna niemand - ik meen alleen prof. Opzoomer - in art. 115 niet een bepaald verbod ziet om het beginsel hier te lande toe te passen? Zijn al de argumenten van die veelhoofdige tegenpartij omver te werpen met..... schelden? Is het mogelijk, dat de 'coryphaeën van de Gids' gaarne notitie nemen van zulk geschrijf? Bij zoo weinig blijk van wetenschappelijken ernst is discussie onvruchtbaar en onaangenaam. Ik ga over tot een volgend punt van het program.

5°. *Volkomene scheiding van kerk en staat*. (Noch gedwongen kerkgaan van militairen; noch opleiding tot christelijke deugden; noch subsidiën aan kerkgenootschappen, enz.) Het 1^{e} is reeds geschied. Het 2^{e} is al van zeer geringe beteekenis, als ik nml. den wensch als zoodanig mag opvatten, dat het bekende woordje 'Christelijke' in art. 23 der schoolwet zou behooren te worden geschrapt. Kan, nadat 15 jaren lang het karakter der openbare school door den talentvollen leider der anti-revolutionaire partij, bijna dagelijks, is veroordeeld, dat woordje nog een valsch uithangbord heeten, om de natie met de openbare school te verzoenen? Kan dus het schrappen van dat woordje nog langer een eisch zijn, ook van politieke moraliteit? Bedoelt de schr. er iets anders mede, dan vergeve hij mijne misvatting; want door geen enkel woord wordt zijne meening duidelijk gemaakt. Het derde punt verzuimt aan te wijzen, hoe die regeling zou kunnen geschieden. De bezoldiging der predikanten geschiedt niet vrijwillig, maar krachtens bezwarenden titel.

Wil de heer F. nu die verbindtenissen eenzijdig verbreken? Men krijgt hierop geen antwoord, ook met geen enkel woord. Hoe gedachtenwisseling te houden met iemand, die niet spreekt? De heer F. spreekt hier òf een wensch uit, die zóó radikaal is, dat ieder eerlijk gemoed er van gruwt, òf een van kolossaal banalen, ja bijna van naïven aard. Toch zal de heer F. er niets tegen hebben, dat ik liever op de laatste wijze zijn wensch uitleg.

In het artikel, dat speciaal aan de scheiding van Kerk en Staat is gewijd, wordt nog opgemerkt, dat in ons *Strafwetboek* gehandeld wordt, alsof de grondwet eene kindsche oude vrouw ware, die men maar laat praten, van wie men geene notitie neemt. En dit wordt dan betoogd door aanhaling en vlugtige behandeling van enkele artikelen uit den Code Pénal. - Verbeeld u, de Code Pénal had notitie moeten nemen van de grondwet van 1848! Vele artikelen bewijzen, dat zij de grondwet van 1848 hield voor eene kindsche oude vrouw! Die meening wordt zoo mooi gevonden, dat zij zelfs nog aan een ander wordt ontleend en aangehaald![1]

1 Ik kan hier, bij de scheiding van Kerk en Staat, de opmerking niet in de pen houden, dat m.i. verscheidene predikanten onlangs dat beginsel hebben uit het oog verloren bij den dood van den heer Thorbecke. Ik geloof, dat de verklaring onnoodig is, dat ik T's dood beschouw als een groot verlies voor ons land; maar het komt mij voor, dat, wanneer men enkele predikanten toelaat eene lofrede te houden in de kerk op een overleden staatsman, anderen evenzeer geregtigd zijn tot het houden van eene lofrede op zijn dood. Men moge deze opmerking kleingeestig achten, ik wijs daartegen op een antecedent uit onze geschiedenis, op den predikant Simonides, die, volgens Wagenaar (XIV, blz. 175), zich niet ontzag, openlijk op den kansel den moord, op de gebroeders de Wit gepleegd, te vergoëlijken. En het is genoeg bekend, dat dit waarlijk niet de eerste of eenige maal was, dat in onze geschiedenis predikanten zich in de kerk met staatszaken bemoeiden.
Zoo schijnt onlangs Ds. Koetsveld in den Haag, eene Preêk voornamelijk gerigt te hebben tegen de Internationale. Had die zoo teregt hooggeachte leeraar een ander gebouw daartoe uitgekozen en van zijn persoonlijken invloed gebruik gemaakt om, *als welmeenend staatsburger*, den werkman aan te sporen tot matigheid in wenschen en leven, tot verhoogde werkzaamheid en tot verkrijging van meerdere ligchaams en zielskracht, ik geloof, dat ieder den predikant zou hebben toegejuicht, die zelf reeds in meerdere opzigten toonde, dat ook buiten de kerk voor den godsdienstleeraar een wijd veld om nuttig te zijn, open ligt. De nimbus, die het predikantshoofd omringt, verdwijnt dan wel is waar, en zij; die geen anderen titel van aanzien hebben, zullen veel daarbij verliezen, maar het te stichten nut zal grooter worden, naarmate de predikant de ook als levensregel aan te nemen waarheid beaamt, dat één mensch in meerdere qualiteiten kan optreden (tot sunt personae quot qualitates), en zich daarbij liefst een Channing of anderen tot voorbeeld kiest. De balie neemt dit steeds in acht, waarom zou de kansel anders handelen?
De Internationale moge zelve niet goed weten, of zij meer een politiek (in engeren zin) dan wel een economisch ligchaam of verbond vormt; in geen geval is het eene *evangelische* alliantie, tot de al of niet aansluiting waaraan *op den kansel* behoort te worden medegewerkt. Principiis obsta!

6° *Verpligt onderwijs*. Een gewigtig beginsel, dat men niet ligt uitspreekt, zou men denken. Gekheid, niets dan muizennesten! Hoor maar! De schr. had gesproken over het wenschelijke, dat ieder kiezer goed degelijk lager onderwijs zou hebben genoten. Dr. van Vloten had daarop in de 'Levensbode' opgemerkt: 'de leeftijd, voor de lagere school bestemd, dunkt mij te jong, om er zich op die kiezerskundigheden toe te leggen. Wij zouden dus, in plaats van *lager*, liever *middelbaar* onderwijs geplaatst zien, en daaronder de hoogere burgerschool verstaan.'

De heer F. zegt nu: 'ik erken de gegrondheid van v. Vloten's opmerking, en heb geene bedenking tegen het vaststellen van een lateren leeftijd voor het kiezersexamen, dan waarop men gewoonlijk de lagere school verlaat. Mijns inziens zou echter het bezoeken der school, lagere of middelbare dan, althans tot en met het 14e levensjaar, verpligtend moeten zijn. Verpligt wensch ik het onderwijs, als het eenig bruikbare middel om schoolverzuim te keeren' -. Ziet gij nu wel, dat die questie zoo moeijelijk niet is? Wèl denkt gij onwillekeurig aan het stelsel van dwang, dat in ons land zoo impopulair is, en, naar ik hoop, nog lang blijven zal: wèl denkt gij aan die duizende huisgezinnen in den lande, op wier wekelijksch budget, dat reeds met zooveel moeite sluit, de jongens of meisjes van 10 of 12 jaren, eene niet onbelangrijke bijdrage leveren tot de inkomsten, en zoekt, en zoekt, en zoekt naar den moeijelijk te treffen toon, welke ook dien dissonant oplossen moet; maar hier wordt u geleerd, dat die dissonant niet bestaat.

Evenwel meester boven meester. In de jongste algemeene vergadering van het Schoolverbond, was de afdeeling Gouda moedeloos; zij zag geen kans het schoolverzuim te keeren. Zedelijke middelen hielpen niets. En geen wonder, zeide zij, de menschen waren wel verpligt hun kinderen te laten werken; anders hadden zij niet te eten. *Daarom*, zoo sprak zij, moest de staat hen *dwingen*. - Toen ik deze woorden las, in het uitvoerige verslag, dat de N. Rotterd. Courant van die vergade-

ring gaf, geloofde ik natuurlijk aan misverstand; maar geen twijfel aan de woorden van den spreker uit Gouda is meer mogelijk, nu, blijkens datzelfde verslag, de afdeeling Zwol die van Gouda toevoegde, dat zij zelve hare leer bestreden had, door de opmerking, dat de ouders dan niet te eten zouden hebben. Er stond in het verslag niet bij wie de spreker was, die voor Gouda het woord voerde; ik weet het ook op dit oogenblik nog niet; maar ik zou durven wedden, dat hij in Kampen geboren is.

Doch hoe men over de schoolpligtigheid denken moge, niemand zeker zal het houden voor een liberaal begrip. Iedere aanranding van de individuele vrijheid zal altijd blijven eene illiberale handeling, door de noodzakelijkheid of overgroote wenschelijkheid misschien te verdedigen, maar daarmede nooit in eene *liberale* te herscheppen. Ingenomenheid met het verpligt onderwijs kan dus nooit zijn kenschetsend geavanceerdliberaal of radikaal. Dit wordt dan ook bevestigd als men de personen nagaat, die van dat beginsel vóór- en tegenstanders zijn. Het is voor zeven achtste eene utiliteits-questie. Ieder zal het *dwang* noemen, maar niet iedereen zal het groote nut of de groote noodzakelijkheid van den maatregel toestemmen. Het is een echt Pruissische maatregel, even als de algemeene dienstpligt, en ik geloof niet, dat men den heer F. vleijen zou, als men geavanceerd liberale denkbeelden met echt Pruissische verwarde. Hij zou beweren hier ‘utilitatis causa’ van zijn beginsel ‘vrije ontwikkeling’ te zijn afgeweken. Ik beoordeel deze afwijking hier niet; ik constateer ze slechts, ten einde te doen uitkomen, dat hier, om welke reden dan ook, *tegen eigen beginselen* eene overtuiging wordt omhelsd, en dat die overtuiging dus niet kan bijdragen tot *karakterizering* van die beginselen.

7°. *Verbetering van het belastingstelsel*. In de ‘Vrije Gedachte’ komen alleen opmerkingen voor over de inkomstenbelasting; voor de overige belastingen wordt verwezen naar schr's vorig werk: ‘Democratie en Wetenschap,’ waarin werkelijk over dat punt vele behartigenswaardige wenken voorkomen, en welk onderwerp dáár, even als vèr het grootste gedeelte van dat werk, behandeld is met eene degelijkheid en ernst, die in het later verschenen tijdschrift maar al te dikwijls wordt gemist.

Maar de schr. beweert, dat uit het grondbegrip der democratie niet is af te leiden, welk belastingstelsel het beste is; dat

tusschen ‘belastingwezen’ en ‘democratie’ niet zulk een naauw verband bestaat. Deze meening is, dunkt mij, van twijfelachtige juistheid; ik zou meenen, dat eene inkomstenbelasting, als ‘impôt unique,’ desnoods met eene zelfstandige grondbelasting er naast, om de moeijelijkheden van de ineensmelting dier belastingen te voorkomen, een strenge eisch is van den demokratischen, dat is in de oogen van den schr. onzen *toekomstigen*, maar, naar mijn gevoelen, onzen *tegenwoordigen* regeeringsvorm. De eigen bekentenis van den schr. evenwel, dat hier niet naar het karakteristieke zijner beginselen moet worden gezocht, ontslaat mij van de noodzakelijkheid langer bij dit punt van het program stil te staan.

8°. *Afschaffing van alle onnatuurlijke voorregten van het kapitaal*. Had de schr. ons niet pas verzekerd, dat hij niets zou geven, wat op eene oplossing van het maatschappelijk vraagstuk gelijkt, - eene verzekering, aan welker juistheid gij straks niet meer twijfelen zult, - dan zou men hier geneigd worden zijne aandacht, zoo dit mogelijk ware, te verdubbelen. De schr. kent vijf onnatuurlijke voorregten van het kapitaal.

a. *Het regt van remplacering voor de militie*. Hiervan wordt de afschaffing, naar ik meen, door alle hoofdorganen der liberale partij gewenscht.

b. *Het kiesregt*. ‘Slechts op bekwaamheid mag dit gegrond zijn,’ zegt de schr. ‘Geldbezit heeft daarmeê weinig te maken.’ Dus toch wel iets? Reeds vroeger verwees ik, ten opzigte van het kiesregt, naar mijn opstel in de Gids; de heer F. zal dáár mijn antwoord op zijne stelling in den breede kunnen vernemen. Hier zij alleen opgemerkt, dat zeker niemand in die stelling iets radikaals zal vinden; integendeel, zonder memorie van toelichting, riekt zij vrij reactionnair.

c. *Geldboeten als straf*. Eene questie, die nooit agitatie tot pligt zal maken.

d. *Strafbepalingen op arbeiderscoalitiën*. Deze zijn reeds vervallen.

e. *Voordeelen in zake van belastingen*. De schr. zegt hier niets anders, dan dat de mindere standen, o.a. door de geheven registratie en hypotheekregten, meer gedrukt worden dan de hoogere, en wil ze dus afschaffen. Maar door wien worden die belastingen verdedigd? En daarmede zijn dan alle onnatuurlijke voorregten van het ka-

> pitaal afgeschaft! Gelukkige kapitalist! gij hadt misschien een greep in het erfregt verwacht, of een anderen geavanceerd liberalen maatregel, die de Plutocratie eens fiksch in het aangezigt sloeg, en het zijn vijf speldeprikjes; neen, nog niet eens, het kapitaal wordt in het geheel niet aangetast! Gaat de naïveteit van den schr. niet wat ver, als hij op de motieven van dit punt uit zijn program laat volgen, dat de staatkundige of legislatieve zijde der sociale kwestie 'hare *kleinste* zijde is'? Ik althans kan mij moeijelijk begrijpen, hoe eene Democratische Vereeniging, wil zij regt hebben van afzonderlijk bestaan, met die magtig bescheiden wenschen van den heer F. kan tevreden zijn.

9°. Het laatste punt van het program betreft niets meer of minder dan *Hervorming van het Indisch Bestuur*. Maar aangezien ik nog altijd - ik leg die bekentenis met schroom af - eene specialiteit ben in onbekendheid met dat land, zal de schr. mij toestaan hierover te zwijgen.

De heer F. zegt niet, of zijn vriend, wien hij immers door toezending van dit program, in een vertrouwelijk schrijven, een bewijs wilde geven dat de radikalen zeer goed weten wat zij willen, door de lezing van dien brief is overtuigd geworden van het onbillijke zijner beschuldiging. Ik acht dit onmogelijk. Ik zie in het program drieërlei eischen, of wenschen opgenomen: 1°. zulke, die al lang door ieder verstandig man zijn gedaan; afgezaagde wenschen, of 2°. zulke, die, evenmin nieuw, maar minder *algemeen* gedeeld, toch door de liberale partij voor vèr het grootste gedeelte zouden worden ingewilligd, of 3°. zoodanige, die nog niet voldoende zijn besproken, om reeds nu te kunnen zeggen, of zij door het meerendeel dier partij zijn gewild. Maar, en hierop komt alles aan, heb ik de grondbeginselen der liberale rigting hierboven goed begrepen, dan zou ik zeer gaarne door den heer F. zien aangewezen, welke zijner wenschen het liberale beginsel per se verbiedt in te willigen. Zoo lang dit niet geschiedt, houd ik mijne meening staande, dat de meerderheid der liberale partij uit zuiver practische, of juridische, of finantiele motieven misschien, dit of dat punt van het program zou verwerpen, - ik zelf heb getoond, dat ik niet alle meeningen deel - maar dat aan geene enkele gewenschte

wijziging, een beginsel ten grondslag ligt, dat door de liberale partij niet ten volle als het hare wordt erkend.

Het tijdschrift werd door mij in zijne beide hoofdtrekken veroordeeld. Ik zag daarin enkel misverstand en ‘don Quichottery’; toch begroet ik de verschijning hartelijk. Zie hier de reden. De schr. meent, dat de legislatieve zijde van de sociale questie verreweg de kleinste is; *dit* geloof ik niet; ik meen dat min of meer belangrijke wetten en staatsgrepen wel degelijk noodig zullen zijn, om de ontwikkeling van onzen regeeringsvorm, in democratieke rigting, op den duur te verzekeren, en de wetten in overeenstemming te brengen met wat er omgaat in de maatschappij. En nu acht ik het tijdschrift zeer geschikt *om denkkrachten te voorschijn te roepen, die tot de aanwijzing van de meest gepaste middelen het hare zullen kunnen bijdragen*. Na eenmaal mijn hart te hebben verligt met de aanmerkingen, die ik op den inhoud te maken had; na de ondeugden te hebben aangewezen, waarvan ik vurig wensch, in het belang der zaak die het voorstaat, dat de volgende afleveringen hoe langer hoe minder sporen zullen vertoonen[1], is het mij eene behoefte te zeggen, dat de algemeene geest van het tijdschrift is frisch en ontwikkelend. Die geest is waarlijk liberaal, voor zoo ver hij er op wijst, dat wij op de verkregen lauweren van 1848 niet mogen rusten, maar altijd en altijd vooruit moeten met eene nieuwe taak, een nieuw doel voor oogen. Zonder dat men in mannen als van Houten en Feringa nieuwe beginselen zou behoeven te zien of te vreezen, is hunne verschijning toe te juichen, omdat zij, krachtiger dan vele anderen, de waarheid gevoelen, dat het ‘dolce far niente’, ook na volbragten zwaren arbeid, in de politiek ongeoorloofd is. Zelf geven zij nog niets nieuws, maar zij wijzen met den vinger voorwaarts, om tot zoeken op te wekken. De theatrale houding, de majestueuse voorname toon, waarmede, na opheffing van dien wijsvinger, het ‘voorwaarts!’ wordt uitgeroepen, moge een oogenblik onze lachspieren opwekken; wij mogen er hen een oogenblik hard om vallen, dat zij, in toon en gebaren - zooals zij dan voor onzen geest staan - min of meer den indruk maken, alsof zij den dissonant in de maat-

1 Ik verheug er mij in te kunnen mededeelen, dat de derde, onder het drukken dezes, verschenen aflevering, hieromtrent zeer gunstig afsteekt bij de vorigen.

schappij meenen te hebben opgelost, of althans meer dan anderen daartoe te zullen bijdragen; het past niemand dáárom alleen de vingerwijzing te versmaden, die volle waarheid bevat. Ieder stuk, iedere bladzijde van ‘de vrije gedachte’ heeft als het ware hetzelfde motto als de code divin: ‘Excelsior!’ Daarom, en daarom alleen, acht ik het tijdschrift eene aanwinst voor onze politieke litteratuur. Mogt het allen, wier geest zich ontwikkelt op denzelfden breeden liberalen grondslag, tot spoorslag strekken, om *gezamenlijk* werkzaam te zijn aan de optrekking van het gebouw, waarvan onze groote Thorbecke zeker meer dan den eersten steen heeft gelegd.
-

Amsterdam, Julij 1872.

M^{r}. M.C.L. LOTSY.

Overdreven bedachtzaamheid.

A.F. Willink, De spaarbanken in Nederland. Amsterdam, P.N. Van Kampen. 1872.

Er zijn weinig oeconomische waarheden, die bij ons volk zoo diep zijn doorgedrongen als die van het nut der spaarbanken. In elken kring kan men, zonder de geringste vrees voor tegenspraak, deze instelling roemen en zelfs over haar declameeren zooveel men wil. De machtige invloed der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen heeft haar gepopulariseerd. Ik herinner mij van de lagere school, nevens eenige oeconomische ketterijen (zooals deze versletene, dat een volk bloeit wanneer de uitvoer den invoer, en kwijnt wanneer de invoer den uitvoer overtreft, hetgeen in zeker aardrijkskundig handboekje bij elk land conscientieus was opgegeven), de vaste overtuiging te hebben meêgedragen, dat de spaarbank een onfeilbaar middel is om rijk te worden. Soortgelijke overtuiging bezielt ongetwijfeld duizenden, wien het overigens volkomen aan gezonde oeconomische begrippen ontbreekt. Zeker twijfelt niemand van hen, die op onze wetgeving eenigen directen invloed uitoefenen, aan de ontzaglijke voordeelen van kapitaalvorming langs dezen weg voor de onbemiddelde klassen. Wie echter zou meenen, dat men zich dan ook haasten moest, om elk deugdzaam gebleken middel tot verbetering en vermenigvuldiging der spaarbanken toe te passen, zou buiten de aan ons volkskarakter eigen bedachtzaamheid rekenen. Ofschoon spaarzaamheid bij uitnemendheid onder onze nationale deugden wordt gerekend, steken de cijfers der in de spaarbanken hier te lande belegde kapitalen bij die van de ons omringende volken ongunstig af. Natuurlijk: want onze naburen overtreffen ons verre zoo door het aantal dezer banken als door haar goede en voor de

inbrengers gemakkelijke inrichting. Maar het voorbeeld van Engeland, België, Frankrijk en Duitschland te volgen, de postkantoren te belasten met het in bewaring nemen en terugbetalen van spaarpenningen der minvermogenden en den Staat met het beheer en de belegging dier gelden, wordt voor Nederland te gevaarlijk geacht. Het is bekend hoe een kundige specialiteit in deze, de heer Mr. G.A. Fokker, als lid der Tweede Kamer in Juni 1870 een vergeefsche poging aanwendde, om de Regeering bij de nieuwe postwet tot deze combinatie te machtigen. Het door hem voorgesteld amendement, door den Minister Van Bosse bestreden, werd met 46 tegen 23 stemmen verworpen. Een jaar later, in Mei 1871, kwam de zaak in de Tweede Kamer opnieuw ter sprake, en nu liet de Minister Blussé, die als lid der Kamer het amendement van den heer Fokker had helpen afstemmen, zich zeer gunstig over het beginsel der postspaarbanken uit. Zeer gaarne wenschte hij het crediet van den Staat te gebruiken ten dienste van die spaarbanken, die, naar hij geloofde, omgekeerd zeer bevorderlijk konden zijn aan het crediet van den Staat. Zijn eenig bezwaar was de moeilijkheid der organisatie. Het was niet moeilijk de ontvangst en teruggave der gelden te regelen, maar wel daarop een behoorlijke controôle te verzekeren, waartoe een groot ambtenaarspersoneel zou vereischt worden. Zoo sprak toen de Minister. Thans is weder een jaar verloopen; de Minister Blussé zal, wanneer deze regelen onder de oogen van het publiek komen, wel tot zijn voorgangers vergaderd zijn; maar of er iets gedaan is om de moeilijkheden der door dien Minister zoozeer gewenschte organisatie te overwinnen, is alleen hun bekend, die tot de bureaux van het Departement van Financiën toegang hebben. Openbaar geworden is er niets van. De Engelsche Minister Gladstone behoefde voor de voorbereiding van zijn in 1861 ingediend wetsontwerp op de *post-office-savings-banks*, toen een nieuwigheid, minder tijd dan hier te lande thans reeds aan de ‘studie’ der elders gegeven voorbeelden is ten koste gelegd.

Het is dus voor ieder, die met den gang onzer parlementaire werkzaamheden eenigszins bekend is, duidelijk dat het ‘gevaar’ van de invoering van postspaarbanken, zoo al dreigend, toch niet zeer nabij is. Desniettemin heeft de heer A.F. Willink het dienstig geoordeeld hun, die de staatszorg tot de spaarpenningen der minvermogenden wenschen uit te strekken, het ‘bezint eer gij begint’ nadrukkelijk toe te roepen. Een

in 1868 door hem geschreven opstel, met een voorrede en een naschrift vermeerderd, schildert de gevaren der staatsspaarbanken met levendige kleuren. Niet dat hij voor de nuttige werking daarvan in menig opzicht blind zou zijn. ‘Ook wij vinden het onovertrefbaar,’ schrijft hij, ‘1°. dat men op elke plaats bijkaus den ganschen dag gelden kan storten en terugvragen; 2° dat men door zijn bewijs van inschrijving niet aan eene enkele plaats gebonden is, maar daarmede het land kan doorreizen; 3° dat zoowel rente als kapitaal vast gewaarborgd zijn, tegen vermindering of verlies.’ Het is waar dat voortreffelijkheid n°. 3 vrij wel wordt te niet gedaan door het overige van zijn betoog, waarvan de onvoldoende waarborg, dien de. Staat naar zijn oordeel den inbrengers kan aanbieden, schering en inslag uitmaakt. Maar des te duidelijker is het, dat de heer Willink zonder *parti pris* heeft geschreven, naarmate hij al het goede dat hij in de door hem bestreden combinatie kan ontdekken, en zelfs meer dan dat, zorgvuldiger heeft opgesomd. Zijn bezwaren, zou men zeggen, moeten wel gewichtig zijn, dat hij ter wille van zooveel goeds daarover niet is kunnen heenstappen. Toch komen zij mij niet overwegend voor.

Een zeer gewone grief tegen de tusschenkomst van den Staat op dit gebied is deze, dat hij daardoor zijn eigenaardigen werkkring zou te buiten gaan. Zij wordt niet zelden vernomen uit den mond van personen, die althans voor het tegenwoorige volstrekt geen voorstanders zijn van den zuiveren rechtsstaat, en de staatszorg bijv. voor onderwijs en openbare werken veeleer zouden willen uitbreiden dan beperken. De heer Willink noemt haar niet uitdrukkelijk, maar oppert toch een bezwaar, dat er aan grenst. Mag de Staat, vraagt hij, zich wel ten behoeve van enkele (?) zijner burgers aan het gevaar van zulke groote verliezen blootstellen, ten koste van de gezamenlijke burgers, die den Staat uitmaken? En hij antwoordt: neen, wij schromen niet zulk eene bevoorrechting van den een boven den ander onbillijk te noemen. Dit is inderdaad een niet zeldzame klacht, zoodra het geldt iets te doen ten behoeve der onbemiddelde klassen, die, wel verre van slechts ‘enkelen’ te zijn, de overgroote meerderheid der bevolking uitmaken. Het komt echter bij niemand op, de staatszorg bijv. voor het hooger onderwijs op dezen grond te bestrijden, ofschoon de uitgaven voor dien tak van staatsdienst feitelijk uit-

sluitend aan de vermogende klassen ten goede komen. Het is dan ook een zeer ongelukkig motief. De Staat heeft te zorgen, dat hij met gelijke maat mete, en niet door zijn maatregelen de eene klasse der maatschappij bevoordeele ten koste van de andere, de producenten bijv. ten koste der consumenten. Maar wanneer hij zich slechts van dergelijke onbillijkheid onthoudt, behoeft hij niet angstvallig toe te zien, of wel alle burgers profijt zullen hebben van de uitgaven, die hij uit de opbrengst der belastingen bestrijdt. Dat het gevaar van door de postspaarbanken groote verliezen te lijden overigens niet zoo groot is als de heer Willink vreest, hoop ik straks nader aan te toonen.

Voor het overige is de vraag, of de Staat zich met het sparen van minvermogenden behoort te bemoeien, niet wel voor absolute beantwoording vatbaar. Gelijk bij meer dergelijke vragen, zal men hier verstandig handelen door de theorie omtrent het doel en de roeping van den Staat ter zijde te laten, en eenvoudig te vragen of de vrije werking der maatschappelijke krachten voldoende in de behoefte voorziet, dan wel of dat alleen door tusschenkomst van den Staat kan geschieden. Die vraag is eigenlijk geen vraag, en de heer Willink erkent dan ook dat wij, schoon onze volksaard niet wars van sparen is, ten deze nog bij vele landen van Europa ten achteren zijn. Inderdaad is het moeilijk te betwisten dat hetgeen op dit gebied is tot stand gebracht, hoe prijzenswaardig ook, ten eenenmale onvoldoende is. Volgens het vijfjarig overzicht der Nederlandsche spaarbanken, geleverd door den heer Mr. G.A. Fokker in het ‘Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje voor 1869’, bedroeg het aantal spaarbanken in 1865 in het geheel 182, zoodat 950 gemeenten met een bevolking van twee millioen zielen van het bezit eener spaarbank waren verstoken. Vijf zesden dier banken of 148 behoorden aan de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. De jaarlijksche opgaven dezer maatschappij wijzen, het is waar, een langzamen vooruitgang aan. In 1869 was het aantal harer spaarbanken tot 153 geklommen, in 1870 tot 158, in 1871 tot 167; onder dit laatste cijfer zijn er echter een twintigtal begrepen, die op gezag van vroegere berichten vermeld zijn, maar van wier werkzaamheden in 't geheel geen mededeeling was ingekomen: een verzuim, dat bij verscheidene dier banken ook reeds in het vorig jaar begaan was, en zoo al niet aan haar voortbe-

staan, dan toch aan haar bloei en aan den ijver harer bestuurders eenigszins doet twijfelen. De bestaande spaarbanken zijn voorts op zeer onregelmatige wijze over de verschillende provinciën verspreid. De verhouding tot de bevolking is het gunstigst in Groningen, het ongunstigst in Noordbrabant en Limburg; in laatstgemeld gewest vindt men slechts één enkele spaarbank, te Maastricht, terwijl de tegenwerking, die de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen bij de Roomsch-Katholieke geestelijheid ondervindt, de uitbreiding harer spaarbanken in de beide gewesten, die deze het meest behoeven, niet zeer waarschijnlijk maakt.

Vergelijkt men den toestand, gelijk die hier te lande in 1865 bestond, met dien in Engeland in 1861, dus voordat de postspaarbanken in werking waren getreden, dan verkrijgt men, wat het aantal banken betreft, voor Nederland gunstige resultaten. Engeland telde in het genoemde jaar een spaarbank op 43,000 zielen, Nederland een op 22,000. Maar zoowel het aantal deelhebbers als het bedrag der ingebrachte kapitalen is zeer ten onzen nadeele. In Engeland waren 40 deelhebeers op elke 100 zielen, hier te lande 21. In Engeland beliepen de kapitalen der spaarbanken 105 millioen gulden, op een bevolking van 29 millioen; in Nederland nog geen 3 millioen, op een bevolking van meer dan 3 millioen[1]. Over het geheel was dus de toestand in Engeland vrij wat gunstiger dan hier te lande; en toch was men ginds daarmede zoo weinig tevreden, dat men met geestdrift het denkbeeld van den Minister Gladstone omhelsde, om de zaak der spaarbanken door den Staat te doen aanvatten. De inrichting en de uitkomsten der *post-office-savings-banks* zijn aan de lezers van dit tijdschrift bekend uit het opstel van den heer Mr. L. De Hartog, in ‘De Gids’ voor November 1870, waarnaar ik meen te mogen verwijzen.

Van de spaarbanken werd dus hier te lande eenige jaren geleden betrekkelijk door een veel geringer aantal personen en voor een veel geringer bedrag gebruik gemaakt dan in Engeland vóor de invoering der wet van Gladstone. Ten deele kan men dit toeschrijven aan de talrijker en meer welvarende arbeidende klasse; maar men zou verkeerd doen door deze omstandigheid voor de eenige reden van het verschil te houden. Immers ook de inrichting van de meeste onzer spaarbanken

1 Mr. W.R. Boer, in ‘De Economist,’ 1868, blz. 655.

laat veel te wenschen over. In plaats van zooveel mogelijk ten allen tijde open te staan, in het bijzonder op de tijdstippen, waarop de loonen plegen te worden uitbetaald, om tot sparen uit te lokken, zijn zij in den regel weinige uren, veelal slechts één enkel uur 's weeks geopend voor het inbrengen van gelden. Met de terugbetaling der spaarpenningen pleegt het nog ongunstiger te zijn gesteld; vele banken gaan eerst na zekeren termijn hiertoe over. Tusschen de verschillende spaarbanken ontbreekt daarbij elk onderling verband: wie van woonplaats verandert, moet zijn geld opvragen, om het op de plaats zijner bestemming, indien deze althans een spaarbank bezit, weder in te brengen, voorzoover het hem niet onder het verhuizen door de vingers gegleden is. Een en ander is aan het veelvuldig sparen niet zeer bevorderlijk, terwijl integendeel groote faciliteiten voor de inbrengers noodig zouden zijn geweest, om het te kort komen aan haar verplichtingen door vele spaarbanken in 1830 en in 1848 geheel te doen vergeten. Op één punt onderscheiden zich onze spaarbanken gunstig van de Engelsche vóor 1861; het plegen van fraudes, dat daar veelvuldig voorkwam en tot telkens herhaalde wijzigingen der wetgeving leidde, is hier onbekend. Deze is de goede zijde van hetgeen, over het geheel genomen, althans in mijn oog een gebrek is. Onze spaarbanken verkeeren namelijk nog in vrij primitieven toestand: het zijn philanthropische instellingen, waarvan het bestuur door personen uit de vermogende klasse om niet wordt waargenomen. De bezoldigde beambten, met wier fraudes men in Engeland te kampen had, ontbreken hier geheel of grootendeels. Ten gevolge daarvan is echter een aanmerkelijke uitbreiding van het aantal spaarbanken evenmin te verwachten als een belangrijke vermeerdering van het aantal uren, gedurende welke zij voor inbreng en terugbetaling geopend zijn. Niet overal vindt men personen, genegen om belangloos een dergelijken lastpost waar te nemen; en van hen, die daartoe bereid zijn, kan men niet vergen dat zij aan de spaarbank een zoo groot deel van hun tijd ten offer brengen, als de belangen der sparenden zouden vereischen. In de groote steden zal men langzamerhand van zelf wel tot het aanstellen van bezoldigde beambten overgaan; maar dan zijn ook soortgelijke moeilijkheden betrekkelijk de aansprakelijkheid der bestuurders enz. te verwachten, als men in Engeland ondervonden heeft. Er komt nog iets bij. De bestuurders der spaarbanken mogen edele, voortreffelijke menschen zijn, zij blij-

ven menschen; en is nu de vrees wel ongegrond, dat zij zich in hun omgang met de inbrengers niet altijd zullen kunnen verheffen boven de gedachte, hoe grooten dienst zij dezen eigenlijk belangloos bezig zijn te bewijzen? De heer Willink acht het juist een groot voordeel, dat de inbrengers niet met ambtenaren maar met philanthropen te doen hebben. Ik moet op dat punt met hem in gevoelen verschillen, en geloof dat een werkman de spaarbank veel fierder en opgewekter zal verlaten wanneer hij zijn geld aan beambten, dan wanneer hij het aan heeren bestuurders in bewaring heeft gegeven. Dit kan intusschen een subjectieve meening zijn; maar de heer Willink kan er, dunkt mij, althans uit dit oogpunt, niets tegen hebben dat men de proef neme en op de grootere plaatsen de minvermogenden late kiezen tusschen de spaarbanken van den Staat en die van particulieren.

Maar ziedaar juist den vinger gelegd op een zijner grieven tegen de postspaarbanken: Alsof concurrentie tegen staatsalvermogen mogelijk was! Het bestaan der postspaarbanken heeft immers in Engeland met spoed gevoerd ‘tot eene onderdrukking of terugzetting der particuliere spaarbanken, die toch jaren lang zulke uitstekende diensten bewezen hebben!’ In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat het ondankbaar zou zijn een ouden trouwen dieuaar onverzorgd te laten, die jaren lang goede diensten bewezen heeft, maar dat men aan een instelling niet dezelfde deferentie verschuldigd is. Hoe men overigens hier van concurrentie, van staatsalvermogen, van onderdrukking van particulier initiatief kan spreken, is niet recht duidelijk. Is het dan niet *in confesso*, dat de tegenwoordige spaarbanken een philanthropische instelling zijn en geen industriëele onderneming? Voor de industrie zouden trouwens deze banken, met haar uiterst matige renten ter wille eener volmaakte soliditeit, met haar verbod van alle speculatie, een zeer ongeschikt terrein opleveren. Mij dunkt, voor de bestuurders der bestaande spaarbanken kan er geen beter tijding zijn dan deze, dat de Staat bereid is hen, zoo zij het verkiezen, van hun moeitevollen arbeid te ontheffen, door veel beter dan zij het vermogen voor de belangen der onbemiddelden te zorgen. Immers de philanthropie zoekt niet zich zelf maar het heil van den medemensch. Meenen overigens de bestuurders der particuliere banken, dat zij een meer solide of om andere redenen voortreffelijker geldbelegging aanbieden dan de staatsspaarbank, zoo

kunnen en zullen zij hun nuttigen arbeid voortzetten; en indien de arbeidende klassen van hun gevoelen zijn, zullen zij door de ‘concurrentie’ van den Staat hun omzet niet zien verminderen.

De gewone argumenten tegen de tusschenkomst van den Staat verliezen hier derhalve haar kracht. Van onderdrukking der particuliere industrie is geen sprake, en de Staat moet actief optreden, wijl de vrije werking der maatschappelijke krachten onvermogend is om in de bestaande behoefte te voorzien. Is dit bewezen, dan volge men onbeschroomd het voorbeeld van naburige landen, en behelpe zich niet met palliatieven, zooals kostelooze verkrijgbaarstelling van postwissels, vrijstelling der spaarbanken van zegel- en registratierechten en van briefport. Dergelijke maatregelen zijn op zichzelf voortreffelijk; maar een afdoende verbetering in den niet zeer gunstigen toestand kan daardoor niet worden verkregen.

Zal echter de vermeerdering van het aantal gelegenheden om te sparen en de verbetering harer inrichting, die het gevolg zal zijn van de tusschenkomst van den Staat, niet verkregen worden ten koste van de zekerheid der inbrengers? Is het niet te vreezen, dat de Staat in tijden van crisis zal terugdeinzen voor de groote opofferingen die de geregelde en integrale terugbetaling van millioenen zal vereischen? Zal hij niet bezwijken voor de verzoeking, om de termijnen voor de terugvordering te verlengen of in plaats van met geld met fondsen te betalen? Mag het geld, dat veelal met de edelste volharding is bijeengebracht, eenig gevaar loopen?

Het gewicht dezer vragen is niet te ontkennen. Men mag zich er niet van afmaken met de opmerking dat de auteur, die ze stelt, op één en dezelfde bladzijde de meest uiteenloopende standpunten inneemt, door eerst, handhaver van het staatsbelang, de postspaarbanken af te keuren als een onbillijke bevoorrechting van den een boven den ander, waardoor men voor den Staat een vlottende schuld schept, die als een zwaard van Damocles boven het hoofd van elken Minister van Financiën zal blijven hangen; en daarna, vol belangstelling in het lot der ‘mindere standen,’ te beweren dat ‘die zoogenaamde voordeelen’, ten slotte moeten uitloopen op misrekening en teleurstelling. Men kan niet volstaan met de vooringenomenheid te releveeren, die de postspaarbanken in Engeland een inrichting noemt, ‘aldaar sedert enkele jaren in werking getreden, maar die nog niet de minste vuurproef heeft doorstaan,’ om zich

een weinig verder zegevierend te beroepen op ‘de vuurproef, die de spaarbank voor de stad Amsterdam in het moeilijke jaar 1870 glansrijk heeft doorstaan,’ alsof dat jaar in Engeland *niet* moeilijk geweest was. Men behoort ernstig te onderzoeken, of de spaarpenningen der minvermogenden inderdaad in tijden van crisis in de handen van den Staat minder veilig zijn, dan in die van particulieren.

Begint men dit onderzoek op het gebied der geschiedenis, dan zou men zich reeds dadelijk geneigd gevoelen om aan de zekerheid der staatsspaarbanken de voorkeur te schenken. Hoe hebben zich de particuliere spaarbanken hier te lande in moeilijke oogenblikken gehouden? De heer Mr. G.A. Fokker zal het ons mededeelen. ‘De jaren 1830 en 1848 waren voor vele onzer spaarbanken noodlottig, ten gevolge der plotselinge en aanzienlijke daling der effecten, waarin de gelden, aan de spaarbanken toevertrouwd, bijna uitsluitend waren belegd..... En ofschoon zich velen staande hielden, *hetzij door korting op het teruggevraagde, in evenredigheid van den koers der effecten, hetzij door uitstel of door schorsing van betaling*[1], zoo moesten de spaarbanken te Alkmaar, Amsterdam, Breda, Delft, Deventer, Doesburg, Dokkum, Hoogezand, Koog en Zaandijk, Middelharnis, Schoonhoven en Zwartsluis in 1830, - te Enschedé, Harderwijk en Maastricht in 1830 en 1848, - en die te Bodegraven, Eierland en Rauwerd in laatstgemeld jaar worden ontbonden; die te 's Hage, Leiden, Middelburg en anderen verkeerden in beide genoemde jaren - en die te 's Bosch, Brielle, Doesburg, Groningen, Hoogezand, Midwoud, Veur, Wildervank en Zwolle in 1848, in groote moeilijkheden, ten gevolge waarvan ook nog in 1849 en 1850 die te Brielle, Midwoud en Veur hebben moeten opgeheven worden. Te Zwolle is gedurende 1848 de terugbetaling moeten geschorst worden. Te Groningen heeft men in dat jaar de aanneming van inleggelden gestaakt. Te 's Bosch heeft men van 4 tot 20 pCt., te 's Hage van 2 tot 24 pCt., te Middelburg van 9½ tot 32½ pCt. op den teruggevraagden inleg gekort. Te Leiden is in 1830 door particuliere liefdadigheid voorzien geworden in de verliezen, welke de deelhebbers op de opgevraagde sommen hadden moeten lijden’[2].

1 Ik onderschrap.
2 Mr. G.A. Fokker, ‘Het spaarbankwezen in Europa, in 't bijzonder met het oog op Nederland’. Middelburg, 1853. Blz. 41.

Men ziet het: in moeilijke tijden was er een ware *razzia* onder de particuliere spaarbanken. En die zich nog staande hielden, ze moesten de toevlucht nemen tot hetgeen de heer Willink zoo streng afkeurt - waar het den Staat geldt, tot het uitstellen der terugbetaling of wel tot het betalen met fondsen of met de waarde daarvan, volgens den koers van den dag berekend.

Daarentegen leert de ondervinding in die landen, waar de Staat zich het sparen der minvermogenden heeft aangetrokken, dat de vrees voor *a run on the bank* in tijden van gevaar zeer overdreven is. De Engelsche postspaarbanken zijn reeds meer dan één crisis met glans te boven gekomen. De Belgische *Caisse Générale* heeft de jaren 1866 en 1870 doorstaan. De Parijsche spaarbank is zelfs door de politieke en sociale stormen van 1870 en 1871 niet ontworteld....

Of zou het, gesteld dat ik een pleidooi leverde, een onvoorzichtigheid zijn de Parijsche spaarbanken te noemen? Is niet juist hetgeen daarmede in 1848 gebeurd is, het groote argument van hen, die de bemoeiing van den Staat met het sparen als gevaarlijk verwerpen? Het groote argument mag het zijn, maar een afdoend argument is het niet. Het provisioneel Gouvernement der Fransche republiek werd in Februari en Maart 1848 bestormd door deelhebbers in de spaarbanken, die hun inleg kwamen opvragen. Te vergeefs beproefde het den aandrang te keeren door een hoogdravende proclamatie en door verhooging van den interest van 4 op 5 pCt. Het baatte niet, en men zag zich weldra genoodzaakt om de terugbetaling van sommen boven de 100 francs te schorsen, tevens de conversie van het meerdere aanbiedende, voor de helft in schatkistbiljetten op 4 en 6 maanden, voor de helft in 5 pCt. rente tegen pari: welk aanbod niet veel beter dan een bankroet was, daar de schatkistbiljetten tegen 30 à 40 pCt. verlies werden verhandeld, en de 5 pCt. rente op 70 stond. Om de ellende van hen, die het meest door de schorsing van betaling leden, eenigszins te lenigen, werd een som van 100,000 francs besteed. In Juli maakte de Constitueerende Vergadering de conversie van alle inlagen boven 80 francs verplichtend, tegen den koers van 80 pCt. voor de 5 pCt. inschrijving, welke koers echter te hoog was en den deelhebbers nieuwe verliezen veroorzaakte, die eerst later door uitkeering eener schadeloosstelling zooveel mogelijk werden vergoed[1].

1 Mr. G.A. Fokker, ‘Het spaarbankwezen,’ blz. 23-25.

Ziedaar de feiten. Welke moraal valt nu hieruit af te leiden? Dat de Fransche Regeering lichtvaardig met de penningen der minvermogenden heeft gehandeld? Niemand zal dit beweren. Het Gouvernement van 1848 heeft gedaan wat het kon, maar het was tegen de heerschende paniek niet opgewassen. Is dit een reden waarom een dergelijke paniek, die, het is waar, toch ook denkbaar is in landen, minder dan Frankrijk aan periodieke om wentelingen onderhevig, de administratiën der daar gevestigde spaarbanken insgelijks moet overstelpen? Om die vraag te beantwoorden, lette men slechts op hetgeen de heer Willink over het in Frankrijk gebeurde schrijft. ‘Maar men achtte daar, helaas! het gevaar der vlottende schuld van de spaarbanken, steeds op korten termijn opeischbaar, zeer licht en bij de beraadslagingen over verandering der wetten op de spaarbanken werd herhaaldelijk door de meest uitstekende en verlichte mannen van dat groote Rijk verklaard: *nous ne croyons pas que des demandes simultanées et nombreuses puissent jamais donner de l'embarras au gouvernement*, en - men nam geene voorzorgen.’ Inderdaad, dat was de fout. Men had het gevaar niet gezien en dus ook niets gedaan om het te voorkomen. Men had verzuimd de spaarbank sterk te maken tegen dagen van tegenspoed, of maatregelen te nemen tegen het misbruiken der instelling tot het behalen van winst, een misbruik, voor de bank in moeilijke tijden hoogst verderfelijk. Door de verkregen ondervinding werd men echter in Frankrijk althans op dit punt wijs. Dat is gebleken uit de merkwaardige wijze, waarop de Parijsche spaarbank in 1870 en 1871 niet alleen uit het beleg, maar zelfs uit de heerschappij der Commune ongedeerd is te voorschijn gekomen. Het voornaamste middel hiertoe is geweest de machtiging van het bestuur der spaarbank door de Regeering, om op elke opvraag 50 francs in comptanten te betalen en het overige in schatkistbiljetten; welke machtiging, het eerst in September 1870 gegeven, sedert van maand tot maand werd vernieuwd, met het gelukkig gevolg dat iedere paniek achterwege en het vertrouwen der inbrengers ongeschokt bleef. Volgens den heer A. De Malarce, die aan dit onderwerp in de ‘Revue des Deux Mondes’ van 15 Juni 1872 een belangrijk artikel heeft gewijd, zou dit middel nog beter hebben gewerkt indien van den aanvang af een algemeene autorisatie was verleend, in plaats van de nooit volkomen zekere maandelijksche hernieuwing. Ten einde het vertrouwen van het publiek in moeilijke

oogenblikken te behouden, wenscht hij bij de wet te bepalen dat de Staat, in geval van overmacht, geconstateerd door het uitvoerend gezag op advies eener algemeene commissie voor de Fransche spaarbanken, de bevoegdheid zal hebben om den opvragers hun geld terug te geven bij gedeeltelijke sommen van bijv. 50 francs in geld, elke veertien dagen. Werkelijk schijnt tegen zoodanige bepaling, waarvan de inleggers vooraf kunnen kennis nemen, weinig bezwaar te bestaan: althans geen bezwaar, dat tegen het ontzaglijk voordeel opweegt, in de handhaving van het crediet der spaarbanken gelegen.

Hoofdzaak is echter, dat men met nauwlettende zorg wake voor de soliditeit van het Rijks-spaarbankwezen in gewone tijden; is deze voorwaarde vervuld, dan zal men zich in tijden van crisis niet ongerust behoeven te maken. Daartoe zal het in de eerste plaats dienstig zijn, de spaarbankgelden tot een afzonderlijk fonds te vormen met een zelfstandige administratie in den trant van die van pensioen- en domeinfonds, door een raad van toezicht ter zijde gestaan en gecontroleerd. Zal men daarom zoo ver behooren te gaan als de heer Van Voorthuysen in de zitting der Tweede Kamer van 14 Juni 1870 en de heer Mr. Baert in ‘De Economist’ voor Maart 1872, en wèl de posterijen tot het ontvangen en uitbetalen van gelden beschikbaar stellen, maar den Staat van het beheer en de belegging der gelden en van elke verantwoordelijkheid ontheffen? Ik betwijfel het[1]. Immers het hoofdmotief, waarom Mr. Baert de financiëele verantwoordelijkheid van den Staat voor de handelingen der door hem gewenschte centrale spaarbank bedenkelijk acht, het motief waarop zijn geheele destructieve betoog steunt, komt mij voor volkomen onbewezen te zijn. De Staat, dus meent deze schrijver, kan de spaarbankgelden moeilijk anders dan in staatsschuld beleggen; daardoor wordt in tijd van rust

1 In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat Mr. Baert in het bedoelde artikel ten onrechte den Minister Van Bosse als zijn bondgenoot oproept. Wel sprak deze bij de behandeling van het amendement Fokker op de postwet eenige zinsneden die, op zich zelf beschouwd, zouden doen denken dat ook hij een regeling wenschte, waarbij de Staat van elke aansprakelijkheid bevrijd zou zijn; maar toch stond hem in dit opzicht geen andere regeling dan de in Engeland en elders bestaande voor den geest, zooals blijkt uit de volgende woorden: ‘Ik zeide zoo even, dat de postambtenaren in ieder geval niet anders kunnen optreden dan als de trechter, door welken de belanghebbenden zich in verband stellen met het hoofdbestuur. Zoo is het althans geregeld in Engeland en België en naar ik meen ook in Frankrijk.’ (Bijblad, 1869/70, blz. 1740.)

de koers der staatsschuld onnatuurlijk opgedreven, terwijl het saldo der rekeninghouders een vlottende schuld wordt van onbekend bedrag en van zeer gevaarlijken aard. Maar waarom kan de Staat de spaarpenningen, behalve in certificaten der Nederlandsche schuld, niet beleggen in schuldbrieven van provinciën en gemeenten, in hypotheken, in pandbrieven van solide Nederlandsche hypotheekbanken? Vooral de laatste wijze van belegging verdient aanbeveling, daar de ondervinding geleerd heeft dat pandbrieven van hypotheekbanken in onrustige tijden aan veel minder fluctuatie onderhevig zijn dan eenige andere papieren. Houdt men daarbij steeds een zeker deel der ontvangen gelden beschikbaar, hetzij door het in 't geheel niet te beleggen, hetzij door het in prolongatie op korten termijn uit te geven, dan zal men, indien het spaarbankwezen overigens op goede grondslagen steunt, zelfs de hevigste politieke beroering met gerustheid kunnen afwachten. Over *eenige* nieuw ingebrachte gelden zal men altijd kunnen beschikken; zelfs in den ergsten tijd der Commune, deelt ons de heer De Malarce in zijn straks vermeld artikel mede, hield het storten van geld in de spaarbank niet geheel op. Men vermijde daarbij de fout, in België begaan, waar bepaald is, dat elke vijf jaar een deel van het reservefonds als dividend onder de inbrengers, die minstens een jaar te boek staan, kan verdeeld worden. De spaarbanken mogen geen middel zijn om winst te behalen, en het is van oneindig meer belang, dat haar soliditeit door een aanzienlijk reservefonds boven alle bedenking verheven zij, dan dat aan de sparenden, als waren zij aandeelhouders eener vennootschap, dividenden worden uitgekeerd.

De Staat kan de spaarbankgelden dus zeer wel in andere waarden dan in staatsschuld beleggen; en met dezen grondslag van het betoog van den heer Baert vervallen de meeste zijner bezwaren. Tegen zijn plan eener centrale spaarbank, voor wier handelingen de Staat niet verantwoordelijk zou zijn, bestaat daarentegen een bezwaar, reeds door den heer Fokker en door den geachten redacteur van ‘De Economist’ aangevoerd, dat mij voorkomt onwederlegbaar te zijn. Buiten de leden van het bestuur zal niemand voor de in bewaring gegeven gelden aansprakelijk zijn, en het publiek zal dus in de centrale spaarbank in gewone tijden weinig, in tijden van politieke of sociale agitatie in 't geheel geen vertrouwen stellen. Dit bezwaar klemt te meer omdat de heer Baert, overigens zeer terecht, de be-

stuurders tot bezoldigde ambtenaren wil maken, zoodat zij in den regel geen mannen van fortuin zullen zijn. Hen cautie te laten stellen is een onvoldoend palliatief, en den raad van toezicht met financiëele aansprakelijkheid te bezwaren zou niet billijk zijn en het lidmaatschap van dien raad zeer weinig begeerlijk maken. Men keert op deze wijze tot de moeilijkheden terug, waartegen men in Engeland vóor de oprichting der *post-office-savings-banks* vruchteloos nu het eene, dan het andere middel heeft beproefd.

De soliditeit der Rijks-spaarbank moet boven alle bedenking verheven zijn. Daartoe komt mij een geringe, onveranderlijke rente noodzakelijk voor. Die personen, die een eenigszins aanzienlijke rente van hun geld willen trekken, zijn voor de spaarbank zeer ongewenschte bezoekers. De klasse, voor wie zij bestemd is, behoeft zekerheid dat haar geld volkomen veilig bewaard wordt; de rente is geheel bijzaak. Zoo laag worde de rente gesteld, dat het bij niemand kan opkomen om de spaarbank voor eigenlijke geldbelegging te gebruiken, 2½ pCt. bij voorbeeld. Men zal dan geen behoefte gevoelen aan het middel dat de heer Baert aangeeft om de speculatie te weren, namelijk dat de rente steeds ½ pCt. beneden het wissel-disconto blijve; want het disconto was in de laatste jaren gemiddeld 4 pCt. Ter wille der vaste rente kan ik mij ook met het gevoelen van den heer De Bruyn Kops, dat beleening en prolongatie het voornaamste middel van belegging der gelden moet zijn, niet vereenigen; want daarvan zou een veranderlijke rente het natuurlijk gevolg zijn. Een veranderlijke rente haalt niet alleen aan de administratie groote moeilijkheden op den hals, maar kan, wat men ook zeggen moge, in sommige tijden de spaarbank tot een geschikt middel van speculatie maken, hetgeen hoogst gevaarlijk is. Daarom verplichte men den Staat ook niet om voor den inlegger, die het verlangt, kosteloos schuldbrieven aan te koopen. Ook dit kan in tijd van crisis tot speculatie leiden; wanneer bij voorbeeld bepaald is, dat elke maand of elke veertien dagen niet meer dan een zekere som op elken inleg zal worden uitbetaald, dan zouden de inleggers die bepaling kunnen ontduiken door de belegging van hun geld in fondsen te vorderen en die fondsen ter beurze te verkoopen.

Onze particuliere spaarbanken zijn, naar het schijnt, op weg om door te hooge renten andere personen uit te lokken dan

hen, voor wie ze bestemd zijn. De heer Fokker kon in zijn overzicht over 1860 tot 1865 nog constateeren, dat de interest bij meest al onze spaarbanken sedert de laatste 20 jaren verlaagd was, zoodat van de 114 aan de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen behoorende banken nog slechts 14 een interest van 4 pCt. toekenden, de overigen allen minder. Tegenwoordig merkt men juist het tegenovergestelde verschijnsel op. De eene bank voor, de andere na, verhoogt haar interest. Volgens het ‘Jaarboek’ der genoemde maatschappij over 1870/71 had het hoofdbestuur mededeeling ontvangen van 147 spaarbanken, en daarvan waren er niet minder dan 51, die 4 of zelfs meer pCt. rente uitkeerden. En dat aantal is sedert die opgaven ongetwijfeld nog toegenomen; zoo berichtten de dagbladen nog niet lang geleden, dat de spaarbank te Leeuwarden, een der belangrijkste van ons land, haar interest van 3 op 4 pCt. had gebracht. Deze strekking is met het oog op de soliditeit der spaarbanken zeer te betreuren. Hoe hooger de rente hoe grooter het aantal deelnemers buiten de klasse voor welke de spaarbanken eigenaardig bestemd zijn. In gewone tijden bespeurt men hiervan de nadeelen niet. Integendeel, het groote publiek laat zich verblinden door de toeneming van het gemiddeld te-goed der deelhebbers, en meent hierin een gunstig verschijnsel te ontwaren. Maar zoodra de een of andere gebeurtenis de fondsen merkelijk doet dalen, haasten zich die inleggers, wien het meer om geld beleggen dan om sparen te doen is, om hun geld terug te vragen, daar zij door aankoop van staatspapieren voordeel kunnen behalen. Een dergelijke aandrang, waarbij het juist de aanzienlijkste der in bewaring gegeven sommen geldt, is voor de bank zeer gevaarlijk; en daarom kan men, natuurlijk tot zekere hoogte, aannemen dat een spaarbank meer bloeit, naarmate het aantal deelhebbers grooter en hun gemiddeld *boni* geringer is; want des te meer kans is er, dat zij uitsluitend gebruikt wordt door die klassen der maatschappij, voor wie het bijeenbrengen van eenig kapitaal het moeilijkst is.

Hoe zeer de hoegrootheid der ingebrachte sommen toeneemt met de verhooging der rente, zal waarschijnlijk uit iedere statistiek kunnen blijken. Ik heb er de proef van genomen op die van het reeds genoemd ‘Jaarboek’ der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen over 1870/71. Volgens de daarin medegedeelde cijfers heb ik berekend, hoeveel de gemiddelde in-

breng van elk deelhebber gedurende het laatst afgesloten boekjaar bedroeg in die banken, waar de interest op 3 pCt., en in die, waar hij op 4 of op 5 pCt. bepaald was. (Beneden de 3 pCt. was hij nergens; die banken, waar hij 3½ of 3⅗ pCt. bedroeg, heb ik ter wille der zuiverheid van het resultaat niet medegerekend.) De uitkomst mijner berekening was, dat in de eerstgenoemde banken de gemiddelde inbreng ƒ 29.46[5] was, terwijl hij in de laatstgenoemde tot ƒ 57.05, of bijna tot het dubbele, klom. Mij dunkt, dat deze niet onbelangrijke verhouding tot bevestiging strekt van de stelling: hoe hooger rente, des te hooger inleg, des te meer afwijking der bank van haar bestemming.

Behalve door lage rente zal de soliditeit der Rijks-spaarbank dan ook zeer bevorderd worden door een niet te hoog maximum voor den inbreng van elk individu, gepaard aan een maximum, waartoe de in bewaring gegeven sommen met den interest kunnen oploopen. Mr. Fokker stelt in ‘De Economist’ voor April 1872 voor, dat de inbreng tot ƒ 1000 als maximum zal worden beperkt en dat deze som door bijschrijving van interest tot ƒ 1200 zal kunnen klinmen, doch dat daarna geen interest meer zal worden toegerekend. Neemt men in aanmerking dat in Engeland, waar het loon der arbeidende klasse zooveel hooger is dan hier, deze sommen op 150 £ en op 200 £ bepaald zijn (1800 en 2400 gld.), dan zal men de maxima, door den heer Fokker wenschelijk geoordeeld, nog eer te hoog dan te laag achten. Ook een bepaling, dat de interest voor sommen boven zeker bedrag afdaalt, verdient aanbeveling. Zij, die reeds een zeker kapitaal bezitten, kunnen dit buiten de spaarbank goed en solide beleggen: de spaarbank is alleen voor primitieve kapitaalvorming bestemd.

Eindelijk schijnt het mij toe, dat aan het beginsel van onmiddellijke terugbetaling, op de eerste aanvraag, der in bewaring gegeven gelden streng moet worden vastgehouden, behoudens den straks genoemden maatregel van gedeeltelijke teruggave in termijnen bij zeer buitengewone omstandigheden. Den bewaargever alsdan eerst na termijn van opvraging te betalen. of hem de handen met papier in plaats van met baar geld te vullen, schijnt aan het noodzakelijk algemeen vertrouwen op de bank weinig bevorderlijk. In België heeft men er anders over gedacht en voor de teruggaaf van 500 francs een termijn van 14 dagen, voor die van 3000 francs een half jaar toegestaan.

Intusschen is de Belgische *Caisse générale d'épargne* niet zuiver hetgeen wij onder een spaarbank plegen te verstaan; in sommige opzichten schijnt zij meer als een deposito-bank te werken. Dit karakter nu zou ik, om het gevaar van veelvuldige opvraging bij aanzienlijke daling der fondsen, aan een eventuëele Nederlandsche Rijks-spaarbank ongaarne zien toegekend.

Op de aangegeven wijze ingericht, van alle mogelijke waarborgen voor een volmaakte soliditeit voorzien, zullen de Staatsspaarbanken een ruim zoo veilige bewaarplaats voor de spaarpenningen der minvermogenden opleveren als de particuliere. Gene hebben, daar waar zij bestaan, op een enkele uitzondering na, ten allen tijde haar verplichtingen kunnen nakomen; en die eene uitzondering is het gevolg geweest van de lichtvaardigheid, waarmede men georganiseerd had zonder eenigszins op moeilijke tijden te rekenen. Deze zijn, hier te lande, op meer dan één moeilijk oogenblik te kort geschoten, en de richting waarin zij zich bewegen duidt aan, dat vele van haar aan nieuwe stormen geen weerstand zullen kunnen bieden. Is dan niet voor den Staat de tijd gekomen om zich dit volksbelang aan te trekken, niet alleen om den kleinen man de gelegenheid tot belegging zijner spaarpenningen aan te bieden in honderden gemeenten, waar zij hem thans ontbreekt, maar ook om hem de thans op vele plaatsen ontbrekende zekerheid te schenken dat, wat ook gebeure, zijn geld veilig is?

Zullen nu de particuliere spaarbanken in de Staats-spaarbank worden opgelost? Voor zoover zij een kleinen werkkring hebben en een beperkt vertrouwen genieten, vermoedelijk wel, en daar reeds de oplossing zelf een bewijs zal zijn, dat de postspaarbank beter in de behoefte voorziet, zoo zal men zich daarover slechts hebben te verheugen. De meer aanzienlijke spaarbanken daarentegen zullen blijven bestaan, en, hetzij wegens het bijzonder vertrouwen, dat zij om de personen van haar bestuurders genieten, hetzij wegens de bijzondere voorwaarden, die zij den inleggers aanbieden, nuttig blijven werken. Niet onwaarschijnlijk is het dat zij, den ontwikkelingsgang volgende dien zij in de laatste jaren hebben gehad, van lieverlede een soort van deposito-banken zullen worden, en een eenigszins meer bemiddeld publiek zullen lokken dan de postspaarbanken; met het oog daarop zullen zij dan ook wel niet in gebreke blijven, haar statuten te wijzigen. Een terrein,

waarop de particuliere spaarbanken zich wellicht met goed gevolg zullen kunnen bewegen, is dat der coöperatie. Haar vereeniging met voorschot-banken in den geest van die van Schulze-Delitzsch schijnt in vele gevallen aanbeveling te verdienen, daar de voorschot-bank hierdoor het benoodigd kapitaal, de spaarbank een geschikt middel van geldbelegging erlangt[1].

Een laatste vraag, die in de brochure van den heer Willink wordt behandeld, is deze, of de bloei der particuliere spaarbanken door een wettelijke regeling kan worden bevorderd. De heer Willink meent van ja, en wil een zeer strenge wet, die voor de oprichting van elke spaarbank goedkeuring harer statuten door de Regeering zou voorschrijven; ja zelfs zouden die statuten zooveel mogelijk met elkander in overeenstemming moeten gebracht worden. Voorts zouden reservefonds, bestuur, toezicht (met den burgemeester als regeerings-commissaris aan het hoofd), wijze van belegging, maximum van rente, maximum van stortingen en rekeningen van elken inbrenger bij de wet moeten worden geregeld. Een dergelijke wet zou mij in elk geval hoogst verderfelijk voorkomen. Zij zou een noodlottigen dwang stellen in de plaats van vrije ontwikkeling, en het aantal spaarbanken hoogstwaarschijnlijk met snelheid doen afnemen. Althans de ondervinding in Engeland heeft dit geleerd; sedert men daar in 1863 de particuliere spaarbanken onder een streng toezicht van de commissie voor de nationale schuld heeft gebracht, is haar aantal belangrijk verminderd. Ten deele moge dit een gevolg zijn van de snelle ontwikkeling der post-spaarbanken: het is toch ook duidelijk dat zij, die tijd en moeite voor het belang der minvermogenden over hebben, zeer licht zullen worden afgeschrikt wanneer zij geen stap kunnen verzetten zonder den leiband van den Staat te gevoelen. Bovendien zou de Staat, door in den geest van den heer Willink te handelen, feitelijk de soliditeit van instellingen waarborgen die hij, ten spijt van het strengste toezicht, nooit voldoende kan beoordeelen. Het publiek zou aan de onder staatsvoogdij staande spaarbanken hetzelfde crediet toekennen als aan den Staat zelf, en eventuëele teleurstellingen aan dezen wijten, tot groot gevaar voor de maatschappelijke orde.

1 Vgl. Mr. H. Goeman Borgesius, ‘Schulze-Delitzsch en zijne crediet-vercenigingen.’ Arnhem, 1872. Blz. 39 vlgg.

En er zijn zoo oneindig veel wegen, waarlangs men ook het strengste staatstoezicht kan ontgaan, dat geen wettelijke bepalingen vermogend zouden blijken om alle teleurstellingen te voorkomen.

Het eenige wat de Staat in het belang der particuliere spaarbanken doen kan - buiten het verleenen van faciliteiten, vrijdom van briefport als anderszins - is haar verplichten tot openbaarmaking van haar statuten, haar balans, haar reservefonds, enz. Een dergelijke verplichting kan haar nut hebben, omdat nog niet alle spaarbankbesturen in ons land van het nut der openbaarheid evenzeer doordrongen zijn, gelijk reeds blijkt uit de onmogelijkheid, om volledige statistieke opgaven te verkrijgen. Door openbaarheid voor te schrijven, leert men het publiek uit eigen oogen zien, en ontwent men het om te steunen op de ‘vaderlijke’ zorg van den Staat. Of hiertoe intusschen een wet wordt vereischt, is de vraag; wellicht kan men reeds volstaan met de goedkeuring der statuten, voor alle vereenigingen die als rechtspersonen willen optreden gevorderd, niet te verleenen tenzij daarin voldoende voor openbaarheid gezorgd wordt. Maar de Staat onthoude zich van elke belemmering van de vrije werking der maatschappelijke krachten. Blijken die krachten onvoldoende, gelijk hier het geval is, zoo kan het zijn plicht zijn zelf handelend op te treden: beperkende maatregelen, met het gevolg zoo niet met het doel om de werkzaamheid van particulieren te verlammen, hebben nog nooit iets goeds teweeggebracht.

Moge de Nederlandsche Regeering het groote volksbelang, waaraan de bovenstaande regelen gewijd zijn, spoedig met vaste hand aangrijpen, en daardoor tot verbetering van het lot van de talrijkste klasse der maatschappij krachtig medewerken!

's Hage, Juni 1872.

J.D. VEEGENS.

Het verkrijgen van grondeigendom in Amerika.

De vrijgevigheid, waarmede in de Republiek der Vereenigde Staten grondeigendom in ieders bereik gesteld wordt, wekt van al de verschillende Amerikaansche toestanden wel de grootste bewondering op, althans bij een Europeaan, die niet anders dan tot hooge prijzen grondeigendom heeft zien verkrijgen. De Amerikanen zelven zijn daarentegen zoo gewoon aan die vrijgevigheid, dat hun de bewondering van den Europeaan bevreemdt en zij haast vreezen, dat hij onvatbaar is voor den gezegenden invloed hunner ‘free institutions,’ waarin zij den hoeksteen van hun voorspoed erkennen. Aan zijn landelijk stelsel echter heeft Amerika ontegenzeggelijk het grootste gedeelte van zijn rijkdom en ontwikkeling te danken.

Het best kan men zich daarvan overtuigen, wanneer men in Amerika zelf de werking van het landelijk stelsel gadeslaat en met eigen oogen ziet, hoe te midden van onontgonnen doch vruchtbare streken de boerderijen als paddestoelen uit den grond rijzen en hoe voortdurend meer landbouwers zich daar vestigen. Eerst zijn zij verspreid en verliezen zij zich als het ware op de vlakte, maar langzamerhand sluiten zij zich meer en meer aan en worden de aanvankelijk opengelaten plekken gronds bevolkt. Als de tirailleurs van het groote leger der ontginning komen de ‘pioneers in the far west,’ de mannen, die de eenzaamheid zoeken doch door het achter hen met onweerstaanbaren drang oprukkende gros des legers voortgestuwd worden. In het eerste gelid daarvan de landontginners, die telkens nieuwe boerderijen gaan stichten met het doel om die met voordeel over te doen aan anderen, minder tot ontberingen bereid. Dan volgt spoedig de groote massa der eigenlijke landbouwers, wier rijen voortdurend

versterkt worden door nieuwe lichtingen. Deze laatsten worden voornamelijk gerecruteerd uit de europeesche immigranten, terwijl de vóórgaanden bijna uitsluitend bestaan uit Amerikanen of Duitschers, die reeds lang in Amerika verblijf gehouden hebben en Amerikanen niet alleen volgens de wet maar met hart en ziel geworden zijn.

Doch reeds lang voor dat men uit oud-Amerika - de oostelijke Staten - het jeugdige krachtvolle westen bereikt heeft, heeft men de teekenen van die landverhuizing bespeurd. Terwijl uw sneltrein eenige weinige minuten stil houdt aan een der hoofdstations - b.v. op den weg van New-York naar Chicago - om u een der drie dagelijksche maaltijden te verzekeren, waarop elke Amerikaan aanspraak maakt, hebt ge gelegenheid een trein met immigranten op te merken. Die moet wachten - want ook in Amerika maken de spoorwegmaatschappijen verschil in de behandeling der passagiers, naarmate deze betalen; het bestaan van slechts éene klasse op de spoorwegen is niet zonder uitzonderingen gebleven. Immigranten worden tegen verlaagde prijzen vervoerd en moeten zich dus het welbehagen der maatschappijen laten welgevallen. Dikwijls worden zij zelfs gedwongen geheele dagen op de hoofdstations te blijven wachten; zij moeten zich op die hun onbekende plaatsen voorzien van levensmiddelen, dáar hun geld verteren en overnachten in een waggon tweede klasse. Hun odyssee wordt onnoodig en tot hunne groote schade gerekt. Medelijden is het eenige wat de voorbijsnellende Europeesche tourist hun schenken kan; zelfs de President der Vereenigde Staten bepaalt zich tot dergelijke betuiging, want hij meent geen middelen te bezitten om aan die mishandeling een einde te maken[1].

Er is daarentegen iets verfrisschends in het schouwspel, dat op den landweg het bivouac van eene immigranten-familie oplevert. Tegen het einde van den namiddag bereikt zij eene beek of meertje; daar wordt halt gehouden, de paarden of ossen worden afgespannen, gedrenkt en losgelaten, opdat zij zelven hun voedsel zoeken. De paarden drenken doet de zoon - stel u een 14jarigen knaap voor - terwijl de vader moeder en kinderen uit den wagen helpt. Wat droog hout wordt bijeengezocht en een vuur aangelegd. Eene dochter - een 12-jarig meisje - schept wat water, en nu wordt het avondeten

1 Dit beweerde hij althans in antwoord op ons vertoog dienaangaande.

bereid en thee gedronken - want de nieuwelingen hebben zich reeds naar 's lands wijze leeren schikken en beginnen door den nationalen drank zich reeds te nationaliseeren. De inrichting der slaapplaatsen voor den nacht is hoogst eenvoudig. Wat aan kussens of bedden wordt medegevoerd is spoedig uitgespreid; zij die daarvan geen deel kunnen bekomen, weten zich te behelpen en rusten op den harden grond van de vele vermoeienissen des daags. Het vuur wordt aangehouden en de familie groepeert zich daaromheen. 's Morgens voor dag en dauw staat de vader weder op, hij stookt het vuur nog wat op, zoekt de paarden of ossen bij elkander, schouwt tuig en wagen, smeert de assen, helpt eindelijk moeder en kinderen den boedel weder redderen. Deze, achtereenvolgens ontwaakt, hebben spoedig hun eenvoudig toilet voltooid. De moeder heeft in ongeloofelijk korten tijd een ontbijt voor echtgenoot en kinderen gereed en voedt zelve den onvermijdelijken zuigeling. Daarna wordt spoedig alles bijeengepakt en weder een dag begonnen, die door een tien- of twintigtal gevolgd zal worden, tot eindelijk de bestemmingsplaats wordt bereikt.

Doch de moeilijkheden schijnen dan eerst recht aan te vangen. Het huis moet gebouwd en kan eerst in verschillende stadiën voltooid worden; het voorloopige is ook daarbij soms van langen duur, en bij gebrek aan vensters temperen dan lappen tapijt de doorstrooming der lucht. Het land moet omheind en ontgonnen worden, dag aan dag moet in het zweet des aanschijns de geheele familie zwoegen, tot eindelijk een vredig bezit aangevangen en de eerste oogst binnengehaald kan worden. De dagen van welvaart zijn echter nog verre en zullen eerst na verloop van vele jaren bereikt kunnen worden. Dan zijn de man en de vrouw oud, maar de kinderen zijn tot krachtige menschen volwassen; gezondheid en voorspoed zijn hun deel. Welke moeilijkheden zij ook te doorworstelen hadden - gebrek hebben zij van den eersten dag af aan niet meer gekend. Voor de zonen bestaat dan misschien gelegenheid eene hoeve naast die des vaders te ontginnen, of anders maakt het gezin zich weder reisvaardig, verkoopt de vader zijne bezitting en begeeft zich daarheen, waar aller handen voldoenden arbeid kunnen vinden, doch nu toegerust met kapitaal en ondervinding, zoodat van ontberen haast geen sprake kan zijn[1].

1 Het tafereel in ond erstaande schets gegeven van de landverhuizing naar Illinois omstreeks 1818, zou men met eene kleine wijziging - nl. dat het tooneel meer westwaarts is verlegd b.v. in de vallei der Red River of the Nord in Minnesota of - of wilt ge nog verder - in Oregon aan de Columbia River of langs de Willamette - nog kunnen aanschouwen:
‘Wij hebben nu van de oude wereld afscheid genomen en zijn in het midden van den stroom der landverhuizing. Oud Amerika schijnt op te breken en naar het westen te verhuizen. Bijna onafgebroken zien wij op deze groote route naar de Ohio huisgezinnen voor of achter ons, sommige op weg naar eene bepaalde plek, misschien dichtbij een broeder of een goeden vriend, die vooruitgegaan was, en gunstige berichten aangaande de streek had gegeven. Menigeen zal, even als wij, wanneer hij in de wildernis aankomt, zonder huisvesting zijn. Een lichte wagen (zoo licht, dat gij dien haast zoudt kunnen trekken, maar sterk genoeg om eene zware vracht beddengoed, huisraad, proviand en een zwerm jonge burgers mede te voeren en wonderbaarlijke schokken over de rotsachtige hoogten te doorstaan) met 2 kleine paarden, soms een of twee koeien, bevat hunne geheele have, behoudens een kleine voorraad klinkende munt, bestemd voor het landkantoor van het district, waar zij even zooveel acres kunnen verkrijgen als zij halve dollars (¼ van den koopprijs) bezitten.
De wagen heeft een huif of bedekking, van een laken of deken gemaakt. Het gezin loopt voor of achter den wagen of zit er in, al naarmate van den weg of van het weder of misschien van de stemming van het gezelschap. Den New-Englander, zegt men, kan men herkennen aan het opgeruimd uiterlijk der vrouwen, die vóór den wagen loopen; de lieden van Jersey aan hun bestendig blijven in den wagen, terwijl de Pennsylvaniërs steeds achter den wagen aan komen, als betreurden zij de woning, die zij verlaten hebben.
Dikwijls dient eene kar met één paard als middel van vervoer, soms ook een paard met pakzadel. Vaak draagt de rug van den armen pelgrim al zijn goed, en volgt zijne vrouw barrevoets, gebukt onder de hoop des gezins.

Hoe langer men in de westelijke Staten van Amerika reist, hoe meer men dergelijke voorbeelden aantreft en de levendige

Dit is een land van rijkdom, en wij zijn onderweg naar een land van overvloed, gelijk te zien is aan de spannen sterke ossen, die wij tegenkomen op weg van het westen naar Philadelphia, fraai gebouwde, goed gevoede dieren, gemiddeld 6 cwt. zwaar.
De Amerikanen verhuizen licht, en zelfs waar zij voorspoed ondervinden, zien zij niet op tegen eene verandering, die in onze oude toestanden en gevestigde gewoonten niemand dan de meest ondernemende, door tegenspoed gedwongen, zou wagen.
Om een denkbeeld te geven van de binnenlandsche beweging van deze ontzaglijke bijenkorf, strekke het getal van 12000 vrachtkarren, dat in het laatste jaar tusschen Baltimore en Philadelphia zich bewoog, met 4 tot 6 paarden bespannen en 35 à 40 centenaars vervoerende. Dat vervoer kost ongeveer $ 7 per centenaar van Philadelphia tot Pittsburg; de som van het vervoer van goederen langs dezen weg betaald overtrof £ 300,000. Voeg daarbij de talrijke stages (diligences), tot het uiterste beladen, en de ontelbare reizigers te paard, te voet en in lichte wagens, en ge hebt voor u een waarlijk bewonderenswaardig tafereel van leven en bedrijvigheid, zich uitstrekkende over eene oppervlakte van 300 miles.'
(Morris Birkbeck, Notes on a Journey in America, from the coast of Virginia to the Territory of Illinois, 2^{d}. Edit., London, 1818, p. 31-35).

beweging der landverhuizing met eigen oog zien kan. In enkele streken ontwaart men als het ware den stroom der immigratie, vooral langs de lijnen van nieuwe of nog in aanbouw zijnde spoorwegen. Langs deze - en ook die vooruitloopende - ziet men dikwijls reeksen van wagens met immigranten, die zich spoeden om voordeelig gelegen gronden bijtijds in bezit te nemen.

De cijfers der algemeene immigratie geven geen maatstaf om die beweging te beoordeelen. Het is alsof de stroom der landverhuizing wast en onderweg meerderen medesleept, hoe dieper hij in 't binnenland doordringt. Niet de vreemde maar de binnenlandsche landverhuizing is de belangrijkste[1] en heeft ontzaglijke proportiën aangenomen, voor Europeanen haast onbegrijpelijk. De 400,000 vreemdelingen, die gemiddeld[2] elk jaar zich in de Vereenigde Staten komen vestigen, maken dan ook betrekkelijk het kleinst gedeelte uit der landontginners.

Moet men de beweging zien om hare beteekenis volkomen te beseffen en kunnen schetsen, toch kan men zich eenig begrip daarvan vormen, wanneer men de bescheiden raadpleegt. We willen trachtén althans van de uitbreiding van den grondeigendom door eenige cijfers een denkbeeld te geven en tevens daarvan de grondslagen aantoonen.

Het land dat in Amerika te kust en te keur voor een uiterst lagen prijs, ja zelfs voor niet te verkrijgen is, wordt eigendom of door private entry, of door preëmption, of door homestead. Deze zijn de 3 voornaamste wijzen van eigendomsverkrijging, die in sommige gevallen en voor bepaalde doeleinden wijzigingen ondergaan.

Men weet dat de Unie den eigendom heeft van alle gronden in de nieuwe Staten en Territoriën (buiten de 13 oorspronkelijke Staten, Vermont, Maine, Kentucky, Tennessee en Texas), met uitzondering van die gronden, waarop anderen rechten hadden of beweerden. Zij heeft indertijd met groote vrijgevigheid dergelijke aanspraken (als b.v. die van Virginia, dat bijna ge-

1 Van de 440,000 bewoners van Minnesota waren 280,000 in Amerika geboren en 160,000 landverhuizers uit den vreemde.

2 Sedert 1854 is dit cijfer eigenlijk niet bereikt; de laatste opgave van 1870 was 378,796, doch men kan dat getal thans veilig als normaal beschouwen, daar de emigratie uit Duitschland, uit Noorwegen en ook uit Engeland en Schotland in de beide laatste jaren zeer is toegenomen.

heel Illinois reclameerde) geregeld en is dus uitsluitend eigenaar van alle onontgonnen gronden geworden.

Zij is dadelijk begonnen met die te doen opmeten en kadastreeren, welke werkzaamheid in 1812 werd gesteld onder directie van het General Land-office[1]. Men weet dat het in Amerika gebruikelijke stelsel van landmeting bestaat in de verdeeling van den grond in quadraten, townships genaamd, van 6 Eng. miles in het vierkant, bevattende 23,040 acres. Deze worden onderverdeeld in 36 sections elk van 1 vierkante Engelsche mile of 640 acres, terwijl elke section weder in half- of quarter-sections kan worden verdeeld. Bij de inbezitneming is men aan die verdeeling gehouden en moet zich daarnaar richten[2]. Deze wijze van kadastreering wordt zeer geroemd, omdat het daardoor mogelijk is op de kaart terstond het terrein aan te wijzen, indien men de nummers van het township enz. kent. Maar voor den immigrant levert zij groote moeilijkheden op. Wanneer deze een stuk grond heeft uitgezocht, weet hij het niet aan te duiden; de teekens toch door de landmeters gesteld, en bestaande in een grooten kei of in een paar kerven in een boom of een staak, kent hij niet of kan hij niet vinden. Hij behoeft dus hulp en wordt dikwijls door de helpers geëxploiteerd, zoodat hij liever besluit een stuk gronds van dezen of genen of van eene spoorwegmaatschappij te koopen.

Heeft die opmeting plaats gevonden, dan wordt de grond - voor zooverre deze niet is in bezit genomen - in publieke veiling gebracht en verkocht tegen een minimumprijs van $ 1.25 per acre (circa ƒ 7 per hectare),[3] of anders tot dien prijs opgehouden om daarna voortdurend te koop te blijven voor dien prijs. Zij die dan den grond koopen, doen zulks door private entry. Nu is het echter mogelijk dat reeds lang voor de opmeting -

1 Bij act van 25 April 1812. Zie W.W. Lester, Decisions of the Interior Department in Public Land cases and Land laws passed by the Congres of the U.S. Philadelphia, 1860 en 1870, vol. I. p. 31.

2 Deze wijze van verdeeling geeft een groot voordeel om het land te doorsnijden met wegen. Langs den rand van elke section wordt eene strook van 30 feet breed afgenomen voor den openbaren weg, zoodat dus elke section, en ook quarter-section, grenst aan een weg van 60 feet (ruim 18 meters) breed. Misschien zal men denken dat men dus geen schilderachtige kronkelende wegen te zien krijgt en dat geheel Amerika gelijkt op die bekende Pruisische chaussees. Doch men vergeet dat niet geheel Amerika level prairie is, dat bosschen, meertjes en heuvels de vlakte breken en dat dus voor den liefhebber van toeren nog genoeg ruimte van beweging bestaat.

3 De acre gerekend op ⅔ hectare en de dollar currency tegen ƒ 2.20.

of zelfs daarna, mits vóór de publieke veiling - hier en daar land is in bezit genomen en ontgonnen. Dergelijk land heeft natuurlijk hoogere waarde en iedereen zou het dus gaarne voor dien prijs overnemen. Tot die overname is echter alleen de bezitter gerechtigd, mits hij den minimumprijs betale en van zijn voornemen om dit te doen bijtijds heeft doen blijken aan het kantoor van het kadaster of, zooals dit in Amerika heet, aan het landoffice.

Deze wijze heet de preëmption en is bij de wet van 4 September 1841 bekrachtigd[1]. Met die wet is eigenlijk het vrijgevige landelijk stelsel ingevoerd, want vroeger kon alleen land verkregen worden door private entry en betaling hetzij à contant, hetzij in 5 jaarlijksche termijnen tegen een prijs in 1785 op $ 1, in 1800 op $ 2[2] en in 1820 op $ 1¼ (mits contant) per acre bepaald, welke laatste prijs sedert regel is gebleven. Doch voor 1841 werd een ieder die zich had gevestigd vóór de opmeting, als een indringer beschouwd en werden zijne rechten of aanspraken niet erkend. De immigranten uit de oostelijke Staten konden echter niet wachten tot de Republiek met hare opmetingen gereed was; de drang naar het westen werd onwederstaanbaar en volgens billijkheid moest de regeering telkens en telkens bij afzonderlijke wetten[3] de toestanden erkennen, die zij niet gewenscht had maar niet verhinderen kon. Dergelijke bills of indemnity verhieven de uitzondering haast tot regel. De onhoudbaarheid der toenmalige wijze van handelen werd in 1841 erkend en toen werd elke bezitter ter goeder trouw toegelaten om zijn bezit volkomen te maken en eigenaar te worden[4].

Maar nu volgde in 1862 een nieuwe maatregel - de bekrooning van het geheele landelijk stelsel, te weten: de toekenning van landeigendom door homestead. Ieder huisvader kan van de landerijen, die tot den publieken eigendom behooren, eene hoeveelheid van hoogstens 160 acres (64 hectaren) in bezit nemen en wordt daarvan eigenaar, mits hij 1°. Amerikaansch

1 Zie Lester, ll. I. p. 59.
2 Lester, ll. I. p. 23 en 35. Bij act van 4 Aug. 1854 (Lester, I p. 236) werd toegestaan eene verlaging van prijzen voor land, al naarmate dit langer onverkocht was gebleven. Land dat 30 jaar na in publieke veiling te zijn opgehouden nog niet verkocht was, werd toen voor $ ⅛ aangeboden, doch deze bepaling werd bij act van 2 Juni 1862 herroepen (Lester, II p. 50).
3 Als bij die van 3 Maart 1807, 29 Mei 1830, 22 Juni 1838. Lester, ll. I. p. 28, 41, 49.
4 Bij act van 20 Mei 1862. Lester, ll. II. p. 45.

burger zij of worde; 2°. zijn land ontginne, althans voor het grootste gedeelte, dit omheine, enz.; 3°. hierop vijf jaren achtereenvolgens wone. Heeft hij het feit der inbezitneming aan het landoffice doen aanteekenen of registreeren[1] en aan de andere voorwaarden voldaan, dan wordt hem na afloop van die 5 jaren een bewijs van eigendom uitgereikt[2]. Zijn titel is dan volkomen. De man vroeger zonder middelen, misschien zelfs arm, is grondeigenaar en heeft eene zekere mate van welvaart bereikt in verhouding tot den voorspoed, dien hij ondervonden, en tot de vlijt, die hij aan zijne ontginning besteed heeft.

Doch hoe aanlokkelijk deze wijze van eigendomsverkrijging ook schijne, zij levert een groot bezwaar voor den Amerikaan op: zij werkt langzaam. Vijf jaren, dat is haast eene eenwigheid voor hem; in dien tijd bouwt hij een Pacificspoorweg van een 2000 miles. Hoe zou hij vijf jaren op een eigendomsbewijs kunnen wachten. Het Amerikaansche ongeduld is dan ook zoo aanstekelijk, dat zelfs Europeesche immigranten, na een homestead aangevangen te hebben, er spoedig genoeg toe overgaan hun bezit onder een anderen titel over te brengen en voort te zetten.

Zij nemen dan de preëmption te baat, indien hun land nog niet begrepen is geweest in publieke veiling, en laten eene verklaring registreeren, dat zij door preëmption den eigendom willen verkrijgen, of anders betalen zij dadelijk den minimumkoopprijs, hetgeen zij reeds bij de eerste inbezitneming hadden kunnen doen, indien zij toen het geld hadden bezeten. De preëmption, vroeger alleen toepasselijk bij land, dat opgemeten was, is later ook uitgestrekt tot niet-opgemeten land, en wel het eerst in Californië (bij act van 2 Maart 1853)[3], en vervolgens in andere Staten en Territoriën, tot eindelijk (bij act van 2 Juni 1862) die bepaling algemeen is gemaakt. Homestead is alleen van toepassing bij opgemeten land. De preëmption en homestead hebben dus veel overeenkomst. De vereischten toch zijn voor beide, dat men zij of worde Amerikaansch burger, dat men zich vestige op het land, dit ontginne, verklare

1 Als loon voor die registratie moet hij betalen $ 14 voor 160, $ 7 voor 80 en $ 6 voor 40 acres
2 Tegen betaling van $ 4 per 160, $ 2 per 80, $ 1 per 40 acres. In de Staten aan gene zijde der Rocky Mountains is zoowel dit als het bovengenoemde loon $ 2 hooger.
3 Lester, ll. I. p 205.

werkelijk en voor zich zelven eigenaar te willen worden, een zuiveringseed doe omtrent elke neiging tot speculatie met den verlangden grond, voor de eerste maal die wijze van eigendomsverkrijging te baat neme, enz.[1]. De preëmptor mag niet meer dan 320 acres in eenigen Staat of Territorium bezitten; hij moet zijne verklaring afleggen, voor land dat reeds in veiling is aangeboden geweest, binnen 30 dagen na zijne vestiging en 1 jaar daarna 't bewijs leveren van ontgonnen te hebben, maar voor land dat nog niet opgemeten is, zijn die termijnen 3 en 33 maanden nadat de goedgekeurde kaarten van opmeting bij het landoffice terug zijn ontvangen. Eerst sedert Juli 1870 is de preëmptor verplicht geworden uiterlijk binnen twee jaar den koopprijs te betalen[2].

De preëmptor moet betalen, maar kan dadelijk over zijn eigendom beschikken. De homesteadbezitter moet vijf jaar wachten alvorens daarover te kunnen beschikken[3]. Ziedaar het groote practische verschil.

Wij zullen de bijzonderheden waarop bij de toepassing dier wetten gelet moet worden niet nader ontwikkelen. Ontelbaar zijn de verbeterings- of aanvullingswetten en de beslissingen van den chef van het Landdepartement tot regeling van verschillende gevallen. Genoeg zij het te vermelden, dat daarbij in ruimen zin gehandeld wordt. De weduwe of de kinderen zetten b.v. als erfgenamen het bezit van den huisvader voort, en worden eigenaars, alsof hij zelf alle vereischten vervuld had. Tijdelijke afwezigheid wordt verschoond; vergissingen in de keuze van het land of in de omschrijving worden zooveel mogelijk goedgemaakt, enz. Alleen aan de hoofdvoorwaarde: voortdurende vestiging[4] en ontginning, wordt streng vastgehouden.

1 Men kan niet te gelijk homestead voor 160 acres en preëmption voor andere 160 acres verkrijgen, doch wel na eene homestead volkomen verkregen te hebben, andere 160 acres door preëmption verkrijgen. Ik heb niet gevonden welke maatregelen genomen zijn om te verhinderen, dat iemand twee- of meermalen (b.v. in een anderen Staat) homestead of preëmption te baat neme. Amerika is zoo groot, dat mij dunkt die bepaling niet overal te handhaven zal zijn.

2 De bepaling van dien termijn is door het Congres geschied op aandrang van den Commissioner of the Landoffice.

3 Een belangrijk gevolg daarvan is, dat een homestead niet kan in beslag genomen worden voor schulden enz. Ook kan een homesteadrecht niet worden verkocht zoo lang het niet volkomen is, tenzij alleen door minderjarige erfgenamen.

4 Vgl., behalve de verschillende officieele geschriften, Washburn, A Treatise on the American Law of Real Property, 3 vol. Boston, 1868, vol. I, p. 329 en volgg.

Er zijn nog andere wijzen van eigendomsverkrijging, die vermelding verdienen. Vooreerst de schenking van land aan elken militair (ook aan officieren, veldpredikers, koetsiers der militaire transporten, enz), die voor de Unie gestreden heeft - al diende hij maar 14 dagen of zelfs korter, indien hij aan een of ander gevecht heeft deelgenomen[1]. Die gunst, eerst na den onafhankelijkheidsoorlog verleend, is achtereenvolgens na elken oorlog der Unie op nieuw toegekend, tot een bedrag van 160 acres aan elken militair. Zeer vele gronden zijn op die wijze verkregen, te meer omdat dit recht ook op de weduwen of minderjarige kinderen dier militairen overging.

Eene andere schenking is die ten voordeele der Indianen en der half breeds (kinderen van blanken en Indiaansche vrouwen) toegekend, indien zij zich op den landbouw willen toeleggen en zich dus op een bepaald stuk land vestigen.

Deze beide schenkingen verdienen voornamelijk vermelding om het misbruik, dat daarvan is gemaakt. Aan die militairen en Indianen toch wordt op hun verzoek een bewijs uitgereikt, waaruit hun recht blijkt, en dit is voor overdracht vatbaar. Nu zijn fluks de speculanten gekomen en kochten die bewijzen - military warrants, Indian- of halfbreed-scrip - in massa's op voor een appel en een ei, meestal wat whiskey enz. Zij lieten dan die bewijzen registreeren voor bepaalde stukken gronds, om hiermede te speculeeren. Wel werden later aan die speculatiën moeilijkheden in den weg gelegd, maar toch in de meeste gevallen te laat; geheel onmogelijk zijn zij zelfs nu nog niet.

Bij haren grooten rijkdom in gronden heeft de Republiek daardoor niet veel schade geleden. Maar daaruit sproot toch een indirect nadeel voort. Het streven om den grond te stellen in handen van de landbouwers, werd gedeeltelijk daardoor verijdeld en de speculatie verkreeg toch vasten voet, juist daar, waar zij uitgesloten had moeten worden.

Het is het lot van alle strenge bepalingen tegen speculatie, om toch door den vindingrijken menschelijken geest - althans voor een deel - verijdeld te worden. Willen b.v. in Amerika eenige speculanten eene groote uitgestrektheid gronds in bezit nemen, - vóór de opmeting en vóór den publieken verkoop, want anders kunnen zij elke verlangde hoeveelheid koopen

1 Zie o.a. act van 3 Maart 1855. Lester, II. p. 282

tegen den minimumprijs - willen zij dus voorkomen, dat anderen zich van dien grond meester maken, dan koopen zij military warrants op en laten die registreeren voor het verlangde land. Of liever nog, zij koopen Indian- of half breedscrip, laten dit registreeren ten name van een Indian of halfbreed en voeren hunne speculatie uit. Is die afgeloopen en hebben zij zich den grond verzekerd, dan laten zij dien Indian of halfbreed aan het Landoffice verklaren, dat hij niet langer daar kan blijven wonen, omdat de streek hem te veel bevolkt wordt - eene aannemelijke reden - en dat hij dus verhuist. Zijn scrip wordt overgeschreven voor een nieuw grondbezit - 't geen genaamd wordt to float the scrip - en de speculatie wordt krachtens dezelfde scrip op eene andere plaats op nieuw op touw gezet, om later nog eens of meer herhaald te worden. Zulk een scrip is evenwel duur, want daarvan bestaat niet veel, omdat slechts in enkele Staten, als b.v. Minnesota, land voor Indians (Chippewas) of half breeds is gereserveerd tot eene bepaalde hoeveelheid acres.

Amerika is groot, en het nadeel door dergelijke speculantenopkoopers aan de werking van het landelijk stelsel gedaan, blijft gering. Schadelijker inbreuk zou, volgens eenige Amerikanen[1] - eene minderheid echter - een andere maatregel hebben kunnen maken, omdat daardoor hoogst belangrijke uitgestrektheden aan het bijzonder landbezit worden onttrokken. Wij bedoelen de schenkingen van land aan spoor- en andere wegen, kanalen, enz. Doch juist de groote massa van die schenkingen brengt haar natuurlijk correctief mede; zij scheppen geen monopolies.

In totaal toch zijn reeds 190 millioen acres aan spoorwegen en 8 millioen acres aan kanalen en gewone rijwegen beloofd. Daarvan is nog pas een betrekkelijk klein gedeelte - circa 26 millioen, dus ⅛ - in het bezit dier maatschappijen, en wordt het overige eerst langzamerhand toegewezen, nadat het land is opgemeten, naarmate de spoorweg wordt voltooid, enz. Bovendien zijn die circa 200 millioen[2] acres over de geheele Unie verspreid en behooren aan verschillende maatschappijen, die elkander onderling eene scherpe concurrentie aandoen. Allen wenschen spoedig haar land bevolkt te zien, opdat

1 De vorige Commissioner for the General Landoffice, Jos. S. Wilson, deelde die meening. Zie o.a. zijn rapport over 1869/70, p. 215

2 Ongeveer de oppervlakte van Frankrijk en Groot-Brittannië te zamen.

het verkeer op haar spoorweg gevoed worde. Dit toonen zij door de groote moeite, welke zij zich geven om immigranten naar hare gronden te lokken. Niet alleen dat zij in grooten getale strooibiljetten en brochures verspreiden, die eene gedetailleerde - niet onopgesmukte, maar intrinsiek niet onware - beschrijving van al de gronden geven, welke zij te koop bieden; maar ook zenden zij allerlei agenten uit, die op stoombooten en spoorwegen in Amerika zelf zich met de immigranten in verbinding stellen, of ook met dat doel Europa rondreizen. Ook zijn de dollars, welke dat land kan opbrengen, verre van onverschillig. Eerst later, wanneer het gros van het land verkocht is, ontstaat het gevaar, dat de spoorwegmaatschappij met het haar geschonken land ga speculeeren, en dit, door een hoogen prijs te vorderen, buiten het bereik der immigranten stelle. De spoorwegmaatschappijen verkoopen allen op lange credieten en betaling in termijnen b.v. van 6, 7 of 8 jaren, met vergoeding van 7 pet. rente. Hare prijzen zijn echter nog al hoog, gemiddeld $ 5 per acre. De Illinois-Central[1] heeft daarvan een voorbeeld geleverd, hetgeen dan ook als schrikbeeld dient bij alle voorstellen tot nieuwe landschenkingen in het Congres.

De oppositie vergeet echter de ontzaglijke voordeelen, welke die ruime landschenkingen aan de Amerikaansche spoorwegen hebben aangebracht en die bij de geschiedenis der toename van die spoorwegen een hoofdmoment uitmaken. De oppositie vergeet ook, dat de Unie hare schenkingen aldus inricht, dat zij de helft van het langs den spoorweg gelegen land (tot eene zekere grens) geeft, en de andere helft voor zich behoudt, zoodat zij de meerdere waarde, welke de grond door den spoorweg verkrijgt, ook geniet. Ook hare gronden worden in het bereik gebracht en kunnen dus spoediger en voordeeliger verkocht worden. Deze overtuiging heeft dan ook geleid tot den maatregel, dat de minimumprijs van land langs de spoorwegen en tusschen de landschenking van die spoorwegen gelegen verdubbeld is tot $ 2.50 per acre. Homestead wordt daar voor hoogstens 80 acres - dus

1 De Illinois central was de eerste spoorweg waarvoor een groote landgrant werd verleend, bij act van 20 September 1850 (Lester, I. p. 160). Deze maatschappij heeft van hare ruim 2½ millioen acres (ongeveer zoo veel als de oppervlakte van Noordbrabant en Gelderland te zamen) nu nog onverkocht 379,000 (ongeveer zoo veel als de helft van Friesland), die op een prijs van $ 12½ gemiddeld per acre gehouden worden.

de helft van elders - verleend. Ook mogen de spoorwegen niet beneden dien prijs verkoopen.

Men zou nog andere concurrenten der Unie kunnen noemen in de verschillende Staten en Territoriën. Trouwens deze ontleenen hun land aan dezelfde bron en ontvingen voor verschillende doeleinden ruime schenkingen. Zoo zijn hun toegekend alle moerassige gronden, uit overweging dat zij beter dan de Unie bij machte zijn die voor ontginning geschikt te maken of te doen maken. Maar verreweg de belangrijkste is de schenking ten behoeve van het openbaar onderwijs. Sedert 1785 wordt aan elken Staat bij zijne opname in de Unie een deel van zijne oppervlakte afgestaan, om uit den verkoop van dezen grond de kosten van het lager onderwijs te bestrijden. Toen werd dit deel op 1/36 bepaald (te weten 1 section van elke township, en wel section 16)[1], doch in 1848, toen Oregon als territorium werd gevormd, is die hoeveelheid verdubbeld en wordt buitendien ook de 36ste section voor het lager onderwijs gereserveerd. Het totaal van het aldus voor het lager onderwijs in de geheele Unie geschonken land bedraagt ongeveer 68 millioen acres. Ook voor landbouw- en middelbaar onderwijs, voorts voor de stichting van openbare gebouwen, worden in het bijzonder schenkingen gedaan.

Die gronden moeten alle verkocht worden, maar hoe belangrijk de uitgestrekheid daarvan ook zij, de concurrentie uit dien hoofde doet der Unie geene schade, te minder daar in vele Staten de verkoop van een klein gedeelte reeds toereikende in de eerste behoefte van het lager onderwijs voorziet. Die schoolgronden worden dus op prijs gehouden en niet alle te gelijk aan de markt gebracht. Ze brengen hier en daar, b.v. in Minnesota, goede prijzen op.

Doch welke af breuk zouden spoorwegen en schoolfondsen kunnen doen bij die overgroote hoeveelheid land, welke nog ter beschikking der Unie is? Op het einde van Juni 1871 bedroeg die hoeveelheid ruim 1 milliard acres - zonder Alaska, wat we, dunkt mij, veilig buiten rekening kunnen laten. In de 4 laatste jaren werden 33 millioen acres toegewezen en in bezit genomen, zoodat, al blijft de jaarlijksche verkoop gelijken tred houden, de voorraad nog een tal van jaren kan strekken. Men houde daarbij in het oog, dat na eenige jaren de toewijzing van

1 Bij act van 14 Aug. 1848. Lester, II. I. p. 143.

gronden aan spoorwegmaatschappijen zal verminderen, daar het congres geene nieuwe landschenkingen aan spoorwegen meer wil doen en zeker daarmede spaarzamer te werk zal gaan. Op het laatst zullen dus alleen de verkoopen à contant en de homestead als de voorname wijze van eigendomsverkrijging overblijven[1].

De volgende tabel[2] geeft een overzicht van de verschillende wijzen, waarop de landen zijn in bezit genomen in elk der 3 laatste jaren (eindigende 30 Juni):

	1869.	**1870**	**1871.**
Verkoop voor geld	acres 2,899,544	2,159,516	1,389,982
Aan militairen toegewezen	acres 449,780	512,260	525,920
Als homestead genomen	acres 2,737,365	3,698,910	4,600,326
Aan de Staten toegekend als moeras	acres 455,768	481,638	428,597
Landschenkingen aan spoorwegen toegewezen	acres 746,769	1,033,314	3,309,920
Tegen college-scrip toegewezen	acres 352,665	191,848	494,447
Tegen Indian-scrip toegewezen	acres 24,260	16,827	16,573
Totaal	acres 7,666,151	8095,415	10,765,705
En de ontv. van 't Landdep. bedroegen	$ 4,472,886	3,663,513	2,929,284

Men ontwaart hieruit dat nog vele militairen aanspraken doen gelden en dat telken jare de hoeveelheid, door de spoorwegen in bezit genomen op grond hunner concessiën, uitgebreider wordt. Maar het opmerkelijkst is de vermeerdering van de homestead en de vermindering van den verkoop à contant.

De laatste wijze levert in de verschillende jaren sterk afwisselende resultaten. Toen in 1800 (bij act v. 10 Mei)[3] het stelsel van verkoopen uitgebreid werd, zoodat voortaan de landen na de publieke veiling ook uit de hand verkocht werden, waren pas 121,000 acres verkocht. In de 10 volgende jaren (tot 1°. Juli 1810) waren 3,386,000 acres verkocht, dus gemiddeld 300,000 per jaar en daarna tot 20

1 In de New-York Tribune van 5 Maart 1872 leest men, dat er plan bestond tot indiening van een wetsvoorstel om de preëmptie af te schaffen, omdat daarmede zooveel bedrog gepleegd wordt, en deze eigenlijk alleen een middel tot speculatie is. Militairen zouden dan grond verkrijgen door homestead van slechts twee jaren. Ik heb niets naders omtrent dit plan vernomen. De tegenwoordige Commissioner, Willis Dummond, heeft in zijn laatste rapport (p. 61) die afschaffing sterk aanbevolen.

2 Ontleend aan Report of the Commissioner of the General Land office Washington, Govern. printing office, jaargangen 1869, 1870 en 1871.

3 Lester, ll. I. p. 24.

September 1817 10,160,000, dus ruim 960,000 per jaar. Doch 1817 zelf was een bijzonder gunstig

jaar, want alleen daarin werden ruim 2 millioen acres verkocht, een resultaat bijna gelijk aan dat van een der laatste jaren[1].

Een ander getuigenis omtrent dat fluctueeren in de verschillende jaren levert de opgave van de opbrengst der landverkoopen, die op gemiddeld $ 1 à 2 millioen per jaar geschat wordt, soms 6, 8 en 14 millioen, ja eens (1836) 24 millioen opleverde[2]. Doch in de laatste jaren kon die opbrengst niet meer bereikt worden, daar de schenkingen en homestead nog meer land absorbeeren dan de verkoopen en dus aan de kas der Unie, althans voor het tegenwoordige, eenige af breuk doen; terwijl toch in totaal 162 millioen acres door de Unie verkocht zijn, heeft zij 296 millioen weggeschonken, enz. Van deze gingen 20 millioen aan homesteads (in 9 jaren) en daarvan het grootste deel, t.w. 3,630,000 acres in Minnesota, verder in Nebraska, Kansas, Missouri, Michigan, Wisconsin en Arkansas elk tusschen de 2,800,000 en 1,200,000 acres.

Van de 62 millioen door of namens militairen in bezit genomen, zijn in Jowa ruim 14 millioen (⅖ van den Staat), in Illinois 9½ millioen (ca. ¼), in Missouri 6⅘ millioen (⅙), in Wisconsin 6⅓ millioen (⅕), in Minnesota 6 millioen (1/9) acres gelegen.

Dien loop van zaken verklaart eenigszins de geschiedenis van de politiek der Unie omtrent den afstand van hare gronden. Eerst gold het preëmptie-systeem met de schenkingen aan militairen als veiligheidsklep en daarom zijn voor dezen in de oudere westelijke staten zoovele gronden in bezit genomen. Later is de homestead als veiligheidsklep ingevoerd en heeft voornamelijk in jongere staten als Minnesota, enz. zijne toepassing gevonden.

In Ohio, Indiana en Illinois zijn geene openbare gronden meer beschikbaar; de geheele oppervlakte van die Staten - te zamen ruim 82½ millioen acres - is in bezit genomen. Van Missouri - alleen bijna 42 millioen acres groot - zijn slechts 100,000 over. Jowa heeft van zijn 35 millioen nog 1,000,000 acres beschikbaar, Michigan van 36 millioen nog 3 millioen, Wisconsin van 34½ millioen nog 7¾ millioen, enz.

Nu werden de eerste opmetingen in Illinois, Michigan, enz. georganiseerd in 1816 en heeft men in het algemeen in het oog

1 Zie Seybert, Statistical Annals of the V.S. Philadelphia, 1818. Vgl. Sydney Smith's kritiek in Edinburgh Review N°. 65, 1820.

2 David Wells in Cobden Club Essays, 2^{e} serie, p. 462.

te houden, dat de belangrijke toeneming der bevolking in Ohio, Illinois en Indiana eigenlijk een aanvang heeft genomen tusschen 1810 en 1820, die in Michigan tusschen 1830 en 1840, die in Jowa en Wisconsin tusschen 1840 en 1850 en die in Minnesota tusschen 1850 en 1860. Ook Californië is pas sedert een 20 tal jaren in exploitatie gekomen.

Nu kan men op die jaartallen moeilijk peil trekken, maar toch geven zij eenig denkbeeld van de snelle ontwikkeling, wanneer men er op let dat in die 20 jaren zoowel in Californië als in Minnesota ruim 20 millioen acres zijn in bezit genomen, hetgeen van de oppervlakte van den eersten Staat ⅙, van den tweeden ⅖ uitmaakt.

Er blijft dus ook daar nog land genoeg zelfs voor een weinig langer dan de eerste jaren. Californië's vrije 5/6 bedragen 100 millioen acres en al neemt men aan, dat daarvan een groot deel - stel ⅓ - als bergen, onvruchtbare grond, enz. onbebouwbaar is, dan is de voorraad nog ontzaglijk.

De statistiek van het laatst bekende jaar (1°. Juli 1870, 30 Juni 1871) geeft een voorbeeld van de wijze van inbezitname van het land en van de verhoudingen tusschen de verschillende wijzen. Daarin ontwaart men, dat de grootste hoeveelheden (d.i. tusschen 1,200,000 en 200,000 acres) homestead zijn genomen in Kansas, Nebraska, Minnesota, Arkansas, Missouri, en Californië[1], en de grootste hoeveelheden acres gekocht werden in Californië, Nebraska en Wisconsin. In Nebraska en Kansas werd als homestead en in koop te zamen genomen meer dan ⅓ van het totaal in dat jaar in de geheele Unie aldus in eigendom genomen.

Ten slotte nog eene bijzonderheid, nl. de gemiddelde grootte der landbouwhoeven. Terwijl in den regel een maximum van 160 acres is toegestaan voor de verschillende schenkingen, homestead enz., is het opmerkelijk, dat die gemiddelde grootte zoo verre beneden dat maximum blijft. In Ohio en Indiana b.v.

1 In Kansas 1,190,000, in Nebraska 710,000, in Minnesota 460,000, in Arkansas 370,000, in Missouri 260,000 en in Californië 210,000 acres.
In het laatste jaar is in de Unie genomen als homestead, dus om in cultuur gebracht te worden, eene hoeveelheid gronden, bijna zoo groot als Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland, Noordholland, Zeeland en Utrecht te zamen. Daarvan dan in Kansas ¼, of zooveel als de grootte van Zuidholland en Zeeland te zamen bedraagt; in Nebraska eene provincie als Noordholland; in Californië de helft van Zeeland; in Minnesota meer dan geheel Zeeland - alles in een jaar tijds en alleen aan homestead.

kwam bij de telling in 1860 voor elke farm gemiddeld 114 en 124 acres, waarvan 70 en 62 ontgonnen. Die verhoudingen waren gunstiger dan in 1850, want het gemiddelde cijfer der bebouwde acres voor elke farm was toegenomen, hoewel de gemiddelde grootte van elke farm kleiner geworden was. De nieuwe homesteads in 1869 genomen, waren gemiddeld 120 acres per farm: die in 1870, in Kansas en Nebraska door 15,367 personen genomen gemiddeld 124 acres per farm. In andere opgaven dalen de gemiddelde cijfers der grootte tot 75, 64, ja tot 50 acres per farm. In Minnesota telde men:

in 1870 46,256 farms met 1,863,316 acr. ontg. dus gem. 40 p. farm.

in 1860 18,081 farms met 433,267 acr. ontg. dus gem. 24 p. farm.

in 1850 157 farms met 1,900 acr. ontg. dus gem. 12 p. farm.

De hoeven zijn dus niet groot, maar het land wordt waarlijk in cultuur gebracht, en bij de hooge loonen en het gebrek aan arbeiders moet elk landbouwer zijn bezit begrenzen naarmate van de hoeveelheid arbeid, die hij daaraan besteden kan.

N.J. DEN TEX.

Regtsgeleerdheid.

Letterkundig overzigt.

Bij den aanvang van dit nieuwe overzigt, waarin ik een drietal kleinere geschriften hoop te bespreken, wier aankondiging te dezer plaatse verzocht is, zie ik mij genoodzaakt den lezer uit te noodigen, mij wederom te willen volgen op een terrein, hetwelk ik meermalen gelegenheid had met hem te betreden. In de eerste plaats toch wensch ik de aandacht te vestigen op eene brochure, aan de verbetering van ons hypotheekstelsel gewijd, en geschreven door den aan de lezers van dit tijdschrift niet onbekenden heer A. van Eck, bewaarder van de hypotheken en het kadaster te Gorinchem. Misschien zal deze of gene onder mijne lezers zich herinneren, hoe ik reeds in Junij 1869, toevallig in hetzelfde nummer, waarin ook een opstel van denzelfden heer van Eck over dit onderwerp voorkwam, mijne denkbeelden heb ontwikkeld naar aanleiding van de toenmaals in het licht verschenen geschriften der heeren Mr. J.L. Wolterbeek en Mr. R.J.A. Colenbrander. Ik herinnerde toen, hoe onze wetgever zich bij zijne regeling op het eenige juiste standpunt geplaatst had, door het stelsel van publiciteit en specialiteit voor elke hypotheek aan te nemen; maar tevens zagen wij, hoe èn de omslagtige wijze van boekhouding, die bij ons is aangenomen, èn de gebrekkige toepassing, die onze wet aan het beginsel van publiciteit gegeven heeft, de volkomen bereiking van het goede doel des wetgevers hebben verhinderd. Dat doel toch bestond daarin, dat ieder, bij onderzoek van het aan te leggen register, onmiddellijk zoowel den naam des eigenaars, als de zakelijke regten, welke op het goed konden rusten, zou leeren kennen;

terwijl daarentegen de uitvoering ons is gebleken van dien aard te zijn, dat zelfs de hypotheekbewaarder, die de boekhouding voert, menigmaal aarzelen moet in zijn oordeel, of eenig goed al dan niet als bezwaard is aan te merken. Ik herinnerde voorts, hoe het positieve Duitsche beginsel, dat alles, wat na onderzoek in de registers is opgenomen, tegenover iederen derde als waarheid geldt, zoo lang niet de vernietiging bij regterlijk vonnis is uitgesproken, wel de bij ons gevoelde bezwaren wegneemt, maar niet anders dan door de gegronde aanspraken van vele belanghebbenden op onbillijke wijze op te offeren. Ons resultaat was, dat de beste regeling hierin zou bestaan, indien de Staat zorgde, dat de registers, evenals die van den Burgerlijken Stand, den werkelijken toestand zoo getrouw mogelijk wedergaven, overigens aan ieder de verantwoordelijkheid latende voor de gevolgtrekkingen, welke hij mogt willen afleiden uit de bescheiden, die omtrent ieder grondstuk bijeenverzameld zijn.

Reeds vóór dat ik het bedoelde artikel schreef, had de toenmalige regering eene commissie benoemd om eene nieuwe wetgeving voor dit deel van ons burgerlijk regt te ontwerpen. Op 21 April 1870 heeft deze een verslag uitgebragt, hetwelk, zoo al niet onder het groote publiek, dat zich aan dergelijke vragen gewoonlijk te weinig laat gelegen liggen, dan toch onder alle mannen van het vak teregt de algemeene belangstelling heeft gaande gemaakt. Ook de heer van Eck, die reeds toen de Commissie nog werkzaam was, hare vermoedelijke plannen in de Economist (Julij 1868) had besproken, gaf een nieuw bewijs van die belangstelling door de uitgave der boven vermelde brochure, losse aanteekeningen op het verslag der Staats-Commissie behelzende.

Eene doorloopende beoordeeling van het ontwerp, door de Commissie opgesteld, verwachte men te dezer plaatse niet. Alleen vermeld ik met genoegen, dat vele verbeteringen, waarop herhaaldelijk en van verschillende zijden aangedrongen was, door haar opgenomen zijn. Zoo zal in het vervolg, indien het ontwerp mogt worden ingevoerd, ook de wijze van boekhouding bij de wet geregeld zijn, en aldus een onderwerp, dat vele algemeene belangen raakt, aan administratieve willekeur onttrokken worden. Zoo is het beginsel van publiciteit, hetwelk in onze tegenwoordige wet wel gesteld, maar slechts ten deele toegepast is, uitgebreid tot allerlei omstandigheden, die wel niet in de eerste plaats zakelijke regten

betreffen, maar toch op de bevoegdheden der eigenaars van onroerende goederen een gewigtigen invloed uitoefenen. Als voorbeelden zij het genoeg te wijzen op het aangaan of ontbinden van een huwelijk, de eigendomsoverdragt ten gevolge van legaat of boedelscheiding, het bestaan van ontbindende voorwaarden of langdurige huurovereenkomsten, en dergelijke. Voorts is voor alle acten de authentieke vorm, of althans de legalisatie der handteekeningen voorgeschreven: terwijl aan den hypotheekbewaarder het regt gegeven is om de verzochte inschrijving of doorhaling, indien hem de bevoegdheid van den aanvrager niet blijkt, te weigeren. Door deze hervorming, die ook, wanneer al het andere mogt verworpen worden, zou verdienen te worden ingevoerd, wordt de thans bestaande mogelijkheid afgesneden, dat derden zonder eenigen schijn van regt over de goederen van eenen vreemde beschikken. Eindelijk is de tienjarige vernieuwing der hypotheken voorgesteld, die, welke theoretische bezwaren ook daartegen bestaan mogen, noodzakelijk schijnt, zoolang het onmogelijk blijkt, eene eenvoudige wijze van boekhouding te vinden, die ons den toestand van het oogenblik leert kennen, zonder dat daarbij de raadpleging van oudere bescheiden noodig is.

Daarnaast worden nog vele wijzigingen van meer ondergeschikt belang voorgesteld, waaronder natuurlijk ook enkele zijn, die niet zoo geheel mijne goedkeuring zouden verwerven. Als voorbeeld daarvan wijs ik b.v. op de voorgedragen aansprakelijkheid der hypotheekbewaarders voor fautieve doorhalingen: eene bepaling, die mij voorkomt menigmaal onbillijk te zullen werken jegens de ambtenaren, die zich ook met de meeste oplettendheid kunnen vergissen, en niet in het belang te zijn van het publiek, dat ligtelijk het slagtoffer kan worden van de overdreven eischen, die vele bewaarders, om eigen gevaar te ontgaan, zullen moeten stellen. Ondertusschen mag ik echter niet vergeten, dat mijn overzigt letterkundig behoort te blijven, en ik het wetsontwerp zelf niet bespreken zou; liever ga ik dan ook over tot de brochures, die naar aanleiding daarvan in het licht verschenen zijn, vooral tot die, wier aankondiging in dit tijdschrift verzocht is.

Reeds zal het den lezer uit de reeks verbeteringen, welke ik heb opgenoemd, gebleken zijn, dat in het algemeen de hoofdbeginselen onzer tegenwoordige wetgeving in het nieuwe ontwerp zijn behou-

den, en men zich bepaald heeft tot het nemen van maatregelen om daaraan eene meer zuivere toepassing te verzekeren. Trouwens, de voorstanders van een tegenovergesteld beginsel, zij, die aan de inschrijving of doorhaling dezelfde absolute waarde zouden willen toekennen, als b.v. in de Duitsche wetgevingen geschiedt, zijn in ons land slechts weinigen in getal. En ik zou mij ontslagen kunnen rekenen van te dezer plaatse het bedoelde stelsel zelfs te vermelden: ware het niet, dat, nadat het werk der Commissie in het licht verschenen was, nog eene stem was opgegaan, om de invoering van een grondboek, waarvan de inhoud authentieke bewijskracht zoude bezitten, aan te bevelen. Ik bedoel den heer B. Tideman, die, ofschoon zelf lid der Commissie, eene afzonderlijke proeve van herziening der wetgeving op de overdragt en den eigendomsovergang van onroerende zaken in het licht gegeven heeft.

De heer T. gaat bij zijne ontwikkeling uit van de veronderstelling, dat de meeste schrijvers het positieve stelsel, waarvan het grondboek de vrucht zou zijn, het beste en meest wenschelijke achten, maar dat velen, met de meerderheid van de leden der Commissie, dit doel vooralsnog niet bereikbaar en te kostoaar rekenen. Om de ongegrondheid hiervan aan te toonen, en, kon het zijn, de uitvoerbaarheid en (in verband tot het nut) niet te groote kostbaarheid uiteen te zetten, heeft hij zich de moeite gegeven, een geheel nieuw wetsontwerp naar zijnen wensch zamen te stellen, en te berekenen, hoe groot de vermoedelijke kosten van zijne invoering zouden zijn. Dat hem dit gelukt is, erken ik gaarne. Trouwens, de mogelijkheid eener dergelijke regeling, als de heer T. verlangt, is niet wel voor tegenspraak vatbaar, daar zij bij andere natiën bestaat; en de vraag, of zij al dan niet te kostbaar is, blijft steeds zeer betrekkelijk. Indien de heer T. ons een hypothecair stelsel geeft, dat verre boven het bestaande uitmunt, dan is eene jaarlijksche opoffering van ongeveer drie tonnen gouds daarvoor misschien niet te veel. De eenige vraag derhalve, die altijd overblijft, is deze, of het Duitsche systeem werkelijk zooveel beter is dan het onze; wie dat toestemt, zal over de kostbaarheid en uitvoerbaarheid wel niet lang behoeven te twisten.

Om die vraag te kunnen beantwoorden, herinner ik in korte trekken, hoe de heer T. het hier bedoelde onderwerp verlangt te

regelen. Volgens art. 1257 van zijn ontwerp levert het grondboek volledig bewijs op voor al hetgeen daarin overeenkomstig de wet is vermeld. Wel bestaat er nog mogelijkheid om bij den gewonen regter eene verandering dier vermelding te verkrijgen; maar dan brengt deze verandering of vernietging, zelfs indien de wet daaraan eene terugwerkende kracht verleent, geen hinder toe aan de vervreemdingen of zakelijke regten, welke sedert de inschrijving der vernietigde of herroepen acten of vonnissen zijn gedaan of gevestigd. Daar ook bij de tegenwoordige regeling in zoodanig geval eene regterlijke uitspraak vereischt wordt om het in de registers vermelde weder krachteloos te maken, komt het door den heer T. verdedigde stelsel in hoofdzaak hierop neder, dat, indien buiten mijne medewerking of kennis, mijne hypotheek is opgeheven, of mijn eigendom overgedragen, ik wel het mij ontnomene kan terug krijgen, maar niet anders dan bezwaard met de regten, welke derden daarop in dien tusschentijd hebben verkregen: volgens onze tegenwoordige wet ontvang ik het in zijn geheel terug, en zijn het die derden, die schade lijden.

Is deze voorstelling juist, dan dunkt mij, dat het geen overdreven hechten aan theoretische beschouwingen is, indien ik de voorkeur geef aan het thans bestaande stelsel, op grond, dat niemand meer regten aan een ander kan overdragen dan hij zelf bezit. De onregtmatige bezitter toch, die mij van mijn goed ontzet heeft, had op geenerlei oogenblik van zijn bezit eenig regt; en waaraan zou dan de derde bezitter, die toch uit den aard der zaak in zijne plaats optreedt, zijne aanspraken kunnen ontleenen? Wenscht men de zaak echter van een zuiver practisch standpunt te beschouwen, dan aarzel ik niet den heer T. ook op dat gebied te volgen. Neemt men dan, om het gunstigste geval te stellen, aan, dat die derde bezitter zelf volkomen te goeder trouw is, dan heeft men hier nog twee personen tegenover elkander, die beiden tegenstrijdige aanspraken op hetzelfde goed maken, en waarvan, daar zij slagtoffers van een ten hunnen nadeele gepleegd verzuim of bedrog zijn, één door den wetgever moet worden opgeofferd. Wie zal dat behooren te zijn? Mij dunkt, nimmer hij, die bij de geheele zaak lijdelijk is gebleven; maar wel hij, die werkzaam is opgetreden, die misschien een naauwkeuriger onderzoek had kunnen instellen naar de regten van hem, met wien hij handelde, die in allen gevalle,

ook waar hem geenerlei nalatigheid kan worden te laste gelegd, de gevolgen draagt zijner eigene daad.

Wordt dit bezwaar nu weggenomen door het voorstellen van art. 1249, volgens hetwelk de bewaarder zal worden bijgestaan door den kantonregter, die dagelijks de stukken, die den vorigen dag zijn aangeboden, beoordeelt en uitspraak doet, of daarop eene overboeking of inschrijving in het grondboek al dan niet kan geschieden? In geenen deele. Wel geeft het onderzoek door twee personen uit den aard der zaak meerdere waarborgen van naauwkeurigheid, dan indien het alleen aan den bewaarder was opgedragen; maar toch is het er verre van daan, dat ik daaraan zoo groote waarde zou durven hechten als noodig zou zijn, om aan de op die wijze verkregen uitspraak absolute waarde toe te kennen. Eer men zijnen schuldenaar tot de betaling van eene geringe geldsom kan doen veroordeelen, moet men allerlei formaliteiten in acht nemen, en zich welligt aan een herhaald onderzoek onderwerpen, waarbij beide partijen de ruimste gelegenheid hebben om al hunne weren en defensiën voor te dragen; en hoe zou dan aan een enkel regterlijk ambtenaar de magt kunnen verleend worden, om alleen door zijne beslissing, zonder den vorigen eigenaar gehoord te hebben, aan eenen vreemde de vrije beschikking over diens goed te geven? Mij dunkt, dit zou zeer inconsequent, en, wat meer zegt, zeer onregtvaardig en gevaarlijk zijn.

Teregt derhalve, ook naar mijne opvatting, heeft de Commissie het bij ons bestaande negatieve stelsel behouden, volgens hetwelk niet al datgene, wat in de registers voorkomt, als waarheid geldt, maar wel alles, wat daarin niet voorkomt, als krachteloos verworpen wordt. Na dit vooropgesteld te hebben, meen ik thans in de tweede plaats de vraag te mogen behandelen, of niet ook in dat stelsel het Duitsche grondboek aanbeveling zou verdienen, als vereenvoudigde wijze van boekhouding. Men zou dan een algemeen register verkrijgen, waarin onder ieder kadastraal nummer alle vereischte aanteekeningen geboekt werden; wel zouden deze geene andere beteekenis hebben dan thans, nu zij over onderscheidene registers verspreid zijn, maar het overzigt der zaak zoude veel gemakkelijker geworden zijn.

De heer van Eck begint zijne brochure met, gelijk hij reeds vroeger meermalen gedaan had, den wensch naar eene zoodanige

inrigting uit te spreken. Voor ditmaal bepaalt hij zich echter tot een kort protest, daar hij meende de eenige hypotheekbewaarder in Nederland te zijn, die de hier bedoelde boekhouding voorstaat, en de kans op aanneming hem onder die omstandigheden uiterst gering voorkwam. Toch is later gebleken, dat hij niet zoo zeer alleen staat als hij scheen te vermoeden. Immers, om van de heeren Wolterbeek en Tideman, die niet tot de ambtgenooten des heeren v.E. behooren, te zwijgen, is zijne vrees na het uitgeven zijner brochure gelogenstraft door den heer W.F. Mensing, hypotheekbewaarder te Almelo, die eenige ‘opmerkingen betreffende hypothecaire boekhouding’ heeft uitgegeven, waarin hij zich omtrent dit punt bij de wenschen van den heer v.E. volkomen aansluit.

Tegenover deze beide practici staat dan het oordeel van de groote meerderheid der deskundigen, die beweren, dat, hoe schoon de voordeelen dezer wijze van boekhouding ook schijnen mogen, zij toch bij te uitvoering op allerlei bezwaren zou afstuiten, en het ideaal, dat ieder, die ‘tant soit peu attentif’ het register zou raadplegen, daaruit voldoende inlichtingen zou kunnen putten, evenmin als thans bereikt zou worden. Men zal begrijpen, dat de schrijver dezer regelen zich omtrent een onderwerp van zoo geheel practischen aard geen zelfstandig oordeel durft aanmatigen. Toch mag ik niet ontveinzen, dat ik, na gelezen te hebben wat van verschillende zijden daarover geschreven is, de onmogelijkheid van een grondboek, meer of min op Duitschen leest geschoeid, geenszins heb kunnen inzien. Opmerking verdient hierbij, dat ook onze wetgever in 1828 evenmin van die onmogelijkheid overtuigd was; de inrigting was zelfs reeds bij Koninklijk Besluit in bijzonderheden geregeld; en teregt herinnert de heer v.E., dat omtrent de deugdelijkheid of mogelijkheid dezer boekhouding nimmer eenige ondervinding is opgedaan. De toen ontworpen regeling is niet ingevoerd: en, zoo het reeds uitgevaardigde Besluit later gewijzigd is, dan is het alleen geweest op grond van theoretische bezwaren, om gevolgen, die men teregt of ten onregte vreesde, niet om gevolgen, die men werkelijk ondervonden had.

Wat hiervan echter zij, te dezer plaatse meen ik zeker het voorbeeld van den heer v.E. gerustelijk te kunnen volgen, door niet verder op het invoeren van een grondboek aan te dringen, en liever de aandacht te vestigen op het nieuwe plan, in den boezem der

Commissie voorgedragen door haar medelid, den heer J. Stam, inspecteur-generaal der registratie. Ook deze wilde, door meer verband te brengen tusschen het kadaster en de hypothecaire boekhouding, en door het thans gebruikelijke algemeene register te doen vervallen, de boekhouding vereenvoudigen, en daardoor middellijk de gewenschte publiciteit bevorderen. De meerderheid der Commissie verklaarde zich echter tegen dat voorstel, omdat zij, na het afkeurend advies van de meeste door haar geraadpleegde hypotheekbewaarders en landmeters, van oordeel was, dat, hetgeen gewonnen werd, niet van zooveel belang was, om daarvoor de onvermijdelijke bezwaren, die aan elke wijziging verbonden zijn, over het hoofd te zien.

De brochure van den heer v.E. dringt, voor het geval dat er van de invoering van een grondboek geene sprake is, subsidiair aan op het aannemen der boekhouding van den heer Stam; daarin overeenstemmende met het gevoelen van den heer Mensing, die geheel hetzelfde standpunt inneemt, en van den heer Barenbroek, landmeter te Groningen, die in eene afzonderlijke brochure over ‘Kadaster en Hypotheken’ de bedoelde plannen met warmte verdedigd heeft. Teregt wijst de heer v.E. er op, dat het argument, dat de meeste deskundigen er zich tegen verklaarden, ofschoon het uit den aard der zaak op vele leden der Commissie invloed moest uitoefenen, niet afdoende heeten mag. Onwillekeurig toch zullen zij, die geroepen worden hunne oude wijze van werken te verlaten, en voor eene nieuwe te verwisselen, waarvan zij al den last en geenerlei voordeel ondervinden, zich met zoodanige verandering weinig ingenomen betoonen. De redenen, welke zij daarbij aanvoerden, leeren wij niet kennen, en toch zouden het alleen die zijn, welke ons konden doen beslissen, of de door hen gevreesde bezwaren zoo onoverkomelijk zijn, dat zij tegen de voorgestelde verbetering opwegen. Ik voeg daarbij, dat naast het afkeurend oordeel van velen, die geraadpleegd werden, de goedkeuring van anderen staat, o.a. van eene vergadering van landmeters, in Augustus 1871 te Utrecht gehouden, waar het stelsel van de meerderheid der Commissie met algemeene stemmen veroordeeld werd (de landmeter, die aan de Commissie zelve gunstig had geadviseerd, was zeker afwezig?). En eindelijk mogen wij niet vergeten, dat het hier een voorstel geldt, niet uitgaande van dezen of genen theoretischen plannenmaker, maar van

het Ministerie van Financiën zelf; zoodat het wel wat onwaarschijnlijk klinkt, dat daarbij de billijke eischen der practijk voorbijgezien zouden zijn.

Nadat de heer v.E. aldus het hoofdbeginsel in korte trekken behandeld heeft, gaat hij de voorgestelde regeling meer in bijzonderheden na, en bespreekt hij, op gelijksoortige wijze als de heer P.J. Bachiene zulks in het eerste nummer der Themis van 1871 gedaan heeft, de verschillende vragen, die bij dit onderwerp ter sprake kunnen komen. Zijn antwoord op die allen hier weder te geven, zoude ons natuurlijk te ver leiden, en waarschijnlijk weinig belang inboezemen aan de lezers dezer aankondiging, waarvan de meesten met de détails der bestaande boekhouding vermoedelijk niet zeer vertrouwd zullen zijn. Genoeg zij het ons hier mede te deelen, dat, gelijk van den geachten schrijver te verwachten was, menige wenk door hem gegeven wordt, die, wanneer eenmaal het ontwerp in behandeling wordt genomen, of wanneer later de instructiën worden opgesteld, zeker met vrucht zal worden geraadpleegd. Een paar zijner opmerkingen, die mij voorkwamen een meer algemeen karakter te dragen, mogen hier hare plaats vinden.

In de eerste plaats dan vermeld ik den wensch naar eene dubbele boekhouding, ook vroeger meermalen door den heer v.E. uitgesproken, en waarmede de bovengenoemde geschriften van de heeren Tideman en Mensing overeenstemmen. En inderdaad, dezelfde reden, die bij den Burgerlijken Stand bestaat om de registers in duplo te houden, en de beide exemplaren in verschillende localen te bewaren, geldt ook hier in gelijke mate. Tot nog toe heeft, voor zoo verre mij bekend is, geen kantoor van eenen hypotheekbewaarder door brand geleden; maar, gebeurde een dergelijk ongeluk, dan zou men zeker, ik zeg het den heer v.E. volmondig na, een duizendvoudig offer willen brengen, wanneer de verkorte dubbele boekhouding der hypothecaire verbanden bestond, die middelen tot herstel zou aanbieden.

Van een geheel anderen aard is de navolgende opmerking, waartoe een der meest gewigtige voorstellen der Commissie geleid heeft. Bij iedere acte moet het goed, waarop zij betrekking heeft, worden aangeduid naar de kadastrale nummers; dit is zeer juist, omdat zonder dát geene publiciteit denkbaar is. Maar hoe nu te handelen, als het goed, op het oogenblik dat de acte wordt opgemaakt, nog

geen afzonderlijk nummer heeft; m.a.w., wanneer een deel van een bestaand goed verkocht wordt? De Commissie stelt voor, dat in zoodanig geval de inschrijving geenerlei kracht zal hebben, vóór dat de kadastrale opneming heeft plaats gehad, en men het nieuwe nummer dus heeft kunnen invoegen. De heer Stam, die ook hier van de meerderheid zijner ambtgenooten afweek, heeft zich tegen dit strenge stelsel verzet, en wenscht, dat de vernummering reeds vóór den verkoop of de verhypothekering zal gevraagd worden. Ook dit denkbeeld is echter niet zonder bezwaren, en wordt dan ook door de heeren Mensing en Barenbroek bestreden: een der meest voor de hand liggende is wel dit, dat, indien de koop in het geheel niet, of niet in zoodanige perceelen, als de verkooper voorloopig goedgevonden heeft, mogt doorgaan, er vele moeite vergeefs verrigt is. De heer Bachiene wil den nieuwen verkrijger eene regtsvordering toekennen om tot de vernummering te geraken; hetgeen echter niet baat, wanneer deze, die door geenerlei direct belang gedwongen wordt om van dit regt gebruik te maken, zulks nalaat. De heer van Eck eindelijk verlangt, dat de verkoopen of hypotheken, die op een gedeelte van een kadastraal nummer betrekking hebben, voorloopig zullen worden ingeschreven en gelden zullen, maar binnen het jaar zullen moeten worden aangevuld met het nieuwe nummer, waaronder dat deel bekend zal geworden zijn, op straffe van anders te vervallen. Mij dunkt, dat deze laatste regeling niet alleen de meest eenvoudige en billijke zoude zijn, maar bovendien volkomen in overeenstemming is met het beginsel der voorgestelde tienjarige vernieuwing voor alle hypotheken.

Wanneer er meerdere hypothecaire inschrijvingen op hetzelfde goed bestaan, spreekt het van zelf, dat de oudste voorgaat. Ondertusschen kan het moeijelijk zijn, en zelfs menigmaal onbillijk schijnen, wanneer er slechts een gering tijdsverloop tusschen de aanbieding van beide actes ligt, de eene zoo aanmerkelijk boven de andere te bevoordeelen. Onze tegenwoordige wet neemt daarom aan, dat alle hypotheken, die op denzelfden dag worden aangeboden, zullen gelden als tegelijk ontvangen te zijn. De Commissie wil dat veranderen, en naar mijne opvatting teregt. Is eens de hypothecaire acte ingeschreven, en het regt daardoor op wettige wijze ontstaan, dan is het niet alleen onbillijk jegens den diligenten schuldeischer, maar bovendien onregtskundig, dat de latere handeling van

eenen derde, waaraan hij geheel vreemd blijft, hem van een deel zijner regten zou kunnen berooven.

Tegen deze regeling voert de heer v.E. het bezwaar aan, dat het een volstrekt niet ondenkbaar geval is, dat beide acten tegelijk komen, b.v. met dezelfde post van elders worden aangebragt, en vraagt daarop, hoe de hypotheekbewaarder in zoodanig geval te handelen zal hebben. Men zal dan toch wel niet de acte, die toevallig het eerst geopend is, willen doen voorgaan. Dit laatste zou zeker dwaas zijn, en mijne oplossing zou daarom deze wezen, dat, wanneer de beide actes aldus niet fictione legis, maar in werkelijkheid tegelijk zijn aangeboden, zij ook gelijktijdig als van gelijke waarde behooren te worden ingeschreven. Ondertusschen, nu de aandacht op een mogelijk verschil van gevoelen gevestigd is, zou het van belang kunnen zijn, de vraag door den wetgever te doen beslissen.

Op deze wijze gaat de heer v.E. voort, zijne denkbeelden omtrent het voorstel der Commissie te ontwikkelen. Ik meen te dezer plaatse met de aangehaalde voorbeelden te mogen volstaan, en eindig, terwijl ik den belangstellenden lezer verder naar de brochure zelve verwijs, met een kort protest tegen den wensch, die aan het slot daarvan gevonden wordt.

De S. zegt daar het te betreuren, dat de voorstellen der meerderheid als wetsontwerpen bij den Raad van State zijn ingeleverd; liever zou hij gezien hebben, dat dit nog niet, in lang zelfs niet geschied ware. Indien hij onder deze uitdrukking alleen een tijdvak van een paar jaren bedoeld heeft, zoude ik tegen een zoodanig uitstel geenerlei bedenking in het midden willen brengen; trouwens die tijd is sedert de openbaarmaking van het verslag al lang verloopen. Maar thans, nu alle deskundigen en belanghebbenden ruimschoots gelegenheid hebben gehad om zich te doen hooren, kan dunkt mij het onderzoek zeer wel gesloten worden verklaard, en behooren wij van den inderdaad gewigtigen arbeid der Commissie eenige vruchten te zien, vóór dat hij weder veroudert of in het vergeetboek geraakt. Liever zoude ik dan ook de woorden van den heer Bachiene tot de mijne maken: ‘Moge de Vertegenwoordiging spoedig na de indiening gereed zijn, het uitgebreide wetsontwerp te onderzoeken! Moge het, behoudens de aangegeven wijzigingen, tot wet worden verheven, en op 1 Januarij 1873 kunnen worden afgekondigd! Mogen die wenschen niet langer vrome wen-

schen blijven!’ De op die wijze gestelde termijn kan zeker reeds onder de laatstbedoelde categorie gerangschikt worden; maar overigens is het nog niet onmogelijk, dat althans eenige van de meest gewenschte verbeteringen spoedig voorgesteld en afgedaan worden. Bedenkt men, dat wij thans reeds onzen vijfden minister van justitie bezitten, sedert de heer Borret in 1866 het initiatief te dezer zake nam, dan behoeft men waarlijk niet naar meerdere uitstellen te verlangen, dan de gang van zaken ten onzent van zelf medebrengt.

Het tweede geschrift, waarvan de aankondiging aan mij is opgedragen, behandelt een onderwerp, dat zich geleidelijk aan het tot nu toe behandelde aansluit, t.w., ‘den pandverkoop krachtens het beding der artikelen 1201, 1202 en 1223 B.W.’ De schrijver, de heer J. Rombach, die daarop ten vorigen jare aan de Leidsche hoogeschool is gepromoveerd, stelt zich de beide volgende vragen ter beantwoording: wat is het zoogenaamde beding van onherroepelijke volmagt? is de schuldeischer, die krachtens dat beding verkoopt, daarbij de vertegenwoordiger van den eigenaar of handelt hij op eigen naam?

De gewone leer, die door de schrijvers gehuldigd wordt, zoowel als de jurisprudentie der regterlijke collegiën, komt in hoofdzaak hierop neder, dat het regt des verkoopers berust op eene volmagt, hem door den schuldenaar verstrekt. Aan den eenen kant toch neemt men als vaststaande aan, dat alleen de eigenaar het regt heeft, om op geldige wijze over zijn goed te beschikken, en er dus eene voorstelling noodig is, waaruit blijkt, dat hij aan den verkoop niet vreemd is. Aan de andere zijde vordert de billijkheid, dat de schuldeischer, nadat de verkoop heeft plaats gehad, aan den schuldenaar verantwoording doe omtrent de wijze, waarop hij zijn regt heeft uitgeoefend, en uitkeere, hetgeen er na aftrek zijner vordering van de opbrengst overschiet. Aan beide deze vereischten wordt voldaan, indien men aan de regtsbetrekking tusschen schuldeischer en schuldenaar eene zoodanige juridieke constructie geeft, dat zij als lastgeving aangemerkt wordt.

Daarbij komt, dat de geschiedenis deze opvatting schijnt te steunen. Naar het Romeinsche regt was een ‘pactum ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur,’ mogelijk. Het Germaansche regt daarentegen kende zoodanige overeenkomst niet; en van daar, dat het na de receptie van het Romeinsche regt bij onze

voorouders een geschilpunt bleef uitmaken, aan welk der beide regten bij de beantwoording der hier bedoelde vraag de voorrang behoorde geschonken te worden. Toch wenschte de practijk, die vooral met de behoeften van den handel te rade ging, aan den schuldeischer het regt te verzekeren om het ontvangen pand na de wanbetaling zoodra mogelijk te verkoopen; en zoo kwam men van zelf er toe, om de schuldenaren eene zoogenaamde onherroepelijke volmagt te laten afgeven, die de mogelijkheid daarvan scheen te verleenen. Te eerder ging men daartoe over, daar ook de Romanisten algemeen de leer huldigden, dat de pandhebber bij den verkoop, dien het Romeinsche regt toeliet, niet suo maar procuratorio nomine handelde. Het bezwaar, dat hij toch alleen zijn eigen belangen waarnam, werd uit den weg geruimd door van eene procuratio in rem suam te gewagen; terwijl het geheele beding beschreven werd als een pactum reale[1], hetwelk aan het zakelijke regt der hypotheek onafscheidelijk verbonden was.

Ook onze wetgever plaatste zich op hetzelfde standpunt. De tegenwoordige bepaling van 1223 al. 2 B.W. had haar ontstaan te danken aan den wensch, door een der leden van de Staten-Generaal geuit, om de in hypotheken dikwijls voorkomende conditie, krachtens welke de geldschieter gemagtigd wordt, in cas van nietvoldoening der renten of aflossingen het verhypothekeerde goed publiek te verkoopen, irrevocabel te verklaren. Bij de beraadslagingen werd uitdrukkelijk op de procurationes in rem suam van het oude

1 Naar het mij voorkomt, hecht de heer R. aan dit door Voet XX, 1, n°. 21 gebruikte woord eene te beperkte beteckenis, door aan te nemen, dat die schrijver daarbij alleen op het oog zoude hebben de vraag, wie aan het beding regten ontleent (p. 82). Ik vat zijne bedoeling op de volgende wijze op. Is het beding zóo gesteld, dat de naam des crediteurs daarin zoo min voorkomt als die des debiteurs, en dus in rem, dan volgt het geheel de hypotheek als pactum adjectum. Dit heeft geen betoog noodig, maar eene moeijelijkheid ontstaat, wanneer de naam des crediteurs uitdrukkelijk vermeld wordt, omdat dan de vraag zou kunnen ontstaan, of zijne regtverkrijgenden daaruit aanspraken zouden kunnen ontleenen. Door te wijzen op het karakter van het beding als pactum reale, hetwelk niet door eene of andere afwijking van redactie kan verloren gaan, beantwoordt Voet die t.a.p. toestemmend. Wel verre dus, dat de overgang tegen de erfgenamen en regtverkrijgenden des debiteurs door hem zou worden geloochend, acht hij die zoo zeker, dat hij daaromtrent geene dubia op te lossen heeft.

regt gewezen. En nog laatstelijk heeft de Staats-Commissie, wier werk in de voorgaande bladzijden door mij besproken is, uitdrukkelijk als hare meening verkondigd: ‘de hypothecaire schuldeischer, die gebruik maakt van de onherroepelijke volmagt, handelt *als lasthebber*, en is *derhalve* tot rekening en verantwoording verpligt.’

En toch, niettegenstaande al die gronden voor de gewone leer schijnen te pleiten, berust zij inderdaad op eene dwaling, en is zij niet noodig om de verschijnselen, die zich bij ons onderwerp voordoen, te verklaren. De heer R., die dit in zijne dissertatie duidelijk uiteenzet, beroept zich daarbij in het algemeen op de volgende redenering.

Lastgeving, herinnert hij, is eene overeenkomst, waarbij iemand aan een ander de magt geeft, en deze aanneemt, om eene zaak voor den lastgever, in deszelfs naam, te verrigten. Is dit zoo, dan kan aan den schuldeischer, die alleen tot handhaving van zijne eigen regten handelt, en wiens belangen vijandig tegen die van den schuldenaar overstaan, de hoedanigheid van lasthebber van dezen laatsten nimmer worden toegekend. En ten onregte zou men meenen dit bezwaar weg te nemen, door van eene procuratio in rem suam te gewagen; daar onder deze benaming nooit iets anders verstaan is dan eene eigenaardige instelling van het Romeinsche procesregt, die met het beding, hetwelk ons thans bezig houdt, niets gemeens heeft, en dus ook niet tot verklaring daarvan kan worden ingeroepen.

Bovendien eindigt lastgeving niet alleen door herroeping der volmagt; maar ook door de opzegging van den last; door den dood, de curatele, den staat van faillissement of van kennelijk onvermogen, hetzij van den lastgever, hetzij van den lasthebber; door het huwelijk der vrouw, die den last gegeven of ontvangen heeft. Dat al deze omstandigheden op de volmagt, die in art. 1223 B.W. omschreven is, geen invloed mogen hebben, spreekt van zelf; maar dit resultaat wordt volstrekt niet verkregen door haar als onherroepelijk te omschrijven. Men zou zelfs kunnen vragen, of niet de herroepbaarheid zoozeer tot het wezen eener lastgeving behoort, dat daaraan niet kan gerenuncieerd worden; zoodat hij, die haar in strijd met zijne voorafgegane belofte herroept, alleen tot vergoeding van kosten, schaden en interessen gehouden zou zijn. Maar al laat men dit punt rusten, dan is nog door het hier bedoelde hulpmiddel alleen het gevaar voorkomen, dat uit de eerste wijze van opheffing

dreigt, en blijven alle andere gevallen, die zich toch zoo dikwijls kunnen voordoen, over. Men zal dus weder met onze oud-hollandsche juristen, niettegenstaande onze wet er geene dadelijke aanleiding toe geeft, moeten gaan spreken van een pactum reale, van eene lastgeving, die tegelijk een zakelijk regt zou zijn; en op die wijze eene zamenkoppeling van ongelijksoortige begrippen in het leven roepen, die, zoo zij al in het geheel denkbaar is, toch weinig geschikt is om de elegantia juris te bevorderen.

Veel eenvoudiger is het daarom, zich zoo streng mogelijk te houden aan datgene, wat naar de opvatting en bedoeling van partijen werkelijk plaats heeft, en den pandverkoop te beschouwen als eene soort ván executie. Executie toch is niet anders dan de uitvoering der verbindtenis door dwang. En of zulks nu geschiedt door tusschenkomst van het openbaar gezag, dan wel terstond door den schuldenaar zelven, maakt in de wederzijdsche verhouding van partijen hoegenaamd geen verschil. Alleen zijn in het eerste geval ter bescherming des schuldenaars en ter voorkoming van mogelijke misbruiken waarborgen voorgeschreven, die in het tweede vervallen, omdat de schuldenaar daarvan vrijwillig afstand heeft gedaan. In de omstandigheid, dat de schuldeischer onbevoegd zou zijn om het goed van den schuldenaar op eigen naam te verkoopen, kan geene moeijelijkheid gelegen zijn; want hij vindt die bevoegdheid in de overeenkomst, welke de schuldenaar met hem gesloten heeft, en in de wet, die aan zoodanige voorafgaande toestemming volledige regtskracht verleent. En bezwaar omtrent de verantwoording der door hem ontvangen koopsom behoeft er niet te bestaan; daar niets den wetgever belet, de verdeeling dier gelden en de afrekening met den schuldenaar zoo te regelen, als hij in aller belang het meest regtvaardig acht. De ware verkooper bij een executorialen verkoop is dus nimmer de schuldenaar: maar of, bij geregtelijken verkoop, de Staat, of, bij buitengeregtelijken verkoop, de schuldeischer.

Over het algemeen kan ik mij met deze opvatting zeer wel vereenigen, en is het alleen de allerlaatste stelling, waartegen van mijne zijde eenige bedenking zou bestaan. Dat bij eenen geregtelijken verkoop de Staat niet in waarheid en jure privato als verkooper optreedt, erkent de heer R. zelf; en dit leidt hem tot de voorstelling, alsof bij zoodanige executie de verkoop van wege den Staat eene publiekregtelijke, de koop eene privaatregtelijke hande-

ling zou zijn. Eene zoodanige half publiekregtelijke overeenkomst kan ik mij echter bezwaarlijk denken, terwijl ik te minder reden zie, om mij de daartoe noodige inspanning te getroosten, daar de redenering des schrijvers zelve veeleer schijnt te moeten leiden tot de gevolgtrekking, dat in elk geval de verkoop als eene gewone privaatregtelijke overeenkomst, en de executerende schuldeischer als de verkooper is aan te merken. Meent de heer R., dat het bij geregtelijken verkoop niet aangaat, den schuldeischer tot vrijwaring gehouden te achten, dan geldt diezelfde bedenking ook, wanneer hij krachtens het beding van art. 1223 B.W., executeert: de wetgever zal dan in beide gevallen eene wijziging van de gewone verpligtingen des verkoopers moeten en kunnen aannemen.

Ondertusschen mag ik niet vergeten, dat het verschil, hetwelk aldus tusschen den heer R. en mij zoude bestaan, enkel een ondergeschikt punt betreft. Omtrent de hoofdzaak geef ik aan zijne opvatting ongetwijfeld de voorkeur boven de gewone leer, en deel ik volkomen zijn wensch, dat het ontwerp der Staats-Commissie, alvorens het tot wet verheven worde, in dien zin zal worden gewijzigd dat daarin niet langer van eene onherroepelijke volmagt, door den schuldenaar aan den schuldeischer te verleenen, sprake is. Te minder bezwaar kan daartegen bestaan, daar het nieuwe ontwerp, in zooverre van onze tegenwoordige wet afwijkende, de wijze van verkoop in bijzonderheden regelt. Is er dus minder dan vroeger noodzakelijheid om den schuldenaar tegen onwettige handelingen te beschermen, door hem de a. mandati te verleenen, dan kun de geheele fictie ook met te meer gerustheid worden gemist.

Is dit echter reeds thans, zoo lang onze bestaande wetgeving niet veranderd is, het geval; en behooren op dien grond de vele regterlijke uitspraken te worden afgekeurd, die in meer of min bedekte termen de mandaatstheorie huldigen? Ziedaar in de laatste plaats eene vraag, die ik niet gaarne met den S. bevestigend beantwoorden zou. Immers, men behoort niet te vergeten, dat onze wetgever die theorie niet alleen bij de beraadslagingen over het burgerlijke wetboek, maar ook in de woorden der wet uitdrukkelijk gehuldigd heeft. En nu moge zulk een wetgever nog zooveel afkeuring verdienen, wanneer hij, in stede van enkel voorschriften te geven, er eene wetenschappelijke verklaring aan toevoegt; dit neemt niet weg, dat, heeft hij het gedaan, ook die theorie een deel zijner wetgeving

uitmaakt, en de uitlegger niet alleen het regt, maar zelfs de verpligting heeft, om die tot grondslag van zijne verdere redeneringen aan te nemen. Daarbij komt, dat er in ieder geval een middel zijn moet om den schuldeischer te dwingen tot het doen van rekening, en men dat, zoolang althaus de wetgever niet anders gesproken heeft, alleen vinden kan, wanneer men zich houdt aan de wettelijke voorstelling, dat hij actione mandati jegens den eigenaar van het verkochte goed verbonden is. Beter is het, in zoodanig geval over eenige theoretische bezwaren heen te stappen, en een mandaat met enkele vreemde eigenaardigheden aan te nemen, dan den gebrekkigen eigenaar over te laten aan de willekeur des schuldeischers, die in het beding van art. 1223 B.W. de magt zou vinden om met het hem verbonden goed volkomen vrij te handelen, zoo als hem beliefde.

Wanneer ik hiermede mijne beschouwing van de dissertatie des heeren Rombach afbreek om tot het derde geschrift, hetwelk ik in dit overzigt ter sprake wilde brengen, over te gaan, dan zij het mij vergund, den band, die beiden aan elkander verbinden moet, daarin te zoeken, dat ook dit laatste grootendeels gewijd is aan een regtsinstituut, welks juiste opvatting van eene verkeerde toepassing van zoogenaamd Romeinsche regtsregelen veel geleden heeft. Ik bedoel de dissertatie, waarin de heer A. Heemskerk zijne denkbeelden heeft ontwikkeld omtrent de wijzen van levering, aan den koophandel eigen; een onderwerp, dat vooral in de laatste jaren, sedert het handelsregt zich meer dan vroeger in eene zelfstandige wetenschappelijke bearbeiding heeft mogen verheugen, herhaaldelijk de aandacht der regtsgeleerden tot zich getrokken heeft. Onze wetgever heeft er weinig anders van gezegd dan het geheel negatieve art. 670 B.W., volgens hetwelk de gewone bepalingen omtrent de levering van roerende goederen geen inbreuk maken op de wetten en gebruiken in zaken van koophandel, en laat den wetenschappelijken bearbeider dier gebruiken dus in zooverre ruim baan. Belangrijk mag het daarom heeten, den heer Heemskerk, die een der laatsten is, welke deze taak ondernomen hebben, bij zijn onderzoek te volgen, en in korte trekken de resultaten te vermelden, waartoe hij gekomen is.

Nadat hij in eene eerste afdeeling de hoofdbeginselen herinnerd heeft, die de levering in het algemeen beheerschen, bespreekt hij in de tweede, die verreweg het grootste deel van zijn geschrift

uitmaakt, de levering in het geval van vervoer; om daarbij hoofdzakelijk de vraag te behandelen, wanneer het goed moet geacht worden in het bezit des nieuwen verkrijgers te zijn overgegaan, òf wanneer het aan den vervoerder is toevertrouwd, òf wanneer deze het aan den geadresseerde heeft afgegeven.

Is er geen cognossement of soortgelijk papier verzonden, dan pleegt men, gelijk de heer H. herinnert, op de gestelde vraag uiteenloopende antwoorden te ontvangen. Er zijn er, die beweren, dat de vervoerder als vertegenwoordiger des geadresseerden optreedt, zoodat het goed, van het oogenblik af, dat hij het overneemt, gerekend kan worden in het bezit van dezen laatste te zijn overgegaan. Tegen deze opvatting, die volgens den heer H. van de Italiaansche regtsgeleerden (Targa, Casaregis, enz.) afkomstig zou zijn, pleit echter het bezwaar, dat de ondervinding ons in den regel eene geheel andere verhouding tusschen partijen leert kennen, dan zij schijnt te veronderstellen. In den regel toch is de vervoerder aan den geadresseerde volstrekt onbekend, en heeft deze laatste geenerlei bewijsstuk tegen hem in handen; de eenige persoon, tot wien hij in eenige regtsbetrekking staat, is door het vrachtcontract de afzender; en men zoude dus, om de hier bedoelde theorie te redden, er toe moeten komen, om een mandaat te fingeeren, dat de geadresseerde aan den afzender zou verstrekt hebben om hem bij de levering te vertegenwoordigen. Zoodanige even onware als gedwongen ficties kunnen echter nimmer den grondslag van eene gezonde regtsbeschouwing uitmaken.

Beter is het daarom, en meer met de waarheid overeenkomstig, het stelsel aan te nemen, hetwelk door onze oud-hollandsche regtsgeleerden (Barels, Van den Ende, enz.) gehuldigd werd, volgens wie de vervoerder, althans wanneer hij op last van den afzender handelde, ook als vertegenwoordiger van dezen aangemerkt werd. Het bezit van den vroegeren houder duurt dan door tusschenkomst van den vervoerder voort, zoolang hij de bevoegdheid behoudt om over de zaak te beschikken; een regt, hetwelk hij, althans volgens het Duitsche Handelswetboek, niet eer verliest vóór dat de reis is afgeloopen, en de vrachtbrief door den vervoerder aan den geadresseerde afgegeven is. Is er geen vrachtbrief, dan behoudt de afzender de vrije beschikking, totdat het goed zelf in het bezit des ontvangers is overgegaan.

Wat de onderscheidene wetgevingen aangaat, zoo vindt men in den regel de verschillende verpligtingen van afzender, vervoerder en ontvanger met meer of minder uitvoerigheid geregeld, maar zonder eene uitdrukkelijke beslissing omtrent de hier gestelde vraag. Ook bij ons zou men zich bedriegen, indien men zoodanig antwoord wilde zoeken in de bepaling van art. 1513 B.W., volgens welke de levering moet geschieden ter plaatse, waar het verkochte goed zich op het tijdstip der verkooping bevond. De vergelijking toch met het voorgaande artikel, waaraan zij zich geheel aansluit, leert ons, dat hare bedoeling niet is iets te bepalen omtrent den bezitsovergang, maar alleen te regelen, te wiens laste de kosten der levering zijn. Dat de redactie eene ruimere beteekenis schijnt toe te laten, is alleen toe te schrijven aan de omstandigheid, dat het artikel vertaald is uit den Fransche Code, waar de eigendom reeds door het koopcontract overging, en de vraag, die ons thans bezig houdt, dus van ondergeschikt belang was. Bij ons zou men alleen kunnen wenschen, dat door eene verduidelijking der aangehaalde woorden die bedoeling beter uitgesproken werd: anders komt in onze wetgeving geenerlei bepaling voor, die eenigszins aan de aanneming van het door den heer H. verdedigde stelsel in den weg zoude staan.

Liepen alzoo de meeningen omtrent de zoo even behandelde vraag nog al sterk uiteen, zoodat beide partijen gezegd konden worden vrij wel tegen elkander op te wegen, grooter wordt daarentegen de eenstemmigheid, zoodra wij in de tweede plaats dezelfde vraag stellen voor het geval, dat er een cognossement of ander daarmede verwant papier verzonden is. Is dat geschied, dan neemt men, of nam althans tot voor weinige jaren algemeen aan, dat zoodanig papier de lading vertegenwoordigt, en de bezitter daarvan derhalve reeds uit dien hoofde gezegd kan worden de lading zelve onder zich te hebben. Eerst in den jongsten tijd hebben zich enkele stemmen daartegen verheven; en niet zonder belang mag dus de vraag genoemd worden, welke waarde aan deze tegenspraak te hechten is.

Om den tegenwoordigen stand dezer kwestie wel te doen begrijpen, wensch ik te beginnen met in korte trekken te herinneren, onder welken vorm zij zich oudtijds plagt voor te doen, en wat haar toen tot een der meest gewigtige van het geheele handelsregt

maakte. De cognossementhouder heeft, zoo lang de hem toegezonden lading zeilende is, en dus vóór dat hij in staat zou zijn haar in eigenlijken zin te leveren, de bevoegdheid om haar te verkoopen en over te dragen, en kan, ook al is de chertepartij voor hem volstrekt eene res inter alios geweest, zoodra zij aangekomen is, een zelfstandig regt tot afgifte tegen den schipper uitoefenen. Dit vreemde en schijnbaar met de gewone regtsbeginselen zoo zeer strijdende regt moest natuurlijk verklaard worden; en nu scheen de meest gereede oplossing wel deze te zijn, dat men hem als bezitter van het goed zelf aanmerkte. 't Is waar, de meeningen omtrent den grondslag van dat bezit liepen nog al uiteen. Terwijl de meesten in het cognossement een symbool meenden te zien der lading, gelijk de sleutels van goederen, in een pakhuis geborgen, gaven anderen, vooral sedert v. Savigny aan de levering door overgifte der sleutels eene meer gezonde verklaring had gegeven, de voorkeur aan eene voorstelling, volgens welke de schipper zou te beschouwen zijn als negotiorum gestor van den geconsigneerde, of wel nam men een zoogenaamd constitutum possessorium aan, alsof de schipper, na eerst voor den afzender bezeten te hebben, de goederen door eene verandering van zijnen animus overdroeg op den nieuwen verkrijger. Ondertusschen, hoe men over den modus quo mogt twisten, de algemeene leer bragt zeker mede, dat de houder van het cognossement geacht werd bezitter der lading te zijn; de regtsgeleerden zagen er de meest aannemelijke verklaring in voor zijne buitengewone regten; en de handel vond in die formule de meest krachtige uitdrukking van zijne bevoegdheid om over de lading reeds vóór hare aankomst op de meest onbepaalde wijze te beschikken.

In de laatste jaren echter, sedert men aan de formele verbindtenis, uit het papier ontstaande, meer en meer eenen gewigtigen invloed op de beschouwing van het handelsregt is gaan toekennen, is hierin eene groote verandering gekomen, en heeft men getracht ook de regten van den geconsigneerde op geheel andere wijze te verklaren. Even als de houder van een wissel, zonder tot eenige mandaatstheorie zijne toevlugt te nemen, uit het papier alleen voldoende aanspraken ontleent om den acceptant tot betaling te dwingen, zoo begreep men, dat ook de door den schipper onderteekende belofte voldoende heeten kon om zijne verpligtingen jegens den houder van het cognossement te verklaren. Een noodzakelijk ge-

volg hiervan was, dat het, althans voor het hier bedoelde oogmerk, volstrekt overbodig werd, dezen laatste nog langer als bezitter der lading aan te merken.

Maar werd het daarom ook onjuist, en moeten wij op grond van die veranderde beschouwing de oude leer omtrent de overdragt van het bezit bij cognossement thans geheel verwerpen? Dit is de meening van verschillende Duitsche geleerden; en ook ten onzent heeft in 1865 de heer A. Polak een onderzoek naar den aard van het cognossement in het licht gegeven, dat tot eene bevestigende beantwoording der gestelde vraag leidt. Uitvoerig wordt daarin betoogd, dat de gronden, waarop die bezitsovergang plagt verdedigd te worden, op niets dan onhoudbare ficties berustten, en de geheele theorie geene andere waarde had, dan dat zij de eenig mogelijke verklaring voor de regten van den geconsigneerde scheen: nu eene betere gevonden was, behoorde zij als onjuist en onnoodig te worden opgegeven. Een lijnregt daartegenovergesteld antwoord geeft thans de heer Heemskerk, die herinnert, dat, al heeft men vroeger onjuiste gevolgen uit de gewone leer getrokken, zulks omtrent de waarheid of onwaarheid dier leer zelve volstrekt niets kan afdoen. Integendeel komt het hem voor, dat, terwijl men oudtijds wel gedwongen was, het bezit van den geconsigneerde te verdedigen op gronden, die later gebleken zijn onhoudbaar te zijn, de nieuwe theorie met vrucht gebruikt kan worden om ook voor dit leerstuk alle nog bestaande moeijelijkheden op te lossen.

Wat mij aangaat, zoo begin ik met de verklaring, dat het mij verheugt, dat de beide zijden van het hier bedoelde vraagstuk aldus met gebruikmaking van de resultaten der jongste wetenschap kort na elkander ontwikkeld zijn. Hem, die er prijs op stelt, zich een zelfstandig oordeel daarover te verwerven, verwijs ik dan ook naar de beide genoemde proeven onzer academische literatuur: hij zal daar de onderscheidene stelsels met gelijke volledigheid en scherpzinnigheid behandeld vinden. Moet ik echter tusschen hen kiezen, dan zoude ik (voor zoo verre aan een oordeel, dat uit den aard der zaak te dezer plaatse moeijelijk volledig kan worden toegelicht, eenige waarde te hechten is) aan het oude, thans wederom door den heer H. verdedigde stelsel de voorkeur geven. De schipper mist den animus pro suo habendi; hij zelf kan dus nimmer als bezitter gelden, maar moet worden aangemerkt als detentor òf voor den afzender, òf voor

den geconsigneerde. Het eerste is onmogelijk, omdat die afzender, zoodra de cognossementen geteekend zijn, alle beschikking verloren heeft; er blijft dus niet anders over, dan dat men het cognossement opvat als de wilsverklaring van den schipper om ten behoeve van den geconsigneerde te bezitten. Dat hij zich bij het cognossement verbindt om het goed aan hem uit te keeren, staat aan die opvatting niet in den weg, daar ook andere bezitters voor derden, huurders b.v., deze hunne hoedanigheid vereenigen met die van persoonlijk verbondenen. Dat de laatste houder van het cognossement voor den schipper eene incerta persona is, doet evenmin af, omdat het Romeinsche regt zelf eene overdragt aan eene incerta persona kende, zooals uit het bekende voorbeeld der strooipenningen kan blijken. Bestaat er dus, zoodra de cognossementen afgeteekend zijn, in wettigen zin eene detentio door tusschenkomst des schippers, de animus domini voegt zich daarbij, zoodra het cognossement in het bezit des geconsigneerden komt; alle vereischten zijn dan aanwezig, en beide elementen vallen zamen om een geldig bezit bij laatstgenoemden te doen aanvangen. Het eenige, wat men nog zou kunnen vorderen, is de band, die beide personen, den houder en den bezitter, vereenigt, daar zij elkander persoonlijk in den regel onbekend zijn, en in geenerlei regtsbetrekking tot elkander staan. Dit bezwaar, hetwelk de oude theoriën nimmer volkomen hebben kunnen oplossen, is thans vervallen. De schipper is, ook zonder dat eenige overeenkomst tusschen hem en den geconsigneerde bestaat, reeds door zijn schrift alleen jegens hem verbonden: de literarum obligatio vormt den band, die hem vereenigt met den bezitter, in wiens naam hij de lading onder zich houdt.

Ondertusschen zal men uit het vorenstaande voldoende hebben kunnen opmaken, dat de vraag in onze dagen van meer belang is geworden voor den wetenschappelijken jurist dan voor den practicus. Immers, hetzij men den cognossementhouder alleen aanmerkt als houder der literarum obligatio, dan wel als bezitter van het goed, in beide gevallen komen zijne regten tegenover den schipper vrij wel op hetzelfde neder, en in de resultaten blijken de heeren Polak en Heemskerk dan ook veel meer overeen te stemmen, dan men bij het verschillend standpunt, waarop beiden zich plaatsen, zou hebben kunnen verwachten. Ook de wetgever heeft het niet noodig geacht, zich ergens uitdrukkelijk over onze vraag uit te la-

ten; ofschoon hij toch in den regel den geconsigneerde als bezitter der lading schijnt aan te merken; eene voorstelling trouwens, die, toen de wet werd opgesteld, algemeen aangenomen kon heeten. Slechts eene enkele inconsequentie, zooals de bepaling van art. 473 K., dat terugname der goederen ook na verzending van het cognossement toelaat, zoude behoeven verwijderd te worden, en overigens zoude zij, door de uitdrukkelijke opneming van het door den heer H. verdedigde beginsel, geenerlei ingrijpende verandering ondergaan. De S. eindigt dan ook zijne beschouwing over dit onderwerp met den wensch, dat deze verduidelijking, gevoegd bij eenige aanvullingen van meer ondergeschikten aard, eene plaats in onze wet moge vinden.

De derde afdeeling zijner dissertatie handelt over levering, zonder dat de zaak verplaatst wordt; bepaaldelijk over de overdragt van goederen, in openbare pakhuizen opgeslagen, door middel van ceelen, warrants, of dergelijke papieren.

Reeds vroeg was deze instelling in ons vaderland bekend, en in dagelijksch gebruik; de O.I. Compagnie gaf dergelijke bewijzen af, en sedert hebben onderscheidene openbare zoowel als bijzondere vereenigingen haar voorbeeld gevolgd. Trouwens het voordeel, hetwelk de handel van deze wijze van leveren trekt, is duidelijk, en zoude reeds voldoende ziju, om hare aanneming te verklaren; ook al bepaalde het zich tot de besparing der kosten en moeiten, die uit den aard der zaak aan eene herhaalde overdragt der goederen zelven uit de eene hand in de andere verbonden zijn. Van een regtsgeleerd standpunt leveren zij weinig bezwaar op: meer dan bij de vroeger behandelde onderwerpen is men het omtrent den overgang van het bezit eens; de bestuurders der pakhuizen erkennen houders te zijn voor en namens den houder van het papier, en door de overgifte van dit laatste gaat dus ook het bezit der goederen over. Dit wordt in onderscheidene wetgevingen zelfs met zoo vele woorden gezegd: en, waar dit niet uitdrukkelijk geschied is, zooals bij ons, moet toch de gewone bezitleer met het oog op de bedoeling van partijen, zooals zij uit de reglementen of overeenkomsten blijkt, noodwendig tot dezelfde gevolgtrekking leiden.

Het hier besproken onderwerp zou dan ook zeker niet zoo zeer de aandacht der verschillende wetgevers getrokken hebben, als in de laatste jaren het geval is geweest, ware het niet dat men, en

wel het eerst in Engeland, begrepen had van dezelfde inrigting gebruik te kunnen maken, vooreerst om aan den verkooper op crediet eene zekerheid voor zijne vordering te verleenen, zonder dat de kooper daarom de beschikking over het goed mist, en bovendien om eene verpanding van het goed ook voor minder dan de volle waarde mogelijk te maken, zonder dat het daarom buiten den handel geraakt. Om dit tweeledig doel te bereiken, zijn de bestuurders der pakhuizen, waar goederen in bewaring plegen gelegd te worden, er toe overgegaan, den eigenaar, die zijn goed wil overdragen, niet slechts ééne ceel, maar desverkiezende twee exemplaren daarvan af te geven: het eene, de warrant geheeten, blijft in het bezit van den verkooper, en wordt dus, zoolang de koopprijs niet geheel voldaan is, meer of min eene pandacte; het andere, de weightnote genaamd, wordt aan den kooper ter hand gesteld. Op beiden moet aangeteekend worden, wanneer de schuld betaald moet zijn. Vóór dien dag worden de goederen niet afgeleverd dan aan hem, die houder is van beide stukken; na dien dag mag de houder van den warrant, indien deze niet voldaan is, ze wederom doen verkoopen. Men heeft op die wijze het middel verkregen om eene speculatie in goederen mogelijk te maken, zonder dat of de kooper dadelijk groote sommen moet storten, of de verkooper gevaar loopt zijn koopprijs te verliezen, in geval de kooper failleert na reeds over de goederen beschikt te hebben. En zeker zou de geschetste inrigting dan ook algemeen toegejuicht en overal nagevolgd zijn, indien er waarborgen bestonden, dat de bedoelde aanteekeningen, op welke het geheele stelsel gegrondvest is, altijd overeenkomstig de waarheid op de warrant gesteld werden, en zulks nimmer werd verzuimd. Die bestaan thans niet; wie zoodanig stuk ontvangt, weet niet met volkomen zekerheid, of daarnaast al dan niet eene weightnote is afgegeven, m.a.w. of hem werkelijk eigendom, dan wel alleen een pandregt geleverd wordt. Dat dit tot menig misbruik moet leiden, en zelfs voor bedrog eene gereede deur openzet, ligt voor de hand.

Van daar dat, toen men in verschillende landen besloot het Engelsche systeem der warrants ten behoeve van den handel over te nemen, de wetgevers zich vooral beijverd hebben om maatregelen uit te denken, waardoor aan het bedoelde gevaar zoo veel mogelijk werd te gemoet gekomen. Zoo heeft men in Frankrijk, waar steeds

de tusschenkomst van het gouvernement als panacee tegen alle kwalen geldt, het afgeven van dubbele ceelen alleen veroorloofd aan openbare corporatiën, die onder toezigt der regering staan, en zorg moeten dragen voor de behoorlijke invulling van alle stukken. Andere wetgevers, zooals b.v. de Belgische, hebben, volkomen vrijheid bij het oprigten van bewaarplaatsen latende, bevolen, dat in ieder geval dubbele ceelen afgegeven moeten worden, zoodat de nieuwe verkrijger aan de enkele warrant nimmer meer waarde zal kunnen hechten dan zij verdient.

Bij ons hebben zich wel is waar nog niet vele moeijelijkheden over de levering der hier bedoelde goederen voorgedaan, maar toch verlangt de heer H., naar mijne opvatting teregt, eene wet, die ook aan onzen handel de voordeelen van de Engelsche instelling verzekeren zou. Daarbij zoude dan tevens kunnen worden opgenomen eene nadere regeling, voor het geval dat eene ceel is verloren gegaan; omdat het stellen van zekerheid voor den langen tijd, dien de verjaring duurt, gelijk de onderteekenaars der ceelen thans verpligt zijn van de regthebbenden te vorderen, uit den aard der zaak voor een koopman bezwarend is. Niet zonder reden wijst de heer H. daarbij echter op eene moeijelijkheid, met welke onze wetgever zou te strijden hebben. Immers in ons land zou vrijheid van afgifte voor enkele zoowel als dubbele ceelen dienen te worden aangenomen, omdat de geheele instelling der ceelen bij ons door het gebruik gevestigd is, en vrijheid altijd is aan te prijzen, waar zij mogelijk is. De S. geeft daarom ten slotte nog eene reeks bepalingen, die de onderscheidene conflicten, welke hij voorziet, kunnen beslissen, zonder dat men tot eenigen beperkenden maatregel de toevlugt behoeft te nemen.

Zooals men derhalve ziet, eindigt ook de heer Heemskerk, gelijk de heer van Eck, gelijk de heer Rombach, gelijk zoo menig schrijver, wiens werk ik reeds te dezer plaatse besprak, met de tusschenkomst des wetgevers in te roepen en op de noodzakelijkheid eener wetsverbetering aan te dringen. Dit geeft altijd een onaangenaam gevoel, wanneer men bedenkt, hoe weinige dezer wenschen kans hebben om vervuld te worden. En nu wil ik volstrekt niet beweren, dat al die gevraagde veranderingen even gemakkelijk, of zelfs even noodzakelijk zouden zijn. Maar toch zijn er vele onderwerpen, die of reeds lang in ons vaderland zijn voorbereid,

of wel sedert jaren in de ons omringende landen op voldoende wijze zijn geregeld: en is er voor deze althans niet ééne gezonde reden te geven, waarom wij op den duur van hetzelfde voorregt verstoken zouden moeten blijven. Voldoet de redactie der voorgestelde ontwerpen niet altijd in alle bijzonderheden aan de wenschen van ieder lid der Tweede Kamer, dit is niet meer dan natuurlijk, maar behoeft toch waarlijk geene reden te zijn om de geheele zaak te verschuiven. Gelukkig heeft met de hier bedoelde hervormingen de politiek in den regel weinig te doen; overwinningen van de eene partij op de andere kunnen daarbij niet behaald worden; en wij mogen dus hopen, dat vroeg of laat het door de grondwet verlangde gemeene overleg tot een gewenscht resultaat leiden zal. Moge dit meer en meer het geval worden, en de vele noodige verbeteringen van ons regtswezen, die tot nu toe maar al te veel voorstellen van Ministers of Staats-Commissiën zijn gebleven, eerlang eene plaats vinden in het Staatsblad, vanwaar zij een heilzamen invloed op ons maatschappelijk leven kunnen en zullen uitoefenen.

P.R. FEITH.

Bibliographisch album.

Geschiedenis door Dr. J.A. Wijnne. Te Groningen, bij J.B. Wolters. 1872.

Onder dezen zonderlingen titel geeft Dr. Wijnne hier eene verzameling zijner kleine historische geschriften. 't Zijn verhandelingen van zeer verschillenden, meestal historisch-kritischen inhoud. Een paar zijn geschreven naar aanleiding van over het daar behandelde onderwerp verschenen werken. Van dien aard zijn de opstellen over het leenstelsel, over den Boheemschen Majesteitsbrief en over Galilei. Het stukje *Nederland en zijne voormalige verhouding tot het zoogenoemde Duitsche Rijk*, (zeker geen bijzonder fraaie titel) zoekt uit te maken hoe de betrekking tusschen de Nederlandsche gewesten en het Rijk eigenlijk geweest is. Tot mijn leedwezen moet ik bekennen dat de lezing mij geen nieuw licht heeft doen opgaan omtrent dit moeilijke punt onzer geschiedenis. Maar deze beoordeeling zou een onbescheiden plaats innemen, wanneer ik lang wilde stilstaan bij de kleine afzonderlijke stukjes. Laat ons dan ook het opstel over de ontmoeting van de Merlin voorbijgaan en al onze aandacht bepalen tot de reeks verhandelingen over de burgertwisten tijdens het Bestand en over den moord der de Witten.

Blijkbaar heeft de heer W. eene bijzondere studie gemaakt van die droevige gebeurtenissen, welke wij zoo gaarne zouden willen uitwisschen van de geschiedrollen onzer Republiek. En wat is natuurlijker? De staatkundige geschiedenis der Republiek is niet rijk aan tragische tooneelen. Langdurige beraadslagingen in de Statenen vroedschapsvergaderingen, waarvan ons alleen het resultaat in korte, droge woorden wordt bekend gemaakt, intrigues, waarbij omkooping en intimidatie eene groote rol spelen, maar waarvan zelden veel uitlekt, zoo nu en dan een oproer, dat meer glasruiten dan bloed kost, dat is zoo wat alles, wat die geschiedenis ons biedt. De personen, die daar optreden, zijn ons zelden goed bekend. Wat weten wij bv. van de aanvoerders der Amsterdamsche oligarchie in 1650, behalve dat het kloeke, hooghartige, streng op het recht

hunner stad staande regenten waren? Kunnen wij ergens de persoonlijkheid van een Hooft, den burgemeester van Ams terdamin 1678, die in de dagen van den Nijmeegschen vrede zulk eenen geweldigen invloed had, leeren kennen, zooals wij bekend zijn geworden met de mannen der Engelsche omwenteling? Zijn niet zelfs een van Beuningen, een van Beverningh, ja ook een Heinsius en een Hop ons bijna alleen bekend door hun diplomatisch bedrijf? Hoe weinig zijn wij bekend met de mannen, die in de dagen van den grooten Zwijger Holland regeerden, met een man als Paulus Buys bv.? Wat gelden ons hunne namen, die wij gedurig in de registers der besluiten van de Staten aantreffen; wat weten wij van hunne daden, hunne bedoelingen, hun karakter? Wat weten wij over 't geheel van 't geen er eigenlijk omging in de Staten- en vroedschapsvergaderingen? Immers zoo goed als niets! Vandaar dat onze staatkundige geschiedenis ons koud laat, ons niet boeit, zooals die van Engeland, waar wij medeleven met Pym en Hampden, met Strafford en Laud, met Russel en Sidney, met Halifax en Rochester, waar wij gedurig tragische momenten vinden, waar de strijd tusschen moderne en oude beginselen onze aandacht gespannen houdt. Alleen de groote krisis in 1672, waar de groote staatsman van Holland, wien wij beter kennen dan een zijner tijdgenooten, Willem III en de Ruiter uitgezonderd, den ellendigsten dood vindt onder de handen van eene razende volksmenigte, alleen de geweldige schokken van het Bestand, waar de gebeurtenissen één afgesloten geheel vormen, afgesloten door het schavot van den grijzen grondlegger der Republiek, waar, bij de opbruisching der hartstochten, niet meer vergaderingen, maar de enkele personen handelend optreden, bieden ons iets, wat daarmede vergeleken kan worden. Houdt men zich bezig met onze staatkundige geschiedenis, dan zal men alleen reeds daardoor naar die gebeurtenissen worden heengeleid. Daarenboven hebben de twisten tijdens het Bestand nog eene bijzondere aantrekkingskracht. Daarbij heeft de eerste ernstige botsing plaats tusschen de Generaliteit met den Prins van Oranje aan het hoofd en de Staten van Holland. Twee staatkundige stelsels stooten op elkander; het eene heeft den wensch des volks en, in zekeren zin, onze moderne sympathiën voor zich, het andere het formeele recht. Geweld beslist den strijd en een gerechtelijke moord, gepleegd aan den man, die zich boven al zijne tijdgenooten verdienstelijk jegens het land gemaakt had, wordt het

loon voor veertig jaren treuwe diensten. Maar die man en de partij, die met hem valt, de strijders voor het formeele recht, verdedigen een stelsel, dat ons nationaal eenheidsgevoel tegen de borst stuit; hunne godsdienstige denkbeelden worden nog steeds aangevochten door eene machtige partij in het land. Sedert Bilderdijk zijne geschiedenis heeft geschreven, is die partij langen tijd de heerschende geweest in onze geschiedvorsching. De Statenpartij is lang door iedereen veroordeeld; de daden van Maurits en der vijanden van Oldenbarnevelt zijn ten hemel toe verheven, ja de moord van den grooten advocaat is vergoelijkt. Daartegen is eene reactie ontstaan. Het waarheidsgevoel van mannen, die de quaestie omtrent de souvereiniteit koud moest laten, omdat zij in een geheel andere wereld leefden, en die door geen voorliefde voor de Remonstranten werden bezield, is in opstand gekomen tegen de wijze, waarop de feiten verdraaid zijn geworden door eene meer hartstochtelijke dan wel kritische wijze van geschiedschrijving. Behalve Groen van Prinsterer en van der Kemp heeft geen der nieuwere geschiedvorschers meer den handschoen opgenomen voor de Contraremonstranten en de Staten-Generaal. Het uiterst kalme, hartstochtelooze verhaal dier onlusten in de voortzetting van Arend's Algemeene Geschiedenis des Vaderlands is misschien de scherpste veroordeeling, die over hen is uitgesproken. Ook de heer W. is door lange, groudige studie tot geen ander resultaat gebracht. Zijne verhandelingen over de waardgelders, over de bemoeiingen van Oldenbarnevelt en de Groot in Utrecht, over de Scherpe Resolutie en over de vraag, of er eene ligue van acht steden van Holland met Oldenbarnevelt aan 't hoofd heeft bestaan, zijn alle krachtige, met tal van bewijzen gestaafde vertoogen ter verdediging van Oldenbarnevelt en de Staten van Holland. Zij worden ingeleid met een betoog over de souvereiniteit der provinciën, waarmede wij ons ten volle kunnen vereenigen, behalve wat eenige ondergeschikte punten aangaat.

Dat de souvereiniteit in elk gewest den Staten der provincie en niemand anders toekwam, is thans een voldongen zaak. Niemand zal tegenwoordig, denk ik, den heer Groen nazeggen, wat hij in zijne inleiding tot het tweede deel der tweede serie der Archives (blz. CX en andere, bv. CXXVII) daaromtrent zegt. Maar hoewel ik de laatste zal zijn om het goed recht der Staten van Holland in dezen te ontkennen, kan ik toch niet in allen deele met den heer

W. overeenstemmen omtrent de wijze, waarop dat goed recht werd toegepast. En daarenboven moet men bij deze quaestie één ding niet vergeten. Hoewel de zeven provinciën zeven afzonderlijke, slechts door een verdedigend verbond, de Unie van Utrecht, vereenigde, souvereine staten waren, leefde toch reeds in het volk het bewustzijn der eenheid van het land. Door taal, afstamming en geographische ligging reeds met elkander verbonden, eer zij onder één landsheer gebracht werden, waren de inwoners der Nederlandsche gewesten door den langen, gezamenlijk volgehouden strijd tegen Spanje tot één volk samengegroeid.

De clausule ‘alsof zij maar eene provincie waren,’ welke in den tekst der Unie voorkomt, zou men de eerste openlijke uitspraak van de een- en ondeelbaarheid van Nederland kunnen noemen. Wel bleef er provinciale naijver tusschen de gewesten heerschen, wel bleef er ook tusschen de verschillende kwartieren en steden eene groote verwijdering bestaan, maar toch bestond er eene Nederlandsche natie, waarvan Geldersman en Hollander, Zeeuw en Fries zich een deel gevoelde. Reeds ten tijde van Leicesters bestuur, zoo men die aaneenschakeling van misslagen en onrechtvaardigheden een bestuur kan heeten, was dat gevoel van nationale eenheid een ongenoemd maar toch wezenlijk element van den tegenstand tegen Holland. Ieder minder onbekwaam man dan Leicester zou daarmede zijn voordeel hebben gedaan. Zou anders het streven der Generaliteit naar eene zekere suprematie over de afzonderlijke gewesten op den duur hebben kunnen bestaan? En toch ontmoeten wij dat streven reeds bij het eerste optreden der Generaliteit in 1576!

De eigenaardige samenstelling van den staat der zeventien gewesten, zooals die in 1548 voor goed was tot stand gekomen, deelde den landsheer als het ware in tweeën: den algemeenen landsheer, gerepresenteerd door den landvoogd en de regeering te Brussel, en den hertog, graaf of heer van ieder gewest, vertegenwoordigd door den stadhouder. Bij den opstand hadden de Staten der afzonderlijke gewesten de macht van den landsheer, zooals die in hun gewest uitgeoefend werd door stadhouder en raden, aan zich getrokken. Desgelijks deden de Staten-Generaal, wat de landsheerlijke macht betrof, zooals die door de hooge regeering te Brussel werd gevoerd. Zij, de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, hoewel niets meer dan de bijeenvergaderde afgezanten der verschillende gewesten, beschouwden zich als de vertegenwoordigers

van het geheele land; zij namen de plaats in van den landsheer, in zoover deze alle gewesten tegelijk regeerde.

Duidelijk wordt die usurpatie van het algemeen landsheerlijk gezag door de Staten-Generaal uitgesproken bij de benoeming der stadhouders. De Staten-Generaal geven commissie op voordracht der gewestelijke Staten, die het aangaat. Toen een landvoogd, de Aartshertog Matthias, den landsheer heette te vertegenwoordigen, was deze degene die de stadhouders aanstelde; na zijn vertrek en na Anjou's coup d'état kwam het recht weder aan de Staten-Generaal. Want deze verbeeldden na de afzwering en zelfs vóór deze, na de opzegging der gehoorzaamheid aan de koninklijke regeering, de hoogste overheid in den lande. Wil men nog meer bewijzen van die zonderlinge wijze van zien, ik verwijs naar de acte van afzwering. Wie zweren af? Niet de afzonderlijke Staten van Brabant, Vlaanderen, Holland enz., maar de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden. Ik verwijs naar het placaat op de zeevaart en den uitvoer van 1585, waarvan geklaagd wordt, dat het op eene vergadering, waar maar zeer weinige provinciën vertegenwoordigd waren, werd genomen, en dat toch door den Raad van State wordt gehandhaafd, tegen den uitgesproken wil van Holland. Ik verwijs naar de herhaalde klachten der Staten-Generaal, dat zij besluiten moeten nemen met slechts twee of drie provinciën, en naar het feit, dat die besluiten, hoewel uitgaande van eene kleine minderheid, toch worden gepubliceerd in naam der Staten-Generaal. Dit college, hoewel slechts bestaande uit gezanten met bepaalden last, treedt steeds van den beginne af aan op als vertegenwoordiger der Generaliteit, stelt zich telkens tegenover de afzonderlijke gewesten. Waar kan deze opvatting van het gezag der Generaliteit anders op rusten, dan op het onbestemde, onuitgesproken gevoel der eenheid, dat door het lang gemeenschappelijk samenzijn onder éénen vorst in het leven was geroepen? Want formeel recht hadden de Staten-Generaal niet; hun besluit bond wettig niemand dan die er deel aan had genomen. In Holland wordt de acte van afzwering voltrokken, in Zeeland niet. Holland annuleert het placaat op den uitvoer en de zeevaart in 1585 eenvoudig weg, zoodra het ziet dat de Hollandsche belangen er door worden gekrenkt. Wat na 1576 de Nederlandsche gewesten samenhoudt is moeilijk te zeggen: de opdracht der souvereiniteit geschiedt niet in naam der Staten-Generaal, maar in die der afzonderlijke gewesten; de Pa-

cificatie is een tractaat, dat de verhouding van Holland en Zeeland tot de overige provinciën regelt en niet als de Unie van Utrecht gebruikt kan worden tot een grondwettig verdrag; de eenige band is dus die denkbeeldige, die het nationale eenheidsgevoel heeft geknoopt. De gewesten waren sinds langen tijd tot een geheel vereenigd, waren samengegroeid tot één land, hadden één belang tegenover den koning. Van daar dat de Uniën van Utrecht en Atrecht zulk een geschreeuw verwekten, de eene bij de katholieken van het zuiden, de andere bij de protestanten en bovenal bij de Brabanders en Vlamingen, die den strijd wilden voortzetten. Rechtens kon niemand eene provincie verhinderen zich van de andere af te scheiden. Want ook de beide Uniën van Brussel, die meer een privaat- dan een staatsrechtelijk karakter dragen, waren geene onverbrekelijke verbonden van vereeniging. Zulk eene was eerst de Unie van Utrecht. En hoe weinig wordt, na de fusie van Noord en Zuid in 1582, melding van dat verbond gemaakt; in welk staatsstuk, de algemeene regeering betreffend, wordt het met name genoemd, wordt er een beroep op gedaan, als op datgene, wat de Nederlandsche gewesten bijeenhoudt? Niet de Unie, maar de onzichtbare band van de nationale eenheid, van het gemeenschappelijk belang tegenover al wat niet Nederlandsch is, is in de moeilijke tijden van Anjou, van het interregnum der Staten-Generaal, van Leicester en van de vestiging der Republiek de grondslag, waarop de staat wordt opgebouwd, een grondslag zoo sterk dat geene schokken en omwentelingen dien hebben kunnen omverwerpen, dat tot op den huidigen dag de Nederlandsche staat er onwrikbaar op rust. Daarom hadden de Staten der gewesten, bij de consequente toepassing van hun onbetwistbaar, op de revolutie gegrond recht, steeds te kampen met den wil des volks en leden zij bijna in elk conflict de nederlaag.

De groote fout der regenten was, dat zij dit niet in rekening brachten, dat zij steeds bleven verhinderen dat de staatsregeling meer in overeenstemming werd gebracht met de innerlijke behoeften der natie.

't Zij verre van ons, dat wij daarom den coup d'état van Maurits zouden verdedigen; hij en de regenten der Contra-remonstrantsche partij hebben zich zwaar bezondigd aan de rechten des lands, niet het minst daarom, omdat zij de toen bewezen noodzakelijkheid, iets anders in de plaats der Statensouvereiniteit te stellen, niet

schijnen te hebben ingezien. Hoewel zij de wetten des lands vertraden, om hun partijbelang te voldoen, maakten zij geene andere wetten, beter ingericht naar de wenschen des volks, lieten zij geen hervorming van de staatsregeling op hunne daden van geweld volgen. Vandaar dat steeds nieuwe conflicten ontstonden, dat bij elke gelegenheid alleen geweld voor eenigen tijd eene beslissing bracht.

't Is naar mijn oordeel eene fout van den heer W., dat hij alleen het formeele recht in aanmerking neemt. Hij vraagt alleen: was iets overeenkomstig de wetten des lands, niet: was het billijk, was het voorzichtig? Daardoor is hij in zekeren zin partijdig geworden. Jan de Witt zelf zou geen krachtiger verdediging van Oldenbarnevelt hebben kunnen schrijven, hoewel hij waarschijnlijk 't wel iets korter zou gedaan hebben, maar hij zou ook niet meer de fouten, door den grooten advocaat begaan, kunnen voorbijgegaan of vergoelijkt hebben. De heer W. neemt vooral de Scherpe Resolutie in bescherming. Hij heeft ongeveer 100 bladzijden gewijd aan de quaestie der waardgelders. Maar hij heeft geen woord over voor de klachten der Contra-remonstranten; hij blijft alleen lang stilstaan bij de oproeren en tumulten, door hen verwekt. Hij slaat er niet de minste acht op, dat de waardgelders in die dagen ten hoogste impopulair waren. De massa der burgerij, niet alleen de lagere klasse, was zonder twijfel contra-remonstrantsch. Er bestond behoefte aan eene nationale kerk, al was er zeer zeker geene aan de vaststelling van dogma's en aan de uitdrijving van achtenswaardige geestelijken. Door hunnen tegenstand tegen den algemeenen wensch lokten de Staten de wraak hunner vijanden uit. Die wraak is zeer zeker onmatig geweest, ja buiten alle verhouding tot de handelingen, welke hāar uitlokten: daarover bestaat tusschen den geachten schrijver en mij zonder twijfel geen verschil. Maar vergeleken met hunne handelwijze in de dagen van Leicester, steekt de houding der Staten van Holland tijdens deze onlusten zeer ongunstig af. Er is in hun college eene meerderheid, die, zonder ergens op te letten dan op het formeele recht, haren wil der minderheid en het volk oplegt, die, zonder de gevolgen te berekenen, met de uiterste hardheid haren tegenstanders te lijf gaat, als of zij de publieke opinie achter zich heeft en zeker is van de overwinning. Dat gedrag der Staten wordt des te onvoorzichtiger naarmate de tegenstand tegen hunne maatregelen toeneemt. De machtigste stad van het gewest,

Amsterdam, heeft zich bij hunne tegenpartij aangesloten; een viertal andere steden, waaronder Dordrecht, volgt dat voorbeeld. De stadhouder, door zijn militair gezag, door zijne vreemdsoortige rechten omtrent benoemingen en magistraatsbestelling en bovenal door zijn naam en populariteit de machtigste man in het land, geleid door den raad van een kloek staatsman als Willem Lodewijk, en aangestookt door een zoo behendig en listig diplomaat als François van Aerssens, werpt het gansche gewicht zijner persoonlijkheid in de schaal der tegenpartij. Het volk raakt meer en meer in beroering; in elke stadsregeering bevindt zich eene minderheid, die met de gevolgde gedragslijn niet instemt, en die minderheid is bijna overal de uitdrukking van den wil der massa van de bevolking. Maar de Staten blijven onder leiding van den advocaat met onverbiddelijke consequentie voortgaan, deinzen nergens voor terug. Tot het midden van 1617 zijn zij steeds de aanvallers, zijn de regenten hunner partij zelfs in zekere mate de vervolgers van de predikanten en van de burgers, welke de streng rechtzinnige denkbeelden aankleven. Zulk eene handelwijze is onstaatkundig; zij bewijst een gebrek aan tact, dat vreemd is bij een zoo uitstekend staatsman als Oldenbarnevelt. De toestand des lands was geheel anders dan ten tijde van Leicester. Toen had de regeering, wier gezag door de Staten werd bestreden, door tal van daden getoond het ware belang des lands niet te behartigen. De predikanten, welke die regeering voorstaan, hebben geen reden van klagen over de Staten; slechts in zeer algemeene bewoordingen kunnen zij die beschuldigen. De besluiten van Februari 1587, waardoor de Staten zich in het bezit stellen van de souvereiniteit en aan de algemeene regeering het gezag over Holland ontrukken, besluiten, die gelijk staan met een coup d'état, worden genomen in een oogenblik van het dringendste gevaar, veroorzaakt door de onverantwoordelijke handelwijze van den landvoogd. De Staten hebben niet alleen het formeele recht, maar ook het landsbelang op hunne zijde. Zij staan het nationaal belang voor tegenover den vreemdeling; zij verdedigen de onafhankelijkheid, op het oogenblik, dat eene partij in blinde opgewondenheid en uit blinden haat jegens hen, die reeds vijftien jaar het land bestuurd en verdedigd hebben, Nederland tot eene provincie van Engeland wil maken. De landvoogd begaat, als de beslissing komt, wederom eene reeks van onverstandige en verraderlijke handelingen; hij wil geweld gebruiken, zonder daar

sterk genoeg toe te zijn; het volk is niet op zijne zijde, maar blijft een passief toeschouwer van den strijd tusschen zijne aanhangers en de Staten. Waar de schutterij deel aan dien strijd neemt, is het, als te Amsterdam, om de regenten te beschermen. De Staten hebben den handelsstand, het grootste gedeelte der krijgsmacht en het huis van Nassau op hunne zijde; zij vertegenwoordigen het beginsel van oorlog met Spanje; hun tegenstander is, hoezeer ook tegen zijn wil, belast met het aandringen op vrede. Onder zulke omstandigheden kunnen zij stout en met ijzeren consequentie te werk gaan, hard, bijna arbitrair straffen, hun gezag streng handhaven. Doch, zooals ik zoo even heb aangetoond, de omstandigheden in 1617 waren geheel anders. En toch was hun optreden minstens even forsch, hunne houding even dreigend, hunne vasthoudendheid even onbuigzaam, totdat de tegenpartij geweld gebruikt, de waardgelders afdankt, de hoofden der Statenpartij gevangen neemt, de magistraat verandert. Die daden van geweld, welke in alle opzichten afkeuring verdienen, hebben plaats, zonder dat een druppel bloed gestort, zonder dat zelfs een degen ontbloot, of een musket gelost wordt. Er heeft volstrekt geene worsteling plaats, er is zelfs geen schaduw van tegenstand. Een gouvernement, dat op die wijze valt, moge het recht op zijne zijde hebben, zeker wordt het niet gesteund door het volk; in alle gevallen mist het alle innerlijke kracht. De handelingen, waardoor het geweld, welke het ten val brengen, uitgelokt is, zijn zonder twijfel niet beraamd met staatkundig overleg, niet met het oog op den oogenblikkelijken toestand. In 1650 maakte een compromis aan den tegenstand van Amsterdam een einde; ware er een poging gedaan, met geweld de onderwerping door te zetten, stroomen bloeds zou het hebben gekost. Want de stadsregeering had den steun der burgerij en leed wel de nederlaag, maar alleen omdat men van weerszijden terugbeefde voor eene bloedstorting, welke voor altijd een klove zou hebben gemaakt tusschen Nederland en Oranje. Maar de nederlaag van Oldenbarnevelt en de Staten van Holland bewijst dat zij slechts eene geringe partij, die niet waagt een enkelen slag voor haar goed recht te slaan, achter zich hebben. Zoodra is de advocaat niet gevangen, of alle schijn van tegenstand houdt op. Zouden de Staten, toen dus alle wetten en rechten werden vertreden, alleen hebben toegezien, wanneer zij op ondersteuning hadden kunnen rekenen? En dat veroordeelt hen, al rechtvaardigt het geenszins

hunne vijanden. Dat bewijst dat de Staten des lands, toen zij zoo stout het formeele recht handhaafden, niet deden wat eene goede regecring behoort te doen, wat bovenal de Staten van Holland in 1587 deden, dat zij niet handelden in het belang van land en volk.

Ik heb deze quaestie zoo in den breede behandeld, omdat ik wenschte aan te wijzen, waarom ik de sympathie van den schrijver voor de Staten van Holland niet deelen kan, waarom ik niet als hij een lofrede kan houden op de Scherpe Resolutie, waarom ik, hoewel ik in bijna alle opzichten het recht der Staten erken, toch hunne daden niet kan goedkeuren. In 1617 was, naar mijn oordeel, eene verzoenende staatkunde, een toegeven aan de Contraremonstranten eene gebiedende noodzakelijkheid.

Gaarne betuig ik mijne ingenomenheid met de duidelijke wijze, waarop de heer W. in zijne pleidooien voor de Staten die moeilijke quaestiën behandeld heeft; even gaarne erken ik, dat hij voldingend bewezen heeft, wat hij zocht te bewijzen, maar ik blijf er bij, dat dit niet de weg is, waarop men tot de oplossing van historische quaestiën komt. De geschiedenis bestaat niet in eene reeks processen, waar de vraag is: wie heeft het recht voor zich; in de staatkunde is het recht veelal eene bijzaak. In de plaats daarvan treedt daar het belang van den staat, ik zeg nog liever het belang van het volk. Salus reipublicae suprema lex is eene volkomene, zij het dan ook eene erg misbruikte waarheid. Bij het beoordeelen van gebeurtenissen als de religieus-politische onlusten tijdens het Bestand gaat het vooral niet aan een anderen maatstaf ter hand te nemen dan het landsbelang.

Ik voorzie de tegenwerping, dat hier niet bedoeld is, die onlusten te beoordeelen, maar alleen om het goed recht der Staten van Holland bij het nemen hunner maatregelen te staven. De heer W. heeft geene geschiedenis dier onlusten gegeven, maar alleen historische vertoogen over enkele gebeurtenissen. Hij heeft nergens eene beoordeeling van het geheel gegeven. Maar bij de uiterst breedvoerige wijze, waarop hij daarbij te werk is gegaan, waardoor hij bijna de geheele geschiedenis dier onlusten, tot aan de afdanking der waardgelders te Utrecht, binnen den kring zijner beschouwing heeft getrokken, bij de scherpte, waarmede hij zich over de tegenstanders der Staten uitlaat, bij het enthousiasme, waarmede hij deze verdedigt, zou het aannemen van eenen anderen toets dan dien van het formeele recht, niet alleen niet misplaatst, maar ook

noodig geweest zijn. Wanneer een schrijver van het gezag van den heer W., die hier weder zoovele blijken zijner uitgebreide en grondige studie geeft, dergelijke gewichtige quaestiën zoo au fond bespreekt, dan kan men van hem vorderen dat hij, nevens de rechtsquaestie, ook het belang des lands in aanmerking neeint. En dat, meen ik in gemoede te kunnen zeggen, heeft de heer W. niet gedaan. Waar hij onderzoekt wat er eigenlijk gebeurd is, hoe de gebeurtenissen tot elkander in verband staan, aan welke zijde het recht, volgens de wetten en privilegiën en wel hergebrachte costumen des lands was, daar kan ik zijne vertoogen meestal onderschrijven, maar toch moet ik hem in zekeren zin partijdig noemen, omdat hij niets in aanmerking neemt dan het formeele recht, omdat hij handelt als advocaat, niet als geschiedschrijver. Er zijn een aantal ondergeschikte punten, waaromtrent ik evenzeer met den heer W. verschil. Daaronder behoort hetgeen gezegd wordt over den oorsprong van het zonderlinge gebruik der benoeming van stadhouders door de Staten-Generaal, wat de heer W. uit het tractaat met Engeland in 1585 en uit de usurpatie der daarbij aan den Raad van State verleende rechten door de Staten-Generaal afleidt. Ik heb reeds boven over die quaestie gesproken en getracht te bewijzen, dat de Staten-Generaal dit recht uitoefenden, omdat zij den landsheer in zijne algemeene functiën waren opgevolgd, even als de gewestelijke Staten in die, welke betrekking hadden tot elk gewest. Het tractaat met Engeland bracht daarin eene verandering, maar eene waaraan de hand niet werd gehouden. Slechts eens, in Gelderland in 1591, geschiedde de benoeming van eenen stadhouder op de daar voorgeschreven wijze, en toen slechts voor de leus. Holland en Zeeland hebben zich nooit aan het vermeende recht der Staten-Generaal gestoord, zoomin trouwens als Utrecht, en 't is mij niet gebleken, dat daarover door iemand behalve Leicester is geklaagd. De na de omwentelingen van 1572 en '76 natuurlijke wijze van benoeming door de Staten van het gewest was daar steeds en, na 1620, overal in gebruik.

Evenzeer zou ik met den heer W. kunnen gaan twisten over de rechtmatigheid van het artikel der Scherpe Resolutie aangaande de gehoorzaamheid der troepen aan de Staten van het gewest, waar zij in bezetting lagen, een artikel, waaraan de heer W. geen den stadhouder en der Unie vijandigen zin toe wil kennen, en over de doelmatigheid der waardgelders, maar ik vrees dat ik mijne le-

zers zou vermoeien. Ik zal daarom alle verdere ondergeschikte punten laten rusten en nog een oogenblik stilstaan bij de beide opstellen over den ondergang der de Witten.

Ook hier heeft de heer W. met zijne gewone vlijt de bronnen bij elkander gebracht en vergeleken, ook hier is hij zoo conscientieus te werk gegaan als ergens elders. Hier had hij ook geen pleidooi te schrijven, want ik geloof niet dat er na 1672 ooit iemand is geweest, die in gemoede geloof heeft geslagen aan de leugens van Tichelaar of die eene poging heeft gedaan, om de enveldaad der Hagenaren te bemantelen of te verontschuldigen. Had in plaats van het Haagsche gepeupel eene bank van vierentwintig gedelegeerde rechters den moord volbracht, misschien zou het anders zijn geweest. Het belachelijke vonnis, over Cornelis de Witt uitgesproken door rechters, die sidderden voor de volkswoede, die, als in 1672 zoovelen in den lande, eigenlijk tijdelijk hun verstand verloren hadden, rekenen wij niet mede.

Hier was het punt van onderzoek, niet wat rechtmatig, wat noodig, wat goed was, maar eenvoudig: hoe heeft de zaak zich toegedragen? En dan gelooven wij dat ieder, die een juist, met alle bewijzen gestaafd verhaal wenscht over deze donkere bladzijde onzer geschiedenis, zich na de lezing van het verhaal van den heer W. zal tevreden gesteld zien. Daarom kan ik mij echter nog niet volkomen met al diens resultaten vereenigen. Eene zekere antipathie tegen de Prinsgezinden blijft hem ook hier aankleven. 't Blijkt reeds uit het groote gezag, dat hij aan Oudaans Haagsche Broedermoord toekent. Mij dunkt dat een pamphlet in den vorm van een treurspel, waarin voorname regenten en edelen, mannen als de dappere Zuylenstein, die voor Woerden sneuvelde, en als Odijk, slechtweg worden voorgesteld als de aanleggers van den moord, niet dan met de uiterste voorzichtigheid mag gebruikt worden. Maar reeds voor eenige jaren heeft Prof. Fruin in dit tijdschrift zijn gevoelen over de oorzaken van den moord medegedeeld en tegen zijne uitspraak is het betoog van den heer W., althans het tweede over dit onderwerp, *De dood der de Witten*, in de hoofdzaak gericht. 't Zou mij allerminst passen hier als scheidsrechter op te treden tusschen geschiedschrijvers, die eene zoo bepaalde studie van deze gebeurtenis hebben gemaakt. Daarom meen ik te kunnen volstaan met de mededeeling, dat ik voor mij nog niet overtuigd ben dat men de geheime aanleggers van den moord in hoogere kringen, allerminst

in 's Prinsen hoofdkwartier zoeken moet. Ook de heer W. zelf verklaart niet te willen of te kunnen gissen, welke die zouden geweest zijn. Is 't niet onverklaarbaar dat, behalve in Oudaans pamphlettreurspel, nergens eenige naam genoemd wordt, dat niet op iemand eenige verdenking rust, wanneer wij werkelijk zouden kunnen aannemen dat in de hooge kringen de aanleggers van den moord scholen.

Dat die verdenking onwillekeurig werd opgewekt door het gedrag van Willem III, is niet meer dan natuurlijk. De moordenaren werden niet vervolgd, laat staan gestraft; sommige kregen zelfs jaargelden en ambten. Hunne daad scheen het stadhouderlijke hof aangenaam; hoe licht kon men niet vermoeden dat zij van hooger hand bevolen was? Zonder twijfel is die houding van den Prins ten sterkste af te keuren. Zij werpt een vlek op zijn anders smetteloozen naam. Maar zij is licht verklaarbaar. Het volk bleef woedend op de de Witten, ook nadat het zijn woede gekoeld had. De bekende uitdrukking, door het Amsterdamsche grauw gebezigd: ‘op zijn Jan de Witt's handelen’, bewijst hoe dit gruwelstuk geen afgrijzen, maar eerder voldoening verwekte bij de lagere volksklassen. En velen uit hooger stand achtten den moord eene wel onregelmatige, maar toch rechtvaardige strafoefening. De Prins was zoo pas aan 't bewind, zijn gezag was onvolkomen bevestigd, hij had het te danken aan het oproer. Een onderzoek, eene bestraffing der moordenaren zou hem voor 't oogenblik zijne populariteit gekost hebben. De Prins zelf dacht nergens aan dan aan de verdediging; hij kon weinig tijd afzonderen voor de binnenlandsche aangelegenheden. Hij zal misschien zelfs zich verlicht hebben gevoeld, doordat zijne twee ergste vijanden waren uit den weg geruimd. De edelen uit zijn hofkring zagen hunnen ellendigen dood met voldoening. Zelfs gezanten lieten zich over den moord uit, als over eene natuurlijke uitbarsting der volkswoede. Een onderzoek en bestraffing was zoo lastig, zou zoovelen betrekken, was zelfs gevaarlijk en kon licht tot nieuwe oproeren leiden. En alles moest tot rust komen, opdat alle krachten aan de verdediging konden worden gewijd. Daarom zal hij, tot groote schade voor zijne eer, de zaak hebben laten rusten, zich zelfs hebben laten verleiden tot het beloonen van diegenen, welke de doodvijanden van zijn huis hadden geveld en in de oogen van het opgewonden volk zich verdienstelijk jegens het land hadden gedragen.

Die houding verdient afkeuring, maar geeft daarom nog geene

aanleiding tot het vermoeden, dat de moord volgens een in hoogere kringen beraamd plan plaats had. Dat echter voedsel werd gegeven aan eene verdenking, die onwillekeurig bij de talrijke bewonderaars van de vermoorden en hun stelsel moest ontstaan, dat die houding in hooge mate onvoorzichtig was, in betrekking tot den goeden naam van den Prins en diens naaste omgeving, ik zal de laatste zijn het te ontkennen. Zij staat mijns inziens op eene lijn met het stelsel van omkooping, dat onder Willem III op zoo groote schaal werd ingevoerd, niet rechtstreeks door hem, maar door zijne aanhangers, een stelsel, dat hij zeker veroordeelde, maar voor 't oogenblik noodzakelijk achtte.

In algemeene trekken heb ik aangegeven, waarom ik mij niet in allen deele met den heer W. kan vereenigen in het beoordeelen der feiten, welke hij behandeld heeft. Des te eerder heb ik dat gedaan, omdat ik het historisch-kritisch onderzoek van den heer W. met belangstelling en met onverdeelde goedkeuring heb gevolgd, omdat ik, behalve in enkele punten, mij steeds bij zijn betoog, waar het het vaststellen der waarheid of de beoordeeling eener quaestie van formeel recht geldt, kan neerleggen. Bij een spreken over een reeks van verhandelingen welke enkele punten der geschieden zeer in het breede behandelen, achtte ik het ondoenlijk in bijzonderheden af te dalen. Er zouden dan zoovele punten van bespreking zijn, dat ik meer een debat met den geachten schrijver zou schijnen te beginnen dan eene beoordeeling zijner werken ten dienste van het publiek te leveren. Of deze opstellen door dat publiek wel gelezen zullen worden, zooals zij het verdienen, daaraan is wel eens twijfel bij mij opgerezen. Eenige toch, en vooral die over de onlusten tijdens het Bestand, treden zoo in details, zijn zoo uitsluitend geschreven voor hen, die werk maken van het oude staatsrecht der Republiek, en zijn bovenal zoo uitgebreid, dat de lezing voor hem, die geen bijzonder belang in het onderwerp stelt, vermoeiend moet zijn. Maar dat neemt niet weg dat de inhoud zeer belangrijk is, dat er veel wordt medegedeeld, wat maar weinigen zullen weten. Ik althans wil gaarne bekennen, dat ik er veel uit heb geleerd.

Haarlem, Juni 1872.
P.L. MULLER.

De Sterrenwereld, Guillemin gevolgd, met de nieuwste ontdekkingen van Secchi, Jansen, Lockyer, Rosse, Huggins, enz., door Bernardus Brinkman. Leiden, J.W. van Leeuwen, 1872. Aflevering 1-5.

De tegenwoordige tijd is gekenmerkt door een streven, om de uitkomsten der natuurwetenschap onder de oogen te brengen van het groote publiek. Een afzonderlijke klasse van ‘popularisateurs de la science’ is ontstaan; en vooral Frankrijk is rijk aan de zoodanigen, die het tot hun levenstaak maken, om te trachten in een aangenamen vorm en geholpen door de macht van fraaie afbeeldingen, door woord en geschrift de belangstelling in de natuur op te wekken. Voorzeker een loffelijk streven, hetgeen door een ieder zal moeten worden toegejuicht. Jammer slechts, dat zoovelen, hetzij uit onkunde, hetzij door de zucht om door zooveel mogelijk vreemde en piquante natuurverschijnselen den indruk, dien zij op het publiek wenschen te maken, nog te versterken, vele zaken niet volkomen naar waarheid voorstellen, en vele belangrijke, maar dikwijls meer alledaagsche verschijnselen verzuimen met de noodige uitvoerigheid te behandelen, en hun werk maken tot een bloote opsomming van onsamenhangende meer zeldzame en daardoor dikwijls meer treffende verschijnselen. Op dezulken heeft men terecht den minder vleienden naam van ‘vulgarisateurs de la science’ toegepast.

Uit de lezing van het bovengenoemde werk ben ik met genoegen tot het besluit gekomen, dat Guillemin onder de goede popularisateurs moet gerangschikt worden, en dat bij hem de jacht op het piquante en treffende niet wordt aangetroffen. Ik meen daarom, dat het als een niet onverdienstelijk werk van den heer Brinkman als vertaler, en van den heer J.W. van Leeuwen als uitgever van deze nederlandsche bewerking van Guillemin's boek moet beschouwd worden, ook aan nederlandsche lezers de gelegenheid te verschaffen, zich met de tot op heden verrichte ontdekkingen op sterrenkundig gebied bekend te maken. Wel is waar bezitten wij in onze eigene taal en van een nederlandsch sterrenkundige, den onlangs helaas overleden hoogleeraar Kaiser, een voortreffelijk werk over dezen tak

van wetenschap. Maar de laatste uitgave van Kaiser's Sterrenhemel dateert reeds van eenige jaren geleden, en in die jaren heeft onze kennis van sommige gedeelten der sterrenkunde zich zoozeer uitgebreid, dat dit werk in vele opzichten niet meer als geheel volledig kan beschouwd worden. Hadden velen zeker met mij gewenscht, dat de heer Kaiser er toe had kunnen besluiten, van zijn werk een tot den tegenwoordigen tijd bijgewerkte uitgave te leveren, nu dit niet meer mogelijk is, zal Brinkman's bewerking van Guillemin's Sterrenwereld veel nut kunnen stichten en in een wezenlijke behoefte kunnen voldoen.

De fransche uitgave van het hier aan te kondigen werk is niet in mijn bezit. Ik kan daarom niet beoordeelen, in hoeverre de vertaler Guillemin's woorden en denkbeelden goed heeft teruggegeven. Evenmin kan ik uitmaken, wat van Guillemin is, wat van den nederlandschen bewerker. De verschillende onderdeelen zijn echter goed tot den jongsten tijd toe bijgewerkt, en hieruit meen ik te kunnen besluiten, dat door den heer Brinkman hier en daar nog al het een en ander is toegevoegd. Door het niet bezitten van de fransche uitgave ben ik dus genoodzaakt mijn oordeel tot de nederlandsche bewerking te beperken; hetgeen eerder een voordeel dan een bezwaar kan geacht worden: want voor den nederlandschen lezer is het minder van belang te weten, wat in het boek aan Guillemin, wat aan Brinkman moet toegeschreven worden, dan wel of het nederlandsche werk, zooals het ons hier wordt aangeboden, op den naam van een goed werk mag aanspraak maken.

Slechts in een enkel opzicht kan ik toch een vermoedelijk verschil tusschen de fransche en nederlandsche uitgaven niet nalaten mede te deelen. Ik vermoed, maar meer dan een vermoeden kan het natuurlijk niet zijn, dat taal en stijl onder de vertaling nog al geleden hebben. Tegen de taalregels toch wordt maar te dikwijls gezondigd; vooral de geslachten der zelfstandige naamwoorden worden dikwijls met elkander verward; een zelfde woord wordt somtijds kort achtereen met een verschillend geslacht gebruikt. Ook de stijl heeft, naar ik vermoed, onder de vertaling geleden. Het zou mij verwonderen, indien Guillemin's stijl ergens zoo stooterig was, als hier en daar in de vertaling het geval is. Uitdrukkingen als *geestig* uitgedachte spectraal-analyse (bladz. 12), met de nauwkeurigste werktuigen berekeningen maken (bladz. 20), zijn zeker niet

juist[1]. Zeer vreemd en dwaas klinkt mij ook in de ooren het telkens gebruikte woord *geleerde* vóór de eigennamen van nog levende personen. Deze ouderwetsche gewoonte, die tegenwoordig bij ons slechts in latijnsche verhandelingen nog wordt volgehouden, om een vereerend praedicaat vóór elken eigennaam te plaatsen, had niet in het nederlandsch in toepassing behoeven gebracht te worden.

De vertaling draagt telkens de blijken van met te groote haast geschied te zijn, waardoor niet altijd het juiste woord, de juiste uitdrukking gekozen is, en waarschijnlijk somtijds iets anders gezegd, dan gemeend wordt. Hieronder breng ik bijv. het verkeerde gebruik van de woorden perihelium en aphelium op bladz. 17, waar het feit, dat de aarde zich het dichtst bij de zon bevindt, perihelium wordt genoemd, terwijl toch volgens het gewone spraakgebruik het punt, waarin de aarde zich te dien tijde bevindt, met dien naam wordt aangeduid; en hetzelfde geldt van het woord aphelium. Zoo ook zullen uitdrukkingen als: 'Om den verderen stand te bepalen heeft men een bepaald *punt* vastgesteld aan den hemel, namentlijk den eersten *hemelmeridiaan*' (bladz. 80), of: 'Een lichtstraal plant zich al golvend voort' (bladz. 123), of: 'De *loopbaan*..... is een langwerpig rond *vlak*' (bladz. 131), wel aan slordigheid van bewerking moeten geweten worden. De schromelijke overdrijvingen, dat de lichtstralen door de beweging der aarde in een *geheel* andere richting op aarde vallen dan zonder die beweging het geval zou zijn (bladz. 145), dat dichters en schilders hunne schilderingen *gewoonlijk* met maanlicht stoffeeren (bladz. 146), zijn ook waarschijnlijk wel niet door den schrijver bedoeld.

Aan achteloosheid zal ook wel moeten worden toegeschreven, dat bladz. 35 gezegd wordt, dat de lijnen die de halfschaduw doorgroeven, gewoonlijk de richting volgen, welke de omtrek der kern en der halfschaduw heeft, terwijl toch blijkbaar de hierop loodrechte richting bedoeld wordt. Of wanneer op bladz. 155 gezegd wordt, dat wanneer de maan ons in het eerste en laatste kwartier bijv. *een ander* halfrond toekeerde, dit een bewijs zou zijn, dat zij niet om hare as wentelde, dan staat hier zeker *een ander* in plaats van *juist het tegenovergestelde*; want slechts dan is hetgeen gezegd wordt juist.

En zoo zijn er nog eenige onnauwkeurigheden, die hoogst waar-

1 Hier en in het vervolg zijn de cursiveeringen van mij en niet van den schrijver.

schijnlijk slechts vergissingen zijn en aan achteloosheid moeten geweten worden, die hier tot het gemak van den lezer een plaats mogen vinden.

Bladz. 40, reg. 10 v.o., voor *vijf*, lees: *elf*.

Bladz. 54, reg. 9 v.o. De woorden *bij eene eclips* behooren hier blijkbaar niet te huis.

De berekening van X op bladz. 77 is verkeerd; X en X^3 zijn hier blijkbaar met elkander verward.

Hetgeen op bladz. 92 en 93 gezegd wordt: ‘Omdat de wetten der warmte-uitstraling dezelfde zijn als die van het licht, ontvangt Mercurius bijna zevenmaal meer warmte van de zon als onze aarde; of, om het juister uit te drukken: het zonnelicht straalt zevenmaal sterker warmte op de planeet uit, dan het uitstraalt op de grenzen van onzen dampkring,’ kan moeilijk voor zeer juist en duidelijk uitgedrukt doorgaan.

Ook op bladz. 96 bevinden zich verscheidene onnauwkeurige uitdrukkingen. Van deze zij slechts vermeld, dat reg. 11 v.o. voor *tot een breedte van* 20° *van den zuidpool* moet gelezen worden *tot* 20° *zuiderbreedte*.

Bladz. 97, reg. 12 v.o., voor 900, lees: 9000.

Bladz. 101, reg. 1, voor *Het dubbele*, lees: *De helft*.

Op bladz. 118 heeft zeker een vergissing plaats gehad, wanneer gezegd wordt, dat de slingeringen sneller worden volgens de wet van Newton, in verhouding tot het kwadraat van den afstand tot het middelpunt der aarde. Dit is zeker niet bedoeld.

Bladz. 165, reg. 16 v.o., voor *onderste*, lees: *bovenste*.

Bladz. 186. Hetgeen hier omtrent de overeenkomst tusschen de stof, uit welke Mars bestaat, en een groot aantal van onze mineralen en eenige op aarde neêrgekomen luchtsteenen gezegd wordt, zal zeker wel alleen op de dichtheid dier stoffen betrekking moeten hebben.

Bladz. 189. Dat hier gezegd wordt, dat de zomers op het noorderhalfrond van Mars heeter en de winters aldaar kouder zijn dan op het andere halfrond, is natuurlijk verkeerd. Evenals op aarde heeft het noordelijk halfrond op Mars een meer gematigd klimaat dan het zuidelijk halfrond, langere maar mindere warme zomers, kortere en minder koude winters.

Bladz. 191, reg. 18 v.o., voor *juist tegenovergesteld*, lees: *eveneens het geval*.

Bladz. 207 en 208, voor *waterstof*, lees: *water* of *waterdamp*.

Door een verkeerd gebruik der woorden, komt de schrijver op enkele plaatsen tot groote onduidelijkheid, ja, somtijds zelfs tot bepaalden onzin. Wanneer ik bijv. op bladz. 46 de warmte, die de aarde per hectare ontvangt, in *ponden* vind uitgedrukt, dan is dit onzin, en wordt eerst zin, wanneer ik in plaats van *ponden* lees: *kilogrammeters*. Of wanneer ik op bladz. 47 lees van een gas, hetgeen in warmte wordt overgebracht, dan begrijp ik wel wat de schrijver daarmede bedoeld heeft, maar het zou mij verwonderen, als ieder het begreep.

Zoo ook is de noot van bladz. 47 en hetgeen bladz. 49, reg. 19-21 gezegd wordt òf onduidelijk uitgedrukt, òf, zoo dit niet het geval is, onjuist.

En wat bedoeld wordt met den *dikken te zamen gerolden vorm* van de ijsstreken op Mars, waarvan op bladz. 191 gesproken wordt, ik beken dat niet te begrijpen.

Ook de *heertijke analogie*, waarvan op bladz. 49 gesproken wordt, vind ik niet zoo heerlijk doorgevoerd, dat ik haar in haar geheel zou willen onderschrijven.

Een aardig voorbeeld, hoe het gebruik van een verkeerd woord tot onzin kan leiden, vinden wij op bladz. 44. Zoowel hier als elders, bijv. op bladz. 7, wordt voor *aantrekkingskracht* verkeerdelijk *zwaartekracht* gebruikt. Dit laatste woord wordt daardoor in twee verschillende beteekenissen gebruikt; den eenen keer wordt daardoor uitgedrukt de aantrekking door eenig hemellichaam op een massa aan zijn oppervlak uitgeoefend, den anderen keer, en op deze wijze moest het alleen gebruikt zijn, wordt daaronder de resultante verstaan van die aantrekking en de middelpuntvliedende kracht. Door dit dubbele gebruik van hetzelfde woord, komt de schrijver tot de volgende merkwaardige stelling: ‘De zon moest nog 133 maal sneller omwentelen, dan stond (aan den evenaar) de zwaartekracht met de middelpuntvliedende kracht gelijk en de lichamen (aan den evenaar) hadden geen zwaartekracht meer.’ De woorden *aan den evenaar* zijn door mij ingevoegd; zij behooren bepaaldelijk in den zin en kunnen niet gemist worden.

Het schijnt wel, dat zoodra de middelpuntvliedende kracht in het spel komt, de duidelijkheid, de juiste wijze van voorstelling verdwijnt. Ja hier (bladz. 7) schijnt tot het houden van de pla-

neet in hare baan de almachtige hand des Scheppers zelfs noodig te worden geoordeeld. Wanneer zal men toch eens ophouden van een zelfstandige middelpuntvliedende kracht te spreken, en zal men onder het verschijnsel der middelpuntvliedende kracht eenvoudig leeren verstaan, dat een gedeelte van de middelpuntzoekende kracht tot het veranderen van de bewegingsrichting verbruikt moet worden. Mathematisch kan men dan een kracht invoeren, die in een richting werkt juist tegengesteld aan die der centripetale kracht; physisch bestaat die kracht niet.

De schrijver heeft zich hier en daar schuldig gemaakt aan een veel voorkomend euvel van te volledig te willen zijn. In den regel weet hij vrij goed maat te houden, maar somtijds vindt men toch zaken vermeld, die even goed hadden kunnen zijn weggelaten, ja wier weglating zelfs beter zou zijn geweest; daar het weinige, hetgeen er over gezegd wordt, niet voldoende is om iemand een duidelijk begrip van de zaak te geven, en de verbruikte plaats beter gebruikt had kunnen worden, om van enkele zaken, die te kort behandeld zijn, wat meer mede te deelen. Want ook dit laatste gebrek, onduidelijkheid wegens te groote kortheid bij belangrijke zaken, wordt somtijds bij den schrijver aangetroffen.

Zoo zou het, om het gezegde met enkele voorbeelden te staven, beter geweest zijn, indien hetgeen op bladz. 20 gezegd wordt omtrent de jaarlijksche parallax midden in de beschouwing over de dagelijksche parallax, weggelaten ware; want de vermelding dier jaarlijksche parallax op deze plaats werkt niet anders dan verwarrend.

Bij de behandeling van de maan had de bij ons weinig gebruikelijke uitdrukking dichtome (bladz. 148) veilig kunnen zijn weggelaten, en in allen gevalle hadden dichtome en kwartier niet als twee verschillende schijngestalten der maan moeten zijn ingevoerd. Het zou mij verwonderen, of velen zullen begrijpen, wat bladz. 154 omtrent de evectiën gezegd wordt. Hoe de schrijver bijv. uit het voorafgaande tot het besluit komt, dat ‘de maan van het eerste kwartier tot aan het laatste sneller loopt, dan van het laatste kwartier tot het eerste;’ ik geloof niet, dat dit op de wijze, waarop dit door den schrijver wordt voorgesteld, te begrijpen is. Het ware mijns inziens onnoodig geweest, om die evectiëen hier afzonderlijk te gaan beschouwen; een bloote vermelding van het bestaan dier storingen ware voldoende geweest; hetgeen door den

schrijver daarover gezegd wordt is geheel onvoldoende. Zouden ook de verschijnselen, die op bladz. 179 afhankelijk beschouwd worden van den stand der maan, de invloed van de maan op het gekapte hout en op sommige ziekten, niet liever moeten zijn achterwege gelaten? Hun wezenlijk voorkomen is te onzeker dan dat zij hier vermeld hadden moeten worden.

Sommige gedeelten hadden òf korter òf langer behandeld moeten zijn. Bij de beschouwing van de verschillende hypotheses, die omtrent de physische gesteldheid der zon opgesteld zijn, had, wanneer men eens daarmede begint, en geheel en al kan men die hypotheses niet overspringen, ook de hypothese van Zöllner vermeld moeten worden. Niet dat deze door mij voor zoo veel voortreffelijker gehouden wordt dan de andere, maar veel minder is zij ook niet; en Zöllner moge door zijn laatste werk: ‘Ueber die Natur der Cometen, Beiträge zur Geschichte und Theorie der Erkenntniss,’ zich in veler oogen, en zoo ook in de mijne, eenigszins bespottelijk gemaakt hebben, hij heeft zich toch te veel en te ernstig met de zon bezig gehouden, dan dat men hem op dit gebied zou mogen ignoreeren. De schrijver toont een zekere voorliefde voor de hypothese van Faye, maar rechtvaardigt deze voorliefde niet door zeer deugdelijke gronden voor haar aan te voeren; de tegenwerping bijv. van Kirchhoff tegen Faye's hypothese kan men niet als door den schrijver voldoende weêrlegd beschouwen. Geen der opgestelde hypotheses voldoet nog aan alle eischen; dit had de schrijver wel wat meer moeten laten uitkomen.

Zijn de hypotheses omtrent de zon onvolmaakt, nog veel onbevredigender zijn die, waardoor men het uiterlijk voorkomen der kometen heeft trachten te verklaren. Ik had ze in een boek, als hetgeen wij hier voor ons hebben, ook liever niet opgenomen; maar wil men dit doen, dan moet men ook zooveel plaats voor haar inruimen, dat men haar met niet al te groote onvolledigheid had behoeven te behandelen, en dan hadden, evenals bij de zon, naast de door den schrijver vermelde hypotheses de onderzoekingen van een Zöllner niet gemist mogen worden. Want de wijze, waarop Zöllner zich van de verschijnselen bij de kometen tracht rekenschap te geven, hoe onvolmaakt en onwaarschijnlijk zelfs zij ook zijn moge, komt mij voor nog een der beste te zijn, omdat hij ten minste van een groot deel der voorkomende verschijnselen de verklaring tracht te geven. Tyndall ziet vele verschijnselen bij kometen over het

hoofd en verklaart ze eenvoudig niet; terwijl de hypothese van Faye op het aannemen van hypothetische zeer raadselachtige krachten berust, waarvan men elders in de natuur nog niets ontdekt heeft. Wegens de groote onvolmaaktheid en onwaarschijnlijkheid van alle kometen-hypotheses had ik ze echter liever alle onvermeld gelaten, en eenvoudig onze volslagen onkunde op dit punt beleden.

Hadden wij hier en daar dus liever gezien, dat de schrijver zijn lust om veel te vermelden meer in toom had gehouden; op enkele plaatsen zou een iets grootere uitvoerigheid zeer gewenscht geweest zijn. Zoo meen ik bijv., dat velen aan het tabelletje op bladz. 34 niet veel zullen hebben, daar de er in voorkomende elementen niet verklaard worden. Zoo wordt op bladz. 80 en vgll. wel van spherische coördinaten gesproken, maar hoe die eigenlijk gemeten worden, wat zij eigenlijk zijn, wordt niet voldoende aangegeven; men komt niet eens goed te weten, wat een meridiaan is. Ook de wijze, waarop de lengte van het perihelium, de middelbare lengte, enz. gedefinieerd worden, is gebrekkig. En in een uitdrukking als deze: ‘wanneer men de beide knooppunten heeft gevonden, kent men daaruit ook de meerdere of mindere helling’ (bladz. 42) zal de schrijver zeker niet van langdradigheid beschuldigd worden; het zou mij echter verwonderen, indien iemand hieruit begreep, hoe men uit den stand der knooppunten tot de helling kan komen. De spectraal-analyse, vooral haar aanwending op de planeten, de schemering, de slingerproef van Foucault, hadden veel langer behandeld moeten zijn, wilden zij voor een ieder duidelijk zijn. Ook over de graadmetingen op aarde is de schrijver uiterst kort; en het verwondert mij, dat geen der graadmetingen in Europa na die van Picard vermeld is. Ook had bij de beschouwing der Uranuswachters (bladz. 233) wel bijgevoegd mogen zijn, dat wegens de groote helling hunner loopbanen ten opzichte van het vlak van de Uranus-loopbaan en van de ecliptica hun indompelingen in den schaduwkegel van Uranus en hun overgangen over de schijf der planeet veel zeldzamer moeten plaats grijpen dan bij de wachters van Jupiter.

Heb ik tot hiertoe slechts gewezen op enkele onachtzaamheden en leemten, nu moet ik nog enkele punten aanstippen, waarin ik van den schrijver van meening verschillen, of ten minste zijn gevoelen voor zeer onwaarschijnlijk houden moet. Dit is bij voorbeeld het geval, wanneer hij op bladz. 11 zegt, dat de

zon met het zonnestelsel zich om een andere zon beweegt. Het zou al een zeer groote massa moeten zijn, die op den grooten afstand, waarop zij zich van de zon moet bevinden, een genoegzame kracht op deze zou uitoefenen, om haar te dwingen een loopbaan om haar te beschrijven. Eerder zou ik meenen, dat onze zon tot een stelsel van meerdere zonnen behoort, en dat zij onder de werking van al die zonnen een loopbaan om het zwaartepunt van dat stelsel beschrijft.

Op bladz. 62 vind ik vermeld, dat het verschil in de snelheid der zonnevlekken volgens hare breedte een verschijnsel is geheel en al overeenstemmende met hetgeen wij op aarde waarnemen met betrekking tot de aequatoreale stroomen en de passaatwinden. Deze vergelijking is geheel valsch. Terwijl toch op aarde de luchtstroomen zich des te sneller van west naar oost voortbewegen, hoe hooger de breedte is, heeft dit op de zon met de vlekken juist omgekeerd plaats; deze wentelen des te sneller van west naar oost om de zonne-as, hoe dichter zij bij den zonne-aequator gelegen zijn. Mij is van dit verschil in de snelheid der zonnevlekken nog geen goede verklaring bekend; want de pogingen van Secchi en van Zöllner kan ik niet als zoodanig laten gelden.

Een soortgelijke verwarring heerscht op bladz. 209 ten opzichte van de omwenteling der vlekken op Jupiter. Ook hier heeft men het geval, dat de vlekken zich des te sneller van west naar oost bewegen, hoe nader zij zich bij den aequator bevinden. Arago trok hieruit reeds het besluit, dat dit verschil in de bewegingssnelheid der vlekken niet aan passaatwinden overeenkomende met die op aarde kon worden toegeschreven, zooals ook door Brinkman vermeld wordt. Maar dan kan men ook niet de door Brinkman vermelde verklaring laten gelden, dat de beweging der vlekken door den anti-passaat zou veroorzaakt worden, want deze anti-passaat krijgt des te meer een beweging in de richting van west naar oost, op hoe hoogere breedte hij komt, en met de door dien anti-passaat medegevoerde vlekken zou dit dus ook het geval moeten zijn. Evenmin kan ik daarom ook de verklaring laten gelden, die Brinkman laat volgen: Wanneer een wolk of vlek zich op een zekere breedte van den aequator vormt, wordt zij, zooals de waarneming ons leert, langzamerhand naar den aequator heengetrokken door eene oorzaak, geheel en al overeenkomende met onze passaatwinden; noodzakelijk moet zij dus eene vertraging ondervinden, die grooter is, naarmate

zij verder van den aequator is verwijderd. Dit laatste is mij niet recht duidelijk; het verkrijgt voor mij eerst zin, wanneer ik daarvoor lees: noodzakelijk moet zij dus een vertraging ondervinden, die grooter is, naarmate zij meer tot den aequator nadert. Maar dan zouden wij een uitkomst verkrijgen, die juist tegengesteld is aan hetgeen de waarneming ons leert. Brinkman begaat hier een fout, die door velen begaan is, en die hij, als ik mij ten minste goed herinner, met Zöllner gemeen heeft.

Tegen een betoog als het volgende, hetgeen op bladz. 111 gevonden wordt: ‘Voor iemand, die zich van de aarde zou verwijderen, zou de schijf der aarde kleiner en kleiner, maar ook helderder en lichtender worden, omdat het zonlicht, dat zij op den waarnemer terugkaatst, voor hem meer geconcentreerd zou worden in kleiner omvang;’ behoef ik zeker wel niets in te brengen, want algemeen is het bekend, dat wanneer men zich van een lichtend oppervlak met meetbaren schijnbaren diameter verwijdert, de helderheid van dat oppervlak altijd dezelfde blijft, omdat de schijnbare grootte van het oppervlak in dezelfde verhouding afneemt als de hoeveelheid licht, die de waarnemer van het oppervlak ontvangt.

Somtijds spreekt de schrijver veel te boud en zeker over zaken, waarover men het nog verre van eens is. Is het bijv. zoo geheel zeker, dat Jupiter en Saturnus in het geheel geen eigen licht uitzenden? dat de komeet van 1811 aan den hemel straalde ten tijde van den Trojaanschen oorlog? of dat de vorm en de afmetingen van den aardschen aequator op bladz. 120 gegeven, volkomen juist zijn?

Ook hetgeen omtrent de vallende sterren gezegd wordt, is niet in alle opzichten juist. Zoo moet de overgang van een stofmassa in een stroom van meteoren niet zoozeer hieraan worden toegeschreven, dat het eene gedeelte der stofmassa eerder in de aantrekkingsspheer der zon komt dan de andere deelen (bladz. 283), maar hieraan, dat sommige deelen nader bij de zon zich bevindende dan andere deelen banen gaan beschrijven met iets korteren omloopstijd dan deze. Ook gaat Brinkman te ver, wanneer hij (bladz. 284) Schiaparelli laat zeggen, dat de Perseïden niet anders zijn dan de overblijfsels van den kometenstaart van 1862. Dit heeft Schiaparelli zeker niet gezegd; want deze waarschuwt er juist opzettelijk tegen, dat men de vorming der kometenstaarten verwarre met de vervorming der kometen tot stroomen van meteoren. De eerste

vervormingen bestaan in uitbreidingen van de komeet langs den voerstraal, en zijn geheel onverklaard; de tweede bestaan in uitbreidingen langs de loopbaan, of bijna loodrecht op den voerstraal, en zijn zeer goed te verklaren.

Voor den vasten aggregaattoestand der vallende sterren bij haar binnendringen in onzen dampkring (bladz. 286) hadden aan Schiaparrelli wel wat meer bewijzen ontleend kunnen worden. Het is een zaak van vrij veel gewicht.

Dat de vallende sterren en meteoorsteenen een gelijken oorsprong hebben (bladz. 287), dit komt mij altijd wel het waarschijnlijkst voor, maar volkomen zeker is het toch niet; er zijn verscheidene gronden aan te voeren, die er tegen spreken. Brinkman's beweringen hieromtrent vind ik daarom wel wat boud.

Ik zou gaarne gezien hebben, dat op bladz. 288 als de voornaamste bron van warmte-ontwikkeling voor de vallende sterren de samendrukking genoemd was, die zij de lucht vóór zich doen ondergaan, en het verlies van snelheid, hetgeen daardoor voor haar ontstaat.

Welke overeenkomst er bestaat tusschen den staart van vallende sterren en boliden en dien van kometen (bladz. 290), moet ik bekennen niet te begrijpen.

Het raadselachtige volgens Brinkman van kometen en vallende sterren zou ik liever toepassen op kometen en zodiakaallicht. Dit laatste komt mij veel raadselachtiger voor dan de vallende sterren; want dat het afkomstig zou zijn van een platten nevelachtigen ring, welke de zon op zekeren afstand omringt, hetgeen Brinkman (bladz. 293) voor de waarschijnlijkste verklaring houdt, schijnt, nadat men meer zijn opm erkzaamheid gevestigd heeft op den weêrschijn, niet meer aangenomen te kunnen worden. Ten minste Schiaparelli meent, dat zich met zulk een nevelring niet laat rijmen de wijze waarop het licht in den zodiakalen gordel aan het uitspansel verdeeld is; en, naar ik meen, is voor dit gevoelen van Schiaparelli veel te zeggen. Voor het oogenblik moeten wij evenals bij de kometen ook omtrent de oorzaak van het zodiakaalicht onze geheele onkunde belijden.

Dat het rustige niet-fonkelende licht der kometen (bladz. 264) een bewijs zou zijn, dat het geen eigen licht dier lichamen is, zie ik volstrekt niet in.

Ten laatste nog een opmerking, die het geheele werk betreft; zij

is deze, dat ik het jammer vind, dat niet altijd dezelfde maat gebruikt wordt. Waarom zich soms van kilometers, soms van geographische mijlen bediend? Waarom niet altijd van de eerste? Het gebruik van twee verschillende maten kan niet anders dan verwarrend werken op den lezer. Het is een feil, niet alleen eigen aan dit werk. In vele fransche astronomische werken vindt men den kilometer en de lieue door elkander gebruikt. De reden hiervan is zeker, dat men den kilometer dikwijls wat klein vindt; maar zoo groot is het verschil tusschen kilometer en geographische mijl of lieue toch niet, om daarom twee verschillende stelsels van maten in te voeren, die slechts moeilijk tot elkander te herleiden zijn. Waar kilometer te klein gevonden wordt, waarom spreekt men daar niet van myriameter; die is nog grooter dan de geographische mijl of de lieue.

Het werk is opgeluisterd door een groot aantal fraaie platen, waarvan de meeste echter, hetgeen overigens zeer geoorloofd is, niet nieuw zijn, maar ook in andere werken gevonden worden. Deze platen zullen zeker veel tot verduidelijking van het gelezene kunnen bijdragen. Slechts een paar aanmerkingen. Het gasspectrum op plaat IX is verkeerd. Mogen de lichtende strepen van het gasspectrum ook meestal eenigszins van een zwak continu spectrum vergezeld zijn, dit laatste is toch in den regel uiterst zwak, dikwijls nauwlijks zichtbaar; terwijl het op de plaat ongeveer dezelfde helderheid heeft als het continue spectrum daarboven of het zonnespectrum daaronder geplaatst.

Ik heb nooit een totale zon-eclips gezien en kan dus niet oordeelen over de kleuren, die men daarbij waarneemt. Die groene en blauwe rand met bijna geen rood om de verduisterde zon op plaat X, komt mij echter apocrief voor. Zou men van rozenroode protuberansen spreken, als de kleuren zoodanig waren, als zij op de plaat zijn voorgesteld? Figuur 3 van plaat XVIII had ik liever niet dan wel gezien. Zij geeft een zeker valsche voorstelling van iets, waarvan nog slechts weinig bekend is. Over de dikte der aardkorst kan men fraai phantaseeren, maar iets zekers weet men er niet van; en om de hoogte van den dampkring, zooals in de figuur, op slechts 60 kilometers te stellen, is, na hetgeen wij daaromtrent door de waarneming der vallende sterren geleerd hebben, wat ver van de waarheid verwijderd.

Maar, zal wellicht iemand, na de lezing van het hier voorafgaande, vragen, bevat Guillemin's Sterrenwereld dan niets goeds? Wij hebben bijna alleen van feilen gehoord en van goede eigenschappen slechts uiterst weinig. Integendeel, kan mijn antwoord op deze vraag luiden: Guillemin's werk bevat veel goeds, ja zelfs zoo veel goeds, dat ik iemand, die zich met de voornaamste bijzonderheden aan den hemel wil bekend maken, de lezing van dit werk gerust durf aanbevelen. Het is waar, vele feilen ontsieren het, en het is goed, dat de lezer op die feilen opmerkzaam wordt gemaakt, en ook ten behoeve van dien lezer, niet uit een kinderachtige zucht om scherpe kritiek uit te oefenen, heb ik ze hier nedergeschreven. Ik durf het werk gerust aanbevelen. Men zal het, meen ik, met genoegen lezen. Het is in een doorgaans vrij goeden, onderhoudenden stijl en in den regel met groote duidelijkheid geschreven. Men vindt er, ik zeide het reeds in den aanvang, geen jacht in om piquant te zijn, en het is ook niet vervelend; en iemand, die met lust naar kennis het boek opneemt, zal het, vertrouw ik, niet halfgelezen wegzetten.

Een korte inhoudsopgave moge deze aankondiging besluiten, opdat men vóór de lezing wete, wat het werk zal opleveren. Tot nu toe zijn vijf van de acht afleveringen in mijn bezit; alle vijf handelen zij over de lichamen, die te zamen ons zonnestelsel vormen. Van de drie afleveringen, die nog verschijnen moeten, die mij ten minste nog niet in handen zijn gekomen, zullen twee handelen over de lichamen buiten ons zonnestelsel, de vaste sterren en de nevelvlekken; de laatste aflevering zal tot onderwerp hebben de sterrenkundige methoden, door welke wij tot de kennis gekomen zijn van hetgeen in de voorgaande afleveringen is medegedeeld; terwijl een beweegbare sterrenkaart ten slotte aan het werk zal worden toegevoegd.

Van de uitgekomen afleveringen bevat de eerste, behalve een korte inleiding, het voornaamste van hetgeen tegenwoordig omtrent de zon bekend is, een onderwerp, hetgeen door het vele nieuwe, dat de laatste jaren daarover hebben aan het licht gebracht, zeker veler belangstelling zal wekken. Men vindt daarvan een vrij goed overzicht, en de vele afbeeldingen van zonnevlekken, volgens de waarnemingen van J. Herschel, Chacornac, Secchi, Nasmyth en Brinkman en de bekende Zöllner'sche plaat van de protuberansen zullen

er zeker veel toe kunnen bijdragen den lezer van de groote werkingen aan het zonneoppervlak eenigszins een denkbeeld te geven. De tweede aflevering geeft het meest wetenswaardige omtrent de beide binnenplaneten Mercurius en Venus, waaraan de behandeling van eenige hoofdpunten der planetenbeweging in het algemeen voorafgaat. Aflevering 3 leert ons den aardbol kennen, dien wij bewonen, met zijn wachter, de maan; van den eersten natuurlijk slechts zooveel als op zijn beweging en zijn hoedanigheid als deel van het zonnestelsel betrekking heeft. Daarbij wordt men dan tegelijkertijd bekend gemaakt met vele zaken, die op de verschillende bewegingen der aarde berusten, zooals bijv. met de verschillende soorten van tijd. In aflevering 4 vindt men in hoofdtrekken datgene, wat omtrent de buitenplaneten bekend is; de belangrijkste zaken omtrent Mars, Jupiter en Saturnus, en het weinige dat omtrent de kleine planeten tusschen Mars en Jupiter en omtrent de beide uiterste planeten Uranus en Neptunus geweten wordt. De vijfde en tot nog toe laatste aflevering, behandelt de kometen, meteoren en het zodiakaallicht; en deze aflevering zal zeker door velen met gretigheid gelezen worden; want juist omtrent deze lichamen is onze kennis in de laatste jaren met reuzenschreden vooruitgegaan, en de uitkomsten van de onderzoekingen van den jongsten tijd vindt men hier vrij volledig bijeen.

De drie afleveringen, die nog moeten volgen, zullen in belangrijkheid van inhoud zeker niet voor de hier behandelde behoeven onder te doen; en ik eindig met de hoop uit te drukken, dat de opgave van den rijken inhoud, dien de nederlandsche bewerking van Guillemin's Sterrenwereld bevat, velen mogen opwekken het ter hand te nemen. Daardoor zou niet alleen aan den wensch zoowel van den vertaler als van den uitgever voldaan worden, maar het nederlandsche publiek zou tevens kennis maken met een gebied van wetenschap, hetgeen zeker voor geen ander behoeft onder te doen, waar het geldt den mensch op te beuren uit den alledaagschen dikwijls zoo beperkten kring van denkbeelden, en zijn gedachten te verheffen en te veredelen.

Amsterdam, Augustus 1872.
R.A. MEES.

***Geschichte und Bild von Nero. Nach dem Quellen bearbeitet von Dr. A.H. Raabe. Erste Hälfte. Utrecht, Kemink & Zoon*. 1872.**

‘Es ist in den letzten Jahren Mode geworden,’ zegt de S. in zijne voorrede, ‘dis bis auf unsere Zeit verachteten Personen der Geschichte zu rehabilitiren wie mann es nennt..... Ein dieser Rettungsversuche, verfasst von einem Engländer G.H.L., wurde unter dem Titel w a s N e r o a m o n s t e r ? in das Cornhill-magazine (Juli 1863) eingerückt.... und bald nachher als eine Autorität zu der Critik geschichtlicher Arbeiten benützt. - Mein Bekanntwerden mit dieser Schrift... ist die nächste Veranlassung zu der vorliegenden Schrift, die eben dieser Ursache wegen, theils eine polemische Ursache kriegen musste..... Ich übergebe sie jetzt dem Publicum, indem ich die Hoffnung hege, dass ich vielleicht irgend einen jungen Gesellen, der ohne Berechtigung es sonst versuchen möchte auch einen Stein von dem alten Gebäude der Geschichte abzubrechen, davon abschrecke.’

Het boek van Dr. R. is dus deels een strijdschrift tegen vermetele aanranders der historie, deels een wetenschappelijk werk, waarvan de methode een ‘jeugdig liefhebber’ kan leeren, hoe de gladde baan van het historisch onderzoek te bewandelen; deels een kunstwerk, ons gevende d e G e s c h i e d e n i s en h e t b e e l d van Nero.

Het boek is in het Duitsch geschreven, onder andere ook om de reden, dat de S. zich *berechteten Oritikern* wenschte; dit zou mij kunnen afschrikken een enkel woord op het papier te zetten, indien niet de S. zelf het voor mij liggend exemplaar ‘aan de Redactie van de Gids’ ter recensie had aangeboden. Om een werk over eene periode als deze volledig te beoordeelen, zou men het geheel moeten nawerken, daar elk punt stof tot discussie oplevert. Dit is evenwel ondoenlijk en onvruchtbaar; de uiteenloopende opvatting der Keizerperiode heeft nog altijd haar grond in de verschillende methoden waarop men de historische waarheid meent te kunnen ontdekken. Is men het eens over den graad van geloofwaardigheid der berichten, over de wijze waarop wij hier het koren uit het kaf kunnen te voorschijn halen, dan zullen onze resultaten bij het sluiten der rekening tamelijk wel overeenkomen; in het tegen-

overgestelde geval daarentegen is geen eenstemmigheid mogelijk. Terwijl bij het beoefenen der Nieuwste Geschiedenis over methode niet veel getwist kan worden, is men het op dit punt meer oneens en springen sommigen ligter om met de eischen der kritiek, naarmate de tijden verder afgelegen en minder bekend zijn; het is zeker ook niet aangenaam om de moeite van het onderzoek dikwijls door slechts schrale resultaten beloond te zien.

Ook Dr. R. heeft gevoeld, dat de methode hier alles afdeed; ik schrijf de plaats over waarin hij ons de zijne ontwikkeld heeft, daar zij de sleutel is om zijn werk naar eisch te waardeeren:

'Es ist ganz natürlich,' zegt hij op blz. 130, 'dass wir wenn man uns etwas erzählt als j e z t vorgefallen, dem Erzählten nicht sogleich volligen Glauben schenken, wenn es mit unsere Ideen von dem was möglich oder wahrscheinlich ist, streitet. Wir leben in eben derselbe Zeit und können also bis zu einer gewissen Höhe immer berechtigtes Urtheil sprechen, ob etwas möglich oder wahrscheinlich sei. W i r w i s s e n , d a s s m a n o f t e t w a s h i n z u f ü g t , u.s.w. Wenn wir aber mit etwas zu thun haben das v o r J a h r h u n d e r t e n g e s c h e h e n ; wenn uns dieses von Leuten, denen wir keinen Grund haben unsern Glauben zu verweigern, erzählt wird; wenn wir wissen dass sie in der Lage gewesen sind, etwas genau zu kennen (wie Tacitus und Sueton in diesem Fall): dan müssen es schon triftige Gründe sein, die uns, wenn wir uns selber der Wahrheitsliebe bewusst sind, dazu bringen, dass wir dem Erzählten keinen Glauben beimessen. Wir müssen mit einer Sache zu thun haben, deren Wirklichkeit unter keinen Umständen angenommen werder kann, von der wir gewiss sind (u n d w e r i s t d a s je?) dass sie nie geschehen könne; und dann, aber erst dann verweigern wir unsern Glaube.'

Merkwaardig dualisme! Mijn waarde Heer! ge zijt even knap en geloofwaardig als Tacitus of Suetonius; maar wat ge mij daar vertelt is naar mijn idée onwaarschijnlijk, en ik geloof u niet vóor dat ik de zaak nader onderzocht heb. - Maar, lieve vriend, als Tacitus of Suetonius u iets verhalen, gelooft ge het voetstoots, tenzij gij zeker zijt, dat het nooit heeft k u n n e n geschieden, *und wer ist das je?* Waarom gelooft gij dus mij niet evenzeer? - Ja, zoo luidt het antwoord, ten opzichte van uw berichten ben ik nog bij machte mij nader van de waarheid te oyertuigen, en daarom neem ik ze

nog niet voor zeker aan; ik zou Tac. en Suet. ook niet zoo maar gelooven, als ik hen nog controleeren kon; edoch..... daartoe zie ik geen kans en dus neem ik hun berichten als waarheid aan.

Wij zijn den S. dank schuldig, dat hij zoo moedig en openhartig met zijn dubbelen maatstaf voor historische waarheid voor den dag komt en zouden alleen nog wenschen te weten, waar de grenslijn tusschen *oude* en *nieuwe* waarheid getrokken moet worden. Het merkwaardigste is, dat een ander Engelsch historicus, George Cornewall Lewis, een *Ahnung* schijnt gehad te hebben van deze methode en die reeds van te voren voor niet ontvankelijk heeft verklaard: die ‘Ansicht’, aldus lezen wij in de Duitsche vertaling van Lewis, *Inquiry into the credibility of the early Roman History*, I, p. 17, ‘dass die Regeln des historischen Beweises von so schmiegsamer Beschaffenheit seien, dass sie sich den Umständen anpassen, hat in Betref der *Alten Geschichte* eine noch grössere Nachsichtigkeit hervorgebracht, in soweit nämlich die Zeugnisse auf diesem Gebiete oft unvolkommen sind und auf Hörensagen, und mündlicher Ueberlieferung beruhen. Diese Mangel an Strenge scheint einige Rechtfertiging zu erhalten durch den Grundsatz, dass man sich mit den Zeugnissen begnügen müsse, die man erlangen kann; wo diese jedoch ganz unsicher sind, müssen wir uns wohl hüten, sie nur deswegen als sicher anzusehen, weil wir eben keine anderen zu erhalten vermögen. Welches nun aber auch der Grund sein mag, gewiss ist, dass sich die Gewohnheit herangebildet hat, bei der alten Geschichte eine andere Beweisführung in Anwendung zu bringen, als bei der neueren, und dieselbe bei ersterer einer nachsichtigen, bei letzteren hingegen eine strengen Beurtheilung zu unterwerfen.’

De tegenstelling is treffend en als beide schrijvers hun methode getrouw blijven zullen hun resultaten evenzeer uiteenloopen. Beiden zetten zich aan 't werk en nemen Tacitus ter hand als de voornaamste bron van Nero's leven: hij die de methode der Nieuwe Geschiedenis ook op de oude wil toepassen, herinnert zich dat Tacitus geen zelfbewust (hij was nog een knaap) tijdgenoot was van het door hem verhaalde, *dass man oft etwas hinzufügt*, en tracht op te sporen, welke de zegslieden zijn, waaraan de schrijver zijn verhaal te danken heeft, zooveel mogelijk hun autoriteit vast te stellen, de invloeden te bepalen, on-

der welke zij zoowel als Tacitus zelf geschreven hebben, hun neigingen, zwakheden, voorliefde, afkeer, kortom hun geheele karakter in rekening brengen, het wonderbaarlijke, wat in hun tijd wel, door ons niet voor goeden munt wordt opgenomen, af te scheiden en aldus een grond van waarheid te vinden, zich getroostende een n o n l i q u e t uit te spreken, waar hij geen zekerheid meent te kunnen krijgen. De ander daarentegen zal eenvoudig vragen naar ‘den Eindruck, der jeder beim Lesen von Tacitus Werken von ihm bekommt. Beim lesen um ihn zu geniessen, um von ihm zu lernen, nicht um ihn zu kritikastern und zu schulmeistern,’ S. 6. Is die indruk gunstig, dan zal hij hem in alles volgen. Zoo Dr. R. Hij ergert zich zelfs over Stahr en Merivale, die beseffen, dat het zaak is Tacitus bronnen, hoe zeldzaam hij ze ook aanduide, op te sporen, en maakt zich vroolijk over hun pogingen om den invloed na te gaan, die een geschrift van Nero's moeder Agrippina, waarin zij *vitam suam et casus suorum posteris memoravit*, op den schrijver der Annalen kan gehad hebben; zelf op te sporen wie de door dezen soms genoemde Seniores waren, M. Cluvius Rufus, Fabius Rusticus en anderen, en wat van hen afkomstig is, komt niet in hem op.

Evenzoo handelt de S. met Suetonius, den levensbeschrijver der eerste keizers. Suetonius, die over alle mogelijke en onmogelijke onderwerpen geschreven heeft, over grammatica en over de kleeding, over scheldwoorden en over natuurkunde, over beroemde mannen en beruchte lichtekooien, had *la passion des curiosités* en was in de verste verte geen historicns. Als zulk een man de levens van de keizers gaat beschrijven, wier kleinste daden, geringste bewegingen, onbeduidendste woorden door een stoet van hovelingen bespied, overgebracht en gecommentarieerd werden, en als hij den toegang heeft tot bronnen waaruit dergelijke curiosa geput worden, dan laat zich gissen, welk een mengsel van W a h r h e i t u n d D i c h t u n g er tot stand komt. Men zou zeggen, zoo ergens dan is hier ontleding en interne kritiek de plicht van wie uit hem wil putten. Dr. R. evenwel zegt: ‘Ohnehin ist die innere Kritik über ein Werk wie die Suetonschen Kaiserbiographiën nicht nur schwierig, sondern - gerade zu unmöglich,’ en komt tot dit besluit: ‘Bei den Zeugniss, das uns der jungere Plinius über seine Gelehrtheit und Ehrlichkeit giebt’ (Plinius noemt Suetonius in een brief

aan Trajanus waarin hij een gunst voor hem verzoekt een *probissimus, honestissimus, eruditissimus vir*) ‘und bei der ausserst günstigen Lage in der er war’ (secretaris van Hadrianus), ‘um das zu vernehmen, was er uns erzählt, glauben wir uns hinlegen zu können, und wenn auch bisweilen der Gedanke an ein übertriebenes Colorit bei uns auftaucht, hinlegen zu müssen.’

Met de interne kritiek aldus afgerekend hebbende, blijft er voor den schrijver niets over dan uit de Latijnsche en Grieksche bronnen een Hollandsch verhaal samen te stellen, en zich nu en dan met een O tempora, o Mores! of een verzuchting als: der Himmel erlöse uns von der Kritikastern te verbazen en te ergeren over diegenen, welke aan de juistheid der oorspronkelijke verhalen durven twijfelen.

Bemerken wij dus, dat de S. zich niet wil inlaten met historische kritiek, zooals men die voor de Nieuwe Geschiedenis, - en waarom ook niet voor de Oude? - meent te moeten toepassen, zoo zijn er toch twee punten in zijn boek waarmede hij wel kritisch te werk gaat: het geboortejaar van Tacitus en de vergiftiging van Britannicus. In de laatste kwestie heeft hij de voorlichting van toxicologen en chemici te hulp geroepen, stellig de ware methode, en komt tot het besluit, dat er uit een natuurkundig en historisch oogpunt geen bezwaren bestaan tegen de beschrijving van het vergif en hare werking op den patient; hiermede wordt de mogelijkheid van het bewuste voorval bewezen; de werkelijkheid echter wordt ook al weder op Tacitus gezag, zonder naar verderen oorsprong van het verhaal te onderzoeken, aangenomen.

De kwestie over het geboortejaar van Tacitus is daarom van belang, wijl de S. het eenige jaren vroeger stelt dan men gewoonlijk aanneemt en daardoor dien historicus tot *lijdgenoot* maakt van de door hem beschrevene gebeurtenissen; daar de S. ons hier een blik vergunt in zijn exegese en kritiek, moeten wij hem nader gadeslaan. Plinius schrijft in een zijner brieven (VII 20), dat hij en Tacitus *aetate propemodum aequales* d.i. *ongeveer tijdgenooten* waren, maar voegt er bij: ‘ik was *adolescentulus* toen Tacitus reeds een beroemden naam had.’ Dr R. hecht zich aan de laatste woorden en tracht te bewijzen, dat iemand, die een *beroemden* naam heeft, ongeveer 10 à 15 jaren ouder moet zijn dan een *adolescentulus*. Mijns inziens is deze conclusie ongegrond, vooral wanneer

men bedenkt, dat men nog op zijn 30e jaar *adolescentulus* kan heeten. Alleen de eerste zin *aetate propemodum aequales* bevat een aanwijzing omtrent de verhouding van beider leeftijd en wijst op een verschil van veel minder dan 10 of 15 jaren.

Het tweede argument van den S. is dit: 'In Agricola 3, und diesen Buch schrieb er wie jedem bekannt ist unter Nervas Regierung (96-98), sagt Tacitus: dass er ein Senex war, der prope ad ipsos exactae aetatis terminos venit.'

Wij hebben hier twee bedenkingen; ten eerste 'jedem bekaunt' is dit, dat de Agricola eerst na Nerva geschreven is, toen Trajanus reeds keizer was (c. 44); ten tweede, is de plaats uit dit werkje verbrokkeld weergegeven en onjuist opgevat; wat er staat is dit: 'de alles uitdoovende tirannie van Domitiaan duurde 15 jaren, gedurende welke *wij jongelingen in stille tot den ouderdom, wij ouden bijna tot de grenzen zelf van een volbrachten leeftijd gekomen zijn: annis, quibus juvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactae aetatis terminos silentio renimus*.' Tacitus, wiens bloeitijd eerst na Domitianus aanvangt, en die toen nog ruim 20 jaren leefde, spreekt hier uit naam van alle Romeinen en rekent zich zelf natuurlijk onder de jongelingen, die in dien tijd mannen waren geworden.

Acht men des S. verklaring dezer beide plaatsen onjuist, dan vervalt ook zijn gissing dat Tacitus 8 jaren ouder was (waarom juist 8 jaren?) dan men gewoonlijk aanneemt. De gewone berekening strookt best met de aangehaalde plaatsen; zij is deze dat hij geboren werd in 54 of 55, dus 7 jaren ouder dan Plinius; 26 jaren oud, d.i. naar Romeinsche spreekwijze *juvenis*, toen Domitiaan de regeering aanvaardde; 41 toen die keizer stierf, d.i. bijna *senex*, want de *senectus* begon met het 46e jaar, naar zijne eigene uitdrukking; en eindelijk *juvenis*, toen hij zich in 't jaar 77 met Agricola's dochter verloofde (Agric. 9).

Wij houden ons dus aan de gewone meening, dat Tacitus bij Nero's dood in 68, niet ruim 20, maar eerst 14 jaren oud was en wel jeugdige indrukken, maar geen op onderzoek en navraag gegronde en in aanteekeningen bewaarde voorstelling van diens regeering kon ten grondslag leggen aan de beschrijving, daarvan ruim 40 jaren later in 't licht gegeven; hij spreekt ook niet, zoover mij bekend is, van hetgeen hij zelf zich nog herinnert, maar van hetgeen hij *a senioribus*, waarvan er eenige genoemd worden (bijv. XIII, 17, 20), uit het boek van Agrippina en uit andere door hem

niet genoemde bronnen, ontleend heeft. Ieder gevoelt, dat wie Nero's leven aus den Quellen wil bewerken, niet bij Tacitus kan blijven staan, maar zooveel mogelijk tot zijn bronnen moet trachten door te dringen en hun waarde te bepalen, en dat het, op zijn minst genomen, onwetenschappelijke lichtvaardigheid mag heeten met hen te spotten, die de sporen van Agrippinas Memoires in de Annalen zoeken op te zamelen. Het is de eenige weg om allengs vaster grond onder de voeten krijgen.

Het zou mij veel te ver voeren, indien ik wilde aantoonen hoe Tacitus, en veel minder Suetonius en Dio, maar niet voetstoots als onfeilbare zegslieden kunnen gevolgd worden, en misschien zal ons dit straks uit een enkel voorbeeld blijken; voorshands constateeren wij, dat de exegese van Dr. R. niet die nauwgezetheid heeft, welke bij 't verklaren der oude schrijvers een eerste vereischte is en dat aus den Quellen bearbeitet bij hem zooveel beteekent als naar de gewone voorstelling der ouden vrij bewerkt.

Dr. R's. boek heet verder *Geschichte und Bild von Nero:* hebben wij hier een *Beeld* van Nero? Tacitus *jaarboeken* zijn het niet; zij bevatten veel kostbare elementen daartoe, maar om een *beeld* te krijgen, moeten die nog eerst verwerkt worden. Men dient te verklaren, hoe een Prins, van inborst niet slechter dan de meeste menschen, met een buitengewoon artistieken aanleg en de daarmee gepaard gaande ambitie, met een philosoof en een veldheer tot raadgevers en eene schrandere heerschzuchtige vrouw tot moeder, een zonderling figuur moet maken als onbeperkt wereldvorst, afkeerig van politiek, tenzij een royale bui hem den inval gaf om bijv. alle belastingen af te schaffen (als *pulcerrimum donum generi mortalium*), overigens zich beter te huis gevoelende op de planken dan in de raadzaal, 's nachts met zijn vrienden op straat dan in het kabinet zijner ministers, aan geen wet of heerscher gebonden, tenzij uit zelfbeperking, luimig, jagende naar overprikkeling van geest en lichaam en langs die wegen vervallende tot de ruïne van een zedelijk wezen, dat sommigen voor een geboren monster, anderen voor een bovenaardsche verschijning hielden, die nog eens uit het land der wonderen, het Oosten, zou terugkeeren. Deze motieven in hun samenwerking en gevolgen geschetst, zouden wij een beeld van Nero noemen. Zoo iets nu, heeft Dr. R. ons niet geleverd, evenmin als zijn Latijnsch voorbeeld, dat hij doorgaans

op den voet gevolgd heeft; en al hebben wij hier slechts met het eerste deel te doen, zoo vrees ik toch dat het tweede, waarvan de inhoudsopgave reeds geschonken is, evenzeer meer een aaneenschakeling van piquante episoden, dan een ‘Geschiedenis en levensbeeld’ zal aanbieden.

Een aaneenschakeling van piquante episoden, zeg ik; en ziedaar het karakter, de verdienste en de schaduwzijde van het boek. Eischt gij zekerheid, op een onbarmhartig, streng kritisch onderzoek gebouwde schifting van de zekere, waarschijnlijke, mogelijke en onwaarschijnlijke berichten, een nauwlettend uitéénhouden van de drie hoofdbronnen, Tacitus, Suetonius, Dio Cassius, bij elk belangrijk feit een doordringen tot de eerste zegslieden, dan zal dit werk u niet bevredigen. Maar wilt gij een onderhoudend boek lezen, waarin de histoire du palais, tijdens Nero, naar de gewone voorstelling, met al haar intrigues en misdaden, in belangwekkende groepeering, onder titels als: ‘die guten Genien von Nero’, ‘der Muttermorder’, enz., op een onderhoudende, gezellige manier, soms met gloed en warmte verteld wordt, neem dan Dr. R's boek gerust ter hand. Een paar punten mogen de manier van den S. aanduiden. Op blz. 204 trekt hij te velde tegen hen, die Tacitus wegens het gruwzame zijner schildering maar half gelooven, en zegt: den ‘empfindsamen Leser’ kan men dat vergeven, maar ‘wenn der sich auf Wissenschaft grossthuende Schriftsteller so etwas versucht, und mit Machtsprüchen, die er der Wissenschaft abzuborgen scheint, die Erzählung des Tacitus angreift, verdient er unsere Verachtung: weil ihm die Treue fehlt.’

Men ziet, de S. heeft geen Ahnung van historisch scepticisme en niet het minste vermoeden, dat juist hij zelf de empfindsame Leser is, evenals Tacitus de empfindsame Schriftsteller. Een enkel voorbeeld uit het tafereel ‘der Muttermorder’, blz. 215. Nero's afscheid van zijne moeder, die hem een bezoek had gebracht, kort voordat hij het op haar leven gemunt had, was teeder: ‘war dies die Fortsetzung der würdige Schluss der bis hieher gespielte Komoedie? Oder war des jungen Mannes Seele kraftvol ergriffen von dem Gedanken, er sähe seine Mutter jetzt zum letzten Mal: in wenigen Stunden wurde sie auf seinen Befehl die Reise nach den Orcus angetreten haben? Wer wird es bestimmen? Tacitus lässt es ungewiss;’ enz. Mij dunkt nog al ‘empfindsam’; uitste-

kend thema voor een rhetorisch opstel; vooral de mededeeling, dat zelfs Tacitus dit niet wist, is merkwaardig. Dat deze overigens wel eens meer schreef dan hij of iemand kon weten, zien we een weinig verder; hier wordt verteld wat een hofdame Acerronia met Agrippina sprak op 't Höllenschiff dat weldra instortte, waarbij Acerronia zelf omkwam, terwijl Agrippina 24 uren later werd afgemaakt. Tacitus schrijft: ‘Acerronia super pedes cubitantis reclinis poenitentiam filii et recuperatam matris gratiam per gaudium memorabat, oum dato signo ruere tectum loci multo plumbo grave.’ Dr. R. maakt hiervan: ‘Das Herz der beiden Weiber ist zu voll von den aufs Hochste getriebene Erwartungen für die Zukunft, als dass sie sich nicht aussprechen sollten. Acerronia bricht zuerst das Schweigen; in einer von Freude fliessende Rede zählt sie alle die Beweise her, die man van des Sohnes Reue und von den zurückgewonnenen Einfluss der Mutter gehabt; und ist eben ein Begriff ein ganzes Gebäude von sanguinischen Hoffnungen auf dieser Grundlage zu errichten, als die Stille der Nacht gebrochen wird durch ein kurzen Befehl vom Admiral und bald darauf durch ein Krachen und Niederstürzen als ginge dass ganze Schiff aus einander.’

Een karakterieke plaats voor Tacitus zoowel als voor Dr. Raabe. Reeds de mededeeling van den eersten omtrent het discours der beide vrouwen is op zuiver psychologische gronden verzonnen en behoort eigenlijk in een historischen roman te huis; het is zeer mogelijk dat zulk een gesprek gehouden is, maar wie zal in ernst gelooven, dat het een historischen grondslag heeft en niet eenvoudig berekend is op de tegenstelling met de daarop volgende vernietiging van alle gelukkige verwachtingen? Wie Tacitus kritisch leest en niet enkel om hem te genieten, weet dat zijn kunstenaarsfantasie en philosophische geestesrichting hem telkens dergelijke boeiende, de schildering verlevendigende trekken in de pen geeft; maar juist daarom is hij als bron voor het werkelijk gebeurde niet te gebruiken zonder scherpe analyse en degelijke kritiek. Dat onze S. zulke trekken nog verder uitwerkt en zonder aanmerking in zijn verhaal opneemt, stempelt zijn boek, mijns inziens, juist tot één van het historisch-romantische genre, zoo even door mij aangeduid. Een kritisch werk dat de willekeur van anderen wil breidelen en de werkelijke toedracht in 't licht stellen, zal er anders uitzien.

Ik heb nog een bedenking. Dr. R. erkent een verschil tusschen

de geloofwaardigheid van Tacitus, Suetonius en Dio; en toch mengt hij hun tegenstrijdige berichten meermalen dooreen tot een bloemlezing, die elken deugdelijken grondslag mist. Zoo bijv. in het verhaal omtrent de vergiftiging van Keizer Claudius. Suetonius begint met te zeggen: ‘men is het eens, dat hij door vergif gedood is, maar waar en door wien gegeven, daarover bestaat verschil’, en geeft vervolgens de verschillende lezingen op. Tacitus geeft één verhaal, maar ook bij hem speelt daarin het *creditur* en *videbatur* een rol, terwijl Dio Cassius slechts voor de helft met hun gegevens strookt. Dit is nu een van de belangrijke punten, gelijk over het geheel moord en vergiftiging een hoofdelement zijn in den *histoire de l'empire* dezer schrijvers; men zou dus hier een volledig schiftings en zuiveringsproces der verschillende en ten deele niet strookende gegevens mogen verwachten. Doch wat doet de S.? Hij ontleent een trek aan Dio, die alleen in diens verhaal past, volgens hetwelk Agrippina met Claudius van een schotel champiguons aten, waarvan de *grootste en schoonste*, die de gretige Keizer natuurlijk voor zich uitkoos, vergiftigd waren - aan Suetonius het *on dit*, dat Agrippina zelf dien haren man in den mond gaf, en aan Tacitus het gerucht, *creditur*, dat de lijfarts op haar aansporen den Keizer een met vergif bestreken veder in de keel stak, schijnbaar om hem te helpen toen hij den champignon dreigde uit te braken; van dit laatste meldt Dio niets, terwijl Suetonius een gerucht vermeldt van vergif *per clysteram immissum*. Een voorstelling uit dergelijke heterogene en ongestaafde berichten samengesteld kan moeilijk op den naam van historie aanspraak maken.

Uit de enkele door mij aangehaalde feiten blijkt reeds op welk een lossen bodem wij ons bevinden, en men kan hier gerust zeggen: *ex uno disce omnia*. Bijna niets is in de keizerhistorie dezer periode voldoende geconstateerd en al komen de berichtgevers, die waarschijulijk meerendeels uit dezelfde bronnen putten, in hoofdzaken overeen, dan bewijzen de uiteenloopende détails toch hoe weinig zekerheid men toen reeds had. Dit geldt onder anderen ook van den aanslag op Agrippina's leven, bl. 211 vlg., door middel van een vaartuig, waarvan volgens Tacitus het dak der kajuit moest instorten, doch dat volgens Dio een kunstmatig lek had, terwijl Suetonius weder beide lezingen opteekent, *cuius vel naufragio vel camarae ruina perirel*. Is zoo iets niet voldoende uitgemaakt, hoe kan dan het op

dat schip gehouden gesprek bekend zijn geweest, waarvan wij boven gewag maakten? Meent men dat Tacitus alléén hier de werkelijke toedracht der zaak kende, men toone dan aan waarom, d.i. uit welke bronnen, en menge dan niet onder zijn gegevens de berichten van anderen, tenzij deze een noodzakelijk postulaat blijken te zijn ter verduidelijking van zijn veel uitvoeriger voorstelling. De harmonistiek van Dr. R. vindt natuurlijk termen, om uit elken schrijver het merkwaardige op te garen en tot één verhaal, ik durf zeggen legende, te verwerken.

Nog bij een enkel punt blijf ik even stilstaan, blz. 47. Stahr vroeg: waarom zwijgt Seneca over Messalina's schanddaden, tenzij omdat hij ten minste er niet van wist? Dr. R. antwoordt: ‘Seneca war ein Philosoph, der sich oder seinen Werken gewiss die Unsterblichkeit versprach. Einem solchen Weibe, wenn auch in einem nicht angenehmen Ruf, zugleich die Unsterblichkeit durch vieles Anspielen in seinen Werken zu geben, kam ihm wohl nicht in den Sinn. Allen Philosophen waren die Weiber Wesen untergeordneten Ranges; Seneca waren diese beide sogar verhasst; nicht nur Messalina, sondern auch Agrippina hatte ihm manchen bösen Tag zugezogen. Er schwieg über Agrippina, er schwieg über Messalina, und nahm so eine Meisterrache an ihnen; er i g n o r i r t e sie. Nicht ein einziges Mahl findet man den Namen dieser Frauen in seinen uns bewahrt gebliebe nenSchriften’ M e n ziet, ook hier weder een behagelijke, piquante voorstelling; maar ook een ware? Stonden de vrouwen voor Seneca te laag om ze te vermelden, of heeft hij twee werken voor vrouwen geschreven; en naar vrouwen genoemd, de *Consolationes ad Helviam* en *ad Marciam?* Paste het den wijsgeer een *Meisterrache* te nemen aan twee vrouwen, aan wier zonden hij, naar 't schijnt, zijn aandeel heeft gehad; en *last not least*, is het waar dat hij ze ignoreerde, of zegt niet Dio, 61, 10, dat hij, om uit zijn ballingschap teruggeroepen te worden, Messalina en anderen vleide, zoodat hij hun zelfs een boekje toezond *ἐπαίνους αὐτῶν ἔχον*, later ait schaamte door hem onderdrukt? Dergelijke onjuistheden, en meer andere, zooals dat de ‘*Germania* Tacitus erste uns bekannte litterarische Arbeid war,’ mag men niet verwachten van iemand, die zijn tegenstander verwijt, dat hij ‘seine Sachen ohne genugsamen Studium abgefertigt hat,’ en hem met allen ernst afvraagt: ‘ist aber damit der W i s s e n s c h a f t der W a h r h e i t abgeholfen.’

Heeft Dr. R. het boek van Lehmann gebruikt: C l a u d i u s u n d s e i n e Z e i t 1 8 6 8 ? Blz. 48-51 en 68-70, vergeleken met Lehmann, 301-311 en 373-377, zouden het, zelfs door enkele zinsneden, doen vermoeden; ik gis echter dat het werk hem niet bekend is, daar hij het volstrekt niet noemt, maar voeg er bij, dat het voor een gedeelte der door hem behandelde periode de kennismaking wel verdient.

Men make uit het geschrevene uiet op, dat ik het harnas zou willen aantrekken voor den persoon van Nero of hem willen schoon wasschen van de smetten, die op hem kleven; evenmin meene men dat ik de lezing van Dr. R's werk niet zou willen aanbevelen; het tegendeel is waar; men zal het boeiend geschreven werk met genoegen ten einde brengen, en niet zonder lof voor des auteurs talent van beschrijven, zonder sympathie voor menig keurig en warm gepenseeld tafreeltje uit de handen leggen. Mijn recensie bedoelt slechts dit: dr. R. is in mijn oog meer kunstenaar dan kriticus, en het is een troost dat het laatste kan aangeleerd worden, terwijl het tweede een aangeboren talent is.

De kwestie intusschen, waarom het mij hier te doen is, is niet: ‘was Nero een monster of een heilige,’ maar deze, hoe kunnen we ook in de oude geschiedenis een vaster grond onder de voeten krijgen; de methode nu door dr. R. in beginsel gepredikt en trouw toegepast is mijns erachtens onbruikbaar en brengt ons geen stap verder tot zekerheid. Dat zijn boek, zooals Dr. Michaelis in den Spectator hoopte, in Duitschland opgang zal maken, is volstrekt niet onmogelijk, althans bij een groote partij, die ook daar het historisch conservatisme is toegedaan; doch dat belet mij niet om te meenen, dat men volgens de strengere methode waartegen hij te velde trekt, bij voortgezette studie misschien op minder talrijke, maar zeer gewis op zekerder resultaten mag rekenen, en dat ‘een jeugdig liefhebber’ beter doet zich te doordringen van de noodzakelijkheid om ook de oude schrijvers met kritischen argwaan als bronnen te gebruiken, dan zich door hun boeiende voorstelling of den rijken schat van merkwaardigheden tot bloote navolging te laten verleiden.

Amsterdam.
H.T.K.

***Bibliotheek van Volksvoordrachten. Tweede Reeks*, 7-12. *Amsterdam, G.L. Funke*. 1872.**

***Algemeene Bibliotheek. N°*. 26-51. *Leiden, A.W. Sijthoff*.**

In de nommers van November 1870 en Juli 1871 van dit tijdschrift heb ik de eerste anderhalve reeks der Volksvoordrachten en het eerste vijfentwintigtal der Algemeene Bibliotheek nagegaan, en nu liggen de zes laatste Voordrachten der tweede reeks voor mij, en op nieuw vijfentwintig deeltjes der Bibliotheek. Een enkel woord daarover wensch ik hier te zeggen, eer de overvloed der stof mij beheerscht.

Over de Volksvoordrachten kan ik kort zijn. Ik moet alleen herhalen wat ik vroeger beweerde, dat bij ons het *willen* spreken voor het volk nog altijd ver verwijderd blijft van het *kunnen*. Nu eens blijkt 't, dat de spreker eigenlijk niets aan zijne hoorders te zeggen heeft, en alleen voor hen optreedt omdat hij 't in een onbewaakt oogenblik aan een der bestuurders beloofd heeft, en dan weer, dat hij de taak ligt opgevat, maar dan ook sobertjes volbragt heeft. Alleen twee dezer voordrachten gaan niet aan dat euvel mank en ze behandelen beide het onderwerp dat ons allen tegenwoordig groot belang inboezemt. N°. 7 behandelt de toestand van den handwerkstand en bepleit op kloeke en degelijke wijze het nut voor hem om vereenigingen op te richten, echter niet tot verhooging van het loon met enkele centen per uur, maar tot verkrijging der veel grootere en blijvende verhooging van het inkomen door de meerdere kennis en ontwikkeling, die men daardoor weet te winnen. De schrijver van N° 10 wil de nauwere zamenwerking van patroon en werkman bevorderen door de toekenning van een deel der jaarlijks gemaakte winst aan den laatste, maar hij vergeet waarlijk niet de zoo juiste opmerking daarbij te voegen, dat niet het inkomen alleen een zaak van belang is voor den werkman, maar ook de wijze waarop hij zijne uitgaven regelt. Met vertrouwen durf ik deze beide nommers voor 't houden van volksvoordrachten in den naderenden winter aanbevelen, maar niet zoo grif wil dat woord mij uit de pen over de andere vier stukken. Im-

mers al zegt een ieder ja en amen op 't geen wij in N°. 8 over onze plichten jegens ontslagen gevangenen lezen, wat baat dat? 't Is zeker niemand ingevallen daarover anders te oordeelen, maar dit brengt de zaak geen stap verder. Zoo ook in N°. 9. Wij hebben nu al herhaaldelijk van den een gehoord dat wij ons niet tegen een krachtigen vijand kunnen verdedigen, en van anderen, zoo als ook van dezen schrijver, het tegenovergestelde, mits het leger goed aangevoerd en degelijk zaamgesteld zij. Maar wat baten ons die voortdurende verzekeringen op 't papier? Laten zij die deze overtuiging zoo krachtig bezitten, dan zelf het roer in handen nemen en zorgen dat onze verdedigingsmiddelen ook worden wat zij, naar hun oordeel, zijn moeten, dan, maar ook dan eerst kan het volk gerust zijn. De wakkere schrijver van N°. 10 is al zoo vroeg weggerukt uit den kring waarin hij zich zoo nuttig wist te maken, dat hier alleen een woord van hulde aan zijne goede bedoelingen een plaats mag vinden. Maar zijn voorbeeld bewijst ook, welke overdreven eischen aan enkelen gesteld worden omdat men zelfs ook datgene begeert te volbrengen, waarvoor blijkbaar de noodige helpers ontbreken. En wanneer ik over N°. 12 een woord zal zeggen, dan is 't al weer een gevoel van leed over platheden en gemeenheden bijna, die voor populair schijnen te moeten doorgaan en die in waarheid degenen 't meest zullen hinderen voor wier genoegen ze bestemd zijn. Niet gemeen is populair, maar datgene wat de man van 't volk begrijpt, en wat hem zoo mogelijk ook opwekt en veredelt tevens.

Schrale oogst, zult ge zeggen, voor wintervoorraad. Ik erken 't, betreur 't zelfs, maar verwonder er mij niet over. Dat ‘ook ik ben Schilder,’ roepen zoo velen uit, en toch is het beeld dat zij leveren dood, een cadaver gelijk. Ik blijf er bij, wij hebben al zeer en zeer weinig mannen die met vrucht voor ons volk kunnen optreden als sprekers, en het krachtigst bewijs daarvan leveren deze beide reeksen van voordrachten alweer.

Vroeger waagde ik 't de dames, die zoo door woorden voor haar emancipatie ijveren, beleefdelijk uit te noodigen hier door daden haar zelfstandigheid te toonen en de taak op zich te nemen, die mannen blijkbaar niet dan zeer gebrekkig kunnen vervullen. Maar alleen de vraag of ik in ernst meende wat ik zei, was het weinig afdoend of hupsch antwoord 't welk ik daarop ontving. Nog niet eens met een open vizier werd ik beantwoord, maar achter het

masker van een pseudonium verschool de vraagster zich, in zonderling contrast met den eisch aan anderen, dat men de vrouwen krachtig en onafhankelijk moet laten optreden. Wie belette 't haar hier? Maar in ernst, ja in vollen ernst meende ik wat ik zei. Willen de dames niet zelf voor het publiek optreden, welnu, dat zij dan schrijven wat een ander uitspreekt. Om de wijze van uitvoering is 't mij minder te doen dan dat het doel bereikt worde: degelijken kost te geven aan den ambachtsman in zulk een vorm, dat hij dien gaarne neemt. En is 't de vrouwen ernst met haar eisch om zelfstandig op te treden, welnu, waarom dan bladzij aan bladzij gevuld met klachten dat de maatschappij daarin belemmerend werkt, en toch de gelegenheden ongebruikt gelaten waarin men ruimschoots doen kan, wat men beweert te begeeren. Vrouwen-tijdschriften met een breede lijst van mannelijke medewerkers, zijn geen bewijs van kracht. En waarom is 't maar eene enkele vrouw die schilderesse, eene enkele vooral die componiste is, en waarom zijn 't niet bijna overal vronwen die, in winkels en groote magazijnen vooral, den kooper in 't klein en in 't groot met die winnende innemendheid helpen welke daar wonderen wekt en welke zoo menigen man, - de ervaring kan 't u dag aan dag bewijzen, - zoo zeer ontbreekt! In Frankrijk en België geschiedt 't, en waarom hier niet?

Waarom niet? Omdat de vrouwen hier, even als in Engeland en Amerika, zich te hoog rekenen voor dien arbeid, en den handel lager stellen dan postjes aan telegrafen of in huis of op school. En toch zou juist dan die behoefte aan onafhankelijkheid en zelfstandigheid niet in mooie woorden maar in flinke daden uitkomen, indien men de ondergeschikte rollen van onderwijzeressen en huishoudsters verwierp voor het vrije bedrijf van handel in die artikelen, waarvoor het vrouwelijk oog en de vrouwelijke hand en de vrouwelijke tact vooral, zoo uitnemend geschikt zijn. Ik blijf er dan ook bij, ten spijt van de gemaakte tegenwerping, dat de vrouw ook voor het volk moest optreden door middel der voordrachten, zij 't dan niet persoonlijk, althans bij geschrifte. En 't wil er bij mij nog niet in dat de proef om onafhankelijk te zijn in onze maatschappij, op voldoende wijze door onze vrouwen genomen is.

Maar het vijfentwintigtal deeltjes der Algemeene Bibliotheek ligt voor mij, en inderdaad is die stapel benauwend. Gelukkig is de schifting niet moeielijk. Weer zijn er verscheidene stukken onder, die al voor jaren onder

een anderen vorm genoten zijn, en enkele vertalingen die wel omwerkingen heeten, maar waarin het oorspronkelijke toch hinderlijk den boventoon behouden heeft. Hinderlijk zeg ik, en vestig uw aandacht op de wijze waarop Schleiden's Boomen en Bosschen hier voor ons gebracht worden. Die kan waarlijk geene aangename genoemd worden en toch is juist deze vertaler zoo uitnemend bevoegd om over dat onderwerp een geheel vrij geschreven stuk te leveren, wat hem stellig minder tijd en moeite gekost en den lezer veel meer nut gegeven zou hebben. Niet anders gaat 't met het stuk over den Vrijen Handel, dat voor Duitschland passen moge, maar niet voor ons land. De vertaler heeft dat zelf ook gevoeld en door noten enkele verbeteringen trachten aan te brengen. Maar wanneer ook hij dit zoo gemakkelijk te behandelen onderwerp, waarover immers tal van handboeken bestaan, zelf had ontwikkeld, zou het publiek meer kennis en hij zelf meer tijd gewonnen hebben. Aanvalswerktuigen, Schijngestalten der maan en Versteeningen vonden al in 1861, in 1857 en in 1864 lezers! Intusschen eischt de billijkheid te erkennen, dat het laatste stukje sedert vermeerderd en verbeterd is, en in hooge mate de belangstelling verdient van allen die door tijd en opleiding verhinderd werden en misschien nog worden, om van dit onderwerp eenig begrip zelfs te verkrijgen. 't Is een aardig stukje voor het groote publiek. Dat zeg ik ook van het Geheim, 't geen mij evenwel voorkomt geen geheim meer te zijn, omdat ik meen 't al vroeger in een bekend Nederlandsch tijdschrift te hebben gezien. 't Wordt er niet bij vermeld, en dat brengt mij aan 't twijfelen. 't Is zoo de gewoonte van de menschen om bij het enkele noemen van het woord Volkshuishoudkunde, dadelijk aan iets vervelends te denken. Maar neem de proef met de weerlegging van 't geen ge in N°. 29 vindt over het dwaze begrip van nog zoo velen onder ons, dat verteringen goed zijn omdat het geld daardoor onder de menschen komt, en ik ben overtuigd dat ge dan ook lezen zult wat de puntige schrijver over duurte en de maatschappij en 't juist gebruik van tijd vermeldt. De voorstelling van Napoleon I's zegevierenden veldtocht in Pruissen door Thiers, en de tocht naar Sedan van een onzer letterkundigen, leveren in 43 en 33 aardige contrasten. Zulke tafereelen zijn hier goed op hun plaats, even als 't een verstandig denkbeeld was om juist in 't afgeloopen najaar Hooft's 1572 te laten herdrukken. 't Zal meer lezers vinden dan Karel de Groote of de Wapenkunde of Heraldiek, hoewel ik 't menigeen gerust durf aanbe-

velen, die boekjes eens ter hand te nemen. Juist omdat de Heraldiek tegenwoordig aan bewonderaars verliest, weet men er wel wat al te weinig van. De Kijkjes in de Oude School en de Hollandsche Keuken en Kelder van de 17de eeuw, vormen met de Nederlandsche Volksfeesten een goed geheel voor onze dagen, nu de schooljeugd ontzaggelijk veel leert van 't geen elders en voor tal van eeuwen gebeurd is, maar weinig van den socialen toestand van ons eigen land in onze dagen van bloei. Nauw sluiten zich aan het laatste boekske de Nederlandsche Baker- en Kinderrijmen, die, dunkt mij, wel uitverkocht zullen zijn, of 't moest wezen dat het publiek deze uitgave niet kent. 't Is alleraardigst om hier die rijmptjes van de kinderkamer gedrukt voor zich te zien, al mogen sommigen veranderingen hebben ondergaan die niet strooken met onze herinneringen en met de juiste maat. Laten onze huismoeders de N°. 34 en N°. 51 toch koopen. Die uitgaaf van 30 cents zal een ieder welgevallig zijn, zoodra hij de beide deeltjes heeft doorbladerd. De Vrijwillige Leidsche Jagers van 1830 en 1831 bezitten misschien een geheime aantrekkelijkheid, even als het Overbetuwsch waarin Bruur Joapik geschreven is. Ik voor mij vind 't jammer, dat dit niet onaardige verhaaltje zoo gedrukt is. Het boerendialect moge aardig klinken in den mond van een gelukkig spreker en dan effect maken, voor den druk acht ik 't ongeschikt. Schrijvers moeten de verdiensten van hun werk niet in 't vreemde van 't dialect zoeken. Maar misschien mis ik de gaaf om hiervan het aardige op te merken, even als ik Hans Breitmann nog niet anders dan laf gevonden heb. Die boerenarbeider te Vorden moge geen Robert Burns zijn, vrij wat aardiger zijn zijne gedichtjes dan die in N°. 35 voorkomen. En terwijl ik er niet aan twijfel dat men de Bloemlezingen uit J. van Lennep en Conscience gaarne lezen zal, zoo raad ik een ieder die nooit iets van wijlen professor Geel las, toch Wat Proza van hem te koopen, dat in N°. 46 overgenomen is. Die Hein Knap mag waarlijk ook wel bij 't opkomend geslacht bekend worden.

Maar mocht toch in aller handen komen het waarschuwend woord over de Weesverzorging in groote gestichten, in N°. 26 te vinden en dat voor vijftien cents! Of is 't van algemeene bekendheid dat nog in 1870 uit de Goesche Courant kon blijken, hoe men in N. en Z. Beveland voortgaat om de weeskinderen publiek uit te besteden, en een strookje papier plakt onder de koop- en verpachtingsaankondi-

gingen met de woorden: ‘Besteding-Armmeesters der gemeente Z. zullen den: .. in de maand Januari.. trachten om te besteden de navolgende personen: Jan B.... oud 5 jaar, Grietje K.... oud 9 jaar.’ enz. met het gewone ‘Zegt het voort’ er onder! Weet een ieder 't, dat de Commissie belast met het onderzoek naar den toestand der kinderen in fabrieken arbeidende in haar rapport getuigt, dat ‘de Amsterdamsche weesjongens en weesmeisjes bijna zonder uitdering, in alle leeftijden en alle gegevens beneden het normaal peil van ontwikkeling blijven.’ En toch haast de schrijver zich er bij te voegen, dat beheer en voeding en verzorging er niets te wenschen overlaten. Niet de opzieners dus zijn schuldig aan eenig verzuim, maar het stelsel, de verpleging in groote gestichten, deugt niet. Of blijkt niet uit de sterftecijfers der kazernen evenzeer, hoe verderfelijk die samenwoning van zoo velen is! Steun verdient de heer M.W. Scheltema in zijn loffelijken kruistocht tegen verkeerde begrippen op dit gebied. Mochten er maar volen gewonnen worden die den strijd met hem aanvaarden. Althans zal dit geschrift de oogen van menigeen voor dit euvel openen.

Oorspronkelijke arbeid en zoo mogelijk de behandeling van actuele toestanden alleen, moest in deze Algemeehe Bibliotheek een plaatsje vinden. Als het publiek den uitgever daartoe in staat stelt, door ruime inkoopen van de goede boekjes en 't onaangeroerd laten van de min gelukkige, dan *kan* deze goedkoope boekerij eene weldaad worden voor ons land.

P.N.M.

Een algemeen belang.

Dr. Lorenz Stein. Das öffentliche Gesundheitswesen in Deutschland, England, Frankreich und anderen Ländern. 1867.
Dr. Ali Cohen. Handboek der openbare gezondheidsregeling en geneeskundige politie. 2 dln. 1872.
Ontwerp van wet tot voorziening tegen besmettelijke ziekten. 1871.
Report from the select committee on the Vaccination Act, ordered by the House of Commons to be printed. 23 May 1871.

> Es gehört ein hochgebildetes Volk dazu um die Bedeutung des Gesundheitswesens zu orkennen und die Forderungen desselben zur Geltung zu bringen. Denn es bedarf eines lebendigen Gemeinwesens, um den Werth den die Gesundheit eines jeden Einzelnen für alle und umgekehrt hat, zu verstehen, und tiefgehender Wissenschaft um die allgemeinen Gründe allgemeiner Gesundheit und Krankheit zu erkennen. *Daher* ist das Gesundheitswesen bei all seiner unendlichen Wichtigkeit vielleicht der unentwickelste Theil der ganzen inneren Verwaltung Europa's.
> Dr. Lorenz Stein. Handbuch der Verwaltungslehre, S. 83.

I.

Geen betere leerschool voor de vrije ontwikkeling van het individu, geen beter middel ter bevordering van een krachtig staats- en maatschappelijk leven dan zelfregeering. Niets daarentegen doodelijker voor de vrijheid dan eene centralisatie, die alles van boven af wil regelen en besturen en weinig of geen speelruimte laat voor individueel initiatief. Uit deze twee stellingen vloeit van zelf voort het hooge belang van 't geen men noemt: gemeentelijke autonomie. In die kleinere kringen van vereenigde individuën, die binnen het gebied van iederen staat ontstaan en ter bevordering van gemeenschappelijke belangen

moeten ontstaan, en die men *gemeenten* noemt, komt ieder individu meer van nabij in aanraking met alles, wat zijn eigen belangen en die van den gemeentekring, waartoe hij behoort, betreft, en mag hij over 't algemeen beter in staat geacht worden die belangen te waardeeren en te beoordeelen, dan eene daarbuiten staande en met alle omstandigheden niet of slechts gebrekkig vertrouwde macht. Vandaar de wenschelijkheid dat de gemeenteleden invloed uitoefenen op den gang van zaken in hunne gemeente, en dat het door hen ten dien einde gekozen bestuur zooveel mogelijk zelfstandig kan handelen. En niet alleen is dit noodzakelijk, met het oog op de belangen der gemeente, maar het is tevens heilzaam voor den geheelen staat. Alleen een vrij en ontwikkeld gemeenteleven kan vrije en zelfstandige burgers aan den staat schenken; burgers, die gewoon zijn na te denken en zoo noodig te handelen; burgers, die een besef hebben van de verantwoordelijkheid, welke op ieder van hen, als lid van het groot geheel, rust. Zoo is het gemeenteleven de noodzakelijke oefenschool en de grondslag van het staatsleven. Tocqueville wees er terecht op, toen hij zeide: ‘In de gemeente zetelt de kracht der vrije volken. De gemeentelijke instellingen zijn voor de vrijheid wat de scholen van lager onderwijs voor de wetenschap zijn; zij brengen haar onder het bereik van het volk, doen het volk in het rustig gebruik er van smaak krijgen en gewennen het er zich van te bedienen.’

Dit alles is voorzeker waar. Doch ook hierbij is overdrijving niet alleen mogelijk, maar heeft zelfs al te dikwijls plaats. Autonomie der gemeenten is eene uitstekende zaak, mits men niet vergete dat ook aan haar grenzen behooren gesteld te worden, die zonder groot nadeel voor den staat niet kunnen worden overschreden. Want het spreekt wel van zelf, dat uit de voortreffelijkheid van het beginsel van zelfregeering geenszins kan worden afgeleid, dat de gemeenten volkomen onafhankelijk moeten zijn in alles, wat zij wenschen te doen of na te laten. Immers de gemeenten hebben een tweeledig karakter, dat wel eens te veel uit het oog wordt verloren. Men kan ze beschouwen als gemeenten *qua tales*, of wel als organische deelen van het geheel, d.i. van den staat. In de eerstgenoemde beteekenis is iedere gemeente eene op zich zelve staande vereeniging van individuën en ligt haar werkkring in de bevordering van de belangen harer leden, voor zoover die niet aan ieder individu kunnen wor-

den overgelaten. Waar de krachten van het individu te kort schieten en eenheid en samenwerking noodig is, daar treedt de gemeente op als vertegenwoordigster der collectieve belangen. Doch daaruit vloeit dan ook voort, dat het belangen van plaatselijken of huishoudelijken aard moeten zijn. Waar het deze geldt, is de gemeentelijke autonomie volkomen op hare plaats en beperking niet wenschelijk, behoudens het noodige staatstoezicht ter voorkoming van machtsoverschrijding. Maar niet alle zaken zijn van dien aard, dat zij uitsluitend de belangen der gemeente als zoodanig betreffen. Dikwijls toch strekt haar gebied zich veel verder uit dan de gemeentekring reikt en zullen de maatregelen, die door een of andere gemeente noodig worden geacht, hun invloed niet alleen in de gemeente zelve, maar ook verre daarbuiten doen gevoelen, of zoo dit al niet het geval is, dan toch onderwerpen betreffen, die buiten het eigenlijke gemeenteleven liggen en de grens overschrijden, die de gemeente van den staat scheidt. Want de gemeenten in een welgeordenden staat zijn geen in alle opzichten op zich zelven staande corporaties, zonder eenigen band, die haar onderling verbindt; geene onafhankelijke kleine republieken, gelijk de Parijsche commune wenschte te zijn, maar onderdeelen van het groot geheel, organen van het staatslichaam, en daardoor zoowel onderling als met den staat in onafgebroken verbinding. En gelijk het menschelijk lichaam alleen dan zijne kracht en gezondheid bewaart, wanneer al zijne deelen harmonisch samenwerken en de functies van een dier deelen niet strekken ten nadeele van die der overige, zoo is ook een krachtig en gezond staatsleven alleen daar mogelijk, waar ieder der verschillende organen zijne functies uitoefent binnen de perken door het algemeen belang gesteld en niet storend ingrijpt in den werkkring der overige organen. De wetgevende macht der gemeenten behoort derhalve op te houden, zoodra het te regelen onderwerp niet meer uitsluitend de plaatselijke en huishoudelijke belangen betreft. Dan wordt het de taak van den algemeenen wetgever[1] om handelend op te treden en voor alle gemeenten verbindend te verklaren, wat voor allen noodig is, opdat geen chaos

1 Of van den provincialen of departementalen wetgever, voor zoover in den staat grootere, verscheiden gemeenten omvattende kringen bestaan en het onderwerp een provinciaal of departementaal belang betreft. De gemeente zwicht voor de provincie, de provincie voor den staat.

van tegenstrijdige en voor den geheelen staat schadelijke bepalingen moge ontstaan. Daarmede kan echter uitnemend gepaard gaan de opdracht van de uitvoering dier algemeen verbindende voorschriften aan de afzonderlijke gemeentebesturen, in welk geval deze niet als zelfstandige macht, maar als organen van het staatsgezag optreden. Verder behoeft het geen betoog, dat de wetgever, na te hebben vastgesteld datgene wat in 't algemeen belang aan de regeling der gemeenten onttrokken behoort te zijn, aan de gemeenten niettemin de regeling behoort over te laten van 't geen met het oog op de bijzondere plaatselijke omstandigheden *daarenboven* in iedere gemeente noodig kan geacht worden, altijd voor zoover die nadere maatregelen niet in strijd zijn met de uitdrukkelijke bepalingen der wet of met de beginselen waarop zij rust. Die bevoegdheid aan de gemeenten toe te kennen, onderstelt echter uit den aard der zaak (wegens de verschillende opvattingen, die over de woorden of de beginselen der wet kunnen bestaan) eene hoogere door den staat aangewezen macht, die toezicht houdt op eene gelijkvormige opvatting der wet.

Hiermede is, naar wij meenen, in algemeene trekken het criterium voor de autonomie der gemeenten gegeven. En wellicht ware het onnoodig op deze elementaire beginselen te wijzen, indien zij in de praktijk niet zoo dikwijls miskend werden. Over dit laatste behoeft trouwens niemand zich te verwonderen. Want iets anders is de aanwijzing van algemeene beginselen, die een onderwerp beheerschen; iets anders de uitvoering. En die uitvoering is vooral bij dit onderwerp met onmiskenbare bezwaren vergezeld. Juist de innige betrekking, die tusschen de gemeenten en den staat bestaat, maakt het dikwijls uiterst moeilijk de juiste grenzen te trekken, waar de gemeentelijke autonomie behoort op te houden en de staatswil zich moet doen gelden. Die grenzen vloeien dikwijls onmerkbaar ineen, en het zou eene hopelooze poging zijn, hare juiste afbakening in eenige paragrafen van eene wet voldoende te willen regelen, in de meening dat daardoor elk verschil van opvatting voor de toekomst zou zijn afgesneden. De ervaring van het in al zijne phasen zoo oneindig rijke maatschappelijk leven zal daarbij tot gids moeten dienen. Tevens zal de historische ontwikkeling der verschillende instellingen bij een volk niet uit het oog mogen worden verloren, en zal het noodige gewicht moeten worden gehecht aan den graad van beschaving, die een volk heeft be-

reikt, en aan den geest die zijne burgers bezielt. Waar onkunde en onverschilligheid omtrent publieke belangen heerschen, zal de staat, op straffe van een zelfmoord te plegen, de grenzen der gemeentelijke autonomie niet zoo wijd kunnen stellen, als bij een volk, waar het bewustzijn heerscht, dat het individu niet alleen voor zich zelf leeft, maar ook plichten jegens staat en maatschappij heeft te vervullen[1]. Zoo zal gaandeweg de algemeene wetgever, door ervaring en geschiedenis voorgelicht, de toepassing der beginselen moeten maken en den kring buiten welken de gemeenten zich, zonder het algemeen belang te benadeelen, kunnen bewegen, allengs moeten afbakenen. Dat die taak echter altijd even gemakkelijk is, zal niemand beweren, die over dit onderwerp met den noodigen ernst heeft nagedacht. Het is niettemin waar, dat er reeds thans een uitgebreid gebied van algemeene wetgeving bestaat, waarbij alle twijfel over de grenzen van staats- en gemeentebevoegdheid is opgeheven. Er is een tal van onderwerpen, waar de noodzakelijkheid eener algemeene regeling zóo op den voorgrond staat en waarmede de locale belangen als zoodanig, zoo weinig te maken hebben, dat verschil van opvatting, althans bij den tegenwoordigen toestand van staat en maatschappij, niet mogelijk is. Men denke slechts aan de regeling van de privaat-rechterlijke betrekkingen der burgers onderling en aan de burgerlijke- en strafrechtspleging. Maar er bestaan daarentegen vele andere onderwerpen van meer samengestelden aard, bij wier regeling ook de locale toestanden en belangen zeer zijn betrokken. En daartoe behoort in de eerste plaats een onderwerp, met het welzijn van den geheelen staat in het nauwste verband, nl. *de zorg voor de volksgezondheid* of *de openbare gezondheidsregeling*.

Dat het gebied der volksgezondheid dringend regeling eischt, is eene waarheid, die niet meer in twijfel kan worden getrokken, al bestaat ook over de grenzen dier regeling nog altijd

1 Deze op zich zelf juiste regel behoort echter met voorzichtigheid te worden toegepast. Men vergete niet, dat reeds alleen in de bevoegdheid tot eene zekere mate van *self-government*, een opvoedend element is gelegen en dat iemand, die nooit te water mag gaan, ook nooit leert zwemmen. Aan de miskenning van deze waarheid heeft het patriarchaal gouvernement, dat alles vaderlijk wil regelen, zonder eenig initiatief aan de individuën te laten, zijn oorsprong te danken. Dat iemand nog niet in alle opzichten een goed gebruik van zijne vrijheid maakt, mag nog geen reden zijn hem permanent onmondig te verklaren. Ook de volken worden door schade wijs.

groot verschil van meening. Gezondheid is de eerste voorwaarde voor welstand en physieke en intellectueele ontwikkeling. Zonder gezondheid heeft het leven weinig of geen waarde, wordt eene groote hoeveelheid arbeidskracht verlamd of vernietigd en armoede, de vruchtbare moeder van misdaad en ellende, bevorderd. Het is daarom ontegenzeggelijk in het belang van den staat dat zijne burgers zooveel mogelijk in het bezit dezer kostbare zaak zijn. Het is echter waar, dat de zorg voor zijne gezondheid in de eerste plaats aan ieder individu behoort te worden overgelaten. Het staats- of gemeentebestuur, dat hier te angstvallig zou willen regelen, zou het private leven op duldelooze wijze belemmeren. Dit wordt echter met de staatszorg voor de openbare gezondheid geenszins bedoeld en dat dit nog niet algemeen wordt ingezien, is alleen toe te schrijven aan de zonderlinge voorstelling, die velen zich van het begrip van individueele vrijheid vormen. Het is volkomen waar dat ieder individu voor zijn eigen gezondheid moet zorgen, maar het is tevens waar, dat de absolute toepassing van dezen regel alleen mogelijk zou zijn, indien ieder individu op zich zelf leefde, zonder in eenig opzicht met anderen in aanraking te komen, of zonder met anderen gemeenschappelijke belangen te hebben. De mensch leeft nu echter eenmaal en moet leven in gemeenschappelijke vereeniging met anderen; naast het individueele leven staat het staats- en maatschappelijk leven. En nu heeft dit noodzakelijke samenleven met anderen ten gevolge, dat de oorzaken waardoor de physieke welstand van het individu bevorderd of belemmerd wordt, voor een groot deel buiten hem zelven liggen en invloed op hem uitoefenen, zonder dat hij ze door eigen inspanning kan voortbrengen of beheerschen. Aan zich zelven overgelaten zou dus het individu zich ook met den besten wil niet kunnen beveiligen, terwijl tevens volkomen vrijheid van den een weder tot groot nadeel van den ander zou kunnen strekken. Beperking van vrijheid of liever van willekeur wordt hier dus uit den aard der zaak gevorderd. Indien het doel van den staat daarin bestaat, dat ieder individu zich overeenkomstig zijn aanleg zal kunnen ontwikkelen, dan behoort ook de staat (op welke wijze laat ik voor 't oogenblik in het midden) zorg te dragen, dat een zoo kostbaar goed als de volksgezondheid niet roekeloos worde benadeeld, maar dat zooveel mogelijk de voorwaarden aanwezig zijn, die voor haar bestaan gevorderd worden, voorwaarden, die

het individu alleen, juist ten gevolge van het maatschappelijk leven, niet bij machte is te verwezenlijken. Het algemeen belang eischt dan, dat storende invloeden, voorzoover zij hun oorsprong hebben in het samenleven met anderen, verwijderd, gunstig werkende daarentegen, voorzoover zij alleen door een sterker macht dan die van 't individu ten bate van allen kunnen worden voortgebracht of geregeld, bevorderd worden. En het is deze toestand der gezondheid, welke afhangt van oorzaken, voortspruitende uit het vereenigd leven der individuën, welken men de *openbare* of *volksgezondheid* noemt, d.i. de gezondheid als voorwerp van staatszorg. Het samenstel van voorschriften, inrichtingen en maatregelen, waarmede dan voor het aanwezig zijn der voorwaarden dezer volksgezondheid gezorgd wordt, noemt men de *openbare gezondheidsregeling*, ook wel *gezondheidspolitie*, of (hoewel minder eigenaardig) *geneeskundige (medische) politie*.

De zorg voor de openbare gezondheid is dus geenszins in strijd met de vrijheid van ieder individu om voor zijn eigen gezondheid te doen of na te laten, wat hij verkiest. Die vrijheid vindt alleen hare noodzakelijke grenzen in de belangen der gemeenschap, waarin het individu leeft. Zoo zal, als iemand door de koorts wordt aangetast, het zijn eigen zaak zijn, of hij al of niet geneeskundige hulp wil inroepen. Maar wanneer de koorts een gevolg is van miasma's, of van in bederf verkeerende stoffen, die een geheelen kring van individuën bedreigen, dan behoort het tot de zorg van de macht, die de collectieve belangen der gemeenschap vertegenwoordigt, de noodige maatregelen voor te schrijven, en ieder individu te beletten in strijd daarmede te handelen. Daarom zal o.a. voor een goed rioolstelsel moeten worden gezorgd en niet mogen worden toegelaten, dat eenig individu voor de gezondheid nadeelige stoffen op de wijze, die hem zelven het gemakkelijkst voorkomt, afvoert. Eveneens zal, indien de ziekte een besmettelijk en tevens boosaardig karakter vertoont, de vrijheid van den patiënt of van zijne huisgenooten om, door verzuim van de noodige voorzorgsmaatregelen, ook anderen te besmetten, aan beperking onderhevig moeten zijn.

Het hooge belang der gezondheidspolitie wordt, zelfs in onzen tijd, nog geenszins algemeen ingezien, en niets is dus natuurlijker, dan dat over de grenzen van haar gebied nog altijd belangrijk verschil van meening heerscht, en eveneens dat de

strijd over de bevoegdheid van staat en gemeente zich vooral bij dit onderwerp telkens openbaart. Toch schijnt, wat dit laatste punt betreft, de beslissing in 't algemeen niet moeielijk, indien men slechts vasthoudt aan het hierboven aangegeven en naar ik meen, juiste onderscheid tusschen den aard der staatsbemoeiing en der gemeentelijke autonomie. Men verlieze echter daarbij niet uit het oog, dat, gelijk bij de meeste vraagstukken van samengestelden aard, een antwoord waarbij in alle gevallen voorzien wordt, tot het gebied der droombeelden behoort. Volmaaktheid is ook in dit opzicht niet te bereiken. Maar zooveel staat m.i. vast, dat uit het begrip van volksgezondheid van zelf eene belangrijke beperking der gemeentelijke autonomie met betrekking tot de zorg voor dit gewichtig volksbelang voortvloeit, en dat de meening van hen, die de regeling der gezondheidspolitie geheel of grootendeels aan de gemeenten willen overlaten, in strijd is met de rol, die staat en gemeente in de tegenwoordige maatschappij vervullen. Het betreft hier toch zonder twijfel eene zaak, waarbij niet het belang der gemeenten als zoodanig, maar dat van den geheelen staat is betrokken. De volksgezondheid is geen belang van zuiver localen en huishoudelijken aard. Schadelijke invloeden en gemis aan noodige voorzorg in ééne gemeente doen wegens het verkeer der gemeenten onderling hunne gevolgen door het geheele land gevoelen, en gelijk één besmet schaap eene geheele kudde aansteekt, zoo kan ook ééne gemeente, waar niet of niet voldoende wordt gehandeld, eene bron van onheil voor den geheelen staat worden. De beste en heilzaamste voorstellen in 't belang der openbare gezondheid baten weinig, wanneer het aan de willekeur der gemeenten is overgelaten ze òf in 't geheel niet, òf op onvolledige wijze toe te passen. Niet alleen is zulk een ongeregelde toestand bij uitnemendheid schadelijk voor de volksgezondheid, maar hij heeft ook eene met het wezen van den staat strijdige en stuitende rechtsongelijkheid ten gevolge. Of zou er geene rechtsongelijkheid bestaan, als in de gemeente A, de burgers van een deel hunner vrijheid zijn verstoken en aan belemmerende maatregelen onderworpen, terwijl men in de gemeente B, onder gelijke omstandigheden, de belemmering der vrijheid niet noodig acht. Eindelijk bevordert zulk een toestand ook rechtsonzekerheid. Niet zelden zullen de gemeentebesturen twijfelen of zij wel de bevoegdheid bezitten tot het nemen van vele noodzakelijke, maar tevens in

het private leven ingrijpende maatregelen, en zij, welke door die maatregelen getroffen worden, zullen maar al te dikwijls geneigd zijn zich aan de gevolgen hunner handelingen of verzuimen te onttrekken. Vandaar dat, wanneer in dit opzicht te veel aan de gemeenten is overgelaten, dergelijke gemeenteverordeningen dikwijls eene vruchtbare bron van procedures zullen zijn, die dan tot overmaat van ramp (want ook Themis is niet onfeilbaar) niet zelden in verschillenden zin zullen beslist worden.

De regeling van alle noodige maatregelen in het belang der openbare gezondheid kan dus onmogelijk aan het initiatief der gemeenten worden overgelaten. Zelfs dan, indien bij alle gemeentebesturen eene gelijke mate van ontwikkeling, doorzicht en ijver zou kunnen ondersteld worden, zou eene dergelijke proefneming aan groote bedenkingen onderhevig zijn, omdat de noodzakelijke eenheid niettemin zou verloren gaan. Het behoeft echter geen betoog, dat alle gemeenten ten aanzien van de genoemde wenschelijke eigenschappen niet op éene lijn kunnen gesteld worden en dat tegenover ééne gemeente waar een krachtig ontwikkeld publiek leven heerscht, verscheiden andere kunnen gesteld worden, waar onkunde, onverschilligheid en onwil den boventoon voeren. Zoo ergens dus, dan is hier behoefte aan een dwingend centraal gezag, dat boven alle gemeenten staat. Het blijft echter waar, dat een groot deel der gezondheidspolitie zich regelen moet naar plaatselijke omstandigheden, en dat voor de uitvoering van alles, wat in 't belang der volksgezondheid vereischt wordt, de medewerking der gemeenten in de eerste plaats noodzakelijk is. Wanneer men op het gevaar wijst om aan de gemeenten ten dezen aanzien de handen te ruim te laten, dan is het evenwel ook geenszins de bedoeling het selfgovernment, dat juist in deze materie zoo allerheilzaamst kan werken, te fnuiken en zijn invloed tot niets terug te brengen. In geenen deele. Maar de staat zal, om aan zijne roeping te beantwoorden, ook hier de regeling op zich moeten nemen van 't geen in 't algemeen belang, voor alle gemeenten zonder onderscheid, of voor gemeenten van een bepaalden omvang volstrekt noodig is[1]. Aan den staat der-

1 Ik zeg voor alle gemeenten of voor *gemeenten van een bepaalden omvang*, omdat in grootere gemeenten maatregelen noodig kunnen zijn, wier noodzakelijkheid in kleinere gemeenten niet of niet in die mate bestaat. Ook het onderscheid tusschen steden en plattelandsgemeenten is hierbij niet zonder invloed. Voor eene stad als Amsterdam zijn andere maatregelen noodig dan voor een dorpje als Sloterdijk. Het strijdt ook niet met het wezen der gemeentelijke autonomie, dat voor zulke groote gemeenten het staatsgezag de in 't belang der volksgezondheid onmisbare hoofdpunten van regeling vaststelle. Juist toch door het meer levendig verkeer kan eene verwaarloozing der gezondheidspolitie in de steden, over het geheele land noodlottige gevolgen hebben. Tevens kunnen diep in het eigendomsrecht grijpende bepalingen, als dikwijls noodig zijn, niet alleen aan den gemeentewetgever worden overgelaten. Een voorbeeld levert Engeland, waar bij de *Metropolis Management Act* van 1855 de bepalingen der *General Health Act* ten aanzien van de hoofdstad uitgebreid en verscherpt zijn geworden.

halve komt het oppertoezicht toe over de openbare gezondheidsregeling, en de leiding van alles wat buiten de plaatselijke grenzen zijne werking doet gevoelen. Bij deze opvatting blijft niettemin de werkkring der gemeenten een uiterst gewichtige. Want aan haar zal, onder het noodig toezicht, voor het grootste deel de uitvoering zijn opgedragen van de door het staatsgezag uitgevaardigde verbindende voorschriften. Tevens zal, indien althans, gelijk wenschelijk is, de wet niet in te veel bijzonderheden treedt, de regeling van vele onderwerpen aan den gemeentewetgever worden overgelaten, naar gelang de bijzondere plaatselijke omstandigheden, die de algemeene wetgever onmogelijk in haar geheel kan overzien, nog bijzondere bepalingen noodig maken. Die bepalingen zullen echter niet met de algemeene wet in strijd mogen zijn. De vrees, dat op die wijze de zorg van de gemeentebesturen zou verslappen en de centralisatie het selfgovernment zou dooden, meen ik ongegrond te mogen noemen. Vooreerst schijnt het argument mij toe te veel te bewijzen, omdat men het eveneens bij een tal van andere onderwerpen zou kunnen inroepen, waarbij, al zijn ook locale belangen bij hunne regeling betrokken, het gemeentebelang ontegenzeggelijk voor het staatsbelang moet zwichten. Daarenboven zal, gelijk reeds is opgemerkt, in vele details het initiatief aan de gemeenten moeten worden gelaten, terwijl tevens ook de uitvoering der algemeene voorschriften doorzicht en energie genoeg vordert om tot krachtsinspanning aan te prikkelen. Men vergete verder niet dat juist de bemoeiing van het staatsgezag in vele gevallen een noodzakelijken en zeer gewenschten steun aan de gemeentebesturen zal verleenen en daardoor tot ruimere ontwikkeling van individueele kracht aanleiding zal

geven. Ik spreek er nu nog niet van dat wegens het hoogere standpunt, waarop het staatsgezag is geplaatst, dat gezag over een grooter fonds van kennis en hulpmiddelen kan beschikken dan de meeste gemeenten; dat dit vooral geldt ten aanzien van een nog zoo weinig ontwikkelden tak van bestuur als de gozondheidspolitie; en dat dus de regeering juist door de uitvaardiging harer voorschriften (en dikwijls ook daarnevens door openbaar gemaakte raadgevingen) de resultaten van wetenschap en ervaring over een uitgebreiden kring kan verspreiden en zóó de individuën op gewenschte wijze kan voorlichten, die, al ontbreekt het hun ook niet aan goeden wil, toch dikwijls om te handelen, inderdaad zulk eene voorlichting behoeven. Maar er is nog een ander, wellicht krachtiger argument aan te voeren. In alle kleinere kringen toch ontstaat licht een kleingeestige angst, dat men bij het nemen van een of ander belangrijken maatregel private belangen zal krenken, en is een ruim veld geopend voor den verderfelijken en zooveel goeds en edels verstikkenden invloed van persoonlijke sympathiën en antipathiën. Ook het gemeenteleven (behoef ik het nog te betoogen?) heeft ruimschoots zijn deel aan die gebreken. Daardoor nu worden dikwijls de beste krachten, waarover eene gemeente beschikken kan, geneutraliseerd. De vrees, dat men zich impopulair zal maken of zich zelven nadeel zan toebrengen, indien men A. of B. (al is dit in 't algemeen belang ook nog zoo noodig) op eene voor die personen onaangename wijze in hun doen of laten beperkt, is dikwijls van meer invloed op het bestuur eener gemeente, dan velen zich voorstellen. En vooral moet dit het geval zijn, waar het maatregelen in 't belang der volksgezondheid betreft, zoowel omdat verreweg de meesten nog niet in staat zijn de groote noodzakelijkheid eener goed ingerichte gezondheidspolitie in te zien, als omdat het hier meestal maatregelen betreft, waarbij de wetgever in directe aanraking komt met de private belangen en de vrijheid der individuën, zoodat die maatregelen in de oogen van velen een hatelijk karakter dragen. Deze onmiskenbare schaduwzijde nu van het gemeenteleven, die zich bij eene te ver gedreven toepassing van de gemeentelijke autonomie het sterkst openbaart, is niet bevorderlijk aan eene heilzame zelfregeering, waaraan juist het begrip van gemeenschappelijk belang ten grondslag moet liggen. Veeleer heeft zij ten gevolge dat het private belang van eenige weinigen maar al te dikwijls boven het belang der groote

meerderheid wordt gesteld en de *esprit de clocher* een overwegenden invloed verkrijgt. Wanneer echter de gemeenten weten, dat zij allen geroepen zijn de toepassing en uitvoering van algemeen verbindende voorschriften te bevorderen, dan wordt daardoor van zelf de strijd der locale en private belangen beperkt en kunnen de gemeentebesturen zich uit den aard der zaak veel vrijer en met minder schroom bewegen, dan indien zij zelven steeds het initiatief moeten nemen, terwijl tevens minder tegenstand tegen de genomen maatregelen is te verwachten.

De regeling en leiding van het gezondheidswezen door den staat zal dus, indien niet in te veel details worde getreden, aan de vrije ontwikkeling van het gemeenteleven geen af breuk doen, maar integendeel een opwekkende en veredelende kracht daarop uitoefenen. De voorschriften der gezondheidsleer, meer algemeen en regelmatig toegepast, dan tot nu toe het geval was, zullen juist daardoor meer in hunne hooge waarde worden erkend. Er zal eene heilzame wederkeerige werking van den staat op de gemeente en van de gemeente op den staat plaats hebben. En hoe meer de gemeenten, door schade wijs geworden, zullen inzien dat het algemeen belang ook haar belang is, des te ruimer zal in de toekomst de werkkring der gemeenten met betrekking tot de gezondheidspolitie worden. Want van haar ijverige medewerking hangt veel, zoo niet alles af. Stein heeft het zeer juist en practisch gezegd: ‘Eerst dan, als de gemeenten inzien, dat de ziekten harer ingezetenen haar tienmaal zooveel kosten als hunne gezondheid kosten zoude, zal het beter worden.’ Niet alleen echter de gemeenten als zoodanig, vertegenwoordigd door hunne besturen, zullen deze waarheid moeten inzien, maar hare erkenning zal ook tot een zoo wijd mogelijken kring van ingezetenen behooren door te dringen. Ook hier staat het eene in nauw verband met het andere. Want de gemeenten zijn bij slot van rekening slechts collectieve lichamen, die het individu tot basis hebben, en de graad van ontwikkeling der gemeenteleden zal zich derhalve in den regel vrij getrouw in hunne gekozen vertegenwoordigers afspiegelen. Zoo zullen de algemeene voorschriften, door staat en gemeente gegeven, wel is waar een belangrijken invloed op de individuën uitoefenen, maar ook omgekeerd zal de invloed niet minder groot zijn. Vereenigingen zullen zich in elke gemeente behooren te vormen, die het bestuur in zijne dikwijls moeielijke

en ondankbare taak steunen en op den ingeslagen weg voortdrijven. De gezondheidspolitie der toekomst heeft van het recht van vereeniging veel te verwachten. Waar het de opruiming van reeds lang verjaarde, maar daarom niet minder taaie vooroordeelen geldt, zullen vrije vereenigingen van verlichte personen een uitnemende destructieve kracht kunnen ontwikkelen. Ook hierbij echter zal eene impulsie van boven, zij 't ook op indirecte wijze, weldadige gevolgen kunnen hebben. Men denke hierbij vooral aan het onderwijs der jeugd. De kinderen van den tegenwoordigen tijd zullen de mannen en vrouwen der toe komst zijn. In hunne handen zal het lot der maatschappij liggen, en de wijze waarop zij zich van die taak zullen kwijten, hangt voor een groot deel af van het onderwijs, dat zij in hunne jeugd hebben ontvangen. Groot is derhalve de verantwoordelijkheid, die ook in dit opzicht op staat en gemeente rust. Hier is een gebied, waarop reeds veel, maar nog lang niet alles gedaan is. Ik kan het ter dezer plaatse slechts aanduiden. Maar het komt mij voor dat ook het onderwijs der jeugd, althans op de scholen van uitgebreid lager onderwijs, en vooral op die van middelbaar onderwijs, niet alleen *kon*, maar ook *behoorde* dienstbaar gemaakt te worden aan de verspreiding van de elementaire beginselen der gezondheidsleer[1], op bevattelijke wijze voorgedragen, en dat het voor de maatschappij niet zonder belang zou zijn, indien hare leden reeds vroegtijdig bekend gemaakt werden met de voornaamste wetten der hygiène en althans *eenig* begrip ontvingen over het samenstel van hun physiek organisme, ook al kon dit niet anders geschieden dan met

1 Bij de beraadslaging in onze Tweede Kamer over art. 16 der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs, werd door den Heer van Eck voorgesteld ook *de gezondheidsleer* onder de leervakken op te nemen. Het daartoe strekkend amendement werd echter met 57 tegen 1 stem verworpen. De argumenten der regeering, dat ook dit vak langzamerhand zijne plaats zou vinden en dat het reeds nu zou kunnen worden opgenomen op die scholen, welke geene rijksinstellingen waren, komen mij niet zeer overtuigend voor. Volkomen op dezelfde gronden had ook het onderwijs in de staathuishoudkunde en de statistiek kunnen worden weggelaten. Bedrieg ik mij, als ik in het resultaat der stemming het bewijs zie, dat de hooge noodzakelijkheid der gezondheidsleer nog geenszins werd ingezien? Juist op de rijksscholen, wier bestemming toch wel zal zijn als model voor de overigen te dienen, mocht dit leervak niet gemist worden. Nog vreemder is het, dat zelfs aan onze hoogescholen de gezondheidsleer tot heden nog geen leerstoel heeft gevonden.

opoffering der kennis van eenige bergen en rivieren in verre landen, of van eenige helden en veldslagen uit een vervlogen tijdperk.

Het gebied der openbare gezondheidsregeling heeft een ruimen omvang en zijne grenzen zullen telkens ruimer moeten getrokken worden, zoowel wegens het toenemend maatschappelijk verkeer en de behoeften, die daaruit ten aanzien der volksgezondheid voortvloeien, als ook wegens de groote vorderingen, die de wetenschap der gezondheidsleer in onzen tijd heeft gemaakt en zonder twijfel verder maken zal, waardoor dagelijks de aandacht meer op deze vroeger al te zeer verwaarloosde of slecht begrepen zaak wordt gevestigd. Voor eene uitvoerige classificatie en omschrijving van alles wat tot dit gebied reeds nu behoorde gebracht te worden, is het hier echter niet de plaats. Ik verwijs daaromtrent naar de bekende handboeken. Men vergunne mij echter enkele aanwijzingen. Het staatstoezicht op de volksgezondheid kan men in twee hoofddeelen splitsen, voor zoover het betreft: I. de bestrijding van reeds bestaande storingen der gezondheid; II. de voorkoming en verwijdering van voor de gezondheid gevaarlijke oorzaken en invloeden. Wat het eerste punt aangaat, bepaalt zich de staatszorg hoofdzakelijk tot het eischen van voldoende waarborgen, dat zij, die de genees-, heel-, verlos- en artsenijbereidkunde uitoefenen, de noodige bekwaamheid daartoe bezitten. Ook hierbij streeft de staatszorg haar doel niet voorbij. Ieder blijft volkomen vrij om al of niet hulp van deskundigen in te roepen. Maar de staat is verplicht te zorgen, dat behoorlijk gevormde deskundigen beschikbaar zijn[1], omdat ook hierbij de krachten van het individu te kort schieten, en het leven en de gezondheid der staatsburgers niet uitsluitend individueele belangen, maar tevens gewichtige volksbelangen zijn. Dit gedeelte der staatszorg vindt dan ook het minst tegenwerking en het algemeen belang springt daarbij zóó in het oog, dat van een strijd tusschen staat en gemeente geen sprake is. Bij de meeste, zoo niet bij alle beschaafde volken, heeft de staat zich ook reeds lang met die taak belast, en het is aan dezen tak van

1 Of de staat ook aan die (als 't ware geijkte) deskundigen een monopolie behoort toe te kennen, zoodat, gelijk bij ons te lande, niemand anders dan zij tot de uitoefening hunner kunst bevoegd is, is eene vraag, wier onderzoek ons hier te ver zou leiden.

staatszorg (waarbij de deskundigen echter wel eens te veel als ambtenaren werden beschouwd) dat zich langzamerhand de verdere bemoeiingen van den staat met de volksgezondheid hebben vastgeknoopt. Ook behoort daartoe o.a. het toezicht op den verkoop en de bereiding van geneesmiddelen en de oprichting of ondersteuning van wetenschappelijke inrichtingen en van instellingen tot verpleging van zieken, als: hospitalen, krankzinnigengestichten, enz., waarbij echter, wat het laatste betreft, niet uit het oog mag worden verloren, dat de krachten van bijzondere personen, corporatiën of gemeenten reeds voor een groot deel in de behoeften voorzien en dat, waar dit het geval is, de staat zich hoofdzakelijk tot toezicht, subsidie of ook door de aanwending eener heilzame concurrentie, tot het in 't leven roepen van modelinrichtingen heeft te bepalen.

Het tweede gedeelte der staatszorg is van anderen aard. Het betreft de gezondheidspolitie in engeren zin, het meer preventieve toezicht of de zorg, dat vermijdbare oorzaken van ziekte en dood[1] zooveel mogelijk worden voorkomen of verwijderd. In het gewone spraakgebruik hecht men zelfs dikwijls aan het woord *gezondheidsregeling* of *gezondheidspolitie* uitsluitend die beteekenis, en het is dan ook eigenlijk daarop, dat ik, gelijk uit het voorafgegane blijkt, in 't bijzonder de aandacht wensch te vestigen. Bij dit onderwerp toch is het besef, dat het hier een *algemeen belang* betreft, nog op verre na niet genoegzaam doorgedrongen. Verwondering wekken kan dit niet. Want het ligt in den aard der zaak, dat men juist op dit gebied het meest met onkunde, zorgeloosheid, vooroordeel en egoïsme te kampen heeft. Vooreerst toch is het hier niet zoo zeer de taak der geneeskunde in engeren zin, als wel die der gezondheidsleer om voor te lichten. En nu is eerst in deze eeuw de wetenschap der gezondheidsleer aangevangen het haar toekomende standpunt in te nemen. Het is hare taak geweest er op te wijzen dat de roeping der wetenschap niet alleen bestaat in het *genezen* van afwijkingen en storingen in het menschelijk organisme, maar ook en vooral in het *voorkomen* daarvan. In vroeger tijden werd dit niet zoo algemeen ingezien, en volgens den graad van ontwikkeling der wetenschap, was dit zeer na-

1 Zie hierover o.a. een belangrijk artikel in den ‘Schat der Gezondheid,’ Jaargang 1863: ‘Vermijdelijke sterfte en eenige van hare voornaamste oorzaken.’

tuurlijk[1]. Bij ziekte wachtte men alle heil van de geneesmiddelen, die de kunst aanbood, maar dat vele ziekten voor een groot deel haar oorzaak hadden in de plaatselijke toestanden en in de levenswijze, inrichting van de woningen, voeding, enz., der individuën, daarvoor had men weinig oog. Er werd meer gelet op het gevolg dan op de oorzaak. Toch kon die oorzaak in vele gevallen met juistheid worden aangewezen; toch zou, indien een heldere kennis der oorzaak had bestaan, tegelijk met de erkenning dat zij had vermeden of verwijderd kunnen worden, het gevolg dikwijls niet hebben plaats gegrepen. Het is de groote verdienste van de coryphaëen der gezondheidsleer geweest deze waarheid in een helder daglicht te hebben gesteld en te hebben aangetoond, dat het, gelijk Oesterlen zoo juist heeft gezegd: 'niet de natuur, maar de mensch zelf is, welke menschen op die wijze doodt.' Op deze nieuwe en heilzame richting der wetenschap is vooral de verschijning der cholera in Europa in 1830 van grooten invloed geweest en het is daarom niet ten onrechte dat deze vreeselijke ziekte door Stein *in dit opzicht* een zegen voor de menschheid is genoemd. De groote verwoestingen die de cholera aanrichtte, en de opsporing van de oorzaken, waardoor de epidemische uitbreiding dezer ziekte werd begunstigd of belemmerd, vestigde als van zelf meer en meer de aandacht op het nog te zeer verwaarloosd gebied der gezondheidsleer. De noodzakelijke voorwaarden der volksgezondheid werden meer dan ooit vroeger het geval was geweest, tot een punt van ernstige overweging ge maakt. Men begon in te zien, dat goed drinkwater, reinheid,

1 Hiermede is niet gezegd, dat ook niet vroeger en met name in de vorige eeuw in vele staten maatregelen van gezondheidspolitie genomen werden. Maar eensdeels bepaalden zij zich uitsluitend tot het weren van enkele direct schadelijke invloeden, zonder tot de oorzaken door te dringen; anderdeels ontaardden zij (vooral in Duitschland) in een angstvallig autocratisch streven van den staat om ieder burger te dwingen zijne eigen gezondheid niet te benadeelen. De individueele gezondheid werd nog niet behoorlijk van de volksgezondheid gescheiden. Vandaar de zonderlinge en op den duur onuitvoerbare verordeningen tegen onmatigheid, sommige kleederdrachten, enz., waarbij de staat zich op een ondragelijke wijze in het private leven der individuën mengde. Als een staaltje hoe ver de vaderlijke zorg der regeering vroeger in Pruissen zich uitstrekte, moge de bepaling van het Pruissische Landrecht dienen, waarbij aan moeders en minnen verboden werd hunne kinderen beneden twee jaren bij zich te bed te nemen, onder bedreiging van gevangenisstraf of zelfs lichamelijke tuchtiging!

luchtverversching en behoorlijke voeding meer waarde voor de volksgezondheid hebben, dan de beste pharmacopoea. Van dien tijd af dagteekent de stijgende invloed van de lessen der wetenschap. Toch blijven hare waarschuwingen nog maar al te dikwijls de stem des roependen in de woestijn. Waar de wetenschap zelve nog in hare ontwikkelingsperiode is, kan men niet onderstellen dat de waarde harer resultaten algemeen wordt erkend. Het peil van kennis in dit opzicht is dan ook nog steeds bij de groote massa (niet alleen de lagere volksklasse, maar ook de meer ontwikkelden) zeer laag. Onkunde en vooroordeel vinden nog steeds een welbereiden bodem, waarop zij welig kunnen voortwoekeren. En een niet minder groote vijand is de zorgeloosheid, zelfs van velen op wie het verwijt van onkunde niet past. Ook dit is verklaarbaar; want de meeste menschen bekommeren zich weinig om gevaren, die hun toeschijnen nog ver verwijderd te zijn, en die, naar zij meenen, hen misschien nooit zullen treffen. Eerst dan als het gevaar in den een of anderen concreten vorm als 't ware tastbaar voor hen staat, plegen zij uit hunne rust te ontwaken, om zoodra het weder verwijderd schijnt, andermaal in te sluimeren. Zoolang men zich dus, zij 't ook maar tamelijk gezond gevoelt, is men weinig geneigd zich in 't belang zijner gezondheid, en nog minder in dat van anderen, met lastige, belemmerende, dikwijls kostbare maatregelen bezig te houden en worden de lessen der gezondheidsleer dikwijls met zekere minachting aangehoord, waarbij dan de gewone argumentatie van onkundige of bevooroordeelde personen: ‘dat dit alles zeer schoon is in theorie, maar in de praktijk weinig te beteekenen heeft,’ zelden wordt gemist. Zoo blijft hun oor gesloten voor de belangrijke waarheid dat er een groote rij vermijdbare oorzaken bestaat, die langzaam, maar zeker de gezondheid ondermijnen. Eerst dan als de cholera of eenige andere gevreesde epidemie zich vertoont, worden zij wakker, doch slechts zoolang het onmiddellijke gevaar dreigt. Van daar het verschijnsel, dat de in dergelijk tijden opgewekte energie spoedig weder verflauwt en andermaal voor zorgeloosheid plaats maakt. Eindelijk (last not least) speelt ook het egoïsme hierbij een groote rol. Het bewustzijn dat de maatschappij één solidair geheel uitmaakt en dat veel van 't geen wij doen of nalaten een verderfelijken invloed op onze medemenschen kan uitoefenen, is over 't geheel bij de meesten nog weinig ontwikkeld. Meestal voert het per-

soonlijk belang den boventoon en niet zelden zijn of schijnen met dat belang maatregelen, die voor het geheel noodig zijn, in strijd. Zich zelven te beperken en zoo noodig zich eene opoffering te getroosten, is eene zaak, die in den smaak van de minsten valt. Het persoonlijk belang van het oogenblik verduistert maar al te dikwijls het hoogere gezichtspunt van eene harmonie der belangen en benevelt tevens de waarheid, dat de gepleegde verzuimen steeds direct of indirect op de schuldigen terugkaatsen.

Deze beschouwingen bevestigen, dunkt mij, ten overvloede hoe gevaarlijk het is de gezondheidspolitie geheel aan de gemeenten over te laten en hoe onmisbaar het staatstoezicht en de regeling der hoofdbeginselen van staatswege moet geacht worden. Ook hierbij is de verschijning der cholera niet zonder invloed geweest. De cholera bewees, zooals Stein terecht zegt, op eene zeer ernstige wijze, dat men geenszins alles aan de zelfregeering der gemeenten kon toevertrouwen en dat eene verwaarloozing der noodzakelijke maatregelen zeer bedenkelijk kon worden. In vele staten heeft men dan ook die les ter harte genomen, niet het minst in Engeland, waar tot dien tijd toe de staat zich weinig of niets aan de volksgezondheid had laten gelegen liggen. Van toen af dagteekenen daar te lande de groote doortastende hervormingen op het gebied der openbare gezondheidsregeling en is men begonnen de zelfregeering der gemeenten aan belangrijke beperkingen te onderwerpen. Dat dit in Engeland is geschied, waar de bevolking steeds elke overbodige inmenging van het staatsgezag met een ongunstig oog beschouwt, mag voorzeker een merkwaardig teeken des tijds genoemd worden. Deze staatsbemoeiing met de gezondheidspolitie zou dan ook voorzeker nimmer hebben plaats gehad, indien het hier niet betrof een bij uitnemendheid algemeen belang[1].

1 Het is hier de plaats niet in eene uiteenzetting van het tamelijk ingewikkelde samenstel der Engelsche gezondheidswetgeving te treden. Genoeg zij het dat die wetgeving vooral in den laatsten tijd kennelijk het streven naar centralisatie openbaart. De geheel bijzondere inrichting der gemeenteverbanden en hunne verhouding tot den staat daar te lande, maken de regeling niet gemakkelijk. Niettemin zijn sedert 1845 eene reeks van belangrijke wetten uitgevaardigd, die eene geheele hervorming der openbare gezondheids regeling beoogen en ten deele verwezenlijken. Voor een groot deel worden de gemeenten zelven met de uitvoering belast en de gezondheidsraden (boards of health) hebben in dit opzicht eene zeer uitgebreide macht. Sommige wetten gelden alleen voor de steden en groote gemeenten. Het selfgovernment wordt in zooverre geëerbiedigd, dat de bepalingen van de General Health Act (1848) aangevuld, vooral voor de kleinere gemeenten, door de Local Government Act (1858), in den regel slechts op daartoe strekkend verzoek der gemeenten zelven dwingende kracht verkrijgen. Indien echter een tiende deel der belastingschuldigen het verlangt en eveneens wanneerde jaarlijksche gemiddelde sterfte, gedurende de laatste zeven jaren, meer dan 23 op de 1000 bedraagt, kan, met inachtneming der noodige formaliteiten, de invoering der wet direct plaats hebben, terwijl tevens bij groot verzuim der gemeenten de *Privy Council*. die thans aan het hoofd van dit departement van staatszorg is geplaatst, voorloopig de toepassing van bepaalde maatregelen kan gelasten, die dan aan het Parlement ter bekrachtiging worden aangeboden (Orders in Council). Dezelfde bevoegdheid komt aan 't genoemde collegie toe ten opzichte van oogenblikkelijk noodige maatregelen ter wering en beteugeling van gevaarlijke epidemisch-contagieuse ziekten, welke maatregelen telkens voor een niet langer tijd dan 6 maanden kunnen genomen worden Voor de hoofdstad geldt een scherper doorgevoerd stelsel van centralisatie, dat wegens de enorme bevolking alleszins gerechtvaardigd schijnt.
Op de Vaccination Acts, die voor het geheele rijk zonder onderscheid verbindend zijn, wensch ik later de aandacht te vestigen.
In 't algemeen verdient Engeland den lof, dat de publieke opinie, die zich zeer met dit onderwerp bemoeit, steeds geraadpleegd wordt. De uitvoerige enquètes waarbij tijd nog kosten gespaard worden, bewijzen dit ten volle.
Een omvattend plan tot verdere hervormingen werd in 1871 door eene daartoe benoemde commissie aan de regeering ingediend.
Zie: Second Report of the royal sanitary commission. London, 1871.

Het is wellicht niet overbodig te dezer plaatse te wijzen op eene begripsverwarring, die van vroeger tijden dagteekent, maar waarvan de sporen nog heden niet zijn verdwenen. Ik bedoel de samenvoeging van de gerechtelijke geneeskunde (*medecina forensis*) en de gezondheidspolitie. Ook thans is het nog dikwijls de gewoonte beiden als onderdeelen van één geheel te beschouwen en onder éene rubriek samen te vatten (*Medecine légale, Medizinalwesen*). Historisch laat zich die voorstelling wel verklaren. De bemoeiingen van den staat met de volksgezondheid, vingen, gelijk ik reeds heb gezegd, het eerst aan met de organisatie van een personeel deskundigen, ter genezing van ziekten. Somtijds had de staat zelf behoefte aan de voorlichting dier deskundigen, en die behoefte openbaarde zich 't eerst bij de behandeling van strafzaken voor den rechter. Allengs werden echter de geneeskundigen ook geraadpleegd bij maatregelen en vragen van hygïenischen aard, geheel buiten het strafproces gelegen. Daar echter de gezondheidspolitie dier dagen zich binnen zeer beperkte grenzen bewoog en men zelfs geen denkbeeld had van de hooge roeping, die zij in de maatschappij

In hoeverre de voorstellen dezer commissie, waarbij niet onduidelijk op grootere centralisatie werd aangedrongen, reeds tot eene verandering der wetgeving hebben geleid, is mij nog niet bekend.

had te vervullen, werd de noodzakelijkheid om haar een eigen zelfstandig gebied toe te kennen, niet ingezien en bepaalde men zich er toe haar als eene jongere zuster der gerechtelijke geneeskunde te beschouwen, hoewel de band die beiden verbond, geheel van formeelen aard was, daar het eenige punt van overeenkomst hierin bestond, dat de staat diensten van geneeskundigen vorderde. Niet zonder invloed op deze beschouwing was ook de omstandigheid, dat rechtspraak en administratie niet gelijk thans scherp waren gescheiden, zoodat dezelfde macht, die de voorlichting der gerechtelijke geneeskundigen inriep, niet zelden die zelfde deskundigen ook over andere zaken raadpleegde. Is dus het verschijnsel historisch te verklaren, het wordt thans meer dan tijd, dat men deze onlogische samenkoppeling opgeve. Want de gerechtelijke geneeskunde als zoodanig, heeft niets met de openbare gezondheidsregeling te maken, en daarom behoort beider gebied streng van elkaâr gescheiden te worden. De gerechtelijke geneeskunde is niets anders dan de toepassing der geneeskundige wetenschappen ten behoeve der strafrechtspraak. Zij bevat het samenstel van regelen en grondbeginselen, volgens welke de kennis en ervaring der geneeskundigen tot bewijsmiddel of middel van voorlichting in het strafproces wordt aangewend. Zij maakt derhalve een deel uit van de staatszorg voor de rechtspleging. Van geheel anderen aard is de staatszorg voor de openbare gezondheid. Ook hier moet de wetenschap voorlichten; maar de richting die zij neemt, is eene geheel verschillende. De gerechtelijke geneeskundige moet zijne aandacht meestal aan vraagstukken van zeer specialen aard wijden; de beoefenaar der gezondheidsleer heeft tot taak de algemeene voorwaarden, die de volksgezondheid beheerschen, tot voorwerp van onderzoek te maken. Beider werkkring onderstelt een andere richting van studie. Men kan dan ook een uitnemend gerechtelijk geneeskundige zijn en tevens zeer ongeschikt voor het toezicht op de volksgezondheid. Omgekeerd kan men een autoriteit op het gebied der gezondheidsleer zijn en als medicus forensis een treurig figuur maken. En hierin ligt het praktische nadeel der samenvoeging van beide onderwerpen. Want neemt men haar aan, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat de functies van den gerechtelijken geneeskundige en van den geneeskundigen ambtenaar, die met het toezicht op de openbare gezondheid is belast, het gevoegelijkst in één persoon kunnen vereenigd worden. Zelfs in Duitschland, waar

de wetenschap reeds lang met nadruk op het noodzakelijke der scheiding heeft gewezen, is in de praktijk die vereeniging niet zeldzaam. Ook in Nederland heeft men, bij de discussie over de wet tot regeling van het geneeskundig staatstoezicht, den wensch te kennen gegeven, dat de inspecteurs tevens als medici forenses zouden fungeeren. Die wensch is terecht niet verhoord geworden, en de minister Thorbecke wees het verschillende standpunt m.i. zeer juist aan, toen hij zeide, ‘dat de medecina forensis tegenwoordig studiën vordert, die den inspecteur ongeschikt zouden maken voor de waarneming van zijn ambt, het toezicht op de volkshygïene, en dat de bijzondere oefening en de bijzondere richting van studie, voor den medicus' forensis vereischt, niet samengaat met dergelijken algemeenen werkkring, als den inspecteur, met het toezicht belast, zou behooren te worden aangewezen’[1].

Vraagt men nu, tot welke onderwerpen de openbare gezondheidsregeling (voorzoover zij het bovenaangeduide tweede deel der staatszorg betreft) zich moet uitstrekken, dan is het moeielijk op die vraag een antwoord te geven dat allen kan bevredigen. Talloos zijn de schadelijke en storende invloeden, die in de samenleving het individu bedreigen, en hoe meer de kennis dier invloeden toeneemt, des te uitgebreider zal uit den aard der zaak de werkkring van staat en gemeente worden. Hier is een onafzienbaar veld, waarop, zonder de wetenschap tot stilstand te dwingen, moeielijk vaste grenzen kunnen getrokken worden. Classificaties van 't geen op het tegenwoordige standpunt reeds

1 Mr. J.R. Thorbecke, Parlementaire redevoeringen, 1864/65, blz. 549.
De regeling der gerechtelijke geneeskunde bij ons te lande schijnt dagelijks meer noodzakelijk. In den tegenwoordigen toestand is men dikwijls genoodzaakt zich tot deskundigen te vervoegen, die, hoe bekwaam ook overigens, niet geacht kunnen worden eene grondige studie van de vele speciale vraagstukken, die hun worden voorgelegd, gemaakt te hebben. Vandaar dat, gelijk Koster in zijn Leerboek der ger. geneeskunde, blz. 27 zeer juist opmerkt, de waarborgen voor een grondig en volledig onderzoek in ons vaderland in vele gevallen geheel ontbreken. Ook de uiterst karige remuneratie voor de te bewijzen diensten geeft weinig aanmoediging. Billijkerwijze is het dikwijls niet van den geneesheer te vorderen zijne talrijke clientelle te verwaarloozen en der justitie voor een door zijne geringheid bijna beleedigend vacatieloon, ten dienste te staan ter oplossing van vragen, die veel tijd en studie vorderen. Het wordt meer dan tijd dat vast aangestelde gerechtelijke artsen, evenals in Duitschland, daarmede belast worden. Reeds het Koninklijk Besluit van 15 Juli 1818 (Stbl n°. 30) erkende die noodzakelijkheid en gelastte de aanstelling van gerechtelijke genees- en heelkundigen. Vreemd genoeg is echter dit besluit nooit uitgevoerd.

als noodzakelijk kan beschouwd worden, hebben echter hare wetenschappelijke waarde. Op velerlei wijze hebben vooral de Duitschers beproefd dergelijke classificaties te geven. Zoo heeft men eene onderscheiding vastgesteld tusschen maatregelen die meer uitsluitend tot afwering van enkele in 't oog vallende schadelijke invloeden bestemd zijn en die, welke de strekking hebben om de algemeene (minder voor iedereen zichtbare) voorwaarden voor het behoud en de ontwikkeling der gezondheid te bevorderen. Tot de eerste bracht men dan o.a. de middelen tot afwering en beteugeling van besmettelijke ziekten, als quarantaine, bevordering der vaccinatie, enz.: het politietoezicht op de levensmiddelen, op den verkoop van vergiftige stoffen, op de straten en wegen, op de begraafplaatsen, op de prostitutie, enz. Tot het tweede deel (het zoogenaamde systeem van bevordering, hoogere gezondheidspolitie, *Gesundheitsp flege*) zoude dan behooren het treffen van die maatregelen, waardoor *in 't algemeen* en zonder dat men het oog heeft op bepaalde gevaren, het peil der volksgezondheid wordt verhoogd en waarborgen voor kracht en weerstandsvermogen gegeven worden. Daartoe brengt men dan o.a. het toezicht op de opvoeding der kinderen (gezondheidsmaatregelen in bewaar- en andere scholen, zorg voor gymnastisch onderricht, beperking van den arbeid der kinderen in de fabrieken, enz.); de zorg voor de gezonde woningen (bouw- en woningspolitie, toezicht op het drinkwater, op den aanleg van straten, enz.); het toezicht op fabrieken en werkplaatsen, zoowel in 't belang van de arbeiders zelven als van derden (concessiestelsel, toezicht op den hygienischen toestand der werkplaatsen, enz.). Het is echter bij nadere overweging duidelijk, dat deze splitsing der gezondheidspolitie in twee deelen, geene praktische voordeelen oplevert. Beide stelsels toch, zoowel dat van afwering als van bevordering, staan met elkander in onafgebroken verband, kruisen elkaâr onophoudelijk en maken wel beschouwd slechts één geheel uit. Waar het b.v. de afwering van besmettelijke ziekten geldt, zijn niet alleen maatregelen ter voorkoming van verdere verspreiding noodzakelijk, maar moet tevens en vooral, niets verzuimd worden wat strekken kan om de oorzaken zelven te bestrijden en te verbeteren, welke voor een groot deel in slechte luchtverversching, ongezonde woningen, onrein drinkwater en wat dies meer zij, bestaan. In zooverre evenwel heeft de gemelde splitsing eenige waarde, dat zij de aandacht op het verschil van opvatting tus-

schen voorheen en thans vestigt. Immers het kan niet ontkend worden dat de richting, welke zich in de zoogenaamd hoogere gezondheidspolitie uit, een werk is van den nieuweren tijd en dat van hare verdere ontwikkeling de toekomst der volksgezondheid af hangt. Het is vooral Engeland, waar de sterkste impulsie aan deze richting is gegeven en waar sedert de verschijning der cholera het zwaartepunt der gezondheidsregeling zich geconcentreerd heeft in de bouw- en woningpolitie. En het is dan ook die richting, welke door de deskundigen tegenwoordig meer en meer op den voorgrond wordt geplaatst en waaraan o.a. vele belangrijke verbeteringen in het rioolstelsel der groote steden haar oorsprong hebben te danken. Op dit gebied blijft echter, zooals Stein terecht opmerkt, nog oneindig veel te doen. Deze hoogere opvatting der gezondheidspolitie heeft op verre na haar laatste woord nog niet gesproken; vele geslachten zullen waarschijnlijk nog moeten voorbijgaan, voordat de bezwaren en vooroordeelen, waarmede zij nog te kampen heeft, geheel zullen overwonnen zijn, en hetgeen thans reeds door haar is tot stand gebracht, kan, hoe uitnemend het ook zij, slechts als de overgangsperiode beschouwd worden tot een betere toekomst.

II.

Hoe is het met de openbare gezondheidsregeling in Nederland gesteld? Is ook hier het voorbeeld van andere beschaafde natiën gevolgd? Engeland, waar meer en meer de publieke opinie zich met dit belangrijk onderwerp bezig houdt, ontziet geene opofferingen, waar het de volksgezondheid betreft. Onafgebroken blijft de aandacht van regeering en natie op deze zaak gevestigd, en het streven is blijkbaar om in weêrwil van de vele bezwaren, die het verwikkelde samenstel der Engelsche staatshuishouding met zich brengt, het algemeen belang boven het locaal belang te doen zegevieren en aan de staatszorg allengs de haar toekomende plaats te verzekeren. Ook in Duitschland heeft de staat zich niet aan de zorg voor de volksgezondheid onttrokken en verscheiden Duitsche staten kunnen, behalve op eene uitnemende regeling van het toezichtspersoneel, ook op verscheiden belangrijke algemeen verbindende voorschriften wijzen, waardoor de werkkring van staat en gemeente wordt begrensd. Veel is echter ook daar nog te doen, voornamelijk wat betreft de zoo noodzakelijke samenwerking tusschen de re-

geeringen der verschillende landen. Toch is reeds bij art. 4 van de Constitutie van het Duitsche rijk, de openbare gezondheid als een voorwerp van rijkszorg verklaard en bij den takt en de energie die het Duitsche volk tegenwoordig bij de regeling van onderwerpen van algemeene wetgeving bezielt, valt er niet aan te twijfelen dat de beweging, die zich, sedert eenige jaren voorgelicht door uitnemende deskundigen, op dit gebied openbaart, haar doel binnen korten tijd zal verwezenlijken. In Frankrijk, dat overigens in dit opzicht bij Duitschland zeer ten achteren staat, is ook reeds sedert lang de gezondheidspolitie als een voorwerp van staatszorg beschouwd, maar te ver gedreven centralisatie, gepaard met grove onkunde bij het grootste deel der bevolking en gemis aan een genoegzaam bekwaam personeel van deskundigen, zijn de oorzaken, dat de doelmatigheid en wijze van uitvoering der door de regeeringsorganen gegeven voorschriften nog veel te wenschen overlaten. In geen der opgenoemde landen heeft men echter stil gezeten. Wat heeft men nu, wij vragen het nogmaals, in Nederland gedaan? Het antwoord kan niet zeer bemoedigend luiden. In Nederland bepaalt zich de staatszorg nagenoeg uitsluitend tot de regeling der vereischte waarborgen ter verkrijging van een personeel deskundigen en het toezicht van de uitoefening op hun bedrijf; dus tot datgene, wat ik hierboven als één deel der staatszorg heb geschetst. Maar behalve deze regeling, die in alle beschaafde Europeesche landen bestaat, heeft de staat zich tot dusverre bijna niets met de gezondheidspolitie bemoeid. Het tweede en belangrijker deel der staatszorg, de gezondheidspolitie in engeren zin, heeft tot dusverre nog weinig de aandacht van regeering en volksvertegenwoordiging getrokken. Wetten, regelende de hoofdbeginselen van het staatstoezicht op de volksgezondheid, behooren ten onzent nog steeds tot de vrome wenschen. Het is waar, wij hebben sedert 1865 eene wet tot regeling van het zoogenaamd geneeskundig staatstoezicht[1]. Maar dat toezicht heeft, voor zoover het maatregelen

1 Ik zeg *zoogenaaind*, omdat m.i. *staatstoezicht op de volksgezondheid* eene verkieslijker uitdrukking is. Alleen in zooverre de staat de voorlichting van geneeskundigen behoeft, kunnen de uitdrukkingen *geneeskundig staatstoezicht, geneeskundige politie* gercchtvaardigd worden. Overigens drukken zij het begrip niet met juistheid uit, en geven aanleiding tot de onderstelling, dat de roeping van den staat vooral in de bevordering der geneeskunde in engeren zin bestaat en minder in de toepassing van de lessen der daarmede wel verwante, maar toch een zelfstandig gebied vindiceerende openbare gezondheidsleer.

van gezondheidspolitie betreft, geene dwingende kracht. Zoowel de inspecteurs als de geneeskundige raden hebben in 't algemeen volgens deze wet geen andere bestemming dan om voor te lichten en bij te staan; maar of men van het licht, dat zij verspreiden, wil gediend zijn, blijft ten slotte hoofdzakelijk aan de willekeur der gemeentebesturen overgelaten. Wel omvat het geneeskundig staatstoezicht ook de handhaving van wetten en verordeningen in 't belang der volksgezondheid vastgesteld. Maar de wettelijke, of althans algemeen verbindende bepalingen, die in Nederland op dit onderwerp bestaan, zijn zoo gering in aantal, dat zij in verhouding tot den ontzaglijken omvang van het geheel, zeer weinig te beteekenen hebben[1]. Hoofdzakelijk bestaan zij in een verouderd en ondoelmatig besluit van 31 Januari 1824 (Staatsbl. N°. 19), rakende de vergunningen ter oprichting van sommige fabrieken en trafieken[2]; enkele omslachtige bepalingen over onteigening bij besmetting, in de outeigeningswet van 1855 (Stbl. N°. 32); een enkel artikel over het toezicht op schoollokalen (art. 4 der wet op het lager onderwijs van 1857, Stbl. N°. 103), en eindelijk in de wet tot vaststelling van bepalingen betrekkelijk het begraven van lijken, de begraafplaatsen en de begrafenisrechten (10 April 1869, Stbl. N°. 65). De laatste wet is eene schrede op den goeden weg. Zij erkent (blijkens de memorie van toelichting) het juiste beginsel, nl. dat het hier een onderwerp betreft van algemeen belang, waarin de rijkswetgever behoort te voorzien. Dit beginsel toegepast op *één* onderdeel der gezondheidspolitie, moet consequent tot de wettelijke regeling van meer leiden. Maar tot heden is dit niet geschied en is de toestand in Nederland deze, dat volgens art. 135 der gemeentewet, het vaststellen van alle verordeningen in het belang der openbare gezondheid aan

1 Of de publicatie van 10 Januari 1805 op het stuk der quarantaine met de daarin door de besluiten van 1815 en 1831 gebrachte wijzigingen nog wettig bestaat, schijnt aan ernstigen twijfel onderhevig.

2 In het Handboek van Dr. Ali Cohen, I, blz. 307, vindt men dienaangaande zeer belangrijke opmerkingen. Terecht komt de schrijver tot de conclusie, dat het besluit eigenlijk niets regelt en niet den minsten waarborg oplevert, dat het algemeen belang bevredigd en het bijzondere niet verkort wordt. Van de hoofdzaak: de regeling van de gezondheidsbelangen der arbeiders zelven, is daarenboven geen sprake. Een ontwerp van wet, in 1865 ingediend, is onafgedaan gebleven. Het ware te wenschen dat het voorbeeld, o.a. van Pruissen, Oostenrijk. en Frankrijk, waar dit onderwerp beter is geregeld, bij ons navolging vond, en de zaak eindelijk haar beslag kreeg.

de gemeentebesturen is overgelaten, welke dus naar verkiezing dit onderwerp al of niet, goed of slecht kunnen regelen, terwijl het geneeskundig staatstoezicht wel het oog moet houden op de handhaving dier verordeningen, als zij eens bestaan, maar zich overigens met de rol van lijdelijk toeschouwer moet vergenoegen en zich alleen mag bepalen tot het geven van raad.

Men heeft wel eens aan den wetgever onzer gemeentewet verweten, dat hij, door te groote centralisatiezucht geleid, de gemeenten in haar doen en laten te veel heeft willen beperken. De juistheid dier beschuldiging heb ik thans niet te onderzoeken, maar zooveel schijnt mij zeker toe, dat zelfs de vurigste voorstander der gemeentelijke autonomie op artikel 135 geen aanmerking zal kunnen maken. De weelderigste phantasiën over de onafhankelijkheid der gemeenten zijn hier verwezenlijkt. De regeling van een der gewichtigste volksbelangen wordt uitsluitend als eene, de huishouding der gemeente betreffende zaak verklaard, waarmede de algemeene wetgever zich niet heeft in te laten. Blijkbaar is het dan ook de bedoeling geweest de geheele openbare gezondheidsregeling althans vooreerst aan de gemeenten toe te vertrouwen. Vreemd mag dat stelsel heeten, wanneer men bedenkt, dat volgens art. 150 en 153 derzelfde wet de plaatselijke verordeningen niet mogen treden in hetgeen van algemeen rijks- of provinciaal belang is, en wanneer zij met de wetten of het algemeen belang strijden, door de regeering zelfs kunnen worden vernietigd. En zoo er nu ooit een bij uitnemendheid algemeen belang bestaat, dan is het voorzeker de volksgezondheid. Maar deze tegenstelling leert ons tevens dat de bevoegdheid der gemeentebesturen[1] betrekkelijk de gezondheidspolitie zich zeer ver uitstrekt en feitelijk alleen dan hare beperking vindt, voorzoover de algemeene wetgever een onderwerp geheel of gedeeltelijk aan hunne regeling heeft onttrokken en op die wijze voor een rijksbelang heeft verklaard. Zoolang dit niet geschied is (als o.a. bij de onteigeningswet) blijft de gezondheidspolitie - hoewel ontegenzeggelijk in theorie eene zaak van algemeen belang, - in den zin der wet slechts een huishoudelijk belang van elke afzonderlijke gemeente uitmaken. Daarom heeft men m.i.

1 Of van de provinciale besturen, voorzoover deze, bij wijze van uitzondering, zich de gezondheidspolitie als een provinciaal belang hebben aangetrokken; zooals o.a. in sommige provinciën ten aanzien der vaccinatie nog het geval is.

ook ten onrechte beweerd, dat b.v. eene plaatselijke verordening tot voorkoming van de kinderziekte, op verboden gebied trad, omdat het hier een onderwerp betrof van gelijk belang voor alle gemeenten en dus een rijksbelang. In beginsel is deze leer volkomen juist, maar hare toepassing op onze gemeentewet faalt en moet falen, omdat zij tot gevolgen zou leiden, die blijkbaar in lijnrechten strijd met de bedoelingen van den wetgever zouden zijn. Ging toch die stelling op, dan zou de gezondheidspolitie, wel verre van gelijk de wetgever zich voorstelde geheel door het selfgovernment geregeld te worden, in de meeste en belangrijkste gevallen, aan de bevoegdheid der plaatselijke besturen onttrokken worden. Want men bedenke wél, dat bij de regeling van nagenoeg elk onderdeel van dit onderwerp beginselen moeten worden aangeroerd, die niet het belang van ééne gemeente maar van allen betreffen. Wanneer men zich dus tegen het vaststellen eener plaatselijke verordening op de vaccinatie verzet, op grond dat zij eene zaak van algemeen belang betreft, dan moet men ook consequent zijn, en hetzelfde beginsel ook bij andere maatregelen van voorzorg tegen besmettelijke ziekten toepassen. Het zou dan zelfs zeer de vraag zijn of een gemeentebestuur wel bevoegd was, om, gelijk tot nog geschiedt, geheel naar goedvinden het rioolstelsel der gemeente te regelen, of zonder dat de staat er in gekend werd, bepalingen tegen de verontreiniging van het drinkwater uit te vaardigen. De gezondheidspolitie zou dan in een volkomen ontredderden toestand zijn; de gemeenten zouden zich met het voornaamste niet mogen bemoeien, omdat het onderwerp een algemeen belang betreft, terwijl tevens de staat zich niet om dat algemeen belang zou willen bekommeren. Deze monstrueuse leer strijdt echter te zeer met hetgeen de wetgever blijkbaar heeft gewild, dan dat zij ooit algemeen ingang zou kunnen vinden. Artikel 135, juist uitgelegd, zegt dan ook niets anders, dan dat de zorg voor de volksgezondheid, dus voor een algemeen belang, zoolang daaromtrent niet nader is voorzien, aan de gemeentebesturen is overgelaten, die, elk binnen den kring, waarover hunne bevoegdheid zich uitstrekt, al naarmate zij het als noodzakelijk beschouwen, dit onderwerp kunnen regelen, gelijk zij goed vinden[1].

1 Uit het gezegde blijkt dat de bevoegdheid der gedeputeerde staten om dergelijke gemeenteverordeningen ter schorsing of vernietiging aan den Koning voor te dragen, in werkelijkheid weinig te beteekenen heeft, daargelaten nog dat in geen geval een gemeentebestuur kan gedwongen worden, eene verordening, hoe noodig ook, te maken, of eene bestaande slechte te verbeteren. Men vergelijke verder over dit onderwerp de belangrijke aanteekeningen op de gemeentewet van Mr. Boissevain en Mr. van Oosterwijk ad. art. 161, blz. 650 vlg.
Ook de Hooge Raad heeft bij Arrest van 11 Februari 1862 eene politieverordening gehandhaafd, waarbij o.a. bepaald was, dat geene kinderen onder de zestien jaren op eenige school of in eenige fabriek zullen worden toegelaten, zonder overlegging van een bewijs van welgeslaagde vaccinatie of van reeds ondergane kinderziekte. - Over de verdere jurisprudentie ten aanzien van soortgelijke verordeningen uit te weiden, is niet *hujus loci*.

Dat dit stelsel gevaarlijk en op den duur onhoudbaar is, heb ik reeds vroeger trachten aan te toonen. Reeds lang genoeg is dan ook deze overdreven toepassing van het beginsel der gemeentelijke autonomie in Nederland in werking geweest, om de wrange vruchten die zij heeft opgeleverd, te leeren kennen. Voorzeker, het zou onbillijk zijn te miskennen, dat vele gemeentebesturen met ijver getracht hebben de zware, hun door de wet opgelegde taak naar behooren te vervullen. Doch hoeveel hebben ook zij niet ongeregeld moeten laten, en hoe dikwijls hebben zij in den strijd met de vooroordeelen en private belangen der ingezetenen niet moeten toegeven! Maar tegenover deze gunstige uitzonderingen, hoeveel grooter is niet het getal dier gemeenten, waar onverschilligheid, onwil en volslagen onbekendheid met alles wat hygïene en gezondheidspolitie betreft, tot eene treurige verwaarloozing van deze belangrijke aangelegenheid hebben geleid. En terwijl een groot deel der gezondheidspolitie voor de gemeenten een nagenoeg ontgonnen terrein is gebleven, trachtten vele plaatselijke besturen door eene reeks van verordeningen slechts dan in een of ander onderdeel te voorzien, als de nood van het oogenblik er toe dwong. Dat echter die verordeningen onderling zeer uiteen moesten loopen, behoeft geen betoog. Wat aan het eene gemeentebestuur doelmatig en onontbeerlijk voorkwam, werd niet zelden door het andere als schadelijk en overbodig verworpen. Voorzoover nu lokale toestanden bijzondere bepalingen noodig mochten maken, zou zich dit verschil laten verklaren. Maar meestal had het verschil niets hoegenaamd met die locale toestanden te maken, en was het alleen een gevolg van een andere wijze van opvatting. Zoo ging de zoo wenschelijke eenheid en harmonie tusschen de verschillende veror-

deningen geheel verloren, en werd een groot volksbelang, dat zonder eenstemmigheid over de hoofdbeginselen onmogelijk naar behooren kon behartigd worden, op deerniswaardige wijze miskend en mishandeld. Wie er aan mocht twijfelen, hij raadplege o.a. de vele plaatselijke verordeningen tot wering van besmettelijke ziekten, die, vooral in den laatsten tijd, onder den invloed der pokkenepidemie, met name in de steden zijn uitgevaardigd. Onwillekeurig dringt zich bij de inzage van die bonte staalkaart van onderling verschillende producten der gemeentewetgeving de vraag op, of bij geval de constitutie van de ingezetenen van *deze* gemeente eene geheel andere zou zijn, dan die van de bewoners van *gene*, en of b.v. de gemeenteburgers te A. eene bijzondere dispositie tot opneming van het pokgif zouden bezitten, terwijl die dispositie bij de meer bevoorrechte burgers te B. niet schijnt te bestaan. Zoo acht de eene gemeente het (en zeer terecht) noodig, de woningen waar zich een lijder aan besmettelijke ziekte bevindt, met een uitwendig zichtbaar kenteeken te voorzien, terwijl die maatregel van voorzorg in andere gemeenten, b.v. in de hoofdstad des rijks en in de residentie, als overbodig wordt beschouwd. In vele gemeenten worden ongevaccineerde leerlingen of onderwijzers van de scholen geweerd, in andere blijft de toegang hun onbelemmerd open. En zelfs in dit verbod van schoolbezoek treft men nog variatiën aan. Nu eens heeft het alleen betrekking op de openbare scholen, dan weder strekt het zich ook tot de bijzondere uit. (Alsof, waar het maatregelen van gezondheidspolitie betreft, eenig denkbaar onderscheid tusschen inrichtingen van openbaar en bijzonder onderwijs kon bestaan!) Dit nu zijn slechts enkele voorbeelden, die naar welbehagen kunnen vermeerderd worden. Maar zij leveren reeds een voldoend bewijs op hoe vreemd in Nederland met het algemeen belang der volksgezondheid wordt gehandeld.

Behoeft het dan nog nader betoog, dat zelfs de welmeenende pogingen van die gemeentebesturen, welke zich gedurende de laatste epidemiën gunstig hebben onderscheiden, voor een groot deel verlamd en geneutraliseerd zijn geworden door de zorgeloosheid van zoovele anderen? Het is waar, in vele gemeenten werd het streven der besturen krachtdadig ondersteund door particulier initiatief. Aan bewijzen van doorzicht, moed en ijver voor het publiek belang heeft het niet ontbroken. Getuigen de choleracommissiën, die tijdens de epidemiën van

1866 en 1867 op zoo vele plaatsen zijn verrezen, en de vereenigingen tot onderzoek naar de middelen tot verbetering van den gezondheidstoestand, die zich sedert 1866 in onderscheiden gemeenten hebben gevormd en die blijkens hun programma (zorg voor goed drinkwater, verbetering der volksvoeding, aanwijzing en opruiming van schadelijk vuil, zorg voor goede woningen en het nasporen van volksziekten) hunne taak op breede schaal uitnemend hebben opgevat. Niet minder heeft de bekwame leiding van het geneeskundig staatstoezicht in vele opzichten een opwekkenden en steunenden invloed uitgeoefend. Maar dit alles is niet voldoende geweest tot wegneming der hoofdfout: gemis van eenvormige toepassing der hoofdbeginselen en van een krachtig tot uitvoering bevoegd centraal orgaan. De choleracommisiën hebben de waarheid bevestigd waaraan ik reeds vroeger herinnerde, dat zoolang de gezondheidspolitie uitsluitend aan de gemeenten en aan private krachten blijft overgelaten, men wel wakker blijft, zoolang Hannibal voor de poorten staat, maar dat bij verwijdering van het gevaar, de gewone werkeloosheid maar al te spoedig hare plaats herneemt (behoudens gunstige uitzonderingen)[1]. Of heeft men niet in een groot aantal gemeenten, en daaronder in die, welke door de cholera het hevigst zijn geteisterd, dezelfde oorzaken van besmetting ook na dien tijd weder rustig laten voortwoekeren? Wat is er in 't algemeen

1 In enkele gemeenten bestaan nog plaatselijke gezondheidscommissiën, door den gemeenteraad benoemd, die echter vreemd genoeg, zich met het geneeskundig staatstoezicht niet in betrekking stellen.
Over 't algemeen schijnen deze commissiën geen krachtig leven te ontwikkelen, waarvan de oorzaak zeker voor een deel gezocht moet worden in de weinige praktische resultaten die zij van haar arbeid zien. Een merkwaardig voorbeeld ten dezen opzichte levert de in 1867 te Schiedam ingestelde gezondheidscommissie, die met het einde van 1868 weder werd opgeheven, toen alle leden hun ontslag verzochten omdat hunne pogingen steeds tot niets leidden.
Van de vrije vereenigingen tot bevordering der volksgezondheid schijnt in 't algemeen meer te mogen worden verwacht dan van de plaatselijke gezondheidscommissiën, ter opsporing en aanwijzing van bestaande gebreken. Vooral de te Utrecht gevestigde vereeniging van dien aard, schijnt door voorlichting van de publieke opinie gunstig te werken. Deze vereeniging stelt zich ook in betrekking tot het geneeskundig staatstoezicht door den adjunct-inspecteur als werkend lid van iedere harer secties te erkennen. Te Dordrecht zijn in eene dergelijke vereeniging de adjunct-inspecteur en een lid van den geneeskundigen raad adviseerende leden.
Over een en ander vergelijke men het Verslag van het geneeskundig staatstoezicht over 1869, blz. 426 vlg.

voor de verbetering van het drinkwater, voor de opruiming van modderpoelen en verpestende sloten, of voor de bewoonbaarheid van de woningen der lagere volksklasse in de meeste gemeenten gedaan? En ook het individueel initiatief en eveneens het geneeskundig staatstoezicht zijn met den besten wil niet in staat dien toestand naar behooren te verbeteren. Want men is wel bevoegd voor te lichten, raad te geven, gebreken aan te wijzen. Altemaal zaken die ter voorlichting der publieke opinie niet genoeg kunnen gewaardeerd worden. Maar tot wezenlijke hervormingen, die niet zonder doortastende maatregelen mogelijk zijn, is men niet bevoegd. Voor een groot deel derhalve zijn de thans bestaande middelen tot genezing der kwaal slechts palliatieven. De behandeling blijft eene symptomatische en de wezenlijke ziekte-oorzaak wordt niet krachtig aangetast.

Reeds sedert verscheiden jaren zijn er dan ook stemmen in Nederland opgegaan voor eene regeling van het staatstoezicht op de volksgezondheid, stemmen, die ook in den boezem der volksvertegenwoordiging weerklank hebben gevonden. Ook de regeering heeft meermalen te kennen gegeven, dat zij voorziening bij de wet wenschelijk achtte. Toen b.v. bij de beraadslaging over artikel 4 der wet op het lager onderwijs de vraag ter sprake kwam of men voor de toelating van kinderen op de openbare scholen een bewijs van behoorlijke vaccinatie of van doorgestane kinderziekte zou vorderen, vereenigde de Tweede Kamer zich (en m.i. zeer te recht) met de meening der regeering, dat een dergelijk voorschrift niet in deze wet, maar in eene wet op de gezondheidspolitie te huis behoorde. ‘Bij het regelen der gezondheidspolitie.’ zoo luidde de verklaring van den betrokken minister, ‘zou men op deze aangelegenheid acht slaan.’ En dat het met die aanstaande regeling ernst was, scheen te blijken uit de verklaring door dienzelfden minister afgelegd, ‘dat de wetsontwerpen tot regeling van het geneeskundig staatstoezicht bijna gereed lagen.’ Het scheen dus werkelijk de bedoeling der regeering te zijn de gezondheidspolitie bij de wet te regelen. Of aan de toenmalige regeering de omvang van het gebied, waarin de beloofde wetten zouden voorzien, duidelijk voor den geest stond, waag ik niet te beslissen. Maar zeker is het, dat de geneeskundige staatsregeling, zooals die in 1865 (dus nadat er weder acht jaren verloopen waren) niet zonder hevige barensweeën eindelijk het levenslicht aanschouwde, in dit opzicht zeer weinig aan de

verwachting beantwoordde, daar zij alles even als vroeger aan de plaatselijke besturen overliet. Bij de openbare behandeling van dit onderwerp in de Tweede Kamer, waren er dan ook, die hunne teleurstelling te kennen gaven. Maar de regeering[1] bij monde van den minister Thorbecke, meende, dat de tijd nog niet was aangebroken om in deze wetsontwerpen een stelsel van maatregelen tot verbetering van den gezondheidstoestand op te nemen. Vooraf wenschte men te beproeven of de gemeentebesturen, voorgelicht door de ambtenaren van het geneeskundig staatstoezicht, niet ernstig de zaak ter harte zouden nemen. Het voorbeeld van Engeland, waar men eerst na een zestienjarig onderzoek tot eene eerste proef van wetgeving was gekomen, werd daarbij aangehaald[2]. Ons politiek samenstel zoude eene dergelijke wettelijke regeing niet gedoogen. In geen geval mocht men daarmede beginnen. Maatregelen van gezondheidspolitie behoorden in de eerste plaats genor te worden door de gemeentebesturen, voorts door de provinciale besturen en eerst dan door het algemeene bestuur, wanneer de zorg van gemeentelijke of provinciale besturen in gebreke bleek te zijn. ‘Het doel van dit onderwerp’, zoo sprak de heer Thorbecke, ‘is licht te doen vallen op hetgeen licht behoeft, en zonder nu den dwang af te wachten, die in Engeland bestaat, mag men aannemen, dat dat licht, telkens aangebracht, telkens op nieuw verspreid, leiden zal tot de maatregelen, tot het nemen waarvan in de eerste plaats de gemeentebesturen verplicht zijn.’ ‘Maar,’ voegde hij er, als 't ware met een zeker voorgevoel bij, ‘gebeurt het niet, dan zal wellicht later de wet aan de gemeentebesturen eene *douce violence* moeten aandoen, want het is eene zaak van groot algemeen belang.’ Zoo stuitte andermaal de openbare gezondheidsregeling hier te lande af op eene dilatoire exceptie, aan het hooge belang der plaatselijke autonomie ontleend, en hoewel er sedert weder zeven jaren verloopen zijn, behoeft men geen pessimist te zijn, om te voorspellen, dat nog lang het zelfde argument ter wering eener behoorlijke wettelijke voorziening zal worden aangevoerd.

1 Zie het aangehaalde deel der parlementaire redevoeringen van Mr. Thorbecke, blz. 540 vlg.

2 De minister vergat daarbij m.i., dat men dit argument ook zou kunnen omkeeren en uit de in Engeland opgedane ervaring tot de hooge noodzakelijkheid eener wettelijke regeling besluiten. Want juist in het zoo vrijheidlievende en praktische Engeland had de ervaring aangetoond, dat aan het selfgovernment ten dezen opzichte niet alles kon worden overgelaten.

Toch schijnt de argumentatie der regeering naar aanleiding van de wet van 1865, niet zeer overtuigend, ja met zich zelve in tegenspraak. Indien het hier werkelijk, gelijk de minister zeide, een groot algemeen belang betrof, dan lag daarin van zelf de veroordeeling opgesloten van een stelsel, waardoor dit algemeen belang geheel aan de willekeur der plaatselijke besturen werd overgelaten. Een algemeen belang eischt eenheid van regeling en, hoeveel licht nu ook het geneeskundig staatstoezicht mocht verspreiden die eenheid zou nimmer te bereiken zijn, zoolang een groot aantal wetgevers tegelijk aan het werk werden gezet. De gemeentelijke en provinciale besturen *moesten* dus - men kon dit reeds in 1865 met zekerheid voorspellen - ten dien aanzien in gebreke blijven. De heer Thorbecke, het zij met alle bescheidenheid gezegd, hield bij deze gelegenheid niet genoeg in het oog, dat de gemeenten niet alleen zelfstandige corporaties, maar tevens deelen van het staatsorganisme zijn, en dat deze dubbele rol, welke zij vervullen, ook eene verdeeling op het gebied der gezondheidspolitie noodzakelijk maakt, die geenszins met de gemeentelijke autonomie in strijd is[1], en haar tevens nog ruimte genoeg overlaat.

Evenwel vordert de billijkheid dat men niet alle schuld op de regeering werpe. Want het mag zeer onwaarschijnlijk geacht worden, dat reeds in 1865 een eenigszins omvattende regeling der gezondheidspolitie kans van slagen zou gehad hebben. De schaduwzijden van ons volkskarakter: onverschilligheid voor zaken van publiek belang en overdreven vrees om private belangen te krenken, zijn steeds, waar het dit onderwerp gold, sterk voor den dag gekomen en elke regeering heeft daarmede te rekenen. Herinneren wij ons slechts wat nog niet lang geleden, in 1867, heeft plaats gehad. Zoo de cholera, die ons

1 Zie hierboven blz. 185. Zeer juist is de verhouding van de gemeente tot den staat in acht genomen bij het in 1870 in Oostenrijk uitgevaardigde ‘Gesetz betreffend die Organisation des öffentlichen Sanitätsdienstes.’ (Cf. Deutsche Vierteljahrschrift für öffentliche Gesundheitspflege, II. S. 321 flg.) Deze wet onderscheidt zeer terecht den werkkring van het algemeene bestuur van dien der gemeenten. Behalve die onderwerpen, welke in 't bijzonder aan de leiding en contrôle der regeering door een daartoe aangesteld personeel ambtenaren zijn onderworpen, kent zij een ‘*selbstständigen Wirkungskreis* en een *übertragenen Wirkungskreis der Gemeinden*,’ m.a.w. de gemeentebesturen als wetgevers in zaken van zuiver huishoudelijken aard; en tevens als organen van uitvoering der staatswetten.

land hevig geteisterd had, ons iets had aangetoond, dan was het voorzeker het groote algemeene gevaar om de schorsing van kermissen en jaarmarkten in tijden van epidemie, geheel aan de plaatselijke besturen over te laten. In verscheidene gemeenten had men, in weêrwil van de talrijke offers, die de gevreesde ziekte dagelijks vorderde, de kermis met al hare uitspattingen rustig laten voortgaan. En wat deed de regeering? Bood zij een wetsontwerp aan, waarbij, even als in andere landen reeds lang was geschied, de bepalingen, die ter wering van besmettelijke ziekten overal behoorden te worden opgevolgd, werden saâmgevat? Geenszins; maar zij deed toch iets en diende een wetsontwerp in tot wijziging van art. 195 der gemeentewet, waarbij aan de regeering de bevoegdheid werd gegeven uithoofde van ziekten, die de volksgezondheid bedreigen of andere bijzondere omstandigheden, de kermissen, jaarmarkten of andere markten in eene of meer gemeenten te schorsen, telkens voor niet langer dan één jaar.

Kon nu al *misschien* op de toevoeging der woorden: ‘andere bijzondere omstandigheden’, de aanmerking gemaakt worden, dat de regeering zich eene te groote macht aanmatigde, zeker was het toch dat de bevoegdheid tot schorsing wegens heerschende epidemiën haar redelijkerwijze niet ontzegd kon worden. Toch vond zelfs deze voorgestelde bevoegdheid van verschillende zijden hevigen tegenstand. De kermis, zoo beweerde men, behoorde tot de zuiver huishoudelijke zaken der gemeenten, en het wetsontwerp was dus een bedenkelijke greep in de gemeentelijke autonomie. Organen der pers, van wie men een meer onbeneveld oordeel zou verwacht hebben, spraken den wensch uit, dat de volksvertegenwoordiging, gedachtig aan het *principiis obsta*, het wetsontwerp zoude verwerpen. Zoo ver is het echter niet gekomen. Na de ontbinding der Kamer werd het niet weder op nieuw ingediend en in de groote bewaarplaats van ouafgedane zaken ter aarde besteld. Maar de oppositie, die het had uitgelokt, bewees overtuigend dat de regeering, die hier te lande op het gebied der gezondheidspolitie zelfs maar een minimum wil regelen, eene gladde baan betreedt.

Ook de discussie over de wet op het geneeskundig staatstoezicht toonde aan dat een helder besef van 't belang der openbare gezondheidsregeling zelfs niet altijd bij hen wordt gevonden, die door hunne ontwikkeling en maatschappelijke positie

tot voorgaan schijnen geroepen. Er waren sprekers, aan wie deze zoo weinig dwingende wet nog te streng voorkwam en niet bestaanbaar met den vrijheidszin van ons volk. Men vreesde, dat aan de inspecteurs nog te veel macht was gegeven, en deze bedenking woog bij een lid der Eerste Kamer zelfs zoo zwaar, dat hij de wet met den naam van *crimineele wet* meende te moeten bestempelen. Gelukkig hebben deze bezwaren niet tot afstemming der wet geleid. Maar zij geven als 't ware een voorsmaak van de vele distels en doornen, welke ieder minister, die verder zal willen gaan, op zijn weg zal ontmoeten.

Neemt men dit alles in aanmerking, dan kan men het billijken (al vereenigt men zich ook niet met de door de regeering gegeven argumenten), dat de geneeskundige staatsregeling van 1865 slechts een flauw schaduwbeeld vertoonde van hetgeen men van eene wet tot regeling der gezondheidspolitie kon verwachten. Met recht mag men daarenboven vragen, of het wel uitvoerbaar zou zijn, in *ééne* wet het geheele samenstel van bepalingen op de openbare gezondheidsregeling te omvatten. Toch schijnt dit door hen, die met aandrang telkens en te recht, op de noodzakelijkheid van wettelijke regeling wijzen, verlangd te worden. Bedrieg ik mij althans niet, dan hebben zij geene duidelijke omschrijving gegeven van hetgeen, naar hunne meening, dergelijke wet zou moeten inhouden. Wanneer men zich echter behoorlijk rekenschap geeft van het bijna onafzienbaar gebied, waarover de gezondheidspolitie op het tegenwoordig standpunt der wetenschap, haar werkkring zal moeten uitstrekken, dan is het duidelijk, dat het praktisch onmogelijk zou zijn, bij *ééne* wet in dat alles te voorzien[1]. Voorzoover ik kan nagaan, is dit dan ook in geen enkel land beproefd. Eene

1 Men leze o.a. het Handboek van Dr. Ali Cohen, om zich daarvan te overtuigen. Wat er alzoo tot het gebied der gezondheidspolitie behoort, kan ook reeds uit de enkele opgave der voornaamste Engelsche wetten op dit punt blijken, die ik hier met bijvoeging der jaartallen laat volgen. 1845, *Nuisances removal Act*; 1847, *Bath and Washhouses Act*; 1848, *Public Health Act*; 1851, *Laboring classes lodginghouses and dwelling Act*; 1852, *Burial Act*; 1853, *Commonlodging houses Act; 'Smoke nuisance abatement Act*.' 1855, *Nuisances removal Act; Diseases prevention Act*; 1858, *Local Government Act; Public Health Act*; 1860, *Act for preventing the adulteration of articles of food and drink, Mines regulation and Inspection Act*; 1865, *Servage Utilization Act*; 1866, *Sanitary Act*; 1868, *Sanitary Act*; 1867 en 1871, *Vaccination Acts* (zooals uit de herhaling van sommige titels blijkt, bevatten enkele dezer wetten verbeteringen en wijzigingen van vroegere).

wet, die zoo vele verschillende belangen te gelijk wilde regelen en zoo diep in vele levensbetrekkingen moet ingrijpen, zou ongetwijfeld bij het tegenwoordig stelsel van beraadslaging in groote wetgevende vergaderingen, schipbreuk lijden. De een zou tegen *dit*, de ander weder tegen *dat* onderdeel zijne bezwaren ontwikkelen, en ten slotte zouden zich al die minderheden in eene voor de wet doodelijke meerderheid vereenigen. *Ééne* wet op dit onderwerp zou dan ook uit den aard der zaak niet meer kunnen bevatten dan eene schets, eene soort van grensscheiding tusschen hetgeen aan den werkkring van den staat en aan dien der gemeenten behoorde te worden overgelaten, gelijk men dat in de bovenvermelde Oostenrijksche wet van 1870 heeft beproefd. Zij zou als 't ware moeten zijn de grondwet der gezondheidspolitie, die voor de verdere uitvoering der beginselen naar nader te maken wetten zou verwijzen. Zulk eene wet zou echter, althans in Nederland, even weinig kans van slagen hebben, daar zij, hoe kort ook, toch de hoofdpunten moet aanwijzen, die tot het gebied der staatszorg zullen behooren[1], en daar nu juist over die hoofdpunten groot verschil van opvatting bestaat, zouden dezelfde bezwaren als tegen eene meer uitvoerige regeling ook aan deze beknopte redactie in den weg staan. Daarenboven zou zij altijd door nadere partieele regeling moeten worden gevolgd. Zulk eene partieele regeling schijnt dan ook de eenige weg te zijn, die met vrucht kan worden ingeslagen. Zij biedt tevens het voordeel aan dat men inmiddels van de opgedane ervaring kan gebruik maken. Aan de regeering van 1865 kon dus niet met recht het verwijt gedaan worden, dat zij in de wet op het geneeskundig staatstoezicht een geheel samenstel van bepalingen ter bevordering der volksgezondheid had moeten opnemen, want in dat geval ware de wet stellig niet tot stand gekomen, en zou men niets, in plaats van gelijk nu het geval is, althans iets verkregen hebben. Maar wel zou men mogen vragen, of de regeering na de aanneming der geneeskundige staatsregeling niet had behooren voort te gaan met de regeling van

1 Zoo bepaalt de genoemde Oostenrijksche wet, die overigens niet door volledigheid in de opnoeming der te regelen onderwerpen uitmunt, dat aan het staatsgezag o.a. zal moeten worden worden overgelaten: de handhaving der wetten tot wering van besmettelijke ziekten en de leiding van 't geen ter bevordering der vaccinatie noodig is. (*Leitung des Impfwesens.*)

enkele onderdeelen, die daarvoor reeds voldoende rijp waren, o.a. voorziening tegen besmettelijke ziekten. Hoe dit echter zij: de wet van 1865 was ongetwijfeld een teeken van vooruitgang. Zij erkende de volksgezondheid als een voorwerp van staatszorg en organiseerde een personeel deskundige om namens de regeering een voortdurend toezicht uit te oefenen, de oorzaken, die de volksgezondheid bedreigen aan te wijzen en middelen ter verbetering voor te slaan. Als voorbereiding voor verdere maatregelen kan derhalve deze wet uitnemend werken en is zij ook inderdaad niet zonder gunstigen invloed gebleven. Aan hare werking mag het worden toegeschreven, dat de aandacht meer dan vroeger op den verwaarloosden staat der gezondheidspolitie is gevestigd en dat er werkelijk meer licht is verspreid[1]. Deze wet kan en zal, naar men mag vertrouwen, een centrum worden, waarom zich verdere hervormingen zullen groepeeren. Mits men die maar niet te lang uitstelle en niet vergete, dat '*le mieux est l'ennemi du bien*!'

Een aanvang met de partieele regeling der gezondheidspolitie is hier te lande sedert 1865 reeds gemaakt door de invoering der begrafeniswet van 1869. Sedert is weder eene periode van stilstand gevolgd. Men mag echter met grond onderstellen dat een ander onderdeel der openbare gezondheidsregeling weldra bij de volksvertegenwoordiging in behandeling zal komen. Ik bedoel eene wettelijke regeling tot voorziening tegen besmettelijke ziekten. Zoo ooit, dan heeft hier, gelijk ik reeds opmerkte, de ervaring geleerd, dat men niet alles aan de willekeur der plaatselijke besturen kan overlaten. De optimistische beschouwing der regeering van 1865 is door de werkelijkheid beschaamd geworden. Het tijdstip schijnt aangebroken voor de aanwending dier *douce violence* waarvan de heer Thorbecke ge-

1 Ik wijs o.a. op het belangrijk 'overzicht van den toestand der slaapsteden in Nederland' en op het 'rapport van de commissie van inspecteurs, tot voorbereiding van eene wet tot beteugeling van epidemische ziekten,' beide te vinden in het verslag van het Geneeskundig Staatstoezicht over 1868. blz. 388 en 430 vlg. In 't algemeen bevatten deze verslagen rijke bouwstoffen. Dat de regeering op voorlichting prijs stelde, blijkt ook uit de benoeming eener commissie tot onderzoek van drinkwater, in verband met de verspreiding van cholera en tot aanwijzing der middelen ter voorziening van zuiver drinkwater (1866), welke commissie daarop het resultaat van haar nauwkeurig onderzoek, op 5 October 1868, in een uitvoerig rapport heeft meêgedeeld en gepubliceerd.

waagde. De hevige cholera- en pokkenepidemiën der laatste jaren hebben het onvoldoende en gevaarlijke van den tegenwoordigen toestand in een helder licht gesteld. De deskundigen zijn dan ook op dit punt eenstemmig. Hooren wij o.a. de geneeskundige inspecteurs als zij in hun bovengemeld rapport zich beklagen dat de raadgevingen van het geneeskundig staatstoezicht in zeer vele gevallen niet, in de overige meest altijd slechts gedeeltelijk en gebrekkig worden opgevolgd. ‘De oorzaken, die tot dat niet of slechts gebrekkig opvolgen leiden, zijn, - zoo luidt het verder in het rapport, - meer dan eene. Wij noemen daaronder in de eerste plaats, onkunde bij de besturen en daarvan afhankelijke minder juiste waardeering van de ontvangen opmerkingen en raadgevingen; - voorts onwil en onverschilligheid, die soms in die onkunde, soms echter in een bepaald *parti pris* hun grond hebben; - in de laatste, doch niet in de minste plaats: vrees voor tegenstand en voor onaangenaamheden bij het nemen van eenigszins doortastende maatregelen, zonder daartoe door eene wet te worden genoodzaakt. De overtuiging heeft zich daarom bij ons gevestigd, dat zonder eene wet onze pogingen en die van het geneeskundig staatstoezicht in het algemeen, tot het weren en beteugelen van contagieuse epidemiën ingesteld - wij zullen niet zeggen: geheel vruchteloos zullen blijven; dit ware overdrijving, maar - niet die vruchten zullen dragen, die men daarvan met recht mag verwachten.’

En geheel in denzelfden geest was het oordeel der commissie belast met het onderzoek van het drinkwater[1]. ‘De commissie,’ zoo luidt de slotsom harer overwegingen, ‘is eenparig tot het besluit gekomen, dat het wenschelijk is, de zuiverheid van het drinkwater in Nederland aan een wettelijk toezicht te onderwerpen..... De zekerheid van doorloopend toezicht en de wetenschap, dat bij tekortkoming de klem van het staatsgezag zich zal doen gevoelen, verplichten tot het breken met de gewoonte van uitstellen, bij vele gemeentebesturen tot eene ware hebbelijkheid geworden. Zij geeft tevens aan de welgezinde gemeentebesturen de noodige kracht om het goede door te zetten, ook tegen den wil van kortzichtigen, of van hen, bij wie voor dadelijk geldelijk belang elk ander belang achterstaat’[2].

1 Zie haar rapport, blz. 95 en 96.

2 Terecht merkte de commissie tevens op, dat, waar de krachten der gemeente te kort zouden schieten, ondersteuning uit de provinciale fondsen en uit de staatskas in aanmerking zoude komen.

Eveneens drong de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunde in 1870 op eene spoedige wettelijke regeling aan. Dat op deze van zoo bevoegde zijden uitgegane stemmen eindelijk door de regeering ernstig acht is geslagen, blijkt uit het ontwerp van wet tot voorziening tegen besmettelijke ziekten, met de daarbij behoorende memorie van toelichting bij Koninklijke boodschap van 21 Augustus 1871 aan de Tweede Kamer aangeboden. Opmerkelijk mag het heeten, dat dezelfde staatsman, die de geneeskundige staatsregeling van 1865 in het leven riep en bij die gelegenheid zijn vertrouwen in de gemeentebesturen te kennen gaf, thans het initiatief nam tot eene wet, waarbij de macht dier besturen werd beperkt. Niet zonder aarzeling evenwel schijnt de heer Thorbecke daartoe te zijn overgegaan. Nog bij de behandeling der begrooting gaf hij zijne vrees te kennen, dat men van centralisatie licht te veel zou verwachten en dat plaatselijke overheid en burgerij niet meer uit eigen beweging zouden handelen, wanneer de staat voor hen optrad. Maar dat ook zijn oog niet gesloten was voor het aan den bestaanden toestand verbonden gevaar, bleek uit de memorie van toelichting, waarin op de hem eigen korte en kernachtige wijze de noodzakelijkheid der wet werd gemotiveerd en waarbij gewezen werd, vooreerst op het belang dat andere gemeenten en het gansche land bij de maatregelen hebben, die in eene gemeente, waar eene besmettelijke ziekte zich vertoont, genomen worden; ten andere op de noodzakelijkheid dat het gevaar dadelijk in den beginne met krachtige maatregelen te keer werd gegaan. En wanneer in het antwoord der regeering op het voorloopig verslag melding wordt gemaakt van de aanmerkingen van sommige kamerleden, dat het ontwerp in de persoonlijke vrijheid der ingezetenen ingrijpt en in menig opzicht indruischt tegen heerschende volksmeeningen in vele deelen van het land, dan teekent de minister daarbij met licht te vergeven ironie aan: ‘Wanneer de heerschende volksmeeningen geheel in overeenstemming waren met de bepalingen dezer wet, dan ware zij onnoodig’.... ‘Zeker deze wet grijpt in de persoonlijke vrijheid, waarvan blijkens de ervaring in de epidemiën der laatste jaren, velen een zoo ruim gebruik maken dat zij roekeloos besmetting op anderen over-

brengen; zij grijpt in de vrijheid der gemeentebesturen om ziekten te laten voortwoeden, zonder de hand tot stuiting uit te strekken.' En zeer menschkundig voegt hij er bij: 'Denkelijk zou, indien de nood drong, deze wet niet streng genoeg schijnen. Nu men voor het oogenblik geen gevaar ziet, vindt men honderd bedenkingen en tracht men aan alle kanten af te dingen'[1].

Over het geheel schijnt dit wetsontwerp door de meerderheid der in de afdeelingen aanwezige kamerleden niet ongunstig te zijn ontvangen. Op vele détails werden overigens deels gegronde, deels minder gegronde aanmerkingen gemaakt, die ten gevolge hadden, dat de regeering, aan de wenken der Kamer gehoor gevende, eenige wijzigingen aanbracht en het aldus gewijzigde wetsontwerp op 2 Februari 1872 andermaal aan de Kamer inzond[2]. Het is echter, wat bij een maatregel vanzoo dringend belang dubbel te betreuren is, niet in discussie gekomen. De ministerieele crisis en het daarop gevolgde overlijden van den heer Thorbecke drongen het op den achtergrond. Intrekking van het wetsontwerp door de tegenwoordige regeering heeft echter niet plaats gehad; het is andermaal aan de orde gesteld en de dag der openbare beraadslaging zal, naar men mag vertrouwen, zich, niet lang laten wachten. Moge deze meening slechts niet blijken te optimistisch te zijn - en bedenke men, dat vooral op dit onderwerp de woorden toepasselijk zijn, eens door den heer Thorbecke bij de discussie over

1 Wat de kosten betreft aan de uitvoering der wet verbonden, merkte de minister nog zeer terecht op: 'De staat heeft meer belang bij de gezondheid der ingezetenen, dan bij die van het vee. En men heeft niet geschroomd ten bate van den gezondheidstoestand van den veestapel in de persoonlijke vrijheid te grijpen en aanzienlijke uitgaven te doen.'

2 Volgens art 2 van het gewijzigd ontwerp zijn de besmettelijke ziekten, waarop deze wet van toepassing is: *a*. Aziatische cholera, *b*. Typhus en febris tyhoidea, *c*. pokken (variolae en varioloïdes), *d*. roodvonk, *e*. diphteritis, *f*, mazelen.
Bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur kan echter de wet geheel of gedeeltelijk ook op andere besmettelijke ziekten van toepassing verklaard worden.
Over de vraag of al deze ziekten terecht besmettelijk zijn verklaard, mag ik mij geen oordeel aanmatigen, evenmin over het onderscheid tusschen contagium en miasma. Zeker is het dat tegen allen voorziening noodig is. Eenige leden maakten dan ook terecht bij het sectie-onderzoek de praktische opmerking, dat de wet geenszins zegt wat besmettelijke ziekten *zijn*, maar wat zij daaronder verstaat.

de geneeskundige wetten aangehaald: ‘De toestand is zoo gebrekkig dat het schier eene misdaad is jegens onze maatschappij nog één jaar te wachten.’

Ernstigen tegenstand schijnt men tegen dit wetsontwerp des te minder te kunnen verwachten, omdat het inderdaad in zijn eischen zeer bescheiden is. Zijn algemeen karakter is in de memorie van antwoord dan ook zeer juist op deze wijze gesteld: ‘Deze wet wil geene veelomvattende regeling wezen, zij voorziet enkel in zekere bepaalde omstandigheden en is tegen zekere bepaalde gevaren gericht.’ Blijkbaar heeft men slechts datgene willen regelen, waarvan de noodzakelijkheid gedurende de laatste epidemiën voor ieder als 't ware tastbaar moest zijn. Men heeft zich beperkt tot afwering en de voornaamste bepalingen dezer wet zullen eerst dan in uitvoering komen, wanneer eene besmettelijke ziekte zich reeds heeft vertoond of in aantocht is[1]. Op het standpunt der hoogere gezondheidspolitie heeft men zich in 't algemeen bij de redactie dezer wet niet geplaatst. Als voorbeeld wijs ik o a. op art. 6. Het geeft aan den burgemeester de bevoegdheid ten koste van de gemeente verzamelingen van mest en ander vuil, waar zich die ook bevinden, te doen opruimen of onschadelijk te maken, goten en slooten te doen reinigen en andere voorzieningen tot bevordering der openbare reinheid te treffen[2]. Die bevoegdheid wordt echter slechts uitgeoefend *bij het verschijnen of dreigen* van besmettelijke ziekten. Men kan hier met recht vragen of het niet beter ware, wettelijke voorzieningen tot bevordering der openbare reinheid te treffen, ook in tijden waarin het gevaar zich niet zoo van nabij openbaarde. Vele epidemiën zouden zich waarschijnlijk niet of slechts zelden, en althans op minder gevaarlijke wijze vertoonen, indien men *bij tijds* zijne maatregelen genomen had en gereed was vóór dat de epidemie ons overviel. Een voortdurend bij de wet voorgeschreven toezicht op riolen en andere verzamelplaatsen van onreine stoffen, en in verband daarmede wettelijke voorziening ter bevordering van de algemeene verkrijgbaarstelling van zuiver drinkwater, zouden inderdaad meer afdoen dan het nemen van maatregelen tegen

1 1 Ik zeg: de voornaamste bepalingen, omdat enkele voorschriften ter bevordering der vaccinatie een ander karakter dragen, waarover straks nader.

2 Dit geschiedt echter volgens alinea 2 van het artikel niet dan nadat hij, wien het aangaat, in de gelegenheid zij gesteld, binnen een door den burgemeester te bepalen tijd, daarin op eigen kosten te voorzien.

den reeds aanwezigen vijand. Ook in dit opzicht ware eene *douce violence* tegen de gemeentebesturen geenszins misplaatst te achten. Het verdient dan ook opmerking dat de regeering hierbij het rapport[1] der geneeskundige inspecteurs, waarvan overigens bij de redactie van het wetsontwerp blijkbaar veel gebruik is gemaakt, niet heeft gevolgd. De commissie van inspecteurs had namelijk voorgesteld dat in elke gemeente om de vijf jaren eene algemeene schouwing zou worden gebouden, ten einde al datgene op te sporen, wat op den algemeenen gezondheidstoestand een schadelijken invloed zou kunnen uitoefenen en het ontstaan en de verspreiding eener epidemie zou kunnen bevorderen. Die schouwing zou zich uitstrekken over alle publieke wegen, wateren, werken, gebouwen, openbare riolen, goten, waterleidingen, mestvaalten en meer dergelijke in het rapport opgenoemde zaken. Tevens zou zij een onderzoek van het drinkwater inhouden. Zij zou binnen een bepaalden tijd worden verricht door eene commissie, welke door den gemeenteraad in overleg met den geneeskundigen ambtenaar zou benoemd worden en volgens eene handleiding door de regeering vast te stellen. Naar aanleiding van het door de commissie opgemaakte verslag zou de geneeskundige ambtenaar, voor zooveel noodig in overleg met de commissie, de noodige voorstellen aan het gemeentebestuur doen tot verbetering der aangewezen gebreken of tot het tot stand brengen van wat in 't belang der openbare gezondheid vereischt werd. Van die voorstellen zou tevens kennis worden gegeven aan Gedeputeerde Staten. Daarenboven zou op voorstel der schouwingscommissie de burgemeester kunnen gelasten, dat een bijzondere woning of een bijzonder terrein werd onderzocht (onder inachtneming van de daarbij tevens voorgeschreven vormen) en zou het gemeentebestuur, indien die woning of dat terrein bevonden mocht worden de volksgezondheid te bedreigen, de verbetering van den toestand kunnen bevelen of bij onwil van den eigenaar of bewoner, die verbetering ten zijnen koste of bij onvermogen voor rekening der gemeente kunnen doen bewerkstelligen. Terecht wees de commissie van inspecteurs er op dat een grondig, in alle bijzonderheden tredend onderzoek van al onze ge-

1 In het rapport worden 37 punten, vergezeld van toelichtende aanteekeningen, opgegeven, die, naar de meening der commissie, bij het maken eener wet in aanmerking zouden behooren te komen.

meenten eene dringende noodzakelijkheid was, en dat zoolang het aan hun goedvinden overgelaten blijft, de gemeentebesturen zoodanig onderzoek meest geheel niet, of ander slechts op een uiterst oppervlakkige en onvoldoende wijze zullen instellen, zoodat letter l. van art. 179 der gemeentewet dan in den regel, gelijk zij is, een doode letter zal blijven. Tevens bracht zij in herinnering, dat zulk een veelomvattend, tot korten tijd beperkt en binnen weinige jaren te herhalen onderzoek den geneeskundigen ambtenaar alléén niet mogelijk zou zijn. Deze voorstellen nu der commissie waren werkelijk niet te veel eischend, zeer uitvoerbaar, en zouden, werden zij algemeen toegepast, ongetwijfeld ter bevordering der volksgezondheid en in 't bijzonder ter wering van besmettelijke ziekten en van hare epidemische verspreiding een niet genoeg te waardeeren invloed kunnen uitoefenen. De aanmerking van sommige Kamerleden bij het sectie-onderzoek op het niet opnemen dier voorstellen in het ontwerp gemaakt, waren dan ook niet ongegrond. Deze maatregelen toch zouden in het kader der wet gepast hebben, zonder dat men daarom nog, gelijk diezelfde leden in overweging gaven, de geheele gezondheidspolitie tegelijker tijd behoefde te regelen. Intusschen kan men van de andere zijde niet zonder recht beweren dat zoodanige uitbreiding de vermeende bezwaren tegen de wet nog grootere proportiën zoude doen aannemen en het lot van het geheele ontwerp wellicht in de waagschaal zoude stellen. Uit dit oogpunt van wetgevingspolitiek bezien, kan het dus misschien beter geacht worden dat de wetgever zich voor 't oogenblik alleen tot het vaststellen dier voorschriften bepale, die de meeste kans hebben te worden aangenomen. Partieele regeling van 't geen verder noodig is, kan dan volgen. Inmiddels heeft men m.i. het volste recht reeds dit wetsontwerp eene groote verbetering te noemen. Het bevat een eenvormige voor alle gemeenten verbindende regeling van het hoog noodige en maakt dus een einde aan het treurige stelsel der onvolledige en door haar gemis aan onderlingen samenhang gevaarlijke verordeningen op dit punt. Het breidt de bevoegdheid uit van het hoofd der gemeente om tegen het naderend gevaar krachtige maatregelen te nemen. Het bevat doelmatige voorschriften omtrent openbaarmaking der ziekte, ontsmetting, vervoer en afzondering van lijders[1]. Het verbiedt bij epide-

1 Namelijk voor zoover zij in slaapsteden of logementen hun verblijf houden en hun toestand het gedoogt. Zie art. 2 en 3 van het gewijzigd ontwerp. Met recht zou men echter kunnen vragen of ook dan, wanneer de ziekte in andere woningen uitbreekt, afzondering naar omstandigheden niet behoorde gelast te worden.

mische verspreiding van cholera, pokken of roodvonk in eene gemeente de kermissen of jaarmarkten en geeft de regeering terecht de bevoegdheid om die kermissen of jaarmarkten in bepaalde gemeenten, in deelen van het rijk of in het geheele rijk te schorsen (art. 23 en 24 gew. ontw.) Het gelast, bij nadering der cholera, de instelling van commissiën, die het gemeentebestuur in zijne taak steunen (art. 25-32). En het geeft de noodige sanctie aan zijne voorschriften door strafbepalingen, die niet overdreven streng, tevens den rechter de bevoegdheid laten tot een minimum van boete af te dalen en alle omstandigheden der overtreding in aanmerking te nemen.

Aan hen, die met recht dit overzicht van de bepalingen van het aanhangige wetsontwerp zeer onvolledig zouden willen noemen, heb ik alleen te antwoorden dat mijne bedoeling bij het leveren dezer bijdrage geene andere was en zijn kon, dan de hoofdbeginselen der gezondheidspolitie ter sprake te brengen, en, zoo mogelijk, meer algemeen de aandacht op hare waarde te vestigen. In een onderzoek en kritiek van alle of van de voornaamste artikelen van het ontwerp zal ik mij dan ook ter dezer plaatse niet begeven. Wie weten wil, wat er voor en tegen kan gezegd worden, raadplege de memoriën van toelichting en van antwoord en het voorloopig verslag. Ik wensch echter ten slotte nog eenige oogenblikken stil te staan bij een enkel onderdeel van het ontwerp, namelijk het door de regeering aangenomen stelsel ter bevordering der koepokinënting, omdat het hier een zeer betwist punt geldt, dat tevens, naar mijne bescheiden meening, in de tusschen Regeering en Kamer gewisselde stukken wel eenige meerdere toelichting had verdiend.

De pokziekte onderscheidt zich van andere besmettelijke ziekten niet alleen door haar buitengemeen besmettelijk karakter, maar tevens ook daardoor, dat zij de eenige is, waartegen de wetenschap een specifiek voorbehoedmiddel kent, nl. de vaccinatie. Ik mag die bewering uiten, zonder mij daarom in 't minst een uitstap op het mij vreemde medisch gebied aan te matigen. Immers zoo iets vaststaat, dan is het dit, dat de

overgroote meerderheid van deskundigen met eene zeldzame eenstemmigheid van oordeel is, dat goed verrichte en algemeene vaccinatie (ter behoorlijker tijd door revaccinatie gevolgd) het epidemisch voorkomen van pokken bijna tot een onmogelijkheid zou maken en het sterftecijfer aan die ziekte zoo niet geheel zou opheffen, dan toch tot een zeer gering getal zou terugbrengen[1]. Het is daarom ongetwijfeld in het algemeen belang zeer wenschelijk dat deze zoo heilzame kunstbewerking algemeen ingang vinde. Zoolang, gelijk tot nu toe maar al te zeer het geval is, een groot deel der bevolking niet gevaccineerd en een ander deel niet gerevaccineerd wordt, zal men steeds aan pokken-epidemiën blootstaan, die ook nu nog (al is het sterftecijfer sedert de invoering der vaccinatie sterk verminderd) een zeer moorddadig karakter kunnen aannemen[2]. Het is daarom zonder twijfel een plicht van den staat tegen deze ziekte te waken. In de meeste landen zijn dan ook door de regeeringen maatregelen ter bevordering der vaccinatie genomen. Over de vraag echter, hoever de staat daarbij gaan mag, heerscht groot verschil van gevoelen. Eenigen meenen, dat de staat genoeg doet, wanneer hij ondersteuning verleent door zorg te dragen dat zooveel mogelijk de gelegenheid tot vaccinatie en revaccinatie, voor onvermogenden kosteloos, worde opengesteld en de burgers worden aangespoord nunne kinderen tijdig te laten vaccineeren. In dit stelsel is dus van geenerlei dwang sprake. Anderen zijn van oordeel dat de staat verder behoort te gaan en gepaste middelen moet aanwenden om tot de vaccinatie te noodzaken. Over den aard dier middelen is men het echter weder niet eens. Eenigen zijn verdedigers van den

1 Bij een in Engeland in 1855 gehouden enquète, waarbij een groot aantal, deels in Engeland, deels elders gevestigde geneeskundigen werd geraadpleegd, werd het beveiligend vermogen der vaccinatie, even als de wenschelijkheid harer algemeene toepassing, door 540 van de 542 deskundigen erkend.
Ik verwijs ten dezen aanzien o.a. naar het Handboek van Dr. Ali Cohen, II, blz. 262-319, en naar het werkje: Pokziekte en inenting, eene populaire beschouwing, vrij bewerkt naar Dr A. Kusmaul, door Dr. I.J. Kerbert, Arnhem, 1871. Men zie ook het rapport naar aanleiding der Engelsche enquète van 1871, op het titelblad dezes aangehaald.

2 Volgens mij van bevoegde zijde verstrekte inlichtingen, zijn in 1861 in Nederland ± 16,000 personen aan pokken overleden.
Het aantal overledenen aan cholera gedurende de epidemie van 1866, bedroeg circa 20,000.

En dan zegge men nog dat tegenover zulke volksrampen de stant zich tot de rol van lijdelijk toeschouwer moet bepalen!

zoogenoemden indirecten dwang, welken zij daarin zoeken dat aan de gevaccineerden als 't ware een premie wordt toegekend boven de niet-gevaccineerden, b.v. door kinderen die geen bewijs van voldoende vaccinatie kunnen overleggen, niet op de scholen en andere inrichtingen van dien aard toe te laten, onderstand of verpleging door stad of gemeente niet te verleenen dan na voorafgegane vaccinatie, de benoeming tot openbare betrekkingen aan dezelfde voorwaarde te verbinden enz. Van de andere zijde daarentegen wordt beweerd, dat de staat op directe wijze[1] tot de algemeene toepassing der vaccinatie moet dwingen en verzuim als een strafbaar feit moet beschouwen, waarbij dan weder de vraag ontstaat, of men allen de ouders en anderen aan wier leiding de kinderen zijn toevertrouwd, moet noodzaken die kinderen vroegtijdig te laten vaccineeren, dan wel of men vaccinatie (en revaccinatie) als eene algemeene verplichting voor allen moet beschouwen. Dit laatste is echter nog nergens ingevoerd. Overigens vinden wij de verschillende stelsels in de wetgeving van verschillende landen vertegenwoordigd. Zoo bepaalt in Frankrijk de staat zich alleen tot ondersteuning en aanmoediging. In de meeste Duitsche staten daarentegen heeft men het stelsel van indirecten dwang aangenomen[2], terwijl tevens voldoende zorg wordt gedragen voor

1 Eigenlijk zou men moeten zeggen: op *meer directe* of *minder indirecte* wijze. Want directe vaccinatiedwang doet onderstellen dat de nalatige zelfs door aantasting van zijn persoon aan de kunstbewerking kan onderworpen worden, zooals, bij wijze van uitzondering, reeds thans feitelijk bij het leger geschiedt. Dit is echter geheel iets anders dan de nalatigen door oplegging van boete of lichte gevangenisstraf tot vervulling van hun plicht te noodzaken, gelijk in die landen, waar de verplichte vaccinatie is ingevoerd, plaats heeft. Wel beschouwd is ook hierbij, evenals meestal, de staatsdwang *indirect* te noemen. Ik zal echter de gewone terminologie gemakshalve behouden.

2 Gewoonlijk wordt hierbij ook Pruissen aangehaald. Dit is echter niet geheel juist. Want het Regulativ van 4 Augustus 1835, waarbij maatregelen tegen besmettelijke ziekten werden bepaald, kent, benevens enkele indirecte dwangmiddelen, zelfs *Zwangsimpfungen* der bewoners van een huis, waar de pokken uitbreken (§ 55), terwijl in § 54 ouders of voogden met eene politiestraf bedreigd worden, wanneer de kinderen niet binnen het 1ste jaar zijn ingeënt en dan de natuurlijke pokken mochten krijgen. In hoeverre deze, trouwens onvolledige, maatregelen nog worden toegepast, en vooral hoe men bij de (in allen gevalle af te keuren) *Zwangsimpfungen* te werk gaat, is mij niet bekend.
Overigens hebben, voor zoover ik kan nagaan, de indirecte dwangmiddelen in de genoemde staten bijna uitsluitend betrekking op het niet toelaten van kinderen in de scholen en het niet verstrekken van verpleging en onderstand. Dat ook tot het bekleeden eener openbare betrekking een vaccinatiebewijs gevorderd zou worden, is mij niet gebleken.

gelegenheid tot inënting door bevoegde deskundigen. In Engeland[1], Beijeren, Luxemburg, Wurtemberg, Baden en Denemarken[2] gaat men het verst en heeft men de verplichte vaccinatie in den hierboven omschreven zin ingevoerd.

In Nederland[3] is tegeuwoordig de staatszorg met betrekking tot de vaccinatie tot een bijna onmerkbaar minimum teruggebracht. Het Koninklijk Besluit van 18 April 1818 (Stbl. N°. 20), houdende bepalingen ter bevordering van het meer algemeen gebruik der koepokinënting, hoe gebrekkig en onvolledig het ook mocht zijn, bewees althans door de opneming van enkele indirecte dwangmiddelen voor gealimenteerden en verpleegden en door eenige bepalingen over het openstellen van voldoende gelegenheid tot vaccinatie, dat de staat de verplichting gevoelde ook dit volksbelang te behartigen. Nadat het echter bij eenige opvolgende besluiten reeds gewijzigd was, werd het bij Besluit van 15 September 1869 (Stbl. N°. 152) ingetrokken. Sedert bepaalt de staatsbemoeing zich uitsluitend tot de zorg voor het opmaken eener statistiek der verrichte vaccinatiën (art. 7 der wet op 't geneesk. staatstoez.) en tot het verleenen van jaarlijksche subsidiën aan sommige vaccinatiebureaux, tot een gezamenlijk bedrag van ƒ 1750. Overigens laat de staat de

1 Engeland kent sedert 1853 den vaccinatiedwang (compulsory vaccination), die in 1863 ook in Schotland en Ierland is ingevoerd. De wetgeving is dikwijls herzien, 't laatst in 1867 en 1871. Verzuim van vaccinatie der kinderen binnen 3 maanden na de geboorte of nadat men ze onder toezicht heeft gekregen, wordt met eene boete tot het maximum van 20 sh. bestraft.

Men vergelijke over de verdere bepalingen der Eng. wetgeving het Handboek van Dr. Ali Cohen, 1. c. De wetten van 1857 en 1871, die thans dit onderwerp beheerschen, vindt men o.a. met de daarbij behoorende instructies, enz., geheel opgenomen in Bauke's Vaccination Acts, 1867-71. London, 1872.

2 Denemarken behoort onder die landen, waar de staat de meeste zorg aan de vaccinatie besteedt en het vroegtijdigst doeltreffende maatregelen heeft genomen, zoodat de vaccinatie bijna algemeen plaats vindt. Men kent daar tevens een groot aantal indirecte dwangmiddelen. Aan het Engelsch officieel report over de Vaccination Act, ontleen ik met betrekking tot Denemarken de volgende mededeeling: ‘None can be admitted into any educationary establishment (with the exception however of ragged schools) nor be bound apprentice to any trade or profession, nor be received as an inmate into any of the establishments for the poor, nor receive relief therefrom, nor be married or admitted to confirmation, unless he or she has been vaccinated, or has had the small-pox.

3 Zie voor nadere bijzonderheden het belangrijk overzicht in het Handboek van Dr. Ali Cohen, blz. 299 vlg.

geheele zaak aan de willekeur der gemeentebesturen over[1], die haar maar al te dikwijls verwaarloozen, 't geen, bij de vooral ten dezen aanzien bestaande vooroordeelen, geen verwondering kan baren.

Het wetsontwerp tot beteugeling van besmettelijke ziekten schijnt bestemd dien toestand te verbeteren. Behalve de ook op andere besmettelijke ziekten toepasselijke voorschriften ter voorkoming van uitbreiding der reeds uitgebroken pokziekte, behalve den last aan de gemeentebesturen om telkens voldoende gelegenheid tot kostelooze inënting en herinënting te geven (art. 19, gewijz. ontw.), bevat het ontwerp een enkel voorschrift, waarbij het stelsel van indirecten dwang is toegepast[2], en een ander, waarbij ten aanzien van de daarbij opgenoemde personen[3], zeer directe dwang wordt toegelaten. Van een algemeenen vaccinatieplicht, gelijk die in Engeland en andere landen bestaat, is derhalve geen sprake.

Verdient het standpunt der indirecte maatregelen, waarop de regeering zich geplaatst heeft, goedkeuring? Zeker schijnt het dat de staat, die zich alleen tot ondersteuning en aanmoe-

1 Er bestaan op dit punt ook enkele provinciale verordeningen, zooals voor Zeeland van 1828, voor Gelderland van 1826, en voor Friesland van 1846, laatstelijk herzien in 1871, waarbij o.a. de toelating van ongevaccineerde kinderen op de scholen verboden wordt. Dat echter de gemeentebesturen door verdere regeling niet in een provinciaal belang treden, is tegenwoordig algemeen erkend. Het hierboven, blz. 204 aangehaalde aarest van den H.R. had ook op die vraag betrekking. Het geldt hier inderdaad geen provinciaal of gemeentelijk, maar een algemeen belang, waarvan echter, zoolang het niet bij de wet is geregeld, de behartiging aan de gemeentebesturen is opgedragen, zooals ik reeds vroeger opmerkte.

2 Art. 17 gewijz. ontw.:
‘Onderwijzers, onderwijzeressen of leerlingen, die niet blijkens verklaring van een geneeskundige met goed gevolg of meer dan eens de inënting der koepokken hebben ondergaan, of aan de natuurlijke kinderpokken (variolae) hebben geleden, worden in scholen niet toegelaten. - De vorm, de plaats en de wijze van inlevering wordt bij plaatselijke verordening geregeld.’
Art. 37, § 2, bepaalt tegen overtreding eene boete van ƒ 5 tot ƒ 25, en gevangenis van een tot drie dagen, te zamen of afzonderlijk.

3 Art. 18, ib.
‘Bestuurders vau gestichten van weldadigheid, in art. 1 en 2 der wet van 28 Juni 1854 (Stbl. N°. 100) vermeld, van gevangenissen, van bedelaars- en krankzinnigengestichten zijn gehouden de personen, daarin opgenomen, binnen 14 dagen na hunne opneming de koepokinënting te doen ondergaan, al waren ze vroeger ingeënt.’
‘Gelijke verplichting rust op de kommandanten van legercorpsen of oorlogsschepen, ten opzichte van de onder hunne bevelen geplaatsten.’

diging bepaalt, of, gelijk bij ons het geval is, zoo goed als niets doet, niet aan zijne roeping beantwoordt. Indien de voorkoming van besmettelijke ziekten werkelijk een volksbelang is, waaraan de staatszorg niet mag onthouden worden, dan klinkt het zeker vreemd, dat de staat bij de zoo gevaarlijke pokziekte geene krachtige maatregelen zou mogen nemen om de algemeene toepassing van het door de wetenschap erkende voorbehoedmiddel tegen die ziekte te bevorderen. Het beginsel der individueele vrijheid heeft hiermede niets te maken. Want die vrijheid kan in een welgeordenden staat onmogelijk zoo worden opgevat, dat zij een vrijbrief tot verspreiding der pokziekte zou medebrengen[1]. Het is dus niet te ontkennen, dat dwingende maatregelen tegen het gevaar moeten genomen worden, en het kan dus alleen de vraag zijn, of die dwang op indirecte, dan wel op meer directe wijze behoort te worden uitgeoefend. M.i. is de beantwoording dier vraag niet moeielijk, en zou dit meer algemeen erkend worden, indien men zich slechts niet te zeer door de valsche voorstelling liet leiden, dat de indirecte maatregelen ter bevordering der vaccinatie geheel iets anders zijn en veel minder hatelijk en belemmerend dan de algemeene vaccinatieplicht, zooals die in Engeland wordt toegepast.

Want het geldt hier inderdaad slechts een verschil van toepassing van hetzelfde beginsel, en de voorstanders van de indirecte bevordering gaan - zij mogen het willen bekennen of niet - van hetzelfde standpunt uit, als zij, die meer directe maatregelen wenschen. Beiden erkennen, dat ieder in 't algemeen belang verplicht is althans de aan zijne zorg toevertrouwde kinderen te laten vaccineeren. De een nu wil door de oplegging eener boete of lichte gevangenstraf hem, die in verzuim is, daartoe noodzaken; de ander wil hetzelfde, maar in

1 Men zegge niet, dat niemand door het verzuim van vaccinatie door anderen schade lijdt, omdat men 't in zijne macht heeft zich door het ondergaan dier operatie te beveiligen. Want eensdeels raakt dit argument niet het verzuim door ouders jegens hunne kinderen begaan (waarover straks nader), anderdeels gaat (zooals in het voorloopig verslag over het aanhangige wetsontwerp terecht wordt opgemerkt) omdat het voorbehoedmiddel, ook wanneer de vaccine goed is verricht, in sommige gevallen niet baat, de redeneering niet op, dat de aanraking met niet-gevaccineerden aan de gevaccineerden geen vrees behoeft in te boezemen. Men is daarenboven niet altijd zeker of de vaccinatie goed is verricht; gevaccineerden worden nog dikwijls door de ziekte aangetast en al is haar verloop dan ook minder gevaarlijk, zij is en blijft een kwaad waaraan niemand anderen mag blootstellen.

plaats van zich terstond tegen den overtreder te wenden, ontneemt hij hem, die zijne ongevaccineerde kinderen later naar school wil zenden en dus anderen in gevaar brengt, het recht om die kinderen onderwijs te laten genieten. Dit laatste nu zou een gruwelijk onrecht zijn, indien men niet als beginsel erkende, dat verzuim om zijne kinderen te laten vaccineeren, een vergrijp is tegen den staat.

Hetzelfde is, wellicht in nog sterker mate, op andere indirecte maatregelen van toepassing. Met welk recht zal b.v. de staat een ongevaccineerde onbevoegd verklaren tot het bekleeden eener openbare betrekking, indien die persoon niet a priori verplicht was zich aan de vaccinatie te onderwerpen?

Al de bezwaren derhalve (en dit punt wordt te veel over het hoofd gezien), die velen terecht of ten onrechte tegen de verplichte vaccinatie op Engelsche wijze, opwerpen, gelden eveneens tegen de indirecte dwangmiddelen. Zij, die zich beklagen als de staat hun eene boete oplegt, omdat zij hunne kinderen niet laten vaccineeren, en daarin een ongeoorloofde inbreuk op hunne vrijheid zien, zullen op volkomen denzelfden grond kunnen protesteeren tegen het weren hunner ongevaccineerde kinderen van de scholen, en, blijkens de ervaring, doen zij dat ook.

Indirecte maatregelen zullen zelfs in den regel meer verbittering opwekken dan de directe vaccinatieplicht, althans indien zij, gelijk dan toch wel noodig zal zijn, streng worden gehandhaafd. *Alle* in verzuim zijnde ouders, enz., wier kinderen den leeftijd van vijf of zes jaren bereikt hebben en die verlangen ze eenig onderricht te laten genieten, zullen in die kinderen getroffen worden. Hier is slechts sprake van een uitstel van executie. Maar een uitstel des te hatelijker, omdat de wet, door ongestraft tot dien tijd toe het verzuim toe te laten, van zelf bij onkundigen het denkbeeld opwekt, dat de burgers eigenlijk niet verplicht zijn hunne kinderen te laten vaccineeren.

De indirecte maatregelen hebben derhalve het nadeel, dat aan de meeste halve maatregelen eigen is, nl., dat hun in de praktijk een veel hatelijker karakter wordt toegeschreven dan aan directe verbodsbepalingen.

Maar er is meer. Die halfslachtige bepalingen kunnen wel het gevolg hebben dat zij de vaccinatie wat meer algemeen maken, maar zij zijn volstrekt onvoldoende om het doel, dat de staat moet beoogen, zelfs in de verte te verwezenlijken. Nim-

mer zal door hare toepassing de vaccinatie zooveel mogelijk ingang vinden. Zij is niets dan een zwak palliatief tegen eene kwaal, die doortastende maatregelen vereischt. Alle deskundigen toch zijn het, naar ik meen, daarover eens, dat de vaccinatie, zal zij tot eene belangrijke vermindering van het sterftecijfer leiden, op zeer jeugdigen leeftijd behoort te geschieden. Niet ten onrechte draagt deze ziekte den naam van *kinder*-ziekte. De staat, die de ouders wil noodzaken hunne kinderen tegen de gevaren dier vreeselijke ziekte te beveiligen, behoort dus reeds vroegtijdig de noodige stappen te doen. Wanneer echter het dwangmiddel alleen in verbod van schoolbezoek bestaat, dan zullen vooreerst al die kinderen, welke, wegens het ontbreken van wettelijke bepalingen op de leerplichtigheid, nimmer de scholen bezoeken, ongevaccineerd blijven, en ten tweede wordt daardoor in allen gevalle aan de ouders vrijheid gelaten de vaccinatie tot eenige jaren na de geboorte uit te stellen. Een zeer groot aantal kinde en blijft dus in de eerste levensjaren en dus in het gevaarlijkste tijdperk, aan de gevaren der pokziekte blootgesteld, zoodat ieder huisgezin, waar men onwillig of zorgeloos verkiest te zijn, een brandpunt van besmetting kan worden[1].

Men neme verder in aanmerking dat de staat op die wijze aan de zorg voor de openbare gezondheid een ander niet minder gewichtig volksbelang, het onderwijs, opoffert, terwijl het tevens (en dit verhoogt nog het hatelijk karakter van dezen maatregel) niet anders dan onbillijk kan geacht worden, dat een kind van het zoo noodige onderricht worde verstoken, omdat zijne ouders een plicht hebben verzuimd, tot welks vervulling de staat hen niet durfde noodzaken. Wanneer ik dit alles overweeg, dan komt het mij raadselachtig voor, waarom toch de staat op zoogenaamde indirecte, d.i. hatelijke en ondoeltreffende wijze zou moeten te werk gaan, en waarom hij niet bevoegd zou zijn den meer rechtstreekschen weg te betreden en openlijk het verzuim van vaccinatie als eene ongeoorloofde en strafbare zaak te brandmerken: den eenigen weg, waarlangs het beoogde doel te bereiken is.

Ik kan mij voorstellen, dat, als eens de vaccinatieplicht erkend is en straf tegen de overtreders is bedreigd, men daarne-

1 Het behoeft geen betoog, dat dit zelfde bezwaar in nog sterker mate tegen de aanwending van andere indirecte middelen pleit.

vens ook nog indirecte middelen aanwendt. Dan toch is de aanwending daarvan veel minder hatelijk en onbillijk en zal ook uit den aard der zaak minder dikwijls voorkomen. Maar ik kan niet vatten waarom *alleen* die indirecte weg aan den staat veroorloofd zou zijn[1].

De bezwaren, die men veelal tegen de verplichte vaccinatie hoort aanvoeren (en die, ik herinner daaraan nogmaals, evenzeer de indirecte dwangmiddelen treffen) kunnen dan ook, dunkt mij, den toets van een kalm onderzoek niet doorstaan. De staat, zoo hoort men beweren, heeft het recht niet iemand tot het ondergaan eener kunstbewerking te noodzaken, Maar is die bewering wel iets anders dan een machtspreuk? Men moet zich in het maatschappelijk leven wel vrij wat meer opofferingen voor den staat getroosten, dan de lichte en doorgaans weinig merkbare operatie, waarvan hier sprake is. Daarenboven vergete men niet, dat de algemeene vaccinatieplicht niet de aanwending van geweld onderstelt. De wet doet niets anders dan eene in 't algemeen belang volstrekt noodige daad verplicht te verklaren en haar verzuim als eene strafbare overtreding te beschouwen. Zij doet dus ten aanzien van de vaccinatie juist hetzelfde, wat zij in honderd andere gevallen, dikwijls op minder aangename wijze, doet. In abstracto beschouwd, zou de staat ook geen recht hebben iemand te noodzaken zijn huis te herstellen. Maar als door den bouwvalligen toestand van een huis de buren met schade of gevaar bedreigd worden, is de staat volkomen bevoegd het verzuim van herstelling met straf te bedreigen, en niemand heeft, naar ik meen, die bevoegdheid nog betwist.

Het verdient overigens opmerking, dat dit argument alleen betrekking heeft op de onderstelling, dat de staat door strafbedreiging ook alle volwassenen zou willen noodzaken zich te laten vaccineeren (iets waartegen op zich zelf overigens m.i. niets valt in te brengen), maar dat het al zijne waarde verliest wanneer (en daarvan moet eene wet als de bedoelde, in

1 Te minder nog wanneer ik bedenk, dat, gelijk ook in het Nederlandsch ontwerp geschiedt, de staat zich wel bevoegd acht om enkele niet onbeteekenende categoriën van personen, b.v. het geheele leger op *geheel* directe wijze, zelfs met geweld te laten vaccineeren. Of staan militairen, gealimenteerden, gevangenen en krankzinnigen (N.B. niet *ik* heb aan deze samenvoeging schuld) misschien buiten het algemeene recht, en komt het er bij hen minder op aan of de staat buiten zijn boekje gaat?

de eerste plaats uitgaan) de ouders enz. verplicht worden hunne kinderen binnen een bepaalden tijd aan de vaccinatie te onderwerpen. De staatszorg voor de minderjarigen valt hier samen met de zorg voor de volksgezondheid. En zoolang men niet toegeeft, dat ouders of voogden onbeperkt over leven en dood van de aan hunne zorg toevertrouwde kinderen mogen beschikken, zoolang zal men aan den staat ook moeielijk het recht kunnen betwisten om te voorkomen dat zij, die hunne plichten zoo slecht inzien, hulpelooze wezens aan de gevaren eener boosaardige en in hare gevolgen meestal noodlottige ziekte blootstellen en daardoor tevens de volksgezondheid op zeer bedenkelijke wijze bedreigen[1].

Maar het geldt hier, zoo zegt men verder, eene kunstbewerking die niet geheel van gevaren ontbloot is, zooals nog altijd door deskundigen wordt beweerd, en de staat mag zich in dat wetenschappelijk geschilpunt geen partij stellen. Ook dit argument, dat overigens van beter gehalte is dan het vorige, kan bij nadere overweging weinig afdoen. Want de buiten verhouding groote meerderheid der deskundigen deelt dat gevoelen *niet*. Bijna algemeen is men van oordeel dat de vaccinatie slechts in enkele gevallen, onder ongunstige omstandigheden, nadeelige gevolgen kan veroorzaken; gevallen, die echter zoo buitengewoon zeldzaam zijn dat zij in verhouding tot het geheel bijna niets te beteekenen hebben[2]. En gesteld al dat onder duizenden verrichte vaccinaties ééne enkele minder gunstig afliep, zou dat eene reden moeten zijn om den geheelen staat bij voortduring aan de pokkenepidemie bloot te stellen? En

1 Op dit standpunt plaatst zich ook Robert von Mohl, als hij in deel II van zijne Polizei-Wissenschaft, S. 243 zegt: ‘Da Blattern-Epidemieen solange nicht aufhören werden, als sich noch Ungeimpfte im Volke befinden, jede Epidemie aber theils dem Gemeinwesen bedeutende Kosten macht, theils auch Kinder ergreift, von deren Willen oder Weigerung die Impfung noch nicht abhing, so erscheidt ein Zwang allerdings völlig gerechtfertigt.’

2 Ook hier matig *ik* mij natuurlijk geen oordeel aan, maar deel slechts feiten mede. Zie o.a. de werken op blz. 220, noot 1 aangehaald. Ook de laatste (1871) gehouden zeer uitvoerige en nauwkeurige Engelsche enquête heeft andermaal deze meening bevestigd. De commissie zegt o.a. in haar rapport aan het parïement: ‘After careful consideration of this evidence and medical and other evidence given in reply, your Committee agreed with the general opinion:.....

That if the operation be performed with due regard t^{o} the health of the person vaccinated and with proper precautions in obtaining and using the vaccine lymph, there need be no apprehension that vaccination will injure health or communicate any disease.’

waarom zou de staat nu deze resultaten der wetenschap niet als juist mogen erkennen en daarop voortbouwen? De staat, die in zake van wetenschap geen partij zou mogen kiezen, zou bijna altijd tot volkomen werkeloosheid gedoemd zijn. Moest men wachten eenigen maatregel te nemen, totdat *alle* deskundigen het eens waren, voorzeker, het zou er zonderling met de maatschappij uitzien. Maar zooveel is zeker, dat als er over het nut van alles wat de staat gelast, zoo groote eenstemmigheid onder de deskundigen heerschte, als met betrekking tot deze zaak, een tot nog toe onbereikbaar ideaal zou verwezenlijkt zijn.

Men neme hierbij ook in aanmerking, dat juist wanneer de staat zich de behartiging der vaccinatie krachtig aantrekt, hij ook verplicht is zorg te dragen, dat die kunstbewerking, desverkiezende kosteloos, op behoorlijke wijze door bevoegde deskundigen wordt verricht[1], hetgeen een grooten waarborg oplevert. Vele toch van de zoogenaamde nadeelige gevolgen der vaccinatie zijn hoogst waarschijnlijk alleen op rekening te stellen van de zorgelooze wijze, waarop die door sommigen is verricht.

Men wijst er ook op, dat bij verscheiden personen gemoedsbezwaren van (zoogenaamd) godsdienstigen aard bestaan en dat de staat deze moet eerbiedigen.

Dat nu die gemoedsbezwaren, ook al berusten zij werkelijk op overtuiging, hun oorsprong grootendeels in onkunde en vooroordeel hebben, zal ik hier wel niet behoeven aan te toonen. Maar hoe dit zij, zeker mag het een ongehoorde eisch genoemd worden, dat de staat zich aan de behartiging van een gewichtig volksbelang zou moeten onttrekken, indien deze of gene (want het betreft hier nog niet eens de belijdenis van een

1 Vooral in Engeland wordt hieraan veel zorg besteed. De openbare vaccinatie mag alleen geschieden door genees- en heelkundigen, die daartoe bewijs van bevoegdheid bezitten, slechts verkrijgbaar na aan vaccinatiescholen (Educational vaccination stations) bewijzen van bekwaamheid gegeven te hebben. (Public vaccinators.) Eene uitvoerige instructie verplicht hen o.a. geene personen in te enten, die niet volkomen gezond zijn (tenzij onmiddellijk gevaar voor pokken eene afwijking van dien regel mocht vorderen). Ook mogen zij niet anders dan in hoogen nood inënten, wanneer het in te enten individu kort te voren aan besmetting van mazelen of roodvonk heeft blootgestaan, of wanneer zich in of nabij de plaats *erisypelas* (boosaardige roosziekte), vertoont. Zie n°. 1 der Instructions, Bauce, Vaccinations Acts, p. 84.

kerkgenootschap of secte[1], daartegen een zoogenaamd gemoedsbezwaar had aan te voeren. Vrijheid van godsdienstige belijdenis kan uit den aard der zaak nooit de bevoegdheid medebrengen tot handelingen, waardoor men anderen gevaar of nadeel berokkent, en de staat, die aan zoodanige onderstelling voet zoude geven, zou weldra zich op een zeer gevaarlijk hellend vlak bevinden. Want het zou niet bij één eisch blijven. Vooral bij dit onderwerp springt dit in het oog. Dezelfde gemoedsbezwaren toch, die tegen de vaccinatie bestaan, kunnen op volkomen dezelfde gronden tegen alle maatregelen van gezondheidspolitie worden aangevoerd. Het betreft hier geen strijd tegen de vaccinatie alleen. De werkelijke oorzaak ligt dieper. Zij wortelt in de bij velen nog niet uitgestorven meening, dat ziekten, en vooral epidemische ziekten, eene bezoeking der straffende Godheid en geene natuurlijke gevolgen van natuurlijke oorzaken zijn. Vandaar dat in tijden van epidemiën vooral de lagere volksklasse veel liever haar toevlucht zoekt in vasten- en bededagen dan in de toepassing van de haar zondig toeschijnende voorschriften der gezondheidsleer[2].

Men kan hen, die waarlijk met overtuiging deze meening zijn toegedaan, beklagen en het betreuren dat zij, die geroepen zijn hun voor te gaan, hun geen waardiger voorstelling van het Godsbestuur weten in te boezemen. Maar de staat, die aan zoodanige meeningen invloed op de wetgeving wilde toekennen, zou zich daardoor aan een zelfmoord schuldig maken.

Men vergete daarbij vooral niet, dat het nimmer te controleeren is of die gemoedsbezwaren inderdaad op overtuiging berusten, dan of zij slechts voorgewend zijn. De mogelijkheid, ja zelfs de waarschijnlijkheid bestaat dat zij bij velen niets anders zijn dan een dekmantel voor onwil of zorgeloosheid, terwijl wederom vele anderen onder sterk vermoeden liggen dat zij slechts napraten zonder zelven behoorlijk te hebben nagedacht, waartoe zij ook dikwijls buiten staat zijn. En zou dan de regeering, om aan zulke bezwaren te gemoet te komen, een algemeen belang ten offer mogen brengen?

Zouden er niet andere bezwaren zijn, die meer op eerbiedi-

1 Ook zelfs in dit geval zou de eisch moeten worden afgewezen, even als ook tegenwoordig geen vrijstelling van dienstplichtigheid wordt toegestaan.

2 Inderdaad bestaan hiervan reeds genoeg voorbeelden; de tegenstand, dien de maatregelen van voorzorg tegen besmettelijke ziekten in 't algemeen vinden, berust voor een groot deel op dezelfde vooroordeelen.

ging aanspraak mogen maken, namelijk de op redelijke overtuiging steunende vrees van het ontwikkelde deel der natie, dat zij zelven en hunne kinderen gevaar loopen wegens de gemoedsbezwaren van hun buurman door de pokken te worden aangetast?

Eindelijk - en hiermede is, naar ik geloof, de rij der bezwaren uitgeput - hoort men veelal tegen de verplichte vaccinatie aanvoeren dat zij toch niet uitvoerbaar zou zijn. Zekerlijk moet men zich niet voorstellen dat zoodanige wet reeds binnen korten tijd na hare invoering het bij haar beoogde doel *geheel* zal verwezenlijken. In dat opzicht zal zij in het lot van *alle* wetten deelen. Maar het lijdt m.i. geen twijfel of de wet zal op den duur tengevolge hebben, dat de vaccinatie zoo algemeen mogelijk wordt toegepast. Dat men vooral in den aanvang met bezwaren en moeielijkheden zal te kampen hebben - wie zal het ontkennen? Maar zij zijn geenszins onoverkomelijk. De ervaring van alle landen, waar de verplichte vaccinatie bestaat, leert dat zij wel degelijk uitvoerbaar is en doel treft[1], mits de wet slechts met beleid samengesteld en evenzoo worde toegepast. Vooral de strafbepalingen behooren dan ook niet te streng te zijn; zij behoeven, gelijk in Engeland, alleen in eene lichte geldboete te bestaan. Het doel moet niet zijn zwaar te straffen, maar veeleer telkens op ernstige wijze in herinnering te brengen, dat het de plicht van ieder staatsburger is zijne kinderen te laten vaccineeren. Het denkbeeld zou daarom m.i. overweging verdienen om, gelijk ook de Engelsche

1 Voor de kennis van de werking der Engelsche vaccinatiewetten bevat het reeds meermalen aangehaalde rapport van 1871 een schat van mededeelingen. Vooral in de groote steden was men over het resultaat der wet zeer tevreden. Niet minder ook in Schotland, waar (men vergete het niet) bezwaren van religieusen aard nog vruchtbaarder bodem vinden dan in Nederland. Ter wederlegging van de in 1871 ook bij ons te lande gehoorde bewering, dat de pokken in dat jaar te Londen buitengemeen groote verwoestingen zouden hebben aangericht, moge de officieele terechtwijzing van den bekenden Medical Officer of the Privy Council, John Simon, dienen, die met cijfers aantoonde, dat het sterftecijfer aan pokken in die stad slechts eene geringe fractie was van het aantal menschenlevens, die in andere landen voor deze ziekte waren bezweken. Merkwaardig vooral is zijne verklaring: ‘it is but a small fraction of what it is even now doing in Holland, where the population is no doubt in great part vaccinated, although vaccinated with undue delay,’ 16, p. 196.
In weêrwil van den tegenstand, dien de wet ook in Engeland nog altijd vindt, verklaarde zich de commissie dan ook unaniem voor handhaving van den vaccinatieplicht.

commissie heeft voorgesteld, wegens overtreding ten opzichte van het zelfde kind (bij voortgezet verzuim) niet meer dan tweemalen de boete op te leggen, of zelfs slechts éénmaal, wanneer reeds terstond het maximum wordt uitgesproken[1]. Op die wijze zal men tegen de groote massa, die uit achteloosheid hunne kinderen niet laten vaccineeren, een voldoend dwangmiddel in handen hebben, terwijl men aan hen, die bezwaren tegen de vaccinatie meenen te hebben (en wier aantal in verhouding tot het geheel gering is) door eene onafgebroken vervolging niet de gelegenheid zal geven als martelaars beschouwd te worden. In allen gevalle zal dan ten slotte de wet dit gevolg hebben, dat de vaccinatie meer algemeen wordt dan zij ooit is geweest, terwijl allengs ieder burger den vaccinatieplicht als eene van zelve sprekende zaak zal beschouwen en evenmin bezwaar zal maken tegen de vaccinatie zijner kinderen als tegen de verplichte aangifte hunner geboorte bij den ambtenaar van den Burgerlijken Stand.

Ik heb thans de redenen opgegeven waarom de algemeene verplichte vaccinatie mij toeschijnt de voorkeur te verdienen boven de indirecte onvoldoende maatregelen, die in het besproken Nederlandsche wetsontwerp worden voorgesteld. En ik vraag het met vertrouwen: waarom zou 't geen in Engeland, Denemarken, Beijeren en andere landen mogelijk en uitvoerbaar is, in Nederland onmogelijk en onuitvoerbaar zijn? Zou onze vrijheidsliefde er zich tegen verzetten? Het argument klinkt vreemd wanneer men bedenkt dat in Engeland, dat ons zoo dikwijls en terecht als het voorbeeld eener vrije natie wordt voorgehouden, het staatsgezag er niet voor is teruggedeinsd de willekeur der individuën, waar die het algemeen belang zou be-

1 Dit voorstel der Commissie werd door de regeering overgenomen; ook het Lagerhuis vereenigde zich met deze wijziging. Zij werd echter in het Hoogerhuis verworpen. Bij den daarop gevolgden terugkeer van het ontwerp in het Lagerhuis, verklaarde de minister Forster, dat hij, hoewel de meening van het Hoogerhuis niet deelende, echter in overweging gaf, wegens het vergevorderde zittingjaar, in dit opzicht toe te geven, daar de wijziging, hoe belangrijk ook, niet in direct verband stond met de verder aangebrachte verbeteringen der wetgeving op dit punt. Het Lagerhuis gaf aan dien wenk gehoor, en te recht; want de wijziging, hoewel in de wet niet opgenomen, kan echter bij de vervolging naar omstandigheden in praktijk worden gebracht, gelijk ook werkelijk schijnt te geschieden. Zie Bauke, o.c.p.x. Merkwaardig mag het heeten, dat het Engelsche Hoogerhuis, dat zeker niet met te radicale ideëen is besmet, zich zonder aarzelen voor de volkomen handhaving van de verplichte vaccinatie verklaarde.

nadeelen, krachtig te beteugelen en de voorliefde der locale regeeringen voor zelfstandig en vaak eigendunkelijk beheer niet te ontzien. Zoo wij iets van Engeland willen leeren, laat het dan althans dit zijn, dat de ware vrijheid de bevoegdheid niet medebrengt om door eigen verzuim dood en verderf in de maatschappij te verspreiden!

En zou die gevreesde wet werkelijk zooveel tegenstand bij ons ontmoeten? Ik geloof het niet. In den beginne, ja, zou zich van enkele zijden groot rumoer openbaren. Maar ook hier zou de fabel van den berg, die een muis baart, op nieuw worden geïllustreerd. De ondervinding leert, dat welk kabaal er ook in Nederland gemaakt worde, het volk op den duur te veel gezond verstand bezit om eene wet, die werkelijk het algemeen belang bevordert, niet te eerbiedigen.

Wil men echter geen dwang, het zij zoo! Maar men hebbe dan ook den moed zijner overtuiging. Men neme de geheele verantwoordelijkheid op zich en men trachte niet langs een omweg een beginsel toe te passen, waarvan men de meer rechtstreeksche toepassing afkeurt. En men schrappe ook terstond de bepaling, waarbij burgers, die de jaren des onderscheids reeds hebben bereikt, alleen omdat zij de wapenen dragen, aan eene, zelfs met dwang toegepaste operatie worden onderworpen, tegen wier verzuim men de overige burgers zelfs niet met een lichte boete durft bedreigen.

Gesteld echter, dat ook in Nederland de verplichte vaccinatie werd ingevoerd, zal dan de wet er zich toe moeten bepalen om, gelijk tot nog toe in andere landen geschiedt, alleen de ouders enz. tot het tijdig vaccineeren van de aan hunne zorg toevertrouwde kinderen te noodzaken? Ik meen dat daarmede reeds eene groote schrede op den goeden weg zou gedaan zijn, en dat gelijk de ervaring in Engeland leert, een resultaat zou verkregen worden, oneindig gunstiger dan door alle mogelijke indirecte maatregelen. Ook schijnen, als er van uitvoerbaarheid sprake is, de bezwaren van eene verplichte vaccinatie op jeugdigen leeftijd gering in vergelijking met een algemeenen vaccinatie- en revaccinatieplicht ook van volwassenen, terwijl als de vaccinatie der kinderen meer algemeen wordt en daardoor in hare waarde wordt erkend, de revaccinatie ook bij ouderen minder zal worden verwaarloosd. Het denkbeeld schijnt echter overweging te verdienen om althans de ouders, enz. op een door de deskundigen te bepalen leeftijd tot de revaccinatie hun-

ner kinderen te noodzaken. Ook zou er wellicht geen bezwaar in kunnen gevonden worden aan de regeering de bevoegdheid te geven, bij het naderen eener epidemie, te bepalen dat ieder (tenzij door billijke redenen verhinderd) binnen zekeren tijd het bewijs van voldoende revaccinatie moest overleggen. Wil men dit echter niet, dan zou, gelijk ik reeds vroeger opmerkte, de gelijktijdige aanwending van indirecte maatregelen, maar dan ook op zeer uitgebreide schaal, gelijk in Denemarken, in aanmerking kunnen komen. Is toch eenmaal de vaccinatieplicht bij de wet erkend, dan verliezen die maatregelen veel van hunne impopulariteit.

Wanneer ik op de invoering der verplichte vaccinatie ook in Nederland heb aangedrongen, dan ben ik mij echter ten volle bewust geweest van de waarschijnlijkheid, dat ik een, althans op dit oogenblik, verloren proces heb gepleit. De geheele gang der wetgeving op de gezondheidspolitie in Nederland opent voor een spoedige vervulling van 't geen ik, en naar ik meen terecht, als een eersten plicht van den staat beschouw, weinig blijmoedige vooruitzichten. Duizenden zullen nog waarschijnlijk de slachtoffers der moorddadige pokkenepidemie worden, voor dat men in ons land er met ernst aan zal denken het eenig doeltreffend middel onbeschroomd aan te wenden. Intusschen mag ik er met voldoening op wijzen, dat ik reeds thans in mijne meening niet alleen sta. Van zeer bevoegde zijde hebben zich reeds stemmen verheven, die onverholen den wensch uitspreken, dat zoo spoedig mogelijk de verplichte vaccinatie voor geheel Nederland bij de wet worde ingevoerd. Ik denk hierbij in de eerste plaats aan het belangrijk en uitstekend gemotiveerd adres door het Genootschap tot bevordering der koepokinenting te Rotterdam, in Mei 1871 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingezonden. En dat velen onder onze geneeskundigen van dezelfde meening zijn, blijkt uit de discussiën in de vergadering van de Nederl. Maatschappij tot bevordering der geneeskunde op 21 Juni 1871 naar aanleiding van een voorstel der afdeelingen 's Hertogenbosch, Breda en Zeeland gehouden[1]. Ook begroet ik, vooral uit dit oogpunt, de zich on-

1 Wel is waar werd dit voorstel, daartoe strekkende dat de Maatschappij zich tot de regeering zou wenden, met verzoek om eene wet voor verplichte vaccinatie tot stand te brengen, met de (trouwens geringe) meerderheid van 32 tegen 29 stemmen verworpen; maar blijkens de discussiën schijnt bij vele leden hunne afkeurende stem alleen daardoor gemotiveerd te zijn dat men toch vooruit kon berekenen bij de toenmalige regeering geen gehoor te zullen vinden, terwijl andere leden meenden, dat de maatschappij, door het doen vari een dergelijken stap, allicht het verwijt van het groote publiek op zich zonde laden van uit eigenbelang te handelen. Bepaalde argumenten tegen het beginsel heb ik dan ook niet in het resumé der discussiën kunnen ontdekken. Zie Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, 1871, 2de Afdeeling blz. 194-196.

Men zie ook het rapport van de commissie uit den geneeskundigen Raad van Friesland en Groningen (te vinden in de Verzameling van Stukken, betreffende het geneesk. staatstoezicht in Nederland, 1870, blz. 133), waarvan de conclusie (waarmede de Raad zich vereenigde) o a. luidt: ‘De behoeften en belangen van het land vorderen dringend dat de rijkswetgever in de zaak voorzie.’

langs geconstitueerd hebbende Nederlandsche Vereeniging tot bevordering der koepokinenting als een verblijdend verschijnsel. Onmiskenbaar zal die vereeniging een niet onbeteekenenden moreelen invloed op de verbreiding der vaccinatie kunnen uitoefenen. Dat is ééne harer goede zijden. Maar de tweede, in mijn oog belangrijker, zijde is deze, dat zij, misschien onbewust, den weg zal banen voor de erkenning dat de verplichte vaccinatie het eenige middel is om het sterftecijfer der pokkenepidemie tot een bescheiden maat terug te brengen. Want vereeninigingen, hoe nuttig ook, zijn daartoe niet bij machte. Wordt dit wellicht thans nog niet algemeen ingezien, de tijd zal, naar ik geloof, aanbreken, dat ook deze vereeniging, beseffende dat zij alleen het kwaad niet genoegzaam kan weren, zich gelukkig zal achten als zij haar (vooral *dan* niet overbodigen en zeer te waardeeren) invloed mocht kunnen aanwenden ter ondersteuning eener wet op de verplichte vaccinatie, en door opwekking van belangstelling en bestrijding van vooroordeelen, de taak van hen aan wie de uitvoering dier wet zal zijn toevertrouwd, gemakkelijk mocht kunnen maken. Mocht ik mij in deze meening vergissen, het zou mij ter wille van een verwaarloosd volksbelang leed doen. Want al mag ook deze geheele zaak eene quaestie van tijd genoemd worden, met haar is (wat gelukkig niet van alle quaesties kan gezegd worden) het leven van duizenden gemoeid. Deliberante senatu periit Saguntum.

Arnhem, September 1872.

D.J. MOM VISCH.

Naschrift.

Dit stuk was reeds ter perse, toen ik eerst kennis heb kunnen nemen van de nota van wijzigingen door den tegenwoordigen Minister van Binnenl. Zaken op het wetsontwerp ter voorziening tegen besmettelijke ziekten, dezer dagen ingediend. Ter wille der volledigheid veroorlove men mij naar aanleiding van de voornaamste dier wijzigingen, welke betrekking heeft op de vaccinatie, nog enkele opmerkingen. De minister plaatst zich ten dien aanzien op een ander standpunt dan zijn voorganger. De verplichte vaccinatie, in welken vorm ook, wordt, blijkens de memorie van toelichting, door hem afgekeurd, en aan den staat alleen de bevoegdheid toegekend de toepassing van die (naar het heet, terecht gevierde) kunstbewerking door opwekking, aanmoediging en ondersteuning te bevorderen. Dientengevolge heeft de minister gemeend de artikelen 17 en 18 van het vorige wetsontwerp te moeten vervangen door twee nieuwe artikelen, die thans aldus luiden:

> ART. 17.
> De gemeenteraden zijn verplicht toepassing en herhaling van inenting der koepokken ten allen tijde zooveel mogelijk te bevorderen.
> Tot het verleenen van subsidiën ter tegemoetkoming in de kosten van inrichtingen, welke bevordering dier kunstbewerkingen ten doel hebben, wordt jaarlijks eene som op de staatsbegrooting uitgetrokken.
> ART. 18.
> Gelijke verplichting als in het vorige artikel vermeld, rust op bestuurders van gestichten van weldadigheid, in art. 1 en 2 der wet van 28 Juni 1854 (Stbl. n°. 100) vermeld, van gevangenissen, bedelaars- en krankzinnigengestichten, alsmede op de commandanten van legercorpsen of oorlogschepen, ten opzichte van hen, die aan hunne zorg toevertrouwd of onder hunne bevelen geplaatst zijn.

De staatszorg ten opzichte der vaccinatie zal dus, worden deze bepalingen aangenomen, evenals tot nu toe het geval was, zich tot een bijna onmerkbaar minimum beperken. Want daarover zal men zich toch wel geene illusiën kunnen maken, dat de in gemelde artikelen opgelegde verplichting tot bevordering eenig voldoend effect zal hebben. Vooral ten aanzien van de gemeenetbesturen heeft deze zoogenaamde verplichting geen an-

der karakter dan dat van een welgemeenden raad, dien zij, even als dien van het geneeskundig staatstoezicht, naar welbehagen al dan niet zullen kunnen opvolgen. En bij slot van rekening blijft het in allen gevalle aan iedereen overgelaten of hij aan de opwekking der gemeenteraden, enz. gehoor wil geven. Er zal dus, men ontveinze het zich niet, ter krachtige voorkoming der pokkenepidemie, in geen geval iets meer geschieden dan tot nu toe het geval was.

Toch schijnt mij de meening van den tegenwoordigen minister, op zich zelve beschouwd, juister en consequenter dan die van zijn voorganger. Die geen dwang wil, verwerpe ook de zoogenaamde indirecte dwangmiddelen, en make vooral geene uitzondering voor een belangrijk deel der natie (het leger). De redenen waarom, heb ik reeds hierboven ontwikkeld.

Overigens schijnen mij de bezwaren, die in de memorie van toelichting tegen de verplichte vaccinatie worden aangevoerd, aan gewichtige bedenkingen onderhevig. ‘Alleen dan,’ zoo lezen wij daar, ‘zou er van zoodanige beperking der individueele vrijheid sprake kunnen zijn, zoodra het naar het oordeel van deskundigen ontwijfelbaar zeker was dat door de toepassing der vaccine op elk individu, pokken-epidemie ondenkbaar zou worden.’ Nu heerscht echter onder de deskundigen, gelijk ik reeds vroeger heb opgemerkt, juist op dit punt eene zeldzaam geëvenaarde eenstemmigheid, eene zoo groote zekerheid als slechts zelden op wetenschappelijk gebied kan worden verkregen. Doch daarenboven, waarom zou het voor de invoering der verplichte vaccinatie een vereischte zijn, dat elke pokken-epidemie *ondenkbaar* moest worden? Als de staat nog niet terstond een ideaal kan verwezenlijken, zal dit toch wel geen reden mogen zijn, dat hij voor de toepassing van een overigens noodigen maatregel terugdeinst. Indien de verplichte vaccinatie voorloopig alleen dit gevolg zou hebben (en zij *moet* dit hebben), dat pokken-epidemiën veel minder voorkomen en oneindig minder omvang dan thans verkrijgen, dan zou dit belang toch waarlijk overwegend genoeg zijn om eene ingrijping van staatswege te rechtvaardigen.

‘Zelfs dan echter, indien de door den minister verlangde zekerheid bestond,’ zou hij aarzelen een daartoe strekkend voorstel aan de overweging der wetgevende macht te onderwerpen, omdat ‘*dwang tot hetgeen als voorbehoedsmiddel nuttig is, bij ons volk weinig ingenomenheid pleegt op te wekken*.

Deze redeneering schijnt mij toe de erkenning van een be-

ginsel te bevatten, waarvan de algemeene toepassing op onze wetgeving en in 't bijzonder op de gezondheidspolitie tot de jammerlijkste gevolgen zou leiden. Er zou dus in Nederland nimmer sprake kunnen zijn van eenigen wettelijken dwang b.v. tot opruiming van faecale stoffen, verbetering van riolen, drinkwater en wat dies meer zij. Ook zou men mogen vragen of repressieve maatregelen dan zoo veel meer in den smaak van het publiek vallen. Men denke slechts aan den tegenstand dien o.a. het voorschrift in vele gemeenteverordeningen (ook in dit ontwerp opgenomen) om een zichtbaar teeken aan de besmette huizen te plaatsen, bij velen vindt. Inderdaad de smaak van het publiek, of liever de tegenzin van de minst ontwikkelde klasse tegen alles wat, naar zij vreest, hare belangen zal benadeelen, is bij het ontwerpen van wetten niet de geschiktste leidsman. Alleen dan, indien verzet in massa te duchten is, zou de wetgever zich uit politiek van de toepassing van een overigens nuttigen maatregel kunnen onthouden. Maar het bewijs zou zeker moeielijk te leveren zijn, dat de invoering van de verplichte vaccinatie juist in Nederland zooveel meer tegenstand zou opwekken dan in het vrijheidlievende Engeland, of in Denemarken en Beijeren. Ook ten dezen opzichte mag ik naar het vroeger door mij aangevoerde verwijzen. Ik voeg er alleen dit nog bij, dat als men aan onze mannelijke bevolking de keus liet tusschen vaccinatie en militairen of schutterlijken dienst, ik er niet voor zou durven instaan, dat de groote meerderheid, zelfs met terzijdestelling van gemoedsbezwaren, niet begeerig haar armen naar het lancet van den vaccinateur zou uitstrekken. En toch bespeurt men ook bij de toepassing dezer twee gewichtige burgerplichten geen zweem van ernstig verzet, hoe weinig ingenomenheid zij ook bij de meeste individuën vindt.

Er is ter motiveering van het door den minister ingenomen standpunt nog een ander argument aangevoerd, namelijk, ‘dat verplichte vaccinatie, als zijnde een preventieven maatregel, niet in het stelsel der overigens repressieve wet zou vallen.’ Men zou kunnen vragen of het onderscheid tusschen preventieve en repressieve maatregelen inderdaad wel zoo scherp in het ontwerp is afgebakend en of men b.v. de bevoegdheid tot schorsing der kermissen en jaarmarkten niet veeleer onder de preventieve middelen zou moeten rangschikken. Doch dit daargelaten, is in allen gevalle het bezwaar van geheel formeelen aard. Het zou wel aanleiding kunnen geven, dat over de ver-

plichte vaccinatie met geen enkel woord in dit ontwerp werd gesproken, en dat de regeering de regeling van dit onderwerp voor eene afzonderlijke wet bewaarde, maar geenszins dat men, alleen om niet in strijd te komen met den vorm van dit ontwerp (gesteld men ware overigens van het nut der verplichte vaccinatie overtuigd), een stelsel aannam, dat wel beschouwd, op niets neerkomt. Overigens schijnt het ook moeielijk in te zien, waarom in eene dergelijke wet niet enkele preventieve maatregelen naast repressieve eene plaats zouden kunnen vinden, vooral niet, wanneer het, gelijk in casu, een preventief middel betreft, waarvan het effect boven allen redelijken twijfel is verheven.

Terwijl ik dit schrijf, is met eene hier te lande, vooral op 't gebied der gezondheidspolitie, zeldzamen spoed, het wetsontwerp, zeer kort na de indiening der nota van wijzigingen, reeds bij de volksvertegenwoordiging in discussie. Hoe ook de uitslag moge zijn, zooveel schijnt zeker, dat van de verplichte vaccinatie, gelijk die in Engeland bestaat, vooreerst geen sprake zal zijn, en dat invoering van dien maatregel, althans voor eene reeks van jaren, op den achtergrond zal zijn gedrongen. In zooverre kunnen mijne opmerkingen (men moge daaraan overigens al of niet eenige waarde willen toeschrijven) omtrent dit punt misschien geacht worden, weinig of geen actueel belang te bezitten. Wellicht is het echter niet onbescheiden te meenen, dat deze bladzijden de strekking *kunnen* hebben de vorming eener publieke opinie (die ten aanzien van deze zaak in Nederland zich nog weinig of niet heeft geopenbaard) te bevorderen. Het thans aanhangige wetsontwerp is slechts eene eerste schrede op een nog onbeganen weg. Door deze wet zal het terrein geopend, maar geenszins afgesloten worden. En wanneer in vervolg van tijd weder 16,000 burgers of meer het offer worden van een epidemie, die voorkomen had kunnen worden, dan zal zich waarschijnlijk met meer kracht dan thans de vraag op den voorgrond stellen, of de staat, die voor de toepassing van het meest afdoende en tevens uitvoerbare middel terugdeinst, wel geacht kan worden aan zijne roeping te beantwoorden. Dit vooruitzicht moge voor de voorstanders der verplichte vaccinatie een (zij 't ook voorloopig ietwat schrale) troost zijn. Ook hier geldt thans: ‘zij die gelooven, haasten niet.’

19 October 1872.
M.V.

Chambers.

> The memory is by no means the faculty which it is important in education to cultivate; very far from it. To educate is not to communicate knowledge on certain definite subjects, but to train the mind to think justly. The originating powers therefore and not the recollecting powers, most require cultivation.
> FROUDE.

Wanneer op den avond van een warmen zomerdag een onweersbui losbarst boven een rijk bezetten korenakker, en regenvlaag en stormwind de nog pas zoo rijzige en veelbelovende halmen knakt en tegen den grond werpt, dan blijft soms een enkel plekske ongedeerd, omdat het toevallig een wijkplaats gevonden heeft onder het beschuttend loof van een nabij staanden boom of van een aangrenzende heg. Is de bui weggedreven en breekt de zon weer door het nog onstuimig zwerk, dan koesteren die enkele overgebleven aren zich fluks en gretig in hare verwarmende stralen en ze komen later ook nog tot volle rijpheid, hoewel eenzaam en verlaten en onopgemerkt. Niet de bezige sikkel snijdt ze echter dan af en ze worden niet als anders, opgetast in schuur of graanberg, maar de behoeftige sprokkelaarster of het arme kind plukt ze met groote zorg en vlijt ze op een drooge plaats behoedzaam neer naast de gelukkige makkers die met haar overgebleven zijn van het eens zoo machtig halmenheir. Dan evenwel vinden die enkele aren in de schamele hut vrij wat hooger waardeering dan de volle garf geniet bij den rijksten landman, want ze zijn òf in den winter een reddende engel in den nood, òf wel in 't voorjaar, zoodra ze op het kleine erf van den daglooner uitgezaaid zijn en een honderdvoudige opbrengst in de oogstmaand beloven, een blijde engel der belofte.

Zoo ook worden maar enkele van de vele liederen en sprookjes en vertellingen die in hoofd en hart en mond van vroegere geslachten leefden niet dan door het toeval voor ons bewaard, beweren de waardige gebroeders Grimm in de voorrede van hunne heinde en verre, ja wereldbekende Kinder und Hausmär-

chen. Mochten ook die maar ijverige garvers vinden, voegen zij er bij. Maar hij die op hun behoud prijs stelt, moet ze ten platten lande zoeken en ze daar uit den mond van het volk opvangen. Het warme hoekje van den haard en de gezellige koestal in den winter, of wel op den rustigen feestdag 's zomers het groene zitje onder den ouden eik of aan de beek zijn hier de schuttende heggen, welke het geheel wegstuiven van al die liefelijke herinneringen beletten. Daar toch vergadert het praatgrage besje jong en oud om zich heen en vertelt met onkreukbare trouw en met telkens vernieuwd genoegen dezelfde sprookjes, waar zij zelve in lang vervlogen jaren met aandachtige ooren naar zat te luisteren, toen ook eens haar stokoude grootmoeder het gezin daarop vergastte. Vooral de kinderen, voor wie zorg en toekomst nog geheel onbekende klanken zijn, en die nog zoo luchtig en onbekommerd spelen en stoeien en dartelen met alles wat zij opvangen, leven dan geheel in het lot van die betooverde prinsen en prinsessen en heksen en goede en booze geesten en van die dieren en vogelen welke spreken kunnen en zich telkens in andere gedaanten verwisselen. Of dat alles al in lijnrechten strijd zij met de werkelijkheid, daaraan storen zij zich nog niet, want het lot van Sneeuwwitje en van Broedertje en Zusje en van Rapunzeltje en hoe die goden der kinderwereld al meer mogen heeten gaat hen veel te veel ter harte, dan dat zij voor 't oogenblik lust zouden hebben om aan iets anders te denken.

De ijskoude zoon der werkelijkheid en de echte vertegenwoordiger van onze dagen, haalt natuurlijk medelijdend de schouders op voor die vluchtige kinderen van fantasie en verbeelding. Alleen voor kennis en voor feiten en voor cijfers heeft hij oor en oog en misschien ook hart, en daaraan alleen, zoo beweert hij, heeft de knaap behoefte om in de wereld voort te komen. Tracht hem van die dwaling terug te brengen en hij gaat nog verder. In plaats van met Grimm en Musäus en anderen de verspreiding dier oude verdichtselen wenschelijk te noemen, veroordeelt hij ze dan veeleer als schadelijk zelfs. In zijn blinden ijver zou hij ze wel willen verbannen uit huis- en schoolvertrek, die troetelkinderen van inderdaad nog maar al te weinigen onder ons, opdat niet soms een enkele heimelijk binnensluipe in de tallooze gelukkig nog daarvoor geopende kinderharten.

Maar moeten wij onze kinderen dan allereerst opleiden tot statistici? Neen, 't is een wanbegrip te meenen dat de fanta-

sie in het kinderhart geen recht van bestaan heeft, en Julius Klaiber deed een goed werk, waarvoor wij hem dankbaar moeten zijn, toen hij zijn geruststellend antwoord aan de moeder, die zoo bezorgd was dat haar kleine verstandelijk lijden zou door 't luisteren naar Grimm's zoo aardige sprookjes, in zijn ‘Märchen und die kindliche Phantasie’, openlijk door den druk bekend maakte. Nu kunnen ook anderen het dwaze van zulk een vraag inzien. Zoo spotten velen met de piëteit van ons ouderen van dagen voor den van Alphen waarmede wij zijn opgegroeid, en eer het woord nog over hunne lippen is weten wij al dat zij ‘mijn leeren is spelen mijn spelen is leeren’ tot hun rechtvaardiging zullen opdreunen. Alsof wij om die dwaasheid niet evenzeer hartelijk lachten toen wij jong waren, en alsof wij er niet nog over glimlachen. Vrij wat beter zouden zij zich kunnen verantwoorden door op Heije en Goeverneur te wijzen, die door hunne meesterlijke kinderversjes in de poëzie voor de jeugd, werkelijk een geheele omwenteling ten goede hebben gebracht. Maar slaat men tegenwoordig de proza-lectuur voor kinderen op, dan ontmoet men daarin immers op maar al te veel bladzijden juist dienzelfden Nutsgeest, om welken men van Alphen zoo verkettert! Met deftige bezorgdheid schijnt men uit die boekjes alles te verbannen wat gemoedelijk is en kinderlijk en eenvoudig, en vol propt men ze daarentegen met de meest verwrongen persoonlijkheden die onmogelijk een enkele snaar in 't kinderhart kunnen doen trillen, omdat alle natuur en waarheid en hartelijkheid er aan ontbreekt. En toch heeft het kind daaraan dringend behoefte, hoe men dien drang ook moge ontkennen en trachten te keeren. Wilt ge een sprekend bewijs daarvan, let dan op de goede ontvangst welke gelukkig de - wie weet hoeveelste? - herdruk van Schmid's zoo over en over bekende Verhalen thans weer vinden mag, en verheug u dan tevens met mij over die voorbode van betere dagen.

Leeren, leeren, altijd leeren, dat is tegenwoordig het wachtwoord voor de jeugd. Ontbreekt daardoor al de tijd die toch zoo onmisbaar is voor de ontspanning van lichaam en van geest, opdat het verstand huize in een gezonde woning alwaar het geleerde met enthousiasme ontvangen worde en zich tot een vaste gestalte kunne ontwikkelen en vormen, geen nood, roept men u toe, dien tijd vindt men wel later. Later? Maar dan komt de wereld der bedrijvigheid met haar strenge eischen, en het woekeren met elke minuut zelfs is daar gebiedend voor-

geschreven. Hoe voor die inspanning echter de noodige opgewektheid gevonden, wanneer reeds in de dagen der jeugd alle fantasie bij den aankomenden knaap gedoofd is door overvoeding der hersenen! Vooral de kennis van de wetten der natuur moet onder ons vermeerderd worden, zoo heet het tegenwoordig, en terecht; maar is dan alle overvoeding niet lijnrecht in strijd met die wetten! Die twee oude en zoo bekende Fransche spreekwoorden, ze geven ons hier zulk een goeden raad. Het eene, men weet het, waarschuwt ons dat de hand die te veel op eens omvatten wil nergens degelijk vat aan heeft, en het andere tracht ons te overreden verstandig te zijn en veel op te hebben met datgene in welks bezit wij ons mogen verheugen, omdat wij toch niet alles kunnen krijgen wat wij wel begeeren. Welnu, véél kennis van alles is wel begeerlijk, maar immers onbereikbaar. En waarom zullen wij ons dan afsloven voor datgene wat wij toch niet kunnen verkrijgen, in plaats van alles aan te wenden om het mogelijke te winnen en het volle genot daarvan te hebben? Wat baat den jongen man een hoofd vol kennis, als zijne handen verslapt en zijn leden vermoeid zijn en als alle fantasie bij hem is uitgebluscht? Wacht van hem geene grootsche dingen op het terrein der werkelijkheid, hoe geleerd hij ook zijn moge. Laat hen maar eens naast elkander loopen in de renbaan der wereld, die twee knapen, waarvan de een, blijkens het als een loketkas geëtiquetteerd hoofd, tot barstens toe vol is van een compleet stel der meest verschillende wetenschappen, terwijl de ander, niet meer ontwikkeld naar den geest dan de eischen van 't lichaam toelieten en daardoor in 't vol genoegen van de opgewektheid der jeugd, niet van alles iets, maar van iets véél weet. Nauwelijks zal de eerste weten waarheen zich te wenden zoodra hij zelfstandig moet optreden, omdat zijn veelzijdigheid hem immers tot alles in staat stelt, maar daardoor ook het doen eener bepaalde keuze van beroep zoo moeielijk maakt. De ander daarentegen, weet dadelijk wel waarheen hij zich wenden moet. Hij toch is er zeker van als koopman of landbouwer of timmerman zijn brood te kunnen verdienen, want hij heeft zich tot een dier vakken geheel voorbereid, en geenszins verkeert hij in de dwaling dat elk vak in hem zijn meester ontmoet. Aan de dwaasheid om eerst als letterkundige, en als dat niet gaat als ingenieur misschien, en bij mislukking daarvan weder allicht als industrieel een bestaan te zoeken, waagt

hij zich niet. Hij weet te goed dat de roekelooze ook nog heden ten dage maar al te dikwijls bedreigd wordt met den nasleep, dien de twaalf ambachten al lang voor dezen plachten te hebben. Daarenboven wordt de mededinging van hen die heele kennis bezitten, al moeielijker voor degenen die maar over halve kennis beschikken kunnen, zij 't dan ook over een aantal verspreide helften. - Waarlijk, de tegenwoordige tijden zijn zoo ongekend gunstig voor een inderdaad deugdelijk onderwijs, de behoefte er aan wordt zoo algemeen erkend, de middelen daartoe worden zoo ruimschoots verstrekt, - waarom zouden wij dan die uitnemende kansen om iets flinks te verkrijgen roekeloos verspillen door eenzijdigheid en overbegeerlijkheid! Het gezond verstand van een ieder wake daarvoor.

't Zijn niet alleen de verstandelijke vermogens van den mensch die ontwikkeld moeten worden, maar ook, ja bovenal, die van zijn hart en gemoed. Veeleer den krachtigen man, volstrekt niet den droomerigen dweper zult ge vormen, wanneer ge reeds bij het jonge kind de fantasie wekt en aankweekt met die middelen, welke in eigenaardige overeenstemming zijn met de behoeften van hart en hoofd. Getuigt Göthe niet van zijn jongenstijd:

Du warst mein Zeitvertreib
Goldne Phantasie.
Und ich ward ein warmer Held,
Wie der Prinz Pipi
Und durchzog die Welt.

Baute manch kristallen Schloss
Und zerstört es auch.
Warf mein klinkendes Geschoss
Drachen durch den Bauch.
Ja, ich war ein Mann.

Juist, het kind gevoelt zich man en al in staat tot groote daden. Wat het doet, dat aanvaardt het met de overtuiging van uitnemend te zullen slagen. 't Is ook later in de wereld niet de gedwongen arbeid die 't vruchtbaarst is, niet de slaafsche dienaar werkt het voordeeligst voor zijn heer, maar het vroolijk opgewekt gemoed maakt hand en knie ree en rap en vast en doet wonderen. Doof dat helder flikkerend vuur der verbeelding uit, en ge dooft tevens den moed uit welke de

kracht tot weerstand geeft in den dag des kwaads. Den veerkrachtige behoort de toekomst. Faalt hij heden, morgen slaagt hij, dat weet hij, daar bouwt hij op. En omdat hij wel gedwee en lenig voor den storm weet te buigen, maar zich ook onmiddellijk weer tot zijn vorige lengte opheft zoodra de laatste windvlaag over hem heen gestreken is, deert het ongeluk hem weinig. Niet in groote kennis, maar in zijn levendigen opgewekten geest vindt hij steun. Laat die jeugdige verbeelding dan vrij de wieken uitslaan, en maak 't aan de helden en heldinnen van sprookje en vertelling toch vooral gemakkelijk om den toegang te winnen tot de harten uwer kinderen. Eens daar binnen geslopen zullen zij er zoo menig schuilhoekje weten te vinden waarin warme sympathie voor alles wat goed en edel is wel verborgen moest blijven, omdat niemand de moeite nam er toe door te dringen.

Meen niet dat ik hier een lans wil breken voor de sprookjes, welke wij aan de Grimms te danken hebben. Alsof dat ook noodig ware en iemand hunne waarde ontkende! Liever wijs ik er op dat ook, ja bovenal op het gebied der kinderlectuur elke natie hare eigenaardige behoeften heeft, zoodat past voor het Noorden wat het Zuiden misschien verwerpt. Maar toch moet ik er ook nog even op wijzen hoe in die Märchen wel een geheime wonderkracht schijnt te huizen, die hen van 't eene geslacht op het andere overbrengt, van den Indus, zoo als velen beweren, tot in alle landen van Europa ja van Amerika zelfs. Wel wijzigen ze zich daar overal naar de eigenaardige denkbeelden en toestanden van het volk alwaar ze met open armen als burgers ontvangen worden, maar trouw blijven ze toch altijd aan de oorspronkelijke hoofdgedachte en voorstelling. Rus of Turk of Duitscher mogen de hoofdpersonen in een ander pakje steken, toch herkent ge uw ouden vriend dadelijk weer ook onder de vreemde kleedij, even als een lang vergeten melodie u onmiddellijk weer in de ooren klinkt zoodra ge maar een paar noten er van hoort aanslaan. Zoo is 't bij de overbekende drie wenschen hier de man en ginds de vrouw die de worst aan den neus krijgt, al naarmate het vrouwelijk of het mannelijk element er het meest geëmancipeerde is, maar overal krijgt toch een van beiden dat aanhangsel. En het aardig verhaaltje van Broertje en Zusje moge door nog zoo vele monden gegaan zijn en de zwerftocht van beiden honderde malen worden gewijzigd, toch blijft het zusje

altijd haar vinger breken om uit het knookje den verloren sleutel te maken die éénig en alleen bij machte is, om het slot te openen van haar broertje's gevangenis.

De noodzakelijkheid om aan kinderen een lectuur te geven die de poëzie des levens bij hen wekt en onderhoudt, een lectuur van verdichtselen waarmede zij kunnen dwepen, die wil ik verdedigen. En ik haalde Grimm's Märchen in de allereerste plaats aan, omdat de vruchten welke de sterkst sprekende lectuur van dien aard opgeleverd heeft bewijzen hoe weinig steekhoudend de bewering is van hen, die droomers en dweepers duchten van het geslacht 't welk in die sprookjeswereld opgroeit. De Duitsche mannen van 1866 en 1870 zijn de kinderen van die school. En welke nu ook de staatkundige sympathie en overtuiging van ieder onzer zijn moge, daarin zullen wij toch waarlijk allen wel overeenstemmen, dat die mannen krachtig waren en vastberaden zoo als maar weinigen. Hen voorzeker had het sprookje der jeugd niet verweekelijkt noch tot onvaste droomers gemaakt. Veel liever dan aan eenigen kwaden invloed van die wereld der verbeelding op de burgersoldaten van die dagen te gelooven, vertrouw ik op hare gezegende werking juist in zulke tijden. Of zoudt ge 't wantrouwen wanneer ge hoordet, dat het oprakelen van beelden en tooneelen uit die vertelseltjes der kindsheid toen menigmaal de droeve stemming, die aan het nog weinig meer dan smeulend nachtelijk wachtvuur heerschte, verdreven had en aanleiding gegeven tot een kwinkslag hier en tot een lustig aangeheven lied ginds. Die vriendelijke en gedienstige geesten van het zoo welbekende sprookje, ze tooverden dan eensklaps den gezelligen huiselijken haard weer voor het oog van die zwervers in 't vijandelijk land, en vroolijk dansten ze dan rond op de spelende vlammen van het beukenblok dat al knappend en vonkenschietend ook hen scheen te lokken, die zich in dat nachtelijk uur reeds met de enkele herinnering aan de eigen woning verkwikten.

Een geheel anderen getuige echter heb ik nog aan mijne zijde staan tot verdediging mijner stelling, al laat ik ongaarne den Duitscher varen, omdat zijn voorbeeld mij het krachtigst helpen kan. Ook het tweetal zonen van zeker het meest praktische van alle volken van Europa, kan mij voldingend redden. Twee Schotten zijn 't, en Schotten niet van geboorte alleen, maar zulke deugdelijke typen van hun volk, dat zeker een

ieder die in het land zelf naar wakkere vertegenwoordigers daarvan vragen mocht, ongetwijfeld gewezen zou worden op de door mij bedoelde Robert en William Chambers.

Toch vraagt hier te lande allicht menigeen, wie zij waren. Chamber's Journal moge bij onze overburen onder de oogen van jong en oud gekomen zijn en in de harten van arm en rijk leven, bij ons zullen maar weinigen 't kennen en dan nog misschien weinig meer dan bij naam. Wie wijst ons echter tegenwoordig ook nog den weg door dien waren doolhof van tijdschriften welke de lectuur van 't meest belangrijk maar lijvig boekdeel door 't groote publiek, welhaast tot een zeldzaamheid dreigt te maken! Niemand zal dan ook eenig verwijt van mij hooren wanneer de naam van Chambers voor hem een geheel onbekende is; integendeel zou ik er mij zelven mede gelukwenschen indien 't mij gelukken mocht velen bekend te maken met een broederpaar dat waarlijk ook in den vreemde den roem verdient, dien 't in het eigen land ruimschoots geniet. De herinnering aan den in 't afgeloopen jaar overleden Robert, welke wij aan de pen van William Chambers te danken hebben, verschaffe mij daartoe de gelegenheid.

Krachtige persoonlijkheden voor ons te zien optreden, 't boezemt ons vertrouwen in en moed. 't Is als gevoelen wij zelf ons sterker, zoodra wij zien wat zij vermochten. Zouden wij falen waar die anderen slagen? Maar vooral weldadig voor ons is de kennismaking met de mannen die zich niet egoïstisch beperken tot de verbetering van hun eigen maatschappelijk lot alleen, maar die ook aan de bevordering van het welzijn van anderen hunne krachten geven en geene offers daarvoor te groot noemen. Zij blazen ons een nieuw leven in wanneer in hen die bezielende adem der poëzie leeft, welke tot enthousiasme wekt voor ons lievelingsdenkbeeld. Zijn er dan wonden te heelen of is er in nijpenden nood te voorzien, moet hier de gevallene opgebeurd en daar de struikelende voor erger worden behoed, gaarne reiken wij daartoe de willige en ruim gevulde hand. Immers de moedelooze gedachte aan de duizenden die in hun ellende verzonken blijven al beijveren wij ons ook om den enkele te redden, ze heeft den tijd niet om bij ons te rijpen en kan dus haar storenden invloed niet op ons oefenen. Ge noemt dat allicht eenzijdig en overdreven, ja onverstandig, maar ge vergeet dan dat hij die geen enthousiasme kent, van elke zaak alleen de schaduwzijde ziet en van

de lichtzijde nauwelijks iets bespeurt. Alleen naar datgene wat onmiddellijk en onfeilbaar onder zijn bereik is, strekt hij de loome hand uit. En waarlijk, de zoodanigen zijn niet de mannen van de grootsche daad. De beide Chambersen deden voor niemand onder in hun bedrijf; maar weinigen die daarin een voorspoed wisten te vinden als zij. En toch wisten zij ook de belangen van het eigen bedrijf en gezin zoo vast zaam te vlechten met die van het algemeen, dat men in hen den wakkersten koopman en den verstandigen philanthroop meende inéengevloeid te zien. Zij hadden enthousiasme voor alles wat zij ondernamen, en waar anderen weifelden, daar leefde in hen de overtuiging van ook te kunnen wat zij wilden.

Eerzame boekverkoopers te Edinburg waren William en Robert Chambers, maar tevens waren zij zelf de schrijvers van waarlijk niet de slechtste en minst voordeelige werken welke hunne persen verlieten en hen heinde en verre bekend maakten. Van arm werden zij rijk, maar ook van vergeten burgers werden zij mannen van hoog aanzien en invloed in dezelfde stad, waar voor nog zoo weinig jaren hun naam een geheel onbekende was. Toch hadden zij nauwelijks eenige opvoeding noch onderwijs genoten. Hun vroegtijdige ontwikkeling en latere opkomst dankten zij daaraan, dat zij reeds als knapen de gelegenheid vonden om dagelijks te verkeeren met de helden der verbeelding van schrijvers, wier namen ook nog heden te dage een goeden klank hebben. Al spoedig wisten die hun hart te winnen en hun verbeelding te prikkelen; en toen de lust tot lezen daardoor toenam, was ook weldra de begeerte naar ontwikkeling en studie zelfs bij hen gewekt. Toch besliste geenszins eigen keus over hun lectuur; met het toevallig beschikbare in de boekerij van een afgelegen Schotsch stadje, in het begin dezer eeuw, moesten zij tevreden ja daarvoor nog dankbaar zijn. Niet Rapunzeltje en Sneeuwwitje waren de liefelijke en gelukkige gesternten op hun levenspad, maar doctor Slop en korporaal Trim en Squire Western en Tom Jones, later ook Gulliver en eindelijk de groote don Quijote. Die ruwe en soms schalksche gasten waren de helden welke hunne jeugdige gemoederen stormenderhand innamen en die zich zoo muurvast daarin nestelden, dat nog in hoogen ouderdom het woord van dank aan hen werd toegebracht Hoor Chambers zelf: ‘De boeken der verbeelding welke ik 't eerst las, hebben sedert altijd de voorkeur in mijn hart behouden, wat ook

het oordeel der hedendaagsche kritiek over hen moge zijn. Nog heden ten dage kan ik geen veroordeeling van Fielding en Sterne dulden. Ik zou mij zelf als een lagen ondankbare beschouwen indien ik kon instemmen met het afkeurend oordeel over mannen, die mij voor 't eerst inzichten gaven in een maatschappelijk leven dat zoo ver verheven was boven den nauwen kring van mijn woonplaats, en die door hunne gelukkige verbeelding een behagelijkheid wisten bij te zetten aan jaren, waarin de som mijner genoegens eene inderdaad uiterst kleine was. Hoe dikwijls ook beslissen die intellectuele vrijagies der jeugd over den loop onzer pen in latere jaren. Heerlijk gevoel, die dankbaarheid aan hen, welke ons intellectueel gebaat hebben. In mijn binnenste richt ik standbeelden op ter eere van die mannen van fantasie, en de beeldtenissen van hen die in mijn hart gegrift zijn hebben 't volste recht op de bloemfestoenen, waarmede ik die telkens op nieuw versier.'

Zoo getuigt de Schot van den inderdaad al vrij stevigen kost dien hij in zijn jeugd toch met zulk een begeerlijkheid verslond, en zoo zullen voorzeker allen getuigen die het genot dat in het verkeer met boeken is weggelegd te danken hebben aan de opwekkende lectuur, welke zij al vroeg in hun jeugd mochten vinden. Grimm dan voor den Duitscher - en voor den Hollander tevens voeg ik er bij - en een Fielding en een de Foe en wien ge verder daarbij noemen wilt voor den zooveel nuchterder Schot, maar voor allen, dat staat vast, den schrijver die zijne helden zóó gelukkig weet te teekenen, dat zij zich afspiegelen in het jeugdig hart. Eens daar vastgenesteld, zal de lange reeks van jaren noch de vaak moeielijke levenstaak, hen weer kunnen verdrijven. 'Goldne Phantasie' inderdaad! Immers daaraan dankt dit broederpaar boven den lust tot lezen en den drang om telkens nieuw voedsel voor den geest te winnen zijne opgewektheid in dagen toen licht en zonneschijn, hoe begeerd en hoe vurig soms ook afgebeden, toch onbekende goden voor hen bleven. Zonder die opgewektheid zouden zij ondergegaan zijn in hun ellende; een flink paar menschen minder zouden wij onder onze vrienden geteld hebben; maar vooral zou het Britsche volk verstoken zijn gebleven van mannen, wier ijverige pogingen om bovenal onder de arbeidende klasse meer beschaving en ontwikkeling te verspreiden, zoo weldadig hebben gewerkt.

Karakteristiek Britsch is het begin dezer biographie. Met ingenomenheid ja met een zeker soort van burgertrots zelfs, wijzen de beide broeders telkens op de armoede waaruit zij zich tot een inderdaad deftigen staat hebben weten te verheffen, maar toch kunnen zij 't niet van zich verkrijgen het stilzwijgen te bewaren over de traditie in hunne familie welke van zekeren ‘William de Chambre Bailif é Burgois de Peebles’ gewaagt, die al in 1296 houw en trouw aan Eduard I zou beloofd hebben. Een Brit moge nog zoo arm en ellendig zijn toch mist 't nooit dat hij, even als ieder Spanjaard, blauw bloed in zijn aderen ontdekt. De grootste zeldzaamheid van het Britsch Museum zou zeker het beeld van een Engelschman zijn wiens geslacht zich door de hoogst opmerkelijke bijzonderheid onderscheidde, geene eeuwen oud te zijn.

Peebles was een klein stadje, schilderachtig gelegen aan den Tweed, maar oud en vervallen. De wijze van leven was er een uiterst sobere, want het grootst gedeelte der bevolking verdiende met katoenweven een niet dan karig loon. De oude Chambers was echter een der notabelen; soms had hij honderd wevers in dienst. Maar de man was zorgeloos, en in plaats van zich bezig te houden met de bevordering van zijne eigene belangen, verwaarloosde hij die en hielp daarentegen gereedelijk een ieder, die maar partij wist te trekken van 's mans dwaze goedwilligheid. Had ook hij de wijsheid en het overleg bezeten waardoor zijne ongelukkige vrouw zich inderdaad onderscheidde, dan zouden zijne voortreffelijke eigenschappen van 't hart hem niet alleen tot een beminnelijk man, maar ook tot een zegen voor zijn gezin gemaakt hebben. Nu echter dreef die zucht om anderen steeds te wille te zijn, die behoefte aan verstrooiing en zijn ware passie voor de muziek, hem gedurig ter deure uit. Waar hij ook binnentrad, daar was de vroolijke fluitspeler welkom, en dan dacht deze niet meer aan het werk dat op hem wachtte. t' Huis zijnde, was 't weer de halve vergoding welke hij voor boeken had, onverschillig welke, die hem van zijn werk afhield. Uren lang kon hij dan in zijn steeds aangroeiende boekerij bladeren en snuffelen en allengs zóó verdiept geraken in een lievelingsauteur, dat zijne gedachten vrij wat hooger zweefden dan bij spoel en weefgetouw. Zonder zich aan een misdadig leven over te geven, eerlijk blijvende en trouw, beging hij toch inderdaad deze misdaad dat hij, die de kostwinner was van het gezin en als vader aan zijne zoons

het voorbeeld had moeten geven van gezette werkzaamheid in 't eigen beroep, op schromelijke wijze die zaak zoozeer verwaarloosde, dat ze welhaast een schaduw was van 't geen ze bij eenige inspanning had kunnen zijn. Maar dat is een onvermijdelijk gevolg zoodra men den meester elders vindt dan op de plaats, waar niemand den goeden koopman ooit te vergeefs moet zoeken. Beminnelijk en goedhartig en wat niet al voortreffelijks was die man, maar toch moest de vrouw zich dag aan dag afsloven omdat hij dubbel verkwistte, wat zij zoo angstvallig spaarde. Toen hij eens voor zijne zaken de in die dagen nog lange en kostbare reis naar Glasgow ondernemen moest, bragt hij een oud en kolossaal huisorgel mede, dat hij gekocht had van 't voor andere en dringende zaken zoo onmisbare geld en waarvoor in de kleine woning niet eens de noodige ruimte te vinden was. Nauwelijks had de ondernemende boekverkooper Elder zich te Peebles gevestigd en het stoute stuk bestaan om den vierden druk van de Encyclopaedia Britannica te ontbieden, of onze loshoofd spande weer de kroon op dezen dwazen aankoop door dien van hem over te nemen. Toch kon hij die massa deelen nergens anders bergen dan boven op de vliering, op en tusschen en onder strengen garen en hoopen afval van zijn weefgetouw. Die boeken vonden daar echter tal van kameraden, die er al jaren lang gelegen hadden, en waarop de beide oudsten der vier jongens telkens begeerig aanvielen, zoodra zij er maar den tijd voor konden vinden. Hunkerend naar lectuur, waren zij des morgens dikwijls al vroeg op om het gisteren zoo noode afgebroken hoofdstuk voort te zetten. En toen die stapels van nieuwen voorraad aankwamen, en zij daar op elk gebied van kennis de meest verrassende mededeelingen ontdekten, steeg hun vreugde ten top. In zoo verre verkeerde dus de dwaasheid van den vader nog ongedacht tot wijsheid voor de zoons, omdat de jongens daardoor althans eenig begrip verkregen van allerlei onderwerpen, waaraan bij het gebrekkig onderwijs dier tijden zelfs niet gedacht werd. Had de arme weduwe, die op de wijze van onze bewaarscholen de kinderen al zeer jong onder hare hoede nam, hen zoo ver gebragt dat zij vrij vlot den Bijbel konden lezen, dan nam meester Gray hen onder zijne leiding. Die goede man was echter de lustigste drinkebroer van de geheele buurt, en omdat de hooge magistraten niet gaarne hunne vrij stoute drinkgelagen hielden wanneer hij niet met hen aanzat,

zoo noemde zelfs de aristocratie der stad 't eer een aardigheid dan een ergernis wanneer de meester geheel beschonken voor de scholieren trad, en dan het eene lied na het andere uitbazuinde. Tot de hoogere school van James Sloan bevorderd te worden, mogt dan ook een zegen voor onze jongens heeten, want die man wist uitnemend de beginselen bij hen in te stampen van het weinige dat hij onderwees. Werkelijk was echter de hoeveelheid der leerstof al bedroevend klein. Latijn was de hoofdzaak; aan geschiedenis, natuur- noch aardrijkskunde werd zelfs gedacht. Dubbel gelukkig waarlijk, dat Elder's boekenschat althans gedeeltelijk die leemte bij hen kon aanvullen en hun lust tot lezen hen minder deed opzien tegen dat onderwijs ook buiten de school. Een paar oude globes, toevallig opgedoken, maakten voor onze vriendjes het zelf geleerde dan duidelijk. Was degelijk onderwijs dus moeielijk te vinden op de toenmalige scholen, de rotting daarentegen zwaaide er onophoudelijk en oppermachtig onder de knapen rond. Verscheidene moeders hadden toen zelfs de teedere gewoonte om hunne kinderen zelf de school binnen te sleuren met de dringende bede, dat de meester hun eens een ongekend duchtig pak slagen mocht toedienen, waarvoor haar helaas! tijd en kracht ontbraken. 't Was een ruw volkje, oud zoowel als jong, dat al zeer weinig gevoel had. Of zou men 't in onze dagen zelfs gelooven, dat de schooljeugd toen in haar vrije uren voor uitspanning koos om de afgeleefde paarden van den vrachtrijder, die deze buiten de stad op een veld liet verhongeren, zoolang met steenen te bombardeeren, totdat de arme dieren dood neervielen! En dan lokte een welgelukte worp de luide toejuiching der notabelen en oudsten van de stad, die zich gretig in dat moordtooneel verlustigden. In zulk een omgeving opgevoed te worden, zou men bijna een vloek durven noemen. Voor de gemoedelijkheid der Duitsche sprookjeswereld, was dan ook natuurlijk in de harten van die kinderen geen toegang mogelijk. 't Moet reeds onze bewondering wekken, dat de zooveel krachtiger helden der Engelsche schrijvers daar nog sympathie konden winnen.

En toch wist ook in dat ruwe noorden, en in die barre omgeving voor alles wat poëzie genoemd mag worden, het altijd frissche element der sprookjes zich wel degelijk een doortocht te verschaffen. Want ook daar was 't alweer een vriendelijk oud vrouwtje, wel behoeftig maar toch tevreden, hetwelk de jeugd liefde wist in te boezemen voor de eenvoudige liederen

en balladen van lang vervlogen dagen. Als zij 's avonds aan den haard gezeten en de oude man zoo langzamerhand ingedommeld was, dan vergaderden de knapen uit de buurt zich rondom haar en luisterden met open ooren naar die aardige en zoo eenvoudige legenden, welke zij op ongekunstelde maar zoo onderhoudende wijze wist te vertellen. Bij menigeen flikkerde dan de haast uitgedoofde vonk van eenige gemoedelijkheid althans, weer op. Dan ook had een jongen van de plaats, die eigenlijk in geenerlei geregelden arbeid lust had, een middel van bestaan weten te vinden in het rondloopen met een oud legendenboek, waaruit hij 's avonds voor een bepaalden prijs enkele stukken voorlas. Met groot overleg hield hij al die luisterende en nieuwsgierige huishoudens op dezelfde hoogte, zoodat 's middags dikwijls van verschillende zijden de vraag vernomen werd: ‘Wat het nieuws van heden avond zijn zou?’ Langzamerhand had hij zelf aanmerkingen en ophelderingen bij den tekst gemaakt, en trachtte daardoor met niet weinig zalving en ophef nieuw leven aan zijne anders allicht verouderende verhalen bij te zetten. Maar genoeg om het bewijs te leveren hoe ook daar, te midden van die ruwe gasten, toch de behoefte leefde aan dat half dwepend element der legenden. De begeerte er naar klom zelfs niettegenstaande ze bevredigd werd in een vorm, die al zeer ongunstig afstak bij het liefelijk kleed waarin die beelden der fantasie voor den Duitscher, en dat zoo vroeg al, verschijnen. Immers die ziet in zijn kindsheid de helden en heldinnen der sprookjeswereld eigenlijk altijd om en bij zich en gaat zoo gezellig en vertrouwelijk met hen om, dat hij hen bijna als zijn speelmakkers beschouwt.

Daar kwam de uitvinding van den powerloom de roestende rust van alle handwevers verstoren. In het stille Peebles, waar andere middelen van bestaan geheel ontbraken, werd welhaast bij menigeen de ten laatste bijna wanhopige vraag gehoord, wat nu te doen? Maar Chambers was een man van alle markten t'huis. Niet lang dan ook zoudt ge 't den nieuwen winkelier hebben aangezien dat hij dit vak eerst pas had opgevat, zoo vlug en aardig en gemakkelijk wist hij zijne klanten te gerieven. Ongelukkig echter zou hij weldra een allerzonderlingst en geheel ongedacht publiek voor zich zien, toen de regeering de krijgsgevangenen van den oorlog in Spanje naar Peebles zond, om aldaar te blijven totdat zij uitgewisseld werden. Dat de vroolijke en opgewekte Chambers al spoedig de lieveling dier

Fransche en andere officieren was, begrijpt een ieder. Weldra was hij ook hun gunsteling, bij wien zij alle inkoopen deden voor die telkens nieuwe en gedurig verrassender feesten, welke zij met inderdaad onuitputtelijk vernuft wisten uit te denken. In den aanvang hadden die drukke gasten geld en goede wissels genoeg om den begeerigen verkooper gereedelijk te voldoen, maar toen de uitwisseling langer op zich liet wachten dan men aanvankelijk gedacht had, begon de voorraad van goud en papier allengs te verminderen en eindelijk geheel te verdwijnen. Geen nood echter, want allen waren mannen van eersten huize, en hun handteekening was even goed als klinkende munt, zoo heette 't. Chambers nam dan ook met vol vertrouwen hunne wissels aan, en toen zij eindelijk vertrokken konden zij geen woorden sterk genoeg vinden om hem gerust te stellen aangaande de stipte voldoening van hunne beloften. Ook niet één enkele echter was er, die zijn woord gestand deed. De uitkomst voor den geldschieter is dan ook zeker voor niemand een raadsel. Hij moest natuurlijk deelen in het lot dat iederen koopman wacht die lichtvaardig beloften in plaats van gereed geld in betaling neemt, en werd bankroetier. Nog ware zijn val misschien te verhoeden geweest, had niet de slechte raad van partijdige betrekkingen de zaak verergerd, en zoo was dan die beminnelijke en aangename man toch de oorzaak van de diepe ellende, waarin het gezin gestort werd. Met aandoenlijke trekken schetst de zoon dien toestand, maar nog aandoenlijker is 't onmiddellijk daarna de betuiging uit zijn mond te hooren, dat zijn broeder en hij aan dit onheil hun opkomst te danken hebben. Immers nu werden zij wel gedwongen tot de beslissende keuze wat voortaan te doen, te arbeiden of te bedelen. Gelukkig dat in die keus voor hen niets twijfelachtigs was.

De oude Chambers echter was nu een gebroken man. Gewoon overal te verschijnen met opgeheven hoofd, en nog wel als de lieveling van alle notabelen in de stad, en dan eensklaps daar te staan als een gebrekkige betaler, dat was te veel. Van nu aan was alle kracht en vroolijkheid van hem geweken, en nog zwaarder taak werd op de reeds zoo overbelaste schouders der arme vrouw gelegd. Haar eerst en zeer wijs besluit was Peebles te verlaten. Het groote Edinburg toch bood ruimer gelegenheid aan om een eerlijk stuk brood te verdienen. Vooral echter moest het gezin onttrokken worden aan den invloed der vroegere betrekkingen die wel medelijden en ook hulp voor hen

zouden over hebben - immers de sympathie is altijd zooveel gereeder en hartelijker voor het lijden dan voor het geluk van anderen, - maar juist die vernedering moest den jongeren bespaard worden. - Kloek en wijs besluit. Hoe menigeen zoekt in moeielijke omstandigheden de hulp van rijke vrienden voor zijne kinderen, en begrijpt niet dat hij hen daardoor al jong aan het dragen van slavenketenen gewent, terwijl juist zelfstandigheid hen krachtig zou maken. Dat leunen en steunen op anderen, 't geen onverbiddelijk alles fnuikt en eindelijk doodt wat er flinks en wakkers in een jonkman huisde en dat een ras kweekt van gedweeë postjesjagers, die altijd azen op de voorspraak en de reddende hand van anderen omdat zij zelf te loom zijn tot het strekken van hand of voet, hoe juist erkende de moeder daarvan in tijds nog al het gevaarlijke voor hare kinderen.

De genadige knik van den vroegeren vriend werd dus ontloopen, en verwisseld voor den handdruk van den deelgenoot in menschelijke ellende. Maar welk een nieuwe wereld in die oude, torenhooge huizen van Edinburg, waarin het aantal treden van de morsige trap in omgekeerde verhouding stond tot den hoogeren of lageren maatschappelijken rang der bewoners. Hoe moeielijk was daar de leerschool des levens voor hem, wiens kostwinning even onzeker als toevallig en hachelijk was. Hier huisde de vroegere predikant, wiens onderwijs in oude talen nog enkele stuivers gold, en daar de afgesloofde letterkundige die nog dagelijks een nieuwen inteekenaar wist op te duiken voor zijn meesterstuk, waarvan de eerste aflevering zeker ook wel de laatste zou blijven. De kleerenmaker beneden had gelukkig soms nog werk voor de verre van jeugdige dochters der pas overleden weduwe, wier pensioen althans het hongerlijden nog aan den drempel van het armoedig vertrek had tegengehouden. En ten slotte zouden de kinderen van dien eens zoo welgestelden koopman, die nu met zijn achttal binnen de muren van een ongeloofelijk klein bestek verscholen was, toch nog als gouvernantes en scheepsdoctoren geplaatst worden, dank zij het onvermoeid bezoek der sluwe moeder bij al wat in de stad rijk en vermogend was en invloed had. Angstvallige zorg voor goede getuigenissen van notabele personen en groote handigheid om vreemd te blijven aan alles wat met het belastingswezen in betrekking stond, was een der groote geheimen van deze bevolking. Dan bezat deze een wonderbare vindingrijkheid om

dagelijks weer nieuwe bronnen van bestaan te ontdekken, welke voor de goede vrouw Chambers steeds een raadsel bleven. In waarheid mocht deze dus wel dankbaar zijn dat de oudste handelsvrienden van haren man hem weer eenig vertrouwen schonken, zoodat hij althans een schamel stuk brood voor de zijnen verdienen kon. Maar dat duurde niet lang, de oude zorgeloosheid kwam weldra weer boven. Op nieuw zou misplaatst wantrouwen hem in 't ongeluk storten en de zijnen met hem. Wat gisteren met zooveel moeite was opgebouwd, bestond heden al niet meer. Had de man dan nog niet geleerd dat de koopman nooit in zijn zaken een compagnieschap mag dulden van hoofd en hart? En bij hem was het laatste nog wel de toongevende chef zelfs. Al weer was goede raad duur. Wat ook moest het lot der kinderen worden. Robert was nog te jong om de school te verlaten, maar in de nieuwe wereld waarvan het gezin nu burger geworden was, gold de bijna veertienjarige William al voor een der kostwinners, Wat zou hij dan wel willen worden? zoo vroegen de ouders half radeloos. Dwaze vraag, antwoordden spottend de buren, nog getuigende van den ouden zuurdesem. Niet het willen toch van den jongen moest hier beslissen, maar het kunnen. 't Hing er eenvoudig van af, in welk bedrijf eenig geld te verdienen was voor een zoo onbedreven knaap. Hij zelf droomde altijd van boeken; die waren en bleven zijn ideaal. Alles wat voor de vensters der boekwinkels open uitgestald lag had hij al gretig gelezen, en op de boekenveilingen, die 's avonds gehouden werden, miste hij nooit. De eene verkooper heette Peter Cairs en was een guit, die door zijn snaaksche invallen het publiek altijd opvroolijkte en daardoor een schaar van toehoorders, zoo al niet van koopers, om zich heen wist te verzamelen. De andere daarentegen was een ernstig en deftig heer, die 't oogluikend toeliet wanneer de jonge William avond aan avond in zijne boeken rondsnuffelde en menigeen er van gedurende de veiling las. Langzamerhand raakte de knaap daardoor bekend met een tal van werken, die hij anders nooit onder de oogen zou gekregen hebben, en behalve de wijze van behandeling der boeken leerde hij tevens hunne waarde kennen en die bijzonderheden, welke daarop invloed hebben. Zijn liefhebberij werd dus gaandeweg tot eenige kennis van boeken verheven. Geen wonder dan ook dat hij met blijdschap het afwijzend antwoord ontving van den kruidenier, die voor

het loon van een kind een jongen zocht met de krachten van een paard, en daarentegen dankbaar was toen de boekverkooper, voor wiens venster hij de uitlokkende vraag naar een loopjongen gelezen had, hem aannam.

Ook voor het gezin schenen betere dagen aan te breken. De vader werd tot opzichter aangesteld van een zoutkeet, op weinig afstand van Edinburg gelegen, en mocht de kleine woning aldaar kosteloos betrekken. Nu echter bleef de jonge boekverkoopersgezel geheel alleen in Edinburg achter, zonder ouders, zonder huisvesting, en moest voortaan in eigen behoefte voorzien. Dat de twijfel althans gewettigd was of de vier schellingen weekloon, welke hij gedurende de eerste vijf leerjaren verdienen zou, daarvoor wel toereikend waren, zal niemand ontkennen. Alweder hielp zijn lectuur hem uit den nood. Juist had hij Franklin's autobiographie gelezen, en de stem die daaruit tot hem sprak, had hem weldra alle bezwaren aanvankelijk ligt doen tellen en toen als geheel weggeruimd beschouwen. 't Was weer het enthousiasme dat hem dreef om te doen wat een groot man vermocht. Inderdaad slaagde hij daarin ook wonderwel. Bij een arme weduwe, die ook van Peebles naar de groote veelbelovende stad getrokken was, vond hij voor anderhalven schelling 's weeks een bed en een plaatsje aan den - meestal dooven haard, mits hij die voorrechten deelde met een student in de theologie, wiens jaren en levensomstandigheden zeer veel overeenkomst hadden met de zijne. Van nu aan zouden zijne ouders hem dan ook niet alleen geenerlei hulp behoeven te verstrekken, maar veeleer zouden zij voortaan tot den vijftienjarigen knaap, als hun steun opzien.

Was er dan niemand die den nog zoo onervaren jongen helpen kon? vraagt ge allicht, zoo spreekt William Chambers. Maar dadelijk laat hij er het verstandig antwoord op volgen, dat in zijn toestand alleen isolement van alle vroegere betrekkingen een waarborg kon zijn voor volkomen onafhankelijkheid van gedachte en handeling. Gemeenschap met die oude betrekkingen, zou slavernij zijn geworden. Waarschuwend roept hij den jongeren van jaren die tot armoede vervallen zijn toe veeleer dankbaar te zijn dan gekrenkt, zoodra de vroegere rijke vrienden hen aan hun lot overlaten. Geen onbekookten raad noch onverdiende kritiek hebben zij dan aan te hooren, de telkens grievender teleurstellingen vermijden zij, maar vooral

ontgaan zij dan die heillooze valsche schaamte, welke zoo velen huiverig maakt om den wel eerlijken maar zoo veel nederiger arbeid te aanvaarden, hoe reikhalzend zij ook uitzien naar de gelegenheid om een stuk brood te verdienen. Help your self and your friends will like you the better.

De praktijk van die leer was echter een zeer harde. Dag aan dag tot soms driehonderd boodschappen toe te moeten doen voor de bibliotheek en het agentschap der staatsloterij, welke aan den boekhandel verbonden waren, en dan zijn te huis te moeten zoeken in het schamel verblijf der arme weduwe, dat was een harde leerschool. En de knaap doorliep die op een leeftijd, waarin de illusiën der jeugd juist 't sterkst spreken. Gelukkig maar dat hij die niet verloor, maar dat ze hem integendeel monter en opgewekt hielden. Ook de gedachte aan de zoo velen die, even als hij, al vroeg door het kreupelhout geloopen hadden en later mannen van zóóveel aanzien en invloed geworden waren dat hunne namen in den mond van een ieder leefden, boezemde hem vertrouwen in op de toekomst. Uit de bladzijden welke hun leven vermeldden riepen zij hem toe, toch moed te houden. Toch moest hij later, toen hij op twee en zeventigjarigen leeftijd die tijden weer doorleefde, bij het nederschrijven zijner herinneringen, met zekeren wrevel getuigen, dat een harde meester hem had afgebeuld. Niet geheel zonder nut echter, voegt hij er onmiddellijk bij. Orde en regelmaat had hij daar geleerd, en het geheim ontdekt om met menschen van den meest verschillenden rang en stand en van de meest afwijkende karakters om te gaan, en jong reeds had hij ook de dwaasheid leeren inzien van bijgeloof en vooroordeel. Nog stonden ze voor zijn geest die menschen, welke met het ernstigste en plechtigste gelaat in zijn loterijtrommel naar de loten zochten met vijf verschillende nommers of die kinderen voor zich lieten trekken, zoo 't mogelijk ware den van heinde en verre opgespoorden zevenden zoon van een vader die ook de zevende mannelijke loot in zijn gezin was geweest, omdat diens greep nog nooit het hoogste lot gemist had. Anderen weer gingen hem heimelijk na, totdat zij wisten dat hij nog maar één enkel lot over had en strekten daar onmiddellijk de-begeerige hand naar uit, of wel zij betaalden hem gaarne den dubbelen prijs voor het nommer 't welk hij hun verzekeren kon, dat door velen geweigerd was; in één woord, al jong leerde hij de menschen in hunne zwakheden kennen.

Veel aardiger echter maar ook veel gevaarlijker voor zulk een jongen knaap, waren de kennissen welke de leesbibliotheek hem toevoerde in de gijzeling. Het vreemdste mengelmoes van groote en kleine persoonlijkheden snakte daar voortdurend naar lectuur, om de schromelijke verveling te verdrijven. Zij waren gehuisvest in het gebouw, welks naam bij ons te lande zeker niet dan aangename herinneringen opwekt, the Heart of Mid-Lothian, maar in de westzijde, the Old Tolbooth geheeten, die in 1817 afgebroken is. Ge zult intusschen een beter denkbeeld van die gijzeling verkrijgen wanneer ge Walter Scott's aardige teekening van de White-Friars, in de Fortunes of Nigel ziet, dan wanneer ge de aandoenlijke beschrijving van Effie Deans verblijf volgt. Immers mochten al de jaren en de omstandigheden eenige wijziging en verzachting gebracht hebben in sommige der ruwe gewoonten van de vroegere gekerkerden en de oude vrijplaats der misdadigers meer een wijkplaats geworden zijn van bankroetiers, toch werden er de oude traditiën angstvallig gehandhaafd. De oudste en meest invloedrijke van het waardig gezelschap werd nog altijd als opperhoofd gekozen en ook algemeen erkend. Vooral echter zorgde men daarvoor, dat dit verblijf wel een huis van arrest in naam zou zijn, maar feitelijk weinig anders dan de druk bezochte kroeg en herberg van handige debiteuren, aan wie al zeer veel veroorloofd werd, uitgezonderd alleen het genot der buitenlucht. Een aantal bezoekers stroomde dan ook dag aan dag de breede poort binnen en verliet het huis niet, eer 's avonds de gouverneur, door het gerammel van zijn sleutelbos, het sein van sluiting gaf. Één enkel onbekend persoon echter liet hij al sedert onheugelijke jaren steelsgewijze naar boven sluipen en de legerstede van een der wettige bewoners deelen. De oude Davie toch kon nergens een schuilplaats vinden en hij was de lieveling van het gansche gezin. Een ieder die het huis verliet, moest aan hem zijn oudste plunje laten, dat was een even vaste wet als dat alle korsten brood en restanten der schotels zijn onbetwistbaar eigendom waren. Daarentegen moest Davie zorgen voor de noodige hoeveelheid van dat levenwekkend vocht, waarvan de wet - dwaselijk? - den verkoop aan de cantine aldaar verboden had. 't Was ook aan hem opgedragen om in de zalen altijd kleine stukjes spiegelglas te hangen, vlak over de gangen en portalen welke de beambten en de bezoekers door moesten gaan; en eindelijk rustte er nog een geheel andere

taak op hem. De galg, in die dagen al zeer druk gebruikt, bestond uit een langen balk dien men door den buitenmuur van de slaapkamer der heeren stak. Deze zouden daardoor echter het schouwspel missen wat vlak vóór hun gevel te zien was en daarom hadden zij naast dien balk een kijkgat gemaakt, wat Davie zorgvuldig met een kurk bedekt en gesloten moest houden, totdat het genotrijk oogenblik van het gebruik aanbrak. Men ziet 't, ook hier stonden lasten tegenover lusten. Nog andere bezoekers namen die echter gaarne op zich. Zoo schreef de dronken docter, die dagelijks in de zalen rondstrompelde, gewillig certificaten voor elke verlangde ziekte voor allen die er dringend belang bij hadden even buiten het huis te zijn tot regeling van bedenkelijke belangen, want de verpleging in de eigen woning werd dan toegestaan onder het genot der vrijplaats. Maar elke kwaal had zijn tarief in grog. Nog opmerlijker en gevaarlijker tevens waren de zoogenaamde regtsgeleerden, die in hunne vale zwarte kleeren dag aan dag door de Old Tolbooth rondwaarden. Voortdurend waren zij in geheimzinnig overleg met eenige der inwoners, want geen zaak, hoe hopeloos en schandelijk ze mocht zijn, of zij wisten er het redmiddel voor. Die consulten echter, soms al zeer gewichtig en plechtig ook, werden nooit gehouden dan achter dampende schotels en rookende glazen, terwijl toch de gelukkige die door hun bijstand geholpen heette, in de werkelijkheid daardoor ongelukkiger werd dan ooit. Treurige en bedenkelijke omgeving dus voor den onbedreven knaap, hoe leerrijk ze ook mocht wezen.

Weldra zou ook Robert's schooltijd voorbij zijn en hij naar Edinburg trekken, om er zich voor te bereiden tot het ambt van geestelijke. Een beurs, moest de middelen daartoe verschaffen. Wat hij echter overhield voor zijn onderhoud was zoo weinig, dat 't voor hem nog een weelde was te deelen in William's t'huis. Toch bleef de moed hun bij. Lust tot lezen en tot studie, de overtuiging dat zoo velen juist door moeielijke jongelingsjaren voorbereid waren tot een werkkring even weldadig voor henzelven als voor anderen, en de talrijke voorbeelden daarvan welke zij uit hun lectuur wisten te putten, ze hielden hen wakker en vervulden hen zelfs met enthousiasme voor hun werk. Om 's morgens althans niet nuchter zijn taak te beginnen, zat William al om vijf uur des ochtends allerlei humoristische verhalen voor te lezen aan een bakker en zijn zoons, die zich dan, onder hun werk, niet weinig vergast-

ten aan de schelmstukken van een Gilblas en een Tom Jones en van andere soortgelijke picaros, terwijl de redenaar met smaak het bedongen loon in brood verorberde. 's Avonds kwamen de broeders in een uithoek der stad te zamen met twee jongens King, even arm en ook even leergierig als zij, en dan was een goedkoop opgedoken electriseermachine hun genot of vermeiden zij zich in allerlei scheikundige proeven. Voor uitspanning hadden zij die heerlijke boekenveilingen. Zij zaten daar in warme en goed verlichte zalen, hoorden allerlei snakerijen, snuffelden in de boeken rond, of scholen in een hoek weg om heimelijk hun les te leeren. Ook bij de gegijzelden waren beide al spoedig goed bekend ja bevriend zelfs. De zondag werd echter trouw in het ouderlijk huis doorgebracht en de godsdienstoefening, in het stille dorpskerkje, met stichting bijgewoond, terwijl zij dankbaar de rust aldaar genoten die in zulk een weldadig contrast stond met de drukte en de beslommeringen der week. Maar ook dat huis werd spoedig weer elders verlegd, omdat de oude man op nieuw zijn betrekking verloor. Nu moest de moeder alleen in de behoeften voor het gezin voorzien, waar een kleine winkelnering aanvankelijk eenig uitzicht toe gaf. Soms ook, wanneer een Tolboother of een andere klant gelukkig geweest was in de loterij en dan den jongen een goede fooi gaf, kon deze zijne moeder in hare benarde omstandigheden nog te hulp komen. En nooit zal hij den dankbaren blik vergeten, zoo schrijft William met warmte, waarmede zij hem aanzag toen hij haar dien halven sovereign in de hand drukte, welke den vorigen dag de trekker van een hoog lot hem in zijne blijdschap gegeven had. De nood was juist zoo hoog geklommen bij de zwaar beproefde vrouw, en die reddende engel deed den mond der gelukkige verstommen. Maar zegen rustte op het werk van den knaap, die in eigen armoede nog mild wist te zijn voor zijn moeder. Dat oogenblik is hem dan ook nooit uit de gedachten gekomen, en telkens bragt de herinnering hem de regelen van Cowper op de lippen:

> All this, still legible in memory's page,
> And still to be so to my latest age,
> Adds joy to duty, makes me glad to pay
> Such honours to thee as my numbers may;
> Perhaps a frail memorial, but sincere -
> Not scorned in heaven, though little noticed here.

Bezigheden zijn zaligheden, plachten onze ouden van dagen te zeggen, en onze beide knapen ondervonden de waarheid daarvan. Immers William had veel te veel te doen om over zijn somber leven en zijn ontberingen te denken of te klagen, maar Robert gevoelde in zijn verlatenheid pijnlijk het gemis van een huiselijken haard, waar hij zijne lessen leeren en zijne studiën voortzetten kon. Werd de koude zoo ondragelijk dat 't stilzitten hem onmogelijk viel, dan dwaalde hij in de oudste kwartieren der stad rond en ging, aanvankelijk met het oog van een liefhebber maar later inderdaad met dat van een kenner, al die opschriften en wapenschilden en gebeeldhouwde festoenen en versieringen na waaraan het oude Edinburg zoo rijk is, en welke de uitnemendste bouwstoffen zijn voor de studie van den oudheidkenner. Hij had een poëtischen aanleg, was levendig van verbeelding. en al wat maar naar legenden en overleveringen geleek, werd gretig door hem opgevangen en bij hem verwerkt. Geen vroeger slagveld in den omtrek, geen kasteel of huis of straat of muur waaraan geschiedkundige herinneringen verbonden waren, liet hij onbezocht. Werden hem personen genoemd die een schat van verhalen kenden van oude helden en van toovenaars en van geestverschijningen, betrekking hebbende op de historie van Schotland, dadelijk was hij er op uit om die uit hun mond op te vangen en in zijn ijzervast geheugen te prenten. En dat was dan de uitspanning van den nog niet veertienjarigen knaap. 't Is zoo, juist die levendige fantasie van hem werd uitnemend gevoed door al die onderzoekingen, en ze waren voor zijn spelende verbeelding wat holle verstrooiingen voor den onverschilligen knaap zijn. Maar vergeet toch niet, dat de jongen bijna geen huis had waar hij kon uitrusten, alleen des avonds in den broeder iemand zag die hem liefhad, en aan 't einde van elke week een moeielijken wandeltocht volbrengen moest, eer hij in het vriendelijk oog zijner moeder mocht zien. Daarenboven gevoelde hij al het smartelijke van die verlatenheid en van dat leven hetwelk aan gebrek grensde, diep en pijnlijk zelfs. Juist omdat de illusiën der jeugd al vroeg in hem ontwaakt waren, had hij behoefte aan liefde en aan die onbezorgdheid des geestes welke de mensch zeker nooit geniet, wanneer ze hem niet in de dagen der jongelingsschap ten deele valt. Toen hij op zeven en twintigjarigen leeftijd op het punt stond in 't huwelijk te treden schreef hij aan zijn bruid, hoe 't hem nu toch een raad-

sel scheen, dat hij die dagen nog was doorgeworsteld. 's Winters avonds Horatius te leeren lezen onder het voortdurend raadplegen van een woordenboek, en dat bij het flauwe schijnsel van een haard waaraan hij neergehurkt was en waarop de hospita dagelijks het groote wonder vertoonde van een vuur dat niet uitdoofde hoewel het met bijna geen brandstof gevoed werd, 't was geen gemakkelijke taak. Maar het geld ontbrak hem om een kaarsje te koopen en zoo leerde hij zich wel redden. Weldra kon hij zelfs de kosten van dat verblijf ook niet meer betalen, en moest hij dus wel elken morgen en elken avond te voet den langen weg afleggen tusschen Edinburg en zijn ouderlijk huis. Die woning echter werd nu ook voor hem gesloten en aan het voortzetten der eens met zooveel liefde aangevangen en met zooveel opoffering volgehouden studie, was toen natuurlijk niet meer te denken. Ja eindelijk klom de nood zóó hoog, dat het noodige voedsel begon te ontbreken en zijn groei leed onder het vasten, maar toen ook werd het lijden onduldbaar bijna, zou men meenen. Toch was volharding, geenszins vertwijfeling, het woord dat hem telkens weer van het hart op de lippen kwam, wel het voldingend bewijs van een opgewekten geest.

Zonderling waarlijk, dat er altijd toch nog een zeker gevoel van voldoening bij hen bleef over dien loop van hun leven. De broeders bezaten blijkbaar het geheim om zich al in hun verbeelding te koesteren in de verkwikkende zonnestralen, die wel achter gindsche zwarte wolken zullen schuilen, maar waarvan voor 't oogenblik niemand nog iets gewaar kon worden. Heerlijke gaaf waarlijk, benijdenswaardig zelfs. Altijd de lichtzijde van alles te zien, of die te vermoeden zoolang ze nog onzichtbaar is en zich dan reeds vooraf daarvan een feest te maken, maar aan enkelen is dat gegund. De meesten die een zoo ellendig bestaan als deze beide knapen hadden moeten voortslepen, zouden eenvoudig door lichamelijken arbeid hun kost gezocht hebben en dan gestorven zijn als dezelfde paupers, die zij als jongens waren. In enkelen toch maar huist de energie en de wilskracht tot een volharding welke alleen door enthousiasme voor een doel te verklaren is. 't Heet al spoedig, dat Robert toch ook eigenlijk nooit een goed geestelijke zou geworden zijn. Van der jeugd aan eenigszins hinkende, miste zijn gang het statige wat de menigte zoo gaarne bij den prediker ontmoet, en dan vooral ontbrak hem dat zelf-

vertrouwen 't welk onmisbaar is voor een ieder, die met vrucht in 't openbaar het woord wil voeren. De pen zou hem eerder tot middel van onderhoud kunnen strekken, dan het gesproken woord. En zou William, zoo hooren wij hen verder beweren, wel ooit de voorspoedige koopman van lateren tijd geworden zijn, indien hij niet al zeer jong geleerd had om met personen van den meest verschillenden rang en stand om te gaan waardoor hij een menschenkennis gewonnen had, welke vooral in den handel onmisbaar is.

Eerst trachtte Robert zijn kost te verdienen door 't geven van onderricht, toen door kantoorwerk, waarvoor hij dagelijks bijna vier uur loopen moest, maar niet lang duurde dat. Al zeer spoedig stond hij daar, zonder eenig middel van bestaan. Wat nu te doen? Toch moest hij zich weten te redden, want zijn ouders leden zelf gebrek. Maar hoe? Wat al plannen, het een nog onmogelijker dan het andere, werden door de beide broeders geopperd en beraamd en besproken en verworpen en dan wéér eens opgehaald en nog eens dood verklaard, toen zij op dien zondag avond, welken zij nooit zouden vergeten, op een der hoogten achter het ouderlijk huis, naast elkander zaten en het boek der toekomst trachtten te ontcijferen, of er althans een vingerwijzing in te ontdekken. Zij hadden het woord van Jeremy Taylor altijd waar genoemd, dat ‘er niemand is die niet altijd zegeningen genoeg bezit welke opwegen tegen het leed van zware beproevingen,’ maar de ontdekking dier zegeningen is soms een onoplosbaar raadsel. Ongetwijfeld was 't een groote zegen dat Robert jong en gezond en opgewekt en leergierig, zelfs niet onbekwaam was, maar de dringendste vraag, op welke wijze al die zegeningen moesten gebruikt worden om dadelijk een dak en kleeding en voedsel te verkrijgen, ze bleef onbeantwoord. Het landschap was zoo fraai, zoo rustig lag dat panorama aan den Firth en de oevers van den Fife voor hen, de lucht was zoo veerkrachtig, en het genot om zich frank en vrij te kunnen bewegen op grasheuvel en op weide en onder 't lommer van 't hoog geboomte zoo verkwikkend voor knapen, die de geheele week in de vunzige en bedompte huizen van Edinburgs meest armoedig kwartier waren opgesloten, en toch gevoelden zij van dat alles niets, omdat bezorgdheid voor den dag van morgen hen gevangen hield. Wel had William gedurig een plan opgeworpen, maar altijd hadden beide 't als onuitvoerbaar ter zijde gelegd. Toen zij echter nooit

anders dan telkens tot hetzelfde resultaat kwamen van volstrekt niets te kunnen uitdenken, moest dat plan toch eindelijk wel weer opduiken, en ten slotte werd het nog aangenomen, hoeveel bezwaar zij ook in de uitvoering zagen. En dat bezwaar mocht inderdaad niet gering geteld worden. Immers het plan was geen ander, dan dat Robert met den ouden rommelzoô van boeken, welke zijn vader bij elke verhuizing telkens weer meegesleept had, een negotie zou beginnen, aanvankelijk bij wijze van stalletje. Op die wijze zou hij trachten zich althans voor totaal gebrek te vrijwaren. Want de heimelijke gedachte of hoop liever, dat hij daardoor allicht den grond zou leggen voor een bepaalden boekhandel in latere dagen, durfde geen hunner uit te spreken, al brandde dat woord toch op beider lippen.

Het plan werd daad. Op bijna kinderachtig dwaze wijze, juichte vooral de oude man het toe. Hij had nooit woorden weten te vinden sterk genoeg om de jongens te overreden, tot geen prijs ter wereld levenslang een ondergeschikte betrekking te aanvaarden, maar altijd het oog gevestigd te houden op het verkrijgen van een onafhankelijk bestaan. Loop liever met een bak met koopwaren 't land rond, dan altijd knecht te blijven, dat was zijn leer. De ervaring en handigheid en menschenkennis op die wijze gewonnen zullen u wel verder brengen, beweerde hij, en stellig een zoeter bete verschaffen dan het alleen schijnbaar zoo aanlokkelijk brood der dienstbaarheid. Eigen inspanning strekt dan tot eigen voordeel, en een ander, ondernemender en stoutmoediger dan gij, teert niet van uwen arbeid. Dat hij echter in zijn redenering veel te ver ging wanneer hij dan de jongens trachtte te beduiden dat hun armoedige jeugd eigenlijk ontzaggelijk begeerlijk moest genoemd worden, omdat die hun het voorrecht schonk de waarde van het geld te leeren kennen en onafhankelijk hun weg te vinden, zal wel een ieder toestemmen. Wijs evenwel was zijn beweren, dat zoo vele knapen van goeden huize levenslang ongelukkig worden door de dwaze goedheid der ouders, die zelfs hunne volwassene kinderen nog in alles de behulpzame hand bieden en hen niet dwingen zelfstandig op te treden. Het noodlottig gevolg daarvan is dat zij in de wereld niets uit zich zelven vermogen, nooit in 't eerste gelid durven te komen, altijd uitzien naar anderen, die hen in postjes en baantjes schuiven waarin zij alweer onder het bevel van hoogeren werken en ein-

delijk te zwak zijn om flink en onafhankelijk te handelen en zelfs te denken. - Dat de drommel hier de biecht preekte, kon niet ontkend worden, want de woorden van den man, die kracht ademden, waren in lijnrechten strijd met zijn daden, welke enkel zwakheid verraadden. Evenwel hadden die woorden grooten invloed op zijne knapen. Al jong waren zij gewend zelfstandig te zijn. Tucht hadden zij weinig gekend, wel altijd gehoord dat ieder man het kind is van zijn eigen daden. Een brief van Robert aan den welbekenden Hugh Miller, in 1854 geschreven, draagt geheel den stempel van die opvoeding. Daaruit blijkt, dat hij het hart even hoog droeg als zijn vader. Niet op zekeren rang of stand was hij trotsch, want hij was veel te verstandig om niet dadelijk in te zien dat elke plaats die men in de maatschappij vervult altijd overschaduwd wordt door de nog hoogere, welke een ander inneemt. Maar daarop was hij trotsch, dat hij aan niemand rondom zich eenigen dank schuldig was voor de onderscheiding waarmede een ieder hem thans behandelde, en dat alleen eigen arbeid hem zoo ver gebracht had. Op die kracht was hij fier. Zijn vriend Miller was van geringen huize geboren, maar was een groot, ja een beroemd man zelfs geworden. Hem was evenwel door die geboorte het grievende bespaard dier ijskoude behandeling van vroegere vrienden, enkel in uitwendige omstandigheden verschillende, welke Robert ondervond, toen deze van welgesteld arm werd. ‘Een wrevelig ja uittartend gevoel overweldigde mij soms tegen die onbillijke samenleving,’ zoo schrijft hij, ‘en de overtuiging van het schreeuwende contrast tusschen de macht waarover ik wist inwendig te kunnen beschikken en de onmacht waartoe uitwendige omstandigheden mij doemden, werkte verterend. Dan die bittere ervaring, dat de wereld al zeer weinig broederlijke hulp over heeft voor de ongelukkigen. Toen ik mij zelf geheel redden kon, daagde mijn eerste vriend op, en werd ik voor 't eerst herinnerd aan het bestaan van zelfs zeer naaste bloedverwanten in mijne onmiddellijke omgeving. Men moge door die praktijk winnen aan zelfstandigheid, men verliest daardoor echter ook dat zoo weldadig gevoel van welwillendheid jegens allen en die behoefte om gezellig en vertrouwelijk met zijne medemenschen om te gaan, waardoor zoo menige rimpel op ons voorhoofd glad gestreken wordt en het onwillig woord al spoedig voor den vriendelijken glimlach wijkt. En die voortdurende herinnering aan geleden eerlijke armoede heeft

mij allicht meer begeerig gemaakt naar wereldschen voorspoed dan wenschelijk mag heeten,' zoo eindigt hij. Gulle bekentenis, getuigende van een warm en gevoelig hart. Maar was Robert Chambers niet een veel te verstandig man dan dat men van hem een klacht zou vernemen over de onvermijdelijke nadeelen van een stelsel van zelfregeering, waarvan hij vooral de voordeelen zoo ruimschoots genoot? Die klacht bewijst gelukkig ook, dat althans zijne beminnelijke natuur niet onderging in den barren strijd dien hij zoo jong tegen de wereld moest voeren, en waarin hij overwinnaar bleef.

't Was voor een waarde van ongeveer twee pond sterling, die t'huis aan oude boeken opgeschommeld werd. Daarmede opende Robert nu de nering in een klein, onaanzienlijk winkeltje, dat een uitstalling voor de deur had en hetgeen maar zes pond 's jaars huur kostte. In het bekrompen achterkamertje gingen de beide broeders samenwonen, zoodat de wekelijksche eisch der vroegere hospita wegviel en zij elkander met raad en daad in de nieuwe zaak konden bijstaan. En die nering ging al dadelijk vrij goed; aan het eind des jaars was er voor twaalf pond sterling voorraad in den winkel. Geen wonder dat William het voorbeeld van zijn broeder volgde, toen in 1819 zijne leerjaren afgeloopen waren, hoewel hij het voorrecht van dezen miste om althans met enkele boeken uit het ouderlijk huis te kunnen beginnen. Zijn geheele kapitaal bedroeg niet meer dan vijf schellingen, en toch bestond ook hij het waagstuk om een klein winkeltje te huren, en wel voor tien pond sterling 's jaars in denzelfden Leith Walk, alwaar zijn broeder nu al zijn tweede huis betrok. De stand was uitnemend, want die Walk is de breede en ongeveer een half uur lange straat, welke Edinburg met de zeehaven Leith verbindt. Het verkeer van voetgangers van allen rang en stand en van rijtuigen en karren, is er dagelijks dus ongemeen druk. De kleine winkeliers stalden toenmaals hunne koopwaren op de trottoirs uit, zoodat hun wèlslagen afhankelijk was van de meer of mindere aantrekkelijkheid van 't geen zij het publiek aanboden. Hoe nu echter de boeken gekregen om den handel te beginnen? Maar ook ditmaal zou de spreuk bevestigd worden, dat de fortuin met de stoutmoedigen is.

Uitgevers hadden toen, en nog eenigszins heden ten dage de gewoonte, om naar de verschillende groote plaatsen des lands hunne reizigers te zenden die daar de boekverkoopers

tot een middagmaal uitnoodigden en na tafel datgene in veiling brachten, wat zij wenschten te verkoopen. Juist had een Londensch huis 't gewaagd om van allerlei standaardwerken, waarvan het kopijrecht verstreken was, zoo als Johnson, Gibbon, Robertson, Blair, Hume, Smollett, Burns en anderen goedkoope herdrukken uit te geven. Hij zond zijn reiziger daarmede naar Edinburg, en onze William zou dezen bij de veiling helpen. De Londenaar had schik in den vluggen en lustigen knaap, en nauwelijks had hij diens plannen vernomen maar tevens zijn gebrek aan de noodige middelen om ze tot uitvoering te brengen, of hij gaf hem vergunning om voor een waarde van tien pond sterling uit den voorraad te kiezen wat hij wilde en dat gekozene te betalen, op den gebruikelijken, vrij langen termijn van crediet.

Nu was alle bezorgdheid geweken. Eigenhandig werd de gekozen schat op een kruiwagen naar de pas gehuurde woning gebracht, een paar latten en planken werden fluks gekocht en zelf bewerkt voor de uitstalling, en weldra stond de nieuwe koopman op de straat naast die fonkelnieuwe en keurig geschikte boeken. Dat hij een ieder angstvallig aanstaarde, of ook misschien die gehaaste voorbijganger of ginder deftig wandelend heer de schreden inkorten en den eersten koop met hem sluiten zou, is licht te begrijpen. Alweer zou het gelezene van vroeger dagen hem hierbij moed inspreken. Want al dadelijk en geheel onwillekeurig stond James Lackington hem voor den geest die in zijn autobiographie vertelt, dat hij in 1774 evenzoo met een stalletje boeken van weinig meer dan honderd gulden waarde begonnen was, en toch in 1792, toen hij zich uit den handel terugtrok, op een jaarlijksche winst van zestig duizend gulden rekenen kon. Al was 't belachelijk zulk een ongewoon feit tot doel te kiezen, toch boezemde het voorbeeld vertrouwen in. En wie zich schamen mocht zoo openlijk op de straat zijn waren te venten, hij was immers tot zwijgen te brengen door de bekende anecdote van den grooten docter Johnson, die op lateren leeftijd rust noch duur had eer hij in een gietenden regen en onder het luid gelach der voorbijgangers, naast den boekenstal van zijn vader gestaan had, enkel uit wroeging, omdat hij in zijn jonge jaren dien dienst uit valsche schaamte had geweigerd aan den ouden man, toen deze door ziekte bedlegerig was. - Is de kracht toch niet in waarheid opmerkelijk, die deze broeders te danken hadden aan

de al zoo vroeg bij hen ontwaakte liefhebberij voor boeken en den lust tot lezen?

De verkoop van den eersten voorraad boeken gelukte boven verwachting. Gaandeweg nam ook het aantal der vaste koopers toe. Van den vroegen morgen totdat de duisternis inviel was de jonge koopman trouw op zijn post, en zoo gelukkig was hij in de keus zijner aankoopen te Londen en op de van ouds geliefkoosde boekenveilingen, dat de aandacht der voorbijgangers voortdurend getrokken werd naar dat altijd zoo welbezet stalletje. Hij had echter te weinig te doen, en toch moest hij voorzichtig wezen geen bezigheid op zich te nemen die hem verhinderde altijd op den uitkijk te staan naar koopers onder het aantal dergenen, die onder 't voorbijgaan vluchtig een blik wierpen in zijn boekenschat. Eerst begon hij met het innaaien der nieuwe boeken, omdat hij dan de losse vellen druks goedkooper koopen kon, en toen stalde hij de proeven zijner calligraphie uit, waarvoor hij soms mooie prijzen maakte. Vervolgens richtte hij een leesbibliotheek op en eindelijk kocht hij voor weinig geld een drukpers, wel oud en gebrekkig, maar toch nog volkomen bruikbaar. De voorraad letters was echter zoo klein, dat hij ettelijke maanden noodig had om de honderd bladzijden te drukken van het verhaal van den Zwarten Dwerg, een klein volksboekje, dat de eerste vrucht zijner pers was. Zoodra echter het woord ‘drukkerij,’ met groote letters boven zijn stalletje prijkte, had hij bijna dag en nacht volop werk voor allerlei klein drukwerk van aankondigingen en voor huiselijk gebruik, dat een niet onaardige winst gaf. Voor zijn volksuitgave van Robert Burns kon hij dan ook al meer materieel koopen. Maar de kroon op zijn drukwerk werd gezet toen hij zijn tijdschrift: de Kaleidoscoop uitgaf. De jongere broeder James hielp aan de pers, en op Robert drukte de last voor den inhoud, geen kleine taak waarlijk. Meesterlijk kweet hij zich daarvan. Menige schets van droevige maatschappelijke toestanden, die hij bij ervaring helaas maar al te goed kende, had meer dan gewone verdiensten. Zijn vorm was zuiver en eenvoudig en altijd zoo volkomen in overeenstemming met het onderwerp 't welk hij behandelde, dat bevoegde beoordeelaars zijne stukken daarom soms nog meer prezen dan om de degelijkheid van hun inhoud. Toch was er altijd vuur en gloed in 't geen hij schreef; blijkbaar werkte zijn fantasie altijd zoodra hij de pen maar opvatte. Tal van aardige

versjes kunnen 't nog bewijzen hoe rijk zijn verbeelding was. Verscheidene van die gedichtjes zijn later dikwijls in verzamelingen opgenomen, zonder dat de uitgevers echter wisten aan wie ze die te danken hadden. Ook William leverde menige belangrijke bijdrage, vooral van praktischen aard, en zoo waren dus weldra uitgever en schrijver in één persoon vereenigd.

Toch kon de Kaleidoscoop 't niet volhouden. Het debiet was vrij goed, maar de opbrengst dekte nauwelijks de kosten en liet zelfs geen penning over voor de schrijvers. Al spoedig werd de uitgave dan ook gestaakt. Geldelijk was er dus geen groot verlies door geleden, en gewonnen daarentegen was de waarlijk niet gering te schatten overtuiging, dat de broeders ook nog op een ander gebied dan op dat van koop en verkoop alleen, een toekomst hadden. Van toen aan gevoelden zij wel degelijk dat een hooger werkkring voor hen lag dan de zoo bescheidene, waarin zij nu ijverig sloofden en zwoegden. Robert vooral zou voortaan bijna even wakker letterkundige als handelsman zijn.

Vier jaren waren allengs verloopen, en de beide knapen tot mannen gerijpt. Ervaring en menschenkennis hadden zij rijkelijk opgedaan in de harde leerschool, welke zij al zoo jong moesten doorloopen. Maar zij, die eens bijna broodeloos door de straten van Edinburg zwierven, zij stonden nu ieder aan 't hoofd van de zelf opgebouwde zaak, die, hoe nederig van karakter ze ook mocht zijn, elk van hen toch verhoogd had tot een onafhankelijk man en tot den eigenaar van een paar honderd pond sterling. De tijd was nu dan ook gekomen om eenige sporten hooger te klimmen op den maatschappelijken ladder, en reeds in 1822 gunden zij aan anderen de kans om aan dat eenvoudig boekenstalletje, alwaar zij van klein en arm en onbekend, betrekkelijk groot en welgesteld en geacht geworden waren, een toekomst te vinden. In Edinburg zelf vestigden zij zich nu, als gewone boekverkoopers, aanvankelijk ieder op zijn eigen naam.

Thans zou het letterkundig leven van Robert eigenlijk geopend worden. Het vluchtig tijdschrift-artikel van vroeger, moest voortaan plaats maken voor degelijker arbeid. Vooral aan de traditiën van Edinburg wijdde hij zich bijna geheel, nadat de sleutel tot de helden van Walter Scott's romans, dien hij uitgaf, zoo gunstig door het publiek was ontvangen. Wat al persoonlijke nasporingen getroostte hij zich om waar en

volledig te zijn in die Traditions, en welk een menigte personen van hooger leeftijd bezocht hij om bij hen herinneringen op te wekken aan degenen, van wie het opkomend geslacht alleen de namen en daden kende. Overal waar hij zich aanmeldde, hoe hoog geplaatst de lady of de edelman ook mocht zijn, genoot hij een welwillende ontvangst. Algemeen juichte men het te boek stellen dier overleveringen van harte toe, ja betoonde zich dikwijls niet geheel onverschillig voor de eer om daarin op te treden of althans daaraan mede te werken. Soms was het geheugen bij sommigen schijnbaar te zwak geworden voor hulp, maar nauwelijks had Robert dan met enkele trekken een schets gegeven van het welgelijkend portret dat hij begeerde, of eensklaps verscheen daardoor het pas nog geheel vervlogen beeld scherp en helder voor het dan weer opflikkerend oog, en overtrof de vondst dikwijls nog de verwachtingen van den kronijkschrijver. Toen het eerste deel verscheen, wachtte hem een ongedachte verrassing. Walter Scott, vergezeld van zijn schoonzoon Lockhart, trad op zekeren dag zijne kamer binnen en betuigde den jonkman zijn ingenomenheid met diens arbeid. Sprakeloos stond deze voor den Grooten Onbekende. Sir Walter prijkte toen nog op het toppunt van zijn roem, en 't gold in Schotland waarlijk voor geen geringe eer met hem in vriendschappelijke aanraking te mogen komen. En als wilde deze toonen dat hij niet alleen het werk maar nu ook den auteur hoogachtte, zoo zond hij Robert een paar dagen later zestien folio bladzijden eigenhandig geschreven herinneringen aan allerlei personen en gebouwen van Edinburg, tot verdere bouwstoffen van zijn werk. Tot aan het einde van zijn leven toe, bleef Scott den ijverigen landgenoot genegen en bewees dat vooral door zijn krachtige medewerking aan de Popular Rhymes of Scotland, die deze later uitgaf.

't Waren die glorierijke dagen van Edinburg welke ons telkens weer voor den geest komen, zoodra de lof van dat Noordsch Athene verkondigd wordt. Scott en Jeffrey, Wilson en the Ettrick Shepherd, Dugald Stewart en Alison waren toen de vorsten die om god Constable verzameld waren en wier luister niet geleden heeft, hoe hevig ook de storm weldra boven de hoofden van enkelen hunner losbrak. Onze Robert was toen pas twintig jaar oud en kon zich dus alleen in hun arbeid vermeien. Maar juist een levendige geest als de zijne gevoelde al de begeerlijkheid die er in gelegen was om zelf iets voort

te brengen wat den goedkeurenden glimlach van die mannen mocht verwerven. Die begeerte is van grooten invloed geweest op zijn verderen arbeid. Maar ook daaraan is 't allicht toe te schrijven dat hij Schotland en altijd weer Schotland tot zijn onderwerp koos en de verdenking niet kon ontgaan als ware zijn lier wel wat al te karig besnaard, hoe welluidend de tonen ook mochten zijn die hij er telkens weer aan wist te ontlokken. Maar hij had zijn geboorteland ook zoo lief, en hij doolde zoo graag rond door die romantische streken waaraan allerlei geschiedkundige herinneringen verbonden waren, zonderling maar zoo aardig soms vermengd met legenden en overleveringen die in den mond des volks van het eene geslacht op het andere werden overgebracht. Die Vertellingen en die Sagen waren zijne idealen. Zijn Popular Rhymes, zijn Scottish Ballads and Songs, zijn Pictures of Scotland, zijn Reekiana, zijn Walks in Edinburg, getuigen 't. Eer zou men in hem den kweekeling van de straks genoemde Märchenschool gezien hebben dan den man door Smollett en Fielding en de Foe opgefokt, wanneer zijn poëzie, hoe aardig en gelukkig ook, niet die soms weekelijke gemoedelijkheid gemist had, welke de Duitscher nooit zelfs verbergen kan. Een Schot was en bleef hij, een Schot in merg en been. En toen hij, na al het goede dat hij reeds van zijn land en volk gezegd had, plotseling nog de ontdekking maakte dat zijne landgenooten ook de gaaf van humor bezaten, bragt de vlugge schrijver dadelijk weer tal van bewijzen daarvoor te boek in zijn Scottish Jests and Anecdotes. Hoe weinig echter kon hij bij het schrijven daarvan het antwoord vermoeden hetwelk Sydney Smith, zeker wel vijf en twintig jaar later, aan zijn broeder William geven zou, toen die evenzeer de geestigheid der Schotten hoog verhief. ‘'t Is wel mogelijk,’ antwoordde die hem, ‘dat uwe landgenooten aardige uitvallen kunnen doen, maar toch zeker nooit zonder behulp eener kleine operatie om den humor door te laten. Ik ken voor hen daartoe geen doeltreffender instrument dan den kurketrekker.’ De geestigheden van den eerwaarden heer waren niet altijd even aangenaam voor hem dien ze troffen.

Een raadsel zullen velen 't met mij noemen, hoe één man voor zulk een arbeid als Robert nu dag aan dag verrichtte, kracht en tijd en lust vond. De sleutel daarvan ligt echter in zijn opleiding. Gezellig verkeer was hem vreemd gebleven, uitspanningen kende hij niet, werken was dus voor hem het eenig

levensdoel. Daarenboven erkende hij immers zelf, dat de begeerte naar wereldschen voorspoed bij hem bijna te sterk ontwikkeld was. Hoe ijverig hij dan ook de pen voerde als letterkundige, hij verwaarloosde daarom geenszins de plichten die zijne zaken hem oplegden. Nooit zoudt ge hem te vergeefs in India Place zoeken. De belangen van zijn bedrijf golden bij hem boven alle anderen. Elken arbeid die buiten het gebied daarvan lag beschouwde hij als uitspanning, en hij achtte die alleen dan geoorloofd zoodra de snipperuren door zijn beroep gewettigd waren. Met een zekere voldoening kon hij gedurig aan de jonge en onervaren schrijvers de bewering van Scott op 't hart drukken: ‘Letterkunde is een geschikte rotting om er meê te wandelen, maar niet een staf om er op te vertrouwen.’

Ook William erkende blijkbaar de juistheid van dat gezegde. Eerst het beroep behartigd, en alleen de inderdaad geheel vrije uren gegeven aan het misschien veel aangenamer en allicht voor de eigen zaak ook bevorderlijk letterkundig werk, maar dat toch vooral ondernomen wordt omdat wij er ons zoo gaarne toe zetten. Men loopt gevaar den naam van wetenschappelijk man begeerlijker te noemen dan dien van koopman, omdat het publiek nu eens dwaselijk den een hooger gelieft te stellen dan den anderen; maar ongelukkig hij, die in 't kiezen van zijn vak niet flink een beslissende keus durft doen. Hinkende tusschen de begeerte naar eer en naar geld, dreigt hij door zijn halfheid het een zoowel als het ander te verbeuren, of beide te verliezen. Wel gaf William zijn Boek van Schotland uit, en waren de twee broeders ingespannen werkzaam aan de Gazetteer of Scotland, maar de boekhandel was en bleef het doel van hun arbeid en dien wisten zij steeds grooter en uitgebreider en ook winstgevender te maken. Gelukkig waarlijk, want weer zou hun vader de hulp zijner kinderen inroepen. Eer de oude man in 1824 stierf, beging hij nog de dwaasheid een proces te voeren over het vermeend eigendomsrecht van een perceel van weinig waarde, en 't was op de schouders der zoons dat de last van de ettelijke honderde ponden sterling viel, toen hij 't verloor. Niet zoozeer het verlies van dat geld smartte hen, al bracht dat hen in niet geringe verlegenheid, maar vooral de roekelooze verspilling van penningen, welke zij met zooveel moeite hadden verdiend. En dat William een helderen administratieven blik verkregen had door het zelf opbouwen van zijn fortuin, dat bewees hij door zijn open brieven over het

stedelijk wanbeheer van Edinburg, welke hij in een locaal blad plaatste. Ruiterlijk en ridderlijk deed hij dat, met zijn naam. Al was hij niet als gentleman opgevoed, hij was toch als gentleman geboren, dat toonde hij. Algemeen juichte men zijne handeling toe, en de eindelijke ineenstorting van het vermolmd en ondermijnd gebouw dat de regeeringsmannen wel trachtten maar niet vermochten staande te houden, zette hem de kroon op 't hoofd en verhoogde hem onmiddellijk tot een man van invloed. Toch is 't aardig vijftig jaar later de bekentenis van hem te hooren, dat hij toen onbillijkerwijze aan personen had verweten, wat eigenlijk aan een stelsel te wijten was.

Zoo staan de eens arme broeders dan nu voor ons als gezeten en geachte burgers der goede stad Edinburg, maar zij zelf maken ongetwijfeld aanspraak op andere en hooger verdienste. En terecht. Alles wat zij tot nu toe gedaan hadden, was in hun eigen belang geweest, en hun auteursarbeid nog weinig meer dan de voorbereiding tot een hooger taak. Die zouden zij thans op zich nemen. Van nu aan zouden zij de pioniers worden van die volksliteratuur, welke een der grootste weldaden genoemd moet worden waarin Engeland zich heeft mogen verheugen, en die het in merg en been toe gezonde karakter der beweging ook daarin heeft bewezen, dat ze tevens hen rijk heeft gemaakt, die aan de kans van 't al of niet gelukken tijd en kracht en al hun geld waagden.

Pioniers der volksliteratuur, noemde ik hen daar. Maar William zelf wijst dien eeretitel af. Alleen daarop wil hij aanspraak maken, dat hij de reeds voor meer dan een eeuw ingevoerde goedkoope literatuur, ook tot een nuttige en aangename lectuur heeft trachten te maken. Wat vriend de Foe al in 1709 in de gevangenis begon, toen hij zijn Review uitgaf, en Addison en Steele deden door hun Tatler en Spectator, degelijken kost gevende voor een enkelen stuiver, die poging wilde hij op nieuw wagen, natuurlijk te rade gaande met de veranderde eischen der tijden. De spookhistories en weêrvoorspellingen van den meest belachelijken aard, welke nog op het Zuidelijk Vasteland voor een stuk kopergeld rondgevent worden, en het groot aantal exemplaren van een Mirror die in Engeland, ongeveer vijftig jaar geleden, gretig koopers vonden, ze bewezen voldingend dat het volk wel degelijk prijs stelde op lectuur, zoodra die door den lagen prijs binnen zijn bereik gebracht werd. Juist die begeerte om te lezen moest evenwel

gebruikt worden om algemeen kennis en beschaving en ontwikkeling te verspreiden. Het volk moest worden opgewekt tot eerbied voor al 't geen goed is en edel, en niet alleen de oogen maar vooral de harten geopend worden voor hoogere belangen en hoogere begeerten dan de materiële. Beschaving en poëzie tevens, ze moesten bij het volk tot eene ware behoefte worden aangekweekt.

Eigenlijk was de erkenning dier behoefte algemeen. Sedert Walter Scott het Britsche volk als tot lezen gedwongen en de algemeene sympathie zijne helden in een oogwenk tot de goede bekenden van een ieder in den lande gemaakt had; sedert Byron en Wordsworth en Southey en andere dichters geheel de natie hadden ingewijd in een nieuwe wereld, in een wereld van gedachten die weerklank vonden in aller harten en waardoor de te lang sluimerende fantasie weer ontwaakte, sedert dien tijd was het vonnis geveld over de gewone pers. De politieke schotschriften, waarin de personen verguisd werden door hen die over de zaken geen oordeel konden uitspreken, de verhalen en liederen onder het volk verspreid, die de aandacht alleen wisten te trekken door de zedelijk meest gewaagde voorstellingen, ze werden als kaf voor den wind weggeblazen door den beteren geest, die het Britsch publiek bezielde. Meer kennis was allereerst de eisch, kennis vooral voor den ambachtsman en voor allen die in de bedrijvige wereld werkzaam waren. Nam het aantal bekwame mannen toe in een vak, onverschillig in welk, dan werd de standaard daarvan verhoogd. En beter werk alleen kon beter loon verschaffen, 't welk zich in die andere en zoo gewenschte vormen van beter voeding en beter woning en beter kleeding uitte. Eerst wanneer aan die hoofdvoorwaarden des levens voldaan was, kon men de begeerte naar meer beschaving en ontwikkeling bij den arbeidsman verwachten en die ook bevredigen. De te Edinburg in 1821 opgerichte School of Arts, de eerste instelling van dat karakter, zou de krachtige hefboom van die beginselen zijn, even als de Mechanics Institution die docter Birkbeck in 1823 te Londen en te Glasgow opende. Uitmuntend hebben die scholen gewerkt, en de in 1825 tot stand gekomen Society for the diffusion of Useful Knowledge, wekte het volk op tot waardeering van die gelegenheid om kennis op te doen. De laatste vereeniging noemde de Lords Auckland en Althorp en John Russell en Sir James MacIntosh en Hallam en Basil Hall en anderen, haar oprichters. Hoe-

wel zij allen mannen waren die overkropt mochten heeten met bezigheden van allerlei aard, in parlement en pleitzaal en elders, toch aanvaardden zij hun taak niet alleen, maar vervulden die ook wel degelijk. Er zijn juweeltjes onder de volksgeschriften welke deze Society uitgaf. Ik wijs alleen maar op Lord Brougham's Results of Machinery, een klein boekske, dat in 1835 uitkwam en het volk toonde hoe dwaas 't deed om tegen de verbetering der werktuigen op te komen, omdat juist daardoor de betere arbeid ook beter loon zou opbrengen. Nog kan dat werkje tot model dienen.

't Duurde echter in Engeland nog lang eer de goedkoope literatuur voor het volk ook goed kon genoemd worden. Wel dankt men aan de beweging van die dagen het nog altijd zoo krachtige Athenaeum, wel wakkerde de politieke beweging van 1831, welke een aantal van de beste pennen des lands in het strijdperk bracht, den lust tot lezen aan, maar die degelijke volksliteratuur welke een ieder verlangde, ze bleef een onvervulde begeerte. Geen wonder evenwel. Hoe weinigen toch maar is 't gegeven om boeiend en onderhoudend en toch wetenschappelijk te schrijven. Ik bladerde daar juist Virchow's en von Holtzendorff's Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge door, maar hoe vurig men ook een dergelijke reeks van uitstekende geschriften hier te lande begeeren zou, toch zal niemand dat woord *gemeinverständlich* anders dan met een glimlach lezen, onverschillig of hij op het Duitsche dan wel op een ander publiek het oog gevestigd heeft. De zeer ontwikkelde man alleen kan het genot hebben van zulk een arbeid. Maar de arbeider, - niet de handwerksman alleen, maar allen die meer in de werkplaats leven en zullen blijven leven dan op school en in studeervertrek, - zijn hoofd moet ontwikkeld en zijn hart veredeld en zijn gemoed verzacht worden door goede geschriften. Kort moet de schrijver zijn en toch duidelijk, aangenaam van vorm en toch waardig van toon. Moeielijke eischen: ook de ervaring hier te lande, bewijst dat nog dagelijks. Toch zou alleen hun vervulling de noodige verbetering aanbrengen. Langzamerhand vorderde men dan ook in Engeland. George Mudie gaf in Londen zijn Cornucopia uit, vier bladzijden druks voor anderhalve stuiver, en dat blad was inderdaad beter dan soortgelijke blaadjes nog geweest waren. Degelijk was het echter evenmin als oorspronkelijk. Tot de meest bekende verhalen en tot de oudste anecdotes moest daarin soms de toevlucht geno-

men worden, omdat de schrijvers, voor zulk een taak berekend, ontbraken. Zelfs een zoo vruchtbare en gemakkelijke penvoerder als Robert Chambers zag er geen kans in om, op vaste tijden, zulk een blad in 't licht te zenden. Want de inhoud moest het werk zijn der laatste dagen en de strekking, om het volk niet alleen kennis maar ook beschaving, ook fantaisie te geven. Toch beloofde hij zijn hulp aan William toen deze dat plan opperde en niets hooren wilde van moeielijkheden in de uitvoering. De bezwaren om schrijvers te vinden telde deze ligt, en elke vergelijking met de slechte volksbladen dier dagen noemde hij een argument aan de vrees, die slechtste aller raadgeefsters ontleend, zoodra 't bleek dat die het schrikbeeld waren waarom Robert voor zulk een voorstel terugdeinsde. Te meer moest diens aarzeling hem echter tot omzichtigheid aangespoord hebben, omdat Robert immers reeds in 1828 een krachtige hulp was geweest van de soortgelijke onderneming van Constable, die door zijn Miscellany de verliezen van 1825 weer hoopte goed te maken. Een bibliotheek van goede boeken zou hij goedkoop uitgeven en daarvoor de pennen van tal van schrijvers in beslag nemen. Intusschen waren Roberts bijdragen toen lijvige boekdeelen van geschiedkundigen aard geweest over Rebelliën, natuurlijk van Schotland alweer, en thans gold 't daarentegen véél goeds aangenaam en kort te zeggen.

4 Februari 1832 verscheen werkelijk het eerste nommer van Chambers Edinburgh Journal. 't Was een weekblad, dat anderhalve stuiver kostte. Het doel was, de algemeene begeerte naar kennis te bevredigen op eene wijze en tegen voorwaarden, welke geacht mochten worden de goedkeuring te zullen winnen van allen in den lande. Niet het belang van deze of gene kerkelijke of staatkundige partij zal worden behartigd, maar het belang van ieder inwoner van Groot-Brittanje en Ierland, 't welk immers 't best uitgedrukt wordt door de woorden: beschaving en ontwikkeling van geheel het volk. Juist die vrijmaking van al wat partij heet zal het kenmerk zijn van dit blad en, bij wèlslagen, er ook de kracht van uitmaken. Zoo ongeveer luidde het voorbericht. Warm en toch niet opgeschroefd. En het publiek gaf het beste bewijs van zijn ingenomenheid met het doel van den uitgever, door reeds van het derde nommer tachtig duizend exemplaren te koopen. 't Was dus wel de juiste snaar die door William was aangeroerd. Weldra was Chambers Journal dan ook een gevestigd

blad. Wel kwamen tal van goedkoope en soms even goede weekschriften al spoedig als paddestoelen uit den grond oprijzen, maar alleen de belangrijke verzameling van een liefhebber, die van elke nieuwe verschijning het eerste nommer opkocht, is daarvan nog overgebleven. Jammer voorzeker, want Knight's Penny Magazine en Leigh Hunt's London Journal verdienden een beter lot, dan het publiek hun beschoor.

Zoo was dan de handelsman allengs uitgever en schrijver zelfs geworden. Voor den met zooveel moeite en zorg opgerichten boekwinkel, bleef nu ook geen tijd meer beschikbaar. Al weer hooger zouden de broeders dus klimmen, even als na het opgeven van hun vroeger stalletje, en ruime localen, in 't midden der stad, werden weldra geopend voor de uitgeversfirma W. en R. Chambers. Met de verschijning toch van het veertiende nommer van het weekblad kwamen de broeders mondeling overeen gezamenlijk hun arbeid voort te zetten, waaraan eerst Roberts dood, in 1871, een einde maakt. Een en twintig jaar lang bleek elke andere overeenkomst dan die mondelinge, tusschen hen overbodig. Hoe sterk moest de firma zich gevoelen, waarvan de leden zoo nauw aan elkander sloten. Maar er was ook inderdaad behoefte aan krachtige samenwerking, want zonder tal bleken al spoedig de moeielijkheden te zijn om in een provinciestad zestig duizend nommers te drukken van een blad, 't welk geen enkel uur later dan op den bepaalden dag mocht worden uitgegeven. Die moeielijkheden werden echter alle overwonnen, omdat de eene broeder aanvulde wat de andere miste. Robert schreef of zorgde voor de hoofdartikelen, William had tot taak mededeelingen van praktisch belang voor ouden en jongen te verschaffen. Hij had daarbij vooral te letten op de veredeling van het hart, opdat niet kennis en kennis alleen alles zou overheerschen, maar ook de fantasie hare rechten behouden. Op hem rustte ook de zorg voor het beheer, maar eerst toen de stoomkracht hem te hulp kwam kon hij zich daarvan ook met genoegen kwijten.

Moeielijkheden van allerlei aard daagden op. Een heir van meestal ongeschikte medewerkers nam veel weg van den zoo onmisbaren tijd der uitgevers, en de partijmannen in kerk en staat roofden hun maar al te dikwijls meer opgewektheid dan zij missen konden, om altijd met een vriendelijk gelaat voor hunne lezers te verschijnen. Jaren lang hield die vervolging aan. Geen partij te kiezen in zaken van zoo overwegend be-

lang als de politieke en kerkelijke toch waarlijk wel in een land als Schotland mogen genoemd worden, dát was immers het ongehoordste feit van lafheid en heulen met allen! 't Heette den een vleien, terwijl men heimelijk diens felsten tegenstander lokte. Maar 't baatte die verdwaasden niet, Chambers Journal bleef de letterkundige genius die de harten van allen trachtte te stemmen tot welwillendheid en wakkerheid, die de belangen van hoofd en hart wilde bevorderen, die matigheid en goede zeden aanbeval en die zelfs den weg tot winstgevenden arbeid soms trachtte aan te wijzen, zonder daarbij ooit den toon van meester aan te nemen of dien van vriend to verloochenen. Niemand ook zou dat karakter aan het blad ontnemen, niemand duizenden van lezers daarvan vervreemden ter wille van enkele tientallen van bekrompen partijgangers. En zoolang een Chambers zijn kind onder de vaderlijke hoede had, zou het gevrijwaard worden voor elken smet van geheim belang.

De stoot was gegeven en de mogelijkheid om goede en tevens onkostbare lectuur met voordeel aan het volk te geven, voldingend bewezen. Verder gingen nu de broeders, verder op den eens ingeslagen weg. Ook goed en deugdelijk onderricht had het volk noodig meer dan een blad als het hunne zou kunnen en ook willen verstrekken, want alleen de behoefte daarvan aan te toonen en de begeerte er voor to wekken, wilde hun Journal. Chambers Information for the People zou in 1833 in die beboefte voorzien en geen enkel veld van wetenschap en kennis daarin voorbijgegaan worden, zonder er althans enkele aren op to lezen. Alweer bewezen de twee millioen vellen druks welke het publiek daarvan kocht, zoowel als de nadruk in Amerika en de vertaling in 't Fransch, dat de uitgever de beboefte van zijn volk kende. Wie echter waagt zich aan een schatting der voordeelen welke de vele lezers daaraan te danken hadden, en wie schetst den invloed van de meerdere kennis daardoor verspreid, in tal van huisgezinnen! 't Bleek sedert lang dat de school weinig nut afwierp, omdat de leerboeken gebrekkig en onvolledig, op vele plaatsen ook verouderd waren. De serie van handleidingen voor de kennis van alle vakken waarin de jeugd moet onderwezen worden, verscheen in 1835 als Chambers Educational Course, en als men het debiet nagaat, dan schijnen de telkens bijgewerkte uitgaven steeds begeerlijker to worden voor moederland en kolo-

niën. De twintig deelen van Chambers Miscellany of Useful and Entertaining Tracts zijn pas weer herdrukt en omgewerkt, om aan de steeds klimmende vraag to voldoen, maar als het hoofdmonument van hun goede en onkostbare volkslectuur wijzen zij u op Chambers Encyclopaedia, a Dictionary of Universal Knowledge for the people, in 1859 begonnen en in 1868 voltooid. Dankbaar erkennen zij daarin wakker gesteund te zijn door een staf van medearbeiders wier keus te moeielijker viel, naarmate hun aantal altijd klimmen moest. Voor de vijftig duizend vellen papier welke dagelijks den letterdoop bij hen ontvangen, is dan ook het twaalftal persen wel degelijk noodig, en steeds wijder moet het dak gespannen worden waaronder al die schrijvers en drukkers en correctors en houtsnijders en binders en hoe die werklui alle heeten mogen vereenigd zijn, om de plannen te volvoeren van die rustelooze arbeiders aan de ontwikkeling van het volk.

Te midden van al die plannen, welke nauwelijks geopperd waren of ze naderden ook bunne voltooiing, en te midden van een beheer dat natuurlijk allerlei kolossale regelingen van fiancielen aard vereischte, behielden de beide broeders de inderdaad zeldzame kalmte om toch rustig met hun letterkundigen arbeid voort te gaan. Stapels van kopij wachtten daarenboven dag aan dag op hun oordeel, en onverklaarbaar moet 't ons voorkomen hoe zij aan al die eerste eischen van hun bedrijf konden voldoen. Dan namen bezoeken veel van hun tijd weg, bezoeken van en aan de mannen van wetenschap en kunst die of met hen zamenwerkten of begeerig waren persoonlijk bekend te worden met dat broederpaar, waarvan de namen in elk huis waar de Engelsche taal de eigene is, 't zij bij het oude 't zij bij het jonge geslacht, maar altijd gunstig, bekend zijn. Toen William in 1844 lang to Londen vertoefde, vereerde de hooge en geestige Sydney Smith hem met een bezoek en leidde hem in bij Samuel Rogers, een eer, die men niet gering schatte. De dichter uit de geldwereld was een man van hoofd en niet van hart. Alleen wat werkelijk groot was in den lande, genoot de onderscheiding bij hem aan to zitten. Niet de beminnelijkheid van den gastheer, maar de keur van 't geen om en op diens tafel prijkte maakte dan ook een plaats aan dien disch zoo begeerlijk. Is 't wonder dat de vele schetsen van die maaltijden soms maar vroolijk, zeer dikwijls echter hatelijk gekleurd zijn? Te Parijs wachtte William een

even aangename ontvangst. Daar waren Lamartine en Léon Faucher de mannen, wier gezellig verkeer er hem 't leven zoo aangenaam maakte. Zonderling, den vroegeren gunsteling van de gijzeling nu in die kringen te zien, meent ge. Maar nog veel sterker kwam dat contrast tusschen vroeger en later uit, toen William in 1865 tot Lord Provost verkozen werd van datzelfde Edinburg door welks straten hij eens zoo hopeloos gedoold had, terwijl Robert een der geachtste leden van de Royal Society aldaar was. Wien bevreemdt 't nog, dat Schotland een bijna heilig land werd voor de beiden die daar van arm en verlaten en onbekend geklommen waren tot mannen van rijkdom en aanzien niet alleen, maar ook van naam!

Robert was allengs geheel de man van het stille studeervertrek geworden. Geologische onderzoekingen alleen dreven hem dikwijls van huis, maar 't liefst was hij te midden der zijnen. Even als zijn broeder gelukkig gehuwd, had hij boven dezen het voorrecht ook vader te zijn. Acht dochters en drie zonen waren de olijfplanten die zijn disch versierden. In de veerkrachtige lucht van het zoo pittoreske St. Andrews had hij een huis gebouwd, dat aan de strenge eischen zelfs van smaak en gemak voldeed en toch vrij was van alle weelde. Daar was hij altijd te vinden in de ruime en heldere zaal die tot boekerij was ingericht en waaraan een allervriendelijkste werkkamer grensde, die het uitzicht aanbood op den Firth of Tay en op de vuurtorens van den wijden Oceaan. Moeielijk zou 't zijn zich een aangenamer woning te wenschen, dan waarin hij zich toen ook zoo gaarne terugtrok. Zijn werkader scheen daar 't gemakkelijkst te vloeien, althans zijn Cyclopaedia of English Literature, waarvoor alle Britsche schrijvers van den vroegsten tot den laatsten tijd bijdragen moesten leveren en welk werk nog steeds als handboek uitnemende diensten doet, zijn Select Writings, zijn Ancient Sea Margins, zijn Life and Works of Robert Burns, zijn Domestic Annals of Scotland en de wekelijksche bijdragen welke zijn Journal van hem ontving, ze liggen voor ons als de sprekende bewijzen van een ijver, die werkelijk verwonderlijk heeten mag. Maar 't bleek eindelijk toch ook, dat de boog te sterk door hem gespannen werd. Al mochten zijn groote werken meestal bestaan uit groepeeringen van de gedachten van anderen en 't hem daarbij niet ontbroken hebben aan de materiëele hulp van vele en bevoegde personen, toch bleef hij de spil waarom dat

alles draaide. Daarenboven deed zijn Journal voortdurend eischen aan zijn verbeelding en vernuft en scheppingsvermogen, want enkel oorspronkelijke stukken, degelijk van gehalte en levendig van voorstelling, werden daar geduld.

Toch bleef hij onvoldaan over zijn arbeid. Hij had al lang een grooter plan beraamd. Telkens en telkens weer had hij de treurige ervaring opgedaan, dat het volk al zeer weinig wist van 't geen in vroegere en latere jaren gebeurd was op elk ander gebied dan dat waarheen het eigene bedrijf onmiddellijk zijn aandacht vestigde, en die leemte wilde hij aanvullen. Zijn Book of Days moest daarvoor geschreven worden. Dat toch zou, bij wijze van dagwijzer, de geschiedenis bij het volk verlevendigeń, nu eens door allerlei historische en dan weer door letterkundige bijzonderheden. Biographiën en anecdotes van bekende personen zouden het voorgeslacht bij het nageslacht doen herleven, en het geheele werk zou dagelijks aan duizenden in den lande, als ongemerkt, een schat van kennis verstrekken van tal van zaken, waartoe anders hunne gedachten zelfs, nooit opklommen. Zonder de voortdurende raadpleging van de bronnen van het Britsch Museum was aan zulk een arbeid echter niet te denken, en weldra had een fraaie villa in St. Johns Wood, hem en de zijnen dan ook geherbergd. Dit zou het volledigste werk zijn wat hij nog geleverd had.

Maar dat volledigste zou ook Roberts laatste werk zijn. Londen gaf hem in den ruimsten overvloed alles wat hij voor zijn arbeid verlangen kon, maar juist die overdaad prikkelde hem nog meer. Hulp, waarop hij stellig meende te kunnén rekenen, ontviel hem, en onderwijl drong de pers. Juist toen vereerde de universiteit van St. Andrews hem met den doctorstitel, en van alle kanten ontving hij de uitnoodiging om persoonlijk de plechtigheid der uitreiking van die waardigheid bij te wonen. De hoogste wetenschap van het land toch zou hier den man van en voor het volk, een hulde toebrengen. Kon hij zulk een uitnoodiging weigeren, enkel op grond van veel arbeid? Dubbele inspanning zou den verloren tijd wel terugwinnen, zoo heette 't. Dat gelukte ook inderdaad, de laatste bladzijde van het boek werd eindelijk door hem geschreven, maar op diezelfde laatste bladzijde had een geheimzinnige hand ook met duidelijke letteren geschreven, dat daarmede tevens zijn letterkundige loopbaan geëindigd was. Elke blijvende inspanning was voortaan onmogelijk voor hem, en als een gebroken man verliet hij

Londen. ‘Dat werk is mijn doodslag,’ zoo luidden zijne eigene woorden. En toen hij korten tijd daarna zijne vrouw en dochter door den dood moest verliezen, scheen hij ook inderdaad die gebroken man te zijn. Dat was in 1863.

Toch herleefde hij weder, zoodra hij een maandenlange rust in het zoo begeerlijk verblijf te St. Andrews had genoten. De versterkende berglucht deed inderdaad wonderen. Weer werd de pen opgenomen en Smollett's Leven langzamerhand voleindigd, ja zelfs the Life and Preachings of Jesus Christ, from the Evangelists, even als een onderzoek naar de raadselen van het spiritisme begonnen. Maar de voltooiing bereikten die werken nooit. Ze zouden later een deel uitmaken van de bijna ongeloofelijk groote hoeveelheid van aanteekeningen en schetsen en vluchtig neergeschreven plannen en bijzonderheden van den meest verschillenden aard, welke, na zijn dood, in boekerij en werkkamer gevonden werden. Voor de vele bezoekers, welke na zijn terugkeer in Schotland weer naar hem toestroomden, scheen de oude gastheer herleefd te zijn, maar wanneer hij alleen was drukte de eenzaamheid hem zwaar. Verlaten gevoelde hij zich in dat ruime en eens zoo vroolijk bevolkte huis, vooral sedert de schrijftafel hem dikwijls ontzegd moest worden, of de arbeid, die niet meer vlotten wilde, hem doodelijk afmatte. Een tweede huwelijk, vier jaar na den dood zijner eerste vrouw gesloten, zou dat duldeloos gevoel van leegte, een leegte die inwendig en uitwendig zoo pijnlijk was, aanvullen, zoo meende hij. Maar drie jaar later was hij weder weduwnaar. Kalm en gelaten droeg hij dien slag. Hij gevoelde toen maar al te goed dat ook zijne dagen geteld waren. Bleek en vermagerd maar toch altijd helder van geest, waarde hij nog ongeveer een jaar lang onder de zijnen rond, totdat hij eindelijk in 't begin van 1871, het vermoeide hoofd dankbaar nederlegde. Niet de negen en zestig jaar die hij bereikte hadden hem gesloopt, maar de overmaat van arbeid.

Dubbel zwaar zou William door dit verlies gedrukt worden, want op den avond die voorafging aan de begrafenis van zijn trouwen medestander in een leven vol lief en leed, blies de jongste der broeders te Londen, den laatsten adem uit. Hij vertegenwoordigde de firma aldaar, en mocht daarvoor onmisbaar genoemd worden. De harde ervaring had hun dat bewezen. Jaren lang toch hadden de broeders hunne zaken te Londen toevertrouwd aan een man van kennis en van ijver, met wien zij persoonlijk bevriend waren en die algemeen vertrou-

wen genoot. Gedurig kwam een van hen zelf in de hoofdstad om ook met eigen oogen hunne belangen na te gaan die over zulke groote sommen liepen, dat zij den agent in de een en twintig jaren die hij met hen in betrekking stond, ruim een half millioen gulden voor zijn commissieloon betaalden. Die man geraakte in geldelijke moeielijkheden. De oorzaken waren dezelfde, die men bijna altijd in den handel bij soortgelijke gevallen aantreft: de tering was niet in verhouding gebleven tot de nering. Ruime verdiensten hadden verlokt tot nog ruimer verteringen, en toen waren groote ondernemingen gewaagd om het evenwicht tusschen inkomen en uitgaaf te herstellen. Handige geldschieters verstrekten het daarvoor noodige kapitaal zóó lang, totdat zij voor het geleende en voor hunne aanzienlijke winsten daarop voldoende gedekt waren door deugdelijke onderpanden, en te laat eerst bemerkten de schuldeischers dat hunne vorderingen tot het peil van scheurpapier waren gedaald. Niet onvoorzien echter was voor Chambers dat verlies, maar toen zij het gevaar ontdekten was redding reeds niet meer mogelijk. Flink echter was toen hun besluit. Hoewel in zulke, nog niet algemeen bekende omstandigheden, de overbrenging van hun agentschap naar een ander huis gelijk stond met een totaal prijsgeven van geheel hun hoogst aanzienlijke vordering, zoo draalden zij toch geen oogenblik met dien maatregel en droegen kalm het hoe ook gevoelig verlies. Gelukkig maar dat 't hun niet hinderlijk was in den geregelden gang hunner zaken. Daarvoor waren zij gewaarborgd door nooit af te wijken van de eens door hen gestelde regelen, evenmin ooit van crediet gebruik te maken, als langloopend papier te verzilveren en voor betalingen te gebruiken. Nooit dus begonnen zij een onderneming, waarvoor zij niet ten volle de middelen beschikbaar hadden: En door 't streng vasthouden aan die regelen konden zij zelfs groote handelsrampen, zoo als de nu ondervondene, afwachten en dragen, zonder bezorgdheid voor hun eigen lot.

In onze dagen van crediet, klinkt die regel vreemd in den mond van mannen als deze, die groote zaken deden en aanzienlijke winsten maakten. De nadeelen van het crediet meten zij breed uit en de voordeelen daarvan wijzen zij af! Elke zaak ter wereld toch kan misbruikt worden en oefent dan een nadeeligen invloed, hoe weldadig ook feitelijk haar karakter moge zijn. 't Is zoo, maar de Chambers hadden met het stellen dier regels nog een geheel ander doel, dan alleen de vrijwaring voor on-

verhoedsche geldelijke moeielijkheden. Zij wilden steeds de vrije beschikking hebben over hun tijd, zoodra zij zich voor goed verzekerd hadden van vaste en aanzienlijke jaarlijksche winsten. Toen, maar ook toen eerst, - en voor hoe weinigen breekt dat gelukkig tijdstip ooit aan, - wilden zij de oude leer in toepassing brengen, dat de boog niet altijd gespannen kan blijven. Ook zij toch erkenden wel degelijk dat alleen dan de waarborg voor een steeds deugdelijk werk kan geleverd worden, wanneer de arbeider, onverschillig of hij hoog of laag geplaatst zij, tijdelijk en tijdig vooral, uitspanning geniet. In de natuur wisselt alles voortdurend af, zoo moet ook de mensch zijn afwisseling hebben, zijn verstrooiing genieten. Dat evenwel de genietingen die deze mannen begeerlijk noemden niet in ijdele vermaken zouden bestaan, is wel uit geheel hun leven op te maken. Niet wat de een toejuicht noemt ook de ander begeerlijk, en de keus der uitspanningen vooral hangt af van ieders karakter. Reizen naar vreemde landen, niet uit bloote nieuwsgierigheid maar om die met een bepaald doel te bezoeken, persoonlijk hen te leeren kennen wier namen sedert lang een aangenamen klank in hunne ooren hadden, zelf de instellingen te zien wier eigenaardigheden door zoo velen geroemd werden, daarin was hun genoegen gelegen. En hoe zouden zij nu die herhaalde en zelfs langdurige tochten naar Amerika en door geheel Noordelijk en Zuidelijk Europa hebben kunnen ondernemen zonder de volle zekerheid, dat niet alleen geene enkele geldelijke verplichting op hen rustte waarvoor de middelen niet beschikbaar waren, maar dat ook gedurende hun afwezigheid geregeld die winsten binnenkwamen, zonder welker genot niemand op den duur zijne zaken met lust en ijver - en dus goed, - drijven kan.

Juister gezien dan toen zij een oordeel uitspraken over het crediet, zoo meent alligt menigeen. Maar gevaarlijke leer tevens, haast ik mij er bij te voegen. Immers groot zal stellig het aantal zijn van hen, die zich dadelijk bereid verklaren om zoowel het nut der verstrooiingen op de proef te stellen als de noodige maatregelen te nemen dat geenerlei geldelijke eisch hen daarin store, - de zorg voor dàt geregeld vloeien der winsten echter zullen de meesten eenvoudig overlaten aan vrouw Fortuin, zooals het toeval bij hen heet.

Zeventig boekdeelen maken de letterkundige nalatenschap uit van Robert Chambers, ongerekend de tallooze bijdragen waar-

mede hij zijn Journal verrijkte. In al die geschriften heeft hij voldingend bewijzen geleverd van een kennis en een ijver, die geheel gewijd waren aan de ontwikkeling zijner landgenooten. Door dien arbeid is hij groot geworden, maar van dien arbeid is hij ook het offer geweest. Op William's schouderen daarentegen rustte het beheer der zaak, en alleen onverstand kan die taak een ligte noemen. Niet velen zelfs zullen 't mogelijk achten om, na de inspanning die de regeling eener reeds financieel zoo uitgebreide zaak kost, nog tijd en lust over te houden voor wetenschappelijke studiën. En toch heeft ook William wel degelijk mijlpalen gezet die nog jaren lang den letterkundigen weg zullen aanwijzen, dien hij heeft bewandeld. Ik wil niet eens spreken van de inderdaad belangrijke mededeelingen welke de beide broeders altijd in hun weekblad gaven van elke reis die zij ondernamen, en waaruit zoo duidelijk het besef sprak dat niet bekendheid met den reiziger van belang was voor den lezer, maar enkel en alleen de kennis van het eigenaardige van het vreemde land dat hij bezocht had. Maar William's geschriften over Italië en over zijne geboorteplaats, verdienen evenzeer een afzonderlijke vermelding. Datzelfde mag gezegd werden van zijne Geschiedenis der Fransche Omwenteling. Vooral getuigt de blijvende bijval waarin zijn Youth's Companion and Counsellor en zijne Social Science Tracts zich mogen verheugen, dat hij de behoeften van zijn volk kende en de gaaf bezat om er aan te voldoen.

't Is nu reeds een en veertig jaar lang dat Chambers Journal geregeld elke week verschijnt, en nog is er eer aanleiding om aan de vermeerdering dan aan de vermindering der sympathie van het lezend publiek daarvoor te gelooven. Wel hanteert de eens zoo vaardige hand der oprichters de pen er niet meer voor, maar 't is geheel in hun geest dat de opvolgers den arbeid voortzetten. Welke de geldelijke uitkomsten der onderneming geweest zijn voor de eigenaars van het blad weet een ieder bij hen te lande, al zal niemand die winsten onder een bepaald cijfer van ponden en schellingen trachten te brengen. Maar evenzeer weet een ieder de voordeelen aan te wijzen welke het Britsche volk genoten heeft door den stoot dien de Chambers gaven aan de herleving van goede volkslectuur, en het bewijs daarvoor is gemakkelijker te leveren. - Eer dit weekblad verscheen, trok niemand zich de taak aan om het volk geregeld en onkostbaar van een lectuur te voorzien, die hoofd en

hart beide opvoedde. Alleen de partijman, onverschillig op welk gebied, verkocht zijn anoniem geschrijf voor enkele stuivers, zoodra zijn belang dat eischte; maar nauwelijks had hij zijn doel bereikt of hij haastte zich ook om onmiddellijk weer in zijn schuilhoek weg te duiken. Natuurlijk dreven de weerprofeten op dit terrein hun gewoon bedrog, en voorspellingen van den meest belachelijken aard, werden u tot in de verste toekomst gedaan. Werd er een moord gepleegd of een andere gruwelijke misdaad, dadelijk stond de teekenaar met de pen gereed om op ruwe en ongelikte wijze de ijselijkheden van het gebeurde nog wat zwaarder te tinten. En konden geheime schandalen uit aanzienlijke kringen opgevangen worden, dan was het fortuin van den volksschrijver of volksdichter van die dagen, voor langen tijd verzekerd. Dat waren dus alle schrijvers die uitsluitend met hun eigen belang te rade gingen, wanneer en op welke wijze zij voor het publiek zouden optreden. Onedele hartstochten mochten zij daardoor wekken, de begeerte naar lectuur werd er niet wakker door. Het volk bleef altijd te vergeefs wachten op den klank van die stem naar welke het zoo gaarne luisteren wil, mits het verzekerd zij die op gezette tijden te kunnen hooren, zoodat het hoofd en hart als open kan zetten om dat geluid op te vangen. Die stem moet tot hem spreken van belangen waarin hij deelt, ze moet zaken voor hem verklaren welke hij wel kent maar niet begrijpt, gedachten in hem verduidelijken welke tot nog toe alleen als een schaduwbeeld voor hem heenzweven, aandoeningen bij hem wekken die hem in den beginne allicht vreemd voorkomen maar waarin hij zich weldra behagelijk begint te gevoelen, omdat die overbrenging in een hooger en heiliger stemming hem weldadig aandoet. Spreek zoo tot het volk, en ge zult onmiddellijk de ervaring opdoen dat de begeerte naar zulk een toespraak wel degelijk in de harten der massa sluimert. Ongelukkig bewijst echter de toestand ook onzer volksletterkunde, dat 't maar aan zeer enkelen gegund is om in die behoefte te voorzien. Telkens weer worden nieuwe pogingen daartoe aangewend, maar ook telkens weer mislukken ze. De een kiest partij in kerk of in staat, wat Chambers zoo gevaarlijk noemde, en zijn doodvonnis is al spoedig geveld. De ander weet niets af van hen voor wie hij optreedt, en van daag als tot professoren en morgen als tot halve idioten sprekende, nu veel te hoog en dan veel te laag, mist hij beide dagen dien eenvoudigen arbeider, wiens oor hij meent te tref-

fen. Een derde weer is enkel op de hoogte van de theorie van zijn onderwerp, en blijft daardoor natuurlijk geheel on - verstaanbaar voor den nuchteren man van de praktijk alleen, dien hij dat verklaren zal. Maar welke ook de reden zij waarom de meeste volksschrijvers falen, dit staat vast, de ervaring immers leert 't ons, dat de gebroeders Chambers uitnemend de gaaf verstonden om op dit gebied te volbrengen wat zij zich voorstellen. Zij wisten den rechten toon voor hun gehoor te treffen, de stem die uit hun blad sprak bereikte ook inderdaad het oor en het hart van hen, tot wie zij het woord wilden richten. In tal van woningen, waar vroeger nooit een enkele bladzijde druks over den drempel kwam was hun Journal weldra een welkome gast, om wiens geregeld bezoek op den zondagmorgen, velen die feestdag zelfs te liever werd. De lust tot lezen was alzoo gewekt, het middel was gevonden om er aan te voldoen, en van toen aan verspreidde de machtig aangroeiende volksliteratuur over Engeland weldaden, die niemand ligt telle. Immers een der ministers van de Kroon erkende in 1863 openlijk als zijne waarachtige overtuiging, dat de uitnemende houding der Britsche katoenarbeiders gedurende de hachelijke dagen van crisis vooral te danken was aan den weldadigen invloed der volkspers. Gewichtig getuigenis voorzeker en verblijdend tevens, maar opmerkelijk vooral in dien mond, omdat 't moeielijk zou zijn een enkel land ter wereld op te noemen welks regeering de volkspers niet heeft belemmerd en onderdrukt door nauwelijks te dulden fiscale bepalingen van zegelen van postwet en dat zonder ooit, uit eigen beweging, een enkelen maatregel te haren voordeele te nemen. Waar hinderlijke bepalingen opgeheven en door mildere vervangen zijn, daar heeft de volksdwang ze verdreven, niet de regeering, die eenvoudig daarvoor boog. Voor beide beweringen levert Nederland helaas, ook het bewijs. Chambers gaat echter nog veel verder als hij zegt: ‘De volkspers heeft niets te danken aan den staat, bijna niets aan de mannen van wetenschap en rijkdom. Aan de kracht der omstandigheden, niet aan gunst of voorkeur, dankt zij haar opkomst. Ze is geboren uit het volk, en van het volk alleen heeft zij ontvangen steun en aanmoediging.’

Verblijdend mag het feit genoemd worden, dat van den beginne aan het zoo aanzienlijk getal van zestig duizend exemplaren van Chambers Journal verkocht werd, want bij hoe talloos vele

lezers werd daardoor de begeerte gewekt naar verder onderzoek. En dat was het groote doel hetwelk de broeders wilden bereiken. Aan dien lust tot verder onderzoek kwamen zij voortdurend te gemoet door een tal van handleidingen voor de meest verschillende wetenschappen uit te geven, welke hierboven reeds met een enkel woord genoemd zijn; en voor de volksschool, lieten zij een bijna volledig stel van leerboeken voor alle vakken bewerken. Mocht zulk een onderneming van een onberekenbaar weldadigen invloed geacht worden voor geheel het volk, omdat ze de ontwikkeling van den volwassene zoowel als van het kind bevorderde, financieel moest ze evenzeer onberekenbaar voordeelig zijn voor den oprichter indien deze maar de noodige zorg droeg dat de bekwaamsten in den lande elk dier geschriften, groot of klein, steeds door aanvulling der nieuwe uitgaven op de hoogte hield van den voortgang der wetenschap. De naam van Chambers moest voor elk boek een waarborg blijven voor het deugdelijke van den inhoud. En als 't waarheid is wat men beweert, dat die zorg inderdaad niet verflauwt, dan verdienen de ontdekkers en eigenaars van zulk een goudader met volle recht den naam van moderne Alchymisten!

Arme jongens, eerzame boekverkoopers, moderne alchymisten, welk een zonderling drietal namen voor dit broederpaar is mij al schrijvende uit de pen gevloeid. Maar oordeelt zelf of ze onjuist waren, toen ik ze ter plaatse gebruikte? Vooral echter vraag ik of 't ten onrechte was toen ik begon met de bewering, dat die knapen hun ontwikkeling te danken hadden aan de vroegtijdige bevrediging van hun lust tot lezen, en dat de invloed van het jong gelezene gedurende hun geheele leven zichtbaar is gebleven. Hun jeugd zou doodend voor alle energie zijn geweest, wanneer de vruchten der verbeelding van anderen hen niet gedurig hadden verkwikt en opgevroolijkt. Maar nooit ook zou hun vertrouwen op betere tijden in de naaste toekomst zoo onwrikbaar zijn gebleven, indien zij in hunne boeken niet telkens en telkens weer van die mannen ontmoet hadden wier aanvankelijk arm leven in aanzien eindigde, omdat zij het ééns gestelde doel altijd in 't oog hielden.

Vroeg ook was hun fantasie ontwaakt en gevormd. De oude balladen en legenden die zij aan den haard der arme weduwe met open ooren opgevangen hadden, waren diep in hun gemoed gegrift. Ze hadden de begeerte bij hen opgewekt, om de hel-

den te kennen die in de naburige bergen en kasteelen gestreden en gehuisd hadden, en hun land werd er hun te liever om, hoe verder zij in dat poëtisch verleden doordrongen. Toen moesten de oude volkszangen worden verzameld en verklaard en de kern der legenden getoetst aan de geschiedenis. Zoo wonnen zij al spelende en fantaseerende een bekendheid met juist die overleveringen en eigenaardigheden van Schotland, welke aan de meerderheid hunner landgenooten vreemd maar zoo aangenaam tevens waren toen die hun in een behagelijk kleed voorgedragen werden, dat de jeugdige sprokkelaars nog meer toejuiching inoogstten dan menig geleerde voor een diepzinnig werk geniet. Langzamerhand rijpte dat aanvankelijke oplezen van enkele aren op het gebied der overlevering tot studie, maar toch vooral tot de studie van datgene wat hun door de herinneringen der jeugd zoo lief was. En die warme echt nationale toon, vond weerklank in het land. Eenzijdig moge die ontwikkeling geweest en ook gebleven zijn, aan die eenzijdigheid echter hadden zij 't te danken eensklaps uit het duister in het licht over te gaan. Niet zoo velen zouden hen hebben toegejuicht, ware 't niet de poëzie van het verleden geweest welke zij hadden opgedolven. En stellig zou hun woord aan het volk, nooit zoo diep in het hart van dat volk gedrongen zijn en daar zooveel sympathie voor hen gewekt hebben, wanneer hun fantasie dat niet met leven en gloed bezield had.

Maar liever laat ik het beeld der beide broeders verder voor ons staan, zoo als de hand van den eenen broeder dat van den anderen geschetst heeft. Zij toch waren in leven en denken zóó met elkander vereenzelvigd geworden, dat toen de gelijkenis van den overledene gereed was, 't den teekenaar niet eens verbaasde ook zich zelf, daarnaast, in die lijst te zien staan. Hoe ook te scheiden, wat altijd één was geweest!

Goldne Phantasie, had ik hier wel tot titel willen kiezen. En dat voor de levensschets van twee arbeiders, hoor ik vragen, zij 't dan ook dat zij wakker waren zoo als maar weinigen? Alsof niet juist door de fantasie hun werken gewekt en bezield en gevoed, ja alleen mogelijk geweest ware! Mocht hun voorbeeld in onze dagen maar meer en meer de overtuiging veld doen winnen dat de fantasie onmisbaar is in 't leven, omdat ze de onuitputtelijke bron is waaruit wij moed en kracht kunnen putten, zoodra teleurstelling en tegenspoed dreigen alle energie bij ons te dooven. Maar dan ook moet in het

kinderlijk hart de kiem van die fantasie ontwikkeld worden, opdat ze den jongeling vervulle met edele gedachten en den man verheffe boven de moeiten des levens. Klaibers woorden kies ik gaarne tot slot: ‘Arm ist der Mann, wie reich er auch sein mag, dem niemals ein höherer Gedanke durch die Seele zieht, dem niemals ein Hauch der Begeisterung mit vollerem Pulschlag die Adern schwellt. Er steht, nach einem trefflichem Bilde, so tief unter dem Phantasie begabten, wie unter dem leicht beschwingten Vogel, der im frohen Flug seine Nahrung sucht, die elende Muschel steht, die, an ihren Felsen gekittet, abwarten muss, was der Zufall ihr zuführt.’

P.N. MULLER.

Vrijen.

Variis modis bene fit.

I.

Welk een heerlijke lucht, welk een koelte! Hier beneden in 't dal is alles nog in schaduw gehuld; slechts de hoogste toppen der rotswanden, die de Nachtwaldalp omsluiten, weerkaatsen de stralen waarmee de zon ze begroet. Voor den voetganger in 't dal ligt deze nog verscholen achter de machtige gevaarten van 't Schächendal.

Dichtineengedrongen, fijn, welig gras bedekt den bodem en de hellingen van 't dal en vormt daar een tapijt, zacht en veerkrachtig als geen ander. Een reusachtige spar, met ijzeren wortels de rots omklemmend waarop zij sedert tal van jaren den strijd tegen sneeuw en storm heeft uitgetart, staat op het punt waar het dal begint te rijzen, en strekt haar beschermende armen uit over eene Sennhütte. Die spar is de eenige die den strijd zoolang heeft volgehouden; doch een aantal zilvergrijze stammen hier en daar langs de hellingen verstrooid, bewaren de herinnering aan een tijd toen de kamp minder ongelijk was.

Vóór de zwarte, armoedige Sennhütte, met een dak van planken en steenen gedekt, staat een reiziger afscheid te nemen van den ‘Senn’, wiens gastvrijheid hij dezen nacht genoten heeft in den vorm van een bundel hooi en eenige kommen welriekende en fijnsmakende melk. Hoe vroeg ook, de Senn is al aan 't werk geweest, en een ligte blauwe rookwolk duidt aan dat de hui reeds op 't vuur is gezet. Met een vriendelijken lach, die op zijn norsch, zwartberookt en ongeschoren gelaat doet denken aan een zonnestraal in een donker vertrek, bedankt de Senn den reiziger voor diens vrijgevige belooning en schudt zijn vriend den gids de hand; deze draagt de bagage van den reiziger, waarvan een groot schetsboek en een vouwstoeltje de hoofdbestanddeelen uitmaken.

Gott gruesze! Lēbben sie recht wohl! roept de Senn.

Atje! antwoordt de gids, en volgt zijn meester, die reeds den weg heeft ingeslagen naar den Surenenpas.

Een ligte damp stijgt op uit het Reussdal, achterhaalt den reiziger, drijft voorbij en verdwijnt in hoogere luchtstreken. Uit 't Oosten heeft een zachte koelte dat wolkje hierheen gebracht en uiteengedreven; zij heeft tevens de tallooze bloemen gewekt, die zich nu op haar stengels oprichten, als keken zij nieuwsgierig uit naar de zon.

Daar verschijnt zij! en als met een tooverslag verandert het geheele landschap. Want een machtige colorist is de zon. Zie, hoe zij in dit hoogalpendal, waar het groen der weiden en het donkergrauw der rotsen nagenoeg de eenige kleuren zijn, zie hoe ze hier een oranjegloed weet te geven aan de nabijgelegen glooiingen, terwijl daar in de verte de voet van den Blackenstock in een bruinachtig gouden damp schijnt te baden. Op die fijnuitgesneden tanden daar aan de linkerhand werpt zij een tint, tusschen rozenrood in en geel, zoo zacht, zoo teer, dat het bijna ongelooflijk is, dat harde, onmeedoogende, doode steen er zoo kan uitzien. En hier in de onmiddellijke nabijheid, - zie, hoe zij die millioenen dauwdruppels tot diamantengruis heeft herschapen! Hoe vurig gloeit die alpenroos! Welk tooverachtig blauwe gloed op die gentiaan! En dat mos, zooeven nog was 't zwart, - nu goudgeel en bruin; en die roode sterren daar in de spleten van dat rotsblok, 't is de zon, die ze in 't landschap heeft gebracht. En in de beek, daar waar die den grooten steen ontmoet, - daar kookt het als zilver en staal, dooreengemengd. De steen houdt vol, hij laat zich niet uit den weg dringen; mismoedig keert de beek dan om, - doch kijk, daar bezint zij zich, en stil, glad, ongemerkt gluipt zij langs haar vijand voorbij.

De weg is slecht, bijna onbegaanbaar op sommige plaatsen, en achter de ‘Sennhütte’ begint het dal spoedig te stijgen, de zon staat al vrij hoog en 't zou warm werk worden, zoo onze reiziger niet af en toe door de heerlijke dingen die hij ziet, verleid werd, in zijn schetsboek van het een en ander ter herinnering eene schets mee te nemen, - hier een stuk rots met bloemen gekroond, daar een kijkje op den stroom, die al wilder en wilder wordt.

Het dal wordt nauwer; het gras verdwijnt; hier en daar slechts hecht zich nog een dorre struik aan 't gruis, door regen

en vorst van de kale rotswanden aan weerszijden van 't dal afgebrokkeld en hier opeengehoopt. Over ritselende beeken van gesmolten sneeuw, langs overblijfselen der laatste lawine stijgt de weg al hooger en hooger. Een laatste steile klim, en de reiziger staat op den smallen kam, die den overgang vormt van den Surenenpas.

Hoerah! - zie, welk een pracht, welk een rijkdom van vorm en van kleur! Vóór den reiziger alle groote toppen van 't Unterwalderland, de machtige, breede Schlossberg, de Spannörter, als fijne kant uitgebeiteld, de Weisstock, de vierkante vesting van den Blackenstock met haar tal van torentjes van roodverweerde steen, - bovenal de slanke Titlis, van hier gezien een hooge ligtgrijze kegel, wonderlijk schoon afstekend tegen de intens blauwe lucht, - daar in de diepte de saprijke weiden van 't Surenendal. Bij 't omzien naar den kant van waar hij kwam, nog grooter verrassing. Eene wereld van sneeuwtoppen, op verbazenden afstand zwevend boven een gouden waas; - daarvóór de met dennen begroeide hellingen van 't Schächendal en 't Reussdal, de kale rotswanden van Axenberg en Frohnalpstock: nog dichter bij de Nachtwaldalp, een zachtgroene rust voor het door zonnenglans verblinde oog. Wie zal 't zeggen, hoe machtig, hoe groot, hoe goed die hoogalpennatuur is voor hem die haar liefheeft?

't Is nagenoeg middag, - want schoon de afgelegde afstand voor een gewonen wandelaar geen drie uren zou vereischt hebben, onze teekenaar heeft er zes of zeven noodig gehad.

Geen genotrijker oogenblik dan die middaghalt voor den voetganger, den eenigen reiziger trouwens die dat genot waard is. Vreugde dat de wereld zoo schoon is, dankbaarheid dat hij dat schoone kan genieten, - blijdschap dat hij 't zoover gebracht, - en op eigen beenen gebracht heeft, zalige voldoening der materieele behoeften door rust en spijs, - welk een schat van genietingen! En dan die berglucht! Hoe veerkrachtig, hoe frisch, al zendt de zon haar heetste stralen nu neer, en al is er geen boom, geen rots, om er achter te schuilen. Wat beneden in de vlakte hijgen zou zijn, hier is 't luchtzwelgen.

Zulk eene rust zou nog lang kunnen duren zonder te vervelen. Zoo denkt onze reiziger, wanneer de gids hem een wenk geeft dat het tijd is op te breken, daar Engelberg nog ver is en de zon al ten half zeven ondergaat.

Bij 't dalen na den middag, dan begint doorgaans eerst de

last van overmatige hitte zich te doen gevoelen. Over de met mos begroeide rotsblokken klouterend, - tusschen de hooge muren van Schlossberg en Weissberg ingesloten, - vlak in de richting van de achtermiddagzon, begint de wandelaar het aardig warm te krijgen. Doch na een uur of twee loopen is de zon al heel wat lager, en dan komt de Titlis juist van pas om voor de laatste helft van den weg als zonnescherm te dienen.

En ziet, op eene voetreis wordt verfrissching soms op verrassende wijze toebedeeld. Dat ondervond onze vriend nog op dienzelfden dag.

Een klein uur ongeveer vóór Engelberg loopt het pad van den Surenenpas op eenigen afstand van een waterval; even als de Staubbach (maar in 't klein) stort hier eene beek van een hoogte van eenige honderde voeten af, wordt door de hoogte van den val in druppels verdeeld en vindt eerst beneden, na langs zwarte rotsblokken te zijn afgedropen, haar oorspronkelijken vorm van beek weer terug. Een welige plantengroei en heesters van verschillende soort omgeven als eene hofhouding het bekken waarin de beek zich stort, en worden door haar beloond met een weldadigen regen die ze den ganschen zomer frisch en levendig houdt.

De wandelaar had ergen dorst en kon de verzoeking niet weerstaan even zijn beker te gaan vullen in het kristalheldere water dat daar plaste. Terwijl hij zijne schreden derwaarts richtte, ontwaarde hij iets nieuws, - althans voor hem die den ganschen dag niemand gezien had dan zijn gids. - Op een kleine vooruitspringende rots, met sappig groen bekleed, zag hij naast den waterval twee jonge dames staan, die hem in de verte lang niet onaardig toeschenen. Zij waren juist op 't punt het oord te verlaten. De eene pakte haar album op, waarin ze had zitten te teekenen; de tweede, een slanke, bevallige gestalte, stapte reeds met luchtigen tred vooruit. Nauw steunende op een alpenstok, dien zij blijkbaar slechts gebruikte, omdat het in berglanden nu eenmaal zoo behoorde, liep zij langs een vrij steilen rug, die de rots met de lager gelegen heuveltjes verbond. Met kleine sprongen was zij al een goed eind lager gekomen, toen zij op een lossen steen stapte, die haar achterover deed struikelen. De rots was op dat punt door den voortdurenden dauwregen van den Tätschbach zeer glibberig, zoodat het meisje niet bleef zitten, maar naar beneden gleed, en wel aan den kant der beek, waarin zij met een akeligen

gil te land kwam, eenige stappen hooger dan de plaats waar de wandelaar zich had voorgesteld zijn dorst te gaan lesschen.

- Help, Anna, help! - Ach, mijn been! Anna!

Radeloos van angst staat Anna op de plaats waar de ongelukkige gevallen is: geen mogelijkheid haar langs den vijftien voet hoogen rotswand te volgen.... en dan nog - wie geeft Anna de noodige kracht om haar op te beuren?

Als reddende engel treedt onze vriend op. Zijn gids naderbij wenkende, die al op 't hooren van den gil zijn last heeft afgeschud en komt aansnellen, - en zonder zich een oogenblik te bedenken, stapt hij *in* de beek, - want aan weerskanten zijn de oevers te hoog, om van daar de ongelukkige te bereiken. Over de kiezels en rotsblokken klouterend, waarover de beek zich een weg baant, en door den onafgebroken plasregen door weekt, bereikt hij eindelijk de plaats waar het meisje ligt te kermen. De gids heeft hem ingehaald; te zamen dragen zij haar met ongeloofelijke moeite nog iets hooger op, waar de rechteroever der beek iets minder steil is, en vleien den kostbaren last op 't gras neder.

Inmiddels is Anna langs haar kant van de beek naar beneden gesneld, en komt nu weer bij 't gezelschap. In afgebroken woorden, - fransch, hollandsch, engelsch, alles door elkaar, - tracht ze hare erkentelijkheid uit te drukken. Maar Henriëtte vereischt de eerste zorgen, schoon ze zich goed houdt en verzekert, dat zij niets gebroken heeft, - alleen kneuzingen en een geweldige dreuning in 't hoofd, - gelooft zij.... Wat te doen?

- Als de jufvrouw, begint de redder, eens probeerde of ze staan kan?

Neen, daar valt niet aan te denken: wel wordt zij door de twee mannen voorzichtig opgebeurd en gesteund, maar een rauwe gil geeft te kennen dat de pijn onuitstaanbaar is. De gids biedt zich aan om naar 't dorp te gaan en een rijtuig te halen, - maar 't zal minstens anderhalf uur duren eer hij terug is, zoo hij al een rijtuig vindt, - en over een half uur gaat de zon onder, en de ongelukkige is door en door nat.... Wat te doen?

Eene draagbaar maken van twee alpenstokken, - de gewonde daarop plaats doen nemen en aldus naar de naastbijgelen hut vervoeren?..... Maar dat is zelfs voor een gezond mensch niet langer uit te houden dan eenige minuten....

Maar Goddank! daar komt hulp opdagen: 't is wel maar een

kar, half met hooi beladen en door een statigen bedaarden os getrokken, - maar in de gegeven omstandigheden kan niets gewenschter zijn dan eene weeke en droge ligging. Spoedig wordt een contract gesloten met den bergbewoner, die naast den os loopt en die in zijn eenvoud de dubbele waarde eischt van 't hooi, dat natuurlijk door 't gewicht der lijderes zal worden platgedrukt. Voorzichtig Henriëtte in een grooten reisdeken gewikkeld, voorzichtig haar op den wagen getild, - en zoo gaat het langzaam maar veilig naar 't dorp, waarvan op 't oogenblik nog weinig te zien is dan 't groote klooster, waar de Benedictijner monniken, de Heeren van 't Engelberger dal, hun zetel hebben gevestigd.

De gids knoopt een gesprek aan met zijn landgenoot, - een gesprek waarvan de meest vertrouwde kenner van 't Hoog- of zelfs van het Zwitsersch-duitsch geen woord zou vatten. Naast den wagen loopt onze voetreiziger en Anna, die soms een bemoedigend woord toespreekt aan de arme gewonde, een woord dat deze telkens bejegent met de verzekering dat zij zich al beter en beter gevoelt, terwijl de krampachtige samentrekking van hare lippen haar telkens weer komt logenstraffen.

Heerlijk gaat de zon onder. In 't dal is overal schaduw, behalve waar de zon met een enkelen bundel stralen den toren der kerk en den witten muur van 't klooster verguldt, en over den Engelberg een smalle vurige strook werpt, als een gouden sjerp over de schouders van den tweeden wachter van 't dal. De eerste en machtigste is de Titlis; - die verheft zijn breede witte kap nog lang in 't zonlicht, dat daarop de fijne plooien van gletscher en sneeuwveld net rozenrood aangeeft. Zacht komt de avondkoelte den wandelaars tegemoet, en brengt hun het geluid over van de vesperklok, die de arbeiders van wijd en zijd bijeenroept en 't teeken is voor den terugkeer der kudden. Van alle hellingen dalen de geiten neer, ongedurig, nieuwsgierig, wispelturig; - zij voegen zich bij de kudde die al van Herrenrüti afkomt, en loopen achter den wagen aan, met hun vroolijk gerinkel de diepe tonen der kerkklok afwisselend.

Voorspoedig is onder deze omstandigheden de kennismaking tusschen de twee voetgangers naast den wagen. Nog zijn de tranen van angst niet gedroogd, die 't ongeval van Henriëtte haar heeft ontlokt, of Anna heeft haar reisgezel half schuchter bekend, dat het haar zoo'n genoegen doet een Hollander in hem te vinden. Zijnerzijds heeft hij niet nagelaten zijne blijdschap uit te

drukken, dat hij juist voorbijkwam toen hij van eenig nut kon zijn. En schoon hij nog lang niet gedroogd is van zijne wandeling in den Tätschbach, is het geen ijdele plichtpleging, als hij zich zoo bevoorrecht noemt. 't Is niet weinig waard, zoo ernstig bedankt te worden door zulk een lieven mond; - zulk een blik van erkentelijkheid te ontdekken in de groote, donkere, trouwe oogen waarmee hem Anna aanziet; die trilling in hare stem, in haar saamgevouwde handen, - neen, neen, 't zijn lang geen kleinigheden, en Robert is volstrekt niet ontevreden over zijn avontuur.

Want ik heb nog vergeten te zeggen dat onze vriend Robert heet, - Robert Krenthoff. Onder dien naam stelt hij zich aan Anna voor, en vertelt haar zonder eenige achterhouding verschillende bijzonderheden: hij is schilder, en doet eene reis door Zwitserland, gedeeltelijk om zijne studie van 't landschap te voltooien, gedeeltelijk ook om beweging te nemen; hij is van plan naar 't Berner Oberland te gaan om te schilderen, en dan naar Zermatt enz.; hij heeft eerst laat de kunst als eigenlijk vak ter hand genomen, en wenschte zich nu voor het eerst te wagen aan de groote Alpennatuur. Hoe hij tot zulk eene vertrouwelijkheid geraakt is, zal hij, de meest schuchtere mensch dien ik ken, wel niet durven zeggen. Of Anna's belangstelling er ook iets mede te doen heeft? - Zij is nu even openhartig als hij. Zij vertelt hem dat zij Anna van Genst heet, en met haar oom, tante en nicht van Rooven te Engelberg is, voor de gezondheid van Mevrouw van Rooven, die de *Molkenkur* gebruikt heeft; - dat zij, daar die kuur afgeloopen is, met haar nicht juist afscheid is komen nemen van den Tätschbach. De familie zou morgen vertrekken; maar Henriëtte is nu buiten staat om getransporteerd te worden, - en wie weet hoe lang zij nog te Engelberg zouden moeten blijven! Henriëtte was altijd zoo wild, - maar toch ook zoo goed, en zoo zacht van aard, - en als ze wat bedaarder naar beneden gegaan was, dan ware er niets gebeurd... maar Meneer Krenthoff moest daarom niet denken dat Henriëtte eigenlijk niet heel voorzichtig geweest was, en dat zij, Anna, het ongeval aan iets anders toeschreef dan aan de glibberigheid der rots, want Henriëtte was haar beste vriendin, en zij kon niet velen, dat iemand die voor wild of onverstandig zou houden....

Zoo spreekt Anna, verward en zenuwachtig als ze is, en Robert vindt haar heel verstandig en lief, en is overtuigd dat

Henriëtte werkelijk de bedaardste van alle twintigjarige meisjes is. In één woord, hij is vrij wel verliefd op Anna, eer zij nog het Hotel Titlis bereikt hebben.

II.

Op dienzelfden dag was nog een tweede voetreiziger in 't Hotel Titlis aangekomen. 't Was een stevig gebouwde, stoere kerel, van een jaar of twee en dertig, met regelmatige trekken, donkere oogen en blond haar. Hij droeg een ransel op zijn rug en was erg bestoven, maar keek toch alles behalve pleizierig, toen de Oberkellner van 't Hotel hem een kamertje aanwees op de derde verdieping, onder de helling van 't dak, waar de gast alleen door pal voor de deur te blijven staan, eenige kans had zijn hoofd niet te stooten.

- Heb je niets anders voor mij, dan dit ellendige hok? vroeg de vreemdeling.

- Excuus, Meneer, het doet mij oneindig leed, maar wij zijn zoo bezet, dat ik U onmogelijk iets anders kan geven. Overigens verzoek ik Meneer op te willen merken, dat het apartement een zeer luchtige situatie heeft, en dat het gezicht uit het raam heerlijk schoon is....

Deze woorden sprak de Heer Oberkellner uit onder protest, en terwijl hij reeds in den gang stond en de deur toetrok. 't Was wezenlijk al mooi genoeg, dat hij zelf zoo hoog geklommen was voor een man met een ransel op zijn rug: dat moest in 't Schweizerhof te Lucerne, of bij Baur au Lac eens gebeuren!

De vreemdeling....

Maar waarom zou ik hem niet noemen? 't Was Frans Maximiliaan Graaf van Leemvogel tot Ahlhem, Opper-markeur in buitengewonen dienst van Z.M. den Koning der Nederlanden.

Ik heb een afkeer van die feuilleton-procédé's, die den lezer gedurende eene week of twee (gesteld dat hij dagelijks één nummer der courant ontvangt) doen snakken naar den naam van den held, die aan 't eind van elk nummer met een dolk dreigt of bedreigd wordt. Eenvoudiger, ongedwongener, natuurlijker is 't dadelijk maar mee te deelen wat ik van *mijn* vreemdeling weet, die overigens met moorden niets te maken

heeft. Daartoe zal ik de indiscretie plegen, den lezer even in den kring binnen te leiden van mijne mederedacteuren van den Wekker op Rechtskundig Gebied.

Gelijk men weet, zetelt de redactie van dat algemeen bekende tijdschrift in den Haag. Eens in de maand wordt door de redacteuren vergadering gehouden, - en dan ga ik, de eenige Amsterdammer in dien kring, meestal daarheen. 't Is een verzetje voor iemand die het zoo druk heeft als ik, - en mijne vrouw heeft er niets tegen, daar zij weet, dat mijne mederedacteuren allen respectabele menschen zijn.

Welnu, op zekeren dag in de maand Juli van 't jaar 186. zaten wij weer bij elkaar op de kamer van Mr. A. (men zal mij natuurlijk niet vergen de namen te noemen van mijne mederedacteurs). De voorzitter las den titel voor van een boek dat ter critiseering was ingekomen.

- Iets over den staat van kennelijk onvermogen, Academiesch proefschrift van P. van der Knol. Aan wie zullen wij dat toesturen? Hebben de Heeren iemand op 't oog?

- Ja, wie weet er iets af van den staat van kennelijk onvermogen? vraagt B.

- Die dissertatiën moesten wij eigenlijk maar laten liggen, zegt C. Wien kan 't eigenlijk schelen, of zoo'n wijsneus, die pas komt kijken, verstandig of onverstandig gecompileerd heeft?

- Nu, en hoe vullen wij dan onze maandelijksche vijftien vellen?

- Ik weet iemand voor deze dissertatie, - iemand die van dat onderdeel goed op de hoogte is, zegt D.; ik meen Graaf Leemvogel.

- Ben je weer aardig? vraagt de voorzitter. Is dat een jurist?

- Voorzitter, je weet beter dan iemand, dat men geen jurist behoeft te zijn om een juridisch boek te critiseeren, - noch ook om redacteur van een juridisch tijdschrift te zijn. Maar wie kan de onderhavige dissertatie beter beoordeelen dan een man, die, zoo hij al niet in staat van kennelijk onvermogen is, toch elken dag daartoe kan geraken?

Algemeene verbazing en kruisvuur van vragen.

- Wat, meen je 't, is Leemvogel wezenlijk aan lager wal? - En ik dacht dat hij zoo enorm rijk was? - Hoe weet je dat?

- Wie is die Graaf Leemvogel? vraag ik op mijne beurt. Indertijd studeerde iemand van dien naam te Leiden,....

- 't Zal wel dezelfde zijn; - hij is later gesjeesd.

- Ik kan er u alles van zeggen, Drilman, zegt B....

- (‘Pas op, fluistert mijn buurman mij toe, nu gaat B. weer bluffen op zijn groote kennissen!’ - want B. is de eenige onder ons die lid is op de chieke club in den Haag, en mijn buurman A. is een steunpilaar van de Witte, waar hij aan 't hoofd staat eener coterie).... Leemvogel, zoo gaat B. voort, is de Oppermarkeur in buitengewonen dienst. Hij woont op 't Lange Voorhout, in dat groote huis met de vijf pilaren, je weet wel, - waar wij van morgen nog voorbijkwamen. Ik ken hem heel goed, en 't is nog geen drie dagen geleden dat ik met hem écarté gespeeld heb op de club.

- Heb je gewonnen? vraagt mijn buurman.

- Och ja, eene kleinigheid, een paar honderd gulden....

- Heeft Leemvogel je betaald? vraagt D.

- Hij zou 't eerstdaags doen; hij had op dat oogenblik...

- Nu, dan help ik je hopen dat je je geld krijgt, zegt D.; Leemvogel is op den loop, of zoo goed als. - Wat hij met zijn geld gedaan heeft, mag de Hemel weten. Zoo heel veel is 't trouwens niet geweest, want de goederen die zijn vader hem had nagelaten waren voor de volle waarde gehypothekeerd, - en ik weet toevallig dat zijn huis op 't Voorhout al sedert een jaar of vier verkocht is, om de hypotheek te voldoen. - Dat men het op zijn naam heeft laten staan, is zuivere goedheid van den tegenwoordigen eigenaar, zijn neef van Beveren.

- En dat andere huis, dat hij twee jaren geleden voor die la Tilleuse heeft laten meubileeren?

- Alles verhypothekeerd, en de meubels onbetaald.

- En la Tilleuse, is die met hem mee?

- Dat kan je zoo denken, antwoordt D. Hij had al lang genoeg van haar; en als 't waar is wat ze zeggen, moet 't hem nog al verwonderd hebben, dat zij werkelijk verliefd op hem was.

- Ja, zegt B., onze aristocraat, - hij klaagde daar dikwijls over, en heeft mij wel eens aangeboden haar over te nemen.

- 't Geen jij natuurlijk gretig aangenomen hebt, gist de Voorzitter.

- Neen, dat heb je mis, Voorzitter. Ik wist immers ook dat zij ernstig verzot was op Leemvogel, en in zoo'n geval... Bovendien hadden Hogenstee, Beersdorp, Flaets van Hontsbosch e tutti quanti...

(- Hoor je'm wel, fluistert mijn buurman).

...mij gewaarschuwd, dat zij alles behalve gemakkelijk van humeur is. - Maar dat Leemvogel geruïneerd was, dat had ik niet gedacht. Hoe weet jij dat, D.?

- Ja, hoe weet ik zoo'n boel dingen, die jij niet weet? is 't beleefde antwoord. Genoeg, 't is zoo. - En ik kan je bovendien nog vertellen dat hij aan Beersdorp vijftien duizend, en aan Hogenstee dertien duizend gulden met écarté verloren, en nog niet betaald heeft.

- Wat! achtentwintig duizend gulden speelschulden! roep ik uit.

- Och ja, - Amsterdamsche onschuld, - je hadt niet gedacht dat zoo iets mogelijk was, niet waar? spreekt D. - Die speelschulden zijn 't die hem 't meest in de maag zitten. Hogenstee vooral moet nog al lastig zijn, - en zoo lang Leemvogel dat geld niet betaalt, kan hij zich hier moeilijk vertoonen.

- Ja, philosopheert B., *noblesse oblige*.....

- *A avoir de l'argent*, vult de Voorzitter aan.

- En 't ergste is nog, zoo gaat D. voort, dat Leemvogel Beersdorp wijs gemaakt heeft, dat hij een zomertoertje wilde gaan doen, en tijdelijk zonder zakgeld was, waarom hij Beersdorp verzocht hem nog vijftien honderd gulden te leenen; en Beersdorp heeft de domheid gehad dat te doen....

- Nu, valt B. in, dat heeft hij mij niet verteld....

- Is Beersdorp dan niet al dom genoeg? hervat D. - Intusschen, - de vogel is gevlogen, en is nu waarschijnlijk op weg naar Amerika.

- Waarom naar Amerika? vraagt mijn buurman, die een vurige bewonderaar is der democratische instellingen, en er niet van wil hooren spreken, dat Amerika een toevluchtsoord is voor al wat in Europa 't niet houden kan. Waarom naar Amerika? Wat zal een panier-percé als Leemvogel daar uitvoeren, - een man zonder kennis, zonder energie, zonder ervaring?

- Och kom! zegt de Voorzitter: energie heeft de man genoeg, - 't is een van de hartstochtelijkste wandelaars, paardrijders en jagers die er zijn, - en kennis en ervaring, die heb je in Amerika niet meer en niet minder noodig dan hier. Maar ik houd 't er voor, dat Leemvogel in plaats van naar Amerika te gaan, wel zou doen het voorbeeld te volgen van zijn gewezen boezemvriend ter Voort en een rijke Amsterdam-

sche heritière tot vrouw te nemen. Drilman, jij zal ons zeker wel kunnen zeggen of de markt tegenwoordig goed voorzien is?

- Al wist ik het, is mijn antwoord, toch zou ik 't niet zeggen. Jelui Hagenaars hebt al genoeg van die rooftochten gedaan: ik wilde onze jonge dochters nu wel wat rust gunnen.

- Nu, - Leemvogel zou, met *zijn* uiterlijk, met *zijn* manieren, met *zijn* naam vrij wat meer kans hebben dan die champagne-doortrokken, roodneuzige baron van eergisteren, dan die ter Voort, die toch een van de rijkste partijen....

't Was B., de aristocraat, die zoo sprak.

- Wat uiterlijk? wat manieren? - viel mijn buurman hem in de rede, *handsome is that handsome does*, en....

- Is dat Engelsch of Yankeesch? vraagt D.

Maar ik vraag den lezer excuus, dat ik hem zoolang met zuiver juridische onderwerpen bezig gehouden heb, terwijl de Graaf van Leemvogel nog met zijn ransel op den rug in 't Hotel Titlis te Engelberg staat te wachten. Ik keer tot dezen terug.

Toen de Oberkellner weggegaan was begon Leemvogel zijn ransel af te leggen, en zijn toilet te maken. Het zijn natuurlijk geen feiten die ik hier mededeel: - de Graaf was alleen op zijn zolderkamertje, en wat hij daar uitvoerde heeft niemand gezien, maar de gissing dat hij de bovengenoemde handelingen bedreef, berust 1°. op hetgeen de Duitschers noemen de ‘innere’ waarschijnlijkheid, en 2°. op de omstandigheid dat toen Leemvogel naar beneden kwam hij er oneindig netter uitzag dan bij zijne aankomst.

Gelijk het meerendeel der aanwezige gasten, was de Graaf naar 't voorportaal gelokt door de opschudding, die de aankomst van mejufvrouw van Rooven op haar hooiwagen in 't gansche dorp had veroorzaakt.

De Heer en Mevrouw van Rooven stonden op de stoep van 't Hotel, toen de wagen daarvoor ophield; en de drom van toeschietende en buigende kellners gaf genoeg te kennen dat de familie onder de meest geëerde gasten behoorde. Ook de doctor, die tweemaal in de week uit Stanzstadt het Engelberger dal met zijne tegenwoordigheid kwam vereeren, - want destijds was Engelberg nog pas in zijn eerste opkomst en bezat nog geen eigen doctor, behalve den monnik die in 't klooster de huiszalfjes en het kirschwasser bereidde, - ook de docter bevond zich toevallig in 't hotel en was bij 't transport

van Henriëtte naar hare kamer behulpzaam. En wel was dat noodig, - al ware 't ook maar om de gedienstigheid af te weren van twee engelsche en een duitsche dame, die zonder nog te weten wat er gebeurd was, met drie fleschjes, waarin drie onderscheidene panacea, kwamen aangehold, onder 't geroep van ‘Poor dear!’ - ‘Ach die arme!.’ ‘Let her take this immediately,’ - ‘Dies wird sie augenblicklich genesen, - ich versichere sie dasz meine Tante diesem Mittel ihr Leben verdankt!’ - ‘there's nothing like it...’ enz., enz.

Robert Krenthoff had intusschen naar een vertrek gevraagd, - en o wonder! in weerwil dat hij alléén en met zeer weinig bagage aankwam, - kreeg hij er een op de eerste verdieping. De natuurlijke uitlegging daarvan gaf hem eerst zijn getrouwe gids Imfanger; deze vertelde hoe hij bijzonder veel gewicht had gelegd op de omstandigheid dat zijn heer Mej. van Rooven had gered, - waardoor de luister van dien naam in 't oog des Oberkellners ook op Krenthoff eenigen weerschijn had begonnen te werpen.

De eerst aangekomen voetreiziger stond nog altoos in de nabijheid der portierskamer, terwijl het portaal langzamerhand leeg werd. Hij vroeg nu den Oberkellner, die weer tot zijn olympische rust vóór de huisdeur teruggekeerd was, wie de familie was, waarvan de dochter het ongeval had gehad?

De Oberkellner keek om en scheen eenig meer welgevallen te krijgen in den thans gladgeborstelden, welgekleeden en netgeschoeiden reiziger dien hij op N°. 99 gehuisvest had.

- Die familie, antwoordde hij genadig, is een der voornaamste familiën uit Holland; - de Heer Baron van Rooven met echtgenoote, dochter, nicht, *en* gevolg.... uit Amsterdam.

- En die Heer, die tegelijk met de gewonde dame aankwam, behoort die er ook bij?

- Die heer is de levensredder van de jonge dame, - (de Oberkellner beschouwde dat blijkbaar als eene betrekking, behoorende tot den glans eener aanzienlijke huishouding), maar ik heb anders nog niet het genoegen gehad hem hier te zien..... Maar mag ik u vragen, Meneer, of U uw naam reeds in 't vreemdelingenboek hebt opgeschreven?

Op 't ontkennend antwoord dat hij kreeg maakte de Heer Oberkellner eene gracieuse beweging met de linkerhand naar de richting der eetzaal, waar hij den vreemdeling het vreemdelingenboek ter teekening voorlegde. Met een beschermenden

blik bleef hij naast hem staan, eenigszins voorovergebukt en met de hand op den rug van den stoel leunende, waarop de vreemdeling zat. Deze schreef: F.M. comte de Leemvogel tot Ahlhem, Grand Marqueur de S.M. le Roi des Pays-Bas, - la Haye. Toen de Oberkellner dien naam voluit had gezien, moet men ter zijner eere getuigen, dat hij veel beleefder en minder beschermend werd.

- Zal Meneer de graaf ook wat bestellen? of verlangt Meneer de graaf te wachten tot aan de table d'hôte ten acht ure? enz., enz.

Leemvogel doorbladerde ondertusschen het boek, - vond er de namen in van J. van Rooven, banquier, avec femme, fille et suite, en van Madelle A. van Genst; - vlak boven zijn eigen naam zag hij dien van Robert Krenthoff.

- Krenthoff?.... dien naam ken ik; - wacht eens.... was er niet in mijn tijd een Krenthoff te Leiden, die onder de ploerten nog al populair was? Zou 't dezelfde zijn?..... Hij schijnt uit Rotterdam te komen. - Die dochter van van Rooven ziet er bl..... aardig uit. Zou dat wat voor mij zijn?

Ongeveer op 't zelfde oogenblik had men op N°. 25, de kamer van Krenthoff, het volgende tooneel kunnen waarnemen; de tijdelijke bezitter, in hemdsmouwen en met een haarborstel in elke hand, stond zich te verweren tegen de overstelpende dankbaarheid van Meneer van Rooven, - deze, af en toe vergeefsche pogingen doende om den levensredder naderbij te komen, ten einde hem dan deze, dan gene hand te schudden, riep daarbij uit: ‘Hoe kan ik u genoeg danken, - mijn waarde Heer Krenthoff, voor de heldendaad door u bedreven? Waar vind ik woorden om het diepe, het ongekend gelukkige gevoel uit te drukken,’ (attaque aan de linkerzijde, door een vlugge rugwaartsche beweging van des vijands hand verijdeld) ‘dat eens vaders hart bezielt als hij hem aanschouwt, wien hij 't leven zijner eenige, zijner aangebedene dochter te danken heeft! - Had ik haar verloren.... Ach ik ijs!.... Maar weg met die droefheid... heb ik mijne dochter niet weergevonden? - en dat door uwen moed, - door uwe doodsverachting!.... Ach, mijn waarde, mijn beste Krenthoff (poging om door een ver-

trouwelijk uitsteken der beide handen den vijand tot een schijnvrede te lokken, waaraan deze zich door twee stappen achterwaarts onttrekt), zeg mij, hoe ik ooit zulk eene daad kan vergelden; hoe ik ooit....'

En zoo ging het nog een geruimen tijd voort. Meneer van Rooven, dacht Krenthoff, schijnt veel aan de kunst der Rederijkers gedaan te hebben. Hij overdrijft bepaald. - Vergeefs had hij eerst gepoogd den woordenstroom te stremmen; maar toen hij merkte dat die wat trager begon te vloeien, vroeg hij wat de Doctor van den toestand der Jufvrouw gezegd had. Het bleek dat die gunstig was; wel had Henriëtte zich ernstig gekneusd en had zij nu wat koorts van de doorgestane schrik en pijn, maar eene rust van eenige weken zoude haar volkomen herstellen.

Veel meer dan door bovenstaande ontboezeming gevoelde zich Robert beloond door de eenvoudig hartelijke wijze waarop Mevrouw van Rooven hem later dank zeide; 't meest wel nog, toen Anna, met een allerliefst blosje op de wangen, naar hem toe kwam en een kleine speech begon. - 'Henriëtte kan u zelf niet danken, - maar zij heeft mij verzocht u haar dank zoo goed mogelijk over te brengen, - en ik voeg er den mijnen bij;' en toen zij hem haar wit handje gaf en hem zoo ernstig aankeek, - een bewijs van vertrouwen, dat hij terstond beantwoordde, en dat hem in een allerzonderlingste, doch volstrekt niet onaangename stemming bracht.

Aan de table d'hôte kwam Robert vlak tegenover Anna te zitten. Naast hem werd Leemvogel geplaatst, dien Robert terstond herkende als een der chieksten van de zoogenaamd chieke club te Leiden in zijne studentenjaren. En ook van zijn kant herkende hem Leemvogel: hij deed zelfs den eersten stap, door beleefd te vragen: - Meneer Krenthoff, meen ik? - Hoe toevallig, dat wij na zoo vele jaren hier de kennis weer hervatten!

Zeer toevallig inderdaad, dacht Robert. Want te Leiden hadden de twee oude kennissen elkaar nooit gesproken: Leemvogel zou er niet aan gedacht hebben met iemand om te gaan, als Krenthoff, die volstrekt niet onder de *di maiores* der studentenwereld had behoord. - Maar Krenthoff was niet nadragend, en het leed niet lang, of ze hadden een vrij druk gesprek over koetjes en kalfjes, - een onderwerp dat voor deze twee zonen der hollandsche beemden althans nationaal mocht heeten.

De familie van Rooven mengde er zich spoedig ook in, - en toen Meneer van Rooven den naam en titel van Krenthoff's vriend leerde kennen, nam zijne waardeering voor den redder zijner dochter nog toe. Het gesprek werd al levendiger, - en toen het gezelschap uit elkaar ging, was de Heer van Rooven opgetogen over zijne nieuwe kennissen; vooral over Leemvogel, tegenover wien hij in 't laatste uur menigvuldige proeven van welsprekendheid had afgelegd, die de graaf met de grootste belangstelling en eerbied aanhoorde, als Paulus aan de voeten van Gamaliël.

Den volgenden dag was de zieke geheel vrij van koorts, en verzocht zij Krenthoff persoonlijk te mogen bedanken; de gelukkige levensredder kreeg een oogenblik audientie in den salon van Mevr. van Rooven, waar Henriëtte op een canapé uitgestrekt lag. Haar vader was voornemens geweest ook Leemvogel te laten komen: maar Mevr. van Rooven was van oordeel dat hij dat misschien kwalijk zou nemen, - terwijl Anna, de kwestie van een anderen kant beschouwende, de vraag opperde: Wat heeft die hier te doen? - waarop Meneer van Rooven berust had in de afwezigheid van den graaf.

Deze verloor er echter anders niet bij, dan dat zijne kennismaking met Henriëtte er eenigen tijd door vertraagd werd. Op alle wandelingen die dien dag en de volgenden ondernomen werden, vergezelden Leemvogel en Krenthoff de van Rooven's, of liever den Heer van Rooven, want de dames bleven meestal t'huis bij Henriëtte. En de avonden brachten de beide Heeren steeds door in den salon der familie. De graaf rees bij den dag in de achting van den Heer van Rooven. Hij was dan ook alleraardigst met zijne nieuwe kennissen: steeds bereid de verhalen aan te hooren waarin de Heer van Rooven onuitputtelijk was, - zelf toegerust met een niet onaardige collectie anecdotes, - zeer beleefd en voorkomend tegenover de dames, in één woord, volgens 't oordeel van den Heer van Rooven, ‘een charmant jong mensch.’

- Heb je wel opgemerkt, Maria, vroeg van Rooven op zekeren avond aan zijne vrouw, - welk een verschil in manieren er toch bestaat tusschen zoo iemand als de Graaf van Leemvogel, en een gewoon mensch als Krenthoff? Ja, 't is toch wat te zeggen: men moge nog zooveel declameeren tegen den invloed eener hooge geboorte, - 't is toch ontegenzeggelijk, dat van Leemvogel een ander mensch is dan Krenthoff. En dat

zit in 't bloed. 't Is alles fijn, - hoffelijk, - beleefd bij den één, - de Graaf is nooit verlegen om een goed antwoord, - hij luistert altijd met belangstelling, - terwijl daarentegen...

- Manlief, je hebt toch niets tegen Krenthoff, die Henriëtte 't leven gered heeft en die sedert....

- Och neen, - zoo meen ik het niet, en dat weet je ook wel. Krenthoff is ook heel goed in zijn soort, - maar de fijne schaaf is er nog niet over heen gegaan. En wat wonder ook? De Graaf heeft mij van morgen verteld, dat Krenthoff eigenlijk de zoon is van een winkelier te Rotterdam.... Hoe kan zoo iemand onze toon eigen worden?

- Och, ik vind Krenthoff zoo kwaad niet; - en Anna is 't volkomen met mij eens. Het zou mij niet zeer verwonderen als er tusschen die twee iets aan den gang was.

- Ben je mal, vrouwlief, - je zou Anna, onze pupil, toch niet met een kruidenierszoon willen doen trouwen? En bovendien, je weet dat Anna geen geld heeft; van dien Krenthoff weten wij niets hoegenaamd dan dat hij de zoon is van een kruidenier. Gesteld zelfs dat die hem wat nagelaten heeft, - veel zal 't in alle geval niet zijn....! en zoo iemand wil je onze goede Anna zoo maar in de armen duwen, zonder vooraf informatie omtrent hem in te winnen? Waar blijft je verstand?

Meneer van Rooven was door deze veronderstelling zoo aangedaan, dat hij van een liggende in een leunende houding was omgesprongen (- wij bevinden ons, gelijk de doorzichtige lezer wel al zal vermoeden, in 't slaapvertrek der echtelieden van Rooven) en met zijn rechterarm eene geste van verbazing maakte die zijne vrouw bij den flauwen schijn der nachtlamp opmerkte.

- Nu, houd je maar bedaard, mijn beste man. Wie spreekt er van, zonder informatiën te werk te gaan? Evenmin als we voor Henriëtte iemand zullen aannemen zonder informatiën, evenmin kunnen wij dat voor Anna doen. En over Krenthoff zijn berichten in te winnen bij Drilman te Amsterdam, - je weet, Drilman den man van Henriëtte's vriendin Hermine, - zoodat daarin geen moeilijkheid zal gelegen zijn, als 't eenmaal zoo ver komt.

- Je loopt er gemakkelijk over heen, met je Krenthoff! Ik ben genoeg bekend als een liberaal man, - in onzen tijd past geen onderscheid van standen meer, als vroeger; maar, een kruidenierszoon in zijn familie op te nemen, dat is toch

nog al kras. - Maar nu we toch over trouwen spreken, is 't je niet opgevallen hoe bijzonder veel attentie de Graaf aan den dag legt tegenover Henriëtte?

- Ja, een enkele maal heb ik dat ook wel gedacht. Maar dat kan ook wel zoo de gewoonte zijn bij die groote Heeren in den Haag...

- Ik geloof, dat er meer bij zit..... En dan, welk eene beleefdheid van den Graaf om met mij naar Holland terug te reizen, terwijl hij toch eerst van plan scheen nog een geruimen tijd... Zeg eens, vrouwtje, - wat zou je er wel van zeggen als onze Jetje gravin werd?

- Och kom, - dat zal zoo gauw nog niet gaan!... Maar kom, - 't is al elf uur, en je moet vroeg op. Laat ons nu maar slapen. Goede nacht.

- Henriëtte, gravin van Leemvogel tot Ahlhem geb. v. Rooven, mompelde van Rooven voor zich uit... Maar je hebt gelijk, goede nacht.

't Was namelijk de laatste dag van 't verblijf van den Heer van Rooven te Engelberg. De zaken vereischten zijne tegenwoordigheid te Amsterdam, en hij zou morgen vertrekken; en niet alleen hij, maar ook de Graaf van Leemvogel, - die zich aangeboden had als reisgezel, waardoor van Rooven zich natuurlijk zeer vereerd gevoelde.

Heerlijke dagen volgden op hun vertrek althans voor twee der overgeblevenen in 't Hotel Titlis. Met Leemvogel kon Krenthoff niet best overweg: aan wien van beiden 't lag, valt moeilijk te zeggen; Leemvogel had de eigenschap hem onhandig te maken, ziedaar misschien de beste reden. Koel, zelfbewust, ongedwongen in zijn vormen, kon hij Krenthoff soms met zulk eene aandacht aankijken, als deze iets verhaalde, dat Krenthoff in de war raakte, confuus werd en ophield. Anna kon dan erg boos worden, en had moeite zich in te houden: maar Leemvogel had zoo iets spottends in zijne oogen, dat zij eigenlijk bang voor hem werd en zweeg; en 't was maar verstandig ook, - want wat had ze kunnen zeggen?

Krenthoff's eerste voornemen was geweest slechts een dag of wat te Engelberg te blijven. Hij had zijne voet- en kunstreis door Zwitserland willen voortzetten en Meiringen, Zermatt en ik weet al niet welke plaatsen aan zijne vrienden aangewezen als geschikt om er brieven voor hem heen te sturen. Nu telegrafeerde hij overal heen, dat men de brieven maar naar

't Hotel Titlis te Engelberg zou opzenden. Uit Meiringen kreeg hij al spoedig twee groote koffers, en zoo was hij ingespannen om zoo noodig te Engelberg te overwinteren.

Mevrouw van Rooven mocht, gelijk wij gezien hebben, hem zeer goed lijden, - boven en behalve de diepe erkentelijkheid die zij gevoelde voor den dienst, hare dochter bewezen. En nu haar man, dien zij als den voortreffelijksten, den liefelijksten, den geniaalsten van alle bankiers bewonderde en ontzag, - nu haar man verwijderd was, kon zij zich ongestoord aan hare echt huismoederlijke ordelievendheid overgeven door dat bijeen te brengen, wat volgens haar bij elkaar behoorde, in casu Robert en Anna.

Henriëtte zou zich bij haar gedwongen rust alligt verveeld hebben, indien zij niet van nature de vroolijkste, luchthartigste ziel ware geweest, die hier beneden te vinden is; Krenthoff mocht ze dol graag, - zooals ze zelf aan Anna zeide: 't was, zei ze, zoo'n doodgoede man; - 't was heel lief van hem geweest, dat hij haar uit den Tätschbach gehaald had, - maar wat zag hij er toen gek uit, met zijn natte kleeren, - en zijn druipende haren! - en daar had zij zoo'n pret in, dat toen hij het eerst bij haar toegelaten werd, - haar eerste vraag geweest was, na hem bedankt te hebben: - Is u weer volkomen droog, Meneer Krenthoff?

Ook Leemvogel had ze aardig gevonden; - van 't geen haar vader en moeder bepraat hadden, had ze echter niet 't minste vermoeden. Later vertelde zij aan een goed vriend dat Leemvogel heel aardig wist te vertellen, - en dat het wel amusant was met hem te schermutselen, daar hij nooit boos werd. Hij bleef altijd beleefd en toch niet laf, zooals de meesten van die baljonkers te....

III.

Toen ik Robert Krenthoff voor het eerst ontmoette, hadden wij beiden nog weinig van de wereld gezien. Hij had te Leiden in de rechten gestudeerd en was te Amsterdam komen practiseeren. Hij was al een jaar ingeschreven toen ik promo-

veerde, en mij in dien stroom der *pro deo* practijk stortte, die met een gelukkige toepassing der metonymie ‘crimineeltjes’ genoemd wordt. In den korten tijd, dien ik toen in dien stroom doorbracht, zagen wij elkaar zeer veel, o.a. op de practizynssocieteit, - op 't Leesmuseum, waar destijds de bepalingen tegen het praten nog niet zoo draconisch waren als later; ook op elkaars kamers hielden wij soms een praatje, - en zoo werden wij zoo al niet vrienden, dan toch goede kennissen.

Hij was een door en door goede vent, - wel iets of wat onhandig in zijne manieren, - en plat in zijne spraak: als echt Amsterdammer schreef ik beide gebreken in 't begin toe aan zijn Rotterdamsche afkomst; en eerst later, toen ik te Rotterdam voorbij den winkel van Krenthoff ging en van een mijner kennissen vernam, dat die Krenthoff zijn zoon in de rechten had laten studeeren begreep ik dat althans de manieren waarschijnlijk direct van papa en mama Krenthoff afkomstig waren. Nu ben ik een volbloed democraat: en mijne loopbaan als student te Amsterdam is uitmuntend geschikt geweest om democratische denkbeelden bij mij ingang te doen vinden: het aantal studenten is zoo gering dat allen elkaar kennen en elkaar kunnen leeren waardeeren in goeden en slechten zin: terwijl op talrijker bezochte Academiën eene afscheiding van bekenden en onbekenden door de talrijkheid zelve der studenten wordt te weeg gebracht, en dan is de kans groot, dat elk zijne bekenden in zijn eigen stand zoekt; er ontstaat dan van zelf een zekere coteriegeest. Na afloop van den studententijd en zoolang men ongetrouwd is doet het er te Amsterdam niet toe, met wien men omgaat, vooral op plaatsen waar iedereen of bijna iedereen kan komen. Ik ging dus voort met Robert te zien ook na de ontdekking van diens afkomst: maar ik vond het onnoodig hem er iets van te zeggen: 't ware voor hem waarschijnlijk onaangenaam geweest, en ik had hem dan later min of meer moeten patroniseeren, en dat is lastig, vooral voor een jongere tegenover een oudere.

Een hoogvlieger was hij niet: - of liever zijn wetenschap was niet van grooten omvang. Hoe hij door zijn candidaats en doctoraal gekomen was, wist niemand. Zijn ganschen studententijd had hij verknoeid. De uren, die niet besteed werden aan de lezing van geschiedkundige boeken en van de werken der groote duitsche en engelsche dichters, - verbeuzelde hij met teekenen en schilderen, iets waarvoor men zeide dat hij een

merkwaardig talent had. Toch promoveerde hij op eene dissertatie; maar dat was omdat de oude Heer Krenthoff dat zoo verkoos, en onder zijne tijdgenooten was 't een onbesliste strijdvraag of die dissertatie uit de fabriek van Siméon te Amsterdam dan wel uit die van Reuben te Leiden kwam. 't Eenige waarin de meeningen overeenstemden was dat de koopsom vrij groot geweest en stiptelijk betaald geworden was. Wat behoefde men meer te weten en wie kon er Robert minder om achten? Was 't niet al mooi, dat hij zelf de twaalf theses achter zijne dissertatie had uitgewerkt? De een kan eene dissertatie schrijven, de ander niet; die 't niet kan laat er eene schrijven, zoo hij geld heeft. Nu had Papa Krenthoff vrij wat geld - ergo...

Ook zijne collega's van de Amsterdamsche balie mochten hem wel lijden. Hij was dienstvaardig, bescheiden, goed gehumeurd. En dan, - als mededinger naar den palm der overwinning op de glibberige baan der advocatie behoefde niemand voor hem te vreezen. Noch van nature, noch door vorming was hij advocaat. En 't was waarlijk geen valsche nederigheid als hij dit bekende: zelf wist hij genoeg voorbeelden aan te halen, hoe zeer het hem aan *neus* ontbrak, - het hoofdvereischte voor succes bij een advocaat, - hoe dikwijls hij zich vergist had in de behandeling der enkele faillissementen, waarmee de rechtbank hem had begunstigd[1], - hoe angstig hij soms op maandag was, als de een of ander dwalende boer met een proces in wording, zijne toevlucht tot hem nam, in de hoop dat een jong advocaat wat minder zou rekenen dan een oude.

Maar waarom, zal men vragen, waarom had Robert dan die loopbaan gekozen? Ach lezer, wie ter wereld *kiest* eene loopbaan? Is 't de bal die kiest tusschen ‘alle negen’ en ‘poedel’?

Wil men weten, hoe hij er toe *gekomen* was? - ziehier eenige aanduidingen ten antwoord.

Vooreerst hadden papa en mama Krenthoff in hunne kruideniersaffaire vrij wat geld verdiend. 't Was de drukste winkel van geheel de Hoogstraat; 't stond er den ganschen dag niet stil, de winsten waren menigvuldig, - en vooral in de eerste vijftien of twintig jaren lang niet klein. En al groeide het fortuin gestadig aan, - toch dachten de echtgenooten Krent-

1 Ter inlichting van hen die zich niet met de advocatie onledig houden diene dat een faillissement door een jong advocaat als eene weldaad wordt beschouwd.

hoff er niet aan, de affaire te liquideeren en van hunne renten te gaan leven. 't Waren eenvoudige, werkzame lieden; wat zouden ze uitvoeren, als ze niet meer achter de toonbank stonden, - en als ze in een mooi huis, met nog zooveel dienstboden en nog zoo mooie tafels, stoelen en spiegels gingen wonen? Hunsgelijken zouden angst voor ze krijgen of ze uitlachen, - en de groote lui, wat zouden die van ze willen weten? Maar, Robert, de eenige zoon, de oogappel van vader en moeder, - die moest een opvoeding krijgen als een heer, - die zou geld in overvloed hebben, - die moest voor dat geld klaar gemaakt worden! Mama wilde natuurlijk een dominé van hem maken. Daartegen voerde papa echter eenige bezwaren aan, ontleend aan de onzekerheid of tegen den tijd waarop Robert klaar zou zijn, de orthodoxe dan wel de moderne richting de meeste voorstanders zou tellen, - in verband met de even groote onzekerheid, welken kant Robert zou opgaan. De oude Heer had zijn eigen plannetje; menigmaal had hij met groot geluk de middelen aangewend, die het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, j^{o}. het Burgerlijk Wetboek en dat van Koophandel, ten dienste stelt der ingewijden; en toen de tijd gekomen was om te beslissen, wat Robert zou worden, had hij juist een gewichtig en ingewikkeld proces gewonnen, 't geen hem een hooge achting voor zijn advocaat en bij extensie voor de geheele balie inboezemde. Behalve de declaratiën van zijn advocaat, kende de voortreffelijke kruidenier niets hoegenaamd van 't geen tot de advocatie behoort. In 't bovenstaande vond hij dus gronden te over voor 't besluit om Robert in de rechten te doen studeeren.

Robert zelf, wiens liefhebberij voor 't teekenen zich al vroeg geopenbaard had, zou misschien - indien iemand er over gesproken had - aan de loopbaan eens kunstenaars de voorkeur gegeven hebben. Maar een onweerstaanbare roeping daartoe gevoelde hij niet: de omstandigheden en de omgeving waarin hij was groot gebracht wekten die volstrekt niet op; een leven, aan de kunst gewijd, zou zijn beiden ouders een vrij nutteloos leven zijn toegeschenen. Overigens lachte hem 't denkbeeld, student te zijn, wel toe, - en gelijk verreweg de meeste aspirant-studenten, wist Robert volstrekt niet wat er vereischt werd om in 't vak vooruit te komen, waarvoor hij ging studeeren. Hij zou advocaat worden, had men hem gezegd; welnu, ‘va pour avocat!’ dacht hij, en ging naar Leiden.

Zoo geschiedde 't, dat hij in 1858 deel kwam uitmaken van het honderdzestigtal verdedigers van recht en billijkheid, die Amsterdam tot een lusthof der justitie maken.

Lang bleef de betrekking tusschen Robert en mij niet bestaan. Geen half jaar nadat ik op het tableau der advocaten was ingeschreven, trouwde ik met mijn lieve Hermine, en moest ingevolge den wensch van mijn schoonvader, den Heer Doppelaar, de advocatie vaarwel zeggen, en op 't kantoor van Doppelaar gaan werken. Als men eenmaal getrouwd is, dan is 't uit met al dat zitten in sociëteiten en bierhuizen, als de vrouw ten minste van huiselijkheid houdt; - en Hermine is daar zeer op gesteld. Robert zag ik dus niet meer, behalve af en toe op straat; - want hem bij mij te vragen, dat ging niet. Hij was niet op de receptie geweest, die in de bruidsdagen bij den Heer Doppelaar werd gehouden. Zoo iets kan men misschien bij een zeer intiemen vriend door de vingers zien, - bij een goede kennis niet: hem na zulk een verzuim bij zich te noodigen, staat aanhalig. En wie is Robert om aan te halen!

Daarbij komt dat Robert, als gezegd, in zijne manieren min of meer sporen vertoonde van een zekere onhandigheid; waarin die lag zou moeilijk zijn te beschrijven, daar hij niet kon gezegd worden *slechte* manieren te hebben, - onder heeren althans, want in gezelschap van dames had ik hem nooit ontmoet. Maar wat zou Hermine wel zeggen, als ik hem ten eten gevraagd had, en hij (- want zulke dingen zijn denkbaar) b.v. zijn mes in zijn mond had gestoken, of zijn theekopje 't onderste boven had gezet, ten teeken dat hij geen thee meer wilde drinken?

Ik zag hem dus niet meer sedert mijn huwelijk. Slechts wist ik, dat hij al meer en meer tijd aan 't schilderen besteedde. Hij bracht geheele dagen door in de ateliers der schilders bij de Leidsche poort. En toen ik na den dood van mijn schoonvader de practijk weer ter hand nam, vernam ik dat Robert die voor goed had opgegeven na den dood zijner ouders, die beiden in 't zelfde jaar stierven, - en naar Dusseldorf was verhuisd om daar een geregelde school te doorloopen.

Het speet mij wel, als ik bij toeval aan hem herinnerd werd: niet, dat hij schilder geworden was, - want hij had geld genoeg om zich die luxe te permitteeren - maar dat ik hem niet meer zag. 't Was werkelijk zoo'n goede vent.

Ziedaar wat ik den Heer van Rooven (voor zoover 't hem aanging) op een mooien dag in de maand October van 't jaar 186. vertelde. - Meneer van Rooven was voor eene week of wat van een Zwitsersche reis teruggekeerd, en kwam nu inlichtingen vragen omtrent Krenthoff, wiens kennis hij te Engelberg gemaakt had. Met dat feit was ik reeds bekend: de dochter van Meneer van Rooven was een zeer goede vriendin van mijne vrouw: deze had Henriëtte zelfs opgenomen in zeker intiem naaigezelschap, dat zich tot taak stelde, hemden te vervaardigen voor zendelingen in de Toeamotoe-eilanden, - en Henriëtte had haar eens uit Engelberg een langen brief geschreven waarin zij haar ongeval en 't kloekmoedige gedrag van Krenthoff met levendige kleuren verhaalde.

Meneer van Rooven had mij niet gezegd, waarom hij zooveel belang stelde in mijn voormaligen vriend. Persoonlijk had ik tot nog toe zeer weinig omgang gehad met den vader van Henriëtte: een dik, pompeus, en ontzaglijk beleefd man, die behalve deze laatste eigenschap, - die hij soms tot het uiterste dreef - weinig aantrekkelijks had. Er was dan ook geen de minste reden, dat hij mij vertrouwelijke mededeelingen zou doen. Uit sommige aanduidingen in den brief van zijne dochter was 't mij echter gebleken dat Anna, de nicht en pupil van Meneer van Rooven, min of meer op Robert verliefd moest zijn, tot groote pret van Henriëtte. Ik achtte mij dus gerechtigd hem te vragen of dat feit in eenig verband stond met zijne vraag om inlichtingen.

- Een man van Meneer Drilman's helder doorzicht, - was 't hoffelijke antwoord, - zal niet ligt mistasten, en zoo mijne dochter in hare correspondentie met Mevrouw Drilman, - wier protectie en vriendschap voor haar van zulk onschatbare waarde zijn. - (buiging van weerszijden) - eenige aanduiding gegeven heeft van vermoedens die zij ten aanzien harer nicht koesterde, - dan zou ik mij niet gerechtigd achten die tegen te spreken. Te meer, daar ik van mijne vrouw, - die mij speciaal opdraagt u de verzekering over te brengen van haar meest oprechte hoogachting - (tweede buiging van weerszijden) sedert vernomen heb, dat de Heer Krenthoff meer en meer onmiskenbare teekens geeft, voor mijne pupil gevoelens te koesteren, die.... In één woord, de Heer Krenthoff heeft goed gevonden zich te declareeren, en om de hand van Anna aanzoek te doen.

- Zoo, zoo! is 't al zoover gekomen.. en wat denkt U...

- Juist, zeer juist opgemerkt, gelijk men wel niet anders van iemand als Meneer Drilman kan verwachten, wiens positie, ervaring en kunde zoo algemeen geacht worden..... (derde buiging).

Ik moet bekennen dat mijne nederigheid in de laatstelijk door mij uitgesproken woorden al 't voortreffelijke niet waardeerde, dat er in schijnt gelegen te hebben.

- ..De inlichtingen, hernam v. Rooven, zoo even door U met evenveel welwillendheid als scherpzinnigheid gegeven, zullen mijn antwoord in de pen geven. Ik had al vroeger vernomen, dat de Heer Krenthoff niet van zeer aanzienlijke afkomst was: U bevestigt dit, - en bevestigt ook het oordeel dat ik omtrent den toon en de manieren van dien Heer heb gevormd; daarbij komt dat hij eene loopbaan gekozen heeft die hem in aanraking moet brengen met eene klasse van menschen - (het woord *klasse* werd wezenlijk verdienstelijk uitgesproken) waarvan de moraliteit dikwijls maar al te zeer te wenschen overlaat. Meneer Drilman zal dus wel met mij instemmen (zijn erkende positie in de hoogere kringen waarborgt 't mij), dat ik mijn nichtje onmogelijk ten huwelijk kan geven aan den schilder Krenthoff, zoon van een Rotterdamsch kruidenier.

- Ik gevoel met U, Meneer van Rooven, dat er veel tegen te zeggen valt. Maar, nu ik met uw vertrouwen in zoo verre vereerd ben, - zou 't mij ook veroorloofd zijn U te herinneren, dat ik in Krenthoff, in weerwil van 't aangevoerde, een door en door eerlijk, braaf, en beminnelijk man heb leeren waardeeren, - dat, wat betreft de loopbaan des schilders, alles afhangt van het individu; - dat men ook onder hen zeer fatsoenlijke lieden vindt (ik behoef U slechts Pieneman te herinneren, die dikwijls bij U werd ontvangen). Eindelijk, wat de manieren betreft, die zullen toch wel niet zoo hinderlijk zijn, - want dan zou Mejufvrouw Henriëtte, in wien iedereen het type erkent van den *bon ton* (nog een buiging) zich niet zoo aangetrokken gevoelen als zij schijnt te zijn door 't denkbeeld van een huwelijk tusschen Mejufvrouw van Genst en Krenthoff.

- Och, Meneer Drilman, wat zal ik U zeggen? Mijne dochter is door dankbaarheid verblind; de Heer Krenthoff heeft het geluk gehad, haar een dienst te bewijzen, dien zij bijna

gelijk stelt met eene redding uit een wissen dood: en nu ziet zij hem natuurlijk met geheel andere oogen aan dan ik. Toch verwondert mij dit, omdat Henriëtte zulk een uitmuntende gelegenheid gehad heeft, om den toon van Meneer Krenthoff te toetsen aan 't geen het *nec plus ultra* mag heeten van *bon ton*. - Schrijft zij Mevrouw niet van eene andere kennis, die wij te Engelberg gemaakt hebben?

- Ik herinner 't mij niet....

- Niet? Het is vreemd; zij scheen toch volstrekt niet onverschillig te zijn voor de attentiën van den Graaf van Leemvogel tot Ahlhem.... Maar neem mij niet kwalijk, dat ik met allerlei dingen den kostbaren tijd verspil van een man als Meneer.... (buigingen).

- Volstrekt niet. Al wat Mejufvrouw Henriëtte aangaat, is voor ons van belang. Ik heb van dien Graaf van Leemvogel wel eens gehoord. In der tijd is hij te Leiden student geweest, - en heeft toen ik weet niet hoe dikwijls geduëlleerd.

- Och ja, jeunesse se passe, - dat hoort er zoo bij, vooral als men zulk een titel draagt, merkte van Rooven op.

- Ja maar de redenen waren niet altijd even eervol, als ik wel ingelicht ben, - men sprak van ontkenning van speelschulden, enz....

- Meneer Drilman, Meneer Drilman, viel mij van Rooven in de rede, - moet ik een advocaat met een practijk als de uwe nog waarschuwen tegen allerlei praatjes?

- Later, hernam ik, - toen hij afgestudeerd, - of liever niet afgestudeerd maar vertrokken was, heeft hij in den Haag al een heel mal leven geleid, als men 't algemeen gerucht...

- Alweer, alweer? mijn goede Heer Drilman! - als 't niet onbeleefd was zou ik geneigd zijn te zeggen, dat U bijna naïef ligtgeloovig is. -

- Nu, ik weet alleen, dat ik van goede vrienden in den Haag, van menschen die 't weten konden, al heel rare berichten aangaande zijne finantiën heb ontvangen en ik ken het huis in den Haag waar hij zijne maitr.....

- Maar, Meneer Drilman, - is 't dan een schande voor iemand van ouden adel, geen geld te hebben? 't Is voor het eerst dat ik zoo iets hoor, - en dat van een zoo verlicht man als U.... Maar ik zie wel, dat U op den Graaf van Leemvogel tot Ahlhem niet goed te spreken is.....

- Volstrekt niet, Meneer van Rooven, ik heb de eer niet, den graaf persoonlijk te kennen, en als ik de inlichtingen geef...

- Nu, nu, *sans rancune*. Ik dank U recht hartelijk, mijn waarde Heer Drilman, voor den gewichtigen dienst, dien U mij bewezen hebt. Wees overtuigd, dat ik ten allen tijde tot wederdienst bereid ben. Wees zoo goed, mijne onderdanige groeten over te brengen aan Mevrouw uwe echtgenoote.

Ik herinner mij niet hoeveel keeren Meneer van Rooven gedurende het traject van mijne kamer naar de huisdeur zich omkeerde om mij te verzekeren, dat hij zelf de deur wel zou toetrekken, en dat hij mij volstrekt niet wilde derangeeren. Voor het huis stond een huurvigelant (Meneer van Rooven had acht paarden op stal, - maar die werden, behalve voor den afrijwagen, alleen aangespannen als Mevrouw ging toeren of visites maken) en de wijze waarop mijn bezoeker met eene buiging achterwaarts en onder een excuus dat ik 't portier openhield, in zijn equipage stapte, getuigde van groote oefening.

- Vrouwlief - vroeg ik later aan tafel, nadat ik Hermine een verslag gegeven had van mijn gesprek met van Rooven, - iets waarop zij nog al gesteld is (- en daar ik niets van onaangenaamheden houd in huis, geef ik haar hierin zooveel mogelijk toe, -) vrouwlief, herinner jij je of Henriëtte iets van dien Leemvogel schrijft?

- Wel zeker, - ze zegt dat een Meneer van Leemvogel een paar dagen in 'tzelfde hotel als zij heeft gelogeerd, die nog al aardig kon vertellen, - en die met haar papa was vertrokken. - En als je 't weten wilt, dan kan ik je nog vertellen, dat die zelfde Meneer Leemvogel dezen winter hier komt wonen.

- Hoe, wat? Wie heeft je dat verteld?

- Ja, jelui Heeren zoudt er mooi aan toe zijn als je ons niet hadt om te weten wat er alzoo gebeurt. - Zal ik je zeggen van wien ik dat heb? - Je weet (of misschien weet je 't niet)[1], dat Mietje, onze werkmeid, gaat trouwen. - Welnu, haar vrijer is een neef van de keukenmeid bij de van Rooven's, en zoo heb ik 't gehoord. Het schijnt dat Meneer van Rooven met dien graaf uit Zwitserland teruggereisd is en hem eenige dagen te logeeren gehad heeft, totdat hij kamers vond. De booien hadden dat niet heel graag, zegt Mietje.

1 Deze suppositie was de juiste.

Ieder had order gekregen om van Leemvogel Meneer den Graaf te noemen, en daar zij daar niet aan gewend waren en 't dus verzuimden, kregen zij gedurig onaangenaamheden met Meneer van Rooven. En dan schijnt de graaf ook nog al karig geweest te zijn met zijn fooien... Ik vind het mal van van Rooven, zoo'n vreemden sinjeur uit den Haag zoo te vertroetelen. Alsof wij Amsterdammers niet even goed waren als die adelijke hansen!

't Was een stokpaardje van Hermine, die van een oud-amsterdamsche regentenfamilie afstamde, den adel met diepe minachting te behandelen, - althans in woorden. Ook haar papa was altijd trotsch geweest, dat zijn vader een Jonkheerstitel, hem door Willem I aangeboden, van de hand gewezen had.

- Maar à propos, zoo ging Hermine voort, - weet je wel dat ik grooten lust zou hebben met Krenthoff kennis te maken? Henriëtte is zeer met hem ingenomen, dat kan je duidelijk aan haar brief zien; en al zeg je, dat hij van een kruidenier afstamt, - wat kan ons dat schelen?

- Ja, als jij het goed vindt, ik heb er natuurlijk niets tegen. Ik heb van Krenthoff altijd veel gehouden. 't Was maar omdat ik vreesde dat zijne manieren niet geheel...

- Och wat! manieren, - waar vind je die tegenwoordig? En wat de afkomst betreft, - 't is sedert een jaar of tien in Amsterdam alsof er geen onderscheid meer was tusschen oude en nieuwe familiën. Je weet immers heel goed, dat de grootvader van van Rooven een water- en vuurnering had - en toch gaat iedereen naar de partijen van den kleinzoon. 't Verschil tusschen hem en Krenthoff zou dus maar in één geslacht liggen, - want je zult toch niet beweren, dat een kruidenier een minder soort mensch is dan een koopman in doove kolen?

- O papa, roept een onzer jongens hier met opgetogenheid uit: Karelie moggen met Betje uit 'ewees en eef kandijkonties 'ekregen bij de kuienier.

- Pas toch op je woorden, Hector! - Tu vois que ces moutards, ça écoute toujours.

IV.

Toen Krenthoff den brief ontving, waarin de Heer van Rooven hem allerbeleefdst maar zeer bepaald bedankte voor de eer

van het aangetrouwde oomschap, - volgde hij het voorbeeld, door zeker mythisch professor, waarvan Carlyle spreekt, in soortgelijke omstandigheden gegeven. Hij schreef geen satanische poësie, - liet zich niet in een gekkenhuis opsluiten, - beging ook geen zelfmoord, - maar nam zijn wandelstaf op en trok de wijde wereld weer in.

Wel was hij diep, smartelijk gewond: want Anna had hij zoo lief, zoo innig lief, als de lezer zich maar zal gelieven te verbeelden. Ook in dit opzicht geleek hij op den hierboven vermelden professor, dat zijne natuur tot dusver weinig of geen gelegenheid gevonden had zich voor anderen te ontsluiten; afgetrokken, eenigszins menschenschuw zelfs, had hij te midden der bonte afwisseling van 't studenten- en van 't kunstenaarsleven in zijn binnenste eene soort van heiligdom bewaard, waartoe niemand den toegang had ontdekt, - een heiligdom van warme, hartelijke gevoelens, van dichterlijke verheffingen, van verblijdende illusiën vooral. Anna had het eerst het geheim van die schatkamer ontdekt: en met ongekende vreugde had Robert dien rijkdom voor haar uitgestort....

Aan dat geluk moest nu een einde komen! En alleen omdat Meneer van Rooven 't niet goed vond, en met al zijne beleefdheid niet onduidelijk te kennen gegeven had dat er een verschil van stand bestond tusschen zijne nicht en den armen aspirant, dat dezen onwaardig maakte haar te bezitten. Had zij zelf hem dan niet waardig verklaard? - had zij hem niet het eereteeken toegeworpen dat hem tot haar evenknie maakte?

Maar wie kon hier helpen? Hij, die de plaats van Anna's vader bekleedde, had gevonnisd: Het is niet goed dat deze jonkman met deze jonge dochter trouwe, - en Anna was van haar vroege jeugd zoo gewend, met eerbied en dankbaarheid op te zien tot hem die haar als zesjarige weeze bij zich had opgenomen, dat het bij haar niet opkwam dat vonnis anders te. beschouwen dan als een onveranderlijke noodwendigheid..... Wat bleef er anders over, dan met wanhoop in 't hart, en met zooveel uiterlijken schijn van gelatenheid als tot beider beschikking stond, afscheid te nemen, afscheid voor altijd... afscheid tot den dood....

Practische menschen, gelijk de lezer en ik, zullen al ingezien hebben, dat Krenthoff en Anna geen practische menschen waren. Wat toch was de *casus positio*? Een voogd weigert zijne toestemming tot het huwelijk zijner minderjarige pupil. Vol-

komen in orde volgens de wet. Maar de pupil, blijft die ten eeuwigen dage minderjarig? Immers neen. Anna was twintig jaar oud. Zijn drie jaren dan de eeuwigheid? - Maar, toegegeven eens dat voor een waarlijk verliefd man, een uitstel van drie jaren ondragelijk is, - waartoe bestaat dan artikel 95 van ons Burgerlijk Wetboek, dat volkomen op dit geval past? Bepaalt dat artikel niet, dat ingeval beide voogden of één van hen zijne toestemming weigert tot het huwelijk zijner minderjarige pupil, de *kantonrechter* op verzoek der pupil bevoegd is het vereischte verlof te geven? Wel moet die kantonrechter vooraf de voogden hooren, - en zoo er ooms of neven zijn, ook dezen, ten getale van vier; - maar Anna van Genst had geen enkelen oom of neef, behalve haar voogd, zoodat die familieraad haar minnaar niet behoefde af te schrikken. Eene reden tot weigering van 't verlof zou de kantonrechter zeer zeker niet gevonden hebben, want wat beteekende de geringe afkomst van Krenthoff tegenover diens vrij aanzienlijk vermogen, en tegenover de goede opvoeding die hij had genoten? En bovendien, - een kantonrechter is een mensch als elk ander: gelooft de lezer dat de voogd in casu veel kans gehad had gelijk te krijgen, als de pupil met haar prachtige oogen, en met een stroom van tranen hare zaak voor den kantonrechter was komen bepleiten?

Maar Krenthoff was geen practisch mensch, en deze overwegingen kwamen bij hem niet op; 't is ook best mogelijk dat hij zich maar zeer weinig herinnerde van het Burgerlijk Wetboek, waarop hij nog al gereden moet hebben, toen hij doctoraal deed. Anna was natuurlijk niet op de hoogte van hare rechten als pupil (- de hoogere burgerschool voor meisjes is immers eerst in dit jaar 1872 te Amsterdam geopend!), en, als gezegd, ongehoorzaamheid tegenover haar tweeden vader was voor haar een gruwel. Er zijn nu eenmaal zulke gedweeë naturen, waarvan men geen daad van energie kan verwachten.

Henriëtte dacht er anders over. Zij was practischer dan de beide gelieven, schoon ik haar raad niet kan goedkeuren. Zij wilde dat Krenthoff heel eenvoudig met Anna op den loop ging en zich in Zwitserland of te Gretna-Green liet trouwen, met of zonder toestemming van haar vader.

- Papa zal toch eindelijk wel weer goed dienen te worden, - en 't is toch wezenlijk wat al te erg....

- Kind, je moet zoo niet van je vader spreken, kreeg ze

ten antwoord van hare moeder. Want dit gesprek werd gevoerd tusschen dochter en inoeder; Anna en Robert hadden juist afscheid van elkaar genomen, - en Anna had zich met roodgezwollen oogleden naar hare kamer begeven. - ... Als papa meent dat Meneer Krenthoff niet de geschikte man is voor Anna, - dan heeft hij zijne redenen daarvoor, - en dan past het jou niet, daartegen te pruttelen.

- Nu, mamaatje, - wees maar niet boos.... U weet, dat ik wel eens meer mijn mond voorbij praat, niet waar?.... Maar vindt U 't zelf niet heel hard, dat Krenthoff, dien wij allen zoo gaarne mogen, - en dien papa zelf toch ook....

- Och kind, daar heb je geen verstand van.... Papa heeft eene positie te Amsterdam op te houden, - en 't zou volstrekt niet aangenaam zijn, als de menschen gingen spreken van je neef den kruidenier, en als men ons huis begon te mijden, omdat Anna eene mésalliance....

- Mésalliance, mama?.... Maar wie was meer op dit huwelijk gesteld dan juist U...., en waarom heeft U Anna en Krenthoff dan altijd bij elkaar alleen gelaten, - en....

- Ik? - ben ik vóór dat huwelijk geweest? Kind, hoe kan je zoo spreken, en dat nog wel tegen je eigen moeder? - en een stroom van tranen kwam de conversatie afbreken.

Ontegenzeggelijk had Henriëtte wel eenigen grond om hare moeder van inconsequentie te beschuldigen, - en toen ze later, te Amsterdam teruggekeerd, een lange ochtendvisite bij mijne vrouw kwam doen, hield ze stokstijf vast aan 't beweeren dat hare moeder in 't begin al haar best gedaan had om Robert en Anna bij elkaar te brengen, - terwijl ze eerst later, na ontvangst van den brief van Meneer van Rooven, omgekeerd was.

- Daarover, zeide Henriëtte, kon ik zoo driftig worden, beste Hermine, dat ik gaarne wil bekennen tegen mama soms vrij ondeugend en impertinent geweest te zijn!.... Vertel het toch vooral niet aan je man, hoor je! - en mama was toch zoo goed voor mij, niet waar, - 't was erg boos van mij? Maar Anna was ook zoo *vreeselijk* bedroefd, en die goede Krenthoff, - men kon zien dat het hem zoo'n moeite kostte zich goed te houden, toen hij van Engelberg wegtrok.... Mijn bloed begint te kooken, als ik er aan denk.... En hoe komt papa toch aan dat vreemde idee, dat Krenthoff, omdat hij een schilder is en zijn vader een kruidenier, niet deugt om met Anna te trouwen?....

- Ja, Henriëtte, - om je de waarheid te zeggen, vind ik dat ook geen reden om de toestemming te weigeren, althans in onzen tijd niet. - Maar zie je, je vader is zoo'n groot man in Amsterdam, en hij heeft zulke voorname adelijke kennissen, dat hij....

(Ik had Hermine's gezicht hierbij wel willen zien).

- Och, spreek mij daar niet van.... Dat is misschien, als 't mogelijk is, nog erger dan 't geval met Anna. Stel je voor, dat die Meneer van Leemvogel - Meneer de Graaf, noemde papa hem altoos... Maar je raadt het nooit, Hermine...

- Zal ik eens probeeren? - antwoordt mijne vrouw lachend.

- Nu, ik zie, je weet het al. Vind je 't ook niet dwaas? En hoe komt papa er zoo op gesteld, dat ik de vrouw worde van zoo'n Haagschen Graaf? Verleden jaar, toen ik voor het eerst uitging en toen je weet wel wie mij kwam vragen, - toen moest ik maar terstond bedanken.....

- Och arm kind, schertste Hermine, heeft je dat zoo gespeten?...

- Gespeten, neen.... waarom lach je toch zoo? - gespeten, zeker niet, - want eigenlijk was Brander een vreeselijk onbeduidend mannetje.... en ik hoor dat hij nu toch weer geëngageerd is met eene dame uit de Oost, - zeker zoo'n geele jufvrouw met dikke lippen en oogen, als de vischjes uit chineesche speeldoozen, - maar....

- Nu, maar?

- Brander is ten minste begonnen met *mij* te vragen of ik hem wel wilde hebben, en toen ben *ik* naar papa gegaan en heb 't hem verteld. Maar deze Leemvogel gaat eerst naar papa toe, en als die 't met elkaar eens zijn, word ik pas gewaarschuwd, - en nog wel niet eens rechtstreeks, want 't is maar bij toeval dat ik er achter gekomen ben, dat papa, in denzelfden brief waarin hij aan mama bericht gaf van de redenen, die hem hadden doen besluiten om Krenthoff te bedanken, - ook vertelde van de voornemens van van Leemvogel, die hij zeer toejuichte. Is dat nu een manier van doen?....

- Nu, 't is de fransche manier, naar ik meen te weten, - expliceerde Hermine; - 't staat zeker mooier, volgens de begrippen van zoo'n adelijk heer, de fransche mode te volgen. Maar wat dunkt je van den Graaf zelf?

- Och, in 't begin moeht ik hem nog al lijden. Hij was te Engelberg, - toen ik gansche dagen achtereen met mijn

voet op een kussen moest liggen, - nog al amusant en heel beleefd.... Alleen tegenover Krenthoff was zijne manier van doen soms stootend; en dat heeft Auna zoo boos op hem gemaakt, - dat zij hem houdt voor dengeen die papa belet zijne toestemming tot haar huwelijk te geven. Om de waarheid te zeggen geloof ik dat ook; ten minste indirect....

- Ziet hij er goed uit?....

- Och ja, - hij heeft wat onze teekenmeester een romeinsch profiel noemde, - ofschoon ik daar zoo hard niet mee wegloop...

- Is hij rijk?....

- Dat weet ik niet. Maar dat kan papa, die zelf zoo rijk is, niet veel schelen... Maar ik weet wel, dat ik de manier vreemd vind, fransch of niet, eerst papa te gaan vragen. Ik ben in dezen toch de hoofdpersoon, zou ik denken?

Blijkbaar was 't juffertje te nationaal gezind om de vaderlijke macht in even groote uitgestrektheid te erkennen als de fransche dames. Hermine, die als moeder van drie kinderen eigenlijk meer gewicht had moeten leggen op het autoriteitsprincipe, - Hermine was nu eenmaal zoo ingenomen tegen de ‘dwaasheid’, gelijk zij 't noemde, van Meneer van Rooven, dat zij hare vriendin in alles gelijk gaf.

Aan dezelfde reden was 't toe te schrijven dat ik een volledige mededeeling ontving van 'tgeen de twee dames met elkaar hadden bepraat; die mededeeling strekte tot inleiding van een verzoek dat ik toch al mijn best zou doen om Henriëtte voor Leemvogel te behoeden. Hermine was zoo heel zeker nog niet dat hare vriendin bestand zou zijn tegen de verleiding van een grooten titel, een goed uiterlijk en tegen den aandrang van een vader, die in huis min of meer een paus heette te zijn. Mijn antwoord was natuurlijk:

- Lieve Hermine, hoe kan ik je daarin behulpzaam zijn? - Dat jij met Henriëtte over haar vrijer, - die eigenlijk nog niet eens haar vrijer is, - spreekt en haar afraadt dien aan te nemen, dat kan je doen, zoo veel je wilt. Maar *ik* kan er mij niet in mengen; toen van Rooven laatst bij mij was, ben ik al tot de uiterste grenzen der discretie gegaan door hem ongevraagd, of zelfs tegen zijn zin eenige bijzonderheden aangaande zijn Graaf mee te deelen. Als ik nu nog eens op 'tzelfde aanbeeld ga slaan, zal ik den naam krijgen van een bemoeial, - of zelfs van een lasteraar, - want wat ik van Leemvogel weet, weet ik slechts uit losse praatjes, hier en daar opgevangen...

- Och kom, je maakt me ongeduldig met je praatjes. Hier staat een onschuldig, lief meisje, de boezemvriendin van je vrouw, op 't punt zich in een jammerpoel van ellende te storten, - en jij durft niet eens de hand uit te strekken om haar te redden?

Ik wist bij ervaring, dat wanneer Hermine in hare gesprekken met mij den tragischen toon aansloeg, zij voor 't oogenblik voor overtuiging minder vatbaar was. Ik trachtte dus haar van den kothurn af te doen stappen door te zeggen:

- Nu, - wij zijn immers nog niet zoover, - als 't wezenlijk ernstig wordt, staat ons nog altoos te bezien, of er niet wat aan te doen valt. Jij zelf, vrouwlief, kunt er veel aan doen, - niet door te vertellen, wat je van mij gehoord hebt aangaande Leemvogel's verleden, - want dan liep je de kans Henriëtte juist uit *esprit de contradiction* daarheen te brengen, waar ze niet....

- Dankje voor dien wenk, beste man; ik heb je raadgevingen zoo bitter noodig om te weten hoe ik met mijne vriendinnen moet omgaan!...

Veel verder kwam ik niet. Ik ging dus weg, zonder mij anders te binden dan door eene belofte dat ik zou zien wat ik er aan doen kon.

Die belofte is eigenlijk de eenige die een man van zaken in onze dagen en te Amsterdam volkomen kan rijmen met strenge nauwgezetheid. Het leven is er te veel gevuld met bezigheden. Behalve zeer gewone, alledaagsche dingen, als daar zijn: eten, drinken en slapen, - helaas, ook belasting betalen! - (mits de spreker over geld hebbe te beschikken) - behalve die verrichtingen kan bijna geen enkele bepaald omschreven daad door een eerlijk man tot inhoud eener belofte gemaakt worden. Vooral niet door een advocaat met een vrij drukke practijk. En daarvoor zijn althans twee redenen zeer gemakkelijk te vinden: vooreerst toch is de advocaat in al wat het litigieuse van zijn vak betreft, volkomen afhankelijk van zijne confrères, - en hoe dikwijls houden die hem niet op, door hem te laten wachten op eene conclusie, of op eene bijeenkomst, of op een brief, dien hij toch volstrekt noodig heeft om zijn cliënt te bevredigen; - ten tweede staat de advocatenstand te Amsterdam, of stond hij nog voor eenige jaren zoo hoog aangeschreven, dat men de mannen die er deel van uitmaken, bijna bij uitsluiting van anderen benoemde tot de meest uit-

eenloopende honoraire betrekkingen, die in de hoofdstad van Nederland bij honderden zijn te tellen. Later is dat anders geworden, en tegenwoordig zijn doctoren, bankiers en journalisten bijna evenzeer in trek: dat geeft voor de advocaten wel wat verligting. In den vroegeren toestand ontstond er eene verwarring in de hoofden der rechtsgeleerden, vooral als zij 't buitendien al druk hadden, - die tot de schroomelijkste vergissingen of verzuimen aanleiding moest geven, en het systeem al lang in discrediet zou hebben gebracht, indien het publiek de goedheid niet had gehad, den wil voor de daad, en den ijver in 't confereeren voor een welgelukte uitvoering aan te merken. Het nadeel blijft evenwel bestaan, dat de advocaat, zoo hij zich aan vaste beloften bindt, spoedig den naam krijgt van lui te zijn, - of van nooit iets uit zijne handen te laten krijgen. Eerst wanneer hij zich niet aldus verbindt, heeft niemand recht van klagen; en daarom gebruik ik veelal de formule: ik zal zien wat ik er aan doen kan.

In 't geval van mijne vrouw versus Leemvogel was dat niet veel. Als gezegd, kon ik mij niet rechtstreeks met zaken bemoeien, die mij eigenlijk niet aangingen. Getrouw aan mijne belofte, deed ik mijn best, om althans op de hoogte te blijven van de bewegingen des vijands; en dat kostte mij niet veel moeite, daar de geheime bronnen, waaruit Hermine haar dorst naar wetenschap leschte, met een zeer mildvloeiende was vermeerderd, sedert Leemvogel toevallig den vrijer van Mietje, onze werkmeid, als oppasser in dienst genomen had. In de eerste maanden vernamen wij echter niet veel meer, dan dat Meneer de Graaf meestal ten drie of vier ure naar bed ging, - ten twaalf ure opstond, - zich tot een uur of twee kleedde en dejenneerde, en dan uit ging wandelen. Vier of vijf malen had de knecht voor zijn heer uitnoodigingen aangenomen voor diners bij de familie van Rooven, maar hij wist dat hij daar wel meer gedineerd had.

Mietje, de werkmeid, die mijne vrouw aldus op de hoogte hield, vond het geraden deze mededeelingen af te wisselen met beschouwingen over 't zondige van de levenswijze des Graven. Was 't niet ergerlijk, zoo den halven dag in bed te blijven liggen? - want broeder Hellenbraak, van de gemeente onder 't Kruis, had nog verleden zondag gepreekt over den tekst: Werkt terwijl het dag is, want in de nacht is 't donker, en dat wist Mevrouw ook wel, en 't was zoo stichtelijk, dat Me-

vrouw er ook eens heen moest gaan, - en Mietje had gevoeld dat de Heer haar zegende, - en al is een mensch maar een booi, zij zei maar altoos alsdat een booi ook een mensch is; - en wat dee die Meneer dan wel den ganschen nacht, als ie al om elf ure t'huis kon zijn? - Want Rika, de keukenmeid bij Mevr. van Rooven en de nicht van Hendrik, die dezen ook bij Meneer Leemvogel had verrecommandeerd, - Rika had haar zelvers gezeid, dat Mevrouw en de Jufvrouwen om elf uur naar bed gongen, - en 't was toch zeker niet pluis als Meneer Leemvogel eerst om vier uur t'huis kwam. Zij hoopte maar als dat ie niet naar de plaatsen toegong, die de Heer vervloekt heef en naar zulke wezens als Mietje, met permissie, niet als voetveeg zou willen gebruiken. En of Hendrik met wien Mevrouw wist dat ze verkeerde, door het slechte voorbeeld niet zou worden bedorven?

Vooralsnog zag Hermine geen gevaar voor de moreele smetteloosheid van den braven Hendrik, - mits die maar voortging, getrouw te vertellen wat er in zijne omgeving geschiedde.

En zoo vernamen wij nader, dat de Graaf ook nog al dikwijls ten huize van Mevrouw van Heerst werd ontvangen, en dat de knecht van die dame een enkele maal een briefje was komen brengen voor Meneer den Graaf: een briefje, door een dameshand geadresseerd en in eene enveloppe gesloten, waarop onder een kroontje de letters V.v.B. stonden te lezen. - Dit deed ons besluiten, dat de Graaf op eenigzins vertrouwelijken voet, begon te staan met de barones Virginie van Biörneborg, geb. van Heerst, de zes-en-twintigjarige weduwe van een zweedsch generaal, die na 't overlijden van haar man (door ouderdom en sterken drank veroorzaakt), nu al een jaar of drie geleden, bij hare moeder was teruggekeerd, en wel eens bij de van Roovens aan huis kwam, waar Leemvogel ze zal hebben leeren kennen. Persoonlijk kenden Hermine en ik, die zelden of nooit op groote partijen gingen, Mervrouw van Biörneborg niet; maar van Henriëtte had Hermine gehoord dat ze heel mooi was, en dat Meneer van Rooven altijd met veel ontzag van haar vermogen sprak, 'tgeen door van Rooven en C^{o}. geadministreerd werd.

Overigens wist Hendrik weinig te vertellen, dan dat de kamers van Leemvogel voor zulk een groot heer niet al te mooi waren. Meneer had ze gemeubileerd gehuurd, en had er verder weinig aan gedaan. Een gemakkelijke stoel was van Stroobants en Broeckx gekomen, en sigaren van Hajenius, die Meneer ter-

stond achter slot geborgen had, - een maatregel dien Hendrik geheel overbodig vond. Voorts bestond de garderobe van Meneer uit zoo en zooveel jassen, zoo en zooveel vesten, enz. enz. Op de penanttafel tusschen de ramen stond een likeurkeldertje, - maar dat was altijd gesloten, tot groote geruststelling van Mietje, die de verleiding voor haar minnaar zeer scheen te vreezen.

Hermine gaf mij toe, dat er in de gegeven omstandigheden niets te doen was, dan Henriëtte's uitspraak af te wachten. als die eenmaal geschied was, dan kon men, zoo noodig, nog altijd tot de groote middelen, de dramatische effecten, zijne toevlucht nemen.

Onderwijl was Robert van zijn langdurigen zwerftocht teruggekomen. Ik had hem kort na het vroeger meegedeelde gesprek met Hermine een brief geschreven, die hem werkelijk goed schijnt gedaan te hebben. Wel had ik hem niet den raad gegeven, om in overleg met Anna en door toepassing van art. 95 van 't B.W. zijn huwelijk tegen den zin van van Rooven door te drijven. 't Is in de hoogste mate indelicaat, als advocaat een ongevraagd advies te geven tot de uitvoering waarvan de diensten van den raadgever welligt zullen gevorderd worden; - en Henriëtte had Hermine verzekerd dat Anna toch nooit tot zulk een stap zou te krijgen zijn. Ze had zoo weinig energie, - 't arme wicht!

Daarentegen had ik Krenthoff een riem onder 't hart gestoken, door hem te verzekeren dat Anna hem nog beminde; dat zoowel door Henriëtte als door ons de hoop niet opgegeven werd om alles ten beste te schikken, - dat ik, zijn oude vriend, nog steeds met vreugde terug zag op den tijd, waarin wij vertrouwelijk met elkaar omgingen, - dat mijn lieve vrouw zoo gaarne zijne kennis zou maken, - enz., in één woord, al wat ik hartelijks kon bedenken.

‘Wat zal ik schrijven,’ - zoo antwoordde hij, - ‘om uit te drukken hoe dankbaar ik ben, te midden van mijn ongeluk? - Geen taal of teeken had ik ontvangen van hen die ik heb moeten verlaten, toen ik uw brief kreeg; zulk een goeden, lieven, moedgevenden brief; ach! Drilman, je weet niet hoe zeer een enkel teeken van vriendschap opbeurt, als men zoo geheel verlaten is. - Ik heb een boozen tijd gehad, - een tijd waarvan ik de herinnering niet gaarne oprakel. Eerst niets dan woede over de bekrompenheid der

menschen, wraakzucht tegen de gansche wereld, - wantrouwen tegenover al wat mij vroeger lief was geweest, - zelfs tegenover Anna. En die oogenblikken waren ondragelijk. In mij kookte het dan, en ik vond geen kalmte. Ik liep dagen lang, onverschillig waarheen, - als een krankzinnige den eenen bergpas na den anderen verslindend, zonder doel, zonder hoop, zonder rust. Zoo waar ik leef, ik zou je niet kunnen zeggen waar ik al dien tijd ben geweest: - wel, dat ik zelden of nooit mij op eene plaats heb opgehouden, waar vreemdelingen kwamen. Elke nieuwe ontmoeting was voor mij pijnlijk. Daarna kwam een tijd van doodsche onverschilligheid, van moedeloosheid. Ik heb uren gezeten op den rand van afgronden, waarvan de bodem niet was te zien, en heb daar half willekeurig op den val der lawine gewacht, die mij naar beneden zou slepen; ik heb nachten doorgebracht te midden van sneeuwjacht en herfststorm, - ik heb punten bestegen, waarheen niemand, ook de gidsen niet, mij wilden volgen. - En toch, - tot volslagen wanhoop is 't niet gekomen. Wat Gij mij in uw brief zegt, dat ik op Anna kan rekenen, - ach! weet ik dat niet? - en is dat niet de eenige troost, die mij opbeurt?'

Ziezoo, dat is goed, dacht ik, toen ik die woorden las; 't moet toch een ander wezen zijn dan ik, die daar zoo laat op komt. Drie jaren is toch niet de eeuwigheid. Hoelang moeten mindere ambtenaren soms niet op hun trouwen wachten!

'Langzamerhand heeft ook de natuur die mij omgeeft, hare macht op mij terug erlangd. Ik heb weer kunnen zien, gevoelen, werken. Mijn schetsboek, mijn penseel nam ik ter hand - en 't heeft mij minder moeite gekost dan ik dorst hopen, het landschap te voltooien, dat ik te Engelberg begonnen had - toen zij naast mij zat en met hare opmerkingen de schoonheden deed uitkomen, die ik op 't doek wilde vertolken. Ach! vriend, die kunst, hoe troost zij, hoe beurt zij op! - En toen ik Uwen brief kreeg, en daaruit zag dat trouwe zielen zich mijner aannemen, - dat zij met mij tegen het nietige en kleingeestige der conventioneele wereld willen strijden, - toen heb ik het laatste overblijfsel afgeschud van die borstbeklemmende moedeloosheid, en ben weer gaan werken gelijk ik vroeger heb gedaan, - met toewijding en met liefde...'

Nu, - Robert is altijd een droomer geweest, en blijkt niet

veel veranderd te zijn. Dat opkomen tegen de conventioneele wereld is zeker heel mooi! maar ik wilde wel eens weten hoe wij buiten die conventionaliteiten konden bestaan. 't Is waar, dat hij zich daarover te beklagen heeft, - maar zijn toestand is eene exceptie; want van Rooven is in zijne weigering veel verder gegaan dan de wereld zou eischen. Ik zou wel willen weten waarom een meisje zonder fortuin niet met een rijk man zou mogen trouwen, al heeft die man het ongeluk een kunstenaar te zijn en de zoon van een kruidenier? Is 't de conventioueele wereld, of is 't alleen de dwaasheid van Anna's voogd, die hier de schuld draagt?

Van terugkeer sprak Robert volstrekt niet. En toch verwonderde 't mij weinig, toen ik in de laatste dagen van November een bezoek van hem kreeg. Hij was den vorigen avond aangekomen; de laatste vier weken had hij te Venetië doorgebracht, en hij kwam nu te Amsterdam wonen, waar, zeide hij, de omgang onder kunstenaars aangenamer was dan in zijne geboortestad Rotterdam. - Ik wil het gaarne gelooven, maar er zal wel nog een andere reden geweest zijn voor die keuze van woonplaats.

Na de vernieuwing der kennismaking, - wij hadden elkaar in minstens acht jaren niet gezien, - nam ik Robert terstond mee, om hem aan mijne vrouw voor te stellen. Als beleefd man liet ik hem vooruitgaan, met de aanwijzing dat de ingang tot de zijkamer, waar Hermine moest zitten, door de voorlaatste deur links was. Hij trad dan ook het eerst binnen en ik volgde hem op den voet, - toen hij eensklaps, en met de kruk der deur nog in de hand bleef staan, - 'tgeen maakte dat ik tegen hem aanliep. - Binnen hoorde ik twee vrouwenstemmen te gelijk uitroepen: Meneer Krenthoff! - Robert!

't Waren Henriëtte en Anna, bij mijne vrouw toevallig op visite. Tableau!

Hermine was de eerste die aan de verlegenheid een einde poogde te maken door Robert te gemoet te gaan, - terwijl ik mijne introductie-formule begon uit te stamelen.... Maar Henriëtte, - wild en onvoorzichtig als altijd, belette dat.

Zij liep met uitgestrekte hand naar Robert toe: - Wat, behoeft U hier nog geïntroduceerd te worden? In alle geval zal ik dat dan wel doen. Kijk Hermine, dat is Meneer Krenthoff, die mij te Engelberg 't leven heeft gered, - en Meneer Krenthoff, dit is met Anna mijn beste vriendin, die er alles van weet, - hoe

men U behandelt, en die 't hart en ziel met mij eens is, dat U en Anna man en vrouw moeten worden. En ziet, daar is Anna ook, - en waarom kijk je zoo confuus, Anna, - wij zijn hier immers allen vrienden! -

Dat was wat men ijsbreken mag noemen! En toch mocht het niet veel baten, - want toen Robert en Anna elkaar met bewonderenswaardige statigheid de hand gereikt hadden en 't gezelschap in een kring was gaan zitten, wilde het gesprek maar volstrekt niet vlotten.

- Mama, - begon onze vierjarige lieveling, die op den vloer naast Hermine zat te spelen, Mama, 'eef Meneer Kenthoff ook kandij-konties van zijn papa meebracht voor Kareli?

Ook dit bewijs van vergevorderde opmerkingsgave bij een kind bracht het gesprek niet veel verder.

Krenthoff, die, als laatst van de reis teruggekeerde, 't meest had kunnen vertellen, antwoordde hoogstens met een enkel woord op de vragen die mijne vrouw deed, en was merkwaardig onvast in zijn opinies.

- En U is in den laatsten tijd zoo in Italië geweest, Meneer Krenthoff? Aan de meeren, is 't niet?

- O ja,.... te Venetië.

- 't Moet daar in den laten herfst nog heerlijk zijn, niet waar, en warmer dan hier?

- Neen, volstrekt niet...., antwoordt Robert in een toestemmenden toon.

Verwondering bij Hermine.

- Dat's te zeggen, ja, heerlijk, herneemt Robert.

- En ontmoette U veel vreemdelingen?

- Ja, - Mevrouw... heel veel...

- Engelschen zullen er wel het meest geweest zijn, niet waar?

- Geen enkele, Mevrouw.

- He! Viel ik in, dat is toch vreemd, die vindt men anders overal. Hollanders waren er zeker niet?

- Ja.... maar ik vraag excuus; hoe bedoelt U... Er waren bijna niets dan Engelschen...

Ik zie met schrik het oogenblik komen, waarop Henriëtte in lachen zal uitbarsten. Hermine redt den toestand.

- A propos, man, zegt zij mij aankijkende, 't is waar ook, - ik had al bijna vergeten je te zeggen, dat er een pakje voor je is gekomen, dat ik terstond als je t'huis kwam moest over geven. Ik heb het in mijn kastje geborgen, en zal 't je even geven, -

als Meneer Krenthoff mij een oogenblik wil excusseeren... Kom mee, Kareltje!...

Dat waren er ten minste drie uit de kamer. Henriëtte volgde een paar minuten later. 't Malle kind had een pret! - lachend kwam zij in mijne kamer aanhuppelen.

- Wat zijn die verliefde menschen toch zot, riep ze uit.
- Ik zie ten minste, dat U 't nog niet is, jufvrouw van Rooven!
- Ik kan 't op *mijn* manier zijn, - U weet er niets van, Meneer Drilman.
- Nu, en wie is dan de gelukkige? -
- Dat weet Hermine, - en die mag het U niet zeggen...
- Stel je maar gerust, manlief, 't is allemaal gekheid, - en je behoeft niet bang te zijn.... Mag ik 't hem vertellen Henriëtte?.... je weet dat hij toch bijna even goed op de hoogte is als ik....
- Neen, om niets ter wereld! - antwoordt zij... ten minste niet zoolang ik er bij ben. - En ze loopt hard weg, hare ooren met beide handen toestoppende.

Ik vernam toen, dat Meneer van Rooven zijne dochter gepolst had over hare gezindheid jegens den Graaf van Leemvogel. Zij had, gelijk altijd, geantwoord, dat ze hem niet kwaad vond; - zou zij dan geneigd zijn naar hem te luisteren, als hij met een huwelijksaanzoek voor den dag kwam? - Misschien wel en misschien ook niet, was 't antwoord geweest. Hoe kon zij 't zeggen?... Papa was toen zeer boos geworden, - en had haar voor een ondankbaar wicht en allerlei andere stoutigheden uitgemaakt. - Of zij dan iets tegen den Graaf had? had Meneer van Rooven gevraagd. - Neen, maar dat was nog niet genoeg, om iemand als aanstaanden echtgenoot aan te nemen. Nog nimmer had zij er van gehoord, dat een vrijer zich moest bedienen van een tusschenpersoon om te weten of hij kans had van slagen. Van Leemvogel moest eerst bij haar komen... - en dan zou ze zien wat haar te doen stond. - Verder had ze zich niet willen uitlaten, - ofschoon haar vader een verrukkelijk tafereel had opgehangen van haar geluk als de vrouw van een der meest aanzienlijke personen aan het hof, van een man, wiens familie met bijna vorstelijke personen was vermaagschapt. - Als 't nog lang duurt, Hermine, had Henriëtte er bijgevoegd, - dan weet ik werkelijk niet wat te doen. Op dit oogenblik is 't nog minder, - het uitgaan is nog niet be-

gonnen, zoodat men er minder algemeen op let. Maar als papa voortgaat met Leemvogel zoo aan te halen als hij nu doet, dan zal weldra de geheele stad er van spreken, dat ik met hem ga trouwen. En hij heeft zich nog niet eens gedeclareerd! Ik kan toch niet naar Leemvogel toegaan en hem zeggen, dat ik hem niet tot man wil hebben, niet waar?

Neen, dat ging moeilijk, dacht mijne vrouw. Eigenlijk was zij zeer tevreden, dat Henriëtte's vader zonder 't te weten, zoo in onzen zin werkte. - Ik heb het altoos gezegd, man, dat Henriëtte door niets ter wereld gemakkelijker tot iets te krijgen is, dan door *esprit de contradiction*... en daarom heb ik steeds mijn best gedaan om te beletten, dat zij kennis kreeg van 'tgeen jij van den Graaf overal vertelt...

- Overal? meende ik te moeten protesteeren. Overal?... maar, lieve vrouw, ben ik het niet geweest, die je gewaarschuwd heb....

- Nu, - als je mij maar toegeeft dat Henriëtte, op dit oogenblik althans, niet veel gevaar loopt, in de valstrikken van Leemvogel te geraken. - Ik heb haar dan ook aangeraden geduldig af te wachten. Dat ze zich ongelukkig gevoelt, - is overigens niet waar, gelijk je wel zelf kunt zien. Daar loopt ze geen gevaar voor met haar goed humeur en hare vroolijkheid.

Maar 't werd tijd het gezelschap in de zijkamer weer op te zoeken. Wij vonden Henriëtte daar teruggekeerd, en de twee ongelukkige gelieven oneindig meer op hun gemak dan vroeger. Robert was blijkbaar op dit oogenblik boven de wolken, - en Anna had, schoon zij 't minder liet merken, een uitdrukking van geluk in haar lieve oogen, die haar tot een geheel ander wezen herschiep dan 't geen wij kenden.

Die droomers zijn toch vreemde menschen! - Geen stap waren zij hun doel naderbij gekomen: Anna's voogd was nog even sterk tegen haar huwelijk met Robert als ooit te voren: hij had Henriëtte zelfs verboden er over te spreken, - en schoon deze zich waarschijnlijk door dat verbod op den duur niet zou laten binden, had zij 't tot dusver niet gewaagd het te overtreden: in alle geval hadden Robert en Anna nog niets vernomen, dat hun hoop kon geven; - en ziet, ze waren op dit oogenblik zoo innig gelukkig, zoo zalig, - alsof ze op 't punt stonden naar 't stadhuis trouwkamer 1^{e} klasse te rijden. En toen ze vertrokken viel Anna mijn lieve vrouw met een

hartstocht om den hals, alsof ze afscheid wilde nemen voor alle eeuwigheid, - en Robert drukte mij de hand te pletten en schudde ze met hevige rukken op en neer.

Toen ze weg waren, voorspelde Hermine dat deze samenkomst ten onzen huize niet de laatste van dien aard zou zijn. - De uitkomst bevestigde deze vaticinatie ten volle.

V.

In weerwil van mijne positie als geheime vijand van den Opper-Markeur in buitengewonen dienst kwam soms een gevoel van medelijden bij mij op voor dien ongelukkigen hofbeambte. In de maand januari vooral van het volgende jaar, ontving ik berichten, die elke ziel voor menschelijke aandoeningen vatbaar moesten roeren.

Toen kwam (natuurlijk uit den koker van Hendrik, die als spion eene plaats had verdiend in den Gijsbrecht van Amstel) - toen kwam uit het huis waar de Graaf tijdelijk woonde de kondschap van leveranciers, die zonder betaling naar huis werden gezonden, onder voorwendsel, dat Meneer de Graaf op reis was, - berichten van bezoeken door een fransch sprekende jufvrouw (‘zeker zoo'n vloddermadam,’ dacht Mietje, -) die de eerste maal met een tien gulden afgescheept, maar later door den Graaf ontvangen was, en toen een lawaai gemaakt had van heb ik jou daar.... zoodat Hendrik, die brave jongen, uitgestuurd was om een vigelant te halen, waarin zijn Heer en de vloddermadam waren gaan zitten, - en toen was Meneer twee dagen uitgebleven, en in die twee dagen waren de onbetaalde leveranciers teruggekomen, en toen Hendrik nu naar waarheid verklaarde dat Meneer op reis was, had niemand het willen gelooven, en 't had weinig gescheeld of Hendrik had een pak slaag gekregen.....

- Zie je wel, zoo moraliseerde Hermine op nuttigheidsgronden, - hoe gevaarlijk het is, te jokken? had Hendrik de eerste maal niet gejokt, dan had men hem dezen keer geen pak slaag gegeven.

- Och ja Mevrouw, antwoordt Mietje, broeder Hellenbraak zeit ook dat de leugen in den beginne uit den vader derzelve

leugen is, - maar ziet U, Hendrik moet toch ook zijn brood verdienen, ziet U, en, zeitie, beter ten halve gekeerd dan ten heele gedwaald, en daarom wil hij ook graag een andere dienst hebben zeitie, en als U hem in dienst wou nemen, dan zou hij al tevreden zijn, als weet ie dat er hier weinig verval is...

- Ik hem in dienst nemen? - dat kan je zoo denken; daar moest je eens bij Meneer mee aankomen! En jij wou dan zeker ook in mijn dienst blijven?....

Ondertusschen bleef, na al hetgeen ik er van te weten kwam, de vriendschap van den Heer van Rooven voor den Graaf onverminderd. Hij had zich nu eenmaal in 't hoofd gezet, dat alle ongunstige geruchten aangaande zijn uitverkoren schoonzoon hetzij het uitvloeisel van vuigen laster of sterk gekleurde herinneringen aan oude pekelzonden waren, die men in een man van van Leemvogel's stand best over 't hoofd kon zien. En die stand, 't was wezenlijk geen kleinigheid! Vooreerst toch bekleedde de Graaf een hooge hofcharge: dit was op zich zelf al een bewijs dat hij gunstig bekend stond, - want zou Z.M. zooveel vertrouwen schenken aan een onwaardige? - Bovendien, - welk eene familie had Leemvogel niet! Zijne gesprekken liepen, althans als hij alleen was met van Rooven, grootendeels over dat punt; hij was met den halven adel van 't gansche land vermaagschapt. Als hij zoo een aantal titels achter elkaar aan zijn lippen liet ontrollen, vergaarde van Rooven die als paarlen van groote waarde, en gevoelde eene soort van welbehagen. Want 't geen Dickens van 't geld zegt: ‘that the next best thing to the possession of it is the naming of a good round sum of money,’ 't zelfde geldt bij velen ook van titels. En als er ooit gevaar was, dat Leemvogel op 't een of andere netelige punt werd gebracht, - dan behoefde hij slechts een anecdote te vertellen, waarin de naam voorkwam van zekere nicht, die met een *duc du second Empire* getrouwd was, om den Heer van Rooven weer vol bewondering en vertrouwen tegen hem op te doen zien, - en wel in kwaliteit als schoonzoon.

Doch helaas, wat mocht het baten? *The course of true love* enz. Ook de graaf zou de waarheid van dat beroemde citaat ondervinden. Hoe intiem, hoe vertrouwelijk hij ook met den vader werd, bij de dochter kwam hij niet vooruit: en die was toch de hoofdpersoon, gelijk ze met recht aan mijne vrouw gezegd had. De wet heeft wijselijk gevorderd dat de huwelijken met wederzijdsche goedkeuring, uitdrukkelijk door beide belang-

hebbenden uitgesproken, werden gesloten. Al staat een jonge dame nog zoo onder de tyrannie van een vader, toch wordt gecenseerd dat niemand haar het woordje *ja* kan afpersen, dat voor den ambtenaar van den burgelijken stand ten slotte alles afdoet. En nu kon de Graaf maar niet de zekerheid erlangen, dat hij dat woordje aan Henriëtte's lippen zou ontlokken, zelfs niet bij de voorloopige plechtigheid der declaratie. Zij was altoos vroolijk, vriendelijk, zelfs uitgelaten met hem: maar had daarbij eene manier om hem op een afstand te houden, die hem erg ongeduldig maakte. Eene declaratie te wagen zonder zeker te zijn dat hij aangenomen werd, daartegen kwam zijne eigenliefde op. Het zou toch wat al te gek zijn, als een Graaf van Leemvogel tot Ahlhem een blauwtje liep bij eene jufvrouw van Rooven waarvan de overgrootvader in een keldertje in de tweede Goudbloemdwarsstraat gewoond had!

Daar zat hij nu al drie maanden voor de vesting, en nog was deze niet ingenomen. Integendeel, hoe meer hij met zijn trouwen bondgenoot de loopgraven op kunstige wijze vooruitschoof, - hoe hardnekkiger de tegenstand werd. En 't werd tijd dat hij ook aan beveiliging begon te denken tegen aanvallen in den rug.

Want, behalve de Amsterdamsche leveranciers die betaling te vorderen hadden, en waarvan de meesten zich lieten geruststellen door de bekende intimiteit van den Graaf met den rijken bankier, - behalve deze schuldeischers kwamen er langzamerhand nog andere opdagen. 't Waren Haagsche mannen der nijverheid, die volgens Haagsche mode, jaren lang crediet gegeven hadden, uit vrees van een goeden klant te verliezen. In die hoedanigheid moesten zij van Leemvogel, die te Amsterdam ging wonen, nu toch wel afzien. En een goede klant was de Graaf geweest, wat bestellingen betreft. Ontegenzeggelijk was hij een man van smaak, gelijk mij overtuigend bleek uit de rekeningen van sommige heeren die mij omstreeks half januari kwamen verzoeken, mij met de waarneming hunner belangen te belasten. 't Waren o.a. de Heer van Truffelen, cuisinier-patissier uit de Veenestraat; - Gebr. Politoer, meubelmakers op 't Smidswater; - de *homme d'affaires* van de dames Guipure Soeurs, de beste en duurste modemaaksters in den Haag, - bij wien ook Hermine bij deze gelegenheid eene japon bestelde (waaruit men kan zien, dat het niet altjd voordeelig is cliënten aan te nemen, al zijn die nog zoo soliede); -

eindelijk de bekende wijnkoopers uit Rotterdam, van Benkarlen en Zoon. Bij geruchte hadden die heeren vernomen, dat de Graaf op 't punt stond een zeer rijk huwelijk aan te gaan. Ten volle deelden zij in de vreugde van den aanstaanden echtgenoot van Mej. van Rooven, - en meenden dezen evenmin als zich zelven een ondienst te doen, door hem een zachte vermaning te geven, dat bespoediging van 't heugelijke feit in 't belang van allen was.

Als consulent kwam ik hierdoor in een pijnlijken tweestrijd met mijne belofte aan Hermine, om zoo mogelijk het huwelijk van Henriëtte met Leemvogel tegen te gaan. Greep ik de mij geboden gelegenheid aan, om Leemvogels finantieele moeielijkheden met groot *fracas* te ontmaskeren, door hem voor schulden te vervolgen ten bedrage van ruim ƒ 40,000 alleen voor soupers, diners, dames-toiletten en meubelen, - dan was 't wel waarschijnlijk, dat de Heer van Rooven in zijne sympathie voor den adellijken schoonzoon zou bekoelen, - en zoo zou dus Henriëtte verlost worden van den lastigen aandrang aan de zijde van haar vader. Maar dan stonden weer de kansen voor mijne cliënten bijzonder ongunstig: waar niets is, verliest zelfs de Keizer zijn recht, - hoeveel meer Koks, Modemaaksters en Wijnkoopers!

Gelukkig hadden de achtenswaardige leden der hiergenoemde gilden, die mij kwamen raadplegen, gezond verstand genoeg om dit in te zien. Mijn advies was, een afwachtende houding aan te nemen. - De toekomst zou bewijzen dat ik goeden raad had gegeven.

Ieder mijner Amsterdamsche lezers zal zich herinneren, dat de winter van 186. zich bijzonder onderscheidde door het groot aantal partijen, dat de groote lui in Neerland's hoofdstad elkaar gaven. In 't vorige jaar was er zeer veel gewonnen in Metallieken, Peruanen en olie, - en daar de samenstelling der *haute volée* te Amsterdam niet geheel buiten verband staat met de prijzen der genoemde artikelen, had men niet alleen veel partijen zien geven, - maar ook enkele nieuwe gezichten in de salons ontmoet, die de eentonigheid van vroegere jaren wat kwamen afwisselen.

Mijne vrouw en ik namen gewoonlijk geen deel aan zulke

feestelijkheden. Hermine houdt erg veel van huiselijkheid - en is bovendien veelal in eene positie, die met het oog op toekomstige gebeurtenissen, groote rust verkieslijk doet zijn. Ik voor mij hecht ook niet veel aan de genietingen van 't zoogenaamde *uitgaan*. Als men eenmaal begint, dan moet men er mee voortgaan, omdat de coterie te klein is, dan dat de afwezigheid van een harer leden onopgemerkt zou blijven, en nergens neemt men iets zoo gauw kwalijk als in dien kring. Door op 't eerste bal of 't eerste diner te verschijnen geeft men zich als 't ware voor den ganschen winter gevangen: en dat is noch met mijne drukke bezigheden, noch ook met de mij aangeboren vrijheidsliefde te rijmen. Ook is de soort van omgang, die men bij zulke gelegenheden met zijn lotgenooten heeft, niet vrij te pleiten van zekere eentonigheid: op twintig diners dezelfde twintig menschen soortgelijke twintig schotels en twintig wijnsoorten te zien verorberen, en daarbij twintigmaal dezelfde gesprekken over dezelfde koetjes en kalfjes te hooren voeren, - al zijn die gesprekken overigens nog zoo geestig (des neen)..... Er *zijn* menschen die dat vijftig, zestig jaren achter elkaar uithouden, - en als 't waar is dat vermijding van alle gemoedsschokken een verlengden levensduur waarborgt, dan is dat geen wonder. Ik voor mij houd meer van wat minder lekker eten, - van wat familiaarder partijtjes (mits niet al te familiaar) en van wat meer onvoorziens.

Intusschen, - in den winter waarover ik nu spreek, was Hermine toevallig vrij van des doctors preventieve censuur, en toen wij op eene mooien dag een uitnoodiging ontvingen voor een bal ten huize van den Heer van Rooven, kreeg mijne vrouw grooten lust, dat feest eens bij te wonen.

- Je weet, zeide ze, dat van Rooven zijn huis geheel nieuw heeft laten opmaken, - en naar ik van Henriëtte hoor, is 't wezenlijk heel mooi geworden. - En dan, je vriend den Graaf heb ik nog nooit gezien..... Of die zich nu eindelijk zou declareeren....

- 't Zal moeilijk gaan, vrouwlief. Ik heb dien dag eene vergadering, daar ik absoluut bij moet zijn....

- Nu, die kan je best verschuiven, je hebt immers nog ruim veertien dagen vóór je.... Ik zal maar vast aannemen.

Zoo werd besloten, - en om de waarheid te zeggen, was 't voor dit bal dat mijne vrouw de japon bestelde, waarvan ik gesproken heb.

Zoo kwam het dat mijne vrouw en ik op een kouden winteravond ten ongeveer negen ure onze intrede deden in de receptiezaal, waar Mevrouw van Rooven hare gasten ontving. - Overeenkomstig de niet straffeloos te overtreden wetten der samenleving, was die zaal opgepropt vol met heeren en dames, die elkaar en elkaars toiletten platdrukten en vernielden, - terwijl aan beide zijden breede openstaande porte-brisees toelieten een blik te werpen in veel ruimere vertrekken, waarin zich op dit oogenblik niemand bevond dan twee nieuwelingen in de wereld, die zich voor de groote spiegels angstig verzekerden dat hun das geen kreukje vertoonde, en hun glimlachje onbeduidend genoeg was.

Na een vergeefsche poging, om den Heer van Rooven te zien te krijgen, die door de vorige '*fournée*' gasten achteruitgedrongen en gevankelijk meegevoerd was, - na een weemoedigen blik op den sleep van Hermine, die al een mooi eind op weg was vertrapt te worden, trok ik mij terug in een hoekje achter den rug van den knecht, die de goedheid had de namen der aankomenden uit te roepen.

Ik heb een uitstekende opvoeding genoten, waarvan een der eerste stelregels deze was: Op eene partij zult Gij praten; - om 't even wat en hoe, maar praten zult Gij.

Dienovereenkomstig begon ik mijne buurvrouw aldus aan te spreken:

- Is 't voor 't eerst, Mevrouw de Blond, dat U de nieuwe inrichting hier ziet?

- Ja, Meneer Drilman.

Dit onder eene buiging mijnerzijds en eene dienares van haar kant, die beide om de ondoordringbaarheid der stof weinig gracieus konden zijn. Mevrouw de Blond deed wel haar best, - want ik zag dat de dame, met wie ze rug aan rug stond, krampachtige moeite deed om op hare plaats te blijven, - maar ze moest zich al spoedig gewonnen geven.

- 't Is allerliefst, vindt U niet? ging zij voort. Vooral de ornementatie der gang is smaakvol.

- 't Is maar jammer, hernam ik, dat de menschen zoo opeengedrongen staan in deze eerste kamer. Zou 't niet veel gunstiger zijn voor 't gezicht zoowel van de kamers als van de toiletten der dames, als men zich een weinig verspreidde?

- Ja, zeide Mevr. de Blond, - en de toiletten verdienen toch ook wel eens gezien te worden, vindt U niet?

Deze wenk was wat al te duidelijk. Ik kon 't niet van mij verkrijgen het compliment dat mijne dame verlangde terstond te overhandigen.

- Ja..... zei ik; zouden wij niet het voorbeeld kunnen geven? Mag ik de eer hebben..... en ik presenteerde haar mijn arm.

- Mevrouw de Barones van Biörneborg, riep de oproeper op dit oogenblik - en ik begreep dat Mevrouw de Blond aan mijn verzoek niet kon en mocht voldoen.

De Barones van Biörneborg was namelijk ééne van de vier beautés in de coterie, en dat was Mevrouw de Blond ook. De Barones was bovendien ééne van de twee dames, die zich het hest heettén te kleeden, en Mevrouw de Blond was de andere.

Wie op dezen avond den palm der overwinning wegdroeg?... Weg met U, profanum vulgus van zwartgerokte, onbehagelijke, mannelijke kritikasters! Wat weet Gij er van?

‘Mevrouw van Biörneborg, - zoo was Hermine's uitspraak, - had ontegenzeggelijk de mooiste japon: dat saumonkleurig fluweel, met witte marabouts en kanten, - en welke kanten?! Goede Hemel! - niets kon mooier staan bij haar zwarte chevelure, en hare diamanten zijn wezenlijk onovertroffen. Daarentegen was Mevrouw de Blond naar mijn oordeel oneindig veel smaakvoller gecoiffeerd. Mevrouw Biörneborg had veel te veel valsch haar’ (- eene mode, waaraan Hermine, die zelf een overvloed van haar bezit, nooit heeft willen toegeven) ‘en voor een klein persoontje als zij...’

- Vindje ze zoo klein? - ik volstrekt niet, - ze is grooter dan jij.

- Waar zijn je oogen, man? Ze scheelt wel een palm met mij in 't mindere....

Maar ik loop vooruit: deze conversatie tusschen Hermine en mij had eerst plaats, toen wij weer t'huis waren en voor dien tijd moest er nog veel gebeuren.

- De Graaf van Leemvogel tot Ahlhem! werd nu geanonceerd.

Ik beken, dat ik nieuwsgierig was. - Een mooi gebouwd man, - met een fijngesneden profiel, zeer blond haar, bakkebaard en knevel, - daarentegen donkere oogen, - uitstekend gekleed, - voor zoover dat met onze hedendaagsche kostumen mogelijk is, - stapte met het meest ongedwongen gemak binnen, en maakte een diepe buiging voor Mevrouw van Rooven,

die hem dadelijk de hand reikte. Tegelijkertijd ontworstelde zich van Rooven aan de groep van dames, waartusschen hij beklemd had gezeten, en vloog op de hand aan, waarin Leemvogel zijn claque droeg.

'Mijn waarde Graaf, dat doet mij pleizier, - U ook bij mij te zien! Is U weer geheel hersteld van Uwe verkoudheid? - Waar is Henriëtte toch?'

Henriëtte was niet ver. Na eenige moeite was 't haar gelukt, naar mij toe te komen, - en mij toe te fluisteren: Meneer Drilman, kunt U mij niet te soupeeren vragen? Iedereen denkt, dat de dochter des huizes daarvoor al geëngageerd is, - maar ik ben nog onbezet, en ben erg bang dat....

Voor wien zij vreesde bleek niet; - want Meneer van Rooven tikte haar juist op den schouder: Kijk eens om, Jetje, daar is iemand die graag het souper van je zou willen hebben? Je bent immers nog niet geëngageerd?

- Ja papa, ik heb het souper juist aan Meneer Drilman beloofd, - en anders heb ik niets dan een vierde polka. Als Meneer die wil hebben?

- Dat is toch al heel jammer, Graaf, vindt U ook niet? Maar zou Meneer Drilman misschien niet te bewegen zijn....

- Meneer van Rooven, - hoe zou ik kunnen afzien van 't geen de grootste eer is die iemand kan overkomen, - een souper met de dochter des huizes? Maar wil U zoo goed zijn mij aan mijn mededinger te presenteeren?

Ik was conciliant genoeg, gelijk men ziet. Niet zoo de Graaf, die mijne buiging met een nauwelijks merkbare beweging van 't hoofd beantwoordde, terwijl van Rooven mij als een zijner beste, meest intieme vrienden voorstelde aan zijn (naar hij hoopte te mogen zeggen) goeden vriend Graaf van Leemvogel tot Ahlhem, Opper-markeur in Buitengewonen Dienst van Zijne Majesteit den Koning.

- Ja, freule van Rooven, zei deze, al ben ik ongelukkig te laat, - 't zal mij toch altoos pleizier doen een dans van U te mogen hebben; maar ik mag er dan toch wel op rekenen, dat die vierde polka zal gedansd worden, en mij inmiddels aanbevelen voor eenige toertjes in andere dansen?

- Nu, Meneer van Leemvogel, die moet U dan maar komen vragen, zei Henriëtte lachende; - maar ik heb U al meer gezegd, dat ik geen freule ben, - voegde zij er bij met een

impertinent gezichtje hem aankijkende. U kan uw haagsche gewoonten maar niet afleeren....

- Te grooter wonder als men, gelijk ik, zooveel beter gewoonten zou kunnen aannemen. Maar mettertijd zal ik wel leerzamer worden, en daarin kunt U mij helpen. Ik zou meer dan gelukkig zijn, als U mij gedurig als leermeesteres ter zijde wilde staan.

- Ik geloof met U, - zei ik, - Meneer de Graaf, dat er geen aanlokkelijker voorbeeld te vinden is van de Amsterdamsche gewoonten, dan op een bal bij Meneer van Rooven, en.....

- Och, Meneer Drilman, dus breekt Henriëtte mijn compliment hier af, - begint U ons nu maar niet te vleijen!...

- Meneer Drilman zal die goede gewoonte toch niet hier verkregen hebben? Ik heb althans niet 't genoegen gehad hem ooit te ontmoeten.

De Graaf kijkt mij even aan met eene uitdrukking alsof hij mij een hatelijkheid gezegd heeft. - Waarom zou hij toch boos zijn? Hij weet toch niet dat ik de advocaat ben van de Heeren van Truffelen, enz.?

- Meneer Drilman, herneemt Henriëtte, is dan ook zelden te krijgen! Hij maakt zich pretieus... En ik reken het een bijzonder voorrecht, dat het ons eindelijk gelukt is..

- Foei, Jufvrouw van Rooven, U moest mij niet zoo voor den gek houden; - U weet dat mijne vrouw doorgaans verhinderd...

- Is Meneer Drilman getrouwd? vraagt de Graaf, - op merkbaar vriendelijker toon. Mag ik hem dan verzoeken mij wel te willen presenteeren aan Mevr. Drilman?...

- Nu, tot straks, zegt Henriëtte, ze wachten op mij, - en bij 't weggaan fluistert ze mij toe: Ik heb dien ongelukkigen Bloosing voor de eerste wals, en als ik hem niet ga halen, dan durft hij zeker niet te komen. En ik dien toch het bal te openen! 't Is al kwart over negen.

- 't Zal mij zeer aangenaam zijn, antwoord ik den Graaf. - Doch in der Goden raad was anders besloten. Hermine zou zich moeten vergenoegen met eene kennismaking per oculos.

Toen het bal eenmaal aan den gang was, ging ik de door de wet voorgeschreven praatjes houden met de oudere dames, die hier en daar op gunstige punten der zalen hare diamanten deden schitteren. Een van die dames stond in de danszaal, met

den rug tegen de haag van heesters, waarachter twee violen, twee horens, twee clarinetten, ééne fluit en één contrabas de meest onharmonische geluiden voortbrachten. Een oogenblik bleef ik daar staan kijken naar de wemelende menigte van dansers, - waaronder, gelijk meestal 't geval is, de meeste paren met eene bezadigdheid boven hunne jaren, langs den omtrek der zaal ronddwarrelden, terwijl enkele meer ambitieuse tweetallen als kometen, wier loopbaan niet te berekenen is, dan eens dwars langs de diagonaal der zaal, dan weer in omgekeerde richting langs de lijn der overige dansers heen en weer schoten. Een blik vol medelijden wierp ik op eenige min gelukkige dames, die geen dansers hadden gevonden, - een anderen blik van verontwaardiging op een zestal heeren, die door luiheid of eigenliefde beheerscht, die dames maar rustig lieten zitten. - Daarna ging ik met twee andere niet-dansers een partijtje omberen, waarbij overigens niets merkwaardigs voorviel dan dat een der spelers (helaas! - ik niet) een vole-declarée won. Ik maak er ook alleen melding van om een incident, dat zich daarbij voordeed. 't Was omstreeks half twaalf, en wij begonnen ons bij 't spelen al mooi te vervelen, 't geen aan de kwalijk verborgen geeuwen der spelers was te bespeuren, toen een half-gesloopte danser met vliegende haren binnenstormde en aan elk der acht speeltafeltjes die in gebruik waren, de vraag richtte waar Mejufvrouw van Rooven toch was? Hij was voor den thans aanhangigen dans met haar geëngageerd, en ziet ze was nergens te vinden. Niemand wist den verlaten danser te helpen, die dan ook spoedig zijn ontdekkingstocht voortzette.

- Die Meneer is indiscreet, vind ik, zei een der spelgenoten aan mijn tafeltje, - Mejufvrouw van Rooven zit stellig in 't een of ander hoekje eene declaratie te ontvangen.

- Welnu, als dat waar is, van Harten, dan wed ik dat het Leemvogel is die de declaratie doet, - riep de oude heer Klubs, de andere speler.

- Dat noem ik gemakkelijk wedden, ik wed mee, - hernam van Harten. En bovendien wed ik dat ze hem aanneemt. Die oude van Rooven is zoo verzot op zijn graaf, dat....

- Met uw verlof, zei ik op mijne beurt, Mejufvr. van Rooven houdt er een eigen hoofd op na - en ik geloof niet dat zij zich in dezen door haar papa zal laten ringelooren. Maar ik geloof nog niet eens, dat Leemvogel cene declaratie doet. - Hij heeft al zoolang tijd en gelegenheid gehad om die te pous-

seeren, dat hij 't zeker zou gedaan hebben als hij kans gezien had aangenomen te worden. Zoolang hij gevaar loopt van een blauwtje, zal hij er zich niet aan wagen.

- Hij moet tot over de ooren in schulden zitten, zegt van Harten. Beersdorp, U kent hem wel, Meneer Klubs, - de kamerheer, heeft mij ook verteld, dat hij nog ƒ 20,000 voor ecarté van hem moet hebben. -

- O ja! antwoordt de Hr. Klubs, en dan heeft hij nog altijd een ontzaglijken last van die la Tilleuse, die hij voor eenige jaren uit Parijs heeft meegebracht. - Ik heb haar nooit gezien, - maar 't moet al een heel mooie meid geweest zijn.

- Foei, zegt van Harten - op uw leeftijd zoo nog te durven spreken. -

- Wat, leeftijd? Wij oude luidjes zijn nog heel wat krasser dan U denkt. En ik durf wedden, dat U b.v., Meneer van Harten, op uw acht en zestigste jaar niet zoo veel smaak zult hebben op 't punt van mooie meisjes als uw gehoorzame dienaar.

- Ik wil 't gaarne aannemen; U heeft een uitstekende school doorloopen. Maar, à propos van mooie meisjes, - gelooft U niet, dat het niet meer dan fatsoenlijk zou zijn, zoo iemand den ouden Heer van Rooven ging waarschuwen wie de man is die met zijne dochter wil trouwen?

- Och, wat zou 't U helpen? vraag ik. Ik heb dat al maanden geleden gedaan, maar van Rooven gelooft toch geen woord ten nadeele van zijn Graaf....

- En dan, van Harten, - zegt de oude Heer Klubs, de Graaf moet een geweldig duëllist voor den Heere zijn, en als hij hoorde dat U zijne fraaie *faits et gestes* rondbazuint, dan zou U wel eens een onaangename ontmoeting kunnen krijgen.

- Nu, *mij* kan 't niet veel schelen, herneemt van Harten.... 't Zou mij alleen spijten als die aardige meid een panier-percé tot man kreeg. - Maar laat ons toertjes bepalen. - Ik zie al eenige toebereidselen maken voor 't souper.

Den ouden Heer van Rooven zag men inmiddels in de verte naderen, eene kolossale matrone, met een kuras van edelgesteenten bepantserd, voorttrekkende; - zoo sleurt op 't Noord-Hollandsch kanaal soms een kleine sleepboot met hijgend geraas een dier prachtige driedekkers voort, die de nieuwere stoomvaart bijna geheel verdringt. Van Rooven's gelaat straalde van warmte en genoegen: en de beleefdheid waarmee hij de plich-

ten van een gastheer vervulde, - sympathiseerend met jong en oud, schoon en ordinair, rijk en arm (want in de haute volée doen zich al die schakeeringen even als in de groote maatschappij voor), en de gulheid waarmee hij de honneurs deed van het feest waren een schouwspel voor de Goden.

Reeds droegen de dienstbare geesten kleine, zoogenaamd voor acht personen geschikte tafeltjes rond, waaraan men zou aanzitten, en 't werd tijd dat ik Henriëtte eens ging opzoeken, met wie ik soupeeren moest. Terwijl ik met dit doel voor oogen door de menigte heendrong die nu ook de speelzaal had geïnvadeerd, ontmoette ik Hermine, - die er wezenlijk nog allerliefst uitzag voor eene moeder van vier kinderen, - en wier japon op enkele loshangende kanten en afgerukte strikken na, minder geleden had, dan ik had durven hopen. Zij was blijkbaar zeer in haar nopjes - ofschoon ze die gelukkige gemoedsstemming zeker niet aan haar cavalier te danken had, - want onbeteekenender uithangteeken voor een kleerenmaker ken ik niet dan dien Janus Resartus. -

Hermine had een andere reden van tevredenheid en wilde mij die waarschijnlijk juist vertellen, want zij liet haar cavalier in 't midden der zaal staan en kwam op mij af met de woorden: Ik heb goed nieuws, manlief! - toen Henriëtte, die juist binnengekomen was, haar tegenhield, - en zei: - Och! om 's Hemels wil nog niet! Laat mij de primeur hebben van dat nieuwtje. -

Hermine gaf toe, - te meer daar Meneer Resartus weer achter haar stond, - getrouw haar volgend tot aan 't souper, dat zij hem beloofd had. Ik presenteerde Henriëtte mijn arm en drentelde met haar weg.

- Nu, wat is uw nieuws?

- U raadt het nooit, Meneer Drilman. Probeer eens?

- Is er een nieuw engagement?

- Neen, niet dat ik weet, - en Henriëtte lachte als een kind dat kattekwaad gedaan heeft en nog niet aan de ontdekking denkt.

- Heeft iemand een blauwtje geloopen?... Maar dat kan men geen goed nieuws noemen...

- 't Komt wel wat nader bij: ook heb ik nooit gezegd dat het nieuws zoo goed was. - En wie denkt U wel?...

Wij waren inmiddels genaderd aan 't uiteinde der suite, aan de tuinzijde van 't huis. Daar was een allerliefst klein ver-

trekje, - geheel behangen met lichtpaarsche zijde en verlicht door een lustre van saksisch porselein met twaalf kaarsen. Door dit boudoirtje had men 't gezicht op een kleinen wintertuin, onlangs door den eigenaar ingericht en met een schat van planten versierd. In 't midden stond onder een rustieke lustre een prachtige groep van camelia's.

Al wandelende waren wij tot voor de portière gekomen die het boudoir van de speelzaal scheidde en ik was nu voornemens weer om te keeren toen ik eenigen tegenstand bespeurde bij Henriëtte. Ik zag toen dat zij met een nieuwsgierigen blik en met den vinger op de lippen naar de *serre* keek. Ik keek natuurlijk ook.

Op eene bank achter de camelia's zat eene dame; vóór haar stond een heer. De camelia's beletten te zien wie 't waren, maar aan het saumonkleurige kleed had Henriëtte haar herkend: - Mevrouw van Biörneborg! fluisterde zij. - De Heer deed klaarblijkelijk een zeer vertrouwelijke mededeeling, - en terwijl wij daar stonden te kijken, - verscholen achter een der halfopgetrokken portières van 't boudoir, - zagen wij hem naast de dame een zittende houding aannemen, die al zeer spoedig en onder een hartstochtelijk gefluister overging in een halfknielende, - terwijl hij de hand der dame aanvatte, - en die op de meest ridderlijke wijze aan zijne lippen drukte.

Bij 't aanschouwen van deze interessante pantomine (- want hooren konden wij niet) keek ik Henriëtte lachend aan. Ik was verbaasd over de verandering in de uitdrukking van haar gezicht...

- Nu, Meneer Drilman, zeide zij gehaast, U raadt het toch nooit, - ik zal 't U maar zeggen, - en nu voeg ik er bij, dat het goed, zeer goed nieuws is. - 't Is nog geen half uur geleden, Meneer Drilman, dat bijna precies dezelfde scene, op diezelfde plaats daar in den wintertuin werd vertoond. De dame was een andere dan nu, - maar de acteur was dezelfde.... Was 't niet goed, - zeg mij, Meneer Drilman, was 't niet goed, dat die eerste dame het aanzoek van den Graaf van Leemvogel anders ontving dan Mevr. van Biörneborg...

- Is 't mogelijk? Hij heeft zich dan toch gedeclareerd... en U heeft hem bedankt...

- Zeer gedecideerd en zonder omwegen, Meneer Drilman: en ik ben er blij om ook.... Welk een wezen moet dat zijn.

Ik had nooit gedacht dat Henriëtte's oogen en mond zulk

een diepe verachting konden uitdrukken als op dit oogenblik 't geval was. - Maar 't was slechts voor een oogenblik: een andere gedachte kwam haar opvroolijken.

- Nu moest papa nog eens bij mij aankomen met zijn graven!.... Ik had wel ik weet niet hoeveel gegeven als hij hierbij had kunnen zijn. - Die goede papa, - 't eenige wat mij zoo straks nog hinderde, was de vrees dat hij erg boos zou zijn als hij hoorde dat ik Leemvogel zoo maar bedankt had. Nu zal hij wel zelf inzien, dat ik gelijk had.

Henriëtte had blijkbaar niet veel aan logica gedaan. Want in welk verband stond de eerst later ontdekte trouweloosheid van haren aspirant-minnaar tot de redenen die haar hadden bewogen, een half uur geleden, zijne declaratie van de hand te wijzen? -

- Weet Uw papa er al van?

- Neen, ik zal 't hem vertellen als het bal gedaan is.

Aan 't souper is Henriëtte voor den gewonen toeschouwer vroolijk, dartel, opgewekt als altijd. Met 't beste humeur ter wereld ontvangt ze de flauwste der talrijke complimenten, haar ten offer gebracht door de aanzittende bewonderaars van haar persoon of kwaliteit als dochter des huizes. Slechts af en toe, als ik haar blik ontmoet, - lees ik daarin dat zij aan iets anders denkt dan aan hare omgeving van 't oogenblik: soms schalksche pret, - als van het kind dat kattekwaad doet, - dan weer verontwaardiging, zelfs verachting uitdrukkende. Dit laatste vooral, - wanneer de gasten uit de andere zaal, na afloop van hun souper, tusschen de tafeltjes waar wij nog zitten komen aanwandelen, - onder hen ook Mevr. Biörneborg met haar verloofde. Mevrouw Biörneborg is rayonnant; volmaakt geluk spreekt uit haar donkere oogen en tempert daarvan de gewone uitdrukking van fierheid, - en geeft een nieuwe bekoorlijkheid aan die lachende lippen, dat edelgesneden profiel, die blanke, prachtig gevormde hals en schouders, in 't vertoonen waarvan Mevr. Biörneborg met onbekrompenheid te werk gaat.

In 't voorbijgaan werpt zij Henriëtte een kushandje toe en roept:

- Een compleet succes, dit eerste bal in 't nieuwe huis...

- Vindt U? ja, 'k ben blij dat alles zoo goed voor ons afloopt..... ik hoop maar dat 't ook U later niet zal tegenvallen....

Zij bijt zich op de lippen, want de laatste woorden heeft zij zich onwillekeurig laten ontvallen en Mevrouw Biörneborg heeft verwonderd opgekeken: doch de stroom der gasten, die van tafel opstaan, sleept haar met haar cavalier mede. Toevallig heeft deze gedurende dit oogenblik ergens anders heen gekeken.

VI.

Hier, na afloop van het bal (want Hermine en ik lieten onze vigelant dadelijk na 't souper aanrukken) had eigenlijk de uitspraak móeten staan van Hermine over het toilet van Mevrouw Biörneborg, vergeleken bij dat van Mevrouw de Blond en van andere dames. Want 't was onder 't naar huis rijden, dat ik in die geheimen werd ingewijd. En eerst na die plechtigheid vond ik gelegenheid mijne vrouw op de hoogte te brengen van 't geen Henriëtte en ik in den wintertuin hadden zien gebeuren.

- Foei, 't is vreeselijk, - was 't oordeel van Hermine. Wat kan zoo'n man toch laag zinken! - Maar jij mag dankbaar zijn dat alles zoo afgeloopen is. Hoe dikwijls heb ik je niet gesmeekt om den papa van Henriëtte te gaan waarschuwen? - Stel je voor, dat Henriëtte dien lagen, gemeenen kerel had aangenomen. -

- Och, vrouwtje, je weet immers even goed als ik dat daar geen gevaar voor was, sedert Henriëtte ons haar onderhoud met haar vader had meegedeeld.

- Zoo, zoo? vroeg Hermine, - en gelooft Meneer dus op de hoogte te zijn van 't geen er in 't hart van een twintigjarig meisje omgaat? - Ik ben niet zoo oud, of ik herinner mij nog best hoe ik op dien leeftijd dacht. Maar dat is zeker, dat ik nooit zoo bepaald zou durven voorspellen welk antwoord een meisje op eene declaratie geven zal. En ik weet ook, dat toen ik Henriëtte ontmoette bij den uitgang van 't boudoir, waar zij de eerste declaratie van dien.... fielt ontvangen en van de hand gewezen had...

(Ik moet excuus vragen voor de sterke uitdrukkingen die Hermine in hare verontwaardiging gebruikte!)

- En toen zij mij dat vertelde, en in hare agitatie er bij-

voegde: ‘Ik hoop maar, dat papa met boos zal zijn,.... en werkelijk, 't is eigenlijk toch geen kwade man, die Graaf, al heb ik hem vrij beteuterd laten staan....’ - toen weet ik wel, dat ik heel dankbaar en blijd was, maar volkomen gerustgesteld nog niet.

Ik hield mijn mond, - en ik geloof, dat ik ieder kan aanraden niet to ver to willen indringen in de redenen die zijne vrouw hebben bewogen hem tot echtgenoot te nemen.

- Overigens moet ik zeggen, hernam Henriëtte, dat ook je kennis van 't mannelijk hart niet zeer grondig schijnt to zijn. Hoeveel maal heb je mij niet verzekerd, dat Leemvogel zijne declaratie niet zou doen, vóór dat hij zeker was, geen blauwtje te zullen loopen?

Ik moet bekennen, dat ik op dit punt geneigd was eenig wantrouwen in mij zelven te koesteren. Toch werd mijne menschenkennis, wat de sterkere helft der menschheid betreft, den volgenden morgen schitterend gevindiceerd, en ter eere van mijne vrouw zij gezegd, dat zij zelf daartoe medewerkte, door den spoed, waarmee zij langs de bekende kanalen inlichtingen inwon omtrent 'tgeen in de laatste dagen ten huize van Leemvogel was geschied, en waarvan ik nagenoeg het volgende verslag ontving.

Den dag vóór het bal bij van Rooven was de kruk der deur van Leemvogel's zitkamer defect geraakt, - en had de Graaf na zijn getrouwen oppasser een geduchte les gelezen te hebben over dit voorval, waaraan Hendrik betuigde niet schuldig te zijn, - dezen gelast den smid te halen, om de noodige reparatie te bewerkstelligen. Met de kruk in de hand had Hendrik de kamer verlaten, om aan dezen last te voldoen, toen hij aan de huisdeur eene vigelant hoorde ophouden, waaruit twee heeren uitstapten, die naar Meneer vroegen. De trouwe wachter verklaarde overeenkomstig ontvangen instructiën, dat Meneer voor een dag of wat op reis was; - maar de vreemdelingen legden omtrent deze verzekering het meest absolute scepticisme aan den dag, - waarop Hendrik, die eigenlijk nog een nieuweling was in 't vak van liegen, de onvoorzichtigheid gehad had te vragen - wie of de heeren dan waren? - Dit *dan* was verdacht.

O, is Meneer voor den één t'huis en voor den ander niet? had een der vreemdelingen gezegd. - Ga jij maar eens gauw naar boven, mannetje, en zeg aan meneer Leemvogel, dat de

HH. Beersdorp en Hogenstee uit den Haag Meneer wenschen to zien.

Hendrik had niet durven tegenspreken en was naar boven gegaan, waar hij ontvangen werd met een uitgelezen keur van vloeken en met de verzekering, dat hij zich dien eigensten dag uit den dienst des Graven ontslagen mocht achten. De twee vreemde Heeren hadden inmiddels de voetstappen gevolgd van den oppasser, en kwamen juist aan de deur der zitkamer, toen de arme martelaar der waarheid voor den toorn zijns vervolgers vlood.

- Wel vrienden! had Leemvogel hun terstond tegemoet geroepen, - wel vrienden, dat doet mij pleizier eens een bezoek van fatsoenlijke lui te ontvangen, - en met warmte had hij zijne vrienden genoodigd te gaan zitten. Ik vraag je excuus, dat die stommeling van een oppasser geen onderscheld weet te maken.

De stommeling zelf stond nog op 't portaal voor de deur, die de Heeren bij 't binnenkomen wel toegeduwd hadden, maar die bij ontstentenis der kruk toegegeven had aan de zwaartekracht, en nu op een kiertje openstond. Hendrik bleef staan op 't portaal, en hoorde dus met groote nauwkeurigheid al wat er in de zitkamer wend besproken.

- Foei, merkte Hermine op, toen Mietje zoover gekomen was met haar verhaal, tat luisteren is een leelijk ding!

- Luisteren? Mevrouw, - ja wel is dat een leelijk ding, Mevrouw. Maar Hendrik kon immers niet anders doen dan hooren wat die Heeren elkaar vertelden, - niet waar? Want zijn pet had ie later vallen, weet U, en 't is pikkedonker daar op 't portaal, en toen hij zen pet na veel moeite gevonden had, toen moest ie hem toch wel afvegen, - want er is geen slordiger mensch dan die jufvrouw, waar Meneer Leemveugel bij in huis woont, en de vloer is er altijd vol stof, en als een mensch een fatsoendelijk mensch is, dan kan hij toch niet met een stoffige pet op straat komen, - en als die Heeren hard op spraken met een open deur, Mevrouw, dan...

- Nu, ga maar voort! had Hermine toegegeven.

Kort samengevat, kwam het lange verhaal van Mietje hierop neer, dat de twee Heeren niets hadden willen weten van de vriendschap van den Graff; - beiden hadden groote sommen geld van hem te vorderen, wel veertig duizend guldens meterbeien, zei Mietje, - lieve gunst! en dat alleen aan speel-

schulden! en de Graaf had om zoo te zeggen geen roode duit op zak, en kon hun niets geven; hij had hun al vroeger wijs gemaakt, dat hij op 't punt stond met een rijke jufvrouw te trouwen, en dan zou hij ze wel betalen; - maar dat was nu al zoo lang geleden, dat de Heeren uit den Haag er geen geloof aan hechtten, - en nu eens persoonlijk poolshoogte waren komen nemen. De positie van Leemvogel was zeker vrij sterk; hij had niets hoegenaamd te verliezen, en was niet bang van nature, - noch voor physiek geweld, noch voor de verachting van fatsoenlijke lieden; - voor een aanval in 't front behoefde hij dus volstrekt niet te vreezen. Het eenige terrein, dit zagen de Haagsche vrienden al spoedig in, waarop zij met eenige hoop konden manoeuvreeren, was dat van 't eigenbelang. - Zoo was het gesprek, dat eerst vrij hevig was geweest, later meer bedaard geworden; ja, zoo bedaard, dat Hendrik er niet veel meer van vernomen had. Slechts de laatste woorden, door een der Haagsche Heeren uitgesproken, waren weer tot hem gekomen: - Nu, laat ons zoo afspreken, - Beersdorp; wij gunnen hem nog drie dagen; als hij binnen dien tijd niet geëngageerd is, - of althans zijne declaratie niet gedaan heeft, - dan plaatsen wij een door ons beiden geteekende advertentie in 't Haagsche Dagblad, waarin wij haarklein vertellen, hoe en waarvoor hij ons opgelicht heeft, - en dan zal 't al een heel geluk zijn als hij nog een rijke vrouw krijgt. Wil hij daarna duëlleeren, - dat kan hij krijgen, zooveel hij hebben wil.

- Ja, maar als Mejufvr. van Rooven hem bedankt? was 't antwoord van Beersdorp.

- Nu, - Heeren, - ik moet zeggen, dat jelui bl... hard bent voor een armen donder, wiens eenige schuld is dat hij schulden heeft. Maar ik wil van mijn kant jelui niet tegenwerken, en zal dus van de eerste gelegenheid de beste gebruik maken om aan jelui verlangen te voldoen, - en wat de vrees van Beersdorp betreft, dat Mej. van Rooven mij zou bedanken, - daar ben ik niet bang voor. En zelfs in de veronderstelling, dat dat mocht gebeuren....

Hier was de stem van Leemvogel weer veel zachter geworden, zoodat Hendrik niets meer had kunnen hooren, dan alleen een uitbarsting van lachen en den uitroep:

- Je bent toch een brutale smeerlap, Leemvogel! een compliment, dat de Graaf niet als beleedigend scheen aan te merken. Hendrik had zijne pet nu schoongeveegd, en daar hij met een

heiligen afschuw voor vloeken bezield was, had hij het huis verlaten.

- En nu is hij zonder dienst, snikte Mietje, en wat moet hij nu uitvoeren? Och, Mevrouw, zou U 'm nouw niet willen neimen? Hij heeft toch zoo trouw alles oververteld wat er bij zijn...

De verontwaardiging van Hermine op dit oogenblik moet verpletterend geweest zijn.

- Denk je dat ik dat eene deugd vind, die ik zou willen beloonen?
- Maar ik docht, Mevrouw, als dat U zelvers gezeid had...
- Word je weer brutaal, Mietje? Kom, 't is tijd dat je aan je werk gaat.

Hermine had zich ook kunnen beroepen op 't voorbeeld van dien Romeinschen veroveraar, die zekere stad door middel van verraad in handen kreeg, en den verrader terstond deed ophangen, - maar wat heeft zoo'n werkmeid aan geschiedkundige voorbeelden?

- En zoo zie je, - zei ik, toen Hermine haar relaas ten einde gebracht had, - 'tgeen op den morgen na 't bal aan 't ontbijt geschiedde, - zoo zie je, vrouwlief, dat ik toch gelijk had met te veronderstellen dat Leemvogel door buitengewone oorzaken tot het doen der declaratie moet gebracht zijn.
- Kom, word maar niet grootsch, omdat je je dezen keer niet vergist hebt. Wil je nog een boteram?
- Meneer van Rooven is daar om Meneer te spreken, kwam de meid zeggen.
- Wat, zoo vroeg al? -
- Hij zal met Henriëtte eene explicatie gehad hebben. - Laat hem hier binnen komen.
- Neen, hij vraagt immers alleen naar Meneer? - Och Mietje, laat Meneer even op mijne kamer, ik kom dadelijk.
- Excuseer mij, begon van Rooven toen ik bij hem kwam, - dat ik U zoo vroeg kom storen, - maar U zult misschien reeds vermoeden wat mij hier brengt. - Ik heb gisteren, na afloop van het bal, een onderhoud gehad met mijne dochter, dat mij zeer verwonderd heeft, - en waaromtrent ik het recht meen te hebben, ook van U nadere inlichtingen te vragen.

Mijn bezoeker, beleefd als altijd, had op dit oogenblik eene soort van extra deftigheid, bijna had ik gezegd eene soort van majesteit over zich, die indruk maakte, - en trouwens daartoe bleek bestemd te zijn.

- Met de grootste verwondering heb ik uit den mond mijner dochter vernomen, dat de Graaf van Leemvogel haar ten huwelijk gevraagd heeft, en dat zonder succes; dat die persoon daarop, dienzelfden avond en in 'tzelfde huis, de hand verkregen heeft van eene dame, die ik niet behoef te noemen; - bij dit laatste feit is U, naar ik hoor, tegenwoordig geweest...

Ik buig toestemmend.

De majesteit van den Heer van Rooven is nog steeds aan 't stijgen.

- Ik onthoud mij er van, zoo gaat hij voort, de handelwijze van den Heer Leemvogel te kwalificeeren. - Maar wat mijne verbazing tot den hoogsten trap heeft doen klimmen...

(Eene mimiek van opengespalkte oogen en opgetrokken wenkbrauwen drukt hier bij den spreker de gemoedsstemming uit die hij beschrijft)

is dit: - dat mijne dochter onder den indruk schijnt te verkeeren, dat ik, - haar vader, - den wensch koesterde haar met dien persoon te zien huwen, omdat hij een titel draagt!.. Waar mijne dochter dat denkbeeld van daan heeft - ik gis er te vergeefs naar. Maar ook U, Meneer Drilman, - moet volgens haar zeggen dienzelfden indruk deelen. Ik kan 't mij nauwlijks voorstellen, maar...

- Meneer van Rooven, om de waarheid te zeggen, moet ik bekennen...

- Dat ik, zoo vulde van Rooven den aangevangen zin aan, dat ik nauwlijks het recht heb U met dergelijke vragen lastig te komen vallen. Accoord. Maar U zult mij toch toegeven dat ik, in de positie die ik te Amsterdam bekleed, er groot belang bij heb, niet in een belachlijk daglicht gesteld te worden: iets dat zeer zeker 't geval zou zijn, zoo de meening veld won, dat ik, van Rooven, - van de bocht der Heerengracht, - chef van van Rooven en C^{o}., commissaris der Vaderlandsche Bank, - Lid der Eerste Kamer, - dat ik verzot zou zijn op iemand als den Graaf van Leemvogel, - dat ik hem zonder succes aangehaald zou hebben, dat ik...

De verontwaardiging belette hem een oogenblik voort te gaan. Toen hij wat kalmer was geworden hernam hij:

- En daarom zal Mijnheer Drilman, dien ik al zoo lange jaren heb gekend en geacht, - een man wiens diepe blik en verstandig oordeel hem zoo algemeene hoogschatting hebben doen genieten, - daarom zal mijn vriend Drilman mij 't niet euvel

duiden, zoo ik hem kom vragen om dergelijke geruchten, - die, hoe langer zij zonder tegenspraak circuleeren, des te meer geloof vinden, - overal en waar 't te pas komt tegen te spreken, - en zoodoende hulde te doen aan de waarheid, die, - mijn vriend zal 't mij toegeven, toch het edelste kleinood is, dat wij bezitten.

Meneer van Rooven ging in zijne bewondering voor dat edele kleinood zoo ver, dat hij met vochtige oogen mijne rechterhand in zijn beide handen nam en die hartelijk drukte

Daarop ging hij weer op meer beschouwenden trant voort:

- Welk eene veronderstelling ook! - Ik zou mijne dochter, mijn aangebedene, mijn eenige dochter een echtgenoot hebben willen opdringen? - wie weet beter dan ik, dat het huwelijk geheel eene zaak van impulsie, van innige liefde moet zijn? Wie is meer dan ik overtuigd dat waar die ontbreken, 't geluk niet kan bestaan, ook bij 't bezit van alle aardsche goederen? - En een titel - wat is een titel, in onzen tijd vooral? Is niet elkeen, mits eerlijk en welopgevoed, de evenknie van alle graven, hertogen en baronnen ter wereld?

- Hoerah! - dacht ik, mannetje, mannetje, je bent onvoorzichtig! - kom, daarvan zal *ik* eens profiteeren.

- Ja, zoo sprak ik, - U heeft volkomen gelijk, - en 't doet mij ontzaglijk veel genoegen U deze gevoelens te hooren uitspreken. Ik van mijn kant kan U de verzekering geven, dat ik al mijn best zal doen, om de ongerijmde geruchten tegen te spreken, die U vreest, dat in omloop zijn; - geruchten te ongerijmder, daar ik mij zeer wel herinner, U eens voor den Graaf van Leemvogel te hebben gewaarschuwd, - zoodat die praatjes niet eens de waarschijnlijkheid voor zich hadden. Op dit punt kunt U dus volkomen gerust zijn.

Vol dankbaarheid nam Meneer van Rooven zijn hoed op, en wilde vertrekken.

- Maar à propos, - met deze woorden hield ik hem even staande, - waar was gisteren avond toch Uwe nicht Mejufvrouw van Genst?

- O die had eene migraine... Ze is van daag weer heel wat beter.

- Nu ja, Meneer van Rooven, - wij weten ook wel wat zoo'n migraine beteekent. Weet U dat Meneer Krenthoff in de stad is?

- Neen, dank U voor de mededeeling, antwoordt van Rooven met een onverschillig gezicht.

- Ik heb hem al verschillende keeren hier gehad, - en de man is nog altoos smoorlijk verliefd op Uwe nicht.

- 't Spijt mij zeer, Meneer Drilman, - maar daar kan ik niets aan doen. - Hij zou vrij wat verstandiger handelen als hij naar een ander meisje omzag, - of Anna althans vergat.

- Ja. misschien! - antwoordde ik, de deur weer dicht doende, die van Rooven had geopend, en er met den rug tegen aanleunende: - maar, wat erger is, Anna is nog altijd even verliefd op Krenthoff.

- Hoe weet U dat? zou ik haast durven vragen.

- Wel, omdat ik ze bij elkaar heb gezien!

- Anna en Krenthoff bij elkaar gezien? Waar dat?

- Hier, in mijn huis

- Mijnheer Drilman, - ik sta verbaasd, dat U mij zoo iets in 't aangezicht durft zeggen. U weet, - uit mijn eigen mond weet U het, - dat ik den Heer Krenthoff de hand mijner nicht geweigerd heb, en nu komt U mij vertellen dat U samenkomsten encourageert...

- Met Uw verlof, - dat heb ik niet verteld, Meneer van Rooven, - al is het overigens volkomen waar.

De voortreffelijke bankier was erg boos. Ik had moeite om niet te lachen, - niet omdat ik er anders van houd, de menschen boos te maken, - maar ik meende hem zoo volkomen in mijne macht te hebben.

- Ziet U, Meneer van Rooven, - ik heb U een kleine propositie te doen. Wij advocaten, kennen uit het Romeinsche recht eene soort van overeenkomst, *facio ut facias* genaamd, waarbij de eene partij iets doet, ten einde iets van de andere gedaan te krijgen. Nu wil ik U voorstellen, van mijn kant al wat ik kan te doen en te zeggen, om de geruchten aangaande Uwe verhouding tot den graaf uit de wereld te helpen, - doch alleen op voorwaarde dat U Uwe toestemming geeft aan 't huwelijk van Anna met Krenthoff. U weet zelf welke waarde te hechten aan de verspreiding van die praatjes...

- Meneer Drilman, U gelieft zeker te schertsen, zoo valt van Rooven mij in de reden; - en ik kan mij niet begrijpen, hoe een man van Uw bekende delicatesse zich vermeet ongevraagd tusschen beiden te komen in eene zaak die mij alleen aangaat.

- Ik scherts volstrekt niet, Meneer van Rooven, en indelicaat of niet, nogmaals doe ik U de bovenvermelde propositie. Ik ben daartoe nu eenmaal in de gelegenheid, - en de

gelegenheid maakt den dief, zeggen ze. Maar in mijn eigen oogen ben ik volkomen verantwoord door de wetenschap dat ik Krenthoff's vriend ben, en zijne belangen dus mag waarnemen.

- Ik vind U meer dan indelicaat, Meneer Drilman, - ik zou bijna zeggen, imp...

- Nu, Meneer van Rooven, waarom U boos gemaakt? Wezenlijk, - mijn voorstel is aannemelijk. - Want, - ik heb nog een opperbeste kaart in mijn hand, die U nog niet kent - neemt U niet aan, dan zal vooreerst gansch Amsterdam binnen drie dagen weten wat het tot dusverre nog niet weet aangaande 't geen ik U over Leemvogel gezegd heb, - aangaande zeker gesprek door U voor eenige maanden over Leemvogel met Mej. Uwe dochter gehouden.....

- G.v.d.....! bromt van Rooven.

- Enz., enz., herneem ik. Ten tweede geef ik U mijn woord van eer, en dit is de kaart die ik nu opspeel, - dat ik, in bondgenootschap met Uwe dochter, die 't geheel met mij eens is, - in geval van weigering Uwerzijds, al mijn best zal doen, om Mej. van Genst over te halen tot een verstandig gebruik van zeker wettelijk middel, dat haar door art. 95 B W. wordt aangeboden, om ook zonder Uwe toestemming, de vrouw te worden van Krenthoff. Ik erken dat dat weinig delicaat is. Maar ik ben nu eenmaal zoo; voor mijne vrienden heb ik ook wat delicatesse over.

Meneer van Rooven, - een toonbeeld van 'tgeen de Engelsche crestfallen (letterlijk: met neergevallen kam), noemen, - ziet zich al meer en meer in 't nauw gedreven. Ik meen de capitulatie voor hem gemakkelijk te moeten maken.

- Overigens zal 't U, die zooeven zulke echt moderne beginselen verkondigde omtrent de algemeene gelijkheid, niet veel moeite kosten iemand in Uwe familie op te nemen, wiens verdiensten, al schitteren ze niet zoo in 't volle daglicht als de Uwe, dan toch ook niet gering zijn te schatten. - U, die zulke mooie schilderijen bezit en den waren smaak toont te hebben voor het schoone, - U zal ik niet veel behoeven te zeggen van dengeen wiens schilderij op de tentoonstelling in Arti aller lof, - of liever den lof der ware kenners, der kunstbroeders en kunstconcurrenten, mocht inoogsten.

- Ik... herinner mij die schilderij niet,... bezigheden verhinderden mij de tentoonstelling te bezoeken...

- Ik verzeker U, dat het gezicht op den Tätschbachfall bij

Engelberg, van Krenthoff, indien hij 't had willen verkoopen, den eersten dag dadelijk twee of drie koopers zou gevonden hebben;... maar hij wilde 't niet verkoopen, en daarvoor had hij zijne redenen.

Ik had, vond ik, vrij wat moeite om mijn geachten antagonist klein te krijgen, om zoo te zeggen. Nu echter verraste hij mij met de wijze waarop hij zich gewonnen gaf:

- Is 't de Tätschbachfall, die Krenthoff geschilderd heeft? Aandoenlijke herinnering! - U zult U misschien herinneren, mijn waarde Heer Drilman, dat mijne dochter verleden zomer het ongeluk had in eene beek te....

- O ja, - en 't ongeval geschiedde juist in die Tätschbach, die Krenthoff nu geschilderd heeft.

- Die schilderij moet ik hebben: hij die ze heeft geschilderd, is - de redder mijner dochter; - ik ben 't hem verschuldigd, reeds lang heb ik gezocht hoe ik den dienst kon vergelden, mij en mijner familie bewezen,
(- Deze derde naamval maakt een uitstekend effect in den mond van van Rooven, die al meer en meer op zijn gemak komt.)
en ik dank U, Meneer Drilman, dat U mij den weg daartoe aan wijst. Mij, den vader der geredde, zal de Heer Krenthoff zijne schilderij wel willen afstaan, - mij kan hij niet beschouwen als een eenvoudig liefhebber... Zou U zoo goed willen zijn, den Heer Krenthoff daarover te onderhouden? - Zeg hem, dat hij ten allen tijde bij mij kan komen, om over de voorwaarden te spreken... Ik zal natuurlijk niet moeilijk zijn. - Kan ik dus op U rekenen?

Deze laatste vraag had blijkbaar niet alleen betrekking op mijne tusschenkomst bij Krenthoff; daarvoor keek mij de vrager te angstig en te uitvorschend in de oogen: ik antwoordde dan ook:

- Indien U klaar komt met Krenthoff, dien ik dadelijk naar U toe zal sturen, - dan kunt U verzekerd zijn dat ik van mijn kant mijn best zal doen om alle zotte praatjes omtrent U uit de wereld te helpen.

Daarop gaven wij elkaar de hand, en tot beider eere zij gezegd, dat het contract stipt werd nagekomen, niet slechts naar de letter, maar naar den geest. Want niet alleen maakte de schilderij van Krenthoff spoedig een hoofdsieraad uit van den groenen salon van Mevrouw van Rooven, - maar drie dagen na dato begonnen Krenthoff en Mej. van Genst hunne peregrinatiën

door Amsterdam, zoekende wie ze wilde feliciteeren. En dat ook ik met vrucht werkzaam was, blijke uit het volgende straatpraatje:

- Wel, Meneer Drilman, hoe gaat het U? Mooi weer, niet waar?
- Ja, Meneer Klubs, voor half Februari is 't al zeer warm.
- A propos, heeft U al gehoord van 't engagement van Mevrouw Biörneborg?
- Ja, welzeker! Een mooi paar!
- Die goede van Rooven zal nu kwaad zijn, niet waar!
- Waarom kwaad?
- Och U weet immers even goed als ik, dat hij al zijn best gedaan heeft om Leemvogel voor zijne dochter te krijgen, dat hij hem maanden lang aangehaald heeft, - dat hij geen kwaad van hem wilde hooren. -
- 't Doet mij pleizier, Meneer Klubs, dat U daarover begint te spreken. Het geeft mij de gelegenheid U te overtuigen, dat U, en al degenen die zoo spreken, want ik heb 'tzelfde al van verschillende zijden vernomen, - de plank geheel en al mis hebben. En in vertrouwen, - want U behoeft het niet rond te bazuinen, - kan ik, die gelijk U weet, zeer intiem ben met de van Roovens, U meedeelen, dat de vriendschap van van Rooven voor den Graaf, - die reeds verleden zomer in Zwitserland was aangevangen, zich een geheel ander doel voorstelde. - Hij wist, dat de Graaf naar een rijk huwelijk omzag, om zijne finantiën te herstellen, en de Graaf had daartoe het oog geslagen op Mevr. de weduwe van Biörneborg. Nu is de rol van van Rooven eigenlijk geen ander geweest, dan die van den directeur van een *bureau de mariages*. Hij heeft de Barones en den Graaf bij elkaar gebracht, hij heeft den Graaf door de vriendschap die hij voor hem aan den dag legde, bij de Barones aanbevolen, hij heeft misschien zelfs - want 't is een slimme vos, - het denkbeeld willen encourageeren, dat hij bijzondere vues had op den Graaf, - doch alleen om bij de Barones geen achterdocht te wekken. Ik kan U verzekeren, dat dit de ware toedracht van zaken is geweest. - Nu mag men verschillen over de kwestie of van Rooven door zoo te handelen, een dienst bewezen heeft aan Mevrouw van Biörneborg: ik voor mij, geloof dat zij, die in haar eerste huwelijk met den ouden, dronken zweedschen baron niet veel pleizier gehad heeft, - thans een man krijgt, volkomen berekend om haar in de hofkringen, de eenige die zij waardeert, in te leiden en ter zijde te

staan. Maar wat van Rooven betreft, dien moest men eerder geluk wenschen met den uitslag zijner pogingen, dan hem uitlachen voor 't mislukken van iets dat hij nooit gewild heeft.

- Wel, wel! is dat zoo! - Nu Gij 't zegt, moet ik bekennen, dat ik in van Rooven's gedrag tegenover van Leemvogel eene overdrijving heb meenen op te merken, die volkomen strookt met de uitlegging die Gij er van geeft. Wel, wel!

En de oude Heer nam afscheid en drentelde naar zijn club, en binnen de week had ik al van drie verschillende zijden vernomen, dat van Rooven uiterst blij was over 't engagement van Leemvogel, dat hij ter zijner eere nog een bal zou geven, dat hij bij 't trouwen getuige zou zijn voor Mevr. Biörneborg, enz. enz.

Ik behoef wel niet te zeggen, wat daarvan was. En ik weet, dat van Rooven mij sedert dien tijd om de veertien dagen op een familiaar diner uitnoodigt, - dat hij een uitstekende kokkin, en een nog uitstekender kelder heeft, - en dat het geluk van Anna en Krenthoff, en de vroolijkheid van Henriëtte mijn geweten gerust stellen, als ik denk aan Klubs en 't verhaal, dat ik hem gedaan heb.

H. DRILMAN.

Bibliographisch album.

Marine kleinigheden door een zeeofficier, en Java verdedigd zonder gepantserd materieel. Utrecht, Kemink en Zoon. 1872.
Een woord in 't belang van het personeel der marine, door X. Nieuwediep, L.A. Laurey. 1872.

Wanneer men in aanmerking neemt dat een kwaad reeds diepe wortels geschoten moet hebben eer men bij de marine daarover in openbare geschriften klaagt, dan zullen de achtereenvolgend uitgegeven brochures, welke daarover handelen, zeker de overtuiging doen ontstaan '*that there is something rotten here or there*.'

Wij hooren nu niet meer zeggen: 'de marine is in verval,' maar wel 'de marine kwijnt weg.' Vroeger bespeurde men dat het materieel onvoldoende was, thans begint men te ontwaren dat het personeel verloopt, zooals jaren geleden reeds door meer helder ziende zeeofficieren werd voorspeld. Reeds in 1858 werd gezegd[1)]: 'Het beginsel van *laisser faire*, door de Indische Regeering ten aanzien der buitenbezittingen aangenomen, deed de noodzakelijkheid niet inzien om eene behoorlijke scheepsmacht in den Archipel te onderhouden, en, bij gemis van eenig politiek toezigt op de gewesten welke aan onze soevereiniteit onderworpen zijn, werden er dan ook geene uitwendige politiediensten van de marine gevorderd. Men gevoelde wel algemeen, als het ware instinktmatig, dat de marine tot iets beters gebruikt konde worden dan tot doelloos kruissen, het verbranden van woningen, waarin men onraad *meende* te bespeuren en het verwoesten van gehuchten, waarvan vorst of volk *verdacht* werd zeeroof te plegen of daaraan de hand te leenen, maar het bleef bij stille gedachtenwisseling, zonder dat er aan de Nederlandsche marine een beter werkkring gegeven werd. Het doel-

1) Proeve van eene beginsclmatige dienstregeling der marine in Nederlandsch-Indië, door M.H. Jansen, kapt. luit. ter zee. Dordrecht, P.K. Braat. 1858.

loos kruissen moede, dat door de slechte voeding der bemanning in zee zoo nadeelig op de gezondheid werkte, gaf zij zich vaak aan het *far a niente* van het Indische klimaat over, dat inderdaad aan boord van een schip in Indië niet *dolcè* is; om dit tegen te gaan werden de schepen door den kommandant der zeemacht zonder doel en zonder nut in beweging gehouden. Dit wekte ontevredenheid, dikwerf verbittering bij het personeel. Men gehoorzaamde lusteloos de ontvangene bevelen en verbeidde met ongeduld den dag, waarop de tehuisreis naar het Vaderland zou aanvangen. De geest werd uitgedoofd; geisoleerd op kleine vaartuigen door den Archipel slenterende, verloor men, zoo men hem ooit gekend had, dien kameraadschappelijken band, welke een geheel wapen bezielt en van edelen wedijver doet blaken;' en een paar bladzijden verder: 'Herstel het eskaderleven, verzamel de kwijnende elementen waaruit de marine bestaat, zend een scheepsmacht van weinige strijders naar Indië, laat de kommandant van de zeemacht het eskader kommanderen, vertoon het steeds gecombineerd op de kusten der eilanden van den Indischen Archipel, en, terwijl het geschokt ontzag zich herstelt, zal men in de marine, door het eskaderleven als herboren, een nieuw leven zien ontwikkelen.'

In een artikel van 'de Gids' 'de Roeping onzer Zeemagt' werd in 1864 door denzelfden schrijver gezegd: 'Geen koloniale marine, onder welken naam of vorm ook, al onderstelt men dat al de schepen voor de Indische dienst goedkooper en doelmatiger in Indië gebouwd zouden kunnen worden; want al wat men zoodoende op de schepen uitzuinigt, verliest men in eigenschappen van het personeel, en wat de schepen in doelmatigheid zouden kunnen gewonnen hebben, zou voor de mindere geschiktheid van het personeel geen vergoeding aanbieden.'

In 1868 werd in een artikel van 'de Gids': 'De nieuwe gepantserde schepen onzer marine' gezegd: 'Van het oogenblik dat de vrije handel uit onze koloniale staatkunde verdween en plaats maakte voor een landbouw-systeem met veilingen der Nederl. Handelmaatschappij, werd de marine lijdende. Aan doctoren ontbrak het haar niet, want het aantal ministers nam toe, naarmate de kwaal verergerde. Men was het veelal met elkander eens omtrent de oorzaak der ziekte. Allen wezen geheimzinnig of openlijk op Indië als de bron der kwaal.'.....

Het artikel eindigt met de hoop uit te spreken, dat de tegenwoordige minister van marine (de Heer Brocx), leering trekkende uit het goede en minder goede door zijne voorgangers tot stand gebragt, met wijze behoedzaamheid en spaarzaamheid het aangevangen werk tot herstel der marine zal voortzetten; maar vooral, ‘dat hij aan het personeel de nieuwe organisatie schenke, die de omwenteling in het zeewezen noodzakelijk maakt, want daardoor en door de nieuwe regeling der Indische dienst, wordt de marine gedesorganiseerd.’

Het heeft dus niet aan waarschuwende stemmen ontbroken en wij verwonderen ons dan ook minder over het verschijnen van bovengenoemde brochures dan dat zij niet eerder verschenen zijn.

Ten gevolge van de dienstregeling der marine in Indië en door de invoering van het gepantserd materieel voor de kustverdediging hier te lande is de marine gedesorganiseerd. Dit blijkt duidelijk uit bovenstaande brochures, waarin men bijna op elke bladzijde het bewijs kan vinden dat de schrijvers van de goede traditiën vervreemd zijn, zonder nog een zuiver inzicht te hebben van de behoeften eener nieuwe orde van zaken.

Wat in ‘de roeping onzer zeemagt’ voorspeld werd van eene dienstregeling in Indië, zooals die later werd voorgeschreven, is bewaarheid geworden. ‘Het leidt,’ werd daarin gezegd, ‘tot den ondergang der Nederlandsche en tot het herstel der koloniale marine, waarvan wij, voor de verdediging der bezittingen, voor de bescherming onzer nationale belangen en tot handhaving der nationale eer, in redelijkheid zeer weinig mogen verwachten,’ of zooals kapit. luit. P. Bruining kernachtiger zeide: ‘de Nederlandsche marine zal zich oplossen in een koloniale rommel met expansie-toestellen.’

Het zou ons niet verwonderen wanneer sommige drijvers op koloniaal gebied er reeds aan dachten om te trachten de koloniale marine te herstellen, en dan zeker zullen zij de klagten der zeeofficieren gebruiken om hun doel te bereiken. Om dat kwaad te voorkomen behoort men niet alleen de desorganisatie in het licht te stellen, maar op de bron van het kwaad te wijzen. Te regt werd te dien aanzien door den schrijver van ‘de nieuwe gepantserde schepen onzer marine’ gezegd: ‘Men vergete daarbij niet, dat het vraagstuk (hoe de Nederlandsche marine behoort zamengesteld te worden) voor de meesten nog onoplosbaar is en door niemand opgelost zal worden, zouden wij denken, die de oplossing niet in de koloniale politiek zoekt.’

Wanneer onze koloniale politiek eindelijk weder eens eene meer zelfstandige Nederlandsche-politiek zal worden, dan zal er geen vrees bestaan voor het weder oprigten eener koloniale en voor den ondergang der Nederlandsche marine. Wanneer, ten gevolge van toenemenden ondernemingsgeest, handel en nijverheid zich meer ontwikkelen en eigen stoomvaart meer en meer wordt uitgebreid, dan zal algemeen de noodzakelijkheid worden ingezien om aan de Nederlandsche marine eene deugdelijke organisatie te geven. Maar dan zou het personeel met al zijne goede traditiën kunnen verloopen zijn en zou men weder een kwart eeuw noodig hebben om te herstellen wat door zorgeloosheid was verloren gegaan. Dit kan alleen voorkomen worden door aan de Nederlandsche marine eene betere organisatie te schenken. In de boven aangekondigde brochures worden daarvoor bouwstoffen aangevoerd, die overweging waardig zijn.

Thrown together, by Florence Montgomery, Author of Misunderstood. Leipsig, Tauchnitz. 1872.

Schrijfster te zijn van Misunderstood is een voorrecht van vrij wat edeler gehalte nog dan dat van den gouden sleutel, dien men daardoor op de kassen der uitgevers bezit. En benijdenswaardig mag men het talent heeten om de sympathie van oud en jong zoo zeer te kunnen winnen voor twee knaapjes in wier leven niets bijzonders voorvalt, eenvoudig door hen in al hun natuurlijkheid en kinderlijkheid voor het oog der lezers te laten spelen. Want juist daar waar ongewone gebeurtenissen op den voorgrond treden, wijkt de liefelijkheid der personen en toestanden welke zoo allerbekoorlijkst is, dadelijk op den achtergrond. Er moet een warmte en een diepte van gevoel huizen in het hart van haar die zulke tafereelen op het papier weet te tooveren, waarin maar hoogst enkelen zich mogen verheugen of - waardoor maar zeer weinigen zich rampzalig gevoelen. Immers pijnlijk moet voor de zoodanigen telkens weer de aanraking met de ruwe werkelijkheid zijn.

In Engeland zegt men van het kind 't welk onder blijde vooruitzichten ter wereld komt, dat het met een zilveren lepel in den mond geboren wordt. Dat gezegde slaat volkomen op Thrown to-

gether, omdat het boekske de schrijfster van Misunderstood zijn moeder mag noemen. Begeerig strekt een ieder er nu de hand naar uit, en - dit durf ik onmiddellijk beweren, - niemand die zich dien greep berouwen zal. Moge 't al voor Miss Montgomery raadzamer zijn haar eerste firma te behouden dan die naar haar laatste pennevrucht te veranderen, lof en sympathie vooral zal zij ook hierdoor op nieuw en ruimschoots winnen.

Weer zijn kinderen de hoofdpersonen, maar 't zijn nu een meisje en een jongetje, nichtje en neefje. De knaap is alweer tintelende van vroolijkheid, onbezorgd, tot overmoed toe, juist zoo als John Bull zijn jongens zoo gaarne ziet. Hij is als geknipt uit de school van Tom Brown, een type dat Thomas Hughes ons heeft leeren kennen; een van die jongens die alles durft en niets weet, maar die ook onmiddellijk aan 't leeren gaat zoodra die grootsche plannen bij hem rijpen. Het meisje daarentegen is schuw en schuchter voor vreemden en bij het vermoeden zelfs van koelheid der huisgenooten, maar het verbergt een onuitputtelijke mijn van liefde en opoffering waarvan de ader maar even behoeft geopend te worden, om dadelijk op inderdaad kwistige wijze te vloeien. Hoe zij den knaap dan ook benijdt om zijn gemakkelijkheid van met iedereen om te gaan en alles aanwendt om te doen zoo als hij zoo gelukkig weet te doen, maar vruchteloos natuurlijk.

Aardig zijn die kinderen geteekend, maar juister opgevat nog is het karakter van de moeder van het meisje vooral, de wereldsche vrouw, waarvan wij het type dagelijks om ons zien. De kinderkamer noemt zij even natuurlijk de plaats der jeugd, als de salon de hare moet heeten. 't Is de eigenaardige eisch der groote wereld, beweert zij, dat de ouders hunne kinderen eigenlijk nooit anders toespreken dan zij dat hunne dienstboden doen, namelijk om hen iets te gebieden, óf om hen over iets te berispen. Maar treedt eensklaps de engel des doods die wereld van schijn en begoocheling driest binnen en maakt 't aan die slaven van mode en vorm duidelijk dat bij hem geen goochelspel helpt, ja dan blijkt 't op eens dat het gevoel in dat hart niet uitgedoofd is, maar daarom door het naderend berouw ook dubbel pijnlijk getroffen zal worden. Meesterlijk is die vrouw geschetst, en vrij wat gelukkiger dan de weduwe die in den knaap haar alles heet te zien maar die toch een tweede huwelijk aangaat, hoe de jongen daartegen rebellere.

De aarzeling evenwel om hem van dien stap kennis te geven is even voortreffelijk geschilderd als de angst van den onbeduidenden echtgenoot, om zich iets ter wereld aan te trekken. Jammer maar dat ook hier weer die Tugendhelden soms de plaats van gewone stervelingen dreigen in te nemen.

In de laatste Revue des deux Mondes wordt een roman van den Galicieschen novellist Sacher-Masoch geschetst. Het thema is, dat de meeste huwelijken ongelukkig worden zoodra ze met kinderen gezegend zijn. Want terwijl man en vrouw ieder hun weg wel afzonderlijk zouden vinden, zoodra 't bleek dat ongelijkheid van karakter en levensdoel zamenleving onwenschelijk maakte, dwingt het bezit van kinderen tot vereeniging daar, waar verwijdering begeerlijk zou zijn. 't Schijnt wel dat Miss Montgomery tegen dat cynisme heeft willen opkomen, want 't zijn juist de kinderen die zij het geluk van het gezin laat uitmaken en die een weldadigen invloed oefenen op de ouders. Is ruwheid het karakter dat die Galiciesche roman 't meest kenmerkt, een waas van teederheid en van innige vroomheid ligt daarentegen over dit Engelsche verhaal gespreid.

Indien ik niet bevreesd ware het genot van den lezer te bederven, dan deelde ik hier een paar tafereelen mede tot proef der bewerking. Maar 't zou inderdaad moeielijk zijn het beste daarvoor te kiezen, zooveel is er wat uitnemend bewerkt mag heeten. Men lette maar eens op de eindelijke mededeeling van het geheim, op den kerkgang, op de vossenjacht in de kinderkamer, op het ziekbed van het knaapje, - maar de lezer zelf doe een keus of, liever nog, danke de schrijfster met mij voor een zoo meesterlijk geheel.

M.

Een Held van de pen. Uit het Hoogduitsch van C. Werner, door C v.d. Lane. Amsterdam, de Erven H. van Munster & Zoon.

Deze roman was eerst in het duitsche tijdschrift ‘die Gartenlaube’ geplaatst en heeft toen bij onze buren veel opgang gemaakt, minder wel wegens zijne kunstwaarde dan ter oorzake

van het thema in verband met de tijdsomstandigheden. Het is een verhaal uit den Fransch-Duitschen oorlog van 1870 en 1871 door een Duitscher geschreven onder den indruk van het verblindend succes van dien krijg. Mij dunkt, dat daarmede genoeg gezegd is, om menigeen te doen begrijpen welk een geest het boek ademt, in welk een toon het gesteld is. Immers het is te over bekend, dat vele zonen van het vereenigde Duitschland aan de gehate vijanden aan de overzijde van den Rijn heel weinig hebben toegegeven in dwaze en ijdele zelfverheffing; dat op een ander tooneel en in een andere taal de bekende kreet van ‘la grande nation’ is herhaald geworden. Ik gun den Duitschers dat genoegen, maar hoop om hunńentwille, dat de bedwelming gaandeweg wijken en het gezond verstand zijne rechten hernemen zal. Tot op zekere hoogte acht ik die ijdelheid, mits zij niet al te lang duurt, zeer begrijpelijk, maar onverklaarbaar is het mij, dat ook sommige niet-Duitschers hunne sympathie daaraan schonken en er in gedeeld hebben. Ik herinner mij o.a. in één onzer recenseerende bladen of tijdschriften eene zeer vleiende aankondiging van dezen roman gelezen te hebben, die slechts de weerklank was van den lof, die daaraan in Duitschland was toegezwaaid, een lof die zeer zeker op rekening moet gesteld worden der dwaze vergoding van den eigen landaard ten koste van al wat daar buiten ligt. Het hooge woord moet er uit: de auteur is een duitsche chauvinist, dat chauvinisme ontsiert zijnen arbeid en heeft aan dezen roman groote schade gedaan. Sterk vooral komt dit uit in de karakterteekening, die onwaar of minstens onnatuurlijk is. De hoofdfiguur is eene schepping der meest opgewonden fantasie, die zich om de eischen der werkelijkheid in het minst niet bekommerd heeft. In de schildering van vele personen heerscht groote overdrijving, die ten doel heeft al het licht op de Duitschers te doen vallen en hen zoo gunstig mogelijk van anderen te onderscheiden. Ik geloof ongetwijfeld, dat de Hr. Werner iemand van talent is; er zijn in dit boek sporen daarvan aan te wijzen, maar helder zal dat eerst uitkomen, wanneer hij iets anders levert dan een getuigenis van zijn chauvinisme in romantischen vorm, m.a.w. wanneer hij los geworden is van de valsche vaderlandsliefde, die hem bezielde, toen hij ‘een held der pen’ schreef. Als een proeve van dezen geest van ijdele zelfverheffing, die nu in Duitschland heerscht, acht ik dit boek merk-

waardig, maar zie deswege volstrekt niet in, dat het in onze taal moest worden overgebracht. Wij hebben genoeg staaltjes daarvan gezien en gelezen. Noch tot voorlichting noch tot waarschuwing was er behoefte aan meerdere bewijzen, daargelaten dat de vertolker daaraan zeker wel niet gedacht heeft. Het zal mij aangenaam zijn den Hr. Werner eens weder te ontmoeten. Ik koester gunstige gedachten van eene nadere kennismaking, wel te verstaan als hij zich losmaakt van het genoemde vooroordeel. Ditmaal gevoel ik geene vrijmoedigheid, om zijn geschrift aan ons publiek aan te bevelen, en zou wel gewenscht hebben, dat de vertaler zijnen tijd en zijne gaven aan iets anders had gewijd. In den regel intusschen is de keuze van romans, die in onze taal worden overgebracht, niet aan de beslissing der bewerkers overgelaten, waarom het beter is niet te veel daarvan te zeggen.

Zierikzee, 31 Aug. 1872.
J.H.C. HEIJSE.

De tweede scheepstocht der Nederlanders naar Oost-Indië.

Sedert de aandacht van het lezend publiek zich allengs op den Oost-Indischen Archipel begon te vestigen en de belangstelling toenam in al wat met den bloei van onze Overzeesche Bezittingen in verband staat, vermeerderde tevens de lust om de geschiedenis van die voor Nederland zoo belangrijke gewesten te leeren kennen. In vele opzichten kan die lust thans bevredigd worden. Onze literatuur' over Indië is reeds tamelijk rijk aan bronnen en gegevens, welk gebied van studie men ook wenscht te betreden.

In de laatste jaren heeft vooral ook menig schier vergeten blad uit de Indische gedenkboeken zijn geschiedschrijver gevonden, menig feit is behoorlijk in het licht gesteld, verschillende duistere punten zijn opgehelderd of toegelicht. Toch blijft het voortdurend bebouwen van 't historisch terrein nog een rijken oogst beloven. Immers schuilt niet alleen in het stof onzer Archieven nog zooveel wat onaangeroerd bleef liggen, of aan 't oog van den onderzoeker ontsnapte, maar zelfs van wat reeds beschreven en gedrukt werd is voor de groote menigte nog veel onbekend gebleven. Dit doelt voornamelijk op de eerste tochten onzer voorouders naar den Indischen Archipel en hun wedervaren in die verre gewesten. De thans vrij algemeen bestaande onbekendheid met die reisverhalen - vroeger zóó populair bij ons volk - is voornamelijk toe te schrijven aan de moeilijkheid om ze te verkrijgen, daar de nog overgebleven exemplaren bijna geheel uit den handel verdwenen zijn, en aan den weinig aanlokkenden vorm van de meeste geschriften over die

tochten uitgegeven, waarin voorstelling, taal en stijl meestal de kieschheid en levendigheid missen, in dezen tijd terecht gevorderd.

De vroegere groote populariteit dezer tochten naar Oost-Indië laat zich gereedelijk verklaren. Toen verscheidene compagniën zich gevormd hadden om schepen uit te rusten, ten einde de kostbare specerijen rechtstreeks uit Indië naar onze havens over te voeren, en ieder zich beijverde daartoe mede te werken, duurde het natuurlijk niet lang, of geheel het volk stelde belang in de groote onderneming, en geen schip keerde uit die verre gewesten weder, of de bemanning werd met luid vreugdegejuich begroet, en bestormd met allerlei vragen omtrent de wonderen die zij gezien, de gevaren die zij getrotseerd had. Nauwelijks waren eenige journalen in druk verschenen, of zij werden door 't lezend publiek als 't ware verslonden; niemand wilde of durfde onbekend blijven met 't geen de algemeene belangstelling zoo levendig gaande hield; en wat gaf men om vorm of stijl, mits de weetgierigheid slechts voldaan werd? Bovendien lag er iets zóó avontuurlijks, iets zóó wonderbaars in de eerste berichten nopens die *terra incognita* en ons verschijnen aldaar, dat zij wel in hooge mate de verbeeldingskracht moesten opwekken, en de zucht naar het nieuwe en ongehoorde in gedurige spanning houden. Vele van die reisverhalen zijn meer dan eens herdrukt en in verschillende talen uitgegeven. Zoo zagen o.a. zes en dertig verschillende uitgaven het licht van het ‘Journael ofte Gedenckwaerdige beschrijvinghe van de Oost-Indische Reyse van Willem Ysbrantsz. Bontekoe van Hoorn. Begrypende veel wonderlycke en gevaerlycke saeken hem daerin wedervaren. Begonnen den 18 December 1618 en vol-eynt den 16 November 1625. Tot Hoorn, Ghedruckt by Isaac Willemsz.’ enz.[1)]. De laatste editie van Bontekoe's journaal komt voor in ‘Jan Davids Boekekraam,’ en nog heden ten

1) In de volledige exemplaren is hieraan toegevoegd: ‘Journael ofte Beschryvinge van de reyse ghedaen by den Commandeur Dirck Albertsz. Raven, nae Spitsberghen, in den Jare 1639, ten dienste van de E. Heeren Bewindthebbers van de Groenlandtsche Compagnie tot Hoorn. Waer in verhaelt wordt syn droevighe schipbreucke, syn ellende op 't wrack. en syn blyde verlossinge. Met noch eenighe gedenckwaerdige Historien. Alles waerdigh om te lesen.’ Zie ‘Mémoire bibliographique sur les Journaux des navigateurs néerlandais, etc.,’ door P.A. Tiele, conservator aan de Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool.

dage wordt, in navolging van 't voorgeslacht, de uitdrukking ‘reis van Bontekoe’ gebezigd, om een buitengewoon noodlottigen tocht aan te duiden.

Hoeveel aanlokkends nu het wonderbare en dikwerf raadselachtige dier berichten voor den tijdgenoot moge hebben opgeleverd, het maakt het den lateren geschiedschrijver niet gemakkelijk, die eerste tochten in een meer leesbaren en aangenamen vorm terug te geven. Meermalen toch kost het veel moeite en inspanning om een behoorlijk onderscheid te maken tusschen waarheid en overdrijving, en de naïve verhalen van het wedervaren en de eerste bedrijven onzer voorvaders in het Oosten van een zeker geheimzinnig waas te ontdoen, dat soms aan eene meer mythische dan historische voorstelling der feiten doet denken. Het uitmuntende werk van Jhr. Mr. J.K.J. de Jonge, ‘De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië,’ een onmisbaar handboek voor iederen beoefenaar onzer Oost-indische geschiedenis, heeft echter ook in dit opzicht veel licht verspreid, voor zoo verre een nauwgezet onderzoek van officiëele bescheiden of andere oorkonden hem daartoe in staat stelde. De bewerking en uitgave der ‘Verzameling van onuitgegeven stukken uit het Oud Koloniaal Archief’, die, nevens een beknopt aaneengeschakeld verhaal der gebeurtenissen, den inhoud van dat werk uitmaakt, behoort niet alleen als een moeilijke, veel omvattende en hoogst verdienstelijke arbeid geprezen te worden, maar tevens gewaardeerd als een uitstekende dienst bewezen aan de historische wetenschap in 't algemeen, en aan ieder in 't bijzonder, die de ware geschiedenis onzer Oost-indische bezittingen uit de oorspronkelijke bronnen wil leeren kennen.

De geschiedenis raadplegende, komt men al spoedig tot het besluit, dat, al mogen koopmansgeest en winstbejag niet vreemd gebleven zijn aan de ondernemingszucht dier dagen, en de koel berekenende handelaar, in zijne meestal prozaïsche opvatting, meer aan het vullen zijner beurs dan aan de glorie van zijn land gedacht hebben, de even roemrijke als aan het wonderbare grenzende resultaten in den Archipel verkregen, in de eerste plaats aan den moed, de stale volharding en het taai geduld van onze voorvaderen zijn toe te schrijven, ofschoon toch ook vele andere, hun gunstige omstandigheden niet buiten rekening mogen blijven.

Zoo waren bijv. de, vooral in Indië, door weelde en gemak verweekte en ontzenuwde Portugezen, - door onze ijzeren man-

nen der XVI^{de} en het begin der XVII^{de} eeuw uit den bedwelmenden slaap van zinnelijk genot zoo onzacht wakker geschud, - niet meer de koene en beleidvolle zeelieden van voorheen. De zoo dappere krachtvolle ridderschaar der Almeida's en Albuquerque's, die eene eeuw te voren den koninklijken standaard van Portugal den Aziatischen banieren steeds overwinnend had tegengevoerd, was door een verbasterd geslacht vervangen. De meestal weerlooze staat hunner factorijen, het diepe verval van 't zeewezen, het even ondoelmatig gevormde als karig bezoldigde en slecht aangevoerde leger, en 't meer en meer toenemend zedenbederf onder alle standen werkten onze voorouders niet minder in de hand, dan het gebrek aan een krachtig éénhoofdig bestuur en de verkeerde, dikwijls fanatieke godsdienstijver of een ongeoorloofd winstbejag, waardoor der Portugeezen gezag niet slechts verlamd, maar al spoedig geheel ondermijnd werd. Vroegere onderwerping en eerbied hun betoond, waren door verzet en minachting vervangen, en 't was genoeg *hun* vijand te zijn, om der Indianen vriend en bondgenoot te worden. Ook bleef niet zonder invloed, dat, sedert de eertijds zoo fiere zonen van Lusitanië het hoofd hadden moeten buigen onder vreemde heerschappij, de ijver om hunne dikwerf zoo duur gekochte koloniën te verdedigen, of ze voor het gehate Spanje te behouden, aanmerkelijk verflauwde, zoozeer dat enkelen hunner zelfs in dienst van Indische vorsten overgingen.

Het tijdstip van ons optreden was alzoo gelukkig gekozen; jammer slechts dat de Indiaan al spoedig bemerken zou, dat het Hollandsche juk in vele opzichten niet minder drukkend was dan het Portugeesche. Men vergete echter niet, in welke school die ruwe mannen van het Noorden waren opgevoed, wier daden overeenstemden met den geest van hunnen tijd en het afdruksel waren der herinneringen uit hunne jeugd. De haat tegen Spanje, met de moedermelk als ingezogen, diep gevoeld en al meer en meer ontvlamd op een leeftijd waarin iedere ondergane vernedering een onuitwischbaren wrok achterlaat en de geslagene wonden nimmer vergeven worden, barstte eindelijk los, toen zij geroepen werden ook in 't Oosten het gezag en de oppermacht van den erfvijand te fnuiken. Van jongelingen die met verkropte woede getuigen waren geweest, hoe hunne dierbaarste betrekkingen van have en goed beroofd, aan de diepste ellende ten prooi gelaten, gefolterd, onteerd en vermoord waren geworden, kon men bittere wraak of wonderen van stout-

heid en volharding in den krijg, maar geen mededoogen of menschenliefde verwachten, wanneer zij eenmaal, als mannen, de hand zouden slaan aan het zwaard, dat zóóveel te vergelden, dat zóóveel te wreken had. En al is hun gedrag niet te verdedigen, waar zij, de verdrukten van gisteren, op hunne beurt als overwinnaars optredende, de ijzeren vuist soms zóó zwaar op den overwonnene doen nedervallen; al is zoo menige daad van willekeur en geweld niet te rechtvaardigen, zoo kan hun echter veel vergeven worden: want..... zij hadden veel geleden en hebben veel voor ons gedaan.

Het is bekend dat de eerste scheepstocht der Nederlanders naar Indië van ondergeschikt belang is geweest; het is de tweede zooveel gewichtiger tocht waarbij wij onze aandacht voornamelijk wenschen te bepalen. Doch alvorens wij onze koene zeevaarders op dien tocht vergezellen, houde men mij eenige geschiedkundige herinneringen aan de aanleiding tot deze ondernemingen en den mislukten eersten tocht ten goede.

Wordt de XVI^{de} eeuw met recht genoemd een tijd van ontginning en vooruitgang, waarin de kiem lag eener nieuwe ontwikkeling en hoogere beschaving van meest alle Europeesche volken, zij opende tevens een nieuw tijdvak in de geschiedenis der eilanden van den Indischen Archipel. Was zij getuige van den strijd tusschen het machtige Spanje en eenige onbeduidende provinciën, door noeste vlijt en taai geduld der zee als 't ware ontwoekerd; van de worsteling tusschen het krachtig beginsel van gewetens- en godsdienstvrijheid door Willem I bestuurd en geleid, en het doodend element van priesterdwang en despotisme door Philips II vertegenwoordigd; die eeuw zag ook Hollands vlag in 't Oosten ontrold, en zoowel voor Indië als voor Nederland eene nieuwe toekomst ontsloten. Ook dáár zou door vereende Zeeuwsche en Hollandsche kracht de ader worden afgesneden waaruit aan Spanje een groot deel van zijne macht en zijn rijkdom toevloeide. Ook dáár zou de fiere waterleeuw den Spanjaard zijne prooi beginnen te ontnemen. Ook dáár zou de zoo lang verachte geuzenvlag weldra boven den koninklijken standaard hare plooien ontrollen en Neêrlands driekleur met eerbied en bewondering worden begroet.

Toen Philips in 1580, ten gevolge der zegevierende wapenen van den Hertog van Alva, de Portugeesche kroon aan de zijne hechtte, dacht hij onze zeevaart en handel spoedig ten onder te brengen of althans in hun voortgang te kunnen stuiten. Doch ook hier faalde menschelijke wijsheid: de sombere staatkunde van 't Escuriaal werd door de vastberadenheid van Nederland ontzenuwd, en het sluiten der Spaansch-Portugeesche havens deed bij de oproerige onderdanen het eerst het denkbeeld ontkiemen, om de schatten van 't Oosten rechtstreeks naar hunne eigene havens te doen afvloeien. Zoo lang toch Lissabon, de stapelplaats der Indische markt, voor onze landgenooten toegankelijk bleef, hadden zij, bij hun streven om de oostersche produkten ook hier en elders verkrijgbaar te stellen, zich tot de meer nederige rol van vrachtvaarders bepaald. Thans echter was hun dit niet meer genoeg: de grenzen tusschen de Witte en Middellandsche zee werden den handelaar te eng, terwijl de reizen op Spaansche schepen naar Afrika en Amerika ondernomen, den zeeman niet meer konden voldoen. Had men zich tot hiertoe vergenoegd met Indië op Portugeesche schepen te bezoeken, en met de medegedeelde reisindrukken en opmerkingen van enkele dier reizigers, hoe onvolledig of verward die berichten soms ook zijn mochten, met groote belangstelling te lezen[1)], thans eischte men meer: men wilde zien, met eigen oogen zien, en het volk droomde van niets dan van 't rijke Insulinde. Nauwelijks dan ook had Spanjes koning de politieke fout begaan dien handelsweg geheel af te snijden, of de reeds opgewekte geestdrift en ondernemingszucht namen een hoogere vlucht, werden meer bepaald op één doel gevestigd en alles werd cijnsbaar gemaakt aan de bereiking van dat doel. De reeds berokkende schade toch was te groot, de in beslag genomen of verbeurd verklaarde schepen waren te vele in getal, de geledene

1) De meeste aandacht verdient wel het geschrift (‘Itinerario’) van Jan Huygen van Linschoten, die als hofmeester van Don Frey Vincente da Fonseca, den Aartsbisschop van Indië, naar Goa vertrok en er een tiental jaren verbleef. De titel luidt: ‘Voyage ofte Schipvaert naer Oost ofte Portugaels Indien,’ etc., en het wordt gevolgd door een ‘Reys-gheschrift van de Navigatien der Portugaloysers in Orienten, etc. Alles seer ghetrouwelyck met grooter neerstigheyt ende correctie bijeenvergadert, ende uyt die Portugaloysche ende Spaensche in onse ghemeene Nederlandtsche Tale ghetranslateert ende overgheset, door Jan Huyghen van Linschoten. 't Amstelredam. By Cornelis Claess. op 't Water, in 't Schrijf-boeck, by de Oude Brugghe. Anno MD.XCV.’

verliezen wogen te zwaar en de vooruitzichten werden te donker, dan dat de Hollandsche koopman er niet op bedacht zou zijn geweest, dat deficit zoo veel mogelijk te dekken, de aan zijne beurs en bezittingen toegebrachte wonden te heelen en nieuwe ruimere handelswegen te openen. Wat bleef er anders over - nu de tot dus ver gevolgde weg was afgesloten - dan een nieuw pad te banen en zich rechtstreeks den toegang naar 't Oosten te verschaffen? te meer daar de koninklijke vergunning, - zonder welke geene vaart naar dat Eldorado mogelijk scheen, - voor Nederlanders ten eenenmale onverkrijgbaar was. Zelfs aan Portugeezen toch werd die vergunning slechts zelden verleend, en zij bepaalde zich meestal tot de vaart in de Indische wateren, terwijl de koning van Portugal de eenige reeder was van de vijf of zes schepen, welke jaarlijks dien tocht uit Lissabon aanvaardden. Niet dan tegen betaling van hooge pachten mochten enkele Portugeesche kooplieden in de bevrachting dier schepen deelen. Bij van Reyd vindt men aangeteekend, dat ‘d' Indische vloot jaerlyckx achtien millioenen ducaten (soo men seyt) plach over te brengen, waer af omtrent vier den Coninck, en de rest den coopluyden toecomt.’ Ofschoon nu de groote bezwaren, aan zulke verre tochten verbonden, niet gering te achten en bovendien een tal van moeilijkheden te overwinnen waren, sloeg men met moed de hand aan 't werk. Men begreep dat thans het oogenblik van handelen daar was; want in spijt der geleden verliezen, en ondanks alle verbodsbepalingen en de vele belemmeringen ons door Spanje in den weg gelegd, - dat trouwens meestal door eigenbelang gedwongen werd den handel der Nederlanders oogluikend toe te laten of onze schepen met hunne bemanning in de vaart op Amerika te bezigen, - bestonden er prikkels genoeg om krachtig door te tasten, ten einde zich een eigen weg naar 't Oosten te openen. Het monopoliestelsel der Hanza, die machtige vereeniging van Noord-Duitsche kooplieden, had uitgediend, en het sluiten van de Schelde, ten gevolge van de inneming van Antwerpen door Parma, had een groot deel van Brabants en Vlaanderens handel, nijverheid en kapitaal naar onze koopsteden doen overbrengen, waardoor hier al wat tot scheepvaart en groothandel in betrekking stond, eene tot dus ver ongekende hoogte bereikte. Onze zeelieden hadden zich op hunne reizen naar de Kaapverdische eilanden, Rusland, Amerika en Guinea's kusten als 't ware tot *de groote vaart* voorbereid en gevormd; de weg naar

Indië was geen geheim meer, want reeds waren eenige Hollanders tot dat verre Oosten doorgedrongen, en ‘ons volk gloeide in die dagen van ondernemingsdrift, van zucht naar avonturen.’ ‘Geen tusschenhandel meer op Lissabon! rechtstreeksche vaart op Indië’ werd al spoedig de algemeene leuze; geld en schepen, zeelieden en mannen wier wetenschappelijke kennis die vaart mogelijk zullen maken, verrijzen als om strijd, en Nederland begint zijne plaats in te nemen onder de zeemogendheden van Europa. Reeds in 1598 schreef Gerrit de Veer: ‘welcke scheepstoerustinghe alle daghe van handt te handt toeneemt tot verwonderinghe derghener, die de schipvaert ende toerustinghe der schepen by ons ouders tydt, jae noch onser ghedincken insiet ende overleydt by 't ghene het nu is.’ Zeelieden als Brant IJsbrantsz. Barendsz, Pieter Dircksz. Keyser, Jacob van Heemskerck, Rijp, May en anderen, zijn bereid hun leven ten offer te brengen voor eene zaak, waaraan mannen als Maelson, Valck, Plancius, Veen, Stevin en Lemaire hunne studiën hebben toegewijd, terwijl de Moucherons en van der Vekens hunne kapitalen ten beste geven.

Na vergeefs getracht te hebben zich een doortocht te banen om het Noorden van Azië heen[1)], zal men trachten - in spijt van duizenden bezwaren, trots eenen machtigen veel sterkeren vijand, - langs het Zuiden tot de Indische wateren door te dringen.

Te recht zegt de schrijver van ‘Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588-1598:’ ‘Al hebben die Noordsche tochten aan het Vaderland de stoffelijke voordeelen niet opgeleverd, die men er van gehoopt had, zij hebben de eer der Hollandsche zeemanschap in het oog van alle natiën verheven, de na-

1) Zie omtrent die Noordsche tochten: ‘Waerachtighe Beschryvinghe van drie seylagien, ter werelt noyt soo vreemt ghehoort, drie jaeren achter malcanderen deur de Hollandtsche ende Zeelandtsche schepen by noorden Noorweghen, Moscovia ende Tartaria, na de Coninckrijcken van Cathay ende China, so mede van de opdoeninghe van de Weygats, Nova-Sembla, ende van 't land op de 80 graden, dat men acht Groenlandt te zijn, daer noyt mensch gheweest is, ende van de felle verscheurende Beyren ende ander Zee-monsters ende ondrachlycke konde, ende hoe op de laetste reyse t schip in t ys beset is, ende t volck op 76 graden op Nova Sembla een huys ghetimmert ende 10 maenden haer aldaer onthouden hebben ende daer nae meer als 350 mylen met open cleyne schnyten over ende langs der Zee ghevaren. Alles met seer grooten peryckel, moyten ende ongeloofelycke swaricheyt. Gedaen deur Gerrit de Veer van Amstelredam. Ghedruckt t'Amstelrodam, by Cornelis Claesz, op 't Water, in 't Schrijfboek. A^{o}. 1598.’

men van Maurits, van de Staten aan kusten en zeeën binnen den poolkring gehecht, en aan het nageslacht een voorbeeld gesteld van zedelijken moed, van stout ondernemen en onverschrokken volharden.'

Ook in de nieuwe richting, die men thans wilde inslaan, zou dat onverschrokken volharden veel inspanning kosten en opofferingen vorderen waarvan men de uitgestrektheid vooralsnog niet kon overzien; want behalve de eigenaardige moeilijkheden, toen vooral, aan eene zoo lange zeereis verbonden, leverde de onbekendheid van de meeste schippers met het vaarwater en hunne hoogst gebrekkige kennis van zeevaart-, aardrijks- en sterrekunde bezwaren op, die gaandeweg overwonnen moesten worden. Bovendíen waren de meest onontbeerlijke ververschingplaatsen in 's vijands handen, en de Oceaan wemelde van allerlei vrijbuiters, die de rijk geladene schepen afliepen.

Niettegenstaande dat alles was Cornelis Houtman, door eenige vermogende kooplieden te Amsterdam naar Portugal gezonden, nauwelijks uit Lissabon teruggekeerd, en had hij aan zijne toenmalige beschermers, later zijne reeders[1)], de verzamelde bijzonderheden omtrent den Indischen handel en vaart medegedeeld, of de *Maatschappij van verre* (landen) werd opgericht en vier schepen uitgerust[2)], die op den 2^{den} April 1595, onder Pieter Dirckz. Keyser als *opperste piloot*, en Cornelis Houtman als *opperste commies*, langs de Kaap de Goede Hoop den steven naar het Oosten wendende, in 't volgende jaar de Hollandsche driekleur langs Java's kusten deden wapperen.

Hoewel deze tocht door een samenloop van ongelukkige omstandigheden zoo goed als mislukt te achten is, was het groote doel echter bereikt. De weg naar de Indiën was gebaand, en al spoedig zou het groote zuidwestelijke schiereiland

1) 'De volgende coopluyden ende poorters tot Amsterdam vereenigden sich als bewindhebbers en medehelpers tot het uitzenden van schepen voor eene reyse op de landen liggende voorby de Cabo de Bona Esperanza: Hendrick Hudde, Reynier Pauw, Pieter Hasselaer, Jan Jansz Carel Sr., Jan Poppen, Heynrick Buyck, Dirck van Os, Sivert Pietersz Sem en Arent ten Grootenhuys.' Allen waren later bewindhebbers der vereenigde geoctroyeerde O.I. Comp. voor de Amsterdamsche Kamer, uitgezonderd Hudde, die in 1597 stierf. Zij brachten de som van ƒ 290,000 bijeen, ongeveer gelijk aan ƒ 362,000 van onze tegenwoordige munt.

2) De namen dezer schepen waren: *Mauritius* (in bijzijn van Prins Maurits afgeloopen), *Hollandia* en 't jacht *Duyfhe*. De twee eersten waren van 280, de *Amsterdam* van 130 en 't jacht van 25 last; gezamenlijk waren zij met ongeveer 250 koppen bemand en met geschut van allerlei kaliber bewapend.

van Europa de vlag strijken voor Schelde, Maas en Y, ‘evenals weleer de galjoenen van Genua en Venetië plaats moesten maken voor de zeekasteelen van het Lusitanië der Romeinen.’

Al waren dan ook slechts drie ontredderde schepen van de ‘eerste schipvaert der Hollanders naer Oost-Indien’ teruggekeerd, die op den 17^{den} Augustus 1597 het anker voor de Amstelstad lieten vallen, toch heerschte er groote blijdschap binnen hare muren, en ofschoon 't schip *Amsterdam* geheel verloren gegaan, een onzer meest verdienstelijke zeelieden, Pieter Dircksz. Keyser - ook als sterrekundige beroemd[1)] - tot ‘groot verlies ende achterdeel der Compagnie,’ in straat Sunda overleden, en de uitgeputte bemanning bijna tot op een derde gesmolten was, toch had men de klokken feestelijk geluid en den terugkomenden van stadswege den eerewijn geschonken. En geen wonder! Want waren ook de winsten der reeders gering, voor Nederland was veel gewonnen.

Men had de zekerheid erlangd, dat het ‘verre Oosten’ ook voor onze kleinere schepen bereikbaar was, trots ‘de periculeuse ende grouwelicke reise’ over zoo uitgestrekte en onbekende zeeën, trots de overmacht van Spanjes en Portugals vloten. En met die zekerheid gloorde een heerlijke toekomst ons tegen. Al was de aanvoer van peper, muskaat en foelie gering, al waren vele mededeelingen duister of onnauwkeurig, al had de eensgezindheid onder de scheepsbevelhebbers, de tucht onder 't scheepsvolk, het beleid, het gedrag in de geheele zending van Houtman veel te wenschen overgelaten, toch waren de verkregen uitkomsten gunstig te noemen, daar zeevaart-, aardrijks-, sterre- en volkenkunde eene belangrijke schrede voorwaarts hadden gedaan. Geestdrift bezielde aller harten; want wellicht was de tijd niet verre meer waarin de voorspelling van dien Perzischen koning zou vervuld worden, die, toen hij van den hem uit Goa afgezonden gezant vernam, dat de Koning van Portugal nog geen enkelen Gouverneur van Indië het hoofd voor de voeten had doen leggen, hem toevoegde: ‘zeg dan uwen meester dat zijne heerschappij spoedig een einde zal

1) Waarschijnlijk de onbekende waarnemer van vele zuidelijke sterrenbeelden door Plancius bekend gemaakt. Althans zou men dit kunnen opmaken uit de cosmographia van Paul Merula, hoogleeraar te Leiden en bibliothecaris der Leidsche bibliotheek. Door den Heer de Jonge is voor het eerst meer bepaald op Keyser gewezen als den tot heden onbekend gebleven waarnemer en bepaler van die sterrenbeelden.

nemen in 't land waar zooveel onrecht en wreedheid ongestraft gepleegd wordt.'

De uitgestrektheid dier heerschappij was wel nog zeer aanzienlijk, maar de middelen om ze te handhaven of te bestendigen bleken al meer en meer ontoereikend, en 't zal der aandacht onzer scheepsbevelhebbers niet ontgaan zijn, dat, daar zij op geene hechte grondslagen steunde, het voor een stoutmoedigen, ondernemenden en vastberaden mededinger niet onmogelijk zou zijn, die heerschappij met goed gevolg te bestrijden en ten laatste te vernietigen.

Er werd dan ook van onze zijde niet stil gezeten; maar alles werd aangewend wat vooruitgang en bloei van handel, scheepvaart en nijverheid kon bevorderen. Reeds zag men in een naderend verschiet de algemeene welvaart zich ontwikkelen en onzen rijkdom, voorspoed en gezag toenemen ten koste van Spanjes kroon. Reeds begon men te vertrouwen op eigen kracht, te steunen op eigen ervaring, en werd de eerste grond gelegd van onze latere heerschappij ter zee, van onze macht in Indië en van die nationale eenheid, waartegen het verbaasde Europa weldra met eerbied opzag, toen Nederland aan de wereld toonde wat een klein maar ondernemend en vrijheidlievend volk vermag.

Had vroeger de Amsterdamsche predikant Peter Plancius, zoowel door zijne zaakkundige adviezen als door het uitgeven zijner kaarten[1)], en van Linschoten door zijn *Itinerarium* de algemeene belangstelling opgewekt en hoog gespannen, thans vond de ondernemingsgeest een nog krachtiger prikkel, zoowel in de opgedane ondervinding als in 't vooruitzicht de voortzetting van het aangevangen werk met nog gunstiger resultaten bekroond te zien.

't Was een goede tijd voor Neêrlands volk. Op schier elk gebied van wetenschap en kunst, in staatkundige zoowel als in

1) In 1592 hadden de Staten-Generaal, bij resolutie van den 17den April, aan Cornelis Claesz. te Amsterdam een octrooi verleend tot het drukken en uitgeven van vijf en twintig particuliere zeekaarten, 'bevattende alle de zeekusten van den gantschen eertbodem, etc.,' die hij, door bemiddeling van Plancius, van Bartholomeo de Lasso, 'Cosmographo ende meestre van de Zeevaert des Conincx van Spaengien', had weten te verkrijgen.
Plancius mag te recht als hoofdaanlegger en doordrijver der *groote vaart* beschouwd worden. In 1552 in Vlaanderen geboren en in 1578 naar Amsterdam beroepen, gaf hij niet alleen zijne uitstekende bekwaamheden, maar ook een aanzienlijk deel van zijn vermogen voor de groote onderneming ten beste. Bij de vierde reis had hij reeds ƒ 99,833 ingelegd.

godsdienstige denkbeelden en begrippen, was leven en beweging waar te nemen. Mannen uit het volk, de minst ontwikkelden soms, gevoelden zich geroepen iets meer te zijn dan zij tot heden waren. Een ieder wilde het zijne toebrengen om 't schandelijk juk te verbreken waaronder hij den rug te lang reeds had gekromd. Ieder begreep, dat de ontluikende vrijheid krachtige elementen noodig had tot verdere ontwikkeling, dat het gemeenschappelijk vaderland zoowel op gemeenschappelijke hulp en medewerking als op ieder zijner zonen in 't bijzonder moest kunnen rekenen, om den algemeen gehaten vijand afbreuk te doen, zich los te maken van knellende banden en nieuwe bronnen van welvaart en rijkdom te doen ontspringen. Vandaar die zucht om deel te nemen aan de tochten naar dat onbekende Oosten, waar Spanje zijne schatten vergaarde; vandaar die geestdrift voor alles wat daarmede in verband stond.

Spoedig was dan ook tot een nieuwen tocht besloten: 't was de tweede door de *Compagnie van Verre* ondernomen en het is deze waarmede wij ons thans meer in 't bijzonder gaan bezig houden.

Behalve 't reeds genoemde werk van de Jonge, waarin het gedurende die reize eigenhandig aangehouden journaal van Jacob van Heemskerck, zeker een der belangrijkste autographen van dien vlootvoogd, grootendeels in ‘de onuitgegevene stukken’ is opgenomen, heb ik mij ook bediend van het ‘Waerachtigh verhael van de Schipvaerd op Oost-Indien ghedaen by de acht schepen in den jare 1598, van Amsterdam uytghezeylt onder 't beleyd van den Admirael Jacob Cornelissoon van Neck, ende Viceadmirael Wybrand van Warwyck: ghetrocken uyt het journael ofte daghregister voor desen daer van ghedruckt[1)], ende doorgaens tot beter onderrechtinghe des lesers, uyt verscheyden andere schryvers verryckt,’ voorkomende in het bekende werk: Begin ende voortgang van de Vereenigde Neederlandtsche ‘geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie’. 't Zelfde verhaal vindt men terug in het werk ‘Verscheyde Oost Indische voyagien,’ met dit versje aanvangende:

1) De eerste druk van dit reisverhaal verscheen (zonder datum) te Amsterdam, waarschijnlijk in 1600, onder eenigszins gewijzigden titel, bij Cornelis Claesz, op 't Water, in 't Schrijfboeck, bij die Oude Brugh; de tweede editie bij denzelfden uitgever, anno 1601.
Er bestaat nog eene andere uitgave van dezen herdruk. ‘Men vint se te coop by Barent Langhenes, Boekvercooper tot Middelburch, anno 1601.’ (Zie: Studiën van Dr. A. van der Linde, VII. Sur les collections des voyages des Frères de Bry et de L. Hulsius de Gand.)

‘Hier hebt ghy wederom, beroemde Batavieren,
Beschryvingh van het Landt, van Steeden, vreemde Dieren
Die 't Oosten in sich heeft; oock hoe den Indiaen
Den Handel met ons dryft: en voort hoe 't is gegaen
Met deze gantsche Vloot, in 't varen heen en weder,
Wat voordeel is gedaen tot dienst van Landt en Reder.
Hier na een Beter.’

Laat ons het den dichter helpen wenschen!

I.

Nauwelijks had de barre winter van 't jaar 1598 voor de liefelijke lentezon plaats gemaakt, of men zag eene vloot van acht schepen[1)] in 't Y vereenigd, om een tweede reis naar 't Oosten te ondernemen.

Toen na Houtmans terugkomst zijne reeders besloten nog-

1)

Namen der schepen:	**Namen der bevelhebbers:**
1. *Mauritius*	Jacob Cornelisz. van Neck, admiraal. Govert Jansz., schipper. Cornelis Jansz. Ceulen, stuurman. Een doctor en een predikant.
2. *Amsterdam*	Wybrandt van Warwyck, vice-admiraal. Cornelis Jansz. Fortuin, schipper. Een kommies, een stuurman en een predikant.
3. *Hollandia*	Simon Lambertsz. Mau van Monnickendam, schipper. Jacob Uyt den Dyck, kommies.
4. *Zeelandia*	Claes Jansz. Melcknap van Hoorn, schipper. Albert Verhagen, van Arnhem, kommies.
5. *Gelria*	Jan Claesz. Bruyn. schipper. Jacob van Heemskerck, kommies, later vice-admiraal.
6. *Utrecht*	Jan Martsz van Amsterdam, schipper. Evert Teunis, stuurman. Wouter Willekes, kommies.
7. *Friesland* (jacht)	Jan Cornelis May, schipper, de koene zeeman, die zich als super-intendant der Noordpool-expeditie, van Maart 1611 tot September 1612, door zulk een buitengewone kunde en volharding onderscheidde. De stuurman en kommies niet bekend.
8. *Overijssel* (jacht)	Simon Jansz. Hoen van Monnickendam, schipper. Hermansz Arent Persyn, van Alkmaar, kommies. Adriaen Veen of van Veen, onder-kommies, wellicht de uitvinder der gebulte kaarten, die op dezen tocht gebruikt zijn.

maals eenige schepen naar Indië uit te rusten, hadden zich een zevental andere kooplieden met 't zelfde doel tot eene 'Nieuwe Compagnie voor de vaart op Oost-Indië' vereenigd. Weldra echter sloot zij zich bij de reeds bestaande aan, en brachten zij te zamen, vereenigd onder den naam van 'de Oude Compagnie'[1], de voor dien tijd aanzienlijke som van 768,466 gulden bijeen. Deze compagnie verkreeg, bij resolutie van den 16^{den} Januari, 'tot vorderinge van haarlieder voyage op O.I. voor 2 reysen gaens ende keerens', en onder voorwaarde van rapport te doen 'van heurlieder reyse ende wedervaren', van de 'Staten-Generaal vrijdom ende exemptie van het uytgaende en incommende convoy der goederen', enz.[2] en wees met trots op de door hare zorgen bijeengebrachte vloot.

Met brieven van aanbeveling van hunne Hoog Mog. Heeren de Staten-Generaal en zijne Prinselijke Excellentie, alsmede van geschenken aan de Indische vorsten voorzien, liep dit eskader op den 1sten Mei uit Texel naar zee.

Alvorens de Hollanders op dezen tocht te volgen, mag ik niet onvermeld laten, dat zich ook in Zeeland twee compagniën gevormd hadden, met het doel schepen uit te rusten om Indië langs de Zuidkust van Afrika te bereiken[3].

1 Toen de eerste reeders 4 schepen en 2 jachten begonnen uit te rusten vormde zich eene nieuwe compagnie die schijnt bestaan te hebben uit: Vincent van Bronckhorst, Cornelis van Campen, Sym. Jansz. Fortuyn, Jacob van Dael, Geurt Dircksz., Alb. Symonsz. Jonckheyn en Jan Harmens. Zij maakte twee groote schepen en een jacht gereed, en verkreeg van de Staten-Generaal, op 16 Januari 1598, even als de 1ste compagnie, vrijdom voor hare twee eerste reizen.
Toen beide uitrustingen nagenoeg gereed waren, vereenigden zich beide compagniën tot één lichaam, sedert onder den naam van *Oude Compagnie* bekend, en bestaande uit de navolgende personen: Gerard Bicker, Reynier Pauw, Pieter Dircksz. Hasselaer, Jan Jansz. Karel, Jan Poppen, Hendrick Cornelisz. Buyck, Dirck van Os, Syvert Pietersz. Sem, Arent ten Grootenhuys, Vincent van Bronckhorst, Simon Jansz. Fortuyn, Jacob Thomas van Daell, Geurt Dircksz, Elbert Simonsz. Jonckheyn, Jan Hermansz., Petrus Plancius (die misschien meer als voornaam deelgenoot dan wel als werkend bewindhebber moeten worden aangemerkt), Bart Jansz. Steenhuyzen en Cornelis van Campen.

2 Op denzelfden dag schonken de Staten van Holland aan deze Vereeniging 4 halve kartouwen, 6000 pond kruit, lonten en 'scharp naer advenant,' beneven 6000 ponden à 40 grooten crediet bij de steden voor kanonnen.

3 Bij resolutiën van den 22sten October 1597 en van den 12den Januari 1598 verkregen deze reederijen, 'tot vervoorderinge ende advancement van "heure voorsz. reyse", van de Zeeuwsche Staten: 6 ijzeren Gotelingen van degheene die tot behouve van 't Gemeene Landt uyt Engheland ter Vere zijn aengekomen, ende 6,000 pond kruid met scharp.'

Nauwelijks toch waren de gebroeders Houtman van hunne ontdekkingsreize teruggekeerd, of door Balthasar de Moucheron[1], ‘de vermaerde versoeckende Coopman,’ die zooveel voor de vaart en den handel op Indië gedaan of gewaagd had, en thans aan 't hoofd van eene dier compagniën was geplaatst, werden twee schepen (*de Leeuw* en *de Leeuwin*) voor de groote vaart uitgerust. De Moucheron was echter even ongelukkig in zijne keuze van een bevelhebber (Cornelis Houtman), als in die van een oppersten piloot (John Davis) voor deze beide schepen.

Het ontbrak Houtman, die zich bovendien gedurende den vorigen tocht in menig opzicht van eene ongunstige zijde had doen kennen, aan genoegzaam doorzicht en beleid om zijne moeilijke plichten naar eisch te vervullen. Na met veel tegenspoed geworsteld en weinig voordeel behaald te hebben, werd hij op den 1sten September 1599 te Atjih (Atsjin) op Sumatra verraderlijk vermoord; en bij de terugkomst (29 Juli 1600) dezer schepen, die, ofschoon zes weken vroeger dan de vloot onder van Neck uitgezeild, den Indischen Archipel bijna zeven maanden later bereikt hadden, bemerkten de reeders al spoedig, dat zij veel meer hadden verloren dan gewonnen.

Met John Davis echter was dit het geval niet: *hij* had zijn doel niet gemist, want dat die ervaren en kundige zeeman, minder als piloot dan wel als spion, door Robert, Graaf van Essex, hierheen gezonden was, blijkt uit zijn schrijven, drie dagen na zijne terugkomst uit Indië: ‘according to those directions, which your Lordship gave me in charge at my departure; when it pleased you to employ me in this voyage for the discovering of these eastern ports of the world, to the service of Her Majesty and the good of our Country.’ Dit was de voorbode der latere ons zoo vijandige Engelsche mededinging.

Het journaal van den Vice-Admiraal Jacob van Heemskerck, in 's Rijks Archief berustende, en van den eersten Mei 1598 tot aan den 19^{den} Mei 1600 bijgehouden, begint met de volgende woorden:

1 Afstammeling uit een aanzienlijk Fransch geslacht, waarvan eenige leden zich in Antwerpen gevestigd hadden, en zich na de verovering dier stad naar Zeeland begaven, nam deze ondernemende man in 1598 eene eerste plaats in onder de voornaamste kooplieden van het toen zóó bloeiende Veere. Later schijnt hij zich naar Frankrijk teruggetrokken en ook daar onderhandelingen over het oprichten eener Oost-Indische Compagnie gevoerd te hebben.

‘Lof Godt in 't schip Gelderlant, anno 1598.

Den eersten Mei. Op huiden syn wy met acht scheepen tot het Spangertsgat uit het Texel gheseylt naar Oost-Indien ende ontrent s. son altsamen in zee synde, hebben in de name Godts ons cours ghevolcht, den Almachtigen Godt verleene ons vrede, met voorspoet tot salicheit, op de reys.’

Tot aan de Kaap de Goede Hoop vereenigd gebleven, geraakte de vloot echter op den 8sten Augustus, ten gevolge van hevige stormen, uit elkander. *De Mauritius* met den admiraal van Neck aan boord, benevens *de Holland* en 't kleine jacht *Overijssel*, 't eiland Santa Maria op de Oostkust van Madagascar aangedaan en aldaar versch water ingenomen hebbende, lieten reeds op den 26sten November het anker voor Bantam vallen, zonder dat hunne reis veel opmerkenswaardigs had opgeleverd.

Niet zonder reden beducht voor de vijandige gezindheid der inlanders, zond van Neck eenige gewapende sloepen onder bevel van Cornelis van Heemskerck aan wal, die hem de goede tijding bracht, dat de Javanen vredelievend gezind en bereid waren handel met hem te drijven, ingevolge de vroeger geslotene overeenkomsten[1]. Ofschoon hij eenige moeite had, de wantrouwende Bantammers te overtuigen, dat zij niet dezelfde lieden waren, reeds vroeger dáár geland en door de Portugeezen afgeschilderd als zeeroovers zonder eer, zonder God en zonder land, slaagden de onzen er echter vrij spoedig in hunne achterdocht in vertrouwen en vriendschap te doen veranderen.

Zoowel ten gevolge der mededeelingen van zekeren Abdul[2], die zich op de eerste reis geheel vrijwillig bij de Hollanders had aangesloten, als van de steeds toenemende oneenigheden tusschen de Portugeezen en de inlanders, welke reeds tot roof en moord aanleiding hadden gegeven, betoonden deze laatsten zich veel handelbaarder dan vroeger, en werden de voor hunnen koning[3] medegebrachte brieven en geschenken[4] met eerbied aangenomen en dankbaar ontvangen.

1 De eerste overeenkomst door de Nederlanders in Indië gesloten werd onder de papieren van Oldenbarnevelt gevonden. Zie ‘Onuitgegeven Stukken,’ enz.

2 Stellig een verminkte naam.

3 De Vorst of Sultan van Bantam, door den Rijksbestierder (Predana of Ferdana Mantri) opgevoed, was toen een minderjarig kind, wiens vader kort te voren in den strijd tegen Palembang gevallen was.

4 ‘Een vergulden kop met seeckere fluwelen enze zijde lakenen, enige schoone glazen ende vergulde spieghels.’

In minder dan vier weken tijds gelukte het van Neck de ongunstige stemming ten opzichte zijner landgenooten - een gevolg van Houtmans vroeger onhandig gedrag - geheel te hunnen voordeele te wijzigen, den Rijksbestierder voor zich en de zijnen te winnen, vrijen handel te verkrijgen en eene kostbare lading peper aan boord te brengen. ‘Nagelen gechooft tot 65 en 70 st. van achten de baer, sijnde onser gewichte 495 lb. Peper eerst à 3, daerna tot 4 realen van 8 de sack, makende onser gewicht 55 lb.’

't Waren echter geene realen alleen, maar ook snuisterijen van allerlei aard, die de inlander gaarne voor zijne specerijen inruilde. Hoe hij o.a. verzot was op tinnen lepels, getuigt het naief verhaal van den adelborst Frank van der Does, voorkomende in zijn journaal, tijdens den eersten tocht aan boord van het schip *Hollandia* gehouden.

‘Het lieffste,’ zegt hij, ‘dat sy (de inlanders) hadden, waeren tinne leepels, daervoren wy krijghen conden wat wy begeerden, want wy kochten aldaer voor eenen tinnen leepel een os, diergelycke men niet in ons lant soude becoomen voor de somme van 15 ofte 16 ponden Vlaems ofte 100 gulden aen gelt, 't welck wel vreemt schijnt ende ongelooflyck te weesen, hoewel nochtans dit tot verscheyden reysen ende meer als eens geschiede. Ick hebbe oock voor eenen lepel gekocht 4 schaepen, waervan yder schaep vijff quartieren hadden, het vijffde weesende den staert, die over de 22 ende 23 duymen dick waeren van smeer alse all gevilt waeren, weegende den calen staert over de elff ponden gewichts, waeruyt men bevroeden mach wat het voor schaepen weesen moghen, die wy dagelicx van haerluyden handelde. Deese schaepen en hebben oock geen woll, maer haer als in Aguade de Sanbras; de ossen hebben op de rugghe geweldighe groote bulten van louter smeer, naer dat se vet ende groot syn, soedat men met sommighe een bulte wel ¼ van een groff tonne soude vullen. Mijn is oock aldaer gepresenteert in presentie van veele bootsgesellen voor eenen leepel van tin, een meysken van ontrent 10 ofte 11 jaeren, wel verstaende niet voor eens te gebruycken, maer altyt als eyghen gekochte waer voor mijn selven te behouden; maer alsoe aen soedanighe handelinghe luttel proffyten te verwachten was, oock gheen last hebbende, hebbe ick dezelve weeder wech doen gaen, vermoedende dat aen de huyze voor alsulcken prys meer coopluyden souden gadinghe gehadt hebben,

als aen de eyghen toebehoorden koop, soedat men voor leepels, wat dat sy oock hadden, konde becoomen, luttel uytgesondert'[1].

Mij dunkt dat onze adelborst hier zeer voorzichtig is te werk gegaan en wel deed *die* waar althans voor zijn tinnen lepel te weigeren.

Terwijl de admiraal van Neck zijne lading aan boord doet brengen, en de overige na den storm van den 8sten Augustus verstrooid geraakte schepen inwacht, noodig ik den lezer uit zich met mij in gedachten op laatstgemeld eskader te verplaatsen.

Reeds had de scheurbuik - vooral in die dagen de grootste vijandin der arme schepelingen - zich aan boord vertoond, en gebrek aan versch water den vice-admiraal van Warwyck genoodzaakt het rantsoen op zijn smaldeel[2] te verminderen, toen hij in den vroegen morgen van den 17^{den} September mismoedig en ontstemd de kajuit verliet, na nog eens het laatste bestek van den schipper met zijne zeekaarten te hebben vergeleken. Volgens zijne berekening zouden nog weken, en maanden zelfs, kunnen verloopen, eer hij eene ververschingsplaats bereikte, terwijl het aantal zieken meer en meer toenam. Met een beklemd hart ging hij naar boven, maar bleef als in verrukking staan bij het heerlijke tooneel, dat hem daar wachtte, toen, terwijl het eerste morgenrood den nachtelijken sluier al meer en meer ophief, de oosterkim een gloeiende kleurenpracht te aanschouwen gaf, waarachter de zonneschijf zich nog even verschool, om een oogenblik later in vollen glans te voorschijn te treden. Onwillekeurig ontbloot hij 't hoofd. 't Is of er een bezielende adem gaat over die tintelende zee; of iedere golfslag den nieuwen dag het welkom toezingt en weêrklank vindt in zijn gemoed. Toch zijn die stemmen van den Oceaan hem niet vreemd; niet voor 't eerst is hij getuige van die glansrijke overwinning op 't nachtelijk duister; niet voor 't eerst is het, dat de frissche zeewind hem weldadig verkwikt. Hoe vele malen had hij diezelfde zon even schoon zien verrijzen, was hem die zachte koelte even welkom geweest! Maar 't was hem heden

1 Zie de Verzameling van onuitgegeven stukken uit het Oud-Koloniaal Archief.
2 De onder hem vereenigd gebleven schepen waren: de *Amsterdam, Zeeland, Gelderland, Utrecht* en 't groote jacht *Fricsland*.

alsof die opstijgende zon zijne ziel verlicht, of het morgenkoeltje de zorgen van de slapen gekust had. 't Was hem zoo blijde om het hart, 't was hem zoo helder geworden in zijnen geest. De hoop en het vertrouwen waren teruggekeerd. Dankbaar sloeg hij dan ook het oog naar boven, biddend vouwden zijne handen zich samen, en,... alsof eene oogenblikkelijke vervulling van 't geen hij zoo vurig wenschte, dat vertrouwen beloonde, daar klinkt eensklaps de blijde kreet over het dek: ‘land! land! land!’

Nauwelijks is dat woord vernomen, of alles stormt naar voren, aller oog staart in de richting welke de hand van den *uitkijk* aanwijst, en, ja, daar ziet men in de verte een stip, een kleinen grauwen nevel als uit de zee verrijzen. Die stip, die nevel, alleen door het geoefend oog van den zeeman waar te nemen, geeft hem de zekerheid, dat de blijde hoop door dien zooeven geuiten kreet opgewekt, *dáár* bewaarheid zal worden. Die nevel blijft den stuurman tot gids; naarmate de afstand vermindert, groeit deze allengs aan tot eene donkere wolk, die als op het water schijnt te drijven, totdat eindelijk tegen den middag een hoog eiland zich aan het oog vertoont en de schepen weldra in eene ruime baai hare ankers laten vallen. Dit eiland, in den beginne door onze zeelieden voor Diego Rodriguez aangezien, bleek later het door de Portugeezen ontdekte Ilha do Cerne te zijn, dat door v. Warwyck *Mauritius* gedoopt en later *Ile de France* geworden, thans onder den oud-Hollandschen doopnaam aan Engeland toebehoort. Even als de oasis in de brandende woestijn den uitgeputten reiziger tot rustpunt verstrekt, zoo bood dit gezegend plekje grond, te midden der golven van den Oceaan, onzen schepelingen eene veilige haven, het heerlijkste drinkwater en een overvloed van ververschingen aan, die hier zoo veel te meer welkom waren, naarmate de scheurbuik toenam en haar verderfelijken invloed deed gevoelen.

Deze schoone ankerplaats, op sommige plaatsen meer dan honderd vademen diep en wel vijftig schepen kunnende bevatten, verkreeg ter eere van den vlootvoogd, den hoog geachten bevelhebber, den naam van Warwyck's haven.

Terwijl Janmaat bezig is onder een vroolijk deuntje de ankers uit te werpen, de sloepen te water te brengen, en de admiraal ‘de witte vlagge doet vliegen om den breden raet te vergaderen,’ willen wij Mauritius een voorloopig bezoek brengen en wat meer van nabij gaan bezien.

Door kleine eilanden omringd, op een van welke een kolossale boom al aanstonds de aandacht trekt, en door eenige klippen en ondiepten beschermd, leverde de baai, die men pas was ingeloopen, een prachtig schouwspel op. Zoo ver de oogen reikten, scheen zich allengs het gebergte te verheffen, welks hoogste toppen zich in de wolken verscholen, of bedekt waren met statig geboomte, waartusschen groenende valleien zich tot aan het strand uitstrekten en de bergstroom zijn helder water in de baai ontlastte.

De weelderige tropische plantengroei spreidde zich hier en daar in vollen rijkdom ten toon. Palmboomen ‘met bladeren soo groot dat een man hem met een blat beschutten kan voor den reghen, sonder nat te worden’, staken hunne eerbiedwaardige kruinen hoog boven het welig en welriekend struikgewas uit en vormden donkere bladgewelven wier lommer de liefelijkste rustplaats aanbood.

Hier dartelden duizenden tortelduiven in het hooge geboomte en zongen elkander al kirrende hare liefdesverklaringen toe; ginds zag men een heir van vlinders hunne kleurenpracht met die der bloemen vermengen of zwermen bijen al gonzende plant en heester omringen; overal vertoonde de natuur zich in vollen luister en pracht, overal lachte dit schoone oord den bezoeker onder de meest bekoorlijke vormen tegen. Geen wonder dat die ongekende, verhevene natuurtafereelen een betooverenden indruk maakten, en zelfs Janmaat in stille verrukking deden opzien. Welke pen zou in staat zijn den aanblik terug te geven van die uitgestrekte ongerepte wouden, wier trotsche kruinen zich in de wolken verloren, wier bladerdak sinds eeuwen den storm trotseerde en de kracht der zon als 't ware verbrak? Want geen enkele zonnestraal dringt door dat dichte lover heen, of daalt langs tak en stammen neder; geen vroolijk tintelend licht speelt en dartelt langs heester of struik; niets schijnt de eeuwigdurende plechtige schemering onder die sombere bladgewelven te zullen storen. Wie zal de geheimen ontsluieren van dat onmetelijk warbosch van boomen en planten, door duizenden reusachtige lianen op de meest fantastische wijze omklemd en omslingerd? Wie zal het door een schier ondoordringbaar plantenweefsel gevormde net durven naderen, dat òf als een heerlijk tapijt den bodem bedekt, òf, om stam en takken gevlochten, tusschen hemel en aarde schijnt te zweven, als een voorhang voor den heiligen tempel

van het maagdelijk woud, door geen menschenoog bespied, door geen menschenvoet ooit betreden? Wie zal het wagen de geheimzinnige stilte van dezen tempel te verstoren; welke Ariadne zou den draad kunnen leveren waarmede men ongestraft in zulk een doolhof zou kunnen doordringen? Tooneelen zoo als die tropische natuur te aanschouwen geeft, laten zich niet beschrijven.

Nadat van Warwyck met de scheepsbevelhebbers overeengekomen was de vloot hier van het noodige te voorzien, en daartoe eenigen tijd op Mauritius te verblijven, werden de sloepen bemand en eene verkenning landinwaarts gedaan. Al spoedig verkreeg men de overtuiging, dat het eiland onbewoond, maar van het zuiverste water en een schat van vruchten en andere levensmiddelen ruim voorzien was. Eenig wrakhout, borden van kisten en groote stukken zoo witte als gele was, ‘waarop eenighe caracteren geteykent staan,’ hier en daar aan 't strand gevonden, deden vermoeden, dat vroeger een of meer schepen op deze kust vergaan waren. Er werd omstreeks 500 lb was aan boord gebracht.

De beschrijving van dit verblijf in 't reeds vermelde werk ‘Begin ende voortgang’ gegeven, evenals de ‘Afteeckeninghe van 't gheene sy op 't Eylandt Mauritius ghesien ende ghevonden hebben’, zijn even naief als karakteristiek. De rivieren wemelden van visch; onze matrozen vingen o.a. een rog, ‘die soo groot was datter een heel schip volcx twee maeltyden genoegh aen 't eten hadden,’ en men zag er schildpadden van zulk een omvang, ‘dat de maets met haer vieren op een van de selve stonden, welcke met haer alsoo voortkroop; de schelpen ofte schilden waren so groot, dat sy met haer tienen in een van die konden sitten.’ Deze verhalen zijn geloof ik niet van overdrijving vrij te pleiten: rog en schildpadden zullen wel met het vergrootglas van eene verhitte verbeelding bekeken en gewaardeerd zijn. Men mag echter, onder de gegeven omstandigheden, eenige overdrijving vergeven.

Gevogelte van allerlei aard werd in overvloed gevonden, vooral een vogel ‘styf soo groot als een swaen, ende heeft een rond gat met twee ofte drie ghekrolde veergiens daerop, sy en hebben gheen vleughels, dan in de plaetse van dien staen drie ofte vier swerte pennekens. Dese noemden de onse Walgh-vogels, eensdeels omdat sy, hoe lang dat men se oock sood, even hart ende tay bleven, behalven de mage en borst, die seer goet waren, eensdeels oock omdat sy door de me-

nighte van tortelduyfkens die sy konden bekomen, genoeghsaem de walge kregen van de voorschreven vogels'[1].

Het zuivere drinkwater, de voedzame en verfrisschende vruchten kwamen allen bijzonder te stade, en wat voor de zieken van het hoogste belang was, een gezond, opwekkend klimaat gaf hoop op een spoedig herstel. Er werd dan ook besloten hutten op te slaan, de zieken aan land te brengen en daar hunne herstelling af te wachten, terwijl smeden en timmerlieden dien tijd zich ten nutte moesten maken om de noodige herstellingen aan de schepen te doen, en het overige volk om een goeden voorraad ververschingen aan boord te bezorgen, wat met weinig moeite gepaard ging. Vele vogelen, vooral duiven, die men slechts te grijpen had, leverden een heerlijk gebraad en de rivieren zooveel smakelijke visch op, dat Mauritius weldra voor Janmaat Luilekkerland geworden was.

Van Warwyck, die terecht het hooge belang inzag van dit als ververschingsplaats voor naar Indië varende schepen zoo gunstig gelegen eiland, deed op sommige plaatsen tuinen aanleggen en den vruchtbaren bodem met verschillende zaden van granen, peul- en andere vruchten bezaaien, opdat ze voorraadschuren mochten worden voor na hem komende schepen, 'latende daer met eenen sommighe hoenderen, om voort te setten ende te vermenighvuldigen.' Jacob van Heemskerck zegt in zijn journaal: 'Oock syn er corven van orangen-appelen ende lymoenen gepoot, hoopende dat den Almachtigen Godt syn segeninge daerover sal strecken ende syn wasdom geven tot nut dergenen, die 't eylandt aensoecken.'

Terwijl er op den zondag (20 September) na de aankomst der schepelingen tweemalen predikatie gehouden was, des morgens voor de eene en des namiddags voor de andere helft, waarbij - volgens het journaal - Gode openlijk lof en dank was toegebracht voor de bewaring hun verleend en de zegeningen hun geschonken, had op den daarop volgenden dag des Heeren eene plechtigheid plaats, die nog veel merkwaardiger getuigenis van den vromen zin onzer vaderen aflegt.

Reeds was de gezondheidstoestand veel verbeterd en waren de schepen van het noodige voorzien; reeds begon men toebe-

1 Dit is de bekende Dodo of Dodaars (Didus ineptus), eene vleugellooze duivensoort van Mauritius, thans geheel uitgestorven. Op de Bouwmanseilanden is voor weinige jaren eene verwante soort ontdekt, Didunculus strigirostris.

reidselen te maken voor het aanstaande vertrek; toen de viceadmiraal aan Cornelis Jansz. Fortuyn, schipper op de *Amsterdam*, last gaf om, door eenige stuurlieden en adelborsten vergezeld, een blijvend herinneringsteeken aan hun verblijf aldaar op te richten. Te dien einde werd des zaturdags eene fraai uitgesneden plank van ebbenhout zoo ruim op Mauritius aanwezig - waartegen de wapenschilden van Holland, Zeeland en Amsterdam bevestigd waren, onder trompetgeschal genageld tegen den boom op 't eilandje aan den ingang der baai, waarvan reeds vroeger gesproken is. En opdat latere bezoekers zien mochten wie hier geland waren en hunnen dank aan het Opperwezen daarvoor hadden toegebracht, ‘want hadden sy daer niet aengekomen, vele en souden 't niet nae vertelt hebben,’ waren de woorden ‘*Christianos reformados*’ in schoon gebeeldhouwd letterschrift onder het wapenbord gehecht, en werd de stam van onder tot boven met de Hollandsche kleuren omwonden. De oprichting van dit openlijk bewijs eener diep gevoelde erkentenis moest als 't ware tot inleiding dienen van het godsdienstig feest, dat den volgenden dag zou gevierd worden.

Vroeg in den morgen van den 27sten September verkondigden de vroolijk wapperende wimpels en vlaggen, evenals het statig kanongebulder, dat Mauritius getuige zijn zou van een plechtigen dank- en bedestond, om den bijstand des Allerhoogsten op den verderen tocht af te smeeken. In feestdos gehuld en door den vaandeldrager voorafgegaan, begaven zich onze zeelieden naar een kleinen heuvel, aan welks voet de predikant[1] en de officieren zich om een kolossale schildpadschaal hadden geschaard, die op eene verhevenheid staande, als doopvont dienen moest. Drie matrozen zouden gedoopt worden, waaronder een heiden (Louwerens de Swart), die, op de eerste reize van Madagascar medegenomen, zich vrijwillig bij de onzen had aangesloten om Indië te bezoeken, zonder eenigen lust te gevoelen zijne nieuwe vrienden weder ten behoeve zijner vroegere landslieden en bloedverwanten te verlaten. Onder weg door den eerwaarden Pietersen in den christelijken godsdienst onderwezen, zouden die mannen thans als lidmaat der hervormde kerk aangenomen, en als zoodanig bevestigd worden.

1 Philips Pietersen van Delft, ‘een degelyc ende geschickt man, seer straffelyck ende niemand ontsiende.’

Nooit wellicht was eene predikatie met meer eerbied door ruwe pekbroeken aangehoord, of had hun hart dieper getroffen, dan de ongekunstelde rede hier gehouden; nooit wellicht had eene doopplechtigheid dieper indruk op het gemoed der omstanders gemaakt, dan op deze eenzame plek te midden van den onmetelijken Oceaan het geval was. Statig weêrklonk het psalmgezang door het dichte woud, welks prachtig hoog gewelf, door duizenden stammen als kolommen ondersteund, in waarheid een tempel heeten mocht, niet door menschenhanden gemaakt.

Onder de groenende bogen dier heerlijke gewelven, waar voor 't eerst des menschen loflied boven dat van het vogelenkoor geklonken en 't kerkgezang langs loof en blad geruischt had, steeg eindelijk de laatste bede omhoog, en in diepe stilte verlieten de schepelingen deze hun zoo dierbare en geheiligde plaats; allen keerden welgemoed naar boord terug en gingen met vertrouwen de onzekere toekomst tegen.

Weinige dagen later hadden de schepen Mauritius verlaten, en den steven naar Bantam gewend.

Dergelijke godsdienstige plechtigheden worden dikwijls vermeld in de beschrijvingen van de eerste tochten en daden onzer voorouders in Indië. Ongetwijfeld hebben zij een gunstigen invloed gehad, en te midden der ontelbare gevaren die hem van alle zijden omringden, den zeeman dat vertrouwen op hoogeren bijstand ingeboezemd, dat hij zoo zeer behoefde. Doch zonder het goede daarin gelegen te willen voorbijzien, den invloed te miskennen waaronder wellicht zoo menige daad van onverschrokkenheid en zelfverloochening is verricht, of te kort te doen aan de toen heerschende begrippen omtrent godsdienstzin en ijver voor de heilige zaak, mag ik echter niet onopgemerkt laten, dat men aan het vertoon van eene zoogenaamde kerkelijke rechtzinnigheid of uiterlijke vroomheid eene ietwat te groote waarde scheen te hechten. Curieuse staaltjes zouden zijn aan te halen, om te bewijzen hoe dit zelfs tot in officiëele verslagen, brieven en rapporten doorschemerde. Sommige vangen aan: ‘In den naam onses Heeren Jhesu Christi, Amen,’ om met de bede te eindigen, dat alles hun moge dienen tot zaligheid; zoodat men meer geneigd is aan den stijl van eene

orthodoxe predikatie dan aan een officiëel rapport te denken. Een brief van Steven van der Hagen op den 22sten Juli 1599 aan bewindhebberen geschreven: ‘Lof Godt op de reede van Cabo de Lopes Gonzalbes,’ eindigt op de volgende wijze: ‘Maer nu het Godt den Heer gheliefd heeft, ons hier te laten vervallen, moeten wy noch hetzelfde met grooten dancke nemen, als van de Almoghende hant ghecomen; want wy nu uit alle peryckel syn, met Godts hulpe, van beneden die Abrolhos te vervallen’, enz..... ‘Voorder, myn Heeren, meenen wy op morghen met Godts gratie hier van daen t'zeyl te gaen ende altyt het beste te doen, tot vorderinghe van onze voyagie, hoopende dat t'zelffde alsoo te effectueren met Godt in t'eerst, dat wy sullen betoonen,’ enz..... ‘'t welck ons den oppersten Godt, door Zyn onverdiende bermhertigheyt wil gunnen, Amen Hiermede, eerzame, voorzinnighe ende seer discrete heeren, wenschen wy Ul. met Ul. familien generalick gheluck ende voorspoet ende lanck leven, en ons t'zamen behouden reys ende alles tot zalicheyt, Amen.’

Van der Hagen moge een goed zeeman geweest zijn, - stilist was hij niet. Jammer slechts dat bij al dien omhaal van zalvende woorden, bij al dat schermen met zaligheid en aanroepen van Gods naam, - 't zij dan dat zulke uitdrukkingen toen ter tijd iets meer beteekenden dan ijdele klanken, of eenvoudig als een aangenomen vorm in schrijf- en spreektrant te beschouwen zijn, - de waarachtige christelijke liefde en verdraagzaamheid niet zelden werden vergeten.

Dit blijkt onder andere uit een resolutie van den 28sten Augustus 1606, dat noch in den breeden- noch in den krijgsof particulieren scheepsraad, ‘ymandt gecommiteert oft geadmetteert mocht worden die der Roomsch catholijke godsdienst was toegedaen.’ En als wij met de latere geschiedenis van Ned. Indië kennis maken en lezen hoe tot handhaving van 't afschuwelijke monopolie-stelsel in de Molukken, met al die rechtzinnige beginselen, de arme bewoners van dien heerlijken archipel mishandeld en beroofd werden, dan moeten wij erkennen dat op die soms zóó hoog opgevijzelde vroomheid onzer vaderen, althans uit een practisch oogpunt, vrij wat valt af te dingen.

Die zoogenaamde vrome zin moest ook het scheepsvolk worden ingeprent.

In den artikelbrief op den 16^{den} Januari 1595 aan de bevelhebbers van de vier eerste schepen naar Oost-Indië uitgereikt, luidt art. I:

‘Soo wanneer des morgens ende des avonds van ymandt daertoe gecommitteert, de gebeden gesproocken oft Goodes woort gelesen wordt, sal een yder hem schicken om tselffde met eerbiedinghe reverentelyck te aenhooren, biddende Godt den Almachtigen om Zyne gracie ende genade, dat Hy dat geselschap wil tot een geleytsman weesen, opdat de voorgenomen reyse mach voorspoedelyck volbracht worden ende wat andersins een yder tot zalicheyt is dienende.

Ende soo ymandt absenteerde, ten ware met consent, als dat teecken wordt gedaen, die sal voor de mast van syn quartier geleerst worden.’

Art. II voegt daaraan toe:

‘Ende soo wie den name des Heeren ydelyck misbruyckt, tsy met vloecken, sweeren oft lasteren, die sal geleerst worden.’

Deze *clausula poenalis* zegt de schrijver van ‘De opkomst,’ enz., klinkt ons nu vreemd in de ooren: God te dienen of gelaarsd te worden! maar het teekent den tijd.

Reeds toen schijnen echter die straffen wel wat kras te zijn voorgekomen, want al vrij spoedig werden zij van hooger hand verzacht en de overtreders van bovenstaande bepalingen niet meer *aan den lijve* maar *in de beurs* gestraft. Althans zijn in de ‘Articulen ende ordonnantien dwelke zyne Princelicke Excellentie’ aan de vloot medegaf die op den 22sten April 1601, onder het admiraalschap van J. van Heemskerck, naar Indië vertrok, die straffen veranderd: de eerste in eene boete van *zes*, de tweede in eene boete van *tien* stuivers.

Dat was nog geheel iets anders, dan het gedwongen ter-kerkegaan, in de laatste dagen zoo dikwijls ter sprake gebracht. Wanneer nu de teekenen van *onzen* tijd soms zoo liefdeloos beoordeeld worden, is 't wellicht goed, ook eens op teekenen van *vorige* tijden te wijzen, te meer daar men veelal geneigd is het tegenwoordige te laken en 't verledene te veel te bewonderen.

Ofschoon gedurende die eerste tochten naar Indië koopmanschap en handelsbelangen op den voorgrond bleven, zoo blijkt echter, dat toen reeds aan sommigen het denkbeeld niet vreemd was, ze later ook tot verspreiding van het protestantisme te doen strekken.

Al spoedig toch werden die reizen voorgesteld als zullende dienen ‘tot affbreuck des gemeenen Vyants ende ten dienste van de gemeene Christenheyt; opdat daer deur metter tyt onze ware Christelicke Religie ende der Nederlantsche vrome ende eenvoudighe hanteringen, dien Landen oock moghen condbaer worden tot affbreuck van onse vyanden.’ En zoo werd o.a. ook op de vloot van Sebald de Weert, den 16^{den} April 1603, een algemeene vasten- en biddag uitgeschreven, om ‘Godt de Heere te bidden, dat haer reyse mochte gedyen tot grootmaecking ende verbreydinge syns Heyligen Naems, welvaren van 't Vaderland, ende hare Meisteren, ende eyndelycke tot vernielinghe van alle aenslagen der Portugesen, hare ghesworen vyanden, die niet en sochten als syn suivere Woort ende haer uyt te roeyen’[1].

Doch laat ons, na deze kleine uitweiding, tot het eskader van van Warwyck terugkeeren. Wij vinden het op den laatsten dag des jaars voor Bantam geankerd, waar de *Friesland*, na nog een lading peper te hebben ingenomen, zich bij de drie schepen onder den admiraal van Neck aansloot, waarmede hij op den 11^{den} Januari 1599 de terugreis aannam. Die laatste lading echter moest vrij duur betaald worden: de Javanen hadden de waarde van klinkende munt leeren kennen, ‘ende 't was al om Realen dat de Inwoonders riepen, de krameryen en warender verre nae soo wel niet meer begeert.’

Vreemd is het, dat bij die eerste reizen aan geene andere lading dan uitsluitend aan die van specerijen gedacht werd. ‘Zonderlinge halstarrigheid en zonderlinge peperzucht,’ zegt van Lennep, ‘bij een volk, dat den aardappel nog niet als voedingsmiddel bezat! Peper, peper was het wat zij zochten, en zelfs de heden zoo te recht gewaardeerde rijst, waarvan met gemak eene aanzienlijke lading had kunnen opgedaan worden, werd niet eens door hen medegenomen.’ Zou het niet geweest zijn omdat de beurs van de reeders meer door peper dan door rijst gepeperd werd? Bij hen toch stond *winst* op den voorgrond.

1 Zie Mr. J.A. van der Chijs, Geschiedenis der stichting der vereenigde O.I. Compagnie.

Ook de terugreize van deze vloot was gelukkig, hoewel de krijgstucht - op strenge wijze onderhouden en gehandhaafd - nog vóór de aankomst in 't moederland een droevig offer eischte. Wij lezen namelijk, dat, na op Sumatra versch water en eene groote hoeveelheid vruchten te hebben ingenomen, van Neck 't eiland St. Helena aandeed en daar zekeren Pieter Gysbrechtsz., hoogbootsman van 't groote jacht, aan zijn lot overliet, omdat hij zijn schipper geslagen had, ‘hem latende een deel broodts, oly, rys, hoecken om visch te vangen, met een roer ende een deel buskruyt, ende seyden hem soo adieu.’

Op den 19^{den} Juli liet de vloot het anker voor Texel vallen en werd al spoedig door Heeren bewindhebbers begroet, die zich, op het vernemen dezer heuchelijke tijding, terstond uit Amsterdam naar Texel begeven hadden, terwijl Cornelis van Heemskerck en Henrick Buyck naar Prins Maurits werden afgevaardigd, om hem de brieven en geschenken van den vorst van Bantam over te brengen.

Algemeen was, toen de gelukkige uitslag van den tocht bekend werd, de vreugde over de terugkomst dezer schepen, de eersten die winst uit Indië aanbrachten; ‘want soo langhe als Hollant Hollant is gheweest, en zijnder so ryckelycke gheladene schepen niet aengecomen’[1]. En toen de admiraal acht dagen later met *de Hollandia* voor Amsterdam verscheen, ‘was er groot geclanck van acht trompetten, het scheepsvolck werd van de stadtsweghen met wijn beschoncken en men luyde van blijschap alle de klocken.’ Bovendien ontving van Neck een verguld-zilveren kop als een blijk van hulde en erkentenis voor zijne bewezene diensten.

Zoo was dan na veel opoffering en geduld den ondernemers eindelijk eene ruime winst te beurt gevallen! Het bezoek van Holland aan Java gebracht, had aan weêrszijden geene bloedige sporen achtergelaten, en men mocht met recht verwachten, dat de nieuw geopende weg voor uitbreiding van scheepvaart en handel tevens een onuitputtelijke bron van welvaart en rijkdom voor 't moederland zou worden.

Eenige dagen vóór zijn vertrek van Bantam had de opper-

1 Zij waren geladen met 600,000 pond peper, 250,000 pond nagelen, 2000 pond muskaatnoten, 200 pond macis en 100 pond lange peper.

vlootvoogd last gegeven, dat de vier overige schepen[1], onder de bevelen van v. Warwyck, als admiraal, en van Heemskerck, als vice-admiraal, vereenigd naar de Molukken zouden stevenen, om ook daar handelsbetrekkingen aan te knoopen en eene lading specerijen in te nemen.

Voor het eerst dus zouden die onder de linie gelegen specerij-eilanden, met hunne zoo vruchtbare en rijke kruidvalleien, door de onzen worden bezocht. Voor 't eerst zou Hollands driekleur zich in dien Archipel vertoonen, waar, omstreeks eene eeuw geleden, Portugal zijne vaan zoo hoog had verheven, maar tegelijk zijne overmacht, gouddorst en dwingelandij zoo grievend had doen gevoelen. Zou dat nu anders worden, en de bevolking eene betere toekomst tegengaan? Zou Portugeesch geweld door Hollandsche eerlijkheid en goede trouw worden vervangen? Helaas! van hoe vele rampen zouden die eilanders verschoond, voor hoe vele bittere tranen zouden zij bewaard gebleven zijn, indien zij die Hollandsche kleuren nooit gekend, die blondharige vreemdelingen uit het verre Noorden nooit als vrienden en bondgenooten, hier en daar zelfs als bevrijders van 't gehate juk, beschouwd en ontvangen hadden. Maar wij willen die treurige gedenkboeken niet openen noch op de geschiedenis vooruitloopen, die later zoo menige donkere bladzijde te lezen geeft.

Keeren wij liever naar Bantams kusten terug, en laat ons het eskader van van Warwijck vergezellen, dat in den nacht van den 8sten Januari 1599 de haven verliet ‘met so grooten getier van schieten dat het over 't heele eylandt dreunde ende gants Bantam in rep ende roer was.’

Van daar koers zettende naar het later zoo beroemd geworden Jakatra, op welks reede zij eenige dagen verbleven en met vriendschap ontvangen werden, ankerden de schepen op den 21sten Januari voor Toeban, een der schoonste steden en stapelplaatsen der Moluksche produkten op Java.

1 De *Amsterdam, Zeeland, Gelderland* en *Utrecht*.

II.

Nauwelijks schemerde in den vroegen morgen van den volgenden dag Toebans kust door den optrekkenden nevel heen, of twee sloepen werden op verkenning naar den wal gezonden. Al spoedig zag de bemanning het strand wemelen van inlanders, die nieuwsgierig uitkeken naar de vreemde bezoekers, en hun reeds van verre het welkom toeriepen. De vorst, van hunne aankomst verwittigd, zond terstond een zijner hooge staatsdienaren, ten einde nadere berichten in te winnen of zich in persoon met den vlootvoogd te verstaan. Tot dit laatste werd door de naar boord terugkeerende sloepen gelegenheid gegeven, en niet weinig verwonderd keek van Heemskerck op, toen hij bij hare terugkomst op eene zeer hoffelijke wijze in vloeiend Portugeesch werd aangesproken, en een zich noemende ‘gouverneur des konings’ hem zijne diensten aanbood, voor zoo lang het eskader hier wenschte te vertoeven.

‘Laat het u niet verwonderen, Senhor,’ sprak hij, ‘als ik zoo ter gelegener tijd voor u verschijn. Portugees van geboorte, hebben verschillende omstandigheden mij er toe gebracht, mijn vaderland te verlaten, mijnen godsdienst te verzaken, mijn stand te verloochenen, om in alles den Javanen gelijk te zijn. Bij den Sultan gezien en geëerd, geloof ik in staat te wezen uwe belangen te bevorderen en uw hierzijn gemakkelijk te maken, waartoe ik van ganscher harte bereid ben, aangezien ik reeds in vroeger dagen met mannen van uw volk bevriend was.’

Van Heemskerck, dit welwillend aanbod gretig aannemende, noodigde zijn nieuwen vriend uit hem te volgen om aan den admiraal te worden voorgesteld. Tot laat in den nacht bleef de Portugeesche renegaat Ragalella met de twee bevelhebbers te zamen, hun niet alleen veel verhalende van den vorst, het volk en 't land van Toeban, maar tevens den raad gevende 2 à 3 maanden op de reede te verblijven en de aankomst af te wachten van een veertigtal jonken uit de Molukken, die gewoon waren hunne kostbare ladingen specerijen te Grissee (eigenlijk Gresik) en Toeban aan de markt te brengen.

Den volgenden dag keerde hij naar de stad terug, door een onzer kooplieden (Adriaen van Veen) vergezeld, ‘om den Coninck te groeten ende hem onse meyninghe grondelick te ver-

claren.’ Deze bracht des avonds de aangename tijding mede, dat Z.M. het voornemen had, spoedig een bezoek aan de vloot te brengen, terwijl het den onzen vergund werd, vrij handel te drijven en alles aan boord te brengen wat op de verdere reize en in de Molukken van dienst zou kunnen zijn.

Kort daarna, 't was op een zondagmorgen, kwam Ragalella den admiraal de verontschuldiging des konings overbrengen, dat niet hij, maar zijn zoon, de schepen zou komen bezoeken. Terstond begaf zich Jacob van Heemskerck - door eenige kooplieden en adelborsten vergezeld - naar den wal om den hoogen gast te ontvangen, toen hij bij zijne aankomst een vleiend bewijs ontving, dat onze zeelieden Toebans vorst een onbepaald vertrouwen hadden ingeboezemd. 't Was namelijk de koning in eigen persoon - een kort dik mannetje, ‘met een swart fluweelen pyken aen’, onder een soort van troonhemel, op een hoogen olifant, als een kleêrmaker op zijn snijderstafel gezeten, - die, door edelen en slaven omringd, de onzen aan het strand te gemoet kwam om hen welkom te heeten.

Het aanbod van den vice-admiraal om als gijzelaar daar te blijven zoolang de prins aan boord zou vertoeven, werd dan ook natuurlijk niet aangenomen; maar toen hij zijne begeerte te kennen gaf om de stad meer van nabij te leeren kennen, werd hij door den koning op de meest vriendelijke wijze uitgenoodigd om met zijn gevolg ook het inwendige van zijn kraton te komen bezichtigen[1]. 't Is wel der moeite waard hen bij dat bezoek te vergezellen.

In hun beste plunje gedost en door eenige trompetters voorafgegaan, kwamen zij door een nauwe poort in de ommuurde ruimte, die alles bevatte wat tot de omslachtige huishouding van een machtig Javaansch vorst behoort. In een afgesloten plaats, vóór het zoogenaamde paleis, stonden twaalf van 's konings olifanten, alsof zij tot eene bijzondere lijfwacht behoorden, ieder onder een afdak, met den voorsten poot aan een hoogen paal gebonden. Een dertiende, de grootste en schoonste van allen, die onder een bijzonder fraai koepeldak, tegenover de moskee, aan een kunstig bewerkten paal bevestigd was, en die bestemd was om den vorst te dragen als hij de zijnen

1 In het reeds vroeger aangehaalde werk ‘Begin ende Voortgang,’ vindt men een getrouw verhaal en afbeelding van al wat zij wonderbaarlijks daar zagen.

tegen den vijand aanvoerde, trok bovenal de aandacht. ‘'t Is een quaet ende fel beest, dat menigh mensche vernielt heeft, ende als noch gheboden werdende desen of genen te dooden, doet niet alleenlyck dat, maer werpt oock den dooden op zijn rugghe voor des koninсx voeten. Syn snuyt was de helft wit, ende hy weter een geweer mede te voeren, ende met het selve soo wel om te gaen als eenigh man.’

Nadat zij deze soort van olifanten-galerij waren langs gewandeld, betraden zij al spoedig een van gebakken steen opgetrokken gebouw, waar men hun de schatkamer toonde, geheel gevuld met kisten en koffers, ‘waerin s'koninсx bagagie bewaert werd, ende kisten twee drie hoogh op malkanderen stonden, synde 't heele huys daer af vol.’

Vervolgens geleidde de vorst zijne gasten langs verschillende kamers of hokken, waarin hanen, papegaaien en honden hun verblijf hielden; en ofschoon alles even netjes ingericht en zindelijk onderhouden was, terwijl iedere diersoort door hare eigen oppassers, leermeesters en opzieners aan de gasten werd voorgesteld, zou men zich toch eerder in eene menagerie of op eene tentoonstelling van pluimgedierte en ander vee, dan in een koninklijk paleis verplaatst hebben gewaand.

De strijdlustige hanen, in sierlijk gevlochten manden aan de zoldering hangende, kraaiden om het hardst, in de hoop dat zij tot een kamp op leven en dood geroepen mochten worden; de papegaaien muntten uit door blinkende vederpracht en men deed onze zeelieden opmerken, dat iedere hond een eigen oppasser had, die tevens zijn leermeester was om hem tot de jacht en andere oefeningen af te richten. Heemskerck zegt dat het ‘lelicke rekels’ waren en hij niet weet ‘wat virtuten sy over haer hadden.’ Ook de groote menigte paardenstallen, - kleine overdekte loodsen, een paar voeten van den beganen grond opgeslagen en geheel van houten traliën voorzien - waarvan ieder slechts één paard bevatten kon, zoodat zij, van verre gezien, zeer geleken op groote rattenvallen, vielen bijzonder in het oog. De koning maakte er zich een genoegen van hun al deze voor een vorst van dien tijd onontbeerlijke en tot eene Indische hofhouding behoorende zaken aan te wijzen; en ten einde een bewijs te geven hoe ver men het reeds in de africhtingskunst had gebracht, kwam zijn oorlogsolifant (die alles behalve gemakkelijke klant) op een gegeven teeken naar buiten, viel voor een grooten steen op de knieën

en deed zijn snuit op dien steen rusten, zoo lang het den koning behaagde zijn formidabel en geleerd strijdros te vleien en te streelen.

Hierna bracht Zijne Majesteit hen door een enge poort over een steenen bruggetje en langs een grooten overdekten vijver, waarin eene menigte eenden door elkander fladderden en kwaakten dat hooren en zien verging, tot voor het heiligdom waar vier zijner vrouwen woonden. ‘By dese vier vrouwen hadd' hy ses soonen ende twee dochters.’ De twee oudste van die dames kwamen haren Heer te gemoet, niet weinig verwonderd over 't vreemde gezelschap dat hij bij zich had; terwijl de twee jongere, door slavinnen en bijwijven omringd, zich, ter sluiks, van achter eenige matten, vermaakten door de onzen eens ter dege van alle kanten op te nemen.

Al voortgaande kwamen zij door verschillende nauwe poortjes in de verblijven zijner overige vrouwen, waarvan zij wel 50 à 60, ‘sittende in ordeninghe en ghekleedt met fyne katoene doecken,’ te zien kregen. ‘Den Coninck’ zegt van Heemskerck in zijn journaal, ‘sprack eenige woorden tegen de Coninginne (die hem wel geleek van licham, want waren beyde seer vet), die ick niet verstont, maer sy ende alle d'ander lachtender omme.’ Men ziet dat alles vrij familjaar toeging en er geen streng ceremoniëel in acht genomen werd. Dit bezoek, waarbij de geheimnisvolle, sombere sluier, welke in onze verbeelding een oostersch serail omhult, op eene vrij alledaagsche en kluchtige wijze werd opgeheven, was echter voor den harem een groote en zelden voorkomende uitspanning, waarvoor deze dames zich dan ook zeer dankbaar betoonden. Alles wekte hare bewondering en verbazing. De trompetters konden niet hard en lang genoeg blazen, en hun oorverdoovend geraas maakte zoowel den lach- als den danslust gaande, terwijl de blanke huid der jonge adelborsten deze schoonen niet minder scheen te bevallen, dan de zijden en fluweelen stoffen welke die blanke huid bedekten.

Spoedig daarop verlieten de gasten dit heilige der heiligen, ‘verselschapt met diversche maagden oft ten minsten vrouwen’ (Heemskerck is hier zeer voorzichtig), die den vorst overal volgden, hem zijn kwispedoor en sirihdoos nadroegen, of tot verschillende andere diensten bestemd waren.

Nog voorzichtiger is onze berichtgever in zijn oordeel omtrent het uiterlijk schoon dezer maagden of vrouwen; hij zegt er namelijk niets van.

Eindelijk, in de vorstelijke slaapkamer gekomen, ging de koning dood op zijn gemak te bed liggen; eene oude slavin bracht hem een zijner dochtertjes, die, naast het bed staande, met haar vader begon te spelen, terwijl meer zijdelings eene mat gespreid werd, waarop de hoogsten in rang zijner gasten zich nederzetten om, door een tolk bijgestaan, zich met Z.M. zoo familjaar mogelijk te onderhouden.

De inrichting dier slaapkamer was vreemd genoeg om ze met een paar woorden te beschrijven.

Verbeeld u, waarde lezer, een geheel open groot vierkant vertrek, in welks midden eene verhevenheid van grauwen steen, op een laag altaar gelijkende en rondom van lofwerk voorzien, opgericht was, waarop - onder een afdak door vier kolommen ondersteund - eene tweede kleinere verhevenheid was aangebracht. Op dit pedestal rustte een bed ‘met vlock-zyde ghevult ende de kussens van ghelycke.’ Dit vreemdsoortige ledikant kon rondom met gordijnen worden afgesloten; aan de uiteinden van het afdak waren op onderling korte afstanden kooien met tortelduiven opgehangen, zoodat de koning zich als in het midden van een groote duiventil bevond, vanwaar hij zich met onze zeelieden onderhield.

Met veel belangstelling scheen hij te luisteren naar de bijzonderheden van onzen strijd tegen Spanje, en niet weinig was hij verbaasd toen hij hoorde, hoeveel soldaten wij in het veld en hoeveel oorlogschepen wij te water konden brengen. Zijne verbazing echter bereikte het toppunt, toen van Heemskerck hem al lachende vertelde, dat er bij ons honden waren, bijna zoo groot als zijne lichtste paardjes, en paarden die in grootte niet veel voor zijne kleinste olifanten behoefden onder te doen. Waren er niet schier onoverkomelijke bezwaren aan den overtocht verbonden geweest, dan had hij een paar échantillons er van met goud willen betalen. Later ontving Z.M. ‘een fraye wel geleerde waterhont ende een yslanderken’ ten geschenke. Na deze lange en zonderlinge visite aan 't strand terug gekomen, vervoegden de gasten zich daar weder bij den zoon des konings, die nu, ‘met drie ofte 4 van syn prinsepalen adel,’ onder musket-geknal aan boord werd gebracht.

Na alles tot in de geringste bijzonderheden bezichtigd en de toestemming bekomen te hebben om eenige stukken laken van verschillende kleuren mede te nemen, werd die Prins tegen den avond, onder een salvo uit al de schepen, weder naar den wal

geroeid, even voldaan over al de vreemde zaken die hij aan boord der schepen had gezien, als over de hem daar bereide ontvangst. Hier werden alzoo, dank zij het voorzichtig en beleidvol gedrag onzer zeelieden en de welwillende bemoeiingen van Ragalella, de meest vriendschappelijke betrekkingen tusschen Holland en Java aangeknoopt. Ter eere van de vreemde kooplieden werd nog een groot steek- of tournooispel gegeven, waarbij de inlanders veel vlugheid in het behandelen hunner wapens en eene opmerkelijke vaardigheid in het rijden aan den dag legden. De koning woonde dit schouwspel bij, nu eens te paard, dan weder op zijn grooten olifant gezeten.

Kort daarna vertrok de vice-admiraal met de *Zeeland* naar Joartan en Grissee[1], ten einde op eene van die plaatsen een loods naar den Molukschen Archipel te bekomen. Doch van Warwyck, die verschillende zaken aan boord moest nemen, en met den vorst van Toeban, die hem rijst en andere benoodigdheden geleverd had, afrekenen, wendde een paar dagen later den steven naar Madoera's kust, waar hij op de komst van zijn onderbevelhebber zou wachten.

Hartelijk was het afscheid der onzen van hunne Toebansche vrienden, en toen de schepelingen deze voor hen zoo herbergzame kust verlieten, waar de bemanning een vrij wat beteren indruk had achtergelaten dan Houtmans vloot te Bantam, waren de eerste draden geweven van den band die eenmaal, na veel opoffering en strijd, Java aan 't moederland zou verbinden.

Eindelijk was het gelukt te Joartan[1], waar de onzen even vriendschappelijk als te Toeban ontvangen werden, een Bandanees aan boord te krijgen; niet zoo zeer, zegt van Heemskerck in zijn journaal, om als ervaren stuurman de schepen door het onbekende vaarwater naar hunne bestemming te begeleiden, als wel ‘om ghetuygenisse in de Molucos van ons te geven, hoe dat wy in Java met vruntschap gehandelt hadden.’

1 Over naam en ligging van Joartan is veel geschreven. Het blijkt uit v. Heemskerck's Journaal dat Joartan en Grissee in elkanders onmiddellijke nabijheid lagen, het ééne aan den oostelijken, het andere aan den westelijken oever derzelfde rivier. Zij maakten te zamen zoo goed als ééne plaats uit, die thans in haar geheel den naam van Grissee draagt, terwijl die van Joartan, zoo dikwijls in de oude reisverhalen voorkomende, geheel is verloren gegaan. De heer Hageman heeft aangetoond dat de naam Joartan, beter Djaratan, eene verminking is van Padjaratan, zooals volgens eene Javaansche kroniek de Zuider-kampong van Grissee voormaals genoemd werd. Zie T.v. N.I., Jaarg. 1869, I, blz. 217, 1870, I, blz. 148.

1 Over naam en ligging van Joartan is veel geschreven. Het blijkt uit v. Heemskerck's Journaal dat Joartan en Grissee in elkanders onmiddellijke nabijheid lagen, het ééne aan den oostelijken, het andere aan den westelijken oever derzelfde rivier. Zij maakten te zamen zoo goed als ééne plaats uit, die thans in haar geheel den naam van Grissee draagt, terwijl die van Joartan, zoo dikwijls in de oude reisverhalen voorkomende, geheel is verloren gegaan. De heer Hageman heeft aangetoond dat de naam Joartan, beter Djaratan, eene verminking is van Padjaratan, zooals volgens eene Javaansche kroniek de Zuider-kampong van Grissee voormaals genoemd werd. Zie T.v. N.I., Jaarg. 1869, I, blz. 217, 1870, I, blz. 148.

Toen men nu met het aanbreken van den 29sten Januari bezig was alles tot het op handen zijnd vertrek gereed te maken, zag men eenige prauwen naderen, in eene van welke onze oude kennis Ragalella gezeten was, die met ongeduld het oogenblik scheen te verbeiden, dat hem aan boord zou brengen. Bij van Heemskerck toegelaten, verhaalde hij door den koning gezonden te zijn, om uit diens naam den admiraal een geschenk voor Prins Maurits ter hand te stellen, als een blijk van zijne bijzondere hoogachting en vriendschap: ‘'t was een cris ofte poenjard met twee kostelycke ende fraye spiessen. Het hand-ghevest van de cris was des koninckx eygen conterfeytsel, gemaekt van klaer goudt ende edelghesteenten, ende wel 500 guldens waerdigh; het lemmer was gevlammet ende gemaeckt op hare maniere.’

Nadat dit kostbaar geschenk in ontvangst genomen en de Portugees naar zijne prauwen teruggekeerd was, ontving van Heemskerck het bericht, dat twee sloepen van het admiraalschip, met omstreeks 40 man, door den vorst van Madoera waren aangehouden.

Nauwelijks is hem deze jobstijding medegedeeld, met het dringend verzoek om zijn vertrek zooveel mogelijk te verhaasten, of de vice-admiraal laat alles gereed maken om de plaats te bereiken waar men zijne hulp scheen te behoeven. Hij zond echter tevens dienzelfden avond nog aan Sancho Moluco, ‘een edelman van Bantam,’ die hem te Joartan eenige diensten bewezen had, en op wien hij meende te kunnen vertrouwen, alsmede aan Ragalella de uitnoodiging om den volgenden morgen vroeg bij hem te komen ontbijten, waaraan beide voldeden.

‘Merckende,’ verhaalt Heemskerck verder, ‘dat sy van 't geene tot Arosbaya passeerde niet wisten,’ deelde hij zijne gasten mede, waarom hij genoodzaakt was onverwijld te vertrekken. Toen hij den neteligen toestand schetste waarin van Warwyck op Madoera verkeerde, bood de renegaat onmiddellijk aan, hem met zijne prauwen te vergezellen, om te trachten de gerezen verschillen door zijne bemiddeling bij te leggen of een vergelijk te treffen, welk aanbod even dankbaar werd aangenomen als het belangeloos gedaan was.

Spoedig dan ook waren de ankers gelicht, de zeilen geheschen, de prauwen op sleeptouw genomen en de steven naar Arosbaja gewend.

Wij willen thans, terwijl de schepen door tegenwind niet dan langzaam haren weg vervolgen, ze in gedachte vooruitsnellen om te zien wat er op Madoera was voorgevallen en waarom er naar de komst van Heemskerck zoo vurig verlangd werd. Opdat men zich echter een juist denkbeeld hiervan zou vormen, moet ik met een paar woorden iets hooger in de geschiedenis opklimmen, daar het gebeurde in verband stond met een voorval, dat tijdens het verblijf van Houtman plaats had gegrepen, en ons door Frank van der Does, adelborst op de Hollandia, in het door hem gehouden journaal van de ‘Eerste Schipvaert’ wordt medegedeeld[1].

't Was op den 6^{den} December van 't jaar 1596, dat aan de Westkust van Madoera, tusschen het tegenwoordige Bangkalang en Tandjong-Klampis, het eskader van Houtman 't anker vallen liet, nadat te Sidajoe en op andere plaatsen van Java's kust reeds bloedige botsingen tusschen zijn volk en de inlanders hadden plaats gehad.

Nadat reeds enkele prahoes (prauwen) zich bij de schepen hadden vervoegd, met belofte van ververschingen te zullen aanbrengen, zag men op een schoonen morgen een zeer groote prauw, door een drietal kleinere vergezeld, het strand verlaten en een van deze op het schip *Amsterdam* aanroeien, waarbij een der Madoerezen te kennen gaf dat hij als tolk van den panembahan of koning die te Arosbaja zijn verblijf hield, en met zijne hofhouding aan 't spelen was, den gezagvoerder van de *Amsterdam* verzoeken wilde, of de vorst met de zijnen dien bodem mocht komen bezichtigen.

Daar dit schip echter zeer zwak bemand was en de onzen niet geheel overtuigd waren van de vredelievende gevoelens der eilanders, werd hem aangezegd, dat hij zich met zijne boodschap tot den gezaghebber op de *Mauritius* had te wenden. Hetzij nu dat dit antwoord onjuist vertolkt of slecht begrepen was, zeker is het dat de prauwen, welke het vaartuig van den vorst omringden, niettegenstaande die waarschuwing op eerstgenoemd schip aanhielden. De stuurman, die eenige dagen vroeger te Sidajoe ernstig gewond geraakt en wiens wrok daarover nog in geenen deele bekoeld was, schijnt deze gelegenheid te baat genomen te hebben om zich bloedig te wreken, en aan deze on-

1 Dat journaal is aangehouden van 2 April 1595 tot **13** Juli 1597.

schuldige Madoerezen den moord van Sidajoe betaald te zetten. Op eigen gezag gaf hij last om los te branden, zoodra zij onder het bereik van het geschut zouden gekomen zijn, en aan dit onmenschelijk bevel werd door het scheepsvolk voldaan met een ijver, die de schromelijkste gevolgen na zich sleepte.

Onbewust van het vreeselijk lot dat hen wachtte, waren de prauwen al meer en meer genaderd, toen zij op eens uit drie stukken zwaar geschut de volle laag ontvingen. De uitwerking op deze lichte, met volk opgepropte vaartuigen was ontzettend; en het gejammer gaat alle beschrijving te boven dat de ongelukkigen aanhieven, toen zij, bij het optrekken van den kruitdamp, de verminkte lichamen aanschouwden van hen die in hun midden gevallen waren. ‘Te deeser tyt,’ zegt van der Does, ‘was ick meede op het schip *Amsterdam*, aansiende alles watter passeerde niet sonder cleyne vreugde, maer met groote jammeringhe.’

De andere schepen, vermoedende dat de inlanders getracht hadden *de Amsterdam* te overrompelen, wapenden in aller ijl hare sloepen, die eene zoodanige slachting onder de overgeblevenen aanrichtten, dat slechts een twintigtal den dood ontkwam. Toen deze gevangen aan boord gebracht waren, bleek het al spoedig uit hun verhaal, hoe onverantwoordelijk hier gehandeld was; want het feit dat zich zoowel vrouwen als kinderen onder de slachtoffers bevonden, liet geen twijfel over aan de vredelievende bedoelingen waarmede de inlanders tot ons waren gekomen.

Onder de dooden telde men den koning, ‘die een gouden juweel aan syn gordel hadde met 5 steenen verciert wele hem afghedaen werdt;’ onder de gevangenen was een der kinderen van dien vorst, een knaapje van zes of zeven jaren, ‘ende soo schoon, na die landen te spreecken, als men met ooghen mocht aenschouwen.’ Dit kind, van zijne zoogmoeder vergezeld, bleef behouden: want aan dezen en eenige andere ongelukkigen werd het leven geschonken en de vrijheid verleend; zij hadden de droevige taak te vervullen, de ontvangst die hun van de Hollanders was ten deel gevallen, aan de achtergeblevenen mede te deelen. Na alzoo hare vlag onteerd en den naam van naar volk geschandvlekt te hebben, verzeilden Houtmans schepen den volgenden dag van daar.

Is het wonder, dat toen diezelfde vlag zich weder op de reede vertoonde, de Madoerezen, wier hart nog bloedde over den woesten aanslag door de eerste vloot gepleegd, hunne wraak

zochten te koelen aan een volk, dat zij niet anders dan als moordenaars en zeeroovers hadden leeren kennen en verachten?

Thans tot van Heemskerck wederkeerende, vinden wij hem in zijne sloep terug, Je roeiers aanzettende om het admiraalschip zoo spoedig mogelijk te bereiken, daar het zijne te langzaam vorderde voor den angst en het ongeduld die hem voortjoegen. Aan boord gekomen, en met een luid hoera ontvangen, vernam hij van van Warwyck, dat drie sloepen met hare bemanning waren buit gemaakt en hij vreesde ‘deselfde sonder moeyte niet souden weder crygen, want dat de Coninck eyste tot ransoen van 't volck, het grootste metalen stuck van de Vlote.’ Nauwelijks was van Heemskerck aan eigen boord teruggekeerd, en had hij den Portugees de geheele toedracht der zaak in korte woorden medegedeeld, of ‘heeft den admirael een schoot geschoten ende vlagge achter af laten waeyen tot een teken dat de capiteynen aan boort soude komen.’

Bij het vernemen van dit sein kwamen zij overeen, dat Ragalella den vice-admiraal vergezellen en van deze gelegenheid gebruik maken zou, om den opperbevelhebber de medegebrachte geschenken over te geven en zijne diensten aan te bieden in eene zaak, die wellicht meer gemeen overleg en bezadigde voorstellen dan de kracht der wapenen vereischte, om tot een goed einde gebraeht te worden. Toen Ragalella den admiraal uit naam zijns meesters de kostbare kris en de lansen voor ‘Syne Prinselycke Hoogheit’ had aangeboden, stelde hij voor, zijne prauw naar de stad te zenden, met het verzoek, om de Hollandsche zeelieden los te laten, aangezien hij, afgezant van den vorst van Toeban aan den vlootvoogd, door dezen als gijzelaar beschouwd werd, tot dat de laatste gevangene zou zijn teruggekeerd. En toen dit voorstel, waarvan men zich veel goeds beloofde, aangenomen was, werd die boodschap onmiddellijk overgebracht. Zij scheen echter zeer weinig invloed op den vorst van Arosbaja uit te oefenen, daar hij bij zijnen eisch bleef volharden, om tot losprijs van de gevangen Hollanders het grootste stuk geschut der vloot te ontvangen, wat hem natuurlijk geweigerd werd.

Na een paar dagen wachtens of hij wellicht tot meer vre-

delievende gevoelens zou overhellen, werd in den breeden scheepsraad - misschien wel wat roekeloos - besloten, tot den aanval over te gaan, om door de kracht der wapenen te verkrijgen, wat men langs diplomatieken weg niet vermocht. Al spoedig was een zestal sloepen, met 150 kloeke gasten bemand, onder 't bevel van Heemskerck, met opkomenden vloed de stad genaderd. Het strand wemelde van krijgsvolk en aan den mond der rivier lagen eenige gewapende galeien, die echter bij de komst der onzen achter de stad terugweken, even als het volk zich uit de voeten maakte, toen de sloepen voor anker kwamen.

Ragalella, die een paar uren te voren, door eene vredevaan voorafgegaan, naar Arosbaja vertrokken was, om nog eenmaal den weg der onderhandelingen te beproeven, liet aan Heemskerck zeggen, dat hij den aanval niet te vroeg zou beginnen en eerst den uitslag der onderhandelingen zou afwachten.

Toen dit wachten echter wat lang aanhield, de vloed in kracht toenam en het weêr begon te veranderen, liet de vice-admiraal een vijfentwintig man ontschepen, om eenige op het strand gehaalde prauwen onbruikbaar te maken, waarop men uit de stad een hevig vuur begon.

't Duurde echter niet lang of de storm stak meer en meer op, en daar de zee allengs onstuimiger werd, besloot van Heemskerck terug te keeren en den aanval tot den volgenden dag onder gunstiger omstandigheden uit te stellen. Maar alles liep hem hierbij tegen. Door de hevige branding sloegen een paar vaartuigen om, waarbij eenigen der bemanning hun graf vonden in de golven, terwijl de overigen door de strandbewoners afgemaakt of gevangen genomen werden. Hun aantal is moeilijk na te gaan. In een brief, den 20sten Januari 1600, in 't schip *Amsterdam* voor Bantam aan H.H. bewindhebbers geschreven (dus officieël), zegt Warwyck, van Arosbaja sprekende, slechts het volgende: ‘alwaer wy slaech geweest syn, en hebben Godt beetert door herde stormwinden eenich volck verlooren.’ Heemskerck verhaalt: ‘ende van den gebleven sloep ende schuyt synder 14 ofte 15 int water, soo doot geslagen als verdroncken;’ terwijl anderen zeer bepaald 25 slachtoffers noemen. Het schijnt dus dat er toen reeds eene *officiëele waarheid* op nagehouden werd.

Groot was de verslagenheid aan boord der schepen bij den ongelukkigen afloop dezer expeditie en men vreesde niet zonder reden dat, nu het aantal gevangenen een zestigtal bereikt had, des

vijands eischen hoe langer hoe hooger zouden klimmen. Gelukkig echter ontving de admiraal den volgenden dag een brief van den koning, die, door de welwillende bemoeiingen van Ragalella eenigermate handelbaarder geworden, weldra er in toestemde, om voor de waarde van 2000 realen van achten, in specie of aan laken en fluweel te voldoen, de in zijne handen gevallen Hollanders vrij te geven.

Aan dien renegaat, zegt van Heemskerck in eene memorie, opgesteld over de wijze waarop, naar zijne bevinding, den handel op de kustplaatsen van Java en in de Molukken moest gedreven worden, heeft een groot deel van onze gevangenen, naast God, het leven te danken. Hij stelt dan ook voor hem daarvoor den dank van Prins Maurits en eenige geschenken te doen toekomen. En waarlijk de diensten door Ragalella bewezen mochten wel op prijs gesteld worden. Zij hadden ons op Madoera voor groot verlies behoed; want hoewel de koning een korporaal en trompetter trachtte over te halen om daar te blijven, belovende hun ‘twee van zyne wyven met noch veel ander dingen te gheven,’ maar zonder er in te slagen hun het bezit van vorstengunst en van twee Madoereesche sultanes boven het deelen in het lief en leed hunner kameraden te doen stellen, had hij de gevangenen zonder eenig voorbehoud losgelaten. Uitgezonderd ‘twee maets die sonder consent voor schelm daer bleven,’ waren allen op den 14^{den} aan boord terug, en onze schepen verlieten nog vóór den nacht Arosbaja's reê, waar zij voor vroeger gepleegd geweld onschuldig hadden geboet. Van Warwyck geeft dan ook den raad, de kust van Madoera links te laten liggen: ‘want daer heen syn plaetsen die men sommes heel veel niet mach vertrouwen.’ Na eene vrij voorspoedige reize langs onbekende kusten, door eene zee vol gevaren en met klippen en riffen als bezaaid, zoodat, schrijft van Heemskerck, ‘wy wel seggen mogen: die Godt bewaert wat mach hem deeren,’ had men op den 3^{den} Maart Amboina bereikt.

Voordat wij ook daarheen onze reizigers vergezellen, zij het mij vergund nog even op de aangehaalde memorie terug te komen, waaruit men de betrekkelijke waarde der verschillende havens voor onzen handel reeds eenigermate kan leeren kennen, al ware het slechts door de naieve voorstellen omtrent de grootere of kleinere geschenken aan de aldaar resideerende vorsten te zenden, of de meerdere of mindere beleefdheid hun te bewijzen. Zoo moest aan dien van Bantam o.a. verschooning

verzocht worden, dat Prins Maurits zijne brieven nog niet beantwoord had, ‘aengesien dat wy die van Bantam nodich van doen hebben, als onsen eersten aenloop ende prinsepale handelplaetse, om vervarsinge van wyn te coopen,’ etc. etc.

‘Die selfde excuses sullen oock dienen aen den coninck van Jaquetra, alhoewel ons aen hem soo veel niet gelegen is ende 't present wel betaeld is, al eer dat hy het gegeven heeft.’

De vriendschap en de geschenken van den vorst van Toeban moesten natuurlijk beloond worden. ‘'t Can in toecomende tyden te passe coomen’, ofschoon die plaats voor den handel weinig te beteekenen had. Te Joartan, de beste haven van geheel Java en waar de meeste handel, vooral in specerijen, gedreven werd, was het van veel belang de goede gezindheid van den vorst meer en meer te winnen.

‘Wy hebben oock groote vruntschap van die Coninck ende syn Sabandaer, die te Grisse syn huys hout, genooten, waervan hem weynich recompensie gedaen is. 't Is van noode dat Ul., daer nu coomende met een eerlicke vereering verbeetere.’

't Was in Indië even als elders:

> Om der wille van de smeer,
> Likt de kat de kandeleer.

III.

Eindelijk waren onze schepen ook in den heerlijken archipel der Molukken, den Archipelago di San Lazaro der Portugeezen, doorgedrongen, en op den 3^{den} Maart 1599 lieten zij in de schoone baai van Amboina, tusschen Hitoe het noordelijke en Lei-Timor het zuidelijke deel des eilands, het anker vallen. - Nauwelijks was dit geschied, of een fraai versierd en goed gewapend roeijacht, ‘by haer cora-cora genoemt,’ waarin, zooals later bleek, zich twee zonen bevonden van den Radja of Capitan-Hitoe - een titel vroeger door de Portugeezen aan 't opperhoofd dier gewesten verleend, tot belooning van de diensten aan Serrano en Antonio de Brito bewezen, - verliet onder vreugdejuich de kust en roeide op onze schepen aan. Janmaat zette groote oogen op toen dat vreemd opgetuigde vaartuig, onder het luid

gezang der roeiers (beter gezegd scheppers), ‘die altsamen met groenten op 't hooft behangen waren, 't welck haer manier is alse iemant inhalen,’ driemalen om het admiraalschip heengleed en 't eindelijk aan boord klampte.

De zoons namelijk van den Capitan-Hitoe verzochten bij den bevelhebber toegelaten te worden om hem welkom te heeten. - Onder dien beleefden vorm schemerde echter duidelijk de begeerte door om die vreemde schepen en bezoekers wat meer van nabij en dat wel ter dege op te nemen. Den volgenden dag werd dit bezoek door de onzen beantwoord en van weêrszijden te kennen gegeven, dat men zeer geneigd was handelsbetrekkingen aan te knoopen en in vriendschap met elkander te leven.

Weldra werd dan ook de vice-admiraal uit naam van den Capitan-Hitoe uitgenoodigd aan land te komen, door dat hoofd, ‘een seer stock-oudt man, die vier Coningen van Moluco overleeft hadde,’ ontvangen, en, nadat hij hem de ‘groetenisse van onsen Prins ende Admirael gedaen, en eenighe geschenken ter handt gestelt hadde’[1], door dezen bij de hand genomen en binnen de vergadering geleid, waar de voornaamste edelen (orangkaja's) vereenigd waren, om alles wat op den aanstaanden ruilhandel betrekking had, te regelen.

Die vergadering werd in de open lucht onder de schaduw van een grooten boom gehouden, waarbij onze afgezant en de Radja op stoelen, en de overigen, volgens hun rang, op banken of op matjes gezeten waren: ‘'t ghemeen volck sittende ter syde der tente.’

Toen nu de edelen of grooten des lands het onderling, vooral over de hoeveelheid en den prijs der te verkoopen nagelen, niet spoedig konden eens worden, en - tot niet geringe verveling van den vice-admiraal - veel tijd met over en weêr praten verloren ging, deed de Capitan-Hitoe onder anderen door den tolk verhalen, dat, ruim twintig jaren geleden, een Engelsch zeeman voor Ternate geankerd was en den koning van dat land beloofd had, later met meer schepen te zullen terugkomen om hem in den strijd tegen Portugal bij te staan, maar die belofte nimmer had vervuld. Van Heemskerck, vermoedende dat hiermede Drake

1 ‘Namelick een schoone vergulde spiegel, twee overdeckte cristeline geysde coppen, 2¼ ellen root scharlaken, vijf ellen geel fluweel ende een ijsseren kisjen met noch sommige drinckglasen, twelcke soo 't scheen aengenaem was.’

bedoeld werd, deelde den kapitein den dood van dien zeeman mede, wat dan ook als de gereede oplossing van het niet vervullen der belofte werd aangenomen. Inmiddels duurde de beraadslaging steeds voort zonder tot eenig resultaat te leiden, en opdat dit zijn gast niet te veel verdrieten zou, verhaalde het opperhoofd, hoe, op het nabijgelegen Ceram, de schrandere paradijsvogels, zoo gezocht en gewild om hunne buitengewone vederpracht; niet-tegenstaande hunne schuwheid en wonderbare omzichtigheid - ofschoon dan ook niet *levend* te vangen - toch ten laatste door den inlander verschalkt worden. Deze vogels, zoo verhaalde hij, gaan o.a. nimmer drinken dan bij groote zwermen te gelijk, als wanneer één uit hun midden nederdaalt, drinkt, en gedronken hebbende wederom opvliegt, waarop de anderen te zamen neêrvallen en drinken. De inlanders nu, zich schuil houdende, strooien, zoodra de eerste vogel is opgevlogen, eenig snelwerkend gif in het water, waarop de anderen sterven en dood worden opgevischt, ‘al het welcke my eene groote verwonderinge was,’ zegt van Heemskerck in zijn journaal, ‘soo wel de voorsichticheyt van de voogels, als de rede van den cappeteyn soo wel te propooste gesproocken, als ofte hy seggen wilde: en neempt het dit volck niet qualick af, al beraden sy haer wat lange, eer dat se U, ghy, die een vreempt volck syt, uitsprake doen, dewyle dat se deese ende diergelycke exempelen aen de vogelen sien.’

Na die langgerekte en - wat de juiste opgave der voor-handen zijnde nagelen betreft - toch niet bevredigende beraadslaging, waarbij zich intusschen twee broeders van den Maha-Radja van Ternate gevoegd hadden, keerde van Heemskerck naar boord terug, vergezeld door eenige edellieden en deze prinsen, die den admiraal trachtten over te halen, om hun koninklijken broeder in de verovering van het kasteel - op Ambon door de Portugezen bezet - te ondersteunen, wat evenwel om verschillende redenen geweigerd werd. - De inlanders sloegen middelerwijl handen aan het werk tot het gereed maken van een huis of loods waarin de handelsartikelen overgebracht zouden worden; maar toen al spoedig bleek dat op Amboina geene lading voor vier schepen te bekomen was, besloot men het elders te beproeven, en verliet van Heemskerck, op 11 Maart, met de *Gelderland* en *Zeeland* de reede, om de Bandaeilanden te bezoeken, waar men vermeende dat overvloed van specerijen zou te vinden zijn, terwijl van Warwyck zijne schepen op Amboina hoopte te bevrachten. Gedurende den over

tocht hadden onze pikbroeken stof genoeg om zich met hunnen loods te vermaken, daar deze door zijne zonderlinge handelingen eene getrouwe schets gaf van de kinderachtige en bijgeloovige denkbeelden van zijn volk. In 't gezicht van Banda gekomen, zoo lezen wij in het journaal, ‘nam ons lootsmanneke een bootshaeck ende ruckte het lant driemaels nae hem toe, ende daernae heeft hy die haeck by het fockewant vooruit rechtop 't lant aenwysende vastgebonden,’ voorgevende, ‘als sy dat deden, nimmermeer van 't lant verstaecken. Als 't wat stille was chuterde ende fluyte seer, ende dickmael, seggende, dat hy daermede de wint riep, ende gemeynlick dan oock coelte cregen.’ Bij 't omloopen van een klein eiland zag men hem driemalen met den elleboog achteruit stooten, en toen hem de reden van die zonderlinge beweging gevraagd werd, antwoordde hij met den grootsten ernst: ‘hadde hy dat niet gedaen, wy souden daer niet voorby geraekt hebben, ende dat het eylant vol duivelen is; soodat de onse wel saghen dat dese luyden van kleynen gheloove waren ende seer superstitieus.’

Den 15^{den} op de reê van Banda aangekomen, trachtte de vice-admiraal in de eerste plaats berichten in te winnen omtrent ‘de costumes van 't lant’ en alles wat bij den specerijhandel in acht moest genomen worden, zich met de havenmeesters (Sjahbandars) van de plaatsjes Lontor en Oetatan te verstaan, die al spoedig blijken gaven bij uitnemendheid ervaren te zijn in de kunst hunne eigene belangen met het algemeen belang te vereenzelvigen. Zij deden echter voor hunne ‘anckerage, tol- ende alle andere ongelden, welcke sy Ruba-Ruba heeten,’ naar het gevoelen van Heemskerck, zulke buitensporige eischen, dat hij - toen de door hem billijkerwijze gestelde voorwaarden niet aangenomen werden, - onmiddellijk de onderhandelingen afbrak. Den volgenden dag kwam evenwel de havenmeester van Oetatan zich uit eigen beweging aanmelden, om het aanbod, hem den vorigen dag door van Heemskerck gedaan, aan te nemen, met verzoek om dit schriftelijk te bekrachtigen[1].

1 Deze eerste schriftelijke overeenkomst in den Molukschen archipel gesloten, luidt als volgt:

‘Ick Jacob Heemskerck, vysadmirael, bekenne met Boysida, Sabandaer van Oetatan ende Merou syn broeder, gecontracteert ende haerluyden belooft voor Rubba-Rubba, anckerage ende alle andere ongelden, die op deese stroom souden mogen vallen voort schip Geldria, vier baren van Malaca ofte Banda in fully, waervoor den voors. Sabandaer ende synen broeder my belooft hebben te bevryen van alle ongelden, die my van iemants anders souden moogen afgeheyst worden; in kennisse der waerheyt hebbe ick dit onderteykent, den 18den Maert A^{o}. 1599.’

Nadat hier even als te Neira een zoogenaamd koopmanshuis was opgericht, begon de handel in noten en foelie, waarbij onze zeelieden, niettegenstaande de geslotëne overeenkomst, met moeilijkheden en bezwaren van allerlei aard te kampen hadden, ofschoon toch ook de winsten niet uitbleven. Alle 'Norenburgery,' schrijft Heemskerck aan den Admiraal, 'is hier goede waer, een mes 2, 2½ ende 1½ Ib nooten Bandans, 't welcke is 5 lb 1 loot Hollants ende soo voorts, alles naer advenant, glasen mede wel getrocken; ontrent 3000 oly glaeskens vercoft, yder een Ib nooten Bandanees[1], ontrent ses ofte seven stormhoeden tot 5 groote baren 't stuck; souden meer gegolden hebben, hadde het Portugees fatsoen geweest; een borst- ende ruchstuck van een harnas vercoft voor 5 baren nooten, bieden voor de malyrocken mede 5 baren, ende wy souden der garen meer voor hebben, soodat wy aen sulcke snuysteringe als voorhaelt, ontrent 20 lasten vermangelt hebben. Ick en wunste niet anders dan dat de adelluyden alhier, veel goets van nooten ende fuly hadden, want alles haer gadinge is; wy souden alsdan lichtelyck ende ter goeder pryse ladinge becoomen: dan daer sidt niet, 't moet hyer van de inwoonders al by de pont ingecoft werden.'

Bovendien doet ons het journaal menig staaltje van de inhaligheid der inwoners kennen. Schier op iedere bladzijde wordt melding gemaakt van de verregaande baatzucht en ontrouw, zoowel der vreemde kooplieden als der opperhoofden en Bandaneezen, toen reeds door een Arabischen koopman als 'een seer grof ende plomp volck,' afgeschilderd. Nu eens werd ons onder een of ander voorwendsel het gewicht afgenomen, en moesten er op nieuw zoogenaamde vereeringen aan de stadjes of de sjah-bandars ge-

1 'Een pondt Banda weecht 6 pont 6½ onse Hollants, ende een baer is hondert ℔ Bandas; deselfde is ongevaerlick 15 ofte 20 pont swacrder als een baer van Malaca; tien ℔ fuly Bandas doet corant een baer Bandas aen nooten, wert somwijlen 13, 14 ende oock 15 ℔ voor een gegeven, ende compt niet lager als 10 voor een Een baer van Malaca ofte groote baer van Banda doet sooveel als 2½ baer van Ambuena. - Nooten-muscaten wegen een volle derde part swaerder als nagelen.'
De minste prijzen schijnen geweest te zijn 65 realen van achten voor foelie, 45 voor nagelen en 5 à 6 voor noten, terwijl bij de laatste en hoogste markt door de onzen betaald is 95 de baar foelie, 55 de nagelen en 9 realen de baar noten.

schonken worden om het terug te bekomen, dan weder werden de koopmanshuizen bedreigd, de handel gestaakt, of stegen de prijzen der specerijen hooger, dan zij zelfs op Java betaald werden.

‘Ende hoe meer dat men haer toelaet,’ zegt Heemskerck, ‘hoe meer dat se hebben willen, ende meynen als men eens oft tweemael haer wil gedaen heeft, dat men haer geen dinck behoort te weygeren, prinsepalick die van Neyra, daer den Sabandaer 't hooft af is, ende is een onversadelick mensch. Sy weeten wel dat wy uit haer stadt onse meeste ladenge crygen moeten, overmits aldaer meer als de ¾ van de jonken havenen, daer sy oock op trotsen; 't waere een cleyne saecke, dat se eens een eysch deden, ende daermede berusten lieten, maer soo haest ende ist eene niet gedaen, ofte daer compt weder een ander op handen, sulcks dat het van node is, dat men haer by den duym houde.’

Zoo moest o.a. aan die van Neira, behalve den bedongen huurprijs van vijf baar noten voor het huis, eene vereering gegeven worden van zestig pond foelie, om de hindernissen te doen ophouden waarmede zij onzen handel belemmerden, al spoedig door een vaatje van 22 lb buskruit aan de stad, en een rood fluweelen kleed aan den Sjah-bandar gevolgd.

Ook werd de betaling der specerijen door de inlanders zeer bemoeilijkt, zooals uit het volgende kan blijken. ‘Alsoo sy niet te betrouwen en syn, betrouwen oock niemant, branden alle het gelt ende het versmolten brengen ons weder, seggende dat het vals is ende soo 't goet waer, soude als 't ander wel wit int vuur comen ende niet smelten. Ick hebbe haer een van de slimste laten uitsoecken, ende in presensie van haer luyder een goutsmit den uitgeschooten real doen smelten, die toen so wit was als alle d'andere, deselfde mede in haer presensie gewoogen, ende hadde niet verlooren; niet tegenstaende hebbe moeten alle het gesmolten wedernemen, oft souden niet met haer hebben connen te rechte raken.’

Maar ofschoon dus van Hollandsche zijde gegronde klachten tegen de inhaligheid en schraapzucht der Bandaneezen en andere verkoopers mogen bestaan hebben, schijnt toch die handel, over 't algemeen genomen, zóó voordeelig te zijn geweest, dat toen reeds veel door de vingers werd gezien en zelfs besloten werd eenigen der onzen bij Heemskerck's vertrek achter te laten, ten einde het verkeer niet alleen te behouden en te bevestigen, maar zelfs hoe langer hoe meer uit te breiden.

Eindelijk was gedurende de maanden Mei en Juni 't grootste gedeelte der lading ingenomen, wat ook al weêr niet zonder menige onaangenaamheid afliep, en maakten de schepen zich tot vertrekken gereed, terwijl de vice-admiraal, zoo tot beveiliging der achterblijvenden, als tot voortzetting van den handel, de noodige maatregelen nam. 't Is moeilijk de betrekkelijke waarde van al de door onze zeelieden medegedeelde grieven te beoordeelen of de juiste verhouding en den waren stand van zaken bij dien eersten handel te leeren kennen. Aan klachten en jeremiaden ontbreekt het zeker niet, en toch schemert, deels in het gereedelijk toegeven aan allerlei pretensiën of het inwilligen van als zeer onbillijk en overdreven voorgestelde eischen der verkoopers, deels in een betoon van ontevredenheid van de zijde der onzen dat meer schijnbaar dan werkelijk blijkt, iets door wat ons het gewone gezegde: ‘klagers hebben geen nood,’ voor den geest roept. Uit dat bestendig schipperen, dat zoogenaamd *geven en nemen*, dat gedurig *bieden en loven*, zou men geneigd zijn op te maken, dat de appel waarin men bijten moest, nog zoo heel zuur niet was en dat menige bittere pit een vrij zoeten nasmaak zal gehad hebben. De verhouding tusschen de handeldrijvende partijen, even als hunne stemming en de verschillende opvattingen waartoe deze aanleiding gaf, worden wel eenigszins duidelijker, wanneer men zich de moeite geeft de aanteekeningen van Heemskerck over een paar dagen op den voet te volgen. Maar het is niet gemakkelijk de even naïeve voorstelling van sommige zaken en feiten als het karakteristieke van den stijl in de taal onzer dagen terug te geven. De lezer oordeele zelf: ‘29 Mei, een goede party fuly ontfangen ende moeten met seven oogen toesien ofte souden dapper bedroogen werden; want dese luyden, prinsepael de vreemde nacy, syn soo bedriegelyck ende onbeschaempt dat se geen weergaey en hebben; d'eene heeft een pont nooten 4 ofte 5 int midden van de fulysacken gedaen, d'ander giet er een puds water ofte twee in, ende als wy de sacken openen ende besteecken dat wij tselfde te sien coomen, soo weeten sy daer niet af: dan hebbent de slaven gedaen ofte daer is opgeleckt, soo is 't laet blyven, wy sullen se weder droogen, oft leest 't er de nooten uit. Passeert men se voorby, soo ontfangen wy de gewicht van water ofte nooten voor fuly: al waer 't dat het terstont in dreck veranderde als 't in onse handen is, daer passen sy niet op; doch alsoo wy haer rancken niet dan al

te wel gewoon en syn, latender geen passeeren sonder te besteecken ofte besien; oock connen wy 't aen 't gewicht wel mercken, ende een sack een pont ofte 3 swaerder wegende als ordinaires, wert van ons gans opgesneeden, soodat wy dickmaels de fuly van binnen nadt vonden, die wy dan scholden voor dieven; doch sy hebben een bordt voor 't aengesicht, onder allen een Batanians[1] cappeteyn, die dickmaels syn bootsvolck ende ander passagiers bekeven heeft, omdat se water in de fuly gegooten hadden, soude oock 8 ofte 10 baren leveren, ende aen 't wegen commende bevonden datter wey nich sokelen waren ofte daer was veel waeters in gegoten, sulcks dat de fuly broeyde ende soude eer acht dagen gans swart geweest hebben, soodat ik de sacken een deel dede dragen ten huyse van een ouden Turck (daer wy groot behulp af hadden) ende ontboodt den Sabandaer met sommige eedelen, toonende hem de sacken, begeerende dat sy recht doen souden over al sulcke dieverien als sy daer voor haer oogen sagen, ende soo sy daer geen recht over doen wilden, soude veroorsaeckt weesen my selven te rechten. Sy luyden, om ons te payen, hebben hem, soo 't scheen, dapper bekeven ende gecondemneert....., ons groot gelyck gegeven; doch gebeden dat wy het quaetste niet doen souden, om onse goede name, die wy nu by haer ende alle vreemde nasien die aldaer waren, hadden, niet te verminderen, sulcks dat wy ons daermede genoegen lièten ende voor wel gewaerschout goede toesicht te hebben.

2 Juny, van een Javaen, genaempt Malcin, die ons wel over 10 weecken 400 baren nooten ende 100 baren fuly geveylt heeft, ende nu van denselfden drie goncken met fuly, nooten ende nagelen gecoft, beginnende te leveren, hebben sommige fulysacken gevonden daer veel nooten in staecken, deselfde apaert geleyt ende begeert voort te wegen; hy siende dat syn dievery ontdeckt was, heeft opgehouden ende niet meer wegen willen; ick hebbe derhalven de sacken, die 13 int getal waren, daer nooten in gevonden syn, in onse lodge doen brengen, den Sabandaer met sommige edelen wederom ontbooden ende tselfde getoont (in presentie van den ouden Turck, die ons seer behulpelick is ende sy voor haer vader houden), seggende: soo sy daer niet in versien willen ende straffen die sulcke dieverie

1 Van Patani?

plegen, datter wel groote moeyte mochte wtreysen, want hetselfde ons niet te lyden stont; dat wy mede van denselfden in presensie van diversche Turcken drie gonken met fuly, nooten ende nagelen gecoft hebben, ende nu dat syn dieverie ontdeckt is, wil niet leveren: ende alsoo onse scheepen met die drie goncken souden vol raeken, hebbe syn fuly duerder betaeld als andere, sulcks dat wy onse rekeninge daerop gemaeckt hebben ende anderen die leveren wilden afgeslagen, begeren derhalven leveransy, ende bidde den Sabandaer ende eedelen, dat se 't my ten beste houden, indien hy niet leveren en wil, dat ik hem met gewelt doe leveren; daermede myn affscheyt nemende, sy binnen gegaen ende ontrent een quartier uurs daerna is den ouden Turck en den Sabandaer met drie ofte vier van de prinsepalen binnen by my gecoomen ende gebeden sulcks niet te doen als ick my voorgenomen hadde, seggende dat wy genoech becoomen souden 't gene ons gebrack, daerop ik haer antwoorde, dewyle sy luyden daer in den eersten niet in versien hebben, ons nu alle dage gebeurt ende ons ongelegen alsoo te handelen, 't gene wy coopen, ontfangen ende betalen tot de laetste penninck, begeren derhalven oock leveringe van 't gene wy gecoft hebben, ende alsoo 't selfde ons nu ende meermaels gebuert is, claget haerluyden, die rechters van de stadt syn, ende soo sy geen recht en doen, staet het ons vry selfs te rechten ende my ganselick gelaten niet te willen van opynie veranderen; daerop den Sabandaer ende eedelen van de stadt met den ouden Turck ons vrient my gebeden hebben, dat ik het deese reyse noch soude passeeren laten, ende soo 't weer gebeurde doen wat my goet dochte, seggende: wy syn nu met U verdragen dat hier van uw volck blyven sal, ende sullen t' samen als broeders wesen, met meer andere propoosten diesaengaende; sulcks al waer 't dat ick het vastelick in den sin gehadt hadde te doen 't gene ick seyde ('t welcke niet eens in gedachte en hadde, dan alleenlick voorstelde opdat sy daer in voorsien souden ende een ander hem ontsien sulcks te doen), die bedingen souden genoech geweest hebben om myne opinie te doen veranderen, hebbe derhalven belooft om harent wille tselfde na te laten ende den voors. Javaan van de coop ontslagen, mits ons goet doende ontrent een baer nooten die hy voor fuly gelevert hadde, ende vreese, hoe wel wy daerop letten ende toesien, noch altemets één deursnapt, daer wy met bedrogen werden.'

Men ziet hieruit dat van Heemskerck ofschoon hij het voorstelt als ware het recht geheel aan zijne zijde en 't gepleegde bedrog bewezen, toch zoo boos niet was als hij zich voordeed, en op een handel waarbij zooveel door de vingers gezien en zooveel schade geleden moest worden, toch nog altijd hoogen prijs stelde. Het schijnt wel dat èn Heemskerck èn de Orang-kaja's wedijverden om elkander de loef af te steken, zoowel in de kunst van hard klinkende of verzoenende woorden te bezigen al naar mate hun wederzijdsch belang zulks mede bracht, als in de wijze van het beoogde doel te bereiken al mocht het dan ook met wat opoffering gepaard gaan.

Niet zonder oogmerk zijn wij hier tot eenige bijzonderheden omtrent den eersten handel op Banda afgedaald en hebben wij dien wat meer van nabij bekeken; want de klachten over de herhaalde baatzuchtige en trouwelooze handelingen der bevolking, die dikwerf tot bloedige botsingen aanleiding gaven, verklaren tot zekere hoogte, waarom reeds spoedig eene meer vijandige dan vriendschappelijke verhouding geboren werd, die later zulke droevige gevolgen na zich sleepte. Daarin ligt dan ook wellicht de kiem van menige willekeurige, soms gewelddadige handelwijze der onzen en gedeeltelijk zelfs de eerste aanleiding tot het zóó beruchte monopolie-stelsel van later dagen.

Op den 1sten Juli was de geheele lading aan boord en twee dagen later werden Banda's kusten door de onzen verlaten. Adriaan van Veen te Lontor en Augustyn Stalpaert te Neira met een twintigtal gezellen, benevens geld en koopmanschap[1], onder de hoede der inwoners achter gebleven, zouden de Compagnie blijven vertegenwoordigen en als hare agenten werkzaam zijn. Op zóó eenvoudige wijze werd ons eerste handelskantoor op de

1 ‘Bedragende de somma van 38.200 gl. 2 st. 11 p. om tot bequamer tijt te handelen.’ Verder. schrijft van Heemskerck, ‘staet te onthouden dat ick de twe steden, daer ons volck in Banda gebleven is, elk een clock toegeseyt hebbe, van ontrent hondert ponden elcks, met syn gereetschap om aen te hangen; is van noode dat men daerop sie, datter geen mans figuren opgegoten ofte gehouden in sy, ofte soude niet nengenaem syn, ende dattse met d'eerste scheepen, die daerwaerts gaen, gesonden werden om niet te falieren in de belofte’

wijd en zijd vermaarde specerij-eilanden gevestigd, en de Portugeezen moesten het uit hunne sterkten op Ambon en Tidor lijdelijk aanzien, hoe de rijke oogst van Banda's kruidvalleien naar Hollandsche havens werd afgevoerd. Zonder Amboina te hebben aangedaan lieten de schepen op den 26sten dier maand voor Jakatra het anker vallen, en den 19^{den} Augustus van Bantam vertrokken, zagen de *Gelderland* en *Zeeland* niet voor den 19^{den} Mei 1600 de kust van het moederland weder. Tijdens de lange vervelende terugreize viel niets merkwaardigs aan te teekenen; het scheepsjournaal zal dus wel even vervelend geweest zijn als de reis zelve. Die langdurige reizen naar Indië, zegt de heer Leupe, waarbij onze schepen dikwijls 10 à 12 maanden onder weg bleven, ‘waren niet alleen toe te schrijven aan minder bezeildheid, maar vooral daaraan, dat zij de Afrikaansche kust te veel naderden, er ankerden en ververschten, en alzoo door variabele winden werden opgehouden, alvorens van den passaat gebruik te kunnen maken.’ Die fout, in den aanvang door vele onzer scheepsbevelhebbers begaan, was tevens oorzaak dat èn door het brandend heete klimaat èn ten gevolge van de verpestende uitdampingen der moerassige Afrikaansche kust, de kiem gelegd werd van zoo menige ziekte, waarvan de arme schepeling vroeger of later het slachtoffer werd. Reeds in 't begin der XVIIe eeuw werd dan ook door Heeren bewindhebbers in de seinbrieven aangewezen, ‘niet te seer oostelyck aen te houden en de cust van Guinea te naer te comen, maer liever de Zuyt te houden,’ enz. Reizen van 6 à 7 maanden behoorden onder de voorspoedigste en een standbeeld (in 1808 door de Engelschen vernield) werd ter eere van schipper Barend Fokkesz op 't eiland Kuiper opgericht, omdat hij, den 3^{den} November 1677 uit Holland vertrokken, op 10 April daaraanvolgende te Batavia aankwam, en alzoo de reis in 5 maanden en 7 dagen had afgelegd.

Vroeger reeds hebben wij gezien, hoe, bij het vertrek van de *Gelderland* en *Zeeland* naar Banda, de admiraal van Warwyck op Ambon achterbleef, ten einde pogingen in 't werk te stellen, om *zijne* twee schepen althans eene lading specerijen te bezorgen. Uit de brieven van daar aan Heemskerck geschreven, blijkt evenwel, dat hem zulks, ofschoon de prijs voor de baar

nagelen (35 realen) betrekkelijk zeer gering was, en de Amboineezen meer op musketten en stroohoeden dan op realen gesteld waren, uithoofde der schaarschheid van het gewas niet mocht gelukken[1]. De verkoop van stormhoeden, waarvoor zij een halve baar betaalden (‘ende soo se hooge cammen gehadt hadden, souden se ongelyck meer gegolden hebben’), schijnt grif van de hand te zijn gegaan. ‘Fluweelen, lakens, ende ander coopmanschap is haer te costelick; spiegels, glasen, olyfleskens is haer gadinge wel, dan alsoo sy luttel goets hebben, wert weynich vercoft; voor messen, spiegeltiens ende ander snuystering connen niet anders als hoenders ende ander lijftocht becoomen,’ enz.

De Bandáneezen dachten er anders over: zij schijnen meer waarde aan zulke snuisterijen gehecht of ze althans betrekkelijk veel duurder betaald te hebben. Misschien ook heeft er nog wel een andere reden bestaan voor den geringen koop- en vooral verkooplust op Amboina: want als wij lezen dat voor de baar nagelen 50 realen gevraagd, maar door den admiraal slechts 20 geboden werden, zou men kunnen vragen of de zuinigheid ook hier niet de wijsheid bedroog, en of de inlanders hem niet eerder voor een aartsschacheraar dan voor een flink koopman zullen gehouden hebben. In het ‘Cort verhael van diversche propoosten die de heeren regeerders des lants van Ambona, oock den Coninck van Ternaty met ons gehadt hebben A^{o}. 1599,’ deelt van Warwyck mede: dat, acht dagen na zijne komst, drie jonken met krijgsvolk, uit Java ontboden, op Ambon aankwamen, om het kasteel, dat nog steeds door de Portugeezen bezet was, te helpen veroveren, waartoe ook zijne hulp herhaalde malen werd ingeroepen, onder belofte ‘eener recompentie van 200 baer nagelen,’ en van geene specerijen meer aan Portugal te zullen verkoopen. Hij bleef dit echter weigeren omdat de beloofde nagelen toch niet te vinden zouden zijn; want ‘op veel nae soo veel goets niet int lant en was, als sy ons hadden wys gemaekt.’ Wellicht hebben ook het ontoereikende der macht waarover hij te beschikken had, en de gevaren waaraan hij het scheepsvolk, ja zelfs den goeden uitslag zijner zending, zou kunnen blootstellen, van Warwyck doen be-

1 ‘Er was echter,’ leest men in 't meermalen aangehaalde werk, ‘Begin ende Voortgang,’ enz., ‘sulcken overvloedt van Rijs, dat sy voor een spiegelken van één blanck, wel 15 of 16 pondt inmanghelden’; maar van rijs wilde men toen niet gediend zijn.

sluiten, aan dien wensch geen gehoor te geven; ‘haer laetende goede hoop op een ander tyt met meerder gelegentheyt haer te comen helpen.’

Na gedurende twee maanden te vergeefs op eene lading gewacht te hebben, hoewel de inlanders steeds de meest vriendschappelijke gevoelens aan den dag legden, vertrok de admiraal naar Ternate waar hij op den 22sten Mei met groot vreugdebetoon ontvangen werd.

Niet alleen het volk maar ook de koning (Sultan Said) riep hem van zijne galeien - waarop hij den meesten tijd doorbracht - het welkom toe, zeggende: ‘seer verblyt te weesen van soo verre landen sulcke goede vrinden te crygen, verhoopte daervan veel hulps ende secoers te hebben, ende soo eenmael van de tierannie der Portugesen verlost te worden, maer bedroefde hem dat wy op een cleyn gewas van nagelen gecomen waeren; seyde onder anderen, soo wy hem met ons schepen wilden assisteeren ende met de nieuwe gemaeckte vrientschap contynueren, dat syn lant tot allen tyde voor onsen Prins en den zynen sou openstaen, oock dat daer niemant als de onsen naegelen sou uitvoeren.’

Maar ook hier bleef van Warwyck aan zijn eenmaal genomen besluit getrouw. 't Was alsof de verschijning der Hollanders in den Molukschen Archipel eene algemeene diepgevoelde teleurstelling moest aanbrengen en veler hoop in rook doen verdwijnen: 't was alsof toen reeds onheilspellende teekenen de komst dier vreemde schepen vergezelden. De hoop toch van den Maha-radja om een geducht, strijdlustig bondgenoot en een machtigen steun in dien blondharigen westerling tegen hun beider zoo zeer gehaten vijand aan te treffen, verdween schier geheel bij de herhaalde verklaring van den vlootvoogd, dat hij op het oogenblik niet kon of mocht helpen, maar zich tot de belofte van lateren bijstand moest bepalen; terwijl deze niet minder in zijne hoog gespannen verwachting bedrogen werd van spoedig met eene kostbare, voordeelig verkregene lading specerijen te kunnen huiswaarts keeren.

De teleurstelling ten aanzien der verwachte hulp scheen echter bij de inboorlingen, vooral bij Ternate's vorst, niet tot vermindering hunner achting voor de onzen of bekoeling hunner vriendschap te leiden. Na gedurende eenige weken zijne nieuwe vrienden - ‘die sich toch oock vyanden verklaerden van den Coninck van Spaenjen ende van de Portugesen’ - te hebben leeren kennen en zich van hunne goede trouw overtuigd te

hebben, begeerde de koning den pas geknoopten vriendschapsband nauwer aan te halen, nader te bevestigen en plechtig ‘op 't boeck (elck op syn manier),’ *hij* op den koran, *de onzen* op den bijbel, te bezweren.

Nauwelijks was de eed, even heilig voor hem als voor de onzen op die wijze afgelegd, of hij bracht een bezoek aan den admiraal, wat hij tot dusverre, hoewel zonder onbeleefdheid, echter onder allerlei voorwendsels en uitvluchten had weten te ontduiken; ‘dan, was de ladder geen deegh daer hy mede int schip klimmen soude, alhoewel men die selve met laken bekleede, dàn moest hy syn ghebedt gaen doen,’ etc. etc. Thans evenwel scheen hij den Hollandschen admiraal door veelvuldige bezoeken te willen toonén, hoe zeer iedere schijn zelfs van wantrouwen geweken was en hij zijn persoon bij den eedgenoot geheel veilig achtte. Of die herhaalde bezoeken op den duur zeer aangenaam waren, meenen wij met recht te mogen betwijfelen.

In het werk ‘Begin ende Voortgang’ vindt men hieromtrent meer bijzonderheden dan in het kort verhaal van van Warwyck aangeteekend. Daar lezen wij o.a., dat de koning - ‘een kort vierschoten man, oud omtrent 36 jaren, seer vrolyck van geeste ende sonderlinghe graegh om yet nieus te hooren ofte sien’ - de *Amsterdam* op den 25sten Juli voor 't eerst met een bezoek vereerde. ‘Al wat hy 't schepe sagh was syn gadinghe, selfs tot een blaesbalgh toe, die hy in de kocks kombuys vondt: hier gingh hy mede staen blasen in syn mondt al of hy mal gheweest hadde. Den 28sten quam hy weder aan boord ende besichtighde 't schip niet anders dan of hy 't hadde willen koopen, maer syn principael boodtschap was eenighe van den onsen daer te behouden, waertoe niemandt seer graegh en was.

De inwoonders syn seer goedaerdigh, doch hebben eenen bedelachtighen aerd, ende dat niet alleen de gemeene luyden, maer oock de Koningh selve met alle syn hofghesin.’

Ofschoon nu die vorst, die den weidschen titel van Maha-radja voerde, zich met de onzen zeer gemeenzaam maakte, ‘wist hy nochtans syn reputatie wonderlyck wel te houden teghen syn ondersaten, van de welcke hy seer ontsien was. Meesten tydt was hy op 't water in syn galeotte, daer hy een vergulde bedstede op hadde, nimmer ledigh synde maer altydt wat doende; manhaftigh in den krygh ende yverigh om synen vyandt te bekomen, hem selven gantsch niet sparende.’

‘In elck dorp hadde hy eenige wyven welck in alles boven de 40 sterck waren, ende waer hy quam, hy was overal t'huys.’

Dit is dezelfde koning die zich ook later op de Hollandsche vloot zóó te huis gevoelde, dat, toen hij op een zondagmorgen (3 Juni 1601) in stilte bij den Admiraal van Neck, onder het houden der predikatie, aan boord kwam, en zag dat de provoost van 't schip met ‘syn stock van justité’ de wacht hield, hij van dezen ‘den stock geeyscht heeft, hem wysende dat hy knielen soude: hy wilde selve toesien op syn volck.’ En zoo gebeurde het dat de provoost, terwijl hij zich bij de zijnen voegde, door een koning afgelost en de verdere godsdienstoefening door een Maha-radja van Ternate bewaakt werd. Op dezelfde naïeve wijze vinden wij nog menige bijzonderheid zoowel omtrent dien sultan, zijn hofstoet en zijne krijgsmacht, als nopens de godsdienstige plechtigheden, de zeden en gewoonten der Ternatanen opgeteekend. 't Zou echter de grenzen van dit opstel verre overschrijden ze allen mede te deelen.

De handel in nagelen was zeer voordeelig: jammer slechts dat er geen grooter aantal te verkrijgen was. Een baar ‘weghende 620 pond, werd voor seshondert quacksalvers glaeskens, waerd wesende 't stuck een oortjen’ ingeruild, terwijl men er later 54 realen voor betalen moest.

Intusschen liet de koning niet na, van Warwyck schier iederen dag lastig te vallen met dringende vertoogen, òf om hem directe hulp tegen beider gemeenschappelijken vijand te verleenen, òf om eenig zwaar geschut als onderpand tot zijne terugkomst achter te laten, waarbij hij zich dan steeds op den Engelschman (Drake) beriep, die ook zijne belofte niet gehouden had.

‘Eyndelyck,’ zegt de Admiraal, ‘resolveerden wy hem eenige van de onse met zeeckere amunitie te laeten, beneffens dien, gaven hem goede hoop, seggende niet te twyffelen, als wy dese dingen onsen Prins sullen verthont hebben, oft wy sullen U Ma^{teit} met meerder macht ende gelegentheyt comen assisteeren, waermede hy hem liet vernoegen. Beloofde de onse, die daer bleven ende die noch nae mochten comen in zyn bescherminge te nemen als zyn eyghen volck, seggende: wat haer overcompt sal hem ende den zynen overcomen.’

Van Warwyck geeft verder als zijn gevoelen te kennen, dat men in geen geval verzuimen mocht de beloofde hulp en bijstand te verleenen, te meer daar op Ternate de eens gezworen eed in hooge waarde wordt gehouden en dat eiland, evenals de om-

liggende, een rijke bron voor den ruilhandel aanbiedt, terwijl men bovendien op de vriendschap des konings gerust vertrouwen kon, ‘wel verstaende, soo wy comen in sulcke schyn als hy ons is verwachtende, anders twyffele niet off sullen met de neck aengesien worden.

Drie maenten die wy daer geweest syn, heeft den Coninck veel victorie gehadt, t'eylant Motier geheel ende Gillolo meestal onder hem gebracht. De Portugesen quamen selden uit; des Conincx carcollen gingen meest alle daechs haer versoecken; die sy cregen hieuwen sy 't hooft aff, stelden die op spiesen, ende voeren daer mee rondtsom ons schepen, met groot getier van tryonfe.’

Eindelijk had het uur van vertrek voor de *Amsterdam* en *Utrecht* geslagen. Vroeg in den morgen van den 19^{den} Augustus was alles op Ternate in de weer, om de vertrekkenden een laatst vaarwel toe te roepen, terwijl Frank van der Does, die met zes bootsgezellen achterbleef om het kantoor te bewaken en de nagelen te innen die de koning was schuldig gebleven, zijne laatste instructiën van den vlootvoogd ontving.

‘Int uitseylen,’ schrijft de admiraal, ‘heeft ons den Coninck met acht off thien carcollen geley gedaen tot een goet stuck in zee, vernieude wederom int afscheyden zyn voorgaende belofte ende wij de goede hoop van secoers.’

Uit den reeds vroeger vermelden brief, door van Warwyck aan zijne reeders, ‘Edel gunstige heeren en onbekende vrienden,’ geschreven, blijkt, dat hij, tengevolge van tegenwind, drie maanden heeft moeten besteden om Bantam te bereiken, waar hij genoodzaakt was de veel te geringe lading, in de Molukken verkregen, op zeer nadeelige wijze aan te vullen. Hij beklaagt zich dan ook over de hooge prijzen, daar hij 5 realen voor den zak peper, 80 voor de foelie en 52 à 65 voor de nagelen moest betalen. De uitgaande rechten, ankerage- en andere ongelden beliepen omstreeks ƒ 1600; ‘daerenboven int afscheyden den Kepate ende den Sabandaer noch een geschenck gedaen, soedat de oncosten hier heel groot vallen.’ De misschien te ver gedreven zuinigheid op Amboina moest te Bantam dubbel en dwars bezuurd worden.

Ofschoon er in de brieven van v. Warwyck niet de minste melding van gemaakt wordt, schijnt de bemanning op die noodlottige reize van zes en tachtig dagen tusschen Ternate en Jakatra - door van Heemskerck in minder dan zes en twintig

afgelegd - veel geleden te hebben. Wij lezen althans: ‘Den 13den November 1599, zijn sy nae veel honghers ende ongemacx voor de stadt Jacatra ghekomen, geleghen in 't eyland Java, ende kregen denselven dagh noch eenigh Rys aen boordt, Godt danckende dat sy van den hongher verlost waren[1].’

Na den 21sten Januari de terugreis te hebben aangenomen, liet van Warwyck in de maand September - dus vier maanden na de terugkomst van zijn vice-admiraal - het anker op de vaderlandsche kusten vallen, zoodat de geheele vloot, die op den 1sten Mei 1598 onder bevel van Jacob van Neck uit Texel was gezeild, tot groote blijdschap der reeders, met eene schoone kostbare lading was teruggekeerd. En al werden bij de aankomst van v. Warwycks en Heemskercks schepen de klokken niet meer geluid, al schetterde den schepelingen geen trompetgeschal in de ooren, ook zij keerden terug met trots op die rijke lading en met de voldoening in 't hart, hun plicht ten volle gedaan en den dank hunner meesters verdiend te hebben. Al werd hun gevoel, of liever hun gehemelte niet gestreeld door den eerewijn hun geschonken, zij daarentegen verschaften den Amsterdammers een ongekend genot bij het ontschepen en opleggen der noten, toen zij hunne neuzen lieten te gast gaan; ‘want de noten soo versch waren dat men d'olye daer uyt perste, ende noyt van Lisbon soo goede ghebracht en heeft: de soete lucht van deselve de gantsche ghebuerte vervullende.’

Zoo was dan door dezen scheepstocht de grond gelegd voor Neêrlands handel in den Oost-Indischen Archipel. Op vele plaatsen waren de meest vriendschappelijke betrekkingen aangeknoopt of kantoren opgericht, waardoor die handel duurzaamheid en uitbreiding kon erlangen; in der Javanen schatting had het ruw geweld van den Hollandschen zeevaarder plaats gemaakt voor de goede trouw van den Hollandschen koopman, en deze tocht althans had geene bloedige sporen achtergelaten. De botsing toch tusschen van Warwyck en de Madoerezen was een

1 Reeds in de maand September werd op de *Amsterdam* een kaas van nauwelijks zeven pond verkocht voor den ongehoorden prijs van ‘twaelf gulden thien stuyvers.’

natuurlijk gevolg der vijandige stemming, door Houtman's vloot te Arosbaja opgewekt; 't was de wraak voor een vroeger gepleegden moord.

Toen Helmers schreef, of om den geijkten term te bezigen, toen onze groote dichter zong, zonder zich echter veel om de geschiedkundige waarheid te bekommeren:

> Nu stroomt een kostbre vloed uit rijke kruidvalleijen,
> Uit noot- en peperbosch, en keur van specerijen,
> Naar Neêrland's schepen af, aan Javaas gloeijend strand,
> En Houtman voert die weg naar 't wachtend vaderland;
> Geen bloed kleeft aan dien schat der Oosterwerelddeelen,
> Geen stad werd uitgemoord om onzen smaak te streelen;'

had hij beter gedaan Heemskerck of Warwyck, in stede van Houtman, te noemen; het metrum zou er niet bij verloren en de waarheid er bij gewonnen hebben; want er kleefde bloed aan Houtmans schat... meer dan de geheele lading waard was; er was gemoord..... en 't onschuldig vergoten bloed schreeuwde om wraak, al werd er niet gemoord 'om onzen smaak te streelen.'

De figuur, die bij den tweeden scheepstocht het meest op den voorgrond treedt, is zeker die van den vice-admiraal Jacob van Heemskerck. Immers door zijn beleid, geduld en volharding werden de vele ongunstige omstandigheden, die onze handelsbetrekkingen op Banda zoo dikwerf dreigden te storen en geheel te doen afbreken, òf gewijzigd òf overwonnen. Overal waar hij met de inlanders in aanraking kwam, zagen zij met eerbied en ontzag naar hem op, en onwillekeurig erkenden zij, met den hun eigen tact, het zedelijk overwicht van dien Westerschen edelman, wiens beschaafde en hoffelijke vormen zulk een goeden indruk maakten. Janmaat stelde een onbepaald vertrouwen in dien ridder zonder vrees en blaam; 'als Jacob van Heemskerck maar aan boord was, dan was de matroos gerust, dan liep hy den vyand stoutmoedig aan lij, dan noemde hy dat "op zyn Heemskerck's slaan."' Maar ook in andere rangen gevoelde men eerbied voor den man, die, steeds bereid zijn leven voor de zaak of de meesters die hij diende, ten offer te brengen, het hart echter te hoog geplaatst had om zich tot eenige vleierij te vernederen of kwetsing van zijn gevoel van eigenwaarde te dulden.

'Toen een misschien wat al te positief en zeker te bedil-

zuchtig koopman', verhaalt de Jonge, 'zich op de kust van Madura de aanmerking veroorloofde, dat men de schepen en de lading van de Compagnie niet zóó mogt wagen, toen luidde Heemskerck's koel maar kordaat antwoord: "waar wy ons leven avonturen, daar moeten de heeren van de Companie ook hunne schepen en hun cargasoen avonturen."'

Aan Jacob van Neck en Wybrandt van Warwyck komt echter evenzeer rechtmatige hulde toe. Ook zij hebben het hunne bijgedragen, om *den tweeden scheepstocht* naar Oost-Indië eene eereplaats te geven onder de eerste tochten onzer voorouders naar die onbekende kusten, de luidsprekende getuigen van wat beleid, moed en volharding vermogen. Nauwelijks toch hadden onze krachtige, flinke mannen uit de XVI^{de} en 't begin der XVII^{de} eeuw de hand aan 't werk geslagen, of factorijen en kantoren verrezen als om strijd. De genoemde trits behoort tot die mannen, wier namen niet alleen in de geschiedboeken, maar tevens in de dankbare herinnering van ons volk moeten blijven voortleven. Zij baanden ons den weg naar dat geheimzinnig Oosten, waar toen reeds de eerste schemering van een zegenrijke toekomst zich aan de kim vertoonde, waaruit voor Nederland weldra die zon van voorspoed en rijkdom opging, in wier koesterende stralen het zich tot op heden verheugt. Moge zij nimmer voor ons ondergaan!

Den Haag, Juni 1872.
A.J.A. GERLACH.

Schetsteekeningen op reis.

Berlijn.

Iedereen kent Berlijn. En wie het nog niet kent, behoeft zich maar de moeite en de kosten te getroosten van een reis van 12 uren (van Arnhem af) met den nachttrein over Salzbergen, Minden en Lehrte. Of hij echter zijne moeite beloond zal vinden? Voorzeker, wien het te doen is om de kunstschatten in de Berlijnsche musea tentoongesteld, die zal er volmondig ja op antwoorden. Zoo zal de reis velerlei ander bepaald oogmerk kunnen hebben, dat ten volle bereikt kan worden, b.v. het schouwspel van een groote militaire parade, of de deelneming in een consortium. Maar de gewone toerist, wien het te doen is om landen en steden te zien, en daarbij iets karakteristieks te ontdekken? Ik vrees, hij zal onvoldaan terugkeeren. Neem de plek rondom de Schlossbrücke met hare paleizen en beelden uit Berlijn weg, en er blijft van Berlijn als stad niets over. Parijs, Londen, Weenen, Praag, Dresden, zelfs Stuttgard en Karlsruhe - om van de oudhollandsche en vlaamsche steden niet te spreken - hebben elk, groot of klein, als stad een eigen karakter. Berlijn niet. Berlijn is geen stad. Berlijn is een verzameling van huizen, eene kristallisatie van het Brandenburgsche zand in straten, die altijd door voortgaat rechtlijnig en rechthoekig in alle richtingen uit te schieten. ‘Unter den Linden’, de bluf van Berlijn, haalt niet bij het Haagsche Voorhout of den Vijverberg. De lindeboomen zelve zijn ziekelijke, spichtige, in hun groei onderdrukte schepseltjes, die tot niets anders dienen dan om het vrij en trotsch gezicht, dat men anders op het Brandenburger Thor met zijnen zegewagen hebben zou, te belemmeren. De gebouwen aan weerskanten zouden indruk kunnen maken, indien zij niet in hunne architectonische eenheid geschonden wierden door de winzucht, die aan een paleis eenen winkel of een koffijhuis tot onderstuk geeft,

ut turpiter atrum
Desinat in piscem mulier formosa superne.

De Thiergarten, die andere Berlijnsche bluf, kan niet op één dag genoemd worden met het Haagsche Bosch of den Haarlemmerhout. Hij kan evenmin op smaakvollen aanleg als op statigheid van geboomte roemen.

Het meest karakteristieke in Berlijn is de Berlijner. Men wordt zich, onder dit volk rondgaande, bewust, dat men in de hoofdstad der intelligentie verplaatst is. De Berlijner voelt zich; in kleeding, in houding, in gang openbaart hij de behoefte, te poseeren. Hij draagt het hoofd een halven centimeter meer achterover dan elk ander Europeaan, zoodat de kin op zonderling aanmatigende wijze omhoog en vooruit steekt. Is dit aangeboren of aangeleerd? Heeft de natuur er schuld aan of de algemeene dienstplicht, in verband met het Pruissische drilstelsel? Misschien beiden. Zooveel is zeker, dat de intelligentie ook den straatjongens uit de oogen kijkt, en dat ge over straat gaande, menigmaal gelegenheid hebt Witze op te vangen, die droschkenführer, dienstmänner en ambachtslui elkander in 't voorbijgaan toewerpen.

Koningsbergen.

Een tweede reis van ruim twaalf uren met den nachttrein voert u van Berlijn naar Koningsbergen, de heusche hoofdstad van het wezenlijke Pruissen. De trein is zeer vol; het gedrang aan het plaatsbureau voorspelt weinig gerief in de wagens. Maar met geld en goede woorden kan men veel gedaan krijgen, zelfs bij een barschuitzienden Pruissischen spoorwegconducteur, zoodat wij met ons vieren ruim en gemakkelijk plaats vinden in een dubbeld compartiment voor zes personen bestemd.

Het reizen bij nacht is voor ons Hollanders iets vreemds. Binnen de enge grenzen van ons vaderland heeft het geen pas. Maar zie hier een van de vele winsten, die men voor zich behaalt door eens een Hinke reis buitenslands te doen. Eerst schikt men er zich in, tegen wil en dank, dan went men er aan, eindelijk vindt men het uitmuntend, mits maar de nachtwagens gemakkelijk zijn ingericht, hetgeen trouwens niet altijd het geval is. Hulde zij in dit opzicht gebracht aan onze Exploitatie-maatschappij, die voor het traject Amsterdam-Minden

zeer geriefelijke wagens beschikbaar stelt. Ééne groote schaduwzijde heeft echter dit nachtreizen, deze, dat men 't land, hetwelk men in den donker doorrent, niet zien kan. Hier verliezen wij nu daarbij niet veel. De landstreken van Brandenburg, Posen, West- en Oost-Pruissen, die wij doorstoomen, zijn vlak en eentonig; ook is er geen plek in de historie vermaard, die men gaarne eens met eigen oogen zou hebben gezien. Met het aanbreken van den morgenstond naderen wij de vruchtbare Weichseloevers en doorsnijden, de rivier volgende, van Bromberg tot Dirschau de rijke streek, sinds eeuwen de korenschuur van Europa:

‘het vette land van Pruissen’.

Het gunstige jaargetijde heeft den oogst dit jaar veertien dagen vervroegd. De velden staan vol met de schoven van goudgele tarwe. Overal drukte van opladen en inhalen. Bij Dirschau kruissen wij den breeden stroom. De spoorwegbrug doet denken aan die van Zutphen, maar is grootscher van afmetingen. En nu trekken wij door Pruissisch Holland, dat met zijne weiden en prachtig vee en zelfs door de netheid der boerenwoningen den oorsprong van zijnen naam herinnert, althans eene treffende gelijkenis met het oude Holland vertoont. Elbing, Braunsberg, vriendelijke stadjes op het oog, glijden voorbij. Daar flikkert links van ons in de morgenzon de zee, de Oostzee, of liever haar zonderling gevormde boezem, het Frische Haff; en wij zijn te Koningsbergen.

De heusche hoofdstad van het wezenlijke Pruissen is een nest. Eigenlijk moet men zeggen; een gróót nest; want Koningsbergen heeft meer dan 100,000 inwoners. De stad bestaat eigenlijk uit drie steden: eene stad van korenpakhuizen, langs de oevers van de Pregel, eene akademiestad, rondom de Paradeplaats, waar het statig en stijf nieuw universiteitsgebouw achter eene nog stijver Gartenanlage verrijst; en de stad der bevolking. Deze laatste moet, naar de lange, kromme, meestal donkere en vuile straten te oordeelen, die men doorwandelt of doorrijdt, grootendeels arm zijn. Geen hoofdstraat, die er tierig en vroolijk uitziet, met sierlijke winkels bezet; geen deftige buurt, waar ‘de rijkdom’ zich heeft neergeslagen. Of lag de schuld, dat wij zoo iets niet gezien hebben, aan onzen kutscher, wien wij last gegeven hadden ons door de schoonste en merkwaardigste deelen der stad rond te rijden, en die ons nu, om

de rid, bij het uur berekend, te verlengen, bij voorkeur door armelijke achterbuurten omvoerde? Het is mogelijk. Maar ook de platte grond wijst nergens de sporen van een deftig kwartier aan. De twee merkwaardigheden van Koningsbergen zijn het standbeeld van Immanuel Kant en het Schloss. Maar Kant is weggestopt in een hoek, waar men hem nauwelijks anders dan bij toeval vindt. Het Schloss, rijk in herinneringen, is even arm als de omgeving in uiterlijk voorkomen; daarbij smerig en vervallen. ‘Es wird jetzt von verschiedenen Behörden benutzt’, is al wat Baedeker er niet zonder ironie van weet te zeggen. Wat moeten die ‘Behörden’ het daar huiverig hebben, is de indruk dien ge krijgt bij den aanblik van de sombere portalen en donkere trappen, tot welke de openstaande deuren van het gebouw rondom het binnenplein toegang geven. - Dit alles wordt omringd en omkneld door een band van hooge wallen en zware vestingwerken; daarbuiten een kale vlakte, hier en daar met vooruitgeschoven forten gedekt. Denk u over dit benauwende tooneel binnen en buiten de stad een somber zwerk, een bar klimaat, met negen maanden van het jaar regen of sneeuw op de hobbelige straten, en het zal u duidelijk worden, hoe Kant hier, zonder gevaar van afleiding, zich aan het diepzinnig denken kon overgeven, en hoe het ziekelijk mysticismus der M u c k e r in Koningsbergen zijnen vruchtbaren bodem vond. Maar moet nu ook aan dezelfde oorzaken worden toegeschreven, dat Koningsbergen een brandpunt is van een krachtig politiek leven, als geen andere stad van het koningrijk? Hier vormde zich het eerst de Tugendbund, terwijl nog geheel Duitschland zich gebonden voor de voeten van den geweldenaar kromde. Hier groeide Johann Jacoby op; hier vond hij nog onlangs sympathie en steun, zelfs tegenover de almacht van Bismarck. Hier had het ongehoorde feit plaats, dat de oorlog van 1870 ook na de zege veroordeeld, en de aanhechting van Elzas en Lotharingen een roof genoemd werd.

Van Koningsbergen naar St. Petersburg.

Als voorzichtige Hollanders hebben wij na twee nachten sporens te Koningsbergen 24 uren rustdag gehouden. Te meer, omdat wij van hier naar St. Petersburg een rek van 28 uren vóór ons hebben, en het antwoord op al ons vragen

luidt, dat wij tusschen beide steden geen plaats zullen aantreffen waar wij voor onze dames gevoegelijk nachtverblijf kunnen vinden. Alzoo in eens door naar St. Petersburg. Het is om er tegen op te zien; maar iedereen doet het. En het zal meevallen.

Wij berijden een klassieken grond der moderne historie. Rechts van onze baan, bijna in het gezicht, liggen de slagvelden van Pruissisch Eylau en Friedland. Verder op links buigt een zijtak naar Tilsit af. Over eenige uren zullen wij bij Kowno over de Niemen trekken, in de onmiddellijk nabijheid der plek waar den 24sten Juni 1812 het groote leger onder het oog van Napoleon, schitterende met zijne blanke wapenen in de stralen der zomerzon, welgemoed, vroolijk, vertrouwende op zich zelf en op den veldheer, hakende naar het groote onbekende, zijn overtocht volbracht. Weder eenige uren later zullen wij ons ettelijke oogenblikken ophouden aan het station van Wilna, de eerste onbetwiste verovering op den langen zegetocht naar Moskou, de laatste étappe, waar, nog niet zes maanden later, het rampzalig overschot van het groote leger zich ontbond.

De landstreek is in haar voorkomen gelijk aan die van gisteren, maar minder vruchtbaar en minder welvarend. Wij zijn in het Regierungs-Bezirk Gumbinnen, werwaarts het Pruissische goevernement bij voorkeur zijne ambtenaren, die mishaagd hebben, verplaatst. Een verbanningsoord, dat niet enkel geografisch den geleidelijken overgang tot Rusland vormt. Maar hoe geleidelijk de overgang ook gemaakt zij, toch gevoelen wij ons onmiddellijk als in eene nieuwe wereld verplaatst, nadat wij bij Wirballen, het eerste Russische station, de grens hebben overschreden. Het Grieksche koepelkerkje met zijn heldergroen dak, vlak tegenover het station, ontlokt ons een kreet van verrassing. Andere verrassingen wachten ons in het stationsgebouw, vooral in de ruime zaal, waar onze koffers, onze passen en onze personen aan een scherp onderzoek worden onderworpen. Russische, echt-Russische sjouwers met kaplaarzen en theatraal-kleurige roode, gele, blauwe, groene kielen komen met onverstaanbaar gekakel de eersten aandragen; de ambtenaren doen hun best, ons zelven in onverstaanbaar fransch naar het doel der reis te ondervragen. Als leden van het congres hebben wij het voorrecht, dat onze koffers alleen geopend, niet doorsnuffeld worden; zelfs onze boeken vinden

genade. Maar wij zelven mogen de zaal niet verlaten zonder behoorlijk bewijs van aflevering; elke dame zelfs moet daarvan voorzien zijn en wordt zonder zulk een geel papiertje in de hand, aan het hekje, dat den toegang naar de restauratiezaal verleent, onbarmhartig door een barschen sergeant afgewezen. In de restauratie vergasten wij ons aan spijzen met onbekende namen, russische poespas; met de kellners (de lezer zal hier dit onrussische woord nog wel voor lief nemen) hebben wij ons in de vingerspraak te oefenen. Het gewar der talen, het gewoel, de herrie, waarmee alles dooreen krioelt, is een afschaduwing van de ontknooping van het drama des Babelschen torenbouws. De bel klinkt, de deuren gaan open; elk stuift en dringt om voor den nacht een goede plaats te veroveren. Het recht der sterksten en der vlugsten zegeviert. De conducteurs in half tartaarsch kostuum, ratelen met onvergelijkelijke volubiliteit Russische woorden, om inlichtingen te geven, die niemand begrijpt, op vragen die zij niet verstaan. De trein zet zich in beweging; elk redt zich zoo hij kan en vindt hier of daar zijn hoekje. Zoo trekken wij Rusland binnen.

Wij zijn gelukkig met ons vieren bij elkander gebleven in een hokje voor zes personen. Onze vijfde man is een Rus, die later blijkt een zeer beschaafd en onderricht man te zijn, een grondeigenaar uit de Ukraine of daaromtrent, met wien wij gedurende de reis aangename en voor ons leerzame gesprekken voeren. Twee dames hebben het onmogelijke beproefd om met haar beiden de ééne nog overgebleven plaats in te nemen. Ofschoon er elders nog wel een hoekje voor haar te vinden is, verkiezen zij den nacht in den gang, die midden door den wagen loopt, door te brengen.

Wij zijn in het land der kolossale porportiën en der groote afstanden. Van de grenzen tot St. Petersburg hebben wij nog 22 uren te stoomen. Later zullen wij van St. Petersburg naar Moskou 20 uren, van Moskou naar Warschau 42 uren te stoomen hebben. Onze koeriertrein houdt stil aan alle stations; maar de stations liggen uren van elkaer verwijderd.

Aan elk station (althans bij dag) stapt men af, om zich eenige oogenblikken te vertreden. Aan elk station is doorgaans het oponthoud lang genoeg om wat te gebruiken. De gedekte tafel staat aangericht, de warme spijzen, vette koolsoep, visch, vleesch, hoenders, enz., worden op den eersten wenk aangedragen. Het is uwe schuld, wanneer gij, soep be-

geerd hebbende, een vischpastij ontvangt. Fleschjes wijn prijken in groepen in het midden der tafels; de etiquetten duiden de fijnste merken aan; doch men neemt het bedrog, waarvan niemand dupe is, voor lief; want de wijn is drinkbaar. Onze Duitsche reisgenooten kunnen zich aan goed bier laven; de Russen, van elken stand, vergasten zich 's morgens, 's middags, 's avonds, 's nachts aan thee, kokend heet uit de samovar (een koperen trekpot in den trant der koffiekannen met kraantjes, die wij nog wel in onze Friesche boerenherbergen aantreffen) in glazen geschonken, en kokend heet, zonder melk maar met een schijfje citroen er in, gedronken; met klontjes suiker, die de echte Rus niet in het vocht werpt, maar los in den mond steekt. De bel luidt, maar niemand behoeft zich te haasten, want zij zal nog tweemaal luiden vóór het ernst is met het vertrek. Wij schikken ons weder in onze plaatsen en stoomen weder eenige uren verder. Zoo heeft de reis hare afwisselingen. Zij krijgt iets van het huisselijke, dat voor onze grootvaders de urenlange tochten met de trekschuit gehad moeten hebben. Onze Russische vrienden lachen ons dan ook met ons kleingeestig uitmeten van groote afstanden hartelijk uit. Een hunner vertelde mij te St. Petersburg, dat hij, zoodra het congres afgeloopen was, naar vrouw en kinderen zou terugkeeren, die op een zijner landgoederen niet ver van de Krim den zomer doorbrachten. Om daar te komen, moest hij driemaal 24 uren sporen en nog tweemaal 24 uren rijden. Hij sprak er niet anders over dan een Amsterdammer zou spreken, die voor den zomer een optrekje in de omstreken van Arnhem heeft gehuurd.

Met dat al blijft het ons moeite kosten, onze zintuigen en denkbeelden aan die afmetingen te gewennen. De eentonigheid van het landschap drukt ons. Onafzienbare vlakten van heidegrond of moeras, vervelende bosschen van sombere dennen en spookachtige berken, door geene enkele andere boomsoort afgewisseld, glijden ons voorbij. Het was mij een onuitsprekelijk genot, toen ik, op den tocht van Moskou naar Warschau, in Lithauen achter Minsk voor 't eerst weder een eik met zijn pittig, frisch groen mocht begroeten. Slechts nu en dan, op den afstand van uren, komt een ontgonnen plekje, gemakkelijk met één blik te overzien, die eentonigheid afwisselen. Doch ook in deze afwisseling heerscht eentonigheid. De telkens wederkeerende verschijning is: een groep van een vijftig-

of honderdtal woningen, ordeloos dicht op elkander geworpen, van hout opgetrokken, met hout of stroo gedekt, volkomen verweloos, donkergrauw, veelal zonder vensters, voor de helft invallende van ouderdom, zonder eenige versiering of opschik hoegenaamd, zonder eenig spoor van bloemtuin, heestergewas of schaduwgevend geboomte. Rondom het kale, ellendige gehucht een kring bouwland met schralen oogst; in een hoek, waar de afhellende grond in een drassigen zak afloopt, de gemeene weide met een honderdtal magere koeien en paarden gevuld; ziedaar de type van een Russisch dorp langs onzen weg. Slechts zelden, alleen bij de grootere dorpen, wordt het tooneel vervrolijkt door de schrille kleuren van een bontgeverfde kerk of het iets vriendelijker voorkomen van een landhuis. Havelooze kinderen loopen bij het vee om; de boeren, met den onafscheidelijken gezel, de zware bijl, in den gordel, werken op het land of in het nabijgelegen bosch. Doch heden is het zondag en zij genieten hunne rust. Met vrouw en kinderen in bonten opschik, scherp van kleuren, staan zij langs de bermen van den spoorweg geschaard, om den trein te zien voorbijrijden. Het schijnt hier in het land der Letten een wel niet groot en zwaar, maar sterk en welgebouwd ras, met blozend gelaat en hoogblonde sluike haren.

Het armelijk voorkomen van het land heeft voor een deel zijn oorzaak in de gesteldheid des bodems. Het terrein besloten in den driehoek van de groote spoorlijnen, langs welke onze reis geloopen heeft: Kowno-St. Petersburg, St. Petersburg-Moskau, Moskau-Brest, behoort tot de minst vruchtbare van het Russische rijk in Europa. De fraaie landbouwkaarten, door de Russische afgevaardigden op het congres in den Haag aan hunne medeleden aangeboden, wijzen aan, dat de oppervlakte hier doorgaans bestaat in schralen zandgrond of zuren moerasgrond. Nogtans deden de sporen van vegetatie, die zich langs den weg vertoonden, mij vermoeden, dat er met arbeid en kapitaal, vooral met een goed stelsel van afwatering, ook van dezen grond nog veel te maken zou zijn. Onze reisgenoot stemde het toe; ook andere Russische vrienden, met wie ik er later over sprak. Maar hoe de enorme kapitalen, hiervoor noodig, te vinden? was hunne vraag. En van waar de bevolking te halen, die deze wildernissen zal ontginnen? Ik veroorloofde mij te antwoorden, dat de bevolking van zelve wel komen zou overal waar zij een voldoend en verzekerd bestaan zou vinden.

En wat de kapitalen betreft: indien men eens wat minder schatten besteedde aan paleizen en kerken! Doch hier treden wij in het hart der Russische sociale kwestie, waarop ik later misschien nog wel terug kom. Voor 't overige, laat ons billijk zijn. Men hebbe slechts een blik op een spoorwegkaart van Rusland te werpen, zooals die van G.F. Raab, de trouwe leidsman op onze tochten, om zich vol bewondering een denkbeeld te vormen van de grootheid en stoutheid van het stelsel van spoorlijnen, over het onmetelijke rijk in nog niet twintig jaren tijds getrokken; een stelsel, waarbij wat wij sinds 1860 gedaan hebben, slechts kinderspel is; een stelsel, dat, consequent en met kracht voortgezet en voltooid, bestemd is eene volslagene omwenteling in de maatschappelijke toestanden des lands in het leven te roepen, en van zelf een tal van andere hervormingen in zijn gevolg zal medevoeren. Eindelijk, vergeten wij ook dit niet, dat het den toerist betaamt, met de uiting van vluchtig opgevangen indrukken voorzichtig te zijn. Wij hebben in der tijd hartelijk genoeg gelachen om Gérard de Nerval's beschrijving van den Haag, als: ‘capitale de la Hollande située sur un beau lac’. En wij zouden met alle recht den vreemdeling als een oppervlakkig en onkundig beoordeelaar wraken, die heden, in October 1872, de streek doorgereisd hebbende tusschen den Haag en Haarlem, haar in zijne reisindrukken beschreef als: één doorloopend moeras, waar het vee door het water plast en alleen op enkele hooger liggende pollen een schraal en zuur voedsel vindt.

St. Petersburg.

Groot en grootsch! is de eerste indruk, dien men bij het binnentreden in de nieuwe hoofdstad van het Russische rijk ontvangt; groot en grootsch! is de gedachte, die zich telkens weder opdringt, wanneer men langs hare straten, kaaien en pleinen wandelt of rijdt; groot en grootsch! zijn de woorden, die van zelve wederom op de lippen komen, wanneer men ten slotte beproeft den totaalindruk van haar karakter weder te geven.

Rusland is het land der kolossale afmetingen en groote afstanden, zeide ik vroeger. In dit opzicht is St. Petersburg de ware hoofdstad, het kort bestek des rijks. Alles is er breed van aanleg. Pleinen en markten, waar legers hunne evolutiën kunnen houden; bazars, steden in de stad; paleizen, naast

elkander geschaard, zonder den schijn van elkaer te verdringent of, midden in de stad, met tuinen en waranden omringd; huizen, die elk een eigen blok vormen tusschen vier straten - gelijk de i n s u l a e in het oude Rome, - en ingericht om 1000 tot 6000 bewoners te huisvesten: hoofd-, zij- en dwarsstraten, alle even ruim en vrij en naar een flink plan aangelegd, ook in de achterbuurten. Daarbij nog altijd, zelfs op punten niet verre van het centrum verwijderd, bouwterrein, voor de klimmende bevolking beschikbaar.

Alles overtreffende is de hoofdstraat, de prachtige Newsky-Prospect, de groote slagader van het verkeer, ruim drie kwartier uur gaanslang in ééne rechte lijn, en wijd genoeg om met die lengte den indruk van breedte te laten. Men zegt ons, dat tusschen de ruime trottoirs, aan weerszijden langs de huizen loopende, plaats genoeg overblijft voor ten minste twaalf rijtuigen naast elkander; en het komt ons niet onwaarschijnlijk voor. In het midden ligt de baan eener tramway. Aan weerskanten van deze is de straat met houtblokken bevloerd, waarover de rijtuigen zonder geraas heen en weer snellen; daarnaast weder aan weerskanten, tegen de ttrottoirs aan, eene bestrating van grove keien voor vrachtkarren. Eene prettige drukte, een onbeschrijfelijk gewoel van allerlei voertuigen vult de straat, toenemende met het vorderen van den dag, tot zij omstreeks 5 uur haar toppunt bereikt heeft; een gewoel van voertuigen van allerlei aard en vorm, maar verreweg het meest van de kleine, sierlijke droskies met hunne vlugge paardjes, overal door en langs schietende in gestrekten draf, zonder ooit te raken, te haken of te stooten. Iedereen rijdt hier, tot de bakkersjongen, die zijn brood bezorgt, en de keukenmeid, die op hare inkoopen uitgaat. Niet op elken hoek van elke straat, maar schier voor elk huis, zeker binnen tien pas afstands, hebt gij keus welk karretje, welk paardje, welke voerman u het beste lijkt. Gij stijgt in, zet u schrap op het achterbankje, de koetsier wipt op de voorbank, en voort gaat het in vliegende vaart. Overal in de breede straten staan voederbakken gereed voor de paarden, die rust behoeven. Alleen in de Newsky-Prospect is daarvoor geen ruimte. Een aardig schouwspel, die voederbakken. Zoodra zij verlaten zijn, valt er van de daken der omstaande gebouwen een zwerm duiven op neder, om aan de overgeschoten haverkorrels te gast te gaan. De duif, het zinnebeeld van den Heiligen Geest, is den Rus een onschendbare

vogel. Zij huisvesten en nestelen bij honderden, bij duizenden op de daken en in de kroonlijsten: zij vliegen om u heen, zij trippelen voor uwe voeten, harer onschendbaarheid bewust. En wee den onvoorzichtigen vreemdeling, die 't wagen mocht, haar te beleedigen. Zelfs de politie zou moeite hebben, hem uit de handen van het gepeupel te verlossen.

Om de teekening van de drukte op straat te voltooien, zou ik nog, naast het gewar der voertuigen en het gezwerm der duiven, het gewoel der voetgangers moeten vermelden. Maar van gewoel, gedrang als in andere groote steden, kan men hier niet spreken. In de breede straten verliest zich de menigte. En de Rus, kalm bij al wat hij doet, is het ook in zijn gang., Wie haast heeft, rijdt; wie loopt, heeft geen haast. Daarbij, hoe warm de zomerdag ook zij, men gaat niet uit zonder paletôt of duffel. Men moet er wel steeds op gewapend zijn om een ridje in de open droskie te doen; bovenal moet men gewapend zijn op de plotselinge afwisselingen in de temperatuur, die bij de geringste wijziging in de windrichting snel rijst en daalt. Zelfs de werklieden gaan niet zonder hunne lange, wijde kaftans, die bijna over den grond sleepen. Slechts dan, wanueer zij aan het werk zijn, leggen zij dit opperkleed ter zijde en vertoonen zich in hunne kleurige, groene, blauwe, gele, roode hemden. Vrouwen ziet men weinig op straat. De huismoeders houden zich te huis; de beau-monde is op het land of op reis. De enkele elegante toiletten, die men tusschen 5 en 8 uur langs de Newsky-Prospect heen en weer ziet wandelen, hebben een verdacht voorkomen. Ook militairen ontmoet men weinig. De garnizoenen zijn 's zomers buiten de steden gekampeerd, om redenen van gezondheid en van reinheid, naar men mij zeide. Alleen zeeofficieren vertoonen zich in grooten getale, reeds in de verte aan hunne witte petjes kenbaar. Priesters en monniken, met lange haren, lange baarden, lange tabbaarden van zwarte, bruine, donkergroene stof, en hooge zwarte mutsen, het meest gelijkende op een hoogen hoed zonder rand, nonnen met een gelijkvormig zonderling hoofddeksel gekapt, trekken van zelf uwe aandacht; nu en dan ook een of ander vreemd kostuum uit Turkestan of Tartarije herkomstig.

Niet het minst eigenaardig is de decoratie van dit tooneel zoo rijk aan leven en beweging, de huizenrij aan weerskanten van de straat. Ik kan niet zeggen, dat de bouwtrant der

huizen veel afwijkt van die in alle andere hoofdsteden van Europa. Toch is het anders, vroolijker, prettiger, vooral in de Newsky-Prospect. Hier geene statige pronkgevaarten, die van onderen winkels zijn. De paleizen en publieke gebouwen, die in deze straat gevonden worden, staan op zich zelve en hebben van de kroonlijst tot het basement hun eigen deftig karakter. Maar het karakter van de straat wordt bepaald door de burgerhuizen, die van onder tot boven winkel, magazijn, werkplaats zijn, en dit met reusachtige gouden letteren verkondigen. In Rusland is men kwistig met het goud; even als van schelle, opzichtige kleuren, houdt men er van wat flikkert en schittert. Met uithangborden in vergulde lijsten gevat, met adressen en lijsten van koopwaren zijn de gevels behangen. Ik heb voor mij liggen eene photographie van het hoekhuis op de Newsky-Prospect en de Moika. Elke verdieping is van de andere door veelkleurige borden met allerlei aankondigingen gescheiden. Boven in de lucht kan men viermalen de aankondiging in groot gouden schrift lezen, dat daar onder de pannen een photograaf zijn atelier heeft. Zoo is het nu overal. De gevels zelve, van baksteen opgetrokken, zijn met witte, gele, kersenroode of andere kleurige kalk bestreken. Schijnt nu de zon, dan flikkert en glinstert dat alles u tegen; en de indruk van het groote en grootsche van den aanleg der straat wordt op de gelukkigste wijze getemperd door dien van iets vriendelijks en gezelligs in hare versiering. Daarbij ligt er over dat alles een tooverachtig licht, vooral in het morgen- en avonduur. Even als bij ons te lande, en misschien in nog sterkere mate, omdat St. Petersburg op hooger breedte ligt en aan weerskanten door uitgestrekte wateren begrensd wordt, hebben in den vochtigen dampkring lucht en licht hier die verwonderlijke spelingen van tinten en kleuren, die een lust der oogen voor een schilder zijn. Het verschiet der onafzienbaar lange straat versmelt in een glanzigen, doorzichtigen nevel, waarin gansch aan het einde de hooge gouden naald van het admiraliteitsgebouw de zonnestralen weerkaatst.

Maar het glanspunt der hoofdstad is het onmetelijke Izaaksplein, langs den oever van de Newa in twee deelen gescheiden door het admiraliteitsgebouw, begrensd rechts door het keizerlijke winterpaleis en het paleis van den generalen staf, links door het paleis van den senaat, maar zich langs de rivier ver-

lengende ter linkerzijde in de Engelsche Kaai, ter rechter in de Kaai der Paleizen. Dit plein verdiept zich aan de westzijde rondom en achter de Izaakskerk, die het zijnen naam gegeven heeft, en het kolossale gebouw schijnt klein in verhouding tot de ruimten die het omringen. Onze blik, aan zulke afmetingen niet gewend, is niet in staat ze met juistheid te schatten. De rivier zelve, wier wateren met snelle vaart zeewaarts stroomen, is, breeder dan de Maas voor Rotterdam, in overeenstemming met die afmetingen. Aan hare overzijde verrijst eene tweede stad in even stouten bouwtrant, gedekt en beschermd door het kasteel, met zijne hooge blinkende torens, dat Peter bij den aanleg der stad als haar middelpunt had bestemd. Die overzijde bestaat uit eilanden (en draagt dan ook in de wandeling dezen generieken naam), door verscheidene armen der rivier van elkander gescheiden. Op deze eilanden loopt de eigenlijke stad allengs uit in tuinen, parken, buitenplaatsen en optrekjes, waar de vermogende stedeling, die niet elders diep in het land zijne goederen betrekt, zijn zomerverblijf opslaat. Want even als Amsterdam, wordt St. Petersburg des zomers verlaten door al wie het verlaten kan. Die zomerverblijven en optrekjes zijn allerliefst. Van hout opgetrokken, dat wil zeggen, van zware gekante boomstammen ineengeklonken, met levendige, bonte verwen beschilderd, met fantastische daken, torentjes en uitbouwsels voorzien, zijn zij modellen van prettige, vroolijke, gezellige buitenhuizen. Onze bouwmeesters, die zelfs bij zulk werk hun zwaarmoedigen bouwtrant niet kunnen verloochenen, moesten hier ter schole kunnen gaan. Het is een ware lust, des namiddags en des avonds over ‘de eilanden’ met hunne harde gladde macadamwegen rond te toeren, nu langs de oevers der slingerende riviertakken, dan weer door de boschaadje der parken, die in het midden van het eiland zijn aangelegd. En heerlijk is het dan, tegen zonsondergang op de westelijke punt van een der eilanden stil te houden, waar men het oog laat gaan over de watervlakte, in welke al de armen der rivier samenvloeien om zich met onafzienbaar breeden stroom in de Finsche Golf te werpen. De zon, in rooden gloed, zinkt vonkenschietend in zee, en de lange schemering kleurt nog uren lang den horizon met de teederste mengeling van wisselende tinten.

Het Congres.

Voor onze gastheeren was zonder twijfel het Internationaal Congres van Statistiek, dat ons naar St. Petersburg had geroepen, eene zaak van beteekenis, aan wier welslagen zij zeer hechtten en die zij dan ook door de degelijke bewerking van het programma der handelingen uitstekend hadden voorbereid. Maar evenzeer was het duidelijk, dat hun dat Congres als middel om eene schare van beschaafde en welwillende vreemdelingen tot zich te lokken en hun Rusland van de schoonste zijde te vertoonen, niet minder welkom was. Het werd door hen zelven erkend. Eens werd mij met die fijne gratie, die zelfs een Parijzenaar den welopgevoeden Russischen edelman mag benijden, gezegd: ‘Even als uw land zal, hopen wij, het onze er bij winnen, dat het van nabij gekend worde.’ Zoo was er dan ook niets gespaard om aan de gasten, uit alle oorden der wereld, uit Duitschland, Oostenrijk, Hongarije, Engeland, Frankrijk, België, Nederland, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Italië, Spanje, Portugal, Griekenland, Roumanie, Servië, Egypte, Amerika, Brazilië en Japan te zamen gestroomd, eene schitterende en vriendelijke ontvangst te bereiden. Met eene mildheid, een groot en machtig rijk waardig, was niet alleen voor hun genot, maar ook voor hun gerief en gemak gezorgd. Vrij verkeer op alle spoorwegen binnen de grenzen van het rijk en zelfs vrije huisvesting en het gebruik van rijtuig werd hun aangeboden met de kiesche verontschuldiging, dat de Heeren, die zich de moeite en kosten eener zoo verre reis getroostten, om het Congres met hunne tegenwoordigheid te vereeren, wel dit blijk van erkentelijkheid zouden willen aannemen. Feesten na feesten werden er gegeven, waarvan de pracht aan de fabelen der Duizend en ééne nacht herinnerde; paleizen werden voor hen opengesteld, door schatkameren werden zij rondgeleid, waar alles schoons en heerlijks en schitterends bijeengebracht was wat zich de weelderigste fantasie zou kunnen droomen. Heden gaf de haute-société van de hoofdstad in de jachtclub een regatta door een schitterend bal besloten; morgen was het de beurt aan de groote industrie, om onder voorwendsel van een bezoek aan eene machinefabriek een banket aan te richten, waar de fijnheid der spijzen en de profusie der geurigste wijnen beantwoordde aan de zilveren schalen van het ser-

vies. Een anderen dag was er een pleiziervaart met stoombooten naar Kroonstadt en Peterhof met zijne fraaie waterwerken georganiseerd. Een anderen dag weder ontving een der prinsessen van het keizerlijke huis een keur van gasten in haar paleis te Oraniënbaum, terwijl haar paleis in de stad nagenoeg elken avond openstond voor hen, die een avonduurtje in gezelligen kout wenschten door te brengen. Een groot afscheidsfeest werd ons door de Russische leden van 't Congres den voorlaatsten avond aangeboden in het paleis, waar de hooge adel van het Gouvernement St. Petersburg zijne vergaderingen en zijne feesten houdt. Kleinere, vertrouwelijke diners vulden de overige dagen aan. Ook de keizer zelf, ofschoon in het Zuiden des rijks afwezig, wilde onze gastheer zijn. Op een heerlijken, zonnigen Zondag spoorden wij naar het zomerpaleis van Tzarsko-Selo. Een veertigtal hofrijtuigen met koetsiers en lakeien in karmozijnroode liverei wachtte ons op aan het station om ons door de uitgestrekte parken van het paleis rond te voeren. Wat blonk dat vroolijk tusschen het groen als wij vóor en achter ons langs de kronkelende wegen den langen stoet konden overzien. Van tijd tot tijd werd er halt gehouden om eene of andere merkwaardigheid te bezichtigen. De merkwaardigste dier merkwaardigheden is zeker het zoogenaamde Arsenaal, een groot en sierlijk gebouw, waar men oud wapentuig uit alle oorden der wereld en krijgsbuit van allerlei aard, door Rusland op zijne vijanden vermeesterd, bijeengebracht vindt. Hier ziet gij Turksche paardenstaarten naast Fransche adelaars gerangschikt. Ook het arme Polen heeft ruimschoots zijn contingent geleverd. De sporen van Karel XII liggen naast het zilveren couvert dat Napoleon bij den terugtocht van 1812 in de handen der kozakken achterliet. Ook kostbaarheden en curiosa van allerlei aard zijn hier te zien. De dames vooral verdringen zich rondom twee Turksche zadels, geschenken van den Sultan, met edelgesteenten niet bezaaid maar overgoten. Daar zijn enkele juweelen bij, die alleen reeds een burgermansfortuin vertegenwoordigen. - Maar de zonderlingste van die merkwaardigheden is eene kunstig gebouwde ruïne met ééne quasi-gerestaureerde bovenzaal, waar in volstrekte eenzaamheid een marmeren Christusbeeld van Danneker misplaatst is. - De rijtoer, die langer dan twee uren geduurd heeft, brengt ons ten slotte voor den hoofdingang van het keizerlijk paleis. Dit paleis, in 1744 gesticht maar in zijne tegenwoordige gestalte en inrichting de schep-

ping van Catharina II, kan alleen op den trant der tooververtellingen beschreven worden. De wanden en zoldering der groote eetzaal, waarin wel voor vijfhonderd gasten plaats is (wij waren maar tweehonderd), zijn zoo goed als met goud overdekt; hier is niet het wit met goud, maar het goud met wit afgezet. De andere zalen, die aan weerszijden zich in onafzienbare rijen voor ons openen, hebben elke haar eigen harmonische versiering. Uit de zaal der malachiet-kolommen wandelt men in de zaal waarvan de wanden met lapis lazuli zijn ingelegd; dan volgt de zaal, wier muurvakken met barnsteen zijn gedekt; in deze is het parket van ivoor met parelmoer geschakeerd; van eene andere is de hooge dubbele deur ingelegd met sierlijk bloemwerk, waarvan de stelen en bladeren uit zilver en goud, de bloemen zelve uit robijnen, smaragden, diamanten en paarlen zijn gevormd. Aan het uiterste einde van een der vleugels wordt ons de toegang vergund tot de bijzondere vertrekken der keizerin, die zich, als het ware zelve schuw van al die pracht, daar heeft teruggetrokken en hare eenvoudige, smaakvol gemeubelde woning met de portretjes van hare kinderen en andere zoete gedachtenissen heeft versierd. Als bijzonder gewaardeerde gunst wordt enkelen onzer door Grootvorst Constantijn, die als gastheer zijnen keizerlijken broeder vertegenwoordigt, een kijkje gegeven in de stille vertrekken waar de groote Catharina hare laatste levensdagen - zat van onrust en genot - ten einde bracht. Aan den disch hadden wij de eer gehad, ons met haar eigen ouderwetsche gouden vorken en lepels, haar naamcijfer[1] dragende, te bedienen.

Doch niet alleen prachtig was de ontvangst, ook vriendelijk. De schitterende feesten werden afgewisseld door meer beperkte, intieme partijtjes. De Grootvorst onthaalde een kleinen kring van gasten in zijn Marmerpaleis en was een jolig gastheer, die er slag van had een gezelligen en prettigen toon aan zijne tafel te doen heerschen. Zijne schotels waren onberispelijk, zijne wijnen lekker, zijne sigaren uitmuntend. Een ander niet minder gezellig middagmaal genoten wij met onze dames daags na onze aankomst bij den Vicepresident van het Congres, den ook bij de deelgenooten van de Haagsche bijeenkomst bekenden

1 Eene gekroonde Ⓔ. - In het Russisch wordt de naam *Ekatharina* gespeld.

hoffelijken Heer S..... qui (om de gelukkige fransche uitdrukking te bezigen) se multipliait pour nous être agréable. Het was een feestje van eerste kennismaking, en het doel, om ons voor de volgende dagen des samenzijns met elkander in een aangenamen, vertrouwelijken omgang te brengen, werd ten volle bereikt. Het zou weinig betamelijk tegenover mijne lezers zijn, hier meer dergelijke herinneringen op te halen, die alleen voor mij persoonlijk waarde kunnen hebben. Toch mag ik als Hollander niet nalaten, nog met enkele woorden te gedenken aan het heerendiner in klein comité op den laatsten avond van ons verblijf te St. Petersburg bij den Generaal G.... in zijn H o l l a n d s c h H u i s te Oraniënbaum. ‘Komt gij van avond bij mij eten?’ luidde de uitnoodiging, 's morgens in de vergadering gedaan; ‘vergeet het niet; de trein gaat om 4 uur.’ Wij vergaten het niet; wij vonden aan het station de rijtuigen van den gastheer, na een ridje van een half uur hemzelven te midden van zijne bloemen in den grooten tuin, die zijn Hollandsch huis omringt. En een Hollandsch huis was het. Het was door Peter den Groote gebouwd voor zijne Catharina; deze had het later met meubelen en al aan den overgrootvader van generaal G., een schotsch officier in Russischen dienst, geschonken; in bouw, in inrichting, in stoffeering was het onderhouden in denzelfden staat. Daar was nu niets bijzonder prachtigs, zelfs niet de pracht van een oudhollandsche deftige buitenplaats aan de Vecht; het was niet veel meer, dan een ouderwetsch hollandsch burger-landhuis; gewitte muren, zware bindten, breede schouwen met de bekende blauw geschilderde tegeltjes, stoelen met hooge ruggen en trijpen zittingen, schilderijen van Hollandsche meesters van den tweeden en derden rang, onder anderen eene allerliefste collectie zeestukjes; eindelijk allerlei huisraad en gereedschap, dat eenen liefhebber van vaderlandsche antiquiteiten kon doen watertanden. Wat zaten wij daar gezellig en huiselijk! Maar wanneer ik dan van de bovenkamer, waar wij zaten te eten den blik door het raam tegenover mij naar buiten wierp op de wateren der Finsche golf met de reede van Kroonstadt in het verschiet, was het wonder, dat ik bij wijlen de hand over de oogen streek? Zoo iets mij tot het bewustzijn der werkelijkheid terug kon brengen, het was het diner zelf, uit de fijnste delicatessen van de russische keuken zaamgesteld, met druiven en peren uit de Krim op het dessert, met Levantische en zuid-

russische wijnen ter afwisseling tusschen den Champagner, den Tokayer en den Johannisberger geschonken.

Indien nu iemand uit dit verhaal de slotsom trekt, dat de Russische groote heeren voortreffelijk de kunst schijnen te verstaan om hunne gasten voor zich in te nemen en hun een goeden dunk achter te laten, dan zal ik hem dit niet tegenspreken. Doch dan wil ik hem toch doen opmerken, dat zulke gastvrijheid, al zweemt zij ook naar ostentatie, meer verdienste heeft dan stugge trotschheid of voorname onverschilligheid: dat zij er niet te minder om gewaardeerd mag worden, wanneer zij u bewezen wordt zonder vertoon van nederbuigende en nederdrukkende vriendelijkheid; dat zij aanspraak mag maken op onze oprechte dankbaarheid, wanneer zij bewezen wordt in de meest kiesche vormen, met eene dienstvaardigheid, die geene moeite spaart om uwe wenschen te voorkomen, u hulp te bieden waar gij die schijnt te behoeven, u te vergezellen op uwe tochten, u vooruit te snellen om u weder behoorlijk te doen ontvangen op de plaats die gij gaat bezoeken, u bij uw vertrek uitgeleide te doen tot in den spoorwagen die u zal wegvoeren, om u nog eens met een vriendelijken handdruk dank te zeggen voor uw bezoek.

Maar een congres bestaat niet uit louter feesten en gastvrij onthaal. En al kan het hier ook niet in mijn bestek liggen, een uitvoerig relaas te geven van de werkzaamheden, waartoe wij te St. Petersburg te zamen kwamen, van de onderwerpen die behandeld, van de meeningen die voorgedragen en bestreden, van de uitkomsten voor de wetenschap die verkregen werden, ik mag er toch niet geheel van zwijgen.

De oude en de jonge garde waren nagenoeg voltallig opgekomen. Men zag er Quetelet, den gevierden Deken der Statistici, Farr en Brown, Engel, Ficker, M. Block en Yvernès en Worms, Berg, Kiaer, Correnti en Castiglione, Max Wirth, Mayr, Keleti en Hunfalvy, Faull en Boccius, Versmann, Mansolas, Pencowitz, Jakschitsh, en nog vele andere oude bekenden en goede vrienden van vroegere congressen. Sommigen misten wij, zoo als David van Kopenhagen, die om zijne hooge jaren de reis niet had mogen ondernemen, Valpy uit Engeland, die door ziekte was verhinderd, Heuschling en Visschers uit België, van wier afwezigheid de reden alleen gegist kon worden, Legoyt uit Parijs, van wien wij reeds lang wisten, dat hij als

ultra-imperialist bij de republikeinsche regeering in ongenade gevallen was. Met innig smartgevoel vooral misten wij hier den beminnelijken geleerde Piëtro Maëstri, den vertegenwoordiger van Italië op het Congres in den Haag, en den veelbelovenden, hupschen Sodeman, uit Denemarken, die beide door den dood uit den kring waren weggerukt.

Daarentegen mochten wij het genoegen hebben met nieuwe vakgenooten kennis te maken. Ik noem alleen Levasseur, een der uitstekenden onder de jonge Parijsche Economisten, Meitzen, den officiëelen statisticus van het nieuwe Duitsche Rijk, Bodenheimer, uit Zwitserland, Sauveur, uit België, Scharling, uit Kopenhagen, Reader-Lack, de plaatsvervanger van Valpy, voorts uit Engeland o.a. nog Frederik Hendriks, Leone Levi en Mouat, uit N. Amerika eindelijk eenige flinke mannen, onder welke William Barnes en Edward Young in de eerste plaats mogen genoemd worden, maar ook Al. Delmar, die in één maand tijds van San Francisco naar St. Petersburg was gereisd om aan den wetenschappelijken arbeid van het Congres deel te kunnen nemen, en E.H. Derby, die bij deze gelegenheid het Russische Gouvernement een door hem ontworpen plan voor een spoorweg van Moskau naar Pekin kwam voorleggen.

Ook onder onze russische medeleden vonden wij natuurlijk vele oude vrienden weder, met wie vóór drie jaren in den Haag of reeds vroeger elders de kennis was gemaakt: Semenow, Bouchen, Blaremberg, Vischniakow, Schreier, enz., ook E. Laspeyres, de bij ons welbekende Duitsche geleerde, die zoolang hij Professor te Dorpat is, zich getroosten moet als Rus beschouwd te worden. Maar het spreekt evenzeer van zelf, dat onder dezen vooral ruimschoots aanleiding was tot het aanknoopen van aangename kennismaking. En ik behoef er nauwelijks bij te voegen, dat juist dit voor ons eene van de groote winsten was die de reis naar St. Petersburg ons opleverde, dat wij persoonlijk een aantal mannen mochten leeren kennen, die door de degelijkheid hnnner wetenschap en de beminnelijkheid van hun omgang eene levendige herinnering bij ons hebben achtergelaten. Ik noem uit velen slechts enkelen. Von Struve, de beroemde directeur van het observatorium van Polkowa, Baron N. von Stieglitz, de Prins Labanow, een der voorzitters van het Congres, zijn ambtgenoot de Generaal Greig, Lamansky, de directeur der staatsbank, Tagantzow, hoogleeraar in het strafrecht,

von Thoerner, de steller van het voortreffelijke rapport over de handels-statistiek, J. Wilson, de dienstvaardige secretaris der commissie van voorbereiding.

De inrichting van het Congres was nagenoeg gelijk aan die van de voorlaatste zitting te 's Gravenhage. Weinig algemeene vergaderingen: verdeeling van den arbeid over vijf sectiën; een in engeren kring besloten Vóór-congres van gedelegeerden; behandeling van enkele onderwerpen in bijzondere commissiën van deskundigen. Sommige verbeteringen in deze organisatie, door de ervaring aangewezen, waren daarbij aangebracht. Doch de fout, waarin wij in den Haag, even als vroeger te Florence, - en waar niet? - vervallen waren, had men ook nu niet geheel weten te vermijden. De omvang der te behandelen stof was te groot. De belangrijkheid van een aantal onderwerpen, die zich aan de aandacht opdringen, misschien ook de eerzucht om een flink en welgevuld programma voor te leggen, heeft hiervan de schuld. Hadden onze russische vrienden maar op dit geestelijke voedsel, dat ons werd voorgezet, hetzelfde systeem toegepast, dat zij bij hun diners, ook bij de deftigste, in praktijk brengen: weinig schotels en groote portiën! Nu hadden wij nauwelijks den tijd, om van alles te proeven. In de vierde sectie, waarvan ik alleen kan meespreken, moest het gebeuren, dat een der onderwerpen, het verkeer over de post, des nachts door eenige vrijwilligers afgehandeld werd in een der lokalen van de jachtclub, terwijl in de danszaal daarnaast de muziek schetterde en de paren rondzwierden. Ernstige discussiën over de dorste van alle wetenschappen op den maatslag van de quadrille des lanciers gevoerd! Zoo er iets tot verontschuldiging van dit schril contrast kan worden aangevoerd, het is, dat men hierin een bewijs gelieve te zien van den ijver waarmede de zaken gedreven werden. En dit zal elkeen moeten toegeven, zoo wij 's avonds feestvierden en gastereerden, 's morgens werd er met ijver, met ernst, met inspanning gewerkt. Vier of vijf dagen waren de sectiën bijeen van 's morgens tien tot 's namiddags een, en van twee tot vijf uur; niet zelden was eene bijzondere bijeenkomst reeds te negen uur des ochtends belegd. De discussiën waren levendig en degelijk, zooals het ernstigen mannen past dien het te doen is om een ernstig resultaat te verkrijgen. Dat zij op meer dan een punt tot ernstige, en zoo men vertrouwen mag, vruchtbare resultaten gekomen zijn, moet voor een groot deel dank geweten

worden aan de leden der russische voorbereidingscommissie, die een programma hadden geleverd in een groot en zwaar quarto boekdeel, niet alleen kolossaal van omvang, maar ook rijk en belangrijk van inhoud. Ook in dit opzicht zou men onze reis naar Rusland een ontdekkingstocht kunnen noemen. Wel wist men sedert lang, dat ook Rusland zijne beoefenaren der statistiek had aan te wijzen. Maar wat men er buiten af van wist, was weinig meer dan gerucht of traditie. Op de vroegere Congressen was Rusland schuw geweest zich te vertoonen; alleen op dat te 's Gravenhage hadden zijne gedelegeerden een figuur gemaakt dat in 't oog viel en een zeer gunstigen indruk achterliet. Hier bleek in het volle licht, met welke reuzenschreden Rusland in betrekkclijk weinig jaren in deze studiën was vooruitgestreefd. Ook op dit stuk moesten wij volmondig erkennen: ‘la Russie gagne à être connue.’

Nog één trek ten slotte. De algemeene vergaderingen waren méer dan louter vertooning. Ook daar deed zich de gelegenheid meer dan eens voor tót grondige discussiën, waarin de besluiten der sectiën aan eene scherpe kritiek onderworpen, verbeterd, een paar malen zelfs op goede argumenten teruggewezen werden. Die algemeene, vergaderingen werden geregeld bijgewoond, ten deele ook geleid door den eerevoorzitter, 's keizers broeder Constantijn. En de weldoordachte, sierlijk uitgesproken rede, waarmede hij de eerste dezer zittingen opende, werd niet alleen uit courtoisie jegens den prinselijken redenaar, maar ook om hare wezenlijke verdienste toegejuicht. Het tegenwoordig standpunt der statistiek, haar werkkring, haar doel, hare methode werden daarin met enkele fiksche trekken geschetst, en met evenveel takt als bescheidenheid werd er op gewezen, hoe en waarom Rusland zich geroepen mocht voelen een belangrijk aandeel aan hare beoefening en bevordering te nemen en zich daartoe bij de volken, wier vertegenwoordigers het welkom heette, aan te sluiten.

Naar Moskou.

Onder de vele uitnoodigingen, waarmede wij verrast werden, was ook deze:

> ‘La municipalité de la ville de Moscou, désireuse de témoigner aux membres du Congrès ses sentiments de sym-

pathie et d'estime, a l'honneur de les inviter à accepter son hospitalité et à visiter la ville de Moscou et son exposition polytechnique de Moscou. Le temps du départ pour Moscou sera fixé pour le 19/31 Août.'

Wel was zij uitlokkend, die uitnoodiging. En wie niet door onoverwinnelijke omstandigheden verhinderd was, besloot, er dankbaar gebruik van te maken. St. Petersburg te zien was alreeds de moeite waard, maar Moskou was nog heel iets anders; St. Petersburg was toch nog maar een nieuwe stad, vóór nauwelijks anderhalve eeuw aangelegd naar het patroon der westersche beschaving, met het doel om Rusland onder de Europeesche mogendheden eene plaats te verzekeren. In Moskou, de oude Czarenstad, in den loop der eeuwen geworden en opgegroeid toen het oude Moskovië meer Aziatische dan Europeesche mogendheid was, door onmetelijken afstand en gebrekkige middelen van gemeenschap bijkans tot heden toe voor den invloed van het Westen afgesloten, dáár zouden wij het ware, echte, oorspronkelijke Rusland vinden.

De reis zelve, al was het een reis van ongeveer twintig uren, werd ingericht tot een pleiziertocht. Vele onzer Petersburgsche gastheeren hebben de vriendelijkheid, ons te begeleiden om ook op reis voor ons gemak en genoegen te zorgen. De speciale trein, te onzer beschikking gesteld, is zoo geriefelijk mogelijk ingericht. Aan elk der reisgenooten is door een naambriefje zijne plaats in een der rijtuigen aangewezen. Sommige bevoorrechten hebben een eigen vertrekje in eenen staatsiewagen. Die vertrekjes - zoovele hutten in het rollend schip - door een gang, die langs de ééne zijde van het rijtuig loopt, onderling verbonden, bevatten al het comfort, dat in zoo eng bestek bijeengebracht kon worden; sommige zijn tot salon, anderen tot studeerkamer, andere tot slaap- en toilet-kamer ingericht. Waskaarsen op lustres geven een vrolijk licht. Men kan zich naar welgevallen afzonderen, of elkander een bezoek brengen, of in een der hokjes onder een sigaar een gezellig praatje houden. Of men stapt eens over om zijne vrienden in eenen anderen wagen toe te spreken. Het oponthoud aan de stations is lang genoeg om zich door het genot van spijzen en dranken, die in overvloed en keur voorhanden zijn, te restaureeren, of zich door eene wandeling langs het perron te verfrisschen. Sommige van deze stations zijn met boeren uit den omtrek bevolkt, naast elkander op den grond gehurkt, vuil en haveloos van voorko-

men, die in verbazing de vreemde gasten aanstaren en onder elkaar fluisterend hunne opmerkingen uitwisselen. Slechts ééne plaats van beteekenis doen wij op den langen tocht aan, de stad Twer, in Rusland vermaard door hare uitgebreide en veelzijdige industrie. Dáár is in de ruime gelagkamer gelegenheid om allerlei aardige kleinigheden, snuisterijen, borduurwerken, fijn lederwerk, als gedachtenissen in te koopen. De bel luidt één-, twee- driemaal, en het vroolijk gezelschap schikt zich weder elk op zijne plaats, en de trein snort verder door het vlakke, eentonige landschap. Eerst in de nabijheid van Moskou begint dat landschap een ander aanzien te krijgen. Niet alleen wordt het min of meer heuvelachtig en geeft daardoor nu en dan aardige kijkjes, maar ook is het onmiskenbaar, dat van oudsher van de groote, rijke stad welvaart en betrekkelijke beschaving over de omliggende streek zijn uitgestraald.

Te Moskou is alles voor onze ontvangst bereid. Bij de aankomst worden ons billetten uitgereikt, waarop voor een iegelijk zijn hôtel en zijn eigen rijtuig is aangewezen. De Commissie neemt de zorg voor onze bagage over. Zoo rijden wij in optocht de stad binnen, midden door een dichten drom ingezetenen, die uitgestroomd zijn om den stoet te zien. In onze kamer vinden wij eene uitnoodiging van den Prins Vladimir Dolgorouki, Aide-de-Camp Général van Z.M. den Keizer, Gouverneur-Generaal van Moskou, om den volgenden avond eene soirée in zijn paleis bij te wonen. De ontvangst, ons door den wellevenden afstammeling van een geslacht in Ruslands historie vermaard, bereid, was schitterend. Het front van zijn paleis was geïllumineerd, in zijne zalen stroomde het licht en de muziek, een troep Zigeuners was aangenomen om ons op hunne nationale liederen te vergasten, en op het bal, dat volgde, mochten onze dames de oogen vergasten aan de pracht van het toilet der danseuses.

Bij den eersten aanblik heeft Moskou weinig treffends. Zoo u iets verrast, het is, dat gij eene stad ziet als eene andere, eene groote stad met bochtige, meestal ruime straten, gewone huizen, winkels met fransche en duitsche opschriften naast de russische, publieke gebouwen in den stijl dien men overal weervindt, met kolommen en pilasters. Maar naarmate gij meer en beter ziet, komt het eigen karakter der stad scherper uit. In de straten, die de groote slagaderen zijn van het verkeer, moge de westersche beschaving, ook tot hier doorgedrongen,

een vernis over dat oorspronkelijke karakter gelegd hebben, eene kleine uitwijking rechts en links in eene zijstraat geeft u gelegenheid het in al zijne kracht waar te nemen. En dan treft u in de eerste plaats, dat Moskou de meest ordelooze stad is, die gij ooit gezien hebt. Geen onderscheid tusschen deftige wijken en achterbuurten. Niet zeldzaam verrijst een groot en log paleis tusschen vervallen en vuile houten krotten of naast een smerige bergplaats van allerlei koopwaar. Ook de bevolking langs de straat zich bewegende vertoont gelijke contrasten. Elegante toiletten, deftige heeren, welgedane burgers ontmoet gij (men rijdt hier veel minder dan te St. Petersburg), maar ook havelooze lieden in menigte en afzichtelijke schepsels, vuil van het ongekemde hoofd tot de bloote voeten en nauwelijks met eenige vodden gedekt. Over 't geheel is dus de aanblik niet vroolijk. Maar wat alles goedmaakt, wat den eigenaardigen stempel op alles drukt, wat teekening en vroolijkheid zelfs aan Moskou's straten geeft, dat zijn de kerken. Geen straat bijna, die niet hare kerk heeft. Het reisboek van Bastin (de russische Baedeker) besomt ze op meer dan 400. Die kerken, alle naar één grondtype, den oosterschen koepelvorm, aangelegd, vertoonen niettemin eene verscheidenheid in bouwtrant en constructie, die geene grenzen heeft. Onze kerken in westelijk Europa hebben, het is de eerste eisch die men den bouwmeester stelt, iets deftigs, statigs, ernstigs, sombers. De Rus wil dat zijne kerk er vroolijk en luchtig uitzie. En wanneer ge ze voor 't eerst op een prentje afgebeeld ziet, en u geen denkbeeld kunt vormen van de afmetingen, zijt gij 't meest geneigd aan eene buitensociëteit, misschien wel aan een paardenspel te denken. Maar in de werkelijkheid is het imposante met het luchtige vereenigd en de totaalindruk, die zich van u meester maakt, is die van bewondering. Terwijl de huizen en paleizen er verweloos en verwaarloosd uitzien, is de kerk altijd netjes onderhouden en met frissche kleuren geverwd. Lichtgroen is daarbij de meest geliefkoosde tint; daarna wit, geel, blauw, zelfs lichtrood. De donkere en grauwe tinten zijn volstrekt uitgesloten. Dikwerf gaat die zin voor kleuren zoover, dat eene bonte mengeling van lijnen en vakken u aanvankelijk ontstemt, hoewel gij doorgaans eindigt u er mee te verzoenen. Maar de meeste zorg is besteed aan de vroolijke kleurschakeeringen der koepeltorens, die aan geene kerk ontbreken en eigenlijk het gebouw tot kerk maken. Hier komt het blinkend

goud te hulp om de kleur af te zetten: nu eens is de geheele koepel met gouden platen bedekt en schittert hij van verre in de zon als een stralenschietende spiegel; en dat is zelfs het meest voorkomende; maar elders heeft de kunstenaar het doorgaans hemelblauwe koepeldak opgesmukt met gouden strepen of ruiten of bezaaid met leliën en sterren. Dan heeft voorts de fantasie haar eindeloos spel met den vorm, de rijzigheid, het aantal, de rangschikking der koepels, die het kerkgebouw bekroonen. De meest gewone, misschien mag ik zeggen, de normale vorm van deze bekoepeling, dien men vooral ten platten lande geregeld wederziet, is die van de Izaakskerk te St. Petersburg, één hoog uitstekende groote koepel in het midden, vier kleinere aan de hoeken daarom heen. Maar hier te Moskou zijn de grillige afwijkingen van den regel talloos. Hier verrijst een statig kerkgebouw, met verdieping op verdieping gestapeld, elke hoogere van kleiner omvang dan de lagere, tot eindelijk alles in een puntigen kegel uitloopt; in een woord nagenoeg dezelfde gestalte als de quadrilletaart, die de banketbakker voor een groot dessert heeft toebereid. Dat moet wansmakelijk zijn, roept ge uit. Toeh zoudt ge u vergissen. De bouwkunstenaar heeft met zooveel takt de harmonie der lijnen weten te bewaren en toch zooveel verscheidenheid aan te brengen, dat uw kunstzin volkomen bevredigd is. Elders verdwijnt het eigenlijk kerkgebouw onder een groep van minarets, die als een kegelspel naast elkander geschaard staan. Elders zijn de meest fantastische, peervormige, dikkoppige figuren opgestapeld boven een gebouw, waarin men met moedwil allerlei bouwstijlen, die van de Alhambra en van het Parthenon, van een middeleeuwsch stadhuis en van een zwitsersche chalêt, schijnt te hebben bijeengeworpen. En ook dit zoudt ge niet leelijk durven noemen.

De kroon van alles spant zeker de Basilius-kerk nabij het Kremlin. Elk van hare zestien torens, die elkander als het ware verdringen, vertoont eene nieuwe vinding van de meest barocque lijnen, van de onmogelijkste versieringen, van het bontste, meest vloekende kleurenspel. Toch staat ge in bewondering opgetogen en hebt eerbied voor den bouwmeester die zoo iets aangedurfd en er goed afgebracht heeft[1]. De prach-

1 De legende gaat, dat Czar Iwan Wasieliwitz, die haar in 1554 tot aandenken der verovering van Kazan liet bouwen, den bouwmeester, toen het werk voltooid was, de oogen liet uitsteken, opdat hij geen ander dergelijk kunstgewrocht zou stichten. Zie o.a. J. Ackersdijck, Verhaal eener reize door Rusland. I, 220.

tigste en naar onze denkbeelden van verhevene kunst fraaiste kerk van Moskou zal eenmaal zijn die van den Heiligen Verlosser, gesticht ter gedachtenis aan de uitredding uit den nood van Frankrijks aanval in 1812. Uitwendig staat zij reeds in al hare glorie te prijken met hare schitterende daken en sierlijk beeldwerk. Inwendig is de marmerbedekking der wanden en het schilderwerk nog verre van voltooid. Met zekeren trots, - maar wie zou dien hier niet rechtmatig achten? - werd ons gezegd dat dit heerlijk gebouw geheel Russisch wezen zou, uit bouwstoffen opgetrokken door Ruslands bodem geleverd, door uitsluitend Russische kunstenaars en bouwmeesters ontworpen en uitgevoerd. Het zal getuigenis geven van Ruslands lijden en strijden en moedig volharden in bange dagen, maar tevens van Ruslands onmetelijken rijkdom en hooge intellectueele beschaving. - En werkelijk voelt men zich, hier zijnde, gedrongen den aanleg van het Russische volk voor eene hooge beschaving te erkennen. De bekende gemakkelijkheid der beschaafde klassen om zich vreemde talen en vreemde denkbeelden eigen te maken, het ernstige en welgeslaagde streven om de andere volken in beoefening der wetenschap op zijde te komen, vooral de natuurlijke en oorspronkelijke kunstzin des volks, die levendige phantasie, die aan alle onderdrukking van den geest weerstand heeft geboden en die zich niet alleen in deze groote dingen, welke wij bewonderden, openbaarde, maar evenzeer in schijnbaar nietige kleinigheden, in de vormen en teekening en kleurschakeering van huisraad en andere alledaagsche voorwerpen, zij beloven dit volk een schoone toekomst.

Die kleine dingen van het alledaagsche leven, wij hadden eene goede gelegenheid er van nabij kennis mede te maken, niet alleen in de winkels, waar wij inkoopen deden, niet alleen in de groote bazaar nevens de Basiliuskerk tegenover het Kremlin, in welks doolgangen wij een morgenuur te midden van allerlei uitstallingen doorbrachten, maar vooral ook op de polytechnische tentoonstelling, tot welker bezichtiging wij, gelijk de lezer zich zal herinneren, mede uitgenoodigd waren door Moskou's gemeentebestuur. Ook bij deze gelegenheid had de voorkomende beleefdheid onzer gastheeren de grenzen van het mogelijke bereikt. Ten behoeve der vreemdelingen was een

platte grond en bovendien eene afzonderlijke beschrijving van het merkwaardigste in het fransch gedrukt. Een exemplaar van deze boekjes, netjes in leder gebonden, werd ons aangeboden; een daarvan was tevens notitieboekje met wit papier en potlood, en ook de kleine attentie van het potlood te punten had men niet vergeten. Voor de strenge kritiek van eenen leeraar der polytechnische school zou deze polytechnische expositie misschien niet hebben kunnen bestaan. Men had er met de meeste ruimte den regel ‘van alles wat en nog iets’ op toegepast. Zij mocht veeleer eene natuurhistorische-antiquarische- sociaaloeconomische- historische-ethnologische-geografische tentoonstelling of vertooning heeten. Men zag er een modelbloemkweekerij, bijenkorven met de levende bijen er in, een steenkolenmijn in wier gangen men kon rondwandelen, een volkomen gemeubileerd landhuis, een dorpskerk en dorpschool, alles in natuurlijke grootte, eene Kirgizentent met hare bewoners, een wassenbeelden-spel met allerkunstigste decoratiën en levensgroote figuren, vertoonende de hondenpost in Lapland, een tent bevattende alles wat Turkestan opleverde, met de beelden van exemplaren der bevolking in allerlei standen en bedrijf en twee mannen in levenden lijve die geborduurde goederen vervaardigden en verkochten, een facsimile van het huisje van Czar Peter te Zaandam, het middenrif van een oorlogsfregat, het achterschip van een schoener met volopgetuigde bezaanmast, een historisch museum met gedachtenissen aan Peter den Groote, een arsenaal met allerlei oude en nieuwe wapenen en levensgroote beelden van soldaten voorstellende alle modellen van uniformen sedert Frederik II, en wat niet al meer! - kortom het meest vernuftig gevonden mengelmoes van allerlei zaken en voorwerpen uit alle landen en alle tijden. Daartusschen waren zeker ook vele werktuigen en producten van de moderne nijverheid, die voor den kenner van beteekenis moesten wezen: maar voor het groote publiek gingen deze onder al die curiosa verloren. Toch geloof ik, dat deze tentoonstelling was wat zij daar ter plaatse wezen moest. Wat zij aan systeem en wetenschappelijk karakter te kort schoot, won zij aan praktisch nut, als een uitstekend middel om den kleinen man, den boer en stedeling in het hart van Rusland eenige denkbeelden te geven van hetgeen er in de wereld te koop is en te doen valt, een prachtig hulpmiddel tot volksopvoeding, beter aan het doel beantwoordende dan tien voorlezingen en

honderd ‘populaire’ boeken. Een der voormiddagen, die wij op het uitgestrekte terrein, waar al deze dingen waren uitgestald, doorbrachten. was de tentoonstelling gratis voor het groote publiek opengesteld. Het was mij een lust, mij onder die golvende menigte, mannen, vrouwen, kinderen uit de stad of van het platteland uit de omgeving, allen netjes in het zondagspak gestoken, te bewegen en de opgetogenheid, de verbazing, met welke zij al die wonderen aanstaarden, te genieten.

Maar voor ons zelven was nog eene tentoonstelling van andere wonderen bereid. Al de gasten waren uitgenoodigd op zekeren morgen te tien ure zich in het Kremlin, het middenpunt en de kern der hoofdstad van het oude Moscovie, te vereenigen. Daar werden wij nu rondgeleid door de zalen van het keizerlijke paleis en door de hoofdkerk die aan het paleis paalt met hare kostbare reliquieën, en door de ‘Sacristie patriarcale,’ die in het klooster bij deze kerk behoorende een reeks van vertrekken beslaat. Daar werden ons geheimenissen geopenbaard, die anders voor profane oogen verborgen gehouden worden. De geestelijken in beleefdheid wedijverende ontsloten kasten en kisten, waarin de kostbaarste en heiligste voorwerpen besloten waren. Wij mochten ze met onze oogen aanschouwen en met onze handen betasten, die prachtwerken van massief goud en zilver, die plechtgewaden, van juweelen en paarlen zwaar. Op hoe talloos vele millioenen de deskundige de waarde van al die kostelijke zaken zou hebben geschat, durf ik zelfs van verre niet te gissen.

En hier heb ik de schaduwzijde van de sociale toestanden in Rusland aangeraakt. In eene der vorige bladzijden heb ik Rusland genoemd het land der groote afstanden en der kolossale proportiën. Dat woord is ook hier ten volle, ofschoon in anderen zin, toepasselijk. Onmetelijke, verblindende en verbijsterende rijkdommen in kerken en paleizen, afzichtelijke armoede op de straat. Schatten, onnoemelijke schatten besteed voor den pronk met nuttelooze fraaiigheden, maar geen kapitaal beschikbaar om den grond te ontginnen. Eene vicieuse verdeeling van den volksrijkdom, die de onvruchtbare millioenen schats aan de eene zijde opstapelt om aan de andere zijde de millioenen des volks aan onkunde, zedeloosheid en allerlei ellende prijs te laten. Dit zijn aankleefselen van de oude barbaarschheid, die het Rusland nog niet gelukt is van zich af te werpen.

Wanneer men eenmaal hierin geslaagd zal zijn - en dat men er thans ernstig naar streeft, daarvoor zijn, meen ik, vele bewijzen aan te voeren, de vrijmaking der boeren, de aanleg van het reusachtige spoorwegnet over 't geheele land, die tentoonstelling zelve, waarvan ik zooeven gewaagde, de oprichting van scholen, de voorgenomen hervorming van den geestelijken stand, eene beweging aan wier hoofd de Grootvorst Constantijn zelf zich geplaatst heeft - wanneer men eenmaal hierin geslaagd zal zijn, dan moet Rusland eene schoone toekomst hebben. In dit volk schuilt een goede aanleg. Vatbaarheid om te leeren, handigheid in het doen, natuurlijk vernuft en oorspronkelijke phantasie, aangeboren goedhartigheid, ernstige godsdienstzin zijn trekken in het karakter van dit vólk, die men bij de lagere zoowel als bij de hoogste klassen kan waarnemen en die, wel geleid en ten goede opgekweekt, eene hooge maat van geestelijke en zedelijke ontwikkeling mogelijk maken. Ik heb gedurende mijn kort verblijf in hun midden enkele van die karaktertrekken zich aardig zien openbaren. Het is een lust om te zien hoe de eenvoudige werkman met zijn bijkans éénig gereedschap, de bijl, wonderen doet. Zij is hem hamer, beitel, schaaf en zaag tegelijk, en de vlugheid en netheid, waarmede hij een getimmerte uit ruwe balken ineenklinkt, is ongeloofelijk. Beleefdheid en dienstvaardigheid zijn niet alleen het monopolie der hoogere standen; ook in de laagste kringen treffen wij ze aan; en ook onder elkander vermijden zij grofheid en ruwheid; vriendelijk en vleiend zijn hunne woorden zelfs bij twist. Ik herinner mij een tooneeltje tusschen twee dronken sjouwerlui te St. Petersburg, die elkander op de goedmoedigste wijze in de kraag pakten. De een wilde met de hardnekkigheid van een dronkenman telkens een vrachtwagen beklimmen: de andere wilde het niet toelaten. Maar zij worstelden met elkaar alsof zij in de eerste plaats wilden zorgen elkander niet zeer te doen. - Godsdienstig is de man uit het volk tot in hart en nieren, en hij uit het bij elke mogelijke gelegenheid. Die godsdienstzin openbaart zich nu wel in allerlei praktijken, die wij geneigd zouden zijn afgodisch te noemen. Maar de innige eerbied, waarmede hij een heiligenbeeld groet en een kerk of kapel voorbijgaande zich bekruist, de diepe ootmoed waarmede hij zich bij den heiligen dienst nederwerpt en met het hoofd den grond raakt, heeft voor het gemoed, dat zich een oogenblik in zijn denken en leven verplaatsen kan, iets aandoenlijks. Schijnbaar heerscht in

de orthodoxe kerk (met dien naam wil de Grieksche kerk in Rusland genoemd worden) de meest volstrekte eenheid onder haar absoluut hoofd, de Keizer zelf. Werkelijk woelt onder die kalme oppervlakte een levendige strijd van meeningen en dogmata. En tot op zekere hoogte wordt de uiting van die verschillende overtuigingen geduld. Toen wij den Zondagavond van onze aankomst te Moskou ons haastten een bezoek aan het Kremlin te brengen, vonden wij daar twee dichte volkshoopen op weinig afstands van elkander voor twee der vele kerken, die zich aldaar verdringen, vergaderd. Beide hoopen luisterden elk naar eenen redenaar, die van eene verheven plaats met vuur zijne hoorders toesprak. Men zeide ons dat het twee predikers waren, die elk daar in de open lucht zijn eigen leerstelsel verkondigde en zijn eigen volgelingen stichtte. Zulke godsdienstzin, wat men ook hebbe aan te merken op de wijze waarop hij zich openbaart, getuigt van een ernstige opvatting van het leven, van een zoeken naar het hoogere, dat kracht geeft om goed te zijn en groote dingen te doen. Dat die verscheidenheid van religieuse meeningen in Rusland zeer groot is en zelfs tot uitersten van dweepzucht en mysticisme overslaat, is bekend. Men weet dat talrijke en daaronder ook geheime, wijdvertakte secten, met de onzinnigste leerstukken, onder het volk voortwoekeren. Maar het komt mij voor, dat deze uitwassen van een ziekelijk piëtisme haren vruchtbaren bodem vooral vinden in de diepe onkunde der menigte, en dat ook hier onderwijs, beschaving, gezonde ontwikkeling van den geest het middel zal moeten zijn om dat onkruid te verstikken. Dat het volk, ook in de laagste klassen, niet alleen vatbaar, maar ook gezind is om te leeren, heb ik gemeend in meer dan één kenteeken te bespeuren. Het leest gaarne. Zeer dikwijls zag ik eenen jongen i s t v ó s c h n i k [1], terwijl hij op een vrachtje wachtte, gebogen over de voorbank van zijn droskie of leunende tegen zijn paardje, in een verzenboek verdiept. Te Moskou had ik de gelegenheid de oogen te laten gaan over een stalletje van volksboeken, grof en leelijk gedrukt en met houtsneeprenten versierd. Er was een keur van populaire vertelsels, de geschiedenis van Munchhausen, die van een russischen Jan Klaassen, koddige tafereelen uit het volksleven, legenden

1 Koetsier; doorgaans wordt er in 't bijzonder de voerman van een droskie mede bedoeld.

van heiligen en wonderverhalen. Ook vond ik er tal van vuile en drukgelezen exemplaren van vertalingen van Fransche romans, en juist niet van de stemmigste. Het karakter van die literatuur laat te wenschen over, ik ben de eerste om het te erkennen. Maar kan er plaats zijn voor eene betere, waar eene bekrompene censuur en eene achterdochtige politie de vrije uiting der gedachte onderdrukken? De eerste voorwaarde van een krachtig en gezond intellectueel leven zal ook hier de vrije, frissche lucht wezen.

Niet licht zal de indruk van dien eersten Zondagavond op het Kremlin mij uit het geheugen gewischt worden. Ik zeide, dat de eerste aanblik der stad bij het binnenkomen en het doorrijden van hare hoofdstraten weinig treffends heeft. Maar hier, in het middenpunt en de kern der oude stad, te midden van die zonderlinge gewrochten der bouwkunst, op den rand van den heuvel, aan wiens voet de zuidelijke helft der stad zich in onmetelijke breedte en diepte uitstrekt, was het schouwspel tooverachtig schoon. De westerzon speelde op de groene daken beneden ons en op de witte en bonte vlakken der kerken en kloosters, die daartusschen zich verheffen, en hare schittering werd opgevangen en in allerlei straalbreking weerkaatst door de tallooze gouden koepeltorens. De rand van den horizon was afgezet door de met donkergroen begroeide heuvelen, van waar Napoleon's leger den 14^{den} September 1812 onder gelijken vriendelijken zonneschijn het langbegeerde doel van zijn avontuurlijken tocht, de duizendkleurige Aziatische hoofdstad aanschouwde.

Van Moskou naar Warschau.

En nu zou onze terugtocht ons voeren langs den langen weg tweemalen door dat leger betreden, eerst ter victorie, daarna ten ondergang. Het is verklaarbaar, dat bij dezen tocht in de eerste plaats die groote historische herinneringen zich opdringen, en dat wij, hoe snel ook de trein ons door de afwisselende tooneelen voortsleept, met begeerigen blik een indruk trachten op te vangen van zoo menige plek, door een verwoeden strijd, door eene schitterende overwinning, door een verschrikkelijken rampspoed vermaard. Niet altijd is dit mogelijk. Hoe lang de avondschemering ook glore, het is tot onzen spijt

reeds nacht wanneer wij tusschen 10 en 11 ure het verschrikkelijke slagveld van Borodino doorsnijden. Ook Wiasma, waar het lijden van den terugtocht begon, gaan wij in de volle duisternis voorbij. Maar den volgenden morgen houden wij ons bijna een uur aan het station van Smolensk op en wij hebben tijds genoeg een overzicht uit de hoogte te nemen over de stad die als in een kuil opgesloten ligt tusschen de omringende heuvelen, van waar het Fransche geschut haar vernieling toezond. In onze verbeelding zien wij de vlammen door hare straten woeden, de instortende gebouwen, het gedrang der strijdenden in de poorten, de Russische benden, die onder het vuur des vijands in dichte massa's langs de brug over den Dnieper aftrokken, de fransche maarschalken, die van de hoogten het werk der verwoesting aanschouwden en bestierden. - Des middags bereiken wij Krasnaji en Orscha, waar Ney met zijne achterhoede wonderen van dapperheid verrichtte, en tegen zes ure des avonds Borisow op de Berezina, in de onmiddellijke nabijheid van de plek die het tooneel was van het vreesselijkste drama der nieuwere geschiedenis. De rivier, tot laag zomerpeil gedaald, vliet effen en traag tusschen moerassige boorden onder de spoorwegbrug door. Maar de afmetingen dezer brug, wier stevige pijlers aan weerskanten ver over het oevervlak uitloopen, kunnen zelve tot bewijs strekken voor de breedte en de kracht van den door de stortvloeden der winters gezwollen stroom. En zoo vermogen wij ons althans eenigermate een denkbeeld te vormen van den jammer der op zijnen linkeroever opeengetaste vluchtelingen, die zich op de beide lange, wrakke, herhaaldelijk bezwijkende bruggen, door den edelen generaal Eblé en zijne wakkere pontonniers (grootendeels Hollanders) met ongeloofelijke inspanning te midden der drijvende ijsschotsen geslagen, opstuwen, verdringen en vertrappen, terwijl de kogelregen des vijands breede en diepe gaten in de menschenmassa scheurt. - In de late avondschemering houden wij aan te Minsk, de groote welbevolkte stad, waar het overschot van het in vluchtende drommen ontbonden leger in 't eind een schuilplaats, rust, brood, verwarming hoopt te vinden, maar op nieuw door den toesnellenden vijand verrast, door de bevolking zelve mishandeld en verder gejaagd, op nieuw ter ijlige vlucht tijgt om zijnen weg met duizende dooden te teekenen.

Hier bij Minsk wijkt onze baan, zuidwestwaarts op War-

schau zich richtende, af van dien weg, langs welken de menschenstroom, die het rampzalig overschot van het groote leger was geworden, zich, meer noordelijk, naar Wilna wentelde. De nacht is gevallen, de tweede dien wij op den trein zullen hebben door te brengen. Wij schikken ons tot slapen, en wanneer wij den volgenden ochtend ontwaken, ligt het tooneel der verschrikking verre achter ons en weidt ons oog over een welbebouwde en welvarende streek. Want groot is het verschil tusschen de dorre vlakten, de armelijke dorpen hier en daar gezaaid en de troostelooze eenzaamheid der urenlange wilde bosschen van Groot-Rusland en de vruchtbare landstreek van westelijk Lithauën op de grenzen van Polen. Het was vooral de aanblik van die aaneengeschakelde wildernissen, nu nog met de bekoorlijkheden getooid welke de zomer schenken kon, maar in onze verbeelding met het lijkkleed des winters gedekt, die ons een diepen indruk gaf van het ontzachelijke lijden, dat op den langen, bangen weg moet geleden zijn.

Niet alleen het landschap is van gedaante veranderd. Ook de bevolking vertoont een ander karakter. De breede, platte, half-tartaarsche gelaatstype heeft allengs plaats gemaakt voor lijnen die in onze oogen zuiverder en edeler zijn; en in steeds klimmende verhouding vertoont zich daartusschen de onmiskenbare type van het Semitische ras. Eindelijk, op de grens zelve, vinden wij dit laatste in zijne volle kracht.

Het is drukkend vol in het bekrompen stationsgebouw van Brest-Litewski. Het schijnt marktdag in het stadje geweest te zijn. De vuilheid, de viesheid van den hoop, waartusschen wij ons hier te bewegen hebben, is niet te beschrijven. Wij haasten ons, zoodra de trein voor Warschau gerangeerd is, dit en ander ongedierte in onzen wagen te ontvluchten. Maar ook daar vervolgt het ons. Afschuwelijke bedelaars klimmen tegen het rijtuig op en steken het hoofd door het open portierraam naar binnen om met de onreinheid van hun verwarden haarbos ons medelijden gaande te maken. Godlof, de bel luidt, de trein stuift voort en verlost ons van deze ongure verschijningen.

Het landschap wordt hoe langer hoe fraaier: onafzienbare akkers, waarop de late vrucht nog rijpt of de ploegen reeds de voren voor de vrucht van het volgende jaar trekken, vriendelijke dorpen in het groen verscholen, heerlijke eikenbosschen, ziedaar het tafereel, dat zich voor onze oogen ontrolt op den ganschen, zes uren langen tocht van Brest naar Warschau.

Nauwelijks minder treffend is het contrast tusschen stad en stad nadat wij Warschau binnengereden zijn en in gedachte eene vergelijking maken tusschen deze en de beide russische hoofdsteden. Wel wordt ons op vriendelijke wijze herinnerd, dat wij ook hier nog binnen het gebied van den machtigen Czar ons bevinden; want ook hier wordt ons gelijke gastvrijheid bewezen als te St. Petersburg en te Moskau; ook hier is met de verplichtendste voorkomendheid voor ons gemak, gerief en genoegen gezorgd. Maar - lag het aan onze verbeelding of was het werkelijk zoo? - er scheen ons een waas van stilheid en treurigheid over de stad te liggen. Wij waren beleefdelijk uitgenoodigd tot bijwoning eener galavoorstelling ter eere van den jaardag van 's keizers troonbeklimming. De feesttooi van den schouwburg liet ons koud - het samengeflanst ballet, dat de geheele voorstelling uitmaakte, was trouwens allervervelendst - en toen bij het einde de nationale hymne, de russische wel te verstaan, op het tooneel gezongen en negenmaal geapplaudisseerd werd, klonk ons dat hier als een pijnlijke wanklank in het oor. Bij het naar huis rijden vonden wij alle straten geïllumineerd; opdat geen enkel huis of kluis van dat vreugdebetoon zou uitgesloten wezen, had men een zeer doelmatig middel aangewend; de lampions stonden op de straat zelve aan weerskanten langs de randen der trottoirs in regelmatige rijen naast elkander geschaard. Dit zag er niet onaardig uit: maar de verscheidenheid en grilligheid der illuminatiën in onze steden, waar elk op zijn manier en naar eigen aandrift zijne lichtjes ontsteekt en zijne blijdschap laat blijken, heeft eene vroolijkheid die hier ten eenemale gemist werd. Van zelf kan men niet nalaten bij deze rechtlijnige regelmatigheid aan den strengen regel van het gezag te denken.

Of Warschau vele bezienswaardigheden bezit, durf ik niet beslissen. Onze beschikbare tijd was tot een paar dagen ingekrompen, en wij gaven er de voorkeur aan, de stad zelve in hare hoofdlijnen te doorkruisen, een blik te werpen op hare bekoorlijke boschrijke omstreken, en ons wandelend onder het volk te bewegen. De oude paleizen van den hoogen poolschen adel, met hunne trotsche wapenborden in hardsteen uitgehouwen, hadden een vervallen voorkomen. De bouwtrant herinnerde grootendeels aan den tijd van de prachtlievende, geldverspillende Saksische keurvorsten, de gekozen koningen over Polen van 1696 tot 1763. De herinnering aan die oude dagen, zoo al niet

van glorie, dan toch van weelde en genot, wordt ook voor de bevolking levendig gehouden door den ‘Saksischen Tuin’, het uitgebreide wandelpark achter het verlaten koninklijke slot, waar vooral des Zondagsmorgens eene schaar van schoone vrouwen zich in smaakvolle toiletten vertoont. De bonte menigte wemelt door de lommerrijke lanen van het park, langs de marmeren standbeelden en reusachtige vazen, waarmede het nog als van ouds versierd is, en verfrischt zich met sappig ooft, dat voor eene kleinigheid door bekoorlijke meisjes te koop wordt geboden, of aan het kristalheldere water eener fontein, dat aardige knaapjes in wit kostuum om niet den vragende in glazen toereiken. Zij snapt en schertst, en geniet den schoonen dag alsof zij gelukkig is en geen heugenis meer heeft aan het bloedbad, waarin op het groote plein aan de andere zijde van den doorgang onder het paleis nog niet tien jaren geleden de laatste opstand gedempt werd. Wij hadden van ons hôtel uit het gezicht op dit plein en op het kolossale ijzeren gevaarte, dat, omgeven door wapentropaeën, in zijn midden, verrijst. Wij meenden eerst hier een waarschuwend monument ter herinnering aan de fnuiking van dien opstand te zien. Bij nadere beschouwing bleek ons, dat het was opgericht ter gedachtenis aan de loyale Poolsche krijgers, die in Ruslands oorlogen voor hunnen keizer gesneuveld waren.

Van de publieke gebouwen, die wij op onze tochten door de stad voorbijreden, trok ons alleen aan de Roomsch-Katholieke kathedraal, in strengen gothischen stijl gebouwd en rijk in ernstige monumenten ter gedachtenis van de groote mannen uit Polens historie. Er waren er verscheidene uit den bloeitijd dier historie, de zestiende eeuw: monumenten van brons en ijzer, die eerbied en ontzag inboezemden. Er was er een, waarvan het opschrift, even edel gedacht als fraai uitgesproken, zich in mijn geheugen prentte, ofschoon ik den naam van den edelman, wien het gewijd is, vergat. Maar wie deze doode geweest zij, schooner lofspraak kan zeker geenen doode gebracht worden dan deze:

PATRIAE LABENTIS PRAESIDIUM.
LAPSAE SOLATIUM.
RELEVATAE CONSILIUM.

De jaartallen ‘o b i i t 1809; p o s i t u m 1831’ zijn noodig om deze hulde begrijpelijk te maken. Maar ééne vraag is er, waarop ik vruchteloos het antwoord zoek: hoe kan het Russi-

sche gouvernement het dulden, dat dit grafschrift aan de oogen des volks blijve blootgesteld?

Wij hadden nog een recht genoegelijk uur in Warschau. De laatst-overgeblevenen van den kring der Congres-leden, uit welken reeds menigeen rechts en links was weggestoven, vereenigden zich tot een eenvoudig afscheidsmaal in eenen zomertuin. Het liefelijke herfstweder liet toe den disch in de open lucht aan te richten. Wij zaten gezellig, wij waren prettig gestemd; onze duitschers werden in 't eind gemoedelijk en kusten elkander. Toasten in allerlei sprake werden er geslagen, want er waren nog vertegenwoordigers van vele natiën, en elk moest in zijn eigen taal een feestdronk uitbrengen. Wij wenschten elkander een gelukkig tehuiskomen, een vroolijk wederzien over drie jaren bij het nieuwe Congres te Pesth.

Helaas! veertien dagen later was eene der lieve deelgenooten aan het afscheidsfeest, om hare eenvoudige lieftalligheid bij allen bemind, op de tehuisreize in vreemde aarde ten grave gebracht. - Een droevige wolk hangt over onze herinneringen.

S. VISSERING.

Port-Royal.

Port-Royal par Sainte-Beuve. Troisième Edition. 7 Volumes.

Men leeft niet voor niet eenige jaren in Utrecht. Onwillekeurig en als van zelf begint men die plaats (zij het op eigenaardige wijze) lief te krijgen. Het is dan niet het rijk geschakeerde geboomte dat die stad omgeeft, de cingels, wier sierlijke aanleg de huizenmassa des zomers als in bloemen omvat, die de sympathie geheel en al en bij uitsluiting voor zich in pacht nemen: neen, men gaat door die lijst van boomen en heesters heen, men wandelt door de vrij stille en enge straten der stad: en ziet, zij oefent een vreemde bekoring op ons uit, want als men dieper waagt in te kijken in de verschillende hoeken en kleine pleinen, dan verrijst te midden van het Utrecht van het heden, hooggeroemde centraalplaats van allerlei in hun vaart dáár even ophoudende spoortreinen, een gansche stad vol antiquiteiten. Ik bedoel, ondeugende lezer, hiermede niet in de eerste plaats onze Academie, al zou de schilderachtige omgang waarachter onze Hoogeschool zich verschuilt (hoe is het mogelijk dat staat en stad haar - ik meen de gewelfde galerij - zoo laten vervallen!) een middeleeuwsch hart doen kloppen; ik wil nu niet eens spreken van den Dom: of van de Jacobi-kerk, waar Duifhuis preekte, en waar men u de plaats nog aanwijst waarop Oranje de Zwijger zat en hem aanhoorde: gelukkige kerk, die aan den Beeldenstorm ontkwam en allerlei overblijfselen van Christelijke kunst u vertoont! er zijn andere en niet zoo dadelijk in het oog vallende gebouwen en hoeken die, als wij ze maar goed aanzien, een blik vol vertrouwen en gemeenzaamheid ons be-

ginnen toe te werpen; want daarin huizen zoovele oude kennissen van vroeger eeuwen. Intusschen al die mysteriën van vroeger tijden loopen in Utrecht altijd uit op één of andere godsdienstige secte, en zoekt men dus zeer naauwkeurig op zijn wandelingen, dan komt men in en om Utrecht altijd thuis bij een kerk.

En een bonte verscheidenheid van allerlei kerken en secten gaat zich zóó vertoonen. Oude muren, grijze stichtingen komen voor den dag. Ze zijn òf reeds voor het gewone oog onzichtbaar geworden, òf weten nog met moeite zich staande te houden. Maar hoe ook vervallen en van kleur en teekening beroofd, al schijnen ze zoo klein tegenover de geweldige afmetingen onzer fabrieken en werkplaatsen en spoorwegstations, ze zijn zoo eerbiedwaardig; want achter die nauwe ramen, in die stille kleine ruimten, die aan hofjes doen denken, hebben harten geklopt, hebben hoofden zich afgetobd om dieper vraagstukken op te lossen dan waarmede de kinderen ouzer eeuw, de Tubal-Kaïns, zich bezig houden. Het schijnt daar op die plekken zoo stil; maar voor wie een oogenblik zich daar afzondert verrijst een drom van strijders, een geslacht van menschen, die op hun beurt den hemel hebben willen bestormen, en een ladder, een brug naar het onzienlijke hebben willen slaan, waarbij zelfs de brug over den Oceaan klein wordt!

Ons ten minste komen dergelijke voorstellingen als van zelven voor den geest, wij zien haast een slagveld in de lucht, als wij, op onzen dagelijkschen weg door de stad, de eigenaardig aanééngeschakelde gebouwtjes in 't oog krijgen, die achter lommerrijke boomen den Driehoek van St. Marie beslaan. Men moet reeds eenigen tijd in Utrecht wonen, eer men den smallen gang ziet, die van de breede straat afwaarts daarheen en daarlangs loopt. Trouwens de Oud-bisschoppelijke Clerezie, wier kerkje door die huizen wordt ingesloten, heeft zich altijd moeten verschuilen, en heeft dus allengs een houding aangenomen van af te wachten, of niet voor haar eens de dag zou komen, dat in het volle zonlicht haar recht van bestaan zou worden erkend. Wij zijn in onze dagen getuigen van de pogingen van het Bismarkiaansch Duitschland om de Catholieken, die den Paus verloochenen, in contact te brengen met de stille kerk van den Utrechtschen Driehoek; wij schudden het hoofd en betreuren het zachtkens, dat die enge ruimten zich zouden willen leenen tot het plaatsen van een batterij der politiek. Neen,

wij gelooven niet aan het duurzame van dit geval. Doch veel liever verwijlt onze geest bij het tijdstip, toen werkelijk deze kleine kerk zich sterkte tot een kamp der gedachten, toen in de 17e eeuw bleeke, heftige gestalten van uit Vlaanderen en Brabant en vooral uit Frankrijk dáár te Utrecht aankwamen, om er te-zamen met de daar zich bevindende leiders een zeer geharnast stelsel te bewerken. Het Jansenisme had weldra daar te Utrecht zijn hechtste bolwerk in die oud-bisschoppelijke kerk. En als men nu in die lang verleden dagen daar te Utrecht verkeerd had, zou men in die kringen altijd slechts één naam hebben hooren uitspreken: een naam, die aller gemoederen daar bezig hield; die het parool was waardoor eensklaps onbekenden zich als vrienden zouden bégroeten: een naam, die hoop en vertrouwen, heldhaftigheid en toch weder zelfverbrijzeling uitdrukte: den naam van Port-Royal. Straks zou in het begin der 18e eeuw de tijding er hebben weergalmd, dat Port-Royal overwonnen was, dat de Jesuïten de zege hadden behaald, en van alle kanten zou men dan enkele vluchtende gestalten daar te Utrecht hebben zien aankomen, voor wien in het huis Klarenburg in de stad, of in het liefelijk Rhijnwijck bij Zeist, een veilige schuilplaats werd bereid. Toen Port-Royal vast stond en bloeide, was het 't middelpunt der gedachten en der wenschen der kleine Utrechtsche kerk; toen het viel, werd het bijna een traditie voor die secte. Het kan dus - ook omdat die kleine Utrechtsche kerk thans wederom door een ieder besproken wordt - de moeite loonen na te gaan wat Port-Royal bedoelde; in hoeverre het voor sommige geesten een rustpunt der gedachten, een ideaal kon zijn.

Port-Royal is, als geheel opgevat, een zeer edele en fijne uiting van den menschelijken geest geweest; zelfs bij de gedwongenheid der vormen, waarvan enkelen met eenig recht het beschuldigden, heeft het iets zeer weinig alledaagsch gehad; en de eigenaardige glans, waarmede het in de geschiedenis omgeven blijft, werpt dan ook nog altijd een zacht-bleeke tint, als van 't maanlicht, op de stemmige Utrechtsche gebouwtjes in den Driehoek van St. Marie.

I.

Teekenen wij eerst in ruwe omtrekken het uitwendig beeld; schrijven wij eerst de kroniek van dat Port-Royal.

Het was een vrouwenklooster, dicht bij Chevreuse, zes mijlen ongeveer van Parijs. In een kleine vallei, die er vrij wild en verlaten uitzag, en waar het bosch eindigde in een soort van moeras en vijver, opmerkelijk door haar ongezonde uitdampingen, verrees de Kerk met de omliggende huizinge. Alles was gesticht in 1204 door de gemalin van één der Montmorenci's, wier echtgenoot in 1202 ter kruisvaart was getogen. Het gebouw bood in zijn uiterlijken vorm niets treffends of schoons aan, en de inwendige geschiedenis van het klooster zelf had in de eerste eeuwen van zijn bestaan mede niets wat de aandacht kon bezig houden. Geplaatst onder de rechtspleging van de abdij van Citeaux, dus gerangschikt in de orde van den Heiligen Bernard, hadden gedurende den loop en droom der eeuwen de telkens afwisselende bewoonsters haar ernstige of eentonige bezigheden met min of meer gloed of sleur verricht, totdat in de zestiende eeuw dit ééne feit vrij duidelijk werd, dat de tucht in het klooster zeer veel te wenschen overliet. De abt van Citeaux deed herhaalde inspectiën, poogde te regelen, doch de maatregelen hielpen niet genoeg. In 1575 was Jeanne de Boulehart abdis van het klooster geworden en haar bestuur strekte slechts om, met vermijding van forsche ingrijpende maatregelen, ten minste alles wat naar schandaal zweemdé te verhoeden. Het klooster scheen onder haar bestuur voortdurend in te dommelen. Er wordt alleen van haar gemeld, dat zij goed voor de voeding der zusters zorgde, en voorts dat zij in 1599 (men gelieve op het misbruik te letten) tot *coadjutrice* aannam de zevenjarige dochter uit het talrijke gezin van den, vooral door zijn pleidooi tegen de Jesuïten, vermaarden Parijschen advocaat Antoine Arnauld.

Toch zou die dochter van Arnauld, die met vertrapping van alle goede vormen, op haar tiende jaar, in 1602, abdis van Port-Royal werd, het klooster op het rechte spoor brengen en het geheel en al hervormen. Toen zij abdis werd vond zij er dertien geestelijke zusters, die ja de gelofte hadden afgelegd, doch die geheel op wereldsche wijze leefden, en zich zoo goed

mogelijk met de niet rijke inkomsten van het klooster (6000 franken rente) behielpen. De jonge abdis was echter nauwelijks zeven jaar in het klooster, of zij wist vooral in 1609 alles te veranderen. Van nu af aan komt, in plaats van losse tucht, de meest stipte inachtneming der godsdienstige werkzaamheden. Een geheele omkeer of liever bekeering volgt. Zij - de jonge abdis - weet een vereeniging van hooge geestkracht en innigheid van gemoedsleven ten toon te spreiden, waardoor zij bezielend op geheel haar omgeving werkt. Het noemen van haar naam - zij heette als abdis la Mère Angélique - wekte reeds ontzag. Zij vermocht het leven in het klooster tot een heilige oefening te maken, tot een verheven spanning, op te voeren. En door den invloed van haar persoon werden velen genoopt zich tot haar te voegen. Haar eigen zusters kwamen: weldra zeer velen, voor wie het leven een bittere ernst werd: en omstreeks 1620 was het getal der geestelijke zusters reeds tot 80 geklommen. Het oude klooster in de vallei scheen veel te klein. Men beraamde een verplaatsing in ruimer gebouw te Parijs. En in het jaar 1626 had de geheele verhuizing plaats naar een gebouw in de faubourg Saint Jacques in Parijs.

Sinds het jaar 1626 is er dus altijd sprake van twee kloosters Port-Royal. Het oude heet nu Port-Royal des Champs; dat van Parijs: Port-Royal de Paris. Zij blijven naast elkander bestaan; doch het oude klooster buiten Parijs is gedurende de eerstvolgende twaalf jaren van 1626-1638 in een toestand van volstrekte verlatenheid. Slechts één geestelijke was achtergelaten om den dienst in de kerk waar te nemen. Alles concentreerde zich nu in het klooster te Parijs. Men kan echter niet zeggen dat die verhuizing naar de hoofdstad gunstig werkte. Wel bleef de oude tucht en orde bestaan, maar nu de eerste impulsie der bekeering, de eerste frischheid van dien aanloop tot een nieuw leven voorbij was, had men in 't klooster natuurlijk aan niets zoozeer behoefte als aan een stevig geestelijk voedsel, aan een stichtende maar ook onderrichtende leiding. La Mère Angélique had altijd zulk een vaste raadgeving gezocht: telkens had zij vroeger, en niet te vergeefs, een beroep gedaan op Saint Francois de Sales: nu echter te Parijs trad zij in meer dagelijksche verbinding met den bisschop van Langres, den zoon van den Italiaanschen financier, die weleer met de Medicis in Frankrijk was gekomen, met Zamet. Die

leiding van Zamet bleek echter aan alles een verkeerden plooi te geven. Iets weekelijks, iets ziekelijks, iets kleins scheen de overhand te krijgen. En dat juist op een oogenhlik dat een flinke leiding meer dan ooit noodzakelijk was. Want in de inrichting van het klooster hadden vrij groote veranderingen plaats gehad. Niet alleen was sinds 1627 (bij breve van paus Urbanus VIII) het klooster, met opheffing van de ondergeschiktheid, waarin het tot nu toe was geplaatst tegenover de abdij van Citeaux, onmiddellijk gesteld onder den aartsbisschop van Parijs: - maar tevens was op verzoek van la mère Angélique door de koningin-moeder Maria de Medicis de constitutie van het klooster zoodanig veranderd, dat voortaan het klooster niet meer de benoeming eener abdis ontving, maar zelf om de drie jaren haar abdis koos. In 1630 had de eerste verkiezing plaats, en la mère Angélique had van de gelegenheid gebruik gemaakt om een zielewensch te bevredigen en als abdis af te treden. Straks was zij zelfs uit het klooster weggegaan. En nu was juist in dienzelfden tijd merkbaar een soort van bederf gedurende deze periode nu de bisschop Zamet zijn invloed deed gevoelen.

Het jaar 1636 zou een einde aan die verslapping maken. Toen kreeg Port-Royal den geestelijken leider, dien het behoefde, den toen vijf en vijftigjarigen abt van Saint-Cyran. Tegelijkertijd was la mère Angélique in Port-Royal teruggekomen en was haar zachtere zuster Agnès tot abdis verkozen. Zóó kon Saint-Cyran als *directeur* aan den arbeid gaan. En hij gaf stof en inhoud aan de overpeinzingen en geestesoefeningen der kloosterlingen. Uitgaande van de beschouwing, dat de menschelijke natuur slecht en verdorven is, wist hij het besef der menschelijke ellende zoo diep te doen gevoelen, dat een huivering en siddering de zielen moest bevangen, bij de gedachte aan Gods almacht, Gods oneindigheid. God is verschrikkelijk, zoo luidden zijn steeds herhaalde woorden. De autoriteit, het gezag werd door hem op den voorgrond gezet. De mensch kan niets, de genade Gods doet alles, zoo leerde hij. Doch die bewuste vernietiging van zich zelven, die verbrijzeling des harten, die strengheid werkte toch als door een weêrslag in 't gemoed een Christelijke hooghartigheid, die geen plaats meer liet voor gewone vale alledaagschheid. Saint-Cyran maakte het Port-Royal tot een zeer verheven wijkplaats der geesten: verschillende mannelijke kluizenaars voegden zich naast de muren van Port-

Royal, om in die organisatie, onder leiding van Saint-Cyran, te leven en te wonen. Terwijl Singlin als biechtvader in het klooster kwam, gaven Lancelot, de Saci, Le Maître zich in dat jaar 1636 over aan Port-Royal. Les Messieurs de Port-Royal treden op, en in de eerste rij onder hen weder de leden uit het geslacht Arnauld.

De stoot aan Port-Royal gegeven was krachtig, doch trok de aandacht der regeering. De zeer eigenaardige zelfstandige plooi, die het Port-Royal door Saint-Cyran kreeg, geleek haast op een nieuwe ketterij. De wereld begon zich bezig te houden met Jansenius, den vertrouwden vriend van Saint-Cyran. Port-Royal zou - als men niet waakte - het broeinest worden van allerlei Jansenistische afdwalingen: doch Richelieu waakte, en liet in Mei 1638 Saint-Cyran gevangen zetten. De aartsbisschop van Parijs gaf voorts aan de Heeren Solitaires last om hun klein verblijf bij het klooster te verlaten: deze gingen nu naar de verlaten gebouwen van het Port-Royal des Champs. Men liet ze echter ook dáár niet met vrede; den 14^{den} Julij 1638 moesten zij op bevel der regeering (dit heet hun eerste verspreiding) ook van dáár vertrekken en elders schuilplaats zoeken. In den zomer van 1639 kwamen echter de meesten als ongemerkt in Port-Royal des Champs terug, en nieuwe kluizenaars, vooral uit de hooge burgerij, voegden zich allengs bij hen. - Het klooster te Parijs organiseerde zich des te krachtiger inwendig, nu ook la mère Angélique in 1642 de teugels van het bewind weder opnam, en eenige jaren abdis bleef. Saint-Cyran bleef leider der zielen ook uit de gevangenis, - een gevangenis, waaruit hij eerst na den dood van Richelieu werd vrijgelaten, 6 Februari 1643, doch slechts om te sterven, want 11 October 1643 overviel hem de dood. Intusschen breidde het klooster te Parijs zich uit. In 1646 werd de eerste steen gelegd voor een kerk van Port-Royal te Parijs: het instituut du Saint Sacrement werd regelmatig met het klooster vereenigd en de kleeding van de geestelijke zusters werd gewijzigd en vastgesteld; zij zou bestaan in een wit kleed met een rood scharlaken kruis op de borst. - Doch la mère Angélique had nog andere plannen. Haar hart was toch eigenlijk in het Port-Royal des Champs: het klooster te Parijs was voor haar niet het ware verblijf. Zij wilde, nu Port-Royal meer vrienden en meer geldelijke hulpmiddelen kreeg, liefst dat klooster in de vallei vergrooten en daarheen trekken. In Mei 1648 ging zij

met eenige zusters weder derwaarts. Weldra begon nu de verbouwing en de vergrooting, waarbij de hertog de Luines haar in alles hielp. De ruimten moesten betrekkelijk groot zijn, daar Port-Royal allengs zooveel nieuwe zusters opnam. Gedurende de oorlogen der Fronde was het verblijf in de twee kloosters nog niet vast en moesten nog dikwijls de zusters, zoowel die te Parijs als daar buiten, de wijk nemen, doch in Januari 1653 konden nu, zoovelen als 't wilden, rustig en voor goed met la mère Angélique naar Port-Royal des Champs gaan. Het klooster in de vallei stond nu weer op gelijken rang met dat van Parijs.

Doch reeds naderde het gevaar en de vervolging tegen de twee kloosters.

In Junij 1653 toch waren door den Paus de vijf stellingen veroordeeld, die men meende gevonden te hebben in het boek, genaamd Augustinus, van den in 1638 gestorven Jansenius. Jansenius nu was de boezemvriend geweest van den abt Saint-Cyran, en dezelfde partij der Jesuïten, die zoozeer tegen de meeningen van Jansenius gekant was, moest als van zelf argwanend toezien op de kloosters Port-Royal, door Saint-Cyran weleer onderricht. Veel kon men echter in 't begin nog niet uitrichten tegen Port-Royal. Want de kloosters stonden (zoo als gezegd is) onder de onmiddellijke rechtspleging van den aartsbisschop van Parijs. Nu stierf die aartsbisschop Gondi in dezen tijd (21 Maart 1654), en aartsbisschop werd van rechtswege de coadjutor, die echter sinds December 1652 wegens de gebeurtenissen der Fronde gevangen zat, te weten de kardinaal de Retz. Deze aartsbisschop was als gevangen man natuurlijk niet te bewegen zelf te vervolgen. Ook toen hij 8 Augustus 1654 uit zijn kerker ontvluchtte en in den vreemde rondzwierf, bleef hij als 't ware de natuurlijke steun van dien mogelijken hefboom van oppositie, het klooster Port-Royal. De Jesuïten geven het echter niet op, en in de eerste jaren, die nu volgen, is men dus getuige van een duel op leven en dood tusschen de volgelingen van Saint-Cyran, d.i. Port-Royal, en de Jesuïten. En Port-Royal had in die dagen binnen zijn muren gekregen twee geweldige athleten, die alléén een leger waard waren: de één de grootste geleerde en controversist, die het theologisch Frankrijk in de 17e eeuw gehad heeft, namelijk Arnauld, le grand Arnauld, de jongste broeder van la mère Angélique, - de ander, de geniaalste figuur, waarop voor een

goed deel de roem door alle eeuwen van Frankrijk berust, namelijk Pascal. Zij beiden gordden zich aan. Arnauld's uitzetting als doctor der theologie uit de Sorbonne in 1656, was het signaal. En in 1656 verschenen die bijtende brieven van Pascal tegen de Jesuïten, die onder den naam van Provinciales, dieper wonden aan de Jesuïten toebrachten als ooit in later jaren Pombal, Choiseul of Bismarck door de kracht van een dom geweld konden slaan. Toch waren die van Port-Royal het zwakst. Men verdacht hen van verbindingen met Retz en de leiders der Fronde. De Jesuïten hadden dus het oor der regeering, en na Arnauld's veroordeeling had allerlei kleine vervolging plaats. Uit het klooster in de vallei moesten ten tweeden male in Maart 1656 (men noemt dat de tweede verspreiding) de Heeren Solitaires vertrekken. Inspectiën van wege het Hof hadden meer dan ééns plaats; kortom de aanhangers van Port-Royal werden overal bemoeielijkt. Pascal echter wierp stroomen van ironie op al die vijanden, en hij zelf en geheel het klooster meende in dien strijd door God gesteund te worden, toen 24 Maart 1656 in het klooster te Parijs een wonder plaats had met een doorn uit de doornenkroon van Christus, waardoor Marguérite Perier genezen werd.

Het wonder deed een oogenblik de vervolging rusten. Doch de rust was de voorbode van een veel zwaarder aanval. Allengs verhief zich uit de verwikkelingen van allerlei tweeslachtige toestanden de figuur van Lodewijk XIV. Hij zou de koning der éénheid zijn. Éénheid in het staatkundige, in het maatschappelijke, in het kerkelijke, in alles. Waar iets zelfstandigs overbleef, dat zich niet aan den algemeenen regel wilde onderwerpen, daar moest aan zulk een hoofdig bestanddeel de les worden gegeven om zich te plooien. Port-Royal was in de oogen van Lodewijk XIV zulk een element van oppositie. Het had zich nu in de laatste jaren geheel en al vereenzelvigd met het Jansenisme en het zou nu voor den koninklijken wil moeten buigen of anders breken. Niet alleen Rome, neen Versailles was nu tegelijk de groote vijand. Aan het sterfbed van Mazarin, - die in Port-Royal slechts de Fronde en Retz had willen treffen - werd nu 13 December 1660 een gansch andere vervolging beraamd. En nauwelijks was 9 Maart 1661 Mazarin overleden, of in April 1661 brak de storm los. Er was nu bepaald dat het Formulier, reeds in 1657 vastgesteld, waardoor men zijn instemming betuigde met de pauselijke

veroordeeling der vijf stellingen van Jansenius, niet alleen door alle priesters, maar ook door alle geestelijken, en geestelijke zusters, regenten van colleges, enz., moest geteekend worden. Zoo dacht men allen, die in Port-Royal vertoefden, te dwingen. Het klooster te Parijs ondervond den eersten stoot. Aanzegging werd daaraan gedaan om de pensionnaires, die men huisvestte en opvoedde, te verwijderen; zestig zulke pensionnaires moesten achtereenvolgens vertrekken. Toen volgde het gebod om het Formulier te teekenen. Na allerlei onderhandeling toonden zich de geestelijke zusters bereid om te teekenen, dat ook zij de gewraakte vijf stellingen verwierpen, doch met dit voorbehoud, dat zij niet wilden beslissen, of die stellingen werkelijk vervat waren in de geschriften van Jansenius. Zij wilden Saint-Cyran niet verloochenen. La mère Angélique, die van uit haar vallei nu te Parijs bij haar was gekomen om haar te vertroosten - doch die spoedig, 4 Augustus 1661, daar te Parijs stierf - wekte haar ook in dien geest op. Zij teekenden dus slechts met een voorwaarde, een opschrift, een *entête*. Doch de paus en de koning verwierpen die conditie; men moest eenvoudig-weg en in volstrekten zin alles teekenen. Van weêrszijden werd men hardnekkiger. De zusters van Port-Royal schenen niet te willen buigen. Toen besloot de koning door te tasten. Juist had men eindelijk en ten langen leste, op het einde van 1661, den kardinaal de Retz, die altijd rondzwierf, wel het meest in Holland, weten te overreden om van zijn aartsbisdom van Parijs afstand te doen. Men kon dus nu een aartsbisschop gaan benoemen, die Port-Royal zou weten te dwingen. Die rol was toegedacht aan de Marca, doch hij stierf reeds 9 Junij 1662, en nu werd Hardouin de Péréfixe aartsbisschop van Parijs. Deze zou dus de onwillige zusters tot haar plicht brengen. In April 1664 toog hij aan die taak. Het was een aartsbisschop aan wien men een plaats zou willen geven in de latere ridderromans, in Ariosto des noods; hij was niet ontbloot van geest, had veel gezond verstand, was door en door goed, maar hij had geen waardigheid en hij was niet koelbloedig genoeg. Hij werd driftig tegen de zusters, versprak zich dan, knorde als een grompot, poogde dan op haar gemoed te werken: het hielp alles niets. Na een vergeefsch bezoek liet hij de zusters nog drie weken beraad. Den 21sten Augustus 1664 was hij weder in het klooster te Parijs. Wederom werden allen ondervraagd. Zij weigerden allen te teekenen. Toen werd hij zeer boos. Hij

verbood haar het avondmaal, en liet zich deze zoo dikwerf herhaalde woorden over de zusters van Port-Royal ontvallen; ‘Zij zijn rein als een engel, maar trotsch als de duivel.’ Nu volgde verder slag op slag. Den 26sten Augustus 1664 werden twaalf zusters uit het klooster te Parijs door den aartsbisschop weggevoerd en naar andere gestichten gebracht: een vreemde abdis, vergezeld door eenige vreemde zusters, zou het klooster besturen. Den 29sten November 1664 werden nog drie zusters uit Port-Royal van Parijs genomen. Voorts was den 15den November 1664 het klooster in de vallei, Port-Royal des Champs, dat tot nu toe eenigszins door den aartsbisschop was gespaard, mede geëxcommuniceerd. Eindelijk, toen men toch zóó de meeste zusters noch te Parijs, noch in de vallei tot teekenen had kunnen brengen, besloot de aartsbisschop al de ongehoorzamen in het Port-Royal des Champs te vereenigen, en ze daar als gevangen te houden. Diegenen, die hadden willen teekenen, de ontrouwen (in den geest van Port-Royal) konden dan te Parijs in het klooster blijven. Den 3den Julij 1665 had des morgens ten half zes ure de wegvoering uit de verschillende kloosters naar de vallei plaats. Zeven koetsen, elk met vier paarden bespannen, haalden de zusters af uit de gestichten en kwamen buiten Parijs, bij de hoogte van Jouy, te zamen. De optocht vormde een langen schilderachtigen stoet met het gevolg en de ruiters en de aalmoezeniers van den aartsbisschop. Daarbinnen zaten goed bewaakt 36 zusters, allen in het witte kleed met het scharlakenrooden-kruis op de borst.

Zoo waren alle getrouwen in het oude klooster Port-Royal weder vereenigd; want van nu af aan is het klooster te Parijs overgelaten aan de ontrouwe zusters en aan de vreemden, en vervreemdt het dus geheel en al van den eigenaardigen geest, door la mère Angélique en Saint-Cyran als kenmerk van Port-Royal aangegeven. En in het oude klooster der vallei was men ja nu hereenigd, maar te zamen als geblocqueerd. De Heeren Solitaires, die zoo degelijken wetenschappelijken zin aan alle oefeningen hadden gegeven, waren verjaagd; de directeur, de biechtvaders waren verdreven en gevangen genomen; in hun plaats had de aartsbisschop andere, geheel vreemde vertroosters gezonden: de goederen waren gesequestreerd: alle gemeenschap met de buitenwereld was verboden; de excommunicatie bleef gehandhaafd; geen klok mocht er luiden; men was opgesloten in een gevangenis. Die opsluiting duurde drie en een half jaar.

Het was in alle opzichten een treurig tijdperk. Men was afgesneden van het Christelijk leven; men worstelde tegen den opgelegden dwang; men werd ziek; men tobde zich af in kleine protesten; velen stierven.

Wat bleef er over om Port-Royal te steunen en te redden? - Ditmaal was het de houding van vier fransche bisschoppen, en vooral van Pavillon, den vromen bisschop van Aleth. Ook zij hadden dit zoogenaamde formulier niet willen teekenen, en hun zaak was dus eigenlijk dezelfde als die van Port-Royal. Terwijl dus enkelen der Heeren van Port-Royal geen anderen uitweg zagen, dan ontvluchting naar America, of vestiging te Nordstrand in Sleeswijk: - had de regeering het echter niet geheel afgekeurd, dat men met de vier bisschoppen onderhandelde, en elke onderhandeling van dien aard moest tevens Port-Royal ten goede komen. Terzelfder tijd was de publieke opinie ook wel eenigszins ten gunste van Port-Royal omgeslagen, sinds de beste der Heeren Solitaires van dat klooster (Le Maître, Saci en Arnauld) van uit hun schilhoek in 1667 een vertaling van het Nieuwe Testament uitgaven, die aan veler behoeften voldeed. De dwaze wijze waarop de aartsbisschop van Parijs ook deze vertaling wilde verbieden, maakte dat vele Heeren van 't Hof, o.a. de prins van Condé, zich ten voordeele van Port-Royal uitlieten. De onderhandelingen vonden dus meer en meer een voor haar voordeelig terrein. Pavillon vergat de zusters van Port-Royal niet. Bij arrest van 23 October 1668 kwam een soort van VREDE tot stand, waarbij men van weêrszijden concessiën deed. Een interpretatie werd gevonden, waarbij een ieder zich kon neêrleggen: een formule werd bedacht, die door de zusters van Port-Royal kon worden geteekend. Inderdaad werd die formule 15 Februari 1669 door alle zusters onderteekend, en onmiddellijk werd het interdict over het klooster in de vallei opgeheven. De waskaarsen werden weder aangestoken het *te-Deum* werd aangeheven, de klokken luidden, de poorten van de kerk werden geopend en de armen vloeiden weder over den drempel te-samen.

Inderdaad was er een algemeene stemming van vrede in het Frankrijk van Lodewijk XIV. Een roemrijk vredesverdrag had zoo even een glorievollen oorlog tegen het buitenland geëeindigd. Schitterende feesten werden gevierd. de koning had smaak gekregen in zaken van kunst en literatuur. Molière was steeds bij hem. De weelderige blonde Montespan gebood over

het hart van Lodewijk XIV; kortom, de koning was in een goed humeur. De drijvers der kerk begrepen die feestvreugde nu niet te kunnen storen, en Port-Royal mocht van dit alles partij trekken. De gelukkige vredestijd duurde voor Port-Royal tien jaren, en was in alle opzichten voor dit klooster een tijd van bloei. Met het klooster te Parijs had een afrekening en verdeeling der inkomsten en goederen plaats, zoodat elk klooster thans geheel op zich zelf stond, en het oude Port-Royal des Champs weder een volledig geheel vormde. Het Parijsche klooster werd dan ook meer en meer als iets geheel anders beschouwd. Verder deden de Heeren Solitaires hun best om goede geschriften uit te geven. In 1670 had de uitgave der Pensées van den in 1662 gestorven Pascal plaats. Zij poogden zelfs nu de Catholieke kerk aan zich te verplichten door strijdschriften tegen de Protestanten. Voorts was een vriend van Port-Royal, kleinzoon van Antoine Arnauld, met name Pomponne, in 1671 minister van buitenlandsche zaken van Lodewijk XIV geworden. De broeders van la mère Angélique, d'Andilly en Arnauld, waren door den koning aan het Hof ontvangen. Het scheen tot den goeden toon in die jaren te behooren, betrekkingen te hebben met Port Royal. Madame de Sévigné, de beminnelijke luchthartige markiezin, schrijft in haar vlinderachtige brieven (zie een brief van 24 Januari 1674), hoe heerlijk zij bij een bezoek dat Port-Royal gevonden heeft: ‘het is het Paradijs: de zusters zijn engelen op aarde en er zijn vijf of zes kluizenaars, die leven als heiligen, enz., enz.’ In één woord, de groote wereld vloeide naar Port-Royal toe. De kardinaal de Retz bracht weder een bezoek. De hoogste dames van 't Hof wilden zich zoo eng mogelijk aan Port-Royal verbinden; wij noemen de prinses de Conti, de hertogin de Liancourt, madame de Sablé, en vooral de groote zuster van Condé, madame de Longueville. Die allen en zoovele anderen vormden een vaste groep, die steeds bereid was de partij van Port-Royal op te nemen. Pelgrims van allerlei aard gingen uit Versailles eerbiedig hunne groeten brengen in de stille vallei. - Doch in dien glans der wereld lag juist het gevaar. Had slechts de groote wereld zich niet met Port-Royal bemoeid, had het slechts stil en vergeten zijn taak afgesponnen, wellicht dat allen dan in vrede hadden kunnen voortleven. Doch de glans, dat altijd spreken over Port-Royal, die eigenaardige *doctrinaire* tint die allen kregen, zoodra zij met Port-Royal in verbinding

stonden, waren oorzaak dat Port-Royal in de oogen van Lodewijk XIV wederom iets te zelfstandigs kreeg. De koning hield niet van de zaken of instellingen die leven en geraas maakten. Port-Royal scheen hem een steunpunt van kerkelijke oppositie. Het goede humeur van den koning was voorbij. Het verdroot hem overal dat Port-Royal op zijn weg te vinden; ‘die Heeren van Port-Royal, altijd die Heeren,’ zoo hoorde men hem zeggen. Een aanleiding behoefde zich slechts voor te doen, en de vervolging zou weder beginnen.

Een tweetal feiten, door aanhangers van Port-Royal bedreven, werden als inbreuken op den vrede, op het status quo, door de regeering beschouwd, en de oorlogstoestand begon weder, vooral toen de machtige beschermster van Port-Royal, Madame de Longueville, in 1679 gestorven was. Deze inbreuken waren de volgende. De bisschop van Angers, een broeder van la mère Angélique, Henri Arnauld, werd beschuldigd van in zijn diocese de onderteekening van het formulier alleen toe te laten, indien de explicatie van 23 October 1668 er aan toegevoegd was: het enkel en eenvoudig teekenen van 't formulier had hij (volgens zijn bestrijders) verboden. Dat feit, waar of niet, werd door een arrest van den koning, genomen 30 Mei 1676, in het kamp van het leger van Vlaanderen te Ninove veroordeeld. Het was een eerste verstoring van den vrede. Voorts had het volgende feit plaats. In de eerste maanden van het jaar 1677 hadden de bisschoppen van Arras en van Saint-Pons eenige opmerkingen aan den nieuwen paus Innocentius XI willen richten, over eenige hoogst ergerlijke stellingen der al te toegefelijke casuïsten: zij hadden Nicole (de beste pen toen ter tijde der Heeren van Port-Royal) verzocht om in zijn schoon latijn de memorie te stellen. Hij deed het: en de koning beschouwde dat als een inbreuk op den vrede. De koning liet door Pomponne aan diens oom Arnauld schrijven, dat Zijne Majesteit tot nu toe tevreden was geweest over zijn gedrag en over dat van Nicole, maar dat hij thans van alle kanten klachten ontving. Hoe het zij, de stok was gemakkelijk te vinden. Lodewijk XIV had, bij het sluiten van den vrede van Nijmegen, aan geheel Europa het hoofd geboden: hij wilde geen tegenstand meer dulden; het oude Jansenisme kwam hem alleen voor onder de gedaante van een oppositie-partij in de Kerk. Hij nam zich vast voor het te vernietigen, en in de eerste plaats het klooster, waaruit dat Jansenisme gevoed en gesterkt werd.

En zóó begint in 1679 de vervolging tegen het klooster der zusters; een vervolging, die dertig jaren duurt en eindigt met de verdelging van 't klooster. De abdis, die tegen de eerste slagen dier vervolging het klooster moest verdedigen, is geheel berekend voor haar post; zij is de vastberadene, kloeke kleindochter van den advocaat Arnauld, namelijk la mère Angélique de St. Jean. De man, die in dien oorlog als het ware tegen het klooster het bevel voert. is de aartsbisschop van Parijs. Na den dood van Péréfixe was in 1671 Francois de Harlai aartsbisschop geworden. Maar deze was een gansch ander man dan zijn voorganger. Hij was geen man van opwellingen, het ééne oogenblik aangedaan, het andere geraakt: neen, Harlai was een man ván de wereld, volmaakt gewend om zaken af te doen, welwillend in de vormen, - een man, die, hoeveel zonderlinge dingen hij deed (zijn zedeloosheid was de ergernis van Parijs) nooit een oogenblik zich versprak: geheel en al een staatsman, die dus volkomen in zijn rol zou zijn geweest als heerscher of minister van justitie (zooals Saint-Simon zegt), maar die nu als hoofd der geestelijkheid bijzonder misplaatst was. Hij was echter voor Port-Royal een gevaarlijk vijand. Zijn tactiek was zeer eenvoudig. Hij wilde het klooster ontvolken en geen novices meer toelaten, waardoor het dan van zelf moest uitsterven. Bij zijn eerste bezoek, 17 Mei 1679, aan het klooster - hij trof er in de kerk zijn medelid der Academie Jean Racine, die sinds bijna twee jaren weder volmaakt bekeerd was en te Port-Royal, waar hij opgevoed was, het liefst vertoefde - legde hij reeds op den toon van een man van de wereld aan de abdis uit, dat het groote getal geestelijke zusters moest verminderen. Wegstappend in zijn koets, wenkte hij op de beleefdste wijze één der Heeren Solitaires van Port-Royal, en vertelde hem dat zij nog veertien dagen tijd hadden vóórdat zij (les Messieurs) zouden verhuizen. Zij moesten het klooster verlaten, ook de biechtvaders, ook de pensionnaires; de scholen werden ook gesloten; kortom, in de maanden Mei en Juni 1679 moesten reeds 66 personen Port-Royal verlaten. Dat was de eerste stap. Harlai gaf nu bevel geen nieuwe novices aan te nemen. Het klooster moest uitsterven. ‘Er zijn - zoo zeide de aartsbisschop aan 't Hof - nog eenige kikvorschen, die in dat moeras van Port-Royal nog altijd kwaken; maar slechts een weinigje zon is noodig, als de koning terugkomt, en het moeras is opgedroogd.’ Een oogenblik schijnt de aartsbisschop er aan

gedacht te hebben om de twee kloosters, dat in de vallei en dat te Parijs, weder te vereenigen, en ze te stellen onder één door de regeering benoemde abdis: het klooster in de vallei zou dan van zelf opgelost zijn in dat van Parijs. Men liet dat plan echter weder varen; men bepaalde zich tot het doen uitsterven. Die langzame teringdood van Port-Royal is dan ook vrij monotoon, de eentonigste zaak ter wereld. Het wordt bijna vervelend het Port-Royal dier dagen te volgen. Er waren eerst nog 73 geestelijke zusters, in 1684 was dat getal 63, in 1687 kwam het tot 56, drie jaren later was het 51; in 1693 kwam het tot 43; in 1696 vinden wij nog slechts 38 zusters. En zonderling, tegen die zusters, waarvan de jongste 50 jaar is, blijft toch even hard de woede der regeering gekant. Ook de Heeren van Port-Royal stierven in hun verspreiding en schuilplaatsen één voor één. Port-Royal werd een doodsvallei, doch nog altijd verwekte het vrees aan den machtigen Lodewijk XIV.

Toen scheen er een oogenblik verademing te komen.

De Harlai stierf in 1695 en nu werd aartsbisschop van Parijs de Noailles, een vroom man, met reine zeden, uit de allereerste kringen, maar die door de zucht van onpartijdig en rechtvaardig te zijn het later bij iedereen, ook bij den koning, bedierf. Hij gaf al dadelijk hoop aan een ieder, en dus ook aan de partij der Jansenisten. Zij meenden daaruit het vertrouwen te putten, om weder een geschrift uit te geven. Nauwelijks was dat werk verschenen, l'Exposition de la Foi, een nagelaten werk van den neef van Saint-Cyran, of de aartsbisschop vaardigde, 20 Augustus 1696, een overigens dubbelzinnige ordonnantie uit, waarbij het werk werd verboden. Het bleef de oude geschiedenis. Noailles kwam in October 1697 het klooster bezoeken: hij werd zelfs verteederd, en verzocht aan den koning verlof voor de geestelijke zusters om weder novices aan te nemen. Doch Lodewijk XIV was onverbiddelijk. In 1699 - toen het getal zusters slechts 26 was - had de gravin de Grammont het gewaagd zich gedurende de heilige week te Port-Royal te begeven; de koning liet haar naam onmiddellijk schrappen van de lijst van haar, die met Zijn Majesteit naar Marly mochten gaan. Al de Grammonts dienden nu hun vertoogen in bij den koning. Madame de Grammont wilde haar betrekking met Port-Royal verduidelijken en sprak van de deugden der zusters. ‘Ik zie - zeide de koning, haar in de rede vallende - dat gij mij spreken wilt ten gunste der zus-

ters van Port-Royal; maar ik heb mijn redenen om tegen dat huis te handelen zooals ik doe.' Het waren redenen van staat. En ondertusschen stierf men dáár. De ééne abdis na de andere. La mère Angélique de St. Jean eerst, daarna la mère Racine. De ééne zuster na de andere. De eenige afwisseling was dat van tijd tot tijd het ontaarde klooster te Parijs moeite deed om terug te komen op de afrekening der goederen van 1669 en de inkomsten haar reeds wilde afnemen. De zusters bleven zich ook hier op dat punt verdedigen. Hoorende dat de abdis te Parijs, een nicht van de Harlai, een bal in de spreekzaal van het klooster gaf, antwoordden zij slechts: 'Het is niet recht dat Port-Royal te Parijs bals geeft, en Port-Royal der vallei de muziek betaalt.'

Een onvoorzichtigheid der Jansenisten verhaastte nog het lot van Port-Royal. Een zekere Eustace, biechtvader der zusters, had een consultatie opgemaakt, bekend onder den naam van *cas de conscience*, uitleggende hoe men te werk moest gaan met de gehoorzaamheid aan de constitutiën van den paus betreffende het Jansenisme: die consultatie ging rond als manuscript en werd door 40 doctoren der theologie geteekend; in 1702 werd zij gedrukt. Het verschijnen van dit werk had een ontzettend geraas ten gevolge. Paus Clemens XI veroordeelde het dadelijk bij bul van 12 Februari 1703. De aartsbisschop van Parijs moest hetzelfde doen. De koning in zijn staatsraad behandelde 5 Maart 1703 de aangelegenheid en vaardigde een arrest uit, waarbij even als bij den vrede van 1669, een volstrekt en algeheel stilzwijgen aan alle partijen werd opgelegd. Tegelijkertijd werd de paus aangezocht zich nader te verklaren. De paus deed het en gaf 15 Juli 1705 de vermaarde bul *Vineam Domini Sabaoth*, waarbij nogmaals adhaesie werd geboden aan het oordeel van de Kerk, dat het boek van Jansenisme vol ketterij was. De aartsbisschop van Parijs vaardigde met een speciaal mandement die bul uit. Ten gevolge van die bul zou men de zusters van Port-Royal nogmaals gelasten uitdrukkelijk alles te beamen. - En een tweede feit was oorzaak, dat men de zaak tegen Port-Royal zoo ernstig mogelijk opvatte. In Brussel was 30 Mei 1703, op last van den koning van Spanje, ten verzoeke van de hooge geestelijkheid, le père Quesnel gevat, de leerling en volgeling van Arnauld. Men legde beslag op al zijn papieren, die naar Parijs werden gezonden. En in die papieren vond men nu allerlei, maar bovenal de innige verstand-

houding waarin allen, die de denkwijze van Port-Royal deelden, tot elkander stonden. De koning liet ze zich alle avonden voorlezen in den salon van Madame de Maintenon. De lectuur duurde tien jaren. Opgevat als teekenen van een groote samenzweering, was elk feit in die papieren vermeld een misdaad, elke phrase, elke regel een begin van beschuldiging. Men was reeds verdacht als men genoemd werd in die briefwisseling. De biechtvader des konings, de Jesuït père de la Chaise, wist meesterlijk van dat zwarte kabinet gebruik te maken. Wat zou het zijn, toen men het grillige en burlesque plan daarin vond, dat bij de vredesonderhandelingen van 1684, de Jansenistische factie op den voet van een onafhankelijke soevereine macht had willen optreden? - Dat alles woelde en gistte nu, toen 18 Maart 1706 aan den biechtvader der zusters van Port-Royal van wege den aartsbisschop werd gevraagd, of zij de bul en het mandement reeds aangehoord en beaamd hadden. Het antwoord moest gegeven worden. Op 21 Maart was men gereed. De zusters bekenden alles nu aangehoord en beaamd te hebben - maar met een conditie: elles les recoivent avec le respect dû à sa Sainteté et à son Eminence, *sans déroger* à ce qui s'est fait à leur égard à la paix de l'Eglise sous le Pape Clement IX. Die bijvoeging *sans déroger* was beslissend. Port-Royal gehoorzaamde dus niet.

Het twintigtal oude ziekelijke zusters durfde weêrstaan.

De grootvicaris van den aartsbisschop poogde elk individueel nog te overreden. Zij bogen haar knieën voor hem, maar niet haar hart, niet haar geweten.

De koning bedacht zich nog. Een arrest werd gegeven 17 April, waarbij het bevel, dat tot nu toe mondeling was gedaan, schriftelijk in alle vormen werd uitgevaardigd: dat zij geen novices meer mochten aannemen.

Toen liet men haar een oogenblik met rust. Trouwens ze waren zóó oud en zóó ziekelijk. Het lichaam was te zwak voor de spanning van den geest. Vier van haar, die hoofden waren van 't huis, stierven. Ook de abdis, 20 April. De aartsbisschop verbood nu een nieuwe abdis te benoemen. De stervende abdis (het was la mère Elisabeth de Sainte-Anne Boulard) had echter nog schielijk vóór haar dood een priores aangesteld. Deze, la mère Louise de Sainte-Anastasie du Mesnil, nam nu de teugels van het bestuur.

Waarlijk, dat inwendig bestuur scheen nog noodig. Het

klooster te Parijs, ziende, hoe zeer het klooster in de vallei werd besprongen, dacht dat nu het oogenblik geschikt was om tot een nieuwe verdeeling der goederen en inkomsten over te gaan. De koning billijkte deze vraag. De oude verdeeling werd herroepen en 9 Februari 1707 regelen gesteld voor den overgang der goederen op het klooster van Parijs en tevens 6000 franken van de totale inkomsten à 8000 franken gesequestreerd. Voorts werd het getal der personen, die als bedienden of beambten nog in het klooster waren, vastgesteld op tien. Er waren nu nog behalve deze bedienden 19 geestelijke zusters en negen *converses*. Allen die er dus meer waren dan deze en de 10 beambten moesten vertrekken. Achttien personen verlieten zoo wederom Port-Royal.

Doch de zusters gaven het nog niet op. Zij protesteerden bij alle rechtbanken; zij maakten zelfs 8 Mei 1707 een protest op tegen de eventueele onderteekeningen, die men haar zou willen afdwingen. Nieuwe biechtvaders werden haar toegezonden. Eindelijk werd haar - evenals onder Péréfixe - de communie weder ontzegd, bij ordonnantie van 22 November 1707. Maar zij waren niet tot buigen te krijgen.

Lodewijk XIV werd hoe langer hoe ongeduldiger. Op eenige schreden afstands van Versailles kon men hem dus weêrstaan. Dat mocht zoo niet duren. Men had hem gezegd, dat Port-Royal wel zou uitsterven, maar dat vorderde te veel tijd. Het oude lichaam had nog te veel bloed. Men vroeg dus wederom bullen van den paus, ditmaal om Port-Royal te dooden. De paus gaf eindelijk, 27 Maart 1708, een nieuwe bul, waarbij hij de vernietiging van Port-Royal goedkeurde, en de goederen overgaf aan Port-Royal van Parijs, doch onder deze voorwaarde, dat de oude geestelijke zusters elk 200 franken als levensonderhoud jaarlijks uit die goederen zouden bekomen, en dat zij in haar klooster en kerk zouden kunnen blijven tot aan haar dood.

De koning was niet tevreden met die bul. Want op die wijze bleef het klooster toch bestaan. De paus moest een nieuwe bul geven, die hij antidateerde, dus ook op 27 Maart 1708 stelde, en door deze bul gaf hij de bevoegdheid de zusters uit dat nest der dwalingen weg te voeren.

De aartsbisschop van Parijs vaardigde den 11^{den} Juli 1709 - na allerlei onderzoek en over en weder ondervraging - het decreet uit, waarbij Port-Royal des Champs werd opgeheven en alle goederen overgegeven werden aan het Port-Royal te Parijs.

De abdis van Parijs, Madame de Chateau-Renaud, kwam nu in de vallei, met haar notarissen en klerken, en nam alles bij geschrift in bezit. Toen alle formaliteiten waren vervuld, zag men 29 October 1709, op een ochtend, de *lieutenant de police* d'Argenson komen, met twaalf koetsen, elk met vier paarden bespannen, met boogschutters en krijgsvolk. Hij gaf de zusters drie uren tijds om zich voor te bereiden. Toen werden zij in de koetsen geplaatst, en wijd en zijd uit elkander naar andere kloosters gevoerd. Zoo handelde men met de 22 overgebleven zusters, wier jongste 50 jaren oud was en van welke eenige meer dan 80 jaren telden. Het witte kleed met het scharlaken kruis zou voortaan niet meer gezien worden. Port-Royal als zoodanig bestond niet meer. Het had juist honderd jaren sinds de eerste hervorming van la mère Angélique geleefd.

Men verhaalt dat, toen de zusters uit elkander gerukt waren en niet meer vereenigd in haar sterke organisatie stonden, ook de geestkracht velen verliet, en dat de meesten eindelijk, op alle wijzen aangezocht, bezweken en teekenden.

Hoe het zij, de kroniek van Port-Royal zou hiermede geeindigd zijn, zoo niet de macht des konings de steenen muren en de graven der gestorvenen had gaan aantasten. Want Lodewijk XIV wilde dat er geen spoor van Port-Royal meer overbleef. Hij liet dus de muren omverrukken, en beval dat alle lijken opgegraven zouden worden en verplaatst naar andere graven. Men begrijpt wat dit laatste beteekent, wanneer men weet, dat zoovele vrienden van Port-Royal, die in de wereld leefden, toch als laatste rustplaats dit klooster hadden uitgekozen. Men berekende, dat er meer dan 3000 gestorvenen moesten rusten. Welnu, in de maanden October en November 1711 kon men dáár het afgrijselijk schouwspel zien van ruwe doodgravers, die door den drank zich sterkten en opwekten voor hun akelig werk, bezig met het omwoelen der graven en het wegwerpen der lijken. Jagers uit den hoffelijken kring der edellieden te Versailles stieten bij toeval in hun jacht door de bosschen op die streek; zij kwamen in de half afgebroken kerk, waar een stapel dier lijken lag, waarvan honden de stukken vleesch afreten en gulzig aan de beenderen knaagden.

Zoo strafte Lodewijk XIV, de groote koning, Port-Royal.

H.P.G. QUACK.

(*Wordt vervolgd)*.

Een genie.

Zoo ik den naam van den grooten dichter, wien ik in deze bladen de hulde wil brengen, welke men het genie is verschuldigd, aan het hoofd van mijn opstel plaatste, vrees ik dat velen afgeschrikt zouden worden om het in te zien. Aan duizende beschaafde, gematigde en smaakvolle lieden is de naam van mijn grooten dichter een ergernis geworden of hij roept - wat bedenkelijker is - een half medelijdenden, half spotachtigen glimlach op hunne lippen.

Geloovige katholieken slaan huiverend een kruis wanneer mijn dichter nadert, want de kerk heeft hem gevloekt, de Paus is door hem beleedigd, en een bisschop heeft hem een godloochenaar genoemd.

Rustige, gezetene burgers, rijke winkeliers en deftige notarissen keeren met weerzin de hoofden af, wanneer zij den grijsaard ontmoeten. ‘Hij is een gevaarlijk mensch!’ mompelen ze, ‘hij is een roode radicaal, hij heult met de Internationale, hij is een communist!’ En ze tasten in den zak om te voelen of hun beurs nog wel veilig is, en wanneer ze vrijheidslievende Belgen, fiere zonen van het beschaafde Brussel zijn, dan werpen ze hem en zijn sluimerende kleinkinderen met straatsteenen naar het hoofd, en jagen ze, gillende van angst, hem het land uit.

Ernstige, verstandige staatslieden, die door ondervinding geleerd hebben, dat zonder geven en nemen, zonder transigeeren en omwegen geen regeering mogelijk is, halen de schouders op, als ze hem het volk zien toespreken, en ze waarschuwen de politie.

Smaakvolle dilettanten, die uit eerbied en piëteit voor de kunst, te recht bijzonder groote waarde aan den vorm hechten, overdrijving en bombast haten, en strenge lijnen, onmerkbare

overgangen, classieken eenvoud en sobere zelfbeperking in den kunstenaar eischen, buigen met een pijnlijken glimlach het hoofd en houden de zachte blanken handen tegen de ooren geklemd als zij zijn stem vernemen. Het is hun als hoorden zij een schelle locomotieffluit, en ‘hoe barbaarsch!’ fluisteren ze elkander toe, als ze hem op hun teenen ontloopen.

Ze hebben allen gelijk, volmaakt gelijk! De man, dien ze vlieden, dien ze haten en bespotten, is een dwaas, is een revolutionnair, is een onredelijke vijand van pricsters en koningen. 't Is niet zonder reden, dat de vrome bisschop van Gent van hem zegt, ‘dat, zoo hij geen gek ware, hij een struikroover zou zijn!’ en onwedersprekelijk is het, dat er voor een jongeheeren- of jongejuffrouwenkostschool geen slechter model voor stijloefening zou kunnen aanbevolen worden dan zijn prozawerken. Het is onloochenbaar waar, dat een bezadigd, handig minister van justitie of eeredienst twee geheel verschillende personen zijn; dat hij het geven en nemen van een parlementaire regeering haat met een onsterfelijken haat; dat hij absoluut is en steeds de uiterste gevolgtrekkingen aanneemt van elke stelling, waarin hij gelooft, van elk systeem, dat hij goedkeurt. Het is waar, het is treurig waar, dat hij in de staatkunde de logica zoo ver heeft gedreven, dat hij, evenals Byron, elke regeering haat, die bestaat. Hij is onmatig logisch. Hij kan niet inzien dat het gezond verstand van ons beperkte stervelingen vaak te recht de onverzoenlijke vijand is van te veel logica; dat de waarheid vooral in de schakeeringen moet gezocht worden. Hij is buitensporig, overdreven, zonder zelfbeheersching; hij heeft een barbaarschen hartstocht voor schelle kleuren en klaterenden klinkklank; hij schildert liever reuzen en monsters dan menschen, hij veroordeelt den goeden smaak welken hij ‘*une gastrite*’ noemt en overlaat *aux pauvres petits estomacs qui sont candidats à lAcadémie*,’ hij is..... doch wat behoef ik verder te gaan, ik heb me reeds verraden, hij is Victor Hugo.

Al wat die winkeliers en priesters en parlementaire ministers en smaakvolle dilettanten doen en zeggen is dus waar, volkomen waar. Doch wil men weten wat nog waarachtiger waar is dan waar - wat waar is *d'une vérité plus vraie et plus sainte*, dat zijn de vochtige oogen, dat is de engelachtige glimlach, die het zachte gelaat verlichten van die jonge moeder, die den grooten man te gemoet loopt, hem beide handen reikt en

uitroept: ‘O mijn dichter, mijn weldoener, wat hebt ge de kinderen lief!’

Dat is de stille eerbied, waarmede de ridderlijke held van duizend stoute tochten, de nobele bevrijder van het verdrukte Italië, hem nadert om voor een groot karakter zich te buigen, dat aan een hoog ideaal onkreukbare trouw heeft betoond, om den moedigen, eerlijken kampioen der vrijheid, den onverzettelijken vijand van bijgeloof en dwinglandij, de broederhand te drukken.

Dat is de geestdrift, die de wangen verbleekt en de stem doet huiveren van hen, die zich gelaafd hebben aan zijn bezielende poëzie, en die der menigte, welke, met onbewogen kalm gemoed, zúlke ontzettende ware opmerkingen maakt, vol verontwaardiging toeroepen: ‘Ontbloot de hoofden en buigt de knieën, daar gaat een genie voorbij!’

Victor Hugo is een genie, een machtig genie; hij is de grootste lyrische dichter dezer eeuw, en hij heeft aanspraak op eerbiedige waardeering. Niets is gemakkelijker en tevens ondankbaarder werk dan hem te critiseeren, dan op honderde zijner misgrepen tegen gezond verstand, kunst, geschiedenis en taal de aandacht te vestigen, dan hem in een bespottelijk daglicht te stellen door het aanhalen van zijn eigene woorden, en hem op grond daarvan voor half krankzinnig te verklaren.

Laat hij, wiens mannelijke eerzucht geprikkeld wordt door het bezielende denkbeeld dat hij in staat is Jan Rap en zijn maat te doen schateren van het lachen om de dwaasheden van een genie; wiens fier en ridderlijk hart er genoegen in schept een groot man door de kwaadaardige straatjongens onder de Filistijnen met modder te doen bespatten, laat hij zijne scherpgepunte pen ter hand nemen om een beredeneerden catalogus te maken, zoowel van al wat aan Victor Hugo ontbreekt, als van zijn fouten, dwalingen en verkeerdheden! Zijn taak zou niet zwaar zijn, en hij zou de goedkoope reputatie, van een geestigen, vinnigen snaak te zijn, gemakkelijk kunnen verdienen. Hij zou dan de heerlijke zelfvoldoening smaken van fouten te hebben aangetoond, die iedereen, die niet blind is, kan zien, en hij zou verzuimd hebben om te duiken in de troebele wateren van een machtigen oceaan, om de wonderen van de diepte omhoog te brengen.

De belachelijke fouten en weerzinwekkende vlekken, die het werk van onzen dichter ontsieren, springen, evenals de slechte

zijde van al hetgeen deze aarde oplevert, steeds het eerst in het oog. Het gaat met dichters en kunstenaars als met bijzondere personen: hunne zwakheden en gebreken worden meer besproken dan hunne goede hoedanigheden[1]. Het goede en edele, dat beminnelijk is, verbergt zich als een viooltje in het gras; het leelijke en slechte, dat hatelijk is, heft, als lange brandnetels, opzichtig en hinderlijk, overal het hoofd omhoog en steekt elk, die nabijkomt.

Mij verdriet de pijnlijke taak om op Hugo's onvolkomenheden de aandacht te vestigen. Verrukkelijke uren, bezielende gedachten heb ik aan hem te danken, en ik heb hem liefgekregen. Het is ondankbaarheid - gelijk een beminnelijk Arabisch spreekwoord zegt - om steenen te werpen in de bron die ons gelaafd heeft. Het is nuttiger en beter den raad te volgen van Molière: 'Laissons-nous aller de bonne foi aux choses qui nous prennent par les entrailles, et ne cherchons point de raisonnements pour nous empêcher d'avoir du plaisir'[2].

Zoo Victor Hugo een jong dichter ware, die gebaat kon worden door critiek, of zoo zijn gedichten zoo populair waren dat het publiek gewaarschuwd diende te worden tegen zijne fouten en overdrijvingen, dan zou een scherpe, duidelijke terechtwijzing, een onverbiddelijke gisping van de zeer donkere schaduwzijden van zijn genie, de eerste plicht der critiek zijn. Doch de Gustave Plances, de Sainte-Beuves, de Pontmartins

1 Hoe zelden hoort men in gezelschappen de ronde, hartelijke verklaring, dat men iets of iemand bewondert. De gemakkelijke taak om fouten aan te wijzen, om zich aan hoeken en scherpe punten te wonden, wordt verkozen boven den edelen en moeilijken plicht om schoonheden te waardeeren en den adel van een schoon geheel te bewonderen.
Niets is zoo vervelend en onvruchtbaar als dat eindelooze brommen en klagen en critiseeren. Zoo loopen er honderde menschen in Nederland rond, die door de volgende regels van Molière worden omschreven:

> Depuis que dans la tête il s'est mis d'être habile,
> Rien ne touche son goût tant il est difficile;
> Il veut voir des défants à tout ce qu'on écrit,
> Et pense que louer n'est pas d'un bon esprit;
> Qu'il n'appartient qu'aux sots d'admirer et de rire,
> Que c'est être savant de trouver à redive,
> Et qu'en n'approuvant rien des ouvrages du temps,
> Il se met au dessus de tous les autres gens.

Le *Misanthrope*, II, 5.

2 Critique de l'Ecole des Femmes.

en Veuillots hebben dezen plicht - dezen duren plicht - reeds vervuld. Het publiek is weinig geneigd zijn fouten te vergoêlijken, met zijne zwakke zijden te dwepen. Integendeel, men vergeet omhoog te kijken naar den lichtenden stralenden bergtop, en kijkt alleen met weerzin omlaag in den afgrond, die den berg begrenst.

Bovendien is Victor Hugo een oud man, en al toonde de grootste kunstrechter der wereld hem in het meest gespierde Fransch zijn fouten aan, dan nog zou hij geen tittel of jota veranderen in iets, wat hij geschreven heeft of schrijft.

Zoo het ons doel kon zijn den katheder te beklimmen, om het groote nut voor het genie aan te toonen van zelfcritiek, zelfbeperking, tucht, goeden smaak en een koel oordeel, dan zouden de werken van Hugo den schoonst mogelijken tekst aanbieden voor een leerzaam betoog. Doch waarom te bewijzen dat tweemaal twee vier is? Wie aan het nut van zelfcritiek mocht twijfelen en zich zelven van dat nut niet overtuigt, na een uur lang Victor Hugo's verzen doorbladerd te hebben, kan door alle betoogen in de wereld niet wijzer gemaakt worden.

Door te bejammeren, dat Victor Hugo zekere eigenschappen mist, die andere dichters onderscheiden, loopt men de kans zijn oorspronkelijkheid uit het oog te verliezen. Het is ontegensprekelijk waar, dat hij de volmaaktheid had kunnen bereiken, zoo hij den machtigen stroom zijn er grootsche gedachten had weten te beperken binnen de bedding, die door gezond verstand en wetenschap wordt aangewezen. Zoo hij iets bezat van den critischen blik en de onbewogen majesteit van den Weimarschen Jupiter; zoo hij een groot kunstenaar en tevens een groot criticus ware; zoo hij een machtige verbeelding en oorspronkelijk genie aan een practisch, mathematisch oordeel paarde, ja, dan zou een wondergroot dichter het menschdom gesticht en verlicht hebben..... zoo namelijk de zeer critische geest de scheppingskracht niet verlamd en de productie vertraagd had door voortdurenden twijfel te opperen en een onbereikbare volmaaktheid te eischen.

Het is eer de vraag of de fouten van Victor Hugo nièt de onmisbare voorwaarden van zijn groote hoedanigheden zijn, evenals in gedreven zilverwerk het relief verkregen wordt door onoogelijke holten in de binnenzijde.

De gebreken en onregelmatigheden van genieën zijn vaak tot een één en ondeelbaar geheel gesmolten met hun eigenaardige

schoonheden en grootsche gedachten. Men kan de eersten niet uitroeien zonder de anderen te dooden; ze hebben beide een zelfden oorsprong diep in de natuur, in den aard van het genie gelegen. Wat in des dichters zwakke oogenblikken bombast is, wordt goddelijke poëzie in het uur van zijn kracht.

Belet een schrijver, zich soms wat familiaar, ja, triviaal uit te drukken, en ge doodt wellicht den eenvoud, die hem, als groote onderwerpen behandeld worden, en zijn ziel in witte gloeihitte van geestdrift staat, verheven doet zijn. De meerderheid der beschaafde lieden, die genot scheppen in poëzie, wordt altijd meer aangetrokken door bevalligheid, geacheveerdheid, kernachtige, gelukkige uitdrukkingen, door letterkundige juweelen, dan door macht en grootheid. Gelijk het meer van Zurich, met zijn zachte, lachende, zonnige oevers door menigeen meer bewonderd wordt, dan het stoute, fiere meer van Lucern; gelijk de straatweg van Velp naar de Steeg meer genoegen geeft aan tal van bezadigde lieden, die eerst op hun ouden dag met Zwitserland kennis maken, dan de Gothardstrasse, zoo wekken in de letterkunde de Horatiussen, Berangers en De Genestetten vaak grooter vreugde in vele zielen dan de Dante's, Hugo's en Da Costa's.

Het is volmaakt onmogelijk alles gelijkelijk te bewonderen. Wanneer men niet onverschillig is in de letterkunde en zijn hart warm voor dezen of genen dichter kloppen voelt, loopt men groote kans onverklaarbaar koud te zijn voor een ander en wellicht grooter talent. En zoo men ook al veelzijdig ontwikkeld en rijk begaafd genoeg is om veel te kunnen bewonderen, en voor hetgeen liefelijk, zoowel als voor hetgeen grootsch is, de knie te buigen, dan heeft men nog zijn uren van geestdrift. Men heeft nu eens behoefte om neder te zitten en te luisteren naar de orgeltonen van Da Costa's: *Kan het zijn dat de lier, die sinds lang niet meer ruischte;* dan weder is men in de stemming om door de kamer te schrijden en de *Rolla* van Alfred de Musset met gloed te declameeren. Ieder heeft buitendien zijn lievelingsdichter, en zich betrappende op de partijdigheid, de liefhebbende, nobele partijdigheid, welke men voor hem gevoelt, wordt men meer dan ooit overtuigd, dat de mensch een zeer beperkt wezen is, dat liefde alleen helder ziet, en dat het onmogelijk is ieder genie naar waarde te schatten.

Doch juist omdat we geen hartstochtelijke bewondering kunnen gevoelen voor alle kunstenaars, en tot ons leedwezen koud

blijven voor genieën, die de innige liefde hebben gewekt van grootere en betere mannen dan wij, moeten we vooral één zeer belachelijke fout vermijden. We moeten niet met minachting spreken van groote mannen, die wij ons niet in staat gevoelen te begrijpen en te waardeeren, en we moeten de verleiding bestrijden hen openlijk scherp te beoordeelen. Ik voor mij b.v. erken, dat de schilderijen van Rubens mij bijna zonder uitzondering met weerzin, ja, met walging vervullen, en dat ik Bilderdijk, na kennismaking met zijn leven en werken, zoo zeer ben gaan haten, dat ik meestal geneigd ben, tegen mijn beter weten in, hem onvoorwaardelijk te veroordeelen.

Doch ziende hoe mannen, die ik liefheb en vereer, tegen Bilderdijk als tegen een reus opzien en hem bewonderen, schaam ik mij over mijn haat en weerzin; ik poog Rubens te aanschouwen met de oogen zijner vereerders; ik lees alles wat over Bilderdijk geschreven wordt door zijn discipelen, om mij, zoo mogelijk, te doen bekeeren; en bovenal verhindert mijn eerbied voor het genie mij, deze groote mannen te gaan critiseeren, over wie ik, door gebrek aan sympathie, evenmin oordeelen kan als een blinde over de kleuren.

En nu richt ik mij tot hen, die voor Victor Hugo den weerzin gevoelen, die mij tegen Bilderdijk vervult, en op hun loyauteit doe ik een beroep met de vraag, of ze de gedichten, die ik van hem zal aanhalen, willen lezen, en een poging willen doen ze met mij te bewonderen.

Ik acht het zulk eene schoone taak de onverschilligen wakker te schudden, de onwilligen tot bewondering te dwingen, de minachtende kieskeurigheid van fatsoenlijke, geblaseerde, smaakvolle lieden te overwinnen, die te spoedig ontmoedigd worden door onduidelijke gedeelten, door langdradigheid en overdrijving.

Victor Hugo heeft nooit een werk geleverd, dat - als een geheel beschouwd - zonder ontzettende, hinderlijke fouten is. Zoowel zijn romans als zijn gedichten zijn onsamenhangend, zonder éénheid. Er ontbreekt architectuur, een vast regelmatig plan aan, het kleinere deel is niet ondergeschikt aan het grootere, ten bate van het geheel. Zijn gedachten hebben zich niet '*dans le bloc résistant*' van de taal een diepe bedding gebaand; doch ze treden vaak buiten hare oevers, overstroomen de vlakte, moerassen vormende, waardoor het waden moeielijk is..... maar als men dit alles aangetoond en betreurd heeft, weet ge dan wel wat we overhouden? Weet ge dan wel wat

uit dat moeras van woordenrijkheid, van onbeperkte gedachten, en onbedwongen verbeelding, vonkelend en stralend zich omhoog heft?

Heerlijke zonnige eilanden, door de goden geliefd, door de muzen bewoond; grootsche schilderachtige bouwvallen van bovenaardsche tempels, naast in der haast opgetrokken, wankele gebouwen, waarin tal van kleine, bijna volmaakte meesterstukken schitteren.

Wie tijd en moed heeft het moeras te doorwaden, wordt heerlijk beloond.

Wil men weten hoe de letterkundige critiek, die, als Mercurius, de tolk der goden behoort te zijn, te moede is, wanneer ze geroepen wordt aan de menschen de woorden over te brengen van dezen Olympischen dichter?

Daar ruischt een dwarrelwind van woorden en klanken, van beelden en kleuren met toomelooze woede door de lucht, en hij, die deze vreemde orakeltaal aan het volk vertolken moet, wordt wanhopend en smartelijk gestemd; want zoo de goden onzin gaan spreken, wat zal dan met de menschen gebeuren?

Ontmoedigd en vol wrevel luistert hij naar dien geweldiggedreven klankenorkaan, als plotseling een stem weerklinkt, die hem in zijn ziel grijpt en hem het hoofd ontblooten doet; zijn instinct waarschuwt hem: daar spreekt het genie. En nu wordt zijn taak hem zoo licht en zijn plicht zoo verrukkelijk, want hij heeft heerlijke gedachten te vertolken; edele woorden over te brengen. Telkens steekt die woordenorkaan wel weer op, doch dan buigt hij het hoofd met een nederig hart en laat de storm over zich henen gaan, en wanneer de stem zich weer duidelijk en zangerig uit den dwarrelwind verheft, begint hij met vonkelend oog en kloppend hart opnieuw zijn schoone taak.

Laat mij ten bewijze van het voorgaande de aandacht vestigen op enkele dier vonkelende juweelen, die te vinden zijn op een der door de goden geliefde eilanden in het midden van het moeras; op een dier overwinningen van de stem van het genie op den klanken-orkaan.

Het 21ste lied van *les Contemplations* luidt als volgt:

Elle était déchaussée, elle était décoiffée,
Assise, les pieds nus, parmi les joncs penchants;
Moi, qui passais par là, je crus voir une fée,
Et je lui dis: ‘Veux-tu t'en venir dans les champs?’

Elle me regarda de ce regard suprême
  Qui reste à la beauté quand nous en triomphons,
Et je lui dis: 'Veux-tu - c'est le mois où-l'on aime -
  Veux-tu nous en aller sous les arbres profonds?'

Elle essuya ses pieds à l'herbe de la rive,
  Elle me regarda pour la seconde fois;
Et la belle folâtre alors devint pensive.....
  Oh! comme les oiseaux chantaient au fond des bois!

Comme l'eau caressait doucement le rivage!
  Je vis venir à moi, dans les grands roseaux verts,
La belle fille heureuse, effarée et sauvage,
  Ses cheveux dans ses yeux et riant au travers.

Is het mogelijk zich iets liefelijkers voor te stellen dan dit schilderachtig tafereeltje. Men heeft het zich op donkere, sombere Decemberdagen slechts in herinnering te brengen om een zonnig, verrukkelijk landschap voor zich te zien, en zich te verwarmen in den glimlach van:

La belle fille heureuse, effarée et sauvage,
Ses cheveux dans ses yeux et riant au travers.

Dit gedichtje is volmaakt, dat wil zeggen, het is onmogelijk zich voor te stellen, dat er iets aan zou kunnen worden toegevoegd of veranderd, doch zulke volmaakte kleine gedichten komen slechts zelden bij Victor Hugo voor. Een tweetal hunner willen we onze lezers echter niet onthouden.

Het eerste komt voor in '*les Rayons et les ombres*,' (XXII) en is betiteld *Guitare*.

Gastibelza! l'homme à la carabine,
  Chantait ainsi:
'Quelqu'un a-t-il connu dona Sabine,
  Quelqu'un d'ici?
Dansez, chantez, villageois! la nuit gagne
    Le mont Falu[1].
- Le vent qui vient à travers la montagne
  Me rendra fou.

1 Le *mont Falu*, spreek uit *mont Falou*.

Quelqu'un de vous a-t-il connu Sabine,
Ma se¯nora?
Sa mère était la vieille Maugrabine
D'Antequera,
Qui chaque nuit criait dans la Tour-Magne
Comme un hibou... -
Le vent qui vient à travers la montagne
Me rendra fou.

Dansez, chantez! Des biens que l'heure envoie
Il faut user.
Elle était jeune, et son oeil plein de joie
Faisait penser. -
A ce vieillard qu'un enfant accompagne
Jetez un sou!... -
Le vent qui vient à travers la montagne
Me rendra fou.

Vraiment la reine eût pres d'elle été laide
Quand, vers le soir,
Elle passait sur le pont de Toléde
En corset noir.
Un chapelet du temps de Charlemagne
Ornait son cou... -
Le vent qui vient à travers la montagne
Me rendra fou.

Le roi disait en la voyant si belle,
A son neveu:
“- Pour un baiser, pour un sourire d'elle,
Pour un cheveu,
Infant don Ruy, je donnerais l' Espagne
Et le Pérou!” -
Le vent qui vient à travers la montagne
Me rendra fou.

Je ne sais pas si j'aimais cette dame,
Mais je sais bien
Que, pour avoir un regard de son âme,
Moi, pauvre chien,

J'aurais gaîment passé dix ans au bagne
Sous le verrou... -
Le vent qui vient à travers la montagne
Me rendra fou.

Un jour d'été que tout était lumière,
Vie et douceur,
Elle s'en vint jouer dans la rivière
Avec sa soeur,
Je vis le pied de sa jeune compagne
Et son genou... -
Le vent qui vient à travers la montagne
Me rendra fou.

Quand je voyais cette enfant, moi, le pâtre
De ce canton,
Je croyais voir la belle Cléopâtre,
Qui, nous dit-on,
Menait César, empereur d'Allemagne,
Par le licou... -
Le vent qui vient à travers la montague
Me rendra fou.

Dansez, chantez, villageois, la nuit tombe!
Sabine un jour
A tout vendu, sa beauté de colombe
Et son amour,
Pour l'anneau d'or du comte de Saldagne,
Pour un bijou... -
Le vent qui vient à travers la montagne
Me rendra fou.

Sur ce vieux banc souffrez que je m'appuie,
Car je suis las
Avec ce comte elle s'est donc enfuie!
Enfuie, hélas!
Par le chemin qui va vers la Cerdagne,
Je ne sais ou...
Le vent qui vient à travers la montagne
Me rendra fou.

Je la voyais passer de ma demeure,
Et c'était tout.
Mais à présent je m'ennuie à toute heure,
Plein de dégoùt,
Rêveur oisif, l'âme dans la campagne,
La dague au clou... -
Le vent qui vient à travers la montagne
M'a rendu fou!'

Dit lyrisch meesterstukje verhaalt in enkele coupletten een lange liefdesgeschiedenis; het voert een drama vol hartstocht, zonde en bittere smart voor ons op, en is vol ingehouden tranen en onuitsprekelijken weemoed.

Niet minder volmaakt is het 24ste lied van '*les Voix Intérieures*', dat de stem vertolkt van de zee, wanneer men haar in de duisternis des nachts hoort doch niet ziet, en de wind huilt door de schoorsteenen van het buitenhuis.

Quels sont ces bruits sourds?
Ecoutez vers l'onde
Cette voix profonde
Qui pleure toujours
Et qui toujours gronde,
Quoiqu'un son plus clair
Parfois l'interrompe... -
Le vent de la mer
Souffle dans sa trompe.

Comme il pleut ce soir!
N'est-ce pas, mon hôte?
Là-bas, à la côte,
Le ciel est bien noir,
La mer est bien haute!
On dirait l'hiver;
Parfois on s'y trompe... -
Le vent de la mer
Souffle dans sa trompe.

Oh! marins perdus!
Au loin, dans cette ombre,

Sur la nef qui sombre,
Que de bras tendus
Vers la terre sombre!
Pas d'ancre de fer
Que le flot ne rompe. -
Le vent de la mer
Souffle dans sa trompe.

Nochers imprudents!
Le vent dans la voile
Déchire la toile
Comme avec les dents!
Là-haut pas d'étoile!
L'un lutte avec l'air,
L'autre est à la pompe. -
Le vent de la mer
Souffle dans sa trompe.

C'est toi, c'est ton feu
Que le nocher rêve,
Quand le flot s'éleve,
Chandelier que Dieu
Pose sur la grève!
Phare au rouge éclair
Que la brume estompe!
Le vent de la mer
Souffle dans sa trompe.

Slechts zelden komen dergelijke volmaakte kleine meesterstukjes voor bij de koningen van het lied, de machtige profeeten, die als het ware door een god in zich gedreven worden hunne gedachten te uiten.

Ze onderscheiden zich door iets edelers dan volmaaktheid, namelijk door grootheid, door verhevenheid. Bijna nooit zijn de verhevenste gedichten tevens de meest volmaakte. De oude kathedraal voldoet niet zoozeer als de volmaakt schoone Venus van Milo; ze stelt niet tevreden; ze ontspant niet; ze geeft kalmte noch rust; maar ze grijpt ons bij de ziel; schokt, verwondert en verontrust ons en dwingt ons aan de eeuwigheid, aan het oneindige te denken.

Groote genieën bevredigen zelden. Ze hebben altijd iets, dat aan geknotte zuilen, aan onafgewerkte kathedralen, aan door vorst en bliksem verminkte Alpenreuzen denken doet. Er is een stortvloed, een overdaad, een wilde macht, een jonge held - en - overmoed in het werk van genieën, waardoor men vaak meer overweldigd en geprikkeld dan verteederd en bevredigd wordt.

In *la Lègende des Siècles* beschrijft Victor Hugo een reusachtig duel, waarin de ridder Eviradnus alleen en ongewapend koning Ladislas van Polen en keizer Sigismund van Duitschland doodt. Dit is een fragment, maar hoe machtig en aangrijpend is het.

Le grand chevalier dit, regardant l'un et l'autre:
'Rois, un vieux de mon temps vaut deux jeunes du votre.
Je vous défie à mort, laissant à votre choix
D'attaquer l'un sans l'autre on tous deux à la fois;
Prenez au tas quelque arme ici qui vous convienne;
Vous êtes sans cuirasse et je quitte la mienne;
Car le châtiment doit lui-mème être correct.'

Eviradnus n'a plus que sa veste d'Utrecht.

Pendant que, grave et froid, il déboucle sa chape,
Ladislas, furtif, prend un couteau sur la nappe,
Se déchausse, et, rapide et bras levé, pieds nus,
Il se glisse en rampant derrière Eviradnus;
Mais Eviradnus sent qu'on l'attaque en arrière,
Se tourne, enpoigne et tord la lame meurtrière,
Et sa main colossale étreint comme un étau
Le cou de Ladislas, qui lâche le couteau;
Dans l'oeil du nain royal on voit la mort paraître.

'Je devrais te couper les quatre membres, traître,
Et te laisser ramper sur tes moignons sanglants.
Tiens, dit Eviradnus, meurs vite!'

Et sur ses flancs
Le roi s'affaisse, et, blème et l'oeil hors de l'orbite,
Sans un cri, tant la mort formidable est subite,
Il expire.

L'un meurt, mais l'autre s'est dressé.
Le preux, en délaçant sa cuirasse, a posé
Sur un banc son épée, et Sigismond l'a prise.

Le jeune homme effrayant rit de la barbe grise;
L'épée au poing, joyeux, assassin rayonnant,
Croisant les bras, il crie: ‘A mon tour maintenant!’
Et les noirs chevaliers, juges de cette lice,
Peuvent voir, à deux pas du fatal précipice,
Près de Mahaud, qui semble un corps inanimé,
Eviradnus sans arme et Sigismond anmé.
Le gouffre attend. Il faut que l'un des deux y tombe.

‘Voyons un pen sur qui va se fermer la tombe,
Dit Sigismond. C'est toi le mort! c'est toi le chien!’

Le moment est funèbre; Eviradnus sent bien
Qu'avant qu'il ait choisi dans quelque armure un glaive,
Il aura dans les reins la pointe qui se leve;
Que faire? Tout à coup sur Ladislas gisant
Son oeil tombe; il sourit terrible, et, se baissant
De l'air d'un lion pris qui trouve son issue:
‘Hé! dit-il, je n'ai pas besoin d'autre massue!’
Et, prenant aux talons le cadavre du roi,
Il marche à l'empereur qui chancelle d'effroi;
Il brandit le roi mort comme une arme, il en joue,
Il tient dans ses deux poings les deux pieds, et secoue
Au-dessus de sa tête, en murmurant: Tout beau!
Cette espèce de fronde horrible du tombeau,
Dont le corps est la corde et la tête la pierre,
Le cadavre éperdu se renverse en arrière.
Et les bras disloqués font des gestes hideux.

Lui, crie: ‘Arrangez-vous, princes, entre vous deux.
Si l'enfer s'éteignait dans l'ombre universelle,
On le rallumerait, certe, avec l'étincelle
Qu'on peut tirer d'un roi heurtant un empereur.’

Sigismond, sous ce mort qui plane, ivre d'horreur,
Recule, sans la voir, vers la lugubre trappe;

Soudain le mort s'abat et le cadavre frappe... -
Eviradnus est seul. Et l'on entend le bruit
De deux spectres tombant ensemble dans la nuit.
Le preux se courbe au seuil du puits, son oeil y plonge,
Et, calme, il dit tout bas, comme parlant en songe:
'C'est bien! disparaissez, le tigre et le chacal!'

Victor Hugo heeft iets Aziatisch, iets barbaarsch in zijn genie. Hij heeft een liefde voor het reusachtige en ontzettende, voor overdreven pracht en schittering, voor grenzenlooze overdaad en verkwistende versiering, die vooral in zijn romans uitkomt, en eer aan een Noordschen Viking, of aan een Germaanschen wereldveroveraar dan aan een Franschen dichter denken doen. Voltaire als schrijver, Corneille en Racine als dichters, zijn vertegenwoordigers van den Franschen geest; doch met Rabelais onder de schrijvers en Victor Hugo onder de dichters van Frankrijk, weet men bijna geen weg, wanneer men in theorieën aangaande rassen gelooft. Zijn instinct voor het schilderachtige is in tweestrijd met Fransche ordelievendheid: zijn hartstocht voor het onbegrensde, oneindige, onbestemde is juist het tegenovergestelde van al die eigenaardigheden van het Fransche genie, waaraan de Académie Française en het Théâtre Francais te danken zijn, en die bestaan in liefde voor hetgeen afgerond, juist bepaald en volmaakt is. Victor Hugo heeft een Germaansche, een middeleeuwsche verbeelding. Monsters en gedrochten beeldhouwt hij als versiering in de kathedraal, die hij zich bouwt. Overdaad van ornamenten, onbestemdheid van lijnen, zijn in zijn oog geen zonde tegen den goeden smaak.

Hij schijnt in zijn romans en in zijn boek aan Shakespeare gewijd, het er soms op gezet te hebben, de definitie te logenstraffen van den heer Jourdain: '*Tout ce qui est prose n'est point vers et tout ce qui n'est point vers est prose*.

Hij deelt in hooge mate de fout der Franschen, om een abstractie te behandelen, als ware ze een werkelijkheid, naar een schaduw te grijpen, als ware ze een lichaam. Hij heeft er daardoor zeker veel toe bijgedragen om aan de taal der radicalen dat soort van wijsgeerig vernis te geven, dat zoo onbeschrijfelijk hinderlijk is. Hierdoor heeft men in de staatkundige atmosfeer dat gegons van klinkende namen, die aan abstracties gegeven zijn, welke nauw omschreven dienen te worden, zoo ze wat beteekenen willen.

Een der boeken van de *Miserables* begint met de kenschetsende woorden: '*Ce livre est un drame dont le premier personnage est l'infini*.' Hij maakt geesten en duivels van afgetrokken denkbeelden en voert l'Abime, la Nuit, la Silence, l'Inconnu, l'Infini, l'Ombre, le Gouffre als personen op. Wanneer hij een storm op zee beschrijft, zegt hij: '*l'abîme se décidat à livrer bataille;*' de stormwinden zijn: '*l'immense canaille de l'ombre*.' Ze zijn '*les oiseaux fauves de l'infini. D'où viennent-ils? De l'incommensurable. Il faut à leurs envergures le diamètre du gouffre..... Ce qu'il y a d'effroyable, c'est qu'ils jouent. Ils ont une colossale joie composée ed'ombre*.'

Hoort hem in zijn boek over William Shakespeare, wanneer hij Dante behandelt: 'Dante tord toute l'ombre et toute la clarté dans une spirale monstrueuse. Cela descend, puis cela monte. Architecture inouïe. Au seul est la brume sacrée. En travers de l'entrée est étendu le cadavre de l'espérance. Tout ce qu'on aperçoit au delà est nuit. L'immense angoisse sanglote confusément dans l'invisible. On se penche sur se poëme gouffre: est-ce un cratère? On y entend des détonations; le vers en sort étroit et livide comme des fissures d'une solfatare; il est vapeur d'abord, puis larve; ce blémissement parle; et alors on reconnait que le volcan entrevu c'est l'enfer.'

Leest dan, als ge nog moed hebt, in '*les Contemplations*' dat verwonderlijke gedicht: '*Ce que dit la Bouche d' Ombre*:

...L'hyène Atrée et le chacal Timour,
Et l'épine Caïphe et le roseau Pilate,
Le volcan Alaric à la gueule écarlate,
L'ours Henri huit pour qui Morus en vain pria,
Le sanglier Sélim et le pore Borgia.

...Quels yeux fixes ouverts
Dans les cailloux profonds, oubliettes des âmes!...

Claude est l'algue que l'eau traîne de havre en havre;
Xerxès est excrément, Charles neuf est cadavre;
Hèrode, c'est l'osier des berceaux vagissants;
L'âme du noir Judas, depuis dix-huit cents ans,
Se disperse et renait dans les crachats des hommes...

Wij kunnen niet voortgaan.

> Ah! Ah! mon Dieu! Hi, hi, hi, hi, hi.

lachte Nicole, toen ze haar meester, van wien ze veel hield, zich gek zag aanstellen. ‘Monsieur, je ne puis m'en empêcher. Hi, hi, hi, hi, hi. Monsieur, je vous demande pardon; mais vous êtes tout a fait drôle comme cela. Vous êtes si plaisant, je ne saurais me tenir de rire. Hi, hi hi.’

Er zal wel niemand gevonden worden, die niet lacht als hij dergelijke regels bij Victor Hugo ontmoet.

Dit is onzin, zult ge zeggen. Zeer zeker, dit is onzin; zeker.... doch dat woord onzin stelt me niet tevreden, het omschrijft niet genoeg. Het is apocalyptische onzin, zou ik geneigd zijn te zeggen; het is de onzin van een ziener, die door zijn verbeelding overrompeld is; het is de onzin van een machtigen titan, die poogt den hemel te bestormen en met vorm-looze rotsblokken omhoog werpt, als kon hij den oneindige, die boven de starren troont, daarmede treffen. Het is de onzin van het verdoolde genie, dat zaken wil beschrijven, die onze gebrekkige menschentaal niet beschrijven kan; dat door woorden de onbestemde gevoelens wil opwekken, die muziek alleen in het leven kan roepen, en dat dan ook niets voortbrengt dan klanken, en dat wel klanken zonder muziek.

Henri Taine maakt ergens onderscheid tusschen *galimatias double* en *galimatias simple*. Nu zondigt Victor Hugo slechts door de laatste soort van onzin. Wij begrijpen hem niet, doch hij begrijpt zich zelf. Voor hem heeft hetgeen hij zegt een beteekenis, en hij ziet beelden en scherpe omtrekken, waar wij droomen en dampen zien. Er zijn tijden, dat hij geen beperking, geen mate, geen orde kent. Een klinkende phrase, een schilderachtig woord, een ongewoon beeld, een kleurrijke vergelijking zijn hem dan ook even zoovele onwederstaanbare verleidingen. Doch er is een brio, een bezieling in dien onzin, een kwistige weelde in dien rhetorischen bombast, een wild leven in die roekelooze fantaisieën, welke mij persoonlijk volkomen overtuigen, dat hij zelf begrijpt wat mij onbegrijpelijk is; dat hij licht ziet in hetgeen mij dichte, ondoordringbare nevel toeschijnt.

Zijn hartstocht voor het onmetelijke, voor het reusachtige, is de oorsprong van schier al zijn fouten en tekortkomingen.

In *les Chansons des Rues et des Bois*, zegt hij van Pegasus:

'*Sa fonction est d'être énorme*,' en van het tooneel sprekende, verklaart hij: '*le Drame est forcé d'être immense*. In het ideaal ziet hij niet de diepste waarheid, de kern der zaken, ontdaan van onbeteekenende bijzaken en omhulsels; doch hij gelooft het ideaal te zien, wanneer hij door een onmetelijk vergrootglas staart; hij bevolkt de wereld zijner verbeelding met monsters en reuzen. Een genie is in zijn oogen een reus onder de reuzen. "Les génies," zoo roept hij uit, sont des êtres impérieux, tumultueux, violents, emportés, extrêmes, franchisseurs de limites, passant les bornes, dépassant le but, exagérés, faisant des enjambées scandaleuses. En toute chose, une façon de faire immodérée. Ils sont excessifs. Ils vous apportent un art farouche, rugissant, flamboyant, échevelé comme le lion et la comète...' In zijn geestdrift voor het onbegrensde en monstergroote generaliseert hij natuurlijk met bijzondere voorliefde, en het betrekkelijk geringe succes van dezen grooten lyrischen dichter op het tooneel, is hieraan toe te schrijven. Hij bezit niet een nauwkeurige opmerkingsgave, een juist begrip van onderscheiden karakters.

Hij heeft te veel van den schilder, den kunstenaar in zijn natuur, om niet op schilderachtige wijze zijn personen te costumeeren, te groepeeren; het mechanische van de dramatische kunst verstaat hij bij uitnemenheid, en niemand overtreft hem bijna in de kunst *de faire un spectacle*. Doch zijn behoefte om te verwonderen, te ontzetten, hard te treffen, ongewoon en reusachtig te zijn, doet hem de waarheid uit het oog verliezen. Hij is geen groot dramatisch dichter, omdat hij geen levende karakters schept, omdat hij geen diepe studie gesmaakt heeft van het menschelijk hart, omdat hij zijn tooneelstukken meer met gebeurtenissen dan met karakters maakt.

Met recht verwijt men hem dus, dat hij aan geen levende, oorspronkelijke types het leven heeft geschonken; dat hij geen menschen ten tooneele heeft gevoerd, maar reuzen en monsters laat spreken, hetgeen men niet doet, zoo men in staat is menschen te scheppen.

In zijne gedichten komen deze fouten niet zoozeer uit als in zijn romans en andere prozawerken. De banden van rythmus en rijm zijn bijna onontbeerlijk aan dat machtige, verkwistende genie. Wanneer hij den gebonden stijl verlaat en aan allen dwang zich ontworstelend, de wijde, onbeperkte velden van het proza binnen stormt, dan verliest hij vaak elk gevoel voor

evenredigheid: dan maakt hij zijn monsters verschrikkelijker, zijn reuzen grooter, zijn uitweidingen langer en talrijker. Is men er op gesteld zijn fouten te kennen, dan kan men die in zijn prozawerken het gemakkelijkst vinden.

De Quasimodos, Jean Valjeans en Gilliatten van Victor Hugo, hebben allen iets bovenmenschelijks en colossaals. Ze staan op den kothurnus van het grieksche tooneel, waardoor ze ver boven de menschen uitsteken; ze dragen het masker van de tragedie, waardoor hun uitdrukking onveranderlijk strak en eentonig smartelijk is; doch het kan niemand ontgaan, hoe grootsch en verheven de oorspronkelijke conceptie van hun karakter was. Een machtige hand is het, die deze omtrekken schetste; doch roekeloos en wild is de fantasie, die met verkwistende overdaad schelle kleuren en schitterende verwen op het paneel opeenhoopte. Antithese volgt op antithese, phrase volgt op phrase, en al die pracht en weelde onttrekt de oorspronkelijke schets aan het oog.

Doch in die zelfde prozawerken komen voor hen, die gaarne bewonderen ook, tallooze gedeelten voor van groote schoonheid. In zijn boek over William Shakespeare, dat scherper gecritiseerd is dan één zijner werken, behalve *l'Homme qui rit*, vindt men b.v. een kenschetsing van hetgeen verheven is en geniaal in de groote dichters, dat op aangrijpende, indrukwekkende wijze het genie van Victor Hugo zelven omschrijft: ‘Aux livres colosses il faut des lecteurs athlètes. Il faut être robuste pour ouvrir Ezéchiel, Job, Lucrèce, Alighieri, Shakespeare.....

...Pourtant, quand on s'y enfonce et quand ou les lit, rien n'est plus hospitalier pour l'âme que ces esprits sévères. Il sont affectueux, tristes, mélancoliques, consolants. Leur fermeté et leur fierté recouvrent une sympathie profonde.... Collez votre oreille à ces colosses, vous les entendrez palpiter. Avez-vous besoin de croire, d'aimer, de pleurer, de vous frapper la poitrine, de tomber à genoux, de lever vos mains au ciel avec confiance et sérénité, écoutez ces poëtes, ils vous aideront à monter vers la douleur saine et féconde, ils vous feront sentir l'utilité céleste de l'attendrissement. O bonté des forts! leur émotion qui peut être, s'ils veulent, tremblement de terre, est par instants si cordiale et si douce qu'elle semble le remuement d'un berceau.

Le drame de Shakespeare marche avec une sorte de rhythme

éperdu; il a et donne le vertige; mais rien n'est solide comme cette grandeur emue. Shakespeare frissonnant a en lui les esprits, la grande séve inconnue. De là son trouble, au fond duquel est le calme. Ce trouble, tous les esprits du premier ordre l'ont. Ce trouble est dans Job, dans Eschyle, dans Alighieri. Ce trouble, c'est l'humanité. Shakespeare, comme tous les grands poëtes, est plein d'un réve. Il n'est pas de génie qui n'ait des vagues. Son étendue le secoue et lui communique on ne sait quelles oscillations énormes. *Sauvage ivre*, a dit Voltaire. Soit. Il est sauvage comme la forêt vierge; il est ivre comme la haute mer.'

Ja, wild als de wouden der nieuwe wereld, dronken en krankzinnig als de groote zee, wier golven worden opgezweept door den woesten evennachtsstorm, zijn de genieën, aan wie de wereld het meest verschuldigd is; doch die wildheid gaat gepaard met een oorspronkelijkheid, een saprijkheid, een frissche jonge kracht die opwekkend en verlevendigend is als de voorjaarsstorm, die de winternevelen verjaagt.

Verre is van mij de gedachte, dat Victor Hugo groot is in de kunst omdat hij wild en roekeloos is, omdat hij reuzen en monsters met Oostersche vruchtbaarheid voorbrengt. Geen onjuister denkbeeld is er dan dat een schrijver machtig en oorspronkelijk zou zijn, omdat hij zich ongewoon uitdrukt; omdat hij paradoxaal is uit vrees voor gemeenplaatsen, en bandeloos is uit instinctmatigen haat voor beperking. Wijze wetten zijn geen ketenen voor hen, die vrijheid beminnen, maar een kettingharnas dat het leven beschermt, en wanneer een dichter groot is, die alle banden van traditie en kunst verbreekt, en zich losrukt aan de wijze wetten, door ervaring en wetenschap gesteld, dan is hij groot, *niettegenstaande* hij dit gedaan heeft en niet *omdat* hij het gedaan heeft. Dus heeft men de machtige rivier lief, die binnen zijn oevers besloten, zijn breede wateren zonder ophouden voortstuwt, koninklijke vloten draagt en gezondheid en welvaart verspreidt, niettegenstaande ze somtijds buiten hare oevers treedt en de vruchtbare akkers in een moeras verandert. Bandeloosheid is geen grootheid. Minder eert men de mug, die in vrijheid mag gonzen waarheen ze wil, dan de bij die zekere wetten gehoorzaamt en op ordelijke wijze honig zamelt.

Een verbeelding is niet groot, omdat ze reusachtige, onbebegrensde, onbestemde zaken weet aan te duiden. Het onderscheid is onmetelijk tusschen de doellooze zwerftochten van

een verbeelding die men den teugel viert, welke men veroorlooft nu herwaarts, dan derwaarts te gaan naar den nuk of den inval van het oogenblik, en de geconcentreerde, geordende, regelmatige ontwikkeling eener gedachte, welke de verbeelding langzamerhand plastisch en duidelijk voorstelt.

> ‘In der Beschränkung zeigt sich nur der Meister;
> Und das Gesetz nur kann uns Freiheit geben,’

zegt Göthe, en zijn woorden zijn van goud. Doch in ons land is het niet bijzonder noodig hierop te wijzen, daar men over het algemeen bij ons eer te veel dan te weinig doordrongen is van het nut der ‘Beschränkung.’

Men begrijpt wel, dat een roekelooze, ongebonden wijze van te schrijven verleidelijk en aangenaam moet zijn, evenals roekeloos speculeeren, of roekeloos vechten, of rijden, of varen; doch zeer te recht bewondert men die weinig deftige en solide manier van handelen daarom volstrekt niet. Men gaat zelfs te ver in zijn afkeuring van overdrijving en bandeloosheid. Nooit genoeg kan ons volk opmerkzaam gemaakt worden op de gevaren van die vrees voor het ongewone. Men ga niet uit haat voor gezwollenheid en holle phrases welsprekendheid verachten; men ga niet uit vrees voor de spookgestalten van een overspannen verbeelding de poëzie verloochenen; men ga niet, uit liefde voor nauwkeurigheid en regelmaat, grootheid en verhevenheid miskennen. Vermijden wij toch vooral deze laatste kleingeestigheid, dien angst voor overdrijving, die oudemannetjesvrees voor het onbegrensde, dat winkelierszwak voor het realisme, voor hetgeen betast en gewogen en gemeten kan worden. Victor Hugo heeft dat zwak zoo geestig bespot. ‘Il est réservé et discret; vous êtes tranquille avec lui; il n'abuse de rien; il a, par dessus tout, une qualité bien rare; il est sobre. - Qu'est ceci? une recommandation pour un domestique? non, c'est un éloge pour un écrivain. Voulez-vous faire l'Iliade, mettez-vous à la diète..... Point d'exagération. Désormais le rosier sera tenu de compter ses roses; la prairie sera invitée à moins de pâquerettes; ordre au printemps de se modérer; les nids tombent dans l'excès; dites donc, bocages, par tant de fauvettes, s'il vous plaît; la voie lactée voudra bien numéroter ses étoiles: il y en a beaucoup.’

Deze woorden toonen met onverbiddelijke waarheid de fout

aan van onzen deftigen burgerstand. Het zou voor vele zeer achtingswaardige lieden eene ware voldoening zijn, zoo hun land groote genieën bezat, die zeer zoet, zeer braaf, zeer ordelijk, zeer geleerd en zeer tam waren, die netjes gekamd, gladgeschoren en deftig gekleed, nooit dwaasheden verrichtten, geen excentriciteiten begingen, en in niets te onderscheiden waren van rustige, practische, solide kooplieden, ambtenaars en renteniers.

Ik wil niet onbillijk zijn en gaarne erkennen, dat onze deftige burgerlui gaarne zien dat hun model-genie uitmunt in geleerdheid. Wij aanbidden allen min of meer de wetenschap. De wetenschap is de god der eeuw. Een makelaar, een winkelier, een dorpsburgemeester gevoelt eerbied voor kennis, voor geleerdheid. Bij de meerderheid van het volk heeft een professor steeds nog een groot prestige. Men begrijpt, dat een geleerde, dat een deftige, ernstige, eenigszins sombere man, dien men zich voorstelt, zittende in een donkere binnenkamer, omgeven door tallooze grauwe, grijze boeken, iets bijzonders is.

Geleerdheid veronderstelt onvermoeide vlijt, koppige werkzaamheid en taaie volharding, welke een kantoorklerk, die een geheelen dag op een kruk zit te cijferen, bijzonder, geschikt is te waardeeren. En het denkbeeld, dat die geleerde al die geleerdheid in zich opneemt, met een ander doel dan geld te verdienen, geeft hem bovendien zekere poëtische aantrekkelijkheid in de oogen van winkelier en makelaar. Het is wel een weinig dwaas, wanneer hij daardoor den tijd verzuimt, waarin hij wat voor den kost had kunnen doen; maar het is een ernstige, fatsoenlijke, witgedaste dwaasheid, die hem niet ongeschikt maakt voor ouderling of voor lid van den Raad. Deze groote eerbied voor deftige geleerdheid, wier onverteerbaarheid men wel eens met degelijkheid en wier duisternis men wel eens met diepzinnigheid verwart, kan veel nut stichten. Zij zou dit vooral kunnen doen, indien de aanbidders van geleerdheid en kennis langzamerhand konden opgekweekt worden tot waardeering en aanbidding van hoogere gaven dan vlijt, verstand en geheugen; indien zij oorspronkelijkheid, karakter, verbeelding, kunstenaarstalent (*the artistic spirit*, zeggen de Engelschen) leerden bewonderen; indien zij het genie leerden op prijs stellen.

Doch zoo ver is men nog niet gekomen. Een weinigje excentriciteit, een zweem van den kunstenaar, den dichter maakt den geleerde onmiddellijk verdacht. Veranderlijkheid - al is

de verandering ook ontwikkeling - wordt doodzonde geacht. Edelmoedige dwaasheid, onafhankelijke geestdrift wordt gevaarlijke dwaling en onpractische ketterij geacht.

Bilderdijk en Da Costa tot professoren te verheffen, wie durfde er aan denken?

> Een leerstoel voor u? U, den leidsman der dwaling!
> De jeugd, met vernuften tot meesters, uw buit!

Och! het was slechts een onpractische dichter, die zich zulk een hersenschim kon voorspiegelen. We beklagen ons over deze onverdraagzaamheid en kleingeestigheid van onze vaders en grootvaders; we zeggen het de handboeken der letterkunde na, dat het schande is; maar nooit zullen we nalaten dit treffelijk voorbeeld te volgen als we er de kans toe hebben. De vrees voor geniale oorspronkelijkheid zit diep in het volk. Waaraan is anders die vrees en benauwdheid toe te schrijven om een oorspronkelijk, eerlijk denker, een geniaal man als Dr. A. Pierson tot professor te Leiden te benoemen? Men klemt zich angstig vast aan de wetenschappelijke orthodoxie van het oogenblik; men begint te beven als men aan de excentriciteiten denkt, waaraan een ridderlijke, onbevreesde, diepzinnige strijder voor de waarheid zich zou kunnen schuldig maken. We hebben een verdraagzaamheid, die veel op zwakheid en een liberaliteit, die ontzaglijk veel op onverschilligheid gelijkt, doch soms, ja soms ontbrandt onze ijver. Wee dengeen, die aan ons eigen, particulier orthodox afgodje komt; wee hem, die ons heilig, goddelijk eigendomsrecht belaagt!

Men omheint met wantrouwende zorg zijn eigen moderne tuintje, waar de knaapjes lief en deftig en gehoorzaam de toebereide aarde mogen omspitten; en men weert hen, die in de ziel dier jonge mannen de heldenbegeerte zouden kunnen storten, om over de omheining te springen en een zwerftocht te maken tusschen de eikenstammen van het wilde, weelderig begroeide woud.

We hebben twee soorten van leeraars, twee soorten van leiders en aanvoerders noodig. Ver boven mijn lof en waardeering verheven zijn de hoogepriesters der wetenschap, die meer denken aan den god, dien ze eeren en voor wien ze werken en ijveren, dan aan de onbekeerde, trage ongeloovigen. De roem van Holland zijn onze nobele vertegenwoordigers in den

hoogen tempel der wetenschap, die aan de taal der Grieken haar mysteries hebben afgedwongen; die de oudheid met een frisch, jong leven hebben bezield; die de wet hebben verklaard, en de ernstige poëzie van recht en tucht en gehoorzaamheid hebben doen uitkomen; die onze geschiedenis hebben opgedolven uit de aardlagen van achtereenvolgende tijdperken, haar hebben ontdaan van onreinheid en stof, en de aanbiddelijke jonge godin, die uit vrees voor de barbaren was begraven, vol eerbied weer hebben nedergezet op haar voetstuk.

Doch aan de zijde van deze hoogepriesters der wetenschap, zoekt ons oog zendelingen, die zich aan de heidenen wijden, profeten, die verteerd worden door een heilig vuur en die zielen zoeken te redden van den bodemloozen afgrond.

Men hoort wel eens klagen over de verminderende geestdrift voor kunst en letteren, over de lauwheid en tamheid der jonge mannen, in wier zielen thans het zaad moet worden gestrooid van toekomstige oogsten. Is dit alleen te wijten aan die jonge mannen zelven, of ontbreekt het aan een Mozes die gelooft, hoopt, en vol geestdrift is, en die dus ook zelfs uit rotsen waterbeeken kan doen voortstroomen? Enthousiasme moet gewekt worden bij de jongelingen, zoo men mannen wil kweeken. Mannen als Opzoomer en Martinus van der Hoeven zijn weldoeners geweest van hun volk, omdat ze de gemoederen hebben omgeploegd en dus hebben gereed gemaakt voor het vruchtbare zaad van studie en ervaring; omdat ze de jeugd hebben doen hongeren en dorsten naar het oneindige en onzienlijke.

Zulke mannen, die de vaandels planten in het nog onverwonnen land, die geestdrift wekken en harten doen kloppen, zijn de profeten van een edelmoedig volk, en hen te eeren, hen te helpen is het voorrecht van ieder, die poëzie bemint en dweept met het heilige en onzienlijke. Zulk een aanvoerder is Allard Pierson, zulk een leider kan hij meer en meer worden, en daarom zou ik hem zulk een levenwekkenden geest gevonden hebben in het oude Leiden.

Waartoe die uitweiding? zal men vragen, Waarom blijft ge niet bij uw stuk, en behandelt ge niet op regelmatige wijze den dichter Victor Hugo?

Ik antwoord, omdat het onmogelijk is op de ordelievende wijze van een Nuts-verhandelaar in een kort opstel een wild, bizar genie af te beelden. Ik wensch een denkbeeld te geven van een zonderling, doch eenig en groot talent, en kan dit slechts

doen op indirecte wijze, door in de eerste plaats aan te toonen wat een genie is en waarin zijne taak bestaat. Uitsluitend tot landgenooten richten Hollandsche schrijvers zich, en ons volk tot waardeering te stemmen van een oorspronkelijk, bandeloos genie, is een harde taak. Men gevoelt zoo diep, terwijl men schrijft, dat der groote meerderheid zelfs de minste sympathie ontbreekt voor zulk een man.

Indien men wil weten wat een genie is, dan heeft men slechts na te gaan wat aan Holland ontbreekt. Wat hebben wij noodig? Dat een edele hartstocht geworpen worde in de ziel van het volk: dat onze practische, calvinistische, deftige winkeliersopvatting van het leven uit ons worde gegeeseld met de striemen van satyre en heiligen toorn; dat aan de vrome lieden, aan de degelijke, respectabele lieden en aan de mannen van zaken een lichtend ideaal worde voorgehouden, dat hen tot mannelijke daden prikkelt. Een genie verheerlijkt niet wat een volk heeft, maar toont wat het ontbreekt. Wij zijn wijs, verstandig, geleerd, kalm, fatsoenlijk, ernstig, deftig en rijk; wie knikt niet, met een glimlach van zelfvoldoening, toestemmend met het hoofd? We zijn onverschillig, zelfzuchtig, sceptisch, lauw, zwak en oud; wie durft dit tegenspreken? We zijn bevreesd ons aan koud water te branden, achten het onverdraagzaam aan verontwaardiging lucht te geven en onfatsoenlijk om toornig te worden; we verheerlijken de verdraagzaamheid - den meest kleurloozen, onbeteekenenden afgod, die ooit bewierookt werd. De degelijkheid is ons ideaal en de wetenschap onze afgod; doch onze verdraagzaamheid is vaak onze zwakheid en onze onpartijdigheid onze karakterloosheid. De onpartijdigheid van den man der wetenschap is als het daglicht, dat van het Noorden komt; het is wedergekaatst licht, helder, koud en goed om bij te ontleden, of bij te teekenen; doch de partijdigheid van profeet, dichter en kunstenaar is als het zuider zonnelicht, dat het hart verwarmt, dat bloesems te voorschijn brengt, vruchten rijpt en overal jong, frisch leven wekt.

Eerbied en ontzag gevoelen we voor de statige, ernstige goden van wetenschap en staatsmanskunst. Als goden van ivoor en goud zitten ze vol majesteit op hunne verheven zetels, en wanneer men met beleefd en nederig ontzag die Olympische lippen aanschouwt, dan gevoelt men dat zulke lippen zich nooit kunnen openen zonder, als geleerde orakels, ontegensprekelijke, onpartijdige waarheden te verkondigen.

Doch de halfgoden, de dwazen, die, met een leeuwenhuid om de lendenen geslagen, over de aarde schrijden, monsters verslaande en wanhopende, onzinnige pogingen wagende, wekken meer liefde en geestdrift en doen, welbeschouwd, meer nut ook.

Genieën hebben allen iets van de goddelijke dwaasheid van halfgoden, van heiligen en profeten, en die sprank van dwaasheid, welke in hen als excentriciteit verontschuldigd of als krankzinnigheid beklaagd wordt, is juist de vruchtbare moeder hunner heerlijkste gedachten. Wat werd er van de menschheid zonder de waanzinnigen, zonder '*les fous furieux*', wier dwaasheid heerlijker is dan onze wijsheid?

In '*les Travailleurs de la Mer*' heeft Victor Hugo deze overtuiging zoo waar uitgedrukt: 'Pendant que vous mettez vos bonnets de coton et que vous soufflez vos chandelles, il y a des gens qui sont des héros. On est un tas de lâches et de fainéants, on chauffe ses rhumatismes, heureusement cela n'empêche pas qu'il y ait des enragés.'

Welnu, wat aan onze fatsoenlijke, onverschillige, zelfzuchtige maatschappij ontbreekt, dat zijn juist die dwazen en waanzinnigen, die de beweegkracht zijn der maatschappij, die de wereld verjongen en de deftige lieden doen beven. O! wij hebben ze zoo noodig, de onpractische helden, die moeten lijden omdat ze een denkbeeld hebben liefgehad, die gemarteld worden omdat ze een droom hebben gezien; de dwazen dezer wereld, die hun overtuiging niet aan een zak dubbeltjes opofferen, en bankiers, burgemeesters en professors in de theologie tegen zich in het harnas durven jagen.

Genieën zijn even onmisbaar voor een krachtig volk, als tegenspoed, lijden, oorlog en verdrukking. Ze schudden ons wakker, ze maken ons toornig, ze steken ons als schorpioenen, zoo we lui en laf en zwak zijn.

Si des rangs sortent quelques hommes,
  Tous nous crions: A bas les fous!
On les persécute, on les tue;
  Sauf, après un lent examen
A leur dresser une statue,
  Pour la gloire du genre humain.

Combien de temps une pensée,
  Vierge obscure, attend son époux!

Les sots la traite d'insensée;
Le sage lui dit: Cachez-vous.
Mais la découvrant loin du monde,
Un fou, qui croit au lendemain,
L'épouse; elle devient féconde
Pour le bonheur du genre humain.

Qui découvrit un nouveau monde?
Un fou qu'on raillait en tout lieu.
Sur la croix que son sang inonde,
Un fou qui meurt nous lègue un Dieu.
Si demain, oubliant d'éclore,
Le jour manquait, eh bien, demain
Quelque fou trouverait encore
Un flambeau pour le genre humain[1].

Indien ik nu eenigszins duidelijk heb gemaakt wat een genie is, kan ik tot Victor Hugo wederkeeren, om uit zijne werken eenige voorbeelden aan te halen van de machtige dichterlijke bezieling, welke ik in hem bewonder. Ik verontschuldig mij niet voor de vele aanhalingen, want ik kan een man, die weinig gelezen en veel bespot wordt, zonder haar niet doen kennen als den grootsten lyrischen dichter dezer eeuw, als het genie, dat de heerlijkste epische verzen geschreven heeft, waarop de Fransche letterkunde fier is.

We willen eerst luisteren naar de zilveren klanken, welke de lyrische dichter, als de geestdrift vaardig over hem is, aan zijn trillende harp weet te ontlokken.

Hij spreekt van Napoléeon I, die trotsch op zijn zoon, zich meester van het heden en de toekomst waant.

Quand il eut bien fait voir l'héritier de ses trônes
Aux vielles nations comme aux vielles couronnes,
Eperdu, l'oeil fixé sur quiconque était roi,
Comme un aigle arrivé sur une haute cime,
Il cria tout joyeux, avec un air sublime:
'L'avenir, l'avenir, l'avenir est à moi!'

1 Deze verrukkelijke regelen - schooner dan eenige letterkunde schier oplevert - zijn van Beranger.

Non l'avenir n'est à personne;
Sire, l'avenir est à Dieu.
A chaque fois que l'heure sonne,
Tout ici-bas vous dit adieu.
L'avenir! l'avenir! mystère
Toutes les choses de la terre
Gloire, fortune militaire,
Couronne éclatante des rois,
Victoire aux ailes embrasées,
Ambitions réalisées,
Ne sont jamais sur nous posées
Que comme l'oiseau sur nos toits.

Non! si puissant qu'on soit; non! qu'on rie ou qu'on pleure,
Nul ne te fait parler, nul ne peut, avant l'heure,
Ouvrir ta froide main,
O fantôme muet! ô notre ombre! ô notre hôte!
Spectre toujours masqué qui nous suit côte à côte,
Et qu'on nomme demain.

Demain, c'est le cheval qui s'abat, blanc d'écume;
Demain, ô conquerant! c'est Moscou qui s'allume
La nuit comme un flambeau,
C'est votre vieille garde au loin jonchant la plaine;
Demain, c'est Waterloo! demain, c'est Saint-Hélène!
Demain, c'est le tombeau!

Vous pouvez entrer dans les villes
Au galop de votre coursier,
Dénouer les guerres civiles
Avec le tranchant de l'acier;
Vous pouvez, ô mon capitaine!
Barrer la Tamise hautaine,
Rendre la victoire incertaine
Amoureuse de vos clairons;
Briser toutes portes fermées,
Dépasser toutes renommées,
Donner pour astre à des armées
L'étoile de vos éperons.

Dieu garde la durée et vous laisse l'espace,
Vous pouvez sur la terre avoir toute la place,
Etre aussi grand qu'un frond peut l'être sous le ciel;
Sire, vous pouvez prendre, à votre fantaisie,
L'Europe à Charlemagne, à Mahomet l'Asie:
Mais tu ne prendras pas demain à l'Eternel.

Is dit geen verheven poëzie, die ons aan het stof ontvoert, en wordt men niet eveneens medegesleept door de lyrische bezieling der volgende coupletten, welke we ontleenen aan *Lux*, het gedicht dat de bewonderenswaardige reeks gedichten der *Châtiments* besluit.

Ne possède-t-il pas toute la certitude?
Dieu ne remplit-il pas ce monde, notre étude,
Du Nadir au Zénith?
Notre sagesse auprès de la sienne est démence;
Et n'est-ce pas à lui que la clarté commence,
Et que l'ombre finit!

Hirondelle, réponds, aigle à l'aile sonore,
Parle, avez-vous des nids que l'Eternel ignore?
O cerf, quand l'as-tu fui?
Renard, ne vois-tu pas ses yeux dans la broussaille?
Loup, quand tu sens la nuit une herbe qui tressaille,
Ne dis-tu pas: C'est lui!

Puisqu'il sait tout cela, puisqu'il peut toute chose,
Que ses doigts font jaillir les effets de la cause
Comme un noyau d'un fruit,
Puisqu'il peut mettre un ver dans les pommes de l'arbre,
Et faire disperser les colonnes de marbre
Par le vent de la nuit;

Puisqu'il bat l'océan pareil au boeuf qui beugle,
Puisqu'il est le voyant et que l'homme est l'aveugle,
Puisqu'il est le milieu;
Puisque son bras nous porte, et puisque à son passage
Le comète frissonne ainsi qu'en une cage
Tremble une étoupe en feu;

Puisque l'obscure nuit le connait, puisque l'ombre
Le voit, quand il lui plaît, sauver la nef qui sombre,
  Comment douterions-nous,
Nous qui, fermes et purs, fiers dans nos agonies,
Sommes debout devant toutes les tyrannies,
  Pour lui seul, à genoux!

Les césars sont plus fiers que les vagues marines,
Mais Dieu dit: Je mettrai ma boucle en leurs narines,
  Et dans leur bouche un mors,
Et je des traînerai, qu'on cède ou bien qu'on lutte,
Eux et leurs histrions et leurs joueurs de flûte,
  Dans l'ombre où sont les morts!

Dieu dit: et le granit que foulait leur semelle
S'écroule, et les voilà disparus pêle-mêle
  Dans leurs prospérités!
Aquilon! aquilon! qui viens battre nos portes,
Oh! dis-nous, si c'est toi, souffle, qui les emportes,
  Où les as-tu jetés?

Den grooten epischen dichter van de Napoleon-sage openbaren de volgende heerlijke regelen uit *l'Expiation*.

Le soir tombait; la lutte était ardente et noire.
Il avait l'offensive et presque la victoire;
Il tenait Wellington acculé sur un bois.
Sa lunette à la main, il observait parfois
Le centre du combat, point obscur où tressaille
La mêlée, effroyable et vivante broussaille,
Et parfois l'horizon, sombre comme la mer.
Soudain, joyeux, il dit: Grouchy! - C'était Blücher!
L'espoir changea de camp, le combat changea d'âme;
La mélée en hurlant grandit comme une flamme.
La batterie anglaise écrasa nos carrés.
La plaine où frissonnaient les drapeaux déchirés,
Ne fut plus, dans les cris des mourants qu'on égorge,
Qu'un gouflre flamboyant, rouge comme une forge,
Gouffre où les régiments, comme des pans de murs,

Tombaient, où se couchaient comme des épis mûrs
Les hauts tambours-majors aux panaches énormes,
Où l'on entrevoyait des blessures difformes!
Carnage affreux! moment fatal! l'homme inquiet
Sentit que la bataille entre ses mains pliait.
Derrière un mamelon la garde était massée,
La garde, espoir suprême et suprême pensée!
- Allons! faites donner la garde, cria-t-il! -
Et Lanciers, Grenadiers aux guêtres de coutil,
Dragons que Rome eût pris pour des légionnaires,
Cuirassiers, canonniers qui traînaient des tonnerres,
Portant le noir colback ou le casque poli,
Tous, ceux de Friedland et ceux de Rivoli,
Comprenant qu'ils allaient mourir dans cette fête,
Saluèrent leur dieu debout dans la tempête.
Leur bouche, d'un seul cri, dit: Vive l'empereur!
Puis, à pas lents, musique en tête, sans fureur,
Tranquille, souriant à la mitraille anglaise,
La garde impériale entra dans la fournaise.
Hélas! Napoléon, sur sa garde penché,
Regardait, et sitôt qu'ils avaient débouché
Sous les sombres canons crachant des jets de soufre,
Voyait, l'un après l'autre, en cet horrible gouffre,
Fondre ces régiments de granit et d'acier
Comme fond une cire au souffle d'un brasier.
Ils allaient, l'arme au bras, front haut, graves, stoïques.
Pas un ne recula. Dormez, morts héroïques!
Le reste de l'armée hésitait sur leur corps
Et regardait mourir la garde. - C'est alors
Qu'élevant tout à coup sa voix désespérée,
La Déroute, géante à la face effarée,
Qui, pâle, épouvantant les plus fiers bataillons,
Changeant subitement les drapeaux en haillons,
A de certains moments, spectre fait de fumées,
Se lève grandissante au milieu des armées,
La Déroute apparut au soldat qui s'émeut,
Et, se tordant les bras, cria: Sauve qui peut!
Sauve qui peut! affront! horreur! toutes les bouches
Criaient; à travers champs, fous, éperdus, farouches,
Comme si quelque souffle avait passé sur eux,

Parmi les lourds caissons et les fourgons poudreux,
Roulant dans les fossés, se cachant dans les seigles,
Jetant shakos, manteaux, fusils, jetant les aigles,
Sous les sabres prussiens, ces vétérans, ô deuil!
Tremblaient, hurlaient, pleuraient, conraient! - En un clin d'oeil,
Comme s'envole au vent une paille enflammée,
S'évanouit ce bruit qui fut la Grande Armée,
Et cette plaine, hélas! où l'on rêve aujourd'hui,
Vit fuir ceux devant qui l'univers avait fui!
Quarante aus sont passés, et ce coin de la terre,
Waterloo, ce plateau funèbre et solitaire,
Ce châmp sinistre où Dieu mêla tant de néants,
Tremble encor d'avoir vu la fuite des géants!

Indien deze fragmenten den lyrischen dichter niet doen kennen; misleiden gevoel, verstand en verbeelding mij om 't zeerst.

Ik hoop niet dat men, vluchtig deze bladzijden doorbladerende, de aangehaalde regelen zal overslaan, want ik herhaal het, een machtiger fragment van een heldendicht bezit de Fransche letterkunde niet.

En wat heeft de man, die dus den grootschen strijd der reuzen van een vorig geslacht wist te begrijpen, tevens het leven van zijn eigen eeuw medegeleefd! Hoe heeft het moderne gevoel van droefgeestigheid, van onvoldaanheid met het tegenwoordige, van behoefte aan iets hoogers en beters, dat Lamartine de zangerige aandoenlijke strofen van *le Lac* deed dichten, ook Victor Hugo's hart bijwijlen overmeesterd. Men luistere naar enkele coupletten van '*la Tristesse d'Olympio*', boven welke men als motto de volgende schoone woorden zou kunnen plaatsen, die in de *Misérables* voorkomen: '*La mélancolie c'est le bonheur d'être triste*.'

D'autres vout maintenant passer où nous passâmes.
  Nous y sommes venus, d'autres vont y venir;
Et le songe qu'avaient ébauché nos deux âmes,
  Ils le continueront sans pouvoir le finir!

Car personne ici-bas ne termine et n'achève;
Les pires des humains sont comme les meilleurs;
Nous nous réveillons tous au même endroit du rêve,
Tout commence en ce monde et tout finit ailleurs.

Quoi, d'autres à leur tour viendront, couples sans tache,
Puiser dans cet asile heureux, calme, enchanté,
Tout ce que la nature à l'amour qui se cache,
Mêle de rêverie et de sólemnité!

D'autres auront nos champs, nos sentiers, nos retraites.
Ton bois, ma bien-aimée, est à des inconnus.
D'autres femmes viendront, baigneuses indiscrètes,
Troubler le flot sacré qu'ont touché tes pieds nus!

Quoi donc! c'est vainement qu'ici nous nous aimâmes!
Rien ne nous restera de ces coteaux fleuris
Où nous fondions notre être en y mêlant nos flammes!
L'impassible nature a déjà tout repris.

Oh! dites-moi, ravins, frais ruisseaux, treilles mûres,
Rameaux chargés de nids, grottes, forêts, buissons,
Est-ce que vous ferez pour d'autres vos murmures!
Est-ce que vous direz à d'autres vos chansons?

Nous vous comprenions tant! doux, attentifs, austères,
Tous nos échos s'ouvraient si bien à votre voix!
Et nous prêtions si bien, sans troubler vos mystères,
L'oreille aux mots profonds que vous dites parfois!

Répondez, vallon pur, repondez, solitude,
O nature abritée en ce désert si beau,
Lorsque nous dormirons tous deux dans l'attitude
Que donne aux morts pensifs la forme du tombeau,

Est-ce que vous serez à ce point insensible
De nous savoir couchés, morts avec nos amours,
Et de continuer votre fête paisible,
Et de toujours sourire et de chanter toujours?

Verzen als deze, welke onwederstaanbaar aan *le Lac* van La-

martine, en aan *Souvenir* van Alfred de Musset doen denken, dwingen tot de vraag, wie de grootste dezer drie dichters is.

Wanneer men zich rekenschap poogt te geven, wie het grootste genie ontvangen heeft van de natuur, wie het meest heeft gewoekerd met de hem toevertrouwde talenten, dan moet men Victor Hugo zoowel verkiezen boven de Lamartine - '*ce sublime pleureur*,' die slechts één snaar op zijn harp had - als boven Alfred de Musset.

Men kan niet over de hoogte van een berg oordeelen, tenzij men eenige bekende grootheid hebbe, waarmede men haar vergelijken kan. De grootheid van het genie van onzen dichter kan slechts gewaardeerd worden als men haar vergelijkt met die van den met geestdrift bewonderden, door schier ieder bijna van buiten gekenden Alfred de Musset, den lievelingsdichter van zoo velen onzer.

O schoone, ongelukkige lieveling der Muze, dien we in onze jonge jaren bemind en schier aangebeden hebben; koninklijk, dwaas, beminnelijk kind der eeuw, als wier slachtoffer ge gevallen zijt, omdat ge te zwak waart de monsters te bestrijden, die ge opriept uit het duister. We hebben slechts de oogen te sluiten om u voor ons te zien.

Daar treedt hij het lachende, weelderige Parijs binnen, dat hem juichend ontvangt. Om zijn mond speelt de spotachtige, lichtzinnige glimlach, waarmede hij de wereld uitdaagt, het ideaal miskent en op halfjongensachtige, halfsceptische wijze, de onverschilligheid aanbeveelt. Doch zijn oogen spreken zijn glimlach tegen; zijn oogen trekken het meest onze aandacht. Zij toonen, dat hij met een soort van vrees en huivering de liefde bespot en de waarheid beleedigt.

Zijn vrienden hebben hem toegeklonken, schoone vrouwen hebben zijn hoofd tegen hun boezem gevleid en hem op de bleeke spotachtige lippen gekust; doch op de piano wordt te midden der dansmuziek plotseling een toon aangeslagen, die een echo wekt in zijn hart; hij springt op en wil ademhalen in de vrije lucht. Daar staat hij op het terras. Achter hem ziet men de verlichte ramen en men hoort duidelijk het gejuich en gejoel van zijn losbandige vrienden. Hij staart om zich heen. Het is hem of hij uit het schemerdonker lichtende gestalten ziet oprijzen; alsof ernstige, plechtige heiligen hem zwijgend met den vinger omhoog wijzen. *La nostalgie céleste* heeft hem plotseling overrompeld. De zielenbegeerte naar het eeuwige, oneindige en goddelijke heeft angst en verwarring

in dat jonge hart gebracht, dat bewogen wordt door de stilte en duisternis van den nacht. Geheimzinnige. onzichtbare machten dwingen hem de oogen omhoog te slaan, en bij het zien van de ontsluierde wonderen van het oneindig heelal, van de millioenen werelden, die hem als het ware uit de diepten der eeuwigheid toevonkelen, wordt zijn hart toegeknepen door een nameloozen angst en verlangen. De spottende glimlach wijkt van de vastgesloten, lichtgekrulde lippen; de mond opent zich een weinig; het is hem als hoorde hij in de verte het klagen van den nachtwind over de heidevlakte; de stem des oceaans, die zuchtend en jammerend door de klippen wordt weerkaatst; een onbestemde aandoening overmeestert hem; hij vergeet theorieën en vooroordeelen, de kreten zijner lachende, drinkende vrienden drijven hem verder en verder van hen; hij verlangt naar huis, naar reine liefde, naar rust; de klachten en zuchten der lijdende, twijfelende menschheid vervolgen hem; hij werpt zich snikkende van berouw over zijn verspilde jeugd op zijn legerstede; hij kan rust noch kalmte vinden, en

> Se levant en sursaut, sans raison, les pieds nus,
> Marchant, priant, pleurant des larmes ruisselantes
> Et devant l'infini joignant des mains tremblantes,
> Le coeur plein de pitié pour des maux inconnus.

Wie heeft den dichter van die onsterfelijke ‘*Nuits*’ van *les stances à la Malibran* en van *l'Espoir en Dieu* niet lief? Hoe hebben die kreten van wanhoop en aanbidding onze harten geroerd! Zoolang een man een vrouw zal liefhebben, zullen die *Nuits* bewonderd worden; zoolang het Fransch gelezen wordt, zal *l'Espoir en Dieu* de gemoederen verteederen. De kreten, die hij in zijn lyrische geestdrift slaakte, kwamen rechtstreeks uit zijn hart. Hij was zoo eerlijk en oprecht, dat hij niets heeft uitgedrukt, dan hetgeen hij werkelijk geloofd, gevoeld en gedacht heeft, en vandaar zijn betoovering. Hierdoor alleen is het wonder verklaarbaar dat hij, die schier alleen van zich zelven spreekt, nooit eentonig wordt gevonden. Zijn welsprekendheid is natuur, geen kunst.

Doch zijne gedichten laten altijd een gevoel van zwakte, van uitputting achter. Ze zijn niet versterkend, als de zoute zeewind; het is niet goed met volle borst adem te halen in hun atmosfeer. De onbegrijpelijke bevalligheid en bekoorlijkheid

der onderdeelen, der *détails* zijner gedichten, verhinderen te veel dat het verkeerde, het ontzenuwende van het geheel wordt gevoeld. Hij heeft de liefde bezongen met een gloed, die op de jonge verbeelding werkt als de eerste zomersche Aprildagen; doch van al die zenuwachtige aandoeningen houden we weinig over; geen enkel ideaal van liefde, van waren, reinen hartstocht is in onze zielen gegrift. Hij is niet, wat de dichter behoort te zijn, een leider, een vaandeldrager, die de banier, waarin hij gelooft, moedig vooruitdraagt, waardoor hij met vertrouwen en geloof en heldenmoed bezielt; neen, hij leidt niet, maar wordt geleid; hij is geen stroom, die anderen medesleept; doch hij is een verrukkelijke vuur-roode Indische bloesem, vol bedwelmende geuren, die medegevoerd wordt door de troebele wateren van de Ganges, van den stroom der eeuw, die lijken met zich medevoert. Hij wordt her- en derwaarts gedreven door een willekeurige fantasie, door een aarzelend, twijfelend en zwak gemoed. In zijn eerste gedichten denkt hij steeds aan hetgeen hij doen zal; in zijne latere gedichten aan hetgeen hij had kunnen doen. Groote machten strijden om het bezit van zijn dichterlijke ziel, die weeklaagt om den strijd. Mysticisme en ongeloof, de Venus Urania en de Venus Vulgaris, de zonen van het licht en de dochters der duisternis, geestdrift en wanhoop trekken hem om beurte naar zich toe, of grijpen hem te gelijk bij de ziel. Hij worstelt... doch geeft zich over; hij lijdt verteederende smarten.... doch ze worden zonder geestkracht, zonder mannenmoed gedragen. Op oogenblikken van bezieling volgen lange uren van ontzenuwde zwakte, van zelfvernietiging, van zonde.

't Ongeduldige, bedorven kind der eeuw, wien God genie en vrijheid gegeven heeft, weet geen van beide te gebruiken; verward en angstig, vraagt hij overal om hulp, om licht; hij ondervraagt wijsgeeren en priesters, maar hij verzuimt af te dalen in zich zelven, om het hem van God gegeven genie te raadplegen. Hij spot en lacht en snikt en weeklaagt, doch hij laat na, den harden strijd te strijden, aan wiens eind de sterken en edelen het eeuwige licht vinden.

Wenden wij ons nu van het Kind der eeuw tot den grootsten lyrischen dichter der eeuw; wenden wij ons van den bleeken, tengeren kunstenaar, die met hartstocht zijn viool tegen zijn hijgende borst klemmende, haar heeft laten zuchten en klagen als een ziel in doodstrijd, en die een nocturne heeft

gespeeld, welke ons de tranen langs de wangen heeft doen rollen, tot den machtigen componist, die, een groot orkest met zijn geestkracht en genie bezielende, een symphonie doet weerklinken, waarin de duizende stemmen van het leven juichen of klagen, doch die een gevoel van kracht, van geloof, van overtuiging achterlaat.

Ook hij heeft getwijfeld, als schier iedere eerlijke, edele denker getwijfeld heeft. Hij is in zijn jeugd soms bevreesd geweest om diep na te denken over de tallooze mysteriën van het leven en het onzienlijke; hij heeft zijn vrienden toegeroepen:

> Amis, ne creusez pas vos chères rêveries;
> Ne fouillez pas le sol de vos plaines fleuries;
> Et quand s'offre à vos yeux un océan qui dort,
> Nagez à la surface ou jouez sur le bord;
> Car la pensée est sombre! Une pente insensible
> Va du moude réel à la sphère invisible;
> La spirale est profonde et, quand ou y descend,
> Sans cesse se prolonge et va s'élargissant,
> Et pour avoir touché quelque énigme fatale,
> De ce voyage obscur souvent ou revient pâle.
>
> Oh! cette double mer du temps et de l'espace
> Où le navire humain toujours passe et repasse,
> Je voulus la sonder, je voulus en toucher
> Le sable, y regarder, y fouiller, y chercher,
> Pour vous en reporter quelque richesse étrange,
> Et dire si son lit est de roche ou de fange.
> Mon esprit plongea donc sous ce flot inconnu;
> Au profond de l'abîme il nagea seul et nu,
> Toujours de l'ineffable allant à l'invisible -
> Soudain il s'en revint avec un cri terrible,
> Ebloui, haletant, stupide, épouvanté,
> Car il avait au fond trouvé l'éternité[1].

Doch na den eersten schrik en angst overleefd te hebben, welke het gevoel der eeuwigheid, het wonder van ons bestaan, als denkende, liefhebbende, zonder uitzondering tot den dood veroordeelde wezens, op ieder, die begint na te denken, maakt,

1 La Pente de la Rêverie. Feuilles d'Automne.

kwam dat heerlijke geloof in een Hemelschen Vader, in een God, Schepper van hemel en aarde, die de Voorzienigheid is zijner schepselen, hem sterken en opbeuren.

En weldra juicht zijn stem ter eere van dien God, dien de geloovigen der geheele aarde aanbidden, Jehovah, Allah, God.

C'est Dieu qui remplit tout. Le monde c'est son temple.
Oeuvre vivante, où tout l'écoute et le comtemple!
Tout lui parle et le chante. Il est seul, il est un,
Dans sa création tout est joie et sourire;
L'étoile qui regarde et la fleur qui respire,
Tout est flamme ou parfum.

Dit juicht hij in 1831, en in 1842 zingt hij met steeds krachtiger wordend geloof zijn dochter toe:

Dieu nous éclaire, à chacun de nos pas,
Sur ce qu'il est et sur ce que nous sommes;
Une loi sort des choses d'ici-bas,
Et des hommes!

Cette loi sainte, il faut s'y conformer,
Et la voici, toute âme y peut atteindre:
Ne rien haïr, mon enfant; tout aimer,
Ou tout plaindre.

En onder het kruisbeeld, dat in de kamer dier geliefde dochter hangt, laat hij de volgende woorden beitelen:

Vous qui pleurez, venez à ce Dieu, car il pleure,
Vous qui souffrez, venez à lui, car il guérit.
Vous qui tremblez, venez à lui, car il sourit,
Vous qui passez, venez à lui, car il demeure.

Doch naarmate zijn geloof in zijn God en Vader krachtiger en heiliger wordt, neemt ook zijn afkeer toe voor de enge, bekrompen dogma's en kleingeestige formules, waarbinnen elke orthodoxie en de priesters van elk kerkje en sectetje den Eeuwigen en Oneindigen hebben willen beperken en begrenzen. Hij is met al den gloed van zijn groot, liefderijk hart de afschuwelijke uitvindingen gaan haten van heerschzuchtige priesters, die angst en vrees voor helsche pijnen aanwenden, - om het

schepsel tot den God der liefde te brengen? neen - om den met oordeel begaafden mensch tot hun slaaf en creatuur te verlagen.

De psalm van hoop en vertroosting zingt hij hun toe:

Espérez! Espérez! Espérez, miserables!
Pas de deuil infini, pas de maux incurables,
Pas d'enfer éternel!

Hij is de heraut van den dag der verzoening, waarop alle schepselen gelukkig zullen worden.

O disparition de l'antique anathème!
La profondeur disait à la hauteur: ‘Je t'aime!’
O retour du banni!

Quel éblouissement au fond des cieux sublimes!
Quel surcroit de clarté que l'ombre des abîmes
S'écriant: ‘Sois béni!’

Tout sera dit. Le mal expirera, les larmes
Tariront; plus de fers, plus de deuils, plus d'alarmes;
L'affreux gouffre inclément
Cessera d'être sourd, et bégaiera: ‘Qu'entends je?’
Les douleurs finiront dans toute l'ombre: un ange
Criera: ‘Commencement!’

Nu kreeg hij echter den priester tegen zich. De priester is lankmoedig en vol liefde. Wanneer een Napoleon het onschuldig volk in de straten van Parijs mitrailleert, kan de priester hem zalvend de handen boven het hoofd houden om den moordenaar van duizend onschuldigen tot keizer te wijden en met een glimlach vol kerkelijke vroomheid steekt hij de kaarsen der kerk aan met de nog brandende lont, waarmede de broedermoordende kanonnen zijn afgevuurd.

De priester kan veel vergeven, vooral aan hen, die in het geheim zondigen, die biechten, die geen schandaal maken, die de pantoffel van den paus kussen, en met de oogen dicht, elk dogma binnenslikken, dat hun op de tong wordt gelegd.

Doch wee den ellendeling, die het waagt God boven de Kerk te stellen; die het waagt

De dire à qui voit Dieu dans Rome: il est ailleurs;
De confronter le dogme aver la conscience.

Wee den heiligschennenden ‘atheïst,’ die het waagt tot God te gaan, zonder den priester bij de hand te nemen; die het waagt te denken, lief te hebben, te gelooven en te hopen, zonder dat zijn gedachten, zijn liefde, zijn geloof en zijn hoop de kerkelijke goedkeuring hebben ontvangen.

Wee het genie, dat op de breede vleugelen van zijn hem door God geschonken verbeelding en liefde, met machtige vaart in steeds wijder wordende kringen opstijgt ten hoogen hemel.

Wij zijn lauw en flauw en onverschillig en we veroordeelen Victor Hugo, wanneer de lafhartige vervolgingen en walgelijke beleediging van de Fransche clericalen, van de zwartgerokte bent van Veuillot en zijn ‘*Journalistes de robe courte*’ hem soms den goeden smaak, en de kleurlooze verdraagzaamheid uit het oog hebben doen verliezen. Doch leest die venijnige, gemeene, onedele woorden, waarmede een groot genie, een innig geloovig theïst, geplaagd, gestoken en vergiftigd wordt, en zoo ge een hart hebt, zal het bonzen van trillende verontwaardiging.

Doch laat ons niet klagen over die wespen der ultramontaansche pers, want aan hun venijn hebben we een goddelijk schoon gedicht en een bloedige satyre te danken. De laatste het eerst. De vrome bisschop van Gent had verleden jaar met die christelijke liefde, met die heilige chariteit, welke hen, die ons vervloeken, zegent, weldoet aan hen, die ons belagen en die de predikers van het evangelie van Christus zoo vaak onderscheidt - de vrome bisschop van Gent, had van Victor Hugo gezegd: ‘dat zoo hij geen gek ware, hij een struikroover zou zijn.’ En de groote dichter, onbegrijpelijk genoeg, gewond door deze liefderijke woorden van den gezalfden des Heeren, van den plaatsvervanger op aarde van Jezus Christus, die gekruisigd is voor de zonden der menschheid, heeft zijn zweep gegrepen en heeft die met onverbiddelijke kracht laten neerkomen op de schouders van dien priester.

Je n'ai pas de palais épiscopal en ville,
Je n'ai pas de prébende et de liste civile,
Nul temple n' offre un trône à mon humilité,
Nul suisse en colonel ne brille à mon côté,
Je ne me montre pas aux gros yeux des ganaches
Sous un dais, à ses coins ayant quatre panaches;

Je n'ai ni marguillier, ni bedeau, ni syndic,
Ni custode, ni clerc, ni diacre, ni vicaire,
Je ne garde ancun saint dans aucun reliquaire;
Je n'ai pas de miracle en bouteille sous clé;
Mon vêtement n'est pas de diamants bouclé;
Je ne suis pas payé quand je fais ma prière;
Je suis fort mal en cour; aucune douairière
Ne m'admire quêtant des sous dans un plat rond,
La chape d'or au cou, la mitre d'or au front;
Je ne fais point baiser ma main aux bonnes femmes;
Je vénère le ciel, mais sans le vendre aux âmes;
On ne m'appelle pas monseigneur; je me plais
Dans les champs, et mes bas ne sont pas violets.

J'ai lutté pour le vrai, pour le bon, pour l'honnête,
Et j'ai subi vingt ans l'exil dans la tempête,
Je recommencerai demain si Dieu le veut,

Et je fais mon devoir; et c'est pourquoi, mes frères,
Au dire du journal de l'évêque de Gand,
Si je n'étais un fou, je serais un brigand.

Het doet goed dergelijke regels te lezen, die van verontwaardiging gloeien, evenals het goed doet die regelen der Heilige Schrift te lezen, die melden hoe Jezus Christus den geesel in handen nam, om de ellendelingen, die den heiligen tempel ontwijdden, daaruit te drijven.

Dit gedicht komt voor in *l'Année Terrible*, dat zeer merkwaardige boek, waarin Victor Hugo als ooggetuige, de geschienis verhaalt van het jaar der verschrikking, dat den reuzenstrijd tusschen het vereenigde Duitschland en het verdeelde Frankrijk zag. Ook het andere gedicht, dat eveneens aan de apostolische taal van een bisschop te danken is, komt in dit boek voor. Een andere bisschop had Victor Hugo een godloochenaar genoemd, en dat woord griefde den edelen, geloovigen dichter, in wiens plaats wij duizendmaal liever den geduchten dag des Oordeels zouden willen afwachten, dan in die van honderden, die de Roomsche kerk heiligen noemt; dan in dien van Veuillot of van den bisschop van Gent.

Deze eeuw heeft weinig gedichten voortgebracht zoo schoon als dit negende gedicht van de maand November van *l'Année Terrible*. Het is een gedicht, dat aan ieder, die in God gelooft, doch die, omdat hij den priester ontwassen is, ‘godloochenaar’ genoemd wordt, uit de ziel is gegrepen.

Athée? entendons-nous, prêtre, une fois pour toutes,
M'espionner, guetter mon âme, être aux écoutes,
Regarder par le trou de la serrure au fond
De mon esprit, chercher jusqu'où mes doutes vont,
Questionner l'enfer, consulter son registre
De police, à travers son soupirail sinistre,
Pour voir ce que je nie ou bien ce que je croi,
Ne prends pas cette peine inutile. Ma foi
Est simple et je la dis. J'aime la clarté franche;

S'il s'agit d'un bonhomme à longue barbe blanche,
D'une espèce de pape ou d'empereur, assis
Sur un trône qu'on nomme au théâtre un châssis
Dans la nuée, ayant un oiseau sur sa tête,
A sa droite un archange, à sa gauche un prophéte,

Sacrant tous les bandits royaux dans leurs repaires,
Punissant les enfants pour la faute des pères,
Arrêtant le soleil à l'heure ou le soir naît,
Au risque de casser le grand ressort tout net,

Dieu qui volontiers damne et ravement pardonne,
Qui sur un passe-droit consulte une madonne,
Dieu qui dans son ciel bleu se donne le devoir
D'imiter nos défauts et le luxe d'avoir
Des fléaux, comme on a des chiens, qui troublent l'ordre.
Lâche sur nous Nimrod et Cyrus, nous fait mordre
Par Cambyse, et nous jette aux jambes Attila,
Prêtre, oui, je suis athée à ce vieux bon Dieu-là.

Mais s'il s'agit de l'être absolu qui condense
Là-haut tout l'idéal dans toute l'évidence,
Par qui, manifestant l'unité de la loi,

L'univers peut, ainsi que l'homme, dire: Moi;
De l'être dont je sens l'âme au fond de mon âme,
De l'être qui me parle à voix basse, et réclame
Sans cesse pour le vrai contre le faux, parmi
Les instincts dont le flot nous submerge à demi;
S'il s'agit du témoin dont ma pensée obscure
A parfois la caresse et parfois la piqûre
Selon qu'en moi montant au bien, tombant au mal,
Je sens l'esprit grandir ou croître l'animal;
S'il s'agit du prodige immanent qu'on sent vivre
Plus que nous ne vivons, et dont notre âme est ivre
Toutes les fois qu'elle est sublime, et qu'elle va,
Où s'envola Socrate, où Jésus arriva,
Pour le juste, le vrai, le beau, droit au martyre;
Tontes les fois qu'au gouffre un grand devoir l'attire,
Toutes les fois qu'elle est dans l'orage alcyon;
Toutes les fois qu'elle a l'auguste ambition
D'aller, à travers l'ombre infâme qu'elle abhorre
Et de l'autre côté des nuits, trouver l'aurore;
O prêtre, s'il s'agit de ce quelqu un profond
Que les religions ne font ni ne défont,
Que nous devinons bon et que nous sentons sage,
Qui n'a pas de contour, qui n'a pas de visage,
Et pas de fils, ayant plus de paternité
Et plus d'amour que n'a de lumière l'été;
S'il s'agit de ce vaste inconnu que ne nomme,
N'explique et ne commente aucun Deutérenome,
Qu'aucun Calmet ne peut lire en aucun Esdras,
Que l'enfant dans sa crèche et les morts dans leurs draps,
Distinguent vaguement d'en bas comme une cime,
Très-Haut qui n'est mangeable en aucun pain azime,
Qui parce que deux coeurs s'aiment, n'est point fâché,
Et qui voit la nature où tu vois le péché;
S'il s'agit de ce Tout vertigineux des êtres
Qui parle par la voix des éléments, sans prêtres,
Sans bibles, point charnel et point officiel,
Qui pour livre a l'abîme et pour temple le ciel,
Loi, Vie, Ame, invisible à force d'être énorme,
Impalpable à ce point qu'en dehors de la forme
Des choses que dissipe un souffle aérien,

On l'aperçoit dans tout sans le saisir dans rien;
S'il s'agit du suprême Immuable, solstice
De la raison, du droit, du bien, de la justice,
En équilibre avec l'infini, maintenant,
Autrefois, aujourd'hui, demain, toujours, donnant
Aux soleils la durée, aux coeurs la patience,
Qui, clarté hors de nous, est en nous conscience;
Si c'est de ce Dieu-là qu'il s'agit, de celui
Qui toujours dans l'aurore et dans la tombe a lui,
Etant ce qui commence et ce qui recommence;
S'il s'agit du principe éternel, simple, immense,
Qui pense puisqu'il est, qui de tout est le lieu,
Et que, faute d'un nom plus grand, j'appelle Dieu,
Alors tout change, alors nos esprits se retournent,
Le tien vers la nuit, gouffre et cloaque où séjournent
Les rires, les néants, sinistre vision,
Et le mien vers le jour, sainte affirmation,
Hymne éblouissement de mon âme enchantée;
Et c'est moi le croyant, prêtre, et c'est toi l'athée.

Dit gedicht sleept mij mede met een onwederstaanbare kracht. Ik kan het niet lezen, zonder mij versterkt te gevoelen door de overtuiging, die het bezielt.

Toonen deze regelen niet de meerderheid aan van Victor Hugo boven den aarzelenden, twijfelenden de Musset? toonen ze niet de kracht van een wondergroot genie?

De verzen, aan den vromen, braven bisschop van Gent gewijd, hebben reeds aangetoond, hoe Victor Hugo, met de veelzijdigheid van het genie, dat aan de harp der God-lovende dichters orgeltonen weet te ontlokken, tevens den zweep der satyre, den geesel van Juvenalis weet te hanteeren. Zoo wij een boek over Hugo schreven, ware het nu de plaats om aan te toonen, hoe de verbanning, die hij twintig jaren lang verduurde, terwijl ze zijn karakter nobel en ridderlijk uit doet komen, aan zijn werken geschaad heeft. Niets noodlottiger kon hem gebeuren dan gedurende zoo vele jaren afgescheiden te worden van de Fransche maatschappij, waardoor hij de denkbeelden van den dag, als een vreemdeling, slechts uit boeken of dagbladen kon leeren kennen. Hij heeft van Guernsy te veel een Sint Helena gemaakt, waarop hij, met de handen op den rug, heen en weder gaat, den oneindigen hemel en de oneindige zee aan-

schouwende, en zich het ongelukkig lot herinnerende van den geketenden Prometheus, den blinden, bedelenden Homerus, den vervolgden, verbannen Dante. Doch wij kunnen in deze enkele bladzijden zijn levensgeschiedenis niet schrijven, en geen degelijke, doorwrochte studie leveren van een man, wiens werken een geheele boekenkast vullen, en die een der hoofdfiguren is van een der belangrijkste eeuwen van de wereldgeschiedenis.

Wij kunnen slechts in een schets de omtrekken aanduiden van zijn grootste hoedanigheden. Wij volstaan dus met deze enkele woorden over Victor Hugo, den banneling, den hekeldichter.

Met nederigen eerbied brengen wij hulde aan het karakter van den edelen vaderlander, die een heerlijk voorbeeld heeft gegeven van de kracht van overtuiging en hooge beginselen in de eeuw van Frankrijk's décadence. Het doet ons hart goed, dat, toen groot en klein nederviel om de voeten te lekken van den man, die op den beruchten 2^{den} December zich door een lafhartige misdaad meester maakte van het gezag, een zoon van het lied een der eenigen was, die fier en ridderlijk rechtovercind bleef staan, nederziende op die ellendige menigte, en dat hij tot haar durfde zeggen:

> Et puisqu'il a tué viellards, mères et filles,
> Puisqu'il est dans le meurtre entré jusqu'aux chevilles,
> Prosternez-vous devant l'assassin tout-puissant,
> Et léchez-lui les pieds pour effacer le sang.

Het doet ons goed, ter wille van zedelijkheid, goede trouw en eer, dat Victor Hugo den derden Napoléon, die Frankrijk in den afgrond stortte, - niettegenstaande hij goede gemeentewegen aanlegde en bij verrassing den vrijen-handel binnen-smokkelde - gebrandmerkt heeft voor alle eeuwen met het gloeiende ijzer van *les Châtiments*, dat boek vol heerlijke verzen; het was een edele daad, toen hij hen geeselde, die om den wille van het rijzen der effecten, hosanna riepen ter eere van den doorluchtigen keizer, die de orde heeft gered.

> Comme un loup qui se lèche après qu'il vient de mordre,
> Caressant sa moustache, il dit: - J'ai sauvé l'ordre!
>
> Il est l'appui de l'ordre; il est bon catholique;

Il signe hardiment: Prospérité publique.
La trahison s'habille en général francais;
L'archevêque ébloui bénit le dieu Succès.

Hij geeselt de winkeliers en bankiers, al de aanbidders van het gouden kalf, die uitroepen:

Que vient-ou vous parler d'un crime de décembre,
Quand nous sommes en juin! l'herbe a poussée dessus.

La Bourse rit; la hausse offre aux badauds ses prismes;
La douce hypocrisie éclat en aphorismes.

We hebben allerlei soorten van verzen van Hugo aangehaald, maar wil men zien hoe hij Regnier of Molière op zijde kan streven, wanneer hij die zwakke lieden brandmerkt, *honnêtes gens d'ailleurs mais de la grosse espèce*, die in het eerste plebiscit met een lafhartig *oui* de misdaad bekrachtigden, en die door sophismen hun karakterloosheid poogden te bedekken?

Hij stelt ons '*un bon bourgeois dans sa maison*' voor. Met zijn voeten tegen den stalen haard geleund, ligt hij achterover in een stoel, zijn havanna rookende, en met een boek in de hand, dat '*l'assassinat de Décembre*' veroordeelt.

Ce livre est fort choquant. De quel droit celui-ci
Est-il généreux, ferme et fier, quand je suis lâche?
En attaquant monsieur Bonaparte, ou me fâche.
Je pense comme lui que c'est un gueux; pourquoi
Le dit-il? Soit d'accord, Bonaparte est sans foi
Ni loi; c'est un parjure, un brigand, un faussaire,
C'est vrai; sa politique est armée en corsaire;
Il a banni jusqu'à des juges suppléants;
Il a coupé leur bourse aux princes d'Orleans;
C'est le pire gredin qui soit sur cette terre;
Mais puisque j'ai voté pour lui, l'on doit se taire.
Ecrire contre lui, c'est me blâmer au fond;
C'est me dire: voilà comment les braves font,
Et c'est une façon, à nons qui restons neutres,
De nous faire sentir que nous sommes des pleutres.

Or, quand on dit du mal de ce gouvernement,
Je me sens chatouillé désagréablement;
Qu'on fouaille avec raison cet homme, c'est possible;
Mais c'est m'insinuer à moi bourgeois paisible,
Qui fis ce scélérat empereur ou consul,
Que j'ai dit oui par peur et vivat par calcul.
Je trouve impertinent, parbleu, qu'on me le dise!
M'étant enseveli dans cette couardise,
Il me déplait qu'on soit intrépide aujourd'hui,
Et je tiens pour affront le courage d'autrui.

Nauwelijks heeft men gelachen om deze bijtende satyre, waarvan elke regel het wit treft, of ziet, een nieuw accoord wordt aangeslagen door den machtigen componist. Daar ruischt de bezielende muziek, die het fiere besluit doet kennen, waarvan geen oogenblik is afgeweken, dat hij als een levend protest tegen de dwingelandij buiten Frankrijk zal blijven, totdat de tiran verjaagd is.

Je ne fléchirai pas! Saus plainte dans la bouche,
Calme, le deuil au coeur, dédaignant le troupeau,
Je vous embrasserai dans mon exil farouche,
Patrie, ô mon autel! liberté, mon drapeau!

Mes nobles compagnons, je garde votre culte;
Bannis la République est là qui nous unit.
J'attacherai la gloire à tout ce qu'on insulte,
Je jetterai l'opprobre à tout ce qu'on bénit.

Devant les trahisons et les têtes courbées,
Je croiserai les bras, indigné, mais serein.
Sombre fidélité pour les choses tombées,
Sois ma force et ma joie et mon pilier d'airain!

Oui, tant qu'il sera là, qu'on cède ou qu'on persiste,
o France! France aimée et qu'on pleure toujours,
Je ne reverrai pas ta terre douce et triste,
Tombeau de mes aïeux et nid de mes amours!

Je ne reverrai pas ta rive qui nous tente,
France! hors le devoir, hélas! j'oublîrai tout,

Parmi les éprouvés je planterais ma tente,
Je resterai proscrit, voulant rester debout.

J'accepte l'âpre exil, n'eut-il ni fin ni terme,
Sans chercher à savoir et sans considérer
Si quelqu'un a plié qu'on aurait cru plus ferme
Et si plusieurs s'en vont qui devraient demeurer.

Si l'on n'est plus que mille, eh bien, j'en suis! Si même
Ils ne sont plus que cent, je brave encor Sylla;
S'il en demeure dix, je serai le dixième;
Et s'il n'en reste qu'un, je serai celui-là.

We hebben Victor Hugo van vele zijden aanschouwd, doch zoo ik nu eindigde, zou men nog niet den indruk gekregen hebben, welken ik zoo gaarne zou willen achterlaten. In zijn boek over Shakespeare komt de uitdrukking voor '*il est sans fond et il est riant*,' en deze woorden kenschetsen den dichter zelven, die ze ter nederschreef. Het genie komt, evenals de godheid, dikwijls heerlijker uit in het suizen van den zuidewind, dan in aardbevingen en orkanen.

Wanneer ik mij Victor Hugo poog voor te stellen, dan zie ik een ernstigen, krachtigen grijsaard, wien men kan aanzien dat hij veel geleden en moedig gestreden heeft; doch de profetische oogen, die een halve eeuw geleden uit den mist der toekomst reeds de klippen zag opdoemen, die de moderne maatschappij bedreigen, zijn niet gericht op vijanden of reuzen of op het verre verschiet, doch rusten met onuitsprekelijke teederheid op de lachende gezichtjes zijner aangebeden kleinkinderen.

In geen taal der wereld zijn kinderen ooit bezongen in liederen, zoo rechtstreeks voortkomende uit een groot, liefderijk hart. Wil men voorbeelden, dan opene men slechts het eerste het beste boek van Victor Hugo. Wij nemen het tweede deel op van '*les Contemplations*' en vinden dit:

Nous jouions toute la journée.
O jeux charmants! chers entretiens!
Le soir, comme elle était l'aînée,
Elle me disait: 'Père, viens!

‘Nous allons t'apporter ta chaise,
‘Conte-nous une histoire, dis!
Et je voyais rayonner d'aise
Tous ces regards du paradis.

Alors, prodiguant les carnages,
J'inventais un conte profond
Dont je trouvais les personnages
Parmi les ombres du plafond.

Toujours, ces quatre douces têtes
Riaient, comme à cet age on rit,
De voir d'affreux géants trés-bêtes
Vaincus par des nains pleins d'esprit.

J'étais l'Arioste et l'Homère
D'un poëme éclos d'un seul jet;
Pendant que je parlais, leur mére
Les regardait rire, et songeait.

Leur aïeul qui lisait dans l'ombre
Serieux parfois levait les yeux;
Et moi, par la fenêtre sombre,
J'entrevoyais un coin des cieux!

Onverschillig welk deel van 's dichters talrijke werken men opneemt, overal wordt het hart getroffen door liefelijke, teedere gedichten aan de kinderen gewijd. Men leze in ‘*l'Année Terrible*,’ dat drietal meesterstukken, die ons ‘*la petite Jeanne*’ doen kennen. In een dezer gedichten - tusschen twee bombardementen geschreven - komen de volgende regelen voor, welke een vader of moeder slechts voldoende waardeeren kan:

Vous vous transfigurez sans cesse, et le temps mêle
A la Jeanne d'hier la Jeanne d'aujourd'hui.
A chaque pas qu'il fait, l'enfant derrière lui
Laisse plusieurs pelits fantómes de lui-méme.
On se souvient de tous, on les pleure, on les aime,
Et ce seraient des morts s'il n'était vivant, lui.

Te recht zong onze dichter dan ook in ‘*Les Feuilles d'Automne:*

O mes amis! l'enfance aux riantes couleurs
Donne la poésie à nos vers, comme aux fleurs
L'aurore donne la rosée!
Venez, enfants! - A vous jardins, cours, escaliers!
Ebranlez et planchers, et plafonds et piliers!
Que le jour s'achève ou renaisse,
Courez et bourdonnez comme l'abeille aux champs!
Ma joie, et mon bonheur, et mon âme, et mes chants
Iront où vous irez, jeunesse.

Moi, quelque soit le monde, et l'homme, et l'avenir,
Soit qu'il faille oublier, ou se ressouvenir,
Que Dieu m'afflige ou me console,
Je ne veux habiter la cité des vivants
Que dans une maison qu'une rumeur d'enfants
Fasse toujours vivante et folle.

O mijn kind! roept hij uit,

‘Sans le comprendre encor, vous regardez le monde,

ge zijt jong en rein en onschuldig, en 't is ons, alsof we God beter kunnen liefhebben, als we u aanschouwen; het is ons alsof God aan de wereld zijn zegen zendt door kleine kinderen.

Car vos beaux-yeux sont pleins de douceurs infinies;
Car vos petites mains, joyeuses et bénies,
N'ont point mal fait encor,
Jamais vos jeunes pas n'ont touché notre fange;
Tête sacrée! enfant aux cheveux blonds! bel ange
A l'auréole d'or.

Il est si beau, l'enfant, avec son doux sourire,
Sa douce bonne foi, sa voix qui veut tout dire,
Ses pleurs vite apaisés,
Laissant errer sa vue étonnée et ravie,
Offrant de toutes parts sa jeune âme à la vie
Et sa bouche aux baisers!

Seigneur! préservez-moi, préservez ceux que j'aime,
Frères, parents, amis, et mes ennemis même,

Dans le mal triomphants,
De jamais voir, Seigneur! l'été sans fleurs nouvelles,
Le cage sans oiseaux, la ruche sans abeilles,
La maison sans enfants.

Laat ons, met de echo dezer woorden in de ooren, afscheid nemen van onzen dichter.

Ik heb zijn zwakheden en gebreken niet verborgen, maar ze in de schaduwen van den achtergrond gelaten, om het volle licht te laten vallen op de vonkelende schoonheden, die het meest de aandacht moeten trekken, op de stoutheid zijner verbeelding, de liefelijkheid zijner poëzie, de kracht zijner overtuiging en den adel van zijn karakter.

Men neme zijn werken ter hand, met den eerbied, dien men een edel dichter verschuldigd is, en men poge hem te waardeeren gelijk hij verdient, want hoe men ook denke over zijn theorieën of beginselen, één zaak staat onwrikbaar vast: Victor Hugo is een groot genie.

Nov. 1872.

CHARLES BOISSEVAIN.

Bibliographisch album.

De Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Eene geschiedkundige schets. Naar het Engelsch van Robert Mackenzie, door C. Koning Allmann, leeraar in de Engelsche taal en letterkunde aan de Hoogere Burgerschool te Sneek. Sneek, H. Pyttersen Tz. 1872.

In vele opzichten is de schets, die Robert Mackenzie van de geschiedenis der Vereenigde Staten van Noord-Amerika ontworpen heeft, een uitmuntend boek. Met veel oordeel en smaak heeft hij eene gelukkige keuze gedaan uit eene overgroote menigte feiten. Met juisten blik heeft hij het minder belangrijke laten liggen of slechts even aangestipt, om daarentegen de inderdaad gewichtige gebeurtenissen en de waarlijk groote mannen, zooals Washington en Lincoln, met fiksche trekken en met de noodige uitvoerigheid, in een pikanten en gespierden stijl, helder in het licht te stellen en ze den lezer voor goed in het geheugen te prenten. Degenen, die voor het eerst kennis maken met de geschiedenis der groote republiek aan gene zijde van den Oceaan, en de velen, wier bezigheden hun geen tijd laten om uitvoeriger werken over dat onderwerp te lezen, zullen moeilijk een ander werkje vinden, dat te gelijk zoo leerzaam en zoo onderhoudend geschreven is. Een flinke geest heerscht er in. Aan een diepen afkeer voor nuttelooze en rampzalige oorlogen paart de schrijver eene warme sympathie voor alles wat waarlijk grootsch en verheven is. Zijne hoedanigheid van Engelsch onderdaan verhindert hem nooit, Amerika gelijk te geven wanneer het in zijn recht was, om het even of het Engeland dan wel een anderen Staat tot tegenstander had. Onpartijdig is hij zeker niet, maar hij is billijk. Van ganscher harte is hij, bij het beschrijven van den vreeselijken burgeroorlog, de zaak van het Noorden toegedaan; maar tevens doet hij volkomen recht wedervaren aan de groote bekwaamheden en het edele karakter van Generaal Lee, den opperbevelhebber der Zuidelijken.

Reeds dadelijk toen het boek, nu twee jaren geleden, was uitgekomen, maakte het op ons den indruk, dat het eene vertolking in onze taal ten volle verdiende, en levendig was bij ons de overtuiging, dat het ook hier te lande veel nut zou kunnen stichten, er veel toe zou kunnen bijdragen om Amerika beter bij ons bekend te maken. Onze stille wensch dat het vertaald zou worden is vervuld; maar als men ons nu afvraagt, of wij volkomen vrede hebben met de wijze waarop zich de vertaler van zijne taak heeft gekweten, dan kunnen wij tot ons leedwezen daarop geen bevestigend antwoord geven.

Onze eerste bedenking geldt den periodenbouw. Elke taal heeft daaromtrent hare eigenaardige eischen. Het Hoogduitsch, b.v. heeft eene groote voorliefde voor lange zinnen, het Fransch en het Engelsch voor korte, en iedere bekwame vertaler zal letten op den aard der taal, waarin hij vertaalt. Zoo zal een Duitscher twee of drie Fransche zinnen in een enkelen doen samensmelten, en omgekeerd zal een Franschman van ééne Duitsche periode er twee of drie maken. Ook in onze taal zijn de letterlijk vertaalde ellenlange Duitsche zinnen vervelend en onleesbaar; maar daar zij ongeveer het midden houdt tusschen de twee uitersten, zoo is ook eene aaneenschakeling van bijzonder korte zinnen, zooals die van Mackenzie, ofschoon zij in het Engelsch, daar zij met den aard dier taal strooken, volstrekt niet hinderen, voor ons vermoeiend, onaangenaam en stootend. De heer Koning Altmann schijnt hieraan niet gedacht te hebben. Hij heeft zich stipt aan den periodenbouw van zijn origineel gehouden, en daardoor aan zijn werk iets stootends en stroefs gegeven, zoodat de lezer onophoudelijk in den onaangenamen toestand verkeert van iemand, die een half voltooiden, nog zeer hobbeligen grindweg berijdt. Zeer weinige bladzijden zijn zoo geschreven als een Hollander ze schrijven zou. Over 't algemeen schijnen onze vertalers te zelden recht te begrijpen, dat vertalen eene groote kunst is, en dat men, om het goed te kunnen doen, een zeer geoefend stijlist moet wezen. Het zou ons zelfs niet verwonderen, indien velen hunner van oordeel waren dat de gestelde eisch te zwaar is, en dat de heer Koning Altmann genoeg heeft gedaan als hij, zooals in zijne voorrede staat, ‘getracht heeft, den eenvoudigen en kernachtigen stijl van het oorspronkelijke zoo goed mogelijk terug te geven.’ Uit eer-

bied voor de hier te lande vrij algemeene, ofschoon dan ook naar ons inzien verkeerde meening, zullen wij op dit punt niet verder aandringen, maar in allen gevalle mag van een vertaler geëischt worden, dat hij den oorspronkelijken tekst goed begrijpt, de Nederlandsche grammatica en het Nederlandsche taaleigen eerbiedigt, en met de noodige nauwkeurigheid in het nazien van zijn handschrift en van de drukproeven te werk gaat. In die drie opzichten schiet de voor ons liggende vertaling te kort.

Om dit ongunstige oordeel met eenige voorbeelden te staven, wijzen wij op deze plaatsen:

'The least wise among us can smile - - but the most wise of all ages will most profoundly reverence' etc. De vertaler (bl. 25, 26) heeft niet opgemerkt, dat die superlatieven als in het meervoud staande moeten worden opgevat, en brengt den lezer op een dwaalspoor met zijn: 'de wijste van alle eeuwen zal.' De titel van 'Empire City,' aan Nieuw-York gegeven, wordt (bl. 41) met 'Rijksstad' vertaald, alsof het eene stad van het oude Duitsche Rijk gold. De uitdrukking: 'of the Ironside type' beteekent niet (bl. 86) 'mannen van ijzer,' maar mannen van den stempel van Cromwells ruiters, die de Ironsides genoemd werden. Elders, waar sprake is van den verkoop van Louisiana door Napoleon I, schrijft de vertaler (bl. 147): 'Het was even zeker, dat toen de oorlog hervat werd, Frankrijk deze bezittingen niet tegen de vloten van Engeland kon verdedigen,' in plaats van: '*als* de oorlog hervat werd - zou kunnen verdedigen.' 'Mexico the Unready' is niet (bl. 162) 'het onhandige Mexico,' maar 'het nooit gereede Mexico.' Van Kansas sprekende, zegt de schrijver: 'The Mormon looked with indifference on its luxuriant vegetation as he toiled on to his New Jerusalem by the Great Salt Lake,' hetgeen vertaald wordt met (bl. 167): 'terwijl hij langs het groote Zoutmeer naar zijn Nieuw Jeruzalem voortzwoegde;' maar dit zou in strijd zijn met de aardrijkskunde, want daar het Nieuwe Jeruzalem (Salt Lake City) ten zuidoosten van het groote Zoutmeer ligt, zoo moest de Mormoon niet langs dat meer gaan om er te komen. De ware vertaling is: 'terwijl hij naar zijn Nieuw Jeruzalem nabij het groote Zoutmeer voortzwoegde' ('near, at a small distance' bij Johnson). Elders staat (bl. 187): 'Hij (Lincoln) zou voortgaan met de wetten in die afvallige Staten ten uitvoer te leggen, en hen als bondsei-

gendom blijven beschouwen met al de kracht, die in hem was.' Het spreekt van zelf, dat Lincoln nooit in de dwaasheid vervallen is van te beweren dat de Staten bondseigendom waren, en het oorspronkelijke zegt geheel iets anders, namelijk: 'and would continue to possess Federal property there,' waarmede bedoeld wordt, dat de President het eigendomsrecht over de tuighuizen, de forten enz., die, hoewel in de afvallige Staten gelegen, toch niet aan deze, maar aan den bond toebehoorden, zou handhaven. De burgeroorlog begon juist met een aanval der Zuidelijken op zulk een bondseigendom, namelijk op Fort Sumpter in de baai van Charleston. Van de gepantserde torenschepen wordt gezegd (bl. 207), dat zij: 'waarschijnlijk bestemd zijn om de oorlogschepen der toekomst te worden, zoolang de wereld dwaas genoeg is om met schepen te vechten;' maar het oorspronkelijke heeft: 'so long as the world is foolish enough to need ships for fighting purposes,' hetgeen een anderen en beteren zin geeft. Iets verder (bl. 208) wordt van het Noorden gezegd: 'Hare (lees: zijne) eigen hulpbronnen konden niet snel genoeg de kanonneerbooten in 't leven roepen [?], die het noodig had om hare (lees: zijne) oppermacht op de Westelijke kust te handhaven;' maar van de Westelijke kust, d.i. van de kust der Stille Zuidzee, kan hier geen sprake zijn, omdat dáár de oorlog niet gevoerd werd; het oorspronkelijke heeft: 'the Western waters,' waarmede de rivieren van 't Westen, bepaaldelijk de Mississippi, en dus geheel iets anders, bedoeld zijn.

Grove fouten tegen de regels onzer taal vindt men in menigte. Van een predikant sprekende, die Paris heette, schrijft de vertaler (bl. 36): 'Met de arme Paris was het nu droevig gesteld,' en omgekeerd wordt Mevrouw Lincoln als een man beschouwd, daar wij lezen (bl. 241): 'Na de bijeenkomst reed hij met Mevrouw Lincoln uit, met wien hij over de gelukkige dagen, die nu in 't verschiet waren, sprak.' Zoo vindt men ook (bl. 80): 'Deze steden stonden vast in *hun* schoenen,' eene leelijke en dwaze uitdrukking, zelfs al leest men *haar* voor *hun*. In 't algemeen is de vertaler niet gelukkig met zijne voornaamwoorden, en telkens construeert hij de onzijdige namen van landen met vrouwelijke voornaamwoorden, hetgeen in een verheven stijl in zekere gevallen goed kan zijn, maar in zeer eenvoudig stellig af te keuren is. Ook wisselen vrouwelijk en onzijdig elkander dan op eene bevallige wijze af, b.v. (bl. 70):

‘Frankrijk schikte zich niet stil in *haar* nederlaag. 't Volgend jaar deed *het* een poging om Quebec te hernemen,’ of waar van het Zuiden gesproken wordt (bl. 190): ‘*Het* wilde zelfs in *haar* ijdelen trots gelooven.’ Ook tegen ons taaleigen wordt herhaaldelijk gezondigd. Zoo vindt men (bl. 125): ‘Opperste Kamer’ voor ‘Eerste Kamer;’ - bl. 143: ‘de zwervende Indianen gaven hunne landen op,’ in plaats van: ‘stonden hunne landen af;’ - iets verder (*ibid*): ‘het koren, dat duizende mijlen *weg* op de akkers van het westen groeide,’ in plaats van *ver*. Van M'Clellan heet het (bl. 201): ‘Hij was te West-Point opgebracht.’ West-Point is de naam der plaats, waar de militaire Academie gevestigd is, en de vertaler had dit wel even mogen aanstippen, daar niet al zijne lezers het weten zullen; maar wie zal bij ons van een officier zeggen: ‘hij was te Breda opgebracht?’ Bl. 227: ‘de bronnen van het Zuiden raakten uitgeput,’ in plaats van ‘de hulpbronnen.’ Bl. 238: ‘omtrent te middernacht,’ waar *te* moet geschrapt worden. Bl. 257: ‘te harer ongunste,’ in plaats van ‘ten zijnen nadeele.’ Ook zal niet iedere Hollandsche lezer begrijpen wat er gemeend is, als van den wonderlijken, dweepzieken avonturier John Brown gezegd wordt (bl. 174): ‘Hem ter zijde stonden een Sekretaris van Staat, een Fiskaal en een Sekretaris van oorlog.’ Als hier een minister van Binnenlandsche Zaken, een minister van Financiën en een minister van Oorlog genoemd waren, zou de bedoeling voor onze landgenooten wel zoo duidelijk zijn. Uitdrukkingen als ‘het Noordelijk gemoed’ (bl. 221), ‘de Noordelijke wil’ (bl. 251), zijn anglicismen, en wij glimlachen onwillekeurig als wij lezen (bl. 8), dat een denkbeeld wortel schoot ‘in de ziel van Europa.’

Van hinderlijke schrijffouten stippen wij de volgende aan: bl. 37: ‘die vrede wilde houden,’ waar *geen* vóór *vrede* is uitgevallen. Bl. 51: ‘Drie maanden later zien wij (Engelschen) met afschuw en wroeging terug op de gevolgen, die hij (de slavenhandel) gehad heeft,’ waar in plaats van *maanden* moet staan *eeuwen*. Bl. 125: ‘twee wetgevende Hoven,’ moet zijn ‘Huizen’ (Houses). Bl. 126: ‘Iedere Staat heeft een bestuur bestaande uit twee wetgevende Huizen en een Gouvernement,’ moet zijn ‘Gouverneur’ (Governor). Bl. 177: ‘Aan het Amerikaansche volk kwamen bijna twee millioen bunders land toe,’ moet zijn: twee duizend millioen, en verder zijn acres geen bunders, want een bunder is 2½ acre, of

nauwkeuriger 2,47 acres. Niet ‘zuidwestelijk’ van Richmond vallen de James en de York in den Potomac, zooals de vertaler schrijft (bl. 204), maar, zooals goed in het origineel staat, ‘zuidoostelijk.’ Elders (bl. 208) schrijft hij: ‘In het Zuiden en Westen verkreeg men resultaten, die deze groote toebereidselen niet waardig waren,’ in plaats van ‘niet onwaardig’ (not unworthy).

Verder stuit men op allerlei slordigheden. ‘A variety of taxes’ wordt vertaald (bl. 78) met ‘een belasting,’ en op diezelfde plaats wordt de naam van Townshend twee malen onnauwkeurig Townsend geschreven. Op bl. 82, r. 12, is de vertaling der woorden ‘for his own comfort’ in de pen gebleven. Elders (bl. 184) vindt men: ‘Het besluit om de Unie te verlaten werd door vele Zuidelijke Staten met leedwezen vernomen,’ en de lezer zal zich verwonderd afvragen, waarom die Staten zich dan afscheidden. Het origineel heeft: ‘very many of the Southern people;’ dus er was eene sterke minderheid tegen, hetgeen een gezonden zin geeft. Een titel van een hoofdstuk (bl. 257) luidt: ‘Het vereenigde Amerika,’ in plaats van ‘hereenigde’ (reunited). Tegen het eind (bl. 258, 259) heeft de vertaler, zonder den lezer hiervan te verwittigen, eenige statistieke opgaven van 1 Juni 1870 ingelascht, die niet in het oorspronkelijke staan. Daarin wordt de oppervlakte der Vereenigde Staten geschat op 407 millioen bunders (acres zijn bedoeld); maar nu keert de vertaler weêr tot het oorspronkelijke terug, waarin die zelfde oppervlakte gezegd wordt bijna 2000 millioen bunders (lees: acres) te bedragen. Dus een verschil van 1600 millioen acres! 't Is waarlijk niet gering, maar de vertaler heeft er niets van gemerkt. De drukfouten zijn legio, ook in eigennamen, zooals bl. 208 Fort Royal voor Port Royal. Eenige komen zoo dikwijls terug, dat men de verkeerde spelling haast voor de ware zou gaan houden. Zoo vindt men (bl. 162, 163) niet minder dan vier malen Mexiaansch en Mexiaan voor Mexicaansch en Mexicaan. Andere zijn zeer zinstorend, zooals (bl. 114) ‘zich vermannend’, voor ‘zich vermommend’ (disguising).

Deze kleine bloemlezing uit een groot zondenregister zal genoegzaam zijn om de waarde, of liever onwaarde, der vertaling aan te toonen. Het is zeer te betreuren, dat zulk een nuttig en voortreffelijk boek zoo gebrekkig en slordig vertaald is.

R. DOZY.

J.A. Obreen, Amerika, Land en Volk. Een gids voor hen, die tot landverhuizen genegen zijn. Amsterdam, J.H. Laarman.

In het begin van het vorige jaar - de voorrede is gedagteekend van April 1871 - werd te New-York door de American Social Science Association uitgegeven een Handbook for Immigrants to the United States.

'Deze eerste editie is eene proeve' - heet het uitdrukkelijk. Ieder lezer wordt dus verzocht zijne op- en aanmerkingen aan die Association mede te deelen, opdat het handboek verbeterd en zoo volledig mogelijk gemaakt, een veilige gids voor den immigrant worde.

Het is een aardig en mij dunkt ook een nuttig boekje. Het geeft juist wat noodig is. In de eerste plaats een vijftal waarschuwingen. Zoudt ge dat wel van den sanguinen go-ahead en never-mind Amerikaan verwacht hebben? 'Informeer u links en rechts', is de eerste raad. 'Reken niet alleen met uwe verwachtingen,' de tweede, en zoo gaat het voort. Dan wordt de vraag voorgelegd: wie emigreeren kunnen, en beantwoord met de opsomming van hen, die 't niet moeten doen. Positief is de raad: 'Klerken moeten er zelfs niet aan denken naar de V.S. te gaan;' droevig luidt deze: 'Vrouwen, die meenen door het geven van onderwijs of als winkeljufvrouw, of met naaien de kost te verdienen, hebben ook groote teleurstellingen te wachten.' Het geheele antwoord wordt eindelijk geresumeerd in het volgende: Een paar flinke armen, mits gepaard met gewoonten van matigheid en spaarzaamheid, kunnen zeker zijn van eene goede toekomst in de Staten- woorden die in groote letters in het bureau van elk emigrantenkantoor in Europa moesten te lezen zijn.

Raadgevingen wanneer en hoe men gaan moet, inlichtingen over de hulp, die den immigrant in de verschillende havens van Amerika of ook verder in het land te wachten staat, hetzij van de wetten, hetzij van menschlievende vereenigingen, over vrachten, loonen, munt- en matenstelsel worden dan volledig gegeven. Daarop volgt eene uitvoerige aardrijkskundige beschrijving van de Vereenigde Staten en het geheel wordt besloten door eene aanwijzing van de middelen om grondeigendom te verkrijgen.

Had de Heer Obreen dit boekje gekend, hij zoude zijn tijd en moeite niet hebben besteed aan de vrije bewerking van Pfarrer Reidenbach's Amerika, maar ongetwijfeld daaraan de voorkeur gegeven en dan ook wil van zijn arbeid gehad hebben. Reeds alleen de kennisneming van de indeeling van beide werkjes is voldoende om tusschen beide te beslissen. Als een practische gids richt de Amerikaan het eerst het oog op den reiziger zelven, laat hem zijn plan de campagne goed maken, let op zijne uitrusting enz., terwijl de Duitscher begint met eene fraaie beschrijving in schooltermen van land en volk en de practische wenken eerst veel later als toegift gegeven worden. Die beschrijving dan begint aldus: ‘De Vereenigde Staten van Noord-Amerika, in het vervolg door ons kortheidshalve Noord-Amerika genoemd, liggen tusschen 25° en 49° NB. en tusschen 66°59' en 131° WL. van Greenwich. Zij strekken zich over eene lengte van 720 uren gaans van het Noorden naar het Zuiden en over eene van 1174 van het Oosten naar het Westen uit.’

Mijn lieve hemel! zal de emigrant zeggen, moet ik dat allemaal loopen, en hij zal zijne oogen niet meer vertrouwen, als hij ziet dat hij dit gelezen heeft in een hoofdstuk, getiteld: de bergen, meren, rivieren, kanalen en spoorwegen. Maar welk wetenschappelijk man - het ware te wenschen dat ook vertalers minder hunne aanspraken op dien eeretitel wilden te grabbel gooien - zal de afmetingen van een land als ‘kortheidshalve Noord-Amerika’ in uren gaans opgeven?

Laten we dien trek van Duitsch pedantismus om een gids voor emigranten aan te vangen met de opgave van lengte- en breedtegraden eens daar, en onderzoeken wij liever wat ons bij de beschrijving der verschillende Staten en Territoriën wordt medegedeeld. Mijn model-gids geeft eerst eene beschrijving van den bodem, den loop der rivieren, de bergen of heuvels en de bosschen, dan eene opsomming der voornaamste producten en toont aan in welke verhouding die tot elkander staan, beschrijft de spoorweglijnen, noemt het totaal van de schuld van den Staat - een gegeven om de waarschijnlijke hoogte der belastingen te beoordeelen - dan de vereischten voor de politieke rechten, de verschillende liefdadigheidsinstellingen en de bureaux voor immigranten en eindelijk de hoeveelheid land, waarover de Unie in elken Staat nog beschikken kan.

De opgaven van den Duitschen gids zijn niet zoo geregeld. Van den eenen Staat wordt veel meer dan van een anderen medegedeeld, maar toch zijn de berichten van elken Staat zonder onderscheid - hoe ongelooflijk van een Duitsch boekje - veel te kort en niet altijd nauwkeurig. Ik kan hier niet de beschrijving van een zelfden Staat door beide gidsen overnemen en betreur dit, omdat dan in een oogwenk de vergelijking door een iegelijk zou gemaakt kunnen worden. Menigeen zou dan met mij instemmen, dat het Duitsche boekje nog al slordig is geredigeerd. Eenige onjuistheden zal ik toch moeten opmerken. Zoo lezen wij omtrent New-Hampshire: ‘de grond is geschikt voor den bouw van tarwe, maïs, rogge, gerst en haver;’ terwijl de Amerikaansche gids zegt: ‘the soil, except in meadow lands along the river valleys, must be called stern and work upon it is a hard struggle for the farmer.’ Omtrent Massachusetts in het eene: ‘de landbouw bloeit;’ in het andere: ‘agriculture is far from remunerative.’ Omtrent Connecticut in het eene: ‘betreffende landbouw kan ongeveer hetzelfde worden gezegd als van Massachusetts’ (dat die dus ongeveer bloeit); in 't andere: there is very little soil that can be called good.’ Omtrent Noord-Carolina in 't eene: ‘in het bergachtig gedeelte is de grond vruchtbaar, daar wordt tarwe, maïs en rogge gebouwd, als ook katoen, erwten en boonen;’ in het andere: ‘the swamp lands are described as of inexhaustible fertility when reclaimed. Rich, but much worn soil is found in the middle district (of rolling lands), while soil well fitted for grazing is in the western (of valleys and hills), where the Blue ridge of the Alleghanies crosses the country.’ Oordeelt men die onnauwkeurigheden omtrent de oudere of de Zuidelijke Staten weinig gevaarlijk, omdat daarheen de emigreerende landbouwer toch niet gaat, dan zal men foutieve inlichtingen omtrent de nieuwere Staten dubbel veroordeelen. Zoo b.v. omtrent Minnesota: ‘delfstoffen schijnen er weinig te zijn,’ terwijl de Amerikaan zegt: ‘Rich deposits of copper and iron ore have been found.’ Omtrent Jowa: ‘nergens is gebrek aan hout, uitgezonderd boven de 42° NB.’ (43° 30' ligt de noordelijke grens), tegenover de verzekering: ‘there is but little timber, and this mostly along the water courses.’ Omtrent Utah leest men: ‘of er delfstoffen zijn weet men niet.’ Wie zou die ‘men’ zijn, die, belangstellende in Amerika, niet reeds had gelezen van Utah's

rijke zilvermijnen, al was het maar dat hij 't eerst daarvan hoorde, toen de couranten over Generaal Schenck's commissarisschap bij de Emma-mine - droevige herinnering - schande riepen. Wist ik dien ‘men’ te vinden, ik zou hem noodigen om bij mij eens inzage te komen nemen van de New-Mining-map of Utah, showing 28 prominent mining districts and location of the best known mines, en ik zou ‘men’ zooveel moois weten te vertellen van de schoone natuur in die mining districts, dat hij zeker met mij eene traan zou plengen over het verlies mijner photographiën, die ik één dag vóór Chicago's brand uit Sherman-house mocht wegvoeren, om ze in een spoorwegwagon toch door de vlammen te zien verteren.

Aangaande Minnesota en Jowa begaat de Duitsche gids de volgende zonde. Van Minnesota heet het: ‘het klimaat is ruw, *maar* gelijkmatig,’ en van Jowa: ‘het klimaat is streng, *maar* gelijkmatig.’ Wie, die van gelijkmatigheid houdt, zal deze in ruwheid of strengheid van klimaat eene aanbeveling achten? De waarheid is, dat in Minnesota de winters zeer streng kunnen zijn en dat des zomers daar eenige drukkend heete dagen voorkomen. Jowa ligt zuidelijker en heeft dus iets zachter klimaat. Indien ik raad geven moest, waar de Nederlandsche emigrant het liefst zich moet nederzetten in de Unie, ik zou, op mijn beetje ervaring steunende, Jowa en Illinois al het eerst noemen en ook Minnesota, al is in de beide eerstgenoemde Staten het land betrekkelijk (voor Amerika ten minste) reeds duur geworden. Daarom vergeef ik die grove onjuistheden des te minder.

In het algemeen zij opgemerkt, dat de mededeelingen omtrent het klimaat, welke bij elken Staat in het Duitsche boekje gegeven worden, in hoogst oppervlakkige bewoordingen zijn vervat en mij dunkt daarom juist meer schade dan goed kunnen doen.

Minder schadelijk maar ergerlijker zijn de mededeelingen omtrent de publieke gronden, die in elken Staat nog in het bezit der Unie zijn. Daargelaten nog dat die soms foutief zijn en die voor Jowa in plaats van 25 millioen acres moest zijn: 1.190.000, of die voor Californië in plaats van 44 millioen[1] acres moest zijn 100 millioen,

1 Dat cijfer van 44 millioen schijnt afkomstig uit de brochure: All about California. Doch het is daar omschreven als eene raming van de hoeveelheid vruchtbare gronden, waarover de Unie nog kan beschikken in Californië na aftrek van al hetgeen zij reeds voor spoorwegen enz. toegezegd heeft. Het cijfer van 100 millioen is ontleend aan de officieele rapporten en is gelijknamig met de opgaven omtrent de andere Staten ook in dit boekje gegeven.

toont de schrijver, dat hij geen begrip heeft van hetgeen onder Congresland is te verstaan. Bij elk der 13 oorspronkelijke Staten, alsook bij Vermont, Maine, Kentucky, Tennessee en Texas zegt hij: in dezen Staat is geen Congresland, ja zelfs bij Pennsylvanië en Maryland.... is geen Congresland *meer*. Men leze: is er nooit geweest, want in geen van die 18 Staten heeft de Unie ooit Congresland bezeten. Iemand, die over Amerika voor emigranten schrijft, moest zoo iets weten. Dat hij dan bij Florida, Alabama, Mississippi, Louisiana en Texas niet aanteekent, dat volgens de act van 21 Juni 1866 in deze Staten het Congresland alleen voor *homestead* van hoogstens 80 acres te gelijk kan verkregen worden, verraadt evenzeer zijne onkunde van de wetten op den eigendom, maar is misschien ook niet schadelijk voor eventueele emigranten uit Nederland, die deze Staten niet licht zullen verkiezen.

We hebben nu met de aardrijkskundige beschrijving gedaan en ontvangen in hoofdstuk 6 een algemeen overzicht - wonderlijke verdeeling! - en verder beschouwingen over volk, godsdienstige gezindten, onderwijs, beschaving, staatsregeling, enz., om eindelijk aangaande landverhuizing en de voorwaarden van deze te worden onderricht, iets waarmede ik den gids liever had zien aanvangen. Statistieke tabellen besluiten het boekske.

De beschouwingen zou ik daar, waar ze niet onjuist zijn, geneigd zijn te noemen plat. Ik aarzel tusschen beide qualificaties bij beoordeelingen als de volgende: ‘Zij grijpen met koene hand in het rad van den tijd en houden het staande’ (NB. de Amerikanen zouden den tijd *staande* houden), ‘of drijven het voorwaarts naar gelang zij zulks wenschelijk achten’ (blz. 63). ‘Men kan niet zeggen, dat zij de zaken te licht of te donker inzien, zij hebben over het algemeen een juisten helderen blik’ (blz. 64). ‘De Zuidelijken zijn halve republikeinen of zelfs (!) monarchalen’ (blz. 65). ‘Een hoofdtrek van het Amerikaansche volkskarakter is zijne godsdienstigheid. Er zijn weinig Amerikanen, die niet aan God gelooven’ (blz. 68). ‘Door deze ordelievendheid is de Ame-

rikaan zoo bij uitstek geschikt voor het regelen en leiden van vergaderingen' (blz. 69). (Invoer van Amerikanen in Nederland om te dienen als presidenten van vennootschappen is mij niet bekend). 'De Amerikanen zijn uitmuntende kooplieden of mannen van zaken. Men spreekt van de sluwheid der Joden; deze hebben in den Amerikaan hun meester gevonden. Een Amerikaan verdient met 100 dollars meer dan een Duitscher met 500' (blz. 70); - een mooi vraagstuk voor een middelbare-schooljongen, om uit te rekenen in welke evenredigheid dan de Amerikaan, de Jood en de Duitscher tot elkander staan.

Doch genoeg van die staaltjes, uit 8 achtereenvolgende bladzijden bijeengelezen. Volgen wij het voorbeeld van den Amerikaan, die zijne voeten op stoel of tafel plaatst, 'niet uit gebrek aan welvoegelijkheid, maar wijl hij gaarne na vermoeienden arbeid zijn gemak neemt' (blz. 69).

De mededeelingen omtrent de landverhuizing hadden meer precies moeten zijn. Zoo worden b.v. slechts enkele bureaux voor immigranten en dan nog alleen in de havensteden genoemd; worden de reiskosten en kosten van vestiging wel vermeld, maar geene begrootingen dier kosten gegeven. De raad op blz. 97, dat arme landbouwers niet te lang voor den oogsttijd daar moeten zijn, is waarschijnlijk eene schrijffout; men zal zaaitijd moeten lezen, gelijk de daarop volgende zinsnede ook te verstaan geeft.

Het is mij eindelijk eene verlichting te kunnen verklaren, dat het laatste derde gedeelte van het boekje, de hoofdstukken 9 tot 22 en vooral 22, dat nuttige wenken bevat omtrent de voorzorgen bij koop van land in acht te nemen, eene uitzondering op het vorige uitmaken en waarlijk veel goeds bevatten - dat mijn Amerikaansch model in volgende uitgaven wel mocht overnemen.

Het 23^{e} of laatste hoofdstuk zal dit lot niet deelen. Het is speciaal voor Nederlanders geschreven en bindt ons op het harte 'de plicht van Nederland in zake de landverhuizing.' De Heer Obreen vraagt daar: 'Wellicht begrijpt het Nederlandsche volk het nut van landverhuizing zoo voor den landverhuizer zelven als voor de te huis blijvenden niet; zijn plicht tegenover de duizenden, die sedert 25 jaren het geboorteland verlieten om aan gene zijde van den Atlantischen Oceaan een ruimer bestaan te zoeken, beseft

het zeker niet, of moet men aan moedwillige verwaarloozing van dien broederplicht denken?' Hij beroept zich op de armoede, die door velen in Nederland geleden wordt, op het aantal sollicitanten naar elk postje, om als geneesmiddel de landverhuizing aan te prijzen. 'In Duitschland en Engeland bevordert en steunt de Regeering den emigrant' (dat is nog iets anders dan de emigratie). 'In ons land bleven vergeefs de pogingen van eenige weinigen tot oprichting eener Maatschappij, welke zeer krachtig op het gebied van landverhuizing zou kunnen werken. In Nederland schijnt men oor noch oog, hart noch verstand voor dergelijke zaken te hebben' (bl. 107).

Dat oordeel zou nog te hard zijn, indien het juist ware. Moet Nederland het arme gedeelte zijner bevolking doen emigreeren? Ja, zegt de Heer Obreen, maar hij laat ons van zijne gronden verstoken. In Amerika is vruchtbaar land te over; hier wordt armoede geleden; dus moesten die armoedigen naar Amerika verhuizen, of verhuisd worden, schijnt de Heer Obreen te denken. Een wensch, die zijn hart eer aandoet, maar zijn verstand heeft zich daarbij het zwijgen laten opleggen.

Ik ben tot eene geheel tegenovergestelde conclusie gekomen, en op gevaar af van voor hardvochtig te worden uitgekreten, wil ik in het kort mijne gronden opgeven. Vooreerst omdat armoedigen niet moeten emigreeren, althans niet armoedige families, daar deze aan gene zijde van den Oceaan zonder eenige middelen aan de grootste ellende ten prooi zijn. Of zou de Regeering hen ook daar nog moeten voorthelpen, - maar dan tot hoever en tot hoelang - en heeft men geene droevige ervaringen opgedaan met volkplantingen van regeeringswege? Emigranten moeten uit eigen beweging gaan, omdat zij alleen in zich zelven de noodige energie vinden kunnen om de veelvuldige ontberingen door te staan, die landverhuizing in den eersten tijd toch medebrengt, zelfs al wordt er volstrekt geene armoede geleden. Maar dan moeten zij ook behalve energie eenige middelen bezitten. Om dergelijke personen te helpen is de Regeering - althans de onze - niet geroepen. Men zal toch van haar niet vergen, dat zij hare beste onderdanen, mannen van een moedigen en veerkrachtigen geest, bij voorkeur uit het land zou helpen? Dan in één woord moet de Regeering het geluk en den voorspoed van hare onderdanen bevorderen binnen de grenzen van den Staat. Het beste, meest doeltreffende middel, al is het mis-

schien uiterst langzaam, is 't onderwijs. Hoe meer de onderdanen kennen, des te meer zullen zij kunnen. En - hiermede wil ik ook den wensch van den Heer Obreen bevorderd zien - hoe bekwamer onze boeren en handwerkslieden worden, des te meer zullen er kunnen emigreeren. Op dien voet zou ik zijn wensch kunnen deelen. Ik erken gaarne, dat in Amerika veel Nederlanders eene schoone toekomst kunnen vinden en - hun welwillende - wensch ik, dat zooveel mogelijk eerlijke en krachtige mannen van Nederlandschen stam naar Amerika emigreeren. Maar dan moeten zij zelven daartoe kunnen besluiten met kennis van zaken. Het verlies, dat ons vaderland daardoor zou kunnen lijden, wordt opgewogen door het voordeel, niet dat zij ruimte maken voor minder begunstigde landgenooten, maar dat hun voorbeeld gunstig terugwerken en het moreel van de achterblijvenden verheffen moet.

Mag ik den Heer Obreen eene opmerking van hem zelven teruggeven, om hem te bewijzen, dat het niet de Regeeringen zijn, die de landverhuizing bevorderen? Hij leze dan eens over op blz. 128. ‘Zeer nam in de laatste jaren toe het verkeer tusschen Duitschers in Amerika en hunne betrekkingen in Duitschland. Oorzaak hiervan is: 1°. het vergemakkelijken der zeereis, 2°. het vermeerderen van verkeermiddelen, 3°. toenemende welvaart onder de Duitschers in de nieuwe wereld.’ En hij ga dan eens de opgaven na omtrent de sommen jaarlijks uit Amerika naar Europa gezonden om den overtocht van bloedverwanten mogelijk te maken.

Een paar opmerkingen over taal ten slotte, omdat men het boekje niet lezen kan zonder daarover zich te ergeren. Er wordt gesproken van loofhout, kreupelig naaldhout, walnotenboomen, verplichte schoolgang, petrolie, statie voor station (blz. 94 bewijst, dat de schrijver niet weet, dat in Amerika een spoorwegstation nooit anders genoemd wordt dan depot, spreek uit: dipô), maar alles wordt overtroffen bij de beschrijving van den loop der rivieren door de uitdrukkingen: ‘uitwatering’ en ‘watert uit.’

Is mijn oordeel wat hard over dit boekje, ik achtte mij verplicht dat aldus uit te spreken, omdat het bestemd is als gids voor eventueele emigranten en dus zijne halve of verkeerde noties een schromelijk kwaad kunnen stichten. Ik wenschte dit kwaad zooveel mogelijk te bestrijden.

N.J. DEN TEX.

Nova Zembla. De voorwerpen door de Nederlandsche zeevaarders na hunne overwintering aldaar in 1597 *achtergelaten en in* 1871 *door kapitein Carlsen teruggevonden, beschreven en toegelicht door Jhr. Mr. J.K.J. de Jonge, Adjunct Rijks-Archivaris. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff.*

Nova Zembla! Voor elken Nederlander die hart heeft voor de groote daden door het voorgeslacht verricht, knoopen zich aan dien naam dierbare herinneringen vast. Het uitmuntende dichtstuk van Tollens heeft die bij velen verlevendigd, maar ook zonder dat zouden die wonderbare avonturen buiten de grenzen der bewoonde wereld niet in 't vergeetboek geraakt zijn. Want een der helden van den tocht, Gerrit de Veer, heeft ze ons eenvoudig en trouw verteld, en wie ze hem navertelde kon geen beteren zegsman wenschen. Er is in de naïveteit van dat oude journaal voor mij zooveel aantrekkelijks, dat zelfs de schoone tooneelen door Tollens geschilderd er bij verbleeken. Ik wil geene aanmerking maken op zijne schildering van Barentsz' dood, maar leg daar eens naast het verhaal van De Veer[1].

‘Den 20 Juny begon Claes Andriesz heel cranck te werden, ende saghen wel dat hyt niet lange maecken soude, ende quam de Hoogh-bootsman in onsen boek (boot), ende seyde ons hoe dattet met Claes Andriesz ghestelt was, ende dattet ghezien (te zien) was dat hy 't niet langh maken soude; daer op Willem Barentsz seyde: my dunct 'tsal met my mede niet lange dueren. Maer wy hadden weynich vermoeden dat Willem Barentsz so cranc was, want wy saten met malcanderen en praetten, ende Willem Barentsz las in mijn Caertgien, dat ick van onse reyse gemaeckt hadde, ende (wij) hadden noch diveersche proposten over ende weerover; int eynde leyde hy het caertgien wech en sprac tot my: Gerrit, geef my eens te drincken. Twelc alst geschiet was dat hy gedroncken hadde so quam hem een sodanigen qualijckheyt aen, dat hy zijn oogen verdraeyde, ende starf so onvoorsien haestich,

1 Er bestaat geen latere volledige uitgave van dit journaal dan die van 1617. De Engelschen hebben hunne oude vertaling in onzen tijd herdrukt.

dat wy gheen tyt hadden den schipper[1] uyt dander schuyt te roepen, of hy was al doot, also dat hy noch vóór Claes Andriesz doot was, die stracks na hem sterf. Dese doot van Willem Barentsz bracht ons geen cleyn bedroeftheyt in, want hy de principael beleyder ende eenigen stuerman was, daer wy ons op verlieten ende vertrouden.'

Is dat niet een schoone lofspraak, schooner dan menig hoogdravend grafschrift? Hoe heeft Tollens, na dit gelezen te hebben, Heemskerk als de ziel van den tocht kunnen voorstellen? Heemskerk heeft hier zijn eerste lauweren verdiend. Bij Barentsz zette Nova Zembla de kroon op een leven van toewijding aan de wetenschap.

Het journaal van De Veer is met een aantal prenten versierd die misschien uit de herinnering geteekend zijn, maar wij kunnen er op aan dat de weinige zaken die er vielen af te beelden zich genoeg in het geheugen van de reizigers gegroefd hebben om de teekening voor trouw te kunnen houden. Tallooze malen zijn die prenten nagevolgd en hebben vele bijzonderheden van den tocht te levendiger in de herinnering bewaard. Wie kent niet het houten huis van buiten, half onder de sneeuw bedolven, met de ton op den schoorsteen, waar de schipper boven uit komt turen, of de zon welhaast weer aan den horizon verschijnen zal, en of de kolossale vossenvallen rondom het huis nog niet onder de sneeuw bedolven liggen. En dan die schuiten die met 'grooten arbeid' over het ijs te water gesleept worden, wie ziet ze niet met siddering in het ijs vastzitten, door beeren omringd, en eindelijk, met een verlicht hart, in volle zee naar behouden haven toezeilen. Zoo eenvoudig, zoo onopgesierd zijn die afbeeldingen dat men met het scheepsvolk meêleeft, en zich niet kan voorstellen dat het anders gebeurd zou zijn.

Het journaal werd kort na de uitgaaf in het duitsch vertaald en opgenomen in de bekende verzamelingen van Hulsins te Neuremberg en De Bry te Frankfort, twee Zuid-Nederlanders die den Spaanschen dwang in den vreemde ontvlucht waren. Hulsius of zijn graveur heeft er eenige prenten bij gefantaseerd. De aardigste is

1 Heemskerk.

wel de afbeelding van het ‘Behouden huis’ van binnen, waarvan de heer De Jonge een fac-simile gegeven heeft. In het midden van de hut staat een ketel te vuur, en steekt een vos aan het braadspit, terwijl het scheepsvolk zich rondomheen zit te warmen, doch plaats laat voor een zieke dien men er met bed en al heeft voor gedragen; anderen liggen op den achtergrond in de kooi. In den hoek ziet men het ‘orlogie’ staan ‘dat de cloc sloech,’ met andere woorden een hangklok, die door de felle koude bleef stilstaan, zoodat hij ‘niet omgaen mochte, al hinghen wy daer schoon meer wicht aen als voor heen.’ Het ‘sandt-glas’ dat nu dienst moest doen staat op een tafel bij de deur, waar een van het volk met een hellebaard in de hand komt aankloppen. Tegen over de deur staat een leege ton waar zich een ander voor de warmte een schuilplaats heeft gekozen.

Wie zou gedacht hebben dat wij na bijna drie eeuwen een deel van al dat huisraad terug zouden zien? Het schijnt een legende. En toch is het de volle waarheid.

In Mei 1871 verliet de Noordsche schipper Elling Carlsen zijne woonplaats Hammerfest, met een vaartuig tot de vangst van ijsbeeren en walrussen ingericht. Omstandigheden dwongen hem in plaats van bij zuiden Nowaja Semlja om te beproeven of hij bij noorden om de Kava-zee kon binnen komen. Bekend is het dat die vaart bij noorden om hoogst zelden beproefd was. Dat de moeielijkheden door Barentsz en zijn lotgenooten ondervonden langen tijd anderen daarvan hebben afgeschrikt is waarschijnlijk. Gedurige stormen en ophoopingen van drijfijs waren te gevaarlijke vijanden om noodeloos te trotseeren, en het vinden van een noordelijken doortocht had zijn voornaamste prikkel verloren sinds men veilig om de Kaap naar Indië varen kon zonder de vloten der Portugezen te duchten. Wat ons van latere pogingen bericht wordt, die door Nederlandsche zeelieden gedaan zouden zijn om Nowaja Semlja om te varen, is onzeker. Eerst in 1760 vinden wij den Russischen zeevaarder Sawwa Löschkin op weg om van de Karische zeestraat (Straat Waigatsj) uit langs de oostkust naar het Noorden door te dringen. Het drijfijs legde hem evenwel zooveel zwarigheden in den weg dat hij twee winters aan de oostkust moest doorbrengen vóór het hem gelukte de Noordkaap om te varen. Een journaal van dezen tocht is niet bewaard gebleven, zoodat de oost-

kust van Nowaja Semlja nog altijd voor een groot deel eene terra incognita bleef.

Het schijnt evenwel dat men zich dat bezwaar van drijfijs te groot heeft voorgesteld. Althans in de laatste jaren hebben verscheidene Noordsche visschers gedurende de zomermaanden de Kava-zee bezocht zonder veel drijfijs te ontmoeten. De eerste[1] die om den noordhoek van Nowaja Semlja heen de oostkust weder aandeed schijnt kapitein F.C. Mack van Tromsö geweest te zijn. Hij zeilde den 4^{den} Augustus 1871 kaap Mauritius om en bereikte den 28sten Augustus de IJshaven, waar onze Barentsz overwinterde en waaraan nu de Noorwegers ter zijner eer den naam van Barentsz-baai geven.

Een maand na hem deed kapitein Carlsen dezelfde reis, en het mocht ook hem gelukken benoorden het eiland om de oostkust te bereiken en op verschillende plaatsen op te nemen. Is dus zijne reis reeds op zich zelve voor de geografie niet zonder resultaat geweest, een eigenaardig belang heeft zij voor ons Nederlanders. Wat zoo ver wij weten aan niemand vóór hem mocht te beurt vallen, de plaats te herkennen waar de onzen overwinterden, is hem mogen gelukken.

Den 9^{den} September in de nabijheid van de IJshaven gekomen kreeg de manschap in de booten die uitgezet waren om walrussen te vangen, aan het vasteland een houten huis in het oog dat ingestort was. Zij bezochten de plek, ruimden ijs en planken weg, en vonden een aantal voorwerpen, achtergelaten door lieden die hier gewoond moesten hebben. Carlsen was er eerst niet zeker van of ze van Barentsz dan wel van Löschkin afkomstig waren; hij nam intusschen mede wat hij vond. Twee dagen later door Z.W. storm naar de IJshaven teruggedreven, onderzocht hij de plek waar het huis gestaan had nog nader, en vond bij het graven nog verschillende zaken, en in den omtrek veel scheepshout; ‘waarom ik het er voor houd,’ zoo luidt zijn journaal, ‘dat het schip was verloren en dat de bemanning daarvan toen het huis heeft samengesteld en later toevlucht heeft moeten nemen tot de booten.’

1 Kapitein E.H. Johannesen van Tromsö had reeds in den zomer van 1870 de ligging van den noordhoek, van Kaap Nassau tot aan 't Vlissinger hoofd, bepaald, en dus de vroegere kaarten verbeterd.

Men ziet dat het hem volstrekt niet te doen was om hier juist de sporen van Barentsz' overwintering terug te vinden.

Toen de reliquiën uit het houten huis te Hammerfest aan wal gebracht waren, kwam men echter door vergelijking met het oude reisverhaal en door een onderzoek der voorwerpen spoedig tot de overtuiging dat die niet van Löschkin maar van Barentsz en zijn tochtgenooten afkomstig moesten zijn. Alles wees naar Holland en naar den tijd der eerste overwintering; er waren zelfs Hollandsche boeken bij van de zestiende eeuw; en het feit dat ze na bijna drie eeuwen nog zoo goed bewaard zijn gebleven verklaart zich voldoende door de omstandigheid dat ze met een dikke laag ijs bedekt en daardoor hérmetisch van de lucht waren afgesloten.

Bij Carlsen's terugkomst bevond zich te Hammerfest een Engelsch toerist, de heer Ellis C. Lister Kay, die weldra de gelukkige eigenaar werd der gevonden voorwerpen. Eerst in Februari '72 werd de vondst hier te lande bekend. Onze Minister van buitenlandsche zaken, Baron Gericke van Herwijnen, wendde zich hierop tot onzen consul te Christiania met verzoek om inlichtingen. De consul moest zijne berichten te Hammerfest inwinnen en kon dus eerst een maand later uitvoerig bericht zenden. De heer Gericke, wien de eigenaar bekend was geworden, had intusschen niet stil gezeten, maar door tusschenkomst van onzen gezant te Londen met den heer Lister Kay onderhandelingen aangeknoopt, die tot de gelukkige uitkomst leidden dat de welwillende Engelschman de gezamenlijke voorwerpen aan de Nederlandsche regeering afstond voor denzelfden prijs waarvoor hij ze gekocht had. Zoo hebben wij het bezit van deze kostbare reliquiën voor een deel daaraan te danken dat een Nederlandsch minister begrepen heeft, dat eerbied te toonen voor hetgeen onze voorvaders groots verricht hebben, ook mocht gerekend worden tot de ‘regeeringszaken’ te behooren.

Na de ontvangst van de voorwerpen werd aan den heer De Jonge, die door zijne studiën over de historie onzer vroegste scheepstochten voor zulk een taak de aangewezen man was, opgedragen daarover verslag uit te brengen. Met liefde voor de zaak en met groote nauwkeurigheid heeft de heer De Jonge zich van die taak gekweten. Wij ontvangen hier een verhaal van de vondst, een onderzoek naar de verschillende tochten die na Barentsz in dezelfde richting gedaan zouden zijn, en eene uitvoerige beschrijving der voorwerpen.

Zoo zien wij hier dan het braadijzer weder, en de kookketel, die wij op de prent zagen afgebeeld, en die op dezelfde plek, midden in het huis, werden teruggevonden; een deel van het timmergereedschap dat bij zoo verschillende gelegenheden dienst heeft gedaan; de restes van het ‘jopenvat’ waarvan de inhoud, zooals De Veer ons vertelt, door den fellen vorst ‘gantsch crachteloos ende smaeckeloos’ werd; de kannen waaruit zij hun karige teug gedronken hebben: het ‘orlogie’ dat wij op de prent in den hoek zagen staan; fragmenten van scheepsinstrumenten en wapens, onder anderen van hellebaarden en musketten waarmeê wij op verscheidene prenten het scheepsvolk gewapend zien; eenige koopmansgoederen waarmeê die brave lieden gehoopt hadden in ‘Cathay ende China’ goede zaken te doen; eindelijk, wat niet het minst merkwaardig is, eenige boeken waarmeê zij in hun eenzame opsluiting den tijd gekort hebben. Daar is de bekende Divisie-kronijk, waarop Ellert de Veer, de pensionaris van Amsterdam, Gerrits oudere broeder, een vervolg samenstelde. Daar is de ‘Confte van ter zee te varen’ van Pedro de Medina en Michel Coignet, gedrukt te Antwerpen anno 1580. Daar is het boek dat hun tot gids zou strekken als zij het doel van hun reis bereikt hadden: ‘D'historie ofte beschryvinghe van het groote ryck van China,’ die de ijverige Amsterdamsche boekverkooper Cornelis Claesz uit Mendoza's Spaansch liet vertalen en in het jaar vóór hun afreis in het licht gaf. Ach!. Willem Barentsz mocht den moed niet opgeven, en bijna stervende van de koude, nog wedden dat hij de ‘ghedestineerde reyse met Godts hulpe noch volbrenghen soude,’ het groote rijk van China bij noorden om te bereiken zou blijken een ijdel pogen geweest te zijn! Toch is de roem niet gering dit met inspanning van alle krachten beproefd te hebben. Voor menigeen wordt in onzen tijd een monument opgericht. Wie dit zeker niet het minst verdiend heeft is de ontdekker van Spitsbergen en van Nowaja Semlja's noordkust: Willem Barentsz van Amsterdam.

Leiden, October '72.
P.A. TIELE.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Aa (Robidé van der), Afrikaansche studiën.	Dl. I. Blz. 373
Archivio per l'antropologia e la etnologia publicato dai Dr. P. Mantegazzo e F. Finzi.	Dl. III. Blz. 356.
Baart de la Faille (Dr. M.J.), Nizza en haar klimaat.	Dl. III. Blz. 171.
Bakhuizen van den Brink (R.C.), Studiën en schetsen over Vaderlandsche Geschiedenis en Letteren, verzameld en uitgegeven door E.J. Potgieter, 1ste tot 5de aflev.	Dl. I. Blz. 518.
Barham (Fulko), De waarachtige edelman.	Dl. I. Blz. 575.
Baucke (E.H.), De goedkoope aanleg van Lokaalspoorwegen, door een voorbeeld in Nederland toegelicht.	Dl. III. Blz. 109.
Baudet (P.J.H.), Leven en werken van Willem Jansz. Blaeu.	Dl. I. Blz. 356.
Bemmelen (P. van), Middelen tot voorkoming van oorlog.	Dl. III. Blz. 177.
Bergen (Marie van), Twee Novellen.	Dl. I. Blz. 392.
Bernheim (H.), Gedichte ohne Titel.	Dl. I. Blz. 387.
Beschouwingen over de krijgsoperatiën van den Fransch-Duitschen oorlog.	Dl. I. Blz. 355.
Beuve (Sainte), Port-Royal.	Dl. IV. Blz. 465.
Bibliotheek van Volksvoordrachten. Tweede reeks, 7-12.	Dl. IV. Blz. 171.
Bibliotheek (Algemeene), N°. 26-51.	Dl. IV. Blz. 171.
Boon (M.), Twaalf liederen voor gemengd koor.	Dl. I. Blz. 578.
Bow Bells, Tegen stroom, of Paul de Vagebond.	Dl. I. Blz. 192.
Briefe, herausgegeben von G. Waitz.	Dl. I. Blz. 269.
Brink (A.J. ten), Willem van Harpen's Leerjaren.	Dl. II. Blz. 183.
Brink (Dr. J. ten), Haagsche bespiegelingen.	Dl. II. Blz. 381.
Brinkman (B.), De Sterrenwereld.	Dl. IV. Blz. 145.

Brochard (Dr.), Des bains de mer chez les enfants.	Dl. II. Blz. 375.
Chambers (W.), Memoir of Robert Chambers.	Dl. IV. Blz. 241.
Cohen (Dr. Ali), Handboek der openbare gezondheidsregeling en geneeskundige policie.	Dl. IV. Blz. 177.
Costa (Mr. Is. da), Brieven, medegedeeld door Mr. Groen van Prinsterer.	Dl. IV. Blz. 1.
Dekker (D.), 't Fingertje naast den duum en Neeltjes Nôl.	Dl. III. Blz. 366.
Demelius (Dr. G.), Die Exhibitionspflicht in ihrer Bedeutung für das classische und heutige Recht.	Dl. III. Blz. 8.
Differentieele rechten in Nederlandsch Indië. Door een Amsterdamsch koopman.	Dl. I. Blz. 369.

Eck (A. van), Losse aanteekeningen.	Dl. IV. Blz. 105.
Epinois (H. de l'), Galilée, son procès, sa condemnation, etc.	Dl. I. Blz. 233.
Ervaringen (Mijne) in eene Londensche achterbuurt.	Dl. III. Blz. 173.
Faure (Mr. R. van Boneval), Het Nederlandsche burgerlijke Procesrecht, Dl. I.	Dl. I. Blz. 118.
Fawcett (Prof.), Pauperism, its causes and remedies.	Dl. III. Blz. 45.
Forbiger (Dr. A), Hellas und Rom.	Dl. I. Blz. 345.
Galdos (Don Bonito Perez), La Fontana de Oro.	Dl. I. Blz. 480.
Gasinjet (Mr. L.C.T.), Joco-Alethes.	Dl. II. Blz. 163.
Gherardi (S.), Il processo Galileo riveduto sopra documenti di nuova fonte.	Dl. I. Blz. 233.
Greenwood (J.), Eindelijk veilig.	Dl. II. Blz. 191.
Handelingen en verslagen van het Ned. Schoolverbond.	Dl. I. Blz. 557.
Hanna, door de schrijfster van John Halifax.	Dl. II. Blz. 383.
Hecker (W.), Klassisch Woordenboek.	Dl. III. Blz. 571.
Heemskerk (A.), De wijzen van levering.	Dl. IV. Blz. 105.
Heije's Volksdichten, ‘ter Zee’ en ‘te Land’.	Dl. II. Blz. 121.
Hofdijk (W.J.), De Triomf der Piraten.	Dl. II. Blz. 121.
Honigh (C.), Mijne Lente.	Dl. I. Blz. 323.
Hortator, Voorheen en thans.	Dl. II. Blz. 121.
Houten (Mr. S. van), De Staatsleer van Mr. J.R. Thorbecke.	Dl. II. Blz. 65.
Indrukken.	Dl. II. Blz. 574.
Isis, Weekblad voor Natuurwetenschap, N°. 1.	Dl. I. Blz. 189.
Janin (Jules), Discours prononcé à l'Académie Française en venant prendre séance à la place de M. Sainte Beuve.	Dl. I. Blz. 47.
Janssonius (Dr. R. Bennink), Geschiedenis der Oud-Roomsche kerk in Nederland.	Dl. II. Blz. 263.

Java, naar schilderijen en teekeningen van A. Salm, op steen gebracht door J.C. Greive Jr.	Dl. I. Blz. 1.
Jonckbloet (Dr. W.J.A.), Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, 1ste deel.	Dl. III. Blz. 133.
Jonge (Jhr. Mr. I.K.J. de), Nova-Zembla.	Dl. IV. Blz. 551.
Kinderen Fz. (F. der), De Nederlandsche Republiek en Munster. 1850-1866.	Dl. III. Blz. 160.
Kist (Mr. J.G.), Beginselen van Handelsregt, Dl. I-III.	Dl. I. Blz. 118.
Kopp (Fr.), Friedrich der Grosze und die Vereinigten Staaten von Amerika.	Dl. I. Blz. 193.
Kustverdediging, enz., door een Marine-offieier.	Dl. II. Blz. 380.
Lasson (A.), Princip und Zukunft des Völkerrechts.	Dl. III. Blz. 177.
Legende (De) van den Geusen Trouble over Zeeland.	Dl. II. Blz. 121.
Lewald (Fenny), De Onafscheidelijken en Pleegouders.	Dl. III. Blz. 574.
Lorenz en Scherer, Geschiedenis van den Elzas.	Dl. II. Blz. 189.
Lotman (G.), De nieuwe wijze van suikerbereiding uit beetwortels.	Dl. I. Blz. 187.
Lummel (H.J. van), Nieuw Geuzenlied-boek.	Dl. II. Blz. 121.
Mackenzie (R.), De Vereenigde Staten van Noord-Amerika.	Dl. IV. Blz. 537.
Marine-kleinigheden door een Zee-officier. Dl. III, blz. 175;	Dl. IV. Blz. 361.

Marryat (Fl.), Haar Heer en Meester.	Dl. II. Blz. 383.
Mensinga (J.A.M.), Ueber alte und neuere Astrologie.	Dl. III. Blz. 563.
Montgomery (Fl.), Verkeerd begrepen.	Dl. I. Blz. 572.
Montgomery (Fl.), Thrown together.	Dl. IV. Blz. 364.
Mühlbach (L.), Brieven uit Egypte.	Dl. I. Blz. 541.
Mulder (L.), Proeve eener Statistiek van het Schoolverzuim in de Provincie Utrecht.	Dl. I. Blz. 557.
Müller (Dr. J.P.), Bonifacius, eene kerkhistorische studie.	Dl. I. Blz. 367.
Murk's Twaalfde. Naar het Engelsch door Jer. de Vries.	Dl. I. Blz. 572.
Muschart (C.D.L.), Het beleg van Parijs.	Dl. I. Blz. 350.
Novellenschatz (Deutscher). Herausgegeben von Paul Heyse und Herm. Kurz.	Dl. I. Blz. 565.
Obreen (J.A.), Amerika, land en volk.	Dl. IV. Blz. 543.
Ontwerp van wet tegen besmettelijke ziekten.	Dl. IV. Blz. 177.
Pesch (A.J. van), Logarithmentafels met vier decimalen.	Dl. I. Blz. 179.
Pierson (Dr. A.), Over Alexander Vinet. Eene voorlezing.	Dl. I. Blz. 47.
Pierson (Dr. A.), Herinneringen uit Pruissens geschiedenis.	Dl. II. Blz. 289.
Pitsch (Dr. Otto), Landbouw-Onderwijs in Nederland.	Dl. I. Blz. 549.
Polko (Elise), Zij schrijft. }	Dl. II. Blz. 568.
Polko (Elise), Kleine Schetsen. }	Dl. II. Blz. 568.
Poole (Miss), Zonder getuigen.	Dl. I. Blz. 572.
Prins (J.J.), Het kerkrecht der Nederlandsche Hervormde kerk.	Dl. I. Blz. 144.
Putman (J.J.), Cervantes Reis naar den Parnassus.	Dl. III. Blz. 363.
Raabe (Dr. A.H.), Geschichte und Bild von Nero.	Dl. IV. Blz. 159.
Rau (H.), Duitschlands Cassandra.	Dl. II. Blz. 189.

Report from the select committee on the Vaccination Act, ordered by the House of Commons to be printed.	Dl. IV. Blz. 177.
Rombach (J.), De pandverkoop.	Dl. IV. Blz. 105.
Rop (A.L. de), De Steenlegging van 't Asyl te Brielle.	Dl. II. Blz. 121.
Rossmässler (E.A.), De vier jaargetijden.	Dl. II. Blz. 563.
Rudorff (Fr.), Beginselen der scheikundige analyse.	Dl. I. Blz. 376.
Rüstow (W.), De Duitsch-Fransche oorlog.	Dl. I. blz. 393; Dl. II. Blz. 81.
Sarcey (Fr.), In het belegerde Parijs.	Dl. I. blz. 393; Dl. II. Blz. 81.
Schimmel (H.J.), Aan mijn Vaderland.	Dl. II. Blz. 121.
Schraft (G.v.d.), Ons Vaderland.	Dl. II. Blz. 121.
Shakespeare's Tragedy of King Richard III, uitgegeven door A.S. Kok.	Dl. I. Blz. 377.
Sloten (Luit. van), De oorlog van 1870.	Dl. I. Blz. 169.
Soera Rana, Nieuwe Gedichten.	Dl. II. Blz. 163.
Statistiek van den Handel en de Scheepvaart van het Koningrijk der Nederlanden. 1864-1872.	Dl. III. Blz. 170.
Statistiek (Algemeene) van Nederland, 7de en 8ste aflev.	Dl. I. Blz. 557.
Staring (Dr. W.C.H.), Almanak voor den Nederlandschen Landman voor 1872.	Dl. II. Blz. 362.
Stein (Dr. Lorenz), Das öffentliche Gesundheitswesen in Deutschland, England; Frankreich und anderen Ländern.	Dl. IV. Blz. 177.

Strauss (D.F.), Voltaire.	Dl. II. Blz. 338.
Taal- (De) en Letterbode, onder redactie van Dr. E. Verwijs en Dr. P.J. Cosyn.	Dl. II. Blz. 155.
Toorenenbergen (A. van), De Synode van 1870 en Art. 62 van het Algem. Regl. der Herv. Kerk.	Dl. II. Blz. 313.
Trendelenburg (A.), Lücken im Völkerrecht.	Dl. III. Blz. 177.
Verslag van het verhandelde op het XXVe Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Groningen.	Dl. III. Blz. 558.
Vosmaer (C.), Vogels van diverse Pluimage.	Dl. III. Blz. 346.
Vrije (De) Gedachte. Tijdschrift onder redactie van F. Feringa.	Dl. IV. Blz. 32.
Wallace (A. Russell), Insulinde, het land van den Oerang-Oetan en den Paradijsvogel, vertaald en met aanteekeningen door Prof. P.J. Veth.	Dl. III. Blz. 401.
Werner (C.), Een held van de pen.	Dl. IV. Blz. 367.
Wickede (Jul. v.), Tooneelen uit den oorlog van het jaar 1870.	Dl. I, blz. 393; Dl. II. Blz. 81.
Willink (A.F.), De Spaarbanken in Nederland.	Dl. IV. Blz. 69.
Woord (Een) aan allen die belang stellen in den bloei onzer Koloniën.	Dl. I. Blz. 369.
Woord (Een) in 't belang van het personeel der Marine.	Dl. IV. Blz. 361.
Wijnne (Dr. J.A.), Geschiedenis.	Dl. IV. Blz. 131.